

MALARZ SZYLDÓW
M.
GUTMAN
RAWA
gub. Piotr.

כנסת ישראל

ספרותי

לתורה

ולתעודה

מאת

שאול פינחס ראבינאוויץ

שנה ראשונה | ווארשא | התרמ"ז

המצי"ר באגנע

כנסת ישראל

ספר שנתי לתורה ולתעודה

כולל בתוכו מאמרים כתובים בידי חכמי ישראל וסופריו בכל מקצעות התורה והחכמה: חקירות דברי הימים ובקרת הספרות, הליכות עולם, כלכלת העם ונמוסי המדינות, חכמת חרשים עם ציורים ותמונות אנשי שם, והשקפות החיים והחברה בישראל ובאדם:

בשני חלקים

החלק הספרותי:

א) בינה במקרא, תלמוד, אגדה ומדרשים.
ב) פרקים בדברי הימים לב"י.
ג) מאמרים בכל ענפי המדעים הכלליים.
ד) השקפות החיים וכל עניני בני עמנו במקומותיהם למושבותיהם.
ה) בקרת הספרות החדשה והישנה.
ו) תולדות אנשי השם מדור העבר וההוה.
ז) ספורים ועלים לשעשועים.
ח) שירים, משל ומליצה.

החלק השמושי:

א) הליכות עולם: א) במרחבי תבל, ב) במשכנות יעקב.
ב) קורא הדורות ובינה לעתים.
ג) ידיעות המסחר וכלכלת העם.
ד) הלכות מדינה וידיעות נחוצות לכל איש יהודי בתור אזרח הארץ.
ה) חכמת הספורות, או חשבונו של עולם המעשה בכל פנות החיים.
ו) ראשי פרקים מחכמת הרפואה ושמירת הבריאות.
ז) חשבון ודעת המעשים בהנהגות הקהלות השונות.
ח) זכר עולם לכל פועלי טוב בקרב עמם.

עם לוח השנה והידיעות הנספחות אליו והודעות מסוחרים ואנשי מעשה.

שנה ראשונה, ה׳תרמ"ז

יוצא לאור על ידי

שאול פנחס ראבינאוויץ.

ווארשא

בדפוס יוסף אונטערהענדלער נ"י, סט.-יערסקיע נומער 32

שנת תרמ"ו לפ"ק

КНЕСЕСЪ ИСРОЕЛЪ

Еврейскій научно-историко-литературный и общественно-промышленный сборникъ.

ГОДЪ I.

Изданіе П. РАБИНОВИЧА

ВАРШАВА

1886.

Дозволено Цензурою.
Варшава, Октября 3 дня, 1886 года.

Варшавская Типографія и Литографія, Трембацкая 11.

תוכן הענינים

חלק ראשון

חזון הספרות.

(בקרת ספרים הדפיס ומכה"ע)

בית המדרש.

כולל מאמרים בבינת המקרא, משנה ותלמוד ומדרשי חז"ל.

שירים.

ספורים

קהלות יעקב.

תולדות אנשי שם:

בית המדרש.

דורש לציון:

אבן שתיה.

תולדות שבעת המושבות, אחר מסע יוספת בנין מיסוד באה"ק, מיום הוסדן עד היום הזה:

מיפיפותו של יפת באהלי שם.

מאמרי הגיון מוצלים מדברותיהם על היופי והנעימות, חכמת חרשים ומלאכת מחשבת בין בני עמנו בשנות קדם ובעת החדשה.

שדה בוכים.

ספר אורות מאפל.

קובץ כולל בקרבו כתבי יד עתיקים בסימנים מיוחדים

חלק שני

תקוני הטעיות

בדף 248 בסוף העמוד נדפסה בטעות ראשית המאמר „משנת עולם קטן" הבא בצד 496. על השגיאה הזאת נתעוררנו באמצע ההדפסה ורוב העקזעמפלארים נקיים ממנה. בחלק השמושי נשמט מאמר עפ"י סבות שלא יכלנו לשער מראש, ומפני השעה הדחוקה, לא יכלנו למנות החסרון במאמר אחר, ועל כן נמצא דלוג בציוני המספרים מן 109 עד 112.

פתח דבר

„טוב אחרית דבר מראשיתו‘ ושמחה לאיש בבואו אל קצה המפעל אשר ימים על שנה עבד בו בחרף נפש, עמל רוח ויגיעת בשרים. כעבד ישאף צל כן שאפה נפש הבונה בית הכנסת לישראל לראות קץ ותכלה לכל עמלו הרב, לעבודתו הקשה, עבודת עורך ומסדר מפעל ספרותי רב הכמות והאיכות „כהכנסת לישראל“, עבודה אשר רבו בה המכשולים וחתחתים על כל פסיעה ופסיעה, ואשר השביעה נפש עובדה, כעס ומכאובים עם שברון לב מרוח קנאה חמת גבר, וכל נגעי בני אדם אשר לא ינגעו בהם כל אנשי מעשה וכל בעלי מלאכות אחרות אשר יעשה אותם האדם וחי בהם. אמנם כל יודעינו, אשר בחנונו וגם ראו פעלנו יודעים אותנו, כי בהציבנו לפנינו מטרה נשגבה ונעלה, הננו יודעים בנפשנו כי די און בלבבנו להתגבר על כל המכשולים והפגעים הרעים ואוהבינו אלה לא בושו כי בטחו בדברינו · המפעל הכביר כבנין בית הכנסת לתורת אמת והשכלה נאמנה קם ויהי, והודות לה' הגומר עלינו, שהחיינו וקימנו אל העת והשעה לראות את בית הכנסת לישראל בנוי לתלפיות ומשוכלל בכל חלקיו ומשפטיו, תאיו ואולמיו ממסד ועד הטפחות, על פי תכניתו ותבניתו אשר התוינו לפניט בראשית גשתנו אל המפעל הגדול הזה. בית הכנסת לישראל אשר רובי באי שעריו המה בחירי החכמים והסופרים שיצא טבעם בעולם היהדות.

הנה כן נהיתה כנסת ישראל לקנין העם ותצא מרשותנו לרשות הכנסיה כלה. דינה מסור עתה אל דעת קהל המבינים בעם, שופטי צדק ומישרים ומהם משפטה יצא. אחרי העינים הלב הולך, ועיני הקוראים המבינים בראשיהם, לראות את כל הטוב הספרותי, בהאוצר הבלום המלא מאמרי תורה וחכמה, דעת חכמת חרשים ויופי ונעימות, חקירות דברי הימים וחמר רב הערך לבנין בית ספר לקורות עמנו ולגלות עמוקות מני חשך העתים בהגלות לבני עמנו כ"י עתיקים ואור הגנוז זה יובלות בשנים; כל הדברים האלה גלויים וידועים לכל עין רואה את הכנסת לישראל והמפעל לבדו עד לעצמו. מעודנו עד היום לא לבנו ילך להתהדר לפני בני המון רבה, לבוא עליהם בעב הענן ממליצות זרות מבהילות ומתמיהות, להפוש אותם בלבם ולהעלות בעיניהם אבק סופרים, לא בנו היא המדה הזאת, ומן היום אשר הצבנו רגלינו בשדה העבודה לרבים, נמנענו מלהשתמש בלהטים כאלה. האמת עד לעצמה ואין יתרון לבעלי הלשון.

אולם חק הוא לסופרי עם ועם, בהוציאם דבר הדש לפני קוראיהם לדבר באזני קהלם ולספר להם מה ראו על ככה ומה הגיע אליהם עדי הקימם את מחשבות לבם, הדבר הזה נחוץ מאד להאיר את עיני הקוראים ולהעירם על כמה ענינים שלא היו עומדים עליהם מעצמם או עברו עליהם בלי שום לב. החובה הזאת שחויבנו לקוראינו, לנו ולהמפעל בעצמו הננו ממלאים היום בדעת נפש ערך הבנין הספרותי, אשר עמלו בוניו בו ברוח דעת, ידים אמונות ולב מתנה.

ככר מלתנו אמורה בשתי ההודעות הגדולות אשר שלחנו ביעקב, כי תעודת הכנסת לישראל היא להוציא לאור את אדיר כל חפצנו, לאחד וליחד את כל פנות האומה לחפץ התחדשות רוח נכון בקרבנו, רוח דעת עצמנו למצוא תשועתנו בנו, כי דעת העולם ודעת העברי את עצמו, אהבת האנושית ואהבת ציון, חבת ירושלים וחובת אזרח בעם ובמדינה תהיינה לאחדים בידינו, כנסת ישראל תהיה ספר שנתי לתורה ולתעודת ישראל וכלי שרת לכל החפצים בתקומת עמנו, בהישרת מדותיו ובחזוק רוח המוסר, הדעת וההשכלה בקרבנו. אז הודענו נאמנה, כי כל אלה הראשונים לציון, המה גם האזרחים הנאמנים לארצם ומולדתם הם המשכילים באמת, העושים שלום בין שני המשפטים: Homo sum et nihil humanum a me alienum (הנני איש וכל הנוגע להאנושית איננו מוזר לי) עם המשפט, שקיימו להם כל שלומי עמנו המשכילים באמת: Judaeus sum et nihil Judaicum a me alienum puto (יהודי הנני וכל הנוגע להיהדות איננו מוזר לי), שני הכללים אשר יעשה אותם העברי וחי בהם בכל ארצות פזוריו, מראשית כזאת הודענו, שרחוקים אנחנו מבעלי הפלגות בישראל ולא לבנו ילך להתגדר באחד משמות לווי החדשים אשר מקרוב באו בספרתנו, כי חביבים עלינו כל אחינו החובבים את עמם, ובלבד שאהבתם תהיה לא מן השפה ולחוץ, כי אם אהבה שסופה להתקיים ולעמוד גם בפני נסיונות החיים . . . זאת היא המטרה אשר אליה מכֻוָּנים כל חלקי כנסת ישראל ומאמריה הכתובים במחשבה תחלה להראות צדקת משפטנו זה. זאת תורת הכנסת לישראל וזאת תעודתה אשר בשטה תרגול וממנה לא תזוע.

והנה גם אנחנו יודעים, כי נפש עמל עמלה לו ואם אין קמח אין גם תורת חיים; יודעים הננו,

כאשר ידעו לבטח גם קוראינו, כי כל פעל אדם הוא גם למענהו, אך בכל מפעל רוחני אשר לו גם יהי שכרו בצדו נחוץ שתהיה לו שטה שלמה ודעה מיוחדת שהיא נפש הפעולה ורוח כל ענין ספרותי, ורק אז יבנה בית הספרות בדעת ובתבונה חדריו ימלאו אם ידעו בוניו שבנינם הוא בנין-עולם וקנין העם, שעבודתם לרבים תשא במאזנים יחד עם עמלם להם. שרוח הסחרנות והתגרנות הספרותית לא תעבירם על דעתם ולא תחליף טבעם וצבעם חדשים לרגעים.

אחרי בארנו את שטת הכנסת, תעודתה ומטרתה אשר שמה לפניה, הננו גם לדבר דברים אחרים באזני קוראינו על הספר ותכונתו כפי מה שעלה בידינו להביאו היום אל קוראינו:

מן העת אשר הוצאת הכנסת לישראל עלתה לפנינו במחשבה ראשונה עדי התקרב המפעל הזה לצאת למענהו, לפני ארבעה ירחים ומני אז עד היום לא חדלה הכנסת לעלות בכמה מעלות טובות: בכמותה, באיכותה, בתמונתה וצביונה ובהוכן עניניה, בהודעותינו הקודמות הבטחנו להת בהכנסת ששים באנען בתמונת קווארטא גדולה, מספר רב ועצום לעמת המחיר הקל שקצבנו על הספר, והיום הננו נותנים יותר מתשעים באנען בתמונה הנ"ל. החכמים והסופרים אשר הגיעו דברינו אליהם השפיעו על כנסת ישראל רוב טובה שלא היתה יכולה לקבל בשנה אחת, ואנחנו בחפצנו שלא למנוע הטוב מקוראינו, לא חסנו על ההוצאות הכפולות ועל העבודה הרבה, ואחרי כל אלה לולא שמנו חק לנו לעבוד עבודתנו רק עד מועד צאת השנה, כי עתה יכלנו לתת להקוראים יותר משתי מאות באנען, הנה כן נאלצנו לבחור הפעם הטוב במעוטו ולהכניס רק את הדברים היותר נחוצים אשר בלעדם לא יכון ספר-עם ומאסף לאומי לכל חקותיו ומשפטיו ושיהיה ראוי להשם הזה במובנו הישר; לרגלי הדבר הזה באו כמה מאמרים יקרי הערך באותיות „פעטיט" קטנות והסדור נעשה באופן מלא ונדוש; ברבוי הכמות לא נגרע דבר מערך האיכות, ונהפוך הוא, כי התוספת הוא כעיקר המאמרים שהיו נועדים לכנסת ישראל, מאמרים הפותחים שערי ידיעות חדשות לפני אחינו, בענפי החכמה ומלאכת מחשבת אשר עד היום לא נודעו עקבותם בספרות העברית אשר היה מדבר בהם כלאחר יד. המאמרים בהמחלקה „מיפיפיותו של יפת" נושאים מדברותם על הלך רוח עם ישראל בדעת היופי והנשגב, הנעימות ומלאכת מחשבת, מאמרים הנותנים לקורא עברית בינה יתרה בחכמת חרשים ומושכים את לבו אל כל הדברים אשר יסודתם בטוב טעם ודעת הנעימות הנפשית. הדברים האלה יוכלו להיות נאמרים גם על חכמת הספרות (סטאטיסטיק) אשר פנינו לה מקום גדול בספרנו, ובהכניסנו אותה לכנסת ישראל, לא העברנו לפני הקוראים מספרים יבשים ואותיות מתות, כי אם דעת חכמים בוקרים וסוקרים את כל המעשים הנעשים תחת השמש כאבן בחן ההקירה על נפש האדם ותכונת העמים; חכמת הסטאטיסטיק היא עתה אבן פנה לכל משפטי החברה האנושית וקו המדה למד בו מעלות הרוח של כל עם ועם, ואנחנו בדעתנו את טיב החכמה הזאת וערכה בהפילוסופיא המדינית יגענו ומצאנו את החמר היקר לדעת התבל ומלאה, הארץ ויושבי בה עם מספר בני ישראל, צרפנו ובררנו את כל החמר הרב בדעה והבדלה, בין בר לתבן ומסרנו אותו אל גברא דחזיא למלתא, היודע לתת רוח החקירה במספרים מתים, למצוא דעת וחשבון בכל המעשים הנעשים בישראל ובאדם. כל זאת עשינו על פי חפצנו האדיר לפקוח עיני בני עמנו קוראי עברית על הדעת היהודי את עצמו וכנסתו ודעתו את החיים עם טוב טעמם ונעם המדות המתוקנות כחבר לחברה נאורה באור הדעת וההשכלה באמת.

והנה בכל זאת לא העלמנו עין מהדבר הגדול שהוא נשמת האומה וממנה תקוה וחיים לבני דור הולך ודור בא, היא דעת דברי ימינו. דברי הימים לבני ישראל הוא הים הגדול ורחב ידים, אשר גם אבירי החכמה מאחב"י באשכנז לא מצאו בו ידיהם ורגליהם, עם ישראל מפזר ומפרד זה אלפי שנים בכל קצוי תבל וים רחוקים, גורלו מסור בידי עמים רבים אשר בקרבם הוא יושב, על כן גם החמר הרב אשר ממנו נקח לאבני פנה ומוסדות אל ספר הקורות להעם הזה מפוזר ומפרד בכל בתי עקד הספרים, הערכאות השונות ומערכות הממשלות ואוצר כתבי הרשות בכל אתר ואתר; הכתבים האלה המה עדות לישראל מכל המוצאות אותו בארצות פזוריו, על כן לא יבנה בית כזה אם לא יעמלו בו בונים אנשי דעת מכל בני עמנו למושבותיהם במקומותיהם ומונוגרפיהם כאלה מחיי הקהלות והתפתחות הישוב העברי במקומות שונות בהקבצם על יד על יד יהיו לבנין נהדר נשגב ונעלה ולא יבנה רק על ידי אנשי מופת, בעלי יכלת ובעלי כבירי כח לב בעמנו, הדבר אשר נשורנו ולא קרוב נראהו ולא עתה ומחשבות טובות כאלה אי אפשר לצרפן למעשה, אמנם לפי דעתנו אחת מתעודת הספר השנתי לכנסת ישראל צריכה להיות העבודה בפנה זאת, ועל כן השתדלנו לתת בספרנו יד ושם לפרקים יקרים ונכבדים בקורות בית יעקב בארצות הצפון והקוראים המבינים ידעו להעריך גם את הפעולה הזאת.

מראש ימות עולם התאמצו המשכילים בעם

לטלא אחרי הכתוב „והיו עיניך רואות את מוריך" לספר בשבחם של אבות הכנסיה ושרי התורה והחכמה משנות דור ודור, ואב לבנים יודיע פעולת חכמי העם ומוריו, ואנחנו לרגל המלאכה אשר לפנינו התאמצנו לתת בכנסת ישראל את חיי אנשי התהלה בעמנו מדורות עברו ומן אלה החיים עמנו היום, שהיו נושאי דגל הלאומית הצרופה והטהורה (לא הקנאית והמזויפת אשר לא לישראל היא כי אם לצריו) „הלאומית" שהוראתה על פי מובננו, האהבה הנאמנה לעמנו אשר תביע רגשותיה לא בדבר שפתים כי אם בפעל כפים. הראינו לדעת, כי נישאי דגלנו זה היו הייב ויהיו רבי הפעלים בקרבנו, והיו רבי צבי קאלישער ז"ל למופת לרבני ישראל ורבי אליהו ארשאנסקי למשכיליו, איך לאחד וליחד את אהבת התורה והאומה ביחודא שלים, ידעו נא קוראי הכנסת ויכירו, כי הראשונים לציון הם הם גם העומדים בשורה הראשונה בכל מפעל כביר כח להעלות את העם למעלה למשכיל בתורת החיים כאזרחי המדינה ובניה הנאמנים, ורוגנים ילמדו דעת, כי מקום יש בלב באלה המשכילים לרבים באמת ותמים לחבת ציון וחובת איש ישראל להעם והמדינה אשר בתוכם ישב.

הכלל הגדול אשר כללנו לנו בגשתנו אל העבודה הרבה הזאת הוא לתת לקוראינו דברים שלמים ולא חצאי דברים וענינים מקוטעים וכפי מדת היכלת מלאנו אחרי חפצנו זה: לא מצאנו לנכון למלא את ספרנו בתבן וקש הקאלענדאריסתיקא, שהקורא ימצא אותם בלוח השנה הפשוט, ומאן דכאיב ליה כאיבא אזיל לבי אסיא ומי בעל דין ודברים יגש אל סופרי הדיינים בבתי דיני השלום ומצא את אשר יבקש ולעמת זה בחרנו בשנה הזאת בענין שלם לכל משפטיו וחקותיו ושמנו בחלק השמושי את כל תורת הבאֶרזע ודרכי שערי המטבעות (קורסען) בהמדינות השונות, תורה שלמה אשר תבין דעת את הקוראים לוחות הבאֶרזע במכה"ע העברים. על קוראינו לדעת, כי מאסף שנתי לא יוכל לצאת ידי חובתו בפעם אחת, לקיים על רגל אחת את כל התורה אשר שם לפניו המו"ל, הפרוגרם הזה הוא רק קנה המדה להתוות את דרכו וישתלם במשך איזו שנים וע"כ כיה שלא ימצאו הקוראים בשנה זאת ימצאו בשנה הבאה אי"ה. אבל זאת נוכל להבטיח כי רק ידיעות שלמות ולא מקוטעות נשים לפניהם וכל דברי חפץ מעולם המעשה יהיו נכתבים על ידי מומחים לאותם הדברים.

הכלל הזה לתת בהכנסת רק ענינים שלמים ולא מקוטעים היה לנגד עינינו גם בהאשכר אשר הבאנו לחותמינו הוא הציור „ציון המצוינת", לא לבנו הלך לתת העתקות קלות מהציורים הקטנים אשר יש להם מהלכים בכל אייראפא בין בבני ברית ואינם בני ברית, ציורים שאין להם כל שווי וערך מדעי ובחרנו בדבר אחד גדול מאד לכל אלה אשר חוננו בטוב טעם ודעת מלאכת מחשבת הוא מראה ירושלים הבנויה עם כל בתי מועדיה. הציור הזה היה לפני צאתו לאור למראה עיני חכמי הצירים ויודעי עתיקות ארץ הקדושה ויאשרוהו אף מצאו בו חזות הכל בדיוק נפלא עד מאד ובאין מחסור כל דבר. חפצנו היה לתת לקוראינו תמונת הישוב באה"ק וכבר נעשו כל ההכנות לזה, אך מסבת רחוק המקום וכבדות העבודה נתאחר הדבר ולא הספיקה השעה לאסוף התמונות והציורים האלה בהכנסת בשנה זאת. מפני שלרובי הקוראים אין כל הבנה ממלאכת הציור והדפוס, עלינו להעירם, כי כל מלא-אצבע מהציורים הרבים מקדשי בית ישראל ותמונות אנשי השם לא יסלא זהב מחירו, וחכמי חרשים וחרשי עץ ואבן המה כנוקבי מרגליות, כמו כן על הקוראים לדעת, כי כל הטבלאות והמספרים המאירים כספירים אשר ימצאו קוראינו בהמאמרים הסטאטיסטיים, בקורא הדורות ובחשבון החברה כי"ח עלה לנו סדורם בדמים יקרים, העבודה הזאת היא הקשה והיקרה בכל הספר וההוצאות על זה עלו לנו פי שנים ושלשה מהסדור וההדפסה הפשוטה.

והנה כותב הטורים האלה ידע בנפשו, כי המלאכה הזאת שנגש אליה רבה היא וגדולה, מעודנו עד היום לא נסינו ללכת בגדולות ונפלאות ממנו, מעולם לא היינו מהמתאמצים לעלות על הדוכן, גם בשלשת השנים שהיינו עורכים מה"ע לישראל לא קראנו שמנו על המאמרים אשר נכתבו רק על ידנו והנחנו מקום לקופצים בראש; ידענו, כי ידינו לבדן לא תעשינה תושיה ורק בטחנו בסופרינו היקרים וחכמינו הנאמנים להרעיון העקרי, אשר אותו שמנו לאבן פנת מפעלנו, ובהיות המפעל הזה נשוא על כנפי רוח דעה נעלה ונשגבה, מצאנו און בנפשנו לנסות כחנו בעבודה רבה כזאת ותקותנו זאת לא נכזבה כאשר יראו הקוראים ויעידונו. נפשנו יודעת מאד, כי כל החיל הרוחני אשר עשתה לה „כנסת ישראל" לא בשלנו הוא ורחוקים אנו ממדת אלה המחזיקים טובה לעצמם. פה מקום אתנו להודיע קבל-עם, כי הכנסת לישראל אינה כלי מבטא למפלגה מיוחדה ואין בין כנסת ישראל לחובבי ציון אלא שתוף הדעה בלבד. כבר מלהנו אמורה פעמים ושלש, כי כנסת ישראל לא תבטח בנדיבים, כאשר לא תתחר במרעים ולא תקנא בעוסקי בעניני הספרות. „כנסת

ישראל" תדע להוקיר את שמה ולא תזל דרכה לבקש אהבה, לעשות חנף ולשית בחלקות לכל איש יהיה מי שיהיה, כנסת ישראל דורשת שלום כל עובדי עבודתם על הרי־ישראל כי אין לך מדה מגונה בהספרות כצרות עין, כנסת ישראל כשארית ישראל לא תדבר כזב, לא ימצא בפיה לשון תרמית, לא התהפך ככרום לכמה גוונים ולא תעשה מעשה אחיות עינים לשנות דעותיה חדשות לבקרים. עבודתנו — היא עבודה תמה, חפצנו — חפץ שלומי אמוני עמנו ודורשי קיום התורה והאומה ברוח השכלה נאמנה אשר בלעדיה לא יקום גוי ולא תכון עמדתו בארץ החיים.

באחרית דברינו הננו לבקש סליחת החותמים הנכבדים וכל אלה אשר חכו על צאת „הכנסת", כי אחרנו מועד צאתה עד ראשית שנת תרמ"ז. כי מלאכת הציורים הרבים המסורה אל בעלי מלאכת מחשבת לא יכלה להיות נעשית למועד נכון (הננו מבקשים מקוני הספר שבמסרם אותו לכריכה לא יסירו ממנו את האדר היקר אשר עליו). נפשנו יודעת מאד, כי בכל עמלנו וחפצנו להדר לעלה ולכלל את בית הכנסת לישראל, הוא עודנו נעדר השלמות בכמה וכמה פרטים, אבל הנסיונות אשר קנינו בדמים יקרים ועמל רב המה יהיו לנו לעינים בשנים הבאות והמה יורונו דעה איך להתהלך בדרך סלולה לא נכשל בה.

עם זה הננו מודיעים כי בילקוט העורך נמצאים עתה מאמרים גדולים בכל פנות התורה והחכמה, ספורים ומאמרים בדברי ימי ישרון, אשר רבים מהם כבר נסדרו בדפוס ומאפס מקום בשנה הזאת יבואו בשנת תרמ"ח אי"ה. אל עבודת הכנסת הבאה כבר נגשנו ובמשך השנה כלה נתאמץ בעזר חכמינו הגדולים לשכלל את בית הכנסת ולכלכלו עד מקום שיד השלמות האנושית מגעת.

הננו שולחים את ספרנו על פני חוץ בלב מלא תקוה, כי מפעלנו יהיה מרוצה לעם ויתקבל באהבה מאת טובי עמנו ונבוניו וימינם תאמצנו.

שאול פינחס ראבינאוויץ

ווארשא למועד צאת שנת תרמ"ו.

שלמי תודה וברכה!

בְּחָכְמָה יִבָּנֶה בָּיִת . . . וּבְדַעַת חֲדָרִים יִמָּלְאוּ:
(משלי כ"ד)

פה מקום אתנו להביע בפתחי שערים את התודה והברכה אשר ירחש לבנו אל הרבנים, החכמים והסופרים המובהקים, אשר נענו לקול קריאתנו בפעם הראשונה, השלמים האלה האצילו מהודם על „כנסת ישראל" ובאור חכמתם לה חיים חן וחסד. ידענו בעצמנו, כי כל זה היתה לנו על כי מפעלנו זה היה, הוה ויהיה נשוא על כנפי רוח רעיון יקר ומאד נעלה המושך אבירי הסופרים בכחו וזאת תהלתנו. ביחוד הננו מברכים במקום הזה את ידידנו וראש עוזרינו שהיו עמנו במחיצתנו הרב הגדול והוגה דעות, החה"ש רבי וואלף יעב"ץ נ"י, אשר בריתו היתה אמונה את כנסת ישראל מיום הראשון אשר עלתה המחשבה הזאת לפנינו. תקותנו חזקה, כי אחינו החכמים והסופרים ישארו באמנה אתנו גם לשנים הבאות וישמרו את הברית והחסד לכנסת ישראל. גם הסופרים היקרים אשר מאמריהם לא באו הפעם בהכנסת לא ימתחו עלינו מדת דינם. הרבה ממאמריהם, וביתר מאלה היודעים בעצמם את הכבוד אשר נכבדם והאהבה אשר ירחש לבנו אליהם, נשארו מסודרים ומונחים עד עת רצון ושעת הכשר. הנבונים שבסופרינו ידעו ויבינו, כי יותר מטה שהסופר רוצה להפיץ מעינותיו חוצה רוצה המו"ל למלא את ספרו בדברי חפץ. וגלוי וידוע להם שרצוננו לעשות רצונם, אך מה נעשה אם ישנם בעולם דברים העומדים למעלה מכל חפץ נמרץ ורצון כביר. אחרי הסופרים תודתנו נתונה אל החותמים, אשר בחסדם מצאה ידנו חיל להוציא המפעל כלו למענהו. עליהם נסמכנו כי גם לשנה הבאה ברצות ה' דרכנו לא יעזבונו, ובעתה כן אז יתמכונו בימין צדקם להוציא לפעלו המפעל הגדול שידינו עסוקות בו במשך כל ימות השנה, לכללו ולפארו, להשלימו ולשכללו כיד ה' הטובה על חכמינו וסופרינו באי בית ה„כנסת לישראל".

המו"ל

מה לפנים ומה לאחור.

בְּאֵין חָזוֹן יִפָּרַע עָם
וְשֹׁמֵר תּוֹרָה אַשְׁרֵהוּ׃
(מש׳ כט יח)

בַּעֲצַלְתַּיִם יִמַּךְ הַמְּקָרֶה
וּבְשִׁפְלוּת יָדַיִם יִדְלֹף הַבָּיִת׃
(קהלת י יח)

א.

אי זה הדרך ישכן אור?

ריב עולמים ומלחמה נצחת בין ההויה וההפסד הננו רואים בחיי כל גוי ומשפחה על הארץ. האדם עיר פרא יולד, ובראשית ימי יצירתו אך בשרו יחזה וראשית חפצו היא להשביע רצון תאותו ההוללה ויצר לבו העקוב. במדה הזאת אשר יתפתחו כחות בינתו ורוחו העלה למעלה למשכיל, יבוא לכלל דעת והבדלה בין הנאה עוברת ובין תועלת קימת, ישכיל לדעת את הערב והמועיל באמת; רוח בינתו תאלפהו, כי לא טוב האדם היות לבדו, ולאט לאט יחדל להיות איש פרטי אשר עיניו אך אל בצעו וחפצו רק להשביע נפשו הבהמית; יכיר וידע, כי גם להועלתנו הפרטית נאה ויאה לנו לכבוש את יצרנו ולהקריב על מזבח הכלל את מאויינו הפרטיים, יכיר וידע את האהבה למשפחתנו, ללאומנו, להעם והמדינ׳ אשר בקרבה נשב והאנושית כלה. סוף דבר רוח אזרח וחפץ החיים לטובת האשר הכללי איש איש על פי דרכו — המה אות ומופת על רוח בני האדם העולה היא למעלה למשכיל, כאשר הרדיפה אחרי התענוגות בשרים, הנאות עוברות ובטול חפצי הכלל בשביל מלא כף נחת וקנינים עוברים המה אות על רוח בני האדם היורדת היא למטה והחברה הצפויה אלי אבדון וכליון חרוץ. — אנית החיים של כל עם ועם נשואה על כנפי שתי רוחות: רוח חן ותחנונים, רוח חיים ואהבת חסד המאחדת ומיחדת לב כל בני העם והמשפחה להיות כלם כאיש אחד חברים לעמוד במערכת מלחמת החיים בעד קיומם ונצחם, ורוח חזזית עולה מן המדבר, מפרק חוליות האומה ומשליך קרחו בכל אבריה, מחליש כחותיה ומשים לאל כל תקותיה, רוח עועים מֵעוֹלַם התהו והאפס המשים שממות עולם בלבנו, ממית כל חזון לב והגיון נשגב ונעלה בקרבנו והממלא אותנו — יאוש ומפח נפש. אך אלהי הרוחות לכל בשר הוא גם הנותן משקל לרוחות אלה, והנוהג בחסדו כל דור הוא גם המטביע חותם הנצח על כל משפחות הארץ, אשר עוד לא נסע יתרן מהן, הוא הנותן רוח נכון בלב האומה, אשר בניה עוד לא נטבעו כלם ביון התאות הנמבזות, הממיתות את בעליהן מיתה רוחנית. אלה התאות וההנאות העוברות שהטרידו מן העולם גם אדירי איתן כהרומים הקדמונים, אשר כל תקפם וגבורתם, כחם ועצם ידם לא עמדו להם להאריך ימיהם ביום בא פקודתם, לעת עלה הרקבון בביתם פנימה, בפרוע פרעות בדרכי מוסרם וכבוד אזרח, אשר בו התהללו מלפנים, כעוף התעופף.

אמנם הנסתרות לה׳ אלהינו והנגלות לנו בני האדם, כפי ראות עינינו, אנחנו בעצמנו הם המניעים את הגלגל החוזר בעולמנו, האנושית כלה הולכת ומשתלמת רק ע״י השאיפה אל השלמות, לפנים חרשות והקנינים הגשמיים והרוחניים; כל מפלאות תמים דעים יוצאות לאור עולם רק על ידי התשוקה אשר נטע בקרבנו יוצר האדם אל המאויים הרוחנים והחפץ המרום מנגדנו. התשוקה להשגת המאויים הרוחנים היא כלי שרת אל קנין השלמות, היא תוליכנו מחיל אל חיל ברוח בני האדם העולה היא למעלה, ועל כן נראה — כי בהנחל עליון תכונות שונות לגויי הארץ, בהפרידו בני ארם ללאומים ומשפחות, ויטביע על כל אחד את חותמו המיוחד לו לבדו, נטע בקרב כלם החפץ לחיי עולם ונתן לאיש איש מהם חזון לבו ומשאת נפשו. חזון לב והגיון רוח של כל עם ועם היא נשמתו וחלקו מאלוה ממעל, בם ישגב לעתות בצרה, והם הכרובים הסוככים בעדו, אשר ישגבוהו ישע ובכחם ימצא און לו לעמוד הכן כסלע בלב ים החיים הזועף. אך — באין חזון — יפרע עם, ואם אפס כל הגיון לב, כל רגש נעלה מקרב אישי האומה, אז אות ומופת, כי קרב קצה מלאה צבאה. — „באין חזון יפרע עם" כי נס לֵחוֹ וכחו, אות הוא כי עלה רקב בעצמותיו, עם כזה חולה הוא מחלת הנפש אשר לא על נקלה תֵּרָפֵא, עם כזה לא ידע שלו בנפשו וריב עצמיו איתן, כל היום ישאף חליפות ותמורות, ירעה רוח וירדוף קדים, אך גם בחיל תמורתו לא יעלום כי נסע יתרו בו והמאבד עצמו לדעת אין לו חלק בהאנושית ואחריתו עדי אבד...

אם נאמנו הדברים האלה, הנה התורה היוצאת מהם היא: שכל המעשים הנכונים לחזק את רוחנו, לשגבנו ישע ולסעדנו נדבה, שכל מפעל אמר והגיון, המעוררים את העם לתחיה, מפיחים בקרבו רוח אמץ ותנועה חיונית, הם המה המעשים הנושאים עליהם הותם תכנית ההשכלה באמת, חותם האמת

והאהבה הנצחת אל העם אשר לו נכונו הדברים האלה, המעשים ההם נושאים עליהם חותם תכנית ההליכה לפנים בדרך העולה למעלה למשכיל, הוא הפרוגרס האמתי, אשר יסודתו בהכרת עצמנו לראות ישועתנו — בנו, היא הדעת אשר רב כחה לחדש רוח נכון בקרב העם ולהעמידהו בקרן אורה; אך לעמת זה כל הדברים המיאשים את לב האומה מכל עבודה לחפץ קיומה, המסיחים דעתה מצרכי עצמה והמשפילים כבודה פנימה, כל פתגמי השלילה אשר מוצאם מרוח האין והאפס, כל השיחות הנאות המשנות את האדם על ברכי תאות עברות והמחלישות את הכח המוסרי, בהם הננו רואים נסיגה לאחור — ותולדותיהם: יאוש קיצוני ובגידה בעם מעבר מזה, וסכלות, בערות וחשכת מאורי הדעת מעבר מזה.

בשימנו עין על רוח היום המתהלך במחנה העברים בחמש שנים האחרונות נראה גם כן את שתי השטות האלה: החיוב והשלילה, חפץ הקיום ורוח האפיסה והבטול מבצבצות ועולות מכל דברי ופעולות אישי האומה הנקראים בשם נושאי ההשכלה או האינתי=ליגנציא. ההבדל בין בעלי שתי השטות הוא, שדורשי קיום האומה מוציאים בשפתם ברור מה שהם חושבים בלבם, מביעים דעתם בשפה ברורה: שטובה חכמה עם נחלת אבות, השכלת אירופא עם הדעת את עצמנו והכרת ערכנו; ובעלי הבטול הולכים סחור סחור, את כל דבריהם הם מבליעים בנעימת הפראזה של „ההליכה קדימה" ע"פ המטבע שטבעו המה להם, ורק סוף מעשם הוא עד על מחשבתם תחלה — הטמיעה המחלטת, הכחדת עצמנו ומחיקת רשומי היהדות מכל וכל.

נרדפה נא לראות ולדעת אי זה הדרך ישכן אור?

על שלשה דברים עולם היהדות בארצות פזורינו עומד: על התורה, דרך ארץ או תרבות והשכלה והעבודה — כלומר חוג=פעולה וענין שתתן היהדות לאנשי לב בקרבנו לענות בו לטובת הכלל היום ולעתיד לבא — התורה היא נשמת ישראל ורוח החיים אשר באפיו, עמנו הוא עם הספר והפורש מן התורה הוא כפורש מחיי לאומנו, כי אורייתא וישראל חד הוא". באין תורה לית מחשבה הפיסה כלל „בלאומיות" ישראל. לכל האומות היושבות על אדמתן ישנה היסתוריה גם מבלעדי הדת והאמונה, אבל להיהודי באשר הוא יהודי אין לו בעולמו המיוחד לו לבדו אלא ד' אמות של התורה המצויה עתה בידינו.

אך היהודי הוא גם בן אדם על האדמה, הוא גם יליד הארץ והעם אשר בקרבם ישב ושם ראה אור עולם, ועל כן כל תורה שאין עמה דרך ארץ, תרבות והשכלה נאמנה, סופה בטלה וגוררת אחריה הפרת התורה מעבר מזה ויאוש מדעת והשכלה מעבר מזה. אין איש בקרבנו אשר לא יודה כי אין תקוה לעם שאינו יודע להלוך נגד החיים, עם השקוע בסכלותו או רוכב שמים בגאותו ועוצם עיניו מראות את הארץ אשר נתן ה' לבני האדם ולא יראה האור הגנוז בהתרבות הכללית.

אמנם גם שתיהם תורה ודרך ארץ, או דת והשכלה עוד לא השביענה אותנו רצון ונפשנו לא תמלא בלי חוג פעולה ומעשה רב לכל אנשי לב בקרבנו. ההשכלה בראשיתה תקח לבנו, אך ברבות הימים כאשר תהיה לאחד מצרכי החיים ולאומנות נקיה וקלה, תאבד חין ערכה המוסרי מכבר ולא תהיה עוד לאבן חן בידי בעליה, התורה אמנם סם חיים היא לכל ההוגים בה ובבינה לעתים בספר תולדות ישראל תורנו גם היא דעה, כי בשעה שהיו ישראל מכינים לבם כלפי מעלה, היו מתגברים על צרותיהם והחזיקו מעמד במערכות המלחמה נגד אויביהם מבית ומחוץ, ובשעה שלא הביטו למעלה ויפנו אל רהבים ושטי כזב — היו נופלים. אך גם התורה גם הדעת את דברי ימינו יחזקו לבנו רק שלא להתיאש מפני הפורענות, אבל ההתהללות בילדי העבר לבדם לא טוב, והתורה האמתית היוצאת לנו מחקירת דברי הימים המה המעשים אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, היום או לאחר זמן, כדרשת החכמים „היום לעשותם ומחר לקבל שכרם".

האדם נכון לעבוד כל היום, לשאת במנוחה כל יד עמל ותלאה, להיות אסקופה נדרסת לכל דורך ברגל גאוה, אם רק ידע, כי תקותו לא נכרתה, כי יבוא יום ושמש צדקה תזרח גם לו, יום אשר גם רגליו תעמודנה במרחב ולא ישמע עוד קול נוגש. הפטריוטיזם הנשען רק על חזיונות העבר לא ישיב רוח נכאה ולא יגן בעדנו מפני היאוש. טובה תקוה מחיים, אך טובה רק התקוה אשר תוצאותיה המה מעשים ופעולות נראות לעין; עמוד העבודה הוא עמוד התיכון אשר בנין בית חיינו נשען עליו. לא המדרש הוא העיקר כי אם המעשה או חוג פעולה שיש בה תועלת היום וזהר תקוה לעתיד לבא, המעשה והענין לכל בני המפלגות בקרבנו לענות בו יביאו אותנו אל היחוד והלבוב בין כל הכתות ויתן לנו כח לעשות חיל ולהעלות את רוחנו למעלה למשכיל. באין עבודה תמה ומושכלת לפני טובי העם, ינום העם כלו תנומתו, יתהלך כצל או יישן שנת המותה, כי בעצלתים ימך המקרה ובשפלות ידים ישפל גם הרוח וידל כבודו מאד. תורה וחכמה יעשו אותנו לבני תרבות, אך העבודה תתן לנו עז ועצמה וכבוד אדם פנימה, ויתר רב ממאה מרדות, אלפי למודים והמון סברות תצרף

העבודה את הדעות, תזקק המחשבות, תישר המדות והעשה אותנו לאנשים שהם מן הישוב.

הנה באנו לכלל המסקנא, כי ההליכה לפנים היא ההתאמצות לעורר בקרבנו שלשת הדברים: תורה, דרך ארץ ועבודה, ואך בשלש האלה יחד נוכל להעמיד את העם בקרן אורה, אך הריסת חזון לב האומה והתנצלות עדיה מהר סיני, היא הנסיגה לאחור אשר תוצאותיה הרעות הנה: תגברת הסכלות והבערות מעבר מזה וההוללות וקלות ראש עם הבגידה בברית עם מעבר מזה.

נסורה נא לראות את הדרך אשר הלכנו בו עד כה והמעשים אשר נעשו בשלשת הפנות האלה בארצנו, מקום מושב רוב מנין ובנין היהדות כלה במשך ימי דור אחד, דור האבות והבנים, דור המשכילים הראשונים אשר שתי רגליהם היו עומדות עודנה בהיכל היהדות ודור הבנים אשר הרחיקו לכת אולי... בדרך לא ישובו עוד אלינו, הפתרון על השאלה הזאת ימצאו נבוני דבר בהספר האחד רב הענין והעליליה אשר יצא לאור במשך השנה הזאת בספר „תולדות חברת מרבי השכלה" בישראל בארץ רוסיא, שהוציא לאור גזבר החברה איש חי רב פעלים הרב הגביר האדיר והנאור רבי יהודה (לעאָן) בן משה ראָזענטהאַל. הספר הזה מכיל בקרבו חמר רב הערך מאד.

ב.

לדברי ימי דור אחד בהשכלת העברים ברוסיא.

החברה הזאת, אשר תולדותיה יספר לדור גזברה ואחד מראשי מיסדיה, נולדה במזל טוב ובשעה מוצלחת, בראשית שנות הששים להמאה הנוכחית, כשבת הקיסר החסיד אלכסנדר השני ז"ל על כסא מלכותו ואור חדש האיר על ארץ רוסיא ולדרים עליה, אז זרחה שמש צדקה גם על תולעת יעקב ותקוה טובה היתה משחקת לפנינו, כי לא יארכו הימים ונתערה כאזרח רענן בקרב הארץ. וכשם שלדתה של החברה היתה בשעת הכשר ועת רצון כן היו מחולליה ומולידיה אנשי לב שאין לנו כמותם בימינו אלה. כענבים במדבר נמצאו או בין אחינו בעיר הבירה שני בני היצהר, האדיר המנוח ר' יוסף יוזל גינצבורג ז"ל ושארו ואיש סודו הגזבר המו"ל את הספר הנ"ל, המה ומתי מספר מטובי אחינו, אשר גורל עמנו נגע עד לבם, חשבו מחשבה רבה ליסד חברה מקוימה מטעם הממשלה, אשר הכליתה תהיה להרים קרן עמנו בכבוד ע"י חנוך מסודר, דעת שפת הארץ ושפת עבר והרחבת חכמת ישרון שהיא היא ההשכלה באמת. מדברי מיסדי החברה וביחוד ממפעלות הראש והגזבר מיום הוָסד החברה עד היום נראה, שכונתם היתה רצויה, לכונן מרכז לא לבד להשכלה, כי אם גם בית מנוס לחכמת ישראל הצרופה, ולא לבד מהתלמוד, כי אם גם מהמעשה לא הסיחו דעהם והיתה לנו הצעת הד"ר הרכבי מיום 27 יאנואר 1880 לעדה, כי על ידה קמה גם האגודה להרחבת עבודת האדמה ומלאכת יד בין העברים שיסד השר האדיר ה. ש. פּאָליאַקאָוו נ"י. אמנם אם נעבור על תוכן הענינים, ההצעות וההחלטות, השאלות והפתרונים אשר מצאו מקום באספות הועד של החברה משנות תרכ"ד עד תרמ"ד, עלינו לבא לידי ההחלטה: כי הזרע אשר זרעה החברה בידים אמונות לא נשא פרי ישוה לעמלה הרב. את המטרה הראשונה — התפשטות ההשכלה השטחית שהיא דעת כתב ולשון המדינה, אמנם השיגה החברה — אם אף כי גם בזה עשו את שלהן סבות צדדיות כחקי הצבא החדשים רוח העת וצרכי החיים —. אך בבחינת הרחבת חכמת ישראל והתפתחות הרוח הכללי המאחד ומיחד את כל אישי העם ללב אחד ומחשבה אחת, בבחינה זאת לא עשו ידיה תושיה מכל וכל. לנגד עינינו דור שלם שנתגדל ונתחנך בחסד החברה, מאות תלמידים יינקו משוד תנחומיה, כרובם כן היו לרופאים, מודדי ארץ, עורכי דין ואחדים גם היו לנושאי משרה במדינה ובכלל אנשים שהפרוטה מצויה להם ונחלתם שפרה עליהם, אך כאשר גדלו והצליחו לא עשו פרי ולא הביאו ברכה לעמם, הצמח הזה לא עשה קמח ותקות ראשי החברה כי המושפעים ישובו להיות משפיעים, יתאמצו למצער להרחיב גבול החברה אשר בחסדה נושעו תשועת עולמים, ישלמו את הפרוטות שקבלו ממנה בעת דחקם כפריעת חוב שהיא מצוה על כל איש בעל נימוס ומדות ישרות ואנשי הכבוד כחק משכילים באמת, גם התקוה הזאת עלתה בתהו וקול הקורא אשר שלחה אליהם החברה היה כקול קורא במדבר. המשכילים האלה הראו בעצמם שאינם אניני הדעת, והשם משכיל איננו הולמם. יבואו נא כל חסידי ההשכלה ויגידו לנו פתרון החידה הזאת, יציגו נא את אחינו מבני הדור העבר וההולך אלה מול אלה, את אחינו התמימים בערי איישישאק, מיר, וואלאזין ובכל מקומות מושבותינו בתחום היהודים הפורסים מלחמם לחם עני — להשביע נפשות למודי ה', אחינו המדכאים אלה המחלקים פרוסתם עם בן הישיבה או הפרוש הסועד על שלחנם מול עתודי משכילינו אלה, הרופאים ועורכי דינים שהיו נזונים מן הצדקה ועתה הם יושבים בבתי שן, שלחנם מלא דשן וכוסם רויה ומרוב טובה המה שוכחים עמם ואלהיהם

ולא יחשכו נפשם גם מכלמות ורוק על „היהודים המשמרים הבלי שוא", יבואו נא ויוכיחו ביניהם, מי משני אלה בעל רוח נדיבה ודעת נקיה, מי המה אנשי לב ובעלי מדות מתוקנות כחק אדם משכיל בארץ? „לא ארכו הימים — יספר המו"ל את תולדות החברה היקרה — ורוח עועים נמסכה עלינו ויתעה בתהו אחדים מצעירינו וכלנו שתינו כוס רעל" (מבוא צד XIII). לא נדבר על הרוח הזה בכלל, כי בהיותו מכת מדינה לא היה מיוחד לצעירינו לבדם, רוח עועים זה היה קשה לישראל כספחת שבאה אליו מן החוץ, אמנם בכל זה יפליאנו פלא, כי בחורי ישראל היו, שעמדו על דרך מלאה קוצים וברקנים... אלה ההוללים אשר הכניסו עצמם לפרצה דחוקה, הלא ידעו, כי בזה הם קובעים נפש אבותיהם ומביאים רעה על המשפחה אשר מקרבה יצאו, הם ידעו כי בנפש עמם הוא ובכל זאת השחיתו באף רחמם ונסחפו בכח רוח עועים אשר משך אבירים בכחו. עוד יותר נשוב נהפלא אם אחרי עבור עשר או חמש עשרה שנה, כאשר תחת האבות החברים הראשונים, קמו הבנים — המה המשכילים אחד אחוז ממאה אשר החזיקו בידי החברה, כי המה „קראו מלחמה על שפתנו הקדושה, לקחו להם קרנים לנגח חומת בית ישראל וימלאו בית ישראל פרצים", עד אשר ראה הגזבר הנכבד בצערה של שפתנו העלובה, ויאמר להקים לה גואלים ע"י הסופרים המלמדים עליה זכות לאמר, כי היתה כלי שרת להשכלה והסרסרת להתרבות הכללית, כאלו לא היתה דעת שפתנו רק אמצעי ולא מטרה יקרה בפני עצמה.

עוד יותר נשוב נתפלא, אם נראה את עניות התורה וחכמת ישראל הצרופה, אשר תעמוד אצלנו על נקודת הקפאון לעמת החיל אשר עשתה ההשכלה השטחית, או יותר טוב ההמונית, במשך עשרים שנה: במדה זו שנתוספו הספסלים להתלמידי ב"י בבתי הספר התחתיים והעליים, במדה זו שנתרבו יודעי כתב ולשון בידיעה שטחית וקלה. כן הלכה חכמת ישראל הלוך ודלה במשך חמש עשרה שנה עד עת התקופה האחרונה. כנודע היו מושבות ב"י בארצות הסלאווים למקומות המקלט להתורה שהיא ידיעת כ"ק, התלמוד ונושאי כליו; התורה היתה לידיעת בית רב לכל בחורי ישראל בארצות הסלאווים באין יוצאים מן הכלל. מימי הגר"א ז"ל נדחה משאתו הפלפול המעקם את המוח וממית את הרגשת הלב, ודרך הלמוד התקרב ביותר אל דרכי הבקרת ונתוח הענינים, שהננו מוצאים אצל יחידי סגלה מהתלמודיים אשר בארצות המערב, על כן היתה התקוה משחקת לפני כל אוהב עמו באמת ובתמים, כי כאשר אל דעת התורה תזדווג גם ידיעת בית רב בהחכמות והלשונות המתהלכות בארץ ולמודי ה' יכירו וידעו את דרכי הלמוד ההגיוני, אז ידעו לתת סדר למשנתם ולעשות אזנים לתורתם וחכמת ישרון תעלה כפורחת בארצנו; אך גם התקוה הזאת היתה לנו למפח נפש. בשעה שמכתי התלמוד בחו"ל, כן מבית מדרש הגבוה בברלין מלפנים בשעה שהתלמודי הגדול הד"ר לאווי עוד תפש ישיבה שם, כן מבימה"ר בברעסלוי עד היום, ואחרון חביב בית סעמינאריום להיהודים המחזיקים במסרת אבות של הגאון ר"ע הילדעסהיימער נ"י, היו לבתים גדולים שמגדלים שם תורה וחכמת ישראל ומדי שנה בשנה הננו זוכים לראות ספרים גדולים ורבי הערך יוצאים משם, להגדיל תורת ישראל ולהאדירה בכל מקצועותיה, היו בתי מדרש לרבנים בארצנו לא לבתים גדולים שמגדלים שם בעלי תורת אמת והשכלה נאמנה, כי אם לבתי גדול (טרייבהייזער) לרבנים על פי הדבור... או מורי העם, אשר כרובם עמדו בעצמם, ביחוד בעת האחרונה לפני הסגר הבתים האלה, על מדרגה שפלה מאד גם בהידיעות הכלליות, ורק מתי מספר יצאו מהם אשר היו לסופרים רבי הכשרון ועוסקים בצרכי צבור באמונה, ויתרם היו לבעלי פקודות העובדים לפיהם וגם המעולים שבהם אינם אלא נאים דורשים לעתים מזומנים וכן התמו. זה לנו ארבע עשרה שנה מיום הסגר בתי מדרש הרבנים ובכל זאת לא נמצאו בין מאות אדירי העשר בקרבנו, מאלה המתהללים בשם ההשכלה, חמשים איש שיהיו שקולים נגד איש יהודי אחד כרבי יונה פראנקל ז"ל בברעסלוי אשר בכח צדקהו לבדו מתנוסס הבית הגדול להורה ולהעודה אשר שם הרביצו תורה וחכמה אדירי איתן בחכמת ישראל כהד"ר ר' זכריה פראנקל והפרופיסור גרעטץ? האם נמצא לנו איש רב נאור ועשיר כהגאון ר"ע הילדעסהיימער (שאיננו חי מפי הרבנות, כי ברכו ה' בעשר ויש לו כל) אשר יכתת רגליו מעיר לעיר וממדינה למדינה להחזיק בית מדרש לרבנים ומורים בית תלמוד, אשר שם יורו דעה חכמים מופלאים כהד"ר ברלינער, האפמאנן והפרופיסור בארטה ובנו של הגאון הנ"ל החכם המופלא המו"ל את מה"ע Jüd. Presse? ולא עוד אלא שבישעה שהיה הרב הנ"ל במדינתנו ויאסוף איזה סך מגדולי עשירינו להחזקת בית תלמוד זה, לא בוש אחד ממה"ע העברים לקרוא אחריו מלא ולכנהו בשם „גוזל את הרבים", כאלו לא היתה חכמת עמנו ובית אולפנא לתורה וחכמה ענין כללי הנוגע לכל קהלות יעקב ועומד למעלה מן הצרכים הפרטיים התלוים במקום ובזמן. ובשימנו עין אל הספרות העברית בשפת רוססיא לא נמצא גם בה תנחומות לנפשנו. מלבד ספרי החכם המנוח ארשאנסקי, ספר אחד מהעתקת דברי הימים להד"ר גרעטץ ע"י הד"ר הרכבי וספרם של שני החכמים רש"י פין נ"י

ורח"ל קאצענעללענבאגען ז"ל ע"ד השקפת התלמודיים על המדות והדעות*), לא נראה בהזשורנאליסטיקא הרוססית לעברים את אשר בקשה נפש חובב עמו ותורתו באמת. רוב הסופרים היו למספרים נעדרי הכשרון, הספורים האלה כרובם הם כתובים ברוח קלוס ושבח להמתרחקים מעל לגבול ישראל או גם להיוצאים מתחומו, ובחפץ מיוחד לשאת חרפה ולתת לשמצה את כל אלה אשר לבם לציון (כעין הספור „על פרשת דרכים" [на пути] הקושר כתרים להאיש ראדאווער שהוא יוסף ראבינאוויץ הנודע, ומשפיל עד לעפר את הדוגלים בשם לאומנו), בעוד אשר פרפראות כאלה והעתקות מאמרים קלי הערך הולכים ורבים אצלנו, ספרי מונק, גרעטץ, צונץ וסאלוואדאר מונחים בקרן זוית, ומלבד החכם הרכבי אין איש מיוצאי בתי מדרש החכמות וזוכה לשם שיהיה גם עובר עבודה מדעית על שדה קורות ישראל.

והנה בכל זה לא החברה היקרה אשמה, פעולות מיסדיה וכונת מחזיקיה עתה הן לשם שמים, הראש והגזבר היו בכל עת שני העמודים יכין ובעז אשר ההברה היתה נשענת עליהם והם אצלו עליה מרוחם, רוח אהבה טהורה להיהדות המקובלת וההיסתוריה, אך הדור לא היה ראוי לזה ודרכי הפעולה בעצמה היו מלאים חתחתים ומכשולים נכונים למועדי רגל. המכשולים האלה בפרטם הם שלשה: א) פזור הכחות, ב) הצרת צעדיה ע"י ילדי יום מחוץ לגבול פעולתה, ג) והשלישי הכביד, הרוח הכללי אשר צרר בכנפיו את השכלת עמנו בתקופה ההיא: א) פזור הכחות כיצד? החברה פזרה במשך עשרים שנה יותר משלש מאות אלף רו"כ ומזה רק כשבעה עשר אלף להמיכת הספרות והסופרים; לו הסיחה החברה דעתה מהתמיכות קלות כאלה שאינן לא לעזר להסופרים ולא להועלת מוסרית להספרות, מפני שרובי הספרים האלה היו ממין הזה שאינם מעשירים את הספרות ואינם מרבים את כבודה, ולעמת זה היתה בוחרת ועד תמידי, אשר יקצוב פרס בעין יפה, ומדי שנה בשנה, על עבודות ספרותיות בכל מקצועות חכמת ישראל וע"י הועד הזה העתיקו לשפת רוססיא גם כל הספרים הגדולים מראשי אבות חכמינו באשכנז; לו שמה החברה לבה ביותר לספרים עיוניים ומדעיים, מאשר לספרים מלאכותיים ונעדרי ערך ספרותי, כי עתה מצאה גם שכר לפעולתה והמון קוראי רוססית מילדי העברים היו משכימים ומוצאים שלחן ערוך לחכמת ישראל הנאמנה בכתבם ולשונם; לו שמו ראשי החברה לבם לספרי הוראת הדת התורנית בבתי הספר הכלליים; לו השתדלה לפני הממשלה הרוממה, אשר כל ישעה וחפצה הוא השרשת יסודי הדת והמוסר בלבות בני הנעורים, כי תמסור בידה את הענין הגדול הזה והגדור גדר בהבקעה הזאת, בתת ההורה שלמה ושטה אחת להוראת הדת לפני כל המורים בכל בתי הספר בממלכה, כי עתה רכשה לה אהבת עולם מאבות הבנים, הגדלים עתה בלי מוסר ומורא שמים, ועינינו לא ראו כפרוע פרעות החנוך בעמנו. ב) הצרת צעדיה מחוץ, מוצאה ממקרי עשר שנים האחרונות הנשאות עליהן חותם תכנית חזרת הגלגל אחרנית, אולם הפרשה הזאת בהיותה עומדת מחוץ לגבול דרישתנו לא נאריך בדברים עליה, והאחרון הכי נכבד: הרוח אשר צרר את משכילי הדור האחרון והמבט הכללי על ההשכלה. מראשית ימי בכורי ההשכלה בארצנו היה עץ הדעת לעץ החיים לכל המחזיקים בו, ביד חזקה ובזרוע נטויה הרכיבו אלוף לראש העם, בזכותים רבים ויפויי כח אין קץ זכו את בניה וחניכיה. בכח הזכותים ההן התרוממו חניכי ההשכלה מעל העם, והיא בעצמה חדלה להיות הגיון לב ותהי למטה לחם והמשכילים היו לאנשים פשוטים אשר אחרי בצעם לבם הולך. הן אמנם גם השטה הזאת הביאה טובה לעולם וההפץ להרבות התרבות בישראל גרמה ע"י תחבולות ועצות שונות את התפשטות ההשכלה הנמוכה, אבל החכמה והדת נשארו מונחות בקרן זוית באין דורש ומבקש. באין חזון יפרע עם וכל חוזן לב כלה נמוג וילך ע"י רוח היום אשר השליך קרחו בכל בתי ישראל, ישראל סבא הליט פניו באדרתו התכנס בבתי מועדו, באותה העת אשר עקבות ישראל החדש תעלולי האחים הביבליים כבר נראו בארץ ועיני משכילי הרבים באמת מבני הדור הקודם היו רואות וכלות.

הנה כן היה הדבר נוהג עד שנת תרמ"א. פתאום שנה הרוח את דרכו, המעולים שבמשכילינו הקיצו לקול הרעמים והזועות שבאו לפשט עקמומיות שבלב. רבים מצעירינו הקיצו מתרדמתם ויראו כי ערומים הם גם אחרי הכהנות הארוכות אשר הבינו להם בצאתם בכפרים לדפוק על דלתות בני הארץ לבוא בהם ולהבינם דעת לרוחתם לתשועתם על פי רוחם וחפצם; ראו כי ערומים הם מדעת אומתם ותורתם ובכל זאת בעיני בני בלי שם הם משלומי אמוני ישראל; ראו את עצמם

*) עד כמה לא ישימו לב משכילינו כותבי רוססית על הלך רוח היהדות מעל לגבולות ארצנו, נראה מזה, כי כאשר עלה במחשבה לפני הכמי ישראל באשכנז, שהכמתם הכללית קודמת לדעתם את היהדות להוציא ספר כללי בשם Die Ethik des Judenthums in Talmud מסר הפרופיסור לאצארוס מלאכה יקרה כזאת להאיש ראדקינסזאהן אשר שמו לבדו די לה עיד על מפעליו, וממשכילינו לא נסה אחד מהם לבוא בדברים עם הפרופיסור הנ"ל ולהבינו דעת שספר כזה יצא לאור ע"י חברת מרבי השכלה ואינו דורש רק העתקה.

כאברים מדולדלים מגוף האומה וכאיש אשר עזב נחלת אבותיו ואל הנחלה והמנוחה השלמה שהוא רוצה בה לא בא; ראו והבינו, כי לא החרדים אשר שמו כל מעינם בהפצת והרבצת התורה ושמירת היהדות ההיסתורית, אף לא המשכילים הנאמנים מבני הדור הישן היו החולמים בהקיץ, כי אם הם, בהאמינם כי תור הזהב כבר הגיע לבני האדם וכי אפס המץ כלה שוד מן הארץ, אז הודו גם רבים מהם, כי ההשכלה היסודית שהיא דבר השוה והנחוץ לכל נפש, שנעשתה בזמננו לצרך החיים לכל חי, איננה זקוקה עוד לאפוטרופסות יתרה ואך העבודה הוא ענין רב לבני עמנו לענות בו, אז נולד „הפאנד להרחבת עבודת האדמה ומלאכת יד בין העברים ברוסיא" אשר טובי משכילינו שמחו ויזמרו לכבודו שירי משכיל, אך שירתם זאת נהפכה פתאום לקינה, כי סערות תימן כבר חמה יצאו, יד מדת הדין היתה מתוחה עלינו ובעתותי המצוקה נמס כל לב ורפו כל ידים. החפץ להוציא המון רב מערי התחום ולהושיבם בכפרי הפרזות היה לאין ע"י סבות שאינן תלויות בנו, תקות מיסדי הפאנד נשארה מעל, גם המלאכה היתה למבטח בוגד ביום צרה לאחינו, ע"י הישיבה בתוך התחום, רחוקים וצפופים איש על יד רעהו. ההתחרות העצומה על כל ענפי הפרנסות והמלאכות, שלחה מהומה ומגערת בכל משלח יד ודורשי עבודה רבו מנותניה על אחת שבעים ושבעה, האת והמחרשה נטלו ממנו, המלאכה לא תתן לנו לחם לשבע, המסחר ירד עד הדיוטא התחתונה, מיום ליום נראה איך ינתק פתיל החיים לאלפי משפחות, גם דרכי ההשכלה גדורות בגזית וגבולותיה הולכות ומתצמצמות מיום ליום ומשעה לשעה...

באופן כזה כמעט שאבדו החברות להרבות השכלה ולהרחיב עבודת האדמה את משפט ההויה והקיום וחוג פעולת שתיהן הולך וצר, זאת ראה גזבר החברה המו"ל את הספר נושא דברינו אלה ויערוך קול קורא לחברי הועד בדברים נמלצים ונמרצים, „כי בעת הזאת החוב הראש והראשון להרבות השכלת עמנו ע"י מחקר ובקרת, מוסר השכל ואמונה טהורה", „כי כל הספרים האלה יהיו כתובים בשפתנו הקדושה" הקורא בצדק מוסיף לאמר „כי עלינו להתבונן אל פרוד הלבבות השורר בקרבנו וכי אם לא תבוא לנו עזרה, אז חלילה עתידה גם תורה גם חכמה שתשתכח מישראל", „כי ברור כשמש שחובת חברתנו להשתמש בשפתנו ולה משפט הבכורה בעת פרוע פרעות בימינו אלה, רק בה יוכלו חכמינו וסופרינו הנכבדים להתוכח ולהודות וזר לא יתערב בתוכנו".

בדברים האלה הוציא הכותב הנכבד מלים מלב כל חובב עמו באמת, וישמיע דעתו מפורש שהגיע העת להשיב לבצרון את ההשכלה העברית ברוח אמונה ואהבה נצחת ללאומנו, והדעת ישראל את עצמו, הגיעה העת אשר בקשת ומציאת עזרתנו בנו, הכרת ערכנו ודעת כבודנו צריכות להיות אבני הפנה לכל מעבדנו לטובת הכלל. כי מהיום והלאה אם החברה חפצה להתקים ולהשאיר שמה לברכה בקרב אחינו, עליה לשום לב לבני הנעורים, חמלת לב כל עם ועם ונעם תקותו — לבל יהיו עוד נעורים וריקים מכל הגיון דתי, גדר מוסרי וקשר־משפחה. האות הראשון לפריצות גדר המוסר וחובות האדם לאדם בתור אזרח נאמן במדינה הוא הבגידה בברית אחים, והלכה פסוקה היא בבית מדרשה של הפילוסופיא המדינית, שכל אדם אשר זרו לו רגשות המשפחה ולא יחוש בצערם של שאריו וקרוביו, איש כזה משחת מאיש מראהו ואין תקוה טובה ממנו גם להחברה המדינית בתור אזרח בארץ מולדתו. כבר חשכו עינינו לפני שנים אחדות לראות אחדים מבנינו (אם גם מעט ונער יכתבם) יוצאים מקרבנו ונספחים אל מחריבי עולמות ומקעקעי בירה האנושית להביא קצף על עם ישראל, כן חשכו עינינו לראות בינינו בוגדים סוגי לב כאלה המצדיקים דינם של האנטיסימיטים עלינו, ובכל לב יאמינו גם לדברי העלילות היותר נתעבות אשר ישימו עלינו משנאינו ומנדינו. זאת חטאת חפץ הטמיעה וזה פריה! המשכילים באמת יודו, כי אין לך דבר הגורם תגבורת הסכלות והתרחקות אחינו התמימים גם מן ההשכלה הכשרה כפריעת מוסר והיציאה מן הכלל. כל הדברים האלה כלולים בקול הקורא אשר ערך ה' ל. ר"ט בצאת שנת העשרים ליסוד החברה „מרבי השכלה בישראל", וממנו הננו למדים, כי כהחברה „מפיצי השכלה" וכהפאנד ל„הפצת דעת עבודת האדמה" שתיהם תעודתם הראשונה שהיתה להם בעת יצירתם הֵנָּה עתה מהם והלאה, ובחפצו להאריך ימים ולהשאיר יתרו לדורות יבואו, עליהם לשנות עתה צורתם הראשונה, להעשות לחותם תבנית „התורה והעבודה על הרי ישראל" „במקום אין פחד ואין מגור מסביב". תעודת מפיצי השכלת אמת בישראל צריכה להיות מהיום והלאה, לחבב את עמנו על בניו לקבץ נדחים, לקרב קרובים שנתרחקו, ואסוף בקרבנו את כל אלה אשר מקרבנו יצאו ואל החוף העומד ממולנו עוד לא הגיעו... וכהתורה כן צריכה העבודה להיות על הרי ישראל, במקום שאין הרוחות הרעות מצויות ובמקום אשר נרע, כי זרענו לצדקה ישא פרי תהלה. עבודתנו זאת צריכה להיות תמה ומושכלת, אשר תאחד ותיחד לבות כל המפלגות, בה ימצאו את אשר יבקשו כל בני מפלגותינו: התמים והנאור, החסיד והמשכיל, בעלי התורה והעוסקים בהוית העולם. היא העבודה אשר עליה יאמר גזבר החברה, כי יש בכחה „להלהיב ולהמשיך הלבבות"

במעשה המרוצה לעם ואשר ממנו תוצאות לתורת חיים, אהבת חסד, השבת לב בנים על אבות, נשאר לנו רק לבקש ולתור אחרי העבודה הזאת אשר לנו היא.

ג.

חבת ציון

Ein Gedanke, den die höhere Vernunft gebar, zehntausendmal vereitelt, nie aufgegeben werden darf.
(Marquis von Posa).

מכל מה שאמרנו למעלה יוצא לנו, כי ההליכה קדימה היא בקשת ומציאת עזרתנו בנו. כל זמן שאנו רואים תנועת הדם החי באברי האומה, אז אות לטובה הוא שעוד לא יבש לשד חיתה ועוד לא נס לחה. אולם בשעה שהראש שובת מעבודתו והידים חדלו מהיות עסקניות, וכל תנועות הגוף אינן אלא מלאכותיות, אז נדע כי עלה רקבון בעצמותינו ושחפת שלהה בקרבנו. חלי התעבות הדם וקפאון התנועה היא מחלה אשר לא על נקלה תרפא. אך הרעשה פתאומית והרעדת כל אברי הגוף תוכלנה לחדש מרוצה הדם ודפיקת הלב. אותות הקרח הנורא והקפאון האיום נראו כנגע בבית ישראל לפני חמש שנים, אז פרח מטה הרשע ציץ זדון האנטיסימיטזם, היא האיבה השמורה בלבות בני עמים רבים אשר בכל שנאתם זה את זה תכלית שנאה הצד השוה שבהם היא שנאתם לעם עברתם לבני שם. האנטיסימיטיזם בא ויטפח על פני המשפט הנפתל של „האשכנזים, המאדיארים, ועוד פלונים ואלמונים בני דת משה", בהראותו לדעת, שהוא קנין כל העמים וברית מלח כרותה בין סובארין ויעלענסקי, שטעקקער, דרימאן ואיסתצי וכל כנותהון: והאם אין זה ראיה מספקת, שהיהודים הם גוי בקרב כל גויי הארץ ובריה בפני עצמה שלא תתבטל אף באלף, ועד סוף כל הדורות לא יהיו בני עמנו נבלעים בין האברים בהבלעה גמורה, כל עוד אשר לא ימעיטו הם בעצמם את דמותם ויאבדו עצמותם לדעת. הנה כן נרפאו רבים מהחולים בבולמוס הטמיעה וההתכה (אמאלגאמירונג). כח הדוחה מן החוץ היה לכח המושך מבפנים, ובכן קמו בינינו חבל סופרים ומשכילים על דבר אמת, אשר לעבודה ולאחדות יקראו והם הנקובים בשמם „לאומיים", השם אשר עלה גם על שפת לשון מתנגדיהם ואויביהם בגלוי ובסתר.

אך האחדות כשהיא לעצמה מה היא? האהבה הפלטונית לא תחולל נפלאות ולא תוליד גוי לחיים חדשים, וכל דעה שאין בה מעשה ופעולה סופה בטלה וגוררת מפח נפש ויאוש אכזרי. הנה כי כן היה נחוץ למצוא כלי מחזיק ברכת האחדות והתקרבות הלבבות, נחוץ היה להשרות את הדעה הלאומית הטהורה (הרחוקה משמץ שנאה לעמים אחרים חלילה וחלילה) על מעשה רב העליליה, אשר יביא רגש חיים ותנועה בלב העם, לשגבהו ישע ולאורהו בזיקות התקיה. מעשה רב כזה נמצא אז לאחינו ברעיון חבת ציון וישוב ארץ הקדושה.

הדעה הזאת, אף כי לא חדשה היא במחנה העברים וכימי עם עולם ימיה וחכמינו הקדמונים (בספרי) אמרו: „ושמרת לעשות, מלמד ששקולה מצות ישוב הארץ כנגד כל המצות", נראתה לאחינו כזהר אור חדש מתוך החשך אשר כסה את עין הארץ. כל גדולי ישראל שהיו מצוינים במסירת נפשם על קיום הכנסיה שמו את הדעה הזאת על נסם, ומימות רבי יהודה הלוי עד דורנו האחרון הננו רואים, כי כל אלה מגדולינו אשר לבם היה לציון היו גם מצוינים בעבודתם לטובת הכלל *), בכל זאת לא התפשטה הדעה בין העם

*) פה מקום לנו להעיר שבמלחמת הסופרים אשר התלקחה זה שנים רבות בין המנוח סמאלענסקין ובני בריתו מצד אחד ואב"ג ויתר המענדעלסאנים למיניהם מצד אחר, עברו אלה ואלה בשתיקה על דבר אחד רב הערך לתולדות הרמבמ"ן והמפיץ אור חדש על הלך רוחו בשאלת הלאומיות הישראלית בכלל ורעיון הישוב בפרט, הוא המכתב אשר כתב בן מנחם כשש שנים לפני מותו אל אחד מבני המעלה (An einen Mann von Stande). על המכתב הזה חופף רוח ההעלם והסוד, כי לא פורש אל מי נכתב וכפי הנראה האיש אשר אליו נערך המכתב היה מבני מרום המעלה אשר ידע להזהר בדבריו, איש הרוח אשר צפה באספקלריא מאירה על שנויי העתים מזמנו ער מאה שנה ויותר. המכתב הזה נמצא נדפס בחליפות המכתבים שבין בן־מנחם וחכמי דורו Moses Mendelsohns Briefwechsel בהוצאת בראקהויז 26 № f. 443 ואשר לרוב חשיבותו בעינינו הננו חושבים לא למותר להעתיקו במקום הזה. ואלה דברי המכתב:

„בן־מנחם לאחד מבני מרום המעלה:

„עלי להודות לפני רום מעלתו, כי ידיעתי בהליכות מדינה שבין עם לעם והממלכות השונות היא דלה וקלה. כל ידיעתי בהפילוסופיא המדינית אינה אלא ממה שקניתי בשבתי בסוד אנשים כערכי, העומדים עמי בשורה אחת בהחברה ומצבם המדיני איננו מרום מנגדי ואיך אוכל אני לחרוץ משפט כזה, הדורש ידיעה שלמה ונכונה בדעת הספירות (סטאטיסטיק). בכלל הנני מודה כי הדעה הזאת (של שיבת ציון) היא נעלת ונשגבה, ומחוללה ויוצרה מרחוק הוא איש כביר כח לב וגדל דעה. קנאתו של האיש הרם הזה לתורת הסבלנות, מאסו את ממשלת הכהנים ומחשבותיו הטובות שהוא חושב על הרמת קרן האמונה הטהורה ורוח הדעת בין העם, כל זה יגיד לאדם הגדול הזה את ישרו, חכמתו הגדולה והגיוני לבו הרמים והנשאים. הבטחון אשר יבטח בחזון לבו זה והאמונה בהרעיון הגדול אשר הורה והוגה, עד כי אמונתו

עד הימים האחרונים, אשר נלאה לשאת משא המושגים המפשטים ולשמוע את השירה לכבוד המאה התשע עשרה, אשר תשביעהו מרורות והרוהו לענה. הרעיון הזה היה לאבן חן למשוך בו לבות טובי העם, כי אין דבר אשר יקח את לבבנו כהחפץ להושע בישע ימיננו, לתור ולבקש עזרתנו בנו; הרעיון הזה הוא רעיון התחדשות רוח נכון בקרבנו ונתינת כבוד לעבודה המכבדת את בעליה ומעמדת אותו ברשות עצמו, כי כלל גדול הוא שאין לך בן חורין ואדון לעצמו כמלומד בעבודה ונוטה שכמה לסבול עלה, וכבר נפסקה הלכה גדולה בבית מדרשם של חכמינו הקדמונים: „ששת ימים תעבוד — חובה". מכל מיני העבודות אין גם אחת אשר תישר המדות ותשביע רצון את עובדיה כעבודת האדמה, המחבבת הארץ על עובדיה ומישרת לב עקוב להבין את כל נעימות החיים שאינם מסורים בידי בשר ודם. היא תלמד לאדם כי טוב פת חרבה ושלוה בה מבתים מלאים כל טוב עם זבחי ריב ושוד וחמסים בקרבם. בכל עם ועם מפלגת עובדי האדמה הוא השרש אשר יעלה וישגשג עץ החיים וממנה פנה ויתד לגוי ועם החיים במקום גדולם (Autochtonen), כגי מפלגת אותוכתונים כאלה חסרנו זה כאלפים שנה; העם כלו היה לעץ רב הענפים מבלי אשר שרש גזעו בארץ, ובאין שרשים מלמטה קמלו ויבולו גם ענפיו מלמעלה ונשאר כנו העשיריה כאלה וכאלון אשר בשלכת, יחד עם עם ישראל נעקרה גם היהדות ממקום גדולה ולא היתה יכולה להשאר בטהרתה, כי מכיון שנעשה היהודי לסחרן ותגרן ורוכל המחזיר בעירות, היה אנוס לעבור על האזהרה המפורשה שלא לקחת נשך ותרבית, שלא לחבול כל דברי אכל נפש. רובי הדינים הנושאים עליהם חותם תורת חיים ואהבת חסד נתבטלו בהבטל חברה ישראלית החיה חיים מקוריים ועצמיים. קבוץ ישראלי מקורי כזה עתיד בעת מן העתים להיות למרכז רוחני, להשפיע שפע טל אורות על בני עמנו לכל מושבותינו; קבוץ ישראל כזה הוא מעין הברכות אשר ממנו יעלה ויבוא רוח טהור מכל סיגי הזיות, ורוח מלא מאהבת תורת אמת תורת חיים ותגיע ללבות כל טובי עמנו לחדש רוח נכון בקרב כל בני האומה.

קבוץ כזה אי אפשר להיות כי אם בארץ קדשנו. שם יש ביד היהודי להיות מקורי ועקרי, אותוכתוני במובנו האמתי בעבדו בידו את האדמה אשר לכל בה חיי רוחו; בארץ הזאת עוד לא נודעו עקבות המצוקה העקונומיית; בני האדם שם עוד לא יבקשו השבונות רבים, לא נראו שם חורשי רשע וזורעי על תלמי לב

זאת תאזרהו חיל ותאמץ רוחו לגשת אל מפעל רב העליליה יתנו עדיהם כי איש כזה הוא מורם מעם ומצוין בדורו ולאיש אשר אלה לו נאוה כבוד ותהלה".

„אך לא כן אנכי עמדי. יודע אני בעצמי, כי אך בשוטטי בעולם האצילות, אז רוחי יאבר נץ ואתרומם אל מרומי העיון והמחקר האלהי, אך בכל השאלות אשר בחיים ועולם המעשה יסודתן, קצוץ הכנפים הנני, חוג פעולתי צר מאד וארע נפשי, כי לא נוצרתי להיות רב פעלים ולהתגבר על מכשולים רבים ועצומים. בכל זאת הנני לגלות דעתי, כי בעקרה של ההצעה הזאת (של שיבת ציון) הנני רואה המכשולים הגדולים לא בהסבות מחוצה לנו, כי אם בתכונת לאומנו ובנו בעצמנו".

„עמנו עוד לא הספיק להתקין עצמו במעלות רוחו ועוד לא קנה לו הכשרון לעשות גדולות בארץ. הלחץ אשר תחתיו רבץ משנות דור ודור הכחיד מקרבו כל רוח חיים. הן אמנם לא אנחנו אשמים בזה, אך לא נוכל גם כן להכחיש את המוחש והנראה, כי התשוקה הטבעית הנטועה בקרב כל בני האדם לעמוד על רגליהם לבדם, התשוקה הזאת נכחדה מכל וכל מקרב לבנו. כל מעלות רוחנו „צדקתנו והמדות הטובות הנטועות בקרבנו, המה כמעלות קרושים וטהורים המרקיעים לשחקים וישחקו לתבל ומלואה, כל צדקתנו היא: בצקון לחש. ביחיל ודומם, בקבלת יסורין באהבה ומסירת דין לשמים, אך לא בהתרוממות הרוח לפועל כפים ובעבודה ומעשה לשם הרעיון אשר ימלא לבנו".

„לבי יסיתני בשפק והנני אומר, מי יודע אם העם המפוזר והמפורד יתפוץ בעצמו באחדותו, ובאין אחדות בין כל בני האומה אין תקוה לאחרית טובה להרעיון הנשגב הזה".

„איך שיהיה, המפעל הנשגב הזה הוא רב העליליה ולהוציאו למענהו דרושים כחות רבים וגדולים וסגלות מלכים לא יערכוהו ואנכי היודע ועד, כי כל העשר אשר לבני ישראל וכל רכושם הוא רק בשטרות וכתבי אמנה הרצים הנה והנה ומתגלגלים מיד אל יד, אך רכוש רב באמת אין לנו. עוד יותר אפוגה אם הרגשת הטובה הכללית ותשוקת העמידה בקרן אורה תכרענה תחתיהן את אהבת הכסף והרכוש הממלא לבות עשירינו ואילי הזהב אשר בתוכנו. לדעתי שעת הכשר להמפעל הזה הוא בשעה שהאיתנים מוסדי ארץ מתנגחים איש מול אחיו, אך לא בעתותי המנוחה ותקופת הדממה בעולם תמריני וכו'".

„הנני שולח לו בחזרה את הכתבים אשר הואיל אדוני כטובו להמציא לי ועם זה הנני מבטיחו כי הסוד הזה יהיה כמוס עמדי חתום בבתי נפשי, ובכל חפץ לבבי לראות את פני האדם הגדול הזה, הנני מבליג על חפצי זה ולבבי ירחש לו אהבה וכבוד גם מבלי אשר זכיתי לראותו פנים אל פנים, והנני מוקירו ומכבדו

ברלין 26 יוני 1770 משה בן=מנחם"

„אם יש עוד ספק בדבר ע"ד בן־מנחם ויחוסו אל לאומיות ישראל, די לדעתנו המכתב הזה, להוכיח, כי בן־מנחם כחכם מופלא בתורת הנפש ידע והכיר תכונת עמנו יותר רב מהמון הסופרים אשר שנים רבות התפלפלו בהמקצוע הזה. הוא חש בנפשו שלא נוצר לגדולות בעולם המעשה, ולא הוא האיש אשר בו תבחר ההשגחה לצאת לפני העם, אבל בכל צרות בני עמו היה לו צר, ודבריו במכתבו זה שנאמרו לפני מאה שנה ע"ד תכונת העם ואלופיו ראוים להיות נאמרים היום, ומי יודע אם לא — גם אחרי מאה שנה מהיום..."

העם עמל ואון כסוברין, בורענין שטעקקער ומרעיהם. שם לא התעותו עוד סדרי הכלכלה וריב העבודה והרכוש, מלחמת האיתנים האלה הנטושה עתה על כל אירופא ואמעריקא עוד לא נשמע בארצות אויא המערבית, ומכיון שלא נודעו שם עקבות התגרה הזאת, לא נמצא גם שם איל הברזל כביסמארק שיחפוץ לעשות את היהודים כפרה על כל קלקולי החברה והמדינה. לפני הקבוץ הישראלי אשר יוסד שמת יהיה כר נרחב מאד לפתח את כחותיו הרוחנים מבלי שיהיה דוחק רגלי אחרים ונדחק מהם. הארץ הברוכה והנשמה הזאת תחכה לידי עובדים חרוצים, עובדים בעלי ארך אפים אשר יטו שכמם לסבול על העבודה במשך שנים לא מעטות, באה"ק אין מקום לעם פחז כמים ואצים להעשיר. לפי דעתנו, לו הוציאה ארץ ישראל באמת גרוסקאות וכלי מילת ולו מצאו מלוי ברבית ותגרנים מקום להציב להם יד ושם, כאשר באמעריקא, כי עתה לא היתה אה"ק לנו לארץ חפץ כאשר היא עתה. אך ע"פ תנאי הארץ וחקי החברה שם תקוה טובה משחקת רק להמתישבים בה החפצים לבא אל המנוחה והנחלה בשובה ונחת אחרי שנות עמל ועבודה רבה, עבודה המבריאה את הגוף ומחזקת כחות הנפש, מישרת המדות ומפשטת כל עקמומיות שבלב. בגלל הדבר הזה היה רעיון הישוב כרעיון קיום היהדות והתמדתו, לחביב ונחמד לכל המשכילים באמונה ולאבן נגף לכל המאמינים בהשכלה. — קו אור אחד מן האמת דוחה הרבה מן השקר וקבוץ אחד בארץ קדומים יש בידו לחולל נפלאית ברוח היהדות התמה והמושכלה להשיבה אל כבודה הראשון לצרפה ולזקקה, יותר מכל מעשי נערות של התקונים הטפלים והפתגמים הריקים המעלים הבל, וכל תעתועי המתקנים אשר מסוף מעשם נכרת מחשבתם תחלה, לקעקע את כל הבירה כלה.

הנה כן בארנו את הרעיון היסודי של ישוב הארץ, הוא הרעיון הלאומי אשר יסודתו בעשית שלום אמת בין הדת והחיים, להשיב לבצרון את היהדות הצרופה והמקורית, לנעוץ קנה בים התולדה אשר יעלה עליו שרטון הלאום הישראלי על אדמת אבותיו האהובה והחביבה לו עד היום כהשעה הראשונה אחרי צאתו ממנה להיות נודד נצחי בעמים ומנוד ראש בלאומים. בהרעיון הזה אין בו שמץ דבר מדיני, אף כי ממנו תצא תשועה גם למצב החברתי של עם ישראל, רעיון כביר ונאור הוא אשר הדרו יראה על פני פעלו במשך דורות רבים, אך כל אלה הנותנים לו תכונה מדינית המשנים צורתו המוסרית והחברתית המה מגלים בו פנים שלא כהלכה. מסכימים הננו אל דברי החכם בעל „הצבי", שאחרי אשר הביא דברי הגאון בעל חתם סופר האומר: „אם יצויר חלילה שלא תהיה לישראל ישוב בארץ אבותיו הרי זה נקרא כליון האומה" יאמר באמת וצדק, כי במעשה הישוב אין אף שמץ מדבר מדיני וחלילה גם ליהודי אה"ק לחשוב מחשבות און כפריקת עול מלכות ... כי טובים היו לישראל ימי שבתו בצל מלכי חסד של פרס ומדי מימי המבוכות שהתחילו בימי ינאי. לא לנו להתקנא בירך האומות הנושאות נפשן אל תעודה מדינית; מטרתנו היא: קבוץ ישראלי וחברה ישראלית בתמונת זעיר אנפין, קטנה כמו שהיא, אך בכל חלקיה ופרטיה, בכל שרשיה וענפיה שתולה בנוה על הרי יהודה. ובדבר הזה צדקו דבריו מדברי החו' מ. רבינוביץ בהמליץ גליון 108, אבל בשום אופן לא נוכל להסכים על הדברים המתמיהים שהשמיענו בעל הצבי לאמר: „אלו היה ישוב א"י דבר של רשות לא היינו אובים לו, הן לא עינינו תראינה זאת ואף גם עיני בנינו ומדוע נחסר נפשנו מטובה בשביל דבר הבא אחר זמן מופלג". דברים כאלה אין להם שחר כלל וכלל והתשובה עליהם הוא כתשובת נוטעי החרוב אל חוני המעגל, כי אם אנחנו לא נהיה המתחילים בהוצאת הרעיון לפעלו מי זה יבוא אחרינו להשלים פעולתנו?

אחרי אשר בררנו הדעה התורנית של ישוב הארץ נגסה נא לראות את הנעשה עד היום אם התקרבו העוסקים בהמעשה הזה אל מחוז חפצם ואם נעשה הצעד הראשון בהמפעל הגדול הזה. ארבעה הם הדברים אשר חוב"צ בעלי הדעת השלמה יכולים לדרוש מראשי מתעסקיהם להוציאם לפעלם במשך שתים ושלש שנים להפעולה המסודרה והמובלת אל המטרה: א) להעמיד במרחב המשפחות הרבות אשר נמצאו באה"ק בשנות הרעמים והרעשים באופן שלא יאלצו עוד להטיל עצמם על הצבור. ב) להתאמץ שהמתישבים יהיו בני תרבות ונוחים זה לזה, עובדים עבודתם בידיהם, פולחים ובוקעים באדמתם, סוף דבר לברוא מפלגת אכרים־יהודים, אך לא אכרים יהודים בוערים כי אם אכרים בני תרבות שיש בהם ריח תורה ומוסר ודעת. ג) שהמתישבים החדשים ימצאו להם אנשי מופת אשר מהם יראו וכן יעשו, אנשים אשר יורום דעה את כל המעשה אשר יעשו והדרך ילכו בה. ד) כי הדר הענין יראה על פעולתו הרוחנית למעלה למשכיל באמת ואמונה. כל הדברים האלה נתקיימו בהנסיון הראשון לישוב הארץ. רגלי שלש מאות המשפחות מלבד אחדות מהנה עומדות במרחב על אדמת אה"ק רובם בחסדי הנדיב ומעוטן בצדקת חוב"צ המעטים עוד בארץ. ה) ברוב הקולוניות נוסדו בתי ספר לתורה ודרך ארץ, כלם עובדים את האדמה בידיהם ועודרים על הרי ישראל בלי לב ולב, והנגו רואים לעינינו דור אכרים יהודים אשר יאוש בארץ חלקו; כל

האכרים המה עובדים מאהבה, והדבר אשר נבצרה גם מאת ממלכה אדירה וכבירה, לברוא מפלגת יהודים אכרים, הדבר אשר נתחבטו עליו רבים מהשרים הגדולים בימי הקיסר ניקולי וישקיעו בו עשרות אלפי אלפים כסף, דבר כזה קם עתה ויהי: חמש עשרה מאות הנפשות העודרות בלי לב ולב על אדמת הקדש, הוא דור אחד אשר יביא גאולה לעולם היהדות, וכבר ראינו שנחה הרוח גם על בני יהודה, המה יושבי אה"ק מאז ומקדם, למאוס לחם העצבים לחם החלוקה, בכספיהם קנו אדמה בקרן בן שמן בגולן בבשן אשר בעבר הירדן ובידיהם הם עובדים את האדמה הזאת ודור יבוא יראה ביהודה וכל עריו אכרים ונוסעים בעדר. ג) ע"י התנועה הכללית באו ונתישבו בארץ הצבי אנשים שהם מן הישוב, וכבר הם מכינים בתי מלאכה ונוטעים כרמים וזיתים, כרובם הם הבקיאים והמומחים לאותו דבר והמה לעינים לכל הבאים עתה להתישב ובידם די כסף להוציא מחשבתם לפעולת ידים. ד) והאחרון הכביד. בשלשת שנים האחרונות היתה אה"ק למרכז רוחני ומציון תצא עתה תורה ודעת שפת עבר: לא דבר ריק הוא קהל הסופרים הנאמנים אשר נקבצו ובאו עתה בארה"ק, שני מה"ע יוצאים בירושלים ומדברים בשפת יהודה ובלשון המשנה הנאוה והמעונגה. מי מלל לנו לפני חמש שנים, אשר ממקום נשמע רק קול הטחנה פני עניים הנטחנים מאת ממוניהם, קול שאון ומריבה בין הכוללים, מהעיר שיאמרו עליה, אשר ממנה תצא ההזיה לכל העולם, כי מעיר הזאת יצאו לאור ספרים יקרים כמשנת עולם קטן, ברייתא דמרכבה וארץ ישראל לבן יהודה המדברים ע"ד חכמות חיצוניות בסגנון הנחמד ששנו חכמים בלשון המשנה. אם נצרף כל כחות האינתיליגנציא בכל ארה"ק אשר נקבצו באו שמה במשך חמש שנים האחרונות ויצא לנו חשבון גדול. האינתיליגנציא הזאת תנחמנו בתכונתה העברית ובטהרתה משחוק וקלות ראש אחותה היונית, גם בשחוק וסתירת סופרי אה"ק לא יכאב לב איש ישראל, כי רוח היהדות שפוכה עליהם, וכל קו ואות מדבריהם יאמר: לישראל אני. באופן כזה גם התקוה להתחדשות רוח נכון בקרב הכנסיה ע"י הישוב איננה תקות שוא וכראה גם היא להעמל והעבודה אשר עבדו יחידי סגלה במשך שלשת השנים האחרונות.

הנה באנו עד קצה מאמרנו, כי בעתות הללו אין חזון מעשים אחרים לטובת האומה נפרץ מלבד התורה כהרחבת חכמת ישראל באמת והעבודה על הרי ישראל. בדבר האחרון הזה דרך כוכב מיעקב, כוכב העולה אחד לאלף שנה ומאיר את המבואות האפלות בהגעטטאָ הישראלית, נדיב אחד השיב לבצרון מאות אסירי התקוה, הוא הנדיב שיש בו מדעת קונו וכמוהו הוא מסתתר בחביון עזו; אך לדאבון נפשנו תקות היהודי האמתי הזה ותקות כל שלומי אמוני ישראל, כי ימצאו נדיבים אחרים אשר יצאו בעקבותיו, נשארה מעל. אחד הוא האיש אשר היה למלאך גואל ומושיע למאות משפחות וכרוב סוכך לכל הרעיון ואין שני לו עד היום; גם חכמת ישראל בארצנו לא מצאה לה גואלים עד עתה, וקול הקורא מאת החכם הגביר הנאור ה' ר"ט היה כקול קורא במדבר, ומי יתן ושני האלופים האלה אשר למעלה נקבנו אותם בשם העומדים בראש שתי החברות לתורה (חברת מרבי השכלה) ועבודה (הפאנד להרחבת עבודת האדמה) יקחו בידם גם את העבודה היקרה אשר אותה נתן ה' ענין לענות בו את כל חובב עמו באמת ותמים, כי יעמידוה בקרן אורה, כי יבואו הם אחרי הנדיב לכלל ולכלכל את הענין היקר והנשגב הזה, לתקנו ולהכשירו ולהעמידהו בקרן אורה, או אז ידעו כי דור לדור יביע תהלתם ושמם וזכרם יהיה חקוק לעד לעולם בספר תולדות העבודה לעם ישראל על אדמת אבותיו.

רוח כביר ורוח נכאה.

רוּחַ אִישׁ יְכַלְכֵּל מַחֲלֵהוּ
וְרוּחַ נְכֵאָה מִי יִשָּׂאֶנָּה:
(משלי י״ח י״ד)

כל בעלי בינה לעתים וכל חכמי הדורות אשר שמו לאבן פנת חקירותיהם בדעת יסודות החברה והפילוסופיא המדינית, תכונת רוח האדם ונתיבות פליאות הנפש השוכנת בקרבנו, יגעו ומצאו, כי כל בני האדם על פי הלך רוחם ותכונת נפשם נחלקים לשתי מחלקות ראשיות: לבעלי עין יפה, אופתימיסתים השמחים לעולם במתנת חלקם, צופים ומביטים על כל המעשים מבעד לאספקלריא מאירה ומבהקת בשלל צבעים נחמדים על כל הנעשה תחת השמש. בעלי המדה הזאת אומרים, כי כל המעשים נעשו יפה בעתם ועולמנו זה הוא עולם שכלו טוב, עולם מלא אהבה ואחוה צדק ומישרים. לעמתם עומדים בעלי מרה שחורה ורוח נכאה, ידועי חלי הפסימיזם, שרע עליהם כל המעשים שנעשים תחת השמש ובכל פנות שהם פונים הנם רואים תגברת השקר על האמת, את הרע עולה בכף מאזנים במדה הזאת שהטוב שוקע ויורד ועולם מלא פחתת ומנערת, עשק ומרוצה, רשע כסל ועוות הדין. בין בעלי שתי המדות הקיצונות עומדים רוב האנשים מבעלי הדעת השלמה, הרואים את האמת באמצע דרכים, אין בהם לא משלות האופתימיסתים ולא מיסורי הפסימיסתים, בעלי המרה שחורה, בעלי שתי המדות הקיצונות אלה גם בהיותם חכמים מחוכמים עלולים לבא לכלל טעות ולהוציא משפטים מעקלים ככל נטיה יתרה לאחד מן הצדדים, המולידה משפטים כוזבים והשקפות מוטעות, ביחוד כשאנו באים לדון על חזיונות החיים והעתים בחיק איזה חברה אנושית, שאז החפצים מתנגשים והרוחות מתרגשות, על כן תפוג תורה ויצא משפט מעקל.

ההלכה הזאת נזכרנו בשעה שכתבנו הדברים הנאמרים: בפרקים הקודמים, בעוד שאנחנו מדברים על פרעות הרוח בישראל, על אברת חזון לב מעם, על אפיסת החיים וההרגשה, על הקפאון וטמטום הלב ההולכים ומתפשטים במחנה העברים, והנה ראינו כי יצא חבל סופרים מצוינים, אוהבי עמם וחפצים בתקומתו ובהתעוררותו לחיים, במה״ע „המליץ״ לחדש אב ש״ז, לדון בהלכה זאת. הסופרים האלה בהיותם מבעלי שתי הקצוות שהזכרנו לא נמלטו מידי גוזמא והפלגה איש איש על פי דרכו, ולפי שבכמה פנות נגעו בענינים שנתבררו למעלה וכדבר הישוב שכותב הטורים האלה, מבלי להחזיק טובה לעצמו, יש בידו לאמר שגם לו יד ושם בהמפעל הזה ויודע את מוצאיו ומובאיו, אחרי אשר תקע את עצמו לענין הזה ימים על שנה, על כן מצאנו לנכון לפנינו שלא לעבור על הדברים האלה בשתיקה. הרב החכם ה׳ בערנפלד הרב הכולל בבילגראד, הידוע לכל קהל קוראי עברית במאמריו הרבים במה״ע לב״י, יצא עתה במאמר גדול בשם „חזות הכל״ ששם הוא מתאונן: „על מחלת הקפאון ההולכת ומתגברת בישראל מיום ליום ומשנה לשנה״, יעיר בצדק על אבדן התמימות וטהרת המדות, אשר היו לכרובים סוככים על קיום האומה בימי עניה ומרודיה, המדות הטובות האלה שהיו בני ציון מצוינים בהם הולכות ומתמעטות, התורה שהיא סם חיים לנו מיום היותנו לגוי עד היום הזה קרובה עתה להשתכח, אין מעשה רב העליליה שיש בכחו להביא חיים ותנועה בקרבנו ואין רעיון טוב להרעיף רסיסי טל של תחיה על העצמות היבשות; הדברים האלה לא בפירוש נאמרו בדברי ה׳ ב״פ, אך המה תמצית כל דבריו ומשפטיו. עד כאן דברי אמת היוצאים מלב קרוע ומורתח על שבר עמו ונפילתו הרוחנית, אך מכאן ואילך נשמע דברי רוח „אמרי נואש״ הגוזר על ימין ועל שמאל מבלי להבחין בין ענין לענין ומבלי לשקול דבריו בפלס ההגיון. הח׳ ב״פ יגזור אמר: „בחמש שנים האחרונות בזבז (?!) כל (!) ישראל את כחותיו בא״י ומה יצא לנו מזה״? „כל התפעלות עמנו נשקעה בהרעיון הזה ומה הרוחנו״?

על אמרי נואש אלה התעוררו בצדק לראשונה החכם געץ ואחריו הח׳ ראבינוביץ והח׳ סלוצקי, ואנחנו ככתוב השלישי נכריע, כי כאלה, ובעלי מרה שחורה כהח׳ ב״פ וכן בעלי טוב עין, המחליטים כי אין כאן לא הרים ולא צל, שניהם גדשו או מחקו את הסאה איש איש על פי דרכו ולא כונו אל האמת ומצב הדברים כמו שהם בפעל ומעשה.

כל דברי החכם ב״פ על דבר בזבוז הכחות והתפעלות עמנו, אינם אלא כי אם דברי הבאי וילדי דמיונו העז: לא כ ל ישראל ולא גם חלק נכבד ממנו, לקחו חבל בהרעיון הזה, כי אם אחד אחוז מרבוא בזבז — איזה עשרות אלפים שקל כסף במשך שלש שנים!... ההתפעלות אמנם נראתה, אך לא אצל בעלי היכלת, כי אם אצל הסופרים ואנשי הרוח שאין כחם אלא בעטם וגם מהם החזיקו בו רק אלה שאהבתם לעמם אינה מצומצמת בשיחה נאה מן השפה ולחוץ וכנגד זה רבו עליהם עשרת מונים, המלגלגים הנוהגים קלות ראש לא לבד בחבת ציון כי אם גם בכל קדשי האומה, אלה בעלי השלילה והאפס, בעלי

ההנאה (לייבטלעבינג) אוהבי ימים לראות טוב, שאין להם בעולמם אלא השגת חפציהם הקלים והנאותיהם העוברות. לפי ערך כחותיהם הקלים והדלים יכולים חוב"צ להיות שמחים בפעולתם. „בחבלים וצירים" — יאמר אחד מטובי סופרינו הח' יהל"ל „הולידה המחשבה את הדבור ובעצבון וזעת אפים גמלה את המעשה", כל עבודתם היתה בלב סוער, ברוח נפעמה ונדהמה ובחרף נפש, הן אמנם לא כל אף לא חלק נכבד מישראל תקע עצמו להענין הזה, כי אם פרטים אחדים, אנשים היושבים בתוך עמם ואינם לא בעלי עשר ולא נשיאי ישראל, הם פעלו כפי מדת כחותיהם והתמיכה לא היתה גם כדי שביעה לכונן מושב אחד. אך ה' הופיע על עצתם, ואלה המעטים, אשר עבדו עבודתם עבודה תמה וישוחו מעצר רעה ומגנת לב כל היום זכו, לראות כשלש מאות משפחות וכאלף וחמש מאות נפש עודרים בלי לב ולב את האדמה, בהארץ אשר עיני היהודי בה מיום הולדו עד שובו לעפרו; ע"י הפעולה הזאת זכינו לראות דמות יהודי-אכר, לכל משפטו ותורתו, יהודי חרד על דתו ומחבב אדמתו, לאט לאט הולכים ורבים גם המתישבים על אדמת הקדש מבעלי היכלת, בעלי עשר תאבי עבודה ובקיאים בה מתישבים במחשבה תחלה להחיות הארץ בידיהם החרוצות. חמשים שנה ויותר מראשית המאה הנוכחית עד שנות החמשים, חתרה בכל עז ממשלה אדירה בתבל ארצה ותבזבז עשרות מיליאנים, מתרומת ב"י, במחשבה טובה להעמיד היהודים יושבי ארצה על הקרקע, וחפצה לא הצליח בידה מפני טעמים שאין פה המקום לבארם, אך הטעם העיקרי, כי גוי שלם לא ישנה ארחות חייו כי אם ע"י תנועה הבאה מעצמו (שפאנטאנע) ולא באמצעים מלאכותיים ואך קסם על הרעיון הזה למשוך אליו לבות אלפי בני ישראל ולכונן ישובים ישראליים לכל חקותיהם ומשפטיהם, לעשות שלום בין התורה והעבודה, לחבב יגיע כפים על רובי בני עמנו ולהקדישה בקדושת ארץ קדומים. במשך שנות מספר אלה הלכה מחיל אל חיל גם שפתנו שפת ציון בארץ יהודה, ומיום שהתעורר רעיון הישוב נראה על הר ציון ששמם חיים חדשים והננו מרגישים שם דפיקת לב העברי. להארץ הנשמה והגלמודה הזאת, אשר עד היום אך קול שופר שמענו, ודברי שמתות וחרמות הקשיבה אזננו, נקבצו ובאו עתה במספר נכון בניה ובוניה המאצילים עליה אור יקרות כפעם בפעם, ארח הישוב עתה הוא כאור נגה הולך ואור עד נכון היום להיהדות כלה; מי מלל לנו לפני שנות מספר, כי מציון תצא תורת החיים וספרים ע"ד כל מקצועות החכמה כתובים בלשון ששנו לנו חכמינו הקדמונים בשפת המשנה הנאוה והמעונגה — ספרים אשר בצדק קרא עליהם אחד מחכמי ספרתנו, שטובים המה לנו בקולוניא שלמה. חטפת הדם החי והבריא הזה בגוף

העם היושב בציון יש בכחה להחלימו ולהחיותו וממנו יושפע שפע טל של תחיה על הכנסיה כלה. ומי ימלל חסדי הנדיב המסתתר בחביון עוז, שיש בו מדעת קונו ואשר לו דומיה תהלה! את הכוכב הזה העולה על שמי היהדות אחד לאלף שנה גלו לראשונה המעטים האלה אשר באמת „השקיעו כל התפעלותם" במקצוע הישוב. וכל זה איננו שוה להחכם ב"פ והוא קורא מנהמת לבו: מה הרוחנו בהבזבוז הזה? כאלו היה הרעיון הזה ענין מסחרי והפעולה פעולת יחיד הסופר ושוקל את הנשך והמרבית אשר יביאו לו מעותיו שהניח על קרן איזה עסק? מבלי להעלות על הדעת שענין הישוב הוא מן הדברים שישראל אוכל פירותיו בעולם הזה (המה מאות המשפחות המתפרנסות מעבודת האדמה על הרי יהודה) והקרן קימת לעולם הבא...

אולם אם שגה הח' ב"פ בהפרזת המדה, הנה בעיקרי הדברים הדין עמו וביחוד בכל פנות החיים בעמנו מלבד שאלת הישוב, שם רבה העזובה, אין מתעורר בצדק ואין איש שם על לב, כי עוד מעט והדור הבא יגדל באין תורה, דרכי המוסר ומסרת אבות. בנינו אשר יקומו מאחרינו יהיו אך לצרינו ולא לנו... בדברי הח' ב"פ ע"ד מצב התורה והספרות „אשר זה כעשר שנים קפאה והיתה לנציב קרח" הננו מוצאים יותר מקורטוב של אמת, תנחומות הח' נעץ, כי עוד לא פסו חכמים מישראל, אינן מספיקין להניח דעתנו, משלשים חכמי הזמן שהוא מונה והולך (אשר אחדים מהם כה' וויזע באמעריקא קשים להיהדות כספחת) כרובם הם זקנים באים בימים או יושבים באהלה של תורה ואינם משפיעים מטובם על בני דורם, גם הספרים שהם מוציאים לפרקים ואשר כרובם כתובים בשפת עם לועז ונושאים מדברותיהם רק על איזה מקצעות בחקירת היהדות וע"כ אי אפשר להם להפיח רוח חיים בבני דור הולך, החכמים האלה כרובם אינם יושבים בארצות הסלאווים מקום מושב לאוכלוסי ישראל ורוב מנין ובנין היהדות, ואנחנו בדברינו נחזיק שכל תקות היהדות היא אם באה"ק או באותן הארצות הנושבות ממספר רב מאחב"י ודעת דרכי התורה היתה שם לקנין העם משנות דור ודור. באותן הארצות הננו רואים לדאבון נפשנו את התורה וחכמת ישראל שוקעות ויורדות מיום ליום; הישיבות עם בחורי חמד למאות ולאלפים העוסקים בגפ"ת כמלפנים עם המונים המונים אשר ינהרו מדי יום ביומו לבתי כנסיות, לא ישיבו נפשנו, בדעתנו כי אלה המשכימים והמעריבים על פתח בהכ"נ לא ינחילו רוחם לבניהם אחריהם.

וגם בדבר הרעיון אשר היה הדבר האחד המשיב את נפש האוהב עמו, הננו רואים שפלות ידים,

התרשלות, רפיון כח והעדר הרגשה נכונה, מפני הטעם בעצמו שהחכמים ה׳ געץ וחבריו נותנים לו שרק מעטים היו והנם גם עתה האוחזים בו. חכם אחד ומיוחד בזמנינו הראש והראשון להדעה הנשגבה, איש שכל עבודתו היא לשם שמים מבלי פניות זרות ושאיפה לכבוד, כותב באחד ממכתביו: שרואה הוא, אשר דורנו השקוע בעבדות ושפלות הרוח ובמ"ט שערי טמאה של תאות והוללות אינו זכאי עוד להרעיון הנעלה משאת נפשנו, ואם ארבע מאות רבוא אדם לא יוכלו לעשות את מעשה הנדיב האחד ואף אחר אחוז מעשרה מכל מעשיו, אז אין לך תעודת עניות הדעת ודלות ההרגשה גדולה מזו". הנה כל ההרגשות תלויות בלב והלב תלוי בכים, ואם עד היום עוד לא מצא הנדיב הזה יוצאים בעקבותיו ומחזיקים פעולותיו אף שלא אלמן ישראל גם בארצות מזרח איירופא ממושלים במכמני הזהב, האם אין זה אות נאמן על שפלות הרוח השולטת בקרבנו.

המגרעת האחת השולטת בין בני בית יעקב אשר בארצות הסלאווים והיא המכאבת כל חלקה טובה בקרבנו, היא הערבוביא אשר ירדה בכל משלה, אחינו בארצות האלה הראו לדעת בכל פעולתם, כי אין בהם רוח הסדרים והדעה המיושבת לפעול ולעשות פעולה מסודרת ואורגנית; כרובם המה פחז כמים, הרעיון לבדו לא ישיב את לבם וכבני עם פחז כמים כמעט שיחליטו דבר חפצים הם לראות תוצאותיו בין לילה, הסרו להם המתינות והסבלנות אשר בלעדיהן לא יכון כל מפעל רב העליליה, הסבה לזאת היא לפי דעתנו: חסרון השכלה ישרה ותנאי החיים המרחיבים דעתו של אדם ומכשירים אותו להתבוננות ברוח נכון ודעה מיושבת; רוב בני העם שקועים במסחר ומעוטם במלאכה, ובעבודת האדמה אף מעוטא דמעוטא לא; כנודע אין לך דבר המטריד את השכל כהמסחר הבוגד אשר על שבכה יתהלך, ועל כן כל אחינו טרודים ומבולבלים תמיד ודעתם מטורפת עליהם לרגלי הטרדות הקשות שאינן נותנות להם עת ומנוחה להתבונן על צרכי הכלל. העדר מפלגה שלמה שתהיה דעתה פנויה להתבונן על המעשים היוצאים מחוג איש פרטי ותועלת עצמית היא הסבה שלא תתן לבני עמנו לעשות דבר נכון וקים לארך ימים, על כן הננו חוזרים לדברינו שעתה, אחרי אשר אנשי לב המעטים עשו את כל המוטל עליהם, הגיעה העת לבעלי היכלת אלופינו ונדיבינו שיראו בפעולתם כי ראוים המה באמת לאותו השם. עליהם להשלים את אשר החלו אלה המעטים ברוח אהבת עמם ודעת־נפש הענין שהקדישו אליו כחותיהם הקלים והדלים; יבואו נא הנדיבים האלה להשלים הבנין, לשכללו ולהכשירו ולהעמידו בקרן אורה ולב המתחילים יהיה שמח אם המצוה תהיה נקראת רק על מי שגומרה.

תשובה מאהבה

וּמִן הַמַּשְׂכִּילִים יִכָּשְׁלוּ... עַד עֵת קֵץ
(דניאל י״א ל״ה)

המכתב להמו"ל אשר קוראינו ימצאו אותו אחרי המאמר הנוכחי, פנינו לו מקום בראש להראות דעת עד כמה חביבים עלינו דברי הסופרים המודים על האמת ורוצים בתשובה. הסופר הנכבד כותב המכתב הזה הוא מאלה אשר שנו באהבתם את עמם וירמו לבנות בית חיינו על עמודי השלילה, אלה גבורי הבקרת, אשר אחרי עינם לבם הלך, ובעינם ראו — אך יופי ונעימות, חן ונעם מעל לגבול ישראל וחשך וצלמות בכל אהלי שם, הסופרים האלה, אשר לא מעטים היו בקרבנו, ובהיותם בעלי כשרון, לא נמנעו מיסר את עמם בקוצי ההתול וברקני הסתירה בכדי להסיר ממנו את האולת — לפי דעתם הקשורה בלבו. אך גם בשחוק יכאב לב איש, וסתירת הסופרים האלה לא היתה מעולם לשחוק מהלל, כי אם שחוק מהול? ברמעות רותחין וכל דבריהם נכתבו ברמי לבבם, בהיותם דורשים טוב לעמם, אם גם על פי הלך רוחם, המאור שבתורה החזיר את הסופרים האלה למוטב והם משמיעים עתה בקהל, כי נטו מדרך האמת, ולאנשים אשר אלה להם, הדורשים טוב לעמם באמת, ראוי ונכון להעמידם על האמת במקום שנראה איזה נטיה ברעה או לתת להם תודה ולהרכין להם בראשם אם צדקו במשפטם.

ידידנו הסופר הזה, בדברו ע"ד ההתעסקות בחבת ציון אומר: „כי הכחות היותר גדולים ונעלים נבלעים בעבודה פרטית והעבודה הכללית מוטלת כאבן שאין לה הופכין". בעיקר הדבר הננו מודים להכותב, כי חוב"צ הנאמנים מחויבים לפנות לבם גם אל יתר צרכי האומה ולעמוד בשורה ראשונה בין כל החפצים להיטיב דרכי החנוך הדתי והמוסרי, לדאוג לקיום התורה וחכמת ישרון בקרבנו, מפני שכל הדברים האלה באחדות העם יסודתם וקרובים הם אל חבת ציון „כקרבת אם לבתה". יתר עניני הכלל: כדפיקת דלתים והמתקת הדינים הם דברים המסורים רק ליחידי סגלה — שקרוב הדבר להם ובפיהם ובלבבם לעשותו ואם אינם עושים הוא אות שגורל עמנו קרוב להם רק בפיהם ולא בלבבם ואם לב עברי אין כאן מה יש כאן? בכל אופן ע"פ מצבנו אי אפשר לנו, בתור אנשים היושבים בקרב עמם, ואינם עומדים במקום גדולים לעשות קטנה או גדולה, על כן ראוי לנו לאחוז בחוג־מעשה שנוכל לעבוד בו מבלי מפריע ופגע רע, וחוג־מעשה שיש בו רעיון — משיב את

הנפש, פעולה רבת העליליה, שאישי האומה (אם מעט ואם הרבה) יאכלו פירותיו בעולם הזה והקרן יהיה קים לעולם הבא אינה אלא חבת ציון. על כן לא נוכל לחשוב הפעולה הזאת ל ע ב ו ד ה פ ר ט י ת, כאשר יאמר ידידנו הכותב, והננו רואים בזה הזדווגות רעיון נעלה ופעולה כבירה עם דעה נשגבה ומעשה רב העליליה, העתיד לחדש רוח נכון בקרב היהדות. לאות ולמופת כי חוב"צ אינם פוטרים את עצמם מחובותיהם לכל אחיהם ולא יאמרו שהעוסק במצות הישוב, פטור מכל מצות שחייב איש ישראל לעמו, הם חוב"צ בחו"ל — ע"ד בני ארצנו לא נדבר, מפני שאין מספרים בשבחו של אדם וכ"ש בגנותו בפניו — הראשון שהחזיק בדעת הישוב מרבני חו"ל היה הד"ר רילף, אשר כל ימי רבנותו לא עבר עליו יום אחד מבלי פעולה נמרצה לטובת אחיו, ובשעה ששלט חרון אף בעולם ואדירי עמנו הקרובים אל מקום המעשה הראו כל כחם רק בדפיקת דלתים כדלים וכרשים לא לעזור ולא להועיל, כי אם להכעיס תמרורים את שונאי עמנו, היה הוא ובני בריתו הפותח להאמללים שערי רחמים ויכלכלם ויביאם לכרכי הים אף שבעצמו התנגד להיציאה לאמעריקא. מיתר הגדולים באשכנז הננו רואים בשורות חוב"צ את הג' ר"ע הילדעסהיימער נ"י ובנו המו"ל העושים והמעשים להרביץ תורה בישראל יושבי ארצות אשכנז, הראש והראשון לסופרי דברי ימינו הד"ר גראֶטץ *), הבלשן הגדול בצרפת הח' לאֶווע בינג ועוד רבים ושלמים, ואלו באנו לכתוב את כל חובבי לאומם וחפצים בבנין הארץ העתיקה ועם זה גם נראה הדרם על פני פעלם, להיטיב את מצב הכלל או להאדיר את תורתנו וחכמתנו אין אנחנו מספיקים. ואחרי כל אלה הנה בארנו שהעבודה הזאת לנו היא וכלום אנו מניאים את לב אנשי המעשה להראות כבירות כח לבם ופעולתם ביתר פנות החיים?

ידידנו הכותב כוון אל האמת באמרו „עבודה גוררת עבודה", ועל כן ההתעסקות בחבת ציון מהזקת את הלבבות ומביאה את הדעת בלבנו, כי ב נ נ ו ב ע ז ר ת נ ו והאם גם לזאת לא יקרא: „עבודה כללית"? — ידידנו הסופר יאמר „כי גם אלה המתפארים בשם לאומים לא צדקו יחדו, בחשבם כי כל אשר לא להם הוא לצריהם, לא ידענו: מי גלה רז זה לידידנו הסופר, ואנחנו יודעים כי כאנשים משכילים וזכי הרעיון, מעולם לא עלה על לב המעולים שבהלאומים, לבחון לב וקרב אחיהם, הם אינם יורדים לחיי חבריהם להזר כזבובי מות אחרי כל מום רע ולהיות כאינקווי־זיטאֶרים ויעזואיטים, כי משכילים הם באמת ובעלי דעת נקיה הם ויודעים כי רוח היא באנוש, ואין אדם נתפש על דעותיו ורגשותיו, ובכל לב המה מודים, כי יש ויש גם פועלי טוב ועושי חסד בקרב עמם שאינם נותנים ידם אל הרעיון ואינם עומדים עמם בשורה אחת. ריב להם להלאומיים רק עם חנפי לב, עם הכרומים המתהפכים שבע פעמים ביום למאה גוונים ורואים בעבים את דרך הרוח לנטות אחריו או להתהלך כנגדו לפי מדת תועלתם הפרטית, או עם אלה החנפים מוגי־לב, היראים להוציא בשפתם מה שלבם חפץ, ובעוד שבאמת כל מזמתם היא בטול היהדות וקץ ותכלית לצרות ישראל בגאולתו ותמורתו, הם רואים באיצטגנינותם שאין הדור עוד ראוי לשמוע דברים כאלה ומסתפקים לעת עתה לבוא בטרוניא על המשכילים באמת לאמר, כי מנאצי ההשכלה הם, בעוד שיודעים הם בעצמם, שאין בכל הלאומיים אף אחד שיהיה בועט בתרבות והשכלת אמת, אשר בלעדיה לא יולד גוי ולא תכון עמדתו בארצות החיים. אנחנו לא נדון את חברינו על דברים שבלב ולא נבוא על כל איש בעקיפין, יודעים הננו כי כל הלבבות ה' דורש ורחמנא לבא בעי ומכיון שלב עברי דופק בקרב אחינו, יהיה משכיל או חסיד, לאומי או דורש טובת הכלל בכלל, מרבה או ממעיט במצות המעשיות, הנה הוא חביב עלינו כגופנו. התנאי האחד הוא שאהבתו את היהדות תהיה אהבה שסופה להתקיים ותוכל לעמוד גם בפני רוח שאינה מצויה....

ידידנו הסופר אומר: „עבודה גוררת עבודה והמתחיל במצוה אומרים לו גמור", אבל במה דברים אמורים, בזמן שהדרך כבושה ולמצער עוד לא כבשות ליסטי הספרות, אבל מה יעשו טובי העובדים הרואים רק שועלים עולים בפרצות, וסופרים שקועים בתאות ומ"ט שערי טומאה מטילים זוהמא בלב אלפי קוראים על כל מפעל טוב בקרב עמנו. ההירוסתתים ההם מראים כחם וגבורתם בהריסה ובקלקול מפני שהיא מלאכה קלה אע"פ שאינה נקיה, ועל כן ראינו שסופרים המתגאים בדעתם האירופאית מגלים פנים בתורה והשכלה — ובהאירופאיזם שלא כהלכה ומוליכים שולל את קוראיהם בדברים שתינוקות של בית רבן יודעים אותם בכדי להטיל ארם וזוהמא באנשי עברהם.

כל איש אשר הקנאה ההוללה או הלצנות הפרועה עוד לא החשיכו מאורות בינתו, בקראו דברי הספרים האלה יקרא מנהמת לבו: „הימים הראשונים היו טובים מאלה"; הימים אשר עין ראתה איך ק נ א ת ס ו פ ר י ם תרבה חכמה, אז יצאו סופרי ישראל חוצץ

---

*) לטרות ידיעת מכה"ע Js. Wochensch-ift יש בידינו להודיע, כי הפרופיסור גראֶטץ כאז כן עתה הוא מחזיק ברעיון של שיבת ציון, והוא היה המאציל מרוחו על הנדיב הידוע הי"ו, בהיות דבריו אליו כדברי האורים. הפרופיסור הנ"ל בקש מאחד מטובי חוב"צ, אשר מפיו הננו כותבים הדברים האלה, כי יביע בשמו רגשותיו רגשות אהבה שלמה אל כל העוסקים בהישיב ואל כל חבריו תמימי דעים, חוב"צ בארצות הצפון.

כלם והרבו חזון בספרתנו, ברוח אהבת העם ושפתו והצעירים התחממו לאורם של זקני משכילי הדור וחם להם מחמימותה של דרישת החכמה לשמה, ועתה תחשכנה עינינו לראות כי קנאת סופרים — תרבה קנאה, ומנשמת הקנאה הזאת יבוא קרח בלב הקוראים הצעירים וממהתלותיה — קפאון ברוחם, ובעודם באבם ידעך אור היקרות בקרבם ולא יגה שביב אשו בבואם בימים.

כי ישנם בתוכנו „לאומיים" ויש גם הקוראים תגר עליהם — זאת לא נודענו מפי הראשונים, כי אם האחרונים השמיעונו כזאת. מאז יצאו סופרינו להשמיע קולם מראשית ימי הדין המתוחה על כנסת ישראל משעות החירום, לא ראינו ולא שמענו, כי נועצו נוסדו יחד חבל סופרים חובבי עמם והיו לחברה אשר פיהם יקבנה באיזה שם מיוחד לו יהי גם למשל: „לאומיים בני דת משה", והנה לפתע פתאום קמו נשכיהם ויקיצו מזעזעיהם להתגולל עליהם בחלומות וברוב ענין לחפאות עליהם דברים אשר לא כן ופיהם יקבם בשם „לאומיים" לבעבור הרעימם, כאלו באמת מן השכל ומן הכתוב ומן סברת הכרם, לא לכבוד הוא לאיש משכיל בהשכלת המאה התשע עשרה (במחילה מכבוד מעלתה), לדבר בשם עמו ודברי ימיו בשם נחלתו, וראשית לו ותקותו האחרונה ומכל שכן (אל תפתח פה לשטן) בשם — דתו! ואך כאשר יצאו עליהם עוררים נגלה רז זה, כי באמת נפלגו הסופרים לשני מחנות ודברי הסופרים בשם אהבת האומה וקיומה, המה כתבלול בעיני אניני הדעת הבוחלים בדברי „שטות" כאלה, ואף ע"פ שגם נבוני העם בכל האומות יושבים ועוסקים בדברי „שטות" אלה, ולנים בעמקם של הלכותיהם, אבל אחינו הנוהגים סלסול בעצמם אומרים, שהלאומיות לדידהו לא הוי מומא ולדידן הוי מומא, כי מי כעם ישראל גוי אחד יוצא מן הכלל ומה שנאה ויאה לכל באי עולם אינו נאה ויאה גם לנו. למראה התהפוכות האלה הנה באמת קשה מאד לבצע הריב, כי איך נוכל לתוך בין בעלי דעות שונות המביטים איש על אחיו מנקודת הנגוד המוחלט וביחוד בדברים המסורים אל הלב, ואם לב אין כאן מה יש כאן?

אכן זעף ה' נשא, כי אבדה חכמת חכמינו היקרים ובינת נבונינו הזקנים הסתתרה, חדל חזון התמימות בישראל ושרירות הלב תעשה חיל. איש פלוני וסופר הוא, נסלד מטפת דיו של חברו, וצפה באספקלריתו ממי נפגע, ובדק ומצא כי נפגע מאיש שהוא אוהב את עמו באהבת ציון והנה תפלצת קנאתו השיאתהו לדרוך קשתו באיש עברתו ויתעורר לא לבד על מפגיעו, כי אם על כל נושאי האהבה הזאת אשר בלב איש ריבו. — הנה כן היה שנוי הדעה על איזו מושגים מפשטים לסמל קנאת איש מרעהו, שאין בינה ולתועלת הכלל ולא כלום. משוש דרכם של אוהבי הקנטור וההתנצחות להקיץ את הדוגלים בשם לאומם בחבילות שאלות מבושמות והתולים סרי טעם לאמר: מה החדוש אשר בבית מדרשם של הדוגלים בשם הלאום? הפככם! לא אל שום חדוש תערוג נפש חובבי עמם באמת כי אם נותנים הם את לבם להחזיר עטרה ליושנה, שלא להוציא הישן מפני חדש, שבנינו אשר יקומו מאחרינו ילכו לאור חכמת חכמינו ויהיו משכילים אמתיים כמשכילינו מימות עולם כהנגיד, כהלוי, כבני עזרא בדורות הראשונים, ורבי זכריה פראנקעל ורבי שלמה ליב ראפאפארט בדורות האחרונים, ולא ישעו ללכת אחרי השכלה כוזבה ומדומית, כאותה ההשכלה אשר הולידה לנו בנים סוררים כפרילוקער, יוסף ראבינאָוויץ, עם בני ישראל החדש והאחים הביבליים וכל אביזרייהו, שהברית החתום בבשרנו יהיה חתום גם בבשר בנינו אחרינו, ובעת כזאת אשר הלאומיות תשטוף שטוף ועבור במלא רחב הארץ ותסחף עמים ולשונות, וכל משפחות האדמה עומדות על נפשן, להגן בעד קיומן ואריכות ימיהם, ואנחנו, הן רק בזאת חפצנו, להיות אזרחים נאמנים לארץ מולדתנו ולממשלתנו, ועם זה לא יכחד גם קימנו כי נחזיק את יסודות תורתנו, שהיא נשמת אומתנו לבל ישטפוה המים הזידונים במשבריהם וגליהם ומה מקום למהתלות? כן הדבר, חדל פרזון התמימות מישראל וסופריו, ושרירות לב מתהלכת לרוח היום בקומה זקופה ומפניה יתחבא כל ישר באדם, אשר צר תומתו עודנו במקומו עומד בקרב לבו פנימה.

אבל החונן לסופרים דעת, נתן גם בינה בלב הקוראים התמימים הישרים בלבותם, לבחון מלים ולהרגיש בדברים מבטן מי יצאו, אם מבטן בעלי תם לב, או מבטן בעלי שרירות לב, ומקולמוסו של אדם נכרת רעתו הספונה בטוחותיו, בכל אשר ימנענה בתוך חכו ויכחידנה תחת לשונו; ובכח הבינה הזאת יכירו וידעו כל הקוראים התמימים וישרי הלב, להבחין בין סופרים אשר ידברו בשם האמת בתם לבבם, ובין סופרים אשר ידברו הות נפשם בשרירות לב, ותכם של קוראים אלה יטעם דעת לאשורו: מה הוא תבן ומה הוא בר!

שפ"ר.

דרך, שכחו מהר כי לא על ברכם נולדה המחשבה הזאת ולא מלבם יצאה העצה היעוצה. גם אמנם לא ידעו אף לא יכלו לדעת את תכונת העצה לפלס דרכיה, להגות בה ולבא עד תכליתה, ותחת אשר עליהם היה לשבת בכבד ראש ולשמוע את דברי מורי הדרך היודעים את נפש העם, רוחו, תכונתו וכל מחסוריו, הרימו ראש להורות הלכה בפני רבותיהם, ותחת לשמוע עצה היו ליועצים ויחוו דעת בלי דעת ויענו את נפשם בענין אשר לא יכלו למצא בו ידיהם ורגליהם, ויתהוללו ויתגעשו ויקראו עצרה ויעריבו ערבים ויצאו במחולות, בשם כל ישראל, ויערכו שלחן נגד זקני העדה ויאכלו וישתו ויקומו וילכו ויבזו את הבכורה.

הכאלה יראה גבר וידיו לא תרפינה ולבו לא יתיאש לבלי תת אמן לכל דבר ולהטיל ספק בכל מעשה, לבלתי עלות את המעפילים לעלות, ולבלתי שרך דרכו אחרי המתרחקים, כי כאשר לא ירחיקו ללכת אלה האחרונים כן לא יגביהו לעלות גם הראשונים. אלה ישובו אחור וינוסו מהמכות, אשר יכו בבית מאהביהם, ואלה יכשלו אחור מעצר רע ויגון ככלות כחם ונס צלם, ושב איש אל יגונו ואיש אל אסינו ועוד כל ימי הארץ ריב ומשטמה בבית — עשק ומרוצה בחוץ לא ישבותו.

יאוש נורא בא בקרבי ויסע כעץ תקותי וימת כל רגש בי וכל חפץ. על דעתי אויל הנביא, משגע איש הרוח לשקר יעשו עם הבל וריק יעזורו, על כן נאלמתי דומיה ולא אפתח פי, רק נכאים אהגה ובכה אבכה במסתרים על צרת אחי ועל שברם הגדול מים. אבכה על גורל אוהביו האומרים, לרפא את שברו ולקומם הריסותו, אבכה על כי נכרתה האמונה מקרבי ולא אוכל להאמין בכחם וגבורתם. אין חבוש מתיר את עצמו, ותושיה נדחה מעם עני ואביון; אין עצה ואין תבונה להרים קרן לעם, אשר אין שלום בעצמיו; איש את אחיו ישנא, משטמה בבית אלהיו ותרועת מלחמה בקרבו; גם סופריו — אוהביו הנחלים על שברו היו כמריבי כהן, ריב ומצה כל היום. אין שקט לרם נביאיו אל נקמות שוכן בקרבם כל הנוגע בהם ובקציהם אם בהמה אם איש ירה יירה סקול יסקל — היפלא עוד אפוא, כי לא יראה פעלם והדרם על העם, אשר ינוע ויעמוד מרחוק. היפלא עוד, כי תושיה נדחה ממנו וכל מחשבה טובה ודעה ישרה תהיינה כחציר גגות שקדמת שלף יבש.

אין משיח לישראל, יען רבו משיחיו ועל כן גאלה לא תהיה לו. מיום ליום יגדל שברו, ירחב אסונו. המשיחים נצים ומכסים בחרפה איש את רעהו והעם מאמין בכל החרפות ואיננו זז ממקומו.

לו תחת היות משיחים נהפכו לנו לאוהבים פשוטים, כאשר היו חכמי ישראל וסופריו בכל דור, כי אז אולי כבר נחלץ העם מצרה. אמנם כן לא נוכל לדרוש מאנשים שונים שיהיו שוים בדעותיהם ובמחשבותיהם, כי הדבר הזה הוא נגד חקי הטבע אך בכל זאת לנו הצדקה לדרוש מהם שיבאו להסכם אחד על ידי פשר ונטיה אחרי הרוב, באשר כי השעה דורשת זאת. הן חפץ כל המפלגות אחד הוא — להושיע את ישראל, אך האמצעים אשר על ידם יצא החפץ הזה לידי מעשה שונים המה לכל מפלגה או להיחידים המתאמרים, כי עומדים הם בראש כתה הקשורה בדעתם; כי באמת אין לנו לעת עתה מפלגות בחיוב רק אחת, והיא חברת חובבי ציון וכל המפלגות זולתה הנה רק בשלילה, רק חברת חובבי ציון היא חברת קום ועשה, וכל המתנגדות לה הנה כתות של שב ואל תעשה. חברת חובבי ציון, אחרי אשר נכשלה על דרכה אשר היתה בסופה וסערה, התיצבה כעת על דרך ישרה. ראשי החברה כבר נתקררה דעתם, ותחת דמיון, ההלהבות והתפעלות — באו שכל ישר, דעת מתונה, הגיון ונסיון, ובעוד שיתר הכתות בנות ונצות זו בזו, חובבי ציון כבר עשו מעשה. ומי לא יודה על האמת, כי טוב קורטוב של מעשה מתשעה קבין של מחשבות טובות.

יודעים חובבי ציון, אף לא יעשו שקר בנפשם לחשוב, כי על פי פעלם יש להצליח את רבבות אלפי אחינו הנתונים בצרה, כי לו כזאת חשבו, לא יכלו לעשות מאומה, רק לדבר, ככל יתר בעלי הדמיון, ואחרי שאנחנו רואים שהם בחרו במעשה ולא במחשבה ודבור, עלינו להזהר בכבודם אף אם מעשיהם אינם רצוים מכל וכל, לפי דעתנו. עלינו לפקוח את עיני חוב"צ על המגרעות אשר נראו לפרקים במעשיהם, והם, בלי ספק שבע ביום יברכו אותנו כי באנו לעזרתם, אבל מי יוכל להצדיק את אלה אשר רק רע בפיהם כל היום, וכל חכמתם לשלח אצבע ולהאריך לשון לרגז ולשחק ואין נחת,

ראה, ידידי, הנך נגש כעת אל המלאכה להוציא לאור מאסף לאומי התוכל לערוב פעלך לטוב לבל יעשקוהו זדים? הן שם האורב יושב לך בחדר ידרוך קשתו לפלח כבודך על כי קראת את שמו לאומי. שאל נא את הרובה קשת הזה, מה יתן לו ומה יוסיף, אם בנימין יהיה שמך או יוסף, ובכל עת אשר אשמע תלונות כאלה אשוה נגד עיני את החזיון הנפרץ מאד בערי מושבות ישראל: באחד מלילי החרף עת גאה הקור ומלמד אחד לבוש קרעים עומד בחוץ ומתפלל נגד הלבנה בנגון נעים:

מכתב אל המו"ל

כאשר קראתי את דבריך, אשר בם תקראני אחר כבוד, להיות זרוע לך בבנין בית הכנסת לישראל חרפה שברה לבי ואהי בעיני כהיורד הזה, אשר אחד ממכיריו מלפנים יקראהו מרחוק, לבא לשמוח אתו ולפאר בעשרו והדרו את שמחתו, כהיורד הזה הנני נאנח בשברון מתנים ואמר, לא ידידי, לא אנכי האיש אשר אתה מבקש, מקומי לא יכירני עוד ולא אחיה תפארתך על דרכך; נפשי ריקה ולבי חלל בקרבי, אף ניבי נבזה, ועת תציקני רוחי להוציא את האש העצור בקרבי, גם אז, באין אמר ובאין דברים אשמיע קול, קול יללה ארוכה ותכופה הנתקת לפעמים על ידי אנחות הנשברות ונחנקות מלחץ הלב וקצר רוח. נפשי יודעת מאד, כי עת צרה היא ליעקב עת לבכות על שברו, אך לא עת לדבר; הן דברנו עד כה, אך מה פעלנו בדברינו ? ! —

רועה רוח היה עבדך מאז. האמנתי, כי אדבר נגידים על אזן קשבת. ככל יתר אוהבי העם ראיתי את מחלתו ומשחתו רק בקרבו. אמרתי, כי אנחנו אשמים במצבנו הרע וכי בשלנו כל הרעות והצרות הבאות עלינו. בלב תמים האמנתי, שבאשר כלנו יחד נשים לב להיטיב דרכנו, לשנות לטוב את חיינו בבית, עת נסיר מאתנו את הבעלים והאלילים נכריה, עת נרחץ בנקיון כפינו ואת בית ישראל נטהר, אז גם שכנינו מחוץ ימו אלינו כנהר שלום וכל יושבי תבל יכירו וידעו כי זרע ברך ה' אנחנו. גם עת נבקעה הארץ לקול הרעש, יום עשקו זדים את אחינו יושבי ערי הנגב, לא נפלו פני ואהי כצדיק חי באמונתו, ובלבי אמרתי, עת צרה היא ליעקב וממנה יושע. אין מיתה בלא חטא ואין יסורים בלי עון ואחרי אשר לקחנו כפלים בכל חטאתינו, עד צדק ישוב משפט ושלאכי רחמים יכניסו רחמינו לפני בעל הרחמים ....., אבן עד מהרה נפקחו עוני לראות את שגגתי. המקרים האחרונים למדוני דעת, כי לא באשר אשמנו מכל עם אנחנו מכים, אך באשר דלונו מאד, שחה לעפר נפשנו; יען כהגבים אנחנו בעינינו — היינו בעיני שכנינו כרמש, אשר כל רומסיו לא יאשמו.

אך מה עלינו לעשות עתה, למען החיות את העצמות היבשות ולהרים קרן לעם היה כלא היה ? הנשוב שנית לחטא את הבית, והבית כלו ממסד עד הטפחות יהרס ועוד מעט ולא תשאר בו אבן על אבן והיה למעי מפלה ! השאלה הזאת נתנה דעת בלבי להבין, כי דעתי קצרה להביא עצה לצרכי עמנו המרובים; אספתי את ידי ואשים לפי מחסום ובלבי אמרתי, הן לא אלמן ישראל מאנשי דעת ותבונה, המה יהיו לנו לעינים בעת צרה כזאת, המה יבאו ויגידו לנו את הדרך נלך בה ואת המעשה אשר נעשה.

תקותי לא רמתני וגם את אשר לא פללתי לראות ראיתי; לא קם נביא אחד מקרבנו אך חבל נביאים וגם שאול בהוכם, שבעים ושבעה משיבי טעם וחכמים אין מספר, כלם קמו בעזרת ישראל לפרות יהודה וישראל; אך כרובם, כן רבו עצותיהם וכרחקם איש מרעהו רחקו מחשבותיהם, ותהי מהומה ומבוכה בין היועצים, זה אמר עלו וזה רדו, זה אמר שבו תחתיכם, וזה אמר, הטהרו! ולא אבו החכמים לשמוע איש בקול רעהו, לפלס דרכו ודרך רעהו, ויתפרדו ויקרעו את העם לקרעים, וכמראה אשר ראה הנביא בתוך הגולה על נהר כבר ראינו גם אנחנו; אך לא בעצם תמו וטהרו, כי נתפרדה החבילה ומריבה פרצה בין החיות נושאי הכסא, איש איש מהם יתגאה לאמר, אני ואפסי עוד, ורק רוחי תהי בהאופנים לנחות הכסא בדרך ישכן אור. דרך הנשר בשמים, על כן רמו עיניו ללכת בנפלאות ויבן בשמים עליותיו ובצל שדי התלונן. הארי עז התאזר ויתן קולו, האנכי בן מלכים אתן גוי למכים וכבודי למרמס, אל יערי אשובה אל מעון אריות! שם כבודי חדש עמדי ומקומי יכירני ומי יודע אולי עוד אצלח למלוכה! ויגעה השור בחזקת חוהו, מה ישועתכם, מה כחכם ומה גבורתכם, לא בשמים היא ההצלחה אף לא מעבר לים, רב תבואות בכח שור ועובד אדמתו ישבע לחם! והאדם ידע את חוה אשתו היא אם כל חי, ותלד לו בן ויקרא את שמו הבל, לאמר, הבל יספרו זקנינו, כי הפריד עליון גוים וינחיל לאמים. השמים שמים לה' ולכל צבאיו הוא בשמות יקרא, והארץ נתנה לבני אדם ואת אשר יקרא לו האדם בשם זה שמו, אין עם ואין לאם אבן אדם יש, ותורה אחת לו, אחרי רבים להטות, כי זה כל האדם!

בעת ההיא ואנכי ישבתי בעיר המעטירה מ....., לפי המטרה אשר אליה נשאתי את נפשי, קרוב הייתי אל בני הנעורים מעמנו, אשר באו לבקש תורה בבתי החכמה אשר בעיר הזאת ועל כן יכלתי לשום עיני ולבי על דרכיהם לדעת חפצם והגות לבם. כמעט כלם חנו לדגל הארי ועיניהם נשאו אל הרי ישראל. אולם בחסם נרעכו ממקומם ויאבדו

ויהי רצון מלפניך, שתמלא פגימת הלבנה ולא יהי בה שום מעוט. השומע מרחוק את התפלה המשונה הזאת, ידמה בנפשו, כי כל הארץ בכלל ובבית המתפלל בפרט, כבר הכל נעשה יפה ורק פגימת הלבנה היא היא שרט לנפשו שאינו מניח לו לישון, ובגשתו אל המתפלל ימלא שחוק פיו ויקרא: מלמד שוטה! ואיה אשתך ההרה, ובניה העשרה, ובגדיך הקרועים, ומנעליך המטולאים!!!

אמנם, גם אלה המתפארים בשם לאומים לא צדקו יחדו, בחשבם, כי כל אלה אשר לא להם המה, המה לצריהם. עליהם לדעת, כי מציון לא תצא תשועה לכל ישראל, ואם יצוה ה' אתם את הברכה ומעשה ידיהם יכונן ואגודתם על ארץ תוסד ואחריתם ישגה מאד, גם אז יושע על ידם תשועת עולמים, רק החלק הקטן מרבבות אלפי האמללים, וכל יתר העם אשר ישאר על מקומו, הן יקרא לעזרה היום ולא למחר, ולמען יושע העם כלו לא תצלח בידנו לעשות מאומה, כל עוד שלא יהיה שלום אמת בין כל הכתות והמפלגות, ואם זה יעשה בכה וזה בכה, כאשר היה עד כה, לא נעשה כל מאומה, ולעמנו לא תהי חלילה תקומה, ובדבר הזה תלויה זכות הרבים מאוהבי העם, אשר אין דעתם נוחה מכל המפלגות והכתות יחד, גם מהרצויה והחביבה שבהן, אחרי שסוף סוף הצד השוה שבהן להפריד בין הכתות ולמעט את המעשה; הכחות היותר גדולים ונעלים נבלעים בעבודה פרטית, לטובת חלק קטן מהעם, והעבודה הכללית היותר כבדה, היא טובת הכלל, מונחת כאבן שאין לה הופכין.

בהנוגע לדעות פרטיות אשר על ידן יוכל להושע רק לחלק קטן מן השלם, תוכל כל חברה או מפלגה להתחכם ולקנות תחבולות למען הוציא את חפצה לפעולת אדם על פי הדעה החביבה עליה, אבל אין כל אחת מהכתות בת חורין להבטל מעבודת הכלל. יד כל הכתות תהיינה בהעבודה הזאת וכל הכחות יקבצו אל מקום אחד והיה לכח אחד גדול, אשר לא יבצר ממנו לעשות נפלאות גדולות! כבד מאד לאיש אחד, לו גם יהיה מורם מעם ומאד נעלה, לעורר את רוח העם ולקבץ את כחותיו המפוזרים לכל רוח אל מקום אחד, אבל נקל הדבר הזה למפלגות, הנה כבר עשו את הפסיעה היותר קשה, כל מפלגה היא מספר רב או מעט מאנשים בעלי כשרון ובעלי רגש וחפץ אשר כבר נקבצו יחד ויהיו לכח אחד נכבד בערכו, ובכדי לקרב ולקשר את הכחות הנכבדים האלה, כחות כל המפלגות, לכח אחד מאד נעלה, בנקל מאד, אם תעשינה המפלגות כלן שלום ביניהן: הרבנים והמתנגדים, הצדיקים והחסידים, המשכילים והשלמים כלם חייבים בדבר הזה, כי הצרות והרעות נוגעות לרעה בכל אחת מן המפלגות האלה, ומדוע זה איש איש מסתתר בחביון עזו מציץ מן החרכים ואיננו נפגע בצרת העם? הן הנגע נראה בכל פנות בית ישראל ואין אחד מבני עמנו אשר יתהלל לאמר, כי עדי לא תגיע ותקרב. הן לכלנו קצר המצע מהשרע, העניות הולכת ומתגברת, התורה מתמעטת, לומדיה ומחזיקנה יצערו מיום אל יום, גם דרכי החכמה סוגים ואבני מכשול על כל פסיעה ופסיעה, ומי יודע אם לא יפסחו בנינו על המכשוים האלה בפסיעה הגסה ולכת בדרך לא ישובו...

ואתה קדוש יושב הנך גם אתה סגור בבית כלאך בעיר מושבך מבלי צאת מפתח העיר וחוצה! מדוע ידעו אבותינו בדור העבר למצוא ידיהם בעת צרה וצוקה, אדירי התורה היו תמיד על המצפה, המה אך ראו עב קטנה עולה מרחוק, אך הריחו ריח צרה ויתנו קולם ויחרד כל העם ויקהלו לעמוד על נפשם, אם עצה דרשה העת ותהי עצתם אחת, ואם כסף נדרש ויפתחו העשירים את אוצרותיהם גם הכילי היה לנדיב, כי חרד לבו לקול היוצא מבית האספה קול ה' בכח, קול ה' בהדר, קול ה' שובר לב אבן, ומה זה היה לנו היום, כי אין איש עומד בפרץ, כלנו כשוטים גמורים עומדים אנחנו ומביטים בעינים לטושות בפני האסון הנורא!

Зарыдалъ бы хоть кто нибудъ смѣло
Застоналъ бы хоть громко одинъ.
(фругъ)

לו ידעתי, כי ישמע קול בכיי, אז בכיתי עד כי כלו עיני בדמעות, בכיתי והגדלתי לבכות, עד אשר חרדו השאננים לקולי, והוציא הרב את אצבעו מבין אבנטו, והשליך הקדוש את מקטרתו מבין שניו, והאדיר את אליל זהבו מחיקו, ויחרדו איש לקראת רעהו ויפלו איש על צוארי אחיו ויתנו קולם בבכי, ויבך כל העם לעמתם קול גדול מחריד נפשות קול שובר לבבות, כי מי ישמע בכית עם כלו ומעיו לא יהפכו בקרבו? אך קולי דל הוא, רק אזן יקרע ולא לב ודמעותי גם הנה — מים קרים, נכבה אשן וריחן פג, ומה היא בכית עָני מַמַעשׂ כמוני, אם לא בכיה של חנם!

לא כן אתה, ידידי, הנך שקול כנגד רבים, יען כי הנך הולך על דרכך בכח חברה שלמה ונכבדה היא חברת חובבי ציון, אשר תמנה במספר חבריה רבים מרבנינו הגאונים המפורסמים, אשר בהם יתפאר ישראל, גם רבים מזקני ונכבדי עמנו, חכמים נדיבים, הששים לעשות צדק, ואתה הנך קרוב להם והמה קרובים אליך, בדעה, במחשבה, ברגש ובמעשה; אם אתה תקרא לבכי, קולך לא ישוב ריקם ובכה אחיך

הרב, ובכה אחיך העשיר, ובכה אחיך המשכיל, ובכו כל אחיך אנשי חברתך, האם לא יחרד כל העם לקולם? — ובפרט לעת כזאת, אשר נכון הנך להוציא לאור, מאסף לכל המחנות, אשר תכנהו בשם: „כנסת ישראל", במה תאמר לפאר את העלובה כנסת ישראל ביום תשלחנה על פני חוצות, האם חרוזי פנינים תשים על צוארה, והיא עניה סעורה, עלובה נדהמה; אם לא רחמה לא תבא בעדי עדיים, אך נאד של דמעות תקשור בצוארה על חוט של חסד והיה כי יפגשוה אחיה בני בריתה, אשר בצרתה להם צר ושם כל אחד את דמעתו בנאדה דמעות חמות, דמעות רותחות, והיה כי ימלא הנאד ושפכה את הדמעות על הקרח הנורא המכסה על לב העם וימס הקרח, גם יחם הלב! —

ידעתיך ידידי כי מקום יש בראשך לשכן בו שתי מחשבות, מחשבת שלום ארץ ישראל, ומחשבת שלום בני ישראל, ובפרט כי המחשבות האלה קרובות הנה קרבת אם לבתה. עבוד עבודתך על הרי ישראל ודבר שלום על כל ישראל, עבודה גוררת עבודה כי המתחיל במצוה אומרים לו גמור חברת חובבי ציון היתה הראשונה לבחור במעשה ובעבור זה רכשה לה נפשות רבות, תהי גם ידה בראשונה בעבודת הקדש, עבודת הכלל, ועתה בתור אחד מחובבי ציון הנאמנים, היה גם מהמעירים והמעוררים את האהבה בלב כל המפלגות אל שלום בני ישראל, וממך יראו יתר חכמי עמנו המוציאים לאור מ"ע לשנים, לירחים, לשבועות ולימים, כלם ידברו השכם ודבר באזני העם, כי יסיר מקרבו את אלהי הנכר, הקנאה והתחרות, רות המחלקת שלא לשם שמים, צרות עין איש באחיו, ויתר המדות הרעות אשר עונותם נשא ובהם אנחנו נמקים, או אז נחלץ עניי עמנו מענים כי תהיה להם הרוחה ונסו יגון ואנחה, וד' עליהם יראה להביא חכמה בלבם ללכת בדרך ישרה, ובלי סופה וסערה, יבאו אל המטרה. וכאשר היה את אבותינו, אל יעזבנו ואל יטשנו, ה' צורנו וגואלנו.

אלה דברי ידידך ואוהבך, הנאמן בבריתך והמוקיר פעלך

ישראל בערנשטיין

שצעדרין, אור ליום הששי. עשרה בטבת, תרמ"ו.

לסופר יקר וידיד נכבד! מדעתי כי דבריך יוצאים מלב עברי, לב קרוע ומורתח למראה שבר בת עמנו, לא חפצתי לכנוס לתוך דבריך ואת הדברים אשר עלי להעיר על מכתבך ימצאו הקוראים במאמרי הראשי בפרק „תשובה מאהבה". (המו"ל)

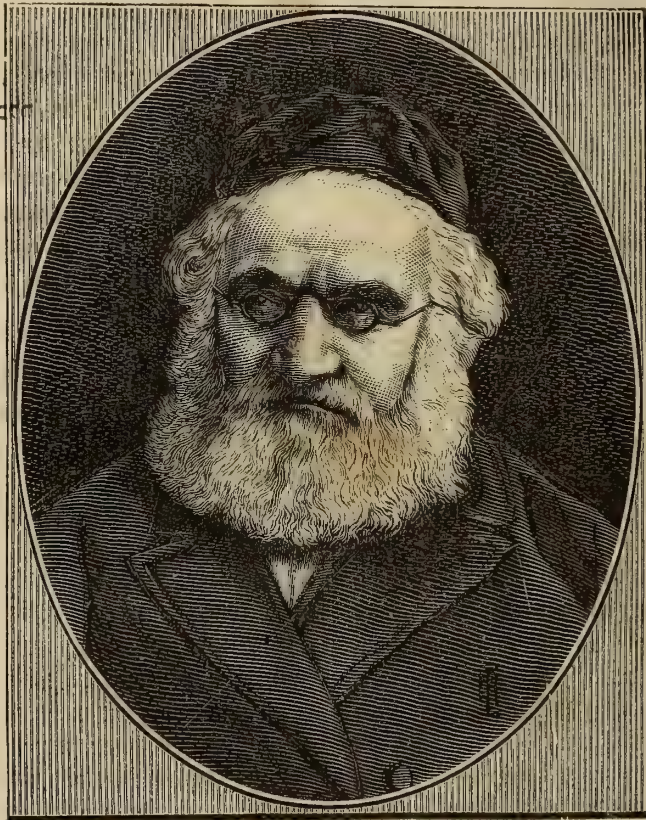
דור ודורשו

הרב הגדול והחכם רבי שמואל יוסף פין מווילנא (נ"י).

בהציגנו לפניך, קורא יקר, את הרב החכם הזה, לא נאמר לספר תולדות איש מוזר לך ולקהל הקוראים; האיש המצוין הזה נודע הוא לכלנו מתמול שלשום, ונכבד הוא בכל תפוצות ישראל, על ידי פעולותיו היקרות בספרות ישראל, הן בספריו הנכבדים המיוחדים והן ע"פ מבתב עתו היקר „הכרמל"; כן לא נספר בזה פרטי תולדותיו, וקורות ימי חייו אשר לא יכילם הגליון הקצר הזה; רק באנו להזכיר הראשונות ולרשום מעט ממעשיו ופעולותיו הנכבדות להשכלת ישראל וחכמתו, גם רשימה מספריו היקרים; וכל אלה רשמנו מעט מספור תולדותיו בעצמו במאמרו הנחמד „דור ודורשיו" (הכרמל שנה ד' לחדשים), ומדברי מכתבו לאחד ממכיריו אשר הרשה לנו להעתיקם, גם ממה שיודעים אנחנו ממקורים נאמנים.

ר' שמואל יוסף פין נולד לאביו התורני הנכבד ר' יצחק אייזיק ז"ל מהורדנא, באור ליום א' סכות שנת תקע"ח או תקע"ט בעיר ווילנא (מאמר „דור ודורשיו" הנ"ל פרק ב') — ועד שנת השבע עשרה למד בחדרים, בישיבה ובקלויזין מקרא תלמוד ופוסקים, ספרי הפלוסופיא הדתית לבני ישראל בשקידה רבה והתמדה גדולה. משנת השבע עשרה החל ללמוד שפת אשכנז ולקרוא מהקלאססיקער בסופרי אשכנז, ואחרי כן שפת רוססית צרפתית ולאטינית והקלאססיקער, עוד בהמשך הזמן קנה לו ידיעה לא מעטה בשפות פולנית ואנגלית. — בהיותו בערך עשרים שנה החל הרוח לפעמו להפיץ תורה וחכמה ברבים, ידיעת לה"ק ושפות אחרות וקורות דברי הימים, עד שנת תר"א (1841) אשר נתיסד אז בעיר ווילנא בית הספר לנערי בני ישראל על יסודות החנוך המתוקן והחכם רשי"ף היה אחד ממיסדיו, ומורה דת ולשון עברית בבית הזה עד עת הפתח בית מדרש הרבנים בווילנא. בשנה ההיא (1841) הוציא לאור ספר 1) „אמרי אמת" (ווילנא) כולל שני דרושים נאמרים בבית הספר החדש אשר היה הוא במיסדיו; הדרוש הראשון אשר קרא הרב החכם ה' וואלף טוגענדהאלד בלשון אשכנז, והעתיק הוא ללה"ק; והדרוש השני, אחר הדרושים אשר נשא בעצמו לפני תלמידי בית הספר בימי השבת. — בשנה ההיא (1841) גם כן הוציא לאור בווילנא ביחד עם רעו החכם המשכיל ר' אליעזר ליפמאן הורוויץ ז"ל מחברת 2) „פרחי צפון" ח"א, נועד להיות מכ"ע לב"י בארצנו, ואם

כי החוברת הזאת היתה קטנה בכמותה רק ערך ארבעה בוינין, נתקבלה ברצון מאת כל המשכילים בארצנו, ובארץ אשכנז אשר ראו אותה ויהללוה כמבשרת תקופה חדשה להשכלת בני עמנו בארץ רוסיא. בשנת תר"ב (1842) הוציא לאור בווילנא ספר 3) „פועל צדק" והוא העתקת הדרוש אשר דרש בלשון אשכנז ביום חנוך בית האביונים בווארשא הח' ר' יעקב טוגענדהאָלד, ונוסף עליו שיר אחד מקבוצת השירים של רשי"פ נקוב בשם „רבי ישמעאל" שיר ספורי מימי חורבן בית שני. בשנה ההיא הוציא לאור בווילנא קונטרס 4) בהצעת הבחינה הראשונה אשר היתה בבית הספר הנזכר במעמד כל השרים הגדולי' בעיר. — בשנת תר"ד (1844) הוציא לאור בווילנא ביחד עם החכם הורוויץ הנ"ל מחברת 5) „פרחי צפון" ח"ב גדולה הרבה בכמותה ואיכותה מן החוברת הראשונה, ובאו בה מאמרים שונים נכבדי הערך ממנו. המחברת הזו מצאה חן ושכל טוב בעיני טובי המשכילים בישראל, ומצא את נפשו עוררה להוסיף לעבוד את העבודה הזאת; אך מטעם חקי הצענזוריא היה צריך לבקש רשיון מיוחד על זה, כי ראו את שתי החוברות האלה במכתב עתי, אף שלא

הרב רבי שמואל יוסף פין נ"י.

יצאו בעתים קבועות, ובהיות הדבר הזה קשה בימים ההם חדלה העבודה לראבון לב כל המשכילים בעם. — בשנת תר"ז (1847) הוציא לאור בקאָניגסבערג ספר 6) „שנות דור ודור" היסטאָרישע כראָנאָלאָגישע דער ביבלישען געשיכטע, בדרך החכם ד"ר צונץ. — בשנה ההיא 1847 הו"ל בווילנא ספר 7) „משא אליעזר" והוא העתקת הדרוש אשר דרש הרב דאָקטאָר לעווי, דמשק אליעזר של השר סיר משה מונטיפיורי ז"ל, בבית הכנסת הגדולה בווילנא במעמד השר הנ"ל וכל גדולי העיר. (ההעתקה נעשתה ע"פ השמועה מפי הדורש, ולא ע"פ כתבו). — עוד חבר בשנה ההיא (1847) והדפיס בווילנא ספר 8) „תלמוד לשון רוססיא" והוא יסודי דקדוק השפה הזאת, בדרך המחברים הגדולים והחדשים, הספר הזה חבר בלשון יהודית-אשכנזית (זשארגאָן) שיהיה לתועלת להעם שידעו השפה הזו שהיתה עוד זרה להם בעת ההיא.

בשנת תר"ח (1848) נפתח בית מדרש הרבנים בווילנא, ונקרא מאת הממשלה להיות מורה מקרא ולשון עבר בבית הזה, ועמד במשמרת זו בתחלה בתור מורה במערכות התחתונות, ואחרי כן במערכות

העליונות עד שנת תרט"ז (1856). — בשנת תרי"א 1851 הוציא לאור בווילנא ספר 9) „נ ד ח י י ש ר א ל" חלק ראשון, כולל כל קורות בני ישראל וחכמת חכמיו מיום גלותם מעל אדמתם (חרבן הבית השני), מזמן החרבן עד ימי הרב ר' אברהם בן עזרא בספרד, והרב ר' יעקב תם רבינו תם בצרפת. ובסוף הספר שיר יקר מאד „אש-דת". — בשנת תרט"ז (1856) נקרא מאת הממשלה לעמוד על יד שר הלמודים הגלילי (פאפעטשיטעל, קוראטאר) בווילנא, בתור משגיח כללי על הלמודים בבתי הספר לבני ישראל, ובשאר הענינים הנוגעים להשכלת העם, ובמשמרתו זו עומד הוא עד היום. במשך ימי עבודתו לרבים, הכירה הממשלה אותו לטוב ולכבוד בעד חריצותו והשתדלותו באמונה ותם רוח להרבות חכמה והשכלה אמתית בישראל, וכבדתהו בשני מטבעות (מעדאללען) של כסף, ואחת של זהב, גם קבלה אותו בתור „אזרח נכבד" (פאטשאָטני גראזדאנין), עהרענבירגער) בארצה. —

בשנת תר"ך (1860) הוציא לאור (בווילנא) ספר 10 „ק ר י ה נ א מ נ ה", קורות עדת ישראל בעיר ווילנא וציונים לנפשות גאוניה חכמיה וסופריה, עם מבוא והערות יקרות מאת הרב הגאון החכם הנעלה כו' מו"ה מתתיהו שטראשון ז"ל. — מרעתו את התועלת הגדולה אשר יביאו מכתבי העת להשכלת העם, ובראותו כי נשבתה מלאכתו בזורנאליסטיקא העברית, אשר החל לעבוד בה מיום חדלו „פרחי הצפון" לצאת, הציע בקשתו לעיני הממשלה הרוממה לתת לו הרשיון להוציא לאור מכתב עתי יוצא לשבועות בלה"ק, בצירוף הוספות בלשון רוססיא, ואחרי השתדלות גדולה, קבל הרשיון מעצם כבוד הוד הקיסר המנוח אלכסנדר השני ע"ה, ביום 22 אקטאבער 1859, להוציא לאור מכתב עתי לב"י יוצא לשבועות בשם „ה כ ר מ ל". ויצאו ממנו לאור שנים עשר ספרים (22-11). מן ו' תמוז תר"ך (1860) עד י"ט שבט תרל"א (1871) יצאו לאור שמונה יאהרגאַנגע לשבועות, כי בשנים האחרונות רבו עליו טרדותיו בעסקים אחרים ולא יכול להוציא תמידים כסדרם. ובראותו את המלאכה כי רבה וההכנסה כי מעטה, כי הוציא לאור בתור הוספות גם מכ"ע בלשון רוססיא לשנה א' ב' וג', גם לשנות ה' ו' ז' ח', והקוראים בשפה ההיא היו אז מעטים, על כן שנה את מכ"ע הזה בהסכם הממשלה משבועי לזשורנאל חדשי, בלי הוספות בלשון רוססיא, ומן 14 אקטאבער 1871 עד 14 מארט 1880 יצאו לאור ארבעה ספרים זורנאלים לחדשים, כי מטרדות וסבות שונות, והעיקר כי עיניו החלו אז להיות כהות, לא היה ביכלתו

להוציא לאור יותר. — בכל ספרי „הכרמל" ביחוד בחלק הליטעראטורי הנקרא בשם „השרון", באו ממנו מאמרים רבים יקרים ונכבדים מאד בכל מקצועות הדת והתושיה, חכמת ישראל והשכלה אמתית. מלבד השקפות רבות ושונות (לייטענדע ארטיקעלן) על ידיעות כוללות בעניני כלכלת המדינה, ממצב עמנו, חייהם והשכלתם בארצות שונות; גם ספרים מיוחדים לידיעות מיוחדות, אשר לו אספנום יחד, והיו לספרים גדולים רחבי ידים, כמו „תולדות חכמי ישראל בקרים", „על דבר המסורה", „תולדות גדולי ישראל בטירקייא" — „בית הבחירה", „המצפה", והוא בקורת נמרצה על הרבה ספרים חדשים. ועוד מאמרים רבים אשר אין ספורות למו. גם העתקות יקרות חפשיות מספרי חכמינו המפורסמים כמו „מאמר על ההשגחה" להרמבמ"ן ז"ל. „יעקב טיראדא" ספור קורות יסוד המעלה לישוב היהודים הספרדים בהולנדיא בדרך הספור בלשון אשכנז להחכם ד"ר פיליפזאָהן. — „בוסתנאי", „החלוץ", „הקדיש לפני כל נדרי", „התפלין", „הירושה" ועוד, כל אלו העתקות חפשיות ממכ"ע „איזראעליט" ואחרים.

דברי הימים לבני ישראל אשר בהם שם מעינו זה מימים רבים, והיה ספרו „נדחי ישראל" אשכול אחד מפרי עמלו במקצוע זה, משכו את לבבו להוסיף אמץ בחקירתם, ובהמשך הימים הרחיב העיון והדרישה בזה, והחל לעבוד מלאכה גדולה לכתוב דברי הימים לב"י כולל כל קורות בני ישראל בארצם ובכל מקומות מושבותיהם וקורות השתלשלות התורה והחכמה בישראל מגלות בבל עד ימי הדור הזה, והוציא לאור בווילנא ספר 23) „ד ב ר י ה י מ י ם ל ב נ י י ש ר א ל" ח"א (בשנת תרל"א 1871), מקיף תקופת הזמן מעת גלות יהויכין עד מות אלכסנדר המקדוני משנת 597 עד 323 קודם ספירת הנוצרים. בשנה ההיא (1871) הוציא לאור בווילנא ספר 24) „סופרי ישראל" קבוצת מכתבים מגדולי סופרי ישראל מימי הנשיא רב חסדאי בן שפרוט במאה השביעית לאלף החמישי עד ימי הדור הזה, כולל חמשים וחמשה מכתבים שונים יקרים ונעלים מאד. בשנות תרל"ד — תרל"ו (76-1874) חבר הוא ביחד עם הרב החכם הנעלה מוהר"ר חיים ליב קאצינעלינבויגין ז"ל, מטעם חברת „מרבי השכלה בישראל ברוססיא" ספר 25) גדול ויקר מאד, בשם „ק ה ל ת מ ו ס ר ח כ מ ה" בחמשה חלקים, כולל ומאסף את כל המאמרים המוסריים והמחקריים במחקרי הדת הבאים בספרות ישראל מימי ראשוני התנאים עד ימי הדור של הרמבמ"ן (מענדעלזאָהן) ז"ל, מסודר בסדר מדעי, ועל פי סדר הדורות, למען דעת איך השתלשלו הלמודים האלה

בחכמי ישראל, ויצא לאור (פעטערסבורג 1874-76) בהעתקה ללשון רוססיא מכונה בשם „Міровозрѣніе талмудистовъ“ הנעשה על ידי החכם המפורסם ל. לעוואנדא. הספר הזה מלא תורה וחכמת ישראל אמתית. גם מלאכת האסיפה היתה רבה ועצומה מאד.

בשנת תרל"ז (1877) הוציא לאור בווילנא ספר 26) „דברי הימים לבני ישראל“ חלק שני, מקיף תקופות הזמן „מעת בוא היהודים תחת מלכות היונים אחרי מות אלכסנדר המקדוני עד מלכי בית החשמונאים (משנת ג' תל"ו, עד ג' תרנ"ג לב"ע. — מן 323—106 קודם ספירת הנוצרים). — ע"פ שאלת החברה „מרבי השכלה בישראל ברוססיא“ הוציא לאור בווילנא 1879 ספר 27) „שפה לנאמנים“ (נדפס גם בהכרמל שנה ד' לחדשים). ספר יקר מאד מבאר ברחבה תועלת השפה העבריה להשכלת בני ישראל; משקיף על פני תהלוכות השפה הזאת מימי קדם עד ימי הדור, ואיך היתה ככלי שרת תמיד אל ההשכלה הדתית והמדעית בישראל, ובתוכו השקפה כללית על הפעולות הגדולות אשר פעלה השפה הזאת, ותלמודה להשכלת עמי אירופא בזמן תקומת ותחית המדעים (דאס ווידער אויפלעבען דער וויססענשאפטען).

בשנת תרמ"א 1881 חבר ספר 28) בשלשה חלקים בשפת רוססיא בשם „ראשית יסודי אמונת ישראל“, והשלשה חלקים המה בנוים על שלשה עמודי תבל, תורה ועבודה וגמ"ח והוא קאטעכיזעם נפלא. ונתן הסכמה על ספר זה מאת המיניסטריום להשכלת העם, כי יהיה ספר למוד בכל בתי הספר לב"י. —

בשנת תרמ"ג (1883) החל להוציא לאור בווארשא (על ידי ה"ר נפתלי משכיל לאיתן ור' אברהם צוקערמאן) את ספרו 28) „אוצר לשון המקרא והתלמוד“ (ביבליש-תלמודישעס ווארטערבוך) ספר גדול הכמות ורב האיכות מאד; מבאר בסדר א"ב כל שרשי המקרא ממעמד החקירות הפהילאלאגיות החדשות וכל המלות הבאות בתלמוד ומדרשים על פי מחצבתן והשתלשלות הוראותיהן; עמל ויגע בחבור זה שנים רבות, עד כי הוציא כלי יקר מפז אין ערוך אליו, ולפי ההשערה יחזיק יותר ממאה בויגין בדפוס. — בקיץ זה (תרמ"ו 1886) החלו להדפיס בווארשא ספרו 29) „כנסת ישראל“. הוא ג"כ ספר גדול הכמות ורב האיכות מאד, תולדות גדולי ישראל חכמיו וסופריו שהיו לישראל בכל קצות תבל מזמן הגאונים עד הדור האחרון. מסודר בסדר א"ב שמות אנשים מצוינים יותר מחמשת אלפים, ולכל אחד קצור תולדותיו וספריו. והוא פרי יגיעתו שנים רבות, ספר נעלה ויקר מאד. — כל אלה הם אשר באו בדפוס, גם יש אתו הרבה ספרים יקרים ונכבדים בכתב ידו, היינו ספר 30) „המורה בעמק“; הגהות באורים והערות על ספר „מורה נבוכים“. ההגהות הם מכתיבת יד הערבי אשר הוציאה לאור החכם מונק ז"ל. הבאורים הם בבונת דברי המורה במקומות שצריכים באור, והערות הענינים על המקומות שהשיגו על המורה החכמים הבאים אחריו. — ספר 31) „שום שכל“: באורים והערות על כתבי הקדש לפי מעמד החקירות החדשות בהבנת המקרא והתרגומים. — ספר 32) „התורה והזמן“ לבאר השתלשלות ההלכות והדינים בהמשך הזמן, והקורות והשנוים שעברו עליהם מצד פעולת יד הזמן. — ספר 33) „יסודי השפה“ כללים יקרים וקצור דקדוק ללמוד לה"ק. — ספר 34) „משנה ברורה“ באורים יקרים על ששה סדרי המשניות (מעטים מהם נדפסו בזמנים שונים בהכרמל). — ספר 35) „פרחי לבנון“ ספר יקר בקבוצת שירים נעלים ונשגבים מאד, כי מלבד שהוא סופר ומליץ נעלה, כי כל המעיין בכל מה שהדפיס יתבונן עד כמה הוא כותב בהגיון נמרץ ובדיוק רב, דבריו מדודים ושקולים בתכלית השלמות, הנה הוא גם משורר נעלה ונכבד, כמו שמעידים השירים היקרים בסוף ספריו „פועל צדק“ „נדחי ישראל“ הנ"ל. גם נוסח המצבה שנחקק על קברה של הבאראנעססא לאדי יהודית מונטיפיורי ז"ל (נדפס בהכרמל שנה חמישית גליון 24). — גם נמצאים אצלו כמה ספרים יקרים, ומאמרים בלתי מסודרים בכל מקצועות התורה והפילוסופיא, כמו ההמשך מספרו היקר „דה"י לב"י“ ועוד רבים. —

הרב החכם הזה, מלבד יגיעתו ושקידתו העצומה בתורה וחכמה מימי נעוריו עד היום באופן שאין לשער! הוא גם יהודי נאמן לה' ולתורתו, לעמו ודתו בכל לב ונפש. גם הוא חבר טוב לכל עושי טוב. זה כעשר שנים אשר הוא גוזבר על מעשה הצדקה „צדקה גדולה“ בעיר ואם בישראל ווילנא, והוא אחד משלשת הפרנסים הנכבדים העומדים בראש בתי החסד והצדקה בעיר תהלה זו. — משגיח נכבד על בית „התלמוד תורה“ שנשתנה לטובה ולברכה ביפיו החיצוני ובתועלתו הפנימית, על ידי חריצות והשתדלות החכם היקר מליץ ומשורר כו' מו"ה יונה גערשטיין נ"י. — חבר נכבד לבית מועצות העיר (גאראדסקאיא אופראווא), וגם בעניני העיר אחרים ישאלו בעצתו כמו באורים. מדותיו התרומיות יקרות ונעלות הנה מאד; נדרש לכל שואל ומבקש באזנים קשובות ובענוה אמתית מפיקה חן ורצון. מקבל את כל אדם בסבר פנים יפות באמת ולב שלם. ואם כי ברכתו

ה' בעשר וכבוד כל ימיו, אך הוא איננו מתגאה על הצבור בשום דבר והוא נוח לכל, כתופש תורה כמשכיל, כחרד על דבר ה', כחפשי בדעותיו. — נותן מלחמו לדל, ומגדל יתומים עניים בתוך ביתו. ובכל אשר הוא עושה, הוא שוקד על דברו לעשותו ולמלאותו לא רק בדבר שפתים, כי גם בפועל כפים ובזעת אפים. וגם עתה לעת זקנתו, ועיניו כהו מעט, אך הוא לא ירפה לא ייעף ולא ייגע, וככחו אז כחו עתה לשקוד על התורה והחכמה בעז ותעצומות, ומגיה בעצמו את ספריו היקרים „האוצר" „וכנסת ישראל". — ואנחנו תפלה מקרב ולב כי יאריך ה' ימיו, יחדש כנשר נעוריו, יחליף כח, וישיב לו אור עיניו אשר המה לאור לכל ישראל, ובשלומו יהיה שלום לנו גם חיים.

„ווילנא, יום ה' י"ד לחדש סיון" לפ"ק (תרו"ם)

חיים ליב מארקאן

תולדות ימי חיי

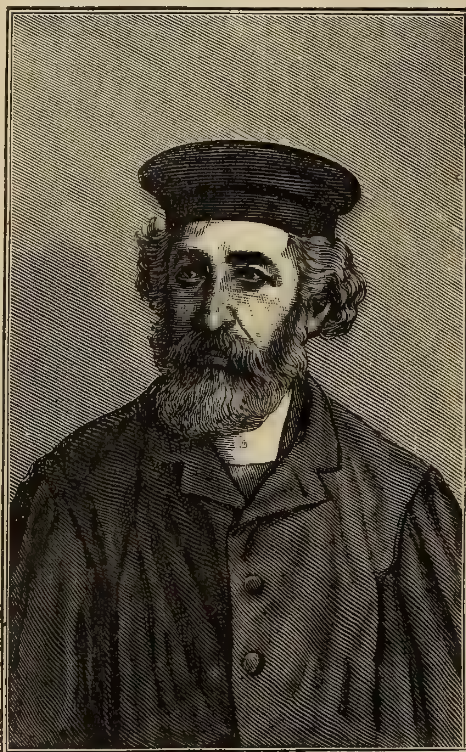
א.

נדרשתי לאשר שאלתני. והנני נותן על ידך בזה את תולדות ימי חיי בקצור נמרץ. אנכי יצחק בן יהודה נולדתי בן שני לאבי ביום הכ"ז לירח שבט שנת הקצ"א בכפר הקטן האָלצהויזען, הנמצא במרחק פרסה וחצי מהעיר הגדולה מאַרבורג בקורהעססען. בהיותי משחר טל ילדותי נער חלש וקצר-ידים, מנע אותי אבי מן ההגיון עד שנת עשתי עשרה לימי חיי. בעת ההיא נמצאו היהודים היושבים בכפרים, וביחוד באשכנז התיכונה, בשפל המדרגה במצב השכלתם ותורתם, כי היו נעורים וריקים מכל דבר חכמה ותושיה ואך כמצות אנשים מְלֻמדה רדו עם אל ויואילו הלוך בדרכיו ולשמור משפטיו וחקותיו; טעמי המצוה ופירוש מלות התפלות היו להם כספר החתום, מאומה לא ידעו ולא הרגישו מכל דבר רוחני היוצא מחוץ לתחום עבודתם בשדה אשר עבדו בלי הרף יומם וליל וימצאו בה לחם צר ומים לחץ לפיהם ולפי הנשים והטף אשר ברגלם. אפס כי המכשלה הזאת קצרה ידה להכניע תחתיה את החפץ הכביר הנטוע בלב עמנו משנות עולמים ללמוד ולהשכיל, ולמען תת לבניהם היכלת לקחת לקח ולמלא כרשם מעדני החכמה, התעוררו כעשרים וחמשה בתי-אבות שפלי המצב מתושבי הקהלות הקטנות, בארבעת הכפרים הנמצאים במרחק חצי פרסה מאתנו, ויעשו כלם אגודה אחת וישתתפו בכספם איש איש כפי מִסַת ידו, וישלחו לקרא אליהם איש צעיר לימים, משכיל ומְלֻמד שכלה חק למודיו בבית מדרש למורים, ויפקידו אותו למורה בבית הספר למתחילים אשר יסדו, ובבית הספר הזה רכשתי לי גם אנכי ראשית למודים. עוד לא מלאה שנה תמימה למיום הוסד הבית הזה, והנה ביום בקר לא עבות הופיע לכפר מגורנו הגענעראַל-סופעראינטענדאַנט, האדון קארל ווילהעלם יוסטי מי שהיה מורה בהאוניווערזיטאַט ונודע למשגב גם בתור משורר וחוקר קדמוניות, ויהי כי שמע להשמעות אזנים על אדות בית ספרנו ובהיות חזון בתים כאלה בימים ההם דבר יקר בלתי נפרץ בכפרים אשר סביבותינו, ותכסוף נפשו לבקר את בית הספר היחיד במינו הזה, וע"כ בא אלינו ביום אחד בכבודו ובעצמו בלוית כהנים אחדים וינסה את כחנו בלמודי הדת-ובידיעות חול ויצא מעל פנינו שְׂבַע רצון וענג, ולנצח לא ימושו מזכרוני כל הדברים אשר דבר אלינו בהפרדו ממנו. „אתם בני, מצאצאי אברהם — היו דבריו אלינו — הנכם זרע ברך ה'. לו רק בקצה מחרשתו יגע החורש אל תלמי לבבכם ואך פעם יפקדם להשקותם ולרוותם, גם אז לא תמיש יונקתם מעשות לבעליה פרי תנובה לתהלה ולתפארת וכַנָה נטעה ימינו תעלה כפורחת ותשגשג בהדר גאונה ותשמח אלהים ואנשים. האיש אשר יתבונן לחקר חין ערך תכונת נפשכם וגדל מעלת רוחכם, האיש ההוא על נקלה ישכיל להבין איככה אפוא יצא מקרבכם גואל העמים ותשועת עולמים". אחרי כן פנה אלי ביחוד בדברים האלה לאמר: „ואתה נער אין אונים ורע הפנים, בך ראיתי התבוננתי, כי רוח תוש עמך וכהניו מדבר מתוך גרונך ומלתם על לשונך; כאשר תגדל והיית לאיש, בוא תבוא אלי ואנכי אדאג לך, אנטלך ואנשאך, עד כי יגיע התור אשר זה הקטן גדול יהיה ועול הימים יהיה לגבר חכם בעז". כנודע, לא נתקיימו בי כל אותן העתידות הטובות אשר חש לי במו פיו, וגם בבואי במרוצת הזמן לעיר מאַרבורג להשתלם את עצמי בלמודים, לא מצאתיו עוד, כי כבר הלך למנוחות להתלונן בצל שדי.

במלאת לי ארבע עשרה שנה עזבתי את בית הספר ויהי את לבב אבי לספח גם אותי כאת אחי הגדול לעוזר על ידו בבית מסחרו, מסחר מקנה וצאן, אשר פרץ ורחב בארץ בעת ההיא. אבל לא ארכו הימים ויוכח לדעת כי אין לי היכלת גם הרצין לעסק זה, כי כל הימים והלילות היו נשואות עיני אך אל הספרים אשר נתגלגלו ובאו לידי ואשר בלעתי את דבריהם כבכורה בטרם קיץ וירדו כמים בקרבי וכשמן בעצמותי. אז קרא אבי אלי לאמר: „רואה אני עין

בעין כי להיות סוחר כמוני היום לא תצלח לעולם , ועתה לו שמעני כי אז יעצתיך להציב לך יד בתבל בתור מורה בבית ספר למצער , אבל לא כאותם המורים הריקים והפוחזים אשר לא יוכלו להכיר בין צורת צלב לצורת אלף, וע״כ חובה עזה רובצת עליך להביא בטרם כל בלבך דעת ישראל וחכמת תורתו״ • לתכלית זו שלחני אבי אל העיר גודענסבערג אשר אצל קאַססעל לקחת שמה לקח בישיבה הקטנה אשר יסד לו שמה רב הגליל הגאון ר׳ מרדכי וועטצלאַר ז״ל. בישיבה זו למדתי כשלש שנה משנה וגמרא, ומלבד למוד „השעור״ עוד שקדתי שמה יחד את חמשת חברי שהייתי הקטן שבהם על התנ״ך וידיעת דקדוק לשון עבר וגם מלמודי חול לא הנחנו ידנו , ואם כי לא הפיק הדבר הזה רצון מאת הרב, אך גם לא מחה בנו בגללו ולא הפריע אותנו ממלאכתנו, כי ידע ויבן כי אף הידיעות האל נחוצות ודרושות הנה לכל אדם באשר הוא אדם ותָבֵר אל החברה האנושית .

כעבור שלש שנים ואנכי מלאו לי בעת ההיא שבע עשרה שנה, שבתי בפקודת אבי מגודענסבערג הביתה . „הלא ידוע תדע — אמר אלי -- כי לא עשיתי לי עשר וכספי לא רב הוא וע״כ עליך להשתדל לעמוד אחרי משך עת קצרה על המבחן בתור מורה , למען אשר לא תבצר ממך למצוא בעצמך את נתיבותיך ולהשיג לך ארחות חיים״ . ואשא את רגלי ואלך אל העיר מארבורג לקחת שמה תורה ביחידות מפי מורי בית המדרש למורי ישראל ולרכוש לי בעזרתם את כל הידיעות הנחוצות לי לדעת למשמרת כהונתי בקדש. כעבור שנה וחצי עלתה בידי לעמוד על המבחן ולהצטין במסה ואחרי ימים מעטים הייתי מטעם הממשלה למורה עוזר בבית הספר למתחילים בעיר גודענס־בערג אשר בא בעצם העת ההיא תחת הנהגת והשגחת רבי ומלמדי לפנים רבי מרדכי וועטצלאר ז״ל. במקום הזה כבר בא המקרה לידי להחל עסוק במעשה הצדקה והחסד ולהשכיל אל דל , כי יצאתי לישע עולי־ימים עניים בעלי כשרונות טובים ואתן להם ידים לבא אל המטרה הדרושה לחפץ החיים שלהם אם ע״י למוד איזו מלאכה ועבודה או ע״י השתלמות בחכמות ומדעים .

הרב רבי יצחק דקטור ריל׳ף נ״י.

אבל מטרתי זו עוד לא הרגיעה את רוחי ובלמודים אשר אספתי בחפני עד כה עוד טרם רויתי את צמאוני לתורה ולתעודה ואלך בגדולות מהם ונפשי גרסה לתאוה להסתפח אל בית מדרש החכמות אשר הטה את לבבי

אחריו בשבתי עוד במארבורג, ואגמור אמר בלבי להכין את עצמי למטרה זו. תחת הנהגת פקיד בית הספר הכהן הנוצרי ברוננער ובעזרת בנו תלמיד האוניווערזיטאֶט, איש מלֻמד נעלה ואמלל כל ימיו, החלותי קנות לקח בשפות רומית ויונית וביתר למודי הגימנזיום ואשב בעיר גודענסבערג עוד כשלש שנים בתור מורה לילדי ישראל ותלמיד יוצק מים על ידי מורים חכמים ומפורסמים, וביום בקר לא עבות עזבתי להתמהון לב רבים וכן שלמים את משמרתי בגודענסבערג ואשוב לכפר מולדתי ושמה הוספתי להשתלם בלמודים בשקידה גדולה ועצומה בעזרת כהן קאטולי אשר ישב בכפרנו, עד כי ביום שלשה עשר לירח נאָוועמבער שנת 1854 עמדתי בעיר מארבורג על המבחן לפני מורי האוניווערזיטאֶט אשר שמה, ואפיק רצון מהם ויתנו על ידי תעודה מגדת תהלתי כי נמרתי את חק למוד הגימנזיום בכי טוב ומוכשר אני להתקבל אל בית מדרש החכמות. בראשונה שמתי פני לא אל למוד חכמת הטהעָלאָגיה כי אם אל תורת הרפואה, אך עד ארגיעה הָראיתי לדעת כי לא נוצרתי להיות רופא, ומני אז התמכרתי את עצמי בכל לב ונפש אל הלמודים הדרושים לחפץ המטרה אשר הָקדשתי אליה מאת ההשגחה העליונה, וביחוד למדתי בתשוקה עזה ונמרצה את תורת הפלוסופיה. בימים הראשונים כלכלתי את נפשי בצער ובדוחק, ולמען חלץ את נפשי מן המצר, העמסתי עלי משרת מורה בבית הספר לילדי ישרון במארבורג שהיתה פנויה בעת ההיא ואקבל בשכרי מאה והמשים שקל כסף לשנה. בימים ההם לא גדולה היתה עדת בנ"י במארבורג יחד עם שלשת הקהלות הקטנות: אקקענהויזען, וועהרדא ועללענהויזען השייכות לה, יותר מקהלת ישרון אשר בכפר מולדתי. הימים האלה היו לי ימי מלאכה ועבודה רבה ורבות עמלתי בהם בעמל נפש ויגיעת בשר. חמש שעות ביום הטפתי נאם לקחי באזני תלמידי ואת יתר עתותי היום הקדשתי לשמוע תורת הפילוסופיה מפי מורי האוניווערזיטאֶט ולהכין את חק הלמוד הנתן לי מאת המורים ליום המחרת. בירחי נאָוועמבער ודעצעמבער שנת 1857 עמדתי במסה בכתב ובעל פה לפני ועד המורים למבחן דבני ישראל ולאשרי הצטינתי בלמודי עד להפליא ייסמכו את ידם עלי ויתירו אותי להורות הוראה בישראל, ואת העיר מארבורג עוד טרם עזבתי, ואשב בה עוד כשנתים ימים.

במשך הימים האלה הביא המקרה לידי בפעם הראשונה לקדש שם עם ישראל ואמונתו ברבים ולתבוע לעיני השמש את עלבונם מאת הרוגנים והנחרים בם. וזה הדבר: שר הפנים האַססענפֿליג התאוה תאוה להוציא מיד יהודי העססען גם את הקורטוב של חק שווי הזכיות — כי במלאו עוד טרם בא עד כה לידי הויה — אשר קנו להם היהודים בשנת 1831 במחיר שלשים אלף שקל כסף, ולמען הגיה שביב יושר על עברת זדונו ורשעתו, היתה שומה ממנו לקבץ חמר ולבנים לפתרון שאלת היהודים ומטעם זה נתן צו לפקידי בית המשפט להביט בשבע עינים על חיי היהודים, לספור את צעדיהם ולהתחקות על שרשי כל מעבדיהם ועלילותיהם. אז התעוררתי לשלח על פני חוצות את מחברתי הראשונה הנקובה בשם: Zur vertheidigung der Juden mit besonderer Rücksicht auf ihre Stellung und Beaufsichtigung in Hessen Marburg 1858. ר"ל: „ע"ד צדקת היהודים בכלל, ושימת עין בפרט על מעמדם ומצבם בהעססען מארבורג. באחרית שנת 1859 עזבתי את העיר מארבורג ואהי למורה ולמטיף בעיר הקטנה קעניגסהויזען אשר בנסיכות הגדולה העססען, ובכהונה זו שמשתי שם כשלש שנים. הזכרונות אשר השאירה העיר המצערה הזאת על לוח לבבי יסובבו כלם על שרשי אותות האהבה והידידות אשר קדמו בהם בני העדה הזאת את פני במדה גדולה ומרובה אשר לא זכיתי אליה עד כה בכל המקומות אשר ישבתי. במקום הזה באת, גם כן בברית הנשואין את האשה אשר הוכיח לי ה' ואשר מני אז ועד היום הִנֶה צלי על יד ימיני ועזר נאמן כנגדי ומחנכת ששת ילדי, מהם בת אחת (והיא הבכורה מכלם) וחמשה בנים ותשא אתי יחד חלק כהלק בטרחי ובמשאי. כעבור עת קצרה אחרי חתונתי, העתקתי את מקום מושבי לעיר שווערין בירת מעקלענבורג ואהי שמה למורה דת ישראל בבית הספר אשר להעדה משך שלש שנים. פה בא המקרה לידי לעמוד על המבחן לפני מורי האוניווערזיטאֶט בעיר ראָסטאָק ואצא מלפניהם ועטרת דאָקטאָר לחכמת הפלוסופיה על ראשי.

ב.

באחרית שנת 1865 נקרא נקראתי מאת עדת בני ישראל במעמעל להיות לה לרב ולמטיף. בעיר זו מצאתי לפני כר נרחב לאותן הפעולות והעבודות הנושאות בד בבד את טבעי ותכונת נפשי והלך רוחי ואשר נועדתי להן מאת אלהי ישעי. לא ארכו הימים ואכנס בעובי הקורה של חיי החברה במקומי ואחרי משך עת קצרה נבחרתי מאת בני קהלתי לראש ולמשגיח על כל האגודות אשר בה למעשי הצדקה ולהפצת ההשכלה והדעת. בשנת 1867=68 כאשר היה

רעב גדול במחוזות פרוסיה המזרחית ובערי רוסיה הנשענות אל הגבול, ויורש העצר היה בכבודו ובעצמו היושב בראש הועד אשר נוסד על ידו לתמיכת העניים האמללים, הנה בין שלשת האנשים מחברי הועד המקומי למשען העניים במעמעל אשר נתכבדו לבא ולקחת חלק בו, נמצאתי גם אנכי בתור סופר ומזכיר ואין קצה לכל המון העבודות אשר היו עמוסות על שכמי בעת ההיא. בימים האלה וע"י מקרה זה נתגלגל לידי לראות עין בעין את מצב אחינו היהודים ברוסיה בעצם שפלותו ודלותו ולחדור עמוק עמוק על אפני חייהם הרעים והמרים כלענה, ומן היום ההוא והלאה החלותי לדאוג להם בכל לב ונפש ולהקדיש לטובתם את מבחר עתותי, מיטב עמלי וראשית עבודתי. ותהי ראשית מלאכתי לפנות למשכילי כל עם ועם מדינה ומדינה בקול קורא לעזרה, ודברי לא נשארו מעל ויעשו פרי ישוו להם, כי עד ארגיעה החלו נדיבי עם ועם מכל עבר ופנה להרעיף גשמי נדבות לטובת יהודי רוססיה המתמוגגים ברעתם, עד כי היה ספוק בידם להמציא משען מסויים בכל שבוע למאתים ושלשים קהלות קטנות וגדולות, וכסף הצדקה אשר נתחלק באופן זה במשך שנה אחת, עלה לסך 121,000 שקל. ויהי מוצא עבודת הצדקה הזאת והקריאות לעזרה והידיעות אשר נפוצו בכל קצוי תבל, כי הועילו הרבה לפקוח את עיני שוכני ארץ על המצב האיום של אחינו בני אמונתנו ברוססיה לעורר בקרב כל בעל לב רגש רגשי חמלה וחנינה להאמללים האלה ולקשר במעדנות האחוה את היהודים היושבים במזרחה של איירופא עם אחיהם שבמערב. מעמדם הרע של יהודי רוססיה היה לשאלה נכבדה ועצומה ורבים וכן שלמים התעוררו לעסוק בשקידה גדולה בפתרונה, ומן העת ההיא והלאה היתה בסדר היום לענין קבוע ותמידי לענות בו.

כל מעשה הצדקה והחסד אשר עשינו קמעא קמעא במרוצת הזמן הבא באופנים ומקצועות שונים כמו: נתינת ידים לכמה מאות צעירים לימים ילידי רוסיה ללמד אצבעותיהם לעבודה ולהיות נושאי משרה וכהונה בבתי מסחר, הושטת יד עזרה לערים רבות שרופות אש ולקומם הריסותן, המצאת תשועה לאלה אשר ירדו ממצבם ונהדפו ממעמדם בתגרת הזמן ותנאי החיי השמים מועקה במתני אחינו וסוגרים לפניהם שערי הפרנסות ודרכי העבודה ותשומת יד.

בכפלי כפלים גדלה עבודתי בעת נחשכו המאורות לבני ישראל יושבי ארץ הצפון וסערות תימן חמה יצאו לקצות בבני עמי יושבי המקומות ההם. עבודתי בעת ההיא לא גדלה כל כך בהושטת עזר ותמיכה להנרדפים, כהתעוררות ופתיחת שערי רחמים על האמללים, ההתעוררות אשר הקיפה כמעט את כל הארצות ותעבור גם את ים אוקיאנוס, פעולתי ופעולת חברי בפנה הזאת עשתה פרי תהלה. ביום כ"ב לירח מאי שנת 1881 שלח הועד במעמעל את קול הקורא הראשון לטובת רצוצי משפט, עשוקים ושדודים בידי עושקיהם כח. אז באתי בברית אהבה עם אחי בני אמונתי יחידי סגלה בארצות רוססיא, אשכנז ואנגליה, מעט מזעיר, מצנועי הדור, אשר בסוד אלופים לא באו ובמספר בעלי צורה שבקרבנו לא נמנו, אך אנשי לבב היושבים בקרב עמם ובצרת ישראל להם צר, צרות האומה נגעו עד נפשם ומבלי להסתפק באנחות וגניחות, או בלחישה על המכות ודפיקת דלתים, בדבר שפתים אך למחסור, תקעו עצמם בחרף נפש, אל הצלה כנסת ישראל הטובעת בים צרה על ידי עצת חכמינו הנאמנים נוחי נפש לאמר: „מה יעשה אדם ויסורים באים עליו? יודיע צערו לרבים ורבים יבקשו עליו רחמים" ועבודת אהובי ורעי אלה ועבודתי, אני הצעיר באלפי ישרון, לא שבה ריקם, כי נמצאו לנו מכניסי רחמים, אשר הכניסו רחמינו לפני בעלי הרחמים, וכפלגי מים הטו דברינו את לב מלכים והאפיפיור עם השרים היושבים ראשונה בממלכות שונות, לנטות כנהר חסדם אל אלפי גולים ונדחים. והדרתנו נראה על פני פעולתנו בהספר בשפת אנגלית שהוציא לאור הועד מענשענהויז ובגשם נדבות אשר שטף ועבר בכל עיר ומדינה אשר שם דבר האמללים והנודדים הגיע, לנהלם בלחם ולהביאם אל מנוחות שאננות ומשכנות מבטחים.

כנודע נתאסף אז בועד מענשענהויז לבד מאה אלפים ל"ש ויותר. מרבית הכסף הוציאו נדיבי עמים ראשי הועד במענשענהויז על הספקת האמללים לנהלם בלחם ולהביאם לחוף בטוח, אך מכל הסכומים שנתאספו אז נשאר סך מסוים עד היום, שהועד מוציא כפעם בפעם להמטרה הנ"ל.

כל איש היודע את מצב עמנו בהעת ההיא הוא ידע ויכיר מה רבה היתה העבודה הזאת. ומלב ונפש הנני מברך את רעי היקרים שהיו לי לעזר בדבר הגדול הזה. יתר מקרי העת ההיא לכל פרטיהם לא נוכל לתת לפני הקוראים במקום הזה. ועוד יבא יום לספר לדור מעשי הימים ההם שיהיו נזכרים לעד ולעולמי עולמים בספר התולדות יעקב להמאה השביעית לאלף הששי.

הועד המעמלי משען כסף בסך מסויים לעשרים וחמש קהלות ישראל אכולות אש .

בעצם הימים ההם החלה היציאה מרוססיה בהמון עם רב לארצות צרפת ואנגליא וביחוד אל הארץ החדשה , ואז באו ימי עבודה רבה לשגב ישע להנודדים הרבים , להתמכם ולסעדם עד בואם למחוז חפצם . אגב אורחא חפץ אני להעיר בזה , כי עבודתי זו אשר עסקתי בה בשקידה גדולה ועצומה , היתה למרות נטיתי הטבעית והכרתי הפנימית . הלא ארץ רוססיה גדולה ורחבת־ידים היא — כן השיבותי אל לבי — ותוכל לשאת בתוכה את היהודים הנולדים בה, ומה גם כי רב טוב צפון לה בעם נבון וחרוץ זה אשר ידיו רב לו להועיל הרבה להתפתחות העבודה והמלאכה, החכמה וההשכלה בין בני עמה במושבותיהם השונות. אפס כי שבתי ונוכחתי לדעת כי כל זמן אשר לא יתנו ליהודים לבא ולהאחז בפנים הארץ וישבו כלם כלואים בתחום המבואות המטונפות , בתחום הגעטטאָ החשכה אשר ברוססיה המערבית , אין להם כל דרך אחרת לחלץ נפשם מן המצר בלתי אם יצא סרח העודף מן הארץ לנוע על אדמת נכר . התמיכה ביד הנודדים עוד לא חדלה גם כיום הזה , אחרי כי היציאה לאמעריקא עוד טרם נפסקה ועוד מרבים העם לעבור את הגבול יום יום, וע"כ עוד רבו טרדותי במקצוע זה ותאכלנה את מבחר עתותי , כי משתדלים אנחנו בזה לאסוף כסף מכל המתנדבים בעם לבית ישראל .

חפצי ונטָיָתי להיות לאחי־עזר ולאחי־סמך לבני אמונתי בצר להם ולדאוג בעד חזוק כל דבר אשר לנו הוא בכלל, הם המה הביאו לאויר העולם אם לא את החלק היותר גדול מעבודותי הספרותיות כי אז את החלק היותר טוב והמובחר שבהם. בשנת 1869 נקראתי מאת אצילי בני ישראל בעיר קאָוונא וביחוד מאת שר הפלך ה' ואָ הנסיך אבאָלענסקי לבא אליהם ולטכס עצה יחד ע"ד „יציאת היהודים הסובלים חרפת רעב אשר בערי הגבול לפנים ארץ רוססיה", ואז כתבתי את מחברתי : Meine Reise nach Kowno, ר"ל: נסיעתי לקאָוונא. מחזה הצרות והמצוקות אשר סללו ארחות אידן על בנ"י עמי במשך עשרת השנים האחרונות , שנאת בני הדתות והאמונות השונות זו לזו וקנאת איש מרעהו אשר מצאו להם מסלות בלבב בני האדם בדורנו , כל אלה יחד נגעו אל נפשי וירעישו את מיתרי לבבי עד מאד ויניעוני לאחוז בקסת הסופר ולכתוב את ספרי הגדול : „Der Einheitsgedanke als Fundamentalbegriff aller Religionen und Wissenschaft als Verständigungsbasis unter der Gebildeten aller Confessionen und Nationen". Memel 1880 Verlag von Robert Schmidt., ר"ל : „רעיון האחדות כיסוד מוסר לכל האמונות והמדעים , כפשרן וכמתוך בין משכילי כל הדתות והאומות". מעמעל , שנת 1880 בהוצאות ראָבערט שמידט .

ספרי זה הוא כעין גלוי דעת אשר לא בהררי הדת יסודתו כי אם בתורת הפלוסופיה באופן פשוט וקל להבין , ומטרתו היא להראות לבני האדם הנפרדים זה מזה בדעותיהם ובנטיותיהם , בדתם ובצור מחצבתם , נוה שלום אשר בו ידבקו ויחברו יחד במעדנות האהבה ויתקעו כפם איש לרעהו כאחים מלדה ומבטן . בשנת 1882 כאשר נתגלגל המקרה לידי לבקר את העיר מינסק אחרי התבערה הגדולה אשר הוָה בה , סרתי בדרך למסעי גם אל ערים אחרות בליטא ופולין מקום מושב בני ישראל מימים ימימה למען התבונן לחקר חייהם ולרדת עמוק עמוק אל עלילותיהם ומעבדיהם במבואות החשכים שהנם כלואים וסגורים בהם, ובקחתי לי לעינים גם את כל המון הידיעות הקודמות על אודותם אשר רכשתי לי זה כמה , כתבתי את מחברתי : „Drei Tage in Jüdisch Russland", ר"ל: „שלשה ימים במקום מושב היהודים ברוססיה" , ובה הראיתי לבאי־עולם וביחוד ליהודי הארצות האחרות את גודל ערך יהודי רוססיה , ואפיץ אור יקרות על כמה צדדים מחייהם בבית ומחוץ שלרבים וכן שלמים לא היה אף מושג קל מהם וימששו כעורים קיר, ואוכיח להם לדעת כי שקר טפלו זדים על אחינו היושבים ברוססיה כי מום בם, משחתם בם, ובאמת הנם מצוינים במדות ובמעלות תרומיות וכל מעשיהם באמונה ובישרת־לב .

מעז יצא מתוק , והתלאות והמצוקות הרבות והאיומות אשר השתרגו עלו בשנים האחרונות על צואר אחינו בני ישראל בכל ארצות פזוריהם , הועילו הרבה לעורר ולהעיר בקרבנו את רגשי האחדות וההתחברות , להשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם ושיות נדחות אל עדר י"י . עתה ראינו בעליל כי רק בידיעתנו הפנימית את אשר היינו משכבר הימים ואת אשר עוד נוכל לשוב ולהיות כבשנות קדם, לא תבצר ממנו למצוא צרי־נחם ומרפא לנפשנו העיפה והנהלאה בתגרת כל התלאות אשר מצאונו . אך רגשי הכרת ערך עצמנו, התקוה לתחית העצמות היבשות , ליעוד לאומנו ולהרמת קרנו בכבוד באחרית הימים על אדמת אבותיו , אך הם המה הדברים אשר להם העז והתעצומות להעלות ארוכה ורפאות תעלה לשבר עמנו הגדול מני ים. מובן מאליו כי בטרם אשר נשתמש בסמי הרפואה הללו , מוכרחים אנחנו לטעום בתחלה

גם איזה סמי=מרורים, היינו כי עלינו לבא בתחלה אל שתי הוכחות בלתי נעימות אלו: א) כי הרגש הלאומי כמו זר נחשב לעמנו ונר אלהים זה לא יגיה את בתי נפשו זה כמה, ב) כי דל ערך הלאומית הישראלית בגוים וכבודה חָלל בעמים וישימוה לסחי ומאוס וכטיט חוצות לעוברים וידרכו עליה ברגל גאוה. להשיב לתחיה בלב עמנו את האהבה לאומתם ולכל זכרונותינו מימי קדם, זאת היא מטרת מחברתי הנקובה בשם: „Aruchas Bas=Ammi. Jsraels Heilung. Ein ernstes Wort an Glaubens=und Nichtglaubens=genossen". ר"ל: „ארוכת בת עמי. דברים כבושים היוצאים מן הלב לבני ברית ולשאינן בני ברית". שתי המחברות שהזכרתי באחרונה, יצאו לאור ע"י ו. קויפמאן בפראַנקפורט ע"נ מיין.

כי הנני משמש בעירי זה כשלש עשרה שנה גם בכהונת עורך מ"ע יומי גדול לפוליטיק ולילדי יום ועבודתי זו פרי תשוה לה. הדבר הזה צריך להחשב כענין פרטי שאין לו שום יחס וקשר עם משמרתי והליכות דרכי בקדש. העמסתי על שכמי את העבודה הזאת מפני שמשכרתי הנתונה לי מאת הקהלה לא השפיקה לי למעמד ביתי ולכלכלת בני משפחתי הרבים באופן נאות והגון לפי מצבי בעירי. אמנם כי במרוצת השנים היתה לי גם כהונתי זאת כלי חפץ למעשי ידי לטובת הכלל באופנים ומקצועות שונים ותהי ברכה לאדם רב.

הנה נתתי לפניך בזה את רשימת קורות ימי חיי וכל פעולותי בזמנים שונים, ובמטותא ממך לבלי הוסיף כל דבר על דברי. הכל רואים בעליל כי לא נוצרתי לגדולות וכי לא הייתי לגבר גדול חכם בעז, כאשר נבאו עלי בימי עלומי. אפס כי עוד טרם נטתה שמשי לערוב ותקותי תשעשעני כי יום נטות צללי חיי עוד ירחק חק, ואין מי אשר יפקוד עלי עוני אם עוד כיום ילך רוחי בגדולות ויגביה עוף ונפשי שואפת להיות גם לימים הבאים לעזר לכל אובד ומר נפש מבני עמי ולהוסיף עשות תושיה בדרך קדש זו בחרתי לי.

כן הוא! נפשי שואפת לעבודה, ושוקד אני על מלאכתי לעשותה.

ד"ר י. רילף

מעמעל. בתחלת ירח אדר, תרמ"ו.

לגלות החֵל אשר באשכנז.

הדברים האלה נמסרו לנו — עפ"י בקשתנו — מאת ידידנו תמים דעים הרב הד"ר רילף, איש חי רב פעלים, איש המופת לרבני עמנו וחכמיו ומחייב אותם להיות לא לבד שרי התורה כי אם גם אנשי=מעשה בקרב עדתם ואומתם, ובכדי לתת תמונה שלמה מחיי הרב להושיע הנושא גם דגל חבת ציון בידו, בחרנו לספר דברי אמת העדים לעצמם כמו שנמסרו לנו בלי תוספת ומגרעת, ועתה מצאנו גם נכון לפנינו לרגל מלאכתנו בספר עתי הצופה ומביט על קורות עמנו בהשנה התגלפת להציע גם את פרשת מעשיו ומעבדיו הנמרצים לטובת המון עם רב מאחב"י אשר פעל ועשה בימים האחרונים, בימים אשר התחוללה סופה על ראש היהודים ילידי רוססיה ופולין היושבים באשכנז ונמתחה עליהם מדת גזר דין קשה לעזוב את הארץ הם וכל אשר להם וללכת אל אשר תשאם עינם.

רבות עמל ויגע הרב החכם הזה בימים האלה, וכשם שהוסיף דבר הגרוש ותוצאותיו פרק חדש במסכת נגעים אשר אך ה' יודע מתי אפוא נאמר ה„הדרן" עליה, כן יתרו פעולותיו במקצוע זה אשר לא יסלאו בכתם אופיר ואין ערוך להן, פרשה שלמה מאירת=עינים בספר תולדות ימי חייו. ואם הוא בעצמו מרוב ענותנותו עבר עליה במאמרו המובא למעלה בשתיקה ולא נגע בה אף בקצה עטו, הנה מכירים אנחנו את חובתנו לגולל אותה לפני אחינו ולהפיץ עליה אור יקרות, למען אשר יכירו וידעו להוקיר ולחובב את אלה השרידים היחידים אשר ה' קרא לצאת לישע עמו הממושך ומרט מן הוא והלאה ולהיות לו למשען ולמבטח עז על דרכו חשך אשר ילך ויכשל בו זה שנות אלפים.

עוד באחרית שנת 1884, כאשר גברה היציאה מרוססיה אל הארצות אשר מעבר לים אוקינוס ותעלה למעלה ראש, וידי הרב הד"ר רילף היו מלאות עבודה רבה להחיש ישע ועזר להגולים הרבים אשר עברו דרך מעמעל למחוז חפצם, מרכיתם נשים וטף אשר נסעו לבעליהן היושבים באמעריקה משכבר הימים, וכלם עניים מרודים, רעבים וצמאים ערומים ויחפים — עוד בעת ההיא כבר גרשו משפחות רבות ואנשים יחידים מאחב"י ילידי רו"פ יושבי ערי אשכנז הנשענות אל גבול רוססיה ונוספו גם המה על המון הנודדים האמללים הדורשים משען ומשענה, ואז פנה הרב הד"ר הנ"ל בבקשה אל ראשי הועד המרכזי בברלין למשען גולי יהודי רוססיה להמציא לו שלשת אלפים מארק לתמיכת הגולים האלה, ויעתר לו הועד וישלח אליו את הסך המבוקש ממנו. לא ארכו הימים והנה עשתה לה השמועה כנפים כי פקודת הגרוש אשר נפקדה כבר על היהודים ילידי רו"פ הנמצאים בערי המחוזות אשר בפרוססיה המערבית, תפקד עוד מעט גם על יהודי רו"פ היושבים במעמעל ובנותיה, ויפל לב כל אנשי העיר עליהם ולא קמה בהם עוד רוח. אבל שבועות חלפו וירחים נקפו ועקבות הפקודה הזאת עוד טרם נודעו, ויתנו יהודי מעמעל תנחומות

לנפשם כי לא תעבר כוס זו עליהם יען כי עירם לפי מצבה ומעמדה בעולם המסחר והמרכלת אי אפשר לה שתכון במרתה בארץ אם יופסק משאה ומתנה את מדינת רוסיה באמצעות יהודי רוססיה, החבלים המרתקים אותה אל הארץ הזאת, ומה גם אחרי אשר למען קדם פני הרעה התעוררו מאליהם לדבר על לב משפחות רבות ואנשים יחידים החיים מן האויר ואין למצבם כל בסים ויסוד נאמן, לצאת את פני העיר ברצונם הטוב בטרם אשר יגיע עדיהם דבר מלך שלטון ויתנו להם משען כסף להוצאות דרכם לעבור את הגבול ולשוב על עקבם לרוססיה או לשום פעמיהם למדינות הים, ודבריהם גם מעשיהם לא נשארו מעל, כי עזבו אמנם רבים וכן שלמים את מעמעל וילכו באשר ההלכו. אפס כי נכזבה תוחלתם זאת ותהי למפח נפש, ואחרי עבור להם שנת רוחה באין פרץ וצוחה, התחוללה סערת הגרוש בעים רוחה גם על יהודי רו"פ היושבים במעמעל וביתר הערים הקרובות אל הגבול.

„ביום השני לירח סעפטעמבער שנה זו בשעה השמינית וחצי בבקר — כדברים האלה יספר הרב ד"ר רילף בעצמו „בחשבון השנתי מפעולות הועד התמידי במעמעל למשען יהודי רוססיה בשנת 1885" — כמעט יצאתי מביתי ללכת אל בית הספר הנוסד על ידי לנערי עניי בני ישראל ילידי רוססיה לחוג שמה יחד עם תלמידי את חג זעדאַן ברוב פאר והדר כשנה בשנה, והנה פקיד בית המשפט לקראתי ובשורה לא טובה מוצאת בפיו אלי כי כבר הגיעה הפקודה מברלין לגרש מן העיר את כל היהודים הסרים למשמעת ממשלת רוססיה. השמועה המעציבה הזאת הלמה ומחצה את ראשי כרעם ברק ותפלח את כליותי כחץ רעל; נפשי השתוחחה עלי עד מאד בשומי אל לבי כי שתי שלישיות מבני עדת ישרון בעירנו אשר תספור לה אך 1214 נפש, גם שבעים וחמשה תלמידים מבית ספרי אשר בצאתם עתה ממנו יותרו בו אך כשנים עשר נערים, עתידים להיות נדחים ונהדפים כמוץ לפני רוח, נסחים ומוסעים כעץ ממקומם, ומשלכים כנצר נתעב מבתיהם ללכת בראש גולים בדרך נסתרה בלי משען ומשענה, באין תומך וסועד. נורא הרעיון הזה ומי יכילנו ?! בלב קרוע ומורתח וברוח הוגה אך נכאים כוננתי צעדי אל בית הספר, ובבואי שמה והנה התלמידים יפצחו רנה, יתרועעו אף יתנו קולם בשירי תהלה ותפארת, ברכות והודאות למושל הארץ ולכל בני ביתו, בשירי ידידות ואהבה בלי מצרים אל העם אשר בקרבו הם יושבים, אל ארץ מגורם ומקום שבתם. ככלות הרנה והזמרה, פניתי אל התלמידים ואל יתר האנשים הנמצאים בבית ובדברי כבושין יוצאין מן הלב ספרתי באזניהם את כל אשר שמעתי זה מעט מפי פקיד הפאליצייא ואת אשר נגזר עליהם, ואחתום בדברי לאמר: „מי יודע אם ישאר אף גם נער אחד במקום הזה לעת חגיגת חג זעדאַן בשנה הבאה!" ויתנו כל הנערים את קולם בבכי ונבך גם אנחנו עמהם, אך אמצתי את לבם בה' ובחסדי מלכם ומשיחם כי לא יתן למוט רגלם ויחלץ מצרה נפשם".

אז התעורר הרב הד"ר ויערוך מכתב אל הנסיך ביסמאַרק אשר שכן בעת ההיא בהיכלו בוואַרצין בבקשה כי ישתדל להמתיק את הדינין ולהקטין מעט את מדת רוע הגזרה, ואחרי עבור ארבעה ימים הגיעה לבית הפאליציי במעמעל תשובה טעלעגראפית מבערלין כי על כל אלה אשר ידוע כי בשבתם באשכנז יביאו איזו תועלת להמדינה, לא תחול הגזרה ויכולים המה להותר על מקומם. ובכן הנה מסך תשעה וחמשים איש שהיו עומדים מטעם הרשות על הפרק להגרש מן הארץ, נשארו הרבה חפשים לבתיהם.

אחרי כן התחדש דבר הגרוש עוד פעם ושתים על יהודי רו"פ מתושבי מעמעל ותרב תאניה ואניה בעדת ישראל שמה. אך הרב הד"ר לא אמר נואש ולא מנע את עצמו מן הרחמים ושלש פעמים רצופות ערך מכתבי בקשה אל הנסיך ביסמאַרק לא רק בעד היהודים כי אם גם בעד רבים מהנוצרים ילידי רו"פ היושבים בסביבות הגבול בפרוססיה, וכפעם בפעם מצאו דבריו מסלות בלבו ולא השיבם ריקם, ועל פי השתדלותו נשארו יהודי רו"פ במעמעל יושבים על מקומם, ולאלה המעטים אשר נאלצו לצאת מן הארץ ואין לשנות, האריכו עפ"י בקשת הרב את ימי ישיבתם במעמעל למען אשר תמצא ידם לעשות את ההכנות הנחוצות ודרושות אל הגלות.

בעת ההיא נכנס הרב הד"ר בעובי הקורה בדבר הושטת יד עזרה לכל המון הגולים האמללים יהודים ונוצרים, אשר כזרם מים כבירים עלו ובאו לעיר מעמעל, ולתת להם ידים לבא למחוז חפצם: לשוב לרוססיה או לעשות דרכם לארצות רחוקות. להכלית זו שלח קול קורא ביעקב וידפוק על דלתות לבות כל מתנדב בעם לבית ישראל ועמלו הרב לא עלה בתהו כי אם פרי שוה לו, ותעל מכסת כסף הנרבות לסך 81, 34682 מאַרק, **לבד עשרת אלפים** מאַרק ששלח הועד המרכזי בברלין למשען **יהודי** רוססיה, וסך 250 משלוחים בארגזים ותבות **במסלת** הברזל ובהם חבושים וארוזים בגדים ושמלות למכביר וצרכים נחוצים שונים, וכן מצאה יד הרב הד"ר להיות למעוז ולצור משגב לכמה אלפי גולים אשר חשך עולמם בעדם בארצם ויאכוף עליהם ההכרח לנוע על אדמת נכר.

ועוד גדולה מזו ראינו בפעולות **הרב הד"ר**

לטובת עמו בעת הגרוש, כי קדש את שם ישראל ברבים באופן יקר ונכבד שאין למעלה הימנו. וזה הדבר: בעת אשר העלה שר הפנים ה' פוטקאַמער את שאלת הגרוש על שלחן בית נבחרי העם בברלין ויצדיק עליה את הדין בדברים בוטים לב כל איש ישראל כמדקרות חרב, ומן היהודים היושבים בין הנבחרים שזה דרכם לחות דעה בכל דבר קטן כגדול אין פוצה פה ומצפצף, אין מתעורר ואין חולה לריב את ריבנו, כי כלמה כסתה פניהם להעיד עליהם כי יוצאי חלצי עם היהודים המה, בעת הזאת התאזר הרב הד"ר עז ותעצומות ובשלשה מאמרים יקרים במכ"ע ייד. פרעססע חוצבים להבות אש פלדות, אש האהבה לעמו ולצור מחצבתו, יצא למלחמת עט על כל טענות שר הפנים ויהרוס את כל יסודותיהן וירא לבאי=עולם כי מיוסדות הנה על בלי=מה, על דעות כוזבות ומשפטים קדומים ועל דברים שאין להם שחר, ובשעה שיצא המ"ע קרייצצייטונג שרוח ה' פוטקאמער מדברת מתוך גרונו להשיב דבר להד"ר רילף ולתלות את הקולר על צואר בני ישראל החוטאים והפושעים, השיב לו את חרפתו אל חיקו שבעתים ויצל את כבוד עמו, ויצא כגבור מתוך המערכה, כי ראו כל העם כי אך האמת נר לרגלו ואור לנתיבתו.

הזמן והמקום לא ירשונו לנגוע במאמרנו זה בכל פעולותיו של הרב הד"ר לטובת הגולים בעת הגרוש הראוים להיות חרותים באותיות של זהב על לוח זהב טהור; ולא נשאר לנו אפוא כי אם לסיים בברכה כי יהי נעם ה' עליו ומעשה ידיו יכונן ויוסיף לו שנות חיים ויחזקהו ויאמצהו לעשות חיל ביהודה, והיה לתהלה ולברכה בקרב אחיו בני עמו ועד דור אחרון ינון שמו ככוכב מזהיר בספר דברי הימים לבני ישראל! —

הָרָב אֶת רִיבֵנוּ

תולדות הרב כהר"ר יוסף שמואל ד"ר בלאך

מאת

דוד גאָרדאָן

הרב כמהר"ר יוסף שמואל ד"ר בלאָך נולד ביום העשרים לירח נאָוועמבער שנת 1850 בעיר דוקלא (Dukla) במדינת גאַליציען. עוד בימי נעוריו הכין לבו ללמודים הנחוצים ליושב על כס הרבנות בישראל. ביחוד למד תורה בעיר לעמבערג מפי הרב הגאון כמהר"ר יוסף שאול נאַטהאַנזאָהן זצ"ל שהיה רב הראשון שם. הרב הגאון הנ"ל מזכיר את תלמידו זה בלאָך (שהיה אז בן חמש עשרה שנה) לתהלה בחבוריו. בעירות מאגדעבורג וליעגניטץ למד אצל מורים מיוחדים כל הלמודים אשר בב"ס הגימנאזיום. אח"כ שקד על דלתות בית מדרש החכמה (אוניווערזיטאֶט) בעיר מינכען במדינת בייערן, ויקשיב לקח אצל המורים הנודעים לשם הם: הפרופיסור גיזעברעכט מורה קורות התבל והפילוסוף הובער. משם הלך לעיר ציריך אשר בשווייץ ושם השלים למודי האוניווערזיטאֶט ויצא משם מעוטר בתאר ד"ר פילוסופיא. אח"כ היה לרב בקהלות רענדסבורג בהאלשטיין, קאבילין במחוז פאָזען, בריקס בבאָהמען, ובאחרונה היה לרב הגליל בעיר פלאָרידסדאָרף על יד וויען הבירה, ומצודתו פרושה על הקהלות בהגלילות: קארנייבורג, שטאקערוי וענצערסדאָרף.

חבוריו הראשונים שהוציא לאור היו: א) „מקור והתהות ס' קהלת" (באמבערג 1872). ב) „לקורות הספרות העברית העתיקה" (לייפציג 1875). ג) „היהודים בספרד" (לייפציג 1875). ד) „שימת עין על קורות התפתחות הספרות התלמודית" (1884). מהחבור האחרון שעשה לו שם בין חכמי ישראל וחכמי אוה"ע יצא לאור רק החלק הראשון. ביחוד נודע שם הרב בלאָך ברבים לשם ולתהלה ע"י הפולעמיק שלו נגד צורר היהודים הגדול הפרופיסור אויגוסט ראָהלינג. בראשונה יצא למלחמה נגד ראש האנטיסימיטים ההוא בכתבי עת שונים ואח"כ במחברות מיוחדות (שלש במספר) שיצאו אור בוויען בשנת 1883. מחברותיו ההן עשו רושם גדול ונעתקו ללשונות צרפת, איטלקית, אונגארית, פולאנית וטשעכית. ויהי בעת המשפט הנורא על אדות עלילת הדם בטיסא=עסלאר באונגארן כתב ראָהלינג אל ראש בית המשפט שם, כי נכון הוא להשבע בשבועה חמורה כי היהודים מחויבים על פי אמונתם לשפוך דם נוצרים לצרכי חגיהם; אז קם הרב בלאך ויכתוב מאמר גדול הכמות והאיכות בארבעה המשכים במכה"ע: „ווינער מאָרגענפאָסט"; זה היה בראשון לירח יולי שנת 1883. במאמרו ההוא האשים את הצורר ראָהלינג ברבים כי נשבע פעם לשקר בכונה ובדעת בפנה זו, ועתה עומד הכן לשבע עוד הפעם לשקר. בזה הבריח את הצורר להביאהו במשפט, כי רק זאת היתה כוונת הרב בלאָך, למען יוכל לצרף ולברר הדבר לפני השופטים בראיות נוצחות כי כל אשמות ראָהלינג בשקר נוסדו. בזמן ההוא יסד את מכתבו העתי: „עסטרייכישע וואָכענשריפט" להגן על עם ישראל נגד כל צורריו בנפש ולנפץ את עוללות אשמותיהם אל סלע האמת והצדק.

ויהי כאשר נראתה תנועת האנטיסימיטיסמוס גם

בקרב בעלי המלאכה בעיר פלאָרידסדאָרף (כי בתי מלאכה הרבה שם) לרגלי המהומות והפרעות נגד בני עמנו בעיר פרעסבורג באונגארן, דרש הרב בלאָך באספת בעלי המלאכה והפועלים שם על אדות מצב בעלי המלאכה והפועלי׳ בקרב בני ישראל בהיותם על אדמתם בארץ הקדושה. דרושו ההוא עשה רושם גדול מאד ויהפוך את לבות בעלי המלאכה משנאה לאהבה את עם ישראל ואמונתו ואת התלמוד. דרושו זה נדפס עשר פעמים בזו אחר זו וגם נעתק להרבה לשונות אחרות ויהי לנס.

מלבד החבורי׳ הנ״ל, הוציא אור עוד חבורים הרב׳ ואלו הם: „קוועלען אונד פאַראַלעלען צו לעססינגס נאטהאן״ (מהדורא שנית, וויען 1881), „יעאן בארין, איין פאָרלייפער לעססינגס״ (1882), עלעמענטאַרשולע אונד ערציעהונגסוועזען ביי דען אלטען פאָלקערן״ (1883), „ארמענפפלעגע אונד היימאַטסרעכט״ (1884). אחרי מות הרב כמהר״ש סופר ז״ל שישב בבית המחוקקים בוויען, נבחר הרב בלאָך במקומו, בשנת 1883 מיושבי העירות קאָלאָמעא, בוטשאש, סניאטין במדינת גאַליציען, ובשנת 1885 נבחר מחדש, למרות כל עמל מתנגדיו שחפצו לבחור באחד מגדולי אחב״י

הרב רבי יוסף שמואל דקטור בלאך נ״י
חבר בבית מועצת הממלכה באויסטריא.

האסימיליאטורים בלעמבערג,

והנה אם עשה לו הרב בלאָך שם טוב בקרב חכמי העם ע״י חבוריו הרבים, אבל במה נחשב הוא לעמת השם שעשה לו בישראל ובעמים ע״י מלחמתו הגדולה והכבדה שנלחם נגד ראש צוררי עם ישראל בעסטרייך ואשכנז, נגד הצורר היותר מסוכן לעם ישראל בימים האלה ובזמן הזה, אשר עליו רק עליו נשענו כל האנטיזימיטים, ועיני כלם אליו תלויות להת להם אכלם, לאכול את ישראל בכל פה; על ידי המלחמה והנצחון המוחלט על הצורר הגדול ההוא, עשה לו שם עולם לא יכרת עד דור אחרון. הן אמנם גם הצורר שטעקקער הנודע, המטיף בחצר המלוכה בפרוסיא, הרבה להרע לעם ישראל, ויש בכחו להזיק ולהשחית לישראל ואמונתו; אבל כאפס וכאין הוא נגד ראָהלינג. שטעקקער מודה עכ״פ בעצמו כי איננו יודע את התלמוד מאומה ובכל אשמותיו על ישראל נשען גם הוא על ראָהלינג; לא כן האחרון, הוא היה מורה ראשי לידיעת ספרות ישראל בבית מדרש החכמה מטעם המלכות בפראג, ונחשב בעיני כל הנוצרים, גם אלה שאינם בני בלי שם לאחד המיוחד היודע תורת ישראל והתלמוד וספרות הרבנים על

בורים, וכל מה שיצא מפיו קדש הוא. ע"כ באמת
היה הוא המוליד והמחולל את האנטיזמיטיסמוס
בעסטרייך ואשכנז ע"י חבוריו. במשך עשרים שנה
משל לבדו בענין הזה, חבוריו נתפשטו בקרב
הנוצרים, לא לרבבות רק לאלפי רבבות במלא מובן
המספר. חבורו: „דער תלמוד יודע" שבו הוכיח כי
אמונת היהודים תצוה להם לשחוט ילדי נוצרים לצרכי
החג, נדפס עשרים פעמים, ובכל פעם נמכרו יותר
מן ב' מאות אלפים העתקות! הוא, רק הוא, הטיף
את הרעל בלבות אלפי רבבות בני עמו הנוצרים, על
יד על יד, עד כי נהפכו בקרבם למרורת פתנים
והולידו את מפלצת האנטיזמיטיסמוס האיומה והמגועלה
כאשר הוא לנגד עינינו כיום הזה ברוב ארצות
איירופא. הן אמנם בזמן האחרון קם כנגדו הפראָפעססאָר
דעליטש הנודע, כי הבט אל עמל ואון לא יכול עוד,
וישם כל אשמותיו לָאַל בחבורים מיוחדים (זכרה לו
אלוה צור ישראל לטובה!) אבל לא היה בכחו לנצח
את הצורר האיום והנורא ההוא. ראשית כי חבוריו לא
נתפשטו בקרב ההמון, רק אצל יחידי סגלה, וזאת שנית
כי הנוהים אחרי ראָהלינג אמרו: היהודים שכרו את
דעליטש בכסף מלא להמליץ עליהם, ולא האמינו
לכל אותותיו ומופתיו, באמרם: מי יוכיח לנו כי לו
הצדק? ככה היו כל הדברים יגעים, וזה הגלית
הפלשתי הנורא לא חדל מלחרף ולגדף מערכות
ישראל ואמונתו, ואין איש בקרב כל ישראל לקום
נגדו להכריעהו, עד שקם הרב בלאָך, וימצא אבן
חלקה אחת, האמצעי האחד, וירץ המערכה ויקלע
האבן במצחו ויפילהו ארצה מבלי הוסיף קום. בעזר
צור ישראל הצליח לו להמית את הפלשתי הלז מות
רוחני ממש לעולמי עד, לא בחרב ולא בחנית כי
אם ברוח, ולכל ישראל היה שמחה ששון ויקר. הרב
בלאָך ראה ויבן כי גם אלף חבורים לא יועילו נגד
הצורר, כל זמן שלא יצליח לו להוכיח שקריו וזיופיו
וזדון לבו באחד מבתי המשפט, ע"פ חקירה ודרישה
וחות דעת גדולים חקרי לב, ע"כ אזר כגבר חלציו
ויכתוב את המאמר שהזכרנו במכה"ע הנ"ל, באופן כזה
שמן הנמנע היה עוד להצורר להשתמט מזה מבלי
להביאהו במשפט על אשר חלל כבודו באופן נורא
כזה. רבים נסו להכריחהו באופן זה ולא עלתה בידם,
אבן אחרי שהופיע המאמר הנ"ל, אלצוהו אוהביו וכל
בעלי בריתו של הצר הצורר להביא את הרב במשפט,
למען לא תהיה שתיקתו כהודאה, לזאת אפוא קרא את
הרב למשפט ועל ידי זה היתה תבוסתו שלמה. האבן
שקעה במצחו ויפול שדוד לדראון נצח.

המקור המשחת שממנו שאבו כל צוררי ישראל
בממלכות אשכנז ועסטרייך וגם בארצות אחרות, את

מי שנאתם ואשמותיהם על ישראל ואמונתו היה ביחוד
החבור של ראָהלינג „דער תלמוד יודע" (היהודי
התלמודי). ובאיזה אופן נתחבר? ראָהלינג בעצמו
איננו יודע מאומה מהתלמוד וספרים הכתובים עברית,
ואף הקריאה בהם מוזרה לו. הוא אסף מכל החבורים
בלשונות שונות אשר חוברו משנות דור דור נגד בני
ישראל, וישנה אותם ואת תוכנם ככל הדרוש לחפצו;
זייף, האריך ויקצר ככל העולה על רוחו וכן עשה גם
להמאמרים מספרי התלמוד וכו', ובכן יצא העגל
הזה. הן אמנם קמו חכמים אחדים מחכמי ישראל
כהרבנים ד"ר בלאך בפאָזען, ד"ר קראַנער בהנובר,
יוסף נאקעל בטאטים ואחרים והוכיחו זיופיו ושקריו,
אבל ללא הועיל. הוא החליט כי לו הצדקה והנוהים
אחריו האמינו בו ולא להרבנים היהודים
כמובן. — אז קם הפרופיסור דעליטש
בלייפציג, נוצרי מלדה ומבטן, אשר באמת נהירין לו
שבילי התלמוד וכל הספרות העברית, והוכיח במחברת
מיוחדת כל זיופיו ושקריו של ראָהלינג, ויכנהו בשם:
„דובר שקרים צמא לדם"! גם זה לא הועיל עד מה.
כאשר נקרא ראָהלינג לבית המשפט בעיר דרעזדען
בתור עד יודע דבר בנוגע לענין היהדות, נשבע אז
כי בפירוש כתוב בספרי תורת היהודים כי מחויבים
הם לרמות ולהונות את הנוצרים וללוש דמם בעוגות
המצות וכו' וכו'. אח"כ דרש מבית המשפט בנירעד=
האזא ביחוס עלילת הדם בטיסא=עסלאר לקחת אותו
בתור עד והנהו מוכן להשבע כי היהודים צריכים לדם
הנוצרים. אז כתב החכם הר"ר ד"ר מאיר שהיה אז
מו"ל מכה"ע „יידישע פרעססע" בברלין, מאמר נמרץ
במכה"ע הנזכר נגד הצורר ואמר, כי אם לא יזכיר
בפירוש המקום בספרי ישראל שכתוב שם מה שהחליט,
אז ידעו ויכירו כל יושבי תבל כי הנהו דובר שקר ואיש
בליעל. על זה ענה לו ראָהלינג במכתב פרטי, כי
אמנם כן לאו בפירוש איתמר בהתלמוד, אבל מכללא
איתמר, והוא מבין כוונת התלמוד כי מותר ליהודי
לשפוך דם נוצרי לצרכי החג. ומבלעדי זאת יחשוב
למשפט צדק כי באזיה בל"ס נמצא חבור התלמוד
בכתב יד אשר בו כתוב מפורש כל מה שהחליט!

אז הופיע הרב ד"ר בלאָך על המערכה בפעם
ראשונה, ויצא למלחמה נגד הצורר אשר כל כלי יוצר
עליו לא הצליח עוד להכריעהו, גם הוא הוכיח ברבים
זיופיו ושקריו. ראָהלינג האמץ להוכיח אמתת
אשמותיו נגד ישראל ממאמרים מס' הזוהר ויתר ספרי
המקובלים, אשר העתיקן שלא כדרכם כמובן ויבאר
אותם כדרוש לחפצו. כל זה עשה בעזרת מומרים
אחדים שמכרו את עמם ואמונתם בכסף מלא אשר נתן
להם ראָהלינג ובעלי בריתו. ראשי הבריוני מהמומרים

שהעירוהו על המאמרים בס' המקובלים וגם זייפו העתקותיהם, היו: אהרן ברימאן (הנודע בשם ד"ר יוסטוס) והאיש אשר ראָהלינג מזכירהו במכתביו רק באות הראשונה משמו .R, אשר עוד בערפל חתלתו מי הוא זה*) עד היום הזה. אז כתב הרב בלאָך את מאמרו הנודע במכה"ע: „מארגענפאָסט" שבו כנהו בפירוש בשם: „נשבע לשקר", ועי"ז אלצהו למסור דינו לבית המשפט כנ"ל. כמעט שנתים ימים נשתמט ראָהלינג לעמוד למשפט. בכל פעם שהגיע יום המוגבל, דרש מהשופטים להדיח את היום יען עוד לא אסף כל הידיעות הנחוצות לו. פעם אמר כי נחוצה לו נסיעה לארצות הקדם לחפש אחרי התלמוד כ"י שבו כתוב כי היהודים צריכים לדם נוצרים וכדומה דחויים כאלו. סוף סוף נלאו השופטים לחכות עוד ויגבילו זמן המשפט ליום השמונה עשר לירח נאוועמבר שנת 1885 ולא יעבור עוד בשום אופן. המשפט היה נועד להיות בעיר וויען הבירה, קרית מלכות עסטרייך לפני שופטים מושבעים (שוואורגעריכט). מובן הדבר כי כמעט עיני כל יושבי אירופא היו נשואות אל תוצאות דבר המשפט ההוא. כל האנטיזמיטים וצוררי ישראל בכל הארצות שמחו לראות (כפי שהאמינו) אשמת היהודים מבוררת ע"פ בית דין גדול, ואז ידעו כל יושבי תבל את משחתם של היהודים אשר אמונתם תצוה להם לשפוך דם הנוצרים אשר בקרבם הם יושבים, לצרכי חגיהם! אז תאלצנה גם הממשלות כלן לגרש ולהשמיד עם כזה הצמא לדם הנוצרים. לעמתם קוו בני ישראל וכל אוהבי אמת וצדק כי ע"י המשפט תוסר המסוה מעל פני ראָהלינג הצורר הרע הזה, והכל יכירו וידעו כי איש בליעל הוא, נשבע לשקר, מזייף דברי חכמים ומסלף דברי צדיקים ודובר הוה=נפשו בשנאה איומה להתנפל על עם נקי וחף מכל פשע. פתאום, שמונת ימים טרם בא יום הגדול המוגבל לזמן המשפט, בא ליד ראש בית המשפט מכתב מראָהלינג אשר בו אומר כי נסוג אחור הוא מהמשפט, ואין ברצונו להביא עוד את הרב בלאָך בפלילים! ומפני כי לפי החק אין בכח הנאשם להכריח את המאשים להציגהו בשערי המשפט, ע"כ נתבטל המשפט הגדול הזה אשר שלשה עשר יום

*) הרב בלאך, ואחריו החרה החזיק גם הד"ר הירש הילדעסהיימער מו"ל „יידישע פרעססע" בברלין כי זה .R הוא ראדקינזאָהן הנודע מי שהיה מו"ל מכ"ע „הקול" הוא ולא אחר, באמרם כי בכל בעלי בריתו של ראָהלינג אין אחד היודע ספרי המקובלים באר היטב ואשר יתחיל שם משפחתו באות .R וראדקינזאָהן היה בראשונה מהנוהים אחרי למודי הקבלה, טרם שנהיה למתקן הדת. ראדקינזאהן מכחיש הדבר וצועק כי לחנם יחשדוהו. ולה' פתרונים! הכותב

נועדו להמשא והמתן בזה, יען הרב בלאָך בחברת מליץ ישרו הד"ר יוסף קאָפּף, השתדלו במשך שנה וחצי להכין אותות ומופתים וראיות ברורות ונוצחות על אמתת אשמתו של הרב כי נשבע ראָהלינג לשקר, וכל חבוריו מלאים זיופים ושקרים, והכל הוכיחו ע"פ סופרים וספרים, החלטות מלכים ונסיכים ובתי המשפט במשך הרבה מאות שנה, באופן שלא נשאר אף שמץ ספק כי האשמה האיומה של עלילת הדם בשקר יסודה.

במכתבו אל ראש בית המשפט אומר ראָהלינג בנתינת טעם על כי יסוג אחור, כי בעבור זאת יסוג אחור, יען ענין כזה לא יוכל להתברר ע"י בית=דין, רק ע"י ויכוחים בדברי טעם ודעת. מלבד זה אומר, כי מצות הממשלה חזקה עליו לחדול מלדבר בשאלת היהודים בעת הזאת אשר לבות ההמון סוערים כים נגרש. כן מחליט במכתבו כי העדים שנקראו מטעם הבית דין לחות דעתם בעת המשפט בענין זה הם מתנגדיו וכו'. בסוף דבריו מבקש את השופטים שלא יעמיסו עליו לשלם את ההוצאה שהוציא בית המשפט עד היום, וכן כל מה שיהיה עוד לשלם בענין זה. בית המשפט אמנם נאלץ למלא רצונו בדבר המשפט, אבל לא שמע לו בדבר ההוצאה ויחייבו אותו לשלם כל ההוצאה לערך עשרת אלפים פלאָרין.

והנה באמת טעמו של ראָהלינג במכתבו מדוע נסוג אחור, הבל הוא ונוסד על שקר ככל דבריו. אמנם כן נצטוה מהממשלה שיחדל מלהסית את העם על ישראל ע"י חבוריו ומאמריו ודרושיו, אבל לא עלתה על דעתה למנוע אותו שלא יוכיח צדקתו בבית המשפט ולגול מעליו אשמה גדולה כזו כי נשבע לשקר וכל חבוריו נוסדו על שקר וזיופים. זה לא תוכל כל ממשלה לאסור על איש, ובפרט לפרופיסור בהאוניווער=זיטאט. — אבל האמת הוא כי זה היעזואיט (ראָהלינג הנהו מכת היעזואיטים והוא גרמני גמור יליד אשכנז, ונקרא מן ממשלת עסטרייך למורה בהאוניווערזיטאט בפראג) ראה כי כלתה אליו הרעה ואין לו כל תקנה להנצל מרעתו ומבוכתו, ורק להנצל מהחרפה הגלויה של פסק הדין בפני קהל עם ועדה, בחר לסגת אחור, אף אם גם ע"י זה הודה בעל כרחו כי נבל הוא, איש רע ובליעל, ונשבע לשקר!

כאשר הביא ראָהלינג את הרב בלאָך למשפט, חפץ הרב לקחת לו למליץ ישרו את אחד מהאדוואָ=קאטען מאחב"י בעיר המלוכה אשר ישנם שם רבים ומפורסמים, וילך אל אחד מהמצויינים שבהם ויבקשהו לעמוד לימינו. האדוואָקאט היהודי אמנם נרצה לבקשתו, אבל אמר כי ייסד עקרי טענותיו על היסוד הזה: „כי אמנם נמצאים דברי הבל ורעות רוח בס' התלמוד והקבלה שיוכלו לתת מקום לטעות בכונתם,

אבל כבר אבד עליהם כלח, והיהודים בזמן הנאור הזה חדלו להאמין בהתלמוד והבליו והנם משכילים בני המאה התשע עשרה וכו׳. מובן הדבר כי הרב בלאָך סרב למסור ענינו בידי איש עברי כזה, אשר ידיעתו בהתלמוד ואמונת ישראל גדולה כידיעת ראָהלינג, ואולי בעצמו מאמין לאשמותיו של ראָהלינג. ע״כ אמר לו: „לא מדובשך ולא מעוקצך!״ ויפן אל מליץ נוצרי, בידעו כי איש נוצרי אוהב אמת וצדק, שאין לו כל משפט קדום נגד ישראל ואמונתו, דרוש לחפצו יותר מאיש ישראל אשר בין בעלי התערובות חלקו. ע״כ בחר בהאַדוואָקאַט ה. יוסף קאָפּפּ (Dr. Joseph Kopp) איש נוצרי קאַטאָליקי, והאיש גדול ונכבד ויושב בבית המחוקקים, ומצויין בין האַדוואָקאַטען הנוצרים במלכות עסטרייך. הנסיון הורה כי לא שגה במשפטו, ובהד״ר קאָפּפּ מצא האיש שהוא מבקש מאין טוב ממנו. ד״ר קאָפּפּ מעולם לא עסק בידיעת התלמוד וספרות ישראל, אבל אחרי שקבל עליו להיות הטוען של הרב בלאָך בהמשפט הגדול הזה, עשה לילות כימים, ויעיין בשקידה נמרצה ושים לב בכל הספרים בשפות אחרות המדברים מהתלמוד וספרות ישראל, וקרא כל העתקות הנמצאות מהתלמוד והמדרשים, ויעמיק חקר בהם בלי משא פנים, רק באהבה להאמת ויתחקה בעצמו על שרשי כל העלילות והאשמות שמאשימים את ישראל בכל דור ודור, עד כי הכיר לדעת את ערך התלמוד ואמונת ישראל באמת ותמים, ואז נגש אל המלאכה ברוח אמיץ ולב שמח, בידעו כי נלחם הוא בגלל האמת והצדק.

עבודתו ועבודת הרב בלאָך בזה היתה גדולה וכבדה מאד בכל זמן ההכנה, משך שנה וחצי, הם אספו עדות גדולי חכמי הנוצרים נגד אשמת עלילת הדם מחבורים ובתי משפט במשך הרבה מאות שנה בכל ארצות אירופא; כן השיגו בעמל רב הרבה כתבי הדת בענין זה שנתנו ע״י אפיפיורים רבים במשך שנות מאות שעברו; חקי מלכים וקיסרים רבים בפנה זו הכל נמסר בידי השופטים. והנה מלבד זה היה נחוץ למצא גם עדים חיים ונאמנים מבינים יודעי דבר אשר עדותם נאמנה מאד, להכריע בדבר המשפט בין ראָהלינג ובלאָך עם מי הצדק בנוגע לכל המאמרים שהביא ראָהלינג בחבוריו מספרי היהודים. — מובן הדבר כי לזה נחוצים היו יודעי התלמוד והספרות העברית על בורים למען יוכלו לחרוץ משפט צדק. השופטים חפצו בראשונה לקרא רבנים גדולים ומפורסמים בזמן הזה לחות דעתם אדות העתקותיו של ראָהלינג מס׳ התלמוד אם נכונות הן או לא. ד״ר קאָפּפּ בחכמתו סרב בזה באמרו, ובצדק, כי תוצאות המשפט ראויות להיות באופן כזה שתעשינה רושם גדול בלבות הנוצרים אוהבי האמת, ולהם לא תהי עדות הרבנים נאמנת כראוי כמובן. אז היתה המבוכה גדולה, השופטים בעצמם אינם יודעים מהתלמוד עד מה, ואת מי יקחו אפוא ליודעי דבר? ד״ר קאָפּפּ הציע לפני השופטים שיפנו בזה בבקשה אל ראשי חברת דורשי קדמוניות ארצות הקדם באשכנז, אשר בין בעלי החבורה יושבים גם האנשים היותר מלומדים בספרות ישראל בכל ארצות תבל, ואין כלהם. בית המשפט כן עשה, וראשי החבורה קראו בשם פרופיסורים אחדים גדולים אשר שמם נודע לתהלה בכל הארץ בידיעתם הגדולה גם בתלמוד וספרי ישראל. החכמים ההם נקראו, אבל לא כלם נדרשו לזה, כי באמת לא עבודה קלה היא זו שהעמיס בית המשפט עליהם: להעתיק פרקים ודפים שלמים מספרי התלמוד, המדרשים וס׳ קבלה ועוד, ולבאר כונתם האמתית, יותר מארבע מאות מקומות כאלו בכל ספרות ישראל היה להם להעתיק ולבאר לפי הצעת ד״ר בלאָך וד״ר קאָפּפּ, מלבד כל המקומות המובאים בחבוריו של ראָהלינג. גם את הפראָפעססאָר דעליטש הציעו ראשי החבורה, אבל ד״ר קאָפּפּ סרב לקבלהו באמרו כי מפני שכבר יצא דעליטש במלחמת תנופה נגד ראָהלינג בחבוריו ודן אותו ברותחים, לא תהי עוד עדותו מתקבלת אצל בעלי בריתו של ראָהלינג, ע״כ דרש שיבוחרו ליודעי דבר רק נוצרים מלומדים כאלו שעמדו עד היום מנגד לריב הזה. סוף סוף קבלו עליהם שנים חברים מבעלי החבורה את המלאכה המרובה והכבדה ההיא והם: הפרופיסור הגדול ה׳ נעלדעקע והד״ר אויגוסט ווינשע מדרעזדען, הוא ווינשע שהעתיק את כל ס׳ המדרשים לשפת אשכנז ויבארם בטוב טעם ודעת כידו הטובה עליו. גם לראָהלינג נתנה הרשות לבחור מצדו יודעי דבר כטוב בעיניו לעמוד לימינו בעת המשפט ולהוכיח אמתת אשמותיו על ישראל ואמונתו. אבל דא עקא להצורר. את מי מהנוצרים המלומדים המפורסמים והנודעים בתבל יבחר להוכיח לפני בית המשפט כי היהודים מחוייבים לפי אמונתם לשחוט ילדי נוצרים וללוש דמם בעוגות המצות? הן אמנם נמצאים שונאי ישראל גם בין הנוצרים המלומדים, אבל כאלו שמוכנים להעיד ולהוכיח אמתת עלילת הדם ע״פ ראיות נוצחות לקוחות מספרי ישראל, אינם נמצאים מהטעם הפשוט כי מן הנמנע להראות איזה רמז בס׳ ישראל בפנה זו. סוף סוף הציע גם הוא שנים אנשים לפני בית המשפט: הפרופיסור ביקקעלל בעיר אינסברוק בטיראָל וגם את המומר ד״ר יוסטוס, הוא אהרן ברימאן הנודע, מורו בתלמוד. הפרופיסור השיב לבית המשפט כי לא יכול לקבל עליו הדבר באמרו: „אמנם כן הנני אוהב דבק מאד

לראהלינג זה יותר מעשרים שנה, אבל לחות דעתי בדבר ריבו עם הרב בלאך לא אוכל מהט׳זם הפשוט, כי אז אהיה מוכרח לחרוץ משפטי נגד החלטותיו ואשמותיו, מפני כי האמת אהובה לי גם מראהלינג, והחלטותיו בדבר היהודים בשקר יסודם". לא נשאר אפוא לראהלינג רק המומר יוסטוס, תקותו האחרונה. יוסטוס אמנם היה מוכן לעמוד לימין תלמידו האמלל, אבל בין כה וכה והנה נתפש המומר יוסטוס בגלל תועבות אחרות שעשה, וישליכוהו הבורה. ככה אבד ראהלינג את משענתו משענת קנה רצוץ, האחרונה שנשארה לו. בין כה וכה ושני יודעי דבר מצד הנאשם כלו מלאכתם המכילה יחד יותר מן ב׳ מאות באגען גדולים וישלחוהו לבית המשפט. מובן הדבר, כי הוכיחו כל שקריו וזיופיו של ראהלינג בראיות נוצחות, ויגלו צדקת התלמוד כשמש בצהרים לפי האמת והצדק. כל זאת ידע היעזואיט מראשית כזאת. לא נשאר לו אפוא דרך אחרת רק לסגת אחור מהמשפט ולברוח מהמערכה כגנב הנמצא במחתרת.

והנה קצר המקום להביא בזה את דברי החכמים יודעי הדבר שהגידו בחות-דעתם אל בית המשפט על דבר זיופי ראהלינג ושקריו ונכליו בכל החלטותיו בחבוריו על ישראל ואמונתו. תמצית דבריהם הביא הד"ר קאפפ, מליצו של הרב בלאך, בחבור מיוחד שיצא אור בימים האלה, ונביא בזה רק ענינים אחדים שמהם יוכל הקורא לשפוט על כל דרכי הצורר ההוא. ראהלינג מביא בחבוריו ספר אחד בשפת עברית אשר לפי החלטתו יצא אור בעשרים מהדורות, ובו כתוב מפורש כי היהודים צריכים לדם נוצרים, וקרא בשם את המחבר העברי, ואחרי חקירה ודרישה הוברר כי מחבר כזה וספרו לא היו ולא נבראו. ראהלינג מביא מכתבים מהרב דק"ק ליאן בצרפת שחי לפני ארבעים שנה, ובאמת לא היה רב כזה מעולם, והמכתב בדוי ונכתב בפראג ע"י ראהלינג בעצמו. הוא מחליט בחבורו כי בבית המשפט הגדול בעיר ברלין נמצא מאמר מאת חכם גדול משנת 1749 שבו מחליט ויגיד עדותו כי היהודים צריכים לדם נוצרים. ע"פ חקירה ודרישה בברלין בבית המשפט ואוצר כתביו, נראה כי מאמר כזה לא נכתב מעולם, וכי המלומד הזה שעליו נשען ראהלינג היה הפרופיסור להשפה העברית טירסזען מראסטאק, שאמנם כתב מאמר ע"ד היהדות, לרגלי מעשה שהיה בבאנקיר אחד בברלין, אשר לפני מותו הניח הון עתק ליורשיו בהתנאי מפורש בצואהו שאם אחד מיורשיו יעזוב דתו אז אבד את חלקו בירושתו. בנות הבאנקיר הזה (חלפן) המירו דתן אחרי מות אביהן ונשאו לאצילים ועי"ז התעורר משפט בין המומרות ויתר היורשים, אז פנו הבנות אל הפרופיסור טירסזען שהיה ידוע לשונא ישראל והוא כתב מגלה שהברית הישנה והחדשה המה אחיות תאומות, שקבלת דת הנוצרים איננה נקראת המרת הדת וכו׳, אבל בכל המגלה לא נמצא דבר נגד התלמוד והיהודים . . . . .

. . . .

אלה הם הדברים אשר כתב ידידנו המנוח רד"ג נ"ע ימים אחדים לפני פטירתו לשמה של „הכנסת", אך עוד טרם כלה לכתוב מאמרו ותקפה עליו מחלתו ויעל על המטה אשר עוד לא ירד ממנה... עלינו להשלים פה מאמרו בדברים אחדים: ראהלינג ראה כי כלתה אליו הרעה ובא קצו אמת בצעו ושאפו לנקם בעם חרמי היהודים וינסה להפקיע עצמו מן המשפט, וגם בזה שם כזב מחסהו ויפסול עדותו של החכם ווינשע, לאמר כי יהודי הוא, וכאשר הוכיחו כחשו על פניו והחכם ווינשע הדפים תעודה לדתו וטבילתו בחיק הדת הנוצרית, גם אז לא שב ממזמותיו ויוסף להשבע שבועי שבועות, כי יגלה את מסתרי היהודים, אך כל התנכלותו לא הועילה לו, תור עמידתו לדין הגיע ובית דין הגדול באויסטריא היה נכון להוציא כאור משפט האומה הישראלית, אך ראהלינג חרד מתעופת יד המשפט וכמורד אור שת חשך סתרו, נסוג אחור מקובלנתו וידמה כי בזה יכסה חרפתו במשאון וקלונו לא יגלה ברבים. אך גם תקותו זאת היתה לו מפח נפש, כי הרב בלאך והאדון קאפפ הוקיעו אותו נגד השמש בספרו שכתב זה האחרון וכל העם רואים עתה את הכהן הקנאי הזה בנוולותו, כהן אשר נשבע וכחש ויחלל כהונתו ברבים, בהמפעל הזה רצצו ראש תנין אבי האנטיסימיטים באויסטריא. ראהלינג מת מיתה רוחנית והרב בלאך קדש שם שמים ויעש תשועה גדולה בישראל יושב ממלכת אייסטריא. לדעתנו המפעל הזה הוא היותר נכבד בקורות בית ישראל בשנה העברה וגם ממנו יראו אחינו וידעו ויכירו את ההבדל בין דורשי התבוללות ותערובות, התנאות והתיפות, חקוי והתדמות אל עמי הארץ, ובין אלה החרדים על קיום היהדות בתור כנסיה וקיום היהודים בתור שבט ומשפחה על פני הארץ. הראשונים המה בעלי הנאה ואוהבי ימים לראות בטובה, ועל כן לא ימצאו לבבם לצאת במלחמת תנופה נגד אויב ומתנקם, מפני שעל הרוב המה מודים במקצת לשונאינו, ואם גם ידברו בשבחם של ישראל, הנה דבריהם, כדברים שהם מן השפה ולחוץ, אינם נכנסים אל הלבבות ואינם פושטים עקמומיות שבלב, בעוד שהאחרונים המה אנשי מעשה המעטים אשר בקרבנו. גם בהמשפט הזה הרב בלאך מחייב את הרבנים והדרשנים, הנבחרים

זהאלופים ויתר גדולי אחינו באשכנז ואויסטריא. עד הרב בלאך הסתפקו כל אחינו שם בשיחות נאות נגד האנטיסימיטיזם ומכלם לא נמצא איש להועיד את שני כהני און שטעקקער וראָהלינג לצאת המערכה ולקרוע מסוה החנופה מעל פני מחרפי מערכות ישראל. הדבר הזה ראוי הוא להיות לעינין לענות בו גם את אלופינו בארצנו המה ראשי החברה מרבי השכלה בין העברים ברוססיא. החברה הזאת היא היחידה בארצנו המקוימת ומאושרת מהממשלה הרוממה, אך לדאבון לב כל אוהב עמו חוג פעולתה הולך וצר, ע"י נעילת דלתי רבים מבתי מדרש החכמה לפני תלמידי היהודים, ע"י סגירת רובי בתי הספר המיוחדים ליהודים לבדם, ע"י האינדיפערענטיזם ההולך ומתגבר בין כל פנות אחינו נתמעטה הפעולה, נסתמו מעינות הכנסותיה, וכל זה רק מפני שלא מצאה בימים האחרונים חוג פעולה, אשר בה המשוך לב העם בחבלי אהבה אליה, אמנם בעת ובעונה הזאת היתה החובה על אחינו אלה להתבונן אל הנעשה גם במחנה אויבינו, ומאחר שסובארין, פיכנא ומרעיו קושרים כתרים לאבות האנטיסימיטיזם שטעקקער וראָהלינג, ומאחר שספריו של זה האחרון נעתקו לשפות הסלאווים ונמכרו לאלפים ורבבות, הנה החובה עלינו גם לפרסם קלונם במחנה הרוססים התמימים ולהאיר עיניהם על פעולותיהם ועלילותיהם. על ראשי החברה מרבי השכלה להעתיק ספרו של האדון ד"ר יוסף קאָפפ להפיצו ברבבות עקסעמפלארין, בין כל פנות העם הרוססי, אם כזאת תעשה החברה מרבי השכלה וידע העם, כי יש לב מרגיש, עין רואה ואזן שומעת מכל הנעשה בישראל ובעמים, ידע וירגיש חובתו להגדיל את כבוד החברה הזאת ולהאדירה, ואז באמת תוכל לעשות טוב וחסד בקרב בית יעקב בארצנו. המו"ל

כהן מורה לצדקה

בין גדולי עמנו ורבני הקהלות הגדולות לבית יעקב אשר בארצות המערב בדור אחרון זה, אך מעט מזעיר הוא מספר אלה אשר יתעשתו לראות ולהשגיח ממכון שבתם, לא רק לעניני קהלתם ועדתם בלבד כי אם גם לצרכי אחיהם בני אמונתם בכל מקום שהם, אלה אשר לבם ער ופתוח כפתחו של אולם למחסורי האומה הישראלית בכלל ומצב כל אשר בשם יהודי יכֻנה נגע אל נפשם. אחד בין המעטים האלה העומדים לנס עמם, הוא הרב הגדול לעדת ישרון בפאריז, רבי צדוק ב"ר אליעזר הכהן שליט"א.

הרב צדוק הכהן נולד בעיר מאמאוהיים אשר במדינת אֶלזס ביום שמונה עשר לירח פעברואר שנת 1839. בשנת 1862 כלה את חק למודו בבית מדרש הרבנים אשר בפאריז, ותנתן על שכמו משרת מנהל ומנהיג את בית התלמוד תורה בפאריז, הלא הוא בית הספר אשר בו ישתלמו התלמידים במדעים הנחוצים להתקבל את במ"ד הרבנים הגבוה (סעמינאריום). בכהונה זו שמש עד ראשית שנת 1868, ואז התעלה למעלת רב משנה להרב הגדול בפאריז, ובחדש יוני בשנה הנ"ל התמנה לרב הגדול תחת הרב איזידאָר נ"י.

מיום עלות האיש הדגול מרבבה הזה על כס הרבנות, הקדיש כל כחו לעבוד עבודת העם לשמה, עבודה תמה ומועילה, ויתמכר בכל נפשו ומאודו להטבת מצב אחיו בבע"ר גם ברוח, ובשביל כך זכה להיות רצוי לכל אחיו למפלגותיהם השונות. יהודי צרפת ארץ מולדתו כיהודי אשכנז ורו"פ כלם יאהבוהו, יכבדוהו אף יוקירוהו ולשמו ולזכרו תאות נפשם, כי לכלם נוטה הוא כנהר שלום, לכלם יופיע כמלאך מושיע, כציר שלוח ממרום לזרוע צדקות ולהצמיח ישועות עלי-אדמות.

הרב הנעלה הזה הוא רוח החיה באופני כל מעשי הצדקה והחסד אשר יעשו אצילי בני ישראל בפאריז חדשים לבקרים, והנהו המוציא והמביא את כל דברי התמיכה ביד רבבות עניים ואביונים מארבע כנפות הארץ הדופקים על דלתות ביתו ויום יום אותו ידרשו להמציא להם ישע ועזרת בצר; והוא לא ייעף ולא ייגע, לא ינוח ולא ישקוט וימלא רצון כל איש ואיש כשאלתו וכבקשתו כפי אשר יוכל שאת ולפי מדת האפשרות והאמצעים העומדים ברשותו, ואך טוב וחסד ירדוף כל הימים.

בין רבני המערב הנהו אחד השרידים היחידים אשר יָקַד באברת חסדו וצדקתו על אחינו בני רו"פ אשר נהפך עליהם הגלגל ויד המקרה אחזה בציצית ראשם. ותִסחם מנויהם ותטלטלם טלטלה גבר לנוע על אדמת נכר ולבקש להם מוצא ללחם בארץ רחוקה וזרה ובמקום שאין מכירין אותם, וכפעם בפעם ינור לשברם וישתתף בענים ומרודם גם יחוש לישועתם ולרוחתם בכל אשר תשיג ידו. את פני הגולים העניים האלה הבאים לשחרהו, יקבל בסבר פנים יפות, איש איש לפי ערכו ומעלתו, ואיננו מביט עליהם בעין עקומה כאשר הסכן הסכינו לעשות אחרים במקומו. ובכל המון שאלותיהם ובקשותיהם אינם למשא עליו, ע"כ גדול כבודו בעיני אחיו בני עמו ובכל מקום אשר שמו מגיע, יענדו לו עטרת הפארת, אף יקר ונכבד הוא בעיני הנוצרים אשר ידעוהו וישמעו את שמעו,

ובשנת 1875 הכירתהו גם הממשלה לטובה בגלל מעשיו ומעבדיו הנמרצים לטובת הבריות, ותכבדהו באות הכבוד (עהרענ-לעגיאָן), ובשנה העברה כאשר עלתה במחשבה לפני שרי הממשלה בארצו לבלי הוסיף עוד לקחת חלק בכסף הוצאות על עניני דת ואמונה של היהודים, השתדל הרב הנעלה הזה לבטל הצעה זו בעלותה על שלחן הנבחרים היושבים בסוד הפרלמנט, אף חכמתו עמדה לו להפיק את רצונו והדבר חזר ליושנו להיות כשהיה.

כאשר התעוררה התנועה לישוב א"י ברו"פ בעים רוחה, והרה"ג רש"מ הגאון אב"ד בקהלת ישראל בעיר ביאלי-סטאָק שם פעמיו לפאריז להתיצב שם לפני גדולי עמנו ולדבר באזניהם טובות על הדעה הנשגבה הזאת, וביחוד, לקרב אליה את לב הנדיב הידוע, הלא הוא המלאך המושיע אשר נגלה בענן כבודו על כמה מאות אחינו החלוצים הראשונים אשר כעתודים לפני צאן עברו לפני העם להושיב נשמות ארץ הקדש ולקומם סכת דוד הנופלת, — בעצם העת ההיא היו אמונות ידי הרב רבי צדוק הכהן יחד עם ידי גבר עמיתו ואיש בריתו האדון הנעלה ערלאַנגער, הוא השר מיכאל המתחזק על דבר הישוב ולכל בו חיי רוחו, לפנות לפני הגאון הנ"ל את הדרך לבא אל הנדיב ולהעיר ולעורר בקרב לבו את חבת ציון ואהבת ירושלים, ומני אז ועד היום ישאהו לבו, לב טהור ונדיב, להריק שפעת ישעו ועזרתו על המפעל הגדול הזה ולשוות עליו הוד והדר ואין קצה לכל הטובות והחסדים אשר יעשה עמו, וחי עמנו בו. הנה כי כן הם המה, הני תרי צנתרי דדהבא, שהיו לענין הישוב להעמידו בקרן אורה ולעשותו לפרשה קבועה בעולם היהדות.

תמונת הרב הגדול לעדת ישראל בפאריז
רבי צדוק הכהן נ״י

המכתבים שהחליף הרב הנ"ל עם ראשי חו"צ בזמנים שונים, מלאים המה על כל גדותיהם אהבה טהורה ונאמנה לצור מחצבתו, וכל נֶגֶה ואֹמֶר חוצב להבות אש פלדות, אש תשוקה עזה ונמרצה להיות למשען ולמטה עז להענין הקדוש, לתמכו ולסעדו ולתת לו ידים ולהעמידו על בסיס נכון וקים אשר יכון לעד.

נוסף על כל המדות הנעלות והנשגבות, המדות התרומיות והמצוינות אשר נקבצו באו בבתי נפשו להיות לו ללוית חן ולצפירת תפארה ועטרת גאוה לעמו, עוד חננו היוצר גם ברוח כביר ונאור, בלשון מדברת גדולות ובעט סופר מהיר עד להפליא, כי האיש הזה הנהו דרשן נפלא וּמְצֻיָּן במינו ומדברותיו אשר ישא כפעם בפעם באזני בני עמו בלשון צרפת,

נחלים ילהטו ולוקחים נפשות וקסם על שפתיו למשוך אחריו אבירים בכח פיו, ודבריו נוקבים והודרים עד עמקי לב וקרב ועושים רושם עז ונמרץ על השומעים. ועל כלם מלאות דרשותיו שהוא דורש באזני בני הנעורים רגשי קדש ויראת הרוממות להיהדות וטל מוסרו ונאם לקחו אשר ירעיף על תלמי לבות נערי בני ישראל פרי ישוו להם לגאון ולהפארת, כי הנהו מקרב לבם אל אביהם שבשמים ואל כנסת ישראל.

הרב ר' צדוק הכהן אזן ותקן הרבה וכבר חבר כמה ספרים יקרים ובני הערך, והכי נכבדים מהם הם,

א) Sermons או ספרי דרוש לפני העם.

ב) B. Josepp Zelateur או ר' יוסף הקנאי: והוא חקירה מושכלת בדברי הימים מפיצת אור על יחס משרתי האמונה השלטת על היהדות בימי הבינים. בספרו זה יקדש את אמונת ישראל ברבים ויתן כבוד לעמו.

ג) העבדות אצל היהודים הקדמונים ע"פ התורה שבע"פ והתלמוד.

הרב ר' צדוק הכהן הנהו עתה כבן ארבעים ושבע שנה ועוד ידו נטויה לעבוד עבודת היהדות ולהיות לה לצור משגב ולמטה עז, לעקור צדקה ולמעין ישועות, והאל הטוב יהן לו און ועצמה להיטיב ולהפליא חסדיו לאחיו בני עמו ויזכהו לראות בשיבת בנים לגבולם ובנחמת ציון וירושלים ובימיו תושע יהודה.

בחור מעם

תולדות השר והשוע הנכבד ר' שמואל מאנטאגו הי"ו.

האיש הדגול מרבבות אחיו אשר תולדותיו נספר בזה הוא חותם תכנית איש ישראל ברוחו ובצביונו, ארוק באמונתו ואוהב ישראל בכל לבו, נדיב ורב פעלים בכל דברים שבמעשי הצדקה בתוככי לונדון רבתי; האיש אשר פעמים נבחר לשבת בסוד הפרלמנט ממפלגת הליברלים בעלי ברית גלאדסטאן ביום י"ח נאָוועמבער 1885 ויום השני לחדש יולי 1886 מאת העם היושב בחלק העיר Tower Hamlet. תולדתו זאת הלא היא כתובה על ספר The Biographicol Magazine היו"ל פה לונדון ואשר בו תבואנה תולדות כל אנשי התהלה אשר בארצנו הברוכה.

שמואל מאנטאגו (או „משה בן אלעזר כאשר נקרא שמו בישראל) נולד בליווערפול דעצעמבער 1832. שמואל הוא שם משפחת אביו ומנאטאגו — הוא הכנוי שנתן לו אביו תחת השם משה ונשאר לו ולבניו אחריו לשמם וזכרם לדור ודור. בימי נעוריו הקשיב לקח מפי מורים בבית הוריו ואחרי כן בישיבה של מעלה „ליווערפול אינסטיטוטציאן", ויבוא בלוית אביו לונדונה בשנת 1847. וזה האיש משה, אשר עליו יסבו דברינו, יסד פה בשנת 1853 בית המסחר הנושא עתה את השם „שמואל מאנטאגו עט קא." עד כמה רחבו ונסבו עסקיו ועד כמה גדול שמו בעולם המסחר נראה, כי כאשר באה הבירזע עד משבר ועמודיה התפלצין ויט משה את ידו החזקה ויניע את גלגלי המסחר ויהי הוא לרוח החיה באופניו לטובת כל הסוחרים בלונדון. השוע מאנטאגו עומד זה עשרים שנה על משמרתו בתור מפקח על מעשי הצדקה לענייי ישראל בבירת בריטניא וחבר לראשי כנסיות ישראל ושליחי הקהלות פה, ואין לך חבורה ומעשה הצדקה והחסד אשר לא יטול הוא בה חלק בראש. בשנת 1870 יסד „בית ועד לפועלי ישראל" העומד ברבע העיר ווייטשעפיל, אשר חבריו ובעלי שעריו עולים לשני אלפים. על ידו נקנו שלשת בתי התפלה הבנוים לתלפיות בברייטאן, ברבע העיר Lt Johns Wood ובמערב לונדון ברבע Bayswater. בשנת 1875 נבחר מחברת שליחי הקהלות לשום פעמיו ירושלימה בלוית הרב הגדול החכם הכולל הנודע לתהלה ד"ר אשער נ"י להתחקות על שרשי תושבי אה"ק, ומאז בא בעצה אחת עם השר לארד נתנאל די ראטהשילד וייסדו את בית הספר הראשון להורה ולהעודה לחכמה ומלאכה בעד ילדי ב"י בירושלים, ובשנת 1882 הלך במלאכות הועד מ'ענשענהויז אל ערי גאליציא ע"י גבולות רוססיא להחיש עזרה לאלפי הגולים והנדחים וילך אחר הגולה עד לעמבערג ובראדי, ובסוף ימי הקיץ 1884 נסע בלוית גבר עמיתו ואיש עצתו הדר' אשער לראות שלום היהודים עובדי האדמה במערב אמעריקא במדינת קאנאדא. השוע מאנטאגו השתדל בעצמו להיות איש וכל הכבוד אשר עשה לו בא לו בחריצות שכלו ועבודתו הרבה, בקטן החל וראשיתו היתה מצער עד כי סלל לו את הדרך לעמוד בסוד אנשי המעלה בהממלכה האדירה והנאורה בממלכות התבל. מהעשר אשר חננו ה' יפזר לא לבד לבני עמו, כי אם גם מחוץ לגבול ישראל יתנו תקף צדקותיו וחסדיו הרבים ושמו נכבד מאד בין אדירי המסחר בכל העולם. במדברו הראשון אשר נשא בסוד הליבעראלים מצא לו און להגיד, כי מאד ינעם לו, אשר אין איש שיוכיח לו על פניו, כי עבר על עקר אחד מעקרי דתו, או כי חלל מוצא שפתיו. בעתותיו הפנויות הוא קובע עתים לתורה ושומע לקח — שעור גמרא — מהרב הג' הדיין המצוין רבי דוב שפייערס נ"י והוא רחים ומוקיר רבנן ואוהב עמו בכל נפשו ומאדו. אשתו הכבודה היא בת המנוח האדיר

מה"ל לואים כהן וגיסו הוא הנדיב והאדיר בעמו העומד בראש החבורה הכוללת למעשה הצדקה פה לונדון ה' ליאנעל כהן היושב בסוד הפרלמנט, והוא גם גיסו של הארון סעבאַג יורשו של הצדיק ר' משה מונטיפיורי זצ"ל, והצדיק המנוח הוא דוד אשתו של מאָנטאַגו. כאשר נתיסדה פה בשנה העברה חברת „חובבי ציון" היה מאנטאגו לגזבר החברה, ובעמוד עתה העם הבריטנים למנין בבחירת הפרלמנט, יצא כמנצח נגד מתנגדו ממפלגת הקונסערוואטיווים וליהודי' יושבי החבל ווייטשעפיל היתה אורה ושמחה וכלם קראו: „ברוך הבא בשם ה'!" יהי ה' עמו ויעל למעלה בכחו זה להושיע את ישראל.

י. י. הירשביין

תמונת הארון שמואל מאנטאגו נ"י.
חבר הפרלמנט בבריטניא.

כתוספת דברים אל מאמר ידידנו הכותב, הננו לאמר כי יתר רב ממה שכתוב כאן יש לספר בשבח השוע אחינו ה' מאנטאגו; אנחנו היינו עדי ראיה מפעולות הצדקה לחיי אלפי נודדים וגולים שפעלו האדיר הנ"ל עם איש עצתו וגבר עמיתו הרב הגדול בתורה וחכמה הד"ר אשער נ"י בשנת ראינו רעה 1882, ואני — כותב המורים האלה — בתוך הגולה בעיר לעמבערג. שלשת מטיבי לכת: הארון אליפהאנט והשנים מאחינו נשאו משא עבודתם הקדושה בחרף נפש, ומשעה 5 בבקר עד אחר חצות לילה כמעט בכל יום ראינו אותם ככהנים גדולים העומדים ומשמשים בהיכל האנושית, אז שמנו לנגד עינינו את הנדיבים והחכמים האלה, אשר עזבו היכלי ענג בארץ הדרור ויתענו בכל אשר התענו אחיהם בני אמונתם, נגד המושלים במכמני הזהב בארצנו, אשר לא נקפו את אצבעם בעת שהיתה כנ"י טובעת בים צרה, ומעמק הלב קראנו: הגביר רבי משה שמואל מאנטאגו והרב רבי אשר מחייבים את גבירי ומשכילי ארצנו. בעת ערכנו את המאמר הנוכחי סרו לעירנו שני האורחים הנכבדים האלה הנוסעים לראות שלום אחיהם בארצות הצפון. אנחנו נתכבדנו לבא בסודם פעמים ושלש ועל שאלתנו מדוע יחזיק הנבחר מאנטאגו במעוז גלדסטן? ענה השוע מאנטאגו נכחות, כי באמת לב השר הזה טוב על ישראל, כי טוב החרות ראו אחינו בבריטניא מידי הליבעראלים ולהיהודים כעם ממשך ומרט מן הוא והלאה נאה ויאה לעמוד לימין האירלאנדים רצוצי משפט כאחים לצרה וכיודעים את נפש בני עם רצוץ משפט. מענה השוע הזה מוכיח עוד הפעם צדקת המשפט, כי שמירת המצות ודקדוקן שהוא מצוין בה, איננה סותרת כלל וכלל לרוח אורח וחבת ארץ מולדת אשר תאמצנו לבניה במשפט ובצדקה.

המו"ל

רבי יהודה הלוי.

המשא אשר נשא הר"ר אברהם אליהו הרכבי
ביום 21 מארץ 1881 בביהכ"נ לישראל בפטרבורג.

נעתק מאת פ.

א.

מעט מאד האור שהיה זרוע לאבותינו בשנות קדם על חשכת דרכם הארוכה, מאז גלו מארצם ונתרחקו מעל אדמתם ויתהלכו מגוי אל גוי וממלכה אל עם אחר. מעט מזער הם המקומות שבהם מצא העם הנע והנד מנוחתו לעתים, להנחם לזמן מה על אבדן ארצו וממלכתו ולשכוח את עניו ומרודיו והמון תלאותיו המוצאות אותו בארצות נודו. אך כל יודע בינה לעתים יתן עדיהו כי במקומות המעטים שהיתה להם הרוחה, בארצות אשר מצאו מנוח לכף רגלם ותהי להם תקוה כי תהיינה מכון לשבתם עולמים, עד מהרה דבקה נפשם בהן ובעמים אשר בתוכם ישבו, ויעבדו שכם אחד לטובת הממלכות ההן, ואנשים יחידי סגולה ורמי מעלה יצאו מקרבם, אשר בכל תושיה התגלו ויהיו לאור עולם ולאות ולמופת בחכמתם ואמונתם וצדקתם אשר תעמודנה עד דור אחרון. באחד המאורות הגדולים ההם הנני לדבר דברי כעת, הוא המשורר והחוקר הנודע רבי יהודה הלוי ז"ל, אשר חי מסוף המאה האחת עשרה ועד חצי המאה השתים עשרה.

בטרם אחל להגיד כח מעשי האיש הגדול והנעלה בכל משוררי עמנו בספרד, הנני בראשונה לשום עין על קורות עמנו בארץ ההיא, כי להכיר ערך האדם המעלה, נחוץ לדעת את מקומו, כדבר המשורר:

„Willst den Dichter du verstehen,
Musst in Dichter's Lande gehen!“

אין ארץ באירופא אשר בה היו קורות עמנו אחוזות וסבוכות בדברי ימיה כבארץ ספרד, והקשר ההוא היה קיים ועומד עד סוף המאה החמש עשרה. שונות הן הדעות שנתפשטו בעולם על דבר ראשית בוא בני עמנו לארץ ההיא. אחד החכמים הקדמונים בספרד, טהאמאס שמו, ספר להמלך אלפונזו מקסטיליא (במאה הי"א) כי בעלות נבוכדנצר מלך בבל על ירושלים, באו הרבה מלכים אדירים לעזרתו ובראשם המלך היספאנ'ס, אשר על שמו נקראה הארץ בשם שפניא, ואתו פירון חתנו. ויהי כאשר נכבשה עיר ממלכת יהודה והמנצחים חלקו ביניהם שלל אדם, שבויי המלחמה, והנה עלו בחלקם של היספאנוס ופירון יושבי חלק העיר, שבו גרו צאצאי מלכי בית דוד ושרי הכהנים, וכלם יחדו הובאו באניות למדינת אנדלוזיא והושבו בערי טולידא, שיביליא וגרנטא. בחרבן ירושלים השני על ידי טיטוס — מספרת ההגדה ההיא — הובילו הרומאים משבי ישראל לשפניא ארבעים אלף איש משבט יהודה ועשרת אלפים איש משבט בנימן ומכהני העם, אך מהאחרונים הלכו רובם ארצה צרפת וישבו שם. ולפי זה היו יהודי שפניא רובם ככלם מזרע המלוכה או למצער משבט יהודה. הגדות כאלה נתפשטו למכביר בין הערבים והיהודים יושבי שפניא, ולאחרונה כאשר צלחה רוח השיר והמליצה על היהודים ההם ומשורריהם ומליציהם רבו ויעשו להם שם עולם, החליטו סופרים אחרים לאמר, כי מאת אבותיהם האצילים היתה זאת להם למורשה, באצלם עליהם מרוחם לכבוד ולתהלה, לשם ולתפארת.

מרום ההגדות האלה אשר ערפל חתולתן אם נשפיל להעמיד רגלינו על בסיס נאמן אשר יסודתו בדברי ימי עולם, גם בהם נמצא כי ישיבת עמנו בשפניא היתה משנות קרומים. חקרי קדמוניות גלו לנו כי עוד במאה השנית לספה"נ פתרו היהודים והנוצרים יושבי ארץ הקודש את הכתוב בעובדיה (א׳ כ׳) „וגלות ירושלים אשר בספרד ירשו את ערי הנגב", כי הוא רומז על היהודים היושבים בשפניא, ואם אמנם נטתה בזה דעת העם רק אחרי לשון נופל על לשון, לאמר כי ספרד והעספירידא (שפירושה ביונית „קצות המערב") אחת היא; אבל גם מזה די לראות כי עוד בעת ההיא נחשבו יהודי שפניא ליושבים בה מכבר, או למצער מזמן חרבן הבית השני, ושוא דברו כותבי העתים המכחישים בהגדות המספרות ע"ד קדמת ישיבת היהודים בשפניא, באמרם כי אך מגאוה וגודל לבב יתימרו יהודי ספרד בכבוד מולדתם לאמר כי עתיקה לימים היא. אמנם אין ראיות נכוחות לְאַמֵּת את מסורת איזה משפחות היהודים ההם, כמשפחות אברבנאל, אלבליא, נשיא, אבן עזרא וכו׳, המתיחשות לתולדותן כי הן מזרע מלכי בית דוד או מגזע אצילי ירושלים ושריה; אבל אי אפשר גם להכחישן, בהיות ידוע לכל, כי מדרך בני שם לנצור מכל משמר את מסורת יחושם לתולדותם מדור ודור, הנה כן דרך הערבים מאז ועד היום הזה, ואם אמנם לא הצליחו בני עמנו לשמור כמוהם את ספרי יחושם ומסורותיהם, בטלטוליהם הרבים ונדודיהם התמידים בכל הגוים ובכל הארצות, — בכל זאת יכולים להיות איזה יוצאים מן הכלל, ובפרט ביהודי ספרד אשר ישר באו שמה מארץ מולדתם — בתוכם יכלה מסורת אבות להשתמר

במשפחות המיוחשות . אבן ע"פ רוח רבנינו ומורינו היצוקה עלינו אין אנחנו משגיחים ביחש אבות ועיקר כבודו של אדם הוא יחש עצמו ; בכל זאת הננו מוצאים כי יחש משפחה נכבדה יקר היה לאבותינו מאז מעולם, ועוד בימי הבית השני, בימים הטובים לישראל, בצאת בני הנעורים את העיר ירושלים לחול בכרמים, היה לבנות ישראל השיר הזה : „בחור, שא נא עיניך וראה מה אתה בורר לך — אל תתן עיניך בנוי, תן עיניך במשפחה" (תענית ל') .

איך שיהיה, התיחשות יהודי ספרד למשפחת בית דוד ולאצילי ירושלים ושריה לא פעלה עליהם לרעה לעטוף שית גאוה כאשר יבערו ויכסלו אחרים בהתימרם בכבוד אבות, אך עוררה לבם אל החפץ לשפר מעשיהם ולהשכיל להיטיב ולהיות בעלי נפש ויקרי רוח כאבותיהם מקדם. גם סבות שונות וביותר מצב ספרד המדיני בזמנים ההם עזרו לטובה ליהודים היושבים בה ויהיו ידים להם לעשות חיל במעמדם הרוחני והחמרי, עד כי היו העתים ההן כאורות מאופל בדורות הבינים אשר הושיבו את עמנו במחשכים ויכסו עליו בצלמות. כי אמנם אך טוב היה לישראל בספרד מקדם, בהיות רומא מושלת בכפה, כי גם בהיות בה ממשלת עם וגם אחרי כן במשול בה הקיסרים הראשונים, היתה סבלנות הדת לקו ומשקלת בכל הגוים ובכל הארצות אשר שררה עליהם. בעת ההיא נחשבו היהודים בספרד לאזרחי ארץ וישבעו מטובה ויהנו מזכיותיה ככל יתר תושביה. בראשית המאה החמישית, בעלות עליה עמים זרים כסער ביום סופה, בהיותה לשלל להונדלים, להסוויווים ולהוולנים, בהיות אך צרה אחת לכל יושבי ספרד — אל נכון כלתה הרעה גם ליהודים ; אבל שאון הגוים ההם והמונם חיש קל עבר עם רעתם גם יחד. אחרי כן במשול שם הוועסט-גאָטהים, שהיו נוצרים כְּכַת האריאנים, זו הכת הנודעת בסבלנותה, לא ידעו האזרחים היהודים בראשונה כל רע. אמנם מעטות מאד הידיעות שיש לנו על אודות העתים ההן שעברו על „גלות ירושלים אשר בספרד", וגם זה אות לטובה, כאשר יאמר משל הקדמוני : „אשרי העם שעתותיו אינן נזכרות בדברי הימים". רק אחרי כן במצוא הדת הקתולית קן לה בספרד, בעלות עליה הכמרים כשואה ותהי ראשית פעלם לגזור גזרות רעות על היהודים היושבים שם ולהעביר על הנוצרים רוח קנאה אשר לא ידעוה מלפנים — אז החל להשמע בעולם כי גדול כח היהודים בספרד והשפעתם מרובה מאד על הנוצרים היושבים אתם כאחים יחדו. מהאיסורים אשר אסרו אז הכהנים על העם, נדע כי התמידו הנוצרים ללכת ולבוא לבתי כנסיות ובתי מדרשות לשמוע תורת הרבנים ודרשותיהם וימנעו רגליהם מלכת אל בתי תפלותיהם לשמוע בדבר כהניהם המה. כן הסכין העם הנוצרי לפנות אל הרבנים במקום הכהנים ולבקש מהם ברכתם בחריש ובקציר, על הארץ ועל פרי הארץ, ובתוכם היו כאלה אשר שמרו גם את שבתות היהודים ויחוגו אתם את חג פסחם. והנה כל זמן שלא היתה הדת הקתולית שלטת בארץ, נבצרה מהכמרים מזמה לגבור על היהודים, וגם בתמוך רומא בימינם לא עצרה ידם כח להיות על העליונה. אך באחרית המאה הששית, כאשר המיר ריקרד מלך הוועסטגאָטהים את דתו האריאנית בדת הקתולית, ותהי האחרונה שלטת בארץ, מצאו כהניה עז בנפשם לתת נקמתם ביהודים עם חרמם ולכלות חמתם בם. ומאז והלאה החלו כהני הדת הזאת להתאסף לעתים מזומנים, לקבוע חוקים ולגזור גזרות ולחבל מזמות להפר שלום היהודים ולגזול מהם עשרם וכבודם ולהורידם ולהשפילם בעיני עם הארץ ולהעיר בלב הנוצרים קנאה ושנאה ובזיון וקצף גדול וחמה שפוכה, למען יתקוממו על היהודים להכותם ולאבדם ולהשמידם וכו'. גם המלכים עזרו להשחית, ויקנאו קנאת כמריהם באכזריות חמה ושטף אף, ושמות המלכים ההם, כריקרד, סיזיבוט, ריציסווינט, ערוויג ועריק, הלא הם כתובים בדם אדם בספר דברי הימים ליהודי ספרד.

העת הרעה הזאת נמשכה עד תחלת המאה השמינית. אז באה חליפתה לרגלי מקרה. רב הערך אשר שנה פני הארץ ההיא לזמן שמונה מאות שנה רצופות ויחליפֶהָ כליל, בהושיבו בה עם אחר ולו אמונה אחרת ורוח אחרת — ועל פי השנוי והתמורה הזאת נשתנה גם מצב היהודים ותקופה אחרת החלה ל„גלות ירושלים אשר בספרד". אמונת האיסלאם אשר אחרי מות מחמד מחוקקה השתפכה כנחל איתן על כל ארצות אזיא ואפריקא, השליכה אחד ממשבריה וגליה מעבר ללשון הים הגיברלטרי ובשטף עובר סחף הגל ההוא את הוועסטגאָטהים עם כל שאונם והמונם, והיהודים אשר הגיעו עד עפר מחמת הקתולים וקנאתם העזה התנערו מעפרם ויתעוררו לחיים חדשים. דת האיסלאם היתה אז עודנה בנעוריה כימי צאתה מידי מחמד ; עוד לא בא עליה הקרח הנורא היצוק כעת על התוגרים התתרים והפרסים ועל כל יתר העמים אשר פרעו שם אזיא לשמצה בארץ ; דגל חצי הירח נמצא אז בידי עַם חי, הוא העם הערבי הנעלה בכשרונו ובחין ערכו, אשר היה קרוב להיהודים קרבת בשר ורוח בהיותו גם הוא מצאצאי בני שם — והוא שעמד להם להצילם מרעתם ולהוציאם מעבדותם ושפלותם ולהשיב להם כבודם כערכם לא רק במצבם החמרי בשובם להמנות באזרחי הארץ, כי אם גם במצבם הרוחני, בתתו יד להם לאחוז בחכמה ולהבין בכל מדע ומחקר, עד כי עמדו שני העמים האלה

במשך זמן רב על גפי מרומי ההשכלה ויחדו היו בעת ההיא לאור נוגה, ההולך ואור לבני אדם עם יושבי חלד. אמנם קדמו היהודים לקחת חלק גדול בהשכלת עולם; עוד בימי הבית השני יסדו להם באלכסנדריא של מצרים בית מדרש לחכמה ופילוסופיא, אשר האחרון והנכבד במוריהם היה שם החכם הנודע בשם פילון האלכסנדרוני — אך חכמתם ההיא לא הביאה תועלת מיוחדה לעמם, כי על פי יסודותיה והנחותיה הלוטים במשלים וחידות אשר יסודתם בסודות הקבלה, לא יכלה להכנס באמונת ישראל הצרופה ותתפשט ברובה על העמים בעלי האמונות האחרות, ששם התפתחה ביתר שאת ויתר עז. היהודים לקחו חלק בחכמות ומדעים שעברו מהיונים להסורים להפרסים ולהערבים, וביותר גברו להשכיל באשר דרכה רוח האחרונים עז להגדיל חכמתם ולהאדירה בספרותם המיוחדה. על הדבר הזה העיר הפרופיסור שליידען בספרו אשר כתב, אולם הספר ההוא לא הגיע לשלמותו ועודנו צריך תקונים והוספות, אך לנו די להביא בזה ראיות אחדות הנוגעות לעניננו.

חקירותיו החדשות של הרב ד"ר יואל מברעסלוי הראו אל נכון כי מיסדי התלמוד בראשית המאה השנית לספה"נ ידעו היטב את כל הדעות הפילוסופיות שהיו ידועות לחכמי זמנם וביותר את דעות אפלטון ותלמידיו ומבאריו שהיו במצרים ושנקראו בשם האפלטונים-החדשים. כתבי יד בלשון ערב שנמצאו זה לא כביר בבית עקד הספרים אשר לממשלתנו בעיר הבירה, הורו לעינים, כי כהערבים בספרד כן הרבו חכמי היהודים בפרס ובבל להשכיל בכל החכמות והמדעים שנודעו אז בעולם, וגם בלמודי הפילוסופיא עשו להם שם.

בנוגע לספרד בעצמה כבר הורה החכם הנודע למשגב בחקרי ארץ הקדם מהר"ש מונק נ"ע, כי אך שקר נחלו החושבים כי חכמי ישראל קבלו חכמתם מהמושלמנים הספרדים שהם היו למורים להם; הוא הראה בחכמתו לדעת שזה יכול להיות רק בנוגע להרמב"ם ועוד אחדים כמוהו, אבל מהפילוסוף אביציברון שנחשב זמן רב לראש חכמי ספרד הקודמים באיכות ובזמן ושנתגלה אח"כ כי הוא זה משוררנו הגדול ר' שלמה בן גבירול ז"ל — יש להוכיח בראיה ברורה כי אם לא קדמו חכמי ישראל את החכמים הערבים בספרד בחקירות הפילוסופיא, אזי למצער לא קבלו מהם כי אם התעסקו בהן בזמן אחר ובמדה שוה כמוהם. לעת הזאת נתגלה לנו עוד יותר על ידי הראיות הרבות שנמצאו על אודות החכם שהיה קודם בזמן להרשב"ג, הוא השר ר' שמואל אבן נגדילה (הנגיד) שהיה משנה למלך גרנטא (נולד בסוף המאה העשירית), שגם הוא עלה בחכמות החיצוניות על כל בני דורו. החיל שעשו להם יהודי ספרד במעלות רוחם גדל כל כך עד כי במשך כמה דורות היו הם הרופאים המצוינים בחצרות המלכים והמורים הראשים בבתי המדרש לחכמות ומדעים; בעזרתם נעשו הלוחות בחכמת התכונה ונעתקו ספרי המדע ללשונות האירופיות.

ב.

עד כה דברתי ע"ד החיל שעשו להם יהודי ספרד בחכמות ומדעים ועתה הנני לספר מעלות רוחם בכח השיר והמליצה. מדרך כל עם ועם המתפתח בכחו הרוחני להראות ראשית אונו בשיר ומליצה בטרם יגמל פריו בענינים אחרים בספרותו — כן הוא בכל העמים והזמנים. אך זה קדם מפעלו בראשית דרכו, לא כן בעבור עליו עתים וזמנים שונים להתפתחותו, כי אז לרגלי החליפות והתמורות אשר תבואנה עליו בהליכות עולם, כל תוצאות רוחו תלויות בגורלו ומעמדו לפי זמנו ומקומו ויוצאות הן לפעלן על ידי מבחר אנשיו שהם שומרי רגשותיו וחושיו והם לו כנשמה לגוף. לכל זמן ועת לכל חפץ עם ועם תחת השמש; יש עת אשר יקדיש רוחו לאמונה ודת, ויש אשר יערה כחו ולבבו לקבוע חוקים ומשפטים לגר ולאזרח בארץ, ויש אשר רוחו ונפשו נתונות להרגשת הטוב והנאה, ואז יביע רגשותיו באמרי שפר ובמליצות נעלות ונשגבות, וכו'. אחת מהעתים האלה באה על העם היהודי אחרי החרבן השני, בהגלותו ובהתפזרו אל כל קצוי ארץ. בעת צרה זו התעוררו חכמיו וראשיו אל החפץ לשנות פני היהדות שנסתפחה עד כה לקרן מזרחית צפונית שעל פני הים הקדמוני ונתדבקה כלה לארץ הקודש, ולברוא להם יהדות כזאת אשר תעצור כח לעמוד מפני כל נסיון ועמל ותלאה אשר ימצאוה לעתים ומקומות שונים ולהשאר בתקפה ובעצם תומה למרות כל המכשולים והפגעים והרדיפות אשר ימציאו לה אויביה בנפש, בגלוי או בסתר, באגרוף רשע או בנכלי מרמה. כל זמן שהמחוקקים היו עסוקים בבנין הגדול והנשגב, זה בנין הרבנות התלמודית, כל זמן שהחכמים והסופרים, התנאים והאמוראים, הסבוראים והגאונים בארו את התורה שבכתב ע"י התורה שבע"פ, אספו את המסורות וסדרו חוקים חדשים ומנהגים שונים באמונה ודת לפי צורך הזמן והמקרים — כל זמן שהיו טרודים בעבודה הגדולה והרבה הזאת, לא יכלו השיר והמליצה למצוא מקום בתוכם; כנור בת ציון הלוקח נפשות בהוד קולו ונעם צלצולו והנשמע עתה בכל היכלי קדש ובועדי אל בארצות הישוב, נדמה נדמה בעת

ההיא לקול נעים זמירות ישראל הקורא במר נפשו: „איך נשיר את שיר ה' על אדמת נכר ?". אמנם כי במשך העת שעברה בין אחרית ירושלים במלחמתה עם הרומאים ובין ראשית הספרות העברית בהוסדה בספרד נמצאו שירים ומליצות לא מעט, השמורים לזכרון בתלמוד ומדרשים, בתפלות ופיוטים — בכל זאת עלינו להודות כי הזמן ההוא לא היה מסוגל בתכונתו לשיר ומליצה במושגם האמתי, כי כרובם כן נוסדו לסדר העבודה והלמודים.

רק בארץ ספרד שבה רוח השיר והמליצה לפעם את ישראל כבראשונה, לחבר את הנעים עם הנשגב, את הרגש העמוק עם היופי הנעלה, ולהפליא חין ערכם כנעימות אמרי קדש אשר נשמעו מפי נביאיו בשנות קדם, עד כי עין בעין נראה את רוח ה' אשר לבשה את עמנו בשבתו על הררי ציון מרחפת על פני צאצאיו והנה היא שפוכה על „גלות ירושלים אשר בספרד"! אמנם כן, בהתבוננו אל כל אלה תחזינה עינינו את הקשר הנפלא הנמצא ביניהם חרף ההבדל הגדול אשר נראה בעמנו במצבו הרוחני בשתי התקופות ההן, לפי שליחותו אשר בחר לו המקום בהן, שגם היא נחלקה לשתים — כי בהיותו עם לבדד ישכון שקט ושאנן בארצו, היה עליו למלאות דבר ה' רק ביחושו לעצמו: לפתוח לבו לתורתו ולתקעה יתד במקום נאמן לבל תמוש מאתו לעולמים; ובצאתו בגולה, בהגיע תפוצותיו אל כל קצות ארץ, היה עליו למלאות דבר ה' גם ביחושו לאחרים: לדבק לבו בחוקיהם ולעבוד אתם שכם אחד בעניניהם הרוחנים והחמרים. מצד האחד עליו לשמור תכונתו ולאומיותו — אשר בלעדיה לא יוכל עמוד ולא תהיה תקוה לאחריתו; מצד השני עליו לשאת עמל לאומים להשתתף עמם בכל מעשי הישוב וללכת עמם רגל ישרה, לפנים ולא לאחור, — כי רק בשתי אלה, בשמרו חובתו לעצמו ולאחרים, יוכל להתקיים ולעמוד, ומדי תעלה בידו לעשות תושיה בשתיהן, אז יאושר בארץ ולעת ההיא יאמר כי היא „תקופת אורה ויקר בחיי עולמו". תקופה כזאת היתה לו בספרד, בדורות הבינים, כאשר אמרנו בראשונה. אך עוד על זאת יש לנו לשית לב: כי שלומו ואשרו היה לו שם בשני זמנים מיוחדים, האחד הוא בחמש מאות השנים הראשונות לספה"נ, עד שקבלו הוועסטגאָטהים עליהם את הדת הקתולית, והשני הוא ממאה השמינית ועד המאה השתים עשרה, בהיותו תחת ממשלת המושלמנים עד שבאו הקנאים האפריקנים, הנודעים בשם אל=מאהדים. הזמן השני נבדל מהראשון לטובה, כי בו הכירו טובי עמנו את הדרך הנכונה הדרושה להעברי לבור לו בארצות גלותו לטוב לו ולאחרים — והזמן השני הזה אותו בחרנו לדבר בו ולהבין מה פעלו בו אחינו שמה.

המאה העשירית נחשבה בצדק לעת הזהב לספרד הערבית. בראשית המאה ההיא הצליח עבד=אל רחמן השלישי, שריד משפחת האמאיאדים אשר נשמדה באזיא מפני מיסדי ממלכת הכליפים=העבאסידים, לחבר את כל הממשלות המחמדיות הקטנות והנפוצות על פני כל ארץ ספרד, לעשותן לאגודה אחת ולמלוך על כלן יחד בתתו נזר כליף על ראשו, אף הראה לדעת כי המלוכה נאה לו והוא נאה לה — כי לצדק מלך ואמת ומשפט היה מכון כסאו, עד כי מלפניו ומאחריו לא גדל כה כבוד הארץ ויקרה חוצה, ושלומה ושלות יושביה פנימה. כמעט כל הממלכות הגדולות בארץ בעת ההיא, קיסרי ביצנץ וגרמניא, מלך נובארה, נסיכי העמים הסלאוים ועוד מלכים ושליטים הרבה, יחד בקשו קרבת הכליף החדש וישחרוהו לבוא בברית עמם. מבורכת ה' היתה ארץ ספרד בעת ההיא בפרי האדמה, בחרושת המעשה ובמסחרה אשר גדלו ורחבו ויפרצו מזרחה וימה. חלק גדול מהשלום והטוב הזה בא ברובו לעבד=אל רחמן על ידי אחד משריו, הוא היהודי רבי חסדאי אבן=שפרוט, שהיה שר האוצר ועל פיהו ישקו כל עניני המדינה וכל שיח ושיג שהיו לה עם הממלכות האחרות. בהיות רבי חסדאי חכם ומלומד ונדיב עשה חיל בהנהגת הממלכה, בלמודי החכמות ובמעשי הצדקה גם יחד. כל גויי הארץ מרחוק ומקרוב עליו השתוממו והתפלאו ועל כלם התברכו בו כל בני עמו, כי הפליא חסדיו להם ובו מצאו עוזרם וישועתם — כי כל החסד שעשתה ממשלת ערב הנאורה ליהודי ספרד עד ימי אבן=שפרוט, היה אך חסד אשר רק לעתים עשתה הממשלה העליונה, ולא תמיד היתה למגן להם מפני עקת שופטיה למקומותם ומפני רעת ההמון אשר הסכין מעודו לחשוב את היהודים לעם שפל ונעבד. אך בעלות האדיר הזה לגדולה ותהי רסן הממשלה בידו להטותה ברוב עוז ושלום ולהביא שלות עולם לארץ ולדרים עליה במשלו לצדק על גוי ואדם יחד — נשתנה הכל לטובה, בהיות לו יד ושם בחכמות ומדעים אשר מצאו בעת ההיא מקום בספרד הערבית, אצל מרוחו גם על בני עמו ובעזרתו הכתה החכמה העברית וספרותה שרש ביהודי ספרד ותשלח ענפיה עד אחיהם באירופא. בלמודי הדת היו עיני יהודי ספרד ככל אחיהם באירופא נשואות אל חכמי בבל וישיבותיה — ואף על זה פקח חסדאי עיניו וממנו נתיסדה ישיבה חדשה לתורה ולתעודה בקורדבא, בהעמידו בראשיה שני גאונים שנשבו מבבל, והם ר' משה ובנו ר' חנוך. למודי לשה"ק גם הם מצאו קן להם בספרד ע"י מנחם בן סרוק

ודונש בן לברט אשר המה חסדאי אליהם חסדו ויתמכם כגדל צדקו. על ידו חיתה גם רוח השיר בקרב אחיו בני עמו וארצו בהיותו מגן לה; ומקור כל הטובות האלה היתה אהבתו הרבה לעמו, אשר אמצתהו מעודו לפקות עיני אחיו, להשכילם ולהטיבם ולמשוך לבבם אל ארץ מגוריהם, לאהבה אותה ולהיות אמונים לה ולממשלתה; היא גם עוררתהו לגבר חילים ולבוא בכתובים עם ראשי בני ישראל ורבניהם בכל ארצות פזוריהם, ודבריו הגיעו גם למלך הכוזרים, המושל בעת ההיא על שפת הוואָלגא. בעת ההיא היתה רוח השיר שלטת בהערביאים יושבי ספרד, ומהם עברה ובאה גם על היהודים היושבים שם. רוח האמץ והגבורה אשר לבשה את הערביאים במלחמותיהם תמיד את שכניהם הנוצרים, היא חזקה את נטִיָתם הטבעית להוציא רוחם בשירי עוז ותפארת. על כל רגשי אהבתם ושנאתם, ידידותם וקנאתם, על כל ארחם ורבעם, ממכתביהם הפרטים ועד אגרות הממשלה — על כלם יחדו היתה רוח השירה שפוכה בעבור חושיהם בם, עד כי גם תעודות המסע נכתבו בשירים וחרוזים. ברוח מלא מאלה התעורר אבן שפרוט לטעת נטעי נעמנים כאלה גם בקרב בני עמו, בקרבו בימין צדקתו את משורריהם ובהרבותו להם שכרם ביד נדיבה. „הצפרים הראשונות אשר השמיעו צפצופם על אדמת ישראל" (כדבר החכם יודע העתים אבן=דאוד) היו שני החכמים המליצים אשר זכרנו: מנחם ודונש — ובהיות הדקדוק וחקרי הלשון ראשית גבורתם בשפת קדש, היו כל שיריהם ערוכים בה בוכוחים כאלה, חוץ משירי התהלה אשר כתבו לכבוד השר הגדול מגנם ומיטיבם בכל עת. הוכוחים האלה היו למוסדות השירים אשר שרו תלמידיהם אחריהם, בהחזיק כל אחד בדעת מורו ורבו, בהתאמצו להודיע לכל כי הצדק אתו. והדבר הזה לא לפלא הוא — כי בעת ההיא וגם אחרי כן נהגו כלם לשיר בשירים על כל ענין וחפץ הנתון לבני האדם לענות בו. אמנם לשוא נבקש למצוא בהם את רוח השיר האמתית; אך ביגעם לדבר צחות בלשון קדשנו ולהביע הכל באמרי שפר ומליצה רוממה, פנו את הדרך למשוררים האמתים שבאו אחריהם. תוצאות השיר האמתי נראו ביהודי ספרד רק בראשית המאה האחת עשרה, בימי ר' שמואל אבן=נגרילה (הנגיד), הוא האיש אשר היה לאות ולמופת בישראל — כי סופר עני ודל זכה ע"פ כשרונו במליצה ולשון למודים לעלות לגדולה בממלכת עם אחר ולהתנשא לכל לראש. להבין עד מה גדל כשרון האיש הנעלה הזה, די לנו להגיד כי בהיותו משנה למלך וכל עניני הממלכה נחתכו על פיהו בעת מהומה ומבוכה ההיא, עת מלחמה בחרב ובלשון עם הממשלות האחרות — עוד הספיקה לו העת לעסוק בישיבה ולהשמיע תורתו בה, לתת לתלמידיו לקח טוב בכתבי הקדש, לשאת וליתן בחליפות מכתבים עם כל חכמי הדור ההוא, לחבר חבורים בחקרי האמונה ודקדוק ושיר, ולהשיב על כל השירים שנכתבו לכבודו מבלי העלים עין אף מאחד מהם. תהלת שיריו אשר נשמעה מפי המבקרים מבני דורו והבאים אחריו, נתאמתה בימים האלה, בהִמָצא זה לא כביר הרבה משיריו בכתבי יד השמורים בבית גנזי הספרים אשר להממשלה בעיר הבירה. מהם נקל לראות עד כמה עשתה רוח השיר חיל מזמן מנחם ודונש והלאה. ממקלעות חרוזים קשים שנחרזו בעמל רב על דברת כללי הדקדוק וחקר שרשי לשון עבר, התרוממה השירה אח"כ למעלה ותהי כראי מוצק לחיי העם בזמן ההוא, לחזות בה חזות הכל ולדעת כל משאלות לבב האדם וכל המקרים אשר נקרו ויאתיו בעת ההיא. חיי השר המדיני הזה המלאים עמל ודאגה וסכנות אין קץ, נתנו לו ענין גדול לכתוב ממנו ספר „בן=תהלים", המלא שירים וזמירות על המלחמות והמפלות והנצחונות שהיו לבני ארצו ועל הרעות והטובות וכו' שמצאו את בני עמו או את נפשו בימים ההם בזמן ההוא. נסיונותיו הרבים שהיו לו ושראו עיניו בבני האדם בימי חייו הארוכים, מלאו ידו לחבר שני ספרים מלאים משלי מוסר ומליצה חידות, האחד נקרא ממנו בשם „בן=משלי" והשני—„בן=קהלת". ספר ה„דיואן" (קובץ) אשר חבר, גם הוא' מלא שירים ומליצות בעניני קדש וחול, בעבודת ה', ברגשות האדם לנפשו, רגשות אהבה וידידות, פרידת רעים ובגד בוגדים, גם שירי יין וכו'.

בן דורו הצעיר ממנו, הוא ר' שלמה בן גבירול אשר זכרנו למעלה, לא התגלה בכל תושיה כמוהו, אבל לעמת זאת העמיק ממנו בחקרי הפילוסופיא אף נעלה עליו ברוח שירתו ומליצתו. בנוגע להראשונה די לנו להגיד בזה, כי החוקרים החדשים מצאו בשטתו ע"ד ההשפעה הרוחנית כי היתה ליסוד מוסר לתורת שפינוזא, ורק בזה נפלגו, כי לפי דעת בן גבירול אין הבריאה כח מקריי כ"א כלי חפץ ביד ה' הבורא הכל, כדבר האמור בתורתנו הקדושה. בשטתו ע"ד כח הבחירה שבאדם, יש דמיון רב לתורת שאָפפענהויער, אך נעלה היא עליה במוסר השכל. גם שיריו מלאים רעיונות עמוקים בדעות פילוסופיות. בהבינו אל חקר כל החכמות שהיו ידועות בזמנו התאמץ בן גבירול בהרבה משיריו להסיר את המסכה הנסוכה על בני תמותה, אשר תעצם עיניהם מראות סתרי כל מעשי בראשית, ואחרי התיאשו פעם להבין מפעלות אלהים ויחש ה„אין סוף" לבני חלוף, הנהו שב ומאמץ לבו לרדת נבכי מצולת החקירה; אך הכל ללא הועיל, ואשר הסתיר ה' מעין כל חי, לא יוכל גם המשור=

לגלות בעים רוחו—ובכן יפול לבו ותשתוחח עליו נפשו. המלחמה הפנימית הזאת אשר העבידה את בן גבירול כל ימי חייו — שהיא גם היסוד המוסד לספר איוב — לא תדכא בכל זאת את רוח המשורר, ועודנו שב לפעמים למנוחתו — אז ישיר שירי קדש וחול ויזמר משכיל. אמנם גם מהם נשקף אלינו לפעמים החוקר הפילוסופי, בכל זאת נחשב בצדק לאחד מראשי משוררינו, ושיריו וחרוזיו יחדו נעלים המה ביפים והדרם על כל אשר קדמוהו.

ככל האנשים בעלי המדות המבקשים לשוא למצוא את העולם ישר ומתוקן וכלול בהדרו, כן גם בן גבירול לא מצא בעולם השפל את אשר בקש, ובצר לו השתוחחה עליו נפשו ויהי כנורו לאבל ושיריו לקול בוכים. בכל זאת נשארו לנו ממנו גם דוגמאות שירים אשר כתב מטוב לב ובתוכם שיר לעג על איש כילי אשר הקדיש אליו עדת קרואיו ויתן להם מים תחת יין.

השלישי במשוררינו הספרדים היה ר' משה אבן עזרא (בערבית: אבו הרון מוסי) הנופל מבן גבירול ברוח השיר ובעומק הרעיון, אבל לעמת זאת גבר ממנו בכח הלשון, עד כי היה הנקל לו לתת לשיריו העברים כל התמונות הנהוגות בעת ההיא בשירי ערב. האהבה אשר הבישתהו משָׁבְרוֹ גרשתהו מגרנאטה עיר מולדתו ותעצב רוחו, ועל כן גם על שיריו המלאים רגש מרחפת רוח עצב. ומאשר כי רובם נוסדו לימי התשובה והסליחות על כן נקרא „הסלח" או „הסלחן", בכל זאת נמצאו בהמון שיריו שנאספו בשני קובצים (דיואן) גם הרבה כאלה הלבושים מעטה ששון תחת רוח כהה.

כל אלה שהזכרתי בזה יחדו נכבדים הם לעצמם ויקרים בערך ההשפעה שהיתה מהם בעת ההיא על רוח עמנו בספרד וגם באירופא, ועל כן כדאי וראוי לדבר בפרטיות על כל אחד ואחד מהם; אבל בפעם הזאת נגעתי רק בקציהם, בהיות כונתי רק לבאר את יחש ר' יהודה הלוי להחכמים והמשוררים שקדמו לבוא לפניו. מדברי המעטים נראה, כי רוח השיר העברי אשר חדשה נעוריה בספרד, אם כי רבות פעלה ועשתה במשך מאה וחמשים שנה שעברו מימי ר' חסדאי אבן־שפרוט ועד ר' יהודה הלוי, לא יכלה בכל זאת להחשב לרוח הלאם כֻּלּוֹ, כי שירי החול שנתחברו בעתים ההן היו מקודשים יחדו להרגשות הפייטנים לעצמם לרגלי המקרים שהיו להם או לנפשות הקרובים אליהם, או היתה יסודתם ברגשי אהבה וידידות, בתהלות לאנשי שם וכו', כדרך השירים הערבים, ואם היה ענין כללי לאיזה מהם ליסוד מוסד, אזי הביעו גם המה רק רגשי המשורר לעצמו כפי

הנגיעה שהיתה לו מהענין ההוא, סוף דבר: כל השירים ההם נתכנו בערך שירי ערב בהיות להם רוח אחת ונטיה אחת כמוהם ויהי דמיונם כמטעי נכר אשר נטעו באדמת ישראל. בנוגע לשירי התפלה, הנה מלבד השירים שנתחברו במתכנתם של הפייטנים הקדמונים וכמוהם נתחלקו למיניהם הקבועים, כמו: עבודה, סליחה, קרובה, אופן, זולת וכו', נהגו משוררינו בספרד עד ר' יהודה הלוי לחבר שירים וחרוזים על עניני האמונה והמדות ועל מחקרים פילוסופים בצדקת הבורא ובחוקי הנהגת העולם אשר תוכנם יכול להיות אחד לכל עמי עולם ואין בהם מאומה מהלאומיות הפרטית. נוסף על זאת הנה ההשקפות הפילוסופיות וחקרי הנהגת העולם לא לעולם תעמודנה וחליפות להן ברוח האדם לדורותיו ולפעמים גם באנשים החיים בדור אחד; לא כן רוח השיר האמתי — אשר אין חליפות לו ולעולם יעמוד. ההבדל הפשוט הזה הידוע עתה לכל, לא נודע בדורות ההם, עד שבא ר' יהודה הלוי וימצאהו ויקבעהו וברוחו הנעלה האצולה עליו ממרומים עלה והתרומם בחין ערכו שכם אחד על כל אלה שקדמוהו.

ג.

בסוף המאה הי"א ובראשית המאה הי"ב החל כח ממשלת הערבים בספרד להתרופף, לרגלי הריבות והמלחמות הפנימיות שהיו לנסיכי המושלמים בין איש לרעהו. בדבר הזה השתמשו הנוצרים יושבי ספרד הצפונית וביותר יושבי קשטיליא, להצר צעדי בני הערב ולהדפם יותר ויותר דרומה, אף שהמלחמות שבהן הצטין הגבור הלאומי ס י ד עוד לא הכריעו את הכף בספרד והנצחון עוד עבר מחיל אל חיל. לרגלי המלחמה התמידית וההשפעה שהיתה עוד להערבים על מדינת קשטיליא, החלה רוח השיר לפעם את יושביה, ואז החלו הגדות שונות על אודות ס י ד גבורם ומגן ישעם למצוא להן מקום בשירי העם. בעת ההיא היתה עוד רוח סבלנות שפוכה על מדינת קשטיליא, למרות רוח האפיפיור גריגור השביעי, (הוא האפיפיור אשר הכין לקיסר אשכנז נזיפתו הגדולה בקאנאָסא) אשר התאונן מרה על המדינה ההיא כי בה „היהודים מושלים בנוצרים" — והמלך אלפונזו הששי בחר לו אנשים מקרב היהודים (שהיו שוים בזכיותיהם עם הנוצרים) לתת המשרה על שכמם וביותר בענינים שהיו להממשלה עם הממלכות האחרות. בעת ההיא, בערך שנת 1080, נולד — כפי הנראה — בעיר טולידא (טוליטולה) אשר בקשטיליא הדרומית האיש ההוא אשר נכבדות מְדֻבָּר בו, הוא ר' י ה ו ד ה ה ל ו י

(בערבית נקרא: אַבּו=אלחסן אל=לאווי). לשמוע בלמודי קדש וחול נשלח הנער מאביו ר' שמואל (או מעצמו הלך) לספרד הערבית דרומה, ששם היה אז מקור החכמה וההשכלה לכל באי עולם. לפי דעת חוקרים אחרים למד הנער אַבּו=אלחסן תורת אלהים בעיר לוסאנה בבית מדרשו של ר' יצחק אלפסי — אך זה ברור כי למד על בוריה את חכמת הרפואה הנחוצה בעת ההיא לכל איש חכם ומלומד, וכאשר הבין לבבו לדעת, כן מהרה גם לשונו לדבר צחות בשפות ערב וקשטיליא ועל כלן הגביר ללשונו בשפת עבר ובה ססכתהו רוח השיר מנעוריו. על שיריו אשר כתב בעודנו נער בן שלש עשרה שנה כבר השתוממו רבים וכן שלמים מהמשוררים הנודעים בשם, ובתוכם ר' משה אבן עזרא אשר אהבהו כנפשו. בנחלתו אשר שפרה עליו היה לאל ידו להקדיש עתותיו לספרות ולמדעים. מלבד חכמת הרפואה, ידיעת הלשונות וכחו הרב בשיר ומליצה שקד ר' יהודה גם על למודי הפילוסופיא היונית והערבית ויעמיק מעיניו גם בהם.

ככלותו חק למודיו ותמצא כקן ידו ! לחקר ומדעים, שב אבו=אלחסן (לפי דעת רבים) אל מולדתו בקשטיליא, וגם בהיותו לרופא חכם ומהולל וידיו נמלאו עבודה רבה אשר הוגיעתהו בעת ההיא עד כי התאונן עליה במכתביו לרעיו וידידיו, לא חדל בכל זאת ללמוד ולהשכיל ולהשתלם בכל דבר חכמה ומדע ותושיה. חבורו בפילוסופיא הדתית אשר אודותיו נדבר להלן, מראה בעליל עד כמה גדלה ידיעתו ובקיאותו בכל ספרי היונים והערבים הנודעים לשם בעת ההיא בחכמת הרפואה ובמחקרי הטבע והפילוסופיא. לא נודע עד כה כמה שנים עברו עליו בטולידא במצבו זה, אך מידיעות קצרות ומרמזים הנמצאים באיזה משיריו, נראה כי בנים לא היו לו רק נכד אחד היה לו מבתו היחידה. שם „בת הלוי" נמצא בראשי השורות של קינה אחת שנוסדה לתשעה באב (עיין „מצפה" חוברת א') — ומזה יצאה השערה הקרובה לאמת כי זו בת ר' יהודה הלוי. כפי הנראה לא מצא לו ר' יהודה במקום מולדתו את המנוחה אשר בקש, כי כלתה נפשו לחיות במקום תורה וחכמה ולהיות בקרבת ידידיו החכמים והמשוררים מקרב עמו — החשק הזה לא נתן לו מנוח ועל כן נמצאהו אחרי כן בקורדבא, בחלק ספרד הערבית. בשנת 1140, בהיות משוררנו זה כבן ששים שנה, גלה ברבים את גמר דעתו למלא חפצו אשר עלה על לבו זה כבר (ואולי הוא נדרו אשר נדר במות עליו אשתו) להרחיק נדוד, לעלות לארץ הצבי ולשבת בירושלים עיר הקדש. חבלי האהבה אשר קשרוהו לצאצאיו, לידידיו ורעיו בארץ מולדתו, לא עצרו כח לעצור ברוחו ולהניאהו מדרכו. פרידתו מצאצאיו וידידיו, נסיעתו דרך ערי ספרד, ירידתו באניה וביאתו למצרים (אשר גם בה היו לו אוהבים הרבה ושם נעצר למורת רוחו זמן מה) ועלותו לאחרונה לארץ ישראל — כל אלה עשו רושם גדול בהמון ידידיו ומכבדיו אשר נשאו אליו נפשם וכל צעדיו ספרו. אך מאז והלאה נתק החבל ונפסקה הידיעה אודותיו, כי נצפנו עתותיו ואחריתו נעלמה מעין כל חי עד היום הזה, — אבל רוח העם צרר אותו בכנפיה, ובכח דמיונו ברא לו הגדה נחמדה ונפלאה, אשר לפיה הגיע ר' יהודה הלוי עד שערי ירושלים ובראותו את העיר החמודה לנגד עיניו התרוממה נפשו בעליצותה וכל חושיו בו התעוררו ותצלח עליו רוח ה' וישר בקול רם את קינתו הידועה המתחלת במלות „ציון הלא תשאלי לשלום אסיריך". בעת ההיא עבר איש ערבי במקום ההוא ובראותו את נפש היהודי משתפכת ככה באהבתה ואמונתה לעיר הקדש ויחר אפו בקנאתו בו וירמסהו ברגלי סוסו וימיתהו. החוקרים הטילו ספק זה כמה באמתת הספור הזה, כי בשיר „ציון" יש חרוזים המעידים כי נכתבו בארץ המערב הרחק מארץ ישראל ומירושלים עיר הקדש, גם לא יתכן להיות כי הרהיב איש ערבי עז בנפשו לעשות אכזריות רצח כזאת בשערי העיר ירושלים, אשר נמצאה אז עם כל סביבותיה בידי הנוצרים נוסעי הצלב, ויד המושלמנים מטה בעת ההיא. ובכל זאת יקרה הגדת העם בערכה הנחמד, המשוה לנגד עינינו את גודל אהבת המשורר לארץ אבותיו היקרה ורוב אמונתו וחמלתו לעיר הקדש מחמל עיניו ומשאת נפשו כל עוד רוחו בו.

אלה הדברים הנודעים לנו מחיי המשורר הגדול הזה ועתותיו אשר עברו עליו, וכאשר נקדשו ימי חייו רק לדברים נפלאים ונשגבים הנעלמים מעיני בשר וערפל חתולתם, כן גם תמו וכלו בדרך פליאיה הנעלמה באחריתה ואיש לא ידעה עד היום הזה.

עתה נעברה נא בהשקפתנו על הספרים אשר חבר ר' יהודה הלוי. הספרים האלה נחלקים לשני מינים: לפילוסופיא ולשיר, ויחדו תמים המה ורוח אחת לשניהם. בפילוסופיא חבר רק ספר אחד (חוץ מאיזה שירים אשר יסודתם בחקירה עיונית); אבל הספר האחד שקול הוא כנגד הרבה אחרים, כי הוא כולל בתוכו קהלת דעות הרבה באמונה, בפילוסופיא ובמדות ובו צפון לקח טוב לכל קוראיו העברים המשכילים מאיזה מדרגה שהם, עד כי בצדק יש להגיד כי בכל הספרים הכתובים משנות קדם לא נמצא כספר הזה הכולל בקרבו כל חקרי לב האדם, אשר משפטיו תהום רבה והשקפותיו כגבהי שמים, בו טוהר

לב וקרושת נפש נפגשו ואהבת אדם וחבת הלאם נשקו. התחברות כל התכונות האלה מושכת בחבלי קסם לב כל קורא בספר הזה, אשר מחברו איננו דומה להחוקרים אנשי הרוח המבקשים להם חשבונות רבים והנפש לא תמלא מהמה — כי רוחו ונפשו הן הנשקפות לנו מספרו ורגשי לבו החם כמו חי נצבים המה לנגד עינינו. הספר הזה נכתב בלשון שהשתמשו בה חכמי העת ההיא, היא לשון ערב, ושמו ותכונתו כתובים בחרוז ערבי „כִּתַאב אַלְחֻגָה וְאַלְדַלִיל פִּי נֻצְרַה אַלְדִין אַלְדַלִיל" (ספר הראיות וההוכחות לעזרת האמונה העלובה) ובעברית נקרא „ספר הכוזרי". בספר הזה מבאר אבו־אלחסן את יסודי האמונה העברית, תשובות על שאלות הגוים והמינים ודעותיו וחקירותיו בהנהגת העולם, כתוב בתור וכוח שהיה בחצר מלך הכוזרים בין שלשה בעלי הדתות הראשיות עם פילוסוף מין וכופר. בדבר הזה השתמש ר' יהודה במקרה הנכבד בתכונתו לדברי ימי אחינו בארץ רוסיא; מעשה שהיה כך היה: במאה השביעית או השמינית התגיר מלך הכוזרים עם כל אנשי ביתו ושריו ורבים מבני עמו אשר גרו בעת ההיא במורד נהר וואָלגא, בקוקז, בקרים וברוסיא הקיובית. לפי הידיעות שבאו ממקורים נאמנים (מן הכוזרים, הערבים והיהודים וכפי הנראה גם מהסלאוום) נקראו חכמים למודי דת מקרב היהודים והנוצרים והמחמדים להתוכח יחד לפני המלך ההוא בטרם בא עם עמו בברית ישראל. הדבר הזה אמת ויציב וראוי להודיעהו לכל פרטיו ולפרסמהו ברבים, כי מקרה נפלא הוא בקורות עמנו בארץ הזאת; אך לא פה המקום, ועל כן אשתפק בזה אשר אגיד, כי חכמים מדינים ותיירים הודיעו בעת ההיא בספרד כי יש ממלכה עברית בארץ רחוקה (זו רוסיא הדרומית), וכי לר' חסדאי אבן שפרוט הנזכר למעלה הגיעה תשובת מלך כוזרי אשר ספר לו בקצרה דברי ימי עמו והתיהדות אבותיו מלפנים ומה ראו על ככה ומה הגיע אליהם; כאשר נשבתה ממלכת הכוזרים ע"י הנסיך הרוסי סוויאטאָסלאוו (בשנות הששים למאה העשירית) נעו נדו הרבה מהכוזרים לארץ ספרד, לעיר מולדת משוררנו, טולידא, וכותב קורות היהודים ר' אברהם אבן־דאוד ראה בעיניו את צאצאיהם אחרי מאתים שנה (בשנות הששים למאה הי"ב) — כל אלה יחדו יורונו די באר איך נודע לר' יהודה דבר התגירות הכוזרים, וזו אשר העירתהו לחבר ספרו בסגנון ההוא אשר בחר לו. ויען שהספר הוא בנמצא לכל דורשהו לא ארחיב בדברים אודותיו רק בקצרה אודיע תבונתו כדרוש לענינו וכפי הרעיונות הנכללים בדבריו.

זה הוא ההבדל אשר אבו־אלחסן רואה בין ההשכלה היונית ותורת העברים: הראשונה כלולה היא בעבודה יפה לעינים ונחמדה במשטרה החיצון והשנית — בעבודת הטוב והאמת, היקרה בערכה הפנימי. המדות שמנו להם היונים ביחושם לחיי החברה, ערוכות בחשבון וסדרים אשר חליפות למו ועל כן צר כחם לשלוט ברוח האדם ולהכריע יצרו וחושיו לטובה; לא כן מדותיהם של היהודים, הערוכות על יסוד הטוב והצדק הנמצא באדם הנברא בצלם אלהים, ויען שהן מדותיו של הקב"ה על כן הן נצחיות כמוהו. הפילוסופיא היונית הסומכת על עצמה, תציץ רק ציצים ופרחים אשר ביבוש שרשם כאבק יעלו ופרי לא יעשו, כי אחרית כל חקירותיה היא רק מינות וכפירה — לא כן היהדות אשר שרשיה תחתיה יהיו והחקירה בה תתן פרי ברכה; ההשכלה היונית היא רק נעימה לאדם והיהדות היא המועילה לו באמת ובצלה תוכל גם ההשכלה היונית למצוא מעמד.

שפלות מעמדם של ישראל בין העמים איננה יכולה בשום אופן להיות לראיה כי הוא איננו הנבחר מכלם, כי ההכנעה והשפלות הלא הן המדות אשר תשתבחנה בהן גם אמונות אחרות. הנוצרים מתהללים בהכנעת מיסד דתם והם אומרים כי בשפלותו של אדם בעוה"ז כן תרום קרנו בעוה"ב, ועל כן ילמדו לאדם דעת כי המוכה על לחיו הימנית צריך שיתן למכהו גם לחיו השמאלית; המחמדים גם הם מעריצים ומקדישים את תלאותיהם של האנצרים (עוזרי מחמד וחבריו). אמנם כן הוא, התלאות והרדיפות המוצאות את היהודים בארצות שונות לא לרצונם הן — אבל על זה יש לשית לב, כי הלא בידם הוא לאמר מלה אחת ולעשות קץ לכל צרותיהם, אף ימצאו שכרם נכון לפניהם מאת לוחציהם ודוחקיהם הנכונים לזכותם ולהשוותם ולעשותם כמוהם; ובכל זאת טוב להם להטות שכמם לסבול ולשאת כל עמל ותקלה וקטטה ומדון ופגע רע והמלה הזאת לא תעבור על דל שפתיהם, ובדבר הזה הלא יודה כל איש ישר ואוהב אמת, כי תלאותיהם של היהודים ראויות להחשב להם לגבורת הנפש, לכבוד ולתפארת.

שמירת דת ישראל ומנהגיה מחייבת את היהודי ע"פ השכל לשמור גם ארחות עולם וסדרי חיי האדם והחברה, לשמור ארחות צדק ואהבה לכל הנברא בצלם אלהים אשר לא תהו ברא את התבל כי אם לשבת יצרה, ועל כן ישובו של עולם הוא העיקר ושמירת הדת הפרטית היא אך טפל לה. כציצערא בשעתו מחליט המחבר שלנו מדעת עצמו כי בלי שמירת חוקי החברה וסדרי החיים לא תוכל אפילו להקת שודדים להתקים ולעמוד בעולם.

דת ישראל איננה מחייבת את היהודי לענות נפשו בסגופים וענוים, כי אם לשמור את הדרך

הממוצע בין הנזירות והיתרון ולהספיק מזון לנפש ולגוף במדה שוה ונכונה, כי בהכריע האדם את הכף לחלק האחד לא יוכל החלק השני להתקים ויחדו יאבדו. כן למשל נראה כי המרבה לו תענוגי בשר יחליש כשרונות רוחו, וכן גם להפך, להרבות בצומות לא תֵּחשב לצדקה לאדם אשר תאותיו מגבלות וכחו חלש וגופו רפה — לאיש כזה טוב כי ידאג לאמץ כחו למען יצלח לעשות הטוב והמועיל. כן לא תוכל להחשב למעלה אם לא ישתדל האדם להרבות הונו או בפזרו מעותיו על חנם, בעוד אשר יש לאל ידו להגדיל כבוד עשרו מבלי התבטל עי"ז מתורה וחכמה ומעשים טובים, וביותר אם הוא מטופל בבנים והוא גם בעל צדקה אשר עשרו והונו יכולים להועיל לו וגם לאחרים.

הצומות והזעקות בימים הקבועים להן אינן עולות בערכן על הענג הנעים שימצא לו האדם בעשותו צדקה וחסד ושארי מע"ט המוטלים עליו מצד תורתו ודתו, ואם הענג ההוא מעורר לבו השמח להודות לה' חסדו בשיר וקול זמרה — אזי נחשב לו לעבודה גמורה המקרבת את האדם לבוראו במדת האהבה האמתית.

לדעת ערוך לכל הדעות והרעיונות האלה, צריכים אנחנו להזכיר, שהדברים האלה נכתבו מאת ר' יהודה הלוי בזמן שנקבעו התעניות והסגופים בבעלי שתי האמונות האחרות, משרבו הנזירים בדת הנוצרית והדרווישים בדת האיסלמית.

נפלא הוא לראות צדקת המחבר וישרת לבו בדעותיו ע"ד האמונות האחרות. מי יודע אם נמצא בדת אחרת בדורות הבינים ההם איש כמותו הרחוק מכל שנאה וקנאה לאמונות ההן. כל קורא דבריו יראה ויבין כי המחבר היה כל כך סמוך ובטוח באמתת דתו ומעלותיה על האחרות עד כי לא נצרך לבקש לה סעד ותמיכה בהנהגת קלות ראש ובזיון באמונות האחרות, ועל כן חלק גם להנה את הכבוד הראוי להן לפי ערכן.

אמנם קטן ישראל ודל ומפוזר ומפורד בעולם במצבו החמרי והרוחני, ובכל זאת הנהו השומר לחוקי אלהיו אשר נמסרו לו מראשית דרכו למסרם גם לאחרים ולתקן עולם במלכות שדי, ועל כן רפה הוא רק בכחו הגשמי ולא בכחו הרוחני העולה על הכל. כלבו של אדם הנוח להתרגש ולהתפעל יותר מכל אברי הגוף כן עם ישראל הוא חולה ומרגיש על עצמו כל נגע ופגע אשר יקרה בגופם של העמים האחרים. אבל תנועתו התמידית בחרדתו לעצמו היא אשר תעמוד לו לבל תתקפהו המחלה להכריעהו כלה. דמיונו כזרע הטמון בחיק האדמה אשר רבות חליפות

לו עד אשר כרקב יבלה, אבל מתוך הרקבון יחל להתגבר והכה שרש למטה ואסף אליו את חלקי האדמה הדקים אשר יסובבוהו והפכם לפרי תנובה אשר יעלה ממקומו והיה לברכה. גם היהדות בהיותה מושלכה בקרב העמים רבות חליפות לה, תמיד היא פושטת צורה ולובשת צורה ומקבלת לפעמים פנים חדשות אשר לא יפיקו רצון מעין הרואה, — אבל מעט מעט תקרב אליה את בני האדם אשר סביבותיה לאצול להם מרוחה ולהשפיע עליהם את טובה וקדשה, חסדה ואמתה אשר קבלה מאת האלהים מלפנים (קויפמאן). הדברים האלה כנים ונאמנים ואמתתם נראה לעין, אע"פ שדעותיה של היהדות מתראות אצל העמים האחרים בתמונה אחרת ובכנויים אחרים. האמת הזאת תורה דרכה בישובו של עולם ע"פ ההשכלה האמתית, כי במדה שהמין האנושי מוסיף להשתלם כן תרבינה בתוכו המדות הטובות שנולדו לו מהיהדות שהיא — הרת עולם. כמה יגיעות יגעו עמי אירופא וכמה צרות ותלאות והרפתקאות עברו עליהם עד שבאו להכרת האמת הפשוטה כי כל בני האדם צריכים להיות שוים במדרגה אחת, כי העבדות מביאה אך רעה לעולם יען שהיא נגד התולדה ונגד טבע האדם — והעיקר הגדול הזה שהוא יסודו של עולם הלא נמצא ראשונה רק ביהדות בלבד! עוד בעת אשר ע"פ חוקי מצרים והודו נחלקו בהן בני האדם למדרגות שונות שהשתעבדו זו לזו, והיונים כבשו את ההילוטים ויכניעום להם לעבדי עולם — כבר הכירה היהדות רק הבדל אחד שיש בעולם, הוא ההבדל שבין האלהים להאדם. האלהים הוא קונה הכל ולפניו כל בני האדם שוים המה, רק תורת משה בלבד הודיעה ופרסמה כי כל המין האנושי נברא מאדם אחד שהוא יציר כפיו של הקב"ה אשר ברא אותו בצלמו כדמותו והוא האדון האחד הקונה הכל, אפס זולתו. וכן פירשו חז"ל את הכתוב „כי עבדי הם" עבדי הם ולא עבדים לעבדים. כמה יגיעות יגעו עמי אירופא וכמה כרכורים כרכרו זה מאות בשנים בסדרי החוקים והמשפטים אשר קבעו להם בין איש לרעהו לפי ערך מצבם ומדרגותיהם עד שבאו לאחרונה להכלל הגדול כי משה רוענו הזקן היה חכם מכלם בשננו לנו בתורתו פעמים הרבה „תורה אחת יהיה לאזרח ולגר הגר בתוככם" „חקה אחת יהיה לכם ולגר ולאזרח הארץ" „כאזרח מכם יהיה לכם הגר הגר אתכם" „לא תכירו פנים במשפט" וכדומה, כי לפני כסא דין כלפני כסא של הקב"ה כל בני האדם שוים הם. החכמים היותר גדולים שבאירופא החלו עתה מעט מעט להכיר ולדעת חין ערך תורתנו הקדומה במצותיה וחוקיה בסדרי חיי

החברה, בחלוקת הכבוש והתרבות העושר במקום אחד, בהלכות אישות, בהלכות נבלה וטרפה, במלחמות עמים ובעוד שאלות וענינים הרבה העומדים ברומו של עולם.

אולם הענין הזה נכבד ורחב לעצמו עד כי לא פה המקום לפרטהו כיאות, על כן נעזבה שיחתנו בו ונשובה לר׳ יהודה הלוי.

בדברי הקודמים תארתי מעט מזעיר את מעלות רוחו בחקירות הפילוסופיא הדתית, עתה הנני לנגוע במקצוע אחר מרוחו הנשגבה — זו כחו לעמו בבת שירתו הנפלאה, אשר הרימתהו בחור מעם ותציגהו בראש משוררי עמנו ומליציו מעת נסתם החזון. אמנם כן, שירת בת ציון כבר מצאה קן לה בספרד וממרום נשמע קולה במליצה וצחות; אבל כמעט החל משוררנו זה להשמיע הוד קולו והנה כל שומעיו יחד השתאו והשתוממו, אליו הביטו ואליו התבוננו: אם לא הלוי הזה מציון בא, אם לא תשמענה אזניהם שירות היכל מאחד המשוררים אשר נתנו קולם במעונה אלהי קדם, בתוכבי ירושלים?!

בעודנו נער כבר הקדישתהו בת השירה לכהן פאר בהיכלה עד כי בראות המשורר הזקן ר׳ משה אבן עזרא את ראשית פעלו ויפג לבו ויקרא בעליצות נפשו לאמר:

. . . .
. . . .

אֵיךְ בֵּן נָעִים וּצְעִיר שָׁנִים. יַעֲמוֹס הָרֵי בִּין עַל גַּבּוֹ?
אוֹ עוֹל יָמִים יְהֲדוֹף רָמִים וּבְעוֹד נַעַר הוּא וּבְאִבּוֹ?
הֵן מִשֵּׂעִיר זָרַח לְאִיר אֹרֶךְ עוֹלָם וּמְכוֹן רָחְבּוֹ א).
וּבְיָד רָמָה מֵרֹאשׁ כִּימָה נִשְׁקָף, כִּי לֹא מֵאֶשְׁנַבּוֹ.
אִישׁ כָּמוֹנִי בְּאֶשׁוֹן שִׂכְלוֹ, רָאָה אוֹתוֹ וּבְעֵין לִבּוֹ.
עַל יַד שָׁמְעוֹ הֵבִין רֵעוֹ. וַיַּרְאֶה אֶת מַטְמוֹן חִבּוֹ.

. . . .

(משה אבן עזרא, הוצאת דוקעס)

בראשונה התהלך הלוי לרוח העת ויפזר את המתנה הטובה הנתונה לו משמים בהפריזו שיריו וחרוזיו לכבוד ידידיו ומכבדיו אשר רבו מיום ליום, ויערוך פזמונים על כל ענין ומעשה שהיה בחייהם, על כל חתונת דודים וברית מילה וכו׳; אבל גם באלה נגלה כשרונו הנפלא וכלם הכירו כי „חיים ומות ביד לשונו".

א) היא מלכות קסטיליה שהיתה תחת אדום. ורמב"ע היה בגראנאטא תחת הישמעאלים, שד"ל.

פעם אחת ערך שיר שמחה מטוב לב לכבוד אחד מידידיו אשר ברכהו ה׳ בכל — ופתאם הגיעה אליו השמועה הנוראה כי ידידו זה בהיותו בדרך נרצח בידי רשע, והנה נהפכה עליצותו לבכי תמרורים ושירו — לקינה לוקחת נפשות. בדבר הזה המשילהו חכם אחד להצייר הגדול רובענס, שגם עליו מספרים כי במשיחה אחת יכול להפוך תמונת פני ילד משחוק לבכי. כן אחז הלוי בראשונה בדרך בני דורו לשיר שירים על היין והאהבה ותענוגות בני האדם, וגם בהם הראה כחו ומעלות רוחו שכם אחד על כלם, כי מעודו לא נכשל כמוהם בהפרזות יתרות ודמיונות מוזרים כדרך המשוררים הערבים וחבריהם העברים שהלכו בעקבותיהם בעת ההיא — ותמיד עמד בו טעמו היפה שחברו לו חם לב, טוב טעם ומתק שפתים יחדו.

הנה לעינינו אחד משיריו אשר שר לעת חתונת דודים, ונקרא בשם „זולת לשבת התונה":

י וֹנָה עַל אֲפִיקֵי מָיִם
תַּאֲוָה הִיא לָעֵינָיִם:
הֵ ן יֵשׁ לַכֶּסֶף מוֹצָא
וּכְיוֹנָתִי מִי יִמְצָא?
יָפָה רַעְיָתִי כְּתִרְצָה
נָאוָה כִּירוּשָׁלָיִם:
וּ לְאָנָה וְאָנָה תִפְנֶה
לִשְׁכּוֹן בָּאֳהָלִים? וְהִנֵּה
בִּלְבָבִי לִשְׁכְנָהּ מַחֲנֶה
גָּדוֹל וּרְחַב יָדָיִם:
דַּ דֶּיהָ לְבָבִי שִׁסּוּ
וַיַּעֲשׂוּ בִי וַיְנַסּוּ
לַהֲטֵיהֶם, אֲשֶׁר לֹא עָשׂוּ
כֵּן חַרְטֻמֵּי מִצְרָיִם:
הָ וד אֶבֶן יְקָרָה הָבֵן
עֵת תְּאָדֵּם וְעֵת תִּתְלַבֵּן
וּתְמַהּ בַּחֲזוֹת עַל־אֶבֶן
אַחַת שִׁבְעָה עֵינָיִם א):

א) מראה פנים יפות צח ואדום, ווה או זה מתגבר לפי ושתפעלית

הָ פְּכִי לִי לְצוּף רֹאשׁ פֶּתֶן
כִּי כָל־אִישׁ בָּהוֹן יִתְחַתֵּן
וַאֲנִי לָךְ לְבָבִי אֶתֵּן
מָנָה אַחַת אַפָּיִם:
לְ חִי שׁוֹשָׁן וְעֵינַי קֹטְפִים [ב]
שְׁדֵי רִמּוֹן וְיָדַי אֹסְפִים
אִם שִׂפְתוֹתַיִךְ רְצָפִים
מַלְקוֹחַי כִּמֶלְקָחַיִם: [ג]
וְ שְׁתֵּי מַחְלְפוֹת כָּאוֹרֵב
מִשַּׂעְרֵךְ זְאֵבֵי עֶרֶב [ד]
אוֹר לְחָיֵךְ בָּם מִתְעָרֵב
כְּאוֹר בֹּקֶר בֵּין עַרְבַּיִם:
יַ עֲלַת חֵן וְכֶתֶם אוֹפִיר
בִּמְאוֹרָהּ מְאוֹר יוֹם תַּחְפִּיר
וּלְבָנָה כִּלְבְנַת סַפִּיר
וּכְעֶצֶם הַשָּׁמָיִם:
ח שֵׁךְ אֵין לְנֶגֶד זָהֳרָהּ
לֹא יִכְבֶּה בַלַּיְלָה נֵרָהּ
וְעַל אוֹר יוֹם נוֹסָף אוֹרָהּ
וִיהִיֶה לְשִׁבְעָתַיִם:
זָ ה דוֹד וְאֵין רַעְיָה לְצִדּוֹ
בֹּאִי הֱיִי עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ
כִּי לֹא טוֹב הֱיוֹתוֹ לְבַדּוֹ
וְטוֹבִים הַשְּׁנָיִם:
קָ רְבוּ לָךְ עִתּוֹת דּוֹדִים
וּבָא מוֹעֵד לִהְיוֹת אֲחָדִים
כֵּן יִקְרַב מוֹעֵד מוֹעֲדִים
לִמְחֹלַת הַמַּחֲנָיִם!

(בתולת בת יהודה, הוצאת שד"ל)

הנפש בכל רגע ורגע, והמשורר ממשיל זה לאבן יקרה שמראיה משתנים (מיזען).

ב) הלחיים הם כשושנים, ואני זן עיני בהם, וכאלו עיני קוטפות מאותן השושנים.

ג) אם שפתותיך כגחלי אש, חכי הוא כמלקחים לקבל נשיקותיך.

ד) מחלפות ראשך חן כאורב, כי משערך יוצאים כעין זאבי ערב, למחוץ ולטרוף כל רואיך.

באחר משיריו היקרים שנשארו אחריו לברכה בעמנו, חוה דעו על חכמת הרפואה שהיתה תורתו ואומנתו — כי פעם אחת חלה ובערכו לו סמים למרפא נשא קולו אל האלהים ברנה ותפלה, כי אך ה' בלבדו הוא היודע אם טובים לו הסמים ההם ואם יועילו לו ברוב או במעט. הוא לא יבטח בחכמתו, כי לאדם מערכי לב ולה' התשועה.

אֵלִי רְפָאֵנִי וְאֵרָפֵא
אַל־יֶחֱרֶה אַפְּךָ וְאֶסָּפֶה:
סַמַּי וּמֶרְקָחַי לָךְ, בֵּין טוֹב
בֵּין רָע, וּבֵין חָזָק וּבֵין רָפֶה:
אַתָּה אֲשֶׁר תִּבְחַר וְלֹא אָנִי
עַל־דַּעְתְּךָ הָרָע וְהַיָּפֶה: [א]
לֹא עַל־רְפוּאָתִי אֲנִי נִסְמָךְ
רַק אֶל־רְפוּאָתְךָ אֲנִי צוֹפֶה:

(דיואן, הוצאת שד"ל)

השיר הזה נכתב באמונתו הגדולה באלהיו ולא להתעלל בחכמת הרפואה אשר באמת יקרה בעיניו ועל כן עסק בה כל ימיו. גם בחבורו „הכוזרי" פקד אותה לטובה ויביא ראיות הרבה מהתלמוד כי חכמינו הקדמונים התעסקו בה וידם היתה רב להם בחכמת הנתוח, בתורת החיים וכו'. אבל עוד יותר נגלתה אהבתו ותשוקתו לחכמה ומדעים בשיר נחמד אשר שר פעם אחת בצרתה לו, ובספרו את כל הסבות המביאות אותו לידי עצבון, הנהו מתרונן בפעם אחת ומרחיק כל עצבותיו בתתו בשיר קולו לאמר:

א אֵיךְ אֶפְחֲדָה מֵאִישׁ — וְלִי נֶפֶשׁ
חַתּוּ אֲרָיוֹת מִכְּפִירֶיהָ?
ב אוֹ אֶדְאֲגָה מֵרִישׁ — וּבָהּ חָכְמָה
אֶחְצוֹב פְּנִינִים מֵהֲרָרֶיהָ?

א) הסם שאני שותה הוא שלך, בין שהוא טוב בין שהוא רע, כי אני לא אדע מה הוא הסם המועיל לי, אבל אני מניח הענין לבחירתך, שתבחר לי מה שהוא טוב לי, כלומר שתתן בלבי לבחור לי הסם המועיל ולא המזיק, כי אתה הוא היודע מה יפה לי ומה רע לי. ואמר אתה (הוא) אשר תבחר ולא אני, ולא אמר ולא הרופא, מפני שהוא עצמו היה רופא — וראוי היה שיעשה שלש תפלות אחרות, אחת לחולה שאינו רופא, ואחת לקרוביו של חולה המשקים אותו הרפואה, ואחת לרופא ההולך לבקר את החולה, או שיאמר אותה בכל בקר.

ג אִם אֶרְעֲבָה – הִנֵּה מְגָדֶיהָ!
אוֹ אֶצְמְאָה – הִנֵּה נְהָרֶיהָ!
ד אֵיךְ אֶשְׁבָּה שׁוֹמֵם – וְכִנּוֹרָהּ
אוֹתִי יְשַׁעֲשֵׁעַ בְּשִׁירֶיהָ?
ה אֵיךְ אֶשְׁאֲלָה רֵעַ יְשִׂיחֵנִי
כַּל אֶשְׁמְעָה חָכְמַת דְּבָרֶיהָ?
ו נִבְלִי וְכִנּוֹרִי בְּפִי עַמָּהּ
גַּנִּי וּפַרְדֵּסִי סְפָרֶיהָ! *)

. . . .

(זכרון לראשונים חלק א׳, הרכבי)

ד.

אבל בכל גדלו ותפארתו של ר׳ יהודה הלוי בשירי חול, יתר שאת ויתר עז לו בשירי קדש, בהם הראה כחו וגבורתו לעמו, בהם עשה לו שם עולם העומד בראשי המשוררים לכל העמים והארצות, כי כמוהו לא היה בזמן הגלות משורר לאומי ואחריו אולי לא יהיה עד דור אחרון. רוב שירי ר׳ יהודה אשר נשארו לנו לברכה עדי עד, קדש הם לאהבת עולם השמורה בין ה׳ ובין עמו הנבחר, זו האהבה המלאה כל ספרי הקדש, אשר שמה רומם על שפתי כל משורריני הקדמונים. בדרך אהבה זו אחז משוררנו הגדול ואותה יספר לדורותינו מראשית היותה, בהגלות ה׳ כאב רחמן לבחיריו רצתה נפשו בם, לאבותינו לנביאינו ולכל קדושינו עמם, בבחרו בעמו ישראל בעודנו נער, לאהבה אותו כל הימים, להושיעהו מצריו ולפדותו מכל צרותיו, להוציאהו מכור הברזל, מעבדות מצרים, ולהביאהו אל ארץ חמדה אשר בחר לו להשכינהו כבוד בתוכה; אך כבגדו בו יסרהו למשפט ובהמרותו עיני כבודו שלחהו בגולה ויוליכהו בשבי וישביע ברעות נפשו עד אשר השיב ישראל אל לבו ויזכור אהבתו ואמונתו לאלהי חסדו — והנה הוא נושא לבו אל כפים אל אביו בשמים ומרבה אליו תחנונים להאיר אליו פניו ולהשיב לו ששון ישעו ולהחיש לו ישועה בעת רצון, כי לו הצדקה והרבה עמו פדות. כל הדברים האלה לא חדשים הם בעמנו, אך משוררנו זה חשף זרוע קדשו ויצק עליהם מרוחו ויתן להם לוית חן וחנינה וחמדה ויקר תפארת עד כי כל המראות האלה כמו חדשים הם לנו, לא שערום אבותינו, והנם מושכים את הלבבות כבחבלי קסם, בעבותות אהבה רבה אשר אין על עפר משלה. מהמון השירים שנשארו אחריו (עד אלף במספר) כבר נודעו כשלש מאות בערך, והם נתקבלו ונתפשטו בכל תפוצות עמנו לכל כהותיו ומפלגותיו לפאר בם עבודתו בקדש מסיביריא ועד הודו, מקצות ארץ כתים ועד קצה גבול אפריקא.

המקצוע השני שבחר ר׳ יהודה לאבן פנה לשיריו הוא — עֳנִי עמו האומלל ומצוקתו הגדולה והלאותיו הנוראות. בראשית מאמרי הוכחתי לדעת כי אך טוב ושלום היה לישראל בימים ההם בספרד; אבל אין לנו לשכוח כי הטוב ההוא לא היה כלול והשלום לא היה שלם כהלכתו, — בשנות הבינים ל א י כ ל ו אבותינו לראות בטובה, גם בנוח להם כמעט מרוב צרותיהם עוד רבות שבעה ברעות נפשם וגם בימי אורה היה צללם מרובה מחמתם. עינינו הלא רואות כי גם בדורותינו אלה, בהכיר כמעט כל עמי אירופא הנאורים את ישראל כי גם הוא ראוי להחשב בכלל אדם, גם בהנתן לו זכות אזרחי ארץ, הנה הפה נותן והיד לוקחת. כמה תכלינה עינינו בשבתנו אל השלחן הערוך לשכנינו — הם אוכלים לשובע נפשם ובטננו תחסר ונפשנו ריקה אין כל! ועוד רבים מכאובים לכל אחד מאתנו, מכאובי עצמו, מכאובי קרוביו ומיודעיו ומכאובי כל ישראל. ואם בדורותינו אלה כך: בדורות הבינים, בעתות ההן אשר גורל האנשים והעמים היה תלוי בדעת המושלים והשרים וברצון האבירים האצילים או ההמונים החשוכים — על אחת כמה וכמה! אם בימינו אלה, בהחלק הממשלות המדיניות מממשלת הדת והאמונה, בהכיר כל הממלכות את זכיות בני האדם, בהיות תורת המוסר ונועם המדות לקו ומשקלת בבנין העולם כלו. עוד ימודו לנו ארחות החיים במדה מיוחדה ולבנו יתחמץ וכליותינו ישתוננו בראותנו איך חנפי לב ישימו אף, אנשים חטאים הפורעים מוסר בגלוי יעיזו בנפשותם לגלות למוסר אזנינו ולהשמיעינו תוכחתם לבקרים; הצנועים שבהם ס ו ב ל י ם אותנו כרעה אשר לא יוכלו להמיש

---

*) בדלת ב׳ „ובה" מוסב על הנפש, והכנוים מהמלה הרריה ותלאות, מוסבים כפי הנראה ג"כ עליה, או על החכמה. והנה בצואה שם כתיב: „וזכור מה שאמר המשורר בשירו „בן משלי", אולם דוקעס בגנזי אקספרד (60) העיר, כי השיר הזה מיוחס בטעות להנגיד, וכי הוא מר׳ יהודה הלוי, ובאמת צחות הלשון וקלותה בשיר הזה תעידנה כי מר׳ יהודה הלוי הוא, וכמו כן אין השיר הזה כסגנון המשלים האחרים אשר בספר „בן משלי", ספאת זאת נראה כי טעה אבן תבון ביחסו את השיר הזה להנגיד, או אולי טעה מעתיק כ"י הצואה, ואחריו טעה גרעץ.

צוארם ממנה והפריצים שבאזרחים החם נאנחים ונאנקים במר נפשם על מוקדי האינקוויזיציא כי כבו ועל ענויה הקשים כי חדלו מאתנו בימים האלה ובזמן הזה — מה היה אפוא גורל אבותינו בשנים הקדמוניות ההן, בהיות חקי האדם וזכיותיו נעלמים גם מעיני המשכילים שבאומות העולם, בהיות האמונה רוח החיה בכל אופני הממשלה והכמרים הקנאים נתנו קנאתם בלבב כל שומרי דרשותיהם לצרור את בעלי האמונות האחרות ולרדפם באף ולהשמידם מתחת שמי ה'! ולכן גם בנוח ליהודים מאויביהם כמעט, גם במצאם להם באיזה מקום מנוח לפי שעה, לא יכלו בעלי הנפש שבהם לתת מרגוע לנפשם, וכוס תנחומיהם מלאת רעל לרגעים מחרדת השעה הבאה, מדאגת מחר וביותר — ממצב אחיהם האומללים השוכנים למעצבה בארצות האחרות. המצב הרע והנורא הזה תאר לנו אחד החכמים הנודעים לשם בהציגו אותו לעין כל בדברים האלה: „לו יכלו העמים לצבור כל צרותיהם לעשות מהן גל אחד, אזי היה לישראל הר גדול ונשא העולה עד לב השמים; אם צרות רבות ויסורים רעים ייטיבו את לב האדם המקבלם באהבה, אזי יש הצדקה להיהודים לחשוב את עצמם לטובי לבב ואצילי רוח מאין כמוהם; אם ספרותו של עם ועם נחשבה לעשירה בהמצא בה איזה חזיוני תוגה אשר חזו לו מליציו ומשורריו להעמידם על במות ישחק — מה יקר אפוא חזון העם הזה הנמשך למעצבה זה אלפי שנה, החזון אשר מבשרו יחזה ובנפשו יציגהו לעיני כל על במתי ארץ מאז ועד הנה!" (צונץ).

לא נפלאת אפוא כי הדבר הזה אשר עורר לב רבים וכן שלמים ממשוררי עמנו לשפוך עליו שיחם, נגע עד נפש משוררנו זה שבא אחריהם. לבו הרגש נשבר בקרבו על שבר בת עמו ואנחותיו היוצאות מקרב ולב עמוק ומשתפכות בהלך נפשו על מיתרי כנורו הנעים, הנה הן בוקעות ויורדות בלבב כל שומעיהן, הנה הן לוקחות את הנפש ומוציאות את הנשמה! ואף גם זאת, כי בכל נעם שירו ומליצתו הנשגבה אין כל הפרזה והפלגה רחוקה מן הטבע ומן האמת, העון שהמשוררים שקדמוהו הסכינו לדוש בעקביהם ובכל הכבלים והשלשלאות שנתן על רגלי בת שירתו באחזו בדרך משוררי העת ההיא לספור צעדיה ולעשות לרוח משקל בתנועותיה ויתדותיה, קלה היא בת שירתו כנוצת בעל כנף המזמר משכיל ואין מעצור לרוחו בהתעופפה למרום ובהרקיעה עמו לשחקים. — הנה לפנינו למשל שיר קטן שחבר המשורר הנפלא בערוג נפשו אל האלהים, כשאפה לחזות פני מלכה בקדש.

לִקְרַאת מְקוֹר חַיֵּי־אֱמֶת אָרוּצָה
עַל־כֵּן בְּחַיֵּי שָׁוְא וָרִיק אָקוּצָה:
לִרְאוֹת פְּנֵי מַלְכִּי מְגַמָּתִי לְבַד
לֹא אֶעֱרוֹץ בִּלְתּוֹ וְלֹא אַעֲרִיצָה:
מִי יִתְּנֵנִי לַחֲזוֹתוֹ בַחֲלוֹם
אִישַׁן שְׁנַת עוֹלָם וְלֹא אָקִיצָה:
לוּ אֶחֱזֶה פָנָיו בְּלִבִּי בַיְתָה
לֹא שָׁאֲלוּ עֵינַי לְהַבִּיט חוּצָה:

(דיואן, הוצאת שד"ל)

במקום אחר יערוך משוררנו את כנסת ישראל ואלהיה בתור אוהב ואוהבת, הדמיון אשר השתמשו בו כל משוררינו הקדמונים, ואלה הדברים הנשמעים ממנו בינה לבינו:

יְדִידִי! הֲשָׁכַחְתָּ   חֲנוֹתְךָ בְּבֵין שָׁדַי?
וְלָמָּה מְכַרְתַּנִי   צְמִיתוּת לְמַעֲבִידַי??
הֲלֹא אָז בְּאֶרֶץ לֹא   זְרוּעָה רְדַפְתִּיךָ
וְשֵׂעִיר וְהַר פָּארָן   וְסִינַי וְסִין עֵדַי:
וְהָיוּ לְךָ דוֹדַי   וְהָיָה רְצוֹנְךָ בִּי
וְאֵיךְ תַּחֲלוֹק עַתָּה   כְּבוֹדִי לְבִלְעָדַי??
דְּחוּיָה אֱלֵי שֵׂעִיר   הֲדוּפָה עֲדֵי קֵדָר
בְּחוּנָה בְּכוּר יָוָן   מְעֻנָּה בְּעֹל מָדַי:
הֲיֵשׁ בִּלְתְּךָ גּוֹאֵל   וּבִלְתִּי אֲסִיר תִּקְוָה?
תְּנָה עֻזְּךָ לִי, כִּי   לְךָ אֶתְּנָה דוֹדַי:

(דיואן, הוצאת שד"ל)

או באופן הזה:

יוֹנָה נְשָׂאתָהּ עַל כַּנְפֵי נְשָׁרִים
וְקִנְּנָה בְּחֵיקְךָ תּוֹךְ חַדְרֵי חֲדָרִים
לָמָּה נְטַשְׁתָּהּ נוֹדְדָה בַּיְּעָרִים
וּמִכָּל עֲבָרִים פּוֹרְשֵׂי מַכְמוֹרִים
יְסִיתוּהָ זָרִים בֵּאלֹהִים אֲחֵרִים
וְהִיא בְּמִסְתָּרִים תִּבְכֶּה לְבַעַל נְעוּרִים
וּבֶן־דִּישָׁן וְדִישׁוֹן   יַחֲלִיק לָהּ לָשׁוֹן
וְתִשָּׂא אִישׁוֹן   לְאִישָׁהּ הָרִאשׁוֹן
לָמָּה תַּעֲזוֹב נַפְשִׁי לִשְׁאוֹל
וְאֵדְעָה כִּי אֵין זוּלָתְךָ לִגְאוֹל:

הֲלָנֶצַח תַּמָּה   תְּהִי גָלוּיַת צַמָּהּ
בְּזָה וְשַׁמָּה   לְמִזֶּה וְשַׁמָּה
וּבֶן־הָאָמָה   הֶעֱטַנִי אֵימָה
כִּי בְיָד רָמָה   קֶשֶׁת רָמָה
וְאָהֳלִי בָמָה   לְאָהֳלִיבָמָה
וְאָהֳלִיבָה מַה־־   תְּיַחֵל עוֹד וְכַמָּה
וְאֵין מוֹפֵת וְאֵין אוֹת   וְאֵין חָזוֹן וּמַרְאוֹת
וְאִם אֶשְׁאַל לִרְאוֹת   מָתַי קֵץ הַפְּלָאוֹת

יַעֲנוּ נְבוּאוֹת ׃ הִקְשִׁיתָ לִשְׁאוֹל
וְאֵדְעָה כִּי אֵין זוּלָתְךָ לִגְאוֹל :

וּבָנוֹת עֲדִינוֹת   הָגְלוּ מִמְּדִינוֹת
מְמֻטּוֹת רַעֲנָנוֹת   וּמְנוּחוֹת שַׁאֲנַנּוֹת
וְנִפְזְרוּ בֵינוֹת   עַם לֹא בִינוֹת
בְּלַעֲגֵי שָׂפָה   וּבִלְשׁוֹנוֹת שׁוֹנוֹת
אַךְ שָׁמְרוּ אֱמוּנוֹת   בָּם הָיוּ אֱמוּנוֹת
וְלָאֱלִילֵי תְמוּנוֹת   מֵאֲנוּ לֶעֱנוֹת
וְכָמָּה בַּמֶּרְחָק   עָמַד דָּר שַׁחַק
וְדוֹדִי רָחַק   וְרוֹדִי דָחַק
וּלְקֵץ יָמִים   נִשְׁאַל נִשְׁאוֹל
דֶּגֶל אַחֲוָה   מֵעָלַי הוּסַר
וְרֶגֶל גַּאֲוָה   עָלַי עֹל וּמוּסָר
וַאֲנִי מְיֻסָּר   בְּאַכְזְרִיּוּת מוּסָר
גּוֹלֶה וְנֶאֱסָר   וְזָעֵף וָסָר
בְּאֵין מִנְזָר וְטִפְסָר   וְאֵין מֶלֶךְ וְאֵין שָׂר
וְצָר אֵלַי סָר   וְצוּר מֶנִּי סָר
וְהֶחֱרִיב בְּקִצְפּוֹ   מְקוֹם מִדְרַךְ כַּפּוֹ
וְהִצִּית בְּזַעְפּוֹ   מְזוּזָתוֹ וְסִפּוֹ

וְאֵשׁ קָדְחָה בְאַפּוֹ וַתִּיקַד עַד שְׁאוֹל
וְאֵדְעָה כִּי אֵין זוּלָתְךָ לִגְאוֹל :

. . . .
. . . .

(דיואן, הוצאת שד"ל)

רבים נסו להעתיק איזה משיריו ללשונות אחרות להראות להעמים האחרים את יפים וחין ערכם, אבל כיין המשומר אשר לא יורק מכלי אל כלי מבלי אשר יאבד טעמו, כן גם בשירי ר׳ יהודה הלוי שוא כל עמל סופרים להעתיקם מלשוננו הקדושה בכל נעימותיהם ועצמת קסמיהם ולהבות האש אשר יחצוב משוררנו זה משמי קדשו בנשאו אל האלהים נפשו להתהלך בחקר שדי ולדבקה במדותיו, או בהתאמצו להכיר את היוצר ביצוריו או בהשתפכו לפניו במרי שיחו על יצר לב האדם או על גורל עמו כי ברע הוא — יתרון רוחו בכל הוא ובאשר יפנה שם ימצא את הרעיון הנכון ואת המלה הראויה ואת המפתח הדרוש לו בעד כל קוראי דבריו לפתוח סגור לבם ולאסוף אליו את רוחם ונפשם.

אבל החלק המובחר והמופלא שבשיריו הנעלים הם השירים אשר שר לארצנו הקדושה, הראוים להקרא בשם מיוחד: „שירי ארץ ישראל". — השירים ההם שר לעת זקנתו בהרבותו להתבונן אל דת קדשנו, ובהעמיקו חקר לבוא עד תכלית עיקרי אמונתנו הוסיפה נפשו לעוף במרומים ולהיות צופיה הליכות אל מלכנו בקדש. מעט מעט נוכח לראות כי לא נאוה למשכיל ירא אלהים להשתמש לעניני חול בלשון הקדש אשר בה נגלה כבוד האלהים ובה דברו אבותינו ונביאינו וקדושינו משנות קדם — ומאז והלאה נָדַר נֶדֶר להקדישה בצדקה ולשמור כבודה מחללו. רעיון לבו זה נשאהו בהלך נפשו גם אל ארץ הקדש; וכאשר הוסיף להתבונן אל כבודה ויקר ערכה מלפנים ומה שפרה נחלתה בשבת ישראל על אדמתו ומה שפלו נפלו גם שניהם בצאת ישראל ממנה לתעות בארצות נכר כשה פזורה ונדחה ובהשאֶה ארצו שממה כאם שכולה וגלמודה — כן רבו געגועיה לה כגמול על שדי אמו ותדבק נפשו אחריה ותכלינה עיניו לראותה. בספר הכוזרי שם ר׳ יהודה דברו בפי החכם היהודי הוא „החבר" ותבענה שפתיו תהלת ארץ הקדש בעמדו לפני מלך הכוזרים עד כי התעורר המלך וישאלהו: אם כה יקרה לו ארץ אבותיו, למה זה לא יכין פעמיו באמרותיו לבוא אליה ולחיות על אדמתה? על זה השיב החבר אמריו לו: הובשתני מלך כוזר והעון הזה הוא אשר מנענו כו׳ ואלו היינו מזדמנים לקראת אלהי אבותינו בלבב שלם כו׳, ואין דבורנו השתחוו להר קדשו והשתחוו להדם רגליו והמחזיר שכינתו לציון אלא כצפצוף הזרזיר שאין אנחנו חושבים על מה שנאמר (הכוזרי בהעתקת אבן תבון), באחרית הוכוח ההוא כאשר בא המלך בברית עמנו ויקבל עליו דת קדשנו יסופר לאמר, כי אמנם גמר החכם היהודי אמר לעלות לארץ הקדושה, וכל בקשות המלך אשר קשתה עליו פרידת מורהו לא יכלו עוד להטות לבו ולהשיב דברו אחור. בזה גלה המחבר תעלומות לבו

ומחשבותיו ורגשותיו אשר משלו ברוחו ובנפשו בעת ההיא.

בשימנו לב להתבונן אל מערכת שיריו אשר כתב בהכינו לבבו אל דרכו, תתפעל נפשנו בראותנו את יקוד חשקו אשר התלקח בלבו לארצנו הקדושה מיום ליום עד כי היה לאש פלדות ולשלהבת יה. המערכה הזאת מתחלת בשירים אשר כתב בעוד רגליו עומדות על אדמת ארץ מולדתו בספרד ונפשו נשואה למרחוק אל ארץ אבותיו מקדם. באחד מהם הוא קורא מרחוק לירושלים עיר הקדש לאמר:

יְפֵה נוֹף מְשׂוֹשׂ תֵּבֵל   קִרְיָה לְמֶלֶךְ רָב
לָךְ נִכְסְפָה נַפְשִׁי   מִפַּאֲתֵי מַעֲרָב:
הֲמוֹן רַחֲמַי נִכְמָר   כִּי אֶזְכְּרָה קֶדֶם
כְּבוֹדֵךְ אֲשֶׁר גָּלָה   וְנָוֵךְ אֲשֶׁר חָרָב:
וּמִי יִתְּנֵנִי עַל   כַּנְפֵי נְשָׁרִים. עַד
אֲרַוֶּה בְדִמְעָתִי   עֲפָרֵךְ וְיִתְעָרָב.
דְּרַשְׁתִּיךְ וְאִם מַלְכֵּךְ   אֵין בָּךְ, וְאִם בִּמְקוֹם
צֳרִי גִלְעָדֵךְ נָחָשׁ   שָׂרָף וְגַם עַקְרָב:
הֲלֹא אֶת־אֲבָנַיִךְ   אֲחוֹנֵן וְאֶשָּׁקֵם
וְטַעַם רְגָבַיִךְ   לִי מִדְּבַשׁ יֶעֱרָב:

(דיואן, הוצאת שד"ל)

בשיר אחר הוא קורא בהשתפך עליו נפשו לאמר:

לִבִּי בְמִזְרָח וְאָ־־   נֹכִי בְּסוֹף מַעֲרָב
אֵיךְ אֶטְעֲמָה אֵת־אֲשֶׁר   אֹכַל, וְאֵיךְ יֶעֱרָב?:
אֵיכָה אֲשַׁלֵּם נְדָ־־־   רַי וֶאֱסָרַי, בְּעוֹד
צִיּוֹן בְּחֶבֶל אֱדוֹם   וַאֲנִי בְּכֶבֶל עֲרָב?:
יֵקַל בְּעֵינַי כָּל־טוּב   אֶרֶץ סְפָרַד, כְּמוֹ
יֵקַר בְּעֵינַי רְאוֹת   עַפְרוֹת דְּבִיר נֶחֱרָב:

(דיואן, הוצאת שד"ל)

בקינתו הנפלאה הידועה בשם „ציון" תפעם רוחנו לרגשת לב המשורר בעזבו עליו שיחו בהביעו רוחו הקשה ואבלו הכבד ותאותו הגדולה למשואות עיר הקדש, ואם אמנם ידועה הקינה הזאת לכל אחד מאתנו בכל זאת לא נוכל להתאפק מהביא בזה אפס קצותה, להעיר את הקורא להתבונן אליה בפעם הזאת ולבוא עד תכונתה.

צִיּוֹן הֲלֹא תִשְׁאֲלִי לִשְׁלוֹם אֲסִירַיִךְ
דּוֹרְשֵׁי שְׁלוֹמֵךְ, וְהֵם יֶתֶר עֲדָרָיִךְ:
מִיָּם וּמִזְרָח וּמִצָּפוֹן וְתֵימָן שְׁלוֹם
רָחוֹק וְקָרוֹב שְׂאִי מִכֹּל עֲבָרָיִךְ:
וּשְׁלוֹם אֲסִיר תַּאֲוָה, נוֹתֵן דְּמָעָיו כְּטַל
חֶרְמוֹן, וְנִכְסָף לְרִדְתָּם עַל הֲרָרָיִךְ:
לִבְכּוֹת עֱנוּתֵךְ אֲנִי תַנִּים. וְעֵת אֶחֱלוֹם
שִׁיבַת שְׁבוּתֵךְ אֲנִי כִנּוֹר לְשִׁירָיִךְ:

. . . .

אֶעֱבוֹר בְּיַעְרֵךְ וְכַרְמִלֵּךְ וְאֶעֱמוֹד בְּגִלְ־־
עָדֵךְ וְאֶשְׁתּוֹמְמָה אֶל הַר־עֲבָרָיִךְ:
הַר־הָעֲבָרִים וְהֹר הָהָר אֲשֶׁר־שָׁם שְׁנֵי
אוֹרִים גְּדוֹלִים מְאִירַיִךְ וּמוֹרָיִךְ:
חַיֵּי נְשָׁמוֹת אֲוִיר אַרְצֵךְ, וּמִמָּר דְּרוֹר
אַבְקַת עֲפָרֵךְ, וְנֹפֶת צוּף נְהָרָיִךְ:
יִנְעַם לְנַפְשִׁי הֲלוֹךְ עָרֹם וְיָחֵף עֲלֵי
חָרְבוֹת שְׁמָמָה אֲשֶׁר הָיוּ דְּבִירָיִךְ:

. . . .

צִיּוֹן כְּלִילַת יֳפִי, אַהֲבָה וְחֵן תִּקְשְׁרִי
מֵאָז, וּבָךְ נִקְשְׁרוּ נַפְשׁוֹת חֲבֵרָיִךְ:
הֵם הַשְּׂמֵחִים לְשַׁלְוָתֵךְ, וְהַכּוֹאֲבִים
עַל שׁוֹמְמוּתֵךְ, וּבוֹכִים עַל שְׁבָרָיִךְ:
מִבּוֹר שְׁבִי שׁוֹאֲפִים נֶגְדֵּךְ, וּמִשְׁתַּחֲוִים
אִישׁ מִמְּקוֹמוֹ אֱלֵי נֹכַח שְׁעָרָיִךְ:
עֶדְרֵי הֲמוֹנֵךְ אֲשֶׁר גָּלוּ וְהִתְפַּזְּרוּ
מֵהָר לְגִבְעָה, וְלֹא שָׁכְחוּ גְדֵרָיִךְ:
הַמַּחֲזִיקִים בְּשׁוּלַיִךְ וּמִתְאַמְּצִים
לַעֲלוֹת וְלֶאֱחוֹז בְּסַנְסִנֵּי תְמָרָיִךְ:

. . . .

אַשְׁרֵי מְחַכֶּה וְיַגִּיעַ וְיִרְאֶה עֲלוֹת
אוֹרֵךְ, וְיִבָּקְעוּ עָלָיו שְׁחָרָיִךְ:
לִרְאוֹת בְּטוֹבַת בְּחִירַיִךְ וְלַעֲלוֹז בְּשִׂמְ־־
חָתֵךְ בְּשׁוּבֵךְ אֱלֵי קַדְמַת נְעוּרָיִךְ:

(העתקה מדויקת מהדיואן, הוצאת שד"ל)

מעט מעט הסכין ר' יהודה הלוי עם אדיר כל חפצו. זכרון ירושלים לא יתן עוד מנוח לנפשו. בכח דמיונו העז יתאר לו את עבודת ה' בהיכל קדשו בשנות קדם עד כי נצבה לפניו כבמחזה מבלי סור

עוד מנגד עיניו וגם בהקיץ גם בחלום עפעפיו יישירוה נגדי. באחד משיריו הוא מספר חלומו לאמר:

אֱלֹהַי! מִשְׁכְּנוֹתֶיךָ יְדִידוֹת
וְקִרְבָתְךָ בְּמַרְאֶה לֹא בְחִידוֹת:
הֱבִיאַנִי חֲלוֹמִי מִקְדְּשֵׁי אֵל
וְשַׁרְתִּי מַלְאֲכוֹתָיו הַחֲמוּדוֹת:
וְהָעוֹלָה וּמִנְחָתָהּ וְנִסְכָּהּ
וְסָבִיב תִּמְרוֹת עָשָׁן כְּבֵדוֹת:
וְנֶעֱמַתִּי בְּשָׁמְעִי שִׁיר לְוִיִּם
בְּסוֹדֵיהֶם לְסֵדֶר הָעֲבוֹדוֹת:
הֱקִיצוֹתִי וְעוֹדִי עִמְּךָ אֵל
וְהוֹדֵתִי, וְלָךְ נָאֶה לְהוֹדוֹת:

(דיואן, הוצאת שד"ל)

וזה שירו על חלום אחר אשר בו ראה מפלת מלכות ישמעאל:

נַמְתָּ וְנִרְדַּמְתָּ וְחָרֵד קַמְתָּ
מָה הַחֲלוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר חָלָמְתָּ?:
אוּלַי חֲלוֹמְךָ הֶרְאֲךָ שׂוֹנַאֲךָ
כִּי דַל וְכִי שָׁפָל וְאַתָּה רָמְתָּ:
אִמְרוּ לְבֶן־הָגָר: אֱסוֹף יַד גַּאֲוָה
מִבֶּן־גְּבִרְתֶּךָ אֲשֶׁר זָעַמְתָּ:
שָׁפָל רְאִיתִיךָ וְשׁוֹמֵם בַּחֲלוֹם
אוּלַי בְּהָקִיץ כֵּן כְּבָר שָׁמַמְתָּ:
וּשְׁנַת תְּתִיץ תְּתַּץ לְךָ כָּל־גַּאֲוָה
תֵּבוֹשׁ וְתֶחְפַּר מֵאֲשֶׁר זָמַמְתָּ:

. . . .

(דיואן, הוצאת שד"ל)

לאחרונה לא יכול עוד המשורר תת מעצור לרוחו, ויגמול פרי מחשבתו לעזוב את הכל ולשום לדרך פעמיו. אז תחל בלבו מלחמה כבדה בעבור חושיו בו: רגע תגדל עליצותו בזכרו כי עוד מעט ותבוא תקותו ועיניו תחזינה את משאת נפשו, ורגע תרב תוגתו כי קשתה עליו פרידתו מכל הנפשות היקרות אשר אהב סלה; שם נשקפה לו שמחת עולם בהגיעו אל מחוז חפצו היקר לו מחיים, ופה תאבל עליו נפשו בעזבו מקום מולדתו ואוהביו הרבים המתאמצים לעצרהו אתם והמזהירים אותו מלכת אל הארץ הרחוקה ומלעוף כצפור בודד על משואות חרבותיה. כל הרגשות האלה אשר התרוצצו בקרבו מתאר ר' יהודה לפנינו בידים אמונות לכל צבעיהם. עד כי כל קורא דבריו ירגיש בלבבו גם הוא את כל אשר הרה והגה המשורר בלבו הרגש. אחד מידידיו הוכח אליו מלים בשיר ומליצה ויגש לו עצומותיו להשיב אל לבו ולהנזר מחפצו הנעים, — על זה השיב ר' יהודה אמריו לו לאמר:

. . . .

דְּבָרִים אָרְבוּ תוֹכָם דְּבָרִים
וְתוֹךְ יַעְרַת דְּבַשׁ קוֹצִים כְּסוּחִים:
וְאִם כִּי לֹא שְׁלוֹם שָׁלֵם יְבֻקַּשׁ
בְּעוֹדָהּ מָלְאָה עִוְרִים וּפִסְחִים:
לְמַעַן בֵּית אֱלֹהֵינוּ נְבַקֵּשׁ
שְׁלוֹמָהּ, אוֹ בְעַד רֵעִים וְאַחִים:
וְאִם כֵּן הוּא כְּדִבְרֵיכֶם, רְאוּ חֵטְא
עֲלֵי כָל־כֹּרְעִים נֶגְדָּהּ וְשָׁחִים:
וְחֵטְא הוֹרִים שְׁכָנוּהָ כְּגֵרִים
וְקָנוּ שָׁם לְמֵתֵיהֶם צְרִיחִים:
וְתֹהוּ מַעֲשֵׂה אָבוֹת חֲנוּטִים

. . . .

נְשַׁחֵר אֶת־מְקוֹם שַׁחַת וְרִמָּה
וְנִטּוֹשׁ אֶת־מְקוֹר חַיֵּי נְצָחִים?:
הֲלָנוּ נַחֲלָה רַק מִקְדְּשֵׁי אֵל?
וְאֵיךְ נִהְיֶה לְהַר קָדְשׁוֹ שְׁכֵחִים?:
הֲיֵשׁ לָנוּ בְּמִזְרָח אוֹ בְמַעֲרָב
מְקוֹם תִּקְוָה, נְהִי עָלָיו בְּטוּחִים?:

. . . .

רְאֵה נָא גַם־רְאֵה דוֹדִי וְהָבֵן
וְסוּר מִמּוֹקְשִׁים צִנִּים וּפַחִים:
וְאַל תַּשִּׁיאֲךָ חָכְמָה יְוָנִית
אֲשֶׁר אֵין לָהּ פְּרִי כִּי אִם פְּרָחִים:
וּפִרְיָהּ כִּי אֲדָמָה לֹא רְקוּעָה
וְכִי לֹא אָהֳלֵי שַׁחַק מְתוּחִים:

. . . .

(דיואן, הוצאת שד"ל)

אחרי דברי מליצה וחן ותחנונים היוצאים מקרב ולב וערוכים לכתו היחידה, לנכדו אשר נקרא בשם יהודה כמוהו ולהמון אהוביו ורעיו היקרים, נמצא מערכת שירים נחמדים ונפלאים שנכתבו ממנו בהיותו

בדרך, בעברו ארחות ימים. בלב דוי ובנפש עגומה ישא עיניו אל ארצו ומולדתו אשר עזב לנצח, יזכור את צאצאיו מחמדי עיניו ואת המון אוהביו ותלמידיו אשר לא יוסיף עוד לראותם, יתבונן אל נפשו והנה הוא עצור בכלי עץ המשול כחרש הנשבר וצפוי לרגעים אלי אסון מרוח סעה מסער, מלהקות שודדים ומחיתו תהום רבה, ואל סביביו יביט והנה הוא נמצא לבדד בין עדת מלחים חשוכים והמון בוערים באדם העומדים מסביב לו, — אבל כל מחשבות תוגה אלה כצל תחלופנה בנשאו נפשו אל קצות ים, ששם יגיע אל מחוז חפצו ועיניו תחזינה את משאת נפשו, את הארץ אשר באהבתה ישגה תמיד, ואת המקומות הקדושים אשר לבו ובשרו ירננו אליהם זה כמה — אז ימצא לו תנחומות אל, נפשו ישובב ולפניו תרוץ דאבה. באחד השירים האלה הוא קורא לאמר:

לְךָ נַפְשִׁי. בְּטוּחָה אוֹ חֲרֵדָה.
לְךָ מִשְׁתַּחֲוָה תָמִיד וּמוֹדָה:
בְּךָ אֶשְׂמַח בְּעֵת אָנַע וְאָנוּד
וְלָךְ אוֹדֶה בְּכָל־נִיעָה וְנִידָה:
וּבִפְרוֹשׂ הַסְּפִינָה לַעֲבוֹר בִּי
כְּנָפַיִם כְּכַנְפֵי הַחֲסִידָה:
וְעֵת תְּהוֹם תְּהוֹם תַּחְתַּי וְתִנְהוֹם
כְּאִלּוּ מִקְּרָבַי הִיא לְמֵדָה:
וְתַרְתִּיחַ כְּסִיר אֶת־הַמְּצוּלָה
וְיָם תָּשִׂים כְּמֶרְקָחָה יְקוּדָה:
וְצִים כִּתִּים בְּבוֹאָם יַם פְּלִשְׁתִּים
וְהַחִתִּים נְחִתִּים בִּמְצוּדָה:
וְהַחַיּוֹת בְּחָרְפָּם לָאֳנִיּוֹת
וְתַנִּינִים מְצַפִּים לַסְּעוּדָה:
וְעֵת צָרָה כְּמַבְכִּירָה. וּבָנִים
עֲדֵי מִשְׁבָּר וְכֹחַ אֵין לְלֵדָה:
וְאִלּוּ אֶחְסַר מַאֲכָל וּמִשְׁתֶּה
נְעִים שִׁמְךָ בְּפִי אָשִׂים לְצֵידָה
וְלֹא אֶדְאַג עֲלֵי קִנְיָן וּבִנְיָן
וְלֹא עַל־הוֹן וְלֹא עַל כָּל־אֲבֵדָה:
עֲדֵי כִּי אֶמְשֶׁה יוֹצֵאת חֲלָצַי
אֲחוֹת נַפְשִׁי וְהִיא לִי רַק יְחִידָה:
וְאֶשְׁכַּח אֶת־בְּנָהּ פִּלַח כְּבֵדִי
וְאֵין לִי בִלְעָדֵי זִכְרוֹ לְחִידָה:
פְּרִי מֵעַי וְיֶלֶד שַׁעֲשׁוּעַי
וְאֵיךְ יִשְׁכַּח יְהוּדָה אֶת־יְהוּדָה ?:
וְנָקֵל זֹאת לְנֶגֶד אַהֲבָתֶךָ
עֲדֵי אָבֹא שְׁעָרֶיךָ בְּתוֹדָה:
וְאָגוּר שָׁם. וְאֶחְשׁוֹב אֶת לְבָבִי
עֲלֵי מִזְבַּחֲךָ עוֹלָה עֲקוּדָה:
וְאֶתֵּן אֶת־קְבוּרָתִי בְּאַרְצָךְ
לְמַעַן תִּהְיֶה לִי שָׁם לְעֵדָה:

(דיואן, הוצאת שד"ל)

במקום אחר הוא שואל לנפשו לאמר:

הֲבָא מַבּוּל וְשָׂם תֵּבֵל חֲרָבָה
וְאֵין לִרְאוֹת פְּנֵי אֶרֶץ חֲרֵבָה:
וְאֵין אָדָם וְאֵין חַיָּה וְאֵין עוֹף
הֲסָף הַכֹּל. וְשָׁכְנוּ מַעֲצֵבָה ?:
וּבִרְאוֹת הַר וְשׁוּחָה, לִי מְנוּחָה
וְאֶרֶץ הָעֲרָבָה לִי עֲרֵבָה:
וְאַשְׁגִּיחַ לְכָל־עוֹבֵר. וְאֵין כֹּל
אֲבָל מַיִם וְשָׁמַיִם וְתֵבָה:
וְלִוְיָתָן בְּהַרְתִּיחוֹ מְצוּלָה
וְאֶחְשׁוֹב כִּי תְהוֹם יַחְשֹׁב לְשֵׂיבָה:
וְלֵב הַיָּם יְכַחֵשׁ בָּאֳנִיָּה
כְּאִלּוּ הִיא בְּיַד הַיָּם גְּנֵבָה:
וְיָם יִזְעַף וְנַפְשִׁי תַעֲלֹז, כִּי
אֱלֵי מִקְדַּשׁ אֱלֹהֶיהָ קְרֵבָה:

(דיואן, הוצאת שד"ל)

בכלות נפשו לאחרית דרכו, למהר ולראות את המקומות אשר להם כלה שארו ולבבו, קורא נודדנו זה לאניתו בהתחננו אליה לאמר:

נְטֵה בִי אֱלֵי צֹעַן   וְיַם־סוּף וְהַר חוֹרֵב
וְאַסֹּב אֱלֵי שִׁילֹה   וְאֶל־תֵּל דְּבִיר חָרֵב
וְאֵלֵךְ אֱלֵי מַסָּעַי   אֲרוֹן הַבְּרִית. עַד־כִּי
אֲלַחֵךְ עֲפַר קִבְרוֹ   אֲשֶׁר מִדְּבַשׁ עָרֵב:
וְאֶרְאֶה נְוֵה נָאוָה   אֲשֶׁר שָׁכְחָה קִנָּהּ
וְנָדְשׁוּ בְּנֵי יוֹנָה   וְשָׁכְנוּ בְּנֵי עוֹרֵב:

(דיואן, הוצאת שד"ל)

ביאת ר׳ יהודה מצ״ימה, פגישת המשורר האהוב את המון מכבדיו ומעריציו אשר צהלו לקראתו בבואו, עצירתו שמה בהתודע אליו כל חכמי הארץ הנודעים בשם, עמל כל אלה בהעתירם אליו להשאר אתם בארץ ההיא אשר גם בה צפונים זכרונות מראש מקדמי קורותיו ודברי ימיו, תשובותיו על כל בקשותיהם ועתירותיהם, צאתו ממצרים ובואו לאחרונה אל מדבר יהודה, אל חרבותיו ושוממותיו בארץ הריסותו — כל אלה יחדו ערוכים בשירים נחמדים ושמורים בספר ה„דיואן" אשר כתב המשורר הנודד בעים רוחו ובהלך נפשו. השירים הנפלאים ההם מושכים את לב הקורא ומעוררים כל חושיו בו, והנה עיניו נשואות אל המשורר הנודד הנשוא ברוח אלהים אל מעון קדשו, ולבו הולך אחריו לנצור דרכיו וכל צעדיו לספור — ופתאם נטשו חבלי הקורא, נתקו מוסרותיו בהנתק מיתרי הכנור הנעים אשר בהם נקשרה נפשו; קול המשורר הקדוש נחבא, ר׳ יהודה הלוי נגרז מנגד עינינו לפתע פתאם, נדמה ואיננו ולא יכירנו עוד מקומו! כמו שער הוא בנפשו כי בבואו על אדמת הקדש לא קמה בו עוד רוח, כי צר לבו מהכיל המון רגשותיו כי התגברו ובסערה זו התפתחה נפשו ממסגרותיה ורוחו שבה אל האלהים.

מהמחזה אשר שויתי לנגד הקורא יכיר ארחות חיי ר׳ יהודה הלוי והליכות דרכו ומעלת רוחו בחקרי אלהיו ובשירי עמו, וידע על מה זה יקר שמו וזכרו בעיני כל יודעיו — כי צדק והשכל, יראת אלהים טהורה ואהבה לאומית עזה כמות יחדו התלכדו בו ולא התפרדו, יחדו נתנו קולם מכנורו הנעים והנפלא, עד כי נתבונן על כל מעלותיו כאחד ולא נדע לאיזה מהן ראוי היתרון ומה התכונה אשר תקשרנו אליו יתר מכלן.

כבר אמרתי כי בני דורו של המשורר ובני הדורות הבאים אחריו יחד הבינו יקר ערכו וישימו כבוד תהלתו — והנני להודיע בזה דברי אחדים מהמובחרים שבהם והיו מופת לכלם. ר׳ משה אבן עזרא המשילהו פעם בפעם לנביאי אל ולנעים זמירות ישראל. ר׳ יהודה אלחריזי בספרו „תחכמוני" נכבדות דבר בו בהגבירו ללשונו בסגנון משוררי ערב לאמר:

לְלֵוִי כֹּל יְקָר גֵּאָה וְנִקְוָה.
וְהוּא לִוְיַת פְּאֵר עַל רֹאשׁ מְשִׁיתָיו:
וְאִם זָרַח בְּחוּג מַעֲרָב מְאוֹרוֹ.
בְּמִזְרַח מָלְאוּ כֹּל צַר רְקָתָיו:
וּבְקֶרֶב שִׁיר שְׁבָחָיו שָׂם שְׁלָחָיו (?)
לְהִלָּחֵם וְשִׂיחָיו הֵם רְמָחָיו.
וְרַבִּים רוֹצְצוּ אַחֲרָיו וְנִלְאוּ.
מְצוֹא דַרְכּוֹ וְלֹא יָדְעוּ אֳרָחָיו.
וְהוּא בָא בַּחֲדַר הַשִּׁיר לְבַדּוֹ.
עֲדֵי צֵאתוֹ וְסָגַר אֶת פְּתָחָיו:
וְהָאֵל עַל שְׁעָרָיו שָׂם פְּסִילִים.
וְהוּא שִׁבַּר בְּיַד שִׂכְלוֹ בְּרִיחָיו:
וְהִצְמִיחַ בְּטַל מִלָּיו צְמָחָיו.
וְהִפְרִיחַ בְּמֵי שִׂכְלוֹ פְּרָחָיו:
וְצָרוּ הַלְּבָבוֹת מֵהֲדָרוֹ.
כְּמוֹ קָצְרוּ לְשׁוֹנוֹת מִשְּׁבָחָיו:
וְיוֹם עָרְכוּ חֲכָמִים מִלְחֲמוֹת שִׁיר.
יְהוּדָה הוּא אֲשֶׁר גָּבַר בְּאֶחָיו:

(תחכמוני)

משורר אחר הוא ר׳ אברהם הבדרשי (על שם „Beziers" עיר מושבו בדרום צרפת) אומר להלוי כי הוא תומיה ואוריה של שירת ישראל. תהלות כאלה השמיעו עליו הרבה משוררים ומבקרים, חכמים ויודעי עתים, פילוסופים ומטיפים שהיו בדורות ההם, יחד השתוממו והתפלאו כל שומעי שמע המשורר הגדול אבו־אלחסן הקאשט־לי; אבל ערכו האמתי נגלה רק בדורותינו אלה, בהחל רוח הבקרת הנאמנה לפעם את חכמי זמננו אשר החיו את לשוננו בספרותנו החדשה, בקום בתוכנו חכמים ומבקרים כרפאפורט, צונץ ולוצאטו וכו׳. ביותר הפליא לוצאטו לעשות — כי בהוציאו לאור שירים הרבה ב„בתולת בת יהודה" וב„דיואן" ובבארו אותם בטוב טעם ודעת, פקח עינינו לראות את האור הנעלה הגנוז בם ולבוא עד תכונת נפש מחברם הנעלה. אחריו הרבו רבים וכן שלמים להודיע בקהל מעללי ר׳ יהודה ולספר לאחרים תהלתו, בו דברו החכמים הגדולים, הרר״מ זקש א. גייגער, צונץ, קעמפף, גראֶטץ וזולצבאך בגרמניא, ד. קויפמאנן היושב כעת בהונגריא, ובענעדעטטי אשר באיטליא. והנני להביא מעט מזעיר מדבריהם.

„כל שיריו — אומר צונץ — כוללים בתוכם חן „וחום ורגש נאמן ... בהתלבש רוחו הרב במלים „מעטות, תחזינה עינינו במעשי המשורר מפלאות אל „מסתתר — כי חלקי שירו כמו ינועו מעצמם ובאפס יד „היה יהיו לנפש חיה. אכן רוח אלהים היא עושה „דברו באיש כזה, אשר לב טהור ברא לו ואש ה׳ „מן השמים יוקדת בו, כאש התמיד הבוערת על

„מזבח הקדש, לנצח לא תכבה ולדורות עולם לא
„תמות גחלתה. זה חלק משכיל ירא אלהים אשר
„בצדקתו וחכמתו יחיה! כשושנה נחמדה אשר ריחה
„ויפיה ממנה יהיו לה, וככל מחמדי הבריאה אשר לא
„תשאל עדייה מחוצה לה, כן נפשו היא הנשקפה
„לנו משירתו בשכל מליה ובנעים צלצול חרוזיה".

חוקר אחר המתחקה על שרשי בת שירתנו בשנות הבינים. הר"ר מיכאל זקש מברלין, נשא משלו על ר' יהודה הלוי לאמר:

„בין משוררי עמנו בספרד הבי נכבד הנהו
„ואהוב וחביב ונחמד מכלם ועוד בשנות קדם הבירו
„ערכו ויפארו שמו וירוממוהו על הכל... אמנם נפלא
„ר' יהודה מכלם בהלך נפשו וביקוד אהבתו לעמו
„ונחלתו, ללאומו ואמונתו, וזו אשר עוררה גבורתו
„בשירי קדשו ובחקרי אלוה עושהו. לבו ובשרו ירננו
„אל תולדות עמו וקורותיו מקדם, ואל כל אשר יהיה
„רוחו אהבתו זו לעמו תנהחו אף נפשו בקרבו
„תשחרהו ובתלאותיו תָּלַן עינו. אך זה משורר
„לאומי בכל לבבו ובכל נפשו מאין כמוהו! וכל
„אשר קצרה בינתו ממצוא פתרונים לשאלה העמוקה:
„איכה יוכל עם מפוזר ומפורד בכל הארצות ובכל
„הגוים להחשב ללאום, והכי יש מולדת אבות לעם
„נע ונד? הוא ימצא לו תשובה נבונה וקימה במעשי
„המשורר הגדול הזה, תשובה ישרה ויקרה וחביבה
„ונאמנה מתשובת החכמים החדשים מקרוב באו,
„המתאמרים לקרב קץ ישעם בהתכחשם לעמם
„ובהשכיחם מלבם זכרונותיו ודברי ימיו והעתים אשר
„עברו עליו מאז ומקדם".

הרך בשנים ואב בחכמה ר' דוד קויפמאן מפעסט הביע רוחו במאמר נכבד המקודש לר' יהודה הלוי, ואלה קצות דבריו:

„עמודי האמונה והלאומיות אשר עליהם נשען
„כל בית ישראל והם חידת תכונתו ועמדתו וקיומו,
„הם גם החידה הנמצאה ברוח ר' יהודה הלוי.
„אהבתו לארץ הקדש, לארץ מולדתנו הנאבדה
„ממנו ועודה לנו, היא יסוד מוסד לאמונתו, הנקיה
„מכל הזיה טפלה, ואמונתו זו תשגב אהבתו ותאציל
„עליה מאורה וישעה, תרב ענותו ותכבוש כעשו
„בחום לבו, תסוב תנחמהו ועל ברכיה תשעשעהו.
„רוח אלוה מלא מאלה בא לו בשיריו הנפלאים,
„בהם נשתומם לראות איך כל רגש דק כערפל קל
„כרוח המרחפת במוצאי בקר וריח לו כיין המשומר
„בענביו — נצב כמו חי לנגדנו ובחמודותיו תלן עינינו;
„בהם נראה איך כל מערכי לב ומשאות נפש
„יכולים להמסר לעין רואה ואזן שומעת. שפת ציון פתחה
„לו אוצרה הטוב ותגל לפניו כל צפונותיה וסגלותיה
„היקרות".

תהלות ותשבחות כאלה וכאלה אוכל לשוות לנגד הקורא, למען דעת איך הבירו בל יודעי בינה ערך ר' יהודה הלוי ויוקירו שמו מאד, ועוד יותר יש להתפלא — כי המשורר הקדמון הזה אשר חי במאה השתים עשרה, מלבד אשר לא אבד שמו במשך שמונה מאות שנה וחצי שעברו, עוד גדל ועלה למעלה! והדבר ברור כשמש, כי כאשר יוסיף עמנו להכיר את עצמו להתבונן אל קורותיו וללמוד היטב לדעת זכרונותיו בספרי קדמונותיו — כן יגדל וירום שם משוררנו הקאשטילי ויבורך זכרו לעד ולעולם.

עוד אחת עלי להגיד באחרית דברי, כי משורר נפלא שהיה בזמננו, אשר במעלות רוחו וכחו הגדול והנפלא ראוי היה למלא בתוכנו מקום ר' יהודה הלוי במקצוע השירה הלאומית, ואשר מסבות התהפכו בתחבולותיהן וישאוהו וירחיקוהו מעל גבול ישראל — הפליא לעשות ציונים למוזכרת המשורר ההוא אשר עותד להיות לו למופת. הנני מדבר בהיינריך היינע, אשר — כידוע עתה — למרות מסוה הכפירה אשר שם על פניו, שמר בלבו אהבה ויראת כבוד לעם ישראל ולתורתו הנאורה וימים ושנים נשא את נפשו לחזות חזון עברי=לאומי אשר קראהו בשם „הרב הבכרכי". ואחרית דבריו היו לפני מותו לאמר: „Ie suis revenu à Iehova,, (הנה שבתי לאלהי ישראל). המשורר הזה הקדיש שיר נפלא למוזכרת ר' יהודה הלוי. ושם נאמר:

. . . .

אָכֵן שַׂר הַשִּׁירָה הוּא וּלְגָדְלוֹ אֵין חֵקֶר,
מוֹפֵת דּוֹרוֹ בְּלַפִּיד אוֹרוֹ זֶה כּוֹכַב בֹּקֶר;
מָאוֹר וּמְנוֹרָה נִפְלָאָה וּגְדוֹלָה
בְּטָהֳרַת הַקֹּדֶשׁ לִקְהַל הַגּוֹלָה.

מִשְּׁמֵי זִמְרַת־יָהּ עַמּוּד הָאֵשׁ יָהֵל
וּבְאָרְחוֹת אֵיד, לִפְנֵי מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל;
בִּישִׁימוֹן הַגָּלוּת הוֹלֵךְ נוֹסֵעַ
וּמִיָּדוֹ קַרְנַיִם וְאוֹר זוֹרֵעַ.

תַּמָּה וּבָרָה אִי כֶּתֶם וָדֹפִי,
שִׁירָתוֹ כְּנַפְשׁוֹ כְּלִילַת הוֹד וָיֹפִי;
הַנֶּפֶשׁ הַזֹּאת עֵת יָצַר אֱלֹהֶיהָ,
שָׂמַח בְּפָעֳלוֹ וַיִּתְעַנַּג עָלֶיהָ

וַיִּשַּׁק אֶת הַנֶּפֶשׁ הַנָּאוָה וּנְעִימָה
וּנְשִׁיקַת אֱלֹהִים בְּהוֹדָהּ וּבְעֻזָּהּ
בְּכָל שִׁירֵי הַמְשׁוֹרֵר הֵד לָהּ פְּנִימָה
וַיִּקְדִּישֵׁם קֹדֶשׁ בְּחֶמְדַּת־יָהּ הַגְּנוּזָה.
(יהל"ל)

הנה כן נחזה כי רוח המשורר הקאשטילי היא רוח הלאום העברי אשר תחייהו, ועל כן נצחי הנהו גם הוא וכעמו ישראל אשר אהב סלה כן גם שירתו הנפלאה תשאר לעד כמעין נובע מים חיים, כי מוצאם מעמקי מקור ישראל אשר לא יכזבו מימיו, מקרב העם אשר רוחו ולבבו לא יחלפו עד עולם. שירת ר' יהודה הלוי היתה גם תהיה תמיד לעמנו למקור חיים להשיב נפשו ולהחם לבבו ולהשיבו לתחיה — ובכל מקום אשר לב עברי דופק בחמו והרוח תתפעם ברגש נאמן לעם ישראל והנפש המשכלת תתעורר להקור ולהבין אל עיקרי דת קדש ופעולתה וחלקה בישוב העולם והשכלת בני האדם — שם תמיד קול רעש גדול אדיר וחזק יקרא את הקריאה: „ברוך שם כבוד ר' יהודה הלוי ויהי זכרו קדוש בישראל — כי רוח עמו דבר בו ומלתו על לשונו!".

*) החרוזים האלה נמצאים בהעתקה שׁינה מעט, בהשיר הספורי של היינע אשר העתקהו הנחמד מאת הד"ר המשורר שמ"ר ימצאוה קוראים בהכנסת בחלק השירי. המו"ל

מִגְדַּל הַמֵּאָה

מאת

וואלף יעבץ

לו היה ככל הגוים בית ישראל, עם אשר אחרי עיניו לבו הולך, ולו היה במלא רחב הארץ ארבע אמות מיוחדות לו לבדו להתקין שם בנין עדי־עד, כי עתה היה לו לבנות מגדל גדול למראה, מגדל כלול ביפיו, בהוד צלמי גבורי ישראל השנים אשר זה מעט מת האחד אחרי אחר מלאת לו מאה שנה, ולאחד מלאו מאה שנה ליום מותו, ולחצוב באבן את פרשה גדולתם זכרון לדור אחרון.

אך חק לישראל הוא לבלתי עשות נפשות לצדיקים באמרו, כי מעשיהם הם הם זכרונם. על כן ככל אשר הוא בונה בארצות גלותו מזבח לאלהיו בשברון לבבו, כן משפטו מיום היותו עד היום, להציב ציונים לגדוליו רק בקרב לבו, והיא שעמדה לו, כי בכל הקרח הנורא אשר אכל את יעקב לא היו רגשותיו לאבן, כי רותחים המה מֵחֹם המשתמר במקום המשומר ובא גם מן הקפאון גם מן המזיקין המתגרים ומקנאים בתפארת ישראל.

כמשפט הזה אנחנו אומרים לכונן את „מגדל המאה" לזכר רב טוב אשר פעלו בן־מנחם ומונטיפיורי בקרב עמם, בספרנו את המעשים שנעשו בשמם ועל פיהם ממות זה עד מות זה, מ מ ש ה ע ד מ ש ה.

„ממשה עד משה", שם זה נאה לקרא למאת השנים האחרונות האלה, לתקופה אשר שתי קצותיה הנה בן־מנחם ובן יוסף אליהו, כי שני המאורות הגדולים האלה, זה בחכמתו וזה במעשיו, ושניהם בַּעֲנַוַת צדקם, היו לאותות ולמועדים לקבוע שנים ולחשב תקופות בספר תולדותינו.

אך תחת עשותנו נחת רוח לנשמת הצדיקים, אל נא נחבל ענוים אלה בדברים הקשים להם כמחט בבשר החי, למנות אותם שלישי ורביעי בקדש לאדון הנביאים, דברים אשר לו היתה אזן הנכבדים האלה פקוחה, כי עתה מיחו בידנו מחאה גמורה על אשר לכבודם ערבנו את לבבנו לנהוג קלות בדבר היקר בעיניהם פעמים אין מספר מכבודם, בזכרון איש האלהים אשר לגדולתו אין חקר בעיני כל איש נאמן לתורת אלהיו כפלוסוף העברי והשר העברי.

ולא על אלה בלבד נאמר ככה, כי גם אם נשים את הרמב"ן ז"ל משנה לבן עמרם נשגה הרבה מאד, כי מי בעל נימוס שפרקו נאה בהלכות דרך ארץ יגיד שבחו של חכם בפניו ויענה כחשו בפניו בנשימה אחת ובדבור אחד ולא יאשם? אלה הם דברי רבינו משה על משה רבינו: „היסוד השביעי: .... כי הוא אביהם של כל הנביאים ואשר היו מלפניו ואשר קמו מאחריו כלם הם תחתיו במעלה, והוא היה הנבחר מכל מין האדם וכו' וכו'" (פי' המשניות סנהדרין פ"י), ועתה אם ישמע ראש חכמי הגולה זה, אשר דבריו ודעותיו הן הן כל עצמו וכל ערכו בעיני עמו, את קלוסו עולה מתוך עקירת דבריו ובטול דעותיו, מה יענה על זה? כל מה שאתה משבחני אתה פוגמי, אין זה מברך אלא — מְנָאֵץ.

כן הדבר, כל עצמו וכל ערכו של הנשר הגדול אשר צרר בכנפיו את רוח כל בית ישראל כלו, הן הן דעותיו שהנחיל לנו בספריו הנעלים. הן אמנם כי הרבה לעסוק בצרכי צבור ואת כבודו הגדול בעיני מלך ושרים שם לכלי חפץ בידו להועיל לבני עמו, בכל זאת לא במעשיו עשה לו שם עולם כי אם בדעותיו בלבד, הוא היה סגן התורה, הסגן הממונה על אוצרות הרוח.

ובכן שונות אָרחות הרמב"ם ז"ל גם בְּמִינָן גם בשעורן מארחות אנשי השם אשר בהם אנחנו עסוקים. דרכו היתה דרך הרוח, ובראותו כי נפשו עולם מלא הוא, עולם שכלו טוב, עמד והקדיש את עולמו זה כמעט בעודנו נער להורתו, לאמר: לרוח בני עמו לכל מחלקותיה. לא יד הזמן היתה בו כי אם חפצו היה לו לקו וטעמו למשקלת בכל אשר עשה לעמו. ובכל אשר הוסיף עץ הדעת זה לעשות פרי בכרם בית ישראל לא לצמוח הוסיף, כי אם להסתעף, כי חכמתו בקרבו תהומה נתנה על כן רוח דעת וחשבון (בעוואוססט־זיין) היא הרוח השפוכה על כל יצוריו, כי מנעוריו עד יום מותו היה הוא המעורר (איניציאַטאָר). לא כן הפלוסוף בן־מנחם והשר מונטיפיורי, הם לא הלכו בגדולות כאלה בימי עלומיהם. זה נכנס לבית רבו ופירש לחכמה, וזה נכנס לבית הספר ופירש לדרך ארץ, ועל לבם לא עלה להיות נותני נשמה לעם ויוצרי רוח בקרבו, ולולא הזמן שבא בטרוניא עם כבוד הדת וצרכי הצבור, כי עתה השתקע בן־מנחם בחקרי לבו ומונטיפיורי בגמילות חסדיו מבלי תת ענף ושאת פרי על אדמת בת עמם. ולולא הזרקר שטן בדמת לאוואטער, קָאֶלבֶּבֶי, „ושוחר האור והאמת", ולולא קם האיש הנעלה דאָהם ליועץ נדיבות, כי עתה במות בן־מנחם מתו עמו דעותיו הטהורות על רוממות עמו, ואלמלא גזרות רעות שנתחדשו על הצבור, כי עתה לא הראנו השר מונטיפיורי את כחו ואת גדלו ואת־טובו לבית ישראל. המה הגבורים אשר

כרבות פחד המלחמה ועקת אויב, כן יאמץ לבם וכן יגדל כחם.

על שניהם הוא אומר: אין השם מתיחד על הצדיקים בחייהם, כי מפני שמעשיהם הם זכרונם, והזמן גרם למעשיהם שיבאו, והאדם כל עוד אשר הוא חי מעשיו רופפים בצורתם מפני רוח החיים המתחוללת עליהם על כן אין שמם נחתם ואין מעשיהם נטבעים למטבע מהלכת בין בני עמם בלתי אם ביום מותם, ביום אשר אין עוד תוספת מצויה ואין שנוי נוהג בילידי רוחם וביצירי כפם. ועל כן גדולים צדיקים במיתתם יותר מבחייהם כי שעת מיתתם היא שעת סיור נכסים לגנזי החכמה והצדק אשר גנזו בחייהם להורישם לדורות עולם, ועל פי הדברים האלה יש לנו לקבוע את המולד לתקופה האחרונה: ט"ז מנחם אב תרמ"ה, ואת מולד התקופה שלפניה: י"ב טבת תקמ"ו.

א.

בשנים עשר לחדש טבת תקמ"ו נאסף אל עמיו בברלין הפילוסוף העברי רבי משה בן=מנחם מדעסוי בשנת החמשים ושמונה לימי חייו:

האנשים אשר התנשאו לאפיטרופסים על העזבון הרב אשר הניח, ירדו לבית גנזיו, בדקו ומצאו כי ששה קנינים קנה משה בעולמו ובהם רצה לזכות את ישראל, ואלה הם:

א) טהרת לשון הקדש.

ב) יסוד בתי ספר.

ג) חפץ והשתדלות לזכוי אחיו בזכות אזרח, (עמאַנציפּאַציאָן).

ד) תרגום התורה, תהלים ושיר השירים בשפת אשכנז.

ה) קדוש שם שמים ברבים בקיום מצותיו לעיני העמים.

ו) ודעותיו על היהדות.

המנין הזה, אף כי לא בפירוש נאמר, עולה הוא מכלל דברי כל הסופרים המתהללים בשמו.

אך לו שמו לב להבדיל בין קנין גמור לעסקי שותפות ובין שותפות לפקדונות, כי עתה לא הקימו את שם המת על כל הקנינים האלה ויבררו את מה שאינו שלו מתוך מה שיש לו, ומכבוד עשרו לא נגרע בכל זאת מאומה, כי הכל הולך אחרי רוב הענין ולא אחרי רוב המנין.

טהרת לשון הקדש אמנם ראויה היתה שתנתן לישראל על ידו, כי בהיות חקות הטעם ומדות היופי מוטבעות ברוחו כמעט מבטן אמו, על כן בבוא שפת עבר אל קרבו בשחר טל ילדותו, קלטה מטוב טעמו,

והמעט אשר שב לצאת מקרבו אמנם יצא טהור ומזוקק. אך מעט מזעיר היו שיריו ומאמריו הכתובים עברית ובטלים במעוטם בהמון כתביו שכתב אשכנזית, אשר השפה הזאת היתה לכלי חפץ בידו, להראות העמים והשרים את יפי יצירי שפת עבר אשר יצרה רוח ישראל מאז היותו לגוי עד ימי הבינים, ואשר על כן תרגם בה את שלשת כתבי הקדש האמורים, דוגמאות מחכמת בעלי התלמוד (פּראָבען ראַבבינישער וויזהייט), ופיוטים מר' יהודה הלוי ומר' ידעיה הפניני, מלבד ספר ירושלים, תמצית דיני ממונות של ישראל והקדמתו להעתקת ספר תשועת ישראל לר' מנשה בן ישראל, אשר בכלם היה חפצו לפאר ולרומם את כבוד תורתו ועמו, וככל אשר יגדל כבוד רב סעדיה וחבריו בעיני ישראל אף כי כתבו דבריהם בשפת ערבית, כן לא יעלה על לב איש הוגה מישרים לפגום בכבוד בן=מנחם על כתבו אשכנזית, כי את לשון עמו אהב בכל לבו וידע בכל עמקי העלומותיה, אך סופר מהיר לא היה בה בכל אשר הודה בפה מלא באחד ממכתביו להירץ הומבורג לאמר: „רק אחד ידעתי מכל חכמי עמי אשר יביע את מחשבותיו בעטו כטוב בעיניו, הלא הוא המחבר „דברי שלום ואמת", „גם עלי יכבד בכל עת להעלות מחשבותי על הכתב".

האחד אשר אותו יחד בן=מנחם, הוא איש ירא ושלם הרב ר' נפתלי הירץ וויזיל אשר באמת יחיד היה בשפתו הצחה לא רק ברורו, כי אם עד היום כמעט אין שני לו. מחסור ואונס לא ידע בשפתו והרוך והנוח היו לו סגולה. רוח המקרא היא הנשמה אשר תחיה את כל שיריו, ובדברו על דבר חכמת בינה או תוכחות מוסר היו אצלו שפת המקרא ולשון המשנה למוצק אחד בעל מדה וקצב, אשר לא נראה עוד כמוהו ליופי. בשנת תקכ"ה החל החכם הנכבד הזה להוציא את ספריו „הלבנון" ו„גן נעול" אשר תכליתם היא לעורר את הקוראים להשכיל אל דברי התורה בטוב טעם ודעת, להתבונן אל רוח החן המרחפת עליה ממעל ולהביט נפלאות במצפוניה אשר חשפו חכמי המשנה והתלמוד ברוח קדשם, ואם אמנם כי יש אשר האריך במקום שאפשר היה גם לקצר, בכל זאת מי לא יודה כי חדשות נראו בספרים אלה אשר לא נגלו מלפניו גם בחקי הלשון גם בכלכלת החקירה הזאת גם בשפה ברורה ונמלצה. על כן יצא לו שם בכל תפוצות ישראל, עד כי בשנת תקכ"ח לא נמצא בידו אף ספר אחד באיטליא ובפולין („זכר צדיק" בסוף שירי תפארת), כי גם גאוני פולין התמימים והצדיקים, גם רבני איטליא אשר רבים מהם החלו כבר לפקפק בימים ההם, השיבו יחד את נפשם העיפה בבאר החיים אשר כרה להם המחוקק הזה.

למראה שיריו הזכים המלאים תם ונחת, חן ויופי, כנפש אביהם מחוללם, אשר עשו להם כנפים בכל מקום אשר דבר ישראל מגיע, התעוררו בחורים לנסות לעשות גם הם כמוהו, עד כי נוסדה בקאֶניגסבערג בשנת תקמ"ג „חברת דורשי לשון עבר" אשר במכתב מלא הדרת כבוד שמה אותו לה לאב ולראש, אף הוא נעתר לעמוד על ימינם ולסמכם כל עוד אשר ישמרו את לשון הקדש בקדושתה לבלתי חללה בלצון וקנטור, עגבים ומיטולוגיה, כל עוד אשר תהיה למבטח עז ולכלי חפץ לתורה הכתובה והמסורה אשר היא היתה כל חיי רוחו ושמחת גילו. ובכן היה הוא האב לשפה העברית הנוחה והמזוקקת אשר אצלה מרוחה ברב או במעט על כל כותבי עברית בישראל, ומי יודע אם לא שמו בני ישראל אז את עיניהם לעשות את טהרת שפת אבותיהם קבע, לולא נפל אז דבר בישראל אשר הפיל אור פני החכם הזה על לא חמס בכפו, ועמו גם את אור פני בת שעשועיו, שפת הקדש אשר גדלה בחיקו.

בשנת תקמ"א יצאה מלפני הקיסר יוסף השני מלך אויסטריה פתשגן כתב הסבלנות (טולרנץ-אֶדיקט), להסיר מעל ישראל את החרפה אשר טפלו עליהם האפיפיורים והמלכים אשר היו לפניו, להתיר להם כל מיני עבודה, מלאכת מחשבת ועבודת האדמה, וליסד בתי ספר מסודרים בקרבם. רבי נפתלי הדומה לכנור דוד אשר בגעת בו רוח מנשבת היה מנגן מאליו, כשמעו כי רבני הקהלות לא ישישו לקראת הפקידה הזאת ויש אשר יחשבוה כגזרה, קם ויכתוב מאמר „דברי שלום ואמת", ובו הוכיח בהשכל ודעת כי מצוה על כל אדם מדברי תורה ומדברי סופרים ללמוד לשון ומדע, ולפי דברי חכמי התלמוד דרך ארץ קדמה לתורה, כי התורה היא מעלה יתרה על כל חכמת אנוש וכל הפחות בחשיבות קודם בזמן, וכי יש לישראל לגל את חרפת העמים מעליהם בהעבירם את הלעז המגומגם והמעורבב מתוכם ולהנחיל את בניהם שפה ברורה וצחה, את שפת עם הארץ אשר בקרבו הם יושבים, לבלתי יאמרו עוד בגוים עם נלעג לשון אין בינה בית ישראל. במאמר ההוא הציע לפני הקהלות כי מלבד המקרא והתלמוד ילמדו בניהם בבית הספר גם ראשי פרקים מדברי הימים, ערך הארץ (געאָגראַפֿהיע) ושפת הארץ בדקדוקה. מי ישמע דברים אלה הנבוחים גם מצד עצמם גם מצד צאתם מפי איש תם וישר כרבי נפתלי, ולא ישמח עליהם? מי לא יודה כי יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ? והלא גם הוא עשה את התורה עקר ואת הלשונות והמדעים מכשירים לה. ובכל זאת נמצאו אנשים אשר גם הם המימים וישרים ואשר בכל אהבתם את התורה לא טח לבם מהשׂכיל כי שׂפה מדוקדקת טובה ממגומגמת, ומדע מסכלות „וכל תורה שאין עמה מלאכה אין סופה להתקיים", את כל אלה ידעו היטב גאוני פולין הבקיאים במשנתם, ובכל זאת ראו שלומי אמוני ישראל אלה כי דעה נשקפת לתורת עמם מן הטובה הזאת, ועל כן קראו לריב.

בדבר הריב הזה צדקו דברי המאמר אשר חבב בן-מנחם „אע"פ שהללו מתירין והללו אוסרין אלו ואלו דברי אלהים חיים". רבי נפתלי ראה את הדבר מצד עצמו ותדבק נפשו בו כי אין חבר נאה וזווג עולה יפה כתורה ודרך ארץ, ורבני הדור ראוהו במתכנתו אל דורם וידעו או הרגישו כי אם יעתק עם שלם פתאום אל מעמד חדש יְבֻלע לו ויאמרו: לאט לי לנער! אך בעת אשר ר' נפתלי ורבני זמנו נפלגו בעולם הזה, עשו שלום במרומים רוח הדעת אשר נחה על ר' נפתלי ורוח יראת ה' השפוכה על הרבנים ויתוכחו יחד כאלהי ישראל ומשה עבדו בשעה שישראל היו דומין לבן מלך שעמד מחליו, אז אמר לו פדגוגו: „ילך בנך לאַסכולי [בית הספר]" אמר לו המלך: „עדיין לא בא בני בזיוו שנשתנה מחליו, אלא יתעדן ויתענג בני במאכל ובמשתה, ואחר כך ילך לאסכולי, כך ישראל יש בהן בעלי מומין משעבוד ועדיין לא בא זִיוָן משעבוד" (מדרש חזית פ' סמכוני באשישות), גם ישראל בימי ר' נפתלי והרבנים החולקים עליו היה „משתנה מחליו" אשר חלו בו אויביו, „בעל מום משעבוד", ועל כן צפו הרבנים ברוח בינתם כי אם ישתו בני עמם מעט מכוס חכמת הגוים, יתהוללו ויתגעשו, הלשון הנכריה תדיחם בחלק שפתיה עד כי ימירו את כבודם, כאשר כן היה לחרפתנו ולבשתנו, ובכן לא שתומי עין היו הרבנים כי אם חכמים הרואים את הנולד.

אך גם כבוד רבי נפתלי במקומו עומד, כי אחרי כונת הלב הם הדברים, ולולא הוא אשר אצל מרוחו על בתי הספר, כי עתה עוד הוסיפו הרע באי שעריהם, כי בימי המעל אשר מעלו רוב בני עדת ברלין באלהי אבותיהם, לא עזב אף איש מכל אלה אשר שפת עבר נטע שעשועי נפתלי נגעה בלבם, את עמו ואת אלהיו. אך אם לא היו מעשי נפתלי ראוים לשעתם, לפי דעת הגאונים כי דורו בעל מום היה משעבוד, ראוים הם לדורנו, אשר אף כי עוד לא נשבר עֻלו גם מצוארנו, בכל זאת טעם טעם גם מעט מפרי זכות אזרח, ואף כי תאב הוא לו איננו להוט אחריו, כי יודע הוא כי גם אחרי התעדנו והתענגו בצל ענני כבוד של מלך חסיד, בא עמלק וילחם עם ישראל ברפי-ידים במלחמת רפידים זאת ראה ישראל כי אהבת עמים משענת קנה רצוץ לו וכי רק

כשהוא מסתכל כלפי מעלה אל רום מולדתו הוא מתגבר ואם לא הוא נופל. עתה בא בו זיוו כי מראהו והליכותיו יענו בו כי יודע ערכו הוא ועתה דבר הפרגוג דבר בעתו הוא „ילך בנך לאסכולי", אך לאסכולי המיוחדת לו שתורתו ומצותיו היא עקר בכל אשר חפץ ר' נפתלי בשעתו ובכל אשר אפשר לנו בדורנו, אפס כי לדבר על פרשת דברי האסכולי העתידה יצר גבול מאמרנו זה.

גם בדבר הזה, בדבר בתי הספר, נצב בן־מנחם מרחוק, אף כי השתתף בצער ר' נפתלי גם שמח לקראת תקון זה, בכל זאת לא עשה מאומה, אולי צפה ברוח חכמתו כי חבלי לדה אלה יהיו קשים לישראל, על כן אמר בלבבו „יתקיים העולם באחרים". כי במקום שראה רבי נפתלי בְּחֻמּוֹ ובְתֻמּוֹ גזרות טובות ישועות ונחמות, ראה הוא גזרות סתם ופתשגן כתב הסבלנות היה בעיניו כמתנה שלא בעין טובה (גראֶטץ XI 95), ועל כן בפנות ראשי קהלות אטליה בעצת נציב קיסר אוסטריה הגראף צינצענדארף אל בן מנחם בדבר סדר הלמוד, יעץ אותם ב"מ לפנות אל ר' נפתלי.

בעצתו זאת הוכיח ב"מ כי ר' נפתלי הוא אבי דבר התיסדות בתי ספר ולא הוא, ככל אשר הודה במכתבו להירץ האמבורג כי נפתלי הוא ראש מליצי ישראל בדורו ולא הוא, ובכן אם אמת בפי מלך החכמים כי נותן לעשיר אך למחסור, יש לנו לקיים בזה השבת אבדת שני הקנינים האלה: טהרת לשון הקדש ויסוד בתי הספר לבעליהם הראשונים, לרבי נפתלי.

הרבה יתר מאשר השתתף בן־מנחם בדבר עלוי הסגנון ותקון בתי הספר, נעשה שותף בדבר הזכוי, ואם כי על הזכוי בכללו היתה דעת ב"מ כי לא יֻקַּח בידי היהודים כי אם יֻתַּן להם מידי העמים ועל כן יש להם לגרום ולצדד ולסבב ולהציר ולא לרחוק את השעה (בראָקהויז אויסגאַבע 640 V), בכ"ז היה הוא המעורר הראשון לזכות היהודים בזכות כל יושבי הארץ. איש היה בעת ההיא בברלין ושמו כּריסטיאַן ווילהלם דאהם, אשר בגלל חכמתו בחר בו פרידריך השני לשַׂמוֹ יועץ המלך ושר הערכי (ארכיוו). השר הזה היה משכים לפתח הפילוסוף מראשית בואו ברלינה ככל גדולי החכמים והשרים בימים ההם, אשר מדי עברם דרך ברלין יסורו אל בית בן מנחם לשמיע חכמתו. בעת ההיא בא אל בן־מנחם פתשגן ספר הזכרון אשר אמרו יהודי אֶלזס המְדֻכָּאים להגיש לפני לודוויג הששה עשר מלכם, וישלחוהו אל החכם בברלין לבקרו ולהגיהו. ובן־מנחם ברעתו את לב דאהם הטוב לישראל וכשרונו בענין זה, חלה את פניו לסדר את ספר הזכרון כמשפט, ויעש בן דוהם, ותקטן זאת בעיני דוהם להיטיב ליהודי אֶלזס לבדם, וישם את לבו לפתח את מוסרות כל היהודים היושבים בכל מדינות אייראפא ויכתוב את ספרו „על תקון היהודים בדרך זכות אזרח", תהי משכֻּרתו שלמה מאת ה' אלהי ישראל! הספר הזה היה לעינים לכל מלכי איירופא וחכמיה מאז החלם להקל את על השעבוד מעל צוארי ישראל, וראשית פריו היה כתב הסבלנות מאת קיסר אויסטריה יוסף השני. מלבד אשר העיר ב"מ את רוח דאָהם, קרוב הוא כי גם הספיק לו את כל הידיעות הצריכות בתורת בני ישראל ובסדרי חייהם הנשקפות מדברי דוהם, ובכן רק שותף נוטל חלק בחשאי היה בראשית דבר הזכוי.

לא כן הקנין הרביעי: תרגום האשכנזי, שהוא כלו שלו; התרגום הזה אף כי יצאו עליו מעוררים במחלוקת לשם שמים, בכל זאת ברור הדבר ומבורר, כי כונת הפילוסוף הותיק גם היא לשם שמים היתה; ומה ערבו דבריו בנתיבות השלום אשר יתאוננו על ילדי בני ישראל אשר להם לב להבין אמרי בינה ישוטטו לבקש את דבר ה' מעל העתקות חכמי הנוצרים..... הדרך ההוא רב המוקש והמכשול למועדי רגל ורעה גדולה יוצא משם...." ומלבד כל אלה ידענו כי לא ברצונו בלבד אך ברצון רעיו שלומי אמוני ישראל עשה את מעשהו. המעורר היה הרב ר' שלמה מדובנא אשר גדול היה כבודו בעיני גדולי דורו כאשר נוכיח במשך דברינו, והרה"ג ר' הירש ברלין ובית דינו נתנו לתרגום זה הסכמה כלה אומרת כבוד ובן מנחם מענוה יתרה לא הדפיסה. ואם יצאו גאוני הדור ההוא לריב על התרגום, נכון הדבר כי לא על עצם כבוד בן מנחם היתה תלונתם, כי בכל אשר ידענו לא יצאה כזאת מפיהם, גם לא על טהרת לשון אשכנז יצא הקצף מלפניהם, כי הרה"ג ר' הירש חריף מפוזנן, החסיד אשר לא מצא עול גם בשלמה מיימון הפוקר באמת, לא יביט און באיש ענו וצנוע כבן מנחם. ואת הגאון המופלא ר' פנחס הלוי הורוויץ ז"ל רב בפפד"מ אשר גם הוא נמנה עם בעלי הריב הלא תחזינה עינינו מתנשא לאב ולפטרון לתרגום האשכנזי של החכם ר' וואָלף היידנהיים אל „המחזורים הנחמדים הנדפסים ברעדלהיים" (מחזור ש"ע וש"ת בסופו), והרה"ג ר' נח חיים צבי הנזכר בדברי הרב בפפד"מ לועג בהסכמתו למחזור של פסח על „המעתיקים הראשונים האשכנזים אשר בלעגי שפה וכמעט בלשון אחרת ידברו אל העם הזה", וגם שאר גדולי הדור שמחו לקראת „העתקה חדשה אשכנזית תחת ההעתקה הישנה... נלעגת לשון אין בינה" (שם), וכל הגאונים האלה לא שנו את טעמם ולא הפילו דבר

מן הרבנות העתיקה, הא למדת כי לא הלשון הצחה נחשבה בעיניהם לחטאה, כי אם כונת המפיצים והמרביצים את התרגום הזה בין העם לא היתה ולא יכלה להיות לרצון לאיש ישראל אוהב תורתו ועמו כי רבים היו בברלין בעת ההיא בני אדם שאינם מהוגנים שרצו לקנות להם שם, ויסלו ארחות דרכם אל בית בן=מנחם הפתוח לרוחה בהיות בעל הבית דובר שלום ודן את כל האדם לכף זכות, ובצאתם מאת פניו התפארו כי תלמידיו המה אף כי היו בהם אנשים אשר לא העלו מדעות בן=מנחם ומדותיו אפילו כמלקק מן הים. מחשבת האנשים האלה בדבר התרגום היתה מחשבה זרה מאד אשר לא עלתה על לב המתרגם, והם אף כי כל עוד אשר בן=מנחם חי לא יחדו את שמו על מחשבות אונם, בכל זאת יש אשר הפילו דבר אשר מלא את יד כל אוהב עמו לקרוא מלחמה על התרגום הזה אשר באמת כלו טהור הוא.

יותר הרבה מאשר הרים בן מנחם קרן עמו ודתו בתרגומו אשר חבר לשם שמים בעצת איש ירא אלהים ואשר רק קלי דעת באו ויפגלוהו בדבריהם ובמחשבותם, קדש שם אלהיו ויתן כבוד לתורה בעשותו כל מצות ה׳ בכל לבבו ובכל נפשו. העניו הזה הצנוע בכל ארחותיו, החכם הישראלי הזה השונא את הוכוחים עם בעל דת אחרת, האומר ילך איש בשם אלהיו ואנחנו נלך בשם ה׳ אלהינו, שמר ללכת בתורת ה׳ ולא סר ממנה ימין ושמאל, אף נזהר לבא בדברים עם חכמי העמים, אולם בבא איש מהם לנסות דבר אליו, אז לא שב מפני כל עד כי דאגו אחיו ומיודעיו גם לשלומו, גם לשלום העם, ויפגיעו בו לבלתי הביע כל רוחו (קייזערלינג 493), ובלשונו הרכה הביע לכבוד תורתו דברים שנונים אשר עד היום יפלא בעיני הקורא אותם איך יצאו מפיו והוא יצא בשלום בלי פגע. לא בוש לדבר בעדותיו נגד מלכים אשר שאלוהו מדוע הוא מחזיק בתורתו, נוח ועלוב היה בדרך ארץ ועשוי לבלי דָת בחפצי שמים (עיין מכתבו לערב=פרינץ פֿאָן ברוינשוויג בסוף ח"ב מספריו במהדורות בראש). בשבת שרים וחכמים על שלחנו לא בא חדר בחדר להחבא לעשות אחת ממצות אלהיו. האיש הזה אשר כל עצמו היה שלום, שלום בין אדם לחבירו, שלום בין אומה לחברתה, לא נואל להחליט, כי הדין מעכב את השלום ועל כן לא עלה על לבו לשנות מפני דרכי שלום מדין תורה או מדברי סופרים, ופעם אחת היה קרוא אל חכם אשכנזי ויפצר בו האשכנזי לשתות מיינו, ויהי כי הציק לו וימהר ויקח את מטהו וינס ולא הוסיף עוד לדבר אליו עד עולם. ומודעת זאת כי גם אם הושיט לו לעססינג כוס יין לא שתהו (קייזערלינג 143). נקי הדעת הזה אשר על טוב טעמו ענדוהו חכמי העמים עטרות לראשם, לא העביר מסרק על ראשו בשבתות וימים טובים (מכתבו לאשתו בימי כלולותיה). סוף דבר לא הניח דקדוק קל מדברי אחרוני האחרונים שלא נזהר בו.

מכל אלה גדול כבוד הקנין הששי, קנין הדעות אשר בהם עשה לו שם עולם לא יכרת. בספריו, ועל כלם בספרו האשכנזי „ירושלים", שם לבו להוכיח: כי מלבד אשר הטביע ה׳ בלב כל באי עולם את הכשרון לדעת אותו ואת דרכי טובו ואת היכלת לעשות צדקה ומשפט (259) שזאת היא תורת האדם (נאטוררעליגיאָן) הכוללת שבע מצות בני נח אשר בעשותם אותן משכרתם שלמה מאת ה׳ (קייזערלינג 496). מלבד כל אלה כרת ברית עם אברהם, יצחק ויעקב אשר התהלכו לפניו ויבחר בזרעם אחריהם להיות לו לממלכת כהנים וגוי קדוש, לעם אשר בכל תורת ממשלתו וכלכלת משפטיו, בדרכיו ומעלליו, בגורלו ובחליפותיו יהיה לאות ולעד כי ה׳ אמת, דרכיו משפט ומעשהו חסד. ביום הוציאו אותם באותות ובמופתים מכור הברזל ממצרים היה להם לגואל ומושיע, ובתתו להם בתבונתו אשר אין להם חקר תורת אמת, היה להם לאלהים ומלך גם יחד. על כן לא נכרה בעם הזה הדת והמלכות אשה לפני רעותה כי שתיהן הנתונות מרועה אחד נבלעו ותהיינה לגוף אחד אשר אין תחומים במעיו ושמו „תורה", ויען כי תוכן לבות ה׳ היוצר רוח אדם בקרבו, יודע כי אין אדם שליט ברוח להטיל עליה דעות על כרחה; וכי אפשר לאנוס את האדם למעשים אבל אי אפשר לאנוס למחשבה, כי אם לגרום לה שתבא, לפיכך נתן להם מצות ומעשים, חֻקים ומשפטים אשר יעשה אותם איש ישראל לטוב גם לו גם לכל עמו. והמעשים האלה בהיותם מסורים בידו, נעשים ונפסקים, וחוזרים ומתחדשים בכל שעה, מעוררים על הדעות העליונות הנמסרות לנו בתורתנו והגנוזות בגופי המצות. המעשים האלה המְכֻוָּנִים והמדוקדקים והקבועים בידי נותן התורה, יכשירו את הלב לאט לאט לקלוט את המדות הטובות ויחזקו מעט מעט את הרוח לכלכל את הדעות הנעלות אשר הן הן נשמת גופי התורה, להקימן ולַקימן, להחזיקן ולהחיותן, וכאשר יעץ ה׳ בחכמתו העליונה לבלתי הפקד את רוח הדעת ויראת אלהים בידי ציונים אלמים דוממים כי אם בידי מעשה חי ונובע, מתחדש ומתרגש, כן גם את חקות המעשים, את הדינים לא מסר בידי התורה שבכתב לבדה, לבלתי החתם הדין בספר חתום ולבלתי היות התורה מונחת בקרן זוית ודבר אין לה עם אדם, כי אם את אור עולם אשר לא יועם ולא יכבה, שם באוצר חיים בתורה שבעל פה שהיא חיים למוצאיה בפה. היא מצרכת את הנער

זקן ואת העם אל חכמיו היא זוקקת את הע״ איש לאל אחיו, בחיי הדעת והמעשה, לקבל תורה מפי סופרים ולא מפי ספרים בלבד. על כן מעטים וסתומים הוו החקים הכתובים בספר התורה אשר לא יכון ולא יקום בה דבר כמשמעו בלי תורה שבע"פ הבאה לבאר ולפרש, ליחד ולהרחיב, לרבות ולמעט. ויען כי המעשה גורם לדעה הנאמנה, על כן לא נתנו עקרים במחשבה לישראל כי המעשה הוא העקר מראשו ועד סופו, משרש גזעו עד סעיפי סעיפיו, והמחשבה היא הפרי אשר לא תאחר לבא בהיות המעשה בתקונו. שטתו זאת דומה היא בכמה פנים לשטת המשורר החסיד ר' יהודה הלוי בספר הכוזרי. היהדות היא בעיני שניהם דת עסקנית (פראַקטיש). לכל דבר שבתורה קדמו הקבלה והמולדת (היסטאָריש נאַציאָנאַלעס) המיוחדות לאומה הישראלית, אל הפלפול והפילוסופיא (דעם שפעקולאַטיף פהילאָזאָפהישען) המשותפים לכל האדם. ועל כן התבוננו שניהם כי זכר ברית אבות, יציאת מצרים ומתן תורה נזכרים בתורה ונביאים בתורת זירוז לעסק במצות, ובעבור זה לא פתח ה' על הר סיני: אנכי ה' אלהיך אשר בראתי שמים וארץ, כי אם אשר הוצאתיך מארץ מצרים (262) (כוזרי א' כ"ה), ויען כי עקר החיוב הוא המעשה ואין הקדוש ברוך הוא מצרף מחשבה רעה למעשה, על כן לא מצאנו כי דנו דיני ישראל את האדם על המחשבה שבלב ככהני שאר הדתות, כי אם על המעשה כי אחרי שהתורה היתה, בשבת ישראל על אדמתו, מלכות העם, היה כח בית=דין יפה על המעשה כדין כל מלכות. ואם נתבונן כי לפי הדין אין ענש בלי עדות והתראה, הלא נראה כי העובר עברה כזאת, מורד במלכות גמור הוא ומכון למרד בה. אולם משחרב בית המקדש, בטלו עונשים וקנסות, כי אם אין מלכות אין ענש, אך אם בטלו העונשים, דיניהם לא בטלו, כי תורתנו נתנה לזרע יעקב לדורות עולם, וגם עתה אשר יסוד המלכות נטלה מן התורה בגלותנו ולא נשאר בה בלתי אם יסוד הדת בלבדה, יחידה היא במינה, בהיותה משעבדת רק את הגוף והידים למען שתבר את הרוח והלב, אשר באה להכשירם ולהדריכם במעשים האלה; ובהיותה מסדרת כל חיי האדם חיי בשר ורוח, חיי המעשה והדעה, חיי היחיד והרבים.

אלה הם דעותיו על היהדות אשר בדבריו עשה אותם לחטיבה אחת בעולם (Unicum), אחת היא ואין דומה לה, וכל המשתף את היהדות ודבר אחר בשם אחד כולל, טועה הוא, וכן יאמר: „שמות הכוללים שבדו להם החוקרים יפיצו אור מתעה על פני הדברים, על כן הסירותים מעל פני; רק סדור, רק חלוק דברים למיניהם תשמע אזננו כל היום, בדעתנו כי ענין פלוני למינו ישכון, כבר יצאנו ידי חובתנו ולא נשים עוד לב לעצמו אם יש בו מתום אם אין. מדוע זה תבקשו שם המין לדבר אשר הוא יחיד בעולמו; לדעה אשר לא תתאים ולא תקביל אל דעה אחרת? הדבר הזה הוא אחד ואין שני לו ושמו „תורת משה" (285) — משפט החכם הישראלי אשר חרץ בדברים האחרונים מודעה רבה היא לישראל לשום לב להכיר את תורתנו מתוכה לבלתי נטות עליה קו חזיון אחר אשר דבר אין לה עמו בלתי שתוף השם בלבד, לבלתי התז ראשה וּקְפָּה שוקיה למען צמצם אותה בקתוכיסמוס דל, שכל אחד ואחד עושה לו כדמות יראתו ומניחו בחיקו, כי לא דת בית הכנסת היא, כי אם תורת חיים, תורת הנפש ותורת הבית, תורת האומה ותורת האדם גם יחד.

זאת היא הדמות הרוממה אשר ערך בן=מנחם לתורת אלהיו, ועתה נסורה נא לבקר את הליכות האנשים אשר התימרו כי תלמידיו המה, ונראה אם הלכו בדרכיו אם לא.

ב.

בראשית מאמרנו דברנו על טעם הפגום לתת תוכן אחד למחוקק הקדוש ולחכמי העם. אך אם שגו בזה הרבה מאד, לא נשגה אנחנו אם נערוך חזיון אחר מדור ההשכלה אל חזיון דומה לו בדור המדבר.

משה עלה אל האלהים לכתוב על שני לוחות האבנים את דברי אלהים חיים אשר שמע העם מפיו מתוך האש. וירא הערב הרב אשר בקרב העם כי בושש משה לבא ויקומו ויעשו להם אלהי זהב בתבנית שור אוכל עשב. „עשה לנו אלהים אשר ילכו לפנינו" קרא האספסף בגרון נחר, אם בהמה אם איש, אם נביא ואם עגל אחת היא לנו; השביתו מפנינו דברי אלהים ובחרו לכם הפר! קומו לצחוק ולמחול, לאכול ושתו".

בן=מנחם העלה את חקרי לבו על היהדות על ספר „ירושלים", ויצו לכל עמו לתת את נפשם ואת שלומם כפר כל קטנה וכל גדולה שבתורה, וימת מקץ שלש שנים. ויראו כל העדה כי מת משה ויאמרו גם הם: נעשה לנו אלהים אשר ילכו לפנינו, ויקימו להם את דוד פרידלנדר איש קצר=דעת ורחב=פה לראש ולשר, ואת מרדכי הירץ התפא לחכם ומורה, ובמקום איש אלהים הקימו עגל זהב, היא אשת מרדכי, הנרייטטה הירץ העגלה היפה=פיה, היא בעלת הכשפים המוכרת עמה בכשפיה ובזנוניה.

האלהים האחרים האלה אשר התלכדו ויהיו לחוט המשלש, המה חבור העצבים אשר היה למוקש בישראל כחמשים שנה.

מתחכמי ברלין בימים ההם לא ראו את השמש מרוב אורה. על לבם לא עלה כי רק על צדקתו וענותו גדול היה כבוד בן מנחם בישראל ובעמים ויאמרו בלבם כי זכה לכבוד זה רק יען כי פילוסוף חריף ומעמיק הוא, מבלי התבונן כי רבים היו חכמים בדורו כמוהו וכבוד בן מנחם איש מהם לא נחל, ואף קאַנט הגדול מאד מבן=מנחם בפילוסופיא לא זכה לכבודו. ויהי כאשר השיב החכם הותיק הזה לאל רוחו וימהרו וימליכו לפלוסוף תחתיו את מ ר ד כ י ה י ר ץ אשר כמעט גדול היה מבן=מנחם בחריפות ועמק דעתו אך לעמת זה לא היה מחדש (ערפינדעריש, אָריגינעלל) כמוהו, וישימו את ביתו ועד לחכמים אשר בראשונה לא רק בני ישראל סרו שמה לשמוע מפיו את חקרי קאַנט רבו כי אם גם חכמי אשכנז אשר השכימו לפתח בן=מנחם. גם בן המלך יורש העצר פרידריך השלישי בא לשמוע את פרקו. אך החכמים המתונים החלו עוד מעט להשמט אחד אחד, כי בית הועד היה לזנות באשמת האשה בעלת הבית.

עד מהרה נראה כי גלה כבוד מישראל במות בן מנחם, ואשר בימיו היתה מהלקת לשם שמים נהפכה עתה לקטטה גסה מלאה נאצה בידי האנשים אשר קמו תחתיו. בשנת תקל"ב יצאה דת מלפני נשיא מעקלענבעג=שווערין כי ישהו בני ישראל את מתיהם שלשה ימים, וירע הדבר בעיניהם ויכתוב הגאון ר"י עמדן אל בן מנחם כי בכבודו הגדול בעיני מלכים ונסיכים ובלשונו הצחה יחלה את פני הנסיך להחזיר הדבר ליושנו. אף כי בעיני בן=מנחם לא היתה הפקודה הזאת גזרה באמרו אם גופי תורה נדחים מפני חשש ספק פקוח נפש אחת, מנהג כזה על אחת כמה וכמה, בכל זאת ערך את מכתבו אל הגאון הזה בכבוד וענוה ויברר את דעתו על פי בקיאותו הרבה בתלמוד ופוסקים וגם לעדת מקלנבורג השיב בכבוד ואהבה, ולבלתי השיב ריקם את פני הרב הישיש ופני העדה, חבר נוסח בקשה אל הנסיך להקל מעט מתקף הפקודה, ואף כי הגאון ר"י עמדן עמד על דעתו ויסתור את סברת בן=מנחם בתשובה אשר השיב לו, אף העיר הגאון את אזן בן-מנחם על באי ביתו כי בדרכיהם הרעים ישימו שם רע עליו, ולטובתו ולכבודו ייעצהו להסירם מעל פניו, בכל זאת לא נעכר השלום בין הפילוסוף ובן הרב הקנאי בן קנאי. לא כן מרדכי הירץ, גם בימיו התחדשה הפקודה הזאת באויסטריה, ויהי כי התחזק הגאון ר' יחזקאל לנדא ז"ל להחזיק את המנהג בקדמותו, ויקם הפילוסוף הירץ וימלא את פיהו הפילוסופי מַצָּה ונאצה אלה ונבלה על הגאון הכָּבֵד ונשוא פנים הזה.

והנה על עצם הענין, שמענו מפי חכם מומחה לדבר זה, הרופא ראש קהלתנו דאָקטאָר נ א ט ה א נ ס ז אָ ה ן, ביום חנכת „אהל הטהרה" בעירנו ווארשא, כי זקני היהודים, בדעתם או בבלי דעתם, הרבו יותר להציל נפשות במהרם לקבור את מתיהם, מיתר העמים המשהים אותם שלשה ימים, באמרו: כי בשלשים שנות משמרת המתים במינכען לא קם עוד אף מת אחד לתחיה. לעמת זאת נכון הדבר וברור כשמש, כי גופת המת בהיותה ממעל לארץ תפיץ קטב ומות סביבותיה, ומי יודע מספר חללי קטב כזה. ובכן לא בוערים היו רבנינו, ולא אכזרים אבותינו. וגדופת הירץ לא הועילה מאומה כי אם להיות אות לבני דור דעה, כי כל החפץ למלא ידו להיות משכיל, תהי ראשית חכמתו, לזרוק אבן אל רבו, וכל המרבה באבנים וברבנים הרי זה משובח, עד כי כל נבזה וחסר=לב לא חשך ידו מהשליך שקוצים על זקני רבנים מפורסמים בחכמתם ובצדקתם, מבלי העלות על לב או מבלי דעת, כי ב"מ, אשר בשמו יתהללו, בדברו לפני מלכים, בהקדמתו לספר חקות היהודים, אשר הגיש אל המלך פרידריך השני ויועציו, כתב על אבות הרבנים, מחברי שלחן ערוך, הר"י קארו והרמ"א ז"ל לאמר: „אנשים נאורים מאד בדעותיהם, וקדושים במדותיהם וכבודם גדול מאד בעיני עמם". אף חבב את דבריהם ויבחר להביאם לראיה לחקירותיו (הקדמתו למלות הגיון) וישמח לפלפל בדברי „הפוסקים" עם הבקיאים ועוד יאירו לנו דבריו במכתבו העברי אל אחד מרעיו על רב בנייוויד „ומצוה לכברו ולהדרו שהוא בן גדולים כרעא דאבוה המפורסם בחבוריו והוא ממשפחתנו המיוחסת נין ונכד לבעל המפה ז"ל. והיה אם יבאו דבריו אלי כבד אכבדהו כיד ה' הטובה עלי" (קייזערלינג 492). כראות ר' נפתלי הישיש והתמים תעלולי ה מ א ס פ י ם האלה אשר נתנו לשחוק את התלמוד ע"ד הענש בעה"ב ויקם ויכתוב מאמר „חקור דין" לבטל טענותיהם ויפרד מעליהם לבלתי שוב עוד. גם על ביה"ס בברלין נשבר לבו בראותו כי מעט מעט נדחו למודי הקדש כלם מפני למודי החול.

בעת הראשון הקל בקלות דעתו, האחרון הכביד בכובד ראשו. מרדכי הירץ בהיות עיניו אל שטת קאַנט, אל חקי הטבע ואל מלאכת הרפואה, לא הרבה לשום לב אל היהדות לקימה או לבטלה, כי אם לחזות לה מהתלות כי חומר לצון היה, לא כן דוד פ ר י ד ל נ ד ר הנוהג בכברות המדייק עד דקדוקה של נפש. כסוחר עוסק במסחרו, ראה כי היהדות צור מכשול היא בכל משלח יד, כי עליה יצרו צעדי היהודים מהאחז ומהתפרנס כטוב בעיניהם, וינס דבר אל הממשלה לבקש על זכוי עמו ולא עלתה בידו (תקמ"ח), אחרי כן נסה לצמצם את בקשתו רק על משפחתו המגהצת, ואין שומע. וידע כי רק ב„מלה

אחת שיאמרוה" תפתח לפניהם כל הארץ. ויתן את לבו לרפא את משפחתו ואת עמו, ויערוך מכתב אל הפסטור טעללער לאסוף אותו ואת רעיו אל כנסת הנוצרים, ולְהַתִּר לו מעט מעקרי דת הנוצרית, וישיבהו ריקם. האיש הזה אשר לפי דברי ה י י נ ע, נוצר לחתוך צינית מעל גבי רגלי אדם ורגלי בהמה, התנשא לרופא אמן לעמו, וכרפאו לישראל. היתה ראשית עצתו להקיז דם עד צאת כל הנפש אשר בתוכו, וידבר על לב הכהן אשר לו הראה את הנגע כי יזה מעט מים על המתרפא למען ישוב וחי, אף הורהו משפט לאמר: כה וכה תַּזֶּה, ויחר אף הכהן על היהודי הזה אשר ערב את לבו להורות סדר זריקה למזה בן מזה ויגרשהו בחרפה מעל פניו. ויראו בני פּ ר י ד ל נ ד ר כי לא נזקק טעללער רופא הנפשות לרופא חולי ישראל, וכי הוציא מביתו החוצה גם את אביהם גם את מגלת הסממנים אשר בידו, כי מאס בנוצרים משנים ומשונים כאלה, וימהרו הם ויתרפסו ויבאו במים כרצון הכהן, וכרצון כל יראיו וכרצון כל עמו מבלי סור עוד מתורת כהנים ימין ושמאל.

מפי אנשים המפקחים את הגלים, אשר היו עפל ובחן בעד מערות אשר מתחת לשממות עולם, שמענו כי מדי הגיח רוח כלואה ימים רבים במקום צר וסגור, אז בגעתו פתאום אל הרוח הנושבת כרכה ממעל לארץ, תתלקח שלהבת אש אשר תאכל כל סביבותיה. גם רוח בני ישראל המדוכאה במצור ובמצוק זה מאות שנים, אך עמד עמד לה רֶוַח ממקום אחד כמלא פי מחט סדקית, והנה אכלה אש בקצה המחנה עד כי הגביר הישר ר' משה חלפן בברלין אשר מת בשנת תקל"ו, צוה לפני מותו, בצואתו האשכנזית, להעביר את נחלתו מן הבן או מן הבת אשר ימירו את דתם, ומגורתו באה לו כי שתים מבנותיו התנצרו ותנָשאינה לשרים ותשפטנה עם אחיהן לבטל את הצואה. הדבר הזה אשר עלה על לב העשיר הנבון לפרוט בצואתו יוכיח כי מקרים כאלה לא היו בודדים בימים ההם (קייזערלינג 506):

אך גם סכסוך הרוח ברוח, גם קלות ה י ר ץ. גם כבדות פּ ר י ד ל נ ד ר לא הרבו לשחת בישראל לולא קם שטן לשחק בו, שטן אשר לא ידעוהו מתמול שלשם, אשר בא ובלבל יצועי המשפחה באהל יעקב. ה ע נ ר י ע ט ט ע הערץ פתחה בביתה טרקלין (זאלאָן) נוה שעשועים לאנשי טעם ואוהבי ענג. עד מהרה נאספו שמה גם כל יודעי אהבה כתענוגים מנערי שרי הנוצרים אשר בראותם כי בעלת הבית וחברותיה — אשר לחרפתנו ולבשתנו גם בנות בן-מנחם היו בתוכן — אינן קשות ערף, החלו להטות לבן מעט מעט אליהם, עד כי הזנו אותן מאחרי בעליהן ואחרי כן מאחרי אלהיהן. ורוח הזנונים אשר טסך גאָטהע בעת ההיא על כל נאות אשכנא כי אין לאדם לסור כי אם למשמעת רגש דטעם, — לאמר: לחשק היצר — ולבחור רק באשר נפשו חפצה, היה לפתחון פה לנשי הזמה האלה לעטות מעטה פלוסופי על תועבותיהן. ויהי במות מרדכי הירץ בעל העשתרת, ותלך אחרי הבעלים אשר ידעוה מלפנים, ותזן הֵעים רבים עד כי באחרונה עזבה את אלהיה ואת עמה.

ומה ידאב לבנו כי גם בנות בן=מנחם נדחו אחרי ההוללים ותחללנה את אביהן ואת עמן בעזבן את אלופי נעוריהן ואת ברית אלהיהן, כל הרואה את מכתב בן=מנחם ע"ד בנות ר"מ חלפן כי המשפט אשר נשפטו את אחיהן נגע עד לבו (קייזערלינג שם) ותוכחתו עם שופטי וויען ע"ד אשת המומר (כתביו 230 בהערה), יקרא בנפש מרה: „דבר שנצטער בו אותו צדיק, יכשל בו זרעו!" אך כאשר לא יעלה על לב איש להרהר אחרי הגאון השר צײטלין מאוסציא אשר גם אותו קרו כאלה, כן חלילה וחלילה לנו לפקוד עון בנות סוררות על אב נקי וצדיק זה, ומי לא ידע כי גם איש אשר אין ערוך אליו בישראל ובאדם, וכל המהרהר אחריו כמהרהר אחרי השכינה לא נפל מכבודו מאומה אף כי בן בנו נזר לבשת (רש"י שופטים י"ח ל', ב"ב ק"ט:).

מן הקֻבה המדינית הזאת, מטרקלין בית ה י ר ץ יצאה החנופה לכל מושבות ישראל, אך לא מולדת=בית היתה רוח תזזית זאת, כי אם מולדת חוץ, יציר כפי ש ל ע ג ל האשכנזי מחבר ספר המגאל: „לוצינדע" אשר ברוחו טמא את אשכנז כאשר טמא בגופו את בתי ישראל. הוא וחביריו, תלמידי גאָטהע המושל הגדול בממלכות האליל, האליל הגדול בממלכות המושל מווייִמאַר, באו אל בית ישראל ויחללו את צפונו, וידיחו את בניו ואת בנותיו לעזוב את עמם ולדבקה בעם אחר. וכאשר נעזבה אז בימי השטים „הזקנה המסרסרת" המרבה במחיר „ויושבת בחוץ ומשמרת" מפני הילדה „המקושטת והמבושמת המפתה" המשברת בלא כסף ובלא מחיר יין ושכר, כן נדחתה חכמת הירץ החמורה בסברותיה מפני אשת הירץ הקלה בדעתה, עד כי היתה חנות של בשם זה, לחנות של נכרים, ומקָאִי של נכרים ופועלים הנכנסים לשם נכרים, והאשה בעלת הבית וחברותיה לא הטילו מאומה משל ישראל לתוך כיסן של תלמידי גאָטהע המערבים והמשתתפים בביתה בלתי אם את אהבת החקוי, והכשרון הנוח להמיר קדשי ישראל בהבלי נכר. ובכן לא יד החכמה בת בן=מנחם היתה בישראל לרעה כי אם הזמה גרת בית הירץ הנקראה בפי גאָטהע „ברית הצדק" (טוגענד=בונד).

אך גם הנשים הצדקניות דאלה לא הרבו להרע לנו הן ורעיהן בעזבן אותנו, לו רק לקחו בלכתן מעמנו את כל בעלי בריתן הנשארים בתוכנו, את האנשים אשר בכל אשר נלאו לאַבד כן הצליחו לזייף את הטוב ואת היפה. תחת אהבת הורים ודודים השמורה בכל חֻמה ובכל טהרתה באהלי יעקב, הרבו בתוכנו עגבים ויהיו לנו אהבים תחת אהבה ותאות זמה תחת שלום=בית ויתברכו בלבבם כי בדרכי חכמי העמים הם הולכים. אך מה לנו ולהם? לעמים הרבו חכמיהם להיטיב בהוציאם את אהבת דודים מידי חוש גם להביא אותו לכלל רגש מזוקק ומסודר. ואף כי היצר עוד במקומו עומד, בכל זאת רב להם כי דעת נקיה הנהיגו בו. ובכן גרשו המה סאה תחת אשר משכילי ישראל ומשכילותיו בברלין מחקו סאה, כי בישראל הדל היצר זה כמה להיות המושל ברוח הרעים האהובים, ותחת חמדה הפכפכת רמת עינים היתה הנחת השַׁלְוָה והשוקטת השמחה בחלקה לרוח המחיה את אהבת דודים, ויפרח שלום הבית בישראל. ויהי הבית לנוה שאנן למקום טהור אשר לא עבר בו רוח קנאה. האיש והאשה התרוממו לאב ואם, ולבותיהם היו תמים יחדו בבן הילוד או בבת הילודה להם. הנפש הנוספת הזאת הרבתה עוד להסב את עיני הוריה אל הבית פנימה ולעשותו לבית=אב, למקדש=מעט לעבודת האדם ולעבודת הצדקה; ללשכה אחת במקדש הקדש אשר המחילים שעל גביהם הוא בנוי לא תאי נזירים עירירים ונזירות צרורות הם, כי אם בתי=אבות; ואבות ואמות המה כהניו משרתי האל הקדוש השוכן בקרבו.

רוח צחה זאת, המרחפת על אהל בת ציון הסוגה בשושנים, לא נתנה קטורה באף משכילי ברלין ההתרגים; אלה המדריכים אותנו רק בדרכי העמים, לא שמו לב לדעת כי אף אחד מכל העמים לא העריך את האשות במלא ערכה וקדושתה כישראל. רבניו אמרו: „כל אדם שאין לו אשה, אינו אדם שנאמר: זכר ונקבה בראם ויקרא את שמם אדם" — „כל אדם שאין לו אשה, שרוי בלא שמחה, בלא טובה בלא ברכה" (יבמות ס"ב). לא ידעו כי כבוד הנשים היה יקר בעיני קדמונינו מכבוד הגברים: „אוהבה כגופו ומכבדה יותר מגופו" (שם); „זילותא דאתתא קשה מדגברא" (רש"י שם); „לעולם יהא אדם זהיר באונאת אשתו, שמתוך שדמעתה מצויה אונאתה קרובה"; „אתתך גוצא גחין ותלחש לה — "לעולם יהא אדם זהיר בכבוד אשתו" — „אוקירו לנשייכו" (ב"מ נט). המאמרים האלה אשר אין ערוך לאמתם ולצדקם לא היו אותות פורחות באויר כי אומריהם הנאים בדרושם היו עוד נאים יותר בקיומם. לב מי לא יהמה בקראו (יבמות ס"ג) את הטוב אשר גמלו רב ור' חייא את נשותיהם אשר לא היו טובות מאשת סוקרטוס, ואת חסד אלהים אשר עשה ר' יוסי לאשתו המרשעת גם אחרי גרושיה (ירוש' כתובות י"ד, ג') (ב"ר י"ז). הרבנים ההם שמו את כבוד האשה להנאי גמור בכתובתה כתנאי שאר כסות ועונה, וראשית דברי הכתובה: ואנא אפלח ואוקיר ואיזון כדת גוברין יהודאין דפלחין ומוקרין לנשיהון. אך כל אלה לא מצאו חן בעיני משכילי ברלין כי להם ערבה רק אהבה מְזֻנת, אהבה לשם תענוג בלבד, אהבה שאין לעולם ולאדם צרך וכבוד בה, שדרך בעליה לעשות הנאתם מסנה ושמחתם בה קבע בשעת האסור, עד כי בבא הזמן שהחבה חובה והאהבה מתקדשת בקדושת אלהים ואדם, יקיצו בנפש ריקה, בנפש לא תמלא עוד, בלי חמדה ובלי חפץ יבלו את יתר ימיהם כי תאוה לשמה כרגע תמאס ותצא לזרא מאף העם המתאוים. באהבה כזאת רצו תלמידי הענריעטטע לזכות את ישראל, לפיכך הרבו להם דברי עגבים אשר מלאו אותם רוח, טעם ומוסר. אך ארבעת אלפי שנה ורבבות אלפי ישראל נעורו ויערערו על חוזים כאלה ועל חזיונותיהם ויאמרו לרוחם — קדים, לטעמם — תפלות ולמוסרם — פריצות.

ספיחי המשכילים הראשונים. אשר המשורר הגדול הייני היה אחד מהם, החלו לכבד את האשות בישראל ויכירוה לטובה, (היינע III 318) כי כלי מחזיק ברכה היא לעמה, אך בעיניהם היתה גסה, מחוסרת הנאה, ומואסת כל חן באמרם כי כל חמדת היופי וכל אהבת כלולות אסרה הורה. אולם גם אלה שגו; כבוד היופי היה גדול בעניי ישראל מדור דור: בנחת רוח תספר תורתנו הקדושה לבני יעקב כי לשרה, רבקה ורחל אמותיהם יצא שם ביפין, וכי יוסף, דוד ודניאל בחורי=חמד היו. מלבד הדעה הנשגבה: לא נבראה אשה אלא לבנים", יש עוד דעה אחת „לא נבראה אשה אלא לנוי", על משפט התורה על אהבת דודים, אין לנו כי אם להביא ראיה משיר השירים גם לדעת הפשטנים גם לדעת בעלי הרמז ולהסמיך עליהם את המאמר המחוכם של רבא על האשה בכללה „אם בגִוָּה משתעי קרא, כמה טובה היא שהכתוב משבחה, ואם בתורה משתעי קרא, כמה טובה היא שהתורה נמשלה בה". אין עוד חותם תכנית להאהבה מלא חן, חכמה והפארת אדם בכל הגוים ובכל הלשונות אף כי בכל הדתות, כמטבע שטבעו לה חכמי ישראל בברכות נשואין המלאות חדות ה' באדם בשלומו ובאהבתו, בשמחתו ובשעשועיו, כי לא תהו בראו כי אם לשמוח ולעשות טוב בחייו. ואלהי קדם אשר נעשה שושבין לאם כל חי עדין הוא עושה „שמחה במעונו" מדי התחתן אחד מבני האדם באחת מבנות חוה, ובלבד שתהיה האהבה הזאת בקדושה ובטהרה; בלבד שלא

ישכחו לברך לפניה: אשר קדשנו במצותיו וצונו על העריות, ובלבד שתהיה מקודשת — „כדת משה וישראל".

אך על האנשים האלה אשר עינים להם לראות זרות ולא לב לדעת את סְגֻלת עמם, יאמנו דברי בן־מנחם: „ברו לכם איש אחד מרודפי חשק וקראו באזניו את השירים אשר לשלמה אם לא קלון ימלא פניכם!" (285).

ידענו כי עברנו מעט את הגבול אשר גָבַל לנו הענין ללקוט בשדה אחר, אך יען כי בימים ההם באה לעולם האנדרלמוסיא אשר גרשה את שלום החיים ואת אהבת דודים הכשרה והטהורה ממשכנות ישראל מפני אליל התאוה אשר העמידה בהיכל זה אשת הירץ וחברותיה ושושביניה ותקראנה לה אהבה, על כן ערבנו את לבנו לערוך דמות לשלום הבית ולתורת האהבים ולשאול: מי נדחה מפני מי?

מן המִשְׁמָה הזאת אשר השמה הענריעטטע בבית נסבה נא עין אל המהפכה הגדולה אשר הפכו הירץ ופרידלנדר וחבריהם בקהל עמם, בקטן החלו ובגדול כלו: ראשית מלחמתם היתה ברבני דורם אשר עליהם העיד הד"ר זכריה פרנקל (מאָנאַטס — שריפט ש. 1864 21) כי נעלו הרבה בתפארת מוסרם על הלועגים להם. מבלי פנות אל דברי בן־מנחם האומר: רק את התלמוד לבדו אנחנו מכירים למקור תושבע"פ, לאמר: לחלק הגדול שבמשפטינו ושבחקותינו (הקדמה לְחֻקות היהודים). תורה שבכתב היא המעוט הזקוק אל רֻבו שהוא תושבע"פ (283), נטה פרידלנדר יד, אחרי כן על התלמוד כֻלו כי מסטירין (Mystik) הוא, מבלי שום לב כי כל דבר שאינו אומר אלא דרשני, כהתלמוד אשר לא יתודע לאיש כי אם בסברא ובטעם, הפך גמור הוא ממסטירין, אחרי כן החלו לאט לאט לדחות גם את המטרונה הרוממה והעתיקה, את התורה ולהסירה מגברת יען כי תועבה היא לאשכנזים להיות להם תורה עברית, ויען כי האנשים האלה לבם חסר וטעמם סר עד כי מאסו ויבשו בשלהם ויתכבדו רק בשל אחרים, על כן כאשר ראו כי בני העם האשכנזי בחרו בתרגום האשכנזי של לותר ואת התרגום הרומי אשר לכל הנוצרים זרו הלאה ויהיו לנוצרים אשכנזים ויעשו גם המה כמעשיהם וישימו תחת התורה העבריה תרגום אשכנזי למען יהיו גם הם ליהודים אשכנזים, לא יהודים עברים חלילה וחלילה. ולא חששו האנשים ההם לכבודם פן יאמרו הבריות „רבם דקרו" ויקחו את תרגום בן־מנחם אשר לפי דבריו בהקדמתו עשאו סיג למסרת שהוא סיג לתורה השומרת שלא תֵעָקֵר ממנה אות אחת ויעקרו בה את כל התורה

וינבלו גם את התורה גם את העם גם את החכם אשר אמרו לכבד באמרם כי נתנה תורה חדשה על ידו. אך לא ארכו הימים ולא נפטר פרידלנדר מן העולם עד שנעלה נפשו היפה גם בתורה האשכנזית ויציע בכה"ע למרעי היהדות עצתו אמונה לתת לילדים ספרי מוסר ודברי הימים בשפת אשכנז תחת למוד התורה. היפלא הדבר הזה בפי איש אשר על כרחו ורק באשמת טעללער מת יהודי?.

אין קץ לכל העמל והתלאה אשר הביאו שוחרי התרגום האלה על בת יעקב. כל ספרי ישראל האחרונים אשר לפי דברי בן־מנחם הם עיקר התורה יצאו מאליהם מן הכלל, כי אותם ראו הפתאים כאשר ראו הלותרנים את הספרים הלטינים מעשה ידי הקתוליקים, והבוערים האלה אשר בעיניהם קצב אחד ומדה אחת לאגרוף וחוטם, ששו אלי גיל כי מצאו דמיון (?) כזה בקורות דתם עם קורות דת האשכנזים, מן הלשון הקדושה חמדת שעשועי בן־מנחם אבר כל ערך וכל כבוד, ועל כלם גדעו הבריח התיכון התורה הקדושה בלשון הקדושה המבריח את כל אהל יעקב מן הקצה אל הקצה. שוחרי התרגום נתקו את דורם מכל הדורות הרבים ההולכים לפניהם, ובין גלות אשכנז ובין שאר גליות ישראל הפסיקו במחיצת ברזל באמרם כי תורה אחרת להם ועם אחר הם.

והאולת הזאת עודנה קשורה בלב רבים גם מחכמי עמנו באשכנז. לו אמר רק היינע המשנה טעמו לרגעים כי בן־מנחם היה ליהודים את אשר היה לותר לאשכנזים — תהלה מסופקת מאד לבן־מנחם — וכי הוא פדה את היהודים מן הַקתוליקיות היהודית, כי עתה החרשנו. אך מרבית אחינו בארץ ההיא ימלאו ברב או במעט אחרי המשל אשר עלה בפיו, ואנחנו לא נדע אפה מצאו את הדמיון הזה, האם במזג שני האנשים האלה? והלא כלנו יודעים כי לותר היה נוקם ונוטר, פה דובר נבלה, קשה כברזל ומשמר הבלי־שוא; ובן־מנחם נוח ועלוב, מוחל על עלבונו, דובר שלום לכל אדם, רך כקנה ונעלה ומרומם מאד בדעותיו. אם מצאו את התלמוד דומה לקטליקיות? והלא הקטליקיות עוסקת רק באמונותו, התלמוד עוסק רֻבו במעשים ובמדות, ומעוטו בדעות, ובאמונות (בעקרים) כמעט כלל וכלל לא. הקטליקיות כל גאונה הסתר דבר והתלמוד כל כבודו חקור דבר; הקטליקיות כובשת ומצמצמת את תמצית מחשבותיה באמרים קצובים ופסוקים לאמר: כה וכה תאמינו ואל תרבו שאלה, והתלמוד קורא לכל ישראל: העמק שאלה או הגבה למעלה, קרבו ושמעו את דברי, השכילו ממוצא דבר ודעו מה

תעשו, ובשם ה' יאמר: „הלואי אותי עזבו ואת תורתי שמרו" (מדרש איכה פתיחתא דחכימא).

ובכן גם הנשואים גם הנשואים במשל האפר הזה שונים הם תכלית שנוי ורחוקים מן הקצה אל הקצה. אך, נסורה נא לראות אולי נהגו הנושאים השונים בנשואיהם השונים מנהג אחד? גם פה אין המשל דומה לנמשל! לותר עקר את כל אשר היה לפניו ובן-מנחם קִיֵּם את אשר היה לפניו, ובכל הפילוסופים שעמדו להם לישראל, לא היה עוד איש כמוהו אשר במאזני שכלו הכריע כף תושבע"פ את כף תורה שבכתב, עד כי כל ערך התורה שבכתב הוא יען כי היא היסוד לתורה שבע"פ, הכתב הוא הגוף וקבלת אבות היא הנשמה התלויה בה.

וגם כוונת התרגום של לותר הפוכה בתכלית ההפך מכונת תרגום של בן-מנחם. לותר רצה לפסוק את שלשלת הקבלה אשר כחש בה לבלי תזכר ולבלי תפקד ולא תעלה עוד על לב תחת אשר בן-מנחם שם לבו לתרגם את התורה למען השב את רגלי התלמידים מאחרי „המתרגמים הנוצרים וכו' שאין בידם קבלת חז"ל" (נתה"ש) באמרו: „ואם יתכן זה לחכמי העמים, לנו לא יתכן, כי לנו התורה הזאת מורשה.... לדעת את המצות אשר צונו ה' אלהינו ללמוד וללמד לשמור ולעשות והיא חיינו וארך ימינו. וכדי שלא יהיו חיינו תלואים מנגד בשערת הסברא.... לבד, תקנו לנו חז"ל את המסורה וגדרו גדר... ומעתה אין לנו לזוז מדרכה הסלולה ולפלס ארח חיים על פי... סברא ואומר דעת של מדקדק או מגיה מלבו.... כי אם כאשר מסרו לנו בעלי המסורה.... על פיהם נבין במקרא.... פעם עפ"י פשוטו ופעם ע"פ דרשת חז"ל, שניהם כאחד צודקים" וכו' (שם). החפץ לעמוד על אמתת הדמיון שבין הרפורמטור האשכנזי ובין הפלוסוף העברי, יִבֹּן נא אל הדברים המעתיקים בזה את דברי לותר על ראשי הכנסיה הרומית.

ולמען יהי התרגום הזה לצרך גמור, ולמען יאמרו כי הביא גאולה לעולם, ככל אשר יתהללו האשכנזים בתרגום לותר; ועל הכל למען מצא סבה מספקת לעקור את היהדות הקיימת ככל אשר עשה לותר לדתו, התגודדו המון המשכילים ההם על אבותיהם כי פרועים ומקולקלים היו במדותיהם ובדעותיהם ובמוסרם. והתרגום האשכנזי בא לתקן — אף תקן, עם עדת פושקי שפתים אשר פיהם רחב הרבה יתר מדעתם, לא יעלה על לב איש יודע לשמור כבודו להתוכח. אך מי יוכל לעצור ברוחו אם גם חכם וסופר כפרופיסור גרֶאטץ אשר אמנם עשה טובה לישראל בספרו „דברי ימי היהודים" יהליט כי „שחרור רוח בני ישראל ותחִיָּתם" היה התרגום הזה (XI 41)! אם גם איש גדול וחכם כמוהו יוציא מפיו „דבר זה שאומרים טפשי אומות העולם גרוב גולמי בני ישראל" כי אבותינו היו נופלים במוסרם מבניהם אחריהם וכי רק השכלת ברלין באה להורות לנו צדק אשר לא ידעו אבותיהם ואבות אבותיהם, אז צר לנו מאד להחליט כי מנגע החקוי אשר יצאו מבית הירץ להרבות שמה ושערוריה בישראל לא נרפאנו עוד, גם אנחנו גם חכמי דורנו, עד היום הזה.

יד החקוי, החומר ומתאוה רק מה שאינו שלו, היתה במרבית סופרינו הקטנים עם הגדולים, לקדש כל דעה ומנהג מולדת חוץ ולזורה כמו דוה מנהגי ישראל ולחלל כל קדש אשר ראו בבית אבותם. אך זעיר שם זעיר שם בסור מעליהם רגע הרוח הרעה ושבו והביטו נכוחות. גם פרידלנדר הרואה רק חובה על הדורות הקודמים כתב: כי בין היהודים „הצדקה מרובה! גמילות חסדים מצויה; אהבת אבות ובנים וקדושת המשפחה עמוקה מושרשת ומיוסדת מאד, מסירת נפש איש לטובת רעהו חזון נפרץ הוא ורק מעט ישמע בקרבם זמה, עשק ורצח" (אגרתו לטעללער 35). לעמת זה התאונן פרידלנדר על דורו דור דעה בעיניו, לאמר, „הנה נראו בתוכנו חטאות אשר לא ידעו אבותינו, כחש באלהים! רך ומרך, עצלות, תענוגות בשר ותפנוקים, כל ילדי שקר אלה אשר הולידו ההשכלה וההתרבות בקלקולן נאחזו גם בקרבנו וצפויה היא התמימות כי עוד מעט תִסָּחֵף בשטף הבזבוז וגסות הרוח" (מובא בגראֶטץ 170 XI). ואחרי דברי הודאת בעל דין זה ימלא כל איש ישראל, היודע את עמו מפי ספר החיים לא מפי ספרים אשר כתבו אנשי ריבם בישראל ובעמים.

הן אמנם נודה ולא נבוש כי חסרנו אז דבר אחד אך לא מוסר כי אם נימוס חסרנו, לאמר: לא את הקדושה והטהרה בדברים המסורים ללב, ולא חסד, משפט וצדקה בדברים שבין אדם לחברו, חסרנו, כי אם הטיח החיצון העושה את האדם נאה ומתקבל על הבריות גלה ממנו בעונינו. בגלות ישראל גולה אחר גולה נבלה שפתו, ומכל לשון קלטו מעט והמעטים הרבים האלה עלו כטלאים על גבי טלאים ויהיו ללשון עלגים, ללעז (שזארגאָן) אשר אין בו מתום, ואין טעם וסדר ודקדוק נוהג בו. הן אמנם כי בגבול התורה והדעת לא הרבה הלעז לשחת, כי שפת הסופרים היתה תמיד שפת אבותיהם העברים, אשר בכל דור ידעו להביע בה כל מחשבות לבם בכל צלליהן ואורותיהן ועל פי הרוב מצאו סופרי ישראל את ידיהם ורגליהם בסגנון העברי יותר מסופרי אייראָפא בשפת רומית אשר היתה בימים ההם ללשון סופרים בתוכם. אך אם לא הפסיד הלעז לתורה ולדעת מאומה, או

לכבוד יהיה לעם צרפת לתת מנוחה ורוחה לבני ישראל, וכל הנאספים אספו אליהם את מלאכי בני ישראל ההולכים עם יצחק בער כאורחי כבוד לשבת בתוכם. — פרידלנדר המתרפס ומתאבק בעפר רגלי כהני לותר נדחף אל ביתו אבל וחפוי ראש, ויצחק בער המתגאה בתלמודו וברבנותו הורם על לשבת עם נדיבי עמים (תקמ"ט).

כאשר קיים המלך וקהל-גוי בתחלת שנת תקנ"ב את דבר הזכוי לכל משפטיו ולכל חקותיו מבלי עקור אף קוצו של י"וד מן היהדות, נחה הרוח על האיש יצחק בער אשר כמעט מעשה ידיו היתה הישועה הגדולה, ויוציא מכתב גלוי לכל אחיו; מבלי התהלל ומבלי התפאר, רק להאיר עיניהם ולהעיר אזנם על ברכות הזכוי; וכי חייבים הם לדרוש בשלום המלכות בכל לבבם ובכל נפשם, וללמד את לשונם דַבֵּר רק בשפת הארץ ולהעביר הלעז המגומגם מתוכם ככל אשר יעץ בן מנחם את בני עמו, וכמוהו חתם את דבריו „כי היהודים עשוים להשתנות „רק בצרכיהם לא בתורתם, כמה טובה כפולה „ומכופלת לתורה הקדושה עלינו אשר האירה את „מחשכי גלותנו ותמתק את מרורות כוס התרעלה „אשר שתינו מיד אויבינו. במה נְקַדְּמֶהָ על כל הטוב „אשר עשתה לנו ולאבותינו! — הלא רק בשמרנו גם „היום את תורתנו הזאת, ללכת בה בכל לבבנו ובכל „נפשנו, לבלתי רום לבבנו לשכוח את שם אלהינו „בימי טובה ורוחה, למען דעת כל עמי הארץ כי „ישראל גוי אחד בארץ, אשר עמד כסלע בלב ימים „למול כל גל ומשבר, כל פגע ומפגע אשר ישאפו „לבלוע אותו חיים זה אלפים שנה — או הלבעבור „זה אמץ ה' את רוחנו לשאת ולסבול כל הדורות „הרבים ההם ולעמוד בנפשותינו על תורתו למען „נמעול בה מעל כאשר יאור גם לנו היום?".

בסגנון זה דבר גם בנו מיכאל בער אשר הוציא בשנת תקס"א „קול קורא לכל ממלכות הארץ" בשפת צרפת על העשוקים הנעשים „להפרורים „המפרפרים, לנפוצות עמו האמלל אשר התהדר „בימי קדם בהדר גאון היכל קדשו, במרום מולדת „חכמת אלהים אשר בקרבו... אנחנו הם בני העם „אשר חבלי מות ובלהות החיים משחק היו לו, אשר „לא נסחף ולא נהדף משטף מים הזידונים אשר שטפו „גוים ואלהיהם. זכרונות מני קדם יון ורומי, בצללים „נהלכו, ושארית ישראל ילפתו ארחות דרכה, „במעקשים ובעקלקלות זה אלפי שנה; כשן סלע מצוק „אשר לא תדפנו כל רוח ולא תפיצנו כל סערת „חמה, נותרנו רק אנחנו לבדנו מכל משפחות „האדמה".

גם בשנת תקס"ו בשנה אשר קרא הקיסר נאפוליאָן מועד מראשי ישראל יושבי ארצו להשיב על שאלותיו אשר שם לפניהם, לא נפל לב יצחק בער ולא הפיל מדרכו כמלא שערה אף כי כבר החלה החרות בעת ההיא למוט לפני דבר מלך שלטון נורא על כל סביביו. ויהי כי נועד יום המועדה להיות ביום השבת ערב את לבו להציע לפני קריאי מועד לדחות את המועדה ליום אחר משום חשש חלול שבת, בדבר הזה דומה הוא פרידלנדר לבן מנחם אשר גם אותו הבהילו שוטרי המלך לעמוד לפניו בפוטסדם הרחוקה מברלין שלשה מיל ביום השבת, אך בטרם הלך שמה בצרת נפשו שאל התרה מפי בית דין (קייזרלינג 122).

לו היתה בברלין בימים ההם מועדה כזאת כי עתה שמו המשכילים את עיניהם ואת לבם לָמְרֹק ולגרד כל-זכר למולדתם, לא כן קריאי מועד אלה ליפמאן Cerfbeer בן נפתלי מעדעלסהיים דבר באזניהם את הדברים האלה: „שכחו את מולדתכם למקומותיכם „לא אלוסים לא ספרדים ולא אשכנזים אנחנו, כ' אם גוי אחד המפוזר ומפורד בכל הארץ אל אחד לנו, ותורה אחת אשר תצונו לדרוש בשלום המלכות אשר במשפטה נחיה!".

האיש הגדול יצחק בער המגן לעמו ומעוז לתורתו לא זע ולא חת לדבר על עמו כאשר עם לבבו אל השר Molé הקשה לישראל, אשר לא רכות וחלקות דבר אל קריאי מועד בשם אדוניו. ואלה דברי יצחק בער: „העם האמלל ומורדף בלי חשך „נאמן לאלהי אבותיו כל הימים, העם אשר את „המות לא יירא ומצוק לא יפחד, עוד כָּמֹו אומר „כבוד, כי גוי מעולם הוא, איתן בל ימוט משאון „לאומים, ראשית גוים וקדמי ארץ מכורתו, אחריתו „אחרית כל היקום... אורחי צרפת, ובני ישראל „אנחנו, קומו נא ונשא ידינו קדש ונשבעה להיות שתי „אלה יחד: צרפתים בעמדנו בנפשותינו על ארץ מולדתנו „היקרה, ובני ישראל בשמרנו את תורת אלהינו. על „שתי אלה אנחנו נשבעים למלכנו הקיסר באהבה".

אך נשאלה נא מדוע רחקו משכילי צרפת ממשכילי אשכנז כרחוק מזרח ממערב? האמנם המקום גורם כי בצרפת בהתנדב עם ובהשכילו ירום וירחב ויחבק בזרועותיו מלא עולם, תחת אשר האשכנזי בהניח לו מעט מעצבו ומרגזו, או בהעלותו על לבו אולי ינוח לו, יקשה ויצר, יסוג וינזר אל תוכו, יהדף וידכא את כל הקרב אליו, יתנכר ויתכחש אל כל מְיֻדָּעָיו מאז, הגם על בני ישראל היושבים בארץ אשכנז נאצלה רוח אשכנזי להפרד מעל אחיהם, ועל אחינו יושבי צרפת נחה רוח צרפתית לאהבה את עמם בכל

לבם ? — חלילה לנו להגיד כזאת, פן ישימו הקוראים את חלקנו עם מציבי גבולות בישראל למספר העמים אשר בקרבם הם יושבים, אין זאת כי אם משכילי אשכנז אשר כהו עיניהם לנגה כבוד בן מנחם אשר נחל מחכמי העמים ושריהם, לא העמיקו לראות ברמות בן מנחם את הפתוחים ההדרים הדקים המבדילים בינו ובין גדולי העמים העוטרים אותו כי אם את הַתָּוִים הקלים המשותפים גם לו גם להם, וכל אשר היתה עם הפילוסוף הנערץ הזה בתפוסה אחת, סקרה עיניהם בסקירה אחת; לא אותו ביפי חכמתו, כי אם אותו ואת תפוסתו בתפארת גדולתו, ובכן יותר ראו מאשר התבוננו, על כן לא את תורת בן מנחם, כי אם אהבת העמים אליה חמדו ואותה רדפו, ובאהבה הזאת נתנו ויבזו את כל הון בית אביהם, הפרו את האחוה בינם ובין אחיהם יושבי ארצות אחרות, למען היותם מופנים מצד זה לסגור בבשר אשכנז תחת הצלע אשר לֻקחה מהם בנגעם בכף ירך יעקב, ועל כן לא שמו לב לדעת עת ומשפט ולכוון את השעה. לא כן בני ישראל יושבי ארץ צרפת המה לא היטיבו דרכם לבקש אהבה, כי אם לאמת דרשו משפט וימצא להם לעת מצוא לעת אשר לב עם צרפת היה פתוח לזכותם, ויען כי לא ראו משכילי צרפת את בן מנחם לעינים על כן ראוהו לַלֵּבָב ותנח עליהם רוחו המלאה אהבה וכבוד לעמו, עד כי כמעט סגנון אחד עולה לדבריו בספריו, ולדבריהם בקהל עם, על ישראל ועל תעודתו הרוממה.

הצמח הרך אשר שתלו ידי אצילי בני ישראל לצבי ולכבוד בצרפת, עלה כיונק ויוצא פרח נחמד למראה, את הסנהדרין, ויעש פרי ימים רבים אחרי כן: כי הארץ ההיא היתה מטע לשם כל „ישראל חברים" שם שלם על אומה שלמה אשר לדאבון נפשנו פגמו אחינו האשכנזים בשם הגדול הזה באמרם להפרד מאחיהם ולעשות להם „כל ישראל חברים אשכנזית" דבר מִבֻקָּשׁ מתוכו. מירכתי הארץ הזאת עלה בימינו נשיא כענן כבוד וינף גשם נדבות על נחלת אבותינו הנלאה ויפקוד ארץ וישוקקה ויעשרה. אך אל נא נשא דע למרחיק, נשובה נא אל אחינו באשכנז ונראה כי בכל היותם לטרח באהבתם היתרה והנעתרה, לא העלו להם כי אם יסורים ושנאה תחת אהבה, כי כותבי פלסתר קמו, בשנת תקס"ג — תקס"ה, אשר מלאו ספריהם עשק ונלוז, עמל ונבלה, רמיה ומרמה על בני העם האמלל היושב לבטח עמם וימלאו את ארצם אש עברה וקנאה. אך בפעם ההיא לא מהרה מאד רעת בני ישראל כדרכה פעם בפעם, כי שלמון צרפת אשר החלה לשפוך ממשלתה בעת ההיא על בני האשכנזים לא נתנם לקום על ישראל, ותהי הפורענות שוהה לבוא, עד סור עול צרפת מעל צוארי אשכנז אז היתה הרוחה לאשכנז ותקם צרה לישראל. מכתבי-עמל נעורו עוד הפעם בשנת תקע"ה לשום דופי ולדבר תועה ונבלה על בית יעקב ויזרו גפרית אשר בהריחה אש קנאת עם התלקחה לשלהבת בוערה בכל ארצות אשכנז בשנת תקע"ח תקע"ט.

ומה עשו משכילי אשכנז בעת ההיא? אחדים מהם נואלו להצדיק עליהם את הדין; בסניגוריותיהם אשר כתבו על ישראל לא דרשו משפט, כי אם בקשו רחמים ויכנעו לפני אויביהם לבקש להורות להם דרך ישרה אשר ילכו בה לבלתי הטריח עוד גוי צדיק כאשכנז לפנות מעסקיו ליסר את בת יהודה השובבה לטוב לה (גרֶאטץ XI 263). אך קרבו ימי החנופה, החלקות והמחמאות למות מקרב אחינו בני אשכנז, כי להמתכחשים והמתנכרים, הממירים והמימרים אשר הדיחו כל רעה המיטו כל און על ישראל אשר הכעיסוהו בהבליהם זה ימים רבים, הקים ה' אורבים מתוך ביתם, שני אנשים מבני ישראל חכמים ונבונים, אשר לחרפתם ולבשתם נגרפו ונסחפו גם הם בזרועות השטף, ויעזבו את עמם ואת אלהיהם, אך בשבט פיהם ובשוט לשונם רבו את ריב חרפתם גם מיד אשכנז בעלת הבשר גם מיד הבוגדים הקלים והכבדים אשר שמו את אשכנז ואת אלהיה למשא נפשם, שם האחד משני המליצים האלה אשר לא קם עוד כמוהם באשכנז באֶרני והשני הייני אשר מאומה לא לקחו בידם מנחלת ישראל בלתי אם את הַפִּלְפֶּלֶת האחת החריפה וירפאו בה את ספרות אשכנז ההפלה מריח הפה, הבא על עון לשון הרע, וימררו בה את חיי צוררי היהודים, ויטאטאו במטאטא השמד משאות שוא ומקסם כזב, אשר חזו להם משכילי ברלין בהקיץ ובחלום.

על שני האנשים האלה רבו מאד חלוקי הדעות. זה אומר כי באֶרני נטה יותר אל ישראל וזה אומר כי נפש הייני דבקה יותר בעמו, על דעתנו רחוקים היו שניהם ממקור ישראל כי ראו בילדותם את המשכילים אשר התנשאו לאפוטרופסי היהדות בפחזותם ובניולם, ואת גדולי הרבנים חסרי כל חלקת הטיח אשר הוא לבדו כל כבוד אנוש בדור רם עינים, ויעלימו את עיניהם מתורתם וממולדתם. אך בהיות רוחם נדיבה, בינתם חדה וטעמם טוב מאד, על כן בריב באֶרני את ריב משפט האדם מיד עושקיו כח, עלתה באזני גם צעקת עמו מפני נוגשיו, וילחם בשונאי ישראל בזעם אפו, ובלעגי שפתו, מלבד אשר מדד לאשכנזים את פעולתם אל חיקם, עשה באלהיהם שפטים בהציגו את גאֶטהע, האליל הגדול והנבוב המושל ברוח אשכנז, ערום ועריה, כי איש אין לב הוא, אין מוסר

זאין מישרים, ואת תורתו אשר נתן לאשכנז ולאירופא, הורת הזמה והבשת קרע לגזרים, וישם אותה ואת כל המחזיקים בה, היוצאים ידי חובת מוסר וצדק ביפי טעם, עפר תחת כפות רגליו. המליץ הזה במלחמתו זאת, מבלי דעת למי הוא נלחם, נתן כבוד גדול לתורת אבותיו (אף כי לא אהבה יען כי לא ידעה), כי הוריד מעל כנו את אליה מעזים זה, את ההפך המובהק לרוח עם ישראל אשר בשיטת גאטהע היה למטבע מהלכת בקרב הארץ, יען כי הנאתה קרובה. בהגבורת הטעם על המוסר נלחם כמעט כל ימי חייו, האין זאת מלחמת תורת אמת בהבלי גבר?

ברוח משפט, אשר היה לרוח חיים בבארני כל ימי חייו, היה הייני נופל ממנו, הוא התעסק בספריו בצרכי רבים לא לשמם כי אם לשם סניף למליצותיו. וגם למאוייו אשר הביע בהם היתה דרכו שונה מדרך בארנע כי אחרי מראה עיניו הלך, וישנה את טעמו לרגעים. אך לעמת זה נעלה עליו ברעתו הנקיה אשר בה חשף מצפוני כל נעלם, בנוח עליו רוח הוללות, נתן כל חכמה, כל מוסר וכל קדש ללעג ולקלס, כי ילד שובב היה כל ימיו; אך בסור מעליו לרגעים הרוח הרעה הזאת אז ראה כל טהר בטהרתו, אז נשא מדברותיו בשפת בני אלים על הדר שיבת עם עולם, על כבודו ועל גדלו, על מרום מולדתו ועל רום תעודתו, אז יבחין עמקי תעלומות נעם בחיי העם הזה גם בגלותו אשר חמדת כל הגוים כאין נגדן. ספור „הרב מבכרך" אשר ראשיתו היא כל שאריתו מצבת זכרון היא לאח נפשע זה.

בעינו החדה ראה עמל גם בזיו הרפורמא היהודות אשר הבהיק בעת ההיא מסוף אשכנז ועד סופה, ותך עינים לרבבות בסנורים. גם דרך חברת מרבי התרבות בישראל (קולטור־פעראיין) אשר גם הוא אמר להלות עליהם לא מצאה חן בעיניו.

אף כי למראית עין גבהה תקנת יאקאבזאהן על דרך פרידלנדר גובה שמים כי יאקאבזאן ב ר פ ו ר מ א אשר הנהיג, ובהוד והדר אשר נתן לתפלת הצבור אשר קרא לה שם חדש „עבודת ה'" (גאטטעס־דיענסט) השיב רבים אל הדת אשר בלעדי זה רחקו ממנה. בכל זאת אם נעמיק להתבונן נראה כי מדה אחת לשניהם, אך תחת אשר פרידלנדר הדיח את בני ישראל אחרי הנכר, הביא יאקאבסזאהן את הנכר אל הקדש, העמיד צלם בהיכל. הן אמנם כי טוב וישר הוא להשתחות לה' בהדרת קדש, כי גדולינו לא מאסו בסדרי היופי והנגון על פי חקי המוסיקא היה רצוי בעיניהם, וכן נמצא בתשובת הב"ח קכ"ז המתרת בפירוש כל הנגונים אפילו אם דומים הם לנגוני העמים כל זמן שאינם מיוחדים לעבודתם, — אך העושים פרט קטן זה הבטל במעוטו לעמוד התוך אשר כל בית ישראל נשען עליו, ומקיימים גם על הפרט הקטן הזה מצות: איכה יעבדו וגו' (דברים י"ב ל') והמכונים גם את מלבושיהם, גם את כל תכסיסי עבודתם, אל עבודת העמים, זר מעשיהם, נכריה עבודתם, עבודה זרה בטהרה היא. על תולדות הרפורמא ועל תולדות תולדותיה לא נדבר הפעם, כי כבר ערכנו לה דמות לכל תהפוכותיה במאמרנו „לברית עם לאור גוים" הנדפס במ"ע „המליץ" סוף 1884. אך לפי דרכנו פה נעיר כי התהפוכה הגדולה אשר התהפכו הרפורמים בתחבולותיהם לקרא גם על הקלקלה הזאת את שם בן־מנחם אשר כל חפצו בכל ספריו היה רק להבדיל בין היהודות ובין כל הדתות, חוצפא יתרא היא. לו אמרנו להביא ראיה לדברינו מדברי בן מנחם, כי עתה היה לנו להדפיס פה מן הקצה אל הקצה כל כתבי בן־מנחם.

כאשר היטיב הייני לראות את היסוד הרעוע של הרפורמא, כן העמיק לבחון את חברת מרבי התרבות בכל רום עיניה וקצר ידה. החברה הזאת, מרבי התרבות בישראל (קולטור־פעראיין) נוסדה בברלין בראשית שנת תק"פ בידי שלשה אנשים צעירים לימים, הלא המה: האיש הגדול יום טוב ליפמאנן צונץ, אֶדואַרד גאנז ומשה מאָזער. עד מהרה נלוו עליהם גם שני זקני המשכילים פרידלנדר ובן דוד. מכל הגדולות אשר אמרו לעשות בישראל לא נעשה דבר, בלתי אם בית ספר ומכתב עת למדע היהדות אשר לא יצאו ממנה בלתי שלש חוברות. מקץ שלש שנים נדמתה החברה הזאת כקצף על פני מים, ומלבד ריט"ל צונץ הנאמן לחכמת ישראל ומלבד פרידלנדר ובן דוד שמתו ביהדותם מחמת זקנה, המירו כמעט כל ראשי החברה את דתם אף כי נ ש ב ע ו כלם לבלתי עזוב את אלהיהם כל הימים. על כל הרעות והמאמרים אשר במכתב העתי הזה אין שוה לנו להוציא משפט, כי כבר אבד עליהם כלח. אך על המגלות העפות ההן אשר מרוח בכנפיהן יצאה דעת קדים בסערת חמה לגזול את שני לוחות הברית מידי אדון הנביאים ואת ספר התורה מזרוע תפארתו נדבר דבר.

שם הדעת הזאת היא: „בקרת המקרא העוקרת" אשר לפי ידיעתנו היה לאַצארוס בן־דוד הראשון אשר הנהיג אותה בישראל „בכה"ע למדעי היהודות" תקפ"ב. שם התאמץ להכחיש את דבר מתן התורה בידי משה והייני אשר גם הוא לא היה אדוק מאד בדתנו ולעמת זה אוהב היה לבן דוד, קרא את הדברים וימצא אותם ואת מופתיהם סרי־טעם, ועל פי הרזון והיבשת, הקור והכבדות אשר לחקירה זאת, הוציא משפט כי ראויה היא יותר להיות קבועה באחד כתבי העת הלותרנים הצנומים, כארבעים שנה לפנים מלהודקר בבת ראש

בכתב מדע האומר לחדש נעורי עם עתיק ימים אשר לא נס עיד לחו (היינו XIX 98).

צר לנו המקום לדבר בזה על עצם בקרת המקרא הנוהגת ועל ערכה, אך זאת נגיד בפה מלא כי מני אז החלה החקירה הזאת, מלאה יד כל איש מדבר גדולות, המתהלל כי יודע הוא אשרודית וזמזומית, וכי היה לו גלגול מחילות בעיי בבל השוממה וגלי אשור החרבה, למלא בחרבנו זה את חסרון דעתו בשפת עבר ולבטל בקליפת השום כל הגיון ישר וכל חקר נכון אשר רוח וחיים בו מפני תקוניו ושבושיו השוממים והדוממים אשר אין טעם ואין ריח בהם. הכהנים הלותרנים ודרשני הרפורמא, אשר רבים מהם החלו ללמוד צורת האותיות העבריות בהיותם בני ארבעים, ראו את המקרא ואת לשון הקדש בכלי זכוכית צבועה ומבוקעה שעל עיניהם הכהות, כהיכל ארוני בזק, כהיכל מלא מלכים מקֻצָּצים שפרקיהם מפורקים ועורם בָּצַע ויִמָּאֵס, מבלי תת לב כי בקיעי כלי-ראי המנופץ המה רואים כחבורות פצע וכשברי יד ורגל. יעבירו נא את הָאֵפֶר הזה מעל עיניהם וראו כי תורת ה' תמימה, כלה יפה ומום אין בה, וכי לא היא, רק מתקניה צריכים תקון ורפואת הנפש ורפואת הגוף בתוך שאר חולי ישראל.

ומה נואלו רבים מן המשכילים לתלות גם את החקירה הזאת בבן-מנחם וברוחו אשר שם על עמו מבלי ראות כי הקדמתו נתיבות השלום, היא מהאה גמורה מתחלתה ועד סופה על כל „מדקדק או מגיה מלבו" „העושים דברי התורה כחומה פרוצה יעלה כל איש נכחו ועושה בה כרצונו והם מוסיפין וגורעין ומשנין בתורת ה' וכו' כפי מחשבות לבם והשגתם ועל ידי זה פעמים שלא יקראו בתורה את הכתוב שם כי אם את העולה על רוחם". היש ציור נאמן לבקרת זאת מדברי בן-מנחם אלה? ואנחנו לפי דרכנו עינינו נשואות אל היום אשר בו יחלו חכמי עמנו לכלכל את דברי התורה בכלכלה עברית, לאמר: עפ"י משפט הלשון העבריה לבדה ועפ"י רוח העם העברי, אשר אמנם שנה את פניו אך את טעמו לא שנה. העם הזה הוא הגוף, והתורה היא הנשמה אשר תחיהו, ובעולם הזה נשמה בלא גוף אינה רואָה ואינה נראה. ע"כ נחשב בעינינו מאמר אחד מדברי חכמי המשנה, התלמוד והמדרש, בהיותו פרי רוח עם חי למקור לבקרת המקרא הנאמנה, יותר מכל המון הלוחות והמגלות והמצבות של מצרים אשור ובבל, אשר מרביתן אין די בהן להפקיע אף את עצמן. הן אמנם כי בדברי קדמונינו יש הרבה פרחים אשר למראית עין אין בהם כל פרי, אך מי לא ידע כי בעבור עליהם רוח בקרת צחה, יָצָא שם גם אכל למכביר.

אמת הדבר כי לא תצא לנו כנגה תפארת תורתנו ונביאינו בלתי אם בלשון נקיה ומסודרת, ע"כ יש לנו ללמדה לבנינו בשפה ברורה, שפת הארץ בדקדוקה, אך לא בתרגום קצוב וקבוע לדורות, כי חונט הוא את תורת חיים, שם אותה בארון מחושק בחשוקי ברזל. תרגום השבעים אשר ששו אנשי אלכסנדריה לקראתו, הוביש ששון מחכמי א"י, עד כי היה קשה להם יום זה כיום שנעשה בו העגל שלא היתה התורה יכולה להתרגם כל צרכה (סופרים א' ז'), ובא לעולם חשך שלשה ימים (בה"ג הלכות תענית). תרגום עקילס לא נוצר כי אם להוציא מלב המינים, ותרגום רב סעדיה — מלב הקראים, ותרגום בן-מנחם — מלב מתרגמי אשכנז ההולכים אחרי לבם. כל התרגומים האלה על כרחם נוצרו כדבר בן-מנחם כי כל עוד היתה לשון הקדש שגורה בפי העם, לא הוצרכו לתרגום בלשון עם לועז, „ואם יוכל איש לדלות מבאר מים חיים, מדוע יחצוב לו בארת נשברים?" (נתה"ש). התרגומים הקצובים ילבישו את מחוקקינו ונביאינו מלבוש נכרי ובעינינו לא ייטב לראות את זקני ישראל אלה יוצאים רעולים כערביים, או מדויהם כרותות בחצי כנערי בני אשכנז, כי אנשי אלהים אשר ראינו עולים מן הארץ, מארמת כנען, עוטי מעיל המה, מעיל שפת עבר, היא שמלתנו אשר לא בלתה מעלינו זה ארבעת אלפים שנה, בכל המדבר הגדול והנורא אשר עברנו, היא הלבוש הגָּדֵל עמנו כלבוש החמט שֶׁגָּדֵל עמו.

באמרנו כי התרגומים הרעו, חלילה לנו להת דופי בכונת המתרגמים השלמים; כֻּלָּם כונו בתרגומם רק לשם פירוש. הטהורים ההם נקיים, והשוטים שקלקלו עתידים ליתן את הדין. אך זאת היא רעה חולה, כי השוטים והמקלקלים מצוים בכל זמן ובכל מקום. וכאשר הערים הרקליוס קיסר להקים שטן את תרגום עקילס לתורת ישראל, כן השתטו משכילי ישראל כאלף ומאתים שנה אחרי כן למלא את כל בתי ישראל תרגום מאין עוד מקום להורה. אך יותר הרבה מאשר גרם התשמיש הרע של התרגום לתורה שתשתכח, גרמה בקרת המקרא להקשיח את הלב מכל כבוד מולדת (נאציאָנאל-שטאָלץ), כי בראות העם עתר ענן אבק יְדֹף ברוח בעד מפי הוללים וישם מאפל על מחמדי הקדם ויאמרו: אכן היו קדשינו לשַׁמָּה! ומודעת זאת כי רק עם הראה ראשית לו יעשה לאחריתו, ומה נפלא הדבר כי לאצארוס בן דור אשר הביא את בקרת המקרא אל גבול ישראל, הוא היה הראשון אשר הביע בפה מלא כי אין ימות המשיח לישראל, כי הטמיעה (אַססימילאציאָן) היא תשועתם ותקותם האחת, ובבן בקרת המקרא העקרת והטמיעה תאומים נולדו בנות אב אחד בברלין הנה, אך לא בנות בן

מנחם, כי לדעתו עוד לא נתקיימו נבואות ישעיהו, ועל בית שני הביע את דעהו „כי לא זאת המנוחה והגאולה האמתית היעורה לנו מפי נביאי ה'" (נתה"ש).

משתי הנגעים האלה אשר נגענו לאצארום בן דוד בחכמתו, לא נרפאנו עוד עד היום. בקרת המקרא לא חדלה עוד לשום שַמּוֹת בכתבי קדשנו ברוח בער ובבלי דעת ובלי בינה במקרא; ושכחת המולדת היתה נר גם לרגלי אנשים גדולים וטובים מפרידלנדר ובן דוד, גם לאיש כגבריאל ריעסער אשר התכבד ויתהלל בדתו. גם החכם הנדיב הזה אשר התכַּון כל ימיו לטובה, ויבז בעיניו את המשכילים המחליקים והמלקקים, דחה את המולדת מפני הזכוי. תוצאות דעתו זאת כי גם הוא נלוה אל עדת הרפורמים, כי הרפורמא שמה על שכמה את העבודה הנכבדה הזאת, השכֵּח מישראל את ראשיתו בבקרת המקרא, והַכְּרֵת את אחריתו במעשה הטמיעה (אססימילאַציאָן) במהותה כל זכר לגאולה העתידה. ומה יפלא בעיני המתבונן כי איש גדול כמוהו אשר בלי ספק שם פניו לדעת את עמו, האמין כי אמונה ישראל לאחרית הימים היא לכבוש את כל העולם כלו, וירע בעיניו גאון אולת העם המקוה כי יביא הגואל לבני בניהם את ממשלת כל הארץ (שטעללונג דער בעקעננער דעס מאָזאַ. גלויבענס צד 4), מי יודע כמה הועיל לנו חכם כזה לו למד תורה בילדותו לא מפי הקתיכיסמים אשר גם את הסעיף השנים עשר ממנו לא ידע כהוגן.

ד.

אך בעת ההיא הקים ה' איש חיל בעמו, אשר שם לבו לטהר את ישראל מכל טמאותיו ומכל חטאתיו אשר החטיאו אותו נביאי השקר משכילי ברלין; ולהוציא את הנדה מן הקדש אשר שמו שקוציהם שם אבות הרפורמא. שם האיש הזה ר' יצחק ברנייס אשר היה לרב לעדת החרדים (שטרענגפראָם־מען) במבורג בראשית שנת תקפ"ב. איש ירא אלהים בכל לבבו ואוהב עמו בכל נפשו; בקי בכל חדרי תורה וחוקר מעמיק מאד. הוא שם את לבו להכיר את המקים אשר המלא היהדות בעולם, ולבחון את העולם במהתכנתו אל גויי הארץ ומה בקש ה' מידו ומה ישראל פקד ונטל עליו, בכל תולדות הגוי הגדול הזה ובכל דברי ימיו בכל פרק מפרקי זמני קיומו ובכל שטה המתחדשת ברוח העם ראה גדולות ונצורות. בעטת ב"מ דבק ולא סר ממנה בתתו גם הוא את מצות המעשה לכלי מבטא לרוח אלהים אשר שם בקרבו בנפחו נשמת חיים באף גופי תורה. אך באהת לא

טובה בעיניו שטת ב"מ אשר לא שת לבו לחקר הדורות מראש, ובינה לאחרית הימים. אך באמת נקי ב"מ גם מעון זה כי באמרו (276) בספרו ירושלים „כי יצר לו ה' את ישראל לעם אשר בגורלו וחליפותיו „היה עד לאומים וכו'" מכריז הוא בגלוי כי חלק לו בבינה לעתים.

ממרום כסא חכמתו בזה ברנייס בשאט נפש גם את השכלת ברלין המתבחשת, גם הערמומיות הקטנות הנעשות למען הזכוי, אשר לא מאס בו גם הוא, אך היה בעיניו רק הנאה עוברת אשר אין שוה לנוי מעולם לתת בו את כל מחמדיו מימי קדם: הדעה הנעלה אשר החזיקו בה הרפורמים כי לאור גוים נתן ה' את עמו, אך בערמתם הללוה בזוגם אותה על עצת הפזור והטמיעה לא צמחה על אדמתם. הדעה ההיא בעצם תמה ובטהרתה לברנייס היא, ובעיניו היא אחית מבטן להורת המולדת. הוא הֵצר את גבול דרשות המטיפים (פרעדיגטן) השדופות והריקות אשר באחרונה קצה בהם גם נפש הרה"ח צונץ וישם התחיהן דרשות מלאות וטובות, שפניהן חלקות ונהדרות בשפה ברורה צחה ונמרצה, ותוכן רצוף דעת אלהים וידיעת התורה. ומהיות חפצו רק ללמד דעה את העם, מעט בדרשות בית הכנסת ותחת זה הקהיל קהלות בבית וילמדם תורה בכל מקצועותיה. החכמים החוקרים יודעי העתים אשר קמו בימים ההם שמו את הדעת הרוממה הזאת, דעת תולדותינו, למדע, והוא קדש את המדע הזה בקדושת התורה בשומו אותו סיג לתורה ומשמרת למשמרתה.

אם נתבונן כי עקר שטת ברנייס למעשה היה מעשה המצות יצא כנגה כי לא אבי הרפורמים היה בן מנחם, כי אם אבי החרדים (הנקראים שלא בדיוק אורתודוכסים) המשכילים, באשכנז, אשר מאז קם ר' יצחק ברנייס להם לראש ולכהן מורה היה להק להם לאחוז בנמוסי העם אשר בקרבו הם יושבים ובכל ענפי מדעי החול ולגדל ולרומם על כל את היהדות, להחזיק בה בכל מאמצי כח ולבלתי הפיל ממנה דבר קטן או גדול ככל אשר עשה בן מנחם בימיו.

תלמיד ותיק לר' יצחק ברנייס הוא הרב הצדיק ר' שמשון רפאל הירש רב לעדת המהדרים בפפר"מ אשר הוא פרסם בספריו היקרים „חורב" „בן עוזיאל" „וישרון" „נפתולי נפתלי" הכתובים אשכנזית, את תורת רבו אשר הוא לא העלה כמעט על ספר.

כאלו היה מעט בעיני חכמי דור זה לתקן את אשר עותו ההולכים לפניהם מימות פרידלנדר, הקדיש איש גדול את כל ימי חייו לבטל את כל החלומות שחלמו להם המתפלספים מימות פילון האלכסנדרוני והלאה. האיש הזה הוא שלמה ליב שטיינהיים פילוסוף מעמיק עד מאד, בקי בכל חדרי תורת הטבע, וסופר־

מהיר בשפת אשכנז. בקרת קאנט, העוקר הרים וטוחנם ברוח אפו, הורתהו לפרק כל שטה וכל מדה לפרקיה. ויהי בשומו אל הפילוסופיא פניו וימצא כי בת המיתולוגיא היא, תערובת דמיונות שאין החכמה בת חורין להפטר מהם כל עוד לא מלאה כח לבקר את עצמה ולשפוט אם אמת לאמתה היא דוברת או בצל צלמי החושים היא משחקת. האדם אשר מראה עיניו ומשמוש ידיו קדמו לבינת לבו יחוש וירגיש תחלה ואחרי כן יתבונן; יחוש וירגיש תמיד ורק לפרקים יתבונן, ועל כן גבר בנפשו החוש על החפץ, ובעולמו החומר על הרוח, ובעבור זה לא יכלו כל דתות הנכר וכל שטותיהם בפילוסופיא להמיש את צוארם מעול תורת עלמות החמר (עוויגקייט דער מאַטעריא) המתקומם. לאויב ולשטן לרוח אלהים הנלחמה בו ויכול לא תוכל לו, בהיותו תקיף כמוה וכביר ימים כמוה. על כן היה האונס, אשר רצון לא ידע כי אם חמת כח וכבד יד, לחוט משוך על כל תורות הנכר. האונס הזה שם בעיניהם השמים כברזל ואת הארץ כנחושה על אלהים ואדם יחד, כי שניהם לא יוכלו להתרומם מעל לגולם העכור השם משקל לרוחם ונותן להם חק ולא יעברוהו. המעמיקים בתורות ובחכמות האלה מלאו את הארץ שכרון ויגון. העמים, אשר החמר והכח הגס היצוק בו היה בעיניהם ראש מסבי כל היקום הכולל את הכל, שמו את החמר לאלהים ויעבדוהו בתועבות זמה ורצח, וגם את אלהיהם שמו למנאפים ולמרצחים ויקדישו קדש קדשים את החמר ואת כל הנבלות התלויות בו. ועמי תורת הרוח (אידאעליסמוס) כמו דת הודו והדומות לה, אשר לפי דבריהם נאצל החמר מן הרוח ויהפך לאויב לרוח ומבקש רעתו התענו בסגופים לכפר על נפשם חטאות אשר לא חטאו המה ואבותיהם; ויתפללו כל היום כי יעלה בתהו כל היקום בן החמר מקור כל טימאה ותלאה עמל ואון. — עוד כל העמים מתהוללים בילדי שקר אלה אשר ילד הדמיון לפלפול המחדש (דעמאָנסטראטיווע שפעקולאַציאָן) וה׳ נראה אל אברהם יצחק ויעקב ויודע להם דרכיו ועלילותיו כי הוא לבדו צור עולמים, אחד ואין שני לו, אין אונס ואין מרי לפניו, כי כל היקום מעשה ידיו ואם יעלים עיניו רגע מן היקום כלא היה יהיה, ואת האדם ברא בצלמו ויתן עליו מהודו להיות גם הוא מושל ברוחו מעין דוגמא של מעלה. ובכן אין מקום עוד לאדם לשכרון להשתכר בתענוגות בשר למען שכוח רישו ועניו כי יקר הוא בעיני אלהיו ואיננו אנוס במעשיו אבל הוא אחראי עליהם; אין מקום ליגון כי אין בעל הרחמים נפרע מאדם על חטא שלא חטא. אין מקום לעבדות ושלטון האדם באדם לרע לו כי כל בני אדם בני

אב אחד הם אשר יצר אלהים בצלמו. סוף דבר תורתנו הקדושה גאולה שלמה היא לנו פדות נפשנו מאלילי האולה האונס והרשע. וסמנה המובהק הוא חדוש העולם שהפילוסופיא הפלפלנית (שפעקולאטיווע פ׳) בהיותה בת הדמיון בן החמר בורחת ממנו כברוח הרמיון תמיד מפני האמת אך דרך הבקור הבוחן (פריפּענדע קריטיק) מטיל על האדם את דעת החדוש על כרחו. — את שטתו זאת חזק שטיינהיים בראיות ובמופתים אשר ישתומם עליהם כל מתבונן בם. בחכמים החדשים אשר אמרו למצא בדת פרס את מקור תורת משה נלחם מלחמת מצוה עד רדתם. ספרו „אָפּפּענבאַרונגסלעהרע", אף כי לא נקה גם הוא משגיאות רבות, פתח שער חדש בחקר חכמת התורה.

עת אשר עלו החכמים האלה מארץ המדע על במת בת ציון לדבר נשגבות על רוח ה׳ המתפעם בתולדות עם ישראל ועל חכמת אלהים אשר בקרבו השמיע עוד חכם עברי את קולו מצרפת ארץ התושיה (רעאַליטאַט) על דבר סדרי הישוב, תקוני המדינה צרכי הרבים ונמוסי התרבות על פי היהדות. הרופא סאַלוואַדאָר בספרו „תקון העולם כדת משה וישראל" Institutions de Moise et du peuple Hebreu 1829 הוכיח כי רב גבול התורה מגבול דת בית הכנסת, כי מכלכלת היא את כל דברי החיים במשפט דברי היחיד, המשפחה, האומה וכל מין האדם, וכי כל חקרי חכמי העמים במקצועות אלה כשיחת ילדים נחשבו למול הרום והעומק אשר לכל מצוה ממצות התורה. השטה הזאת הרים את ערך התורה גם בעיני בעלי דרך ארץ ואנשי מעשה בראותם כי חיים היא לעולם, שוקדת על תקנת האדם גם בעולם הזה, כי היא בת המלך החפץ בחיים. כל פרט מפרטי השטה הזאת הוא כלל לעצמו, על כן לא נוכל לה לערוך דמות בזה, אך זאת נגיד כי בדרכו זאת היה סאַלוואַדאָר תלמיד מובהק לבן מנחם יותר מפרידלנדר וסיעתו, כי גם כל עצמו של ספר ירושלים לא בא כי אם להוכיח כי תורתנו הקדושה תורה שלמה היא אשר כל צרכי האדם קדושים הם לה, גם צרכי הגוף גם צרכי הרוח, ורק יד הפרידלנדים, היתה נטויה עליה לשבץ ולכרכב בה עד כדי הקבעה בדפוס הצר אשר הכינו לה.

בימים ההם יצא באיטאליא איש אוהב מוסר מאין כמוהו, להרחיק בשבט פיו את האולת הקשורה בלב הפרידלנדים כי עם בני ישראל בהיות עיניו רק אל תורתו כל היום אין לו חלק במוסר עד כי נואלו ולא בושו להחליט כי התורה ככתבה וכלשונה לא תצלח להנחילם מוסר כי אם בתרגומה האשכנזי.

הרב ר׳ שמואל דוד לוצאטו, המפורסם ברוב חכמתו וישרת לבבו, הביע בפה מלא כי כגבוה שמים

על הארץ גבהו דרכי בני ישראל בצדק ומשפט ומישרים על דרכי יון וחכמיהם, אשר עד היום הזה לאותות ולמופתים המה לכל עמי אירופא, וכי גם החכמים אשר קמו בישראל אחרי חתום התלמוד אם לקחו שמץ דבר מתרבות בני יון רומי וערב נתנו דופי בצדקתם המשומרת ובאה בטהרתה מימות עולם; על כן נעלו בעיניו בעלי התוספות התמימים, אשר לא היו כפי הפרידלנדרים די חרפות וגדופים עליהם — על חכמי ספרד, אשר מעולם החליקו אליהם המשכילים בלשונם, בדבר שד"ל על רבינו תם „היה מבחין יפה בין התכונות הישראליות אשר „הן למורשה להלמידיו של אברהם אבינו, אשר „האחרון שבהם בזמן היה רש"י ותלמידיו, ובין „התכונות היוניות והישמעאליות אשר היו לנחלה „להלמידיו של בלעם" (כרם חמד ד' 35).

על דברי רבינו גרשום ורש"י ז"ל כתב לאמר: „הדברים היוצאים מלב טהור ונכנסים ללב טהור „הם תהלתנו ותפארתנו המעידים על התכונות „המיוחדות לעם סגלה אבל הכתבים שיצאו „מתחת ידי חכמי היהודים תלמידי יון וישמעאל, בין „בדורות אחרונים בין בדורות קדמונים, כלם, בין „שיהיו ספרי חכמה או שירים נחמדים לא יוכיחו אלא „שהיהודי הוא אדם ככל האדם, ומי יכחיש זה? ומה „צרך להביא עדים לדבר פשוט כזה? אבל מה שראוי „להוכיח ולברר בראיות ועדים, הוא כי התורה והנביאים „ורבותינו הם לבדם מדריכים האדם בדרך ישרה וכו'" (אוצר נחמד מחברת ב' 174). חולק גדול היה שד"ל על הרפורמא עד כי בימי נעוריו בשמעו כי הנהיגוה בהמבורג הצטער מאד (גראֶץ XI 426 הערה ב'), בשכל טוב חרץ משפט, על תהפוכות הרפורמים והמזלזלים במצות, בספרו „מוסר הדת הישראלית (27—32). על משפטו הישר בדבר ערך המצות תעיד לנו דעתו אשר חִוָּה על מצוה אחת אשר הומבורג, פטרבער וחבריהם קלי הדעת שפכו עליה לעג „הלכות הנדה מרבים את האהבה בין היהודי לאשתו, כי היהודיה היא בכל חדש ככלה חדשה וזה עקר גדול בהצלחת הבית והאומה" (אוצר נחמד מחברת ב' 181) גם עם חובבי הבלי בקרת המקרא מולדת חוץ דבר קשות: „חלילה לי להשתתף עם מי שאומר וכותב כי חכמי הגוים האחרונים שמו קץ לחשך בהבנת המקראות... זה לי ארבעים שנה ויותר שאני משתדל להבין ספרי הקדש בלי משא פנים לשום מפרש קדמון יהיה או אחרון, וראיתי כי החוקרים ההמה לא הועילונו כלום בהבנת המקראות אבל בדו להם פירושים רחוקים מאד מדרכי הדבור העברי והרעיון העברי ואיך אשתתף עם מי שאומר שהם שמו קץ לחשך" (שם 203) גם מדרכי החכם הזה אשר בכל היותו הוא הגדול בחובבי עמים ברורו ואשר עשה את החבה הזאת חובה בכל ספריו (מוסר הדת הישראלית § 46; הערה לדיואן ר"י הלוי שיר ו' הערה ב' ועוד במקומות רבים) היה הוא גם האחד אשר אמר להבדיל בין דרכי ישראל לדרכי העמים; גם מדרכי החכם הזה נביא ראיה לדעתנו כי חכמי ישראל הדבקים בתורתם ובמולדתם מבלי סור מהן הם הם חובבי עמים הם. (במאמרנו חכם עדיף, כנסת ישראל) את שטתו הנכבדה כי המוסר לישראל הוא, ורק לישראל, ונחלת בני יון הוא רק הטעם; היתה לרוח החיה כמעט בכל מאמריו וספריו. והתמים הזה אשר כמעט לא מלא פיו שחוק מימיו כתב בחרוזים מאמר התולים על שוחרי מוסר היונים והאירופים בשם „אטיציזמים" לאמר „תורת בני יון" (ציון יאָסט ת"ר).

מה נעלו ארבעת האיתנים האלה על משכילי ברלין הסרסרנים והפשרנים המשביחים את המקח ומוזילים מן המחיר, העושים סחורה בדתות ומוכרי גוים ומשפחות. ר' יצחק ברנייס בא להורות כי ישראל עם עולם הוא כי אור גוים הוא, כי כגדול ראשיתו כן תשגה אחריתו, ובכן שונה ישראל מכל העמים בהליכות תולדותיו — שטיינהיים בא ויוכח כי הפילוסופיא של כל העמים רעועה היא ויצוריה עצבים הם שמעצבים את בעליהם, אין שמחה ואין נחת בהם, וכי הפילוסופיא הברורה והפשוטה, הגמורה והחלוטה, אשר אין דופי ואין סלף בה גם ברוח גם במעשה, היא היהדות. ובכן נעלה ישראל על אחיו העמים גם בפילוסופיתו — סאלוואַדאָר יצא ללמד כי אין ערוך לכל תורת התרבות והתקון המדינה אל תורת משה וישראל, ולו היתה היא נר לרגלי משפחות האדמה כי עתה לא רבו תלאותיהן ועמלן. ובכן יחיד ישראל גם ברוח תורתו — לוצאטו האיר עיני עמו על רוח המוסר החיה בקרבו ובקרב גדוליו וחכמיו אשר לא תעו ללקוט בשדה אחר, וכי שונה המוסר הזה ונבדל בתכלית ממוסר כל העמים אשר בו יתהללו כל היום — ובכן מיוחד ישראל גם בארחות מוסרו.

את מעשי ידי החכמים הגדולים יוצרי ההיסטוריא בישראל החוקר הפילוסופי ר"נ קראכמאל, הגאון ר' ש"י ראפאפורט והחכם הגדול ריט"ל צונץ לא נוכל לסמן בסמן מובהק, כי בהיותם דורשים את גופי המעשים השונים כונו את לבם אל כל מחקר לפי הראוי לו ובכן כרבות מדרשיהם כן ירבו מערכי רוחם. ויען כי לא את תולדות המדע לשמן, כי אם את דעת הקהל בישראל המשנה את טעמה לפי חליפות הרוח הנאצל מן המדע אנחנו מודיעים בזה. הננו להעיר אזן קוראינו על דבר אחד לכבוד החכם צונץ ז"ל שהלך לעולמו זה לא כביר, ונראה כי מעודו קיים ת"ח כל זמן שמזקינין וכו'. לדתו וגדולו היו בימי השכלת

ברלין המזויפת, בכל זאת דבק לאהבה בספרי חכמי ישראל וישם את לבו להרביץ תורה בקרב עמו ביסדו את חברת מרבי התרבות בישראל, אך החברה הזאת ידענו מה היה לה.

במאמרי צונץ הראשונים עוד נודף מעט ריח מרבי התרבות (קולטורפעראיין), בספרו „גאָטטעס=דיענסטליכע פאָרטראֶגע" 1832 נושבת רוח אחרת אחרי כי התרועע עם הגאון שי"ר, בכל זאת אין לנו להעלים כי כל הספר הזה נתחבר להוכיח את צורך הרפורמא. אך ככל אשר התיאש ר' נפתלי בשברון לב מבית הספר הברליני ומן המאסף אחרי אשר ראה כי העוו דרכם, כן הסב החכם צונץ את פניו בשאט נפש מן הרפורמא אחרי התבוננו את מזמותיה. ויהי כי הוכיח גייגער אבי אבות הרפורמא במכתב לצונץ על פניו על אשר הפליג בשבח מצות מילה ותפלין וילעג ויתלוצץ עליו ועל אשתו אשר החלו להחמיר בהלכות איסור והיתר, וישב לו צונץ אל חיקו תשובה נמרצה כראוי לו לאמר: „הנה תגוד לי כי עמדתי „מלכת, כי אחור נסוגותי... הדת עצמה קובעת „לעצמה; רק היא, טובת הכלל והמקובל באומה יהיו לנו „לעינים אנחנו. צריכים לרפורמא לא הדת; את „הקלקולים יש לנו לעקור מקרבנו לא את מורשת „קדש. הדובר סרה על התלמוד בימינו, מעשה משומד „הוא עושה" (נאכלאם גייגער 184), מכתב זה כתוב בשנת תר"ה.

ארבעת החכמים אשר הרבינו לדבר בהם נתנו בינה בלבנו כי אין לנו להתרפק ולהתדפק ברוחנו על אלה אשר רוחנו זרה להם, ונהפוך הוא כי למען נשמור את קדשי תורתנו ומולדתנו יש לנו להנזר מהם. והדברים הנמרצים אשר יצאו מגדול חכמי אחינו באשכנז המה פיוס גמור לתורת ישראל ולמולדתו, ואנחנו בני ישראל יושבי ארצות הסלאַווים נושאי דגל התורה הן מאסנו בהשכלת פרידלנדר כי מזויפת היא, אך את חכמת צונץ הננו מקבלים באהבה וברצון, כי ברוח האיש הנעלה הזה התפייסו התורה והחכמה, ומהז'קיהן בני ישראל יושבי אשכנז ויושבי ארצות הסלאַווים אשר עתה נעבור אליהם. ובברכה נצא מאת פני אחינו האשכנזים: ברוכים אתם לה', כי כמה יגיעות יגעתם להנהיג את הסדר ואת הטעם בקרבכם אשר גם בלעדיהם לא יכון עם וכמה חללים נפלו בכם חללי בשר וחללי רוח, ואנחנו משכימים ומוצאים כל אלה מתוקנים לפנינו, אך בכל זאת לא רק מקבלים אנחנו כי אם גם נותנים, גם מפזרים אנחנו, כי כאשר הקימותם אתם בקרבכם פילוסוף שר החכמה אשר ידענו להוקירו, כן הקימונו גם אנחנו גאון שר התורה אשר נקוה כי תדעו גם אתם להעריצו, וככל אשר שחרנו את פניכם כן נבקש להתכבד להקביל את פניכם במקומנו. הנה דלתותינו פתוחות וזרועותינו נטויות, ועתה בואכם לשלום!

ה.

כאשר חגגו אבותינו את זכר פדות נפשם בערב יום הגאולה, נתנו להם שתי שעות לעבודתם זאת לעבודת בית המקדש „אחת לפלפולה ואחת לעסוקה" (צור טהעאָרעטישען בעהאַנדלונג אונד צור פראַקסיס) — ירושלמי פסחים ה' א' — גם באחרית הימים האלה נתנו לנו שני יובלות „אחד לפלפול ואחד לעסוק", ויען כי טבע הפלפול אין אדם עומד עליו אלא אם כן נכשל בו, על כן לא שם אותו ה' בפי יושבי ארצות הסלאַווים המרובות באוכלוסי ישראל פן ירבה שם כושל, ולא בארצות אחרות מפני שעמן מועטים, כי אם בארץ אשכנז. שם החל הפלפול שתחלתו היתה ניסה ונפילה. משנת מות בן=מנחם והלאה נשמעו בעסקי הדת והאומה סברות זרות מאד, הררים נתלו בשערה, תלמידים שלא שמשו כל צרכם ולא חששו לקמחם, חברו כתרנגולי בית בוקיא ויקראו בלא נעימה וישנו בלא זמרה הלכות של דופי, ולא עוד אלא שהיו מורים מתוך משנתם. מעט מעט קם השאון לדממה, ההמולה חדלה ודברי חכמים החלו להשמע בנחת, דברים אשר לא שמעתן אזן מתמול שלשום. משנת תקצ"ה עלו כפורחת פקיעי ארבעת ראשי הדעות אשר פרטנו בפרק הקודם המרחיבים והולכים עד היום, ובכן עשה הזרע, אשר זרע בן מנחם ואשר היה לרקבון — פרי תבואה. אז מלאה שעת הפלפול (ספעקולאַציאָן) ושעת העסוק או ימי המעשה באו הימים אשר בהם תחל היהדות להיות עסקנית (פראַקטיש), אך אם החקירה גדלה שעשעיה בארץ החקר באשכנז, נאחז המעשה בארץ אשר שם רבו אחינו, כי מעשה תלוי בקהל יאמרו קדמונינו (הוריות ג'), ורוב קהל ורוב מנין של ישראל הוא בארץ רוססיה ופולין.

בתחלת ימי ההשכלה בברלין, בעוד אשר בן מנחם חי ובתכתו לא הביט און באנשים הסובבים אותו ככל האנשים המכבדים אשר מפני כבודם יתראו אליהם גם הריקים עטופים בטלית שכלה תכלת התחמק משם החכם ר' שלמה דובנא, כי התבונן כי העוזרים אותו ואת בן=מנחם במלאכת התרגום והבאור פורקים מעליהם עול תורה ומצות, ויעש דרכו למטרפולין של תורה בארצנו, לווילנא; היא העיר אשר יצאו ממנה אילי התורה הגאונים בעל חלקת מחוקק, בעל הש"ך ובעל באר הגולה. גאוני ווילנא

אוהבי חכמה היו (קריה נאמנה דף 61) ורבים מהם עסקו בדקדוק שפת עבר ובספרי בעלי אספות. רבינו שבתי כהן בא בכתובים עם הסגן מאגיסטער וואלענטיני ווידריך במכתב עברי מלא חן (בכורי העתים תק"צ 43). בראשית התקופה, אשר בה אנחנו עוסקים, שכן כבוד הרב הדומה למלאך ה' צבאות אשר כל מעשהו והליכותיו היו כאחד קדושי קדם, הגאון החסיד רבינו אליהו זצ"ל. האיש הזה המקדש כל ימיו לתורת ה', היה אבי הבקרת הנאמנה, הוא ולא אחר. אך אבי הבקרת בכבודה ולא בפחזותה ח"ו. בדבר אחד מדבריו יפיל חומות בצורות לארץ, ובכל נקודה כלולה ומצמצמת עבודת רוח רבה מאד. ראש לכל הלמודים היה לו המקרא בתכלית דקדוקו, ואחריו המשנה ואחריו התלמוד. לתלמידיו הורה דרך כי בלמדם מסכת, ינתחו אותה לנתחיה, לדעת מי המה תנאיה ואמוראיה, מי ומי החולקים בה, וכמה מספר המחלוקות (הקדמה לפאת השלחן). היש לנו עוד סדר נאה מזה? הבקרת אשר היתה נר לרגלו, הורתהו להרחיק את הפלפולים ואת החלוקים „כי בהם ירבה הפשע ויגדל העון ויפסד הדבור הנעים ויגורש האמת מעדת ה'", (הקדמת בנו הג' לש"ע א"ח). מאהבתו את הבקרת אמר לבנו הרב הגדול מו"ה אברהם ז"ל „שהוא משתוקק להעתקת „היוסיפון להרומים שעל ידם נוכל לבא אל מטרת „כונתם של רבותינו ז"ל בתלמוד ובמדרשים בדברם „במקומות רבים בעניני ארץ קדשנו ובית מקדשנו „ותהלוכות שרי קדשנו בימי קדם ההם וכו'" (אגרת הגאון המקובל רא"ש מאמטשיסלאוו אל המליץ ר' קלמן שולמאן בראש ס' מלחמות היהודים ח"ב). ולא את ספרי ישראל בלבד הכתובים בשפת נכר התאוה לראות מתורגמים לשפת עבר, כי אם העיר רוח יודעי לשון וספר לתרגם גם ספרי החכמה הכתובים בידי סופרי הנכר ללשון הקדש, ותכלית משולשת היתה לו בזאת: להרים קרן ישראל ולסתום פי שוטנינו בוזי נפשנו, להפיץ ולהרבות את המדעים בקרבנו ולתת חן וכבוד, משפט וסדר, רוח ונשמה אל תורתנו הקדושה. ואלה דברי הרב ר' ברוך משקלאוו בהקדמתו להעתקת ספר אקלידס, שכתב עוד בחיי רבינו זצ"ל על משפטו בדבר המדעים: „שמעתי מפי קדוש כי כפי מה שיחסר לאדם ידיעות שארי החכמות, לעמת זה יחסר לו מאה ידות בחכמת התורה, כי התורה והחכמה נצמדים יחד, וציוה לי להעתיק, מה שאפשר, ללשוננו הקדושה מן החכמות... וישוטטו רבים ותרבה הדעת בין עמנו ישראל, והסור שאון לאומים אשר ישאון לעמתנו: איפה חכמתכם? ונמצא שם שמים מתחלל". ועתה מי לנו סניגור נכבד ונערץ למדעים מגאון עזנו זה!

ולא בתשוקתו בלבד יצא רבינו ידי חובת חכמה כי גם עסק בה, ויקבע עתים לעסק החכמה כנראה מחבוריו שחבר בהנדסה ובתכונה (קריה נאמנה 153), את חכמת הנגון אהב וירומם מאד וידבר נפלאות על כחה האדיר ועל ערכה הגדול בעיני התורה, מחכמת הרפואה אשר חפץ בנעוריו ללמדה למעשה (פראקטיש) ולא נתנו אביו, ידע היטב את תורת הנתוח (הקדמה לפאת השלחן), חכמת הדקדוק ידע על בוריה, והעסק באלה לא היה בעיניו בטול של תורה אלא קיומה כי כה אמר: „כל החכמות נצרכים לתורתנו הקדושה וכלולים בה" (שם) וככל אשר שם גם את החכמה לתורה, כן כלכל את שתיהן במשפט אחד, כי כהרחיקו את הפלפול אשר כחו אינו אלא בפה מן התורה, כן אהב גם בחכמה רק את הענינים שיש בהם ממש ולא את הפלוסופיה אשר עד אשר צרף אותה קאנט לא היתה באמת כי אם עמל של פה. בכל זאת נשא פנים ויכבד את פלוסופי ישראל, וכמה פעמים הזכיר את ספר המורה לשבח, וכאשר באו אנשי קנאה להפגיע בו לגעור בהרב הדיין ר' יהודה הלוי אשכנזי אשר יקרא לעתים מזומנים פרק במורה הנבוכים באזני שומעי לקחו בביהמ"ד הישן, ויגער במביאי הדבה: „הרבינו משה יורה ואני אפיר? מי יתן חלקי עמו!" (קריה נאמנה דף 152 ודף 280).

הגאון החסיד הזה אשר רבים בדורות לפניו ולאחריו אין דומה לו בכבוד ובגדל, ברח מן הגדולה, שנא את הרבנות ולא הדפיס ספר בימיו. אך הגדולה היתה מחזרת אחריו, כי גאונים וחכמים נהרו אליו מרחוק ומקרוב וישתו בצמא את דבריו, ואלה שמות האנשים העוטרים את כסא כבודו אשר קבלו תורה חכמה וצדק מפיו: אחיו הגאון החוקר החכם ר' יששכר בער אשר חבר „פירוש יקר מאד" מלא רוח חכמה על התורה „על פי חכמת הלשון והדקדוק", באורים על התלמוד, פירוש על ש"ע יור"ד, מהנדס מובהק היה, תוכן וגעאגראף (קריה נאמנה 20), ואנחנו זכינו לראות ממנו ספר שרשים ללשון ארמית בכתב-יד בשם „מיני תרגימא" — היום הוא בבית אוצר הרה"ח ד"ר ברלינער — שם התכבה הגבר הזה למבקר בקי העושה את בקרתו קבע — את שמות המטבעות, המדות והשקלים הנהוגים בזמן התלמוד יכוון היטב ובדיוק גדול אל שמותיהם בספרי יון רומי וערב אשר לפי ראות עיני הקורא בקי היה בלשונותיהם. כאשר אצל רבינו מרוחו על אחיו להיות חוקר לאמתו, נתן מהודו על בנו הרב החכם ר' אברהם זצ"ל. הוא היה גם סופר מהיר ומבקר מומחה, ומחקרו הנכבד מאד על המדרשים אשר לדבריו „אפס קצהו הראה" בהקדמתו „לאגדת בראשית" היה לעינים לגדול מבקרי ומננו

החכם צונץ ז"ל. גם הבר ספר *) ערך הארץ (געאָגראַפֿהיע) **) שני החכמים הרמים והנשאים האלה בן ואח לרבנו, עדים נאמנים הם על רוח הדעת אשר נחה סביבותיו; עוד בן ואח היו לו, גדולים בתורה ביראה ובגמ"ח, שם ההא הגאון ר' אברהם בעל ספרמעלות התורה ושם הבן והרב הצדיק ר' יהודה ליב, הגדול שבתלמידיו. האיש אשר פרסם תורת רבו ויפץ מעינותיו חוצה, היה הגאון רבן של כל רבני רוססיה ר' חיים מוואָלאָזין ז"ל, הוא האיש אשר הרבה הרבה יש לנו יהודי רוססיה להחזיק לו טובה על אשר נתן לנו תורת אמת. כל רמז וכל הגה של רבו, קדש קדשים היה בעיני האיש הנעלה הזה, המפורסם לנקי הדעת, בעל שכל טוב ויודע רוח בני האדם. וכאשר חשב הוא בכל בינתו החדה והעמוקה את נפשו כאין למול כבוד רבו, כן גם אחיו הג' החסיד ר' זלמן מוואָלאָזין, הטהור בכל מיני טהרה, בכל כשרונותיו הנשגבים ומדותיו הרוממות היה „חרד חרדת קדש" בעמדו לפני רבו. מבית מדרש רבינו יצא איש אשר גדול היה כבודו בעיני הקסריה כתרינה השנית עד אשר ליועץ המלך נתנתהו (האָפּראַטה), והוא השר הגאון ר' יהושע צייטלין אשר ארמונו היה למקום מנוס ומשגב לכל גדולי הדור במדינתנו, אשר שמה התאספו כל „העדרים לתורה ולחכמה" (קריה נאמנה 277). כאשר הפיץ הגאון ר"ח מוואָלאָזין את תורת רבינו אליהו בכל ערי ליטא, כן האיר את רייסין באור תורתו, איש נעלה ומרומם הרב הגדול ר' בנימין ריבעלעש משקלאוו, איש אשר הליכותיו היו בדרך חסידי הפילוסופים הקדמונים, ומלבד תורתו השלמה והמלאה, חוקר מובהק היה בידיעת הטבע ומתעסק הרבה בתורת המוצקים, הנטיעה, העוף והבהמה והרמש. הגאון החרוץ ר' מנשה מאיליע היה גם הוא משומעי תורת רבינו אליהו ובקרתו החדה והחריפה מידו הוא לו. ומה רבו עוד האנשים היקרים אשר הוציאו לאור את ספרי רבם הגדול ואשר העבירו עמם את שיטתו עד מעבר לים, עד ארץ אבותינו הקדושה, אשר גם את האהבה הגדולה לערשנו זאת ירשו ממנו. כל אחד מן האנשים הנקובים בשמותיהם יתר פרשה שלמה בספר דברי ימי עמנו זה בחכמה ובבקרת גמורה, וזה בדרכי הלמוד הפשוט והמסודר

*) נדרים כ"ב: עיין רש"י, ר"נ, הרא"ש והערוך

**) גם הבר ספר „רב פעלים", וכמו כן הוא, כי רב הוא וכי הפליא פעלו בספרו זה. כי הוא יעבור בעין בקרת נמרצה על כל מדרשי חז"ל ואגדותיהן למקומותם בשמותם ומקורם חיים, איפה הם מובאים בספרים ישנים גם חדשים, קדמונים ואחרונים, ועוד לא זרחה השמש, אור הדפוס, עליו עד היום הזה. והנהו נמצא אצלי בכתובים בכתב ידו ממש, ונכון לבי בטוח בה' כי ישבבני חסד ויעזרני להוציאו לאור עולם בקרב הימים.

המגיה שמעון מזה חאנעס

שהנהיג, זה בכשרונו הנעלה וצדקתו הטהורה אשר היה בה למופת לרבים וזה בגדולתו בעיני מלכים ושרים. ובכל זאת בעבור היותם רק יהודי פולין לא זכו להזכר בספר „דברי ימי היהודים" להסופר הנכבד גרעטץ אפילו מן הצד בעוד אשר דבר חבור ספר „בשמים ראש" אשר אין לנו ממנו אלא זיופו ואינו ענין בלתי אם אל תולדות הספרות, יסופר בהורת מאורע גדול, ומה נעשה אנחנו יהודי פולין אשר מאס בנו הסופר הזה? לו עבר עלינו בשתיקה, כי עתה שתקנו גם אנחנו, וככל אשר לא יקרשו ממלכות הארץ מלחמה על ארץ סינים הפורשת על כדור הארץ את ממלכתה לכל מקומותיה למושבותיה ואת יתר הארצות תצמצם רק בחוט דק המתוח סביב, כן לא נבוא אנחנו בריב עם הסופרים הנוהגים מנהג בני מקומם, העושים את אשכנז עקר בדברי ימי עולם ואת מין האדם טפל לה. ישמח נא בן השמים (מלך חינא) בעולם של עץ שבידו ויתברך בלבבו כי כבודו מלא עולם, וכל העמים והממלכות אינן כי אם קו ירק המקיף את העולם ועין כל בריה לא תצר בו כל עוד אשר יתהלל, לא כן כאשר יחל לקצות ולנשל בעמים אחרים היושבים לבטח עמו, אז יודיעו הבטלים ברמיונו כי עודם קימים בחושיהם. לו היו יהודי פולין מבוטלים רק בלבב, כי עתה קבלו מן הסופרים הטוב הנמצא ועל הטוב אשר יחסר דנו אותם לכף זכות אך מה נאמר אם איש גדול וחכם פוגע תמיד בדרך הלוכו בכבוד יהודי פולין אשר לא ראה מהם בלתי אם פאת הזקן וכנף הבגד עד כי מלאו לבו לקרא את הבתים אשר יצאו מהם הגאונים ר' שבתי כהן, ר' חיים יאיר בכרך ורבינו אליהו וגם אבות הבקרת הנאמנה — לא המזויפת — הג' ר"צ חיות, רש"ל ראפאפארט ור"מ שטראַשון בשם „החורים האפלים הצרים והמְכֻלכלים אשר בפולין בתי-מדרש יקרא להם" (XI 104). אנחנו לא נוכל לדבר מאומה, אך יעמדו נא יצורי חֶמֶד אלה, הדברים אשר יצר ברוח פיו, ויעידו למי בשת הפנים אם ליהודי פולין הנעלבים או להסופרים היודעים לנבל פיהם גם בלשון צחה. ליהודי פולין גם שערי הנקמה נעולים להנקם ככל אשר ינקמו העמים מישראל או יהודי ארץ אחרת מיהודי פולין, נקמת הפרט מן הכלל. אנחנו לא נוכל לפקוד את עון סופרי יהודי אשכנז על יהודי אשכנז יותר מעל יהודי פולין, כי בעינינו לא פולנים אנחנו והם לא אשכנזים, כי אם יהודים כלנו, יהודים עברים אשר גבולות ארץ לא יבדילו בינינו, אך למען דעת כי גדופה לא מדה יהודית אשכנזית ולא מדת חכמים היא. יענה נא על דבר הפרופיסור היהודי

האשכנזי הזה פרופיסור יהודי אשכנזי אחר: „רק האיש אשר אין לו לב לדעת את הטובה הגנוזה באוצרות הבתים האלה יכחיש את הכח הנאצל מהם על הנער המרגיש ובעל הכשרון להשכילו, לתת בו רוח ולעורר כשרונותיו הנרדמים. כל אוהב אמת אשר לא יעלים עיניו ממנה יודה, לרצונו או על כרחו, כי הישיבות הן הנה גִדלו לישראל את כל גדוליו ואת כל חכמיו" .Biographie des etc) (A. Eger 1838 Seite 3 הדברים האלה יצאו מפי הפרופיסור הנכבד הרב ר' שאול אייזיק קעמפף נ"י רב בפראג על דבר ישיבת ליססא הנחשבת בעת בא אליה רבו הגאון בשנת תקכ"ט על ערי פולין. ומדוע רחקו שני הפרופיסורים האשכנזים היהודים במחשבותיהם איש מרעהו? יען כי החכם הנכבד פרופיסור רש"א קעמפף היה תלמיד לרבינו עקיבא איגר וממנו למד לראות ללבב ולא לעינים, ואף כי גם בעיני קעמפף גדול מאד כבוד הנימוס החיצון (אשר יש כי יחסר לכמה אנשים וקהלות בפולין, ואסון גדול הוא להם באמת), בכל זאת ידע כי יש שם עוד דברים שהם נעלים על הנימוס, הלא המה התורה והמוסר שהכל חייבים בכבודם.

אך אם יש מקום לבעל דין לחלוק על אבדן הסדר והנימוס אשר יותר מדי זלזלו בם המון העם מבני ישראל יושבי פולין לרע להם, הנה העיד ר' נפתלי על גדולי העם „כי זכו לתכונות יקרות ומדות תרומיות: „שפלות הרוח וענוה, טהרת לב וקדושת המחשבות, „נוהגים בצניעות ובמדות משובחות שהן דרכי הנמוסיות „ודרך ארץ במדרגה עליונה" (דברי שלום ואמת 27). ובמי נתקיימו מדות אלה יותר מרבנו אליהו וביתו ותלמידיו ועל כן קבלו רואי פני הגאון בכבוד גדול את ר' שלמה דובנא, אשר חבר באור ותקון סופרים. הגאון ר' זלמן מוואָלאָזין כתב לו הסכמה, אשר הביע בה את תקותו כי רש"ד „יתאמץ לחבר חבורים גם על נביאים וכתובים" (קריה נאמנה 160). העניו ר' יהודה ליב מוואָשילישאָק כתב על פירוש רש"ד „שיר השירים אשר לשלמה קדש קדשים אשר אזן וחקר בתקון סופרים" (שם 229). הגביר החכם ר' יוסף פעסעלעס אשר העריץ והקדיש את שם רבינו אליהו, היה אוהב ומכבד גדול לבן־מנחם ומטיב ועושה חסד לר"ש דובנא, והסכמתו לר"ש דובנא הנעתקת אל ספר קריה נאמנה (322) מצבת זכרון לחכמתו, לבינתו ולנדבת רוחו. כמעט כל נכבדי ווילנא תמכו בידי ר"ש דובנא להוציא אור את פירושו בדרך הפשוט. אהבת הפשט אשר הנהיג רבינו אליהו בווילנא, היתה עליהם להרפים בפפד"א חומש בשלשה תרגומים ובמבחרי באורי הפשטנים. והמפרשים אשר היו להרה"ג ר' יששכר בער אחי הגאון לעיים, הם המה אשר בם בחרו בן־מנחם ור"ש דובנא לכלכל את תרגומם ופירושם על פיהם

(עיין קריה נאמנה 207 ונתה"ש). ובכן לא הוברר הדבר אם מווילנא יצאה הפשטנות או מברלין. חכמי ווילנא הגו כבוד לבן מנחם, והגביר ר' יוסף פעסעלעס היה משוחרי תרגומו האשכנזי והחכם ר' משה מייזל כתב לר"ש דובנא על בן מנחם „אדם הגדול בענקים גדול מרבן שמו" (שם 264). שלום אמת היה בימים ההם, ויושבי בירת התורה לא הטיחו דברים על מטרפולין של השכלה. החנוך הנרצה לרבינו אליהו, הוא הוא אשר הציע ר' נפתלי בדברי שלום ואמת. הגאון הצריך את התלמיד: א) להיות בקי בראשונה כל כ"ד ספרים עם הנקודות והטעמים ערוכים בכל ושמורים, ב) ועל צבאם דגל חכמת הדקדוק, ג) ואחר זה צוה להיות ששה סדרי משנה שגורים בפיו עם כללי פירושיה. אחר הזהיר על דרכי העיון בים התלמוד וכו' (הקדמת בני הגר"א לש"ע או"ח), ומדבריהם עולה כי צוה לבלתי הכנס התינוק למשנה כל עוד אשר איננו בקי במקרא. ור' נפתלי אומר כי על התלמיד: א) להיות בקי תחלה בדברי המקרא לעמוד על כונת פשוטן עד שידע תחלה כמה פעמים נכתב דבר זה בתורה ולמה נשתנו מליצותיהן במקומותיהן זו מזו (דברי שלום ואמת 37), בׄ) כשילמד על דרך זה שנה תמימה, יחל הרב ללמדו דקדוק (שם 40), ג) וכשיהיה בקי ומורגל באלה... אז יביאוהו לחדר שלומדים בו, משנה ותלמוד (שם 42). ומי יודע את הטובה אשר באה לישראל לולא שֻלחה רוח רעה מעבר מזה מן החכמה אשר החלה להורייף אחרי מות בן־מנחם, ומעבר מזה מן רוח השקר אשר באה מעבר המדבר ותהי בפי תועי רוח לשטה אשר בעיניה היא למעלה מכל בקרת, ובעיני מבין דבר לאשורו למטה מכל בקרת, לשטה המדברת נפלאות אשר לא תבין גם היא גם שומעיה. שתי הרוחות המזיקות האלה אשר נפגשו, הרבו את האיבה ואת החשד בקרב ישראל. הבוז והלעג התפל מזה והעזות המתפארת בגאון אולתה מזה, עקשו כל דרך, הצרו כל צעד, הרצון היה לאונס והנחת לרגז. הן אמנם כי רבינו אליהו הציב לו יד, אך במות שר צבא ה' לא קם איש תחתיו למפקד צבא מלחמה בחיל וכח ורוח כמוהו. הַתָּוֶךְ המוצק היה להבקע, ושני הקצוות הלכו הלוך וחזק, לצרור איש את רעהו, להפר תורה ולהחשיך אור החכמה באהלי יעקב.

ימים רבים אחרי מות רבינו אליהו (תקנ"ח) לא זזה עוד אהבת החכמה מתלמידיו השומעים בקולו, וכבית הנשיא חסדאי בן שפרוט באחרית ימי הגאונים, כן היה היכל הרב השר ר' יהושע צייטלין אחרי ימי הגאון בית ועד לחכמי ישראל. מלבד גדולי התורה אשר באו לקחת תורה מפיו ואשר ישבו בהיכלו

באוסציא לחבר ספרים ברוח רבנו אליהו על התלמוד, ישב שם הרופא החכם ר׳ ברוך משקלאָוו לכתוב שם ספריו, ובית מצרף (כּימישעם לאַבאָראַטאָריום) הכין לו שם השר הגאון. החכם הפלוסופי ר׳ מענדיל לעפין מסאַטאַנאָוו חבר שם את ספרו היקר „חשבון הנפש". שם עסק החכם החסיד ר׳ בנימין ריבעלעס בחקר הטבע למעשה (פּראקטיש) וילקט שם יום יום מיני עשב, פרחים ושרשים להתבונן וללמוד בם. סוף דבר, התורה היתה שם בכלל חכמה וחכמה בכלל תורה, גם בכל פולין עשו בני ישראל חיל גם בתורה גם בחכמה ובדרך ארץ. בעת אשר יהודי פולאני, זאלקינד הורוויץ מקאָוונא תלמיד הגאון בעל שאגת אריה אשר בא עמו לעיר מיץ, היה מראשי המדברים והעוסקים לטובת הזכוי בארץ צרפת גם בדבריו הנמלצים גם במעשיו הנמרצים (גראֶטץ XI), הוציא הרב ר׳ הירש בן ר׳ יוסף רב בחעלם בשנת תקמ"ט מחברת „על דבר תקון מצב היהודים לעשותם אזרחים מועילים" (הג׳ ר"מ שטראַשון ז"ל קריה נאמנה 303). כאשר נגזרה גזרת גלות על היהודים יושבי הכפרים בקורלאַנד בשנת תק"ל, ערך היהודי הנכבד בנימן שפייער מריגא אל הקסירית קטרינא מכתב קובלנא בטוב טעם ודעת על הגובערנער ברוין. בימי הקיסריה הגדולה הזאת, היה דבר כל המיניסתרים פה אחד לעשות את ישראל לאזרחים גמורים ולפתוח את כל ארצות רוססיה לפניהם, אך יען כי דבקה הקיסריה בדברי הקדמונים, על כן שבו דברי היועצים ריקם. בראשית ימי ממלכת הקיסר פויל היה איש מבני ישראל ושמו נטע חיימאוויטש מוכתר בשם יועץ המלך (האָפראַטה). בידו וביד השר לובאָמירסקי הפולאני האוהב לישראל, עלתה להפר מחשבת דערשאַווין הרעה אשר חשב על היהודים, אשר אותו שלח הקיסר לסובב בכל מושבות ישראל ולבחון את מעשיהם. אך גם הקיסר הישר הזה גם בנו אלכסנדר הרחמן (כן יקרא אלכסנדר הראשון נ"ע בפי סופרים רבים), הטו חסד אל ישראל מבלי פנות אל דערשאַווין הנרגן.

בשנת הקס"ז נשמע שמע הסנהדרין הצרפתית ברוססיה, ויתן הקיסר אל לבו להסב את לב יהודי ארצו מן הסנהדרין הזאת, וינתן כתב הדת לכל שרי המדינות לדבר על לב היהודים ולהגיד להם כי דבר בליעל יצוק בה, להפר תורה ודת בישראל ולהפוך את כל העם למרגלי צרפת. ותקטן עוד זאת בעיני הממשלה ותפקוד על בני ישראל לבחור מתוכם אנשים לשבת בפעטערסבורג עם שרי הועד המפקח עליהם, ויבחרו את ר׳ זונדל זאַננענבערג מגראָדנא, את ר׳ ביינוש בראָין ואת ר׳ מיכל אייזנשטאט ממאָהיליב ועוד אנשים אשר נקבו בשמות ויסעו מוויטעבסק פטרבורגה, וימתיקו סוד עם שרי הועד. והמוכם פרץ אשר היה איש חכם (חתן הגאון ר׳ יהושע צייטלין) — ואשר לחרפתנו המיר כבודו ודתו אחרי כן הוא ואשתו עמו — עמד למעוז בעת ההיא למלאכי ישראל, הוא והשר ספעראַנסקי האוהב ישראל ויסכלו את עצת הצורר דערשאַווין. המלאכים האלה אנשי חיל היו, ובידם נתן ה׳ תשועה לאחיהם, כי הטו את לב הממשלה להעביר מעליהם את גזרת מס הכפול אשר הטילה עליהם קטרינא, ולהפקיע את הקהל מנתינת דין וחשבון לאצילים אשר על אדמתם הם יושבים, לפטור את היהודים הנוסעים מתעודת האצילים המעידים כי אינם חיבים להם מאומה ולהחזיק את כח הרבנים בידם ככח כהני כל הדתות. המלאכים התענגו לשמוע מפי שרי הועד כי היהודים בכל מקום שנעשו לאזרחים, נאמנים הם למלכות, עוסקים בישוב העולם, מצליחים את נפשם ואת האדמה אשר הם יושבים עליה.

החכם הדורש טוב לעמו ארשאנסקי ז"ל אשר ממנו ידענו כל פרשת הדברים האלה חותם את דבריו (במאמרו „לתולדות ישראל בתקופות האחרונות בארצנו"), כי המלאכים האלה היו בקיאים בטיב האנשים ובטבע הענינים, ידעו לפשר בין אונם המסבות אשר לא ישוב מפני כל ובין הרצון של השרים יועצי נדיבות, הבינו לכוון את השעה, להרך את הקשה ולהמתיק את המר ולבלתי לכת בגדולות ובנפלאות מהם.

כמעט נתנה הדת בשנת תקס"ד לפתוח שערי בתי הספר והמדרש גם לבני ישראל, באו רבים מנעריהם בשערים ההם. אך תקותם לא באה להם. התלמיד הראשון לישראל ברוססיה, שמעון לוי השלים חקו בדורפט ולא נסמך ולא נתרברב, יען כי לא רצה לעזוב את דתו. מורי בית המדרש הורו כן והמיניסתר הסכים על ידם, קרוב הדבר, כי לרגלי מראות אלה וכאלה רפתה רוח שוחרי ההשכלה כל ימי אלכסנדר הראשון, כי אחרי עלות הקיסר נקולי על הכסא, החלו ימי יסוד בתי הספר ברוססיה ופולין. בשנת תקפ"ו נוסד בווארשא בידי אייכנבוים בית ספר לנערים בשם בית מדרש הרבנים Szkoła rabinów אשר באמת לא היה נאה לו שם זה, אחרי כי גם אחד לא יצא מן הבית הזה לרבנות*) — אפילו בטעם

---

*) הגאון רע ק איגר זצ"ל בהיותו בווארשא בקרהו אייכנבוים וישחרהו לבקר את בית מדרש הרבנים, והגאון העניו הזה נעתר לו וילך שמה וישאל את הנערים דבר בתלמוד ואין מגיד לו, במשנה, במקרא, ואין קול ואין עונה, וישאל את אייכנבוים: „היכן רבנותם של אלו ?" ויען הבית הזה פרוזדור הוא להכשיר ללמודי רבנות ולא לגמרם, ויען הגאון: „אם כן הנה היוצא מזה איננו רב, כי אם ערב רב..."

הרפורמא — ורק למען כבד את הבית על פני העם קראו לו שם זה. בשנת תקפ"ח נפתחה בית ספר ברינא בידי מנחם ליליענטהאַל, באודיסה בידי בצלאל שטערן, ובקישינוב בידי יעקב אייכנביים. בווילנא הפיץ את רוח השכלת ברלין המליץ המפורסם ר' מרדכי אהרן גינצבורג הבא מעירו מסאלאנט. אשר אחרי כן הקים שם בית ספר הוא ושלמה זלקינד. בעת ההיא נוסדה בוואָלין חברת „שוחרי אור והשכלה" בידי דקטר ראָטטענבערג מברדיטשוב, גם בווילנא גם בבריסק נוסדו אגודות כאלה. ליליענטהאַל וראָטטענבערג היו שואלים ודורשים בדבר תקון העם עם גדולי המשכילים באשכנז: פהיליפסאָהן, מאַנהיימער, אויערבאַך אשר ששו לקראתם וינחום בעצתם. ומה יפלא בעיני המתבונן כי המשכילים האשכנזים הנקובים, אשר כבר שמו לב להתבונן על גדולת עמם, רוממות דתם וערך תלמודם, לא אצלו במאומה מרוחם על המון משכילי רוסיה בימים ההם. ובכל אשר הרבו הומבורג ופטר בעער בדורם חנופה וחלקלקות מרבה להכיל לשרי העמים וגדופה ונבלה, הוות ואון על אחיהם המדכאים, כן החניפו החליקו גם המה למי שתקיף מהם וירמסו ברגל גאוה על אחיהם ויתנו את עמם לחרפה ולגדופים. אף כי ראשי העם לא הקשו את ערפם ויאמרו לקבל את הטוב מן ההשכלה לשמה, ובלבד שתהיה נקיה ממחשבה זרה, עד כי בנסוע ליליענטהאל לווילנא (תקצ"ז או תקצ"ט) בפקודת הקיסר להגיד לראשי העדה את חפץ הממשלה, שאלהו הגביר הצדיק הרב ר' חיים נחמן פרנס ז"ל אם יוכל ליליענטהאל להבטיח את העם כי נקי חפץ הממשלה להשכיל את העם משמץ מחשבת העברה על דת. ויהי כי השיב ליליענטהאַל בדברים היוצאים מן הלב: ומי יוכל לערוב בעד לב מלכים אשר אין לו חקר? אך בשם ה' הנני נשבע כי לו התבוננתי שמץ מנהו, כי עתה חלילה היה לי לנגוע בזה אף באצבע קטנה. ויעתר ר' ח"נ פרנס ויאות גם הוא גם הגאון המגיד המפורסם ר' זאב וואלף ז"ל להרים ששת אלפים רובל ממכס הבשר ליסוד בתי ספר. משם נסע ליליענטהאַל למינסק, ויאמרו לו אנשי העיר: „לו זכו כבר היהודים בזכות אזרח, כי עתה בחרנו בכל לב בהשכלה כי ההשכלה מעוררת התאבון והזכוי שובר את הרעבון, אך כל עוד שלא נתנו להם זכיות, ידענו כי יעזבו רבים מהם את דתם למען שבור רעבונם ויהיו מומרים לתאבון". גם על רבים מאנשי עיר ווילנא נאצלה רוח בני מינסק, ותעל חמת „דורשי אור והשכלה" באפם עד להשחית. וימהרו ויוציאו קול קורא אשר בו השליכו שקוצים על הרבנים כי הם ראשית חטאת הקהל — בסגנון הומבורג — וידרשו ליסוד בתי ספר בכל עיר ופלך, קביעות קונסיסטוריום ורדיפת רבי החסידים. הסניף לדורשי האור בבריסק הוסיף על קול הקורא הזה את ההצעה ל א נ ו ס את היהודים לשנות מלבושיהם, לאסור את הנשואין לפני עשרים שנה, להוציא קתיכיסמוס (למוד עקרי הדת) על פי קונסיסטוריום, לדרוש מאת הממשלה להוציא את התנורים מבתי המדרש וחדרי תפלת החסידים.

רוח טירוניא וקטרוג מרחפת על פני המגלה הזאת, אשר לא קול קורא כי אם קול נוגש יאמר לה. הרוח הזאת, רוח חמת מציק רודה באף, היתה לחוט משוך על ההשכלה. רבים מהם נאה היו דורשים בשבח ההשכלה ומכל הגה דוחקת ובולטת הנאת עצמם עד לגעל נפש (ספר הזכרונות ב. נאַטאַנזאָהן במכתב צד 91). החנופה מעבר מזה, והגאוה והבוז מעבר מזה ידכאו רוח הקורא את הדברים הנכתבים בידי רבים מן המשכילים בימים ההם. תחת אשר היה להם להטות את לב העם אחריהם, הדפו אותו באיבה ותגדל גם שנאת העם להם, וכאשר נגזרה גזרת גלות בשנת תר"ב על יושבי על הַכְּפָר לעזוב את בתיהם, אז נבאשו המשכילים בעם מאד, כי אמרו ליליענטהאַל דובר גזרה כזאת. הגזרה בטלה והמיניסתר אווואַראָף בהיותו בשנת תר"ג בווארשא, התאמץ להסביר לבני ישראל כי אין חורש רעה בסוד המלכות על דת יהודית. ולמען קנות את לב בני ישראל, יעץ אווואַראָף לקרא עצרה בפטרסבורג לרבני ישראל, ויסובב ליליענטהאַל שנית בערי מושב ישראל ויוציא לאור את „אגרת מגיד ישועה" תר"ג, ואחרי כן צוה אווואַראָף את ליליענטהאַל לכתוב בשם הממשלה מכתב כבוד למונטיפיורי ולכרמיהו לשבת בתוך הועד ולחות דעתם. ובאמת היתה הקריאה לשני שרי צבאות ישראל אלה אשר התפרסמו בימי דמשק, אבן חן להטות את לב העם. אך בעת ההיא רפו גם ידי המוציא והמביא לפני המשכילים, כי מלבד אשר נגלה ליליענטהאל מפי אווואַראָף כי הממשלה דוחקת את השעה בדבר יסוד בתי הספר, ואם לא ימהרו ליסרם, כלה ונחרצה מעמה להושיב את בני ישראל על ארץ גזרה (סיביריא) בהורת אכרי הממשלה, נודע לו עוד דבר אחר כי לא מגורת שוא היה פחד הזקן הרב ר' חיים נחמן פרנס, ויברח פתאום וירד באניה לבא אמיריקה. משם הודיע ימים רבים אחרי כן כי אחרי מותו יצאו כתביו בדבר הזה לאור.

אגודת המשכילים הנראית מרחוק כמוצק אחד, הֻכתה בימים ההם בקיעים בקיעים. רבים „משוחרי האור" אצלו מרוחם על המיניסתר הנדיב אובאַראָף בסגנון הומבורגי, עד כי בהצעתו (רעפֿעראַט) שמסר אל הקיסר, מגנה הוא מאד את התלמוד, כי פורע הוא את מוסר בני ישראל ועל כן, יש להורות את המקרא

ושפת עבר בדרך סוהרת את התלמוד — מדרש אגדה — ולהשאיר מלמוד התלמוד רק כמלא פי מחט שדפון ; אם את הדבר הזה תעשה הממשלה — הותם המיניסהר את דבריו — תטה את לב היהודים להכיר את אמתת העקר שהכל תלוי בו — בדבר הזה לא ישגו דורשי האור — ומה היא חותם תכנית ההרבות הכוללת ; הלא היא תשועת גופם ונשמתם בעולם הזה ובעולם הבא. — אין לנו הצדקה להתאונן על שרי הממשלה ומיניסתר אווארָף בראשם אם ערכו להם דמות כזאת אל התלמוד כי רק מפי המשכילים „דורשי האור" ידעֻהו ואת משפטם הלא שמענו מתוך דבריו. קרוב הדבר כי אחדים מדורשי האור בלב ולב שמו כפי המיניסתר את הדברים אשר כתב הוא בנקיון כפיו (כי מיניסתר נוצרי איננו חייב להשיב לב ישראל אל דתו אם משכילי היהודים יבעטו בה). אך בכל זאת נמצאו בין המשכילים יראי אלהים אשר בהודע להם המזמות אשר המון המשכילים חומסים על תורת עמם ויבדלו מהם. בצלאל שטערן חלק תמיד על ליליענטהאל ויאמר כי השכלה מובאה מן החוץ שאיננה יוצאת מלב העם הרע תרע לישראל. ואולי בגלל הדבר הזה עזב את חבריו אשר שת ידו עמהם ביסוד היכל התפלה באודיסה ויבחר „לקבוע תפלתו בבית כנסת אחר" (ספר הזכרונות 69). המשכילים השלמים הכירו מהר כי רוח השקר אשר מסכו המחליקים על ההשכלה תלד רוח, חכם אחד מתון ונאמן לעמו החי עוד עמנו, כתב בשנת תר"ז אל החכם הגדול רי"ב לעווינזאָהן לאמר: „אחלה פניך הפעם אשר השים אל לבך לקנות את לב זקני עמנו כאשר קנית את לבות בחורי הדור החדש, לא לגנוב את לב העם, כי אם לקנות אנכי שואל מעמך היום, לקנוהו באהבה ברחמים כאשר קניתני בחכמה ובמליצת האמת (ספר הזכרונות 81). יש מחכמי המשכילים שהסתלקו מבית מדרש הרבנים אשר היה למרכז להשכלה בראותם כי אנשים שאינם מהוגנים מטפלים בו. ויש מהם אשר עמדו בראש המפלגת הגדולה הדבקה בדתה ובמולדתה (רעליגיעז=נאַציאָנאַל) ויערערו על הבית הזה בסתר ובגלוי. מכתב החכם הבקי בספרי ישראל ר' אייזיק בן יעקב ותשובת רי"ב לעווינזאָהן אליו יפיצו אור על בימ"ד הרבנים בווילנא במתכנתו אל העם ואל טובי משכיליו. בן=יעקב שם במכתבו לפני לעווינזאָהן את הדברים אשר „מתנגדי בימ"ד הרבנים דורשים ; או מה עם ישראל בכל ארצות דורש: „הלא רק תורה ויראת ה' עם חכמה ומדע", „להיות כל איש ישראל ירא את ה', נאמן לאלהיו „ולמלכו ודבק בתורת אלהיו... „בית מדרש הרבנים" „בית מנוגע הוא ומשחתו בו מראשיתו ולא זו „הדרך ישכן בו אור החכמה והשכלה בארצנו וכו' וכו'" (שם 113). על עצם הדבר לא נוכל עמוד, כי הטלקט השמיט את הפרקים מפני הכבוד או מפני השלום. אך מאד יקר לנו לדעת כי גם ריב"ל העיד בביהמ"ד בהתחלתו לכוון דרכו ע"פ הראוי, כי כן כתב בתשובתו: „רבים מאנשי עירך (ווילנא) קפצו בראש ורצו ברגע אחד לתקן הכל, ולא עוד אלא שבחרו להכלית זה הענין הגדול והקדוש איש כזה אשר איננו מוכשר לזה ואני כתבתי אז תיכף לאנשי עירך המצוינים להזהר בזה... אך דברי היו כשחוק בעיניהם ומן אז משכתי את ידי מכל הענין הזה ולא חפצתי יותר להתערב כנודע לרבים, וכן כאשר פתרתי כן היה לראבון נפשנו" (115). דברי החכם הגדול האלה מתקיימים בראותנו כי כל מעשה ממעשי המשכילים מחאה הוא אל כל דבר מדבריו, ככל אשר מעללי משכילי ברלין בימי פרידלנדר היה הפך ממש לדברי בן מנחם אשר בכמה פנים דומה אליו החכם הגדול לעווינזאָהן. לא קם עוד כמוהו חובב ומחבב את המדעים ואת המלאכה בישראל ומליץ נאמן לתורתו ולעמו, סניגור לתלמוד בכל פרטי פרטיו. ספריו היקרים תעודה בישראל, בית יהודה וזרבבל הכתובים לכל הקהל, יאירו גם עיני חכמים מופלגים, ורב גדול ונכבד בישראל כר' מתתיהו שטראַשון ז"ל הודה בפה מלא במכתבו לריב"ל על „תעודה בישראל" לאמר „אך ספרו זה שמני לאיש" (ס' זכרונות 49).

אשרי האיש שזכה להעמיד תלמידים כאלה, כי נחה רוחו על התלמיד כר"מ שטראַשון ז"ל, אשר משפטו תמיד על תורת פרידלנדר ועל ספיחיה וסחישיה היה „אין לנו חלק בדוד בשנותו את טעמו" (קריה נאמנה 304) ולא על הפוקרים העוקרים יענו דבריו אלה: „הה! מה עלתה בימינו ? כי כל כך הותרה הרצועה לדרוש דרשות של דופי... ככה ידמו היום קצת סופרים עשות למו יד ושם כי יבאו הרוס דבר המקובל באומה לקדוש וגדול מימי קדם... ובעקבה ידברו רוש מהול בנפת נגד הנבואה בכלל ובפרט... ומכחישים כל הנסים המסופרים בתנ"ך והשגחת ה' על ישראל עמו בפרט וכדומה... יסירו את הנזר והעדות מנשיא אלהים ויעטרו בכתר מלכות קדקד פני השפחה... נגד הכופרים הללו והחדשים ראוי ונכון לדבר ולהרוס עניניהם בכל מה דאפשר" (ס' הזכרונות 49). לאחד מחכמי הסופרים אשר נזהרו באמת כל ימיהם לבלתי פגוע בכבוד איש, הורה דרך לאמר: „אל תצאו בעקב קצת מחברי זמננו הדוברים עתק על קדמונינו וכנגדם הרבו לחנוף את החדשים" (שם 93). הוא התחזק בכל עז להשבית את הסיגים מן התורה אשר בם השביתו מטהרה אנשים בוערים חרשי

משחית. הוא היה הראשון בדורנו אשר הוכיח כי מטה העז אשר שלח הקראי פירקאוויץ מקרים לנערי המשכילים לרדות בו את הרבנים ואת התלמודים הוא „משענת קנה רצוץ; כתבי הקראים החדשים המתפארים במתת שקר שמהם „למדו" אחב"י שלמות לשון עברית וחכמת הפלוסופיה אשר באמת הוא ב„הפך" (שם 93) באולת הקשורה בלב משכילי הדור כי חוקרי העמים (אשר באמת קשה להם בעוה"ר גם הקריאה העברית) יודעים לבאר את המקרא יותר מבני ישראל, נלחם בכל כחו. וכנודע לכל קוראי ספריו מלחמתו עם גיזיניוס. ולבקרת המקרא הנוהגת אשר שנא אותה תכלית שנאה, השכיל למצא כלי נשק משכל מאד, את ההתול. ויעש גם הוא כמעשה חכמי השבוש ויחרוץ משפט כי תחת „המבליג שוד על עז" (עמוס ה', ט') אשר באמת הוא כלו מוקשה (?) צריך לכתוב שור על עז ועוד תקונים טובים ונאמנים כאלה (את מקומו לא זכרתי). סוף דבר, את הבקרת המזויפת הזאת נתן לשחוק בארצנו ואולי היא שעמדה לנו למנוע את הנגע הזה מבוא בגבולנו. ולא רק את התורה ואת החכמה ואת מחמדי הקדם אהב ויחבבם בכל לב וילחם להן, כי אם גם את מוסר ישראל במעמדו בדורות האלה הרים וירומם עד מאד, ולא נואל ולא החניף להגיד כי נופלים בני ישראל במוסרם מכל העמים, ונהפוך הוא כי שקד להראות לבאי-עולם כי נעלה המון בני ישראל על כל המוני העמים הרבה מאד. ומה ירום וירחב לב כל איש ישראל בקראו את דבר רוממות מדות היהודים במתכנתם אל העמים (במקומות רבים מאד ובפרט „אחיה השלוני" דף 117-129). בכל אהבתו את החנוך המסודר למד זכות על התמימים אשר דעתם קצרה מהבין את הטוב הצפון בו. ואם רע גם בעיניו כי התמימים האלה יחזיקו עוד את החנוך בקלקולו, לא הפשיט כבודם מעליהם ויעד בהם „עדות נאמנה" כי נמצא בכללם „יראי ה'... תמימי דרך ושומרים מצוה... לומדי תורה... ההמון הרב נבונים ובקיאים מאד בטיב דרך ארץ ובעלי צדקה ועוד ועוד. לבעבור זאת חוב קדוש... להסב את העם אל המסלה הישרה הממוצעת... לא בכפיה וחזקה כי אם באהבה ובמתינות רבה וכמו שמצוים החכמים לדרוש ולתור אחרי מומי מנהגים משחיתים לבערם... כן מן הצרך לבדוק גם אחרי מומי ההשכלה הבלתי צרופה... לדעת מה היא הנסבה שנתחלפה ההשכלה הברורה בהשכלה מזויפת (ס' הזכרונות 181). תרומה גדולה ונכבדה הרימה וואָלין בתתה לנו את האיש הנעלה הזה אשר לא ישכח שמו מפי בני ישראל יושבי רוססיה ופולין.

אך בודד היה איש זה לכל משפטו ומעשהו במדינות מולדתו, ומי יודע אם לא מעטו תלאותינו וחבלי לדת סדרי החנוך, לו היתה ליטא מקום מושבו. הן אמנם כי למראית עין החלה ההשכלה בוואָלין ובשאר מדינות הדרום, כי אודיסה וקישינוב קדמו ביסוד בתי ספר כשלש עשרה שנה לווילנא ובברדיטשוב נוסדה החברה הראשונה „שוחרי אור והשכלה". אך דבר זה היה בעוכרינו, כי נולדה השכלה על ברכי אנשים אשר לא גדולי תורה כי אם נבוני לחש היו למראה עיניהם על כל מדרך כף רגל בארץ אשר רב מאיר עיני חכמים בהלכה היה לחרפה ולפריצות; ומחשיך עצה במלין בלי דעת — לקדושה לכבוד ולתפארת; בארץ אשר מאס העם בדעת המקרא והתלמוד לאמתם ויבחרו בספרי דמיונות לרגלי הרוח אשר התרגשה לבא לעולם משנת תק"ו והלאה; במקום אשר התורה כפשוטה היתה לשמה ולשרקה ואמונת חכמים (בלשון סגי נהור) שקולה כנגד כל המצות ומכרעת את כלן, — בארץ כזאת אם שמעו האנשים אשר קצה נפשם מעט או הרבה בתהפוכות אלה כי עוד שְׁטָה אחת שָׁטָה בעולם והשכלה שמה, אשר כל הממלא ידו לה מעבירין ממנו עול התעלולים האלה, מהרו ויכרעו על ברכיהם וישתחוו לבבואה שלה ויאמרו לה: „אלי את!" ויען כי נשכחה התורה זה כששים שנה במקומות האלה והמעט אשר נותר עוד משנות קדם נזרע כלאים יחד עם מעשה לחשים, על כן געלה נפשם בבת אלהים זאת ויפלו בזרועות ההשכלה המגוהצת בת פרידלנדר אשר פשתה מאד בימים ההם.

לא כן העיר ווילנא. שם התרוממה התורה למעלה ראש בימי רבנו אליהו ואחרי כן, שם אך שלום דרשו וכבוד הגו לחכמת בן-מנחם אשר תכלית שטתה כי ביהדות המעשה עקר ובתורה תורה שבעל פה עקר, ובכן היא הצורה השלמה להורת רבנו אליהו אשר הורה כל ימי חייו. על כן נחל ר' שלמה דובנא המליץ בין ווילנא וברלין כבוד מתלמידי רבנו אליהו ורואי פניו, ובתתם לו כבוד לא שכחו לפקוד את בן-מנחם לטובה ולברכה. ואנשים היו בווילנא אשר השתמשו בשני כתרים כי להרב ר' יהודה הורוויץ „אסיא דק"ק ווילנא" כתב: „החסיד האלהי גאון הישראלי מו"ה אלי' נר"ו נשיא ק"ק ווילנא היקרה" (הקדמו לספרו היכל עונג) וגם „ראש חסידי הפלוסופים ותלמיד נאמן אל החכמים ... מו"ה משה מדעסוי נ"י". פה לא צררו התורה והחכמה אשה את רעותה כי שתים שהן אחת היו, על כן גם ימים רבים אחרי מות רבנו אליהו לא זזו תלמידיו מחבב את החכמה, והמשכיל הראשון בווילנא הרב ר' צבי הירש קאַצינעלינבויגין היה אוהב ואהוב להגאונים הגדולים ר' שאול קאַצינעלינבויגין

ור' אבלי מפאָסוואָל זצ"ל, ומה היתה ראשית דרך השכלתו, לסדר את המקראות על פי סדר מדות של ר' אליעזר בש"ר יוסי הגלילי, השכלת רבנו אליהו, — השכלת הבקור והסדור היא. הרב הגדול הזה היה משורר נאה מאד.

לו הוסיפה חכמת בן-מנחם להיות הרוח הנושבת בווילנא כאשר החלה, כי עתה היתה התורה בתקפה, כי רוח רבנו אליהו מרחפת ממעל לה וגם הדעת נפוצה מעט מעט בקרב הימים בנחת, בדרך חכמת בן-מנחם, ולרגליהם היו התקונים באים מאליהם; כי העם המסודר ברוחו עד מהרה יסתדר במעשיו ובצרכיו. אך קדמה ובאה הרוח ממשכילי וואָלין, אשר מבלעדי השכלה לא ראו כי אם את הקלקלה אשר בארצם. מרת נפש באה ההשכלה ההיא ותרב את המספחת גם בליטא, וככל אשר בזו הוואָלינים תורת רבותיהם מקדם, למדו גם הליטאים לבזות תורת מוריהם הגדולים, ותהי ההשכלה לסמל הקנאה, המשלחת מדנים בין אחים. רוח חכמת בן-מנחם נדחתה לפני השכלת פרידלנדר, ותורת רבנו אליהו חשה מפלט לה אל בתי המדרש והישיבות, אך רוח רעה שולחה בינה ובין החכמה לדאבון נפש כל איש ישראל, כי האנשים אשר התהללו בשם החכמה החזיקוה בחזקת פסול, בדבריהם ובמעשיהם, בעיני תופשי התורה.

תופשי התורה נזורו אל בתי המדרש כאשר אמרנו וייראו להושיט אצבע אל המדעים, אך בכל זאת עמדו על משמרתם באמונה וישימו את כל לבבם להגדיל תורה, אף עלתה בידם למרות כל המוקשים אשר יקשו להם צורריהם המשכילים ויצורו ויחתמו את התורה בתלמידיהם אשר רבים מהם היו לגאונים גדולים מאד גם בתורה גם במוסר ובדרך ארץ. אך דבר אחד חסר להם, והוא — דעת לשון המדינה אשר לו ידעוה, כי עתה היתה להם גם לנשק גם למגן בפני המשכילים, כי רבים היו בקרבם אשר בבינתם העמוקה, בטוב טעמם, וברוחם המלאה אוצר כל טוב חכמי ישראל וממשליהם, היו יכולים למשוך אבירים בכחם. אפס כי אחת חסרה להם כאמור למעלה, הדבר אשר החיים והמות בידו — הלשון.

הדבר הזה אשר חסר להם היה כמעט הקנין האחד אשר קנו המשכילים בעולמם, כי רבים מהם בימים ההם לא ידעו דבר בלתי את הלשון. אפס כי בכל זאת, בכל התלאה אשר מצאתנו מיד המשכילים חיבים אנחנו להחזיק להם טובה, כי הם הביאו בנו את צרך דעת שפת העם לידי הרגש גמור. ועוד יותר מזאת כי שמו לב להביא טעם וסדר בלשון הקדש, דבר אשר אין די תורה וברכה בפינו להאנשים ההם. עוד ידע ישראל במשך הימים את הכח אשר יצקו בו בדבר

הזה. הם בראו לו ניב שפתים ויוציאוהו מידי שפת ספרים ויביאוהו לכלל לשון מדברת בכל הודה והדרה, בכל כחה ועזה. הלשון המט"רה היתה תפארת גאון נערי ישראל וזקניהם ברוססיה ופולין, אשר החלו להוכח כי לא אסופים מן השוק המה, כי אם עם גדול ונכבד ולא עם לעז הוא. השפה הזאת היתה אחרי כן לכלי מחזיק ברכה, לבריח התיכון המבריח את אהל ישראל להיות אחד. הן אמנם כי תחלת דברי פי בעלי הלשון היו ריבות שפתים או דברים אשר אין להם שחר, אך מי ישים לב אל הילד אם פיהו ידבר חכמות או מבלי דעת מלין יכביר? דיו לתינוק שהוא מדבר, שהוא שולט בלשונו וכשיגדל תתישב דעתו עליו. אד"ם הכהן לעבענזאָהן ומיכה בנו היו משוררים נעלים מאד, ר' אברהם מאפו דובר צחות ורמ"א גינצבורג סופר מובהק.

יתרון יש לסגנון העברי אשר יצרו היהודים יושבי ארצות הסלאווים על סגנון מעשה ידי האשכנזים בימי המאספים. כי באשכנז לא נברא אלא לנוי ולשעשועים כסגנון היוני והרומי בימי תחית המדעים (Benaissance), ובארצות הסלאווים נברא לצרך גמור. כי ההמונים המונים מבני ישראל היושבים בארץ הזאת, הרגישו תמיד ביניהם רגש שתוף המולדת (איין נאַציאָנאַל-צוזאממענגעהאָריגקייטסגעפיהל) הדורש לו בחזקה כלי מבטא, אך כאשר החל הטעם להזדכך, הזדכך גם הוא. בליטא נוסף עוד דבר אחד. כאשר נכבשה ארץ פולין ביד ל' מרום עם הארץ וירחק נדוד עד כי שפת פולין הצרופה נשכחה כמעט בארץ הזאת ושפה אחרת לא באה עוד תחתיה, ובני ישראל כבר החלו להרגיש צרך לשפה מסודרת ומטהרת ויקומו ויזקקו ויטהרו את שפתם העתיקה. אשרינו, אשרינו כי זכינו לכך. משכילי אשכנז הפרידו בין אחים ומשכילי רוססיא השיבו לב בנים על אבות ולב אחים על אחיהם. ברוכים אתם לה'! הכל מחול לכם! הכל שרוי לכם! כי בקנין אחד קניתם עולם מלא!

ז.

בעת ההיא אשר בארץ אשכנז החלה השכלת פרידלנדר המזויפת לערוב מפני חכמת ברניים ושטיינהיים, סאַלוואָדאָר ולוצאטו; וברוססיה היתה צרורה וחתומה תורת אלהים חיים מבוקרת כהלכתה ביד ציר שלוח ממרום רבנו אליהו; ומבין שאון הגלים אשר שאפו לבלוע חיים את ישראל ואת תורתו עלתה מן הרחצה שפה בת ציון הרכה והענוגה, — בעת ההיא והנה איש עולה מפאת ים ומטה אלהים בידו להשביח שאון ימים, לעשות שלום בעם ה' ולקרב עצם אל עצמו. שם האיש הזה: משה מונטיפיורי אשר היה

נפש אבותיהם מאז, אל הארץ אשר נשבע ה׳ לאבותיהם. ואף כי יודעים הם כי גם על הארץ הזאת שוממים אויביהם, בכל זאת יען כי הארץ הנשמה הזאת רחבת־ידים לפניהם לעבוד את אדמתה ולשבוע מטובה, ישובו ללמוד שמה מעשה אבותיהם מעולם את עבודת האדמה והמרעה, והיה כי יאחזו שם אז לא ימנע השולטן את חסדו להגן עליהם כאשר יגן על יתר יושבי ארצו, ומלכי אירופא השמחים לעשות חסד, יטו גם הם את חסדם אל גוי עתיק ימים שומר אמונים ושם ירום לב הישראלי העובד אדמתו, בדעתו כי האדמה הזאת ירושת אבות היא לו.

רגש האומה אשר נעור לקול המהומה והמבוכה התודע לעם בתורת המולדת. אחרי אשר נבדקו לאור השכל הישר כל סגלות עם ישראל כל כשרונותיו ומדותיו, כל תקוניו ונמוסיו בבית ובחוץ בדורות הקודמים ובדור זה ויכוונו את התרבות העבריה אל תרבות היונית הנוהגת ויעבירו את מטפחת הבקרת על שניהם, ויסר האבק מעל פני העברית והנה היא נוה ומענגה דשנה ורעננה, ומעל היונית סר הכחל והסרק והנה פנה זיוה, אֲבָל בשרה, צמקו פניה ותדבק נפש הנער ישראל בבתולת בת ציון היעודה, לו מימי עולם.

מה רם לב איש ישראל היודע להוקיר את נבוני עמו בעלי הכשרון בראותו ראשי המשכילים, המשכילים באמת, התיצבו בראש הדבקים במולדתם. בהם ראינו מה נחוץ למולדתנו לברא לנו גבול מעשה (פראקטישעס געביעט). כי גם משה איש האלהים לפני הוציאו את ישראל מארץ מצרים נתן להם מצות שיתעסקו בהם כי „לא המדרש עקר כי אם המעשה", ועל כן שמו הדבקים במולדתם את משה מונטיפיורי על נס, כי הוא איש המעשה, אשר את כל דרשות השרים אשר קראו מועד בדבר דמשק סים הוא בדברים האלה: „לא עת היא לדבר ולשמוע חלקות, אם טוב בעיניכם לא יעצרני דבר, הנני שלחוני ואלכה" (גראֶטץ XI 532). אך יען כי „גדול תלמוד שמביא לידי מעשה", יש לנו לפקוד לטובה את בן־מנחם האיש אשר לנו הוא, אשר אנחנו הלכנו בדרכיו ולא הפרידלנדרים אשר מירו לנו הדעת את נפשנו (זעלבסט בעוואוססט־זיין). הוא הורה לנו בדבריו ובמעשיו לאחוז בדרכי הגבור הקדמוני, היושב בשבת תחכמוני (שם כ"ג י"ד) אשר יאמר עליו „בשעה שהיה עוסק בתורה היה מתעדן כתולעת ובשעה שהוא יוצא למלחמה היה מקשה עצמו כעץ" (מ"ק, ט"ז), הוא הורה לנו להכבד בשלנו, ולולא הוא שהיה לנו מי יודע אם קם בתוכנו איש כמונטיפיורי וכברמיהו.

אחינו, אהובי לבנו! זכרו נא את דברי קדמונינו: „אין אליהו בא אלא לקרב את המרוחקים... ר׳ יהודה אומר לקרב ולא לרחק, ר׳ שמעון אומר להשוות את המחלקת וחכמים אומרים לעשות שלום ביניהם". על כן לא טוב הוא לבעוט בכבוד גדולי עמנו, ואף כי איש כבן־מנחם אשר בכל קורט מדמו לנו היה, לנו העברים המחזיקים במעוז תורתם ובמולדתם, ולא לאלה המשנים טעמם לבקרים או לרגעים, הוא הורה לנו כי התורה וישראל יחידים הם במינם.

וגם עוד דבר אחד אנחנו שואלים מהם, כי ככל אשר כל העמים נבדלים בתורת מולדתם ממולדות יתר העמים כן נעשה גם אנחנו. גם אנחנו נורה לכל באי־עולם כי מולדתנו שונה ממולדות כל העמים; תחת אשר כלן שמו לחק להגיד ולנדות את כל העמים, למצוא להם עון ולשנוא אותם ולאמר לא נברא העולם רק בשבילנו, אנחנו לא נאמר כן, כל העמים יקרים הם בעינינו, כי חובב עמים ה׳ אלהינו. אך יען כי חביבה עליו כל אומה כצורתה, ורוצה הוא בקיומה כאשר היא, על כן אין לנו להתערב ולהתבולל רק את מצות ה׳ אלהינו אנחנו עושים ואת כבודנו אנחנו שומרים בהנזרנו מן העמים. אך חלילה לנו משטת המולדת אשר פשטה באירופא לשלח מדנים בין עמים. אם שטת המולדת באירופא פרי השפרטנים והרומאים אשר כל כבודם ומשושם היתה החרב וכל עמי הארץ היו צפוים להיות למספוא בפיה. מולדתנו היא כשרה ועשויה על פי דיני ישראל שלא נתנו אלא לצרף את הבריות ולשום שלום בעולם, כדבר שנאמר „דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום".

הבלי הגימטריאות

כל הבל שנזדקן ונתישן קשה וכבד מאד לקעקע ביצתו. ולכן לא תקוץ נפשי מלהעיר כפעם בפעם, על ענין הגימטריאות, שהורגלו כמה מגדולי ישראל ללמוד מהם איזה הלכה ודין, או מדה טובה או מוסר צודק, ואם היו עושים זה רק דרך אסמכתא ורמז לחזק כח הזכרון או לעשות סמוכין לתקנות חכמים, היינו אומרים יישר, אבל עינינו רואות, שהם מטעים את עצמם ואת אחרים, מוסרים חדושיהם אלו לאחרים בשם תורת אמת, ועי"ז לבי ולב כל המשכילים דוי, כמו שאנו מוצאים הרב הגדול ר' שלמה אלקבץ הלוי ז"ל בספרו מנות הלוי, אחרי שהביא כמה גימטריאות בשם הרוקח, הוא מאמרו „ומזה יראו עיני רואים בחכמה דברים מרומזים במלה זו". עיני הרואים לא הראינה כלום, רק אסמכתות לבד, וכל איש דעת יש בידו להתקין גימטריאות כאלו, ולהשבע בנקיטת חפץ, שלא כוון הנביא או החכם המדבר הזה, לדבר מדברים שהדש הוא. ועי"כ כשתשמע אחד אומר או תראהו כותב „כי לא דבר ריק הוא מכם" עולה בגימט' גימטריאות, אל תבהל על לבך לקבל דברים כהויתם, הכבר ביד חברו מנגדו להראות לך „כי נגע הוא מכשול וחדק" הוא ג"כ בגימט' גימטריאות, וכן על כל דבור ודבור יש פנים לכאן ולכאן, כמו שהראה הגאון יעב"ץ בכמה מספריו.

מרע"ה לא חשב כלום מלות אתם נצבים היום שהמה עולים לעמוד לסליחות, ולא רצה לרמז כלל על ענין החיוב שנהגו אחריו החסידים ואנשי מעשה. אבל הוא רמז ואסמכתא שמצאו לסמוך על זה.

כן כשמצאו „אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי, ועלה ביד בעלי הגימטריאות ש„אפרים ומנשה" עולים „כראובן ושמעון" (עם הכולל) לא כוון יעקב לזה. אבל נתכון המספר ממילא. והיא אסמכתא יפה.

וכן כשמצאו שאנדרוגינוס בגימט' זכר ונקבה, לא העלה בעל הלשון על לבו גימטריא זו. אבל הוא סמך יפה, שאלו העלה זה על לבו, איך היה לשמציא מלת הבינה שהוא ג"כ בגימט' זכר ונקבה?

וכן כשאנו מוצאים „דוד מלך ישראל חי וקים" עולה בגימטריא „ראש חדש" חלילה לנו להעלות על הדעת שאלו זה כונו בר"ה שאלה לו זה סמן, אבל כשהחשב החושב מצא עפ"י מקרה שגימ' של זה כשל זה (ברית כהנת עולם להגאון ר' אייזיק).

„הכינו כסא לחזקיהו" כו' שחזקיהו מלך יהודה בגי' רבן יוחנן בן זכאי, הוא רק מקרה שעלה ביד הדורש (קדש הלולים).

וכן „הכהנים והשופטים אשר יהיו" עולה בגי' „יפתח בדורו כשמואל" אינו רק סמך שעלה ביד הדורש.

וכן „כאשר לויתיך" עולה בגי' „רוב אחד בעוף ורוב השנים בבהמה" אינו אלא אסמכתא קרובה, וכן „ותמת שם מרים" בגי' „בכאן רמז לשפוך המים מן המת" הוא דרך מקרה שהמציא הדורש.

וכן „כלו תפלות דוד בן ישי" בגי' „ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד", הוא מקרה הגון. וכן „וירץ הנער" בגי' „גרשום היה המגיד", הוא סמך שעלה ביד בעל הגי' לבד.

עד דמגרריתו גרמי כי הבי „גרמי" בגי' „יע"ל קג"ס" אתו ואכלו בשרא שמנא בי רבא כל הלכות. (הרא"ב ב"ח, עלה ביד הרש"א שגי' גרמי יעל קגס).

אתה הוא עקיבא שמך הולך מסוף העולם ועד סופו, ואמרו עוד ר"ע אוצר בלום שאמרי ר"ע כה"ם הם תקס"ד כמספר מסוף העולם ועד סופו, והלכה כמותו כבע"ס כמנין אוצר בלום, והוא רק אסמכתא יפה.

לפני החצר החדשה בגי' טבול יום אל יכנס במחנה של לוים (שו"ת זכרון יוסף) ויעמוד יהושפט בקהל יהודה וירושלים בבית ה' לפני החצר החדשה אר"י שחדשו דברים הרבה ואמרו טבול יום במחנה לויה (הוריות ס') והוא סמך יפה.

והמן אל המשתה בגי' יבא אלהים לפניהם לפח, גם בגימט' זה היה כדי שלא יטול עצה וימרוד — הרשע בגי' זה לפני שבר גאון (הרוקח). מעשה מרכבה בגימ' יעקב יוסף משה, מרכבה שלמה בגימ' אברהם יצחק יעקב.

שלשה שאכלו כאחד חייבין לזמן בגי' גדלו לה' אתי ונרוממה שמו יחדו (חייבין נ"ל ביו"ד ה"א) מקום בגי' ה' אלהים חיים. לחמא עניא בגי' רדו. סוס בגי' אלמנה וזהו על סוס לא נרכב. אשה בגי' דבש גם בגי' עולם קטן. כסף שטר ביאה בגי' שמים וארץ.

שמים בגי' יצחק יעקב. תפלה בגי' יצחק רבקה. שושנה בגי' אסתר. משה רבינו בגי' תרי"ג, שפה אחת בגי' לשון הקדש, וכן כמה גימטריאות דוגמתם.

והאות ע"ז כי אין בזה ממש שכל הממלא את ידו לחשוב חשבונות כאלה תעלה בידו, כלא תראה את החכם הראב"ע שהפליא והגדיל והרחיב להראות זה, ומי דבר קטן הוא מה שהראה לנו המנין החכם יעקב אייכענבוים ז"ל [illegible] הנפלאים, והראיה היותר מתוכחת היא שבידינו לדרוש כמין חו[illegible] שעולות הפך הכונה, ד"מ תורה בגי' בוגרת, תורה בגי' [illegible] אני אברהם בגי' קדש קדשים, מטטרון [illegible] עשו בגי' שלום. ישי דוד בגי' פראי אדם [illegible] קדשים המה, פרדס גי' שמד, כל כתבי הר[illegible]:

אליעזר צבי הכהן צוויפעל

פתרון לחידתו של הגר"א זצ"ל.

גאון הגאונים רבינו אליהו מווילנא בבאורו לחיבור פ' משפטים אומר בזה"ל: או אל המזוזה, פשטא דקרא גם המזוזה כשרה, אבל ההלכה עוקרת את המקרא, וכן ברובה של פרשה זו וכן בכמה פרשיות שבתורה, והן מגדולת תשבע"פ שהיא הלכה למשה מסיני והיא מתפשטת כחותם חותם, חוץ המצות שבאו במגלפן שהם מישרים, וכמ"ש מכות כ"ב כמה טפשאי שאר אינשי דקיימי מקמא ס"ת ולא קיימי מקמי גברא רבא דאילו בס"ת כתיב ארבעים ואתו רבנן בצרי חדא וכן בפגול ורוב התורה, ע"כ צריך שידע פשוטה של תורה שידע החותם" עכ"ל.

במכ"ע הצפירה שנה חמישית גליון 17 מובאים איזה באורים על הדברים הסתומים האלה מאת ר' שמריהו לוקערמאן ומר' יהושע פעליר, ובטוב אמר עליהם החכם צווייפעל בספרו סניגור צד 148 כי לא נתקבלו על לבו, כי גם אחרי אשר העלו שבושים בהמלות „שבאו במגלפך" וכתב לגרס הר"ת „במדת"כ" או „במדשמת"כ" לא עלתה עוד ארוכה לבהירה הזאת, ומי לא יאבה להבין את דברי הגאון האלה, אחרי שאנחנו רואים את כל דבריו כאן איך המה מדברים מהסוד הנשגב של התשבע"פ ומה בין ההלכה העוקרת את המקרא ובין הפשט הפשוט, ואיך למען להבין את החותם נחוץ להבין את הפשט, ולפ"ז הלא בודאי נתכוון כוונה עמוקה בדבריו „חוץ מן המצות שבאו במגלפך שהם מישרים", ואחרי רוב עיון ראיתי, כי היו לנגד עיני הגאון בעת כתבו הדברים האלה, מאמר אחד בירושלמי מגילה פרק א' בזה"ל „מהו מגלפ"ך? ר"י בשם רב שמואל ברבי יצחק מה שהתקינו לך הצופים, מעשה ביום סגריר שלא נכנסו חכמים לבית הועד ונכנסו התינוקות, אמרי איתון נעביד בית ועדא דלא יבטל, אמרין מהו דין דכתיב מ"ם מ"ם נו"ן נו"ן צד"י צד"י פ"ה פ"ה כ"ף כ"ף? ממאמר למאמר מנאמן לנאמן מצדיק לצדיק מפה לפה מכף ידו של הקב"ה לכף ידו של משה, ובמ"ר בראשית בתחלתו מפורשים הדברים עוד ביתר הבאור בזה"ל: „ממאמר למאמר, ממאמר של הקב"ה למאמר של משה; מנאמן לנאמן, מהקב"ה שנקרא אל מלך נאמן למשה שנקרא נאמן דכתיב בכל ביתי נאמן הוא; מצדיק לצדיק, מהקב"ה שנקרא צדיק דכתיב צדיק ה' וגומר למשה שנקרא צדיק דכתיב צדקת ה' עשה, מפה לפה, מפיו של הקב"ה לפיו של משה; מכף לכף, מכף ידו של הקב"ה לכף ידו של משה, וסיימו אותן יעמדו חכמים גדולים לישראל וי"א ר"א ור"ע היו" עכ"ל, והרי אשר רואים אנחנו כי אלו השלמים הניגו את האותיות מגלפך לעמוד זכרון ולעדות נאמנה איך התורה נמסרה בלי שום אמצעי מהקב"ה למשה ורק מפה לפה ומכף לכף, ואחרי שהנותן והמקבל המה נאמנים וצדיקים אשר ע"כ אין להטיל שום ספק ח"ו בכל הכתוב בתורה ואין בה שום חסרון ויתרון אף על מלה אחת, ואחרי שהגאון בגודל כחו ובקיאותו בכל חדרי שתי התורות בכתב ובע"פ, החליט, כי ע"פ רוב ההלכה עוקרת את המקרא, ופשוטה של תורה שהיא החומר, והחותם שהוא ההלכה המשקיע א"ע בהחומר להפכו ולהרסו ולהקיק בה כפי ההכרח ואשר יש ע"ז רשיון עוד ממשה מסיני (וזה הוא מגדולת תשבע"פ), לא יעלו בכל פעם בקנה אחד, ואשר ע"כ נחוץ מתחלה לידע פשוטה של תורה שהיא החומר למען שידע החותם, והוא כי לא יחשוב את הדרשות לפשט הפשוט כי זה לחוד וזה לחוד, נוכל להבין את דבריו העמוקים אשר הסתיר מעט לכנות את התורה שבכתב בשם „מגלפך" ע"פ הדרשה מירושלמי. כי היא נמסרה לא ע"י אמצעי וסרסור בין הקב"ה למשה, ולא ע"י העתקה ורק מפה לפה, וזה הוא שאומר: כי המצות שבאו במגלפך המה מישרים, לא כן ההלכה המהפכת ע"י חותמה את החומר להרס לפעמים או לאמר עירוב פרשיות יש כאן, כידוע לבקיאי התלמוד. כן נראה לי לפי עניות דעתי, והיה אם יפיקו רצון הדברים האלה מעוני המשכילים והיה זה שכרי.

ט. א. שאצקעס

ע"ד הנקודה אשר על הרא"ש שבמלת „אשר"

בכתוב: ונירם אבד חשבון עד דיבן ונשים עד נפח אשר עד מידבא (במדבר כ"א ל').

הנקודה אשר על הרי"ש שבמלת אשר הנ"ל, היא אחת מהעשר נקודות שבתורה (שנזכרו במסורה במדבר ג' ל"ט), ועל כלם העירו חז"ל, ואמרו עליהן מה שאמרו, אם לענין אגדה ומוסר, או לענין הלכה ודין. והנה לא לדבר על כל העשר נקודות הנמצאות בתורה באתי כעת, רק לרגל דבר חדש (לדעתי), המיוחד רק לנקודה זאת, שמצאתי, אותו אעלה לפני הקוראים היקרים, והמה ישפטו לרחק או לקרב.

העשר נקודות אשר בתורה, כפי הנראה, ישנות נושנות הן, והמסורה וחז"ל העירו עליהן, ואין ביניהם שום פלוגתא, כאשר מצינו בהחסרים והמלאים שיש הבדל גדול ביניהם. ויש מחז"ל שיחסו הנקודות הכן לעזרא הסופר, וכה לשונם (במד"ר פ"ג): וי"א למה נקוד?

אלא כך אמר עזרא, אם יבוא אליהו ויאמר: למה כתבת אותן? אומר לו כבר נקדתי עליהן, ואם יאמר יפה כתבת, („ככר", כן כתיב לפנינו במדרש, ולדעתי נשתרבב ממלת „ככר" דקודם. וכן ליתא באדר"נ פל"ד) אמחוק נקודותיהן מעליהן.

מהמאמר הנ"ל הזה נראה, כי הנקודות שעל האותיות והתיבות, הנה בתור ספק שנסתפק עזרא מפאת שמצא לפניו נוסחאות שונות, ולא ידע למי היתרון, יצא ידי שניהם, כתב את האות (או את התיבה) ונקד עליה (או עליהן), כדרך כל כותבי ומעתיקי כ"י ישנים במקום שטעו וכתבו עוד הפעם תיבה אחת או אף אות א', דרכם לנקד עליהן, להורות כאלו אינן (ראה לדוגמא את מאמרי הרב רח"י פאלאק, והרב ר"ז שטערן, בהיכמד"ר, להר"ה וויים, ח' תמוז).

והנה לדעת היש אומרים הנ"ל, אין לנו כלל לחקור ולדרוש אחר כל טעם וסבה מדוע ולמה נקוד על מלה פלונית (או על האות), אחרי כי רק בתור ספק נקד עליהן, ואם יבוא אליהו (בנ"א: „משה") ויאמר לו יפה כתבת, יעביר (ימחוק) את הנקודה מעליהן".

לעומת הדעה החפשית הזאת, מצינו לחז"ל שיחסו את הנקודות הכן ממש לקבלת משה מסיני, ולכן אתרו בכל המקומות, למצוא בהן טעם לשבח, ולא רק איזה אגדה ודרוש, הרשו למו למצוא בנקודות, כי אם גם הלכות ודינים ידייקו מהנקודות (ראה לדוגמא פסחים צ"ג ע"ב, וספרי בהעלותך ועוד ועוד), ורק על ר' מאיר לבדו, מצינו שאמרו חז"ל בפירוש: דר' מ א י ר לא דריש נ ק ו ד י (מנחות פ"ז ;).

ואם כי הנקודות בכלל, היתה כמו קבלה בידי חז"ל שמוצאיהן מקדם קדמתה, אולם טעמיהן, לא היו מקובלים בידיהם, לכן אין לנו תיבה שנקודה עליה, שלא נמצא בה טעמים שונים מחז"ל, זה בכה וזה בכה. לדוגמא ע"ד הנקודה שעל הרי"ש שבמלת א ש ר שלפנינו, אמרו בספרי בהעלותך פס"ע: כיוצא בו, ונשים עד נפח אשר עד מידבא, נקוד עליו (על הר"ש) שאף מלהלן היה כן, וכן בילקוט תורה תשכ"ב, ובמד"ר פ"ג, הוסיפו עוד טעם ה': וי"א מלמד שלא החריבו האומות אלא מדינות", וכן באדר"נ שם, וראה שם נוסחת הגר"א, (פי' „תמת ישרים", בש"ס החדש ד' ווילנא.

נראה מכל אלה, שהטעמים שהטעימו לנו חז"ל בנקודות, לא היה להם בקבלה, רק דרשות מדרשות שונות, והלכות ודינים, שהיו להם בקבלה תלו בנקודות ההן.

אחרי אשר הבאנו דעת חז"ל ע"ד הנקודות בכלל, וע"ד הנקודה שעל הרי"ש הנ"ל בפרט, נסור ונראה איך העתיקו המתרגמים הקדמונים (אשר דבר אין להם עם חז"ל) את המלה „אשר" הנ"ל.

התרגום השמרוני יתרגם את הכתוב הזה: וארמון מבדה חשבון עד דיבון ושבינן עד דנפח „אוקדהו" על מידבא. נראה, כי בתורת השמרונים היה כתוב מלת „אשר" בלי רי"ש, והמתרגם הבין את הא' והש' כאלו היתה נקודה אש (בצירה האל"ף), וכן יעתיקו השבעים לפי עדות החכם אייכהארן בחלק הראשון מספרו: איינלייטונג אין דאס א. ט. — וכן מחז"ל ידעו מהנוסחא הזאת (או שדרשו את הכתב שהיה על הנקודה) ממה שאמרו (ב"ב ריש ע"ט) ונשים עד נפח, עד שתבוא אש שאינה צריכה נפוח. וכן בילקוט תורה עה"כ הזה.

אחרי הדברים האלה, אדמה, כי לא נחטא ועון יחשב לי, כי אביא עוד השערה חדשה בדבר הנקודה הזאת ואומר:

בכתבת מצבת מלך אשמנעזר מלך צידונים (הכתובה בשפת צידון — צור — ובכתב הישן כתב עברי [היינו של בני עבר הנהר, או כתב ליבונאה, ראה מ"ע פנ"ו]) מצינו, כי דרך השפה ההיא (הקרובה מאד לשפת עברית) לכתוב מלת ההצטרפות „אשר" (שלפנינו, אל"ף, שי"ן, רי"ש) רק „אש" (אל"ף, שי"ן) בלי רי"ש בסוף. כמו באות II: „במקם אש בנת" ובהעתקה עברית: במקום אשר בניתי. בגליון IV: „וכל אדם אש פתח". בעברית: וכל אדם אשר יפתח — שם — „אם אש ישא אית חלת משכבי אם אש יעמסן" — בעברית: „או אשר ישאו את ארון משכבי או א ש ר יעמסוני וכן עוד הרבה באות V, אשר הקורא יוכל לראות בחקירת הפראפעססאר מונק ז"ל בספרו הצרפתי ע"ד המצבה ההיא (פאריז 1856. מצד 10 עד 13).

ולפי חקירת הרב הנודע ד"ר הרכבי יחיה, ע"ד כתבת מצבת משע מלך מואב (הנמצא שנה שביעית) נודע לנו, כי כתב הכנעני הקדום וכתב ושפת ב נ י מ ו א ב קרובים המה מאד לשפת צר וצידון, ואחיות הנה לשפת עברית. לכן יש לשער, כי משה רבינו העתיק את כל אמרות המושלים (מהכתוב: על כן יאמרו המושלים: באו חשבון וגו' עד סוף הכתוב: ונירם אבד חשבון, במדבר כ"א. 30 — 27) ככתבם וכלשונם (ואולי היה כתוב כן על מצבת אחת) ולכן העתיק: ונשים עד נפח אש — (אל"ף, שי"ן) בלי רי"ש — עד מידבא. והכונה באל"ף שי"ן למלת ההצטרפות „אשר" (שלפנינו) ואז היתה נודעת ההוראה על נכון. ואח"כ כאשר נשתכחה הוראת ההצטרפות רק באותיות אש (אל"ף שי"ן), לכן הוכרח עזרא בשנותו את הכתב (ראה המצרף נד 30) להוסיף „ר" (רי"ש) למען לא נטעה לפרש (אל"ף שי"ן בלי רי"ש) כמו אש בעברית, כאשר טעה תרגום השמרוני והשבעים. ורק למען לא תשכח לדורות כי איננה מהאריגינאל, כתבה (את אות הרי"ש) ונקד עליה. כן נראה לי, השומע ישמע והחדל יחדל. ולפי זה, נעמול לשוא, בחקירת דקדוק מלת „ונירם" „ונשים" וכן ביתר מליצות הכתובים האלה (ראה המפרשים והמבארים, וכן בעלי הדקדוק בספריהם, וספרי השרשים) כל עוד שלא יתגלו לעיני חוקרי לב כתבת מצבות כאלה, מזמן ההוא, ואז נראה אור. וה' יראנו נפלאות מתורתו, כי הנקודה הקטנה הזאת (לפי חקירתנו) תנקר את עיני המבקרים החדשים, אשר יאמרו זמן כתיבת תורת משה, לפחות עד עזרא, איככה יוכל היות, כי מזמן נתינת התורה עד עזרא הסופר, שעברו כאלף שנים, יהיו שמורים לפני עזרא מאמרי: על כן יאמרו המושלים וגו' עד סוף הענין, ככתבם וכלשונם מ מ ש ואף עם י ו ש ר ה כ ת י ב ה שלהם, כמובן למשכיל אמתי, מבלי אריכות כי אין פה המקום.

ט"ו סיון, תרמ"ז, קיוב.

א. ד. דובזעוויץ

הערה לתולדות הרמ"א

כל כותבי קורות ישראל בקראקא, מזכירי הרמ"א ורושמי ספריו, לא הודיעו לנו מאומה אם הוא בכבודו ובעצמו הוציא לאור הדפוס בחייו את המפה שפרש על שלחן הערוך מהרב ר' יוסף קארו ז"ל. ורבים מצאו בזה מקום להתגדר ולחשוב, אבל לא בצדק, כי אחד מתלמידיו אסף והעתיק אחר מותו הגהותיו מגליוני הש"ע שלו שהוסיף והגיה אולי רק מקנאת סופרים ולא הלכה למעשה. א"כ לא על הרמ"א תלונתנו ובחנם התמרמרו נגדו איזה משכילים לכנהו בשם הרב המחמיר.

והנה הרב בעל שפתי ישנים שהיה קרוב לזמנו, מזכיר לדפוס ראשון מש"ע עם הגהות הרמ"א קראקא של"ת ואחריו נמשכו כל רושמי הספרים ועד אחרון הר"י בן יעקב ז"ל באוצר הספרים אות ש' 701 וגם בעל עיר הצדק ואבל החכמים והסופרים שיצאו נגדו, ובעדו, לא נגעו בזה מאומה.

ואנכי לרגל מלאכתי, בתולדות חכמי ישראל וספריהם, יגעתי זה ימים רבים למצוא פתרון שאלה הזאת, אם הגהות הרמ"א נדפסו פעם ראשונה בחייו? או אחר פטירתו?

יגעתי ומצאתי תאמין. כי בא לידי שלחן ערוך ישן וקרוע (מונח למשמרת באוצר הספרים, הפתוח על יד בהכנ"ס ברחוב טלאמאצקא בווארשא) התבוננתי בו וארא כי נעלם מעיני העדה עד כה דפוס הראשון מש"ע עם הגהות הרמ"א שהדפיס הרב בעצמו בשנים האחרונות לימי חייו. ואלה הטורים הכתובים בסוף חלק א"ח.

אמר משה איסרלים מקראקא ברוך ה' אלהי ישראל אשר הביאני עד הלום ללקוט ולגמור ספר אורח חיים מלקוטי לקט שכחה ופאה אשר הניח החכם הכולל הגאון מהר"ר יוסף קארו ש"ן. — ובקצה היריעה כתוב:

הן קצרה היריעה והידיעה מהשתרע בתוך עדת ישראל הודעתי נאמנה כי זה האיש כמ"ר נתן ב"ר משה ז"ל פעטל ני"ו עשה [בכל] מאמצי כחו להוציא תעלומות הס' הלז לאור בית הדפוס וכו' כה מעתיר שמואל בן הקדוש ר' יצחק פיסס ז"ל הי"ד פה ק"ק קראקא. פ' אדר ראשון של"ח לפ"ק.

וזה השער מחלק יו"ד

שלחן ערוך. מטור יורה דעה. חברו הגאון מופת הדור החכם השלם. מהר"ר יוסף קארו זלה"ה. עם חדושי דינים הרבה מאד מדקדוקי סופרים ראשונים שהשמיט הגאון קארו ז"ל והמציאם הגאון מהר"ר משה איסרלס זצ"ל עם מורה צדק מנהגי ק"ק פולן, רוסן ליטה. פיהם. מערהכן ואשכנז. ברורים כיום שלישי מה שהוסיף הגאון משה מדעתו. נדפס תחת ממשלת המלך שטעפינוס יר"ה ותנשא מלכותו. יראה זרע יאריך ימים אמן. פה ק"ק קראקא. ותהי ראשית מלאכתו בראש חדש כסלו לשנת ופרט הנה אנכי של"ח וכו'.

על ידי המחוקק יצחק בן הח"ר אהרן ז"ל מפרוסטוץ יצ"ו.

והר"ש פיסס המגיה הנזכר, כתב בהקדמתו בדף ב' ע"ב וז"ל על כי בדורנו קם החכם וכו' כמהר"ר משה בן כבוד הר"ר ישראל הנקרא איסרל ז"ל ועשה הגהות וכו' על כל הש"ע מהר"י קארו ז"ל מהארבע טורים. הש"ע מחלק א"ח כבר נדפס ויצא לאור משפטו וטיבו. אין גם אחד אתנו מהם כהיום כי כולם נמכרו לרוב חיבתם ותועלתם. והש"י יודע וישראל הוא ידע כי בכל מאמצי כחי עבדתי עבודת אהבה מגולה ומסותרת את הגאון מהר"ר משה איסרלש הנ"ל בין בחייו בין אחר מותו. מצאתי דבריו ואוכלם ויהיו בפי כדבש למתוק וכו'.

מכל זה ידענו כי הרמ"א ז"ל אסף ולקט [illegible] קהלות אשכנז פולין וליטא להשלים מלאכת הרב בית יוסף ולהניח [illegible]

(ע"ד התנגדות הרבנים בני דורו עיין [illegible] כתב [illegible] רחובות קריה בסוף ס' קריה נאמנה להחכם המפואר [illegible])

[illegible] ויצא החלק האחד ואיננו כי נמכר במשך שנים אחדות [illegible] עד אחד

עד אחד כפי עדות האיש רב פעלים הנודע ר"ש פינן וזאת היא הנסיבה כי נאבד החלק הראשון ואיננו, יען משנת תל"ח והלאה נדפסו כל הד' חלקים ביחד ונשאר הח"א ככלי אין חפץ בו, ולא נודע עד הנה. ואם ימצא אחד מהקוראים הנכבדים איזה תועלת ממאמרי אלה והיה זה שכרי.

שמואל ווינער

עמר השכחה

א) הרב הגאון החכם המבקר ר' צבי הירש חיות ז"ל בס' „מבוא התלמוד" שלו, כתב: „הר' שמלאי דבורא נקרא כן, ע"ש שדרש בירושלמי (מגלה פ"א, תענית פ"ב) על קרא ובדברך עשיתי". ובמח"כ שכח שמאמר זה איתא ג"כ בויק"ר פ' כ"ב, ושם הלשון „א"ר שמלאי הקב"ה א"ל", וא"כ נראה שמ"ש בירושלמי „דבורא" הכוונה על הקב"ה, וכמ"ש המפרש במגלה שם הובא בסה"ד ע' ר' שמלאי דבוריה, ובפי' חדש לעין יעקב ירושלמי תענית פ"ב, ודע שגם בירושלמי מגלה שם צ"ל „דבורא א"ל" וכמו שהוא הלשון בירושלמי תענית שם, וכן הובא לשון הירושלמי דמגלה שם בסה"ד ערך הנ"ל, ולו לא שכח הרב רצה"ח ז"ל את דברי הגאון סה"ד שם, לא כתב מה שכתב:

ב) שם בלשון הרשב"א שהביא „ועיין רבה ורבא" וכתב ע"ז הרב רצה"ח ז"ל בהג"ה, שכוונת הרשב"א היא אהא דשלחו לרבא שלמא מרקיע — ויותר נראה שכוונת הרשב"א היא אהא דמסופר על רבא בתענית דף כ"ד ע"ב יעו"ש:

ג) הרב הנזכר בהגהותיו לברכות דף ה' ד"ה מלמד, כתב „שהקב"ה מסר למשה מדות הנדרשות והחכמים מוציאים מכללים אלו" ולא זכר להביא שכן איתא להדיא במדרש רבה וילמדנו המכונה תנחומא פ' כי תשא, וכי כל התורה כו' אלא כ ל ל י ם למדו הקב"ה למשה יעו"ש:

ד) בס' פתח עינים להגאון חיד"א ז"ל למס' עירובין פ' יו"ד (והוא בעין יעקב סי' ל"ט) כתב אהא דוגזל מנמלה „דהכי איתמר ברבה ריש פ' שופטים משה רשב"ח שראה במופת" ושכח להביא שהתלמוד ערוך הוא בחולין נ"ז ע"ב:

ה) הרב הנזכר בהגהותיו למו"ק דף א' כתב אהא דלכדרבא דאמר כל הלומד בפנים כו' שזהו מהמסדר הגמרא, ושכח שכבר קדמו בזה הרב סה"ד בערך ר"י הנשיא ובהקדמה, אמנם מ"ש הגרצה"ח ז"ל בהג' לנדה דף ס"א ד"ה אסמרינהו, תמוה לי הלא ר"ע לא הזכיר שם כלל מרבא כ"א התם הא אמור רבנן כו' ע"ש וצ"ע:

ו) הרב הנזכר בהגהותיו לב"מ דף פ"ד ע"א, אהא „דאבוך ערק לאסיא את ערק ללודקיא", תמה הא אמרינן בשבת דף ל"ג ע"ב יוסי השתק יגלה לציפורי, ושכח שכבר קדמו בזה הגאון סה"ד בערך ר' יוסי, וכתב שצ"ל בשבת שם „יגלה מציפורי", ואנכי מכבר כתבתי זה על גליון היוחסין שלי לתקן תמיהתו „איך גזר המלך שיגלה לציפורי הלא הוא ואבותיו היו בציפורי", ועתה ראיתי שקדמני בזה הרב סה"ד ושמחתי:

ז) הרב הנזכר בהגהותיו לסנהדרין דף צ"ג ע"ב, אהא דפירש"י בר כוזיבא ממלכי הורדוס היה, כתב שאין הדבר כמ"ש רש"י יעו"ש, ושכח שכבר קדמו בהשגה זו הרב סה"ד ח"א ד"ה דור שני אחר החורבן:

ח) בלקוטים מתשובות הגאונים שבסוף ס' עין יעקב (ווילנא תרל"ז דפוס ראם), הובא מאמר אחד מגאון, אהא דפסחים ד' מ"ט, ע"ה אסור לאכול בשר, ומותר לנוחרו כו' יעו"ש, ופירוש כזה מצאתי להדיא בילמדנו המכונה תנחומא, ריש פ' תרומה, שאמר „כל כהן שאינו בן תורה מותר לאכול על קברו תרומה" ואח"כ מפרש המדרש בעצמו „דכיון שאינו בן תורה אינו יודע להבדילם" יעו"ש, והרב ר' ח"ז בביאורו עץ יוסף רצה לשבש שם הספר בחנם:

ט) הרב הנזכר בהגהותיו לחולין דף ה' ע"א, אהא „דהעורבים הביאו לו מבי טבחי דאחאב" הגיה שבתנחומא פ' מסעי ובויקרא רבה פ' י"ט אמרו „דהעורבים הביאו משלחנו דיהושפט" ושכח להביא מהקודם והוא בב"ר פ' ל"ג:

י) בסדר הדורות ח"ב אות ד' „דניאל חייטא פתר קריא ויקרא רבה ס"פ ל"ב" ושכח להביא מהקודם והוא בב"ר פ' ס"ד דניאל חייטא אמר ועבדה כתיב:

יא) שם אות יו"ד „ר' יאשיה דדרים בזמן ר' יוחנן ור' אלעזר" ושכח להעיר שבירושלמי דכלאים ובב"ר פ"ק נראה שר' יאשיה היה תלמיד ר' יוחנן. דאמרו שם „ר' יוחנן מפקד כו' ר' יאשיה הוה מפקד כו' אמרין ליה רבך אמר כדון ואת אמר כדון" הן אמת שבתנחומא ליתא זה, אמנם מהב"ר והירושלמי היה לו להעיר:

יב) שם אות ש' שמואל סבא חמוה דרב שמואל בר אמי (סוטה דף יו"ד ע"ב) ונראה מזה שלא היו נזהרין שלא יהיה שם חמיו וחותנו אחד עכ"ל, וכבר קדמו בזה הרב עיון יעקב בסוטה שם, ובענין זה ובדומים לו יש כמה סתירות בש"ס לאלות רי"ח ז"ל, ובהגהותי לגרי"ח הארכתי בזה ואכ"מ:

יג) הרב ישועות יעקב בעל ס' תדב"א פ"ב ס"א בשם מפרש אחד שחתימת התלמוד היה עשר שנים קודם התחלת אלף החמישי ובמח"כ טעו כי חתימת התלמוד היה בשנת ר"ס לאלף החמישי, וכמ"ש בסה"ד הגאון בזה, ואחר זה לא קשה מידי במה שהקשו שם יעו"ש:

יד) הרב הגאון ר' ישעיה ברלין ז"ל בסוף ספר „מיני תרגימא" שלו, כתב אהא דתהלים ס"ו י"ד „ודבר פי בצר לי" שידויק עפ"י מ"ש וכי תחדל לנדור לא יהיה בך חטא (דברים כ"ג) וא"כ איך עשה זה דוד שאמר שם „אשלם לך נדרי" ע"כ אמר „ודבר פי בצר לי" דבשעת צרה שאני, וכמ"ש בתוס' חולין דף ב' ע"ב ד"ה אבל, עכפ"ד הרב הנ"ל, כי אין הספר כעת לפני להעתיק דבריו במכוון, ובמח"ת שכח שכ"ז מפורש הוא בב"ר פ' ע' „ודבר פי בצר לי שנדר מצוה בעת צרתו מהו לאמר לדורות כו' יעו"ש (להערה זו העירני מורי ורבי הרב ר' שניאור זלמן-משה פרידמאן כו' מו"ץ בעיר מולדתי פאלאצק):

טו) הרב הנזכר בהגהותיו לש"ע או"ח סי' ל"ב סעיף י"ד, תמה על מ"ש בשו"ע „והדק ממנו לפרשה והיה אם שמוע", וכתב שלולא דמסתפינא הייתי אומר שצ"ל „והדק ממנו נפרשה והיה כי יביאך" ומאד האריך ע"ז בהשגות, ושכח שכ"ה להדיא הלשון ר"י אלכסנדרי שהובא בב"י שם, וברור הוא שט"ס נפל בש"ע, וכן הגיה הגר"א מווילנא בהגהות וכ"כ בס' ברכי יוסף בשם יד אהרן, וכן הובא הלשון בשו"ע הרב, ומעתה יראה איך מאד שגה ברואה הרב שלמה קעטש הונא בשערי תשובה שרצה להחזיק הטעות הזה, ונעלם ממנו ג"כ שכ"ה להדיא בב"י שם:

טז) בס' כוכבי אור בהוספות שעל ס' סה"ד בריש הספר „ר' אבא בריה דרב (חג"ש פ"ב ופ"ג). ומכאן קצת ראיה לאחרי האומרים דאבא הוא לשון חשיבות ועיקר שמו הוא רב, דדוחק לומר שנולד לאחר מיתת רב, דידוע דרב חי ס' שנה, ודחוק לומר שבשנת השלם מאות יולד ממנו בן עכ"ל, ואני אומר שאינה ראיה כלל שאפשר שנולד בחייו ובכ"ז נקרא על שמו, כי אולי לא נזהרו אז בזה (וגם עתה יש מקומות שאין נזהרין בזה. וכמו שהעיד הגאון חיד"א בס' ברית עולם שעל ס' חסידים) וכאשר מצינו בעירובין דף פ"ה בוניים בן בוניים, ונראה שם שאבא היה עדיין חי, הן אמת שבערוך הגי' בן ננס ובס' יחוסי התנאים הגי' בן נואם, אמנם עכ"פ לגי' הגמ' שלנו אינה ראיה, ובפרט בדבר שפליגי בזה קמאי דקמאי רש"י ותוס', ומכמה סוגיות הש"ס נראה הספק מזה, ואגב אעיר שהמחבר הזה טעה שם דז"ל קרי כי רב הוא שכתב „ואם על אברהם אמרה שרה הלבן מאה וגו' כ"ש בדור רב" ויעוין בבראשית פרשה י"ז פסוק י"ז:

יז) בס הנזכר בסופו כתב „שע"ד שכ' הרצה"ח ז"ל דיש הרבה תנאים ואמוראים שנקראו ע"ש ההלכות שאמרו, יש לומר על ריש לקיש שנקרא כן ע"ש שאמר בב"ר פ' ע"ג לקיסיא דלבן" ולא דק בשתים, אחת שהרב רצה"ח ז"ל כתב להדיא רק על „החכמים אשר לא בא זכרם רק לפעמים מעטים בשני התלמודים בהלכה אחת או באגדה אחת" ולא יתכן לומר זה על ר"ל שכל התלמוד מלא ממנו בהלכות ואגדות, שיקרא שמו על אגדה אחת שאמר, והוא הרבה — והשנית דמצינו לר' יוחנן שאמר עליו לא כבר לקישא — היכי בר לקישא (ב"מ דף פ"ד ע"א) ואם כדבריו! הלא בכל ההפלגות שאמר שם על ר"ל, שבכל דבר היה מקשה כ"ד קושיות ומפרק כ"ד פירוקי, לא מצא לכנות אותו כ"א על אגדה זו שאמר, ובפרט שפליג עמו ר' יוחנן שם (ע' ב"ר פ' ע"ג) אלא ודאי שכן היה שם אביו, וכן איתא ג"כ ר' יהושע בן לקיש (תוספתא סנהדרין פ"ק) ור' יהודה בן לקיש (הובא בסה"ד, ולא ידעתי המקור). ואגב אעיר שראיתי בספר השנתי „האסיף" הראשון, לחכם מפורסם א' וואהל שכתב על ר' אבא בר ממל, שנקרא כן ע"ש ההלכה שאמר „מאי ממל מפרכתא". והנה מלבד שמצינו שהוא שם מקום מעשה באנשי בית ממל (עירובין נה) ר"מ אזל לממלא (ב"ר ריש פ' נ"ט) מה יענה על מה שמצינו לאחד קדום לו בזמן, ונקרא ג"כ בשם זה, והוא ר' יהושע בר ממל (ע' נזיר נ"ז ע"ב) אלא ודאי שהוא שם איש, ואין להאריך בזה:

יח) הרב ר"א ליכטענשטיין מחבר ס' עמודי שמים וגאולת עולם בהסכמתו לס' עץ יוסף שעל הילמדנו המכונה תנחומא כתב אהא דאי' בסה"ד „הר' תנחומא בר אבא למד לפני רב הונא הכהן" של"ע לפני איזה רב הונא למד, דר"ה תלמודי לא היה כהן כו' ואילו לפני ר"ה הקדוש אשר מת בחיי רבינו הוא רבי עכ"ל, ובמח"כ טעה כי גם ר"ה זה לא היה כהן וכדאי' להדיא בירושלמי כלאים ובב"ר פ' ל"ג שאמר עליו רבינו „שהוא מן יהודה ומן דכריא" ובאמת לא אדע מה מספק בזה כלל, הלא בסה"ד (ע' ר' תנחומא וע' רב הונא הכהן) מבואר להדיא שלמד לפני אבא הונא הכהן בר אבין, ואחר הוא כי כמה ר"ה נמצא, וע' במדבר רבה פ"ג — ומאד אתפלא על הרב סה"ד שכ' בע' רב הונא תלמודי, „וצ"ע בירושלמי מע"ש פ"ה, ר"ה לא נקט מעשר, א"כ נראה שהיה כהן" ולא פשיט שאולי כוונת הירושלמי הוא על ר"ה הנ"ל:

צבי הירש לעווין

מִצְפָּה

מאסף חדשי (זשורנאל) אשר יכיל בקרבו מאמרים הנוגעים ליהודים וליהדות לפנים והיום, עם ציורים ותמונות.

יוצא לאור ע"י

אלכסנדר הלוי צעדערבוים בס"ט פעטערבורג

שנה ראשונה ה' תרמ"ו

לא תמול הנהו החכם המו"ל „המצפה" כי זה יותר מחצי יובל שנים הנהו מו"ל מכ"ע לישראל וזה כמה בחנוהו הקוראים גם ראו פעלו; ואולם ענותו תרבנו לגלות דעתנו בהמאסף „מצפה" אשר לפני שנה החל להוציא לאור, הלא כה דבריו אל כל קהל קוראיו מעל „רמת המצפה" בראש החוברת הראשונה: הנה לפניכם קוראים נכבדים החוברת הראשונה מהמאסף „מצפה" „שפטו על המאמרים הבאים על תוכם כברם, לפי הרושם אשר יעשו בלבבכם, בלי משוא פנים, מבלי ישית לב מעט מי יצאו הדברים ומי קבצם וסדרם, למען לא תקלקל אהבה או שנאה את השורה" רצונו של אדם גדול כארז זהו כבודו, והננו לשפוט לפי הרושם אשר עשו מאמרי המצפה בלבנו, הננו זוכרים מאמר חז"ל: „אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו" כפשוטו ע"פ דעת חז"ל „המקום גורם", נפשנו יודעת מאד „כי הזמן שאנחנו חיים בו איננו ראוי לברך עליו ברכת שהחיינו וקימנו לזמן הזה" — אשר אין חפץ בו, כי לא ימלא אף שמינית שבשמינית מ ח פ ץ נפשנו, ע"כ כל הדברים יגעים" וע"כ נודה גם אנחנו יחד את המו"ל לאל גומל עלינו בראותנו את ארבע החוברות ממאסף עברי עם ציורים ותמונות, היוצא ברשיון המלכות בעיר הבירה של ממלכת רוססיא הרחבה בימים האלה בזמן הזה, למלאות חפץ רבים אשר מצאו לנחוץ להוציא מאסף חדשי כזה בארצנו, „מצפה חוברת ראשונה, מאסף אשר רוח הלאומי דובר בו וחפץ האמונה תחת לשונו". נפסח על יתר דברי המו"ל באותו מאמר שבו יראה את כבוד המצפה לכל הקוראים, אחרי כי המו"ל נתן-ל נ ו רשיון וגם בקש ממנו לשפוט לפי הרושם אשר יעשו המאמרים שבאו בהמצפה ב ל ב נ ו ובכן נעבור את הרמה ונבוא אל המצפה פנימה, —

השיר הראשון „יהודה חשמונאי במצפה" הוא שיר למורי (רידאקטיש), מלבד נעם הלשון ותכונת השיר, השכיל החכם צ. שערשעווסקי לכוון השעות ולהציב ההקבלה (פאראללעל) בין שתי תקופות רבות תעלילה בקורות עמנו ומחזה מול מחזה. תקופת התעוררות הרעיון הלאומי בימי החשמונאים כאשר קם אנטיוכוס להשמיד שם וזכר לישראל ואמונתו בעזר פריצי בני עמנו ההילוניסתים, ומחזות החיים בימינו האלה אשר מכל שונאינו מחוץ רבו מכחידי קימנו מבית, אחים נפשעים מקרית היהדות כ„בני מקרא" ו„ישראל החדש" בני התערובות, בעלי הטמיעה ובעלי ההנאה, המשקים את ישראל לא כוס תנחומים כי אם כוס התרעלה לישנהו שנת המותה, עתה אשר

הַמְּבוּכָה בָּאָרֶץ עַתָּה גָּבְרָה
הַבֹּגֵד בֹּגֵד, הַשֹּׁדְדִים יָשֹׁדוּ

שירים ומאמרים ממין הזה אשר רוח העת החיה דובר בם הם מביאים תועלת לתחית ישראל יותר ממאה תוכחות והוכחות ע"ד תעודת עמנו ונצחיותו.

המאמר „ירושלים" הבא אחר השיר הוא מהמעולים והמשובחים שנכתבו בשפתנו ע"ד שרידי קדשנו, הסופר המהיר החכם א"ש הוא אחד מהמעטים שבקרבנו, אשר מרי הסיעם גפן ישראל ממצרים, ופרת הגפן והיה לנטע נעמן בהיכל ספרותנו ככל דבר היוצא מתחת עטו של הח' הזה הוא מזוקק שבעתים ודבש וחלב תחת לשונו, אבל בכל זאת לא נכבוש בקרבנו האנחה המתפרצת לצאת מקרב לבנו, כי „נחלתנו נהפכה לזרים" וכל דברי המאמרים לקוחים מחכמי העמים אשר ירצו אבני עיר האלהים ועפרה יחוננו, ומבני עמנו, סופרי ישראל אך מעטים המה אשר עסקו במקצוע הזה; מובן הדבר שלא נשים אשם נפש הסופר הלאומי הזה, אשר בחפצו לתת לנו תמונת „העיר שחברה לה נפש העברי" נאלץ לרעות בשדה אחר, וללקט אבני קדש משדה ספרות העמים, המוקירים זכרונות ישראל יתר רב מאלופי עמנו ושועיו, אשר כרובם כן יתנכרו לתורת וליקהת אומתם. אך כטובו ויפיו של המאמר הזה כן לא ישיג את התועלת הנרצה הציור אשר בצדו, מפני שהוא כלו, רק שחור על גבי לבן, בלי כל קוים ותוים, בלי דעת חכמת חרשים, ולו היה מצורף אל המאמר ציור מחקה עלי לוח גדול, כי עתה היתה תועלתו כפולה ושניהם היו תאמים לחפץ אחד להעלות זכר ירושלים על לבנו ולחבב ציון על בניה.

בשני המאמרים „מלכיות וזכרונות" נראה את הח' המו"ל כדרכו תמיד מתאמץ לקיים מצות הזכרון, להזכיר לעמו את המקום והזמן אשר הוא חי בם, להיות לזכרון בספר תולדות בית יעקב את כל פרשת

המעשים בשנות ראה רעה, וממנו נלמד לדעת שלא להתיאש מן הפורעניות שלא יפול לבנו עלינו גם למראה הרעות בימי „התקופה הזועמה", ולא ירום לבנו בהופיע עלינו שמש צדקה ומרפא בכנפיה, ידע נא עם עולם, כי אך בו בעזרתו, ואם אין הוא לו מי לו... הן אמנם נפשנו מאד יודעת, שכשם שאין מגידים לאדם לא גנותו ולא שבחו בפניו כן אי אפשר לרשום בספר מאורעות ימינו עם משפט חרוץ עליהם, מפני שרובי הדברים אינם נקראים ואינם מתרגמים ועומדים מחוץ למחנה הבקרת, אמנם בואו ונחזיק טובה לסופרים הסופרים כל דמעות כנ"י ומשימים אותם בנאדה של ההיסתוריה הלאומית, להיות לעינים לשפט רמים היא ההולדה שאיז לפניה לא משא פנים ולא מקח שחד והיא תחרוץ משפטה על גוי ועל אדם יחד.

המאמר „יתבררו ויתלבנו ויצרפו רבים" הוא מהמעולים שבהספרות הפולמית וכתובה ברעה מיושבת ודעת נפש צדקת הענין שהסופר נושא את נפשו אליו וחזון לבו. הח' יהל"ל יגולל לפנינו מראה איום ונאלח, מראה זרות ותהפוכות, כי נמצא בעמנו בוגדים, בעלי הנאה אשר השחוק והתפלות היו להם לטבע שני, וגם בהרגע אשר כנסת ישראל היתה טובעת בים צרה, אמרו הם שירה לתאות לבם העקוב ושחוק פרוע לא פסק מפיהם, מראה שונאי ציון, אשר ברפיון רוחם וערמת הסוחרים אשר בקרבם לא יתנם לבם להגיד דעתם מפורש והנם מתאמרים מפקידה לפקידה, אל כל אשר ישאם הרוח, גם לחוב"צ למען סבב בכחש את הקוראים הפשוטים הם לובשים אדרת התמימות למען כחש, שאל ישאלו שאלת התם: אטו בולי עלמא לאו חובבי ציון נינהו?

ואם יש תועלת והנאה בדבר יאמרו גם ארץ חמדה לצאת ידי חובתם, ובאותה העת בעצמה לא ימנעו עצמם מהטלת זוהמא בעצם הרעיון, חופשים תעלומות לב ושמים עלילות ברשע; הח' יהל"ל יהפך ידו גם על הכרומים המתהפכים לכמה גוונים, אשר מדי ראותם, שחפץ ה' הצליח בידי העובדים עבודת האומה לשמה ויקם להם נדיב ומושיע, אשר באמת רק ע"י זכאים נתגלגלה זכות כזאת, אז יתהפכו אלה הכרומים וילבשו צורה חדשה לאמר: אך זה היום שקוינוהו, כי גדולי עולם יקחו את הענין הגדול הזה תחת ידיהם, ומה נעמו דברי המדרש שהביא הח' יהל"ל, אשר היו לקו ולמשקלת לכל חובבי עמנו באמת מאז ועד עתה: „בני אדם שיוצאים למלחמה, כל זמן שהם מתיגעים ידיהם מתרשלות, אבל ישראל אינם כן, אלא כל זמן שהם מתיגעים הם שמחים ואומרים נלך נירש ארץ ישראל (ספרי בהעלותך). בכלל

הראה הח' יהל"ל הפעם את כשרונו לא לבד כמשורר וחוזה חזיונות כי אם גם בדעת משפט החיים, כפובליציסט מהיר להשיב מלחמת סופרים שערה נעבור נא על פני השיר „הנשיא המשא" שלא נברא אלא לשעתו כמלאכי השרת האומרים שירה ופוסקים ונציב ציון לכבוד השיר הזאב והשועל ונאמר: חמרא למריה לדאליצקי וטיבותיה לשקייה להמו"ל אשר נתן מקום לשיר כזה, בדעתו עת וזמן לכל חפץ.

הספור בשלשה חלקים מאת יקותיאל בערמאן בשם היתומים הוא נעים ומושך את הלב. נפלאים מעשה הספור הזה כרוב ספורי החוזה חזיונות הזה אבל אין כל רוח בו, אין כל רוח ביצירי רוחו של המספר והנם הולכים רק לרוח הזמן והמקום אל כל אשר יצום המספר ופעמים שנה המספר בעצמו את המקום בלי כל צורך כמו שהעתיק הכרך מוויען לנויארק וגם את תכונת יצירי רוחו שנה מערמה לחכמה ומחכמה לאולת בלי כל סבה. עד עתה נדפס רק החלק הראשון וכמלא עמוד וחצי מהחלק השני אם נזכה לזמן צאת לאור כל הספור אז נוכל להוציא עליו משפט חרוץ.

המאמר „משפט ישראל בעמים" מאת לעווינזאָהן, תחלתו בחוברת ראשונה וסופו בחוברת השניה, וכבר הגידו רבים משפט מאמרי לעווינזאָהן בנדון זה, ואיתמחי גברא להאיר עיני התאבים להתחקות על קורות במאמריו היקרים על כמה תקופות ופרשיות שלמות בספר תולדות יעקב.

המאמר רב הענין בכל המאמרים בארבע חוברות המצפה הוא המאמר „ארבע תקופות" מהחכם הרב הד"ר בערנפעלד, הרב לעדת ישראל הספרדית בבילגראד. לא נוכל לעבור על פני המאמר מבלי תת גדל להסופר ההוגה דעות אשר משנתו משנת חכמים סדורה לו וגם לב רגש ופתוח כפתחו של אולם אל הדברים אשר בקורות ישורון יסודתם. הוא גם צופה ומביט על השתלשלות הדעות בקרב אחינו בני מערב אירופא בדורו של הרמבמ"ן ואחריו, אך בכל דבריו לא מצאנו רעיון יסודי ושטה ערוכה, הוא עובר בחפזה על כמה ענינים הדורשים בקרת והדבור ברחבה וכעוף המרפרף הוא נוגע ואינו נוגע במצב הרוחני של היהודים באשכנז וצרפת. על יהודי ארצות הסלאווים לא ישים לבו כלל וכלל, ובכל דבריו נראהו מטפס ועולה מטפס ויורד ולא יבוא לכלל החלטה ומשפט חרוץ ובכל חפצנו לקבוע תחומים במאמרו. לא באנו לכלל ידיעה את הארבע תקופות. בדברו ע"ד יהודי צרפת, כמעט שהעלים עין מהתפתחות הרוחנית של אחינו בארץ הזאת עוד לפני ימי המהפכה מפעולת היהודי הליטאי יליד קאָוונא זאלקינד הורוויץ, החכם סערף בעער ידומיהם, בכלל הוא מדלג על המקרים

ומקפץ על סדר הזמנים והנהו יוצא מענין לענין, כן יעשה בשעה שהוא מדבר על בן מנחם ושפלות היהודים באשכנז אשר כבהמות נחשבו להטיל עליהם מס לגלגלת בעברם מהגמוניא להגמוניא. הוא מסיח דעתו על בֶארנע והתמרמרותו על העשק והמרוצה הנעשים להיהודים רצוצי משפט, ומשם נושא מדברותיו על היינע ושב אחרי כן אל בן מנחם. לרגלי הסגנון הזה אין להתפלא אם גם לפעמים נראו בדברי הח' הזה סתירות גלויות, כמו בצד 15 יאמר שגבריאל ריעססער היה חכם בחכמת ישראל ובצד 16 יחזור מדבריו ויאמר, כי גבריאל לא ידע תורת ישראל ומשפטו האחרון זה הוא אמת ויציב, כי ריעססער היה בעל לב עברי, רב ומושיע לבני עמו, מליץ יושר בעדם והיהדות היתה לו למטה עז וזר תפארה; אין ספק שלו היה חי ריעססער עמנו כהיום, שהיה עומד בשורה הראשונה מהנלחמים על קיום האומה הישראלית ותחית היהדות, אבל תורני לא היה כלל וכלל, וע"כ נטה גם אחרי הריפורמא ואביו היה כהן-מורה לבני ההיכל החדש בהאמבורג. כללו של דבר מאמרו של החכם ב"פ הוא אוצר בלום, מחזה משלל צבעים המשביע רצון את קוראיו, אך נפשם לא תמלא ותורת הקורות אשר תאלפנו דעת מן ההוה והעתיד מנסיוני העבר לא נמצא במאמרו לרגלי עירובי תחומים ועירובי תקופות אשר בו.

המאמר או הספר „חדשים גם ישנים" הוא אוצר חדש מלא ישן ומבלי להאריך בדבר הרשימות ושרידי השירים שמצא החכם והחוקר קדמוניות הד"ר א. הרכבי נ"י בעקד הספרים בפ"ב שכרובם כבר בא זכרם אצל שד"ל צונץ ויתר החוקרים נכבדו מאד שני המאמרים: „גלות קיוב ועדי ליטא משנת רנ"ה עד רס"ג" והמאמר לקורות המסרה והדקדוק, בראשון יגולל החכם הרכבי לפנינו תמונת גלות ישראל בליטא ורוססיא הקטנה בימי המאה החמש עשרה וחדש הלכה בבית מדרש לקורות ישראל כי העיר מנכראן היא קיוב מתא דיתבא ע"נ דניעפער, ובזה נפל הקיר והחיץ התפל אשר בנה פירקאוויץ המזייף הנודע מלבד הציונים ומראה מקומות מהגרושים והרדיפות שסבלו בני עמנו בליטא ורוססיא הקטנה והאדומה בשנות ראינו רעה בארצות נגב אירופא, — לדאבון נפשנו המאמר הזה וחברו ע"ד קורות המסרה לא נשלמו בהמצפה והחלק היותר נכבד לקורות עמנו ע"פ „עדות הגוים המסיחים לפי תמם" לא בא בהחוברת השלישית.

אחרי סוף מאמר ירושלים שבחוברת השניה יבוא מאמר „ישראל ועמים" או מצב ארץ כנען לגבולותיה ותוצאותיה כו', המשא אשר נשא הפרופיסור חוואָלסאָהן באספת חכמי האקדעמיא בס"ט פעטערבורג, העתקת ה"ש, המאמר הזה כלו יפה אף נעים כי יתאר לנו ארץ אבותינו לגבולותיה וכו' בכשרון נעלה, בעל המשא השכיל לבאר הכל בשום שכל והמעתיק השכיל לשום את דברי בעל המשא כאלו נאמרו אלינו עברית.

המאמר „העומדים והמהלכים" מאת משה אייזמאן, ספרו „בפרוע פרעות בישראל" וממאמריו שכבר נדפסו, נראה כי החכם הזה הנהו הוגה דעות באמת, לא פטיט המעלה גרה את אשר קרא ושמע, אך חוקר היורד לעומקה של הלכות הלאומית הישוב, ואף כי חזות לבו יגיד לנו ולעתים רחוקות הוא נבא, בכ"ז בכל דבריו הוא שומר דרכי ההגיון ועל כן לא נשים לבנו גם אל שפתו וסגנונו הקשה להתעכל בכמה מקומות, כי שמר אורח עולם ודבריו בנחת נשמעים.

המאמר הראשון הוא „היהדות בזמן העבר" מאת פ. מיזעס. כונת הכותב במאמר הזה נכרת מהדברים האלה: „התולדות היוצאות לנו בכלל ממחקרי האחרונים האוחזים בשרשי הדברים הנודעים לנו שתורת משה לא היתה מעולם לא פילוסופיא, ולא אמונה ולא תורת אלהים (Theokratie) אך תורה מדינית בכלל, הכוללות חקים ומצות ומשפטים ישרים וצדיקים! לטובת הקבוצי והמדיני (?) וכל תכליתם הוא בעצם ועיקר התאשרות תמידית של האומה על האדמה הזאת ולמען ייטב לה על הארץ הזאת לא זולת זה". הדעה הזאת איננה חדשה בימינו אלה ואין בכחה להשביע רצון לא את החרדים המאמינים ולא את בעלי הדרור, כאלה כן אלה לא ימצאו נחת בהגשמת התורה וחפצה רק להתאמץ בהשגת המטרה הארצית בחיים בלי כל חזון לב והאמונה בנצחיות הנפש; אבל הסופר המאמר מצא לנחוץ לאמר בראשית מאמרו, כי „אסון הוא להיהדות כי לא ירדו לסוף דעתה ולא הגיעו עד תכונתה בכל ימי היותה, מראשית התפתחותה והשתלשלותה במשך הדורות, שעברו עד הזמן האחרון, לא מצד דורשיה ומחזיקיה בעמנו ולא מצד זולתנו אמונות השולטות; לא מיהודה ולא מארמאי לא מחכמים ולא מפשטנים והדיוטים, גם לא מיהודי סגולה בעמנו ואנשי עליה, ומהמנהיגים הגדולים ואנשים העומדים בראש עמנו ודתנו בדור דור ודורשיו כו' ואך שקר נחלו והנחילו לנו חכמי וסופרי הדורות הראשונים והאחרונים עד הזמן הזה!" הדברים האלה עושים שרטת בלב הצנועים ורושם המעורר שחוק בלב המשכילים, אם כל ההדיוטות והחכמים שהיה בעמנו בכל הדורות לא ירדו לסוף דעת היהדות כהכותב ולא הגיעו עד תכונתה, מה יועילנו הכותב הזה במאמרו? וכי אפשר לסמוך על

דעת] איש אחר שיבוא ויאמר זו היא היהדות בעוד שכל היהודים שקדמו לא חשבו אחרת ליהדות ? אין יהדות אלא מה שרוב היהודים שבכל הדורות מחזיקים אותה ליהדות ולא מה שיאמר איזה איש שזו היא יהדות, ואפילו חכם וסופר, גדול בתורה ופילוסוף שאומר שכל היהודים לא ידעו מה היא יהדות והוא בא ומורה לעם מה היא, הרי הוא בעינינו כמשתטה בכונה או כמו שנכנס בו רוח שטות, זה פרי הצעד לפנים ולא לאחור באופני הדרשה והבקור החפשי בכלל שהכותב מתפאר בו, אלמלא היה הכותב הוגה דעות ולא חוקר חפשי, לא היה צריך לאמר שכל ישראל עד הימים האלה לא ידעו ולא הבינו מה היא היהדות ורק הוא ירד לסוף דעתה, אלא שהיה יכול למצוא מאמרים רבים בדברי חכמינו ז"ל המסייעים לדעתו כדרך שמצא ראיות לדעתו מדברי חז"ל בהערה למאמרו צד 7. (אגב אורחא נעיר, כי כבר דבר בענין זה בארוכה ה' ברודס בהבקר אור במאמר מיוחד הנקרא על שם הענין „ספרא דאגדתא"), אלמלא שם לו הכותב לקו ולמשקלת את הבקור החפשי לא היה צריך להחליט בהערה למאמרו צד 12 שפרשת שום תשים עליך מלך נכתבה בתורה אחרי היות שאול למלך בשביל שאלת ר' יהודה שהביא מספרי פ' שופטים: „והלא מצוה היא מן התורה לשאול להם מלך כו' ולמה נענשו בימי שמואל ?" כי אם אין דעתו נוחה מתשובתו של ר' יהודה, אפשר היה לו לפרש את הכתוב כר' נהוראי שאמר שם: „הכתוב בגנאי ישראל הוא מדבר שנאמר כי לא אותך מאסו כו'" אבל רוח הבקור החפשי התגבר על הכותב ויתאוה תאוה לעמוד על פסגת הדרישה והחקירה היותר חפשית היום ומי ישיבנו ?

יתר הענינים הבאים בהמצפה המה רק פרפראות לספר חדשי והרחבת הדבור עליהם אך למותר. אחרי העבירנו לפני הקורא את רובי הענינים בהמצפה בארבעת חברותיו נחתום בדברי המו"ל האומר, כי ספר־עתי הוא כראי מוצק אל הדעות השוררות בתקופה ידועה בחיק העם, דעות חדשות לבקרים, ומי יתן ועלתה ביד המו"ל לחזק את הספר החדשי למען אשר לחדשים יבכר פרי קדש הלולים, פרי חכמת ישראל באמת למרבה ההשכלה הנאמנה בבריתה עם ישראל ואמונתו, יעודו ואחרית תקותו.

הבקר אור

והלכו לאורו כל מבקש דעת בבני ישראל להשכיל ולהיטיב.

וּכְאוֹר בֹּקֶר יִזְרַח־שָׁמֶשׁ
בֹּקֶר לֹא עָבוֹת.
(ש"ב כ"ג ד')

יוצא לאור ע"י

אברהם בער גאטטלאבער

שנה שביעית תרמ"ו ווארשא

מכתב העתי החדשי הזה אשר הופיע בראשונה כשש שנים רצופות בלעמבערג וזה כארבע שנים חדל מלהפיץ אורו לב"י, חזר ונער שנית ויטע אהל אפדנו בארצנו. והנה אף כי הרב המו"ל מיום תפשו עט סופרים בכפו, נודע הוא לאוהב עמו ולחובב לאומתו, כאשר יעידו עליו השירים הטובים בס' הנצנים („ציון" „הגיון למשורר" „בתולת ישראל") וביתר השירים הגדולים „נצר ישראל" „משפט ישראל בעמים" וכאלה שיצאו לאור במה"ע, ואשר היום נראה ברור איך אהבתו לאחיו הנגשים והנענים תמלא את כל חלל לבו; אולם האהבה הזאת התפרצה ביתר עז לרגלי ההתעוררות הגדולה ותשוקת רבים מסופרי עמנו לדרוש טובתם לארצנו הקדושה ולאומתנו העזובה, כי הבקר אור קבל צורה חדשה, בחפצו להיות לפה ולמליץ אל ההתעוררות הזאת, להחזיק במעוז הרעיון של אהבת ארץ אבותינו משוש תפארתנו ושיבת בנים אל חיק לאומתם, לבל יוסיפו להסתולל ולהשתולל עם בני התערובות, אשר על כן בחוברת הראשונה בשיר הנחמד „אסירי התקוה" מסיים הח' אב"ג בחרוז הקורא לעמנו בקול אדיר וחזק:

המלט וצא! אל תבט אחריך
לך עמי, לך אל ארץ אבותיך
. . . .
מי בכם בלאומי לא מעל מעל
יהי ה' אלהיו עמו — וְיָעַל!

אחריו איר נתיב המכתב הגדול „זה ינחמנו" מאת ה' חנ"י המדבר רתת עם בעלי ההתבוללות, המתנכרים לאחיהם ועומדים מרחוק ביום צר ומצוקה, וגם הוא יכלה מאמרו לאמר: „אך זה ינחמנו כי החל רוח חיים לבוא עתה בהעצמות היבשות, רוח לאומי נופח באברינו המדולדלים והמפורדים, עד כי גם אלה אשר שכחו את עמנו וכו' שבו עתה אלינו ובאהבה רבה דבקו בלאומנו וישימו עינם ולבם אל ארץ ישראל,

אשר בת צפון בעת הרעיון כי עם אנחנו, ויש תקות כי רבים מהישנים שנת ההתבוללות והבגד בעמם ישובו עתה אל אדמת ישראל, ויקיצו לחיי עולם ובירושלים יְנֻחמו!" גם מטלא מקום המו"ל ה' צ"מ במאמרו „ארבע שנים כבמחזה" יבטיחנו, כי הב"א בקומו עתה לבנות שנית הריסותו יפלס לו נתיב להיות משען עז לאחינו הישרים בלבותם, ויפתח שעריו לאלה הסופרים אשר ידרכו בעקבותיו להרים קרן עמם ולמצוא תחבולות במה להציב גבול אלמנה וכו', עד כי יראו אלה המטים עקלקלותם ומהחכמים ללאומתם ויבושו ממבטם ויחפרו משברם.

למגנת לבנו לא יצאו לאור בשנה זו רק ארבע חוברות, ועליהן נעוף עין ונעביר לפני הקורא את העדיות שבהן.

בחלק המדעי עלינו לחלוק מקום בראש להמאמר „אגרת בקור הבקרת" מאת ה"ר וואָלף יעבץ ברוח באר וברוח משפט ובלי משוא פנים, בשכל טוב ובחריצות ידים סותר הסופר החכם השלם הזה עד היסוד את הבנין הידוע אשר בנה זקן המבקרים הרי"ט צונץ ז"ל בחבורו (גאָטטעסדיענסטליכע פאָרטראָגע) ע"ד סה"ק עזרא, נחמיה דה"י, ובדברים כמתלהמים יכה על קדקד מבקרי המקרא הבאים אל מקדש ה' בכשיל וכילפות. — מבין שורות המאמר: „הערות לס' מבוא התלמוד להד"ר ראבינאוויטץ" מאת ש"י הורוויץ, יצהירו דברים אחדים הראוים להשמע בקהל חוקרי ישראל, דורשי חק ומשפט. שני מאמרים גדולים וטובים יתנוססו מאת הד"ר שפירא: א) בקרת לבקרת" על אודות שירי יל"ג, ועיקר כונתו בזה המאמר, לפי דבריו, לענות גם הוא חלקו בענינים רבים מחיי ישראל, כמו שעשו המבקרים שלפניו, שרק השירים היו להם לקו, ר"ל יתד לתלות בהם מרבית שיחותיהם. בדברי הסופר הזה השוטפים שטוף ועבור ברוב ענין כזרם מים כבירים, נמצאו דעות טובות ומחשבות חשובות בנוגע למחלת ישראל ולרפואתו, גם באור גדול ורחב ידים להשיר „האמונה והדעת", אך בקצה דבריו יפריז מעט על המדה בהתמרמרו על הצרפתים אשר העמידו יד-תפארת (מאנומענט) לוויקטור הוגאָ הכותב הזיות (!!!) בחייו ולסמאלענסקי נוכל להעמיד אחרי מותו מאנומענט גדול (!!!) מהסמרטוטים והניירות אשר עליהן נכתבו חרפות וגדופים וכו'; ב) „דרך בת עמי" (חוברת ד'), בו ישא מדברותיו על דברים העומדים ברום עולם היהדות, וביחוד נפלאו מחשבותיו בענין התיחדות הגוף אל הנפש לפי רוח היהדות האמתית (צד 186), אך גם במאמר זה הפריז להביא את מאמר ההמוני, כי היהודים לא שנו את מלבושיהם במצרים (צד 177) וכבר ידוע כי הלבושים לא נזכרו כלל לא בתלמוד ולא במדרש, ולפלא שגם אב"נ בעצמו יאמר ג"כ בשירו „אסירי התקוה" הנ"ל:

לא שנו לשונם ושמם ובגדמו
על כן קם מקרבם מושיע למו!

ומלבד שזה הוא ללא אמת הנה עוד סותר דברי עצמו בהנצנים צד (90—98), ודברים כאלה יכולים לתת פתחון פה ותואנה למהנגדי בעלי הלאומיות. — על המאמר „עלים למבחן" מס' „אדרת אליהו" הלא הוא הערות ותקונים לס' התשבי מה' לעווקאָוויץ, ושיש בו דברים טובים ומועילים, כבר העיר אחד הסופרים בהמגיד מה שראוי להעיר. — ראוים עוד לשבח המאמרים „אור חדש" על כמה מאמרי חז"ל מאת הר"א שאצקעס, „פשוטו של מקרא" מאת הרי"י ווייסבערג חוברת ד' גם „תכנית שיר היחוד" להר"י רייפמאַן נ"י.

בחלק השירים יאתה תהלה לשירי המו"ל אשר גם בימי זקנו לא פג טעמו וריחו לא נמר ומה נחמד שירו במלאת לו ע"ה שנה. המשורר לא יביט על האמונה בהשארת הנפש מנקודת הראות של רבים מחבריו המתנחמים רק בזאת שנשמותיהם צרורות בצרור עלי ספריהם לבד, וזה כל חלקם בעולם הנצחי, אך הוא יאמר (צד 159) בפה מלא:

לא אמות כי אחיה, לי נפשי תביע
על כן אנוח, אשקטה ארגיע
לבי בקרבי לא יסער להפיצני
שלו ושאנן עבודתי אעבודה
להגות ולכתוב על משמרתי אעמודה
וכי יקראני אל, אמר: הנני!

כן גם טובים ונעימים השירים מאת הד"ר ש. מאנדעלקערן והד"ר יצחק ראבינאוויץ — הכתובים באצבע שפת עבר ובטוב טעם ודעת.

בחלק הספורים נמצאת חתיכה הראויה להתכבד, ה"ה ספור אריגינאלי „סכת דוד הנופלת" מאת רי"ש טראָכטמאַן, אשר לא נוכל לחרוץ עוד משפטנו עליו טרם נשלם עד תמו, אך סגנון לשון המחבר ודרכו להרבות בציטאטים מספרים רבים וגם מספרו „אגודה אחת" וכו' בלי ספק יתנו ענין להחוקרים לענות בו, יש שידרשו לשבח ויש שידרשו לגנאי, וללצני הדור די לקרוא את האמור על שער הספר: „מעשה שהיה הוה ויהיה כל ימי השמים על הארץ בכל דור ודור ומדינה ומדינה ועיר ועיר" לירות חצי התוליהם; אך רבים גם ימצאו נחת בסגנונו זה, ואיש לפי חכו יטעם טעם. — ספור „הרוכל" העתקת ה' מייזל, כתוב בשפה צחה ונמרצה ומושכת לב הקורא. על כל אלה נפלאים במינם: „זכרונות ימי נעורי" (ח"ב) מאת

המו"ל אשר יתנו חומר לקורות ההשכלה בין יהודי רוסיא ביחוד בוואָליניען ובנגב רוסיא, אך ע"ז נעיר את כותבם לבל ירבה בדאטים, כי מה לנו לדעת אם יצא מעיר פלונית ביום ג' או ביום ד', בערב או בבקר וכמה שעות הלך למסעיו, ודברים כאלה אינם כדאים להכתב בספר, כמו שלא היו כדאים בעיני הכותב אבות אשתו השניה (והיא בעצמה בכלל) אשר לא נרשמו שמותיהם בס' הזכרונות, וברבות הימים נשכח שמם וגם שם מקומם מזכרון הסופר (חוברת א' צד י"ט).

לא נוכל לעבור בשתיקה על המאמר „מכותלי ביהמ"ד" מאת ר"א צוקערמאן, הבולטות ויוצאות מחוץ להפראגראממא של הב"א, ובקראנו אותה עלו על לבנו דברי המשורר:

Съ кого же они портреты рисуютъ?

בה יסופר על אודות הריב והמדון אשר התפרץ בבית המדרש בין הגבאי הישן ובין החדש מקרוב בא (שמעיה ושלומיאל) ובין אמותיהם הזקנות שפרינצא וגנענדל בעזרת הנשים — בנשף בערב יום שמיני חג העצרת לפני ההקפות בליל התקדש חג שמחת תורה. הסופר יעביר לפנינו בעצם הלילה הזה איש יהודי הולך באמצע הרחוב עטוף במטפחת אדומה על כתפיו, כברה על ראשו, מטאטא בימינו ותפוח אדמה בשמאלו (רמז על הלולב והאתרוג ?) ועל צדו נער שובב, אשר בידו סיר נחשת, ובמקל וגולה על ראשו יתופף על הסיר בלי הרף וכו' בא נבהל לבית התפלה ונערים שובבים אין מספר סבבוהו, ובמחולת המחנים רקד כבן ראמים וכו'; גם יציג לפנינו תמונת הערל משרת העדה והאשפתות, אנדרעוס עם כלבו השחור, אשר הציל ממות את נפש הרב, שכמעט טבע במים עזים בטבלו בשבלת הנהר בערב יום הכפורים (הכלב היה מלומד בנסים האלה ע"י אנדרעוס אדוניו), וכתם כל המהומה והמבוכה והמבוסה שבין שני הגבאים, שנתקיים בהם: על דאטפת אטפוך וכו' החליטו הרב ושבעה טובי העדה להעביר את הגבאות מעל שכם איש יהידי בחור מעם, וכזכר לתקון הגדול הזה ולאות מפלת משרת הגבאות, לקחו את כלי שרת שלה, את האבנט השזור משי ויאפדו בו אנדרעוס, והלבישוהו את בגדי הכבוד והובילוהו כחתן יכהן פאר תחת החופה וכלבו השחור על יד ימינו, וישירו לפניו גם את השירים אשר שרו לפני הגבאים, וכ"ז נעשה בפומבי בביהמ"ד. החוכה הזאת, שנתחללה ע"י הערל (במתכוון) והבתולות מאנו עוד לקבל קדושין תחתיה, נתנה במתנה לאנדרעוס והוא מכרה לידי המאסף דברים מקדשי ישראל, והיא היא המתנוססת באוצרו של „ליטאָסטאָנסקי" צורר ישראל, אשר יראנה לשוקדי על דלתות אוצרו במחיר ויספר קורותיה, אשר מן המקור הזה נתפרסמו ויודעו גם להסופר ויכתוב בספר זכרון לדור אחרון „למען ידע כל גבאי כי לא לעולם חסן ולא יפסע עוד על ראשי עם קדש".

אם הספור הזה היה יהיה לסגלה ולשמירה בעד מחלת הגבאות ויביא את התועלת הנרצה — לא נוכל להגיד מראש. אך זאת נדע נאמנה, כי אם ספורים כאלה יאותו להיות צפירת תפארה או צלוחית של פלייטון למה"ע היוצאים יום יום, וכצאתם יוציאום קוראיהם למוצאות ולמח... הלא לא יצלח בשום אופן להוסיף כבוד והוד למ"ע חדשי, אשר הציב לו למטרה נכבדה שהזכרנוה בראש מאמרנו זה, ודי לחכימא ברמיזא. בין כה וכה יואילו נא אילי הכסף לתמוך בידי החכם אב"ג למען יוכל להוציא את החוברות במועדן ולא תשרכנה דרכיהן, וגם יוכל לבור לו סופרים הגונים לעטר בם קרנות מכתב עתו לכבוד ולתפארת, כי אם לא יעשו כן הלא תקותנו נשארה מעל וכמו שקרא המשורר:

וְהַחַיּוּ הָעֲנִיָּה, שְׂפָתֵנוּ הָעִבְרִיָּה,
יְחִידָה תַּמָּה וּנְקִיָּה, וַאֲשֶׁר נַפְשָׁהּ לֹא תִחְיֶה
אֵיךְ יִזְכֶּה לְאוֹר הַבֹּקֶר?

יש סדר למשנה.

המסדרונה

כללים ויסודות בדברי תורה, בהלכה ואגדה, דקדוק והגיון הלשון ומסורות וכו', יוצא לאור בירושלים עה"ק ע"י הרב רבי חיים הירשענזאהן נ"י.

אחת מהפעולות היותר יקרות שהנה תולדות התנועה לישוב אה"ק, היא התחדשות רוח נכון בין למודי ה' אשר באה"ק ותחית השפה העתיקה שפת עבר בארץ קדומים וערש האומה הישראלית. זה מאות בשנים, אשר זקני ת"ח וצדיקי הדור עולים לאה"ק אחרי סיור נכסיהם בעולם הזה וגמר חשבונם עם עולם העשיה. מן רובי העולים המקיימים בעצמם „אדם כי ימות באהלה של תורה", מקבוץ אנשים שאין להם בעולמם אלא ד' אמות של תורה ותפלה, לנו המשפט לחכות, כי יהיו למאירי עיני הגולה בחשכת העתים, בעת שמאור התורה כמעט כהה ברוב ארצות פזורינו ואורה שוקע והולך במדינות המערב. לדאבון נפשנו לא נתקימה עד היום גם תקותנו זאת, וממימות הגאונים גבורי התורה בעל פרי חדש, ר"י חאגיז בעל

פירוש עץ החיים על משניות ובנו ר' משה המקנא קנאת התורה הטהורה מבעלי ההויה, לא קמו באה"ק גאונים גדולים ושרי התורה אשר יפיצו אור חדש על פני התורה. הסבה לזאת היתה, התגרה בין הכוללים למיניהם והרוח חזוית אשר מלא את אוירא דא"י והדברים עתיקים. אולם גם בפנה הזאת ראינו אור חדש מאיר על ציון ובניה. מימי התנועה להישוב עבר רוח טהור גם על בני ירושלים, השפה העבריה קמה לתחיה ותלבש מלכות והוד עלומים ע"י שני מה"ע המופיעים בקרבה וביחוד „הצבי" אשר אין ערוך אל שפתו הצחה והנעימה, ובו ובהספרים במקצעות המדע היוצאים לאור על ידי מעריכיו נמצא חמדה גנוזה ואוצר נחמד לרובי המלות הַתְכניות, ילדי ימינו אשר חיות הנה בלשון חכמי המשנה והתלמוד, כאשר נבאר הדבר במקום אחר. אמנם מה רבה שמחתנו בהגלות לפנינו אור יקרות במכה"ע „המסדרונה", אשר מעריכו שם לפניו המטרה הנשגבה לעשות אזנים לתורה, להציב ציונים ולהשליך עוגנים בים התלמוד, להאיר באור בקרת את המבואות האפלות אשר רבים מחכמי תעודה לא ימצאו בהם ידיהם ורגליהם. תחת לבאר ברחבה את מטרת מה"ע נביא פה הדברים המעטים מאחי המחבר הרב ר' יצחק הירשענזאָהן במה"ע הצבי גליון ל"ב, דברי אמת שהם עדים לעצמם בענין הזה:

„שאלות רבות עומדות היום בתוכבי ישראל ומרעישות „עולמות ומבקשות תפקידן כשאלת המחיה ושאלת „החנוך וכיו"ב, אבל שאלה גדולה מאלו היא שאלת „תורה מה תהא עליה? כי בהפתרה ונפתרו אתה „כל שאר השאלות מאליהן.

„עתה נתחדשו עלינו הצרות, שמן בני בלי שם „יצא מבטן שאול לסכסך אדם באדם ולהביא שואה „על בית ישראל שנית עתה לך עמי בוא בחדרך. „והנה כר נרחב לפנינו בשדה התורה אשר לא עֻבד „כל צרכו. הגיע הזמן לעשות אזנים לתורה ולהביא „כל חכמותיה בשטה מסודרה על פי כללים הגיונים „למען תהיה תורת ה' בפינו חטיבה אחת ולא יכבד „על איש איש מעמנו למצוא את האמת בדרך סלולה „וישרה מבלי יתע בנתיבות הפלפול המסובכות מאד. „ולהכלית זה יש לשום יד ומרכז לכל תופשי התורה „הגדולים למען יתאחדו בו שכם אחד לעשות ולפעול „בהשקפה אל המטרה הגדולה הזאת. והדבר הזה שאין „בכח יחיד לעשותו על מתכנתו בתכלית השלמות, „הלא לא יבצר ממשפחת סופרים ממדינות שונות „ומארצות שונות אשר יתאחדו כלם בלב אחד להביא „איש איש מנחה לה' מאשר הורהו רוח בינתו, ולפי „דרך הלמוד אשר הסכין בו, כי חכם הרזים חלק „מחכמתו דרך אור מיוחדת לחכמי כל ארץ וארץ „ובהתאחד כל הדרכים השונים אל המרכז האחד ויצא „לנו אור בהיר אור צח ומצוחצח כאור שבעת הימים. „ואותו המרכז איפה יהיה אם לא בירושלים עיר הקדש „תלפיות תל שהכל פונים אליו וכבר הובטחנו ע"י „נביא: כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים".

„היסודות הכוללים אשר עליהם תוסד המסדרונה:

„א) לבאר סדר וחלוקת כל ספר מתורה שבכתב, „וחלוקת כל מסכת במשנה ותלמוד ומדרשי ההלכות „בתושב"פ וסדר וחלוקת כמה ספרי ראשונים הנחוצים „לידע מוצאיהם ומובאיהם.

„ב) לבאר חלוקת כל ענין וסוגיא שיטה והלכה „לפי מחלקותיהם בדרך כלל למען לא יבלבלו הענינים „זה את זה והוא בית שער לשערים המצוינים בהלכה.

„ג) כללים וחלוקים דקים וסברות שנתחדשו „בספרי האחרונים לכללים מיוסדים בהלכה ואגדה.

„ד) כל כלל ויסוד מדברי חכמינו ז"ל כמה דברים „חורז וחודר מספרם וסימנם.

„ה) יסודות בדרכי הדקדוק, והגיון ומסורות, „ובאור מלות תלמודיות ומדרשים ושמות עירות ואנשים „הבאים בהם, והלשונות שהיו חז"ל רגילים בהן.

„ו) ציון מאמרים מורים ומרמזים על יסוד דעות „כתות חכמי לב בטבעיות מוסריות וחכמת אלהות.

„ז) מחיי וזמני החכמים ודרכי הספרים.

„ח) ממצב כללי של האומה הישראלית מיום „הוסדה ועד עתה.

„ט) שאלת הזמן בעניני הלכה לרגלי התחדשות „מכונות חדשות בעולם לעורר ולברר ההלכה שנוגעת לענין דינא.

„י) איזה ספרים שראוי לעשות לתכלית אזנים „לתורה ובאיזה אופן יסודרו, וידיעות ספרים שנעשו „לתכלית זה ובקורת עליהם, וידיעות ס פ ר י ם כ ת ב י „י ד הנמצאים ב א ה"ק וגבולותיה מסביב.

„יא) במחברת שבסוף כל שנה יבואו מכתבים „מחכמי לב המטכסים עצה בענין אזנים לתורה".

בחמשת החוברות אשר לפנינו נראה כי הקים המו"ל את נדרו. רובי המאמרים כתובים ממנו ומחכמי תורה ותעודה הרבנים המחזיקים במסרת אבות במדינות אשכנז. מן המאמרים היותר נכבדים המה: „המדרגה והמשרה" אשר דבריו ע"ד ה„נידוי והשמתא" „ותכונת המצות המעשיות בהתורה הישראלית" המה נכונים לכל דורש דעת רוח התורה.

ספר הכללים מר' אליהו הלוי באליסנדריא האיטלקית, תלמודו של הגאון בעל פחד יצחק, הוא מאיר עיני כל תלמיד עם מבין בהליכות התלמוד.

החמדה הגנוזה הזאת הביא לנו הרב החכם והחוקר קדמוניות רבי אברהם דוקטור ברלינער נ"י ונביא ממנו לדוגמא כלל אחד:

„חקלא אין המשנה יוצאת מידי פשוטה:
„כשם שהרשות נתונה לפרש
„במקראות כפי רעיונו ובלבד שלא יכריע ויפרש שום
„דין שיהא סותר דעת בעלי הגמ' כן הרשות נתונה
„לפרש המשנה אפילו נגד מה שפירשו בגמרא, ובלבד
„כנ"ל, כמו שמצינו בהבנת דברי ב"ה במשנה ה' פ"ה
„דנזיר אינו נזיר אלא מי שלא נתקיימו דבריו, דבגמרא
„אמרינן אימא מי שנתקיימו דבריו, והרמב"ם מיישב
„הלשון באופן אחר כמ"ש התוי"ט שם דכייל האי כללא
„עיי"ש. (א"א חברי"ם הבאתי דברי התוי"ט בחוברת ב'
„רמז רמ"ד עי"ש כל דברי עד רמז רכ"ד, ודבר זה
„מרומז גם בדברי הגר"א ז"ל שמביא הגאון בעל פאת
„השלחן בהקדמתו, מובא בחוברת ג—ד במאמר ידי"נ
„הרב הגדול מו"ה דר' האפמאן נ"י אות של"ג, לענין
„חסורי מחסרא שכתב בשם הגר"א דידע לתרצה אליבא
„דחד תנא שאליביה סתמה רבי ע"ש, שבלתי כלל זה אין
„מקום לדברים אלו כלל, ושמש בכלל זה בפירושו למשנה
„ברכות פ"ז משנה ג' אחד עשרה ואחד עשרה רבוא, כתב
„וז"ל פירוש אחד עשרה ואחד עשרה רבוא אומרים בשם,
„אך החילוק הוא במאה אומר כו' באלף אומר כו' ברבוא
„אומר כו' עכ"ל. ובגמרא דף נ' מקשי הא גופא קשיא אמרת
„אחד עשרה ואחד עשרה רבוא אלמא כי הדדי נינהו והדר
„קתני במאה אומר באלף אומר כו' אמר רב יוסף לא קשיא
„הא ריה"ג הא ר"ע), וגדולה מזו מצינו שלפעמים הגמרא
„מייתי דין א' מפסוק א', והרמב"ם מביא פסוק אחר כמו
„בדין ז' ימי אבלות וכו' *).

מי היודע כמה כרכורים כרכר בהמקצוע הזה הגאון הגדול בעל אלפי מנשה ונפתולי אלהים אשר נפתל עם אחדים מבני דורו ע"ד איזה פירושים במשניות, ידע ויבין עד כמה נכבדו הדברים הנאמרים מפי אחד משרי התורה אשר חי לפני מאה שנה ויותר. מאד נכבדו גם המאמרים מהרבנים הגדולים: רבי עזריאל הילדעסהיימער, הד"ר רבי דוד האָפמאַנן וכו'. באחת נתפלא מדוע יפקד בהמה"ע הזה מקום אדירי התורה בארצנו, כי במקום שרבני וגאוני אשכנז ואה"ק עומדים גם רבנינו יכולים לעמוד ומדוע זה לא יקחו חבל בעשית אזנים לתורה וסדור משנתנו והבאתה לידי שיטה ערוכה בטעמי הגיון ודרכי הלמוד הנכונים, הלא

*) כעין הפירוש הזה באר הגאון ר' מנשה מאיליע את משנת שנים אוחזין בטלית זה אומר אני מצאתיה וכו', עיין ספר בן פרת מכתב ראשון.

מצוה שהזמן גרמא היא ואם לא עכשיו יתעוררו להיות באגודה אחת כל שרי התורה בארצות שונות, אימתי?

אך על דבר אחד נעורר את הרב המו"ל, והוא על שם המה"ע „המסדרונה" שאינו מחוור כלל וכלל לכל איש בעל טוב טעם. השם הזה הונח על בנין או אולם שלפני הבתים אשר חדרים רבים פתוחים אליו, ולפי הענין והמטרה יותר היה נאות לקראו בשם ששמשו בו חכמינו בעלי המשנה „הסדרן" ואז היה יודע כל איש את הכונת המה"ע ודרכו בקדש. אמנם לא השם הוא העיקר וביחד עם כל דורשי אחרית ותקוה טובה לתורת ישראל בארץ ישראל ובארצות הגולה ע"י סדר למשנת חכמים, נקרא להעורך: עלה והצלח! ומציון תקום תשועת התורה התלמודית לחבבה על בניה ולקבוע בה מסמרות ובימיו ובימינו תתקים בנו נבואת החוזה: כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים.

ספר ההשלמה לסדר נזיקין, המשלים הלכות הרי"ף ז"ל לרבינו משולם ב"ר משה בר' יהודה ז"ל מבדריש עם הערות ובאורים מאת מוציאו לאור, יהודה לובעצקי, חלק ראשון בבא קמא ובבא מציעא, נדפס בפאריש בשנת תרמ"ה לפ"ק.

הפעם ראינו בהתקיים דברי חכמינו „תורה מחזרת על אכסניא שלה". מי מאחינו לא ידע שהתורה התלמודית המצויה עתה בידינו נתנה לנו מורשה מחכמי ישראל בצרפת, אלה החכמים הפרשנדתים רש"י ובעלי תוספות מצרפי ומלבני התלמודים אשר היו במאה האחרונה לאלף הרביעי והראשונה לאלף הששי, עת נהפך חיל גוים מעמי המערב על ארצות המזרח, וכל הארץ רגזה תחתיה בזעם אף קנאת דת ההוללה, סערת הקנאה אשר חמה יצאה לעשות הרג רב בבני עמנו בארצות המערב ע"י נוסעי הצלב ובין הרועים והזאבים, בין בני אדום וישמעאל כמעט שנבקעה שה פזורה ישראל, בעתותי החשך אלה נמלטו אבותינו נוחי נפש אל אהלה של תורה להגיה אורה על העם ההולכים בחשך הצרות התכופות והרצופות, בימי מגור מסביב אלה, בעת מחוץ שכלה חרב נוסעי הצלב בימי צר ומצוקה אלה נולדו לנו המאורות הגדולים, רש"י, הרשב"ם, ר"י איש תם, השר מקוצי עד ר' אלעזר ממיץ, המה שרי התורה אשר לאורם נסע ונלך ומימיהם אנו שותים עד היום הזה. אולם לא ארכו

הימים הטובים לתורת ישראל בצרפת הצפונית, כי לא יכלו עוסקי התורה עמוד בפני הצרות אשר התרגשו אז לבא לעולם, ולעמת זה זרחה שמש צדקה בדרומה של הארץ הברוכה הזאת בפרובינציא המדינה, ששם לא שררה קנאת הדת בכל תקף עזה כבארצות איירופא התיכונה. כענבים במדבר נמצאו בני היצהר יושבי המחוז הזה בתקופת ימי הבינים, עת חשך כסה ארץ וערפל לאומי איירופא הנוצרית, שם בפרובינציא הנצו אשכלות השיר והזמרה ולב אביריה היה פתוח אל כל יופי ונשגב, חכמת חרשים ונעימות־יה. גם לאחב"י היתה שם הרוחה כמעט והישיבות הגיעו למעלה עליונה. בערים שם ישבו כסאות למשפט התורה בלוניל ומונפייליער, במארשילא ונמשי (Nîmes), חכמי תורה ותעודה שעמדו לישראל בנגב צרפת עמדו גם בקרן אורה, ירם האחת היתה מחוקת בתורה תמימה משיבת נפש איש ישראל ובידם השנית הביאו אל קרבם גם פרי עץ הדעת, כידוע לכל קורא דברי התשובות שהיו בין חכמי לוניל והרמב"ם ז"ל, ובהיותם גבורים בתורה והוגי דעות, התאמצו שיהיו דבריהם נאמרים לאמתה של תורה בסדר ישר ורוח הגיוני. מן המצוינות שבמשפחות החכמים והסופרים היתה משפחת רבינו משולם, בניו וחתניו ונכדיו וכל בני המשפחה הברוכה „שהיו גדולי ואצילי ארץ ועמודי העולם והעתיקו מספרי החכמה על פיהם וקראו אותם על שמם" (בס' מנחת קנאות לר' אבא מרי דף פ"ה במכתב רבי משה בר שמואל להרשב"א בהביאו ראיה שאין חטא בלמוד החכמות החיצוניות), המשפחה העשירה, אשר בניה פזרו הון עתק על העתקת ספרים ישנים מערבית לעברית ורבי משולם העיר את ר' יהודה אבן תבון ראש המעתיקים להעתיק הספר חובת הלבבות (ר' בנימין בעל המסעות), נכדו של רבינו משולם זה מצא כר נרחב לפניו למלא ולהשלים את ספר הרב האלפסי בעל תמצית התלמוד (קאמפענדיום) ולהוסיף עליו כל הסוגיות ומסקנות ההלכות שהשמיט הרב הנ"ל, למען יהיה קצור התלמוד ערוך ככלי שלם למענהו בהלכות שמורין כן. הקדמון הזה כנראה מספרו היה נוטה בכמה דברים אל רבינו זרחיה הלוי בעל המאור, אשר הוא ואבי המחבר רבי משה, פעמים נחלקו ופעמים הושוו בדעותיהם בשבתם בבית חבר „במגדל לוניל מרבץ התורה".

והנה הספר היקר הזה היה טמיר ונעלם זה כשש מאות שנה, עד אשר נתגלגלה זכות השבת אבדת המרגלית הזאת על ידי הרב הגדול ר"י לובעצקי נ"י מורה צדק לבני רו"ס בפאריז, להוציא לאור את החמדה הגנוזה מבית עקד הספרים של הבאראן גינצבורג נ"י, ולולי בא אחינו זה לפאריז, מי יודע עד כמה היו עוד דברי הקדמון ושר התורה רבינו משולם מכוסים באבק ספרים, כי התורה אשר היתה נחלת אחב"י בצרפת בראשית האלף הששי יצאה משם ותתקע אהלה בפולין, עד כי חזרה עתה על אכסניא שלה. ספר „ההשלמה" הזה היה שגור על פי גדולי ההוראה כהרשב"ש, המהרי"ק ובעל כפתור ופרח שהיה תלמידו של הראש והבל־בו, אך בג' מאות השנים האחרונות לא נשמע עוד ממנו דבר. אמנם הרב ר"י לובעצקי לא הסתפק בהעשירו את הספרות התלמודית עשר רב כזה, כי אם גם יגע ומצא דרכי המחבר ונתיבותיו והפיץ אור חדש גם על תולדהו ובית אבותיו בהמבוא היקר, שרק מעטים מאמרים היסתוריים בינינו כאלה. בהמבוא הזה יגולל לפנינו הרב המו"ל מחזה יקר ונעים, מהתרוממות הרוח ואור ההשכלה התורנית אשר האירה מושבות בני ישראל בימי החשך והאפלה בכל ארצות איירופא. גם כל דברי המו"ל בהמבוא כתובים בשפה לנאמנים ובלשון חכמים תיטיב דעת הענין שהוא עוסק בו, ומי יתן וימהר להוציא גם את יתר חלקי ספר ההשלמה עם הורתו — תורת ההשלמה — ועל זה יברכוהו כל אוהבי הספרות התלמודית והוגי דעות בתורת ישראל.

Sermons et Allocutions par Zadoc Kahn
Grand Rabbin de Paris (Premiere Serie).

דרשות ומדברי נאוה שהטיף צדוק כהן, רב הגדול דפאריז, מערכה ראשונה.

מי לא יבין כי הדרשות אשר יטיפו מורינו ומטיפינו מעל הבימה בשעת התפלה, גם אם ירעישו באותו רגע את לבות השומעים, אך הדברים הטובים ששמעו לא יוכלו להשמר בלבבם ובכליותיהם לארך ימים, כי שמעו אך לא ראו את הקולות, מה שאין כן הדרשות הכתובות בספר, דרושות הן תמיד לכל חפץ הקוראים. על כן יאמר משל רומי: „דברים שבע"פ פורחים באויר ודברים שבכתב ערוכים ושמורים לעד".

והנה מצד אחד היתרון לדרשות הנשמעות מפה לאזן, כי המטיף בנעים קולו ובעז מדברותיו פועל על הרגשת השומעים לקחו ועל דמיונם, אפס לעמת זאת יתר שאת לדרשה נדפסה, כי קוראה יוכל לקרוא אותה במתון ובשימת עין בוחנת, גם לקראה שנית אם לא הבין חידותיה בפעם הראשונה; נוסף ע"ז מקשיבי דברי המטיף בבהכ"נ הם רק אחיו בני דתו ובמספר מצומצם, אך כשיתחברו מליו בעלמא ע"י הדפוס, יעלו ויבואו ויגיעו גם לידי אחיו אשר לא זכו לשמוע מדברותיו ביום הקהל וגם לידי אשר לא מבני

ישראל המה. והנה יש ויש מטיפים אשר יכבשו נבואתם ממכבש הדפוס וישתמרו מלהוציא לאור את דרשותיהם וזה מפני שלש סבות אלה: א) כי המטיף עני הוא בדעת ולא יוכל לחדש מלבו מדי שנה בשנה דרשות חדשות, ומפני הלחץ זו הדחק הנהו חוזר ושונה מדי שנה בשנה או שנתים את כל הדרשות שאמר כבר, מדעתו היטב כי דבריו שפרחו באויר כצפרים עפות כבר נשכחו מלב שומעיו והרי הוא כמביא לפניהם אֹמֶר מן החדש; אולם אם יוציא דבריו לאור בדפוס, הלא לא יהיה בטוח, אם לא קרא אחד מן הבאים לשמוע דרשתו ביום חג — את הדרשה הזאת בעצמה איזה רגעים טרם בואו לבית הכנסת. ב) רבים הלוקחים לשונם וינאמו נאם דרשות שלמות של אחרים, ולא יעיזו להדפיסם על שמם, פן יתפשו ונחשבו לגנבים גמורים, ג) יש ויש מטיפים אשר כחם אך בפיהם, בעמדם על הבימה נפת תטוף שפתם, אמות הספים ינועו לקול קריאתם, יעלות החן תאורנה פניהן לעמתם ממרומי היציע, וכל ההמון יענו קדוש וברוך לעמתם, אפס כמעט כלו הקולות והברקים, והקיצו כל השומעים ויראו כי לבם ריק; כי באמת כל הדרשה היתה רק אגודת פרחים מנאמים נעימים, וחבר קולות אדירים ממשברי ים להבעית את העם, היוכל מטיף כזה להדפיס דרשותיו? — המטיפים אשר שלש אלה לא דבק בם, לא ימנעו גם מלהוציא דרשותיהם לאור להביא בזה את התועלת הנאותה, ובכן רחבה ונסבה מאד ספרות הדרוש, אין קץ לדרשות אחדות הנדפסות מפקידה לפקידה ואין תכלה לחבורים שלמים גדולים וקטנים היוצאים לאור יום יום, הטובים טובים מאד כדרשות יעללינעק, והרעים רעים מאד כדרשות ליימדארֶפער, מלבד ספרים גדולים רחבי ידים מאספי מיטב הדרשות כאספות (קייזערלינג וראהמער). אכן בארץ צרפת הספרות הזאת עודנה צעירת ימים ומעטה מאד ובכלל מעטים הם הספרים הכתובים צרפתית, אשר על ידם יוכל היהודי החושק לחקור ולדרוש אחרי הרוח השורר באמונתו ובדתו להרוות בהם את נפשו השוקקה, על כן טובה גדולה עשה הרב הגדול צדוק כהן להיהודים וליהדות בצרפת בהוציאו את דרשותיו לאור. כל הקורא בם יראה וישכיל לדעת כי הרב הזה הוא כמעין המתגבר, שפתו נחמדה יצחה, רעיוניו גבוהים ורמים, אף כתובים ברוח נכון ובהשכל עד שכל איש פשוט יבינם עד היסוד בם, כל דבריו מיוסדים על אדני כה"ק והתלמוד ובנוים לתלפיות על אהבת הלאום וחבת ירושלים. זכרונות ישראל מימי עולם ושנים קדמוניות יציג לפניו כמו חיים וקימים לפנינו, יאמר כתוב במאמרי חז"ל ובכה"ק אך לא בדרך עקלתון, וכדרך שעושים לדאבון נפשנו

רבי המטיפים, אך באורח ישר *). דבריו ומליצותיו מושכים את הלב ודרשותיו לא יארכו הרבה ולא יהיו למשא על הקורא דרשה בבת אחת. בדרשותיו נפגוש זעיר שם זעיר שם התנצלות והצטדקות בעניני היהודים והיהדות (Apologie) יען כי גם בצרפת עוד לא נודעה היהדות לשאר עם הארץ בעלי דת נצרת בעצם תמה וטהרת קדשה, ועוד רבים הטופלים עליה דברים שלא היו ולא נבראו, באמרם כל היום כי היהדות לא תדע רק את אלהי הנקמה והאכזריות אשר לא ידע רחם וכי תורתו תורהו לבזות כל מלאכת עבודה וחרשת כפים וכדומה דברים אשר אין להם שחר, ואשר בכל זאת ככסף עובר לסוחר יעברו מיד ליד ומפה לפה, עד כי גם רבים מצעירי בני ישראל יאמינו בהם! — ביחוד עלינו להודות להרב צדוק כהן על דרשותיו אשר נכונו לבני הנעורים, לתפוש אותם בלבם ולקרבם לאביהם שבשמים ועמם בארץ. מי יתן והיה את לבב הרב הגדול צדוק כהן להביא לנו במהרה בקרוב את המערכה השניה מדרשותיו למען ישמעו העם ויקראו וילכו בארחותיו, וכל בני הדור באורו יראו אור!

Étude sur le livre de Joseph le Zelateur par Zadoc Kahn (Paris 1882)

חקירה ע"ד ספר יוסף המקנא מאת צדוק כהן (פאריז תרמ"ב)

בימי הבינים, ימי הרת חשך וצלמות, היו הכומרים משרתי הדת הקתולית אדוקים מאד לדתם; אמנם לא שמו לבם אל הלמודים הטובים אשר בה להורות מוסר השכל למחזיקים בה כי אם עבר עליהם רוח עועים ויתאמצו בכל עוז להביא תחת כנפי אמונתם את בני אמונות אחרות, היושבים בארצות הקתולים, וביתר שאת שמו פניהם אל היהודים ויחבלו תחבולות להעבירם על דעת קונם, כי חשבו את היהדות כסלון ממאיר וכקוץ מכאיב אל הדת הנוצרית, או כאמונה בלה, אשר אבד עליה כלח ומצוה לבערה מן הארץ. ביחוד הכבידו אכפם על היהודים בזרוע כח ובאכזריות לב במאה הי"ב, ומצב ישראל בארץ צרפת בעת ההיא היה מורה מאד. אפס לא תמיד באו לכוף את

---

*) לא נוכל עצור במלין על שגגה שפלטה קולמוסו של הרב בכתבו (בדרשה הראשונה) שנסוך המים בימי החג היה נעשה ע"י כה"ג הלבוש שמונה בגדים, כי באמת זאת נעשה ע"י כהן של המשמרת, ולא ע"י הכה"ג כדמוכח בגמרא דסוכה וכנודע לכל תלמיד עם מבין.

היהודים להמיר דת בחזקת היד, כי אם השתדלו להגיע אל המטרה הזאת גם ע"י כחם שבפיהם, וכפעם בפעם באו בעקיפין על חכמי ישראל וקראום להתוכח עמם ולהוכיח להם מן כה"ק ומן התלמוד, כי הדת הקתולית היא האמתית, ואנחנו היהודים כצאן תעינו. בימים האלה נתקיים בנו לא אחת ולא שתים המשל „מניה וביה אבא ניזל ביה נרגא", כי הסומרים המלומדים ברב או במעט היו זרוע להכומרים בידיעתם בספרות העברית, או כאשר עלו לגדולה נוספו על צרינו והתוכחו עם הרבנים לפני קהל ועדה. כן נודע ומפורסם בדה"י הוכוח שהיה בצרפת בחצר המלך לודוויג הקדוש ואמו בלאנקא די קאסטיליא, בין המומר ניקולם עם ארבעה רבנים שנת (1240); בספרד בחצר מלך אראנגאן יעקב הראשון בין המומר פולום כריסטיאנוס והרמב"ן ז"ל שנת 1263.

בעיר טורטוזא בפני האפבסט בענעדיקט הי"ג בין המומר דע סאנטא פֿע הלורקי עם חכמי ספרד, ובהוכם החכם ר' יוסף אלבו בעל העקרים ז"ל (שנת 1413).

מלבד הוכוחים הגדולים שנעשו בפומבי ובעסק גדול לעיני רבי המלוכה ואדירי ארץ, התחרו גם הכומרים וההגמונים איש איש בעירו להכריח את הרבנים לבוא להתוכח עמהם גם בוכוחים קטנים על איזה פסוק או מאמר התלמוד אשר עלה על לב הכמר לדרשהו לשבח דת הקתולית או לגנאי דתנו. ע"פ רוב הסתפקו הרבנים רק במלחמת מגן, והשתדלו רק להציל כבוד תורת ה' וכבוד חכמי התלמוד, אך לפעמים לא נמנעו גם מלהביא מלחמה בשערי אנשי מצותם, הגידו ולא כחדו את המגרעות בספרים כתבו אנשי ריבם ודבריהם הסותרים זה את זה, ועוד ועוד. ויען כי רבני הדורות האלה היו באמת חדי השכל וכל רז בספרות ישראל לא אנס להם, לכן היתה ידם תמיד על העליונה ויצאו בתפארת הנצחון, ומתנגדיהם בבשת פנים ובפחי נפש, אשר ע"כ צוו הרבה מהפאבסטים במפגיע על הכומרים ואסרו אסר עליהם לבל יוסיפו להתוכח עם היהודים ולא ישאו בזאת כלמה על הדת הקתולית.

יש מן הרבנים שכתבו דברי וכוחיהם על ספר, למען יעמדו למשמרת, ומתוכם ילמדו גם אחרים להשיב לשואליהם דבר. הספרים היותר נכבדים ונודעים במקצוע זה, הלא הם ס' הנצחון הישן למחבר אשכנזי קדמון (במאה הי"ג) ע"פ סדר תנו"ך, הוציאו לאור וואגענזייל עם תרגום לשון רומי; ס' הנצחון לר' יום טוב מילהויזען; ס' חזוק אמונה לר' יצחק הטראָקי, ועוד רבים אשר השם „וכוח" נקרא עליהם (הלא הם כתובים באוצר הספרים לבן-

יעקב מנומר 32 והלאה). אפס על כל הספרים האלה יעלה בעוזו מדברותיו ובחדודו הס' יוסף המקנא או תשובת המינין הנמצא עוד בכתובים בהביבליאטיקא הנאַציאָנאַלית בפאריז, בהביבליאָטיקא וויקטור עמנואל ברומא, ובהביבליאָטיקא אשר בהאמבורג; והוא כולל בתוכו כל המענות שהשיב ר' יחיאל הפאריזי תלמידו של ר' יהודה החסיד, כאמור בסה"ד ג"ב על פי סדר כה"ק.

והנה אמנם כבר נסו חכמי הדור לדרוש ולחקור ע"ד הספר הנפלא הזה איש כמסת ידו: צונץ, דוקעס, כרמולי, גראֶטץ, בערלינער (אשר במחברתו פליטת סופרים הביא איזה דפים ממנו לדוגמא) ושטיינשניידער; אולם לא אחד מהם הספיק לרדת לעומקה של הלכה זו, כאשר הצליח הרב הגדול צדוק כהן בספרו הנקוב „למעלה ראש", הכולל בתוכו תשעה פרקים, כלם אהובים כלם ברורים לקוראיהם בשום לב: א) שם הספר. ב) מחבר הספר. ג) זמן חבור הספר בצמצום. ד) ע"ד יוסף האפיסיאלי, אבותיו ומשפחתו. ה) החכמים והרבנים הנזכרים בספר. ו) המתוכחים הנוצרים המובאים בו. ז) המדינות והמקומות שנזכרו בו. ח) המבטאים הצרפתים שבאו בו ובאורם. ט) השאלות העקריות אשר עליהן יסובו צירי הספר ומקצת הטו"מ או השו"ת, והחכם המחבר מוכיח כי מה נכבד הספר הזה לידיעת דברי הימים וגם לחקרי לשון. — מסבה ידועה לכל נבון לא נוכל להביא פה איזה דוגמאות מן השו"ת הנ"ל לפני קוראינו. — ובכן יהי שם הרב הגדול ר' צדוק כהן מבורך על הטוב אשר עשה עם ספרות ישראל להעשירה בספרו זה, אשר ממנו ישאבו כל כותבי קורות ימי עמנו. —

Der nationale Zwist und die Juden in Oesterreich von Dr. J. S Bloch

הריב הלאומי והיהודים בעסטרייך, מאת ד"ר י. ס. בלאך. וויען 1886

הספר הזה כולל אספת מאמרים שונים, ולמטרה אחת פונים, שהוציא הרב הד"ר בלאָך במכתב עתי „עסטרייכישע וואָכענשריפֿט". ננסה נא להת לפני הקוראים מעט מהרבה הטוב הנמצא בספר הזה, אחר אחוז מעשרה, בלשון פשוטה וקצרה.

המאמר הראשון (הראוי להקרא בכל בתי הכנסיות לישראל, ואף ארץ צרפת במשמע, בכל שבת שמברכין) ידבר על האנטיסימיטיזמוס בכלל, אשר זה יותר מעשר שנים יתהלך בארץ כדבר, יטרוף על ימין ועל

שמאל ואין מידו מציל, בראשונה יצאו שוטני בני שם רק לריב עם השחתת הקאפיטאליסטים על תרמות הבאָרזנאַנער וכדומה, אך מעט הוכיחו לדעת כי חפצם לשוב אל ימי הבינים עם כל חברותיה הנבדלות, אשר בהוכן לא יכול להתערב זר, וכל מגמתם לכרות אכל מפי היהודים. האנטיסימיטיזמוס שהיה בתחלה רק רעיון לבד וענין לסופרים לענות בו, קרם עור ועצמות ויהי לחיה רעה ומשכלת אכלה ומרקה בשניה את כל חלקה טובה ביהודים וביהדות. שארית חמות יתגרו לשלול מאתנו משפטי אדם תחת השמים ומשפטי אזרח במדינה ומחמתם ישתו כל ההמון הרב, אשר לא ידעו בין ימינם לשמאלם. האנטיסימיטיזמוס הוא חוט המשלש; יעורר שנאה על ישראל באשר הוא לאום אחר Rasse יקניאהו ע"ד דתו השונה מדת השלטת ויגרה בו על אדות מצב רכושם וקנינם Capitalismus ע"כ לא במהרה ינתק; ובשגם אחרי אשר הכה כבר שרש בין כל מפלגות עם הארץ ומיום ליום יפרח וישגה למעלה ראש. באונגארן נבחרו אנשים ריקים ופוחזים לשבת בסוד הרייכסראַטה, אנשים אשר בכל ימי חייהם לא עשו כל דבר טוב, רק הצטיינו בשנאהם לישראל. מורי בתי הספר בעסטרייך, הלא הם המחנכים את הדור החדש אשר שתו ידם לרעה עם אויבינו. בתי המשפט יעשקו משפט היהודי ובכל מפלגות העם תעלה להבת השנאה הכבושה ותאכל סביבותיה, ומה יעשה ישראל לעת רעה כשתפול עליו פתאום? לא הצעירים, לא הפאַבריקאַנטים הגדולים ולא האצילים יחושו לרוחתו לישועתו. אין לו תקוה כי אם לשאת עיניו אל הממשלה שממנה יבוא עזרו, אמנם הלא רבים ממשכילי היהודים יבעטו בה, נתנו לה כתף סוררת והיו לצריה ולמתנגדיה. וכבר הורה לנו הנסיון כי שני היהודים אשר הכעיסו גם בעם תמיד את ממשלת פרייסען בריבם עמה ועם מזכירה, הם הם היו נסבה כי המזכיר הזה איל־הברזל הפך לבו לשנוא את ישראל כלו תכלית שנאה, וממקבת בור שנאתו הקרה איבת האנטיסימיטים כזרם מים כבירים שוטפים. — אמת הדבר כי היהודי איך שיעשה ימצאו עליו תנואות: אם ישב לבדד ולא יתערב עם העמים אשר יושב בקרבם, יאשימוהו כי יבדל עצמו מן הקהל ובודד הוא במועדיו, ואם ישתדל לבוא בברית אחוה עמהם יקראו אחריו מלא לאמר: אל נא תהי עלינו למשא, ואתה לא קרוא! אם יקמץ היהודי בהוצאותיו יקראו לו כילי, עכברא דשכיב אדינרי, ואם ירבה בהוצאות ובני חברתו יהנו מעזרו, יצעקו כי היהודים הם אוהבי מותרות ומבלי כסף ללא הועיל; אם יעמוד העברי מרחוק להפאָליטיק, יאמרו כי חסר לב הוא לחוש ולדאג בעד אשר ארץ מולדתו, ואם יענה חלקו גם הוא בהליכות המדינה יכנוהו עז פנים; אם יבוא בקהל המשמאילים מתנגדי הממשלה, יצוחו כי כרוכיא כי היהודי מפריד אלוף ומשלח מדנים בין אחים, ואם ימנה במספר המימינים ויתמוך בידי הממשלה יתאוננו עליו כי יעמוד תמיד לימין התקיף ואל החלש לא ישים לב, ובכן באה העת ליהודים לדאוג על נפשם לחוש עתידות למו ולחבל תחבולות לעצור בעד זרם מים הזידונים. הן רבים הם משונאינו, אנשי שפתים, הנוסעים מעיר לעיר להשמיע לקחם נגד היהודים במקהלות עם (פאָן-שענערער ואחוזת מרעיו) ומחברות רבות והמדברות בגנות היהודים והיהדות יציצו יום יום כבמהין ופטריות, — ואחב"י לא ישימו לבם לכל זה, באמרם: „אין דבר! הן אנשים אנחנו לא נשמע לקח הרוגנים ופתקי־אוילים לא נקרא, ומה לנו עוד!" אפס נזכרה נא ואל נשכח כי מתי מספר אנחנו, ובנו בחר ה' להרחיב הדעת בארץ, כי כל יושבי חלד אחים הם וחלילה לאיש לשנוא את רעהו ע"ד לאומתו או דתו ואמונתו. נחלץ חושים, נתאזרה עז ונהיה מוכנים תמיד לעמוד על נפשנו ביום קרב, כי לכך נוצרנו ולכך נבחרנו! עוד בימי קדם קראו השוטרים לפני המלחמה: מי האיש הירא ורך הלבב ילך וישוב לביתו וגו', אכן להאנשים אשר הזכרונות הקדושים והנשגבי' מימי נעוריהם לא נמחו מעל לוח לבם, להאנשים אשר לא יבגדו בדגל עמם, דגל מתנוסס זה יותר משלשת אלפים שנה, להם אנו קוראים בקול גדול ולא יסף: „קומה ונקומה, נתחזקה בעד שארית עמנו, נגבר חילים להכות צוררינו אחור ולגונן על לאומתנו גנון והציל, סכוך והמליט!"

במאמר השני יתחקה הכותב על שרשי האנטיסימיטיזמוס, ויוכיח באותות ובמופתים, כי הנאַציאָנאַליזמוס אשר הכה שרש על אדמת אשכנז בשנים האחרונות, הוא שהביא עלינו את כל הרעה הזאת! וגם ההתבוללות, אשר אמרנו בצלה נחיה בגוים היתה לנו לא לעזר ולא להועיל כי אם לדאבון נפש ולמגנת לב, ובשגם בארץ עסטרייך הרבה לאומיות מתחרות זו בזו ומתקנאות אשה בירך חברתה, והיה אם יתרועע היהודי אל האשכנזים או אל הרומענים יקומו הטשעכים עליו לתראותו קשה, והפולאנים יחזיקו בקדקדו להפילו למדחפות. אשר על כן אין טוב לנו כי אם להיות „יהודים, — יהודים יושבי מלכות עסטרייך" ובצדק אמר הפילוסוף הארטמאַן: היהודים כבר סללו לפניהם דרך ישרה להתקרב יותר ויותר אל עמי הארץ, והנה בא האַנטיסימיטיזמוס להשיבם מן הדרך הזה לשוב ללכת אחורנית. אפס החכם הזה יחליף את הסבה במסובב, ולא יבחין מי בא בעקב מי!

במאמר השלישי יוסיף לבאר בפרוטרוט את

הרעיון, כי רק בתוך היהדות עצמה ובכחה נעשה חיל, אם רק לא נבוש בה בשער, כי היהודי הנחשב ליהודי רק בעבור שנולד יהודי ואינו מתגאה ביהדותו, אינו כדאי כי יקרא שם יהודי עליו. עינינו הלא הרואות כי חמת האנטיסימיטים נשפכה בעצם וראשונה לא על היהודים היראים השלמים באמונתם, כי אם על המשכילים, הרופאים, עורכי דין, תלמידי האוניווערסיטאֶט וכו'; ועל מה שוא אפוא יצא היהודי בחפזון לרוח העת להפוך בתי הכנסיות להיכלי תפלה ואת הרבנים לכהני הדת, למחות מן סדר התפלות זכרונות ימי צרה ומצוקה ובקשות על העתידות שהבטיחו לנו נביאי האמת והצדק, להתאמץ בכל מאמצי כחו לחקות בכל מנהגיו והליכות ביתו את העם אשר הוא שוכן בקרבו, — והעם הזה יחשבהו בכל אלה לזר ולנכרי! ומלבד שאין לקוות מהם כי יתעוררו להראות סבר פנים יפות לישראל, כי אם גם יקראו תגר על השתנות החקים לכל בעלי אמונה ולאום ומהחרטים על זכות האזרחים הנתן לישראל זה כבר.

המאמר הרביעי... אפס לו נחפוץ ליזול וליחשוב כי רוכלא תוכן כל מאמרי הספר יארכו דברינו מאד והיו לספר שלם, כי כל דבריו נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת, אך לא נוכל לעבור בשתיקה על המאמר הנכבד הנקוב בשם: „הערר ראָהלינג אונד הערר פֿריעדריונג" בו יכה זרוע אף קדקד את ה' פֿריעדריונג, המו"ל את מה"ע „דייטשע וואכֿענשריפֿט", והוא איש יהודי מבעלי בריח האסימילאַציאָן וגם נדבק בו מאבק האנטיסימיטים, כי לפעמים גם רוחם דובר בו ומלהם על לשונו. ה' בלאָך ילמדהו לדעת כי לא טוב הוא עושה לאחיו היהודים בהשתדלותו למשכם אחרי מפלגת בעלי הלאומית האשכנזית, יען כי ליהדות, המוסדה על פנת יקרת כה"ק, לאומית מיוחדת בפני עצמה. המחבר מביא את דברי רענאַן והיינע על גדל מעלת תורת ישראל וספרי הקדש אשר יאירו עיני בני האדם בכל אפסי ארץ ואיים רחוקים, וליהודים יתנו גם עצמה ועז להיות שוקט על שמריו גם בימי מהומה ולשום בהם כל מעיניו גם בהמיר ארץ ובמוט ממלכות; ישים על נס את כל הטוב הנמצא במשכיות כה"ק, ויוכיח לדעת כי פֿריעדריונג לא קרא בהם כהלכה וע"כ הוציא משפט מעקל, כי לא נמצא בהם כל היופי אשר בספרי האָמער, כי באמת עוד יתר שאת להם עליו, כאשר יתר שאת לס' תהלים על שירי פינדלור; עוד ידבר דברים כמתלהמים ונכבדים מאד נגד צוררינו בעניני האמונה, שאין אנו יכולים לפרטם פה. שוב ימה ידו להרשים בספרי האָמער אך לפי כחו וגבורתו יהולל איש ילפי סה"ק — ע"פ חכמתו וצדקתו, וזה כל פרי תפארת ימי המשיח, כי תמלא הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים. דוד מלך ישראל לא זכה לכל הגדולה והכבוד בעולם היהדות בשביל גבורתו והכותו את גלית הפלשתי, אך בעבור מזמוריו, ואדרבה מלחמותיו הן שגרמו לו שלא זכה לבנות את הבית. גם שלמה לא שאל עשר ונפש אויביו, אך לב נבון לשמוע משפט. ועוד כמה מעלות טובות ליהדות על ההעללניזמוס: בענין האישות ודרכי הצניעות, בדבר מצב האשה. בדבר שפיכת דם ומדת החמלה, בדבר תמיכת ידי העניים, אהבת המלאכה וכל העוסקים בה, אהבת גרים הבאים להתישב בארץ וכדומה, כה יציב המחבר את חקי היהודים והיונים מחזה מול מחזה, ולאמת יוציא משפט, כי כגבוה שמים על הארץ כן גברה היהדות על כל בנות גילה לפנים וגם לא נס לחה ולא תם כחה! ספרים כאלה הם מגן ושמש לאחב"י ומי יתן וירבו ויעצמו בינינו בכל מקומות מושבותינו; ועל הרב החכם ה' בלאָך נוכל לקרוא בפה מלא: שפתים ישק משיב דברים נכוחים!"

———

Что такое Еврейство?

отъ Ф. М. Геца

С.-Петербургъ 1885

היהדות מה היא?

מאת פֿ. מ. געטץ

„חן מקום על יושביו" יאמר משל הקדמוני, "וחן דור על בניו" נענה אנן אבתריה. מן העולם ועד העולם לא ימנעו בני האדם לשיר שירה חדשה לכבוד דורם החדש, שהוא דור טהור בעיניהם דור גלוי עינים, החוזה נכוחות לא שערום בני הדורות שקדמוהו, וכאשר רמו עיני בני דורו של פערוקלעס היוני בתקופת ההפרחה לכל חכמה ומלאכת מחשבת בארצות יון, כאשר התגאו במפעלות דורם הרומיים בימי עמדם על פסגת ההצלחה ויחבקו זרועות עולם בשברם חקם על גוי ואדם יחד, כן זכו דרכי אטילא וטארקוועמאַדא בעיני רוב בני דורם. כל דור צדיק בעיניו עד שובו אל חיק הנצח ודור אחר יקום וחקרו וימתח עליו מדת דינה של ההיסתוריה שאין לפניה לא משוא פנים ולא מקח שחד. גם אנחנו בני עם לבדד ישכון מאז ומעולם ובגוים לא נתחשב, לא היינו, ואיננו הוים גם היום, בני חורין להפקיע עצמנו מפעולת התקופה הנוכחית שאנחנו פועלים בה ונפעלים ממנה, באונס או ברצון בני דורנו. הננו והזמן והמקום

מטביעים את חותמם על הלך נפשנו, התפתחות דעותינו וארחות חיינו וכל מה שיש באומות בזמן מן הזמנים יש גם בישראל. אחת התכונות המיוחדות לזמננו היא המון השאלות המתחדשות בבית מדרשה של החברה האנושית, שאלות שלרוב פשיטותן לא נשאלו עד היום. ממין השאלות האלה גם השאלה — היהדות מה היא? לפני חמשים שנה לא היתה שאלה כזאת צריכה לפנים והשואל לא היה אלא מן המתמיהים, מפני שכל באי עולם, בני ברית ואינם בני ברית, ידעו שתורתנו היא בית חיינו, שישראל סבא הוא חי וקים, עם אחד בארץ אשר עריצי גוים לא הכחידוהו מגוי וכל כלי משחית יוצר עליו לא יצלח, אולם בדור טהור בעיניו, כדורנו זה נולדה השאלה לראשונה על ברכי תרבות אנשים מתחכמים אשר מקרבנו יצאו, אנשים אשר היהדות ההיסתורית היא פקוץ מונד בעיניהם ומכשול על דרכם ועל כן התאמצו להמעיט דמות האומה ולצמצמה בארבע אמות של היכל התפלה, ההגוי והצפצוף של המטיפים הלוקהים לשונם ונואמים נאם, נגוני מנים ועוגב ושירי מקהלה עם הקמת איזה עקרים ויסודות, משפטים מפשטים בל ידעום המתקנים בעצמם. בשנים האחרונות כאשר גבר האנטיסימיטיזם בארץ רבו מצד אחד שבי פשע השבים אל עמם ואל אלהיהם (בתחלה אל עמם והדר אל אלהיהם) החפצים לדעת את מהות היהדות ועצמותה, ומצד השני רבו גם האנטיסימיטים יוצאי ירך יעקב אשר כבר התנצלו עדים מהר חורב ובהיות רגלם האחת עומדת מחוץ לתחום היהדות והשניה בתוך התחום הם מתאמרים עוד לתקן עולמנו במלכות המאָדע, להתת ליהדותם הקלושה והכמושה פנים מסבירות לרוח היום בהכריתם כל תקוה לעריכת נר האומה ובהשביחם מקרבנו זכר ציון וירושלים עם כל זכרונות האומה מימי קדם, לעת כזאת קמה השאלה: „היהדות מה היא?" ותתצב לפנינו לדרוש פתרונה, ושאלה כזאת הנשאלת עתה בענין ודורשת תשובה כהלכה נשאלה ע"י החכם והסופר המובהק רבי פייוויל משולם געץ נ"י בהמחברת אשר לפנינו. רוב סופרי ישראל לא יצאו ידי חובתם בבירור השאלה הזאת, תחת לשון בעומקה של הלכות הנאציאָנאליזם, להציב ציונים לתכונת האומה, לנתח השאלה לנתחיה באופן מדעי והגיוני, עפ"י דעת הספרים והסופרים העוסקים בתורת החברה (סאָציאלאָגיע) והפילוסופיא המדינית, הכניסו עצמם אל מלחמת העט ע"ד התולדות המסתעפות מהעיקר הלאומי או נגעו בקצה השאלות העקריות בענף שמרפרף נוגע ואינו נוגע, על כן בואו ונחזיק טובה להח' געץ שהעמיד לראשונה את פתרון השאלה הזאת על בסים מדעי, אף שגם הוא קצר במקומות אשר החקירה בהם רובה יפה ומעוטה קשה.

החכם ג. מעביר בסקירה אחת את דעות רוב החכמים ע"ד מהות הלאומיות ומשתדל לבטל דעת האומרים שאין לישראל אלא תורה, כלומר שהיהודים הם חברה דתית לבדה. הסופר מביא דעות חכמים אחרים הרואים את מהות הלאומיות בארץ או בשפה מדברת בפי כל בני משפחתה ושבט ידוע, ואחרי אשר יבטל דעתם יבוא לכלל החלטת המושג (דיפיניציאָן) כי „הלאום הוא קנין רוחני וחומרי, מדעי ומדותי, קנין משותף אל שבט, אשר אנשיו אחוזים ודבוקים איש באחיו בקרבת משפחה ואחדות ההרפתקאות דעדו על בני השבט מיום היותו לגוי ועד עתה, אחדות המשפחה וגורל אחד בתולדות אדם יטביעו חותמם על בני משפחה ידועה ויעשו אותה מוכשרת להיות כלי שרת אל תעודה גבוהה בההשכלה האנושית ומשפט החברה" לדברי המחבר, התכונה הזאת איננה על פי מקרה, כי אם תולדה מחויבת עפ"י טבע בני המשפחה, מבנה גום, ארחות חייהם וההתפתחותם המוסרית, התעודה הרוחנית אשר לעם ועם תחובב את בניו להלחם בעד קיומו, וכל האותות האלה המגבילים מהות האומה עודם נמצאים בבני עם ישראל, אשר לא חדל להיות לעם בפני עצמו, מפני שהיהודים שמרו את משפחתם בטהרה מתערובות דמים עם בני הנכר, וכל ישראל חברים ואחים לצרות רבות ורעות אשר השיגום מיום היותם לגוי עד היום הזה, וחותמם טבוע על כל פני אישי האומה; ההשקפה הזאת שהיא נכונה בעצמותה, לא נתחזקה מהסופר בהוכחות וראיות וכללים מגדולי החכמים בפנה זאת, אף שהיה בידו לעשות זאת מדברי פיכטע בדרשותיו ע"ד הלאומיות, והנחות החכם בלונטשלי ע"ד חיי הרוח הלאומי שהוא נושא את עצמו וכלול בכל אישי האומה ועוד חכמים רבים ונכבדים, גם קצר במקום שראוי להאריך ולבאר כהלכה את שטת ההוכחה ההיסתורית שרבים מהחוקרים חוככים בה. ההחלטה הזאת שההשכלה המסוגלת לעם ועם היא תעודתו הנותנת לו משפט הקיום ותורת החיים, היא הנחה שרבו עליה מימינים ומשמאילים והסופר לא הביא דברי שניהם בכדי לבוא לידי מסקנא; לעמת זה אי אפשר שלא להסכים לדעת הסופר, שלעם ישראל הדת והלאומיות מתלכדות ולא מתפרדות וכל האומר להפריד בין הדבקים האלה אינו אלא טועה, כי אוריתא וישראל חד הוא, אמנם גם הפנה הזאת אישתמיטתיה לו ולכל גדולי הסופרים למקצוע זה להעיר, כי סבת אחיזת ודביקת לאומיות ישראל בתורתו, הוא מפני שתורתנו היא תורת חיים, תורה מעשיית ולא אמוניית, מפני שתורתנו נוסדת לא על הדעות כי אם על הפעולות ובהיות הפעולות

מתקיימות ביותר כאשר ישראל שרוים על אדמתם וחיים חיים שלמים המיוחדים להם לבדם, הנה אחד מנושאי הלאומיות הוא ארצנו העתיקה, וכאשר צוה משה את ישראל להקים אבנים אחרי עבור העם את הירדן וכניסתם לארץ הנבחרת ולכתוב על האבנים „את התורה באר היטב" אחרי כן היה „דבר משה והכהנים אל כל ישראל לאמר: היום נהיית לעם ושמעה בקול ה' אלהיך ועשית את מצותיו ואת חקיו (דברים כז), הרי לפנינו הגבלה שלמה על מושג עם ע"י הארץ והחקים, הגבלה שלמה ומפורשת כל צרכה בלי אבק סופרים ופלפולי מתפלספים.

נעזוב נא את החקירות העיוניות שאין פה המקום לבוא עד תכליתן ונעבור בתעופת עין על חוות דעת הסופר היקר הזה בשאלת היום. אחרי אשר יוכיח בשבט פיו את „האשכנזים בני דת משה" ויערה המקור המשחת אשר ממנו יצאה התורה הזאת, התורה היוצאת מבית מדרשו של פרידלנדר ומרעיו, אחרי חרצו משפט על בעלי הטמיעה וההתערובות, ישוב יהפוך ידו גם על הלאומיים הדורשים בשבח ישוב אה"ק, וכמעט שנראהו נצב כצר אל המעוררים הראשונים להישוב, לא נוכל להעלים עין מהסתירות הגלויות במחברת אשר לפנינו. בצד 13 יאמר: „אחרי חרבן הבית הראשון בהיות ישראל בגלות בבל ואחרי אשר גם שפה קדש נשכחה מהם ובניהם היו חצים מדברים אשדודית, היתה דיה לשיבת איזה עשרות אלפים לארץ אבותיהם להחיות רוח האומה ולחדש פני ארץ יהודה השוממה", ובמקום אחר, כשהוא עורך מלחמה נגד הפלשתינים הוא אומר: „נניח כי כל המעקשים אשר לפני המפעל הזה — ישוב אה"ק — יושמו למישור ובאה"ק יתישבו איזה עשרות אלפים משפחות האם בזה יושע יהודה?" על הדברים האלה נשיב בקצרה: חובבי ציון אינם נותנים לבם כלב אלהים, אינם הולכים בגדולות ונפלאות. לא פה המקום לבאר את כל הגיון לבם וחזיון רוחם, אך זאת נאמר כי אלה המיחסים להם מחשבות מחשבי קצין הם שוגים ומשגים, כלל גדול הוא שבשפלות ידים ימך בית היהדות ובזמן הזה אין חוג פעולה אחרת לפני אוהבי עמם מלבד חבת ציון. הקבוץ המסודר באה"ק והשבת בנים אל עבודת האדמה בארץ אבותינו יצמיחו פרי תהלה ויחדשו רוח נכון בקרב העם, ודורות יבואו יזכו ויראו ישוב מתוקן או חברה ערוכה בכל תנאי החיים ולפי רוח היהדות ההיסתורית אשר דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה המה נתיבות חכמה וארחות חיים, ישוב אחד באה"ק הוא כלי שרת להכשר העם לחבת הקדש ואהבת העבודה יותר ממאה מרדות, אלפי הקונים ויסוד בתי מדרש במקום וזמן אשר בכל פנות שהננו פונים נראה רק מצודים וחרמים ותנאי החיים שהם לרועץ לרוח היהדות. הישוב באה"ק היא אבן פנה לבנין עדי עד, נקודה מאחדת בני עם מפוזר ומפורד. גם דעת התורה וחקירתה אשר תצא מציון ערש אומתנו ואמונתנו, תהיה תורה שלמה מרוצה ומקובלת לכל בני הגולה, תורת אמת ואהבת חסד. סוף דבר! חובבי עמנו באמת רואים בחבת ציון ושיבת בנים לעבודת אדמתה הענין האחד אשר בכחו לעשות שלום בעולם היהדות ובזמננו הדבר הזה הוא יסוד היסודות ועמוד העבודה הקדושה אשר לפני העובדים עבודתם על הרי ישראל, וכל טענות החכם בעל המחברת נגד הפלשתינים נוסדו על אי־ידיעה את העקרים אשר היו ליסוד מוסד למפעלות חובבי ציון הנאמנים.

באחרית דברינו הננו מביעים חפצנו, כי יואיל הסופר המובהק הזה לשוב אל פרשת הלאומיות הישראלית ולבאר השאלה הגדולה באר היטב, לא בתור מסה (פערזיך) ונגיעה קלה, כי אם בחקירה שלמה המקפת וכוללת חקרי גדולי החכמים ודעתם על מהות הלאומית בכלל והיהדות בפרט; בפנה הזאת יש ויש מקום להתגדר גם בדלית פנינים מימי התלמודים, המדרשים והילקוטים, והח' הזה אשר לבו שלם עם היהדות ההיסתורית והמקובלת ראוי לעבודה יקרה כזאת, אשר בעבודה ישא ברכה מאת כל אוהבי עמם באמת ותמים.

ספר ארץ ישראל

על טבע הארץ הזאת, ימיה ונהריה, הריה ועמקיה וטבע אקלימה והצמח והחי אשר בקרבה, יעריה וכפריה,

חברו אליעזר בן־יהודה

ירושלים תרמ"ג.

חוט של חן וחסד משוך על הספר הקטן הזה, אשר עליו נוכל לאמר באמת, כי הוא מועט מחזיק את המרבה. בצדק מתאונן, החכם המחבר בהקדמתו, כי עד הימים האלה, אך מעט עשו הסופרים בעמנו במקצוע החקירה ע"ד „הארץ הקטנה" הזאת וסופרי בני ישראל לא שמו עיניהם ולבם לה יען ארץ אבותיהם היא ועל המקום הזה נקרא שם ישראל עד היום.

סבת המחזה המעציב הזה איננה רק תאוות הטמיעה, כי אם עוד טעמים אשר לא נאבה לפרטם במקום הזה ואשר נבליעם בנעימה.

הספר אשר לפנינו מצויין הוא, כן בתכנו הפנימי וכן בלבושו, זו שפתו הפשוטה, הצחה והנעימה

המושכת את לב הקורא בחבלי אהבה אל ארץ קדומים. רחוק הוא מחברנו זה, לבלבל את הקוראים בפטומי מלים ומבטאים זרים, הממלאים מוח הקורא משפטי שוא והפל ומשכיחים ממנו עקר הענין. המחבר הזה נאה לספרו, כי תושב אה"ק הוא חוב"צ אשר מעטים שכמותו בדורנו ושפות עברית וערבית שגורות בפיו ומדבר בהן כבשפות חיות, ועל כן לא יקלקל את השמות הערביים בהעתיקו אותם לעברית ולא יהפוך הודם למשחית. האמנם, החדשה הזאת להשתמש במלות ערביות בתמונה עברית אינה חרשה, וכבר אחזו בה המעתיקים הגדולים בני משפחת תבון, אשר העשירו שפתנו עשר רב ע"י ידיעת שפת ערב. אמנם כן, הדבר הזה צריך להעשות בידים אמונות וחרוצות מאד וע"י חוקרים גדולים ומומחים בידיעת הלשונות, ולהתחיה הזאת, או להרחבת שפת עבר ע"י אחותה הערבית נחוצה גם ידיעת הלשונות העתיקות: צורית, סורית ואשורית ויתר לשונות בני שם, ובנוגע להשמות המלאכותיים וההמצאות החדשות, הנה גם הערביים בעצמם אינם מוצאים בהם ידיהם ורגליהם ומבלעים ומשחיתים את המלות האירופיות, ומה תועילנו החלטת המחבר לבדו שזה הכלי או ההמצאה יכונה בשם ידוע, אם השם לא היה לקנין העם ויותר טוב להשתמש במקום הזה במלות אירופיות כמו שהשתמשו בספ"ק בשפת פרס. כל הדברים והחקירות אשר בספר „ארץ ישראל" הביא החכם המחבר משלו, או אשר קרא ומצא בספרי החכמים ויקרא שמם עליהם וזאת תהלתו, שאינו תולה עצמו באילן גדול. ומצד אחר הוא יודע את עבודתו הקדושה ולא ימשך כעור אחרי הסומא, להעתיק ספר כתבו אחד מבני עם הארץ ולתת להקוראים ידיעות לא נכונות עפ"י כה"ק כעד מפי עד נכרי מסיח לפי תמו, החכם בן יהודה נתן לנו תורה שלמה שאנחנו רוצים בה, וגם הדברים אשר קבל מחכמי האומות היה בוחן ובודק, מצרף ומבקר ומשנתו סדורה ונקיה. אם ילך המחבר בדרכו זה ובסגנונו ביתר החלקים אז יביא רב ברכה לחובבי ציון באמת האומרים ארץ חמדה היא לא רק לצאת מידי חובותיהם, כי אם בכל נפשם ומאדם, גם יצרף אל מחברותיו מפת ארץ ישראל, כי עתה ידע גם בר בי רב דחד יומא, כי ספר מחקרי ארץ בלי מפה הוא כנשמה בלי גוף והמפה תהיה רשומה דוקא בלה"ק; ספר מחקרי ארץ הקדושה אינו נעשה לשם מסחר, ובכל חפצנו בישוב הארץ עלינו להודות שערי אירופא שאינם עומדים בקשר ויחס מסחר עם מירון ויבנה, או שכם וביה=לחם, האיש השולח מכתבים לאה"ק ייגע וימצא נוסחת האדרעססע בכתב ולשון רומי ולא בשביל דבר קל כזה נעשה מפה במחקר הארץ; דיעת גלילות ארץ הקדושה נחוצה ביחוד להבנת כתבי הקדש וקורות ישראל, ומה יעשו תינוקות של בית רבן ההוגים בספרי הקדש בשפת עבר ואשר המורה חפץ להאיר עיניהם בהכונת ארץ קדומים והם אינם יודעים ששכם בעברית הוא Nablus בלועזית וכי גאַזאַ ועזה אחת הם? ובכלל אולת היא לאמר שמפה ארץ ישראל אינה צריכה להיות בעברית לעברים, כי אם בלועזית לעברים והסברות כאלה אינן אלא כי אם אחיזת עינים. ומי יתן ואחינו בן יהודה יוסיף שנית ידו להעשיר ספרתנו בספרים מועילים כאלה אשר כמותם ירבו בישראל להפיץ דעת ארצנו הקדושה.

ספר דורש לציון נכבדות מדובר ע"ד ישא"י
מאת חיים יעקב קרעמער

הובא לביהר"פ ע"י יעקב ספירשטיין ווארשא תרמ"ו.

הקצוות יתחברו, הוא הדבר אשר הננו רואים בכל דור ודור, בעת מלחמת הדעות והרוחות בחיק החברה האנושית וכל בעלי בינה לעתים יספרו לנו, איך כאשר הצמה מארץ דעה חדשה, להשכיל למעלה את העם ההולך בחשך, להביא בקרבו רוח נכון ולהעמידו בקרן אורה, והנה נראה, כי בני הכתות והמפלגות השונות אשר עד היום צררו איש את אחיו בעברת זדון, בהוללות קנאה ושנאה המקלקלה שורת הבינה הישרה, בני הכתות האלה עושות שלום ביניהם עד עדן ועדנים, למען החזק מעמד נגד הדעה החדשה להם ולעמוד בקשרי מלחמה נגד כל הנוהים אחריה. כדבר הזה הננו רואים גם בהרעיון של ישוב אה"ק, אשר כיונק עלה לפנינו, בתקופת העת אשר חשך עולם המערב לפני האומה הישראלית, כאשר אבדנו דרכי החיים ונהיה כספינה המטורפת בים התלאות. הרעיון הזה מיום התפשטותו במחנה העברים לקח לבות כל שלומי אמוני עמנו והמשכילים באמת, ובכל זאת — כענין חדש בעולם היהדות — יצאו לו מתנגדים בשתי המפלגות הצוררות זו את זו, מעבר מזה קמו לנגדו המתבוללים ובעלי הטמיעה, המחזיקים בדעתם ואומרים שאין תקנה לישראל אלא בטולו ברוב, מעוט דמותו והכליון הרוחני. ומעבר מזה התקוממו למולו החרדים מקצה האחרון, אשר זה פתגמם, כי כל חדש אסור מן התורה, כי אין לעם עולם לנקוף באצבע קטנה להצלתו ולקיומו, כי אם לחבוק את ידיו ולאכול את בשרו, הנה כן נראה אלה מזה בעלי הנאות עוברות, רודפי החקוי וההנאות החיצונית מתאמצים להשקות את ישראל כוס שכרון, להחליש כחותיו ולעשותו ללא=עם, ואלה מזה מאפילים מוהו בהזיות ועושים אותו ללא=אדם לעד ולעולמי עולמים. הנה כן נפגשו בעלי שתי הקצוות וחפצי שניהם עולים בקנה אחד — להניא את העם מחפץ קיומו, ולהרום מהשבות חובבי האומה וחפצי תקומתה באמת וצדקה.

המחברת אשר לפנינו נועדה לפשט עקמומיות שבלב עקוב ולהבינו את רעיון הישוב ועל מה יסודותיו הטבעו. הסופר הנכבד מביא חבילות ראיות מאבות הכנסיה ושרי התורה שבכל דור ודור: מר"י הלוי עד

הר"י קארו, מאבי בעלי הסוד הרמב"ן עד הר"מ אלשיך עד רבי יעקב חאגיז ובנו הקנא הגדול לטהרת האמונה מהזיות ש"צ ר' משה חאגיז, עד אחרוני האחרונים הגאונים רצ"ה קאלישער ור"א גוטמאַכער ז"ל מגריידיץ, כי מצות הישוב היא חובת הגוף ואהבת ארץ קדומים ובנינה היתה אבן פנה לכל גדולי התורה ועמודי היהדות המקובלת, אחרי כן יהפוך פניו כלפי דורשי התבוללות ובאמרי נעם לוקחי נפשות יוכיח דרכם על פניהם בטוב טעם ודעת, כי לא חוב"צ — כי אם המה הממעטים דמות האומה, אך המה הדעת מאסו ויקראו להדמות קופיית — השכלה, ופריקת עול חכמה ולהכחדת עצמנו — הליכה לרוח היום; וכי לשוא יתיפו ויעגבו אחרי מנדיהם, כי נכתם עון מולדתם לפניהם כי אך נפשם יבקשו. המחברת הזאת תסיר את מסוה הצביעות גם מדורכים קשתם רמיה, המרכינים ראשם לכאן ולכאן, אלה אשר שנאתם להישוב כבושה בלבם ובכ"ז הנם מוגי לב ולא יעיזו להגיד בפה מלא את כל אשר בלבבם ומהם אשר מעת לעת תעבור עליהם הרוח להתחמם לאורו של הישוב וליהנות מזיוו. מליצת הספר צחה ונעימה וככחו במדברו הנאוה, בנעם נאמו ומיטב הגיונו, כן יראה כחו וכשרונו בספרו זה להלביש רעיוניו בבגדי החמודות ובדברי משל ומליצה אשר ישבו שבי אדם וכפלגי מים לב הקוראים בידו להטותו לרוח חפצו, אפס כי זעיר שם וזעיר שם הננו רואים שגיאות בשמוש הלשון ומעטאפארים שאין דעת טובי טעם סובלהם כמו: בצד 13 „והצפעונים המפרישים יקהו שניהם בחמאת הציוויליזאציא" מעולם לא שמענו כי יקהה איש שניו בחמאה. בצד 17 „יזחלו עיניהם", בצד 55 „מלא לוגמיו חציר גגות" מלא לוגמא הונח על שתיה ולא על אכילה. השגיאות המעטות האלה יש להלותן בשגירא דלישנא, ואשרי מי ששגיאותיו ספורות. ובכללות הספר מצוין בסגנונו הנעים ומליצתו הצחה והנעימה, וכמוהו עוד לא בא ספר דורש בשבח הישוב בשפה לנאמנים, ובצפיתנו נצפה, כי הספר הזה ימצא לו מהלכים בכל פנות עמנו וקרא העם את אמרות הסופר היקר ודבריו הנאמרים באמת ויוצאים מלב נתון אל רעיון קיום האומה הישראלית, למשוך לב רבים בחבלי אהבה לארץ ולחבב ציון על בניה.

לארץ אבותינו. דברי ימי המסע והעבודה בארץ הקדושה בשנות התרמ"ב ותרמ"ג מאת ז. ד. לעוואנטין.

אם נאמנו דברי חז"ל „שמגלגלין זכות ע"י זכאי" אין זכאים בדורנו, כמיסדי הישוב „ראשון לציון". ביסוד הישוב הזה הונח אבן פנה לבנין עדי עד על אדמת יהודה. כתשע משפחות, אשר לא נסו מחמת המציק ואייר בארץ מולדתם היו איש איש מהם בעל בעמיו ובעלי עשר ונכסים, עלו לארץ הקדושה לשם חבת ציון ותחית ארץ הקדושה. היקרים האלה הניחו כל כספיהם על קרן הישוב והאדון פיינבערג עוד הגדיל לעשות, כי עלתה בידו להטות לב נדיבי עמנו, אשר לו דומיה תהלה, כי יעמיד במרחב את הישוב הראשון שנוסד באה"ק ע"י אחינו עולה הגולה מארץ הצפון. בין המצטיינים ליותר בפעולתם זכורים לטוב שני האדונים בני בית לעוואנטין אשר קנו האדמה ליסוד המושב, העולה היום כפורחה והנהו אבן חן המושבת אליה כל טובי עמנו אשר חבת ציון תמלא את לבם, אשר על פי סדריו ומשטריו, ע"פ ההנהגה ע"י מנהליו האדון הירש הי"ו ומשנהו האדון אסאָוועצקי. פעולת המיסדים לא שבה ריקם, וע"פ דבר הנדיב הנוהג בחסדו את עולם הישוב, המושב ראשון לציון מרהיב עיני הנוסעים בבתיו הבנוים לתלפיות, בכרמי חמד ומטעי תפוחי זהב, ובעבודתם הפכו מדבר חול לעפרות זהב. וקרן בן שמן ומקום חיים ועבודה למאות נפשות.

בספר אשר לפנינו יספר לדור את כל המוצאות את המחבר ואשר הגיע אליו מיום דרכו רגליו על אדמת הקדש וכל ימי שבתו שם עד שובו לארץ מולדתו, שפת המחברת נעימה וקלה ומדברת ללב הקורא, ביחוד צדקו דבריו בדברו ע"ד „כל ישראל חברים" וכל תקף פעולת האדון הירש לטובת הישוב. אמנם ע"ז ידאב לבנו, כי בדרך הלוכו הוא פוגע בכבוד אנשים שכל חובבי הישוב חיבים בכבודם; כותב הטורים האלה, אשר דבר הישוב קרוב אליו, יודע בנפשו, כי כרחוק ממקום המעשה אין לו הצדקה לחרוץ משפטו על פעולת המתעסקים שם, אך זאת ידע כל איש העובד עבודתו לרבים, כי לפתח הפעולה חטאת השגיאה רובצת, והשרידים המעטים אשר נפחו רוח חיים בהישוב ומרוחם, רוח יהודי לאומי, אצלו על רבים מאתנו צריכים להיות נוחים זה לזה וכל דבריהם בנחת נשמעים.

נס לגוים. העתקת הספור הגדול טאנקרעד מאת בנימין דיזראעלי לורד ביקאנספיעלד, מאת יהל"ל.

ישנם גם „מפורסמות" שצריכים ראיה, מפני שלרוב טובם ויפים כקוצים המה בעיני בעלי הטינא והקנאה, שאין להם בעולמם אלא ד' אמותם של אהבת עצמם והנאת בשרם, וגסות הדעת והרוח לא תתנם לחוש ולהבין את כל אשר יחוש האיש בעל חזון לב המתפעל על דבר אמת וענוה צדק, כמפורסמות האלה הוא הספר של האיש הגדול בדורו, אשר מקרב עם עולם יצא ועל שם הגוי האדיר והנאור בתבל ארצה נקרא; הספר הנשוא על כנפי רוח האהבה לגזע ישישים ואבן ישראל ונעתק מאת אחד מאבירי הסופרים והמשוררים בזמננו. אמנם מראשית צאת הספר לאור, התנפלו עליו ברועים ומקלות, בעלי האפס אשר בקרבנו, הממלאים כל חללה של היהדות ליצנות וברחנות וחוצפה שגיאה ובשביל פניות צדדיות הטו על הספר והסופר קו תהו ואבני בהו, מפני שגיאות אחדות שנמצאו בהחלק הראשון. אמנם הקורא המבין דבר לאשורו ימצא, כי ספר כזה רצוף שושנים ופרחים נחמדים על כל עלה ועלה, הגיוניו נעלים וניבו נאוה ועוד יותר ירנין לב הקורא בזכרו, כי לא רק בשפת עבר נבראה הבריאה הנחמדה הזאת, כי אם בשפת בריטניא וקולה הולך בכל השפות המתהלכות בארצות הנאורות, קול קורא בכח אהבה רבה ואהבת עולם לעם עולם, להמשפחה הנפלאה היושבת בסתר המדרגה ואשר תחכה ליום אחרון, כי יהפוך ה' שפה ברורה לכל העמים וישיבה אל נויה וכבודה הראשון, באמור למעלה חשף המעתיק היקר את כשרונותיו הנעלים בשני החלקים האחרונים, וכל החן והנעם הוצק בם. ספרים כאלה לא ישובו ריקם כי אם ירוו את הארץ ויוציאו צמח ברכה לעמנו האמלל. — המו"ל.

משפט ספרים

אשר שפט

הרב דר. אברהם אבלי עהרליך

מדרש תנחומא הקדום והישן מיוחס לרבי תנחומא ברבי אבא על חמשה חומשי תורה אשר היה טמון יספון בכתב יד באוצרות הספרים עד כה. יצא עתה פעם ראשונה לאור עולם..... ערוך ומסודר... וגם מבוא גדול... ממני שלמה באבער מלבוב.

(Wilna, Romm, 1885. gr. 8°. 212, 222, 134, 114, 168 u 57. SS.)

כבר ידענו כי מדרש תנחומא אשר היה נמצא בידינו עד כה איננו מדרש תנחומא שהיה לראשונים (עיין שם הגדולים חלק א׳ בשם יהודה עבאס סוף סי׳ נ״ג וחלק ב׳ בשם תנחומא סי׳ ס״ח). אבי חכמת יהודה ומגיד תעלומותיה הר״ר דוקטור צונץ בספרו „דיע גאָטטעסדינסטליכען פּאָרטראֶגע דער יודען" (ברלין 1832, עמוד 226 — 238) שקיל וטרי אם מדרש ילמדנו ומדרש תנחומא אחד הוא ואם אין, ושם הראינו לדעת כי שונים זה מזה המה ולא נוכל לשפוט על תכונת מדרש תנחומא אשר לפנים מן תבניתו אשר עמנו היום (שם עמוד 230). חכם עדיף מנביא, כי אחרי עבור חמשים שנה ויותר מאז כתב הדברים האלה בספר זכינו לָבוא מדרש תנחומא האמתי אל ידנו, כי נגלה בקהל ע״י הרה״ח נודע ביהודה שם תפארתו מוהרר״ש באבער הי״ו. אם אמת הוא שהכל תלוי במזל, בודאי גדול מזלם של המדרשים שבאו אל יד החכם ההוא אשר רָחַב לבו כאולם ובקי בכל פנות ספרי ישראל והוא חרוץ ועושה מלאכת ה׳ באמונה, דמיונו כדבורה זו שהיא מוצצת דבש פרחים אין מספר למיניהם, כך איננו מניח דבר גדול וקטן אשר לא ישים לבו אליו, והיתה חזות הכל מזוקקת שבעתים.

כאשר ראינו את מדרש תנחומא הנ״ל יוצא בהדרו כן נפלאנו על מלאכת הרב המו״ל, כי בפעם הזאת הוסיף להראות את עוצם ידו וכח מעשיו כי רב, החלק הראשון הוא ספר בפני עצמו מבוא גדול ורחב ידים בעל מאה וששים דפים כתובים פנים ואחור על כל המגיע אל הספר בכלל ובפרט. המבוא הזה יש בו עשרים פרקים. ואלה הדברים אשר יערכם בם לנגדנו: א) שם הספר מחברו וזמנו (עמוד 3 — 7), ב) התנחומא והילמדנו ותנחומא הנדפס בכלל (עמוד 7 — 10), ג) התנחומא והילמדנו והתנחומא הנדפס בפרט וההבדל שביניהם (עמוד 10 — 19), ד) מאמרי תנחומא הנדפס הנמצאים ואשר אינם נמצאים בכ״י שלנו (עמוד 19 — 24), ה) תכונת הספר וסגנון לשונו ואופן דרשותיו (עמוד 24 — 28), ו) הלכות ופסקי דינים המובאים בתנחומא כ״י ומתחילים בלשון ילמדנו רבינו (עמוד 28 — 42), ז) שמות התנאים והאמוראים המובאים בתנחומא כ״י ע״פ סדר א״ב (עמוד 42 — 62), ח) רשימת המלות הזרות הנמצאות בו (עמוד 62 — 72), ט) המדרשים אשר השתמשו בתנחומא (עמוד 73 — 86), י) הקדמונים אשר הביאו את התנחומא והילמדנו (עמוד 86 — 116), יא) תכונת תשעת כתבי יד (עמוד 116 — 151), יב) איזה כתבי יד נמצאים עוד (עמוד 151 — 160), יג) כל הוצאות התנחומא הנדפס (עמוד 160 — 163), יד) נוספות בתנחומא הנדפס במנטובא (עמוד 163 — 180), טו) רשימת המאמרים אשר הביא בעל הילקוט בשם תנחומא סתם ואיה איפוא הם נמצאים לפנינו (עמוד 181 — 192), טז) רשימת המאמרים אשר הביא בעל הילקוט בשם ילמדנו (עמוד 193 — 194), יז) רשימת הערכים אשר בעל הערוך מביא בהם את הילמדנו (עמוד 195 — 199), יח) רשימת מאמרי ילמדנו ע״פ סדר התורה ואיפה הם מובאים בערוך (עמוד 199 -- 200), יט) רשימת הערכים אשר הביא בם הערוך את הילמדנו לספר שמות ואיפה נמצאים המאמרים בתנחומא הנדפס (עמוד 201 — 202), כ) העתקת פרק י״ב לספר הדרשות של צונץ עם הערות (עמוד 202 — 212).

לעיני המו״ל היו תשעה כ״י או שלמים או אפס קצתם. גם בהוציאו את המדרש הזה הלך בדרכו לבור לו אחד מהספרים (כ״י אוקספורד א׳) ולשום אותו עיקר, והדרך הזה אין רוחי נוחה הימנו כאשר בררתי כבר. ועל דעתי כ״י רומי א׳ טוב ממנו ונוסחאותיו על פי הרוב ישרים ונכוחים המה מנוסח כ״י אוקספורד.

במבוא שלו הוכיח הרב המו״ל בראיות מחוכמות כי שלשה ספרים נקראו בשם תנחומא ולא ראי זה כראי זה. האחד הוא המדרש אשר הוציא עתה לאור ע״פ כ״י (והוא הקובץ הראש והראשון למדרשי חז״ל על סדר פרשיות התורה), השני הוא אשר נמצא אתנו בדפוס עד עתה, והשלישי הוא מדרש ילמדנו אשר אבד לנו בגלות החל (ורק ספר שמות עודנו שמור אתנו במדרש תנחומא הנמצא עמנו בדפוס כי כלו העתק בו משם לבד משתי הפרשיות האחרונות).

בחקירותיו לא נלאה המו״ל מכל העמל והיגיעת הרבה עד אשר מצא חקר הדבר. רק אחת הנה ואתת

הנה ראינוהו פוסח על שתי הסעפים כאיש אשר לא ימצא ידיו ורגליו. ואלו היה מניח הדבר בספק במקום שאין רוחנו משגת החרשתי, כי כן נאוה לחוקר המכיר את מקומו לבלתי יעמוד על דעתו ואל בינתו אל ישען להרים לו הרים תלולים על שרטון שבים פן יפלו ויכסו אותו ואת כל הבנין אשר בנה כמו רמים. אפס כי רוח אחרת עמו פעמים רבות, לראשונה יסד את הבית ויכוננהו על תלו, אחר נשבה רוחו בו ויהרסהו פתאום ויכהו רסיסים. הנה כי כן זכר ראשונה (במבוא דף ב׳) אחד מן המקומות (פ׳ בחקתי סוף אות ה׳) „רבי תנחומא ברבי" וכתב אולי צ״ל בר אבא (כדעת גראֶטץ בספר דברי הימים אשר לו, מהדורא הנינא חלק ד׳ שלהי עמוד 495 והוא גרס תמיד ברבי אבא תחת ברבי, ובעצמו כתב אח״כ לאמר: „ולפעמים נוסף על שמו הכנוי בי רבי (או ברבי) ופירש שהוא שם כבוד לגדולי הדור. — כבר כתב צונץ בספרו על המדרשים (עמוד 309) כי היה רבי תנחומא דר באנטוכיא ובגליל ושאר מקומות, והרב ר״ש באבער במבוא שלו עמוד 6 חפץ להוכיח בראשונה כי היה מקום מושבו הקבוע באנטוכיא ממה שאמר רבי תנחומא (ב״ר י״ט סי׳ ה׳) השאלה הזו שאלוני באנטוכיא, ואח״כ כמתחרט הוא אומר „אפשר שגם ר׳ תנחומא לא היה דר באנטוכיא אלא שבאקראי בא שם". אמנם כן הוא כי אין להוכיח מן המאמר ההוא אם דר שם דירת קבע ואם דירת עראי ואיננו מורה בלתי אם שהיה (פעם אחת) באנטוכיא ושם שאלוהו אותה השאלה.

שני המופתים האלה יורונו דים כי אין לסופר להוביל את הקורא אל בית מלאכתו להראותו את השבבים ואת הגבבא הנופלים מתחת למשור ולמגרה, כי עליו להשלים את מלאכתו עד תֻמה ואז יגישנה לעיני הרואים, כי למה יכרכר עמו יחדו כל הנהו הכרכורים אשר נבוכה רוחו בהם ולבו סחרחר.

ולמען יראו גם הרש״ב גם הקורא כי לא שפת חלקות אדבר, לא אמנע מהוכיח את הרב המו״ל על פניו אשר לא בחר בכל עת לשון חכמים מיטיבת דעת אמת ברורה וכי החיש מפלט לו אל רעות רוח. תחת אשר היה לו להודות על האמת מבלי בוש כאשר עשו קדמונינו ז״ל, הלא כלנו בני אדם נחנו ועלולים לשגות ואין אתנו יודע הכל ולא יחטא ונוקש במחשבות לבו ובאמרי פיהו. ועתה ראה נא במבוא עמוד ו׳ הוא מראה לדעת כי היה מדרש תנחומא כבר לפני מסדר הפסיקתא דרב כהנא אשר לקח הרבה פרשיות שלמות ממנו והשתמש בו. ובהערה שם הוא מוסיף ואומר: „אמנם אם שאול ישאלני אדם מה זאת הלא דבריך סותרים דברי עצמך, הן במבואך להפסיקתא כתבת (צד 4, כצ״ל) מסדר הפסיקתא" וכו׳, ותירץ מה שתירץ. אולם קורא המבוא לפסיקתא (סי׳ ב׳) לא ימיש לבו מן למוד הראיה כי כבר היתה הפסיקתא מסודרת ועומדת לפני בעלי התלמוד. והיה כל רואה ישר וחוזה נכוחות יאמר אבל נחם המחבר עתה על מחשבתו אשר חשב בתחלה בעת הוציאו את הפסיקתא לאור. הלא הוא בעצמו לא נמלט מלכתוב בהערה כאן כי נתישב בדבר ומצא מה שמצא. ומה אפוא לו כי יתהפך בתחבולות? תחת כן מה ערבה עלי הודאת פיו אשר הודה (במבוא אשר לפנינו בראש עמוד 80) לאמר: „בתחלה חשבתי כי התנחומא השתמש בפסיקתא ולקח את כל זה מן הפסיקתא (עיין מה שכתבתי במבוא להפסיקתא אות ט׳ סי׳ ה׳) אבל כעת ראיתי כי להפך הוא". על פי התודה הזאת אשר נתן לפנינו אתי שפיר שבתחלה דמה בנפשו כי הפסיקתא קדמה כל כך ויכול סדור שלה להתיחס לרב כהנא הראשון; אכן לאחר זמן נחם על דברו ויבן כי איפכא מסתברא ולכן דבריו הראשונים יפלו ובטלים מאליהם והבל על מקומו יבא בשלום אמת.

בהערה דף ד׳ ומעל״ד למבוא הוא בא לפשר דברי המעריך ערך תנחומא לבלתי היות סיפא סותר לרישא והוא מוסיף תבת כעת ללא צורך וללא אמת. כי אם תאמר שבאמת היה רצונו של המעריך להגיד שנתבאר לו אחר זמן, כך היה לו לומר: והנה לפנים חשבתי כי תנחומא אינו נמצא כלל, ואולם עתה נתבאר לי כו׳. אכן באור דברי המעריך פשוט לפי ענינו, ואלה דבריו: „והנה תנחומא (ר״ל הקדמון) אינו נמצא כלל (ר״ל בדפוס), ואולם נתבאר לי שיש ממנו ארוך וקצר (ר״ל כתובי יד)", ותו לא מידי. ועיניך הרואות כי הרב שי״ר נ״ע בהערה 19 לתולדות רבינו נתן פירש דברי המעריך „אינו נמצא" כלומר „לא שכיח". ואין כאן שום סתירה.

במבוא עמוד 56 „ר׳ לוי בר סיסון". שם בהערה קצ״ו כתב שצ״ל בר סימון והוא הנזכר בגמרא דילן חולין קמ״א ב׳ (ושם כתוב לוי ולא ר׳ לוי). אפס במקומו פרשת צו ז׳ (דף ט׳ הערה מ״ב) רוח אחרת היתה אתו ותקן לוי בר סיסי. והוא הנכון כי כן מצאנו בירושלמי ובב״ר מכל אשר העיר שם.

במבוא דף ל׳ ד״ה רבותינו הביא נוסח ילמדנו רבותינו (!) תולדת י״ב, ועוד ילפינו רבותינו (!) מקץ י״א. אין זה כי בחפזו כתב כן.

שם עמוד 94 שגרה 20: שבע, צ״ל ארבע.

שם עמוד 152: „יתרון אדם מן הבהמה הקבר שכן קורין בלשון יוני קבר אניא". כתב הרב המו״ל כאן בהערה ה׳ וז״ל: לא מצאתי המלה יונית וכו׳.

אולם נכחר ממנו כי היא εὐνή אשר הוראתה היא מִטָּה, מִשְׁכָּב, מקום שם ינוחו יגיעי כח, ולכן נקרא כן גם הַקֶּבֶר (בעטט, לאַגער, גראַב).

שם עמוד ע"ח שורה א': אשל הדיוט המובא שם יש לקרוא על דעתי כך: conditio sine qua non, ר"ל תנאי אשו׳ אי אפשר זולתו, ואריִשא קאי „שאלמלא יצר הרע לא היה העולם מתקיים". ונראה שיש כאן ערבוב דברים.

שם שם שורה ה': מחשבותם שליט הרע. נראה שטעות סופר יש כאן וצ"ל מחשבותיו של יצר הרע.

שם עמוד 160 פרק י"ג סי׳ א׳. שנת הדפוס הראשון עודנה מוטלת בספק אצלי, שאם באמת כוונת הרשום בכתב שער הספר „פרה ורבה" לומר שהיתה תחלת מעשהו בשנת ה"א ר"פ (ואות ה׳ של פרה מורה על האלפים כדברי המו"ל) לא אוכל להבין מה זה אשר הוסיף שם בפרט קטן ולא ליצירה כשם שכתוב בסוף הספר שנת ה׳ רפ"ב ליצירה? ואולי לא כוון אלא לשתי האותיות הראשונות לסימן פרה ורבה ר"ל פר.

בספר בראשית רמז א׳: ומנין שנבראו ביום שני, פי׳ שם בהערה ב׳ לאמר: „ר"ל הרקיע והמלאכים", כי על בריאת הרקיע ביום שני לא היה צריך להביא ראיה שהרי כתוב כך בהדיא במעשה בראשית אלא על בריאת המלאכים לבדם קאי.

שם: מיכאל היה עומד בצפון וגבריאל בדרום. בהערה ה׳ חפץ להשוות את המדות וכתב לאמר: „צ"ל להפך מיכאל בדרום וגבריאל בצפון". אלו הייתי אני המו"ל לא הייתי משנה דבר. והרי הוא בעצמו (כאן עמוד 10 הערה צ"ג ובפסיקתא שלו דף ג׳ ע"א הערה מ"ו) אוחז בנוסח מיכאל כלו שלג (מן המים, שר הברד) וגבריאל כלו אש (מן האש, שר של אש), ולפ"ז הלא נכון יותר לתת את מיכאל בצפון וגבריאל בדרום!

שם רמז י"ב (עמוד 8): „כן הוא סיבה של דבר", עיין הערה ע׳. תבת סבה משובשת שאי אפשר לצרפה אל מה שכתוב אח"כ. וצ"ל סברו של דבר כדאיתא בכ"י רומי (לא סברן) ובילקוט וכו׳, ופירושו עי׳ במאור עינים מאמר קול אלהים (ד׳ ווילנא עפ"י קאססעל עמוד 12).

שם הערה ע"ב. הגירסא הנכונה נמצא בכ"י רומי „באותה שעה הוא אפילום (אלא שצ"ל סמ"ך בסופו ולא מ"ם) לעולם והוא מזדעזע". שאין אני מסכים לא לפי׳ בעל מאור עינים שם pallium velum,) palla) ולא לשאר הפירושים. והנה באורו של דר׳ לוי ואחריו קאָהוט שהם פירשו את המלה ל׳ גערה, לא ישר בעיני מפני שגם התבה היונית ἀπειλεῖν אינה אלא גערה בדברים. ולי נראה שהתבה נקראת אפילוס ἔπιλλος, ר"ל מביט ומסתכל (אַנבליקענר), ולפ"ז אתי שפיר ע"פ הכתוב המביט לארץ ותרעד. ובמדרש תהלים פסוק המביט לארץ הוא מתרגם אל נכון „הוא מביט בעולמו". ותבת מסתכל הנמצאה בערוך ערך אפליון אינה אלא פירושו של אפילוס כי אבד טעמו ברוב הימים. ואין מקום לבעל הדין לחלוק ולאמר כי תבת ἔπιλλος לא מצאנוה בספרי היונים הקדמונים, שאין מכאן ראיה על יצירת תבה מן התבות בימים מאוחרים. הרי לפניך שם מסין, ר"ל מָנוֹת (missus= Tafelgänge) אשר בתחלת ספר בראשית (אות ב׳ עמוד 2), וגם אותו לא תמצא בספרי הכותבים הקדמונים, וכהם הרבה מאד אשר לא נאמר עליהם ראה זה חדש הוא שכבר היו לעולמים בפי העם אלא שלא בא זכרם בספרים עד שבא סופר פלוני והשתמש בם. גם ראה נא מה שכתב צונץ, בספרו גד"פ עמוד 237.

שם רמז כ"ד (עמוד 18): לפיטטו. אולי הוא לשון λεπτότης ר"ל דקות (של בגדים) וכן נוסח כ"י רומי לבטינון λεπτόνητον ר"ל מעשה אורג דק.— ליגנון λαγῷον (sc. δέρμα) ר"ל עור ארנבת, ואולם λαγώς איננו אלא ארנבת ולא עורה אף כי כתוב כן במוסף הערוך. — סיסטין ובכ"י רומי סוסניין, נ"ל שצ"ל ססגוון, הלא הוא תחש (עי׳ באוצר שרשי לשון כשדי להרב דר׳ לוי ערך ססגון).

פרשת נח הערה ע"א (דף י"ז): על פי כ"י רומי גם כאן הנוסח בקטיות. שרש המלה מצא הרב ד"ר ל. אייזלר (Leopold Eisler, Beiträge Zur rabbinischen Sprach= und Alterthumskunde, II. Teil, Wien 1876, 8°), עמוד 73, שהוא ל׳ κύτος, cutis, (וטוב יותר σκῦτος) עור וּמְכַסֶּה.

שם הערה ע"ד (עמוד 34): הן דמחית גיית, אין כאן מקום לא ללשון גודל וגאות כפי׳ בעל מהנות כהונה ולא ללשון כליון כפי׳ המיוחס לרש"י, שהרי מוסב על לשון הכתוב משפטיך תהום רבה, ואם כן אין אנו מצפין כאן אלא ללשון עומק וירידה (עד לחייו). אכן גם פי׳ הרמ"ל לשון גיא הוא דחוק כי אי אפשר לכוון את הפעולה לשם הזה. ואשר אני אחזה לי הוא לשון גּוֹ גַּוָּא גַּוָּיְתָא, כלומר בכל מקום שאתה מכה אתה חודר עד קרב איש ולב עמוק כעומק התהום.

פרשת לך לך הערה כ"ג (עמוד 60): „פלייטון הוא מלה רומית foliatum מין שמן מרקחת מורדים". גם פה גם בלקח טוב דף י"ט הערה ט"ז צ"ל מִנְּרָדִים, כי בן פוליטים הוא שמן העשוי מן

עֲצֵה עשב גֵּרְדְּ (Nardenblatteröl, Nardensalbe).

שם הערה ס׳ (עמוד 64): „בכ״י רומי א׳ פרדיגמטיא״. ונכון הוא παραδειγμάτιον משל ומופת. παραδειγματισμός איננו לשון בוז וקלון אלא עונש שיש בו כדאי להיות מופת לרבים (עקזעמפלארישע בעשטראַפונג).

שם הערה ע״ב (דף ל״ג): „מזה נראה כי פולין ופלפלין דומין להתחלף ואינו ניכר, וזה אינו כי פולין הוא עלה בל״י״. תמה אני איך נראה מזה מה שהוא רואה, הלא התבה היתה נעולה וסתומה? ולטעמיה א״כ פלפלין בזהובים נמי יתחלפו? אתמהה! אף לא גרסינן כאן פילון אלא פולין, והוא שנאמר בספרא (אשר זכר אותו) חול בפול.

שם שם: „חלב חמור בקטב (צ״ל בקטף)״. ספר משובש אירע לידו, ובספרא אשר הוציא הר״ר א״ה וייס נמצא בקטף אל נכון. גם הלום ראיתי כי באו אל ידו ספרים מוטעים והוא מוכרח לתקנם מסברא דנפשיה, כמו בפרשת נח דף ט״ו הערה כ׳ הוא מגיה ר׳ יהודה הלוי במדרש תנחומא הרגיל ריש פ׳ נח תחת ר׳ יהודה הללו, ובספר אשר לפני ישנו אל נכון הלוי.

שם הערה ק״כ (דף ל״ה): „פלסטין... וכן בלשון רומית falsatio״. לא מן השם הוא זה כי התבה הרומית המאוחרת מאד היא משרש fallere. אין זה כי המלה יונית.

שם הערה קכ״ד (שם): „שבת לאו זמן תפלין״. אולי מפני כך השמיטו יתר כ״י תבת בשבת (עיין הערה קכ״ב).

שם הערה ק״מ (עמוד ל״ו). צ״ל ὁμόνοια.

שם הערה ק״ע (עמוד 74): „והוראת מלת לגיון ידועה והיא יונית ורומית״. אף כי גם מוסף הערוך כתב „פירוש בל׳ רומי ויון״ איננה אלא רומית legio וממנה לקח לו גם הסורי את התבה הזאת.

פרשת וירא הערה כ״ב והערה כ״ז (דף מ״ג): „ולרעתי... שצ״ל ואל גבעת הלבונה״. יישר כחו ותילו שבודאי כצ״ל ואין לזוז מזה, כי מה ענין קרא דיהושע לכאן.

שם רמז י״ז והערה ק״ז (דף מ״ח): כך תוריכום (?)... וכיון שמת וכו׳. לו היה אמת שענינו מהומה ושאון רגשת העם כדעת דוקטור קאָהוט, אחת היא לנו אם נגרוס תוריכום או תוריבום (τάραχος θόρυβος). אבל תמה אני איך שייך לשון מיתה אצל מהומה ושאון? ומי יאמין לו שדרש שבלול לתרי אפי „שבלת ועוד שְׁבָלוּל״ (!) והרי לה״כ „כמו שבלול״ הוא המשל ולא הנמשל. לכן (עד הגלות נגלות נסח ישר יותר) אין לנו בלתי אם לאחוז בנוסח

הילקוט (תהלים תשע״ו) תורינוס (tyrannus τύραννος), ר״ל מושל קם מאליו אשר לא שם חק גבול רצונו ועל חמס יחיה. (ואולי דרש תבת נֹפֵל מן הַנְּפִלִים ἐπιπίπτοντες βίαιοι, כלומר אנשי חמס הבאים ומתנפלים על בני אדם, כתרגום עקילס וכאשר העיר הח׳ דעליטש). והיה אחרי מותו ונפל ביתו עמו כי לא יעמוד ושמו לא ינון לפני שמש, „למה שהוא תורינוס״ שמלך מעצמו ולא העם המליך אותו. (תבות „שנאמר כמו שבלול״ יש למחוק מן הספר וברם בילקוט ליתנייהו). — ואי בעית אימא קרא תוריכטס (θωρηχθείς, θωρηκτής, θωρακίτης thoracatus), ר״ל בעל שריון, איש מזוין אשר עז לו וכח בידו ואחריו כל אדם ימשוך בעודו כי נתן חתיתו בארץ ופחדו נפל עליהם בחייו; ולפי שלא הטיל אימתו על הצבור אלא בשביל הזין אשר עליו ומפני ידו הקשה, ולא בעבור גדל רוחו ונדיבת נפשו היה מוראו וייראוהו עם שמש, לכן במותו יִמַּס כעש חמודו, והענין אחד הוא.

שם הערה קכ״ד (דף מ״ט) פירש לשון המדרש (ב״ר פרשה נ׳ אות ג׳) קאלמין ע״פ לשון יון כדעת מוספיא (κάλλιμος כצ״ל), אכן זה אין הוראתו אלא יפה. ולי נראה שגם קאלמין היא תבה רומית (כמו פגן חברו), הלא הוא columen כלומר ראש ועמוד, כהדא דאמר ליוויוס caput columenque imperii Romani, (ואגב אורחא אעיר כי יש לקרוא באותה ההערה התבה היונית μεθόριον).

שם רמז כ״א (שם): „כיון שנכנס למדינה התחילו המוכסין (?) שלו״. כתב שם בהערה קכ״ו לאמר: „ובכ״י רומי בטעות טכסין וצ״ל מוכסין״. ואני אומר איפכא מסתברא כי אם נגרוס מוכסין העקר חסר מן הספר ולא פירש מה התחילו (והיה לו להוסיף לאמר „לגבות את המס״), אלא העקר כנוסח כ״י רומי, ופי׳ טכסין (τάξεις) סדרי ממשלתו ופקודתו.

פרשת תולדות רמז ב׳ והערה ח׳ (דף ס״ג): „מהו יודע ציד צידיו סורנא״. נ״ל שהוא Σειρήν, Σειρῆνος כלומר צד בפיו ובחלקת לשונו. (ואולי כן גם במדרש איכה רבתי פרשה ד׳ אות י״ט ובויקרא רבה ריש פרשה ט״ז „לשון יוני הוא סירין סירין״. עיין בערוך ערך סרני וערך סורין, ועיין Sachs, Beiträge I 25).

אכן הפעם אומר לעטי בֹּה וללשוני דומי, לא עלי המלאכה לגמור, רק הראיתי את כובד העבודה ורוב המלאכה אשר קבל עליו הרב המו״ל, ואף כי חפץ ה׳ צלח בידו עוד הרבה לעשות בו כדי שיהיה דבר מתוקן ערוך בכל, אך עוד דבר אחד אזכיר

אשר לא שם המו"ל לבו אליו אף כי לא על נקלה נעלם מעיניו דבר מן הדברים הנוגעים בענינו. בהוספה לפרשת דברים עמוד 6 נאמר: א ד ר י י נ ו ס הרשע וצ"ל אספסיינוס, בכל אשר כתב כבר ר"ע מן האדומים בספרו מאור עינים חלק אמרי בינה שלהי פרק י"ב (הלא הוא עמוד 188 ד' ווילנא להוצאת רד"ק יחיה) וז"ל: „אך מה שראיתי בתנחומא על הכתוב ראה החלותי תת לפניך אדריינוס הרשע כשכבש את ירוש"ים היה מתגאה לומר כבשתי בכחי א"ל ריב"ז וכו' ע"ש נ"ל טעות בהכרח .... ספורי ריב"ז היו עם אספסיינוס". (בתנחומא הרגיל המאמר הזה איננו, ועיין אמרי בינה פי"ט עמוד 231 לדפוס הנ"ל שאמר וז"ל יש ויש אתי שני מדרשי ילמדנו שהם קדמונים יתר על שלש מאות שנים כו').

קוה אקוה כי בשוב הרב המו"ל להדפים את התנחומא שלו יוסיף שנית ידו להעביר את השבושים הרבים אשר עלו בו בפרט בתבות הלועזיות (שם הנהר ת ב ר ו ש, פרשת וארא רמז ט"ו עמוד 30, הוא Tiberis, ולא Tibrus ככתוב בהערה קכ"ט שם) ובמראה מקומות (כגון במבוא עמוד 8 שורה 14 תחת ד' צ"ל י"ט; שם דף ו' שורה ז' מלמטה: תחת 3 צ"ל 4; בראשית דף מ"ט שורה 18 מלמטה: תחת ב' צ"ל ג'; שם עמוד 108 שורה ג' מלמטה: תחת צ"ז צריך להיות צ"ו):

אוצר כלי חמדה

(מ כ ת ב)

אל המו"ל . . .

שאלת ממני כי אחוה דעי אף אני על טבעי הצמחים המבצבצים ועולים על שדמות הספרות העבריה חדשים לבקרים. הקשית לשאול זאת מאתי, מאת איש בא בימים וידוע חולי, ואולם להשיב פניך ריקם ולדחותך בקש לא אוכל ולא אחפוץ. דע יקירי! כי החבור היותר נכבד ויקר ערך אשר הופיע בארצנו בשנים האחרונות הוא בל"ס ספרו של הרה"ח הגדול רש"י פין נ"י המכונה „האוצר" אוצר לשון המקרא והמשנה גם יחד. אנכי אשר במשך ימי צבאי עלי ארץ הרבה יגיעות יגעתי גם במקצוע הזה ואחזתי כמעט דרך הרב המחבר נ"י לרשום לי ולתועלתי על שולי הערוך ואוצר לה"ק לבן-זאב מלות עבריות רבות אשר במשך הזמן קבלו צורה חדשה והוראה מיוחדת במשנה ובמדרשים ובדב"א והיו לאחדים בידי [כאשר הראיתי זאת לרבים ממכירי], אנכי — כבעל הנסיון — יודע להכיר ולהוקיר ביתר שאת מעשה ידי המחבר הנעלה אשר נתן ה' בלבו ענין לאסוף ולכנוס, לסדר ולערוך, לשפוט ולהכריע כיד רוח מבינתו הטובה עליו, ועבודה זו היא באמת עטרה שהולמתו, כי מי זה גבר כמוהו אשר שערי ספרותנו הקדומה פתוחים לפניו לרוחה וכל רז לא אנס לו?

הן אמנם לדעתי עוד לא בא מועד לשפוט מישרים על הכונת החבור רב הכמות והאיכות הזה עד אשר יהא מונח לפנינו כלו או רובו לכה"פ ורק אז נדע ברור סדורו ושטתו כי „ד"ת עניים במקומן ועשירים ב מ ק ו ם א ח ר" [ירו' ר"ה פ"ג], אך גם לזאת אשא פניך לבטל דעתי מפני רצונך, ואף כי אין בידי כלי אומנות — ספרי חכמי הדור לעווי וקאָהוט וכיוצא בהם — הדרושים למלאכה כזאת, הנני לשלוח לך לע"ע הערות מעטות כפי אשר עלו על לבי בעת אשר עברתי ע"פ ארבע החוברות הראשונות. בתוחלתי להעיר את רוחך על חין ערכן בפרט ועל חקירת הלשון בכלל; ישמע חכם כמוך, ויוסיף לקח.

חוברת א' ערך אב „ובהשאלה לחכמים מופלאים בישראל שהרי אבות העולם וכו' (עדיות א' ד') והוא כנוי כבוד להלל ושמאי" עכ"ל. — נכון להעיר פה כי השם „אבא" לבד היה בימי התנאים הקדמונים תאר של כבוד ויקר, פעם כמו „רבי": אבא שאול, אבא אלעזר בן דולעאי, אבא יוסי [ע' יוחסין והקדמת הרמב"ם לס"ז] ופעם כמו „מר"; אין קורין לעבדים אבא פלוני וכו' [ברכות ט"ז, שמחות פ"א] יעויין רש"י: כעין שקורין עתה מר. לפי הנראה, בימים המאוחרים ובפרט מעת שראשי הכנסיה הנוצרית נקראו בשם „אבות" (patres eclesiae) חדלו בא"י לכנות את גדולי הדור בתאר אבא. ורק בבבל היה נהוג לפעמים תמורת רב או מר, וכן מצאנו שרב נחמן קרא לרבה אבא [פסחים מ'] ופי' רש"י: לשון רבנות, ועוד בימי הגאונים נודעו עקבות הכנוי הזה „לאדונינו אבינו" [שערי צדק]. אבא בתור שע"פ נמצא לרוב.

שם, ע' אבשלום. ראוי להזכיר כי השע"פ „אימא שלום" [דביתהו דר"א אחתיה דר"ג] נתהוה בל"ס מן השם אבשלום „לזכרים בחלוף אב לאם, וזה יוכיח כי השם אבשלום היה נהוג אז בישראל אף כי לפי ידיעתי לא נמצא בתלמודנו כ"א בברכות כ"ב „ר"נ בן אבישלום".

שם, ערך אדם „בטעם הגזרה הזאת (אדם מן אדמה) נראה שהוא לא מפני שהאדם נוצר מן האדמה וכו' כ"א לפי שהוא נברא לעבוד את האדמה וכו', ולפי"ז עיקר הוראת השם אדם הוא עובד אדמה

ושומרה" ע"כ. — רעיון יקר וחדש הוא לי ואולי גם חכז"ל רמזו לזה במה שאמרו „כל אדם שאין לו קרקע אינו אדם" [יבמות ס"ג] ר"ל, אם אין לאדם קרקע להצמיחו ולהפריחו לא נאה לו השם אדם המונח בעצם וראשונה רק ע"ש עבודת האדמה המוטלת עליו.

שם, ע' אַחֵר „ובגמרא נקרא אלישע בן אבויה בשם „אחר" כנוי לגנאי ע"ש ששנה מעשיו ודעותיו לרעה" ע"כ. — גם השם alienus בל"ר (הנגזר מן alius=אחר) נאמר על המתרחקים א"ע ונעשים זרים לאיזה דבר ובבחינת השכל (mens) על חסרי דעה ומשתגעים. ולפי הנראה יחסו חכז"ל את ההוראה המתרחבת הזאת גם להשם אחר בל"ע, ובמובן הזה אמרו „לא יהיה לך אלהים אחרים וגו' וכי אלהות הן? אלא שאחרים קורין אותו אלהות [אלהים של אחרים ע' מ"ע], ד"א אלהים אחרים שהם עושין את עובדיהן אחרים" [מכילתא פ' יתרו].

שם ע' אחר. והנה איל אחר וגו'. — גם אונקלוס תרגם „דכרא חרא" ורש"י שהרגיש בזה השתדל לפרשו. העתקת הוואולגאטא past tergum (מאחוריו ?).

חוברת ב' ערך איזבל. „ובהרכבת השם אין אנו יודעים כ"א טעם החלק השני „זבל" הדומה לשם זבול בהוראת מעון" ע"כ עיי"ש. כן הוא דעת הבלשן פירסט המעתיק את השם איזבל „דיא אונבעוואָהנטע" (אי=זבול—קייש), ול"נ כי השע"פ איזבל מורכב מן אי (אי כבוד, אי נקי) וזבל ממש אשר הוא תרגומו של „דמן" ומורה בכלל על גלל וצואה לכלוך וחלאה, ופתרון השם איזבל יוכל להיות ע"פ ההשערה: „אוהבת ושומרת הנקיות" — דיא ריינליכֿע". ידעתי כי גם השערתי איננה חפשית מן הזרות ולא נרויח בזה הרבה, אבל המקרא מסייע לי ויוכיח במישור שכן הוא בל"ס, כי רק עפ"י ההרכבה הזאת יאיר לעינינו חדודו של יהוא באמרו „דבר ה' הוא וגו' והיתה נבלת איזבל כדמן על פני השדה בחלק יזרעאל אשר לא יאמרו עוד זאת איזבל" [מ"ב ט' ל"ו — ל"ז] ושעורו: עתה כאשר נתקיימה נבואת אליהו ונבלתה מושלכת כדמן עד כי לא מצאו בה כי אם הגלגלת וגו' לא יאמרו עוד זאת א י ז ב ל בשלילה (המורה להפך על הנקיות) רק זבל ודמן תקרא. וזה לשון נופל על לשון נפלא ונמרץ מאד כאשר מצאנו כעין זה בשמות פרטיים (ע' רות א' כ').

שם, ערך איש. „ויתכן שבמובן כזה (איש בהוראת אדון ובעל בעמיו) נאמר אנטיגנוס איש סוכו יוסי בן יועזר איש צרדה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים" (אבות פ"א) עכ"ל. — שמחתי לראות כי כוונתי לדעת גדול, גם אני מאז שערתי בנפשי כי „איש" בסמיכות לשם איזה מקום ועיר ענינו „שר וגדול" לא יליד או תושב העיר הזאת רוקא, כאשר הורגלנו לבאר, ודוגמתו גם בלשונות אייראפיות Monsieur de... Herren von... וכדומה. בכל משך ימי ב"ש ועד סוף תקופת התנאים ותחלת האמוראים נמצאו הרבה מאד שנעטרו בתאר הזה המורה על מדרגת מעלתם במקום ההוא; תודוס איש רומי, ר"א איש ברתותא, ר"נ איש בית הדלי וכו', יוסף איש הוצל, ר"י איש כפר עכו, ישמעאל איש כפר ימא, יעקב איש כפר נבוריא [על אודות זה האחרון יעוין ב"ר פ' ז', במ"ר פ' י"ט וירו' פ"ב דיבמות, ולפי הנראה לא היתה רוח חכמי דורו נוחה מדרשותיו ובכ"ז לא מנעו ממנו הכנוי הראוי לו ע"פ מעמדו המורה לדעתי יותר על איזה התמנות ופקודה של יקר וגדולה כעל הפלגה בתורה]. אות ומופת על אמתת ההחלטה הזאת הוא כי ברצותם לציין ארץ מולדת או עיר מושבו של איזה חכם, רגילים היו להשתמש בתוספת יו"ד התארי כמו הבבלי, הארבלי, הגלילי, או במלת היחס „דמן"; ר"א דמן עכו, ר"א דמן קסרי, יעקב דמן צור, אבדימי דמן חיפו וכדומה הרבה (ובפרט בירושלמי ובמדרשים) ולא בשם „איש". אמנם גם בימי האמוראים לקחו לפעמים השם „איש" במובן „אדון ושר" כמו אישי כ"ג, איש הר הבית המובאים מהרב המחבר נ"י [ויש להוסיף עוד „יועזר איש הבירה" ערלה פ"ב משנה י"ב], ועפ"ז יתבאר טוב טעמו של מאמר רבא „יצר הרע בתחלה קראו הלך ולבסוף קראו אורח ולבסוף קראו איש שנאמר ויבא הלך לאיש העשיר וגו' לעשות לאורח וכתיב ויעשה לאיש הבא אליו [סוכה נ"ב], ר"ל היצה"ר בראשיתו יבוא אלינו בהכנעה רבה כהלך ואח"כ כאורח אשר גם הוא בתחנונים ידבר, ואם לא נאזור חיל להתגבר עליו בעוד מועד, אז היה יהיה ל א י ש, אדון ושליט בכל בית חומרנו.

שם, ע' אמן. יש להוסיף כי חכז"ל השתמשו בהפעיל של הפעל אמן בקשור עם מלת היחס „אל" בענין נתינת איזה חפץ יקר ערך לפקדון (אַנפֿערטרויען), כמו ואני מאמין קדושתי ותשמיש ביתי אליהם [במ"ר פ' א'], ובקשור עם „על" להפקיד ולהעמיד איש על הנהגת איזה דבר (צום פֿערוואַלטער איינזעטצען), ומזה: למה"ד לעבד שהאמינו המלך על כל מה שיש לו (ב"ר צ"ח).

שם, ערך אנין. „אניני הדעת" [פסחים קי"ג, ג' חייהם אינם חיים וכו'] מבאר הרה"מ אסטנס (צארטפֿיהלענד). לא רחוק בעיני כי „אניני הדעת" הן המה האנשים סרים וזועפים ההולכים כל היום קודרים ועצבים מבלי רגש שמחה הנקראים בפי כל „בעלי מרה שחורה" (היפאָכֿאָנדריסטען) אשר באמת חייהם אינם חיים, וכבר השמעתיך יקירי! כי שהע"צ „דעת" יש לו בלשון המשנה והתלמוד הוראות שונות למיניהן

ואחת מהן היא כמו „לב" (הערץ – געמיטה) בלשון המקרא , ואנינות הדעת היא בעיני כמו „עצבת לב" [מקביל אל „לב שמח", משלי ט"ו י"ג] כאשר „נקיות הדעת" [נקיי הדעת שבירושלים וכו' סנהדרין כ"ג] מתאים לע"ד עם „טהרת הלב" ואין פה המקום לאמת את דברי ביתר באור.

חוברת ג' ערך בחור . „העומד בפרק ימי עלומים ובא ביחוד על הפנוי" ע"כ . — ממאה הי"א והלאה השתמשו בשם בחור לצעירי ימים בין פנויים בין נשואים וכן ג"כ בחורה ע' ס"ח ועוד. ונכון להעיר כי במשך שנות הבינים נמצא לפעמים „בחור" כמו תאר הכבוד גם לאנשים באים בימים , יעויין לדוגמא שו"ת מהרי"ל (אינו כעת בידי) „בחור נחמד" על ר"י א"ז ועוד , ואז הוא בל"ס בינוני פעול והרבוי בְחורים . וידוע כי „בחור" היה ג"כ שם משפחה בישראל .

חוברת ד' ערך בכור . הרה"מ העיר דברים של טעם על מאמר רבי דוסא בן הרכינס „את קטן יש לי ובכור שטן הוא" [יבמות ט"ז ע"א] ומסיים : „והנראה שהיו קורין לבכור בכור שוטה דרך חבה שלא תשלוט בו עין הרע , ואפשר שבמובן זה נאמר גם בכור שטן" ע"כ . — רב צמח גאון בערוך שלו מבאר בכור שטן : בכור מאם , ובעל ס' היוחסין המביא דבריו הוסיף „שאולי פירש זה כי התלמוד קורא לבכור האם בכור שוטה". הגאון שי"ר בהערותיו לתולדות רבינו נתן [בכוה"ע לשנת תק"ץ] מביא שבתנד"א גרס בגמרא עצמה „בכור שוטה" ובצדק העיר ע"ז „ונראה שכן היה גורס רב צמח" עיי"ש. וא"כ אין ספק כי אצל הקדמונים הגירסא היותר נכונה במאמר הנ"ל היא „בכור שוטה" והיינו בכור מאם . גם מצאתי בהגהות הש"ס להרה"ג המבקר ר"צ חיות וז"ל „בעין יעקב הגירסא „בכור שנון" ושמעתי להגיה כאן „בחור שנון" ונחלף בין ח' לכ"ף" ע"כ . ואולם כשאני לעצמי מאד מאד אפונה אם בזמן קדום כזה בימי רבי דוסא בן הרכינס נהגו להשתמש בתאר „שנון" לחדי שכל ומפולפלים. התארים : שיננא [שבת קנ"ב, סנהדרין פ', נדה י"ג, ע' ערוך בשם י"א] וחריפי דפומבדיתא [סנהדרין י"ז] וכדומה נולדו ימים רבים אח"כ בתחלת ובמשך תקופת האמוראים .

שם , ערך בצע . הרה"מ הביא כמנהגו הוראות תלמודיות וביניהן יחתוך דין בין אדם לחבירו ע"ד הפשרה (בצוע , אסור לבצוע) . המובן של פשרה בין בעלי דינים הוא באמת נתחדש במשך הזמן בעזר ל"מ (ע' המשביר) , ויען כי לרגלי המו"מ התמידי שהיה ביניהם ובין הרומאים לקחו מהם בהכרח בטוים רבים הנוגעים לדיני ממונות . נקל לשער כי גם בהרחבת המושג של „בצע" באופן הנ"ל נהגו חכז"ל ע"פ תבנית ל"ר כי הפעל decidere (de-caedo) שמובנו כעין פעל בצע בל"ע : קצץ , גרע , (אבשניידען , אבהויען) כולל בתוכו גם ההוראה של פשר דברי ריבות בין איש לרעהו (אויסגלייכען , אַבפינדען...)

שם , ערך בצק . הרה"מ מביא בצק החרש (פסחים מ"ו) ולא פירש מאומה אף כי הוא טערמינאָ= לאָגיא תלמודית שאינה מובנת בלי באור בצדה . והנה ענינו ידוע „בצק שאין ניכר אם החמיץ" אך מדוע שמו אותו „הרש" לא נוכל לדעת ברור וכל הטעמים המובאים [עיין פי' המשניות להרמב"ם רש"י ותויו"ט] אינם מספיקים . ואולי נתנו חכז"ל להשם חרש איזה הוראה צדדית וכמו בל"ר surdus [חרש , טויבער] נאמר לפעמים גם על איש בלתי נודע [אונבעקאַנט] או על דבר בלתי ניכר (אונמערקליך) כן גם המה כנו בצק החרש „שלא ניכר בו סימני חמיצותו" ואין בידי להכריע .

העתקות מלות עבריות לל"א הנמצאות בארבע החוברות שקראתי טובות הנה ומסכימות עם כוונת הענין , אך איזה מהן מצאתי בלתי מדויקות , וערבתי את לבי להעיר עליהן : חוברת א' צד 9 מעתיק הרה"מ „תאות המשגל" : ליידענשאַפט , ואולם שהע"צ ליידענשאַפט בל"א מורה רק על התפעלות ותנועה חזקה בנפש האדם במובן רע וטוב ולפעמים היותר טוב . — חוברת ב' צד 93 „זכרו זאת והתאוששו (ישעיה מ"ו) היו לאנשים בעלי דעה והשכל : „זיך מאַנגליך , פערשטאַנדליך בענעהמען" צ"ל פערשטאַנדיג [אולי הוא טה"ד] . — חוברת ג' צד 232 עלילת שקר בדויה : ערדיכטעטע פאַלשע פערליימדונג". הכפלה מיותרת כי מלת פערליימדונג לבדה כוללת בתוכה מושג השקרות שאין לה רגלים ודבת שוא , ויותר טוב היה להעתיק פאַלשע אַנגעבערייא אָדער פערליימדונג . — חוברת ד' 283 „ויהי בונה עיר" (בראשית ד' י"ז) : „מויערער" יותר נכון שטאַדטערבויער— גרינדער , כי כן עיקר כוונת המסופר שהיה מיסד עיר מושב לא כי היה בונה בתי חומה. — שם צד 304 הפעל „בקר" במובן חקירת דבר למודי והבאתו במשפט : „קריטיקירען" צריך להעתיק : „קריטיזירען" .

והנה בכונה רשמתי פה המגרעות המעטות האלה לבל תחשוב בלבך כי אך לעלה ולקלס באתי , אך במה נחשבו לעמת כמה מעלות טובות ומכופלות האצורות בספר „האוצר" , אוצר כל כלי חמדה , אשר בתמונה הזאת ראשון הוא לכל מדרשי מלים הכתובים עד כה בלשון עברית . — ועתה ידידי , הניחה לי כי נגוע מחלה ואיש מכאובות אני מנעורי ועד היום הזה , והימים ימי הקיץ תובעים אותי בפה לפרוע חובי ל ע צ מ י ו ל ב ש ר י ; לעסוק ברפואות הנצרכות ,

לשאוף רוח צח ולשתות מי באר. ואם יהיה אלהים עמדי להחלימני ולחזק ברכי הכושלות, שוב אשוב לדבר עמך על הכונת החוברות הבאות, וגם על שארי ספרי מדע חדשים גם ישנים.

יהיאל מענדעלסזאהן.

מלואים

אחרי דברי ידידנו הרב החכם הנעלה כותב המאמר אשר לפנינו, הננו גם להוסיף דברים אחדים בהערה על חין ערכו של הספר היקר האוצר מהרב הגדול רשי"פ. ביחוד לעת כזאת אשר ההגיון בספרי קדמונינו וידיעת התלמוד הולכים ומתמעטים לדאבון נפשנו גם בין אחינו יושבי ארצות הסלאווים, רבה מאד הנחיצות לאסוף כל עשר השפה וחמדת הלשון הגנוזה בספרי התלמודים ובעלי האסופות ביחד עם אוצר שרשי לשון עבר, וספר מלים כזה — בשפת עבר — הכולל בקרבו שרשי שפת עבר עם השמות והפעלים אשר בלשון התלמוד והמדרשים לכל נטיותיהם ודרכי שמושיהם, עוד לא היה בידינו עד היום — ספרי החכמים והבלשנים המופלאים הרבנים קאהוט ולעווי, מלבד שנכתבו בשפת אשכנז, הנם יקרי המציאות ועל פי מחירם אינם יכולים להיות מצוים בידי הסופרים, אשר כרובם אינם חוסים בצל הכסף. מדי דברנו בפרשת השמות המלאכותיים והמבטאים התוכניים בשפתנו, לא נוכל להעביר מבלי להעיר על דבר אחד נכבד מאד לתחית השפה והשתלמותה, בעשר שנים האחרונות נשתלמה שפתנו ונתעשרה במבטאים ושמות ע"י הסופרים המובהקים, אשר נסו את כחם לכתוב בשפת עבר ספרי חכמה וענינים מעולם העשיה. ביחוד הפליאו לעשות במקצוע זה החכם ד"ר פאריעס בספרו תורת החיים, החכמים סופרי אה"ק רי"מ פינס ובן־יהודה, אשר התאמצו להכנים תחת כנפי שפתנו גם המון מלות משפת ערב אחות העבריה, החכמים יעב"ץ, שערשעווסקי במאמריהם, המשורר יל"ג בשיחותיו הנאות, הרשי"פ בעל האוצר, הרב צווייפעל במאמריו המחוכמים, החכם כותב המאמר אשר לפנינו, ועוד רבים וכן שלמים, המה יגעו ומצאו גואלים לכמה וכמה מלות מלאכותיות, למאות מושגים אשר גם בהשפות החיות לא נמצאו רק בהשאלה משפות יון ורומי. והנה בכל העושר שנתעשרה השפה ע"י הסופרים האלה, עוד לא נעשו דבריהם לקנין עולם לה. עד היום לא באה הסכמה כללית אם באמת ראוי והגון להשתמש במלת „קמיוה" על המושג gravitat, אם באמת התרגום הנכון להמלה Осадокъ הוא „קיפה", האם נוכל להשתמש בכתבנו דבר ע"ד חכמת הבאטאניק את העקץ בשם „פְּטוֹטֶרֶת" (ע"ז י"ג) הגבלת המלות „חלדה והגרמה" בהלכות שחיטה, „להדיא" על „דירעקט", „זקה" על „ערבינדליכקייט" ועוד ועוד. על כל הדברים האלה לא באה עד היום ההסכמה הכללית וההשתמשות בהמבטאים הרבים האלה היא כחומה פרוצה ותורת כל אחד בידו. ולא לבד שלא נגבלו דרכי ההוראה בהשמות והמלים האלה, כי אם גם צורתן וקריאתן עוד לא נודע אל נכון. למשל המלה תבלין נקראת תַּבְלִין בעוד שקריאתה הנכונה תְּבָלִין. להסיר את המכשלה הזאת ולהתיר חרצבות השפה, ראוי היה ליסד חבר חכמים (אַקאדעמיע) דורשי שפת עבר וסגנונה, אשר תעודתו תהיה לאסוף ולכנוס את כל ההלכות המתחדשות בבתי מדרשם של הבלשנים, לקבוע מסמרות בדרכי השמוש של המבטאים התוכניים ולעשותם לחק ולא יעבור לכל סופרי ישראל. חברות כאלה לטהרת השפה והתעשרותה ישנן אצל כל העמים המשכילים ועלינו לאחוז בדבר הזה בדרכי המתוקנים שבהם. מאד ישמח לבנו אם דברינו המעטים אלה יתנו יד לטובי החכמים לצרף וללבן את השאלה הנכבדה הזאת לספרותנו בימינו.

המו"ל

שירי ס. ג. פרוג. פטרסבורג 1885
(С. Г. Фругъ Стихотворенія С. Пб. 1885)

„Изъ пламя и свѣта
Рожденное слово"
Лермонтовъ

רבים וכן שלמים חשבו למשפט, כי בימינו הנאורים האלה, ימי התפתחות המדעים עד להפליא, ימי ההמצאות הגדולות בחרשת המעשה ובכל מלאכת מחשבת, ימי התקונים העצומים בהליכות המדינות וחיי החברה לתועלת הכלל כלו, ימי ההתאמצות וההשתדלות להביא תועלת ממשית וחמרית לבני חלד, אפס מקום עוד למשוררים אבירים וחוזי חזיונות נשגבים, כמו שהיה בדורות שלפנינו. אחד מגדולי חכמי אשכנז, מומחה ובר סמכא בענינים כאלה, הלא הוא לודוויג פ פ ו י א, הרהיב גם עז בנפשו להגיד עם הספר (פרייע שטודיען, צד 241) כדברים האלה: „מי יודע, לו היה חי שעקספיר במאה הי"ט, אם לא היה יושב בשבת הפרלמנט או בסוד יועצי המלכות, ולא היה חוזה חזיונות ורוכב על כנפי הדמיונות, וקרוב לודאי כי לו נולדו גתה ושיללער בימים אלה, כי עתה הרבו

להתעסק בפילוסופיא ולהשכיל בהליכות המדינה (פאָליטיק) ולא שלחו ידם למליצה ושיר כלל וכלל". גם הפרופיסור הברליני, החוקר המצוין דיבואַ=ריימאָנד אחז בדעה הזאת, ובמחברתו „קורות הקולטור וחכמת המדעים" דבר דברים כמתלהמים, ויאמר בלזות שפתים: „לו היה גתה בזמן הזה צעיר לימים, כי עתה לא מלאו לבו לכתוב ספריו: ווערטערס ליידען, גאָטץ=פאָן=בערליכינגען ופויסט!"

אמנם החכמים האלה נבאו ולא ידעו מה נבאו, ורק קורטוב של אמת נמצא במרבית דבריהם, אמת הדבר כי כל איש ואיש אשר חננו ה' יתרון הכשר (טאלענט) או רוח כביר (געניע) בצאתו לאויר העולם ובאביב ימי ילדותו הנהו עוד ככלי ריק, העומד נכון לקבל אל תוכו הוריו ומוריו, חבריו ובני דורו, העולם בכלל, הלמודים הנסיון והמקרה. אפס כל הפעליות האלה בבואן אל בית=הקבול של בעלי הכשרון, אל מוחם וכליותיהם, תתלכדנה יחד, תצרפנה בכבור המצרף, ותשובנה כלולות בתבניהן ובצביונן אשר נתנו להן בעליהן אלה. אכן כל אחד ואחד יתן להן צורה מיוחדת, דמות מצוינת בכמות ואיכות, ובסגנון לשונו כמו יחתום טבעתו עליהן. ע"פ הרוב יתנו אנשי הרוח אותותם אותות בעודם בקטנותם. וכבר אמר החכם מכל אדם: גם במעלליו יתנכר נער; וחז"ל: בוצין בוצין מקטפיה ידיע, וכן כל העמים במשליהם יש להם פתגמים כמו אלה, ולכן הנקל לכל מורה מבין, הבוחן ובודק את הנטיות הטבעיות אשר לתלמידיו, להגיד מראש מה יהיה משפט הנערים: איזה לחכמת החשבון וחקרי הטבע ואיזה למחקרי ארץ ודברי הימים, איזה ללמודי המוסיקא, לחקרי לשון או לדקדוקי השפות, ואם לא ימצאו הנערים על דרך חייהם אבני נגף גדולים ומפריעים חזקים החוסמים בעדם את הדרך, בלי ספק תתקיים בהם נבואת רבם. את כל זה נראה ברור גם בנוגע לרוח המליצה, השירה והחזיון; אך באחת נפלאה מתת השירה והחזיון משאר כשרונות בני אדם בחכמה ובמלאכת מעשה. כל איש ואיש גם אם לא חננו הטבע בכשרון גדול, ד"מ, לחכמת החשבון, אם ישקוד על החכמה הזאת בהתמדה גדולה זמן ידוע ירכוש לו את החכמה הזאת ויוכל לאמר: יגעתי ומצאתי! אם יתנו לפניו שאלה הנדסית פשוטה יפתרנה ע"פ הכללים הידועים לכל שוקד ופתרונו יעלה יפה בלי כל משגה, אות באות כפתרון אשר יתן לה גם הגדול שבחכמי ההנדסה, ע"פ הדרך הכבושה; ולא נכר שוע לפני דל. וכן בכל מלאכה אעפ"י שאין להמתלמד בה נטיה טבעית אליה, ההכרח יאלצהו להשתלם בה מעט מעט, עד כי יעשה חיל, אמן יקראו לו ושכר הרבה יטול, משא"כ במליצה ושיר, אשר בלי כשרון אמתי, לא יצליח כל השוקד עליהם, ואם גם אחרי קריאה רבה בספרי המשוררים ורוב עמל ויגיעה לחקות אותם לכל פרטיהם ודקדוקיהם יחרוז איזה חרוזים זעיר שם זעיר שם ויחברם לשירים וגם לספרים שלמים, הנה כל מבין פרק בשיר הקורא בהם שתים ושלש דלתות, יכירם כי לא זרע ברך ה' המה, וכמו שהודה והעיד בפה מלא אחד החורזים, באמרו על עצמו בדרך שיר:

„רצון הטבע היה לעשותי חייט ותופר
ועל ידי רצוני ורצון הורי נעשיתי לסופר,
אך לשוא אחותי עט וספרים חברתי
אם לאחוז מחט, מרצע בתבל נוצרתי"

ולסופר או משורר ע"פ אונס כזה אומרים: זיל גלוג לאמך ולאביך, כי נשתנו עליהם סדרי בראשית! בעינינו ראינו לא אחת ולא שתים להפך, האבות השתדלו שיהיו בניהם רצענים, סוחרים וכדומה, אך רוח המליצה אשר היה מקשקש לפניהם כפעמון לא הניח להם לישון, עד שמצאו את שאהבה נפשם ויעש להם שם בארץ, כאשר יעידו עדות נאמנה האנס זאקס הסנדלר, פֿרייליגראט וגם היינע, ובכן לא יפלא בעינינו כי בימי קדם, בעת אשר מלאכת הכתיבה לא היתה עוד חזון נפרץ בארץ, כבר נמצאו משוררים גדולים (לא סופרים כפשוטו של דבר) ושיריהם אשר חוללו והולידו בע"פ נתפשטו בקרב העם קל מהרה, ובין גדולי המשוררים נמצאו גם עורים שתומי עינים לרוב, אשר קנו להם שם גדול עד עולם, ויהיו לנס ולמופת, כי באמת נחה עליהם הרוח ויתנבאו במחנה! —

כל משכיל על דבר יתבונן, כי כל המליצים והמשוררים, המצטיינים במעלותיהם ובתכונותיהם. בנוגע אל הצורה אשר יתנו אל הגיוני רוחם והחומר אשר יבחרו למבנה היכלי דמיונותיהם הם תלויים במקרים רבים: בתכונת מזג הארץ שנולדו בה, בלשון עמם, בהנהגותיהם ודרכי חייהם, במצב האמונה וההשכלה במדינותיהם וכדומה; אשר ע"כ נאמנו מאד דברי גתה:

„ווער דען דיכטער וויל פֿערשטעהען
מוסס אין דיכטער'ס לאַנדע געהען"

אבל כל המקרים החיצונים האלה וכיוצא בהם לא ישנו את עצם תכונת המשורר והחוזה, ולא יהפכו משרשו את נטיתו המיוחדת לו מלדה ומבטן. לו היה יופענאל חי בימינו, כי עתה לא כתב סאטירותיו בלשון רומי, אלילי הרומיים לא עלו על שפתו וגם תוכן הסאטירות היה באופן אחר, אך בלי ספק גם עתה לא חדל מהכות בשוט לשונו את הנלווים במעגלותם, לפי המגרעות אשר בקרב העם בזמננו. יתכן להיות כי גאַגאָל בעת החיה לא היה כותב את ספרו „הנפשות המתות" או את „המבקר" (רעוויזאָר), אך היה מפלם לו נתיב אחר והיה מתאר לפנינו בחרט טיפים אחרים, כשטשעדרין (הוא סאלטיקאָוו) בדורנו. שיללער בזמנו כתב חזיונו הנפלא „קאַבאַלע אונד ליעבע", כי בימיו היה עוד הבדל עצום בין האפרתים והאזרחים. אבות הארץ מצצו את לשד בניהם וימכרום לעבדים ולשפחות מעבר לים ואת כסף מחירם נתנו ביין ובשכר ויבנו להם טירות וארמנות כתבנית אשר ראו בוועירסייל, אשר היו ברבות העתים לעיים וגלי מפלה מאין יושב; ולו היה שיללער בימינו היה מוצא דרך אחרת וגלגולי סבות שונות מאלה להלביש בהם את רעיונותיו, לפי חיי החברה שלפנינו. סוף דבר אם ה' יחונן את איש בחירו במתת החזון והשירה, לו תקום ולו תהיה המתנה הזאת, ויוציאנה לפעולת אדם בכל מקום ובכל זמן ועדן, אך הכל לפי רוח

העת אשר יחיה בה, ועינינו הרואות שבכל דור ודור, מראשית ימות עולם ועד ימינו אלה בכלל, יקומו משוררים ומליצים בעלי חזיון, ומתת השירה לא חדלה מלהנתן לבני אדם, ברב או במעט. — והמשורר אנאזטאזיוס גרין אמר את הפתגם הנודע: „ערסט מיט דעם לעצטען מענשען ווירד דער לעטצע דיכטער פאָן דער ערדע אויסוואַנדערן“.

הדברים האלה עלו על לבנו בבואנו הפעם להטיף מעט מלין על אדות שירי ה׳ פרוג. כמעט נקרא ארבעה וחמשה חרוזים ממעשה ידיו, לבנו יגד לנו כי דבר לנו עם משורר אמתי, משורר לירי, בעל כשרון גדול מאד; רוח נעימות וחן שפוכה על שיריו, וכלם יענו ויאמרו: בני אב אחד אנחנו! התכונה המיוחדת למרבית שיריו היא — אהבת עמו ולאומו במלא מובן המלה הזאת, וע״כ בצדק לו נאה ולו יאה הכנוי „משורר לאומי“. ממילא מובן כי לו נולד המשורר איש הרוח הזה בזמן אחר לפנינו או לאחרינו, גם אז היה רוח השירה מרחף על פני פעלו והיה מליץ מצוין בדורותיו. אמנם יתכן מאד, כי שיריו היו מקבלים צורה אחרת לרגל עתו ומקרי ימיו. ואם לפי תכונת רוחו לא היה מוציא מפי עטו כשירי הבאראָן דע־תרנגול (גאָלדענבערג) ואחוזת מרעהו בשעתם, היה מוצא ענינים רבים אשר שר עליהם לעתים מזומנים, ככל בעלי הליריק. אמנם כמעט החל כשרון מליצתו להתפתח ולחולל שירי הגיון, והנה רוח צ פ ו נ י ת עזה נשבה במיתרי כנורו — ויהי לאבל ולקול בוכים. התלאות הרבות אשר מצאו את אחינו בשנים האחרונות, הרעמים הגדולים אשר הרגיזו ממשכנותיהם אלפי משפחות (לא נבראו הרעמים אלא בשביל לפשט עקמומיות שבלב אמרו חז״ל) הם היו גם נסבה אל תוכן שיריו ואל האנחות העמוקות אשר יוציא המשורר מקרב ולב עמוק ברובי שיריו על שבר בת עמו, וספרו כלו כמו מכוסה ומעולף בצעיף שחור מקצה ועד קצה. על זה רמז גם המשורר בשירו הראשון Призывъ, וכן אמר מפורש בספרו, בשיר הרביעי:

* *
*

Сладко были тѣ видѣнья...
Годы шли—, и вотъ, для насъ
Рокового пробужденья
Пробилъ страстный, грозный часъ!...

והיה אם יחפוץ המשורר לנוח ולהנפש מעט קט מעצבו וסערת לבבו, אין לו כ״א להסב עיניו אל שנות קדם, להחיות ברמיונו את העת אשר עמו היה שרוי על אדמתו בשלות השקט וברוב כבוד והדר, ועל התנחומין האלה יקרא המשורר (בחרוז האחרון משירו השני Надъ библіею) מכאב לב:

Память о счастьи быломъ
Розы въ вѣнкѣ гробовомъ...

עד ארגיעה יתעורר ויקיץ מתרדמת דמיונו, עיניו תראינה את דמעת העשוקים ואין להם מנחם, יזכור ההגדה ע״ד „כום הדמעות“ (Легенда о чашѣ), וגם עינינו דמוע תדמע בשמענו אותה מפי המשורר הנעלה הזה, אשר לבבו יתחמץ בקרבו ורוחו ישתונן על המון הצרות והעלילות שהתגוללו על עמו בעבור שמירת אמונתם, שנצטוה עליה מפי הגבורה, ומסיני כבר ירדה להם השנאה בעד אש־דתם ותורתם (Прометею) וזה אלפי שנים אשר שנאת חנם הזאת תוריד רבבות אנשים חיים שאולה. המשורר בכל זאת לא יאמר נואש. מאמין הוא באמונה שלמה כי יבוא יום ויד האמת תהי על העליונה, אך לבו יאמר לו כי היום ההוא עוד ירחק חק, ובטרם בואו יעלו עשבים בלחייו (Пѣсня жизни), כי איך נוכל לקוות קרבת הקץ, אם עוד בדורנו המתימר באהבת אדם, יקומו תרבות אנשים חטאים להפר את האחוה ולעשות בשם אהבת עמם שערוריות נוראות ונאצות גדולות, ככל אשר עשו הכהנים הזידונים בימי הבינים בשם אלהי האהבה והרחמים והסליחות. (Двѣ Картины) ומה עזה הרושם אשר יפעלו על לבבנו המלים האחרונות משירו זה:

Картина Эта
Не кончена еще...

כי מי זה יוכל להגיד מראש את אשר צפון לנו עוד בחיק העתיד, אם לחסד או לשבט חלילה. על כן יקרא המשורר לעמו לבל יהיה כאיש נדהם ולבל תרפינה ידיו ביום צרה; מסתר רעם ישמע קול שדי ללכת למסעיו קדימה (Евр. мелодіа) ולא יחדל להלחם בכל מאמצי כחו, אף כי לפי ראות עיני בשר במה נחשב הוא מול רבבות הקמים עליו, אך אל נא ישכח כי ה א מ ת מחסהו והיא תתן לו עז ועצמה להכריע שונאיו אף כי אמצו ממנו שבעתים. (Давидъ и Голіаѳъ).

אם אמרנו להעביר לפני הקוראים את תוכן כל שירי הספר הזה ולהגיד על כל אחד ואחד מה טובו ומה יפיו, כי עתה יעלה מאמרנו לספר גדול כספר השירים עצמו. כי הנה גם השירים אשר מאיזה סבה נכתבו בעת אשר עוד לא נתבשל כל צרכו הרעיון הגדול הצפון בהם, או לא הספיק המשורר להרחיב בהם הדבור כפי השעור הראוי להם, גם הם נפלאים במינם (ראה ד״מ השיר На Могилѣ), וגם אם לפעמים תוכן הענין אינו לירי ובגלל זאת יחלש כח המליצה המיוחד להמשורר, בכל זאת שפתו אתו וצוף דבש על לשונו (כמו החלק השני מן השיר Старое горе), ומה נאמר ומה נדבר מן השירים המעולפים ספירים, כהשיר Изъ Средневѣк. картынъ ודומיהם?

והנה אם מראשית אמרנו אמור כי פרוג הוא משורר לירי, הננו להגיד קבל עם כי יש תקוה כי מעט מעט ירום ונשא ויעלה למעלת משורר דראמאטי, חוזה חזיונות, כמאה עדים נאמנים יעידו לנו שני „שירי עלילה“ הבאים בסוף הספר, והם מעשה ידי אמן נפלא. בשיר הראשון „רבי אמנון“ השכיל מאד ברוח מליצתו לפאר את הספור הזה בכל מיני פאר הדמיון, והקורא ישתומם כן על סגנון לשונו (אשר יתחרה חליפות עם פושקין, לערמאָנטאָוו ונעקראַסאָוו גם יחד) כן על הגיונו העז והכביר... אפס נחשוב לא למותר להעיר את המשורר להסיר ממנו את

המבטא Сатрапы (צד 153) כי מה לאחשדרפני פרס ולהקורפירסט מהעססען ? או גם הכנוי Отрокъ להשר היועץ (צד 184) , ובכלל לפי דעתנו הקלושה מיותרים בשיר הזה שני החרוזים הממוצעים שעל צד 152 , וביחוד החרוז האחרון , המתחיל Все тихо и мрачно на старомъ кладбищѣ. כי מחליש ומרפה את הרושם החזק אשר השאירו אחריהם החרוזים שלפניו, ובשגם שכבר השתמש בו המחבר בקצה שירו Арфа . — השיר השני Послѣднее свиданіе המיוסד על המעשה (הידוע ומפורסם) בבנו ובבתו של ר׳ ישמעאל בן אלישע כהן גדול שנשבו לב׳ ארונים ואמרו נזווגם ונחלק הולדות — אין ערוך ליפיו ולחין ערכו, ולא ראינו כמוהו ליופי בין כל השירים הנוסדים על ענין זה , שקראנו לעתים שונות בלשונות שונות. וגם השיר אשר כתבתי גם אני על ההגדה הזאת בשפת עבר, אך בדרך אחר ובסגנון אחר כמובן , דנתי בגניזה אחרי ראותי את מפעל ה׳ פרוג ואת ידו החזקה .

ע״כ נאמר להמשורר הצעיר הזה : לך בכחך זה והושעת לעמך ולשירי לאומתו על אדמת רוסיא הגדולה והרחבה , ולאחינו אילי הכסף נזכיר כי עליהם המצוה לתמוך בידי רב־הכשרון הזה, למען יוסיף יאמץ ידו לכתוב מעלות רוחו על ספר להשכיל להיטיב לנו ולבנינו , אשר לדאבון נפשנו רק את שפת הארץ ישמעו , ולכל בית ישראל יהיה לכבוד ולתפארת .

—on —n.

משלי יהושע להאיר אור לישרים, לאלף חכמה ומוסר ולהבין אמרי בינה ממיטב דברי חכמי הקדם וחכמי זמננו. אנשי המופת . מאת יהושע בן־מנחם שטיינבערג (מהדורא שלישית) ווילנא תרמ״ה .

מראש ימות עולם ומקדמי שנות דור ודור ובקרב כל עם ועם תחת השמים היו המשלים מצוים בפיות האנשים ושגורים על דל שפתותיהם , גם מבלי דעת מי ומי הוא מחוללם ומולידם . „המשלים, או אמרי בינה , נפלאו בקצר מליהם , בהדר מבטאיהם ובעז הגיונותיהם , ורבם היו מפארים בחרוזים ובלשון נופל על לשון , עד כי על נקלה יתחקו בנפש השומע״ . הפתגמים האלה , מעטי המלין ורבי המחשבות , היו כנר מאיר נתיב להעם , והנם נודעים למדי בשמות : מאקסימען , פאראבילען , גנאמען, פראָווערביא וכו׳ , כל ספרות עם ועם עשירה בספרים שקבצו משלי העם , או משלי החכמים והסופרים , גם הספרות העברית , מלבד ס׳ משלי והמשלים הנוספים על פי העתקות השבעים לספר משלי והמפוזרים בשאר כה״ק , בס׳ קהלת וכו׳ , יש לה עוד מן המין הזה ס׳ בן סירא (בהעתקות שונות) , ספר פרקי אבות, ספר מבחר הפנינים , משלי מוסר ופתגמי חכמי יון מאת החכם בן־זאב (בס׳ ראשית למודים), משלי אסף מאת ר״י סאַטאנאָוו , ארח צדקה (ממחבר לא נוקב בשם , רק באותיות ב. צ. ורוב משליו נעתקו בטוב טעם מאת הס׳ פראָוועביאלי פהילאָסאָפיק של פאָפע האנגלי) , משלי הר״ב מאַנדעלשטאַמם , ובלי ספק ישנם עוד ספרים אשר לא נודעו לי, או אשר לא אזכיר הפעם , אפס לא ראיתי גם אחד אשר משליו הצטיינו בסגנון לשונם הנחמד , בשכל טוב ובחריצות יתרה , כספר משלי יהושע או אור לישרים . ידיעת הרב המחבר בחמש שפות אירופיות וכחו הגדול בשפת עבר גם שקידתו הגדולה והעצומה על מבחר פעל כפיו זה. הלא הם שעמדו לאסוף ולכנוס את כל הסגלה הזאת ; יותר מאלפים משלים נפלאים ונחמדים וכלולים בע״ח קאָפיטולים, שמהם ס״ז כל קאפ׳ כולל בתוכו ענין מיוחד כרשום עליו , והנשארים אף אם נקובים בשמות מיוחדים לא יסובו על ענין אחד מיוחד . דעת לנבון נקל , כי בין המון משלים כאלה ימצא הקורא המשכיל לפעמים שחסרונם מן הספר היה לא מעלה ולא מוריד , ורק תבניתם המחוטבה כתבנית המשלים שבס׳ משלי תקנה לבבו, ד״מ „טוב גור את פתן במאורתו , ואל את אשת מדנים וכעס״ (קאפ׳ נ״ח י״ג) „מעטות בגות חן, שחין ערכן יאריך ימיו אחרי בלותן (שם כ׳) מאי קא משמע לן ? „תן בכום עינך עד לא תשתנה , ראה לך אשה בטרם תקחנה (שם ג׳), חז״ל בעתם יכלו לפסוק דין : אסור לאדם שיקדש אשה עד שיראנה, אבל עצה כזו בימינו אך למותר היא , אטו בשוטה עסקינן ? — בקאפ׳ ל״א מ״ג מונה במספר ילידי הכילות גם עשק וגזל , וחכמים בחכמת הנפש (פסיכיאטריע) יעידו כי רוב הכילים אינם אנשי חמס ולא ישלחו בעולתה ידיהם אבל עוכרים הם רק את שארם ; ובקאפ׳ נ״ו ג׳ נתן לפנינו פתגם שראוי באמת לדונו עכ״פ בגניזה, וזה הוא : „הלדעת התחקר תכן שנות אלוה , הן אֵל יודע כל גם הוא לא ידענו״ אך מתי מספר מאחב״י גם מהנאורים והמשכילים יודו להמחבר בעד זמורת זר זו ! ישנם זעיר שם זעיר שם בס׳ זה גם חטאים בדקדוק (ועם מדקדקים גדולים כשטיינבערג עלינו לדקדק כחוט השערה) , ד״מ בקאפ׳ ע״ו ז׳ : „לעמל עמל ופריו , ולא־עת לאבדם לריק״ צ״ל לאבדָם והמקף שבין המלות ולא־עת ישחית את כוונת הממשל, והקורא יעמוד נבוך מבלי דעת חפצו ומגמתו , האין זאת ? יכתוב הרפּ֫יִם באתנח ופתח וצ״ל בקמץ , וכן להפך מי־אפסָ֑ים בלא אס״ף (קאפ׳ ע״ת פ״ג ; ע״ב א׳) . עבדות ינקד בדגשות הד׳ ובאמת צ״ל רפה ע״מ מלכות (ע״ד ט״ו). לפעמים ישתמש בבטויים אשר באורם גם בכה״ק קשה ורבו הפותרים השונים, ואיך יוכל הקורא הפשוט להבינם . ד״מ : ושְׁפּוּ מומיו לא רָאוּ (ל״ח , א) תאנתו מי ימיר (נ״ח י״ד). בהביאו משל מסופרי שפת עבר שקדמוהו ישנהו ברב או במעט לפי דרכו , אך לא תמיד השנוי עולה יפה. ד״מ בקאפ׳ נ״ח ט״ז נמצא הפתגם : „מה־יתרון לדבק לבשר אחד , אם הנפשות שתים״ והוא לקוח מספר המכתמים לבן־יעקב , סימן 41 , בהוספת מלת „לדבק״ והיא אך למחסור ! אף גם זאת נראה שבהקאפ׳ האחרון „חידות מני קדם״ לא תמיד שאב אותם המחבר מן המעין הראשון , ועד נאמן לדברינו , כי על פסוק ד׳ : ממלח אין לעשר

להעמידו ימים רבים" (כתובות ס"ו ע"ב) העיר, כי לדעתו זה הוא הבאור האמתי למשל הקדמוני „מלח ממון חסר" (קרי חָסֵר) וכו' ופירוש החכם דוכוס חסר (לענין צדקה) הוא חסר טעם וגם גירסת בוקסטאָרף חֶסֶד אינו חסר של אמת, עכ"ל ההערה. אפס לו הציץ המחבר בגוף הגמרא היה רואה שפירושו של דוכוס הוא דברי רש"י ז"ל („הרוצה למלוח ממונו, כלומר לגרום לו שיתקיים יחסרנו לצדקה תמיד") וגירסת בוקסטאָרף הלא היא כתובה תוך כדי דבור בהגמרא: „מלח ממון חסר ואמרי לה חסד" ולא היה הולך כסומא אחרי הראַבבינישע בלומענלויבע של דוכוס.

אמנם מגרעות קטנות אלה וכאלה בס' גדול יקר מפנינים כזה, אינן אלא ככתמים קטנים על פני המאור הגדול, ולא יגרעו מאומה מערך המחבר וספרו גם יחד. גם ההערות המחוכמות אשר שת המחבר נוספות להרבה פרקים מספרו, כלם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת, ואינן רק „כִּצּוּי המדות" כי אם גם „ברורי המדות" גם חקרי לשון הבאים בהן לפעמים המה דברים הראוים להשמע ומתקבלים על הלב. סוף דבר הספר הזה הוא באמת „לוית חן לספרות ישראל" וכל שוגה בו יחכם!

—on —n.

Zeitschrift für die Geschichte der

Juden in Deutsehland

(מכתב עת לקורות היהודים באשכנז)

„הועד לקורות היהודים" (היסטאָרישע קאָממיססיאָן) בבערלין, גמר אמר להוציא את המכתב עת הזה פעם אחת ברבע שנה, ונועד בשביל מאמרים וחקירות בקורות ימי היהודים באשכנז, ולידיעות מכתבי יד וממכתבים נדפסים יקרי המציאות, המפיצות אור על קורות ימינו באשכנז. החוברת הראשונה שיצאה עתה לאור מכילה בראשונה מאמר כפול בשם „לזכרון משה בן מנחם" החלק הראשון הנקוב: „משה בן מנחם והיהדות" חובר מה' ד"ר יעקב אויערבאך, והמאמר השני הנקוב „משה בן מנחם והספרות האשכנזית" כתוב מידי ה' פראַנץ מונקער. עוד מאמר גדול ונכבד מאד בשם „לקורות יהודי אשכנז בימי הבינים הראשונים" מה"ר האָנינגער ימצא בהספר אשר לפנינו, מלבד מאמרים קטנים. ואנחנו נדבר דברים אחדים על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון. המאמר של אויערבאך בשם „משה בן מנחם והיהדות" נבנה על היסוד של הספר „משה בן מנחם" מן הרב החכם קייזערלינג. החדשות אשר מביא לנו ד"ר אויערבאך במאמרו זה הוא השקפתו על היחס אשר היה בין בן מנחם ובין היהדות ואת אשר עשה ופעל בגללה אם במחשבה תחלה או מבלי דעת ראשונה (בעוואוסט אונד אונבעוואוסט) ואויערבאך מראה לנו את הפעולה הגדולה אשר יצאה ע"י ב"מ להיהודים ולהיהדות, דברים אשר בדרך כלל המה ידועים לכל קורא משכיל. אויערבאך הוא אשכנזי בכל לב ונפש, אבל גם רועה אמונה, ובזה הוא תלמיד ותיק של בן מנחם, ועל כן הוא מתאמץ גם לפתור את הסתירה בין השכלת מענדעלסזאָהן ובין אמונתו, אשר היה מדקדק במצוה קלה כבמצוה חמורה, ואומר כי לא מצות אנשים מלומדה היו מעשי מענדעלסזאָהן ולא בגלל כי חפץ למשוך אחריו את כל בית ישראל, כי אם האמין גם בלבו, אשר יש צורך בכל הנימוסים של הדת, אשר המה הקשר האחד אחר הגלות לקשר את עם ישראל המפוזר ומפורד בין העמים בכל הארץ. נעימים הם דברי אויערבאך במה שאומר: „רבים חשבו ורבים חושבים עוד גם היום, כי היהדות נתקשה והיתה לאבן וכל תכליתה היא רק הנימוסים החיצונים וכל רוח אין בקרבה. אבל מה נואלו החושבים כזאת! תחת הנימוסים החיצונים המתים ימצאו כחות חיים אין מספר, והיהודי המכיר את כתבי הקדש, יעמד ומשתומם הפלא ופלא, אם ישמע אשר הכנסיה הנוצרית אומרת על כל חקי המוסר והצדק „הכל שלי!", כי הוא מוצא אותם בספרי קדש בטרם הופיע עוד אורו של המיסד דת הנוצרית". אויערבאך מרשה לו גם להביא את דעת בן מנחם בבקרת, והוא מתאונן עליו, אשר במאמרו הפלתי נשלם: „זאָלבע גאָטטעס אָדער דיע גערעטטע פאָרזעהונג" היא מתאמץ להראות אשר העולם הוא בתכלית השלמות ובן מנחם יאמר: „הדעה אשר כל חלקי הבריאה המה בשלמות והחלקים בהתאחדם לאחד הם בתכלית השלמות, אנחנו מוצאים בתורה: וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד". ואויערבאך מוצא כי לא נכון להעתיק „בסופערלאטיף" (זעהר גוט) ובלי ספק שכח את המקרא אשר הבאנו עתה, ובן מנחם תמך פה את יתדותיו באמת על התורה, כי ביום השלישי של הבריאה וכן ביום הרביעי והחמישי כתוב תמיד „וירא אלהים כי טוב", ואז נבראו רק חלקים בהתולדה, ובן מנחם אומר כי החלקים האלה היו בשלמות והוא מוצא זאת בהכתוב: „כי טוב" אבל ביום הששי כאשר נגמרה הבריאה כלה כתוב: „והנה טוב מאד" וזה הוא מה שאמר ב"מ: „והחלקים בהתאחדם לאחד הם בתכלית השלמות".

המאמר השני „משה בן מנחם והספרות האשכנזית" מפראַנץ מונקער, מראה לנו פעולת בן מנחם בספרות האשכנזים, ופעולתו לא קטנה היתה; מלבד מה שכתב בשפה צחה ונעימה, הנה הביא גם רוח חיים בהספרות ההיא בדרך כלל, על ידי רעיוניו הנשגבים ועל ידי שנגע בכמה סעיפי המדע והעיר חכמים אחרים להרחיב את הענין, וביחוד פעל הרבה בשדה הפילוסופיה, אף אם לא יצר שטה חדשה, הנה העמיק חקור בהשטות שמצא והפיץ אור גדול עליהן.

המאמר „לקורות יהודי אשכנז בימי הבינים הראשונים" הוא יקר הערך מאד. הוא מראה לנו עולם חדש בקורות היהודים. אנחנו רואים כי היה להיהודים כמעט שווי הזכיות עם הנוצרים עד חצי המאה השתים עשרה, והיהודים לא נתנו את כספם בנשך ותרבית, כי אם היו סוחרים גדולים וכמעט היחידים אשר מסחר העולם היה בידם, הם עשו מסחר עם ארצות ואיים רחוקים ומוטות כנפי המסחר הגיעו עד ארץ הודו וארץ סינים, ומשם הביאו כל טוב ארץ הקדם ואניות רבות היו בידיהם וישימו

במי כל הימים נתיבה. את מסחר הנשך ותרבית למדו היהודים אחר כן מהכנסיה הקתולית, כי בראשונה אך היא נתנה ידה אל עסקים כאלה וכהנים רבים ובתי מקלט רבים עשו עשר ולא במשפט על ידי המסחר הזה, כן אנחנו רואים אשר היהודים היו גם בעלי אחוזה ונחלה ושדות רבים היו להם.

המאמרים הקטנים אשר בחוברת רבע השנתית הזאת הם: „יהודי שהמיר דתו ונעשה הגמון במעטץ" „היהודים והמאַנגאָלים" ו„דפוסי היהודים" וכלם מועילים להפיץ אור על קורות היהודים באשכנז. ואנחנו תפלה כי יתפשט המ"ע הזה בכל תפוצות ישראל כי ברכה בו, אך לא טוב עשו המוציאים אותו לאור, אשר רבו במחירו והוא שמונה מארק לשנה וחוברת אחת שלשה מארק.

Gesinnungstüchtigkeit des jüdischen Stammes

v. Josef Ritter von Wertheimer

כאשר קראנו בהספר הזה, רחפה השאלה על שפתינו: „מה העבודה הזאת לכם?" כשאנחנו לעצמנו, נפשנו יורעת עד מאד, אשר כל חקי המוסר והצדק אשר הונחו ליסוד מוסד בתורתנו הקדושה, לא נשרשו מעולם מתלמי לבבנו, ותמיד ששנו לעשות צדקה וחסד לכל איש אף אם דתו ואמונתו שונה היא משלנו. ולהראות להעמים מעלות רוחנו? המה הלא רבם ככלם יודעים זאת אל נכונה, ובכל אלה הננו לשכים בעיניהם ולצנינים בצדיהם. ומה יתן ומה יוסיף לנו אם נרבה כחול אמרים להראות תמתנו וישרת לבנו, הלא שומע לא יהיה לנו ואף אזנים אטומות נמצא? אבל כאשר חשבנו שונות על אודות הדבר הזה, ראינו כי הספר המונח לפנינו יכול להביא תמיד איזה תועלת, ומה גם אם הוא כתוב בשפה חיה, אף אם ימעט מספר הקוראים מהנוצרים בו, הנה גם המעטים אשר יקראו בו, יראו את האמת המאירה מכל שורה ושורה וידעו כי לא כהצעקה הבאה עלינו היא באמת ובתמים. ואם נציג עוד את המחבר הנכבד לעינינו ונראה את הדרת השיבה אשר תעטרהו ואת שערותיו הלבנות, אז תבוא יראת הכבוד בלבנו לראות איש זקן מאד, העומד על ירכתי בור, עוד מלא כח עלומים לעמוד ולהגן על בני עמו מבחוץ, מלבד מה שעשה לטובת עמו בהורת ראש חברת „כל ישראל חברים" בוויען, ואנחנו כורעים ברך לפניו וקוראים: „עלה והצלח זקן נכבד! כונתך רצויה וגם מעשיך רצוים!

המחבר הזקן הנכבד, הראה בספרו זה לעיני כל, את פעולת היהודים בכל ענפי החכמה והמדע, חרשת המעשה והמסחר, וביחוד הוא מראה את צדקת היהודים אשר עשו תמיד לכל נרדף אף מאמונה אחרת ומביא כמה ראיות לדבריו מספרי העמים, אשר אין איש יכול להכזיבם.

Die Ethik des Juda Halevi

v. Dr. Frankel-Grün Rabbiner in Kremsier

הרב הזה מציג לפנינו את המשורר הגדול רבי יהודה הלוי גם בתור מחבר את ספר הכוזרי, כי הוא מוצא אשר הנוסח של הלשון בכתבי רבי יהודה הלוי ונוסח הלשון של ספר הכוזרי אחד הוא, והוא — הרב ד"ר פראַנקעל — מתחקה על שרשי שטתו בלמודי המוסר ומוצא אשר שטתו בהכוזרי היא מתנגדת מן הקצה אל הקצה לשטתו של רבינו בחיי בחובות הלבבות. על פי דעת פראַנקעל לקח לו רבינו בחיי את כל אבני הבנין לשטתו מהפילוסופיה ותמך אותן על כתבי הקדש למען תת ברק יהדות להן, לא כן רבי יהודה הלוי הוא לקח את כל אבני הבנין מהיהדות בעצמה מספרי קדשנו והתלמוד. רבינו בחיי נתן להיהדות פנים עצובים, ורבי יהודה נתן לה פנים שמחים ומאירים, והוא מתנגד לאלה האומרים אשר האדם יכול לקנות לו עולמו בצומות וסגופים ולכן הוא מזהיר לכל איש לבל יענה את נפשו כי לא לרצון הוא בעיני אלהים, וביחוד הוא מתנגד לרבינו בחיי האומר כי העיקר הוא המחשבה והעיון, כי לפי שטת רבי יהודה העיקר הוא המעשה והפעולה, ד"ר פראַנקעל הולך ומלקט את כל למודי המוסר המפוזרים בהכוזרי ועושה מהם אגודה אחת ואומר כי הם נושאים בד בבד עם למודי המוסר בתורתנו ולכן המה למודי המוסר של הלוי גם למודי המוסר של כל עם ישראל.

באחת לא נוכל להודות לד"ר פראַנקעל: הוא אומר אשר צלח לרבי יהודה הלוי לפתור את הסתירה בהדעה של הבחירה החפשית ברצון האדם, ואם אמנם דברי הלוי הם מסולאים בפז בדברו מהסתירה אשר בה, אבל הסתירה עוד במקומה עומדת ולעולם תעמוד!

Reminiseenzen aus meinem Umgange mit Leopold Löw vom Jahre 1829 bis zu seinem Lebensende (1875)

Moritz Feitel

(זכרונות מהעת אשר היו לי מהלכים עם לעאָפּאָלד לאָוו)

להכותב תולדות היהודים באונגארן בהמאה הזאת וביחוד להכותב את קורות הריב אשר פרץ בבית ישראל בין המחזיקים בנושנות ובין ההולכים קדימה, יהיו הזכרונות האלה למעין לא אכזב לידיעות נכבדות, ואף אם מחבר החוברת הזאת הוא נוגע בדבר, בכל זאת נכרים דברי אמת. המחבר היה אוהב נאמן להרב הגדול המפורסם לעאָפּאָלד לאָוו אשר עשה גדולות ונצורות בספריו המפורסמים והביא רוח חיים חדשים בלב יהודי אונגארן. המחזיקים בנושנות לא יכלו כפר לו על כי הפיץ הרב אור על כל סביביו ויחשבוהו לכופר, ולמען הורידו מכסא הרבנות בפאפא, חשבו

כי כל האמצעים המובילים להמטרה הזאת מותר להם, והם הלשינו עליו, בשנת 1848 בעת המרידה, לפני הממשלה כי ידו בקושרים והוא הובא לבית האסורים ולולא גדולי היהודים והנוצרים שקמו לעזרתו כי עתה נחרץ עליו משפט מות. וכאשר לא עלה ביד הקנאים להורידו דומה, התירו בפרעסבורג את דמו וישלחו מכתבים לפאפא אשר בהם היו כתובים גם הדברים האלה: והרב שלכם אסור להתעסק עמו בין בחייו ובין במותו ואסור לקברו ומצוה להשליכו לפני הכלבים, ואפילו אם כלבים אוכלים אותו ולוקקים את דמו אסור להבריחם מעליו. כללו של דבר ה"ה ממורידין ולא מעלין". כן שלחו הקנאים מעיר פאפא שני מרגלים לתור בקאניזא במקום שהיה רב מקודם, אם לא ימצאו אנשים החפצים להעיד בכתב אשר הרב עבר על חקי הדת. ושם שמעו כי הרב למד שפת הגר אצל מורה נוצרי אשר היה כהן בראשונה, ויחשבו כי על נקלה יעורו את עיניו בשחד והם הלכו אליו ויתנו לו חמשה עשר אדומים כי יכתוב להם אשר הרב אכל בביתו טרפות והוא כתב להם כי הרב אכל גבינה, והמרגלים הוסיפו לו עוד חמשה אדומים כי יכתוב אשר הרב אכל גם בשר והוא כתב כשאלתם ואחר כן אמר כי ילכו עמו להשופט לאשר ולקיים דבריו בחותם השופט, וכאשר באו אל השופט ספר לו המורה מרשעת המרגלים אשר חפצו לשחדו. השופט צוה להביא את המרגלים לבית הכלא אך אחד נמלט ועל השני חרץ משפטו לשבת בבית האסורים שנה שלמה.

אחת לא נוכל לכפר להמחבר על אשר מרשה לו לפעמים מבטאים נגד הקנאים אשר הם בוטים כמדקרות חרב בלב כל יהודי. המחבר הזה כתב מאמרים אחרים גם בשפת עבר בהמ"ע „בן חנניה".

Aus der Vergangenheit
für die Gegenwart,
Social und literarhistorische
Vorträge und Essays
von Dr. J. S. Bloch
Abgeordneter des österr. Reichsraths
Wien 1886.

הרב ד"ר בלאָך אשר שמו ידוע להקורא העברי, על ידי אשר קדש את השם, וקנא לעמו, לחכמתו ולספרותו במלחמתו עם ראש צוררנו ראָהלינג, וגם יכול לו והכריע תחתיו עד כי לא יכול קום עוד! הרב הזה עוד הגדיל לעשות לנו בספריו אשר כתב בשפה חיה בשפת אשכנז, אשר מהם גם הנוצרים יראו ונוכחו, אשר אם אמנם קטן יעקב במספרו, אבל לא קטן הוא בדעה ובמוסר. מספריו אלה יראו אשר זה העם הקטן, גדול הוא בדעותיו הנשגבות ובאהבתו לכל מין האדם יתר הרבה מאד מהעמים הגדולים היונים והרומאים הקדמונים. ד"ר בלאָך לא יבא בוכוחים אשר המה ללא עזר וללא הועיל עם שונאינו. הוא איננו תולה יתרותיו על ענין הנוגע אך לנו עם ישראל, ענין אשר יסודתו אך בהיהדות ולעשותו להציר אשר עליו יסב מדברו, כי אם בוחר לו ענין כללי, הנוגע לכל החברה האנושית, לענות בו. את הענין הזה הוא מנתח לכל עצמיו, מתחקה על כל שרשיו, מחפש אחר מקורו ומראה לנו את התפתחותו ומרוצתו בכל דרכו הרב דרך ארצות העמים הקדמונים, גם דרך ארץ כנען הקטנה מכלן, ומצייר לנו תמונה נאמנה שהיה להענין הזה בכל מדינה ומדינה, ואת התמונות האלה הוא מציג בשורה אחת, והבאים לראותן ישפטו בעצמם מי ומי היפה בכלן. ד"ר בלאָך אשר לא לבד בספרותנו גדולה היא ידיעתו, כי אם בכל ספרות העמים הקדמונים והחדשים, על נקלה ימצא לו את כל הצבעים הנדרשים להתמונות השונות האלה.

בספרו „מן העבר בעד ההוה" מביא לנו הרב המחבר מטעמים רבים ושונים, ואנחנו נשלח את קצה מטה הבקרת אשר בידנו לטבול אותו בכל מאמר ומאמר ונבהין את טעמו. ראשונה נפגע במאמר הנקוב „הפועלים אצל העמים הקדמונים". הקורא היודע עד כמה נכבדה היא „השאלה" „שאלת הפועלים" או שאלה הזאציאלית, אשר עלתה בימינו על שפת כל לשון, להקורא הזה לא למותר יהיה לדעת את מצב הנדחים מחברה האנושית האלה בשנים קדמוניות, כי אך מן העבר יכולים אנחנו ללמוד על ההוה. תכלית למוד דברי ימי הימים היא, כי נלמד דבר מדבר, לראות ולהתבונן איך התהלכו הדורות לפנינו בדרך החיים, ואיך נלך אנחנו. אנחנו רואים את היתרונות והחסרונות של העמים הקדמונים, ונוכל לדמות מעשינו למעשיהם ולראות אם בחרנו בדרך הטוב או הרע. כן גם בהשאלה הזאת אשר לפנינו, אם נלך שנות מאות ואלפים לאחור, לראות ולהתבונן על מצב הפועלים אצל העמים הקדמונים כמו העברים, היונים והרומאים, אז נדע בשל מי היא הרעה ומי הוא האשם בדבר רוע גורל הפועלים בכל ארצות אירופא.

עמי אירופא אשר הם מצור אחד חוצבו עם היונים והרומאים, מצור האריים. נחלו גם את כל הדעות והלך נפש של היונים והרומאים. שני העמים האלה הם עוד גם עתה לסמל דמות שוה ההתחקות וההתחרות (נאַכאַהמונגס אונד נאַכווייפרונגסווערטה) לכל גוי ארצות המערב, והתורה החדשה המיוסדה על תורתנו אשר הביא להם מיסד דת הנוצרים, לא עצרה כח עוד לשרש את הזרות והדעות הנשחתות אשר שתלו היונים והרומאים על תלמי לבבם. עוד גם עתה הם למודיהם ושפתם, דתם ואמונתם לראש פנה בלמודי בתי הספר והחכמה באירופא, והעמים האלה לא יחושו את הרעל אשר הם מגיחים אל קרבם ואשר ישקו את בניהם ובנותיהם ביחד עם הלמודים האלה, יען כי מתוק הוא לחך. אך פה ושם וימצא אחד בין העמים, אשר ירגיש את הזרות, האכזריות והאי=מוסר אשר למודי היונים והרומאים מכילים בתוכם. כי תכונת יוצאי חלצי האריים וחוג מחשבותיהם הם לא כתכונת עם ישראל ומחשבותיו.

„האָמער" אשר כל העמים הרימוהו מעל כל המשוררים שחיו עד היום הזה, ואשר בכבוד אל יכבדוהו, כל שירי המשורר הזה יסבו על ציר אי=מוסר מאין כמוהו, הם מיוסדים על נאפופי אשה נצורת לב אשר שטה תחת אישה ותמעל מעל בו לברוח מפניו עם שאהבה נפשה, וכל שבטי ועמי היונים יצאו חוצץ כלם ללחום מלחמת שנים רבות, לא לענוש קשה את הנואף והנואפת, כי אם להשיבה לחיק אישה הראשון, אשר כלתה נפשו אליה ואשר חכה בכליון עינים, על הרגע לחבק את אשתו, המשרכת דרכה, בין זרועותיו.

עתה נראה מה בפי בלאָך בדבר הענין שהוא דן בו. הוא שואל: במה נחשבו הפועלים בעיני היונים אשר כל עמי המערב כורעים ברך לפני הפילוסופיה שלהם ולפני רוח חרשת המעשה המפעמת בקרבם? ומה נחשבו הפועלים בעיני הרומאים אנשי החיל ויודעי בינה לעתים, אשר על פי סדר החקים אשר להם חיה החיה אירופא כלה עוד גם עתה? פועלים כמו שהם נמצאים עתה בארצות אירופא, לא היו להם כלל, כי אם עבדים (סקלאַווען). כל החברה היונית והרומית היתה מיוסדה על עבודת העבדים. ומבלעדי העבודה הזאת לא היה כל קיום ומעמד להחברה ההיא. היונים והרומאים בעצמם לא שלחו ידם בכל מלאכה ועבודה, ולא אחזו באת ומחרשה, כי להעדר הכבוד היו נחשבים כל אלה בניניהם. הם בלו כל ימיהם רק בשיר וזמרה בתכסיסי המלחמה ובדברים הדומים. והעבדים עבדו עבודת פרך כל הימים למלאות את מחסורי אדוניהם. ומה רע ומר היה גורל העבדים, הם עמדו עוד במדרגה שפלה מהבהמה. ליקורג המחוקק חקים חדשים להיונים, ואשר כל עמי אירופא מעריצים ומקדישים את שמו, העמיד את העבדים במדרגה אחת את הנכסים ויעש אותם לרכוש וקנין המדינה. להעבדים לא היה כל חק החוסה עליהם ולא כל צדקה לרכוש להם איזה דבר וחייהם היו נתונים בידי אדוניהם לעשות בהם כטוב בעיניהם. ואם המית האדון את עבדו לא קרהו כל עון ועונש. טהוקידידעים מספר אשר פעם אחת, בעת שלום ושלוה, הומתו בחומות לאַצעדע=מאָניען מאתים עבדים הנקובים „העלאטען" יוצאי חלצי העם אשר ראשון ישב בהארץ ומגזע אחד עם היונים, על לא חמס בכפם, ורק כי לא היה להיונים עוד חפץ בעבודתם ולמותר היו להם. הרומאים בימי טיטוס הלכו לצוד ציד עבדים כמו שהולכים לצוד חיות טורפות. בימי טיטוס אשר אחד מאחינו, הלא הוא יאזעף פלאוויוס, לא מצא די מלים לספר מחסדיו וצדקותיו ואחריו החרו החזיקו כל המון הסופרים עד ימינו אלה אשר עלה בידי אחד מגדולי סופרי דברי הימים בצרפת לגלות את פני הלוט מטיטוס ולהראות קלונו וערותו לעיני כל. זענעקרא מספר אם שבר העבד איזה כלי, קצץ האדון את ידיו, ועל כל חטא קל היתה הצדקה בידי האדון לענות את העבד באכזריות חמה, להביא ברזל נפשו, ליסרהו בשבטים ולשבר את עצמות ידיו ורגליו לרסיסים ועוד אכזריות רבות כמו אלה. אם המית אחד העבדים את אדוניו, אז בני מות היו כל העבדים. מעדיוס פאָלליאָ נתן את עבדיו לברות לדגי הים אם שברו לו איזה כלי. אם היה דבר משפט לאחד הרומאים והוא ירא כי עבדיו יעידו להותו, הכרית את לשונם מחכם. נגד האכזריות האלה הוכרחו היהודים, אשר כבר נאנחו תחת עול הקשה של הרומאים, לקום וליסד חקים העוצרים בהאכזריות הנוראות ולהוסיף בזה עוד חקים אחרים על החקים הצדיקים שהיו להם מכבר (עיין קידושין דף כ"ה צד ב'). אם אמר נאמר לספר אך את המעט מכל האכזריות שמביא ד"ר בלאָך במאמרו אשר לפנינו, אשר עשו היונים והרומאים נגד העבדים, תקצר היריעה מהכיל, אך זאת הננו להגיד אשר גם פילוסופי היונים והרומאים המפורסמים לתהלה, לא הביטו און בהאכזריות שנעשו להעבדים ולא ראו כל עמל בעבודתם. וכן גם מלומדי דת הנוצרית וכהניה כמו אויגיסטינוס וטהאמאס אַקוונא, לא מצאו כל עון אשר חטא בעבודת פרך של העבדים ויאמרו, כי כן יסד אל וגזרה היא מלפניו ועליהם לקבלה באהבה. ומה עשו עמי אירופא אחר היונים והרומאים? העמים האלה המתפארים בהשכלתם וחכמתם, במוסרם וצדקתם, הנושאים את שם הציוויליזאציאָן והקולטור על שפתם תמיד ונשבעים בשם האהבה של איש לרעהו, האם הסירו המה את העבדות מביניהם? חלילה! הם נתנו לה עוד תקף ועז על ידי חקים וכריתות ברית שכרתו ביניהם, לבל יעמוד עם אחר לשטן לעם שני בדרך מסחר הנפשות, ומצב העבדות הזה נמשך יתר מאלף שנה. מי לא יזכור את המלחמה אשר נלחמה אמעריקא הצפונית את הדרומית אשר לא חפצה לקרוא דרור לעבדיה? לעמת זה גולל בלאָך לפנינו תמונה של העבדים או היותר נכונה לאמר, של הפועלים בארץ כנען, כי עבדים כמו בארצות יון ואיטליה ושארי ארצות אירופא לא היו שם כלל, ואנחנו רואים, כי העם הקטן אשר לבדד שכן ובגוים לא התחשב, העם אשר הוא עתה לבז ולמשסה, ללעג וקלס, העם הזה עמד במדרגת המוסר והצדק ובאהבתו לכל אדם, למעלה מעל כל העמים הגדולים!

ד"ר בלאך מביא את כל המקומות בתנ"ך, בתלמוד ובמדרשים, הנוגעים לחקי העבדים או הפועלים, ואשר למותר נחשב להביאם פה שנית לפני קורא העברי, מהמקומות האלה יראה כל איש, עד כמה צדקו החקים האלה וכל החקים אשר לנו, אשר היו שוים לגר ולאזרח, ומהם יוכיח ד"ר בלאך, כי הפועלים לא עמדו במדרגה שפלה מיתר האדם בישראל, וכן הוא מראה לדעת מכמה מקומות אשר המלאכה לא היתה בזויה להיהודים וכי נהפוך הוא, היא היתה לכבוד ותפארת לכל איש, וכל גדולי התלמוד והמשנה היו פועלים ואומנים כהלל הזקן, רבי עקיבא ור' יוחנן הסנדלר ורבים כמוהם אשר עמדו בראש העם ובראש ההשכלה והחכמה, לא כמו אצל היונים והרומאים, אשר לחרפה גדולה היתה להם העבודה והמלאכה ותכלית שנאה שנאו את הגר והעיקו עליו בחקיהם ולא נתנו לו כל אחוזה ואחיזה בארצם. ד"ר בלאך אומר, כי אין להתפלא אשר היו חקים צדיקים וביחוד חק שווי הזכיות להעם הקטן בארץ הקטנה, אשר היתה מסגרת משלשה עבריה מארצות גדולות ומעמים גדולים, אשר היו להם חקים מעיקים ומציקים, כי החמלה והאהבה לכל מין בני האדם כבר הכו שרש בלב היהודים

בהיותם עבדים בארץ מצרים וידעו את נפש העבד והגר, ולהיהודים לא היו מפלגות שונות בחברתם, כמו רמים ושפלים, או אצילים ואפרתים אשר לקחו להם קרנים לשאול זכיות מיוחדות כמו בין העמים האחרים. חק אחד היה לכלם וצדקה אחת. „הלוא אב אחד לכלנו הלוא אל אחד בראנו" אמר מלאכי וכל שבטי העמים מגזע אחד יצאו, מהראשון אדם נולד, והתלמוד עוד החזיק את הרעיון הזה באמרו, אשר מכל העולם נצבר עפרו של אדם הראשון, ורצונו לאמר, אשר הצדקה לכל אדם ללכת ולשבת בכל ארץ כטוב בעיניו, לאכול מיבולה ולשבוע מפריה וטובה כהאזרח ויליד הארץ.

את אשר הבדיל את פועלי היהודים לטובה מפועלי כל העמים האחרים, הוא יום השבת, יום אשר שבתו מכל מלאכה ונפשו מעמל כל השבוע. היום ההוא היה בארץ ישראל יום מנוחה ומרגוע באמת, לא כמו שנעשה אחר כן ליום תפלה ולמוד, ואות להדבר הוא כמו שכבר אמר הפראָפעססאר מיכאעליס, אשר גם הגרים והעבדים מהגוים האחרים וגם החיות והבהמות נחו שבתו ביום השבת, והם לא הלכו לשמוע אל הרנה ואל התפלה, ולהפועלים בכל ארצות אירופא להודות לעם ישראל בגלל יום השבת הזה, אם כי הנוצרים הביאו את יום הראשון תחת יום השבת, אבל לולא מנוחת השבת לא היתה להפועלים גם מנוחת יום הראשון. את רב הטוב הצפון במנוחת השבת הכיר באירופא ראשונה החכם הנודע הצרפתי Proudhone. הוא אומר: „הרוח החדשה אשר תפעם בקרבנו עם שטותיה על אודות חקי המדינה והתושבים, אשר אינן מביאות כל פרי, ופלפוליה בדבר הסדרים של חברת האדם, וכחה אשר נסה לרוץ וללכוד את החפש וההשתוות, הרוח הזאת לא המציאה ולא הביאה עוד לאור עולם, אף תקון אחד הדומה אך במעט להתקון של יום השבת".

ד"ר בלאך בחפצו להראות העמים את יפיה של תורתנו ולחזק את דבריו בדבר העבדים, מחליט, כי לא ימצא בעברית אף השם במלא מובן הרעיון להמושג „סקלאווע", כי השם „עבד" בעברית בא מ„עבודה" והיא מלאכה וגם נביאי ה' היו נקראים „עבדים", אך אנחנו נוכל להסכים עמו רק בזאת, אשר השם „עבד" לא היה שם פרטי רק להמושג „סקלאווע", כי אם גם למושגים אחרים, אבל המושג „סקלאווע" היה כלול גם בהשם „עבד", כי הלא עבדים (סקלאווען) היינו במצרים כמה מאות שנים, ואיך לא ידענו לכנות את מצבנו? אבל בחפץ לבב נסלח לו על הדבר הזה, כי הוא נשא את המאמר אשר לפנינו באספת פועלים נוצרים, ואך אליו לנו להודות כי לא פשה נגע צרעת האנטיסעמיטיסמוס בעור בשר הפועלים באויסטריה, כי הוא במדבריו אשר נשא לפניהם כמה פעמים, לא נתן להצרעת לפרוח בעורם.

כן כשאנחנו לעצמנו הננו מוכרחים להודות כי העבדות (סקלאווערײ) היתה בימים קדמונים גם בין עם ישראל, אף אם לא באופן אכזרי כמו אצל העמים האחרים. חקים אחדים אשר הקים משה בדבר העבדים היו קשים מאד, ואף אם אמר: וכי יכה איש את עבדו או את אמתו בשבט ומת תחת ידו נקם ינקם", הנה הוסיף לאמר גם: אך אם יום או יומים יעמד לא יקם כי כספו הוא. והדברים האלה שוטטים שרטת בנפשנו, אבל לא נוכל לשום אשם את נפש מחוקקנו הגדול, כי היה אנוס בעת החשכה ההיא להניח דברים רבים על מקומם אף אם רוחם זרה לו, כמו מעשה הקרבנות, אשר העמים האחרים הקריבו זבחי אדם לעצביהם, והוא התאמץ להסיר למצער את האכזריות, והחליף את זבחי האדם על זבחי בהמה, כן גם בענין העבדים, אם לא היה לאל ידו להסיר את העבדות מכל וכל, התאמץ למצער להיטיב את גורל העבדים ולהנעים חייהם, ופקודתו אשר פקד: „לא תסגיר עבד אל אדוניו", מכפרת על דבריו: „אך אם יום או יומים יעמד לא יקם", כי בפקודתו זאת אלף להאדונים לחיות בטוב ובנעימים עם עבדיהם לבל יברחו.

אחר המאמר „הפועלים אצל העמים הקדמונים" נבוא אל המאמר, „חקי הגרים והעניים" (הײמאטס=אונד אָרמענרעכט). הרב החכם ד"ר בלאך ילך לשיטתו גם בהמאמר הזה. הוא מציג מערכה מול מערכה את תמונות הגורל של הגרים והעניים אצל העמים האחרים ותמונות גורל הגרים והעניים אצל עם ישראל. ומה אנחנו רואים? אצל העמים האחרים הקדמונים וביחוד אצל היונים והרומאים היה גורל הגרים כגורל עוף השמים, אשר כל אחד יכול לעשות עמהם כטוב בעיניו. חקי ליקורג היו קשים כספחת להגרים. בשפארטאַ היה הצדק בידי הגר לשבת רק ימים אחדים. אם העיז הגר לבוא לאחת האספות של העם, אחת דתו היתה למות. כל הארץ היתה אז סגורה ומסגרת גם להיונים בעצמם, כי גם היוני נחשב לגר אם עזב את עיר מולדתו והלך לעיר אחרת. בן עיר אחרת לא יכול לקנות לו כל אחוזה ונחלה או לקחת לו אשה מבנות העיר אשר לא נולד בה. בן מות היה יליד שפארטא אם הלך לחוץ לארץ מבלי רשיון ממשלתו. כן היו להיונים חקים רעים רבים אחרים נגד הגרים, וגם הרומאים לא היו טובים מן היונים. למצוה נחשבה בעיני הרומאים לגזול את רכוש הגר ולקחת אותו לעבד, וכן היה גם אצל הגרמנים הקדמונים. הגר לא מצא כל חק החוסה עליו. ד"ר בלאך הולך ומונה את כל חקי העמים הנוגעים להגרים עד כי יבא לחקי אויסטריה השוררים עוד עתה ומראה לדעת את האכזריות בהחקים האלה. לא תעבור שנה אשר לא יגרשו מויען מאחד עשר אלף עד שלשה עשר אלף איש, אנשים נשים וטף, אשר ישבו שנים רבות בהעיר וביניהם רבים אשר נתנו מלאכה ועבודה לכמה אנשים והיו למקור מחיה למשפחות רבות ובהפוך הגלגל עליהם וירדו מנכסיהם ואין לאל ידם להביא אות ומופת כי לחמם נתן ממלאכתם או ממסחרם, אז בלי חמלה יגרשו כגנב מן גו, ושוטרי הממשלה ילוו אותם עד מקום מולדתם, ואם העדה שם לא תחפוץ לקבלם, הם נעים ונדים ממקום למקום כקין בעתו. אלה המה חקי אויסטריה גם עתה! לעמת החקים האלה מביא ד"ר בלאָך את חקי תורתנו אשר המה כלם צדיקים וישרים ואינם עושים כל הבדל בין גר ואזרח. ד"ר בלאָך מחזק את דבריו עוד בהראיות אשר בימי שלמה היו בארץ ישראל גרים רבים, ומספרם עלה למאה וחמשים אלף ושלשת אלפים ושש מאות, ואומר גם אשר אצל

מלכי ישראל ויהודה היו אנשים רבים מן העמים האחרים אשר נשאי משרה גדולה על שכמם, כמו דואג האדומי אביר הרועים אשר לשאול ואתי הגתי, אבל תם אני ולא ארע מאין לקח ד"ר בלאָך את הידיעה כי דואג האדומי ואתי הגתי לא היו יהודים? האם בגלל כי נקראו: „אדומי וגתי" או בגלל כי אמר דוד לאתי: „כי נכרי אתה"? הם נקראו כן על שם מקום מולדתם ואתי ישב גם בגת ולכן קראהו דוד „נכרי" ולוא היה אתי מעם נכרי כי עתה לא היה נשבע בשם „יהוד" אלהי ישראל. יהודים רבים גרו אז בין העמים שכניהם, כמו שגרו רבים מהעמים בין היהודים, והיהודים שנולדו וגרו בין העמים האחרים היו גם נכנעים להם והוכרחו גם למלאות חובתם להארץ אשר בה ישבו. בימי שאול גרו עברים רבים בין הפלשתים, וכאשר נלחמו על שאול ועמו, הוכרחו העברים ללכת עמהם למלחמה נגד עם ישראל, ורק כאשר נגפו הפלשתים, השיבו העברים גם המה את צור חרבם אל לב הפלשתים ויהיו עם ישראל. כן הדבר בספק בעיני מה שאומר החכם ד"ר בלאָך כי העמים נקראו על שם ארצם כמו המצרים, היונים והרומאים, ורק היהודים לא נקראו על שם ארצם, כי ארצם נקראת „ארץ כנען" והם נקראים „עברים". לפי דעת החכם ד"ר רובין — במאמרו היקר „ארץ העברים בהמליץ שנת 1882 — היתה הארץ הזאת נקראה ראשונה „ארץ העברים" ורק אחר כן כאשר בא הכנעני וישב בארץ, נקראה הארץ על שמו ושם זה נשאר לה. אבל אם גם לא נודה להחכם ד"ר רובין, הנה גם השם „עברים" הוא לפי דעת רבים יען כי בעבר הנהר ישבו אבותינו ואם כן היו נקראים כמו כן על שם מקומם וארצם.

הרב ד"ר בלאָך מראה לדעת גם את ההבדל הרב בין חקי העניים של העמים ובין חקי העינים של ישראל. אריסטאטעלעס נלחם נגד הדעה אשר כל האנשים שוים הם וחק וזכות אחד לכלם. ווירגיל מספר מפילוסוף גדול אשר הקשיח לבו לעניים ואביונים. לפי דעת פלויטוס הוא אכזריות לא צדקה אם נותנים לעני לחם ומים, יען כי הנותן מאריך במפעלו זה את ימי העני. פלאַטא חפץ כי השוטרים יגרשו את כל העניים והאביונים למען תפדה ארץ „מהחיות" האלה. אם יחלה העני ונופל למשכב אל יעיז רופא לתת לו צרי. החמלה היא לפי דעתו סכלות גדולה מאין כמוה, והיונים והרומאים שמעו בקול מוריהם. חקי העניים של עם ישראל היו ההפך מחוקי היונים והרומאים. עניים כמו שנמצאו בין העמים וכמו שנמצאים עתה לאלפים ולרבבות אשר אין כל להם וסובבים על הפתחים לא היו בין ישראל כלל, כי מחוקקנו הגדול דאג להם. מלבד המצוה של לקט שכחה ופאה ומלבד המעשר מן השדות הוכרח כל איש ישראל לתת מעשר גם מן שכר מלאכתו ומסחרו והמעשר הזה נתחלק בין העניים, והאביונים אשר ראו ימים טובים וחלקם היה שמן השיגו כל מחסורם גם סוס לרכיבה.

כן מראה לנו החכם ד"ר בלאָך במאמרו: „החנוך בין העמים הקדמונים", כי כגבוה שמים מארץ כן גבהו מחשבות העברים על דבר החנוך ממחשבות היונים והרומאים. היהודים בידעם כי החנוך הוא ראש פנה לבנין המוסר והאשר בלב האדם הרימו את המורים מעל כל האדם ויתנו לו כבוד אלהים „מורא רבך כמורא שמים", והיונים והרומאים נהנו את החנוך בידי העבדים ולחרפה גדולה היתה להם להיות מורה ושפכו על המורים בוז ולעג תמיד.

ד"ר בלאָך מביא לנו בספרו זה עוד מאמרים אחרים שנדפסו ראשונה בהמ"ע „אֶסטעררייכישע וואָכענשריפט אשר הוא מוציא לאור, והם כלם אהובים ונחמדים, ובסוף ספרו הוא מביא לנו מאמר יקר בשם „לעססינגס נאַטהאַן", בו הוא סותר הדעה של רבים מסופרי העמים אשר החליטו: כי אצל היהודים לא ימצא איש כנתן של לעססינג יען היהודים אינם סבלנים בדת, וד"ר בלאָך מראה באותות ומופתים, כי שקר בפיהם, בפי הסופרים, כי אין גם סבלן בדת כמו עם ישראל, ואנחנו נודה לו בנפש חפצה.

וואלף שור

חק ומשפט

Институтъ убѣжища у древнихъ евреевъ въ связи съ уголовнымъ и государственнымъ правомъ Моисея и Талмуда и сравнительно съ институтами убѣжищъ у древнихъ Грековъ, Римлянъ, въ средневѣковой и новой Европѣ. Историко-юродическое изслѣдованіе Н. М. Голубова. Выпускъ первый. С.-Петербургъ 1884.

(חק מקומות המקלט לישראל בימים הקדמונים על פי דיני נפשות, ומשפט המדינה של תורת משה והתלמוד וערכם לעומת חקות מקומות המקלט להיונים והרומיים בימים הקדמונים ושל עמי איירופא בימי הבינים ובהעת החדשה. חקירה בדברי הימים ותורת המשפטים מאת נ. מ. גאלובאוו, ספר ראשון, פטרבורג 1884).

כמשפט כל בני אדם בעלילותיהם, דרכיהם ומשלוח ידם, משפט המחברים במעשה ספריהם — אין משפט אחד לכלם. יש בבני אדם אשר דרכיו משפט, ארחותיו מישרים ומעשהו באמונה ולא יבוש בהפקד מעשיו לעין כל, ויש אשר דרכיו נלוזים, נתיבותיו עקשים וכל מלאכתו רמיה, ועושה כזב

מחסהו וחשך סתרו לבל תודע תרמיתו ויגלה קלונו, וגם במחברים יש אשר הוא עמל בחכמה ובכשרון לכתוב יושר דברי אמת, להגדיל תורה ולהאדירה, ועל כן משאת המבקרים לא יפחד ואימתם לא תבעתהו, ונהפוך הוא, כי עוד יחכה ליום קום מבקר להגיד משפט ספרו בשער, ויש אשר הוא עושה ספרים בעמל גו ויגיעת בשר בלי דעת ובלי תבונה ובלי שום לב לדבריו רק למען עשות לו שם מחבר ולתת את ספרו בכסף. מחבר כזה יירא מפני המבקרים ויחת מפני הבקרת, ואם יאמר מבקר לשום מחבר כזה על נס להראות קלונו נגדה נא לכל העם, והתהפך המחבר מסבות בתחבולותיו, לשום מכשולים על דרך המבקר ולחבל את מעשיו למען תהיה האמת נעדרת.

אכן לא בכל עת יצלח להמבקר לדון את שהתקיף הוא ממנו ולגלות פשעיו, ויש אשר תצלח מרמה ביד המחבר לכסות פשעיו; גם לא בכל עת יצלח להמבקר חפצו להגיד למחבר חכם ישרו בשער. הבקרת נתנה בידי המולי"ם וכטוב בעיניהם יעשו, לכסות פשעי רעיהם ולבלי לגלות צדקת המחברים אשר לא בדרכיהם ילכו ולא כמשפטיהם יעשו.

זה שתי שנים מאז נדפס הספר אשר לפנינו. אם נפתח את „ספר הזכרונית אשר לועד מפיצי השכלה בין היהודים ברוסיא" נראה, כי רבות נדברו חברי הועד בהאספם לעתים מזומנים על דבר כספר כזה, כי מצאו חפץ בו ויבקשו למו סופר הכם, אשר ידע לערוך בספר דיני נפשות של היהודים על פי תורת משה והתלמוד לעמת דיני נפשות אשר לעמים ויוכיח למו מהם היתרון, ולא מצאו. אחת היא לנו, אם קלע ה' גאלובאָוו בספרו זה אל המטרה, אשר הציבו למו חברי הועד אם לא. המשפט הזה להם הוא, כי מי יודע מחשבות לבם מבלעדיהם? אך מדוע מכל כה"ע שבשפת עבר ושבשפת המדינה לא השמיעו את משפטם עליו לשבט או לחסד, זולתי אחד אשר איננו עוד אתנו? הן לא שיח ושיג להמחבר בספרו זה, כי אם דבר לו אלינו, כי יביא במשפט את משפטינו, ויכתוב את ספרו תרגום למען ישמע גם העם אשר בקרבו אנחנו יושבים, ומדוע לא יודיעו אם טוב עשה המחבר בעמו או הרע לעם אשר ילדו כאשר יעשו רבים בימינו לחרפתנו ולבשתנו? ומדוע החרישו כ"ע העברים ולא הגידו משפט הכפר בשער? הלא שאלה היא ותהי לשאלה!

אך אל נא נעמיק שאלה ולא נדרוש במכוסה ממנו, נתבונן במה שהורשינו ונעביר את תכן דברי הספר לפרקיו ונדע אם יש לנו חפץ בו אם אין; ואולם גם על הקדמתו לא נפסח, למען נדע את אשר אמר המחבר להת לנו בספרו ונדע אם שמר מוצא שפתיו אם לא.

מראש הודיע המחבר לקוראי ספרו, כי לא חרשות ונצורות יגלה לפניהם בספרו ובכל זאת יקוה כי הקוראים ימצאו בו חפץ ואשר ימצא בו מגרעות ישים אל לבו את המקום שבו חבר את ספרו, כי הרחק הוא מחכמים סופרים וספרים (בכתוב המחבר את ספרו ישב לחוף ים הקרח) וישפטנו בצדק.

כדברים האלה השמיענו המחבר בהקדמת ספרו, ובעברנו על פני הספר בשום לב וראינו והנה כדבריו כן הוא, כי אמנם יש ויש לנו חפץ בספרו ועל כן נסלח לו גם על השגיאות המעטות הנמצאות בו מדי נזכור את המקום שבו כתב המחבר את ספרו.

הספר נחלק לשני חלקים. בחלק הראשון יבאר המחבר את תורת מקומות המקלט של היונים והרומיים בימים הקדמונים ושל עמי אירופא בימי הבינים ובימים האחרונים. החלק השני יחלק לשנים, בהמחלקה הראשונה יבאר המחבר את יסודי תורת משה והתלמוד, ערך המקדש והכהנים ומשפט המלוכה, ובמחלקה השניה יבאר המחבר את תורת מקומות המקלט לישראל על פי דיני נפשות של תורת משה והתלמוד.

נעביר בקצרה את דברי הספר לפרקיו ונבקר אחריהם.

בפרק הראשון יחקור המחבר. מי המה מיסדי חק מקומות המקלט, ואיפה נוסדו מקומות המקלט בראשונה, ומביא דעת חבל סופרי דברי הימים, כי במצרים נוסדו מקומות המקלט בראשונה ומהם קבלו היהודים לדעתם את תורת מקומות המקלט, וראיה לדבר, שכשיצאו ישראל ממצרים מיד קבלו עליהם תורת מקומות המקלט, ועל זאת ישיב המחבר, שאם באנו לסמוך על הראיה הזאת היינו צריכים לומר, שגם אמונת האחדות, נתינת משפט אחד לכל מפלגות העם, חלוקת הרכוש בין העם במדה שאפשר להיות ועוד ועוד, קבלו היהודים מהמצרים. וזאת אמנם לא יחליט כל מי שיודע תורת ישראל בשום אופן. כל מה שנמצא בתורת משה על דבר מעשה ארץ מצרים הוא רק שלא לעשות כמעשה ארץ מצרים אך לא לחקות מעשה המצרים.

המחבר, בכתבו לועזית ללועזים, מצא לנחוץ להביא עדים לדבריו, אבל אנחנו העברים אין לנו כל צרך לעדותם. מקבלים אנחנו את הדין הזה אבל לא מטעמו של המחבר ולא בשביל העדות שהביא, מפני שאינם מספיקים ויש מקום לבעל דין לחלוק עליו ולהשיב על טעמו. המחבר משוה את הדעות שבתורת משה למצות עשה שבין אדם לחברו ולומד מצות עשה במה מצינו מדעות, שכשם שהדעות לא קבלו ישראל מאת המצרים כך מצות עשה לא קבלו מהם, אבל לא ראי אלו כראי אלו. אין לך אדם בעולם, יהיה מי שיהיה חכם או כסיל, גדול או קטן, משעבד או בן חורין, שאיננו חוקר מה למעלה ומה למטה, מה לפנים ומה לאחור וכיוצא בחקירות האלה, ועל כן לא יפלא הדבר מה שקבלו ישראל על עצמם להאמין שאין אלהים אלא אחד כמעט שיצאו ממצרים, ולא יפלא גם מה שקבלו עליהם לתת משפט אחד לכלם לאזרח ולגר, להלק את הארץ לשבטים, להרבות לרב ולמעיט למעט וכדומה, מפני שכל החקים האלה המה תולדות יסוד היסודות שאין אלהים אלא אחד; אבל בכל זאת יפלא הדבר איך קבלו חק מקומות המקלט עד שעברה להם תקופת חיים שאינם תלואים בדעת אחרים ועד שהספיקו לדעת, עד היכן מגיע אצלם כח הנקמה ועד כמה הם זהירים בדבר, שכל אלה יכולים לגרום לקבל חקים כמוהו או שלא לקבל, ושעל כן קשה להשיב על האומרים, כי חק מקומות

המקלט קבלו אבותינו מן המצרים, שאף על פי שהתורה צותה שלא לעשות כמעשיהם המקולקלים אפשר הדבר שצותה לעשות כמעשיהם המתוקנים. אולם גם המחבר בעצמו איננו מסתפק בתשובותיו הראשונות ומוסיף לבאר, שאי אפשר לומר שלהמצרים היה חק מקומות המקלט, יען שמטרת חק מקומות המקלט היא להציל את הנרדפים מפני חמת הרודפים, ואם נחליט שלהמצרים היה חק כזה, עלינו לומר, שבכלל לא היו המצרים משעבדים זה לזה ולא השתררה אחת הכתות על העם כאות נפשה, ושעל פי עקרי דת המצרים יש תקנה לעוברי עברה (המחבר פתח ב נ ר ד פ י ם סתם וסיים ב ע ו ב ר י ע ב ר ה) ובאמת אין הדבר כן.

הכהנים ואנשי המלחמה — יאמר המחבר בשם ברוגש — היו שתי הכתות הראשיות במצרים. העם נחלק למחלקות על פי מלאכתם ומשלוח ידם וכל העם למחלקותיו היו משעבדים לשתי הכתות האלה מבלי לקחת חלק במשרה ושלטון.

שלטון הארץ היה תמיד ביד אחת מהכתות האלה — יוסיף לאמר בשם קארר — ובכל עת היו נבדלות שתי הכתות האלה מהעם. הנה היו אדוני הארץ, ובעלי האחוזות עבדו את אדמתם כחוכרים ואריסים, וכאשר גזר קעאָפּס על כל המצרים לבנות עמודים, לא גזר אלא על שאר העם והם אלה שהיו לעבדים להכהנים ואנשי המלחמה. מהדברים האלה נראה, כי נמוסי המצרים הקדמונים לא הסכימו את רוח המשפט והצדק.

אחרי כן יביא המחבר את דעת קארר על אדות יסודי הדת של המצרים, שנוטה להאמין, כי גם אחרי המות נכרו, עפ"י אמונת המצרים, הכהנים ואנשי המלחמה לפני שאר העם, ומביא החלטתו, שרק לכהנים ואנשי המלחמה היתה ה ש א ר ת ה נ פ ש, אבל יתר העם נהגלגלו נשמותיהם אחרי מותם בגופים אחרים וכיון שחטא איש שוב אין לו תקנה.

אחרי כן יוכיח המחבר שאי אפשר לומר, שבפרס או בארץ סינים נוסדו מקומות המקלט בראשונה ומביא ראיות לדעתו מנמוסי המדינות האלה ומשפטי דתיהן, ובחקרו אם אפשר לומר שבארץ סינים נוסדו מקומות המקלט בראשונה יוסיף לאמר בשם ניבור. שאף אם נניח, שבאמת נוסדו מקומות המקלט בראשונה בארץ סינים, אי אפשר לומר שמיושבי הארץ ההיא קבלו יתר העמים לכונן מקומות המקלט, מפני שלא היה כל יחס לארץ ההיא עם יתר הארצות בימים הקדמונים. אחרי כן יוכיח שאי אפשר לומר, שמקומות המקלט נוסדו בראשונה בארץ הודו, ומביא את דברי באָקל האומר, „ששלשה חלקי התושבים בהודו נקראים בשם „סודרים" והמה כלם משעבדים: אחד הסודרים שישב על כסא אדוניו מגרשים אותו מן הארץ או עונשים אותו בעֹשׁ שיש בו צער ובשת; מבזה אדוניו בדבורו שלא בפניו שורפים את פיו; מחרף ומגדף את אדוניו שורפים את לשונו; מרגיז את אדוניו חייב מיתה; ישב על הסדין שישב עליו אדוניו עושים אותו בעל מום; הקורא בכתבי הקדש מפני שנפשו חשקה בתורה שופכים חמאה רותחת לתוך אזניו, והלומד אותם עד שידעם על פה נהרג; חטא ועשה שלא כהלכה ענשו חמור מענש בן חורין שחטא; מי שהרג את אחד מן הסודרים חייב על הריגתו כאלו הרג חתול, כלב או עורב; אחד מבני חורין שנשא אשה מבנות הסודרים נופל לגיהנם, מפני שעשה נבלה ונשא אשה שאינה הוגנת לו; חק הוא בהודו כי כל הנקרא בשם „עובד עבודה" יהיה לחרפה ומדאגה מדבר, פן ינכרו העובדים ולא יודעו נתן חק לבל יעשו עובדי עבודה עשר; משפט הוא בארץ הודו אשר גם אם האדון יוציא את עבדו לחירות איננו בן חורין מפני שאין איש יכול להוציא לחירות את מי שהטבע שם אותו לעבד?"

על פי הדברים האלה יחליט המחבר, כי גם בהודו לא נוסדו מקומות מקלט בראשונה, ובכן יאמר המחבר בסוף הפרק הראשון: „אחרי כל אלה נחשוב למשפט, כי בצדק החלטנו, כי לא לאחת ממלכות אזיא גם לא לממלכת מצרים העתיקה היו משפטי המדינה ויסודי הדת שעל פיהם היה אפשר שיתיסדו בהן מקומות מקלט. בפרקים הבאים נוכיח, כי משפטים ויסודי דת כאלה היו רק לישראל ולהם חיבים עמי הארצות להודות על תקנת מקומות המקלט".

הארכנו והעתקנו דברים רבים שהביא המחבר בפרק הזה מספרים וסופרים שונים על דבר יסודי הדת ומשפטי המדינה של העמים הקדמונים, לא מפני שכל כך חביב עלינו הדבר שלמד המחבר מהם, אלא מפני שהדברים האלה לעצמם ראוים להאמר לעברים בלה"ק ובכל לשון שמדברים אליהם, שאין אדם עומד על דבר תורה ומבין את הטוב הצפון בהם עד שהוא מתבונן בחקות העמים הקדמונים ומעשיהם, ואינו יכול להכיר את האור הגנוז בתורת משה והתלמוד עד שהוא מתבונן עד כמה שגו העמים הקדמונים ויתעו בתהו לא דרך; ובעקר הדבר מאי דפשיטא ליה להמחבר, כי לא נוסדו מקומות המקלט בכל הארצות שהשב, מפני שחקי דתיהן ומשפטיהן אינם טובים וישרים ואי אפשר שהמחזיקים בהם יחושו לתקנת הנרדפים — לדידן מספקא לן, כי כבר מצינו שהיו מקומות המקלט ליונים ולרומיים הקדמונים, אף ע"פ שלדעת המחבר בעצמו (ראה להלן) לא יסדו אותם היונים והרומיים מפני שחשו לתקנת הנרדפים ולא היו לדעתו בתי מקלטיהם לטובת הנרדפים כלל.

בפרק השני יבאר המחבר משפט מקומות המקלט אשר ליונים הקדמונים ומביא דעת מאנטעסקיע ובולמערינק האומרים שהיונים בעצמם עשו להם בתי מקדשיהם למקומות מקלט על פי רוח דתם, ומשיב עליהם, שעל פי אמונת היונים הקדמונים, אין תקנה לחוטאים, כי אלילי היונים קנאים ונוקמים הם, וכמוהם כעובדיהם המאמינים בהם רדפו את החוטאים גם אחרי מיתם. למען הראות מה רבו הבלי אמונת היונים הקדמונים יביא את דברי קסענאָפאַנעס בן דורו של פיתגרוס, על אדות הומירוס והזיודוס, שלדבריו יחסו לאלילי היונים דברים שהם מגונים ומדות שהן נשחתות גם בעיני בני אדם כמו: שנאה, נאוף, אונאה ועוד, ואיסאָקראַד בן דורו של פריקל מחייב את משוררי היונים, על אשר יספרו שהיו מעשים באלילי היונים שלא יספר אדם שהיה בשונאו כמו: שהאלילים אכלו את זרעם, סרסו את אבותיהם וזנו את אמותיהם.

אחרי השיבו על מאנטעסקיע ובולמערינק יחוה דעתו, כי קדמוס, הראשון למיסדי מקומות המקלט בארץ יון, בנוסו מארץ כנען בעת שכבשו ישראל את הארץ, ידע את חק המקלט של ישראל ע"פ מנהגם בימים ההם, שהמקלט קלט גם את המזידים (ראה להלן) והנהיג מקלט כזה גם ליונים, כי אי אפשר לומר, לדעת המחבר, שקדמוס קבל תורת המקלט מהכנענים, אחרי שלא מצינו בשום מקום בדברי הימים שהיו להכנענים מקומות מקלט. גם בההחלטה הזאת יש לפקפק ויש להשיב להמחבר: ממה נפשך, אם „לא מצינו" ראיה, לחנם טרחת בפרק הראשון להוכיח, כי לא היו מקומות מקלט להחודים והסינים, אחרי שלא מצינו בשום מקום שהיו להם מקומות מקלט, ואם אין „לא מצינו" ראיה, אפשר לומר, שגם לרכנענים היו מקומות מקלט כאותם מקומות המקלט שנוסדו אחרי כן בארץ יון, שהיו מקומות הקדש ושהיו קולטים מזידים כשוגגים ושמהם קבלו גם היונים גם היהודים לנהוג דין מקלט במקומות הקדש ושיהיו קולטים מזידים כשוגגים, כמו שהביא המחבר בפרקים הבאים ממה שנאמר באנשי שכם שבאו אל צריח בית אל ברית להנצל מפני אבימלך (שופטים ט' מ"ו) וביואב ואדוניהו שהחזיקו בקרנות המזבח (מ"א א' נ') אע"פ שבפירוש נאמר בתורה שאינן קולטות אלא ערים ושאינן קולטות אלא שוגגים, כי ימים רבים הלכו בני ישראל בדרכי העמים אשר ישבו בקרבם, כמו שכתוב פעמים רבות בכתבי קדש.

בפרק הזה עוד הוסיף המחבר להביא ראיות מספרים ודברי סופרים, כי דברים הרבה קבלו היונים מהעברים.

הפרק השלישי, הוא המשך מענין הפרק השני ובו יעמיק המחבר חקר על כל משפטי מקומות המקלט של היונים. קוראי הספר ימצאו חפץ גם בחקירות המחבר בפרק הזה, ומהן ידעו להבחין, מה בין חקי מקומות המקלט של ישראל לחקות מקומות המקלט של היונים, אך אנחנו נפסח על דבריו בפרק הזה, מפני שכל עקרו לא נכתב אלא בדרך אגב.

בפרק הרביעי יחקור את חקות מקומות המקלט של הרומיים וגם בו ימצאו הקוראים חפץ. הן בעקרי חקירותיו על אדות חקות המקלט של הרומיים והן בהדברים המסתעפים מהם כמו: הלכות עבדים והלכות מלוה ולוה של הרומיים בימים הקדמונים ותוצאות כל חקירות המחבר בשלשת הפרקים האלה, השני, השלישי והרביעי, הנה כי היונים קבלו את חק תקנת מקומות המקלט מהעברים, על פי מנהגם בימים הראשונים עד שהנהיגו ערי מקלט ככתוב בתורת משה, והרומיים קבלו את חק מקומות המקלט מהיונים ולשניהם היה החק הזה לרועץ, מפני שמקומות מקלטיהם קלטו שוגגים ומזידים, ועל כן נתרבו ביניהם שופכי דמים וכל עושי תועבה.

הפרק החמישי, הוא הפרק האחרון מהחלק הראשון ובו יבאר המחבר את חק מקומות המקלט של עמי אירופא בימי הבינים ובימים האחרונים, ומוכיח מדברי הימים, כי לא טובים היו חקי מקומות המקלט של עמי אירופא בימי הבינים ובימים האחרונים מחקי מקומות המקלט של היונים והרומיים בימים הקדמונים, ובכל זאת נהגו העמים דין מקומות המקלט בבתי תפלותיהם עד המאה התשע עשרה. אמנם, במשך העת הרבה מאז נוסדו עד שבטלו נמצאו רבים במלכי הארצות אשר עמלו לבטל את חק המקלט. גם רבים מהאפיפיורים שמו לבם לתת למקומות המקלט חקים טובים ומשפטים ישרים וביניהם הפאַבסט גרעגאָר התשיעי (1227=1241) שתקן שלא יקלטו בתי תפלה את הרוצחים ועושים בעלי מומים ונתן טעם לדבר: „שכן מצינו בתורת משה", אך בכל זאת הרבה חק מקומות המקלט להרע לעמי הארצות כל ימיו.

מפרק הששי יתחיל החלק השני של הספר, שבו יבאר המחבר את חק המקלט של ישראל עפ"י חקי המדינה ודיני נפשות של תורת משה והתלמוד; אך עד שהתחיל המחבר לבאר חקי ישראל ומשפטיו מצא לנחוץ לבאר את יסודי דת ישראל ועקרי אמונתו יען שהם הם הרוח החיה אשר בהחקים והמשפטים. המחבר אוחז בשיטת הסיפרים האחרונים המחליטים, שרצון תורתנו הקדושה היא לזכות אותנו בעולם הזה, ומרבה להביא ראיות מכתבי קדש ומאמרי חז"ל וגדולי הפוסקים ודברי חכמים רבים מדורות האחרונים, והכל בסדר נכון ובדרך קצרה. ובכלל אין לנו מה להעיר על דבריו, כי השיטה הזאת מודעת לקוראי הספרות החדשה למדי. מי שקרא ושנה ומחזיק בשיטה זו איננו מוצא עוד חפץ בראיות ובמשא ומתן של הלכה זו, ומי שאיננו מסכים לה, אפילו אם נביא לו כל הראיות שבעולם לא ננצח אותו. כל מה שטרח המחבר בפרק הזה לא טרח אלא בשביל הקוראים מעם הארץ אשר אנחנו יושבים בתוכו ובשביל אלה מבני עמנו אשר לא ידעו עברית כהלכה, ולא קראו ולא שנו דברי חכמינו וסופרינו האחרונים, שעל פי רוב יבזו תורתנו מפני שאינם יודעים אותה ודנים אותה על פי השמועות ששמעו מפי תינוקות של בית רבן שלמדו הימנו אלפא=ביתא וחושבים שנתנה רק להכביד עול על הבריות ולצערן בעולם הזה כדי לקבל שכר בעולם הבא. האנשים האלה קשים הם לנו כספחת, ולעת מצוא יתוספו גם המה על שונאינו ונלחמו בנו. ומה טוב היה לו הואילו מורי דת ישראל בבתי ספר לשנן לתלמידיהם את דברי המחבר מפרק הזה ואילך ודברי חוואָלסאָן במקומות רבים מספריו, תחת אשר ישפיקו כעת בספרים שאין חפץ בהם, כמו ספר פלוני שמחברו האלמוני העביר בספרו את דברי ימי ישראל כאשר יעביר הרועה את צאנו ואחז בדרך קצרה לאמר: „בני רחל ולאה היו שנים עשר", ועשה סמוכין מדבור: „זכור את יום השבת לקדשו" לברכת המלך בימי גנוסיא, כי מה ילמד מספר כזה הנער העברי המבקר בית ספר הגימנאזיום, אשר משתי קצותיו הוא רוסי ותוכו נחר? ומה התורה אשר יוציא ממנו? הלא אך כי יסודי דת ישראל המה ספורים אחדים ושחקי ישראל ומשפטיו הנם בעיני מורי הדת כחמר ביד היוצר שכל חפצם לעשות מהם כלי חפץ להם והנם נכונים למכור אמונתם ודת קדשם בעד טובת הנאה. האין זאת?...

לא כן הוא המחבר אשר לפנינו, כי אף על פי שבשם רוסי נקרא לא בוש להודיע בפרק הזה גלוי

לכל הקוראים, כי עברי הנהו ואת תורתנו יכבד, זירבה להוכיח בפרקים אשר לפנינו, כי תורתנו תורת חיים היא ולא כספורים יסודה, ובקרוא תלמיד בית ספר את דבריו, וידע מה אלהים שואל ממנו, ונתן כבוד לתורתו ולעמו ישראל.

אחרי כל אלה לא נמנע מלהעיר על דברי המחבר במקומות שונים מפרק הזה. בסוף דבריו בהערה 4 לצד 59 יביא ראיה לאמונת השארת הנפש מן התורה, ממה שנמצא פעמים רבות בתורה הדבור „האסף אל עם", ולדעתנו אין המליצה הזאת מכרעת. במו כן קשה להסכים לדעת המחבר בדבר מקום מנוחת הנפש אחרי מות הגו ע"פ הראיות שהביא שם. בצד 61 יביא את האגדה ע"ד עלית משה למרום הנמצאה בשבת פ"ח (בטעות מצוין בספר „ע"ח") ויעתיק את תשובת משה להמלאכים לאמר: „כלום למצרים ירדתם? כלום נשים אתם נושאים לכם?" והתשובה האחרונה לא נמצאה בתלמוד אלא „לפרעה השתעבדתם? כו' קנאה יש ביניכם? יצה"ר יש ביניכם?". בטרם נצא מאת הפרק הזה נעתיק את דבריו בהערה השניה לצד 56, כי יקרים המה בעינינו מאד ונקוה כי גם הקורא ימצא בם חפץ. „אין כל ספק — יאמר המחבר בשם מאַקאַריי וטשירנער — כי הרבה מפלוסופי העמים הקדמונים ידעו מעצמם או שקבלו מחכמי ישראל, שאין אלהים אלא אחד, אך הידיעה הזאת היתה אצלם רק דעה מפשטה ולא פעלה עליהם יותר מאשר תפעל החקירה הפלוסופית בדבר ידיעה ובחירה וכיוצא בה על דרכי האדם שבינו לבין חבריו. בנוגע להחיים המדינים לא הביאה להם הידיעה הזאת כל תועלת, יען שסעיפי אמונת האחדות של העברים: שכל בני אדם שוים בעיני ה', ושראוי לתת משפט אחד לכל האנשים ויתר עניני מוסר ודרך ארץ, לא היו נודעים כלל להפלוסופים ההם, ועל כן בשעה שהודו שאין אלהים אלא אחד, באותה שעה לא נמנעו לומר, שהרשות נתונה לאנשים להעביד את רעיהם בפרך ולקחת לעבדים שבויי מלחמה ולוים שקצרה ידם לשלם חובותיהם ולהרוג ילדים חלשים, וכי מה הפרש יש להעבד המעונה או לאחד משאר הנרדפים בין שרודפו ומצר לו עובד אלילים לשרודפו ומצר לו מאמין שאין אלהים אלא אחד? מה נחשבה הוראת האחדות של הפלוסופים הקדמונים, בחיבם את הנשים בנענוע האברים את האנשים בהיותן ערומות ובהתירם את הזונות לפנויות?" הדברים האלה יחזק המחבר מדברי ספרים וסופרים ואנחנו השמטנו את הציונים מפני שאין רצוננו לשקר ולהרחיק עדותנו, למען יאמין הקורא, כי הבאנו ממרחק דברינו. בהערה 1 לצד 68 יביא המחבר את דברי קארר, כי עוד לפני משה מלך בחינא Tchuen-hion (2436=2514 לפני סה"נ), אשר התנגד למנהג הקרבנות, וכאשר לא מצאה ידו לבטלן כל עקר, השתדל להמעיטן בכל מה דאפשר, ולפי זה, יאמר המחבר, האגדה על דבר מלוכת משה, עד שהוציא את בני ישראל ממצרים, שנים רבות באיזה מדינה, כמדומה לי — יאמר המחבר — במדינת חינא, היא אגדה שיש לשום אליה לב". והנה אלמלא נמצאה אגדה כזו היה מקום לבעל דין לחלוק על דברי המחבר בפרק הראשון, שהביא בשם ניבוּו, שלא היה כל יחס לעם חינא את יתר עמי תבל בימים הקדמונים ולומר, שאפשר שאותו המלך או אחר הקדים את משה בחק המקלט בדרך שהקדימו להתנגד למנהג הקרבנות, ומשה קבל את חק המקלט בהיותו בחינא, אבל באמת לא מצינו בשום מקום שמשה מלך בהינא אלא בארץ כוש (ספר הישר פרשת שמות).

בפרק השביעי יחקור המחבר, מפני מה לא קלט בית המקדש את החוטאים, כדרך שקלטו מקדשי האלילים, ויבאר את ערך המקדש והעבודה על פי תורת משה והתלמוד, משפטי הכהנים ויחוסם אל העם. הפרק הזה לא נופל בערכו מהפרק הקודם וכמוהם ערך שלשת הפרקים הבאים. בפרק הזה ימצא הקורא הרבה השערות נכונות, אשר לא שערון עוד חוקרי טעמי המצות שקדמו להמחבר, ומפני שרבות הן על כן נמנע להביא אותן לפני הקורא בזה ויעיר רק על איזה מקומות מהפרק הזה כדרך שהעירונו בפרק הקודם.

בצד 74 בהערה יוכיח המחבר מהמקרא: „המערת פריצים היה הבית הזה" הנאמר בירמיה, כי כל השנים שסרו בני ישראל מאחרי ה' היה להם המקדש למקום מקלט לקלוט את כל החוטאים כדרך שקלטו מקדשי האלילים. אבל מהמקרא שלפניו: „הגנוב רצוח ונאוף כו' ובאתם ועמדתם לפני בבית הזה" לא משמע שהכתוב משתעי במבקשי מקום מקלט. בצד 78 יביא את מאמרם: „בעון נדרים בנים מתים כשהם קטנים" ויציין: כתובות ע"א, והמאמר הזה לא נמצא שם אלא בשבת ל"ב וממקומו מוכרע שקאי על שאין לו לשלם נדריו ולא על מי שיש לו ומשלם ואין זוגו של המאמר הזה את שני המאמרים האחרים שהביא המחבר שם עולה יפה. בצד 80 יאמר בשם סאלוואדאָר, שבלשכת הגזית היו דנים את הכהנים וכל כהן שחטא או שלא היה ראוי לכהונה ואפילו כהן גדול שיצא דינו להורידו מקדושתו היו מלבישין אותו שחורים ויצא מן המקדש. והנה סאַלוואַדאָר הביא דבר זה בשם המשנה ובאמת לא נזכר בשום מקום לא במשנה ולא בגמרא, שמי שיצא דינו להורידו מקדושתו יוצא מן המקדש כשהוא לבוש שחורים, וכנראה מקור הטעות של בעל העתקת המשנה לרומית שממנה הביא סאַלוואַדאָר, הוא מעשה שמעון הצדיק (יומא ל"ט ע"ב): בכל יום הכפורים היה מזדמן לי זקן אחד לבוש לבנים ועטוף לבנים כו'. בצד 81 בהערה 3 יאמר המחבר שמותר להתפלל אף בבתי ע"ז, ובאמת לא מצינו דין כזה בשום מקום. ועיין ברמב"ם בפרק השביעי מהלכות עכו"ם וחוקותיהם הלכה ו' והלכה ח', ועיין סנהדרין ע"ד ע"ב מה שהקשו בגמרא על המקרא: „בהשתחויתי בית רמון יסלח כו'. באותה הערה יוכיח מדברי ההנחומא ויקרא פ' כ"ב ממה שנאמר שם שמותר לקרות את שמע בין בישיבה בין בהליכה בין בשכיבה ובין בקימה, שאין חובה ליכנס לבית הכנסת להתפלל, ובאמת קריאת שמע לחוד ותפלה לחוד, ואע"פ שהלכה כבית הלל, שמותר לקרות שמע בכל ענין, וכל העובר על דברי בית הלל (מפני שרוצה להחמיר על עצמו כבית שמאי) חייב מיתה (ברכות

י"א), מכל מקום חובה להתפלל בבית הכנסת, וכל מי שיש לו בית הכנסת בעירו ואינו נכנס בו להתפלל נקרא שכן רע (ברכות ח'), ולא הוציאו חכמי התלמוד מכלל זה, לפטור מתפלה כל עקר, או מהתפלל בבית הכנסת אלא ת"ח שתורתם אומנתם. וכנגד זה לא דק המחבר לחומרא בסוף הערה זאת, וכתב בשם התלמוד, שתפלה דרבנן וק"ש ושמונה עשרה דאורייתא, ובאמת מה שאמרו „תפלה דרבנן" על שמונה עשרה אמרו ולא על שאר תפלות, שאין סתם תפלה בתלמוד שחייבים להתפלל אותה בכל יום אלא תפלת שמונה עשרה בלבד.

בפרק השמיני יחקור המחבר, מפני מה לא הגינו מלכי ישראל על החוטאים, כדרך שהגינו מלכי האומות הקדמונים ומלכי אירופא בימי הבינים ובימים האחרונים. ויבאר את משפט המלך על פי תורת משה והתלמוד, ומתי ואיזה מלך הי' ממליכין על ישראל, וערך המלך בעיני שמואל הנביא המושח את המלך הראשון על ישראל.

בכלל יקרים דברי המחבר בפרק הזה עד מאד. המקום והזמן, שבהם יצא ספרו לאור היו בעזרו, להפיץ דעות נאמנות לרוח תורת משה, שאי אפשר לגלות אותן ברבים בימים האלה ובזמן הזה. הדברים שהביא המחבר בצד 100 בשם מדרש רבה הנדפס בשטעטטין בשנת 1836, בפרשת שופטים, המה פנינים יקרים, אשר לא זכינו לראותם בכל ספרי המדרש הנדפסים במדינתנו, כי ידי זרים משלו בהם וישמיטו דברים מדברי ר' יוחנן ומדברי ריש לקיש לא השאירו מאומה. ואפריון נמטיה להמחבר שבמעט הדברים שצלחה לו להביא בספרו פתח לנו פתח להבין כמה גדולים דברי חכמים במקום הזה, אשר אך אפס קצתם ראינו בדברי המחבר וכלם לא ראינו; אולם גם הרמב"ם שפסק להלכה, שנצטוו ישראל על מנוי המלך, אעפ"כ העיר והוסיף בכל הדברים שפסק ע"פ התלמוד, שהמלך מותר בהם, שאין הדברים אמורים אלא בשעת המלחמה, ובסוף פרק ד' מהלכות מלכים יאמר: „ובכל אלו הדברים (האמורים שם למעלה שם ע') דינו (של המלך) דין, ובכל יהיו מעשיו לש"ש (כלומר: ובלבד שיהא מעשיו לש"ש), ותהיה מגמתו ומחשבתו להרים דת האמת, ולמלאות העולם צדק, לשבור זרוע הרשעים ולהלחם מלחמת ה', שאין ממליכין מלך תחלה אלא לעשות משפט ומלחמות, שנאמר: ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם מלחמותינו*), וכנראה רחוקים דברי הרמב"ם בהלכות מלכים מדברי התוספות סנהדרין כ' ע"ב, במה שחלקו בין מלך על כל ישראל (ויהודה) למלך על ישראל בלבד, ופסקו, שהמלך רשאי לקחת שדה איש וכרמו בחנם, אבל איננו רשאי לכוף אותו שימכור לו שדהו וכרמו, והמגדול עוז סכסך את דברי הרמב"ם בדברי התוספות וקרב רחוקים בזרוע. בעלי התוספות דקדקו בפרטי הדינים ולא חשו שיהיו כלם מכוונים לחפץ אחד, ולא הרגישו אלא בשעה שמצאו דבר והפוכו באותו פרט, כגון זה, שהתלמוד מתיר למלך לקחת שדה איש

*) ועיין בספרי פ' שופטים את דרשת ר' נהוראי של המקרא הזה שהיא הפוכה מדברי הרמב"ם מן הקצה אל הקצה.

וכרמו וממעשה אחאב וכרם נבות נראה שגם המלך אינו רשאי לעשות שלא כדין. אבל כיון שעלתה בידם לחלק בדבר באיזה פרט, שהתלמוד מתיר לקחת בחנם ואחאב ואיזבל רצו לכוף את נבות למכור להם את הכרם, שוב לא קשה להם מידי, אף שהדברים קל וחומר; אבל הרמב"ם לא שם לבו לדקדוקים כאלה, כי אם ירד לעומקה של הלכה ואל הרעיון הצפון בה, ובראותו כי דברי החכמים נראים כסותרים את דברי התורה והנביאים, ובחשבו שדבריהם נתקבלו להלכה, יגע לפרש אותם באופן שיהו דברי חכמים קימים גם לרוח תורת משה ודברי הנביאים. זהו מה שנראה לנו בדעת הרמב"ם; ואולם באמת נראה לנו לשער, שמה שנמצא בסנהדרין (שם): שלש מצות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ כו' הוא רק דעת יחיד, דעת ר' יהודה בר' אלעאי, כמו שמביא המדרש רבה פ' שופטים את המאמר הזה בשמו, וכמו שנמצאה הדעה הזאת בשמו גם בספרי פרשת שופטים, ולא דעת ר' יוסי כמו שנמצא בגמרא, כי דעת ר' יוסי בענינים האלה היתה הפוכה מדעת ר' יהודה, כמו שנראה מהמעשה המסופר בשבת ל"ג ע"ב דיתבי ר' יהודה בר' אלעאי ור' יוסי ור' שמעון בן יוחאי כו' יהודה שעלה יתעלה כו' יוסי ששתק יגלה לצפורי. ונראה שמפני שר' יוסי חשוד בעיני המלכות לפיכך גזרה עליו גלות, ולפי זה, מה שאמר ר' יוסי בסנהדרין (שם): כל מה שנאמר בפרשת המלך, מלך מותר בו, אין רצונו לומר, מותר מן הדין אלא שהוא מתיר לעצמו לעשות כן. ועל כן פליג עליה ר' יהודה ואמר, שלא נאמרה, אלא כדי לאיים, כלומר, שבאמת איננו עושה כן אלא שנאמרה כדי שתהיה אימת המלך עליהן, כמו שפירש רש"י, ולפי זה יהיו דברי רבים מחכמי התלמוד בהלכה זו קימים גם לפי פשטא דקרא ואין צרך עוד להוסיף עליהם ולפרשם כמו שעשה הרמב"ם, או לפסוק את דבריהם מן המקרא בסכינא דפרזלא כמו שעשה המחבר אשר לפנינו, כי הכל על מקומו יבוא בשלום.

בפרק התשיעי יחקור המחבר, מפני מה לא קלטו מקלטי ישראל את העבדים כדרך שקלטו מקלטי העמים האחרים, ומבאר את מצב העבדים אצל העברים בימים הקדמונים, כל דבריו על אדות משפט העבדים אצל העברים ישרים ונכוחים ומכוונים לדברי תורת משה והתלמוד, וכנגד משפט העבדים אצל העברים הוא מביא את משפט העבדים אצל העמים הקדמונים ואצל עמי אירופא בימי הבינים, ולא למותר נחשוב להעתיק בזה מעט מהמשפטים האלה. איסור חמור היה להיונים להוציא עבדים לחירות; כל מי שהיה לו עבד היה מלקה אותו אחת בשנה אע"פ ששמע תמיד לקול אדוניו; כל עבד שהיה נאה היה נהרג במיתה שעל ידי יסורין; העבדים לא היו לובשים אלא עור כלב; פעמים שהאדונים גזרו על העבדים ליהרג והיו מתאספים האדונים בשדות להרגם כדרך שהורגים חית השדה, כל מי שלא עשה מום בעברו הבריא היה נענש ע"פ הדין; אחד מן האדונים שנהרג ואינו ידוע מי הרגו, נהרגים כל עבדיו, אדון שרצה להכות את העבד לחי, צריך העבד לתת לו את לחיו כדי שיכהו מכה גדולה; האדונים שברומי היו מקצצים

את אברי עבריהם לפני פתחי בתיהם כדרך שבני אדם חוטבים עצים, ואף בצרפת, בימי הבינים, היו חותכים האדונים את אזני עבדיהם ומסרסים אותם ע"פ הדין; באשכנז היו קושרים האדונים חבילות עצים גדולות על צוארי העבדים בשעה שהשתמשו בהם לדישה במקום דברים שמשאם כבד, כדי שלא יוכלו לתת גרעינין לתוך פיהם. כך היו באשכנז אנשים לאנשים בימי הבינים ובתורתנו כתוב: לא תחסם שור בדישו, וזהו ההבדל שבין ישראל לעמים.

בפרק העשירי יחקור המחבר, מפני מה לא קלטו מקלטי ישראל את הלוים שאינם יכולים לשלם, הגרים, האלמנות והיתומים, כדרך שקלטו מקלטי העמים, ויבאר את מצב הלוים שאינם יכולים לשלם, הגרים, האלמנות והיתומים אצל העברים. כמעשה המחבר בארבעת הפרקים הקודמים מעשהו בפרק הזה: בפנים הספר יבאר את משפט ישראל בדבר שהוא עוסק בו, ובהערותיו יביא את המקור לדבריו מתורת משה, התלמוד והפוסקים, ויביא את משפטי העמים לעמת משפטי ישראל להראות מה רב ההבדל ביניהם, אך באחת שגה המחבר בפרק הזה, שהוא אומר בצד 121 בשם התלמוד, שמיתת ב"ד דוחה שבת, ובאמת לא נמצא מאמר כזה בתלמוד, ואדרבה תלמוד ערוך הוא בידינו, בסנהדרין ל"ה ע"א: אין רציחה (כלומר: מיתת ב"ד) דוחה שבת.

באותו צד בהערה 1 ישער המחבר, שמה שקבעה דתנו לחובה את מצות הצדקה כמו: לקט, שכחה, פאה ומעשר עני, וכן הכנסת כלה ובקור חולים שמקורם בתלמוד, ולא הספיקה בהערה כללית, שראוי לכל איש לעזור לרעהו, הוא מפני שלא רצתה לסמוך בענינים כמו אלו על נדבת לבו של כל איש ואיש שיעשה בחפצו, ועל כן קבעה אותן לחובה ומסרתן לב"ד להשגיח עליהן, ובעינינו קרוב הדבר יותר לומר, שבאמת הכפיה על הצדקה היא מעקר הדין, מפני שכל מה שאדם מקבל מאת הצבור ושאפשר הדבר שיקבל, חובה עליו להשתתף עם הצבור בו וכופין אותו על הדבר להשתתף עם הצבור, וכיון שעניות היא גלגל החוזר בעולם ואפשר לכל אדם שיהיה צריך לקבל צדקה וגם מה שאדם נהנה בכל יום אינו נהנה אלא משלו בלבד, שהרבה אנשים משתתפים עמו עד שמוצא פת לאכול ובגד ללבוש, לפיכך כופין את כל אדם על הצדקה לתת משלו לאחרים, אבל כל מה שאי אפשר לאדם שיקבל מאחרים, אין כופין אותו לתתה, אין כופין לצאת למלחמת הרשות וכל הירא ורך הלבב שב לביתו ולא יצא למלחמה, מפני שאין בני אדם נותנים לו חיים ועל כן איננו מחויב למסור את נפשו בשבילם, וכופין למלחמת חובה או למלחמת מצוה, שאלמלא לזמו ישראל בשבע אומות לא היתה א"י שלהם ולא היה להם מקום לשבת, וכל מי שרצה להשתתף עמהם בתבואות המלחמה, לקחת חלק בארץ, היה צריך גם להשתתף עמהם לצאת למלחמה.

מפרק האחד עשר תתחיל המחלקה השניה של החלק השני מהספר, שבה יבאר את תורת מקומות המקלט לישראל ע"פ דיני נפשות של תורת משה והתלמוד והפרק הזה כולל השקפה על משפטי ישראל בכלל והשקפה על משפטי ישראל קודם מתן תורה בפרט. ממה שהכתוב מספר באברהם שאמר: הן לי לא נתתה זרע והנה בן ביתי יורש אותי (בראשית ט"ו ג'), וביעקב שאמר: עם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה (שם ל"א ל"ב), ובשבטים שאמרו: אשר ימצא אתו מעבדיך ומת (שם מ"ד ט'), ומהמשפט שהוציא יהודה על תמר ומעשה שמעון ולוי באנשי שכם, שומע המחבר, כי קודם מתן תורה היו נהוגים בישראל משפטים אחרים שהחזיקו בהם מעצמם ועל פי רוחם, אבל כשם שאין כל ספק שהיו לאבותינו קודם מתן תורה משפטים אחרים מהמשפטים שיש לנו עתה, כך אין כל ספק שלא כל מה שאמרו ושעשו, אמרו ועשו על פי המשפטים שהיו להם, שאם כן נרבה מחלקת באבותינו ונעשה אצלם את התורה לכמה תורות: בתורתו של אברהם אבינו היה כתוב שאין בני הפילגשים חשיבים כבנים ולפיכך אינם יורשים עם בני הנשים בנחלת אביהם ובתורתו של יעקב אבינו היה כתוב שבני השפחות חשובים כבנים; בתורתם של שמעון ולוי היה כתוב שהמוציא שם רע חייב מיתה ובתורתו של יהודה היה כתוב שדינו להיות נמכר לעבד ותורתו של ראובן פטרה אותו כל עקר; ולא עוד אלא שהיו לאנשי ארם ולמצרים תורות טובות משל אבותינו, שבתורתו של יעקב היה כתוב שמותר לתת הצעירה לאיש לפני הבכירה, ובתורתו של לבן הארמי היה כתוב שאסור לעשות כן; בתורתם של יעקב ובניו היה כתוב שהגנב חייב מיתה, ובתורתם של המצריים היה כתוב שהגנב נמכר לעבד. אין משפטים אלא מה שנעשים על פי ב"ד ולא מה שאדם עישה לעצמו, שאין אדם רואה חובה לעצמו ועושה מה שלבו חפץ ואין דנים ע"פ מי שחטא, בין שידע שחטא באותו דבר ובין שלא ידע שחטא, שכן מצינו שחייב דוד מיתה את העשיר הגוזל כבשה מחברו העני וטבחה והתורה צותה לשלם חמשה. גם בהמשפטים שהיו לאבותינו קודם מתן תורה, כמו משפט יבום ושרפת שומרת יבם שזנתה, נראין יותר דברי הרמב"ן והמזרחי, שהיו אבותינו נוהגים בהם על פי נימוסי העמים שבימיהם ולא שקבלו אותם מעצמם כדעת המחבר. לדעת המחבר, עד שנתנה תורה היו אבותינו עונשים במיתה גם הורגי נפש איש בשגגה, מפני שמצינו שאמר הכתוב בבראשית ט' ו': שופך דם האדם באדם דמו ישפך ולא חלק הכתוב בין מזיד לשוגג, ומוסיף להביא ראיה מהמקרא שלפניו: מיד כל חיה אדרשנו, ואומר: והלא דברים ק"ו, ומה חיה שאיננה בדעת כלל ענש אותה הכתוב, אדם בן דעת ששגג עאכ"ו, אבל אי משום הא לא איריא, שאפשר שענש החיה הוא לא מפני שחטאה אלא מפני שדרכה להזיק ובכגון דא נאמר: ובערת הרע מכל מקום. עוד יביא המחבר את דברי קיסטיאקאָפסקי בספרו Учебникъ общ Уголов. пр. שמהמקרא: וישם ה' לקין אות לבלתי הכות אותו כל מוצאו (בראשית ד' ט"ו), מוכח שגם היהודים נהגו דין מקלט בקדש, כדרך שנהגו יתר העמים הקדמונים, ונהגו לקלוט גם את המזידים, והמחבר סובר כותיה במשמעות הכתוב ופליג עליה, במה שאינו מחלק בין קודם מתן תורה לאחר מתן תורה. והנה אין אנו רוצים להגיד

בזה, עד כמה יש לסמוך על הספור הזה, לדון על פיו את משפטי ישראל בימים הקדמונים, מפני שאין אנחנו רוצים להסיג גבול חוקרי קדמוניות, אך לא נמנע להעיר כי כפי המסופר בפ׳ בראשית, שב קין בתשובה ונחם על אשר הרג את אחיו, ובכל זאת לא מחל לו ה׳ כל עקר, וכעין הספור היה מצינו גם לאחר מתן תורה באחאב בכרם נבות (מלכים א׳ כ״א), ובדבר כחה של תשובה עיין יומא פ״א, קדושין מ״ט ושלהי פרק יש בערכין ונו״ב מ״ק ס׳ כ״ו.

בסוף הפרק האחד עשר יחלק המחבר את דברי ימי משפט מקלטי ישראל לשלש תקופות. התקופה הראשונה תמשך עד ימי מלוכת שלמה, ובה קלטו מקומות הקדש, וקלטו מזידים כשוגגים; התקופה השניה תתחיל מימי מלוכת שלמה ותמשך עד המאה הרביעית לפני סה״נ, ובה נהגו ערי מקלט על פי תורת משה, והתקופה השלישית תתחיל מזמן כנסת הגדולה והמשך עד חרבן הבית השני, והיא תקופת חק ערי מקלט על פי משפטי התלמוד.

החלוקה הזאת אמנם חדשה היא, אולם כבר הבאנו דברי המחבר וראיותיו, שבימים הראשונים היו נוהגים היהודים דין מקלט במזבח ובבתי אלהים, ושבאמת נראה ממה שבאו בעלי מגדל שכם אל צרית בית אל ברית להנצל מפני אבימלך, וממה שיואב ואדוניהו החזיקו בקרנות המזבח להנצל מפני שלמה שהיו נוהגים דין מקלט לא לשוגגים בלבד, ואת אשר ראה לחלק בין תורת ערי מקלט עפ״י תורת משה לתורת ערי מקלט ע״פ משפטי התלמוד, יבאר בפרק השנים עשר, בפרשו את פרשות הרוצחים על פי פשוטו של מקרא. והננו להביא בזה את תוכן דבריו בפרק השנים עשר.

ממה שלא חלק הכתוב בשמות כ״א י״ב, י״ח כ״ג לפטור ממיתה את הרוצח שלא התכון להרוג כי אם להכות והכה הכאה שאין בה כדי להמית, שומע המחבר, שהתורה מחייבת את הרוצח מיתה אע״פ שלא התכון להרוג אלא להכות ואעפ״י שהכהו הכאה שאין בה כדי להמית, ולא חלק הכתוב לדעתו רק בין שהכה במזיד ושלא ברשות לשהכה בשוגג או ברשות, שכשהכה במזיד ושלא ברשות, חייב הרוצח מיתה בכל ענין, אבל כשהכה בשעת מריבה, שגם חברו עשה שלא כהוגן, אין הרוצח חייב מיתה אלא אם כן לא נתרפא הנרצח עד כדי שיקום והתהלך בחוץ על משענתו משעה שהוכה עד שעה שמת, ואם הנרצח הוא עבד שתחלת ההכאה היתה ברשות אינו חייב עד שימות העבד באותו יום. ובמקום שאי אפשר לב״ד לדעת אם היתה ההכאה במזיד או בשוגג, הדבר תלוי במה שהרג את הנרצח: „אם בכלי ברזל הכהו.... מות יומת הרוצח" (במדבר ל״ה ט״ז) „ואם באבן יד אשר ימות בה הכהו... מות יומת הרוצח" (י״ז), או בכלי עץ יד אשר ימות בו הכהו.... מות יומת הרוצח (י״ח), „ואם בשנאה יהדפנו או השליך עליו בצדיה (אפילו השליך כלי שאין בו כדי להמית) מות יומת המכה (כ׳, כ״א), „ואם בפתע בלא איבה הדפו, או השליך עליו כל כלי בלא צדיה, או בכל אבן אשר ימות בה בלא ראות (כלומר: שהתברר בב״ד שהכהו בלא צדיה ובלא ראות).... ושפטו העדה... והצילו העדה את הרוצח, והשיבו אותו העדה אל עיר מקלטו"... (כ״ב כ״ה). וכדי שלא נטעה לחשוב שהתורה צותה לשלוח לערי מקלט גם את מי ששגג במיתה והזיד בהכאה, לפיכך חזר משה במשנה תורה (י״ט ד׳ ה׳) ומפרש ביתר באור, שאינו נפטר ממיתה אלא מי שהכה את רעהו בבלי דעת, כגון שבא את רעהו ביער לחטוב עצים ונדחה ידו בגרזן לכרות העץ ונשל הברזל מן העץ. ע״פ הדברים האלה יחליט המחבר, שעל פי פשוטו של מקרא איננו גולה אלא מי שהרג את הנפש ע״פ מקרה, כלומר, שעקר ההכאה היתה בשוגג והרוצח לא התכון לא להרוג ולא להכות, ולפי זה ישער המחבר שלא היתה כונת התורה לענוש את הרוצח שהכה את חברו בשוגג ולחייבו גלות, כי אחרי ששגג בעקר ההכאה דין הוא שלא יתחייב כלום, אלא שהתורה צותה להכין ערי מקלט לשוגגים כדי שלא ימיתו אותם גואלי הדם כאשר יחם לבבם.

הבאנו בקצרה את דעת המחבר בפירוש הכתובים שבפרשות הרוצחים, שבמשפטים, מסעי ושופטים, ונניח מקום להמבארים והפשטנים להתגדר בו, לחוות דעתם כותיה או שלא כותיה, ואנחנו נסורה מזה ונלכה לדרכנו. המחבר ישער, כי הפרשות האלה מדברות ברציחות שלא היו בהן עדים כלל, או שהיה בהן עד אחד או שהיו עדים בשעת הרציחה, אבל אין עדותם ברורה לחייב את הרוצח על פיה, ועל כן ב״ד מוכרחים לדון ע״פ אומדנא. ההשערה הזאת תמוהה בעינינו, והרי בפרוש אמרה תורה בפרשת הרוצחים שבמסעי: „כל מכה נפש לפי עדים ירצח את הרוצח ועד אחד לא יענה בנפש למות, ובפרשת הרוצחים שבשופטים: „לא יקום עד אחד באיש לכל עון ולכל חטאת בכל חטא אשר יחטא".

כמעט כלינו את דברינו על אדות דברי המחבר בפרק הזה, ואולם עוד הערה אחת לנו להעיר על אשר לא כתב המחבר בספרו ולא זכר על אודותיו. הרבה טרח המחבר בפרושי הכתובים שבפרשות הרוצחים. לברר איזה רוצח היה צריך לגלות לערי מקלט ע״פ תורת משה, אבל שכח לבקש ראיה או זכר לדבר מן הנביאים שהיו נהוגות ערי מקלט למעשה, ואם אמנם אין ראיה לדבר אבל יש זכר לדבר ממה שאמר הנביא בשם ה׳: „גלעד קרית פועלי און עקבה מדם: וכחכי איש גדודים דרך ירצחו שכמה" (הושע ו׳ ח׳-ט׳), וכן יפרש התלמוד (מכות י׳ ע״א) את מלת שכמה שר״ל לשכם ולא אמרו „אל תקרא" כדרך שאמרו בכל מקום בדרשם את הכתוב, וגלעד ושכם הנה שתי ערי מקלט, ולפי זה נראה שגם בימי הנביאים היו גולים לערי מקלט רוצחים שהכו אנשים במזיד והרגום בשיגג שלא התכוננו להרגם אלא להכותם, או שלא נתברר שהתכונו להרגם, ולפי זה יפה תירץ אביי בגמרא (שם) על הקושיות, בעבר הירדן תלת בא״י תלת? מאי שנא מהאי גיסא ומהאי גיסא דמרחקי ומאי שנא מציעאי דמקרבי?" — „בגלעד שכיחי רוצחים, בשכם נמי שכיחי רוצחים", כלומר: אנשים שרגילים להכות את רעיהם, ופעמים שמכים עד

שמכּיתים *) ואין אנו צריכים עוד לשנויי רחוקי של התוספות.

הפרק השלשה עשר הוא הפרק האחרון מספר הראשון, ובו יבאר מפני מה החמירה תורה ברוצחים, ומה ראו חכמי התלמוד להקל עליהם ולהוציא את הכתובים ממשמעם, ובין כך יבאר מפני מה החמירו בחקירות ובדיקות העדים ומה טעם הצריכו התראה. את הכל יבאר בטוב טעם ודעת ודבריו נכוחים למבין וישרים למבקשי דעת. הפרק הזה הוא כעין חתימת הספר הראשון ופתיחת הספר השני, המבאר את תורת המקלט ע"פ דיני נפשות של תורה שבעל פה, ובעמוד המחבר בפתח ספרו השני לקח מעט משמנו ומדבשו ויתן לנו למען נטעם ונדע כי ברוך טעמו. מהמעט אשר טעמנו בפרק הזה מחקירות המחבר בדיני נפשות של התלמוד, נראה ונוכח, כי לא המדרש היה העקר לרבותינו בעלי התלמוד, ולא בשביל דקדוקי סופרים הוציאו את הכתובים ממשמעם ודנו את דיניהם, אלא בשביל שרצו לזכות אה הזכאי ולחייב את החייב, ובהאמינם חקר בתכונות בני דורם, יצאו לדון בדברים חדשים, ומהפצם לחבב את תקנותיהם על העם, העמידו את דבריהם על דברי תורה. אם אמרנו להראות בזה כבוד דברי המחבר בפרק הזה, היינו צריכים להעתיקם כמו שהם מבלי לגרוע מהם דבר, ועל כן נסור מעט לעבר השני ונראה את אשר יעשה שם. הבה נרדה נא למטה ונעלה פנינים אחדים מהערותיו. בהערה השניה לצד 155 ימנה המחבר את כל העברות שחיבים עליהן מיתת ב"ד ועולה מספרן לשש עשרה, וכנגד זה יביא מדברי הימים, כי בספר דיני נפשות של קארל החמישי נמנו ארבעים וארבע עברות שחיבים עליהן מיתה; בספר המשפטים של המלך אלעקסיי מיכיילאָוויץ, הנדפס בשנת 1649 — חמשים וארבע, בספר המשפטים של פטר הראשון — מאה, במאה השמונה עשרה היו עונשים בצרפת במיתה על מאה וחמש עשרה עברות, בבריטניא — על מאה וששים, והיו עונשים במיתה על עברות חמורות וקלות, על הגנבה בשעה שיש להחמיר על הגנב, או כשגנב כל שהוא שלש פעמים: על גנבה שבבית ועל האונאה ורמאות בזמן שראוי להחמיר, או את מי ששנה ושלש בחטא, על גנבת נשים ברצונן, על האיום, על סיוע ידי הבורחים בבית האסורים, ויש שהיו מחיבים מיתה גם את הכורת עץ מיער שאסור לכרות ממנו, ויש שהיו מחיבים מיתה את הקובל לפני המלך שלא כדין, ויש שהיו עונשים במיתה את הגר שתורתנו צוּתה עליו, שלא להונות אותו ושחיבה אותנו לאהוב אותו.

בהערה 3 לצד 164 יביא את משנתם (מכות ז' ע"א): „סנהדרין ההורגת אחת לשבעים שנה נקראת חובלנית", וכנגדה יביא מדברי הימים, שבצרפת המיתו משנת 1760 עד שנת 1770—478 איש; באנגליא, בימי ממשלת היינריך השמיני, המיתו 7200 גרים לבד. מספר הנהרגים על פי הדין

*) על כוונת אביי בתשובתו, העירני המחבר מדי דברי אתו בענין הזה.

בימי מלוכת עליזאַבעטא עולה עד 18000 ולכל שנה משנות ממלכתה עולה 45. משנת 1810 עד שנת 1826 הוציאו באנגליא 18380 משפטי מות. המספרים האלה יורונו למדי, עד כמה עלו חכמי התלמוד בערכם על מחוקקי דיני נפשות של העמים אשר חיו לפנינו עוד לא רבות בשנים, ובשימנו אל לבנו את הדבר הזה נברך באמת ובלבב תמים: ברוך שהבדילנו מן התועים ונתן לנו תורת אמת!

הנה באנו עד הגבול, כי בפרק הזה כלו דברי המחבר בספר הזה, ואם נבקש אחת לאחת ונמצא חשבון מכל אשר מצאנו בספר ונראה, כי רב יתר ממה שקוינו מצאנו. אמור אמרנו למצא בו תורת מקומות המקלט ע"פ תורת משה והתלמוד והנה לפנינו: יסודי הדת, תורת המדינה ותורת עבודה אלהים, ודבריו במשפטי המקלט מעטים בספר, הזה והכל ערוך בטוב טעם ודעת ובסגנון קל ונוח להשמע, את זה לעמת זה עשה המחבר, ובחקרו כל אלה פקד את משפטי העמים ויערכם לעמתם, אך עוד לא כלה המחבר את מלאכתו, כי עוד לו ספר שני ובו נכבדות ידבר בדיני נפשות של ישראל על פי התלמוד, ואולם זה שתי שנים מאז יצא לאור הספר הראשון, ואך מעט מאד מספר הספרים שמכר ורב יתר מאשר מכר נתן במתנה לבני ברית ולשאינם בני ברית, אבל עוד רב מספר הספרים אשר אתו, ועל כן לא יוציא עוד לאור את ספרו השני.

לא במסכימים חלקנו, ואין את נפשנו להלל את ספרו השני לפני הקוראים בטרם ראה אור, אף כי ראינוהו וקראנו את הכתוב בו. ואולם זאת נקל לדעת לכל איש, כי בשבת המחבר עתה אתנו, תחת אשר בחברו את הספר הראשון ישב לחוף ים הקרח, תמצא ידו לשכלל את הספר השני מן הראשון וגדול יהיה כבוד הספר השני מן הראשון.

יוסף ליב פריידקין.

שָׁלוֹם וֶאֱמֶת

סניגור, מליץ יושר ופרקליט לעם ישראל ותורתו, מול מגידי פשעיהם, מאת אליעזר צבי הכהן צווייפעל. ווארשא, תרמ"ה

בהקדמת הספר אשר לפנינו, צד 32, שנה לנו המחבר בבקרת משנה זו: „כשם שבקרת כל ענין או ספר שנושאו גדול ונכבד, הגונה וראויה וגם נחוצה ומוכרחת, כך הבקרת שנטפלת לענין פחות ומה בכך, היא אבוד זמן והוצאת דעת לבטלה; וכשם שמשובחת הבקרת הכשרה, כך מאוסה ומגונה היא המופקרת. הגדרים המבדילים הבקרת הצנועה מן החצופה הן: א) שהראשונה מבקרת את הנאמר, והשניה גם, או רק, את האומר. ב) שהראשונה מבקרת רק תוכן נקודת הענין המבוקר, והשניה מגלגלת עליו חובות צדדיות. ג) שכונת הראשונה היא רק לשם ברור האמת, או לשם לטישת הטעם והיופי, והשניה מכונת לשם

גאוה, שנאה וקנאה. ד) שהראשונה מתחלת במלאכתה מיד, והשניה מציעה הצעות הבליות וליצנות שאין להנושא שום צורך בהן. ה) הראשונה מבררת דעתה בשיחות נאות ובלשון נקיה, והשניה מתאמצת להפליג בגנויות וחרפות לבטלה. ויקרה עוד לפעמים, שרעת אחת להמבקר והמבוקר בעצם הענין, אלא שסגנון לשונו של המבוקר, נתן מקום קטן לטעות מעט ואינו צריך כ"א הערה ותקון מה". מי שרוצה לפסוק הלכה כר' אליעזר במשנתו זאת, יפרשנה ויתרצנה שלא יהיו דבריה סותרים זה את זה, אבל אנחנו הננו מוסרים מודעה מתחלה, שאלמלי נמנו הסופרים והקוראים וגמרו לקבוע הלכה כר' אליעזר במשנתו זו ופסקו: שכל בקרת שאיננה מבקרת רק את תוכן נקודת הענין המבוקר בלבד, הרי היא בקרת חצופה ומופקרת, לא היינו מעיזים גם אנחנו פנינו, לבקר אחרי הספר הזה, מפני שאין כונתנו בבקרת הזאת לשם ברור האמת של תוכן נקודת הענין שעליו דן המחבר; הענין גדול כך כל עד שאי אפשר לצמצמו כביכול בנקודה אחת, ולפיכך אי אפשר לברר אותו במאמר אחד של בקרת, ואי אפשר למבקר לנגוע בו רק כלאחר יד: להודיע להקוראים מה טיבו של הספר ולהעיר על סדור הדברים והמטבע שטבע המחבר בספרו. ואע"פ שאין בדברים כאלה משום ברור האמת של תוכן נקודת הענין שעליו דן המחבר, יש בהם משום לטישת הטעם והיופי. אפשר שאין דעת המחבר נוחה מבקרת כזו, ולא קבל עליו אחריות בקרת כזו למפרע, אבל אין בכך כלום, שכיון שיצא הספר מבית הדפוס, הרי הוא יוצא מרשות המחבר לרשות הקוראים והמבקרים, וכשם שאין המבקרים מחוייבים לקבל את דעת המחבר בתוכן נקודת ענין ספרו, כך אינם מחויבים לקבל את דעתו בבקרת.

אל נא יהיו הטעם והיופי קלים בעיני המחברים, שלא כל אדם הוא בעל נפש יפה שאיננו מקפיד על הטעם והיופי. רוב הקוראים איסתניסים הם, וכשאתם נותנים להם חכמה מפוארה בכלי מכוער, אינם מקבלים אותה מכם. הרבה ספרים נדפסים בלו אצל המחברים ולא נתפשטו בעולם, מפני שמחבריהם לא ידעו להטעים את דבריהם וליפותם, וכל מחבר שיודע להטעים את דבריו וליפותם זוכה שיתפשטו ספריו בעולם וקונה לו שם טוב על ידי ספריו. שמא תאמרו: מה לנו ולשם טוב? אין אנו כותבים ספרים אלא כדי להיטיב לבריות ולא לעצמנו? הוו יודעים, שכל מחבר שקנה שם טוב ע"י ספריו, סימן הוא שהביא בהם טובה לעולם, וכל שלא קנה שם טוב ע"י ספריו, נוח לו ולבריות שלא נדפסו משנדפסו, ועכשיו שנדפסו, צריכים המבקרים לפשפש ולמשמש בהם ולבקר בתוכן נקודת הענינים שהמחברים דנים עליהם ובצדיהם, שמתוך כך ילמדו המחברים הבאים אחריהם, לכתוב בשביל הקוראים דברים נאים ומתקבלים.

יהי רצון מלפני הקורא, כאלו הקדמנו עד כאן הקדמה למאמרנו, ויכון מעתה לשמוע קול מבקר, ויצא ידי חובתו.

מי שיש לפניו שני שבילין אחד של אור ואחד של שלג ומתירא להטות בשל אור שמא יכוה ובשל שלג — שמא יצטנן, הרי הוא הולך באמצע, ומי שמבקר ספר ויש לו לספר בשבחו של המחבר ובגנותו ומתירא להתחיל בשבח ולסיים בגנות, שלא יאמרו הבריות: הכל הולך אחר החיתום; ולהתחיל בגנות ולסיים בשבח, שמא יתחיל אדם לקרות ולא יגמור, ונמצא דן את המחבר לכף חוב, הרי הוא צריך לכון את דבריו כנגד דברי הספר שהוא מבקר, ועונה על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון ומודיע בתחלה, שיש לו לספר בשבח המחבר ובגנותו ואיזה דברים מכריעים. לפיכך הננו מודיעים מתחלה שיש לנו לספר בשבחו של המחבר ויותר ממה שנכתוב, היה ראוי להכתב, אלא שמקום המאמר הזה גורם לקצר. ויהי רצון כאלו סיימנו לכולא שבחא. דספרא הדין ומה שנעיר על חסרונותיו ליבטל וליהוי כעפרא דארעא.

כשנעבור על פני כל הספר בשום לב, נאמר בפה מלא, כי הגדיל ה' צווייפעל לעשות בספרו זה מבכל הספרים שחבר לפניו, אבל עד שנעבור על פני המאמר הראשון וחלק קטן מן המאמר השני יהיו לנו דברי הספר למשא. היתד שעליו תלה המחבר את כל כבוד ספרו, הוא ספר „נתיבות עולם", אשר יצא לאור כחמשים שנה, ואשר השיב כבר על כל טענותיו החכם ריב"ל ז"ל בספריו „אחיה השילוני", ו„זרבבל", ועל כן בתחלת העיון בספר אשר לפנינו איננו ממשיך את הלב, כי מה לנו לקרוא סניגוריא חדשה כנגד קטיגוריא ישנה, בשעה שמקטריגינו שעודם חיים עושים עצמם כחרשים שמדברים ואינם שומעים, וחוזרים על כל הקטיגוריות שקטרגו עלינו שונאי ישראל משנים קדמוניות, ומוסיפים עליהן עוד קטיגוריות חדשות שבוראים אותן מלבם ואינם משגיחים בכל התשובות שמשיבים להם? ואולם בבואנו לעיקר דברי הספר, אז נשכח את בעל נתיבות עולם, טענותיו ועלילותיו ונשכח, כי קוראים ספר סניגור ונחשוב בדעתנו, כי קוראים אנחנו ספר העוסק בדרכי המשנה ובדרכה של תורה וחקירת דברי הימים לתורה שבעל פה, שאין בין עקר דברי הספר הזה להספרים שעוסקים במקצוע של בקרת התלמוד, אלא מה שהמה משערים השערות חדשות ודנים בדברים חדשים מדעתם, והוא איננו דן אלא ע"פ השמועות שקבלנו מרבותינו במשנותיהם ובתלמודם, ושקבלנו מהמחברים שהיו אחריהם בספריהם וכמעט שלא חדש המחבר מדעתו כלום. כן הוא ספר סניגור וכן משפטו, לא הסניגוריא שבספר היא העקר בו, כי אם החקירה בתורה שבעל פה, ועל כן הוא עומד בשורה אחת את הספרים שנכתבו בענין זה מרז"פ, מרמצ"פ ומראה"ו, ולא טוב עשה המחבר בזוגו חקירת תורה שבעל פה לתשובותיו על שאלות בעל „נתיבות עולם", שאף על פי שיש להם ענין זה לזה, אין זווגם עולה יפה. הערבוביא הזאת מקלקלת את הטעם ומקטין את ערך הספר ופעולתו על הקוראים, שכל מי שאין דעתו יפה ורואה שהמחבר פותח בהקדמות שלא מן הענין ובדברי סניגוריא כנגד קטיגוריא ישנה, הוא פורש ומושך את ידיו מן הספר,

ובהתמעט הקוראים תתמעט הטובה שהביא המחבר ע"י ספרו בעולם.

נקרא נא את הכתובת שעל השער השני להספר ונסתכל בספר ונראה, אם רצויים מעשי המחבר ואם חביב עלינו סדורו של הספר. הספר „כולל חמשה מאמרים: המאמר הראשון נקוב בשם: פרוזדור, כולל מאמרים בודדים ושירים, ובכללו הוא כדמות „הקדמה ופתיחה להספר". אם נתבונן במאמר הזה, אשר יכול 48 עמודים, ונראה, כי באמת הנהו כולל מאמרים ושירים בודדים שאין להם כל ענין לא זה לזה ולא לעקר הספר. אמת הדבר, שמעוטם דברי חפץ ורובם דברי תורה, שאסף המחבר מספרים שונים, אבל מה מקום להם בהקדמת הספר? ומה ראה המחבר לגבב עלינו דברים בהקדמתו ולמלאותה מראי מקומות כרמון? המחבר אמנם יודע להשיב על השאלות האלה בדברי „החכם הרוסי קאראמזין ז"ל„ ומתפאר „לסתום פיהם של אלו (השואלים) ולמלא אותן חצץ" (צד 46), אבל מה נעשה, אם לדעתנו הקושיות האלה במקומן הן עומדות ואין כל תשובה מדברי קאראמזין עליהן?

נעבור דרך הפרוזדור ונבוא לטרקלין, הוא המאמר השני הנקוב בשם „משובב נתיבות, כולל תשובות חשובות, בלתי גנובות, להמסית המרעיש עולם, בעל נתיבות עולם". המאמר הזה הנהו באמת טרקלין יפה בתוכו, אם נסיר ממנו את התשובותיו לבעל נתיבות עולם, שאין להן עתה כל מקום, ומה גם במאמר הזה שעקרו בקרת תורה שבע"פ, גם בעקרי תשובותיו על טענות בעל נתיבות עולם יצא מענין לענין ומרבה בדברים דרך אגב ובין כך הוא מקלקל את טעם המשא ומתן. למשל, דבריו על אודות השראת השכינה (65—69) כשהם לעצמם הנם טובים ונכוחים ונקראים בנעימה, אבל הדברים שערב באמצע ע"ד הכניסה במנעלים בבהכ"נ והשואת הרגלים בשעת התפלה מקלקלים את הטעם ומשחיתים את היופי. בצד 56 הוא מצדיק את דעת חז"ל, שאין מושיבין בסנהדרין אלא מי שיודע בשבעים לשון, ע"פ דעת הרמב"ם בהלכותיו, שהמספר שבעים הוא בדרך גוזמא וכונתם, שידעו רוב הלשונות המדוברות בהארצות אשר סביבותיהם. ולפי מה שכתוב ברעיא מהימנא פ' ויקרא, הכונה במלת „לשון" — „פנים", ור"ל בשבעים פנים, וז"ל רעיא מהימנא כפי שהעתיק בעל הכתב והקבלה בפ' דברים: „ומתמן הוו ידעין סנהדרין שבעים לשון, דאינון שבעים פנים לתורה", ועיין בהכתב והקבלה במקום הנזכר. מצד 75 עד צד 79 יעתיק ע"ד מחלקת שבדחז"ל כדי להוכיח, „שטעם „אחר בעצמו מתהפך לכמה גונים, ובכח הקדמה „והנחה אחת לזכות ולחיוב כאחר, שאחרי שיובנו „וידוקדקו דברי שני החולקים, נמצא ששניהם צודקים „בצד מה, באופנים ובזמנים ידועים". הערה הזאת כשהיא לעצמה אמנם נכונה היא, אבל מסופקים אנחנו אם יש לנו צרך לבקש עליה ראיות כל כך, מפני שבאמת היא פשוטה וקלה, ואלמלי היה המחבר מסתכל יותר בפנימיות המחלקת שהביא, בלי ספק לא מתח בחרא מחתא את המחלקת בענין קריאת שמע, אם היא דאורייתא או דרבנן; את המחלוקת של ר' ישמעאל ורשב"י, אם צריכים להנהיג בתורה מנהג דרך ארץ, לחרוש בשעת חרישה, לזרוע בשעת זריעה ולקצור בשעת קצירה, או לסמוך שתעשה המלאכה על ידי אחרים, ולא ערבב את המחלוקות בענין, אם אוהב ושונא כשרין לעדות או פסולין; את המחלקת אם נוח לו לאדם שלא נברא משנברא, או נוח לו שנברא משלא נברא. המחלקות הראשונות יוצאות לדון בדבר אחד ואין להם כל ענין לכלל תורה שבעל פה, והשניות — יוצאות לדון על הכלל כלו. אפשר שאין בין אחד מבעלי המחלקות הראשונות לחברו בכללות עניני העולם ובדברי תורה ולא כלום, אבל בעלי מחלקות השניות הפוכה דעת אחד מדעת חברו מן הקצה אל הקצה בכל דבר. העולם טוב בעיני האחד ורע בעיני חברו, התורה נעשית אצלם כשתי תורות וישראל היה חטיבה אחת בעולם בעיני אחד ויוצאי מצרים בעיני חברו. המחלקות האלה מורות אותנו לרדת לסוף דעת רבותינו וללמוד סתומות מן המפורשות, ומתוך המחלקות האלה נכיר כמה גדולים דברי חכמים. לדעת המחבר הודה רשב"י בכלל לדברי ר' ישמעאל החולק עליו, שכן מצינו במנחות צ"ט שאמר: „אפילו לא קרא אדם אלא ק"ש שחרית וערבית יצא ידי חובת לא ימוש„ ובנדרים מ"ט: „ארשב"י, גדולה מלאכה שמכבדת את בעליה". אבל אי אפשר לומר, שבשעה שחלק רשב"י על ר' ישמעאל שאמר, שצריכים להנהיג בתורה מנהג דרך ארץ, הודה לו בכלל. ובלי ספק עברו שנים רבות משחלק על ר' ישמעאל עד שהודה לו, וקרוב הדבר לומר שאל השנוי הזה, בדעת רשב"י, מכוונת האגדה המסופרת על אודותיו (שבת ל"ג) שמתחלה „כד הוי חזי אינשי דקא כרבי וזרעי אמר, מניחין חיי עולם ועוסקין בחיי שעה, ואחרי כן חזר מדעתו הראשונה ויהיב דעתיה לתקוני מילתא" ובלי ספק הליטו בעלי האגדה בספור ישיבתו במערה מעשים ידועים בזמנם שעל ידם החליף רשב"י את דעתו. מההשערה הקרובה הזאת נבוא להשערה רחוקה ממנה, על דבר מחלקת בית שמאי ובית הלל, אם נוח לו לאדם שנברא משלא נברא או להפך, שבאמת קשה הדבר לומר, שהיו מחולקים בית שמאי ובית הלל בדבר זה, ושבמשך שתי שנים ומחצה חזרו רבים מבית הלל לומר כבית שמאי ונמנו וגמרו (כאלו היה הדבר נוגע לדינא): נוח לו לאדם שלא נברא משנברא, ועל כן נראה לנו לשער, שהברייתא הזאת, שנו חכמי התלמוד שבזמן בית שמאי ובית הלל או שלאחריהם, בדרך בקרת, על איזה מחלוקת של שני הבתים האלה, שהיתה נמשכות שתי שנים ומחצה, ואחרי כן נקבעה הלכה כבית שמאי, והיה הדבר קשה להחכמים, מפני שלדעתם לא היתה מכוונת לתקנת העולם. וכהאי גונא מצינו שהפליגו חכמי התלמוד, בספרם את גזרת י"ח דבר שבהם הוכרחו בית הלל להודות לבית שמאי, ואמרו, בשבת פ"ק, שהיה אותו היום (שגברו בית שמאי על בית הלל) קשה לישראל כיום שנעשה בו העגל. ההשערה הזאת ישרה בעינינו בעקרה, אבל לא יצאה מכלל השערה רחוקה, מפני שאין אנו יודעים לאיזו הלכה נאמרו הדברים. ואלמלי נתנה רשות לתלות דלא תניא בדלא תניא היינו משערים כי שתי השנים ומחצה שנזכרו בברייתא זאת הן בכלל שלשת

השנים שנזכרי שם בברייתא שלפניה, שחלקו בהן בית הלל ובית שמאי: הללו אמרו הלכה כמותנו והללו אמרו הלכה כמותנו (כלומר, שהיה הדבר תלוי ולא נודע מי ינצח את מי) ובסוף יצאה בת קול (דעת הקהל) הלכה כבית הלל. ואולם לאחר שתי שנים ומחצה משלשת השנים האלה נפסקה הלכה כבית שמאי בדבר אחד, ואולי בי"ח דבר, ואין בין הברייתא הנשנית בשבת לבין הברייתא הנשנית בעירובין אלא שנוי הלשון בלבד.

נעזוב את ההשערות שאינן יוצאות מכלל ספקות לעולם ונשמע מה ידבר המחבר בתקות ישראל לעתיד, והנה הוא מעתיק הודאות רבים מחכמי ישראל שגם המה לא ידעו לאיזה גמול יקוו ובאחרונה יביא (צד 88) מאמרם ז"ל במדרש, וז"ל: „נהקבצו כל ישראל אצל „מרע"ה ואמרו לו משה רבינו אמור לנו מה עתיד „הקב"ה ליתן לנו לעתיד לבוא? אמר להם אינני „יודע מה אומר לכם, אלא אשריכם ישראל מה „מתוקן לכם", עכ"ל. — „מרע"ה אינו יודע מה יאמר להם" — חזר המחבר על דברי המדרש בשמחו על המציאה שמצא, ומרוב שמחתו שכח לציין את מקום המאמר הזה ובשמחתו לנו צר, כי לא ידענו איפה מקום המאמר היקר הזה.

עד כאן דברי אגדה, מכאן ואילך דברי הלכה כי מצד 89 החל המחבר לעסוק בחקירת ההלכה וחוקר דרכי חז"ל בדרשותיהם וכונת הלשונות: דבר תורה, התורה אמרה, פלוני הקן, כך מקובלני וכיוצא בהן מהלשונות המורגלות במשנה והתלמוד, טעם מדות ק"ו וג"ש ובכלן הביא דוגמאות הרבה מן התלמוד לחזק את דבריו ולקיימם, כיד החקירה והדרישה בתורה שבעל פה הטובה עליו.

החקירות האלה אינן חקירות לשונות ופרוש המלות בלבד, כי הן הן גופי תורה שבעל פה, ועל ידיהן יצרפו, יתבררו ויתלבנו דברי חז"ל בכללות תורה שבעל פה. החקירות האלה מרחיבות דעתו של אדם, נותנות לו תורת אמת ונוטעות בו חיי עולם, וכל ספר העוסק בחקירות דאלה מביא רוב טובה בעולם, וזה הוא הדבר אשר אמרנו מראש, כי לא הסניגוריא שבספר היא העקר בו כי אם החקירה והדרישה בתורה שבעל פה.

אחרי מאמר „משובב נתיבות" יבוא מאמר „עזרת נשים מצב הנשים וזכיותיהן ע"פ התורה שבכתב ושבעל פה", המאמר הזה כתוב ברוח משפט ובדברים של טעם. אמנם נופל הוא המאמר הזה מהמאמר שלפניו בתוכו, אבל נעלה הוא ממנו בצביונו ובברו, כי דבריו נאמרו בסדר נכון ובסגנון יפה. אך על שתים נעיר במאמר הזה: א) על הטעם שנתן לדבר מפני מה הבנים יורשים את אביהם ואין הבנות יורשות את אביהן במקום שיש בנים? שהוא מפני „שהבת היא או נשואה כבר, או שעתידה להנשא לאיש, שירש או שיירש את אביו, והבן נושא אשה שאינה יורשת את אביה ונמצא שהבן והבת שוים הם וזכות אחת להם; שמה שהבת מפסרת בירושת אביה מרוחת היא בירושת חותנה, וכנגד מה שהבן לוקח גם חלק אחותו בירושת אביהם, אין אשתו לוקחת חלק בירושת אביה, ויצא השכר בהפסד וההפסד בשכר" (צד 239). להטעם הזה אין כל טעם, כי אלו היו הבנות יורשות ולא הבנים, גם אז היה יוצא השכר בהפסד וההפסד בשכר, ואם כן הקושיא במקומה עומדת: מפני מה בנים יורשים ואין בנות יורשות ומפני מה נוציא שכר בהפסד והפסד בשכר? ואפשר להת טעם לדבר, מפני שבדורות הראשונים היו האנשים עוסקים בעבודת השדה והנשים בעבודת הבית וגם בימי חז"ל היו האנשים נושאים ונותנים והנשים מגדלות את בניהן וכל אשה כבודה ישבה בבית, ואלמלי ירשה עשר ונכסים היו יורדים לטמיון ועל כן הבנים יורשים והבנות מתפרנסות, ובזמן שהנכסים מועטים הבנות מתפרנסות והבנים מחזירים על הפתחים (כתובות כ"ח). ב) על תשובתו על שאלות בעל קול סכל, מפני מה המגרש את אשתו וזנתה מותרת לחזור לבעלה ואם נתקדשה לאחר ומת אסורה? על השאלה הזאת השכיל המחבר להשיב בתשובות צורקות ונכונות (ראה צד 249), ואנחנו נטעים את דבריו ונוסיף עליהם; כשם שחששה התורה לתקנת האיש כך חששה לתקנת האשה, וכשאסרה על האיש להחזיר גרושתו משניסת, משום טובת שניהם אסרה, שכיון שניסת לאחר פעם אחת אחרי גרושיה מבעלה הראשון שוב איננה קשורה בו, וכשהנשא לו שנית, יריבו ויתקוטטו זה עם זה עד שיגרשנה שנית, כדרך שעשה בתחלה, מה שאין כן אם הנשא לאחר, שאפשר שיאהבו זה את זה ויהיה שלום ביניהם, וכל שלא ניסת לאחר אחרי שנתגרשה מבעלה, סימן הוא שנפשותיהם קשורות זו בזו אלא שמקרה קרה ורחקה ואין לך דבר שאין לו שעה, ולפיכך כששניהם רוצים להתקרב מצוה עליהם להתקרב; זנתה האשה אחרי שנתגרשה, ראוי שלא הנשא לא להמגרש ולא לאחר, שמא תזנה תחת בעלה, אבל אין גוזרים גזרה שהיא טובה לזה ורעה לזה משום ספק, ושמא עשתה תשובה ולא העשה עוד שלא כהוגן?

שני המאמרים האחרונים, הם „דרכי שלום" ו„קול ושוברו". במאמר הראשון יעתיק המחבר דיני תורה שבעל פה בדברים שבין ישראל לשארי האומות, והמאמר השני „כולל הצדקת ראשי מאמרים הנראים כזרים שנמצאים בדברי חז"ל ושהשתמשו בהם שונאינו מדור דור", וגם בו אין כל חדש, ועל כן נצא ידי חובתנו אם נכלה את דברינו ונצא בשלום.

הנ"ל.

משנת עולם קטן

ברייתא דמרכבה (Principien der Chemie).

חברה וסדרה עברית ד"ר בנימין שרשווכקי

והגיהה ותקן לשונה הרב החכם השלם ר' יחיאל

מיכל פינם. — ירושלם תרמ"ו (1886).

הקופות ועתים שונות עברו לשפת עבר מעת החלה לחדש כנשר נעוריה. שפת קדש אשר הראתה בראשונה כחה ועוזה בשירים, במליצה נשגבה, ובספורים נעימים וערבים, שמה אחרי כן פניה אל מכתבי התבל ומלואה, אל החכמות והמדעים שבהם

פרץ בן משה סמאלענסקין ,

זמנו וספריו .

בכרי ספרו ספדיא ! כי נהי ובכי לא יקימו את המתים מקבריהם ורפאים בל יקומו משאול אף אם נעשה מספד כהנים, לו גם אם נשפוך לבבנו כמים ובשוקים וברחובות יסובבו סופדים לאלפים. קול בְּכִיֵנוּ על מות גבורי ישראל, גבורי הספרות והרוח, הנעדרים אחד אחד מקרב צבא המלחמה, ההולכים להם מאתנו בדרך לא ישובו, — הקול הזה קול ענות חלושה היא, — והאם זה ינחמנו מעצב הנפש ומרגז הלב ? חצי גויתנו כבר היה לברות לשני האנחות המסתערות מקרב לבותינו כסופה עת שר וגדול יפול בישראל, ואדם אין להתיצב במקום ההולך ולשלם נחומים לאבליו; אבל מה יושיענו הבכי ? ...

ויש עוד רעה חולה מזאת; לפעמים יתגנב הספק וילחש באזנינו לאמר: האָמנם תתעצב באמת נפשנו ולבבנו האם נכונה ירגז למראה כל הגבעות המתנשאות על פני כבר־הנצח ובטנן קבר לאנשי המעלה בקרבנו ?! האם באמנה לא קול מלין, כקול הד הרים או קול ענות, בלי רוח ונשמה, בלי רגשת הלב, בלי סערת הנפש, — כל התאניה ואניה אשר כמו ישמע באזנינו פעם בפעם בגוע אחד מהמאורות הגדולים אשר האירו לעמנו ?! אולי באמת כבר באנו עד דכא, כבר נכחד עצמנו ו ע מ נ ו כָּלוֹ אולי כבר נשקף שאולה עד כי עוד לא נדע עוד לא נחוש את הרעה עת תבואנו ?! —

יוכל היות; כי הן חדל ישראל להתחשב בלאומים, הלא גם בקרב לבבו לא עוד לבדד ישכון, הן עמנו בעט ברוח ע מ ו ויבחר לו בדרך העמים שכניו או אדוניו וילך לו בחקות הגוים כי אהבם, —ומה לו ולמורים מקרבו ? הן חכמינו ומאורינו הלא הטיפו תמיד לרוח ישראל ולתורתו, והמאור שבתורה הלא החשיך את אור הגוים אשר לאורו הואילו בני עמנו הלוך ולא נתנם לישון שנת עולם בחיק נכריה, — ולמה זה ועל מה זה יבכו אפוא על מותם אם גם בעודם בחיים קרא אליהם העם תמיד: „אל תטיפו"! .. ומה להעם ולהם ומה להם ולהעם ?

כן היה, אבל מה שהיה לא יהיה עוד! הנה ימים באים... לא, הנה הנם הימים הטובים האלה, לעינינו ובימינו הגיעו, אשר אליהם כלו עיני טובי העם מִיָּתֵי זה כמה, וישראל הכיר את הצור ממנו חֻצַּב וישב אל מחנהו ואל תורת אמו, ויט אזנו לשמוע דברי מאשריו הנאמנים בברית עמם! עוד הפעם הוכיח עמנו כי לא לגאוה תחשב לו אם יקרא לעצמו „עם הרוח", כי לא בחיל ולא בכח כי אם ברוח, ביד דעה נשגבה, ביד רעיון רם ונשא, להשיב אותו מחליו ולהפיח נשמת חיים באף העם כלו. בדעה נלקו ובדעה נרפאו. רעיון שוא, רעיון ההתהוללות, הוליכם חשך ולא אור ויציבם על דרך לא טוב, ורעיון נשגב, רעיון הלאום, האיר להם את הלילה וישיבם לגבולם. שנים אחדות עוד טרם עברו והנה הדעה הלאומית היתה לראש פנה ולהל שכל פנות העם פונים אליו. שקר אתם דוברים, אתם יוצאי ירך סובלט החרני וטוביה העבד העמוני וגשם הערבי, כי אך סופרים אחדים ה מ צ י א ו את התנועה הגדולה אשר אנחנו עדים עליה ולב העם בל עמה. הנה היא אוחזת בכל קצות העם ממסד עד הטפחות, היא תפרוץ ימה וקדמה אל כל חיי העם, והרעיון הזה הוא מעין חיים ומקור תקוה לכל ישראל. עצמות יבשות אשר כמעט כבר נם לחם חיו ויעמדו על רגליהם והנם מתנבאים במחנה ישראל. התבוננו נא אל הצעירים, זכרו נא את צלם דמות תבניתם לפני עשר שנים, תבנית בני נכר לכל משפטם וחקותם, זכרו נא איך היו בנינו ובנותינו נהונים לעם אחר, עם כל חפציהם תקותיהם ורגשותיהם פנימה — ואיך שבים המה עתה אל עמם, איך יעטו עתה אל השלל רב, זה תורה ומעשים טובים, ואיך מכירים ומוקירים המה את המורים הנאורים אשר לאורם ילכו בבקשם נתיבות עמם הנפלא והנהדר, בעבר ובעתיד.

ובין המורים הנאורים אשר עוררו את בני הנעורים בימינו ובדורנו חלק ונחלה לפרץ בן משה סמאלענסקין שכם אחד על אחיו הסופרים. לא רב עתה מספר הצעירים בקרב עמנו אשר יוצר הספורים הנפלאים בשפת עבר מוזר להם, אשר לא שמעו את שם המחבר „עם עולם" „עת לטעת" וכאלה, אשר לא ידעו מי ברא מבטאים קלים לשפת עבר ויתן רוח חיים בקרבה. מספרם קטֹן ודל — ואוי להם. אולם המון הצעירים, קהל הקוראים, יודעים את השם הנכבד הזה, והמה שואלים זה לזה: איה שוקל ואיה סופר את פרשת ערך סמאָלענסקין ומה פעל לישראל ולשפתו ?

מאמרי זה ינסה להשיב על השאלה הזאת.

א.

צור ילדנו נשינו, ולכן אך יבאו ימים טובים לנו נשכח רגע את הרעה שהיתה לנו בשכבר הימים;

אולם כאשר התחלוף כענן גם הטובה וישובו העבים להקדיר את החיים, אז אך אז נתן לב להכיר ולהבדיל בין הטובות ובין הרעות, להציבן מערכה מול מערכה. בהימים הטובים שהיו לישראל ברוסיא בימי אלכסנדר השני נשכחו כמעט מלבנו הימים הרעים שהיו לישראל בארצנו בשנות הרבע השני למאה שאנו מונין עתה לפני מלוך הקיסר החסיד אלכסנדר השני. המכות הגדולות אשר הֻכו אחינו בתקופות הקודמות, בהיותם עוד תחת ממשלת הדוכסים הפולאנים, עוד לא זרו ולא חבשו ולא רככו בשמן ועור חדש עוד טרם קרם עליהן מלמעלה. ובגלל המכות האל היה העם לכל עוברי לזועה ויעורר געל בכל נפש היפה. ובאמנם לא נתהלל במתת שקר כי טובים ונהדרים היו פני אחינו אז ההפוכים בתגרת יד מצבם בלאומים לעניים ברעת וברוח וכל עין רואה העידה עליהם: יאה עניותא לישראל. המון בית ישראל היה כצאן, כעדר בקר אשר פני אחד להמה, והרואה מרחוק לא יפלה בין האחד ובין השני כמו תמונה אחת לכלם. דרך אחד ומנהגים אחרים ושפה אחת היו לכלם, וכמעט גם עין ארת היתה לכל העם הגדול הזה בהשקפותיו על העולם ומלואו, על החיים וצרכיהם. באין כל התענוגות

פרץ בן משה סמאלענסקין

החיים ומנעמיהם, נרדפים כל היום על צוארם מעוני וממחסור, תועים כשכורים לבקש אכל להם ולהטף הרב אשר ברגלם, ועל כל צעד גזל משפט וחמס לעין השמש — אשר על כן ישבו בארץ אך כעוברים ושבים, כאורחים נטו ללון, כי מצבם נטל עליהם. כי ביד מי הֻטל גורלם הלא ביד האצילים הפולאנים — והמה לא בקשו חשבונות רבים כל ימי חייהם בכל מעשיהם, לא בחייהם הפרטים ולא במעלליהם ביחס אל קיום ממשלת עם פולין, וכל אחד מהם קים בעצמו: „לי היום — לי הנצח". ואם ככה עשו לעצמם ולארצם, אם לא דאגו לטובת האכרים עבדיהם לימים יוצרו, האכרים אשר כל בהם חיי גויהם והמה אך המה היו עמודי התוך אשר כל ארמנותיהם וטירותיהם בחצרותם היו נשענים עליהם ועל עמלם — ואף כי לשום לב לכונן על יסודות נאמנים את חיי היהודים שכניהם ולבנות להם בית. חיי הארונים היו ציץ פורח, וחיי היהודים — עלה נובלת. לנגד עינינו תמונת החיים בימים ההם מחזה אל מחזה וחזיונותינו יבעתונו. מעבר מזה הארונים מתהוללים „והנה ששון ושמחה, הרוג בקר ושחוט צאן, אכול בשר ושתות יין, אכול שתו כי מחר נמות" ולעמתם כנסת ישראל אבלה

ושוממה כמו מנהמת כיונה: „ושנאתי את החיים כי רע עלי המעשה שנעשה תחת השמש כי הכל הבל ורעות רוח". האצילים התענגו היום על רוב טוב באמרם בלבבם הן מחר נמות ולמה זה נחסר את נפשנו מטובה היום! והיהודים גם המה אמרו הן מחר נמות ונזכה לחיי עד ונבוא לעולם שכלו טוב, ומה זה אפוא אף אם נחסר היום את נפשנו מעט, נאכל אך למלא רעבון נפשנו ודי לנו. ומשתי ההשקפות השונות האלה אשר אשה תרחק מרעותה כרחוק מזרח ממערב יצאה תולדה אחת: לא שמו לב לדאג ליום מחר כי יבוא. אך תחת אשר האצילים בעלי עשר ונכסים ראו בטוב ומשכו את בשרם בכל תענוגות החיים ויאבדו לאט לאט את כל אשר הנחילום אבותיהם מעולם, — הנה איש ישראל היה נע ונד בארץ להשיג קב חרובין ולחם נקודים להשקיט רעבון גויתו הפתיות הדורשת את חלקה כל עוד לא רחם ה' את בעליה להסתירו בסתר כנפיו; לישראל לא נבנה בית ולא נטע כרם, המגדלים אשר בנה לו הוא פרחו להם באויר, העם לא התערה כאזרח על אדמתו וכצל עובר היה בארץ.

וחייו כלם כֻסו בצללים; מיום גיחו מרחם עד שובו אל העפר היו חיי העם הזה בארץ הזאת מלאים צלמות ואי־סדרים. אמנם שקדו אחינו ללמד לבניהם תורת ה' ודרכי המוסר הדתי, נתנו להם חנוך מתאים עם השקפותיהם וצרכי הזמן ההוא, אך משנת התלמידים לא היתה סדורה, וילמדו את התורה בלי כל משטר, בלי כל מנוח לגוף ומבלי כל תבלין להמזון הרוחני אשר הלעיטו בו את הנערים בחזקת היד וברצועה הורשת על גביהם. זאת תורת החדרים, אבותינו אז אמנם דאגו גם אל החנוך הכללי ביסוד בתי תלמוד ובתי ישיבה בכל עיר ועיר. עתה דבר יקר הוא כי תכונן העדה בית ספר, כתבנית בתי החנוך החדשים, על חשבונה, אבל בימים עברו לא היתה עדה כמעט בישראל אשר לא בנתה בכספה בתי תלמוד לנערי ישראל. הבתים האלה הטביעו את חותמם המיוחד על כל הבאים בתוכם להקשיב לקח, והחותם הזה אות נצח יהיה על פניהם לעולם לא ימחה. מצב רבים מבתי הספר של הקהלות עמד על מדרגה אחת כמצב החדרים והצד השוה שבהם ששניהם לדבר אחד נתכונו — לעשות את כל תלמידיהם לרבנים יושבי על מדין.

הנער עודנו נער — והנה עבותים על זרועותיו, רחים על צוארו; כבר נשא אשה גם הוליד בן או בת או שניהם ואולי גם כלו שנות אכלו פת בגו על שלחן חותנו, והנער עודנו נער, עמודי גויתו עודם רופפים ובשרו כבשר ילד קטן. ומה נכבד היום בהגלות נגלות אחד הצעירים סרוח על הספסל ומדיו חשופים עד המפשעה ומלמדו להועיל עומד עליו ברצועתו ומונה אחת ואחת; והנה פתאום אנשים ונשים מתפרצים אל הבית בקולי קולות: מז"ט, כי בן נתן להצעיר המֻכה ורעיתו הקטנה בת י"ר שנה המליטה בן בשעה טובה. בעון החתונות של בסר שהיו נהוגות אז בישראל מתו ילדים רכים או חיו בארץ חלשים בלא כח, חלי ומדוה היה מנת כוסם כל ימי חייהם, ולרגלי המקרים הרעים האלה נתחזקו בקרב ההמון אמונות טפלות שונות, ורפואות הבל מצאו להן מהלכים בתוך הנשים על האנשים. אז גברה גם החסידות והעש ממשלה בארץ וכל מי שרצה ליטול את השם „בעל שם" בא ונטל. לרגלי החתונות טרם באה עת דודים הזקינו צעירי בני עמנו עוד באביב ימיהם, כי עודם בימי עלומיהם כבר נטל עליהם גורלם לשחר לטרף להמציא מחיה רבה, בהיותם אבות משפחות שלמות ולכלכל חסרון הנפשות הרבות אשר בראו. כח העלומים כָּס בלא עת, טל ילדות חָרַב על מצח עוד טרם זרח שמש הנֹער, ובימים ההם ובעת ההיא אשר בן עם הארץ עוד יתהלך קוממיות, ישבע נחת ממתנות הטבע והחיים, פניו מפיקים עוז וכלו אומר כח וגבורה, — הנה בן עמי הלך לו שחוח תחת סבל החיים, גויתו כבר כְּפוּפה כאגמון, על פניו ילין צלמות ושיבה זרקה בו. נשמה בריאה תבחר לשבתה גוף בריא ורוח נכון ישכון בקרב לב חי. לכן לא היה כל רוח חיים באף צעירינו, לבבם היה נמוג לקול עלה נדף ולא נועזו להרים ראש ולדבר משפט לפני איש אשר זרוע לו. אימת כל „אדון" החרידה אותם משבתם וכקול נגיד ומצוה שמעו את דברי כל בעל כפתור נחשת, ויפחדו כל היום מפני חמת כל מציק ומציר, ואך שלח איש אגרוף נסוגו אחור לו גם היה בעל האגרוף אחד מאחיהם.

אז באה ונהיתה ממשלת עמי בעמי לרע לו. גם בקרב השפנים ימצאו עריצים ואבירי לב לעמת יתר אחיהם, והערצים האלה יתגברו על החלשים לגזול מהם את מלא הקמץ תבן ואת מעט החשש אשר מצאו להם בחרף נפש; וגם על עם ה' אשר לבבו התמוגג כבר מעצר רעה ויגון התנשאו עריצים מקרבו לדכא אביוני ארץ ולשומם כעפר לדוש. ואביוני הארץ היו — כל בית ישראל... בקרב קהלות ישראל נמצאו אז „גבירים" אשר אם כי עשרם לא רב היה, אך בכל זאת גם המעט אשר להם די היה להיותם עליון על אחיהם האמללים, והמה אדוני העם, עיני העדה ומאשרי הקהל. כל טוב העדה ביד הגבירים נתן, כל משרות הכבוד ומבחר העליות להם נפלו לחבל, ומלפניהם יצא משפט ההערכות להשמיע על

השקלים בכל עת אשר ימצאו לנכון להם. הרבנים היו עוזריהם על ידיהם, כי מי יוכל לדין עם מי שתקיף ממנו, והרבנים, הלא היו עניים מרודים באים עד פת לחם ומחכים אל חסד גבירי עדתם יד הגבירים היתה תמיד עם יתר „ראשי הקהל" העריצים, שנבחרו תמיד מפחותי ההמון, זוללים וסובאים, ותחת אלה רגזה ארץ ישראל ד׳ מאות פרסה על ד׳ מאות פרסה, כי חמס ושוד מלאו כל הארץ וצדק ומשפט כשלו ברחובות. ומפני כי חיי כל העם היו אחוזים ושלובים איש בחיי רעהו ודבר לא היה להם עם חיי בני עם הארץ ויהיו תמיד כמעט בודדים במועדם, לכן מצא לו הצבור און לו לשלוח את כל חצי מגפותיו אל לב הפורש ממנו. ומטה זעם נתן מאת הממשלה ביד ראשי העם להכות בו אחור את כל אשר ימרה את פיהם — עבודת הצבא היה מטה זעמם ושבט מוסר בידם. כל יוצא צבא בישראל יצא אך על פי הקהל וראשיו, — וכל איש אשר דמיו רָתחו ולבבו התחמץ לכראה דמעת העשוקים ויהפוץ להרהר אחרי המעשים הרעים שנעשו לעיניו ויזכור את כח ראשי העדה כי המשל ופחד עמהם, וישם יד לפה ועלי דמיו הלוהטים כאש התעלם שלג עולמים — וידום סלה...

ב.

מכל הא דכתיב ומפורש לעיל יתאר הקורא לעצמו את צלם דמות עמנו בימים ההם, ומן הארץ יעלו לפניו חנוטים מעולם אשר נתבשמו בתורה ולכן עמדו ימים רבים, אבל רוח חיים אין באפם. אולם יד חזקה נגעה בהחנוטים האלה וקול רעם קרא באזניהם: „קומו על רגליכם וחיו!" מלך אדיר וחזק, היודע ערך פקודותיו וחפץ במלואן, נתן עיניו ביהודים להחליף ולהמיר את חייהם ולסעף פארה במערצה את מנהגיהם מקדם עד בלי תכלית; אם נתבונן אל חקי המלך ההוא בכל הנוגע לעמנו בארצנו נשתומם לראות, כי חיי אחינו היו נגלים כספר אז לפני המלך, עד כי דברים רבים אשר אז היו ברורים ונאמנים נחשבים בימינו עתה בין הדברים הצריכים עיון גדול. עלילת הדם, למשל. בעיני המחוקק היתה תמונת יהודי בהור איש צר ומצוק נאחז בתורה ומצות מכף רגלו ועד ראשו, עני רוכב על חמור עכום לעיפה ספרים גדולים וכבדים—זה היה צלם דמות היהודי, ובתור אדם המעלה כזה ראה אותו הקיסר ניקאלאי הראשון ויתן את לבו להטיב את חייו החמרים, גם את על סבלו, עול התורה והמצוה אשר כמעט רבץ החתיו, ובראשון החל, ובאחרון כלה.

לבקרים יצאו חקים לא שערום מראש ופקודות שונות על דבר היהודים. ואם אמנם מטרת החקים והפקודות כלם היתה, כאמור בתוכם, „לבעבור היטיב מצב היהודים", „להעלותם אל הר מעלת האדם ולהשוותם אל עם הארץ", גם היתה כונת המחוקק רצויה „ללמד את בני ישראל להתעסק בעסקים חדשים הכשרים ולמנוע אותם משלוח באסורים את ידיהם כאשר עשו עד כה", אבל בין כה וכה שָׁלַח רזון בעצמות ישראל. ומה נורא מרזון בקרב עצמות יבשות! כי הנקל היה לשבור ליהודים את מטה לחמם עד כה, נקל היה להשוטרים והפקידים לגרש את כל ההמון האמלל אשר התגורר בכפרים בין האכרים ויסהרו מסחרם, — אך למצוא להם מזונות חדשים קשה היה כקריעת ים סוף; עץ חיים חדש עוד טרם נִטַּע ואלפי משפחות ישראל נשארו בעוני ובחסר כל. ומפני כי כל זה נעשה ברעם וברעש, ביד חזקה ובזרוע נטויה בדבר מלך שלטון, לכן אין פלא כי אך זמן מצער טרם עבר והנה כל הבארות אשר מהם שאבו היהודים האמללים את פרנסתם הצנומה והשדופה נסתמו אחד אחד, והמה תעו בישימון ויאבדו דרך. הממשלה בטובה אמנם הרשתה אז ליהודים עסקים חדשים ותפתח להם דלתי פרנסות אחרות, אבל היהודים עוד טרם היו מכשרים או להוציא דבש מסלע ושמן מחלמיש צור...

אך לא נעשה שקר בנפשנו לאמר, כי אך הרע לבדו נתן ליהודים לפני חמשים שנה; לפניהם היה הרע גם הטוב ובידיהם היה לבחור אם בזה או בזה: אם להיות יהודי ולסבול עמל ותלאה או לנחל כל טוב הארץ! אך בני בלי שם החדשים אשר מקרוב באו ברקו ומצאו, כי נר ישראל לא יכבה אף אם אזלו מים מני ים ונהר יחרב ויבש עליו ומכיון שנולד יהודי שוב אין לו תקנה עולמית; אולם אז עוד חשבו כי יש להיהודי תקוה, אשר מריח מים יפריח, ולכן פרשו ידיהם כל היום אל הסוררים מדרך אבותיהם הטוב אולי יבאו לשכון כבוד בתוכם וינחלו עולמם בחיים. והנה עד לפני מאה שנה לא שמו מחוקקי רוססיא את לבם כלל וכלל אל היהודים המעטים אשר נמצאו אז בגבול הממלכה. אולם בראשית המאה הנוכחית, בעת אשר כבר באו תחת ממשלת רוססיא הנפות אשר לפנים על ממלכת פולין נחשבו, אז ראו כי נחוץ לבא חשבון על אדות דרכי העם הזה ומשפטיו, אז החלו להתבונן אל התורה הרבנית ועם זה נגלה החפץ להחליש פעולתה בקרב ישראל.

מן הסבות הרבות אשר בשבילן עמלו המחוקקים להצר צעדי התורה הרבנית היתה אחת אשר מוצאה משנות קדם וזה הדבר: עוד בימי המלך יואן בן וואסיל במאה השש עשרה נתגלתה בקרב העם היושב במחוזות רוססיא הפנימית מינות ההתיהדות (жидовствующая ересь). לפי רוח העת ההיא נדונו אלה אשר רוח המינות הזאת נצנצה בהם בשפטים קשים. אך התועים האלה לא שבו בתשובה שלמה, כ״א הסתירו את דעותיהם מעיני השמש, ויהי כאשר מלך אלכסנדר הראשון ורוח מלא אהבת אדם וחפש הדעה עבר על פני הארץ, יצאו גם בני הכת הזאת מחריהן וינסו דבר אל הממשלה לשחרה חסר, כי תניחם לחיות ע״פ חקי דתם. אז בדקו ומצאו, כי כאלף והמש מאות משפחות נמצאות בהפלכים: וואראנעזש, ארעל, טולא וסאראטאוו שנתפשו ברמינות הזאת והמה מתנהגים במנהגי ישראל בשמירת שבת, מצות מילה, גיטין וקדושין וכו׳, אז הוציאה הממשלה חקים רבים לגדור בפני המינות שלא תתפשט, חקים שאי אפשר לנו לבארם במקום הזה. בין החקים האלה נמצאה גם האזהרה לבל ישבו היהודים אף ישיבת עראי, בכל אותם המחוזות שנמצאו שם שומרי שבת או בעלי מינות ההתיהדות.

ובהשנים הראשונות לממשלת הקיסר ניקולי

יצאו חקים רבים הנותנים זכיות ויפויי כח להיהודים העוזבים דתם.

ואח"כ יצאו חקים רבים נגד דת ישראל ונגד הספרות היהדות; ע"ד בתי הספר ובתי הדפוס לספרי ישראל, גם יצאה פקודה לקחת מאת היהודים את ספריהם ולעבור עליהם בקולמוס הבקרת. בראשונה גזרו על הספרים אשר המבקרים יכירום כי תוכנם מזיק; אבל עוד מעט ונמצאו מחמירים לאסור את כל הספרים שנרפסו בחוץ לארצנו, ונתקבלה ההצעה לשרוף באש את כל ספרי היהודים אשר אין חותם הצענזוריא עליהם. את ההצאה הזאת הציע שר הפנים ביום השביעי לירח מארט 1844 שחל להיות ביום הפורים שנת תר"ד.

וביום המחרת נולד פרץ סמאלענסקין, באותו הרגע אשר חגו המתבוללים את חגיהם ואשר בחזון לבם ראו את הטמיעה להאשר הנצחי של האומה הישראלית, באותה העת בעצמה נולד הסופר אשר ילחם בכל כחו נגד המתבוללים מבני הדור ההוא. אצבע ההשגחה היא המכוננת צעדי המקרים לרוח חפצה.

ג.

התמונות מחיי בני ישראל בארצנו פנימה וחוצה אשר הראית, הקורא, לדעת בשני הפרקים הקודמים, הן הנה אשר ראיתי בחזון הספורים הרבים מעשי ידי ה' סמאלענסקין; כל אלה המה לא בני עולם הדמיון והיכלת, אך המה מקרים שהיו ומעשים שנעשו ואשר מהם ברא לנו סמאלענסקין ספוריו הנפלאים המתארים בשרד בהיר את חיי הדור ההוא לכל משפטיו וחקותיו ומנהגיו, והנפשות יצורי הסופר יוצאות ובאות לפנינו והננו רואים את חיי הזמן ההוא כבאספקלריא מאירה. כי זה הלא היה כל חפץ סופרנו כי יעלה השחר על החיים ויאיר נתיב על דרכי בני ישראל; לא כאשר שגו רבים לחשוב כי סמאלענסקין בגשתו להוציא את „השחר" יתוסף כרגע ספסל חדש בבית מדרשם של „המשכילים" ויצא ללחום את מלחמותיהם, וכי בכלל המלחמה תהיה מגמת פניו להגן על ההשכלה מכף רודפיה כאשר עשו כתבי-העתים בשפת עבר כל ימי היותם ואך זה היתה מטרתם. „זאת לא זאת!" — קורא ה' סמאלענסקין בפתח דברו לשנה הראשונה מהשחר; „מטרת השחר תהיה להפיץ אור על דרכי בני יעקב, לפקוח עינים עורות אשר לא ראו אור ההכמה ולא יבינו ערכה, להגדיל תפארת שפת עבר ולהרבות תומכי בימינה. ומאשר כי לא כל בוזי חכמה ושפת עבר בדרך אחד ילכו, לכן תהיינה גם דרכי אלה אשר יאמרו להשיבם מדרכם ולהביא חכמה בלבם שונות אשה מרעותה". בפתח דברו זה יחלק את העם לשנים: החצי האחד הולך בחשך ומואס בחכמה ספני כי שמו אפר על עיניו שלא באשמתו, ולכן אך לשוא נריע עליו אחרי אשר סבות שונות נסכו עליו תרדמה, ואשר על כן עלינו להאיר מעט את עיניו ולהעירו לאט משנתו; והחצי השני תועה בסורו מדרכי אבותיו ללכת תהו לא דרך. וספרותנו העבריה אז לא שמה לב אל רוח שתי המפלגות האלה ולא התבוננה אל מעשיהן ותשם כל היום עיניה ולבה להגדיל תפארת ההשכלה, לשיר שירי תהלה לרוח הזמן וכל מפעלותיה היו המשך עבודתה לטובת הפצת החכמה בישראל, זאת העבודה אשר החלה עוד מימי הרמבמ"ן. סופרי שפת עבר צהלו ושמחו אז מטוב לב בראותם כי הואיל העם הלוך אחרי עצתם, „ישרון לקץ אהב את ההשכלה", ובניהם עושים חיל בלכתם לפנים מיום אל יום. אולם טהורי עינים ראו לדאבון לבבם כי אם אמנם —

הנם הולכים קדימה שנה שנה
אך...
מי ידע הגבול עד מתי? עד אנה? —
אולי עד מקום — משם לא ישובו...

וגם הסופרים הטובים החלו להתאונן — כי אפסו קוראים וקונים ספרים בשפת עבר — אות נאמן כי מצב הספרות ברע הוא. ותלונות כאלה על הסרון הקונים ומעוט הקוראים נשמעו לא רק מפי הני חזניא וספריא אשר נוח היה להם ולהספרות כי יחדלו לקרוא את „חבוריהם", כי אם גם הסופר המיוחד ה' מאפו הגה נכאים בהקדמתו לחלק השלישי מספורו „עיט צבוע": „נפלה נפלה שפת עבר!" ובהחל המשורר יל"ג את התקופה החרשה אשר בשיריו, קרא באנחה:

הוי, מי יחוש עתידות, מי יודיעני
אם לא האחרון במשוררי ציון הנני
אם לא גם אתם הקוראים האחרונים?!

ויאוש נורא כזה התהלך אז בין טובי סופרינו מבלי דעת למי המה עמלים. ספרים טובים לא נכתבו בשפת עבר, או נכתבו מעט מזעיר, ביותר הסתפקו בילדי נכרים, בהעתקות משפות זרות, ויעתיקו ספרים אשר דבר אין להם ולישראל; ובמכתבי העתים אשר לבני ישראל התהלכו נערים, וכה"ע היו כבתי הספר אשר כל צעיר החפץ ללמד את ידיו למשוך בשבט סופר ובא לו אל אחד מכה"ע וינסה שמה את כחו, ומרבית העוזרים — הסופרים בשפת עבר עבדו עבודתם במחיר — אשר שלמו המה, הסופרים... ובעת אשר בקרב כל בתי מערכות כה"ע אשר לכל השפות מרקדקים עם המאמרים, מנקים ומיפים את השפה, וכמובן שגיאה נגד חקי הלשון ודקדוקה מאן דכר שמה, הנה היה שדה ספרותנו העברית מרמס לרגל שור וחמור וחרש שוטה וקטן והמאמרים היו מלאים שגיאות אין מספר. וכאלה היו לסופרים, לנושאי דגל הספרות! והאם יפלא אפוא אם כל אלה אשר טעמם עוד עמד בם ולב מבין להם הסבו את עיניהם מספרותנו ויטשוה לבלי פנות אליה וישליכוה ככלי אין חפץ בו?!

את זאת ראה סמאלענסקין עוד מראש ויצר את „השחר". הוא התבונן אל הצעדים אשר עשו בני עמנו במסלות החיים, והנה רוח ההשכלה לבדה, זאת ההשכלה אשר היתה עד כה רוח החיה באופני ספרותנו העברית החדשה ותבדל בינה ובין הספרות הישנה. הרוח הזה עוד לא יעצר כח להניע את גלגל הספרות בכח ועז כמלפנים, אחרי אשר ההשכלה כבר מצאה לה מסלות בלבב עמנו, החיים נצחו את הארון ולרגלי זה ניטל פטמה של הספרות העברית; כי אם בה־כי ההשכלה כבר בחרו, — מה תתן אפוא ומה תוסיף להם עוד הספרות השנה להם הלכה אחת בכל יום, הלכת ההשכלה, הלכה אשר כבר קימו וקבלו אותה עליהם ועל זרעם? ואחרי אשר שפה אחרת ודברים אחרים לא היו להספרות העברית בלתי אם לשיר על מראות הטבע או להטיף מוסר למורדי אור, והדברים

האלה שכבר נשנו פעמים רבות כבר יצאו מאף הקוראים ויהיו להם לזרא, לכן אין פלא אם רבים מצעירי הימים שאלו זה לזה; „מה תתן ומה תוסיף לנו השפה המתה הזאת?" ונגד אלה יתמרמר סמאלענסקין בכל עזוז רוחו בדברו על השחר והדרך אשר יבחר בו. הלא כה דבריו כאש: „מה תתן לנו שפת עבר? ישאלו — אני אשמיעם מה תתן היא לנו: היא תתן לנו כבוד ועז, היא תקשרנו מערנות להקרא בשם ישראל. כל העמים יציבו להם מצבות אבנים, יבנו מגדלים, ישפכו דמם כמים לבל ימח שם עמם ושפתם מקרב הארץ, המה כלם ייחלו בכליון עינים ליום ישועה עת תשוב הממלכה להם, ואם היום ההוא ירחק חק לא יחדלו מצפות; ואנחנו אשר אין לנו לא מצבה ולא ארץ, לא שם ולא זכר, רק המצבה האחת הזכרון האחד הנשאר לנו מחרבות מקדשנו, היא השפה העבריה, והמה יבושו או ימאסו בה, — לכן המואסים בשפת עבר ימאסו בהגוי כלו, לא שם ולא זכר להם בקרב בית ישראל, בוגדים המה לעמם ולאמונתם!" אם לא נתפלא אולי כעת על הדברים האלה, אחרי אשר עתה היתה רוח אחרת את בני עמנו ורוב חכמינו שבו אל עמם, אבל כמה כח לב דרוש היה אז לאיש מקרב „המשכילים" להשמיע דברים כאלה, — אז, בעת אשר כל משכיל עברי שש ושמח על נצחונות הרעפֿארם באשכנז וישחק מקרב לב על אלה הרבנים אשר עוד יסרבו לחקות כקוף את מעשי הגוים ואשר עוד לא ימהרו להשכיח את זכר ציון וירושלים מקרב עדתם. כח לב גדול מאד היה דרוש לאיש אשר בדרשו את הדעת ובהטיפו לעמנו חכמה והשכלה עלה על רעיו המשכילים, ובכל זה לא בוש לאמר קבל עם, כי לא לבשת ולא לחרפה לנו האמונה כי יבוא קץ לגלותנו וכי עוד יבוא יום ותשוב הממלכה לבית ישראל, כאשר לא יבושו כל העמים אשר בצפיתם יצפו לפדות נפשם מיד זרים. התקוה הנעלה הזאת נותנת לנו כח ועז לסבול עמלנו ותלאותינו, וזאת התקוה ירשת פלטה לנו מהעבר. „ולכן ידעו כלם מראש — יגלה ה' סמאלענסקין את אזן כל הקוראים — כי כאשר נטיתי ידי על המתקדשים החנפים, כן גם ארים את ידי על המתחכמים הצבועים אשר ידיחו את בני ישראל בחלקת לשון מאחרי ירשת אבותיהם". ואזכיר את הקורא עוד הפעם כי הדברים האלה יצאו מפי סמאלענסקין שמונה עשרה שנה לפנים, בשנת תרכ"ח, בעת אשר כל סופרינו התעלסו באהבים עם חזיונותיהם הישנים והתרפקו על דודיהם הברלינים, והדרך אשר בחר לו סמאלענסקין עוד לא עבר בה „משכיל" אז.

ובכן היה חפץ ה' סמאלענסקין להשיב התועים אל עמם, לא להכנים את עם ישראל תחת כנפי השכינה השרויה בין הגוים, אך להביא את היהודים בברית ישראל; ובהאמינו כי ישראל ואורייתא כולא חד הוא, כי השפה והלאום לא יפרדו ודבוקים זה בזה, לכן נגש להוציא את חפצו איתן לפעולות אדם — על ידי שפת עבר, ויצא להאיר נתיב על דרכי בני עמנו בעבר ובהוה. כי חסרון דעת דברי ימי עמנו היה תמיד לאבן נגף ולצור מכשול לצעירי בני עמנו; הן על לוח כתבי הקדש נכתבו תולדותינו אך עד שוב הגולה מבבל לבנות את הבית השני, וכל הקורות את עמנו בתקופות האחרונות המה או כספר החתום בעיני העם או ידיעותיו בענין זה הנה צנומות ושדופות קדים ורובן היו בכזיב בלדתן. ויש אשר המקרים נודעים להם, יודעים המה גופא דעובדא היכי הוה, אך נעלמות מעיניהם הסבות אבות המקרים והמעשים, הדבק אשר יאחז את כל המקרים יחד בחוברת, את הבריח התיכון המבריח בדברי ימינו מן הקצה אל הקָצה. גדולים חקרי לב מקרב עמנו אמנם כתבו עלי ספר את דברי ימי נודנו בגוים, אבל דבריהם נכתבו בשפה זרה אשר להעם, לרבים מקרב החפצים לדעת את פרשת גדולת עמם ותודות מחצבתם, היא שפת לא ידעוה. קשה היה לישראל היום שנכתבה התורה יונית, כי אם אמנם על ידי זה ראו כל העמים והשרים את יפי תורתנו, את החכן והיקר אשר לנו, אבל לישראל הלא נשתברו הלוחות; וזאת היתה גם למן העת אשר החלו חכמי עמנו לכתוב בשפת אשכנז את הגות לבם בחכמת ישראל וחקירותיהם בכל הנוגע לתורתנו ולדברי ימינו. כי אם אמנם על ידי הדבר הזה בראו תקופה חדשה לחכמת ישראל וכאשר היתה חלק ונחלה בספרות הערבית לחכמת עמנו כן מקום רחב ידים עתה לתורתנו בספרות אשכנז, אבל הלא עלינו להודות כי בני עמנו אך בעמל נפש יוכלו לשאוב מים חיים מן הבאר הזה, — „וזאת התורה שם משה לפני בני ישראל" כתיב, לא כן שפת עבר, אשר אם מעט ואם הרבה היא עודנה שפת העם ומובנת כמעט לכל הגברים, ביותר בארצות אשר רוב בנין ורוב מנין של היהודים יושב שמה. ויהי חפץ סמאלענסקין כי יחדלו חכמינו לכתוב את חקירותיהם בתורה ובדברי הימים לבני עמנו בשפות זרות וישמיעו את רבי תורתם יהודית למען ישמע העם בדברם עמדו; ולכן הלל תמיד את החכמים אשר שבו לכתוב עברית ויתן בחבה יתירה מקום בהשחר לספרים ומאמרים מרבני ודר"י אשכנז ובצאת לאור כל ספר חדש במחקר ובדברי הימים לעמנו בשפת עבר קרא תמיד בעליצות נפש: בא גד! ויבשר בקהל הקוראים את צאתו במשפט צדק ובבקרת נאמנה אשר על פיה ידעו הקוראים מה לזורות ומה להבר. ואעידה לי את הספר הנפלא „דור דור ודורשיו" להרב הגדול מו"ה אייזיק הירש וייס, אשר אך סמאלענסקין נתן מהלכים לחלק הראשון והשני בקרב הקוראים במשפטיו הנאמנים על אודותיו בהשחר.

חכמת ישראל ודברי ימיו בשפת עבר — המחצה האחת מחפץ סמאלענסקין והמטרה אשר הציב לו, כי המה הלא רק על מצב עמנו בעבר ידברו; אולם חפצו הלא היה — וגם זה נחוץ מאד גם אז גם עתה — לפקוח עיני בני עמנו על דרכיהם אשר ילכו בהם עתה, בהוה. כעשר שנים ויותר עברו מכתבי עתים בשפת עבר את עבודתם על הרי ישראל קודם עלות „השחר", מכ"ע יוצאים לשבועות, ובכל חפצי לבלי הקטן פעלי החכמים יוצרי העלים, עלי בכל זה להשמיע אמת, כי במשך השנים אשר הוציאו את כתבי-עתם לא התרוממו על הבמה הראויה להם, ולעמלם לא היה כמעט ערך ספרותי. כה"ע הנכרים הרבו פלפולים בעניני הדיפלומטיה וסכסוכי המדינות, מלאו את העלים חדשות ילדי יום אשר אין איש שם אליהם לב והחלק הספרותי היה מלא „הערות חדשות ומועילות" מעין אלה אשר עליהן כבר אמר חכם אחד כי החדשות אינן מועילות

והמועילות אינן חדשות. המכ"ע השבועי הראשון, „המגיד", בראשית יצירתו עוד לא התרומם אז למעלת מ"ע לאומי נכון ונשא על כנפי הדעה הנשגבה של ישוב אה"ק, כי רוח החכם רד"ג נ"ע עוד לא נשבה בו, וזמן הולדו (1857) מוכיח עליו, כי אחרי מלחמת קרים התעורר בתוך בני עמנו החשק לדעת חדשות וקורות הימים. כתבי העתים אשר נולדו אחרי אחיהם הבכור החלו אמנם להראות כי איזה מטרה נכונה לפניהם ואותות חיים נראו בהם, אבל האותות האלה היו עוד חלשים מאד.

אך סמאלענסקין מראשית דרכו השמיע דבריו בספוריו הרבים בשפה ברורה, קרא לכל הכתות השונות בעמנו בשמותיהן האמתים ועין בעין ראינו את חיינו יום יום מתארים בשרד אמת. ביותר נתן סמאלענסקין אל לבו לחדור עמוק עמוק אל אחת המכות היותר כואבת אשר הֻכינו בית מאהבינו — סדרי הקהל והעדה אשר היו נהוגים בקרב ישראל. על ידי ספוריו המלאים חיים, כתובים בשפה צחה, נשגבה ברעיוניה ובכ"ז קלה במליה ובמבטאיה, ברא סמאלענסקין קהל קוראים גדול מאד, עד כי ספוריו נמכרו ונדפסו ונמכרו לאלפים מבלי שים לב כי המו"ל לא הוזיל את מהיר סחורתו. ספורו הראשון „התועה בדרכי החיים" רכש לו שם עולם, וכה"ע רבים וגדולים בשפות שונות כתבו מאמרים לשפוט על תכונת הספור ההוא וערכו ועל אדות כשרון כותבו. אינני חורץ בדברי אלה משפט הספור הזה אשר לא בדברים אחרים נוכל לעשות זאת, וכי במקום שידֻבר על אדות כל ספורי סמאלענסקין שם לא יפקד, כמובן, גם משפט „התועה"; אבל משמיע אני בזה דבר כהויתו — דבר אשר לא נעשה לספור בשפת עבר עד סמאלענסקין.

אולם בנוגע למחצה השניה הזאת ממטרת סמאלענסקין, היינו להאיר נתיב על דרכי בני ישראל בהוה ע"י ספורים, תמונות ממחזות החיים והשקפות על מצב הקהלות, — בזה הסכים גם סמאלענסקין כי שפת עבר נתנה לא למעט כי אם לרבות, וגם הוא הרשה לכתוב בשפות זרות את כל אשר לישראל בהוה. כי עלינו הלא לתאר את החיים בשלל צבעיהם, ואם כן עלינו לדבר גם בשפה אשר החיים וצרכיהם נחתכים על פיה. — אך נסורה מראש לראות את השקפות ה' סמאלענסקין ומבטיו על דברי ימי עמנו והתורה אשר תצא לבני עמנו מזה אשר נתבונן בשום לב בספר תולדותינו.

ד.

אין אני בא לא לטמא ולא לטהר, — לא אטה משפט צדק, אך גם אין חפצי ומטרתי להלל ולשבח את שם סמאלענסקין ולאמר לפניו הללויה, ולכן אל יתעה נא איש לחשוב כי מביט אני על סמאלענסקין כעל חוקר הדת או רואה אני בו כותב דברי ימי ישראל. מראשית עבודתו היה סמאלענסקין אך זשורנאַליסט, — אמנם זשורנאַליסט רב הכשרון, אשר התבונן אל חקר דברי ימי עמנו בתקופות רבות ולמד את דרכי העם אשר נשא חזון לו; זשורנאַליסט חמוש בכל כלי הנשק הדרושים למלחמת הסופרים: ידיעה שטחית בכל ענפי המדע, לשון למודים ושפה לוקחת לבבות, רוח משפט עשוי לבלי חת, ועל כלם—אהבה רבה, אהבת עולם, אל הדבר אשר למענו הוא נלחם ואמונה שלמה בדעותיו. בדור האחרון הזה יולדו זשורנאליסטים כאלה בכספר רב לספרות הרוסית על ברכי הסופרים בלאַגאָסוויעטלאוו, קאָרש וכדומה, בלמדם אל דרכי הצרפתים הענציקלאָפעדיסתים, אם כי, כמובן, רב המרחק בין המורים ובין התלמידים... התכונה המיוחדת של הסופרים האלה: לשפוט ולשאת מרברותיהם על כל דבר וכל ענין, מבלי דעת אל נכון אף ענין אחד, לחוות דעה ולהשיב תשובה על כל שאלה ושאלה טרם למדו לדעת לפרטיה אף שאלה אחת; הסופרים האלה אינם יורדים לעולם לתוך עומקה של הלכה, נזהרים בלשונם לבלתי חרוץ משפט ולא ישוב, אך המה עומדים מלמעלה, מרחפים על פני כל השאלות והענינים אשר ישאו עליהם דבריהם כעוף המרפרף, נוגע ואינו נוגע. צרכי החיים ומצב ההשכלה של עם ועם יולידו סופרים דרושים לחפצו, ולחפץ עם הרוססים נחוצים סופרים אשר כל בם כאלה, מפני כי דברי תורה עניים המה אצלם, ועל כל שאלה וכל ענין אשר יוציאו החיים מנרתקם אין להספרות הרוסית סופרים מומחים לאותה שאלה או לאותו ענין—, ספעציאליסתים בלעז—, ולכן עצום מאד מספר סופרים כאלה בספרות ארצנו, וסופרים כאלה נחוצים מאד ומביאים תועלת רבה וגדולה בהבינם את העם בלשון קלה את אשר לו לדעת משאלות הזמן, מתולדות הטבע וממקרי הימים שעברו. סופרים כאלה נחוצים גם להקוראים העברים בשפת עבר — וסמאלענסקין היה אבי הסופרים מהמין הזה בשפת עבר. לו היו ידיעות נכונות מכל הנוגע להיהדות והשקפות מיוחדות על כל השאלות בעולם הספרות העברית, וכשרונו הנעלה עמד לו להתיצב בראש הספרות על ידי הידיעות האלה, הוא לא בטא את תמצית חפצו בשפה ברורה, השמיע את דעותיו במבטאים כוללים, במלים יפות ובניבים נחמדים, יען כי היה זשורנאַליסט כאשר אמרתי. הוא אמנם היה גם רב הכשרון כזה, אשר לפניו לא היה כמוהו בספרות העברית, אך חלילה לי לעות משפט, וטרם אחל לנתח לנתחיהם את מאמריו וספריו ראיתי חובה לעצמי להקדים את הדברים האלה כי אין משוא פנים במשפט:

„השחר" עוד טרם עלה והנה אנה המקרה ליד ה' סמאלענסקין להשמיע את דעותיו והשקפותיו על שאלות רבות בדברי ימי ישראל. כי בימים ההם הופיע הספר „דער יידישע שטאַמם" בשפת אשכנז להדרשן והחכם הנודע ד"ר אהרן יעללינעק ובמשפט הספר הזה מצא לו סמאלענסקין להתגדר בו, ויכהוב ספר גדול בשם „אבן ישראל" בהשחר שנה ראשונה אשר בכמותו לא יקטן מגוף הספר „מטה יהודה" עצמו, וכל מבין יבין כי לסמאלענסקין היה הספר הזה אך תואנה ופתחון פה להשמיע לרגלי צאתו את כל אשר בלבבו על אדות התהפוכות הנמצאות בדברי כל הכותבים דברי ימי עמנו.

מי הוא ישראל, מה משפט העם הקטן והדל או הגוי הגדול הזה הנודד בגוים ותועה בארץ זה אלפי שנים ומה דמות נערוך לו, לתכונות נפשו ולרוחו?

הספרים והסופרים אשר כתבו חכמי הקורות על אדות תולדות ישראל ומשפטו לא יתנו מענה נכון ותשובה ברורה, תשובה אחת ואין שניה לה, על השאלה הזאת. ואמנם נפלא בעינינו לראות את החכמים יודעי העתים וקורות בשנות דור ודור נפרדים בדעותיהם על דבר עם ישראל מן הקצה אל הקצה, אלה מחללים ואלה מהללים: האחד יגדיל וירים עד לשמים תפארת מנהג, דרך או דעה, והשני ישפוך לעג כמים על המנהג, הדרך והדעה ההיא; האחד יספר בשבחן של ישראל כי רחמנים בני רחמנים המה ולא יוכלו לראות ברעה אשר תמצא את אחיהם ואנשי בריתם, והשני יבזה להם באמרו כי רכי הלב המה, יעצמו עיניהם מראות דם ולבם לב שפנים, ועוד הכתוב השלישי אומר כי אוכלי אדם המה ודם ישתו יין נסיכם; האחד אומר כי בני ישראל יאמינו בכל הבל וכל דבר שוא ותפל קדש להם, והשני יאמר כי בנים כחשים הננו, אין בנו אמונה. וכל אלה השופטים על דרכנו, כפי הנראה, צודקים במשפט ומחזקים את דבריהם באותות ובמופתים מדברי ימי עמנו — והלא גם קשה ערף לא יכחד כי משפטים כמו אלה תהפוכות המה! ולמען שים את העקוב למישור ולמען התיר את השאלות אשר תולדנה בלב כל איש דעת למראה התהפוכות האלה הנראות בדברי כותבי תולדותינו, הקדים סמאלענסקין דברים ברחבה על דבר דברי הימים בכלל, כפי אשר הורו את התורה הזאת ראשי החכמים בדורנו, ומן הכלל יצא ללמד על הפרט, על דברי ימי ישראל, למען יוכל לערוך אלה מול אלה, ובהציבו את שני הענינים האלה, תולדות העמים ותולדות ישראל, מערכה מול מערכה, נוכח לדעת כי הלכה אחת נשתכחה מאת כל כותבי ימינו, ולרגלי הדבר הזה תעו בחשך ויאבדו דרך; המה מדדו את ישראל באמת כל הגוים, ועל פי המדה הזאת קצבו את ערכו — ובזה שגו מאד כי לא ככל העמים בית ישראל! לא כמשפט כל העמים נשפוט את ישראל, ועוד זאת כי כותבי תולדות ישראל אשר לא מקרבו יצאו לא עשו במנהגי כל סופרי דברי הימים ללמוד לדעת את כל הענינים הנחוצים לדעת אל נכון חיי העם, ולא נוכל להאשימם על זה כי אולי לא מזדון עשו כי אם מפני כי כבד הדבר הזה מאד ב נ ו ג ע ל ע ם י ש ר א ל. „ללמוד לדעת תכונת העמים אשר להם ארץ וממלכה ושפה היה נקל מאד, והאיש אשר נפשו אותה לדעת כל אלה יבוא אל ארצם, יתהלך עמהם ימים מספר, ישים עינו על דרכיהם וילמוד את שפתם וספרותם וכבר השיג מבוקשו. אך לא כן אם יאמר איש לכתוב את דברי ימי עם ישראל אשר אין להם לא ארץ ולא ממלכה והנם מפוזרים בכל קצות הארץ וגם שפתם (שפה לדבר) אין אתם". הוא אשר דבר כי לא ככל הגוים עם ישראל, ושבט משפט כל העמים עליו לא ינוח.

אולם הלא עתה תולד השאלה, איזה הדרך שיבור לו כותב תולדות ישראל, ובעקב השאלה הזאת אוחזות עוד שאלות אחדות ונשימן בזה לפני הקוראים, כפי אשר הוציאן במספר גם סמאלענסקין אך אחזנו דרך קצרה.

א) את מי מכותבי דברי ימי ישראל הצדק: האם בפי אלה אשר יהללוהו, או אלה הנותנים שמו לשמצה?

ב) מה היא הנסבה אשר הולידה הדעות השונות ההפוכות על דבר בני עמנו וטבעו?

ג) עד מתי לא ישימו החכמים קץ לדברי הריבות ע"ד ערך עם ישראל ותכונות נפשו?

ד) ומה היא הסבה אשר הולידה את השנאה האיומה בקרב העמים לישראל?

על שתי השאלות הראשונות נמצאה לפי דעת סמאלענסקין תשובה מספקת בהמשפט אשר חרץ מראש כי כותבי דברי הימים לא בחרו בדרך הנכונה לכתוב תולדות ישראל, ובמדתם את דברי ימי ישראל ותכונותיו בחבל כל העמים שגו מאד, ולכן יש אשר שני הצדדים יחד יצדקו ויש אשר, להפך, יחד יחטאו להאמת, והיא היא הנסבה אשר הולידה את התהפוכות, ואת שתי השאלות האחרונות יחבר אל אחת, וכמובן האחרונה, ע"ד מקור שנאת העמים לישראל, חביבה יותר לפניו כי כמה קולמוסים נשתברו לפתרה,— ומדוע זה לא יגע גם סמאלענסקין למצוא לה פתרונים? והנה רבים יגזרו אמר כי שנאת כל העמים לישראל או על ברכי שנאת הד ת נולדה יען כי „דתיהם שונות מכל עם", או כי י ק נ א ו העמים ביהודים על כי להם כשרונות טובים וחרוצים במלאכתם וביותר במסחר וקנין, או על הנזור המון ישראל מדרכי תבל שכניו, ו מ א ס ב ח כ מ ה וילך לו בדרך גבלו לו ראשונים. אבל לו רק אלה הנה הנסבות אשר הסבו את לב העמים אחרנית מאחרי בני ישראל, כי אז לא היתה השנאה הזאת כללית, ולא שמה את קנה בכל מקום ובכל מצב; כי אז שנאום רק כהני האמונות האחרות ויתר האדוקים, בעת אשר עינינו הרואות כי גם חפשים בדעותיהם כוואלטער וכדומה, אנשים אשר אין כל אלהים במזמותם וכל אמונה אבדה ונכרתה מפיהם ומלבבם, יבדילו גם המה לרעה את בן אמונת משה מבן אמונה אחרת; או כי רק בעלי המלאכה והסוחרים מבני הנכר קנאו בישראלים בני אומנתם, — ועל ישראל הלא ידברו תועה גם החכמים והחוקרים והסופרים, אשר דבר אין להם עם סוחרי הארץ ובעלי האומנים; או כי צוררי יהודה היו רק העמים ההולכים לאור הדעת, — וישראל הלא נתן למשל ולשנינה גם בפי העמים ההולכים בעצמם בחשך, אות ומופת הוא כי לא רק אלה הנה הנסבות לשנאת ישראל, ולכן יחרץ סמאלענסקין משפטו כי השנאה באה לרגלי סבה נעלמה אחת, אשר רב כחה מאד, והיא — כי מצב בני ישראל ברע הוא, ההצלחה שמה להם סתר פנים, ולכן היו ללעג ולחרפה בגוים. לו היה ישראל גוי איתן וכביר כח כי אז יראו מפניו ויתנו כבוד לשמו, אך אחרי אשר כבודו גלה ממנו בהגלותו מארצו אל ארץ אחרת, — מי יאהבהו ומי יכבדהו? ולכן, יחרץ סמאלענסקין משפטו, אין דרך אחרת להושיע למו בלתי אם לתת להם כח ועז כמו לכל העמים וישובו ויעמדו על רגליהם ויחיו.

המשפט הזה חדש הוא, ויוכל היות כי משפט צדק הוא, הן לא רק רע לב האדם מנעוריו, ולכל הפחות האדם אוהב להתראות כעושה משפט וצדקה, ואולי מאמין הוא ביושר לבו וצדקתו; ובכל זאת תחוינה עינינו בדרכי החיים את בני האדם דוחפים למדחפות את

הנכשלים, משנים בדרך אך את העורים, וישקו מי רוש את אלה אשר ה' הרמס, הן אם ה' לא ישמור אותם— יחשבו בלבם — מדוע נשקוד אנחנו לשמור? אם ההצלחה הסתירה את פניה מאתם, — אנחנו מה כי נאיר פנים אליהם? וכן הוא גם בטבע העמים, ואולי צדק סמאלענסקין בהערותו בזה מקור השנאה לישראל. הלא זה הדבר אשר דבר גם הנסיך הרוסי וולאדימיר סוויאטאסלאוויטש בבוא אליו היהודים הבוחרים לדבר על לבו ולהביא אותו ואת עמו בברית אמונתם, „אם קצף ה' על אבותיכם קצף, ויפזרם בחטאותיכם בארצות ונחלתכם נהפכה לזרים, איככה אפוא תעיזו להורות תורתכם לנכרים? הלבעבור אשא גם אני מוסר אלהיכם באתם הלום להביאני בבריתכם?" — אולם מה הוא „הכח והעז" אשר חפץ סמאלענסקין כי ינתנו לישראל— אין פורש אותם, כי בספרו זה „אבן ישראל" הוא בא ברוב ענין, עד כי בעמל רב ימצא איש את תוכן דעותיו ומשפטיו; במאמר הזה חפץ סמאלענסקין להגיד את כל לבו, ותפסת מרובה לא תפסת. כל עמלו היה, לפי הנראה, להשמיע ראשי דעותיו בדברי ימי ישראל ולשום לפני הקוראים את ההשקפות אשר הנה תהיינה לו לאבני הפנה בבנינו אשר החל. אולם מרוב דברים וחקירות אין קץ יצאו הדברים סבוכים ולא בשפה ברורה, ואולי גם סמאלענסקין עצמו הרגיש את חסרון הספר הזה, ולכן לא חזר להדפיסו בספר מיוחד, כאשר עשה ליתר ספריו; ואת הדעות אשר רשומם נכר בספרו „אבן ישראל" הרחיב והשמיע בדברים יותר ברורים בספר אשר שלח החוצה אחר הראשון, ספר אשר בגללו קנה לו סמאלענסקין שם עולם — בספרו „עם עולם".

ה.

הדר סמאלענסקין וכחו בספרותנו לא נראו על השנה השניה „מהשחר" בכל תקף בלתי אם בשנים שלשה מאמרים קטני הערך; אולם גם במאמרים הקטנים ההם לא יסור מדרכו וריח הרעיון הלאומי נודף מהם מאד. לראשית השנה השמיע סמאלענסקין את השקפותיו על פרוד הדעות בקרב בית ישראל פנימה, והודיע כי אמנם יודע הוא בעצמו כי הדרך אשר ילך בה לא תמצא חן גם בעיני שתי המפלגות הראשיות יחד, גם בעיני המשכילים גם בעיני הישנים, אך הוא יוסיף בכל זאת ללכת בדרך זו בחר לו. כי לו נפרדו שתי המפלגות האלה בזה, אשר האחת תאמר להחזיק בכל והשנית תחפוץ להרוס את הכל כי אז עוד היה ביד איש ללכת באמצע לאמר: אני לא אבחר בכל ולא אהרס הכל; אבל באמת שתי הקצוות אשר לפלגות ישראל כמעט נוגעות זו בזו: המחזיקים בנושנות יוסיפו דינים על חקים, והמחדשים גם המה בהרסם את הבנין הישן ויבנו בנין אחר חדש ימלאו אחרי רבבות דינים וחקי חמדה, ולכן אין עוד דרך ממוצע ביניהם אשר נוכל לאמר עליו טוב הוא, כי גלה שלום ואחדות מישראל; אשר על כן על כל העם לשוב למקורו הראשון ולחדש בקרבו רוח נכון, רוח ישראל, ולהתאחד יחד. וחטיף בשנה ההיא להתאסף תחת דגל החברה „כל ישראל חברים", ולאות ולמופת כי כל כחו של ישראל הוא אם יהיה גוי אחד בארץ, הראה סמאלענסקין על הרעם שהיה בשנה ההיא שנת תרל"א באדעססא. שמה ישפוך סמאלענסקין מרי שיחו על הבוגדים אשר למען הות נפשם ימכרו את עמם ואת כבודו, ויעיר למוסר את אזן בני עמנו ללמד את בני יהודה קשת, קסת הסופרים ומלחמת העול, כי ירבו להם אחינו בארצנו כתבי העתים בשפת הארץ גם למשוך לב המולים הערלי"ם, למען לא יעותו משפטנו. סמאלענסקין היה מן המיוחדים הצופים ברוחם על אחרית המעשים ורואים את הנולד. ועל כן אמר: „מי יודע אם לא יבאו עוד שנים אשר לא יהיה עוד לנו חפץ גם בארצות אשר עתה נשב במו שקט שאנן, כי יש לאל יד מקרה אחר להשפיל אותנו ולגזול משפטנו ואין אומר השב". וכל זה יבואונו על אבדנו דרך עמנו, ודברי הימים יורונו כי על חטאות כאלה יוסרו בני ישראל מוסר אכזרי.

ובשנה השלישית „להשחר" הואיל סמאלענסקין באר את הדברים האלה, אז היתה שאלת „התקונים בדת" מלאה כל כתבי העתים וטובי הסופרים בשפת עבר היו עסוקים למצוא פתרונים לה, עד כי היה בלתי אפשר כי יחשה סמאלענסקין לבלתי השמיע גם את דעתו הוא על אדות השאלה הזאת, — ויקם ויכתוב את הספר „עם עולם". בפתח דברו אל הספר אמנם יאמר כי תוכנו הוא אך על אדות התקונים והחדשות אשר יעשו ואשר יחפצו לעשות בימינו, אבל באמת שאלת התקונים לו גם עתה אך כסות עינים, אך פתחון פה להשמיע דעותיו, אך בקעה מצא והתגדר בה. כי זה דרך כל סופר נאמן להשתמש בכל מקרה ובכל מעשה אשר יעשה להשמיע את הגות רוחו, כי לרגלי המקרה או המעשה ימצא לו אזנים קשובות ויבין אז יותר איך לדבר אל קהל קוראיו למען יבינו את שפתו ויתבוננו אל דבריו; המקרה והמעשה המה רק אסמכתות, ואיידי דאתו להכי ישמיעו את דעותיהם הכלליות.

וכן היתה הפעם שאלת התקונים, רק כיתד לתלות עליו הגיוניו בספר הזה.

משוט בארץ בא רוח התקונים ויהי לרוח שקר בפי נביאי ישראל בקהלות אשכנז; כילק עלה הרעפארם על הארצות ההן וינח בכל גבול ישראל; וחלף בבראונשווייג, ועבר עד לייפציג ומטות כנפיו מלא רחב ארץ הפילוסופים. מטיפים ורבנים יצאו להטיף תקונים מתקונים שונים בדת ישראל, מטיפים ורבנים אשר לא שמשו כל צרכם במקדש התורה והתלמוד, ואשר כל חפצם היה לקחת להם תקף ועז, שררה וגדולה, בהיותם כהנים לדתם, כאשר נתן הכח בידי הכהנים הנוצרים. המתקנים האלה בנו בתי-מקדש לשם אלהי ישראל כהיכלי הגוים שכניהם ויבחרו להתפלל בדרך הפרוטסטנטים ובשפתם, וישלחו את ידיהם בכל חיי היהודים לשנותם לפי הרוח החדש אשר אותו שאפו באות נפש. אין עיף ואין כושל בנביאים האלה, כלם למדו את התורה על רגל אחת וכל דמתקרי רבי ודוקטור מתקן ומחדש כהעולה על רוחו. העם לא נצב כצר נגד תקוני „הרבנים" ולא התנגד אל הסדרים החדשים אשר המורים מכוננים בקהלותיהם, כי לרגלי ההשכלה והמדעים אשר בחרו בהם בני עמנו באשכנז עוד מימות הרמבמ"ן כבר עזב ההמון את תורת ישראל ויטשו את

דרכי אבותיהם בסדרי חייהם. בני ישראל בארצות אשכנז היו, ועודם גם עתה, גמולי מחלב האמונה עתיקי משדי הדת, אין מי יודע תורה ואין מי יבין שמועה. התלמוד היה להם לעגי שפה, ושפת הקדש— לשון אחרת „והיה להם דבר ה' צו לצו צו לצו קו לקו קו לקו זעיר שם זעיר שם" ולכן נוקשו ונלכדו בפח אשר שמו להם המתקנים באמרם להם כל היום: אלה אלהיך ישראל! יודעי התורה היו אחד בעיר ושנים במדינה— ומה כחם כי יתנגדו?!

זאת היתה לארץ אשכנז, ובעת ההיא בשלה ההשכלה האפפיציעלית גם בארצנו. בתי הספר התרבו וכמספר תלמידיהם עלה, ורוח בקרת עברה על פני הספרות הרוסית. יודעי הספרות ההיא יזכרו את הרוח הנעלה אשר התהלך אז על פני כל הספרות, את השאלות הגדולות אשר עסקה הספרות בפתרונן לטובת „האשר הכללי", את השלילה הקיצונה אשר היתה נשואה תמיד על שפתי הסופרים בעת ההיא; החפש והדרור מלאו כל חדרי הלב וכל המטיפים נבאו להוצאת ישן מפני חדש. אז התעוררו גם אחדים ממשכילי וסופרי ישראל ויטיפו לתקן את הדת, באמרם לקרם ע"י התקונים את הרעה אשר תמצא את דת ישראל, כבוא רוח החפש לגרש גם את רוח התורה אחרי המצות המעשיות אשר בני הנעורים כבר דשים אותן בעקבם. אל התקונים בארצות אשכנז הביטו ומרחוק הביאו משא והזון גם להעם היושב אתם, — אך לא זה העם ולא זו הארץ; הגפן אשר הסיעו החפצים בתקונים מארץ אשכנז לא שרש בארץ ליטא. גם הרבנים, גם ראשי הקהלות ואף גם המון העם לא מצא חפץ בתקונים אשר אמרו הסופרים לעשות בדת ישראל, ותהי להפך כי עוד יצאו כלם חוצץ בהרב נוקמת נגד „האפיקורסים". אוסרי המלחמה ההיא היו: אחד מגבורי התורה אשר רכש לו ההשכלה, יצא מכותלי בית המדרש ותלמודו בידו ואהבתו לעמו בקרב לבו, ואחד ממליצי דורנו חמוש בנשק הסתירא אשר ירה חצים שנונים בלב הרבנים ויחלק להם עקיצות באפו ועל צבאם חנו עוד רבים מהמשכילים.

ועל סמאלענסקין היתה החובה לעשות כזאת, להשמיע גם את אשר בלבבו על אדות שאלת התקונים. כי כבר החל קהל הקוראים לרנן אחרי הסופר הזה אשר אין פותר למי הוא, אם לבני הדור החדש או לבני הדור הישן — ביחס אל שאלת התקונים, ורבים גזרו אמר כי פוסח הוא על שתי הסעפים. כי פעם ראוהו מדבר ברוח חפש ופעם ישוב וידבר כאיש אשר כל חפש וחקר זרו לרוחו; המחדשים לא קרבו דבריו כי הגיד לא בסתר כי פעולתם איננה רצויה בעיניו, וגם מנגדיהם לא מצאו בהם חפץ כי נכתבו ברוח חפש אשר לא ידע מתג ורסן, ולכן הקדיש את הספר „עם עולם", לברר וללבן את מצבו בנוגע לשאלת התקונים בדת.

אבי חפץ התקונים הנטוע בלב העמים כלם הוא ההתחקות, וכן הוא גם בישראל. חפץ התקונים בדת מצא מסלות בלבב בני ישראל בצאתם בעקבות העמים ובהחזיקם בארחות החיים, בדעות ובמנהגי העמים שכניהם, ובמהרם לטעת אותם על אדמת עמם מבלי ראות כי זמורה זרה לא תצלח לשאת פרי על אדמת ישראל, ואולי עוד תשחית את יתר העצים הרעננים השתולים שמה זה רבות בשנים ואשר בצלם ראו חיים ונחת. רבים מבני עמנו קראו גם המה מלחמה בשער על אמונתם ועל כהניהם, המה הרבנים, ולא שבו אל לבם כי לא ככל העמים בית ישראל; „לישראל אין מלך ושר אשר יכבידו עליו אכפם להחזיק בתורה אשר ישימו כהניו לפניו, וגם כהנים שומרים על התורה אין לו, כי היא מורשה קהלת יעקב, על כל העם החובה לדעת אותה, ואמנם רוב העם ידענה; ואם ימאן העם לקבל עליו חקים חדשים אז אין מצוה עליו במפגיע לעשות כזאת, כי מחפץ לבו קבל את תורתו ובחפצו יוכל להסירנה באין מכלים דבר". לא לישראל לאמץ חיל להפריד בין האמונה ובין הממשלה; אחרי כי אין לו ממשלה, לא לו לקום בפני כהניו אחרי כי אין לו כהנים, אחרי כי העם כלו הוא ממלכת כהנים, — ואת מי אפוא ילחמו, האם את העם כלו? אבל הלא אם יחפוץ העם בתקונים יעשם בעצמו ואין מוחה בידו, ואם לא יחפוץ בם אז אזלת יד כל איש לתתם לפניהם. דרך ארץ קדמה לתורה, והעם בחייו יום יום מרגיש היטב מה לו לקרב ומה לו לרחק, מה יכבד עליו כמשא כבד ומה נקל לו לשאת על שכמו, ומנהג מבטל הלכה אמרו חז"ל.

אך באמת תורתנו היא תורת חיים ורוב הדינים נולדו מהאהבה העזה לאמונה ודת, מהחפץ הנאמן לחזק אשיותיהן הרבו תקונים ודינים, והעם קבלם ברצון כי אז מצא חפץ בהם, אז בימי הבינים, עת אשר כל העמים הרבו דינים וחקים בדעותיהם ויעש גם ישראל כמוהם, אז בעת אשר משפטי התורה וחקי הדת היו לו שלומים ונחומים בעד כל חמדת התבל אשר גזלו ממנו. ובכן החדושים אז נבעו ממקור טהור — מאהבה למורשת קדומים; אבל המחדשים בימינו באשכנז הלא יחפצו לבטל גם עקרים מהדת, כמו האמונה בביאת הגואל, ואלה אשר כזאת יעשו לא לאמונה יגברו בארץ. כי הדת בישראל היא האגודה האחת אשר תאחד ותאגד את לב כל בני ישראל בכל מקומות מושבותיהם, ולכן לא חלק האלהים לבד היא האמונה הישראלית אך גם כארץ וממלכה ושפה וכל יתר המוסרות אשר על ידיהם העמים בלאומים יתחשבו, וחלילה לכל אוהב עמו לנגוע לרעה באחד מיסודי הדת פן ערער יתערער כל הבנין ולא תשאר כל אחרית וזכר להעם הזה; ולכן המתקנים החדשים המעבירים את בני ישראל גם על עקרי הדת המה בוגדים, — לא רק בני ממר לאמונתם אך גם בוגדים לעמם.

ו.

סמאלענסקין יחלק את התקונים בהדת, אשר יש את לבב המתקנים לעשות, לשתים: א) תקונים באמונה, תקונים פנימים בדברים שבלב התלוים בדעות; ב) תקונים בדרכי העם, היינו במעשה, תקונים חיצונים.

והנה אם אמת בפי המתקנים כי כל ישעם וכל חפצם להקל את העול הכבד מעל שכם העם, הלא התקונים ממין הראשון, הדברים התלוים בדעה, אשר לא בפועל יעשו ולא יראו לעין זר בעשות אותם, לא יכבידו אכפם על העם, לא יפרידו בינו ובין העמים

בדרכי החיים, לא יתיצבו לשטן על דרכו במסחר ובעבודה, וגם היהודי המאמין בכל לא יחדל לרגלי אמונת לבבו לבנות בית ולנטוע כרם ולהתעסק בישובו של עולם, ותחת כבד המשא של האמונות והדעות לא ירבצו שלומי אמוני ישראל, והמה רוב היהודים בערי פולין ורוסיא, בריטניה וצרפת. נשארו אם כן אפוא התקונים בדרכי החיים, תקונים בדרכי העם ההיצונים, כי יתקע לו יתד בין העמים שכניו וכי ידע ישראל עת ומשפט החיים, להשיבו מדרכים הרעים אשר דרך בהן בימי הרעה, עת רֻדף על צואר ולא נתנו לו ידים למצוא חית ידו בכבוד מפרי חכמתו או מעמל כפיו, — אבל אם בתקונים כאלה נמצא חפץ, אז אין לנו לגזור גזרות, לאסוף אספות, לבנות בתי מקדש חדשים ולהבדל מתוך הקהל, ולשום את דגלנו אמונה ודת. אל תקונים כאלה נשואות גם עיני החברה „כל ישראל חברים" ובראש הומיות, בכל המקומות אשר בני ישראל נתתים שמה, התן קולה: „שובו שובו מדרכיכם בית ישראל, בקשו דרך חכמה בקשו נתיבות מלאכה, בקשו מסחר בכבוד ויושר, למדו בניכם לדעת שפת ארץ מגורתכם, בקשו קרבת העמים שכניכם, למדו ידיכם לעבוד עבודת האדמה, צאו מבור כלאכם, ברחו מחורי עפר אשר נחבאתם שמה כי עם סגלה אתם". והחברה הזאת תעשה זאת מבלי התערב בכל אמונה ודת, וכמעשה החברה הזאת יוכלו לעשות ולהטיף כל בעל בעמיו כל נשוא פנים בעירו וכל נכבד בארצו — והתקון הדת מאי עבידתיה? מה לתקוני הדת ולצרכי החיים?

אך לו התאמצו המתקנים לתקן בעמם את חיי בני עמנו לפי צרכיהם להיטיב להם, כי אז אולי לא שמנו לב אל הדגל, דגל הרעפֿארם בהדת, אשר המה נושאים והללנו את מפעלותיהם הנאותים לפי צרכי החיים; אבל באמת לדאבון לבבנו אחרת נחזה. לא אל התקונים החיצונים ישימו המתקנים את לבם, לא להשיב את ישראל ממצבו הנורא ולהעמיד במרחב רגלו, אך המה כל מעינם ישימו בתקונים פנימים, בתקונים אשר דבר אין להם עם החיים, בתקונים התלוים אך בדעות ובדברים המסורים אל הלב — לתקן את דרכי העם ב ק ר ב ו: בעניני העדה, בעבודת בית ה', בחקים ומשפטים שונים, גם בכאלה אשר נתנו לדורות. ואם אמנם לעשות סדרים במנהגי בתי הכנסיות ועוד תקונים כאלה תקונים' בלתי יתרים המה גם לפי דעת סמאלענסקין, אך בראותנו כי ראשית מלאכת המתקנים לתקן את בתי התפלה לפי רוח העמים שכניהם וכי יתגרו שארית כחם לעקור התקוה להגאל וכל זכרון ירושלים מלב אחיהם — אז נתבונן למקור החפץ לחדש ולתקן; והמקור הזה משחתו בו ולא ממקום קדוש יהלך, ויסודו בחקותם את דרכי הגוים ובחפצם לשכוח את צור ממנו חֻצבו ולבחור להם אלהים חדשים לא שערום אבותיהם מראש. אבל ישראל הלא היה תמיד נאמן למקורו הראשון, וקוה ליום ישובו בניו לגבולם ואז יהיה הוא אור לגוים ולאמים למשפטו ייחלו, ולא לו לבקש תורה מפי עמי הארץ. על ישראל לא נטל גורלו ללכת בדרך הגוים שכניו, אחרי אשר הוא בעצמו עודנו לא במתים נחשב, כי רוח חיים בו. כי בהגרשו מארצו, ביום הגדול והנורא ההוא, ביום זרהו אל בארצות, צץ ופרח רעיון חדש ותקוה חדשה, יום

גאולה נולד ביום מפלתו, שם את גוו כעפר אך לבו ברזל ונחשת לבל ירך במלחמתו, וברגע בא שמש ממשלתו זרח שמש תקותו. ותהי לדל התקוה הזאת לעזר ולאמץ רוח, היא אשרה אותו מבפנים ותחזק את רוחו בקרבו, ושנאת כל העמים לבני ישראל אמצה את לבבם גם מחוץ, ויהי אדיר בגוים, עז שבאומות; שנאת כל העמים לבני ישראל יצרה את העם הזה בתמונת עם שוכן לבדד, עם בודד במחשבותיו חזיונותיו ותקותיו, והתקוה הזאת היא רוח ההיה באופניו ונשמה באפו. והגוי אשר תקוה כזאת לו, העם אשר תקותו כבר עמדה לו להחיותו אלפים שנה ולהצילו מתעצומות המקרים ומבין שני מסבות הזמן — למי אשר אלה לו הוא לא ימצא חפץ לחזור על הפתחים לבקש בלויי סחבות או גם בגדים מגוהצים לשום עליו, למען יתהדר לעיני שכניו, כי הדר זקנים — שיבה וכבודו חדש ע מ ד ו תמיד למרות הבגדים הבלים אשר עליו.

ואם לא תאמינו, אתם המתקנים, כי אך אז היה דרך ישראל צלחה עת היה נאמן לרוחו, וכי דרכיו נלוזו בכל עת אשר עזב את הדרך התוה לו היוצר והמחוקק הראשון אשר הבין מאד את נפש העם אשר ידיו עשוהו — נייתי ספר דברי הימים ונחזה; ובהתבוננו בספר תולדות ישראל מפורש ושום שכל והבן במקרא אז נוכח כי המשפט הזה אשר הוציא סמאלענסקין צדק הנהו. נשקיפה נא על תהלוכות הדת והאמונה בישראל מראשית היה לגוי, אז נבין גם אל חקר ימינו. תורת משה היא תורת אמת, תורת חיים, כי „אין עץ חיים אלא תורה". תורתנו לא תבקש לעשות את מחזיקיה למלאכי אלהים, להנזר מחמודות התבל וסגלות החיים, אך גם לא תתנם לרדת מטה ולהקבר „בקברות התאוה" והחשק המכלות מנפש עד בשר, מרוח עד גו; ביד כל איש לאכול ולשתות ולחיות בארץ, אך גם להיטיב לאחרים ולבלי קפוץ את היד מן האח האביון ולהעניק את מְכֵי האלהים מן הגרן ומן היקב. תורת חיים היא, ולכן בהמר ארץ וכאשר שונו פני החיים, אז על העם לשמוע בקול השופטים אשר יהיו בימים ההם, אשר ידעו עת ומשפט ויחנכו את העם על פי דרכו בימיו. לא חקים ומשפטים, הטובים לדור הזה וירעו לדור הבא, שהמה חקים ולא יעבורו לעולם, כי אם תורה הצריכה ל מ ו ד על פי הדעת והשכל, והיא לא תהיה לאבן מעמסה גם לדור אחרון כי במחשבה יסודה, ולכן היא תורת אמת, תורת חיים. כהני האמונה הישראלית ושומרי משמרתה לא יכלו להתנשא על עם ה' כי חלק ונחלה לא היה להם בקרב אחיהם, אחוזה לא היה להם בארץ כי ה' הוא נחלתם, לא נתנה להם משרה להשתרר על העם בכח הזרוע והרכוש, רק כתר שם טוב היה על ראשם בהיותם ע ב ד י ה' ל ש ר ת לפניו, והמשפט בין איש לרעהו והממשלה הכללית היו בידי שופטים וזקנים מקרב בני העם, גם הקים ה' מקרב בני העם „מבניהם לנביאים ומבחוריהם לנזירים", כי המצוה היה לשנן את התורה ל כ ל העם, ועל הכהנים היה אך „לשאת אפוד ולהקטיר קטרת" ו ל ש ר ת את העם בהביאו את קרבנותיו אל המזבח. אולם ברבות הימים, כאשר הרבה העם להביא את זבחיהם לה' ולמצוא חפץ במשרתי המקדש, החלו הכהנים להתנשא על העם, והעם לעמתו קרא: כלנו קדושים ומדוע

תתנשאו, עד כי מצאו אוהבי העם לנחוץ להלחם לא רק נגד זובחי הזבח כי אם גם נגד רעיון הזבחים, בדעתם כי כל הימים אשר תעלה מנחה לריח ניחוח לא יחדל גם כהן מקריב קרבן, וכל עוד ימצא העם חפץ בקרבנות מחים ובבהנים יהיו קרני המזבח קרני ברזל בידי מקריבי הקרבן לנגח בהם את העם ולהשתרר עליו, ולכן השמיעו תורה חדשה ורעיון חדש: אין חפץ לה' בעולה וקרבן וקטרת תועבה היא לו. הכהנים התנשאו על העם וזה היה נגד חפץ המחוקק, כי באמת על פי רוח התורה אך האלהים לבדו יוכל להתנשא על עם סגלתו ולא בן אדם חציר ינתן, כי העם כלו הוא ממלכת כהנים אשר רק ה' הוא מלכם, ואף בחפצו לדבר בגנותן של ישראל הוא אומר אליהם שום תשים עליך מלך.

אולם הדעה הנשגבה כי יהיה ישראל עם חפשי בתכלית, לבל יעבוד את איש, וגם הכהנים הנגשים אל ה' יהיו רק עבדים, עבדי ה', ולא מושלים, וכי גם המלך אשר ישימו עליהם לא ירים את לבבו על אחיו, כי רק האלהים הוא המושל האחד — הדעה הזאת לא האריכה ימים הרבה. בני עלי הכהן לא ידעו את ה' ומשפט הכהנים את העם, עד כי כותב הספר שמואל לא ימנע מקרוא אותם „בני בליעל", והעם לא התיצב נגד מעלליהם הרעים, כי דבר ה' היה יקר אין חזון נפרץ ולא ידע העם כי זה נגד התורה, ובטח גם כהני העמים סביבותיהם לא טובים היו מבני עלי הכהנים, ולכן חשב העם בלבבו כי כזה צריך להיות, כי זה משפט הכהנים את העם. ושמואל הרואה, אחד מבני העם, מצא נגד זה סגלה נכונה, כי למד את העם תורה ועל ידי „בני הנביאים" הפיץ ברבים את חקי האלהים ואת תורותיו. אולם כאשר זקן שמואל בקשו להם בני ישראל מלך „ככל הגוים", ואם כי בחר שמואל את המלך ממשפחה צעירה משבט בנימין אך בכל זה גבה לבו כאשר היתה המשרה על שכמו, ולא שמע עוד לקול נביא העם, ואת חטאותיו הוא שם על ראש העם, באמרו כי חמל העם על מיטב הצאן, וגם כאשר שלח יד אל הכהונה להקריב קרבן הצדיק את נפשו באמרו כי נפוץ העם מעליו. אז הלך שמואל וימשח למלך על ישראל את אחד הרועים מאחרי הצאן, יוצא ירך מואבית, ובימיו היה באמת העם נאמן לרוחו, והמלך הזה לא שכח את חובותיו לעמו ולארצו ולאלהיו, אבל מעז לא יצא מתוק ומגוית הארי לא רדה ישראל דבש. בני דוד השחיתו את דרכם על הארץ; האחד זנה את אחותו, השני הרג את אחיו ומרד באביו ויבוא אל נשי אביו לעיני כל ישראל, השלישי הרים יד במלוכה למרות עיני אביו, והרביעי אשר עלה על כל אחיו בחכמתו, הנה לעת זקנתו הטו נשיו את לבבו, והנטיה להתחקות והתדמות אל העמים שכני ישראל נראו בו ביתר שאת אחרי התחתנו בבת פרעה וירבה כבוד ממלכתו ע"י פאר ויופי. סלסול והתנאות להתפאר לפני העמים בעמל בני עמו. אך העם זכר לו חסדי דוד אביו הנאמנים ועל כן לא מרד בו.

אך חיש אחרי מותו מרדו בבנו, ועשרת השבטים הלכו אחר אחד מבני העם אשר הוכיח את שלמה, ואשר כפי הנראה מדברי הנביאים אחיה ושמעיה היה ירבעם נאמן לעמו ואיש גבור חיל. לרגלי זה חלק לב העם ויזנו עשרת השבטים אחרי האלילים וימקו בעונם ויגלו מעל אדמתם, וגם יהודה ובנימין אשר לרגלי בית המקדש עבדו מעט מעט את ה' עזבוהו ברבות הימים ויטשם ה' מעל אדמתם גם המה ויגלם בבלה.

וגם בימי הבית השני נראתה המלחמה הזאת. אוהבי העם התאמצו כי ישוב עם ישראל אל מקורו ולחיות על פי תכונתו ורוחו, ולעמתם חסרי לב ונעוי לב עמלו בכל עז ללכת בחקות הגוים ולהתבולל בין העמים, אך איזה עשרות אלף מבני הגולה שבו אל ארצם עם עזרא ונחמיה, וכל העם נשאר בגולה ויאבד מתוך הקהל, כי אוה את ארץ שביו למושב לו. והשאננים האלה בטח התנגדו אל עלית עזרא עם הגולה לבנות את חרבות ערי יהודה. וגם בקרב העולים היתה מלחמה כמעט כל ימי שבתם על אדמתם: מעבר מזה שרידי הנביאים, תלמידי עזרא, אנשי כנסת הגדולה, כת הפרושים ויתר אוהבי העם, ומעבר מזה — שרידי הסגנים מבני יהודה אשר ידם היתה ראשונה במעל, אוהבי היונים ודרכיהם, כת הצדוקים, האדומים מושלים ביהודה, כהנים לוקחים כהונה בזרוע ויתר פריצי בני עמנו. הראשונים נאמנים לרוח עמם ומפיצים בקרבו הדעות אשר תורתנו נוסדה עליהן, והאחרונים מתהדרים למצוא חן בעיני הגוים שכניהם ומוליכים את ישראל חשך ולא אור ללכת בדרכי העמים.

אולם לרגלי המלחמה הזאת אשר כמעט תמיד נראתה בקרב מחנה בני ישראל צמחו שתים רעות: נושאי דגל התורה ואוהבי העם, בראותם את המכות הגדולות אשר הכו אחינו ועמנו פעם אחר פעם בבתי הגוים, החלו למאס בכל יפיפותו של יפת, שמרו את בניהם מן ההגיון ומכל מדעים זרים וחכמות חוץ, גם נמצאו קנאים לתורה אשר יצאו נגד מנגדיה בחרב נוקמת, ובעקב הרעות האלה אוחזת שלושיה, כי בעלי התורה, אלה בקנאתם לה ואלה בחפצם לכסות על חטאם כי למדו חכמות ומדעים, שמו כלם סיגים וגדרים לשמור עליה מכל צד והוסיפו חומרות על חומרות אשר לא כתובות בתורה ולא לפי רוחה, עד כי נאספו המרים חמרים; ואיש לא נגע בהחמרים האלה לרעה, יען כי התורה יקרה מאד לכל העם ואם כן גם תולדותיה כיוצא בה, והנוגע בה כפושע בעמו ובממלכתו. ולכן בבוא איש להסיר את הדינים והסיגים והחומרות אשר רוחם באמת זרה לרוח התורה ואשר נתקדשו אך מרוב ימים, אין דרך אחרת לפניו כי אם לבחור גם הוא בדרך הקדש: לכתוב ולהורות; בכתב ובלמוד הביאו את צואר העם בעול הדינים וכן נסיר את העול מצואר העם על ידי הכתב והלמוד. כי זו כחה של תורת ישראל במחשבה ולא במעשה, ולכן תחיה אמונת ישראל גם כיום הזה כאשר חיתה לפני אלפים שנה — תחיה לא רק בפי רבבות עם ישראל אך גם בקרב המפלגות הקטנות אשר נפרדו מעליה, יען כי התורה, הלמוד, משאת נפשם. ואם ידע העם את התורה, ואם נשמיע מפורש קבל עם כל אשר נחשוב בדת ואמונה ונעורר את לב כל בני ישראל ללמוד דברי הנביאים והמחוקקים, אז יבין העם מה לעשות להחקים אשר אין להם שרש וענף בדת ישראל. ועלינו לעשות את מלאכת הקדש הזאת על ידי שפת עמנו, שפת

הקדש, שפת עבר, למען אשר יהיה לאל יד העם בכל ארצות פזוריו לשמוע איש שפת רעהו.

ז.

כל הרעיונות האלה על דבר לאום ישראל, השתלשלות דתו, תקותו לימים יוצרו, ומה יעשה ישראל לתקן את בדק בית מקדשו, המה מסלאים בפז, במשבצות הזהב, בהטוב שבספרי סמאלענסקין— בספרו „עם עולם". ולא על חנם קשר הספר „עם עולם" כתרים הרבה לקונו, לא על חנם הלל אותו גם הד"ר אברהם גייגר ז"ל, אם כי נכתב כלו לא לפי דרכו, וכן לא על חנם נטשה המלחמה בגלל הספר הזה מצד סופרי „הלבנון" נגד סמאלענסקין, בהוציאם עליו ועל ספרו זה כל דבת שוא וכל כזב ושקר...

אך לא איש כסמאלענסקין יחת מפני גערת כסילים, ולא הוא יעזוב את דרכו אשר בחר לו בעבור תלונות הקנאים. הוא לא עשה כזאת גם בהיותו נער את הסופרים, עוד בשבתו באדעססא ושמו לא היה נודע בקהל הסופרים, גם אז לא נשא פנים להרודים בשפת עבר בעיר ההיא, ולא הלך כבהמה בבקעה לא לבד אחרי המדפים ה' בעלינסאהן, אשר זה דרכו היה בקרש להעביר תער בקרת על בשר הספרים הנדפסים בבית דפוסו, אך גם לא בקש למצוא חן בעיני ה' צעדערבוים ולעשות מטעמים ל ה מ ל י ץ שיצא אז באדעססא כחפץ המו"ל; ה' סמאלענסקין ידע גם אז ערך לדבריו והתגדר במעשי עטו, בדעתו בנפשו כי הוא אך משפט ידבר, ורק את אשר ישים משפט צדק בפיו אותו ישמור לדבר, ולכן אין עליו לירוא מפני איש, ואם עתה תקצר עוד ידו לעשות כזאת, אבל האמין אמונה שלמה כי עוד יבוא יום וימצא אזנים קשובות לשמוע גם דברי אמת ומשפט צדק ודברים בלי משוא פנים, באמונתו זאת חי כל הימים, והאמונה הזאת נתנה לו כח לעשות היל בהלחמו נגד המקרים והחתחתים הרבים אשר על דרך הסופרים והספרות, למרות המכשולים אשר מצא כמעט על כל מדרך כף רגל בשנים הראשונות להוצאתו את „השחר", ואשר באמת אך די היה ביד אחד מהם למנוע את רגל ההולך מדרך כזה, הוסיף את ידו להוציא את „השחר" ולהעשיר את ספרות ישראל בספרים רבים ונכבדים מאד, ולא במתת שקר התהלל סמאלענסקין בראשית השנה הששית כי השחר לבדו הוא אוצר לספרות ישראל, אוצר גדול ונכבד, כי באמת הדבר כן הוא. לא רק בחקירות בדברי ימי ישראל לבד עשה „השחר" חיל, אך גם במליצה ושיר, בכל המינים של ספרות ההוד וההדר הגדיל לעשות, בתתו לפני קהל הקוראים ספורים יפים לקריאה ושירים ערבים ונחמדים, ספורים המתארים את חיי בני ישראל בזמן הזה ושירים הנוסדים על חיי בני ישראל, אשר כמעט אין דומה להם בכל הספרות הקודמת „להשחר". הוא הורה דרך חדש ויתן מסלה חדשה לפני הסופרים והמשוררים העברים, לאמר: כזאת וכזאת עשו ואז תצליחו במעשיכם. אמנם רב היה העמל אשר נשא סמאלענסקין בעבור יציר כפיו, ולא אחת נטל עליו גורלו לפרש בידיו אל יחידי הסגולה בעמנו לעזור לו בעבודתו, אך ברבות הימים ראה כי לא זרע אל קוצים, וכעבור ארבע

שנים „להשחר" מצא לו המו"ל און לו להודיע גלוי לכל כי מוצא „השחר" נכון על עמודים חזקים, וכי עצר „השחר" כח גם לכלכל את יוצרו.

הנה כי כן חי סמאלענסקין שנים אחדות בנחת וישמח לראות את מטע ידיו עושה פרי תהלה בארץ, שש ושמח לראות כי סופרים רבים יוצאים לעזרתו, עד כי עוד לא נטל רק עליו לבד למלאות את כל החוברות, ובשנה החמישית כתב רק מאמרים אחדים מעטי הכמות והאיכות, ואך את חלק הספורים עבד כמעט הוא לבדו, וכמעט עד יומו האהרון אך לו לבד היה החלק הזה „בהשחר" לנחלה. מעטים אך גם טובים היו הימים האלה לסמאלענסקין, עד כי גם החל לחשוב מחשבות לבנות לו בית בקרב ישראל, וה' הקרה לפניו רעיה לפי הפצו ורוחו, ואשר אך המות האכזר הפריד בין הנאהבים בלי עת... הוא בנה ביתו בכבוד, כי בעת ההיא כבר יצא שמו לתהלה גם בקרב עדתו, וראשי חברת „כל ישראל חברים" אשר בוויען בחרו בו לשלוח אותו לארץ הדמים, לרומניה, להתבונן על מצב אחינו שמה ולחקור ולדרוש על אדות צרכיהם, ידי אמנם תקצר לספר לדור את פרטי המסע לרומניה ומה פעל במלאכותו זאת, כי הספר אשר כתב בשפת אשכנז בחמשה חלקים על דבר מלאכותו נמסר לשולחיו, והמה הדפיסוהו במספר עקזעמפלארים אך לפי מכסת יחידי הסגלה אשר בחרו לשלוח את הספר להם; אולם ערך המלאכות הזאת יקר בעיני מטעם אחר. אך האיש היודע את נפש הגר, היודע את ערך היהודי-הליטאי בארץ אשכנז, אשר בניה ההכמים והסופרים גם מאחינו (ואולי אך מאחינו...) יביטו על הליטאים מראש צורים בגאוה ובוז וכמעט יחסרוהו מעט מאדם; היודע את מצב המשכיל האוטאָדידאַקט בקרב המשכילים בערים הגדולות באיירופא, אשר שם רק שמא קא גרים, לא המעשה עיקר אלא השם, כתר שם טוב עולה על כל הכתרים, וכל איש אשר לא כלה חק למודו באחד מבתי המדרש ואין לו תעודת דאָקטאָר או מאגיסטר וכו'—לאיש אשר אלה אין לו אין כל מעמד בהחברה ולא יבוא בקהל; היודע את מצב הסופר העברי בפרט בחברת „משכילינו" וגבירינו———אך האיש היודע את נפש הגר הזה הוא יבין מה גדול היה כח סמאלענסקין בנצחו לו מצב כזה בקרב עדת וויען, ולהחזיק בה מעמד עד כי שמה ההברה כי"ת מלאכות נכבדה כזאת על שכמו! ואמנם נראה הדבר כי רכש לו סמאלענסקין מקום בקרב עדתו, עד כי השמיע את דבריו בהשחר בנוגע למעשה הצדקה בוויען, במאמרו „משכיל אל דל" אשר באמת רק למען עושי צדקות בוויען נכתב, ואך סמאלענסקין כדרכו תמיד נתן גם להענין הזה תמונת שאלה כללית, מבלי הסיח את דעתו רגע מהשקפותיו המיוהדות על הלאום ועל רוחו ועל ערך ישראל בעמים.

השקפותיו אלה שלחו לפעמים מדנים ותגרות קטנות בינו ובין יתר הסופרים אשר על דגל המשכילים נחשבו. כן עברו דברים אחדים בינו ובין ה' ליליענבלום, ראש הסופרים שהתעסקו אז בספרותנו בפתרוני „שאלות החיים", בגלל דברים אחדים אשר הטיח ה' סמאלענסקין כלפי הסופרים ההם במשפטו על הספר „בית המדרש" להמטיף ה' יעללינעק. סבת התגרה הקטנה הזאת

היתה, כי בשעה שהתעסקו אחרים מסופרינו בשאלות הנוגעות להיטיב את החיים של בני עמנו, חייהם יום יום, וכמובן חפצו כי ישמע קהל הקוראים בדברם אליו וכי ילכו יתר הסופרים בעקבותיהם, נאלצו לקפח מעט את פעלי הסופרים החוקרים בקדמוניות ישראל, וישלחו חצים שנונים אל לב אלה היושבים שבעה נקיים על טפת דיו כחרדל אשר פלטה קולמוס של איזה פייטן קדמון. כי כשם שבימינו אלה כל נער החפץ להיות סופר ימלא את ידו ויכתוב, כן היתה אז מלאכת החקירה בקדמוניות כעיר פרוצה אין חומה, והצופה אשר „להמגיד" וכן יתר כה"ע העברים היו מלאים על כל גדותים באורים בורים בכתבי הקדש וחקירות שקערוריות בקדמוניות ישראל; והסופרים המבקשים „חיים" צחקו על משבתי „החוקרים" האלה מקרב לב. אולם מכיון שלקחו להם רשות להתל לא הבחינו בין טובים לרעים, וגם נערים שובבים העיזו מצח לקרוא מלא ולשלוח אצבע ולדבר און מול חכמת ישראל והחקירה בקדמוניותינו בכלל, — ונגד זה התמרמר סמאלענסקין ויוכיח את דרכי רעיו הסופרים על פניהם, וירא להם את משוגתם גם בדבר התלמוד בכלל וערכו הנעלה בספרות ובדברי ימי עמנו, ויציע לפניהם את כל החסן והיקר אשר יוציאו לנו החוקרים בקדמוניות, וכי אך בעמל החוקרים בנה הח' גראֶטץ את המגדל הגדול אשר תפארת הוא לכל העם, את „דברי ימי היהודים". ה. ליליענבלום ענה לסמאלענסקין על תוכחתו דברים אחדים, ויבאר לו כי המצב החמרי של אחינו ברוסיא לא יתנם להתעסק בחקירות, וכן עברו ביניהם דברים אחדים וכן התמו.

אולם לא ארכו הימים והנה פרץ נבעה בחומת הסופרים „המשכילים"... כי עד העת ההיא, למן היום אשר נולדה „הספרות החדשה" היתה לסופרי שפת עבר שפה אחת ודברים אחדים, לא נפלגו למפלגות רחוקות אשה מרעותה מרחק רב, כלם הטיפו כל היום לדעת ולהשכלה, וכל עמלם ויגיעם היה כי יתיצבו כל בני ישראל על דרך החנוך האירופי, למען יהיו אירופאים גמורים ויהיו בכל מקום שהם בנים נאמנים לארצם, עד כי לא יכר בן יהודה לפני בן עם הארץ. בשנות תרכ"ח-תרל"ב אמנם באה „שאלת התקונים" ותפריד מעט בין הדבקים, כי לא כל הסופרים הדורשים השכלה דרשו בפרשת התקונים, אבל הלא בשאלת התקונים קא מפלגי, אבל בנוגע „להשכלה" כולי עלמא סבירי לה, כי כל סופר אשר השמיע את דעתו בענין אחר, כל מי אשר אחרת חשב, הנה חלקו נכון לפניו בין „מורדי האור" ובקהל „המשכילים" לא יבוא. — ימים עברו, והנה החלו טובי המשכילים להתלחש ולגלות לצנועין „כי סוף סוף תלונת היראים והחרדים לאמונתנו ולקיום אומתנו על ההשכלה ועל המשכילים יש לה יסוד ושרש, וראו בעליל כי ההשכלה אשר המה נותנים את נפשם עליה תשקם במשך הימים מי ראש, ותביא להם נעצוץ תחת הברוש". הנה הנם עמלים לטובת הצעירים לחנכם על ברכי ההשכלה, אבל ראו לדאבון לבבם כי „בעלי ההשכלה — משכילים הם וחכמה להם ויקר להם; אבל בנים כחשים הם הבועטים באבותם ובוזים ליקהת אם ומתבישים בשם ישראל". את הדברים האלה גלה ה. גארדאן לאחד ממתי סודו, וכל אנשי לב ראו זאת מסביבותיהם, וגם סמאלענסקין בראשית מפעלו על שדה הספרות דבר נגד ההשכלה המזויפת ויטיף לרוח התורה ולרוח הלאום, — אבל הדברים האלה והמבטאים האלה „רוח התורה", „רוח הלאום" „כח ישראל" „תעודת עמנו" וכאלה היו מוזרים לאזן הקוראים העברים, ולכן לא יכלו, כמובן, הסופרים בשום אופן לחשוב את סמאלענסקין כמתנגד חלילה אל ההשכלה משאת נפשם וחזון רוחם, אחרי אשר את דגל הדעת הרים עוד גבוה מן הלוחמים מכבר הימים, והוא „סמאלענסקין", נלחם נלחם עם הקנאים בחמה עוד יותר שפוכה ובזרוע עוד יותר נטויה, ולא נשא פנים לשום איש ולשום דעה, ויתן החפש לכל איש לדבר בעניני דת ואמונה וחקר אבות כהעולה על רוחו, וכל „המשכילים" צהלו לקראתו ויקראו לפניו אברך. בספרו „עם עולם" וכן ביתר המאמרים הגדולים והקטנים ואף כי בספוריו אמנם הראה סמאלענסקין כי פרי ההשכלה אשר אנחנו מלעיטים את צעירי בני עמנו בסר המה ויבואו בקרבם לצבות בטן הדת ולנפיל ירך האומה, אבל כבר באה העת לחדול מדבר בחידות וברמזים, להשמיע דבר ברור ולפקוח את עיני העם על דרכיו. „צופה הוא השחר לישראל — יאמר סמאלענסקין בראש ספרו עת לטעת — כי אך למען ישראל וקורותיו ודרכיו וחכמתו נוסד, צופה הוא אשר יתבונן להעבר ויתחקה על שרשי רגלי ההוה אך לישראל, וחלילה לו מעצום עיניו לבלי ראות את הנעשה בימיו ולעיניו".

ובימיו ולעיניו אמנם נעשו מעשים אשר די היה בידם לפקוח גם עיני עורים ולהשיב מני דרך את התועים. בעת ההיא יצא ברוסיא חק עבודת הצבא הכללית, ובחנוך נערי בני ישראל נראה פתאום פרץ על פני פרץ. כל אבות הנערים הניסו את עויליהם אל בתי הספר אשר לעם הארץ, בתי הספר אשר לא היה בהם חלק ונחלה לדת ישראל, תורתו ושפתו, וכדרך אחינו מאז לאחוז באחת מן הקצוות, כרכו את כל ספרי התורה והתלמוד ויניחום בקרן זוית, ולעיני כל האבות היתה רק מטרה אחת — להשכיל את בניהם ולעטרם בעטרת רופא או מליץ או חכם חרשים. וכאשר עמלו לפנים כל האבות לעשות את בניהם לרבנים ומורי הוראה, וימנעו את נפשם לתכלית זאת מכל טוב ויתנו את אגידתם האחרונה בעד למוד התורה והתלמוד, כן התאמצו עתה יתר מכפי יכלתם להכניס את צאצאיהם תחת כנפי ההשכלה מבלי הסות לא על יגיעם ועמלם למצוא מוצא לכסף הרב הנחוץ לחנוך בניהם, גם לא על חלול המצות אשר בניהם תלמידי הגימנאזיום אינם שומרים אותן כמצוה עליהם; ויגדל אולי הקרבן האחרון הזה מן הראשון, ותרב המבוכה אז בכל בתי האבות, ותגדל המהומה בכל משפחות ישראל... נחוץ היה להוריד את ההשכלה מכסאה, נחוץ היה לפקוח את עיני בני עמנו למען יראו את התהום הנורא אשר המה בידיהם יציעו לרגל בניהם, את הגבול אשר עדיו מוליכים המה את צאצאיהם מבלי שוב עוד, וכי אם אך יוסיפו ללכת בדרך אשר התיצבו עליה אז אין יודע מה יעשה לשם ישראל הגדול. נחוץ היה להוריד את הנזר הקדש מעל ראש ההשכלה, ומפני כי היתד הנאמן אשר כל כבוד השכלת בני ישראל החדשה היה תלוי עליו היה אך בן-מנחם, — לכן קם סמאלענסקין להכות את הכפתור למען ירעשו הספים: לדבר משפטים עם בן-מנחם ולחסרנו מעט מכבודו. יוכל היות כי התחבולה הזאת

אשר בה בחר סמאלענסקין להתנפל על ההשכלה החדשה בעד התנגדותה ללאומיות ישראל — התחבולה הזאת לא בצדק וביושר נעשתה; יוכל היות כי גם סמאלענסקין אולי ידע כי בן-מנחם לא ראה את האותיות מראש ולא על ראשו יחול עון התהפוכות הנוראות אשר עינינו חזו אותן בדרכי אחינו במאה הזאת, את השאלות והספקות האלה יפתור לו איש איש כהעולה על רוחו וכפי אשר יורנו רוח מבינתו, וגם אני חדל אני להשמיע כי צדק סמאלענסקין בכל משפטיו, — אולם זאת יודה כל איש כי כח לב חזק מאד גם אמונת אומן בדעותיו דרושים לאיש היוצא למלחמה נגד אבי ההשכלה החדשה, נגד הרמבמ"ן, אשר כבר נמנו וגמרו כי מימות משה ועד משה לא קם כמשה, ואולי יודו ישרי לב גם על הדבר הזה, כי למען יתעוררו טובי הסופרים ויתברר ויתלבן מצב הענינים ולמען הביא תמורה נמרצה בהשקפות הסופרים על ההשכלה, לא היה דרך אחרת לפני הנלחם, כי אם לקרוא קשר על נשיא ההשכלה והמשכילים העברים, —על בן-מנחם!

ויצא סמאלענסקין למלחמה נגד — אך לא נגד בן-מנחם, לא נגד האיש, כי אם נגד אחת הדעות, נגד רעיון שוא אחד, אשר לפי משפט סמאלענסקין אך בבן-מנחם האשם, כי ההלה הדעה הזאת לציץ על הרי ישראל.

„מה אנו בית ישראל; אם עם אחד או רק בני אמונה אחת?" — ישאל סמאלענסקין, ופתרון השאלה הזאת, אשר כמעט לא נשאלה עד כה, הוא סלע המחלקות בין כל אלה אשר תמיד היו נאמנים בברית עמם וחפצים בקיום האומה לעולם, ובין האומרים כי אך נודדים אנחנו בגוים ותקומה לא תהיה עוד לנו בארץ; הראשונים אומרים כי ישראל גוי הוא בארץ, עם הוא וכזה יהיה לעולמים, והאחרונים תמהים איש אל אחיו: איפה ימצא בתבל עם בלי ארץ, בלי ממלכה, בלי שפה מיוחדה, בלי משפטים לנפשו, בלי כל אשר יעשה את העם לעם נבדל — ולכן אך בני אמונה אחת אנחנו; על דעת הראשונים לישראל לאחוז בכל עז במנהגי אבותיו, בשפת עמו מקדם, בזכרונותיו מימות עולם, בתקותו כי ישובו עוד בניו לגבולם, לבלתי הכנע תחת רוח עמים זרים — כי עוד יש גם לישראל הדל תקוה ותולעת יעקב עוד לא מתה, והאחרונים לעמתם אומרים: הלא אבדה תקותנו נגזרנו לנו, ולכן נשכחה נא את אשר היה לנו ונלכה ונתבולל בתוך העמים ונהיה ככל הגוים, ואך בזאת נפרדה כי לא נאמין בכל אשר יאמינו המה; ועל דברת סמאלענסקין אך בן-מנחם יצא להורות את הדעה הזאת, והוא הוא אבי הרעיונות האלה אשר נתפשטו בראשונה בין תלמידיו בברלין ואחרי כן התערו הרעיונות האלה כאזרח רענן כמעט בכל ארצות איירופא, כי בן-מנחם היה הראשון אשר העריץ והקדיש את החקים ולא את הרוח. אמנם מוזר הדבר מאד כי תחת אשר כל המשכילים יחשבו תמיד להרמבמ"ן לצדקה שמירתו את החקים והמצות ולא עזב את דרכי אבותיו בחייו ובביתו, הנה סמאלענסקין יחשוב לו את זאת לחטאה, באמרו כי בהראותו לכל איך זהיר הוא על המצות והחקים ולא לבו, הראה בן-מנחם את דעתו, כי כל כבוד היהדות המה אך הדינים והחקים המתים, הדינים והחקים אשר יעשה אותם האדם כמכונה, מצות אנשים מלומדה, המה אך המה תוכן היהדות, ואם אך נשמור לעשות אותם כתורה וכמצוה, אז יהודים אנחנו; ומפני כי בדרכי החיים בארצות איירופא, לרגלי ההשכלה וההתחברות אל עמים זרים, החקים אינם נשמרים, הדינים מוסרים, והמצות נפוצות לכל עברים, וכל התורה תעשה שברים, הנה יבין כל מבין כי היהדות לא לנו היא, ומן המקום הזה רק כברת ארץ קטנה בין פארן ובין אפל, רק צעד אחד אל ההתבוללות הגמורה... הננו שומעים עתה את רוב המטיפים והדרשנים והמורים בקהלות ישראל באשכנז קוראים באזני בני ישראל: לא בני עם אתם כי אם בני אמונה אחת, ולרגלי הדעה הזאת עמדו מפלגות ונהיו פרעות בישראל עד כי רבים שכחו את אלהי אבותם וינזרו לבשת ויעזבו את דגל עמם, — ויגזור סמאלענסקין אמר כי אך בן-מנחם ראש לכל המטיפים האלה, באשר המה מעריצים את שמו ותורת משה רבם השני בתוך מעיהם, ולכן אך בן-מנחם הוא הגרם בנזקין, ואך לרגליו גלה אחוה ושלום ורעות ולאומיות מישראל!

פתרון השאלה: מה אנו, אם בני עם אחד או בני אמונה אחת, הוא קנה המדה ביד סמאלענסקין למד בו את פעולת רבים מגבורי ישראל בעתות שונות. שכל חד, לב מלא רגש חם, אהבת עולם לעמו, פה ממלל רברבן — היתרונות האלה אשר בהם הצטיין סמאלענסקין בכל עבודתו הספרותית מלאים על פני כל הספר „עת לטעת" ביתר שאת, אך בנוגע למשפטו על דבר בן-מנחם אספוק מאד אם הצדק אתו. כי האמנם עד דור בן-מנחם ועד אשר בגד בעמו דור ברלין, דור עקש ופתלתל, לא היו מפלגות בישראל, מפלגות אשר השתוו בדעותיהן אל דעות מטיפי אשכנז?! הן עוד מיום היות ישראל לגוי קמו בקרבנו מפלגות אשר תחת עבוד את האלהים, את רוח התורה, העריצו אך את החקים ואת המשפטים, אשר כלאו את רוח ישראל בסוגר הקים ודינים, כמו אך בהם כל חיי רוחו. האמנם לכת אחרי זרים, חקות מעשי הגוים שכניהם, נטיעת דעות זרות ומנהגים לא שערום על הרי ישראל, בחירת דרכי העמים — המה פרי אך דור ברלין?! כבר היה לעולמים, תורת ישראל ספגה אל קרבה בימי חייה הרבים דעות ומנהגים ודרכים אין מספר, ובאופן אחר לא יכול להיות, אחרי כי תורת חיים היא, ועל החי יפעלו סביבותיו ברצון ובאונס, ובן-מנחם מה הוא כי ילינו עליו?! עון הדור ההוא איננו תלוי בבן-מנחם, כי האיש הגדול הזה הלא לא רדף אחר גדולה וכבוד, לא התרומם כמורה ומנהל, ורק למענו ולמען צאצאיו כתב את כל אשר כתב, ומה פשעו אפוא כי דור אחד עוד טרם עבר אחרי מותו והנה קמה ונהיתה עת מבוכה ומהומה בכל הארץ, עת „התהפוכה הגדולה", והמבוכה הזאת אשר סכסכה עם בעם ואזרחים באזרחים ותקרא קשר ומרד במחצית איירופא, שנתה את פני החיים מקצה, והיהודים בגרמניא אבדו דרך ודור אחד פרע מוסר הפר חק?! מקרים כאלה לא חדשים המה בדרכי התבל, ובכל עת אשר תגיח סופה מחדר ותתחולל בארץ אז תראינה עינינו תהפוכות כאלה; ואחרי הסערה ישובו החיים לקדמותם והיו כשהיו. גם הרוח המתעה הזה חלף ועבר מעט, ואחר כן הלא שבו יהודי גרמניא אל מקורם וביד חרוצים החלו לעבוד עבודתם על שדה עמם

ויצמיחו קרן לתורת ישראל ולספרותו ויתאמצו להיטיב את מצבם במדינה ברוח ובגשם בכח חכמתם ובעמל כפיהם. ואם יש מקום להתלונן על היהודים בגרמניא — הנה לא על אלה הקרובים אל דור בן-מנחם אך על אלה הקרובים אל דורנו אנחנו, על הרבנים והמטיפים אשר קמו אחרי החכמים והחוקרים ויאמרו לתקן את הדת על פי רוח דת לוטהער, ויורו ללא תורה וללא חכמת ישראל, ויתנשאו על כל עם ה׳; המטיפים האלה אשר לא ידעו עד מה מחכמת ישראל, המסרסים את הכתובים ומעקמים את דברי חכמינו מבלי הבינם ומראים פנים בתורה שלא כהלכה, והמה מוליכים את צאן מרעיתם אחר המדבר. ויוכל היות כי סמאלענסקין קרא קשר על הרמבמ״ן אך למען עורר את העם בתרועה גדולה לבל ילכו כבהמה בבקעה אחרי המורים המתעים האלה, הנותנים דרכים לישראל אשר לא יתכנו לפניו, והמה קוראים לעצמם תלמידי בן-מנחם והולכים בעקבותיו ובשמו יעשו את מעשיהם זר מעשיהם, — ולכן אולי מצא כסמאלענסקין לנחוץ לפניו במלחמתו את המורים המתעים האלה לדחוק גם את רגלי כסא כבודו של בן-מנחם בעצמו. אם אלה היו מחשבות סמאלענסקין הנה רחוק מלבבי לגזור אמר כי ביושר ובצדק עשה כזאת, אך לבבו המלא רגש ואש קדש אולי הכריחו אותו לבוא במשפט ולדבר דברים כמתלהמים גם על גדולים וטובים אם אך במעשיהם נטו עליהם בעיניו קו חשד כי לא היו נאמנים לרוח עמם; וזאת תורת המלחמה.

בכלל הראה סמאלענסקין בספרו „עת לטעת" כח לב גדול מאד, אם אך נשים לב כי במלחמתו זאת הקים לו לאויבים את כל המפלגות בישראל. כי למן העת אשר יצא סמאלענסקין לדבר משפטים עם השכלת ברלין ואת יוצרה נבאש נבאש בעיני רבים ממשכילי רוסיא ופולין, אשר עד העת ההיא אך המה החזיקו בו. בארץ אשכנז לא עוררו דבריו סער ומהומה; ראשית, יען כי מעטים בכלל הקוראים עברית שמה, ושנית, כי הקוראים באשכנז למודים לשמוע משפט וחקר דברי הימים, וגם על דבר בן-מנחם השמיעו שמה חכמי לב משפטים שונים, והח׳ יאָסט בעצמו שפט את „הירושלים" לא לטובה, ולכן לא התעוררו על הדבר הזה. אבל הקוראים בארצנו אשר על פי הרוב האמינו במשה מענדעלסזאהן כאשר האמינו ברבותיהם הקודמים, ומשפט ובקרת ברוח חפש וחקר שמעו אך לעתים רחוקות, המה התעוררו וירגנו באהליהם על סמאלענסקין מדוע הוא מתנפל על בן-מנחם, כמו יש מקום לחשוד כי בקש סמאלענסקין את בן-מנחם לתת לו את בתו לאשה ולא נאות לו, ולכן הוא מתנקם לו להוריד ערכו! ואחד מראשי המשכילים ברוסיא, המשורר אב״ג, אשר היה מעוזרי וסופרי „השחר", מצא לו את העת ההיא מכשרת לפניו לברוא מכ״ע הדשי חדש בשם „הבקר אור", אשר בחפצו ובמטרתו השתוה אל השחר, ואך נלחם עם סמאלענסקין בעד כבוד בן-מנחם וערכו בדברי ימי ישראל; ואת המלחמה הזאת הרים אב״ג על נסו ובעד עמלו להגן על הרמבמ״ן חפץ לרשת את מקום סמאלענסקין ולהצר את צעדי „השחר".

אך לא איש כסמאלענסקין יחת מפני גערת אב״ג וכאלה. הוא נטה את ידו לבלע את כל אשר חשב כי תוצאות הנה ממקור השכלת ברלין, וגם על „שאלת היהודים" אמר כי בת ההשכלה ההיא היא. החם והרגש ארחו לחברה את סמאלענסקין עד תכו לכתוב את כל הספר הזה. והנטיעים אשר יש את לבב סמאלענסקין לטעת בכרם ישראל בבוא עתה, לפי דבריו „העת לטעת" הן המה אשר כבר היו שתולים בבית עמנו והפריחו בחצרות ישראל, ואמנם יש תקוה כי אם נשים עליהם עין לטובה אז גם עתה יתנו פרי תנובה ודשנים ורעננים יהיו; הנטיעים האלה המה — שתילי התורה והדת, לבנות בתים לתורה ולחכמה בקרב ישראל בכל הארצות. התורה היתה תמיד לישראל עץ חיים אשר עפיה שפיר ואנביה שגיא ומזון לכלא-ביה, וכן יהיה גם עתה. לרגלי השכלת ברלין נשתכחה התורה מישראל, ולכן גם כח מורי הדת עוד לא גדול בתורה כאשר בתחלה, וביד המטיפים להשמיע מעלות רוחם וחזון לבם את אשר לא צוה ה׳: ולכן נחוץ לפלס נתיב בקרב העם לתורה ודעת, נחוץ להשיב עטרת התורה ליושנה, נחוץ ליסד בתי ספר לרבנים ומורים כאשר היו לנו ישיבות ובתים לתורה בכל העתות והדורות אשר עברו על עמנו, וישראל יעצר כח לעשות זאת אם אך יחפוץ בזה בכל לב, כי עם קשה ערף העם הזה וחפצו — איתן! —

ח.

אך שקט אך שלוה בקרב בני האדם בעודם בשחר טל ילדותם. זה הכח לימי הילדות, כי לא יפרידו בין הילדים מרחק רב איש מעל רעהו, כמעט שפה אחת, דברים אחדים ותבונה אחת לכלם, בעין אחת כמעט יביטו על החיים, וגם העני והעשר לא יבדילו ככה בקרב הילדים כאשר בין הגדולים. אולם אך יגדלו הנערים ויבאו בימים וכל אחד ואחד מהם יצא לעבודתו בשדה החיים, אז יראה כי שונים המה תמונת העדר תחלוף מהמונם, וכל אחד ואחד הולך על הדרך אשר התוה לו טבעו ומצבו בהחברה; ואז כבר תחזינה עינינו כחות מתנגדים, אנשים נצים — ובילדותם כאחים וכרעים התהלכו, ותמונת מלחמת החיים נצבת לנגדנו בשלל צבעיה. את זאת נראה בדרכי החיים בכלל וגם בפרט, וזאת נראתה גם בספרותנו החדשה. בהיות הספרות במצב ילדותה השתעשעו הסופרים כילדים איש את אחיו ויעשו מעשה נערות, כבר היה להבדיל בין איש לאחיו על פי חפצו ומטרתו כי חפץ אחד ומטרה אחת היתה כמעט לכלם: להתהדר בפעמוני זהב למען צלצל בחרוזי השירים, להאחז בזנב הסוס הקטן בעל הכנפים ולהתנשא על מרום הר המליצה, ולקשור כתרים לשפת עבר כאשר יעשו הילדים במשחם למלך את אחד מבני גילם. אז לא היו מפלגות בקרב הסופרים, כי האם ראינו מעולם פלגות בקרב ילדים? אבל עת הילדות עברה, ובקרב הסופרים נראו זעיר שם זעיר שם אנשים, ועוד אנשים כאלה אשר לב להם לשפוט ולהבין מה לזרות ומה להבר; אנשים אשר ראו כי הספרות נוצרה לעבוד ולשמור את החיים, — והחיים ים זועף הוא, ולא יסבול שעשועים, שחוק ילדים ומעשה תעתועים, ויזרו את הפעמונים ואת הרמונים, וישלחו מידם את זנב הסוס הצועה ברב כח אל הפרנס, ויחדלו מהתנות אהבים עם „השפה היפה השרידה היחידה". אז נפוצה גם הספרות לפלגותיה כאשר יפרדו בני האדם

בדרכי החיים, וכל אשר הוסיפה ספרותנו החדשה להתרחק מימי ילדותה ותתיצב על דרך החיים ותבוא בשנים, כן נתרבו בקרב כהניה בעלי דעות שונות ומפלגות מיוחדות. והשחר אשר בכלל העיר את בני הנעורים להזכירם כי תר ילדותם עבר, האיר נתיב גם על המפלגות אשר בקרב הסופרים העברים ביחס אל דברים רבים ושאלות רבות בדרכי החיים, ובהיותו אמיץ לב בגבורי הספרות היה סמאלענסקין תמיד הראשון להשמיע בשפה ברורה כל דעה חדשה וכל משפט חרוץ.

כן ראינו אותו בא בדברים עם אחדים מעוזריו ומסופריו על דבר דעה חדשה אחת אשר אמרו הסופרים ההם לנטוע על הרי ישראל. באמצע שנות השבעים נראתה מפלגה אחת בקרב מחנה הסופרים העברים, כי בלב אחדים מהם, אשר מרביתם נדדו מארץ רוסיא לארצות אשכנז, נולד החפץ לפלס נתיבות בין אחינו להכרת האמת במנהגו של עולם, ויכוננו להם מכ"ע מיוחד לדבר יהודית וחותם „האמת" שמו על דגלו. רבים נלוו אז אל הסופרים האלה, בחשבם אז כי לשאלת היהודים לא יהיה לעולם פתרון; וזאת היתה מטרת מכ"ע „האמת" לתת להקוראים העברים תבונה למען יכירו וידעו את סבת סבלותם ועניים. המה נטו מן הדרך הכבושה להוכיח את אחיהם המשוקעים בהבליהם, באשר כל ההבלים האלה אינם סבה, כי אם תוצאה מסובבת מסבה כללית הקשורה באופני החיים של אחינו, — ומה בצע אפוא לזרות מלח על פצעי האמללים וידיהם קצרה מהושיע?! כי כל עוד שלא ישתנו סדרי החיים אין גם עצה ותבונה להיטיב מצב ישראל, וההטבה הכללית תבוא רק עת יכירו כל בני האדם לדעת ולהבדיל בין הטוב ובין הרע, בין קדש לחול; ויהי חפץ הסופרים האלה ללמד דעת גם את ישראל בשפתם ובשונם, כי אם יכירו על מה ומדוע המה עשוקים ורצוצי משפט יתגברו ויתאזרו להשתתף עם יתר העשוקים לדרוש משפט מיד עושקיהם כח. בראשונה האיר סמאלענסקין פנים להדעה הזאת, יען כי סופרים מהירים התעסקו בשאלה הזאת בכשרון ובדעת, ולוגם היתה הדעה הזאת זרה לרוחו גם אז לא יוכל כל מו"ל לבלי הדפים שיר כמו „כשרון המעשה". אולם אחרי אשר יצאו הסופרים מרשות „השחר" וישבעו לדגל האמת, לא השמיע סמאלענסקין כל משפט חרוץ על המכ"ע ההוא לא לרעה ולא לטובה, ואך השמיע כי הדבר הזה חדש הוא בספרותנו ועוד טרם בא מועד להשמיע משפט על אודותיו. אולם באחרית הימים הפך סמאלענסקין עורף אל הדעה הזאת ואל השטה אשר האמת הטיף בקהל, אם כי קרב אליו את בר-דרורא ואת יתר הסופרים כאשר חדלו לבנות את הבמה אשר החלו לבנות לעצמם בהיכל שפת עבר. ביותר עפר סמאלענסקין בעפר את הצעירים מאחינו אשר בעת ההיא התימרו בשם מבקשי אמת ויחזו חזיונות שוא לפתור שאלות עולם; נגד אלה, אשר הביאו שואה עליהם ועל הוריהם ובתעלוליהם הביאו מבוכה ומהומה במשפחות רבות בישראל, שלח סמאלענסקין חצים שנונים וישת להג כמים בחלק הרביעי מספרו „התועה בדרכי החיים" ובספוריו הקטנים אשר הדפיס בהמביט.

כמעט מבלי משים הזכרתי את „המביט", זהו המכ"ע לשבועות אשר הוציא ה' סמאלענסקין בשנת תרל"ח, אם כי בתחלה לא עלתה במחשבה לפני לדבר על אודותיו; אך איידי דאתי לקרוא בשמו, אי אפשר עוד להפטר מבלי הגד דברים אחדים גם על אודות פועל סמאלענסקין זה בהספרות העברית. בעת החל סמאלענסקין להוציא לאור את המכ"ע הזה היתה השעה מכשרת מאד. ריקים ופוחזים באו לכהן במקדש הספרות השבועית, ויתנו קולי קולות בבית ספרותנו כבבית מרזח, וריבות וקטטות מלאו על פני גליוניהם. המגיד נאסר אז לבוא ברוסיא, המליץ עוד לא יצא לאור, וכל אשר לו חך טועם מאחינו הקוראים עברית בקש לו מכ"ע בשפת עבר אשר ידבר על גוי ועל אדם יחד כאשר יעשו כל הרדקטורים בכל השפות ולהדפיס מאמרים אשר יורו דעה להקוראים למען דעת תבל ואשר עליה. אין על מכ"ע כזה להיות אוצר לשפת עבר ולחכמת ישראל כהשחר, לא יכביד על הקוראים בהקירות או בפלפולים להעביד את מוחם, אך יתן להם גליון למקרא, עלי חמד לריח ניחוח, להשיב נפשם רגע, ולו יכלנו לרדת עד עמקי תולדות כתבי העתים, כי אז אולי חרצנו משפט, כי „המביט" הוליד את „היום" אשר החל הד"ר קאנטאר להוציא בשנה הזאת מדי יום ביומו, ורוח המביט נחה על היום, אם כי עלינו להודות כי להמביט היה ערך ספרותי רב יתר מאשר להיום. ואם אמנם סמאלענסקין לא הצליח בו והמביט לא הוציא שנתו, אבל הוא שגה במפעלו זה כסוהר, בחפצו לתת מכ"ע למען הקוראים ברוסיא מחוץ לארצנו והיא לא תצלח, אבל ביחס אל הספרות והחפץ והמטרה אשר למכ"ע כזה עלתה ביד סמאלענסקין להביא את יצורו החדש אל המטרה הדרושה. ביותר הצטיין סמאלענסקין בהמביט בספוריו הקטנים, אשר בהם הציג למשל ולשנינה רבים מבני הנעורים, וביותר את אלה מהצעירים אשר הטיפו את תורת כל האדם ואחדות-הרכוש, משירי אנשי „האמת"...

סמאלענסקין אמנם לא הראה פנים שוחקות להסרים מנתיבות עולם, ולא מצא נחת בפתרון שאלת היהודים אשר הציעו בעלי ברית „האמת", אבל השאלה בעצמה, שאלת היהודים, הלא השמיעה את קולה: דרשוני וחקרוני, ואל סמאלענסקין היה להרים גם את קולו הוא בין הפותרים. כי באחרית שנות השבעים הגיעו ימים אשר לא היה בהם לאחינו חפץ. לא רק ברומעניא פרס ומאראקקא, הארצות אשר שאלת היהודים שמה לעולם עומדת, אך גם בארצות המערב התעוררה ותקבל פנים חדשים לא שערום רבים מראש, ותהי למלה בפי רב אדם, ויזוררו אחינו ויפקחו את עיניהם. בעת ההיא התנועעו גם אחינו בארצנו ממקום עמדתם, ויתעוררו לעבודה ולמעשה. כל ימי ממלכת המלך החסיד אלכסנדר השני ז"ל אמר אמרנו כי הנה עוד מעט ותנתן לנו זכות אזרח ואז מאליה תפתר שאלת היהודים, כי נוכל לחיות בארץ ולבחור לנו משלוח יד ככל אות נפשנו ולפי כשרונותינו, ולא יהיה עוד מקום לשאלת החיים של היהודים. אבל שנים עברו ועל צואר הממלכה השתרגו תלאות שונות, ואל בני ישראל לא שמו לב לפתור פעם אחת ולא יסף את שאלתם. וכתם המלחמה בעד הסלאווים אמרנו כי עתה יוחן גם יהודה

וגם איש ישראל יושב רוסיא ירוחם, גם כבר ראינו את צל ההרים כהרים, והשבנו את „ועד הרבנים" בשנת תרל"ט לאתחלתא דגאולה. התקות האלה כלו כעשן כלו, ומצב עמנו היה נורא מאר. ובראות העם כי בחוץ מנגד נגעיו עומדים, זכר את הפתגם „אם אין אני לי — מי לי", כי הסופרים אשר רבו אז בקרבנו כבר הפיחו בעמנו רוח חיים לחשוב על אודותיו ועל מצבו, וירא ויוכח כי אם לא תושיע לו ידו הוא, אז אפסה כל תקוה לקום עוד. והצרכים מתגברים והעניים מתרבים ורבים מאד תמהים איש אל אחיו ושואלים זה לזה את השאלה הישנה הכתובה בספר ההורה: „מה נאכל?". ברור כשמש כי למען למצוא מקור למחיה נחוץ לשלוח יד לעשות מאומה, אבל — מה לעשות?

ויבוא הגביר פאָליאַקאָוו וירם תרומה גדולה אשר כמוה לא הרים עוד אחד מאחינו בארצנו, ויכונן את „אוצרו" להפיץ עבודת האדמה ומלאכת יד בין אחינו בארצנו, ותחת דגל „האוצר" נאספו המונים המונים מאחינו, כי כחמשה עשר אלף איש התעוררו לקול הקריאה ויביאו את נדבתם. והתקופה הזאת היתה נעלה מאד ולא במהרה תשכח מקורות ימי אחינו בארצנו. המקרים הרתיחו כסיר את מצולת כה"ע העברים אשר רבו אז, אחינו בכל ארצנו היו כמרקחה, ועת היתה לאנשי הלב בקרבנו לעבוד בקרב עמם, ומה ששו ומה שמחו רבים מסופרינו כי יקומו אנשים להוציא את חזיונותיהם מאז לפעולת ארם. הלא אך ביד עבודת האדמה ומלאכת יד להציל את ישראל ברוסיא מהרפת רעב, — והנה גבירי עמנו נכונים לתת את היכלת להנצל לכל החפץ כי יעמוד לו רוח והצלה. כל הסופרים צהלו בקול גדול לעמת המיסדים, כי באמת שני הענפים האלה, עבודת האדמה ומלאכת יד, עץ חיים המה בארצנו ועליהם יוכלו לחיות מספר רב מבני ישראל, והסופרים נבאו לנו כי עוד מעט וישראל ישב בארצנו תחת הגפן ותחת התאנה...

אך ברית כרותה להטבע כי לא כל בני האדם ישתוו בדעותיהם. מול המטיפים לעבודת האדמה ונגד המשמחים את נפשם בתקוה טובה לראות בקרב הימים קולוניות יהודים חדשות, — נמצאו גם קטני אמנה אשר לא האמינו בתקוה הזאת, אשר הטילו ספק בהוצאת הרעיון של עבודת האדמה ליהודים ברוססיא לפעלו, ולא אך ב ה ו צ א ת הרעיון כי אם גם ב א מ ת ת ו... בעלי הספק האלה לא הביטו על התנועה הגדולה אשר בקרב ההמון, — ההמון הנכון להשליך את נפשו אל כל תהום ולאחוז בכל אשר תחזינה עיניו אם אך תקוה נשקפה לו מזה; המון בני ישראל הנתון בצער ובחסר כל, אשר מצד האחד נכון הוא להאחז כטובע בראש שבלת, ומצד השני יחבק את ידיו כמתיאש ואוכל בשר זרועו מבלי האמין בישועה. הן ההמון זה דרכו לעולם יהום וישוקק, לו תכונת עדר, עדר ה', קל הוא בדעתו ונמהר במשפטו ובדעותיו, ועוד בשכבר הימים קראו להמוננו „עמא פזיזא" — ומי ישים לב במה יבחר ובמה ימאס ההמון ברגע הזה?! בעלי הספק האלה אשר אמרתי לא שמו לב אל תרועת הסופרים בני ההמון ויביאו את מצב ישראל ואת רעיון עבודת האדמה במשפט. וסמאלענסקין השמיע בשפה ברורה ב ה ש ח ר כי הבל ורעות רוח כל רעיון „האוצר", ולא מזה תצא

תשועת ישראל. כי „שאלת היהודים" איננה שאלת היהודים, כ"א שאלת ה ח י י ם של היהודים, והיא לא פנימית כי אם חיצונה, „לא ב ת ו ך העם המכשלה אשר נוכל להראות עליה הנה זאת היא המכשלה ועליכם להסיר את אבן הנגף מקרבכם, כי אם המכשלה הזאת היא תחת יד שונאיהם אשר ימאנו להשליכה מידם ויוסיפו לעשותה למקל חובלים כל עוד אשר יהיה בידם הכח". לו היתה הדרך כבושה לפניהם כי אז הלכו בה בני ישראל מדעת עצמם בחפץ לבב, אבל אם סכו דרכיהם בסירים והתחתים יכסו על פני כלם, מה נועיל אם נקרא להם: זה הדרך לכו בו? עני בני ישראל גדל בארצנו לרגלי מצבו בארץ, ולשנות את המצב לא בידנו הוא — ולכן עזרתנו הבל, והחברה להפיץ עבודת אדמה בין אחינו מה תהא עליה, בעת אשר אסור ליהודים להתנהל בארץ? סופרים רבים מצדדי הרעיון, וגם ה. צעדערבוים בתוכם, השמיעו אז „כי אם אך יהיו מקרבנו אכרים אוהבים ועובדים את אדמתם, כמה שיהיו, אז יסכר פי דוברי הוות עלינו, ונוכל להוכיח כי היהודי מסוגל ומוכשר לכל עבודה, וכי מאות אחדות קולוניסטים יצלחו לשנות משפט עם הארץ, שריה, אלופיה, אציליה וסופריה וגם את ממשלתנו הגבוהה על ישראל ועל תכונתו". אבל איש כסמאלענסקין לא יכול לקבל את המשפט הזה, כי ידע וגם בעיניו ראה עברים ל ר ב ב ו ת עובדים את אדמתם במחוזות רוסיא החדשה, ובמה אפוא יגדל כח ה מ א ו ת ה א ח ר ו ת לתקן את אשר לא יכלו לתקן ר ב ב ו ת הקולוניסטים העברים? הסופרים החכמים האלה נסו גם להצדיק את הדינים הקשים המתוחים עלינו, אחרי אשר בורחים אנחנו מכל עבודה קשה ונמאס בעבודת האדמה מפני כי עבודה קשה, עבודת פרך, היא; אבל לא איש לב ישים לבו למשפט הבל כזה, כי באמת אין כיהודי עם קשה ערף לשאת כל עמל ותלאה, ואף גם זאת כי איש לב יודע, כי זכות אזרח לא כאתנן תנתן לבני האדם, לא כמתנה בעד הנהגה טובה, לא כפרס בעד עמלו — אך מפני כי בן-אדם הוא, בן הטבע, ופרי הטבע נחלתו המה, נחלת כל בן האדם וגם בן ישראל בכלל. „הן המסחר בכלל הוא אך כחש ומרמה, ולכן ה צ ד ק ו ה י ש ר כי יחדלו בני ישראל החיים על המסחר ממסחרם וישלחו את ידיהם לעבוד את האדמה, למען יאכלו את לחמם ביגיע כפים ולמען יהיו עושים ואוכלים ולא רק אוכלים בלבד" — כדברים האלה שמענו מפי נביאי „עבודת האדמה ליהודים", מבלי שים אל לב כי ארצנו תמצא חפץ נמרץ באנשי-מסחר מבניה, ולו אך יכלנו להרחיב את סחרנו במלא רחב הארץ, כי אז יצאה תועלת רבה לסחר הארץ ע"י היהודים. ובכלל איך נוכל לצוות על אנשים אשר מרבית ימי חייהם בלו בעבודה אחת ובמשלח-יד אחד, כי יבקשו להם דרכים חדשים ועבודות חדשות למקור מחיתם אשר לא הסכינו בהם. האדם חפשי הוא בבחירתו, זה בורסי וזה בשם, וסכלות מאין כמוה לאמר, כי הצדק והישר יחייבו את האדם לבחור בזה ולמאס בזה. המה אומרים: אך עבודת האדמה גן עדן היא לפני אחינו, והמסחר לא יכלכל את מחסוריהם כי משענת קנה רצוץ הוא. גם זה הבל; כי מי לא ידע כי עבודת האדמה היא המדרגה השניה בסלם הדעת והתפתחות בני האדם, אחרי צאת האדם

מכצב הפראים המחיים את נפשם מציד חיה ודגים, אחריה ילמד האדם את אצבעותיו מלאכת יד, ואחר כן יעלה עד מעלת המסחר, ומכיון שהגיעו בני ישראל למעלת המסחר הנה כבר מאד לסגת אחור.

ממילא מובן כי גם סמאלענסקין איננו מתנגד לכונן קולוניות בעד אלה העצלים או הנחשלים מדרך החיים אשר לא יעשו כל מלאכה, ולהם יודה כי מצוה רבה היא להרגילם לעבודת האדמה למען ימצאו איזה מחיה לנפשם ויגדלו גם דור יולד להם על ברכי העבודה הזאת, וקולוניות כאלה טוב כי יוסדו באה"ק או גם באמעריקא. אך להשוב את עבודת האדמה כמקור ישועה לכל העם הוא הבל ורעות רוח.

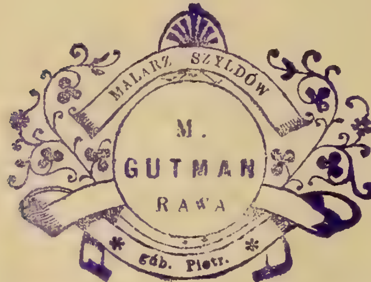
***

פה אכלה את דברי, אם כי באמת עוד לי מלים הרבה על אודות סמאלענסקין ופעלו. אולם בשנים האחרונות יצאו המקרים תכופים, ואם כי סמאלענסקין היה כמעין המתגבר ולא חדל לשאת משא וחזון לעמנו עד יומו האחרון, אך יד מכ"ע היוצא לאור אחת בחדש, וגם זה בדלוגים רבים, היתה קצרה אז להניע את גלגל המקרים לפי חפצו. „השחר" לא יכול להראות עוזו על המקרים אשר יצאו דחופים ומבהלים ועל פעלי החלוצים אשר יצאו לעבוד עבודת הכלל בעתות הרעות האל. אז מלא את מקום „השחר" העברי „השחר" הרוסי, המכ"ע „ראזסוויעט" אשר גם הוא נשא נס לכל אוהבי עמנו בארצנו ויעבוד עבודת הקהל בידים אמונות ובלב מתנה, ועל דבר עבודת „הראזסוויעט" ויתר דברי ימי העת ההיא כבר כתבתי במכ"ע „המליץ" שנה העברה את מאמרי „מאחורי הפרגוד", ודברי ההם ימלאו את מאמרי זה ויהיו לאחדים ביד הקורא.

וכאשר היה סמאלענסקין ראש הזשורנאליסתים בשפת עבר כן היה גם ראש כותבי ספורים בשפתנו, ועל כל איש החפץ לשוות לנגד עיניו את כשרון סמאלענ-סקין לכל פרטיו להתבונן אל הספורים הרבים אשר כתב ואל הנפשות הנפלאות והרבות אשר יצר בהם בכשרון וברב דעת, כי אבני חן המה בעטרת הסופרים אשר אנחנו מניחים עתה על קברו — וזה יהיה תוכן המאמר השני אשר אנסה כתוב בהכנסת בשנה הבאה. אך מי יתן ויעשה אחר את המלאכה הזאת בלעדי, ואמנם עתה הגיעה העת כי ישימו הסופרים יודעי משפט ובקרת אל פעלי סמאלענסקין, ועתה בטח לא ימנעו אותם מזה אדוני כה"ע העברים כאשר עשו זאת בעוד סמאלענסקין חי והשחר זורח, כי במותו הלא נסתם החזון וחדלה גם הקנאה.

מרדכי בן הלל הכהן.

הצר קאזימיר, מחוז מאהילעוו.
סוף תמוז, תרמ"ו.

לְנִשְׁמַת עֹשֶׂה הַשַּׁחַר

פרץ סמאלענסקין

אִם הָאָדָם עֵץ שָׂדֶה — הָעָם יָעַר,
סוֹפְרָיו עֲצֵי מַאֲכָל וּפְרָחָיו נְדִיבָיו;
וּדְבַר־עֶצֶב לִרְאוֹת אַחֲרֵי הַסָּעַר
עֲצֵי פְרִי וּפְרָחִים נוֹפְלִים בִּסְבִיבָיו.

עֵץ עֹשֶׂה פְּרִי הָדָר הָיִיתָ, פֶּרֶץ,
בִּתְנוּבָתְךָ מַמְתַּקִּים הִשְׂבַּעְתָּנוּ
וּבְעוֹדְךָ רַעֲנָן נִגְדַּעְתָּ לָאָרֶץ
וּמָתְקְךָ חָבַל... הָהּ מָה עֲבַרְתָּנוּ!

אֲגֻדַּת פְּרָחִים נוֹבְלִים לִי לָקַחְתִּי,
בִּזְמַנָּם גַּם הֵם הֲדַר יַעְרָם הָיוּ,
וּלְכָלִיל עַל קִבְרְךָ אֹתָם הִנַּחְתִּי —
מֵי־רָאשִׁי שָׁתוּ, דִּמְעָתִי רָוִיו.

זוּ כָל כֹּחִי לְךָ, אָח אֹבֵד וָרֵעַ!
מִנְחָה חֲרֵבָה אֵין שֶׁמֶן וּלְבֹנָה,
אַל נָא תָּעַט בָּהּ; הֵן מִי לֹא יוֹדֵעַ
כִּי מוֹתָר לֹא בִקְּשָׁה נַפְשְׁךָ הַנְּבוֹנָה

עֵדִים לָנוּ עַל זֹאת כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ!
כָּל יָמֶיךָ לְטוֹבַת עַמְּךָ עָמַלְתָּ,
עָמַלְתָּ עַד כְּלוֹת בְּשָׂרְךָ וּשְׁאֵרֶךָ,
עָמַלְתָּ וּמְצֹא שָׂכָר לֹא יִחַלְתָּ.

מִחוּץ וּמִבַּיִת אֶת רִיבוֹ רַבְתָּ
וּלְךָ גַּם נַפְשְׁךָ לֹא הָיְתָה לְשָׁלָל;
אֶל מוּל הַמִּלְחָמָה הַחֲזָקָה קָרַבְתָּ
אַף נָפַלְתָּ עַל בָּמֹתֶיךָ חָלָל;

לְצִיּוֹן קִנְאָה גְדוֹלָה קִנֵּאתָ פֶּרֶץ,
נַפְשְׁךָ וְנַפְשׁוֹתֵינוּ אֵלֶיהָ נָשָׂאתָ
אַךְ מִנֶּגֶד רָאִיתָ אֶת הָאָרֶץ
כִּרְאוֹת חֲזוֹן־לֵב — וְשָׁמָּה לֹא בָאתָ.

בִּסְפָרֶיךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל הֶעֱשַׁרְתָּ
וּלְבֵיתְךָ אַחֲרֶיךָ מְאוּם לֹא הוֹרַשְׁתָּ;
אִשָּׁה וִיתוֹמִים חֲמִשָּׁה הִשְׁאַרְתָּ —
הֲזֶה הַצֹּאן הָהֵנָּה עַל מִי נָטַשְׁתָּ?

וּכְכָל תּוֹפֵשׂ בָּנוּ כִּנּוֹר וָנֵבֶל
כַּיּוֹנֵק מֵאֶרֶץ צִיָּה עָלִיתָ
אַל טַל אַל מָטָר, אַל דֹּמֶן וָזֶבֶל
וּלְעֵץ עֹשֶׂה פְּרִי — פְּרִי הָדָר — הָיִיתָ.

הִנֵּה אִישׁ צֶמַח צָמַחְתָּ מִתַּחְתֶּיךָ,
לִבְּךָ נְשָׂאֲךָ וּבְהִתְנַשֵּׂא נָבַלְתָּ;
מֵחֹסֶר מֵי חַיִּים נָס לֵחֶךָ
וּכְקַשׁ יָבֵשׁ מָלֵא אֹכֶל אֻכָּלְתָּ.

גּוֹרָלְךָ גּוֹרַל הָעֵצִים כֻּלָּמוֹ
עַל הָרֵי יִשְׂרָאֵל פִּרְיָם יִשָּׂאוּ;
אֵי־מִזֶּה מֵי מָלֵא יִמָּצוּ לָמוֹ
אִם גַּם בִּמְקוֹרָם הַמַּיִם לֹא גָאוּ?!

כִּי מֶה כָּל עַמֵּנוּ וּמֶה סִפְרָתוֹ?
חָלָל גָּדוֹל, עֲנָק שֹׁכֵב לְמַעֲצֵבָה;
כָּל הָאָרֶץ כֻּלָּהּ מְקוֹם קְבֻרָתוֹ
וּסְפָרָיו — הַכְּתֹבֶת עַל הַמַּצֵּבָה!!

יהודה ליב גארדאָן

משא מדבר ים*

עוד איזה דוגמאות
מ„פשטא דקרא"

מאת מאיר"י

כסופות בנגב וקול קורא במדבר, משמיע דבריו באין לו שומע, ומי ישמע כיום למדברי זה, הבא לבאר חידות מקדם? הן המבינים בעם, אנשי השם שיצא טבעם בעולם, יעצמו עיניהם מלהביט בפני ילד זה החדש, כי יאמרו בלבבם מה ילמדנו זה? מה ידע את אשר לא נדע? המשכילים המתימרים בהשכלת איירופא, הלא יבוזו לקהת אם זקנה, השפה העבריה, אשר לדעתם אבד עליה בלח; המתקדשים והמטהרים, הם יתעבו וישקצו את כל העוסק במקרא, אין להם חלק בהגיון ולא נחלה בפשטות הכתובים, ביען כל תעלומות ונסתרות נגלו לפניהם; וגם המעט הבינונים אשר בתוכנו, יתמהו ויאמרו איש לרעהו: האין די לנו בכל הפירושים הראשונים והאחרונים, כי בא גם זה לשית עליהם נוספות? אמרתי בלבי עת לחשות לכנס דברי לבלתי השחיתם ארצה, אבל נעתרתי ונמצאתי לידידי הח' מו"ל „כנסת ישראל" ובטלתי רצוני מפני רצונו שמצא לטוב לקבוע מקום לאיזה דוגמאות מבאורי כתבי קדש הנמצאים אתי, בתוך שארי מאמרי תורה וחכמה הממלאים משכיות חבורו הנ"ל, ואולי המצא ימצא אחד מני אלף שימצא קורת רוח גם במדברי זה והיה זה שכרי.

משלי ט"ז 11 „פלס ומאזני משפט לי"י, מעשהו כל אבני כיס" „דאס באלאנסירען אונד דעם געזעטצעס גלייכגעוויכט, געהארט דעם עוו., זיין ווירקען, דאס איזט אלל דיא געוויכטשטיינע". באור: הכתוב הזה רוצה להודיע אשר צדקו יחדו כל משפטי ה' וכל פעלו תמים, ובמקום אשר יאמר הלועז ע"ז הענין „הארמאָניע דער נאטור=געזעטצע" יאמר המלך החכם „דאס באלאנסירען" (כי הוא הוא עצם המובן של השם „פלס"), כי הדמיון מפלס הוא יותר מכוון אל אמתת הענין של הנמשל, מכפי הדמיון של שווי הקולות (הארמאָניע), יען כי נעימת הזמר ע"י ערך נכון של הקולות, איננו יוצא משווי הקולות מכל וכל, כי זה הוא „מאנאטאן" ואין בו שום ערבות; ונעימות הזמר הוא יוצא רק מן הרמת והשפלת הקול בסדר נכון וממוצע, לפי הכרעת אזן השומעת, ולא כן אמנם שווי המשקל ע"י פלס (באלאנסירען), כי זה יוצא אם הענינים השנים שקולים בד בבד ואין לאחד שום יתרון על השני, כי זה לעמת זה עשה ה', ולכן זהו כונת זה הכתוב, אשר כל משפטי הבריאה הם שקולים ומכוונים שלא יכריע שום דבר על זולתו, כידוע אשר לו התגבר איזה כח או איזה חומר, יותר מכפי הראוי בסדרי הטבע, אזי תצא מזה השחתה והריסה, ומעשה ה' הוא הוא כל אבני כיס המכריעים את מאזני משפט לבל יטו לצד אחד 1).

---

1) רש"י פי'; משפט „יוסטיצה" בלעז, פרעון עונות האדם בפלס ומאזנים, „מעשהו", הוא פעלו של אדם הוא באבני כיס. וקשה דלא נזכר אדם בזה הפסוק? וגם הגאון מלבי"ם באר על דרך הנ"ל. באורו ותרגומו של הח' איכל, שזה הכתוב נמשך אל פסוק הקודם לו „קסם על שפתי מלך", ואומר: כי אף שהמשפט נתון ביד המלך, בכ"ז ה' משגיח על משפטו, ולכן מבאר „מעשהו" היינו מעשהו של המלך, הם המה כל אבני כיס, אבני המשקל: ומתרגם „וואגע אונד שאלע דעס רעכטס האָלט דער עוויגע, דעם פירשטען האנדלונגען אונד דיא געוויכטשטיינע", וקשה חרא מהו „כל" שנתערב בזה הכתוב בלי שום צורך והבנה? שנית היתכן שהקב"ה שוקל כביכול את המשפט שלו בדבר בני אדם ע"י המעשים שעושה המלך? ואם רוצה לומר שע"י מעשיו של המלך הוא שופט אותו בעצמו, א"כ היינו הך מה שפי' רש"י ויתר המפרשים? ומה שתקן לומר ולתרץ את הכנוי של „מעשהו" שהוא נמשך אל המלך שנזכר למעלה, אין זה תרוץ נכון, כי באמת הדין הזה הוא עם כל בני אדם ולא עם המלך לבד. (וי"ל דה"ק דקאי זה אחור למקרא שלפניו קסם גו' במשפט לא ימעל פיו, מפני יתרון משפט המלך על שאר שופטים, שעליו השגחה יתרה כי לב מלכים ביד ה'. ואומר שהמאזנים לה' והמלך מעשהו מניח כל אבני כיס כל מיני שעורים, בעצת ה' תנחהו לפלס מישרים לאמתו. עכ"ל). הח' צונץ תרגם „וואגע אונד וואגשאלען וויא עס רעכט איזט, זינד זאכע דאס עוו., זיין געשעפט אללע געוויכטשטיינע אים בייטעל', מי שרוצה לפלפל, בידו להכניס בכלל דבריו את הדברים שבארתי, אמנם לדידי דבריו סתומים ותמוהים ואין בהם שום טעם וריח.

עפ"י מה שהוכחתי בראיות נכוחות בספרי מחקלה"ק, אשר המובן מן שרש „פלס" הוא שווי המשקל, והכרעת המאזנים שיהיו שקולים זה כנגד זה, בארתי אלו הכתובים שהם קשי ההבנה, ואגב אורחא הנני מביא באור יתר המקראות (תהלים נ"ח ב'): האמנם אלם צדק תדברון, מישרים תשפטו בני אדם", לפי דעת כל המפרשים המובן מן אלם כמו אֵלֶם, אמנם הגאון מלבי"ם ז"ל ראה ויבן, כי טוב לתרץ המקרא כהויתו בלי איזה שנוי בנקודתו, ובאר אלם מן מאלמים אלומים והצדק אתו, ובספרי מחקלה"ק בשרש אלם מבוארים כל המושגים הנכללים בזה השרש, אשר כלם ממקור אחד באו ויש התיחסות ביניהם, ומה שמצינו (תהלים נ"ו א') בארתי ג"כ לפי המובן מן מאלמים אלומים, היינו על ידי היונה המלומדת לאגד ולחבר את הרחוקים „טויבענפאָסט=ערבינדונג".

משלי ט"ז 13 רצון מלכים שפתי צדק, ודובר ישרים יאהב: 14 חמת מלך מלאכי מות, ואיש חכם יכפרנה: 15 באור פני מלך חיים, ורצונו כעב מלקוש: 16 קנה חכמה מה טוב מחרוץ, וקנות בינה נבחר מכסף: תרגום: 13 „איזט דער אויסשפרוך דער גערעכטיגקייט, דער וואונש דער קאָניגע; זאָ בעגינסטיגט ער דען רעכטספער־טהיידיגער". 14 „שאָן זינד דיא טאָדעסבאָטען דעם קאָניגכגרימעס, אונד דער וויזעמאנן בעשוויכטיגט עס, 15 „מיט דעם אויפלייכטען דעם קאָניגסגעזיכטעס קאָמט לעבען, אונד זיין ווילע גלייכט דער וואָלקע דעם שפּאָטרעגענס". באור אלו הכתובים: ידוע אשר בכל בתי משפט של הממשלות המתוקנות, יש על כל דבר דין ומשפט קטיגור וסניגור, הקטיגור הוא המציע לפני השופטים את העול הנעשה והוא הנקרא „פראָקוראָר", והסניגור הוא העומד מצד הנדון ללמד עליו זכות, ולכן אומר הכתוב 13, שאם רצון מלכים שהדין יהיה דין צדק, ושלא יטעו הדיינים לפי ההשקפה הראשונה על מעשה הרשע, אזי רצונו של המלך לאהוב את הדובר ישרים היינו המליץ והסניגור, והולך ומבאר פסוק 14, שגם אם נכונים מלאכי מות של חמת המלך, הנה יכולת באיש החכם לכפר את חמתו, באופן הנאמר פ' 15, שהמלך יאר פניו ובאור פניו יהיה חיים, ורצונו ישוב להיות כעב מלקוש, אשר הגם שהוא מסתיר אור השמש, בכ"ז הוא מביא טובה לעולם ע"י גשם מלקוש; וזהו הענין של הפוך מדת הדין למדת רחמים ע"י מליץ יושר, שהגם שמדת הדין עודנה מכסה את המאור של פני המלך, עם כל זה מזה תצא אחרית טובה; ואמתת זה הענין נמצא בכל ספורי התוה"ק מכל מה שקרה לב"י, שמשה רע"ה הפך מדת הדין למדת הרחמים בתפלתו וטענותיו הנכוחות, עד שנתרצה ה' והאיר פניו לב"י, וגם הסתרת פנים שהיה מקודם נתהפך לטובה כמו עב מלקוש, לפי שבזה נתגלה חבתם של ישראל אשר בשצף קצף הסתיר פניו רגע מהם, למען יחון אותם בחסד עולם (ישעיה נ"ד 8), ובזה תתישב הקושיא, איך משתנה כביכול רצון ה' בתפלה ותחנונים, והמבין יבין ואין פה המקום להאריך עוד; ומסיים בפ' ט"ז בשבחו של המליץ יושר, ואומר מה טוב הוא לקנות חכמת מאיש חרוץ, וזהו קנות בינה, שהוא נבחר מכסף, ולפי דעת כל המפרשים סגנון הלשון אינו עולה יפה, כי כלל גדול הוא שכל מקום שבאה מלת מה בקשור עם שם מפשט כמו: מה טובו, מה יפו, מה גדלו, מה אדיר, כל אלה מורים על הפלגת הענין בלי שעור, כאלו הוא דבר פלא שאין דוגמתו, וע"כ מה זה שהוסיף בדוגמא „מחרוץ", כאלו ר"ל טוב מחרוץ, ואולי ישנם עוד דברים טובים מחרוץ? ובמה נחליט כי מלבד „קנה חכמה" אין עוד טוב מחרוץ, וכן הוא תרגום של פ' 16 „וויא פאָרטיילהאפט איזט וויזהייט פאָן איינעם געשיקטען ערווערבען; דא פערנינפטערווערב איזט ווינשענסווערטהער אלס זילבער" 3).

כי בהיות דוד שבוי אצל הפלשתים בגת, שלח ע"י יונה שהיתה מזומנת אתו את המכתם הזה, אמנם בפסוק שני באר השם עולת כמו עולה; ומלבד השגה זו הקטנה, לענ"ד פירושו דחוק, ואינו מתישב היטב, לכן הנראה בעיני אשר „אלם צדק" הם שני שמות מפשטים הבאים בסמיכות, ובאורם כמו חבורה וְגודה של צדק „טוגענדבונד", ונרדף עם השם „קשר", רק „קשר בוגדים" מכנה תמיד קשר לרעה, אבל „אֵלם מכנה אגודה לטובה; ולפיכך זהו תרגומו בל"א: „טהיעט איהר אין וואהרהייט איינען טוגענדבונד פערקינדען, דאס איהר דיא מענשען רעכטשאפטען בעאורטהיילט" (שם ג') „אף בלב עולת תפעלון, בארץ חמס ידיכם תפלסון", המובן מן „עולת" הוא כמשמעו כמו עולות וזבחים (ע' תקון סופרים במדבר כ"ח, 27) ובאור הכתוב אשר אף העולת אשר בלב תפעלון, שמנדרים בלבם להביא עולה וזבח, הוא רק בשביל לפלס ולהכריע בהם על שווי המשקל את חמס ידיהם בארץ, וזהו תרגומו: „אויך די גאנצאָפּפער דיא איהר אים הערצען בעצוועקט, איזט דאמיט איהר אויפוויגען זאלט אייער הענדע רויב היעניעדען", והער לזה (ישעיה ס"א ח').

(משלי ה' ו') „אורח חיים פן תפלס, נעו מעגלותיה לא תדע". באורו: השמר פן יעלה על לבך לעשות איזה הכרעה נגד אורח החיים, כי אז נעו מעגלותיה, ובא בסימן נקבה מן מעגלה, להפריד המובן מן מעגל, כי מעגלה הונח על שביל הצר או מעברה, פוסשטעג, ומעגל הונח על הרמת הרגל לפסוע „אויסמארשירען", ויתר הבאור במחקלה"ק. וזה תרגומו: ווילכט דוא פיללייכט דעם לעבענספאדע איין גלייכגעוויכט האלטען, זאָ וואנקען איהרע געלייזע אָהנע דוא עס מערקסט.

2) לפי דעת כל המפרשים בא כתוב 13 כמו החלטת הדבר קים וברור אשר רצון מלכים הוא שפתי צדק וזה נגד נסיון היומי, גם הפעל יאהב בלשון יחיד אינו נקשר עם מלכים ל' רבים. הפסוק 14 כמעט סותר לשלפניו, כאומר, אם יכעוס המלך אזי חמתו מלאכי מות, ורק איש חכם ישיב ויכפר חמה, ואנה אפוא רצון מלכים אוהבי שפתי צדק, דברי ישרים? הכזה ימהר לכעוס ולהזמין מלאכי מות? פסוק 15 ע' באור הגאון מלבי"ם ז"ל שרוצה להסבירו כנמשך לפסוק ראשון המסיים ואיש חכם וגו', אבל אינם עולים יפה ע"ד הפשט, וע' ג"כ באורו לפסוק 16 קנה חכמה, דבריו טובים ונכוחים, אמנם עוד יש לדקדק על התדמות הבינה למטבע של כסף, ולמה אמר „קנה חכמה" ואח"כ „וקנות בינה", ולהלן יתבאר הכל עם עוד דקדוקים בזה, ומתחלה הנני לבאר את השרש חרוץ, כי בזה השרש מכנים הרבה מושגים, רק לפי הענין שידובר במקום ההוא בכתבי קדש, ובאוה"ש מביא ה' מובנים ע"ז השרש. א' גזה"ה מוח־טת, כליון חרוץ, ב' חריפות ושנון, למורג חרוץ, ג' השתדלות וזריזות, מחשבות חרוץ, ד' זהב וסגולה, בירקרק חרוץ, ה' סדק או חפירה, חריץ או יבלת, רחוב וחריץ; ועוד יש שם גבינה, חריצי החלב. והגה רש"י ז"ל (שמות י"א 7) ד"ה „לא יחרץ", מכנים את כל

משלי ט"ו 27 איש בליעל כרה רעה, ועל שפתיו כאש צרבת: 28 איש תהפכות ישלח מדון, ונרגן מפריד אלוף: 29 איש חמס יפתה רעהו, והוליכו בדרך לא טוב: 30 עוצה עיניו לחשוב תהפכות, קורץ שפתיו כלה רעה: לפי פירושם של כל המפרשים קשה להבין את הלמוד היוצא מכל אלו המאמרים; ולכן הצגתים לדוגמא להראות איך הם מבוארים בטוב טעם ע"ד הפשט מבלי שום דוחק וזרות בלשון, ואומר: כי כל אלו הכתובים קשורים ושלובים זה בזה, ובאים להזהיר ולהתרות בדברים נמרצים, ולצייר לעינינו בצבעים מזהירים את השתלשלות הרעות המתגלגלות ובאות ע"י התקרבות של איש בליעל הפורק מעליו עול תורה ומצות, וזה תרגומן: 27 „וויהלט דער רוכלאָזע

המושגים השונים בגדר אחד, וז"ל: אומר אני „חרוץ לשון שנון הוא לא יחרץ לא ישנן", ומביא הרבה פסוקים שמתבאים במשמעות זו, ותמיהני שעוד נמצא כמה פסוקים שא"א לפרשם בגדר שנון, כמו: „חרוץ או יבלת" (ויקרא כ"ב 22), „כליון חרוץ" (ישעיה 22), „בעמק החרוץ" (יואל ד' 14), „חרוצים ימיו" (איוב י"ד 5) שגם רש"י עצמו פי' שם מענין גזרה מוחלטת, ע"כ הייתי אומר שעיקר הוראה מן „חרץ" הוא סדק וחתך המפסיק ומבדיל דבר שלם לשני חלקים; ומזה נגזר השם חריץ בלשון חז"ל על סדק וחפירה בקרקע, וכן בפירש"י (דניאל ט' 25) וזה לשונו: „וחרוץ הם חריצים שעושין סביב לחומה"; ואולם גם הכלי שהיא חרה ובה יעשה ההתך, ג"כ תקרא בשם חרוץ, וכן בל"א חריץ „שפאלטע" וכלי המבקע נקרא „שפאלט־מעסער", ובלה"ק בא לפעמים למורג חרוץ (ישעיה מ"א 15), ובחרצי הברזל (ש"ב י"ב 31), בחרצות הברזל (עמוס א' 3), ולפעמים בנפרד בלתי שם הכלי כמו „בחרוץ יודש" (ישע' כ"ח 27), ומצאתי כן בס' הקונקורדאנציא שרש חרץ ס"ב, שבאורו כריתה וחתוך ועטו שם לכלי ברזל המחתך, וכמו כן השם „שחוט" מורה על גוף הנשחט, וגם על כלי שחיטה „חץ שחוט" (ירמיה ט' 7) וע' רש"י, ועוד יתבאר להלן; ולפי זה פי' הכתוב „ירפד חרוץ עלי טיט" (איוב מ"א 22), כי חרוץ הוא המקביל אל חדודי חרש שלפניו, והענין אחד במלות שונות, ובאורו חדודים הם תחתיו דומין כחרש, וחרוץ החד ושנון הראוי לחתך ולבקע, ירפד עלי טיט הוא רפידתו הנוסף על הטיט שבקרקע הים אשר ירבץ שם. ותרגומו: „שאַרפען זינד שערבען אונטער איהם, דיא שניידע בעטעט ער צום שלאם הין", ודומה לזה תרגם החכם צונץ, והושאל השם חרוץ על הזהב הטוב הנוח להתפשט עד שיהא דק מאד חד ושנון עד שבאפשרי להכניסו בחריצין ובקיעין דקים מן הדקים (פיין גאָלד, געדיעגענעס גאָלד); ויכול להיות אשר המובן מן חריצי החלב (שמואל א' י"ז 18), כמו שתרגם הח' צונץ „קאָזעשניטטע" וע' סוף הערה, ובענינים רוחנים הושאל השם הרוץ על שכל חד ושנון, כי בכח בינתו יכול לחתך ענין קשה, להבדיל ולהפריד בין ענינים הדומים לפי השקפת שארי בנ"א, וכן השם בינה נגזר מן שרש בין (עיין באור רמבמ"ן שמות ל"א 3, שמבאר תיבת „ובתבונה" לפי שהבינה היא הרעת להבדיל בין דבר לדבר); ובא השם חרוץ להורות על חתוך הדין כמו שמשתמש בעל לה"ק לומר גזר דין או גזרה שמוצאם מן פעל גזר, גם פס"ד מן פעל פסק הפסקה, ובל"א געשיידעט (מן שיידען) על איש חרוץ, גם ענטשיידען על גמר דין, (והשם „אורטהייל" הוא ג"כ מקורו מן טהיילען ומלת „אור" נוספת להורות על מקור החלוקה, ככל המצטרף למלת „אור", אורקוועלע, אורשפרונג), ולפ"ז באור של כליון חרוץ הוא כמו כלה ונחרצה, ענטשיעדענע טילגונג, וכן אם חרוצים ימיו (איוב י"ד 5): ווענן זיינע טאגע ענטשיעדען זינד, בייא דיר איזט דיא צאהל זיינער מאָנאטע וגו'; ומזה המובן בא ג"כ הפעל אז תחרץ (ש"ב ה' 24): דאנן ווירהט דוא ענטשיידען, וכן אתה חרצת (מלכים א' כ' 40): רעכט איזט דיין אורטהייל, דוא האסט עס ענטשיעדען; והמובן מן לא יחרץ (שמות יא 7), לע"ד הוא שלא יפסיק ויבדיל הכלב את לשונו, היינו שישאר דבוק לחכו, ויתורגם: „קיין הונד ווירד זיינע צונגע לאָזשיידען" (שליטצען). היוצא מדברינו שכ"מ שבא השם חרוץ בדרך השאלה על איש נבון, יתורגם: געשיידט, שאַרפזיניג כדעת רש"י ז"ל ולא מטעמיה, ועפ"ז תרגמתי הפסוק, לא יחרוך רמיה צידו, והון אדם יקר חרוץ (משלי י"ב 27): „דער בעטרוג ערגאטערט ניכט זיין פאַנג, אבער איין קאָסטבארער מענשען פערמאגען איזט, דער געשיידטע' (געשיקטע), ומעין זה באר הגאון מלבי"ם ז"ל.

ומעתה המבין במקרא הלא ימתק בפיו טעם הכתוב הזה, כי טוב עד מאד קנה חכמה [היינו קנית החכמה, כי קנה מורה על הפעולה הנעשית, ערווערבונג], שע"י רוב חכמה תבא בלבו הבינה, להבין ולהבחין החילוק הדק שבכל דבר שכלי, ושונה מקרא זה מפסוק „ודעת מחרוץ" (שם ח' 10), וגם מפסוק „טוב פריי מחרוץ" (שם ה' 19), יען כי שם דעת הונח על הכח השכלי לבד, שלא התרחב עוד ע"י קנית החכמה, ובא ללמדנו שהדעת יותר טוב מסגולת הזהב הטוב, וכן פרי החכמה; אמנם בזה הכתוב שאומר להפלגה היותר גדולה, כי כן מורה החבור למלת „מה", פה הוא מדבר מקנית החכמה, לא מן כח השכלי, גם לא על פרי החכמה. והנני מביא באורי לשני מקראות בישעיה (י' 22): כי אם יהיה עמך ישראל כחול הים שאר ישוב בו כליון חרוץ שוטף צדקה: (23) כי כלה ונחרצה אדני אלהים צבאות עשה בקרב כל הארץ" וע' העתקת המאספים מן הח' מאיר אָבערניק וגם העתקת הח' צונץ, שלע"ד אינם מתאימים עם תוכן הכתובים, גם אין בם המשך אל הקודם ועם שאחריו, כן באורו של הגאון מלבי"ם ז"ל דהוק מאד, ועפ"י הקדמתי שתיבת חרוץ כוללת שתי משמעות, א' חתך סדק חריץ, „שפאלטע", „ריס"; ב' כלי עושה החתך והסדק, „שניידע", „שפאלטקלינגע", יתבארו הכתובים בשום שכל, ואומר: הנביא משתמש פה בשרש חרץ לב' המושגים הנ"ל לשון נופל על לשון, קורא למקום הכליון שם חרוץ, כמו שמצינו (יואל ד' 14) שמכנה את עמק יהושפט הנז' בפסוק 12, ע"ש ששם ישפוט ה' את כל הגוים, גם בשם „עמק החרוץ" כי חרוץ מורה על החריץ והבקע, שלונד, שלוכט, קלופט, וגם על הגזר דין שהוא החותך, וכאן הוא אומר: אשר אם עמך ישראל יהיו אח"כ כחול הים (מי יהית?) הוא השאר אשר ישוב בו, יען כי הצדקה תהיה כנחל שוטף, לשטוף את החריץ שנחרץ בו הכליון, וזה תרגומו מלה במלה בלי שום הוספה וגרעון: „ווירד איינסט דיין פאָלק ישראל וויא זאַנד דעס מעערעס זיין, איזט עס דער אין איהם צוריק קעהרענדע (בערייענדע) רעסט; עס דורכשטראָמט נון מילדע דיא שלוכט דער פערטילגונג". (פסוק 23) „דענן פאללענדעטעס אונד ענטשיעדענעס פאללפּהרט דער הערר, דער גאָטט דער הערשארען, מיטטען דעם גאנצען ערדרייכֿס". (24) „אבער זאָ פערקינדעט

באָזהאַפּטעם אויף, זאָ איזט שאָן אויף דעססען ראנדע וויא צעהרענדעס פּייער". 28 „זאָ איין כּאַראַקטערלאָזער מענש רעגט אויף צוויסטיגקייט, אונד איזט דער אויפוויגלער דער דען הויזהערר ענטפּרעמדעט". 29 „איין זעעלענרייבער איזט ער, דער זיינען נאָכסטען בעטהאָרט, ביז ער אויף דעם אונגליקסוועגע איהן פּערלייטעט". 30 „שליעסט ער זיינע אויגען, (או: ווערעלט ער מיט דען אויגען), איזט עס אום פּערקערטהייט צו ערזיננען; שליטצט ער זיינען מונד, זאָ האט ער דאס באָזהאַפּטע פּאָללענדעט".

באור: 27 זה הכתוב אומר בדרך כלל: שאיש בליעל כשהוא כורה שוחה רעה, אזי גם על שפת הבריה, היינו תיכף כשמתחיל לכרות, מתראה המשחית כאש צרבת היוצא מבטן האדמה, וכולל בלשון „שפתו" שני המושגים, היינו „שפת פה" וגם „שפת בור", ובפסוקים 28 29 הולך ומבאר בדרך פרט, את העלילות של הבליעל הזה, ואומר, מתחלה הוא איש תהפוכות, המתהפך בתחבולותיו לשלח מדון בין איש לאשתו, או בין איש לרעהו; אח"כ הוא הנרגן המלמד חוב לאיש על אשתו ולאשה על בעלה, עד אשר יעלה בידו להפריד אלוף נעורים; או כשישלח מדנים בין אחי המשפחה הוא מפריד את אלוף הוא הראש בית אב שהחזיק במעוז השלום, אח"כ בנקל לו לעשות חמס, או לחמוס כבוד רעהו ואת הלחם שהוא אוכל בטמאו את אשתו, או שימלא חוריו טרף בעת שיטיל מהומה בין שלוים ושקטים; ולא עוד אלא שבסוף יפתה את רעהו להוליכו לאבדון בדרך לא טוב, היינו שיפתה אותו להשכיח רישו ויגונו בשכרות ובכל מעשה תועבה ונבלה; ומסיים בפ' 30 לכפול הענין של פ' 27 במלות שונות, והפעל „עוֹצֶה" הוא נגזר מן השם „עֵצָה" שהונח על סוף השדרה, ויש לו התיחסות עם השם „עץ" וגם עם השורש „יעץ", אשר עיקר מושגם, הוא דבר שבכחו לעמוד מצד עצמו (זעלבסטשטאֶנדיגעס), וגם להיות מעמיד לדברים אחרים (אונטערשטיצענדעס), (ומבואר אצלי באריכות במחקלה"ק).

דער הערר, גאָטט דער העערשארען, דוא מיין פאלק בעוואָהנערין ציונ'ס האסט ניכט צו פירכטען" וגו', כי כן נתקיימה נבואה זו, שבא סנחריב ובלבל כל העולם כולו, ועם ה' שנשאר בציון נשאר לפליטה גדולה, בכדי שיתרבו כחול הים, ובא לשון נופל על לשון, הפעל „כלה" על משמעות השלמה וסוף, לעמת שאמר „כליון" מענין השחתה ואפיסה; וכמו כן הפעל „נחרצה" על משמעות חתוך וגזר דין, לעמת שאמר „חרוץ" להוראת המושג חריץ ועומק; ומי שיש לו חיך לטעום, יבין נעם המליצה שמכנה הכליון כמו חריץ ונקיק צר ומצוק, שאין מנוס לנטות ימין ושמאל.

ואלולי דמסתפינא הייתי אומר דבר חדש, שבכל מקום שהושאל השם חרוץ לסמן דבר יקר וסגולה, הוא נרדף עם השמות „חרט" „חרת", ומורה על פתוחי חותם הנחקק על אבנים יקרות הנקראים „אבראקסאס, אבראקסאידען" בלעז Abraxas Abraxaiden ושם האומנות ההיא נקראת „אינטאגליאָ" Jntaglio ובמלאכת מחשבת זו מצטיינים בני עמנו גם בימינו אלה כידוע, ואומנות ההיא מעשרת את בעליו כמו נוקב מרגליות שנמצא במדרשי חז"ל, ולוטשי אבנים טובות; ולפ"ז הבאור, הנה השם חרוץ הבא על זה המובן, הוא מסמן את הציורים והפתוחים ולא החומר, ונצרך לתרגם ליטאגליפֿהיק Litogliphik, ועוד היום אלה אבני שהם המפותחים נחשבים בין סגולות היותר יקרות, ואצורים בגנזי מלכים ומכמניהם, וכן כל מעשה חרט של האומן הרומי המפורסם לתהלה באומנות זו שמו בענוועגוטא צעליני; ובזה נבין האמור (משלי י 4) ויד חרוצים תעשיר, גם (תהלים ס"ח 14) ואברותיה בירקרק חרוץ, מובנו: מיט גאָלד געלבען (געגילבטער) גראוואור, ותיבת „קריטצען" בל"א הוא דומה במבטא ומובן לתיבת חריץ, ויכול להיות שנשתרבבה מלה"ק כמו כמה תיבות אחרות, „נפול" „פּאלען", „דיח" „ריבּען", ועוד כמה וכמה תיבות כמבואר במחקלה"ק אשר לי בכתובים. ומה שמצינו (שמואל א' י"ז 18) „עשרת חריצי החלב", אפשר לומר שהיו חלות אשר נאפו בחלב, ועפ"י השו"ע נצרך לסמן אותם בשביל שלא יכשלו שומרי תורה לאכלם עם בשר, ולפיכך נקראו חריצי חלב ע"י החריצים שנעשה בהם לסימן ויתורגם „מילכשטריצעל", וכמו כן נקראו גרעינין של ענבים בשם חרצן, בשביל החריץ שבאמצעיתם ובשביל חריפות טעמם, ובשביל זו האומנות נקרא כל איש חכם ונבון וחושב מחשבות בשם חרוץ (כמו שנקרא מחוקק וע' באור רמבמ"ן בראשית מ"א 8 ד"ה „חרטומי", שלפיכך נקראו חכמי מצרים חרטומים, לפי שהשכילו לרשום ציורים ותמונות וסימנים על גוף קשה, וב' היו מעלימים סודות חכמתם, וזהו הנקרא „היראָגליפֿענשריפֿט"), ולפיכך הש' הרט מורה החקיקה על כל דבר שהוא קשה, כמו ברזל נחשת וגם על עץ, והש' חרץ מורה חקיקה על אבנים טובות „אבראקסאס", והש' חרת מורה על הקיקת אבנים מעבר לעבר, אזור בלעז, כמו שמבואר חרות על הלוחות, ואומר „מזה ומזה הם כתובים משני עבריהם".

וע"פ אותו הבאור על השם חרוץ שמקורו חריץ או חרת הייתי אומר שגם השם „כתם" הונח על אותו האבן, כי עיקר מושגו של כתם הוא „רושם" „סיגנאטור" „פּערצייכנים", והעד (ירמיה ב' 22); ומזה נגזר השם „מכתם" שהוא נרדף עם השם מכתב, וההבדל אשר הכתב הוא באותיות מבוארות לכל, והמכתם הוא ברשימות הידועות רק לפרטים ויחידים, והושאל השם „כתם" על תכשיט מזהב שנחרתו עליו רשומות, שהיה חשוב בתכלית החשיבות, ולפי זה יתורגם (שה"ש ה' 11): „זיין הויפט איזט איינע פּיינגאָלדענע צייכנונג", כי כן רגילים להשתמש בכל שארי לשונות, להמשיל הפלגת היופי למלאכת צייר וחושב, בל"א „געמאֶלדע", בל"ר „קארטינא", לסמן פני אדם היותר יפים, ואין אנו נזקקים לומר שחסר מלת „על".

ויש עוד קצת ראיה מן שרש „חרש" שמשתמש על שתי אלו המשמעות, על מלאכת מעשה חושב „קונסטארבייט", הן חרשת עץ ואבן (שמות ל"א 5) והן חרשת נחשת וברזל (בראשית ד' 22) והושאל ג"כ על חושב מחשבות עמוקות, כמו (ישעיה ג' 3) עיין אוה"ש, ויתר הענינים השייכים לשרש חרש מבואר במחקלה"ק שלי.

באורי מזמורים

מאת

מאיר איש שלום

מורה בביה"מ בעיר המלוכה ווינא

א. מזמור ק"י

לְדָוִד מִזְמוֹר

כל מלכי יהודה נקראים על שם דוד כמ"ש ובקשו את ה' אלהיהם ואת דויד מלכם וגו' (הושע ג' ה'). ויסוד זה המזמור הוא על יהואש שנמלט מידי עתליהו המרשעת ונתגדל בהחבא בבית ה', והיה בן שבע שנים במלכו כמסופר במלכים ב' י"א ודהי"ב כ"ב וכ"ג:

נְאֻם יְהֹוָה ׀ לַאדֹנִי
שֵׁב לִימִינִי
עַד־אָשִׁית אֹיְבֶיךָ
הֲדֹם לְרַגְלֶיךָ:

כשבת המלך בבית ה' על הכסא אשר הכינו לו בראש העמוד אשר שם ישבו כסאות לבית דוד — כי אין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית דוד בלבד ורק הם המה יושבים לימינו של מקום בבית מקדשו — אז שרו לפניו המשוררים הדברים האלה, שה' צוהו למלך לשבת על ימינו עד ישית איביו עתליה המולכת ושריה וכהני הבעל הדם לרגליו. וענין ישיבת הימין כי לה' לבדו המלוכה והמלך הנבחר הוא כבן בכור כמ"ש הוא יקראני אבי אתה וגו' אף אני בכור אתנהו וגו' (תהלים פ"ט), ואומר אני אהיה לו לאב והוא יהיה לי לבן (שמואל ב' ב'), והוא יושב במסבה לימינו של אביו כי הגדול באמצע ושני לו מימין ושלישי לו משמאל, ושני למלך הוא הכה"ג כי כתר מלכות עולה ע"ג כתר כהונה כמ"ש והקימותי לי כהן נאמן וגו' והתהלך לפני משיחי וגו' (ש"א כ') והוא משמאלו של מקום.

מַטֵּה עֻזְּךָ יִשְׁלַח יְהֹוָה מִצִּיּוֹן
רְדֵה בְּקֶרֶב אֹיְבֶיךָ:
עַמְּךָ נְדָבֹת בְּיוֹם חֵילֶךָ
בְּהַדְרֵי־קֹדֶשׁ מֵרֶחֶם מִשְׁחָר
לְךָ טַל יַלְדֻתֶיךָ:

כמטה עוזו שלח לו ה' מציון הכהנים והלוים באי השבת, והתנדב עמו (וענין עמך נדבות כענין בהתנדב עם והמתנדבים בעם דשירת דבורה) ביום חילו בקומו למלוך, ועתה ירדה בקרב אויביו ולא יחת מפניהם, וילדותו תהיה לו כטל לפי שנתגדל בהדרי קדש מרחם משחר ולמד לדעת את ה' ומשם יצמח ויעשה פרי למעלה (וענין שחר כמו השחרות דקהלת).

נִשְׁבַּע יְהֹוָה ׀ וְלֹא יִנָּחֵם
אַתָּה־כֹהֵן לְעוֹלָם
עַל־דִּבְרָתִי מַלְכִּי־צֶדֶק:

עתה הסבו המשוררים את פניהם כנגד יהוידע, באמרם כי הוא יהיה כהן לעולם כאשר נשבע לו ה' לאהרן ולא ינחם לעולם, ויסיר מפניו אלה העומדים לכהונה מקצות העם, ותהיה כהונתו על דברת מלכי צדק שהוא מלך ירושלים עיר הצדק, (וכנה את המלך מלכי צדק שכן נקראו מלכי ירושלים מקדם מלכי צדק ואדני צדק).

אֲדֹנָי עַל־יְמִינְךָ
מָחַץ בְּיוֹם־אַפּוֹ מְלָכִים:
יָדִין בַּגּוֹיִם מָלֵא גְוִיּוֹת
מָחַץ רֹאשׁ עַל־אֶרֶץ רַבָּה:

ה' אשר מחץ מלכים ביום אפו בימי יהושפט אשר נתן את פניו לדרוש לה' הוא יהיה על ימינך. ה' אשר מחץ את מלך בני עמון שהיה ראש על ארץ רבת בני עמון הוא ידין בגוים מלא גויות. והזכירו אותו המאורע לפי שאין לפני יהואש מלך אשר דבק בה' עד יהושפט, והזכירו מחץ מלך בני עמון שהוא היה העיקר באותה המלחמה הגדולה כמסופר בדהי"ב כ' (ובני עמון היו בראש כמוזכר שם פסוק י' כ"ב וכ"ג אלא שבפ' א' נזכרו בני מואב תחלה לפי שבאו מעבר לים המלח וחנו בעין גדי כמוזכר שם).

מִנַּחַל בַּדֶּרֶךְ יִשְׁתֶּה
עַל־כֵּן יָרִים רֹאשׁ:

וכיון שהזכירו מהצלחת יהושפט יאמרו שאותו המלך אשר משחו יהוידע גם לו יעשה ה' נסים כמו שעשה ליהושפט כדי שיתגבר על אויביו, והוא גם הוא ישתה מנחל בדרך כמו שאירע ליהושפט, כמסופר מלכים ב' ג' כה אמר ה' עשה הנחל הזה

גבים גבים וגו׳ לא תראו רוח ולא תראו גשם והנחל ההוא ימלא מים, ועל כן ירים ראש.

ב. מזמור צ״ב

מִזְמוֹר שִׁיר לְיוֹם הַשַּׁבָּת:

זה המזמור יסדו יהוידע על יום השבת הגדול שהוסרה בו מלכות עתליה המרשעת, כאמור במלכים ב׳ י״א שתמורת המלוכה נעשתה ביום השבת עפ״י פקודת יהוידע לשרי המאות והרצים, אז נהרג מתן כהן הבעל ושבה העבודה והכהונה למטה אהרן ובני לוי,

טוֹב לְהֹדוֹת לַיהוָה
וּלְזַמֵּר לְשִׁמְךָ עֶלְיוֹן:
לְהַגִּיד בַּבֹּקֶר חַסְדֶּךָ
וֶאֱמוּנָתְךָ בַּלֵּילוֹת:
עֲלֵי־עָשׂוֹר וַעֲלֵי־נָבֶל
עֲלֵי הִגָּיוֹן בְּכִנּוֹר:
כִּי שִׂמַּחְתַּנִי יְהוָה בְּפָעֳלֶךָ
בְּמַעֲשֵׂי יָדֶיךָ אֲרַנֵּן:

ענין הבקר והלילה כענינם במזמור צ׳ שימי העני ושנות הרעה הוא קורא אותם לילה והקב״ה הוא שומר בו אמונתו עד יציץ בבקר חסדו, והנה שמחו ה׳ בפעלו להכין כסא דוד.

מַה־גָּדְלוּ מַעֲשֶׂיךָ יְהוָה
מְאֹד עָמְקוּ מַחְשְׁבֹתֶיךָ:
אִישׁ־בַּעַר לֹא יֵדָע
וּכְסִיל לֹא יָבִין אֶת־זֹאת:
בִּפְרֹחַ רְשָׁעִים | כְּמוֹ עֵשֶׂב
וַיָּצִיצוּ כָּל־פֹּעֲלֵי אָוֶן
לְהִשָּׁמְדָם עֲדֵי עַד:

ענין אלו הדברים מבואר שמחשבות ה׳ עמוקות שפרחו רשעי בית אחאב ויציצו כהני הבעל להשמדם עדי עד, ועל זה יענו הלוים במקהלות:

וְאַתָּה מָרוֹם לְעֹלָם יְהוָה:

וחוזר המשורר ופורט במפלתן של אלו הרשעים ובמה שגדלו ה׳ ואמר:

כִּי הִנֵּה אֹיְבֶיךָ | יְהוָה
כִּי־הִנֵּה אֹיְבֶיךָ יֹאבֵדוּ
יִתְפָּרְדוּ כָּל־פֹּעֲלֵי אָוֶן:
וַתָּרֶם כִּרְאֵים קַרְנִי
בַּלֹּתִי בְּשֶׁמֶן רַעֲנָן:
וַתַּבֵּט עֵינִי בְּשׁוּרָי
בַּקָּמִים עָלַי מְרֵעִים
תִּשְׁמַעְנָה אָזְנָי:

שנתפרדו פועלי האון וקרן כהונתו הורמה והשמן שנבלל ונמשח בו עודהו רענן, כי כל מחשבות קמיו ידע וראה ושמע את אשר עם לבבם, ועתה יענו הלוים במקהלות:

צַדִּיק כַּתָּמָר יִפְרָח
כְּאֶרֶז בַּלְּבָנוֹן יִשְׂגֶּה:
שְׁתוּלִים בְּבֵית יְהוָה
בְּחַצְרוֹת אֱלֹהֵינוּ יַפְרִיחוּ:
עוֹד יְנוּבוּן בְּשֵׂיבָה
דְּשֵׁנִים וְרַעֲנַנִּים יִהְיוּ:

ואמרו צדיק כתמר וגו׳ כנגד יהוידע שישגה כארז ויפרח כתמר, ועל שאר הכהנים והלוים יאמרו שהם שתולים בבית ה׳ ובחצרותיו יפריחו ועוד בשיבה ינובון ויהיו דשנים ורעננים, ועתה חוזר יהוידע וחותם ואומר:

לְהַגִּיד כִּי יָשָׁר יְהוָה
צוּרִי וְלֹא עַוְלָתָה בּוֹ:

והוקבע זה המזמור במקדש ליום השבת לזכר עולם שחזרה עטרת הכהונה ליושנה, וחברו עם אותו המזמור מזמור ה׳ מלך וגו׳ כדי לשורר מענין היום.

ג. מזמור כ״ד

לְדָוִד מִזְמוֹר

המזמור הזה נתיסד למינוי ומשיחת המלך בעלותו לבית ה׳ לשבת ראשונה בעזרה שמלכי בית דוד יושבים שם. והנה מקהלת לוים הולכים לקראתו ומזמרים:

לַיהוָה הָאָרֶץ וּמְלוֹאָהּ
תֵּבֵל וְיֹשְׁבֵי בָהּ:
כִּי־הוּא עַל־יַמִּים יְסָדָהּ
וְעַל נְהָרוֹת יְכוֹנְנֶהָ:

ויודיעוהו בזה אשר לא יתנשא בלבבו כמלכי הגוים לאמר לי הארץ כמ״ש ותהי הארץ לפרעה

(בראשית מ"ז), כי הארץ לה' היא כמ"ש כי לי הארץ כי גרים ותושבים אתם עמדי (ויקרא כ"ה), וכן אמר דוד וכי מי אני וגו' כי גרים אנחנו לפניך ותושבים ככל אבותינו (דהי"א כ"ט). והנה בעלותו בהר הבית ישוררו:

מִי יַעֲלֶה בְהַר־יְהֹוָה
וּמִי יָקוּם בִּמְקוֹם קָדְשׁוֹ:

ומקהלת המלך מחורי הארץ וגדוליה עונים לעמתם:

נְקִי כַפַּיִם וּבַר לֵבָב
אֲשֶׁר לֹא־נָשָׂא לַשָּׁוְא נַפְשִׁי
וְלֹא נִשְׁבַּע לְמִרְמָה:

לאמר כי הגון הוא לכך עפ"י מעשיו ותכונת רוחו כי הוא לא ישיא את העם לדבר שוא ולא יפר את אשר נשבע להם, ובקרבם אל הבית יצאו לקראתו הכהן הראש לברכו ואומר:

יִשָּׂא בְרָכָה מֵאֵת יְהֹוָה
וּצְדָקָה מֵאֱלֹהֵי יִשְׁעוֹ:

ויעמיד לפניו מחלקות הכהנים שומרי משמרת בית ה' כי באו לשחר פניו ויקרא את שמו יעקב בשם כלל האומה כי כבוד האומה כבודו.

זֶה דּוֹר דֹּרְשָׁיו
מְבַקְשֵׁי פָנֶיךָ יַעֲקֹב. סֶלָה:

ועתה ישאו המקהלות את קולם במענה השיר אחת עונה ואחת אומרת:

המקהלה הא'

שְׂאוּ שְׁעָרִים | רָאשֵׁיכֶם
וְהִנָּשְׂאוּ פִּתְחֵי עוֹלָם
וְיָבוֹא מֶלֶךְ הַכָּבוֹד

המקהלה הב'

מִי זֶה מֶלֶךְ הַכָּבוֹד

המקהלה הא'

יְהֹוָה עִזּוּז וְגִבּוֹר
יְהֹוָה גִּבּוֹר מִלְחָמָה:

וחוזרת המקהלה הא' ועונה

שְׂאוּ שְׁעָרִים | רָאשֵׁיכֶם
וּשְׂאוּ פִּתְחֵי עוֹלָם
וְיָבֹא מֶלֶךְ הַכָּבוֹד:

המקהלה הב'

מִי הוּא זֶה מֶלֶךְ הַכָּבוֹד

המקהלה הא'

יְהֹוָה צְבָאוֹת הוּא מֶלֶךְ הַכָּבוֹד. סֶלָה:

וכל ענין השיר להורות ההבדל שבין מלכי יהודה למלכי הגוים כי רק ה' הוא המלך באמת והוא מפקד צבאות למלחמה ולו הגבורה והכבוד כי לו הארץ.

ד. מזמור ט"ו

מִזְמוֹר לְדָוִד

המזמור הזה נתיסד למינוי דיין בסנהדרין שהיה דיין בעירו ועתה נבחר להיות יושב בלשכת הגזית. והוא שיר במקהלות. מקהלה אחת המקבלת פניו בבואו ללשכת הגזית, והמקהלה הב' מאחיו ורעיו ההולכים עמו לכבודו.

מקהלה א'

יְהֹוָה מִי יָגוּר בְּאָהֳלֶךָ
מִי־יִשְׁכֹּן בְּהַר קָדְשֶׁךָ:
הוֹלֵךְ תָּמִים וּפֹעֵל צֶדֶק
וְדֹבֵר אֱמֶת בִּלְבָבוֹ:

והנה הודיעוהו המדות המבוקשות למי שירצה לזכות להיות ביושבי לשכת הגזית והמקהלה ההולכת עמו עונה ומעידה עליו:

לֹא רָגַל | עַל לְשֹׁנוֹ
לֹא עָשָׂה לְרֵעֵהוּ רָעָה
וְחֶרְפָּה לֹא נָשָׂא עַל־קְרֹבוֹ:
נִבְזֶה בְּעֵינָיו | נִמְאָס
וְאֶת יִרְאֵי יְהֹוָה יְכַבֵּד
נִשְׁבַּע לְהָרַע וְלֹא יָמִר:
כַּסְפּוֹ לֹא נָתַן בְּנֶשֶׁךְ
וְשֹׁחַד עַל נָקִי לֹא לָקָח

וזאת המדה האחרונה מורה שבמדת הדיינים המזמור מדבר, והנה מקהלתו מעידה על התנהגותו ותום דרכו ומאמר נשבע להרע ולא ימיר הוא ע"ד התנאי אם היה נשבע להרע לא ימיר דברו ולכך נשבע בעבר וימיר בעתיד. וראש הסנהדרין מקבלו ואומר:

עֹשֵׂה אֵלֶּה לֹא יִמּוֹט לְעוֹלָם:

ויהיה תמיד מדייני ישראל הכשרים הדנים דין אמת לאמתו .

ה. מזמור י"ט

לַמְנַצֵּחַ מִזְמוֹר לְדָוִד :

המזמור הזה יסודו בעבודת שחרית בביהמ"ק וכפי ששנינו בתמיד אחר שהאיר השחר ברכו יוצר המאורות ואח"כ קראו עשרת הדברות ופרשת שמע ואחר העבודה גמרו את התפלה, וכמו כן ענין זה המזמור מג' חלקים חלק הא' מדת היום ומדת הלילה והוא מב' חצאים .

א) הַשָּׁמַיִם מְסַפְּרִים כְּבוֹד־אֵל
וּמַעֲשֵׂה יָדָיו מַגִּיד הָרָקִיעַ :
יוֹם לְיוֹם יַבִּיעַ אֹמֶר
וְלַיְלָה לְּלַיְלָה יְחַוֶּה דָּעַת :
אֵין אֹמֶר וְאֵין דְּבָרִים
בְּלִי נִשְׁמָע קוֹלָם :
בְּכָל הָאָרֶץ יָצָא קַוָּם
וּבִקְצֵה תֵבֵל מִלֵּיהֶם

ב) לַשֶּׁמֶשׁ שָׂם אֹהֶל בָּהֶם
וְהוּא כְּחָתָן יֹצֵא מֵחֻפָּתוֹ
יָשִׂישׂ כְּגִבּוֹר לָרוּץ אֹרַח :
מִקְצֵה הַשָּׁמַיִם מוֹצָאוֹ
וּתְקוּפָתוֹ עַל־קְצוֹתָם
וְאֵין נִסְתָּר מֵחַמָּתוֹ :

והחלק כנגד התורה שמברכין וקוראין ומונה חלקי התורה ומסיים בשבחן .

תּוֹרַת יְהוָֹה תְּמִימָה
מְשִׁיבַת נָפֶשׁ
עֵדוּת יְהוָֹה נֶאֱמָנָה
מַחְכִּימַת פֶּתִי :
פִּקּוּדֵי יְהוָֹה יְשָׁרִים
מְשַׂמְּחֵי־לֵב
מִצְוַת יְהוָֹה בָּרָה
מְאִירַת עֵינָיִם :
יִרְאַת יְהוָֹה טְהוֹרָה
עוֹמֶדֶת לָעַד .
מִשְׁפְּטֵי יְהוָֹה אֱמֶת
צָדְקוּ יַחְדָּו :
הַנֶּחֱמָדִים מִזָּהָב וּמִפַּז רָב
וּמְתוּקִים מִדְּבַשׁ וְנֹפֶת צוּפִים
גַּם עַבְדְּךָ נִזְהָר בָּהֶם
בְּשָׁמְרָם עֵקֶב רָב :

ועתה הוא מסיים בחלק התפלה, וענין התפלה הוא על טהרת הנפש .

שְׁגִיאוֹת מִי יָבִין
מִנִּסְתָּרוֹת נַקֵּנִי
גַּם מִזֵּדִים ׀ חֲשֹׂךְ עַבְדֶּךָ
אַל יִמְשְׁלוּ־בִי
אָז אֵיתָם וְנִקֵּיתִי מִפֶּשַׁע רָב :
יִהְיוּ לְרָצוֹן אִמְרֵי־פִי
וְהֶגְיוֹן לִבִּי לְפָנֶיךָ יְהוָֹה
צוּרִי וְגוֹאֲלִי :

ו. מזמור כ'

לַמְנַצֵּחַ מִזְמוֹר לְדָוִד :

יסוד זה המזמור הוא לעת צאת למלחמה, יהיו מקריבין קרבן קודם יציאתם לקרב, כמ"ש ויקח שמואל טלה וגו' ויהי שמואל מעלה העולה ופלשתים נגשו וגו' (שמואל א' ז'), ואומר ויאמר שאול הגישו אלי העולה (שם י"ג), והיה הכהן שואל אח"כ באפוד כמ"ש ויאמר שאול לאחיה הגישה ארון האלהים (שם י"ד), ואומר ויאמר אל אביתר הכהן הגישה האפוד (שם כ"ג) , והכהן המקריב מתפלל בעד המלך :

יַעַנְךָ יְהוָֹה בְּיוֹם צָרָה
יְשַׂגֶּבְךָ שֵׁם אֱלֹהֵי יַעֲקֹב :
יִשְׁלַח עֶזְרְךָ מִקֹּדֶשׁ
וּמִצִּיּוֹן יִסְעָדֶךָּ :
יִזְכֹּר כָּל מִנְחֹתֶיךָ
וְעוֹלָתְךָ יְדַשְּׁנֶה סֶלָה :

והזכיר אלהי יעקב כמ"ש ואעשה שם מזבח לאל העונה אתי ביום צרתי (בראשית ל"ה), ונקרא יום המלחמה יום צרה כמ"ש כה אמר חזקיהו יום צרה ותוכחה ונאצה היום הזה (מלכים ב' י"ט)

והתפלל שהקב"ה יזכור מנחתו וישלח אשו משמים וירשן עולתו, ומקהלת אנשי חיל עונים בתפלה:

יִתֶּן לְךָ כִלְבָבֶךָ
וְכָל עֲצָתְךָ יְמַלֵּא:
נְרַנְּנָה ׀ בִּישׁוּעָתֶךָ
וּבְשֵׁם אֱלֹהֵינוּ נִדְגֹּל
יְמַלֵּא יְהוָה כָּל־מִשְׁאֲלוֹתֶיךָ:

ואח"כ הכהן מגיש האפוד ושואל באורים, ומודיע בשמחה כי הכל יצלח להם.

עַתָּה יָדַעְתִּי—
כִּי הוֹשִׁיעַ יְהוָה מְשִׁיחוֹ
יַעֲנֵהוּ מִשְּׁמֵי קָדְשׁוֹ
בִּגְבֻרוֹת יֵשַׁע יְמִינוֹ:

וכאשר מקהלות אנשי החיל שומעים הבשורה הטובה הזאת ירונו ויצוחו:

אֵלֶּה בָרֶכֶב וְאֵלֶּה בַסּוּסִים
וַאֲנַחְנוּ ׀ בְּשֵׁם־יְהוָה אֱלֹהֵינוּ נַזְכִּיר:
הֵמָּה כָּרְעוּ וְנָפָלוּ
וַאֲנַחְנוּ קַּמְנוּ וַנִּתְעוֹדָד:

והכהן המקריב ושואל באורים מסיים התפלה:

יְהוָה הוֹשִׁיעָה
הַמֶּלֶךְ יַעֲנֵנוּ בְיוֹם־קָרְאֵנוּ:

ז. מזמור ל"ח

מִזְמוֹר לְדָוִד לְהַזְכִּיר:

התפלה הזאת היא תפלה מוכרת, חברה דוד בעת שמעו מהריגת נוב עיר הכהנים וידע בנפשו כי הוא סבב הדבר בכחשו לאחימלך כמ"ש ידעתי ביום ההוא כי שם דואג האדמי כי הגד יגיד לשאול אנכי סבותי בכל נפש בית אביך (שמואל א' כ"ב).

יְהוָה אַל בְּקֶצְפְּךָ תוֹכִיחֵנִי
וּבַחֲמָתְךָ תְיַסְּרֵנִי:
כִּי חִצֶּיךָ נִחֲתוּ בִי
וַתִּנְחַת עָלַי יָדֶךָ:
אֵין מְתֹם בִּבְשָׂרִי
מִפְּנֵי זַעְמֶךָ
אֵין שָׁלוֹם בַּעֲצָמַי
מִפְּנֵי חַטָּאתִי:

ואחר שהתפלל והגיד את צערו הוא מתודה על חטאתו ואולתו אשר מלא נקלה:

כִּי עֲוֹנֹתַי עָבְרוּ רֹאשִׁי
כְּמַשָּׂא כָבֵד יִכְבְּדוּ מִמֶּנִּי:
הִבְאִישׁוּ נָמַקּוּ חַבּוּרֹתָי
מִפְּנֵי אִוַּלְתִּי:
נַעֲוֵיתִי שַׁחֹתִי עַד־מְאֹד
כָּל הַיּוֹם קֹדֵר הִלָּכְתִּי:
כִּי כְסָלַי מָלְאוּ נִקְלֶה
וְאֵין מְתֹם בִּבְשָׂרִי:

וחוזר ומתנצל עצמו איך בא הדבר ומה גרם לי שכחש לפני אחימלך הכהן איך שהיה נע ונד בצרה ברעבון ובחוסר כל ונפשו נגעה עד מות.

נְפוּגוֹתִי וְנִדְכֵּיתִי עַד־מְאֹד
שָׁאַגְתִּי מִנַּהֲמַת לִבִּי:
אֲדֹנָי נֶגְדְּךָ כָל־תַּאֲוָתִי
וְאַנְחָתִי מִמְּךָ לֹא־נִסְתָּרָה:
לִבִּי סְחַרְחַר עֲזָבַנִי כֹחִי
וְאוֹר עֵינַי גַּם הֵם אֵין אִתִּי:
אֹהֲבַי ׀ וְרֵעַי מִנֶּגֶד נִגְעִי יַעֲמֹדוּ
וּקְרוֹבַי מֵרָחֹק עָמָדוּ:
וַיְנַקְשׁוּ מְבַקְשֵׁי נַפְשִׁי
וְדֹרְשֵׁי רָעָתִי דִּבְּרוּ הַוּוֹת
וּמִרְמוֹת כָּל־הַיּוֹם יֶהְגּוּ:

ועתה חוזר ומתודה על ששתק בשמעו כי הובא אחימלך למשפט ולא הודיע כי הוא חטא בדבר, ומתנצל על זה כי סמך על ה' שיציל את עבדו ויענה את צדקו והוא ירא לנפשו מהגיד הדבר.

וַאֲנִי כְחֵרֵשׁ לֹא אֶשְׁמָע
וּכְאִלֵּם לֹא יִפְתַּח־פִּיו
וָאֱהִי כְּאִישׁ אֲשֶׁר לֹא שֹׁמֵעַ
וְאֵין בְּפִיו תּוֹכָחוֹת:
כִּי לְךָ יְהוָה הוֹחָלְתִּי
אַתָּה תַעֲנֶה אֲדֹנָי אֱלֹהָי:

כִּי אָמַרְתִּי פֶּן יִשְׂמְחוּ לִי
בְּמוֹט רַגְלִי עָלַי הִגְדִּילוּ׃

והנה עתה הוא יורע שחטא ומתירא ומתודה על כל זה אשר לא יעזבהו ה׳ ויחיש לו עזרה כנגד אויביו:

כִּי־אֲנִי לְצֶלַע נָכוֹן
וּמַכְאוֹבִי נֶגְדִּי תָמִיד׃
כִּי עֲוֹנִי אַגִּיד
אֶדְאַג מֵחַטָּאתִי׃
וְאֹיְבַי חַיִּים עָצֵמוּ
וְרַבּוּ שֹׂנְאַי שָׁקֶר׃
וּמְשַׁלְּמֵי רָעָה תַּחַת טוֹבָה
יִשְׂטְנוּנִי תַּחַת רָדְפִי טוֹב׃

ואחר שדבר על עניניו בהפך או על אויביו שהוא נכנע ונדכה על חטאתו והם חיים עצמו ואשר ישטנוהו לא כי רעה עשה רק תחת רדפו טוב הוא מסיים בתפלה:

אַל תַּעַזְבֵנִי יְהוָה אֱלֹהַי
אַל תִּרְחַק מִמֶּנִּי׃
חוּשָׁה לְעֶזְרָתִי
אֲדֹנָי תְּשׁוּעָתִי׃

ועתה דבר לי אל הקורא. הנה העברתי לפניך שבעה מזמורים אשר סלותי לי בהם דרך חדש נגד המפרשים שקדמו לי. ולא באתי להלאותך בפירוש כל דבור ומליצה שבאלו המזמורים כי אחשוב בלבי כי קראת בכל אלה אשר האריכו באלה הדברים הן מפאת הלשון והן מפאת דרכי השיר והמליצה. אמנם כונתי לכונן השקפתך כי יש למצא עוד נתיב במזמורי תהלים אשר לא הלכו בו מבאריהם, ויפלו כמה קושיות ותמיהות שהרבו חכמי הבקרת בספריהם מבלי לעשות המזמורים קרעים ומסדריהם כאנשים לא ידעו בין. ולא אומר כי לי נגלה אור האמת אבל זאת אומר כי מתקבלים הדברים על לבי, והיה כי תמצא גם אתה שדברי מתקבלים על הלב דיי.

הערות במקרא

א) בבאור מלת גפר (בראשית ו׳ י״ד) אומר הרש״ד: „ול״נ שמין הארז הגדל בארץ אררט נקרא כן שתרגום אררט קדר ותרגום גפר ג״כ „קדרוס", וכן מצאנו עוד ג׳ פעמים „אררט" בפסוק, והם: והמה נמלטו ארץ אררט וגו׳ כלם מתורגמין „קדרו" ואף שנדפס „קרדו" נראה שט״ס הוא, ולפי שהתיבה נעשתה במדינה ההיא או סמוך לה צוה לעשותה מהארז המובחר הגדל שם. ולפ״ד יגע על חנם לשבש את התרגום בכל הג׳ פעמים רק למען הטותו אל השערתו הרחוקה, כי ארץ אררט מתורגמת בשם קרדו (ולא קדרו) יען כי שם ימצא עם הקורדען נוסעי בעדר, כידוע לכל יודעי גלילות הארץ אשר ארץ קורדיסטאן לא רחוקה היא מהרי אררט ושוכנת על גבול ארץ ארמעניען מקום שם ימצאו ההרים האלה, ועם הקורדען זה דרכם למו לעזוב בימי הקיץ את משכנותיהם הבטוחים ולנסוע עם עדריהם על ההרים לתור להם מרעה טוב, ועוד בימים קרומים בנה אחדרפן פרסי, על צלע הר אררט במקום מושב הנקרא ארגורי טירות עז ויקיפן בחומות בצורות ומגדלי עז להגן עליהם מהקורדען, (עיין מאמרי „הרי אררט" הצפירה שנה ה׳ נומר 1) וע״כ יכנה התרגום אונקלוס את ארץ אררט בשם ארעא קרדו. אולם מלת גפר יתרגם בשם קדרוס, והוא לפי הנראה העץ הידוע בשם „צעדער" הנכתב בשפות העמים באות C אשר יבוטא ג״כ כמו אות K כי העץ הזה יגדל לרוב בארצות אזיען וגם יב״ע ותרגום הירושלמי יתרגמו קדרונין ובמדרש רבה נמצא כמו כן, ויען כי התלמוד יחשב אותו למין ארז כמאמרם ארבעה מיני ארזים הם: ארז, קדרום, עץ שמן וברוש, ושם ארז יתרגמו כל המעתיקים החדשים בשם צעדער (ואולי שאבו גם הם ממקור התרגום הזה) כוון אל נכון גם תרגום אונקלוס פה בהעתקתו לשם צעדער הידוע, אך לא מפאת אשר יגדל שם על הרי אררט.

ב) מדן נשמע נחרת סוסיו (ירמיה ח׳ ט״ז) עיין באור ר׳ שלמה זאכם (ווילנא תרי״ב) אשר יתמה, איך ישמע מנחלת דן אשר היא במערב א״י קול האויב ההולך מבבל? במחילת כבודו לא הבין כונת המקרא או שכח מקרא מלא (שופטים י״ח כ׳) ויקרא שם העיר דן כשם דן אביהם. כי העיר ליש אשר כבשו בני דן וישבו בה היא במקצוע צפונית מזרחית לארץ ישראל ודרך שם ילך האויב מבבל לא״י ולא דרך נחלת כל השבט אשר אצל הים, ובזה סרה תמיהתו, ולחנם נלחץ לבאר כי מוסב על הד הקול כי דוחק גדול הוא. ועד״ז בארתי גם את הכתוב „יהי דן נחש עלי דרך" כי בהיות עיר נחלתו דן על אם הדרך ההולכת מבבל ומארם יהיה תמיד לנחש נושך עקבי האויב אשר יפרץ לא״י ממזרח וממערב.

מנחם מענדיל טירלינסקי

מדרש אספה

בין המדרשים אשר נאבדו באורך הזמן ואינם נמצאים בתבל, יש לחשב גם המדרש הזה, והיה נקרא בשם „מדרש אספה" על שם התחלת דרשותיו על הכתוב אספה לי שבעים איש (במדבר יא טז), ואם היה נמצא רק על הכתוב הזה או היה גם על פרשיות אחרות אין לברר, באשר נאבד מאתנו, וחבל על דאבדין ולא משתכחין. שיורים מעט מזעיר נשארו ממנו בילקוט, וגם הרוקח הביאו בה' תפלה סי' שכ"ג, וגם מובא בס' רזיאל הגדול (ולדעת איזה חכמים ס' רזיאל מיוחס לבעל הרוקח), ולהלן תמצא המאמרים המובא ממנו בספרים הנ"ל. בעל שם הגדולים (ח"ב אות מ' סי' ס"ב) הביאו רק מאשר מצאו בילקוט, והוא בעצמו לא ראהו. הרב החוקר הגדול מהריט"ל צונץ בספרו היקר על הדרשות (דף רע"ט) מונה את המדרש הזה בין הרבה מדרשים שנתחברו, וחשב שנמצא ברומי בוואטיקאן קובץ 103 (בלי ספק כאשר מצא ברשימה של אסימאני), וכאשר קראתי את דבריו לא נחתי ולא שקטתי לחקור ולדרוש אם נמצא המדרש הזה באמת ברומי, ואחר החקירה והדרישה נתברר לי, כי הקובץ 103 איננו מדרש אספה, רק נמצא בו מאמר קטן על הכתוב אספה לי. ;התחלת המאמר מהקובץ הזה לא נמצא בילקוט, רק ההמשך נמצא גם בילקוט ברמז תשל"ו רק באיזה שינויים קטנים כאשר יראה הקורא להלן, וכפי הנראה החל הסופר להעתיקו ולא השלים העתקתו או נאבד ואיננו. הכ"י הזה הנמצא בוואטיקאן הוא בתמונת 8° כתוב על נייר ועל קלף מכיל ק"י עלים וכתוב בכתב רש"י. תחלת הספר הוא פי' על הסודות להה"ר אברהם אבן עזרא על התורה (עיין אוצר הספרים צד 471 סי' 475 476 שנמצא בכ"י ב' ספרים פי' על סודות הראב"ע), וסובב הולך עד דף ל"ג, בדף ל"ג כתוב איזה נוטריקון או גימטריאות, בדף ל"ד ע"ב נמצא ביאור מקצת סודות לראב"ע, ונמשך עד דף נ"ט ושם נרשם שם הסופר וזמן הכתיבה היינו: „נכתב שנת הקצ"ו ליצירה במדינת ניאמן דעל כף ימא יהושע בירב' יהודא הרופא", ובדף נ"ט ע"ב כתוב המאמר מהדרש על אספה לי עד דף ס', בדף ס"א כתובים איזה גימטריאות, ובדף ס"ו מתחיל ס' שערי צדק ע"ד הקבלה (עיין אוצר הספרים צד 604 סימן 1121. 1122. 1126), בדף צ"ו כתוב ספר יחוד השם עד דף ק"א ע"ב ומשם ואילך דברי קבלה ושמות עד סוף הספר.

השיורים אשר נשארו בילקוט והביאם בילקוטו הם בפ' בשלח רמז רס"ב, במדבר רמז תרפ"ד, בהעלותך רמז תשל"ז, שם רמז תשל"ט, עוד הפעם שם על לא כן עבדי משה, עוד שם רמז תשמ"ב, קרח רמז תשס"ג, פינחס רמז תשע"ג, ואתחנן רמז תתמ"ה, ועיקר המאמר מן המדרש הזה הוא בילקוט בהעלותך רמז תשל"ו על הכתוב אספה לי שבעים איש, אבל חסר הציון „מדרש אספה". המאמר הראשון שם המתחיל אספה לי שבעים איש בשעה שאמר הקב"ה למשה אספה לי שבעים איש אמר משה היאך אני עושה כו' עד הסיום שנאמר והיה אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בשר, הוא מתנחומא שלנו בהעלותך אות כ"ב עד סוף אות כ"ח עיין מה שהעירותי בתנחומא שם הערה ק"ז שבעל הילקוט השמיט מאמר גדול, ואחר סיום המאמר הנ"ל נמצא בילקוט מאמר אחר המתחיל אספה לי שבעים איש כנגד שבעים ימים טובים שנתן להם הקב"ה ואלו הן: שבעה ימי [פסח ושמונה ימי] החג ור"ה ויו"כ ועצרת ונ"ב שבתות הרי שבעים כו' עד באחרונה אמר לא אוכל אנכי לבדי וגו', על המאמר הזה חסר הציון ואין ספק שלקוח מן הילמדנו הנאבד, כי במאמר הזה נמצא משל למלך שהיה לו בן ועשה לו פדגוג והיה מוליכו לאיסכולי, מובא בערוך ערך אסכולי בשם ילמדנו באספה לי, וראיתי בבה"ג ה' סופרים סי' ע"ה הביא אספה לי שבעים איש כנגד שבעים אומות כו', ד"א למה שבעים כנגד שבעים ימים טובים שנתן להם הקב"ה לישראל, שבעת ימי הפסח ועצרת ור"ה ויו"כ ושמונת ימי החג וחמשים ושתים שבתות שיש בשנה הרי שבעים ע"כ, והמאמר הזה מן ד"א למה שבעים הוא הוא המאמר שהביא הילקוט, אשר העירותי כי נובע מהילמדנו, ובמדרש במ"ר פי"ד אות י"ב נמצא הדרשה על שבעים שקל כנגד שבעים ימים טובים כו' הוא מן מדרש תדשא; ובדרך אגב אעיר בבה"ג שם איתא ד"א למה שבעים כנגד היותנטין של ישראל שנאמר בשבעים נפש, גם זה מובא בערוך ערך אמתנטין בשם הילמדנו ויש לתקן שצ"ל כנגד אותנטין עיין מה שהעירותי בפסיקתא פסקא כי תשא הערה ק"י, ואחר סיום המאמר הזה בילקוט מתחיל אספה לי שבעים איש אמר משה כיצד אעשה אם אבחר חמשה מכל שבט כו' עד הסיום ורם ומכיר, הוא מן מדרש אספה וחסר הציון „מדרש אספה", והמאמר הזה נמצא גם בקובץ 103 הנמצא בוואטיקאן, עד הסיום הרי שבעים ואחד זקנים, רק בשינוים קטנים בשמות השבעים איש.

והנה בילקוט שם אחר הסיום הרי שבעים ואחד זקנים, נמצא מאמר סתום אשר נשתבש ואין דורש ואין מבקש לתקנו, וכאשר הוא בכל הדפוסים כן הוא גם בדפוס ראשון דפוס שאלוניקי משנת רפ"ז. וזה תארו: „וכתבנו אם מפי רב שמואל אחי של פנחס ומרים זכור לטוב, ולמד אותם בתרבץ מוגה ורבנא חנינאי כהנא ראש ישיבה וגאון". ואחר זה נמצא בילקוט שם: פנים אחרים מראובן חנוך ופלוא כו' והוא הוא המאמר שהביא בהתחלתו רק באיזה שינויים בשמות השבעים איש והוא רק נוסחא אחרת, ואין ספק שהמלות וכתבנו כו' הוא סיום מאיזה סופר שסיים וכתבנו ר"ל שמות של שבעים איש מפי רב שמואל, הוא חד מגאוני סוריא והוא רב שמואל בר מרי והיה לגאון בשנת ד"א תק"ז (וביוחסין השלם צד 205 בטעות תק"ם במקום תק"ז) ובימיו היה ר' שמעון קיירא שחבר ספרו בשנת ד"א תק"א והמלה „אם" מיותרת או צ"ל אותם והמלות „אחי של פנחס ומרים" הם סתומים ואין להם פתרון, ואולי צ"ל אחי ופנחס ומרי כי נמצא גם גאון בשם אחי אבל לא מצאתי זכרון לגאון בשם פנחס או צ"ל וכתבנו על פי פנים אחרים של רב שמואל בר מרי זכור לטוב, גם הסיום ולמד אותם בתרבץ מוגה ורבנא [צ"ל בתרבץ מרנא ורבנא] חנינאי כהנא ראש ישיבה וגאון, הכוונה שלמד את הדברים האלה בישיבה של רב חנינאי גאון. והנה ר' חנינאי כהנא הוא רב חנינאי גאון בר רב הונא ונקרא גם אחונאי כמו שהעיר בצדק הגאון מהרש"ל רפאפורט כ"ח ח"ו צד 240. ובתשובות הגאונים שערי צדק ח"ד שער ג' סי' י"ב איתא יש בידינו פסק דין שכתב אדונינו מר רב חנינאי כהנא בר הונא ריש מתיבתא תלמיד רב יהודאי גאון ז"ל, ובבה"ג ה' בכורות (דפוס וויניציא דף קל"ח ע"ד) נמצא: אילו פירושי דפריש מר רב חנינאי ריש מתיבתא בשאילתא דכלך [צ"ל דכלה] ור"ל שאלה שדרש ביומי דכלה, וכן בה' גיטין (דף ק"ט ע"א) בעו רבנן קמי מר רב חנינאי גאון בבלה רבתי [צ"ל בכלה רבתי]. ונמצא עוד גאון אחר שנקרא רב חנינא כהנא בר אברהם גאון בשנת ד"א תקמ"א וביוחסין השלם צד 206 הביא שהיה לראש עד ד"א תקמ"ב והסירו ראש גלות והוא מאוחר מעט לר' חנינאי הנ"ל עיין כ"ח ח"ו צד 241.

ודעת הגאון הרש"ל רפאפורט ז"ל כי המאמר הסתום שהבאתי מהילקוט הוא דברי בעל מדרש אספה, כי בכ"ח חוברת ששית ככתב י"ד סי' י"ח הביא וז"ל אחשוב כי בימי רב חנינאי ובישיבתו נתיסד מדרש אספה עיין ילקוט בהעלותך על מקרא אספה לי שבעים איש בבאור שמות כל השבעים ההם ומסיים: וכתבנו אם [צ"ל אותם] מפי רב שמואל אחי של פנחס ומרים [אולי צ"ל ומרי] זכור לטוב ולמד אותם בתרבץ מוגה [או מוצא] ורבנא חנינאי כהנא ראש ישיבה וגאון ע"כ, והיותר מסייע לי שיש כבר בבה"ג שלפנינו סוף ה' סופרים ההתחלה ממדרש אספה ע"ש למה שבעים כנגד שבעים ימים טובים וכו', ועיין ילקוט שם, ולא נמצא זה במקום אחר כי אם במדרש הזה, ואין ספק שנוסף ג"כ בבה"ג מתלמידי תלמידו רב חנינאי שכתבו המדרש ההוא, וזה דבר חידוש, ועיין עוד בילקוט להלאה בסדר בהעלותך נרשם כמה פעמים מדרש אספה ועוד באיזה סדרים אחרים עכ"ל, והחוקר והתייר הגדול מהריט"ל צונץ בספרו על הדרשות כתב מדרש אספה נתחבר בבבל במחצית הראשונה ממאה התשיעית, וא"כ לדעתו הוא לערך ד"א תר"ם, וכאשר הביא הגאון הרש"ל רפאפורט כי בימי רב הנינאי ובישיבתו נתיסד המדרש הזה א"כ היה זה בערך תק"ם היינו 780 למספרם, ויען כי לא נשתיירו בידינו רק איזה מאמרים מהמדרש הזה, לא נוכל לברר זמנו, גם המאמר הסתום המובא בילקוט וכתבנו אם מפי רב כו' כסה בעלטה, ולא נודע מי כתב הדברים האלה אם לא מאיזה סופר, ויתבררו ויתלבנו הדברים כאשר נגלה לעינינו המדרש הזה בצביונו ובתארו אז נדע פשר דבר, ולדאבון נפשנו לא נמצא המדרש באוצרות הספרים, והנה אביא לפני הקוראים כל המקומות אשר מובא מאמרים ממנו וגם המאמר הנמצא בוואטיקאן בקובץ 103 עם קצת הערות עליהם, ואם הקוראים ימצאו בזה קצת תועלת ישמח לבי.

לקוטים מהמאמרים שהביא הילקוט ואיזה מחברים אחרים בשם מדרש אספה

א) (ילקוט בשלח רמז רס"ב וילקוט קרח רמז תשס"ג) [וירב העם עם משה] (במדבר כ ג) זש"ה שפתי כסיל יבואו בריב (משלי יח ו), היו תובעין מי יתן מותנו ביד ה' (שמות יז ג); ולו גוענו [בגוע אחינו לפני ה' (במדבר שם)] מהו לפני ה', משל לבן מלכים שלא היה לו תרבות, והיה עולה לכתלים ולאילנות כנגד אביו, הולך למקום החיות כדי שיהא אביו מצטער, כך היו אלו אומרים אנו מתים שיהא מצטער עלינו, ולא עוד אלא שנשבע לאבותינו לתת לנו את הארץ:

ב) (במדבר רמז תרפ"ד פינחס רמז תשע"ג)

[וידבר ה' אל משה במדבר סיני וגו', שאו את ראש כל עדת בני ישראל וגו' (במדבר א א ב)] בשעה שקבלו ישראל את התורה נתקנאו אומות העולם בהן, מה ראו להתקרב יותר מן האומות, סתם הקב"ה פיהן ואמר להן הביאו לי ספר יוחסין שלכם, שנא' הבו לה' משפחות עמים (תהלים צו ז), כשם שבני מביאין, [שנאמר] ויתילדו על משפחותם לבית אבותם (במדבר א יח), לכן מנאם בראש הספר הזה אחר המצות, אלה המצות אשר צוה ה' את משה אל בני ישראל בהר סיני (ויקרא כז לד), ואחר כך וידבר ה' [אל משה] במדבר סיני [וגו'] שאו את ראש כל עדת בני ישראל, שלא זכו ליטול את התורה אלא בשביל היוחסין שלהן: גן נעול אחותי כלה וגו' (שה"ש ד יב), אחת היא יונתי תמתי (שם ו ט), שמעו האומות אף הן התחילו מקלסין להן, ראוה בנות ויאשרוה וגו' (שם שם), לא עשו אלא כשבאו לשטים ויחל העם לזנות (במדבר כה א), שמעו האומות אותה העטרה שהיה בידן כבר היא נטולה מהם אותו השבח שהיו משתבחין הרי בטל שוין הן לנו, כשבאו לידי נפילה זקפן המקום, שנאמר אם אמרתי מטה רגלי חסדך ה' יסעדני (תהלים צד יח), נגף המקום את כל מי שנתקלקל והעמידן על טהרתן, שנאמר ויהי אחרי המגפה (במדבר כה יט):

ג) (בהעלותך רמז תשל"ו) אספה לי שבעים איש (במדבר יא טז) (א) כנגד שבעים ימים טובים שנתן להם הקב"ה ואלו הן: שבעה ימי [פסח ושמונה ימי] החג, וראש השנה, ויום הכפורים, ועצרת, ונ"ב שבתות, הרי שבעים: (ב) דבר אחר כנגד שבעים נפש שירדו למצרים: (ג) דבר אחר אספה לי שבעים איש משל למלך שהיה לו בן ועשה לו פדגוג, והיה מוליכו לאיסכולי והוא היה מביאו אוכל על ידיו ושותה על ידיו, משגדל הנער התחיל הפדגוג צווח לאביו, אמר לו איני יכול לעמוד בטרחת בנך בעצמי, עשה אחר, אמר ליה המלך הייתי מבקש לומר לך כן, אלא שהיתה כעורה בעיני, מפני שאתה גדלתו, ועכשיו שנתת לי רשות לך עשה, כן הבן אלו ישראל, שנאמר בנים אתם לה' (דברים יד א), הפדגוג זה משה, שנאמר כאשר ישא האומן את היונק (במדבר יא יב), והיה משה זקוק להאכילן, שנאמר הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (שמות טז ד), וזקוק להשקותן [שנאמר] עלי באר (במדבר כא יז), ומזהירן על המצות ועל התורה, ובאחרונה אמר לא אוכל אנכי לבדי וגו' (דברים א יב):

ד) (שם ברמז הנ"ל) (ד) אספה לי שבעים איש. אמר משה כיצד אעשה, אם אבחר חמשה מכל שבט ושבט, נמצא חסר עשרה, ששה מכל שבט, נמצאו יתרים שנים, מה עשה, הביא ששה מכל שבט ושבט, ומשבט לוי ארבעה, אמר יודע אני בשבט לוי שהוא עניו ומקבל ממני, משבט ראובן העמיד: חנוך, כרמי, פלוא, אליאב, נמואל, זכיר. משבט שמעון: ימין, יכין, צחר, אהד, שאול, נמרי. (ה) משבט [לוי]: עמרי, חנניה, נתנאל, ידעא, בן סתרי, ומשה על גביהן. משבט יהודה: סרח, דן, יונדב, בצלאל, שפטיה, נחשון. משבט יששכר: צהר, עזא, יגאל, פלטי, עתניאל, חגית. משבט זבלון: סרד, אלון, סורי, אהליאב, אליהו, נמשי. משבט בנימין: סניאב, כסלון, אלידד, אחיטוב, אחיאל, מתניה. משבט אפרים: יאיר, יועזר, מלכיאל, אדונירם, אחירם, סטור. משבט דן: גדליה, יגאל, אחינעם, אחיעזר, דניאל, שריה. משבט נפתלי: אליוחנן, אליקים, אלישמע, סומכוס, זבדי, יוחנן. משבט גד: חגי, זרחי, קיני, מתתיהו, זכריהו, [שוני]. משבט אשר: אשור, שלומי, שמואל, שלום, שכניהו, אחיהו, הרי שבעים ואחד זקנים: וכתבנו אם מפי רב שמואל אחי של פנחס ומרים זכור לטוב ולמד אותם בתרבץ מוגה ורבנא חנינאי כהנא ראש ישיבה וגאון:

ה) (שם ברמז הנ"ל): פנים אחרים. מראובן: חנוך, פלוא, חצרון, כרמי, זכור, נמואל. משמעון:

(א) בבה"ג ה' סופרים סי' ע"ה איתא אספה לי שבעים איש כנגד שבעים אומות שאם יתיעצו על ישראל להרוג אותם תפלת שבעים זקנים סותרת עצתם. ד"א למה שבעים כנגד שבעים ימים טובים שנתן להם הקב"ה לישראל שבעת ימי הפסח ועצרת ור"ה ויו"כ ושמונת ימי החג וחמשים ושתים שבתות שיש בשנה, הרי שבעים ע"ב, והוא המאמר שלפנינו, ובמדרש במ"ר פי"ד אות י"ב נמצא הדרשה על שבעים שקל כנגד ע' ימים טובים כו' והוא ממדרש תדשא:

(ב) ד"א כנגד שבעים נפש. בבה"ג שסד"א למה שבעים כנגד היותנטין של ישראל שנאמר בשבעים נפש. יש לתקן שצ"ל כנגד אותנטין, עיין בפסיקתא פסקא כי תצא הערה ק"י וראיתי בערוך ערך אמתנטין שהביא בשם ילמדנו על אספה לי שבעים איש הביא המאמר הזה רק בטעות כנגד אמתנטין של ישראל צ"ל אותנטין ונתחברו האותיות וו ונעשית מ'.

(ג) ד"א משל למלך כו' והיה מוליכו לאסכולי, המאמר הזה מובא בערוך ערך אסכולא בשם ילמדנו באספה לי.

(ד) המאמר הזה מובא בכ"י רומי קובץ 103 באיזה שינויים. ובעל הילקוט הביא עוד נוסחא אחרת ורשם „פנים אחרים" כמו שהעתקתי באות ה'.

(ה) משבט לוי כן תקנתי ובכל הדפיסים נשמטה מלת „לוי".

ימין, אהד, יכין, צחר, שאול, נמרי. (מללי) [מלוי]: עמרי, זתואל, חנניה, סתרי, ומשה על גביהן. מיהודה: ארח, ערוך, יונדב, בצלאל, שפטיה, נחשון. מישׂשכר: צעיר, יעקן, יגאל, פלטיאל, עתניאל, חוני. מזבלון: סרד, אלון, סורי, יחלאל, אליהו, נמשי. מבנימין: סנאב, כסלון, אלדד, מידד, אחיטוב, מתניה. מדן: בוקי, יגלי, אחינעם, אחיעזר, צרי, חננאל. מנפתלי: אלישמע, סומכוס, זבדי, יוחנן, אלחנן, אליקים. מגד: (שוני) [חגי], זרחי, קינן, מתתיהו, זכריהו, שוני. מאשר: פשחור, שלמי, חננאל, שלום, אחזיהו, שכניהו. מיוסף: יאיר, יועזר, פלטיאל, ארוניה, רם, מכיר:

ו) (שם רמז תשל"ז) ויעמד אותם סביבות האהל (במדבר י"א כ"ד) באהל הדברות שהוא חוץ מן המחנה. שני אהלים עשו, אהל לעבודה ואהל לדברות, וכמדת הפנימי כך היה החיצון, והלוים היו משמשין זה וזה בעגלות, שנאמר (ו) ושמרו את משמרת אהל מועד לכל עבודת האהל (במדבר י"ח ד'), שני אהלים עשו, וכן ארכו שלשים אמה על רוחב עשר כפנימי, שכן אתה מוצא ויאסוף שבעים איש מזקני העם ויעמד אתם סביבות האהל (במדבר י"א כ"ד), העמידן שלשים בצפון ושלשים בדרום, ועשרה במזרח, ומשה כנגדן במערב, ואחר היה עומד בתוך אמה:

ז) (שם רמז תשל"ט) כתיב והאיש משה ענו מאד (במדבר י"ב ג') וכתיב והנה קמתם תחת אבותיכם תרבות אנשים חטאים (שם ל"ב י"ד), הוי קשה היה אלא שהיה שולט ביצרו, אמר הקב"ה הרי משה מופרש מענוה ואינו מבקש צרכו כשם שבקש על כבודי מי לה' אלי (שמות ל"ב כ"ו) אף אני מבקש כבודו:

ח) (שם שם) לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא (במדבר י"ב ז'), הראיתיו מה למעלה מה למטה, מה לפנים מה לאחור, מה שהיה ומה עתיד להיות, משל למה הדבר דומה למלך שהיה לו אפוטרופין הרבה, זה ממונה על חפץ זה ואחד ממונה על כולן, כך יש מלאך ממונה על האש וזה על הברד וזה על הגובאי ומשה שליט בכולן, משל למה הדבר דומה לעשיר שקונה קרקעות וכותב (ז) אונאות לשם אחר, אמרו עכשיו הוא אומר שלי הן, אמר ליה נאמן הוא, כך הקב"ה ברא העולם מתוך התורה וקראה לשמו של משה, שנאמר זכרו תורת משה עבדי (מלאכי ג כב), א"ל עכשיו יהא אומר אף אני שותף בעולמו, אמר הקב"ה בכל ביתי נאמן הוא:

ט) (שם רמז תשמ"ב) אשר בצאתו מרחם אמו ויאכל חצי בשרו (במדבר יב יב) יש אדם אומר אעקור שיני שנשבה את לשוני, אקטע ידי שהכתה בשרי, אין הצדיקים מושלין בעצמן אלא באחרים:

י) (קרח רמז תשס"ג) וירב העם עם משה (במדבר כ ג) מדת הדין כשאדם כועס על שנים נותן פניו בקטן, ואלו נתנו פניהם בגדול, ועוד שהיה אהרן חביב עליהם, שהיה אוהב שלום ורודף שלום כו' (ח).

יא) (פינחס רמז תשע"ג) ויהי אחרי המגפה (במדבר כה יט) כו', פה מובא המאמר שהבאתי לעיל באות ב' מרמז תרפ"ד:

יב) (ואתחנן רמז תתמ"ה) לא תנסו את ה' אלהיכם (דברים ו טז) נוח לקנות שונא וקשה לקנות אוהב (ט), נוח לעלות לבימה וקשה לירד, ועינו ושל אדם קשה לו מכל, משל למה הדבר דומה לאשה שעשתה כשפים לעצמה שלא תלד, באו הרופאים לרפאותה, אמרה אין אתם יכולים אני עשיתי לעצמי, שנאמר עיני עוללה לנפשי (איכה ג נא), אמר דוד אני עשיתי לעצמי שאמרתי למקום המות נברא בשביל אשתו של אדם, זווגהו לי ואני עוקרו שהוא מפיל בחורים מערבב חתנים מעביר מלכים, אברהם אבינו נמסר בידו, וכן האבות והשבטים, בחנני ה' ונסני צרפה כליותי ולבי (תהלים כו ב) (שאני) [שאיני] מן הראשונים, אדם באשתו לא עמד אני עומד, נח נשתכר ואני כוס ישועות אשא (תהלים קטז יג), אברהם חנן את המלכים ואני עד הכרית כל זכר באדום (מ"א יא טז), יצחק כהו עיניו ואני [לא אשית לנגד עיני וגו'] עשה סטים שנאתי (תהלים קא ג), יעקב הריב עם המלאך ואני נצחתי אותו, דכתיב ויאמר למלאך המשחית [בעם רב עתה] הרף ידך (ש"ב כד טז), ראובן בכור ואני [אף אני] בכור אתנהו (תהלים פט כח), שמעון ולוי קנאו בשכם ואני בגלית, יהודה גור אריה יהודה (בראשית מט ט) ואני כלב האריה [דכתיב אשר לבו כלב האריה (ש"ב יז י)], [ומבני] יששכר יודעי בינה [לעתים] (דה"א

(ו) כן תקנתי ובילקוט מובא הכתוב בשיבוש.

(ז) אונאות פי' בל"י שטרי מכירות.

(ח) ומן זש"ת שפתי כסיל מובא בילקוט בשלח רמז רס"ב והבאתי לעיל באות א'.

(ט) נוח לעלות לבימה, בימה מלה יונית בנין גבוה לדרוש ברבים או לדון וגם לתרוג.

יב לג) ואני (בכל) [לכל] דרכיו משכיל (ש"א י"ח יד), זבלון בים [דכתיב זבולן לחוף ימים ישכון (בראשית מט יג) ואני ושמתי בים ידו (תהלים פט כו), דן נחש [דכתיב יהי דן נחש עלי דרך (בראשית מט יז)] (י) ואני נחש, נפתלי אילה שלוחה (בראשית מט כא) ואני משוה רגלי כאילות (תהלים יח לד). גד גדוד יגודנו [בראשית מט יט] ואני (הארדוף) [ארדוף] אחרי הגדור הזה (ש"א ל ח), אשר שמנה לחמו [בראשית מט כ), ואני אכלתי לחם הפנים. יוסף יפה תאר [דכתיב ויהי יוסף יפה תאר (בראשית לט ו)] ואני איש תאר (ש"א טז יח). בנימין בין כתפיו שכן (דברים ל"ג י"ב) ואני בונה אותו. בחנני ה' ונסני (תהלים כו ב) א"ל המקום לא תוכל לעמוד, משל למה הדבר דומה למלך ששלח לגיונותיו להחריב עיר, אמר אפוטרופוס אחד אני אחריבנה, משל לגבור שצד אריה בא אחד למושכו, א"ל אני בקושי תפשתי אותו וזה אומר תן לי למושכו, אמר הקדוש ברוך הוא לדוד ותאחז במשפט ידי (דברים לב מא) ואת"ה מבקש להשפט, שפטני אלהים (תהלים מג א):

יג) (ה"ר אלעזר מגרמיזא בספרו הרוקח הי' ברכות סי' שכ"ג) יא) הביא וז"ל: במדרש אספה לי כשעלה משה למרום וסיים קרית שמע התחילו המלאכים ואומרים ברוך שם כבוד מלכותו, והלך משה והתקין שיהו אומרים אותה בחשאי:

יד) בספר רזיאל הגדול (דף ז ע"א) הביא וז"ל: ואמרינן במדרש אספה קטן וגדול שם הוא (איוב ג יט) הרי הן שוין, משל לשנים שירדו למלחמה אחד עלה (יב) והתרים שלו מקובע עטרות, ואחר עלה כל גופו מקובע חצים, איזהו גדול הוי אומר זה שעלה בעטרות, כך הרשע מת חוטמו נמק וכו'.

טו) (כ"י וואטיקאן קובץ 103 צד 59) מתחיל: „שמות שבעים זקנים שהיו עם משה" ויאמר ה' למשה אספה לי שבעים איש מפני מה אמר ה' למשה אספה לי שבעים, מפני שעתידים ישראל להחלק לארבעה דגלים, ארבעים כנגד ארבעים יום שבהם נתנה תורה לישראל, נשתיירו שם שלשים, עשרים כנגד עשרים מכות שהביא הקדוש ברוך הוא על המצרים ואלו הן עשר במצרים ועשר על הים נשתיירו שם עשרה, שבעה כנגד שבעה ימי נקיים שבנות ישראל מתחייבות עליהן, נשתיירו שם שלשה כדי לקיים מצות זימון בשלשה ומצות שפטים בשלשה. ד"א אספה לי שבעים אמר משה לבצלאל דבר זה אמר לי הקדוש ברוך הוא אספה לי שבעים איש ואיני יורע היאך אחלק אותם, אחלק אתם ששה מכל שבט ושבט נמצאו יתרים [שנים], חמשה מכל שבט ושבט נמצאו חסרים [עשרה], ששה משבט אחד וחמשה משבט אחד הריני מטיל מהומה בין השבטים, אמר לו בצלאל למשה, משה רבינו דבר זה קשה עליך, אמר לו הן, (יג) אמר לו כתוב (יד) אגרות ופתקין ותנם בתוך קלפי וראה כל מי שעלה לראש שלשה, הרי הוא עולה לראש, כל מי שאינו עולה לידי שלשה אינו ראוי שתשרה עליו שכינה מן השמים, הלך ועשה כן מכל שבט ושבט ששה, חוץ משבטו של לוי שלא עלה בידו אלא ארבעה, מיד עמד משה ונשקו לבצלאל על ראשו, אמר לו אשריך יהודה שבצלאל בן אורי בן חור יצא מחלציך, (טו) התחילו ששה משבטו של ראובן תחלה ואלו הן: חנוך פלוא כרמי אליאב נמואל (טז) זבוד. משבט שמעון ימין אהד יכין צחר שאול (יז) זמרי. משבט לוי (יח) עמרם (יט) נתנאל

(י) ואני נחש עיין שבת נ"ה ע"ב ארבעה מתו בעטיו של נחש כו' ע"ש.

(יא) וברוקח שם אחר המאמר הזה הביא: רבנן אמרי כשעלה [משה למרום שמע מלאכי השרת מקלסין ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד כו', הוא בדב"ר פרשת ואתחנן אות ל"ו. ומובא גם בטור אורח חיים סימן תרי"ט ובמנורת המאור סי' רצ"ו. ובסגנון אחר באבודרהם דף כ"ה ע"ב ורבינו בחיי הבאתי בלקוטים ממדרש אלה הדברים ווטא צד 32 וע"ש הערה י"ד:

(יב) והתרים שלו פי' מגן וצנה בל"ו:

(יג) המאמר נשתבש ונמצא לנכון בספרי בהעלותך פיסקא צ"ה ירושלמי סנהדרין סוף פ"א דף י"ט ע"ג ותנחומא בהעלותך סי' כ"ב וע"ש בהערות שלי. גם במדרש במ"ר פט"ו אות י"ט.

(יד) מלת אגרות מיותר ואין ספק שהוסיף מעתיק אחד לפרש מלת פתקין.

(טו) המאמר הזה מובא בילקוט בשם מדרש אספה כמו שהבאתי לעיל באות ד' ובאות ה' ויש שינוים בשמות וקשה להגיה ולתקנם.

(טז) זבוד בילקוט שם הגי' זכור.

(יז) בילקוט שם בנוסח א' ובנוסח ב' הגיה נמרי.

(יח) כ"ה גם בנוסח א' ובנוסח שני בטעות אירי.

(יט) כ"ה בילקוט בנוסח א' אבל בנוסח ב' (אות ח') כתוב זתואל וצ"ל נתנאל.

(כ) יוחנן (כא) זדו בן סתרי ומשה על גביהן . משבט יהודה (כב) זרח (כג) אודו יונדב בצלאל שפטיה נחשון . משבט יששכר צוער (כד) עזן יגאל (כה) פלטיאל עתניאל (כו) חגי , משבט זבלון סרד אלון (כז) סודי (כח) אליאב אליהוא (כט) נמשי . משבט יוסף יאיר (ל) עזי (לא) מלכיאל (לב) אדונירם (לג) יהורם יכין . משבט בנימין סנואב כסלון אלידד בנו אחיטוב (לד) אחיאל ומקניה . משבט דן (לה) גדליה (לו) יגיאל אחינועם אחיעזר (לז) חניאל ושדי .

(כ) בילקוט בנוסח א׳ ובנוסח ב׳ מובא חנניה במקום יוחנן .
(כא) השם זדו ליתא בילקוט נוסח ב׳ ובנוסח א׳ מובא ידעו .
(כב) כ״ה בילקוט בנוסח א׳ אבל בנוסח ב׳ ארח במקום זרח .
(כג) בילקוט בנוסח א׳ מובא במקומו דן ובנוסח ב׳ ערוך .
(כד) בילקוט בנוסח א׳ עזא ובנוסח ב׳ יעקן :
(כה) כ״ה גם בנוסח ב׳ , אבל בנוסח א׳ פלטי .
(כו) בילקוט בנוסח א׳ חגית ובנוסח ב׳ תוני .
(כז) בילקוט בנוסח א׳ ונוסח ב׳ סורי ברי״ש .
(כח) בילקוט בנוסח א׳ אהליאב ובנוסח ב׳ יחלאל .
(כט) כ״ה גם בנוסח ב׳ אבל בנוסח א׳ נפשי .
(ל) בילקוט בנוסח א׳ וב׳ יעזר .
(לא) כ״ה גם בנוסח א׳ אבל בנוסח ב׳ פלטיאל .
(לב) כ״ה גם בנוסח א׳ אבל בנוסח ב׳ בטעות ארניה רם וצ״ל ארונירם .
(לג) בנוסח א׳ אחרים סטור ובנוסח ב׳ מכיר וחסר שם הששי .
(לד) כ״ה גם בנוסח א׳ אבל בנוסח ב׳ מובא במקומו מידד .
(לה) כ״ה גם בנוסח א׳ אבל בנוסח ב׳ בוקי במקום גדליה .
(לו) בנוסח א׳ יגאל ובנוסח ב׳ יגלי .
(לז) בנוסח א׳ דניאל שריה ובנוסח ב׳ חננאל צרי .

משבט נפתלי אלחנן אליקים (לח) אלישמע סומכום זבדי יוחנן . משבט גד (לט) חגי וזרח ושוני (מ) וקנז (מא) ומתניהו (מב) וזבדיהו . משבט אשר (מג) פשחור (מד) שילם ושמואל ושלום (מה) ואחיה ושבניה :

את כל זה ראיתי להביא לפני הקוראים . ואבקש מכל השוקדים על בתי אוצרות הספרים כי יתאמצו בכל כחם לחפש ולדרוש אחר המדרש אספה הנאבד ואיננו אולי ימצאנו , ומה׳ ישאו ברכה ומשברתם תהי שלמה .

שלמה באבער

לבוב בחדש אדר תרו״ם

(לח) כ״ה גם בנוסח א׳ אבל בנוסח ב׳ אלישע .
(לט) כ״ה בנוסח א׳ אבל בנוסח ב׳ שונם בטעות וצ״ל חג כמו שתקנתי בפנים .
(מ) בנוסח א׳ קיני ובנוסח ב׳ קינן .
(מא) בנוסח א׳ וב׳ מתתיהו .
(מב) בנוסח א׳ וב׳ זכריהו .
(מג) כ״ה גם בנוסח ב׳ אבל בנוסח א׳ בטעות אשור וצ״ל פשחור .
(מד) בנוסח א׳ שילומי שמואל שלום ובנוסח ב׳ שלם חננאל שלום צ״ל שלמי שמואל שלום .
(מה) בנוסח א׳ אחיתו שנניהו ובנוסח ב׳ אחותו [illegible] במקום לפנינו אחיה שבניה .

קונטרס בין הפרקים

הערות ובאורים

לפרקי רבי אליעזר.

מאת

ש. י. פין

א) פרק ג. קורקסי השמים וכו'. בין קצות הארץ וכו'. להבנת המאמר הזה וביותר כמה מאמרים בפרקים הבאים ראינו להעתיק דברי חכם קדמון ר' שבתי דונולו שהיה בימי רבינו סעדיה גאון, מפירושו לברייתא דשמואל בתקופות שדבריה עולים בקנה אחד עם הדברים הנאמרים בזה בפרקי דר"א, ומשלימים ומבארים אותם, עד שכמעט נוכל להחליט שממקור אחד יצאו. והנה בנוגע אל המאמר שלפנינו אומר ר' שבתי „קצותיו (של הרקיע) למטה עד הארץ, וים אוקינוס מסביב, סביב יש ארץ תהו ובהו כדכתיב בספר ישעיה הלא ידעת וגו' בורא קצות הארץ, והיא הארץ איננה נושבת ובאותה הארץ דבוקים קצות הרקיע סביב סביב" (ר' יוסף קרא בפירושו על איוב סימן ט' פסוק טי"ת) נראה מזה שקצות הארץ הוא שם מיוחד למקום מיוחד.

ב) פרק ו. כל הכוכבים משרתים וכו'. ענין השרות הזה הוא כנוי אל ההשפעה שמשפיע השופע על המקבל בעולם הגלגלים, ולהיות שכל אישי הגלגלים משפיעים איש איש לרעהו, כן העליון אל מה שתחתיו ממנו במקום, וכן התחתון אל העליון ממנו כנודע כי כלם פועלים ומתפעלים וחוזרים חלילה. וזה ענין כל הכוכבים משרתים לד' כוכבים של שעות, והם הכוכבים שבגלגל העליון שנהלקים למ"ח צורות, שהם משפיעים על ז' כוכבי לכת, וכו' וכלם משרתים לי"ב מזלות ז"ין כוכבי לכת אלה הם שבים ומשפיעים על י"ב מזלות שהם בכלל מ"ח צורות הגלגל. אבל בתחלה הוא מונה את השבעה ואח"כ את הי"ב, על פי הסדר המפורש בספר יצירה, שמתחיל בשבעה כפולות, ומסיים בי"ב פשוטות.

ג) יש מהם מצ"ב עיין הערה הסמוכה.

ד) ובשלש מאות וששים וששה מעלות. בספרו של ר' שבתי דונולו בענין זה נאמר: א) וזה הגובה

הפתוח חלונות חלונות במזרח וחלונות חלונות במערב ממקום מזרח, תקופת טבת שהיא מזרחי דרומי ועד מקום מזרח ותקופת תמוז שהיא מזרחי צפוני [ועד מקום מזרח] יש חלונות פתוחות קפ"ג, תשעים ואחת מקרן מזרחי דרומי של תקופת טבת ועד המזרח התיכוני ואמצעי שלתקופת ניסן, ותשעים ואחת ממזרח התיכוני שלתקופת ניסן ועד קרן מזרחי צפוני שלתקופת תמוז ובאמצע בתוך בינתים בין תשעים ואחת חלונות שבקרן צפונית דרומי לבין תשעים ואחת חלונות שבקרן צפונית [מזרחי] יש חלון אחד באמצע ושמה חלון נוגה ובצד החלון הזאת מצד צפוני שלה יש חלון אחת ושמה תעלומה. ובה האור יוצא וכו'. החלון שבקרן מזרחי דרומי של תקופת טבת נקרא שמה בלגה והחלון שבקרן מזרחי צפוני שלתמוז נקרא שמה נעמון. בתקופת תמוז מתחיל השמש לזרוח מחלון נעמון וכו', ויורד מצפון לדרום חלון אחר חלון צ' חלונות, ולשתכלינה צ' חלונות, יש חלון אחד ושמה חדר וכו' הרי תשעים ואחת חלונות וסמך לו (את) החלון מצד דרומי יש החלון ששמה נוגה. תקופת תשרי וכו', ב) החלונות שבצד מזרחי צפוני מספרם צ"א ונחשבות מתחלת קרן מזרחית צפונית מחלון נעמון ועד חלון חדר, וזה החלון ששמה חדר מחשבון צ"א, ונחשבות מתחלת קרן דרומית מחלון בלגה עד חלון תעלומה וזאת החלון ששמה תעלומה מחשבון צ"א היא ובין חלון תעלומה לחלון חדר יש החלון ששמה נוגה הנה הוא מספרם קפ"ג. כאלו החלונות שבמזרח שהם קפ"ג יש כנגו"ם במערב קפ"ג חלונות הם מבואות של שמש, והשמש הוא החמה בכל יום הוא זורח מחלון אחת ושוקע ובא במבוי אחד במערב שכנגד החלון שבמזרח ע"כ: והנה הרואה יראה אשר חסרון קטן יש פה במאמר המסומן ב), לפני המאמר ונחשבות מתחלת קרן דרומית וכו' והראוי [החלונות שבצד מזרחי דרומי צ"א] ונחשבות מתחלת קרן דרומי מחלון בלגה וכו'. והענין שהוא חושב החלונות המזרחיות החצי המזרחי מחלון נעמון לחלון בלגה דרך המזרח התיכוני תקופת ניסן. עכ"פ נלמד מן הדברים האלה, כי נמצא ג"כ חלון בשם חדר בסוף תקופת תמוז לצד תקופת ניסן שעולה במספר הצ"א, וכן שהחלון תעלומה שהוא בסוף תקופת טבת לצד תקופת ניסן שעולה ג"כ במנין צ"א, ועם החלון נוגה שבאמצע בתוך, נשלם המספר קפ"ג. וממה שמפורש שכאלו החלונות שבמזרח שהם קפ"ג נמצא כנגדם במערב ג"כ קפ"ג חלונות ובצירוף הנאמר לפנינו בפרקין שנותן החלון חדר במרומי תקופת תשרי יתבאר לנו כי כן עולה הוא החלון חדר בחשבון צ"א. וכי נמצא כנגדו בסוף תקופת טבת לצד תשרי בקרן דרומית מערבית ג"כ חלון

תעלומה המשלים מספר צ״א וחלון נוגה בינתים באמצע המערבי התיכון שמשלים מספר קפ״ג. ומעתה יבואר לו ענין המאמר כולו לפנינו כזה: ובג׳ מאות וששים וששה חלונות החמה יוצא ונכנס במזרח [ובמערב] צ״א (יום) [חלונות] בקרן דרומית מזרחי [תקופת טבת עד ניסן] צ״א (יום) [חלונות] בקרן צפונית [מזרחי תקופת תמוז עד ניסן] וחלון אחד באמצע ושמו נוגה, [הרי קפ״ג] והשלים בזה מספר קפ״ג שבחצי המזרחי. ועל פי המבואר בדברי ר׳ שבתי נראה כי יש למלאות חסרון כאן נראה לעין: וכאלו החלונות שבמזרח שהם קפ״ג יש כנגדם במערב. ומעתה מתחיל תנא דידן להתוות תו המסלול של החמה: בתקופת תשרי מתחיל מחלון נוגה [שהוא החלון האמצעית והחלון בכלל ועובר את החלון תעלומה שמצדו לצד דרום ואז ימי התקופה צ״ב לפי מספר החלונות] והולך וכו׳ לחלון שבתאי [הוא בלגה] בתקופת טבת מתחיל מחלון שבתאי וכו׳, עד שהוא מגיע לחלון תעלומה [שהוא החלון הצ״א ועולה בחשבון והתקופה ימיה צ״א], בתקופת ניסן מתחיל מחלון תעלומה (היינו מנוגה שלצד תעלומה משמאל, ועובר דרך החלון חדר ראש תקופת ניסן לצד תמוז) שבו האור וכו׳ עד שהוא מגיע לחלון נעמון (ואז ימי התקופה ג״כ צב לפי מספר החלונות) בתקופת תמוז מתחיל מחלון נעמון וכו׳ עד שהוא מגיע לחדר, (החלון שעולה בחשבון בסוף תקופת תמוז לצד תשרי, והתקופה ימיה צ״א). ונמצינו למדין עוד שאם באנו להשוות מספר החלונות מוכרחים אנחנו לקבל שתי תקופות מתשעים ואחד טבת ותמוז ושתי תקופות מתשעים ושנים, תשרי וניסן, וענין המעלות הם מדות המסלול שלחמה על הכפה מן החלון שהיא זורחת משם עד חלון מבואה, שחלקו גם אותן לשס״ו. ואולי יש לאמר כי המאמר כנגד ימות (שנות) החמה, שייך אח״כ בסוף חשבון שס״ו של החלונות. — ופה הגירסא ש״ם ורומז אל החלוקה של כל ענין על ש״ם מעלות שקבלו וקיימו כל חכמי המזלות.

ה) והשכינה לעולם במערב. ומסיים רבי שבתי: שנאמר סלו לרוכב בערבות.

ו) וחלון א׳ יש באמצע הרקיע ושמו מזרים. ובדברי רבי שבתי מפורש: שהוא בין מזרחי דרומי שלתקופת טבת ובין מזרחי צפוני שלתקופת תמוז.

ז) החמה שלש אותיות של שם וכו׳. יתכן שרומז אל שלש אותיות אמ״ש הנקראים אמות בספר יצירה (פ״ג) ומפרש יותר בפ׳ וי״ז אחד על גבי שלשה, שלשה על גבי שבעה (אותיות בג״ד כפר״ת שרומזות לשבעה כוכבי לכת ושבעת ימי השבוע) ושבעה על גבי שנים עשר (אותיות ושנים עשר מזלות וי״ב חדשים) וכולם אדוקים זה בזה ואפשר שראוי לגרוס כאן שלש אותיות של א מ ש.

ח) החמה קרנותיו ופניו וכו׳. בדברי ר׳ שבתי באופן אחר מפורש יותר וז״ל: חמה גלילה היא כמו גלול וכביצה גלולה ויש לה ארבעה פנים לארבעה צדדים הצד האחד כחו חם ולח והצד השני כחו חם ויבש והצד השלישי כחו קר ויבש והצד הרביעי כחו קר ולח. כנגד ארבע תקופות השנה. בתקופת ניסן נהפך הצד שלחמה שהוא חם ולח להיות למטה על הארץ ויהי הזמן חם ולח עד שלשה חדשים וכו׳ וכו׳ ואם לא היתה החמה ממוסבת לארבע מסבות לא היה העולם יכול לעמוד. עכ״ל —

ט) פרק ז. וכל השעות משרתות לבנה [ללבנה] בלילה. יתכן שהכוונה אל ששת הכוכבים מכוכבי לכת זולתה. והם שצ״ם חנ״ך הנקראים לעיל כוכבים של שעות, ואחרי שכל אחד משמש רק שעה אחת, יאמר שהם משמשים אותה שנים שנים בכל פנה מפנות העולם שהיא פונה לשם. וע״כ בשעה שמתח״ל לשרת בדרום גומר ומתחיל שוב שנית כשבא למערב כי שנים בדרום שנים בצפון שנים במזרח הרי ששה וחוזר להתחיל במערב מאותה שהתחיל בדרום.

י) כל מאורי אור הגדולים. הם הנחשבים בחגורת המזלות שנחלקות למ״ח תמונות שבכללן ג״כ י״ב המזלות וכמפורש בדברי ר׳ שבתי שהתמונות האלה נקראים מאורות ומלכים.

יא) נתונים בדרום. גם זה מפורש עפ״י ברייתא דשמואל בפירושי ר׳ שבתי, שאמר: כי עגלה משרת את התלי והתלי למזל והמזל לגלגל והגלגל חוזר כגלגל דלי המים והמזלות כסדנים (כסרנים?) והתלי כמלך ועגלה כמנהיג: ופירוש דבריו כי הידוע שהעגלה היא הכוכב הצפוני שנחשב כראש הבריח התיכון שהוא התלי העובר מצפון לדרום, ע״כ העגלה משרת את התלי ר״ל גורמת תנועתו וסיבובו ובכח התנועה הזאת יתגלגל הדלי וימשוך עמו כל המזלות ואחריהם את הגלגל של שבעה כוכבי לכת. כי כבר ידוע אשר הם משרתים ומשפיעים אלה על אלה. וזה ענין המאמר שלפנינו שהעגלה נתונה בצפון בקצה הציר הצפוני והשאר בדרום למטה ממנה באורך התלי. —

יב) עד ח' שעות גדולים. לפי המבואר בתשב"ץ (ח"א סימן ק"ה) ראוי לגרוס פה מ"ח. כי אחרי שפירש הרשב"ץ ז"ל מאמר הגמרא דר"ה עשרין וארבע שעי מכסי סיהרא אמר וז"ל: ודע כי לפי דקדוק החכמה הזאת אי אפשר שלא תתכסה הירח כי אם כ"ד שעות לפי שהם אומרים כי י"ב מעלות ממעלות הגלגל קודם המולד הוא נסתר הירח וי"ב מעלות אחר המולד. ואי אפשר שתלך כל זה הלבנה בכ"ד שעות והיותר קרוב הוא ב' ימים, על כן פירשו אלו השעות כל אחת כפולה שהם מ"ח שעות וכן מצאו מפורש בפרקי ר"א עכ"ל. וענין גדולים שאמר יתכן שרומז אל שעות שלמות שוות מכ"ד ביום ולילה ולאפוקי משעות הנקראות זמניות שהם מיוחדות י"ב אל היום וי"ב אל הלילה ומשתנות לפי אורך וקוצר היום והלילה. (עיין תשב"ץ ח"א סי' ק"ט). ולהמשך המאמר שלפנינו ראוי לגרוס עד מ"ח שעות גדולים, בין ראש מולד הלבנה ובין סוף מולד הלבנה.

יג) פרק ח. אלא ע"י שהיה בכור והיה משרת ביום ובלילה. יתכן שענין השירות הוא חשבון העבור הנתלה בחשבון הימים והלילות, וזהו משרת ביום ולילה. ואמרו על ידי שהיה בכור, ר"ל, שלפנים היתה העבודה בבכורות כידוע, ובשמות רבה פ' ט"ו אמרו למה נקראו ישראל בני בכורי וכו' ולכך מסר הקב"ה סוד הלבנה לישראל וכו'.

יד) פרק ט. בה' השריץ מן המים לויתן נחש בריח וכו'. החכם הקדוש בעל המאמר הזה פתח לנו פתח גדול בשתי המלות „נחש בריח" שהוסיף כשמות התארים על השם לויתן, להבנת ענין גדול ונכבד בענין הלויתן והשחוק שמשחק עמו הקב"ה, שכבר נשפך עליו דיו הרבה. ויתבאר ענינו אחרי שנקדים הצעה אחת. ידוע כי את התלי שהוא בריח המזלות קראו החכמים הקדמונים תנין, לויתן, נחש־בריח נחש־עקלתון. וכמפורש בברייתא דשמואל שאמרו בה וז"ל: בא ולמד כשברא הקב"ה שני מאורות וכו' וי"ב מזלות ברא תלי מנור המאורות ונטהו ברקיע הזה מקצה אל קצה, כבריח כנחש עקלתון כדכתיב בספר איוב [כ"ו י"ג] ברוחו שמים שפרה חוללה ידו נחש בריח, נחש בריח זה התלי ע"כ. וכן אמר הראב"ע שם וי"א כי הוא התלי ונקרא נחש בעבור שהוא כמו מעוות, ובריח שהוא מבריח מן הקצה אל הקצה. וכזה פירש ג"כ בישעיה: על לויתן נחש בריח ועל לויתן נחש עקלתון (ישעיה כ"ז א'). והרד"ק (שם) אמר וי"מ לויתן נחש בריח התלי שהוא מבריח מן הקצה אל הקצה גם הוא עקלתון ועליו נאמר חוללה ידו נחש בריח, וכן הוא בפרקי דר"א התלי מנור המאורות ונטוי מן הקצה אל הקצה כבריח נחש עקלתון (ולפנינו חסר המאמר בפר"א ומצאנוהו כתבניתו בברייתא דשמואל שהבאנו). והנה אם נקבל דברי החכמים האלה בכנוי השמות אשר לתלי, יקשה עלינו איך יתכן שתהיה כוונת הפסוק במה שהזכיר שני מיני לויתן ואמר: על לויתן נחש בריח ועל לויתן נחש עקלתון, לענין אחד, אם לא שנאמר שהם ענינים חלוקים ובדרך פירוש הקדמונים שהם ברייתא דשמואל ופר"א (המובא ברד"ק) יתכן שנאמר שאחד מהם כנוי לתלי המזלות והשני לתלי הכדור הארצי, והוא הקוטר המבריח מן הקצה אל הקצה מצפון לדרום (ערדאַקסע), ואולי רמז לזה ר' יוחנן במה שאמר על ויברא אלהים את התנינים, זה לויתן נחש בריח, לויתן נחש עקלתון כדכתיב ביום ההוא יפקוד ה' וגו' על לויתן נחש בריח ועל לויתן נחש עקלתון (בבא בתרא ע"ד ע"ב). ויתכן שאל הלויתן הזה שהוא לדעתנו בדרך פירושי הקדמונים ז"ל קוטר הארץ העובר דרך המרכז רמזו חז"ל בענין מליצת הקוואת המים, שאמרו ז"ל „כך היו המים חוזרים כששמעו שאמר להם הקב"ה יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד לא לדרום ולא לצפון אמר להם אלא היו פוזרין יעלו הרים ירדו בקעות, סטרן הקב"ה מסטר ואמר להם למקומו של לויתן אמרתי לכם לילך מנין שכן שנאמר אל מקום זה יסדת להם וזה מקומו של לויתן שנאמר לויתן זה יצרת לשחק בו (שמות רבה ט"ו). אור המציץ מחרכי המליצה הזאת בענין המסטר, והראיה מן אל מקום זה יסדת, יאיר להורותנו שכוונתם על הקבוץ המרכזי והוא הבלימה בפי הקדמונים, שעליה נאמר תולה ארץ על בלימה (עיין רלב"ג), וזה סוד הבעיטה באוקינוס והריגתו כמבואר לנו בהערותינו על המדרשים. הדברים האלה למדנו מן שתי המלות נחש בריח שהוסיף בעל המאמר הנפלא הזה כשם תאר אל הלויתן, שמסכים עם דברי ר' יוחנן שהזכרנו, ועלינו להודות לזכר קדשו ז"ל כי האיר עינינו במאור חכמתו. ומעתה יפורש ג"כ מה שאמר מדורו במים התחתונים (שמסכים עם המפורש במדרש רבה שהבאנו, מצורף עם הכוונה שאולי כוון להבדילו מן הנחש בריח שהוא תלי המזלות שמדורו במים העליונים לפי המקובל אצל חז"ל כי ממעל למזלות מקום מים שנקראו עליונים, וכפשטות הכתובים בבראשית וכמ"ש והמים אשר מעל השמים) ובין שני סנפיריו הבריח התיכון של ארץ עומד (מאמר מליצי לכסות סוד הדברים). ובזה נזכה ג"כ להבין ענין השחוק עם הלויתן, שהוא ע"ד כנוי אל תנועת היסודות ההויה התמורה וההעדר, שכרוכים איש בעקב רעהו וחוזרים חלילה

כמחולות המחנים. וכבר מצאנו השחוק נרדף למחול וע"ד שאמרו עתיד הקב"ה להיות ראש חולה לצדיקים (ויקרא רבה י"א). ומה נמרצו אמרי חכמה של חכמינו הקדושים שחלקו שעות התעסקות של הקב"ה כביכול בדרך שהאוזן שומעת: ואמר רב יהודה אמר רב י"ב שעות הוי היום, שלש שעות ראשונות יושב ועוסק בתורה (ההנהגה העליונה כידוע), שניות יושב ודן את כל העולם כולו (ההשגחה הפרטית באישי האדם), שלישיות יושב הקב"ה וזן את כל העולם (ההשפעה הפרטית להחיות את כל נבראיו), רביעיות יושב ושוחק עם לויתן (תנועת היסודות הארציות ההויה והתמורה) (ע"ג ג' ע"ב). ויתכן שכבר היה הפירוש הזה ידוע בעיקרו אל הראב"ד ז"ל בעל הפירוש לספר יצירה, שכן בהקדמתו הנפלאה אמר: רביעית יושב ושוחק עם לויתן, יסוד. וידוע כי בשם יסוד כוונו המקובלים הקדמונים, ענין המשכת הכחות פעם לדבר ופעם להתמורה (דרך אמונה לר' מאיר בן גבאי סי' טי"ת) ובדבר הכוונה בעטיפת הענינים במעשה המליצה והמשל לכסותם ולהעלימם על דרך שאמרנו, כבר אמר הרב רבינו יצחק הישראלי „שכך היה מנהג החכמים בזמן הראשון להסתיר החכמות ולדבר בהם ע"ד משל וחידות וכוונתם בזה היתה כדי להגדיל החכמות ולפארם ולהדרם ולהסתירם מהמון העם שאינם הגונים" וכו' (יסוד עולם מאמר ב' פרק וי"ו) ובכלל ההעטפה המליצית הזו נכנס גם סוף דברי תנא דירן שאמר: וכל התנינים שבים מזונו של לויתן וכו', שאף אם נוכל לפתרם עפ"י דרכנו, הנה מצאנו כי טוב לסמוך על דברי הרב המורה באופן פירושי משלי הנביאים שיבואו לפעמים במשל דברים רבים מאד שלא לתוספת ענין כי אם ליפות את המשל או להפליג בהסתיר הענין הנמשל (עיין הקדמת מו"נ), ולפי המבואר נראה כי אין להחליף הלויתן נשוא השחוק של הקב"ה עם הלויתן המוכן לסעודה כידוע כי הם שני מינים מתחלפים ביסודם אף שהם מתדמים בשם, ימה גם כי ענין הסעודה משל ומליצה לענין אחר כידוע (עיין זוהר פ' תולדות), ועם כל זה יש אצלנו פירוש ענין הסעודה מבשרו של לויתן בענין נמשך מן הלויתן נשוא השחוק אך אין זה מקומו.

טו) **פרק י. פעם שניה שלחו לירושלים להחריבה. כיון שעשו תשובה וכו'**, בתנחומא פ' ויקרא ליתא לשלש מלות האחרונות האלו. ושם הגירסא שלחו לירושלים להחריבה ועשה הקב"ה וכו', וזה נוסחא נכונה ומבטלת קושית הרב בעל יפ"מ (בירושלמי סנהדרין פ"א) שמקשה שאם עשו תשובה איך יאמר והקב"ה שולח רוגזו על ישראל, ותירוצו דחוק, אמנם דבר השליחות של יונה לירושלים לא נמצא רמז במקרא ואף מתנגד לדברי חז"ל שאמרו: אמר מר שנית דברה עמו שכינה שלישית לא דברה והא כתיב הוא השיב את גבול ישראל וכו' כדבר ה' אשר דבר ביד עבדו יונה בן אמתי הנביא ועיין מה שתרצו שם (יבמות צ"ח ועיין תוספות ד"ה רב נחמן), ואם היה שדבר עמו על עסקי ירושלים לא נשמטו מלהקשות גם מזה. והרב ר' יוסף אבן חיון בפירושו על תרי עשר (נמצא אצלי בכ"י) אמר: והמתרגם נתן טעם (לבריחת יונה) כי מלפנים נבא על חורבן ישראל ושבו בתשובה ולא נתקיימה נבואתו והיו קוראים לו נביא השקר, וזהו שאמרו במלכים הוא השיב את גבול ישראל ור"ל שהשיב אותם בתשובה וירע שגם עתה ישובו אנשי נינוה ויקראו לו ג"כ נביא השקר ע"כ, נראה מזה כי ענין השבת הגבול נקשר עם נבואה על חורבן, ואולי מן התרגום הזה (שלא נמצא לפנינו) נבעו דברי הספר וערבוב דברים יש כאן.

טז) **אמר להם לא אכחד וכו'**, בכתוב נאמר ענין הגורלות קודם אמרו שאוני והטילוני, ואולי סמך בעל המאמר על מה שנאמר: כי ידעו האנשים כי מלפני ה' הוא בורח כי הגיד להם, שהרי לא מצאנו שהגיד להם את זה, ויצא ללמד כי גלה מזה אזן רב החובל בהעירו אותו משנתו ואמר לו מה לך נרדם, קום קרא אל אלהיך, שלא מצאנו שקיים דברי רב החובל לקום ולהתפלל, ואולי השיבו יונה כי אין לו פנים לקרוא אל אלהיו אחרי שחטא כנגדו וכי אין לו כי אם לתת נפשו כפרת פשעו. וזה קרוב לפשטות הכתובים ויתכן כי מן שנאמר עד סוף הפסוק אין כאן מקומו.

יז) **אמר לו יונה הוליכני אצלו וכו'**. אולי למדו זה ממה שאמר בתפלתו הארץ בריחיה בעדי לעולם, וכמו שאמרו לענין (לעיל פרק טי"ת) ובין שני סנפירים הבריח התיכון של הארץ עומד, (ועיין הערה י"ד בסוף).

יח) **פרק יא. שמימי ירדן סובבין את כל ארץ ישראל.** חז"ל אמרו: ירדן יוצא ממערת פמיים ומהלך בימה של סיבכי (סמכי) ובימה של טבריא ומתגלגל ויורד לים הגדול (ב"ב ע"ד) ובמקום אחר ומהלך בימה של סיבכי (סמכי, ירושל' שקלים פ"ו) ובימא של טבריא ובימה של סדום והולך ונופל לים הגדול (בכורות נ"ה). והנה כבר ידענו מספרי גלילות הארץ, כי הירדן מקורו מבין הרי הלבנון קרוב לעיר דן בצפון ארץ ישראל והולך בסתר מחילות הארץ עד מערת פמיאס היא בניים, ומשם יוצא על פני הארץ, וזה

שיחסו חכמינו ז"ל יציאתו הראשונה למערת פמייאס ועובר דרך ים סבכי , סמכי , ששמו במקרא מי מרום , ומשם לים טבריא הוא ים כנרת ומשם נופל לים המלח ואינו יוצא משם. אמנם על היות מימי ים המלח עומדים ואינם נופלים ומשתפכים לים אחר נתקשו חכמי הטבע לדעת איה אפוא הוצאותם של מי הירדן הנופלים תמיד לים המלח והוא מכנים ואינו מוציא ? ואמרו קצת מהם כי הירדן יש לו מחילות בארץ בקרקעיתו של ים המלח שדרך שם נופל לים הגדול . (עיין מה שכתב הרב החכם ר"ש מונק בספרו ארץ ישראל בל"צ.) ומזה יתבארו דברי המאמר שלפנינו : סובבין את כל ארץ ישראל (כי דן הוא בראש צפון והים הגדול בסוף מערבית דרומית) . חציין למעלה וכו' וחציין למטה . ועיין בבא בתרא במקום הנ"ל שמי הירדן הולכים ובאים להשקות את הלויתן שהוא בים הגדול וזה מסתבר ג"כ לפי המשך המאמר שלפנינו . ואולי הגירסא שלפנינו אינה מכוונת .

יט) **פרק י"ב. עד שהיה לבדו נקרא שמו אדם. ר' יהושע בן קרחה אומר. ע"ש בשר ודם.** יתכן שהגירסא הנכונה ר' יהושע בן קרחה אומר עד שהיה לבדו וכו' ע"ש בשר ודם ומשבנה לו עזר וכו' נקרא שמו איש. והיא אשה וכו'. והנה דבר גדול השמיענו התנא הזה , בפירוש פשט הכתוב הצווח פרשוני וחלצוני מן הספקות שהטילו בי המפרשים, איך קרא אדם לעזרו אשה כי מאיש לוקחה והרי לא שמענו שם איש לאדם עד פה , ומדוע לא בא השם אישה מן איש (ע"ד שירה מן שיר) אם היה שנגזר ממנו, והמוסכם מן המדקדקים שאין אשה משרש איש כלל, כעדות הרגש, המורה לדעת המדקדקים על חסרון נו"ן והיתה מחכמת ר' יהושע בן קרחה להשמיענו, כי אין המאמר לזאת יקרא אשה וכו' סוף דברי אדם, כי אם דברי ה', ולשון התורה נמשך אל הכתוב הבא אחריו על כן יעזב , והשעור ל ז א ת (בא כטעם מלת הקשור) אחרי ששויתי עזר על גבר מן הראוי שיקראו להם שמות בבחינת ההצטרפות החדשה אשר התחדשה כשמות אב ובן אח אחות ועל היות ההצטרפות הזאת היא היותר גדולה שבכל מיני הצטרפות שבעולם , נבחר שרש אחד אש שבא מן אשש לשיגזרו ממנו שני שמות (אות אל אש התשוקה הבוערת בם להצטרף ולהתאחד , וסימן אל ההתחברות השלמה שאין בה פרוד כשלהבת בגחלת, וכאחיזת שתי אשיות) וממנו נעשה השם איש לזכר בתוספת י' (לסימן הנגזר) והשם אשה בתוספת הא' הנקבה, ומסיים ואומר על כן יעזב וגו' ודבק באשתו , וזה שרמז לנו התנא באמרי אמת ממותקים בצוף מוסר השכל : עד שהיה לבדו נקרא שמו אדם ע"ש בשר ודם, ומשבנה לו עזר אשה נקרא שמו איש והיא אשה , מה עשה הקב"ה (קורא השמות האלו), נתן שמו ביניהם י"ה וכו', והמקרא קצר ושעורו : לזאת יקרא לה אשה ולו איש כי מאיש לוקחה. וזה ישוב נכון בפירוש הכתוב ע"ד הפשט, והעד כי חז"ל יחסו קריאת השם אשה לה' ית' ולא לאדם הוא מה שאמרו : לזאת יקרא אשה מכאן שנתנה תורה בלה"ק ר' פנחס ור' חלקיה כשם שנתנה תורה בלה"ק כך נברא העולם בלה"ק (ב"ר י"ח , ועיין פ' ס"ח), והכוונה שהשתמש הש"י בלשון הקדש בעת הבריאה ובקריאת השמות של הנבראים , ולא יקשה עוד ממה שאמרו חז"ל אדם הראשון בלשון ארמי ספר (סנהדרין פ') . ועיין מה שכתבו בזה ר' יצחק ערמאה (עקידה שער חי"ת) והיפ"ת (ב"ר י"ח סימן ז') והרמבמ"ן בהקדמת אור לנתיבה .

כ) **פרק יג. ונתפקחו עיניו וקהו שיניו.** בשתי המלות האלו רמז לנו החכם הקדוש הזה סוד גדול בענין חטא עץ הדעת אשר לא עמדו עליו חכמי דור ודור , וזהו כי קהות השנים הוא תולדת אכילת בסר וכמפורש כל אדם האוכל בוסר תקהינה שניו (ירמיה ל"א למ"ד) , וזה עצומו של חטא אכילת פרי העץ, שקדם האדם לאכלו בוסר קודם שנגמל פריו כפי הראוי למזג ותכונת כחות הנפש , אשר אם היו הולכים ומתגלים ומתפשטים בהדרגה בשמירת הסדר ומבלי חסרון המזג אין רע, ומה גם שזו היא מתכלית יעוד האדם בעל הבחירה החפשית כידוע , וכבר מפורסם אצל החכמים הקדמונים, מעשה אבות סימן לבנים, (עיין הרמב"ן בפירושו על התורה במקומות שונים ובעל העקידה בשערים הראשונים) , וע"ד בעל המאמר הזה יהיה חטא עץ הדעת רמז ותוכחת מוסר לכל בני האדם, לבל יהרסו לשלוח ידם בעץ הדעת קודם בוא העת הנכונה והשעה הכושרת לזאת, ובוסר גומל יהי נצה, ואות ומופת על חלישות כח האדם לעמוד כנגד התשוקה בנשק השכל, ועל היותו מנוצח תמיד מירה, הורס לעלות ולאחוז בסנסני העץ, ומקהה שניו בפרי בסר, והבן. (ועיין הערה כ"א) וזה דרך ר' יהושע בן קרחה לדרוש שמות (ב"ר מ"ג מדרש רות פ' א').

כא) **פרק יד. מה היה לבושו של אדה"ר עור של צפורן וכו'.** יתכן שרומז על הלבוש החזק והקשה אשר היה למגן על האדם בעד הרגשה המהירה , והמחישות החזקות קודם אכילתו את פרי עץ הדעת

ושרק אח"כ נתחדשה לו ההרגשה שהיא הדעת טוב ורע, ויודע שהצפורן הוא מהחלקים הבלתי מרגישים באדם.

כב) **פרק טו.** רבי אליעזר אומר אני שמעתי באזני ה' צבאות מדבר. הנראה לדעתי כי זה מוסב על הכתוב את קולך שמעתי שמובא בפרק הקודם והוא כענין ד"א את קולך שמעתי אני שמעתי באזני ה' צבאות מדבר ומה דבר ראה נתתי לפניך וכו', והוא דרך ודוי שהתודה אדם לפני המקום והתנצל סבת החבאו, כי הוא שמע באזנו שאסרת לי את אכילת עץ הדעת טוב ורע ואנכי עברתי על צוויך על כן יראתי ואחבא, והוציא התנא את דבר ה' באיסור אכילת עץ הדעת בלשון הכתוב ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב וכו', להשמיענו עומק המכוון בענין האזהרה, שהיתה הערה וגלוי דעת מאת הבורא ית' כי האדם בעל בחירה חפשית ובנפשו הוא לבחור בטוב ולמאוס ברע, [ואשר ע"כ יתכן לו הצווי כי לא יצווה מי שאין בו דעה כמו שהקשה הרב המורה (מו"נ א' ב')], ופקח אזניו לדעת כי השכר והעונש כרוכים בעקבי הטוב והרע, ושהטוב הוא החיים והרע הוא המות, וזהו כי ביום אכלך ממנו מות תמות. וכבר ידוע מדרך מדרשות לשום פסוקים מאוחרים בפי קדמוני הקדמונים ע"ד מליצה לרמז על תכונת המדברים באותה שעה, ונראה עוד כי מתחלת המאמר אמר הקב"ה לישראל הוא התחלת מאמר אחר פתיחת הענין של פרטי תכונות הדרכים השתים, והקדמה אל הפרק הסמוך שמדבר מגמילות חסדים, כי כמו זה דרשו חז"ל את הפסוק רודף צדקה וחסד על גמילות חסדים לכלה עיין ירושלמי פאה פסקא וגמילות חסדים, דכתיב רודף צדקה וחסד, ושם דרשו את הכתוב על רב שמואל ב"ר יצחק (ועיין ב"ר נ"ט), ועפ"י התרמות הענינים נקשרו ונסתבכו המאמרים. —

כג) **וכן הוא קורא לאלעזר אמר לו הקב"ה אתה עשית עצמך כחוט המשולש וכו',** יתבאר עפ"י מה שנאמר בירושלמי שבת פרק המצניע ומפורש בבמדבר רבה ד' בשבח אלעזר והקטנתו א"ע לפני המקום, א"ר יהושע בן לוי אלעזר היה דוכנין „ראה שררה שהיתה בידו ואת סבור מפני „שהיה אדם גדול נותן לאחרים שיטענו את הכלים וכו' „אלא הוא עצמו היה טוען והאיך היה טוען שמן „המאור בימינו וקטורת הסמים בשמאלו ומנחת התמיד „של יום תלויה בזרועו ובין הערבים וכו', כמין „צלוחית קטנה היה תולה באפונדתו וכו', הרי שהיה מסובב מכל שלשה עבריו במשאי כלי הקדש, ימין שמאל ופנים, ונאה על זה אמרם פה אתה עשית עצמך כחוט המשולש, אף אני קורא עליך זה הפסוק תמים תהיה וכו' שיתאחדו אצלך כל מחשבותיך, בכל פנות שהם פונות אל תכלית אחת היא אהבת ה', ע"ר שהתאחדו כל צדדי הגוף בעבודתו לפניו ית'.

כד) **פרק טז. שנאמר במאזנים לעלות וכו'.** בויקרא רבה כ"ט אמר ר' חייא עד שהמה עשוים הכל בתוך מעי אמם הם יחד, ופירוש במאזנים כמ"ש היפ"ת שגזרה זו עפ"י המזל וכאלו נשקלים זה לעמת זה כי לפי הדרמותם במזלם הם מזדווגים, וענין חדש שמזלו מאזנים ענין אחר לו ודרש אחר.

כה) **פרק יז. מיד עמד דוד וכו' והתפלל ואמר לו על שאול.** יתבאר עפ"י הנמצא במדרש שמואל פ' כ"ח ביתר באור, וז"ל: על שאול שלא עשיתם עמו חסד ועל בית הדמים על אשר המית את הגבעונים, ולפי המשך המאמר שלפנינו כי בתחלה אמר לו הקב"ה „על שאול" סתם (כדרך תשובת האורים שהיתה קצרה תמיד וכמפורש במדרש שמואל שהתחיל שואל באורים) והבין דוד שעל חטאיו של שאול, ע"כ הזכיר דוד שבחיו של שאול אינו שאול שבימיו וכו' ואז באה לו התשובה שענין על שאול היא החטא שחטאו לשאול שלא עשו עמו חסד, שהוא עדיין בחוצה לארץ, וזהו אתם בארץ והוא בחוץ לארץ.

כו) **פרק יח. בית שמאי אומרים שמים נבראו תחלה שנאמר אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים.** להיות הימין קודם לכל דבר לשמאל ומעשה שמים מיוחס אל הימין למרו מזה שהם נבראו תחלה, אמנם ההוכחה שנבראו כאחת היא מסוף הפסוק קורא אני אליהם יעמדו יחד וכמפורש בב"ר א' שראית רשב"י הוא מן סוף הפסוק הזה, שניהם לא נבראו אלא כאלפס וכסויה שנאמר קורא אני אליהם יעמדו יחד.

כז) **וכי כלו שמים וארץ מלהיות ומלעמוד.** ענין השאלה הזרה הזאת והתשובה שלו כהלכה שבצדה יתכן שיתבאר עפ"י מה שהעירו חכמי המחקר המשכילים על דבר אמת, שלא נעלה על מחשבתנו חלילה שהעולם הוא ככלי מעשה אמן אשר כצאתו מיד פועלו שוב אינו צריך לו, אבל הוא ית' מחיהו ומחדשהו בטובו בכל יום תמיד ואלו תסור השגחתו רגע יבטל העולם לבטלה, וזה כוונת המאמר היקר שלפנינו, שדקדק על מה שהוציא הכתוב שלימות בריאת השמים בלשון ויכלו השמים אשר יש במשמעותו ענין שלימות מוחלטת ויציאה מיד הפועל לגמרי מצורף לזה שנאמר ויכלו בלא זכר שם פועלם

[כמו שהעיר ר' יצחק עראמה (עקידה שער ד') והאברבנאל על פסוק זה], ואמר וכי כלו שמים וארץ מלהיות ומלעמוד עוד [תחת השגחתו ית' ומכחו], והלא כבר נאמר הלא את השמים ואת הארץ אני מלא (שענינו שכבודו שוכן בקרבם וממלא אותם כאשר ימלא הנפש את הגוף), ועל זה באה התשובה, אלא שכלו ממלאכת מפועל [פועל] ומצווי והכוונה כי הרצון במה שאמר ויכלו אינו אלא שהגיעו לשלימות הצורה הנרצית בבריאה ולא חסרו עוד כל מין שלימות איזה שתהיה, וכמו שאמרו חז"ל על מעשי בראשית בקומתם ובצביונם נבראו, ולזה סמך המאמר אמרו ישראל לפני הקב"ה רבון כל העולמים וכו' כלית ממלאכת פועל, שהרי בבחינה אחת יתכן שנאמר עליהם שכלו, אבל רחמיך וחסדיך אל תכלא היינו השגחתך והנהגתך התמידית היא הלא היא אינה פוסקת לעולם שאם תכלא וכו' אין אנו יכולים לעמוד, ובא השם ישראל תחת שם כלל האדם, וראית הפסוק אסמכתא בעלמא.

כח) **פרק יט. שהם ומעשיהם און.** דקדק לאמר כן לצאת ג"כ ידי חובת הבאור שבארה דביתהו דר' מאיר בפסוק זה מי כתיב חוטאים חטאים כתיב (ברכות ט' ב') ואגב השמיענו הפירוש הנכון בדברי האשה החכמה הזאת, כי השם חַטָּאִים שהוא ע"מ הדגושים הוא נבדל מן חוטאים במשקל הקל כהבדל השם גונב מן גַּנָּב, שהקל הוא בבחינה שהפעולה היא מקרית לו, ומשקל הדגש מורה שהתעצמה בו הפעולה כתכונה מוחלטת, והחַטָּא רשע יקרא, ולא החוטא וזהו שאמרה מי כתיב חוטאים, שהיה במשמע פועלי כל דבר פעולה בלתי נכונה אף במקרה, חטאים כתיב, והרי ענינו רעים גמורים ומוחלטים שכבר סגרו לפניהם דלתות התשובה, ובזה יובן סוף דבריה שפיל לסיפא דקרא ורשעים עוד אינם וכו' אלא בעי רחמי עליהו דלהדרי בתשובה ורשעים עוד אינם, וכל זה נכלל באמר שלפנינו שהם ומעשיהם און, שכבר נתעצם בהם החטא ושב הכונה מוחלטת בהם. —

כט) **אבל צרתן כזית רענן.** הענין כי הזית כשהוא רענן ומבושל כל צרכו אינו צריך לכבישה יתרה לתת שמנו ומיד כשנוגעים בו הוא נפצע ושמנו נוטף, וזה משל נאה על צרתן של ישראל שהצרה הזאת תגדל כל כך ותתבשל כל צרכה עד שהיא נבקעת באפס יד והישועה כרוכה בעקבה וכמ"ש ועת צרה היא ליעקב וממנה יושע (ירמיה למ"ד, זיי"ן) הצרה תגרום ותחיש הישועה, והלשון נופל על לשון כי הפעל צור כולל כבישה ומועקה, ויתכן שלזה הביא בעל המאמר שלפנינו את חצי הפסוק השני: ותבט עיני בשורי, שדרש בשורי כמו בצורי הצרים והמעיקים אותו כמו שכובשים את הזית ושעור הכתובים לדעת המדרש בלותי (בלייתי וצרתי) בשמן רענן (כזית רענן), עד שעד מהרה תבט עיני בשורי בכובשי ושלא יארך זמן הכבישה אף מה מעט, ודרש בשמן כמו כשמן וגם יונתן תרגם ותבט עיני בשורי ואסתכלתי עיני באובדנא דמעיקי, ומצאנו שם שמן משמש לזית כמו ועץ שמן שהוא כמו ועץ זית, ויתכן עליו התאר רענן שנופל על הפרי ולא על המשקה, וכת"י דזית עבוף, וכמו שמצאנו גם להפך שהעץ נקרא זית עלה זית ועיין ערובין י"ח תוספת ד"ה מרורין כזית.

ל) **פרק כ. ר' אליעזר אומר מן העור שהפשיט הנחש עשה הקב"ה כתונת כבוד לאדם ולאשתו.** עור הנחש היא חלקה ועשויה חוליות וחלקים דקים בקשקשות להקל לו תנועתו לעלות על העצים ולהתקפל עליהם ולהחליק בחורי עפר וכפים, וזה אחת מן הטובות שעשה אדון כל היצורי', להקדים רפואה למכת וחולשת יצוריו, ולהכין להם אמצעים וכלים להועיל להם מהוותם ולעמוד להם בשעת דחקם וכמו שדרשו חז"ל, אף קללת של הקב"ה יש בה ברכה אמר אילולי שאמר לו הקב"ה על גחונך תלך היאך היה בורח לכותל ונכנס לחור וניצל (ב"ר כ') וכמו שאמרו על היעלים: הרים הגבוהים למה נבראו בשביל היעלים מה יעלה זו תשיה היא מתיראת מן החיה וכו' (שם י"ב.) וסגנון השיר שנתנו בפי הנחש, סומך ה' לכל הנופלים וזוקף לכל הכפופים מעיד ע"ז. והנה לפי דרכנו בפירוש עור הצפורן שהיה על אדם קודם החטא ושנפלה ממנו אח"כ (ע' לעיל הערה כ"א לפרק י"ד) שהענין שנשאר האדם אחרי חטאו ערום מן המכסה שהגינה עליו מכל הרגשה ומחישה, ויהי למפגע לכל מקרה ופגע מצד ההרגשה והתשוקה, אמר החכם הקדוש הזה: שהיה מחסדי הבורא להצמיח לו ישעו מצרתו זאת. ולהפך את ההרגשה הערומה לכלי מגין ומחסה עליו בעצם מהירות הפעולה הנתנה לה, וזה ע"י ההבחנה הנחוצה הנתנה לו לדעת את הרע הצפון בעקב כל הרגשה ותשוקה, למען אשר יתעורר מהרה להנצל ממנה ע"י קלות הרגשה בעצמה וע"י פזיות ידי שכלו ותבונתו. וכמו שאמר הכתוב ואליך תשוקתו ואתה תמשל בו. ומה מאד נפלא המשל של עור הנחש הנתנה לו לעזור ולהצלה ע"י קלילות תנועתה וחלקת חלקיה. וענין ירושת הכתונת לנמרוד וכו' שבפרק כ"ד הוא דרך אגדה.

לא) **פרק כה. ר' חנינא אומר נגלה הקב"ה וג' מלאכים על א"א** וכו'. עד סוף המאמר. ממה

שלא השמיענו ר' חנינא שליחות המלאך השלישי נראה לגרום ושני מלאכים, והכוונה כי השם ית' ושני המלאכים הם השלשה אנשים וזה עדות ברורה על אמתת פירוש הרב המורה שאמר: כי כאשר הקדים כלל והוא שהשם נראה אליו התחיל לבאר איך היתה צורת ההראות ההיא, ואמר שתחלה ראה שלשה אנשים (מו"נ ח"ב מ"ב). וממה שהביא ר' חנינא לראיה על מעשה סדום את הפסוק ויאמר ה' זעקת סדום ועמורה, עדות ברורה כי מראה המלאכים כלול במראה ה', כי השם ית' ומלאכיו אחד הם ורצונו פושט צורה ולובש צורה והכל מיוחס לו. והנה אם צדקה תפיסת הרמב"ן ריש פ' וירא על המורה בענין רוחניות המראה, דברי הרב המורה נאמנו בענין סדר המראה בדרך הכלל והפרט ותנא דמסייע ליה. וכן להלן: הוא יושב ואני עומד שנאמר והוא יושב פתח האהל וכתיב והנה שלשה אנשים נצבים עליו (פ' כ"ט). ואגב השמיענו ר' חנינא דעתו בפשט הכתובים, ויקומו משם האנשים וישקיפו על פני סדום ואברהם הולך עמם לשלחם, וה' אמר המכסה וכו' ויאמר ה' זעקת סדום. שהענין הוא שאחרי אשר קמו משם האנשים ובתוכם ה' משם ושמו פניהם ללכת סדומה ואברהם יצא אחריהם לשלחם, הנה טרם הפרדם ממנו אמר ה' (ששכינתו היתה כביכול במספר המלאכים) המכסה אני וכו' וגלה לו מחשבתו אשר חשב על סדום ויאמר ה' זעקת סדום וכו'. והרשב"ם פירש בדרך קרובה לזו (עיי"ש). ויש להעיר כי הרב המורה מסתייע מדברי ר' חייא הגדול במדרש שאמר, לגדול שבהם אמר (ב"ר מ"ח). אבל לפנינו במדרש מפורש וזה מיכאל. (ועיין האברבנאל על דברי המורה.

לב) פרק כו. עשר שנים ג' בכותא וז' בקרדי. בגמרא: אמר רב חסדא עיברא זעירא דכותא זה אור כשדים (ב"ב צג). אמנם הרמב"ן ז"ל על פסוק על פני תרח אביו הוכיח עפ"י מה שקבל מתלמידים יושבי הארץ ההיא שהיא עיר בעבר הנהר בארץ ארם (מיסופאטאמיע) בין חרן ואשור רחוקה ממדינת בבל ובינה ובין חרן כמו וי"ו ימים. וקרדי שהזכירו פה ובגמרא (קדרות) יתכן שהוא המחוז דשעזירה הנקרא ג"כ קארדו. ועל שמו שם כל הפלך קורדיסטאן בגבול מיסופאטאמיע. ובדבר המאסר הזה יענו ויעידו ג"כ חכמי הצבה. עיין מורה נבוכים (ח"ג כ"ט).

לג) פרק כח. ואין העיט אלא בן דוד. יתבאר עפ"י שאמרו חז"ל נחלה זו ירושלים שנאמר העיט צבוע נחלתי לי (זבחים קי"ב ירושלמי מגלה פ"א.) וירושלים ובן דוד מלכה ענין אחד להם.

" חוץ משתי ידות שעה. הרב ר' מרדכי דאמש בעל מגדל דוד כפי שהביאו בעל מאור עינים (פ' מ"ג) אמר בבאור הענין, כי לפי המוכח מפרק מ"ח, (ועיין פ"ז) מזה הספר דאלף שנים של הקב"ה הם אצלו יום של י"ב שעות בכן יום שלם של כ"ד הוא לו ית' ב' אלפים, ותחלת היום יחשב מראשית מלכות פרס נ"ב שנה אחרי חורבן בית ראשון, אולם ממה שמוציא התנא שעור שתי ידות השעה משעור שקיעת החמה נמצינו למדים כי ביום של י"ב שעות הוא מדבר והיא אלף שנה ולא אלפים ואם נחשוב התחלת האלף מראשית מלכות פרס שהיא ג' ש"ץ לב"ע אחרי נכוי שתי ידות השעה שהוא נ"ה שנים וחצי יהיה סופו דשל"ה. ובסוף הזמן הזה היו באמת ימים של פקידה גדולה לישראל בבטול ישיבות בבל משנת ד"ש והפייטן ר' שמעון הגדול בקרובה של ב' ר"ה המתחלת „אמרתך צרופה" רומז אל המדרש הזה ואמר: להודיע שאין מושלים אלא יום אחד מיומו של יוצר הרים חוץ משתי ידות שעה בשעורים כשהחמה נוטה במערב שתי ידות שעה מכהה אורים וכו'. לפי הנראה לקח לו את הרמז הזה למדת זמן אחר ואולי מחורבן הבית השני (ועיין מה שכתב הגאון רשי"ר בכ"ח זיי"ן מ"א).

לד) מכאן אתה למד שאברהם וכו' ויישן מכח התפלה. כתב הרב ר' יוסף אבן חיון על וישכב וירדם דיונה וז"ל: חלילה שהנביא יתרשל מהתפלל אבל אמרו וכו' וישכב וירדם שהתפלל דרך שכיבה ונפילה וכו' וירדם אין ענינו שינה אלא כמו ותרדמה נפלה על אברם כי מצד הדבקות נפסק פועל החושים שהם הכחות החיצוניות, וכמו שיקרה לאנשים שלא יראו ולא ישמעו והם נרדמים ע"כ. וזה מסכים לענין המאמר שלפנינו.

פרק כט. שביום כפורים נמול אברהם וכו'. קאי כשטת ר"א ור"י דאמרי תרוייהו בפסח נולד יצחק וכמו שפירשו דבריהם בגמרא „קאי בחג וקאמר לה בניסן" ראש השנה י"א ע"א ועיין תוספות ד"ה אלא דקאי.

לה) (שם) וכל ערל לא יאכל בו וכו'. המאמר הזה עד מן הקבר אין כאן מקומו ואולי מקומו להלן אחרי הענין בטעם שמל אברהם את עבדיו שהוא שלא יטמאו את אדוניהם במאכליהם ובמשתיהם והיה מסיים כמו ראיה לדבר: שנאמר וכל ערל לא יאכל בו האמור בקרבן פסח ומוסיף ולא יגע בקדש (כצ"ל ולא במקדש) ישראל. היינו בכל אשר הוא טהור וקדוש לישראל ואולי למדו את זה ע"ד דרש ממה שנאמר באותו ענין ואז יקרב לעשותו ומדהוציא

הכתוב ההתר באכילה בלשון התר קריבה לעשיה ש"ם שהערל נאסרה לו גם הקריבה ונגיעה ומסיים (כי) הפורש מן הערלה כפורש מן הקבר . ולפי"ז מלת ישראל מוסב אל מקדש (או קודש) וצ"ל . לפניו . וכמפורש בפסחים (צ"ב) שהפרישה מן הערלה כפרישה מן הקבר ונ"מ לחייבו הזאת שלישי ושביעי, ועיין רש"י פסחים ס"ט א' ד"ה ענוש כרת, ויתכן לומר כי בהוספת מלות ולא יגע בקדש או במקדש , רומז למה שאמרו חז"ל : דבר זה מתורת משה רבינו לא למדנו מדברי יחזקאל בן בוזי (מ"ד ט') למדנו וכו' עי"ש (מו"ק ה' ע"א) ועיין רש"י . —

לו) **פרק ל. ע"ש בעו בניו של ישמעאל קדר .** המאמר אומר תקנני ואולי הגירסא הנכונה היא . **עם בניו של ישמעאל שקראו על שם בנו קדר . שנאמר לקדר וכו'. נקראו גם בני קדם שנאמר קדמה אל ארץ קדם .** והענין כי בעל המאמר דייק על מה שאמר הכתוב ולבני הפילגשים וכו' בל"ר ולזה אמר כי בני קטורה נקראו ע"ש ישמעאל ובניו והראיה שבמקום שמזכיר קדר הוזכרו ג"כ בני קדם . שנאמר לקדר על ממלכות חצר וכו' וסוף הענין עלו אל קדר , ושדדו את בני קדם . וידוע כי בשם קדם נקראו כל הארצות המזרחיות לארץ ישראל כן ארם שהיא מזרחית צפונית וכן ערב שהיא מזרחית דרומית , וידוע ג"כ כי מושב בני ישמעאל הוא בערב .

לז) **ע"ש שישבו באחוזת קין וכו'.** וזה על דעת חז"ל שחבר הוא יתרו אשר היה כהן מדין , ומדין אחד מבני קטורה . א"כ מצאנו שארץ מדין נקראת ג"כ קין ואמר הדורש הטעם בזה מפני שישבו באחוזת קין שנאמר עליו וישב בארץ נוד קדמת עדן ועיין להלן פ' מ"ד .

לח) **פרק לא. לידע את לבו אם יכול לעמוד וכו' .** ז"ל הרמב"ן בפרשת העקדה : ענין הנסיון הוא לדעתי בעבור היות מעשה האדם רשות מוחלטת וכו' יקרא נסיון מצד המנוסה אבל המנסה ית' יצוה בו להוציא הדבר מן הכח אל הפועל להיות לו שכר מעשה טוב . וזה שאמר לידע את לבו אם יכול לעמוד ולשמור .

לט) **הוא המזבח שהקריבו בו בני נח ובניו .** הרמב"ן ז"ל בפסוק ולך לך אל ארץ המוריה, גורס „שנאמר ויבן שם אברהם את המזבח מזבח אין כתיב כאן אלא את המזבח שהקריבו בו הראשונים" וזה נראה עיקר . וכתב עוד שזה טעם ת"א על : ארץ המוריה לארעא פולחנא ור"ל בארץ אשר יעבדו שם האלהים .

מ) **פרק לג. ובנו והכינו והתקינו .** יתכן שכפל הפעלים רומז לצאת ידי חובת שתי הדעות שמצאנו על דבר עשיית העליה רב ושמואל חד אמר עליה פרוצה היתה וקרוה . וחד אמר אכסדרה גדולה היתה וחלקוה לשתים (ברכות י"א) .

מא) **בא וראה מן שלום בן תקוה וכו' ומה היה עושה .** אולי דרשו זה משמו בן תקוה ומלשון מקוה מים :

מב) **בא וראה משאול בן קיש .** יתכן שרומז בעל המאמר אל מה שהפצירה האשה בעלת האוב בשאול לאכל לחם והיא מהרה וזבחה את עגל מרבק אשר לה , שהלשון הזה מורה שלא היה לה כי אם עגל אחד ומן הסתם היתה האשה למודה בכך היינו בהכנסת אורחים, וזה כח הצדק הנמצא בה שבשבילה זכתה להיות גרם לתחית המתים , ויהיה המאמר הזה כתוספת על מעשה הצרפית והשונמית .

מג) **וי"א צדיקים הרבה כיוצא בו עלו עמו .** באגדת שמואל (פ' כח) נדרש זה על אמרה אלהים ראיתי עולים בל"ר, ואמרו שם וי"א צדיקים הרבה עלו עמו . וכן ראוי לתקן פה . ולפי זה מה שנאמר מקודם ועלו עמו אחרים מיותר . ובחגיגה (דף ד' ע"ב) אמרו : ראזל שמואל ואתייה למשה בהדיה (עי"ש) :

מד) **אמר הנביא רבונו של"ע יש בך כח וכו' אלא אמר וכו' כאלו לא האמין .** בב"ר פ' י"ט הזכירו תשובת יחזקאל הזאת לשבח ואמרו עליו שמצאו בקי מכלם (ועיין יפ"ת) . ואולי לא פליג בעל המאמר שבפרקין על המימרא ההיא , כי שם אמרו בבחינת היתרון שהיתה לתשובתו על תשובת קין בלעם וחזקיה , אבל באמת לפי שהקב"ה מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה , מצאו שמץ דבר גם בדבריו של יחזקאל . ואגב נעיר שהלשון לפנינו הוא מגומגם ונמצא מתוקן עפ"י הנוסחא שהיתה לפני היפ"ת „אמר לו יש בי כח להחיותם או לאו א"ל ה' אלהים אתה ידעת ולפי שלא האמין וכו'" .

מה) **פרק לד. ר' עזריה אומר כל הנשמות חוזרות ונאספות וכו' הצדיקים עם הצדיקים וכו'.** עיין רש"י והררי"א על פסוק ואתה תבא אל אבותיך ור' מנשה בן ישראל אמר שפירוש אל אבותיך היינו, הראשונים בזמן או במעלה וחשיבות יקראו אבות כמשה"כ שאל אביך , וזה שהבטיח הקב"ה לאברהם הוא שיבוא לאבותיו החסידים הראשונים שמתו הבל חנוך נח (נשמת חיים מ"א פ"ג) . והנראה שאל זה כוון בעל המאמר הצדיקים עם הצדיקים וכו' .

מו) **ז' ימי האבל** וכו'. הנראה שראוי לגרום **ז' ימי האבל שתקנו מפני שאז מתחיל הגוף להתליע**. והוא נסמך על דברי בר קפרא בטעם ג' ימי הבכי שאמר: תקפו של אבל אינו אלא בשלישי עד תלתא יומין נפשא תייבא על קברה סבורה שהיא חוזרת כיון דהיא חמי דאשתני זיותן דאפוי אזלא לה ושבקה ליה הה"ד אך בשרו עליו יכאב (ב"ר ק') ובזוהר פ' ויחי א"ר יהודא כל שבעה יומין וכו' (ועיין נשמת חיים מ"ב כ"ט):

מז) **מה עשה נפח ברוח פיו ונזרקה בו נשמה**. לעיל (בפרק זיי"ן) כשהוא מדבר בבריאת צבא השמים אמר: אבל בצבא השמים יגיעה הרבה נאמר בם שנאמר וברוח פיו כל צבאם מה עשה הקב"ה נפח ברוח נשמת פיו ונבראו כל צבא השמים וכו'. ועניננו כמו שהעיר הרב הגאון מהר"ב (שם) לרמז שצבא השמים הם חיים משכילים (וע' מו"נ ב' ח' עקידה שער ה'). והנה המאמר הזה בא ללמד על המאמר ההוא ויגיד עליו רעו כי זה דעת חז"ל בקדש והבא ללמד נמצא למד, שבריאת הנפש המשכלת היא מכונה בשם יגיעה אצלו כביכול, והוא הערה נפלאה מאד להתיר את הספקות אשר הטילו חכמי המחקר בענין קשור הנפש עם הגוף (עיין עקידה שער וי"ו) אשר מכחם נטו לאמר שהנפש היא שכל נקנה (רלב"ג בספר המלחמות א'), או כח היולי והכנה (הנרבוני בפירוש המורה), או כח מקבל התעצמות (ר' יצחק עראמה עקידה שער הנ"ל) וכבר השיגו עליהם החכמים בעל נוה שלום (מאמר חו"ת) ובן ישראל (נשמת חיים מאמר ב'), ודעתם נאמנה עם קדושי חכמי ישראל הקדמונים שהנפש היא עצם נבדל אלהי מתחבר אל הגוף ברצון הבורא ובכח תבונתו הנעלית מכל מחשב, ולפשט את כל העקמומיות שבלב על דבר החבור הזה, קרא אותו בעל המאמר שלפנינו בשם יגיעה לפניו ית'. ובא וראה כמה גדולים דברי חכמינו שהשמיעו לנו במאמר קצר בן שלש תיבות „**ונזרקה בו נשמה**" למודים גדולים ונפלאים בחכמת תכונת הנפש מבטלים רובי הספקות שהטילו החוקרים בזה. וזה כשנעיין היטב בטעם המאמר הזה נלמד ממנו: א) שהנפש עצם נבדל נזרק ובא בגוף מחוצה לו. ב) כי הוא כח אלהי, עתיד ומוכן להשתלם בהקנות מדעים וברבות הצדקה, כמי שזורק דבר מידו והוא הולך ועושה את שלו לגרום פעולות שונות כפי המקום באשר הוא נופל שם. ג) כי הנפש תתגלה לפתע פתאום בגוף לשעת הכושר מבלי אשר נוכל לשער ולקצוב לזה עת ומועד מיוחד וכל דבר ההתגלות וההארה הזאת בזריזות ובמהירות מופלגת מאד לית מחשבה תפיסה בו כלל. ד) כי הרשות נתונה והבחירה בידה ואין ידיעתו ית' מכרחת אותה כלל וכאלו היא יצאה כביכול מרשותו ונזרקה מידו. וכל אלה הלמודים הם שנתקשו בהם החוקרים, ומכללם גם בעל העקדה שער הנ"ל ולא יכלו להולמם עם אמונת אצילות הנפש ועוד לנו בזה דברים אשר יארך זכרם פה ויתבארו אצלנו במאמר מיוחד נקוב בשם **כבוד הנפש**.

מח) **כל הגופות נוגעים [נגועים] בעפר** וכו'. (עיין נשמת חיים (מ"א ג) שפירש שדעת חז"ל שהגויעה היא בערך אל הגוף והוא פרוד ההרכבה. והאסיפה היא בערך אל הנשמה אשר בהיותה נצחית קרינן בה **נאספה אל עמיה**. ע"כ אמרו גויעה ואסיפה קאמרינן (בצדיקים).

מט) **פרק לז. מה עשה הקב"ה שלח לו מלאך להושיעו**. דומה שבעל המאמר הזה אינו סובר שהמלאך הזה היה שרו של עשו כפירוש חז"ל במדרשות, ושההתאבקות היתה התעצמות המלאך להפילו, כי אם מלאך שלוח מאת ה' לעזרו, ושמו ישראל וההתאבקות היתה לחזק רוחו ולאמץ כחותיו, כדרך ההרגל בתנועה שמחזק הגוף, ואולי דעת החכם הזה בפירוש ויאבק כמו שפירש רש"י ז"ל בעיקר הוראת הפעל מלשון התקשרות והתחברות. ואולי זה טעם ת"א ואשתדל שהוא לשון פצוי והפצרה ולא התעצמות ומלחמה, ותיב"ע ואתבחש שהוא ג"כ מענין זה (עיין פירושו). ועו"ד בעל המאמר הזה, יהיה הפסוק: וירא כי לא יכל לו, מוקדם במאמר ומאוחר בענין ומקומו אחרי הפסוק לא אשלחך כי אם ברכתני, או אחרי סוף הפסוק: ועם אנשים ותוכל. ובאמת הדעה הזאת היא היותר נכונה ומסכמת יותר אל פשטות הכתובים, ואף תהל אור גדול על ענין השליחות של המלאך, אשר לדעתנו יתבאר עפ"י הרמז שרמז לנו בעל העקידה בפירוש מאמר חז"ל: שיעקב חזר על פכים קטנים" כי נטרד יעקב אחרי התפל יותר מראוי ושלוה קראוהו בענין זה בשם יעקב. והענין כי בהיות יעקב על ארץ טמאה עד (כפי הנאמר בפרק הקודם) שאמר לו הקב"ה: שאיני יכול לשכון שכינתי עליך בחו"ל, והוא גם בבית לבן משתדל תמיד להנצל מנבליו ע"י המצאות ותחבולות של חול וכמעט שקעה שמש מעלתו הקדושה וכמ"ש: שפחד פן יגרום החטא, אז הופיע עליו רוח ממרומים ושרו ומלאך מגינו (שאמרו עליו שנקרא שמו ישראל) בא לעוררו על התשובה לשוב ולטהר נפשו הקדושה ולהקדישה כליל לכבוד עבודת הש"י. ובכח ההופעה הזאת נלחם עם יצרי מחשבותיו מאז עד כי גבר עליהם, וחפץ הנפש

הקדושה נצח את חפצי הגוף וזהו ענין ותקע כף ירך יעקב, ואולי שלזה רמז החכם בעל המאמר הזה באמרו שהעידו המלאך על אשר שכח נדרו. והרב הגדול הח' ר"ש מונק בספרו „ארץ ישראל" שגם דעתו נוטה לדעה זו, אמר שאולי זה פירוש הכתוב: וישר אל מלאך ויוכל בכה ויתחנן לו (הושע י"ב ד') שהחצי השני מן הפסוק הוא פירושו של החצי הראשון, ובא לבאר ענין השררה על המלאך שלא היה בהתעצמות מלחמה כי אם: בכה (יעקב) ויתחנן לו, שהרבה בכי ותחנונים כדרך השבים, ובזה שרה אל מלאך ויוכל לו ועלתה בידו. וזה פירוש יקר.

נ) **ולהתעכב שם**. הכוונה שלא רצה לשוב לארץ אבותיו מפני פחד עשו וחשב להתעכב במעבר יבק וע"ד שפירש הרשב"ם ז"ל שרצה יעקב לברוח דרך אחרת ונתכוין שלא יפגשנו עשו והמלאך עכבו שלא יוכל לברוח. וע"ד חז"ל בא המלאך להעירו עוד כי אם לא ישוב לארץ אבותיו לא יקיים את נדרו וכאלו שכחו.

נא) **פרק לח. בכתב נוטריקון**. יתכן שכוון אל הכת השמרוני, ושנקראו בפי חז"ל גם בשם כתב עברי וכתב לבונאה, וכמ"ש בררו להם ישראל כתב אשורית ולשון הקדש והניחו להדיוטות כתב עברית ולשון ארמית. מאן הדיוטות אמר רב חסדא כותאי, מאי כתב עברית אר"ח כתב לבונאה (סנהדרין כ"א). והנראה שקראו את הכתב הזה נוטריקון ע"ש צורת האותיות שהם משונות מעוקמות ושבורות ונראים יותר כמו סימנים ולא כאותיות. ואולי מטעם זה קראו חכמינו ז"ל את הכתב הזה ג"כ בשם רועץ או רעץ (סנהדרין שם וירושלמי מגילה פ"א) מלשון תרעץ אויב. והנה בפירוש השם לבונאה דעת המהרש"א בח"א שהוא נגזר משם לבן הארמי ושמטעם זה נקרא כתב עברי ע"ש עבר הנהר, ולא נראה לנו כי מלבד מה שהבדילו חז"ל במקום הנ"ל בין כתב עברי ולשון ארמית, הנה מפורש במסכת סופרים שכתב עברית לחוד וכתב ארמית לחוד (פ"א הלכה ז"י"ן) ועיין מאור עינים פ' נ"ו ומובא שם גם צורות אותיות השמרוניות. ועיין מערכי לשון ערך לבונאה.

נב) **ובוכין**. הבכיה היתה ע"ד שהיתה קשה להם העתקת התורה לעובדי ע"ז וכידוע אמרם ז"ל בענין העתקת התורה לתלמי שהיה היום קשה לישראל כיום שנעשה העגל שלא היתה התורה יכולה להתרגם כל צרכה (מסכת סופרים א' ז').

נג) **ועוד שבטלו מלאכת שמים שתי שנים והיה עד שנת היובל**. הגירסא אינה מתוקנה כי לפי המקובל בסדר עולם ובתלמוד ארכו ימי הבטול ממלאכת הבנין שמונה עשרה שנה וצ"ע ואמרו ז"ל עד שנת היובל נראה שסמך על מה שנאמר שם בענין שנחמיה כרת אמנה לשלח את העבדים חפשי ולהשיב את השדות הממושכנות לבעליהם (עיין נחמיה פ' ה"א).

נד) **פרק מ. וירד לתוך הסנה**. דומה שדעת בעל המאמר שהסנה שירד עליו ה' אינו מיוחד לשוכת עץ ממין ידוע כי אם גם שם מקום לרגלי ההר (הר חורב) שהוא מלא קוצים ממין הסנה. ומה שמחזק את הפירוש הזה הוא הדבר הנפלא שמביא הרב הנרבוני בענין הסנה וז"ל: דע כי הר סיני העידו עליו שהאבנים הנמצאים בו יצויר עליהם הסנה ואחד מנכבדי ברצלונה מבני חסדאי הביא עמו מהאבנים ההם וכו', וראיתי בו הסנה מצויר בתכלית הציור ציור אלהי בגוון מתחלף לגוון האבן ושברתי האבן לחצאין ונמצא הסנה מצויר בשטח כל חלק וכן חלקתי כל חלק לחצאין ונמצא הסנה מצויר בשטח כל חלק בפנימיותו וכן פעמים רבות עד תום החלקים כרמות הבטנים ועדיין הסנה בהם (מורה נבוכים א').

נה) **פרק מב. ועקבות רגליו לא ראו**. יתכן שיתבאר עפ"י שכתב הרב המורה בפירוש שתוף השם רגל שהוא משותף לענין הסבה ופירש הפסוק: ועמדו רגליו ביום ההוא שענינו יתקיימו סבותיו כלומר מסובביו (מו"נ א: י"ג כ"ח) ור"ל הסבות אשר הוא סבתם והם מסובבים ממנו והם סבות למה שיתחדש (הנרבוני). וזה כונת בעל המאמר שראו את הקב"ה: ראו כבודו ונפלאותיו ולא ראו עקבותיו לא הבינו את הסבות והמסובבים שגרמו שנוי בטבע המציאות, וענינו שהוכרחו להאמין שהנפלאות הם שלא כדרך הטבע.

נו) **פרק מד. וכל ישראל עומדים חוץ לאהליהם**. הרמב"ן בפירושו על התורה באותו ענין מעתיק את המאמר הזה בקצת שנוים נראים מתוקנים וראיתי להעתיקו. עוד כל ישראל יצאו חוץ לאהליהם וראו את משה כורע על ברכיו והם כורעין על ברכיהם נופל (על) פניו ארצה והם נופלים על פניהם ארצה פורש את ידיו לשמים והם פורשים ידיהם לשמים, כשם ששליח צבור מתפלל כך כל העם עונין אחריו, והפיל הקב"ה את עמלק ואת עמו ביד יהושע: ומסיים הרמב"ן ז"ל ואם כן יהיה טעם ומטה האלהים בידי לומר כי כאשר עלה אל ראש הגבעה וראה את עמלק נטה ידו במטה להביא עליהן מכת דבר וחרב ואבדן כענין הנאמר ביהושע נטה בכידון אשר בידך אל העי כי בידך אתננה כי בעת הזותו מתפלל וכפיו פרושות השמימה לא יתפוש בידו דבר.

נז) **פרק מ״ז. על כל הרשעים נתת לי רשות.** לפי גרסת בעל העקידה צ״ל: נתת לי רשות על כל העולם ועל ישראל לא נתת לי רשות. והמאמר שלא לבטל קרבן ישראל ליתא שם, (שער ס״ג). ובאמת אין לו סמיכות ענין פה.

נח) **מה מלאכי השרת וכו׳.** לפי גרסת בעל העקידה חסר פה: מה מלה״ש יחפי רגל אף ישראל יחפי רגל (שער ל״ה, ס״ג) ובענין קפיצין (עיין ירושלמי ברכות) המלאכים אין להם קפיצין מה טעמא קרבת על חד מן קמייא קיימיא. ועיין רא״ש יומא פ״ח סימן כ״ד.

נט) **פרק מז. ונתפרדו הלחיים.** לפי הנראה חסר פה מאמר לפני זה והראוי: לפיכך נתן לו הקב״ה את הזרוע: שהוא מדה כנגד מדה שאמץ זרועותיו, ובגמרא: דורשי חמורות היו אומרים הזרוע כנגד היד (חולין קל״ד) וכן הוא בספרי פ׳ שופטים.

ס) **פרק מח. התחיל מקלל אותו ונטל בחרב שפתיו.** ע״ד מליצת הכתוב והכה ארץ בשבט פיו, וברוח שפתיו ימית רשע. והרמב״ן על פסוק הלהרגני אתה אומר, כתב וז״ל: ואני תמה א״כ מי הגיד לרשע כי משה הרגו אולי סמך ידו עליו ויקללהו בשם וזהו ויך וכו׳. ואולי זה כוונת בעל המאמר התחיל מקלל אותו וכו׳:

סא) **פרק נא. וחכמים אומרים שמים וארץ עתידים ליעבר.** כל המאמר הזה מובא בתשובת הרשב״א (סימן ט) באיזה שנוים בגרסות וראיתי להעיר על קצת מהם. א) כאן כאדם שהוא קורא בספר וגולל אותו. ושם: קורא בספר תורה וגולל אותו וחוזר ופותח וקורא וגולל אותו. ב) כאן כאדם שהוא פושט את טליתו והוא מבל אותה, ושם: ומקפל אותה וחוזר ופותח ולובש ומחדש אותה למקומה. ולא נמצאה שם מלת מבל כלל, שאין לה פי׳. ג) כאן וביום השלישי מחדש אותם ומחיה אותם ומקים אותם, ושם: מחדש את הכל ומחיה את המתים ומקיים אותם. ד) כאן עתידים ליעבר ולהתחדש, ושם: עתידים ליבול. ה) כאן להודיע שהוא מבלה. ושם: להודיע שיש אל מבלה ואינו בולה ואין עוד רעה, ו) כאן ואין עוד צרות חדשות, ושם: ואין הצרות הראשונות. — ובטעם סמיכות דבריהם ז״ל בנחמות העתיד על הכתובים האלו שנאמרו כיעודים לעם ידוע באבדן ממלכתו אמר הרשב״א ז״ל: דע כי זה כולו וכיוצא בו לא נתכוונו בו החכמים לאמר כי במקום ההוא נאמר המקרא על הענין אשר אמרוהו הם אלא שהכתובים אומרים ורומזים ולפי שהענין ההוא יקרה

בסוף הזמנים כענין הכתוב ממש וכמו שהענין מקובל בידיהם אמר הנביא ממש אבדן הממלכות ההם ובטול מלכותם בטול גמור שיקרה להם לעולם בסוף הזמנים. ועל הדרך הזה יבא כל מה שתמצא להם ז״ל בברייתא בזה לדעת ע״כ. והדברים האלו נאמרים מפי הרשב״א כנגד דעת הרב המורה בפירוש הכתובים האלה (מו״נ ג׳ כ״ט):

סב) **ג׳ כלפי הדרום וכו׳ עד ומהן נמשכים וירדו הערבה וכו׳ ונכנסין אל ים המלח וכו׳.** ענין חלוקת הנחלים לארבע פאות הארץ וטעם המאמר כולו יתכן שיתבאר עפ״י מה שאמרו חז״ל בתוספתא דסוכה הביאה רש״י ז״ל ביחזקאל בענין האמור „להיכן יוצאין לימה של טבריא ולימה של סדום ולים הגדול" וירדו הערבה זו ימה של טבריא ובאו הימה זו ימה של סדום אל הימה המוצאים זו ימה של אוקינוס. וידוע כי הימים האלו הם לשלש רוחות העיר ירושלים ימה של טבריא שהוא כנרת הוא לצפונה, ימה של סדום (ים המלח) למזרחה, ים הגדול (ים התיכון) למערבה. הרווחנו בזה שמצאנו תכלית תוצאות המים לשלשת הימים האלו, כדי לרפאותם היינו למתק מימיהם ולהפרותם, (ירושלמי שקלים פ״ו). וחסרה לנו עוד הרוח הדרומית שלא נתפרש הים שבה ותכלית ביאת המים לשם, ובאמת אין בדרום ירושלים שום ים כלל. ואולי היתה דעת בעל המאמר שלפנינו לכלול את מדבר יהודה תחתיו שהוא בדרום א״י מערבית לים המלח ויפרש לשון שבמקרא הערבה על המדבר הזה וכמו שיקרא ביהושע בית הערבה: במדבר בית הערבה (יהושע ט״ו ס״א), ולהיותו כמעט רובו ככולו מקום שמם, יבואו המים להשקותו ולרפאותו, וזה שאמרו בזה: **וירדו אל הערבה וכל שדה וכרם שאינן עושין פירות** וכו׳, מוסב על השדות והכרמים במדבר יהודה, שאינן נותנים יבולם כראוי מפני מעוט המים. ובירושלמי (שקלים פ׳ ו׳) מנו ארבעה ימים והוסיפו ימה של סמכי „אל הגלילה הקדמונה זה ימה של סמכי וכו׳", הרי מפורש שרצו לתפוס מספר ארבעה, אמנם אין בידי ליישב הגירסא הזאת כי ימה של סמכי שהוא מי מרום הוא למעלה מים טבריא לצפון ארץ ישראל ואיך יצאו המים מירושלים ויבואו תחלה אל מי מרום וישובו אח״כ וירדו לאחור אל ים טבריא, וטבריא באם הדרך למי מרום, וצ״ע. עכ״פ ממוצא דברינו אלה יתבארו דברי הפרק, ויישר נוכח עמנו כי הוא צריך תקון ויישוב בגרסותיו.

דברים בשם אומרם

הרב המאוה"ג וכו' מו"ה יוסף אלחנן לבית לוי ז"ל
רב ומ"מ דק"ק סערהייא, בעהמ"ח ס' עינות מים.

נתונים מאת ט"ף שפירא סעיר סייני *)

א) בעבור, למען

כל אשר יולד ע"פ תבל ארצה לא יתכן בלתי סבה המסבבת אותו הדבר, כי אין מסובב בלתי סבה, שהסבה מוקדמת תמיד להמסובב, ואולם בשמיעת הענין הנעשה יתכן שישמע השומע דברים כהויתן, רצוני, שיודיע לו המספר הסבה עם המסובב, או שישמע המסובב קודם הסבה; ובד"מ אם איזה איש הרויח באיזה עסק, הנה העסק הוא הסבה והריוח הוא המסובב; ולפעמים ישמע השומע ספור הסבה שהוא העסק עם הריוח המסובב, ולפעמים לא ישמע רק הריוח שהוא המסובב לבד ולא הסבה שהוא העסק, עד כי ישאל עליו ויודיעהו לו. והנה הראשון מן המספרים האלו הזכיר הסבה קודם המסובב, והשני הפך הדברים והזכיר המסובב קודם, ושני המספרים האלה צריכים למלה המצרפת הסבה עם המסובב ולהיטיב דעת מהו הסבה ומהו המסובב, ולמען לא יכשלו בלשונם הניח בעל הלשון שתי מלות מצרפות הסבה עם המסובב, כי המזכיר הסבה מקודם ואחריה רעותיה ממשיך המסובב ישמש במלת „בעבור" ששרשו עבר והב' היא שמושית, ור"ל בשביל הסבה שעבר נמשך זה המסובב, כמו: הנה אנכי בא אליך וגו' בעבור ישמע העם וגו' (שמות י"ט ט'), הכוונה שיהיה זה סבה למה שישמע העם. אבל על המזכיר המסובב קודם הסבה עליו לשמש במלת „למען", שלדעת הרד"ק שרשו מען מל' מענה ותשובה והל' מורה כמו להשיב התשובה, שר"ל שהמסובב נמשך מהסבה פלונית, והוא כמו: למעני למעני אעשה (ישעיה מ"ח י"א) ר"ל שאעשה הפעולה הזאת מסבת עצמי. ולכן כתיב למען ייטב לי בעבורך וגו' (בראשית י"ב י"ג), כי אמירת „אחי" הוא המסובב ונמשך מסבתו שייטב לי, ופעולת ההטבה נמשך מסבת שרה, ולכן אמר בעבורך ולא למענך. וכן: למען הציל אותו מידם (שם ל"ז

---

*) הנני נותן בזה לפני הקוראים הנבונים שנים שלשה גרגרים מן האילנות ששתל דודי הרב הגדול ז"ל בכל מקצעות ספרותנו ולא זכה ליהנות מפריו; בחייו היה נחבא אל הכלים, העוני אשר התנחל לרוב לרבנינו השוקטים על שמריהם ונזונים מפרט גז עדריהם, ובמותו, ענוית יורשיו אחריו תמעיטנו. זה תשע שנים עברו מיום הניחו כתביו לפקדון ולירושת עולם בידי, ואין הפרוטה מצויה לתת להם שם ושארית בקרב עמנו; עכשיו, שקרא הזמן לדור ודורשיו וחכמיו לבנות בית לכנסת ישראל, להכין אותה ולסעדה ברוח דעת וברוח באר, הריני מוציא את פריו לברכה לפני הקוראים הנכבדים, וכי ימתקו לפיהם ואוסיפה עליהם כהנה וכהנה.

ט"ף שפירא

כ"ב), היינו שכל האחים היו שוים בשנאת יוסף, וגם ראובן כמוהו כמוהם היה מקנא בו על חלומותיו ועל דבריו, וא"כ למה אמר ראובן: אל תשפכו דם? עכ"א הכתוב שהיה זה לפי שצר לו על הצער שימצא את אביו, וא"כ מאמר: „אל תשפכו" נמשך ממאמר שרצה „להשיבו אל אביו". וכן: ויאמר כדברך למען תדע וגו' (שמות ח' ו'), ר"ל אעפ"י שאינך כדאי לזה וא"כ הלא יהיה לפלא באזני השומעים על אמרו כדברך, כי למה אחניף אותך בדבר שאינך ראוי לזה? למען תדע, מסבת שתדע כי אני ה' עושה זאת. וכן: למען ירבו ימיכם וגו' (דברים י"א כ"א) ודו"ל.

כלל הדברים כי המשך המסובב אל הסבה יאמר בלשון בעבור, והמשך הסבה אל המסובב יאמר בלשון למען, ובזה אני מבין דקדוק עצום בתוה"ק; כי במאמר יצחק לעשו (בראשית כ"ז) כתיב: ועשה לי מטעמים וגו' בעבור תברכך נפשי, וכן במאמר רבקה ליעקב כתיב: והבאת לאביך ואכל בעבור וגו', אולם אח"ז בשעת מעשה כתיב: „הגישה לי ואכלה מציד בני למען תברכך נפשי", הלא דבר הוא? אך לפי הנחתנו בדיוק אמרה תורה למען במאמר הגישה לי וגו'; כי מתחלה חשבו יצחק לרשע, ויהיו המטעמים סבה למשוך ע"י ענין הברכה, אולם אחרי אמרו: כי הקרה ה' וגו', וא"כ חשב שאולי חזר בתשובה וראוי לברכה מצד עצמו זולת המטעמים, וא"כ לא יהיו המטעמים רק לשכר בעבור ברכתו, ולפי"ז נהפך בו הברכה סבה, והמטעמים הוא המסובב, וע"כ היטיב לומר למען, שהמטעמים נמשכים מסבת הברכה. —

ובזה אשכחנא פתרא למאמרם ז"ל (ברכות ז' א') „והיינו דאמר להו נביא לישראל: עמי זכר נא וגו'; מאי למען דעת צדקות ה'? אר"א א"ל הקב"ה לישראל דעו כמה צדקות עשיתי עמכם שלא כעסתי וכו'". אשר לכאורה לא ידענו כוונת קושיתם ע"ז מאי למען דעת וכו', וכי השתלשלות הענין שהיה בין בלק ובלעם דבר קטן הוא, ואטו מלתא זוטרתא היא שהלך לעקור אומה שלמה וחזר וברכן, וא"כ מה זה ששאלו: מאי למען דעת? אולם הקשו על דקדוק לשון הכתוב, שלפי הפשט משמע שהזהירם על הזכירה, ע"ד זכור את אשר עשה לך עמלק, שע"י החקירה הזאת יתחקה בלבם שידעו צדקות ה' וחסדיו, וא"כ תהיה הזכירה סבה והידיעה מסובבת, וא"כ הול"ל: בעבור דעת וכו'? וזהו שהקשה ר"א מאי למען דעת, בעבור דעת מבעיא ליה? ע"כ פירש באמת שהזכירה תהיה מסובבת מידיעת צדקת ה', וזהו שאמר דעו כמה צדקות וכו' באותן הימים, ומסבת הצדקות האלה ראוי לכם לזכור זאת תמיד לבל יליזו מעיניכם, וא"כ מסובבת הזכירה מהצדקות ונופל ע"ז לשון „למען", והבן.

ג) מִפָּנַי מִלְּפָנָי.

הֲרָאִיתָ כִּי־נִכְנַע אַחְאָב מִלְּפָנָי יַעַן כִּי־
נִכְנַע מִפָּנַי לֹא אָבִיא הָרָעָה בְּיָמָיו וגו' (מ"א כ"א כ"ט)

הסר מסבת המתקומם ומתנגד למולו, נאמר שסר מפניו, אולם על ההכנה המקומיית וההתרחקות בטרם ביאר

המתנגד העומד למולו, נאמר שסר מלפניו; ובד"מ, אם השוכר הראשון יפנה כליו מן הבית מחמת שהשוכר השני צריך לכנוס בו נאמר עליו שסר מלפניו, והיינו שיצא מן הבית טרם שבא השוכר השני בבית; אבל בשכבר נכנס השני בבית, ומחמת שצר לו המקום הוכרח השוכר הראשון לפנות כליו משם, נאמר עליו שסר מפניו, הרצון, מסבה המכרחת אותו. והנה ביהושע כ"ג כתיב: ויורש ה' מפניכם וגו', ובפ' י"ג שם כתיב: ידוע תדעו וגו' להוריש את הגוים האלה מלפניכם. והטעם, כי מתחלה כשבאו ישראל לרשת את ארצם עד שהוכרחו הגוים לפנות א"ע משם נופל לשון מפניכם, אבל אח"ז שסובב על הגוים הנשארים בארץ, שאם יצאו הם ויכינו מקום לישראל יכנסו במקומם, נופל לשון מלפניכם בלמ"ד. וכן (שם ו' א') ויריחו סוגרת ומסוגרת מפני בנ"י, הרצון בהכפל, שהיתה סוגרת בעד אחרים לבוא בתוכה (והוא ע"מ פוקדת) ומסוגרת בעד הדרים בתוכה, והכל מפני ב"י, מסבתם אשר הקיפוה למלחמה; ובשמואל (ב' ז' ט"ו) וחסדי וגו' אשר הסירותי מלפניך, לא אמר מפניך, כי באמת לא סר שאול מסבת דוד, כ"א בעונו נטלה מלכותו ממנו, והסרתו היתה הכנה מקומיית למלכות דוד; וביונה (א' ג') „ויקם יונה לברוח תרשישה מלפני ה'", „כי ידעו האנשים כי מלפני ה'", ולא אמר מפני ה'? כי אין לברוח מפניו ית', אך שהיתה בריחתו מסבת הנבואה שלא תחול עליו בחו"ל.

כן הוא בענין התשובה הנודעת בהבדל אופני ההערה אליה, שהמדרגה הראשונה היא שישוב עצמו מחוזק הכרתו את ה', והפחותה ממנה היא שישוב בעת שתבואהו תוכחת הבורא ית' והכלמתו על רוע מעשיו ומפעליו ע"י נביא דורו וכו' (עיין חוה"ל שעה"ת פ"י). והנה על השב מעצמו בטרם תבוא אליו תוכחת ה' נופל ע"ז לומר כי נכנע מלפני ה', אולם השב מחמת שהציקתהו רוח הנבואה מנביא הדור, נופל עליו לומר כי שב מפני ה', הרצון מסבתו ית'. ובזה נבוא אל באורי הכתובים שלפנינו, כי ברצות ה' להודיע לאליהו אשר לא תועיל תשובת אחאב לכלות הפשע לגמרי, כ"א זכות תשובתו תועילנו לתלות העונש לבד, ואעפ"כ יביא הרעה בימי בנו, וידע ית' כי יפלא בעיני אליהו גם הוא מדוע לא תועיל התשובה לגמרי? ע"כ יצא לחלק בין אופני ההערה אל התשובה, כי אם היה אחאב שב מעצמו בלי שום התעוררות זולתו, היתה באמת תשובתו תשובה הגונה, עד שהיה נמחק העון לגמרי, אולם הראית כי נכנע אחאב מלפני? וכי ראית בעיניך שיהיה נכנע מלפני? כלומר שתהיה הערתו אל התשובה מעצמו עד שתגדור הכנעתו בשם מלפני? הלא לא נכנע אלא מפני! ר"ל מסבת שהציקוהו דבריך ביעוד קשה ומר ובתוכחות עלי עון; ויען כי נכנע מפני ולא מלפני, לא תוכל תשובתו זאת להתם חטאת לגמרי, אפס בזאת ירצה לו שלא אביא הרעה בימיו, רק בימי בנו, מאחר שלא היתה תשובתו תשובה הגונה מהתעוררות עצמיית כראוי.

דברי חכמים וחידותם.

תנו רבנן בשעה שהפיל נבוכדנצר חנניה מישאל ועזריה לכבשן האש כו' פתח (נבוכדנצר) ואמר אתוהי כמה רברבין ותמהוהי כמה תקיפין מלכותיה מלכות עלם וגו', אמר ר' יצחק יוצק זהב רותח לתוך פיו (של נ"נ) שאלמלא בא מלאך וסטרו על פיו, בקש לגנות כל שירות ותשבחות שאמר דוד בספר תהלים, ופי' רש"י ז"ל שהיה נבוכדנצר משבח (להקב"ה) שירות ושבחות נאות יותר מדוד ואלמלא אמרן היה הקב"ה נוטה אחריהן יותר מאחרי השירות שעשה דוד, עכ"ל (סנהדרין צ"ב ע"ב). הפליאה הנשקפה מהמאמר הזה תפליא לבב כל הקורא עד כי יעמיק שאלה: היתכן כי נבוכדנצר הרשע אשר כָּרַע לְבֵל נִצְמֶד מדוממים, אשר הרס את הארץ הקדושה ושרף את מקדש ה' ועשה הרג איום ורצח נורא ברבבות אלפי ישראל, היתכן כי היתה לאל ידו לגנות כל שירי וכל התשבחות הרמות והקדושות אשר אמר דוד משיח ה' ונעים זמירות ישראל, אשר רוח ה' דבר בו ומלתו על לשונו ואשר לא נתן שנת לעיניו ולעפעפיו תנומה עד אשר מצא מקום לה' משכנות לאביר יעקב? היתכן כי אלמלא בא מלאך וסטרו על פיו היה משבח לאלהי ישראל שירות ותשבחות נאות יותר משירי דוד ותהלותיו ותשבחותיו בספר תהלים והקב"ה היושב תהלות ישראל היה נוטה אחריהן יותר מאחרי שירי דוד? הלא לרשע כנבוכדנצר יאמר ה' מה לך לספר תהלתי, ובוצע ברך מנאץ הוא את שם-קדשי!—.
להסיר את הפליאה הזאת נעתיק בזה מאמר חז"ל במדרש תנחומא סוף פרשת וארא וז"ל: נבוכדנצר כשהיה בצרה אמר כען אנא נבוכדנצר משבח ומרומם ומהדר למלך שמיא וגו' (דניאל ד' ל"ד), אמר ר' ברכיה בשם ר' חלבו בשם ר' ישמעאל בר נחמן אלולי שהקב"ה דן את הלבבות והמחשבות קִלֵּס נבוכדנצר בפסוק זה כשם שֶׁקִּלֵּס דוד בספר תהלים, נבוכדנצר אמר משבח ודוד אמר שבחי ירושלים את ה' (תהלים קמ"ז), נבוכדנצר אמר מרומם ודוד אמר ארוממך ה' כי דליתני (שם ל'), נ"נ אמר מהדר ודוד אמר הוד והדר לבשת (שם ק"ד) עכ"ל המדרש תנחומא. והנה על פי מאמר המדרש הזה דעת לנבון נקל כי בשגגת המגיהים והמדפיסים הראשונים נפלה שגיאה קטנה במאמר ר' יצחק במסכת סנהדרין ותחת בקש נ"נ לגנות צ"ל לקלס כמו שהוא במדרש תנחומא, ור"ל שנבוכדנצר בקש לקלס להקב"ה כל השירות והתשבחות שאמר דוד בספר תהלים לולא

סטרו המלאך על פיו. וכל המיטיב לראות יראה ויבין כי כמו שקלס נ"נ בפסוק כען אנא נ"נ משבח ומרומם ומהדר אותן הקלוסין שקלס דוד בספר תהלים כמפורש בתנחומא, כן קלס נ"נ גם בפסוק אתוהי כמה רברבין וגו' אותן הקלוסין שקלס דוד, נבוכדנצר אמר מלכותיה מלכות עלם ודוד אמר מלכותך מלכות כל עולמים (תהלים קמ"ה י"ג), נ"נ אמר שלטניה בכל דר ודר ודוד אמר וממשלתך בכל דור ודור (שם שם), וכן בקש נבוכדנצר לקלס כל השירות והתשבחות שאמר דוד בספר תהלים אך בא מלאך וסטרו על פיו ונאלמה לשונו בפיהו וחדל לקלס עוד כמו שבקש בתהלים, כי הקב"ה הבוחן לבבות והיודע מחשבות ידע כי אף אם לשון אותו הרשע לשון זהב הוא, אך לבו לא נכון ומחשבתו לא נאמנה עם אל, וכמו שכתוב במדרש תנחומא הנ"ל, ואחרי הדברים והאמת האלה עולים שני המאמרים הנזכרים (במס' סנהדרין ובמדרש תנחומא) בקנה אחד ושפה אחת ודברים אחדים לשניהם, ואין כאן המקום להאריך עוד. והנה כל מבין דבר ההגהה יבין כי על נקלה יוכל המגיה לשגות ולהחליף תיבת לקלס בתיבת לגנות הקרובות במבטא —

ר' מני הוה שכיח קמיה דרבי יצחק בן אלישיב א"ל עתירי דבי חמי קא מצערו לי, אמר ליענו ואיענו, אמר קא דחקו לי, אמר ליעתרו ואיעתרו, אמר לא מקבלא דביתאי עילאי, א"ל מה שמה חנה תתיפה חנה, אמר קא מרדה עלי, אמר תחזור חנה לשחרירותא, וחזרה חנה לשחרירותה (תענית כ"ג.)

כל העובר על פני המאמר הזה יעמוד משתאה, ולבי ישתומם בקרבי התחת אלהים הוא ר' יצחק בן אלישיב עד כי בהגה היוצא מפיו הוא מוריש אף מעשיר, משפיל ומרומם, יהפוך דְּפִי לְיֹפִי וְיֹפִי לדֹפִי? וכבר התלוצצו על זה חומדי לצון המלעיבים בדברי חכמינו ז"ל מקצר יד וחסר לב להבין דברי חכמים וחידותם, ומבלי הלאות את הקורא בדברים הרבה, נגלה אור פני כונת המאמר הזה בדברים קצרים: ר' מני התאונן באזני ר' יצחק בן אלישיב כי האנשים אשר עשו להם עשר בעסקי חותנו העשיר ורב עסקים, מגדילים עליו עקב ומונים אותו על אשר הוא מחובשי בית המדרש ואינו יודע הליכות עסקי התבל, כדרך אנשי שחץ כאלה להתל בת"ח ולהבזותם, ויחר אף ר' יצחק על האנשים ההם ויקנא לכבוד התורה ויאמר לר' מני כי יבקש את חותנו להדוף אותם ממצבם ולהסירם מעל פניו ולא יתן להם מקום בבית מסחרו ובכל עסקיו וישובו להיות עניים כבתחלה ואז יכנע לבבם הערל ולא יזידו עוד להתל ולהבזות את ת"ח היושבים לפני ה'. ויעש כן ר' מני, וחותנו המוקיר רבנן, קצף על האנשים ההם וליסרם על זילותא דת"ח גרש אותם מהסתפח בעסקיו ויהיו עניים מרודים. אך הם בצר להם ובידעם כי רק מאת ר' מני באה עליהם הצרה הזאת ויקדמום ימי עוני, התרפסו וירהיבו אותו וידחקוהו ויאלצוהו בדברים להעביר חטאתם ולדבר עליהם טובות לפני חותנו להשיבם אל כנם ואל משמרת עבודתם, ור' מני ספר זאת לר' יצחק וישאל בעצתו איכה יעשה, ור' יצחק יעצהו לשמוע אל תחמני האנשים ההם אחרי אשר שבו מדרכיהם ולא יוסיפו עוד להבזות ת"ח. ויחל ר' מני את פני חותנו להשיב אותם אל כנם והם שבו להיות עשירים. וכל הדברים האלה יספרו חז"ל במליצה קצרה ובלשון חכמים כדרכם. ור' מני זה התאונן עוד פעם אחת לפני ר' יצחק כי אשתו שחורה ולא מצאה חן בעיניו וצר לו מאד בגלל הדבר הזה. וישאלהו ר' יצחק מה שמה, ובהגידו לו ר' מני כי חנה שמה, אמר לו ר' יצחק תתיפה חנה, ר"ל תיפה את עצמה בבגדים יפים ותשים עליה עדיה וחליתה ותפארת העכסים והשביתים ואז יראה בעיניו כי כשמה כן היא חנה שמה והיא יעלת חן, כי בנות ישראל יפות הן אלא שעניותן מנוולתן. וכל זה רמז ר' יצחק בתיבת תתיפה בבנין התפעל כמו מתעשר, מתרושש ורבות כאלה, כידוע לכל. ור' מני עשה כעצת ר' יצחק וילבש את אשתו שני עם עדנים ויעל עדי זהב על לבושה ותתיפה חנה ותשא חן בעיני כל רואיה עד כי האמינה כי היא באמת יפת תאר ויעלת חן ותתגאה ביפיה ותבז לר' מני בעלה ותמרד בו, ויצר לר' מני יתר הרבה מבתחלה ויתאונן עוד הפעם לפני ר' יצחק, ור' יצחק יעצהו להסיר מעליה את תכשיטיה וקשוטיה ובגדיה החמודות ובזה יסור מעל חנה גם חנה ותחזור לשחרירותה, זאת היא כונת המאמר הזה והמבין מליצות חז"ל וחידותיהם, חכו יטעם את נעם המליצה במאמר הקצר הזה ואכמ"ל.

קלמן שולמאן

הכללים שבמשנה ובתוספתא

מאת

חיים אפפענהיים

רב דקהל מהארן.

הספרים בכלל הם נכתבים על שני אופנים, יש שהמחבר כותב באריכות ועורך את רעיוני רוחו בפנים מסבירות ובהרחבת דברים, כאלו אמרם בעל פה עד שנקל להקורא להבין את דעתו ושיטתו בעניני החכמה והמדע שנכללים בם, ובמה שנסתעפו מהם, ויש שהמחבר כותב בלשון קצרה בלי לומר רק מה שהוא נחוץ להענין שבו הוא עוסק בחשבו שמה שלא יעשו רוב דברים יעשה זך לקחו ומתק שפתו. ומטעם זה כל הקורא בספרים הנכתבים באופן השני צריך לדקדק על כל מלה ומלה והלשונות אשר ישתמש בהן המחבר וכמו כן על המשך המאמרים והרכבתם באשר שלא באקראי נסדרו באופן שהם לפנינו אלא במועצות ודעת, להאיר עיני הקורא ולהשכילו בינה. והנה אם כן הוא בכל הספרים הנכתבים בדרך קצרה עאכו"כ בהמשנה שלנו שמלבד שנכתבה בדרך קצרה אינה כוללת ילדי רוחו של חכם אחד, שהלא ידענו שעקר מלאכתו של ר' יהודה הנשיא בחבור המשנה, היתה לאסוף את ההלכות ורבי הקבלות והדעות של חכמי הדורות שנשנו בבתי מדרשים שונים, ולהוציא מהן עיקרי הדברים ולסדרם כפי השגת רוחו, והכל בלי יתור לשון, פעמים כמו שהיו שגורים בפי ת"ח, ופעמים עם תיקון הלשון והוספת דברים מדעתו, וכבר הוכחנו במקום אחר (תולדות המשנה פ"ז, בית תלמוד ח"ב 344) שרבי לא רצה לחבר ספר החוקים, אלא ספר אולפנא של הלכה, אשר יהיה לת"ח לעינים, לשאת ולתת בה, ולדמות מלתא למלתא, כדי להבין ולהורות ולדעת להיכן הדין נוטה, וספר כזה כולו אומר דרשוני, כי אין ספק שכל מה שנאמר במשנה הוא בדיוק, ובמקום שיש יתור לשון, עלינו לחקור מה זה ועל מה זה, לאיזה תכלית האריך המחבר, אשר דרכו לקצר, וכמו כן מאיזה טעם סידר את ההלכות על דרך זה ודומיהן. והנה אף שחז"ל דקדקו בלשון המשנה מאד, וכמה דברים נתבררו להם עי"ז וכמה דינים והגבלות הלכות הוציאו מתוך מדרש מאמרי המשנה וסדרם. אבל מפני שעיקר מגמתם היתה, לפרש את המשנה כדי לחתוך את הדין מתוך שקלא וטריא, מקום הניחו לנו להתגדר אחריהם, כי כמה דברים שהם קשים להולמן, יבוררו מתוך תולדות המשנה, ואם אמנם שגם הם הבינו את לבם, לחקור גם על ענין זה, עכ"ז ע"פ רוב לא הודיעו לנו בתלמוד רק מה שיועיל לנו, כדי להוציא את הדין לאמיתו.

מן הענינים הנוגעים בעיקר מחקרי המשנה והתפתחותה הם הכללים שנשנו בה בהרבה מקומות ונשנו בלשון „כללו של דבר" או „זה הכלל" או „כלל אמרו" או „כלל אמר ר' פלוני", פעמים נשנה הכלל תחלה ואח"כ פירושו, ופעמים נשנו איזה הלכות תחלה, וסתם בזה הכלל, פעמים דקדקו בגמרא כלל לאתויי מאי ופעמים לא דקדקו בזה. ועתה יש לנו לברר, מי הם הראשונים, אשר העמידו כללים, אם בכל המקומות הכלל קודם להלכה, או איפכא שהכלל נתחדש ע"י ההלכות, וכמו כן ערכן של הכללים ולאיזו תכלית נאמרו, וכן יש לעיין בדבר הכללים שנשנו בתוספתא ולא נשנו במשנה או להפך או שנשנו בשתיהן בשנוי לשון, שאפשר שיאירו לנו החקירות האלה נתיב על יחס התוספתא למשנתנו, ועל אתרות ממין הזה.

א) אין ספק שכמה כללים היו להם בקבלה מימים קדמונים, וראיה לזה שמצינו כלל אחד שנשנה בלשון ירושלמי: כל שחבתי בשמירתו הכשרתי את נזקו וכו' (ב"ק מ') אשר בוראי הוא מן הדורות שהיו רגילין להשתמש בלשון זה, וכמו כן מצינו כללים שנחלקו החכמים הקודמים בפירושם והגבלתם, כגון הכלל כל שאתה יכול להרבות ספיקות וס"ס ברה"י טמא ברה"ר טהור (טהרות פ"ו) שנחלק ר' אליעזר בהגבלתו, או הכלל כל הנשים דיין שעתן (נדה פ"א) שנחלקו שמאי והלל בפירושו, וכהנה כמעט בכל מסכת ומסכת, וכן מצינו בספרא (פ' שמיני פרשה ז') שהעיד חוקיה אבי עקש לפני ר"ג הזקן כל שאין לו תוך בכלי חרס אין לו אחורים, ומאמר זה נשנה בכלים (פ"ב מ"ג) בלשון זה הכלל, ועיין עוד בירושלמי (שקלים פ"ה), ומטעם זה יש לומר מה ששנו כלל אמרו הם כללים שקבלו מימים קדמונים. ואותן כללים ישנים כוללים ע"פ רוב עיקרי הדינים של איזה הלכה או חלקי ההלכה, כגון כלל אמרו בפאה (שם פ"א מ"ד), כל שהוא אוכל ונשמר וגידולו מן הארץ וכו' או כלל גדול אמרו בשביעית (שם פ"ז) שהם כוללים עיקרי דיני הלכות פאה והלכות שביעית, דהיינו מאיזה מינים חייב להניח פאה, ובאיזה מהם נוהג קדושת שביעית, ואיזה מהם צריך לבער כשיגיע זמן הבעור, וכן כלל גדול אמרו בשבת (פ"ז) שהם עיקרי הדינים של אותו הפרק מהלכות שבת, שבו יבורר, איך יתחייב קרבן אם שגג ועשה מלאכה בשבת או בשבתות הרבה ודומיהן, וכן זה

הכלל במקדש, כל המסיך את רגליו טעון טבילה וכו' (יומא כ"ח) שכולל עיקרי הדברים מהתנהגות טהרה יתרה במקדש, וכמו כן כלל אמרו בנזיקין (תוספתא (ב"ק פ"ג), לכן דקדקו לומר באיזה מן ההלכות נאמר הכלל, כגון כלל אמרו בפאה, כלל גדול אמרו בשביעית, ומפני שאלה הכללים הם עקרי הדברים וגופן של איזה הלכה לא דקדקו בהן בעלי תלמוד לומר, כלל לאתויי מאי 1), ואל תשיבני מסוגית הגמ' ביבמות (כ'), ששאלו על מה שנשנה שם כלל אמרו ביבמה וכו', כלל לאתויי מאי? דברור הדבר שלא שאלו זה רק על לישנא כל שהוא איסור ערוה וכו' כמו שמצינו בכמה מקומות, לכן לא דקדקו זה רק על הרישא ולא על הסיפא דבסיפא ששם לא נאמר רק על איסור מצוה ואיסור קדושה, אבל לא נאמר כל שהוא, או ושהוא איסור מצוה ואיסור קדושה, וכן משמע מדברי הרמב"ן והרשב"א שם, דעיקר הדיוק לא היה רק על הרישא של המאמר כל שהוא וכו' ואותן כללים ישנים היו בדבר מוסכם בעיני החכמים, וליכא מאן דפליג עליהם רק שפעמים פליגי בפירושם ובנוסחתם, כגון בשבת (ע"ה ע"ו). עוד כלל אחר אמרו כל הכשר להצניע וכו' דלר"ש לא נאמרו רק למצניעיהם ולר"ש בן אלעזר יש לשנות נוסחת סיפא דכללא, ע"כ לא הזכירו בתוספתא הך עוד כלל אחר אמרו והעתיקו (פ"ח) רק כללא דרשב"א, אמנם סתם משנה דלקמן (צ:) אתיא ג"כ דלא כרשב"א, ומטעם זה ברור הדבר שרבי העתיק הך כללא כמו שהיה נשנה במשנת דר"ג או במשנת של אחד מן התנאים הקודמים. והנה מצינו (פסחים מ"ה:) שנחלק ר' נתן על מה ששנו, כלל אמרו בטהרות (שם פ"ח מ"י) כל המיוחד לאכילה טמא עד שיפסל מאכילת הכלב וכו', אמנם זו אינה טענה, דבאמת יש לומר שזה הכלל לא נתקבל דהכי איתא בתוספתא (שם פ"ט) 2): ר' אליעזר אומר משקה סרוח טהור והשיבו לו אין משקה יוצא ידי הפרה ואף לא ידי העופות ומשמע שגם ר"א חולק על זה הכלל, אמנם בשאר כללים ישנים לא מצינו עוד שנחלקו.

ב) רבי הכללים הללו, אף שלא נשנו אלא כעין הלכות מופשטות, בלי להראות את מקורן עכ"ז נראה שיצאו להם מתוך מדרשי הכתובים, וחז"ל השתדלו ג"כ להביא ראיות עליהם מן הקרא כגון כלל גדול אמרו בשבת ושאלו בגמ' על כל פרטי הדברים שבכלל מנא הני מילי, וכן כלל גדול אמרו בשביעית (פ"ח) כל המיוחד למאכל אדם אין עושין ממנו מלוגמא לאדם וכו' והביאו בירושלמי (שם) ובבבלי (ב"ק ק"ב) ראיות לזה מן הקרא, אך פעמים נכללו בכללים הללו דברים שהם רק מדרבנן כגון כלל אמרו ביבמה כל שהוא איסור ערוה לא חולצת ולא מתייבמת, איסור מצוה ואיסור קדושה חולצת ולא מתייבמת, ופירשו במשנה איסור מצוה היינו שניות מדברי סופרים, וכמו כן הכלל שאמרו במעשרות (שם פ"א) עיין בפי' הר"ש שם וכללו עוד כללים. ובעקבות הללו הלכו התנאים האחרונים שגם הם העמידו פעמים כללים מתוך מדרשי הכתובים, כגון הכלל שנשנה בשם רשב"ג (חולין פ"ח): כל דבר שמגדל בו צמחים מכסין בו ושאינו מגדל וכו', שנובע מתוך מדרש הקרא וכסהו בעפר כמבואר בספרא (פרשת אחרי פרשה ח' פ"ו) כלל אמר רשב"ג: מה עפר מיוחד ומגדל צמחים ומכסין בו, אף וכו' יצא דבר שאין מגדל צמחים אין מכסין בו, ועיין בגמ' שדרשו ג"כ את הקרא וכסהו בעפר, ונתוכחו אם רשב"ג פליג על הת"ק או לא. אמנם בתוספתא נאמר הכלל בהרחבת דברים דהכי איתא שם (פ"ו) זה הכלל כל שהוא מין עפר בולע ומצמיח מכסין בו. עכ"ז יש לומר דאתיא כרשב"ג דכל שהוא מין עפר היינו כב"ה שאמרו דמצינו שקראה התורה לאפר עפר ור' ישמעאל שאמר (סוטה ט"ז) דבענין זה הלכה עוקבת את המקרא דהתורה אמרה בעפר והלכה אמרה בכל דבר שהוא מגדל צמחים (ירושלמי קידושין פ"א ה"ב); רק שצריכין להיות דק כדי שיהיו בולעים ומגדלין צמחים.

ג) מהראשונים שהעמידו כללים ונקראו על שמם, הם ר' אליעזר וחבירו ר' יהושע, ועתה נעיין בכללי דר"א. הנה ר"א למד 3) ממה שאמרו חכמים בקטנה שנתקדשה ע"י אמה או אחיה, שתצא בלא גט ושצריכה רק מיאון שאין לבעלה זכות בה עד שתגדיל ותבעל (יבמות פ"ט:) וכמו כן נשנה משמו (שם ק"ז:) אין מעשה קטנה כלום אלא כמפותה, בת ישראל לכהן אוכלת בתרומה, בת כהן לישראל אוכלת בתרומה, ובתוספתא (שם והעתיקו אותה שם ק"ח) שנו את הדברים משמו בזה הלשון, אין מעשה קטנה כלום ואין בעלה זכאי לא במציאתה ולא במעשה ידיה וכו', כללו של דבר שאינה כאשתו אלא שצריכה מיאון ופירשו בגמ': דרבנן תיקנו מיאון כדי שלא תצא בכדי, וכל הרואה יראה שבכוונה שינה ר"א העתקת הלכה זו והעיד את הכלל לרווחא דמילתא. דהנה העתקת

---

1) ודקדקו רק מה"ש למעט (פסחים נ"ו: ועי"ד במקומות) מן פרטי הדברים.

2) ובתוספתא לא שנו הך כלל אמרו בטהרות.

3) עיין בית תלמוד (ח"ד 312).

ההלכה כמו שהיא במשנה, אינה מבוררת. דאיך אפשר לומר שהיא כמפותה, הלא הרבה חילוקי דינים יש כאן, כגון דמפותה צריכה קידושין, אם מהר ימהרנה לו לאשה וקטנה זו א"צ קידושין דכשתגדיל ותבעל הרי היא כאשתו (עיין תוס' לעיל פ"ט ד"ה כשתגדיל וכו') ומטעם זה תיקן ר"א את ההלכה ושנאה כמו שנאמרה משמו בתוספתא כללו של דבר אינה כאשתו. הרי לן שר"א העמיד את הכלל כדי לברר את דבריו. והנה המשנה לא זזה ממקומה והעתיקה את ההלכה כמו ששנאה ר"א בראשונה, אמנם מסדר התוספתא העתיקה כמו ששנאה ר"א אח"כ בהרחבת דברים ובתיקון הלשון, וכיוצא בו הנה בנזיר (ט"ז) פליגי ר"א ורבנן בג' דברים: אם אמר הריני נזיר ונטמא יום ו', לרבנן סותר את הכל ולר"א אינו סותר רק שבעה; אמר הריני נזיר ל' ונטמא ביום ל', לכ"ע סותר את הכל; אמר הריני נזיר ק' יום ונטמא ביום ק', לרבנן סותר את הכל ולר"א אינו סותר רק ל'; נטמא ביום ק"א לרבנן סותר ל' ולר"א סותר שבעה, ושיטת ר"א העתיקו בתוספתא שאמרה ר' יהודה משמו והוסיפו שם זה הכלל שאמר ר' יהודה משום ר"א, כל שנטמא ביום שראוי להביא קרבן ויש לו לסתור (יש גורסין לספור) סותר ל' וכל שנטמא ביום שאינו ראוי להביא קרבן ואין לו לסתור אינו סותר רק שבעה חוץ מימי טומאתו. והנה אין ספק שר"א רצה לברר לנו את טעמו בזה הכלל שהעמיד, דהוא דרש והימים הראשונים יפלו עד שיהיו ראשונים ואחרונים כמו שאמרו לקמן (י"ט:), לכן אם אמר הריני נזיר סתם ביום ל' דבדיעבד מותר לגלח ביום ל' וכן אם אמר הריני נזיר ק' ונטמא ביום ק"א, אינו סותר משום דליכא ימים אחרונים ואין לו לספור, ומה שסותר שבעה חוץ מימי טהרתו הוא כדי שיביא את קרבנו בטהרה, ור"א למד תגלחת טהרה מתגלחת טומאה: מה תגלחת טומאה ז' אף תגלחת טהרה ז' וקים להו לרבנן כל ז' יומין אתיא מזייא כדי לכוף ראישו לעיקרו כמבואר לקמן (ל"ט:). ואם אמר הריני נזיר ל' ונטמא ביום ל' וכן אם אמר הריני נזיר ק"י יום ונטמא ביום ק' דליכא ג"כ אחרונים דאחרונים צריכין להיות לכה"פ ב' ימים אינו סותר את הכל, אמנם סותר ל' כדדריש ריש לקיש (לעיל ו'): זאת תורת הנזיר ביום מלאת ימי נזרו, התורה אמרה נטמא ביום מלאת הן לו תורת נזיר, דהיינו ל' יום, ולשון סותר את הכל שאמר ר"א בנזיר ל' יום, לאו דוקא הוא, אלא אם נטמא ביום ל' חל עליו תורת נזיר דהיינו ל' יום, הרי לן שר"א העמיד את הכלל כדי לברר את טעמו. והנה כמה דברים יש לדקדק מתוך זה בסוגיא דנזיר (ו' י"ז) אך לא רציתי להאריך, אמנם ברור הדבר שלפי זה הכלל שאמר ר"י משום ר"א יתורצו כמה קושיות, וכן יש ללמוד מזה שהלשון ראשון בפי' רש"י (ו' ז:) עיקר. ובדרך זה הלכו ג"כ שאר תנאים 4) כגון דגמירי להם שאין קרבנות ציבור טעונין סמיכה חוץ משתים וסבר ר"ש שהן פר הבא על כל מצות ושעירי ע"ז, ור' יהודה סבר שעירי ע"ז אינן טעונין סמיכה (מנחות צ"ב), ובתוספתא שם הוסיפו כלל אמר ר' שמעון, כל הבא על עבירת מצוה ידועה ודמו נכנס לפנים, טעון סמיכה, וכל שאין וכו' וזה כמסקנת הגמ' שם דדרש: וסמך ידו על ראש השעיר דכתיב בשעיר נשיא לרבות שעירי ע"ז לסמיכה, אמנם שעיר יה"כ נכנס ג"כ לפנים ואעפ"כ אינו טעון סמיכה ומשו"ה הניח שצריך להיות דמי שעיר נשיא שבא על עברות מצוה ידועה.

ד) השני שנקראו הכללים על שמו היה ר' יהושע ונראה שהוציאם מתוך הלכות ישנות או מתוך טעמן. ודרכו לערוך את ההלכות הישנות תחלה ואח"כ את הכלל ואח"כ פירושו של הכלל או את ההלכות שנתחדשו ע"י הכלל, כגון הלכה ישנה היתה כל הנבלות מצטרפין זה עם זה לענין טומאה, וכן דם השרץ ובשרו מצטרפין זה עם זה לטמא (מעילה י"ז) ומזה יצא לו הכלל דמצטרפין רק אותן ששיעורן וטומאתן שוה דומיא דנבלה ודם השרץ ובשרו, אם חסר תנאי אחד אין מצטרפין וממנו הוציא כמה הלכות כמבואר לקמן במשנה, וכמו כן למד שם (ב') מן ההלכות קדשי קדשים שנשחטו בדרום מועלין בו וכו', הכלל דכל שהיה לו שעת היתר לכהנים אין מועלין וכו' משום דצריך להיות רק קדשי ה' וכו' שהיה לו שעת היתר לכהנים הוא ג"כ קדשי כהנים, ואח"כ מפרש איזה שיש לו שעת היתר לכהנים, ועד"ז נשנו הדברים בזבחים (פרק ב') הלכות ישנות תחלה ואח"כ הכלל למדו מהן ואח"כ פירושו וההלכות הנובעים מן הכלל, הרי לן הלכות הקודמין לכלל, והלכות הנובעין מן הכלל.

ה) מצינו לר' יוסי שתיקן הלכה ישנה ושנה אותה בזה הכלל באמרו שהעתקת הלכה ישנה היא לשון כפול, אמנם עיקר כונתו היתה לתקנה ולבררה כפי שיטתו בפירוש ההלכה ובמה שנסתעפה ממנה. תנן בכלים (פ"ב מ"ג) זה הכלל כל שאין לו תוך בכלי חרס ואין לו אחוריים, דגזה"כ היא בכלי חרס, אם יפול דבר טמא אל תוכו נטמא כולו ואם אין לו תוך אינו מקבל טומאה, ולפי שיטת הגמ' (בכורות ל"ח) כך הוא פירושו, כלי חרס שאין לו תוך כאותן שנמנו במשנה אין לו דין טומאת אחוריים

---

4) וכן מצינו לר' יהושע בתוספתא (פ"ה פ"י).

דגזרו רבנן בכלי חרס, על משקין שנגעו בתוכו של כלי, שיטמאו כולו, נגעו באחוריו יטמאו רק אחוריו; אבל נגעו המשקין בכלי חרס שאין לו תוך לא יטמאו כלל. וזה אמרו (שם פכ"ה מ"א): כל הכלים יש להם אחוריים ותוך, פי' כלים שיכול להשתמש בהם בכל מקום, אם הופכו יש להם דין אחוריים ותוך, אם נטמא מאחוריו לא נטמא תוכו, נטמא תוכו נטמא כולו. ועוד שנו (שם מ"ז) כל הכלים יש להם אחוריים ותוך ויש להם בית הצביעה, פי' אם נטמא בית הצביעה אחוריו טהור וכן איפכא, ונחלקו ר"מ שם ור' יוסי בהגבלת הלכה זו דלר"מ נאמרה הלכה זו גם לידים הטמאות, פי' אם היו ידיו טמאות ונגעו בבית הצביעה אינו חושש שמא יטמאו משקין שאחרי הכוס מחמת ידו ויטמאו את הכוס. ור' יוסי סבר שבענין זה חוששין ולא נאמרה הלכה זו רק לידים טהורות, פי' אם אחורי הכוס טמא וידיו טהורות אינו חושש שמא נטמאו משקין שעל גבי ידו מחמת הכוס ויטמאו ידיו, וכל זה לענין תרומה אבל כלי הקדש אין להם אחוריים ותוך ואין להם בית צביעה (שם מ"ט). והנה לר"מ דמיירי בכלי טהור אתיא שפיר דבקדש גזרינן בית צביעה שאין להם משקין שמא יגע באחוריו שיש בו, אבל לר' יוסי דחוששין בכה"ג גם בתרומה אין הלשון מדוקדק, ומטעם זה אמר ר"י על הלכה זו (תוספתא ב"ב פ"ג) זה לשון כפול אלא כל שיש לו אחוריים ותוך יש לו בית צביעה וכל שאין לו וכו', והכי איתא ג"כ בחגיגה (פ"ג מ"א) אחוריים ותוך ובית הצביעה בתרומה אבל לא בקדש, וגם שם (בתוספתא) אמר ר"י כדברים האלה בקיצור, דמאחר שההלכה ישנה כמו שהיא במשנה אינה מבוררת לפי שיטתו כמבואר בירושלמי (חגיגה שם) תיקן את ההלכה והעמיד את הכלל. וכמו כן מצינו לר' טרפון בענין זה שהוא סבר (מ"ח) שלא אמרו כל הכלים יש להם אחוריים ותוך ויש להם בית הצביעה רק לעריבה גדולה דדוקא בעריבה גדולה יש הפרש בין אחורים ובית הצביעה, שאם נגע בידים טמאות בבית הצביעה אינו חושש שמא נגע במשקין שבאחוריו לכן העמיד גם הוא (תוספתא כלים שם) כלל באמרו זה הכלל נטילתו באחת צביעתו באחת נטילתו בשתים צביעתו בשתים מקום אחיזתו שם צביעתו. כיוצא בו (פרה ח') אמר ר' יהודה זה הכלל דבר שהוא משום מלאכה בין עמד בין לא עמד פסול, דבר שאינו משום מלאכה עמד פסול לא עמד כשר. והנה בהלכות שנשנו קודם לכן לא נזכר החילוק בין עמד ללא עמד, אמנם נראה שלר' יהודה היתה עוד הלכה ישנה בענין זה כמבואר בתוספתא שם מי שהיו מימיו על כתפו ומיאנה בפניו וכו' עמד פסול לא עמד כשר, ומשו"ה הרכיב את ההלכות יחדו והעמיד את הכלל, ורבי העתיק את הכלל שאפשר שהסכים עמו, אמנם הלכות ישנות העתיק כמו שהיו שגורין בפי ת"ח או כמו שהיו במשנת דר"מ, ורבי פירש את הדברים באמרו שהחילוק שיש בין עמד ללא עמד אינו רק בדבר שאינו משום מלאכה ובזה תירץ את ההלכות שלא יהיו סותרין זה את זה, וכיוצא בזה בתוספתא (יומא פ"ד) אמר ר' יוסי זה סימן (פי' זה הכלל) כל הנוטל מבחוץ ונותן מבפנים וכו' ג"כ לברר הלכות ישנות בעבודת יוה"כ שהן מר' שמעון איש המצפה ולקיים את הגירסא שנסתפקו בה כמבואר בירושלמי (פ"ה ה"ו) ועיין עוד בבבלי (יומא נ"ט).

ו) הנה ראינו שכמה כללים נשנו בתוספתא משמו של איזה חכם אשר לא מצאו להם יד ושם במשנתנו, פעמים נראה שהמשנה הסכימה עם הכלל ופעמים נראה שלא הסכימה, ודבר זה יפיץ מעט אור על יחוס התוספתא למשנתנו. הנה ראיתי להחכם ר' אריה שווארץ בספרו (תוספתא סדר מועד ויחוסה למשנתנו ח"ב), שרצה להוכיח שרובי המשניות שבתוספתא הן מה שהשמיט ר"י הנשיא ממשנת דר"מ או מה ששנאן בשנוי או בענין אחר ודומיהן. אמנם ממה שהבאתי לעיל יש להוכיח, שהתוספתא כוללת ג"כ הרבה מאמרים ממשנת שאר חכמים, כגון ממשנת דר' יהודה ור' יוסי ור' שמעון שלא נשנו במשנתנו באשר שרבי החזיק ע"פ רוב במשנת דר"מ, כי אין ספק שהכלל שנאמר בתוספתא משום ר"א בנזיר נלקח ממשנת דר' יהודה, והכלל שנאמר בכלים משום ר' יוסי נלקח ממשנתו ורבי העתיק בכלים את המשנה ישנה כמו שנשנה במשנת דר"מ שחולק על ר' יוסי בזה, וכמו כן כמעט בשאר כללים שהעתקתי לעיל מהתוספתא בשמם של חכמים הללו, אך שפעמים נראה שרבי הסכים עמהם בזה, ואעידה: א) תנן התם (ב"מ צ"ד) כל המתנה על מה שכתוב בתורה תנאו בטל ואמרו בגמ' דפליגי ר"מ ור' יהודה, דר"מ סובר אף בדבר שבממון תנאו בטל ור"י סובר בדבר שבממון תנאו קיים, ובתוספתא (קידושין פ"ג) נאמר סתם זה הכלל כל המתנה על מה שכתוב בתורה דבר שבממון תנאו קיים דבר שאינו של ממון תנאו בטל, וזה כשיטת ר"י, הרי לן שהתוספתא הוציא את הדברים ממשנת דר' יהודה ורבי שנאן כמו שנשנו במשנת דר"מ. ב) איתא בתוספתא (זבחים פ"ג) הקומץ ומקבל דמו מבחוץ פטור, זה הכלל כל שהוא משום עבודה וראוי ליקרב בפנים חייבין עליו בחוץ וכל שאין וכו' וזה כלישנא דספרא (פ' אחרי פ"ד) ועיין במשנה (שם קי"ב). והנה בגמ' אמרו אשר יעלה עולה מה העלאה שהוא גמר עבודה אף כל שהוא

עבודה, ואם אמנם שנראה שאין נפקותא בזה לדינא כמו שהעיר הרב בעל מסורת התלמוד לספרא, עכ"ז לישנא דתוספתא היא כסתם ספרא וידענו שסתם ספרא ר' יהודה. ג) תנן בבכורות (ו') החשוד על השביעית אינו חשוד על המעשרות החשוד על המעשרות אינו חשוד על השביעית וכו' זה הכלל החשוד על דבר לא דנו ולא מעידו וכלל זה נשנה לקמן (ל"ה) משום ר"מ, ואמרו בגמ' שהמשנה החשוד על השביעית וכו' דר' עקיבא סתימתאה היא, וללישנא קמא שם פליג ר' יהודה וסבר החשוד על השביעית חשוד על המעשרות, וללישנא בתרא פליג ר"מ וסבר החשוד על המעשרות חשוד על השביעית, ושיטת ר"מ לאו בפירוש נאמרה אלא שהוכיחו אותה מדאמר ר"מ החשוד על דבר אחד הוי חשוד לכל התורה כולה, ובאמת לישנא בתרא צריך תלמוד, אמאי אמרו שר"מ פליג רק בחשוד על המעשרות שיהיה ג"כ חשוד על השביעית שלפי דעתו חשוד לדבר אחד הוי חשוד לכל התורה כולה, יהיה החשוד על השביעית ג"כ חשוד על המעשרות, אמנם לפי מ"ש הרמב"ם בפי' המשנה חשוד רק על איסור שהוא כמותו באיסור או פחות ממנו אבל לא על מה שהוא חמור ממנו בשום צד מן הצדדין, שפיר אמרו דר"מ פליג רק בחשוד על המעשרות אבל בחשוד על השביעית מורה דאינו חשוד על המעשרות משום דאיסור שביעית אינו חמור כל כך כאיסור מעשרות. והנה לקמן (ל"ז) אמרו על הך דר"מ החשוד לדבר אחד חשוד לכל התורה כולה דהיינו דוקא במוחזק שעבר עבירה דאז הוי חשוד לכל התורה, ולפי פי' זה דעת לנבון נקל שאין מקום ללישנא בתרא, ומטעם זה פירוש המשנה כך הוא החשוד על השביעית וכו' מי שהוא חשוד על איסור אחד אינו חשוד על איסור אחר רק אם חשוד על איסור דאורייתא חשוד ג"כ על איסור דרבנן, זה הכלל החשוד לדבר אחד לא דנו ולא מעידו פי' אינו יכול לדון ולהעיד באותו דבר אבל בשאר דברים יכול לדון, ולהעיד ודוקא אם רק הוא חשוד על דבר אחד אבל במוחזק שעבר עבירה הוי חשוד לכל התורה כולה, ולפ"ז אתיא המשנה כר"מ ור' יהודה פליג על המשנה וסבר החשוד על השביעית חשוד על המעשרות מפני שבמקומו היו נזהרים מאד באיסור שביעית עד שהיה בעיני המון עם חמור מאיסור מעשרות אבל בשאר מקומות אפשר דמודה שהחשוד על השביעית אינו חשוד על המעשרות. 5) ועתה ראה זה הצעת הלכות הללו בתוספתא (פ"ג) החשוד על השביעית חשוד על המעשרות ויש שחשוד על המעשרות ואינו חשוד על השביעית חשוד על זה חשוד על טהרות וכו', וכל מי שיש לו לב להבין יראה שזו היא משנת דר"י דבמקומו היו נזהרין מאד באיסור שביעית ומטעם זה החשוד על השביעית חשוד ג"כ על המעשרות אמנם החשוד על המעשרות אין לומר שיהיה ג"כ חשוד על השביעית, דאף שאיסור מעשרות חמור מאיסור שביעית, הנה במקומו של ר"י היה איסור שביעית בעיני העם חמור מאיסור מעשרות, והלכות דלקמן העתיקו בתוספתא כר"י בן קפוסאי ועל הך דאפי' עשרה בתוך הבית אינן נאמנים הוסיפו שהחשוד על דבר אחד לא דנו ולא מעידו וגרסו רבי במקום ר' יוסי. ד) תנן באהלות (ספי"ג) זה הכלל הטהור ממעט והטמא אינו ממעט. והנה הלכות שנשנו שם קודם זה הכלל הן ממשנת דר"מ כמבואר בהדיא במשנה שרק שהחכמים נחלקו בלבונה שממעטת מפני שעפרה טהור אמנם על הכלל שהעמיד ר"מ לא נחלקו ובתוספתא (פי"ד לפי גירסת הר"ש) איתא זה הכלל שאמר ר"י כל טומאה שאינה מן המת או שהיא מן המת ואינה מצטרפה עם אותה הטומאה הרי זה ממעטת. ויש חילוק גדול בין ב' כללים הללו דמטעם זה פליג ר"י על ר"מ ואמר כזית מן הנבלה וכעדשה מן השרץ ודומיהן דממעטין, הרי שבמשנה נשנית רק משנת דר"מ ובתוספתא נשנית ג"כ משנת דר"י. ה) וכמו כן הך דאיתא שם ר' יהודה אומר בהן ג' מדות (פי' כללים) משום ר"ע הוא ג"כ משונה ממה שנאמר במשנתנו (שם מ"ד) בענין זה. ו) תנן במעשר שני (פ"ב מ"א) כל ששבחו ניכר השבח לפי החשבון וכל שאין שבחו ניכר השבח לשני, ובתוספתא (ספ"א) נאמר זה הכלל שאמר ר' יוסי כל שהותיר במדה שבחו ניכר השבח לפי החשבון לא הותיר במדה שבחו ניכר השבח לשני, והמעמיק בירושלמי שם בפלוגתא דר' יוחנן וריש לקיש יראה שכללא דר"י אינו דומה לכללא דמתניתין והתוספתא שנה כאן משנת דר' יוסי. ז) איתא בתוספתא (מנחות פ"ה) זה הכלל אין המנחות נפסלות אלא בארבעה דברים בקמיצה בהילוך במתן כלי ובהקטרה וכו' וזה הוא משנת דרבי יוסי משו"ה לא הזכירה לבונה דר' יוסי סבר אין המתיר מפגל את המתיר ומטעם זה לא תספיק מחשבתו על הלבונה בשעת קמיצה כמבואר במשנה ובגמ' (שם י"ב). ח) איתא בתוספתא (כלים, ב"מ ספ"ט) זה הכלל כל טומאה ששוה מטה למיזרן כגון הזב והשרץ וכו' וכל טומאה שלא שוה מטה למיזרן כגון טומאת מת והזבה בתוך עשרה טפחים חיבור לטומאה הנטמא בזב, יתר על כן אינו חיבור, וזה שיטת ר' יוסי בכלים, (פי"ט ועיין בפי' הרא"ש שם והר"ש רחק בגי' התוספתא) הרי

5) עיין בתוספות יו"ט ולפי דברינו יבורר הכל על נכון;

לן שהתוספתא שנאה כאן סתם משנת דר' יוסי כו' אמרו בתוספתא (סנהדרין פ"ה) לענין פסולי עדות, זה הכלל כל שתחלתו כשר וסופו כשר כשר, תחלתו וסופו פסול או שתחלתו פסול וסופו כשר פסול, ונזכרו הדברים בב"ב (קכ"ח). והנה במשנה (סנהדרין כ"ז:) שנו היה קרוב ונתרחק כשר ואמרו בגמ' (שם כ"ח:) שזה כדעת ר' יוסי הגלילי שלמד מן הקרא ואל השופט אשר יהיה בימים ההם אם היה קרוב ונתרחק כשר 6) והוסיפו שם שהלכה כר"י הגלילי ומשמע שיש מי שחולק עליו, והתוספתא שנאה משנתו של אותו החכם החולק, ויש לי עוד להביא ראיות לזה, אמנם הצעתי רק המשנות שהן נוגעין לענינו ולמותר יהיה להעיר, שכמה כללים נשנו בתוספתא מן החכמים שהיו בני דורו של רבי, רק שהיו קשישי ממנו כגון ר"ש בן שמעון, ורשב"א, ולקמן אדבר עוד מענינים הללו.

פעמים הרכיבה התוספתא איזה כללים שנאמרו במשנה לכלל אחד, כגון הכללים בזבחים (צ"ח: ק"ז.) שנתאחדו בתוספתא (שם פי"א) בזה הכלל כל שיש לו בבשר יש לו בעורות וכו' חוץ מן העולה וכו', אך מצינו באיזה כללים שנאמרו מפי חכם אחד שפעמים חזרה ושנאם התוספתא במקום אחר סתם ובשנוי לשון קצת כדי ליחסם לענין של אותה מסכתא או פרק כגון הכלל שאמרו בנזיר (נ"ז: ובתוספתא פ"ה) משום ר' יהושע, כל טומאה מן המת שהנזיר מגלח עליה חייבין על ביאת המקדש וכמו כן בתוספתא (אהלות פ"ד) משמו של ר' יהושע, חייבין על טומאת מקדש וקדשיו נשנה במכות (תוספתא פ"ד) בענין טומאת כהנים בזה הלשון; זה הכלל כל טומאה מן המת שהנזיר מגלח עליו לוקה, וכיוצא בו הכלל שאמר רבי עקיבא (פסחים ס"ו תוספתא פ"ה) כל מלאכה שאי אפשר לעשותה מערב שבת דוחה את השבת וכו' נשנה במנחות (תוספתא פי"א) בזה הלשון: המנחות אינן דוחות לא את השבת ולא את הטומאה חוץ מחביתי כהן המשיח מפני שיש לו זמן קבוע, זה הכלל כל שיש לו זמן קבוע ואין יכול לעשות מערב שבת דוחה את השבת וכל שאין לו זמן קבוע ויכול לעשות מע"ש אינו דוחה את השבת.

ח) פעמים העתיקו כלל אחד מפי איזה חכם אבל הוא לא חדשו אלא שקבלו מן החכמים הקודמים, כגון בפסחים (מ"ח) בפלוגתא דר"ג ור"ע שאמרו משום ר"ע זה הכלל תפח תלטוש בצונן ובגמ' הוסיפו שר"ע השיב לרבן גמליאל ואמר אין לך אלא מה ששנו חכמים זה הכלל תפח תלטוש בצונן, וכבר הערנו שכמה כללים שנשנו במשנה סתם הם מן החכמים הקודמים כגון בשקלים (פ"ו מ"ו), זה הכלל כל שהוא משום חטא ומשום אשמה ולקח בו עולות הבשר לשם והעורות לכהנים שנובע ממדרשו של יהוידע אשר ממנו השיב ר' שמעון לר"י (תמורה כ' זבחים ק"ג).

ט) הכללים למד על פי רוב מתוך הלכות ישנות כמו שאמרנו לעיל. אך לפעמים הוציאו אותן מתוך הוראת חכמים במעשים שאירעו כגון בבכורות (ל"ה:) ופעמים נ"כ ממה שנראה להם שהיא טעמן של איזה תקנות חכמים כגון ביבמות (פ"ה ובתוספתא) שאמר רשב"א מפני מה אמרו אלמנה לכה"ג יש לה כתובה מפני שהוא פסול והיא פסולה וכל מקום שהוא פסול והיא פסולה קנסו אותו ליתן כתובתה ומפני מה אמרו שניות מד"ס אין להן כתובה מפני שהוא כשר והיא כשרה וכל מקום שהוא כשר והיא כשרה קנסו אותה בכתובתה כדי שתהא קלה בעיניו להוציאה ור"מ אמר שם טעם אחר. וכמו כן נראה שהכלל שאמרו בברכות (מ"ד) כל שהוא עיקר ועמו טפל מברך על העיקר ופוטר את הטפל יצא להם מתוך טעמן של תקנת חכמים דהברכה ראשונה נקראת ברכת הנהנין א"כ אינו מברך על השביעה רק על מה שנהנה ממנו אמנם על הדברים שהם טפלים למה שנהנה ממנו שיגרמו רק שלא תתבטל הנאתו ודומיהן אין צריך לברך שאין זה בכלל ברכת הנהנין.

י) כדרך שהעמידו כללים כדי לברר את דעתם ואת שיטתם בענין אחד או כדי ליתן טעם לתקנת חכמים, כן העמידו כללים כדי להראות לנו טעמן של הלכות מפני שע"פ רוב קבלו את ההלכות סתם בלי שנאמר בהם טעמן ומקורם. וזה על שני דרכים, פעמים הוציאו כלל ישן שכבר נודע להם לומר שזה הוא טעם או מקור ההלכות ששנאו שם ופעמים חדשו את הכלל לפי מה שנראה להם שהוא טעמן של אותן הלכות, ועל אותן כללים דקדקו לאתויי מאי, הכללים יש לדון שהם בודאי ישנים כגון בכלים (פ"ב מ"ג), זה הכלל כל שאין לו תוך בכלי חרס אין לו אחוריים, שהוא בודאי כלל ישן כמו שאמרנו לעיל והמשנה העתיקה כדי להורות לן מקור הלכות שנשנו קודם לזה הכלל וכמו כן בכלים (רפכ"ז) וכיוצא בו בשקלים (פ"ב מ"ד), מותר עשירית האיפה, מותר קיני זבים, קיני זבות וקיני יולדות וחטאות ואשמות, מותריהן נדבה. זה הכלל כל שבא לשם חטאת ולשם אשמה מותריהן נדבה, שהכלל אינו מרבה שום דבר רק שהזכירוהו כדי להודיע שזה טעמן של אותן הלכות שנאמרו שם, והכלל גופא נובע ממדרשו של יהוידע, וכן במעשר שני (ספ"א) שגם שם נאמר הכלל כל שהוא חוץ לאכילה ולשתיה ולסיכה מדמי מעשר שני יאכל כנגדו, כדי לתת טעם להלכות שנשנו

---

6) ע' בפי' המהרזו"י פ' כי תבוא.

קודם לכן אין לוקחים עבדים וכו' אין מביאים קיני זבים קיני זבות וכו' מדמי מעשר שני ואם הביא יאכל כנגדם, אבל הכלל בעצמו נראה שהיה נודע להם כבר, שלמדו אותו מתוך מדרשי הכתובים, וכן אמרו במגילה (כ"ב׳) על מה ששנו שם בענין מספר הנקראים לתורה בימים שונים זה הכלל כל שיש בו מוסף ואינו יו"ט קוראין ארבעה וכו' שאינו בא רק כדי להורות כל דטפי ליה מילתא מחבריה טפי ליה גברא יתירה, פי' שזה הוא טעמן של ההלכות בענין זה וכמו כן מצינו כללים שאף שאפשר שהם נתחדשו מתוך ההלכות שנשנו קודם לכן עכ"ז אינן מרבים כלום, וגם הם לא נשנו אלא כדי לומר שזה הוא טעמן של ההלכות, כגון בגיטין (נ"ג) חרש שוטה וקטן סומא ונכרי פסולין להביא את, הגט אפי' קטן ונתגדל או חרש ונתפקח וכו' פסול אבל פקח ונתחרש וחזר ונתפקח וכו' כשר. זה הכלל כל שתחלתו וסופו בדעת כשר, וברור הדבר שזה הכלל אינו מורה רק טעמן של ההלכות. וכיוצא בזה בטהרות (פ"ח מ"ז) המאבד ביום ומצא ביום טהור, ביום ומצא בלילה, בלילה ומצא ביום ביום ומצא ביום של אחריו טמא. זה הכלל כל שעבר עליו הלילה או מקצתו טמא, פי' דטעמן של הדברים הוא דאם עבר עליו הלילה או מקצתו חוששין גם ברה"ר שמא נגע בו אדם טמא, אמנם הדבר אינו תלוי באיזה זמן אבד או באיזה זמן מצא רק אם עבר עליו הלילה או לא, וכן שני הכללים ביבמות (ק"ח) גבי גט אחר מיאון ומיאון אחר גט באו כל אחד ואחד לברר טעמן של ההלכות שנשנו קודם לכן, ועל שני הכללים הללו בודאי יש לדון שנתחדשו להם מתוך ההלכות, מפני שהמשנות סותרין שם זה את זה, כמו שאמרו תברא מי ששנה זו לא שנה זו וטעמא של כל אחת ואחת נשנה בזה הכלל שאמרו עליו פעמים שנו את הכלל בשם חכם אחד וגם הוא אינו בא אלא כדי לפרש טעמן של ההלכות, כגון בביצה (י"ד:) משלחין כלים וכו' אע"פ שיש בהן כלאים והן לצורך המועד אבל לא סנדל המסומר וכו', ר' יהודה אומר אף לא מנעל לבן מפני שצריך אומן. זה הכלל כל שנאותין בו ביו"ט משלחין אותן, פי' דלר"י זה הוא טעמן של ההלכות לפיכך מוסיף אף לא מנעל לבן מפני שבמקומו לא היו נועלין מנעל לבן עד שמשחירין אותו א"כ אינו בכלל כל שנאותין בו, וע"ד זה יבורר לנו סוגית התלמוד בפסחים (מ"ב מ"ג) דתנן התם אלו עוברין בפסח כותח הבבלי וכו' ר"א אומר אף תכשיטי נשים זה הכלל כל שהוא ממין דגן הרי זה עובר בפסח הרי אלו באזהרה ואין בהם משום כרת, ואמר בגמ': תניא אמר ר' יהושע וכו' וכי מאחר ששנינו כל שהוא ממין דגן הרי זה עובר בפסח למה מנו חכמים את אלו, וכבר נתקשו בזה בתוספות הלא אצטריך לאשמועינן שהן בלאו ולא בכרת ועוד דת"ק ששנאן לית ליה הך כללא אלא זה הוא דקאמר עי"ש, וכמו כן הקשו האחרונים על הך דאמרו לקמן: מאן תנא דחמץ דגן גמור ע"י תערובות ונוקשה בעיניה בלאו? הלא ר"א דס"ל בהדיא כן. והנה בספרים שלנו נפל טעות ולפי כ"י מינכען לא היה אותו המקשן שהקשה וכי מאחר ששנינו וכו' ר' יהושע שהוא אחד מן התנאים הראשונים אלא ר' יהושע בן לוי שהיה מן האמוראים וכן יש למחוק המלה „תניא" ובמשנה יש לגרוס ר' אלעזר במקום ר' אליעזר, כמ"ש בעל המאור, ובעלי תוספות נסתפקו בזה לפי שהיתה לפניהם גירסא שלנו שר' יהושע התנא היה המקשן, ור' אלעזר שהוסיף אף תכשיטי נשים הוא מן התנאים המאוחרים והיה חברם של ר"מ ור"י אף שהוא צעיר מהם לימים. והנה כונת הגמ' כך היא דר"א נתן טעם בזה הכלל שאמר להלכות שנשנו במשנה זו ואמר שלפי טעם זה עוברין ג"כ על תכשיטי נשים, וע"ז הקשה ריב"ל וכי מאחר ששנינו כל שהוא ממין דגן וכו' פי' דלפי טעמו של ר"א במשנה לא באה להורות לן שאלו אסורין באכילה רק שהמשנה הודיעו שאלו רק באזהרה ואין בהן משום כרת ומטעם זה מוסיף אף תכשיטי נשים, אמאי פרטן התנא, הלא ידענו שהן אסורין, דהמשנה לא באה רק לומר עונשן א"כ מאיזה טעם הצריכה לפרוט את הדברים, וכמו כן מקשו לקמן מאן תנא וכו' דלפי פירושו של ר"א במשנה דבר מוסכם הוא דכל אלו הם בלאו מאן תנא שסבר כן, דאם לא מצינו לאחד מן התנאים שסובר כן דעל חמץ דגן גמור ע"י תערובות ועל נוקשה בעיניה עוברין בלאו מנא ליה לר"א לומר שזה הוא טעמן ולחדש כלל דליכא מאן שמסכים עמה. וכל המעיין יראה שהצעת שמעתתא עולה על דבר זה יפה, ועיין בתוספות יו"ט (כלים פ"ב בכורות פ"ד) מה שהעיר בכמה משנות ולפי דברינו יש טעם לרובי הכללים הללו.

יא) מצינו כללים שאינן מרבים על הפרטים שנשנו קודם לכן אמנם אינן שוין להם רק בענין אחד ופעמים נראה לפי השקפה ראשונה שאינן שוין להם כלל, כגון בסוכה (י"א): הדלה עליה את הגפן וכו' וסכך עליה פסולה, אם היה סיכוך הרבה מהן או שקצצן כשרה, זה הכלל כל שהוא מקבל טומאה ואין גידולו מן הארץ אין מסככין בו וכל דבר שאינו וכו'. וכבר העיר הרשב"א בחידושיו שאין הכלל מעין הפרט דקתני מעיקרא אלא דשוה בפסולו לחוד ולא בטעמא. אמנם נראה שהכלל היה להם בקבלה והעתיקו אותו כאן משום סיפא דמתניתין או שקצצן כשרה דאז לא הוי מן העשוי ובזה דבר שגידולו מן הארץ כשר, ואפשר שלזה

כוון ג"כ הרמב"ם בפי' המשנה, וכמו כן בתוספתא (שבת פ"ב): כלים שנטמאו באב הטומאה אין מטבילין אותן בין השמשות וכו' ושנטמאו בולד הטומאה מטבילין אותן בין השמשות. כלל אמר רשב"א דבר שחייבין על זדונו כרת ועל שגגתו חטאת אין עושין אותו בין השמשות ודבר שאין חייבין וכו' עושין אותו בין השמשות. והנה הכלל נראה, שאין לו שום יחס להפרט וכמעט יש לומר שהוא סותר את ההלכה לגמרי, דטבילת כלים בשבת אינו אסור רק מדרבנן משום דנראה כמתקן. אמנם טעמה של ההלכה הוא אם נטמא באב הטומאה נראה כתיקון גמור אבל בולד הטומאה דמן התורה אין הכלים נטמאין בולד ואין צריך להטבילו רק לתרומה כמבואר בפי' רש"י (ביצה י"ח) אינו אלא תיקון קצת ומשו"ה מותר בין השמשות, ולזה העתיקו את הכלל שאמר רשב"א דמן הכלל למדנו דגם בדאורייתא מחלקינן בבין השמשות, בין איסור שזדונו בכרת ושגגתו בחטאת, לאיסור שאינו חמור כל כך. כמו כן מחלקינן באיסור דרבנן דהיינו בדברים שאסורין משום שבות, אם הוא תיקון מעליא או לא. וכיוצא בו שם (פי"ד) מטלטלין את החצב מפני שהוא מאכל לצביים והחרדל מפני שהוא מאכל ליונים, ר"ש בן גמליאל אומר מטלטלין שברי זכוכית מפני שהוא מאכל לנעמיות, אמר לו ר"נ א"כ יטלטלו חבילי זמורות מפני שהן מאכל לפילין, זה הכלל כל שהוא מן המוכן מטלטלין אותו וכל שאינו מן המוכן אין מטלטלין אותו, וגם כאן נראה שהכלל אינו דומה למה שנשנה בהלכה. אמנם ברור הדבר שהכלל בא להורות טעמה של ההלכה לפי דעת ר"נ דלרשב"ג מטלטלין כל דבר שראוי למאכל בהמה או חיה, אבל לרבי נתן כל היכא דליתא ברשותיה אין מטלטלין רק אותן דברים שהן למאכל בהמה חיה ועוף אם דרך בני אדם לגדל אותן. וזה הוא שאמר ר"נ זה הכלל כל שהוא מן המוכן מטלטלין אותן וכו' כונתו שרק הדברים שהם למאכל בהמה חיה ועוף שדרך בני אדם לגדל אותן חשבינן כאילו הן מן המוכן.

יב) מצינו כללים שנראים שהם כעין משנה יתירה, אמנם פעמים באים כדי לאמת את הדבר שכך קבלו את ההלכה כמו שנשנה במשנה ופעמים ג"כ להורות באיזה ענין נאמרו ההלכות וכמו כן להרחבת דברים שלא יפול בהן ספק, כגון בכלים (פט"ו מ"ד) כל התלוין טמאין חוץ מתלוי נפה וכברה של בעל הבית דברי ר"מ, וחכמים אומרים כל התלוין טהורין חוץ מתלוי נפה של סלתין וכו' מפני שהן מסייעין בשעת מלאכה, זה הכלל העשוי לסייע בשעת מלאכה טמא לתלוי טהור. ועתה יש לדקדק לאיזה צורך חזרו ושנו זה הכלל. הלא הכלל גופא נאמר בהדיא בהלכה דתלוי נפה של סלתין וכו' טמאין מפני שהן מסייעין בשעת מלאכה ושאר תלוין טהורין, אמנם לפי העתקת שיטת ר"מ בתוספתא (שם ב"מ פ"ד) משמע שהוא סבר שלא נאמרה הלכה זו כענין ששנו אותה החולקין עליו דהכי איתא שם משמו כל התלוין טמאין ולא טהרו אלא נפה תלוי וכברה של בעה"ב בזמן שהוא משל שני ראשין מצד אחד, פי' דאז נראה שאותן תלוין אינן מחוברין תמיד ויש להשתמש בהן אע"פ שאין התלוין עמהם. והנה לפי שיטת ר"מ צריכין לומר שהעתקת ההלכה כך היתה כל התלוין טמאין ומשו"ה יש להוציא רק אותן שנראו שאינן מחוברין תמיד דר"מ לא שמע רק שטהרו תלוי נפה וכברה של בעה"ב וכו' לא כן החולקים עליו כי להם היתה קבלה אחרת והיא ששנינו בעדיות (פ"ג מ"ט) ד' דברים ר"ג מטמא וחכמים מטהרין ומנו בתוכם תלוי המגררות, והנה תלוי המגררות מחוברין תמיד ואי אפשר להשתמש במגררות אם אין התלוין עמהם א"כ מאיזה טעם מטהרין חכמים? ועוד הנה נאמר דרק בזה נחלקו ומשמע דבשאר תלוין לא נחלקו דיש מהן שהן טהורין ויש מהן שהן טמאין אלא דטעמא דר"ג היא כמ"ש הראב"ד שם דתלוי המגררות טמאין משום דפעמים מסייעין בשעת מלאכה וחכמים מטהרין מפני שאינן עשויין לסייע, אמנם התלוים שאינן מסייעין בשעת מלאכה, אף שנראין שהן תלוים תמיד, בין לר"ג ובין לרבנן טהורין, ולפ"ז הוצרכו לשנות כל התלוין טהורין חוץ וכו' מפני שמסייעין בשעת מלאכה ומטעם זה דקדקו לומר, זה הכלל וכו' להורות שכך היא הצעת ההלכה ושהדבר אינו תלוי רק אם עשוי לסייע בשעת מלאכה או לא אמנם אינו תלוי אם הן מחוברין תמיד או לא. וכיוצא בו הכלל כל שחבר לו מן החמור ממנו טמא מן הקל ממנו טהור (כלים פכ"ז מ"ג), והמעיין במשנות שקודמין לזה הכלל יראה שגם כאן נראה הכלל כמיותר, אמנם ברור הדבר שגם כאן בא הכלל להורות באיזה ענין נאמרו ההלכות דדוקא כסדר שנשנו במשנה מצטרפין לקל שבהן דהיינו אם הוא קל ממנו רק במדרגה אחת כמו שפי' הר"ש שם וזה שדקדקו „מן החמור ממנו" „מן הקל ממנו" וכן בתוספתא (ב"מ פ"א) גבי שנים אוחזין בטלית וכו' שהוסיפו כללו של דבר אינו נשבע רק על חצי טענה פי' דהלכה זו נאמרה בכל ענין בין אם כולה שלי או רביעית שלי בין אם אחד אומר כולה שלי והשני אומר רק מקצת שלי וכו' וכן בתוספתא (סנהדרין פ"ו כתובות פ"ב) לעולם העדים יכולין לחזור בהן עד שנחקרה עדותן בב"ד, נחקרה עדותן בב"ד אינן יכולין לחזור בהן זה הוא כללו

של דבר העדים שהעידו לטמא ולטהר לקרב ולרחק לאסור ולהתיר לחייב ולפטור, עד שלא נחקרה עדותן בב"ד אמרו מבודין אנו הרי אלו נאמנים, משנחקרה עדותן בב"ד אמרו מבודין אנו אינן נאמנים, היינו ג"כ שהלכה זו נאמרה בכל ענין תהיה העדות מה שתהיה, אך אפשר לומר שכאן בא הכלל ג"כ לאפוקי מדר"מ שאמר (כתובות י"ח:) אינן נאמנים לפוסלו, וקצת משמע כן מירושלמי (שם) שהוסיפו על הך ברייתא עשו העדים החתומין על השטר כמי שנחקרה עדותן בב"ד. וכיוצא בו בתוספתא (אהלות פ"א) המוח בין באדם ובין בבהמה וכו' וכו' ובין בנבלות ובין בטרפות ובין בשקצים ובין ברמשים טמא וחייבין עליו משום פגול ונותר וטמא ומטמא בכזית במשא וכעדשה במגע, כללו של דבר המוח הרי הוא כבשר לכל דבר וכלישנא זו נאמרה ההלכה ג"כ בפסחים (תוספתא פ"י), וכל זה להורות שהדברים נאמרו בכל ענין. וראיה ברורה לדברינו מהא דתנן (ב"ק צ"ג:) הגוזל עצים ועשאן כלים צמר ועשאן בגדים משלם כשעת הגזלה, גזל פרה מעוברת וכו', זה הכלל כל הגזלנין משלמין כשעת הגזלה, ולמדו בגמ' (פסחים ל"ה) מזה הכלל דבכל ענין משלמין כשעת הגזלה אפי' היתה שוה מעיקרא ד' זוזי ולבסוף רק זוז אחד משלם ד' זוזי, הרי דהכלל בא להורות דבכל ענין נאמרה הלכה זו, ומה שאמרו שם (ב"ק צ"ו:) כלל לאתויי מאי, הנה בכ"י מינכען היתה הגירסא כל לאתויי מאי וכן הוא גירסת הרי"ף וכן פי' בנימוקי יוסף שם ולקמן אברר עוד את הענין.

יג) הנה ידוע שע"פ רוב באים הכללים לרבות מה שלא נאמר בהלכה בפירוש אך פעמים דקדקו בגמ' כל לאתויי מאי ופעמים לא דקדקו, וכבר העיר בזה הר"ש מקינון בספר הכריתות (לשון למודים שער ב') ואמר שבמקום שלא דקדקו בגמ' כן באמת יש לומר שכל לא בא לרבות אמנם לא נתן טעם לזה, ור' מנחם עזריה מפאנו כתב בתשובתו (סי' קכ"ב) דבכל מקום כל לרבויי אתא אף אם לא שאלו בגמ' כל לאתויי מאי עלינו לדקדק מה שמרבה הכלל, אך פעמים יש לומר דלסימנא בעלמא נקט או דלגופא הוא צריך. הן אמת שיש להביא ראיה להשערה זו, משום דמצינו שפעמים דקדקו רק דרך אקראי בעלמא כל לאתויי מאי, לא כדי לפרש את המשנה אלא כדי להקשות על איזה אמורא או כדי להביא ראיה לדבריו מתוך המשנה, כגון במכות (ז':) ובחולין (פ"ט) ועוד במקומות הרבה, עכ"ז יש לעיין בענין זה, שאפשר אם נחזור על איזה כללים יבורר לנו על איזה מהם יש לדון בודאי שבאים לרבות ועל איזה מהם אין לומר כן, הנה במקום שנאמר הכלל, ואח"כ מנה המשנה פרטי האנשים כגון הכל מעריכין הכל ממירין, בודאי לאתויי אתא כמבואר בריש מסכת ערכין, דשם הציע התלמוד רובי המשניות שנאמרו ע"ד זה, ומפרש מה שמרבה בהן מלת הכל, במקום ששנו את הכלל יש ג"כ דבר היוצא מן הכלל, יש לומר דלישנא כל לגופא הוא צריך או דנקטיה רק לסימנא בעלמא, כגון הנך שנזכרו בנדה (מ"ט נ' ג"א): כל המטמא מדרס מטמא טמא מת ויש שמטמא טמא מת ואינו מטמא מדרס, וכהנה עוד כללים שם שפירשו בגמ' רק מי שיוצאים מן הכלל אמנם לא דקדק מה שיש לרבות מן מלת כל, ולישנא לאתויי אינו שם בדקדוק ובברכות (מ"ד:) גרסו לאפוקי, אבל במקום שמתחיל המאמר במלת כל והמשנה לא הזכירה שיש שיוצא מן הכלל, יש לחקור דפעמים מורה כל על כל הפרטים ובזה השם בא בלשון רבים כגון כל הגוים כל הימים, ופעמים מורה על חלקי הפרט ובזה השם בא בלשון יחיד כגון כל הבא לצבא שפירושו כל אחד ואחד שבא לצבא כל העושה מלאכה. והנה אם הכלל הוא מענין ראשון והמאמר אין לו יחס למה שנאמר לפניו או שהענין מתחיל במאמר כזה, בודאי כל לגופא נאמר ואין לרבות ממנו שום דבר, כגון כל הזבחים שנשחטו וכו' (זבחים רפ"א), כל המנחות שנקמצו וכו' כל האסורין לגבי מזבח וכו' (תמורה רפ"ו), ואם מצינו שדקדקו במאמרים כאלה על לשון כל, לא דקדקו כן אלא לאפוקי מדעת איזה חכם שסבר שיש שיוצאים מן הכלל כגון כל הנשים דיין שעתן וכו' ואמרו בגמ' (נדה ג') לאפוקי מדר"א, שאמר רק ד' נשים דיין שעתן ותו לא, דמאחר שאמר שמאי כל הנשים וכו' משמע שלא נאמרה הלכה זו רק על ד' נשים אלא על כולן, א"כ חולק על ר"א, וכן מה שאמרו (זבחים ס"ח) על הא דתנן כל הפסולין שמלקו מליקתן פסולה ואינן מטמאין בבית הבליעה, בשלמא לר' יוחנן שאמר זר שמלק אינו מטמא בבית הבליעה סכין מטמא כל לאתויי זר, אלא לרב שאמר זר וסכין מטמאין בבית הבליעה כל לאתויי מאי?, אין טענה נגד הוכחתנו דכוונת הגמ' כך היא דכל הפסולין יש לפרש על שני אופנים, או שיש לומר כל הפסולין לעבודה דמשמע נמי זר ונשים או שיש לפרש כל הפסולין מן הכהנים. והנה לפי דעת ר' יוחנן אתא שפיר דהמשנה כוונה על אותן פסולין שנשנו לעיל (ל"א:) כל הפסולין ששחטו שחיטתן כשרה שהשחיטה כשרה בזר בנשים וכו', ובאה המשנה כאן לומר שאף שהמליקה פסולה בזר עכ"ז אינה מטמאה בבית הבליעה, אלא לרב על כרחך צריך לומר שהמשנה לא כוונה על הפסולין שנאמרו לעיל דהיינו על הפסולין לעבודה מכל העם דלפי דעתו

מליקת זרים ג"כ מטמא בבית הבליעה, אלא ודאי שהמשנה כוונה רק על הפסולין מן הכהנים בלבד, א"כ כל למאי אתא, דלפי זה לא היה לו להתנא לומר כל הפסולים דהא יש פסולין שמליקתן מטמאה בבית הבליעה וזה ברור, ולישנא לאתויי זר שאמרו על ר' יוחנן לאו דוקא הוא, דלר"י משמע כל הפסולים דהיינו מן כל העם, אחד כהנים לוים וישראלים ואין מי שיוצא מן כלל זה אלא דנקטו הלשון לאתויי מפני שהקשו על רב כל הפסולים לאתויי מאי, דלרב אינן הפסולין שנשנו לעיל א"כ לא שייך לשון כל וכן אין לומר דלגופא נקט, ובפרט שהיה לו לומר כל הפסולין מן הכהנים, אמנם במקום שהמאמר נמשך על ההלכות שנאמרו קודם הכלל כגון כל הגזלנין משלמין כשעת הגזלה ע"פ רוב דקדקו כל לאתויי מאי; דהנה בהלכות שלפני הכלל כבר דברה המשנה מן הגזלנין שמשלמין כשעת הגזלה א"כ כל אינו בא אלא לרבות מה שלא נאמר בהלכות שקודמין לזה המאמר. וכן יש לדון על המאמרים שמתחילין בלשון כל מקום כגון כל מקום שאסרו חכמים מפני מראית עין וכו' שאין לרבות ממנו כלום, כגון הכללים בכתובות (מ' :) ובחולין (כ"ו :) רק אם נאמר כל מקום בסוף המאמר כגון בבכורות (מ"ו) אפי' לנחלה בכל מקום בזה דקדקו כל מקום לאתויי מאי שכאן נראה באמת שהוא במיותר לכן אמרו שהך אפי' לנחלה בכל מקום בא לאתויי הא דתנו רבנן עיי"ש. ומה שדקדקו בגמ' (פסחים ח') על הא דתנן כל מקום שאין מכניסין בו חמץ אין צריך בדיקה כל לאתויי מאי, הוא מטעם שראינו שנתקצרה פה המשנה כמו שאמרו לקמן (ח') שתי שורות במרתף מאן דכר שמיה הכי קאמר כל מקום שאין מכניסין בו חמץ וכו' ואוצרות יין ואוצרות שמן נמי א"צ בדיקה. והנה אחרי שהתנא מונה בסוף המאמר איזה פרטים באמת נראה כל כמיותר. ועיין בספר הקנה 7) שכתב שהמשנה ישנה היתה כמו שהעתיקוה בגמ' רק שרבי קיצר פעמים את ההלכות הישנות והכללים שהם מענין שני, פי' שמורים על חלקי הפרט כאין לישנא כל אחד ואחד אם נאמרו רק כדי לפרש טעמן כבר אמרנו לעיל שהדעת נותנת שאינן באים לרבות רק כגון במכות (מ') ר"ש אומר יש שונא גולה ויש שונא שאינו גולה, זה הכלל כל שהוא יכול לומר לדעת הרג אינו גולה ושלא לדעת הרג ה"ז גולה, דמשמע בפי' שכל בא לרבות אף שהכלל הוא פי' טעמא דהלכה דהעתיקו כונתו לומר שאינו תלוי הדבר אם היה לו שונא אלא אם הרגו לומר. וזה הוא שאמר כל שהוא יכול לומר לדעת הרג (פי' אפי' היה לו שונא) ושלא לדעת (פי' אפי' לא היה לו שונא). ואין צריך לומר אם הכללים נאמרו לתכלית זו כדי לפרש טעמא של הלכה בודאי באין לרבות.

יד) פעמים אמרו על לישנא זה הכלל לאתויי מאי ופעמים לא דקדקו רק על לישנא כל הנאמר אחר זה הכלל ופעמים דקדקו כן על שניהם, ואם הכלל הוא מרחב ומוסב ג"כ על נגודו השתדלו פעמים לומר מה שיש לרבות מן כל חלקי הכלל. וטרם אבוא לבאר את הדברים ראוי להעיר שבכמה מקומות נפל טעות בספרים שלנו שגרסו כלל או זה הכלל לאתויי מאי וצריך לומר כל לאתויי מאי וכבר הזכרתי לעיל מענין זה וקצתן אזכיר לקמן במקומן. הנה הלשון זה הכלל מרבה דברים על אופנים שונים. האחד: אם המשנה הציעה על איזה ענין כמה דינים שהם מסוג אחד ושייר מקצתן, בזה בא הכלל לרבות את אלו שלא נזכרו כגון בבכורות (ט"ו :) קדשים שקדם מומן להקדשן ונפדו שהתנא דברייתא הולך ומונה כל פרטי הדינים שבהן וסיים: כללו של דבר הרי הן כחולין לכל דבר ואין לך בהם אלא מצות עילוי בלבד, וכן בסיפא אם הקדשן קודם למומן שהתנא הולך ומונה פרטי הדינים שבהן וסיים: כללו של דבר הרי הן כהקדש לכל דבריהם ואין לך בהם אלא היתר אכילה בלבד וקאמרו ע"ז כללא דרישא לאתויי שחטן בחוץ דפטור וכללא דסיפא לאתויי חלבו. הנה התנא הורה לנו ברישא בקדם מומן להקדשן שיש להם כל דיני חולין כגון לענין בכורה ומתנות כהונה ודומיהן, ומשו"כ יש לרבות מן כללו של דבר שגם אם שחטן בחוץ יש להם דין חולין דפטור, וכמו כן בסיפא, והוא שאמרנו לעיל שהכלל בא להורות שההלכה נאמרה בכל ענין. השני: אם המשנה הציעה על איזה דברים שדין אחד להם ושייר מקצתן או שהציעה ג"כ הפוכם שיש להם ג"כ דין אחד רק שהוא הפוכו של הראשון ושייר מקצתן מן הדברים הללו, בא זה הכלל לרבות את אלו, כגון בשקלים (פ"ז מ"א) מעות שנמצאו בין השקלים לנדבה, קרוב לשקלים יפלו לשקלים, לנדבה יפלו לנדבה, מחצה על מחצה יפלו לנדבה וכמו כן בין עצים ללבונה וכו' יש לו ג"כ דין זה דהולכין אחר הקרוב להקל מחצה על מחצה להחמיר. וכמו כן במגילה (כ' :) כל היום כשר לקריאת המגלה ולקריאת ההלל ולתקיעת שופר וכו' כל הלילה כשר לקצירת העומר וכו', זה הכלל כל דבר שמצותו ביום כשר כל היום דבר שמצותו בלילה כשר כל הלילה (כך היא גירסת הרי"ף וכ"י מינכען

7) אל תתמה שהבאתי ראיה מספר הקנה, כי מה שנשאר שם בענין זה נראה שהוא העתקה מסדר תנאים ואמוראים הגדול.

והרב המאירי ולקמן גרסו כל לאתויי מאי ולא כמו שהוא בספרים שלנו זה הכלל לאתויי מאי), הנה המשנה השמיטה כאן כמה דברים ובפרט מאותן שמצותן בלילה כגון טבילת נדה ויולדת, אמנם הם נכללו בזה הכלל כמו שפירש הרב המאירי, וזה ברור דמאחר שהתנא למד מן ההלכות הקודמין שהן בודאי הלכות ישנות דדבר שמצותו ביום כשר כל היום ודבר שמצותו בלילה וכו' נראה עין בעין שגם אלו כשרין כל אותו הזמן שמצותן בהן, אבל מלשון זה הכלל אין לרבות רק אותן הדברים שבודאי נשמטו מן המשנה, ומלשון כל מרבי בגמ' סידור בזיכין ואכילת פסחים, שהם דברים אשר אם לא נאמר כל, לא היינו יכולין לומר בבירור שנכללים בזה הכלל משום דאיכא מאן דפליג עליהם, וכיוצא בו בחולין (מ"א:) השוחט לשם עולה וכו' שחיטתו פסולה ר"ש מכשיר וכו' השוחט לשם חטאת וכו' שחיטתו כשרה, זה הכלל כל דבר שנידר ונידב השוחט לשמו פסול ושאינו נידר ונידב השוחט לשמו כשר, וקאמרו בגמ' דהכלל אתא לאתויי לשם עולת נזיר דפסול ולשם עולת יולדת דכשר, אמנם מה שיש לרבות מן לשון כל לא פרשו בגמ' ואפשר שכל בא כאן לרבות אף אם לא נדר כדרך המתנדבים לאפוקי מדר"ש כדכתבו בתוספתא שם. וכן בנדה (נ"ו:) שמונה התנא הדברים שהכותים אינן נאמנים בהן וסיים זה הכלל דבר שחשודין בהן אינן נאמנים ואמרו בגמ' זה הכלל לאתויי תחומין ויין נסך שאינן נאמנים לומר עד כאן תחום שבת או שלא נגע עכו"ם ביין זה מפני שלא קפדי באיסורים הללו, כונתם דהתנא מנה הדברים שחשודין בהן להקל, אמנם לפי טעמא של הלכה מפני שהכותים אינן נזהרים אלפני עור לא תתן מכשול, בודאי סבר התנא שאינן נאמנים ג"כ על האיסורין שלא קפדו בהן. השלישי: אם לא ידענו בבירור שהתנא השמיט איזה דברים מן המשנה מפני שיש לפקפק בהן אם הן דומין בכל ענין להנך דמתניתין, אם מה שנאמר אחר זה הכלל, מתחיל במלת כל, יש לומר שזה הכלל מרבה על משפט הכלל ותנאיו, וכל מרבה על נושא המשפט ותנאיו, כגון זה הכלל כל הגזלנין משלמין כשעת הגזלה, אמרינן לעיל שזה הכלל בא להורות שאף אם הוזלה הגזלה משלם ביוקר אם היתה בשעת הגזלה ביוקר, וכל בא להורות על הגזלנים שקנו את הגזלה ע"י שינוי הבא מעצמו כגון עגל ונעשה שור ב"ק צ"ו:) וכן בבכורות (ל"ה) זה הכלל כל שהוא לדעתו אסור ושלא לדעתו מותר שכל מרבה על נושא המשפט ותנאיו, כל שהוא לדעתו לאתויי גרמא; שלא לדעתו לאתויי מסיח לפי תומו, ואם הכלל אינו מתחיל במלת כל יש לרבות על שניהן, כגון בהוריות (רפ"א) זה הכלל התולה בעצמו חייב התולה בב"ד פטור, ואמרו רישא לאתויי מבעט בהוראה (שנופל על נושא המשפט) וסיפא לאתויי הורו ב"ד וידע שטעו וחזרו בהן (שהוא מתנאי המעשה), וכיוצא בו זה הכלל דבר שגופו איסור ושאינו גופו מותר זה הכלל לאתויי קלוט (חולין ס"ט) ובמקום שמרבי מכל חלקי הכלל הוכיח הרשב"א בחידושיו מסוגית הגמ' במכות (ו':) דניחא לבעלי תלמוד לרבות על נושא אחד כדי לאוקמי כל חלקי הכלל בחד סגנונא דומיא דרישא דמשנה, ודברים של טעם הם.

טו) יש כללים שהם רק כעין גדרים בעלמא, ובהן נראה שאין למעט מן הלשון כל, דלגופא הוא צריך, כגון בתוספתא (כלאים פ"ז) זה הכלל כל המוציא עליו מעיקרו הרי זה מין ירק וכל שאינו מוציא עליו מעיקרו הרי זה אילן, שהכלל אינו בא אלא לפרש על איזה מין נופל שם ירק ועל איזה נופל שם אילן:

טז) מצינו כל שנראה לפי ההשקפה כאלו הוא ממעט כגון שלא נאמר רק על פרט אחד ולדוגמא ר"ש אומר כל שהכסף בידו ידו על העליונה, וקאמרו בגמ' (ב"מ מ"ז:) מוכר הוא דמצי הדר ביה לוקח לא מצי הדר ביה, פי' אם הלוקח לא משך ולא נתן מעות בודאי לא קנה ובמאי יכול לחזור (ועיין בשיטה מקובצת שם) ומשמע דהכלל לא נאמר כאן רק על פרט אחד, ורש"י פי' במשנה כל שהכסף בידו וכו' מי שיש לו הכל, אמנם גם בזה לא יבורר הדבר דעכ"פ ראינו שכל בא כאן למעט, אמנם נראה דלא ממעטו רק מן הלשון שהכסף בידו, שפירושו מי שיש לקבל את הכסף דהיינו המוכר אם קבל את הכסף ידו על העליונה, ולפ"ז אין זה מיעוט מלשון כל דאדרבה מלשון כל מרבה כל מוכר או כל מי שיש לו לגבות מעות אם קבל את המעות ידו על העליונה, וזה דומה להכלל כל שאינו בזה אחר זה אינו בבת אחת (עירובין נ') שפירשו בתוספות כל שאינו יכול להיות בזה אחר זה. וכן משמע מהעתקת ההלכה בתוספתא דשם נאמר ואמר רבי לעולם ידי מוכר על העליונה וכשם שהמוכר יכול לחזור בו כך הלוקח יכול לחזור, ור"ש אומר המוכר יכול לחזור בו והלוקח אינו יכול לחזור בו שכבר קבל הלה את מעותיו, פי' שרבי סובר שגם הלוקח יכול לחזור אם נתן מעות ולא משך וקאתי ר"ש למימר שאין זה מסכים עם הכלל ל ע ו ל ם ידי המוכר על העליונה אלא כך צריך לומר ידו של המוכר הוא על העליונה אם קבל המעות, ובשל"ה (חלק תורה שבע"פ כללי הש"ס) מצאתי כתוב וז"ל וצריך לומר שמביא ראיה מן הכללות להוליד דין למוכר בכל נושא שיזדמן מן הראוי שמי

שהכסף בידו ידו על העליונה, הלכך המוכר שהכסף בידו יכול לחזור בו, ועיין בתוי"ט, ולפי דברינו יבורר הענין ביותר, וכן בכל מקום שדקדקו בגמ' בכלל למעט כגון כל שהוא אוכל ונשמר וגידולו מן הארץ וכו' בפסחים (נ"ו), לא דקדקו כן מלשון כל כאילו מורה „רק" אלא שדקדקו כן מפרטי דברים שבמאמר כגון אוכל — למעוטי ספיחי סטים, נשמר — למעוטי הפקר וכו', וכללים כאלה מצינו בכמה מקומות שיש לפרשן על דרך זה כגון בב"ב (נ"ו) כל שהראהו הקב"ה למשה חייב במעשר ; וכתבו בתוספות שם דמלשון כל יש לרבות הכרכים שכבשו עולי מצרים ולא כבשו עולי בבל ומלשון הראהו ממעטינן בגמ' קיני וקנזי שנתנו לאברהם אבינו אבל לא הראה הקב"ה אותן למשה, הרי לן ריבוי ומיעוט בכלל אחד, ומתוך הערות הללו יבורר לן שקלא וטריא של הגמ' (חולין נ"ד) בדבר פלוגתא דר' יוחנן וריש לקיש שנדחקו מאד בעלי תוספות לפרשה. אמנם כונת הגמ' כך היא, הנה התנא מונה ח"י טרפות וסיים זה הכלל כל שאין כמוה חיה טרפה, וברור הדבר שבזה הכלל נכללו הטרפות שלא נשנו במשנה זו כמבואר לעיל (מ"ב), אמנם המאמר כל שאין כמוה חיה טרפה יש לפרש על שני אופנים, או שכונת התנא היא לומר שכל בהמה שיש לה-איזה חולי שעי"כ אין כמוה חיה טרפה כמו שדרשו (שם ל"ב) חיה אכול, אינה חיה לא תאכל, ולא צריכה שתהיה המכה או החולי דומה לאותן שנזכרו ברישא דמתניתין רק אם יוצאת ע"י ריעותא זו מכלל חיה טריפה, או שיש לומר שבמאמר זה יש רבוי ומיעוט שלשון כל מרבה כל החלאים אף שיש לה לחיות, רק שהחלאים צריכין להיות דומין להנך דמתניתין, משום שרק הנך ח"י טריפות נאמרו למשה מסיני, או כעולא ששמונה מיני טריפות נאמרו למשה, א"כ כל מרבה מי שיש לה חולי או מכה ממיני המכות והחלאים הללו 8) ושאין כמוה חיה ממעט מי שיש לה חולי או מכה שאינה ממינים הללו. ועתה יש לחקור על מה שאמר רב מתנה בוקא דאטמא דשף מדוכתיה טריפה, אם זה הוא כפי כללא דמתניתין או לא, וקאמר ר' יוחנן מאחר שנראה שבוקא דאטמא וכו' דומה קצת לנטולי (כמ"ש הר"ן בחידושיו) אף שאינו דומה לגמרי, יש סברא לומר, שבאמת גם זה נכלל בכלל כל שאין כמוה חיה טריפה, אמנם אחרי שהתנא שנה אלו טריפות דוקא פי' רק אלו והדומין להם לגמרי יש למעט מהך שאין כמוה חיה אותן שאינן דומין להנך שמונה

8) אף שיכול לחיות.

ברישא, ומטעם זה בוקא דאטמא וכו' כשרה, ור"ל סבר הך דרב מתנה אינו דומה כלל לאותן שמונה התנא ברישא, ומשו"כ הייתי אומר שהיא כשרה, אמנם אחרי שהתנא שנה לקמן אלו כשרות דוקא, אין לנו עוד טעם וסברא לפרש את המאמר כל שאין כמוה חיה טרפה שיש בו ריבוי ומעוט, אלא שצריכין אנו לומר שמרבה כל החלאים ומכות אף שאינן דומין להנך דרישא, ומטעם זה, בוקא דאטמא דשף מדוכתיה טרפה, ראיתי להעיר עוד פה על הא דתנן בנדרים (ס"א:) עד הקציר וכו' אינו אסור עד שיגיע זה הכלל כל שזמנו קבוע ואמר עד שיגיע, אסור עד שיגיע, אמר עד שיהא, אסור עד שיצא, וכל שאין זמנו קבוע, בין אמר עד שיהא בין אמר עד שיגיע, אינו אסור אלא עד שיגיע, ופירשו בעלי תוספות והרא"ש והר"ע מברטנורה דעד הקציר משמע עד שיהא, רק משום דאין זמנו קבוע אינו אסור אלא עד שיגיע, ומשמע מזה דעד סתם, היינו עד שיהא, לפ"ז יש לתמוה על רישא דמשנה עד הפסח אינו אסור אלא עד שיגיע (שם ס':) דמשמע עד סתם רצה לומר עד שיגיע, ואף שפי' הר"ן הטעם משום דבלשון בני אדם אין עד ועד בכלל עכ"ז לא יבורר הענין, דא"כ עד סתם לא הוי אלא כעין עד שיגיע ואמאי אמר התנא עד הקציר וכו' אינו אסור אלא עד שיגיע, טפי הוי לו להשמיענו אף אם אמר עד שיהא הקציר אינו אסור אלא עד שיגיע הואיל ואין זמנו קבוע. אמנם נראה שזה הכלל הוא מן המשנה הישנה, ואף שלא שנה רבי אותו בתחלה, הנה ידוע שמצינו הרבה משנות שנסדרו ע"ד זה, ואם נעיין בזה הכלל, יצא לנו דבר והפוכו, דמן הלשון אמר עד שיגיע שבזה הכלל, יש ללמוד דוקא אם אמר עד שיגיע, אבל אם אמר עד סתם, משמע עד שיצא, וכן יש למעט מן הלשון אמר עד שיהא הפוכו דדוקא אם אמר עד שיהא, אבל אם אמר עד סתם משמע שרצונו לומר עד שיגיע, ומאחר שאין ללמוד מן הכלל על משמעות לשון עד סתם, יש לנו לומר דעד סתם משמע עד שיצא אם לא דמוכחא מילתא מטעם אחר שרצונו לומר עד שיגיע, לכן אמר התנא עד הקציר וכו' אינו אסור אלא עד שיגיע, לא משום דעד סתם משמע בעלמא עד שיגיע, אלא משום דקציר אין זמנו קבוע. אמנם רישא דמתני' עד הפסח, דמיירי אם אמר קונם יין שאני טועם, בודאי הדעת נותנת שכוון לומר עד שיגיע משום דמצוה לשתות יין בליל פסח, ואף שנחלקו לקמן (ס"ג:) על ר' יהודה לא נחלקו רק אם אמר בפירוש עד שיהא פסח דאז אין לנו לתרץ דבורו לומר שרצונו היה רק עד שיגיע, אבל באמר סתם עד הפסח בודאי יש

לנו לתרץ דבורו, שלא אסר עליו היין אלא עד שיגיע הפסח, ולפ"ז הכל עולה יפה. ואם תשאלני: איך מלאה לבי לנטות מפרושי הראשונים? אף אני אומר לך, שיש לי ראיה מן התוספתא (שם פ"ד) דאיתא התם, כפי העתקת כ"י ערפורט, ר' יוסי אומר בראשונה היו אומרים, הנודר הנאה מחברו סתם עד הפסח, אין אסור אלא עד ליל פסח (פירוש משום דרצונו לומר עד זמן שחיטת הפסח); משחרב בית המקדש אמרו כל היום כולו אסור. הרי לן בהדיא דעד סתם, לא משמע בהחלט עד שיגיע, ובאמת החכמים שקבעו הלכה זו סברי שהלשון עד סתם, אינו משמע עד שיהא וכן אינו משמע עד שיגיע, אם לא דמוכחא מילתא מאיזה טעם, אלא דעד סתם משמע כל אותו היום; דלדעתם אף בלשון בני אדם אמרינן עד ועד בכלל, ולפי דבריהם השמיענו התנא בהך עד הקציר וכו' אינו אסור אלא עד שיגיע דאותו היום נמי אינו אסור דכל שאין זמנו קבוע עד סתם, עד שיגיע משמע 9).

יז) במקום ששנו רק חלק אחד מן הכלל יש ללמוד ג"כ על נגודו, לדוגמא בשביעית (פ"ו מ"ב) עושין בתלוש בסוריא אבל לא במחובר וכו' כלל אמר ר"ע כל שכיוצא בו מותר בארץ ישראל עושין אותו בסוריא, שהוא לפי פי' הגר"א ז"ל, כל שמותר לעשות בא"י ע"י שנוי, כגון בתלוש, עושין אותו בסוריא אפי' בלא שנוי, וכל שאסור לעשות בא"י אפי' ע"י שנוי, כגון במחובר, אין עושין אותו כלל בסוריא, וכמו כן לפי פי' הר"ע ברטנורה שם. וכן למדו מהא דתנן (ב"מ צ"ד): כל שאפשר לו לקיים בסופו והתנה עליו בתחלתו תנאו קיים, דמתניתין אתיא כיהודה בן תימא, דאמר כל תנאי שאפשר לו לקיים בסופו והתנה עליו בתחלתו תנאו בטל, דמכלל הן שבמשנה אתה שומע לאו; ודבר זה נראה לי שהיה לבעלי תלמוד לעינים במקום שדקדקו על מה שנאמר במאמרים שמתחילים בזה הכלל מה שיש לרבות מהן לדקדק כן על כל חלקי הכלל משום דנראה דמטעם זה טרח התנא לשנות כל חלקי הכלל, אמנם זה דוקא אם חלקי הכלל הם מתנגדים בכל ענין, דרק בהנך כללים יש לומר מכלל הן אתה שומע לאו, או הפוכו, ומטעם זה אין ללמוד מהא דתנן (ראש השנה כ"ט): זה הכלל כל שאינו מחויב בדבר אינו מוציא את הרבים ידי חובתן, לומר הא כל שמחויב בדבר מוציא את הרבים ידי חובתן, משום דאיכא טומטום ואנדרוגינוס

9) ובעוד לפני הפסח פליגי ר"מ ור' יוסי בפי' הלשון לפני אם הוא עד קמי' דפסחא או עד דמפנא (קידושין ס"ד).

שהם מחויבין בדבר מספק עכ"ז אינן מוציאין את הרבים, רק דאנדרוגינוס מוציא את מינו וטומטום אינו מוציא אפי' את מינו, ולמותר יהיה להעיר שיש ללמוד מחלק אחד של הכלל על נגודו, רק במקום שאינו אלא דבר ונגודו; אבל במקום שיש אופן שלישי מיוחד ביניהם, אין ללמוד ממנו, כגון בהך דכתובות (מ"א) זה הכלל כל המשלם יתר על מה שהזיק אינו משלם ע"פ עצמו שאמרו שאין ללמוד מזה הא פחות ממה שהזיק משלם ע"פ משום דיש כאן ג' אופנים, יתר על מה שהזיק, כמה שהזיק, ופחות ממה שהזיק, ומה שהעירו שאם תהיה העתקת הכלל המשלם כמה שהזיק וכו' שיש ללמוד ממנו, לא היינו לומדים רק מתוך מה שיש למעט מלשון כמה שהזיק כפי טעמא של הלכה.

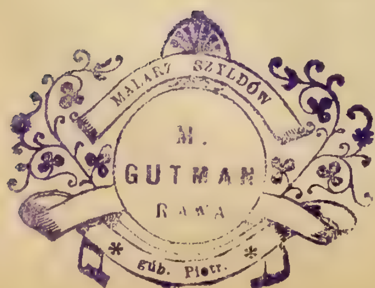
יח) אף שבעלי התלמוד דרשו את הכללים שבמשנה בריבוי ופעמים ג"כ בריבוי ומיעוט ודקדקו מאד בהן, עכ"ז אמר ר' יוחנן (עירובין כ"ז) אין למדין מן הכללות אפי' במקום שנאמר בהן חוץ. והנה אין כונתי להרבות מלין על מאמר זה, ושנויי הדעות של מפרשי התלמוד בדבר פירושו והגבלתו ודומיהן, הלא הם כתובים על ספרי כללי הש"ס, אמנם באתי להעיר רק מה שנוגע לעניננו. ותחלה אני אומר כאשר נתפשט הדבר כחוק בלי יעבור, דדברים שבעל פה אי אתה רשאי לאמרן בכתב או שאסור לכתוב הלכות (גיטין ס'): ההכרח הכריח את החכמים, להשתמש באיזה אמצעים לתועלת הזכרון, ומטעם זה עשו את התורה ספורות ספורות, או שחברו כמה הלכות יחד בלשון „אין בין זה לזה" (מגילה פ"א), „זה מעכב את זה" או „זה אינו מעכב את זה" (מנחות פ"ג ופ"ד), „כשר בזה פסול בזה" (חולין פ"א), „כל מקום שיש דין או משפט זה אין בו דין אחר" (שם), אלו דברים שיש להם משפט זה או שאמרו מטעם זה ודומיהן, וכמו כן השתדלו לכלול איזה הלכות בכלל אחד כדי שלא יהיו צריכין לפרוט את כולן, או כדי להורות את טעמן או באיזה ענין נאמרו 10) ודומיהן כמו שאמרנו לעיל, ובאמצעים הללו ובפרט בהעמדת כללים לתכלית זה, השתמשו ג"כ התנאים המאוחרים וכל אחד ואחד הרבה לחדש כללים כמו שמצינו לר' יהודה שאמר (ספרי פ' האזינו): לעולם יהא כונס ד"ת

10) ובפרט במקום ששנו את המאמר בלשון כללו של דבר כמו שאמרנו לעיל, ועיין בשיטה מקובצת (ב"מ מ"ד) מה שנאמר שם על מה דאיתא בתוספתא שם כללו כל דבר כל שנקנה קונה.

כללין שאם כונסן פרטים מיגעין אותו, משל לאדם שהלך לקסרי וצריך מאה זוזי וכו' אם מצרפן ועושה אותן דינרי זהב פורט ומוציא בכל מקום שירצה, ואף ר' מאיר שהרבה לחדש הלכות (קידושין ב' :) מרגלא בפומיה (פסחים ג' :) לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה וכמעט הפריזו פעמים בזה על המדה, כגון במקום שהכלל נאמר בהרחבת לשון קצרו אותו והעמידו כלל חדש מתוך כלל ישן בדרך קצרה, ולדוגמא בסוף מסכת שבועות : זה הכלל, כל המשנה מחובה לחובה, מפטור לפטור ומפטור לחובה פטור, מחובה לפטור חייב. זה הכלל כל הנשבע להקל על עצמו חייב, להחמיר על עצמו פטור. ומטעם זה סבר ר' יוחנן שע"י השתדלות הקיצור נשמטו כמה דברים מן הכללים, פעמים סמך התנא שיש להוציאן מתוך לשון כל או מתוך מדרש ריבוי ומיעוט, כי התנאים בעצמן דרשו את ההלכות הישנות על דרך זה כמו שנאמר משום רבן שמעון ב"ג בתענית (י"ח), ופעמים באמת לא חש התנא להודיע כל הפרטים היוצאים מן הכלל או שנתחדשו הדברים אחרי שהעמיד את הכלל, אמנם כבר העירו מפרשי התלמוד שאין לומר אין למדין מן הכללות רק במקום דמוכחא מילתא.

ולדעתי יש להוסיף על זה, דהתלמוד ערוך הוא בידינו (ירושלמי פאה פ"ב) אין למדין לא מן ההלכות ולא מן התוספתות וכו' אלא מן התלמוד וכמו כן בב"ב (ק"ל :) וכן מצינו שהיו מקנתרין לאלין שמורין הלכה מתוך משנה (סוטה כ"ב) ועיין זה נאמר ג"כ מר' יהודה (ב"מ ל"ג :) מפני שהתלמוד הוא עיקר, והמשנה אינה רק כספר אולפנא של הלכות, לכן גם הכללים הם לתכלית עיוני בלבד ולא כדי להורות מהן הלכה למעשה בכל ענין, וראיה לדברינו שמצינו בכללים שהדעת נוטה, שנאמרים לתכלית מעשי, לא אמרינן שאין למדין מהן, כמו שכתב בעל המאור (פ' אלו טריפות) בשם הר"מ ברבי יוסף על הכללים במשנה גבי סימני עופות (חולין נ"ט) שהן כללים גדולים וחזקים שרירין וקיימין ולא אמרינן בכי הא אין למדין מן הכללות שהרי לסימנים נאמרו (פי' דמטעם זה הם לתכלית מעשי) ואם אינן כללות הראוין ללמוד מהן אינן סימנים וכיון שנאמרו לסימנים אנו למדין מהן עכ"ל. הרי לן שבאמת יש כללים שהן כעין הלכות פסוקות מפני שנאמרו לתכלית מעשי, כגון הני דלסימנים נאמרו, אבל רובא דרובא של הכללים נאמרו רק לתכלית עיוני ומשו"כ אינן אלא כשאר משנות, שאין לקבוע הלכה מהן בלי תלמוד ועיון ושקלא וטריא, והכללים שהזכירו שם (עירובין כ"ז) כדי להביא ראיה שאין למדין מהן, מורין ג"כ כמו שאמרנו, כגון הכלל : כל מ"ע שהזמן גרמא נשים פטורות, ואמרו הא איכא מצה שמחה והקהל, ובאמת מצות הקהל ושמחה נאמרו בפירוש בתורה ומה שנאמר בפירוש בתורה לא חש התנא להוציא ובמצה איכא פלוגתא, אבל עיקר כונת התנא היתה בזה הכלל כדי שלא יהיה צריך להרבות בהלכות, וכן הכלל שהזכירו שם בטומאת זב, גם בזה יש לומר, שמה שיצא מן הכלל הוא הלכה שנתחדשה, כי פעמים נתחדשו הלכות או שנחלקו בימים מאוחרים על הלכות ישנות ופעמים חדשו כמה הגבלות הלכות, עכ"ז המשנה לא זזה ממקומה ושנה רבי את הכלל כמ' שנשנה בתחלה כמבואר בב"מ בתלמוד דהמשנה לא זזה ממקומה, ומטעם זה הוצרך ר' יוחנן לומר אין למדין מן הכללות ובפרט מפני שהוא סבר הלכה כסתם משנה, ואף שאין למדין מן הכללות עכ"ז נשאו ונתנו בהן להורות מה שנכלל בהן ומה שיצא מן הכלל לדוגמא בסוגית הגמ' (קידושין ל"ד והלאה), וכבר מצינו גם להתנאים הראשונים שהלכו בדרך זה כגון בקידושין (ל"ז) ר"א מוסיף אף הערלה וכן במסכת ערלה (פ"ד מ"ד) כל המחמץ והמתבל והמדמע בתרומה בערלה ובכלאי הכרם אסור, ב"ש אומרים אף המטמא, וב"ה אומרים לעולם אינו מטמא עד שיהא בו כביצה וכן בתוספתא (נגעים פ"א) כל הנגעים אדם רואה חוץ מנגעי עצמו דברי ר"מ, וחכ"א אף לא נגעי ביתו וכו', כל הנדרים אדם מתיר חוץ מנדרי עצמו, ר' יהודה אומר אף לא נדרי אשתו וכו', הרי שגם התנאים האחרונים דקדקו בענין זה. סוף דבר שעיקר כונת ר' יוחנן היתה לומר שהכללים ע"פ רוב אינן אלא לתכלית עיוני בלבד לכן אין לקבוע הלכה מהן, אם לא שידענו בבירור שנאמרו לתכלית מעשי, וגם אין לחשבן כסתם משנות.

והנה ידעתי גם ידעתי שיש עוד לחקור בענין זה ושיש להעיר על כמה שאלות ודקדוקים, אמנם כדי שלא להאריך עוד אמרתי לשום קנצי למלין, ודי לנו כעת לברר עיקרי הדברים, ואם מלאכתי עוד לא נגמרה, הנה תמכתי יתדותי במאמר התנא לא עליך המלאכה לגמור ולא אתה בן חורין להבטל ממנה.

חכם עדיף

מאת

וואלף יעבץ

נביא וזקן למי הם דומין? למלך ששולח שני פרלמענטרין למדינה, על אחד מהן כותב: אם אינו מראה לכם חותם שלי וסמנטרין שלי אל תאמינו לו, ועל אחד מהן כותב: אע"פ שאינו מראה לכם חותם שלי האמינו לו... כך בנביא כתיב: ונתן אליך אות או מופת; ברם הכא: על פי התורה אשר יורוך. (ירושלמי ברכות א' ג)

„הכל תלוי במזל ואפילו ספר" יאמרו קדמונינו. יש ספרים אשר ישבעו חרפה מידי ראשי העם וחרפתם זאת תעמוד להם להרבות קוראיהם ולהטעימם אל חכם במתק מים גנובים, ויש ספרים אשר מרוב הכבוד הסוכך בענן להם יהיה למעין חתום לכל איש אשר בנגלות, ולא בנסתרות, נפשו חפצה; אמנם כי טוב ויפה לעם להנזר מן החבורים אשר מעמקם ורומם לא נתנו להקרא בלתי ליחידי סגולה, אך אם מכבוד מדומה וחבה יתרה ישמר העם משלוח יד לנגוע בקצה הספרים שמתחלתם למענו נכתבו, ואם לכבוד החכם יעלימו אזן משמוע קול דבריו, מי יודע אם יקר כזה יהיה רצוי ומקובל לחכמינו נוחי נפש אשר להם שמוע משבח טוב.

הספר הנודע בשם „תנא דבי אליהו" אשר אין ערוך אל יראתו הטהורה ומוסרו הטוב, ואשר כמעט אין דומה לו בכל ספרי קדמונינו בסגנונו הנוח להשמע באזני כל העם מקצה בלי כל פירוש ובאור, נחל גם הוא חלקו בכבוד הזה, כי שם „אליהו" המהולל בצלצלי שמע; מעשה רב ענן (כתובות ק"ה) אשר הערימו המדפיסים להעלות על שער הספר למען השביח מקחם ופירוש הרב בעל זקוקין ז"ל אשר היטיב להגיהו אף פרשהו על פי דרכו הנוטה לדרך סוד, שלשה אלה הרימו את הספר בעיני העם במרומים רבים. התמימים הסתירו פניהם מהביט אל הקדש וינועו וישתחוו מרחוק. מביטי נפלאות הרבים עתה בעם מביטים ומביטים ומי יודע אם דבר מה נראה להם, והמשכילים הלא זה דרכם להקל בכבוד כל דבר אשר ירוממוהו אחיהם התמימים, מבלי ראות עוד אם טוב הוא ואם רע, ובכן מונח הספר הזה בקרן זוית מכוסה בכבוד ואבק ואין איש שם על לב לגשת אל צדיק נעוב זה ולשאול את פיו לשמו ולמולדתו!

על כן נסורה נא לשמוע דעת גדולינו על שם בעל הספר ועל דורו:

החכם דון יצחק אברבנאל בנחלת אבות פרק ד' שרש י"ד בדברו על מאמר אחד שבספר זה יאמר עליו: „שהוא דעת יחיד שבמדרשו של חכם אחד שהיה שמו אליהו", והגאון באר שבע בתוספותיו לפרק חלק כתב לאמר: „תנא דבי אליהו, ואל תטעה לחשוב שזה אליהו הוא אליהו הנביא, אלא הוא התנא הרשום בהקדמת סדר זרעים להרמב"ם אצל חוני המעגל סוף פ"ז" עכ"ל. הדברים האלה נעתקו ככתבם וכלשונם מאמרי בינה פרק מ"ד לראש המבקרים ר' עזריה מן הארומים, והנה שם תנא הדומה בשמו, בעיני המחדש ובעיני המבקר, לאליהו הוא הכהן הגדול אליהועיני בן הקף הנזכר במס' פרה ג' ה'. ובדברים נכוחים תפס הרב אזולאי את הגאון ב"ש כי אליהועיני הוא שם אחד אשר לא יחצה לשנים לעולם, ואמת הוא כי שם שלם הוא אשר חברו בו שלש מלין „אל ה' עיני", ע"כ בשבעת פעמים שנזכר שם זה בעזרא, נחמיה ודברי הימים, רק שתי פעמים הוא מלא ובחמשה מקומות הוא חסר ה"א כשם „יהונתן" הכולל בקרבו „ה' נתן" ונכתב יונתן חסר ה"א, וגם הרב ר' עזריה חזר מדבריו והודה לדברי האברבנאל האומר כי ברור הוא כי לא מעשה ידי הנביא הוא מבלי החליט עוד לו זמן קבוע.

הרב בעל שנות חיים הנוטה לנסתרות אשר לא עלה על לבו לקבוע מדרש על זמן חבור ספר זה ואשר רק לצרך דרושו הביא דברי תד"א, הזכירו לתמו בתורת חכם ולא בתורת נביא „והרב הגדול תנא דבי אליהו תירץ" וכו' (פ' לך) ושם באותו הדף ע"ב „והרב הגדול מ' אליהו פ' מצרע הביא וכו'" ובפ' כי תצא קורא לו „מהר"ר תד"א" שם כבוד הנוהג לגדולי ישראל שקמו אחרי חתום התלמוד, לא לנביאים שהיו בזמן בית ראשון. ובכן נגמר הדבר בשלשה בתי דינים שבישראל: הרבנות והבקרת והקבלה אשר באי כח לעינינו הם: הג' באר שבע, המבקר מאור עינים והמקובל שנות חיים, והשר יצחק אברבנאל הכולל את כלן בבת אחת, כי הס' תד"א מעשה ידי חכם ולא מעשה ידי נביא. את אשר הבינו או הרגישו החכמים האלה אותה ידע חכם קדמון אחד ידיעה ממש, כי מחבר הספר הנכבד היה ימים רבים אחרי חתום התלמוד, ועדות הברורה המכֻוֶּנֶת הזאת נשמרה לנו בבית אסף אורח חיים מ"ו; שם מובא מאמר „משבלי הלקט" (במודפס לא נמצא) לענין „לעולם יהא אדם ירא שמים" של תפלת שחרית, שהמקור הראשון לתפלה זו הוא תנא דבי אליהו כ"א וז"ל: „תנא בסדר אליהו רבה, „העטופים ברעב אין רעב אלא מדברי תורה שנא' „וכו' ועל אותו הדור הוא אומר לעולם יהא אדם ירא „שמים בסתר וכו', ורבינו שלמה הנהיג שלא לאמר „י"ש בסתר וכו' וה"ר בנימין אחי אומר שראוי לומר „בסתר, שלא אמרו אבא אליהו, אלא כנגד

„ד ו ר ו של גזרות אמר, שגזרו שלא לקרות ק"ש „ולא היו יכולין להיות יראי שמים בגלוי, וז"ש וחייבין „אנו לומר לפניך תמיד שמע ישראל וגו' וע"כ הוא „אומר ברוך מקדש שמו ברבים לפי שבשעת הגזרות אין „שמו מקודש ברבים אלא בסתר" עכ"ל, ובכן הודיע לנו ה"ר בנימין אחי הפוסק הקדמון רבינו צדקיה ב"ר אברהם הרופא בעל „שבלי הלקט" כי שם המחבר הוא „אבא אליהו" הרשום בתחלת פרק ט"ו בתד"א זוטא: „אמר אבא אליהו (והוסיף המעתיק) זכרו לטובה ולברכה", ופרק זה ראוי מצד ענינו להיות כעין הקדמה כי הוא פותח בשבח התורה ולומדיה ובשבחן של ישראל אך, משגגת הסַדָּר הוטל כמעט אל סוף הספר 1).

על פי הדברים האלה יתבאר לנו מדוע יזכיר בעל הספר את אליהו הנביא מדי דברו אליו, בדרך גוף שלישי לא בדרך מדבר בעדו, חוץ ממקום אחד שחשב המעתיק לתקן ונמצא מקלקל 2). עוד יותר מאשר נחזיק טובה לה"ר בנימין אחי רבי

---

1) הפרקים הבאים מפרק ט"ו ואילך אמנם יש בהם דברים אשר נראה כי לבעל הספר הם ואולי רובם, אך כל מתבונן יראה בם כי נשתנו מעין ברייתם הראשונה, שמות התנאים שבראש כל פרק, ושם ר' אליעזר הנוטל שם חלק בראש, מעוט התוכחות ורבוי העתידות כל אלה דברים שאינם מצוים הרבה בשאר פרקי הספר. פרק ט"ז לתדא"ז רובו לקוטי ברייתות. פ' י"ז הוא פ' קנין תורה בחסרון מאמר „שנו חכמים" ור' אליעזר במקום ר' מאיר במשנה ראשונה ונוסף עליו מאמר בן בג בג ובן הא הא ומאמר ר' חנניא בן עקשיה אר"א אר"ח ת"ח מרבים שלום וספור קטן לקוטי גמרא וספור זכות הנפטר ע"י אמירת ברכו של בנו. פ' י"ח הוא כלו לבעל הספר אלא שנוסף שם ר' יוחנן בראשו. פ' י"ט נראה ג"כ כלו לבעל הספר וענינו נקמת עמלק. כ' כ"א נחמות לימות המשיח ונצחון ישראל על העמים, שניהם רבי הציורים עזים ובהירים מאד אך בהוספה הנעתקת מן הילקוט החוצצת בין פרק כ' לפרק כ"א חלו בו ידי זרים במדה גסה מאד. כ"ב דרשה לימים נוראים ומוסר לת"ח שאינם מלמדים תורה לע"ה. כ"ג דרשה לסליחות. כ"ד אין טוב אלא תורה לעה"ב. כ"ה בשבחו של אאע"ה — הדברים בעצמם בפרקים אלה לבעל הספר הם אך לא בצורתם ובסדורם.

2) ד' פעמים נזכר אליהו הנביא זכור לטוב בספר זה וכלם בדרך גוף שלישי: מפני מה זכה אליהו הנביא והחיה את המת (א' ה'), וכן בימי אליהו הנביא (א' י"ז), עד שיבא אליהו ובן דוד (כ' א'), שהרי אחאב שאל את אליהו התשבי (ב' ז'). מלבד זה יש ספור אחר הבא שתי פעמים בספר זה במקום אחד נזדייף לשם שמים ובמקום השני שכח המעתיק לזייפו, וזהו: פעם א' היו רבותינו חולקים ... מהיכן אליהו בא? באתי אליהן ועמדתי לפניהם ואמרתי... אין אני באתי אלא מזרעה של רחל (א' י"ח). כל הרגיל בסגנון ספר זה הקרוב כמעט לצחות ישתומם על כבדות המבטא „אין אני באתי" אך אם נשמיט מן הפעלים שבמאמר את אותיות תי"ו יו"ד סימן גוף ראשון ואת רגל נו"ן של אליהו נקצר לוא"ו, יצא לנו מאמר כזה: בא אליהו ועמד לפניהן ואמר: „אין אני בא

אברהם הרופא על נקבו את שם בעל הספר, נברך את זכרו על הודיעו לנו את דורו הסתום במקום זה ומתפרש ממקום אחר מתשובת רב שר שלום גאון השמורה בסדר רב עמרם דף י"א, ואלה דבריה: „לומר פעמים באהבה אין מנהג בישיבה ובבל כולה אלא בתפלת מוסף (בקדושה), מפני שכשנגזרה גזרה שלא לקרות קריאת שמע כל עקר, היה קורא אותה ש"ץ בהבלעה בעמידה בכל (קדושה של) תפלת שחרית בין בחול בין בשבת, כיון שבטלה הגזרה ... אמרו חז"ל שבאותו הדור נקבע אותה במוסף כדי שיתפרסם הנס לדורות וכו'", בהרחבה שיש לתשובה זו בספר הפרדס סימן ד' נמצאה תוספת דברים אלה: וכל הצבור היו אומרים בלחש שלא יבינו ה מ י נ י ן וכו' שנתחברו עם היונים והיו מריעים לנו ובשביל הפחד לא היו יכולים לומר מלכות שמים בקול כי האורבים ידעו עד ארבע שעות זמנה לקרות, ואחר ארבע היו האורבים הולכים. וישראל מתאספים יחד בסתר ובפחד.. ובתוך הקדושה היו אומרים פעמים באהבה.. כיון שבטלה הגזרה והיו פורסין את שמע בתקיעות (?) וקול רם ובלא פחד, קבעוה במוסף ונהגו לאומרה בקול גדול לפרסם כי על הנס תקנוה וכו'. מן הדברים האלה יש להתבונן כי בשני דברים לא יכלו אבותינו בשעת ה ג ז ר ה לקיים מצות ק"ש כתקונה

אלא מזרעה של רחל' ומאמר זה בהשמטת תי"ו יו"ד ובקציר נו"ן נשמר בספרנו (ב' ט"ו) ולקוח מבראשית רבה פ' ע"א, עוד שם זה נזכר בתורת כתובת לראש חלק שני מעשה דבי אליהו הנביא ארז"ל לעולם יהא אדם ערום ביראה ומענה רך וכו' ועוד בו בפרק (ב' א') משום דבי אליהו.. מי לא ישתומם בראותו את מרגלא בפומיה דאביי (ברכות י"ז) שומה בפי הנביא ולא עוד אלא שהוא קורא לו רבותינו? אך ברור הדבר כי המאסף הראשון רשם בראש חלק שני מעשה רבי אליהו כלומר אבא אליהו, כי אבא פלוני הוא כמו מר פלוני (רש"י ברכות ט"ז) ואחרי כן כאשר הוחל לקרוא בשם אליהו הנביא על הספר הרגיש המעתיק כי נביא רבי לא יתקרי ויחליף את הרי"ש בדל"ת וליתר תוקף ועוז הוסיף על שם העצם אליהו את שם התואר הנביא, תדע לך שהוא כן, שבו בפרק נזכר עוד הפעם שם זה: משום דבי אליהו אמרו לעולם יהא אדם כשור לעול וכו' (ב' א'). ומה יפלא בעינינו בראותנו מאמר זה מעותק בילקוט וירא כצורתו אך תחת „משום דבי אליהו אמרו" גורס שם משום אדם אחד אמרו מדוע זה לא הזכיר בעל הילקוט אגדה זו בשם אומרה? אך ברור כשמש בצהרים כי במקום זה היה כתוב „משום רבי אליהו" הוא בעל הספר הנקרא בפ' ט"ו תד"א זוטא ובדברי הר' בנימין אבא אליהו וגם בעל הילקוט באספו את מאמר זה אל ילקוטו לא כתב משום רבי אליהו ככל אשר נכתב בנוסח ספרנו ונשתבש אל מלת דבי אליהו, כי אם משום אבא אליהו ושם זה כתב בראשי תבות „משום א"א" ובא מעתיק תועה והעתיק „משום א ד ם א ח ד".

האחת, לקרא בקול ולקיים „שמע, השמע לאזנך" ויערימו להבליע את „שמע" בקדושה, כי נמוקם שהיה עם האויבים לאסור את שמע, הוא היה עמם לבלתי אסור את הקדושה המשלשת אשר פירשוה על פי דרכם, ועל כן אחרי זמן ק"ש היו האורבים הולכים ושלוחי הצבור ערבו את לבבם להשמיע לאזנם את יחוד השם, אבל רק בהבלעה. והשנית, כי נבצרה מהם לקיים קריאת שמע בעונתה, „כי האורבים היו ממתינים שם עד שלש וארבע שעות" ועל הדבר הזה לא מצאנו שום תקנה בתשובת „רב שר שלום" „ובפרדס", אף כי הכל יודעים כי ק"ש בזמנה חמורה הרבה יותר מקרא ולא השמיע לאזניו או לא דקדק באותיותיה שנפסקה הלכה כדברי שניהם להקל (ברכות ט"ו); אך באמת לא שגו חכמי הדור ההוא בדבר שאפילו תלמיד בן יומו איננו נכשל בו, והתפלה „רבון העולמים לא על צדקותינו" וכו' וקריאת שמע קטנה שבתוכה, היא התקנה שהתקין „אבא אליהו" לאמרה שחרית ביחיד בקומו ממשכבו סמוך למטתו בזמן קימה, על כן הוא מסיים את הכתובת אשר ממעל לתפלה הזאת „וישכם ויאמר".

ובכן למדנו כי רב שר שלום, בעל הפרדס והר' בנימן בן ר' אברהם הרופא כוונו לדבר אחד לגזרה שנגזרה על אבותינו ואשר בדרך נס נצלו ממנו, ועתה אין לנו לבקש בלתי אם מקום הגזרה ואת זמנה, ובהמצא אלה לנו, יודע גם דור אבא אליהו ומקומו.

אם נחקור את שלשת העדים הכשרים האלה, לא נציל מפי רב שר שלום דבר, כי הוא מדבר רק על גוף המעשה ולא על השעה שהתרגשה הצרה הזאת לבא לעולם. מדברי ה"ר בנימן נבין, כי בימיו היה זמן הגזרה הזאת דבר מפורסם על כן רמז עליו מבלי הודיע את הידוע. לא כן בעל הפרדס, מדבריו נדע לעמוד על דבר הזמן והמקום בצמצום. התוספת הקטנה הנמצאה בספר הפרדס כי היונים הנוצרים היו הגוזרים הודיעה לנו, כי קיסרות ביצאנץ הוא המקום וכי אין להקדים את הגזרה לפני שנת פ"ה לאלף החמישי (325 למנין הרגיל) שנת עלות קאָנסטאנטין הגדול על הכסא אשר אז נעשתה ידם תקיפה! אך בכל זאת עודנו תועים כּכבש במרחב, כי משנת פ"ה עד תרי"ט, שנת מות המודיע הראשון רב שר שלום, הן חמש מאות וארבע ושלשים שנה, וקיסרות ביצאנץ רבת מדינות היא, ועתה מי יגיד לנו באיזו שנה מן השנים הרבות ובאיזו מדינה מן המדינות השונות, היתה זאת? מן המקום נעמוד על הזמן ואם חן מקום על יושביו נכיר כי מקום אבא אליהו היה בארץ ישראל. בכל דבריו נראה כי אבותינו בימיו עובדי אדמה היו, חטים ושעורים; פול ועדשים וכל מיני קיטניות היה בעיניהם מיטב ברכת ה' (א' י"ט); „למפנקי דבני מערבא אלה הרגילים בשמן, וסיכה להם כשתיה, נחשב שמן לסוך לצורך ומחסור כלחם לאכול ובגד ללבוש" (ב' ה'); מגדלי בהמה דקה בא"י והמינים היו רעים בעיניו. וכל אלה הם דברים אשר יכירם מקומם בארץ ישראל; חושש היה ועושה סיגים ומזהיר את העם לבלתי הכשל בספק אכילת טבל ופירות שביעית (א' י"ב י"ג); ואת האשה שתהא קוצה חלתה בטהרה (א' י"ח); ויספר לעם, ענש כהן שהאכיל לבהמתו תרומה (א' י"ג). כל אלה יעידו כי מארץ ישראל היה, כי בחוץ לארץ לא גזרו על הדמאי בזמן הזה, כי ספק תרומה בחוץ לארץ בזמן הזה הוה תלתא דרבנן, ותלתא דרבנן ודאי לא גזרינן.

זכרון הנס הנאמר בתשובה והמפורש עוד יותר בפרדס יוכיח, כי לא היה שם בטול גזרה סתם, כי אם תשועה ביד רמה, כי לו בטלה לרגלי השתדלות מצד ישראל או מנדיבות מושלי ביצאַנץ, כי עתה לא התגרו בתקיף מהם אשר בחיקו מוטל גורלם אם לשבט אם לחסד לקרוא בקול רם ובלא פחד ולעשות פרסום ופומבי לדבר, אין זאת כי אם ידם רמה על צורריהם ותקומה כזאת היתה לישראל לפני לוחציהם בשנת שע"ד בבא שַׁרְבַּרָצִי שר צבא פרס על אדמת ישראל, והגבור הנדיב בנימן איש טבריא עוזר לו גם בכסף גם בגדודים אשר התיצבו עליו מכל גבול ישראל, אז שקטה הארץ ארבע עשרה שנה, ואם התחזק הרקליוס קיסר בשנת שפ"ח ויך בישראל מכה רבה בעצת כהניו ויפר את בריתו אשר כרת עמם, מהרה גם רעתו מאד. כי בשנת שצ"ח נכבשה הארץ לפני כליף אוֹמַר ומני אז היו ימי שקט לישראל ובדעתם כי עיקר היחוד קדוש מאד בעיני המחמדנים ובכן לא יזיד איש עוד להמיש תורת היחוד מפיהם, על כן נחשב גם כבוש זה להם לישועה ועל כן שמו את לבם לפרסם הנס לדורות 3).

---

3) שני סניני השנים הנזכרים תרא"ר ב' ותר"א ל"א, ידעתי כי סותרים הם לזמן שקבעתי, אך אם נעמיק להתבונן נראה כי נשפלו מן המעתיקים, המנין הראשון נתלה בברייתא מסנהדרין צ"ז, וע"ז ט'. וזה לשונה: „ו' אלפי שנת העוה"ז, ב' אלפים תהו, ב' אלפים תורה, ב' אלפים ימות המשיח ובעונותינו שרבו יצאו מה שיצאו" עכ"ל הברייתא והוסיף בעל הספר למאמר „יצאו מה שיצאו" תוספת באור לאמר: „ונכנס שעבוד

אף כי בתנא דבי אליהו נזכרה רק הצרה, בכל זאת אין ספק כי ראו עיניו את דלדול ממשלת ביצאנץ המתנוונת והולכת בארצות הקדם כאמרו: „ושבר על לוחצינו כמו שעינינו רואות בכל יום תמיד" (א' ג'), אך קרוב הוא כי בטרם בוא שנת הרעה (שפ"ח) נאסף הצדיק ולא ראה ברעה אשר מצאה את עמו מיד הרקליוס, כי רק אנחות תשמענה בספרו ולא זעקת שבר. על הפרי אשר תשוה לבת עמו מלכות ישמעאל הפושטת בימיו, ידע להוציא משפט לאמר: „מפני מה חלק הקב"ה את עולמו לשני גוים ולשתי ממלכות? כדי לשמור את ישראל" (א' כ').

אף כי ימי היונים היו ימי צרה וחשכה לישראל והנכרים היו מושכים את בשרם (א' י"ט), בכל זאת היה להם גם כסף וזהב גם שדות וכרמים (א' ה') ככל אשר היה לאבותינו תמיד בשבתם על אדמתם, ככתוב בדברי יוסיפוס ושנוי ומשולש בתלמוד ובמדרשות. העושר המופלג אשר נמצא אז בידי היחידים, הספיק ביד בנימין איש טבריא לכלכל את כל מחסורי צבאות ישראל העוזרים לשר צבא פרס להציל את עמם ואת ארצם מיד לוחציו, אך לפי העולה מדברי הספר נמצאו בין העשירים אנשים אשר העוו דרכם אשר היו „משכימים לשוקים ונשבעים לשקר, חומדים נכסי חבריהם ונשי חבריהם" (ב' כ"ב); ונושאים נשים הרבה שלא לשם פריה ורביה (א' י"ח), אין ספק כי הקלקלה הזאת נולדה על ברכי העשירים בהשתתפם בשחוק הרצים ובעלי הרכב לבושי הירוק ולבושי התכלת אשר היו נהוגים אצל הביצנטינים בימים ההם אשר ראשיתו היתה חלוקי דעות ברת ואחריתו מכות מות. בידינו אין עוד לערוך דמות למשחק כזה בקרב עם כישראל אשר דבר אין להם עם עסקי דתות אחרות ומחלוקת בעקרי דתם שלהם לא היתה מצויה ביניהם מעולם; אך נכון וקים הוא כי לא היה בלתי אם חקוי דרכי יון בענין זה שהיה בימי אנטיוכוס, חקוי בלי טעם וריח (עיין גראֶץ V 15). גם מן העת ההיא נשמר לנו מקרה המשוה לנגד עינינו דמות תהפוכות הקופים ואמץ שלומי אמונים במשפחה אחת: „מעשה בבת אחת שהיה אביה חבר לנכרי, היו אוכלין ושותין ומטיבין את לבם יחד, אמר הנכרי לאביה: תנה א׳ בתך לבני לאשה, התרצה לו אביה, הרגישה הבת בדבר והחרישה לו, כשהגיע זמן חופתה עלתה לראש הגג והפילה עצמה לארץ ומתה" (א' כ"א). קרוב הדבר כי למראה השחוק והוללות כאלה ותולדותיהן נשא בעל הספר מדברותיו: שלא ירבה אדם שחוק שיחה ותפלות... אין שחוק אלא ג"ע... ואין שחוק אלא ע"ז... ואין שחוק אלא שפיכות דמים (א' י"ג). ומה נכונו ומה יפו דברים אלה בעתם ובמקומם... גם בנימן איש טבריא אשר היה מעוז לעמו בעשרו ובאמץ לבו עד כי לא בוש להגיד את לבבו אל הרקליוס קיסר, אשר התארח בביתו בטבריא, לא עמד בנסיון וביום צרה המיר כבודו! (גראֶץ V 28)..

על כן צדקו דברי בעל הספר אשר בא לכלל זה: אין צדקה באה אלא מתוך עניות, ואין גמילות חסדים באה אלא מתוך עניות, ואין אדם לומד תורה אלא מת"ע, ואין אדם ירא שמים אמת"ע (ב' ה'); כי לפי הנראה מכל דבריו, היה הדור בכללו דור ישרים מאין כמוהו, עוד לא מצאה יד האויב בעת ההיא להשפיל כל רום אנשים בישראל; עוד לא חובלה רוח העם מפני העול הכבד אשר שמו הצוררים על צואריו; בני העם היו בנים בעלי קומה העוסקים בתורה ומקיימים מצות (א' ו'), וככל אשר העריםו הצוררים בנבליהם לבצור את רוחם כן התחזקו הם להבין להשכיל ולהיטיב; „כמה בעלי בתים יש בישראל שאין להם פרנסה ועוסקים בתורה בכל יום, כמה עניים יש בישראל שהגוים מושכים את עורם מעליהם ועוסקים בתורה, כמה סומים יש בישראל שאין להם מזונות ונותנים ומלמדים את בניהם תורה" (א' י"ט), „ומשגרין אותן למקרא למשנה לגמרא ודרך ארץ (א' ב'), „ועושים את כל מעשי ידיהם הטובים

בתוך ב' אלפים של ימות דוד, ואחרי הבאור הוא מוסיף את הטעם „שנאמר עשה ה' אשר זמם בצע אמרתו אשר צוה מימי קדם וגו' מדוע עשה ה' ככה? בצע אמרתו השלים גזרתו אשר צוה, מימי קדם משנות השעבוד הוסיף על ימי החרות, אם טוב הפירוש הקשה הזה אם לא, ברור הוא כי פסוק זה נתינת טעם על כניסת השעבוד בכללו בימי החרות לא על מספר יותר משבע מאות שנה, שדחק ונכנס בין הבאור ובין הטעם, ואם כן הנחת מנין זה ועקירתו שקולות הן, ואם נוסיף על כף המאזנים את רגילות מעתיקי המדרשים בימים הקדמונים להבליע בתוך הספרים את זמן העתקתם כמו זמן „תשע"ז" ועתה הוא כבר תתשב"א לחרבן בית חיינו האמור בפסיקתא א', אשר גבוב הזמנים יוכיח תוכחת בלתי סרה כי מעשי ידי מעתיקים הם, יכריע את הכף לעקירת מנין השנים שאנחנו עסוקים בו שאיננו בשום פנים חוליא בשלשלת המאמר: אך אם יאמר איש עוד לפקפק בדברנו זה נדמה כי יודה לנו בראותו את מנין השני, בעל הספר מחלק את ימות עולם לחמש שטות וכך הוא מונה: מדורו של מנשה עד שנבנה בית שני שטה שלישית ומשנבנה הבית עד ימות בן דוד שטה רביעית וכו' (א' ל"א), ובכן בנין הבית השני הוא ראשית השיטה ותחלת ימות בן דוד הוא סוף, ועתה היש מקום וצורך לחצוץ בין שני אלה ומשנחרב הבית עד עכשיו תת"ק שנה מה ענין החרבן לכאן? אין זאת כי אם תוספת טפלה והפסק גמור, על כן נהגתי מנהג הגאון שי"ר והפרופיסור גראֶץ אשר לא חששו להקדים את זמן הפסיקתא מבלי הבט אל מניני השנים המאחרים אותה (גראֶץ V 496).

בשתיקה" (א' י"ם). דרכי נעם אלה מסכו רוח חן ותחנונים על אהל בת ציון עת ריח זנונים היתה שפוכה על כל נאות העמים ותהי האשה בישראל עזר כנגדו, עזר להעמידו על רגליו, עזר להאיר עיניו (א' ט'), ואת נפשם נשאו יחד „לבן בכור לאביו ואמו שמחדש דברי תורה והכל שמחים בו" (א' י"ח); להמתיק את כל מרורות חייהם היה סם אחד בבית גנזיהם ושבת שמו: „אדם עושה מלאכה בפני אויביו כל ששה ונח בשביעי שוכח כל צער שהיה לו... בשביעי נתרצה עם בניו ועם בני ביתו" (א' א'); „השבת לקדשו, במה אתה מקדשו? במקרא ובמשנה, במאכל ובמשתה" (א' כ"ו), ובעבור זה נשתה גבורת הכּמרים ובכל הטורח שטרחו להשכין לעפר את כבוד בית ישראל ולעפר אחריו בעפר, לא את כל העינים מצאה ידם להכות בסנורים וככל אשר היה בימי הקיסר תודוס הראשון (Theodosius I), היו נדיבי יון ומטרונותיהם ברוכים אחרי דרכי ישראל, בתי תפלותיהם ובתי דיניהם, עד כי בשבתות ובמועדים באו המה ונשיהם בבתי הכנסיות לשמוע דברי אגדה מפי הרב אשר משכו את לבם מאד; לשמוע קול שופר בראש השנה וסדר עבודה ביום הכפורים (גראֶץ IV 386) בחרדת קדש כן רחש לבבם, גם בדור בעל הספר, כבוד לישראל ולתורתו; „עיר שיש בה גוים ויש בה עשרה בתים מישראל שמשכימים ומעריבים בבית הכנסת ובבית המדרש, אף על פי שהגוים חונים סביבותיהם הם מכבדים אותם ויראים מהם" (א' י"ח); יראת הכבוד הזאת שהיו תמימי הנכרים מכבדים ויראים את ישראל, יצאה מידי רגש ותבא לכלל מעשה. בשנת בא הפרסים על ארצה ישראל ועול הכהנים סר גם מעל צוארי ישראל גם מצוארי יון, אז נוספו גרים רבים על בית ישראל, עד כי אחד מנזירי היונים עזב את טירתו על הר סיני ויסע לעיר טבריא ויבא בברית ויקרא את שמו אברהם ויהי למגן ולמליץ לישראל ולתורתו (גראֶץ V 25). למראה גרים כאלה היתה בעיני בעל הספר עדות לכל באי עולם שהשכינה שורה בישראל, ועל פסוק „עלמות אהבוך" שדרש ר' ברכיה על הגרים, ממה שאתה מביא אורה לעולם שמך מתגדל בעולם ומה היא האורה גאולה... הרבה גרים באים ומתגיירים ונוספים עליהם. (שה"ש רבה פסוק לריח שמניך) דרש בעל הספר: אפילו אומות העולם מכירין בחכמה ובבינה, בדעה ובהשכל ומגיעין לגופה של תורתך, אוהבים אותך אהבה גמורה בין שהוא טוב להם, בין שהוא רע להם (א' ו'). בעת אשר בא גר הצדק אל קהל ה' באו עוד גרים רבים עד כי מנה בעל הספר שלש מדות בגרים: „יש גר שהוא הולך לישא אשה מישראל... ומיד שהוא עושה תשובה אמר הקב"ה: כשם שהוא בקש מכם מנוחה תנו לו מנוחה, שנא' וגר לא תונה כי גרים הייתם וגו', יש גר... אומר בלבו מתי אתגייר ואהיה ביניהן של ישראל שאכילתן יפה ויש להם שבתות וימים טובים... ומיד שהוא עושה תשובה אמר הקב"ה: כשם שאני אהבתי אתכם כך אתם תאהבו אותו, שנא' ואהבתם את הגר כי גרים הייתם וגו' ויש גר שהוא כאברהם אבינו אם היה הולך ומפשפש בכל אומות העולם כיון שהוא רואה שהאומות מספרות בטובתן של ישראל אומר בלבו מתי אתגייר ואהיה כמוהם ואכנס תחת כנפי השכינה, עליו נאמר ואל יאמר בן הנכר וגו' ובני הנכר הנלוים על ה' לשרתו ולאהבה את שם ה'" (א' כ"ט). המאמר הזה מלבד אשר הוא חותם תכנית מלא אהבה ורצון, הוא ציור נאמן לחמדת ישראל אשר גברה על חמדת כל הגוים בעיני רבים מעמי הארץ בימים ההם. אך בעיני בעל הספר יקרו רק הגרים בני המדה השלישית, אך את בני שתי המדות הראשונות הצריך תשובה על קבלם את התורה להנאתם ויוציא משפט: „ובשם ישראל יכנה אלו גרי אמת" (א' י"ח), ולנו רב לנו ללמוד מדברי בעלי המדה השנית, כי בעיני חוזי נכוחות גדלה ותיקר התרבות (ציוויליזאציאָן) העברית התמימה מתרבות היונית בכל הודה והדרה. אשרי הדור שבעלי דינו מודים לו! בנחת רוח קרא בעל הספר „גרי הדור מעידין בדור!" (א' ו'); בארבע עשרה שנות הרוחה התעורר העם אשר זה יותר ממאה שנה נאסר עליו לבנות בית הכנסת ובכל עיר קטנה עמדו ובנו ביהכ"נ ובית המדרש ושכרו להם חזנים ושכרו להם מלמדי תינוקות למען היות להם „בתי מדרשות מרובים בישראל" (א' י'), ואולי יסדו גם את „בהמ"ד הגדול שבירושלים" (א' ט') הנזכר פעמים הרבה בספר. קרוב הדבר מאד כי גם האגדה הצחה והענוגה הטתה בחמדת שעשועיה לב נדיבי עמים ואת כח האגדה יביע בעל הספר במאמר נמרץ מאד: „בלי נשמע קולם אלו ההלכות, בכל הארץ יצא קום אלו ההגדות שמקדשין שמו הגדול בהן" (א' ב').

פרשת דברי ימי הדור הזה תהיה לנו למסגרת למראה דמות האיש שאנחנו אומרים לכלול בהדר הצבעים מן קרן הפוך אשר הכין לו 4).

---

4) הפרופיסור גראֶץ (V 318) אמר להוכיח, כי ספר זה נתחבר באיטליא במאה השמינית לאלף החמישי, אך אותותיו

אבא אליהו היה סופר (א׳ א׳) על פי הסימן אשר מסר מעירו „מעיר גדולה אני של חכמים וסופרים" (ב׳ א׳), קרוב הדבר כי מושבו היה בעיר טבריא אשר מימות ר׳ יוחנן היתה למטרופולין של תורה, אך לא תמיד היתה שבתו בעירו ובארצו, כי עובר היה בכל מקומות מושבותן של ישראל (ב׳ י׳) להורות ולהוכיח עד כי היה גם בתוך הגולה שבבבל (א׳ י״ח), וגם בני ישראל גם בני עמים בקשוהו לשבת אתם ולתת לו את כל מחסוריו (ז׳ א׳), אך הוא לא אבה ולא שמע אליהם לעזוב את מקומו מקום התורה.

ככל אשר בדבריו על בני עמו נמצאהו דר בשני עולמות שנאצלו מרוח המושל העולה עליהם, יש אשר יתאונן על בני העמים שהם „מאספים קהלין ובאים לבוזז ממונם של ישראל" (א׳ א׳), ובלב נשבר ישא עיניו השמימה לאמר: „רבונו של עולם יעלה עלבוננו לפניך מה שנעשה לנו בכל שעה" (א׳ י״ח), ויש אשר ימלא שמחה ויקרא: „ישראל תחלתן קשות ונחת רוח בסוף" (א׳ ב׳), כן תראה עיננו במשליו ובתוכחותיו, ערב נעים ממדות המתוקנות של בני יון הנכבשים ובני ערב הכובשים; חכמי התורה נחשבו

לא ראינו, כי גם הוא לא הראת אותם לשום בריה חוץ מדבר אחד שאמר כי: „ושבר על לוחצינו כמו שעינינו רואות בכל יום תמיד" רומז אל ההונגרים אשר פשטו בימים ההם על גלילות איטליא. אם אין יתד אחר לתלות עליו קביעות המקום והזמן בלעדי זה, מוטל הדבר בספק גדול מאד, כי רבים היו המקומות והזמנים, כי ארבע מאות שנה כותתו גוי בגוי בכל אירופא ובצפון אפריקא בכל ימי התקופה הגדולה הנודעת בספר דברי הימים בשם תקופת תנודת העמים (פֿאָלקער וואַנדערונג), ומי זה ישמח לאיד חבירו בהיותו עמו בצרה? כי לפני הפראים ההם לא נכר יהודי לפני בן עם אחר, לא כן בני ארץ ישראל בימי שרברצי הפרסי, אז היו הם כמעט הכובשים ובמעט בגבורת ימינם ובאמץ רוחם עשה שר צבא פרס חיל, יצאו מצרה לרוחה ויתבוננו חסדי ה׳ בכל הבא על אויביהם. אך הגאון שי״ר רצה לקבוע מקום בבבל לספר זה, המחובר גם לפי דעתו, בזמן הנזכר בתוך הספר פעמים רבות ובבכת״ע „תולדות רבינו נתן" הערה 43 כתב, כי במקום אחר ברר זאת ואנחנו לא זכינו למצוא את המקום ההוא. אך בלי ספק הטעמים שנתן למחקרו זה הם הם האמורים מפי החוקר צונץ ז״ל בגאָטטעסדינסטליכֿע פֿאָרטראָגע. כי ידיעת המקומות והמרחקים שביניהם בבבל ודברי התלמוד הבבלי השגורים בפיו, יעידו כי בבלי הוא; נגד זה נערוך את הראיות שבגוף מאמרנו ונוסיף עליהן, כי מלבד אשר יש נוסעים הבקיאים בטיב המקומות שעברו יותר מן היושבים בארץ ההיא; ומלבד כי אין דרך האדם להרחיב הדבור בקהל עם על טבעי המקומות ומרחקיהם הידועים למרבית השומעים אשר להעירם ולעוררם הוא בא, לא לנסוך עליהם רוח תרדמה; מלבד אלה הלא נראה כי ספורו על היותו בבבל הוא בסגנון בן ארץ ישראל: „פעם אחת הייתי מהלך בתוך הגולה שבבבל ונכנסתי לעיר גדולה של ישראל ואין בהם נכרים כלל" וכו׳ (א׳ י״ח), דרך הספור הזה הוא כספור חדשות לאנשים היודעים רק מעט מאהיהם שבבבל על כן איננו נוקב שם העיר

בעיניו לעבד זקן שיש למלך שהוא מלמד את בניו דרכים נאים ומעשים טובים, כשנכנסים בניו ועבדיו מניח את כלם ואוהב את העבד הזקן.... אמר ... אלמלא זקן זה שמלמד את בני דרכים נאים ונעימים מה יהא עליהם? (א׳ י״ד), ומשפט בני יון עם עבדיהם שבויי חרבם, אם מביני מדע היו העבדים למסור להם את בניהם ללמדם לשון וספר ולהנחיל אותם כבוד חכמים.

גם את המתוקנות שבדרכי הערביאים הורה לקהל עדתו: „כל הסועד עם חברו אפילו פת במלח... יחזיק לו טובה" (א׳ י״ח), וזאת היא אחת מן המדות שנשתבחו בהן בני ערב, כי ברית מלח עולם כרותה בין אוכלי „מלח מחבית אחת" „לאהבה איש את רעהו כל הימים.

אולם כל העתים העוברות אך כחליפות צללים ואורות חלפו מבלי הזיז במאומה ממקומו את האיש שכולו לב ורוח, „יראתי מתוך שמחתי ושמחתי מתוך יראתי ואהבתי עלתה על כלם" (א׳ ג׳); החוט המשולש הזה הוא חוט החסד המשוך על כל דבריו ומעשיו. שמח היה בעולמו, לא הטיף לצום ולתענית, אף גזר אמר: כל הקץ בחיים טובים בעולם הזה

ומודיע להם: כי גם בבבל יש ערים שכל יושביהן בני ישראל; כי בני בבל ידעו זאת מאין צורך להודיעם; ותמלת גולה איננה יכולה להיות שגורה כי אם בפי בן ארץ ישראל, החושב את ארץ מגוריו לארץ מולדתו אפילו בחורבנה כשהיא שוממה; ואל ישיבני איש מגמרא דר״ה כ״ג: „מאי גולה פומבדיתא"? ידעתי כי כן, ואין ספק כי עיר גדולה זו פומבדיתא היא אך גולה נקראת רק בפי בני א״י, יען כי שם היה רוב הישוב הישראלי ותחלתו, ושמה היו משיאין משואות, על כן נודעת לעם בא״י יותר משאר גלילות בבל, אך בפי בבלי, ברור הדבר ומבורר כי לא יכלה להקרא כן, ואדרבא, יען כי היא חשובה משאר הגלילות בקדמות ישוב ישראל וברבוי אוכלוסיהם, הרי היא לגבי כולן כעין ארץ מולדת לישראל ושאר המקומות לגבי דירה גולה ניהו ואין היא חשובה גולה אלא כנגד א״י בלבד.

וגם המוסר הפרוע שם בין ילדי בית הספר, אשר מתי בעוגותיהם מאתים בשנה אחת, כאשר יכפר (א׳ י״ח), הפוך הוא בתכלית ההפך מן המוסר הטוב בבית הספר הנשקף מכל דבריו בכל פרקי הספר.

ובכן נמצא כי בבל היה מקום אחר שונה ונבדל ממקום מושב בעל הספר — ועל דבר התלמוד הבבלי השגור בפיו, אם נעמיק מעט נראה: כי לא את החלק הבבלי שבתלמוד זה, כי אם את החלק המשותף לשני התלמודים, המשנה, הברייתות ומאמרי האמוראים הראשונים הוא דורש ומטיף. וזה לנו תאות, כי כל דבריו עברית צחה, חוץ משני דברים שהוא גורס בלשון ארמי: תוכחת ישעיה לחזקיה שלא רצה לישא אשה (ברכות י׳) (א׳ ח׳), ומעשה אחאב ועובדיה (סנהדרין ל״ט): מאי א״ל אר״י הכי אמר ליה (א׳ כ״ד). ולו גם נאמר כי תלמוד בבלי היה שגור על פיו לא יקשה מאומה כי אין ספק כי בתר דעיילוהו למר זוטרא ריש גלותא בריש פרקא נתפשט תלמוד בבלי בא״י.

סימן רע לו (א' י"ד), גם את חזון אהבת אחים חזה במחזה בהיר ועלז: „שני אחים... קורים ושונים זה, עם זה ושמחים זה עם זה ואוכלים ושותים זה עם זה עליהם הוא אומר מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד" (א' י"ג).

סוף דבר: שמחה ונחת רוח מרחפת על כל היוצא מפיו עד כי גם דמעותיו הטהורות על צרת עמו כרסיסי טל ילדות יתנוססו בבת עינו המלאה אור ותום, ושמחתו זאת היתה מתוך יראתו הגדולה את אלהים, ושתי אלה, אשר אהבתו העולה על כלם היא הרוח הסובבת והסוככת אותן, תעידינה כשני עדים נאמנים על דברי יוסף בן מתתיהו כי כת הפרושים הם היו תופשי תורת חיים ואהבת חסד בישראל, ופרישותם לא היתה להדוף באיבה את אחיהם הנופלים מהם בחכמה או את העמים; וכל עצמה איננה באה כי אם להנזר מכל טומאה, מכל נבלה ומדה רעה המצויה בין אלה אשר לא ישימו לבבם על דרכיהם.

אבא אליהו בהורותו: שלא יאכל אדם עם עם הארץ (עם הבוערים בעם) מפני שממעטים במעשרות ונחשדים על השביעית... ומספרים לשון הרע (א' י"ב), הודיע כי תקנת חכמים עודנה בתקפה יען כי יש בעם הארץ אנשים אשר מדותיהם הרעות עוד לא זזו ממקומן. אך חלילה לחסיד זה למרוד לכל עם הארץ במדה אחת, „עם הארץ שיש בהם דרך ארץ ומרחיקין עצמם מדבר מכוער" (א' כ"ו) יקרו בעיניו מאד מאד וכה אמר: חסידי עם הארץ אף על פי שלא קראו ולא שנו, הואיל והקריאו והשנו את בניהם ואין בהם ע"ז, ואין בהם חמס וגזל, ואין בהם גלוי עריות ושפיכות דמים הקב"ה מביא אותם ומושיבם אצל הצדיקים (ב' י"ב). בין מדות טובות שמנה למשה ואהרן הוא מונה את כונתם הרצויה ואת מעשיהם הרצוים לעשות „שלום בין ישראל תלמידי חכמים לעם הארץ" (א' י"ח), „ואע"פ שאין בישראל דברי תורה אלא ד"א" (א' י"א) תבאנה עליהם כל הברכות הכתובות בספר התורה.

כאשר היה בכל פרישותו החמורה מלא אהבה ורצוי לכל אחיו ולא בקש מידם דבר בלתי אם ד"א, כן דבר הרב הזה שלום לכל הגוים, ואם הורה: לא יאכל אדם עם נכרי על השלחן (א' ח'), נתן טעם לדבריו שכל האוכל עם הנכרי... מאבד את בניו ומפיל אותם בחרב ומגלה אותם מארצם (שם). דבר הנראה רומז על מעשה שספרנו זה מעט על בעלי החקוי אשר בלי ספק לא היה מקרה יחיד בדור ההוא.

בכל זאת היה מכבד ואוהב את כל העמים כבוד גמור ואהבה שלמה. את המסכה הנסוכה על כל החנפים הנכבלים אשר בכל עם, וגם בישראל, המורים היתר לנפשם להונות את בן עם אחר ודת אחרת, בלע ברוח פיו לאמר: „אם הוא מכחש לנכרים, הוא מכחש לישראל" (א' כ"ח), ועל טענת איש אחר שהיה מפקפק בתורה שבע"פ ומחליט על פי דעתו כי אין איסור מן התורה להונות את הנכרי, השיב לו: בני כתיב לא תעשוק את רעך, רעך [הנכרי] הרי הוא כאחיך ואחיך הרי הוא כרעך (א' ט"ו), ועל כן הפך תמיד בזכות גדולי העמים הנזכרים במקרא: „אשור שהיה איש כשר... יפת שכסה ערות אביו... עשו שהיה בוכה ומתאנח... ואויל מרודך שנהג כבוד לאביו שבשמים" (א' כ') ובדרשותיו טרח להנחיל את שומעיו הדעת, כי אין עם ואין אדם בארץ שינעלו לפניו שערי קדושה, וכי אין הקב"ה דן את העמים כי אם לפי מעשיהם לא לפי אמונתם. גם על העבדים שפך את רוחו הנדיבה בהורותו: ואף העבדים שהם י"ש הרי הם בכלל אשרי (א' י"ז). ובחוקת היד קרא הקדוש הזה: מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ, בין ישראל בין נכרי, בין איש בין אשה, בין עבד בין שפחה, הכל לפי המעשה שהוא עושה, רוח הקדש שורה עליו (א' ט'). כהניך ילבשו צדק אלו צדיקי אומות העולם (ב' כ').

קרבו נא חכמים יודעי ספר ויודעי העתים, העידו והגידו, הנשמעו עוד דברים כאלה מפי כהני אחת הדתות על עם אחר ועל כנסיה אחרת אשר מררו את חייו? וזכרו כי דור אבא אליהו דור של שמד היה וצרותיו לא הקשיחו את לבו, ואתם נמהרי לב האומרים כי הפרישות (צוריקקהאַלטונג) השחיתה את דרכי בני ישראל, גושו ובושו, שמעו את דברי הפרוש הקדוש הזה ודומו סלה.

אל הנס אשר נשא בראש ספרו „ד"א קדמה לתורה" (א' א') נאמן הוא בכל דבריו, בכל המקום אשר יזכיר תורה, או מקרא משנה וגמרא, שם יזהר להוסיף את מלת דרך ארץ 5)

בכל הספר אינו זז מלחבב את דרך ארץ על קהל שומעי לקחו. על דעתו לא נתנה לזרע יעקב

---

5) מן הצרוף הנוהג תמיד בספר זה שמצרף ד"א לשאר הלמודים, נראה לי לשער, כי מסכת ד"א שנתחברה בא"י אחרי חתימת התלמוד היה למודה נוהג בבתי הספר.

ואם נסיר ממסכת זו שני הפרקים הראשונים, אשר לפי העולה מדברי הקדמונים שייכים הם למסכת כלה, מסכמת היא לצרכי החנוך.

אם יש רגלים לדבר זה, כי פרקים מן המסכת היקרה הזאת נשנו בכל בתי הספר, יש להוכיח מה נעלו אבותינו בארצם בדעותיהם במדותיהם ובתקנותיהם.

א"י אלא כדי שיעסקו בתורה וילמדו דרך ארץ (א' י"א), על כן הוציא משפט: „אפילו אין בידו אלא מקרא וד"א שכרו מונח" (א' ב'), ובכל אשר מצא כת או יחיד שישנו בד"א אף על פי שאינו בתורה וביראת חטא הגיד ישרו: „אע"פ שאלו הכהנים (כהני דגון) היו עובדי עבודה זרה, היה בהם ד"א" (א' י"א), „בבית ראשון אע"פ שהיו עובדי ע"ז היה בהם ד"א" (א' י"ד), „ירבעם בן יואש שהיה נוהג כבוד בנביאים" (ב' ז').

אף כי דרך ארץ יקרה בעיניו מאד „וגם מי שאין בידו לא מקרא ולא משנה וקורא קריאת שמע שכרו מונח" (א' ב'), בכל זאת הביע בפה מלא כי אם אין תורה אין כלום „ואין עור וחרש ואלם, אלא מי שהוא חסר דעת בדברי תורה" (א' כ"ב), ואף כי המצות חביבות מאד התורה חביבה עוד יותר, כי המצות אין להן כח להאיר אלא כאור הנר בלבד, אבל התורה מאירה מסוף העולם ועד סופו (א' ג'), ולא נתנה התורה אלא לקדש שמו הגדול (א' כ"ח), על כן כל הנזקק לתלמידי חכמים כאלו עושה רצונו של אביו שבשמים, וכל היודע להוכיח ומוכיח, הרי הוא עושה קורת רוח לפני קונו (א' ג'), ויען כי היתה התורה בעיניו מיטב כל הטובות עד כי הוא „מקיש את הת"ח הצדיק אל אלהים... והוא חי לעולם" (א' י"ד) רצה לזכות בה את כל ישראל ויצו לאמר: אדם שאין בו דברי תורה הכניסהו לביתך ולמדהו ק"ש ותפלה פסוק אחד או הלכה אחת (א' כ"ז), אך חלילה לתלמיד חכם לחלל כבוד תורתו לעשותה קרדום לחפר בה; ת"ח הנהנה משלו ואינו נהנה משל אחרים, עליו הכתוב אומר: אשרי כל ירא ה' ההולך בדרכיו וגו' (ב' ט"ו).

ומי יראה את התורה הזאת בהעביר אבא אליהו את כל טובה על פנינו ולא תחשק נפשו בה? פה יאמן דברו „ואהבתי עלתה על כלם" במשמעו.

החכם הזה הנוטה תמיד אל הדרשה טרח להרחיקה במקום אשר תוכל לפגום את האהבה הקדושה לו מאד: ואהבת לרעך כמוך, יכול שאינו אלא כנגד הקב"ה... ת"ל הוכח תוכיח את עמיתך (א' י"ח), (עיין פירש"י שבת ל"א ד"ה דעלך סני לשון ראשון); אל יאמר אדם אעשה רצון אבי שבשמים ואניח כבוד אבי ואמי (א' כ"ו); העולם כלו של הקב"ה ואין הקב"ה מבקש מן האדם רק שיכבד אב ואם (א' כ"ו). בדברו על הקרבנות יאמר: תקן הקב"ה שני כבשים... אמר כלום חסרתי דבר שאבקש מכם? ומה אני מבקש מכם? אלא שתהיו אוהבין זה את זה ומכבדין זא"ז (א' כ"ח). כאשר השוה מורא אב ואם למורא שמים כן הדריך גם את האבות בדרך ענוה: „הוה עניו לכל אדם ולאנשי ביתך יותר מכל אדם" (ב' ד'). בדבר הזיוג הורה את עמו למאוס ברתוקות כסף ולבחור תחתם עבותות אהבת חסד, ואלה דבריו: שני בני אדם שהם ממשפחה אחת... ראוי לעשיר שישא את בת העני שהיא משבטו וממשפחתו הוא לא עשה כן... עליו נאמר: הלא אב אחד לכלנו וגו' מדוע נבגד איש באחיו וגו' (ב' ג'). גם את הרשעים נתן לרחמים בעיני העם: „אימתי יבאו כל הברכות, אם תשמע בקול ה' אלהיך ותלך בדרכיו שהם דרכי שמים. ומה הם דרכי שמים? שהוא רחמן ומרחם אפי' על הרשעים ומקבל אותן בתשובה שלמה וזן ומפרנס, כך תהיו רחמנים" (א' כ"ו). האיש הגדול אשר שם לבו לצרף את הבריות טרח להוציא מלבם את הדעות הכוזבות שהשתרשו בעת ההיא בין עמי אירופא, כי הפוגם אפילו במחשבה גיהנם כלה והוא אינו כלה וכי כל מין האדם ישא בעון אביהו הראשון דרש: אמר הקב"ה אם אני משמר לו חובות הראשונים אין העולם עומד (א' א'), ולמען פתוח פתח לבעלי תשובה לבלתי יאמרו הרשעים עונותינו עברו ראשינו ובהם אנחנו נמקים אין ישועתה לנו באלהים, חוה את דעתו כי „הצדיקים נענשים על הקלות והרשעים אינם נענשים אלא על החמורות" (א' ב'), וגם אם יענוש ה' את הרשעים לא לעולם יקצוף, הצדיקים עומדים על עפרן של רשעים ומבקשים עליהם רחמים והקב"ה מעמידן (א' ג').

כל היודע פחד השאול ואבהון אשר שמו כהני העמים וסופריהם על כל קטנה שבקטנות עד כי קצרה כל נפש בעמלה, הוא ידע את חסד אלהים אשר עשה אבא אליהו איש אלהים בהפיצו דעותיו הנוחות והטובות כי אל צדיק ה' ולא יעשה עולה, כי הכל ברא הקב"ה בעולמו חוץ ממדת השקר ומדת העולה (ב' ג').

על כל מחמדי נפשו אלה, על התורה ועל מין האדם בכללו, גדל וינשא את האומה הישראלית: „בני אדם אומרים תורה קדמה אבל אני אומר ישראל קדמו" (א', י"ד) „אף על פי שהכל שלו אין שמחתו אלה עם זרעו של אברהם בלבד" גם שני מאמרים אלא גם יותר מאמריו בדבר עמו, עמוקים ורבי ערך מאד לשעה ולדעת לכל מתבונן בם וגם עליהם יאמר דבר הר' בנימין, לא אמרן אבא אליהו אלא כנגד דורו כי דבר על לב אחיו וינחם אותם כי לא יטוש ה' את עמו לא יפר בריתו אתם ולא ישליכם מעל פניו, „אהובים אתם לי מתחלה ועד סוף" (א', ט') „הקב"ה אין לו אחים אלא ישראל שאינו שונא אותם לא בעה"ז ולא לימות בן דוד ולא לעה"ב" (א', י"ט) „נשבע הקב"ה שלא יחליפם באומה אחרת ולא ימירם בעם אחר ולא יכולה אותם" (א', כ"ד) „מלה"ד למלך שנשא אשה על אשתו הראשונה וכו'" עיין שם (ב', י"ט) מלא געגועים

וכליון נפש היה מתאנח על כבודו של הקב"ה ושל ישראל ומצפה שיהא שלום בין ישראל לאביהם שבשמים (א' י"ד), במבטא זה „שלום בין ישראל לאביהם שבשמים" נכר עובר של שטה עתידה להתחדש כחמש מאות שנה אחרי כן ברוח ר' יהודה הלוי הנראה עוד יותר טבועה ומפותחת בכל פתוחיה יחד ובכל חתוך אבריה בדברו זה: א"י תרומה מכל הארצות; ירושלים תרומה מכל א"י; מקום בהמ"ק תרומה מכל ירושלים; ישראל תרומה מכל העמים וכו' (ב' ב').

ככל אשר נראו בו ראשית סימני יצירת הולד לשטה המסוימת בימינו היטב כן נמצאהו עושה אזנים לתורת בקורת תולדות עמו ותולדות האדם, שטה שלא נגמרה עוד יצירתה גם בדורנו. את דבר תולדות מין האדם בכללו כלכל הרב במשפט הזה „כל דבר שעתיד להיות בסוף כבר נעשה מקצתו היום" (א' ג'), משפט ישר כי אין סירוגין ואין הפסקות בשלשלת המסבות וכי אור דברי הימים כאור נוגה הולך ואור הולך ומוסיף.

אך על הדברים שנזרקו מפיו בבקרתו ימי הקדם בישראל, יען כי הם כלל שהוא צריך לפרט, יש עם לבבנו לקבוע מדרש לבד אם יחיינו אלהי החסד.

ואתם חכמים יודעי העתים אם מצאתי בדברי אלה חן בעיניכם; ואם האיש אשר ראינו בתחלה בחזון מועף ביעף קרמו פניו לצורה בולטת ומוצקת ואת קולו אשר שמענו מתוך האש מדבר אלינו בדברי חכמים בנחת נשמעים קחו נא עבודתי רצון מידי ושימו מקום לאבא אליהו לפי כבודו בין חכמי ישראל חבריו. שימו לב והטו אזן לדבריו, כי חכם עדיף מנביא, ואע"פ שאינו מראה לכם חותם אות או מופת .. האמינו לו בלא חותם" כי בזקן שכמותו הוא אומר על פי התורה אשר יורוך! —

* * *

בהפרדי מעבודתי זאת, רואה אני חובה לי להזכיר דברי שני חכמים אשר גם הם כתבו על דבר „תד"א" ולהצטדק מדוע נטיתי מדרכם. החכמים האלה אשר שם האחד ד"ר באַכֶער (גראֶץ מאָנאַטשר שנה כ"ג דף 266) ושם השני, אשר כבר יצא טבעו בעולם, החכם הגדול ר' חיים אָפּפּענהיים רב בטהאָרן (בית תלמוד שנה א' דף 265), שניהם כוונו לדבר אחד, שנתחבר ספר זה בבבל בשנת תשכ"ח לאלף החמישי, וגם החכמים הנכבדים ההם יגעו כמה יגיעות להשלים בין הזמנים האמורים בפ"ב ובפרק ל"א „בתד"א רבה" (אף כי אין שלום גם בין שניהם, כי לפי הזמן הראשון נתחבר בשנת ת"ש (בצמצום) ולפי השני בשנת תשכ"ח) ובין עוד זמן שלישי „תשעים יובלות ול"ד שנים" (נראה שנתחלפה אות ל' לצ' הקרובה לה בצורתה וע"כ נשתבשה הגירסא צ"ד שנים) (א' ו'), אשר לפי זמן זה, נתחבר תקל"ד לאלף החמישי ועל כן גרעו, הוסיפו ודרשו ככל אשר עשה גם הגאון החוקר שי"ר. מי לא יראה כי הרבה יגיעת בשר ומעט נחת רוח בעבודה הקשה הזאת; אך לפי שטתי הסור כל היגיעה, כי אומר אני שהזמנים השונים הם מעשה ידי מעתיקים שונים ובשנת תקל"ד ת"ש, תשכ"ח, נעתק הספר הזה שנתחבר בשנות ש"ע עד ש"פ לאלף החמישי.

על דעת החכמים הנכבדים ההם, ההולכים בדבר הזמן והמקום בשטת החוקרים הגדולים שי"ר וריט"ל צונץ, הוסיפו עוד דבר משלהם, כי יעדו תעודה אחת לכל דברי בעל הספר ויעשוהו שליח לדבר מצוה, שלוחא דרבנן, לבקר את נפוצות ישראל ולהוציא מלבם את הדעות הכוזבות שהשרישו שלוחי הקראים בעת ההיא (במאה השמינית) ואת כל התכלית הזאת מצאו כבושה ומצומצמת רק בחצי פרק אחד (א' ט"ו), מכל החמשים וששה פרקים שבספר הזה ושם נפרטו שש שאלות ששאל: „אדם אחד שיש בו מקרא ואין בו משנה" על רחיצת ידים ועל שחיטה מן הצואר, על דם מהלכי שתים, על גזל את, על איסור החתון בבת, ועל שבעה נקיים — על דעתנו, ועל דעת כל בקי מעט בתלמוד, היו תמיד בישראל סוררים שפקפקו מעט או הרבה בדברי סופרים, ולעמתם הקראים אמנם התפרצו בפני רבותינו אך פקרו ממקום אחר, אבל מכל שש המצות האלה, לא זלזלו בלתי אם בנטילת ידים ובשבעה נקיים, אבל בשחיטה הלא ידענו כי בכללה דקדקו בה גם הם, בדם אדם או בנשואי הבת, ידענו כי כל איש שישנו מן הישוב יהי מי שיהיה, לא יעלה על לבו להתיר לו ליהנות מדבר שנפש כל אדם קצה בו. ומבלעדי זה, לו היה השואל קראי גמור, בעל שטה, כי עתה טוב היה לבעל הספר לבלתי הוציא את הדינים היקרים האלה מן הכתובים, כי אם לשנן לו את האמת, כי התורה ככתבה ספר חתום היא, ואם אין קבלת אבות אין כלום; אין חכמה, אין מוסר ואין דרך ארץ. ולמה לו לדחוק ולהכנים את הדברים בפשוטי הכתובים, למען חזק את הקראי באולתו כי תורה שבכתב בלבדה מספקת? — המסקנא הזאת שהיה מעלה בעל הספר מדברי השואל עצמו היתה הרבה יותר חזוק לדברי סופרים מסיום אחת מתשובותיו „ומכאן היה רבן גמליאל אוכל חוליו בטהרה", דברים אשר אין להם שום תועלת בהשמעם על אזני מלעיג על דברי חכמים,

בלתי אם עלבון כבוד התורה. — גם את דברי הרה"ח ר"ח אָפפענהיים על שאלת השואל בדבר גזל אח לא אבין, כי לפי דברי החכם הזה שאל השואל את בעל הספר, למען הוציא ממנו כי הרבנים מורים היתר בגזל נכרי, והלא שאלתו היתה על גזל אח, עושה מעשה עמו, ותשובת בעל הספר גם היא על אחיו מישראל? ואת דבר גזל הנכרי לא בתורת שאלה בדבר הלכה כי אם בתורת וידוי מעשה הזכיר השואל גם את ענשו שקבל בעולם הזה הודיעו. ואחרי כן הורה בעל הספר כי גזל נכרי אסור מן התורה, ובכן מה תואנה התאנה הקראי? הרי זה בא לבזות ונמצא מתבזה, סוף דבר! לא קראי בעל כתה ושטה היה השואל, כי אם הדיוט בעל עבירה מתפלספ אשר אוי לו מיוצרו ואוי לו מיצרו; ובעל הספר אשר לא ועד הרבנים, כי אם ה' אלהים שלחהו ורוחו, מצא ארבע כתות בישראל: מי שיש בידו מקרא, משנה, גמרא ודרך ארץ; מי שיש בידו מקרא, משנה וד"א; מקרא וד"א; ומי שאין בידו אלא ד"א בלבד, וגם את הדיוטא התחתונה הזאת אהב בעל הספר בכל נפשו (עיין בגוף מאמרי) ושיחה זאת לא היתה במאה השמינית עם קראי נוכל בבבל, כי אם במאה הרביעית עם הדיוט תמים בארץ ישראל ובעל הספר רצה להחכימו ולהורותו אף עלתה בידו. — גם את ימי בית שני לא היה מגנה בעל הספר לו אמר להפוך את לב הקראים (בית תלמוד 310). — חכמים „ורבנים" 339 אינה ראיה כי הפך הוא לקראים כי פעמים רבות מצינו בירושלמי ומדרשות „ורבנין אמרי" ואז לא היה עוד זכר לקראים. — אחרי שובי נחמתי (א' ו'), שפירש החכם הזה „אחרי שובי מדרכן של קראים" (339), איננו מוסב על הקראים בשום פנים, כי קודם לו נאמר: „קרא ושנה ולא שמש ת"ח, דומה כמי שנתעלמה ממנו הלכה, שנאמר כי אחרי שובי נחמתי" ואם מוסב על הקראים, ביצד יתקיים ושנה ולא שמש ת"ח וכי שמוש ת"ח בלבד הוא חסר והלא גם משנה חסרה לו? — אך אדמה כי החכם ר"ח אפפענהיים לא קבע מסמרות על שטתו זאת ובעיני היפה התבונן כי הגדות רבות נאמרו „לאפוקי מדעת הפרסים עובדי אש" (343), ומודעת היא כי במאה השמינית לא היה עוד זכר למו אחר כי נכבשה פרס לפני המחמדנים, ואם התחבאו בנקיקי הסלעים בקצוי ארץ אין צורך לרב ישראלי לדרוש ברבים על אמונותיהם כי אין אדם נכשל אלא במה שעיניו רואות. ואשר אומר החכם הזה (340) (להשלים בין הדבר שעמד עליו בדעתו הנקיה ובין שטתו ההולכת בדרך הכבושה לרבים מימות הגאון שי"ר), כי החבר שהתוכח עם בעל הספר היה חבר מסתתר, כי לפי שטתו אין לו דרך אחרת להחליט, כי עובדי אש בגלוי לא נמצאו עוד במאה השמינית, הדבר הזה לא יקום ולא יהיה, כי תקיף גדול היה החבר בהיכל המלך ולפי הנראה היה מכהן שם כי כן כתוב שם: פ"א הייתי מהלך בכרך גדול שבעולם... תפסוני והכניסוני לבית המלך... וראיתי שם... כלי כסף וכלי זהב... ואמרתי אל נקמות ה' וגו'... בא אלי חבר אחד... אמר לי אם תאמר לי דבר אחד שאני שואל אותך... לך לשלום... אמרתי לו... אמר לי וכו' וכו' (א' ב'). ממאמר אל נקמות ה' רואים אנחנו כי תפסוהו בתפיסה כמו „שדור דרי קיסר נקטינהו" (ב"ב י'), כשנתפס ר"א (ע"ז י"ו:), ויבא החבר ויקרא לו דרור בשכר חכמתו כאשר אמר לו „אם תאמר לי דבר זה לך לשלום" כמו לך לנפשך. מן הדברים האלה יש לשמוע כי היה החבר בבית המלך „לאב ולכהן" — גם בפירושו למשל המבוי והפשפוש (343) נראתה סתירה גלויה לשיטתו העושה את בעל הספר שליח להלחם עם הקראים. — גם על בעל שבלי הלקט כתב החכם הזה כי לא כוון יפה מלת „בסתר" כי עוד מלבד זה נמצא מלת „בסתר", ומדוע העלים החכם הזה את עיניו ממלות „בא"י מקדש את שמך ברבים" המובאים שם, ובאמת יש דמיון פנימי בין קדש את שמך על מקדישי שמך וקדש את שמך בעולמך ובישועתך וכו' ובין הוא מושיענו והוא ישמיענו ברחמיו שנית לעיני כל חי שבקדושה, וגם הח' באכער הרגיש באיסור דם דגים וחגבים ובראיות שבעל הספר מביא לדעותיו מתפלות הרבנים את רפיון שטתו; אך על דברים אלה לא אדין עם הרב באכער כי רשות לכל אדם להגות כאשר עם לבבו. אך מדוע זה החליט כי בעל הספר נהג במדת ענוה על כרחו רק למען הדמות לעליונים, לאליהו הנביא, אשר באדרתו התכסה? הלא כל בקי בספרי חכמי ישראל ידע כי מרביתם נוחים עלובים וענוים היו, ואיש מהם לא לבש אדרת שער למען כחש. ודוקא באליהו הנביא אשר בעיני החכמים והעם מעוז לעתות בצרה הוא מורה נאמן ומלאך הברית נמצא מעט קפדנות. פינחס זה אליהו, בזה נאמר אשר קנא לאלהיו ובזה נאמר קנא קנאתי. „כי אתא הוה מיבעית ליה" (כתובות ק"ו) אבא אליהו קפדן הוא (סנהדרין קי"ג).

לעמת זה היו לי לשמחת לבב דברי הרב החכם הגדול ר"ח אפפענהיים כי בכבוד גדול ידבר על בעלי המדרש בכללם ועל בעל הספר בפרטו. אך לעמת הטעם לשם הספר אשר נתן צפור שמים זה אליהו שסבב את כל העולם כלו (מדרש תהלים) וגם

בעל המדרש הזה היה עובר בכל מקומות מושבותן של ישראל, אדמה כי מבואר וניכר מתוך הספר כי שם מחברו אליהו, וכשם ששם העצם אליהו נוהג בישראל זולת שם הנביא, כן שם התאר אבא נוהג זולת אבא הנאמר בסנהדרין קי"ג על הנביא לרמז אבי אבי רכב ישראל ופרשיו, ואבא הנאמר בכל מקום הוא תואר כבוד כאשר רמזנו למעלה בהערה 2, ולפי הידוע שבעל הספר „סופר" היה ותעודת הסופר שנהגה בישראל מימות עזרא היתה להשכיל את העם וללמד תינוקות, ראוי הוא עוד יותר להקרא אבא שם כבוד בפי התינוקות „ינוקי דבי רב ונקטי ליה בשפולי גלימיה ואמרו ליה: אבא אבא הב לן מטרא" (תענית כ"ג:).

ובכלל אדמה כי כשם שאי אפשר לתולדות איש גדול בלי קביעות היסטורית כן אין טוב לרוח עמנו לטבוע עליו חותם צר של זמנו לבדו, גם את בעל הספר הזה אשר כלו טהור קדש לא נוכל לעשות לשליח בית דין כי אם למלאך מאת ה' אשר בא להורות את רוממות התורה שבכתב ושבעל פה את טובה ואת יפיה, וכאשר הבדיל ר' יהודה הלוי בין אלהי אריסטו אלהי ההקשה ובין אלהי אברהם „שאליו תכסופנה הנפשות" כן הבדיל הוא לטובה את תורת ה' אלהי ישראל אשר חותמה אמת דגלה אהבה ושמה שלום.

באור „מליצה תלמודית"

במס' מנחות (דף כ"א ע"א) תניא, במלח, יכול תבונהו? ת"ל תמלח, מאי תבונהו, אמר רב אשי יכול יתן בו טעם כבינה? ת"ל תמלח. מה מאד קשה הוא לעמוד על מליצת הגמ' „יתן בו טעם כבינה", החסרה מלח וטעם ובינה להבינה. אכן לדעתי המליצה נאותה מאד על פי מה שראיתי בהקדמת ספר נודע ביהודה (מהדורא תנינא) בזה"ל: „כאשר נודע להכמי הטבע שעמדו על הבחינה כשחלקו גוית האדם לחלקיו ע"י חכמת הכעמיא, נמצא שגוף האדם מורכב משמן וסיד ומלח, ומצאו במופת שכל אדם אשר בעת חייו היה יותר חריף ובעל שכל, יש בו יותר מחלקי מלח, ובזה יש לפרש כוונת חז"ל במס' קידושין (דף כ"ט ע"ב) אם היה בנו זריז וממולח, ורבים לא ידעו לפרש מה הוא זה ממולח, אכן הכוונה הוא שבנו ממולח שיש לו חלקי מלח הרבה", עכ"ל. וזהו מליצת התלמוד יכול יתן בו טעם כבינה? ר"ל יתן מלח הרבה, כי הבינה תתיחס למלח, וס"ד כאשר כל המרבה בבינה הרי זה משובח, כן נמי במלח, ת"ל תמלח כדרך בני האדם, ולא יותר, ובאמת אמרו חכמינו „אל תתחכם הרבה" כי גם מלח הרבה לא טוב, ומעתה מליצת התלמוד מליצה ישרה היא, והענין ברור.

יהודה מעשיל הכהן צירקעל
חופק"ק באריסאוו.

---

1) במ"ע המגיד תרל"ט גליון 46 במאמר „אחוה דעה גם אני" הביא שם חכם אחד לתראות המקור להפתגם „אהנע פאספאר קיינע גידאנקען" מדברי חז"ל במדרש ע"ש. ומזה נראה בעליל כי חכמי התלמוד ידעו הסבות הראשיות לחכמת ובינת האדם. והנה החכמים הקדמונים הרומיים היו מכנים תכונת הנפשיות, ד"מ בלשונם „סאלעס" (דבר שכלי, „אין סולסוס" (דבר תפל כסלות) והוא מתאים עם מליצת התלמוד מנחות וקידושין „ממולח", ואולי זהו ג"כ מליצת חז"ל (שבת ד' חולין י"ב קי"ג) „לכי תיכול עלה כורא דמלחא, או אומר לך ר"ל כשיהיה לך לב להבין, המתיחס למלח, לפי אגדת הרומיים. והנה בבאור תיבת „ממולח" בקידושין, היה נ"ל, עפ"י הנודע, י האיש אשר ידיו רב לו בפלפולה של תורה, בשם „מפולפל" יכונה, ולכך האיש העוסק במקרא של תורה הנקראת מלח (עיין תב"י מאמר ראשון פרק ח') יאות להקרא בשם „ממולח". וממולח הוא התואר להעוסקים במקרא.

שמואל אלכסנדראנו

שושן פורים תרמ"ו,

בֶּן־מִשְׁלֵי

(פַּרְדִּיוֹת)

א.

אַשְׁרֵי אָדָם מָצָא חָכְמָה
כִּי לִקְנוֹתָהּ רָחוֹק מִכְרָהּ;
אֹרַח לְחַיִּים שֹׁמֵר מוּסָר
וְאֹרַח לְעֹשֶׁר שֹׁמֵר קְשִׁיטָה.
אָדָם עָרוּם כֹּסֶה דָעַת
וְכֹסֶה דַעַת אָדָם עָרוֹם.
אַנְשֵׁי מַדָּע יֵשׁ כִּי לֹא יָבִינוּ דָבָר
וְנִבְעֲרֵי דַעַת יָבִינוּ כֹל.
אֶל בִּינָתְךָ אַל תִּשָּׁעֵן
אַף כִּי אֶל בִּינַת אֲחֵרִים.
אִוֶּלֶת קְשׁוּרָה בְּלֶב נָעַר
קְשָׁרוּהָ זְקֵנִים וּזְקֵנוֹת.
אִם חָכַמְתָּ חָכַמְתָּ לָּךְ
וְהָאֱוִיל מֵמֵר גַּם לַאֲחֵרִים.
אַל יַאֲמִין לִבְּךָ לְכָל דָּבָר
וְאַל תִּלְעַג לְכָל דָּבָר.
אַל תִּיגַע לְהַעֲשִׁיר מִבִּינָתֶךָ
כִּי הַבִּינָה לֹא תַעֲשִׁיר בְּעָלֶיהָ.
אֲנִי חָכְמָה שָׁכַנְתִּי עָרְמָה
וְסִכְלוּת לְבוּשָׁהּ שָׁנִים.
אַל תּוֹכַח כְּחָכָם פֶּן יִשְׂנָאוּךָ
הוֹכַח כַּלֵּץ וְיֶאֱהָבוּךָ.
אַל תַּחֲרֹשׁ עַל רֵעֲךָ רָעָה
אִם לֹא גְמָלְךָ טוֹבָה.
אֹהֵב נֶאֱמָן מִי יִמְצָא
וְשׂוֹנֵא נֶאֱמָן אֵת מִי לֹא יִמְצָא.
אִישׁ עָשִׁיר נִשְׁפָּט אֶת אִישׁ עָנִי
דוּד־נְחֹשֶׁת מִתְרוֹצֵץ אֶת סִיר־חָרֶשׂ.
אֵין חָכְמָה וְאֵין עֵצָה וְאֵין תְּבוּנָה
לְנֶגֶד הָאֶגְרֹף.
אַשְׁרֵי אָדָם מַפְחִיד אֲחֵרִים
וְאֵין פַּחַד אֲחֵרִים לְנֶגֶד עֵינָיו.

אָמַר עָצֵל קוֹף בַּחוּץ
וְלִרְאוֹתוֹ אֲמַהֵר לָלֶכֶת.
אֵין פִּתְגָּם מַעֲשֵׂה הָרָעָה נַעֲשָׂה מְהֵרָה
אַף כִּי מַעֲשֵׂה הַטּוֹבָה.
אַדִּיר חֵפֶץ הָאָדָם בְּכֶסֶף
וַיִּשְׁמְרֶנְהוּ לְעֵת אֵין חֵפֶץ בּוֹ.

ב.

בְּלֵב נָבוֹן תָּנוּחַ חָכְמָה
כִּי לִמְכְרָהּ אֵין קֹנֶה.
בְּאָזְנֵי כְסִיל אַל תְּדַבֵּר
וּבְאָזְנֵי חֵרֵשׁ אַל תְּנַגֵּן.
בַּעֲנָשׁ לֵץ יֶחְכַּם פֶּתִי
וּבַעֲנָשׁ פֶּתִי יָלִיץ לֵץ.
בִּקֶּשׁ בַּעַר חָכְמָה בְּסִפְרוֹ וָאָיִן
וַיִּשְׁלַח יָדוֹ בְּסֵפֶר אֲחֵרִים.
בַּרְזֶל בְּבַרְזֶל יָחַד
וּמְבַקֵּר בִּמְבַקֵּר.
בְּרֹב דְּבָרִים לֹא יֶחְדַּל פָּשַׁע
וּבְרֹב תַּעֲנוּגִים לֹא יֶחְדַּל עֹנִי;
בֹּטֵחַ בְּעָשְׁרוֹ הוּא יִפּוֹל
וּבוֹצֵעַ חֵיל זָרִים לֹא בִּמְהֵרָה יוּטָל.
בְּלֹא דַעַת נֶפֶשׁ לֹא־טוֹב
וּבְלֹא כֶסֶף רָעָה רַבָּה.
בְּצֵל הַחָכְמָה תֵּדַע יוֹם קָרָה
וּבְצֵל הַכֶּסֶף יֵחַם לְךָ תָּמִיד;
בְּחָכְמָה יִבָּנֶה בָּיִת
וּבְכֶסֶף וּבִשְׁטָר וּבִיגִיעָה.
בָּז לִמְעַט לֹא יַשִּׂיג רָב
וְקֹבֵץ עַל־יָד יַרְבֶּה.
בַּיִת וָהוֹן נַחֲלַת אָבוֹת
וּמֵיְיָ לֵב מַתָּנָה.
בִּמְקוֹם גְּדוֹלִים אַל תַּעֲמֹד
וּבְמוֹשַׁב שְׁפָלִים לֹא תֵשֵׁב;

ג.

גַּם לְרֵאֵהוּ יִשָּׂנֵא רָשׁ
עַל כֵּן יַעֲלִימוּ מִמֶּנּוּ עָיִן.

גַּאֲוַת אָדָם תַּשְׁפִּילֶנּוּ
וּשְׁפַל רוּחַ יִהְיֶה לָבוּז.
גַּם בִּשְׂחֹק יִכְאַב לֵב
גַּם בְּדֶמַע יָגִיל לֵב.
גָּזֵל וּמִרְמָה וּפִי תַהְפֻּכוֹת
מַטּוֹת עֹז לַמִּסְחָר הֵמָּה;
גַּם לָרֹכֵב בְּשְׁמֵי שְׁמֵי קֶדֶם
הוֹן יִתֵּן בְּקוֹלוֹ קוֹל עֹז.

ד.

דִּבְרֵי חֲכָמִים בְּנַחַת נִשְׁמָעִים
עַל כֵּן אֵינָם נִשְׁמָעִים.
דְּבַשׁ יֹאכַל אָדָם דֵּי שָׂבְעוֹ
אַךְ לַכֶּסֶף לֹא יֵדַע שָׂבְעָה.
דּוֹר הוֹלֵךְ וְדוֹר בָּא
וְהוֹלֵלוּת הוֹלֶכֶת וְהוֹלֵלוּת בָּאָה.
דֶּרֶךְ אֱוִיל יָשָׁר בְּעֵינָיו
וּבוֹ יַגִּיעַ לִמְחוֹז חֶפְצוֹ וְיְאֻשַּׁר בָּאָרֶץ.
דִּבְרֵי עֲוֹנוֹת גָּבְרוּ מֶנִּי
וְדִבְרֵי מִצְוֹת גָּבַרְתִּי מֵהֶם.
דִּבְרֵי חֲכָמִים כַּדָּרְבֹנוֹת
עַל כֵּן יִשְׂנָאוּם הַכְּסִילִים לְבִלְתִּי יִתְמַשְּׁלוּ כַּבְּהֵמוֹת.
דֶּרֶךְ אֱוִיל יָשָׁר בְּעֵינָיו
וְאִם יַצְלִיחַ יִיֻשַּׁר גַּם בְּעֵינֵי אֲחֵרִים.

ה.

הוֹן עָשִׁיר קִרְיַת עֻזּוֹ
וְהוֹן נָדִיב עֹז קִרְיָתוֹ.
הַכֶּסֶף יַעֲנֶה אֶת הַקּוֹל
בּוֹ תָּרֹן לְשׁוֹן אִלֵּם.
הוֹן יוֹסִיף רֵעִים רַבִּים
וּמֵרֵעִים רַבִּים יָסוּף הוֹן.
הֵן אִישׁ אֵין צַדִּיק בָּאָרֶץ
אַף כִּי אִשָּׁה.
הַעֲבֵר רָעָה מִבְּשָׂרֶךָ
אַךְ לֹא עַל בְּשַׂר רֵעֶךָ.
הַחַיִּים יוֹדְעִים שֶׁיָּמוּתוּ
וַיְכַבְּדוּ לִבָּם לִבְלִי יֵדְעוּ.

הוֹרֵנִי יְיָ דַּרְכֶּךָ אֲהַלֵּךְ בַּאֲמִתֶּךָ
אִם כָּל אָדָם יֵלֵךְ בּוֹ.
הַכֶּסֶף יַעֲנֶה אֶת הַכֹּל
אַךְ לֹא אֶת הֶעָנִי.
הַיַּלְדוּת וְהַשַּׁחֲרוּת הָבֶל
אַף כִּי הַזִּקְנָה וְהַשֵּׂיבָה.
הַחָכְמָה תִּתֵּן חָכְמָה בְּלֵב כָּל חַכְמֵי לֵב
וְהַכֶּסֶף יִתֵּן חָכְמָה גַּם לְנִבְעֲרֵי לֵב.
הָאֱלֹהִים עָשָׂה אָדָם יָשָׁר
וּבְנֵי אָדָם יַעֲשׂוּ אֱלֹהִים עֲקַלָּתוֹן.
הָלַךְ אֶל נְמָלָה עָצֵל
וַיְאַלֵּף דַּרְכָּהּ לָלֶכֶת בַּלָּאט.
הַכֶּסֶף יְכַפֵּר עָוֹן
כִּי הוּא כְּבֹרִית מְכַבְּסִים.
הָאֱמֶת עֲרוּמָה וּצְנוּעִים בְּנֵי אָדָם
עַל כֵּן יַעַצְמוּ עֵינֵיהֶם מֵרְאוֹת בָּהּ.
הַחֲזֵק כְּלֵי בַּכֶּסֶף אַל תֶּרֶף
נִצְּרֵהוּ כִּי אַךְ הוּא חַיֶּיךָ.
הוֹי חַי חַיֵּי עֹנִי
לָמוּת מוֹת עֲשִׁירִים.

ו.

וְזָרַח הַשֶּׁמֶשׁ וּבָא הַשָּׁמֶשׁ
יֵשׁ מָתוֹק לוֹ כִּי יִזְרַח וְיֵשׁ טוֹב לוֹ כִּי יָבוֹא.
וַיְחִיֶה הָאָדָם וְיָמוּת הָאָדָם
יֵשׁ יִשְׂמַח בְּחַיָּיו וְיֵשׁ יִשְׁאַל מוֹתוֹ.
וָדַע כִּי גַם שִׂמְחַת הַחַיִּים גַּם אֶבְלָם
כַּחֲלוֹם יָעוּף.
וָאֵרֶא בַפְּתָאִים
כִּי אַךְ חֶלְקָם מְאֻשָּׁר בָּאָרֶץ.

ז.

זָהָב בָּאֵשׁ יִבָּחֵן
וּבֶן אָדָם בַּזָּהָב.
זֵעַת כָּל חוֹלֶה אַחַת
וְחוֹלֶה כְּלֵי יָזַע שְׁתַּיִם.

זֵכֶר צַדִּיק *) בְּפִי חָסִיד לִבְרָכָה
וְזֵכֶר חָסִיד בְּפִי צַדִּיק לְמַתָּנָה.
זְאֵב בְּעוֹר כֶּשֶׂב
חָנֵף בִּכְסוּת אֱמוּנָה.
זְבוּב עֹקֶץ בָּרִיא וְחוֹלֶה
וְנֶשֶׁךְ נוֹשֵׁךְ עָשִׁיר וָרָשׁ.
זֹהַר מִתְחַכֵּם כְּזֹהַר מִתְעַשֵּׁר
יוֹפִיעַ עַד אַרְגִּיעָה.
זַךְ וְיָשָׁר פֹּעַל אָדָם בְּעֵינָיו
וְעָלָיו יִלְעַג אִם אֲחֵרִים יַעֲשׂוּהוּ.

ח.

חָכְמָה חָצְבָה עַמּוּדֶיהָ שִׁבְעָה
וְאִוֶּלֶת שִׁבְעִים וְשִׁבְעָה.
חֲנוֹךְ לַנַּעַר עַל פִּי דַרְכּוֹ
גַּם כִּי יַזְקִין נַעַר יְהִי.
חֲכַם לֵב יִקַּח מִצְוֹת
וּכְסִיל אָדָם יְפַזֵּר עַל מִצְוֹת.
חַטָּאִים תְּרַדֵּף רָעָה
וְרָעִים יְרַדְּפוּ חַטָּאָה.
חֵן יִמְצָא מַחֲלִיק לָשׁוֹן
וּמוֹכִיחַ לְאָדָם יִנְחַל קָלוֹן.
חָכְמָה קָרְאָה מִי פֶתִי יָסוּר הֵנָּה
וַיָּנֻסוּ הַפְּתָאִים לִבְלִי יַכִּירוּם.
חָכְמָה נִסְתָּרָה וְאִשָּׁה נִסְתָּרָה נִשְׁתָּווּ
סוֹדָם כָּמוּס לְיוֹדְעֵי חֵן.
חָכָם מַסְתִּיר חָכְמָתוֹ
כִּיפַת תֹּאַר מַסְתֶּרֶת יָפְיָהּ.
חוֹטֵא אֶחָד יְאַבֵּד טוֹבָה הַרְבֵּה
וְטוֹבָה אַחַת תּוֹלִיד חוֹטְאִים רַבִּים.
חַלְלֵי הַמַּחְסוֹר רַבִּים הֵם
וְיוֹתֵר מֵהֵמָּה חַלְלֵי הַמּוֹתָר.
חֶרֶב לֹא הוּחַדָּה וְלֹא מְרוּטָה
חָכְמָה בְּלִי מַדָּע.
חֶזְיוֹנוֹת לַיִל יִדְּדוּ בַבֹּקֶר
וְחֶזְיוֹנוֹת עֲלוּמִים בִּימֵי הַזִּקְנָה.

---

*) אין מבארים את המבואר, וכן ביתר המקומות הלאה.

ט.

טוֹב לִשְׁמוֹעַ גַּעֲרַת חָכָם עַל כְּסִיל
מִשְּׁמוֹעַ שִׁיר כְּסִילִים עַל חָכָם.
טוֹב שָׁכֵן קָרוֹב וְעָשִׁיר
מֵאָח רָחוֹק וָדָל.
טוֹב עַיִן יְבֹרָךְ מַתַּת יָדוֹ
וְרַע עַיִן יִתֵּן וְכָעַשׂ.
טָמַן כֵּלַי כַּסְפּוֹ בַּצַּלַּחַת
וּמְחַסֵּר נַפְשׁוֹ מִטּוֹבָה.
טוֹב לָלֶכֶת אֶל בֵּית אֵבֶל
מִלֶּכֶת אֶל בֵּית נָבָל.
טוֹב אִישׁ חָכָם בְּעֵינָיו
מֵאִישׁ אֱוִיל בְּעֵינֵי אֲחֵרִים.
טוֹב לָלֶכֶת אֶל בֵּית אֵבֶל
מִלֶּכֶת בָּטֵל בִּרְחוֹבוֹת קָרֶת.
טוֹבָה בְּעָתָה מְגֻלָּה
מֵאֵימָה מְסֻתֶּרֶת.
טַל מַשְׁכִּים הוֹלֵךְ
הַבְטָחַת מֵפִיחַ כְּזָבִים.
טְפָחוֹת נָתְנוּ יָמֵינוּ
וְנַאֲמִין כִּי אֲרֻכָּה מֵאֶרֶץ מִדָּתָם.

י.

יִרְאַת יְיָ אֱוִילִים בָּזוּ
וְלַחֲכָמִים גַּם עוֹלֵלוֹת לֹא הִשְׁאִירוּ.
יֵשׁ דֶּרֶךְ יָשָׁר לִפְנֵי כָל אִישׁ
אַךְ לֹא כָל אִישׁ רָאָהוּ.
יְשָׁרִים יִשְׁכְּנוּ אָרֶץ
וּבֹגְדִים עַל בָּמוֹתֵימוֹ יִדְרֹכוּ.
יֵשׁ צַדִּיק עֹבֵד בְּצִדְקוֹ
וְיֵשׁ צַדִּיק יַעַבְדוּהוּ בְצִדְקוֹ.
יֵשׁ צַדִּיק מַאֲרִיךְ בִּתְפִלָּתוֹ
וְיֵשׁ צַדִּיק מַאֲרִיךְ בְּשֻׁלְחָנוֹ.
יָמִים יְדַבְּרוּ הָבֶל
וְרֹב שָׁנִים יוֹדִיעוּ הֲבֵל הֲבָלִים.
יֵשׁ גֶּבֶר יִחְיֶה וְיִירָא מָוֶת
וְיֵשׁ יִירָא מַר מִמָּוֶת.

יַד חָרוּצִים תִּמְשֹׁל
וְיַד עֲצֵלִים תַּעֲבֹד.
יֵשׁ צַדִּיקִים אֲשֶׁר מַגִּיעַ אֲלֵיהֶם כְּמַעֲשֵׂה הַסּוֹחֲרִים
וּלְנוֹשֵׁיהֶם יִפְשְׁטוּ רֶגֶל גַּם הֵם.
יָדוֹ יִקְפֹּץ כִּלַי מְשַׁלֵּם גְּמוּל
וּפִיו יִפְעַר בִּתְשׁוּאוֹת חֵן.
יֵשׁ אֹהֵב דָּבֵק מֵאָח
וְיֵשׁ אָח נִפְרָד מֵאוֹיֵב.
יֵשׁ צַדִּיק מַאֲרִיךְ בִּתְפִלָּה
וְיֵשׁ צַדִּיק מַאֲרִיךְ בְּגַאֲוָה *).
יִתְרוֹן לָאָדָם עַל כָּל חַי בַּדִּבֵּר
וְהוּא יַהַפְכֵהוּ לְחֶסְרוֹן.
יִתְרוֹן לָאָדָם עַל הַבְּהֵמָה בַּדִּבֵּר
וְעַל הַכְּסִיל בִּשְׁתִיקָה.

כ.

כְּבוֹד הַלֹּוֶה הַסְתֵּר דָּבָר
וּכְבוֹד הַמַּלְוֶה חֲקֹר דָּבָר;
כַּחֹמֶץ לַשִּׁנַּיִם וְכֶעָשָׁן לָעֵינַיִם
כֵּן הֶעָנִי לִקְרוֹבוֹ הֶעָשִׁיר.
כָּל יְמֵי עָנִי רָעִים
וְכָל יְמֵי עָשִׁיר לֹא טוֹבִים.
כָּל דֶּרֶךְ אִישׁ יָשָׁר בְּעֵינָיו
אַךְ דֶּרֶךְ יָשָׁר עֲקַלָּתוֹן בְּעֵינָיו.
כֹּבֶד דְּאָגָה וְנֵטֶל הַיָּגוֹן
וְשֶׁפֶק־לֵב כֹּבֶד מִשְּׁנֵיהֶם.
כָּל יְמֵי עָנִי רָעִים
וְעָשִׁיר אַף לֵילוֹתָיו.
כִּצְרוֹר אֶבֶן בְּמַרְגֵּמָה
כֵּן נוֹתֵן לַבַּעַר סֵפֶר.
כָּל פְּלִיאוֹת אֹהֵב הַכְּסִיל
אַךְ לֹא פְּלִיאוֹת חָכְמָה.
כָּל כְּאֵב וְלֹא כְאֵב לֵב
כָּל חֶסְרוֹן וְלֹא חֶסְרוֹן כִּיס.
כּוֹס זָהָב הַדִּמְיוֹן
אַךְ רֵיק הוּא וְיַיִן אֵין בּוֹ.

---

*) פדיון

כָּל הַחֲלוֹמוֹת הוֹלְכִים אַחַר הַפֶּה
וְהַפֶּה אַחַר הָעַיִן.

ל.

לְשׁוֹן חֲכָמִים תִּטְעַם דַּעַת
וּלְשׁוֹן אֱוִילִים תִּטְעַם מַמְתַּקִּים.
לֹא נָאוָה לְנָבָל שְׂפַת נָבוֹן
אַף כִּי לְנָבוֹן שְׂפַת נָבָל.
לָבוֹת בְּנֵי אָדָם נֶגֶד *) יְיָ
אַף כִּי מַעֲשֵׂי יְדֵיהֶם.
לֵב אָדָם יְחַשֵּׁב דַּרְכּוֹ
וְלֵב כִּילַי קְשִׁיטוֹתָיו.
לֹא כָל דִּבְרֵי פִּי חָכָם חֵן
וְלֹא כָל אִמְרֵי סָכָל הוֹלֵלוֹת.
לֵךְ מִנֶּגֶד לְאִישׁ כְּסִיל
כִּי אֶל עֵבֶר לֹא יִפְנֶה וְתִכָּשֵׁל בּוֹ.
לְאָדָם מַעַרְכֵי לֵב
וּכְפִי שִׂכְלוֹ כֵּן מַעַרְכֵי לִבּוֹ.
לֹא יְאֻנֶּה לַצַּדִּיק כָּל אָוֶן
כִּי חֲסִידָיו יִהְיוּ עָלָיו סִתְרָה.
לְפִי שִׂכְלוֹ יְהֻלַּל אִישׁ
וּלְפִי עָשְׁרוֹ יְכֻבַּד אִישׁ.
לְכָל חֵפֶץ יֵשׁ עֵת וּמִשְׁפָּט
וְלֹא לְכָל עֵת וּמִשְׁפָּט יֵשׁ חֵפֶץ.
לֹא כָל אֹהֵב מוּסָר אֹהֵב דָּעַת
וְלֹא כָל אֹהֵב דַּעַת אֹהֵב מוּסָר.
לְכָל עֲבֹדָה רָאִיתִי קֵץ
רְחָבָה הַבַּטָּלָה מְאֹד.
לֹא יֶאֱהַב הַסֵּדֶר לְפַזֵּר
לֹא עִתֵּךְ וְלֹא כִּסְפֵּךְ.

(המשך בשנה הבע"ל אי"ה)

ראָסטאָוו על נהר דן.

צבי הכהן שערשעווסקי

---

*) כמו להטות משפט גבר נגד פני עליון (איכה ג׳ ל"ה).

רַבִּי יְהוּדָה הַלֵּוִי

(על פי היינע)

מאת

ד״ר שלמה מאנדעלקער

א.

„תִּדְבַּק לְשׁוֹנִי לְחִכִּי, אַף־חִכִּי יִמַּק בְּלֹעִי
יִתַּן בֶּעָפָר פִּי, תֶּאֱלַמְנָה הַשְּׂפָתַיִם
תִּשְׁכַּח יְמִינִי, מִקָּנָה תִּשָּׁבֵר אֶזְרֹעִי
אִם־אֶשְׁכָּחֵךְ גַּם־רֶגַע, הַבַּת יְרוּשָׁלַיִם!"

אִמְרוֹת שְׁבוּיֵי צִיּוֹן, אֲמָרוֹת מָרוֹת כַּלַּעֲנָה
מָלְאוּ כָּל־חַדְרֵי בִטְנִי, כָּל־קְרָבַי הַפָּעַם,
קוֹל קִינִים הֶגֶה וָהִי כְּמוֹ אָזְנַי תִּשְׁמַעְנָה
קוֹל הֲמוֹן גְּבָרִים שָׂרִים, עוֹרְרֵי עֶבְרָה וָזַעַם,

וּבְהִתְעוֹפֵף נַפְשִׁי עַל־כַּנְפֵי הַהִגָּיוֹן
אֶחֱזֶה קְוֻצּוֹת זְקֵנֵיהֶם, צִלְלֵיהֶם יְסֻבּוּנִי
אָנָּא הַגִּידוּ לִי, אֶקְרָא לְצַלְמֵי־חִזָּיוֹן,
מִי־בָכֶם יְהוּדָה הַלֵּוִי? פָּנָיו הַרְאוּנִי!

אֶפֶס כְּצֵל עוֹבֵר חִישׁ חָלְפוּ צַלְמֵי חֶזְיוֹנִי
אֶל־דְּבָרַי לֹא שָׁעוּ, בְּעֵינֵיהֶם לֹא יָקַרְתִּי
כִּי רוּחוֹת שְׁמֵי־עָל יִבְזוּ נִיב אֱנוֹשׁ כָּמֹנִי,
אַךְ גַּם בִּלְעֲדֵיהֶם אֶת הַלֵּוִי הִכָּרְתִּי;

תָּוֵי פָנָיו יְעִידוּהוּ, מִצְחוֹ זַךְ כַּשֹּׁהַם
רַעְיוֹנוֹת מַאֲלִיפִים מִמַּעַל לוֹ יְרַחֵפוּ,
עֵינָיו נוֹצְצוֹת כִּבְרָקִים, מְפִיקוֹת זִיו וָנֹעַם
בְּדַאֲבָה חֲרִישִׁית עָלַי יַחַד נִשְׁקָפוּ,

שִׂפְתוֹתָיו שׁוֹשַׁנִּים, נֹטְפוֹת צְחוֹק מָהוּל בַּתּוּגָה
הֵן נָתְנוּ לִי אֹתוֹתָיו, הֵן הֵנָּה בוֹ עָנוּ,
מְקַבִּילוֹת וּמִתְאָרוֹת כְּמוֹ בַשֶּׂרֶד וּמְחוּגָה
בְּשִׂפְתֵי־חֶמֶד כָּאֵלֶּה רַק מְלִיצֵי־יָהּ הוּתָּנוּ

גַּלְגַּלֵּי מַרְכְּבוֹת הָעֵת הַשֹּׁקֵט לֹא יוּכָלוּ
הַשָּׁנִים כַּעֲנָנִים תְּעוּפֶינָה כְּלָהְנָה:
מִיּוֹם לֶדֶת יְהוּדָה אֱלֹהֵיק הַנֶּצַח הוּבָלוּ
בְּעֶרְכְּךָ זֶה כְּבָר חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה יוֹבְלוֹת שָׁנָה.

בְּקִרְיַת תּוֹלֵדָה אֲשֶׁר בְּקַסְטִילְיָה הַהֲלָלָה
שָׁם רָאָה לְמַבְּרֵאשׁוֹנָה קַרְנֵי הַחֶרֶס,
עַל־נְהַר תַּחוֹ, גַּלֵּי זְהָבוֹ יֶרְצוּן כְּאַיָּלָה,
שָׁם שׁוֹרְרָה לוֹ יוֹלַדְתּוֹ אֶת־שִׁירֵי הָעֶרֶשׂ:

„בְּאֶרֶץ הַשְּׂפַנִּים 1)
פַּרְדֵּסִים וְגַנִּים,
גַּנּוֹת וּכְרָמִים
וְכָל־מִינֵי בְשָׂמִים,
כְּפָרִים עִם־נְרָדִים
וְכָל־פְּרִי מְגָדִים,
אֶל־חֵךְ יִמְתָּקוּ
וּשְׂפָתַיִם יִשָּׁקוּ;
אַךְ תּוֹרָה וְחֻקִּים
מִנֹּפֶת מְתוּקִים,
אֶת־לִבְּךָ יֵיטִיבוּ
אֶת־נַפְשְׁךָ יָשִׁיבוּ,
בַּר־בִּטְנִי יְהוּדָה!
תּוֹרָה וּתְעוּדָה
רִפְאוּת תְּהִי לְשָׁרֶּךָ
וְשִׁקּוּי לְעַצְמוֹתֶיךָ!

* *
*

„בְּאֶרֶץ הַשְּׂפַנִּים
חוֹרִים וְחַשְׁמַנִּים,
רַבֵּי אוֹצָרוֹת
וַאֲבָנִים יְקָרוֹת,
אֵלֶיהָ יוּבָא בַצִּיִּים
חֵיל כָּל הָאִיִּים,
סוֹחֲרֶיהָ יַעֲשִׁירוּ
לְכָל־הֹוֶן יַגְבִּירוּ;
אַךְ דְּבַר אֱלוֹהַּ
גָּבוֹהַּ מֵעַל־גָּבוֹהַּ,
וְיָקָר שִׁבְעָתַיִם
מִזָּהָב פַּרְוָיִם,
וּבְכֵן יוֹמָם וָלַיִל
בַּתּוֹרָה עֲשֵׂה חָיִל,
אָז יוֹדוּךָ אַחֶיךָ
וְתָגֵל יוֹלַדְתֶּךָ!

„בְּאֶרֶץ הַשְּׂפַנִּים
גְּדוֹלִים וּקְטַנִּים,
לִבָּם מְאֹד חָרֵד
אֶל לְשׁוֹן סְפָרַד,
הָאָמְנָם זוּ שָׂפָה
צַחָה גַם־יָפָה,
וּנְעִימוֹת הוֹמִיָּה
שְׂפַת קַסְטִילְיָה;
אַךְ מְנָה יְפֵה־פִיָּה
הַשָּׂפָה הָעִבְרִיָּה,
אוֹצַר כָּל־תּוּשִׁיָּה
וְרַבַּת עֲלִילִיָּה,
עֲנֻפָה וּפוֹרִיָּה
לָהּ תְּהִלָּה דוּמִיָּה,
בָּהּ אִמְרֵי שֶׁפֶר
תִּכְתֹּב בַּסֵּפֶר!

* *
*

„בְּאֶרֶץ הַשְּׂפַנִּים
נִשְׁבָּה שַׁאֲנַנִּים
הֲמוֹנִים הֲמוֹנִים
בְּטִירוֹת וְאַרְמוֹנִים
נִלְבָּשָׁה כִסְגָנִים
שָׁנִי עִם־עֲדָנִים
טוּב הָאָרֶץ נֹאכֵלָה
וְאֶת־מַלְכָּהּ נְהַלֵּלָה,
אַךְ מִי־זֶה יוֹדֵעַ
וּלְיָדֵנוּ יִתָּקֵעַ,
מַה־יֵּלֶד יוֹם
לִלְאֹם וָאֹם?
הָאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה
הִיא אֶבֶן הָרֹאשָׁה,
וּכְבָבַת עֵינַיִם
נְצֹר זֵכֶר יְרוּשָׁלַיִם!

בִּלְשׁוֹנָהּ מִלֵּלָה הָאֵם וּבְיָדוֹ מִלֵּא אָבִיהוּ
וַיְנַהֲלֵהוּ בְּיַד חָרוּצִים וּבְרוּחוֹ הַקָּשָׁה,
רֵאשִׁית לִמּוּדִים הוֹרָהוּ לֹא בְאִמְרֵי פִיהוּ
כִּי אִם בְּתוֹרַת אֲדֹנָי, לִקְהִלַּת יַעֲקֹב מוֹרָשָׁה.

אַךְ לֹא בִשְׂפַת הָאָרֶץ, כִּי פְשׁוּטָה הִיא וְעָרָה,
אוּלָם בִּשְׂפַת־קֹדֶשׁ, שְׂפַת הַר־סִינַי הַר־הַפְּלָאוֹת,
בְּאוֹתִיּוֹתֶיהָ הַחֲמוּדוֹת הֵחֵל קְרוֹא אֶת־הַתּוֹרָה
אוֹתִיּוֹת בְּנוֹת אֶרֶץ אַשּׁוּר, אוֹתִיּוֹת הַמְרֻבָּעוֹת.

עוֹד בְּשָׁנִים קַדְמֹנִיּוֹת, בִּימֵי יַלְדוּת הֶחָלֶד
מִכְתַּב אֱלֹהִים זֶה בִּיפִי תַבְנִיתוֹ הוֹפִיעַ
וּבְכֵן גַּם יְשַׁעֲשַׁע תָּמִיד נֶפֶשׁ כָּל־עוֹלָל וָיֶלֶד
לִקְרַאת מְרֻבְּעֵי־פָנִים אֵלֶּה יָשִׂישׂ אַף־יָרִיעַ.

הִנֵּה כִּי־כֵן דִּבְרֵי תוֹרַת מֹשֶׁה בִּשְׂפַת עֵבֶר
בְּקוֹל הֲמוֹן שִׁירָה וְזִמְרָה מִפִּי יְהוּדָה נִשְׁמָעוּ,
נְגִינוֹת קֹדֶשׁ הָאֵל יָסְדוּ סוֹפְרִים חַבְרֵי חֶבֶר
לִמְקוֹמוֹתֵיהֶם בְּמַשְׁבְּתֵיהֶם „טְעָמִים“ נִקְרָאוּ.

חֵן הוּצַק בְּשִׂפְתֵי הַיֶּלֶד, מַה־נָּאוָה מִדְבָּרוֹ
גַּם הִפְלִיא לְבַטֵּא כַּמִּשְׁפָּט אֶת־אוֹתִיּוֹת הַגָּרוֹן,
וַיְרַנֵּן טַעַם „שַׁלְשֶׁלֶת“ בְּכָל־תָּקְפּוֹ וַהֲדָרוֹ
כִּצְלִיל רִנַּת הַזָּמִיר עַל־חֲבַצֶּלֶת הַשָּׁרוֹן.

גַּם תַּרְגּוּם אוּנְקְלוֹס הַגֵּר, פֹּעַל יְדֵי צַדִּיק תָּמִים
אֲשֶׁר הִשְׂכִּיל אֶל־סִתְרֵי תוֹרַת־יָהּ וּמַצְפֻּנֶיהָ,
אַךְ שְׂפָתוֹ שְׂפַת לֹעֵז „אֲרַמִּית“ כִּנּוּהָ חֲכָמִים
כִּי מִן־אֲרָם תְּהַלֵּךְ, מֵהַרְרֵי קֶדֶם מוֹצָאֹתֶיהָ.

עַל־מִשְׁפְּחוֹת לְשׁוֹנוֹת בְּנֵי־שֵׁם הֲכִי גַם הִיא נֶחְשָׁבָה
אָכֵן נְעִמוֹת נְאֻמֵי הַנְּבִיאִים מֶנָּה נֶעְדָּרֶת,
יֶתֶר שְׂאֵת וָעֹז לִשְׂפַת־קֹדֶשׁ הַנַּעֲלָה וְנִשְׂגָּבָה
וְהָאֲרַמִּית לְעֻמָּתָהּ כְּשִׁפְחָה לִפְנֵי הַגְּבֶרֶת.

תַּרְגּוּם אוּנְקְלוֹס הַלָּז הָיָה לַחְמוֹ לֶחֶם שְׁמֵנָה
בְּעָדְנוֹ בְּאִבּוֹ הִטָּה אֵלָיו אֹזֶן קַשֶּׁבֶת,
וּשְׂפַת־אֲרָם גַּם הָיְתָה לוֹ עֶזְרָה וּמִשְׁעֶנֶת
עֵת אֶל־שֻׁלְחַן „הַתַּלְמוּד“ הִקְרִיבוּ אָבִיו לָשֶׁבֶת.

כִּי הִנֵּה בְּשַׁחַר טַל יַלְדוּתוֹ, בְּעוֹדוֹ נַעַר
בְּמִשְׁנַת רַבִּי יְהוּדָה הַנָּשִׂיא הֶרְאָהוּ בְרָכָה.
אַחַר אֶל־הֵיכַל הַתַּלְמוּד פָּתַח לוֹ שַׁעַר
וַיַּנְחֵהוּ בְּאֹרַח תְּבוּנוֹת, אֹרַח „הַהֲלָכָה“.

וְהַתַּלְמוּד מַה־הוּא? הֲלֹא הוּא בֵּית־תַּכְסִיסֵי־מִלְחָמָה
אַךְ לֹא־בַחֲרָבוֹת וּבַחֲנִיתוֹת יַעַרְכוּ בוֹ קְרָב.
גִּבּוֹרֵי הַתּוֹרָה יִתְנַגְּשׁוּ, יֵאָבְקוּ שָׁמָּה
בְּשִׂים שֵׂכֶל וְהַעֲמִיק עֵצָה אִישׁ אִישׁ יָדָיו לוֹ רָב!

בַּמַּעְגָּל יָרוּצוּ עַל־פִּי „מִדּוֹת“ שְׁלֹשִׁים וּשְׁתַּיִם
יִתְרוֹצְצוּ יַחַד, יִלָּחֲמוּ מִלְחָמָה נִפְלָאָה,
וְגִבּוֹרִים אַנְשֵׁי־שֵׁם, לְנַגֵּחַ לָמוֹ קַרְנַיִם
הֵם חַכְמֵי יְשִׁיבוֹת יַבְנֶה, פּוּמְבְּדִיתָא וְנְהַרְדְּעָא.

פֹּה לִמֵּד יָדוֹ לַקְּרָב, אַךְ בְּקֶשֶׁת לֹא־רְמִיָּה
בְּפִלְפּוּלִים לֹא־נִפְתָּלִים יְמִינוֹ בְּכֹחַ נֶאְדָּרִי.
אֲשֶׁר עַל־כֵּן הִפְלִיא עֵצָה גַּם הִגְדִּיל תּוּשִׁיָּה
בְּסֵפֶר אוֹצַר כָּל־חֶמְדָּה, זֶה סֵפֶר „הַכּוּזָרִי“.

אֶפֶס כַּאֲשֶׁר אוֹר־מִשְׁנֶה יָהֵל הָרָקִיעַ
מִשְּׁנֵי הַמְּאֹרֹת הַגְּדֹלִים בַּשַּׁחַק הוּשָׂמוּ,
הַשֶּׁמֶשׁ בִּגְבוּרַת עֻזָּהּ תִּרְפָּא גַּם תַּפְגִּיעַ
וְיָרֵחַ יָקָר הֹלֵךְ קַוָּיו תָּמִיד יִנְעָמוּ;

כָּכָה גַּם בִּרְקִיעַ הַתַּלְמוּד לְאוֹר מִשְׁנֶה מְעֻנָּה
לַהֲלָכָה וְהַגָּדָה יְפַלֵּג שֶׁטֶף אוֹרֵהוּ.
„בֵּית־תַּכְסִיסֵי־מִלְחָמָה“ קָרָאתִי לָרִאשׁוֹנָה
וְגַם־לַשֵּׁנִית שֵׁם אִתִּי, יָדַעְתִּי אֲכַנֵּהוּ:

„גִּנַּת הַבִּיתָן“ זֶה הַשֵּׁם פִּי יִקָּבֶנָּה,
בָּהּ כָּל־מַעֲלוֹת רוּחַ, יִצְרֵי מַחְשְׁבוֹת נְטָעִים מְחֻכָּמִים
כָּל־מַחֲזֶה נַעֲלֶה וְנִשָּׂא לֹא אָצְלוּ מִמֶּנָּה;
הָאָמְנָם גַּן־פְּלָאוֹת כָּזֶה כְּבָר הָיָה לְעֹלָמִים;

הִנֵּה כָּמוֹהוּ גַּם־הוּא בְּאֶרֶץ בָּבֶל יְסוּדָתוֹ
עַל־בִּקְעַת שִׁנְעָר שָׁם עָלְלוּ עֲלִילוֹת גְּדֹלוֹת וָרָמוֹת.
כְּאַחַד שֶׁבַע מִפְלְאוֹת תֵּבֵל הִתְנוֹסֵס בְּגַאֲוָתוֹ
הָדָר וְהִנֵּה מִלֵּב מַלְכָּה אַדִּירָה שְׁמִירָמוֹת [2],

שְׁמִירָמוֹת הַמַּלְכָּה עוֹדָהּ יַלְדָּה קְטַנָּה וּמִצְעָרָה
צִפֳּרֵי הַשָּׁמַיִם כִּלְכְּלוּהָ אַף גִּדְּלוּהָ,
וְכַאֲשֶׁר צָלְחָה לִמְלוּכָה עַל־כִּסֵּא עֹז וְתִפְאָרָה
דַּרְכֵי צִפֳּרִים וְאָרְחוֹתָם גַּם אָז לֹא עֲזָבוּהָ.

רַכָּה וַעֲנֻגָּה לֹא נִסְּתָה הַצֵּג רַגְלָהּ עַל־אֶרֶץ
הִתְהַלֵּךְ עַל־אַדְמַת־עָפָר כְּכֹל יוֹנְקֵי שָׁדָיִם.
מְקוֹם שָׁם תִּרְמֹסְנָה רַגְלֵי כָל־בְּהֵמָה וָשֶׁרֶץ.
וַתִּטַּע לָהּ גַּן עֵדֶן, תָּלוּי בֵּין אֶרֶץ וְשָׁמָיִם.

מַיִּף בְּרֹב גָּדְלוּ הַתָּמָר וּבְרוֹשִׁים רַעֲנַנִּים
עַל־בָּמֳתֵי עַמּוּדֵי עֲנָק הַבְּנוּיִם לְתַלְפִּיּוֹת.
רִמֹּנֵי זָהָב וּפִרְחֵי הוֹד בֵּין עֲרֻגוֹת שׁוֹשַׁנִּים
פְּסִילֵי שַׁיִשׁ וּשְׂכִיּוֹת חֶמְדָּה עִם־גֻּלּוֹת עִלְּיוֹת.

בְּבִינַת בּוֹנִים אֳמָנִים כָּל־אֵלֶּה חֻבְּרוּ נִסְמָכוּ
עַל־מַעְבְּרוֹת צְרֻרֹת וּגְשָׁרִים קְטֻרִים כְּמוֹ חֲלָאִים.
כְּזַלְזַלֵּי גֶפֶן שֹׂרֵק יַעֲלוּ שׁוּר, יַחְדָּו יְסֻבָּכוּ
וְכָל־עוֹף כָּנָף יְקַנְּנוּ שָׁם בֵּינוֹת לָעֳפָאיִם.

שָׁם צִפֳּרִים אַבִּירוֹת מַזְהִירוֹת בִּשְׁלַל צֶבַע
מַעֲמִיקוֹת חֵקֶר כָּל־הַיּוֹם, אֵין הֶגֶה בִּלְשׁוֹנָן
וְצִפֳּרִים קְטַנּוֹת עֲדִינוֹת, עָפוֹת מַהֵר אֶל־גֶּבַע
אַךְ מְצַפְצְפוֹת וּמַהְגּוֹת, אַף־לֹא יִחַר גְּרוֹנָן.

שָׁם נִשְׁמַת כָּל־חַי תִּשְׁאַף רֵיחַ מוֹר וְקִנְּמָן־בֹּשֶׂם
עַל יְקַר כָּרִים וִירַקְרַק חָרוּץ רוּחַ צַחָה נִשְׁפָּכָה,
לֹא יַשְׁבִּית מְטַהֲרָהּ. כַּאֲשֶׁר לֹא יוּעַם הַכֶּתֶם,
אֵד עוֹלֶה מִן־הָאֲדָמָה, מִן־עֵמֶק הַבָּכָא,

הַהַגָּדָה גַּם־הִיא גִּנַּת בִּיתָן כָּזֹאת הִנֵּהָ:
יַעֲרֵי אַלּוֹנִים וּפַרְדֵּס רִמֹּנִים מְעוֹפְפִים בָּרוּחַ
כָּל יְצוּרֵי דִמְיוֹן עֵז יָלִינוּ בֵּין שְׂדֵרֹתֶיהָ;
אֵלֶיהָ יַעֲלוּ הֹגֵי הַתַּלְמוּד וְיִתְהַלְּכוּ לָשׂוּחַ.

אִם־קָצְרָה נֶפֶשׁ הָעֶלֶם בַּעֲמַל הַפִּלְפּוּלִים
אִם בַּהֲלָכָה מְמֻשָּׁכָה בִּינָתוֹ מַלֶּכֶת עָמְדָה,
אָז יְשִׁיבֶנָּה יְרַפְּדֶנָּה בְּתַפּוּחֵי קֹדֶשׁ הִלּוּלִים
אָז יִשְׁאַף רוּחַ נְדִיבָה בְּתוֹכְכֵי הַהַגָּדָה.

הֲכֹל־הַיּוֹם יַחֲרֹשׁ הַחֹרֵשׁ וִיפַלַּח אַדְמָתוֹ?
הֲלֹא אִם־חֹם שֶׁמֶשׁ בְּחֻמָּה יַךְ עַל־רֹאשׁוֹ וְקָדְקֳדוֹ
אָז יַעֲזֹב לִרְגָעִים אֶת־אִתּוֹ וּמַחֲרַשְׁתּוֹ
וּבְצֵל אֵלָה עֲבֻתָּה יִנָּפֵשׁ מִמַּעְבָּדוֹ.

הַהַגָּדוֹת הַנֶּחֱמָדוֹת מִמְּקוֹר נֶאֱמָן נָבָעוּ
בִּשְׁנוֹת קֶדֶם דּוֹרוֹת עוֹלָמִים חוֹלְלוּ נוֹלָדוּ,
עַל־מִסְתְּרֵי אֵל אֵלִים וְאֶרְאֶלִּים בְּחִידוֹת יִשְׁתָּעוּ
רָזֵי עוֹלָם כַּחֲרוּזֵי פְּנִינִים יַחַד נִצְמָדוּ.

עַל־נְצוּרוֹת סוֹד הַיְצִירָה וּשְׁכִינַת אֵל הַכְּבוּדָה
עַל־אֲבוֹת הַקֹּדֶשׁ, חֹזֵי יָהּ וּצְבִי מַלְכֵי יְרוּשָׁלָיִם
עַל־גְּאוֹן מִקְדְּשֵׁי שַׁדַּי וְעַל שֶׁבֶר גִּבֹּרֵי יְהוּדָה
שֶׁמָּסְרוּ נַפְשָׁם לַהוֹרֵג עַל־קְדֻשַּׁת שֵׁם שָׁמָיִם.

הַדִּמְיוֹן וְהַגּוּזְמָא הָיוּ לִכְלֵי חֵפֶץ בִּידֵיהֶם
חִידוֹת, מְשָׁלִים וַהֲתָלִים לִסְגֻלָּתָם בָּחָרוּ,
לְעוֹרֵר יְשֵׁנִים מִתַּרְדֵּמָה, לִפְקֹחַ עֵינֵיהֶם
לְהַטּוֹת לַמּוּסָר אָזְנָם וּלְבַל יִכָּסְלוּ וְיִבְעָרוּ;

לָתֵת מַרְפֵּא לִשְׁבוּרֵי רוּחַ, לַחֲבֵשׁ לְעַצְּבוֹתָם
לְחַזֵּק יְדֵי פְלִיטֵי יְשֻׁרוּן הַנִּדָּחִים בַּלְאֻמִּים.
לְהָבִיא תִקְוָה לַנּוֹאָשִׁים וּלְחַזֵּק לִבּוֹתָם
כִּי עוֹד יוֹסִיף יִזְרַח לָמוֹ אוֹר יֶשַׁע וְנִחֻמִים.

כְּמַעְיָן מִזְעָר יִזַּל יִנָּק מֵרֹאשׁ נִקְרוֹת צֻרִים
יֵלֵךְ הָלֹךְ וָרָב וְהָיָה לִנְחָלִים נִכְבַּדֵּי מָיִם,
כֵּן רֵאשִׁית הַהַגָּדָה מִצְעָר, סִפּוּרֶיהָ סְפוּרִים
וְאַחֲרִיתָהּ יִשְׂגֶּא מְאֹד — מִדְרָשִׁים רַחֲבֵי יָדָיִם.

אֶל גִּנַּת הַהַגָּדוֹת אָז יֵרֵד יְהוּדָה הַנַּעַר
יִשְׁאַב יִשְׁאַף רוּחַ צַח וְרִגְשֵׁי לִבּוֹ נֵעֹרוּ,
יִתְעַנֵּג עַל־שְׁתִילָיו, יִשְׁתַּעֲשַׁע לְנֹגַהּ הַסַּהַר
אַף יִטְעַם מִיַּעֲרַת הַדְּבָשׁ — וּשְׁתֵּי עֵינָיו אֹרוּ:

חַדְרֵי מַשְׂכִּיּוֹת לִבּוֹ חֶרְדַּת קֹדֶשׁ חָרָדָה
לַהֶבֶת שַׁלְהֶבֶת־יָהּ אֶת־בָּתֵּי נַפְשׁוֹ הֵאִירָה;
אָז יָחוּשׁ כִּי רוּחַ מִמָּרוֹם עָלָיו עָבָרָה,
כִּי נָחָה עָלָיו רוּחַ אֱלֹהִים, רוּחַ הַשִּׁירָה.

יֵשׁ מְשׁוֹרְרִים נַפְשׁוֹתָם רוּחַ רֶגֶשׁ תְּמַלֶּאנָה
אֶפֶס כְּמוֹ גַלֵּי יָם זוֹעֵף מְלֵיהֶם תַּעֲבֹרְנָה,
זְמִרוֹתֵיהֶם כֻּלָּן בְּלִי־סְדָרִים פְּרָצוֹת תֵּצֶאנָה,
יַעַן מִתֵּת לָרוּחַ מִשְׁקָל יְדֵיהֶם תִּקְצֹרְנָה.

אוּלָם יְהוּדָה רָד עִם־חֻקֵּי הַזִּמְרָה כֻּלָּמוֹ
וְעִם־מִשְׁפְּטֵי הַשִּׁירָה הָיָה נֶאֱמָן כָּל־הַיָּמִים,
וְשָׁקַל בַּפֶּלֶס כָּל־שִׁירָיו וְשַׂכְלָה אֵין כָּמוֹ;
גַּם־זֹאת נַחֲלַת שַׁדַּי הִיא. נַחֲלַת מְשׁוֹרֵר תָּמִים.

כִּי לֹא רַק חָכָם נוֹדַע לְשֵׁם בָּאֲרָצוֹת בָּאִיִּים
לֹא רַק חוֹקֵר אַדִּיר וְנָאוֹר הָיָה זֶה הַגֶּבֶר,
אַךְ גַּם כְּהֵימָן וּכְאָסָף רָאשֵׁי מְשׁוֹרְרֵי הַלְוִיִּם
מְשׁוֹרֵר מָרוֹם וְנִשָּׂא מְאֹד. נֶשֶׁר אֶרֶךְ הָאֵבֶר!

אָמְנָם כֵּן. מְשׁוֹרֵר מַפְלִיא לַעֲשׂוֹת מֵאֵין כָּמֹהוּ.
כּוֹכַב הַשַּׁחַר לִבְנֵי־יְהוּדָה הָיְתָה שִׁירָתוֹ
וּכִמְנֹרַת הַמָּאוֹר הֵאִירָה חֶשְׁכַת לֵיל תֹּהוּ.
מְשׁוֹרֵר כַּבִּיר וְנִשְׂגָּב הוּא. אֵין־חֵקֶר לִגְדֻלָּתוֹ.

כְּעַמּוּד הָאֵשׁ אֲשֶׁר־הָלַךְ לִפְנֵי הָעָם בַּלָּיִל
בִּנְסֹעַ יִשְׂרָאֵל בַּמִּדְבָּר, אֶרֶץ נִמְלָחָה,
כֵּן לִפְנֵי אֹרְחַת הַגָּלוּת הַחֵל יִצְעַד בֶּחָיִל
לַנְחוֹתָהּ בַּדֶּרֶךְ הָעוֹלָה קֵדְמָה מִזְרָחָה!

קֹשֶׁט וָתֹם שִׁירָתוֹ. זַכָּה צַחָה וּבָרָה
כְּנַפְשׁוֹ הַתְּמִימָה וּנְעִימָה בִּיקַר חֲמֻדוֹתֶיהָ;
עֵת יַד אֱלֹהֵי הָרוּחוֹת נֶפֶשׁ זוֹ יָצָרָה
שָׂמַח בִּיצוּר כַּפָּיו וַיָּשָׂשׂ מָשׂוֹשׂ עָלֶיהָ.

וַיִּשַּׁק לְמוֹ־פִיו אֶת־הַנֶּפֶשׁ הַנֶּאֱהָבֶת,
וְצִלְצַל מֶשֶׁק נְשִׁיקַת־יָהּ עַל־פֶּה וָמֵצַח
בְּכָל־שִׁירוֹת הַמְשׁוֹרֵר אָזְנֵנוּ קַשָּׁבֶת
כִּי בִנְשִׁיקַת אֱלֹהֵי הַשִּׁירָה קָדְשׁוּ לָנֶצַח!

כִּבְכָל־פֹּעַל גֶּבֶר, כֵּן בִּמְלִיצָה. שִׁיר וָשִׂיחַ
לֹא־יַשְׂגִּיב אִישׁ בְּכֹחוֹ בִּלְתִּי אִם אֲדֹנָי יְחָנֵּהוּ.
הָאִישׁ חֲנָנוֹ יָהּ — בְּכֹל אֲשֶׁר יִפְנֶה יַצְלִיחַ
גַּם בְּשִׁירוֹ גַּם בְּשִׂיחוֹ לֹא־יֶחֱטָא לֹא־יְסַלֵּף דַּרְכֵּהוּ.

לִמְשׁוֹרֵר כָּזֶה. אֲשֶׁר חֵן שַׁדַּי חוֹפֵף עָלָיו
אִישׁ רוּחַ יִקָּרֵא לוֹ. מוֹפֵת הוּא לִבְנֵי דוֹרוֹ.
בְּמַמְלֶכֶת הָרַעְיוֹנוֹת בְּכָל־מַעֲלָלָיו וּמִפְעָלָיו
שִׁלְטוֹן בְּלִי־מְצָרִים לוֹ. יֵלֵךְ וְיִסַּע לְאוֹרוֹ.

דִּין וְחֶשְׁבּוֹן יִתֵּן רַק לְיוֹצֵר רוּחוֹ וְנִשְׁמָתוֹ
רַק בִּידֵי מְחוֹלְלוֹ לְשָׁפְטוֹ. לְהַאְשִׁים אוֹ לִסְלֹחַ.
אֶפֶס הָעָם עַל־תְּבוּנַת כַּפָּיו וְעַל־דִּבְרַת שִׁירָתוֹ
הֵן יוּכַל הֲמִיתוֹ. אַךְ לְשָׁפְטוֹ לֹא יַעֲצָר־כֹּחַ!

ב.

„עַל־נַהֲרוֹת בָּבֶל. מִשְׁאוֹן דָּכְיָם צָלְלוּ אָזְנֵינוּ
שָׁם יָשַׁבְנוּ גַּם־שָׁפַכְנוּ דִמְעָה כְּנַחַל מָיִם.
עַל־עֲרָבִים בְּתוֹכָהּ תָּלִינוּ כִּנּוֹרוֹתֵינוּ
עַל־אַלּוֹנֵי בָכוּת תָּלִינוּ עֻגָב וּמְצִלְתַּיִם".

הֲתֵדַע שִׁיר־קְדוּמִים זֶה? הֲבָאתָ עַד־תְּכוּנָתוֹ?
זֶה הַחִלּוֹ בְּקוֹל בְּכִיָּה. תַּאֲנִיָּה מְעוֹרֶרֶת
מְעַט מְעַט יִרְעַשׁ יִתְגָּעַשׁ. יָהֹים בְּקוֹל יִלְלָתוֹ
כַּהֲמוֹת הַדּוּד נָפוּחַ עַל־הָאָח הַמְבֹעָרֶת.

זֶה שְׁנוֹת אַלְפַּיִם מֵעַי רֻתְּחוּ וְלֹא־דָמוּ
לִבִּי יִתְחַמֵּץ בְּקִרְבִּי וּבְחֵיקִי כִּלְיוֹתַי כָּלוּ;
רַבּוֹת צְרָרוּנִי מִנְּעוּרָי. רַבּוֹת בִּי נִלְחָמוּ
חִנָּם הִרְבּוּ פְצָעַי וְכָל־דְּמֵי לִבִּי הָרְעָלוּ.

בִּשְׁחִין רָע הֻכֵּיתִי מִכַּף רַגְלִי עַד־קָדְקֳדִי
נַחְלָה מַכָּתִי אֲנוּשָׁה, מַכַּת אִיּוֹב דִּמְיוֹנָהּ,
גַּם חֶרֶשׂ לְהִתְגָּרֵד בּוֹ הֲלֹא אֵין יֵשׁ בְּיָדִי,
רַק הָעֵת כַּכֶּלֶב תָּלֹק זוֹב פְּצָעַי בִּלְשׁוֹנָהּ.

רַב־תּוֹדוֹת לָךְ, הַכֶּלֶב. בְּרִיר שְׂפָתֶיךָ תְּחָנֵּנִי
הֵן תָּקֵל מִכְאֹבִי. אַךְ הֲתִרָפֵא מַכַּת צַלְמָוֶת?
הָהּ. רַק הַמָּוֶת לְבַדּוֹ מֵחֳלָיִי יַחֲלִימֵנִי.
אֶפֶס הֵן נֵצַח יִשְׂרָאֵל אָנִי. בֶּן־אַל־מָוֶת...

הַיָּמִים קַלּוּ מִנִּי אָרֶג, נֶחְפְּזוּ לָלֶכֶת
הַשָּׁנִים תְּנוּסֶינָה כְּעֹפֶר עַל־הָרֵי בָתֶר,
וְיַד עֹשָׂה פֶּלֶא תִּתְמֹךְ בָּאֶרֶג וּבַמַּסֶּכֶת
תֶּאֱרֹג תִּקְוַת חוּט הַמִּקְרִים, תִּרְקֹם בַּסֵּתֶר.

רַק קוֹלָהּ יִשָּׁמַע וְעַיִן רֹאִי לֹא תְשׁוּרֶנָּה
וּמַה־זֹּאת הָרִקְמָה נִבְעַר כָּל־אֹרֵג מִדַּעַת,
בִּלְתִּי הָאֱלֹהִים לְבַדּוֹ, רַק הוּא יֵדָעֶנָּה
אַךְ לוֹ נִתְכְּנוּ עֲלִילוֹת, לֹא לְבֶן־אָדָם תּוֹלָעַת.

הַיָּמִים קַלּוּ מִנִּי רָץ, מַה־נֶּחְפְּזוּ לָלֶכֶת,
הַשָּׁנִים חִישׁ תַּחֲלוֹפְנָה, כִּצְבִי מְדַלֵּג עַל־הֶהָרִים,
וְדִמְעַת עֲשׁוּקִים כְּקֶדֶם אַרְצָה נִתָּכֶת
וּדְמֵי עֲנִיִּים נְקִיִּים עוֹד בְּמוֹרָד נִגָּרִים.

הָרִשְׁעָה תַּעֲרֹץ אָרֶץ, עַל כֹּל זְרֹעָהּ רָמָה
תִּטְרֹף כְּנָמֵר־שֹׁקֵד, תֹּאכַל וְתָדֹק בְּשִׁנֶּיהָ;
וּדְמָעוֹת וְדָמִים גַּם־יַחַד תִּבְלַע הָאֲדָמָה
כְּאֶל־מַלְקוֹשׁ תִּפְעַר־פֶּה וּתְכַסֶּה עַל־הֲרֻגֶיהָ...

הָהּ רִשְׁעָה בַּת־תָּפְתֶּה, אֵיךְ אֲכַלְכֵּל מַעֲלָלָיִךְ?
מַה־יִּרְתַּח הַדּוּד! מִכְסֵהוּ נָקַע כְּאֶבֶן הַקָּלַע!
אַשְׁרֵי הַגֶּבֶר יִתְעוֹרֵר עַל־יוֹצְאֵי חֲלָצָיִךְ
„אַשְׁרֵי שֶׁיֹּאחֵז עֹלָלַיִךְ וְנִפֵּץ אֶל־הַסָּלַע!"

רוּחַ בִּטְנִי הֱצִיקַתְנִי, נִלְאֵיתִי נְשֹׂא מַתְלָאָה
רוּחַ עִוְעִים תְּקָפַתְנִי וּמְרֵרָתִי נִשְׁפָּכָה,
אַךְ דִּבַּרְתִּי וְרָוַח לִי, סָרָה הָרוּחַ הָרָעָה
יִשְׁקֹט הַדּוּד עַל־גֶּחָלָיו — וַחֲמָתִי שָׁכָכָה.

וְהִנֵּה זֶה הַכְּרוּב (לְרִכְבֵי דִמְיוֹנִי סוּסָתִי)
בְּרָגְזִי עָמַד מִשְׁמִים וַיָּלֶט פָּנָיו בַּאֲנַפָּיו,
הִתְנָעֵר חָלַף רוּחַ וַיַּצְהֵל פָּנָיו לִקְרָאתִי
וּכְמוֹ דָּבָר לָאַט עִמּוֹ יְקָחֵנִי בְּעַפְעַפָּיו:

„הִנֵּה־נָא שָׁב אַפְּךָ אֲדֹנִי, חֲדַל גַּם־כְּאֵבִי
הֲתָשׁוּב אֶל־גֵּיא הַחִזָּיוֹן, מְקוֹם רַגְלִי צָעָדָה
הַאֶשָּׂאֲךָ שֵׁנִית אֶל־בְּחִירְךָ יְהוּדָה הַלֵּוִי? — "
וָאֶרְכַּב עַל־כְּרוּב וָאָעֹף, וָאֵדֶא סְפָרָדָה.

אָמְנָם כֵּן בְּחִיר הַמְשׁוֹרְרִים הוּא, לוֹ שְׂאֵת וָיֶתֶר
מִכָּל־בְּנֵי גִילוֹ יֶחְכַּם בִּמְלֶאכֶת שִׁיר וּרְנָנָה,
הוּא מֶלֶךְ בָּעוֹלָם הָרַעְיוֹן. עַל־רֹאשׁוֹ הַכֶּתֶר
כִּי חֲנָנוֹ אֵל־חַנּוּן שְׁאָר רוּחַ וְלֵב מַתָּנָה.

וּבְרוּחוֹ הַכַּבִּיר בָּרָא לוֹ לַבְּקָרִים חֲדָשִׁים
שִׁירִים מְשִׁירִים שׁוֹנִים, מְאֹד נִפְלָאִים לְמִינֵיהֶם
שַׁלְהֶבֶת־יָהּ יֹקֶדֶת בָּם, אֵשׁ קֹדֶשׁ הַקֳּדָשִׁים
אַף־נַפְשׁוֹ נְשׁוּקַת־אֵל תַּצְהִיר בֵּין שׁוּרוֹתֵיהֶם!

הַאָמְנָם לֹא נֹפֵל הוּא הָעִבְרִי רַבִּי יְהוּדָה
מִכָּל־מְשׁוֹרְרֵי זְמַנּוֹ, בְּשֵׁם „טְרֻבַּדּוּרִים" נִקְרָאוּ,
כָּל־תֹּפְשֵׂי מִנִּים וְעֻגָּב בְּאֶרֶץ צָרְפַת הַחֲמוּדָה
שֶׁשָּׁם תַּפּוּחֵי זָהָב עֲצֵי גַנִּים יִשָּׂאוּ.

בַּמְּדִינָה הָעֲדִינָה הַזֹּאת, יְפֵה נוֹף וְחֶבֶל
בַּעֲלֹץ עַלִּיזֵי רוּחַ וְנַפְשָׁם גָּרְסָה לְתַאֲבָה, (3)
עַל־עֲלָמוֹת שִׁירָה פָּרְטוּ עַל־פִּי כִנּוֹר וָנֶבֶל
לִבָּם רָחַשׁ יְדִידוּת, חֵן וָחֶסֶד חֵשֶׁק וְאַהֲבָה.

מַה־יְּפֵיפִית עֵת הַזָּמִיר, נָעַמְתְּ עַד־אֵין־חֵקֶר!
עֵת הֵמִירוּ כְבוֹד אֱלֹהֵי אֱמֶת, צֶדֶק וּמֵישָׁרִים
בְּתַבְנִית אֱלִיל הָאַהֲבָה, מִקְסַם כָּזָב וָשֶׁקֶר
וְלִבְנוֹת הַשִּׁיר הִשְׁתַּחֲווּ הַשָּׂרִים עַל־הַכְּמָרִים.

תְּפִלּוֹת בֶּן־יִשַׁי עָזְבוּ הַכֹּהֲנִים הַנְּזִירִים
נִזְרֵי הַמְשׁוֹרְרִים חָבְשׁוּ עַל קָרַחַת רָאשֵׁיהֶם,
עַל־אַהֲבָה בְּתַעֲנוּגִים כֻּלָּם שָׁרוּ בַשִּׁירִים
וְהָאַבִּירִים אָהֲבוּ כֵן וַיַּעְזְרוּ עַל־יְדֵיהֶם.

הֵם הָרַכָּבִים שֹׁקְדִים עַל־טִירוֹת וּבִירָנִיּוֹת
בְּגָאוֹן יִרְכְּבוּ עַל סוּסִים אַבִּירִים וּמְיוּזָנִים,
כֻּלָּם חָרְזוּ חֲרוּזִים וַיְשׁוֹרְרוּ בְּרָאשֵׁי הוֹמִיּוֹת
לִכְבוֹד נְשֵׁי־חֵן בָּחֲרוּ עָשׂוּ תָמִיד כַּוָּנִים.

אֵין שִׁיר וּמִזְמוֹר בִּלְעֲדֵי אֲהוּבָה וְרַעְיָה
רַק הָאַהֲבָה יֹלֶדֶת הַזִּמְרָה, שִׁירִים מְחוֹלֶלֶת,
בְּאוֹפַנֵּי הַשִּׁירָה הִיא לְבַדָּהּ רוּחַ הַחַיָּה
וְשִׁירָה קְשׁוּרָה בְּאִשָּׁה צְעִירָה כְּשַׁלְהֶבֶת בְּגַחֶלֶת!

גַּם לִיהוּדָה הַלֵּוִי הָיְתָה אַיֶּלֶת אֲהָבִים
לָהּ הִקְדִּישׁ כִּנּוֹרוֹ וּבְנַפְשָׁהּ נַפְשׁוֹ נִקְשָׁרָה,
אַךְ לֹא כְּרַבָּבִים שָׁר עֲגָבִים עַל אֲשִׁישֵׁי עֲנָבִים
גַּם לֹא כִּשְׁאָר יַעֲלוֹת חֵן אֲהוּבָתוֹ הַמְאֻשָּׁרָה.

לֹא כְלוֹרָא כְּלִילַת הַהוֹד, הַנַּעֲרָה הַיְפֵה־פִיָּה
בְּעֵינַיִם מְאַזְּרוֹת זִיקוֹת וְכִידוֹדֵי אֵשׁ בֹּעֶרֶת
הִצִּיתָה לֵב פֶּטְרַרְקָה. נְעִים זְמִרוֹת אִיטַלְיָה
בְּשִׁבְתּוֹ בֶטַח בְּהֵיכַל־הַתְּפִלָּה, בְּיוֹם צוֹם וַעֲצֶרֶת:

לֹא כְעַלְמָה בְּרֹאשׁ בַּחוּרִים עֹרְכֵי מִשְׂחָק לְפָנֶיהָ
וְזֹאת הַיָּפָה בַּבָּנוֹת. עַל־הָאַרְמוֹן הַגְּבֶרֶת
נִזְרֵי עֲלֵי זַיִת לַמְנַצְּחִים תְּחַלֵּק בְּכַפֶּיהָ
בְּתוֹךְ הָמוֹן חוֹגֵג. לְשֵׁם לִתְהִלָּה וּלְתִפְאָרֶת;

אַף־לֹא כְאִשָּׁה מַשְׂכֶּלֶת בְּשִׂיחַ סוֹד מְשׁוֹרְרֵי אַהֲבָה
לִשְׁפֹּט עַל־חֻקֵּי אֲהָבִים לָהּ נִתְּנָה הַמִּשְׁמֶרֶת,
בְּדֵי־חֵקֶר וּבְרֹב מְזִמּוֹת, בְּגֹדֶל לֵבָב וּבְגַאֲוָה
עַל־אֹדוֹת רִיב נְשִׁיקַת־פֶּה מִשְׁפַּט חָרוּץ גֹּזֶרֶת...

הָרַעְיָה אֲשֶׁר בָּחַר רַבִּי יְהוּדָה לִסְגֻלָּתוֹ
עֲנִיָּה עֹטְיָה הִיא, אַלְמָנָה שְׁכוּלָה וְגַלְמוּדָה,
הַשִּׁמָּמוֹן כִּסָּה פָנֶיהָ בִּצְעִיף חֲתֻלָּתוֹ
וּשְׁמָמָה מִימֵי עוֹלָם: יְרוּשָׁלַיִם אֲשֶׁר בִּיהוּדָה!

עוֹד בְּשַׁחַר טַל יַלְדוּתוֹ הִיא לָקְחָה כָּל־לְבָבוֹ
לָהּ צָמְאָה נַפְשׁוֹ כָּמַהּ בְּשָׂרוֹ. קִרְבָתָהּ שָׁאָפוּ,
בָּהּ הָגָה כָל־הַיּוֹם, גַּם בִּתְנוּמוֹת עַל־מִשְׁכָּבוֹ
לִשְׁמָהּ וּלְזִכְרָהּ כָּל־עַצְמוֹתָיו בִּרְעָדָה רָחָפוּ.

מִדֵּי אֶל־תּוֹלֶדָה מֵאֶרֶץ־קֶדֶם סָר אֹרֵחַ
חָרֵד אֵלָיו יְהוּדָה, לְהַקְשִׁיב רַב־קֶשֶׁב מַאֲוַיָּיו,
וְעַל־דִּבְרַת אֲהוּבָתוֹ הַהֵלֶךְ כִּי יְשׂוֹחֵחַ
הָמוּ מֵעָיו עָלָיו, כַּשָּׁנִי יִתְאַדְּמוּ לְחָיָיו.

הִנֵּה שָׁם נִצָּב הַהֵלֶךְ, אֶחָיו עֹטְרִים סְבִיבֹתָיו
תַּלְתַּלֵּי רֹאשׁוֹ מִמּוּל עָרְפּוֹ כַּכֶּסֶף לָטֹהַר,
זְקָנוֹ כְּלִבְנַת הַשֶּׁלֶג יֹרֵד עַל־פִּי מִדּוֹתָיו
אַךְ קָצֵהוּ הָפַךְ שָׁחוֹר, כְּמוֹ יָשׁוּב לִימֵי נֹעַר...

כִּפְנֵי מַלְאַךְ אֱלֹהִים נֶהְדְּרוּ פְּנֵי זֶה הָאֹרֵחַ
אֲשֶׁר שָׁב מְחוֹנֵן עֲפַר צִיּוֹן. מְרַצּוֹת אֲבָנֶיהָ
עֵינָיו מְזָרוֹת עֹצֶב, מִקֶּרֶב לֵב יֵאָנֵחַ
וַיְקוֹנֵן עַל־יְרוּשָׁלַיִם, יֵבְךְּ עַל־מִשְׁבַּתֶּיהָ:

„פְּלָצוּת בִּעֲתַתְנִי, אַחַי, מָלְאוּ מָתְנַי חַלְחָלָה
עֵת כַּפּוֹת רַגְלַי עַל־אַדְמַת הַקֹּדֶשׁ דָּרָכוּ.
יְרוּשָׁלַיִם לְנִדָּה הָיָתָה, מוֹרָאָה וְנִגְאָלָה
עַל־כָּל מַחֲמַדֶּיהָ כֻּלָּם שִׁקּוּצִים הָשְׁלָכוּ.

„מְקוֹם עוֹד יָאִירוּ עִקְּבוֹת נְבִיאֵי הָאֱמֶת וָצֶדֶק
לֶקַח טוֹב וַאֲמָרוֹת טְהֹרוֹת כְּטַל אוֹרֹת הִזִּילוּ,
שָׁם קוֹץ וְדַרְדַּר יַעֲלוּ, סִירִים סְבוּכִים וָחֵדֶק
הֵד חֳרָבוֹת נִשְׁמָע, בְּנוֹת יַעֲנָה וְאֹחִים יְיֵלִילוּ.

„מְקוֹם אֲוִיר חַיֵּי נְשָׁמוֹת כִּבְגַן עֵדֶן יָפוּחַ
מִנִּשְׁמַת אֵל עוֹד יִתֵּן רֵיחַ נֵרְדְּ וְקִנָּמוֹן,
שָׁם צִפְעֹנִים וְתַנִּים בְּאַוָּתָם יִשְׁאֲפוּ רוּחַ
וִירוּשָׁלַיִם כֻּלָּהּ הָיְתָה לְסֵמֶל שַׁמָּה וְשִׁמָּמוֹן!

„קִרְיַת רַבָּתִי עָם אֵיךְ נָשַׁמּוּ חוּצוֹתֶיהָ
רְחֹבֹתֶיהָ יַחַד אֵיךְ נֶהְפְּכוּ לְמִדְבַּר שְׁמָמָה.
כְּגַלִּים עַל־תַּלְמֵי שָׂדַי כֵּן רַבּוּ חָרְבוֹתֶיהָ
מָעוֹן לְכָל־שֶׁרֶץ וָרֶמֶשׂ, וּשְׂעִירִים יְרַקְּדוּ שָׁמָּה.

„בְּבִקִיעֵי הַחוֹמָה קָאַת גַּם־קִפֹּד יָלִינוּ
שָׁם יִנְווּ זֹחֲלֵי עָפָר. לִילִית תַּרְגִּיעַ,
שׁוּעָלִים מִבַּעַד לַחֲרַכִּים לָצִיץ יָהִינוּ
שָׁם מִשְׁכְּנוֹת מִבְטַחִים לָמוֹ. אֵין מַחֲרִיד מַפְגִּיעַ.

„עַל־מִגְדְּלֵי הַרְרֵי צִיּוֹן עַד־עָבִים הִגִּיעוּ
כִּפּוֹתֵיהֶם הַמּוּפָזוֹת כִּשְׁמָשׁוֹת הֵאִירוּ,
הֲדַר כְּבוֹד מַלְכֵי יְהוּדָה וּגְדֻלָּתָם הִבִּיעוּ
וְשִׁלְטֵי הַגִּבּוֹרִים עֲלֵיהֶם כַּבָּזָק הִזְהִירוּ;

„עַתָּה פִּתּוּחֵיהֶם כְּשֵׁבֶר נֵבֶל יוֹצְרִים נִשְׁבָּרוּ,
עַל־כִּפּוֹתֵיהֶם עָלוּ יֶרֶק דֶּשֶׁא וַחֲצִיר גַּגּוֹת,
הַחוֹמוֹת שְׁחֹרוֹת כָּעוֹרֵב, עַרְעֵר הִתְעַרְעָרוּ
אֲבָל עָטְפוּ כֻלָּן וּכְמוֹ בְּקוֹל מַר מְנַהֲגוֹת.

„הַאָמְנָם תִּבְכֶּינָה הַחוֹמוֹת, תֵּרַדְנָה מָּיִם
בַּתְּשִׁיעִי לְיֶרַח אָב, יוֹם יַד הָאוֹיֵב גָּבְרָה
מוֹעֲדֵי אֵל וּמִקְדָּשָׁיו בּוֹ נִשְׂרְפוּ פַּעֲמַיִם,
בְּעֵינַיִם מְלֵאוֹת דִּמְעָה זוֹ חָזִיתִי וַאֲסַפֵּרָה:

„הִנֵּה בְּיוֹם צוֹם זֶה הַמִּגְדָּלִים גַּם הֵם יִבְכָּיוּן
מְבִינוֹת לָאֲבָנִים אֶגְלֵי נִטְפֵי מַיִם נָזָלוּ,
שְׂרִידֵי עַמּוּדֵי הַהֵיכָל בִּמְרִירוּת יֶהֱמָיוּן
הַנְּתוּצִים וּנְפוּצִים תַּחַת שׁוֹאָה יִתְגַּלְגָּלוּ.

„גַּם פֶּרֶא וָעָרוֹד אַחֲרֵי כָל־יָרוֹק יִדְרֹשׁוּ
יָתוּרוּ מִרְעֶה לָמוֹ, דֶּרֶךְ הֵנָּה פְּנֵיהֶם
כִּמְעַט יָבוֹאוּ אֶל־הַחֶלְקָה חִישׁ אוֹתָהּ יִטֹּשׁוּ —
עַל־אַבְנֵי הַמַּפֵּלָה לְבַל־יִתְנַגְּפוּ רַגְלֵיהֶם.

„אַךְ זְעֵיר שָׁם עֲרָבִי, יְלִיד אֶרֶץ מְלֵחָה וַעֲרָבָה
בְּלוּיֵ מְלָחִים עַל־מַעֲרֻמָּיו, בְּיָדוֹ חִצִּים וָקֶשֶׁת
עִם־גְּמַלּוֹ יַעֲבֹר עַל־הָעִיר הַמְשֻׁלָּחָה וְנֶעֱזָבָה
וִילַחֵךְ עִשְׂבָּהּ וַחֲצִירָהּ כְּבַעַל תְּאָמֵי־הַדַּבֶּשֶׁת.

„אֶפֶס שְׁכִינַת־יָהּ גַּם עַל־הֲרִיסוֹתֶיהָ תִּשְׁכֹּנָה,
וַחֲסִידִים יִרְאֵי אֱלֹהִים בְּאָזְנֵיהֶם שָׁמְעוּ
בַּת־קוֹל יוֹצֵאת מִן־הֶחָרְבָּה מְנַהֶמֶת כַּיּוֹנָה:
אוֹי לַבָּנִים בַּעֲוֹנָם קַרְנֵי עֻזָּם גֻּדָּעוּ;

„אוֹי לַבָּנִים בִּגְלַל גִּלּוּלֵיהֶם בָּם מָאָסְתִּי
וַהֲנִחוֹתִי חֲמָתִי בָּם, הֵבֵאתִי הַקֵּץ,
בְּחַטֹּאתֵיהֶם כִּי עָצְמוּ מְאֹד מִקְדָּשַׁי הָרַסְתִּי
וְהִנָּם רְצוּצִים וּלְחוּצִים בְּכָל כַּנְפוֹת הָאָרֶץ;

„אַךְ אוֹי וָמַר גַּם לְעֹשְׁקֵיהֶם, אֹכְלֵיהֶם יֶאְשָׁמוּ
יוֹם נָקָם בְּלִבִּי, אֶל־חֵיקָם אָשׁוּב כִּפְלַיִם,
וְאֶת־בָּנַי אֲרַחֵם, אֶל־אַרְצָם יָשׁוּבוּ יִנָּחֵמוּ
כִּי אֲנַחֵם אֶת־צִיּוֹן וְאֶבְחַר עוֹד בִּירוּשָׁלָיִם!"

כְּהִנָּתֵק פְּתִיל־הַנְּעֹרֶת בַּהֲרִיחוֹ לְשׁוֹן לַהֶבֶת
נִתְּקוּ מוֹרָשֵׁי לִבּוֹ הָרַךְ, רוּחוֹ חֻבָּלָה
מִדֵּי אֲמָרוֹת כָּאֵלֶּה שְׂפַת אֹרַח דּוֹבֶבֶת —
וַתְּכַל נַפְשׁוֹ לִרְאוֹת אֶת־אֲהוּבָתוֹ הָאֻמְלָלָה.

כְּכֹל אֲשֶׁר הוֹסִיף לִדְרֹשׁ בַּכְּתוּבִים וְהַגָּדוֹת
וְהִרְבָּה לְהַעֲמִיק חֵקֶר בְּחָכְמָה מִכָּל־בְּנֵי דוֹרוֹ,
כֵּן פָּרְצָה תְשׁוּקָתוֹ לִירוּשָׁלַיִם עֶשֶׂר יָדוֹת
אַךְ בָּהּ שָׂם כָּל־מַעְיָנָיו, הִיא הָיְתָה יִשְׁעוֹ וְאוֹרוֹ.

לִתְשׁוּקַת מְשׁוֹרֵר אֵין־קֵץ, אֵין דְּלָתַיִם וּבְרִיחַ!
אֶת־נַפְשׁוֹ יַקְרִיב עַל־מִזְבְּחָהּ, לֹא יִירָא שָׁחַת...
כֵּן רָאִיתִי אֶת־רוּדֶלָה, מְשׁוֹרֵר מַשְׂכִּיל מַצְלִיחַ
אַבִּיר הַטְּרֻבַּדּוּרִים, בְּהֵיכָלוֹ שָׂבַע נָחַת —

בְּשׁוּב מֵרֵעָיו מֵאֶרֶץ קֶדֶם וּלְהֵיכָלוֹ בָּאוּ
עַל־בְּנוֹת חֵן וְשֵׂכֶל טוֹב אִישׁ אֶל־רֵעֵהוּ נִדְבָּרוּ
אָז עַל כּוֹס יַיִן מָלֵא הָרַכָּבִים נִשְׁבָּעוּ
כֻּלָּם יַחַד אִישׁ לֹא־נֶעְדָּר אֹמֶר גָּזָרוּ,

כִּי מֶלִיזַנְדָּה שָׂרָתִי בִּטְרִפּוֹלִיס הַבִּירָה
בִּצְבִי תִפְאֶרֶת וָרוֹם עוֹלָה עַל־כָּל־בְּנוֹת חָיִל,
כִּי מִכְלַל יֹפִי וְהַצְנֵעַ לֶכֶת זֹאת הַגְּבִירָה
וּבֵין נְשֵׁי חֵן תָּאִיר כַּיָּרֵחַ בֵּין כּוֹכְבֵי לָיִל...;

אָז נֶפֶשׁ הַמְשׁוֹרֵר אַחֲרֵי מֶלִיזַנְדָּה דָּבְקָה
לָהּ הִקְדִּישׁ כָּל־שִׁירָיו, כִּנּוֹרוֹ עִם עֻגָבוֹ
רַעְיָה לֹא־רָאָה רוּחַ חַיִּים עָלָיו יָצָקָה
וַתְּהִי מַשְׂאַת רוּחוֹ תָּמִיד, כָּל־חֵשֶׁק לְבָבוֹ;

מִיּוֹם לְיוֹם גָּבְרָה אַהֲבָתוֹ וַתְּהִי כְּאֵשׁ בֹּעֶרֶת
וַתַּעֲרֹג נַפְשׁוֹ לִרְאוֹת יָפָתוֹ עַיִן בְּעָיִן,
בְּעָבְרוֹ אָרְחוֹת יָם הִדְבִּיקַתּוּ מַחֲלָה מְמָאֶרֶת
וּבְבֹאוֹ טְרִפּוֹלִיס כָּל־תִּקְוָתוֹ הָיְתָה כְּאָיִן.

הֵן אָמְנָם בְּעֵינֵי בָשָׂר אֶת־יְדִידוּת נַפְשׁוֹ רָאָה;
אַךְ שִׁירָתוֹ הָאַחֲרוֹנָה טֶרֶם כִּלָּה בְּאָזְנֶיהָ
חֶרֶב מָוֶת לֹא־יַחְמֹל עַד־לִבּוֹ נָגָעָה
שְׁמוּרוֹת עֵינָיו סֻגָּרוּ — וַיִּפֹּל מֵת לְרַגְלֶיהָ.

בִּשְׁנֵי מְשׁוֹרְרִים אֵלֶּה פָּגַע אָסוֹן בְּשֵׁבֶט עֶבְרָתוֹ
גּוֹרָל אֶחָד לִשְׁנֵיהֶם, בְּלֹא־עִתָּם רָאוּ שָׁחַת;
אַךְ זֶה בִּימֵי חָרְפּוֹ יָרַד לִרְאוֹת פְּנֵי אֲהוּבָתוֹ
וְהִיא עוֹדָהּ לָקַחַת נְפָשׁוֹת וְכַתָּמָר פֹּרַחַת;

וִיהוּדָה בָּא בַיָּמִים, כִּמְעַט זָרְקָה בוֹ שֵׂיבָה
לִרְאוֹת רַעְיָתוֹ הַזְּקֵנָה עֵבֶר מֵי אַפְסָיִם,
וַיִּפֹּל לְרַגְלֵי שׁוּלַמִּית הַשּׁוֹמֵמָה וַחֲרֵבָה
וַיַּנַּח רֹאשׁוֹ הַשָּׁדוּד עַל־בִּרְכֵּי . . . יְרוּשָׁלָיִם ׃

ג׳

אַחֲרֵי הַכּוֹת אֲלֶכְּסַנְדֶּר הַגָּדוֹל בִּזְרוֹעַ־כֹּחַ
אֶת־דָּרְיָוֶשׁ קָדֹמַנּוֹס, מֶלֶךְ בָּבֶל וּפָרָס,
עַל־יַד אַרְבֶּלָה הוֹרִיד חֵילוֹ כְּכָרִים לְטִבּוֹחַ
קִרְיַת עֻזּוֹ שָׂרַף בָּאֵשׁ, מִבְצָרָיו הָרָס ׃

כָּל־הָאֲרָצוֹת וְכָל־הַגּוֹיִם הָיוּ לוֹ לְשָׁלָל,
הַהֵיכָל, הַרְמוֹן הַנָּשִׁים, גִּנְזֵי מַטְמֹנִים
נֵזֶר וְשַׁרְבִיט, כְּלֵי זָהָב וְכֶסֶף וּנְחֹשֶׁת קָלָל
סוּסִים וְשֶׁנְהַבִּים, קַרְנוֹת־שֵׁן הָבְנִים וַאֲדַרְכֹּנִים.

בִּלַּע כַּתַּנִּין כְּבוֹד פָּרָס, חִלֵּל גְּאוֹן כָּל־צְבִי
נַפְשׁוֹ הִרְחִיב כִּשְׁאוֹל, בִּטְנוֹ שָׂבְעָה לֹא יָדָעָה,
וַיִּירָא דָרְיָוֶשׁ פֶּן גַּם־אוֹתוֹ יוֹלִיךְ שֶׁבִי
וַיְמַהֵר לְהִמָּלֵט וּלְהִנָּצֵל מִכַּף רָעָה.

וּבְאֹהֶל אַפַּדְנוֹ יַד הַמְנַצֵּחַ חָתְרָה
וַתִּמְצָא שָׁם אַרְגָּז קָטָן, כֻּלּוֹ זְהַב פַּרְוָיִם ;
מְשֻׁבָּץ בִּפְנִינִים וּמְעֻלָּף בְּכָל־אֶבֶן יְקָרָה
נֶחְפָּה בְּפִתּוּחֵי חוֹתָם מַחֲמַדֵּי עֵינָיִם.

וּבָאַרְגָּז הַזֶּה הָיוּ אֲרָזִים וַחֲבָשִׁים
כַּדְכֹּד וְשֹׁהַם, חֲרוּזֵי מַרְגָּלִיּוֹת וְאַלְמֻגִּים ;
אַבְנֵי חֵפֶץ בִּידֵי חָרָשִׁים מְמֹרָטִים וּלְטֻשִׁים
עֲדָיֵי דָרְיָוֶשׁ מִדֵּי הִתְעַנֵּג בְּתַעֲנוּגִים.

אָז יְחַלֵּק אֲלֶכְּסַנְדֶּר אֲבָנִים יְקָרוֹת וּמַכְלָלִים
לִבְחִירֵי גִבּוֹרֵי חֵילוֹ, לְפָאֵר וּלְשַׁעֲשׁוּעִים.
וּבְחַלְּקוֹ מָלֵא שְׂחוֹק פִּיהוּ וּלְשׁוֹנוֹ הֲתֻלִּים ;
עַל־גְּבָרִים כְּנָשִׁים, אֹהֲבֵי שְׁלַל צְבָעִים וְצַעֲצוּעִים.

אֶת־טַבַּעַת דָּרְיָוֶשׁ, הִיא חוֹתַם הַמַּמְלָכָה
אֶבֶן שֹׁהַם גְּדוֹלָה, עַל־עָפָר אֵין עֲרוֹךְ אֵלֶיהָ,
שָׁלַח אַרְצָה מוֹקְדוֹן, אֶל־אִמּוֹ מִנְחָה וּבְרָכָה
וַתְּהִי לָהּ לְוִיַת־חֵן לְאַחַד עֲנָק מִצַּוְּרֹנֶיהָ.

גַּם לֹא־שָׁכַח אֶת־מוֹרֵהוּ הֶחָכָם כְּקֹהֶלֶת,
כִּי אֶבֶן נֹפֶךְ חֲמוּדָה, יְקָרָה עַל־אַחַת שֶׁבַע
שָׁלַח אֶל־אַבִּיר חוֹקְרֵי יָוָן, הוּא אֲרִסְטוֹטֶלֶס
לְשִׂימָהּ בֵּית נְכֹתֹה, בֵּית־אֹסֶף סְגֻלּוֹת הַטֶּבַע ;

גַּם מַחֲרֹזֶת מַרְגָּלִיּוֹת מָצָא תוֹךְ הָעֲדָיִים
נַחֲלַת שַׁלִּיטֵי פָרַס מִשָּׁנִים קַדְמוֹנִיּוֹת,
אוֹתָהּ הִקְרִיב אֶשְׁכָּר, מָנָה אַחַת אַפַּיִם
אֶל־עַלְמָה אֲהוּבָה, מִן־הַמְּחֹלְלוֹת הַיְפֵה־פִיּוֹת.

בֵּין מַחְלְפוֹת דַּלַּת רֹאשָׁהּ שָׁתָה אֶת־הַמַּחֲרֹזֶת
תָּאִים הַבַּת הַשּׁוֹבֵבָה, הוֹמִיָּה וְסוֹרֵרָה,
בַּעֲלִיצוּת נַפְשָׁהּ עוֹדָהּ מְכַרְכֶּרֶת וּמְפַזֶּזֶת
בְּהֵיכַל פֶּרְסֶפּוֹלִיס הִבְעִירָה בְּצִדְיָּה בְּעֵרָה.

נְקַם קוֹרֶנֶת מוֹלַדְתָּהּ לָתֵת בְּדָרְיָוֶשׁ חָפָצָה,
וַתַּשְׁלֵךְ לַפִּיד בּוֹעֵר בָּאַרְמוֹן וּבַבְּרִיחַ,
בְּכָל־אַרְבַּע פִּנּוֹתֵיהֶם לַהֶבֶת אֵשׁ פָּרָצָה
וּמְהֵרָה קַל נֶהֶפְכוּ כֻלָּם לְדֶשֶׁן וָפִיחַ.

אַחֲרֵי מוֹת אֲלֶכְּסַנְדֶּר תָּאִים לְאִישׁ הָיְתָה,
אֶת־תַּלְמַי מֶלֶךְ מִצְרַיִם לְבַעַל לָהּ בָּחָרָה,
וּבְמוֹתָהּ בְּעִנְיַן רָע, בְּמַחֲלָה אֲשֶׁר־לָהּ יָאָתָה
אֶל־אַחַד כֹּהֲנֵי מֹף הַמַּחֲרֹזֶת נִמְכָּרָה.

אַךְ מִידֵי הַכֹּהֲנִים שָׁבָה הַמַּחֲרֹזֶת וּבָאָה
אֶל־בֵּית תַּלְמַי, שַׁלִּיטֵי אַדְמַת־חָם וּמְלָכֶיהָ;
בֵּין עֲדִי קְלֶאוֹפַּטְרָה הַמַּלְכָּה גַּם הִיא נִמְצָאָה
וַתָּלֶן כָּל־הַיּוֹם כִּצְרוֹר הַמֹּר בֵּין שָׁדֶיהָ.

נִצֶּרֶת־לֵב זֹאת מִבְחַר הַמַּרְגָּלִיּוֹת לָקְחָה
וַתִּטְחֵן עַד־דָּק וַתִּזֶר עַל־פְּנֵי יֵין מִשְׁתֶּיהָ;
הוֹסֵף בְּזֹאת עַל־חִין יָפְיָהּ הַמַּלְכָּה בָּטָחָה
לְלַכֵּד לֵב אַנְטוֹנִיּוֹס בְּרִשְׁתָּהּ, בְּעָצְמַת כְּשָׁפֶיהָ.

כַּאֲשֶׁר פָּשְׁטוּ הָעַרְבִיאִים עַל־אֶרֶץ מִצְרָיִם
לְכַד עָמְרוֹ אֶת־אַלֶכְּסַנְדְּרִיָּה בֶּעֱזוּז מִלְחָמָה,
וַיָּבֹז רַב בִּזָּה וַיִּשְׁלֹל שָׁלָל מְלֹא חָפְנָיִם
וְגַם אֶת־הַמַּרְגָּלִיּוֹת מָצָא בַבִּזָּה שָׁמָּה.

וּבְבוֹא בְנֵי־עֲרָב עַל־אֵירֹפָּא בְּרַעַם גְּבוּרָתָם
בִּסְפָרַד תָּקְעוּ יְתֵדָם. שָׁם מֶמְשַׁלְתָּם נוֹסָדָה,
הֵבִיאוּ אִתָּם שָׁמָּה חָכְמָתָם. דָּתָם וּשְׂפָתָם —
וְגַם מַחֲרֹזֶת־הַמַּרְגָּלִיּוֹת הוּבְאָה סְפָרָדָה.

כַּלִּיפֵי קוֹרְדוֹבָה עֲנָדוּהָ עֲמִירוֹת לְמִצְנְפוֹתָם,
וְעֶבֶד־הָרַחְמָן הַשְּׁלִישִׁי. הַמְהֻלָּל בְּרֹב גְּבוּרָתוֹ
מְהִיר צֶדֶק וּמְשׁוֹרֵר. שָׂמָהּ עַל־לִבּוֹ כַּחוֹתָם
בְּצֵאתוֹ לִכְבָּשׁ־לוֹ לֵב סוּלַיְמָה אֲהוּבָתוֹ.

מִתִּגְרַת יַד אוֹיְבִים זְרוֹעַ הַכַּלִּיפִים נִשְׁבָּרָה,
כִּסְאוֹתָם מֻגְּרוּ לָאָרֶץ, מַמְלְכוֹתָם נֶהֱרָסָה
נוֹצְרִים יָרְשׁוּ אַרְצָם — וְגַם הַמַּחֲרֹזֶת הַמְפֹאָרָה
בְּאוֹצַר מַלְכֵי קַסְטִילְיָה מִנִּי־אָז הִתְנוֹסָסָה.

בְּאֶרֶץ קִנְאַת־דָּת הַלָּזוּ, מְקוֹם שִׁלְטוֹן הַכְּמָרִים
עַל־צַוְּארֵי הַמְּלָכוֹת הוֹפִיעוּ הַמַּרְגָּלִיּוֹת.
בִּהְיוֹתָן בְּבֵית מִשְׂחָק, בִּרְאוֹתָן מִלְחֶמֶת הַשְּׁוָרִים
וּבְלֶכְתָּן עִם־הַכְּמָרִים הַחֹגְגִים בְּרָאשֵׁי הוֹמִיּוֹת.

גַּם בְּשִׁבְתָּן עַל־בָּמוֹת רָמוֹת וּבְנוּיוֹת לְתַלְפִּיּוֹת
וּמְדוּרוֹת עֵצִים לִפְנֵיהֶן עִם־אֵשׁ מִתְלַקַּחַת,
וְרֵיחַ מִשְׂרְפוֹת יְהוּדִים מְרוּדִים, צְלוּיִים כִּגְדִיּוֹת,
כַּעֲתַר עֲנַן קְטֹרֶת לְאַפָּן וּכְרֵיחַ מִרְקַחַת.

כְּכֹל אֲשֶׁר הִתְעִיבוּ עֲלִילָה שַׁלִּיטֵי סְפָרַד
כֵּן לְאַרְצָם הִרְבּוּ הָרֶעַ. אַדְמָתָם עָבְרוּ
עַד־כִּי שֶׁמֶשׁ אָשְׁרָם וְעָשְׁרָם עֶשֶׂר מַעֲלוֹת יָרַד
אוֹצְרוֹת הַמְּלוּכָה רוֹשְׁשׁוּ, כְּמוֹקֵד נִחָרוּ.

וּלְבֶן־יְהוּדִי קָרְאוּ עֵת אֲחָזוּם חֲבָלִים וְצִירִים
וַיְהִי מֶנְדִיצַבַּל שַׂר־אוֹצָרוֹת. אִישׁ חָכָם וְנָבוֹן...
הוּא הֵרִיק אֶת־בָּתֵּי מִקְלַט הַנְּזִירוֹת וְהַנְּזִירִים
וְגַם אֶת־הַמַּרְגָּלִיּוֹת נָתַן בַּעֲבוֹט וְעֵרָבוֹן.

לְקֵץ תֻּמִּים בְּאַרְמוֹן טוּלִירִי בְּפָרִיס הַבִּירָה
הַמַּרְגָּלִיּוֹת בַּהֲדָרָן עָלוּ מִן־הַנְּשִׁיָּה
עַל־חֶלְקַת צַוְּארֵי הַכְּבוּדָה, עֲדִינָה וּגְבִירָה,
אֵשֶׁת הַשַּׂר שְׁלֹמֹה רוֹטְשִׁילְד — אִשָּׁה עִבְרִיָּה.

אַךְ לֹא־כֵן הָיָה גּוֹרַל הָאַרְגָּז וּמִקְרֵהוּ.
הוּא לֹא הִתְהַלֵּךְ מִיָּד לְיָד בְּהֵיכְלֵי כְמָרִים וְשָׂרִים,
כִּי אַלֶכְּסַנְדֶּר הַגָּדוֹל בּוֹ חָשַׁק וַיְפַלְטֵהוּ
וַיַּאַסְפֵהוּ אֵלָיו, תִּפְאַרְתּוֹ לֹא נָתַן לְזָרִים.

בּוֹ הִצְפִּין שִׁירֵי הוֹמֵירוֹס, הוֹד עַמּוֹ וּכְבוֹדוֹ,
עִוֵּר גְּלוּי עֵינַיִם, עַל־גִּבּוֹרֵי יָוָן נְגִינָתוֹ,
שִׁירָיו אָהַב אַלֶכְּסַנְדֶּר בְּכָל־נַפְשׁוֹ וּמְאֹדוֹ
וַיַּצֵּג הָאַרְגָּז עַל־הַשֻּׁלְחָן — לִפְנֵי מִטָּתוֹ.

גִּבּוֹר נַעֲרָץ זֶה מִדֵּי עַל־עַרְשׂוֹ בִּקֵּשׁ מָנוֹחַ
לֹא־נָתַן לְעַפְעַפָּיו תְּנוּמָה וּשְׁנָת לְעֵינָיִם
טֶרֶם שִׁירֵי הוֹמֵירוֹס לְפָנָיו יִשְׁטַח שָׁטוֹחַ
וּבְשׁוּם לֵב יִקְרָא בָּמוֹ דְּלָתוֹת שָׁלֹשׁ אוֹ שְׁתָּיִם.

וּבִתְנוּמוֹת עֲלֵי־מִשְׁכָּב, בִּנְפֹל עָלָיו תַּרְדֵּמָה
מִן־הָאַרְגָּז יַעֲלוּ הָעֲנָקִים, גִּבּוֹרֵי הֶחָיִל
אִישׁ אִישׁ מֵהֶם יַחְשֹׂף יָדוֹ וּזְרוֹעוֹ רוֹמֵמָה
וְקֶסֶם מִפַּעֲלָם יִרְאֶה הַמֶּלֶךְ בְּחֶזְיוֹן לָיִל...

הוֹמֵירוֹס כַּבִּיר רוּחַ! בִּנְעוּרַי גַּם אֲנִי
בִּמְלִיצוֹת שִׁירֶיךָ, יוֹמָם וָלַיְלָה הָגִיתִי.
בְּחַבְלֵי יֹפִי וָנֹעַם אָז אַחֲרֶיךָ מְשַׁכְתָּנִי
וּמֵאַהֲבָתִי אֵלֶיךָ, אָמְנָם רַבּוֹת נָשִׁיתִי.

בְּחֶלְקַת שְׂפָתֶיךָ קָנִיתָ לְבָבִי גַּם־כִּלְיוֹתָי
חָכְמַת חַכְמֵי עַמְּךָ הָיוּ בֵּין עֵינַי לְטֹטֶפֶת,
וַתֵּקַל אָז בְּעֵינַי גַּם־חָכְמַת מוֹרַי וַאֲבוֹתַי
נַפְשִׁי וְרוּחִי הִתְמַכְּרוּ אֶל־יְפֵהפִיּוּתוֹ „שֶׁל־יֶפֶת".

יְמֵי יַלְדוּת נָגוֹזוּ, עִמָּם גַּז חִישׁ גַּם־חֲלוֹמִי
יָמִים הוֹרוּנִי בִינָה, שָׁנִים אִלְּפוּנִי דָעַת.
חַשְׁתִּי אֶל־אָהֳלֵי־שֵׁם, שַׁבְתִּי יָשַׁבְתִּי עַל־מְקוֹמִי
לִשְׁאֹב חָכְמָה בְּשָׂשׂוֹן מִמְּקוֹר בְּנֵי־עַמִּי נוֹבַעַת.

וּבְכֵן סְלַח־נָא לִי הוֹמֵירוֹס, בְּחִיר מְשׁוֹרְרֵי הַיְּוָנִים!
סִלְחוּ־נָא לִי פִּילוֹסוֹפִים. אֶת־שִׁמְכֶם אֲכַבֵּדָה,
יִסְלְחוּ־לִי גַּם חָרָשֵׁי אֶבֶן, יֹצְרֵי פֶסֶל וְאָמָּנִים
אִם־בְּאָזְנֵי כָּל־הַיְּוָנִים אַגִּידָה וְלֹא אֲכַחֵדָה:

לוּ נָפַל הָאַרְגָּז הַלָּז לִי בַּנְּעִימִים חֶבֶל
גַּם־אֲנִי כְּאַלֶּכְּסַנְדֶּר לְאִישׁ אַחֵר לֹא אֶתְּנֶנּוּ,
(לוּ רַק הַמַּחְסוֹר לֹא יַכְבִּיד עָלַי הַסֵּבֶל...)
אַךְ בְּשִׁירֵי הוֹמֵירוֹס כָּמֹהוּ לֹא אֲרַפְּדֶנּוּ;

אֶת־שִׁירֵי רַבִּי יְהוּדָה אֲקַבֵּץ אֶל־חֹבֶרֶת אַחַת
כָּל־שִׁירֵי אֲהָבִים, שִׁירֵי שַׁבָּת מוֹעֵד וָחֹדֶשׁ,
מְאוֹרָה אוֹפָן וּגְאֻלָּה, זוּלַת פִּזְמוֹן וְתוֹכַחַת
גַּם שִׁירֵי מַסְעוֹתָיו כֻּלָּם, שִׁירֵי חֹל וָקֹדֶשׁ;

לְסוֹפֵר אָמָן אֲשַׁלֵּם מִמֵּיטַב כַּסְפִּי וּזְהָבִי
לְכָתְבָם כְּתִיבָה תַמָּה וְיָפָה עַל־גִּוְילֵי תִפְאֶרֶת,
וּכְתֻמָּם יַחַד אֶל־תּוֹךְ הָאַרְגָּז אוֹתָם אָבִיא
שָׁם יָנוּחוּ בְּכָבוֹד, וְהָיוּ לְפְאֵר וּלְמִשְׁמֶרֶת,

וְאֶת־הָאַרְגָּז גַּם אָנִי אַצִּיגָה עַל־שֻׁלְחָנִי
הֶעָרוּךְ בַּחֲדַר מִשְׁכָּבִי, שָׁם עַל־יַד מִטָּתִי,
וּכְבוֹא אֲחֻזַּת מֵרֵעַי לְשַׁחֲרֵנִי בִּנְוֵה מִשְׁכָּנִי
אֲזַי יִשְׁתָּאוּ, אַף־יִשְׁתּוֹמְמוּ עַל־כְּלִי חֶמְדָּתִי:

זֶה יַרְבֶּה לְהַלֵּל זְהָבוֹ הַמְזֻקָּק שִׁבְעָתַיִם
וְזֶה יְפָאֵר אֶת־הֲדַר מְלַאכְתּוֹ, מְלֶאכֶת מַחֲשֶׁבֶת,
זֶה יְשַׁבַּח הַתְּמוּנוֹת הַמְּשׁוּחוֹת בְּצֶבַע רִקְמָתַיִם
וְזֶה אֶת־אַבְנֵי הַיְקָר הַנּוֹצְצוֹת כִּבְרַק שַׁלְהֶבֶת;

אַף־אֲנִי בִּשְׂחוֹק אֶעֱנֵם: רֵעַי, שִׁמְעוּ־נָא עָדָי!
בַּמֶּה נֶחְשָׁב הוּא הָאַרְגָּז הַזֶּה בִּיקְרוֹתֵיהוּ
מוּל הָאוֹצָר הַנֶּחְמָד אֶל־קִרְבּוֹ צָפְנוּ יָדָי?
הוּא לֹא יְסֻלֶּה בַּפָּז, פִּטְדַת־כּוּשׁ לֹא תַעַרְכֶנּוּ!

עֲדָיֵי הָאַרְגָּז מֵהֶבֶל, נֶחְשְׁבוּ לְנִבְלֵי־חֶרֶשׂ
מוּל הָאֲבָנִים בְּתוֹכוֹ, הוֹד יִפְעַת שָׁמַיִם יָרִיקוּ,
אַבְנֵי אֹדֶם אָדְמוּ מִדַּם לֵב בְּאֵשׁ־דָּת בֹּעֶרֶת
וְאַבְנֵי בָרֶקֶת מִנֹּגַהּ נֶפֶשׁ בְּרוּכָה יַבְרִיקוּ,

גַּם־מַרְגָּלִיּוֹת טוֹבוֹת פֹּה בָאַרְגָּז נִצְמָדוּ
עִם־מַרְגָּלִיּוֹת דָּרְיָוֶשׁ לֹא יִשָּׁקְלוּ בְמֹאזְנַיִם,
יַעַן לֹא כָאֵלֶּה מִשֶּׁרֶץ שְׁקוּצִים נוֹלָדוּ
מֵחֶלְאַת צָב חוֹלֶה בִּתְהוֹמוֹת־יָם וְנַחֲלֵי מָיִם:

הַאָמְנָם הַמַּרְגָּלִיּוֹת בְּאַרְגָּז זֶה נִמְצָאוּ
יָצְאוּ מִמְּקוֹר נֶפֶשׁ טְהוֹרָה כְּאוֹר שִׁבְעַת הַיָּמִים,
מִמְּקוֹר נֶפֶשׁ עֲמֻקָּה מִנִּי־יָם חוּצָה נָבָעוּ
וּבִיקַר תִּפְאַרְתָּם יַעַמְדוּ עַד־עוֹלְמֵי עוֹלָמִים:

הַמַּרְגָּלִיּוֹת הָהֵן הֵנָּה נִטְפוֹת הַדְּמָעוֹת
אֲשֶׁר נָטְפוּ מֵעֵינֵי הַמְשׁוֹרֵר רַבִּי יְהוּדָה
בִּבְכוֹתוֹ עַל־מַשֻּׁאוֹת עִיר אֱלֹהֵי הַצְּבָאוֹת
וּבְהִשְׁתַּפֵּךְ נַפְשׁוֹ אֶל־חֵיק בַּת־צִיּוֹן הַשְּׁדוּדָה.

פְּנִינֵי הַדְּמָעוֹת הָאֵלֶּה חֹרְזוּ אַחַד אַחַד
עַל־חוּט זָהָב מָשְׁזָר בִּידֵי צֹרֵף חֲכַם חָרָשִׁים,
וַחֲרוּז אֶחָד בְּלֻלָאוֹתָיו יְחַבְּרֵן כֻּלָּן יַחַד
וַתִּהְיֶינָה לְשִׁירָה יְקָרָה, שִׁירַת קֹדֶשׁ הַקֳּדָשִׁים!

זֹאת הַשִּׁירָה קִינָה הִיא, בְּכִי וּמִסְפַּד תַּמְרוּרִים
בְּכָל־מִשְׁכְּנוֹת יַעֲקֹב יִזַּל־כָּל־אַרְבַּע כַּנְפוֹת הָאָרֶץ
לֶעָפָר יֵשְׁבוּ וִיקוֹנְנוּהָ זְקֵנִים עִם־בַּחוּרִים
יוֹם בָּא שֹׁד מִשַּׁדַּי, יוֹם עָבְרָה כִּלָּיוֹן וְחָרֶץ.

הֲלֹא הוּא יוֹם מַר וְנִמְהָר, יוֹם תּוֹכֵחָה וְצָרָה
יוֹם קֹרָא לְבַת־צִיּוֹן: „הוֹרִידִי עֶדְיֵךְ מֵעָלָיִךְ!"
וּבָנֶיהָ בְּנִיהֶם יִשְׂאוּ קִינָה, יִזְעֲקוּ מָרָה
וִיתַנּוּ: „צִיּוֹן, הֲלֹא תִשְׁאֲלִי לִשְׁלוֹם אֲסִירָיִךְ!"

כָּל־עַם־יְהוּדָה יְקוֹנְנוּהָ בִּכְלוֹת כָּל־קִינוֹתֵיהֶם,
כִּי בַעֲזוֹב יְהוּדָה מוֹלַדְתּוֹ וַיִּדַּד צִיּוֹנָה
לְתַנּוֹת לְמִקְדְּשֵׁי־אֵל, לִשְׁפּוֹךְ נַפְשׁוֹ עַל־חָרְבוֹתֵיהֶם
„צִיּוֹן" הָיְתָה שִׁירָתוֹ — קִינָתוֹ הָאַחֲרוֹנָה:

רַגְלָיו יְחֵפוֹת, עַל־רֹאשׁוֹ אֵפֶר וְשַׂק עַל־חֲלָצָיִם
לִבּוֹ סֹעֵר כַּהֲמוֹת יָם לְגַלָּיו, רוּחוֹ חֲבָלָה
כֹּה יִקְרַב אֶל־הַקֹּדֶשׁ, יִקֹּד שֶׁבַע אַפַּיִם
יִכְרַע עַל־שְׂרִיד עַמּוּד־הֵיכָל, עַל־מְעֵי מַפָּלָה;

שַׂעֲרוֹת רֹאשׁוֹ כְּגֶפֶן שֹׂרֵק שָׂרִיגֶיהָ הִלְבִּינוּ
עַל־שִׁכְמוֹ וְעַל־חָזֵהוּ יַחַד כִּכְפוֹר נִפְזָרוּ ·
כְּמֵת חָוְרוּ פָנָיו · עֹצֶב וְיָגוֹן בָּם יָלִינוּ
אַךְ עֵינָיו בְּחוֹרֵיהֶן כְּעַפְעַפֵּי שַׁחַר נָהָרוּ ;

מַר צֹרַח הַלֵּוִי · יָרֵב תַּאֲנִיָּה וַאֲנִיָּה
וְצַלְמוֹ נִדְמָה אֶל־אַחַד הַצּוֹפִים · חוֹזֵי אֱלוֹהַּ ·
לַגֶּבֶר רָאָה עֳנִי — הַכּ הֵן בֶּן־חִלְקִיָּה
רִאשׁוֹן לְצִיּוֹן קָרָא מִסְפֵּד · עוֹרֵר בְּכִי וָנֹהַּ ·

דִּמְעוֹת יְהוּדָה עַל־עַפְרוֹת צִיּוֹן כִּפְלָגִים נִגָּרוּ
כִּרְבִיבִים עֲלֵי־עֵשֶׂב הִרְעִיפוּ עַל־רְגָבֶיהָ ;
לְקוֹל תִּתּוֹ הֶהָרִים סָבִיב הֵד־קוֹלָם עָצָרוּ
גַּם הָרוּחַ מִדֵּי עָבְרָהּ עָמָדָה · רָפוּ כְנָפֶיהָ ;

כּוֹס חֳרָבוֹת · קָאַת גַּם קִפּוֹד חֲרָדוֹת לָבָשׁוּ
הֶחֱרִישׁוּ דוּמִיָּה · לִפְצוֹת פִּיהֶם לֹא הִרְהִיבוּ ·
תַּנִּים וִיעֵנִים מִסָּבִיב בִּרְעָדָה נִגָּשׁוּ
וּכְמוֹ בְחֶמְלָה רַבָּה לְקִינַת הַמְשׁוֹרֵר הִקְשִׁיבוּ ·

אֶפֶס בְּעוֹדֶנּוּ מִתְפַּלֵּשׁ בָּאֵפֶר וּמִתְיַפֵּחַ
וּבַחֲלוֹם שִׁיבַת צִיּוֹן נַפְשׁוֹ עֹז הִרְכֶּבֶת ·
עַל־סוּסוֹ עָבַר עַרְבִי · אַכְזָר וּמְרַצֵּחַ
וַיִּתְקַע בְּכִלְיוֹתָיו לַהַט חֶרֶב מִתְהַפֶּכֶת !

כִּמְעַט כִּלָּה זֵד יָהִיר מַעֲשֵׂה הַשַּׁעֲרוּרִיָּה
חָמַק עָבַר מֵעֵין רֹאִי · עִקְּבוֹתָיו לֹא נוֹדָעוּ ·
נֶעֶלְמוּ סוּס וְרֹכְבוֹ כְּמוֹ יָרְדוּ שְׁאוֹל תַּחְתִּיָּה
כְּמוֹ פָּצְתָה אֶרֶץ פִּיהָ וּשְׁנֵיהֶם חַיִּים נִבְלָעוּ ·

אַךְ הַמְשׁוֹרֵר לֹא קָם וְלֹא זָע · קִינָתוֹ לֹא חָדֵלָה
וַיֵּז נִצְחוֹ עַל־עָפָר · הִתְבּוֹלֵל עִם־דִּמְעָתוֹ ·
„בְּשׁוּבֵךְ אֶל־קַדְמוּת נְעוּרָיִךְ" עֵת שְׂפָתוֹ מִלֵּלָה
אֶל־בֵּית אָבִיהָ כִּנְעוּרֶיהָ שָׁבָה גַם־נִשְׁמָתוֹ ·

אוֹ אָז נִדְבְּרוּ יִרְאֵי אֲדֹנָי אִישׁ אֶל־רֵעֵהוּ :
לֹא יִשְׁמְעֵאלִי פֶּרֶא אָדָם · שׁוֹפֵךְ דָּם כַּמַּיִם
הֵבִיא חַרְבּוֹ בְּלֵב יְהוּדָה · קִפֵּד כָּאֹרֵג חַיֵּיהוּ
כִּי אִם־מַלְאַךְ מִמְּרוֹמִים · רוֹכֵב עַל־כְּרוּב שָׁמָיִם ;

כִּי שָׂרָף מֵעִם־אֲדֹנָי יְרוּשָׁלַיְמָה שָׁלוּחַ
לְהוֹצִיא נֶפֶשׁ יְדִידוֹ מִתּוֹךְ עֵמֶק הַבָּכָא ·
לָשֵׂאת אוֹתָהּ חִישׁ קַל · לַהֲבִיאֶנָּה עַל־כַּנְפֵי רוּחַ
אֶל־שִׂיא זְבוּלֵי עֲרָבוֹת · אֶל־מְעוֹנוֹת הַבְּרָכָה ·

שָׁם קִדְּמוּ פְּנֵי יְהוּדָה אַלְפֵי שִׁנְאָן רִבֹּאתָיִם
גַּם אָבוֹת יְשֻׁרוּן וְהַנְּבִיאִים בְּתוֹכָם הוֹפִיעוּ ·
הַלְוִיִּם שָׁרֵי קֹדֶשׁ עָרְכוּ מַקְהֵלַת מַחֲנָיִם
וּבְשִׁירָה מַעֲשֵׂה יָדָיו בִּזְמִירוֹת לוֹ הֵרִיעוּ ·

„שׁוּבִי · יְחִידָה · אֶל־מְנוּחָתֵךְ · שׁוּבִי
תָּמִיד לְכִסֵּא הָאֱלֹהִים שֵׁבִי ;
כִּסְאוֹת אֲדָמָה מַאֲסִי · תֵּדְעִי הָבִי
עָלִית אֱלֵי־מָרוֹם וְשָׁבִית שֶׁבִי ;
הִשְׁתַּחֲוִי וּתְנִי לְאֵל כָּבוֹד וָעֹז
וּמְקוֹם בְּנֵי אֵלִים תְּהִלּוֹת הָבִי !" *)

ד.

בְּאָזְנֵי רַעְיָתִי יָפָתִי קָרָאתִי שִׁירָתִי
וַתַּקְשֵׁב אֵלַי רַב־קֶשֶׁב בְּהַשְׁקֵט וּבִדְמָמָה ·
אַךְ עֵת עַל־אַרְגַּז דָּרְיָוֶשׁ הִטַּפְתִּי מִלָּתִי
לָטְשָׁה לִי עֵינֶיהָ יוֹנִים · גַּם פָּנִים רָעֲמָה ;

בִּמְרִירוּת־לֵב נֶאֶנְחָה וַתַּעַן לִי אֲמָרֶיהָ :
לוּ אֲהַבְתַּנִי אִישִׁי כַּאֲשֶׁר גַּם בְּעֵינַי יָקַרְתָּ ·
לוּ זָכַרְתָּ לְרַעְיָתְךָ אַהֲבַת כְּלוּלֹתֶיהָ
כִּי עַתָּה אֶת־הָאַרְגָּז בַּחֲדָרֶיךָ לֹא נָטַרְתָּ ;

מַה־בֶּצַע אִם־יַעֲמֹד תָּמִיד עַל־שֻׁלְחַן הַפָּנִים
מַה־מּוֹעִיל אִם־בְּיָפְיוֹ רֵעֶיךָ נַפְשָׁם יַשְׂבִּיעוּ ·
הֲלֹא טוֹב לָנוּ לְמָכְרוֹ בְּכֶסֶף אַלְפַּיִם מָנִים
וּלְמַלֹּאת דֵּי מַחְסֹרַי · מְנוּחַת לִבִּי יַפְרִיעוּ ·

הֲטֶרֶם תֵּדַע כִּי מוֹדַעְתֵּנוּ חֲלֶץ הַפְּלוֹנִי
כְּבָר קָנָה לַאֲהוּבָתוֹ שִׂמְלַת מֶשִׁי צְחוֹרָה
וְלָמָּה־זֶּה אֵפוֹא יִגָּרַע גּוֹרָלִי · אֶשָּׂא קְלוֹנִי ·
הֲלֹא אֲנִי אִשְׁתְּךָ אֲרַשְׂתְּ־לָךְ כַּדָּת וְכַתּוֹרָה ·

*) דיואן לריה״ל, הוצאת שד״ל, סימן ה׳.

גַּם־מֶרְכָּבָה מְרַקֶּדֶה נָתַן אֵילוֹן הַזְּבוּלֹנִי
אֶל־רַעְיָתוֹ הָעֲנוּגָה, הִיא חֲבֶרְתִּי צִפּוֹרָה,
וּמַה־מְּאֹד תְּכַלֶּינָה שְׁתֵּי עֵינַי. מַה־יִּגְדַּל יְגוֹנִי
בִּרְאוֹתִי אוֹתָהּ רֹכֶבֶת, וַאֲנִי בְּרַגְלַי אֶעֱבֹרָה!

וּלְשִׁירֵי יְהוּדָה מַה־זֶּה חָרַדְתְּ כָּל־הַחֲרָדָה?
הַמְעַט אִם־אֲחַתְּלֵם בְּתַכְרִיךְ־בּוּץ וְתוֹלַעַת שָׁנִי,
עָלָיו אֶקְשֹׁר חוּט תְּכֵלֶת סָבִיב כְּצָמִיד וּצְעָדָה
וַאֲנִיחֵם יַחַד עִם־הַשֵּׁרוֹת, מִנְחָה נְתַתָּנִי;

אוֹ אֶל־בֵּית מְלֶאכֶת אָמָּן מַשְׂכִּיל אֶשְׁלָחָה אוֹתָם
לְמַעַן יַלְבִּישֵׁם כָּתְנוֹת עֹרֹת אֵילִם מְאָדָּמִים
וְצִפָּה זָהָב טָהוֹר שְׂפָתָם. מִסְגְּרוֹתָם וְגַבּוֹתָם
וַאֲשִׂימֵם בָּאָרוֹן עִם־יֶתֶר סִפְרֵי הַחֲכָמִים.

גַּם זֹאת פְּלִיאָה דַעַת מִמֶּנִּי. חֵי נַפְשִׁי וְגֵוִי!
כִּי מֵעוֹדִי מְאוּמָה לֹא שָׁמַעְתִּי, לֹא רָאִיתִי
עַל־דִּבְרַת מְשׁוֹרֵר עִבְרִי, רַבִּי יְהוּדָה הַלֵּוִי,
אַף־כִּי־חֹק לְמוּדֵי בֵית־סֵפֶר גַּם־אֲנִי כִלִּיתִי...

בִּלְשׁוֹן רַכָּה עָנִיתִי לָהּ: שִׁמְעִי נָא יוֹנָתִי,
אִם עַל־דְּבַר יְהוּדָה בְּבֵית־סִפְרֵךְ לֹא קָנִיתָ דַּעַת
אוֹת נֶאֱמָן הוּא, כִּי חִנּוּךְ בְּנוֹת עַמִּי וַעֲדָתִי
עוֹד חֶסְרוֹן רַב בּוֹ, מְעֻוָּת פְּחֶתֶת וּמְגֹרַעַת.

אֵיךְ תּוּכַלְנָה בָּנוֹת כָּאֵלֶּה בִּהְיוֹתָן לְנָשִׁים
גַּדֵּל בָּנִים אֹהֲבֵי עַמָּם אַהֲבַת־בִּלְתִּי־סָרָה,
לְחַמֵּם מִלְחֶמֶת אֲחֵיהֶם הָרְצוּצִים וְהַנִּגָּשִׂים
וּמִתְיַמְּרִים בִּגְאוֹן לְאֻמָּם גַּם לְעִתּוֹת בַּצָּרָה?

הַאֻמְנָם בְּבֵית־סֵפֶר תִּקְנֶינָה שֵׂכֶל וּבִינָה:
לְכָל־חֲנוּטֵי מַלְכֵי מִצְרַיִם לִקְרוֹא בְּשֵׁם לָמָדוּ
וּלְהוֹצִיא בְּמִסְפַּר כָּל־גָּלְמֵי שַׁלִּיטֵי כִּינָה
שֶׁבִּן־לַיְלָה הִשְׁתָּרְרוּ וּבִן־לַיְלָה אָבָדוּ;

לָדַעַת שְׁמוֹת סוֹפְרֵי עַם וָעָם, חֲדָשִׁים גַּם־יְשָׁנִים,
שְׁמוֹת חֹבְרֵי סִפּוּרֵי־בַדִּים. יֹצְרֵי עָמָל עֲלֵי־חֹק
וּשְׂפַת צָרְפַת הַיָּפָה תִּלְמַדְנָה רַבּוֹת שָׁנִים
לָבוֹא חֶדֶר בְּחֶדֶר, לַהֲגוֹת בְּסִפְרֵי פּוֹל־דִּי־קוֹק;

לְהָבִין בְּמִסְתְּרֵי עֲצַבֵּי הַגּוֹיִם מָשָׁל וְחִידָה,
לְמִן־הֲדַר כְּבוֹד יֻפִּיטֶר הַגָּדוֹל וְאִשְׁתּוֹ יוּנוֹנָה
עַד־יִצְרֵי מַעַלְלֵי הַקְּטַנִּים. אָמוֹר וְקֻפִּידָה...
אִם־עַל־אֵלֶּה נִשְׁאָלֶן, תְּמַהֵרְנָה עֲנוֹת נְכוֹנָה.

אֶפֶס אִם פִּי הַצְּעִירוֹת הָהֵן נוֹסִיף נִשְׁאָלָה
עַל־דְּבַר מְשׁוֹרְרֵי יְשֻׁרוּן, נְשָׁרִים גְּדֹלֵי הַכְּנָפַיִם
אֲשֶׁר חָיוּ בְּתוֹר הַזָּהָב, בָּעֵת הַמְּהֻלָּלָה
בִּפְרֹחַ חָכְמַת יְהוּדֵי סְפָרַד כְּאֶרֶז עַל־מָיִם;

אִם־נִשְׁאָלֶן עַל־שְׁלֹשֶׁת כּוֹכְבֵי הַשִּׁיר וְהַתְּעוּדָה
פַּאֲתֵי תֵבֵל הֵאִירוּ כִּבְרָקִים בָּאֲפֵלָה:
שְׁלֹמֹה בֶּן־גְּבִירוֹל, מֹשֶׁה בֶּן־עֶזְרָא וִיהוּדָה
שֶׁבְּחָכְמָתָם וּבְשִׁירָתָם כָּל־יְמֵי עוֹלָם נִתְהַלָּלָה;

אִם־נִשְׁאָלֶן עַל־שְׁאָר הַחֲכָמִים, גְּדוֹלֵי עַמֵּנוּ
כְּרַבִּי שְׁמוּאֵל הַנָּגִיד וּמַיְמוֹן, אַנְשֵׁי פֶלֶא,
הֲלֹא אָז כִּפְסִילִים אִלְּמִים תַּעֲמֹדְנָה לְפָנֵינוּ
כָּל־חָכְמָתָן תִּתְבַּלָּע, בִּינָתָן תִּיגַע וְתֵלֶא...

לוּ תֹאבִי לְמַלֹּאת הַחֶסְרוֹן, שִׁמְעִי נָא לַעֲצָתִי,
הֵן עוֹד גּוֹאֲלֵךְ חַי, טֶרֶם גָּוַע וַיֵּאָסֵף
מַהֲרִי נָא לִמְדִי שְׂפַת עֵבֶר, בִּטְחִי בִי בְּעֶזְרָתִי
אָנֹכִי מְלַמְּדֵךְ לְהוֹעִיל, חִנָּם אֵין־כָּסֶף!

אַךְ מִבָּתֵּי־מִשְׂחָק וְזִמְרָה מִנְעִי נָא רַגְלֵךְ
לִשְׁלוֹם רֵעוֹתַיִךְ דִּרְשִׁי רַק אַחַת בַּחֹדֶשׁ,
גַּם אַל־תַּרְבִּי שִׂיחָה עִמָּהֶן בְּבוֹאָן אֵלַיִךְ
וַאֲנַחְנוּ לְבָדָד יַחַד נִשְׁקֹד עַל־לְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ.

לִתְקוּפַת הַיָּמִים, כִּמְעַט תַּעֲבֹר שָׁנָה אַחַת
וּשְׂפַת עֵבֶר תֵּדְעִי הֵיטֵב, כִּי לִבִּי בָטוּחַ,
בִּקְרוֹא שִׁירֵי בֶן־גְּבִירוֹל וּבֶן־עֶזְרָא תִּרְוִי נַחַת
וּמַה־גַּם בְּשִׁירֵי יְהוּדָה אֲהוּבִי, כַּבִּיר הָרוּחַ.

שְׁלֹשֶׁת אֵלֶּה גִּבֹּרֵי הַשִּׁיר כְּמוֹ בְּרִית כָּרְתוּ
כִּבְרִית־הַשְּׁלֹשִׁים בְּשַׁעֲרֵי רוֹמָא וְעַל־שְׂדֵי לָחֶם,
אוּלָם לֹא לִלְכֹּד אֲרָצוֹת וְאִיִּים אֶת־לִבָּם שָׁתוּ
כִּי אִם־לִרְכֹּשׁ לָהֶם כִּנּוֹר דָּוִד מִבֵּית־לָחֶם.

אַלְחֲרִיזִי הַסְּפָרַדִּי (גַּם שְׁמוֹ יְהוּדָה לֹא שָׁמַעַתְּ)
חִבֵּר סִפּוּרִים חֲרוּזִים, הוּא סֵפֶר „הַתַּחְכְּמֹנִי"
הַטּוֹבִים מִסִּפּוּרֵי הֲרִירִי, אֲשֶׁר יָדַעַתְּ
עַל־פִּי תַּרְגּוּם רֶקֶרְט, לֹא־בִשְׂפַת עֲרָב כָּמֹנִי;

וַהֲתִלָּיו חַדּוּ מֵהֲתֻלֵּי וָלְטֶר הַצָּרְפָתִי
וּבְחֹפֶשׁ־רוּחַ קִדְּמוֹ זֶה — כְּבָר שֵׁשׁ מֵאוֹת שָׁנָה
(הֶגְיוֹנֵי וָלְטֶר הֵן מָצְאוּ חֵן בְּעֵינַיִךְ, יָפָתִי),
עַל־אֹדוֹת הַמְשׁוֹרְרִים הָאֵלֶּה כֹּה אָמַר וְעָנָה:

„שִׁירֵי שְׁלֹמֹה עָמְקוּ עַד־מְאֹד, רַעְיוֹנָיו נִשְׂגָּבִים
כָּל־חֹקְרֵי חֵקֶר־אֱלוֹהַּ עֲלֵיהֶם יִתְמָהוּ.
יְפֵה־תֹאַר שִׁירֵי בֶן־עֶזְרָא, תַּבְנִית הֵיכָל מְחֻטָּבִים
כָּל־חֹמְדֵי מַעֲשֵׂה יְדֵי אָמָן אַחֲרֵיהֶם יִנָּהוּ;

אַךְ בְּשִׁירֵי יְהוּדָה עֹמֶק וָיֹפִי יַחְדָּו חֻבָּרוּ,
כֻּלָּם מְקֻטָּרִים בְּאַבְקַת לְבוֹנָה זַכָּה וָמֹר.
מִכָּל־הַהֹלְכִים לְפָנָיו עַל־כֵּן אִמְרוֹתָיו יָקָרוּ
כָּל־קֹרְאָיו יִקְרְאוּ: הֶאָח, חַמּוֹנוּ רָאִינוּ אוֹר!"

וּדְעִי לָךְ כִּי־לֹא רַק שִׁירֵיהֶם נִשְׂגְּבוּ וָרָמוּ,
גַּם דִּבְרֵי יְמֵי חַיֵּיהֶם נִפְלָאִים הַפְלֵא וָפֶלֶא,
אַף־הֵם יְשַׁעַשְׁעוּ אֶת־נַפְשֵׁךְ, אֶל־חִכֵּךְ יִנְעָמוּ;
אֶעֶרְכָה לְפָנַיִךְ הַפַּעַם אַךְ־מְעַט מֵאֵלֶּה:

חֹטֶר מִגֶּזַע יִשַׁי הָיָה מֹשֶׁה בֶּן־עֶזְרָא
הוּא וּשְׁלֹשֶׁת אֶחָיו, אֶזְרָחֵי קִרְיַת גְּרַנָּדָה,
אֶל־חָכְמַת יְשֻׁרוּן הָיוּ מִבְטַח־עֹז. מִשְׁעָן וְעֶזְרָה
כֻּלָּם בֵּרַךְ אֵל בָּעֹשֶׁר, גַּם בְּחָכְמָה וּבְמַדָּע.

הָאַחִים שְׁלָשְׁתָּם רָאוּ טוֹבָה, שְׂמָחוֹת שָׂבָעוּ
הִתְעַנְּגוּ עַל־רֹב שָׁלוֹם, נַחֲלָת עֲלֵיהֶם שָׁפְרָה;
אַךְ דַּרְכֵי מֹשֶׁה הִתְעַוְּתוּ וּנְתִיבוֹתָיו לָעוּ
כּוֹס הַתַּרְעֵלָה עָלָיו פִּתְאֹם עָבָרָה,

לֹא אֵשׁ מִן־הַשָּׁמַיִם עַל־בֵּיתוֹ נָפָלָה
לֹא שֹׁדְדִים בָּאוּ עָלָיו, הֵשַׁמּוּ אֶת־נָוֵהוּ
לֹא חַיָּה רָעָה שִׁכְּלָה צֹאנוֹ, טָרְפָה אָכָלָה
לֹא פֶגַע־רָע פְּגָעוֹ אוֹ נֶגַע נָגַע בְּאָהֳלֵהוּ:

הָאַהֲבָה אַבְנֵי אֵשׁ־פְּלָדוֹת עַל־רֹאשׁוֹ קָלָעָה
הָאַהֲבָה כְּשֹׁד מִשַּׁדַּי שָׁדְדָה חָמְסָה מְנוּחָתוֹ.
כְּחַיְתוֹ טֶרֶף קָרְעָה סְגוֹר לִבּוֹ, דָּמוֹ בָּלָעָה
וּבְמַכּוֹת נֶאֱמָנוֹת דִּכְּאָה לָאָרֶץ חַיָּתוֹ!

לֹא בְּבַת אֵל־נֵכָר חָשַׁק מֹשֶׁה, בְּאַהֲבָתָהּ שָׁגָה
וּמִצְוַת אֱלֹהִים־חַיִּים לְמִפְגָּע לוֹ הָיָתָה,
לֹא אֶל־בַּת גָּדוֹל וָרָם מִמֶּנּוּ נַפְשׁוֹ עָרָגָה
אַף־לֹא אֲהוּבָתוֹ בָּחֲלָה בוֹ, צַלְמוֹ בָּזָתָה:

בְּבַת אָחִיו הַבְּכוֹר בָּחַר, גַּם הִיא אֲהֵבַתּוּ נְדָבָה
וּבְזִקֵּי אַהֲבָתָהּ רִתַּק כְּמוֹ בַּסּוּגַר וַחַחִים,
אַךְ אֶחָיו עָמְדוּ לְשָׂטָן לוֹ, תּוֹחַלְתּוֹ נִכְזָבָה
אֲהוּבָתוֹ הָיְתָה לְאִישׁ אַחֵר — לְאֶחָד מִן־הָאַחִים

בְּיוֹם נָכְרוֹ וְאֵידוֹ, עֵת נוֹחֲלָה אָבְדָה תִקְוָתוֹ
יֵשׁ מֵאַנְשֵׁי שְׁלוֹמוֹ עֲזָבוּהוּ, עָמְדוּ מִנֶּגֶד
וְיֵשׁ גַּם זָדוּ לִזְרוֹת מֶלַח עַל־מַחַץ מַכָּתוֹ
בֵּין אַחִים שִׁלְּחוּ מְדָנִים וַיִּבְגְּדוּ בוֹ בֶגֶד.

תְּפִלָּתוֹ בְּמוֹ־פִיהוּ וּבְיָדוֹ מַטֵּה־הַהֵלֶךְ
נָטַשׁ בֶּן־עֶזְרָא מוֹלַדְתּוֹ — וַאֲהוּבָתוֹ הַרְבֵּה
וַיִּרְחַק נָדוֹד מֵעִיר לְעִיר וּמִפֶּלֶךְ אֶל־פֶּלֶךְ,
אַךְ הָאַהֲבָה לֹא סָרָה וַתְּשִׁיבֵהוּ עַד־דַּכָּא.

אָן יֵלֵךְ אִישׁ מֵרוּחָהּ, אָן יִבְרַח מִפָּנֶיהָ?
אִם־יַעֲלֶה גִּבְעוֹת־עוֹלָם כְּעֹפֶר עַל הָרֵי־בָתֶר,
אִם־יֵרֵד קִצְבֵי אֶרֶץ עִמְקֵי תַחְתִּיּוֹתֶיהָ
מִיָּדָהּ לֹא יִבְרָח, מִפָּנֶיהָ לֹא יִסָּתֵר.

עִמּוֹ תִּסַּק שָׁמַיִם, עִמּוֹ גַּם שְׁאוֹל תַּצִּיעַ
וּבְכָל־מְקֹמוֹת מַחֲבֹאָיו לֹא תֶחְדַּל עַצֶּבֶת,
כָּל־עוֹד לִבּוֹ יָחוּשׁ בְּקִרְבּוֹ, לֹא יִשְׁקֹט יַרְגִּיעַ
כִּי בֵיתָהּ בְּקִיר־לִבּוֹ וּבַחֹמָה הִיא יוֹשֶׁבֶת...

בַּהֲלֹךְ מֹשֶׁה בְּאֶרֶץ בְּנֵי־קֵדָר, קֵדָר בַּלַּחַץ
אַנְשֵׁי חָמָס הָעֹרְקִים צִיָּה עָלָיו הִתְנַפָּלוּ,
אֶל־גַּבֵּי סוּס אַבִּיר קְשָׁרוּהוּ אֵלֶּה בְּנֵי־שָׁחַץ
וַיִּסְחָבֻהוּ אֶל־הָעֲרָבָה וּבוֹ הִתְעוֹלָלוּ:

עַל־שִׁכְמוֹ נָתְנוּ כָל־מְלָאכָה נִמְבְזָה וְשִׁפְלַת עֵרֶךְ
לִשְׁפּוֹת אֶת־הַסִּיר וּלְהַשִּׂיק תַּנּוּר וְכִירַיִם,
אַף־אִלְּצוּהוּ בֹּקֶר וָעֶרֶב לִכְרֹעַ עַל־בֶּרֶךְ
לַעֲשׂוֹת דַּדֵּי הַפָּרוֹת וּלְהוֹצִיא חֲלֵב־שָׁדָיִם.

וַיְהִי הַיּוֹם, עֵת בִּמְלַאכְתּוֹ זֹאת יָדוֹ יָגָעָה
רוּחוֹ הֱצִיקַתְהוּ — וַיְשׁוֹרֵר וַיְמָרֵר בַּבְּכִי
וַיִּשָּׁמַע הַכֹּאֵן, יִלְלַת שִׁירָתוֹ עַד־לִבּוֹ נָגָעָה
אָז נִכְמְרוּ רַחֲמָיו וַיִּמַח דִּמְעָתוֹ מִלֶּחִי;

דְּרוֹר קָרָא לוֹ הַשַּׁלִּיט, שִׁכְמוֹ הֵסִיר מִסֵּבֶל
וּלְבוּשֵׁי תִפְאֶרֶת נָתַן לוֹ לִכְסוֹת חֶרְפָּתוֹ,
גַּם בְּמִנְחָה קִדֵּם פָּנֵיהוּ, בְּמִנִּים וָנֵבֶל
וּבְמִכְסַת כֶּסֶף לָשׁוּב אֶל־אַרְצוֹ וְאֶל־נַחֲלָתוֹ;

אֶפֶס מֹשֶׁה הוֹסִיף נְדוֹד וַיֶּהְגֶּה אַךְ־נְבָאִים
גַּלְמוּד עֲרִירִי הָלַךְ גּוֹלֶה, מִבְּלִי רֵעַ וָעֵזֶר,
וַיּוֹלֶד אֶת־"הָעֲנָק", שִׁירִים בְּתַרְשִׁישׁ מְמֻלָּאִים
וּלְקָדְקֹד בֶּן־עֶזְרָא נְזִיר אֶחָיו יִהְיוּ כַּנֵּזֶר.

זֶה חֵלֶק מְשׁוֹרְרִים, מִיּוֹם בְּרוֹא אֵל אֶרֶץ וְשָׁמַיִם
כָּל־יְמֵי חֶלְדָּם יִזְרְעוּ אֶל־קוֹצִים, שָׁמִיר וָשַׁיִת
תַּאֲוָתָם תֹּאבֵד, מַר יִבְכָּיוּן וַיַּחְרְקוּ שִׁנַּיִם,
אוּלָם כְּבוֹד מְלִיצִים יַנְחִילוּם — נִזְרֵי עֲלֵי־זַיִת!

כֵּן גַּם־אַפּוֹלוֹ, אֲבִי־כָל־תֹּפְשֵׂי כִנּוֹר וָנֵבֶל
לַשָּׁוְא רָדַף אַחֲרֵי דַפְנָא 5), לֹא בָהּ רָאָה בְרָכָה
כִּמְעַט תָּפַשׂ אֹתָהּ בַּכַּף, תִּקְוָתוֹ הָיְתָה הֶבֶל,
לְנֵזֶר עֲלֵי־דַפְנָא יַעֲלַת־חֵן בְּכַפּוֹ נֶהְפָּכָה.

בְּבֶן־גְּבִירוֹל מַדֵּי אֲדַבֵּר — אָשִׂיחָה וְאֶהֱמָיָה,
גַּם הוּא שָׂבַע תַּמְרוּרִים בְּטִפָּחוֹת יְמֵי חֶלְדֵּהוּ
חֶלְקוֹ לֹא שָׁמֵן בָּאָרֶץ, אַף־כּוֹסוֹ לֹא־רְוָיָה
רַק הַנֵּזֶר יָצִיץ עַל־מִצְחוֹ, לֹא יִבּוֹל עָלֵהוּ!

עוֹדוֹ יֶלֶד צָעִיר וָרַךְ אָבִיו וְאִמּוֹ נֶאֱסָפוּ
גַּם אָח וְאָחוֹת לֹא הָיוּ לוֹ, רְפֵה־כֹחַ אֵין־אוֹנִים.
אָכֵן חַסְדֵּי אֲבִי יְתוֹמִים עַל־רֹאשׁוֹ חָפָפוּ
רוּחוֹ אָצַל עָלָיו וְלִבּוֹ בֶּן כְּלֵב בֶּן־הַשְּׁמֹנִים".

בִּימֵי הַבֵּינַיִם, יְמֵי חֹשֶׁךְ וַאֲפֵלָה נִדַּחַת
עֵת כֹּהֲנִים הַזִּים פֹּחֲזִים בָּאֵימִים הִתְהַלָּלוּ,
עֵת מַשְּׂאוֹת שָׁוְא וָרִיק הָיוּ לַדָּת שְׂאֵת וְסַפַּחַת
אֶל־אֵלִים לֹא הִכִּירוּ, מִדַּעַת דְּרָכָיו נוֹאָלוּ;

אָז נֶפֶשׁ בֶּן־גְּבִירוֹל תָּשִׁיר עֱזוּז־יָהּ וּמִפְלְאוֹתָיו
עַל־חוּג שָׁמַיִם תִּתְהַלָּךְ, תַּרְקִיעַ לִשְׁחָקִים;
כָּכָה יְזַמֵּר הַזָּמִיר וִיצַפְצֵף מַנְגִּינוֹתָיו
מִדֵּי יָרְחֵף עַל־אֲהוּבָתוֹ — שׁוֹשַׁנַּת הָעֲמָקִים.

גַּם שִׁירֵי שְׁלֹמֹה אַבְנֵי חֵפֶץ הֵם, פְּנִינִים וְאַלְגּוּמִּים
אוֹר־הַגָּנוּז גָּנוּז בָּם, כְּמַרְאֵה הַקֶּשֶׁת יָאִירוּ,
נֹגַהּ לָמוֹ כִּנְגֹהוֹת טוּרֵי הָאוּרִים וְהַתֻּמִּים
וְאַבְנֵי שִׁיר "כֶּתֶר־מַלְכוּת" גַּם כֶּתֶר מַלְכוּת יַחְפִּירוּ.

אַף "מְקוֹר חַיִּים" לַחָכְמָה רִאשׁוֹנָה יָדָיו פְּתָחוּ,
וְהַחוֹקְרִים אַנְשֵׁי שֵׁם בְּרָזֵי עוֹלָם יִתְבּוֹנָנוּ
מִמְּקוֹר נֶאֱמָן זֶה שָׁאָבוּ, מִלְּקָחוֹ לָקָחוּ
עַד־כִּי שֵׁם "פְּלַאטוֹ הָעִבְרִי" בְּצֶדֶק לוֹ קָרָאוּ;

פְּעָמִים שְׁלֹשִׁים רָאָה בְּחֹדֶשׁ פְּנֵי־אֲדָמָה הָאָבִיב
וּכְבָר בְּכָל־הָאָרֶץ יָצָא שֵׁם מְקוֹרוֹ וּמִזְמוֹרוֹ,
כָּבוֹד וָהוֹד עִטְּרוּהוּ כָּל־הַחֲכָמִים מִסָּבִיב
וּמְשׁוֹרְרִים כֻּלָּם צָהֲלוּ לְצִלְצְלֵי קְנֵי כִנּוֹרוֹ.

אָמְנָם אִם־חִצֵּי אַהֲבָה לֵב בֶּן־עֶזְרָא פִּלֵּחוּ
בְּנֵי אִמּוֹ נִחֲרוּ בוֹ, מְרָרוּהוּ עַד־זִקְנָה וְשֵׂיבָה;
חִצֵּי חֲמַת הַקִּנְאָה עַצְמוֹת בֶּן־גְּבִירוֹל פִּצֵּחוּ
בִּדְמִי יָמָיו הֱדִמּוֹ זָר, נוֹטֵר שִׂטְנָה וְאֵיבָה.

בְּקָרְדָּבָה הָעִיר הַהוֹמִיָּה, מְקוֹם מְגוּרֵי שְׁלֹמֹה
גָּר גַּם מְשׁוֹרֵר עֲרָבִי, שָׁכֵן קָרוֹב אֶל־נָוֵהוּ,
אֶפֶס עַל־אוֹדוֹתָיו הִתְחָרְשׁוּ כָּל־אַנְשֵׁי מְקוֹמוֹ
כִּי נוֹפֵל הוּא מִשְּׁלֹמֹה, וּמָךְ מְאֹד מֵעֶרְכֵּהוּ.

וַיִּשְׁמַע וַיִּנְאָץ, קִנְאָתוֹ בָּעֲרָה כְתֹפֶת,
כְּשָׁמְעוֹ זִמְרַת שְׁלֹמֹה מֵרַתּוֹ לָאָרֶץ נִשְׁפָּכָה
וְשִׁירָתוֹ הַנְּעִימָה, הַמְּתוּקָה מִדְּבַשׁ וָנֹפֶת
אֶל־חֵךְ הַמְקַנֵּא הַלָּז לְלַעֲנָה וָרֹאשׁ נֶהְפָּכָה.

קִנְאָה תַּצְמִיד מִרְמָה, תְּלַכְנָה בָּאֹפֶל כַּדֶּבֶר
וּלְרַגְלֵיהֶן יֵצְאוּ חֵצֶץ קֶטֶב מְרִירִי וָרֶצַח;
כֹּה הֵבִיא קַיִן עַל־אָחִיו הַשֹּׁד וְהַשֶּׁבֶר
כֹּה יַעֲשֶׂה כָּל־מְקַנֵּא הַיּוֹם וְכֹה יוֹסִיף לָנֶצַח.

גַּם־לֵב עַרְבִי אִישׁ־תְּכָכִים גֹּרֵשׁ טִיט וָרֶפֶשׁ
אֶל־בֵּיתוֹ מָשַׁךְ אֶת־שְׁלֹמֹה בַּעֲבֹתוֹת עָרְמָתוֹ.
בַּלַּיְלָה קָם עָלָיו פֶּתַע וַיִּרְצָחֵהוּ נֶפֶשׁ
וּבְיַרְכְּתֵי הַגִּנָּה קָבַר חֶרֶשׁ אֶת־גְּוִיָּתוֹ.

וְהִנֵּה זֶה פֶּלֶא, כָּמֹהוּ לֹא הָיָה לְעוֹלָמִים:
עַל־גַּל קִבְרַת הַמְשׁוֹרֵר חִישׁ־קַל תְּאֵנָה צָמָחָה
וּבְטֶרֶם עוֹד יַעֲבֹר עָלֶיהָ גַּם־חֹדֶשׁ יָמִים
וַתֵּיף בְּגָדְלָהּ וַהֲדָרָהּ, הֵצִיצָה צִיץ גַּם־פָּרָחָה.

פַּגֶּיהָ חָנְטוּ בְּלֹא־עֵת, לֵב רוֹאֵיהֶם לָקָחוּ
כָּל־טֹעֲמֵיהֶם שָׂבְעוּ דֶשֶׁן וּמַה־מְּאֹד הִתְפַּלָּאוּ.
כִּי הַתְּאֵנִים הָאֵל רוּחַ־נְעִימוֹת בָּם מָסְכוּ
נַפְשָׁם הִתְהַלְּכָה בִּגְדֹלוֹת, גַּם־חֶזְיוֹנוֹת רָאוּ.

וַיֵּצֵא בָעִיר שֵׁמַע זֹאת הַתְּאֵנָה הַנִּפְלָאָה
וַיָּשִׂיחוּ בָהּ כָּל־יוֹשְׁבֶיהָ מִזָּקֵן וְעַד־נָעַר
וּבְכֵן גַּם לְאָזְנֵי הַכָּלִיף הַשְּׁמוּעָה בָּאָה
בְּשִׁבְתּוֹ עִם־יוֹעֲצָיו וַחֲכָמָיו לִשְׁפֹּט בַּשָּׁעַר.

וַיְצַו לְהָבִיא מִן־הַתְּאֵנִים, וַיִּתְמַהּ עַל־הַפֶּרִי
כִּי אֱמֶת הַשְּׁמוּעָה נוֹכַח בְּאָכְלוֹ אַחַת מֵהֵנָּה.
וַיַּחְלֵט כִּי יָצוּק בַּתְּאֵנָה דְּבַר־קֶסֶם וָמֶרִי
וְלִפְנֵי הֲדוֹם כִּסְאוֹ הֵבִיאוּ אֶת־בַּעַל־הַתְּאֵנָה.

אַךְ הָעַרְבִי לֹא חַת, לֹא יָדַע עָוֶל בֹּשֶׁת
אֶת־שֵׁם הָאֱלֹהִים לַשֶּׁקֶר נָשָׂא עַל־לְשׁוֹנוֹ.
וַיָּשֶׂם לִבּוֹ כְּאֶבֶן־שַׁיִשׁ וּמִצְחוֹ כִּנְחֹשֶׁת
וַיֹּאמֶר כִּי אֲדֹנָי שָׁלַח הַבְּרָכָה בִּמְעוֹנוֹ.

דִּבְרֵי כַחַשׁ וְתָפֵל לֵב הַכָּלִיף לֹא הִרְגִּיעוּ.
בְּקוֹצִים וּבַרְקָנִים צִוָּה לָדוּשׁ אֶת־בְּשָׂרוֹ
אָז רַק אָז הִתְוַדָּה וּשְׂפָתָיו פִּשְׁעוֹ הִבִּיעוּ.
עַל־רַגְלָיו שָׂמוּ נְחֻשְׁתַּיִם וּמוֹטָה עַל־צַוָּארוֹ.

רַבֵּי הַמֶּלֶךְ וּזְקֵנָיו וְכָל־הָעָם בְּרַגְלֵיהֶם
בָּאוּ הַגִּנָּה לְמַשְּׂאוֹת הַתְּאֵנָה מִשָּׁרָשֶׁיהָ.
וְהִנֵּה זֶה גּוּפַת רַבִּי שְׁלֹמֹה נִגְלְתָה לְעֵינֵיהֶם
אַךְ הִיא לֹא הִבְאִישָׁה וְרִמָּה לֹא עָלְתָה עָלֶיהָ.

לְהוֹבִילָהּ לִקְבוּרוֹת חָרְדוּ כָּל־יְהוּדֵי סְפָרַד
גַּם כָּל־הָעָם מִקָּצֶה נָתְנוּ לָהּ כָּבוֹד אֵין־קֵץ,
וּלְרוֹצְחָהּ הוּשַׁב גְּמוּל, חֲמָסוֹ עַל־קָדְקֳדוֹ יָרַד
כִּי בְעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה תָּלוּ אוֹתוֹ עַל־הָעֵץ!

* * *

הִנֵּה אִם־עַל־קִבְרַת שְׁלֹמֹה הַתְּאֵנָה פָּרָחָה
וּמַשְׁחִית נֶפֶשׁ הַצַּדִּיק נִצְמַת בְּיַד־הַפֶּשַׁע,
עַל־גַּל הַמַּפֵּלָה, מְקוֹם נֶפֶשׁ יְהוּדָה נִרְצָחָה
לְבֵית־יְהוּדָה עוֹד יָצִיץ וּפָרַח עֵץ־חַיִּים וָיֶשַׁע.

עֵץ־חַיִּים זֶה יִשָּׂא פְּרִי־קֹדֶשׁ לִצְבִי וּלְגָאוֹן
עֵינֵי אֹכְלָיו יִפָּקַח לֶאֱהֹב צִיּוֹן וְקָדָשֶׁיהָ;
כָּל־תֹּמְכָיו יְאֻשְּׁרוּ בָאָרֶץ, לֹא יִהְיוּ לְדֵרָאוֹן
צִיּוֹן תָּשִׂישׂ בֵּאלֹהֵי יִשְׁעָהּ, וְרַב־שְׁלוֹם בָּנֶיהָ!

ליפציג, אדר שני התרמ"ו.

הערות אחדות להשיר ריה"ל.

1) החרוזים האלה הוא שיר הערש אשר שם המשורר המעתיק בפי אמו של הלוי הם הוספה מדילֵיה ולא נמצא בהאוריגינאל של היינע. בכלל יודו לנו הקוראים המבינים, אשר איך להם לטעום טעם השירה, וכל אלה אשר קראו שירו של היינע, כי לא היה באפשרות לתרגם השיר כצורתו מבלי שיאבד את טעמו הטוב ויעורר רק פלא והמשון בלב הקורא העברי, כי במקום שאנו מוצאים גדולתו של היינע כאביר השיר והמליצה הננו מוצאים גם אי־ידיעתו בקורות ישראל ודברים רבים כתב על פי טעות גוי ויגלה פנים בדברי ימי ישראל שלא כהלכה. ביחוד מלא החלק הרביעי מדברים שאינם נקראים ואינם מתרגמים לעברים. המעתיק שלנו בהיותו בעצמו משורר ומליץ מצוין לא מצא עצמו זקוק להיות עבד כפות להיינע בכל המקומות האלה, ועם זה לא סר אף במקום אחד מהרעיון הראשי של המשורר ויצא השיר עתה מזוקק ונקי מכל הזרות והטעיות וכזוב ברוח הלוי, בנעם נאומו ומיטב הגיונו.

2) המלכה שמירמות היא אשת נינוס מלך אשור, הספורים עליה תלוים במעטה ההגדה לאמר, כי אחרי מות אישה כבשה תחתיה ארצות פרס ואפריקא וידה הדה בכל ארצות אזיא המערבית, את בירת הממלכה נינוס פארה בגני חמד תלוים בין השמים והארץ ובהכמתה הרבה הפכה מדברי ערב לגנות עדנים, שמירמות היתה לגויי אזיא המערבית אחרי כן לסמל הגבורה וחמדת האהבה בתענוגים.

3) המשורר מציב לנו מחזה מול מחזה, חזון לב משוררי עברית, אשר נפשם דרכה עז ותשא אל אל אלים, כי המשוררים היו גם החכמים ורוגי דעות הפרידים היחידים בדורות ההם, ומידם קבלה אירופא את יסודות ההשכלה החדשה כמבואר. גם בספרי חכמי געמים כשליידען ודעלפער ועוד, לעמת משוררי העמים בימי הבינים אשר השירה מצאה קן לה רק בטירות האבירים (ריטטער) ובחדרי אפל בתי המקלט. באשר כי חזון המדעים והחקירה החפשית לא נפרץ עוד בארץ לא מצאו המשוררים ענין מרום ונשגב לתלות עליו כנורותיהם מלבד חמדת האהבה בתענוגיה, והנשים העדינות אשר הרלו משפטן גם על כח ידי האבירים על מערכת הקרב היו גם החורצות משפט על המשוררים והמליצים.

המו"ל

חסד בקר

חסדי יי כי לא תמנו...
חדשים לבקרים רבה אמונתך
(איכה ג' כ"ג כ"ד).

„ר' שמעון ב"ר סימון אמר ממה שאתה מחדשנו לבקרים אנו יודעים שאמונתך רבה לגאלנו—.
(מדרש שוח"ט מזמור ק"ד)

על כל צעד, אל כל עבר כי נשע.
נרא חסדי אל, מספר עצמו;
ולהודת לו על כל חסד וישע,
כל אמר ומלה עוד לא שלמו;
אך מכל חסדיו עוד נוסף נוקר,
חסדו מתחדש בבקר בבקר.

ובעוד ליל ימשל עמו גם פחד,
מה־נורא החלד, איום מראהו;
קבר הוא כלו אל כל ישביו יחד.
יצע אפל, דממת מות מכסהו,
וכפגר כל איש בו ישכב ינוח,
הישן דומם על ערשו סרוח.

גם גברים רוח עמים יבצרו,
אסרי אדם כבעיר רהב יחצבו,
מעצמת השנה גם הם אסרו,
צר כחם יחלשו, שולל ישכבו,
וכחללי חרבותם יומם יקטלו,
אין אונים על ערשם לילה יפלו.—

כן תבל תהפך אל גיא צלמות,
בליל הפרוש על כל אפסים;
ותנומה כמות כל איש משכבת,
כמהו גם היא סגרה כל עינים,
ובחייו חיי איש תשוד כקטב,
אך לשגות בחלם ממות לו תיטב.—

פתע הבקר שם יעל גבה,
חסד שדי מהו סרח סרוח,
אור פניו קרן מנדיבות אלה,
טללי אורת טליו חיים ורוח,
לנים חשך, לאיר תבל מתחת,
ובהרוגי ליל חיים לפחת.—

ובמלאכות חסד מאל שלוח,
בגאון שלחו בא זה מלאך מושיע,
חסד ונדיבות יזרע על כל רוח;
וכקול שפר חזק יעיר יריע
„עורי תבל! הקיאי מתי ליל!
מתים הקיצו וחיו חדשו חיל!!"

כגויה אחת תבל חיש נעורה,
תקיא מתי ליל בטנה בלעה,
מנדיבות בקר, מזיו יה נאורה
וכרגע חיים גם אורה נמלאה;
לנוה־חיים נהפך קבר הארץ
ושאונה מכל עבר יפרץ פרץ

לכרע על ברך כל רגל תחש,
שם בפאת מטה, בכלות האשמרת,
והמון תודת כל רוח יצק לחש,
ותפלה מכל לב עלה כקטרת,
כל פה מתפלל, כל שפה הללה
חסדי יה חדשים לבקרים סלה!

עמי! אם בא* לילך* ליל שד* ונהי
קוה אל גאלך, בו תעש חיל
יאיר לך יום, וגאלתך בו תהי
עוד יראך אמונתו בליל
ויעירך אל בקר אור שבעתים
יזרח משדות ציון וירושלים...

. . . .
. . . .

ויכנס שם אל ישראל לכנסת
ולשבט משלים יהפך המחרשת —
שם גז לילך עם בלהות אין חקר
ויקימך ויחייך חסד בקר.

ישכר בעריש הלוי איש הורוויץ

הַנּוֹדְדִים בַּלָּיִל

(משא רומיניא)

מִסֵּתֶר עָבִים צֵא נָא, יָרֵחַ כֶּסֶף!
מַה נַּחְבֵּאתָ לִבְרֹחַ מֵעַיִן רֹאָה?
הָאִירָה לִי רֶגַע – אַחַר תֵּאָסֵף
אֶרְאֶה נָא מִי הֵם בְּלֵיל סַגְרִיר וּמְשׁוֹאָה
כִּדְמוּת צַלְמֵי בַּלָּהוֹת יִתְנוֹדָדוּ
הַרְחֵק שָׁמָּה יִסָּעוּ אוֹ יִצְעָדוּ?

דּוֹמִי סַעַת־שֶׁלֶג! הֶרֶף נָא, סַעַר!
בָּרָד וָנֶפֶץ חִדְלוּ! שָׁם קוֹל יִשָּׁמֵעַ
קוֹל בּוֹכִים אֶשְׁמָע, קוֹל זָקֵן וָנַעַר
יְלֵל אִשָּׁה, בְּכִי עוֹלָל, אַף אֶנְקַת גּוֹוֵעַ
קוֹל כַּחוֹלָה, כְּמוֹ הָרָה תַּקְרִיב לָלֶדֶת
מִי הִיא הָאֹרְחָה בַּחֹשֶׁךְ נֹדֶדֶת?

קָרְבָה הָעֲגָלָה וָאֶלְטֹשׁ עָיִן –
עֲגָלָה בָלָה אֲחוּזָה בַּחֲבָלִים
סוּס אֶחָד יִסְחָבֶנָּה וְכֹחַ אָיִן
קֹרֵס כֹּרֵעַ וְזוֹעֵף עַל הַבְּעָלִים
כִּי בְּאֶשׁוֹן לַיִל, לֵיל סוּפָה וּמְבוּכָה
עִם מַשָּׂא לַעֲיֵפָה יַדְרִיכֻהוּ כְּנוּחָה.

וְהוּא דַל וְרָזֶה, מֵעָיו חֳמַרְמָרוּ
מִסְפּוֹא לֹא יָדַע רַק קַשׁ וָתֶבֶן
וּבְמַעֲמָסָה כָזֹאת אוֹתוֹ יֶאֱסָרוּ
הַגְּרָמָיו בַּרְזֶל וּבְשָׂרוֹ אִם אֶבֶן?
מָה אַכְזָר הָאָדָם לוֹ עֹז וָכֹחַ
נֶפֶשׁ חַיָּה לֹא יָחֹן תֵּת מָנוֹחַ!

וּבָעֲגָלָה – עֶרֶב רַב חֳמָרִים:
פְּאַת מִטָּה, צֵלַע שֻׁלְחָן דּוּד וְקַלַּחַת
קְרָעִים וּסְחָבוֹת, שִׁבְרֵי כֵלִים מְפֻזָּרִים
וּבֵינֵיהֶם נְפָשׁוֹת – מִשְׁפָּחָה אַחַת.
בְּלֵיל גַּלְמוּד וְסֹעָה – מֵאַיִן וּלְאַיִן?
גַּם כֶּלֶב בַּחוּץ הֵן לֹא תֵרֶא עַיִן!

גַּם כֶּלֶב יִמְצָא פִנָּה, מַחֲבֵא וּמְלוּנָה
נֶפֶשׁ חַיָּה הוּא וְעָלָיו תָּחוֹס עָיִן
וִיצוּרִים אֵלֶּה גּוֹרָלָם מַה שֻּׁנָּה!
וּבֵית אָב כְּלוֹ – מֵאַיִן וּלְאַיִן? – – –
עִמְדוּ נָא! מִי וּמָה אַתֶּם לִי הָבִינוּ!
„עִבְרִים אֲנַחְנוּ, מִן הַכְּפָר גָּלִינוּ"

וַתַּעֲבוֹר הָעֲגָלָה – וּשְׁרִיקוֹת אוֹפַנִּים
צִלְצַל הַצְּרֹרוֹת, אֶנְקַת נֶפֶשׁ גֹּוַעַת
אַנְחוֹת הַגְּדוֹלִים עִם יִלְלַת הַקְּטַנִּים
וְשַׁוְעַת מִתְיַפַּחַת לָלַת כֹּרַעַת,
כָּל אֵלֶּה צָרַר סַעַר־שֶׁלֶג בִּכְנָפָיִם
וַיָּהָם וַיִּתְחוֹלֵל הַעֲלוֹת שָׁמָיִם – –

וְהַשָּׁמַיִם קֹדְרִים, יַשְׁלִיגוּ בְּזַעַף אַף
חָפְרָה הַלְּבָנָה, פָּנֶיהָ לָאָטָה
וּמֵרָחוֹק רַק נִשְׁמָע צַעֲקַת הַטַּף
וְצִפְצוּף יוֹנֵק בְּגִיחוֹ מֵרֶחֶם עָתָּה
שַׁעֲטוֹת פַּרְסוֹת הַסּוּס וּמַשַּׁק חֲבָלָיו
וְקוֹל נַחֲרוֹ תְּלוּנָה עַל רִשְׁעַת בְּעָלָיו...

יהל"ל,

אֲנִי תְפִלָּה

זְנַחְתָּנוּ, פְּרַצְתָּנוּ, אֵל נוֹרָא עֲלִילָה!
אֵין מַרְפֵּא לַמַּכָּה, כֵּהָה לַשֶּׁבֶר
אֵין קֵץ לַצָּרָה אֵין עֵצָה וּפְלִילָה
תַּכְרֵת כָּל תִּקְוָה, תְּבִישֵׁנוּ מִשֶּׁבֶר –
בֵּית יַעֲקֹב קִיר נָטוּי גָּדֵר הַדְּחוּיָה
וּבְכָל זֹאת לֹא שָׁב אַפְּךָ וְיָדְךָ נְטוּיָה!

וּלְרַצּוֹתְךָ לֹא נוּכַל – קָשֶׁה הַזַּעַם
דִּמְעָה שָׁפַכְנוּ – כּוֹס הַחֵמָה נִמְלָאָה
יָצַקְנוּ לַחַשׁ – וַיֶּהֶלְמֵנוּ רָעַם
נִתְּכוּ שַׁאֲגוֹתֵינוּ – נִתְּכָה הָרָעָה.
אֵין נַפְשְׁךָ אֶל הָעָם אוֹתְךָ הִכְעִיסוּ
וְזָכְרָה כִּי יַעֲלוּ חֲמָתְךָ יַצִּיתוּ.

נוֹרָא אַתָּה אֱלֹהִים בְּנָקָם וְשִׁלֵּם
וּבְעַד עַמְּךָ זָעַמְתָּ לֹא אַעְתִּירָה
לֹא אָעִיר אַהֲבָה שֶׁתֶּחְפָּץ וְתַצִּילֵם
פֶּן יִבְעַר אַפְּךָ חֲמָתְךָ אָעִירָה
לֹא אֶתְפַּלֵּל בְּעַד עַמִּי — פֶּן אֶהְיֶה לְמוֹקֵשׁ
רַק אַחַת שָׁאַלְתִּי אוֹתָהּ אֲבַקֵּשׁ:

כִּי תִשְׁמַע קוֹלִי וּלְעַם לוֹעֵז אַפְגִּיעַ —
נָטַשְׁתָּ עַמְּךָ בָּנֶיךָ תַּקְשִׁיחַ
קָרְבָה אֶל צָרֵינוּ עָלֵימוֹ תוֹפִיעַ
וְשָׁכַנְתָּ בְּתוֹכָם וַאֲלֵיהֶם תַּשְׁגִּיחַ
וְלֹא יִקְשֶׁה בְעֵינֶךָ אִם רֶוַח וְהַצָּלָה
יַעֲמֹד לָנוּ מִזֶּה וְלֹא נֹאבַד כָּלָה.

שִׁכּוֹר כִּי יֵצֵא וְהוּא תֹעֶה בַדֶּרֶךְ
וְכָשַׁל וְסָפַק בְּקִיאוֹ בְּעֶבְרֵי פִּי פַחַת;
אוֹ שִׁפְחָה כִּי תָקוּץ בַּעֲבֹדַת פֶּרֶךְ
וּמִפְּנֵי גְּבִרְתָּהּ בְּהֵחָבֵא בְּרַחַת —
הַבִּיטָה וּרְאֵה הַנְּפָשׁוֹת הָאֵלֶּה
הַט שָׁמֶיךָ וְנֶגֶד הָעָם תַּעֲשֶׂה פֶּלֶא.

צַוֵּה לְמַלְאָכֶיךָ יִשְׂאוּ עַל כַּפַּיִם
הָשֵׁב לְבִצָּרוֹן אֶת הֲלוּם הַיָּיִן
וְאֶל גְּבִרְתָּהּ הָאָמָה מְשָׂרֶכֶת דְּרָכַיִם
וְלֹא יִהְיוּ כְּבָשָׂר שֶׁנִּתְעַלֵּם מֵעַיִן
פֶּן יֵצֵא קוֹל: אֲכַלְנוּם דָּמָם חֲמַדְנוּ
וְנֶאֶסְפוּ עָלֵינוּ וְהִכּוּנוּ — וְנִשְׁמַדְנוּ!

יַלְדָּה מְשַׂחֶקֶת כִּי תִטְבַּע בָּרֶפֶשׁ
יָעוּף בִּיעָף גַּבְרִיאֵל אוֹ מִיכָאֵל
יִשָּׂא עַל אֶבְרָתוֹ וְיַצִּיל הַנֶּפֶשׁ
בְּטֶרֶם יַצִּילוּהָ יַלְדֵי יִשְׂרָאֵל
פֶּן תִּפֹּת הָאֵם אוֹ יִתְאַנֶּה הָאָב
יֹאמְרוּ: בִּלַּעֲנוּהָ! וְנָפַל מִמֶּנּוּ רָב.

עַל הָאִכָּרִים בַּכְּפָרִים שָׁב וָנַעַר
חֲנִיכֵי הַחֶנְוָנִים וְעֹשֵׂי הַמְּלָאכָה
רוּחַ יִרְאָה רוּחַ אֱמוּנָה תָּעַר
כִּי חַגָּם וְשַׁבַּתָּם יִשְׁמְרוּ כַּהֲלָכָה
פֶּן יִשְׁתּוּ לְשָׁכְרָה וּבְהִלּוּלוֹת רָעָה
יָקוּמוּ לְצַחֶק בָּנוּ — וְהִנֵּה מַתְּלָאָה!

עֵינֶיךָ אֱלֹהִים מְשׁוֹטְטוֹת בְּכָל הָאָרֶץ
אַךְ בִּחִירֶיךָ לְךָ תְּפִלָּה מַרְבֹּתָיִם
וּתְחוֹפֵף עֲלֵיהֶם תִּצְּרֵם מִפֶּרֶץ
בְּשְׁמִירָה יְתֵרָה וּבְשִׁבְעָה עֵינַיִם
אָנָּא! מִבְחַר צָרֵינוּ תִּבְחַר וּתְקָרֵב
וַאֲלֵיהֶם תַּשְׁגִּיחַ הַשְׁכֵּם וְהַעֲרֵב.

חוֹקֵר הוֹגֶה דֵעוֹת תִּשְׁמוֹר מִמְּשׁוּגָה
פֶּן יִשְׁגֶּה וּבָא הַיְהוּדִי וַחֲקָרוֹ
חוֹקֵר יִרְאֶה וְכַעַס אִישׁ הָרוּחַ מְשֻׁגָּע
וּבְרֹב לִקְחוֹ יַטֶּה אֶת עֹשֵׂי דְבָרוֹ
לִנְקֹם בַּיְהוּדִים לְנַשְּׁלָם וּלְהַדִּיחָם
נְבָלִים הֵם כֻּלָּם אֵין שֹׁוֶה לְהַנִּיחָם.

וּלְרוֹזֵן הַצְלִיחָה עֲגָבִים בַּעֲשׂוֹתוֹ
תִּבְחַר רַק בּוֹ הַצֹּעֲנִית הַמְזַמֶּרֶת
עַל פְּנֵי אֲצִילֵי יִשְׂרָאֵל תְּבַכֵּר אוֹתוֹ
לְבִלְתִּי יִזְעַף לִבּוֹ מִקִּנְאָה בֹּעֶרֶת
וּלְכָל עֲדַת יְשֻׁרוּן יֶהְפַּךְ לְרוֹעֵץ
וְיָצָא חוֹשֵׁב רָעָה בִּהְיוֹתוֹ לְיוֹעֵץ...

אֶל סוֹפְרִים עֹרְכֵי כִתְבֵי עִתִּים שׁוֹנִים
וּלְקַרְדֹּם יַעֲשׂוּ עֵט לַחְפֹּר בּוֹ אֹכֶל
הָכִינָה קוֹרְאִים הֲמוֹנִים הֲמוֹנִים
גַּם שִׂיחַ וָשִׂיג בְּטוּב טַעַם וָשֵׂכֶל
וּבְמִשְׁמַנֵּיהֶם אַל נָא יִהְיֶה רָזוֹן
וּבְשַׂר הַיְּהוּדִים לֹא יְהִי לָמוֹ לְמָזוֹן.

וּשְׁמוֹר מִכָּל רָע מִמִּכְשׁוֹל וָפֶגַע
כָּל אֶזְרָח בָּאָרֶץ מִגָּדוֹל עַד קָטָן
לִבְלִי עָלֵינוּ רָעָתָם יָמִיטוּ כָל רֶגַע
לִבְלִי יִתְאַנּוּ לָנוּ כִּי נַחְנוּ לָמוֹ לְשָׂטָן ׃
בָּרְכֵם טַהֲרֵם נַקֵּם מִשָּׁוְא וּמַדּוּחַ
וְנַקֵּנוּ מִפֶּשַׁע רָב וְנִשְׁאַף רוּחַ. —

וְאִישׁ כִּי יָמוּךְ מֵאַחֵינוּ הַיְהוּדִים
יִבָּדֵל מִקְּהַל הַגּוֹלָה לִמְצֹא כֹפֶר
חַזֵּק נָא לִבּוֹ לִבְלִי יִשְׂבַּע נְדוּדִים
וְלֹא יִנָּחֵם לְעוֹלָם עַל עָפָר וָאֵפֶר
בְּחֵיל תְּמוּרָתוֹ יַעְלֹס כֻּלּוֹ שַׁלְאֲנָן
לֹא יֶחֱרַף לְבָבוֹ כִּלְיוֹתָיו לֹא יִשְׁתּוֹנָן.

פֶּן יָקִצוּ מְזַעֲזְעָיו בְּתוֹכָחוֹת עַל אָוֶן
מַזְכִּיר עָוֹן לְהִתָּפֵשׂ נִהְיֶה כֻלָּנוּ
וּלְהַחֲרִישׁ לִבּוֹ בָּנוּ יַדֶּה אָבֶן
וּלְזַכּוֹת אֶת אָרְחוֹ יְנַבֵּל אוֹתָנוּ
וּבְכִתְבֵי עָמָל שִׂטְנָה וּבִזָּיוֹן
יְתַנֵּנוּ לְדֵרָאוֹן לֹא נוּכַל נִקָּיוֹן.

*

* *

אֵל שַׁדַּי ! הַקְשִׁיבָה וַעֲשֵׂה אַל תְּאַחֵר
וּתְהִי לָנוּ הָרְוָחָה וּלְךָ נְקָמָה
כִּי כָל חֲסָדֶיךָ נְתוּנִים לְעַם אַחֵר
וְעַמְּךָ תְלֻאִים בִּשְׂעָרָה דַקָּה נֶעֱלָמָה
וְנַחַת רָעֵי גּוֹיִם לָמוֹ נֶחָמוֹת
הַמְעַט מִמְּךָ הַאֵין דַּי לְךָ אֵל נְקָמוֹת ?!....

יהל"ל

לְעַלְמָה עִבְרִיָּה וְהִיא מִתְנַכֵּרָה.

יָפָה, יְפֵה־פִיָּה, אַתְּ עַלְמָה עִבְרִיָּה ׃
עֵינַיִךְ הַשְּׁחוֹרוֹת – כּוֹכָבִים מַזְהִירִים !
עַל רֹאשֵׁךְ תַּלְתַּלִּים – יִתְנַשְּׂאוּ כַּגַּלִּים
אַתְּ הוֹד עֲלוּמִים, אַתְּ שִׁיר הַשִּׁירִים !
אַךְ הָהּ, עַלְמָה עִבְרִיָּה
אַתְּ לָנוּ נָכְרִיָּה !

כִּי לְלֹא אֱמֶת, אַתְּ „יוּלְיָא" חוֹתֶמֶת
וּשְׁמֵךְ בַּקֹּדֶשׁ רִבְקָה אוֹ שָׂרָה !
מְדַבְּרֵךְ : קֶע, קִי פַּארדָאָן וּמערסי
שְׂפַת עַם לֹעֵז הִיא וּלְעַמֵּךְ זָרָה
וּבְכֵן עַלְמָה עִבְרִיָּה
אַתְּ לָנוּ נָכְרִיָּה !

הֲמוֹן שִׁירַיִךְ, מַנְגִּינוֹתַיִךְ
מִצִּיּוֹן רָחָקוּ עֹרֶף לָהּ פָּנוּ ;
שִׁירֵי אֲהָבִים, מַנְגִּינוֹת עֲגָבִים
לֹא לָנוּ הֵמָּה, אֲחוֹתִי, לֹא לָנוּ !
הָהּ עַלְמָה עִבְרִיָּה !
אַתְּ לָנוּ נָכְרִיָּה !

אַלּוּף לִנְעוּרַיִךְ לָךְ בָּחֲרוּ הוֹרַיִךְ
נַעַר מַשְׂכִּיל גַּם דָּגוּל מֵרְבָבָה
מֵעֵינוֹ הַיָּפָה נֶפֶשׁ טְהוֹרָה נִשְׁקָפָה
עַל מִצְחוֹ מְרַחֶפֶת מַחֲשָׁבָה
אַךְ הָהּ, עַלְמָה עִבְרִיָּה
אַתְּ לַחֲתָנֵךְ נָכְרִיָּה !

לֹא חֲסַר דֵּעוֹת, גַּם בַּעַל הַפֵּאוֹת
אִם כִּי אֲרוּכִּים מִדֵּי הֶעָנוּ,
הוּא לְעַמּוֹ לֹא זָר וּבְצָרָתוֹ לוֹ צָר
וְזֹאת הִיא הָעֲנָנָה עַל פָּנָיו
אַךְ הָהּ עַלְמָה עִבְרִיָּה
גַּם לוֹ אַתְּ נָכְרִיָּה !

כִּי . . . . שִׁכּוֹר חֲדַל אִישִׁים
כְּיָתֵד נֶאֱמָן תָּקוּעַ בִּלְבָבֵךְ ;
כִּי לִבֵּךְ תָּאַב כַּפְתּוֹרֵי הַזָּהָב
הוּא חֲלוֹמֵךְ בַּלֵּילוֹת עַל מִשְׁכָּבֵךְ
הָהּ עַלְמָה עִבְרִיָּה
אַתְּ לָנוּ נָכְרִיָּה !

ל. פרץ

הַנַּעַר וְהָאוֹפָן

חָרַשׁ בַּרְזֶל, עֹשֵׂה חִשֻּׁקִים לָאוֹפַנִּים וְגַלְגִּלִּים
אֶל־נַעֲרוֹ מְשָׁרְתוֹ צִוָּה : „קוּמָה מַהֵרָה רוּצָה
הָבֵא אֶת־הָאוֹפָן הַלָּז אֶל־בֵּית רֹאשׁ הָאֲצִילִים
הֲלֹא הוּא כְּאַלְפַּיִם אַמָּה מִקִּיר הָעִיר וָחוּצָה!"
אֶל־מִצְוַת אֲדֹנָיו שָׂמַח הַנַּעַר קַל הָרַגְלַיִם ;
כִּי מִי לֹא יִבְחַר הִתְהַלֵּךְ בַּחוּץ וּשְׁאוֹף רוּחַ
מֵעֲבוֹד כָּל־הַיּוֹם קָשֶׁה, מֵעֲלוֹת שַׁחַר עַד־עַרְבַּיִם
לַחֲלִיק בַּפַּטִּישׁ לַהֲלוֹם פַּעַם וּלְהַשִּׁיב הַמַּפּוּחַ ?
בְּחִפָּזוֹן הֵרִים אֶת־הָאוֹפָן, קָחוֹ עַל־הָאֶזְרוֹעַ
וּפְעָמָיו גַּם הֵרִים וַיְפַזֵּז חִישׁ כְּאַחַד הַצְּבָאִים.
אֶפֶס לֹא הִרְחִיק הָעֶלֶם בְּלֶכְתּוֹ כֹּה הָלוֹךְ וְנָסוֹעַ,
כִּמְעַט חָלַף עָבַר צַעֲדֵי מִסְפָּר, כְּמֵאָה וְאַרְבָּעִים,
מִמַּשָּׂא הָאוֹפָן יָגְעָה זְרוֹעוֹ אַף־רָפְתָה יָדֵהוּ
וַיַּעֲמֹד עַד־אַרְגִּיעָה לְהִנָּפֵשׁ וְלִמְצוֹא מָנוֹחַ,
וַיִּקַּח וַיִּסְבְּלֵהוּ עַל־כָּתֵף, שָׂם עַל־שִׁכְמֵהוּ
וַיּוֹסֶף לֶאֱחֹז דַּרְכּוֹ הָלְאָה בְּרֹב אוֹנִים וְאֹמֶץ כֹּחַ...
הַשֶּׁמֶשׁ יָצְאָה בִּגְבוּרָתָהּ, חַמָּתָהּ בָּעֹז נִתֶּכֶת,
וּבְטֶרֶם יַעֲבוֹר הַנַּעַר הַמְּסַבֵּל עוֹד צְעָדִים מֵאָה
חָבַל שִׁכְמוֹ מִפְּנֵי־עֹל, וַיִּיעַף וַיַּעֲמֹד מִלֶּכֶת
וּמֵעַל־מִצְחוֹ וּלְחָיָיו נָטְפוּ נָזְלוּ רְסִיסֵי זֵעָה
אָז רָאָה הָעֶלֶם וַיִּתְבּוֹנֵן כִּי לֹא מֵחָכְמָה עָשָׂה
לְהַעֲמִיס עַל־גֵּוּוֹ מַשָּׂא לַעֲיֵפָה, עֹל כָּבֵד וָטֹרַח,
וַיִּקְשֹׁר חֶבֶל בָּאוֹפָן ; וּלְבַל הֱיוֹת עוֹד כְּאֶבֶן מַעֲמָסָה
סְחָבָהוּ בְּחֶבֶל סָחוֹב וְשָׁמוֹט עַל־פְּנֵי כָּל־הָאֹרַח.
אָכֵן גַּם־עֲבֹדָתוֹ זֹאת הָיְתָה לוֹ כַּעֲבֹדַת פֶּרֶךְ,
כִּי אַף־אָמְנָם חֲלִיפוֹת עָמַל בִּימִינוֹ גַּם־בִּשְׂמֹאלוֹ
לֹא עָבַר גַּם הַחֵצִי, וְנַפְשׁוֹ קָצְרָה בַּעֲמַל הַדֶּרֶךְ
בִּרְכָּיו כָּשְׁלוּ וּמְנַהֶמֶת לִבּוֹ נָתַן בִּבְכִי קוֹלוֹ :
„אוֹי נָא לִי, שָׁוְא שָׁקַדְתִּי ! אֶל־מְגַמַּת חֶפְצִי
מָתַי אָבוֹא ?
הַיּוֹם רָפָה לַעֲרוֹב וַאֲנִי יָגֵעַ וּרְפֵה יָדָיִם !"
גַּם־בַּאֲדוֹנָיו הִתְקַצֵּף, קְלָלָה נִמְרֶצֶת קִלְּלוֹ בִּלְבָבוֹ
עַל־כִּי נָטַל עָלָיו מַשָּׂא כָּבֵד מִמֶּנּוּ פִּי־שְׁנַיִם...
וַיַּעֲבֹר אִישׁ עַל־פָּנָיו, אֶת־יְגוֹנוֹ שָׁמַע וַעֲמָלוֹ רָאָה,
וַיִּקְרָא הוֹי נַעַר אֱוִילִי, נְבוּב־לֵב וַחֲסַר־נֶפֶשׁ,
אַךְ לָרִיק תְּבַלֶּה עִתְּךָ, הִנְחַלְתָּ לְךָ עָמָל וּתְלָאָה!
גַּם־אֶת־הָאוֹפָן וִידוֹתָיו עוֹלַלְתָּ בֶּעָפָר וָרֶפֶשׁ !
קָחֵהוּ נָא הַצִּיגוֹ נְכוֹנָה, עַל־בָּמוֹתָיו הַעֲמִידֵהוּ
וּמְיֻשָּׁר יַעֲמֹד לְפָנֶיךָ, כְּגַלְגַּל עַל־צִיר הָעֲגָלָה
וְאַךְ כְּפַעַם בְּפַעַם בִּימִינְךָ קָדִימָה תִּדְחָפֵהוּ
וְרָץ הַגַּלְגַּל כַּדּוּר אֶל־מְקוֹם זֶה נַפְשְׁךָ שָׁאֲלָה

* *
*

מִדֵּי אֶחֱזֶה הֲלִיכוֹת הַלַּבְלָר פְּלוֹנִי אַלְמוֹנִי
עַל־דְּבַר „שַׁאֲלַת הַיְּהוּדִים" יֶאֱסֹף רוּחַ בְּחָפְנָיו,
יַרְבֶּה עֵצוֹת כַּחוֹל לְהַצִּיל עַמֵּנוּ מִשֹּׁד וָעֹנִי,
יַרְבֶּה לַהַג כַּמַּיִם וְאֵין דָּבָר דָּבֻר עַל־אָפְנָיו ;
אֶתְמוֹל רָץ כִּצְבִי קֵדְמָה, הַיּוֹם יָעוּף עָל כַּנֶּשֶׁר
וּמָחָר הוּא כְּמַסְמֵר נָטוּעַ, סַרְטָן הוֹלֵךְ אֲחֹרַנִּית,
פַּעַם בְּכֹה וּפַעַם בְּכֹה יִיגַע אַף־יִלְאֶה לִמְצוֹא פֶּשֶׁר
וּבְאָבְדוֹ דֶּרֶךְ יִרְגַּז תַּחְתָּיו, יִתְהַלֵּךְ קְדֹרַנִּית ;
אַחַר יִתְנַעֵר שֵׁנִית, יוֹסִיף לִבְנוֹת חַיִץ וְלִטְפֹּל טוּחַ
יַעֲנֶה, יַעֲקֵשׁ מְסִלּוֹתָיו וִיסַלֵּף דַּרְכּוֹ כְּיוֹצֵא דֹפֶן...
מִדֵּי אֶחֱזֶה רוֹדֵף קָדִים זֶה, אֱוִיל רֹעֶה רוּחַ
אֵלָיו פִּי קָרָאתִי מָשָׁל נָשָׂאתִי : הַנַּעַר וְהָאוֹפָן!

ד"ר ש. מאנדעלקערן

הַנַּעַר הַטֹּבֵעַ בַּבֹּץ.

בְּאַחַד הַכְּפָרִים יָשַׁב הָאִישׁ נָבוֹת
בְּמָלוֹן לָאֹרְחִים — לוֹ נַחֲלַת אָבוֹת;
וְלוֹ אֵשֶׁת חַיִל,
וּשְׁמָהּ אֲבִיגַיִל,
וּבֵן יָחִיד לִשְׁנֵיהֶם, יֶלֶד שַׁעֲשׁוּעִים,
נֶעֱזָב וּמְשֻׁלָּח — כַּיְחִידִים הַפְּרוּעִים.
וַיְהִי כִּי שָׁלַח יְיָ אֶת הַבְּרָכָה
בַּאֲסָמֵיהֶם וּבְכָל מִשְׁלַח יָדָם,
וַתֶּרֶב עֲלֵיהֶם עֲבֹדַת הַמְּלָאכָה,
עַל כֵּן לֹא יָכְלוּ שִׁית לֵב אֶל הַנַּעַר,
וַיַּעַזְבוּ יַלְדוּתוֹ לַאֲנָחוֹת
בְּיַד אַחַת הַשְּׁפָחוֹת
וְאֶת שַׁחֲרוּתוֹ בְּיַד מוֹרֶה בַּעַר —
וַיִּגְדַּל כָּעַיִר וַיְהִי פֶּרֶא אָדָם. —
וּמִתַּחַת לַגִּבְעָה אֲשֶׁר עַל יַד הַבָּיִת,
בִּמְקוֹם עָמַד מִלְּפָנִים בֵּית רֵחַיִם,
בִּצָּה עֲמוּקָה רַחֲבַת יָדַיִם
וּכְסוּיָה חֲרֻלִים עִם שָׁמִיר וָשָׁיִת.
שָׁם חָמַד לָשֶׁבֶת הַנַּעַר הַפָּרוּעַ
וְלַעֲנוֹת מַשְׂכִּיל עַל שִׁיר הַצְּפַרְדֵּעַ,
עִם הַבֵּן לִשְׁכֵנָם הָרוֹעֶה שַׁמּוּעַ,
שׁוֹבָב כָּמוֹהוּ אֲשֶׁר בָּחַר לוֹ רֵעַ.
פִּתְאוֹם נִשְׁמַע בַּבַּיִת קוֹל שָׁאוֹן וַהֲמֻלָּה
כִּי נָפַל הַיָּחִיד אֶל תּוֹךְ הַמְּצוּלָה...
וַתִּתְחַלְחַל אֲבִיגַיִל וַתִּצְעַק מָרָה:
„אוֹי לִי עַל שִׁבְרִי אֲבוֹי לְיוֹם צָרָה!"
וַתִּקְרַע אֶת בְּגָדֶיהָ וַתִּסְפֹּק כַּפַּיִם.
„מָה אֲמֻלָּה אָנֹכִי אִשָּׁה קְשַׁת רוּחַ!
„לַיְלָה לֹא אֶשְׁכָּב, יוֹמָם לֹא אָנוּחַ,

„גַּם אֶל בַּר בִּטְנִי מַחְמַד עֵינַיִם
„כְּאֵם רַחֲמָנִיָּה לֹא אוּכַל הַשְׁגִּיחַ;
„כִּי גַּם אֶת נַפְשִׁי אִם אֶקְרַע לִשְׁנַיִם
„לַעֲשׂוֹת אֶת הַכֹּל לֹא אוּכַל הַצְלִיחַ.
„הוֹדִיעֵנִי מַה־פִּשְׁעִי, אֱלֹהִים בַּשָּׁמַיִם,
„כִּי לְאִישׁ רוֹעֶה רוּחַ וּמְרַדֵּף הֶבֶל,
„גֶּבֶר לֹא יִצְלַח לְכָל דָּבָר בָּאָרֶץ
„כִּי אִם לֶאֱכֹל וְלִשְׁתּוֹת, נָפַלְתִּי חֶבֶל?
„עַד כַּמָּה פְּעָמִים צָעַקְתִּי מָרָה,
„כִּי נָכוֹן לָנוּ יוֹם אֵיד וָקֶרֶץ
„יוֹם חֹשֶׁךְ וַאֲפֵלָה, יוֹם אֵבֶל וְצָרָה,
„אִם לֹא יִסָּתֵם פִּי פַּחַת הַמְּצֻלָּה;
„אַךְ הוּא כְּפֶתֶן חֵרֵשׁ הֶאְטִים אָזְנַיִם
„וַיֹּאכַל וַיֵּשְׁתְּ — וַיְחַבֵּק יָדַיִם;
„וְהִנֵּה בָּא פַּחְדִּי! אֲהָהּ מְרַצֵּחַ!
„אוֹי לִי עַל שִׁבְרִי הִנְנִי שַׁכֻּלָה!
„אִישִׁי שִׁכְּלַנִי — לַשָּׁוְא אֶתְיַפֵּחַ..."

כֹּה צָעֲקָה הָאֵם, וַתֵּבְךְּ וַתְּיַלֵּל
וַתְּחָרֵף אֶת אִישָׁהּ וַתָּאָר וַתְּקַלֵּל. —
„הֲסִי אֵשֶׁת מְדָנִים, סָרַת טַעַם
פּוֹתָה אֵין לֵב, בַּת בְּלִיַּעַל!
קָרָא נָבוֹת בַּחֲמַת אַף וָזַעַם
„לֹא בִי הֶעָוֹן, אִם בְּמֶרֶד וּבְמַעַל
„פִּנַּקְתְּ אֶת בְּנֵךְ וַתְּגַדְּלֵנוּ פֶּרַע!
„אַךְ הַפְּצַר וָמֶרִי הָיָה הַזֶּרַע
„זָרַעַתְּ עַל לִבּוֹ — וְזֶה לָךְ פִּרְיֵהוּ!..
„קָרָאתִי לוֹ מוֹרֶה — וַתְּגָרְשֵׁנוּ,
„בֶּאֱמֹר כִּי עַל בְּנֵךְ יַכְבִּיד אַכְפֵּהוּ;
„קָרָאתִי לַשֵּׁנִי — וַתְּשַׁלְּחֵנוּ,
„יַעַן בָּא בְנֵךְ וַיָּמֶר בַּבֶּכִי
„וַיֹּאמֶר כִּי הַכֵּה הִכָּהוּ עַל הַלֶּחִי;
„הַשְּׁלִישִׁי לֹא מָצָא חֵן בְּעֵינַיִךְ
„כִּי אָרְכוּ פְּאוֹתָיו וּשְׂפָמוֹ אֵימָה
„עַל הָרְבִיעִי קָצַפְתְּ בְּאַף וּבְחֵמָה

„כי עשה שפטו ויסלסל בשער
„וילך בערב לשוח ביער.
„כן את החמישי
„וכן את הששי.
„הראית את כחך ועצם ידיך;
„חרפתים גדפתים לעיני הנער,
„עד דרכך זה גם אותו למדת,
„וימרד גם אותי כאשר מרדת,
„ואכל בעיניו כאשר הקילותיני:
„ואני מה עתה כי עלי תלינו?!..״
כה נצו גם נעו וחמתם שפכו
החורים השנים ברעש והמלה,
עד כי בהצותם יחד שכחו
גם את בנם הטבע גם את המצולה.
ויהי כי הוציאוהו — אוי אם לא רחמה!
והנה הוא מת — ולא נותרה בם נשמה...

* * *

לכם המשפט, הוי סופרי עמנו!
הנה שפך יי חמתו עלינו,
ויבא עלינו עמל ותלאה:
צרו צעדינו, ידינו אסרו
מיום אל יום הה שלוינו יצערו
אין מפלט מצר — אין מנוס מרעה...

חמת עכשוב ממעל ופתנים מתחת,
נגוס מפחד ונפל בפחת...
ומה תעשו אתם בימי זאת הפקודה?
תריבו תנצו, ותשלחו מדינים,
תפרידו בין אחים, תלבינו פנים...
הזאת היא התורה, אם זאת התעודה?!

ומה היא המצה, מה זאת המריבה?
מה סמל הקנאה הזאת המעציבה?..
טוב לנו כלאמי כמבקש תקונים,
כחפץ ברבנים ובחנוך בסדרים,
כדרש לציון וכבוחר בחדרים —!
אם יהיו אך כלם משלמי אמונים!..
התאחדו הימינו והיו לאחדים,
ואל תהיו כמוץ לפני רוח קדים,
סופרי ישראל, המורים לו דעה!
עצו דברו — אך דברו בנחת,
איך ינצל עמכם מעברי פי פחת —
אז יושע שדי ובכם נושעה!...

זאב הכהן קאפלאן

ריגא כ״א שבט תרמ״ו.

המזמר והתרנגל.

המזמר בכלוב ישב וישורר
שיר נעים להפליא, לו תמעט כל תהלה;
אך פתאם לתמו התאנח המשורר
ופרקו בשיר עד חציו לא כלה...

„מה קרך יקירי? — התרנגל שאלהו
כי פתאם נאלמת, רוחך חבלה?״..
—„אהה כי זכרתי — המזמר ענהו
כי פה בכלוב־צר חפשתי נגזלה.

נפשי במסגר ומרחב־יה אין
לעוף כהותי עם להקות צפרים,
בין ארזי־אל רמים או פרחים נהדרים
ולרנין לב רעי שם על העין!..

ושכולה גלמודה בקנה יושבת,
שם עתה רעיתי ותמרר בעצבת
כי הלך ואיננו דודה מנער!
הה מי יודיעה כי שבוי הנני,
ולבוגד באהבה אל־נא תתנני —
כי עתה שלותי גם פה בבית סהר!..

„שחתך המזמר — התרנגל הביע,
כי חלק לך אל קול עונב בגרון

וּמָה הַתּוֹעֶלֶת בְּשִׁירִים עֲרֵבִים
הֲיִמַּלְאוּ מֵעֶיךָ בִּימֵי רָעָב וְצָרָה ?
אוֹ לֶחֶם וָמֶלַח יוֹשִׁיטוּ לָרְעֵבִים
וַעֲרֻמִּים יְכַסּוּ בֶגֶד בַּקָּרָה ?!..

לֹא אַחַת מֵאֵלֶּה יַעֲשׂוּ שִׁירֶיךָ, —
וּמִדַּת קְשִׁי־יוֹמְךָ מָה רַבָּה בַּתֵּבֵל!
כִּי מוּקְשִׁים לְךָ שָׁתוּ—וּפֹה בִּמְעוֹן אֵבֶל
כְּאַסִּיר אֶל בּוֹר תִּהְיֶה כָּל־יָמֶיךָ!..

אַךְ לֹא כֵן אָנֹכִי הַתַּרְנְגֹל עִמָּדִי!
חַיַּי — בִּרְצוֹנִי, חָפְשִׁי — בְּיָדִי:
כִּי כִשְׁרוֹן מְשׁוֹרֵר אֵין בִּי מִנֹּעַר!
וְעַל כֵּן לַעֲצָתִי לוּ תִשְׁמַע, בֶּן עֹנִי,
קְרָא־נָא מִן הוּא „קוּקוּרִיקוּ“ כָּמֹנִי:
אָז תֵּצֵא עַד־עוֹלָם מִסְּגוֹר בֵּית הַסֹּהַר!..

* *
*

כַּתַּרְנְגֹל הַזֶּה שָׁמַעְתִּי מְדַבְּרִים
רֹב עֲשִׁירֵינוּ, אֶל מְשׁוֹרְרִים וּמְחַבְּרִים —
מִבְּלִי שֶׁיִּשְׁאֲלוּ אֶת־לִבָּם, לֵב אֶבֶן:
„אַרְיֵה כַּבָּקָר אֵיךְ יֹאכַל תֶּבֶן?“!..

מ. מ. דאליצקי.

אֶרֶץ הַצְּבִי

הֲיְדַעְתֶּם הָאָרֶץ שָׁם רִמּוֹן פּוֹרֵחַ
וּפְרִי עֵץ הָדָר בָּעֳפָאִים זוֹרֵחַ;
רוּחַ חֵן שָׁם יַחֲלֹף עַל שַׁפְרִיר שָׁמַיִם,
שָׁם תָּמָר וַהֲדַס רוֹם יִשְׂאוּ כַּפָּיִם?

הֲיְדַעְתֶּם הָאָרֶץ שָׁם גֶּפֶן אַדֶּרֶת
תַּאֲרִיךְ בַּדֶּיהָ תַּבְשִׁיל עִנְבֵי תִפְאֶרֶת;
הַתְּאֵנָה שָׁם תִּפְרַח אַף תַּחֲנֹט פַּגֶּיהָ,
הָאַלָּה כַּלַּיִל תָּשִׁית צֵל עֲנָפֶיהָ?

הֲיְדַעְתֶּם הָאָרֶץ בַּרְזֶל אֲבָנֶיהָ,
שֶׁמֶן חָלָב וּדְבַשׁ יָזוּבוּ צוּרֶיהָ

אֶרֶץ צֹאן וּבָקָר כָּל מֶגֶד שָׁמָיִם
עֲיָנֹת וּתְהֹמֹת נַהֲרֵי נַחֲלֵי מָיִם?

הֲיְדַעְתֶּם הָאָרֶץ בָּהּ בָּחַר אֱלוֹהַּ,
עָלֶיהָ לַבְּקָרִים יָרַד מִגָּבֹהַּ;
עִם הָאָבוֹת שָׁם דִּבֶּר בַּחֲלוֹם הַלַּיִל
וּבְחִירָיו שָׁם הָלְכוּ מֵחַיִל אֶל־חָיִל?

הֲיְדַעְתֶּם הָאָרֶץ לָהּ עַמּוֹ הִסִּיעַ
אֲבִי הַנְּבִיאִים, עַד־הַגְּבוּל הִגִּיעַ;
שָׁוְא לַעֲבוֹר הַיַּרְדֵּן הִתְחַנֵּן לֶאֱלוֹהַּ,
רַק רָאָהּ מֵרָחוֹק מֵהַר הַגָּבֹהַּ?

הֲיְדַעְתֶּם הָאָרֶץ שִׁבְטֵי־יָהּ יָרָשׁוּ
וּבְמִלְחֲמוֹת תְּנוּפָה שָׁם חַרְבָּם לָטָשׁוּ
וּמְשִׁיחֵי־אֵל שָׁם עַל־כִּסְאוֹתָם יָשָׁבוּ
וּנְבִיאִים לַהֲבוֹת־אֵשׁ מִשְּׂפָתָם חָצָבוּ?

הֲיְדַעְתֶּם הָאָרֶץ שָׁם שׁוֹרֵר הַמֶּלֶךְ,
אֹיְבָיו הִכָּה לֶחִי הֶעֱבִירָם בַּשָּׁלַח:
כָּל־אֶבֶן מִקִּיר שָׁם גְּבוּרוֹתָיו תַּבִּיעַ,
כָּל כָּפִים מֵעֵץ שָׁם מִזְמוֹרָיו יָרִיעַ?

הֲיְדַעְתֶּם הָאָרֶץ שָׁם שַׁעַר שָׁמַיִם
בָּנָה מֶלֶךְ חָכָם בִּתְבוּנַת כַּפָּיִם,
שִׁיר הַשִּׁירִים שָׁם שָׁר וּמְשָׁלָיו הִבִּיעַ
אַף קוֹל הַקֹּהֶלֶת בַּקָּהָל הִשְׁמִיעַ?

הֲיְדַעְתֶּם הָאָרֶץ שֶׁרָוְתָה דָּמֵנוּ
עֵת גָּבַר הָאוֹיֵב וַיֶּרֶב חֲלָלֵינוּ,
הַמִּקְדָּשׁ שָׁם עָלָה כָּלִיל הַשָּׁמָיִם
וִיתוֹמִים הָיִינוּ נִשְׁפַּכְנוּ כַּמָּיִם?

הֲיְדַעְתֶּם הָאָרֶץ לָהּ כָּל־תּוֹחַלְתֵּנוּ,
עוֹד שָׁמָּה בַּקֹּדֶשׁ יַזְקִינוּ שָׁרָשֵׁינוּ:
עַל־עַמָּהּ הַמְּרֻדָּף הִיא נוֹגָה נִשְׁקָפָה,
נַפְשֵׁנוּ הַמָּרָה לָהּ כָּלְתָה נִכְסָפָה?

הֲיְדַעְתֶּם הָאָרֶץ הִיא תִפְקֹד בָּנֶיהָ,
נִדְחֵי צִיּוֹן תֶּאֱסֹף תִּשָּׂא בִּכְנָפֶיהָ:

עֵת יָבוֹא בֶן־דָּוִד מֶלֶךְ הַמָּשִׁיחַ
וִיחַדֵּשׁ יָמֵינוּ יִשְׁעֵנוּ יַפְרִיחַ ? . . . .

אהרן אליהו פומפיאנסקי
ריגא ה׳ טבת תרמ״ו .

א.

חֲזוֹן „כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל״

בַּת צִיּוֹן . . . . יֵעוֹר רוּחַ קָדְשֵׁךְ יֵעוֹר הַנֵּבֶל .

(גארדאן)

בַּחֲלוֹם חֶזְיוֹן לַיִל אָזַרְתִּי כֹחַ ,
אֶל־אֶרֶץ הַקֶּדֶם עַפְתִּי דָאִיתִי ;
נָפוֹת שׁוֹנוֹת עָבַרְתִּי בְּלִי מָנוֹחַ ,
וּמַשּׁוּאוֹת צִיּוֹן פִּתְאֹם חָזִיתִי .

אַךְ גַּלִּים נְצִים בְּכָל עֵבֶר וּפִנָּה ,
אַךְ שְׂרִידֵי אַדֶּרֶת בַּת עֵינִי חָזָתָה ;
תַּחַת פְּאֵר וְרִנָּה — אֵפֶר וְקִינָה ,
תַּחַת רוּחַ גְּבוּרָה — עַבְדֻת וְקַלָּסָה .

פֹּה שָׁבַת מָשׂוֹשׂ , וַתֶּרֶב תַּאֲנִיָּה ,
חָדַל שָׁאוֹן , וּשְׁאִיָּה יֻכַּת שָׁעַר ;
גַּם אַרְזֵי לְבָנוֹן יִשְׂאוּ אֲנִיָּה ,
שַׁח רֹאשָׁם , נָס לֵחָם , נֶחֱשַׂף הַיָּעַר .

מֵעַי הָמוּ בְּהִתְבּוֹנְנִי בְּנֶפֶשׁ הוֹמִיָּה ,
אֵיךְ שַׁמָּה וְצִיָּה פֹּה מִכָּל אַפְסָיִם ;
פֶּתַע רָאִיתִי עֲלֵי חָרְבוֹת מוֹרִיָּה
דּוֹמָם יוֹשֵׁב אֶחָד מִשַּׂרְפֵי שָׁמָיִם .

וָאֶתְחַנַּן אֵלָיו ; תְּנָה לִּי הַחֶרֶב
פֹּה לְרַגְלֶיךָ עַל חוֹמֹתַיִם תָּנוּחַ ;
אֶנָּקֵם בָּהּ מִצָּרַי , זְאֵבֵי עֶרֶב ,
אֲמַחָצֵם , אֲכַלֵּם אֱזָרֵם לְכָל רוּחַ .

„לֹא !״ עָנָה הַשָּׂרָף — בִּדְמֵי מִלְחֶמֶת
לֹא יִוָּשַׁע יִשְׂרָאֵל ! קְחִי זֹאת וְצוּרִי תְּעוּדָה !
— וַיָּשֶׁט לִי תַּחַת חֶרֶב נוֹקֶמֶת
כִּנּוֹר דָּוִד נְעִים זְמִרוֹת יְהוּדָה ! —

ב.

לַמְנַצֵּחַ בִּנְגִינוֹת „כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל״.

. . „נֶהְפַּךְ לְאֵבֶל מְחוֹלֵנוּ״

(איכה ה׳ ט״ו)

רוּחִי חֻבָּלָה — מְנַגֵּן לִי אֶקְחָה ! . . . . . .
הֵטִיבָה נָא שִׁירָה , נַפְשִׁי אוֹהֶבֶת ;
אָנוּשׁ כְּאֵבִי חַיָּתִי לֶעָפָר שָׁחָה ,
חוּשָׁה , הַשְׁמִיעֵנִי שִׁירֵי עַצֶּבֶת .
הַמַּנְגִּינוֹת הָאֵל בִּי תְּאַזֵּרְנָה
זִיקוֹת הַתִּקְוָה תַּחַת הַשָּׁמָיִם ;
גַּם לְהַבוֹת לְבָבִי מַהֵר תְּכַבֶּינָה
מִשֶּׁטֶף הַמַּיִם תִּזְרֹמְנָה הָעֵינָיִם .
לֹא לַמַּנְגִּינוֹת שָׂשׂוֹן וְשִׁירֵי גִילָה ,
תִּהְיֶה עַתָּה אָזְנִי קַשֶּׁבֶת ;
אַךְ שִׁירֵי נְהִי , מְנַגֵּן , הַשְׁמִיעַ בְּחִילָה ,
אֶבְכֶּה , אֶבְכֶּה כִּי חָרָה לִי עַד מָוֶת .
אִם גַּם בָּעַמִּים נִהְיֵיתִי לִקְלָלָה ,
שִׁירֵי צִיּוֹן אֶשְׁמַע בְּלֶכְתִּי שְׁחוֹחַ ,
נִירֵי אָמְנָם לֹא אָבַדְתִּי סֶלָה .
אֶבְכֶּה , אֶבְכֶּה , וְשֵׁנִית אַחֲלִיפָה כֹחַ !

יהושע לעווינזאהן

לְיוֹנַת אֵלֶם רְחֹקִים !

לכנסת ישראל אשר בארץ רומניא .

מַה לָּךְ יוֹנָתִי , מִי קִצֵּץ לָךְ כְּנָפַיִם ! ?
מִי הִפִּיל לָךְ אוֹר פָּנִים , כִּתֵּת רַגְלָיִךְ —
וּלְמַעֲצֵבָה תִּשְׁכָּבִי , בֵּין שְׁפַתָּיִם ,
וּמָה הֵנָּה הַדְּמָעוֹת , שָׁם בְּעֵינַיִךְ — ?
וְנוֹזְלִים אֵלֶּה אֶרְאֶה — נִצְּבוּ כְמוֹ נֵד !
לַשֶּׁבֶר אֵין שֶׁבֶר , אֵין הֵד לָאֵיד —

מַה לָּךְ יוֹנָתִי , מִי קִצֵּץ לָךְ כְּנָפַיִם ! ?

הֵן כְּאֹבוֹת חֲדָשִׁים, לִבֵּךְ יִבָּקַע —
אֵשׁ תֹּפֶת בֹּעֶרֶת, עַל דַּל שְׂפָתַיִם,
וְדַבֵּר לֹא תוּכְלִי, גַּם אֵין כָּל שׁוֹמֵעַ, —
תֵּאָלְמִי תִּכָּלְמִי, נֶאֱלֶמֶת דּוּמִיָּה, —
רַק מֵחַגְוֵי הַסֶּלַע, — הִנֵּךְ בֹּכִיָּה,

הִנֵּךְ בֹּכִיָּה, וּכְבָר יָבְשׁוּ הָעֵינָיִם —
עֵת תַּחַת פַּרְסוֹת נְחוּשָׁה, דּוּמָם תִּשְׁכָּבִי,
כְּאֵין הֲפֻגוֹת, תּוֹרִידִי דִּמְעָה כַּמָּיִם,
הַאִם מִנַּחַל אַכְזָב, לָךְ נַחַם תִּשְׁאָבִי?
מַה תּוֹעֶלְנָה הַדְּמָעוֹת, לַשֹּׁד לַקָּרֶץ?
אִם הֵנָּה כַּמַּיִם — תִּשָּׁפַכְנָה עַל אָרֶץ — —

עַל אֶרֶץ תִּשָּׁפַכְנָה — מִי יְפַתַּח הַנֹּאד?
— קֶבֶץ מַיִם רוֹתְחִים, שִׂימֵם לְמִשְׁמֶרֶת —
אֵין חוֹלֶה עַל שֶׁבֶר, עַל קָלוֹן עַל שֹׁד
לֶהָבָה בָּךְ תִּבְעַר, מְעֻבָּרִים בֹּעֶרֶת
כַּבּוֹת אֵשׁ זֶה, לֹא דֵי דִּמְעוֹת עֵינָיִם —
לֹא יְכַבּוּ הַלַּהַב, כָּל נַחֲלֵי מָיִם,

אַךְ עֲצוֹר לֹא תוּכְלִי, לֹא יִשְׁאֲלוּ הָעֵינָיִם
עֵת לֵב מָלֵא כַיָּם, הֹלֵךְ וְסֹעֵר —
הֵם דִּמְעָה יוֹרִידוּ, דִּמְעָה כַּמָּיִם
כַּבּוֹת אֵשׁ תֹּפֶת, בִּלְבֵּךְ הַבֹּעֵר,
אַךְ הֵם כְּשֶׁמֶן עַל אֵשׁ, יַגְדִּילוּ הַמְּדוּרָה
וּכְבָר גַּם דֵּי בָּכִית, מָלְאָה הַמְּשׂוּרָה, —

עַל מָה רִאשׁוֹנָה, תִּבְכִּי תִּתְיַפָּחִי? —
אִם עַל הַמַּכּוֹת, שֶׁהֻכֵּית בֵּית מְאַהֲבָיִךְ —
תִּדְאָגִי תִּתְמוֹגְגִי, מַר תֵּאָנֵחִי —
אוֹ אַחַיִךְ נִחֲרוּ בָךְ, הֶעֱמִיקוּ פְּצָעָיִךְ — ?
כְּעָסוּךְ גַּם כָּעַס, הוֹי סֹעֲרָה עֲנִיָּה!
וְלֶבֶגֶד בּוֹגְדִים כָּאֵלֶּה, הִנֵּךְ בּוֹכִיָּה — —

הוֹי יוֹנַת אֵלֶם, לָמָּה תִתְאַבָּלִי?
אִם מְהָרְסַיִךְ אֵלֶּה, מִמֵּךְ יָצָאוּ —
זִכְרִי נָא עֲנִיָּה, זִכְרִי וַחֲדָלִי,

הֵן לֹא חֲדָשִׁים הֵמָּה, מִקָּרוֹב בָּאוּ
בֵּין שׁוֹשַׁנֵּי חֶמֶד, עִנְּבֵי רוֹשׁ יִצְמָחוּ —
אַךְ אַשְׁכְּלֹת מְרֹרֹת, תַּחַת חֲרֻלִים יִסָּפָחוּ,

מַה לָּךְ יוֹנָתִי, מִי קִצֵּץ לָךְ כְּנָפָיִם?
עַל מְקוֹמֵךְ תִּרְבָּצִי, וַתִּחַבְּאִי לַקָּרֶץ —
הַאֵין עוֹד כָּל פִּנָּה, תַּחַת הַשָּׁמָיִם
מָקוֹם בּוֹ תָּנוּסִי, מִשֶּׁבֶר וָפֶרֶץ — ?
הֵן בְּרֶגֶל תֵּרָמְסִי, יוֹם יוֹם כְּתוֹלַעַת
וְעוֹד רֹב יָמִים, לֹא הוֹרוּ לָךְ דַּעַת ? !

הוֹי יוֹנָה תַמָּה, קְצוּצַת כְּנָפָיִם!
מִי נָסַךְ עָלַיִךְ, רוּחַ תַּרְדֵּמָה — ?
שְׂאִי נָא אֻמְלָלָה, מִסָּבִיב עֵינָיִם
וּרְאִי עַל כָּל צַעַד, בּוּז וּמַשְׂטֵמָה —
שִׁמְעִי מִסָּבִיב, לַעַג הַשַּׁאֲנַנִּים, !
הָעֶבֶד יִשְׂרָאֵל, אוֹ חֶבֶר צוֹעֲנִים — ?

מִקְּלוֹנֵךְ, שָׁכַחַתְּ גְּאוֹנֵךְ, אֲהָהּ שָׁמָיִם!
וְעַל גְּחוֹנֵךְ כָּרֶמֶשׂ, חֶרֶשׁ תִּזְחָלִי —
עַל מִשְׁבַּתֵּךְ יִלְעָגוּ, מִכָּל אַפְסָיִם —
אִם רֹאשׁ תָּרִימִי, אוֹ שֶׁבֶת תִּשְׁפָּלִי
הַאִם פַּסָּה כָּל תִּקְוָה, תַּמָּה תוֹחֶלֶת?
הַאִם נִסְגַּר כָּל שַׁעַר, בְּרִיחַ וָדֶלֶת — ?

לָךְ אֶרֶץ קְדוּמִים, תּוֹשִׁיט יָדָיִם —
תְּלָמֶיהָ יְרַוּוּ נַחַת, עוֹד דֶּשֶׁן יִרְעָפוּ,
אֶרֶץ נִשְׁכָּחָה, זֶה שָׁנִים אַלְפָּיִם
עוֹד עֲפַר אַרְצָהּ, בָּנַיִךְ יְשׁאָפוּ,
חִרְדִי מַיִם, עוּפִי עַל כְּנָפָיִם
עַל מְרוֹמֵי הַר צִיּוֹן, וִירוּשָׁלָיִם! —

יצחק ראבינאוויץ איש קאוונא.

טעלז 16 דעצעמבער 1885

מַשְׂאַת נַפְשִׁי .

שֶׁמֶשׁ אָבִיב , נָטָה יָמָּה
עַד לִקְצוֹת שָׁמָיִם ;
זִיו חַכְלִילִי הוּצַק שָׁמָּה
תַּאֲוָה לָעֵינָיִם .

סָבִיב תִּשְׁלַט שַׁלְוַת הַשֶּׁקֶט
עָלֶה בַּל יִתְעוֹרֵר ,
עַל רֹאשׁ גַּבְנוּן בָּדָד דּוֹמָם
יוֹשֵׁב לוֹ הַמְשׁוֹרֵר .

מַה נָּעַמְתָּ תֹּר הָאָבִיב !
הוֹדְךָ מִי יַשְׁמִיעַ ;
תִּקְוַת אֱנוֹשׁ כִּי תָבֹאנָה
יוֹם אֶל יוֹם יַבִּיעַ !

רוּחַ נוֹאָשׁ יָשׁוּב יֶחִי ,
יַחֲשֹׁב רֹב מַחֲשָׁבוֹת ;
יִשְׁכַּח מֹרֶךְ , רִפְיוֹן גֵּוּ ,
יִשְׁאַף אַךְ נִשְׂגָּבוֹת !

***

סָבִיב תִּשְׁלַט שַׁלְוַת הַשֶּׁקֶט –
הַס ! קוֹל מַשַּׁק כָּנָף . . .
רוּחַ צַח עַל פְּנֵי עָבַר ,
יָנַע גַּם כָּל עָנָף .

הִיא הַחֲסִידָה חֲשֻׁרַת אֵבֶר ,
זַכַּת גֵּו כַּסֹּלֶת ;
שָׁם בַּמְּחוּגָה , הַלְאָה , מָעְלָה
תֶּחֱצֶה יַם הַתְּכֵלֶת ! . . .

הָהּ ! מִי יִתֵּן כַּנְפֵי נֶשֶׁר
לִי , גַּם לִי תוֹלֵעָה !
אוֹ כְּאָדָם , לוּ אַךְ חָפְשִׁי
אֵשֵׁב אוֹ אֵצֵאָה .

אָז אָעוּפָה , אֶסַּע קֵדְמָה ,
– שָׁם שָׂר , מֵת הַלֵּוִי –
שָׁם עַל שַׁדְמוֹת בָּר וָפֶרִי
חִישׁ יֶחְשַׁךְ כְּאֵבִי .

אַיֵּךְ , אַיֵּךְ אַדְמַת קֹדֶשׁ
רוּחִי לָךְ הוֹמִיָּה ;
אֲוִיר אַרְצֵךְ חַיֵּי נֶפֶשׁ
מַרְפֵּא גַּם לַגְּוִיָּה .

אֲוִיר אַרְצֵךְ חַיֵּי נֶפֶשׁ
יָעִיר בִּי הִגָּיוֹן ,
מַחֲזוֹת נֹעַם , מַחֲזוֹת קֹדֶשׁ
אֶרְאֶה בַּחִזָּיוֹן :

שֶׁמֶשׁ מַזְהִיר הֵאִיר אָרֶץ ,
יַבְרִיק טַל עַרְבָּיִם
שִׁיר הָאִכָּר , בָּרִיא , רַעֲנָן ,
נִשְׁמַע מֵאַפְסָיִם .

קוֹל הֶחָלִיל מִשְּׂפַת הַנַּחַל –
רוֹעֶה יַשְׁקְ הָעֵדֶר ;
קוֹל שִׁיר נָעִים , שִׁירַת עַלְמָה
שָׁם בִּפְנִים הַחֶדֶר .

עֲלֵי שַׁדְמוֹת בָּר וָפֶרִי
אֶעֱבוֹד גַּם אָנֹכִי ;
אֶעֱבוֹד , אָשִׁיר , אֶשְׁאַף רוּחַ
אוּלַי יָשׁוּב כֹּחִי !

אֶשְׁכַּח עָצְבִּי , תּוּגַת נַפְשִׁי
עַל תִּקְוֹתַי כָּלוּ ;
יָמִים טוֹבִים , חַיֵּי שֶׁקֶט ,
נֶגְדִּי עוֹד יִצְהָלוּ .

אַיֵּךְ , אַיֵּךְ אַדְמַת קֹדֶשׁ
רוּחִי לָךְ הוֹמִיָּה !
לוּ גַּם אַתְּ , גַּם אָנִי יַחְדָּו
נָשׁוּב עוֹד לִתְחִיָּה ! . . .

ה'מ'צ'י'ר סאַנע

רְגֵי פָּלֵט.

וְכָהַר צִיּוֹן תִּהְיֶה פְלֵיטָה.
(עובדיה א׳ י״ז)

הֱקִיצוֹתִי – וּלְחַיֵּי עַמִּי אֶתְבּוֹנֵן
כִּי הֻמְּכוּ דֻּכְּאוּ וּתְלוּאִים מִנֶּגֶד,
וּבְלִבִּי אֵשׁ וּבְכִלְיוֹתַי אֶשְׁתּוֹנֵן:
אֵיךְ עָלָיו סָבִיב שָׁתוּ בֹּגְדֵי בֶגֶד!

וּנְפוּגוֹתִי לִרְאוֹת כִּי אֵין אִישׁ עֹזֵר
קָטֹן נִתַּן עַמִּי בָּזוּי בָּעַמִּים,
מִיָּמִין וּשְׂמֹאל אֶגְרֹף רֶשַׁע גֹּזֵר
וּלְבַלְּעוֹ יִשְׁאֲפוּ שׁסִים גַּם צַמִּים.

וָאִיקַץ כַּשִּׁכּוֹר מִיֵּינוֹ מִתְרוֹנֵן –
וָאֶכְסֹף הִסְתּוֹפֵף בָּךְ יְרוּשָׁלַיִם!
וּבִלְבָבִי, צִיּוֹן! עֲפָרֵךְ אֲחוֹנֵן
וַתִּצְמָא לָךְ נַפְשִׁי כַּצָּמֵא לַמַּיִם.

גַּם אֲבוֹתַי, צִיּוֹן! אֵלַיִךְ עָרְגוּ
וְלַהֲרָרַיִךְ הֵרִימוּ פְּעָמַיִם,
אַךְ הֵם מֵחִבֻּט בַּקֶּבֶר דָּאָגוּ
וַאֲנִי אֶדְאַג פֹּה מֵחִבֻּט בַּחַיִּים.

רַק לַאֲבוֹתַי לֹא נָשַׁמּוּ הַמְּסִלּוֹת
וַעֲלִיזֵי לֵב עָלוּ וּבְאֹמֶן־תָּמִים:
כִּי יָנִיסוּ אָיֹם מִגִּלְגּוּל מְחִלּוֹת –
וַאֲנִי אָנִיס גֵּוִי מִגִּלְגַּל פְּגָרִים.

הֲלַמֵּתִים, צִיּוֹן! תַּעֲשִׂי חֶסֶד־פֶּלֶא:
כִּי בָךְ יֶחֱסוּ עֵת לִקְבָרוֹת יוּבָלוּ,
וּמֵחַיִּים, יֶחֶרְדוּ לָךְ מִכֶּלֶא
תִּכְלְאִי חַסְדֵּךְ בַּחַיִּים כִּי יִשְׁאָלוּ? –)

לֹא כְאֶל עִיר מִקְלָט אֵלַיִךְ אָנוּסָה
כְּנָס מִגֹּאֵל, שֹׁפֵךְ דָּם, רֹצֵחַ,
אַךְ גֹּאֵל אֵין לִי יִפְדֵּנִי מִמְּבוּסָה
וָאֲמַלֵּט נַפְשִׁי לִבְלִי אֵרָצֵחַ.

לֹא גַּם כַּבֹּרֵחַ הַפֹּשֵׁט רֶגֶל
לַנֹּשִׁים בּוֹ מַשַּׁאת זָהָב וָכָסֶף
אַךְ לַעֲבֹד אַדְמָתֵךְ הֵן אָרִים דֶּגֶל
כִּי חֶרְפַּת רָעָב מִמֶּנִּי תֵאָסֵף!

צבי הכהן שערשעווסקי.

מִפִּי עוֹלָלִים.

„שותא דינוקא בשוקא דאבוה או דאמא".

נָטַשְׁתִּי הֲמוֹן עִיר וָאֵצֵא לָשׂוּחַ
הַרְחֵק מֵאָדָם וּמִשְּׁאוֹנָם הֶבֶל,
וּדְרוֹר לִי חָלַמְתִּי: צִפּוֹר בָּרוּחַ
נִמְלָטָה מִפַּח חָפְשָׁה מִכֶּבֶל! –

וָאֵלֵךְ בַּמִּישׁוֹר בַּגַּיְא וָגֶבַע
וַיַּרְקְדֶּשֶׁא נָתַן אֶל אַפִּי רֵיחַ,
וּמַעְיָנַי שׁוֹטְטוּ בִּנְאוֹת הַטֶּבַע
וָאֶמְלָא עֲלוּמִים וָאָרֹן שָׂמֵחַ.

הָעִיר וּמְתִים בָּהּ אָז מֶנִּי נִשְׁכָּחוּ
מִקְסַם־חֵן קָסַם לִי פֹּה הָאָבִיב,
וָאֵלְכָה שֶׁפִי בַּשָּׂדֶה בָּאָחוּ
וּמְנוּחָה וָשֶׁקֶט עֹטְרִים לִי סָבִיב.

גַּם כָּל הָאָדָם שָׁכַחְתִּי בַּתֵּבֵל
תַּרְמִיתָם תַּבְלִיתָם עַל לֵב לֹא שַׂמְתִּי,
פֹּה שָׁפְרָה לִי נַחֲלָת וַיִּנְעַם חֶבֶל
וַעֲלוּמַי נַחַת חָלַמְתִּי חָלָמְתִּי.

וּבְלִבִּי שָׁאַפְתִּי עֹנֶג וּרְוָחָה
וָאָחוּשׁ כִּי רַגְלַי קַלּוּ כָּאַיָּלָה,
הֶאֱמַנְתִּי כִּי פַסּוּ יָגוֹן וַאֲנָחָה
וּבַתֵּבֵל תָּשֹׁר אַךְ אַהֲבָה סֶלָה!

וּלְחַבֵּק אָמַרְתִּי תֵּבֵל כֻּלָּהּ –
וָאָסוּר שָׁם לִרְאוֹת בִּשְׂחוֹק הַבָּנִים
הַחוֹגְגִים וּמְפַזְּזִים סָבִיב לַגֻּלָּה

וּבְקִנֵּי צִפֳּרִים הֵם יַדּוּ אֲבָנִים.

„הַרְפּוּ בָנַי וּתְנוּ לָמוֹ מַרְגֵּעָה
לַצִּפּוֹר מִקִּנָּהּ אַל תֹּאמְרוּ: נוּדִי“
וַיִּתְּנוּ קוֹלָם: „אֶת מִי תּוֹרֶה דֵעָה?
מִי שָׂמְךָ שֹׁפֵט עָלֵינוּ? הַ יְ הוּ דִ י!“

אָז גָּז חִישׁ חֲלוֹמִי – וָאֶזְכֹּר הָאָדָם
וָאֶזְכֹּר הָעִיר וּמְתִים בָּהּ הַהוֹלְלִים,
וָאֶזְכֹּר כַּעְשִׂי כְּזִכֹּר כָּל מַעְבָּדָם
גַּם כָּל בָּם זְ לוּ ת בַּנְתִּי מִפִּי עוֹלְלִים.

בַּנְתִּי מֵהַבָּנִים תּוֹרַת הָאָבוֹת
לֶקַח הַמּוֹרִים גַּם שִׂיחוֹת הַנָּשִׁים –
וַתִּזַּל בַּת־עֵינִי אָז דֶּמַע־נְדָבוֹת:
הוֹי אֵלֶּה הַגְּדָיִים יִהְיוּ לִתְיָשִׁים!

צבי הכהן שערשעווסקי.

קְדִימָה*)

דבר אל בני ישראל ויסעו
(שמות י"ד ט"ו)

קומו ולכו כי לא זאת המנוחה.
(מיכה ב׳ ו׳)

עֵינְךָ לֹא כָהֲתָה עוֹד, עוֹד אַמִּיץ הַבֶּרֶךְ
וּמֵרֹב שָׁנִים, עַמִּי, לֹא בָלָה מַטֶּךָ!
וְלָמָּה זֶה תַּעֲמוֹד נָבוֹךְ עַל אֵם הַדֶּרֶךְ
וַתּוֹרֶד לָאָרֶץ כְּמִתְיָאֵשׁ אֶת שֵׂיבַת רֹאשֶׁךָ?!
הֵן לֹא נִלְמוֹד הִנֵּךְ: שׁוּרָה הֲלֹא יַחַד
שָׁבוּ לְךָ בָנֶיךָ! הָאֵר לָמוֹ פָּנִים,
הוֹשִׁיטָה יָד; וּבְלִי מָגוֹר וָפַחַד
אִתָּם לַדֶּרֶךְ פְּעָמֶיךָ הָרִימָה.
וּבֵין שְׂדֵרוֹת שָׁנִים וּמַדְוִים נֶאֱמָנִים
הַלֵּכוּ קָדִימָה!
לְקוֹל צִלְצְלֵי שִׁירַת קֶדֶם הָרֵם הַפַּעַם!
לְרַגְלָם יִקְרָאוּךָ יָמִים יֻצָּרוּ...
„קוּמָה וָלֵכָה!“ הֵן יִשְׁאַג הָרַעַם:
וְסוּפָה וָסַעַר לְךָ זְמִרוֹת יְסָעֲרוּ...
וּלְקוֹל שְׁאוֹן הָרַעַם וְיִלְלַת סוּפָתָהּ
לַדֶּרֶךְ הַקֹּדֶשׁ פְּעָמֶיךָ הָרִימָה,
וּבֵין גּוֹיִם אֵיתָנִים וְחַשְׁרַת עֲנָנִים,
עַמִּי עַם קְדוּמִים, גּוֹי כַּבִּיר שָׁנִים,
לֵךְ לְמַסָּעֶיךָ בְּלִי פַחַד וּבְעָתָה
קָדִימָה! קָדִימָה!

א ב נ ר

---

*) תרגום משירי משוררנו בשפת רוססיא ה׳ פרוג.

הַטִּפֵּשׁ. *)

(Дуракъ)

אִישׁ טִפֵּשׁ כִּפְשׁוּטוֹ, רֵיק מִכָּל־תְּבוּנָה
הָיָה בָאָרֶץ, וַיְהִי עַל־טִפְּשׁוּתוֹ.
פִּיו אֶת־לְבָבוֹ עָבַד בֶּאֱמוּנָה
וַיִּמְסֹר לַכֹּל סִמָּנֵי סִכְלוּתוֹ.
כֹּה הָיָה זְמַן כַּבִּיר וַיִּשְׂמַח שָׂמֹחַ
בְּשַׁלְוַת הַכְּסִילִים עָלָיו שָׁפְרָה;
אַךְ לְאַט לְאַט הִתְגַּנְּבָה אֶל אָזְנָיו הַבְּרָה
כִּי שָׂם לוֹ עַל־פְּנֵי חוּץ לִכְסִיל וְרֵיק מוֹחַ!
אָז נִבְעַת הַטִּפֵּשׁ, מִפַּחַד תָּשׁ כֹּחוֹ —
וַיְבַקֵּשׁ תַּחְבֻּלָה לַעְצֹר בַּשְּׁמוּעָה
עָלָיו מַעֲבִירִים כִּי רָזוֹן בְּמוֹחוֹ.
בִּקֵּשׁ — וַיִּמְצָא, וַתְּהִי לוֹ חֵץ תְּשׁוּעָה!..
בְּצֵאתוֹ הַחוּצָה, מַכָּרוֹ פְּגָשָׁהוּ
וַיְהַלֵּל בְּאָזְנָיו צַיָּר רַב תְּבוּנוֹת
הַמַּפְלִיא לַעֲשׂוֹת צִיּוּרִים וּתְמוּנוֹת;
„הַאֻמְנָם לֹא תֵדַע, הַטִּפֵּשׁ עָנָהוּ
„כִּי כָל־נְבוֹן־דָּבָר עַתָּה יִבְזֵהוּ
„וּמְלֶאכֶת צִיּוּרָיו כְּבָר הָיְתָה לְחָגָּא?
„אֵין זֹאת — לֹא יָדַעְתָּ טוֹבִים מִמֶּנּוּ!..”
אָז נִכְלַם מַכָּרוֹ — וַיּוֹדֶה כִּי שָׁגָה!

— מַה־טּוֹב סֵפֶר זֶה, הֶגְיוֹנָיו מַה־נִּמְרָצִים!!
מִשְׁפָּטוֹ בְּאָזְנָיו אִישׁ אַחֵר הִשְׁמִיעַ.
„אֵיךְ בֹּשֶׁת לֹא תֵדַע, הַטִּפֵּשׁ הִבִּיעַ
„לְהַלֵּל בְּאָזְנֵי קֻפָּה שֶׁל שְׁרָצִים?!..
„הֲטֶרֶם יָדַעְתָּ כִּי פִּגּוּל הִנֵּנוּ,
„בּוֹ יַד חַכְמֵי לֵב עַד כֹּה לֹא נָגָעָה?!
„אֵין זֹאת — לֹא בִינוֹתָ בְּטוֹבִים מִמֶּנּוּ!

אָז נִכְלַם גַּם זֶה — וַיּוֹדֶה כִּי תָעָה!
— רֵעִי אַלְמֹנִי מַה־תָּם הוּא, צָנוּעַ!
כָּמֹהוּ אִישׁ יָשָׁר עֵינַי לֹא רָאוּ.
אָמַר לוֹ שְׁלִישִׁי — וְהַסָּכָל עָנָהוּ:
„אִישׁ מוּפְתָּךְ זֶה הוּא נָבָל יָדוּעַ!
„הֵן יָדַע בָּעִיר גַּם תִּינוֹק בֶּן־יוֹמוֹ
„כִּי לִבּוֹ כַּיְעֵנִים מֵהוֹרָיו הִקְשִׁיחַ!
„וְאֵיכָה לֹא תֵדַע, אַתָּה אִישׁ שְׁלֹמוֹ,
„כִּי שִׁדֵּד אֶת־אָבִיו וְאִמּוֹ הִבְרִיחַ?!
„אֵין זֹאת שֶׁלֹּא תַבְחִין בֵּין טוֹבִים לָרָעִים!..”
אָז נִכְלַם הַמְהַלֵּל — וַיּוֹדֶה כִּי שָׁגָה!
וַיְהִי לוֹ, מִן הוּא, שֵׁם רֵעוֹ לְחָגָא,
וַיִּדֹּר לְהִזָּהֵר בַּיָּמִים הַבָּאִים!

כֹּה שָׁפַט הַטִּפֵּשׁ כָּל־מוֹעִיל לַחֲרָפוֹת
בִּתְשׁוּבָה רַק אַחַת כִּי רֵעוֹ הַבָּעַר...
וּלְעִתִּים עוֹד שָׁת עָלֶיהָ נוֹסָפוֹת:
הַאֻמְנָם בִּגְדוֹלִים עוֹד תַּאֲמִין כַּנָּעַר?!
— אִישׁ קָשֶׁה הִנֵּהוּ! בַּעַל מָרָה שְׁחוֹרָה!
כָּל יְדָעָיו מִקֶּדֶם אֹמֶר גָּזָרוּ.
אַךְ רְאוּ נָא כִּשְׁרוֹנוֹ. אֲחֵרִים אָמָרוּ,
עֵט סֹפֵר לְשׁוֹנוֹ, מְפִיצָה אוֹר תּוֹרָה!

וַיֵּצֵא לַטִּפֵּשׁ שֵׁם אַחַד הַגְּדוֹלִים,
וּמֵעַתָּה כָּל־פֶּה „בַּעַל כִּשְׁרוֹן“ כִּנָּהוּ.
עַד שָׁמַע תְּהִלָּתוֹ אַחַד הַמו״לים
וּבִכְבוֹדוֹ עַל־מְבוֹאוֹ צַפְצָפָה שָׂמָהוּ.
וַיְהִי לוֹ הַטִּפֵּשׁ לְצֹפֶה וּמְבַקֵּר
וְדַרְכּוֹ לֹא שִׁנָּה אַף כִּמְלֹא נִימָא:
„שֶׁקֶר — הַחֵן כָּל־נֹעַם לִבְלִימָה
„הֶדְיוֹט כָּל־מְהַלֵּל אוֹ חָנֵף וּמְשַׁקֵּר!

„שָׁמַיִם לֹא זַכּוּ, חָשַׁךְ הַשָּׁמֶשׁ.
„אֵין נֹעַם בַּמּוֹעִיל, כִּי מוֹעִיל כְּבָר אָיִן!
„עֲנָקִים — גַּמָּדִים, רְאֵמִים — בְּנֵי רֶמֶשׂ,
„חֲכַם רָזִים — הֶבֶל, תְּמִים־דֶּרֶךְ — קָיִן!”

*) העתקה מן „Стихи въ прозѣ“ של טורגעניעוו.

עַתָּה כִּי כָבוּ כָּל־מְאֹרוֹת רָקִיעַ,
הוּא מֵאִיר בְּעַצְמוֹ לָאָרֶץ וְלַדָּרִים!
וּבְיִרְאַת הַכָּבוֹד יִשְׁתַּחֲווּ לוֹ נְעָרִים
וְהוּא קַרְנֵי אוֹרוֹ עֲלֵיהֶם יַגִּיהַּ...

יִשְׁתַּחֲווּ לוֹ נְעָרִים, אַף כִּי יֵדְעוּ
כִּי אֵמוּן בִּגְדוֹלִים יִתְּנוּ רַק שׁוֹטִים!
אַךְ מַה־לָּמוֹ לַעֲשׂוֹת?.. אֵיךְ לֹא יִירָאוּ?
הֵן יִהְיוּ לָבוּז כְּבוּרִים וְהֶדְיוֹטִים!
וּמִי גֶבֶר יַחְפֹּץ הִמָּנוֹת אֶת־קְטַנִּים?
כֹּה יִחְיֶה הַטִּפֵּשׁ בֵּין מוּגֵי־לֵב שַׁאֲנָן,
לְסַנַּן הָעוֹרֵךְ הָיָה וְעָלֵהוּ גַּם רַעֲנָן—
כִּי מַחְסֶה לַטִּפְּשִׁים תָּמִיד בֵּין שְׁפַנִּים!..

* *
*

מַה־מָּתְקוּ דְבָרֶיךָ, טוּרְגֶנְיֶעוו הַיָּקָר!
וּמִי עוֹד כָּמֹנִי יָחוּשׁ טוּב טַעְמָם!
הֵן אֶרְאֶה גַּם בָּנוּ מְבַקְּרִים בְּנֵי־בָקָר
וְטִפְּשִׁים אֲחֵרִים הַצּוֹפִים לְעַמָּם—
בִּזְכֻיּוֹת עַזּוּתָם הִתְנַשְּׂאוּ לְמוֹ״לִים,
וְלָמוֹ יִשְׁתַּחֲווּ—יַעַן יִתְּנוּ קוֹל רַעְמָם:
לְהוֹרִיד מִשְּׂאֵתָם הַמְּאֹרוֹת הַגְּדוֹלִים!..
הַטִּפְּשִׁים הָאֵלֶּה בַּאֲבַק שַׁעַר הָאֹפִים
אֶל מִקְדַּשׁ הַסִּפְרָה לַדּוּכָן הֵם עֹלִים,
וּבְרוּחַ הַשְּׁלִילָה מִנֹּעַר יִפַּעֲמָם
הִתְנַשְּׂאוּ גַּם עָלוּ אֶל מִגְדַּל הַצּוֹפִים.
שָׁם טַלִּית מְצֻיֶּצֶת לָמוֹ תִלְבֹּשֶׁת
וַאֲפֵר עַל־עֵינֵיהֶם יָשִׂימוּ טֹטָפוֹת...
וּבְעַזּוּת נִמְרָצָה, לֹא תֵדַע כָּל־בֹּשֶׁת,
כָּל־קָדוֹשׁ בְּעַמָּם בְּפִיהֶם לַחֲרָפוֹת.
„מְקֻצֶּה מֵחֲמַת מִאוּס״—נָקִי וְטָהוֹר!
„שׁוֹטֶה שֶׁאֵינוֹ מַרְגִּישׁ״—חָכָם וְנָאוֹר!
טוֹרֵף הוּא „חָתוּל״ הוּא — אֲרִי שֶׁבַּחֲבוּרָה!
„טְחֹרִים וַעְפֹלִים (?) יָצוּד בַּמְּאוּרָה״!..
חוֹבֵב אַדְמַת צִיּוֹן—„טוּב עַמּוֹ בּוֹלֵעַ״!
בּוֹנֶה חָרְבוֹת עַמּוֹ—„הַבִּירָה מְקַעְקֵעַ״!
פַּסּוּ בְנֵי־עֲלִיָּה עַד סוֹף כָּל־הַדּוֹרוֹת,
אֵין צַדִּיק, אֵין חָכָם, כָּבוּ כָּל־הַמְּאֹרוֹת!
רַק הַטִּפְּשִׁים לְבַדָּם כַּכּוֹכָבִים יַזְהִירוּ—
כִּי בַמִּשְׁפָּט הַזֶּה סִכְלוּתָם יַסְתִּירוּ!..
וּמַה־יַּעֲנוּ הַקּוֹרְאִים? — הֵם עֹמְדִים מַרְעִידִים
וְרֹאִים מֵרָחֹק הַקֹּלוֹת וְהַלַּפִּידִים:
„צִימַטְּים״ צָרְפַתִּים, „פְּרָזִים״ נִשְׁבָּרִים
צִיּוּנִים בְּרִיטַנִּים, מוֹדָעוֹת מַבְהִילוֹת
לְתָאֵר טִפְּשׁוּתָם בְּמַעַרְכֵי תְהִלּוֹת—
עָפִים בָּרוּחַ כְּבַעַל־כַּנְפֵי נְשָׁרִים!
כָּל אֵלֶּה עַל־הַצִּבּוּר יַפִּילוּ בַלָּהוֹת
וּבְיִרְאַת הַכָּבוֹד כֹּרְעִים הַנְּעָרִים...
קָדוֹשׁ, קָדוֹשׁ, קָדוֹשׁ, יִתְּנוּ קוֹל זְוָעוֹת.
קְדוֹשִׁים הַטִּפְּשִׁים לְאֵל הַמּוֹשָׁעוֹת
שֶׁשִּׁנָּה הָעִתִּים וַיַּחֲלִיף הַיָּמִים:
וְסִכְלוּת תְּכַסֶּה בְּעֶלְבּוֹן חֲכָמִים!..

מ. מ. דאָליצקי.

מאָסקוי. בחדש אדר שני. תרמ״ו

---

* *
*

בִּכְנַף אֶרֶץ צָפוֹן, תּוֹךְ שֶׁלֶג עוֹלָמִים.
בָּדָד בַּשָּׂדֶה, עוֹמֵד בֵּית מַרְזֵחַ;
וְאֵצֶל הַצִּנְצֶנֶת יְהוּדִי אֻמְלָל וְנִדְכֶּה
יֵשֵׁב וַיִּנַמְנֵם עַל מוֹשָׁבוֹ שְׁחוֹחַ.

וְרֹאֶה בַּחֲלוֹמוֹ: שָׁם בְּאֶרֶץ הַקֶּדֶם
בַּת צִיּוֹן אֲהוּבָתוֹ, חֶמְדַּת חַיֵּיהוּ.
שְׁזוּפַת הַשֶּׁמֶשׁ, כְּמוֹ כֵן תֵּשֵׁב גַּלְמוּדָה.
עֲנִיָּה סֹעֲרָה, לֹא רֻחָמָה כָּמוֹהוּ...

א. ל. מינץ *)

מאָסקוי. בירח ניסן. תרמ״ו

---

*) העתקה משפת רוססיא עפ״י המשורר ה׳ אבראמאָוויץ.

משנת עולם קטן

בריתא דמרכבה (Principien der Chemie) חברה וסדרה עברית ד"ר בנימין שרשוסקי והגיהה ותקן לשונה הרב החכם השלם ר' יחיאל מיכל פינס. — ירושלם תרמ"ו (1886).

תקופות ועתים שונות עברו לשפת עבר מעת החלה לחדש כנשר נעוריה. שפת קדש אשר הראתה בראשונה כחה ועוזה בשירים, במליצה נשגבה, ובספורים נעימים וערבים, שמה אחרי כן פניה אל מרחבי תבל ומלואה, אל החכמות והמדעים שבהם נבראו שמים וארץ, ותדבר גם על העולם אשר נתן אלהים בלבנו „מן הארז אשר בלבנון ועד האזוב אשר בקיר". אז נפקחו עיני סופריה לראות כי רב מחסורם אשר יחסר להם, ושפת המקרא לבד לא תמצא להם לכל חפציהם, וישיתו עצות בנפשם ויחפש רוחם למנות את החסרון, בקשו וימצאו אוצר בלום בלשון המשנה, ובתים מלאים כל טוב בתלמוד ובמדרשים, ויקחו להם מכל אשר בחרו, ויעשו אותם מטעמים לקוראיהם אשר בלעום כבכורה בטרם קיץ. הדבר אשר היה למעין ישועה למביני דבר, אשר עשו מעשיהם בטיב טעם ודעת, נהפך לרועץ ביד האנשים שלא שמשו כל צרכם, כי התנפלו גם הם על האוצר הזה כגוב גובי, וישחיתו כל חלקה טובה בשפת קדש, וירבו פצעיה חנם, כי לא ידעו את משפטיה ויעותו הישרה לעשות עצה ולא מנה ולנסוך מסכה ולא רוחה; עד כי בחסד בניה בוניה — מהרסיה ומחריביה — אלה, אשר קראו לנפשם דרור מדעת השפה ומכל משפטי ההגיון, יש לנו כיום הזה שפת בבל בכל צבי עדיה, בכל מחמדיה אשר היו מימי קדם (בטרם עלה עליה הכורת זה כמאת שנה!) בלולה במקרא במשנה בתלמוד ובלעז כל לשונות הגוים, כאלו נעשו כל העמים והלשונות — ובתוכם גם עמקי שפה משמוע — אגודה אחת לשחד מכחם בעד אחותם הבכירה, להתת לה כבוד ויקר ולשוות עליה הוד והדר, ועוד מעט ובאה גם האחות הקטנה בת המאה הזאת — שפת הוואלאפיק — לשית לראשה לוית חן ולהספיק מים ומזון לסופרים העברים. כן עשו לנו סופרינו הקטנים עם הגדולים, וישחיתו ויחבלו כרם שפת עבר, כי בנים זרים ילדו ויצאו מהם בריות משונות „ונבראו להם קנטורין", וכל איש אשר עוד עמד טעמו בו, תאבל נפשו על העליה אשר עלתה שפתו עתה על גרם המעלות, יתר הרבה מאד מאשר חרדה עליה בעת התעופף כבודה; כי אמנם העליה הזאת ירידה היא שאין למטה ממנה, כי היה המעט בעיני סופרינו, לקרוא להם לעזר את בנות הנכר במקום אשר קצרה יד אמם הזקנה שפת המקרא והמשנה להושיע להם, כי גם בענינים פשוטים ובמעשי יום יום, אשר גם תינוקות של בית רבן ידעו להביע חפצם ולכלכל דבריהם בשפה ברורה, לא ימנעו מהשתמש בשפתם הבלולה והנשחתה והיא תפארתם! — ישים נא הקורא המבין את עיניו על מכתבי סופרינו ומאמריהם היוצאים לאור חדשים לבקרים, שאין בלשונם לא מקרא ולא משנה ולא תלמוד כי אם ערב מלים נכריות מקובצות מעמים רבים ומליצות ריקות, אם לא יתן צדק לדברינו, ואם לא יקרא אתנו יחד את המקרא: אוצר נחמד ושמן בנוה חכם וכסיל אדם יבלענו! —

מה ירחב אפוא לב כל אוהב עמו בראותו כי שפת עבר תתנער עוד הפעם מעפרה, תקום ותעמוד על רגליה, תרחיב צעדי אונה ותלך מחיל אל חיל. מירושלים יצאה שארית ופליטה מהר ציון, כי רוח חכמה ודעת נשב הפעם על יושב ירושלים ואיש יהודה וישם דברו בפיהם כחץ ברור, עד כי לא יבצר מהם לדבר ככל העולה על רוחם בכל דבר חכמת בינה, אף אמנם סמן יפה להם ויפה לעולם כי לא ישפיקו במליצות שדופות קדים, ובספורים מלאי דעת רוח, כי אם יקדישו את כחם לחכמות ולמדעים, אשר כלי מחזיק ברכה הם לעולם ובאין חזיונם נפרץ יפרע עם.

הספר אשר שמנו את שמו לאות על מאמרנו זה, יתן עדהו כי יש לשפת עבר אחרית ותקוה. חכמת החמיה א) בתמונתה עתה, אשר ידובר עליה בספר הזה, היא פרי עמל החכמים האחרונים; ומי מלל לנו כי שפתנו אשר זקנה זה כבר ויאבד עליה כלח, תדבר אתנו דברים ברורים ומובנים, ותפתח שפתה אתנג בחכמה אשר גם בימי נעוריה, בהיות כחה חדש עמה, לא שמעה את שמעה, ומעולם לא שמעה ולא האזינה ולא לקחה אזנה שמץ מנה, כי כלה חדשה מקרוב באה, וכל מליה עתה נבראו ולא מאז ולפני יום ולא שמעתם; ובכל זאת הנה הראה החכם שונה ההלכות, כי מצאה כקן ידו, להריק אל שפתנו ענינים ומושגים לא שערום אבותינו, וילבש אותם מחלצות. שפת המחבר היא סגנון לשון המשנה טהורה ונקיה המסוגלת ביותר לדברי חכמה ומדע, ומדברו ברור וצח יפה אף נעים מעשה ידי אמן ורק במקומות מעטים וזעיר שם נטה מבלי משים אחר לשון המקרא ב) ולא נפריז על המדה אם נאמר, כי מיום ששנה לנו בן מימון בידו החזקה את הלכותיו על קה"ח בלשון המשנה, אשר כלל בהן את חכמת

א) השם חמיה עתיק לימים הוא מאד, וכבר נזכר השם Scientia Chimiae בפי סופר אחד אשר חי בסוף המאת השלישית למספרם ונגזר לפי דעת רבים מן השם חם, כי אדמת חם (מצרים) מקור מחצבתה ויש גוזרים אותו מלשון חום בעברית. המלה הזאת כבר קנתה מקומה בכל לשונות הגוים, ובין מחברי עמנו היה המעתיק ר"י אבן תבון אשר הזכירה בראשונה בתמונת כמיא, ואת המתעסקים בה קרא בשם כמיים ובעלי הכמיא (הוה"ל שער הבטחון, כוזרי מ"ג פרק כ"ג ונ"ג), ונכון גם לנו להכניס את האורח ההגון הזה, אשר לא מצא חן בעיני שונה ההלכות להכירו, ולתת לו משפט אזרח גם בתוכנו, ומי יודע אם לא משלנו הוא ואמו מישראל?

ב) ומצאו עד עתה (פ"א מ"א) במקום עד עכשיו, שלא עמדו עליהם עד עתה (פ"ב מ"ה) במקום עדיין, אלה לאלה (פ"א מי"ב וי"ט) במקום אלו לאלו, תבאישנה (פ"ג מי"ג) במקום יבאישו. וביותר נראה זה במבוא הקצר אשר בראש הספר: „שים אותו באויר והיה לחלודה" במקום „והוא נעשה חלודה"... „ושבת החלודה והיתה לברזל מפני שתפרד החלודה לחלקיה, החמצן יזדוג אל הפחם ויצא לאויר ולא ישאר אלא הברזל" במקום „החלודה חוזרת ונעשית ברזל מפני שהחלודה מתפרדת החמצן מזדוג לפחם ויוצא לאויר ואינו נשאר מהחלודה אלא הברזל בלבד". שהניעום (פ"א מי"ח) במקום שהסיטום. בפרק שלישי (מכ"ט) הוא אומר חומצות השמנונית כיצד, ויותר נכון לומר שם איזו היא חומצת השמנונית. המחבר כותב בהתך ומנקדה בשני סגולים תחת אשר הראוי לכתוב בהתוך. תחת מלות גופים פרועים (פ"א מי"ד) יתכן לדעתנו יותר לכתוב גופים בני בלי תאר (אמארף).

התמונה לפי מעמדה בימיו — מיום ההוא לא נראה עוד ספר חכמה כתוב בסגנון מאד נעלה כזה. המחבר הוא רופא מלומד ויודע את חכמת החמיה על בוריה והיא שעמדה לו להציעה לפנינו כפי ערכה ומצבה כיום הזה; כי אמנם חדשות ונצורות נגלו לחכמים במשך עשרים השנה האחרונות, אשר שנו את פניה ויחליפוה, עד כי כל מי שבא לכאן ותלמודו בידו מימים הראשונים, יעמוד ולא יכיר מראה ותמונותיה לנגד עיניו, ולכן הקורא העברי, אשר כל חכמתו במקצוע הזה שאובה מקמץ הספרים (אם שם זה נאה להם) הכתובים עברית, אל נא יתפלא בראותו עולם חדש לנגדו.

אולם אם נשוב ונשאל את נפשנו מה מטרת הספר הזה ומגמת פני כותבו מה היא? אז לא על נקלה נמצא פתרון. חכמת החמיה בנויה כלה על הבחינה והנסיון, רק אחרי אשר עלתה ביד החכמים לאסוף כעמיר גרנה נסיונות שונים והמון מעשים רבים, רק אז מצאה ידם בימים האחרונים למצוא השקפה כוללת על כל החכמה הזאת לכל כלליה ופרטיה, ולהבין אל נכון סדר בנין הגופים הממלאים חללו של עולם, כחותיהם ופעולות חלקיהם איש על אחיו. כמשפט החכמים המלמדים דעת את העם כן משפט העם המתלמדים, אך לשוא נשים לפניו משפטים כוללים וחקים מפשטים, כי לא ישמע את שפתנו, בטרם נברר לו את הכל במשל, בטרם נערוך לנגד עיניו בחינות ומעשים רבים, ונבינם לו אחר אחד, כי אז רק אז ימצא און לו להכירם הכרה ברורה, לעמוד על סוד פעולותיהם ולרדת לסוף דעתנו. אחת היא על כן אמרתי, כי סתומים וחתומים יהיו דברי הספר לקוראיו, אשר יבקשו לקחת מפיו תורה אשר לא שמעוה בלתי היום, וכל עמה שבאו כן ילכו ומאומה לא ישאו בעמלם ג). ולו היתה מגמת פני המחבר ללמד את קוראיו את אשר לא ידעו, כי אז בלי ספק החטיא את המטרה, ונוכל לקרוא עליו ועל עדת קוראיו: התנאים מבלי עולם הם שמורים הלכה מתוך משנתם!

אמנם מדת הספר לבדו, כי קטן הוא מהכיל תורה שלמה בחכמת החמיה (כל הספר יכיל עשרים עמודים), תאלפנו לדעת מגמת פני המחבר, ומחשבתו נכרת מתוך מעשיו כי לא להורות הלכה להתלמידים נתכון בהלכותיו הקצובות ששנה כאן, כי אם להיות לעינים לחכמים אשר ישאם לבם לחבר ספרים בחכמה הזאת, ולהיות בידם לקנה המדה, לכלכל דבריהם במשפט, ע"פ השמות והכנויים אשר ערך למענם בספר הקטן הזה; כל ישעו וחפצו היה לברוא לחכמת החמיה ניב שפתים, ולברות לה לשון שישתמשו בה המחברים מהיום והלאה, לגדור את גדרה לבלתי יעלו עליה קמשונים ויכסו פניה חרולים אשר יכוה כל העובר עליהם. אולם היודע את כל העמל והיגיעה אשר עמלו חכמי העמים וחוקריהם לברוא לחכמת

ג) הקורא אשר עבר על כל הספר ויקרא גם משפט החמיה הנוגעים לצמחים ולחיים, לא ידע עוד אל נכון להבחין בין התומצת והחלודה אשר מלא הספר מהן, מה סמניהן ובמה יכירן כאשר יקרו לפניו.

החמיה שפה ברורה ומובנת השוה לכל נפש, כמת בתי ועד לחכמים נקראו בכל הארצות, לכונן שפה דרושה לכל חפציהם, שמורה בכל וערוכה ע"פ טבע הענין ושקול הדעת הישרה, „כמה דיו נשפך וכמה קולמוסים נשתברו" ובכל זאת לא הגיעו עוד למחוז חפצם, להיות להם שפה אחת ודברים אחדים, ולא באו עוד לכלל דעה אחת — האיש הזה יתמה ו שתומם: היתכן כי דבר שנתחבטו עליו חכמי עם ועם ולא עלתה בידם, בא זה והושיטו לנו בקנה? — אמנם כן, לא צלחה עוד ביד החכם לכונן בדבר הזה שיטה קבועה, שאין להרהר אחריה עוד, אבל בכ"ז הרבה לעשות ואם בדברים שונים לא נסכים לדעתו, עלינו לזכור כי לא יוחל ארץ ביום אחד, על כן אל נא נבקש גדולות. החכם הזה החל להראותנו את הדרך נלך בה, ועתה יבואו נא חכמי עמנו וכלו את מעשהו, וגם אנחנו נקח לנו בזה את הרשיון לשום לפני הקורא את אשר ראינו להעיר על דבריו.

החכם המחבר זרה הלאה את השמות המבוהלים, „עצמים פרדיים" „חלקים בלתי מתחלקים" ויבחר לו תחתם את השם „אטום" אשר פנים עבריות לו, אף שאין הורתו ולידתו בקדושה. אמנם רואים אנחנו את דברי החכם המחבר, ונוח לנו להשתמש במלה שנתקבלה בכל הלשונות, אף כי לא לנו היא, מעשות כמעשה ענה אשר מצא את הימים. אבל בפעם הזאת אין אנו צריכים לעם אחר ולא לנו להכנים זרה אל תוך ביתנו, כי מלת „פרודה" הנמצאה במקרא, שהוראתה ושרשה יזכירונו בסקירה אחת את ענינה, שהוא גרגר קטן שהתפרד תכלית פרוד, תמלא את מ־ום צרתה, ויתר שאת לה כי איננה צריכה להסכמת אדם, כי כבר השתמשו בה הסורים הקדמונים, ומשוררם יותנן בן צובי בשירו „על ארבעת הקושיות" (הובאו דבריו במכה"ע „צייטשריפט פיר דיא אלטטעס־טאמענטליכע וויסענשאפט מאת שטאדע שנת 1882 צד 68) בדברו על שיטת אפיקור יאמר: „מן פרדא כם זעוריתא דבשבריא מתחזין אתקום כלהון גושמא" הלא מן החלקים הדקים הנראים בקרני אור השמש (חרגא דיומא, יומא כ':) נעשו כל הגופים. והנה החכמים האחרונים מבדילים בין החלקים הדקים מן הדקים, אשר גם יד כחות החמיה קצרה מחלק אותם יותר, שקראום אטומים, ובין החלקים הדקים, שאין מתחלקים יותר ע"י מעשי אנוש ותחבולות כחות הטבע (פיזיקאלישע מיטטעל), אבל יכולים לחזור ולהתחלק ע"י כחות החמיה, שקראום מוליקילים, Molekül, מלה מחודשת בתמונה מצעירה (Diminutivum) מן השם Moles בלשון רומי שהוראתו לאסט, מאססע, קלומפען. כל מוליקיל לפי זה מרכב ממספר אטומים ממין אחד או ממינים שונים. וגם לשם הזה נמצא במקרא שם רגב המתאים עם השם Moles, ונדמה כי כל איש יתן לו משפט הבכורה על פני מלת פרידה שהשתמש בה המחבר לענין זה, ובפרט שנזכר השם הזה בענין בריאת העולם, בצקת עפר למוצק ורגבים ידובקו (איוב ל"ח ל"ח, יומא נ"ד: שמות רבה פי"ג).

בדבר שמות היסודות, אשר רובם ככלם נתגלו בימים האחרונים, ונקראו בשמות לקוחים מן הלשונות העתיקות, ע"פ אחת מסגלותיהם, לא אחז המחבר

בשיטה אחת; יש מהם שתרגמם לשפת עבר עפ"י הוראת שמם: אדמן, זרחן, המרן, תכלן, ויש מהם שהשאירם בהויתם, אחר שנותו פניהם מעט לתת להם תמונה עברית. וכאן הבן שואל: מה נשתנו אלו מאלו? שאלו הותרו לבוא בקהל בגויותם, ואלו נתגיירו בעל כרחם שלא בטובתם? ומדוע לא נתן פנים חדשות גם ליסודות הברום, היוד, הכלור, הטלור, הסלן, והפלור, ולא קראם: באשן, סיגלן, ירקן, ארצן, ירחן, נוזלן? — הדבר הזה גם בעינינו יפלא, אחרי אשר סוף סוף הוזקק להביא זרים תוך ספרו, מדוע משך את מקצהם חסד ועל הנשארים קשתה ידו? ומדוע לא הכנים גם הרוביד, הפספור, האלומין והכסיון למחיצה שנכנסו לה חבריהם? — בטוחים אנו, כי אף הנקרנין לא היו תופסין אותו על כך, וכולם יודו כי השמות האלה נקראים ככתיבתם ולא מתרגמים, ודינם ככל שם המיוחד (אייגעננאַמען), שכל הלשונות מקבלים אותו כמות שהוא, אף שכל אחת מתאמצת להחליקו מעט לפי רוח בני עמה, שיהא נדמה להם כאומתם. — ככה נהג המחבר בעצמו סלסול יותר מדי, בכנותו Alkohol בשם כוהל, ולא כתבו בתמונתו הערבית אלכחול (הוראתה התמצית הטובה והנבחרת בדבר מה) שנתקבלה בכל לשונית איירופא, אחר שמצאנו במקרא שם אלגביש; וכן דחק עצמו לחנם לקרוא את האלקלים בשם שתיות ד) אמון ויכול היה להשאירם בעינם „אלקליות", אחר שקבל בעצמו את השם קליון למתכת Kalium. אבל יפה עשה המחבר בקראו את יסוד המימי, החמוצי, והחנקי (כאשר כנום עד כה) בשם מימן, חמצן, חנקן, כי בהוספת הנון הסיר מן המלים האלה את הוראתן המיוחדת, ויעשם לכוללה ומופשטת, אך הוספת הנון במלת פחם ששנהו לשם פחמן אך למותר היא, אחר שרוב בנינו של הפחם הוא הפחמן לבד. — גם השכיל המחבר לעשות בהוסיפו ליסודות רבים אותיות י ו ן המקבילים להוספה ium ברומית, אבל מדוע עזב את שיטתו הישרה הזאת ויבדל לרעה את שלשת היסודות Barium, Rhodinm, Thorium וקראם ברי, רד, טורי ולא בריון, רדיון, טוריון ששמות כאלה במשקלם נזכרים בתלמוד? ומדוע לא קרא את היסוד Indium בשם דומה לו הנדיון שנמצאה דוגמתו בתלמוד, ויתן לו את השם הודית שהוא יחיד במינו? ומדוע קצר את השם Uranus לשם אור ולא לשם אורן? — קריאת המחבר ליסוד silicium בשם צורית ולא בשם חלמיש, ושנותו את השם פלטין לשם פלוטת, אין להן כל סבה מוצאת, כי אם אהבת החדשות לבד.

מדי דברי בשמות היסודות חפצתי לחוות דעתי גם אני, לקרוא למתכת הצינק (בפי המחבר צינקה) בשם בעץ, שכפי הנראה מדברי התלמוד (מנחות כח:) של בעץ של אבר ושל גסטרון (בדיל), הוא מתכת ממיני הבדיל והעופרת ואיננו אחד מהם, לולא יראתי פן יקצוף עלי הקורא, וישים חלקי עם הקנתרנים, ויאמר שבכל מקום שהמחבר מתיר אני אוסר, ובמקום שהוא אוסר אני מתיר, ואולי עוד יענה בי כחשי,

ד) השם שתיה אשר נתן לבאזע ודקיקיות למיקראָרגאניזמען ראויים הם להתקבל בסבר פנים יפות ועליהם נקרא „כל מן דין סמוכו לנא!".

שמתכת הצינק לא היתה ידועה בימיהם, על כן אניח את הדבר להקורא לעשות בו כטוב בעיניו. —

את היסודות שאינם מכלל המתכות (Metalloide) מכנה המחבר בשם אנתכות, בהוסיפו על המלה העברית משרש נתך אל"ף השוללת (a privativum) בלשון יוני, כי לא טוב בעיניו השם שנתנו לו מחברינו „בלתי מתכותיים", ובזה הדין עמו, אבל גם יציר כפיו איננו יפה תאר ויפה מראה. ואחר אשר יגעו כל החכמים בדי ריק, לא אירא עוד פן ישחק עלי חברי, אם גם המצאתי לא תמצא חן בעיניהם, ואציע לפניהם לקרוא אותם בשם מטלוניות. השם מטלון נמצא במדרש (במ"ר פ"ז) למכרה מתכת, ולדעת קצת אח לו במקרא מטיל ברזל (איוב מ' י"ח), והוספת אותיות „נית" היא סמן ההקטנה, להורות שיש להמלה רק דמיון מעט עם המלה שעליה נוספה, כמו השום והשומנית (כלאים א' ג'), סופגנית וכיוצא בהם, וזו גם הוראת מלת Metalloid. והבוחר יבחר את הרע במעוטו!

הרכבות ה) החמצן שאינן מולידות חומצות קורא המחבר בשם תלודה, וטעמו ונמוקו עמו, מפני שהן נולדות ע"י זווג חמצן עם אחת המתכות (פ"ג מ"ב) ו). בשם הזה כבר השתמשו בו המחברים שקדמוהו, ובכ"ז אנו חוככין בו, כי ההרכבות ממין הזה (אָקסידע), אינן מיוחדות למתכות בלבד, כי אם גם ליסודות שאינם בכלל המתכות, ובאמת קורא המחבר להרכבות הנקראות בשם Hydroxide בשם חמצן מימן, ולהרכבות הנודעות בשם Kohlenhydrate בשם פחמן חמצן מימן, הרכבה שאין שפת עבר קולטתה יפה. ובראותי את כל הלחץ הזה, הרהבתי עז בנפשי להכנים לשפתנו עוד שני ילדי חוץ, אשר מצאו להם מקלט כבר בספרי התלמוד; ואכנה את מחלקת האָקסידע בשם קוססות, מלשון עשר קוססות למאה (ב"ב צג:) חבית אחת ומצאה חומץ... שלישית ומצאה קוסס (ב"ר פ"ל) שענין המלה הזאת נטיה להחמיץ. ואף שאין המלה הזאת נמצאת אלא ביין (כי על כן נשמרנו מהשיב על המחבר, שמלת חלודה נאמרה לרוב בברזל ובנחשת נזכר שהוך, מדאגה מדבר פן יאמר לנו טול קורה מבין עיניך!) מכל מקום נוכל להשתמש בה גם לשאר דברים, כדרך שהשתמשו בלשונות אחרות בשם החצוב מן השרש הזה Oxide (ודעתי נוטה להחליף בכלל את השם חמצן לשם קססן כאשר הוא בכל הלשונות. ואת הרכבות ההידראָקסידע נכנה בשם קוססות הדריות, אחר אשר

ה) המחבר בורח מן השם הרכבה, כאשר ינוס איש מפני הארי, ומשתמש במקומה במלת מרכבה שיש לה הוראה אחרת שאין לה ענין לכאן, ומדוע? אם מפני שהוראת המלה במשנה, אינה מכוונת בצמצום עם ההוראה שאנו צריכים לה, ששם לא נאמרה אלא בצמחים (במקומות רבים) ובחיים (פסחים נ"ד), הרי הוא עצמו משתמש בשרש הזה הרכה, כח המרכיב, מורכב, מתרכב? ואם משקל השם לא מצא חן בעיניו, הרי הוא נמצא מפורש במשנה (שביעית ב' ו')?

ו) אין דברים אלו מדוקדקים היטב, שיש מתכות שמולידות חומצות בזווגן עם החמצן, אלא שמספרן מעט, ורובן לא עמדו עליהן חכמים אלא מתוך הסברא ושקול הדעת, עפ"י הרכבותיהן עם מיני המלח, אבל לא עלתה בידם להוציאם ולבראותם משם.

גם חז"ל לא נמנעו מהשתמש בשם הזה (סוכה ל"ה: ונמצא מורכב גם למלים אחרות הדרוקן הדרופיקום וכווומה), ונאמר לפי זה: מים שיצא מתוכם כל המימן שבהם ונכנסה מתכת במקומו הרי זו קוססת (אקסיד), לא יצאה אלא פרודה אחת של מימן ונכנסה מתכת תחתיה הרי זו קוססת הדרית (הידראָקסיד), וכן נקרא להרכבת Kohlenhydrate בשם הדריות הפחם, אבל את החומצה שנמצא בה חמצן ומימן כאחד, שהמחבר קורא אותה בשם „חומצת חמצן שקוית מים" — שם מוזר כי לא נמצא שרש שקה בבנין הקל – די לנו לכנות בשם חומצה קוססת כאשר כן שמה בלשונות אחרות (אקסיזייערען) — ואחר תתנו מקום למלת הידור, נוכל לגדור את החומצות השונות למיניהן, לפי מדרגת הרכבת החמצן והמימן שבהם, ונאמר חומצת ההידור הפשוט [NO_2 HO] הכפול [SO_2 $(OH)_2$] המשולש [$PO(OH)_3$] והמרובע [$Si(OH)_4$] במקום מאָנאָ=די=טרי=טעטרא=הידרישע או איין=צווייא=דרייא=פיר באַזישע זייערן.

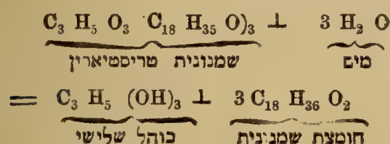
והנה החמצן מזדוג ליסודות אחרים ועושה עמהם קוססות בערכים שונים, והמחברים לא הסכימו בקריאת שמם לכלל דעה אחת, ומפני זה אין שמותיהן שוים בספרים שונים, והקורא יפגוש לרוב בשמות האלה סובאָקסידע, סובאָקסידולע, היפאָקסידע, אונטער אָקסידע, אָקסידע, סעסקיאָקסידע, סופער אָקסידע, היפער אָקסידע. אולם בימים האחרונים בחרו החכמים בדרך קצרה ונכחה, בהוספם למלת אָקסיד מספר המורה על ערך החמצן בתוך ההרכבה, ובכן יצאו להם השמות מאָנאָ=די=טרי=טעטרא=אקסידע, ואין לנו כי אם לצאת בעקבותם ולקרוא אותם קוססת פשוטה, כפולה, משולשת, ומרובעת וכו' עד"מ קוססת המנגן הפשוטה [Mn O], קוססת המנגן הכפולה [$Mn O_2$], קוססת הכרום המשולשת [$Cr O_3$], קוססת הרותן המרובעת [$Ru O_4$]. — אולם המחבר שונה רק שתי מדרגות בחלודות, חלודה שחמצנה אחד ושחמצנה שנים (פ"ג מ"ז), ולכן הוא קורא לזו בשם תחתיה ולזו בשם שניה, וטעות הוא בידו. — והנה נמצאה גם הרכבה אחד שפרודה אחת וחצי של חמצן נזקקת לפרודה אחת של שאר היסודות ונקראת בלשון העמים sesquioxid ומפני שאין לנו בלשוננו מלה אחת אשר תורה על המספר אחד וחצי, נקרא להרכבות כאלו בשם קוססת משולשת של הברזל הכפול, של מנגן הכפול ושל הנדיון הכפול [$Fe_2 O_3$, $Mn_2 O_3$, $In_2 O_3$].

שמות מיני המלח: נתרון מכולר, נתרון מגופר, נתרון מחומץ מכולר, נתרון מגופר מכולר אין חוט של חסד משוך עליהם, והשמות נתרון הכלור, נתרון הגפרית, נתרון מחומץ הכלור, נתרון מחומץ הגפרית נראים נבונים יותר, ועדיין קריאת שמות למיני המלח צריכה תלמוד. ובפרט אחר אשר נפלה שיטת בעלי השניים (דואליסטען) ובעלי האחדות (אוניטאריער) ירשו מקומה, ואין פה המקום והעת לדבר על אדותם ברחבה. —

מיני אלכחול הנודעים בשם איין=צווייא=דרייא=ווערטהיגע אַלקאָהאָלע שתמונתם $C_2 H_5 OH$, $C_2 H_4 (OH)_2$, $C_3 H_5 (OH)_3$ ראוי לכנותם בשם אלכחול פשוט כפול ומשולש, אבל המחבר קורא להם כוהל התחתון שני ושלישי. השמות האלה מכוונים יותר להרכבות אחרות הנקראות: פרימאָרע, סעקונדאָרע, טערטיאָרע אלקאָהאָלע, שתמונתם C_3H_7OH, C_4H_9OH, C_2H_5OH אלכחול ראשון שני ושלישי. — את השמות Butan, Isobutan יכנה המחבר בשם הבוטן והב טנית והיה יכול לכתוב מחמאה ומחמאית כי מלת Butan היא תמונה חדשה ממלת butyrum שהיא בלשון רומי חמאה. את הבורית (זייפע) יכנה המחבר בשם ס ב ו ן במקום צ פ ו ן א ו ס פ ו ן (לגירסת הערוך) הנזכר בגמרא (ב"ק צג: נדה סב.) ולא ארע אם נמשך בזה אחר לשון ערבי שאין לו פ"א דגושה והבי"ת ממלאה את מקומה או מפני שמלות צפון וספון יש להן גם הוראות אחרות וחושש הוא לטעות.

מתקנית הענבים (טרויבענצוקער), שהיא גוף מחוספס (קערניג קריסטאַללינישע מאַססע), תמונתה $C_6 H_{12} O_6 \perp H_2O = C_6H_7 (HO)_7$, א"כ היא מן הכוהלים השביעיים, והמחבר כולל אותה בכלל החמישיים (פ"ג מכ"ב); ולא עוד אלא שהתמונה שהוא נותן $C_6 H_7 (OH)_5$ אינה עולה יפה עם הגדר שנתן בעצמו מכ"א), שכוהל חמישי הוא שיצאו מפחמנית המימן חמשה אטומים של מימן, ונכנסו תחתיהם חמשה של חמצן ומימן והוא $C_6 H_9 (HO)_5$?

בפרק שלישי במשנה כ"ח אומר המחבר: „נזדוג כוהל שלישי לאחת מחומצות השמנוניות הרי זו שמנונית $C_3 H_5 (OC_{18} H_{35} O)_3$ ז). אך לשוא יעמול הקורא להבין סוד הזווג הזה כי לא ימצא, מפני שהמחבר קצר בלשונו ובתמונתו יותר מדי, וכך היה לו לומר: הרי זו שמנונית מעורבת במים.

$$C_3 H_5 O_3 \ C_{18} H_{35} O)_3 \perp 3 H_2 O = C_3 H_5 (OH)_3 \perp 3 C_{18} H_{36} O_2$$

ודבר ידוע הוא, כי כשרוצים להוציא את הגליצרין (אלכחול משולש) מתוך שמנונית הטריסטיארין, דנים איתה ברותחין, ומביאים עליה סלון של קיטור רותח מאד, והיא מתפרדת לחומצת סטיארין ולגליצרין.

בדרך כלל הננו רואים את הפרק האחרון כמלאכה שלא נגמרה כל צרכה, ונראה שלא עבר המחבר על פני המשניות האחרונות שבספרו, להתקנן ולסדרן כראוי, ולפיכך אין סדר למשנתו, ואין אנו מוצאים בה את „סדר השתלשלות הענינים מן הקודם אל המאוחר" אשר העיר עליו בצדק הרב רי"מ פינס בהקדמתו. משנה כ"ט מקומה הראוי לה אחר משנה כ"ה ואחריה משנה כ"ו. — במשנה כ"ז וכ"ח נראה עירוב פרשיות וכך היה לו לשנותם:

כ"ז. כשם שהשתיות מזדוגות לחומצות ויוצאות מביניהן מלחות, כך הכוהלים מזדוגים לחומצות

ז) כצ"ל ובטעות נרפסה אות N במקום אות C.

ויוצאים מבניהם עתרים, כוהל שיצא המימן מתוך קבוצת ח"מ שבו ונכנסה תחתיו קבוצת פ"מ שניה $(C_2 H_5 OC_2 H_5, C_2 H_5 OCH_3)$ או קבוצת פח"מ מחומצה פחמנית $(C_2 H_5 OC_2 H_3 O)$ חוזר הכוהל ונעשה עתר. נזרוג כוהל שלישי וכו'. ומחצית המשנה כ"ז כוהל וכו' עד ונעשה כוחלית, ראוי לחבר עם המשנה כ"ו הקודמת לה.

גם חלוקת כל ההרכבות הפחמניות לששה סוגים צריכה לפנים ולפני לפנים.

עוד מלה אחת באה בתוך הספר, אשר חפצתי לדבר על אודותיה, את כי דבר אין לה עם חכמת החמיה. אף הגוף הידוע בהנדסה בשם Pyramide יכנה המחבר בשם שנונית ת') מהוקצעת (צד 6) כאשר יקראוהו בל"א בשם שפיטץ זיילע וע"ד שקראוהו קדמוני המחברים בשם מהודד האצטוונא, אולם טוב משניהם השם שנ־ן לו הגר"א בספר איל משולש והוא „צריף" מענין העושה סוכתו כמין צריף (סוכה י"ט.); ואולי יישר בעיני הקוראים לקרוא אותו בשם טוריז, כמו דשפי להו כי טוריז (שבת צ"ח:), לגירסת הערוך המובאה בקיצור בהגהות רי"ב, וכ"ה בפירוש ר"ח הנדפס בש"ס ווילנא, אלא שנפלה שם ט"ס ובמקום ופריך ר"י דשפי להו כי מ י ד י צ"ל כי טריז, והמגיה שלא ראה את דברי הערוך הוסיף וקלקל במקום שרצה לתקן. ומפורש עוד יותר בתשובות הגאונים (הוצאת הרכבי) סי' כ"ו: רק גורסין אנו כי טיריז ומלה בלשון פרסי היא והוא שם נציב (עמוד) שהיה לפרסיים משופע מפה ומפה.

מן הדברים והאמת האלה יראה הקורא, כי יקר הספר הזה בערכו ורב טוב צפון בו, והשגיאות המעטות אשר מצאנו בו, לא לבד כי לא תפלנה אור פניו, כי עוד תעלינה את רום ערכו כי „אשרי מי ששגגותיו ספורות", ומה גם כי רבות מהנה הן מן הדברים התלוים בטעם, שאין דעות בני אדם שוות בו, אשר ע"כ יאמר משל הקדמוני, שאין מתוכחים עליהם: De gustibus non est disputandum, ואין לנו כי אם לשחר את פני המחבר, לאחוז בדרכו הישרה, ולעשות עוד ספרים מועילים וערבים, כתובים בטוב טעם ודעת ובסגנון יפה המיוחד לו, וכל אוהב את שפתו ודורש טובת עמו יודהו ויברכהו על פועל כפיו.

חיים יחיאל בארנשטיין.

ווארשא, בחדש החמישי, התרמ"ו.

ספרי חברת מקיצי נרדמים

לשנת תרמ"ו

המפעל היותר נכבד אשר יצא למענהו בהשנה העברה בשדה הספרות העברית וחכמת ישראל, היא היקיצה (כאשר נקוה לחיי עולם) של חברת „מקיצי נרדמים" אשר כמעט נשכחה וחזרה ונתיסדה עתה בידי אבירי תושיה ואנשי חיל רבי פעלים בחכמת ישראל: הד"ר א. הרכבי והרב ד"ר ברלינער נ"י. תעודת החברה הזאת נשגבה ונעלה, לרצות את אבני־קדש, אבני בנין ומסע לבית ההיסתוריה העברית וחכמת חכמינו מימי עולם ושנות דור ודור, להעלות מני תהום הנשיה ולהציל משני הזמן המבלה את הכל הכתבים

ת) מלת שנונית (שלא הובאה בכל ספרי המלים) נמצאת בתוספתא והעתיקה גם הר"ש (טבול יום פ"א מ"ד) אבל הוראה אחרת לה והיא סין בושם.

אשר בבתי עקד הספרים החבאו, לגלות עמוקות מני חשך, להסיר אבק סופרים מעל מעשי ידי אבות העולם ושרי התורה אשר קמו בקרבנו ולהשיב לבצרון את עמרי השכחה אשר נשכחו מאת בני עמנו בסגות העתים ובמשך ימי הגלות המר והארוך. החברה היקרה „מקיצי נרדמים" אשר תכליתה לא לפלפל בשאלות הזמן ההוה כי אם להזכיר נשכחות, היא כמעט האחת אשר לא תשים גבול לפעולתה בין ארץ לארץ ורבת פעלה בשנה הראשונה להתעוררותה שנית לתחיה.

שלשה ספרים נפתחים לנגד עינינו, וכל אחד מהשלשה הוא דבר חשוב הקובע ברכת הנהנין לעצמו. מהשלשה הכי נכבד הספר „פ ח ד י צ ח ק" אות „קוף" ו„ריש". הספר היקר הזה אשר חובר בידי הרב החכם רבי יצחק לאמפרונטי ז"ל אין ערוך לו בשאר הספרים ממין הזה. הוא ספר ילקוט וכל-בו — לעקסיקאן — ערוך ודרוש לכל ההוגים בתלמוד והספרים המסתעפים ממנו. מהספר הזה נדפס בוויניציא מאות „אלף" עד אות „מם". הכתבים הנותרים מן „נון" ומעלה היו גנוזים בבית עקד הספרים אשר בפאריז. החמדה הגנוזה הזאת יצאה לאור עולם ע"י החברה „מקיצי נרדמים" בשנים הראשונות ליצירתה מן אות „נון" והלאה ועם זה גם הוסיפו ראשי החברה להדפיס את האותיות שכבר נדפסו למען יהיה הספר הזה כלול בהדרו בידי החברים. באותיות קוף וריש בהספר הכללי פחד יצחק, כמו ביתר האותיות יבואו ענינים רבים ושונים בכל מקצועות היהדות התלמודית, ומלבד בקיאותו וחריפותו עוד יגדיל תושיה ובבקשו למצוא פשר דבר בכמה שאלות הנוגעות לאו"ה יקח תורה מפי חכמי אוה"ע בכל ידיעות הטבע, גם שנא את הפלפול ונתן היתרון לסיני על עוקר הרים (נ"ה) — רק בזאת לא ירדתי לסוף דעתו שהוא אומר „כוונת הגמרא בגאון הוא לרב האי גאון (ק"ג ע"ב) ואני הפעוט לא אדע המקום בהתלמוד אשר בו תהיה נמצא המלה „גאון" וצע"ג.

זכרון לראשונים מחברת רביעית תשובות הגאונים רב שרירא ורב האי בנו ועוד כמה גאונים עפ"י כ"י באוצר הספרים הקסרי בפעטערסבורג מאת אברהם אליהו הרכבי.

התשובות האלה נדפסו רק עד סימן שפ"ו ותשובה שפ"ו נקטעה באמצעיתה והחכם המאסף ד"ר הרכבי עשה הערות והוסיף נפך רב משלו. היינו הדפים בשולי הדפים כל מראי המקומות מהתלמוד והמדרשים, והציונים אשר בהספרים שאחרי חתימת התלמוד יבאו בסוף החבור בתור הערות. החכם המאסף ישעשענו בתקוה טובה, כי בחוברת הב' תבוא העתקת התשובות מערבית לעברית עם מבוא גדול מבאר את כל הדבר הקשה בהתשובות האלה. קונטרסים כאלה המה מפיצים אור לא לבד על כמה מילי מעלייתא להלנים בעומקה של הלכה, אך גם יפקחו עיני יודעי בינה לעתים לדעת את מצב הדעת והשתלשלות הקבלה, ארחות החיים ודרכי ההשכלה הדתית והנימוסית בין העם במקומות וזמנים ידועים ונותנים ענין רב לקוראי הדורות לענות בם. והנה הקובץ הזה עוד לא נשלם והחכם המאסף מבטיח להביא לנו את הערותיו בהחוברת הבא וע"כ

גם עלינו לחכות עד צאת לאור החלק השני. אולם בכל זאת לא נוכל לעבור בשתיקה על איזה תשובות, המראות בעליל, כי תורת חיים ודרכי נעם היו לנר על נתיבות העסק בהתלמוד לגאונינו קדמונינו אלה. כן נמצאו בתשובה סימן ש"פ דברי פי חכמים חן בפתרון כוונת חז"ל ע"ד עמי הארץ לאמר: „כי התלמידים הסומכין את עצמם על החיצוניות שבדברי הברייתא: עם הארץ אסור לאכול בשר ומתירין לעצמן ממון של ע"ה, התלמידים האלה ראוים לנחרם ביוה"כ שחל להיות בשבת, ואלו היה ממון של ע"ה מותר היה ממון של התלמידים האלה מותר מפני שהם כעם הארץ, כאחרים האומרים שאפילו קרא ושנה ולא שמש תלמידי חכמים זה הוא ע"ה, ואלו שמשו התלמידים האלה ת"ח לא היו אומרים כך שאפילו גוים ממונם אסור, אלא הכונה היא שע"ה אינו בקי בהלכות שחיטה עד שלא ידע הדין אם כשר הוא או טרפה וכו'", עיי"ש כל התשובה אשר ממנה נראה עד כמה גברה אהבת אדם בלב אבירי הגאונים האלה. בהתשובה סימן ס"ו ד"ה שמא כתב רב סעדיה שירת הים וטעה הסופר וכתב „אברהם" וכן בתשובה רע"ב, על הא דאמר רבא שור ושור פסולי המוקדשין וכו', ובתשובה סימן של"ד בבאור הגאון על הסוגיא: תודה שהזיקה גובה מבשרה ואינו גובה מלחמה וכו', וראה שהגאונים שמו לבם ביותר לחלופי הגרסאות, וכי גם בימיהם עלו חרולי השבושים בספרי התלמוד והחשיכו את ההבנה הישרה, ובכמה מקומות נשתרבבו הטעיות ע"י ההגהות שנעשו בגליון הספרים, וע"י מעתיקים נבערים נכנסו ההגהות בפנים הספרים, וכמה קושיות ותירוצים עם פלפולים נאמרו על דברים מפליאים לכאורה את הוגה התלמוד ויסודתם הוא רק שבושי המעתיקים וחלופי הנוסחאות. גם בדברי הגאונים אלה נמצאו הרבה מאמרי התלמוד בנוסחא משונה ממה שבספרי התלמוד אשר לפנינו, ובלי ספק לא יעבור החכם המאסף עליהם בשתיקה בהערותיו לחלק השני. מדי דברנו בהתשובות האלה הננו להעיר שבסימן שע"ו מביא דברי בעל הלכות גדולות ומיחסו לרבי שמעון מקאירא ועדות הגאון שחי קרוב לזמן המחבר של בה"ג שקולה בעינינו להכריע נגד דעת הרבה מבעלי אסופות המיחסים את הספר הלכות גדולות למחברים אחרים. על כל השאלות השונות הננו מחכים לתשובה מההערות שתבאנה מאת המאסף בחלק השני כאשר כתבנו.

הספר השלישי אשר הוציאה לאור חברת מקיצי נרדמים הוא „ק ו ב ץ ע ל י ד", הוא מאסף הכולל בתוכו כמה דברים עתיקים ובפרטו נמצאו בו ששה מאמרים והכי נכבד בהם הוא מאמר „מורה מקום המורה" או אספת שירים על הרמב"ם וספריו. המאמר הזה מחזיק בקרבו 64 שירים על הרמב"ם עם הערות מאת הד"ר מ. שטיינשניידער. מהשירים רבים כבר נדפסו אך רבים עוד לא ראו אור הדפוס עד היום והרב החכם המנוח ד' מתתיהו שטראשון כתב רשימה מהחכמים אשר השירים האלה מיוחסים אליהם. המאמר השני הוא: מליצה „אמרי נועם יקר ישראל" מאת משה יקאר בן יצחק, וסיום המאמר הוא בר"ח אלול בשנת ק' לאלף הששי בעיר guadalaxara מקום מושב החכם רבי שמואל מוטט ומשה די ליאון. המליצה הזאת הוציא לאור המגלה עמוקות מני חשך החכם הגדול והחוקר דברי ימינו הרב הד"ר אברהם ברלינער נ"י אשר מצא אותו בבית עקר הספרים אשר בהוואטיקאן ברומא, והמאמר הזה כלו אומר כבוד למחברו ומוציאו לאור. מאמר הג' אגרת התשובה אשר גם אותה העלה הד"ר ברלינער מתהום הנשיה ויוציאהו לאור עולם במצאה אותה בין כ"י אשר בוואטיקאן, האגרת הזאת מיוחסת לר' יצחק לטיף ע"פ דעת החכמים: מרדכי שמואל גירונדי, ר"מ שטיינשניידער ור"ש שענבלום, אגרות מהר"י לטיף הן לידעיה בן נחשון והיא יקרה מאד במליצותיה ותוכן עניניה ול"ח תשובות נכללות בהמאמר הזה ומכלם נודף רוח החקירה החפשית והנטיה להתאים את המקובל באומה אל המתקבל אל השכל. בתשובה סימן ב' מביא ספר בן סירא המכונה יחיאל בן עוזיאל ולא ארע מי הוא?

המאמר הרביעי הוא שיר „שערי עץ חיים" מר' בנימין בר אברהם הרופא ממשפחת הענוים אשר רשם את שמו בנימין בראשי החרוזים ובסופם. החכם צונץ בספרו Zur Geschichte – מיחסו להחכם בנימין Fanti ולדעת הח' ברלינער Ponte או Fonte מקומות באיטליא (עיין בהספר Magazin für die Wissen-Schaft des Judenthums II Jahg. S. 141).

המאמר החמישי דברים אחדים על פירוש ראב"ע ז"ל כ"י ברומא, והמאמר הששי הוא „צבי מודח" ב"ח, קובץ שירים מהאחים יעקב ושמואל פרנסים בספרם תעלולי נתן העזתי ושבתי צבי המשיח השקר, ובסופו שירה חזיונית מהח' פרנצים בשנת ת"ל בעיר פירינצי באיטליא לשיר במקהלה ובסמני זמרה. נושאי השירה הם: להקת משוררים, ילד, יצר הרע, יצר הטוב, כת נדונים בגיהנם, כת נוחי עדן. השיר הזה יפה להלל מאד ואחרי כן יבוא ספור מעשה ש"צ ונתן העזתי מר' עמנואל פרנסים, ואחרון אחרון חביב מאמר „חסד לאברהם" מאת החכם שניאור זקש ע"י האלוף האדיר והנאור רבי דוד בארָן גינצבורג. השיר הזה חובר לכבוד הראב"ע בהתגוררו בארם נהרים, הנה השיר עם הערות החכם זקש שניהם כאחד טובים. מהשיר הזה נראה כי היה להראב"ע יד ושם גם בחכמות המלאכותיות (שם בית ח'). ומה יקרו לנו דברי הח' זקש בסופו, כי המשורר מכנה את הראב"ע בשם גביר, וידעת היום והשבות אל לבבך, כי משוררינו הקדמונים ז"ל לא הניחו התאר „גביר" על בעלי כיסין כמו שאנו עושים היום, כי אם על גבירי הדעת ואבירי התורה והתושיה, כמו שכנה הראב"ע בשם הכבוד הזה את רבינו יעקב איש תם מבעלי התוספות.

כל הספרים האלה מעידים בשפה ברורה על הטובה אשר הביאו חכמינו היקרים העומדים בראש החברה לחכמת ישראל ודעת דברי ימיו, יהי ה' עמהם ויאמץ זרועותם להוציא עוד חמדות גנוזות כאלה, ושמם ינון לעד לעולם בספר תולדות ספרותנו וחכמת קדמונינו.

א. אלטשילער

עיר ובהלות *)

או

מחתת רוזן.

ספור מהיי בני עמנו בארצנו במאה העברה

מאת ל. לעוואנדא.

מתורגם על ידי א"ש פּ

שמש תמוז הבוערת כאש שקעה כעבור היום ויהי ערב. רוח צח חרישית נשבה באַור החם המלא אבק לוהט, ונפש כל היקום חיתה ותחלף כח. השמים טהורים והארץ שוקטת, ואנשי נישוויז אשר יבש כחרש כחם משרב וחם כביר, יכלו לשמוח אלי גיל ולשיש כי ימצאו קרה — לולא נתנה להם שכבת הטל אותותיה אותות, כי צל עב לא יהיה, לגשם מטרות אין תקוה, ויום מחר כי יבוא ושבה השמש ופערה כשאול פיה ומנשמת אפה תתן חום כתנור בוערה מאופה; חום אשר ממנו יבשו כל עלי העצים ונבל כל ירק הגנות. דלתי הבתים וחלונותיהם פתוחים לרוחה זה כמה, יומם לא יסגרו וגם בלילה לא ינעלו, כי בימים ההם ובעת ההיא היתה העיר נישוויז, ככל ערי המצער בליטא המברכה, ריקה מגנבים ומשוטרים — כי היתה עיר שכלה יהודים וחוץ מארמון הרוכס ראדזיוויל שעמד לבדד הרחק ממנה כמטחוי קשת, לא נראה ולא נמצא בתוכם כל איש נ כ ר י, וגם מתי מעט הערלים והערלות שהיו בה, לשרת את הקהלה ולעשות בה כל עבודה קשה אשר לא יעשה היהודי בידיו, וביותר בימי השבתות והמועדים, הימים האסורים לישראל לעשות כל מלאכה ועבודה — מעט הנפשות האלה שעשו להם היהודים הסכינו עמם מעודן עד כי לא יכלו עוד להחשב בתוכם כנכרים. יהי נא הערל פראָקאָפּ לנו למופת! זה האיש פראָקאָפּ איש שיבה ובעל צורה אשר זקנו הלבן ארוך ויורד על פי מדותיו, העומד על משמרתו להשיק את התנור בבית מרחץ הקהלה — הנה הסכין מעודו לדבר יהודית כ א ח ד ה א ד ם ולערבב בה אמרות לשון הקדש ושיחות התלמוד באחד הלומדים, וכל בני העיר הסכינו עמו עד כי הילדים קראו לו להומם ר' פראָקאָפּ, והוא הסכין

*) Гнѣвъ и милость польскаго магната. Восходъ за 1885 г.

לשמוע שם הכבוד הזה נוסף על שמו העצמי עד כי אם נועז חלילה איזה נער לקראו בשמו בלבד, לא אבה עוד סלוח לו ויתן עליו בקולו בקראו יהודית בחמת אפו לאמר: „הוי שקץ! הן ד ר ך א ר ץ אין לך, גם ת ו ר ה ו י ר א ת ש מ י ם אין לך, מובטחני בך כי סופך להיות מ ש ו מ ד, ו א נ ח נ ו נקרא עליך „כן יאבדו!".

רק באחת נכר הזקן כי לא ממעי יהודה יצא — כי שתה לשכרה, אבל זה רק קרה פ ע ם אחת בשבוע, ביום השבת קדש, בהסירו את המנורות משלחנות „בעלי הבתים", ובשכר זה קבל מכל אחד כוס יין שרף ופרוסת חלה; את החלה טמן תמיד מבעד לכתנתו אל תחת בית השחי, לא כן המשקה — אותו הגיח תמיד אל פיהו, כי לא יכול הצפינו, ועל כן היה לעת הצהרים „מבושם" מעט, ואז ישיר ר' פראָקאָפּ ברחובות עיר „השומר שבת" ו„יום זה מכובד" — אבל בגנבה לא שלח ידו. כן גם יתר הנכרים לא פשטו בגנבה ידם מעודם, כי למדו אל דרך היהודים לכל מנהגיהם ומדותיהם וכמעט גם דתיהם — ובעד מי אפוא היה לאנשי העיר לסגור בתיהם? — רק הרפתים בלבד נסגרו בעתותי לילה, לשמור את הפרות והעזים לבל יצאו לשוח בעיר ולבקש להם אכלם ושקוים מאשר לא נכון להם; אולם בימים האחרונים חדלו לסגור גם את הרפתים, כי עיפה נפש כל בהמה מחום ומרעב, ותשכב למעצבה ברוב שרעפיה בקרבה ובאפס חפץ לנוע ממקומה ולהתהלך בחוץ. רק תיש הקהלה האמון אצל ר' קרפל השמש בבית הכנסת הגדול, הוא בלבד היה אסור בעבותים אל עמוד הקלון אשר בחצר בית הכנסת, כי יצרו העז לא נכנע גם בצוק העתים ויסיתהו תמיד לעזוב משמרת כבודו לתור אחרי לבבו ואחרי עיניו ולעשות מעשים אשר לא יעשו — ועל כן מדי ראותו ירח יקר הולך ואור בהיר בשחקים והוא חבוש לעצבותיו וחבליו בל ינתקו, צרח מר ויתן קולו קול עז אשר נשמע מסוף העיר ועד סופה. אנקת האסיר הזה החרידה רבים משנתם ותפל עליהם אימתה ופחד וכלם חשו עתידות למו, אלה נתנו אותותיהם אותות כי יהיה גשם על הארץ ואלה הוכיחו ויחלטו הממנו כי עוד יגדל היובש והשמש תוסיף ללהט את האדמה מבראשונה; אך הוא לא כן דמה — הוא זעק בחבליו על מר נפשו הכמהה לנשיו וכלותיו, הרובצות דומם בכל פנות העיר השוקטה מבלי בוא אל האסיר הבודד לנחמהו ולשמחהו מיגונו.

אולם בערב ההוא נשבתה דומית העיר ואנשיה יחד נקבצו באו לחצר ביהכ"נ הגדול הסבוב. בבתי עץ גדולים וקטנים, מהם גבוהים בעלי שתי קומות

ומהם שחים לארץ אשר מחצית גגיהם מכוסים בגשישי עץ ומחציתם בתבן וחציר. תפלת המעריב כלתה זה כבר ובכל זאת לא שב העם לאהליו ויחדו התנגשו על מקום אחד. בעלי הקומה שבהם עמדו על בהונות רגליהם ויאריכו צואריהם בהטותם עיניהם אל חלונות הקומה השנית אשר לבית ההדור מכלם בארובות העשן הטוחות בסיד ומשוחות בנתר, בעוד אשר לכל יתר הארובות יחסר העדי הזה ולהן מחשוף הלבנים אשר לגבי תֶמר גביהן כמו שיצאו מידי עושיהן. בפתח המבוא עמד השמש ר' קרפל יחד עם שני סגניו ובידיהם רצועות עבות לגרש בהן את ההמון הנדחק אל הפתח לבוא אל הבית פנימה, אף שבתוכו לא היה בפעם הזאת כל חדש — לא נשמעה זמרת החזן אף לא דרשת המגיד, גם חג חתונה לא יכול להיות שם בעת ההיא, כי הערב ההוא היה ערב שבעה עשר בתמוז, עת אשר ערבה ליהודים כל שמחה ואין כל זבח משפחה,— ובכל זאת נדחקו כלם בכל מאמצי כחם ויעבידו עבודה רבה את השמש וסגניו, כי כאשר הוסיפו להרפם כן גדלה באלה התשוקה להתפרץ ולבוא הביתה. זעה כנחל נזלה מפניו הרוים, מצוארו הכחוש ומחזהו הגלוי, והאמלל ינע בעמלו בהתאמצו לשוא להדוף מפניו את בני „החברה הלבנה" המתגרים בו למען הרעימו.

— הגם לך דבר אל חדר הקהל? המבלעדיך לא תוכל האספה להתקים? — קרא בחמתו בחרקו שן ובאחוז בערף כל הקרֵב הקרב אליו — אם בעל דברים אתה, הנני אליך!

ובדברו נטה ידו על „החבר" וישלח בו את כל מגפותיו. „החבר" צעק מרה וההמון מלא שחוק פיהו ויוסף להתנגש ולהלחץ אל הדלת, בתקותו לנשל מפניו את ר' קרפל ושני סגניו העוזרים על ידו בכף, ברצועה ובאגרוף.

— קרפל! נשמע מלמעלה קול איש אחד בהושיטו בעד אחד החלונים קדקד שער צהוב ועליו תציץ כפה ישנה ושמנה המלאה נוצה מכרי המטה וכסתותיה.

— מה? — שאל השמש בהרימו ראשו ובהושיטו צוארו אל חלונות „חדר הקהל" — הסו שדים ושעירים! הניחו לי לשמוע מה שידברו!

— ההלכת אל ר' שכנא?

— ואיככה לא אלך? האם לא אדע את אשר עלי לעשות?

— ומה?

— הוא ענה כי כרגע בוא יבוא.

— כרגע! ואנחנו הלא מחכים לו זה כשתי שעות! רוצה נא אליו עוד הפעם והגידה לו כי הקהל נאסף במלואו והאספה נעצרה בגללו. הרב יחיה כבר בא, ואנחנו לא ללון פה באנו.

רגע אחד עמד קרפל על מקומו בעקמו את פניו ובגרדו בחמה את מפרקתו ורקתו חליפות — כי התעצל לכתות רגליו בליל החם הזה ולענות כחו בדרך רחוקה עד בית ר' שכנא העומד בקצה העיר בקרבת הארמון. אבל מה היה לו לעשות? הן ר' גדליה, אשר ראשו נשקף אליו בעד החלון, סופר הקהל הוא, והאיש קשה ונוקם ונוטר כתלמיד חכם, אף על פי שהוא לא קרא ולא שנה מאומה, אך „בהתחככו" בתלמידי חכמים למד גם הוא להקפיד על כבודו עד מאד, ואם הוא צוה איכה ימרה את פיהו? ומי הקשה אליו וישלם? על כן מסר את רצועתו לידי אחד מסגניו ובצוותו להם לבלי תת ל„השקצים" לבוא אל חדר הקהל, שם מגבעתו על ראשו ומעילו העליון על כתפיו ויקח מטהו בידו וישא את רגליו וילך אל ר' שכנא.

אבל מי זה ר' שכנא אשר אליו יחכה כל הקהל ביחד עם החריף הגדול והירא אלהים מרבים ר' יעקב שמואל הרב דמתא?

לא אדם קטן הוא ר' שכנא, כי אם גביר גדול, קצין העיר, ומסחרו פרץ בארץ ממינסק ועד פינסק ומבברויסק ועד בריסק. מעסקיו הרבים התכלכלו מאות משפחות הנפוצות על פני כל השטח המֻרבע ההוא והמברכות את המקום אשר זכה אותן לשרת לאדוניהן הטוב והנדיב הזה. אמנם לפי עשרו הרב יכול להחשב לגביר גדול גם בעיר גדולה, ובכל זאת אוה את נישוויז הקטנה למושב לו, יען כי רוב עסקיו היו עם הדוכס, זה הנסיך ראדזיוויל הנודע בשמו „פאנע קוחאנקו" (אדון אהוב), כי כן הסכין לדבר עם כל איש גם בהסגירו חיתו לממיתים — וממנו היה לו כל העשר והכבוד הזה. אולם גם אם לא היה את לבב ר' שכנא לגור בנישוויז, לא יכול לבצע חפצו, כי כן היה אליו דבר הדוכס האדיר בצוותו עליו במפגיע לאמר: „היהודי שלי, פאנע קוחאנקו, דרוש להיות תמיד בקרבתי, למען אוכל לתלותו על העץ או לשחק עמו בנרדשיר *) בכל עת ובכל שעה שאחפוץ — כי עם מי אשחק זולתו? הלא כל האנשים אשר לי חמור חמורתים המה, האף אין זאת, פאנע קוחאנקו?

— לא אדע, אדוני האדיר והמרומם — נסה ר' שכנא לסבב פני תשובתו בחפצו להזהר על נפשו, בדעתו כי האנשים אשר לו הם האצילים והאדונים רואי פניו.

*) שאך-שפיעל. (פי' המשנה להרמב"ם שבת פכ"ג)

— מה ? — התלקח הנסיך עדי רגע ופניו האדימו כתועל — האתה תרהיב עז בנפשך להגיד כי לא תדע ? היהודי, פאנע קוחאנקו, מחויב לדעת את הכל, ואם אתה לא תדע הלא שמעת דברי באמרי כי חמורים הם כלם גם יחד — ואככה יעוז ראש כלב כמוך, פאנע קוחאנקו, לדבר דברים כנגדי ולמרות מוצא שפתי ?

— לו יהי כדברך — נענה ר׳ שכנא לו לאחרונה.

— כן הוא, חמורי חמורתים; אבל דע לך גם זאת, כי הנסיך ראדזיוויל גם הוא חמור כמוהם, חמור גרם, האף אין זאת, פאנע קוחאנקו ? — אמר הרוכם בהשיבו ידיו אחור ובהקריבו את פניו האדומים אל חוטם ר׳ שכנא להביט ישר אל עיניו הגדולות המפיקות חכמה ודעת.

— ר׳ שכנא עמד כל עוד רוחו בו מבלי דעת מה לענות על שאלה קשה כזאת.

— הנסיך ראדזיוויל הוא ... נסיך אדיר המושל ממשל רב כמלך הארץ — ענה לאחרונה בשערו בנפשו כי אך במענה כזה ישיב חמת השר המשתולל.

— נסיך ... מושל ... מלך ארץ... שנה השר אחריו בעקשו פיהו בקרצו בעיניו ובהניעו בידיו — מי זה לא ידע כי נסיך אני, מושל אני, ומלך ארץ כשחוק הוא בעיני, כי במה נחשב מלככם זה לי ? הוא עני, אביון ועבד עבדים, וראדזיוויל — הוא ראדזיוויל; אך זה דבר אחר, ואנכי הלא אמרתי לך כי חמור הוא ועליך להאמין בי, כי ראדזיוויל, פאנע קוחאנקו, שומר אמת לעולם ועל דברתו לא יכזב — הי — חכחך בגרונו בדעתו עם לבבו כי שוא ודבר כזב הן זה משוש דרכו — כן הוא, שומר אמת לעולם וזה העיקר, ועתה אתה הגידה נא אם לא חמור הוא, פאנע קוחאנקו ?

— ר׳ שכנא גרד רקתו עד שפך דם, הניע בכתפיו ושפתיו כמו נאלמו ובלשונו אין מלה.

— השוב שבת להתנגד לי ? — התקצף השר שנית בעשותו את שפמו הימני — הוי היידוקים ! הוי שר המצודה !

על סעיפי הדלתות אשר ממול חדר המשכית — שבו דבר השר ההולל את דבריו עם היהודי שלו — נראו פתאם מעבר האחד המון היידוקים גדולים כענקים, ומעבר השני — פקיד המצודה קטן הקומה ובריא הבשר. לב ר׳ שכנא נפל בקרבו עד הברכים, פניו הלבינו כשלג וברעד וחלחלה נפל ארצה לרגלי הרוכם ויבך ויקרא :

— אדוני האדיר ! לו יהי כדברך, חלילה לי מהתנגד לך, כדבריך כן הוא !

— אל מה הסכמת, כלב נבזה, פאנע קוחאנקו ? — חקרהו השר בשיתו ידיו לאחוריו ובהשתוחחו על היהודי השוכב לרגליו כל עוד נשמתו בו — הגידה דבר ברור ואשמע !

— אנכי ... אנכי ... אדוני האדיר ... ח ... ח ... חמור ק ... ק ... קטן מאד.

— לא, פאנע קוחאנקו — הגיה הנסיך את דבריו — לא קטן כי אם גדול, גדול עד מאד.

— לו יהי כדבר אדוני הגדול. אנכי לא אעיז בנפשי להתנגד לדבר אדוני.

— טוב הדבר, אמר השר בצרדו באצבעותיו — האמת היא מהדברים שעליהם העולם עומד, יאמרו המושלים. קום ועמוד ! הנך יהודי חכם, בגדיך נקיים, וגם בנרדשיר תיטיב לשחק. התזכור משחקנו בבית המלון? אתה דמית בנפשך כי איזה מעניי האצילים משחק עמך, ולא ידעת כי אנכי אנכי הוא. ועתה הנה מצאת חן בעיני במשחקך הטוב ובהברתך הנקיה בלשוננו הפולנית, על כן משכתיך חסד, ומעתה והלאה תסחר על אדמתי, אתה תביא לי את כל הדרוש לארמוני — התעברני באמונה ?

— בכל לבי ונפשי.

— התהיה לי ככלב נאמן ?

— כעשרה כלבים כאחד.

— טוב הדבר. ואתה אדוני בעל המצודה — פנה הנסיך בדבריו אל האציל הבריא והשמן אשר עמד אצל הפתח כתמר מקשה, בידים פשוטות למטה כגזרי עץ ובעינים בולטות כנכונות לצאת מחוריהן — תן לבן=לא=אמון זה חלקת אדמה בקרבת ארמוני, ובמשך שלשה ירחים בנה לו עליה בית ועליה ורפת ולולים וכו׳ וכו׳, ומעתה והלאה אל יניע רגל מקיר העיר וחוצה מבלי שאול את פיך ! השמעת, פאנע קוחאנקו ?

— שמעתי נסיכי האדיר — ענה הפקיד בהשתו ראשו כפי צוארו הקצר.

— ועתה סורו לכם מעלי, פאנע קוחאנקו ! — אמר הנסיך בהניחו להם ביד, לאות כי יכולים הם לצאת מאת פניו.

הנה כן נקדש היהודי העני והחלש להיות בסוחרי הנסיך ראדזיוויל. הקידושין האלה לא יכול ר׳ שכנא לזכור מבלי אשר תאחז בשרו פלצות, ומאז והלאה הנה זה עברו יותר מחמש עשרה שנה, ובמשך העת הזאת השתנה ר׳ שכנא כלה עד כי כל יודעהו מלפנים יעמוד ולא יכיר מראהו. הוא עשה עשר רב, וישמן ויתעדן, גם קומתו ישרה כמו גבהה במדתה, גם ברשׁ

נמלא והתעגל, גם שם הכבוד „מרנא" נִתַּן לו בקהלתו ויהי גביר וקצין עירו לכל מראהו והליכותיו, חסד הנסיך גבר עליו עד כי גדל כבודו בעיני כל עבדי אדוניו וגם בעיני האצילים שוכני הסביבה, העניים והאביונים המלקטים תחת שלחן הנסיך. בחסד הזה השכיל ר' שכנא להשתמש גם לטובת אחיו יושבי הקהלה עד כי היו גם המה שבעי רצון הנסיך ושריו. בהיות דבריו תמיד עם השרים האצילים, למד אל דרכם „לחיות וגם להחיות" ויתאמץ בכל כחו להשפיע מטוב אדוניו גם על אחיו ברוב או במעט. וכן הוטב גם להם בגללו עד כי נשאם לבם לזכור חסדי אדונם מקדם, הוא ראדזיוויל „השחור", אשר היה מגן ליהודים בכל עת, מאהבתו אותם או משנאתו את היעזואיטים אנשי חרמו, כי היה אדוק בדת קלווין וישטום את שוטניו בנפש.

אבל עת רעה באה זה מקרוב על יהודי נישוויז, וזה הדבר: נפש הרוכס בחלה פתאם בארמונו ההוא, אשר בו דבקה נפשו מעודו, ויחדל מבוא בו, ויבחר תחתיו לצוד צידו ולהתהולל בנכסיו האחרים או בארמונו „נאליבאָקי" אשר בביעלסק. ומאז סר הנסיך מארמונו בנישוויז סר צל נישוויז מעליה ותשב לעניה ומרודיה ותהי עזובה וגלמודה ככל יתר ערי ליטא הקטנות, אשר יושביהן חסרי כל והכונן מתי רעב. כי כל סחר העיר היה רק בהתהולל הנסיך כדרכו, בהרבותו חגיו ומועדיו להמון האצילים בעלי האחוזות הקטנות השוכנים בקרבתו, אשר כל תקותם בו וממנו יחיו ויתכלכלו. ולכן מדי התנוסס הדגל המשות שחור ולבן על ראש הארמון, היתה נישוויז הומיה מאדם ומלאה המון אצילים שירדו מנכסיהם, פקידי חיל שפטרו ממשמרותיהם, ועוד אדונים ושרים כאלה ההולכים בטל באפס מעשה ובאין אף מקום ללון, הנמשכים עירה נישוויז בהמשכם אחרי השוכן על פניה, האדון אשר הם מבקשים — ועל רגלם באה הברכה בחנויות ובבתי היין והמלון. בימים אשר נדרש הנסיך על פי פקודת רופאו להת מרגוע לנפשו — אחרי מלאו כרשו יתר מדי במשתה שמנים אשר עשה להמון קרואיו כדרכו — בימים ההם מלאה העיר המון אצילים בטלים, אשר במלבושיהם הישנים והמטולאים התהלכו בגאה וגאון מחנות לחנות — לקנות דברים קטני ערך, הדרושים לחפצם או לחפץ משפחותיהם, או ממלון למלון — לשתות מי דבש או שכר או כל משקה אשר יעשו היהודים בידיהם, ולאכול דגים מפוטמים או אווזות צלויות או כל תבשיל ובריה אשר העשינה היהודיות לעיניהם. סעודות הבראה כאלה היו לפעמים נחוצות לאדונים ההם עד מאד — כי הנסיך ההפכפך אשר חליפות ברוחו לרגעים התנהג עמהם בַּסְּקָה, פעם פטם אותם עד בקעה בטן וישקם ויסבלם וישקיעם ביין הונגריא עד מחנק נפש, ופעם נתן להם לחמו במשקל ומימיו במשורה כלאנשים ידועי חולי, ולולא היהודים שהיו להם לישועה במאכליהם ושקוייהם אשר הכינו למו, אזי שכנה דומה נפשם. נקל להבין כי בעד כל אלה הגיעו השלומים מן הארמון ולא מצרור האדונים הנקוב — וגם זה היה ליהודים לישועה, כי ממנו היו לְשֶׂכר תוצאות, — אבל ברדת הדגל מראש הארמון, בסור האדון מעליו, סר גם צל העיר מעליה — כי נהפכה לשממה, על ככריה התהלכו הגדיים וכל עוף בית למינהו, החנויות לא נפתחו עוד, בתי היין והמלון נדמו יחד — והיהודים חפו ראשם, יחד נאנחו במר נפשם על צוק העתים, כי אבדה „הפרנסה" ונעדרה, ומאין יבוא עזרם?

הנה זה כשנתים ימים כאשר חדל הנס להתנוסס, הרוכס עזב את עירו הבירה ועני היהודים בעיר העזובה גדל מנשוא ונפשם קצרה בעמלם. טובי העיר האמללה וזקניה התאספו פעם בפעם אל „חדר הקהל" או אל בית רבם הר"ר יעקב שמואל, לשית עצות בנפשם איך להעיר את ה' לחמול על עמו ולהטות לב הרוכס לטובה לארמונו בנישוויז — אך נלאו ברוב עצותיהם וישועתם רחקה. ומה היה להם עוד לעשות ולא עשו? הלגזור תענית צבור? כבר הרבו לצום ולהתענות עד בלי די; היבקשו חטאים נעלמים? אבל כאלה לא נראו ולא נמצאו בקהלה הקדושה הזאת; לדרוש יחדו אל המתים ולהשתטח על קברות הרבנים, צדיקי יסודי עולם? בתחבולה הזאת מאנה נפש הרב, כי נחשבה בעיניו למנהג ארמי. בכל זאת לא חדלו ראשי הקהל להועד לאספותיהם מדי שבוע בשבוע, אולי יפקח ה' את עיניהם ויביא חכמה בלבם לדעת מה יעשו. אספה כזאת נועדה להיות גם בערב הזה אשר אמרנו.

ב.

— עוד הפעם אברכך בערב הזה, פרומא גאָלדא היקרה! נאנק קרפל השמש ברפות כחו בהשקעו על הספסל העומד בחדר האיתון אשר לבית ר' שכנא — אוי לי כי עיפה נפשי עד מאד, כל היום לא ישכנו רגלי במרוצתי אנה ואנה וגם בלילה לא יתנו מנוח לנפשי — אמר בהסירו מגבעתו רחבת השולים ובהניפו אותה אל מול פניו להשיב רוחו.

פרומא גאָלדא אשת ר' שכנא, אשה בעלת קומה ובריאת בשר ופניה היפים מלפנים מפיקים טוב לבה, והיא עודנה בחצי ימיה, כלה לבושה שחורים ובלי כל עדי ונוי — לאות אבל שלשת השבועות שבהם נתאבל על חרבן ירושלים.

— אל ימהר האדם לרוץ ארח וטוב כי יעשה

דרכו לאטו באין רודף אחריו — השיבה אמריה להשמש בפתחה בחכמה פיה.

— ואם ילך האדם לאטו, הכי לא ייעף וייגע בחום הנורא הזה, רחמנא ליצלן? — ענה קרפל בחדלו לנופף כובעו ובהחלו למחות זעתו מעל פניו וצוארו בכנף מעילו הארוך.

— אם חפץ אתה לשתות כוס מי חמץ קרים; אתננה והיתה לך למשיבת נפש.

— ולמה לא אחפוץ כגדל חסדך? הלא מי חמץ כאשר לך אין בכל העולם.

פרומא גאַלדא צעדה אל הארון העומד באיתון ותוצא בקבוק נחשת קלל ותרק ממנו אל כוס נחשת ותושט להשמש אשר קם ממקימו.

אח, פרומא גאַלדא, יגדיל ה׳ בריאותך לי — אמר במחותו כף בכף — למה זה תטריחי בכבודך ובעצמך כל כך בשבילי? חי נפשי כי למראה הזה כלמה תכסני.

— ומה בכך? — ענתה פרומא גאַלדא בהניחה לו ביד — שתה לבריאותך כאות נפשך.

קרפל שם כובעו על הכפה המכסה את ראשו וישא ברכת „שהכל" בקול רם וירק את הכוס בפעם אחת עד תומה, והאשה מלאה את הכוס שנית.

— לא אדע במה אשיב תודות לך — אמר קרפל בהתלקקו — כי אמנם החייתני, יתן לך ה׳ חיים ובריאות עד העולם!

— אל נכון באת שנית לקרוא את זקני? — שאלה פרומא גאַלדא בהשיבה את הבקבוק למקומו.

— ואל מי זה אבוא זולתו? — ענה קרפל — הן הקהל יושב ומחכה לו ואת הלא תדעי כי בלעדי ר׳ שכנא שיחיה איזה אספה תוכל להיות?

— כאשר אחזה לי אני אך שוא יחכה הקהל לבעלי — השיבה האשה בשבתה על מלאת בכסא אשר בפתח הקרוב אל החדר הפנימי — גם אתה קרפל לחנם כתית רגליך הנה. הזקן שלי לא יבוא היום אל האספה.

— ולמה זה? הלא הבטיח כי בוא יבוא!

— אמנם כן, הבטיח, וכבר היה נכון ללכת, אך הסוכן אשר על הארמון בא ויעצרהו אתו, ועודנו יושב עמו בחדרו ואל נכון יאחר שבת עד חצות לילה ואולי גם עד הבקר, כי „תשעה קבין שיחה" להסוכן כמו לנשים.

— היתכן אפוא כי תהיה האספה באין פני הגביר עמה?

— ומה בכך? היו בטוחים כי לא יקצוף על זה מאומה. זקני הוא איש טוב ואל כל מה שיגמור הקהל לעשות יסכים גם הוא. ומה דבר האספה היום?

— הדבר הלא ידוע, הכל בדבר הדוכס.

— תמה אני ולא אדע איך לא יקוצו אנשים בעלי שכל בהוסדם כל הימים על דבר אחד אשר אין בידם להועיל עד מה! ואם גם אלף פעמים יועדו לאספותיהם — היצלח? הדוכס איננו חפץ לבוא, ומי יאמר לו מה תעשה? הן „לב מלכים ושרים ביד ה׳", ואם ה׳ גזר אמר להסיר צלנו מעלינו, מה יוכל הקהל לעשות? יסר יסרנו ה׳ על עונותינו הרבים, כי לא נתפלל בכונת הלב, כי לא נשמור את השבת כראוי, כי לא נרבה עשות צדקה — אמנם רבות חטאנו ופשעינו עצמו מאד.

— אמנם כן הוא — נענה השמש לדבריה — אבל העל כן נשב בחבוק ידים מבלי עשות מאומה? הקהלה איננה נותנת מנוח לרבננו וזקנינו, כי כלם רעבים ללחם בשבתם באפס פרנסה ומחיה, ועד אשר ישיב הדוכס אל לבו לשוב אל עירו יתמו יושביה לגוע.

— ובמה תוכלו לאכוף את הדוכס לשוב?

— זאת רעתנו כי אין לאל ידנו, ה׳ ירחם! — ענה השמש בהאנחו מרה — ובכן אפוא אך שוא ניחל לר׳ שכנא לעת הזאת?

— כן הוא כאשר אמרת.

— אם כן יהי לך ליל מנוחה! חיי בטוב פרומא גאַלדא! — אמר השמש בשומו כובעו על הכפה אשר מעל לראשו ובפנותו לצאת.

— לך בשם ה׳, ר׳ קרפל! — השיבה פרומא גאַלדא בקומה ממושבה — אך ברוך מזכיר נשכחות! — אמרה פתאם בתפשה בידה בכים עור התלוי על סינורה מן הצד — הא לך וקנית ממתקים לילדיך! — ובדברה תקעה בכפו שתי אגורות כסף.

— רב תודות לך, פרומא גאַלדא, וה׳ יגמלך טוב ויתן לך ארך ימים ושנות חיים כעל כל תגמוליך עלינו! — קרא השמש בעינים מאירות ובפנים צוהלים — לא ממתקים אקנה, אך צרכי השבת הנה נמצאו לנו לשמחת לבבנו.

קרפל נשק את המזוזה וילך לדרכו, ולבו שמח בקרבו על המתנה ההגונה אשר הגיעה לו פתאם לרוחתו לישועתו.

על דבר הדוכס אשר הסתיר פניו מנישוויז עירו, נדברו שנים אנשים בלילה הזה בחדר הרביעי אשר בבית ר׳ שכנא, הנשקף אל הגן המלא עצי פרי. החדר ההוא היה גדול ורחב ידים, הוא חדר המשכית, הוא חדר הספרים ולשכת הכתיבה כאחד; כל כליו פשוטים אך עשוים ומוצגים בטוב טעם ודעת; הקיר האחד מלא שדרות רחבות המלאות ספרים גדולים המכורכים בעור שחור והנוצצים לעין בעבי גביהם. בספרים האלה הגה ר׳ שכנא אך לעתים רחוקות, כי היה טרוד תמיד בעסקיו הרבים אשר הדריכוהו מנוחה, ובכל זאת מדי שובו מווילנא הגדיל מספרם בשיתו עליהם

נוספות — כי ספרי התלמוד ונושאי כליו היו בעת ההיא עדי תפארת לבית כל איש ישראל ואף כי בבית גביר וקצין בעירו; אל הקירות האחרים עמדו ארונות מלאי ספרי חשבון וגליונות ותעודות. שם נמצא גם שלחן הכתיבה, העשוי מעצי אלמוגים ותמורות ופטורי ציצים לו מסביב ובתוכו תבות גדולות וקטנות, גלויות ונסתרות — תשורת הדוכס ראדזיוויל אשר בה כבדהו באָשרו, כי מצא חידה אחת אשר הרה והגה הדוכס מלבו ושני ירחים לא נתן בה מנוח לכל האנשים הקרובים אליו, מאצילי העם ועד צעיר הצידים אשר לו. בשלחן הזה לא השתמש ר' שכנא לעבודה, כי היה לו לעדי תפארת ולמזכרת כבוד; אליו הביט תמיד וינהר ולבבו פחד ורחב, ופעמים אחדות ביום הסיר האבק מעליו במטפחת המשי המונחת שם לדבר הזה. על כל אנשי ביתו צוה מקרוב אליו, גם לפרומא גאָלדא לא נתן לגשת אל יקר עדיו זה, פן ישבת מטהרו ממגע ידים ומנשמת רוח אפים; באמצע החדר עמד שלחן לא גדול אך יפה במראהו, כלו משוח בששר ירוק וארבעה כסאות ירוקים כמוהו לארבע פאותיו. מושבות הכסאות איתן וגביהם גבוהים ופטורי צעצועים בראשיהם; נוסף על כל אלה ארון עץ חבוש בברזל, העומד בפנת החדר; מורה שעות הנשקף מבעד לתיבה הנשענת אל הקיר ושלחן קטן ועגול המלא חורים במכסהו לעמידת קני המקטרות — אז יהיה החדר עם כל אשר בו לנגד עינינו כבמחזה.

בערב היום ההוא היה השלחן מכוסה במפה אדומה ועגילים שחורים על פאותיה מסביב ועליה שתי מנורות כסף עבות וכבדות ובהן תקועים שני נרות דונג לבן הדולקים כעת באור בהיר נחמד לעינים; באמצע השלחן בקערה יפה מלאה קרח כתות עמד כד כסף ובו מי דבש — המשקה הישן השמור במרתף בעל הבית לעתים מזומנים; שני גביעי הכסף המורקים עד החצי נתנו עדיהם כי לא להרהיב עין הוצג כד הכסף בזה כי אם למלא גם הנפש ממנו, כי מעט לעת פקדוהו שני האנשים המוסבים עליו; שניהם זקנים לימים, שניהם בריאי בשר ועמוסי בטן, יחדו טובלים הם בגביעיהם את שפמם אשר עקבות שיבה החלו להודע בו, ואחרי כל טבילה וטבילה הנה תאחז בכד ידם למלא את הגביעים לבל יחסר המזג.

אחד הגברים האלה הוא האיש אשר כבר שמע הקורא את שמעו, הוא ר' שכנא בעל הבית וגביר העיר נישוויז, והשני — הוא האדון רייטאן הסוכן אשר על ארמון הדוכס בנישוויז, שניהם ידידים נאמנים ושניהם אהובים וחביבים לאדון אחד אשר יעבדוהו לאמונה ועל כן משכם חסד. יחדו הסכינו שני האנשים האלה עד כי נדברו תמיד בלשון „אתה", כדבר איש אל רעהו, מבלי כל שמושי הכבוד ותארי דרך ארץ הנהוגים בפולין בין אנשים הקרובים במקום ורחוקים בלב. מחום המשקה אשר שת על חום היום נוספות השליכו שניהם מעליהם את בגדיהם העליונים; ר' שכנא ישב במכנסיו הדקים אשר על בשרו, רגליו יחפות ותקועות בסנדלי בית ועל כתנתו אין מאומה בלתי אם הטלית קטן בלבד, והאדון רייטאן אחרי השליכו מעליו את בגדו הפולני ונעליו הגבוהים והתקועים מאחריהם בגלילי ברזל כדרך הצידים, השאיר עליו רק את כתנתו וגם בה קפל את בתי הידים עד מתחת לשחיו. לרגליו שכב כלבו האהוב, אשר מאז הובא אל ביתו נקשרה נפשו בו ולא נפרד ממנו לעולמים. שני הרעים שתו מי דבש, הקטירו מקטרותיהם הארוכות וישוחחו איש את רעהו בענין גדול אשר אליו הם נושאים את נפשם. מעט לעת נדמו יחד ברוב שרעפיהם בקרבם, ועל כל החדר השלך הס, לא נשמע בלתי אם תנועת מורה השעות בהליכתו ונחרת הכלב השמן והעצל, אשר נרדם בשכבו על מקומו ושנתו ערבה לו.

— למה זה שכנא נאלמת דומיה? — שב רייטאן ופתח שפתיו עמו — הלא לשמוע עצתך באתי, ואם ממך אברה עצה, מאין יבוא עזרי?

— הלא זאת עצתי לך: לחכות — ענהו ר' שכנא בהחליקו בידו את זקנו הארוך והשחור אשר החל להלבין מקצהו.

— לחכות עוד! — קרא רייטאן בחמת רוחו — לא, לא זאת העצה היעוצה, כי כה עוד תכלינה עיני שנים הרבה וקץ לא יהיה לעמלי. הן האדון נוסע עתה מפאריז לקארלסבאד, והאדון ווישנעווסקי כותב אלי כי בקארלסבאד ישארו שני ירחים ובוויען — שלשה; מוויען יסעו ויעברו לקונסטנטינופול או לרומא. אם לרומא — אז ישאר הנסיך שם מי יודע עד כמה, כי יאחר צאתו עד אשר יעברו ימי השמחות וההלולים וימי הצומות שאחריהם ואז ישאר גם לחג הפסח — ולי הלא יקר כל יום העובר לבטלה, כי עת לעשות לביתי ולנכסי, אשר אך צלמות ולא סדרים להם בלעדי.

— שלח שמה אפוא משגיחים טובים אשר יצלחו למלא מקומך.

— משגיחים טובים! ואים איפה הם? הלא כלם גנבים ושודדים. אכן אין טוב לי כי אם לעזוב עבודתי ולעשות לביתי והאמת אגידך כי קצה נפשי בעבודתי להנסיך אשר אך עמל וכעס תשביעני.

— אבל גם שכרך לא עשוק — ענה שכנא בלשון ערומים — הלא שלשה נכסים רכשת לך, וכאלה לא יתגוללו ברחובות לכל עובר לו יהי.

— שלשה נכסים! — קרא רייטאן בעקשות פה —

ומה בכך? הואילה נא וחלק ערכם לשכר עבודת פרך שעברתי אותו זה עשרים שנה, כמה יעלה המחיר לשנה? הלמען הכבוד עבדתי להמשוגע הזה מאז ועד הנה? הן לא נופל אני בחסד ה' מכל אצילי בני עמי. בימי המלך סטיפאן באטוריי נחלו אבותי כבוד גדול, ומקומם הכירם בחיל הארץ, בכהונת הדת ובשער המלך; מצד אמי נצר אני משרש ההיטמאן חדקעוויץ — ובמה נחשב לי אפוא כבוד עבודתי את ראדזיוויל? ואולם כל עוד הייתי איש צעיר נקל היה לי לשאת ולסבול מנהגי הארון הכסיל הזה וכל שגעוניו ושגיונותיו, והעבודה נחשבה לי לשחוק ושעשועים; אך הנה קרבו ימי הזקנה, עוד מעט וימלאו לי שנות החמשים, ועת לי לחיות גם אני חיי אדם ולהיות ארון לעצמי בהיות לאל ידי, ואף . . . וגם . . .

— ומה האף והגם? הגידה אל תחרש! — אמר ר' שכנא בשומו עין בוחנת בחברו המדבר עמו, אשר עצר פתאום במלים וישח ראשו ויחל לעשות את שפמו ולמשכהו ימינה ושמאלה, מעלה ומטה.

— עוד דבר לי אליך ידידי — שב רייטאן לדבר אחרי העלותו כיחו וניעו וידו עברה על שרידי השערות הקצרות אשר לראשו מסביב לקרחתו הרחבה — עוד דבר אחד יש לי אליך אשר לא הגדתיך עד כה אף לא עלה על לבי להגידו לך; אך הלא פושק שפתים אני ואשר עם לבבי לא אוכל לכחד, ולכן הנני לגלות לך סוד כמוס החתום בלבי, וזה הדבר — אך אמסוך נא לי בראשונה את כוסי להוסיף אמץ, פן תכסני בושת פני ותאלמנה שפתי בעת לדבר.

בכל אמר ומלה אשר יצאה מפי רייטאן גדלה תשוקת ר' שכנא לדעת סוד חברו וידידו, וימהר ויקח את הכד ויריקהו אל תוך גביע רעהו ובחפזו נשפך המשקה על כל המפה.

— הטיבות לעשות שכנא אדוני — צהל קולו ויתופף במקטרתו על הרצפה עד כי התעורר כלבו הגרדם ויקפוץ ויעמוד על רגליו ויט ראשו אל מול אדוניו לדעת מה זאת, ובראותו כי אדוניו לא ישית אליו לבו התנודד בכל גופו ויגהר וישב וישכב ברחבה על מקומו כבראשונה — הטיבות לעשות וזה לי לסימן טוב ומזל טוב, כי זה אות להשפעה וברכה בבוא חפצי.

— העון הזה לא יכֻפר לי מזקנתי — אמר ר' שכנא בפנים זועפים בגרדו את רקתו הימנית — ומה לעשות להסתירהו מנגד עיניה? הלא כעש תאכלני באפה ולה תהיה הצדקה.

— אל יהרד לבך על זה — הרגיעהו רייטאן בנשאו כוסו המלאה ובהזהרו לבל ישפך המשקה בטרם יגיע אל פתחי פיהו — את העון אקח עלי ועל צוארי, ובי לא תכלה שכנאה שרתי את זעמה, באהבתה אותי מאד; אתה אל תבט אל ענותה וצניעותה בעודך לנגדה, כי מאחרי ערפך נתנה אהבים וכיונים נהגה, אך אשמרה דרכי מחטוא בלשוני פן יעבור עליך רוח קנאה ותבקש להמיתני במלחמה.

— רב לך לפשוק שפתים, דבר דברך ואשמעה! הלא סוד כמוס עמך ואותו הואלת לגלות לי.

— עוד מעט ואגלהו לך, אך הניחה נא לי לרחוץ מעט את גרוני בטרם אדבר דברי — ובדברו עשה בידו השמאלית את שפמו העב והארוך ובימינו הפך הגביע אל פיהו ויבלע משקהו בגמיעה אחת. אז השיב את הגביע על מקומו ויעשן מקטרתו ומפיהו עלה עתר ענן הקטרת כעשן מארֻבה, ויען ויאמר: עתה שבה נא והקשיבה דבר אשר באמת אין בו כל פלא ובכל זאת גדול ונכבד הוא אלי — כי הנה גמרתי בלבי לקחת לי אשה.

— לקחת אשה? — שאלהו ר' שכנא כמשתומם, ורוחו רפתה בקרבו בשמעו כי אך זה סוף כל הסוד אשר למענו האריך נפשו עד כה.

— אמנם כן הוא: לשאת אשה ולהיות לאיש, כי האמנם עוד לא הגיעה עתי?

— אכן הגיעה העת, אבל . . .

— אתה חפץ לשאל אותי אנה אוליך את אורסולא אהובתי מלפנים? דע לך אפוא כי אורסולא איננה נמצאה עוד בארמון. אנכי מצאתי מנוח לה ולילדיה . . . היא לא תניאני עוד מקחת לי אשה באשר אבחר. בחירתי היא יפת תאר וטובת טעם ומחֻנכה בדרך השכל וגם שני כפרים לה לנחלה ואף לבה נוטה אחרי, כי מצאתי חן בעיניה ונכונה היא לתת ידה לי בכל אות נפשה. כן הוא — הוסיף לדבר בעשותו שפמו להוסיף חן — למרות הזקנה הקופצת עלי בכלות העשר החמישי לשנות חיי, עוד אפיק רצון מנשים יפות, חי נפשי! ולא נפלאת היא כי מצאתי חן בעיני אלישבעת היפה-פיה. גם אמנם רמותי לה כי חפצי בה, והיא לא הובישתני משברי, ואת אביה הזקן ההולל משכתי אחרי עד כי לא יהיה עוד גם הוא לשטן לי; אך זה ענין רע: כי בחורים הרבה סביב שתו עליה וכדבורים יסבוה, ויירא אני פן יכבד עלי לעמוד מפניהם ולנגד עיני יקחנה אחד מאלה ויסע כעץ תקותי — על כן אץ אני לצאת לחפשי ועיני תכלינה לשיבת הנסיך מדרכו, אך הוא בושש לבוא ונפשי קצרה בתוחלתי הממֻשכה.

— ולמה לא תכתוב אליו דבריך באשר הוא שם?

— בהיותו מעבר לגבול הוא מפנה עצמו לבטלה, ומעודו לא ישיב דבר על כל אשר ישאלוהו מפה.

— אזי עצתי לך אמונה לחכות לו עד שישוב.

— ומה מני יהלוך אם אעזבהו כרגע? העבד עולם אני לו או מקנת כספו כי אשב יחיל ודומם לפקודתו וחפצו? הן עבודתי בידי היא, אם אחפוץ — ועבדתי, וכי אמאן — ויצאתי לחפשי עוד היום הזה, ועוד זאת אעשה, כי אסתיר עקבותי מעיני הנסיך ובקש אותי וחפשני במטמונים ולא ימצאני.

— ההוא יבקשך ולא ימצאך? הנסיך ראדזיוויל יחפש ארם ויבוש מהפצו? הלא את כלנו ישא רוחו וכלבים נרוצה לציד ציד להביא. גם אם תחתור בשאול משם יקחך ויתלך על העץ, ואז תהיה חפשי לנפשך להגישהו בפלילים ולדון עמו דיני נפשות בבית שופטי המדינה או בסוד שרי המלוכה, כי השופטים והשרים יחדו מאפס ותהו נחשבו לו ושאתם לא תבעתהו מאומה.

— עוצה לי אפוא עצה אחרת, הלא חכם לבך וממך לא יבצר מאומה — ואיככה לא תחוש לעזרת ידידך ואוהבך הכורע ברך לפניך להושיעהו בצר לו? הזאת משכרתי חלף אמונתי וידידותי לך ולכל בני עמך, אשר מעודי הייתי להם לגואל ומושיע ולפעמים השלכתי גם נפשי מנגד לשאת זעף אדוננו המשגע בהשיבי אפו מהם.

התלונה הזאת נגעה עד נפש גביר העיר, וביותר בראותו את פני רייטאן כי סרו מאד כבלותו דבריו בחמת רוחו; מלבד חמלתו לידידו הכהו גם לבו בדעתו כי הסוכן הטוב אשר על ארמון הדוכס בנישוויז הרבה באמת להיטיב לכל היהודים יושבי העיר, אשר כמעט בכל יום ויום נדרשה להם עזרתו, והוא לא השיב פניהם מעודו ותמיד התאמץ למלא משאלותיהם ככל אשר היה לאל ידו: אם חסרו עצים להסקת בתי המדרש ובית הרחצה, ואמרו להסוכן — ועד מהרה נתן פקודתו להמון אכרים למלא את חצר בהכ"נ עצים כאשר יוכל המקום לנשוא; אם נדרשו להם עצי בנין לתקן בדקי בתיהם — וצוה הסוכן להכין להם צרכם במגזרות העצים אשר בחצר הארמון ולהתם להם בכל אשר יבקשו; בערבי פסחים שלח תמיד להם ולזקני הקהל עגלות מלאות חטים, תפוחי אדמה וקשואים ועופות, לחלקם לעניי העיר ואביוניה, למען יוכלו גם הם לשמוח בחגם כמשפט. סוף דבר: רייטאן הטוב היה כמלאך חסד לכל היהודים יושבי נישוויז, הנכונים לבוא למענו באש ובמים — ועל כן הכה לב ר' שכנא אותו בשמעו תלונת האיש הטוב הזה, בדעתו כי באמת כדאי וראוי הוא ליגע את מוחו בשבילו ולמצוא לו את העצה אשר הוא מבקש ממנו בבטחו בחכמתו ותבונת לבו; הדבר הזה חשב לחובה לו ולאחיו בני עמו, אשר מי יודע מה יעשו לו אם יודע להם כי השיב הגביר את פני רייטאן גואלם ומושיעם, מבלי עשות לו את אשר בקש ממנו.

— הרף מאף ועזוב חמה פעליקס ידידי! — דבר ר' שכנא על לבו בהציגו מקטרתו הצדה — ברגע הזה אחל לחשוב מחשבות, ואם יהיה ה' בעזרי אמצא לך עצה נכונה; אך שבה נא דומם ואל תנוע ואל תפתח שפתיך עמי, פן תבלבל מחשבותי והרעות לנפשך.

רייטאן נענע לו בראשו לאות כי פקודתו תשמור רוחו. אז קם ר' שכנא ממקומו ויסיע את כפת ראשו אל מפרקתו ויעבר ידו על מצחו ויחלק את זקנו ויחל ללכת בחדרו הנה והלום, בגררו סנדליו אחריו ובחבכו את כפות ידיו זו בזו ומפיהו נשמע לאטו קול נגון אחד הפיוטים האהובים לו, אשר אליו הסכין מדי העמיק לחשוב ברוב שרעפיו בקרבו. מצחו הגבוה החל להתכוץ לקמטיו ולהויע, עפעפי עיניו סֻגרו עד החצי וחוטמו השמיע קול נחרה דקה. מכל אלה נראה בעליל כי הוא מעביר עתה את מוחו עבודה גדולה. רייטאן החריש וישב דומם מבלי הנוע וכאשר החל כלבו להתעורר מקול שעטת הסנדלים בהתגוררם על הרצפה לרגלי בעליהם, שם רייטאן את שתי אצבעותיו על שפתיו, מזה הבין הכלב כי עת לחשות, וישב וישח ראשו על כפות רגליו ויתנמנם כבראשונה.

ג.

בעשרים רגעים נמשכה לר' שכנא עבודת מוחו בזעת אפיו עד אשר בצע עבודתו הקשה, אז צנח על כסאו וישאף רוח ויפיח לו וישב במטפחתו על פניו להשיב נפשו. התפאר נא עלי פעליקס — אמר לאחרונה בהאירו פניו אל רעהו — כי חכמתי עמדה לי למצוא לך עצה נכונה. אקוה כי עתה גם הזאב ישבע וגם הגדי ישלם, אך הניחה נא לי עוד מעט ואשאפה רוח, כי עיף אנכי מאד.

פני רייטאן צהלו משמן. בראשונה קפץ מכסאו לחבק את ידידו ולנשקהו מנשיקות פיהו, אך דברי ידידו האחרונים עצרוהו לשבת על מקומו ולחכות למוצא פי ר' שכנא, אשר האמין בחכמתו הגדולה ודבריו היו לו תמיד כדברי האורים.

— זאת עשה — החל ר' שכנא אחרי שובו למנוחתו — זאת עשה וייטב לך — הוסיף אחרי כן

בסרקו באצבעותיו את זקנו — שכב על מטתך והתחל, ולמען יאמינו כי אנושה מחלתך תאנח ותאנק בלי הפוגות — הלא תוכל להאנק ולגנוח דיך ?

— יכול אוכל לאנוק כחלל עד אשר תשמענה נאקותי גם בנכסי נאליבאקי אשר בביעלסק.

— אנחנו, כלומר: לא אנחנו כי אם הרופא מרדכי החצוף יחבישך ויכסה כל גופך ברטיות חרדל וזבובי ספרד וכל יתר נגעי בני האדם.

— לבי יחיל מאד מהנגעים האלה המרבים מכאובים לאדם בעקיצותיהם אימה — השיב רייטאן בעקמו פיהו ובהתגרדו במפרקתו כאלו כבר נגעו בה העקיצות ההן לחבורתו ולפצעו — זבובי ספרד הלא כזבובי מות הם לי ומי ישאם ?

— הוי מה טפש לבך! — גער בו ר׳ שכנא — הבעד הסמרטוט יכיר האדם וידע את אשר בו ? אנחנו נמרחהו בדונג או בחלב ולא יותר, הכי בער באדם אנכי כי אצוה לאיש בריא להדאיב בשרו בזבובי ספרד או אף בחרדל ?

— צדקת ממני, כי צרופה אמרתך מאד.

— ובכן חולה אתה ונפשך קרובה לשחת — הוסיף ר׳ שכנא להשמיע עצתו — ומרדכי החצוף ילאה ברוב עצותיו וכל תרופותיו לבלי הועיל, אז נשלח שני רצים, האחד ירכב לסטאלאוויץ להביא את הרופא המומחה אשר בנכסי האדונים לבית לאסקי, והשני — לארמון אדוננו בביעלסק, להביא משם את האדון נאפרוקעוויץ, כי ימלא מקומך בחליך, והוא הלא יאות לזה — האף אין זאת ?

— העוד תשאל ? הלא השועל הזקן הזה לוטש עיניו מכבר לנכסי אדוננו בנישוויז ותמיד הוא כורה שוחה לרגלי.

— זאת מודעת לי ועל כן עצתי אמונה לשלוח רק אחריו ולא אחרי סוכן אחר.

— ומה תהי אחרית דבר ?

— אחר כן אתראה פנים עם הרופא ואגלה לו סודנו הכמוס ואורהו מה לדבר ומה לעשות. והיה כבוא נאפרוקעוויץ הנה, והגיד לו הרופא כי חולה מסוכן אתה ומחלתך היא מין נגף אשר יוכל להדבק גם באחרים. הדבר הזה די יהיה לנאפרוקעוויץ להרחיקך מזה כרגע לבל יבלע לאחרים בגללך וכשוב הנסיך מדרכו ושאל את פיהו: איה רייטאן? ידע מה להשיב ואיך לטפול שוא על דבר שקר ולהראות מה זך וישר פעלו; אז יהללהו הנסיך וישיב תורות לו וישימהו לסוכן על נכסיו פה, ואותך ישכח כלה וזכרונך ימוש מלבבו לעולם.

— אבל מי יודע אם באמר ישכחני כלה ? הלא תדע כי הסכין עמי זה כמה, עד כי נשבע פעם אחת באלהים, כי לא יפרד מעלי עד עולם, וגם כי יבקשני ואלהים מידו לא יאבה ולא ישמע לו.

— הלא תדע את אדוננו, ומה הן שבועותיו כי תשית אליהן לבך ? היום ידור וישבע לעשות כן ומחר ימיר שבועתו ויחלל נדרו. הרחק מעליו דרכך ורחק גם לבו ממך, ואי זה מקום בחרת לשבתך ?

— בקרבת מאהילנא, שם רכשתי נכסי, שם אושיב את אלישבעת אהובתי וגם את אביה אקח אלי ויהדו נראה חיים.

— ושם תסתר מנגד עיני אדוננו ולא ידע מקומך איה. אף לזאת שית לבך, כי האדון נאפרוקעוויץ יעמול דיהו להסיר זכרונך מלב הנסיך — ואם לא יצלח חפצו בידו, תבואנה בנותיו אחריו ותבצענה מחשבתו. הן עיני הבנות ההן תכלינה זה כמה לבוא לשבת בארמון נישוויז — כי פה תמצאנה להן אנשים בחורים אשר יארחו לחברה עמן לעשות שעשועים לנפשן.

— האח שכנא ידידי! קרא רייטאן במחאו כף — קסם על שפתיך ודבריך כדברי האורים. עתה הלא תראה כי בחפצך לא יבצר ממך מזמה; עתה רוח לי וכמו חלב ודשן תשבע נפשי; עצתך טובה מאד עד כי לא אדע במה אודך על הישועה אשר עשית לי בחכמתך הרבה.

— אולי יהיה לאל ידך להשיב לי כגמולי ולהציל גם אותי מרעה ? שאלהו ר׳ שכנא בקרצו עיניו בערמה.

— הגידה, צוה עלי ואעשה! — קרא רייטאן בתודה בקפצו ממקומו — אנכי נכון לבוא למענך באש ובמים.

— לא זאת אבקש ממך, כי אם את עצתך הטובה.

— ובדבר מה ?

— בדבר כובע השבת אשר לי.

— אך זו מחלה נושנה — אמר רייטאן בקול נואש ויצנח על מושבו בעצבון, כי קצרה ידו מהושיע — אם אתה לריק יגעת מאז ועד הנה להוציא ממסגר אסיר ולהשיב לך ששון ישעך, מה אני אפוא ומה תבונתי כי אמצא תחבולה לרוחתך לישועתך ?

וזה דבר המעשה הישן והנושן: בימי הצומות להנוצרים, בעת אשר הנסיך ראדזיוויל, כחק לקתולי אדוק, חדל מהיות כלו משקה ומהתהולל ומהשתולל כדרכו, ויבלה ימיו בשעשועי שקט בחדר משכבתו,

ויהי מבחר שעשועיו צחוק הנרדשיר. אז היה ר' שכנא יוצא ובא אליו יום יום, כי הצטיין היהודי בשחוק הזה שכם אחד על כל חבריו ובכל הנוף ההוא לא נמצא לו מצחק נפלא כמוהו, ובשבתם לשחק נתן הנסיך ערובתו צמד סוסים או שתי מנורות כסף או טבעת מעלפת ספירים או חפץ אחר יקר המחיר, ולעמתו נתן ר' שכנא איזה דבר קל הערך בערכו ומצבו הוא. ויהי היום — לפני חמש שנים — וידרוש ראדזיוויל מאת חברו היהודי לתת ערובתו את כובע שבתו, בעל הזנבות, בתנאי אשר אם יאבדהו לאדוניו לא יוכל עוד לקנות לו כובע אחר כי אם לעשות שבתו ומועדו חול ולשאת על ראשו את הכובע הפשוט אשר הוא נושא יום יום. לר' שכנא נקל היה להסכים לזה בלב נכון ובטוח בחכמתו והצלחתו, כי יהיה הוא הזוכה בשחקו עם אדוניו כדרכו; אבל לאידו והותו בגדה בו חכמתו כמו נחל והצלחתו עזבתהו בפעם ההיא — ויהי הכובע נחלה לראדזיוויל אדוניו, אשר שמח שמחה גדולה על הנצחון שנצח את „היהודי שלו", וימחא כף ויצחק בקול גדול ויקפוץ בעליצותו עד קורת ביתו ויתגלגל כבדור בחדר משכיתו, ויצו לירות בכלי התותח כיום מלחמה. מקול רעמו בכלי תותחו בחצות הלילה חרדה נישוויז, ויושביה אשר נמו שנתם רעדו יחדו, כל ברכים הלכו מים וחיל אחזם כיולדה. ובכל אלה לא אמר הנסיך די, ויהי בבקר וישלח מלאכים לבשר לכל השרים והאצילים אשר סביבותיו כי חג גדול לראדזיוויל ביום שמחת גילו. הרצים יצאו דחופים לעשות כדבר אדונם וכל שכני ראדזיוויל ורעיו ומיודעיו הקרובים והרחוקים וכל עבדיו ומשרתיו ואנשי חילו שומרי ראשו הרגלים והרוכבים ובראשם רייטאן רוכב על סוס לבן כיום מועד, יחד נקבצו באו נישוויזה ויחנו כדור על בית היהודי ויוציאו משם את כובע שבתו וישאוהו על נס ויעבירוהו אל ארמון הנסיך בהמון חוגג, ברעש תפים ובתרועת חצוצרות ובקולי קולות מכל כלי התותח אשר במצודה. סוף דבר! הענג והצהלה היו לבלי חקר והשתיה והשמחה בארמון ראדזיוויל לאין סוף, והשחוק היה ליושבי נישוויז וסביבותיה עד למרחוק. רק בבית אחד ערבה כל שמחה והשחוק נהפך לאבל ויגון רב — הוא בית ר' שכנא הנעלב, כי נגזרה הגזרה על הגביר דמתא, על ראש הקהלה ירא האלהים, השומר מצותיו והמכבד שבתותיו ומועדיו יותר מגופו — להסגר בימי הקדש ולשבת דומם בביתו מבלי בוא לבית הכנסת, לבלי לכת לברך את הרב וזקני הקהל כחוק, וגם מבלי צאת החוצה — כי איך יתראה לעיני כל בכובע החול כאבל על מת או כעם הארץ? הלא כל רואיו יפטירו בשפה ובוז יבוזו לו! הנה כן היתה אבדתו אבדה שאינה חוזרת ועצבונו עליה — פצע אשר לא יוכל להרפא. כמה פעמים חפץ לקחת את כל העשר והכבוד והחפצים והיקרות שבאו לו מידי אדוניו בצחקו עמו מאז ועד העת ההיא ולהשיבם לו במחיר כובע שבתו, כי ישיבנו לו או כי יניחהו לקנות ולשאת כובע אחר תחתיו; אבל ראדזיוויל הכביד לבו ויאטם אזניו משמוע אל קול תחנוניו.

— תנאי התנינו מראש, פאנע קוחאנקו — השיב תמיד אמריו לו — ועלינו לשמור תנאינו מחללם; האיש ישר אתה אם לא?

— ישר, אדוני הרם.

— וגם אני איש ישר, ולא נאה לאנשים ישרים לחלל מוצא שפתם, ואף כי איש סוחר כמוך אשר רק באמונתו יחיה.

לשוא העתיר ר' שכנא אמריו, לשוא בכה ויתחנן לו בכרעו על ברכיו ובנשקו את רגליו — כי בכל אהבת האדון הזה ל„היהודי שלו" ובכל הטוב והחסד אשר הרבה לעשות לו, הקשה כאבן לבו בדבר הזה וכל התחנונים היו לא לעזר ולא להועיל. למרות רוח אדוניו ההולל ולעבור על פקודתו לא מצא ר' שכנא עוז בנפשו, כי מי יודע מה יעשה לו! מי הקשה אל ראדזיוויל וישלם?

הדבר הזה מרה ועצב את רוח הגביר וישיבהו עד דכא, וכל כבוד עשרו והצלחתו בעסקיו כיד ה' הטובה עליו לא שוה לו, ויהי בעיניו לאמלל מכל בני האדם ויקנא גם בעני שבענייי עירו, כי טוב לו ממנו.

— הלא צעיר השמשים, הדופק על החלונות והפתחים לקרוא את אנשי העיר להתפלל, מאשר הוא ממני, כי לו המשפט לשאת כובע שבתו „כאשר צוה ה'", ואנכי הגביר הראש והראשון בקהלתי עשוק צדק ורצוץ משפט מכל האדם אשר על פני האדמה — כן עזב עליו שיחו בכל יום שבת ומועד בספקו על ירך ובהכותו כף אל כף, כי נשבת משוש שבתו וחגו היה לו לחגא.

לזאת כלתה גם נפש ר' שכנא, ככל היהודים היושבים בנישוויז, לתשובת הנסיך לביתו. ובעוד אשר קוו הם למו למצוא לחמם בהמצאו, כלו עיניו מיחל לדבר היקר לו מלחם חקו — כי עוד לא נואש מתוחלתו הממושכה, אולי יחוס עליו אדוניו, אולי ירחם בעת רצון וישיב אליו ששון ישעו בהשיבו לו את שבות כובעו. וביותר כלתה נפשו לדבר הזה בעת ההיא, כי הנה קרב המועד האחרון לכלולת בתו היחידה אשר אֹרְשָׂה זה כבר, והחתונה נדחתה מעת לעת ומזמן לזמן, וכל זה רק בגלל הכובע העצור בארמון הנסיך — כי איככה יוביל את בתו אל חופתה בכובע החול אשר יהיה משאת עליו חרפה! והמחותנים לא יאבו סלוח לו, כי את כבוד בנם הלא יחלל ובגד אבל ביום חתונת דודים הלא סימן רע הוא להזוג ולכל הקרואים גם יחד.

— אם חס ושלום לא יבוא הרוכס לחג הסכות — היו דבריו — אזי יוכל השדוך להבטל ולהיות לאפס, ושדוך כזה עם בן הרב מבריסק בכבודו ובעצמו איפה נמצא תמורתו? כמה יגיעות יגעתי, כמה כרכורים כרכרתי וכמה כסף וזהב פזרתי עד שזכיתי להדבק בברוך כזה, ועתה הנה חפצי ממני והלאה ותקותי מפח נפש — כי קפץ הרב וישבע באפו כי לא יוסיף לחכות עוד למועד מועדים כאשר עד כה, ובאמת מה זה ימריצהו לחכות? הלא כל גבירי עמנו בווילנא ובמינסק יתברכו בשדוך כזה בהכבדם להתחתן במשפחת הרב מבריסק אשר כבודו מלא עולם — והנער מה טוב הוא ומה נעים! הן כלו ענוג ורך, כלו רק עצמות ועור, אין בשר בגופו ואין כל טפת דם בפניו — עליו נתקיים „אדם כי ימות באהל", כי מחמש שנים ומעלה כבש את עצמו בארבע אמות של הלכה והתורה התישה כל כחו ותעשהו לעלוי גמור כיד ה' הטובה עליו — ואיה אפוא אמצא לבתי פריידא בן זוג כזה? הלא אם אחפש בנרות בכל העולם כלו לא יראה ולא ימצא כמוהו!

המחשבות האלה מרו ועצבו את רוח הגביר האמלל בחושו עתידות לו, עד כי לפעמים התעורר לשום נפשו בכפו, לנסוע סלוצקה, לקחת משם את פריידל בתו ולקנות לו כובע חדש לשבת ולחוג חג כלולתה בעיר בריסק „כאשר צוה ה'"; אך בהשיבו אל לבו נשתה גבורתו וינחם על מחשבתו, מדאגה מדבר פן ילשינהו ר' ירוחם ממאזיר אל אדוניו הנסיך והביא עליו רעה אשר לא יוכל להמיש צוארו ממנה. הסוחר ר' ירוחם ממאזיר היה איש ריבו מאז, אשר צמתתהו קנאתו בר' שכנא על הטוב אשר מצאהו בבית ראדזיוויל, ויהי לו למפגע בכל עסקיו ויארוב לו בכל עת, אך עד כה קצרה ידו מגגע בו לרעה, ועל כן ירא ר' שכנא אותו, פן במעשהו זה יתן חרב ביד אויבו עז להנקם בו ולהפילהו למשואות. זאת השיב אל לבו ויגמר אמר לשאת בשרו בשניו ולהתאפק עד שוב ראדזיוויל מדרכו, אולי יחוס, אולי ירחם עליו לאחרונה וישמחהו כימות ענהו; ואת פריידל בתו היפה הניח בבית אחיו בסלוצק, מיראתו לגדל אותה אצלו בנישוויז, פן יהיה לה יפיה למוקש בנשוא הנסיך אליה עיניו והוא הלא איש אשר אין מעצור לרוחו.

בכל זאת היתה אך פריידל תקותו בימים האחרונים ועליה השליך יהבו כי ממנה תבוא ישועתו בשוב הנסיך מדרכו — כי ישלחנה אליו להתחנן לפניו על נפשה להחיש פדות לכובע אביה ולא יהיה עוד למפגע לחתונתה ואשרה, והנסיך הלא הוא איש המכבד את הנשים, ולא יוכל להשיב פני אשה בעמדה לפניו לבקש על נפשה. אך לגמור בלבו לעשות זאת לא יכול ר' שכנא בטרם ידע תעלומות הנסיך בדרכו עם הנשים בשנים האחרונות האלה, ובזאת יכול רק רייטאן להיות לו לעזרה, כי הוא העומד בסוד ארוניו ויודע כל מצפוניו. ועל כן פנה אליו בדבריו בפעם הזאת להוציא מלבו מלין ולדעת את אשר יעשה.

— מה אומר לך ומה אדבר ידידי ורעי? — אמר אליו רייטאן בשמעו את העצה היעוצה — עצתך טובה מאד, כי אמנם לא ישיב הנסיך פני אשה בבקשתה, כי זה כבוד כל אציל פולני לכבד את הנשים יותר מגופו, ואף כי בבקשה קטנה כזאת אשר באמת קלה היא מאד לעשותה. ובכל זאת יש סכנה בדבר, כי בתך יפה היא עד מאד ובעיניה השחורות עצורה אש פלדות אשר גחלים יבערו ממנה.

— אם כן הלא נבערה עצתי והיא לא תצלח.

— זאת לא זאת — הוסיף רייטאן אמריו לו — באמרי כי יש סכנה בדבר לא דברתי נכונה, כי באמת אין רע — אנכי ערבך.

— ועל מה תבטח כי לא תבואני רעה?

— בטוח אני בנסיך אשר שנה דרכו בשנים האחרונות האלה ואיננו עוד כאשר היה.

— האם קפצה עליו זקנה?

— לא הזקנה קפצה עליו כי אם רוגזה של העלמה וואיזשבונאווא.

— ומה היה הדבר? ספרה נא לי — בקש ר' שכנא ולבו חרד בקרבו בשמעו כי היה מקרה בארמון הנסיך והוא לא ידע מזה עד מה.

— האמנם לא תזכור את אשר היה? — שאל רייטאן וישתומם — אמנם כן, בעת ההיא לא היית פה כי אם בגדאנסק (דאנציג), והמקרה לא נודע בין החיים, כי צוה הנסיך במפגיע להסתיר סודו ואשר יגיד דבר ותלה אותו על העץ. אך ממך לא אכחד מאומה, רק השבעה נא לי כי לא תספר זאת לאיש!

ר' שכנא הבטיחהו כדברו ואז ספר לו רייטאן את המקרה האחרון שהיה לראדזיוויל, באהבתו עלמה יפה בת אחד האצילים העניים, אשר חשקה נפשו בה עד מאד עד כי אבה לקחתה אחרי כבוד ולשיתה לו לגברת, והיא הובישתהו משברו ותבעט בו בהדבקה באיש אחר אשר אהבתהו לאמונה. ובראותו כי כל תחנוניו ללא הועיל, חגר חמות וישבע באפו לכבשה לו ביד חזקה. ויהי בלילה ויצו לרייטאן לחבוש חמשה סוסים ולקחת שלשה אנשים מגבורי עבדיו. וירכבו יחדו עד בואם אל נכסי האדון העני אבי העלמה ההיא. שם היתה מלחמה בין עבדי הנסיך עם עבדי האדון, אשר הוכו מפניהם אתו יחדו. ופתאם יצאה העלמה לקראתם, וכראותה את המהומה והמבוסה הואילה להחיש עזרה לאביה, ויחתפנה הנסיך בזרועותיו ויאבה לסחבה אחריו,

אך היא גברה עליו ובהתנערה ממנו הכתהו על הלחי עד כי נשמע צליל המכה באזני כל. הנסיך שב בבשת פנים בדרך אשר בא וביום השני עזב את ארמונו, ומאז והלאה הנהו נוסע במרחקי ארץ מבלי שוב אל נוהו. אך באשר הוא שם תמונת וואיזשבונאוווא לנגד עיניו, כי דבקה נפשו אחריה ובגללה לא נפתה עוד לבבו על כל אשה שבעולם.

פתאם עצר רייטאן במלים ויט אזנו להקשיב קשב, כי נשמע לו קול תרועת חצוצרה, ויקרא ויאמר:

— בטוח אני בקול הזה כי ציר ממהר שֻלח מהנסיך הנה. חבה ארוצה להארמון ואדע מה זאת, ואם תהיה בשורה מוצאת אודיעך, עוד היום ולא אכחד ממך דבר.

וכהרף עין שת לבושו עליו ויברך את רעהו וימהר וירץ הארמונה. גם כלבו התעורר משנתו ויגהר ויתנודד וירץ אחרי אדוניו.

ד.

כאשר נשאר ר׳ שכנא בחדרו לבדו, החל ללכת הנה והנה, בהניעו בידיו ובהשמיעו לאטו קול נגון הפיוט האהוב לו אשר אותו הסכין לזמר מדי עמקו מחשבותיו. זמן רב היה תפוש ברוב שרעפיו בקרבו עד כי לא התבונן בבוא פֿרומא גאָלדא החדרה להסיר את הכלים מן השלחן. כראותה את המפה הרטובה ממשקה והמדבקה ממתק הדבש השפוך עליה, השתוממה ופניה רעמו, אך לא הגידה דבר במאנה להפריע את אישה ממחשבותיו, רק בפנותה לצאת העזה פניה ותאמר לו.

— עד ענה תשב בחדרך? הן חם הלילה ואור בהיר הוא בשחקים — קומה והתהלך בחוץ! כי אם כה תשאר על מקומך, ונהמת באחריתך בשוב אליך כאב הראש.

— הראש? אי זה ראש? — שאל בעלה בעמדו פתאם על מקומו ובשומו בה עיניו התועות והמשוטטות במרחקים.

— אי זה? הלא שלך לכניך ולמה זה תשאל?

— איפוא הוא?

— הוי משוגע! הלא בין כתפיך הוא שוכן. למה זה תביט כה אלי? האמנם לא תכירני?

— האח, פֿרומא גאָלדא! — קרא ר׳ שכנא בשמחה כמו אך עתה הכירה — ומה אמרת לי?

— אנכי אמרתי כי טוב לך לצאת מעט לשוח ברחובות עיר ולשאף רוח, ואם לא — והיה ראשך לחלי.

— הצדק אתך, פֿרומא גאָלדא. אכן אשה חכמה את! צוי אפוא ליעקב ונתן לי את כובעי ואבנטי ומקלי.

— וגם את מעילך?

— מובן מאליו כי לא אתהלך בחוץ בבגד התחתון בלבד.

ר׳ שכנא לבש בגדיו ויחגור אבנטו ויקח מקלו בידו ויצא החוצה, ואחריו יעקל משרתו, נער בריא וחזק אשר התיפה תמיד ויסלסל בכל עת בפאותיו היפות, וכן עשה גם בפעם ההיא בהיות ידיו ריקות ובטלות באפס מעשה.

הרחוב אשר בו עמד בית הגביר דמתא היה הרחוב הראשי, כי אמנם יחידי היה בעיר, אפס זולתו. הרחוב ההוא נמשך ברחבה מגבול העיר צפונה ועד הארמון אשר עמד על הר נשפה נגבה. ושתי שדרות עצי אלה ואלון לשני עבריו מזה ומזה, והדרך ישרה וסלולה והבתים בנוים במשטר לכל ארכו עד כי היה באמת יפה למראה עין. אף אמנם נקל היה לשמור מראהו לבלי ישתנה לרוע, — כי חיי העיר, כלומר: מחית יושביה לכל מעשיהם ופרנסותיהם, התאחדו במבואיה האחרים, ששם היה השוק עם כל החנויות והשלחנות ובתי היין והמלון ובתי המלאכה והאמנים וכל יתר הבתים והבנינים השונים, אשר בהם ובסביבותיהם התנגשו התושבים והאורחים יחד, למרבה המרדה והעמל כהמון נמלים השוקדות על רגביהן בחם קיץ, ועל כן נשאר הרחוב הגדול פנוי בכל עת, חוץ משבתות וימים טובים, שבהם יצאו בני ישראל לשוח בו, בשלבם ידיהם כלפי אחוריהם, אחרי אכלם לשבעה כברכת ה׳ עליהם. אז היה כר נרחב לעם מדֻשני ענג להתהלך עליו ברחבה, לשאוף רוח צח ולהתענג על מראה ארמון הדוכס, אשר מעורם לא שבעו עיניהם לראותו.

בערב ההוא נמלא הרחוב אדם רב כביום שבת ויו״ט. כל יושבי העיר עם נשיהם וטפם וכל אשר להם נאספו נקבצו עליו מכל עבר ופנה, איש באשר היה לבוש ברגע שמלפניו; יחד קפצו ממקומותם מבלי שית לב אל מראיהם ושמלותם; יחד נהרו שמה כל עוד נשמתם בם ויתחלקו לקופות קופות בשאונם והמונם, בהרימם קולם ובהניעם בידיהם ורגליהם וגם בראשיהם — כי דבר נפל בעיר אשר החריד אותה על יושביה ויניעם בה כאשר ינוע בכברה.

— ערב טוב לך, ר׳ שכנא, ערב טוב! — ברכו ההמונים את הגביר הנישוויזי בהתחלקם מלפניו ובפתחם לו דרך לעבור ביניהם.

— שנה טובה לכם, רבותי, שנה טובה! — ענה הגביר בנענעו בראשו לכל עבריו ובלכתו בצעדי גאון

אל עבר פניו — מה לכם כי נזעקתם ברחוב ותנידו שנה מעיניכם בעת לישן ?

— אנא ר' שכנא — ענוהו מן ההמון — בחם צח ובליל בהיר כזה מי זה ימהר לעלות על משכבו ולישן ?

— מעט שנות, ר' שכנא, מעט תנומות לבטן ריקה — ענהו איזה איש גבן, ברמזו על העת הרעה שבאה על היהודים יושבי נישוויז.

לדברים האלה עוה ר' שכנא פניו ויאנח במרירות, וילך הלאה לדרכו, בדפקו על הקרקע במטהו הגדול והכבד.

— ציר ממהר רץ לפני רגע הארמונה — נשמע קול איש אחד בגשתו אל הגביר — היודע אתה זאת, ר' שכנא ?

— ידעתי, ידעתי.

— השלוח הוא מהרוכם ?

— לא אוכל דעת, ואולי מהרוכם.

— הציר גדול ונכבד — הוסיף האיש אמריו לו — הוא הריע בחצוצרה ועל חזהו נשא ילקוט עור.

— אל תאמין לו ר' שכנא — הכחישהו הגבן, והוא איש אמן עושה רקועי פחים — על חזהו לא היה כל ילקוט, רק אמתחת המספוא תלויה היתה מתחת לכר הסוס, ולא יותר.

— לא אמתחת כי אם ילקוט.

— לא ילקוט כי אם אמתחת.

— ילקוט ולא אמתחת !

— אמתחת ולא ילקוט !

— ילקוט !

— אמתחת, אמתחת ולא יותר !

— האם טחו עיני מראות ?

— ואנכי האם חדל עינים אני ?

— לא עינים לך כי אם חטוטרה גדולה והיא יעל גבך.

— ולך לחיים עבות אשר עוד מעט ותדענה את ידי.

— אולי תדעו, רבותי, אם כלתה האספה או לא ? — שאל ר' שכנא בחפצו לשים קץ לריב בעלי הדברים אשר עוד מעט ויעברו מדבר שפתים לפעל כפים — כי היה הגבן מהיר חמה הקורא למהלומות בכל עת.

— כלתה, כלתה — ענוהו מצד האחד.

— לא, לא כלתה — ענוהו מצד השני.

ר' שכנא נטה עם משרתו הצדה אל מבוא אחד ההולך אל הככר אשר בניניו צפופים וצבורים זה על גב זה, הוא הנקרא „רחוב היהודים" או „חצר בית הכנסת". אך כמעט עבר צעדים אחדים במבוא ההוא, והנה קולות הרבה נשמעו מאחריו, הקוראים: ר' שכנא, ר' שכנא! הביטה נא וראה! מן הארמון יצאו המון רצים דחופים, ומספרם רב ועצום מאד.

ר' שכנא הסב פניו וישב אל הרחוב הגדול. והנה רוכבים אחדים עברו על פניו בין ההמונים אשר התחלקו לפנות לפניהם הדרך, ורץ אחר רץ ממהר להשיג את רעהו ולהקדימו, ועתר ענן האבק עולה משעטות פרסות הסוסים ומכסה את כל הרחוב עד מחנק נפש.

— אחד! שנים! — החלו היהודים למנות מספר להצירים הטשים ועוברים על פניהם — שלשה! ארבעה! חמשה! חמשה רצים! חמשה צירים רוכבי בסוסים! לא לחנם הם רצים! הלא דבר הוא, והלואי שתהי זאת לטובה ולא לרעה!

— אמן! אמן! — ענה כל הקהל הקדוש וכרגע נאנקו דום ולבבם הולם פעם, כי מי יודע את הצפון להם מהחדשה הנהיתה, אם תהיה לשבט או לחסד! כן עמקו מחשבותיהם ואיש איש שער בנפשו האותיות לאחור באין אמר ודברים, מיראתו להפריע את הדומיה השוררת בכלם. על כל הרחוב ההומה מאדם לפני רגע השלך הס, כי נדמו כלם יחדו עד כי נשמע מרחוק לא רק קול שעטות הסוסים הרצים כי גם נשמת רוח אפיהם והוד נחרם במרוצתם.

המון הרצים אשר הרגיזו את כל העם העירו גם את ר' שכנא לחשב דרכם, לדעת מגמת פניהם מה היא, ויפן אל משרתו ויאמר:

— יעקל, לכה אל חדר הקהל והגידה להרב ולהזקנים, כי מבקש אני אותם לטרוח ולהתאסף אל ביתי ולחכות עד אשר אשוב. הנה אנכי הולך הארמונה ואולי אעצר שם עד הבקר.

כדברו זאת החליק את זקנו וייטב כובעו על ראשו ויחזק לבו וישא רגליו וילך אל הארמון, אשר חלונותיו הזהירו בשלל צבעיהם לנגה ברק הירח, ויהי דמיונו כהיכל קסם המרחף ברוח ויסודתו פלאיה.

— פנו דרך, הטו מני ארח! — נשמעו קולות הרבה מתוך ההמון בנטותו הצדה לתת להגביר מקום לעבור — הן ר' שכנא שלנו — יאריך ה' ימיו ושנותיו! — הולך הארמונה ומשם, יביא לנו בשורות טובות ישועות ונחמות כיד ד' הטובה עליו.

— יתן ה' והיה! — ענה ההמון פה אחד, בהחישו לפנות דרך לפני הגביר העובר — לו יגיעו הדברים מפיכם לאזני ה', ושומר ישראל ירחם שארית ישראל, כי בא מועד.

ובחצר הארמון לפני מעון הסוכן רבה המהומה , וכל העבדים מראש המשרתים את פני הנסיך ועד צעיר הנערים ועד השפחה הרוחצת בבית המבשלות , כלם נעורו והתגודדו . הרכבים חבשו את הסוסים וראשיהם פקחו על המרכבות ויבקרון לכל עבריהן , והנפחים וחרשי הברזל עברו בפטישיהם ומלקחיהם מרפת לרפת ומארוה לארוה וידפקו ויהלמו וירבו עלילה .

ורייטאן עומד על היציע ומעילו על כתפיו ורצועתו בידו והנה הוא מצוה ומפקד , מאיץ ומתעבר , קורץ בעיניו , רוקע ברגליו וחורק בשניו על המון העבדים בקראו לרגעים :

— עושו , חושו בני חם ! עורו עורו ממקומכם , בני בליעל , ואל תעמודו !

— ומה היריד הזה לכם ? — שאל ר' שכנא בעברו מן הצד על פני העבדים והמשרתים הרצים הנה והנה ובקרבו לאטו אל היציע .

— הוי שכנא ! — התאונן רייטאן מרה וכמעט חפץ לתת בבכי קולו — העבודה הגיעה עד צואר , הראש סובב הולך , ובני חם אלה מקצרים ימי בהאריכם עתם , נרפים הם יחד וממקומם לא ימושו .

— ומה החרשה הנהיתה ?

— הואילה נא ובוא בחדרי , שם על השלחן מונחים שני מכתבים גלוים , קרא בם והרע פשר דבר ואנכי על משמרתי אעמודה , כי רבה העבודה ואין קצה לתבונה , ועם הבקרים האלה הלא אעמול עד הבקר וידי לא תעשינה תושיה .

ר' שכנא עשה כדברו בהוציא הגליון מהתכריך הראשון אשר היה סגור חותם צר , הוא חותם תכנית הנסיך , ויקרא מעליו את הדברים האלה .

„פאנע קוחאנקו ! הנני שב נישוויזה , כי קצתי בחיי ורב לי לנוע ולנוד כנפש חוטאת בעולם התהו . הנה שבעתי נדודים , עברתי קצוי ארץ וממלכות רחוקות ששם אף ארוחת ירק טובה בעיני לא ראיתי , ומה טעם חזיר רך קפוא בקרח ועשוי בצונן וחזרת — מזה לא ידע גם החכם וואלטער אף שמץ דבר , ועוד לפילוסוף יתחשב ! — כן , כן הדבר , פאנע קוחאנקו . לך וכתוב הדברים על לוח לבך , כי בכל הגוים והממלכות אין עם חכם ונבון כעם פולין . אקוה כי אמצא אהלי בנישוויז יושב על משפטו , ואם לא — וידעת את ידי , פאנע קוחאנקו !

ראדזיוויל דוכס "

וזה דבר המכתב השני :

„פעליקס ידידי ! הנה אנחנו בעת בקרולעוויץ (קאֶניגסבערג) ופנינו מועדות נישוויזה . נסענו לקארלסבאד ועדיה לא אתאנו . אמנם הגענו אליה אך לא באנו בתוכה , יען כי ברדתנו במרכבה במורד ההר אשר לרגליו תשתרע העיר קארלסבאד , לא נראה לנו אור נר אף מבית אחד , (הדבר היה בשעה השנית אחרי חצות לילה) . „הכן עושים יושבי קארלסבאד ? — קרא הנסיך בהושיטו ראשו בעד דלת המרכבה — כלם הוזים שוכבים וישנים על משכביהם ? אם כן אפוא , תערב נא להם שנתם , יחלמו להם חלומותיהם כאות נפשם . לא נכון להנסיך ראדזיוויל לעורר את בעלי המלונות ההם מתרדמתם — הפך בסוסים , רכב , והשיבם בדרך באו ! „הרכב הפך בסוסים , אבל בעלותנו ההרה באישון לילה עם כל הכבודה אשר אתנו , כמעט נפזרו עצמינו לפי שאול , וברוך ה' כי נצלנו . רק אחד הרוכבים הרצים מלפנינו צנח מעל סוסו והמרכבה עברה עליו וכרגע עלתה נפשו השמימה . אך הכסיל הזה דמו בראשו , כי לא ידע להזהר . . . ונפש נסיכנו עודנה עצובה כמלפנים , ולפעמים תפעמהו רוחו הרעה ואז חיי כלנו תלואים לנו מנגד . הרופא אמר כי אלה תוצאות געגועיו בכלות נפשו לשוב אל מקומו ומולדתו . אנכי אינני רופא חכם , ובכל זאת אחרת אחשבה לי , — כי אלה תולדות הפצע הישן אשר לא נרפא עד הנה , כי נאמנים פצעי אהבה . כן דרך הנשים , אם תמצא האחת מסלות בלבב גבר , אז אנוש הלב מכל כי ישבר ואין מרפא . על כן איעצך פעליקס ידידי , הכינה לאדוננו פגישת כבוד עד אין חקר ! הרבה לך עמל נפש ויגיעת בשר ואל תצר עינך בכסף וזהב אשר תוציא למכביר , אולי תרצה בזה פני אדוננו וימצא מרגוע לנפשו ולא יוסיף עוד להדאיבנו ולדכא לארץ חיתנו . — והנני רעך וכו' .

באגושעוויץ , שר המעון"

בכלות ר' שכנא לקרוא , שב אל היציע .

— כאשר אחזה לי הנך עושה התכונה ומסדר את המערכה לפגישתו — אמר לרייטאן בקרבו אל המושב אשר לירכתי היציע .

— העוד אוכל להשקט במכוני לעת הזאת ? — השיבהו רייטאן בקרבו גם הוא לשבת על המושב אשר ממולו .

— אבל לשוא תאיץ במעשיך כי עוד חזון למועד . צא נא וחשוב : הנה הם כעת בקרולעוויץ , על הדרך נמצאות ערי קאָוונא , גראָדנא , סלאָנים , ועוד ערים ועירות אשר יעצרו בהן מדי עברם , לנוח בלילות ולהנפש בימים מעמל הדרך . בעיר גראדנא בלבד ישאר הנסיך לפי דעתי למצער שבוע אחד , כי השר טיזענהויזען לא יתננו לעבור בטרם יראהו

את כל בתי החרשת ובתי האוצר וכל המעשים אשר עשה בעירו ונחלתו. בטוח אני בלבי כי עוד שלשה או ארבעה שבועות יעברון בטרם ישוב הארון אלינו.

— ומי יוכל דעת לנכון מתי יבואו? — השיב הסוכן בחמת רוחו — אולי בעוד שלשה ירחים ואולי בעוד שלשה ימים. והעזובה רבה מאד בקרב הארמון עד כי תם אני ולא אדע מתי אצלח להשיבהו על משפטו. ובעיר אין פועל ואין עוזר לי, כי אנשי החיל, הרגלים והפרשים יחדו נדו גם נעו בכפרים ובנאות שדי, ועלי הלא היו כלם לאספם, להלבישם ולהורותם את כל אשר להם לעשות, איש לפי ערכו ומשמרתו. אף אמנם תקצר ידי לעשות כל זאת בלבדי, ועל כן אצתי לשלוח ציר ממהר לשר האלף מוראווסקי, למען יעזר לי להכין הכל לפגישת דודו האהוב. יתן ה' ומצאהו הציר בנאליבאקי ולא ידרש להרחיק נדוד לווילנא, לווארשא או למערעץ, ששם יתנה אהבים עם ידידות נפשו. ומה אעשה לאביר הצידים ווישנעווסקי, והוא שותה שכור כל הימים ולא יצלח עוד למאומה! אשר אחזה לי אני, נחוץ להחליפהו ולהעמיד איש אחר על משמרתו. אי לזאת יצר לי, כי הוא גבור ציד היודע מעשהו ובו יבטח האדון הנסיך כבגבורת ישע ימינו. הנה כן אחי רבה עבודתי ואין קצה לדאגה — ועודך אומר אלי: עוד חזון למועד. ואולם עצתי אמונה לאחיך בני בריתך, כי ימהרו יחישו מעשיהם גם המה. הלא גם הקהל דרוש לקדם פני האדון בשובו אל נוהו.

— אנחנו נעשה הכל כמשפט, כי נצא לקראתו בספר תורה ובזמרות נריע לו.

— הבזמר „מה יפית"?

— לא „מה יפית", כי יש לנו די זמרות זולתו. אכן גם עלי להחיש מעשי — הן כל הקהל והרב בראשם מחכים לי בביתי. אשובה נא אליהם ואוריעם דבר. ועתה היה שלום, פעליקס ידידי!

— כה לחי, שכנא, כה לחי! חכה נא ואצוה להאיר הדרך לפניך.

ולמה לי זאת? הן מאורות השמים עוד לא כבו ולאורם אחז לבטח דרכי.

בכליון עינים ותאות נפש חכו יהודי נישוויז אל שוב גבירם מארמון הדוכס. כלם האמינו בלבבם כי אך טוב יבשר להם בשובו משם וחדשות ישמיעם אשר תהיינה להם לישועה גדולה. לבם היה בטוח כי לא רעה הודיע הציר אשר בא הארמונה, כי לא מת הדוכס ארונם כי הנה זה כחצי שעה עברה ונס אבל לא הורם בראש המגדל אף הפעמונים לא השמיעו במרום קולם; אין זאת כי אם בשורה בפי הציר, המבשר כי שוב ישוב האדון אשר הם מבקשים. אל התקוה הזאת נשאו נפשם זה כמה בצפיתם לישועה, אך פג לבם מהאמין כעת, בדעתם כי עודנו יושב מעבר לגבול, במרחצאות החמים, ואותם לא יעזוב עד תם כל הקיץ — ומי יודע אם גם לעת ההיא ישוב למקומו! כי הנה זה שנתים ימים אשר עזב את ארץ מולדתו לבלי שוב אליה גם לימים אחדים לצוד ציד כדרכו מלפנים — ומה אפוא הבשורה אשר יכול הציר להביא, ומה הטובה הצפויה להם ממנה? זאת חשבו כלם בלבם ונפשם כלתה לתשובת גבירם אולי ידעו ממנו שמץ דבר, ובהנשא נפשם אליו נשאו גם רגליהם מבלי משים, ומעט מעט קרבו הגיעו עד אגנות הפרחים העומדים בשוה ומכסים את כל הכר הנרחב אשר לפני מעון הדוכס. בחרדתם על עז נפשם נסוגו אחור וינועו ויעמדו מרחוק, ועד ארגיעה שבו עמדו רגליהם לפני הארמון, כמו דחפם כח נסתר להביאם אל המקום ההוא אשר יראו מלפניו. ובנועם כה הנה והנה בין אמץ לב וחרדת נפש קראו איש לרעהו: „לאט לכם, אחים, לא ברעש! הס!" וכן הגדילו יחדו את הרעש עד כי גדלה המהומה ורגע רגע נכונו להגרש בחרפה מאת העבדים ההיידימאקים הרצים שם דחופים. אך כאשר נראו פני ר' שכנא בשער הארמון כבוהו גם סבבוהו עד ארגיעה ויחדו נדחקו אליו בהדפם איש את רעהו עד כי עוד מעט ויהי מרמס לרגליהם.

— השמרו לכם, רבותי, ואל נא תרמסוני בשער! — קרא ר' שכנא בקפצו לאחור ובפרשו ידיו להגן על נפשו.

— ומה החדשות אשר שמעת, ר' שכנא? — שאלוהו הקרובים אליו בשעטם ברגליהם ובהדפם בצד ובכתף את ההמון הרב הנדחק אליהם מסביב.

— אכן שמע ה' אל קול תחנונינו — ענה ר' שכנא בצעדו לאטו ובהושיטו ידו מלפניו לפתוח לו דרך בין ההמון השת עליו מסביב — הדוכס שלנו נכון לשוב נישוויזה.

— מה זה תדבר? הוא שב אלינו? — שאלוהו השומעים, ומבלי חכות לתשובתו הפנו אליו ערף וירימו ידיהם למעלה ויניעו אותן כהגה ביד המלח ויקראו בקול יחדו: „הס! שמעו נא רבותי! השקטו ושמעו חדשות! הדוכס ישוב, הדוכס נוסע ושב הנה!"

— הדוכס נוסע? — שאלו אחריהם כל ההמון הרב, ויחד מחאו כפים ויהיו נכונים לצאת במחול מגילת לב — האמת נכון הדבר?

— ר' שכנא בעצמו אמר זאת, והוא הלא ידע דבר אמת.

— מהלל שם ה׳! — עתה תהיה פרנסה בעיר.

בקול הקריאה הזאת נחלקה העדה כלה והתפרד לאגודות ולחבילות אשר עברו ברחוב ברעש ושאון. רגע עמדו על מקומם ורגע שבו ללכת, כלם יחד שמחים ועליזים ומהתלים ומתלוצצים איש באחיו וגבר בעמיתו מטוב לב. כל פנים צוהלים, כל הידים נעות ולפניהם תדוץ דאבה. כלם בטחו בישועתם כי עתה תהיה להם הרוחה, ואיש איש הגה בלבו את אשר יעשה להרחיב צעדיו תחתיו. זה חשב להגדיל מסחרו, זה — לתקן את ביתו ההרוס וזה — לפרוע את חובותיו אשר אינם מניחים לו לישון, וזה — להשיא את בתו הבוגרת אשר זה מקרוב מלאו לה ארבע עשרה שנה. סוף דבר: תשובת הרוכם נישוויזה נכונה לשנות חזות הכל ולפחת חיים חדשים בעצמות היבשות, אשר רק אליו קוו ואליו יחלו ובו היו חיי האומללים ההם תלואים כל הימים ובלעדהו כצל כנטותו נדמו, כקש נדף וכחציר יבש — אכן חציר העם!

— סורו הצדה! פנו דרך! — קרא יצחק הגבן בלב שמח בקפצו באמצע הרחוב ובסחבו אחריו את יעקב הארוך, זה ידידו ורעו אשר לפעמים התקוטט עמו ויקראהו למהלומות ולפעמים דבק בו בכל לב ויהי נכון לתת נפשו כפרו. בידו האחת אחז עתה בזרוע רעהו ובשנית עצר על ראשו את כפתו אשר צנחה לרגעים אל מפרקתו, ובקול דק ורם החודר לאזני השומע עד הנפש, ישר שיר העם:

„דער רבי האָט געהייסען לוסטיג זיין" (הרבי צוה לשמוח ולהתעלס) ויצא במחול משחקים. ההמון סר מפניהם וימלא שחוק פיהו ולשונו רנה. כלם מחאו כף והידד כדורכים ענו, ומקול מצהלותיהם דרכה נפש המחוללים עז ויחלו לכרכר ולרקד כתישים זועמים, וברקדם כן קפצו על זקני הקהלה השבים עם הרב דמתא מן האספה הרבה.

— מה המחול הזה לכם? — שאל הרב בחמה בשומו עיניו בהמחוללים ובההמון הגדול העומד מביבותם — החג שמחת תורה לכם היום?

— הרוכם נוסע ובא אלינו — ענו המחוללים בהעצרם ממשובתם, וכלמה כסתה פניהם עד כי לא נועזו להרים עיניהם אל הרב המדבר בם.

— ועל כן באה שמחה בלבבכם עד כי תרהבו בנפשכם לצאת במחולות בערב יום שבעה עשר בתמוז? השכחתם את הכתוב: „טוב לחסות בה׳ מבטוח באדם, טוב לחסות בה׳ מבטוח בנדיבים"? לכו לבתיכם וסעדו לבכם לפני בוא הצום הגדול והנורא מכל צומות השנה — שובו כלכם לבתיכם ואל תעמודו!

ההמון נמוג והלום בשמעם לפקודת מורם ורבם ובדעתם עם לבבם כי הצדק אתו.

ה.

ביום השני שָׁנתה חזות הכל בעיר נישוויז ופניה לא היו לה עוד. ככר השוק, אשר נדמה ללב החי, שבו יתאחדו כל התנועות וממנו לחיים תוצאות, הככר ההוא כמו שב לתחיה אחרי היותו זה כמה כחלל מת אשר בא רקב בעצמיו, ותחי העיר נישוויז בגללו, ותשאף רוח ותתעורר מתרדמתה ותשב לפעלה ולעבודתה.

גם הצום הגדול והחום הנורא אשר קרבו יחדו לענות נפש היהודים המתענים ולהגדיל המית מעיהם הריקות, גם אלה מאפס ותהו נחשבו ליושבי העיר הזאת, אשר החליפו כח וישקדו על מעשיהם בשמחה ובטוב לב; אין רעב וצמא בעדתם ואין עיף וכושל במרוצתם. כמעט כלו תפלת שחרית עם הסליחות הקבועות ליום ההוא, אזרו כלם חיל ויצאו יחד לפעלם איש לפי עסקו ומעבדיו. על דעת הרב ועל דעת ב"ד פתחו החנונים את חנויותיהם; בעלי בתי המשתה מלאו שלחנותיהם משקאות ופרפראות, ובעלי בתי המלון בצפיתם לאורחים ועוברי דרך הרבו התכונה בבתיהם פנימה וחוצה, וירחצו רצפותיהם ויטוחו ברקי הקירות וידביקו נָיָר חדש על קרעי החלונות במקום הזכוכיות השבורות או הנעדרות כלה, וימלאו חדרי משכיתם כלי מושב וכלי משכב איש כאשר מצאה ידו. והסוחרים שכרו להם עגלות אכרים ויסעו אל הערים הקרובות לקנות סחורת ידם במעשה ארג ורקמה ועדיים עם כל כלי שעשועים וצעצועים למלא בהם את חנויותיהם הריקות. סוף דבר, הכל הובא במשטר וסדרים, הכל הוכן לקראת הפרנסה, אשר השפעתה עתידה להשתפך כנחל איתן בכל רחובות העיר ומבואיה. רק הנשים הזקנות הבטלות מכל עבודה ישבו על יצועי האדמה אשר לבתים מסביב, אצלן ועל זרועותיהן ילדי בנותיהן וכלותיהן, העוללים והיונקים הצועקים ומיללים בכלות נפשותם לאמותיהם הטרודות בעבודתן בבית פנימה או בהתקוטטן עם שכנותיהן חוצה על מערר או יעה ועל קערה או עריבה *) או מכתש אשר שאלה האחת מרעותה לרגע אחד ותשכח מהשיב עד כה. לעתים אשר יחדל הריב ותחדלנה הזקנות מהתערב בו, יערב עליהן שיחן בשלחן לשונן כחץ שחוט להוציא דבה ולדבר בבנות הדור הזה המשחיתות

---

*) טולרע

דרך או בספרן אשה לרעותה נפלאות בעלי השם ומעשי שדים ומתים וגלגולים ורוחות, הטשים בעולם התהו ובאים לעולם התחתון להרגיז נפשות ולהחריד חתנים וכלות הרות ויולדות יחדו, קרוב להן ישתעשעו הילדים הקטנים המגוללים ברפש והמגואלים מכף רגל ועד ראש וגופיהם אשר לא רוחצו זה כמה מכוסים כֻתנות מלֻכלכות ומטונפות העשויות מבד עב מלאכת ידי האכרים שוכני הכפרים, הילדים האלה משתעשעים יחדו בעשותם להם מ ר ח צ א ו ת כנפשם, במלאת האחד כנף כתנתו חול רב ככל אשר יוכל שאת ובשפכו אותו כמים על ראש השני הממהר לחוף בו את ראשו ופניו וידיו ורגליו. וכל הגדולים היו טרודים ועסוקים בעניניהם לכל מעשיהם באפס עת להביט אל הילדים המשחקים ולהתבונן אל מעשיהם — כי היה די להם בזה שלא נשמע קול בכִים, כי לא צעקו ללחם אף לא נצו יחדו ולא שלחו צפרניהם איש בפני רעהו.

לעת הצהרים נראו על השוק המון עגלות וקרונות וכל כלי מרכב אשר בהם שטו באו עניי האצילים שוכני הסביבה. בהודע להם כי עוד מעט ויבוא נישוויזה האדון אשר הם מבקשים, מגנם וצור ישעם המכלכלם ומשביעם רצון, אשר לו קוו ואליו יחלו ולישועתו כלו עיניהם שכם אחד על היהודים יושבי העיר. שכבת אבק דק כסתה את פניהם ולבושיהם ועגלותיהם וסוסיהם הדלים והרזים אשר ממראיהם נכר כי מאד רשו בעליהם ורעבו המה למן העת אשר יצא הנסיך מאת המקום ההוא בנסעו למנוחות ובעזבו אותם לאנחות. בעמדם באמצע השוק לא אצו ה א ד ו נ י ם לרדת מעל מרכבותיהם, כי אם נשארו על מקומם בשאתם סביב עיניהם להתבונן אנה יפנו ואיפה יחנו אבל לא כביר נתנו היהודים להם לחשוב מחשבות — כי מהחנויות, מבתי היי"ש והמלון שות שתו אליהם להמונים ויסבום כדבורים ומכל עבר נשאו קולם להאורחים היקרים בקרוא איש איש אותם אליו, ונשיהם ואמותיהם ובנותיהם וקרובותיהם מהרו אחריהם למשוך את האדונים אליהם להביאם בצל קורותיהם.

— אלי אדוני, אלי סורה פאנאָטשעק! נשמעו קולות הרבה הקוראים ברמה להחריש את האחרים — כי הלא אלופי מאז ומיודעי מקדם אתה.

— יקחכם אפל עם כל שדי שחת! — ענו האצילים באטמם אזניהם לבל תחרשנה מהצעקה הגדולה והמהומה הרבה והנוראה.

— הנה יש לי בעד אדוני הרם חדר טוב ונחמד — קרא יהודי ארוך מאד אשר עצמותיו שֻפו מרזון, פאותיו גדולות וזקנו דק וקצר וכפתו על ראשו גבוהה וחדה בסופה — הנה החדר טוב ויפה ונחמד... כארמון! — פתח בשפתיו את אציל זקן אשר הכרת פניו ענתה בו כי לא צפון משכל לבו.

— כארמון? שאלהו האציל בקרצו בעיניו הקטנות ובשחקו מטוב לב על היהודי המדבר בו.

— האמינה לי אדוני — ענה היהודי הנשאל — כי לו כֻסו הקירות במסכת נייר צבוע, כי אז היה החדר ראוי להיות למעון כבוד להנסיך ראדזיוויל בכבודו ובעצמו, חי נפשי אדוני!

— ומה שלום הפשפשים הנמצאים בו? — שאל האציל בדעתו עד כמה יש לסמוך על תהלות החדר הנשמעות מפי בעליו זה.

— פשפשים?! שנה היהודי שאלתו אחריו, בפרשו כפיו ובהשתוממו למשמע אזניו, ומאין ימצאו שם פשפשים? הן כל החורים והסדקים העשנתי בעלים מרורים ומשחתי בעטרן ובנפט — והפשפשים מאין ימצאו עוד?

— ומה אם בכל זאת לא נכחד קימם ועורם בחדר?

— אז לא יחשבו עוד לפשפשים — ענה היהודי מניה וביה — כי אם למין זבובים אשר רק במראיהם דומים הם מעט לפשפשים.

— חא, חא, חא! — פער האציל בשחוק פיהו בהוציאו מחצנו ילקוט ומקטרת — חדשה תשמענה אזני, כי יש זבובים הדומים מעט לפשפשים, אך אין את נפשי לבוא בקרבת המין החדש הזה ולדעת במה כחו גדול. היש מטה בחדר?

— גם מטה גם שלחן וכסא וארון יש בו, וגם מורה שעות על הקיר ובו עגור המצפצף נפלאות בקולו בהשמיע הפעמון את השעה, כללו של דבר: החדר הזה ארמון הנהו לכל משפטו.

— ומה מחיר ארמונך?

— הנני רואה כי אדוני לא יאהב עשות דברים, ועל כן לא ארבה במשא ומתן ואומר לאדוני את המחיר האחרון, והוא — זהוב אחד וגדולים חמשה לשבוע.

האדון הניח חתיכות ספוג על מקטרתו ובהחלו לחצוב אש בצור ובברזל עשות אמר בקורת רוח ובנפש מתונה.

— לא יקר מחירך בעד ארמון אשר גם הנסיך ראדזיוויל יאות למושב לו; אבל יָקָר המחיר ממני וכיסי לא יכילהו. גם זאת לך לדעת, כי לי אין חפץ בכריך וכסתותיך, כי מוליך אני את מצעי וכרי אתי.

— אם כן הדבר, אזי אסתפק בזהוב אחד.

— ואנכי אדמה כי די יהיה לך בעשרים גדולים.

— עשרים וחמשה .

— עשרים ולא יותר .

— ה׳ עמך , אדוני , לו יהי כדברך , אנכי לא אוכל להתוכח הרבה . השמעת ? — קרא היהודי פתאם אל הרכב היושב במנוחה על מושבו — הרף משנתך , עצל , קומה ועבור אל המלון !

— אנה ?

— אנכי אראך .

ובדברו אחז ברסן הסוס ויטהו אל עבר פני ביתו , בשרקו , בצללו בשפתיו ובנשאו קולו בקריאה , בצעקה ובתחנונים ובמשיכת הרסן ובהעברת יד על צואר , לעורר את הסוס להרים פעמיו ולהחיש בואו ; אך הסוס אטם אזנו משמוע , עד אשר קצה נפש היהודי בעמלו ולו עצר כח אזי העמים על שכמו את הסוס ואת העגלה והיושבים בה לשאתם חיש מהר אל מלונו ולשוב כרגע אל השוק , אולי יצלח לו להביא עוד ארח אחד בצל קורתו , אל הארמון השני אשר הכין לו .

במקום אחר היתה השיחה הזאת בעת ההיא בין אחד האורחים ובין האיש העברי אשר עבר על פניו .

— הערשקא ! — קרא ממרום עגלתו אציל בריא ושמן אשר פניו אדומים ושערותיו חוָּרות ושפמו צהוב , בהרימו קולו לבעל בית יי״ש אשר נשא בידיו שתי כנפות בגדו להחיש מרוצתו בהתחמקו כנחש עקלתון בין העגלות והמרכבות והמון האנשים אשר מלאו את כל פני השוק .

— מי זה קורא אלי ? — שאל בעל המשקה בנשאו סביב עיניו הבוערות כגחלי אש — האח ! אדוני שר הדגל ! — קרא בהכירו את האיש הקורא בשמו וברוצו אליו כאילה שלוחה .

— „שולים לעך", (שלום עליכם) הערשקא ! — ברך האדון שר הדגל את היהודי בהושיטו אליו ידו .

— „לעך מיך" גם כן — ענה הערשקא בנשקו את היד השלוחה לו — רב לי כי מצאתי חן בעיני אדוני להכירני .

— ואיך לא אכירך , איש נבל ובליעל ? הלא כל אשר היה לו דבר אליך פעם אחת לא ישכחך עוד כל ימי חייו .

— „הים" ... ענה הערשקא בלעגי שפה ויסר כפתו מעל ראשו וישתחו ארצה — לא נבל ולא בליעל אני כי אם יהודי פשוט , והאדונים ימשכוני חסד כי באמונה אני עושה עמם . יאריך ה׳ ימיהם וכגמולם ישיב להם בהשביעם ליהודי רצון ובתתם לאיש עני כמוני להשתכר אגורה אחת או שתים . היודע אדוני שר הדגל את החרשה הנהיתה ?

— היא אשר העלתני מן המערה אשר לי ותמשכני נישוויזה . הן יש את נפשי לבקש את הנסיך לאספני בגדוד חילו , ומה דעתך , הערשקא , הטוב אעשה בזה ?

— אין זאת כי אם בחלה נפשך בהליכות ביתך ושדה נחלתך .

— אם ריקות הידים , אז שוא כל יגיע כפים .

— אמנם כן הוא — השיב הערשקא אמריו לו — בלי מזומנים אין מחותנים .

— כן , כן הדבר , ומאין אקח את המזומנים אשר נעדרו ממני זה כמה ?

— הקצרה יד גבירנו להלוותם לך , אדוני ?

לא ידו קצרה מתת , כי אם ידי מקחת עוד . זה כבר לויתי ממנו חמש מאות זהובים ועוד לא השיבותים לו . גם ברוך יהיה , כי לא הציקני ולא נשה בי עד הנה . אמנם איש טוב וישר הוא אף על פי שיהודי הנהו . בחדש האביב באתי ואבקשהו לשוב ולחכות לי באין לאל ידי לשלמו , ועל זה ענה הוא ואמר לי : „הוי אדוני שר הדגל , למה זה יחרד אדוני שר הדגל אם אנכי לא אחרד ? אם יהיה כסף לאדוני שר הדגל , אז יבוא אדוני שר הדגל בעצמו ובכבודו וישיב לי את חובו . הן יודע אני את אדוני שר הדגל כי איש בטוח הוא , ועל כן אבטח ולא אפחד" . כן היו דבריו אלי , חי נפשי ! ... אולם עוד חזון למועד אשר נדבר בעסקינו , ועתה הנה חפצתי לשאול ולדעת : היש לך דגים ?

— יש ויש אדוני , אברומה חיה צליה עתה אתי על מחבת .

— אין אני חפץ באברומה כי אם בדייב .

— גם זה תמצא נכון לפניך — כי הנה דייב חי מבושל עתה בקלחת , כלו מפוטם ומלא בצלים ופלפלים וכל מיני בשמים עד כי בנגוע בו יד אדוני שר הדגל ולקק את אצבעותיו מטוב טעם .

— הוי הערשקא ! — גער בו האדון — הלא תדע כי געלה נפשי בדגים מפוטמים , שהם מאכל יהודים , לא אוכל שאתם .

— אתך הסליחה אדוני שר הדגל — מהר הערשקא לכבוש כעסו — כי כח זכרוני התעני מאד ; אבל בקלחת השנית יבושל עתה דייב כמו שהוא , ולו מרק טוב ונחמד , עד כי לו טעם ראדזיוויל ממנו , אזי לא סר עוד מעליו כי אם בקש עוד ועוד עד כלותו .

זאת לדעת , כי הסכין הערשקא לשקר מעט בלשונו : האברומה נצלתה והדייב נבשל לא במחבת

ובקלחת כי אם בכח דמיונו של בעל המשקה, ולבו נשאהו לכחש בדעתו עם לבבו כי גם אם יהיו הדגים בירכתי שאול משם יעלם לחתם אל פי אורחיו לעת ידרשום, ואף כי להאדון שר הדגל — בו בטח לבו כי גם אם יצוהו להעלות לויתן בחכה, יסתפק בכל זאת אם ינתן לו דג מלוח, מבושל בחמץ ודבש, ומצא לו.

— והדרך הקטן האם פנוי הוא עתה? — הוסיף שר הדגל לשאל את הערשקא אשר חדרו חמד לשבתו יען כי קרוב הוא אל המשקה והמאכלים אשר אליהם נשא את נפשו.

— הוי פנוי ונקי ועשוי למשכן רוזני ארץ.

— אזי אסור אליו לשכן שמי בתוכו.

— סורה אדוני, שר הדגל, סורה אליו אם נא מצאתי חן בעיניך!

אף אמנם מצא הערשקא חן בעיני האדון שר הדגל, ובכל אות נפשו דרש לשכנו ובא שמה, בהיות צרורו נקוב לעת ההיא באין בו אף אגורה אחת לשבתו בנישוויז בצפיתו לישועת הנסיך. והערשקא קבלהו גם הוא בכל אות נפשו, בדעתו יושר לב האדון שר הדגל כי חוב ישיב ושלם ישלם לו לעת תמצא ידו.

רבע שעה טרם עבר ועדת האדונים העניים והרעבים מצאה לה מחסה בצל קורות „הארמונים" אשר הכינו היהודים להם, ויחלו לאכול ולשתות ולשבוע מטוב בעליהם עד בוא האדון אשר הם מבקשים ופתח להם את אוצרו הטוב כידו הנדיבה. אחרי שברם רעבון נפשם התרחצו כלם ויגלחו זקנם ויעשו שפמם ויחלפו שמלותיהם וילבשו תלבשת אבירי עמם וישימו המגבעת המרֻבעה על ראשם ומעיל ירוק עם כפתורים לבנים על גבם ויחגרו חגורות משי במשבצות כסף *) ומלילותיהן כסף וזהב, וישימו נעלים אדומים על רגליהם ולנעלים דרבונות בולטים מאחריהם עם גליליהם הסובבים על ציריהם. וכן יצאו חוצץ כלם חגורי חרב עקומה כמנהג התוגרמים, ויעברו בכל שאונם והמונם אל ארמון הנסיך, להתיצב לפני האדון הסוכן ולשחר פניו בכבוד וגם לחקור לדעת מתי יערך השלחן הגדול בתחתיות הארמון, ששם הסכין הנסיך להאכיל ולהשקות את כל ההמון הזה כנפשם שבעם.

כמעט שקבלו היהודים את אורחיהם הראשונים והנה שבו איש אל פתח ביתו וחנותו על יד דרך, בצפיתם אל יתר האורחים אשר יבואו אחריהם. אבל שוא

*) קוואסטען.

צפו וייחלו עד בוש — כי לא בא עוד אף אחד. ויהי הדבר לפלא בעיני כל ולכאב אנוש ללבב אלה אשר לא הצליחו עד כה להביא אחד האורחים בצל קורתם.

האמנם זה כל המון האדונים אשר הסכינו לבוא פעם בפעם לקדם פני הדוכס? — שאלו איש לרעהו ויתמהו תמה — ומה יאמר הדוכס על זה? והוא הלא יאהב מדי היותו בזה לראות את העיר מלאה שאון מהאורחים אשר יתאספו אליה להמונים וכמשק גבים ישוקו בה:

— הידעתם אחי? — קרא אחד מבעלי המשקה אשר אהב לחקור הליכות עולם ולשפוט על מעשי העמים והמדינות — הידעתם את אשר אגיד לכם? — שאל את עדת שכניו בסגרו עינו האחת ובקמטו את מצחו לאות כי עמקו מחשבותיו, ובשאלו כן החשה וידם להגדיל תשוקת שומעיו לדעת מה בפיהו. אף אמנם הצליח חפצו בידו — כי עד ארגיעה עזבו איש את דלת ביתו וחנותו ויקרבו ויעמדו סביביו ועיניהם נשואות ואזניהם נטויות להקשיב קשב.

ומה הואלת להגיד, ר' פתח? שאלוהו בעלי הבתים בראותם אותו מחליק זקנו ומחריש.

— ר' פתח השתעל ויכעבע ויעל כיחו וניעו ואז פתח את סגור עינו ויתן קולו בלב נבון ובטוח כי כמחשבתו והשערתו כן הוא.

— אשר אחזה לי אני אות הוא כי שוב ישוב העם לעורר מדנים ולהתקוטט בשערים כדרכו.

— מה זה הדבר? — קראו בעלי הבתים ויגילו ברעדה — ועל מה זה יריבון? הלא מלכם בראשם, והוא יושב לכסא במנוחה זה כמה בווארשא או בקראקוי, ומהאספה הרבה אין פוצה פה ואין מכלים דבר.

— במנוחה ישב לכסא, תאמרו אתם? השיב ר' פתח ויעצם עינו שנית למען דעת כי מחשבותיו תהום רבה — ומה אם לא כן הדבר ומנוחתו נעדרה? הן שבתכם בעיר מצער ועל כן לא תדעו את הנעשה והנשמע בעולם. כמוכם לא ידעתי גם אני מאומה עד השבוע העבר באחזי דרכי לקנות לי יין ושכר, ואפגע במלון אדון אחד ממיודעי מקדם היושב בקרבת העיר נאוואגרודאק, והוא ספר לי חדשות הרבה אשר לא אזכרן מרוב, רק זאת אזכור, כי לפי דבריו אבדה המנוחה ונעדרה מארץ ויושבי בה, כי אמנם יושב המלך על כסאו, אבל שבתו לא לרצון היא לרבים מאדוני הארץ, כי נבאש בם והמה לשואה יבקשו נפשו.

אבל מי ומי אדוני הארץ הקמים עליו? —

השתאו השומעים למשמע אזנם — הלא כל ראשי האצילים למשפחותיהם שארי בשרו המה, ואיך ירימו יד כנגדו והוא עצם מעצמם ובשר מבשרם ?

— אכן לא יעשו הם זאת; אבל יש אחרים אשר לא עצמם ובשרם הוא והם חפצים להושיב לכסא אחד מקרוביהם המה. הלא גם בו בחרו רק מתי מספר באספתם בטרגאוויץ, ויתרם התגודדו בעיר באר ויבעטו בו מראשית דרכו, ולולא היתה יד המאסקאלים עם הראשונים אזי בושו מעצתם ומחשבתם הופרה ולא זכה פאניאטאווסקי להיות למלך בפולין כאשר לא אוכל אני כיום להיות לרב בק"ק בריסק.

— ואולי רק לבעבור זאת שוב ישוב הדוכס הֵנה בדעתו כי ימי מהומה הגיעו ומלחמה קרובה לבוא ? — אמר אחד השומעים לתמו.

— יכול להיות כי כדברך כן הוא — נענה לו בעל המשקה היודע נסתרות.

— האין את נפשו לעלות לכסא ולהיות למלך בארץ ?

— גם זה יכול להיות, אבל אז לא אקנא בו אני, חי נפשי, האמינו לי, רבותי, לו שאלני איש לאמר: מה יש את נפשך, פתח, אם להיות מלך בפולין או גביר בנישוויז כר' שכנא ? — אז בחרתי להיות כר' שכנא; כי אך זאת המנוחה, בהתענג האיש על רוב שלום, כאשר פרוטתו נכונה לפניו, ממנה יתן לעני ויבורך, ועל פני כל העם יכבד — איש כזה אשריו בעולם הזה וטוב לו לעולם הבא; אבל המלך במה נחשב הוא ? הן יושב הוא לכסא ובבטנו לא ידע שלו; כל הימים יפחד פחד, פן יתקומם עליו אחד השרים והחרידהו ממושבו, או לאספה יועדו וקראו עליו מלא או שוב ישוב העם לעורר מדנים ורגז ושחק ואין נחת.

— אכן מנהג פולין הוא כמנהג אבותינו מקדם, בטרם בא טיטוס הרשע והחריב מקדשנו — ענה אחד בעלי הבתים אשר היה יודע ספר וקורא בעין יעקב ומדרש.

— ועל כן בא יומנו וקרב קצנו — השיב ר' פתח אשר גם הוא ידע דברי הימים והעתים אשר עברו על אבותינו לפני החרבן — „לא חרב המקדש השני אלא על שנאת חנם" ! השנאה הזו היתה בעוכרינו, והיא תביא הקרץ גם על פולין — הלא ידוע הוא כששני כלבים נושכים זה את זה בגלל עצם שמצאו, יבוא השלישי העומד מרחוק ויחתפנה לו.

— נאמנים דבריך — הסכים לו בעל הבית הקורא ושונה בעין יעקב ומדרש — לו היה שלום אמת בין מלכינו וכהנינו ואלופינו, אזי לא הצליח אספסינוס וטיטוס בנו לכבוש את ירושלים עירנו ולשרוף את מקדשנו, בעונותינו הרבים!

— ואנכי זאת אשיב אל לבי — אמר פתח אשר בחר להגות בהוה ולא לזכור העבר — לו הייתי אני תחת פאניאטאווסקי אזי קראתי עצרה ואספתי את כל האדונים והאלופים לאספה אחת, וכה אמרתי להם: שמעו נא אהובי וידידי! הן עוינים אתם אותי על היותי למלך עליכם, אבל דעו נא כי גם אנכי לא אשמח בחלקי בהיות לי עבדים כמוכם, כי מה בצע בעבדותכם אם כלכם יחד ממרים הייתם עמי מאז ידעתיכם ועד הנה. ולכן אם יש את נפשכם להמציא מנוחה לכלנו, הבה, כרתו עמי את הברית הזאת: „תנו לי מאת אלף דינרי זהב, פחות מזה לא אקח אף פרוטה, מאת אלף אדומים במזומנים כי תתנו לי אז אפרד מעליכם בשלום ויהי ה' עמכם כאשר היה עם אבותיכם, ומלכותכם תנו לטוב בעיניכם, שימו עטרתכם בחיקכם או על ראש האיש אשר תבחרו לכם — לי אחת היא, אנכי לא אתערב בעסקיכם! אך את מאת אלף האדומים שקלו על ידי וחיו לכם בטוב ובנעימים" — ועתה הגידו נא רבותי, האם לא טובה עצתי אשר יעצתי בזה לתת בה מרגוע לנפשות כלם ?

— ווי להאי שופרא דבלי בארעא — התלוצץ אחד השומעים — לו היית משנה למלך כי אז נדמו כלם וייחלו למו עצתך.

— וי וי אומר גם אני לנפשי — השיב בעל המשקה בשחוק גם הוא — לו הייתי קרוב למלכות אז יעצתי טובה לביתו ואלמדהו דרך תבונות אשר בה באתי על שכרי ונהי גם שנינו מְאֻשרים בארץ. אבל גם על זה אקרא וי וי — כי הנה נטו צללי ערב ומהאדונים לא בא איש הנה ורק לחנם בשלתי אף צליתי צלי למענם, ואנה אשא את כל אשר הכינותי לשובע נפשם ? הן לביבות גבינה בלבד הכינותי כשלש מאות.

— הלביבות תצלחנה לך לסעוד לבך אחרי הצום.

— לא למעני דשנתי אותן וארבה להן החמאה וגבינה — כי לא ר' שכנא אני. לחם, מי חמץ ובצלים הם המה מאכלי ושקויי, ומשברתי כיום הזה לא תספיק לי אף לאלה.

— אבל הלא אמרת כי ימי מהומה הגיעו — שאלהו אחד מהעדה.

— ומה בכך ?

— ואיפה יעמוד חיל הדוכס ?

— הדוכס מחזיק את חילו במדינת וואָהלין,

שם צפון שכר טוב ומחיה רבה לאחינו, ואנחנו פה ברעב נגוע מבלי משים — ה' ירחם! אבל הם! מה זאת? השמוע שמעתם?

כל החונים על ר' פתח מסביב יחד נדמו עמו ויעצרו נשמת אפם ויטו אזן ויקשיבו קשב — כי הנה מעבר הרחוב הגדול נשמעו קולות מוזרים אשר לא ידעו מה הם.

הקול השופר הוא או החצוצרה? — קראו כלם יחדו — האמנם עוד צירים חשים באים אלינו?

ובדברם שוו כלם רגליהם כאילות וירוצו אל הרחוב הגדול לדעת מה זה ועל כה זה.

ו.

אל הרחוב הגדול חשו רצו גם יתר בעלי בתי העיר, הם ונשיהם ובניהם ובנותיהם, למגדול ועד קטן למזקן עם איש שיבה ועד העוללים והיונקים אשר על זרועותיהם — והנה לעיניהם המראה הנפלא הזה!

על שמונה סוסים אמוצים גבהי קומה עטופים שית אדום ועל שפתו משבצות כסף מסביב לה ומלילות זהב גדולות ועבות מכל קצותיו, עברו לאטם שמונה רוכבים בארבעה טורים, שנים שנים לטור האחד, כלם לבושי מחלצות שלל צבעים רקמתן ועדייהן פניני זכוכית וקשקשות זהב עם נקודות הכסף, ועל ראשיהם צניפים ירקרקים משובצים זהב וכסף. שמאלן אוחזות ברסני סוסיהן ובימינם — חצוצרות נחשת, והם תוקעים ומנגנים יחד את נגון סאבעסקי להליכות הצבא ולמסע המחנה. במרחק חמשה צעדים מהלהקה הזאת, עבר נער יפה בעמדו ברגליו על סוס קטן והוא אדמוני עם יפה עינים ושער ראשו צהוב וקוצותיו הארוכות משֻׁלחות ממול ערפו מסביב, ועליו רקמה במראה עור האדם הדבקה בגויתו לכל אבריה עד כי נראה לעין כמו הוצג במערומיו, ושתי כנפים מחֻשקות לו מאחריו ודגל אדום מתנוסס מעל לראשו, מעל הנס אשר ביד ימינו. בין הטור השני והשלישי ללהקת הרוכבים צעד לאטו גמל גדול ועל דבשתו ערש ויצוע, ועל הערש שמיכת משי מעשה פסים ומתחת לשמיכה כגוף אדם אשר התכנס ויתכסה בה עד כי לא נראו פניו החוצה. מאחרי המחנה עברו שלש מרכבות גדולות הרתומות לסוסי אכרים, ארבעה ארבעה לאחת, והסוסים אחוזים בחבלי פשתה כהה וכן גם מתגם ורסנם, כמנהג האכרים.

כבוא כל המחנה ברחוב הגדול עד המקום אשר דרך שם יעברו אל ככר השוק ואל כל החוצות והמבואות והחצרות אשר מסביב לו, נשמע פתאם קול שריקות מתחת לשמיכה המכסה את הערש אשר על הגמל, לקול הזה נדמו החצוצרות ויעמוד כל המחנה. השמיכה השלכה הצדה והאיש השוכב שם קפץ ויעמוד על רגליו וישת ידיו על חלציו ויתן קולו קול עוז מעל הגמל אל כל ההמון הנאסף שם ויקרא לאמר:

— גוטען מארגען, אידען!

— האח! הנה זה האדון טראם־טאם! קראו יהודי נישוויז קול אחד בהכירם את רעם ומיודעם מכבר ועליצותם גדלה עד כי כרגע שתו כלם אליו להחזיק ביד ימינו ולברכהו מקרב לבם.

שם רעם ומיודעם זה הוא — סיניור טראמאַנטאַנא, איש איטליא הנודע להם בכיסו ובכוסו, בשכרותו ובשובבותו וגם — בטוב לבו. להאיש הזה היו פקודות הרבה בארמון הדוכס, הוא היה ראש בית המשחק, ראש המשוררים והמנגנים, ראש המחוללים והמחוללות, המֵבין כחמר מלבוש לחגי המסוה, הלץ המתלוצץ לפני הנסיך כטוב לבו, המרקד בחבל, המאחז עינים, בעל אוב המדבר מחציו, העומד פה וקולו נשמע מכל מקום אשר יחפוץ; הוא היה המסדר את המערכה בכל שחוק ומשחק ושיר ומחול ובכל חגים לשמחה ומועדים לששון אשר עשה הנסיך ראד־זיוויל בארמונו — ועל כן היה טוב ורצוי לכל אנשי הארמון ואהוב וחביב להנסיך אשר בלה עתותיו וישמח לבבו בשיחותיו ובמהתלותיו, בהמצאותיו ובכל מעשי נפלאותיו וגבורותיו — ב ש ת י, כי היה גבור לשתות יין ולסבוא שכר מאין כמהו, ואיש לא עמד מפניו בהתערבו אתו במשתה יין נסיכם. אך בכל האהבה והחבה המודעת לו בארמון הנסיך לא יכול להשאר זמן כביר על המקום הזה, ותמיד התחמק ונעלם מן העין בהמלטו לימים ולשבועות למבואות המטונפות אשר מסביב לשוק העיר, ומיראתו חמת אדוניו שנה פניו ובגדיו ויחלף תארו ומראהו, וכן עבר מבית לבית אשר כלו משקה וישת ויסבא וישחק עם הנערים והנערות וישתעשע עם הילדים והילדות וישק את כל עובר ושב ואת כל אשר פגש בבית וברחוב — עד אשר הורק כיסו כלה ולא נשארה עוד בצרורו אף אגורה אחת, אז שב הארמונה למשמרתו ולעבודתו ולכל מעשהו כבראשונה, בהניהו חמת הנסיך בדבר שחוק אשר מצא לו ברגע ההוא או במענה אשר בדה מלבו לאמר, כי לווילנא נסע לקנות איזה דברים הנחוצים לו למחזה חדש, לעשות שעשועים לנפש אדוניו.

— ואם שקר תדבר, פאנע קוחאנקו? שאלהו הנסיך בחשדו אותו במה שיש בו.

— אז יצוה אדוני בחסדו לתלותי — על צוארי הבתולה פטרונילליא.

הבתולה פטרונילליא היא אחת משתים עשרה הכוכבות אשר על בית הנסיך והיא יפה־פיה ונחמדה,

להלל אשר אהבוה כל השרים רואי פני ראדזיוויל וגם שר האלף סאראווסקי בן אחותו של הנסיך התנה אהבים עמה ולשמה ולזכרה תאות נפשו.

— הוי ערום ונקלה! קרא הנסיך וחמתו שככה — הראית את העץ אשר בחר לו? הן בתליה כזאת לא תבחל גם נפש צדיק תמים.

— ואנכי האם אמרתי כי נפשי בחלה בה?

וכן הצליח הערום הנקלה לשכך חמת אדוניו ולהרגיע רוחו עד שובו להתחמק מפניו ולהמלט אל היהודים יושבי העיר. על כן לא נפלאת היא כי אהבו כל היהודים ההם את האיטלקי העלז אשר נחשב בעיניהם לאשכנזי — כי דבר אליהם בלשונם. ועל כן מרה עליהם נפשם בהפקר מקומו זה כמה, ומקומו נפקד מאז עזב הנסיך את ארמונו, כי היה אז האיטלקי אך למותר וכל אחזת מרעהו, כל חבל המנגנים והמשחקים והמרקדים — אך למחסור. ומאז והלאה נע ונד עם מחנהו בשוקים וברחובות הערים ובנכסי השרים אדוני הארץ, לאסוף כסף בהמון ולהוציאהו חיש מהר כדרכו וכמנהגו מעודו. הציר הממהר אשר שלח רייטאן אחריו לבקשהו ולהביאהו הארמונה להיות גם הוא נכון לקראת הנסיך השב אל מקומו, מצאהו אצל אחד השרים באחוזתו אשר לו בקרבת נישוויז, וכן שב הארון טראמאַנטאַנא עם אחזת מרעהו אל עבודתו ומעשהו ויבוא נישוויזה.

בקפצו מעל הגמל ארצה חבק את מיודעיו היהודים אשר סביב שתו עליו, אז שב והשמיע את קול שריקתו ויספוק את כפיו ויקרא:

— האללא — הא! אללע מארשע! אחת, שתים, שלש!

ברגע הזה נפתחו מסכות העגלות ומתוכן קפצו המון משחקים ומשחקות, מחוללים ומחוללות, צוענים וצוענות, ננסים וענקים, כושים ולצים ומאתוי עינים וכל האספסף הנראה והנשמע בבתי המשחק והשעשועים, פני כלם נופלים וקמוטים משכרון ושובבות עולם והם משוחים בפוך ומתולעים בשרק אדמדם ועל בשרם תלבושת פלאים המבריקה בשלל צבעים להכהות עינים. בעמדם על רגליהם החלו לחלץ עצמותיהם להחליק בגדיהם להיטיב שערותיהם ולפרק אצבעותיהם ויגהקו ויפהקו וירוקו איש אל עבר פניהו, ואחדים מהם החלו עד ארגיעה להראות נפלאותיהם, וירקדו איש על גב אחיו ויתגלגלו ויתפקו בכל חוליותיהם ויצוריהם, ויהי לנס.

מאריקיטא, אַיִךְ, איפה את? — קרא טראמאַנטאַנא פתאום בהתבוננו אל מחנהו ובראותו כי נפקד מקום המשחקת הראשה. וימהר ויקפוץ ויעלם באחת העגלות ואחרי רגע צנח ממנה לאטו ועל זרועותיו עלמה ישנה ונרדמה אשר מעור פניה הכהה נכר כי מבנות הצוענים היא, והעלמה יפת תאר וטובת מראה, שערותיה הארוכות והשחורות כעורב עזובית ומקלחות וקוצותיהן נפלו בלי סדרים על חזה התנופפה ועל צלעותיה האחוזות בחשן תכלת משזר בחוטי זהב עם כוכבי כסף. הנערה היפה והישנה יקרה בעיני אביר המשחקים עד כי היה נקל לו גם כבד משאה וירם פעמיו אל השוק ואחריו עבר כל המחנה, והסוסים והעגלות וכל הכבודה אשר לרגליהם נשלחו ישר הארמונה.

כמעט באו על השוק והנה כל בתי היהודים נפתחו לפניהם במרחביה ולהקת הקומידיאנטים התפרדה לכל רוח ויבואו שמה כרעים וידידים מאז ומקדם, ויברכו את כלם לשלום בקראם אותם בשמותם. עד מהרה נראו החצובות *) על כל אח וכירה ומתחתיהן הושקה האש ועליהן הוצגו סירים וקלחות ומחבות, בהם החלו לבשל ולצלות ולאפות כל מאכלי תאוה ומעדני חמדה.

וכל יושבי הבתים, מאיש ועד אשה מזקן ועד נער ומגדול ועד קטן יחדו סבו את האורחים היקרים לעבדם ולשרתם, זה הגיש מים לרחצה, וזה מפה לבנה לנגב את הבשר, זה הביא ראי מוצק וזה נקה את הבגדים ואת הנעלים אשר לאורח האחד או השני, סוף דבר! ידי כל מלאו עבודה אשר שמחה את לבבם, בתקותם להשתכר אגורה אחת או שתים. ה„קומידיאנטים" קבלו עבודתם מידיהם כחובה ולא כרשות, ויעדו גאון וגבה וירעמו פנים ויגערו לרגעים ויתנשאו כאדונים על עבדיהם, והיהודים שמעו גערותיהם והחרישו, בלבם שחקו על גאות האביונים האלה אשר רובם ככלם בני בלי שם, אספי חוץ וזולות לבני אדם, אך למראה עין שחו לפניהם וישיתו בחלקות ויעשו חנף ויתרפסו ויכנעו כעבדי עולם בכלות שארם ולבבם למצוא להם שכר ולהחיות ברעב נפשם. הנה כי כן נערכו סדרי החיים בממלכה ההיא, בהחלק כל תושביה לאדונים ועבדים, עד כי להמון הממוצע, לאנשי הבינים, הם המה היהודים המתגוררים בה, לא נשארה כל מחיה אחרת בלתי אם ללקט את העצמות מתחת לשלחן אחרים. בלקט הזה למדו להתרפס ולרהב את האחרים, לשבוע בחרפה ולשתות כמים לעג השאננים ולשאת במנוחה כל עמל ובוז ונגע ופגע אשר לא ישא מעודו כל בעל נפש כל עוד לא שכח ערכו ולא נסע יתרו בו. היהודים שכחו ערך עצמם זה כמה בהמון תלאותיהם ומצוקותיהם והעתים אשר עברו עליהם, ואף כי יהודי נישוויז, העיר הנשכחה מני רגל, הרחוקה מעסק וממסחר ומכל משלח יד ומחית נפש — ולא נפלאת

*) דרייפוס.

היא כי מבלתי יכלת אף להתפרנס זה מזה, השתוחחו ויכנעו יחדו גם מפני ארונים כאלה שהיו במחנה הסיניור טראם-טאם ... אך לבלי קפח שכר הבריות ההן, יש להודות כי כענים כן גדל רעבונם, ובטרם עברה שעה אחת אכרו כל זכר להמאכלים שהכינו יהודי נישוויז ביום ההוא, גם שלש מאות הלביבות שעשה ר' פתח נכחדו מהם כלה ולא נודע כי באו אל קרבם — כי עוד לא אמרו די ויצוו במפגיע לתת להם עוד כהנה וכהנה.

— היהודים נכונו בכל חפץ לבבם לחדש את המערכה ולהכין מחדש את המטעמים לאדונים ההם; אך פתאם נשמעו פעמי השמשים הדופקים על הדלתות ועל החלונות בקראם בקול:

— אידען, אין שול הערר-ר-יי-ן!

וכל יושבי העיר השליכו את עבודתם מידיהם ויחישו פעמיהם אל בית הכנסת להתפלל מנחה ומעריב כמשפט.

ביום השני תיכף אחר תפלת שחרית היתה אספה רבה בחדר הקהל. שם היה הרב דמתא עם טובי העיר וגם ר' שכנא נלוה עמם, ויחדו המתיקו סוד איך להרבות התכונה ולשפר מעשיהם לכבוד הדוכס בבואו העירה. ויגמרו אמר לפגשהו בשני מקומות כאחד: לפני שער עירו ולפני היכל כבודו. לפני השער יקדם הרב דמתא את פניו בעמדו תחת חופת כבוד וספר התורה בידו ואתו כל כלי הקדש, משרתי הקדש. הרב יקרא „ברוך הבא!" ואחריו יתן הש"ץ והמשוררים בשיר קולם בברכת „מי שברך"; ולפני מעון כבודו יחכה לו ר' שכנא עם טובי העיר וזקניה. שם יוציאו לו לחם ומלח, ו„כלי הזמר" ישמיעו לפניו מנגינות „שושנת יעקב". לדבר הזה נמנו וגמרו לשלוח ולקרוא להחזן דק"ק מיר לבוא עם להקת משורריו נישוויזה, כי אין חזן לעיר הזאת מאז מת עליה הש"ץ שלה, ר' עוזר פייפיאל עליו השלום, כי לא נמצא לה עוד כמוהו, — ולהביא „כלי זמר" מק"ק סלאנים, המפורסמים למיטיבי נגן ומרבי שיר על כל חתונות עשירי ישראל מאין כמוהם. כל הוצאות החזן והמשוררים והמנגנים קבל ר' שכנא על עצמו, וכה היה דברו עם ראשי עדתו: „הן החזן דק"ק מיר הוא „מנגן" גדול ובעל „גרון" נפלא, וגם „בעל תפלה" ידוע לשם — ולכן אם יאבה להשאר בקהלתנו הקדושה ולא יוקיר בשכרו, ונתתי לו שם ושארית בתוכנו ולא יעזוב עוד את נישוויז עד העולם". התנאי הכפול הזה נתקבל בשמחה עצומה ובתודה רבה להגביר דמתא שיחיה, אשר בנדבת לבו לא ישא פני כל הון להמציא לנישוויז לאחרונה חזן נעים זמירות כמצות ה' עליה וכברכתו עליו.

— עתה יש תקוה כי נשמע את „העבודה" כראוי, עבודה שתהיה לשמו ולשמה — נרברו כלם איש אל רעהו בחככם את ידיהם משמחה ומטוב לב, בדעתם כי בכל חוני ישראל אין מסדר את העבודה ואין משמיע נגינתה ביום הכפורים כהחזן דק"ק מיר המפליא לעשות ושמו הולך „מסוף העולם ועד סופו".

— „העולם" אומר — השמיע אחד מהם אמריו למו — כי בהגיעו לתפלת „אנא השם!" ישמיע שאגת אריה עד כי קירות בית הכנסת יחד ירגזון והנשים המתפללות בעזרת הנשים נופלות ארצה ומתעלפות.

ובכל אלה עוד לא כלתה התכונה, עוד שאלה גדולה עמדה ודרשה תפקידה: איך צריכים ראשי הקהל וגם כל יהודי נישוויז להתלבש ביום בוא הדוכס, אם בבגדי שבת ויו"ט או בבגדי חול? — כי הנה מיום אתמול החלו שלשה שבועות האבל ואולי עוד יבוא הדוכס בתשעת הימים לנחת אב, שאז נוהגים אבלות גם בשבת ואין לובשים כי אם בגדי חול! השאלה הזאת נתנה ענין גדול ורב לפני הרב דמתא לענות בו, ורבות יגע בעמלו להמציא פשרה נכונה בין שני הדברים הסותרים זה את זה, ולדלות עצה ממעמקים איך לצאת ידי שניהם.

— זאת עשו, רבותי, — החל הרב בהתמו לחשוב מחשבות — הן מצד האחד רואים אנחנו במסכת יומא דף ס"ט עמוד א' כי כבוא אלכסנדר מוקדון לשערי ירושלים לבש הכהן הגדול בגדי כהונה ונתעטף בבגדי כהונה ומיקירי ישראל עמו ואבוקות של אור בידיהם — משום עת לעשות לה' הפרו תורתך; אבל מצד השני אין לנו לשכוח כי אלכסנדר מוקדון היה גדול במעלה מהדוכס שלנו ולא הרי זה כהרי זה — ולכן אפוא זאת נעשה: אם בלילה יבוא הדוכס ופגשנוהו בבגדי החול, כי מתוך חשכה לא יבחין הדוכס בין בגדי שבת לבגדי חול, ואם ביום יבוא — אז נתכסה במעיל השבת ממעל, על בגדי החול אשר יהיו על בשרנו מתחת. ועל כל פנים לא נשא את כובע השבת על ראשנו — כי זה לכולי עלמא אסור.

— קרפל! — קרא אחד הזקנים אל השמש העומד בפתח החדר — השמעת את דברי רבנו שיחיה? עוד היום תכריז את הכרוז הזה בבית הכנסת אחרי תפלת מעריב.

— טוב הדבר — ענה קרפל — הדי יהיה לנו הכרוז בקריאה בלבד או גם אדביקהו על כותלי בית הכנסת ובתי המדרש?

הזקנים נענו לו ויאמרו לדבק טוב.

המועצה כלתה והרב וכל יקירי העיר נפרדו והלכו לבתיהם. גם ר' שכנא שב לביתו בצעדו לאט ובפסיעות מדודות כדרכו, ופתאם נשא את עיניו וירא והנה יעקב משרתו רץ לקראתו.

התרוץ אחרי, יעקל? — קרא בהרימו אליו קולו מרחוק.

— כן אדוני, „בעל הבית" — ענה המשרת בשומו ידו על לבו ובשאפו רוח בכברות ממרוצתו הרבה.

— ומה זה ישאך הרוח? האם קרה אסון בבית?

— אנכי לא ארע מאומה אף לא ראיתי כל רע — ענה המשרת בקרבו אל אדוניו — אך בעלת הבית האיצה בי לאמר: רוצה וקרא לבעל הבית כי יבוא כרגע הנה, כי הדבר נחוץ.

— ומה הדבר ההוא?

— הסוכן אשר על הארמון בא והנהו מחכה לך.

— הזה כל דבר החרדה? השתאה ר' שבנא וירק בשאט נפש, ויוסף ללכת לאטו וידדה כדרכו עד בואו אל ביתו.

שם בחדר משכיתו מצא את האדון רייטאן יושב משמים ופניו לבנים כשלג, עד כי נבהל ר' שבנא ממראה עיניו בהגיד לו לבו כי לא טובה השמועה אשר הביא.

— מה לך פעליקס כי כה נפלו פניך? — שאל ר' שבנא בקרבו אל ידידו ובהתבוננו אל מראהו.

— קרא זאת ותדע מה לי! — ענה הסוכן בתתו לידו מכתב ובנפלו כחלל על הכסא הקרוב אליו.

בידים רועדות מחרדת לב פתח ר' שבנא את המכתב ויקרא בו את הדברים האלה לאמר:

„פאנע קוהאנקו! הן התערבתי עם סאפעהא כי בחדש יולי אסע ואבוא נישוויזה בעגלת חרף, ועל כן הנני מצוה לך פאנע קוהאנקו לישר לפני מסלת שלג ממלינא אחוזת נחלתי ועד ארמוני בנישוויז, ואם לא תעשה כזאת אזי נשבעתי לך פאנע קוהאנקו בשם אלהי ישעי כי אשחית מאיש מראך וכל עצמותיך אפרק — כי לא להנסיך ראדזיוויל להתהלל במתת שקר, וההוא דבר ולא יקימנה?

ראדזיוויל דוכס.

— ומה תאמר על זה? — שאל רייטאן את ר' שבנא ככלותו לקרוא.

— מה אומר ומה אדבר? כפי הנראה יצא שם כלה מדעתו — ענה ר' שבנא בהשליכו את המכתב על השלחן ובההלו ללכת בבית הנה והנה.

— והידוע תדע את אשר אעשה אני לו?

— ומה?

— אנכי זאת אעשה: אנכי אצית אש בארמונו מכל עבריו ואברח מפניו אל קצוי ארץ, ואז יוכל לנסוע ולעבור אל נחלתו על בטנו או על גבו — כי אחת תהיה זאת לי.

— לא פעליקס, כזאת לא תעשה ולמה זה תפשוק שפתיך על חנם? הלא טוב מזה כי נתיעץ על צפונותינו.

— ומה תועילנה כל עצותינו? ולו גם עשר שנים תבקש עצות ותחבולות לא תביא שלג בחם קיץ ולא תסול מסלת חרף בחדש יולי.

בכל זאת לא חדל ר' שבנא מהליכותיו הנה והנה, אחרי כן ישב אל השלחן וישען בראשו על שתי כפות ידיו ויעצום עיניו ויחשוב מחשבות.

— השוב לך כאות נפשך, ואנכי אשקטה במכוני ואראה את אשר תמציא לי — אמר רייטאן בקומו מכסאו ויקרב אל השלחן הקטן אשר בפנת החדר וימלא את המקטרת ויעל עשנה כעתר הענן.

לאחרונה פקח ר' שבנא את עיניו וישאן אליו.

— היש לך עצה, גבר חכם בעוז? — שאל רייטאן בלעגי שפה.

— כמדומה לי שיש ויש — ענה ר' שבנא בהחליקו זקנו מטוב לב.

— פתח פיך אפוא ויאירו דבריך!

— אל נא תלעג לי כי אין דבר העומד בפני הכסף.

— מוצא לכסף יש ויש, כי שתי חביות דינרי זהב הנני להוציא מאוצר הנסיך אם רק אוכל בהם לבצע חפצו.

— בדינרי זהב ההם נישר בקיץ מסלה לעגלות החרף.

— ומאין תקח שלג בחם קיץ?

— האם לעגלות החרף יצלח רק השלג בלבד?

— ומה אפוא נתן תמורתו?

— אנכי אדמה כי המלח יצלח כמוהו לבצע חפצנו בו.

מלח?! שאל רייטאן בהשיבו אל לבו — נניח כי המלח יצלח לזה, אבל איה אפוא נמצאהו בהמון רב לרפדהו על פני כל הדרך?

— ראשית דבר יש לי די מלח באוצרותי במקומות שונים, ושנית יודע אני כי ישנו למכביר בעיר גראדנא באוצרות השר טיזענהויזען. אנכי אסע אליו ואבקשהו להשאיל לי את כל המלח אשר אתו למשמרת לימי החרף — כי כל ימי הקיץ סגורים בתי החרשת על מסגר ופועליהם לא ישובו עד עת הבציר, ולעת ההיא השב אשיבנו לו והמלח הרב ההוא יחד עם המלח אשר יש לי ישפיק לרצף בו את הדרך גם עד שתי פרסאות ויותר, ומה תאמר על עצתי זו היעוצה לך?

— אנכי זאת אומר לך — ענה רייטאן בחשבו עם לבבו — אתה קום ועשה את שלך, ועיני לא תצר בדינרי הזהב אשר באוצרות ראדזיוויל, ולא תָחוס על עבריו האכרים להעבידם לאלפיהם עד עשותם ועד הקימם מחשבת לבך. אבל דע לך גם זאת — כי אם בכל זה לא תצא עצתך לפעלה, אז תחת מסלת החרף אכין לאדוננו המשֻׁגע חומת אש אשר תגיע עד לב השמים ומלאכי מעלה יזיעו מחמתה. זאת אעשה לו, וידע את תנואתי.

— אל נא באפך! — הרגיע ר' שכנא את לב דעהו בשיתו ידיו על כתפיו — בטח בי כי הכל יגמר לטובה לנו ולרצון לאדוננו הנסיך, אשר פקודתו דרושה להיות קדש לנו, כי מלחמו נאכל ומטובו הלא נשבע. אנכי לא אשכח תגמוליו וגם אתה אל נא תשכחהו, ועשה רצונו בלבב שלם ובנפש חפצה, כי לו יאתה.

ז.

שלשה שבועות עברו מאז הגיעה הבשורה כי שוב ישוב הדוכס נישוויזה. בעיר קם שאון ותהי כמרקחה. האנשים בה רבו פי חמשה בהקבץ אליה כל האצילים מסביב, כל האוכלים מטוב הנסיך המחכים לעזרתו והמצפים לישועתו, גם כל בעלי המלאכה, הפועלים והעובדים להושיב הארמון על משפטו ולעדות את העיר כיום מועד. לבעלי הבתים בנישוויז לא נשאר עוד אף חדר אחד או עליה או פנה אחת אשר לא מלאו האורחים הבאים מקרוב ומרחוק בתוכה לגור. בבתי המשתה והאכל נדחקו המוני אדם מן הבקר ועד הנשף לחקור ממסך ולמלא גרונם ובטנם מכל מאכל אשר יאכל ומכל משקה אשר יִשָּׁתה. המשקאות והמאכלים נמלאו והורקו עד בלי די, גם בחנויות גדל המקח והממכר, המשא והמתן, ולכל היהודים בנישוויז היו הידים מלאות עבודה והבתים מלאי פרנסה והעת עת שלומים לכל העוני והמחסור אשר מצאום במשך שתי השנים העברו — והם מנעו מפיהם אכל ומעפעפיהם תנומה בהיות עיניהם ולבם רק אל המון אורחיהם לעשות חפציהם, לתת מאויהם ולמלא כל משאלותיהם. אכן לא בכסף מלא קנו האורחים מהם את כל אשר דרשו, כי הכל לקחו בהקפה, בכתיבה בנתר עלי לוח וקיר; אבל גם הם לא קנו סחורת ידם במזומנים, כי אם באמונה לקחו מכל אשר מצאו, ובחדול הסוחר מתת בהקפה ומבטוח באמונתם, בא ר' שכנא ויגמלם חסד ויגאלם מיד נושיהם בכסף אשר חלוה להם בלי נשך, להמוך בידיהם כי מטו. על זה היתה לו קופה מיוחדה השמורה בידי פרומא-גאלדא רעיתו, אשר שמחה אלי גיל מדי באה מצוה כזאת לידה, להחזיק בידי אחד

בעלי החנויות במוט רגלו, ככלות כחו.

„מודה אני לך מלך חי וקים — נתנה תודה לה' במועל ידיה — שזכית אותי בעוד מצוה אחת לעשותה בחיי, והיה זה שכרי למועד השמור לי אחרי מאה ועשרים שנה".

ולבל יִקָּפח שכרה לעתיד לבוא, לבל ישטון בעלה על המצוה לאמר: „כֻּלה שלי!", היתה לה תעודה כתובה וחתומה ממנו ומֻאשרה מהרב דמתא ומקוימה בפנקס הקהל, כי מחצית הגמול השמור לר' שכנא בעד מצות „גמילות חסדים" מגיעה לזוגתו האשה מרת פרומא-גאלדא לעת תבוא על שכרה לקבל חלקה בעולם הבא. והשטר ההוא היה לה למשמרת עולם להניחו בקברה לעת פקודתה לגבות בה את חובה מבעל הפרעון, ממי שהכל שלו והכל מתֻקן לסעודה אצלו.

העבודה והתכונה לקבלת פני הדוכס כלתה ותשלם עד תמה. שערי נצחון נכנו במבוא העיר, מסלת החרף סלולה בשכבת המלח המכסה פני כֻּלה. כל עבדי הנסיך ואנשי חילו לבושי מכלול כלם ועומדים על משמרותיהם כמשפט. מספר השָׂרים והנוגנים נמלא כחוק, והסיניור טראמאנטאנא נתון במשמר וסגור על מסגר לבל יברח ממקומו לעת ידרשוהו; האורים מוכנים לכל הארמון מסביב להאיר לקראת השר בבואו – ולבחון את העבדים ואנשי המשמר אם ישמרו תפקידם כראוי, השכיל רייטאן להחרידם לעתים מזומנים בהדלקת אבק פורח, בִּירִיַּת כלי התותח ובצלצלי הפעמונים כברגע בוא הנסיך העירה.

גם היהודים נכונו לקראת הדוכס כראוי לו. החֻפה עשויה מֻפרכת מן המובחר וארבעה כלונסאות חרשים המשוחים בצבע ירקרק עמדו הכן באחת פנות העזרה אשר לבית הכנסת. החלה הגדולה אפויה בהלכתה; „כלי הזמר" נקראו מסלאנים לבוא והחזן דק"ק מיר כבר בא, כבר בחן את „כליו" בתפלת „מוסף" אשר נשא בשבת „חזון" להפליא. לקולו החזק והֶעָרֵב צללו אזנים וצהלו פני כל, מר' שכנא הגביר דמתא ועד ר' פראקאפ הערל דמתא יחד שמחו ויעלצו בו וירוממו שמו לתהלה.

„לא! – דבר פראקאפ על לבו בכבודו את בית הכנסת בשבת ההיא אחרי התפלה — „מוסף" כזה עוד לא שמעה אזני מעודי. הן מי לנו גדול כר' עוזר פייפיאל עליו השלום – ובכל זאת לא הגיע גם הוא בנגון „תכנת שבת" עד קרסוליו של זה. לדבר הזה יסלח לי ר' עוזר פייפיאל במחילת כבודו, „שטא פראוודא טא ניע גריעך (האמת נִתְּנה להגיד) — הוסיף ר' פראקאפ בלשון האכרים בהתגלות לבו.

סוף דבר! הכל היה עשוי, הכל היה מוכן ומזומן לקראת הדוכס לקדם פניו בבואו, וכלם חכו

לו מיום ליום ומשעה לשעה, אבל איש לא ידע מתי יגיע היום והשעה, גם האדון רייטאן לא ידע מתי יגיע התור אשר יבוא הנסיך אל מקומו, כי הכל היה תלוי ברצון הנסיך וברוחו המשתנה לרגעים — ועל כן חכו כלם במנוחה, גם היהודים לא חרדו לעת בואו, בדעתם עם לבבם כי עוד ימים אחדים יעברו עד צאתו מבית יערו הנמצא בקרבת העיר, ששם אוה להרגיע ושם החל לחוג ולשמוח ולעשות הלולים כדרכו.

אבל פתאם היתה רוח אחרת עמו ותשנהו כליל...

ערב תשעה באב בא, הוא הערב אשר בו נהגו היהודים לשאת נפשם למרחקי ארץ אשר להם היתה בימים מקדם ולבכות על שברם באבוד מהם נחלתם, חפשיותם וערכם בבני אדם... מה גדלו אבותינו מיסדי דתנו אשר קבעו חקים כאלה השמורים מאתנו לשנות עולם לדורותינו! בהם יתעורר לעתים העם המפוזר והמפורד בכל העולם, הנגש והנענה בעבדות עולם, בהעלותו על לבו זכר שלומו וגדולתו ותפארתו מלפנים, והם יאמצוהו תקוה כי עוד ישגב ישע לימים יוצרו, כי עוד גאולה תהיה לו וכבודו ישוב אליו לעת קץ, כי בכל עבדותו ומצוקתו בהוה, כל עוד לא שכח את העבר עוד לא אבדה תקותו לעתיד, כי יהיו הימים האחרונים טובים מאלה. החבל המאחז את ההוה עם העבר הוא יקשרהו גם אל העתיד — כי בעקב העבר וההוה יאחז כל עתיד ובאשר ישנם שם הוא, וכל עוד הקשר הזה אמיץ בלב עם כבוש ונעבד, אין לו לאמר נואש, אין לו להחשב בעיניו כמתי עולם אשר אבד זכרם מחוון העתים, כי עוד לא נסע יתרו בו, עוד חזון למועד ואחרי נפלו יקום יחיה מעפרו ויחדש כנשר נעוריו להוסיף עשות דרכו בנתיבות עולם, ואולי עוד תהיה תפארתו על דרכו זו ביתר שאת ויתר עז מבראשונה... אבותינו מחוקקינו ידעו זאת ועל כן קבעו את המנהגים האלה אשר יזכירונו קורותינו מקדם והעתים אשר עברו על עמנו, למען אשר בהיות לנגד עינינו מחזה העבר לא תאבד תקותנו לימים העתידים לבוא... אבל האם הגיעו האבות מחוקקי הדת אל מטרתם הרמה והנשאה? על זאת יסיתני לבי בשפק — יען כי הבנים שומרי הדת בהשתפקם במנהג אשר ישמרו לעשות כהלכתו, לא ישימו לבם אל טוב טעמו ויהי להם רק מצות אנשים מלומדה, מבלי הבין דרכו ומבלי בוא עד תכונתו; הנה שפתיהם מדובבות לתמם, אבל הלב מחריש; הנה הם שופכים דמעות כנחל, אבל לא על הטוב שאבד מהם כי אם על הרע שהגיע אליהם; הם יזכרו את העבר, אבל לא יראו בו כל קשר עם ההוה והעתיד — וכן יתקלקל החק העיקרי אשר כונה נשגבה יצוקה בו וישתנה ויהיה למנהג תפל, והתחבולה לגדולות ונכבדות תהפך ותהיה לתכלית קטנה ולמטרה שפלה אשר כל הרואה אותה ישחק עליה ובוז יבוז לה.

יהודי נישוויז, הם כל הסוחרים, החנונים והתגרים, בעלי בתי היי"ש, אנשי המלאכה וכל אנשי הקהלה אשר בפניהם המפיקים תשוקה למחיה ופרנסה יכיר הרואה כי חושבים הם על דבר גאולה וישועה כעל אודות השלג של החרף העבר, וכי מחכים הם יותר לביאת הדוכס (הנסיך ראדזיוויל) מלביאת הגואל המשיח — יהודי נישוויז הכינו נפשם לקיים את החוק המוטל עליהם על פי „השו"ע": לבכות על חרבן ירושלים ועל שרפת בית המקדש. בכל הבתים עלה אד תבשיל החלב, העתיד למלא בטנם לפני הצום הגדול אשר ימשך יותר מיום תמים. בכל בית ובית בקרבת התנור עמד ספסל. קטן אשר היתה משמרתו בפעם הזאת להיות במקום שלחן, אליו נסמך בעל הבית בהורידו את כובעו עד החוטם ובלעסו מאפה עגול (крендель) עם ביצה קשה ומפולשה באפר כירה — לאות אבל גדול ויגון קודר. ככלותו מעשהו קם האיש ויחד עם אנשי ביתו וילדיו הזכרים נע ממקומו ובאנחות ואנקות ובגהיקות ופהיקות מתבשיל החלב אשר מלא בטנם התנהלו כלם לאטם אל בית הכנסת, לשמוע אל האיכות של ירמיהו הנביא ולקרוא את הקינות שיסדו הפייטנים ולשפוך דמעות ולבכות על חרבן ירושלים כמצוה עליהם מאז. בפעם הזאת התעתדו יהודי נישוויז להשפעה מרובה בדמעות, בדעתם כי מאת ר' שכנא הגביר דמתא נקרא למקרא הקינות החזן דק"ק מיר, אשר בקולו יעורר הלבבות וירגיז הנפשות עד כי גם אבן מקיר תזעק ותיליל מרה. אף אמנם לא שגו יהודי נישוויז בחשבונם, — החזן דק"ק מיר פעל נוראות בבכו על לבות השומעים ועל כל חושיהם בם, עד כי היה כל הבית יורד בבכי וקירות ביהכ"נ המו מהיללה הגדולה והנוראה — כי השתפכו נפשות כלם בנהרי נחלי דמעה אשר שטפו מעיניהם בלי הפוגות. גם הילדים בכו מבלי דעת מאומה; גם יצחק הצורף, האיש הגבן אשר היה לבו קשה מצור החלמיש, ובהיותו קטן אמנה ואפיקורוס גדול מאן מעודו להצטער על השרפה הגדולה שהיתה בעיר גדולה לפני שנים הרבה ואולי עוד בימי המלך „סאָבעסקי" (כן היה דברו התמיד על אדות חרבן ירושלים לפני ידידו הנאמן יעקב הארוך הרש העצים), — גם קשה הערף הזה התעורר הפעם מבלי דעת ובתמכו את ראשו הקרח בגב רעהו הארוך והדק בכה ויהמה וינעה כעגל הנעקר בעל כרחו מדדי אמו: „שמרון קול התן מצאוני עוני, לארץ נכריה יצאוני בני, ואהליבה תזעק נשרפו

ארמוני, ותאמר ציון עזבני ה׳״, שנה בקולו אחרי החזן וירעש ויגעש ויתגעש ופתאם החל לתופף באגרופיו בכל מאמצי כחו על גב רעהו היבש כחרש, עד כי נאנק המוכה מרוב מכאובו ויקפוץ לאחור הרחק מרעהו ומהתעוררותו היהרה.

רק בדבר אחד שגו יהודי נישוויז בחשבונם וזה הוא: ברגע ההוא אשר פרש החזן דק״ק מיר בידיו אל ארון הקדש ויקרא בקול קורע לבבות „עד אנה בכיה בציון ומספד בירושלים, תרחם ציון ותבנה חומות ירושלים״, ברגע הזה הורם נס על מגדל הארמון בנישוויז לאות כי בא הנסיך ראדזיוויל בצל קורתו.

בעצם העת ההיא אשר ישבו בבית הכנסת לארץ ויחלו לקרוא מעל הספר את קינות ירמיהו, רכב ציר שלוח על סוס קל לבשר כי מרכבות כבוד הנסיך קרובות לנישוויז. אז נתן רייטאן אות — וכל אנשי הארמון, הרוכבים והרגלים שות שתו אל שער הנצחון אשר הזהיר ברגע ההוא באור יקרות מאלפי מנורות ולפידים אשר סביב שתו עליו. ויהי בנסוע הנסיך ואחזת מרעהו בעגלות החרף, והמון רוכבים עוברים לפניו ואבוקות בידיהם, והנה כל האצילים אשר חכו לו עמדו על יד השער בשתי שורות מזה ומזה ויחד נתנו בשיר קולם: „טאָ פאַן, טאָ פאַן, טאָ דאָבראָדזיי נאָש״ (זה הארון, זה האדון, זה איש חסדנו); המנגנים הריעו בכלי שיר בהשמיעם את נגון סאָבעסקי למסע המחנה ומן הסוללות הרעימו כל כלי התותח, סוף דבר! הכל נעשה כסדר וכמשפט, איש איש נמצא על מקומו ועל משמרתו אין נגרע דבר. רק היהודים בלבד בהעמיקם נפשם בקינותיהם לא שמעו מאומה ולא יצאו לקדם פני אדונם כמשפט, ורק כאשר יצאו מבית הכנסת נודע להם כי הדוכס כבר בא והם לא קדמו פניו ולא ברכוהו בבואו!...

אז נפלה אימתה ופחד על כל יושבי העיר ויותר מכלם על הר״ר יעקב שמואל הרב דמתא, על ר׳ שכנא הפרנס ועל יתר זקני הקהלה. „העון הזה לא יכפר לנו — חשב כל אחד בלבבו בלכתו לביתו בראש חפוי ולב חרד — השחוק הוא לבלי קחת רצון ואולי עוד להעיר חמת הנסיך הזה מהיר החמה אשר בחרות אפו יוכל לעשות מעשים אשר לא יעשו!... בלילה הזה נדדה שנת רבים ולא יכלו לעצום עיניהם מיראה ורגז ומפחד רעה. הר״ר יעקב שמואל והגביר ר׳ שכנא לא עלו גם על ערש יצועם, כי בהיותם לכל לראש שמו אשם נפשם כי בראשם העון הזה אשר בגללו מי יודע מה יהיה לכלם! „זאת לנו בעונותינו הרבים — חשב הרב בלב נשבר — כי נשאנו נפשנו אל בוא הדוכס ונשם תקותנו בבן התמותה שהוא רק בשר ודם. אוי נא לנו

כי חטאנו! בפינו נשאנו תפלה לאלהי מרום ובלבנו שמנו מבטחנו באדם להבל דמה המשול כחרס הנשבר, כחציר יבש וכו׳, רחמנא לצלן!״.

ובהשפילו שבת על הספסל הנמוך נשען בראשו על ידיו וימתין עד „חצות״.

גם ר׳ שכנא לא נתן מרגוע לנפשו ובלכתו בחדרו הנה והנה חשב עם לבבו לאמר: „מי יתן ויכלתי לדעת את כל הנראה והנשמע כעת בארמון! השם הדוכס אל לבו כי נפקד מקום היהודים בבואו או לא? ומה אמר בהתבוננו על ככה?... אמנם בטוח אני ברייטאן כי לא יכסה ממני מאומה ועוד בלילה הזה יחיש ויגידנה לי — ולכן יהיה לי הלילה הזה ליל שמורים, ועל משמרתי אחכה עד בוא רייטאן אלי ויודיעני דבר.

ובהשפילו שבת על הספסל הנמוך נשען בראשו על ידיו ויעמיק במחשבותיו וימתין עד בוא אליו דבר רייטאן מארמון הדוכס.

— שכנא! — נשמע אליו קול פרומא-גאלדע מחדר המטות — למה זה לא תשכב לישן? הלא מחר יעירוך בבקר השכם, כי כן היה דבר השמש כי תפלת השחרית תחל בחצי השעה הששית.

— אל נא הדאגי לי, כי יודע אני מועדי! — ענה ר׳ שכנא וישב לחשוב מחשבות.

רק איש אחד ישן בלילה ההוא ושנתו ערבה לו — הוא קרפל השמש. אכן רבות מחשבות בלב איש ולו לא נתכנו עלילות! האיש הזה גמר בלבו לבלי תת שנת לעיניו ולעפעפיו תנומה — הלילה הזה הקדיש לבצע חפצו במחשבה אחת אשר עלתה על לבו זה כבר, אשר אם יצלח להוציאה לפעלו ואֻשר בארץ חלקו לטוב לו ולביתו ולהטף אשר לרגליו.

כי אמנם קצה נפשו בפרנסת השמשות אשר לא תחיה את בעליה, אשר מעודו לא הספיקה לו לחם חקו, ובצוק העתים השיבתהו עד דכא ותקרב לשאול נפש ילדיו הרבים בהתעטף עליהם נפשם מפני זלעפות רעב, ולהוסיף יגון על מכאוביו היתה קיבתם בריאה ובטנם ריקה בכל עת. הלחם היבש אשר הביא להם בעמל נפש ובדאגה אין קץ נטחן בין שניהם כבין רחים ורכב, רגע נתנו עיניהם בו ואיננו אף לא נודע עוד כי בא אל קרבם. בין כה וכה והילדים גדלו והילדות בגרו והנה הנערות עולות כפרות הבשן ויחד עליו התמלאו, עוד מעט ותקרב ותבוא עת פקודתן, עת לעשות — לכסות שער ראשיהן, כי לא נכון לבת יהודי כשר לאחר שבת בבית אביה בבתוליה — ומאין יקח ואיפה ימצא את עשיריות הזהובים הפולנים הנחוצים לנשואי כל אחת ואחת? האביון הזה כבר נסה להמציא לו שכרו מן

הצד, וינסה כחו בשרכנות, אבל לעסק הזה היה ר' קרפל גבר לא יצלח בימיו — כי היה איש תם וישר ולא ידע עשות חנף ולבחר לשון ערומים ולדבר תהפוכות ולחבר ארור המן עם ברוך מרדכי ולבוא על שכרו בנהוג. ומה היה לו אפוא לעשות? איך ימצא לו רוח והצלה ומאין יבוא עזרו?

בכל זאת לא אמר נואש ותקותו אמצתהו כי קרובה ישועתו לבוא, על פי סוד כמוס הידוע לו, על פי תחבולה נפלאה אשר לא יבצר ממנו לעשותה אם רק ידע לשמור מועדה ולכון את שעת הכושר ואת הרגע המסוגל לה. וזה הדבר: הגדה אחת יש בעמנו על פי מסרת קדומים אשר יסודתה נעלמה מעין כל, כי בתשעה באב, ברגע ההוא אשר תגיע חצות לילה, יפתחו שערי השמים, ואשר ידע לכַוֵן את הרגע ההוא ולבקש דבר מה מאת ה' מן השמים, לא תשוב בקשתו ריקם ועד ארגיעה יבוא חפצו ככל אות נפשו, בקש ר' קרפל לדעת פשר דבר, על מה ולמה לא ישקדו כל באי עולם לעשות כדבר הזה ולמלא כל משאלות לבבם עדי רגע — אך שוא שאל לנפשו, כי לא מצא מענה. אולם יבושו הנרפים ריקם כי לא ידעו עת לכל חפץ; לא כן ר' קרפל, הוא לא התעצל בנפשו ויהי נכון לקראת הרגע ההוא לשקוד עליו בכל מאמצי כחו, רק זאת היתה מבוכתו — כי לא ידע מה לבקש ואיך לבקש ומה יהי נוסח בקשתו הדרושה להיות במלה אחת או לכל היותר — לא יותר משתים, למען אשר יוכל לבטא אותן כהרף עין ברגע ההוא המסוגל לזה. ומה אפוא יבקש? היבקש כי ימהר הדוכס לשוב ולבוא נישוויזה? הלא על זאת תתפלל כל הקהלה זה ירחים הרבה, וכבר צמה צומותיה ותרב זעקותיה עד בלי די. ומה לו ולהדוכס מבואו נישוויזה? בית יין איננו מחזיק, חנות אין לו וידיו לא תצלחנה לכל מלאכה — ומה בצע בבוא הדוכס או מה מנהו יהלוך אם עוד יאחר שובו כהנה וכהנה? — היבקש ביאת הגואל המשיח? זאת לא יכול מפני שלשה טעמים: ראשית דאג ויירא פן לא הגיע „הקץ", והיה כי ידחוק את השעה וחרה אף ה' על אשר האיץ בו קרפל השמש להעלות את בני ישראל לארץ אבותיהם לפני בוא קץ הימין... שנית הלא ידוע הוא כי לפני ביאת הגואל יבוא „חבלו של משיח" והיו מלחמות גדולות ועצומות, מלחמות „גוג ומגוג", ור' קרפל הירא והחרד מפני כל מחלקת שהיא, איך ישא משא הגוים הנלחמים, את טרחם וריבם, את רעש התופים תרועת החצוצרות, רעם כלי התותח, מעוף כדורי המות ולהט החרבות וברק החניתות וכל כלי הזין והנשק היכולים להביא ח"ו לידי שפיכות דמים, רחמנא לצלן! בדבר הזה החזיק ר' קרפל מעודו בדעת עולא וכמוהו אמר בדבר ביאת הגואל: „ייתי ולא אחמיניה!", טוב מזה כי יבוא אחרי מאה ועשרים שנה, כאשר יאסף קרפל אל אבותיו וינוח בשלום על משכבו בבית מועד לכל חי, והיה כי יבצע המלך המשיח את כל מעשהו במלחמות גוג ומגוג, אז יבוא קץ הימין ויגיע זמן תחית המתים, ויחד עם כל ישני אדמת עפר יתעורר ר' קרפל וינוע ויעבור בגלגול מחילות בדרך ישרה עד שערי ירושלים... ושלישית מה בצע גם בביאת הגואל והוא איננו מזרע הכהנים אף לא מבני הלוים ואין לו אפוא כל תקוה לקחת חלקו בתרומות ומעשרות. אמנם טוב מאד היה לו נתקימה נבואת ר' חייא ברבי יוסף שאמר: „עתידה ארץ ישראל שתוציא גלוסקאות וכלי מילת" — כי אז יוכל לקחת לבנותיו חתנים תלמידי חכמים ולתת להם מזונות על שלחנו עד שיספיק כל אחד ואחד לעשות לו „חדר" בפני עצמו ולהיות למלמד; אבל מי זה לידו יתקע כי לא יבוא דבר שמואל, שאמר: „אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד, שנאמר: כי לא יחדל אביון מקרב הארץ": ברור הוא כשמש כי אז יכניסוהו ברשימת „האביונים" הנזונים רק מלקט שכחה ופאה — ובמה טובה הפרנסה הזאת מפרנסת השמשות בבית הכנסת בקהלת נישוויז? הכדי וראוי לו למען „הקבצנות" הנשקפה לו לעתיד לבוא, להרגיז ארץ ושמים ולהקדים ביאת הגואל ולהביא חבלו של משיח? הלא טוב מזה כי יבקש דבר מה אשר בו ייטב לו ולזרעו אחריו; אבל מ ה אפוא יבקש?

ימים ושבועות התהפך ר' קרפל בתחבולותיו וייגע ברב כחו למצוא לו שתי מלות אשר תכילנה את כל הדרוש לחפצו להיטיבו באחריתו. אך „יגעתי ולא מצאתי אל תאמין" — כי אמנם מצא לאחרונה את שתי המלות אשר בקש, והן: „כפת=אדומים", לאמר: כפת הראש מלאה דינרי זהב. אם כזאת תהיה לו אז בוז יבוז להדוכס וגדולתו, גם כל ראשי הקהל וגבאי בית הכנסת מאפס ותהו יחשבו לו, כי לא נופל יהיה מהם, ותחת היותו שמש ומשרת הקהלה, גביר יהיה לאחיו כמוהם, גבאי יהיה בבית הכנסת כמוהם, ובעמדו לימין הקורא תהיה ידו אוחזת ביד הכסף להורות באצבע על כל הכתוב בספר התורה כמוהם.

— סוסיא=בתיה! — קרא בקול נגיד ומצוה לאשתו שתומת העין בשובם בערב ההוא מבית הכנסת — רפדי לי יצועי על גל האשפה אשר בחצר, כי שם אשכב ואישן בלילה הזה.

— אי זה רוח עברה עליך כי תבקש לך כזאת? — השיבה סוסיא=בתיה בהביטה אליו בשאט בנפש — לך ושכב למעצבה על מקומך ואל

תבקש לך חדשות ! הן הכסת קרועה ובלויה גם בלעדי זאת, ואם תניענה ממקומה ותסחבנה על החצר ועשית כלה אותה ומה תעשה באחריתה ?

— ירוק אירק בך ובכסתך הישנה ! השיב קרפל בגאוה ובוז, בתקעו שתי בהונות ידיו בחגורתו הבלה אשר במתניו — דומי לי והתחוללי למחר, והיו לך תחתיה עשר כסתות חדשות, מלאות וטובות.

— הי, הי ! — נהמה סוסיא=בתיה בתתה באישה" את עינה האחת ולבה השתומם בתוכה — ומאין יבוא לך עשר כזה ? האוצר בלום מצאת או את אליהו הנביא פגשת והוא הריק לך ברכתו ?

— חשבי לך כאות נפשך; אבל דעי וראי כי לשבת „נחמו" הבע"ל, נהיה כלנו לבושי מחלצות ומעדנים נאכל וממתקים נשתה אנחנו וילדינו ככל הגבירים אשר בארץ, אנשי השם.

קרפל דבר דבריו אלה בגאון ובבטחה עד כי גם לב סוסיא=בתיה לא יכול עוד להסיתה בשפק, ותבטח בבעלה כי אמת יהגה חכו ואין זאת כי אם בדרך נס עשה עשר רב לפתע פתאם, ותכבדהו בלבבה ותחל להתנות אהבים עמו, ותשנה קולה העב וגרונה הנחר ותאמר לו בהגה אהבה כיונה הומיה:

— קרפל עטרת ראשי ! הנה נא הואלתי לדבר אליך ועתה אל נא יחר לך בשאלי את פיך: איזה בגדי שבת תחשוב לעשות לי ?

— כלם יהיו ממשי מעשה פסים כמלבושי אני.

— ולמה לא תעשם לי מרקמת זהב וכסף ?

— יען כי די לך גם במשי מעשה פסים.

— אך כילי הנך ורע עין ! — קראה סוסיא=בתיה ותשת על פניה העקומים נוספות בעקשות פיה.

— אם כילי אני או לא, אחת היא לי, ואחת דברתי ולא אשנה: רקמת זהב וכסף לא אלבישך, כי גם המשי יעלה לי בכסף רב אשר לא על נקלה תמציאהו.

— אנא, עשה לי למצער את החשן מרקמה כזאת !

— לא !

— את המטלית המכסה על החזה !

— לא ולא !

— הלא מצער הוא ובמה תחשב לך ?

— רב לך סוסיא=בתיה, אל תוסיפי דבר ! — קרא קרפל בחמתו וירקע ברגלו — הלרושׁשני את אומרה ? הוי אשת כסילות הומיה וסוררת ! זה מעט נשאה עליה בלויי סחבות ועתה היא מבעטת גם בבגדי משי הנתונים לך, מי ראה רציחה כזאת ומי שמע כאלה ! אנכי לא אחשה, אנכי אקרא על זה חמס בשערים !

— הס ! למה זה תצעק עלי ? — חננה סוסיא=בתיה קולה בהתאמצה להשיב נפש בעלה למנוחתה — הלא לא ביד חזקה אקח ממך. אם תחפוץ להעתר לי — טוב, ואם לא — ועשית כאשר עם לבבך. אנכי לא אזמינך לבית דין בעבור זה, אף לא אבקש ממך ספר כריתות לימי זקנתי, ולמה זה חרה לך ?

— את לא תבקשי ספר כריתות, — אבל השמרי לך מהעלות חמתי ... לכי ועשי כדברי, ואל תרבי שיחה עמי, כי לא עת לי עתה לשחת דברי עם אשת כסילות הומיה ובל ידעה מה. קץ לדברי רוח, לכי ורפדי יצועי כאשר צִוית !

בפעם הזאת נכנעה סוסיא=בתיה מלפני אלוף נעוריה אשר עדה גאון וגבה כדרך הגבירים — ותלך ותוציא את הכרים והכסת ותרפדם על גל האשפה ותך בחבילות נוצותיהם עד אשר השתטחו למישרים ותכן לבעלה משכב רך ונעים אשר על דעתה יכול גם הרוכם לקנא בו. וקרפל הרטיב ראשי אצבעותיו במים ויקרא ברכת „המפיל" וישתרע על יצועו בגמרו בלבו לבלי תת שנת לעיניו כל הלילה ולהיות עיניו פקוחות אל השמים הבהירים ואל הכוכבים המזהירים, עד אשר יפתחו שעריהם וקרא את שתי המלות והריקו לו ברכה עד בלי די. ולבל יאחר את הרגע הנכון שם שתי כפות ידיו על ראשו ויתקע צפרניו בכפתו הדשנה והשמנה להיותה נכונה לפניו ברגע ידרשנה.

ה.

גם שנת הנסיך ראדזיוויל נדדה בלילה ההוא, כי היה דמו פחז כמים ועורקיו לא שכבו. את לבושו פִּתַּח מכפתוריו אך לא הסירהו מעליו ובאחזו בקנה מקטרתו הארוך נע בחדרו הֵנה וָהֵנה וישם וישאף מקצר רוח, לרגעים מרט את שפמו אשר שיבה זרקה בו ושפתיו מלאו זעם ונשמת אפו כנחל גפרית בערה בו. פגישת הכבוד אשר הוכנה לו לא הרגיעה את רוחו ועוד הוסיפה להרגיזהו ולהבעיר כאש אפו. מלא כעש וחמה בא הארמונה, ויגרש מפניו את כל בני לויתו ובתוכם גם את בן אחותו, את מוראווסקי שר האלף, וימהר ויבוא אל חדר משכיתו, בהשליכו מעליו בדרך הלוכו את נעלי ידיו ואת כובעו ואיזה ממלבושיו ועדייו אשר עליו. ורייטמאן אשר הבין אל מראה אדוניו כי הסער נכון לבוא, חשב מזמות להרגיע רוחו בהכינו לו בחדר משכיתו את הדברים אשר אהב אדוניו ואשר נתנו שעשועים לנפשו בימים

מקדם, את העגור המלֻמד לדבר כלשון בני אדם הציג בכלובו על התחתית החלון הפונה אל הגן, ואת החתול הסיבירי אשר אהב אדוניו לצחק בו הושיב על המצע, ועל השלחן הניח את מכתב העתי הנודע לשם בעת ההיא, אשר בהתוליו השנונים שמח תמיד לבב ראדזיוויל ויסר מעליו רוחו הרעה. אבל בפעם הזאת היו כל התחבולות האלה ללא הועיל — כי כבוא הנסיך אל חדר משכיתו ויבט בעינים מלאות חמה על כל סביביו ותהי ראשית מעשהו לקחת את השוט התלוי על הקיר וליסר בו את החתול הנבהל והמשתומם בקראו אליו בחמתו: „לעזאזל פאנע קוחאנקו, לעזאזל קַח לְךָ!" וכן לא חדל מהכותו עד אשר באה חכמה בלב המַכֶּה ויקפוץ וינס החוצה. אחר כן ראה את העגור שוכן בכלובו, ויפתח את החלון וישלך אל הגן את הכלוב ואת העגור אשר בו בקראו לאמר: „שם פאנע קוחאנקו, שם מקומך!", ועל עלי מכתב העתי לא שת גם עינו, אך ירוק ירק אל עבר פניו ויחל לנוע בחדרו הנה והנה כארי זועם הסגור בכלוב, וקול צעדיו נשמע למרחוק.

אבל מה זה הרגיזהו ככה וירתיח כה את דמו הנשחת בפרעותיו בחיים? למה זה ועל מה זה נתכה כאש חמתו עד כי היה כמְשֻׁגע אשר רוח רעה תבעתהו?

זה הדבר אשר היה בעוכרי נפשו: כי בהיותו בדרך בהִתְנות האחרונה אשר לפני שער עירו, הגיעהו צרור מכתבים מקראקוי, מווארשוי, ומווילנא, בהם נמצאו דברים אשר היו למורת רוחו. שם נאמר כי תקונים הרבה עתידים להיות בהנהגת המדינה והממשלה, כי הרבה דברים נמצאו בהנהגה הקודמת אשר לא הפיקו רצון מושלי הארצות האחרות, הקרובות והרחוקות. אמנם רחוק היה לב הנסיך מענינים כאלה, והליכות עולם זרו לרוחו בהיותו רק לנפשו, ברדפו רק אחרי תענוגיו ושעשעיו מבלי שית לב לכל אשר סביביו; בכל זאת נמשך לפעמים אחרי סכסוכי האספות, בהיותו אחד מראשי אלופי ליטא, אשר רבים סרים למשמעתו ורבים מהם הנותנים לו כתף סוררת בהחלקם לפלגותיהם כדרכם. במכתבים ההם קדמו בעלי המפלגות השונות את פניו בחנפי לעגי מעוג, בהתאמצם למשכו אחריהם שלחו לשונם ברעה ויביאו אליו דבת האחרים השאטים אותו בנפש — היוצא מדברי כלם היה כי אף אחד מהם לא יכבד אותו, את הנסיך ראדזיוויל, כערכו, ויחדו בוז יבוזו לו ולתבונת רוחו ולכל עלילותיו בחייו. זאת נוכח לראות ברור כשמש על כן התחמץ לבו בקרבו ונפשו ירעה לו.

ובכן אפוא יחשבוני לאיש שוגה ופתי! — קרא בחמתו ופניו האדימו כתולע. ויקח את המכתבים ויקרעם לגזרים ויפיצם וירמסם ברגליו — אך הנני להם, עוד מעט וידעו את תנואתי! יאספו נא יחד אספה, אז בוא אבוא אליהם ובשוט אשר בידי ארשום את דברי חכמתי על עורם ובשרם, אשר יעמדו להם לזכרון כל ימי חייהם, וידעו אז כי הנסיך ראדזיוויל יודע לכלכל דבריו במשפט וזרועו מושלה לו לשום משטרו בתוכם.

ברגע ההוא הוגד לו כי עגלות החרף עומדות לפניו הכן, ובקרעו את כל הנותר מהמכתבים ישב בעגלתו בחמה עצירה כאש בקרבו, וכן עבר דרך עירו ויסר אל ארמונו.

כאשר בצע מעשהו בחתולו ובעגורו נשאר בודד בחדרו. ברגז לבו נדדה שנתו מעיניו, כי רִתְחוֹ מעיד ודמו היה כמרקחה. הוא בקש לו רק במי לכלות חמתו, ובאין לו איש כזה הוסיף התגעש כי חרה לו עד מות. פתאם עמד רייטאן בפתח החדר.

— מה לך פה? — שאלהו הנסיך באפו.

— הנה רץ בא! — ענה הסוכן בעמדו לפניו בכבד ראש.

— מאין?

— מווארשוי.

— ומה הביא אתו?

— בידו מכתב מראש שרי הממשלה, מהשר זאמאיסקי.

— קחהו מידו והביאהו הנה! —

— גם בו לא אמצא בלתי אם שוט לשון או דברי תהפוכות; לשון חנף השלוחה מחצר המלך או דברי נרגן מאחת הנשים הצובאות שם — אמר הנסיך בגשתו לשבת אל השלחן — אבל בנפשי נשבעתי כי שוט מוסרי יעבור גם על עור הגאיונים רואי פני המלך. אנכי אקרע עורם מעליהם, אנכי אשחית מאיש מראיהם — אז ילמדו דעת ליראה את שם הנסיך ראדזיוויל ולא יעיזו עוד להתעלל בו בזרון לבבם.

אבל לא כאלה היה מכתב השר זאמאיסקי — כי בלשון אחרת דבר בו, ואלה היו דבריו:

„הוד כבוד המלך ושרי האספה מלאו את ידי לחוקק חקים חדשים בעד כל יושבי ארצנו ולתת גם משפטים חדשים ליהודים היושבים במדינות המלוכה ובמחוזות השרים למשפחותם למקומותם — אי לזאת אכבדה נא לפנות אליך אדוני הנסיך בבקשתי: להמציא לי את הידיעות הנחוצות על אדות היהודים הנמצאים תחת שבט ממשלתך — ועל זה ישיב תודות לך עבדך הדורש שלומך וטובתך.

אנדריי זאמאיסקי".

— הזשידים! — קרא הנסיך בקפצו ממקומו כמו נשכהו נחש ממסתרים — הם חפצים לפרוש כנפיהם על הזשידים אשר לי, אשר קנין כספי המה. אך שוא תבקשו כזאת, פאנע קוחאנקו, זאת לא אתנכם לעשות, פאנע קוחאנקו! אנכי ארון לנפשות הזשידים אשר לי, אני ולא אחר, אני ולא מלך ולא איזה אספה שתהיה. אם אחפוץ — וגרשתי אותם כלה מנחלותי, או אדושם ואדיקם והיו אפר תחת כפות רגלי. איש בתבל לא ימנעני מעשות בהם כאַות נפשי. הוי רייטאן!

הסוכן שב ועמד על מפתן החדר.

— כמה זשידים יש לנו בזה? — שאלהו הנסיך ושפתיו מלאו זעם.

— שלש מאות ושמונים ושבע נפש, אנשים ונשים יחדו.

— וכלם חיים ובריאים?

— כן הוא אדוני כאשר דברת.

— ומדוע זה נפקד מקומם בבואי העירה? ולמה לא יצאו לקראתי, לקדם פני אדונם ומושלם?

רייטאן עמד נדהם ולא ידע מה לענות.

— אתה, פאנע קוחאנקו, לא תדע, לכן שמעה לי ואגדך פשר דבר — הוסיף הנסיך לדבר וחמתו בערה בו עד להשחית — הזשידים הם ערומים ונוכלים מאין כמוהם; הם הריחו באפיהם מרחוק כי רוח חדש נשב מחצר המלוכה; בווארשוי חושבים מחשבות להוציא אותם מתחת עול סבלותנו, ועל כן הם ניעזים למרות עיני כבודי והנם שולחים את הזמורה אל אפי: הא לך זאת, פאנע קוחאנקו, יאמרו, כי לא עוד אדון הנך לנו ואת מוראך לא נירא ודעת דרכיך, פאנע קוחאנקו, לא נחפוץ עוד.

— בי אדוני הרם והנשא! — חנן הסוכן קולו בתקותו לפקוח עיני אדוניו ולהראותו כי שגה בראה — אנכי היודע ועד כי מאד כלתה נפשם לתשובתך אדוני, אף הרבה הרבו התכונה לפגשך בכבוד גדול כאשר לך אדוני יאתה, ואין זאת כי אם משגה היה אתם באחרם המועד מבלי הדעת.

— מבלי הדעת! חאַ חאַ חאַ! היהודים שגו מבלי הדעת! היהודים, פאנע קוחאנקו, לא ישגו לעולם, הם ידעו תמיד מועדם וימצאו עת לכל חפץ. הם ערומים ונוכלים היודעים מראשית אחרית, להם חוש חוק כחוש הכלב בהריחו; הכל גלוי לפניהם ואין כל נסתר מנגד עיניהם; הם יודעים דרך הרוח גם בטרם יפוח. הם הריחו עתה מרחוק את החדשה בטרם תצמח ועל כן סרו ממני בבגדם בי ויפנו אלי ערף ולא פנים.

— הנה נא הואלתי להעיד עדותי לפני אדוני הרם והנשא — הוסיף הסוכן הטוב להצדיק נפש הנאשמים — כי נאמנים הם לך בכל נפשם ומאדם, ויום ולילה לא יחדלו מהעתיר אל אלהיהם בעד שלומך וטובך, ולחנם תקצוף אדוני הרם והנשא על האמללים האלה. תנני נא אדוני הרם והנשא וארוצה העירה וכרגע ארע מה היה להם ולמה נפקד מקומם בבוא אליהם האדון אשר אליו הם נושאים את נפשם.

— מקומך אל תנח! — קרא הנסיך הזועם בהניעו אליו ביד — אנכי אחרת אעשה להזשידים שלי, אנכי אתנהג עמם על פי דרכי וידעו כי ראדזיוויל אני. יחוקקו להם שם חוקיהם בווארשוי, יכתוב לו המלך ועבדיו משפטיהם כאות נפשם, אך לא פה בנחלותי אני, פה אני המלך בחסד עליון, אני המחוקק בארץ ממשלתי, אפס זולתי. ואתה פאנע קוחאנקו זאת עשה: לך ואספת תיכף את עבדי ההיידוקים ורצועותיהם בידיהם, והקיפו את העיר מכל רוחותיה לבל תצא ממנה אף נפש אחת, וביום מחר בצהרים תקבוץ את כל הזשידים אל רחוב העיר אל מקום אחד וירית בם מכל כלי התותח אשר על הסוללות בפעם אחת, לבל תשאר מהם אף נפש אחת. ההבנת את דברי, פאנע קוחאנקו?

— ל — ל — לא! — נהפך הסוכן בלשונו וישא עיניו בחרדה אל אדוניו אשר נדמה לו כי השתגע כלה — אך... אמנם... אנכי אבין הגיגך, אדוני הרם והנשא, ואדע כי צחוק תעשה לך.

— המצחק אני בעיניך? — שאל הנסיך ועיניו גם הן נטיו אל עברו לראות אם לא השתגע הוא — לא עת שחוק עתה לי, פאנע קוחאנקו, והנני נשבע לך באלהי ישעי כי לו יכלתי לקבוץ אל היהודים גם את כל אדוני הארץ, ומלכם בראשם, כי עתה לא נמנעתי אף רגע מלכלות אותם עם הזשידים גם יחד.

— אבל בי אדוני, שלש מאות ושמונים ושבע נפש!...

— אבל איזה נפשות הן? הלא נפשות זשידים ארורים ונבזים, אשר כל אוכליהם לא יאשמו — כי מה בצע בחייהם? הלא אך לחנם יטמאו את אדמתי.

— אבל אדוני הרם והנשא! הלא עד כה משכת להם חסדך ותפקדם בטוב ישועה ורחמים...

— כן עשיתי כאשר חפצתי, ועתה אחרת אחפוץ. ומי יאמר לי מה תעשה? עד כה נשאתים ועתה בחלה נפשי בם וחייהם היו עלי למשא — ולבל יוסיפו עוד להיות לשכים בעיני ולצנינים בצדי הנוצרים הטובים, הנני לשלחם בדרך כל הארץ והיו כלא היו.

— ובכל זאת...

— רב לך, פאנע קוחאנקו, אל תוסף דבר! — בהלהו הנסיך בחרונו ברקעו ברגלו ובנופפו עליו ידו — לך ועשה כאשר צויתיך ומחר לעת הזאת לא תשאר בנישוויז אף נפש אחת מכל העם הזה, הנבזה והנמאס בעיני. לך כרגע ואל תעמודה!

— עוד זאת חשך אלהים לי, כי לפני הפרדי מזה אטבלה בשחת נפשי ואגאל כפי בדמי נפשות נקיים, יען מה? יען כי כן חפץ המשֻׁגע הזה! — הגה רייטאן ברוחו הקשה בצאתו מאת פני אדוניו, והמחשבות האלה דפקוהו בלכתו עד כי החל האיש הבריא והכבד לרוץ בחפזה בחום הלילה ההוא. רוחו קצרה עד מחנק נפש, אגלי זעה נזלו ממנו כגשם שוטף, ובכל זאת לא שם מעצור לרוחו וירץ בכל מאמצי כחו למהר ולבוא אל ידידו עז, אשר דבקה נפשו בו ואשר לעת מחר עתידה נבלתו להתגולל בתוך הרחוב בין כל חללי אחיו הצבורים למאותיהם! הרעיון הזה דכא לארץ חיתו ויכם עליו בצלמות, ולבו הכהו בסתר בשומו אשם נפשו כי ממנו יצאה הרעה על כל יהודי נישוויז, בהחרישו מהם מבלי הודיעם עת בוא הנסיך העירה — כי בשקדו על מעשהו ובהיותו אץ ונמהר בעת ההיא לפגוש את אדוניו, לא זכר את היהודים וישכחם, ועתה הנה יחדו ערוכים כצאן לטבח, בא יומם, קרב קצם, ומידו היתה זאת להם!

מרגע לרגע גדלה מצוקת האיש הטוב הזה עד כי לא עצר עוד כח ללכת, ויעמוד על מקומו יפרש כפיו ויבך. אבל פתאום זכר כי לא עתה העת לעמוד, כי כל רגע ורגע ייקר מהון רב, וישב וירץ לדרכו ויפול כאבן אלגביש בבית ר' שבנא אשר שב על משמרתו ויחכה לו כל הלילה.

ט.

בעת ההיא והמיועד להיות גביר בנישוויז, הוא קרפל שמש ביהכ"נ והקהלה, שכב במרחב על יצועו אשר רפדה לו אשתו על גל האשפות כחפצו. ידיו אוחזות בכפתו השמנה ופניו מפנים למעלה ועיניו הכהות מביטות אל זהר הרקיע ושומרות את שערי השמים לעת יפתחו להריק לו ברכה עד בלי די. גם כי עיפה נפשו ממרוצתו בערב ההוא וחבלי שנה אחזו שמורות עיניו, לא חדל בכל זאת מהתבונן בהקיץ אל עבר פני השמים הבהירים כספיר לטהר, אף חכמתו עמדה לו למצוא עבודה לנפשו לענות בה לעת ההיא בהִפָּנותו מכל עמל החיים — כי שם לבו למנות מספר לכוכבים, ויספור וימנה את צבא השמים ויתפלא הפלא ופלא בראותו כי כאשר יוסיף למנותם כן ירבו וכן יפרצו לעיניו במרחבי שחקים, עד כי נדמה לו הרקיע כמו רֻקם כלו מכוכבי אורה; אלה ירוצצו כברקים וינוצצו כספירים, ואלה יהלו באור כהה וידמו בלבנת מראיהם כנטפי חלב עזים אשר זֹרְקוּ שמה מבלי חפץ.

— הוי מי יתן והיה לי מספרם בדינרי זהב או אפילו בזהובי פולין! — חשב בלבו בהגיע בחשבונו עד ארבעת אלפים! אבל אחרי שובו נחם בחשבו עם לבבו כי במלוא כפתו ימלא שפקו למדי, ואל נכון יתנו מדה מלאה ואולי גם גדושה — כי שם בעולם האמת אין כל אונאה ותרמית. ובאמת מה מהם יהלוך? המעט כסף וזהב יש לה' באוצרו הטוב?...

אבל לא כביר עסק קרפל בחכמת החשבון ובמספר הכוכבים, כי עיניו אשר החלו להסגר נמשכו עד מהרה אחרי מחזה חדש הנראה אליו מפאת צפון — ששם עב קטנה עלתה ככף איש ובעלותה למעלה כן נראה דמותה כמראה הכסת הישנה הרפודה תחתיו. רגע אחד עמדה על מקומה במרומי שחקים ופתאם שטה לפאת דרום והנה עב אחר עולה לקראתה ומראהו כדמות פני הסינור הישן המצֻמד על מתני כוסיא-בתיה אשתו! עד מהרה התלכדו שני העבים יחדו והנה חשכו משחור ומראיהם כפרכת האבל הערוכה ושמורה לימי החרבן. אז החלו להתגדל ולהשתרע חיש מהר עד כי ברגעים אחדים כסו את כל הרקיע. הכוכבים נעלמו ממסלותיהם וענן כבד כסה עליהם בצלמות. מרחוק נשמע קול רעם בגלגל וברקים לוהטים התעופפו כחצים ובני רשף, מגור מסביב. האמנם יהיה גשם מטרות אשר יסוכך בעברתו על שערי השמים לבל יוכלו להפתח אף רגע? — חשב קרפל בלב חרד ונפשו ירעה לו על הגשם הבא ללא עת... פתאם חרשו אזניו מקול רעם נורא ואדיר הנשמע ממעל לו, אך הוא אמץ לבבו ויזכור כי עתה עת לעשות נחת רוח ליוצרו ויקרא בפה מלא: „ברוך... שכחו וגבורתו מלא עולם!"... אז נפקחו עיניו וירא והנה מקצות קדים עולה ראש גדול מאד ופניו פני זקן ואיש שיבה והוד שפמו איכה וזקנו וקווצותיו תלתלים לבנות כשלג. לב קרפל הגיד לו כרגע כי את מיכאל המלאך הראינה עיניו. וראש מיכאל עולה מעלה מעלה בכפת השמים עד הגיעו אל מרום קצה, ובתפישת העין חשב קרפל ומצא כי מדת כל גופו היא לא פחות ממהלך ת"ק שנה... בהגיע ראש מיכאל עד המקום ההוא עלה עוד קדקד שער מתהלך בקדשו מקצות מערב, וגם לו דמות איש זקן ושיבה — וגם אותו הכיר קרפל כרגע וידע כי זה המלאך גבריאל. שני המלאכים עטופים שחורים ובתי ידיהם רחבים מאד

וחגורותיהם כמראה הקשת בענן ובידיהם מטאטאי אש גדולים ונוראים, המאזרים זיקות ומהם כידודי אש יתמלטון בלי חשך. שני המלאכים קרבו עמדו פנים אל פנים תפושים ברוב שרעפיהם בקרבם. מעט לעת הוציא כל אחד מחיקו קרן גדולה מאד ולה מכסה כסף טהור המכסה על פיה הרחב, ומראה המכסה כפני הלבנה במלואה. את שתי הקרנות הכיר ר׳ קרפל כהרף עין כי הן קרני שור הבר, והמלאכים פתחו מכסיהן בקול שריקות כקול השופר בתקיעה הגדולה, ויתנו איש לאחיו להריח מהן אבק טבק מהול בשמן אפרסמון, והריח מלא את כל פני השמים ויגיע עד אף קרפל השמש אשר הכיר ברגע ההוא כי זה ריח גן העדן, וימהר ויברך בכוונה גדולה ברכת „בורא מיני בשמים".

אז נשמע לו קול רעש גדול אדיר וחזק הבוקע ויורד דרך העבים, ואזניו הקשיבו את המלות המְשכות והולכות מסוף העולם ועד סופו לאמר: „סלו סלו, פנו דרך, הרימו מכשול מד ר ך ע ע מ י!!!"

ככלות הקריאה הזאת קרצו מיכאל וגבריאל בעיניהם איש אל אחיו ויקפלו בתי ידיהם למעלה ויחלו לטאטא את הרקיע מחשכת העבים ויפנו אותם עד קצות השמים ששם נערמו ונצבו כמו נד, וכהרף עין נראו פני הרקיע עם רבבות הכוכבים הזרועים בו. למראה הזה חיתה רוח קרפל וישב להביט השמימה בלב נכון ובטוח בישועתו.

והנה קול ממרום נשמע: „פתחו שערים ויבוא גוי צדיק שומר אמונים!"

וחרדה גדולה נפלה על קרפל, כל עצמותיו רחפו, שניו התנקשו יחד וחיל אחזהו כיולדה.

— העת הגיעה, הרגע הנערץ קרוב לבוא, עוד מעט ויפתחו שערי השמים — ומי יודע אם אעצר כח, אם לא אתעלף ברגע האיום ההוא או אשכח את שתי המלות אשר בהן תלויה ישועתי!... אנא אלהי אבותי, אלהי אברהם יצחק ויעקב, אנא אל תשליכני מלפניך! אנא הושענא והושיעה נא!

„פתחו שערים!" נשמע הקול ההוא בקראו שנית.

ומיכאל וגבריאל השליכו מטאטאיהם הצדה ואיש איש הוציא מחיקו מפתח אש איום ונורא במראהו.

— אשמנו, בגדנו גזלנו, דברנו דופי — החל קרפל להתודות ולכפר פני שופט עליון, מיראתו פן יבוא קצו ברגע ההוא ובעצם תמו יגוע.

„פתחו שערים!" נשמע הקול בפעם השלישית.

ומיכאל וגבריאל הניעו באצבעותיהם במקום אחד בתוך הרקיע ואחר כן תקעו יחד מפתחותיהם

במקום ההוא ויסבום על ציריהם — והנה שערי השמים נפתחים במרחב ועיני קרפל כהו מאור יקרות אשר האיר אל עבר פניו.

— כ-כ-כפה! — הספיק השמש לבטא בשפתיו ואז — פקח את עיניו, אבל כרגע שב ויעצמן, כי לא יכול נשוא את האור הגדול הבוקע ויורד אליו מאת העששית המאירה אל עבר פניו והקרובה אליו עד כי נגעה בקצה חוטמו.

— מה מאד חוקה עליך שנתך, ר׳ קרפל! — נשמע אליו קול בעל העששית — זה כמה עומד אני עליך ומתאמץ להעירך ולעוררך מתרדמתך, ואתה מאנת להקיץ.

— הוי! מה? קרא קרפל בשממון בקפצו מגל האשפה — איפה אני? מי זה פה? ואיה כפתי?!

— הלא אנכי יעקב מיודעך, משרת ר׳ שכנא; ולמה זה חרדת ככה? הן כפתך על ראשך היא ואיש לא נגע בה.

— יעקל? — שאל קרפל בלב פג, כי עוד לא האמין למראה עיניו — ומה לך פה? האתה עוררתני משנתי? ואנכי האמנם ישנתי?... הוי ואבוי! — קרא ויבך מרה — אכן ישנתי לאידי ובכן אחרתי המועד, אללי לי!

— אל נא תשתוחח, כי עוד לא אחרת מן המועד! — נחמהו המשרת בפהקו במלא פיהו — עוד שעה אחת נשארה עד החצות. אך זקני הקהל דרושים להקיץ משנתם כרגע, ואנכי שלוח אליך לשלחך אליהם להעירם. גם ארוני ער בלילה הזה אף לא עלה על ערש יצועו.

— ר׳ שכנא? ואיפה הוא? מה מעשהו עתה? ולמה זה לא עלה על ערש יצועו?

— אני לויתיו על דרכו הנה; הוא הלך להרב ר׳ יעקב שמואל. גם הרב עודנו ער, כי לא יתן שנת לעיניו.

— ומה הדבר אשר נפל בעיר?

— זאת לא ארע, אך ר׳ שכנא עצוב מאד ושתי פעמים נתן בבכי קולו, זה אות וסימן רע, לכן מהרה וכלה לעורר את הזקנים משנתם! לך לשלום ר׳ קרפל ואנכי אחוז בחבלי שנה עד כי כבד לי לעמוד על רגלי. אלכה נא לנוח ולתת לעפעפי תנומה.

י׳

חצות לילה הגיעה. בביהכ"נ דק"ק נישוויז לאור הכהה העולה משׂרֵי הנרות הקטנים ערכו „תיקון חצות",

המתפללים היחפים שמו אפר מקלה על ראשם וישבו לארץ באחזם בידם האחת את ספר התפלה ובשנית נר שעוה דק. בראשונה קראו הכל בלחש ובמתינות רוח, אף נשמעו מתוכם פהיקות המתנמנמים האחוזים בחבלי שנה.. אבל מעט מעט התעוררו בקריאתם וירימו קולם, עיניהם נמלאו דמעה ומקירות לבותיהם החלו להוציא אנחות ואנקות והקול הלך וגדל עד כי גדל מאד ותהי זעקה גדולה ובכיה מרה ויללה עצומה בהשמע הדברים האלה:

„זכור ה' מה היה לנו הביטה וראה את חרפתנו.
נחלתנו נהפכה לזרים, בתינו לנכרים.
יתומים היינו ואין אב, אמותינו כאלמנות...
עבדים משלו בנו פורק אין מידם.
עורנו כתנור נכמרו, מפני זלעפות רעב.
נשים בציון ענו, בתולות בערי יהודה.
שבת משוש לבנו, נהפך לאבל מחולנו.
נפלה עטרת ראשנו, אוי נא לנו כי חטאנו!"

אוי! הוי! אח, אח, אח! געו המתפללים בבכיה בהשתפך עליהם נפשם. אז הוסיפו לקרוא:

„קול ברמה נשמע ביללה, קול נהי מציון המהללה.
השבתי ימים הייתי גברת, ביד ה' עטרת תפארת,
ועתה אני שחרחרת, טבעתי בבור ביון מצולה...
הייתי ככלה בתוך אפריון, וענן יומם על מכון הר ציון, השלכתי לחוץ כעני ואביון, בגדי לקח צר ואני אמללה...

עד מתי ה' ביום זה לעמך
במר תיליל עדתך? ....
עד מתי ה' תשכח שאון קמיך
ושממות היכלך ונפוצות לאמך?
עד מתי ה' אשכבה בין שפתים,
ובין תנור וכירים? ...
„עד מתי ה' רשעים יעלוזו,
עד אן תצעק בשבי אמתך,
אלהים, באו גוים בנחלתך!"

„עד מתי?" שואלים הנכם אחי אסירי התקוה; אבל עד מתי תתפלשו בעפר קרקע ביהכ"נ ותשאלו קירותיו „עד מתי?", מבלי נסות להגיע אף באצבע קטנה לחפש ולמצוא תשובה נכונה לשאלה העמוקה הזאת, שעליה לא היתה ולא תהיה אף לא תוכל להיות כל תשובה מקירות ביהכ"נ עד העולם? — הן כל זמן שתשאלו „עד מתי?" בשבתכם כה למעצבה, תהי השאלה עומדת אתכם יחד על מקום אחד

„Aide-toi meme-et Dieu t' aidera“ יאמר הצרפתי, „На Бога надѣйся а самъ не плошай“ יאמר הרוסי, „קוה אל ה'", אבל „חזק ויאמץ לבך" יאמר גם העברי; אך דבריו הם רק מן השפה ולחוץ מבלי שית לב להבין אל חקר כונתם, על כן לא תעשינה ידיו תושיה ותשועתו רחקה לבלי קץ.

תפלת „חצות" עברה. עמוד השחר עלה וזמן תפלת „שחרית" הגיע, אבל התפלה עוד לא החלה, כי עוד לא בא הרב דמתא ולא הגביר ר' שכנא ולא אחד מזקני העדה. מקום כלם נפקד בפעם הזאת, מרגע לרגע חכו אל בואם, אבל הם בוששו לבוא, ויהי הדבר לפלא בעיני כל. מה זאת? שאל כל אחד לנפשו, הן רבנו יחיה לא אחר מעודו לבוא לביהכ"נ ואף כי ביום כזה!

קרפל, הוי קרפל! נשמעו קולות אנשים בהכשל כח הסבל, ויחפצו להאיץ בהשמש ללכת אל הרב ואל זקני הקהלה לחקור לדעת מה זה אחרו פעמיהם לבוא. אבל גם פני קרפל לא נראו בביהכ"נ, כי בהשתוממו גם הוא על זאת החיש פעמיו להרב דמתא לדעת למה זה ועל מה זה. אז הוסיפו כלם להתפלא הפלא ופלא, כי נפקד גם מקום קרפל הדרוש לעבור לפני התבה להתפלל שחרית. אחדים החלו לפחוד פחד ולבם נקפם מבלי דעת... פתאם בא קרפל במרוצה, פניו חורו כסיד והודו נהפך עליו למשחית מאימה ופלצות, ובספקו את כפיו קרא בקול נחר כמו באה נפשו עד מחנק: „הוי אחים! נוסו המלטו על נפשכם, החישו מפלט לכם!" ובקראו נפל על מעלות ארון הקדש וימרט משער ראשו ויאנח ויאנק ויבך כילד.

— מה זאת? מה זה היה לנו? שאלו כל העומדים בסובבם את קרפל מכל עבר ובהביטם אליו בשממון.

— הוי, אחי, אחי! הקץ בא, בא הקץ, המקום ירחם עלינו! יליל קרפל בהכותו כף אל כף וברעדו בכל עצמיו בחלחלה נוראה.

— אי זה קץ? למי הקץ? הגידה אפוא ואל תרב לענות נפשנו!

— הנה יחלנו ודוממנו לביאת הדובם, אוי לנו מתוחלתנו כי באה.

— מה זאת נהיתה? הגידה נא דבר ברור אם יש אלהים בלבך ואל תוסף להחרידנו!

— החרדה מה זו עשה? הן הקץ בא ואחת היא אם תחרדו או לא.

— אבל הגידה נא מה זאת!

— „האינכם יודעים מאומה?

— ומאין לנו לדעת אם גונח הנך ומיליל מבלי דעת.

— מה אומר ומה אדבר ? הדבר פשוט מאד : הדוכס — ימח שמו וזכרו ! — הדוכס, מי זה פלל לשמוע כזאת על האדון הזה אשר הטה תמיד חסדו לנו ? הדוכס... ואולי לא באשמתו הוא ואויבינו הביאו דבתנו רעה אליו — המעטים הם אויבינו ?

— התגיד לנו אם לא ? הוי נבלה סרוחה ! — קרא יצחק הגבן ברוח אפו בקפצו אל קרפל ובתפשו אותו בפי צוארו — התגיד לנו לאחרונה פשר דבר ?

— הוי, הוי גזלן ! — צרח השמש בהאבקו בידיו ורגליו עם הגבן הזועם — מה זה התנפלת עלי ? הלא שפתי ברור מללו, הדוכס...

— ומה הדוכס ? מהרה הגידה אם חפץ חיים אתה.

— הדוכס נתן צו להמית את כלם.

— את מי ? — שאלו כלם מבלי הבין אל דבריו.

— אותנו יהודים אמללים, אותנו, את כלנו, את כל היהודים הנמצאים בעיר הזאת.

— ואיככה תהיה כזאת ? קראו כל השומעים ועיניהם קמו בחוריהן מפלצות אשר בעתתם.

דומית מות היתה ברגע אחד בכל ביהכ"נ. כלם כמו נאלמו, נהפכו לאבן, אבדה בינתם ורוח אפם נאסף.

רגעים אחדים עברו, בהם היו כלם כחולמים ואיש לא ידע איפה הוא ומה היה לו. מעט מעט החל רוחם לשוב אליהם, אז הביטו איש אל רעהו ויתמהו כי חורו פני כלם וכשלג הלבינו. איש לא מצא עוז בנפשו לדבר דבר ויחדו נאנקו דום, גם קרפל המרבה שיחה ישב דומם כאבן על מעלות ארון הקדש וידיו על לבו וראשו מוטה לארץ מבלי הוציא אף הגה אחד או אנחה אחת, כמו יצאה נפשו בהוציאו מפיהו את השמועה הנוראה ויהי לפסל עץ אשר לא יחוש ולא יחשוב מאומה !

הדומיה הזאת אשר מבלי אמר ודברים הביעה יאוש נפשם, נפסקה פתאם ממחנה נשי ישראל ובנותיהן הקטנות והגדולות אשר באו בהמון לחפש את בעליהן, אבותיהן ואחיהן בספקן כפים בקול יללה ונאקת שבר. לקולן התעוררו הגברים כלם ויחדו החלו לנוע ולצעוק מרה מלב נשבר ותהי מהומה ומבוכה בביהכ"נ ואיש לא שמע שפת רעהו.

— אל הרב ! אל ר' שכנא ! — נשמע קול אחד, וכל אשר היו בביהכ"נ מהרו אל הפתח כעדר הרחלים שחרדו מרבצן וידחקו וילחצו ויפילו ויעברו איש את רעהו, כמו היתה כל ישועתם וחייהם תלוים בהרב ובר' שכנא, ובטרם עברו שני רגעים נשאר הבית ריק מאדם.

השחר עלה וערפל מלא אדי לילה החל זה מעט להנשא מעל הארץ ולברוח מפני קרני השמש אשר החלו ברגע הזה להופיע מפאת קדים. עיני כל קדמו אשמורות, כל יושבי נישוויז מזקן ועד ילד יחד הקיצו משנתם, כי השמועה הנוראה שטה עברה מפה לפה בכל העיר, וברוח אחד ורגש אחד חרדו כלם אל חצר ביהכ"נ ברחוב בתי התפלה ששם מעון הר"ר יעקב שמואל, יועצם ומנחמם בכל עת צרה וצוקה, בתקותם למצוא עצה ועזרה מפיהו גם הפעם. כלם נדחקו שם יחדו עד אפס מקום, כלם חכו בעינים כלות לצאת רבם רועם הנאמן להם מאז ועד הנה, אף אמנם היו גם בעת הזאת כל מעיניו בם, כי מחצות לילה ועד השעה הזאת העמיק סוד עם ר' שכנא וכל טובי העיר.

לאחרונה יצא הרב אליהם נשען על ידי ראשי הקהלה — כי היה חלוש מאד מזקנה, מיקיצה בלילה הזה ומהשמועה הנוראה אשר האבידה שארית כחו. ראשו וידיו נעו מבלי מנוח ומעיניו נשפכו דמעות כנחל וירדו על זקנו הלבן היורד על פי מדותיו.

— אל בית הכנסת, בני ! אמר בקול רפה ולב נשבר בנשאו עיניו להעומדים מקרוב — אל בית הכנסת לכו ושם אשמיעכם דברי.

הדברים האלה עברו מפה לפה וכל הנמצאים שמה מהרו אל בית הכנסת. שמה הלך גם הרב עם ר' שכנא ועם כל ראשי הקהלה.

נשען על זרועות קרפל ונאנח בשברון מתנים עלה לאטו על המעלות אשר לפני ארון הקדש, ויפן אל קהל העומדים ובקול רפה וחרד הנפסק לרגעים מבכי תמרורים נשא מדברותיו לאמר :

— רבותי ! בעונותינו הרבים הננו עתה בצרה גדולה ובסכנה נוראה, אנחנו כלנו חטאנו והרשענו וה' הצדיק אשר כל משפטיו אמת ואמונה כמעללינו יעשה לנו. אמנם שמע ה' קול תחנונינו ויתן לנו את בקשתנו : אנחנו התפללנו אל בוא הדוכס והנה זה בא ; אבל מי יודע אם היתה תפלתנו זו לרצון לפניו ואם לא יסרנו למשפט בעשותו בקשתנו, ואולי רק ליסרנו קשה שמע אל קול תפלתנו. והנני לבאר ע"פ משל מתורתנו הקדושה : כאשר קצה נפש ישראל במן אשר ירד להם מן השמים ובהתאוננם על משה רועם קראו „מי יאכילנו בשר !" אז עשה ה' את בקשתם, ויתן להם בשר לשובע נפשם ויגז שלוים מן הים אשר אספו העם חמרים חמרים, „הבשר עודנו בין שניהם — אומר הכתוב — טרם יכרת ואף ה' חרה בעם ויך ה' בעם מכה רבה מאד". מזה נראה כי מה שימלא ה' לפעמים רצון המבקש לא תמיד יחשב לאות רצון מלפניו ולפעמים יהיה להפך. חוששני מאד, רבותי, פן נתקים בנו מאמר חז"ל בפסחים : „כפא דרחטא

נגרא בגויה נשרוף חרדלא" כלומר: הכף שחקק האומן בה ישרוף לשונו בחרדל שיאכל ממנה. אנחנו התפללנו אל ביאת הדוכס ועתה הנה זה בא — ויביא עלינו משפט מות! רבותי, זאת אחרית אלה השמים תקותם בבשר ודם!

— אוי, הוי, אבוי, אללי לנו! — קראו כל השומעים בספקם כף על ירך ובבכותם מרה — ברור כשמש כי בידינו הבאנו עלינו את הרעה הזאת, בעונותינו הרבים.

הרב שאף רוח ויוסף לאמר:

— רבותי! יוכל מאד להיות כי בא קצנו והשעות האלה הן האחרונות בחיינו, יכול להיות כי מחר לעת כזאת נעמוד כלנו לפני כסא שוכן מרום; אבל חז"ל אמרו: „אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים", כי הקב"ה כל יכול ואין גבול לחסדיו — ועל כן אין לנו להתיאש ולמנוע מתקוה. הגביר שלנו יחיה ואחרים מזקני העדה עמו קבלו על עצמם מצוה הבאה במסירת נפש: ללכת אל הדוכס, לנפול לרגליו ולבכות ולהתחנן לפניו על נפשנו להשאירנו בחיים. הן „לב מלכים ושרים ביד ה'" ואם ירצה השם, אז הדוכס אשר התאנף בנו יהפוך רוגז לרחמים ותהיה הצלה לנו ואנחנו נִוָשַׁע בה' תשועת עולמים.

— לו יהי כדברך, הלואי שתקוים בנו זאת! — קראו כל השומעים בנשאם מרום עיניהם ובהביאם לבב תקוה.

— אבל רבותי! — הוסיף הרב — חז"ל אמרו במגלה: „לאו בכל יומא איתרחיש ניסא", ואתם הלא תבינו מה ירזמון מלי, — אם ח"ו, אל תפתח פה לשטן... אזי יקומו נא נפשות קדושי הרוגי מלכות, אשר מהרה נזכירה שמותיהם בספר הקינות, והיו הם למופת לנו במותם על קדוש ה', ללמוד מהם איך ראוי לבני ישראל למסור נפשם לאלהיהם וכי עד הנשימה האחרונה אין להם לשכח את ה' ותורתו הקדושה והיקרה להם מנפשם. על ר' עקיבא, ר' יהודה בן בבא, ר' חנניה בן תרדיון, ר' אליעזר בן שמוע, על ארזי הלבנון אדירי התורה אלה בא המות ברגע ההוא אשר בו ישבו על התורה ועל העבודה בשמרם מצות ה' — הבה נעשה גם אנו כמוהם, ואם בב"ד של מעלה נגזר דינינו למיתה, אזי נמות נא בקימנו מצות אמונתנו ואז נזכה לחיי עוה"ב, לחיי הנצח — כי הלא אנחנו אין אנו חיים בשביל העוה"ז כי אם בשביל העוה"ב, וליהודי האמתי הכל חד הוא אם יחיה עוד שנים אחדות או לא; בכל יום ובכל רגע עלינו לחכות אל המות ולהיות נכונים אליו בכל עת... וע"כ רבותי, בטרם יעבור עלינו מה, נחל תפלת שחרית, כי הגיע העת וכבר עלה השמש!

כן אמר ובעזרת קרפל השמש ירד מעל הבימה. הדברים הקצרים האלה הראו פעולתם הדרושה, כי הרגיעו את לב כלם ויתנו תקוה ואמץ בלבם לשאת את כל אשר יטול ה' עליהם. למצער עֻברה החרדה, סר היאוש מעליהם ותחתיהם באה בלבם הכנעה גמורה לקבל הכל לטובה מאת ה' מן השמים.

„אדון עולם אשר מלך" החל קרפל להתפלל וכל העם אחריו, ותפלת השחר החלה כסדרה וכהלכתה, כאלו לא היתה כל סכנה צפויה להם מקרוב. החזן דק"ק מיר לא חמל על „כליו" ויגעה כשור, עד כי בהגיע תור קריאת קינות „ציון", נחר גרונו עד אשר עבד עבודתו בידיו ולא בקולו, ויבך מרה ובלב תמים אולי יותר מעל חרבן ירושלים על אבדן קולו בעת לעשות, באותו הרגע אשר בו חפץ להראות נפלאות בקינות ר' יהודה הלוי הנוגעות עד הנפש. בלב תמים בכו ויילילו מרה גם יהודי נישוויז, וגם המה אולי לא הרבו בכי על הצרה הישנה כמו על הרעה החדשה אשר לנגד עיניהם. אבל הרעיון הזה כי הרעה החדשה היא תוצאת הצרה הישנה, כי לו עמדה עוד ירושלים על תלה, אזי לא היתה נישוויז העיר השפלה בעולם ולא ידע ישראל את אדונה הדוכס המשוגע, אשר בעיניו נדמה היהודי כפרעש נבזה — הרעיון הזה לא עלה על לב כל איש נישוויז וגם על לב הר"ר יעקב שמואל, אשר רב כבוד תורתו ויראתו את ה', אבל בקורות העתים לא ידע עד מה — ועל כן לא הבין גם הוא את הקשר שיש בין העבר וההוה. על רבים מרבני העבר וההוה נוכל לאמר בצדק כי למדנותם גדולה כל כך עד כי לא יבינו עוד מאומה, כי בעד יער התלמוד לא יראו את העצים הצומחים בו ועל כן בעורים יכשלו בכל כפים ושרש אשר לרגליהם, ואתם יכשלו כל העם ההולך אחריהם...

בשעה העשירית, ככלות התפלה בביהכ"נ הלכו כל יהודי נישוויז על חצר המות כמנהגם מאז, לבקר את קברות אבותיהם וקרוביהם ישני עולם. ור' שכנא וכל טובי הקהלה הלכו בעת ההיא הארמונה, אל הדוכס.

הדוכס ראדזיוויל ישב על יציעו המפנה אל הגן ויגמא בעצלתים את הקאפֶע הנכון לפניו למשתה הבקר, בהקטירו מקטרתו משפופרת ארוכה מְשֻׁבצת פנינים ומעלפת ספירים. ממולו ישב בן אחיו, שר האלף מַאראװסקי, אשר בשתותו קאפֶע גם הוא קרא לפני דודו איזה מכתב עתי מתלוציץ, אשר התוליו וחדודיו עוררו לרגעים את לב הדוכס וימלאו שחוק פיהו.

במבוא הבית אל מול פני היציע עמד השר רייטאן, פקיד הארמון והמגדל, ויחכה למוצא פי אדוניו. חמת האדון מאתמול שככה ומנוחה ושלום מלאו מקומה, וזה האות: כי החליק הדוכס בידו את החתול אהוב לבבו אשר שכב על המצע המשתרע לרגליו. הפקיד הטוב חשב את העת הזאת לשעת הכשר להעיר רחמיו להשיב חמתו מהשחית ולהסיר את הגזרה הרעה אשר גזר אמש על היהודים בחרות אפו, ויודיעהו ויאמר לו כי הנה הקהל בא ומחלה פני הדוכס לתתו בוא לפניו.

— הקהל? — שאל האדון ופניו רעמו בחמה כביום אתמול — ואיפה היה הקהל בשוב אדונו לאחרונה אל אהלו אחרי נועו ונודו בארצות זה יותר משנתים ימים?

— אֲבל גדול היה ליהודים ביום אתמול לזכר חרבן ירושלים עיר קדשם, וכלם התפללו ויבכו לפני אלהיהם בבית תפלתם.

— טוב הדבר — ולעת הצהרים תוליך את הזשידים אל הככר אשר בטבור העיר והטפת עליהם גשם ברכה מכלי התותח הטובים והמשובחים אשר אתי, ומצא להם. — הלא שתים שלש יריות די תהיינה להניח מאתים או שלש מאות על מקומם לבלי המיש — האף אין זאת, אדוני שר האלף? — שאל בפנותו אל בן אחיו.

— הכל לפי המורה ויריָתו, אם עינו וידו אמונה לכונן אל המטרה — ענה בן אחותו במנוחת שופט בקי ויודע דעת.

— הנה נתתי בידך את היריה ומטרתה, ואם כי היתה עבודתך מעודך בחיל הרוכבים, בכל זאת אדמה כי ידוע תדע פני כלי התותח. אולם גם הפקיד אשר על גדוד חילי ידע לירות אל המטרה לבלי החטיא, כי זאת היתה עבודתו מלפנים.

— כדברך כן הוא — ענה שר האלף.

— ומה אענה אפוא להקהל המחכה? שאל רייטאן בפיק ברכים מרגשת לבב.

— להקהל תביא את ברכתי שלום ואהבה, ויען אשר כל איש נוצרי דרוש לאהוב לרעהו כמוהו, הנני מברך את הקהל ואת כל יהודי נישוויז כי יזכו לעלות ולבוא בשלום — אל העולם הבא. ובשתי השעות שיש להם עד הצהרים יאכלו נא לשבעה את ה„קוגעל" שלהם ואת ה„צימעס" שלהם ולא יצר להם עוד למות — כי הלא רק על „הקוגעל והצימעס" בלבד חיים הם על האדמה.

— צום גדול ליהודים ביום הזה; מאתמול קדמו להתענות ומן הערב ועד הערב לא יאכלו ולא ישתו מאומה.

— צום גדול? — קרא הדוכס בקפצו מכסאו כאיש נבהל — ולמה לא קדמת להגיד לי זאת? לא, לא אוכל לשלחם השמימה ביום צום, פן יאמרו שם: הנה האנשים אשר היו דורות אחדים בצל בית ראדזיוויל יצאו ממנו רעבים ובנפש ריקה. לא, היה לא תהיה כזאת, כי לא לכבוד היא לי... ולכן הניחה את הגמול ליום מחר או טוב מזה ליום השלישי, למען אשר ירבו לאכול ולשתות עד העת ההיא כאשר יוכלו שאת ויבואו שמה שְׂבֵעים ומפוטמים כנזירי הברנרדינים — התבין אל דברי?

שביב תקוה התנוצץ מעיני הפקיד הטוב, אשר בהעברת המועד בטח כי תעבור גם הגזרה כלה.

— התואל אדוני כרוב טובך להודיע ליהודים בפיך את החסד אשר אתה עושה להם? — הערים הפקיד לשאול את פיהו.

— ולמה לי זאת? — ענה הדוכס בלי חמדה — הלא בבואם לפני יחלו לבכות ולהתחנן ולנשק את רגלי, ומי יודע פן ירכו את לבי עד אשר תעבור עלי רוח חנינה וארחמם.

— ומה ממך יהלוך, אדוני? הלא בידך הוא להמית ולהחיות ומי יאמר לך מה תעשה?

— אמנם כן הוא — השיב הדוכס אמריו לו — נפשי יודעת זאת; אבל ראה נא איך צפון משכל לבך עד כי לא תבין מאומה, — לכן אבינך אני ואתה דע לך: באמת לא מצאתי עד כה בעבדי היהודים כל דבר און, עד כי כמעט צר לי על האמללים האלה, אבל עלי החובה לעשות להם כלה, להראות להמחוקקים שם בווארשא, שהיו עלינו למשא בתקוניהם הבל, כי אני האדון ליהודים הגרים על אדמתי, אני ולא אחר, — התבין אפוא מה ירזמון מלי?

— אנכי בנתי לרעך, אדוני, אבל סלח נא לאשר אשאלך: מה חטאו היהודים האמללים האלה אם במקום אחר נמצאו להם מרחמים דורשי שלומם וטובתם?

— ומה לי ולהנבזים האלה כי אשית אליהם לבי אם חטאים המה או לא? אנכי דרוש לעשות בם כפי אשר יורני רגש כבודי, כבוד דוכס, כבוד ראדזיוויל.

— כן אומר משל הקדמוני: „כשהאדונים נאבקים יחד אז יהיה ראש העבדים לחלי".

— כן דבר המשל, וכן יהיה לעולם.

הפקיד הניע בראשו וידום רגע — ומה יהיה לשכנא סוחרנו? — שאל אחרי כן בנסותו דבר אל אדוניו, אולי יצלח לו להציל למצער את נפש שכנא ידידו מרדת שחת — הגם אותו תצוה להציב לבלי התותח למטרה?

— הדבר מובן מאליו, כי במה טוב הוא מכל יתר אחיו הנבזים?

— ועם מי אפוא ישחק אדוני במשחק הנרדשיר?

„בנרדשיר? נרדשיר... בטא הרוכם בשפתיו בהעמיקו לחשוב — ובאמת עם מי אשחק בנרדשיר? הלא משחק כמוהו לא במהרה ימצא וגם בארצות אשר עברתי לא מצאתי כמוהו. מה נפלאו הליכות הנבל הזה בשחקו! מה ערום לבו ומה כביר כח שכלו והריצותו במשחק הזה!

— ובכל זאת הלא גברת עליו זהוכה ממנו את כובע השבת אשר לו בשחקך עמו — החליק שר האלף בלשונו בעשותו חנף לדודו.

— ובמה נחשבה הפעם ההיא נגד אלפי נצחונותיו? זאת עשה אפוא — קרא השר בפנותו אל הפקיד — את שכנא, את שכנאתו ואת שכנאיו הקטנים תשאיר בחיים, ולמלא את המספר תשלח שני עבדים חמושים לארוב על הדרך ולתפוש שנים שלשה יהודים אחרים — כי לא מעטים הם היהודים הנעים ומסתופפים בסביבות נישוויז, ומנית בהם את החסרון.

— ואם יהיו היהודים האלה של אדון אחר?

— אזי תגיד להאדון ההוא כי חלף שתים שלש נפשות יהודים אתן לו עשרה מיהודי הגרים בנאליבאָק או במקום אחר מנכסי ולא יגיע לו נזק מידי, ובכלל אין לבקש חשבונות כאלה משכן טוב כמוני, כי בעל גמולות אני וידי רב לי.

הפקיד הניע ראשו שנית ולבו התחמץ בקרבו למשמע הדברים הנוראים הנשמעים מפי האדון האכזרי הזה על אנשים חיים ותמימים אשר נקל בעיניו לאבדם מבלי משים. אך לא נועז להשיב עוד על דבריו, מיראתו להעיר עליו חמת המשֻׁגע הזה, ובלבו גמר אמר להחיש ולהתפטר ממשמרתו ועבודתו אשר כבדה עליו מנשוא. גם אם תתן לי מלא ביתך כסף וזהב — חשב עם לבבו בצאתו מאת פניו — לא אוסיף עוד לעבדך, כי נורא אתה, אכזרי מחיתו טרף, לב אבן לך ולא לב בשר. אך שוא יכסו רבים על פשעיך באמרם כי רעתך כסלתך ומרוב טובה תשתולל ותלך שובב בדרך לבך. אנכי לא אוסיף עוד לעבדך, ואם תמאן לשלחני לחפשי ושלחתי ידי בך ונקמתי ממך את דמי כל הנפשות הנקיות אשר שפכת באולתך, בגאונך ורהבך וזדון לבבך; אנכי אטרפך באפי, ארמסך בחמתי, אחנקך בידי או אשים רעל ביין משתך וקראתי דרור לארץ אשר נלאתה נשוא את זדונך ורוע לבבך כי רב ומשובותיך כי עצמו מאד!

יא.

ויהודי נישוויז אשר חיו ככל אחיהם בני עמם בלי חשבון ודאגה לאחריתם, כבוא אליהם הבשורה כי דחה הרוכם את ענשם לשלשה ימים, שמחו מאד על השמועה. „ברוך ה' יום יום!" קראו איש לרעהו בהתנחמם בלבם — „בשלשה ימים רבות חליפות תוכלנה לבוא", ולולא היה היום ההוא יום „תשעה באב", אזי היה להם היום הזה לחג גדול והחזן דק"ק מיר עם כל קהל משורריו יחד הרימו קולם ויראו כחם וגבורתם בברכת „מי שברך" להרוכם רב החסד... כי שפלה רוח היהודים בטלטוליהם ונדודיהם הרבים וילמדו להשתפק באמת ככלב ולשמוח בחלקם בעצמות יבשות המושלכות אליהם לפעמים תחת השלחן... מכל המעלות הנמנות להאדם החי לא נשארה להם בלתי אם דאגתם לִקְבָתם, הדאגה הזאת מלאה כל נפשם וחיתם ופוטרת אותם מכל יתר הדברים הדרושים להאדם המעלה כל עוד נפשו בו. „מה יתאונן אדם חי? דיו אשר הוא חי". כן הגו יהודי נישוויז בשנות מאה מלפנים, וכן נדברים המה יחד עם כל יתר אחיהם גם בזמן הזה, — כי אחרי רדתם בגורלם עד מדרגת החי ההולך על ארבע, הנם מסתפקים בחלקם ושמחים במעט וסובלים בהכנעה ובשפלות הנפש את בעיטת כל רגל הדורכת עליהם בגאוה, כמו אבד מהם כל רגש אדם וכל חוש אנוש — ועל כן לא נפלאת היא כי בהודע ליהודי נישוויז החסד שעשה להם הרוכם, שבה נפשם כמעט למנוחתה, כמו נהפכו שלשת הימים ויהיו לשלשה דורות. וכן נפרדו וילכו איש לביתו ואיש לבצעו מבלי שית אל לב דאגת מחר, ונשיהם קפלו את בתי ידיהן ותתכסנה בסינוריהן וידיהן מלאו עבודה להכין תבשיל ולביבות גבינה לסעודת הערב בכלות הצום — המטעמים ההם אשר לא בכל יום יושמו לפני בעליהן לאכול ממנעמיהם.

אבל לא כן היה החסד הזה בעיני האחרים, אשר גורל יהודי נישוויז כמו זר נחשב להם, הם — האצילים העניים גרי העיר והארמון בעת ההיא. לבם התחמץ בקרבם על המשפט החרוץ אשר הוציא עליהם הנסיך ההולל, ויחד התגודדו כמו נגע הדבר עד נפשם.

— מה החדשה הזאת ואי זה רוח עברה על האדון הזה? — קראו איש אל רעהו בחכות רוחם במשכם שפמיהם הארוכים — מי ראה כזאת ומי שמע כאלה? לא יעשה כן במקומנו, לערוך זבח לאדם רב, ולהכרית עיר ומתים ביום אחד! ומה פשעו היהודים האמללים כי נתכה עליהם כה כאש חמתו? ואם יש

בהם עון — ישים נא עליהם ענש כסף או יצוה ראשי קהלם להקבץ — וליסרם כחק, בשבטים — ולא בכלי תותח. לא, „פאנע דאבראדעיו" (אדון החסד), זאת — „ניע פאזוואָליעמי" (לא נניח), הן נסיך אתה ואלוף בעמנו, אבל גם אנחנו, „פאנע דאבראדעיו", לא פסילים אלמים כי נראה עמל ונחרש; כי לנגד עינינו יכריתו נפשות למאות ולא נשים על לב. הם אמנם „זשידים" המה, „ניעדאָוויארקי" (לא אֵמון בם), אבל גם הם בני אדם החפצים חיים כמונו, לא צאן ובקר הם כי נָערך להם זבח בהמון רבה; גם צאן ובקר לא ישחטו על חנם מבלי חפץ. לא, „פאנע דאבראדעיו", אך שוא יעצת בשת לביתך והיא לא תצלח — „ניע פאזוואליעמי!".

— אבל מה נעשה להפר עצתו?

— אנחנו זאת נעשה — ענה אחד מהם, הוא האדון שר הדגל הנודע לנו משיחתו עם הערשקא — היש את נפשכם, „פאנאָווע", לשמוע עצתי?

— דבר דבריך, פאנע שר הדגל ונשמעה! — ענוהו בקול אחד.

ושר הדגל התגסה *) להיטיב קולו ויאמר: באישון לילה, כאשר ינוחו כלם על משכבותם והחשך יכסה ארץ, נגש בלאט אל הסוללה ונסיר כלי התותח ממקומותם, נסחבם הלאה ונצפנם במקום נעלם ואיש לא ידע מזה זולתנו — אז יבוש הנסיך מעצתו ולא תקום עוד מחשבת אונו.

— ואנשי החיל העומדים על המשמר?

— וכמה הם יחדו? הלא רק חמשה, ובמה נחשבים המה? ברגע אחד נאסרם ונמלא פיהם חציץ ולא יוכלו עוד להשמיע במרום קולם. — ומה עצתי בעיניכם, „פאנאווע"?

— טובה עצתך כאשר נדמה — השיבו אחדים ולבם לא נכון עמם.

— לא! — ענה אציל אחר, הוא האציל הזקן אשר בא לגור בארמון היהודי, בחדר ההוא אשר בו מצא את „הזבובים הדומים מעט לפשפשים" — לא טובה העצה היָעצה, כי באין כלי תותח יצוה הנסיך לירות בקני רובה, באין קני רובה — יצוה לבתק את כלם בחרבות או לדקרם בחניתות ורמחים או לפורדם בעצים ובאבנים, — היוצא מזה הוא כי ליהודים לא נועיל ורק לנו נשחית, כי יחר אף הנסיך בנו ויגרשנו כלה מעל פניו, ומה בצע בחפזנו?

— כנים דברי פאן סטולדזינסקי, חי ה'! — קראו כלם יחדו וגם אלה אשר הסכימו בראשונה לעצת שר הדגל נתנו צדק לדברי האציל הזקן — אבל מה לעשות ואיך נכלכל מעשינו במשפט כי יהיה הזאב שָׂבֵע וגם הגדי שָׁלֵם?

אנחנו זאת נעשה — השיב פאן סטולדזינסקי — לי עצה מוצאת להסב לב הנסיך כי ינזר מחפצו וינחם על הרעה אשר הוא חושב לעשות.

— ומה עצתך?

— עצתי היא — ענה פאַן סטולדזינסקי בהוציאו מחיקו את ילקוטו ומקטרתו כמנהגו — עוד היום... לא ארוני, לא היום, כי רד היום מאד, אך מחר בבקר השכם אחרי תפלת השחר נקומה ונלכה יחד אל הכהן הראש ונחלה את פניו כי ידבר הוא על לב הנסיך להשיב חמתו מהשחית. הרועה הנאמן הזה לא ישיב בקשתנו ריקם, כי איש טוב הוא, קדוש ה' מכובד ולבו טוב על „הסטאראָזאקאָנים" (בעלי הברית הישנה) ואת רבם הזקן יאהב ויכבד אף יתוכח עמו לפעמים בעניני האמונה והדת, כי הוא קורא ומבין דבר גם בספרים אשר להם. הוא מְלֻמָּד גדול, ולולא היה מוצאו ממשפחה עניה באצילינו אזי כבר היה לאב ולבישוף. הנסיך יכבדהו מאד ומוצא שפתיו קדוש לו, כי כהנו הוא הסולח לעוניו והגומל משחת נפשו — ואם הוא יאמר לו „שב ואל תעשה", לא ימרה את פיהו ולא יפר דברו. הנה כן תבוא ישועה „להזשידים שלנו" מבלי כל קשר ומרד ושערורה בתוכנו.

הדברים האלה ישרו מאד בעיני כלם, בהכירם כי טובים ונכחים המה.

— נאמנים דברי פאַן סטולדזינסקי, חי ה' וחי ראשינו! — קראו כלם כאיש אחד וימחאו כף — אמנם כן הוא: בישישים חכמה וארך ימים תבונה. אנחנו נעשה כדבריך, אבל אתה, „פאנע דאָבראָדעיו", תהיה לנו לפה לפני האדון הכהן, כי דבריך נמלצו מאד והגות לבך תבונות — לכן היה נא אתה לנו לראש; אתה תדבר עם האדון הכהן ואנחנו נענה אחריך אמן.

— טוב הדבר — ענה הזקן ולבו שמח בקרבו על הכבוד אשר נחל — לא זו הפעם הראשונה אשר אכבדה לדבר דברי עם הכהן הראש, כי זה דרכי מדי בואי העירה, לסור אל חדר מושבו ולשיח עמו בחקותינו — כי שיחת כהן חכם ומלמד כזה טובה ללב ומועילה לנשמה, ומדי אצא מאת פניו אחוש בנפשי כמו הוקל משאה וחיתי באור אראה.

— הי, הי — שחקו אחדים מבני גילו — אל נכון עצמו חטאיך איש זקן אם כה הרבה ללכת אל האב הכהן.

— כי לא בקדושים חלקי, זאת אדע אני יותר מכם; אבל כי עצמו חטאי מאלה הבאים להראות את

*) רויספערן (מסכת ד"א. וע' המשביר).

פני הכהן רק פעם אחת בשנה — כזאת לא יגיד לכם גם הכהן בעצמו, היודע מצפוני וכל תעלומותי מנו לא נכחדו.

האצילים עשו כעצת האדון סטולדזינסקי ויבחרו להם שבעה אנשים מבחיריהם, ללכת בבקר השכם אל האדון הכהן. והאדון סטולדזינסקי סדר כל הלילה את הדברים אשר יגיד בבואו לפני הכהן, למען יכירו חבריו וידעו כי לא לחנם בחרו בו להיות להם לפה, ויערוך שיחה ארוכה המְעֻרבה במלות לטיניות הלקוחות מכתבי הקדש ומספרי התפלות; אך כבדה עליו העבודה לסדרם בעל פה כראוי, ובכל זאת לא אמר נואש, ויהגה ויערוך ויסדר כל הלילה עד הבקר. גם בלכתו עם עדת חבריו לבוא אל הכהן לא פסק פיהו ממשנתו, וישנה וישלש את מליצתו הנשגבה עד בואו לפני חדר הכהן, ובקרבו אל הפתח כן שכח הזקן תלמודו וכל מליצתו הרוממה כילק פשטה ותעף. אז הניע ראש ויעזוב את הלקח הלטיני אשר הכין לו ויגמר בלבו לדבר בלשון אביו ואמו כאחד האדם ולהוציא מפיהו מלים ככל אשר ישים אלהים בלבו.

הכהן קבל את כלם בסבר פנים יפות, כדרכו עם כל הבא אליו להשמיע בקשתו או לשאול לעצתו, ובשמעו את הדברים הנאמרים לו ענה ואמר:

— ברוכים אתם לה' על אשר שקדתם להודיעני את הרעה הנשקפה ל„הסטאַראָזאַקאָנים" הגרים במקומנו. ואנכי לא ידעתי וגם הנסיך בדברו אתי ביום אתמול לא הגיד לי מאומה ממחשבתו הנוראה אשר הוא חושב לעשות. גם כי לא יתננו לבי להאמין כי כלה ונחרצה מהנסיך לעשות תועבה כזאת — כי בכל שגיונותיו הוא איש טוב ולבו לא ידע מכל הרעות אשר הסכינו אבותיו לעשות בחייהם — ואולי אך צחוק יעשה להיהודים אשר העלו עליהם חמתו בדבר לא אדע שחרו; בכל זאת הנני נכון למהר ולְהֵראות את פני האדון הנסיך ולדעת מה היה לו. איך שיהיה, בטחו נא בי כי בכל כחי אתאמץ להניא את הנסיך ממחשבתו ולא אתנהו לעשות תועבה כזאת ולשפוך דמי נפשות נקיים על לא חמס בכפיהם.

ראש העדה השלוחה נפל על ברכיו וישק את יד הכהן המדבר בצדקה.

— ואתם בני! — קרא הכהן בלב נִגש — בבואכם להמליץ טובה על רעיכם, על אחיכם אשר בצלם אלהים נבראו כמוכם, נתתם שמחה בלבי ותמלאו נפשי גיל וְחֶדְוַת ה', בראותי כי זרע הטוב והצדק אשר התאמצתי לזרוע בשם ה' בקרב עדתי, הכה שרש ועשה פרי למעלה. ועוד הפעם הנני מגיד לכם את הדברים אשר הסכנתם לשמוע ממני מעל הבמה בבית תפלתנו: „אהבת אדם" זו היא הצדקה הנאמנה אשר תהיה לרצון לפני ה'. האהבה הזאת לא תבדיל בין עם לעם ובין דת לדת, כי כל בני האדם כאחד יצורי אלוה הם, אשר בראם בצלמו כדמותו, למען דעת כל עמי הארץ כי יחדו בנים הם לה' אלהי עולם. אחד הוא אלהינו שבראנו לכבודו ומצוה אחת היא אשר בה קדש את כל באי עולם — זו מצות „ואהבת לרעך כמוך". כן עשיתם אתם, בני, ועל כן אשמח בכם ואגילה באלהי ישעי כי זכני לראות זאת בעיני. ברוכים אתם לה'!

וכל השליחים נפלו על פניהם וישתחוו. והכהן ברכם עוד הפעם בהעבירו עליהם ידו שלש פעמים ימינה ושמאלה, מעלה ומטה כדת, אז שלחם לשלום.

— ומה תאמרו „פאַנאָווע" עתה? — קרא האדון סטולדזינסקי לעדת חבריו בשובם מדרכם מלאי שמחה וגיל על כל הטוב אשר שמעה אזנם מפי הכהן הנכבד — הטובה היתה עצתי אשר יעצתי?

— הניפו אותו למעלה! — קרא איש אחד מתוך העדה, לתשובה על שאלתו זו.

— יהי כן! — השיבו כלם יחדו וכרגע הונף הזקן בידיהם והוטל מהם למעלה*) בקראם בקול גדול: „וויוואט!" (לחיים!)

— הניחו נא לי, פאַנאָווע, אנא, הניחו נא! — התחנן פאַן סטולדזינסקי לאחרונה, כי לא נעמה התנופה הזאת לעצמותיו הישנות — עוד דבר נחוץ לי אליכם, על כן הניחו נא, פאַנאָווע, ואגידנו לכם.

„הפאַנאָווים" הניחו לו ויעמידוהו על רגליו.

— זה הדבר אשר הואלתי להגיד לכם — אמר הזקן בשאפו רוח ובמחותו זעה מעל פניו אשר האדימו כתולע — הן לא נוכל לדעת מראשית אחרית, ולמען אשר לא יבטחו „הסטאַראָזאַקאָנים" בישועתם ללא עת ולא יגדל עוד יגונם בהכזב תוחלתם, עלינו לכחד אמרינו מהם לבל ידעו מאומה מכל אשר עשינו לרוחתם לישועתם. יבקשו להם גם המה עצות מרחוק, ואם לא תצלח עצתנו אנו אולי תצלח עצתם המה והיו לשארית ולא ימחה שמם מקרבנו, הישרו דברי בעיניכם, פאַנאָווע?

— מאד ומאד! — — — —

אף אמנם לא אבדה עצה מיהודי נישוויז ולא נבצרה מהם מזמה, — הם לא שכחו את הרעה אשר נגד פניהם ובאספה רבה שהיתה לטובי הקהלה ביחד

*) חק התנופה ידוע בעם פולין לעשות אהבה וכבוד לבחירים רצתה נפשם בו.

עם הרב ר' יעקב שמואל, נמנו וגמרו: א) להתענות ולצום בשלשת הימים ההם עד אחרי הצהרים. ב) לקרוא בכל יום ויום בתפלת שחרית ומנחה „אבינו מלכנו" ולומר אח"כ תהלים ומעמדות. ג) אסרו על נשיהם ואפילו על כלותיהם לשית עליהן עֶדְיָן, לקיים מה שנאמר: „חבי כמעט רגע עד יעבר זעם".

יב.

והכהן הראש שקד על פעלו ובעבור שעה אחת לצאת השליחים מאת פניו, שם פעמיו אל הנסיך וידבר אתו ככל אשר הורהו לבו הטוב, אף חזקו עליו דבריו, ובכל זאת שב ריקם מאת פניו — כי גם בהכיר הנסיך עותתו לא שב ממנה, באמרו כי אחת נשבע באפו להראות לשרים ולמלכם כי הוא האדון באחוזות נחלתו ולא המה, ובדבר הנוגע לכבודו לא ישוב מפני כל, ואם רע הדבר בעיני האלהים הן לא קצרה ידו מלכפר פניו במנחה ונדבות ואף בצומות וסגופים — ומדברו לא ישוב, כי לא לכבוד לו להתנחם וההוא דבר ולא יקימנה?

בדברים לא יוסר האדון הזה — חשב הכהן עם לבבו בשבתו אחר כן אל שלחנו המלא ספרים וכתבי יד אשר בהם הגה יומם ולילה — אין טוב לנו כי אם להוליכהו שולל בדרך לבו. וה' אלהים יסלח לנו על מזמה זו חשבנו, בבקשנו להציל משחת נפשות יצוריו ולא ישפך דם נקי בקרב ארצנו.

ובדברו קרא לעבדו ויצוהו לרוץ הארמונה ולבקש את האדון רייטאן למהר ולבוא אליו.

רייטאן בא כדברו ויחדו המתיקו סוד ויתיעצו על צפוניהם. משם יצא רייטאן שמח וטוב לב.

— יחי האב הכהן! — הגה פי רייטאן ברדתו מהמדרגות — כי עמו מקור חכמה ולו עצה ותושיה. —

עד מהרה תרוץ העת ואתה תם חסד הנסיך. עברו שלשת הימים אשר נתן ראדזיוויל ארוכה ליהודי נישוויז, ותור הענש הגיע, בא היום הנורא אשר בו עתדו כלם לזבח. ביום ההוא העירו היהודים שחר ויקומו בבקר השכם. רבים מהם נסו לעזוב את נישוויז בלאט, אבל העיר היתה סוגרת ומסוגרת מהמון הירוקים ואנשי חיל אשר עמדו למשמר על כל מוצאיה ומבואיה. מחמת השומרים האלה ושוט עברתם שבו היהודים על עקבם, כלם נאנחים ונאנקים מאימת השעה הבאה אשר תסגיר חיתם לממיתים. ובכל זאת לא חדלו מיחל ישועה אשר אולי תבוא להם בדרך נס ופלא.

כן נאספו יחדו אל בית הכנסת. שם עמדו וישבו דומם, ראשיהם שחו לארץ ולבם נמוג והלם ומראיהם — כעדר בקר וצאן בבית המטבחים. במבוכתם זו לא מצאם לבם אף להתפלל שחרית, וגם כאשר עבר קרפל השמש לפני התיבה וישמיע קולו „ארון עולם אשר מלך", לא ענה איש דבר ויחדו נדמו ולא פתחו פיהם. אז עזב את מקומו וישב גם הוא בתוך העם, וכמוהם חכה למות או למעשה נסים...

ולא לשוא חכו — כי אמנם נעשה להם נס ותוחלתם באה. כי בהגיע השעה העשירית רץ בא ר' שכנא לבית הכנסת בידים פרושות למעלה ובקול קורא „רֶוַח והַצָּלה!" נפל ארצה ויתעלף. כלם מהרו אליו ויניעוהו וינידוהו ויטלטלוהו טלטלה וימעכו ידיו ולבו וילחצו רקותיו בחוקה ויזרקו עליו מים קרים עד אשר שבה רוחו אל קרבו ויחי. על כפים נשאוהו אל הבימה ויושיבוהו על כסא אליהו, שם נגלו מערומיו לעין כל — כי בהחיש ר' שכנא להביא את הבשורה שכח ללבוש בגדיו והנהו ערום ועריה בשת. אין עליו בלתי אם הטלית קטן אשר על כתנתו והכפה אשר על ראשו. זאת ראה עתה גם ר' שכנא וישחק בבשת פנים ויגל ברעדה ויאמר:

— אנכי אצתי לבשר לכם ישועתנו עד כי שכחתי גם לשים עלי שמלת גבר — ובדברו נשא סביב עיניו אולי המצא תמצא לו כסות או שַׂלְמה לכסות מערומיו. וימהר ר' קרפל וישם את בגדו העליון על כתפות הגבור דמתא ויכסהו. אז קם ר' שכנא ויעמוד על רגליו ויספר דבריו באזני כל קהל עדתו העומדים סביביו ועיניהם ונפשם נשואות אליו לשמוע את הנסים ואת הנפלאות שנעשו להם מן השמים.

— לא בזכותנו, רבותי, כי אם בזכות אבותינו קדושי עליון באה התשועה הגדולה לנו כיום הזה. בחסד עליון נצלנו מרעה ונפדינו מיד שאול. הרוכם נסע מזה ולא ישוב עד יום מחר, ולפני צאתו צוה לעבדיו לשמור פקודתו לעשותה ולהוציאנו להרג ביום הזה כי ינטו צללי ערב.

כל העומדים מסביב לו הביטו איש אל רעהו ויתמהו, וישובו להביט אל ר' שכנא במבוכה גלויה, והוא הוסיף ויאמר:

— אך אל נא תחרדו, רבותי, פקודתו תֵעשה רק למראה עין ולא בפעל כפים, וכה יהיה הדבר: בעצם העת ההיא אשר יִשָּׁמע קול רעש תפים מארמון הרוכם בוא נבוא כלנו יחדו, אנחנו ונשינו וטפנו, אל ככר הרחוב. אז יורו עלינו בכלי התותח, אך הכלים ריקים יהיו, אין בהם כדורי מות בלתי אם אבק שרפה. וזכרו זאת ואל תחרדו כי לא תְאֻנה אליכם כל רעה. והיה

כשמעכם את קול הרעם ונפלנו כלנו ארצה כחללי מלחמה, וכהתמם לירות נקומה ממקומנו ונשובה בשלום איש לביתו באין מכלים דבר. זה הדבר אשר יהיה וכאשר שמעתם כן עוד תחוו ואתם דעו לכם.

— הכן צוה הדוכס לעשות? — שאלו אחרים בתאות נפש.

— לא הדוכס — ענה ר׳ שכנא — כי אם... אבל לא לכם לדעת זאת, כי סוד כמוס הוא לעת הזאת ובעתו תדעוהו. ואתם שמרו הדבר בלבבכם ועשו ככל אשר השמעתיכם!

— אם כן אפוא — נתן ר׳ קרפל קולו קול עז — אם הדבר כן הוא, אזי... „אדון עולם אשר מלך״... ובפעם הזאת ענה כל הקהל אחריו, ותפלת השחרית החלה בכונה גדולה ובדבקות עצומה, בהשתפך נפש כלם בדמעות גיל ובקול תודה והלל לה׳ האלהים על הנס אשר עשה עמהם להפליא.

בערב ההוא נעשתה עצת הכהן הראש בהוסדו עם רייטאן לעת הבקר. התפים המו וירעשו בעיר נישוויז, כלי התותח הרעימו מעברים, הפעמונים צלצלו והיהודים נפלו על פניהם ארצה, איזה מהם השמיעו גם אנקת חללים — אחר כן קמו יחדו ויניעו את האבק מעל בגדיהם וילכו איש איש לביתו לאכול סעודת הערב כברכת ה׳ עליהם.

למחרת היום ההוא, כשוב הנסיך אל ארמונו דרך עירו, השתומם למראה עיניו והיטב חרה לו בראותו את כל יהודי נישוויז וזקני הקהלה והרב בראשם יוצאים ומריעים לקראתו בזמירות ובכלי שיר ובקול גדול הקורא בכה: „יחי אדוננו הדוכס לעולם!״ —

— מה זאת? — קרא בחמה גדולה בהשקיפו בעד חלון מרכבתו — רייטאן! — קרא בזעם אפו להסוכן הנצב שם — האם כה, פאנע קוחאנקו, שמרת את פקודתי לעשותה?

— פקודתך שמרה רוחי, אדוני הרם והנשא! — ענה הסוכן באמץ לב וברוח נכון — אנכי עשיתי ככל אשר צויתני ויותר מחצי שעה יריתי על ההמון הזה בכלי התותח, חי ה׳ וחי נפשי!

— הנני מאמין לך, פאנע קוחאנקו, כי באזני שמעתי את קול הרעם ביום אתמול בשבתי בנכסי. אבל איכה נשארו בחיים? האמנם גם כלי תותח עליהם לא יצלחו?

— לא, אדוני הרם והנשא, כלי המות עשו את שלהם, ובעיני ראיתי אותם מראש הסוללה נופלים יחדו כעמיר מאחרי הקוצר ולא נשאר בהם אף אחד, אבל...

— מה? — שמע הנסיך את דבריו בעינים נעות ובאזנים נטויות להקשיב קשב ולהבין דבר.

— כאשר שלחתי את עבדינו בעגלות ובקרונות לאסוף את החללים ולקברם, לא נמצאה על המקום ההוא אף גוית איש אחד, כי חיו כלם ויעמדו על רגליהם ומבלי דַבר דבר הלכו להם לבתיהם כמו לא ידעו מאומה מכל אשר קרם.

— מה זאת תשמענה אזני! — קרא הנסיך בחרדה גדולה בהחישו להעביר ידו על לבו ולהתקדש באות הצלב — חי ראשי כי זה שלא כדרך הטבע ואין זה כי אם מעשה שטן או כשפים...

פני הנסיך הלבינו, כל עצמותיו רהפו, עיניו קמו בחוריהן והודו נהפך עליו למשחית. לרגעים קם ממקומו במשכו את שפמו ובשיתו ידו אל צוארו, כי נדמה לו כמו תלחצהו יד מִסתרה השמה מחנק לנפשו, ויתגסה, ויחכך בגרונו ויתאמץ להעלות כיחו וניעו וישאף רוח כתנים, אך נשמת אפו נעצרה ורוחו קצרה. לאחרונה חגר שארית כחו ויקפוץ מעל מרכבתו ויחטוף שוט חובלים מידי אחד ההיידוקים וירץ אל היהודים בחמת כחו, אך לא קרב אליהם כי אם מרחוק הניף השוט נגדם, בקראו בקול פחדים ובנפש נמוגה מאימת מות אשר נפלה עליו:

— סורו מעלי מתי עולם! אל תביטו כה בעיניכם המזרות זועה! גשו הלאה רוחות טמאות, כי המקום הזה אדמת קדש הוא!...

ובקראו הרים עליהם שוט ידו אבל ברכיו כשלו באין מעמד, והסוכן ואחרים מאציליו חרדו אליו ויחזיקו בו לבל יפול ארצה.

— שאוני והביאוני אל הכהן הראש! — קרא בקול חרדות בהנשאו אל מרכבתו — ימהרו ויבואו הנה עם כל כלי הקדש, והזו על המקום מים קדושים והעבירו את הטומאה מעל נחלתי, ושבו הרוחות לשאולה!...

וכן הושב אל מרכבתו, וכחץ מקשת שטה עברה אל בית הכהן הראש.

במנוחת לב שמע הכהן מפי הנסיך את כל אשר קרהו ולא פטר בשפה ולא הניד עפעף עד אשר כלה הנסיך לדבר, אז נתן מרגוע לנפשו ויען ויאמר:

— אם בעיניך אדוני יפלא הדבר הזה, בעיני לא יפלא. אך לשוא חרדת אדוני את כל החרדה הזאת, כי הדבר הזה לא חדש הוא ומי לא ידעהו!

— מה זה תבענה שפתיך, אדוני הכהן? — קרא הנסיך בפרשו את כפיו — אנשים מתים חיו, נבלות קמו — האין זה פלא גדול? ואיך לא ארגז תחתי?

— אבל אדוני הנסיך — הוסיף האב אמריו לו — בחפזך שכחת איזה מתים ואיזה נבלות ראו עיניך. היהודים היו אם לא?

— כלם יהודים, יהודי אשר היו בנישוויז.

ומה בזאת?

— הברזל גדול יש בזה ואיככה לא ידעת זאת ?

— אנכי לא אבין מאומה, פאנע קוהאנקו, אדוני הכהן !

— אם כן הוא, הטה אלי אזנך אדוני ותדע פשר דבר.

נפש הנסיך גרסה לתאבה, לדעת את הסוד הכמוס, ויקרב את כסאו אל מושב הכהן ויכן לבו ויט אזנו להקשיב קשב רב קשב.

— זה הדבר — אמר הכהן בהטותו ראשו גם הוא אל עבר פני הנסיך — היהודים גולי עולם הם אשר מוצאם מקדם ותקופתם על קצות תבל ואחריתם לשוב אל הארץ אשר ממנה הגלו בעונותיהם. בימים ההם ובעת ההיא תעלינה כל עצמות אבותיהם מקבריהם וחיו ועמדו יחדו בעמק יהושפט לשמוע משפטם החרוץ. זה חלק אלה אשר ימותו בעתם בהפקד עליהם פקודת כל הארץ; לא כן אלה אשר יומתו בידי אדם — כי ישארו עצמותיהם במנוחה על מקומם ותחתיהם יעמד למשפט האיש אשר היה ברוצחי נפשם, ונשא הוא את עונם. ובחמלת ה' עליך אדוני הנסיך, בדעתו כי רב חסד אתה ומרבה להיטיב, הפליא לך חסדו אשר הוא עושה רק ליחידי סגולה בתוכנו — כי החיה את היהודים אשר נפלו חללים מידך, למען ישאו הם את עונם לעת קץ ככל אשר נגזר עליהם, ואת נפשך הציל ויחשכנה משחת בלי ביום הזה.

— אם כן אפוא — קרא הנסיך ולבבו פחד ורחב למשמע אזניו — יחיו להם הזשידקים ההם כאות נפשם וידי לא תהיה בם ! אין אני חפץ עוד במותם למען אשא אני את עונותיהם, כי רב לי בעונותי אני, כי אמנם פאנע קוהאנקו, קטנתי מכל החסד אשר עשה ה' עמדי לעת הזאת ולא כפעלי שלם לי. הוי, אדוני הסוכן, בואה נא הנה !

ריימאן בא החדרה ויבט אל הכהן הראש, אבל חזות פניו לא הגידה לו מאומה, וכמעט נפל לבו בקרבו; אך בשומו עיניו אל אדוניו, ראה את רוח החנינה השפוכה על פני הפתי ברגע ההוא ונפשו שבה למנוחתה.

— ומה ? פאנע קוהאנקו — שאל הנסיך בקומו ממושבו ובשומו שתי ידיו על כתפות סוכנו — „הזשידקים" שלנו עודם חיים ?

— חיים וקימים, כאשר חזו עיניך מישרים.

— כלם ? ואף אחד לא נעדר ?

— ארמה כי כן הוא אדוני כאשר דברת.

— הלא תדע כי אין נפשי לתשובות כאלה, פאנע קוהאנקו ! — קרא הנסיך בחמה בהדפו את הסוכן מפניו — לא לדמיונך אשאל, כי אם דבר ברור תשמיעני אם חיים המה כלם; אתה תערב לי את האנשים ההם, ואם יוָדע לי כי נעדרה מהם נפש אחת ונגזרת !

הסוכן השתאה למשמע אזניו ולבו הגיד לו כי הנה שב האדון לכסלה בתהפוכות דרכו.

— אבל חרדה גדולה נפלה עליהם כשמעם את רעם כלי התותח, האף אין זאת ?

— אנכי ארמה כי עוד בטרם סר אליהם מר המות כבר פרחה נשמתם מאימת מות.

— האם לא שחתה האימה לבריאותם ?

— הדבר הזה יכול מאד להיות, — כי אמנם הצחוק הוא רעם כלי תותח אשר הרעיש עליהם כחצי שעה בלי חָשָׂך ? רעם כזה יש בכחו להכריע גם את השור הבר ולהורידהו דומה.

— אם כן אפוא זאת עשה, פאנע קוהאנקו: הוציאה מאוצרי דינרי זהב כמספר נפשותם, הוציאה להם חבית מלאה יין הגר, אבל מהיין הישן השמור באוצרי — התשמע פאנע קוהאנקו ? — יאכלו נא לשבע נפשם, ישתו להם לרויה וייטיבו את לבם וישובו לאיתנם. ואם יש בהם חולה, צוה לרופאים וירפאוהו ויחלימוהו על חשבוני אני, — השמעת ?

— שמעתי אדוני וכמצותך אעשה.

— גם זאת עשה — הוסיף הנסיך בקחתו כובעו בידו — שלח לעת הערב על הככר ההוא את טראמאַנטאנא עם כל נושאי כליו: המנגנים, המשחקים, הלצים ומאחזי העינים, הדובים וכל ילידי התפת אשר לו; יקומו ויעמדו שם יחדו תחת כפת השמים וישחקו לפני אנשי העיר בלי מחיר, והיהודים שלי יביטו נא ויתבוננו ויתענגו על המראה וישישו בשמחה מטוב לב, — השמעת ?

— שמעתי אדוני הרם והנשא.

— ואתה תגיד להם, כי האדון ראדזיוויל כאשר היה אדונם כן יהיה, ועוד אדון טוב כמוהו יבקשו בכל העולם ולא ימצאו. אנכי בוז אבוז לשרי המלך החכמים בעיניהם, אבל ביהודים אשר לי היה לא תהיה ידי; יחיו להם בצלי עד בוא קצם, ימצאו להם רחמים בעיני ה' גם בעמדם לפניו למשפט בעמק יהושפט ולא יוסיפו לדאבה עוד, — השמעת ?

— הכל יהיה כדבריך, אדוני.

אף אמנם היה הכל כדברו. „ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר" — כי כימי הפורים ראו נפלאות: היגון נהפך להם לשמחה והאבל ליום טוב, „והעיר נישוויז צהלה ושמחה".

יג.

עברו ימים אחדים. נפש הנסיך ראדזיוויל נחה מעצבה ורגזה וחמתו על שרי ווארשוי שככה.

— האפל יקחם עם כל מועצותיהם גם יחד! —חשב עם לבבו — הם יועילו כה לארצנו בתקנותיהם כאשר יועיל קנה רצוץ לגדר הדחויה, או כאשר תועיל תחבושת זבובי ספרד לנפש מת — אבל מה לי ולהם? הן יש לי רב וכביר תמצא ידי לתת מעדנים לנפשי ולראות בטובה כל ימי חיי. אני חצני נערתי מפולין עם כל שאונה והמונה; ידאגו לה אלה אשר ינעם לנפשם לצרור רוח בחפניהם ולאסוף מים בכברה — ואנכי מה?

וכדברו כן עשה. בארמונו שבו הסדרים לקדמותם ויהיו חגים ומועדים לשמחה ולששון ולמשתה ולשכרון ולשעשועים עם כל תענוגות בני אדם להמון האורחים האצילים אשר נהרו שמה חליפות; אלה באו ואלה שבו ואיש איש לקח לנפשו מכל הבא בידו. כלם שאבו בששון ממעינות התהום רבה בהיות להם הון הנסיך למקור חיים וכנהר אשר לא יכזבו מימיו. גם ליהודים הוטב בגללם; ככר נישוויז עלה כפורחת, בתיהם מלאו פרנסה וידיהם עבודה רבה אשר לקחה לבבם עד כי שכחו ראשונות והרעה אשר רחפה עליהם זה לא כביר כמים עברו זכרו. לא שתו לב אף לכתוב אותה זכרון בפנקס הקהל, אשר בו רשמו כל דבר קטן אשר נפל בקרבם. איש איש נתן את לבו ונפשו אל ההוה. את העבר לא זכרו ואל העתיד לא התבוננו. כי אמנם לא היו ימים טובים לישראל יושב נישוויז כימים ההם, — הדוכס הסיר כעשו מעליהם ואימתו לא בעתתם; כלם שמחו על המחיה ועל הכלכלה, ולמרבה הפרנסה רבו השדוכים והחתונות מיום ליום, ובני ישראל פרו ורבו וישרצו ויעצמו שם כבארץ מצרים מלפנים. החזן דק"ק מיר נשאר לחזן בק"ק נישוויז — ומה להם עוד? ולו בא איש ואמר להם: הנה באה העת, רבותי, לקום ולעלות לארץ ישראל — אזי גרשוהו מעל פניהם בחרפה ובוז; לו בא אליהו הנביא בכבודו ובעצמו ואמר להם: „רבותינו, הגיע זמן ביאת הגואל, דרשוהו בהמצאו, קראוהו בהיותו קרוב!", אז אולי קראוהו בפיהם מבלתי יכלת להעיז פנים נגדו, ובלבם חשבו: „מה טוב היה לו בא אלישע תלמידו תחתיו והביא לנו את הברכה אשר שם באסוך השמן... והריקו כלינו יין שרף עד אין סוף וגדלה הפרנסה עד בלי די!" —

כזאת וכזאת חשבו בלבם כל היהודים היושבים בנישוויז — חוץ מאיש אחד, הוא ר' שכנא, אשר בקש את הגאולה באמת ובלב שלם — לא לנפשו, כי אם לכובע שַׁבָּתוֹ השבוי בארמון הדוכס זה כמה, — כי להשיב את שבות כובעו הערה אז כל כחו ולבבו, ולמענו גמר בלבו לעשות דבר אחד אשר עלה במחשבתו, ברעתו כי עתה עת לעשות, בעוד לב הנסיך טוב עליו והשעה שעת רצון וחנינה. לבעבור זאת שלח את אשתו לעיר סלוצק להביא משם את פריידל בתם, אשר בה קוה להקים מזמתו ולבצע חפצו. כשוב פריידל אליו השתוממו עליה כל יודעיה מלפנים, כי גדלה הילדה והנה בגרה וגמלה כיפה פרי תאר ותהי לנערה רבת חן ורבת קסם, הלוקחת נפשות ביפיה והמלהטת גחלים בעיניה השחורות, עד כי גם רייטאן אשר הסכין עם הנשים מעודו נבהל ממבטה ולא ידע נפשו.

— יקחני אפל! — חשב בלבו ויסלסל בשפמו בהתבוננו בסתר אל הנערה היפה בהתרפקה על אבותיה האהובים לה — עד כה דמיתי כי הפאננא וואָיזשבונאוונא היא היפה מכל הנשים, אבל במה נחשבת היא נגד השֵׁד הזה!... עלמה יפה־פיה כזאת נמצאת רק בהגדות ובספורי מעשיות, ולולא ראיתיה בעיני, חי נפשי כי לא האמנתי לכל משמע אזני — כי אין כמוה כלולה בהדרה. האח, מה יפו שערותיה! מה נהדר ראשה ומה נחמדו כתפותיה וכל יצוריה עם כל הליכותיה ותנועותיה!... הוי שכנא! — קרא אל רעהו בצאת פריידל רגע אחד מחדר מושבם — הפעם ראיתי כי ערום אתה ואיש מזמות מאין כמוך!

— ואי זה ערמה מצאת בי? — שאלהו ר' שכנא בצחקו מטוב לב.

— יתרון ערמתך בכל הוא — כן כסית מזמה רבה בהרחיקך את אוצר חמדתך מנישוויז מושבך, כי... מי יודע מה ילד יום?

— אנכי יודע את אשר אני עושה — השיב ר' שכנא בפנים נזעמים — ואולם... מי יודע? אולי גם עתה עוד סכנה צפויה...

— לא — ענה רייטאן בלב נכון — עתה אין כל פחד וסכנה בדבר. הלא זה דברי אשר הגדתי לך לפני שבועות אחדים, כי הנסיך איננו עוד מה שהיה מלפנים: דמיונו כסוס אביר לעת זקנה, ככלות כחו ממרוצתו בחיים... ולולא אוכלי לחמו המפתים אותו להרבות במשתה ושמחה, לולא מלחכי קערותיו החונים עליו מסביב, אזי הזיר את נפשו מכל תענוגי בשרים אשר כבר יצאו מאפיו ויהיו לו לזרא. גם בהתהוללו לא ימצא עוד שעשועים לנפשו, ובעת אשר כלם ירנו ויצהלו סביביו בשחוק ובשכרון ובשירים ומחולות, הנהו יושב משמים ומפהק במלא פיהו על כל שאונם והמונם כי מהבל הם יחד.

— משהוקין אומר כדבר המלך החכם מכל אדם: „הבל הבלים, הכל הבל".

— כדברך כן הוא. אבל כאשר אוסיף להתבונן אל בתך היפה־פיה, כן אוכח לדעת כי היא מאלה נשי החן אשר ענוה וגאון מתאימות בהן, ואמיץ לבו בגברים יוטל מפניהן ולא יעוז לגשת אליהן. הן אנכי ידע דרך נשים ועל דברתי לא אכזב, — ועל כן תוכל להשקט במכונך, כי לא תאֻנה אליה רעה.

אז החלו להכין את הנערה למשלחתה, ואם אמנם ידעה לדבר כן בלשון פולין, כי מילדותה הסכינה עם האדונים האצילים השוקדים על דלתות אביה כל הימים, וכאשר גדלה למדה גם קרוא בספרים ולדבר צחות בשפה ההיא — בכל זאת הואיל רייטאן לערוך לה אמרים אשר תשמיעם באזני הנסיך, למצוא חן בעיניו ולהטות לבבו לטובה. ויכתוב לה מדברותיו על הגליון אשר נתן לה ללמוד ממנו בעל פה. הנערה קראה ושנתה את הדברים, אך לאחרונה השליכה את הגליון מעל פניה.

—לא, אדוני הסוכן — אמרה אליו בהעמידו אותה למבחן לעיני אבותיה — הניחה נא לי ואל תדרוש ממני לדבר את הדברים אשר שמת לפני, פן אשגה בדבר שפתי והייתי בעיני הנסיך כמתעתעה. הן לשוני אתי ואת אשר עם לבבי אותה אגיד להנסיך, ובה' אשים מבטחי כי לא יבצר ממני לבקש דבר בעד אבי היקר, וככל אשר תשים האהבה בפי אותה אשמור לדבר.

-- אבל יראתי פן יפול עליך פחד הנסיך ושאתו תבעתך.

— הים הוא אם תנין כי אפחד ואיראהו? אנכי אדבר דברי ואם יזעף עלי ויגער בי אז אברח מפניו ואעזבהו.

— אך זו גבורה נמרצה! — קרא רייטאן במלאו שחוק פיהו ובמחאו כף — אם תחפוץ תדבר בו ואם לא — תעזבהו בחרפה והברח; ובכן תעזבי גם כובע אביך ותאמרי נואש?

— לא — ענתה הנערה בתומתה — אנכי אברחה ועד ארגיעה אשובה אליו ואוסיף לבקשהו, לחלות פניו, לבכות ולהתחנן לו, ואז אראה אם יוכל להשיב פני הבת המעתרת אליו בעד אביה בדבר קטן כזה.

— ואם בכל זאת לא יעתר לך? — הוסיף רייטאן לשאול, בחפצו לדעת כל מערכי לבב העלמה הנעימה אשר בחמודותיה לנה עינו ובתומתה קנתה בליותיו ולבו.

— אם בכל זאת לא יעתר לי — ענתה הנערה — אז אגיד לו בפניו כי בער באדם הוא וכגדולתו כן רבה אולתו ומשובתו.

— אנא סמכוני לבל אפולה, כי קצרה רוחי מנשוא! — קרא רייטאן בקוצר רוח משחוק פרוע אשר התקיפהו למשמע אזניו.

— לא בתי האהובה, חלילה וחלילה לך מהגיד כזאת! — קרא ר' שכנא בקפצו ממקומו בחרדה.

— חי נפשי כי כזאת וכזאת אגיד לו — צעקה הנערה הנחמדה בהתאדם פניה מכעש — אתה אבי יקירי לא תדעני; אנכי עשויה לבלי חת, ואם יכלימני איש... אזי... יזהר נא מפני... כי לא אשא פני כל, יהי מי שיהיה! —

אבל את בתי לא תדעי את הרעה הנשקפד לכלנו אם כה תדברי אל מושלנו עז — הוכיח אותה ר' שכנא אשר נבהל מאד מדבריה — השחוק הוא לך? הידוע תדעי את הנסיך מי ומה הוא? הלא זה ראדזיוויל!

— הניחה נא לה, שכנא ידידי! — התערב רייטאן בדבריו, בהשיבו אותו מאחרי בתו הנלהבה — בענינים כאלה לא תדע עד מה. אנכי אערבך ובחיתי הנני נשבע לך כי אם לא תמשול הנערה־השרה הזאת ברוח נסיכך לשום עליו מתגה ורסנה — אזי חמור תקראני ועיר בן אתונות תכנני. יהי נא כובע שַׁבַּתְךָ נחשב בעיניך כאלו כבר נמצא בצל קורתך — כי נערות כאלה לא תשובנה ריקם וחפצן בוא יבוא מעולם. אנכי רק על זאת אתפלא: מאין באה לך ילדה תמה ואבירת לב כזאת? נער הייתי גם זקנתי ולא ראיתי בבנות עמי כזאת מימי!

אך לחנם השתומם האדון הזה על המראה — כי לא הסכין בעיר הקטנה לראות ולדעת את אשר תוכלנה בנות ישראל להיות, אם לא יפריעון הריש והעושר מהתגדל בעמן ובדתן כראוי. כי העוני ישפיל נפשותן וישיבן עד דכא, והעושר ירים לבבן ויעבירן על דעתן עד כי לא תכירנה עוד מקומן. פריידל גדלה בבית איש חכם ונבון וירא אלהים, אשר בעשרו לא גבה לבו, על כן לא רמו גם עיניה. באהבתה את אבותיה הושיבתם מרום על כל השרים והאצילים המשכימים לפתחם, ואמונתה ודתה שמרו עליה ותלמדנה אותה להצניע לכת ותתנינה לה לוית החן השפוך על נפש תמה וברה נוסף על יפי תארה וחמדת מַרְאֶהָ — החן הזה הנעדר מבנות ישראל בימים האלה, אשר אמונה ודת לא תדענה וחכמתן ודעתן היא שובבתן, בהשכלתן המדומה ישאן לבבן להתנשא על עמן ובית אביהן, על כן האברנה דרך ובהמרותן תלן עיננו.

פעם אחת בבקר לבשה פריידל בגדיה החמודות ותעד עדיה ותלך עם אביה אל ארמון הנסיך.

— הנה נ׳ רה עבריה באה להראות את פניך, אדוני הרם והנשא! — אמר רייטאן להנסיך אשר ישב בחדר משכיתו וידיו אחוזות באהוב לבבו, הוא החתול המְלֻמד הרובץ אצלו על יצועו.

— אין זאת כי אם תאנה בפיה על אנשי הקהל — אמר הנסיך באחזו בערף החתול להושיבהו בחיקו — טוב הדבר, הביאה אותה הנה ומלפנינו משפטה יצא.

כעבור רגע עמדה פריידל ברוח נכון ולב אמיץ בפתח החדר, והיא מתנוססת ביפיה והדר גאונה וספיר גזרתה.

— גואלי וכל קדושי! — קרא הנסיך ויתר ממקומו ופניו חורו מחרדת לב — את מי אני רואה? הוי אסתרקא! הגם אַתְּ קמת מקברך ותשובי לתחיה? הוי עבדי ומשרתי!...

ובקראו כן החל לסגת לאחור בהעבירו ידו על לבו ימינה ושמאלה, מעלה ומטה. הכרת פניו הלבנים כשלג ענתה בו כי הוא חושב לנפול ולהתעלף. ופריידל גם היא נבהלה ממראה עיניה ותחל לסגת אחור מבלי דעת, אך בהביטה אל רייטאן העומד מאחריה והקורץ לה בעיניו נתנה אמץ בלבה ותשב אל מקומה.

— אדוני הרם והנשא — החלה בקולה הדק הנעים כקול הזמיר בזמרו משכיל — לא אדע למי תדמני ואשוה, אך זאת אדע, כי לא אסתרקא אני כ׳ אם פריידל אמתך בת עבדך הנאמן, הוא שכנא הסוחר הגר בעירך.

לשון הנערה הרכה וקולה הנעים הרגיעו לבב השר הנבהל בחפזו. נפשו החלה לשוב למנוחתה והוא שב אל כסאו, אך עיניו עוד נטויות אל הנערה ולבו עודנו משתומם בתוכו.

— בת שכנא? — שנה אחרי דבריה בצנחו לאטו על כסאו — אולי בת שכנא את, אבל מי פלל לראות כזאת!... רייטאן! — קרא אל סוכנו אשר בא החדרה — הביטה נא אל הפאננא הנצבת בזה, והגידה אם לא דמיונה כמראה פני אסתרקא אהובת המלך קאזימיר הגדול, אשר תמונתה תלויה על הקיר בחדר התמונות אשר לי?

— כן הוא אדוני הרם והנשא, גם אני אתבונן ואשתומם על המראה — השיב רייטאן בלב נאמן, כי באמת נדמתה פריידל אל אסתרקא כשני עפרים תאמי צביה, ויתפלא מאד על אשר לא הכיר זאת בעצמו עד כה.

— ואם כן — אמר הנסיך — הלא לא לחנם נבהלתי מראות. אנכי דמיתי כי את אסתרקא המתה תראינה עיני, ומבלי שים שקר בנפשי אודה ולא אכחד כי מאד אירא מפני מתים השבים לתחיה... ועתה את ילדה נעימה, מה יש בפיך להגיד לי, השמיעיני נא ואדעה!

— בקשה אחת לי אליך אדוני הרם והנשא — החלה פריידל דבריה בתומתה ויושר לבה — בקשה אשר אולי קטנה היא בעיניך אבל גדולה היא אלי.

— תהי בקשתך גדולה כאשר תהי, אנכי לא אשיב פניך מעשותה.

— בקשתי זאת היא: הן אנכי נערה מארשה...

— ומי זה המאשר באדם אשר רכש לבבך לאהבה, עדינה?

— הוא בן הרב מבריסק.

— אזי הוא „שיינע מאריינע?" *)

— כן אדוני: רבנינו ומורינו הם „שיינע מאריינע" בינינו כאלופיכם ורוזניכם אשר ביניכם. אנכי הנני בת הסוחר הנאמן בבית הנסיך ראדזיוויל הרם והנשא, ולי הצדקה והכבוד להתחתן עם בן הרב הנכבד בכל גבול ארצנו.

— שמע נא, שמע נא רייטאן! — קרא הנסיך בשמחה בקרצו בעיניו אל סוכנו — הלא היא, פאנע קוחאנקו, חכמה גדולה, חי ראשי!

כאב כבתו — השיב רייטאן בתומתו.

— השתחויתי כי מצאתי חן בעיני אדוני, אבל מה בצע בחכמתי ואנכי נתונה בצרה גדולה!

— הגידי לפני צרתך אולי תמצא ידי להושיעך.

— זאת מבוכתי, כי הנה זה לי שלש שנים אשר ארשתי לאיש, והכל עשוי ומוכן לי — וחתונתי עוד תרחק חק, כי איש אחד עומד לשטן לי, והוא גדול וכביר כח אשר איש לא יעמוד מפניו — זולתך אדוני, אם תואיל בחסדך להיות מגן בעדי.

— ומי זה הרשע העריץ, האויב הרע והאכזרי אשר ערב את לבו להיות לשטן לעלמה יפה ועדינה וחכמה כמוך?

— הוא לא רשע ולא אכזר כי אם איש טוב ורב חסד ואמת — אך... לפעמים... ילך מעט שולל... בשרירות לבו...

— ומי הוא זה ואי זה הוא?

— הוא הארון הרם והנשא, הוד כבוד הנסיך ראדזיוויל.

— אנכי?

— כן אדוני הנסיך!

— ובמה זה הייתי למפגע לך?

*) לעג הפולנים לשם „מרנא" הנתון מלפנים לנכבדי ישראל.

— בזה אשר שבית שבי את כובע השבת אשר לאבי; בלעדי הכובע ההוא יום חתונתי לא יבוא.

— חא, חא, חא! — הרעים הנסיך בקול שחקו באחוז בשתי צלעותיו מקצר רוח — השמעת, פאנע קוחאנקי? — קרא בפנותו אל רייטאן — בלעדי כובע השבת לא תוכל הנערה לבוא אל חופתה — ואנכי לא ידעתי מה רב ערך האוצר הבלום אשר זכיתי לרכוש לי מאת שכנא בשחקי עמו, אוצר אשר לא יסלה בכל הון — כי בו תלוי שלום משפחתו ואשרה. הפעם אבינה על מה זה העהיר כה שכנא אלי תמיד להשיב לו את כובעו, אשר בעיני יעלה מחירו לשלשה או ארבעה ארומים ולא יותר. אי לזאת, ילדה נעימה ואהובה — קרא אל פריידל בהאירו פניו אליה — אם אמנם מאד יצר לי באבוד לנישוויז אוצר נחמד כמוך, בכל זאת אין את נפשי להפריע אשרך ולחסר נפשך מטובה, ואשר מנעתי מאביך בשחוק אשר עשיתי לי, לא אוכל למנוע ממך. עוד היום אוציא ממסגר אסיר! עוד היום אשיב לאביך את שבות כובעו בהמון חוגג ובשמחה ובשירים כביום אשר נפל שבי בידי.

— פריידיל השתחותה להנסיך ותשק ידו בתודה.

— אבל האמנם אך זאת כל בקשתך הגדולה? — שאל הנסיך באהבת חסד.

— רק זאת אדוני ולא יותר.

— לא טוב הדבר אשר תעשי, בתי — הוסיף הנסיך אמריו לה — לבקש חסד מראדזיוויל יאות בדבר גדול מזה, ולא באיזה כובע לשבת, או אף לשבת שבתון — כי מצער הוא מערכי.

— ידעתי אדוני ידעתי כי רבה חטאתי בהטרידי הדר כבודך בדבר כזה הקטן מאד בעיניך, אבל בקשה אחרת לא היתה לי בלעדיהו.

— אזי בקשי לך מהר ומתן, כי הלא כלה את.

— רב לי בכל הטוב אשר עשית אדוני עם אבי, בנפול לו חבל בנעימים לקחת ממך רצון. כי מאז הגדלת אליו חסדך באור פניך ראה חיים אף נחלת שפרה עליו, ואנכי בת יהידה לו ותודות לאלהים ולך אדוני לא יחסר לי מאומה.

עיני הנסיך וסוכנו נפגשו ויחד התפלאו על יושר לבב הנערה הנחמדה ועל שֵׂכֶל מליה.

— אבל פאנע קוחאנקו — קרא ראדזיוויל בלב רגש — אני דורש ממך כי תבקשי ממני חסד אחרי בואך בצל קורתי, כי לא אוכל לשלחך מעל פני ריקם.

— אם כן אפוא — אמרה הנערה בחכמתה — אכבדה נא לחלות פניך אדוני, כי תואל נא בטובך להופיע בהדר כבודך על ראש שמחתי, ובזה יגדל חסדך עמדי והייתי מאֻשרה בעיני ממתים מחלד.

עליצות נפש הנסיך גברה למשמע הדברים האלה וכמעט הואיל לנשק את הנערה הנעימה מנשיקות פיהו.

— גם בקשתך זו קטנה מאד — אמר הנסיך בקומו מכסאו ובגשתו אליה — על חתונות בתולות עבריות הסכנתי לבוא גם מבלי הקרא, ועל כן גם במלאי בקשתך זו נפשי לא תמלא; בקשי לך אפוא, פאנע קוחאנקו, חסד אחר ואעשנו.

בפעם הזאת נבוכה פריידל מבלי דעת מה לבקש.

— רייטאן! — קרא הנסיך לסוכנו — היה אתה בעזרתה, קומה ולמד אותה את אשר תבקש!

— אנכי אלמדנה כדברך אדוני — ענה רייטאן בשמחה — אבל בקשתה לא תשוב ריקם גם בדבר אשר אורנה?

— לך והורה אותה כאשר עם לבבך ואנכי אמלא הכל.

— טוב הדבר — אמר רייטאן ויט את הנערה הצדה וילחש דברו באזנה, אז סב מעליה ויעמוד בפנת החדר. ופריידל צחקה בקרבה ותיטב את ראשה ותקרב אל הנסיך ותאמר:

— אם יש את נפש אדוני לעשות לי חסד ואמת, אזי ארהיב עז בנפשי לחלות פניך... הואילה נא לשלוח את האדון רייטאן לחפשי ולפטרהו ממשמרתו!

— הנסיך השתומם וכמעט חרה אפו בפריידל וברייטאן.

— את הבקשה הזאת שמת אתה בפיה? — שאל אחר כן את סוכנו אהוב לבבו בהביטו אליו בעצב ולא ברגז.

— כן הוא אדוני הרם והנשא — השיב הסוכן בעינים שחות ובראש מטה לארץ מבלי העז בנפשו להביט ברגע הזה אל פני אדוניו.

— הכה קצה נפשך בעבודתך אותי, פאנע קוחאנקו, ותגמר אמר לעזובני לעת זקנתי, לעת אשר דרושה לי עזרת אנשים נאמנים, אנשים אשר הסכנתי עמם מעודי ואשר הסכינו אלי גם המה?

— זאת לא זאת, אדוני היקר! — הצטדק רייטאן — נפשי לא קצה בעבודתי, ולו יכלתי אזי בכל חפץ לבבי נשארתי אצל אדוני ואיש חסדי עד צאת נפשי; אבל הנה באה העת לעשות לביתי... לשאת לי אשה... כי אנכי האחרון בכל בית אבי, ואם אמות ערירי ואבד שם וזכר למשפחת רייטאן העתיקה. זאת תמריצני לקחת אשה ולהקים לי זרע אמת בעוד עתותי בידי.

— הנסיך השח ראשו וידום.

— הנה זאת חקרתיה כן היא — אמר אחר כן בנפש נכאה — בעודני באבי נמשכו כלם אחרי ויבקשו קרבתי, ועתה לעת זקנה ישליכוני וככלות כחי יעזבוני לנפשי. אבל מה לעשות ? האהבה לא תלקח ביד חזקה, אף אמנם אחת הבטחתי ולא אמיר דברי ... פ א נ נ א ש כ נ א ה ! בקשתך תֵעשׂ . הנך חפשי, פאן רייטאן, ובידך עתותיך לעשות כחפצך ! התחתנו לכם, פרו ורבו ומלאו את הארץ, ורק אנכי בודד אשאר במועדי, ערירי אלך ובגפי אצא ואיש לא יבכה עלי במותי : „אבד פתי מן הארץ" — יאמרו עלי ברדתי אָבל שאולה. ואולם ידברו המה תַּוַת נפשם אחת היא לי, וירוק אירק בפני כל .

בדברו זאת קם ויעמוד במלא קומתו , ויעש את שפמו ויקרא :

— עבדים, אתיו הנה !

על מפתן הדלת נראה אחד עבדיו משומרי הסף .

— הבו הנה יין הגר ! — קרא בקולו — שלחו אלי את טראמאנטאָנאָ. אקוה כי השכור הזה לא יעזבני אם לא אגרשהו אני מלפני ... ועל חתונתך, פאנע קוחאנקו , אבוא ואהיה , חי נפשי ! ואתי כל השרים רואי פני אשר נשארו באמנה אתי .

בדברו זאת ברך את פריידל ואת רייטאן וישלחם .

הם יצאו מאת פניו . לבם שמח בקרבם, כי תאות לבם נתנה להם ומשאלותיהם נמלאו ; ובכל זאת המו מעיהם להנסיך , כי עצבו רוחו הטובה בעת ההיא , אשר היה כטל על עשב רצונו .

— —

עַל בִּרְכֶּךָ אַתָּה חַי *) .

1.

אִישׁ זָקֵן יֹשֵׁב בַּיַּעַר בִּמְעָרָה —
מֵי מַעְיָן יִשְׁתֶּה. מַאֲכָלוֹ פַּקּוּעוֹת
בֶּגֶד עִדִּים לוֹ הַכְּסוּת בַּקָּרָה
לִבּוֹ בּוֹ חָלָל — כִּי נוֹאָשׁ מִתְּשׁוּעוֹת .

2.

הוּא גֶּבֶר לֹא יִצְלָח עֲלֵי זֶה הֶחָלֶד
וּבְנַפְשׁוֹ לֹא יַאֲמִין. כְּאֵל אֵין לוֹ שֶׁבֶר
אֵין אָח לוֹ וָרֵעַ, אֵשֶׁת וָיֶלֶד
לָגִיל אֶל גִּילוֹ אוֹ לִבְכּוֹת לַשֶּׁבֶר !

3.

לִפְנֵי פֶּתַח רִבְצוֹ רָאַתּוּ עֵינִי
דּוֹמֵם כָּאֶבֶן, מָט גַּם דַּל־כֹּחַ :
„מָה חַי זֶה יְחִי אֱלִי הוֹדִיעֵנִי
וּבְנַפְשׁוֹ רֶצַח לֹא יְשַׁלַּח שָׁלֹחַ ? !"

4.

קָרָאתִי, וּדְבָרַי אָזְנוֹ שָׁמָעָה,
גַּם הֱשִׁיבָנִי — וּתְשׁוּבָתוֹ נִמְרָצָה :
„מִכָּל עֵץ הַיַּעַר אָח לֹא אֵדָעָה
„שֶׁהֵנִיף עַל גִּזְעוֹ וּבַדָּיו מַעֲרָצָה !"

5.

„כָּעֵץ כֵּן אֶחְיֶה, — כִּי עַל כֵּן צֻוֵּיתִי !
„עָלַי כִּי נָטַל — גַּם אֶשָּׂא, אֶסְבֹּלָה
„וּקְשִׁי יוֹמִי זֶה אִם כִּי לֹא בִינוֹתִי :
„הֵן פֹּה נֻטַּעְתִּי — וּבְכֵן אֵיחֵלָה !"

6.

„לֹא יָדַי עֲצָבוּנִי תַּחַת שָׁמַיִם
„וּלְמוֹשַׁב הָאָרֶץ לִי לֹא אִוִּיתִי
„לֹא נַפְשִׁי צָרַרְתִּי בִּצְרוֹר הַחַיִּים
„כֵּן לִבִּי לֹא יִדְאַג גַּם אֶל אַחֲרִיתִי !"

זאב הכהן קאפלאַן

*) על פי דברי הירָאָנימוס לאָרם .

תמונות וצללים

מחיי החלוצים הראשונים והאכרים באה״ק

מאת

זלמן דוד בן יהודה ליב לעוואנטין

א.

באו זרים נחלתנו

העיר אשדוד היתה ידועה לי מימי חרפי בהלו נר מלמדי על ראשי, כמקום מושב סרני הפלשתים, ובבאי אשדודה, ביחד עם רעי יוסף, לרגלי נסיעתנו עזתה, אם כי לא קוינו למצא מנוח ללון הלילה באחד מבתי סרניה, אך בכל זאת דמינו בנפשנו, כי המתורגמן והערבי בעל הסוסים יובילו אותנו, כדרכם תמיד, אל בית ראש העיר, אחד מזקני הערבים, ללון עד הבקר.

ירח יקר הולך והכוכבים ממסלותם בתכלת הרקיע האירו על בתי הכפר, שרועים ונניה, ואנחנו עברנו את הכפר ונבא עד גדר חצר אחד גדול אשר הכרתיו כרגע, כי לא בית אחד הערביאים הוא, בלתי אם ידי יליד איירופה בוננו אותו. בית גדול ורחב ידים בעל שתי מכפלות בנוי מאבני גזית יתנוסס בתוך החצר ובקרן אחד מהחצר עומד עוד בית אחד גדול ועתר ענן העשן העולה מארבת-גג הבית אף קול רעש והמית אופני הקיטור בלכתן שנשמע מבית וחוצה הראוני לדעת כי מכונה של קיטור תעבוד עבודתה פנימה.

— בית הרחים של הארמי (ארמענער) יִדְלַף הוא ופה ננוח הלילה — אמר לנו המתורגמן ברדתו מעל סוסו.

— התדע את ארון הבית? — שאלתיו.

— כן אדוני, פעמים רבות הייתי בביתו בנסיעתי עזתה ויקבלני בסבר פנים יפות. ואם רק אומר לו, כי „אורחים נכבדים" כמוכם באו אליו וישמח לקראתכם מאד.

ירדנו מעל הסוסים והמתורגמן הלך הביתה לבשר לאדון הבית מביאת „אורחים נכבדים".

בעוד רגעים אחדים שב המתורגמן ביחד עם איש צעיר לימים אחד מילידי הערביאים ויבקש אותנו בשם אדון הבית לבא פנימה. — הלכנו אחריו ויעל אותנו הגגה.

תחת כפת השמים הטהורים על רצפת הגג ישב איש אחד כבן ארבעים שנה נשען על כרים אחדים ויעשן את מקטרת האשישה. ובהתראנו לפניו עמד וישאל לשלומנו בשפת צרפת.

— אחלי, אדוני, הסירו נא את בגדי הדרך מאתכם ותלינו פה הלילה, — אמר הארמי בהושיטו ידיו אלינו.

— תודות לך ארונינו, ענינו לו.

סרנו את מעילנו מעלינו ושנים ממשרתי הבית הביאו אדרות שער גדולות וטובות ואף כרים אחדים ויציעו על יד אדון הבית ונסב כמנהג אנשי המקום.

— מאיזה ארץ אתם, — שאלנו אדון הבית.

— מארץ ר...

— מדי שנה בשנה יבואו הנה אורחים רבים מארצות אנגליה וצרפת ומעולם לא ראיתי עוד ילידי ר... בין הנוסעים, לבד אלה ההולכים ירושלימה להשתטח על קברי הקדושים.

— העתים ישתנו ועמם גם רוח בני האדם, ענה לי רעי, — היו ימים לפנים אשר אהבנו לשבת בית אבל עתה רבים המה גם בנו, אשר נפשם תכסוף ללכת לתור בארצות רחוקות ואף כי בארצות הקדם אשר להם הערוג נפש כל איש, אם רק שאר רוח לו.

— ואתה אדוני מאיזה ארץ אתה? — שאלתיו.

— ארמי יליד סטמבול אנכי. —

— וימים רבים לשבתך פה?

— כחמש שנים עברו למן היום שבאתי יפו ואשלח שמה במסחר ידי וזה כשתי שנים שבניתי לי פה בית הרחים ואבוא הנה להשתקע.

— מתבואותיך תטחן פה למסחר או מתבואות האכרים סביבותיך? — הוספתי לשאול —

— המוחנים רבו פה מאד מהכפרים סביבותי ואם גם יומם ולילה אטחון לא אמצא לנחוץ לסחור בעצמי, בקמח. — אמנם הוסיף הארמי בחתותו את הגחלים מעל ראש האשישה, — ככר רחב ידים גם למסחר פה והנני קונה תבואות האכרים הערבים ואשלחם ליפו ותודות לאל הנני רואה ברכה בעמלי. —

— והכרמים אשר סביבות ביתך לך המה? — שאלתיו.

— יש לי רב, אדוני, גם כרמים גם שדות בסביבות אשדוד, ענה הארמני, ונחלתי שפרה עלי, כי במחיר מצער השגתיה מאת הערבים. מחר בקר, טרם תלכו לדרככם אנהגכם ואראכם את נחלותי פה —

הוסיף האדון ידלף בקומו מעל מושבו וילך לצוות להכין לנו מקום לנוח.

— בעוד אשר אנחנו חותרים ומשתדלים למצא לנו מקום בארץ אבותינו וסנבלטים שונים יחרידו את לבבנו לאמר כי נשמה האדמה מאין יושב ורק לריק נכלה כספנו וכחנו למצא לנו פה מנוח אשר ייטב לנו — אמר אלי רבי — הנה נפגוש פה על כל פסיעה ופסיעה איירופיים התוקעים להם יתד במקום נאמן; סוחרים, קונים, מוכרים ועוסקים בישובה של עולם אף שמחים בחלקם.

— האם לא יתחמץ לבבנו בקרבנו לראות, כי בעת אשר אנחנו יושבים על פתחי העמים ונבקש אותם לספח אותנו אל בתיהם — באו זרים נחלתנו, יטעו כרמים, יזרעו שדות אף יבנו בתים ויענדום ביפיפותו של יפת! ואחינו שבאו הנה, יושבים בירושלים צפופים, דחוקים, איש יאכל בשר רעהו ויגועו ברעב, בעת אשר מקומות רבים יש בארץ אשר יוכלו לשלות שמה במלאכת יד ומסחר ידיהם ולחיות בדרך כל הארץ...

— קומו ולכו אחרי אדוני — קרא אלינו אדון הבית בעלותו הגגה — הנה אנכי פניתי מקום לפניכם ללון ולנוח מעמל הדרך.

הלכנו אחריו ויבא אותנו אל אחד מחדרי ביתו ונלן שמה הלילה ולמחרת בבקר קמנו ונשם פנינו עזתה.

ב.

במלון האורחים.

כשעה אחת וחצי טרם באכה עזתה בדרך ההולך מיפו תלך המסלה בין עצי זיתים רעננים המרהיבים עין הנוסע עד להפליא, ורק זעיר שם זעיר שם יחסרו נטיעי יקר אלה ותחתם יראה הנוסע שדות הנושאים יבול למכביר, חטים ושעורה. העיר עזה יושבת בדרום ארץ פלשת כשעה אחת מחוף הים התיכון וכחמש שעות מגבול הארץ. יושבי העיר המה כעשרת אלפים איש ובהיותה יושבת על הדרך העולה ממצרים לארץ הקדושה וליתר הארצות הנמצאות בצפון פלשת וסוריא וכעיר האחרונה אשר בקצה ארץ פלשת הנה מרכז המסחר. הנויות רבות ימצאון שמה אף סוחרים גדולים העושים מסחר עם עם הארץ בני הערבים ומרכלתם יוצא מחוץ לארץ דרך הים התיכון לחפי תוגרמה, מצרים אף גם איירופה. — בעבור הנוסע האיירופי דרך השדות הרשנים, יערי עצי הזיתים ויתר נטיעות הדר הטבע ומחמדי בת עין — ועשה עליו רושם חזק בבואו העירה ובראותו חוצותיה הצרים והמעקלים, כדרך כל ערי הערבים ובתיה האפלים הבנוים בלא סדר ומשטר — ואחרי כל עמל הדרך לא יוכל למצא לו מנוח בבית אחד שחמתו מרובה מצלתו ואוירו זך וטהור כאשר הורגל בארץ מולדתו.

בטלנו רצוננו מפני רצון מטרתנו הקדושה אשר אליה אנחנו נושאים את נפשנו ונסור אל חצר בית מלון אחד אשר להערבים.

אחדים ממשרתי הבית קדמו אותנו בסבר פנים יפות ויקחו צקלוננו מעל אוכפי הסוסים ויביאו אותנו הביתה וכמנהג אנשי המקום עוד טרם שאל את פינו הביאו מקטרת האשישה וצלוחית קַהְוֶה ויגישו לפנינו. ואדון הבית בראותו אורחים איירופים באו אליו ויבא גם הוא וישב על צדנו וישאל לשלומנו בכבוד וענוה.

החזרנו לו שלום ונשאל מאתו אם יגורו איירופיים בעזה.

— האדון רפש — ראש כנסת האנגלים — ענה הערבי, בשם הזה יכנו הערבים את שלוחי המסיתים הבאים מארץ אנגליה, לצודד נפשות ברשתם ולהפיץ דעותיהם בקרב עם הארץ בני אמונת מחמד.

— וזולתו אין איש מארצות אירופה?

— אין אדוני — ענה הערבי — אבל כל האורחים האיירופיים הבאים הנה יסורו לבקר את בית האדון רפש, כי איש חכם ונבון הוא. אף כסף תועפות לו — הוסיף הערבי לספר לנו — כי הוא מכיסו בנה פה בית ספר, בית מרקחת לסמני הרפואה וסמנים יתן לכל הדורש, חנם אין כסף. וגם הוא בטח קונסול אנגלי — גמר הערבי בחפצו לתאר לנו את גדולת רפש ורב עשרו ולא מצא כרגע תאר אחר מתאר קונסול אנגלי שהוא שם הכולל לחכמה וגדולה במקום אחד.

— ואחיכם יסורו אל ביתו ללכת בעקבות אמונתו?

— יש כעשרה איש מהכופרים... — ענה הערבי בקול נמוך, בגמגמו תחת לשונו המלה האחרונה שהיא שם גנאי לאלה מהערבים הבאים בית המסיתים.

— התוכל לתת לנו איש היודע את הדרך עד כפר דיר־בַּלַּךְ דרומה? — שאלתיו.

— בנפש חפצה, למען הדרת כבודכם, — ענה הערבי. אבל — הוסיף אחרי דומיה ממשכה — הכפר דיר בַּלַּךְ היא בין הבידואינים ויותר טוב לפניכם כי תשחרו את בית האדון רפש ואז יתן לכם איש חיל ללותכם בדרך.

הערבי הביא לפנינו עוד כוסות־קַהְוֶה ויאמר אלינו:

— אם תחפצו ללכת אל קבר שמשון „הנביא" אוכל ללוות אתכם .

— תודות לך!

— והאדון רפש בטח אחד מיוצאי ירך יעקב הוא — אמרתי לרעי — כי רבים המה פה אלה שמכרו מקור מחצבתם בעבור נזיד עדשים וילכו לעבוד אלהים אחרים, למען כרות זמורות מכרם ישראל .

— כן, שמו מעיד בו — ענה לי רעי — אולם המקום הזה ראוי הוא כי נשים אליו לב וכי נחקרהו ונתור אותו כיאות . ומאין איש אחר פה, אשר נוכל לדבר עמדו בלשון ההוא שמבינים אנחנו, בלתי עזרת המתורגמן — נסור נא אל בית האדון רפש אולי נציל מפיו איזה דבר הנוגע למטרת נסיעתנו .

— נחזיק בדרכי אלה האומרים שהמטרה מקדשת האמצעים ונלך לתהות על קנקנו של זה האיש — עניתי לרעי.

ג.

בבית הסרסור.

באחת מפנות העיר עזה עומד בית האדון רפש; דרך רחוב אחד צר, יבואו אל חצרו אשר מצדו הפונה אל הרחוב איננו נבדל מיתר חצרות העיר, אבל בבואנו פנימה נגלה לפנינו בית גדול ורחב ידים, יפה אף נעים . קירותיו משוחים בששר, מעשה צעצועים, חלונותיו גדולים ושקופים ואולם גדול ומהודר סובב אותו; לפני הבית ככר אחד קטן נטוע בעצים ופרחים שונים הנותנים ריח ניחוח . בבואנו החצר פנימה פגש אותנו אדון הבית אשר סבב על יד הפרחים להשקותם וישאל לשלומנו בשפת צרפת, כדרך אנשי המקום לפתוח בשפה הזאת לאמר:

— מאיזה ארץ אתם, אורחים נכבדים?

— מארץ ר... אנחנו — ענינו לו.

— התדברו בשפות אנגליה או אשכנז?

— שפת אשכנז נשמע, ענה לו רעי .

— אם כן סלחו נא לי, כי אבקש אתכם לדבר עמדי אשכנזית ואחלי אדוני באו נא אל ביתי .

ובהושיטו שתי ידיו אלינו הביא אותנו אל חדר אחד גדול . כלי הבית המה יפים ומהודרים, כדרך עשירי איירופה ואדרות שער טובות וגדולות יכסו רצפת הבית . ישבנו לבקשתו על הכסאות שהובאו לפנינו והוא פתח את פיו וישאל אותנו לאמר:

— לאן מגמת פניכם — אדוני?

— נוסעים אנחנו — עניתי לו — הבאים לראות את ארץ הקדושה, ארץ הפלאות זאת אשר תמשוך אליה כל חובבי קדמוניות ונעבור בדרום יהודה ונבא עד עזה ומגמת פנינו ללכת עד קצה ארץ פלשת ואחרי כן נשוב לדרכנו .

— אבל הלא היום ירד ולאן תלכו עתה? לינו פה הלילה ומחר תלכו לדרככם ואנכי אשלח היום להגיד לשר העיר — הוסיף האדון רפש, כי יזמין לכם איש חיל ללוות אתכם בדרך .

— האם נחוץ פה שומרים בדרך? — שאלתיו .

— אין כל פחד ומגור מהערבים הבידואינים פה כאשר ידמו האירופיים ואנכי רק במקלי אשר בידי אעבור בארץ לארכה ולרחבה, אפס לפני נוסעים המוזרים להבידואינים הנני דורש בכל עת משר העיר איש חיל, למען תהיה תפארתם על דרכם אשר המה הולכים עליה. — אולם — הוסיף אחרי דומיה ממשכה — לא אשלח להגיד לו בלתי אם אקראהו אלי, כי איש משכיל וידידי הוא הפחה, הבא תמיד אל תחת קורת ביתי — גמר רפש, בחפצו להראות לנו את כבודו וגדולתו, כי יבא הפחה אל ביתו בשעה שהוא דורש אותו . ויקם מעל הכסא וילך אל שלחן הכתיבה ויכתוב דברים אחדים על הגליון ויתנהו במעטפה וימסרהו אל יד המשרת הכושי וישב עוד הפעם אליו .

— היום הגיעני מכתבי העתים האנגלים — ענה האדון רפש בלקחו גליונות אחדים מעל השלחן — ולבבי יתפלץ בקרבי למקרא השערוריה הנעשות לעין השמש בארצכם עם אחינו היהודים . ומה מאד שמחתי בהיותי לפני ימים אחדים ביפו ובשמעי מפי הקונסול האנגלי, כי באו אחדים מאחינו מארץ ר... לקנות פה קרקעות ולהתישב, אולי גם אתם אדוני — אחדים מהחלוצים? — הוסיף לשאול אחרי דומיה ממשכה .

— אמנם כן גדול כים שברנו, עניתי לו — ולא אפונה כי לבך כלב איש משכיל ,יתפלץ בקרבך בשמעך, כי זכות האדם באשר הוא אדם נרמס בראש כל חוצות, אפס אתפלא לשמוע מאתך איך תכנה את היהודים בשם אחיך, בעת אשר אין לך עוד חלק ונחלה בישראל ...

לא אכחש מאתכם אדוני, כי אמנם עזבתי מקור מחצבתי, אבל בכל זאת לבי הומה אהבה וידידות לעם ישראל ואם רק לא תכחשו מאתי מטרת נסיעתכם, הנה אוכל להועיל לכם רב . זה שנים אחדות לשבתי פה; יודע אנכי שפת הארץ, תושביה נמוסיה וחקיה . הבידואינים יושבי פלך עזה יכבדוני עד מאד והנני פה כאב וכראש לכל הערבים מקטנם

ועד גדולם. הפלך עזה הוא ככר רחבת ידים ואנכי כבר השמעתי דעתי לפני הקונסול האנגלי כי הפלך הזה הוא היותר מוכשר להתישבות היהודים ובכל לבבי ונפשי חפץ אנכי להיות לכם לפה ולעמוד על ימינכם.

— אם כדברך כן הוא — ענה לו רעי — נגיד אנחנו ג"כ לך האמת אבל בלא משא פנים. קבלה הוא בידינו שכל מי שאינו משתתף עם הצבור איננו רואה בנחמתו, ומובן הדבר שכל מי שאינו חפץ להשתתף עמדו איננו חפץ ג"כ לראות בנחמתו, ולזאת אם כי לא נוכל להכחיש מלפניך מטרת נסיעתנו, אולם לא נוכל להאמין בהאהבה והידידות אשר ירחש לבב אחד מאנשי בריתך לעמנו.

— טובה תוכחת מגֻלה מאהבה מסֻתרת — ענה האדון רפש.

— אבל דעו נא אדוני, כי אנכי מגמתי פה לא להפיץ דעותינו בין בני ישראל בלתי אם בין הערבים.

— גם בזה לבבנו לא ילך עמכם, עניתיו — אנחנו לא רק נגד הענפים שתחפצו לעקור מכרם ישראל, בלתי אם גם לבנו לא ילך לקראת החפץ לנטוע זמורות זר באהלי בני שם. אולם בזאת נאות לקבל טובתך בנוגע לעסקנו, אם רק כסרסור תהיה אצלנו ואם רק כסרסור נאמן תהיה ומטרה אחרת לא נראה במפעלך נכבדך ונרחש תודה לך.

— כדבריכם כן יהי! — קרא רפש בעליצות — רק כסרסור אהיה אצלכם ותוכחו לדעת, כי רחוק אנכי מאיזה מטרה אחרת.

ו.

בחירת הפחה:

הדלת נפתחה ומשרת הבית קרא לאמר:

— הפחה בא והנהו עומד בחצר!

— בקשהו הביתה פנימה — ענה רפש בגאון:

פחת העיר בבאו החדרה דרש לשלום אדון הבית ואחרי אשר הציג אותנו אדון הבית לפני כנוסעים העוברים בארץ הקדושה ברך גם אותנו בשלום. החזרנו לו שלום בשפת צרפת ויבקש סליחתנו כי לא יוכל לדבר אתנו צרפתית וידבר את האדון רפש אנגלית ויהי הוא המליץ בינינו. וישאל מאתנו לאן מגמת פנינו. ענינו לו על שאלתו ויחל לספר לפנינו, כי טרדותיו רבות הנה כעת לרגלי קריאת האנשים לצבא ולרגלי מדידת והערכות קרקעות רבות שהיו מוחזקים אצל הבידואינים והעומדות כעת להמכר.

— וסוף סוף — גמר הפחה באיבה מסתרת — ישארו כל הקרקעות בפלך עזה בידי שנים שלשה אנשים אשר רק המה הקונים הראשים פה וזולתם אין איש.

— אבל מדוע זה ירחיקו הסוחרים אחמוד ומיגידי את עצמם מלקנות קרקעות — שאל רפש את הפחה — הלא גם להם כסף תועפות.

— אנכי זה כמה פעמים הצעתי לפניהם והמה דוחים אותי בלך ושוב — ענה הפחה.

— הסוחרים אחמוד ומיגידי — ענה לו רפש — המה מידידי ורעי ואנכי אדבר על לבם, כי יקנו את הקרקע, אשר על יד נחל גרר.

— טוב מאד תעשה — ענה הפחה — אם רק תעלה זאת בידך.

— הככר אשר על יד נחל גרר — אמר רפש — הוא ככר זבת חלב ודבש, ולו היה ביד אנשים בעלי מעשה המבינים את ערכו, כי אז יכלו לבנות שמה עיר גדולה אשר תוכל להיות בהמשך הזמן לעיר מרכלת ולמרכז כרמים, זיתים שתילי עצי התותים וכדומה.

— ולא רק נחל גרר בלתי אם כל פלך עזה — ענה הפחה — אבל מה נאמר ומה נדבר: מאין איש תשם הארץ — גמר הפחה ויקם מכסאו.

— ההוכל לתת להאורחים האלה איש חיל ללוות אותם עד קצה ארץ פלשת? — שאל רפש את הפחה.

— בלב ונפש חפצה — ענה הפחה — מתי ילכו מפה?

— מחר בבקר — ענה האדון רפש.

— טוב — ענה הפחה — אנכי אצוה היום כי יבא מחר איש חיל הנה וילך עמם.

— תודות לך אדונינו — ענינו גם אנחנו לו. ויושט הפחה ידו אלינו ויאמר:

— לכו לשלום ואולי עוד אתכבד להתראות עמכם בשובכם.

— שמחים אנחנו בחברתך.

הפחה הלך לו והאדון רפש הביא לפנינו מפת גלילת הארץ וירא לנו המקומות העומדים להמכר ויאמר אלינו:

— לא רק הפחה שהנהו איש משכיל ודובר עמדי אנגלית מוקיר ומכבד אותי — בלתי אם גם כל נשיאי הערבים והבידואינים רעי צאן סרים למשמעתי ופקודותי ישמרו רוחם, ואם רק יש את נפשכם לתור את הארץ בסביבות עזה, אשלח היום לקרא הנה את אחד מנשיאי הבידואינים, היודע היטב את גבולי הארץ והוא ילך עמכם ויראה לכם את אלה המקומות העומדים להמכר, והיה אם ימצאו חן בעיניכם יש ביכלתי לקנות אותם ע"י ידידי אחמד ומיגידי הערבים אשר יקבלו מאתי עבור טרחתם סכום קטן, למען יעמדו המה על הקניה ולא איש איירופי ולא יעלו מחיר הקרקע.

הסכמנו להצעתו ללכת עם אחד מהאנשים הבקיאים פה ונאמר, כי אחרי שובנו מדרכנו נראה את אשר לפנינו ונשיב לו אמרים.

— מחמד! — קרא הארון רפש למשרתו הכושי. הכושי בא ויעמוד לפני אדוניו.

— התדע שטנת הנשיא איברהים? — שאל אותו רפש.

— יודע אדוני — ענה הכושי — כשלש שעות מעירנו דרומית מזרחית.

— כן, קחה את קנה הרכבה של האנגלי ורוצה מהרה אל אהל הנשיא. בבאך תדרוש לשלומו בשמי ותאמר לו, כי דבר נחוץ לי אליו ואבקשהו לבא אלי.

— מוצא שפתיך קרוש לי — ענה הכושי ויכרע לפנינו ויצא לדרכו.

בצאת הכושי בשליחות אדוני כבר פנה היום ואתה לילה ואנחנו עזבנו את בית הארון רפש ונלך ללון הלילה.

למחרת בבקר, אחרי אשר שטנו מעט בחוצות העיר ונתבונן על תושביה ומרכלתה, באנו ביתה רפש והנה הנשיא איברהים כבר בא ומחכה עלינו. דרשנו לשלומו וישבנו על ידו.

— האדון רפש — החל הנשיא — אמר לי כי חפצים אתם לשוט בארץ סביבות שכנותי ואבא ללותכם בדרך.

— תודות לך אדונינו על טוב לבבך — עניני לו.

— הלא דברתם את הפחה אתמול והוא בטח הזכיר את שמי לפניכם? שאל הנשיא.

— כן אדוני — עניתי לו — כבד יכבדך הנשיא כי בן חיל אתה ולך נאה ולך יאה להיות נשיא וראש לעדתך.

— הפחה אמנם יודע זאת — הוסיף הנשיא להתפאר — ואתם תראו את ערכי וגדלי כאשר תבאו לשכנותי.

ה.

באהלי הבידואינים.

כשתי שעות לפני חצות היום יצאנו מעזה ללכת דרומה, וכשעה אחת אחר חצות באנו עד הכפר דיר־בלך היושבת כשעה אחת מחוף הים, מוקפת סביבה שדות דשנים ועצי תמרים לכביר. זקן הכפר יצא לקראתנו וישאל לשלומנו בענות הכבוד. לבקשתו באנו לחצרו ונשב תחת צל תמר אחד ונשת כוס קהוה וננפש כשעה אחת ואחרי כן עברנו הלאה ונלך בדרך כארבע חמש שעות הלוך וסבוב שדות ושכונות בידואינים ונבא עד נחל גרר לפנות היום.

הככר הזה שהיה לפנים מקום משכן יצחק אבינו — הוא שכונת הנשיא איברהים. נחל קטן מחלק אותו לשנים והנחל ריק; מים לא יעברו בו רק בארות אחדות נמצא שם, והערבים יקראו להן „בארת הנביא יצחק", ומשני עברי הנחל נטוים שורות שורות אהלי הבידואינים רעי צאן. אילנות אין שם וכל הככר זרוע חטה ושעורה וכמטחוי קשת הלאה מהאהלים נפוצים עשתרות צאן ובקר, סוסים וגמלים למכביר.

באנו עד אהל אחד גדול העומד בקצה השורה הראשונה שהוא אהל הנשיא איברהים. השמש החלה לשקוע בפאתי הים ויאריכו צללי האהלים מזרחה. חרדת קדש אחזתני בראותי בעיני את המקום הקדוש הזה, אשר בו צרור פרק אחד בדברי ימי יצחק אבינו. אבימלך מלך פלשתים ופיכל שר צבאו כמו חי התיצבו לנגד עיני. זכרתי את „מאה שערים" אשר מצא יצחק אבינו פה את „מקנה צאן ומקנה בקר ועבודה רבה" שהיה לו... אבל הנשיא איברהים נגש אלי ויבקשני לרדת מעל סוסי ולבא אל אהלו.

אהל הנשיא איברהים אחוז ביתדות חזקים מעורות גמלים ומקושט באדרי שער חטובות אטון מצרים ופרם. בבאנו האהלה הציעו על הרצפה כסתות וכרים משוזרים שש ותכלת. ערבי אחד הגיש לפנינו מקטרת האשישה והשני לקח את המדוכה וישם בה זרעוני הקהוה וישב על פתח האהל וידך במדוכה את זרעוני הקהוה הדק היטב והכה במדוכה להשמיע קול, אשר יבשר בזה אל יתר גרי האהלים, כי אורחים סרו אל אהל הנשיא למען יבאו גם המה לקדם את פניהם. — כעבור רגעים אחדים באו עוד שלשה ערבים מעוטפים במעילי הבידואינים ובשלם נעליהם מעל רגליהם דרשו לשלומנו וישבו על ידינו.

— האורחים האלה — אמר הנשיא איברהים אל הערבים — כמה אנשים גדולים ונשואי פנים והפחה בעזה אף האדון רפש בקשוני ללוות אותם בדרך ולשום עמדם פה.

— ברוכים יהיו לאלוה! — ענו הערבים.

— אף לא מהאנגלים הכופרים המה, בלתי אם מבני ישראל — הוסיף הנשיא לספר להם.

— אנחנו ובני ישראל — אחים אנחנו; חי מחמד! — ענה האחד.

— מאיזה ארץ המה? — שאל השני.

— מארץ מ... — ענה הנשיא.

— הקונים אתם דברים עתיקים? — שאלני השלישי.

— אם רק יש אצלכם נקנה — עניתיו.

— כמה הם מספר בני שבטך השוכנים פה אתך — שאלתי את הנשיא.

— יותר ממאה משפחות — ענה הנשיא.

— ומקנה רב לכם פה?

— לאלפים ימנו — ענה הנשיא בגאון.

— וקרקע לזריעה יש לכם רב?

להʼ הארץ ומלאה ואנחנו לצרכנו נחריש ונזרע.

— האם כל שבטי הבידואינים לא יזרעו למען למכור תבואות שדותיהם? — שאל אותו רעי.

— ישנם בינינו רבים הזורעים הרבה ומוכרים תבואות שדותיהם לסוחרי עזה — ענה הנשיא בהגיחו עתר ענן האשישה אל פיו — אבל אנכי אינני ראה בזה תועלת.

— מדוע?

— הבינה נא למצבנו — ענה הנשיא וישת כוס הקהוה — סוחרי עזה יקנו מאתנו תבואות שדותינו במחיר מצער מאד ולמה זה אפוא נעמול לריק למען מלאות חוריהם זהב?

— אצלנו באירופה — ענה לו רעי — יעמול האכר רק להשיג קרקע במדה מרובה ואז לא ידאג עוד פן לא ימצא לו קונים אשר ישלמו לו בכסף מלא עבור עבודתו.

— לו היו פה איירופיים, כי אז בטח הוטב מצבנו פה — ענה הנשיא בהביטו בפנינו ובפני רעיו הערבים.

— אבל נשיאנו — קרא אחד הערבים — האיירופיים יביאו כפירה בנו ויטו את יושבי העירות מדרך האמת.

— אל תרבר כדברים האלה, עבדול פתח — ענה השני — לא כל התמרים בני גובה אחד!

— כן תדבר — ענה השלישי — כבר מלתי אמורה, כי בני ישראל אחים המה לנו.

— ואם גם את יושבי העירות יטו אחדים מהאיירופיים אבל לא אחינו יושבי האהלים — אמר הנשיא בקחתו את מקטרת האשישה אל פיו — הטרם שמעתם מפי את מקרה שני העגלים.

— לא, נשיאנו, ספר נא לנו!

— שני עגלים רכים בני שנה אחת היה לבידואיני אחד, החל הנשיא לספר, בחתותו את הגחלת על ראש האשישה — וילך למסעו בדרך רחוקה וימסור את העגלים על יד ערבי בן כפר אחד לגדלם ולהניקם שדי פרה אחת, ויקצוב לו שכרו ארבעה מיגידי כסף אם לא יקח את חלב הפרה לצרכו בלתי אם להעגלים תהיה משך שנה שלמה. ויקר מקרה כי לקח בן הכפר מעט חלב משדי הפרה ויתן לכבשה אחת אשר היתה באמנה אתו ואת העגל האחד האכיל ביום ההוא רק מים ותבן. ככלות השנה שב הבידואיני וישלם הארבע מיגידי כסף ויקח את העגלים מיד האכר ויאסור אותם במחרשתו וילך לחרוש שדהו. הנה הוא הולך במחרשתו ועגל אחד מעד קרסוליו ויפול על יד המחרשה ויקח הבידואיני את העגל וישיבהו אל הערבי ויאמר לו: ראה רמיתני, מהעגל הזה גנבת חלב חקו פעם אחת...

הבידואינים שמעו את הספור בדממה וככלותו לספר ראה ראינו, כי שמחו מאד ויעטו גאה וגאון ויורו להנשיא כי אמנם עם חכם ונבון המה הבידואינים וכל רז לא אנס להם.

* *
*

לנו באהל הנשיא ולמחרת בבקר קמנו ללכת לדרכנו. הנשיא התארח אתנו בדרכנו עוד כדרך חמש שעות ואחרי כן נפרדנו איש מעל רעהו באהבה ושלום.

זלמן דוד בן יהודה ליב לעווענטין

מים שאין להם סוף

(הומארעסקא)

מי בעירנו עיר זאלישטשיק לא ידע את יעקב בער החזן פנים אל פנים, או מי לא שמע את שמעו? קומתו דמתה לננס; גבננים לו מפנים ומאחור; ראשו העגול ככדור, שכן רבץ בין שני כתפיו וצוארו היה כלא היה; חוטמו שרוע ושניו העליונות עקומות כפצירה פים וגדולות מאד עד כי נתעו מן השפה ולחוץ; שחוק מרגיז לב רובץ לפתחי פיו, חופף עליו כל היום; עינו הימנית הכתה בעורון והשמאלית החלה כהה וכמו תמק בחורה, ובכל זאת אהוב ורצוי הוא לכל יודעי נגן ומביני שירה וזמרה, כי קולו כקול החליל וכקול המצלתים יחד — על זאת אעידה לי עדים נאמנים את כל בני עירי אשר הקשיבו נעים זמרותיו עת שר במקהלות „ממקומך" ובטרם החל לשיר „מתי תמלוך בציון", הרבה מנגינותיו בטעם בני תוגרמה ובני קדר עד כי נבהלו כל השומעים! הקשיבו רב קשב, שפת לא ידעו שמעו וילבשו חרדת קדש. אין אזן אשר לא נמלאה משמוע ואין פה אשר לא נסה לשאת רנתו על דל שפתיו ולהרעים בקול

כמוהו. מהנערים המנצחים בנגינות ברחובות קריה בצאתם בערב לחפשי „מחדר כלאם" עד הזקנים הפוצחים רנה בליל התקדש השבת, בשבתם מאחורי התנור אחרי אכלם לשבע והומים כְּדֻבִים עד כי תאחז התנומה שמורות עיניהם — והמית שפתותיהם עוד לא חדלה; כלם מעוים פניהם כמו בלעו שממית חיים אל פיהם, כלם מעקמים שפתיהם, כלם מרחיבים נחירי אפם, כלם פוערים פיהם כשאול, וכלם מנפחים את גרונם כדוד נפוח ומשימים ראשי אצבעותיהם בקנה צוארם, כמו ייראו לבל יבקע — אך לשוא! י ע ק ב ב ע ר החזן הוא אחד ואין שני לו.

ובכן תדעו את החזן כי נפלא הוא, ומדוע לא הדעו גם את אשתו הנפלאה? אמנם נפלאה היא בנשים! היא גבוהה משכמה ומעלה מכל רעותיה, גם עשתה פימה עלי כסל והתראה בעבי גבי מגנה כגבור ערוך למלחמה; פניה ארוכים; מצחה רחב ונסב למעלה; חוטמה ארוך כחוטם הנשר; שפתה העליונה עבה כעוגה הפוכה ונחירי אפה מתנפחים תמיד כמו לא תחדל רגז, אף סביבות עיניה אימה כי גבות ארוכות ושחורות להן וכמו גבותן מלאות עינים.

ועל האשה הגדולה הזאת עברה רוח קנאה ותקנא את בעלה כי ימעל בה מעל וישא עיניו אל רעותה שרה העגונה היושבת אתם בבית אחד. ושרה העגונה היא אשה דלה ורזה, דקת הבשר ורעת המראה, פניה כפני אשה מצרה, לחייה קמטו ולא עת, עיניה נמקות בהוריהן ולשונה תמק בפיה מזלעפות רעב ומעצר רעה ויגון, כי זה שלש שנים עזבה בעלה אותה וששת ילדיה בעירום ובחסר כל ורק לשמע אזן שמעה כי נסע לארץ רומניה ועד היום ההוא עקבותיו לא נודעו. העגונה הזאת עובדת כל היום עבודתה בזעת אפים, היא תופרת כתנות במחיר והטוה בתי רגלים מעשה רשת להשתכר לכלכל את ביתה לחם לפי הטף ובדמעותיה תמסה מלאכת כפיה עד כי עששו עיניה מבכי על בעלה אשר בגד בה בגד בוגדים והיא נצרתהו תמיד כאישון עינה.

את האמת אגיד ולא אכחד כי לא על חנם לבשה חולדה — זה שם אשת החזן — קנאה כמדה, לא לשוא משכה על בעלה קו של חשד ותטפול עליו אשמה וחטאת מרי. הלא אישה, אישה הוא כדת משה וישראל ולה הצדקה הכח והעז לכלות כל חצי חמתה בו; לה הצדקה לשפוך עליו לעג כַמים גם חרפות ונאצות מרבה להכיל ועמה המשל ופחד למרר את חייו, אף על לא חמס עשה. ובכן מדוע תמאן שרה העגונה הכלם ובשמעה ריבות שפתיה תאנח בשברון מתנים? אף מצח אשה זונה לה להגיד לא בסתר כי חולדה נותנת את פיה לחטיא את בשרה. הלא כה דברי העגונה „הן לו ישוב אישי אלי כי עתה רחצתי את רגליו ובתאות נפש שתיתי את מי הרחצה!" ומי שמע כזאת מפי בת ישראל מצניעה לכת? — היא לא תדע בשת להביע אהבתה אל אישה באמר ודברים וכדי בזיון וחרפה!

ומבלעדי זאת אף החזן העמיק סרה וירבה הרע, כי בעת אשר אשתו התקוטטה עם העגונה ותכעיסנה גם כעס לבעבור הרעימה, הנה אז נמס לבו בקרבו לקול בכית העגונה וימהר לנחמה מיגונה ולהפיח תקוה בלבה כי עוד ישוב בעלה אליה ונסו יגון ואנחה.

כדברים האלה דבר י ע ק ב-ב ע ר החזן על לב שרה הנוגה והשוממה, העזובה ועצובת הרוח וחולדה שמעה מוסר כלמתה ותתגעש ותתעבר — קצף אין אונים.

ולענות נפש חולדה ולמצוקת לבבה אין קץ בהתגעשה כים נגרש ופיה מלא אלה, נאצות וגדופים אין מספר ובעלה ישב דומם וינענע ראשו. גם אם נחר גרונה בקראה ותרגז תחתיה הוא כרחל נאלמה לא פתח פיו. ורק בראותו כי היא כבר העירה עליו כל חמתה וכמעט נחה מזעפה, כי כמעט נלאתה לקלל ולחרף, אז החל הוא לשיר בקול נעים וערב, בקול חודר כליות ולב כמו לא אליה ישים לבו ורק מהגמרא השגורה על פיו ילמוד: „תניא אמר ר"ג פעם אחת הייתי מהלך בספינה וראיתי ספינה אחת שנשברה והייתי מצטער על ת"ח שבה ומנו ר"ע וכשעליתי ביבשה בא וישב ודן לפני בהלכה אמרתי לו בני מי העלך? אמר לי דף של ספינה נזדמן לי ועל כל גל וגל שבא עלי נענעתי לו ראשי. מכאן אמרו חכמים„ אם יבאו על אדם המים הזידונים, מים שאין להם סוף, מפי אשה רעה ינענע להם ראשו".

בכל עת אשר שמעה חולדה את הדברים האלה מפי בעלה, והיא לא ידעה אף לא הבינה את פתרונם, בערה בה חמתה עד להשחית. אבל הפעם עלה חרון אפה עד מרום קצו ויעבור כל חק וגבול כי לשרה העגונה בא מכתב מיד בעלה ובו יבשרה, כי תכון לקראת בואו הביתה בעוד ימים אחדים ויהפך לה יגונה לששון ואבלה למחול. ו י ע ק ב-ב ע ר החזן שמח שמחה טהורה וגלויה בקראו דברי המכתב ויקרא בששון לבב: הכי לא אמרתי לך בתי כי תשועתך קרובה לבוא וצדקתך להגלות, אם אך תנענעי ראשך לכל גל וגל שיבא עליך. נכון לבי בטוח כי גם אישך נטבע בים צרה אבל דף של ספינה נזדמן לו ועל כל גל וגל שבא עליו נענע לו ראשו.

עתה היתה מבוכת חולדה וכהר מקיא אש וגפרית הרבתה שאון והמולה ותשבע שבועי שבועות כי אם לא יגיד לה פשר הדברים האלה אז תרעיש עולם ומלואו, תרגיז הארץ תחתיו, תציק לו ולא תתנהו

השב רוחו. אבל החזן הנעים את זמרותיו כפעם בפעם רק כי עתה הוסיף וישר: „אמרתי באותה שעה כמה גדולים דברי חכמים שאומרים „מים שיש להם סוף אשתו מותרת"; מים שאין להם סוף אשתו אסורה..."

אבל מדוע נאלמו פתאום המלים האחרונות על דל שפתיו ויחדל לשיר? ומדוע שב אחרי רגעים אחדים שחוק קל על שפתיו ופניו כמעט אורו?... עד מהרה התעשת אל לבו ויבאר את כל דברי ר"ג לפני אשתו דבר לא נעדר. וחולדה הראתהו לדעת כי לא השה אלה חכמה, כי נטתה אזן לשמוע בלמודים, ולמענה על דבריו התפרץ שחוק אדיר וחזק מפתחי פיה ותקרא בלעג שפתים: „הוי כסיל ובער! האמנם סוד כזה צפנת בלבך? הלא בכל לבבי ובכל נפשי הודיתי לאל הגומר עלי לו באו מים עד נפשך ולו נשארתי עגונה כל ימי חיי. וגם נפשי יודעת מאד כי לך לא יזדמן דף של ספינה ולא תנענע ראשך על כל גל וגל — בלתי אם ביבשה".

כמעט רגע נבהל החזן למשמע אזניו אבל עוד אחת מעט ויצחק בקרבו וישיב אמריו לה במנוחת לבב: „אם אך בזאת חפצת ימלא ה' משאלת לבך כי טוב לי מותי מחיי"...

אחר הדברים האלה התהלך החזן ימים אחדים תפוש ברוב שרעפיו כמו יבקש עצה ותחבולה להציל את נפשו ולמצוא ישע ופדות אשר בהם ירוץ ונשגב כל הימים או לשום קץ לחייו ולחלץ מצרה נפשו...

ויהי ביום הששי לשבוע, בערב שבת אחר הצהרים, והימים ימי קיץ וכל האנשים אשר נהרו כיום ביום אל נהר הדניעסטר לרחוץ במים את בשרם ראו גל של בגדי איש צבור כל היום על אבני הקלע המנפצות בקצה הנהר, המעיל משתרע כמצע מתחת ועליו המכנסים והכתנת והמגבעת והמנעלים והפוזמקאות והכסות בעלת ארבע הכנפות; ראו כן תמהו כי האיש אשר הבגדים לו המה, נעלם מעיניהם ויבקש ולא נמצא.

צללי הערב כבר נטו ויקם שאון והמולה רבה בעיר. חדלה התפלה בבתי הכנסיות, שבת משוש השבת כי כל בני העיר מנער ועד זקן טף ונשים, כלם רצו מבהלים ורחופים להכיר לדעת בגדי הטובע במצולות הנהר ואולי עוד לא נדחה תושיה, אולי עוד לא אבד כל מפלט לו — בלב כלם נוססה רוח אמץ ותקוה להחיש ישע ופדות להאובד והאמלל.

והמהומה גדלה עד למאד בראותם כי הבגדים בגדי יעקב בער החזן האהוב והרצוי לכל בני העיר, כלם ספקו כפים ויניעו ראש. ותתצב חולדה על שפת הנהר ותשא אבל ומספד קנים הגה והי על „הודה וכבודה" כי גלו ממנה, על „הדרה" כי נסע ועל „צבי חמדתה ונזר תפארתה" כי צללו כעופרת במים אדירים, גם כל המקוננות ויודעי נהי בכו ויילילו על שברה הגדול מני ים. ותרב תאניה ואניה בקרבם עד כי הקיפה יללתם את כל הנהר וישא גם הוא גליו ומשבריו ויקונן מרה בשאון דכיו...

אך פתאום, הה בהלה וזועה! כמוכה בשגעון התיצבה חולדה הכן ותקרא בקול איום ומוזר: חדלו בכי ומספד! דף של ספינה נזדמן לו ועל כל גל וגל שיבא עליו ינענע לו ראשו!

עדי רגע נאלמו כל הנאספים דומיה ויעמדו משתאים ונדהמים כהלומי רעם וברקים. דממה איומה שלטת מסביב אין קול ואין צוחה בכל הפיות הפוערים בתמהונם בלתי אם המית הנהר בשוא גליו ומשק קיל הטחנה ורעש הגלגלים בבתי הרחים אשר מעבר להנהר המשתקשקים וסואנים כשאון מים כבירים בהשתפך עליהם המים מן השקת ושבים אל הרהטים. וברגע ההוא נשמע גם קול ברמה, קול שירה וזמרה היוצא מהחורבה אשר על הגבע ממול הנהר, קול כקול החליל וכקול המצלתים יחד; קול כקול החזן בשפות בני תוגרמה ובני קדר בטרם החלו לשיר את „המתי תמלוך בציון".

אי שפה אשר תעצר כח לתאר את האומה החשכה אשר נפלה על כל הנאספים? אי לשון אשר די מלים לה להביע את המבוכה ואת הזעקה בנוסם כלם מנוסת חרב ובהתאמץ איש מרעהו ואשה מאחותה לקדם לברוח מן המהפכה? הן גם בבאם איש ואיש אל ביתו, והבית מלא אורה, לא קמה עוד רוח בהם, עוד צללו אזניהם כקול החליל וכקול המצלתים יחד ובלבם שקקו שפת בני תוגרמה ובני קדר המשיקות אשה אל אחותה כמשק גבים וכל מתניהם מלאו חלחלה. — ואמנם מי זה יתפלא וישתומם על זאת? הלא מעולל ויונק ועד איש שיבה הכל יודעים כי החרבה היא משכן לשדי שחת ושכנו בה בנות הפתה ושעירים ירקדו שם, ולב מי לא ירגז, בשר מי לא תאחז פלצות לזכר החרבה ההיא ויושבי בה? ועתה שמעו כלם באזניהם קול השעיר בקראו אל רעהו ובהשמיעו נגינות בקול כקול החזן להחריד כל לב, שומו שמים שערו וחרבו מאד!

אולם כל החרדה הזאת מאפס ותהו נחשבה לְעֻמַּת חרדת לב חולדה. כעבור רגעים מספר בראותה פתאם את בעלה החזן לפניה בבאו הביתה לבוש בבגדיו ויקרא בשמחת לבב: „הנה הודך וכבודך, הדרך, צבי חמדתך ונזר תפארתך שב אליך! שישי ושמחי אתו!"

לבן פני מת אודם תולע הוא ותנועת עלה נדף מפני רוח סערה מנוחה ושלות השקט היא בראותנו את פני חולדה ברגע ההוא וכל עצמותיה רחפו.

ובכל זאת לא אעשה בנפשי שקר לאמר כי חולדה התעלפה מפחד ולא נותרה בה נשמה. הן אשה חזקת לב היא ואחרי רגעים אחדים אחרי אשר התבוננה היטב בפני בעלה והוכח לדעת כי אמנם חי חי הוא התאוששה והזעק בקול מצוה: אישי מי העלך?! והחזן ענה אותה בהשקט ובבטחה ויאמר: „קורה של ספון החירבה נזדמנה לו ועל כל גל וגל שהעלה הנהר מרחוק נענעתי לו ראשי — בדעתי כי לא עלי יעבור זעמו".

לא ארכו הרגעים וחולדה הרחיבה עוד הפעם פיה כשאול ותאמר ליסרהו קשות על פשעו וזדונו, על מעלו ומריו. אבל עתה הפך יעקב-בער החזן את פניו ואת ידו ויקרא בקול עז: „הסי ודומי בת בליעל פן ישקיע הודך וכבודך, הדרך, צבי חמדתך ונזר תפארתך בחבל לשונך. הלא עתה נוכחתי לדעת כי ללב אשה רעה אין חקר, כי לבה הוא מים שאין להם סוף וכבר באה העת כי אַתְּ תנענעי ראשך על כל גל וגל שיבוא עליך ולא אני.

דוד ישעיהו זילבערבוש

מגלת תענית

מאת ריב"ל.

וַיֹּאמֶר אֵלַי בֶּן אָדָם אֵת אֲשֶׁר
תִּמְצָא אֱכוֹל אֱכוֹל אֶת הַמְּגִלָּה
הַזֹּאת וְלֵךְ דַּבֵּר אֶל בֵּית יִשְׂרָאֵל:

(יחזקאל ג א)

הקדמה

המגלה הזאת אשר אני מתן לפניך קורא יקר, עתיקת ימים היא ילידת דורות עולמים, כאשר תחזינה בה עיני מישרים לראות נכוחה ולבדוק עד שיד בינתם מגעת; כן חזות ה תוכיח עליה, כן יענו בה סגנון לשונה, צורתה וצביונה, וכן יעידו ויגידו גם תוכה וברה. ואני המעתיק לא אתנהג עמך הקורא כאותם המעתיקים אשר נהגו סלסול בעצמם, לקשט את העתקהם בכל מיני קשוטים ותכשיטים, בהמון נוסחאות וגרסאות ובהגהות והערות רבות, בהקדמה ארוכה וסרוחה, רחבה ועבה, והיא מקטרת ומבשמת מור ואפרסמון, אהלות וקציעות וכל ראשי בשמים, עד שהקוראים הפשוטים מתעטשים כעזים מריח הקטרת. אמת הוא שסופרי ישראל המשכילים בשעה שמגיעים אל יעלת חן זו, אל ההקדמה המקושטת בכחל, סרק ופרכוס, בועטים שם ברגלי עמם, ומתיזים עליה צרורות ועפר, ומקעקעים את כל הבירניות והמגדלים אשר בנו המעתיקים לתלפיות, אך בכ"ז המעתיקים אינם משגיחים באלה, ואינם נכוים גם ברותחין, הם עושים את שלהם, מרבים דברים מרבים הוכחות מרבים ראיות שנוקבות ויורדות עד התהום; ומעשה במעתיק אחד שמצא אגדה אחת שהיתה מוטלת באשפה, והיו תולעים רוחשות עולות ויורדות עליה, והיה מתעסק בה וראה בנוסחא אחת שהיא משונה מחברותיה, ובא להודיע את חבריו בהקדמתו ויאריך בה ימים רבים ולא הספיק לגמרה עד שיצאה נשמתו, ועל מצבתו לזכרון כתבו לדור אחרון הטורים הללו:

פֹּה נִגְנַז הָאָרוֹן מֵרֹב עָמָל וְחָרוֹן מִשְׁנֶה שִׁבָּרוֹן
עִם שִׁבְרֵי נֻסְחָאוֹת בַּאֲרִיכַת הַקְדָּמָתוֹ נִשְׁבְּרָה גְוִיָּתוֹ
בְּחַיָּיו דָּמָה לְשָׁרוֹן הָיָה בְעִוָּרוֹן נִחַר הַגָּרוֹן
בְּפִרְחֵי גִּרְסָאתוֹ. מֵרֹב מְרִתָּתוֹ נִיצְאָה נִשְׁמָתוֹ.

ואני הצעיר במעתיקים, שחיי יקרו לי מהקדמתי, אין את נפשי לטייל עמך הקורא ארוכות וקצרות, ולבוא בעקיפין עמך בטענות ומענות עקומות או ישרות. אין את נפשי לצבור לפניך צבורים צבורים של נוסחאות ולהסתכל בפרצופיהן אם דומות זו לזו. אין את נפשי להוגיעך או לפייסך בדברים רבים, להציע לפניך אלפי השערות להוכיח מבטן מי יצאה המגלה, מי אביה, ומי ילדה, באיזה זמן ותקופה וכדומה, כל אלה אני מניח לך הקורא מקום להתגדר. ואני אומר כאשר אמר זקן הסופרים ה' צווייפעל באחד מספריו וז"ל: „האמת אינה מרויחה כלום ע"י פתויי דברים ופטפוטי מלים, שהם אינם אלא חנופה וקטרת תועבה באף מעוטי שכל ומרובי אמונת שוא והבל!" ובכן אתה הקורא, קום וקרא את המגלה הזאת וחוה דעתך עליה, ואני אך אל תכלית המגלה הזאת ואל מטרתה אטיף דברים אחדים, ואומר:

כבר חכמים הגידו וסופרים התבוננו, כי כשם שההלכות והדינים, התקנות והסייגים המקיפים את כל תורת משה והתלוים ביתדותיה התקועות במקום נאמן, שהם הם חקים ומשפטים המתיחסים אל חיי איש ישראל ומצטרפים אל הנהגתו בבית ובחוץ. הדינים והמשפטים הללו נקראים דברי סופרים או תורה שבעל פה, והם הם שנקבצו ונקבעו במשניות ובריתות, וכן בתלמוד בבלי וירושלמי המבארים אותם לכל פרטיהם ודקדוקיהם. וכל עקר תכלית ההלכות וחומר הדינים הללו, התלוים במקום ובזמן, הנם לישר רק את האדם לפלס לו נתיבה ודרך סלולה בחייו, לבל יטה בעקלקלות ולא יגע בקדש לקציץ בנטיעות; כן התאוששו והתעודדו קדמונינו לעורר גם את רוח ישראל לתחיה, להחיות את רגשותיו, ולהפיח חיים בדעותיו והשקפותיו הפנימיות, לפתוח את סגור לבו ולפקוח את עיניו כי יחזה מחזה שדי, השגחת ה' החופפת עליו בכל הזמנים ובכל המקומות, להתכלית זו נכתבו ונתחברו מדרשי האגדות אשר יסודתם לא בזמן ולא במקום, כ"א לכל מקום ולכל ימי עולם; בם יחזה הרואה אשר עיניו אינן טרוטות וכרוכות במטלית עבה, קורות ישראל מדורות עולמים וקורותיו לשנות דור ודור; בם יחזה כל גלוי עינים, דור דור ודורשי רעתו, דור דור לוחציו ובוזיו, דור דור ומכיו ומעניו, עד סוף

כל הדורות. רוח ה' הדובב שפתי חז"ל ברבבות נהרי נחלי שמן מדרשיהם, ודבש אגדותיהם, נתנו לו לב אביר ורוח נכון, עוז וגבור לשאת כל רעה ותלאה ולא יפוג. גם יהיו ללאות חוברות לחבר את בית ישראל והיה האהל אחד. ומה נאמנו דברי רנ"ק (מונה"ז) בדברו על האגדות לאמר: „עז בידם לתת חיות ועצמה ליעפי הצרות, להעיר נרדמים ולחבר נפרדים". האגדות היו למצרף לישראל לצרף רוחו ולזכך את מחשבתו, לדחות מקרבו כל סיגי אמונה כוזבה ולקבוע בו אמונה אמן בה' וללכת בדרכיו, מה הוא רחום וכו'. ומה מאירים ומזהירים אמרי חז"ל (ספרי עקב) רצונך להכיר את מי שאמר והיה העולם, למוד אגדה, שמתוך כך אתה מכירו ותדבק בדרכיו; ולא עוד שאגדות מעוררות בקרבנו את התקוה לעתיד, לקיום יעודי הנביאים, נצחיות האומה, שיבת ציון וכו' וכו', ואם נבוא חשבון נמצא כי יגדל כח החלק האחרון מן הראשון. ומה נמלצו ונשגבו בזה אמרי חז"ל (ב"ב קמה) עתיר נכסין עתיר פומבי זהו בעל הגדות וכו' עתיר משח עתיר כמס זהו בעל שמועות. הרי תראה כי רבים מחז"ל נתנו יתרון אל חלק האחרון, ויש שקראיהו גם בשם חקים (כריתות י"ג) החקים אלו מדרשות. ומה נעלים נמלצים ונמרצים הדברים אשר אמרו (אדרן פ' כ"ט) כל שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות, זה גבור ואינו מזוין, כל שיש בידו הלכות ואין בידו מדרש חלש וזיין בידו, יש בידו זה וזה גבור ומזוין. הכונה בזה לדעתי הקלושה היא: הלא מודעת כי הגבורה היא כח טבעי, אחת מקניני הגוף מלדה מבטן ומהריון, מחובר אליו ויגדל עמו, עד כי הגבור והגבורה יתאחדו והיו לדבר אחד. וע"כ יתר שאת ויתר עז וגבורה טבעית על גבורה מלאכותית, הוא הזיין הממלא מקומה של הגבורה הטבעיה. ולפי זה נאה ויאה המשל „מדרש ואין בידו הלכות, זה גבור ואינו מזוין" מפני שתכלית המדרש כל עקר היא להביאו חיים אל הרגש הדעת והתקוה וכו' והוא בבחינת גבורה טבעית שידה על העליונה על ההלכות שאינן אלא גבורה מלאכותית, כדמסיים „הלכות ואין מדרש, חלש וזיין בידו", והדברים מפורשים ומבוארים לפקחים.

והנה אחרי השמעתיך כל זאת, הלא גם אתה הקורא תשית לבך לדעתי, וכמוני תכיר לטובה את המדרש או את המגלה הזאת שהורתה ולידתה בקדושה, כי גם הוא (המדרש) בכל המדרשים מלא מאורעות מחיי כנ"י, ומעשים טובים או רעים מאנשים פרטים, שמהם תצא תורה ודעת אל הכלל כלו. ולא לבד לעת ההיא שממעיה יצאה המגלה, אך גם לעת ההוה ולימים הבאים, למען ידע ישראל מה פעלו לו אוהביו ומרחמיו, ומה עשו לו שונאיו ובעלי דבביה.

והנני להודיע בפתח שער המגלה בבאה לכל קורא מבין, כי בהעתקתי לא שניתי ממטבע הכ"י אף במלא נימא, ולפעמים (אם כי יקר החזיון הזה) אם ההכרח הביאני לידי כך להוסיף מלה, הביאותיה בסוגר בשני חצאי עגולה כזה () כי יראתי כי העדר ההבנה ישימני לחרפה, וכמאמר המשורר עמנואל: „מה יעשה מעתיק הספר ולא יהיה לחרפות? ישים עליו נוספות", גם בבאורי השתמטתי מבאורים ארוכים, ורק בארתי את המלות הזרות אשר באו במגלה, וגם זאת בקצרה ובצמצום גדול, ואני מבקש סליחה מאת המעיינים, אם טעיתי לפעמים בהעתקתי מפני טשטוש הכתב, אם לא צינתי מקום איזה פסוקים כראוי, או אם השמטתי הציון כל עקר, או שלא בארתי המלות הזרות די צרכן, על חטאים אלה וכאלה יסלח לי הקורא; ואני מזכיר בזה דברי המדקדק והפילוסוף ר' יוסף כספי ז"ל, בספרו „עמודי כסף ומשכיות כסף" פרק י"ט, וז"ל: ואיך יחשוב שום יודע מה ענין חבור ספר, כי המחבר בהביאו בספרו פסוקים ומאמרים למאות ולאלפים, שלא יגרע או יוסיף או ישנה שנוי אחר מה שראינו עושה רושם טעות במובן? האם כל רגע ורגע שירצה לזכור פסוק מה בעת טרדתו בספרו, יקח המקרא ויטרח למצוא המקום? אבל זה פלא לשוטים שלא ידעו מהו זכור ספר. ועל כמו זה הענין אמר אבן גאנח בספר הרקמה: „ואלו ידע ההמון מצוקות בעלי החבורים, לא היו מלעיגים במצאם טעות מה בספריהם". עכ"ל.

ולפניך אלהים יושב שמים, אכרעה ואשתחוה אפים, אהללך במקהלות כַּהֲנִים, כי עזרתני זה פעמים *) להוציא כ"י עתיקים לאור הצהרים, ולבאר ולפרש בשׂוּבַיִם **) עד כי גם חכמי לב הקריבו לי תודות רבותים. עתה בפעם השלישית אמצני נא מרפיון ידים, אורך ואמתך ישלחו לי קרנים, והצילני מדין קשה ומבקרת חצופה שקשים כאש ומים, החייני אל רוכב שמים, להוציא לאור יתר הכתובים שת"י זקוקי שבעתים, ואזכה לראות שיבת יהודה וירושלים.

כ"ד המעתיר אל אל עליון, כי יחוש גאולה ופדיון

לבת עמי השותה כוס בזיון, הנטושה בחרב ציון,

יושיבנה בנוה שאנן ואפריון, בציון גיא חזיון.

המעתיק והמבאר **יוסף ברילל**.

מינסק בירח האביב תרו"ם לפ"ק.

מגלת תענית

דרש בן-יהודה מ"ד רבים אומרים מי יראנו טוב וכו' (תהלים ד ז) אלו פושעי ישראל שאומרים לפני הקב"ה, רבש"ע מי יראנו הטוב ההוא שמתעדנין בו רשעי ארץ, ואין טוב אלא גאולה, שנאמר (רות ג) אם יגאלך טוב יגאל. נסה עלינו אור פניך אלו שלומי

---

*) משנת מבקרים. ומדרש סופרים.

**) הבאורים לשני הספרים הנ"לו.

תכן המאמר ופירושו כך הוא: רבים מפושעי ישראל מבקשים לנפשם אותו הטוב הבא ע"י הגאולה השלמה שאינה נקנית כ"א ע"י התבוללות גמורה וחלוטה. כי גאולה יש לה ב' הוראות. א) ענין דרור וחפש, כענין שנאמר שמות ט"ו י"ג עם זו גאלת, שתרגומו קריאת דרור. ב) ענין התקרבות (פערוואנדשאפט) כמו (ויקרא כ"ה) ובא גאלו הקרוב. בשתי אלה אין באות כ"א באמצעות ההתבוללות. שלומי אמוני ישראל מבקשים רק אור פני ה', והוא משל יפה אל ההשגחה לטובה כענין (במדבר ו' כ"ה) יאר ה' פניו אליך, כי השגחת ה' היא לנו נס להתנוסס, כלומר גם בחשך סתרנו ובאפל גלותנו היה אור השגחתו לנס לנו להאיר חשכנו וללכת אחריו, (והוא אחד הנסים שנעשו לנו, כי שם נס במשנה הושאל משם גם שענינו דגל שמירה), וזהו הכונה של המדרש הזה שהיים: בכל ימי הרעה לא היה לנו אלא הארת פניך שהוא נסנו ודגלנו. ולפי זה יאיר לנו באור הכתוב „נסה עלינו אור פניך" כלומר היה לנו לנס את אור פניך. והבן.

אמוני ישראל שאומרים כן בכמה צרות בכמה שעבודים, בכמה הריגות ורדיפות יסורים וענוים שעברו עלינו בכל דור ודור, בכל ימי הרעה לא היה לנו אלא הארת פניך, שהוא נסנו ודגלנו כמה ד"א ה' נסי, ועל שלותם וטובם של האומות אינן עצבין, ולא רעה עיננו בדגנם ותירושם כי רבו, שנאמר (תהלים ד ז) נתתה שמחה בלבי מעת דגנם ותירושם רבו, בשלום יחדו אשכבה ואישן, אמרה כנ"י, רבש"ע אין אנו מבקשים ממך רק כי שלום אמת יהיה לנו עם אוה"ע ולבטח תושיבנו, שיהיו מושבותינו בטוחים מפחד רעה. ר' יובל הפרסי אומר אל תקרא תושיבנו אלא תְּשִׁיבֵנוּ שתשיב אותנו לארצנו.

ת"ר לפי שראה ישראל שיומו מתמעט והולך, ולאימיותו נבלעת, אמר אוי לי שמא בשביל שסרחתי עולם חשך בעדי, והנני חוזר לתהו ובהו, וזו היא מיתה עולמית שנקנסה עלי מן השמים, עמד ופשפש במעשיו ובמעשי עולם, בתעלומות דור ודור ובהמון נסתרות שמבראשית, כיון שראה והתבונן בתקופות העתים ובחליפות הזמנים שבהרבה דורות חשכו לו המאורות וישובו לאורם, שבהרבה דורות עמד עליו נחשול שבים שבלעהו והקיאהו ליבשה, כיון שראה זאת אמר מנהגו של עולם הוא. ר' ופסי אומר אדרבה היא בעצמה רקבוביתא היא, צא ולמד שבכל אותן השנים שכנסת ישראל שרויה בגולה ועד אותה השעה כמה פתחים כמה מאורעות היו לה, שהיה כח בהם להעמידה על רגליה כי תשוב לגבולה אלא שדעה משובשת ומחשבה מקלקלת ונפסדת נכנסה בה והיתה מתיאשת מכל תשועה נאבדה כל תקוה, שנאמר (ישעיה סד) בעשותך נוראות לא נקוה, ומכיון שנכנסה בה רוח תזזית זו, היה לבה מלא חלחליות רעית וזמיונין של הזיה שמצננין חמימות הלב; ומכבין אור הדעת הישרה ומרפין את הידים, והיתה כנ"י דנה ק"ו בעצמה ואומרת: ומה הראשונים שלבם היה פתוח כפתחו של אולם, שתפוח עקבם היה מכהה קלסתר פנים של יתר בני האדם שבדורם, ואעפ"כ לא זזו ממקומם, ולא עשו מאומה, ולכל גל וגל שבא עליהם נענו בראשם; ואני שתשש כחי, וכהה מאור עיני, ופני נהפכו כשולי קדרה, עאכ"ו שאין לי רק לחבב את היסורין ולקבלם באהבה לקיים מה שנאמר (ישעיה נ ו) גוי נתתי למכים ולחיי למורטים, ולישב במנוחה כמה שנאמר (איכה ג כו) טוב ויחיל ודומם לתשועת ה'. וע"ז אמר הנביא (ישעיה סג) ושנת גאולי באה ואביט ואין עוזר ואשתומם ואין סומך ותושע לי זרועי, מלמד שלא יאמר ישראל אלך ואשכב ואנוח עד קץ הימין, עד יתקע בשופר גדול, ולא אעשה מאומה, ת"ל ותושע לי זרועי, ונאמר (משלי א ה) ונבון תחבולות יקנה, ונאמר (קהלת ט) טובה חכמה מכלי קרב.

פליגי בה חכמים. ר' שמעון בן לוי אומר משום בר קפרא איוב בימי אברהם היה, ויש אומרים בימי יעקב היה, לוי אמר בימי שבטים היה ור' לוי בר חמא אומר איוב בימי משה היה, רב אמר בימי מרגלים היה, ור' אליעזר אומר איוב בימי שפוט השופטים היה, ר' יהושע בן קרחה אומר בימי אחשורוש היה, ר' נתן אומר איוב בימי מלכת שבא היה, וחכמים אומרים בימי כשדים היה, וההוא מרבנן יתיב קמיה דרבי שמואל בר נחמני יתיב וקאמר איוב לא היה ולא נברא, ור' יובל הפרסי אומר איוב היה בכל דור ודור ועד שנות דור ודור יהיה ויחיה, אין איוב אלא כנסת ישראל כי חושבנא דישראל כחושבנא דאיוב. תניא דמסייע ליה ר' יהושע דסיכנין בשם ר' לוי אומר, אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה אני הוא איוב כד"א מי גבר ישתה לעג כמים (איוב לד ז) נאמר כאן לעג ונאמר רבת שבעה לה נפשנו הלעג השאננים (תהלים קכג ד) מה שם כנ"י היא המנהמת כיונה אף כאן כנ"י. איכא דאמרי הכי אמר יובל הפרסי איוב היה ונברא למשל, וכנ"י אומרת רבש"ע לא איוב אני בעיני ובעיניך, כל מה דאתית על איוב אתית עלי במדה מרובה. באיוב כתיב ויבא גם השטן בתוכם, שטן אחד, ועלי עומדים הרבה שטנים לשטני. באיוב כתיב הנו בידך אך את נפשו שמור, ובי גם הנפש יקח. באיוב כתיב כשדים שמו שלשה ראשים, ובי כל צרי היו לראש שנאמר (איכה א ה) היו צריה לראש. באיוב כתיב אש אלהים נפלה מן השמים, ובי אש עלתה מן הארץ שנאמר (תהלים עח כא) ואש נשקה ביעקב וגם אף עלה בישראל. באיוב כתיב רוח גדולה באה מעבר המדבר, ובי הרוח באה מן הישוב, שנאמר (ישעיה כה ד) כי רוח עריצים כזרם קיר. באיוב כתיב ויקח לו חרש להתגרד בו, ואני נחשבתי לנבלי חרש, שנאמר (איכה ד ב) בני ציון היקרים המסלאים בפז, איכה נחשבו לנבלי חרש מעשה ידי יוצר. באיוב כתיב

שיומו מתמעט יומו פירושו אורו, והוא ע"ד הכתוב ויקרא אלהים לאור יום: בשביל שסרחתי כלומר בשביל מעשי המקולקלים והמכוערים, ואני גרמתי לעצמי את החשך: והנני חוזר לתהו ובהו הוא המשך מלעיל „לאומיותו נבלעת" כמו „שעולם חשך" הוא מרעיון „יומו מתמעט" והבן. והכונה של והנני חוזר לתהו הוא בטול מציאות לאומיות לגמרי: פשפש במעשיו שמא מעשיו גרמו לו: וישובו לאורם הוא נגד „יומו מתמעט ועולם חשך": והקיאהו ליבשה הוא נגד לאומיותו נבלעת והבן היטב: רקבוביתא כמו רקב בעברית. תרגום עש (ישעיה נא) וכן עש (איוב כו) רוקבא או רקבוביתא והוא שם לתולע קטן שעל ידו נשחתים הבגדים, ופה הכונה שהיא בעצמה כלומר ההתבוננות שהתבוננו ישראל בתקופות העתים וכו' שעל ידי זה אמר מנהגו של עולם, היא בעצמה הרקב לבנין הלאום: תזזית רוח רעה: חלחליות עניני כמלאות ותולדות עיין בערוך: וזמיונין הוא תרגום של עשתונות: תפוח עקבם תפוח (אפפעל בלעז) שם פרי כדורי, והושאל לכל דבר בשם תפוח על שם הכדוריות שבו: נענו בראשם שרש ענה בנפעל מורה על ההכנעה והשפלת הפנים, וכן עי' ההכנעה, כמו נעניתי עד מאד (תהלים קיט קז).

פליגי בה חכמים עיין בבא בתרא פ"א י"ד: חושבנא דישראל וכו'. פי' ישראל במספר קטן עשרה ואיוב מספרו ג"כ יו"ד במספר קטן. תניא ר' יהושע דסיכנין וכו' עד ישתה לעג. המאמר הזה מובא בילקוט שמעוני איכה סי' תתכ"ה: אין איוב אלא כנ"י. לפי דבריו משמע שאיוב משל הוא, והוא בעלם לא היה ולא נברא, והוא כדעת ההוא מרבנן, ולפי הא"ד איוב היה רק יקרא את כנ"י ג"כ בשם איוב, מפני שכל אשר קרה את איוב קרה את כנ"י ודוק.

כל צרי היו לראש פירושו כל אחד מצרי היה לראש לחלק. כמו שופטים (ז כ) שלשת הראשים (אבטהיילונגען) כי כל דבר המחולק כל חלק ראש לעצמו. והכונה כי כל אחד מהצרים משך אליו בדומה לו ויהיו לאגודה אחת.

שנאמר ואש נשקה וגו' נראה שהדורש מפרש פעל „נשק" ענין עליה (אויפשטייגען) והוא כמו (תהלים קלט ח) אם אסק שמים, ועקרו בארמית כמו (דניאל ג כב) די הסיקו שפירושו העלו, ובמשנה (כלים ה ו) הוא מסיק מלמעלה. ויהיה וגם אף עלה כפל לשון של אש נשקה.

והוא יושב בתוך האפר, ואני מתפלשת בעפר ואפר. באיוב כתיב אחרי כן פתח איוב את פיהו, ואני לא אפתח פי שנאמר (ישעיה נג ז) כשה לטבח יובל וכרחל לפני גוזיה נאלמה ולא יפתח פיו. באיוב כתיב ויקלל את יומו, ואני מקללת יומי ולילי.

ת"ר לעולם אל ישנה אדם א"ע בין בני אדם, לא ילבש ארוכים בין הלובשים קצרים, לא ילבש לבנים בין הלובשים שחורים, לא יתקשט ולא יסלסל בשערו, לא ימשמש בעיניו, ולא יתלא בעקביו שכל אלה מוציאין את האדם מן העולם. תניא דמסייע ליה שבשביל משקל ב' סלעים מילת שלקח יוסף משאר אחיו נתקנאו בו אחיו ונתגלגל הדבר וירדו בניו עד הדיוטא התחתונה. א"ר ופסי תכשיטי נשים וחיי עדנים קפחו והחריבו הרבה ערים בישראל. מיתיבי והלא הכתוב אומר (שמואל ב יד) בנות ישראל אל שאול בכינה המלבישכם שני עם עדנים המעלה עדי זהב על לבושכן, משמע שבנות ישראל היו מתקשטות? שאני התם שבארצם היו.

תנא דבי רב מ"ד (שופטים ה ו) רוכבי אתונות צחורות יושבי על מדין והולכי על דרך שיחו. רוכבי אתונות צחורות אלו תלמידי שטעקקער וסיעתו, שהולכין ועוברין מעיר לעיר וממדינה למדינה ומבריכין ונוטעין יחורין של איבה ומשטמה לישראל בלב יושביהן, ומגלגלין עליו חובין, ובודאין עליו עלילות ומעילות ועושין את פניו שחורות כשולי קדרה. יושבי על מדין שיושבין ודנין דיני שקר ורמיה. והולכי אלו בני בלי-שם, השונים הלכות חדשות וגזרות חדשות על ישראל להכביד עליהם מסים וארנוניות. על דרך אלו בעלי הסאציאליזם הדורכים ברגל גאוה על ממלכה נימוס ושלטון. שיחו אלו צוררי ישראל שהם סופרים ומולי"ם, שכל שיחתם בספרותם ועליהם רק היהודי. ר' ופסי דריש הכי, רוכבי אתונות צחורות אלו שונאי ישראל שכוברין את התבן בכברה, ומבקשין שם צחורות, לקיים מה שנאמר (איכה ג יז) ויגרס בחצץ שני, מקנטרים אותו בדברים, חורצים לשונם על כל כשרון וחריצות שבישראל, טופלין עליו כל עון ופשע, חושדין אותו בדמים ורצח, בחרבות לשונם ובפיהם שהוא כמורג

שלקח יוסף נראה שהדורש הזה הולך בעקבות הדורש (סימן ט) ביוסף הוא כנ"ל.

דיוטא שורה ומעמד, עיין אוצה"ש: קפחו ענינו כריתה מעוט וחסרון כמו לקפח את שוקיו (סוטה ח ו) אין הקב"ה מקפח שכר שיחה נאה (גיטין כ"ט) כי תרגומו של וערפתו ותקפיה.

מבריכין מן ויברך את הגמלים (בראשית כד יא) ענינו כפיפה (קניען לאססען, בייגען) פי' שכופף עוף או זמורה וטומנה בארץ, למען יקלוט ויצמח ממקום הבוא, וכן במשנה (כלאים ז) המבריך את הגפן: יחור ענף ודרש רוכבי כמו בורכי מן המתהפכים כמו כבש כשב: ובודאין עליו עלילות ודרש אתונות כמו האונות סבות ועלילות להרע (געלעגענהייט בלעז) ודרש צחורות כמו שחורות בחלוף זסצ"ן: והולכי אלו בני בלי-שם השונים הלכות וכו' להכביד עליהם מסים וארנוניות פה הרכיב הדורש שתי הוראות במלת הולכי. הא' מלשון הלכות, כי תרגומו של משפט (איוב לו) הלכתא, והוא ע"ד אל תקרא הליכות אלא הלכות (מגילה כח) וההוראה הב' מן בלו והלך (עזרא ד יג) שהוא מין מס ומכס (שטייער): הדורכים ברגל גאוה דרש דרך מן דורכים (טרעטען) או שהוראתו כמו בתלמוד דרכו של איש פירושו הנהגתו. ולפי שבעלי הסאציאליזם מתנהגים במנהגים חדשים לא שערום ראשונים ע"כ סמכם למלת דרך: שכוברין ענינו להפריד האוכל מן הפסולת ע"י תנועה בכברה ודרש רוכבי כמו כוברי (זיעבען): חורצים לשונם וכו' חושדים

חרוץ המה חופרין בורות ושיחין, חריצין ונעיצין, בלבא דעמא דארעא. ושופכין בהן קיתוניות של דיו מהול ברפש של גדופה וחרפה. יושבי על מדין א"ת מדין אלא מדון שמגרים מדון וריב בין ישראל לאוה"ע. וי"א על מדין מדן שיושבים ואוגדין חבילות חבילות של עונות ופשעים של ישראל ומעלין אותן בכף מאזנים, עד שכף מודנא של חובין מכרעת ומחייבין אותו כליה. והולכי על דרך אלו ראשי סנהדרין של בני בלי-שם, שמוליכין את עם הארץ כבהמה בבקעה בשיחתם. מקול מחצצים שמורים חצים ואבני בליסטראות אל לב ישראל, ומעמידין מחיצות וחציצות בין עם לעם. בין משאבים א"ת משאבים אלא מבאישים שמבאישים את ריחן של ישראל. שם יתנו צדקות ה' שמצדיקים הדינים המתוחים על ישראל. צדקות פרזונו אל תקרי פרזונו אלא פזרונו שפזרום בין אוה"ע.

מ"ד ארץ נתנה ביד רשע (איוב ט כד) היך אפשר לומר כן? אלא ארץ נתנה בידו של אותו רשע שיושב וכותב בידו דלטוריא על כל ישראל שבארץ רומניה ובזוהמת פיו ובארס שפתיו הוא מטמטם את לבות השופטים ומסמא את עיניהם, הדא הוא דכתיב פני שופטיה יכסה (איוב ט כד). ואמר ר' יובל הפרסי בוא וראה כמה חביבה הדבה והדלטוריא על צוררי ישראל אלה וסיעתם, שבשעה שעמי הארץ הנפשות לפורחות, חשופי שת דאזלין ערטילאין, נתעסקו בביזה, והם נתעסקו בדבה להצדיק עליהם את הדין. אמרו: לא חרבה עיר פלונית אלא שבשביל שפסקו ממנה אנשי אמנה, ולא חרבה עיר אלמונית אלא שבשביל שהיו שטופים באונאת נכרים, קריה פלונית מפני שידי יושביה היו מלוכלכות בשפיר של נשך ובשליה של תרבית, וקריה פלונית מפני שיצאה לתרבות רעה, שהיתה בה גנבת דעת מרמה וערמומיות, משוא פנים ומקח שחד, לכך נמחו יושביה מן העולם,

אותו בדמים ורצח וכו' חריצין ונעיצין כל אלה דרש הדורש במלת צחורות. הפך בה והפך בה דכולה בה: חריצין ונעיצין הפירות בקרקע (שפאלט, לאך, קליפטע).

וי"א על מדין מדן וגו'. נראה דדרש מדין כמו מדן שפירושה חבילה (בינדעל) כמו (סוכה י"ב) חזא ההוא סבא דהוה נקיט תרין מדני אסא, וכן בשבת לג. והרכיב בהוראתה גם הוראת מאזנים כדמתרגם התרגום ירושלמי על "מאזני צדק" מודנא, וזהו שמסיים ומעלין אותו בכף מאזנים וכו': שמוליכין ויהי לפי דעת הדורש הולכי מן ילך בשפעל שענינו הנהגה והולכה בין טבעית ובין מוכרחת כמו (איוב יב טז) מוליך יועצים שולל: מחצצים בפיעל מורה לדבר על היורים בחצים, ומצורף לזה הוראת חצץ כמו (איכה ג') ויגרס בחצץ וזהו אבני בליסטראות: ומעמידין מחיצות וחציצות ויהיה מחצצים מן חיץ כמו (יחזקאל יג י) והוא בונה חיץ, ומזה במשנה מחיצה וחציצה, ויצרף הדורש את הוראת ג' השרשים הנ"ל במלת מחצצים ודו"ק.

א"ת פרזונו אלא פזרונו כלומר הפזור שהם מפוזרים בין אוה"ע הוא מצדקות ה', כדי לטהרם ולצרפם ולזקקם. והוא כדעת ר' הושעיא (פסחים פז) שאמר: צדקות עשה הקב"ה עם ישראל שפזרן בין האומות:

היאך אפשר לומר כן? פי' פשיטותו של מקרא מוכיחה, שהארץ נתונה ונמצאת בידו של רשע, כלומר שהיד כל כך גדולה עד כי הארץ ומלואה עומדת ומיושבת בתוכה, ע"כ ישאל איך אפשר לומר כן, וידרוש בידו הכתבת קטיגוריא על כל ישראל שבארץ: בזוהמת פיו ובארס שפתיו כלומר במאמריו המלאים זוהמא וארס:

להצדיק עליהם את הדין כלומר על ישראל, שראוים וכדאים הם לכל הנעשה להם: קרקר ענין צעקה (שרייען, לארמען), והוא פעל מן קרקור שכן נקרא שריקת הצפרדעים, ובעברית הוראתה ענין הרוש והואל מן הקול הנשמע בשעת השריקה.

ומפני שקרקרו כצפרדעים באזני הנכרים לכן הנכרים קרקרו בבתיהם, ומפני שהיו מלסטמים את הבריות, גוזלין וחומסין, לכן לסטים גזלנים וחמסנים באו עליהם, ומפני שהיו כותשים תולשים באנשי המקום לכן עיירות נכתשות כתורמס ונתלשות ממקומן. א"ר שפטיה בקש סוברין לפטור את להקת היחפים שבכל העולם מן הדין, אמר: יהודי דיחפים קטלוהו לית דין ולית דיין. תנא כמה ברכורים כרכר אותו רשע בעובדא דרצח שהיה בקרתא חדתא היושבת בשפלה, שהרגו היחפים י"א נפשות נקיים, שכל פתחון פה לא מצא להתיר את דמם ולהצדיק עליהם את הדין; מלוי ברבית לא יכול לומר מפני שהיו עניים מדולדלים; חמסנים לא יכול לומר מפני שמצאו את לחמם בזעת אפם ובעבודה קשה שמפרכת את הגוף; דוחקים רגלי התושבים לא יכול לומר מפני שמעטים היו ומעוטם בטל בששים רבוא של עם הארץ, ולא נחרבה אלא על שם סופה, מפני שאותו רשע ראה באספקלריא המאירה (נ"א המלוכלכת) שלו שעתידים י"א הנפשות הללו לפרות ולרבות וסוף כל סוף תמלא אותה העיר אותם ובניהם ידחקו רגלי התושבים ושעתידים העניים הללו להתעשר ויהיו מלוי ברבית רמאים וגנבים, ע"כ נוח להם ונוח לבריות שנהרגו זכאים ולא יהרגו חיבים, ובזה נחה דעתו של אותו רשע על מדת הדין הקשה שנמתחה על י"א הנפשות האמללות אשר אבדו בצדקתם.

אמר רבי יוזפא הסקנמי יוצק זהב רותח לתוך פיו של אותו רשע וסוברין שמו, שאלמלי לא בא מלאך וסטרו על פיו של קולמוסו, בקש לגנות כל המדות המשובחות והמעלות הטובות וההנהגות המעולות שנשרשו בלב משה איש האלהים מלידה ומבטן, אך מכיון שראה באספקלריא שלו שתשש כחה של דלטוריא להפוך את הקערה על פיה, ולומר על טוב רע, ראה שכל באי עולם משבחים ומפארים מעריצים ומקדישים סדרי חייו והנהגתו בהורת אלהים ואדם, ההפך בלשונו בקשת רמיה ואמר: עברי הוא על פי תולדתו, ונוצרי גמור על פי מחשבותיו ומעשיו, ועל כן אמרו חכמים: קשה היה צערו של השטן הזה יותר מצערם של ישראל, ושבחיו של משה היו כמחט בבשרו החי.

אמר ר' יוסף בן יהודה כשם שנצטער אותו רשע ובן־סורי שמו על אותו צדיק וזקן שזכה להרבה כתרים, כך נצטער על אותה צדיקת וילדה שקרשה שם שמים ברבים. דתניא משה איש אלהים זכה להרבה כתרים, לכתר זקנה מופלגת, לכתר שם טוב, לכתר מדות משובחות ומעלות מעולות, לאוהב את המקום ואוהב את הבריות, לאוהב את הצדקות ואוהב את המישרים,

---

קרקר ענין צעקה (שרייען לארמען) והוא פעל מן קרקור וכן נקראה שריקת הצפרדעים, ובעברית הורגלה ענין סרוס והושאל מן הקול הנשמע בשעת ההריסה.

כותשים הורגלה כמו כתוש (צערמאלמען, צעררייבען): על שם סופה פי' לפי דעתו כן: וסטרו על פיו. פי' הכה כמו (נדה ל) בא מלאך וסטרו: לגנות לשון גנאי גנות ודופי: משה איש האלהים משה מונטיפיורי: דלטוריא ענינו רכילות (ב"ר יט) הנחש כו' התחיל ומר דלטוריא לבוראו: בתורת אלהים באדם פי' בין אדם למקום ובין אדם לחברו: על פי תולדתו כלומר שנולד על ברכי העברים: ונוצרי גמור ע"פ מחשבותיו ומעשיו מחשבותיו ומעשיו אינם ראוים ליהודי, עיין במכ"ע המליץ וכו'.

צדיק וזקן. משה מונטיפיורי.

נושא בעול עם כל עם ומשתתף בצרתו ומכריעו לכף זכות, שמעשיו מרובין מחכמתו, עד שנעשו כמעין המתגבר וכנהר שאינו פוסק, עין טובה ורוח נמוכה, חסיד ישר ונאמן, שהנוי והעשר והכבוד והגדולה והחכמה והשיבה נאים לו. שרוח המקום ורוח הבריות נוחה הימנו. ובשעה שהגיע לפרק המאה והרצים יצאו רחופים מכל מדינה ומדינה מקצוי ארץ ואיים רחוקים וישאו ברכה לראש צדיק, שעליו נאמר (תהלים ע"ב י') מלכי תרשיש ואיים מנחה ישיבו, מלכי שבא וסבא אשכר יקריבו. באותה שעה כשראה בן־סורי בכבודו של משה נסמית עינו האחת, וכשהוסיף להסתכל בכבודה של כנסת ישראל, וראה שהיא מטפחת על כרסה ואומרת: שישו בני מעי שצדיק זה יצא מכם, שישו בני מעי שגואל זה היה טעון בכם, מיד פקעה עינו השנית ונעשה סומא בשתי עיניו. וכששמע בת קול מכרזת ואומרת: יהי שמו לעולם לפני שמש ינון שמו ויתברכו בו כל גיים יאשרוהו, ברוך ה' אלהים אלהי ישראל עשה נפלאות לבדו וברוך שם כבודו לעולם וימלא כבודו את כל הארץ (שם עב יז יח יט) נעשה חרש שתי אזניו. באותה שעה נתכרכמו פניו של אותו רשע ונשתנו ככרום ואח"כ הושחרו ונהפכו כשולי קדרה, בשרו נעשה חדודין חדודין ודעתו נטרפה עליו, קפץ ואמר: העבודה! שמשה זה אשר אתם משתבחים ומתפארים בו, אך גופו עצמו ובשרו שלכם, ונפשו ורוחו ונשמתו שלנו הן. ועל אותו רשע נאמר (חבקוק א ד) כי רשע מכתיר את הצדיק על כן יצא משפט מעקל. וע"ז משיבה רוח הקדש (שם ה) ראו בגוים והביטו והתמהו תמהו, כי פעל פועל בימיכם לא תאמינו כי יספר. ראו בגוים אם תמצאו איש כמשה? והפעלים אשר פעל בימיכם שמא אחד מכם פעל ועשה כמוהו? מי מכם פתח חרצבות רשע? מי מכם התיר אגדות מוטה, או שלח רצוצים חפשים? מי העיר ממזרח צדק יקראהו לרגלו? אנכי העירותיהו בצדק וכל דרכיו אישר! הוא יבנה עירי וגלותי ישלח!

דרש רבינו ופסי מ"ד (יחזקאל טו ב) בן אדם מה יהיה עץ הגפן מכל עץ הזמורה אשר היה בעצי היער. הפסוק הזה לא נאמר אלא כנגד בני התערובות האומרים: עד מתי נהיה בגוים כבריה משונה, שעיניה טרוטות צרניות דומעות דולפות וטורדות. אזניה צרומות סדוקות ומעוכות, שערותיה תלושות, רגליה קטועות וידיה גדומות וקטומות, וכל אבריה מדולדלים מגוידים ומרוסקין, וכל גופה נשוף ברגלי אדם וברגלי בהמה,

---

מטפחת שלאגען בלעז. ספקתי על ירך תרגומו טפחנא על ירכנא: פקעה צערשפאלטען, צעררייסען. והוא כמו בקע בעברית: נתכרכמו פניו ונשתנו ככרום עיניס אחד (ברכות ו) וכרום שמו וכיון שהמש זורחת עליו מתהפך לכמה גוונין וכן (בב"ר ל"ד) נתכרכמו פני רבי, כלומר נשתנו לרעה. תרגום ופני כלם קבצו פארור (נחום ב יא) ואפי כולהון אתחפיאו אכרום אוכמין כקידרא: חדודין כמו שדרשו על פסוק ויחד יתרו, ואמר רב שהעביר חרב חדה על בשרו, ושמואל אמר שנעשה בשרו חדודין חדודין, פי' קמטים קמטים מרוב צער. ועקרו מן המקרא (איוב מא כב) חדודי חרש: יצא משפט מעקל נראה שדרש מלת יצא כמו יוניא בהפעיל.

טרוטות (שיעף בלעז) פי' מביטות בעקמומיות, וי"מ טרוטות סגורות שאינן פתוחות אלא מעט עיין בכורות מד: צרניות נשחתות: והוא מלשון נירים שבמקרא: טורדות נגרשות, תרגום כים נגרש (ישעיה נג) כימא דטריד, והוא ענין תנודה ותנועה: צרומות ענינו חתוכות וקרועות: גדומות לשון כריתה וחתוך: קטומות שבורות וחתוכות: נשוף נעת,

ברגלי הזאב והדוב הארי והנמר והברדלס? עד מתי ישכו בשרנו הזבובים והיתושים, ודמינו ישתו ימצו יעלעו יגמעו צרעה פשפש ועלוקה, נחש חפפית חזזית סממית ועקרב? אלפים שנה בערוב אשר כלו עינינו ליום שיקוים בנו מקרא שכהוב (ישעיה יא ז ח ט) וגר זאב עם כבש וגו׳ ופרה ודוב הרעינה וגו׳ לא ירעו ולא ישחיתו וגו׳, אבל תקותנו לא באה כמד״א (שם נט ט) נקוה לאור והנה חשך לנגוהות באפלות נהלך, נגששה כעורים קיר וכאין עינים נגששה, כשלנו בצהרים כנשף באשמנים כמתים, רשע טוליד רשע רשיעי מיניה. והדבר הזה יש לו מקרא ויש לו מליצה ויש לו משל. יש לו מקרא כמד״א (שמואל א כד) מרשעים יצא רשע, ויש לו מליצה (ישעיה יד כט) כי משרש נחש יצא צפע ופריו שרף מעופף. ויש לו משל דאמרי אינשי מה ילדת חיפושיתא קרוצי בישי מינה. הלא אבותינו שהריחו רק ציקי קדרה, מקצת צרתן של מלכיות, קצרה רוחם; אנו שאנו מובלעין בתוך מעיהן כמה ימים וכמה שנים וכמה קצין וכמה עבורין עאכ״ו, הלא הכתוב אומר (ישעיה ס יט) והיה לך ה׳ לאור עולם, ונאמר (שם ד) והלכו גוים לאורך. וכיון שמלאנו את תפקידנו באמונה, ואור יחודו ואחדותו השפענו על כל הגוים, בכל ארצות פזורינו די צרכם, ועלינו כבר נאמר (שם מד כו) ועצת מלאכיו ישלים, השתא מטא זמנא להתבלבל ולהתבלע וכבר צוח גם ירמיהו הנביא (איכה ד יח) קרב קצנו מלאו ימינו, ואין מלא אלא קץ השלמת ערך זמן המוגבל שנאמר (ישעיה מא ב) מלאה צבאה. ודבר זה למדנו מהזון דניאל איש חמודות שנאמר (דניאל יב ו) ויאמר לאיש לבוש הבדים אשר ממעל למימי היאור עד מתי קץ הפלאות? ומה ענהו האיש לבוש הבדים אחרי הרימו ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם: כי למועד מועדים וחצי, וככלות נפץ יד עם קדש תכלינה כל אלה, אין נפץ אלא נעור וערביב כדמתרגם התנערי מעפר (ישעיה נב ב) התנפצי מעפרא, ככלות ה..בוביה וההבולולות של עם קדש אז תכלינה כל אלה וכן יעצנו הושע בן בארי הנביא דכתיב (הושע ח) אפרים בעמים הוא יתבולל, ומבלי ההתבוללות אפרים היה עוגה בלי הפוכה אכלו זרים כחו והוא לא ידע, וכיון שיתבולל אין עוד זרים. על בני ההערובות האלה יקרא האל בן בוזי, בן אדם מה יהיה עץ הגפן, ואין גפן אלא ישראל שנאמר (הושע י יא) גפן בוקק ישראל, הזמורה הוא הענף המשובח בענפים כמד״א (בראשית מג יא) קחו מזמרת הארץ. ומנין שישראל נקרא זמורה שנאמר (שמואל ב כג א) ונעים זמרות ישראל. אל תקרי זמירות אלא זמורות, ועל זה יצוח הנביא מה יהיה סופו של עץ הגפן אשר מבריכין אותו בעצי היער, היוקח ממנו עץ לעשות למלאכה (יחזקאל טו ג), ואין עץ אלא אפרים ויהודה שנאמר (שם לז יט) הנה אני לוקח את עץ יוסף אשר ביד אפרים ושבטי ישראל חבריו ונתתי אותם

נמעך. תרגום ויטחן (שמות לב כ) ושף: ברדלס מין חיה טורפת וטורפת: צרעה וועספע בלעז.

חיפושיתא מין שרץ שקורין שקרפיון בגעז: קרצי היא שרץ רעה ממנה (עיין מת״כ ספ״ש א׳): מבריכין נוטעים.

עליו את עץ יהודה ועשיתים לעץ אחד והיו אחד בידי, ואין מלאכה אלא הבדל מעמי הארץ, נאמר כאן מלאכה ונאמר בעזרא בהקבץ כל אנשי יהודה ובנימין ירושלים להוציא נשים נכריות והנולד מהם, והמלאכה לא ליום אחד ולא לשנים (עזרא י יג). וכן נאמר כאן יהד (יחזקאל טו ג) אם יקחו ממנו יתד לתלות עליו כל כלי ונאמר (עזרא ט ח) להשאיר לנו פליטה ולתת לנו יתד במקום קדשו, מה שם לבלי התערב זרע הקדש בעמי הארצות אף כאן להרחיק הערבוביא וההתבוללות, ולהלן הוא אומר (יחזקאל טו ו) כאשר עץ הגפן בעץ היער וגו׳ ונתתי את פני בהם מהאש יצאו והאש תאכלם, מלמד שההתבוללות לא הושיעם מידי. ומנין שכל הפרק הזה קאי על ההתבוללות? אמר ר׳ איבו נאמר כאן (שם טו ח) יען מעלו מעל ונאמר (עזרא ט ב) כי נשאו מבנותיהם להם ולבניהם והתערבו זרע הקדש בעמי הארצות ויד השרים והסגנים היתה במעל הזה ראשונה מה שם התבוללות אף כאן ההבוללות. וא״ר איבו תיפח רוחם ונשמתם של מתבוללים שמקלקלין את מעשיהם כמו דור המבול שעליהם נאמר (בראשית ו יב) כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ מלמד שנזדווג הזאב עם הכלב התרנגול עם הטווס, וכן שנינו מאי דכתיב לריח שמניך מה השמן הזה אין מהערב בשעור משקין, כך ישראל אינם מתערבין באומות.

ת״ר תשעה הם שיצא להם מוניטין בעולם, ז׳ של בני בלי שם ושנים של ישראל. ואלו הם: סוברין, ראָהלינג, שתקר, אקסקאוו, אשתצי, פיכנא, אזמידאוו, ושנים של ישראל מונטיפיורי והנדיב הידוע.

סוברין מהו מוניטין שלו? שה פזורה מכאן ואריות ונמרים מכאן. ראָהלינג מהו מוניטין שלו? דהלמוד מכאן ואותיות שקר מכאן. שתקר מהו מוניטין שלו? פה ממלל רברבן מכאן וגדוד הזהב מכאן. אקסקאוו מהו מוניטין שלו? קסת הסופר מכאן דם ואש והמרות עשן מכאן. אשתצי מהו מוניטין שלו? יונה קצוצת כנפים מכאן ופרם בפה פעור מכאן. פיכנא מהו מוניטין שלו? יהודי נודד מכאן ומקל והרמיל מכאן. אזמידאוו מהו מוניטין שלו? עיר ההרם מכאן ומקרקר קיר מכאן, אלו הן של בני בלי שם. מונטיפיורי מהו מוניטין שלו? זקן וזקנה מכאן וירושלים עיר הקדש מכאן, והנדיב הידוע מהו מוניטין שלו? מחרשה ומעדר מכאן ופרזות פלשתינא מכאן. מאי קראה? אמר ר׳ יובל הפרסי דכתיב (זכריה ד י) שבעה אלה עיני ה׳ המה משוטטים בכל הארץ, א״ת עיני ה׳ אלא עיני.

שאיל ההוא צורבא מרבנן לרבינו יובל הפרסי מונטיפיורי והנדיב הידוע מנין? אמר ליה שטיא שפיל לסיפיה

טווס פפויא בלעז, הרגום ותוכיים (מ״א י׳ כ״ב) ועווסין: וכן שנינו (מדרש שה״ש א׳).

מוניטין שם (רוף), וי״א מטבע בלשון רומי וככל אחד: שה פזורה מכאן ואריות ונמרים מכאן. פירושו כך: שני דברים יש לו למטרת רגיוניו ופעולתו כל הימים שה פזורה ישראל ואריות ונמרים להכות בה, כלומר שני המושגים התאחדו בלבו, ודעו זה שהוא המוניטין שלו נתפרסם בעולם. וכן כל מוניטין ומוניטין אשר ימנה הדורש מהנזכרים על דרך זו.

פרזות מושבות (קאלאניע בלעז): מאי קראה פי׳ על ז׳ של אומ״ע קא שאיל: עויני שונאי כמו (שמואל א יח ט) ויהי שאול עוין את דוד,

דפסקא שנאמר (שם יא) ואען ואומר אליו מה שני הזיתים האלה על ימין המנורה ועל שמאלה ויאמר (יד) אלה שני בני היצהר העומדים על ארון כל הארץ.

תניא דבי רבינו ופסי בר יהודה שאלו את רבינו ופסי: הסציליזמות והאַנטיסימיטיזמות איזה מהן נבראה תחלה? אמר להן מחלוקת ר"י וחכמים היא. ר"י אומר סציליזמות נבראה תחלה ואח"כ אנטיסימיטיזמות, משל למלך שעשה לו כסא ומשעשאו עשה אפיפורין שלו. וחכמים אומרים אנטיסימיטיזמות נבראה תחלה ואח"כ סציליזמות משל למלך שבנה לעצמו פלטין, מתחלה בונה את הבנין הקטן, ובשעה שרואה שהבנין עולה בידו הוא מרחיב ועושה ממנו בנין גדול. ר' יובל הפרסי אומר משום ר' אובי במחשבה סציליזמות קדמה ולמעשה אנטיסימיטיזמות קדמה. א"ר יוזפא הלבלר תמיהני היאך נחלקו אבות העולם על בריאת סציליזמות ואַנטיסימיטיזמות, אלא שניהם נבראו באילפם וכסויה, אמרו עליו על ר' ופסי שהיה עומד ותוהה, עבר לפניו ר' יקמואל ושאל בשלומו פעם ושתים ולא השיבו שלישית השיבו בבהילות, אמר ליה מה זה בן־יהודה? א"ל מעיין הייתי מה בין סציליזמות ובין אנטיסימיטיזמות, א"ל מעיד אני עלי שמים וארץ שאינני זז מכאן עד שתודיעני מה שידעת. אמר לו מסתכל הייתי במעשה בראשית ובעלילות דור ודור וראיתי שאין בין שניהם אלא אצבע אחת. נהפך ר' יקמואל ואמר אלך ואומר שמועה זו לתלמידי בשמך. אמר לו ע"ז אמר הכתוב (משלי ה יז) יהיו לך לבדך ואין לזרים אתך, לפי שקשה הדבר לאמרו וא"א לפה לפרשו, ר' רקמן מלונא שאיל את ר' אובי מהו סציליזמות ומהו אַנטיסימיטיזמות? אמר ליה אמשול לך משל הגיגית הזו במה מכסין אותה? בכלי חרס, מפני שהוא מינה, ר' אפרים מקסינאה אומר, סציליזמות עיקר ואַנטיסימיטיזמות טפל לו והוא הולך ונמשך כחבל אחר הדלי.

וזה הטעם לדעתי. אלה שני בני היצהר. ע"ד מליצה יקרא את מינטיפיורי ואת רטשילד בשם: בני בני היצהר, המאירים אפלה. כי „יצהר" נגזר מן השם צהרים המורה על תנגורת האור במעלה העליונה.

הכל כמנהג עם הארץ

תמונה מחיי היהודים בני הדור החדש בגאליציא

כתובה בשפת אשכנז

מאת **נתן נטע סאמועלי**

ונעתקה לשפת עבר

מאת **דוד ישעיהו זילבערבוש**

דּוֹר טָהוֹר בְּעֵינָיו
וּמִצֹּאָתוֹ לֹא רֻחָץ.
(משלי כט)

הגבירה יעאָנעטטע, אשר לפנים קרא שמה בישראל „אסתר יוטא", היא צופיה הליכה ביתה, הלא כה תתהלל כל היום תמיד במו פיה, על פי דרכי בני עם הארץ לא תגרע דבר: — „שושנים ופרחי חמד על יד חלון חדרה, כלב קטן יפה אף נעים בחיקה ובליל התקדש השבת לא יאכל כל בשר!"

אמנם לא לעתים רחוקות תנקש הגבירה יעאָנעטטא באמרי פיה ובמעלליה תתנכר כי „אסתר יוטא" היא, אבל רק אחת תשחרה אומנתה מוסר, רק יצא הגה מפיה, רק תלטוש עיניה לה והיא תתעורר לשוב מאון, לתקן את אשר עותה בבלי דעת, להיטיב דרכה.

מי זאת האומנת? הלא היא בתה פרי בטנה „אלגא היפה", היא ולא אחרת!

ואלגא היפה לא רק את אמה למדה טוב טעם ודעת הליכות עולם כי אם גם את היינריך ברוקמאן אביה ושם היינריך לפנים הירשקי (צבי בכינויו).

הן שניהם היו חסרי טעם, שניהם לא למדו מנעוריהם ולא אמון בם. הוא היה בימי בחרותו משרת בבית מלון אורחים אשר בעיר קטנה ר. מקום המחוזה, והיא — מבשלת. לא ארכו הימים והמה גדלו והצליחו ויעשו עשר. אם במשפט או לא במשפט אחת היא הלא אוצרותיהם רבו ועליהם לנהל את ביתם כבית אחד העשירים נכבדי ארץ. ובכן מי יורה דרכם. מי יאלף ארחותם ומי יבינם שמועה?... הבה! הלא אין טוב להם בלתי אם לבקש תורה מפי בתם — ותהי הבת לאבותיה לאומנת.

ומי הורה את הבת דעה? — שאלה נבערה. היא הפיקה לתבונה נפשה ולבב חכמה הביאה. הן ימים מספר שמעה לקח בבית הספר אשר בבית המקלט לנזירות, ושמה מצאה חכמה דיה — שנאת היהודים עד בלי די, מעט מעט צלצל המנענעים על פי המנגים גם צפצוף מלים מספר בשפת צרפת; אכן שמה מצאה „אבן החכמים" והאבן הזאת היתה לראש פנה, עליה בנתה מגדל חכמתה כמו רמים, הקימה בחוניה מבלי כל עוזר ותומך בידה. כנפש עיפה למים קרים כן צמאה נפשה לבינה בספרים ותקרא בשום לבב את כל ספורי סי, דומא ופויל דע קאָק וכן רבים ספורים כמו אלה המלמדים דעת ומוסר השכל. את כל התורה הזאת למדה אלגא היפה על רגל אחת וחזיונות ודמיונות, רעיונות ומשאות שוא, הגיונות ושגיונות, נכוחות ומהתלות עלו ברוחה בלולים יחדו. גם בקרב לבבה פנימה מצאו התחבולות העלמות היפה־פיות ומקסם כזביהן קן למו. והלך נפשה והזון רוחה ותעתועי לבבה יחד בראו לה את דמות סמל אהובה ביום שידובר בה: נער אשר שער ראשו צהוב דק, קוצותיו תלתלים ועיניו כתכלת השמים.

וכמעט ידעה הבת נפשה כי לה נתכנו עלילות, כי כבר אספה בחפניה חכמה ודעת הרבה, כי כבר

תרע היא להלוך נגד החיים, כי עתה לא יבצר ממנה מזמה וזה החלה לעשות ללמד גם לאבותיה תועי רוח בינה והשכל. ויהי פתגמה: „אך לא יהודית!" — על כן היתה ראשית מעשיה להוציא ישן מפני חדש, לבער מן הבית כל דבר אשר יקדש בעיני אבותיה היהודים, להסיר כל זכר הימים הראשונים מנגד עיניהם, להאביד שרידי ימי ענים ומרודם, לטהר את הבית ממסד ועד הטפחות ולחדש את פניו והליכותיו. ביום ההוא נתנה לאמה את הכלב הקטן כי תשאהו בחיקה תמיד כל היום כאשר ישא האמן את היונק — הלא ככה תעשה גם אשת השופט כל הימים. אחרי כן הכינה חדרי משכית ועליות מרוחים ובהם כל שכיות החמדה וכל כלי יקר אף נשפי-חשק בסוד משחקים ועליזים. דעת לנבון נקל כי רק אורחים אשר לא מזרע היהודים היו קרואים כפעם בפעם אל המשתה, הן אלגא תשמור דרכה ולא תט, אלגא השוה את פתגמה לנגדה תמיד, את פתגמה: „אך לא יהודית!"

אבותיה לא מרו ולא עצבו את רוחה, לא המרו אמרי פיה, הואילו הלוך אחרי צו, מלאו כל עצותיה וכל משאלות לבבה — למדו היטב.

אביה היה התלמיד מקשיב ובלי רב עמל העירה לו אזן לשמוע כלמודים. לא אכחד כי לפעמים המה עקלקלותיו ויסע אל העיר סאדיגורא לכפר פני רבו במנחה בהאמינו כי מידו לו כל החיל הזה, בכל זאת נטה לבו לתבונה, בכל זאת נאץ כל קדש, בכל זאת הוקיר רגליו מבית התפלה וגם כל פקודות בתו שמרה רוחו. הוא הזיל למענה זהב מכים וכסף לא חשב, הכין לה בגדי חמודות בעיר פאריז הבירה וילבישה שני עם עדנים ויעדה עדי, אף לא חשך מנפשו עמל ותלאה לשוט ברחובות קריה ולצוד לה ציד את העורבים הששים לרוץ ארח אל קן כל יונה נחפה בכסף, את שרי החיל, למען יהללו את יפיה והדרה באזניה ולמען ישתוממו על חכמת לבה — סוף דבר, אביה כבר חדל מהיות „צבי המשרת" ויהי „לאדון היינריך ברוקמאן" לכל משפטיו וחקותיו, דקדוקיו ופרטיו.

לא כן אמה, היא לא על נקלה מחתה זכר הימים הראשונים מעל לוח לבה, לא על נקלה התכחשה לתהלוכותיה בנעוריה בית המבשלות בהיותה סרה למשמעת אדונים יראי אלהים וחרדים אל דברו. אסתר יוטא המבשלת שאפה מעודה יראת שדי בכל פה ולא באפס יד תשנה בתה את טעמה. היא אמנם נשאה את הכלב הקטן בחיקה ואת ההשכלה על דל שפתה אבל נפשה נקעה ממנה ולבה בל עמה. בשכבה — „וקריאת השמע" התמלטה מבין פתחי פיה כקול היוצא מן המכונה, ובקומה ממשכבה — ושפתיה נעות, משמרות לצפצף תפלת הבקר בבלי דעת וחשבון. כמעט הציגה כף רגלה על מפתן הבית — וכמו יד נעלמה נשאה את כפה למרום ותגע „בהמזוזה". בנפול בתה יחידתה למשכב ופיה ירק אל מול מכסה יצועה שלש פעמים — לבל תשלוט בה „עין הרע".

לא כי הזידה אסתר יוטא על ההשכלה למרות עיני כבודה, חלילה „להגבירה יעאָנעטטע" מעשות כדבר הזה! אבל לא ידעה נפשה ותהי תפלתה ויהי גם מעשה תבליתה מצות אנשים מלומדה. זה דרכה מנוער, זו כחה לאמונה משחר טל ילדותה היה ברבות השנים עצור בעצמותיה, בא כמתהלך בכל בדי אורה ויצורי גוה, התבולל במוח עצמיה, ברמי עורקיה עצביה וגידיה, ויהי כגעת בה רוח קל ויחרידה כלה. עת קרבו „הימים הנוראים" לבוא, אז ערכוה בעותי אלוה ותהי כנרדמה. כחצות הלילה חרדה ממשכבה אל בית התפלה „לאמר סליחות", ולאור הבקר מְהֲרָה דרכה אל בית המועד לכל חי להתנפל על קברי המתים. את נר הדונג ליום הכפורים ערכה בחפץ כפיה ותכפל שלשה פתילים האחד בעד בתה יחידתה והשני בעד אישה והשלישי בעד נפשה ועל כל פתיל ופתיל הפילה „תחנתה" שעות מספר ותריד בשיחה; בכתה התחננה ותענה בצום נפשה. סוף דבר „אסתר יוטא" לא נתנה פוגת „להגבירה יעאָנעטטע" ותדריכה מנוחה. — הה, הבת יגעה באמה בדי עמל וכמעט תם לריק כחה!

אולם גם הבת הוגיעה את אבותיה, גם היא הֵסַבָּה למו עמל ויגון. הנה ימים רבים נלאו למצוא איש אשר תבחר בו. לא כי מעטו הגברים המבקשים חסד נעוריה ונהפוך הוא כי התכבדו כארבה ובחיל כבד באו יום יום לדרוש מזוזות פתחה. ואם הפלא הוא? הלא עור פניה קרן וגם אמה הבטיחה על דברתה כי „כשטף מים" תמהר לדבר בשפת צרפת וכי בפרטה על פי המנים אז כל שומע „כאובות חדשים יבקע", ומבלעדי זאת הבטיח גם אביה לתת לה שלוחים ארבעים אלף כסף בשטרי המדינה. ובכן בתולה אשר חננה אלהים בכל המעלות והמדות שמנו חכמי זמננו בבנות הדור החדש, האם לבתולה אשר כזאת לא יקרא דרושה? לא, זאת לא זאת! אבל הלא נפלאה בבתולות היא „אָלגאַ היפה" ונפלאים גם מעשיה, יצרי מעלליה ומשאלות לבה. הבתולה המשכלת אשר בחזון רוחה וכבר היתה לנגד עיניה דמות הסמל שאהבה נפשה, היא תשגה באהבתה וכבודה לאחר לא התן. על כן כל עמל הגברים הצמאים לאהבת כלולותיה נשאר מעל, כל חכמתם התבלעה וכל תחבולותיהם הסתתרו.

ויהי היום ויבא איש צעיר לימים ושמו ארנאלד זיעגפריעד להתיצב לפניה ולשאת נפשו אליה.

הנה מועד התמהמהו. עבר והאיש חלף הלך לו. בלב מלא תקוה וגם רגזה ודאגה נגשה האם אל בתה.

— ומה תאמרי בתי חיתי?

„בתי חיתי!" — התגעשה הבת.

האם שמעה מוסר כלמתה ותבן לה.

מה שגיתי הביני לה? — שחה מעפר אמרתה.

— „בתי חיתי!" — שחקה הבת בלעג שפתים — בוז לך, כדבר אחת היהודיות תדברי!

— אם כן הוריני ואדעה. —

— „יפתי!" — כן יאיר פתח דבריך!

— יהי כן בתי יפתי...

— „בתי יפתי" — מלאה האומנת שחוק פיה — אמנם לך נאה חתן אשר כזה, לך יאה!

— ומה עול מצאת בו בתי ח...

— בתי חיתי, עודך שוגה באולתך! — נתנה עליה אלגא בקולה.

מה אמולה אסתר יוטא! „חיתה" נותרה כעצם בגרונה לא לבלוע ולא להקיא.

— ומה עול מצאת בו יפ...תי? — התאמצה האם לדבר כן.

— מה עול? אין כל עול ואין כל נפתל ועקש, אבל יהודי הוא לכל משפטיו וחקותיו! — התרגזה הדרושה — הכי לא ראו עיניך את חוטמו הארוך כחוטם הנשר וגב וגבה לו ממעל?

עתה הבינה האם לשכל מליה — ולא נועזה להשיב אותה דבר.

ויהי היום ויבא איש אחר ושמו מאריץ גרינשפון להתיצב לפניה ולשאת נפשו אליה — וחוטמו טוב תאר כחוטם פסל מעשה צעצועים.

— ומה משפטך עליו יפיתי? — שאלה אמה בלב בַּז אחרי צאתו מן הבית.

— „גרינשפון". — התפרץ שחוק אדיר וחזק מבין פתחי פיה — „הגבירה גרינשפון" — שם נאה ליהודיה והיא נאה לשמה — אמנם לבבכם לא יחרף ובעיניכם לא ירע אם בתכם תכבד בשם „הגבירה גרינשפון" ותהי למלה בפי כל!

וישתומם האב ותשתומם האם על חכמת לב בתם. הנה זה עתה נפקחו עיניהם לחזות נכוחות — „הגבירה גרינשפון" אמנם אך זה שם מנאץ!

האח, הנה בא אחר וארטהור שערשעווסקי שמו, ארטהור שערשעווסקי! רק לו תקרא הבת מכובר — הלא אין בשמו אף צלצל יהודית!

ובעינים מלאות זיו ומפיקות נגה התנגשו אבותיה לשמוע משפטה ושאתה, בהבטחם כי עתה אין בפיה תוכחות...

„אולם אך זה עגל לא גָמד!" — הרעימה הבת בקול גאונה, „חי אני אם לא זה עתה מארץ ציה הוא בא!"

— מה תחזי בו יפתי? —

— הלא גם ראשית למודי טוב טעם והליכות עולם כמו זרה נחשבה לו — התאזרה גאות וקנאה — מי בער בימינו אלה ולא ידע, כסיל ולא יבין לנשק בבואו ובצאתו את יד גברת הבית למו פיו? אך זה פרא למד מדבר!

לב גברת הבית גבה, עיניה רמו כמעט ותתנפח כברבור אבוס בהכינה מושבה על אחד הכסאות ואת ידה הנכלמה, העבה והשמנה כרגל עגל מרבק העבירה כפעם בפעם על חלקת עור כלבה אשר נשאה בחיקה — כגבירה יעאנעטטע מלדה ומבטן.

— תחי בתנו נשמת אפנו לארך ימים! — אמרה אסתר יוטא אל בעלה בצאת אֶלגאַ מן הבית, ותשאף הפעם האם רוח כי פתחה למוסריה ותדבר כאשר עם לבבה בשפת עלגים, חמדתה מימי קדם — מעיני בתנו נשמת אפנו לא יסתר דבר, היא חזות הכל תחזה. את האמת אגיד, הירשקו יקירי, כי לבנו טפש כחלב, כי עינים לאחד מאתנו ולא נראה, כי על עפעפינו צלמות. הכי לא צדקו כל משפטיה יחדו? הן אף את ידי לא נשק — איך הגידה בתנו תחיה? — זה הפרי למדבר!

— „פרא למד מדבר" — תקן האדון היינריך ברוקמאַן את דברי אשתו וישחק בכל פה. הן הוא לא פעם אחת נכבד בכבוד השם הזה בהיותו משרת בבית מלון אורחים על כן היה נצור על דל שפתיו.

אכן פעמים אין מספר נכונו לאבותיה עתות־המצוא להמתיק יחדו סוד ולהתפלא על חכמת לב בתם. הן דורשיה אלה לא היו האחרונים אשר „אֶלגא היפה" השיבה פניהם ריקם. לעשרות באו לבקש פניה ויצאו דחופים וחפויי ראש. בכלם מצאה דופי, זה התנודד במהלכו וירחיב צעדיו ורעהו עשה מדחה בהשתחותו לפניה ולא הטעים את ה„נסוג אחור", ובא השלישי אשר עבר חק בפקדו ראשונה את נוה ויסר את בתי־הידים מעל כל כפותיו ובספר החקים לתהלוכות־גדר־בעלמה כתוב מפורש ושום שכל כי אין לו להסירם רק מעל בהונות ידיו, והרביעי הפר ברית, כי בעלותו במעלות נתן את האשה ההולכת עמו לעבור לפניו, ונעלמה ממנו הלכה מפרשת בספר הליכות עולם לקנוגע (אל תקרי הליכות אלא הלכות), והחמישי שאול חטא, כי בשבתו לפניה הכין מושבו על כל הכסא

תחת אשר היה לו לשבת רק על אפס קצהו, שבת-וטפוף. וכן עוו חטאו ופשעו כל אחיהם-לצרה, כלם התנכרו במעלליהם כי יהודים המה, כלם עברו אח מאחד החקים האלה, כלם עברו — ונענשו.

ובכל זאת ברבות הימים מצא איש את חירתה ותמצא ידו לקחת את לבבה.

ויהי לתקופות הימים ובימי הקיץ בהתגוררה היא ואביה באחת מערי ארץ אשכנז אשר שם מעיני הרפואה; ושמה מצאה בין האורחים הרבים את שאהבה נפשה, שמה ראתה את סמל אהובה ברמותו ובצלמו: עלם אשר שער ראשו צהב דק, קוצותיו תלתלים, קומתו דמתה לתמר ועיניו כתכלת השמים לטהר, גם אין ערוך להוד וההדר אשר שפמו העשוי בטוב טעם ישוה על שפתו העליונה. ומה נאוו חמוקי בדי עורו ויצורי גוו, מה יפו פעמי הליכיו וטפחות צעדי אונו, וְהִשְׁתַּחֲוָיָתוֹ מה נעמה, גם לבוש מכלולים על פי מדותיו, כלו אומר כבוד הוד והדר, כלו נוטף מר ואהלים וכל ראשי בשמים — אין תנועה אין גם אחת אשר תענה בו כי הוא זה יהודי! ובכל זאת עברי הוא בן אחד העברים בעלי בית חרשת המעשה בארץ אשכנז.

אביה כמעט לא האמין למשמע אזניו בגלותה לפניו את לבבה כי כבר מצאה בזה את בחירה רצתה נפשה בו. אבל מפתח שפתיה היה לו לחובה ולמצוה. עד מהרה בקש האב את קרבת האיש הצעיר לימים וימשכהו אחוה להעמידהו לפני בתו ולשחר את פניו כי יכבדהו לבוא אל בית מלונו ולרוות דודים בחברתו. הלא נפשו ידעה מאד כי בתו היפה תשא חן וחסד לפניו ובאהבתה ישגה תמיד. ואמנם כמעט אסף את הצפור אל הפח הנה כבר מצאה יד „אֶלְגַאַ היפה" לפרוש עליו רשתה, לשלוח קרנים מעיניה לו ולהרהיבהו בקסם חנה ובכל תחבולות עלמה יפה-פיה. גם לא אכחד כי צדה הפעם ציד רך וטוב, כי כנף רננים נעלסה אספה במכמרתה.

אַלְפָאָנס עפשטיין — זה שמו — היה בן יחיד לאביו איש האוצרות, גדול העליליה ובעל בית חרושת המעשה בעיר ברלין המעטירה. אביו לא חשב כסף גם לא חשך מנפשו עמל ותלאה לחנכהו בתור אדם המעלה ולבנו שאר רוח ויתרון הכשר דעת וחפץ לבב לשמוע כלמודים. ויהי הנער טוב תאר ויפה עינים גם טוב השכל וטוב הלבב, בן יופי וחכמה נפגשו לשון למודים ולב מתנה נשקו. ואף גם זאת כי היה המוציא והמביא בכל בית אביו השולח סחרו עד קצוי ארץ ואיים רחוקים.

„אבל האם תמצא נערה כאַלגאַ חן בעיני איש אשר כל אלה לו, בעיני איש חכם ונבון היודע להלוך נגד החיים?" אמנם מחכמה שאלת על זה! אענה גם אני חלקי. אולם בני הנעורים אף ברב חכמתם לא יבקשו חשבונות רבים. יופי הפנים וחלקת שפתי נערה הומיה ידיחו לבם ובחבלי תחבולותיה יתמכו. הן גם יופי גם יפעה „לאַלגאַ היפה" והיא גם הטיבה דרכה להראות את הדר תפארתה בכל עת ולחשוב מחשבות להוסיף על נפשה לוית חן ולכלול יפיה! היא עשתה את כל מעשיה בחשבון ובמשפט ובכל זאת העמידה פניה כמו נצפנה ממנה מזמה. ומפתח שפתיה המלאות והאדומות כשושנים, תנועת מקלעות שער ראשה השחורות, תנועתן בלי משטר וסדרים על רקתה הזכה בהטותה את ראשה הצדה, כליון הנפש והאש הלוהט הנשקפים יחד מבין עפעפיה בהתבוננה אל גבר, מערכי יצורי גוה המרהיבים כל עין בהתנועעה כמעט על ימין ועל שמאל כמו בלא ראות, רוח החן השפוך עליה בשבתה לפרוט על פי המנים הלא הוא הקסם המשכיח גם את רוע מנגינתה, קולה הערב ושחוק הקל המרחף על פתחי פיה בהצהילה פניה — כל אלה התחבולות עצרו כח לעור עיני צעיר לימים ולהבעיר מוקד בלבו, אם גם לא לארך ימים.

מעת עד עת הרבה לבקר בהיכלה, בהתהלכה לשוח הלך כצל על יד ימינה, אף בצאתה היא ואביה השדה לשאוף רוח צח במסבי העיר הנה הוא התארח עמהם לחברה וגם לא לעתים רחוקות הראה אותה לדעת כי לבו נוטה אחריה בקטפו למענה שושנה נעימה או כי האיר פניו ויט אליה חן ושלום. ובעת ההיא חמסה אֶלגאַ מזמות להתעורר עליו, לשים אסורים לאמר עבותות אהבה על ידיו ולמשכהו ברשתה — כדגים שנאחזים במצודה.

ויהי כראות אביה כי קרבו זה אל זה, כי אַחֲוָתָם תגבר חילים מיום ליום והנה גם הוא לא אחר המועד וישלח אליו חרש איש הבינים לגלות את אזניו בלאט כי גם האב וגם בתו נוטים אליו כנהר שלום ולאמץ את לבו לבוא ולבקש מאת אֶלגאַ אהבת כלולותיה ומאת אביה את ברכתו — ולבו יהי סמוך בטוח כי לא ישיבו את פניו ריקם.

אַלפאָנס עפשטיין חכם ויבן כי איש הבינים שלוח מאת האדון ברוקמאַן ויגל כבודו ותעלוזנה כליותיו כי אמנם הפעם דבקה נפשו אחרי אֶלגאַ היפה. ובכל זאת התעשת אל לבו כי לא עת הגלות אהבתו לפניה בטרם ידע ארחות דרכה בעיר מולדתה ובבית אביה. האמנם הסיתהו לבו בשפק ולא יעוז באהבתו? — מי יודע? ואולי גם הוא לא ידע אל נכון חשבון מעשהו, אבל השיב את איש הבינים דבר כי נכון הוא לבוא ארצה גאַליציה בירח דעצעמבער הקרוב לבוא למען קחת דברים עם עורבי מערבו ואז יכבד לפקוד גם את

נוה האדון ברוקמאַן ויתעתד לשאת נפשו אל אֶלגאַ היפה ולנסות אליה דבר. ולעת כזאת עליו החובה והמצוה לשאול את פי אבותיו ולבקש מלפניהם כי יופיעו על עצתו ועל חפץ לבבו, אף אם לבו נכון בטוח כי המה לא יכהו בו.

הלא זה רבות הגידו לא כחדו כי יתנו לו לבחור חברתו ואשת בריתו כלבבו.

אף באזני אֶלגאַ השמיע כי ישיש מאד מאד על בואו בימי החרף ארצה גאליציה וחלקתו תברך בארץ אם, יתראה אתה פנים בבית אביה — ואולי יתענג על חברתה ימים רבים.

ויהי עד כה ועד כה וימי הקיץ עברו ועת שובם הביתה הנה באה. אֶלגאַ ואביה וגם האדון עפשטיין נסעו ביום אחד לדרכם ושבו איש איש אל ארצו ואל ביתו. היום ההוא היה יום מסה ודאבון לבב לאֶלגאַ היפה אשר נפשה גחלים להטה באהבתה את עפשטיין וגם הוא לא על נקלה עזב את אהובת נפשו — אבל הלא הירח דעצעמבער לא יאחר מועד בואו, עוד כארבעה ירחים!

ואֶלגאַ שבה אל מולדתה ואל בית אביה ותהי כנפעמה באהבתה העזה, כגבר עברו יין הטוב ההולך למישרים לא לשכרה כי אם להרים ראש ולבב. סמל דמות אהובה מלא את כל חדרי לבבה, בו שמה כל מעיניה והגיגה, הוא היה שיחתה כל היום ושעשועיה בחלום חזיון לילה. כל חושיה בה סערו מאד ותהי זאת לה להרגיע המית רוחה בהחלה ביום באה לביתה לעשות סדרים חדשים בבית אביה וכמו הפיחה נשמת חיים בכל כלי חפץ ובכל אבני הקיר ולוחות הרצפה ותברא להם ניד שפתים לקרוא בגרון בלי חשך: „הכון לקראת אלילך אֶלגאַ!" כלי חמדה חדשים מקרוב הובאו להוסיף הוד והדר על פאר חדרי משכית ותפאר ותיפה את קירות ההיכל בתמונות מרהיבות כל עין ובמראות מלוטשים היקרים מכל יקר, ובין כה וכה לא שכחה גם את חובתה לאבותיה ללמדם בינה. הן עתה עליה לשום עין פקוחה לבל יעשו מדחה בבאו הוא. והפעם הטתה אמה אזן קשבת ללמודיה. הלא גם כל ישעה וכל חפצה להתראות לפני חתנה לוקח בתה כגבירה יעאָנעטטא. הפעם טאטאה הבת במטאטא השמד כל עקבות „היהודית" עד בלתי השאירה להם שריד כמעט. ואמה ראתה והחרישה, לא נעזה לדבר דבר. רק „מהמזוזות" נפרדה האם האמללה במפח לבב ותוגיון נפש — הן עתה פתוחים השערים והדלתות לכל שעירי שחת ושדי תפתה, ובכל זאת לא הגישה עצומותיה ולא דברה משפטים את בתה בדעתה כי כל תוכחות פיה ישא רוח — הן אֶלגאַ תשוה את פתגמה לנגדה תמיד, את פתגמה: „הכל כמנהג עם הארץ".

ויהי עד כה ועד כה וירח אחר ירח עבר, החרף הנה בא ועל פניו חלף החדש נאָוועמבער וגם החדש דעצעמבער בא אחריו וימי משוש חגי הנוצרים וגם משוש לבב אֶלגא היפה הנה בא — הלא הוא אַלפֿאָנס עפשטיין.

אַלפֿאָנס עפשטיין מהר ביום בואו העירה בטרם צהרים אל בית האדון ברוקמאַן לחדות בשמחה את פניהם, כחק וכמשפט ליודעי טוב טעם.

ולב אֶלגאַ היפה בוער באש אהבתה והולם פעם למראה פניו. הן אין ערוך ליפיו וחכמתו; מה ברוך טעמו, מ־ טובו הליכותיו, ותנועות יצורי גוו מה נאוו! בכל ניד שפתיו וניד עפעפיו, בכל מצעדיו ומסבותיו שובע חן ונעימות; אף שפתותיו נטפו מור בנשקו את יד גברת הבית למו פיו — וגברת הבית נתנה כרגע את כפה העבה והשמנה אל חיק בגדה, כמו התחכמה לנשיקתו הנעימה לבל ימר ריחה וטעמה יעמוד ימים רבים, מה דמות נערוך לנעם נאמו ונחת שבתו בחברת אשה? למנות רגעיו כן ידע ואף כמעט רגע לא יאחר מועד צאתו ובאו. את הכל עשה יפה בעתו — אל מי נדמוהו וישוה? הוא תפארת־אדם, מכף רגלו ועד קדקדו הוא כאחד מחורי הארץ!

דעת לנבון נקל כי אבות אֶלגא שחרו את פניו לבוא להתעלם בחברתם גם לעת ערב. והיא הופיעה על שאלתם ובקשתם, לא באמר ודברים כי אם בעינים מלאות זיו ומפיקות כליון נפש.

בצאתן עלה ששון העלמה עד מרום קצו, כמו היה הבית מלא אורה שמחה ששון ויקר וכמו רקדה הרצפה תחתיה ותרם גם את כפות רגליה לצאת במחולות.

— לא יאמן אב יקר, אחת דברתי לא יאמן! — התרועעה אֶלגא ברננה מגולה בנפלה על צוארי אביה ותחבקהו בזרוע כח.

— ומה לא יאמן, ילדה סכלת?

לא יאמן! — שנתה ותשלש את דבריה בתרועת גיל — האף אין זאת אב יקיר לי? לא יאמן, עפשטיין איננו יהודי. הכרת פניו, חין מהלכו, מבנה גוו, ניב שפתיו — האף אין זאת אב יקיר לי כי לא יאמן?!

אם כן גם זאת לא תאמן כי את יונתי בת ישראל את — החליק אביה את לשונו.

— אני יהודיה; חאַ חאַ חאַ אני יהודיה! לו היו כל בנות ישראל יהודיות כמוני היום! — אבל נחשוך את דברינו אלה לעת אחרת ועתה אשאלך אב יקר: היבא הוא בערב?

— ילדה פתיה, הכי לא שמעת כמוני מפיו כי יבא, אמנם בא יבא ולא יאחר! —

— אם כן, אב יקיר לי, עלינו להכין מאומה. —

— ידעתי כי כן, אבל מה? —

— בטרם כל נקרא מועד את כל נכבדי העיר, יתאספו יחדו ויראה הוא כי את מכובדים אנחנו נמנים ואתם נתרע — האף אין זאת אב יקיר לי?

— היטבת אשר דברת, כרגע אסור למשמעתך, הנני נחפז ללכת — אמר האב היקר בחפזה בקול משרת בבית מלון אורחים ויפן שכמו ללכת.

— אבל אבי יקירי — קראה אֶלגאַ אחריו — אנא לבל הקרא אף אחד מהיהודים... רק מבני עם הארץ!

— ילדה סכלה! הלא כדבר אחת הילדות הפתיות תדברי היום את דבריך. אי זה הדרך בא עליך הרוח לחשוב עלי כזאת? הכי אקרא אנכי יהודים אל המשתה? ההסכן הסכנתי לעשות כה מתמול שלשום? הן לא תמול אנכי! היום בערב יועדו בביתנו יחדו כל השרים והשופטים והחורים אשר בעיר, איש מהם לא יעדר: ווערבעל השופט ואשתו, גריעוואָוו סגן השופטים ואשתו ושתי בנותיו, ברעאונאָוו פקיד האוצרות יחד עם אשתו ועם כל מרבית ביתו, מלבד ציעגעלהיים שר האלף ועוד רבים משרי הצבא הבאים יום יום אל ביתנו — חדלי יונתי דאגה, היום ננסכה בשמחה ונתעלסה באהבים והיה המון משחקים ושאון עליזים משתנו!

הבה! — מחאה אֶלגא כף — אל בינתך אשען אבי יקירי! אבל הלא תרע הלא תבין אבי יקירי כי עלינו לערוך השלחן ביין שמפאניה ובכל מאכל אשר יאכל, במטעמים ומעדנים לרוב, וגם לוחות המשחק לא יחסרו, וכן כל דבר חפץ ושעשועים.

— הכל כאשר לכל עלי, ולא יבושו כל הבוטחים בי! — ענה האב בגאון משרת פושק שפתים וימהר לעזוב את הבית.

— אמי יקרתי, נשמת נשמתי וחיי רוחי, אמי טובת הלבב! — התנפלה אֶלגא הפעם על צוארי יולדתה.

— ומה שאלתך ומה בקשתך בתי המשוגעה בבנות! — קראה אמה בחן שפתים ולבה עלץ בקרבה.

— „המשוגעה בבנות!" — רעמה אֶלגא פנים ותתרפק על אמה באהבה — השם הזה לא ינעם לי!

— ובמה אכף לך, במה אקדם פניך? —

— אם תקראיני קראי נא אותי: „ילדה פותה" — אבל לא כאחת היהודיות?

— ובכן מה שאלתך ומה בקשתך ילדה פותה? —

— הגידי נא לי אמי יקרתי, האמנם כי טוב תאר הוא? —

— „כבן מלך" — כל רואהו לא יכיר כי מזרע היהודים הוא!

— השכלת לדבר אמי יקרתי! — ששה אֶלגא אלי גיל ותמלא פני אמה עתרת נשיקות — „כל רואהו לא יכיר כי מזרע היהודים הוא!"... הידעת אמי יקרתי את אשר אני חושבת להכין אל המשתה?

— ועתה ילדה פותה, מה היא החדשה אשר תחשבי הפעם להביא הביתה?

— אין כל חדשה בלתי אם יש את נפשי להעלות נרות „בעץ-המשיח". —

— מה תגידי, בתי המשוגעה בבנות?! — התגעשה אסתר יוטא ותרגז תחתיה — הלא זה מעשה הגוים!

— „מעשה הגוים!" את אמי יקרתי עוד לא חדלת מלכת אחרי ההבל — העמידה אֶלגאַ את פניה כמו תתמרמר ותשפל לארץ עיניה — ומה הוא העול? הן היום בערב ליל התקדש חג הלדה לבני עם הארץ... הלא אם טובה ויקרה יפה ונעימה את — הוסיפה לשית בחלקות לה — ואת הלא תחפצי כי הוא יקחני לאשה... האף אין זאת אמי יקרתי?

— אמנם, בזאת חפצתי! —

— אם יאיר הבית מכבוד כל נרות האילן אז ישיש הוא בדי גיל — האמנם אמי יקרתי, כל רואהו לא יכיר כי מזרע היהודים הוא? יראו נא האורחים הנכבדים את דרכי חיינו ויתנו גדל לנו... ואף כי הוא... הוא...

— אבל ילדה נעימה, הלא תציקי לי עד להחנק באמצך אותי למו לבך... אם כן, באהבתי אותך אתנך לעשות כזאת!

— הידד, אמי יקרתי — התרוננה אֶלגא — הא לך נשיקה בשכרך, אחת, אחת, אחת ואחת, אחת ושתים, אחת ושלש, אחת וארבע, אחת וחמש... אולם אם יקרה ועדינה הלא תמהרי תחישי פעמיך לקנות את האילן — פן עוד אחת מעט ונעביר המועד.

— האמנם נחוץ הדבר? אולי נחכה כמעט. —

— נחוץ, נחוץ עד למאד!... הא מגבעתך בראשך נתתי וגם מעילך הנה לפניך מהרי נא מעשיך אמי יקרתי!

אֶלגאַ עוזרה על יד אמה לעטוף את מעילה וכמו הדפתה בזרוע כח אל הדלת.

אבל יפתי — הסבה אסתר יוטא את פניה בעמדה על מפתן הדלת — אולי נחדל מעשות כדבר הזה?

— לא לא אמי יקרתי, חלילה לנו מחשוך את הטוב בהיות לאל ידנו לעשות! — השיבה אֶלגא בבטחה — הן גם בבית אביו יעלו שנה בשנה את הנרות „בהאילן"... האף אין זאת אמי יקרתי כי את תחפצי להביאני במסורת הברית עמו?

— אם כן אלכה — השפילה האם מארץ קולה ומבלי משים נגעה ידה במקום אשר שם היתה המזוזה בטרם יום — כקצוץ רגל השולח ידו כפעם בפעם אל שוק הירך.

כמעט עמדו רגלי האם מאחורי הדלת והמזוזה ותמהר ותוציא אֶלגא ממלתחתה לולאות משי בשלל צבעים רקמה וגם נרות דונג הנחמדים למראה ושושני חמד אשר זה מעט הובאו מגן החרף, ותשלח ידיה לענוד את הלולאות והשושנים עטרות לראשי הנרות אשר יאירו הלילה באילן הנוצרי.

כעבור חצי שעה והנה אמה שבה ושתי שפחות נושאות את האילן אחריה.

כל הבית הוא עתה כמרקחה, שאון והמולה בכל עבר ופנה. העבדים והשפחות רצים מבהלים ודחופים מחדר לחדר וידיהם מלאות עבודה, אלה מנקים את רצפת ההיכל למען היות לה ברק ואלה עושים סדרים בכל כלי הבית ועורכים את השלחנות ומכינים את הכסאות, וגם בחדר המבשלות תכבד העבודה על הידים העמלות, וידי אֶלגא וידי אמה אמונות לפאר וליפות את האילן בכל פאר והדר.

ובין כה וכה והנה גם האב בא ולחייו אדומות כתולע וישום וישאף יחד בהרחיבו צעדיו ללכת.

— כלם יבאו — קרא בשמחה כשמחת מרים דגל הנצחון, כאשר יגילו בחלקם שלל — כלם יבאו, כלם, ועוד רבים וכן נכבדים, שרי וחורי הארץ... הא לכם כל דבר מאכל וכל דבר חפץ אשר קניתי, וגם משרתי החנויות מביאים שפעת צרי נכאת ולט, מטעמים ומעדנים לרב!

עדי רגע החל להריק את אמתחת בגדו והנה ענבים, צמוקים, שקדים, בקבוקי יין, תיבות דגים־ממחים ולוחות המשחק. — את הכל הריק מאמתחת בגדו כמו היה לפנינו באֶסקאָ הַמַּהֲגִי באמתחתו העמוקה והרחבה אשר אין לה שולים מתחתיה.

לשמועה כי „כלם יבאו" גדלה השמחה עד למאד — ולמה ימנעום מכבוד אשר כזה, אלה האורחים טובי הלבב? הלא בבית היהודי המה מיטיבים את לבם, בבית היהודי מלא נחת שלחנם דשן וכוסם רויה, ואף גם זאת כי עת אזל הכסף מכיסם והנה יסבו פניהם אל היהודי ולשונם יחליקון לאמר: „הערשקו מחמד לבנו, הלא תלוה אותנו מאומה!"

והערשקו מחמד לבבם לא ישיב פניהם ריקם, אמתחתו פתוחה לפניהם תמיד. —

אתא ערב, בכל חדרי הבית תופע נהרה. מנורות לעשרות תפצינה אור יקרות והמראות הגדולים אשר על הקיר מאליפים את זהרם וברק נגהם.

בערב היום ההוא התיפה אלגא בכל הדרה להרהיב את אהוב נפשה ולצודד לבו לפורחות. רביד אבני חן מנוצצות כברקים התנוסס אל עבר פניה לעצור בעד מקלעות שער ראשה השחורות כעורב ומבינות להתלתלים נשקפה חבצלת פורחת בחן ונעם. מלבושה שש ומשי כליל לבן ומעשה שבכה וגם ממעל לו לולאות ושבכים ושולי רקמה, ותיף העלמה במאד מאד ותתנשא מבגדיה החמודות כהאלילה אפרודיטא מקצף מי הים.

על פי פקודתה התיצבו אבותיה הכן לימין הדלת ולשמאלה לקדם את פני האורחים הנכבדים בְּבִיאָה.

והאורחים הנאהבים והנעימים לא בוששו לבוא. צלצל החרבות השמיע מרחוק כי בני מארס, בני אליל המלחמה המה הבאים ראשונה:

אחרי אשר ברכו את אדוני הבית לשלום הואילו פנות באלגא היפה ולהצהיל אליה.

שר ותפת! הנה היום כלולה את בהדרך עלמה יפה! — התעורר ציגעלהיים שר האלף בעמדו לפני אלגא, ואחריו החרו החזיקו כל שרי הצבא לשית בחלקות לה ולהפליא לעשות חנף כיד הכחש והכזב הטובה עליהם.

עד מהרה באו גם האורחים אשר לא משרי הצבא. ברענאוו פקיד האוצרות, שפל קומה ומשחת מאיש מרעהו, הוא בא שלוב זרוע אשתו הגבוהה חשופת החזה כאחד מחסידי פולין. גריוואוו סגן השופטים איש גבה קומה ודל בשר אשר חוטמו מלא אבעבועות גם מראה תכלת־אדמדם לו ויהי לעמוד הכבוד לאליל היין; גם הוא בא עם חברתו ואשת בריתו והיא אשת מדנים קטנה בקומה, חסרת שנים, גם עיניה אמוצות בעיני החתול — ואחריהם שתי בנותיהם הירקרקות והיבשות כחרס והגבוהות משכם אבותיהן ומעלה, גם עוד רבים וכן נכבדים אנשי המעלה, שרים ושרות, בחורים וגם בתולות יחדו באו, והאחרון הכביר הלא הוא ווערבעל השופט איש מדה ותארו כפסל צעצועים, כלו מקשה ושפמו עשוי בטוב טעם; אף הוא בא בלוית אשתו העגולה ככדור ושמנה כעגל מרבק:

מבלי אשר שאל איש את פיו מהר השופט לבקש סליחה, על כי בושש לבוא בהבטיחו על דברתו כי היה הדבר נחוץ לו ולאשתו לבקר בהיכל ידיד לבם הנסיך בראנדאָווסקי ולפקוד את נוה מחמד נפשם השר

גימפלאָוויטש אף ללכת לדרוש בשלום יתר מרעיהם הנסיכים וחורי הארץ.

— אמנם כן! מהרה גם אשתו לדבר גדולות ותלמד לשונה להנעים קולה כקול אחת האצילות ולהמתיק כזביה בפיה — אמנם כן, חסד גדול עשינו הפעם עמכם בבואנו אל המשתה, הן הלילה היה לנו לישון ולנוח כי למחר הננו קרואים אל מחול המשחקים אשר בהיכל מהמל עינינו הנסיך פ. ושם נצא במחולות, נתעלס באהבים ונרוה דודים בחברת כל הנסיכים והנסיכות מאהבינו עד אור הבקר; האם כח אבנים כח בן אדם כי יצא בלילה בלילה במחולות ולא יתן שנת לעיניו ולעפעפיו תנומה, האם בשר ילוד אשה נחושה?!

הארון ברוקמאן והגבירה יעאָנעטטע החליפו מבטיהם בגאוה ובגדל לבב. — אבל נפשם ידעה להם על כי גם הארון עפשטיין לא שמע את שיחתם כי עתה נוכח לדעת את מי המה מארחים לחברה „אלה אבות אלגא היפה".

ובעת אשר מעבר מזה התחרו השופט ואשתו להגדיל פיהם ולהפיח כזבים בהתאסף יחד קהל האורחים הנכבדים סביבם, הנה מעבר השני שם במקצוע ההיכל תחזינה עינינו מחזה מרהיב עין ולב בהשתפך לב אלגא אל חיק רעותיה בנות גילה לפנים בבית הספר אשר בבית המקלט לנזירות אלה שתי בנות השופט הירקרקות.

האמנם הוידה אָלגאַ היפה לשבת בחברת הפרות רעות המראה ודקות הבשר למען תזהיר היא ככוכב מבין מפלשי העבים?

מה נעים המחזה בהאירן פניהן אשה אל רעותה ובהבטיחן חליפות כי כידידותן בשחר טלֿילדותן כידידותן עתה. אָלגאַ לא בסתר הגידה כי כל כליותיה תעלוזנה לחזות הפעם בנעם פני רעותיה בגדלן וביפין, ואף הן ששו אלי גיל לראות את אלגא בעצם זהרה והודה; אף הן ששו, ומרוב ששון לבן — נהפך ירקון פניהן למשחית.

הארונים אשר לא משרי הצבא לא אבו לבלות את עתם בהבל ויושיבו את נשותיהם בחברת שרי החיל, והמה התאספו סביב השלחנות הקטנים להחל את משחקם. לוחות המשחק נגולו לפניהם ואיש איש נתן אגורות כסף בהתבה הקטנה אשר על השלחן. גם הארון ברוקמאן דאג להמשחקים לבל יחר גרונם ויעמד על כל שלחן בקבוקי יין לרב. ויהי גריוואוו סגן השופטים הראשון אשר ברך את המשחק על כוס יין מלא וישנה וישלש את כוסותיו ואת ברכותיו עד המשחק החל.

בתחלה התאמצה אלגא להאיר פנים אל כל האורחים ולהתעלס בחברתם אבל מרגע לרגע הוסיף לבה לפעמה ולא ידעה שלו בקרבה ותקצר רוחה בשבתה יחיל ודומם וידיד נפשה טרם יבא.

אבל הנה הוא בא. אבותיה ברכוהו בקול גדול לשלום — ולבה הולם פעם למראה פניו.

הוד פניו ומבנה גוו גם הדר כבוד חמוקי בדי עורו וצעדי אונו הרהיבו את כל האורחים בהעמדו לפניהם. גם לא יאמן כי יֻסָּפר — האדונים חדלו עד ארגיעה משחק.

— הידעת סידאָניא? — מהר השופט להגיד בקול גדול לאשתו — הארון עפשטיין ישוה בתארו לאהוב לבנו הנסיך הצעיר ר.!

יצור נפלא ביצורים! — המו שפתי סגן השופטים בהגיחו כוס יין אל פיו.

— שד ותפת! — הריע שר האלף במחוא כפים — לו היה שר הפרשים כי עתה היה כלול בהדרו!

גם כל מבטי הנשים כוננו עליו ולא שבעו עיניהם מראות אותו ביפיו והדרו. עד מהרה נוכחו לדעת כי לא רק מראהו נאוה כי אם גם חכו ממתקים וכלו מחמדים קסם על שפתיו. הוא השכיל להנעים את מדברותיו בחברת נשים ויסב את שיחתו כפעם בפעם לפי רוח השומעים; הוא ספר באזניהן את פרשת מסעותיו השונים ויתאר לפניהן את כל רחשי לבו ומקרי חייו, ויבן וידע לעות את יעף דבר בפזרו על כל מדברותיו וספוריו התולים קלים ונעימים. ואמנם לא ארכו הרגעים והנשים החרו החזיקו לקחת אותו בעפעפיהן, למצוא חן בעיני האיש הדגול מרבבה. — ואלגא? היא נפעמה מכל מראה עיניה ומכל משמע אזניה וברוב משושה הואילה כפעם בפעם לחבק אחת מרעותיה הירקרקות ולנשקה מנשיקות פיה — אולי עשתה בזדון להראות לו את גלילי ידיה ואת שפתותיה המעלפות ספירים בתתה את פיה להשיק שפה.

אולם אף אם למראה עינים שם עפשטיין כל מעיניו בחברת הנשים לשעשע את לבן, בכל זאת התגנב כפעם בפעם להעיף עין על כל האורחים אשר בהיכל ולהתבונן בהם ובמעלליהם. ואמנם מרגע לרגע גדל השאון ורבה ההמולה בכל מקצועות ההיכל, „כי היין הראה את ידו החזקה וזרועו כי קשתה להרבות שאון.

עתה הערים הארון עפשטיין לבקש סליחה על התרחקו מחברת הנשים בהגידו כי אכף עליו חפצו לעשן את קנה מקטרהו; כזב למו למען יוכל לשבת באחת הפנות ולהתבונן היטב בכל החברה באין מפריע.

אכן הארון עפשטיין ראה בעיניו ובאזניו שמע ולבבו הבין דעת הרבה, הרבה מאד, וישכיל משפט.

הנה ההיכל מלא תשואות. המשחקים יהמו כהמות ים לגליו, כקול הטחנה אשר אחר הרחים וגם כידודי אש מעיניהם התמלטו — הן השחוק לא היה להם עתה לשעשועים כי אם נפשם גחלים להטה לבצוע בצע ולרדוף מעשקות. שרי הצבא יצהלו אל הנשים ויתהוללו בהן וידרכו לשונם קשתם לדבר מהתלות ותועה. אשת השופט יושבת סרוחה על כסאה, קנה מקטרתה בפיה ועשנו מתמר ועולה כעשן הכבשן מבין פתחי פיה ומנחירי אפה — הן ככה תעשה גם ידידות נפשה הנסיכה לאפקאָוויטש. שתי האחיות הירקרקות מלחשות אשה באזני רעותה ומפרישות כנחשים צפעונים, ואמן אשת המרנים וחסרת השנים, היא יושבת גם היא על אחד הכסאות וידיה מלאות עבודה; היא תקעה צפרניה החדות במכסה המשי אשר על הכסא ותעשה בו נקבים נקבים ותקרע בו קרעים ותהיינה ידיה אמונות להאביד ולכלות...

מי יודע למתי התבונן עוד ומי ימנה מספר להמעשים אשר נגלו לעיניו לולא נגשה אליו עתה הגבירה יעאָנעטטא ותפריעהו ממחשבתו.

האם מצאו דרכי ביתנו חן בעיני אדוני? — שאלה הגבירה.

מאד אתענג על חברתכם — השיב עפשטיין אמריו לה — הן הבית מלא אורה שמחה ששון ויקר! —

— האמנם יחשוב האדון בלבבו כי רק היום יום חג לנו — אמרה הגבירה יעאָנעטטא בקול גאונה — כל ימינו נבלה בטוב ובנעימים, כיום ביום לנו חג ומשתה! צופים אנחנו הליכות ביתנו על פי דרכי בני עם הארץ, לא נגרע דבר... הלא תאמין בי אדוני אם אגיד לא בסתר כי כל באי ביתנו יארחו לחברה את נסיכים חורים וסגנים!

האמנם? — הטעים עפשטיין את דברתו.

הנה כי כן, כל יהודי לא יהרוס לבוא אל ביתנו וגם נמנע רגלינו מנתיבות היהודים, זה רבות, רבות בשנים... בתנו אלגא תחי לארך ימים, היא אומרת תמיד כל היום: „אך לא יהודית!"

שחוק קל ונעים רחף על שפתי עפשטיין.

— ולו ראה אדוני — הוסיפה הגבירה יעאָנעטטע לפשוק שפתים — את הכבוד והגדל אשר כל הארונים האלה נותנים לשם אלגא בתנו... מה אמר ומה אדבר? המה יכבדוה כבוד אלהים!... ושרי הצבא, הן הם כורעים ברך לפניה ומשתחוים להדום רגליה. הידמה אדוני כי יעבור יום והמה לא יבאו לרא;ות פניה? לא! בביתנו יאכלו, בביתנו ישתו ויהיו בני ביתנו... ובימי הקיץ, אין יום אשר אחד משרי הצבא לא יביא לאלגא בתנו אגודת שושנים; לו חפצת אדוני כי עתה הראיתי אותן לך. אמנם נבלו עתה כלן, אבל עודן נמצאות בביתנו, חמרים חמרים!

מי יודע למתי הרחיבה הגבירה יעאָנעטטע פיה ומי ימנה מספר לכל הצפונות אשר גלתה, אבל בתה התבוננה מרחוק כי אמה תכביר במלים ותירא לבל תלכד באמרי פיה ותדבר „יהודית" באזני הארון, על כן החישה לשים קנצי למליה ותקרב מעדנות, הלוך וטפוף ואגודת שושנים בידה.

— עדי רגע יכיר כל רואך עלמה כבודה ועדינה — שם עפשטיין דברתו אל אלגא — כי דבקה נפשך אחרי שושני חמד...

אלגא העמידה את פניה כמו שתה בשמים פיה ותדבר גבוהה גבוהה.

— האח — קראה בהרימה עיניה היפות כחוזה מחזה שדי וגלוי עינים — האח, מה תכלה נפשי אל בני אלילת הפרחים, בני פלאָרא הנחמדים למראה וטובים להשכיל!

— זאת היא הגות=לב מאד נעלה, היא מתת אלהים להתפאר — העיר עפשטיין — כי אלה הבנים יאלפוני דעת גדל ערך יפי הטבע על יפעה זרה, טוב טעם הנעם בעצם תמו במרם חלו בו ידים להשביתו מטהרו ולהפוך הודו למשחית!

ולרפות כח החץ השנון לבל ימחץ לב העלמה הכבודה והעדינה הנה הושיט לה כרגע את זרועו וישחר את פניה בחן ונעימות ללכת לימינו אל חדר=הזמרה למען תפרוט אתן יחד על פי המנים „במנגינת ארבע ידים".

עתה הופיע לנגד עיניה כשרון נעלה לא שערתהו בו עד היום ההוא! בידים אמונות יעיף אצבעותיו על המנענעים וכל צלצל וצלצל הוא מעשה חשב — הנה הוא מפליא נגן!

ומחדר השני נשמע משק כמשק גבים גם קולות מקולות שונים, קול המשחקים בִּרְעָם ונגינות שותי שכר וצהלת שרי הצבא והוללות הנשים הכבודות. אולם עתה השביח קול ענות גבורה את כל ההמון, קול אדון הבית בקראו בכח.

— לארוחת הערב, אדוני ושרותי, אנא לארוחת הערב! —

בשאון והמולה קמו האדונים והשרות ממושבם ויתיצבו הכן במערכה שנים שנים איש ואשתו.

עוד אחת מעט והנה כל האורחה הכבודה לפתה ארחות דרכה ותעבור דרך חדר=הזמרה במשטר וסדרים צמד צמד לבד — מערכה ארוכה וממֻשכה ואדוני

הבית נחשלים אחרי'הם כהמאסף אחר המחנה.

אלגא התנשאה ממושבה ובשחוק קל ונעים המרהיב לב הואילה לשחר את פני האדון עפשטיין ללַוֹּתָהּ גם אותה אל השלחן הערוך, ומה יכול האדון עשה? הוא הושיט לה את זרועו בשובה ונחת ויתהלכו גם המה מאחרי אדוני הבית בקצה המערכה.

— הנה מה טוב ומה נעים! — הריעה כל האורחה הכבודה תרועת שמחה בבאה אל חדר האכל.

על השלחן הערוך בקבוקי יין אין מספר ומטעמים ומעדנים לרב, שם בְּתָוֶךְ מתנוסס „אילן־הנוצרי" בנגה זרחו כליל שלהבת מפיצה אור יקרות והוא מעוטר באלפי נרות דונג הנוצצים כמראה הקשת בשלל צבעיהם ומפארים בלולאות כמשי נחמדות למראה ובשושנים פורחות...

— הנה, אילן־נוצרי! — לא יכול גם עפשטיין להתאפק.

— אלגא בתנו הלא תבין הלא תשכיל לחשוב מחשבות לעשות מעשה חושב! — התפאר האב.

— אם היא תבין, אם היא תשכיל! ומי יבין ומי ישכיל חוץ ממנה? — השלימה האם תהלתה — הן היא צופיה הליכות ביתנו ולולא היא שהיתה לנו מי לנו?

— אבל אב יקר, אבל אם יקרה! — השפילה אלגא קולה בחן וענוה צדק — קטנתי מכל התהלה, לא ידעתי נפשי מה הנה הגדולות אשר עשיתי...

— אמנם — הוסיף האב מבלי שים לב אל דברי בתו — אין כל פלא, היא תארח לחברה רק עם בנות עם הארץ ודבר אין לה עם היהודיות!

— היא תתרועע עם בנות נ ד י ב י עם הארץ! — קראה האם בגאון.

— אמנם כל רואה יכיר כי אל דרך בני עם הארץ תלמדו וכמעשיהם תעשו! — הופיע גם עפשטיין על תהלת אבות אלגא.

— ואם לא השחוק היה לו אחזנו בדרכי היהודים? — שחקה אלגא בכל פה ותתרפק על דודה —... אבל מה זה היה לך אדוני? — התעוררה אלגא — הנה כמו בא זכרון־מה לפניך!

— אמנם כן הוא — ענה עפשטיין בהסירו בנחת את זרועו מעל זרועה — ופליאה דעת ממני כי שכחתי כדבר הזה, אכן לולא אילן הנוצרי כי עתה נשכח זכרו מלבי!

— האמנם? — התחלחלה אלגא מאד — הלעזוב אותנו תאמר אדוני? נפשי ירעה לי ולבי עלי דוי — הצטדק עפשטיין — אבל דברי נחוץ עד למאד ולא אוכל התמהמה עוד!

— אבל בשם אל אלהים! — התגעשה הגבירה יעַנעטטע — הלא אדוני לא יעשה לנו כדבר הזה!

— צר לי כי נטל עלי — הבטיח עפשטיין בהוד קולו בנשקו בטוב טעם את ידה למו פיו.

— אבל עול ימים, עצתך לא תקום, היה לא תהיה! — ענה אף השופט חלקו — סידאניא!... הלא תזכרי עוד ולא תשכחי את מאמר אהוב לבנו השר לאשיטצקי... הוא היה אומר: „הנשבים יחד — יחד יתלו!"

— צר לי מאד — הצטדק עפשטיין ויחמוד התולים לו — כי היום אין עתותי בידי לתת את נפשי להתלות!

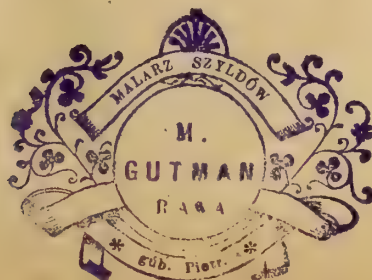
הן גם התולו ימתיק בפיו מבלי הכאב כל לב. אף כל הנשים הכבודות הגידו לא כחדו כי מאד מאד נפשן עליהן תשוח אם האורח האהוב והרצוי יעזוב את חברתן.

אבל עפשטיין אדוני! — התחננה אלגא בכליון כליות — אנא הכבד ושב בביתנו כל הערב!

— אמנם אף אם כבודי יגל מאד ולבי בקרבי ירום ונשא על כי עלמה כבודה ועדינה כמוך תשאל כזאת ממני — ענה עפשטיין בהושיטו לה את ידו להפטר מפניה בחן ונעימות וטוב טעם כאחד נדיבי הארץ מלדה ומבטן — בכל זאת צר לי כי לא אוכל היום התמהמה, ובחפץ לבב הנני להגיד לך את דברי למען תוכחי לדעת כי דברי נחוץ ואין להשיב!

— ובכן יגד נא אדונינו — ענו ואמרו הבת ואבותיה יחד כלם — מה הוא הדבר הנחוץ אליו לעשותו!

— ל ה ד ל י ק נ ר ש ל ח נ ו כ ה! — ענה עפשטיין בהשתחותו לפני כל האורחה הכבודה בהשתחויה ל א־י ה ו ד י ת. ויתחמק לצאת — ל ב ל י ש ו ב ע ו ד.

הילדות

(מספר הזכרונות לשלבה דאלקשי)

בימים ההם — ואני עודני נער, נער קטן, באביב ימי חיי.

נר אלהים טרם יכבה אז מעל ראשי; טרם יאוכל מעץ הדעת, אשר אוכליו יאשמו וידעו כי ערומים הם; טרם אדע את ים החיים הזועף הסוער בשאון זרמתו, ובהמון גליו — האדם במה נחשב הוא; טרם אדע את יצר לב האדם כי רע הוא ואיש את רעהו חיים בולע; טרם אדע את כל התהפוכות אשר נעשו בשכבר הימים, הנעשות עתה בימינו לעינינו ואשר עוד תעשינה ותעשינה אל אלהים הוא היודע עד מתי; טרם אדע הסכלות והרשעה ההולכות קוממיות ומשימות שמות בבני האדם, הן העלוקות, אשר לרגלן חרות למאות ולאלפים כבר התגלגלו תחת שואה ותכם עליהם הארץ ועוד כאלה וכאלה מגיחים מחיק העתיד להיות גם הם לברות למתלעות בנות תפתה האלה, אשר לא תדענה שבעה, — טרם אדע כל אלה ומה מאושר הייתי בחיים! כגן עדן נדמתה אז הארץ לפני. — הידעתם את הארץ הזאת מה היא? — ל. עיר מולדתי, גדלה כמלא כף איש, השוכנת ברודה וגלמודה בעמקי הבצות והאגמים שבמחוז מ. בליטא ודבר אין לה עם התבל ומלאה, — זאת היתה ארצי, עולמי, הכל כאשר לכל, ומאומה לא ידעתי בלעדה בחיים, כי היא לבדה לעולם מלא נחשבה לי אז ורבה וגדולה היתה בעיני... וגם „הארץ" הזאת הידעתי אותה כמו שהיא? הידעתי לשום עין על „רחוב היהודים" ולהתבונן על חיי תושביה, כלם עניים מרודים, אשר בנפשם יביאו לחמם, לחם צר? הידעתי לשום לב ולהתבונן אל חזות פני שכננו, אברהם החייט, בעת אשר ביום הראשון בבקר ראיתיו הולך אל שער העיר וילקוטו עם כלי מלאכתו על כתפו? הנה הוא הולך אל אחד הכפרים לתור לו מלאכת יד בבתי האכרים, יען כי תושבי ל. לא ירבו למו לתפור בגדים חדשים לבקרים, גם מספר החייטים הוא רב מאד מהמדה הדרושה, וזה ימים אחדים כלתה מלאכתו ומני אז ישב בטל ולא עשה כל מאומה, אשר לזאת שם פניו עתה אל „הסביבה", אולי יזמין לו ה' משלח ידו וימצא טרף לביתו; הוא כבר הרחיק כמאה צעדים מביתו, והנה אשתו קוראת אחריו מלא: אברהם! אברהם! שובה, דבר לי אליך!... הוא שב. „מה לך עוד? — אבל, תענה האשה בקול בוכים, מה אעשה פה עם אלה? ובדברה תראה באצבע על שתי העלמות הקטנות, רעות המראה ודקות הבשר, העומדות אחוזות בבגדה משני עבריה, מזה אחת ומזה אחת, מלבד היונק הצמוד לשדיה — מה אעשה פה עמם, ואתה לא השארת לי מאומה? הלחם אזל מכלינו, תפוחי אדמה יש לנו עוד מעט, אך כמוהם כאין, כי עוד שני ימים ואף זכר לא יהיה למו, ומה אעשה אז? הילדים לא יאבו לדעת אם תמצא חית ידך או לא, המה יבקשו את שלהם, ומה אתן למו, את נשמתי? ולנוספות לצרותי יראה אנכי לבל תפול חלילה דבורקה למשכב: כל הלילה התאוננה, כי ראשה עליה יכאב ולא ידעה שלו, וגם עתה הלא תראה איך חורו פניה כשיד... „נסי נא ללכת אל משה החנוני ושאלי מאתו לתת לך בהקפה מעט קמח, הבטיחי לו, כי בשובי על יום השבת לביתי אשלם לו בתודה רבה". — אבל הלא אחת אמר, כי לא יוסיף ליתן, כל עוד שלא נשלם את המגיע לו מכבר. „ומה תחפצי בכן ממני? מה אוכל עשות, חפצה את לעכבני פה, לו יהי כדברך, אשאר אצלך, אך מזה לא תושע, הלא תדעי בעצמך, כי פה אין עבודה ואך טוב לי ללכת אל הכפרים, אולי יחוס ה' ויזמין לו משלח ידי, כי אז אי"ה אשוב על יום השבת לא בידים ריקות... היי שלום". ובדברים האלה הנהו פונה שכמו והולך את דרכו; על פניו הגסים יתגלגלו אגלי דמעות... אמלל! הוא בעצמו בוש לבכות, בן ארבעים שנה הוא היום ולא דבר חדש הוא לו לסבול עוני ומחסור, גם לבו איננו עוד לב אשה, כי כבר נקשה די צרכו תחת ידי הדחקות הזועמה והמרה, אשר לא עזבתהו מיום הולדו עד עתה, ועדי אובד כמוהו — לא לדמעות הוא, על כן הנהו מנסה כפעם בפעם למחות בקצות בתי ידיו את אגלי דמעותיו, אך הן בעצמן תדלופנה אשה אחרי אחותה על לחייו הצנומות והדלות... אלה הן דמעות העניות מהקצה האחרונה; ככה יכול לבכות רק העני המדוכא בהשתפך עליו נפשו למראה עולליו הרעבים והערומים; דמעות כאלה לא תחמנה את לב האדם, לא יקילו מכאוביו, לא יביאו בכנפיהן איזה נחם פנימי לנפש האובד: הדמעות האלה הן יבשות וקרות, מרות ומאררות... מר לו מר להעני הזה לעזוב את אשתו וטפיו בחסר כל, ולהושיע אותם אין בידו, למצער לעת עתה! אך עוד לא אבדה תקותו, והנהו חוגר שארית כחות לבקש לו מוצא למחית ביתו, אולי יחוס אולי ירחם השוכן בשמי מעלה... כפוף תחת סבל ילקוטו העמוס על שכמו משא לעיפה הנהו נושא את רגליו בכבדות והולך... הידעתם מדוע יכביד עליו תרמילו כל כך? — בילקוטו זה, מבלעדי כלי

המלאכה, אצורים גם כלי הקדש — זה כהו לאלהיו, אל אלהי ישראל, משגבו הוא ומשגב כל עמו לעתות בצרה! שמה ערוכים הטלית והתפלין, שמה מונח סדר התפלה העב, ספר התהלות לבן ישי גם הוא לא נעדר שם, כי העני הזה גם בגורו בבתי הנכרים, הרחק מאחיו בני אמונתו, לא ישכח אף רגע את חובתו לאלהיו, ערב ובקר וצהרים ישא רנה ותפלה לאל חי, על פתותי לחם נקודים (כי תבשיל אשר לא כדת לא יבוא אל פיו ויהי מה) יברך את האל הטוב „הזן את העולם כלו ונותן לחם לכל בשר". מעט הכסף אשר יעלה בידו לצבור בזעת אפו, בישבו בקדקד כפוף יומם ולילה ועוסק במלאכתו, מעט הכסף הזה ינצור כבבת עינו ואף אגורה אחת לא יוציא על מותרות. לא יתן בכוס עינו, לא יפנק את בשרו, יען נפשו יודעת מאד, כי אשתו וצאצאיו מחכים בכליון עינים על יום הששי, יום אורה ושמחה להם, כי בו יקוו להרוות בשמחה את פני האיש הדואג בעד מחסורם. — הנפשות היקרות האלה לא ישכח, תמיד הן לנגד עיניו, וזאת כל נחמתו בעניו ובעבודתו, כי בשובו לביתו, אם רק האל הטוב יהיה בעזרו, יחלצן מן המצר וימלא מחסוריהם הרבים... שובו נא הביטו בזה אברהם החייט למועד ששת ימים, בהורו לביתו על יום השבת! הכרת פניו תען בו, כי אכן מצא את אשר בקש, כי הזמין לו ה' מבוקשו ומספר כסף כבר ערוך ושמור בצלחתו: משא ילקוטו אשר על כתפו לא הוקל מכפי שהיה לפני ששת ימים, אך מה רב הוא ההבדל בנפשו פנימה — אז, ובנפשו פנימה — עתה! לא בכבדות ישא עתה רגליו, לא בעצלתים וברוח נכאה ילך, פניו לא יפיקו עוד רגשי יאוש ושממון! אברהם ידפוק עתה את רגליו בחזקה והולך הוא: השמש כבר פנתה לערוב, לנגה קויה האחרונים נשקף ראש בית התפלה כמתולע באש פלדות, עוד רגעים אחדים — ועת קבלת שבת יגיע: לא הצחוק הוא לאברהם, עתה ירים את פעמיו בחזקה וימהר בלכתו, לא יביט הנה והנה, לא יעמוד לנוח אף רגע, רק הלאה הלאה יעשה את דרכו, ופניו מועדות להעיר ל... יהי שם ה' מברך! אברהם לא יחלל את השבת, כי הגיע למטרת חפצו בעוד מועד, פניו מכוסים באבק הדרך ובאגלי זעה, אך מה בכך? העת עתה לשום לב לענינים נקלים כאלה — ויום השבת הנה בא, הנה גם בבתים אחדים יאירו הנרות והשלחן ערוך! מבית דוד הנבנוני הגר בקצה העיר, בעד החלון הפתוח לרוח היום, נשקפת עקרת הבית, לבושה בגדי שבת, טהורה ורחוצה למשעי „כבת מלך" אמתית, ובהתבוננה באברהם החייט ההולך בחפזון, לבוש בבגדי חול קרועים ומטולאים

ופניו שחורים משכבת האבק ומקרני השמש הלוהטת — תקרא אליו: הוי, אברהם, מדוע אחרת כה מבוא? עוד מעט וכל בני העיר ילכו לבית התפלה לקבלת שבת, ואתה עודך עם ילקוטך על כתפך... אברהם בהחפזו ללכת כמעט לא ישמע את מדברותיה, אך מפני הכבוד ישיב לה שתים שלש מלים: גם זו לטובה, חנה, ואנכי יראתי, אולי אהיה מוכרח להשאר עוד באם הדרך ולשבות שם את שבתי... עוד מעט קט — ואברהם עומד על פתח ביתו. ומה רבה השמחה בבואו! הילדים, בראותם מרחוק את אביהם הולך, רצו לקראתו ובקול שאון והמולה הקיפוהו מכל עברים; אשתו גם היא, אשר זה לא כביר גמרה דבר הטמנת החמין, יצאה פתח הבית ובפנים צהלים שאלה בשלומו, ועוד רבתה השמחה, בהודע הדבר, כי לא בידים ריקות בא אדון הבית. — ואנכי, תאמר הרעיה בחפזה, כבר התיאשתי ולא האמנתי, כי בוא תבוא, אחרי רואי, כי כבר שקעה השמש, ואתה עוד לא באה, אך הודות לה' לסוף הנך בצל קורתך על יום השבת... לשאול בפרט אדות המוצאות אותו במשך כל ימי השבוע גם לספר לו איך היתה נפשה ונפש עולליה בששת הימים ומאין מצאה לה עזר — לכל אלה לא עתה העת; עתה היא טרודה להכין לו מים ומטפחת, למען ירחץ בעוד עת פניו וידיו ויוכל עוד ללכת לבית התפלה, כי הלא שבת היום. ואברהם, אם כי אחר לבוא, אך זריזותו ועזרת אשתו הן שעמדו לו, כי בא לבית התפלה, בטרם עוד עלה החזן הבמתה לקרוא „לכו נרננה"... ובצאת „העולם" מבית הכנסת לשוב איש איש לביתו, תראו גם את אברהם בין ההולכים, הולך לו לאט לאט, מלבושו העליון מוטל על ארכובותיו, כארח „בעלי הבתים" הנכבדים, ובלי חפזון, בשלות השקט, בנעימות ובכבוד, יכון צעדיו לביתו... הזה הוא אברהם, אשר עוד לפני שעות שתים חשך משחור תארו והוא רץ בחפזון עם סבל ילקוטו על שכמו? מי הוא זה ואי זה הוא שרביט הקסם הנפלא, אשר נגע בהאיש הדל הזה ובין רגע הפך סמל דמות תבניתו, עד כי כמעט יכבד הדבר להכירהו כי הוא אברהם החייט, הוא ולא אחר?! אכן „הנשמה היתרה" היא המפלאת לעשות בהקסמים אשר בידיה; שבת מלכתא אף היא על ידי „מלאכי השלום" תראה אותותיה אותות... בואכם לשלום, מלאכי השלום! אם ידכם תקצר לחלץ עני מעניו! אם בששת ימי המעשה דבר אין לכם עם ארצנו השפלה והמונה ושאונה גם יחד! אם העולם כמנהגו נוהג ואתם — מה לכם פה ומי לכם פה, כי תשימו לב לאלה בני התמותה השוכנים שם בשפלה, רחוק רחוק מכם, ועומדים תמיד על עברי

פי פחת! אם ככה חפץ יוצר הכל, ואתם, עבדיו הנאמנים, מחפצו לא תסורו ימין ושמאל, — הנה למצער עתה, עתה ביום השביעי, יום הקדוש, אחד ואין שני לו, עתה — אתיו הנה, הה מלאכי מעלה! הִנה, הִנה, מלאכי השלום! תפיצו אור יקרות על אהלי העניים המרודים האלה, תנו חיים למרי נפש, הביאו למו בכנפיכם זיקי נחם וישע, רפאות ותקוה, אהבה ורחמים! ששת ימים ברפש העוני עד צואר יחצו — אלה האובדים והנדחים; ברן יחד, כוכבי בקר — לא למו ירונו; סוד שיח הזמיר — לאזנם לא יגיע; הוד חי העולמים השפוך על בריותיו, נעם הטבע ושפוני טמוני חמודותיה, ברק זהר החיים וצבי עדים, — לא למו, לא למו, הה יושבי חשך וצלמות! בעבור פת לחם חרבה, בעבור נזיד עדשים, יתאבקו העניים האלה בכל ימי חייהם, יקריבו עולה כליל מבחר כחותיהם, יעבדו יומם וליל בלי הרף, יעבדו, ילחמו, ישאו כל יד עוני ותלאה — עד כי יפלו בנופלים, עד בוא המות ובלא עת ירים את מגלו על השבלים הדקות והצנומות האלה ויורידם שאולה, והמה טרם יראו אור... הנה זאת היא תבנית החיים לבני עוני האלה בששת ימי החול; אך בא שבת, באה מנוחה לעולם; סורו נא, מלאכי עליון, לבית אברהם החייט, שמה תמצאו עתה אנשים שבעים רצון ופניהם צהלים, שמה תראו עתה גבר וביתו מתענגים על רב שלום ושמחים בחלקם, שמה תראו טהר ונקיון מסביב; השלחן ערוך, הנרות יאירו, בכל פנות הבית ישוררו שלום ושלוה, חדלו עצב ויגון חדלו, עתה יחיו גם בני עוני האלה ולא ידאבו עוד... בואכם לשלום, מלאכי השלום!...

... ובצר לי, באשר נוע תנוע הארץ תחתי ומעמד לא אמצא; כאשר גלגל הזמן יאחזני בערפי ויהדפני מדחי אל דחי; כאשר אראה מבחר תקותי הטובות מנופצות לרסיסים ואשה אחרי אחותה תפרדנה ממני, מבלי אדע אם תשובנה אלי עוד; כאשר אראה את „הים הזועף, רב המצולה, רחב הידים" מסתער בשאון זרמתו ובשוא גליו ימשכני אחריו אל כל אשר יהיה רוחו ללכת, ואנכי כרחל נאלמה לפני גוזזיה לא אמצא לי ידים לצאת מתוך המהפכה ולהעמיד במרחב רגלי; כאשר אראה משברי הים ההומה ההוא סביב ישיתו עלי ובשאון דכים יהדפוני אחור, עד כי אור השמש יסתר מעיני ומכל עברים חשך ישופני, — אז, בהתעטף עלי נפשי, אשים פני לכם, זכרונות ימי ילדותי היקרים... אליכם, אליכם, מחמדי, ישאני רוח דמיוני, ולנגה נגדכם אמצא לי לפעמים נחם כמעט קט, רוחי הכהה תיטיב פנים וכמו אור חדש עלי יופיע... הן קטנתם, זכרונותי, ובמה הנכם נחשבים, עולמכם כלו „על ראשו, ועל כרעיו ועל קרבו" הלא כמוהו כאין מול העולם האמתי, אשר הנני נתון בו עתה; אך למרות כל אלה, מה רבו זיקי האור והחום החודרים לכל בתי נפשי פנימה, מדי אשובה אהפוך בכם, זכרונותי הנעימים... עתה, כאשר עינים לי לראות ולהתבונן על כל הנעשה במלא רחב הארץ הגדולה, ובהלך רוחי אחזה המון עמים ומדינות עם ארחות חייהם ותהלוכותיהם, ידיעותיהם ומדותיהם, עליותיהם וירידותיהם; עתה, כאשר כספר נגלו לפני מחזות החיים עם המון צבעיהם הרבים והעצומים, כלם שונים ונפרדים איש מרעהו, ורק במלחמת היקום יתאבכו ויתלכדו ויהי לאש פלדות השם את ים החיים כמרקחה, — עתה, בתוך הזרם השוטף הזה, לא תאמר לה נפשי די, ויש רגעים מרים, אשר ארגיש בקרבי איזו „ריקות" מוזרה, אשר מנפש ועד בשר תכלה אותי והחיים כלם עם המונם ושאונם יאבד ברק זהרם בעיני והיו לי כרבר אין חפץ בו; — ואז, בימי ילדותי, בהיות עולמי קטן וצר ומגבל מכל עבריו, ראשו אחוז בבית אבותי, וסופו — בחבלי החדר ובית המדרש, אז היתה נפשי מלאה על כל גדותיה מהחיים אשר סבבוני, החיים היו מלאים ושלמים בעיני ולריקות לא נמצא בקרב נפשי מקום... הנפש הרכה והצעירה מצאה לה חמר למדי בכל פנות שפנתה: גם בחוג חיי בית אבותי עם צרכיהם ומחסוריהם, שמחותיהם ודאגותיהם; גם בבית המדרש היחידי אשר בעיר ל. ובמרבית ספריו השונים עם הקדמותיהם והסכמותיהם; גם בספורי ספרי הקדש, בחזיוני הנביאים, אגדות העין יעקב, המעשיות אשר בספר הישר, ביוסיפון ובשבט יהודה; גם בהחדר, בלמוד שעור גמרא הקבוע מדי שבוע בשבוע, בהשאלות אשר הפלאתי לשאול את פני רבי ולהביאו במבוכה; גם בשכבת הירקרק דשא, אשר תשתרע על פני כל השוק שלפני בית המדרש ואשר שמה היה לנו כר נרחב להשתעשע ולהתהולל בלוית כל „החבריא" כאות נפשנו; גם בהנהר הקטן עם מימיו הזכים כעין הבדלח, אשר ילפות ארח מרוצתו על יד העיר; גם בהגנות ובהשדות העוטרים את ל. מכל רוחותיה; והיער הקטן, כמאה צעדים מהעיר. הכי בכתב כל אלה גם הוא לא ימנה? ויום השבת, יום מנוחה וענג, אשר נתן לך לנוח בו מהעבודה הרבה אשר עָבד בך בששת ימי המעשה, הכי ערכו מעט הוא? הנה נגמרה סעודת הצהרים; „הגדולים" קמו מהשלחן ובעצלתים הלכו למו איש לעברו לשכב ולנוח, זה על מטתו, זה על ערמת חציר בהארוה

וזה באיזו פנה מסותרת, אשר לא תשורנו עין רואי וגם הזבובים הזידונים לא יגעו בו לרעה; אך אנחנו, הנערים הקטנים בני הדור הצעיר, אנחנו לא לבנו יהלוך לבלות את יום השבת, אשר אין כמוהו במספר יתר הימים, „במעט שנות, מעט תנומות, מעט חבוק ידים לשכב"; אמי תפצר בי לבל אלך החוצה ובחבה תוכיחני על פני, כי אך נערים שובבים בני בלי שם, ימצאו עתה ברחוב, ואולם לנער אשר כמוני נער „בעל-הביתי" אשר ב"ה לא רבים כמוהו במלא רחב העיר ל., נאה ויאה לשכב על משכבו ולישן שנת הצהרים כאחד הגדולים: „שכב, בני, שכב — תקרא אלי אמי האוהבת אותי בכל חום אהבת אם לפרי בטנה— הלא רואה אתה כי היום בוער כאש ואנה תלך? הא לך כר, וישנת שעות אחדות, וקמת — אז אתן לך פשטידא ופרפרת כאשר אהבת, אחר תלך על שעות שתים להחדר, ואם ככה אתה עושה, ארחמך הבן יקיר לי..." אך לשוא תשחת אמריה אמי האהובה: שומע אין לה! שכלי הרך אומר לי, כי הפעם אתי הצדק ואם ביתר ימי השבוע „משעבד" אנכי לשמוע לכל אשר יצווני אבותי ומלמדי, אך הלא שבת היום יום דרור, ומי זה יכול להפריעני ללכת לכל אשר תאוה נפשי, ומה גם כי לא להתהולל ולקרוא למהלומות אני הולך, רק לשוח ולהשתעשע בחברת בני גילי, ובזה הלא אין כל רע... אמי גם היא בראותה כי דבריה לא יעשו פרי, תרף ממני ותעזבני חפשי לנפשי, ובכן חפצי לאור יצא! עתה הנני על פני הרחוב ועתותי בידי לעשות כטוב בעיני; אך מה לעשות? עוד היום גדול, השמש עומדת בחצי השמים וקויה הבוערים ילהטו על כל סביבותיהם, הרחובות ריקים, דומיה שאננה שוררת מסביב, כל בני העיר הוזים שוכבים, כי אכן לא לשוא יאמר „שינה בשבת תענוג"; מה לעשות? בעצלתים הנני שם פני לבית המדרש, אולי משם תצמח לי הרוחה... יעברו רגעים אחדים ולבית המדרש הריק עתה מאדם יתאספו רובי חברי ומיודעי: זה יעמוד על יד „העמוד" ויתן בשיר קולו ונערים אחרים יענו לעמתו והיו ללהקת משוררים; השני יעמוד אצל „הלוח" הנדבק אל הקיר ומפליא לעשות, במוצאו פתרון להראשי תיבות היותר חמורות, אשר גם „הגדולים" עליהם יתקשו; השלישי יעלה על הבימה ויחפוץ לחקות את המגיד, אשר נשא לפני ימים אחדים מדברותיו; אך בכל אלה לא ימצאו רובי הילדים חפץ, והנה נמצא אחד הנותן עצתו ללכת אל היער. „אל היער!" — יענו קול אחד כל הנאספים, וחיש קל תצא העצה מן הכח אל הפועל, עיפים ויגעים מטורח הדרך יגיעו כל בני החבורה למחוז חפצם, אך מה רב הוא הענג, אשר ישבעו עתה חלף כל עמלם ואגלי הזעה אשר נטפו למכביר על פניהם ששזפתם השמש! שם, בין סבכי היער, בצל עצים רעננים, ישכנו עתה בטח בדד הילדים הרכים האלה, ינוחו מדרכם ומחום היום וישאפו את רוח היער הצח המשיב נפש... על פני כל היער השלך הס, גם רוח קל לא יפריע את הדומיה, גם צפרי שמים לא יתנו עתה בשיר קולם; רק מעת לעת פתע לפתאום תתראה איזו צפור מסתר קנה, חיש קל תחלוף מענף לענף, העלים הרכים יתנודדו תחתיה אנה ואנה, הצפור תרים קול ותצפצף והנה היא נטושה במרום חוג השמים, כלנו מביטים אחריה ומבלי משים עינינו נשואות אליה עד אשר תתעלם מן העין... והנה אכר נוסע דרך המסלה הצרה העולה בתוך היער, לאט לאט יהלוך על יד סוסו, ועל ראש העגלה המלאה לה עמיר „עד לב השמים" ישב בנו הקטן וחליל בפיו: בעיני קנאה מתבוננים אנחנו אל „המאשר" הזה ואל מרום שבתו... אחד מאתנו, בן המוכם היודע לדבר „גוית" יברך את האכר, אשר יכירו מאז בשם ה', והאכר משיב לו תודה לשמחת כלנו, כי גאות נלבש להמראה הזה, אשר כמעט כגדולים נחשבנו, בשיחת ילדים תמימה וטהורה תעבור עלינו העת חיש קל בשבתנו יחד בשלות השקט בצל היער, והננו נושאים מדברותינו על גוי ועל אדם יחד, כי כל החדשות מהימים האחרונים אשר היו למלה בפיות אנשי ל. ברב או במעט ידועות גם לנו ואיש איש ממנו יגיד גם הוא את חות דעתו. — „השמעתם, ילדים, דבר חדש?" — יספר דוד יעקב, אחד מהחבריא והוא הגדול שבתוכנו, נער כבן שתים עשרה שנה — בתיה „הקטנה" תחלוב חלב מן הקיר, ומהחלב הזה תעשה חמאה לממכר...

— אבל איככה תעשה זאת? — ישסע ילד אחד דברי המספר.

— הטרם תדע? מכשפה היא ועל ידי כשוף תוכל לעשות דבר זר ונפלא כזה.

הילדים השומעים כל אלה באזנים קשובות יפערו פיהם מתמהון.

— ומדוע לא יהרגו אותה? — ישאל ילד קטן, המצוין בתוך בני גילו בזכרונו הרב ובבקיאותו בחומש, הלא כתוב במשפטים: מכשפה לא תחיה?

על השאלה הכבדה הזאת לא ימצאו מענה. רגעים אחדים שוררת דומיה מסביב.

— אבל אם כן — ישאל אחד הילדים בנגון, כמו הוא לומר גמרא — אם כן מדוע היא עניה המכשפה הזאת? הלא היתה יכולה לחלוב ולחלוב ולחלוב כל היום עד אין שעור, ואז הלא היתה עשירה?

— עשירה?! אולי באמת יש לה ממון הרבה,

אך צפון הוא אתה ולא תחפוץ לגלות.

— חכם! ומדוע ילך גרשון בנה בטל ולא תתן אותו ללמוד בחדר? ואנכי ראיתיו פעם אחת בבית המדרש בין מנחה למעריב והוא יושב ובוכה, ואשאל אותו מדוע יבך, ויגד לי כי לא אכל עוד היום והוא רעב, ואם היתה אמו עשירה, הלא היתה יכולה לקנות לחם ולתת לו, ומדוע היה רעב?

— אנכי אגיד לכם, אנכי — קרא בקול אחד הילדים, אשר כלנו חשבנוהו לתם ולסכל ותמיד לעגנו עליו ועל דבריו — אם החלוב כל היום הלא יכאבו לה ידיה.

על התשובה המחוכמת הזאת שחקו כל הילדים וקול צחוק פרץ מסביב. אנחנו כלנו, בכל מעוט ידיעתנו אז את החיים כמו שהם, כבר הבננו לדעת, כי במקום שכר מרובה לא ישימו „הגדולים" לב לכאב הידים.

לקול צחוק חבריו נבוך מעט הילד התם ובחפצו לתקן עותתו הוסיף לאמר: ואם תחלוב ותחלוב בלא הפוגה איפה תקח כל כך כלים לצקת לתוכם את החלב? ואם כל הקדרות תאסוף ומצא לה? — הדברים האלה נאמרו בשפה רפה ובהשפילו את עיניו, כי לא ידע בעצמו אם היטיב לדבר, או עוד קלקל את אשר חפץ לתקן, ולזאת בוש להביט בפני חבריו; אך מה רבה עוד מבוכתו, כאשר לדבריו האחרונים התפרץ צחוק הילדים ביתר שאת וביתר עז... פני הילד החמים אדמו כתולע וכמו להסתיר מעט את מבוכתו השפיל פניו לארץ ויחל לחטט באצבעותיו בקרקע שכבת הדשא אשר ישב עליה.

— גוי! — הרעים עליו אחד הנערים בקול — הלא שבת היום ומדוע תעקור את העשבים?

מבוכת הילד גדלה עוד יותר ועל עפעפיו נראו דמעות.

— הנך בוכה — אמר אליו המספר הראשי, דוד יעקב, בקול נגיד ומצוה וכאשר ידבר הגדול אל הקטן — הנך בוכה, ומדוע תתערב בדברים אשר לא תבינם? לו שתקת, כי אז הלא לא היינו צוחקים עליך...

— ככתוב — הגיד עוד ילד אחד את חלקו גם הוא, הוא הילד אשר זה לא כביר הצטיין בבקיאותו במשפטים ובכלל אהב תמיד להביא ראיות מאמרי הכתובים — ככתוב: גם אויל מחריש חכם יחשב!

שמחת הילד באמרו זאת האירה פניו ומבטו הפיק רגשי עוז וגאון, כאלו אומר: רק אנכי אדע לכוין תמיד את המקראות דבר בעתו ולהגיד לפעמים דבר חכמה, ואתם, אם כי גדולים הנכם ממני בשנים, אין בכם מי שידמה אלי. ובאמת גם נחנו הבטנו בעיני קנאה על „הבקי" הזה ותמיד היה לנו לפלא, כי לכל ענין שידובר ימצא הוא מקרא נאות, וגם „הרבי" הללו זה כמה על כשרונו זה. אחד מאתנו, אשר רוח קנאתו כנראה עברה גבול, לא יכול התאפק ובשפתי לעג שם פניו להילד „בעל הכתובים" ויאמר אליו: אתה כאשר תגדל תהיה למגיד ואז כאשר יאספו בעדך אגורות אתן גם אנכי את נדבתי.

הילד „הבקי", אשר מעודו לא אהב להעביר על מדותיו וידע תמיד לשלם למריביו שבעתים אל חיקם, לא נשאר גם עתה בעל חוב להנער המהתל ויען ויאמר: באותה עת אשר תהיה אתה לרב, אז אהיה אנכי למגיד.

— ומאין ידעת, כי לא אהיה רב? — ענה השני ברגש, יען כי כבר החל לכעוס — בעל „פסוק" אתה ויודע אתה פסוקים אחדים בעל פה, אבל גמרא מי יודע יותר? על מי צעק הרבי ביום החמישי? מי לא ידע את הרש"י החמורה? בעל זכרון אתה וזאת שכחת!

— כן, כן, בעל זכרון אנכי ואם חפץ אתה אזכירך נשכחות, כי ביום החמישי העבר ושלפני העבר לא ידעת גם אתה במחילת כבודך את הגמרא והרבי לא צעק עליך, אך השביעך בחרפה ויכה אותך לחי, הלא תזכור עוד המטעמים ההם? האף אין זאת, ילדים, כי זוכר הוא?

הריב הולך הלוך וחזק. יתר הילדים יקחו גם הם בו חלק. ממעמקי העבר יזכירו עתה איש לאחיו עונות ראשונים, כי ביום חמישי פלוני לא ידע זה את הגמרא, וזה לא ידע את החומש, וזה לא ידע את הרש"י, את זה הכה הרבי, ואת זה קרא בשם „גוי", „בור"... מי יודע מה היתה אחרית מריבה כזאת, אשר מרגע לרגע גברה חילים עד למעלה ראש, לולא העיר אותנו אחד החברים, כי השמש החלה כבר לרדת לפאת ים, ועת לשוב העירה החדרה, לבלי יתאנף בנו הרבי על אשר אחרנו מועד השנות פרשת השבוע עם הרש"י...

הנה ימי החרף הגיעו עם לילותיהם הארוכים, ואנכי — כמו חי יעמוד הדבר לנגד עיני — עודני נער קטן, כבן שמונה שנה... ימי הבטול, הם הימים הידועים בשם „בין הזמנים", עברו חלפו למו, והנה הגיעה העת להחל ללמוד מחדש בהחדר; אך לא למשא הוא לי ונהפוך הוא כי הנפש הרכה היא עוד שבעת רצון מהתמורה הזאת, יען כי כבר היה לי לזרא ללכת כל היום בטל ולסובב בחוץ מבלי כל עבודה, ועוד גם זאת כי בלכתך בטל, כמעט מבלי רצון הנך נאלץ להתחבר להנערים השובבים בני החברה הלבנה,

והתחברך עמהם הלא לא יהיה לך לכבוד, אך לבשת ולחרפה... על יד בית המדרש יקראו חבר נערים למהלומות, ובאין לך מה לעשות הנך לוקח גם אתה חלק בהצחוק הפרוע הזה והנך שוכח בחומשך, כי בן האלקשי אתה, בחיר הילדים בעירך, ותהי כאחד מהם לעשות מעשיך זר מעשיך; אבנים וצרורות יעופו מכל עברים וגם אתה בְּתָוֶךְ... אך אהה למקרה מר, כי ירט הדרך לנגדך, החטאת המטרה ואבנך נפלה ישר לתוך חלון בית המדרש... הזכוכית תתפוצץ ברעם וברעש, ולקול נפילתה ימחאו הנערים כף וישחקו על משבתיך: המה האכזרים, יהתלו בך, המה יתלוצצו מטוב לב, ואתה כנציב שיש תעמוד על עמדך וממקומך לא תמוש ולא תדע מה לעשות ומאין יבוא עזרך... עיניך לנכח מביטות על החלון השבור וברגע הראשון קשה לשכלך הרך להבחין איך נקרה זה פתאום... עוד רגעים אחדים ועיניך רואות — כי גדול כים שברך! אוי ואבוי! ומה תאמר האם, בהשמע לה הדבר הרע הזה? האם הרחמניה! היא תתפאר בי, לא אחת ולא שתים הללה אותי בפני לפני רעותיה, כי ילד טוב ונחמד אני וכל רע לא תשמע עלי, כי לא דרך יתר הנערים — דרכי, כי גם זבוב על הכותל לא אגע; ועתה?... והנעשה הלא אין להשיב, ויהי מה:.. לבי ילחץ בקרבי, על עפעפי יתראו דמעות, אך בחוקה אתאפק ולא אבכה, למען לא יוסיפו חברי ללעוג עלי... וכה אעזוב את החבורה ההומיה, קול מצהלותם יגיע לאזני מרחוק, אך אנכי ארחיק נדוד לאיזו פנה מסותרת, אחורי בית המדרש, ושמה, באין רואה אותי, אשב בדד ומר אבך... דמעות חמות תשתפכנה כזרם שוטף; בהלך רוח דמיוני אחזה לי חזיונות מעציבים, אשר גם לזכרם יתמוגג לבי בקרבי: עת תפלת המנחה לא רחוקה היא, עוד מעט והמון רב יתאסף לבית המדרש, איש את רעהו ישאלו מי הוא אשר שבר את החלון, וחברי הרעים כלם בקול יענו: הוא, הוא, שלמה, שבר החלון, ועלי יראו באצבע... „הגדולים" בי יתבוננו, ואנכי הנני עומד נבוך, מבלי דעת מה לעשות בעיני, בידי... פני כשיד ילבינו, עיני אשפיל לארץ, רגע ליום יחשב לי, והנה השמש הולך וקרב אלי, ובאחזו בלחיי באצבעותיו העבות והמגואלות יאמר אלי בקולו העב: כן, שלמה, גם אתך בתוך החברה הלבנה, גם אתה תקרא למהלומות ותשבור את החלונות, ואנכי הלא חשבתיך לנער טוב, אך חכה נא, אנכי אספר זאת לאמך וידעת... פה יתאספו עלי עוד „גדולים" וכלם ישיחו בי... הה! לו פצתה אז האדמה את פיה ותבלעני חיים, כי אז טוב לי! אנה אוליך את חרפתי ומה אשיב למו על תוכחתם? ובערב בבואי הביתה ואמי תשאלני ברגז

מה נהיתה שם בבית המדרש?.. — פה אתן את קולי בבכי עוד יותר, בצבעים שחורים ועכורים יתאר לי דמיון ילדותי עתידות היום והערב הנכונים לי, ולבי יתמוגג בקרבי... הה „הגדולים" האכזרים! — אחשוב בקרבי ושני אחרק מכעס ופלגי מים ירדו עיני — לו סלחו לי הפעם, לו לא זכרו לי את עותתי (הנעשה הלא אין להשיב), ובאמור למו חברי, כי אנכי שברתי את החלון, אז יצעקו עוד עליהם ויחרפום ויתנו עליהם בקול, כי הם האשמים, הם הסבו לשבור החלון, ואנכי — הנני בעצם השמים לטהר, גם השמש יגש אלי ובאהבה וברחמים ידבר אלי רכות: אל תירא, שלמה, לא יעשה לך דבר, נקי אתה, אותם, את החברה הלבנה, ייסרו על אחת שבע, אולם אותך ידענו כי נער טוב אתה להפליא, ורק מקרה הוא לך... ובבואי הביתה אמי גם היא תקדם את פני בדברים טובים, דברים נחומים: סכל, מה לך כי ככה יראת! ומה בכך אם שברת החלון? אין דבר, אל תירא ואל תפחד, אהבתיך, בני יקירי, כי ילד טוב ונעים אתה... הה, הגדולים אבירי הלב! מי ימחה בידם להיות טובים ולסלוח ולרחם ילד טוב ואמלל כמוני היום... אמלל! כן, פה אשב בדד וגלמוד, הנני יושב ובוכה תמרורים, וחברי שם יצחקו וישתעשעו... — ובחשבי ככה הנני ממרר בבכי יותר ויותר, כמו חפץ אני להוכיח לי לעצמי, כי באמת אמלל אנכי עד הקצה האחרון, אך בהדמעות האלה כרוך איזה ענג פנימי, וכל אשר אוסיף לבכות כן אוסיף להרגיש בעומק נפשי איזו שמחה מסותרת, איזה תענוג רוחני, אשר בעצמי לא אבין ולא אדע מקורו... וככה הנני שוכח כרגע עצם אסוני, הוא מקור דמעותי מראש, ואני בוכה — רק יען כי ינעם לי לבכות, כרגע הנני שוכח גם את החלון, גם את השמש, גם את שובי לביתי בערב, והנני בוכה רק באהבתי אותי ובחמלתי עלי... דמעות אהבה ורחמים הן, דמעות נחם וישע, דמעות התרככות הלב וההתרגשות הנפש... ובחדלי לבכות, ביבוש מקור דמעותי, יקל לי ובנפש שוקטת אעזוב מקום אבלי והתבודדותי, כאלו באמת אחרי הדמעות הכל נשתנה לטוב ואין לי עוד לירא מאומה...

מצב כזה, לבלות שעות שלמות בדמעות מהולות בתקוה ופחד, היה שכיח מאד בעתותי „בין הזמנים", ולזאת הנני שמח עתה בהחל הלמוד מחדש בהחדר, ועוד גם זאת כי תמורה גדולה ורבת הערך עומדת הכן לצאת לאור „בחיי", תמורה אשר בכליון עינים אחכה לה בכל יום שתבוא, כי יקרה ונכבדה היא בעיני, בידעי נאמנה, כי היא תרוממני עַל ועל כסא כבוד תושיבני, — הלא הוא, כי יצאתי מידי המלמד הדרדקי

ונכנסתי לחדר ר׳ יעקב אליה. . . ר׳ יעקב אליה! — אם אתם לא ידעתם לא אותו ולא פרשת גדולתו, אבל אנכי יודע היטב, יודע אנכי, כי הוא הוא בחיר המלמדים בעירנו ושמו נודע למשגב בעיר ובסביבותיה וטובי הילדים יעלו בגורלו; יודע אנכי, כי חשיבות מיוחדה היא לי להסתפח לחדרו ולהמנות במספר תלמידיו, כלם נערים גדולים ממני בשנים ולומדים כבר גמרא עם תוספות, ואחדים מהם יניחו גם תפלין, בעת אשר אנכי הנני ילד רך בן שמונה שנה... חברי מקודם נשארו גם על הזמן הבא אצל המלמד דרדקי, ורק אנכי נתרוממתי וזכיתי להתקבל לר׳ יעקב אליה... ויען מה? יען כי — אני שלמה, בן האלקשי, נער טוב וחשוב, נער אשר לו כשרונות טובים גם על למודו הוא שוקד ונושא חן בעיני כל רואיו... בעיני בוז אביט עתה על „הילדים הקטנים" ההם אשר נשארו שם בשפלה, בהחדר שלמדתי בו עד הנה, חברים היו הם לי בימים עברו, אבל עתה? עתה דבר אין לי עוד עמהם! המה ינגנו עוד בכל החרף „מהפך פשטא", ערב ובקר וצהרים יתפללו בהחדר בשעה שרבם עומד עליהם ושומר את פיהם לבל יבליעו „דפים" אחדים, וגם רבם בעצמו מי הוא וחכמת מה לו (עוד לפני שבועות אחדים בהיות רבם זה רבי גם אני, היה בעיני מרום ונשגב ומחשבת פגול לא עלתה גם על לבי לבקר אחריו ולמצוא בו מגרעות, ועתה פתאום, אך יצאתי את פניו, ורוח אחרת היתה אתי למתוח עליו קו בקרת זעומה ולשומו לאל אותו ואת חכמתו גם יחד), הלא בקליפת השום הוא נחשב נגד רבי החדש וכמוהו כאין! ואנכי מן הוא והלאה אתפלל בבית המדרש ביחד עם הגדולים, חפשי לנפשי, כי מלמד נכבד כר׳ יעקב אליה לא יתטפל עוד בענינים נקלים כאלה להשגיח על תפלת תלמידיו, ורק ללמודיהם ישים לב, כי זה העיקר... כמה מעלות טובות מנו לר׳ יעקב אליה והעולה על כלן היא, כי „בעל פסוק" הוא ויודע הוא להסביר מקרא לתלמידיו באופן מאד נעלה, ולהמשיך את לבם של התינוקות בדברי אגדה ובדרשות הקדמונים...

ובהעבירי לפני מחזות ימי עלומי כמו חי תעמוד לפני תמונת ר׳ יעקב אליה מלמדי, פניו הדלים והרזים, לחייו הצנומות, פאותיו הארוכות, את זקנו המְגֻדָּל פרא, טליתו הקטן עם ציציותיו הסרוחות, תמונת המלמד העובד עבודתו הקשה העוררת בשר ורוח, תמונת אמלל ואיש כצל נהלך.

ולי מה יקרה התמונה הזאת! האמנם אם למראה עינים ישפטו לא תשא חן בעיני רואיה, ולהאיסטטנים, לאניני הדעת, לבעלי ברית יפיפותו של יפת, תהיה גם לגעל נפש וערף יפנו לה; אבל מי אשר ללבב ישפוט, להתוך, להגרעין, ולא להחוץ, להקליפה, מי היודע להוקיר לב אנוש מפז, הוא אחרת יאמר... מבעד להמעטה הכהה המעלפת על התמונה הזאת והמשימה חשך סתרה — נשקף לב אדם מלא אהבה וחום, רגש וחיים, נעם וטהר; והדבר הגדול הזה — לב אדם — המעט הוא לכם? הנקל לכם, שלוי עולם, כי לבכם פתוח לרוחה לכל מרום וקדוש, לכל יפה ונשגב: אמונים עלי תולע אתם ורפידתכם ארגמן, מעמל אנוש אנוש לא ידעתם, כי הכל מוכן ומזומן לסעודתכם, מאכלכם בריאה וכוסכם רויה, עוני ומחסור לא יגעו בכם לרעה, ומעת צאתכם מבטן אמכם עד אשר לקברות תובלו — ארץ רבה המלאה ברכת ה׳ לכם, לכם תפול לחבל בנעימים, השחר כי פרוש הוא על ההרים; ירח כי יקר יהלוך: בשפרירי שמי טהר; כוכבי בקר כי ירונו; השמש בגבורתה כי תהל ותפיץ חום צח; חמודה שושנה כי תפרח בכל הודה והדרה; ארזי הלבנון כי ישיקו בענפיהם לרוח היום וישמיעו חידות מני קדם; מעין זך כי יפכה מקצוי ההר ובהמולה נעימה ילפות ארח דרכו, — כל אלה החמודות למי הם, אם לא לכם, המאשרים בתבל? מחזות הטבע בכל צבי עדים וגאון תפארתם לנפשות מי ידברו רמות ונשגבות, לנפשות מי יטיפו גבוהה על אלהים חיים ומלך עולם, על מרחבי אין קץ, על חיי נצח, על יפעת עולמים, — למי, אם לא לכם, בני ענג ורך? המה, העניים המרודים, הפועלים המדוכאים, אשר מבקר עד ערב יֻכתו על פת לחם יבש, המה, האמללים, ידועי עוני ומחסור, רעב ומחלה, כל נגע ופגע, המה אשר פניהם חמרמרו ולחייהם קמטו בלא עת, בלא עת קדרו — המה לא לבם יהלוך להתענג על מפלאות תמים דעים במרחבי בריאתו הכלולה בהדרה — כי נתונים נתונים הם להלמות עמלים ועל מזבח קשי יומם יעלו עולה כליל... במחשכים ישבו, תחת שואה יתגלגלו, באשר יתהלכו — חשך וחלקלקות דרכם, מכל עברים אבני נגף וצורי מכשול יקיפום, ראשיתם — עוני, ואחריתם — כל נגעי בני אדם, ומה למו בכן ולחמודות הטבע הגאיונה המתנוססת בשלל צבעיה מרהיבי בת עין? למו, הה בני עוני! אשר דרכם נסתרה וכל תקוה לא נשקפת למו, למו מה יתן ומה יוסיף ברק זהר הטבע בת-הנדיבים אשר ככלה תעדה כליה? עבודה קשה המפרכת את הגו והרוח גם יחד מנת חלקם כל היום, עד בואם שאולה מנוחה ושלות השקט לא ידעו, בבקר יאמרו מה נאכל ערב, ובערב — מה נאכל בקר, דאגת מחר לא תרף מהם ועד בית עולמם תלום, הילדים ערומים ויחפים וגם לחם לא ישבעו,

לכל מחלה ולכל נגע המה השעירים הראשונים המשתלחים לעזאזל, — ובתוך מי מדמנה כאלה, בתוך יון מצולה כזאת, בתוך כל הרפש והזהום האלה אשר אחריתם תהום רבה, לב מתנה ונפש נדיבה — מאין ימצאו? ממקור נתעב ונאלח אשר חשך ישופנו איזו הדרך ינבעו מים חיים קרים נוזלים להשיב נפש ולהחיות רוח? פה אנחות תתפרצנה, דמעות תזולנה, אנקות אסירים ישמעו, פה יבכו ויאוררו, פה איש את רעהו יצודו חרם על מלא כף חציר, פה חשך ולא אור! — ואם איש אשר מקומו הוא בתוך עמק הבכא הזה ועד בוא חליפתו לא ינתק מוסרות עולו ולא יצא לחפשי מן המהפכה הזעומה, אם איש אשר כזה לבו עוד לא נקשה בקרבו ויהי לאבן, אם לאיש אשר כזה עוד לב חם בקרבו, לב אדם, לב מתפעל ומרגיש אהבה וטוב, — הבו גדל לו, אתם השאננים המתענגים על רב טוב! לפני נר האלהים הבוער שם בשפלה, בתחתיות החיים, כרעו ברך וחוננו עפרו, אתם ילדי ההצלחה, זרע ברך ה׳! ומה בכך אם תאר ר׳ יעקב אליה איננו נחמד למראה? מה בכך אם „פאותיו ארוכות בורדות בלי סדרים על ראשו=קרח"? מה בכך אם „מבין הסחבות שתי ציציות סרוחות"? — זה העני, אשר תענוגות החיים עם כל חמודיהם זרו לו, עם לחייו הנקמטים, אשר בלא עת קדרו ועם פניו אשר חמרמרו — כמה אור וחום יפיץ בלבות תלמידיו הרכים, צעירי הצאן, העוטרים אותו מסביב! שורו נא הנה, אליו החדרה ביום החמישי, בישבו בחוג תלמידיו השונים על משנתם שלמדו במשך כל השבוע! והגמרא שלמדו בהשבוע הזה, עליכם לדעת, והיתה חמורה, חמורה מאד; ים התלמוד ירתיח במרקחה, יפרק הרים וישבר סלעים, יבנה ויסתור, יקשה ויתרץ, רש"י גם הוא צועה ברב כחו והנהו נאלץ הפעם לצאת מגדרו ולדבר ברחבה להסביר הענינים הסבוכים ולמצוא פשר. — והילדים קטנים ומוחותיהם רכים! רבות עמל ר׳ יעקב אליה במשך כל השבוע, הרבה נטפי זעה ירדו על פניו, עד אשר עלתה בידו להבינם בינה, את הילדים האלה, ולהעבירם שלום דרך הים הסוער הזה; אך עמלו לא עלה בתהו ויעשה פרי ישוה לו! אכן לא לחנם יאמרו על ר׳ יעקב אליה, כי מלמד נפלא ונעלה הוא ומכל עברים מקטר מגש לשמו ולזכרו!... שורו נא בזה הילד הקטן, היושב שם בקצה השלחן, פניו פני כרוב, לבנים ורכים וטהורים כעצם השמים, עיניו יונים, קוצות פאותיו תלתלים, מצחו צח כשלג, ומגבעתו הקטנה, מבלי משים, נטושה במרום ראשו, והנהו יושב שקוע בהגמרא הגדולה המונחת פרושה לפניו ומנגן בקולו הדק והנעים את פלפולי התלמוד... עת המבחן הוא

עתה, לדעת ההצליח רבו בעמלו שעמל בו ואם יש שכר לפעולתו; אך מהסקירה הראשונה תוכלו לראות, כי גם הרבי גם התלמיד שבעים רצון והכל על מקומו יבא בשלום; בפנים צוהלים, בקול עז, ברגש, בזמרה ילך הנער הרך לבטח את דרכו על פני משברי ים התלמוד המתנשא פה בשוא גליו. אות הוא כי ידע ויבין את אשר למד, לא יכשל בלכתו, לא יגמגם, לשונו לא תתנהל בכבדות, דברי הגמרא סבוכים ומעורבים בנוספות רש"י יצאו כמו חיים, מאירים ושמחים, איש אחרי אחיו, מפי הילד, וכגבור משכיל יקלע אל המטרה ולא יחטיא; שלובי יד עם התלמוד יעלה הרים ירד בקעות, יבנה ויסתור גם הוא, יקשה ויתרץ, ולאט לאט ישים ההדורים למישור ויפנה הדרך ללכת הלאה, הלאה... רגע יתן בקולו וינחום כמו בזעם, אות הוא, כי פה יפליא התלמוד לשאול ולהביא כל הענין במשעול צר, אשר אין ממנו לנטות ימין ושמאול; אך עוד רגע — ואחד מעוקרי ההרים התלמודיים מצא תוצאות ויסר את המכשולים הצדה, והנה קול הילד ישתנה גם הוא, לא ינהום ולא ירגז, רק בנעימות ובהשקט, כנחל שוטף, יתנהל לו הלאה ופניו מועדות למטרת חפצו... ובכל העת הזאת הרבי יושב מנגד לתלמידו, ובהביטו אליו ישר אל עבר פניו ישמע ויקשיב בשלות השקט לכל הגה היוצא מפיהו... למראה הילד התם והרך המנצח בכל חומו על פלפולי התלמוד ועושה חיל — תופע נהרה על פניו גם הוא ושביבי ששון מעיניו יתמלטו; במבטו החודר לכל יצורי הילד נשקף אוצר מלא נעם ואהבה, חום ורגש... ככה, בעינים כאלה, תביט האם המאשרת על פרי בטנה, היונק הצמוד לשדיה, כאשר כח לו בפעם הראשון לאחוז בחבלי עריסתו התלויה ולהחזיק מעמד לבל יפול... האמנם לפעמים דרוש הוא ר׳ יעקב אליה לצאת לעזור כמעט קט להגבור הצעיר הנאחז בסבך מלחמתה של תורה; הנה הילד הגיע למרום פסגת הפלפול בהענין המדובר, פה ינתק בחזקה ובפעם אחת כל הקשר הגרדי, אשר זה יותר מרף שלם שזרוהו ויעבתוהו, ומכל עברים, מפנים ומחוץ, נתנו לו און ועצמה; יותר מחצי „עמוד" רש"י, המשתרע לכל רחב הגמרא וכרסו בין שניו, מקדש הוא כלו להבנת המקום הקשה הלז. אכן לא השחוק הוא לעבור שלום אורח כזה! הן אמנם לב הילד לא יפול בקרבו ונכון בטוח הוא, כי גם פה לא ינטה הצדה וסוף סוף יגיע למטרת חפצו; אך מכל זאת, בהנשאו לאט לאט אל מרום הר=הפלפול „התומך בגאותו שחקים" ובהעמיקו כל שכלו וכל כחות נפשו בעמקי הענין המסובך לאין חקר, נראה הוא עין בעין, כי הילד ילך עתה בזהירות יתרה, כמו חרד

הוא על נפשו לבל יסור מבלי דעת ימין או שמאל, ולרגעים יעמיד את פניו ובעיני שאלה יביט בפני רבו, כמו חפץ הוא ממנו אות לדעת, אם איננו תועה הוא מהדרך הנכונה... ורבו, היודע היטב עד כמה כבד הוא לעבור דרך השביל הזה, יושב ושומר את פיהו, צחוק קל מרחף על שפתיו והוא מנענע לו בראשו מלמעלה למטה, לאמר: הן, כן דברת! ולפעמים, כאשר יעמוד הילד רגע קטן כמו נבוך מעט, כי אם גם יבין היטב, אך לא ימצא די מלים להגיד באר היטב את כל אשר בחובו, אז כלאחר יד, מבלי משים, יפליט גם ר׳ יעקב אליה שתים שלש מלים, הילד יתעודד וישוב לדרכו... עד כי — ברוך השם! השעור נגמר והילד יצא בשלום באופן מאר נעלה! פני הילד — פני להבים משמחה ומהתרגשות פנימית וחיצונית. — „כן, רבי, ידעתי היום את הגמרא!?" יאמר הילד, חציו כמו שואל וחציו כמו אומר דבר ברור, אשר אין בו שום ספק. — „ידעת, ידעת, בני! ילד טוב אתה, טוב מאד". יענה הרבי, באחזו באהבה בלחי הילד — ושניהם שמחים! ישמח הילד, כי על פני כל חבריו יכבד, גם אבותיו משנה אהבה יאהבוהו לשמע התהלות אשר פזר לו רבו במלא חפנים, אך ר׳ יעקב אליה — לשמחה מה זו עושה? הידעתם מקור שמחתו איה? — הוא שמח, בראותו כי לא יעשה מלאכת ה׳ רמיה, הוא שמח לראות נצר מטעו עושה פרי הלולים ומיום ליום ייף ויגדל..... המסכן הזה ישכח כרגע עניו ורישו ומאושר הוא באהבתו לתלמידו הרך, אשר יחזה לו גדולות, כי יהיה לרב בישראל. הן לו, לר׳ יעקב אליה, לא תהיה הרוחה, גם אם הילד ילך הלוך וגדל ויהיה ראשון לראשונים, ומזה לא יושע מכל צרותיו ועל עולמו לא יופיע אור, גם משאות לא ישא מאבות הילד, יען כי גם הם עניים הם, ורב למו אם יעצרו כח לשלם את המגיע מהם, אך אוהב הוא את הילד הזה אהבה שאינה תלויה בדבר, אוהב הוא אותו, יען כי תלמידו הוא, יען כי ילד טוב ונחמד הוא, אוהב אותו כאב את בנו... והיום, עליכם לא לשכוח, יום החמישי הוא, ובידי ר׳ יעקב אליה אין עוד כסף די צרך ההוצאות הרבות הדרושות לשבת, ולעת ערב בשובו הביתה, כאשר אשתו תקדם את פניו בהשאלה הנהוגה ביום החמישי „מעות לעשות את השבת", אז יתגרד בגבחתו וישיב לה תשובה הנשמעת לשני פנים, כי ירא ממנה לגלות לה האמת הערומה כמו שהיא בלא כסות עינים; ולבסוף, כאשר ההכרח יאלצהו להגיד דברים כהויתם, יודיע לה בשפה רפה ובהשפילו עיניו לארץ, כי לפי עתה אין בידו מאומה, אך למחר... אשתו תשסע אותו בתוך דבריו ותתן עליו

בקול, כי למחר לא תספיק לה השעה לקנות קמח וללוש ולאפות, ורק עתה הוא הזמן ליתן ולא לדחות למחר... ור׳ יעקב אליה עומד ושומע ובפיו אין תוכחות, כי גם נפשו יודעת מאד, כי צדקה הפעם ממנו... „מדוע תעמוד כבול עץ ותשתוק? — תוסיף האשה להתרעם — עוץ לך עצה והבה לי את הנצרך לשבת; ואם אין בידך, לך אל אחד „הבעלי בתים" וקח מאתו שכר למוד"... — אבל הטרם תדעי, יפסיק את דבריה בקול שפל וכאלו יודה בזה על עון אשר חטא, הטרם תדעי, כי כל „הבעלי בתים" כבר שלמו לי איש איש יותר מכפי שיגיע מהם עד הנה... „אנכי לא ארע, אתה תן, ואם לא, אז תוכל לדעת מראש, כי „שבת לא אעשה לך" ואעזוב לך הילדים לעשות עמם כחפצך... לי אחת היא: כאשר אבדתי אבדתי!" „המלמד הנכבד בעיר — תוסיף האשה בלעג מר — ר׳ יעקב אליה! ילדי הגבירים ילמדו אצלו, ולבסוף אין לו אף על חלות לשבת... אוי לי ואוי למזלי — תאמר האשה בקול בוכים — הלא גם לאשת מנקה=ארבות=העשן טוב ממני; לו מתי ולא ראיתי את צרותי, כי למה לי חיים מרים כאלה? ועבריה אמללה כמוני למה היה לי להולד על פני תבל? (כאלו שאלו את פיה ובה היה הדבר תלוי, אם כדאי הוא לעבריה אמללה להולד) מדוע קדמוני ברכים ומה שדים כי אינק"... הנוסח הישן והנושן הזה, אשר כבר קדמה איוב, כנראה היה רגיל מאד בפי האשה ולזאת ישטפו מדברותיה כזרם מים כבירים מבלי הפוגה, ור׳ יעקב אליה, כי לא יכול עוד נשוא את המבול הזה, יצא החוצה... בן עוני! אנה יפנה, אנה ילך, ועזרו מאין יבוא? מבלי נוע יעמוד על מקום אחד על פני הרחוב טבוע ברוב שרעפיו בקרבו ומשים עצות בנפשו למי יפנה לעזרה בצר לו... לרפאל המוכס, אשר בנו ילמד אצלו, והוא הלא הנהו „גביר" העיר ובמה נחשב לו ליתן להמלמד עוד שקל אחד מראש בעד הזמן שיבוא... אך הלא יודע ר׳ יעקב אליה נפש הכילי הזה, כי לשוא ישחיר פניו כשולי קדרה ויבקש ממנו משען: הוא, קשה הלב, לא יעננו ולעמת שיבוא כן ילך... „ואולי לאשת האלקשי? — יחשוב ככה ר׳ יעקב אליה בלבו והוא עודנו עומד על מקומו — אמנם לא עשירה היא, אך לב טוב חנן לה ה׳ ואולי היא תחלצני מן המצר... אבל היא הלא כבר שלמה לי בעד חצי „הזמן", בעת אשר מהחרף עברו רק שבועות אחרים... וביום החמישי העבר, כאשר מלא בושה וכלמה בקשתי ממנה עוד שקל והיא לא שבה פני ריקם, חשבתי לי כמו חובה להגיד לה, כי לא אוסיף עוד להלאותה בבקשות עד חצי „הזמן", ועתה עוד הפעם!... ומוצא אחר

הלא אין... ויהי מה — אלכה!" ור' יעקב אליה, בהשמיעו את המלה האחרונה בקול, כאלו בזה יתאזר עז ביתר שאת, יעזוב את מקומו ויכונן את צעדיו לבית האלקשי; אך כל אשר יקרב להבית הזה, כן ירף רוחו בקרבו וכן יוסיף שכלו להוכיח לו בראיות שונות, כי דרכו זה לא יתכן, כי לשוא הוא הולך ואיך ישא פניו לבקש אחרי מדברו של היום החמישי העבר... ובחשבו ככה והנהו עומד כבר על יד פתח הבית. מה לעשות? רגע יעביר בידו כמתיאש ולאט לאט יחל לסגת אחור: „לשנות אפל! אלכה לי עתה לבית המדרש ואשב ללמוד, ולמחר נראה, אולי יזמין ה'..." אך פה הנהו נשאר עוד הפעם על מקום עמדתו: „ואיך יזמין ה'? האם מן השמים יוריד לי? ומה אעשה מחר? איפה אקח אז? ו ה י א „לא תעשה שבת... והילדים... ומה יאמרו הבריות?..." ככה יכביד אכפו השכל הבריא בהוכחותיו הקרות והיבשות, אשר מהן אין לזוז, והמסכן רואה, כי אין דבר אשר יצילהו מלכת הפעם לבקש... „לך, לך! — יקרא אליו איזה קול פנימי כמו בחמה שפוכה — לך! מה אתה עומד פה? הלא רואה אתה, כי ברירה אחרת אין לך!" ור' יעקב אליה עודנו עומד וחושב! מה יחשוב עוד האובד בעניו? — לו שאלתם אותו בעצמו, גם הוא לא ידע להשיב לכם נכוחה. באמת לא יחשוב עתה מאומה, ולא יסתפק עוד אם ילך או יחדל, אך פשוט חפץ הוא לאחר עוד על רגעים אחדים את זמן כניסתו להבית ואת בקשתו... הה! מה ימר לו להעני המדוכא הזה לבקש הפעם! לבו בקרבו ימס ויהי למים; אך... פתאום, כמו בחזקת היד, יצעד הלאה, הדלת תפתח — והנהו בתוך הבית... אמי, הילדים ובתוכם גם אנכי ועוד שנים שלשה אנשים ממכירינו יושבים על יד השלחן הארוך העומד במקצוע הבית; מבלי חמדה, ברגלים כושלות יגש ר' יעקב אליה אל השלחן, אמי תבקשהו לשבת, אך הוא עומד נבוך... רגעים אחדים שוררת דומיה מסביב, המסובים, וביחוד הילדים, יביטו בו בתמהון... לסוף תשאל אותו אמי: מה לכם, ר' יעקב אליה? ולמה באתם? — „אין דבר, אין דבר", יגמגם המסכן בלשונו. ופתאום, מבלי שום סבה צודקת לזה, ישים פניו אלי, תלמידו, וישאלני מה אני עושה... להשאלה הזאת יכסה אודם קל את לחיי (מבלי דעת בעצמי מדוע) ולא אענה מאומה, אך הכרת פני תען: למה תשאל, והלא רואה אתה, כי אני יושב אל השלחן ביחד עם אמי ועם הילדים, ומה עלי לעשות עוד? הן לא עת למוד עתה ואינני בהחדר... (דבר פלא הוא, כי תמיד מדי בוא „הרבי" לביתנו, היה לי כמו למועקה בצדי, ואיזה רגש זר, אשר לא ידעתי מהותו וטיבו, הביאני כמו במבוכה: לא ידעתי איך אשב, איך אעמוד, איך ארבר ומה אדבר, השפלתי את עיני, הבטתי בלא מטרה אל נקודה אחת, התאדמתי... וכל זה לא מפני כי יראתי מפני רבי או כי בשתי ממנו, לא! בישבי ביחד עם רבי בהחדר במשך כל היום והערב הייתי שמח וטוב לב ודברתי כל העולה על רוחי גם עם חברי גם עם רבי בעצמו, אך פה, בביתנו, לעיני אמי ולעיני יתר הילדים, לא יכול שכלי הרך למצוא את הנקודה התיכונה איך להתנהג במצבי החדש והזר הזה, בעת שהרבי יושב אתי לא בהחדר, במקום שארע רק את למודי, אך פה בביתנו, במקום שיש לי „עולם" אחר, אשר להרבי דבר אין לו עמדו...) ר' יעקב אליה ירגיש בעצמו, כי לשאלתו אין מקום עתה, ולואת ירף ממני... בלשון עלגים ובכבדות יפנה עתה לאמי, אך מאומה לא יבקש, רק יספר לה, כי אין בידו „על השבת" וכי לא ידע תוצאות ממצבו המר...

והמסכן המדוכא הזה היה יכול לפני שעות אחדות להיות כמעט מאושר למראה תלמידיו היודעים היטב שעור למודם וההוגים באות נפש בפלפולי התלמוד! ביום החמישי, הוא היום המר והנמהר, אשר ידע כי רגעי חשך נצפנו לו בבואו בערב הביתה, היה יכול לשכוח עניו ומרודו ולבו עודנו פתוח לרגשי אהבה ושמחה למראה ציץ פורח המתנוסס ביפי עלומיו! אכן, כנראה, שלר' יעקב אליה שני עולמות: הבית והחדר. בהראשון — עוני ולחץ וכל נגעי בני אדם, ובהשני — אור, תורה, אהבה, ענג... שמה יעשה מלאכת ה', שמה כלו הוא נהון לתלמידיו, ללמודו, וגם אשתו לא תעוז להפריעו בתערומותיה, יען כי אחת צוה עליה, לבל תדרך גם כף רגלה על מפתן חדרו. זוכר אנכי, כי פעם אחת לא שמה אשתו לב לאזהרתו ותבוא אליו החדרה לדרוש ממנו כי ילך אהה בדבר עסקי הבית למקום פלוני אלמוני, אז התרומם ר' יעקב אליה — האדם החלש הזה, אשר אשתו דרכה עליו ברגל גאוה והיא משלה בו — ממושבו, ובהכותו באגרופו מכה רבה על השלחן, קרא בקול עז ובזעם: עד כמה פעמים הלא הזהרתיך, לבל תבוא אלי החדרה, כי שכיר-יום אני ופה צריך אני ללמוד, השמעת? ללמוד, ולא להתטפל בך ובעסקי הבית... הדברים, אשר יצאו מעומק הלב, לא החטיאו המטרה, והאשה עזבה כרגע את החדר, אך עוד כשעה שלמה אחרי כן לא יכול עוד ר' יעקב אליה לנוח מזעפו ולשוב למנוחתו התמידית. האשה המבישה! — נהם לרגעים בין שניו — חפצה היתה, כי אעזוב את החדר והילדים ואלך אתה אל כל אשר תחפוץ. — ככה

ידע ר' יעקב אליה להבדיל בין שני עולמיו, בין הבית והחדר, ולבלתי תת להראשון לכנוס למחיצתו של השני; בהחדר — הורתו אומנתו! פה לבו פנוי לצאן מרעיתו אשר הפקד על ידו והנהו יושב ומלמד מן בקר עד ערב, כהיום כן מחר, וכמחר כן היום, זה עשיריות בשנים, ולא ייעף ולא ייגע ומלאכת ה' באמונה הוא עושה... אלה הם חיי ר' יעקב אליה עד בוא חליפתו...

הנה חנוכה!... עוד בבקר, בקומי משנתי, כבר הרגשתי בקרבי איזה רגש נעים אשר חיה את רוחי, ובלבשי את בגדי רננתי מטוב לב ולרגעים רקדתי כבן ראמים — ואהיה שמח. „ערב חנוכה היום", אמרתי בקול מצהלות לאמי, ובי השתומם לבי לראות, כי אמי לא תשים לב לדברי, כאלו בעיניה אחת היא, אם ערב חנוכה היום או יום „פשוט" כשאר הימים... באתי להחדר וחברי גם הם צוהלים ושמחים, ובכל אשר מסביב נראה, כי היום הזה נשתנה משאר הימים, כי ערב חנוכה הוא! הרבי לא יכביד עלינו היום בלמודים, גמרא לא נלמד כלל, כי על הפרק עומד — הלכות חנוכה... והרבי הבטיח לנו לקרוא עמנו מהיוסיפון ספורי הנפלאות והתשועות אשר עשה ה' לעמו בהימים האלה ובזמן הזה... ובמלאו הבטחתו זאת, ישבו הילדים מסביב לו, צפופים ודחוקים, יען כי כלם יחפצו לשבת מקרוב להרבי, ובאזנים קשובות ישמעו כל הגה היוצא מפיהו... „רבי! — ישאל אחד הילדים — מי הצטיין יותר בגבורתו, יהודה „מהחומש" או יהודה המכבי?" הרבי ידום רגעים אחדים, כאלו גם הוא יתבונן בדבר לדעת מי באמת עלה על רעהו בגבורתו, ולבסוף יענה, כי יהודה „מהחומש" עולה על יהודה המכבי מה בגבורתו — והנהו מחדש את קריאתו אשר נפסקה באמצע... ואנכי הנני יושב ושומר — ומתענג; לבי הרך מלא אז שמחה ואהבה על כל גדותיו; אני אוהב את אבותי, את בני הבית, את הרבי, את החברים, את כל הילדים; את המכביים, האחרונים אני אוהב, יען כי על ידיהם באה חנוכה לעולם, ולולא הם, כי אז הייתי יושב עתה ולומד גמרא, כמו ביום „פשוט"... היום יעבור, והנה — לילה, באים אנחנו לבית המדרש — והנה הוא מלא להקות ילדים מכל החדרים, כלם שמחים וצוהלים, הומים ורועשים, רוקדים ועוברים בחפזון מפנה לפנה... והגדולים רואים ולא יעשו לנו דבר גם לא יגערו בנו, היום אנו ראשים, היום הותרה הרצועה, וחפשים הננו! אחר תפלת המנחה — והחזן עולה להדליק את הנרות בהמנורה הגדולה המחוברת למרומי הכותל בפאת דרום... בהמולה ובקול שאון יתאספו כל הילדים מסביב להחזן, ובעמדם כלם ועיניהם נטויות אל המברך, יענו „אמן" בקול, עד כי האזנים תצלינה וכותלי בית המדרש יזדעזעו, „והגדולים" רואים ושומעים כאלה — וצוחקים גם הם. איש לא יגיד דבר לנו, רק יורא העור בעינו האחת, אשר ריב עולם לו עם הילדים בבית המדרש, לא יוכל גם עתה להתאפק, ואם כי אין ידו שולטת בנו לעת כזאת לעשות לנו רעה, אך בכל זאת יחרוק בשניו בעברה „שקצים!" אך „השקצים" לא יגורו ממנו, סר כחו, חנוכה היום! אחד הילדים ישלח לשון לעמתו — וקול צחוק פרוע יתפרץ מכל להקת הילדים, גם אחדים מהגדולים יצחקו, ויורא יוסיף לכעוס, אך אין לו שומע...

כן, ליל חנוכה הראשון הופיע, ואנכי בלוית כל הילדים כגילי יצאנו לחפשי מהחדרים על משך הערבים של שבוע תמים. לא דבר קל הוא! באמצע החרף, לא בין הזמנים! הרשות בידך לבלות את הערבים הארוכים כטוב בעיניך, באין מוחה בידך! הערבים הנהוגים, אשר התנהלו למו בעצלתים לאט לאט איש אחרי אחיו בלא שום שנוי ותמורה, היו כבדים מנשוא: — בבית המדרש אחר תפלת הערבית, כמעט נגמר הקדיש האחרון, שאחרי „עלינו", העם מתאספים חבורות חבורות לספר מתבל ומלואה, ממה שהיה ומה שיהיה, אשר ראו הם ואשר אבותיהם ספרו למו; מרחוק הנך נוטה אזן וחפץ לשמוע את מדברותיהם, אך לא לך להשאר פה ולשמוע את המסופר, לא! לך ללכת אל החדר ללמוד עד השעה העשירית! מה יגדל אז החשק להיות „גדול", למען תוכל גם אתה לשבת חפשי באחת החבורות ולדבר ולשמוע ככל הטוב בעיניך! איך תקנא אז „בהגדולים" היושבים, איש איש וכלי מקטרתו בפיו, ואין החדר כל מזמותיהם!

„... והפריץ לא היה אז „בחצר", כי נסע „להעיר" — יספר אברהם נח חרש העצים על אדות אחד המקרים ממרד הפולאנים האחרון — „ובין כה וכה באו „יונים" ויקיפו את החצר, והנה נשמע קול קנה רובה, עוד מעט והשערים נפתחו, הזעקה הקיפה את כל החצר, היונים באו ויחלו..." אך מה החלו — לא שמעתי עוד, כי עלי לעזוב את בית המדרש וללכת אל החדר... כל הון דעלמא הייתי נותן אז, רק כי יניחוני להשאר פה ולשמוע את כל אשר יספרו אדות הפריץ, החצר, היונים, קני הרובה. אך כל חשקך וקנאתך בהגדולים לא יעזרו אף כמלא השערה, בלא רצון הנך נושא רגליך בכבדות לעזוב את בית התפלה עם מסבות המדברים והמספרים, והנה עוד הפעם לנגד עיניך החדר הצר והקטן, אשר רק זה כשעה עברת

מעט אשר לא ראיתיו, עוד הפעם תראה את הנר המפיץ אורו הכהה רק על יד השלחן, והכתלים השחורים הנם כסוים בצללים ארוכים ושונים במראיתם ובתנועתם, עוד הפעם הספרים פרושים על השלחן, עוד הפעם תשב על המקום התמידי, החברים מסביב והרבי בראש, פניו זועפים, אף הוא כנראה אינו שבע רצון לשבת עתה כלוא בהחדר, ובכן הנה משפיל את עיניך לתוך הגמרא הגדולה, הנך מעמיק שכלך הרך בפלפולי התלמוד עם מפרשיו ומפרשי מפרשיו, ובאופן כזה עליך לשבת ארבע שעות רצופות בלא הפסק! מה תארך אז העת! — ערבים קשים כאלה יתנהלו למו איש אחרי אחיו במשך כל החרף, והנה פה פתאום — חנוכה! חופש, משחקי הילדים, לרוץ על שכבת השלג הזך, להתחלק על הקרח, לגנוב נר מהשמש ולשבת בפאת מזרח נשען על העמוד עם גמרא גדולה פרושה עליו, ללמוד בעצמו חפשי, אות באות כאיש גדול, ומה גם אם תרגיש, כי מרחוק עליך יביטו, בך יתבוננו וידברו בלי תפונה מעין דברים כאלה: „העלם הזה הוא שוקד על למודו, נער טוב הוא, במשך העת יהיה למרן גדול והיה לתפארת לאבותיו, אשר גדלו מטע נחמד כמוהו", הלב הרך ימלא אז ענג, כאשר הרמיון יצייר לך תהלות כאלה נאמרות עליך מהרבה אנשים המביטים עליך בעיני חן. שם בפאת מערב, אצל התנור הגדול, ישחקו נערים אחדים במשחק הל"א ומעת לעת, כנהוג, תתלקח ביניהם מריבה, ולזאת ירעים עליהם השמש בקול גאונו על אשר באו „להפוך את בית המדרש", — ואתה הנך שומע זאת, תביט בעיני בוז על הנערים הנקראים מהשמש בשם „בנים שובבים" ותרגיש את ההבדל הרב אשר בינך וביניהם: המה — „חברה לבנה", תרמה בלבך, ואנכי — נער טוב העתיד להיות למרן, ותחת לשמוע גערת השמש הנני לתהלה בפיות הרבה אנשים המתפלאים שם לא רחוק ממני על התמדתי בלמודים. אך רגעי ההתמדה יעברו חיש קל, הילדות תעשה ותדרוש את שלה, לא להעמיק חקור בלמודי התלמוד לבך הרך יהלוך בעת החפשי, והנך בוחר ללכת אל התנור ולהשתעשע שם בחברת כל הנערים אשר כגילך; בין רגע יסגרו דפי הגמרא, להתהלות לא תשים עוד לב והנך אצל התנור וגם אתה תקח חלק במשחקי החברים. עתה יצעק השמש גם עליך, עתה יעטרך גם אותך בשם הכולל „חברה לבנה", אך מצעקתו לא תחת, כי רבים אשר אתך מאשר אתו. עוד רגעים אחדים וגם בית המדרש עם משחק הל"א נעזבים, והנך ביחד עם „החברה" על פני הרחוב... יקר יהלוך הירח על שפרירי שמי טהר, השלג הצח אשר עינו כעין הברלח אף הוא יפיץ אור יקרות מתחת, הנך מרגיש איזו נעימות מיוחדת — נעימות החיים, החפש והילדות... אך הקור חזק, חזק מאד ובלי רצון הנך נאלץ לשוב שנית אל בית המדרש. מה לעשות עתה? עוד הערב גדול, משחק הל"א כבר יצא מאפך ויהי לך לזרא, גם לא תרגיש עתה שום רצון לקחת מחדש את הגמרא, ומה גם כי בית המדרש הוא עתה ריק מאנשים ולא תשמע עוד תהלות על שקידתך; מפני כל אלה הנך שם פניך אל ארגז הספרים העומד בצד מערב, אולי תמצא שם ספר אשר ינעם לחכך, והנה נקרה לידך הספר „עליות אליהו"... הרבה ימים, ירחים, שנים, נפלו למצולות ים הנשיה למן העת המאושרת הזאת, אך בכל זאת עוד אזכור, כאלו היום נקרו הדברים, את הרושם העז אשר השאיר בלבי הספר ההוא. מה נתפעלה אז נפשי הצעירה, בשוותי לנגד עיני תמונת הגאון הנעלה וכביר הרוח, אשר דמיון ילדותי פארה עוד בצבעים מזהירים ובציורים נחמדים, ילידי התמימות והילדות! רעיון אחד מלא אז כל חדרי לבבי, אולי אוכל גם אנכי להיות מעין הגאון מווילנא, גם אנכי, אמר לי דמיון ילדותי הלוהט, גם אנכי אתחיל ללמוד מן הוא והלאה עשרים שעות רצופות ביום, גם אנכי אישן רק שתי שעות ובחצי הלילה אתגבר כארי להגות על דלתי התורה, עד אשר אהיה בקי בש"ס ובפוסקים, ארע בע"פ את כל התורה ואז אלמד גם חכמת הנסתר ומצפוני התורה, גם דרשות כל חג וחג יגלו לי ממרומים, ואז אזכה להמדרגה הגבוהה לדעת איך בחמשה חומשי תורה רמוזים ספרי התלמוד והפוסקים, אשר כבר ישנם ואשר עוד יוצרו, כל שבע החכמות וכל המקרים שכבר היו לעולמים ואשר עוד יבואו, כל אלה אמצא מפורש בהתורה, ואז, האח! אז אמצא גם את שמי רמוז בתורה כהגאון, ובכל אלה יגדל שמי ושמעי ילך למרחקים, בתוך רבבות אלפי ישראל, בכל תפוצות הגולה, וכל דבר הקשה בדת ודין אלי יביאו לחרוץ משפט... מחזות כאלה וכאלה יצר לי אז רוח דמיוני, עד אשר פעם אחת — הדבר היה ביום השבת לעת הערב — גמרתי בלבי להחל להיות מתמיד ולהתנהג בחסידות, התפללתי אז תפלת מעריב בכונה עצומה, לא הרביתי שיחה עם חברי, רק תיכף הלכתי לביתי ובקשתי מאמי לתת לי נר גדול אשר ידלק כל הלילה, יען כי לא אחפוץ לישן, אמרתי, רק ללמוד ולשנות את הגמרא; אמי שחקה עלי, אך בנשקה אותי בכל חום אהבת אם, מלאה את חפצי ותתן לי נר גדול, ואנכי ישבתי ללמוד בקול. עוד היום עומד חי לנגד עיני הענג הנפלא אשר שבעתי אז. עסקתי אז בסוגיא עמוקה בתלמוד המלאה שאלות ותשובות עמוקות, אשר בכל

זאת הבנתי אותן היטב בשבלי הרך. המורה שעות השמיע שעת אחת עשרה, בני הבית כלם כבר נתנו שנת לעיניהם, הנם הוזים שוכבים ורק קול נחרם ישמע מעת לעת; דומיה עמוקה שוררת מסביב, על הרחוב השלך הס ואף קול עלה נדף לא יגיע אלי, רק אנכי יחידי, אנכי נער בן עשר שנה, יושב נשען על השלחן, נר כהה עומד ממולי, הגמרא פרושה לנגדי ואנכי מנגן בקול נעים וערב את פלפולי התלמוד, פעם ארים את קולי ופעם אשפילו, הכל לפי הענין, כפעם בפעם באמצע למודי, בעצם איזה ענין עמוק, בעצם הזמרה המתחזקת מרגע לרגע, פתאום אפסיק בלמודי ונוטה אזן, אולי אשמע דבר מה, אביט מסביב, אשקיף בעד החלון להוך הרחוב: חשכת ליל ודומית השקט מסביב, הס!... רגעים אחרים אני יושב טבוע ברוב שרעפי בקרבי, איזה ענג נעלם ימלא כל בתי נפשי, אני מאושר, מי ידמה אלי, רוח דמיוני ישאני אל תהום מחשבות שונות מבלי ראשית ומבלי תכלית, אשכח תבל ומלואה, בעינים פתוחות מביטות אל תוך מחשכי הלילה בעד החלון אני חולם בהקיץ... אך כרגע ואני מתעורר מהשנה אשר דמיוני נסך עלי והנני שב ללמודי, קול מנגינותי ישמע עוד ביתר שאת וביתר עז, וכה אני מעמיק יותר ויותר בהליכות למודי, הרגעים יעופו חיש קל, חצות הליל כבר הגיעה גם עברה, מעט מעט תחל השנה להכביד עלי אכפה, עפעפי יחלו להתדבק איש לאחיו, אני מרגיש כי קולי הולך הלוך ושפל, לאט לאט אשפיל את ראשי, עד אשר לסוף אשענה על דפי הגמרא וחבלי השנה יסגרו את עיני.... מבין ערפלי שנתי אשמע קול נעים, קול אשה, מעורר אותי, קול אמי הוא המחלקת את לחיי בידיה הרכות, תרומם את ראשי מעל השלחן ותפשוט ממני את בגדי, תבקשני ללכת אל המטה לישן, ואנכי לא אתנגד לה וברגלים כושלות אלך אחוז בידיה, עד אשר תניחני על מטתי, בכבדות אריד את ראשי על הכר, אך עוד אזני שומעות קול אמי קורא אלי באהבה: „בני יקירי, הלא לא קראת עוד קריאת שמע?" — ושפתי נעות בעצלתים ובלא חמדה: שמע ישראל ה' אלהינו ה' אח.... ולא אעצר עוד כח ואישן... ושנתי מה מתוקה ומה שוקטה היא!... ילדותי, ילדותי! מה נעמת לי, הה, צל חיי המאושרים! כצל את לי כעת, אך עוד לבי יחם בקרבי וימלא רגשות מרובבות, מדי אזכירך ואהגה בך...

החדר! רבים וכן שלמים יתנו אותך לשמצה ואת שמך לגדופים; עליך יאָמר, כי אתה היית והנך בעוכרי ישראל ושרש פורה ראש ולענה אתה לאלה הצאן, אשר ישקום לרויה מנחל „עדניך"! עליך יאָמר, כי יליד ימי הבינים אתה, יליד הגעטטאָ החשכה, ולזאת בניך אשר יחנכו על ברכיך — בנים הם לסדרי חיים אשר כבר עברו ובטלו מן העולם, ולא יצלחו להחיים החדשים הנאורים, לא יצלחו למאת תשע עשרה; כהנה וכהנה יאָמר עליך, חדר עברי; אם כל הדברים האלה מראש ועד סוף אמת הם — קשה להוציא משפט חרוץ בדרך העברה בעלמא; אך זאת נדע כלנו, כי קרוב לבוא עתך וימיך לא ימשכו; אם יצר לנו על זה, או לא — אחת היא; אך הזמן עושה ויעשה את שלו, והנהו הופך, משבר, הורס, הסדרים הישנים נופלים, והחדשים אשר לא שערום אבותינו יבואו במקומם, כי לכל זמן... חק נצחי הוא, וקצרי הראות לשוא יתגרו שארית כחותיהם לחסום לחק הברזל הזה את הדרך בחיים. ובכן צאתך לשלום, חדר ישן ונושן! אתה, מלמדיך, מנהגיך, סדריך, מעלותיך, חסרונותיך, כלכם, כלכם, צאתכם לשלום! הנכם יורדים מהבמה; משלחתכם עלי אדמות כבר כלתה את תפקידה, והנה קרוב היום, אשר בטן הנצח הבולע את כל היקום יסתיר גם אתכם מעיני השמש... כי יקום דור חדש בישראל, אשר לא ידע את החדר, לא ידע את למודיו ואת סדריו. כי על משואותיו יכוננו בתי ספר אחרים, חדשים מקרוב באו, ובנים יולדו לישראל פנים חדשים יקבלו בבתי ספר ההם... עולם כמנהגו נוהג: הללו נובלים והללו נוצצים; וכי נאבה לעצור בחזקה את הגלגל החוזר בעולם — הלא ברחים של רוח נלחמה... אך בעת אשר רבים בזכרם את החדר יחרקו שן ובעברתם כי קשתה ישפכו עליו קיתון של רותחין ולסחי ולמאום ישימוהו; תחת אשר רבים גם מאלה ששתו מים מבורו ידו עתה אבן בו וזכרו בלבד יעורר בקרבם געל נפש, — אנכי לא כן עמדי! החדר, מדי יעלה על לבי, לא יעורר בקרבי רגשי בוז ומשטמה, ונהפוך הוא, כי בתוך כל זכרונות ילדותי היקרים והנעימים לי לא יפקד גם מקומו. אמת הדבר, כי מנקודת ראות הקבה, הדורשת תפקידה יום יום ויהי מה, לא אוכל להיות אסיר תודה להחדר: מלחמת הקיום בעתותינו אנחנו היא רבה וכבדה, ולעשות חיל בהמלחמה הזאת דרושים הרבה הרבה למודים וידיעות, דרוש חנוך נכון והגון, דרוש אמץ גו ורוח, — והחדר הדל, התם והפשוט מה הוא כי יעצר כח, להעניק את חניכיו בכשרונות כאלה המוזרים לו מעקרם? בהגעטטאָ צרה וחשכה מקומו, ברחוב היהודים אשר העולם חשך בעדם יקח

עמדתו, בימי הבינים שבש בארץ גזעו, וחוג דעותיו והגיוניו הוא צר ומוגבל מכל עברים ומד' אמותיו לא יִרְאֶה ולא יֵרָאֶה החוצה, — וחדל אונים כזה, יתר הפלטה מתקופה בלה ונושנה, האי סבא אשר כבר אבד טעמו והנהו עומד על פי פחת, הלא נכריה עבודתו בתוך זרמת החיים החדשים המתנוססים בכח עלומיהם לגאון ולתפארת ומלא כל הארץ כבודם! כן, כי אראה את כל הנעשה מסביב, כי אראה המון החכמות, הידיעות והדעות, כלן מובנות, ברורות, נאורות, מועילות! כי אראה כל הגדולות אשר עשה רוח האדם, בהשכילו לדעת משפטי חקי הטבע ולהשתמש בהם; כי אראה פלאי חרשת המעשה, אשר חדשים לבקרים יתרחבו וישתלמו ולתועלתם אין חקר, — כאלה וכאלה כי אראה, וכי אתבונן, כי רבם ככלם הם פרי „בית הספר האירופי", ואם גם נניח, כי הוא איננו המקור היחידי אשר יעצר כח לגדל מטעים רבים ועצומים כאלה התומכים בגאותם שחקים, אך למצער הלא לא יפקד מקומו בתוך יתר המקורים המשקים את „ערוגות הבשם" ההן ועושים אותן לברכה בקרב הארץ, והוא, בית הספר האירופי, הוא הוא שהעמים על שכמו את העבודה הגדולה להכין פועלים מהירים, בעלי שכל וטוב טעם, אשר יעבדו באמונה „בהערוגות" ההן ואשר ידעו להשתמש במו ולהוציא מהן את התועלת הנרצה, — ולעמת „בית הספר" הזה כי אציג במערכה את „החדר העברי" עם חוג דעותיו ולמוריו, סדריו ומטרותיו, אשר הרבה הרבה מהם כבר העלו חלודה וריח קברים נודף מהם — אז מה מרום ונשגב יופיע הראשון, ומה קטן ודל — השני! אז מבלי משים תתגנב בלבי תוגה חרישית על אשר חבלים לא נפלו לי בנעימים להסתפח להראשון... אז יאחזני רוח עצב ויכה את לבי לרסיסים, בשוותי לנגד עיני כל הטוב אשר אבדתי בעולמי בהיותי חניך השני, אשר ידו תקצר להציב את בניו במערכה על שדה מלחמת החיים ולעצור עמדתם, לבל יצטרכו לסגת אחרנית...

אבל יש רגעים, אשר נקודת ראות הקבה וצרכיה אזרה הלאה ממני, כי נפשי בקרבי לא תמצא בה קורת רוח; יש רגעים, אשר החיים ימשכוני אחריהם בעבותות אהבה לא בתארם המלאכותי, לא בהיותם נשקפים לי מבעד לרכבי האש וארבות הקיטור, לא בעברם תחת מאכלת החכמה החדשה המנתחת אותם לנתחים ונותנת למו צורה חמרית וגסה, צורה אשר למראיתה בלבד יקר לב האדם בקרבו, וכל רעיון מפשט, כל הגיון רוחני, בעוף יתעופף ולא נודע מקומו איה, — לא בתמונות כאלה יוליכוני החיים שבי בקסם אשר עליהם, רק בתמונתם השלמה ובצביונם הטבעי מששת ימי בראשית, בטרם הרים האדם המתחכם את המסכה לדעת „מה למעלה ומה למטה, מה לפנים ומה לאחור"; בתמונתם הרוחנית והמסתתרת, אשר תעניק למו האמונה הטהורה והתמימה, היא האמונה אשר בלי מופתים חותכים תראה לנו בכל פנות החיים רוח גבוה, טמיר ונעלם, אשר ידו בכל משלה וברצון חפשי ינהיג את הבניה הנפלאה הזאת... אז לא אוכל ולא אובה עוד להתחקות על שרשי מחצב החיים לדעת ראשיהם ואחריהם ואנה פניהם מועדות, לא אוכל ולא אובה להביא את „אנושיותי", את נפשי, את רוחי, את מבחר הגיוני, לבית מלאכת ההרכבה וההפרדה ולהפכם לחמרים אשר בידים יתפשו; אז ארגיש, אאמינה — ורב לי... אז אראה את החיים והנם מכוסים וחתומים, ואנכי מה כי אבלע את פני פרכת הקדש; פרטי החיים והשתלשלות חקיהם הטבעים והנצחים יסתרו אז מעיני ובמקומם אראה כח נעלה, כוללי ובלתי בעל תכלית „הפותח את ידיו ומשביע לכל חי רצון" — אז אראה ואבין את החיים אשר בספרי הקדש מקומם, הם החיים, אשר במו יש אלהים, דת, נפש, רוח; הם החיים, אשר במו יופיע ה' באש־דת לעמו, במו עיני ה' אל יראיו לעזור אותם בצר להם, במו יעמוד בן עמרם למליץ בין ה' ובין האדם, במו ישפוך בן ישי זמירותיו ותחנוניו בחיק יוצר הכל, במו ירעים בן אמוץ את מדברותיו החוצבים להבות אש ובשם אלהיו יגיד לעמו מה טוב, במו יתאונן איוב אל קשה יומו והאלהים יענהו משמי קדשו, במו יסבול עם שלם אלפי שנות נדודים ותקותו לא תעזבנו כי ה' עמו והוא יעזורנו בצר לו; והחיים ההם בן „בית ספר האיירופי" לא יוכל ולא יאבה להבינם, כי לא לו המה ולא זו הדרך...

ואז, בהרגעים המאושרים ההם, כאשר נפשי תמצא לה מנות בקרבת החיים האלה, אז אזכור גם את „החדר" — ורגשות חמים, מלאים נעם ואהבה, ימלאו כל חדרי לבי... אזכור, כי הפסוק הראשון, אשר למדוני שם היה: „בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ"; אזכור את ספורי התורה בלוית פירוש רש"י וברוחו ואת הרושם העז אשר השאירו בהנפש הצעירה, עד כי השרישו גזעם בנפשי פנימה וכל הרוחות שבעולם לא יעקרום עוד מאיתן מושבם; אזכור את חזיונות הנביאים, העפות מליצותיהם, רוח אלהים הדובר בם, תקפם ותפארתם, תמימותם ורוממותם...

האמנם לא העתיקום לי בשפה חיה צחה, אך למה לי ההעתקה, אם בהיותי בן עשר שנים כבר יכלתי לשתות ממעין חיים זה במקורו בעצמו, כי

שפת הנביאים חדלה להיות לי מתה... אזכור גם את התלמוד, את חדודיו, את אגדותיו, את ספוריו, את נפלאותיו אשר רוח קדם נושב במו, — כאלה וכאלה כי אזכור, אז אבינה, כי החדר הוא שנתן לי את „הרגעים המאשרים" ההם, הוא שנטע בקרבי דעת חיי ספרי הקדש ויתנם לי לאחוזת עולם הקשורה ואחוזה בכל מורשי לבי ונפשי, — הוא, הוא, החדר הדל, התם והפשוט, ולעמתו „בית ספר האירופי" גם אם יאבה, לא יעצר עוד כח... לא זו הדרך...

והדור הבא, בנינו אשר יבואו אחרינו, המה לא ידעו עוד את החדר, המסלה הצרה והנושנה הזאת לא למו היא! למו פהותה לרוחה דרך רחבה וסלולה, דרך נאורה וחיה, דרך „בית הספר האירופי"; המה ילעגו על „רגעים" כאלה, יען כי לא יבינום: דרכם היא אחרת וחייהם הם אחרים... בזכרונותיהם הם, כי יכתבו בספר, תשב רוח אחרת... הה, אלי, אלי! מה גדול הוא התהום הרובץ בינינו!!

אבל הכי באמת יהיו בזה יותר מאושרים בחיים? הכי באמת יבינו יותר את סוד הבריאה, יתקרבו יותר להמטרה הדרושה, ימלאו יותר בשלמות תכלית האדם ותעודתו עלי אדמות? — מי יודע!!...

זלמן עפשטיין

בעגלה בזמן קריב.

(מספרי חזות קשה אשר אתי בכתובים*)

יורדי הים באניות
המה יראו מעשי ה',
ועוברי בעגלה במסלות הברזל
המה יבינו אל פעלי בני אדם.

א.

הרוסי וְהַבַּלְטִי**) על דברת בני ישראל.

המכתב, אשר באני יום אחד בטרם יתקדש ליל חג האסיף, אכף עלי לעזוב את ביתי וללכת אל עיר וו. הרחוקה ממני מהלך יום תמים.

---

*) פרק אחד ממנו („והיו עיניך רואות את מוריך") בא בהמליץ נער 84,85,86 לשנת הרמ"ד.

**) מדינות קורלאנד, ליפלאנד ועסטלאנד המשתרעות על חוף מפרץ ים הבלטי (Baltischer Meerbusen) תקראנה יחד בשם המדינות הבלטיות (Baltischer Provinzen) ועל כן יקראו החורים והאצילים (Edelleute, Barone) אדוני הארץ הזאת את עצמם בשם בלטים (Balten).

יסכר פי המשטינים, הדוברים עתק על עם ה' לאמר: אך לרועץ ולא להועיל הוא לכל עם ולכל גוי אשר הוא יושב בקרבו; כי כל עמלו רק לפיהו ולצרור כספו, ואין ברכה בכל מעשה ידיו, בלתי אם לו לבדו ולנפש אשר עשה... לכו נא אל חצר המסלות בעיר רוכלת עמים כעיר הזאת, אשר אנכי יושב בקרבה, לכו נא שמה לעת צאת המסעים ובשובם לבוא; שיתו לבכם להמון היוצאים והבאים אתם, ספרו ופקדו אותם ללשונותם לגוייהם, ודעו וראו, אם לא רב מספר הנוסעים מבני ישראל על הנוסעים מכל עם ומכל גוי אשר בארץ בכל ששת ימי המעשה, ואם לא ריקם תלכנה הלוך ושוב עגלות רבות בימי השבת והמועד לישראל... ומי יאכל ומי יעשיר מכסף תועפות זה, אשר יביאו הולכי דרך אלה אל אוצר בעלי מסלות הברזל ואל אוצר המלכות אשר תקח חלקה?...

מוצאי שבת היה, אך הספק הספקתי להתפלל ערבית ולהבדיל בין קדש לחול, וכבר היה בית הנתיב מלא אנשים ונשים, זקנים ונערים משומרי השבת, ככלוב מלא עוף. זה בא בילקוטו וזה בא בתרמילו, זה באמתחתו וזה בשקו, וכלם כאחד אצים ורצים הנה והנה, חשים ונגשים איש ברעהו, נהדפים ודוחפים איש את אחיו וקוראים זה אל זה בקול גדול. כהמון מים רבים יהמיון וכשאון ימים כבירים ישאון; כי עוד מעט ונשמע קול הפעמון האחרון, ושרק החליל ורעשה ארבת הקיטור, וזיקי אש יתמלטו, ונסע רכב האש ממקומו, ואחריו תמשכנה העגלות המלאות, ועברו כחץ מהר ואינן... והאנשים, אשר פגרו מהאסף אל אחת העגלות, ישארו תחתם ואבדו את משנה הכסף אשר שלמו, (יען כי בפעם הזאת לא תצאנה העגלות השלישיות), והחג יהפך להם לחגא. גם אנכי חשתי לתור לי מקום לשבת באחת העגלות, ואחרי הניחי את מעילי ואת אמתחת ידי על יד איש צעיר לימים אשר ישב באחת הפנות, יצאתי לנשק את בנותי ולהפרד מאוהבי אשר באו לשלחני.

בשובי למקומי ראיתי ואוכה, כי שמר המנהל את מוצא שפתיו ולא הביא אל הקופה, אשר נתן לי מקום בתוכה, בלתי אם איש אחד בא בשנים מבני מרום עם הארץ הזאת, עד כי לא היו בה בלתי אם האיש, אשר עזבתי את מעילי אצלו, האיש הזקן ונשוא הפנים ואני עבדך, ידידי הקורא. לא כאלה היה חלק האנשים, אשר ביתר הקופות בכל מלא רחב העגלה, כי כאסיר אל בור וכעמיר אל גרן אספה בהן אספת אנשים, נשים וטף, עד כי היו מלאות מפה לפה. ויען כי לא היה להמון האמתחות והמלתחות, התבות והשקים, הכרים והכסתות, אשר הביאו הנוסעים האלה אתם, יען כי לא היה לכל הכבודה הרבה הזאת מקום על המגרעות, אשר תחת הספון, על כן מלאה את פני כל קרקע העגלה עד אפס מקום לרגלי בעליהן היושבים, ועל כן כנפו רבים מהם רגליהם תחתם, וישבו כבני התוגרמים, ויתרם עמדו על רגליהם נשענים על הקיר, או ישבו צפופים על הכבודה. „תודה לך אדוני", אמרתי לשכני בשפת המדינה הזאת, על כי שמת עינך על הפקדון, אשר הפקדתי אתך, וגם כי שמרת את מבוא הקופה, לבל יתערב זר בתוכנו.

„אין דבר", השיב האיש בשפה הזאת, אך לשונו ענתה בו, כי לא מבני הארץ הזאת הוא. „אין דבר, כי מה עשיתי? ובנפש חפצה הנני נכון לשרת את עמיתי בכל אשר תמצא ידי, והיה זה לי לכבוד ולהועיל, כי כאשר יעשה איש כן יעשה גם לו; ולא תכון חברת בני האדם על הארץ אם איש את רעהו לא יעזורו ולאחיו לא יאמר: הנני לשרתך".

אמנם כי כבר האירו הנרות בכל העגלה, אך יען כי ישב האיש בפנת הקופה תחת העששית, על כן כסה צל הכובע אשר בראשו את פניו ולא יכלתי לראותם ואומר: „הנה נא לא אוכל לראות את פניך אדוני, אך פיך יענה בך כי רוסי אתה, ועתה, הוספתי בשפת רוסיה, דבר נא דבריך בשפת עמך, כי שומע אנכי".

„אנכי לא עשיתי מאומה", ענה האיש בשפת רוסיה צחה עד מאד, „ורק ענות האנשים האלה היא הרבתנו להשאר לבדנו בכל הקופה, בעוד אשר הם יושבים איש בכף רעהו ורגליהם תחתם. ובאמת אך ענוה יתרה היא, אשר תמנע את האדם מקחת לו בחזקה את המשפט אשר קנה לו במיטב כספו, ואשר יגרעו ממנו לא בצדק. הנה האנשים האלה בכסף מלא שלמו את מחיר מקום שבתם בעגלה הזאת, כמונו אתה אדוני ואני עבדך; ואם עפלה לא ישרה נפש המנהל בו, לבכר אותנו על פניהם ולעשות בהם כאשר יעשו המה בשקיהם ובאמתחותיהם, הלא יכלו לשבת אתנו בזה גם מבלי שאול את פינו, ואף כי המה

הרבים ואנחנו המעטים. ולא זו בלבד, כי גם לא נסה איש מהם דבר אלינו לשאל כזאת מאתנו; גם לא רבו את המנהל הנבל הזה בהיותו אתם, ולא התאוננו עליו גם אחרי צאתו מזה, כאלו לא עשה אתם רע ולא גזל משפטם... ואני אודה ולא אבוש, כי נהפך לבי בקרבי, ולולא פני אדוני אני נושא, כי עתה כבר קראתי לשנים שלשה מהם העומדים על רגליהם, לשבת אתנו בזה, כי רב המקום לנו; ורק את בואך אדוני חכיתי ועל כן החשיתי ואתאפק".

„ומרוע זה יעשה המנהל הזה משנה רעה, לגזול משפט הרבים ולהדר פני היחידים?" שאלתי לתמי, „הלא מוזר אנכי לו וגם שחר לא לקח מידי.

האם למענך אדוני עשה כזאת, או למען שכננו זה היושב אתנו?" „למעני?... הן גר אנכי בארץ הזאת: תמול באתי הנה במסלה ההולכת מחוץ לארצנו, והיום אלכה לי הלאה על המסלה הזאת, ומי ידעני ומי יכירני? אבל האינך רואה אדוני, מי המה האנשים אשר גזל משפטם? הלא עברים המה!... ומה זה עוד תשאל „מה זה ועל מה זה?..." יהודים המה, והאם גם ליהודים משפט וצדקה בארץ?!..." — ובדברו כדברים האלה אדמו פניו כתולע ועיניו נוצצו כברקת. מדי דברו הסיר פעמים ושלש את כובע הצמר אשר על ראשו, וימח זעה מעל מצחו. ואנכי הוגעתי את עיני בחזקה ואתאמץ לראות, אם לא תענה בו הכרת פניו אי מזה עם ומשפחה הוא. ואף כי גם פניו גם שפתו ולשונו כתמם כן העידו בו כי איש רוסי הוא, בכל אלה למראה עיני ולמשמע אזני התגנב אל לבי הרעיון כי אחינו בשרנו הוא, על כן החרשתי ולא עניתי דבר. אך האיש היושב אתנו, ואשר היה נשקף עד כה בעד החלון אשר על ידו, הסב פתאם את פניו אלינו ויאמר אל האיש הדובר בי: „נעים לי לשמוע דברי חן כאלה מפי איש צעיר לימים כמוך אדני, נעים וערב לי לראות כי לא אבדה אהבת המשפט והצדק ולא נכרת רוח היושר מלבב בני הדור החדש הזה, אשר על פי דברי המתקדשים והמטהרים בימינו כבר חדל להשכיל להיטיב, וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום, וכל חפצו וכל ישעו רק לבלע ולהשחית. אבל בכל אלה, — אל נא ירע בעיניך אדוני, — הנה ומי שנותיך לא הגיעו לשלשים?"

„ימי שני חיי עשרים ושמונה".

„אם כן אפוא צעיר אתה לימים מבני ובנותי, ועל כן אל נא יחר בעיניך, אם אומר לך, כי בתם לבבך הישר נמהרת מעט במשפטך".

„דבר, אדוני, ואשמעה, אולי רוב שנים יודיעו חכמה", ענה העלם כמהתל.

„אמנם כי כל איש, אשר רוח הדעת, רוח היושר ורוח אהבת האמת והצדק נוססה בקרבו, (ומה גם אם חלקו בחיים על פי התורה אשר באהבת האדם יסודה), כי איש כזה לא יאמר קשר לכל אשר יאמרו „בני בלי שם" קשר, ולא יוכל להצדיק את מדת הדין הקשה אשר מדדו ועוד ימדדו בה גוים רבים ועצומים לבני העם המפוזר והמפורד הזה מן הוא והלאה, גם אנכי אינני חפץ להצדיק את נפש המנהל הזה ולאמר, כי בישר ובצדק מעשהו. אך על המחזה הראשון אומר לך אדוני, האחת, כי לא על פי רגשי הלב יתנהגו הגוים והממלכות בארץ; וזאת שנית, כי החזות הקשה הזה אשר תחזינה עינינו, כי לא אחד הוא רעם והגוי בארץ אשר נקעה נפשו מאת העברים, ולא אחת היא הממלכה אשר תגרע מהם את משפט האזרחים; כי מאז שלחו אלהי המשפט מעל פניו ויגרשו מנחלתו אשר הנחיל לאבותיו ועד היום הזה, לא היה שבט ומשפחה בארץ אשר לא שת את גו הגוי הזה כחוץ לעוברים ובשרו כעפר לדוש; ועוד גם היום אחרי אלף שנים פעמים, אחרי אשר האיר אור הדעת לארץ ולדרים עליה, והצדק והישר ישבו כסא למשפט, גם עתה אין גוי ואין עם בארץ, אשר בכל לבו ובכל נפשו יאמר לישראל: „אחי אתה"... ורק מאשר חזקה עלינו מצות העת להתנהג לעין רואה במדת החסד והרחמים, מצאו שתים שלש ממלכות את לבן לשום קץ לעמל הגוי הזה, וגם זה רק בספרי החקים והמשפטים ולא בפעל כפים... כל החזיון הזה הלא יהיה לנו לאות אמת, כי אמנם לא מקרה הוא אשר קרה לעם הזה, כי אם יד ההסתוריה, או יד האלהים עושה זאת, ובני האדם מה הם, כי נלין עליהם? והאלהים השם משטרו בארץ, הן לא יתן מוט לצדיק, כי אם פעל אדם ישלם וכמעללי גוי ישיב לו. הנה כי כן משפטי ודעתי על אורות העברים בכלל, ועל אדות המנהל הזה, הגוזל את משפט האנשים האלה בפרט, כבר אמר חכם אחד: „אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו" וחק ומשפט הוא גם בימינו, כי אין דנין את האדם שלא בפניו בלתי אם נקרא למשפט וימנע מבוא, ולו ידענו אנחנו את אשר אולי ידע האיש הזה באנשים האלה, כי עתה אולי ידענו גם כן כי בישר ובצדק יתהלך אתם וכל עולתה אין בו". את הדברים האלה דבר האיש בנחת ובלשון רכה בשפת רוסיא צחה; ואנכי לא הסירותי את עיני מפני הנדבר היושב אצלי. פעמים ושלש שנה מראהו, אשמורות עיניו ודלתי שפתיו נדו גם נעו, פעמים נזח ממקומו, כאלו חפץ לקום מתחתיו, אך אנכי מבלי משים אחזתי בידו ותרגז בכפי. פתאם הסיר את הכובע מעל ראשו ויתנשא מעט ויאמר: „האם כלית לדבר אדוני?"

„עוד דברים שנים ואחר אחדל", ענה האיש.

„כי עתה סלחה נא לי, אדוני; למצער אצא לי ואשובה, ואז אשמע מה בפיך עוד".

העלם קם בחמת רוחו ויצא אל העגלה והאיש הדובר בו שב ויתן את ראשו בחלון הפתוח ויתענג על מראה הירח והכוכבים אשר האירו בעצם זהרם. גם אנכי קמתי ממושבי ואשים עיני על האנשים היושבים אתנו בעגלה, והנה כלם עברים, ורק בקופה האחת אשר בירכתי העגלה, ישבו ארבעה אנשים ושתי נשים מבני הלטושים, Letten, Лотыши ושנים מבני האשכנזים שותי שכור. בקומי קמו גם שנים שלשה מן העברים אשר הבירוני, ויברכו אותי בשלום. „השמעתם אחי?" שאלתי בלאט.

„שמענו את הכל, אך לא הבינוני כי אם מעט; ורק זאת ידענו, כי אנחנו הציר אשר יסובו דבריכם עליו.

„שמעו והחשו אחי, ואל תפריעו אותנו", אמרתי בלאט ואשים ידי על פי, ובטרם אשב שב גם העלם וישב על מקומו. גם האיש הדובר בו הכנים את ראשו וישם פניו אלינו ויאמר: עוד אחת לא צדקת בשפטך אדוני, באמרך, כי ענות העברים עצרה בעדם מלריב את המנהל ומקחת להם את משפטם מאתנו ביד חזקה. וזה לי האות כי לא ידעת את העברים ואת דרכי לבם, ולו ידעתם, כי עתה ידעת גם את זאת, כי אך מרוך לב ומאפס רגש כבוד אדם בנפשם יכופו ראשם כאגמון בכל מקום אשר קצרה ידם מהושיע להם בנכליהם ובתרמית לבם, ועל כן יזהרו מלדון עם שתקיף מהם, וישמרו מלעמוד במקום גדולים מהם. אך גם נא דבר אליהם במקום אשר עוז להם, אם לא לעפר ארוש ידושוך...

„ואחרי כל אלה", אמר האיש ויקרב אל העלם, כאלו חפץ ללחש לו באזנו.

„ואחרי כל אלה, מי יודע מה אתם בשקיהם המגואלים ובאמתחותיהם המצוררות והמטלאות, הרבים והעצומים האלה?... כי מדוע זה לקחום אתם אל העגלה לשכב ולשבת עליהם ולא נתנום אל הכבודה, כאשר עשינו אני ואתה אדוני, וכאשר יעשה כל איש ישר? הלא דבר הוא!... וזאת לך לתשובה גם על שאלת פיך, מדוע לא נסו דבר אלינו לבקש להם מקום לשבת אתנו? יען וביען כי לא ישרה נפשם בם ובכפם ידבק מאום, ולבם היודע את אשר אתם, יחרד לרגעים ויפחד מפני עלה נדף, על כן יגורו מפני כל איש אשר לא להם הוא, ובחרו לשבת על פנת גג בחברת בני בריתם אשר כמוהם. מהתערב בזרים אשר אולי יבינו לכצפוניהם, פן תגלה תרמית לבם ונפלו ברעה...

עוד דברי האיש בפיו ופני העלם חורו כשלג, עיניו יצאו מחוריהן ויאירו כשני גחלי אש, לחיו השמאלית החלה לנוע ומתחת לשפמו היורד על זקנו הרך נגלתה השפה העליונה במקצוע הימני. פתאם קם ממקומו ויעבר את ימינו על מצחו, על עיניו ועל פניו ויאמר כמתאפק:

„סלח נא אדוני ואשאלך. האם ידעת את האנשים האלה כלם גם יחד ואת מעשיהם, או לכל הפחות את האחדים מהם?" —

„עברים המה". השיב האיש בשחוק, ומה לנו לרעתם עוד?

עברים המה ומלאכת העברים מלאכתם!... ומי לא ידענה?"...

— כן דברת, אדוני. השיב העלם, וקולו רעד מכעס ורגז, כן דברת, כי נמהרתי במשפטי, וכן דברתי גם אנכי, כי רוב שנים יודיעו חכמה, הוסיף כמהתל; אך המשפט המעוקל אשר הוצאתי. לא על אודות האנשים האלה הוא ולא על

המנהל, כי אם עליך אדוני שפתיך הממהרות לדבר צחות בלשון עמי ומולדתי השיאוני לחשוב עליך, כי אם גם לא ממי עמי יצאת, הנה בקרבו חיית ודרכיו למדת; גם הכרת פניך תענה בך, כי מבני מרום עם הארץ אתה, אשר על כן אמרתי כי רוח ארם המעלה מפעמך, ומשפטי פיך ירומו ממשפטי החשכים בעם אשר בשפל ישבו ובשפל תהלך נפשם... אך מחשבות לבך והלך נפשך אשר גלית לפני בזה, לטרוני רעת, כי שגיתי הרבה, והנני רואה כי מחורי הארץ הזאת אתה ומאציליה... כי בלטי אתה, אשר כהפוך כושי עורו ונמר חברברותיו, כן יהפך לבו לתת צדק לאיש אשר לא דרכו דרכיו ולא מחשבות לבו מחשבותיו, בלטי אתה, אשר אם תכתשנו במכתש בעלי, לא יסורו קשי ערפו ועז פניו ממנו... ועל כן לא יפלא עוד בעיני לשמוע מפיך דברי חכמה כאלה; וגם על מעשה המנהל לא אתמיה תמוה, כי הלא רק במקום אשר המשגיח מקשיב על דבר אמת וצדק, רק שם יהיו גם המשרתים צדיקים... ואך את זאת אגיד לך, (ואתה בטובך תסלח לי, כאשר הנני סולח לך על דבריך) כי חכמתך ודעתך אלה אשר הודעתני בזה, לא מלבך ולא מלב בני ארץ מכרותיך יצאו, כי אם מלבב אנשי חשך ואפלה מגרת אשר היו לפני מאות בשנים, בטרם נגה אור הדעת והשכלה על שמי אירופה, ואשר השאירו שמם וזכרם אחריהם בספרי דברי הימים לבני האדם לחרפת נצח ולדראון עולם..."

„הבעבור כי זקנה האמת, על כן בוז נבוז לה?" השיב האיש במנוחה ובלעג. —

„אבל הרגע נא, עלם יקר, ואל תתן את פיך לחטיא את תבונתך!..."

„את תבונתי? היש תבונה בלבב איש, אשר לא מבני הבלטים הוא וגם דמי הדורנים (Teutonen) לא יזלו בעורקיו?"

„את תבונתך ואת דעתך" ענה האיש ויעמד פניו. „לבי ינבא לי, כי לב רגש מלא אהבת צדק בקרבך, על כן אמרתי, אל תתן את לבבך לחטיא את תבונתך".

„ואתה אמרת, אדוני, אל תתן את פיך לחטיא, ולא את לבבך?" —

„כן הוא. אבל הטרם תדע, איש צעיר לימים, כי לבני הנעורים לבכם בפיהם ורק לזקנים פיהם בלבבם?"

„אמנם כי איש תבונות אתה, גם זקן ונשוא פנים; אבל הלא תדע גם אתה אדוני, כי יש חכמים אך להרע, וכי הזקנה לא תסיר את האולת הקשורה בלב האדם?"

„ואת החכמים והזקנים כאלה ימנו גם בני הבלטים?"

„כן הדבר, כאשר שמעתי".

„הלא זה הדבר אשר דברתי, לאמר: אל תתן את פיך, או את לבבך, לחטיא את תבונתך!"

„היש את לבבך לבאר את דבריך?"

„יש ויש! אך שתים אשאלה ממך אל תשיב את פני".

„שאל אדוני, כי לא אשיב את פניך".

„ראשית שאלתי ובקשתי, כי לא תרגז בשמעך ולא תקצוף בדברך; כי לא בכעס וברגז יצא משפט למענהו. וזאת שנית: הנה אנכי, מבלי אשר חפצתי ומבלי אשר דמיתי, גליתי לך, מי ומה אני; ועתה אל תכחד ממני, כי מישרים אשפוט גם אנכי עליך לאמר, כי ממי יהודה יצאת, או אולי גם היום עוד עברי הנך מן „המלומדים אשר בהם?"

„ואם עברי אני בעיניך, כי עתה הלא משנה רעה עשית לדבר באזני דברי עתק כאלה על אחי ועמי! ואיה הנמוס היפה אשר יתפארו בו אחיך הבלטים?... אך אל נא יפול לבך עליך אדוני, כי לא עברי אנכי ולא בן בנו של עברי, איש רוסי אנכי מבטן ומלדה וגם אבות אבותי אך רוסים היו, ולאות אמת, כי כנים דברי, אגידה לך את שמי ושם משפחתי בטרם נפרד איש מרעהו".

„חבת יתרה נודעת לי ממך אדוני, כי תהפוך בזכות אנשים אשר לא קרובים הם אליך גם לא ידעתם מתמול שלשום. אמנם כן, רב טוב לבך וגדולה מאד צדקת נפשך!"

— ובכל אלה קרובים ואלי האנשים האלה, עצמי ובשרי הם ככל האדם אשר בארץ הנבראים בצלם אלהים כמוני; ומה גם כי בני ארץ מולדתי המה אשר בצרתה גם להם צר ואך בשלומה גם להם שלום. ואם לא ידעתים, הלא גם אתה אדוני לא ידעתם מתמול שלשום, ובכל אלה לא יחרפך לבך לחתם לבני בליעל רק יען וביען — כי עברים המה?!...

„ואם כן, הלא גם הבאראנים הבלטים עצמך ובשרך המה, גם לא ידעתם באשר לא אדע אנכי את העברים האלה, — אף כי באמת די לי לדעת רק כי עברים המה — ומדוע זה הפך לבך לשנוא את הבלטים האלה ולא תאבה להפוך גם בזכותם, עד כי תבכר גם את העברים על פניהם? הוא הדבר אשר דברתי לך מראש, לאמר: אל תתן את פיך לחטיא את תבונתך!" —

„לא לבי הלך לשפוט באף את בני ארצך ולאמר כי הכל סר, יחדו נאלחו. וגם המעטים בהם, אשר ידעתי אל נכון כי לא למשפט ישורו ולא בצדק ינהגו, גם עליהם לא תאמר נפשי כי השחתו משרש וכל דבר טוב לא ימצא בהם; אך דבר בליעל אחד יצוק בם, אשר בגללו יגרע ערכם בעיני כל משכיל על דבר אמת וצדק מערך כל האדם אשר לא יהי צדיק בארץ ולא יחטא... ורק בדבר האחד הזה אשר יוודו בו, לא תהיה להם כל תחנה בעיני ובעיני כל אוהב אמת ודורש משפט בארץ...

„ומה היא חטאת בני הבלטים האלה, אשר בגללו ינתנו בשפל תחת כל שפל מן החוטאים והפושעים, אשר בארץ?" שאל האיש ויהי כמצחק.

— „גאותם וגאונם ולא כן בדיהם! ענה עול הימים סנהמת לבו, כי לא על העברים בלבד המה משליכים נעלם ומגדילים עקב ברגל גאוה ובוז, כי אם על כל איש ואיש מכל גוי ומכל משפחה אשר בארץ מולדתנו... כי בעיניהם אך המה החכמים והנבונים, החרוצים והמשכילים, הישרים והתמימים אשר בכל מלא רחב ארצנו; ובני יתר המשפחות היושבות אתם, הקרובים אליהם והרחוקים מהם, אך בני בלי תרבות המה, בוערים ולא ידעו, רפי ידים וחסרי לב, אשר ידיהם לא תעשינה תושיה, אנשים אשר לא לאמונה יגברו בארץ ואת כל הישרה יעקשו... ולא לבד כי בוז יבוזו לכל אשר לא אציל בלטי יקרא, כי גם את חלקו במשפטי האזרחים יגרעו ממנו, כאלו רק להם לבדם נתנה הארץ... ולולי תעסוד הממשלה לימין הנחלשים העשוקים ורצוצי המשפט, כי עתה לא היתה להם תקומה בפני העריצים האלה. ועל כן אל נא יחר בעיניך אדוני, אם אשוב על דברי אשר דברתי לאמר: כי לא יפלא בעיני לשמוע מפיך את המשפט הקשה אשר חרצת על העברים האלה, אשר לא ידעת מי ומה המה..."

„ואחיך הרוסים כלם כמוך אהב יאהבו וכבד יכבדו את העברים?" שאל האיש בלעג. — „ומי הגידלך, כי אוהב אנכי את העברים, וכי אהבה אני דורש ומבקש להם גם מאת כל איש, אשר בארץ? רק אהבת משפט ואהבת מישרים הנני דורש מאת כל איש לכל אדם אשר בארץ, ורק באשר הוא אדם ולא באשר הוא נוצרי או עברי, או באשר הוא בלטי או רוסי, או הודו או כושי, יען וביען כי אב אחד לכלנו, אל אחד בראנו, ואיככה נוכל ונבגד איש באחיו?... ועל דברת אחי הרוסים אשר שאלת, אומר לך, כי הרוסי בכלל לא ישנא איש בלבבו גם לא יבוז לכל אדם בנפשו; ואם לא יאהב את העברים גם לא יתן להם כבוד ויקר, הוא רק מאשר לא יוכל איש המהלך בתמו לאהוב ולכבד את אשר לא קרב אליו להיות עמו. יען כי לא בתבונתו יכבד ולא בשכלו יאהב איש תמים האמון על פי דרכו, כי אם בלבבו ובנפשו. ואך אם יקר מקרהו, כי קרב יקרב איש אליו וימים ושנים יתהלך עמו, אז כרגע כאח אהב יאהבנו וכבוד ויקר יעטרהו, מבלי הבט אל צור מחצבתו ואל תורת האמונה, אשר הוא חי על פיה, לא נכר לפניו נוצרי לפני עברי ורוסי לפני צרפתי... אבל ההית תהית כזאת בין הבלטי ובין הרוסי, ואף כי בין הבלטי ובין העברי?... לא תקום ולא תהיה! אמנם כי יש גם בקרבנו אנשים הנראים כשונאים את העברים בלבבם וכמבזים אותם בנפשם, ואשר עוד יתעיבו עלילה להעיר ולעורר עליהם שנאה ומשטמה בקרב העם: הלא המה כותבי הפלסתר כסובארין, גליצין, פיכנא ודומיהם; אבל מלבד כי האנשים האלה אך מספר המה ונער יכתבם*), הנה תיודע את לבב הרוסי בכלל ואת לבב האנשים החטאים האלה בפרט, ידע אל נכון, כי גם שנאת האנשים האלת את העברים אך למראה עין היא, וכי באמת לא משנאתם אותם יעשו זר מעשיהם, כי אם מקנאתם בם, או מאשר העיר האחד מהם את אפם וחמתם עליו, ומבלי אשר יוכלו להנקם בהאחד הזה ולכלות חמתם בו, על כן ישלחו ברעה את פיהם ואת עטם להתנפל על כל עמו ולהשליך שקוצים על כל מולדתו. אף אמנם כי תועבה גדולה יעשו האנשים האלה, לפקוד על הכלל את עון

*) אנכי מעיר לקורא הזה, כי הדברים האלה נכתבו בשנת תר"ם.

היחידים ; אך נכון לבי בטוח מאד , כי לו הואילו היחידים ההם , אשר הם נחרים בם , לכפר את פניהם ולעשות אתם ברכה , או לו השכילו מליצי ישראל הבאים לדבר אתם משפטים בשערי כתבי עתיהם ולהוכיח כחשם בפניהם , לו השכילו המליצים האלה לעצור ברוח הרגז והכעס אשר בלבם (בישר ובצדק) , וידברו דבריהם בשובה ונחת ובלשון רכה , מבלי שפוך גפרית הלעג ומלח המהתלות על מדורת הפלמיק להרחיבה ולהאדירה — לו היתה כזאת כי עתה — בימיני נשבעתי — כבר הרפו מנאציהם ומלשניהם מאף , כבר עזבו את חמתם וחדלו לעולם מהיות לרועץ לבני ישראל ולמכשול ולפוקה גם לבני עמי ואחי , ההולכים בתמם ולא ידעו לחרוש כל רעה על היושבים לבטח אתם . . .

„אמנם כי אהבה רבה אהבת את העברים , חמלה גדולה חמלת עליהם ! רבה וגדולה אהבתך אותם עד כי קלקלה לפניך גם את שורת הדין , אשר אתה דן את אחיך בני עמך לאמר , כי בהם השחד יעור פקחים ויסלף דברי צדיקים . . .”

— לו יהי כדברך , ענה עול הימים בשפתים דולקות , לו יהי כדברך . . . אבל הלא תתן תודה אדוני , כי אם יתן איש עברי , או גם איש רוסי לא לבד את כל הון ביתו , אבל גם את נפשו ובשרו באהבת איש מחורי הבלטים , הלא בוז יבוז לו ? . . .

„לא אוכל לכחד כי כן הדבר” , ענה האיש בשובה ונחת ; „אבל התשים אשם את נפש הליש הגבור על כי לא יארח לחברה את כלבי הצאן ? . . . ומלבד כל אלה , העל האהבה יחיו העמים והגוים , אשר בארץ , איש את אחיו ? ומה לי ולאהבת אנשים , אשר זרו לי מבטן ומלדה ? מה לי ולאהבת אנשים , אשר לא הלך נפשם הלכי ולא דרכי לבי דרכיהם ? גם הלשון , גם החנוך , גם הכשרון לכל מעשה , גם הטעם וגם ההרגל , הכל כאשר לכל , אשר על פיהו יחיה האדם גם יגדל וישתלם בארץ , יפרידו בינינו , והאהבה מה זו עושה ? . . . אנו אין לנו בלתי אם להתהלך כרעים וכאחים עם אנשים ישרים בני תרבות כמונו ; ורק על פי תורת אדם המעלה ועל פי מצות העת נמשוך חסדנו גם לשפלים ונבזים . . . אך רחשי לבנו ורגשות נפשנו — רק לנו הם ואין לזרים חלק בהם : לנו לבדנו הם , ואותם נתן רק אל הטוב והישר בעינינו ! . . .”

— לא אשוב לשנות את דברי אשר דברתי בפה מלא לאמר : „לא אהבה , כי אם משפט צדק ואהבת חסד הנני דורש גם אנכי מאת כל איש לרעהו . גם על תוכחתך ממשלך על אדות הליש והכלב לא אשיב דבר . אך אחת אשאלך , אדוני , הודיעני בטובך : המבני ברית החדשה אתה ?

„ושאלתך זאת מה זו עושה ?”

— אם מבני בריתנו אתה , אדוני , הלא תדע כי לא רק את הצדק והישר ולא לבד את המשפט ואת הנכוחה תדרוש מאתנו התורה החדשה הזאת , כי אם אהבה , אהבה ואהבה ! . . . לא לבד אהבה לטובים ולישרים , לא לבד אהבה לרעים ולחטאים , אבל אהבה גם לאויבינו ולמשנאינו ! . . . ומה זה תדבר את דבריך עוד ? התורה שלישית , חדשה מן החדשה , לכם בני הבלטים ?! . . .

„דברי מחוקקנו אלה אינם ככתבם וכפשוטם , כי אם דברי מליצה ומוסר ליחידי סגלה , ולא דברי חק ומשפט לגוים ולממלכות . כי לו היה לנו לחק ולמשפט , לתת למכה אותנו על הלחי האחת גם את השנית , כי עתה לא היה כל חק וכל משפט בארץ , ולמה זה נתן לנו שופטים ושוטרים בכל שערינו ? . . . אך הנה קול שריקת החליל ומרכבת האש עצרה את מרוצתה ; אות הוא כי קרובים אנחנו למקום תחנותנו . גם קול הרעב והצמא דופק בקרבי , על כן נרדה נא ונסעדה לבנו , אחר נשוב ונדבר עוד” .

אכול ושתה , אדוני , בכל אות נפשך , ואנכי את מקומי לא אנה , כי לא אוכל לעזוב את האמתחת אשר אתי , בידי האנשים האלה , אחרי שמעה אזני מי ומה המה ; גם כבדה היא מלקחתה אתי , השיב עול הימים כמהתל . אך הנה אמרתי להגיד לך מי אנכי , על כן הואל וקחה את כתובתי זאת .

„האין את נפשך לדעת גם את שמי ?” שאל האיש ויושט לו גם הוא את כתובתו .

— את מכבדי אכבד , ענה עול הימים , ויקחנה מידו .

הבלטי יצא את העגלה ושכני קם ממקומו ויאמר אלי : שאני , אדוני , עיף ויגע אנכי , כי לא נתתי שנת לעיני מתמול שלשום , על כן אם לא ירע בעיניך , כי עתה אשים את המסוה על העששית .

„עשה כלבבך” השיבותי אנכי , ואחרי מלאו גם האנשים היושבים ביתר הקופות , ויאמרו פה אחד : עשה כלבבך ואיש ממנו לא יפריע את מנוחתך .

„אל לכם אדוני” , ענה האיש , „חלילה לי מהיות לכם למפגע , עשו איש הישר בעיניו , ואנכי הן יחדו אשכבה ואישן כי עיף אנכי , על כן גם קול הרעם בגלגל לא יעירני משנתי” . אחרי דברו כזאת שם את אמתחתו מראשותיו , אסף את רגליו על מושבו ויתכס בשמיכה . רגעים אחדים היתה דממה דקה בכל העגלה ולא נשמע בה בלתי אם נחרת שני השכורים אשר בירכתי העגלה , גם הלטושים והנשים היושבים שמה נמו שנתם ; ורק אחת , והיא הצעירה משתיהן , אשר שם אחד הישנים את ראשו על ברכיה , התעודדה לרגעים להוציא את ימין הישן מתחת לטפחת אשר עליה ובכל פעם פתחה את עיניה ותבט סביבותיה .

פתאום נפתחה הדלת ברעם וברעש והמנהל בא ואחד מנושאי הסבל אתו ויקרא בקול גדול לאמר : איפה ישב בזה הברן הזקן ? ובטרם יענהו איש מאתנו נגש אל המגרעת אשר מעל ראשי , ויורד משם אמתחת עור קטנה , אשר עליה היה מצומד פח נחשת קלל ועליו מפתחות ארבע אותיות : R.P.y.F. גטיות ואיה הברן ? שאלתי לתמי .

„הברן לא ישוב עוד הנה , כי לקח לו מקום בעגלה אחרת” , השיב המנהל ויצא ברעש ואת הדלת סגר אחריו .

כִּי נַעַר יִשְׂרָאֵל

נַעַר אֶחָד חָלַם חֲלוֹם בִּשְׁנָתוֹ
וּלְפָנָיו הוּכְנוּ מַעֲשֵׂי מִרְקַחַת
אַךְ אֵין בְּיָדוֹ לְמַלֹּאת בָּם תְּשׁוּקָתוֹ
בְּאֵין לוֹ כַּף הַמַּטְעַמִּים לָקַחַת ;
מֵאָז וָהָלְאָה — יְעָצוּהוּ כִלְיוֹתָיו —
שָׂם לוֹ הַנַּעַר כַּף מְרַאֲשֹׁתָיו ;
אוּלָם , מֵאָז מָצָא לוֹ הַתַּחְבֻּלָה
גָּז הָעֹנֶג , אָבְדָה חִישׁ הַסְּגֻלָּה .

* *
*

יִשְׂרָאֵל גַּם הוּא חָלַם בְּהָקִיץ חֲלוֹם
כִּי נָכוֹן לְפָנָיו כָּל טוּב הָאָרֶץ
רַק לִהְיוֹת מָכְשָׁר קַבֵּל טוּב וְשָׁלוֹם
עָלָיו לְהִתְאַמֵּץ גַּם לִפְרֹץ פָּרֶץ ;
וַיִּלְמַד , וַיֶּחְכַּם , לִשְׁכֵנָיו הִתְקָרֵב
עָשָׂה כְּמַעֲשֵׂימוֹ , בַּגּוֹיִם הִתְעָרֵב
אוּלָם מֵאָז גָּז הָאֹשֶׁר , נָמוֹג וַהֲלֹם
אָפְסָה הַטּוֹבָה , וַיִּקַץ וְהִנֵּה חֲלוֹם !

גראיעווע בפולין

אברהם מרדכי פיורקא

בדרך בצאתי

מעשה שהיה

מאת

וואלף יעבץ

א.

— אַחרת המועד — קרא לי השוער בחפזי לבא אל בית הנתיבות וחבילתי בידי — הנה הצלצל השלישי.

— הלא עוד שעה תמימה למועד צאת המחנה (צוג)? — שאלתי.

— הטרם תדע כי השתנו אתמול סדרי סלוק מסעות?

שמעתי את שם סדרים ושנוייהם — ואָדום, כי זכרתי את התלאה אשר מצאה את עמי מיד אויביו בשם „קלקולי סדרים" ואקבל באהבה וברצון להתענות מספר שעות בנדודים וחבוק ידים.

ומרכבות הקטור עטו, שטו לדרכן, ובית הנתיבות נשם נדם כלו ולא נשמע בו בלתי אם צלצלי הצנצנות והצלוחיות בהרחצן בידי הסוכנת השמה בזיכיהן וסודרת אותן על שלחן המרזח ופעמי הסבל (הפורק ומוען את הכבודה בנסוע המחנות ובבואן), המתהלך בכבד ראש ובכבד רגל ומשמיע קול בצליל מעותיו, אשר הוא מונה מיד ליד. השוטר חובק את ידיו, עושה שפמו ומפהק. מכל הנפשות האלה, אשר אין להן בעולמן בלתי אם ארבע אמותיהן בלבד, לא מצאתי לי חבר לשית עמו שיחה כל שהיא למצא הפוגות ליגון לבי אשר יעור, מדי שבתי בדד למן היום אשר ראיתי המשסה אשר נשסו בתי בני עמי. עוד לי שתי שעות לשבת שם. אך הבה נא ואצאה כי עוד רגע יבא הנה המחנה אשר יצא זה מעט מתל-פרם בַּתַּחֲנָה הקרובה, כי מעודי אהבתי להתבונן על השר הממונה על הדרכים וקיטור שמו; השר הנבהל הזה ההולך על גחון מלא מים ולבו בוער באש, ירוק בצואר נטוי גרון ועיניו ישית לנטות בארץ; יומם תכהינה ובלילה יהיו כלפידים. עתה ישום ישאף, מנחיריו ינדוף עשן וקולו כקול מפוח נחר; עטישותיו ונחרותיו סדורות וחטופות, רצופות וקטופות... הפעמון נתן אות, המחנה עמד מלכת, האקטורים*) מהרו, את הבריחים העבירו, הדלתות פתחו והנוסעים ירדו איש וילקוטו בידו ויבאו אל הבית — ואני נותרתי בחוץ ואתבונן באיתן הנורא הזה המעתיק הרים בכחו ופני עבר כושי פניו. — הַגִידָה נא שר שרים! מי נתן אותך עבד? כי אתה שט ברכב אש וסוסי אש ככפוי שד נרדף על צוארו, אל מקום זה יסד לך אנוש דכא? האמת הדבר, כי למען התם חטאת לא תוכל כפרה, נגזר עליך להיות נע ונד כל הימים, עבד לרבים נושא אותם על כתף ומרדף בלי חשך? האמת הדבר? או יען כי צוררים לך העגלונים על כי תתחרה את הסוסים הנותנים להם לחם ויין בעד מלא כף קש יבש, יאמרו ככה? — וישום וישרוק ויאנוק יכחלל רהב ויגח ויחפז לדרכו, ולשאלתי — אין עונה ואין פונה.

שבתי אל בית הנתיבות והנה איש כבן עשרים ושתים שנה בא אל הבית ויפן כה וכה ויגש אל המרזח ויצו למסוך לו כוס שכר, ומתחת לִפְסַכְתְּרֵי הזכוכית הכפוים על הקערות הוציא אשפר אחד וחלת לחם חמאה אחת ויקח את כוסו, מנתו ופתו וילך לתור לו מקום לאכלה. פתאום פגעו עיניו בי נִכַּר איש את רעהו.

— שלום לך בנימין — קרא בגשתו אל שלחנו — שמחתי לראותך פה, הגם אתה הולך בדרך מלך?

— לא חֲלָדִי ידידי, בדרך יבוק אני הולך ובעוד חמשה ועשרים רגע יבא הנה המחנה ההולך שמה, ולך עוד להוחיל שעה וחצי.

— אם כן הדבר — אמר חלדי — אל נא נבלה את מעט הרגעים היקרים בדברים בטלים, כי במצא תלמיד חבר את חברו לא אוציאהו חלק. ועתה אלכה נא ואביאה שנים שלשה בקבוקי יין, צלי ארנבת וגבינה והטבנו את לבנו עד צאתך מזה.

— אי זה רוח עבר עליך — קראתי — הלהאכילני דברים אשר תועבה המה לי אתה אומר? הלא ידעתי מתמול שלשום!

— כל עוד אשר היית ברשות הוריך לא קראתי לך לאכול מזבחי, מפני דרכי שלום, לבלתי שלוח רוח רעה בינך ובין הוריך, אך הידוע אדע כי גם אחרי צאתך מרשותם, וחכמי המורים מלאו פיהם תהלתך ויסמכו את ידיהם עליך, לא ימסו אסורי חבלי השוא מעל ידיך?

— מה לתהלות חכמי המורים ולאסורי מאכלות? שאלתי ואצחק —

— יען כי חכם מוסמך כמוך הולך את חכמים — ענני — וחקים אלה יתנו את הדבק בהם לצחוק בעיני חכמי עמים.

— והלא יותר מאשר אני מתהלך בין חכמי

*) קאָנדוקטאָרען, צוגפיהרער, (מכילתא בשלח: כי ברח העם, משרש ago, egi, actum.

עמים, בתוך עמי אנכי יושב. ואם אפיר חקים אלה לא לצחוק אהיה בעיניהם, כי אם כלועג להם, לאלהיהם, לתורתם ולמולדתם.

— ולמולדתם? שנה את אחרית דברי כמשתומם — הגם אתה נדחת אחרי השוטים העוזבים ארץ מיושבת ומתוקנת, וחכמה ותרבות ללכת לנוע במדבר ערב? עלם אחד הולך רוח ידעתי אשר נדר נדר להסתפק בשלשים פרוטות ליום כל עוד לא תמצא ידו להוציא לחמו מן האדמה אשר יעבוד במדבר ההוא, האין זה משגע? — זאת דבר ויתן קולו בצחוק.

— מי יתן ידעתי ואמצא את המשגע הנעלה והנדיב הזה, קראתי — כי עתה ענדתיהו עטרה לראשי.

— אמנם שוה מאד לדרוש ולתור בחכמה למען עזוב חמדת אירופא ולהיות אכר באחריתו — הוסיף חלדי לדבר וללעוג.

— לא תִּתְוַכַּח עמך יקירי, כי אתה בן דורך אתה, דור אוכל לתאבון, ותאבונו ישכיל פיהו וימלא אותו תוכחות לערוך משפט עם כל הנוטים ממנו ימין ושמאל, ואני בן עמי אני אשר לא יפצה פיהו לבא בדברים כאלה, בלתי עם איש אשר יודע הוא בו כי מושל הוא ביצרו ולבו ברשותו. וחברינו, אשר לעגת להם, יקרים לי מאד, ובאשר ילכו הם, הולך גם אני; עמם עמי ואלהיהם אלהי! —

— מה היה לך! — קרא חלדי — והלא כל הימים שהיינו משמשים יחד במדרש המדעים הלכת מנגד לבני שאון ההם, לבד מאשר התהלכת עם אֲגֻעָם חברינו, ומי הפך פתאום את לבבך?

— גם אני עם גם כל חברינו ידעו היטב את אשר עם לבבי, אך אין דרכי לכלות כחי בדבר שפתים, כי פרקי הפתגם: „אמור מעט ועשה הרבה" תלוים זה בזה ובסור האחד לא יקום השני, על כן בחרתי לחשוך פה למען שמור את חֻמי בקרבי, אך אשימה נא קץ לדברי כי לא להפנות אלי באי עולם, ולזכות או לצורר נפשות באתי, כי גם בזה — איש ישראל אנכי.

צלצלתי והמלצר נגש ואצתי להגיש לי כום חמים ומעט תפיני שקדים ואשלם לו ואוכל ואשת וחלדי שתה את כוסו, ויאכל את הבשר את אשר לפניו ויצחק ויאמר: אני שותה ואתה שותה, אני שותה צונן ואינני נופח, ואינני מזיע והצונן יהפך לחום בקרבי להרבות דמים ולהוסיף כח, ואתה שותה חמי חמים ומצחך נכוה מן האד העולה מהם והברא לא יבריאוך ותחת דם יתנו לך רק זעה; ראה נא אחי את תמרות הקיטור העולים מכוסך מתגוללים ומתבוללים יחד לעתר ענן קטרת, אחרי כן ידעכו ממקומם, יפוצו איש לעברו, יעופו יסופו ואינם, מעט מעט יפוג החום מן המים אשר מתחת וגם אד לא יוסיף לעלות.

— כן ידידי — הוספתי על דבריו — אלפי שנים נפוצו הטללים האלה לכל רוח, עלו בתהו ויאבדו, עד שבא חכם אחד ולמד כי הבל נדף זה אם יאסף בהתחבולה ונתן בכלי והיה לאיתן כביר ונאור, ויד כל חכם תְּכוּנָתוֹ והסדרתו לעשות את אשר רבבות ידים לא תעשינה. — אך, הנה קול הפעמון, המחנה בא ואהה שלום... — ויחבק את ידי ויקרא שלום שלום ואקח את חבילתי ואצא ויצא עמי גם חלדי, והנה קול המולה קול מחנה ההולך וקרב. עוד מעט קמו עמדו כל מרכבות המחנה.

ב.

עוד הפעם הקעתי כפי לחלדי ואעל אל אחד האתיקים (נעבענציממער) במרכבה אשר לא היה איש בתוכו ואשב שם על הַסַּפְסָק, הוא הכסא אשר אין שם כי אם כדי מושב איש אוזר; במושב כזה טוב לאיש אשר יסע יחידי בלי מודע. אחרי כן עלה שר זקן חולה ועוד שני גברים ואשה אחת כבת שלשים מעלפת בצעיף, כלם אנשים לא מבני ישראל המה, וריח התמרוקים מלא את כל האתיק. האקטור חש ויעל אור בעששית כי היום רד מאד ויפן וירד, ויך בדלת וינעול. המחנה החל לזוז ממקומו בנחת והאשה נגשה אלי ותאמר:

— הואילה אדוני ופנה לי כרב חסדך את מקומך כי טוב הוא להשען ולהרדם בו. ואתה אדוני הלא גבר אתה רגיל בדרכים יותר מאשה, ואף כי אין דרך היהודים לכבד את המין היפה אבל הלא אתה מן הצעירים היודעים מה טוב ומה נאה.

לשמע הדברים האלה עברה עננה קלה על פני הזקן, ואני אמרתי בהנערי לעמוד:

— אמנם, שרתי, אתברך בלבבי לדעת מעט את הטוב ואת הנאה, אך לא אף כי יהודי אני כי אם יען כי יהודי אני יודע אנכי לותר משלי למין הכושל, ובכן בכל לבבי הנני לפנות את מקומי לך, אשה כבודה, לולא היה פה אדון זה הכושל שבכלנו...

— היהודי יורנו דרך ארץ?! — קפץ ויקרא איש בריא בשר, כרשו מתקשקשת בלכתו ועיניו גדולות כשתי גלות זכוכית כהה — עוד מעט ושנית לנו פרק בתלמוד; הנשמע או נראתה נבלה כזאת להשיב פני אשה ריקם!

— הלא זה דברי — עניתי — כי גם אנחנו יודעים לעשות נחת רוח לנשים, אך יען וביען כי

תרבות אבותינו טהורה ועתיקה, מחמרת היא בבקור חולים ובהדור זקנים יותר מכבוד נשים. על כן שמרתי את מקומי לישיש החולה עד אשר ישב איש איש על מושבו, כי ידעתי ארחות אחינו בני אירופא עם המוסר אשר כל עוד שרגש החמדה איננו מזדקק לו לא ישים אליו לב.

הזקן נעור ממקומו ועיניו מלאו רגז על בעל הכרש אשר התגעש לשמע דברי אלה, רק האשה לא נתנתהו לקום ולהתעורר והאמר אל חורפי:

— הרף נא אחי, אם פוגע אתה בכבוד אדוני זה, הלא בכבוד אבינו היקר אתה פוגם, אשר את ריב שבתו רב מידינו ואשר בשלו אנחנו הולכים להנעים ולהקל עליו דרכו. ואתה אדוני — אמרה אלי — שא נא לי כי נגעתי בכבוד עמך בתחלת דברי עמך, אמנם נואלתי לשום את החולבים היושבים על נכסינו ואת הרוכלים המחזירים שם למופת לכל בני עמך, אשר אין ספק כי יש אנשי חכמה וצדק גם בתוכו.

— אם מצאתי חן בעיניך, שרתי — אמרתי בהשתחויתי אליה — הושיבה נא את אביך הנכבד על מקומו, כי למענו נשאתי חרפה מיד איש אשר לפי העולה מדבריך חייב הוא בכבודו יותר ממני, וחרפה כזאת ערבה עלי מכל ענג ומכל כבוד. ואתה אדוני הישיש הנכבד קחה נא רצון מידי את המקום אשר פניתי לך.

והזקן הטה את ראשו ברב חן ויגש וישב, ואני ישבתי על מקומו, ואיש ריבי כבש פניו באשנב ולא הוסיף להביט גם בפני, גם בפני כל ההולכים עמו. ואחרי שישב הזקן על מקומי ענה ואמר:

— לו היה מוסר אביכם לעיניכם, כי עתה בשתם לשאת על שפתיכם שם נוצרי או יהודי; רוכל או חולב בדברכם על הדעת והמוסר, כי כלנו אדם אנחנו. כמה יגיעות יגענו, אנחנו הזקנים תלמידי המאה הקודמת, דור הפילוסופים, להכשיר את לב בנינו אל תורת האדם; אל הומנות*) אשר לא תבדיל בין עם לעם ובין דת לדת, והנה רוח באה מעבר המדבר, רוח בער ותך את בנינו בתמהון לשנוא כל עם נכרי ולקרא לשנאה הנבלה הזאת אשר היתה לשטה בידם — „תורת המולדת" (טהעאָריע דער נאַציאָנאַליטאַטען)! לב איש זקן ידאב בקרבו, בראותו את מעשי ידיו בטלים בחייו! — על הצעירים — כי אין מעצור לרוחם — לא אקצוף, כי האדם הוא הנפש בקרבם ולא הרוח, אך על חברי הזקנים

*) הומאַניטאַט (ילקוט פינחס).

החכמים כי שנו טעמם לרוח היום וינודו כנוד הקנה במים, חרה לי עד מות! אות הוא לי, כי שגיתי שבעים שנה לחשוב קנה רצוץ למטה עז!

— למשיבת נפש דבריך לכל אוהב צדקה וחסד, ישיש חכם ונכבד — אמרתי — אך בחסדך תרשני לאמר דבר אשר הוגד לי בשם חכם מובהק: „תורת המולדות טובה היא מאד, והרשעים והשוטים שקלקלוה עתידים לתן את הדין".

— בדברים אלה יש הרבה להימין ולהשמאיל, ידידי הצעיר — ענה הזקן, ואיש גדל קומה ועיני תכלת מפיקי עז ונעם לו, נגש אלינו ויאמר:

— שאו נא לי אדוני כי אפריעכם, ואתה אדוני השר, זכר נא כי הדבר קשה לך ברבויו, גם עברו ששה רגעים יתרים על השעה אשר לך לקחת את הסמים. — ויען הזקן:

— טוב דברת, אדוני הרופא, ולקולך אשמע, אך דבר גדול דבר אדוני הצעיר הזה על התרבות העברית העתיקה ואותה אני חפץ לשמוע מפיו. אולי ייטב בעיניך, אדוני הצעיר — אמר בפנותו אלי — להשתעשע עם הרופא החכם בדבר הזה, כי בדברים האלה כים אחד לשנינו ומן הטוב אשר ייטב לו ייטב גם לי.

— בכל לבי נמצאתי לפקודתך אדוני, אם רק לא אכבד בדברי על אדון זה.

— אמצא נא חן בעיניך אדוני להכירני — קרא הרופא ויתן ידו לי.

— ונפשי תיקר בעיניך אדוני לדעת את שמי, עניתי.

ונגד את שמותינו איש לרעהו ואקח מידו את הכרטס אשר לו ואתן לו את שלי. והרופא אמר אל השר:

— עתה אדוני תן שנת לעיניך ובתך תשמור עליך ואני ואדוני הצעיר נשב באתיק הקרוב, למען יטהר עליך האויר, כי את האשנב לא נוכל להניח פתוח בעת אשר אתה ישן. —

בדברו זאת הוציא בקבוק של הַפְּתִקִי*) ויצוק אל כף כסף וישקהו וימהר ויסעדהו, ובתו שמה כסת קטנה מראשותיו ותכס את מרגלותיו בשמיכה ותשב מנגד לו והזקן שאלני בשפה רפה, כי היה עיף:

— עד אנה תסע אדוני? —

— עד פסגה — עניתי.

— ואנחנו נסע עד הַתַּחֲנָה שלאחריה — אמר הזקן — ואולי אישן בעת רדתך, ועתה אדוני תִּהְ

*) אפאָטהעק (ע"ז פ"ב).

ושלום ! שמחתי מאד להכירך, כי נער נבון יהיה לאיש חכם ומי יודע אם ירבו חכמים כאשר עם לבבנו בדור הבא, כי הם רק לתחבולות חכמה יקראו לא לצדק ולמישרים ! —

— ולך אדוני הישיש, יתן ה' שלום בעצמיך וימים על ימיך יוסיף, ועיניך תראינה את מין האדם מחדש נעוריו בחכמה ובצדק כאשר חזו נביאי עמי ! —

— אמן ! ענה הזקן — כדברך כן יהי ! — ויעף וירדם, ואני והרופא יצאנו על ראשי אצבעות רגלינו דרך הפתח הפונה אל האתיקים האחרים ונשב בהאחרון שבהם. הרופא הוציא מקופת כסף סִגָּרָה, ויצת אש בה ויקטר וקופתו פתח גם לפני, ואברכהו ואומר לו כי אינני מקטר, ואחרי אשר עברו בינינו פטומי מלים, התגלגל הדבר בפי הרופא לאמר :

— דע לך אדוני, כי אוהב אנכי את עמך אהבה עזה, — ואל תפצר בי להגיד לך מה ימריצני לאהבה אותו — על כן ברכתי את טעמך הלילה הזה, כי במשפט כלכלת את דבריך, אך אם טוב אני בעיניך, הודיעני את דבר כבוד האשה בישראל אשר אמרת.

— הנני לעשות רצונך אדוני ככל אשר תשיג ידי. —

— בכל לבי הייתי תאב לדעת, אם גם הגוי העתיק הזה, ידע להוקיר את האשה ככל אשר הוקירוה עמי אירופא.

— לא אדוני, באירופא היה כבוד האשה פרי חמדה, לא פרי מוסר, כי האבירים (ריטטער), אילי הברזל, אבות השעבוד והעבדות, הם הולידוהו ויגדלוהו בחיקם, ומי זה יואל להאמין ? כי האנשים האלה, אשר דמים ואבדן שמו להם למשלח יד ובדמעות עשוקים רחצו, עמדו למעוז למין הכושל.

— אבל אדוני — קרא הרופא — איכה תכחיש את המפורסמות והלא כלנו יודעים כי גם בימי האבירים נתן כבוד לנשים ?

— עליה אני דן, עניתי — ידעתי כי במקום השעשועים והחשק (בטרקלין*) נתן לה כבוד, לא יען כי אשה היא, כי אם יען כי נקבה היא, ובועד „טרידענט" נמנו ונגמרו כי רק האיש נברא בצלם אלהים ולא האשה.

— ובאיזה מקום זכו הנשים בישראל ? — שאל הרופא.

— יען כי אבותינו לא היו בני טרקלין מעולם — אמרתי — כי אם אבות משפחה, בעלי

*) זאלאָן.

דרך ארץ *), על כן חששו ליפוי כח המין הכושל מן המין התקיף, לא במקום החשק כי אם במשפחה וגם במקום המשפט וליתרון זה קראו בשם „חָנָא" **) לאמר: חן וחנינה למין הכישל, ושם זה מביע רגשות לב יותר משם הצרפתי Politesse אשר אין מקום בו ללב ובשר בהיות כלו צפוי וטיח.

— אמת נכון הדבר — אמר הרופא — אם היתה זכות הנשים לרוח משפט ליושבים על המשפט, אות הוא כי רוח נדיבה זאת מוטבעת היא עמוק עמוק בלב העם, לא כרגש טעם עובר, כי אם כרגש מוסר קבוע. סוף דבר, צדק ומשפט אני רואה בזה, ושני אלה גדולים המה מכבוד. אך מי יכחד כי הליכות חן וחסד עם המין הכושל נותנות תבל בנעימות החיים ודרכי נעם אלה טרם הראיתני בעמך ?

— אם על פי כלל זה המסור ביד כל עם וביד כל אדם נוציא משפט, דבר גדול, נתלה בגדול; יצא לנו כי גדול מאד כבוד הנשים בישראל, כי אבותינו תלו מדה זאת באלהים ובמשה, ויספרו לנו כי בלכתו לדבר על לב העם לקבל את התורה, צוה לו ה' לדבר לנשים — בלשון רכה. הגדה כזאת עדה נאמנה היא לרוח העם.

— אבל ההיתה הגדה זאת רק שיחה נאה בעיני ראשי דתכם ? — שאל הרופא — או הורו על פיה הלכה למעשה ?

— רבני ישראל, אמרתי — קראו מקרא מפורש: „בדמות אלהים ברא אותו, זכר ונקבה ברא אותם ויקרא את שמם אדם" ויבאו לכלל דעה: כי כל השרוי בלא אשה אינו אדם; כאלו ממעט את הדמות.

— ובכן המעט מחכמי ישראל כי בעיניהם אין מין האשה נופלת מן האיש, כי אם עוד זאת החליטו כי אין הדמות ערוכה בכל גם לאיש, כל עוד אשר אין לו אשת ברית. — בכל לבי ברכתיך ! קרא הרופא ברגש — על אמרי נעם אשר אצלת לי מרוחך ומחיי בית ישראל וספריהם ומדוע לא ידעו כל אחיך למצא חמודות כאלה בתוכם ?

— לא עמוקות מני חשך הוצאתי לך בדברי אלה — אמרתי ואצחק — כל זה גלוי וידוע לכל קורא בספרי עמי.

— ואם כן, מדוע לא ידעו בני עמך להתכבד בשלהם על פני כל העמים ?

— הכבוד הגמור לעם הוא הדעת את ערכו,

*) פראַקטישע מאַננער.

**) צארטע אויפמערקזאמקייט (כתובות פ"ד וש"כ)

אך להתהדר לפני אחרים רק גאוה היא המעוררת קנאה לבין אֻמות העולם. —

— טובים דבריך מאד — הסכים הרופא על ידי — אך היודעים אחיך את ערך עמם? והלא המה כמעט הראשונים להשליך שקוצים על ישראל.

— אחינו הנאמנים הוקירו את עמם ואת כל התלוי בו מאד ודבר לא המריצם לכון את תרבותם אל תרבות עם אחר. גם מעוט ידיעתם במדע אשר חוץ לגבול תורתם לא הספיק בידם כִּוּן (פאראַלעללע) כזה, והמתכחשים בתוכנו החליקו בעיני הגוים ויתלוצצו עמהם יחד על יקהת אֵם, לא מהיות באמת מקום ללצון, כי אם למען התנשא על אחיהם, או למען הבדל מקהל הגולה. עתה השתנו הדברים, אויבינו בעמים השמיעונו תרועות מלחמה, וידעו הנאמנים כי עת לעשות לביתם להודיע לבניהם כי נעלו על צוריהם בתרבותם העתיקה. והמתכחשים גם הם ראו כי שוא יבקשו מעוז מאויב וישובו אל אחיהם. עתה באה עת לחקור ולדעת את ערכנו, נאצה ומשטמה תועבת נפשנו, אך להתרפס ולהחליק לשון חרפה היא לנו!

— לו נחה הרוח הזאת על נערי בני ישראל זה כשלשים שנה לפנים! — נאנח הרופא — כי עתה מי יודע אם רבו היום האמללים הדולגים על המפתן, אשר מקור ישראל עזבו ומים הזרים לא היו להם לרויה, אנשים אשר ככל אשר יוסיפו להתרפק ולהתדפק על העמים התקיפים כן יוסיפו שנוא אותם! האיש אשר באולתו היה לעמו אח נפשע ולבני עם אחר אח חורג, נוח לו שלא נברא... אך כבר עברה חצות לילה — הפסיק פתאום הענין ויקרא בהוציאו בחפזון את אורלוגן (אוהר) הזהב מחיקו — אקומה נא ואראה אם ישן החולה.

ויקם וילך על ראשי אצבעותיו וירא והנה כלם ישנים ויקרב אל החולה ויגהר עליו ויט אזנו וישב אַט אל מושבו ויאמר:

— ברוך ה' כי ירוח לחולה משעה לשעה, הטיבה ה' לטובים! ואלי אמר — ולך עוד לנסוע שתי שעות וחצי, אני לא ישנתי זה שני לילות ועתה אשכבה נא ואישנה ואף אתה עשה כן. — וילט פניו באדרתו ויתמוך את ראשו אל פנת מסעד הכסא, בעוד רגעים אחדים נשמע קול צלצל מכה בעצלתים, והמחנה עמדה מלכת וירם הרופא את ראשו מעט, ואני נגשתי אל האשנב, והנה דומה וחשכה מסביב ולא נראה בלתי אם איש רץ ועששית קטנה מתנוססת בידו מכה בפטיש על כל אופן, ולא נשמע בלתי אם קול הקיטור תוסס כנחרת איש גוסס וקול האקטורים המכים בדלהות בנעלם אותם ורשפי אש ארומה כרסיסי דם לוהטים מעופפים באישון לילה. החזיון הקודר הזה נלוה יחד ויהי ברוחי לאחדים עם דברי המשא אשר נשא, זה מעט, הרופא. בגשת האקטור אל אתיקנו הוציא הרופא מקופת קטרתו שלשה סיגרים ויתן לו ויבקשהו כי יעוררנו בבואנו אל התחנות אשר לנו לרדת שם וישב וישכב. המחנה החל לנוע ואני קרבתי אל העששית ואפרוש עליה את מסוה התכלת התלויה לה בצדה למען האפל מעט ואשב על מקומי ואתפלל ערבית במנוחה ואט את ראשי על מסעד הכסא לנום מעט.

— מה עושים עתה הורי היקרים בביתם? — עלה על לבי — הישנים הם אם ערים ושואלים זה לזה „מה יעשה בעת בננו, הישן הוא אם ער?" אך נאוה לאיש כמוני לאהוב ולכבד ולא לגעגעו, אשרי האיש אשר משפחתו היא על ארץ מולדתו, אשר יוכל לחבק את שניהם בפעם אחת ואוי לאיש אשר נטל עליו להתגורר, אשר בקרבו אל משפחתו ירחק ממולדתו ובקרבו אל מולדתו ירחק ממשפחתו! —

אך עד מהרה השיבותי אל לבי: מה נואלתי לחטוא לאלהים בהתאוננו על גורלי; איש ברוך ומברך אני וכל איש ישראל, כל עוד אשר בקהל עמו יֵחַד כבודו. אמלל הוא רק האיש, כאשר שוה לנגדי זה מעט הרופא, אשר באחיו בני אמו נחרה, ואחיו החורגים לא יוכלו דַברו לשלום וגם לשוב הביתה לא יתנוהו עוד, לו אמלל יאמר. בהגותי זאת בלבי, קם הרופא ממושבו כמתנודד וישאלני:

— מדוע זה לא תישן אדוני?

את תפלת הערב גם את תפלת הדרך התפללתי ועתה אלך לי אל האתיק הקרוב ונתתי שנת לעיני.

— מה טוב לגבר בהיותו בידו, לשפוך לב ולהרגיש כטוב בעיניו מבלתי ירוא, פן יתפש ואשם בתפשו שם אלהיו! — קרא הרופא וישתרע מלא קומתו על הדרגש ויסב פניו אל הקיר ויישן או אמר לישן. ואני יצאתי אל האתיק הקרוב כי גם שם דרגש מֻרפד מקצה הקיר עד קצהו ואפתח את החלון והנה קיטור חמיץ משיב נפש נשוא על כנפי רוח צח עלה באפי מן החורש ויחייני, ואתבונן על האורה הנזרקת מן אשנבי מרכבות המסלול על מחשכי ארץ וארא כי מתחרה היא לרוץ עם המחנה ולא תלאה, אך לא על חלקת מעגלי ברזל מלוטש היא שָׁטָה, כי מקולעת ומושלכת היא סחוב והשלך על קוצי המדבר ועל הברקנים, על היאורים ועל האגמים, על הבצאות ועל הגבאים,

— אך שוא תשחיתי הודך, אורה נעומה, להולכי חשכים, כי לא יחפצו בך! כמתי עולם יחורו הנעצוצים השואפים על עפר ארץ לנגה ברק אורך. הצפרדע החורקת ושורקת לה בנחת בחשך שירי-מים, תנתר

בהחבא אל בין חציר והדום; הגנב הנחבא באחת הפחתים, יתן בעפר פיו ויקלל; אף מאת תמימי דרך לא תשאי ברכה, כי בהיותך נחפזות לדרכך לא הוכלי האיר כימי עולם כימי צאתך מכף יוצרך! —

הסבותי עיני ואשתטח על הדרגש ואישנה....

כתם שעה וחצי התעוררתי ואעביר תנומה מעל עפעפי ואוסף להביט החוצה והנה עלה השחר, אבני הציונים גם ערמות החציץ רוחצו ביד טל משכים כסיד לטהר, העצים הקרובים לי רצים לקראתי והרחוקים נסבו יחד במעגל סביבות המחנה, עד כי החלו עיני כהות למראה מחול המשחקים, לבושי ירוק אלה. ואשב לי אצל החלון אשר מעבר השני אשר אין יער שם בלתי אם שדה, וארא בתלמים הנראים ארוכים עד בלי שטים והנה הם סובבים הולכים כגלגל, כחשורי אופן, כי ככל אשר ירחקו כן יוסיפו לנוע וככל אשר יקרבו אלי כן ינוחו, ומכון שבתי ממקומו לא ימוש. כן האדם בעיניו, גם בטלטלו דומה הוא על נפשו כמרכז לכל היקום, אף כי הכל קבוע יותר ממנו. אך אל נא אשא דעי למרחוק, אביטה נא בקרוב לי, ראה גם ראה! שומר הדרך העומד יחף פתח האהל ונס אדום בידו, נעלם כרגע, הוא, נסו, אהלו, גנתו הקטנה ובארו הנשבר גם יחד; בן האכר למוש כתנת ומכנסים וראש לו תמוך על כף המעדר, עד תם כל המחנה לעבור על פניו, שב עתה אל עבודתו בחפץ כפים ואביו המתנהל לאטו לרגלי הבקר החורשת על ידו בשפלה לא שעה על תנור העשן ולפיד האש אשר עבר ברעש על גבול חלקת שדהו. רק בעיני קצר עין, השם רכובו קטור, נדמית אכר תמים, לילד קטן ובקרך כעגלים בני שנה. עמד נא על הקרקע, וראה כי גבר אתה, חסון כאלון, ורב תבואות בכח בהמתך. — הסוס הכפות בשתי רגליו ודוהר כאיש צולע על ירכו, השור המושך בעול, הפרה המרקדה, הנער חשוף ראש ורגל, הרועה האווזות הצפות על פני הברכה ומשקשקות ראשיהן במים פעם אחר פעם, כל אלה מאד קטנו בעיני, אבל מה נָקְיוּ, מה נחָטוּ עד כי היתה חזות הכל כמראה מחוקה על לוח ביד חרש צירים.... פתאום רָדַף עתר ענן עשן על פני חלוני, ויכס על כל המראה אשר התענגתי עליו. העשן סר כרגע ואת עב הטל אשר העיב העשן באפו את חלוני מחיתי במטפחתי, אך כל החמודות עוד אינן! וכלב גדול נובח מול פני המחנה וקולו לא ישמע מפני שאון הקטור והטלטלה. סב אל אחרי כלב עז נפש! ויסב — אך הס, הנה החליל מריע תרועה גדולה, אוציאה נא ראשי ואראה, והנה מרחוק כאלף אמה נשקף לי כתף בית נתיבות, סוד בסיד לבן וגג אדום לו. הנה חבילתי בימיני ומחסי ומקלי כרוכים יחד בשמיכה בשמאלי, הפעמון צלצל, המחנה עמד, האוקטור פתח ויקרא: „פסגה!" ואני קמתי וארד.

כמהר חץ עברתי את אולם בית הנתיבות הקטן ואמסור את שטר הכבודה לסבל אשר שם את מרצופי על שכמו וילך אחרי, והנה מעבר לבית שלש עגלות קטנות רתומות עגלה עגלה לסוס אחד ואקרא: „מי לְדַבֶּרֶת?" ויסב עגלון אחד מעם הארץ את אחוריו אלי, ויאמר:

— לפלסטינא יוליך את אדוני החצרון הירושלמי הזה. —

ויהודי אחד נגש אלי חבוש כובע עור עזים מוקרח בראשו ואזור עור במתניו ויסר את כובעו ויאמר:

— הנה עגלתי לפניך, אדוני, נאה ומרווחת ורחבת ידים וסוס קל כנשר, חד כזאב ערב, בשעה אחת תהיה שם.

כסה את ראשך, רבי קרוב — אמרתי — כי יהודי אנכי, חצרון ירושלמי כמוך, אך הגידה מה משכרתך?

— רק שלשה שקלים תשקול על כפי, שלשה לא יותר, כי המספוא יקר מאד והשלג רב... לא לא, הפרנסה לקתה אמרתי ובוגרת יש לי להשיאה ושכר למוד לי לשלם כי ראש חודש הוא והשבת קרובה לבוא!....

— רב לך ידידי, אמרתי — אך מה אעשה כי יצחקו עלי בדברת על הרבותי בשכר עגלה על אחת שלש.

— ומי יודעך שם? ומי ישאלך כזאת? ומה ימריצך להגיד שם כמה נתת לי? ענה ושאל כאחת חכם הסוסים.

— מי יורעני? הלא אמתי דודי הוא וידעתי כי ברדתי תהיה זאת ראשית שאלתי.

— אם כן הדבר — שנה פתאום את טעמו — אם ר' אמתי שיחיה, אם ר' אמתי נרו יאיר הוא דוד אדוני, לא אשאל כי אם ששים פרוטות; אך יתנם נא לי אדוני טרם בואנו שמה ואל נא תגיד לו כי דרשתי מידך יותר.

— ואם ישביעני להגיד דבר אמת מה אעשה? — שאלתי בצחוק.

— אם ישביעך נקי אתה ממני אך נכון הדבר בעיני כי לא ישביע את אדוני.

— אם לא ישביעני לא אגיד מאומה.

— כן יעשה אדוני כאשר אדוני דובר — קרא העגלון בעליצות — וה' יתן לאדוני חיים ארוכים ורוב נחת. —

— לנו ולכל ישראל — עניתי — אך תנאי אחד אני מתנה עמך כי לפני שתי שעות לא אוכל לצאת מזה, כי לא אוכל לעורר את דודי בטרם בקר.

— מהערב אני עם אדוני — קרא העגלון בצחוק גדול — כי ר' אמתי שיחיה יצא זה שעה השדה ולפני צאתו הוא מתפלל ושונה את פרקו.

— ובכן הוא מתפלל שחרית בלילה? אך גם לי לטול את ידי ולהתפלל בטרם באי אליו.

— שנות חיים ושלום יתן ה' לאדוני; מי שמע כזאת ומי ראה כאלה, בדור הזה, כי צעיר לימים הדור בלבושו כאדוני, אשר כארון ממרום עם הארץ נראה בעיני, יטול ידיו ויתפלל, אין זאת כי אם ממשפחת ר' אמתי אדוני.

— היש בעל אכסניא יהודי במקום הזה?

— החניה קטנה היא ואכסניה קבועה אין שוה להחזיק פה, אך כל יהודי הבא הנה יסור אל סוחר התבואה. אלכה נא ואראה אם הקיצו אנשי ביתו?

בעוד רגע שב ויאמר: „הקיצו ועתה אקחה נא את המרצוף על עגלתי ואקרבה שמה. ועתה אדוני עלה על העגלה או לך אחרי ברגליך.

באתי עד בית קטן והנה בפרוזדור נצבת אשה כבת חמשים, טובת עין, בפתח חדר נקי, ותאמר:

— ברוך הבא, יבא נא אדוני אל החדר הזה ויגד מה תאוה נפשו.

— קנקן מלא צונן וגם מעט חמים במזרק לרחוץ מאבק דרכים.

האשה שבה נושאת מים חמים במזרק נחשת קלל, וקנקן נחשת מלא צונן ובורית בכלי, ואלונטית לבנה מקופלת והשם לפני ותשאל:

— מתי אשלח להוציא את כלי הרחצה ולהביא חמים לשתות?

— בעוד חצי שעה. —

— הלא החמים כבר בשלו ואתה אדוני עיף.

— אך בכל זאת ארחצה נא ואחרי כן אשתה.

וארחץ ואטול ידי ותחי רוחי ואחליפה גם את שמלותי, כי אמרתי עוד רטובה האדמה מטל ובכן לא יכסני האבק ועתה אבואה נא אל דודי כבא אל איש נשוא פנים כמוהו. אחרי כן הוצאתי את הַתְּפִלִּ' ואתפלל ותפלתי לא כלתה עוד והנה מיחם נוצץ ממורט מובא אל הבית ביד נער כבן שבע עשרה שנה והאשה נושאת על רקוע פח צלחת זכוכית מלאה סֻכָּר כברי סלת, חמאה וחלב וכוסות ובזיכיהן והשם על השלחן. ובראותה אותי מתפלל אמרה אל הנער בלאט: „מהר שפוך את המים אשר במזרק ומלא את הקנקן צונן כי אם מתפלל הוא כאחד מאתנו אולי

נוטל הוא גם את ידיו?" וימהר ויבא ותצא האשה והנער ואני נטלתי את ידי ואוכל ואשת ואסעד את לבי ואומר: הן אמנם ידעתי כי ידרשו פה פי שנים מאשר ידרשו במקום אחר, אך בכל לבי אני נותן, כי לבי שמח, בראותי את הסדר והנקיון אשר גלו ממנו כאשר גלינו מארצנו שבים להאחז בנו ואולי נשוב גם אנחנו אל המקום אשר רחקנו ממנו, וארחץ את ידי ואת שפתי במים אחרונים כי הם הם מחקי הנקיון והתרבות אשר רק מתחכמינו מזלזלים בהם וחכמי עמים ממלאים פיהם תהלתם. ואברך על מזוני ואשיב אל לבי למה לי להתגורר עוד שעה, אקומה נא ואעשה את דרכי, כי השמש יצא על הארץ. אך אלכה נא ואשלמה לבעלת הבית. באתי אל המלון אשר מעבר לפרוזדור נכח פתח חדרי, והנה איש גבה קומה ודל בשר, זקנו הארוך והשחור הפך לבן בקצהו, מקפל טליתו וכורך את תפליו, נגש אלי בנחת ונתן לי שלום.

— שב נא ר' קרוב — קרא וישם לי כסא ובן קטן נגש גם הוא ויתן לי שלום ואברכהו ואומר לו:

— כמה לי לשלם אדוני שכר דירה ומזון?

— ככל אשר שלמו מלאכי אלהים לאברהם אבינו, אך בן לתקופת השנה אל תתן לי, לו יחיו אלה אשר חנני בהם ה'. ואני שחקתי ואומר:

— אל נא תהתל בי כי נחפז אני לדרכי.

— חלילה לי מקחת מאומה בעד תורת אלהים ותורת האדם. הכנסת אורחים זאת היא מצותנו האחת בכפר הזה. אך היש לך ר' קרוב עגלה טובה?

— בעגלת הפתי החרוץ יסע האורח הזה — ענה הבן בקול. ויגער בו האיש:

— עד כמה פעמים הגדתי לך כי אסור לכנות שם לחברו, אם תוסיף סרה עוד הפעם ענוש תענש. אך השמת לב כי יסעד יקה העגלון את לבו?

הנער נכלם ויסוג אחור ויען בקול דממה:

אמי האכילתהו בבית המבשלות נזיד ולחם.

ואני שחקתי ואשאל:

מה טיבו של עֶבר זה? ומדוע זכה לשם טוב כזה?

חכמתו איננה יתרה — ענני בעל הבית — אך חריף ומלא עצה הוא בכל דרכיו ואין רגע אשר לא יִקָּשׁ באמרי פיו וככל אשר יחפוץ להחלץ כן יוסיף להלכד, על כן יקראו לו „פתי חרוץ".

— איה האשה הכבודה אשר קדמה את פני בלחם ומים וברכתיה!

— שרה שרה — קרא האיש, ותבא האשה ותעמוד לפני ואומר לה:

— במה אכפר פניך, אשה יקרה, על העיזי להטריח עליך ואני נטלתי לי רשות לפקוד ולצוות, כי אמרתי באכסניא אני. איכה נואלתי! במה אתרצה לך לכפר עוני?

בחשבך את בת עמך לבת אברהם אבינו ולא לפונדקית — ענתה האשה הנבונה בענות נאון. — ואומר:

— ברוך ה׳ כי נתן בנים ובנות לאברהם אבינו אשר אין לו לבוש בהם; ואלהי אברהם יהיה עמכם!

— לך לשלום, לך לשלום! — קראו אחרי האיש והאשה וילווני עד העגלה ויאמר האיש אל העגלון:

— מהר נא ערמת תבן נקי מן הגרן ושים פה למושב, כי תבנך היה לירקון ולא נאוה לאיש כזה לשבת עליו. הוי יקה יקה, מתי תהיה לאיש! ואתה חיים בני הבא נא את השמיכה אשר על עגלתנו ופרוש על התבן. — ויעש כן.

— ואתה יקה זכר נא להשיב את השמיכה בבואך הנה.

— זכור אזכור — ענה בכל פה ובכל לב, ואעל על העגלה והפתי החרוץ הרעיש את סוסו ואסע.

מדי צאתי ממרכבות הקטור לנסוע בעגלה, תחיה רוחי, אף כי המרכבות ההן נוחות הן ומְרֻוָּחוֹת וסתם עגלה מעין כף הקלע היא, כי שם אסיר אנכי ביד אדונים קשה, ביד האוקטור שר בית הסהר הסוגר עלי ואין פותח ופותח ואין סוגר; שם הכרטס עקר ואני טפל: חיב אני בתשלומיו, חיב אני בשמירתו, חיב אני לנדד שנה מעיני ולהשליט עלי קרח ורוח בלילה למען הרגיע רוח האוקטור ולהראותו לו כי הכרטס עודנו חי, עודנו קים, עודנו חדש כנתינתו — ופה בעגלת ר׳ יקה, הנני בן חורין, לא יבקש ממני בלתי ששים פרוטות, בלי שום כרטס ובלי שום אוקטור, בתנאי מפורש שלא אגיד לר׳ אמתי ששאל יוהר.

— מדוע זה, ר׳ יקה — שאלתי את העגלון — מדוע זה תבקש ממני, כי אשקול את בספך על כפך בטרם באי אל נוה שלום?

— יש לי טעם בדבר.

— אי זה טעם, הלא תגיד לי?

ויפן כה וכה פן יש שומע בעלטה את סודו ויאמר:

— לך אדוני אגיד: בערב הפסח מת לי סוסי ויהפך לי חגי לאבל, ויהי בערב ויֻגד לר׳ אמתי וישלח ויקראני אליו ויאמר: „אל נא תעצב, במוצאי יום טוב הראשון תבא אלי וחשבנו מחשבות לבלתי יכרת מפיך אכל. ואתה יקה הלא איש חכם אתה ומה היה לך כי נטרדת היום עד כי לא הבינות לך משקה לארבע כוסות ובשר?" „יהודית בתי" נתן קול והנה בתו באה לבושה לבנים ותעמוד לפניו „תני לר׳ יקה היין יין צמוקים, היין טי דבש ועשרה מנים בשר, כי נפשו מרה לו במות סוסו" ותמהר הנערה הצדקת ותעש ככל אשר צוה אביה. ונברך, אני ואשתי ועוללי, ראשונה את ה׳ ואחר את ר׳ אמתי ובתו. ויהי במוצאי יום טוב הראשון, ואבא אליו ויצו להוציא לי סוס טוב מאֻרְוָתו ויתן לי, — הוא הסוס אשר אנחנו נוסעים עליו, יאריך לי ימים ושנים! — נפלתי לרגלי ר׳ אמתי ולא ידעתי מה אומר ומה אדבר, שחקתי ובכיתי ואומר לו: מתנת חנם, במה זכיתי? ויצחק ר׳ אמתי ויאמר: „שלם תשלם לי עד פרוטה אחרונה. אך סדר התשלומים כה יהיה: שלשים שקל מחיר הסוס, ובכן בכל מוצאי שבת תסע עמי או עם אחד מבני עד רתמה הכפר הקרוב ותשוב, ושקל לנסיעה שקל לנסיעה יְנֻכֶּה לך עד תם כל שלשים הנסיעות" — ארבעה חדשים עברו ולא נקראתי לבוא עם סוסי, ויהי במוצאי שבת האחרונה וישלח לקרא לי ואבואה ותשב אשתו, בתו ושני בניו ויסעו, ויהי בבואנו רתמה, ויאמרו נסעה נא עד גדרותים, ואעש כן, ויהי בשובי ויאמר יהודה בנו: „אבי צוה כי תבוא אליו" ואבא וימסוך לי כוס יין שרף ואשת ויתן לי צפיחות בדבש ואוכל, ויאמר לי: „עד גדרותים צויתי את אשתי לנסוע, כי עת לגבות את המגיע לי ממך, וזה ארבעה חדשים ומאומה עוד לא נכיתי ועתה לא אוכל עוד לנכות סכומים קטנים כאלה; לא שקל כי אם שלשה שקלים תשלם לי פעם בפעם, ועתה שכר הנסיעה הזאת אשר ארכה כמעט שעה וחצי שוה היא בעיני ארבעה שקלים. הא לך שקל אחד ושלשה ינכו ממחיר סוסך". ועתה אמרתי בלבי, אם כלה היא מר׳ אמתי לגבות את כל המגיע לו בזמן קרוב, אולי יאמר לך: תן לי בחשבוני את ששים הפרוטות ואני לא השארתי בביתי מאומה, על כן נזהרתי להתנות עמך כי תתנם לי בטרם בואך שמה.

— החכם עיניו בראשו — קראתי ובחוזקה התאפקתי משחוק.

לא אתהלל בחכמתי, אך יהודה בן ר׳ אמתי נער חכם בתורה הוא, ולא יעשה דבר מבלתי שאול את פי ושם אחר לא יקרא לי בלתי „חרוץ".

— מי הגיד לך כי חכם הוא?

— ידעתי כי המלמד והמורה ימלאו פיהם תהלתו כי הוא גדול בתורה ובכל החכמות ועוד להם אח קטן כבן שבע ושמו יעקב ואותו לא ידעתי. זאת תראה כי כלם כאחד טובים ויפים כבני מלכים. אך כלם לא ישיגו ביפים ובטובם את אחותם יהודית, שמעתי אומרים כי בני עשירי עולם חשקה נפשם בה

להתחתן והיא השיבה את פניהם באמרה: כי אם לא יהיה האיש גדול בתורה, וירא אלהים, מלבד אשר עליו להיות בקי בכל שבע חכמות, לא תהיה לו לאשה. — את דרך כל הבנים ידעתי, אך דרך בנו הגדול אשר שב זה מעט מעיר חדשה נסתרה דרכו ממני ואנשי הכפר יאמרו כי אין רוח אביו נוחה הימנו, כי לדעתו הוא חכם מאביו.

ולא הוסיף עוד יקה לדבר כי שם לבו אל סוסו אשר כלתה לו זה מעט הדרך הכבושה ויחל לנהוג בכבדות בין החולות, וישום הסוס וינד בראשו ובלעדי אנחת העגלה ודברי יקה, המדבר סוסית על לב בהמתו, אין הנה ואין קשב, כי בכל עצי לבנה הדקים המפוזרים בחרש הדל והקלוש אשר משני עברי הדרך, אין נודד ענף. ויקה היודע נפש בהמתו ירד וילך ברגליו וארד גם אני ואלך עד אשר חדל החול. ויאמר יקה:

— הנה באר מים על יד המלון הזה. אשקה נא את סוסי. —

— ואת בעל הסוס אשקה אני — אמרתי ואוציא שלשים פרוטות מכיסי, ואתן לו וישמח על חכמתי ועל כספי ויתגרד בראשו. ויעורר שוט וירץ הסוס עד נטותו אל פתח אהל אשר מוטות כנפיו גם תבנו מגיעות כמעט ארצה. וימהר יקה וירד, ויגל, וינער אל השקת ויאחז ברסן הסוס ויוליכהו וישקהו שם, ואני התהלכתי ואסובבה בעולם הקט והשקט. — צוף-צוף-צוף! נשמע קול נערה חפוית ראש ויחפה היוצאת מאחורי הגדר ומקרקרת לתרנגולים. ומכל עבר ופנה רצו עפו תרנגולות ואפרוחיהן ברגלים כושלות ובכנפים פרושות לשבוע רצון מיד הגבירה היחפה הזאת. לקול הקורקור (געשנאָטטער) הקיץ הכלב הרובץ פתח הבית משנתו וילק בשרו סביב סביב, ויעמוד על רגליו בעצלתים ויתמודד מלא ארכו, וינער, וירח כה וכה וישב וישכב. הסוס צהל קולו ואנחנו עלינו והשט עגלתנו חיש מהר.

— הנה נכסי ר' אמתי — קרא יקה — הדרכים רצופות חצץ, הבתים מסוככים ברעפים ואת כל השדות אשר אתה רואה מסביב לו המה. — ואביט על כל סביבותי והנה כיריעת רקמת תשבץ פרושה על כל הככר תלמי ירק וכתם אדום ורוח צח, העוברת כעב קל על פני הקמה, תכה בה גלים; טורי עצים שתולים מזה ומזה לדרך. — לפני צאת העגלה מבית לשדרות הזכירני יקה את דבר ששים הפרוטות ואתן לו ויסב ויעבור בין שתי שורות בתי חמד, אשר טרה אחת וקצב אחד לכלם עד באו דרך שער איתון אל חצר רבוע אשר אגן אבן גדולה כקומת איש הנכונה על מסד אבן, נשקפת מבין מגדלות שושנים, קבועה בה בתוך ויעמוד פתח הבית, באתי אל

האולם הפונה חצרה, אשר אין בו מאומה בלתי אם שלחן גדול בתוך וכסאות ערוכים אצל הקירות מסביב, ואל השלחן המלא ספרים, כלי סופרים וכתבי עתים, ישב איש כבן חמשים ושש, יפה תאר עד מאד. ואקרב אליו ואשתחוה ואשק את ידו ואומר:

— ברוך אתה בשם אחיך יחידך אמנון אבי!

— האמנון מחמדי הוא אביך ואתה בנימן בנו? היהיה כדבר הזה? — ויקם פתאום מכסאו ויבט בי מספר רגעים — אתה הוא, אתה הוא! ויפול על צוארי וישקני ויחבקני. כאשר הרפה ממני ראיתי כי רטבו עיניו — השלום למחמדי נפשי, להוריך היקרים, התמימים והישרים? האמת בפי השמועה, כי עוסק א"ה בתורה כמשפט לבית עמיהוד? —

לא יכלתי השב אותו דבר, כי נפעמתי למראה האיש הזה הדומה מאד בתארו לאבי, אך חסון הוא כאלון, זקנו וקוצות ראשו הסדורות לו תלתלים כשלג הלבינו, קומתו יצוקה ומוצקת אך בכל זאת פניו מלאו רך ונעם ובכל מדברו והליכותיו ילין עז. גם בגדו השחור ושפת פי כתנתו המגהצת הנשקפה מבעד לו והכפה הקלה שבראשו ישוה עליו הוד; אך תחת דברי פי הוצאתי לו את מכתב אבי ויענני:

— מכתב אחי יחידי לרצון לי תמיד, אך לא היום, כי צר עיני ברגעים אשר בם אוכל לדבר בך פה אל פה. — וישם את המכתב בחיקו, ויצלצל והנה משרת עברי בא — שמעון! חבוש לך סוס ורוץ גדרותימה ואמור לאשתי, לבתי ולבני כי ימהרו כלם הנה, כי ארח יקר ונכבד מאד מאד לי, בנימן בן אחי אמנון, חושה אל תעמוד.

ויתן לי המשרת שלום, וארא כי בית איש ישראל הבית הזה, אשר בכל יראת הכבוד אשר יהגה המשרת לאדוניו — אחיו הוא. וימהר ויצא. ויאמר:

— איה דודתי הכבודה וכל בניך, דודי?

— אשתי, בתי היחידה ובני כלם היום בבית אחי אשתי. הבנים נקראים לראש החדש, כי אין בנים לאחי אשתי, אך אמש היתה בערה בכפר ההוא ואבוא שמה גם אנכי ואשתי ובתי לראות מה נעשה שם, וברוך השם כי האש אשר אכלה את הכפר לא היתה באחי אשתי לרעה ואשובה אני בטרם בקר והם עודם שם. — האמת בני כי אומר אתה לנסוע לארץ אבותינו?

— נדר נדרתי, על כן קדמתי לבא הנה למען אוכל לחסות בצל קורתך כשבעה ימים אם לא אכבד עליך. אך איככה ידעת, דודי, כי שמתי פני אל ארץ ישראל, הלא אבי הגיד לי כי לא יכתוב אליך מאומה עד בואי הנה ומי הוליך הנה את הקול?

— תלמיד חבר לך ואניעם שמו, בעברו דרך פסגה שמע כי הנחלה הזאת לעמיהוד ויסר הנה לשאול לשלומך ויודיעני את כל דרכיך. — ויצלצל ויקרא — שימו לחם! וישימו. ויאמר: הלא האכל אתי לחם, בני.

— התפללתי אף אכלתי בפסגה. —

— על הפלהך בני לא אשאלך כי לפי דברי אניעם מדקדק אתה בדברים כאלה מאד, ולו ידעת בני כמה אוהבים קנית לך בדרכך זאת; יהודית בתי ובני יהודה אשר כבשרונם כן צדקתם שמו אותך למופת למן העת ההיא מבלי אשר ראו אותך מעודם. — אף אולי בני התחן מעט שנה לעיניך כשעה וחצי עד שוב בני הנה ואני אצא ופקדתי בשדה למען אוכל היות נקי בביתי כל שבעת הימים

— כן אעשה דודי הנכבד — אמרתי ויוליכני דרך אולם רחב ידים — כלו אומר כבוד אף אין שמץ בזבוז בו — אל חדר מרווח ויצו להביא את מרצופי וחבילתי הנה ויאמר הנני מפנה את הדר עבודתי לפניך. הרגיע נא מעט על הדרגש ופה הנה מים ובורית. ויחבקני עוד הפעם באהבה ויצא.

המנוחה היתה לי דבר יפה בעתו להסכין ולהשלים עם הרושם אשר לא פללתי שעשה בי האיש הזה במראה ובחין ערכו, כי היה בעיני כשריד מן השרים הגדולים מימי מלכי בית דוד עת לא השפילו עוד זרים כל רום אנשים בישראל — נשאתי עין מסביב על כל התכונה אשר בחדר: והנה ארון מלא ספרים מכל מקצעות התורה מדפסים וכתובים זה מאות בשנים יכסו את הקיר האחד מקצהו ועד קצהו מן הספון עד הקרקע; מעבר מזה ומזה לחלון שני ארונות קטנים רבי חמד, האחד מחזיק ספרים הנוגעים לישראל הכתובים בלשונות אחרים, והשני מבחר ספרי כל עם ועם, גם בצחות גם במדע; וכדור כדור נתון על כל ארון: כדור הארץ על האחד וכדור מערכת השמים על השני, וממעל לארונות פרושות על הקיר מפת ארץ ישראל מעשה ידי אמן: מפת הישוב ומפת הטבעי ועל נציב שיש ערוכה שלחת אבן גדולה מעשה צעצועים כלה, ועל שפתה מסביב חרותים כדברים האלה: „יברכך ה' מציון וראה בטוב ירושלם כל ימי חייך שלום על ישראל". גם כל כלי שלחן העבודה הנתון על יד החלון חרשת עץ ואבן הם מעשה ידי יוצר חרש הבאים מארץ אבותינו. לא ידעתי אם נעתקה כברת ארץ מנחלת יהודה ותטל הנה או עתידה זו שתעקר ממקומה ותקבע בארץ ישראל... אך אשמעה נא בקול דודי ואנוחה, כי הלילה הזה לא ישנתי וגם לפני צאתי מביתי נדדה שנתי, ולהראות בחבלי שנה על עיני לא נכון לי. ואשען על הדרגש ואישן. — בהקיצי משנתי אשר ערבה לי מאד, ראיתי על האורלוגן והנה תחת אשר אמרתי לנמנם שעה וחצי, ישנתי שלש שעות תמימות. ברור היה הדבר בעיני כי כבר באו כל בית דודי לקדם את פני, והנה האורח סרוח על המטה וישן. ובכל זאת תחת לבוש על עצלותי שמחתי כי רוח נכון התחדש בקרבי ולבי טוב עלי וארחץ במים ואיטיב את ראשי ואוצא מן המרציף את בגדי כבודי ואלבש — עוד אני משיב ידי על תלתלי ועל בגדי והנה קול דופק על דלתי.

יבא — קראתי. והנה דודי בא ויאמר:

הטיבות בני כי ישנת עד כה ואני עשיתי את שלי ואצו על בני הנעורים לבלתי עבור על פתח החדר למען תנוח מנוחה שלמה מעמל הדרך ולבך יהיה ער ונכון להתעלם אתנו, ועתה יבא נא יהודה בני, אשר אותו הפקדתי לשבה ולההלך אתך כל ימי היותך עמנו פה.

ויבא עלם כבן שש עשרה שנה יפה עינים ושחר שער פניו מחוטבים ברב חן, וישתחו ויתן לי יד.

— שלום עליך אח נחמד ונעים! — קרא לי.

— שלום! היה לי לאח — עניתי לו בהטותו אותו אלי ובנשקי לו.

— אחים אתם בני מאז, כי אם בני בנים כבנים, בני אחים כאחים, ויתן ה' יאהבו בנינו איש את רעהו כאשר אהבנו אני ואמנון איש אחיו. אך בא נא בני והצגתיך לפני אשתי ובתי.

בצאתי מן החדר והנה אשה טובת מראה כבת חמשים לקראתי.

הזה הוא בן שרה יבמתי ורעותי הטובה? — אמרה — ברוך אתה בני לה'! העוד רב טובה ויפיה, כאשר היה בשבתנו יחד?

— הימים הטובים האלה, אמרתי — נזכרים לאמי וכמעט לא יחדל יום אשר לא תהגה בך.

עוד דברי בפי והנה דודי אשר יצא זה מעט, שב הוא ואחותו נערה כבת תשע עשרה שנה, בקומתה דמתה לאביה, הולכת רומה, על שפתיה משוך חוט חסד. והיא נגשה בחן ובכבוד אלי ותשתחו ותאמר:

— ברוך באך אדוני בצל קורתנו, את שמעך הטוב שמעתי ועתה ישמח לבי כי עיני ראתך.

— ברוכה את וברוך טעמך עדינה — עניתי ואשתחוה.

— אחת אבקשכם — קראה דודתי אלינו — ארון והודי עדינה ושרתי לא ישמע על פניכם, כי אם

אח ואחות, בנימן ויהודית תאמרו כי אחים אתם לא אדון ולא גבירה.

יהודית אָדמה ותצחק ואני אמרתי:

— הלא זה דברי, דודתי הכבודה, כי הרבה לי ללמוד פה — ויהודית אמרה:

— אם רק אמת לאמתה יהגה חכנו בכל פטומי מלין, כדבר אמי היקרה, הנני אומרת לך באמת ובתמים כי מאד ישמח לבי לשמוע מפיך את שלום דודי ודודתי, אך נבואה נא אל הלחם כי השלחן ערוך. — ונבא אל חדר גדול ונאכל שם בצהרים. בקומנו מן השלחן אמרה יהודית:

— עת לעשות בבית, הנוח נא אמי היום ותשאל לשלום יבמתה ואני הנני נפטרת מעמכם הורי היקרים ובנימן, אחי — על פי חפץ אמי — וכתם שעה אהיה גם אני לשוח אם ארחנו הנכבד — ואת דברה ותט ראשה בחן ותלך. ודודי אמר אלי:

— הגד נא לי בני הנעימה היתה דרכך הנה? — ואען:

— מבורסקי עד פסגה נקריתי לשבת באתיק אחד בין שרים וראשית דבר המסבה נתנה מקום לי להתוכח.

— להתוכח! — שנה דודי — ואולי בדברי דת? טוב בעיני לראות את בן אחי גבור במלחמה של תורה אך עם בני עם אחר אין לנו להתוכח, כי לא להפגות כל באי עולם שולחנו.

— חלילה גם לי להתוכח על דברי דת — עניתי — רק למען הטהר מן העונות אשר יטפלו אויבינו על עמנו התוכחתי.

— התכנת בני את רוח אנשי מלחמתך ותדע כי צדיקים הם? — חקרני דודי.

— גם צדיקים גמורים, גם רשע גמור, גם בינוני היו בתוך ההולכים עמי, אמרתי, הבינוני התגרה בי ינחם וישב בתשובה שלמה. הרשע הגמור נלחם בי וינגף לפני, לא מכח ידי, כי אם הצדיקים הגמורים היו הקנאים הפוגעים בו, ואני כליתי את מלחמתי לא בחרב ולא בחנית, כי אם בשלום; אך הבינני נא דודי, למה לנו לחקור את צדקת האיש הנלחם בנו, אנחנו אמת נדבר ואם צדיק איש ריבנו, הלא תדריכהו לטובה, ואם רשע הוא תהי נא ידה בו ותתקפהו לנצח?

— „בהיות הדור זכאי" — ענה דודי ואמר — ואף הקטגור מבקש אמת, דורש משפט, אז חיבים אנחנו לברר דברים לאמתם לכבוד האמת ולטוב לנו; לא כן בדור זה, אשר שנאת העמים אותנו היתה לשנאה לשמה, היום אם פוצים אנחנו פה להצטדק בזיון אנחנו נוהגים בגוי עתיק ימים וגורמים לו רעה".

— „ובכן, קראתי — הנשב תחתיו ונדום?"

— „יפה שתיקה בזמנה מדבור שלא בזמנו" — חרץ דודי משפט — לשונאינו אין שום בסיס של מוסר שיסמכו עליו, ורק זדון ומדון יאהבו. על כן כל עוד אשר תחתינו אנחנו עומדים לא תמצא יד שונאינו הבוערים להוריד רירם, כי אם על המעט הסמוך ונראה להם. וכאשר ילאו קרא בגרון באין עונה ובאין ענין, יעלו מעליו, כי באפס עצים תכבה אש; לא כן אם, למען הוציא אור משפטנו, נוציא את אוצרות הקדש אשר אצרו אבותינו במכמני החיים והספרים, אל מקום התורפה, אל מקום אשר שכורים הלומי יין בהֵמָה סופקים שם בקיאם לשחוק ולמחתה, יבאו הערלים והתעללו בכל חבדת ישראל ובוז וקלון לא ישבות.

— „ואם כן, קראתי ואשמח, יגל לבי, כי רק באזני איש אשר בכל לבו חפץ לדעת דבר לאמתו דברתי את דברי".

— „מה היה ענין השיחה? ספר נא לי!"

— מטרונית אחת בקשה ממני להחליף עמה את מושבי והאמר לכבדני, באמרה, כי רואה היא אותי נעלה על כל עמי בהלכות דרך ארץ, ואען: כי יען אשר בן עמו אני הנעלה במוסרו על כן בכל לבי הנני מפנה את מקומי, אך לא לה כי אם לאביה החולה. האשה לקחה מוסר והכלם ותכפר את פני, ואחיה, איש חסר לב, אמר לתבוע את עלבונה מידי, ויגער בו אביו החולה, והנכבד הזה חִלָּה את פני להשתעשע עם רופאו ההולך עמו ולהודיעו את דבר כבוד הנשים בישראל, אשר רמזתי עליו בתוך דברי.

— ובמה הוכחת לרפא את הדבר? שאלני דודי.

ואספר לו את כל דברי השיחה וייטב בעיניו וישאלני: האוכל לדעת את שם הרופא? כי בזמן הזה יקר למצא בין העמים איש מהפך בזכותנו.

— שם הרופא רעואל הנלוה אל השר בן־טוב השב אתמול מדרכו אשר הלך בה להתרפא.

— אם כן הדבר הכל מתבאר היטב, אך הגד נא אם התודעת בשמך לבן־טוב?

— עם השר הנדיב הזה לא הרביתי שיחה, כי ראיתי כי הַדִּבֵּר קשה עליו.

— לו ידע כי בן עמיהוד אתה, אמר דודי, כי עתה שש עליך מאד, כי שכן קרוב ואוהב נאמן בכל לב ונפש הוא לו, וגם רעואל הוא רופא ואוהב לביתי

אך האמלל הזה לא יתודע לאיש, אשר לא ידעהו מתמול שלשום.

— עיני ראתה רוח כהה מרחפת על פני האיש היפה הזה ואנודה לו. כמעט הוציא רוחו, אך פתאום התאפק ושרש דבר נמצא בו לא יכלתי לדעת.

— נער בעל כשרון היה רעואל— ספר דודי — ויברח מישיבת זבלון ואיש לא רדפו — אל בית מדרש הרבנים. וַיְשַׁלֵּם שם את חקו, ויבא אל בית מדרש הרפואה ויהי לרופא צבא. וייף מאד בגדלו ובמראהו ובמדי שר החיל אשר החל לבש, ויהיו לו מהלכים בין מרום העם וישא חן בעיני כלם וישבעו באזניו שבעי שבועות, כי כל רואיו לא יכירוהו כי מזרע היהודים הוא. תחת השב ריקם תהלה כזאת כמשפט לגבר חכם, שש עליה כעל כל הון, עד כי נפתה לבבו להפר ברית אלהיו ולרבקה בעם אחר. ויבז בעיניו את עמו ויבוש בהם ואף הם הלכו מנגד לו. אך לא ארכו הימים לאלה אשר בחלקות שתו לו, החלו לקנא בו אחרי אשר העלוהו בחרמם, באמרם כי גר הוא, כי כושי לא יהפוך עורו ויהודי את דרכו. ימים רבים נלחם בהם להוכיח כי לא נופל הוא מהם. פתאום הפך את לבו וישלח ידו אל הספרים הכתובים על דבר ישראל, ויגבה לבו בדרכי אבותיו, אשר כון אל דרכי יתר העמים וימצא אותן עשר ידות על אשר אָמַר, וינהה אחרי בני ישראל, ויקץ מפני חבריו ההולכים אחרי לבם כל היום, וימאס בהם ובשעשועיהם, ויוסף עוד אפם לחרות בו ויבאישו את ריחו בכל מסבה כי יהודי גמור הוא, וינזר מהם ויבא אל המקום הזה, ויבחר לשבת בכפר גדרותים הקרוב, למען יפטר מן המסבות אשר רוחו זרה להם, ובלעדי ביתו ובית בן=טוב דבר אין לו עם איש, בלתי עם דלת העם, אשר יקראוהו לחוליהם.

— עתה אבינה את האיש הזה, קראתי — על מה יפיקו כל דבריו געגועים ותוחלת נכובה, על מה כלו אומר נואש.

— יבואו נא אבי ואמי אל הגן — נשמע קול יהודית הבאה ומעפרת לבנה רחבה חגורה במתניה — שם נכון המיחם. ומנשה ויעקב אחי, אשר שבו זה מעט מדרכם, יקדמו פני ארחינו... — ונקם ונעבור בגן מלא עצים רעננים עתיקי ימים ונעל על גבעה קטנה אשר שלחן עגול תקוע ברגלו אחת בארץ, סביבותינו ספסלים ומוסך ממעל הסוכך על היושבים ביום הגשם. על השלחן המכוסה לבן היה ערוך מיחם ממרט, תופס רותח וצנצנות ערוכות על כניהן, גם סוכר, גם תפינים קלים נתונים איש איש בכליו. מן הספסל קם עלם כבן עשרים שנה, טוב תאר, אך עיניו עמוקות מעט בחוריהן. ונער כבן תשע שמח

וטוב לב. ויגשו אל דודי ואל דודתי וישקו את ידיהם, ואחרי כן אמרה לו דודתי:

— זה מנשה בני, וזה יעקב בן זקוני. ועתה גשו נא אל בנימין בן דודכם ותנו לו שלום — וישתחו מנשה בקורת רוח, ויעקב הקטן תקע לי כפו ויקרא: שלום עליך! השלום לדודי ולדודתי, היש גם לך אח קטן כמוני אשר יהיה לי לחבר?

— כן בני. קרא הזקן לבן זקוניו. שמך נאה לך, בן אתה ליעקב אבינו אוהב את הבריות ומקבל את האדם בשמחה — ויהודית השומעת לאו מכלל הן, ראתה כי קדרו מעט פני אביה ותערם להשיאהו לדבר אחר ותאמר:

— החמים טובים המה אך חמים וטובים מהם דברי חכמים ומאד ידאב לבי כי הפסקתים.

דודי הנבון הבין ערמת בתו ויאר פניו אליה. והשיחה נסבה על שלום בית אבי, ונשת, ונשנה ונשלש. וניטב את לבנו. כתם השתיה שם דודו את ידו על שכמי ויאמר: קומה ונתהלכה מעט ונעבור את הגן, ואת החורש אשר מאחריו ונצא אל דרך רצופה חצץ, אשר שני טורי אלונים לה מזה ומזה. והנה שר חיל ועבדו רוכבים על שני סוסים. וירד השר מעל סוסו ויתנהו לעברו ויאמר: „הוליכהו הביתה, ואני ברגלי אבואה", ויגש אל דודי ויתקעו כף, ודודי הציגני לפניו ונשתחוו איש לרעהו, ונשיח על דברי ממלכות הארצות ועל דבר צבאו החונה בסבות על יד הכפר, ונלך הלוך ודבר. והנה איש מסכן נגש אליו ופורש ידו ויאמר לו דודי: מאי מזה אתה? — ויאמר: מבצקת עבדך — שלום עליכם, אמר דודי בתתו ידו לו, עליכם שלום, ענה העני — „אתה ידידי בא אל הבית הלבן הזה, שם יותן לך מקום ללון ושלש סעודות, עשרים פרוטות לדרך או עגלה לקהלה הקרובה. אך על הפתחים אל תחזר", ויברך העני את דודי וילך אל הבית הטראה לו, ושר החיל אמר לדודי:

— אל יחר לך אדוני ואשאלך, יודע אני כי חפץ אתה בהשכלה ובתרבות בני איירופא ומדוע זה לא תשים גם בעדתך לחק כי ישב העני תחתיו, ישוב יתהפלל כל היום, והאיש אשר ידבנו לבו יסור אליו ויתן לו? — ויען דודי ויאמר:

— גם בעיניך אדוני אל ירע אם אומר לך, כי לא כל הדעות שוות. אנחנו בני ישראל יתחמץ לבנו מדי ראותנו, כי העניים, הנבראים בצלם אלהים כאחיהם העשירים, אנוסים הם להפוך עין, להחליק לשון, להטות ראש הצדה, לחבוק ידים אל לב, לזמר ולרנן תפלות ובקשות כל היום, בשביל מה? בשביל ספק ספקא של פרוטה אחת, אשר יַשליך, בגאוה ובוז איש, אשר אולי לא נשא שם אלהיו על שפתיו

זה כמה. חרפה היא לעם אשר לא יפתח את כיסו, בלתי אם יתבזה המקבל להראות כי ירא ושלם הוא. אם אמנם בכל לבו ובכל נפשו הוא עובד את אלהיו, גם בגלוי גם בסתר, גם שלא על מנת לקבל פרס מכם, ולטול שכרו מידכם בעולם הזה. איך לא תבושו להעלים עין ממנו מאה פעמים, ולתת לו פעם אחת מתנה בזויה ומועטת כזאת? אם אמנם הוכו כברו הלא קדוש הוא לכם באמת, ומדוע תתנו כלי צנוע כזה להתבזות בעונותיכם בראש כל חוצות? ואם רק למען הרך לב אבן ישא רנה ותפלה ולבו בל עמו, הוא נקי מעונו, כי חסר לב העשירים וחסר לחמו ונקיון שניו נקה ינקהו, לו היתה כזאת בקרבנו, בימי אבותינו, כי עתה נתנו לו תחת פרוטה אחת שתים, לא לשם צדקה, רק לבלתי יברך ברכה לבטלה. — ויען שר החיל:

— איש מלחמה אני מנעורי, אך מלחמת סופרים לא אלחם בך, ידעתי כי באלה תגבר עלי. ובכן שלום יהיה בינינו, שלום בן עמיהוד ידידי. ויחזק לב דודי בשתי כפיו ויתן ידו לי וישתחו וילך. ודודי אמר אלי:

— האיש הזה נדיב לב וטוב עין הוא, ויודע להוקיר את מי שגדול ממנו בחכמה. ובכל זאת יש יעלה על לבו, כי אנחנו נואלנו מכל עם, כי רוחנו צר מהכיל את הדעת העמוקה והרחבה, כי הקבצנות בור שאינו מתמלא הוא וכי יש באנשיה בני אדם שהדלות והשפלות לא הניחו להם כל מדה טובה. כל זה גלוי וידוע לנו ומה נעשה? הגלות הוא השרש והקבצנות הוא פריה, כל עוד אשר יושבים אנחנו צפופים בארץ, והעובדים רבים מרי העבודה, הנוכל לאמר לנודד ללחם: לך עבוד? רק אם יאסף ישראל אל נוהו יאסף מצרעתו זאת, ושבה המספחת בבשרו צחה, ענוגה ובריאה, אך עד העת ההיא חיבים אנחנו לפרוש מלחמנו רק בהיות לנו לחם, אך מידי חובת כבוד הבריות שאנו חיבים גם לאחינו האביון אין אנו נפטרים לעולם, וכל המתעלם אפילו מן המחזיר על הפתחים, הרי זה אכזרי גמור, ואיש אין לב ישראל בקרבו, לבו אחרי בצעו, לחמו לנפשו, ושמחתו אינה אלא שמחת כרסו ושמחה זו קלון, כאשר דבר הפילוסוף העברי הרמב"ם. — בשובנו ללכת הביתה מצא דודי את יעקב בנו הקטן שש כגבור לרוץ ארח.

— אחרי מי אתה רודף בני? שאלהו דודי — „צפור לכדתי זה שלשה ימים, וימלט, והנה נער בא ויגד לו, כי קנן בערוץ האלון אשר על יד בית יוחנן הסרדי, ועתה ארדפה נא אחריו, אולי אשיגנו".

— חלילה לנו בני ללכוד נקיים במצודתנו לנו לדעת את נפש צפור נודדת מן קנה. ויכלם הנער אך אביו החזיק בידו וייטב פניו אליו. ואלי אמר דודי:

— החזון אשר חזו חכמי ישראל, לאחרית הימים: יפיפותו של יפת ישכון באהלי שם יעד על אמתת דבריהם: „חכם עדיף מנביא, כי רק המה חזו בנבואה הראשונה את הטובה האחרונה. בהיות החסד והשלום נשמת חייהם התירו לבוא בקהל ישראל גם את בני העמים האסורים מן התורה (ידים ד' ד'), נוחים היו להעמים לבלתי חקור הרבה למכורתם ולמולדתם, לא כן למדות הגוברות בגוים האלה. אם יפיפותו של יפת ראו כי טובה היא, זבה וטהורה, ויתאוו ליום אשר תשכון כבוד באהלי שם, אך את חמימותו של חם, אותה זרו הלאה וישנאו כל הימים. נמרוד בן בנו, אשר החל להיות גבור ציד בארץ, היה תועבה לתלמידי הנביאים, אשר נבאו על החרבות כי תהיינה לאתים, על כן נראה את חכמינו חולקים כבוד לחכמת יון אשר נחה עליה רוח יפת, וחולקים מחלקת גדולה על תרבות בני רומי, תלמידי חם, המה גבורי הציד אשר מעולם, ואם יש צפור שמים, אשר קשת נמרוד לא תשיגהו, יורידוהו ארצה בזמרת נבליהם בכנור צור אשר בידם. גם אותנו יגררו בחרמם ילכדו באמרי פיהם — לא לנו ללכוד צפרים, לא לנו!

והמון צפרים עפו מבין עפאים, וירנינו באזנינו מוצאי ערב, ויחושו ויטושו למעינתם. מלאכי קהל העוף המה אשר באו לברך את האיש אשר דבר טוב עליהם גם העצים הטו ראשם בתשואות חן, אות הוא כי טובה עין האזרחים הרעננים האלה בחוסי צלם. ובכן שתים זו שמענו: נופל האדם מעץ השדה, וטוב חלק עוף נודד מגורל עם גולה.

באנו הביתה ותעבורנה השעות בספורי שלום בית אבי, אשר הפגיעו בו דודי ודודתי לספר להם בכל פרטיו. ותרבינה השאלות והתשובות, הזכרונות והפתרונות השנינות והמהתלות עד האספנו איש איש אל חדר משכבו.

ויהי בקר ויהי ערב יום אחד.

ג.

שכבתי ואישנה ושנתי ערבה לי מאד, אך לפנות בקר לא יכלתי עוד לישון, ולבלתי עורר את אנשי הבית התהפכתי עוד על משכבי עד תם השעה החמישית. קמתי, רחצתי, לבשתי ואקרב אל החלון, וארא כי גשם רב ירד על הארץ בלילה, ואני לא שמעתי. הנקעים אשר בחצר ובגן מלאו מים, הסטר

חדל והעבים לא סרו, וזעיר שם זעיר שם יטפו עוד העצים והגגות מים. יצאתי דרך האולם אל הגן, ואט הצדה אל תחת המוסך העובר על יד הגדר לכל ארך הגן, ואעבור עד קצהו, הבטתי מבעד לשבכה, והנה ילדים וילדות כבני שש כבני שבע מבני האכרים העברים חושפים שולי בגדיהם עד הברכים. וברחצם את רגליהם הקטנות והצחות במימי הנקעים, יפזזו מטוב לב, וישירו גבורות גשמים, לאמר:

1.

אֵל חָנָן
שַׁי עָנָן
שָׂדֶה וּשְׁדֵמָה
יִרְוָיוּ
יִשְׁתָּיוּ
אָדָם וּבְהֵמָה

2.

יָפוּחַ
הָרוּחַ
יֶהֱמֶה כַּכִּנּוֹר
יִתְגּוֹלְלוּ
יִתְבּוֹלְלוּ
מַיִם בַּצִּנּוֹר

3.

הַשֶּׁמֶשׁ
כְּאֶמֶשׁ
יָלִין צָהֳרָיִם
בָּלְעוּ
מָלְאוּ
הֶעָבִים מָיִם.

4.

יָרִיקוּ
יַשִּׁיקוּ
זִרְמֵי מֵי עָבוֹת
יַטִּיפוּ
יָצִיפוּ
גֶּשֶׁם נְדָבוֹת.

5.

הַבָּרָק
אוֹר זָרָק
תֵּבֵל חָוְרָה
יַרְעֵם קוֹל
יְחוֹלֵל כֹּל
אֶרֶץ נִשְׂעָרָה

6.

מַנְעֵם
הָרַעַם
אַל תִּירְאִי אֲדָמָה
כִּי בְרָכָה
הָפָכָה
לְעֵדֶן שְׁמָמָה.

7.

מֵי עָנָן
אֵל חָנָן
אָחוּ וָתֶלֶם
יְרָוְּחוּ
יִשְׂמְחוּ
יָשִׂישׂ וָעֶלֶם.

יצאתי אל העדה היפה המכשכשת במים ואשאלם:

— מאין תדעו ילדים את השיר הנעים הזה? ותקרב נערה קטנה ותשא ראשה אלי ותאמר:

— מאין נדע? מאין לנו לדעת? כלנו יודעות, גם צפורה יודעת, גם שפרה בת רחל דודתי יודעת, גם מלכה אחותי הקטנה ממני יודעת, כלנו, כלנו יודעות.

— „היודעים גם אתם נערים לשיר בשירים?" ויען אחד מהם:

ומדוע לא נדע? ויתן אצבעו על פיו ויבט ארצה, כי נכלם להרים פניו אלי.

— שירו נא לי נערים מן השירים אשר ידעתם — ויבושו הנערים ויורידו לארץ ראשם. אם כן לא אפריעכם, אמרתי ואלך, כמעט פניתי ללכת שמעו אזני מאחרי את קול הילדים, שבים לשירם ולזמרם.

אשריכם ילדי כפרים! הטבע התמימה היא הורתכם היא מורתכם. תואמים יולדתם לה עם התום ועם הכח, על כן שאננים רעננים תהיו כל ימיכם. אך אתם ילדי שעשועים, נטעי נעמנים, לא בגויכם אתם שתולים, קומו וצאו לכם אל המקום אשר אמר ה', שם יברכם כל פרח קטן, כי אח מבטן הוא לכם; תקדם פניכם בחן כל שושנה נוה ומעונגה, כי אחותכם אוהבתכם היא, שם לא תשמעו את קול השירים קוצי המדבר הסוערים כמו חרון כל היום: „בתוכנו לא תנחלו כי סורי נכר אתם, זמורות זר". שם תמוצו תינקו מן השדים, אשר נכונו להחיות אתכם לעם רב.

שבתי הביתה ואשב בחדרי רגעים אחרים, והנה קול דופק בדלת בלאט „יבוא" אמרתי, ויהודה בא ויברכני ברכת השחר, ויגד לי כי היום נסע כלנו אל העיר הקטנה נתיבים הקרובה.

— מאד ינעם לי, אמרתי — לבקר את עיר מולדתי זאת, אשר בה גדלתי עד מלאת לי שתים עשרה שנה — עודני מדבר והנה יעקב הקטן בא ומתלונן על אחיו הגדול לאמר:

— ראיתי את כלכם מתחרשים ומתלחשים גללו הרכב מכין את המרכבה, אין זאת כי אם נוסעים אתם אל אחד המקומות ואותי לא תקחו.

— אם תצוה להביא לנו חמים, ענתיו — אדבר עליך טוב באזני אביו ונסעת עמנו. — וידלג כאיל וימהר וישב ושמעון אחריו מביא חמים, ונשת ונתפלל ונאכל ואחרי כן נגש אלי יעקב ויאמר:

— לך נא אתה אדוני ודבר באזני אבי, כי את פניך לא ישיב כי אורח אתה.

ואלך אני ויהודה אל דודי לבקש ממנו ודודי היה כממאן ויקרא:

— תורה מה תהא עליה? מי יצילני מעון בטול תורה? —

— ע"כ אלמד מחר כפלים — אין הנער לענות.

— ומי ערב בדבר? — הוסיף האב להחמיר.

— אנכי ערבנו — קראתי אני.

— טוב הדבר — ענה דודי — אך דע לך כי תורתו מידך אבקש.

— מידי תבקשנו. — ויקם הדבר, וימהר הנער ויקח את מעילו וישק לאביו ולאמו וירץ החוצה וישב על המרכבה בטרם עוד אָסרו אליה הסוסים. וישב שבת ודדה ויעורר שוט ויט בידיו וישרוק בשפתיו.

המרכבה נאסרה ותעמוד פתח הבית בחצר החיצונה, ואביגיל דודתי ויהודית בתה לבושות בגדי דרך, עלו והשבנה ואני ומנשה ישבנו ממולן ובין ארבעתנו בתוך נדחק יעקב הקטן, לא עומד ולא יושב, ויהודה עלה לשבת עם הרכב, והמרכבה יצאה מן החצר ותעביר בין שני טורי בתים, ומדי עברו יצאו ילדים בכתנות בפתחי הבתים להתבונן בנו; עד מהרה נסבו הבתים אל אחרינו, אנחנו נוסעים מעבר מזה והשמש רצה בגבורתו מעבר מזה וחרש העצים בתוך, ותכהין עינינו מנפץ רסיסי הפז, אשר היא זורקת מבעד לענפים הירקרקים. העצים נסוגו אחור ועינינו לא הוסיפו לדאבה, כי מתוק האור וטוב לעינים ורק האורחים הרעננים החוצצים בפניה בעבי גבם, האומרים: לנו השמש, לנו הצדקה והמרפא אשר בכנפיה, המה יחשיכו עינינו והמה יוריקו את פנינו. הרכב החל לעצור בסוסיו, ויצנח ממושבו ויבט בה וכה ואחרי כן עמד וירד ממושבו ויאמר אלינו:

— הנה אבדה בדרך הוו המעכבת אשר בגליל האופן ועתה אשובה נא וארוצה אולי אמצאנה. וירץ כברת ארץ ולא מצאו וישב אלינו ונרד מעל המרכבה ונעבור ברגלינו לבוא עד הכפר הקרוב והרכב התנהל לאטו אחרינו. ויד השמש היתה עלינו לטובה ותתכס עב זכה ועבי שחקים צחים שטו כמלאכים קלים על פני תהום תכלת הרקיע; מתוך קול המון הזבובים הרומשים על פני האחו, נשמע מרחוק קול מכה בפטיש, כאשר קרבנו נראתה לנו דרך המלך אשר תחצה את דרכנו לשנים, ואיש כבן חמשים וחמש שנה, גדל קומה וגדל כח אשר אין עליו בלתי אם כתנת, מכנסים וטלית קטן מפוצץ אבנים לחצץ ועוד יהודים רבים עובדים הרחק איש מרעהו את העבודה הקשה הזאת בחפץ כפים.

— „ה' עמך ז'" קרא יהודה אל האיש בגשתו אליו.

„יברכך ה' ז'" ענהו וימח הזעה מעל פניו.

— הגידה נא לי, רבי קרוב, מה משכרתך ליום? — שאלהו יהודה.

— בעזר האל אשר יתן לי כח ועצמה אשתכר עד חמשה שקלים לשבועה.

— הבאלה תכלכל את ביתך?

— לו היה חתני זכרונו לברכה חי, כי עתה הסתפקתי גם במעט מזה; אך הוא הלך לעולמו ועלי עזב את אשתו היא בתי ושני בניה יחיים ה' ועלי לנהלם בלחם ולשלם בעד הילדים שכר למוד למען ידעו מה ה' דורש מאיש ישראל. ועתה אל ירע בעיניכם אדוני אם אשוב אל עבודתי, כי שכיר יום אני ועלי לכלות חקי יום יום׳ — ויברכני וישב אל עבודתו ואנחנו הלכנו אל דרכנו עד בואנו אל בית הנפח ואיש טוב לב וחסון כאלון, בגדי בד קלים על בשרו וזרועותיו החשופות כגידי ברזל שורגו יצא לקראתנו ויקרא:

— שלום עליכם, אדוני, ידי לא אוכל תת לכם כי מלאה היא שחור. — וישאלנו מה חפצנו ונגד לו. וירץ אל המפוח ואל הסדן וימהר לעשות את הוו ויוצא, ונשלם ונעל על המרכבה ונבא מקץ שעה אל נחלים עיר מולדתי.

ד.

עוד בעינה עומדת נחלים הקטנה, דבר לא השתנה בה, כי אם זעיר שם חדש בית ישן גג חדש לראשו. מה גבהו הבתים האלה בעיני בהיותי ילד, ומה רחבו אז השוקים, ומה שפלו אלה ומה צרו היום.

— אל בית קרובנו ר' הרן נסורה — אמרה דודתי — אל הבית אשר היה לאביך, שם נולדת, שם גדלת.

וייטב הדבר בעיני מאד, ותעמוד העגלה פתח הבית. העץ הנטוע על יד השער הניע לי ראש לאמר: הימים הראשונים היו טובים מאלה! יד הרעם היתה בי ותרעץ את מבחר ענפי! ואנודה להזקן המדולדל על הודו כי פנה — ירדנו מעל המרכבה והנה ר' הרן איש בריא ושפל קומה ומקטרת ארוכה שטוחה לפניו ואשה דלת בשר טובת עין יוצאים לקראתנו ומברכים אותנו בכל לב, והאשה אמרה:

— לא אשגה אם אומר, כי זה בנימין בן נעמי, רעותנו הטובה. — והאיש השתומם

— האדוני בן ר' אמנון? כראות פני אלהים ראיתיך, ברוך הבא — ויחבקני ונבא אל הבית והנה החדרים התנכרו לי כי שנו את מראיהם ומדתם, האחד היה לשנים והשנים — לאחד. אך התנור הירק לא שנה את טעמו, עודנו עומד בפנת החדר ומיטיב אלי את פניו החלקים כאז בימי ילדותי. כאחד יצורי עולמים היה תנור זה בעיני בעודני ילד, כי אותו ראו עיני לראשונה בטרם עוד ראו ארץ ומלואה. מעשי הצעצועים שבראשו נדמו לי כהמון בריות שמבראשית, ודמות התמורים והפקעים המשוקדים נחשבו לי כתבנית אשר על פיה נוצר כל עצי השדה וכל צמח האדמה. גם עתה כראות פני מודע מאז ראיתיו, במראהו בלבד,

מבלי בַּבֵּר דבר הזכירני את הדברים אשר היו לי עמו בעודני קטן והוא גדול במלא קומתו כיום הזה, לא כן נזכר לי מראה בעלי הבית הקרובים לאבי, רק לבלתי השב פני הטובים האלה נעתרתי להגיד להם, כי לאחרונה הכרתים וישמחו והאשה בעלת הבית קראה:

— במה נכבד ארחים יקרים כאלה! —

זאת דברה ותרץ אל בית המבשלות. והאיש ספר לדודתי אשר שאלתהו לשלום ביתו ופרנסתו, כי אין עוד בית יין לו, כי לא משל ברוחו לשמוע בקר רוח את הגדופים ואת לעג השאננים, אשר גדפו וילעגו על ישראל, האצילים הקטנים וכהני הכפרים אשר במסבי העיר הבאים לשתות מיינו. — בצרת כי תהיה בארץ — על ישראל יצא הקצף, אם זל מחיר בר ולחם — יאשם יהודה, אם העלו סוחרי הודו על מחיר האורז — בפשע יעקב כל זאת.

— ואומר אל לבי — כלה האיש את דבריו — הלא רק שתי נפשות אנחנו, בית ומעט כסף חננו ה', ושתי פרות חולבות וגן ירק מטה לחם הם בעיר קטנה, ועתה יהיו נא מזונותי קשים מעט, ואל יהיו מסורים בידי בשר ודם אלה.

כן דבר האיש בעל הבית, מזונותיו היו קשים רק מעט ולא הרבה, כי בכלותו לדבר באה האשה ותפרוש מפה צחה כחלב ותביא ביצים טרופות, פת בחמאה, גבינה ולביבות ושכר. ונרחץ ונסב ונסעד את לבבנו. בעלת הבית הביעה בתוך הסעודה את שמחתה, פרותיה כי השביחו ונותנות לה שפע חלב, ופני האיש נהרו בהגידו לנו, כי כל האכל אשר יאכל פה יבול אדמתו הוא וחלב בהמתו. ואני אמרתי בלבי: אשרי האדם שמתקלס בארצו כך! התהלל איש תמים, התהלל כל עוד אשר שכחו היחפים בעצלותם לבוסס את חלקתך ולשוסס את גרונך, לערוף את פרותיך ולהכות את בעליהן מכות חדרי בטן. ביום פקודה, ביום שבת היחפים למשפט לא תזכרנה לך חטאות השקותך פקידי העיר והגליל בלא כסף ובלא מחיר ממבחר יינך, גם צדקות השרים והכהנים אשר בחכמתם ובצדקתם לא אבו לשלם בעד יין משתיהם ליהודי אוכל את חלב הארץ, לא תעלינה על לב. כי אם חטאתך זאת לא תכופר לפני חכמי היחפים נקיי הדעת, זכי הרעיון האלה, כי שלחת את ידך לשמור ולעבוד את האדמה אשר לא לך היא, אדמת הקדש, אשר הם ואבותיהם לקו חמשים ומאתים מכות פעמים באהבה, בכל יום, בידי מאהביהם, המביעים לה היום כל אהבתם כי רק אנחנו מוצצים את חמצית דמם אשר לא מצצה רצועתם באהבתה אותם, — חלום טוב אתה חולם, נום שנתך נומה, ואל יבהלוך רעיונות וחלומות, ואל יעוררוך מכות ומהלומות, נום שנתך נומה, שכב זקן שעשועי שכב, שכב ילד זקן שכב.

עוד האיש והאשה מדברים עם אביגיל ועם בניה, על ברכת ביתם, ואני התחמקתי בלט אל נוה שעשועי ילדותי אל חצר מולדתי, אמרתי לבא אל סכת החג, והנה היא נעולה. משם הלכתי ואבא אל הגן ואעבור עד קצהו, שם קדמני באהבה ספסל האבן אשר נשאני על גבו מני רחם, אשר נתן לי תמיד להניח עליו את כל כלי עבודתי, עבודת המשחק, ולא התלונן עלי מימיו. מלבד פעם אחת אשר רצתי נפלתי, ויגוף מצחי בו ויצא ממנו דם. אפס גם בפעם ההיא היה בי העון, כי אני הייתי אץ ברגלי והוא נקי, כי תחתיו עמד כתמול שלשום מלא מנוחה ושלום, ובלי כל עון אשר חטא הכיתי אותו בכפי הקטנה, אך לא יספתי להכותו מכה רבה כי ידי הֻכתה ותשא מכאובים יותר ממנו, אז היה הדבר לפלא בעיני, ועתה לא אוסיף עוד להתפלא כי יום יום תראה עיני כי זרוע המכה מקנה תשבר, הממית לו הכין כלי מות וכל הכתוב לחיים לא ימות לשחת „יד הזמן בכל קראתי, גם בספסל זרקה שיבה כי בקצהו האחד היה לירקון" — „לא לא" השיבותי אל לבי בהיטיבי להתבונן בו „כל אשר כח אבנים כחו לא יהיה לרקבון, אם רק יפקד לימים מימים, צמחים עלו בו, ולא בזרוע גדולה תסיעם יד חרוצים משרשיהם". בין הימים הנזכרים למראה מיודעי הדוממים בא לפני זכר היום אשר בו התגנבתי מן הבית לשבת בדד על ספסל זה ולקרא את ספר מסעי ישראל לבנימין השני. יום קטנות זה, יום ראשית קריאתם בספרי עבר, חל להיות באחד לחדש אייר. האביב שר חמדת העלומים רובץ שקט בחם צח עלי אור, ואזניו קשובות אל החלקות אשר יחליק לו הזמיר במתק שפתיו, מה רכו מחמאות פיו! לקול צלצלי תרועתו נעורו נחפזו הנצנים לקום ממטתם הרעננה וישכחו בשת עלומיהם כי ערומים הם, וקרני השמש אשר בשמים ממעל, נשקו ביתר עז אל טרפי צמחי הארץ מתחת, וישישו עליהם כבני אלהים אשר באו אל בנות האדמה, והעצים אשר מסביב הביטו ונהרו. בעת ההיא לא היה עוד משפטי להגות בספר הגה והבט, כי אם לקרא קרא ודבר. וישמעו גם הצפרים לקול הקורא, העץ והעשב הקשיבו רב קשב לכל היוצא מפי, האלה העתיקה אשר מלאה צבאה גם היא נאנחה על צרות ישראל בארצות הקדם הכתובות בספר, ואף אשר הנחל הנשקף מנגד הזקן, המדבר ואינו שומע, ההומה כל היום בשאון מימיו, גם מאזנו הכבדה לא נחבא קולי וישרוק וינע ראשו וזקנו על העשוקים הנעשים תחת השמש. מבין סבכי הגן יצא

אז איש עוטה בגדי בני קדם וראשו חבוש במצנפת שני ותכלת — איש ירושלים הוא המתארח בבית אבי זה ירח ימים — ויגש ויתבונן בספרי ויאמר: „מה ידע זה ולא ידעתי אני, ומה חפץ לך בדברים שבכתב, בהיות לך בפי דברים שבעל פה". וישב על ידי ויספר לי שמועות משמועות שונות: על קול נהי הנשמע בציון בהטות איש אזנו אל הארץ באישון לילה, וכי אבני כותל המערבי תרדנה מים בליל תשעה באב, וכי בלילה ההוא עוד ירד ה' צבאות מכסא קדשו לקרא לבכי ולמספד על ביתו כי חרב ועל בניו כי גלו משלחן אביהם, מתי עולם, האבות האמות והנביאים, עולים מקברותיהם אל הר המוריה לספוד לבתולת בת ציון ולבכותה, ישיש נהדר בקדש ואדמה על ראשו, אברהם אבינו, מדבר משפט עם התורה החוגרת שק על כי לא מצאה מענה בהרשיע אלהים את בני בניו, ובוכה בכי גדול מאד, איש שיבה על פניו הוד נורא תומך בגבהו שחקים משה איש האלהים קוצף קצף גדול ואומר להכות חרם את כל צבא השמים, על אשר לא מנעו אורם, מאוכלי צאן ידו, צאן תפארתו, והשמש היראה לנפשה, החנן קולה לכפר פני האדם הגדול בענקים. וארץ תרעש ושמים ירגזו לקול בכי אלהי ישראל השואג על עמו ועל ניהו ולא ינחם, והנה אשה עצובת רוח, לבושה שק ואפר, אצה רצה מדרך אפרתה, באה ומתרפקת על הדום רגלי אלהינו, רחל היא המבכה על בניה, השמים והארץ לא יעמדו, בפני קול בכיה, מעצמת כאב ונעם יחדו יסיפו. „בתי" נשמע קול שדי „עשי למען שמי ומנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה אף אני, למענך אעשה ולנוה צדקם ישובו מחמדי בטנך, אל נא תבכי נפש טהורה, ואל נא תהמי!" ככלותו לדבר עולה השחר, וכבוד ה' נעלה מעל ההר, הקדושים המתים שבים למנוחות, והחיים בירושלים מתאספים לאנחות, להתאבל ולקונן, לרגלי ההר אשר עמדו עליו זה מעט רגלי ה' צבאות ורגלי חסידיו, אך בצום החמישי האחרון בשנת הגאולים, אז ככלותו לדבר באזני רחל אמנו את הדברים אשר ידבר לה מדי שנה בשנה, אז ירעם אל בקולו נפלאות: „יהי אור!„ — ואור חדש נשפך על ציון, ורוח חדשה על כל בשר, בן נולד לבית דוד, ירושלים חברה לה יחדו, ישראל שוכן לשבטיו, וה' אלהי ישראל מלך.

„מה רב כחך, הגדה נוחה ונעימה". המו קרבי בזכרי את דברי השמועה הזאת, הרבה יותר תנחילי לאדם בילדותו אהבה לדתו ולעמו מאשר ינחילוהו אלפי סברות ופלפולים בהיותו לאיש. הרגש אשר ילדך הוא יוצר האהבה, הוא עושה, הוא כוננה, והשכל הוא רק אחד מן הסריסים אשר העמד לפני יעלת חן זאת לבלי תתן לזרים הודה למען תהיה התמימה באהבתה עם הנער ישראל אשר אליו תשוקתה. אומן נאמן הסריס, אך עץ יבש הוא אשר מנע אלהים ממנו פרי בטן, ממנו לא יבנה עם אם בת הרגש הרבה והענוגה לא נתנה בחיקו.

עודני הוגה בזכרון שעשועי ילדותי הסבוכים בחזיוני אהבתי לארץ אבותי והנה העשן העולה באפי היה כמבשר, כי קול רגלי ארוני המקטרת אחריו, לא פתאום יבא האדון בעל הבית, לפניו ילך עשן, ואחרי העשן מקטרת, ואחרי הקטרת זקן, ואחרי הזקן יבא הזקן בכבודו ובעצמו. אך בפעם הזאת התחרה עוד חלוץ אחד לרוץ לפניו — בשמאל בעל הבית המקטרת ובימינו גליון מורפס מתעופף ומתנופף אל המקטרת, לסטרה על פיה, על הרבותה להעלות עשן על לא דבר, והיא גם היא, יעשן אפה לשרוף את הגר הקל הזה, בהבל פיה. ובעל הבית איש רודף שלום לא נתן את בעלי הריב לקרבה זה אל זה — ויושט לי את הגליון ויאמר:

— שמעתי עליך כי בעל לשון הקדש אתה, ע"כ הבאתי לך את מכתב העתי העברי ועתה אדוני קרא נא והגידה, התהיינה מלחמות? כי למן היום אשר שבר נכדי הקטן את הרואית אשר היו על עיני, לא אוכל לכוון לי עוד רואות טובות.

באמונה שלמה האמנתי לו כי בלא רואות לא יוכל לקרא ואקח מידו את המכה"ע ואומר לו:

בכל לבי אקרא לפניך, אך ראשונה נקרא נא על אדות ישוב ארץ ישראל.

— חי נפשי, כי לא אדע — אמר האיש — כי גם אנשים בעלי שכל כמוך ידמו כי זאת היא הגאולה וכי נערים אשר התלקטו שמה יביאו את המשיח ויבנו את בית המקדש! הלא צחוק הוא בעיני בעלי בתים באים בימים, הבקיאים מעט יותר בטיב העולם מן הנערים.

— צחוק הוא גם בעיני — אמרתי ואצחק.

— כן אהבתי, קרא ר' אהרן — גם בר' אמתי מלחמה לי תמיד, כי חכם ולמדן הוא יותר ממני, אך בבינה ישרה לא נופל אני ב"ה ממנו בשום פנים, ומוכיח אני דרכו על פניו, כי איש נכבד כמוהו ישים חלקו עם אפרוחים שלא נפקחו עיניהם; עם נערים שאינם יודעים שום עסק או משא ומתן לאמתו. בתחלה — כאשר לא ידע להשיב על הוכחתי — שחק ועתה עברתו שמורה לי למן היום אשר לא נתהי להוסד חברת חובבי צאן במקום הזה. בכל כחי נלחמתי ברודפי קדים אלה, גם יכלתי! גם באשתי היתה לי

מלחמה כי לא נתנתני לבא בריב, ואני לא חתי מכל אלה! כי ב"ה שכל בעלי בתים שכלי.

— ואם מלחמה לך בר' אמתי, באשתך ובחובבי ציון, מרוע זה תבקש עוד מלחמות גם במכ"ע? האיש אשר ב"ה שכל בעלי בתים שכלו, לא הבין כי מהתל אני בו ויען:

— כי בהיות מלחמה העסק מתרבה והפרוטה מצויה.

— הגם במלחמתך בחוב"צ התרבו עסקים?

— אכן ריב חוב"צ תריב מידו והלא זה כמעט אמרת כי מעשיהם לצחוק הם גם בעיניך?

— צחוק היו בעיני חובבי ציון, לו נתנו לבבם כלב אלהים, ללכת בגדולות מהם, להביא את המשיח ולבנות בית המקדש, כאשר אמרת; לא כן חוב"צ הנאמנים, אוהבים הם את עמם ואת ארץ אבותיהם בוחרים שעבוד בארץ אבותיהם מגלות בארץ לא להם, בוחרים הם לאכול יגיע כפם ואת פרי האדמה אשר נשבע ה' לאבותיהם לתת להם, מהיות נזונים מהאויר: בצמצום באיסור ובצער — בארץ אויביהם. זאת תעודת חובבי ציון, וה' הטוב בעיניו יעשה ויביא את משיחו ויבנה את ביתו בעת שיעלה רצון מלפניו!

ור' הרן שלא מצא מענה פטרני במאמר זה:

— מה נעשה לדורנו, הביצים תחכמנה מן התרנגולות.

לא ידעתי אם לברך על חכמת זו התרנגולת או זה התרנגול הנותן לשכוי בינה, או, הנותן לבהמה להמה למען שים קץ לשיחתנו העיפותי עיני על דברי ממלכות הארצות שבמכתב העתי ואומר לו ראשי דברים, ויתן לי את תודתו כי „בעל מסביר" אני יותר מחהנו, וייטב לבי. הוא נטל רשות לפקוד את גנו וילך, ואני מהרתי לקרא דברי ישוב א"י ואמצא שם מכתב מירושלים המודיע כי בני ביל"ו יש שכר לפעולתם וכי עוד מעט יקצרו בחורי חמד אלה ברנה את אשר זרעו בדמעה. ויעלץ לבי ותבוא בי רוח ותעמידני על רגלי ואקום ואלך ואצא מן הגן אל המישור הגדול המכוסה ירק דשא; המישור הזה לא חסר דבר ולא הוסיף דבר למן היום אשר עזבתיהו, לא כן האדם. מה רבו העתים אשר עברו על לבי מאז הייתי משחק במקום זה. לפני גדודי הצבא אשר פה התפקדו, התיצבו בכובעים, שלפו חרבותם וישתקשקו בכלי נשקם, פסעתי גם אני ורגלי רגל ישרה, כונתי קול פעמי אל קול הצעדה אשר לגדודים. ובקרא שר הגדוד „הימינו!" „השמילו!" „נשק על שכם"! מהרתי עשיתי גם אני כאשר עשו כל אנשי הגדוד, רק תחת קנה שרפה היה בידי גיד ברזל מלוטש אשר הוצאתי מבראשותי ערש ברזל ישנה, ועל ירכי חרב עץ, ושר

ועשה לי משרת בית רבי להשעה באב. ושר החיל, איש שמן, שחק בכל לבו ובחנו ממרום רכובו. בשובו אל מעונו אשר היה לו בבית אבי, שם ידו על שכמי ויכני מכת אוהב פעמים: „אתה תהיה לאיש גבור חיל". ואשמח מאד על דבריו ואעל על לבי את להט חרב גאותי אשר תהיה מצומדת על מתני; את כובע הנחשת אשר אחבוש לראשי ואת צליל הדרבונות אשר תצילינה שתי רגלי ואת מדי הצבא אשר ידבקו על בשרי ולשמחתי לא היה קץ. גדלתי ואבינה כי לא כלי הנשק לבדם הם כל עצם עבודת הצבא, כי אם הגבורה ואלחם בחברי ויהי כי רמה ידי ויגל לבי וכאשר מטה ידי ויחר לי מאד, כי נפשי מרה לי על נבואת שר החיל פן תעלה בתהו. בעת ההיא קראתי בבית רבי בספרי הנביאים הראשונים את הגדולות אשר עשו גבורי ישראל ותדבק נפשי עוד יותר בתכסיסי המלחמה. אחרי כלותי את ספרי הנביאים הראשונים, החלותי ללמוד ספרי הנביאים האחרונים: כי יבא יום וכתתו עמים חרבותם לאתים, אז רפתה רוחי ואדע כי רק כל עוד אשר יכתתו גוי בגוי — ילמדו מלחמה. וירע לי כי באחרית הימים לא תשוב עוד עיננו לראות צבאות חיל בתפארת עוזם. לא ארכו הימים ואצא עם בית אבי לשבת בעיר גדולה ואראה שם את חיל המכבים ואתנחם, כי העודת חיל זה לא הכה ופצוע, כי אם — גנון והצל. וירוח לי בזכר: כי צובאים כאלה יהיו לנו גם על הר ציון ומכפתוריהם וקנותם לא יפול דבר. — כל אלה חזיונות ילד, או נער, אשר נשק נוצץ תאוה לו לעינים. אך מי מלל אז כי יום הולך וקרוב אשר לא נראה עוד כמוהו בכל הארץ ובכל הגוים, ללכוד ארץ לא בחרב ולא בחנית, כי אם באתים ובמזמרות — כאלף וחמש מאות נפש יוצאי צבא שמו מעדר על שכם ומגל בכף וישימו שבעה ראשים ויבאו אל ארץ כנען בטח ואיש לא עמד בפניהם, כי לא לשפוך דם באו האנשים, כי אם להריק ברכה; לא להכות ארץ חרם, כי אם — לשום ערבה לעדן, לא להשיא מות, כי אם — לפחת רוח חיים. — ומי הם החלוצים, במי נאסרה המלחמה? בנערי בני ישראל! ומספר החלוץ — כחמשה עשר איש! ומה גבורתם? ארך אפים ומשול ברוח! — „בית יעקב לכו ונלכה" קראו — וילכו — ויבוא ויצליחו!

ברוכים אתם לה' ולעמו, בני ביל"ו! בדרך גבורי העם הזה אשר מעולם תלכו, תרבות אנשים לכם, אנשי חיל, כי בקול שרי צבאות ישראל אתם שומעים: „איזהו גבור — הכובש את יצרו", „טוב ארך אפים מלוכד גבורי ישראל כלכם, לא בני הקשת השופכים את דם האדם, כי אם בני היצהר המריקים מעליהם את הזהב! עליכם יאמן דבר הנביא: „לא בחיל ולא בכח כי אם ברוחי אמר ה' צבאות!"

ברכה לראש משביר

לכבוד חג היובל למלאת שבעים שנה להרה"ח הארז בעל „המליץ".

יום השלישי לירח אלול שנת התרמ"ו היה יום חג יקר ונכבד לכל אחינו חובבי ספרותנו ויודעים ומוקירים את פעולת איש רב פעלים, העובד עבודתו לרבים ועודר בלי לב ולב על הרי ישראל במשך יובל שנים; ביום הזה מלאו שבעים שנה לזקן המולי"ם העברים בארצנו, הרב החכם הדורש טוב לעמו, רבי אלכסנדר בן יוסף צעדערבוים נ"י.

בכל עם ועם ישנם אנשים רבי הפעלים וכבירי כח לב, אשר זכר שמם לבד הוא כספר זכרונות ודברי תקופה שלמה בקורות העם, המה אנשי המופת ואנשי לב השרידים היחידים אשר חייהם מלולים בחיי האומה ובשמם אחוזים וקשורים המון מעשים טובים, פעולות נמרצות ורבי העליליה, כונות רצויות עם תקונים רבים ושלמים; בין אנשי מופת כאלה המעטים בתוכנו יחד כבוד הרב החכם רבי אלכסנדר בן יוסף בעל חג היובל היום.

הארז היה מראשוני המולי"ם מכתבי עתים בשפת עבר בארצנו — אחרי „המגיד" אשר יצא לאור בחו"ל, — הוא גם הורה והוגה הרעיון הגדול והנכבד, בשעתו, להורות דעה את העם ולהעלותו למעלה למשכיל על ידי מכתב-עת בשפה בלולה המובנת לכל המון בית ישראל יושבי ארץ רבה רוססיא; המחשבה הזאת יצאה על ידו לפעלה וה„קול מבשר" מלפנים והפ"ב היום הרבו לעשות טובה בקרב עמם, להביא הדעת בלב הרמונים ובני העם ההולכים בחשך; יתר רב מזה הוא פעולת „המליץ" המתהלך במחנה העברים זה חמש ועשרים שנה ומיום הראשון לצאתו נראה בו דמות מ"ע שחזותו מוכיח עליו ועל רוח מוציאו לאור, מכתב עתי, הנוסד על מטרה רוחנית אהובה וחביבה לחלק גדול מן העם, ובו נראה חפץ נמרץ להרחבת דעות יסודיות על דבר השכלת עמנו ומצבו בעם, בחברה ובמדינה. כל קוראי „המליץ" מיום היותו ועד היום יעידוהו, כי ידעו אותו ולאָן פניו מועדות, בהדעות אשר החזיק המו"ל נתן את נפשו עליהן ובדבר הזה היה קשה כארז ולא נד כקנה, מזה נראה כי עבודת הארז בהספרות היתה עבודה תמה לשם הרעיון והדעה אשר מלאו את בתי נפשו בעתים שונות. בהמ"ע שיצא על ידו קרע חלונות בבית האפל ויטיף לאור ולהשכלת אמת, לחכמת ישראל ודעת העולם, אך כאשר נהפך עלינו האופן זה חמש שנים וגלגל הזמן שב אחרנית, טובי העם ראו כי בני דור הולך אכלו את קליפת ההשכלה ותוכה זרקו, היה הארז מן הראשונים להגיד לעמו: שובה ישראל עד ה' אלהיך! והשיבה לבצרון את כבוד התורה, חבת האומה והאמונה ולמסרות אבות אשר גלו מאתנו; מן הראשונים המדברים ברוח השכלת אמת לתקומת האומה והשבת לב בנים אל אבותם. מן כל המולי"ם החיים אתנו היום לאי"ט, אין אחד אשר נלחם בחזקה נגד קפאון הרוח והרקבון המוסרי אשר כנגע נראו בבית ישראל כהמליץ. הנה כן היה המה"ע הזה לראי מוצק על תמונת היהדות בדורנו לרוח היום המתהלך במחנה העברים בשלשים שנה האחרונות.

הרב החכם בעל חג היובל הוא אחד מזקני הסופרים והחכמים הוגי דעות בקרבנו, שקיימו בעצמם מצות תלמוד ומעשה רב; זה לנו שלשים שנה שהננו רואים את הרב בעל חג היובל בשורה הראשונה בין העובדים עבודתם לישראל בהגיע תור פעולה כבירה והתעוררות נמרצה במחנה העברים, במשך העת הזאת לא נעשה בעמנו בארצנו דברים נכבדים, מבלי אשר היה הארז מהמעוררים הראשונים, וביותר רכש לו תודת כל חובבי עמם בקנאתי קנאה גדולה לשם ישראל מאת הצורר ליוטאסטאנסקי, וע"י פעולתו רעץ ראש תנין זה ויסר הנגע מעל בית ישראל. עוד יותר הראה את כביר כח לבו וחפצו הנמרץ בפעולתו הרבה בדבר משפט עלילת הדם בקוטאיס, להוציא כאור משפטנו וצדקת עמנו כצהרים. שני המפעלים האלה הם שתי פרשיות מאירות עינים בדברי ימי ישראל יושבי ארץ רוססיא, והם לבדם דַיָם להנחיל כבוד ויקר, להאיש אשר גם לעת זקנתו לא ייעף ולא ייגע לחבב ציון על בניה ולהפיץ בעם אור תורה והשכלה נאמנה.

הידיעה מחג היובל הזה הגיעה אלינו כמעט בעצם יום החגיגה. חתן היובל לא מצא לנכון לפרסם בקהל את היום הזה הנאדר במערכי תהלות לכבוד אחד מזקני ספרותנו, ועל כן לא בא גם מאמרנו זה בין יתר המאמרים ממין הזה וחשבנו לנכון לקבוע פה מקום לברכתנו. יוסיף ה' ימים על ימיו ויאמץ כחו לעבוד עבודת עמו בידים אמונות, רוח נכון ולב מתנה, להפיץ דעת היהדות הצרופה בקרבנו, ולחבב ציון על בניה ברוח דעת והשכלה נאמנה.

המו"ל

משא מאהליב ע"נ דניעפר.

העיר מאהליב גדולה כארבעים אלף מספר תושביה, ומאחינו ב"י נמצאים בתוכה כחמשת עשר אלף נפש, אין עסק ומשלח יד אשר לא יחלו בו ידי בני עמנו, סוחרים, ובע"מ שונים, חייטים, רצענים, חרשי עץ וחרשי ברזל כמעט כל חנויות העיר ממלאים אותה אחינו בערבתם המובא ממאסקווא מלאדז, ומצאריצין-נופט וד"מ ומלח. הכל כאשר לכל הוא משלח ידי אחינו, ובכ"ז העוני שוררת בחזקה בין הבע"מ, וכן בין אלה החיים מן הרוח, ושקר בפי אלה מנדינו האומרים כי בני עמנו יבקשו למו אך פרנסות קלות, ונהפוך הוא, אין עבודה אשר יכבד להם אך להשיג ממנו טרף לביתם, רבים פה נשאי סבל על כתף או על עגלות קטנים, את מי תראו מטפס ועולה על גג חומה גבוה למשחה בששר, ולנקות ארבות העשן, ומי עולה בסלם ויסחוב אחריו דלי עם מי נתר עד המכפלה הרביעית? כל אלה אך עבודת בני עמנו המה, אך בהיות עירנו הרחק ממסילת הברזל ועומדת היא כמקוה מים אשר אין לה תוצאות לנהרות, וכל פרנסת בני העיר אך זה מזה, ממילא מובן אשר אין הקומץ משביע את הארי, ואם כי ברך ד' את עירנו בגבירים אחדים, גבירים גדולים אשר יוכלו להתחרות את גבירי ערי הבירה, אך אין להגבירים האלה כל קשר עם מפלגות הבע"ב והבע"מ, ואך מגבוה יביטו על המפלגה הנמוכה, וע"כ אין סדר ומשטר במעשה הצדקה להחזיק בידי הבע"מ אשר מטה ידו, ובעלי הנשך פושטים עורם מעליהם, הן אמנם ישנו ג"ח בעיר אשר הניחו שמה הגבירים לפנים איזו כך, אבל מה יושיע זה לאיזו בע"ב הדורש איזו עשרות רו"כ להחליף כח עסקו, ובג"ח לא ישיג כ"א חלק חמישי או רביע מאשר שוה עבטו, ובזה תמה התועלת המעטה אשר הביא לעני בעת דחקו. *)

וכמו כן ישנם חברות רבות בעירנו, כמשפט צדקת וישרת לב בני עמנו אשר לא פסקו חברות רבות מהם מאז הלכו בגולה להושיע לבני אביון ולדכאי רוח, אבל כלם אבד עליהם כלח ואינם הולכים לרוח הזמן אשר ישנה את פני כל. למשל: החברה הקדושה הנקראת חברא קדישא או חברא גחש"א. אשר מנהיגיה יתנהגו במישרים, לא יבואו בעקיפים את יורשי הון, ועם אביוני אדם יעשו חסד של אמת, אך לעומת זה הרבה חברות מתנהגות בלי כל סדרים והסבה לאי סדרים באלה הוא החזקת רוב מנהלי עירנו—בשתי ידים בנושנות, יען כי כן הוא המנהג מאז, ולא יתנו לב כי בדור מחוסרי אמנה הננו חיים עתה, וכן הוא המנהג והסדר בהתלמוד תורה בעירנו, הת"ת הוא היתד והפינה אשר כל כבוד בית ישראל תלוי עליו, בה יתפאר ישראל מאז היה לגוי ואבי הנביאים הבטיחנו כי לא תשכח מפי זרענו, ואשר ע"כ בכל עיר ועיר אשר מספר ב"י נחתים שמה, יעשו אגודה רבה או מעטה, ולפיה ישכרו מורים ללמד בני עניים אשר לא יוכלו לשכור להם מורים, ללמדם תורת ד', והמשכילים אל דל עוד אחזו בשיטת התנא האלקי, „יפה ת"ת עם דרך ארץ". ובמקום אחר אמרו דרך ארץ קדמה לתורה, ולזאת ישכילו בערים רבות לצרף אל הת"ת עוד איזו מלאכה ללמד לנערים, מלאכה המחיה את בעליה, ונערים כאלה אשר אין תקוה נשקפת להם להיותם מורי הוראה בישראל, ילמדו איזו מלאכה, וגם אלו אשר כשרונותיהם תעידנה עליהם כי תורתם תהי אומנותם, לא עת עתה לגדל ת"ח שאין בהם דעה אשר לא יבינו למצער את לשון המדינה, ואשר ע"כ ישכרו להם מורים, או צעירים משכילים יתנדבו ללמדם חנם—אשר ב"ה נמצאים עתה בכל עיר טובי לב כאלו החפצים בכל לבב לחלק מתבונתם לצעירי בני עניים—אבל לא כן הוא גורל הת"ת בעירנו, מנהיגיה ומנהליה יזהרו מאוד לבלי לפתוח חלון של איזו חכמה או מלאכה בבית אפל הזה לראות את הנגעים אשר יצמיחו בבשר בני עניים אלה, בכונתם הרצויה ובמעשיהם האינם רצוים בדור הזה, יראים המה מאיזו קורטוב של דעת שפת המדינה או איזה מלאכה, להטיל בדבש הגמרא אשר ילעיטום מלמדיהם כל היום, פן לא יוכלו לעמוד מפני ריחה וישליכו תורת ד' אחרי גיום כאלו נועדה הת"ת אך לגדל רבנים מורי הוראה בישראל לעזלם האצילות בין אלה די מדרהון עם בני אנש לא איתוהי, ועוד יתרה עשה הגביר הנכבד רמ"ש באהבתו את התורה הניח קרן קימת אלף רו"כ אשר הרבית מהם יתחלק לאלה הילדים אשר יצטינו בלמודם גמרא להגדיל בזה קנאת סופרים וכן חלק להם בידו לפני שבועות אחדים בשמעו את למודם, לאחד נתן שלשים רו"כ. ולהשני שנים עשר רו"כ. להשלישי חמשה רו"כ. היש כונה טובה ורצויה כזאת? ומי יתן ויתעוררו יתר גבירנו לבקש עצה במה להיטיב מצב אחיהם האומללים כהגביר הזה אשר יקום תמיד על נדיבות. — אבל מה יושיע זה ליתר הילדים אשר לבם צפון מהשכיל הויות דאביי ורבא? והויות העולם יסתירו מהם, וגם אלה אשר חננם ד' בדעה להבין מעט בגמרא מה יהי אחרית אלה, המעט לנו בטלנים כי עוד נשית נוספות עליהם באלה צעירי הצאן אשר יגדלום להיות עניים מהוגנים למען ימצאו כר נרחב לזרוע עליו קשיטות צדקתם? אך מה נתפלא על הת"ת אשר זולת השני גבירים הרה"ג רי"פ והגביר רמ"ש היא כאבן שאין לה הופכין, נראה מה יעשה בעירנו— ואולי עוד כיוצא בזה בהרבה ערי ישראל—אבות הילדים אף אבות כאלה אשר עוז בידם לשלם למורי ילדיהם ממיטב כספם, האם יתנו לב ללמוד ולחנך את הנער עפ"י דרכו? האם פקחו עיניהם אף פעם אחת להתבונן על טובי סופרינו אשר אל חכם שופר במכ"ע לעורר את בני עמנו לשום לב על אבן פנה זו אשר כל בית ישראל יתכונן עליו? גם אלה אשר בסתר לבבם יכירו כי לא טוב להלעיט עתה את מוח הנער דרשות כמלפנים ולהושיבהו כל היום על הגמרא מבלי לדעת תחלה התורה עפ"י דקדוקה ותולדות ב"י וספרי נביאנו, עכ"ז יתנו היתרון להמלמד האוילי אשר איננו יודע מכל אלה מאומה, ואך יגעה [מלה רבתי עפ"י המסורה] כשור עם הילד בגמרא אשר בבואו אל בית הספר אשר לעמי הארץ יהיו כל למודיו ללעג ולמשחק לו יחד עם מורו ועם אבותיו, ואז יהי' גם הוא נוסף על שונאינו להוביש צור מחצבתו, כי את כל אשר למד בביצה וב"ק ישכח הכל. ואך מעט מזעיר יזכור, כמו למשל יודעים זאת כל הילדים בעירנו אשר עוג מלך הבשן הלך כל ימי המבול אחר תיבת נח, יודע כי המלאכים אשר השלכו משמים ארץ המה נקראים נפילים—והמה נתנו עיניהם בבנות האדם— *)

---

*) וכראות העזובה הזאת הגביר הנכבד הר"ר ישראל ראטנער נ"י נוה לעושה דברו לכתוב בשם ראשי בני העיר מכתב בקשה אל הרשות לאשר ולקים את חברת ג"ח כמשפט, אך לא עלתה בידו מפני המפריעים, הגביר הנכבד הזה לו יאתה תודה ותהלה מבני עירו על היותו תמיד להם למליץ טוב לפני השרים היודעים להוקיר ערכו ועבודתו לטובת ההשכלה הכללית בהקימו בית החומה הגדול לבית ספר „הרעאלי" ברוב עמל וטורח רב ובזמן קצר. והגביר הנכבד הזה יודע הוא להשתמש בכלי חפץ הזה בעד אחיו האומללים להיות בעדם תמיד לפה. בעת ישקדו בהמון רב על דלתיו על כל מקרה אשר יקרם—וכן רובי צדקותיו בחורף העבר לקנות מספא לעגלוני העיר העניים להציל בהמתם אשר מהן תוצאות מחיתם ושר הפלך הכיר לו טובה קבל עם. וכן לכל דבר שבצדקה יקום על נדיבות.

*) ויותר התרגזתי בהיותי לפני שנתים מורה תנ"ך בבית ספר הנוסד פה אשר אז נקבצו ובאו ת"י כארבעים נערים בני עשר ושתים עשרה שנה ממלמדים שונים, ואסדר לפניהם הסדרה וירא אליו ד' כו' „לושי ועשי עגות כו'" ויקפוץ בראש נער אחד וירמוז לי כי דבר לו להשמיעני, ואשאלהו מה עמו? ויאמר הן ידעתי סבת העגות למה נאפו אז, יען כי פסח הי' ואפה א"א מצות, הוספתי לשאול את הנערים ולמה אוכלים אנחנו מצות? ואין מגיד לי כי נעלם מכלם אחרי למדם כמעט כלם גמרא וחומש עם רש"י—הטעם למה אוכלים מצות, עד אשר לבש עוז נער כבן שלש עשרה שנה, ויאמר ידעתי מורי ידעתי! הגד נא לי עניתיו, ויען יען כי בעת הזאת פרסה שרה אמנו נדה! הדבר הזה הי' כאך שנון בלבי, להסביר לנער דברים כאלו בטרם ידע טעם המצוה הראשית המצוה לאומתנו. הישמע כזאת? וכאשר הבינותים מצה זו שאנו אוכלים על שום מה, כפי הכתוב בתורתנו, הי' בעיני כלם כחדשה אשר לא שמעו מעולם, ואחרי כל אלה שאלתים

ועוד ענינים כאלה העומדים ברומו של עולם, אשר בהיות הנער לאיש מבין בספרים ומה גם בגמרו חק למודו בבתי ספר ימלא פיהו צחוק על למודיו ונוסף גם הוא על שנאינו לבזות את צור חוצב ממנו, חיי ראשי אם לא ראיתי בן גביר נער בן שבע שנים אשר למד אצל מלמד מובהק הנודע לכל אשר למד עמו חומש ספר בראשית כפי כשרון הנער, ובטרם גמר את ספר בראשית הוציאוהו מידי המלמד הזה ונתנוהו אל יד מלמד אשר הבטיח ללמוד עמו גמרא, וכן הקים את דברו, עזב את ספר בראשית אשר לא יביא למלמדו כל תועלת וילמוד עמו מסכת ביצה פ"א, אשר בזה יגדל המלמד בעיני אמו אשר תשמע בארץ מרחקים בשבתה שמה במרחצאות החמים עם רעותיה—כי אישה איננו תמיד בביתו- והיא אשת החיל תחנך הילדים, בשבתה כל ימי הקיץ חו"ל במרחצאות, ובימי החורף בעירות גדולות, ואך בן משק ביתה הזקן וכסיל הוא המוציא והמביא סדרי הלמוד—בתתו אותם להמלמד המרבה לו בשכר סרסרותו— ומה נוחיל מחנוך כזה אם לנו יהיו מתנכים כאלו אשר לא ידעו מספרותינו מאומה, אם לצרינו יהיו אחרי אשר ימלאו כרסם מדברי סוברין—הננו רואים כזאת בעינינו מעשים בכל יום, ומה יעשו עוד המלמדים הערומים לסמא את עיני האמהות המשכילות התפצות כי בניהם יהיו גם מפולפלים בגמרא, גם יהבקו זרועות עולם לדעת כל רזי עולם, אחרי אשר ילעיט את הילד בן שבע שנים גמרא כל היום—לפי דבריו—נקרא לפניהם אחרי כן איזו ספר מדעי, כמו מסתרי פאריז? והדומה לו, והנער בשובו בערב יגמגם לפני אמו את אשר שמע היום מרבו, וכאשר איננה מבינה את אשר יספר לה, תשאל את פי מלמדה בבקרו בביתה בערב, מה טיבו של הספור מבת המלכה זמירה אשר יספר שלומקע? והמלמד לובש גאות כמדו ויאמר אינני כשאר מלמדים לכסות מתלמידי איזו ספורי חכמה, ויוסיף להעניק גם לגברת הבית מספורו, ועמה ועם האמהות יכבד, האם מתברכת בלבבה כי עוד מעט ובנה יהי רצוי בעיני ד' בהיותו תלמודי, ובעיני בני אדם כי ינהרו לו שבילי מסתרי פאריז, לשוא ייעצו אוהבי עמנו במכ"ע איך להנהיג סדרי הלמוד ובאיזו מיטאדע, אין מיטאדע טובה לנער המתחיל מספורי תורתנו אם אך יבינום לנער עפ"י דרכו בהגיון ישר, ולהרגילו לאט לאט בתורתנו ודברי נביאינו ובדקדוק כפי כשרונותינו, וכפי שניו כן יעשה בלמודיו, ולא להעמיס עליו דרשות מבהילות, ומה גם להלעיטהו בגמרא בטרם ידע היטב דברי נביאינו ומליצת כתבי קדשינו— כאשר כבר צוחו ע"ז גאוני עולם קמאי ובתראי, ומה גם בימים האלה אשר על המורים להזהר בדבריהם עם תלמידיהם אשר זבוב אולת אחת ממלמד אוילי, יבאיש שמן רקח הנער בהיותו לאיש משכיל קרא ספרים חצונים, לא כן הנער אשר למד כמורו בהגיון ובמשטר ישר תורת ד' התמימה, עפ"י מפרשים פשטנים גדלים חקקי לב הנותנים כבוד לתורתנו, אף אם יזקין ואף אם יקרא כל היום בספרי חצונים ואף באלה הנותנים שם ישראל לשמצה, לא יזיזו רוחות כאלה אותו ממקומו, ונהפוך הוא כי עוד ילחום מלחמת עמו עם מנדיו, כאשר ב"ה רבים הם אתנו כאלה בחסד אל, כן ירבו. . וכן ישנן חברות רבות בעירנו, זכר כלן לברכה כי כונת כלם רצויה להשכיל אל דל, אך מהיותם כלם אחוזי נושנות אין להאריך בהם. אבל תחת זאת אנהגך הקורא אל עזרת נשים, אל החברות אשר יסדו הנשים הכבודות בעירנו, שמה תרוה נחת, שמה תראה מה בין קשיות עורף הגברים אשר ישתבחו בהם, ובין קלות דעת הנשים אשר תתגנינה בהן, הגברים יודעים ומבינים חסרון הנהגתם בכל הדברים הנכבדים אשר הזכרתי ובכ"ז קשה להם לשנות את דרכם לעשות כמתוקנים, והנשים בקלות דעתן, להן ספרי חשבונות ברים ומזוקקים, אין במפעליהן לא קנאה ולא תהרות, מטרת כלן לדבר הטוב והמועיל, אשר תשכחנה במפעלן אלקים ואנשים. — החברה האחת אשר כוננו ידי העדינות, היא אספת יתומות עזובות, זה שנים רבות אשר תתעסקנה בהן העדינות בעירנו ומנצחות עליהן ואשר הנה פועלית הראשיות בכל דבר החברה הזאת הנה הגבירה העדינה המשכלת גאלדע שור אשת הגביר ר"מ שור, ושניה לה העדינה ציפע הארטענשטיין עם אחותה תחי', הן הנה רוח ההיה במפעל הזה, וכה משפטן,

אם הי' אבינו הראשון אברהם גם הוא מיוצאי מצרים, אשר גם הוא גם לוט בן אחיו אפו מצות? ויענוני היתכן כי עזבו אותו במצרים, אל נכון יצא גם הוא בין כל העם, כה ידעו התחלת ספורי תולדות עמנו בידי מורים מובהקים כאלו.

המה שכרו להם בית רחב ידים, ותושיבנה שמה איש שומר ומנקה את הבית, ואשתו מבשלת מזון להילדות אשר נשארו יתומות, אשר תתאספנה יום יום בבקר אל הבית הזה ושמה תנתן להן ארוחת הבקר, ואחר תבאנה המורות, הן הנה נשים או בתולות תופרות אשר תלמדנה אותנה לתפור, גם נשים עדינות תבאנה ותלמדנה אותן אשה יומה לכתוב ולקראת— אך זה מקרוב שכרו להן מורה עבריה המלמדת רוסית המקבלת שכרה בעד למודה, גם כותב ללמדן לכתוב בשפת עמנו, והנשים העדינות אך תבאנה להשגיח ולנצח עליהן, ובשעה השניי' אחר הצהרים תאכלנה ארוחת הצהרים, הגדולות בהן עושות עבודתן עד הערב והצעירות תלכנה לביתן, גם בגד לכסות מערומיהן תנתן להן, והנערה אשר תתחנך בבית הזה שלש שנים תצא מזה ויודעת לכתוב ולקרא עברית ורוסית, ויודעת היטב מלאכת התפירה לפרנס את עצמה בכבוד, וכבר ישנן אחרות אשר כוננו להן בתי תפירה—מאיסטערסקאיע—בפנים רוסיא, אך לדאבון לב כל מתחקה על שרש דבר קצרה ידי הכבודות האלה להרחיב את חוג המפעל היקר הזה, כי אין תומך ידיהן, מקור כל הכנסתן הוא אך נדבות ידי נשים עדינות ואין הקומץ משביע את הארי, כי כן לא תוכלנה לאסוף אל הבית יותר מהמשים נערות, וגם זאת בתכלית הקימוץ. ולולא קצרו ידי הכבודות להרחיב חוג מפעלן כי ימצאו להן מן העיר לעזור, כי אז גדול יהי' כבוד הבית הזה מכל החברות הנמצאות בעיר, כי העדינות האלה שפיל ואזיל עבודת מצותן הגדולה, באין מחלוקת, ותחרות, ואיבה, אך כלן עושות לשמה, יהי נועם ד' עליהן וברכת האובדות העובדות ומביאין לחמן בכבוד עליהן תבוא. וכן ראויה לתפארת ולתהלה החברה השנית אשר כוננו ידי הנשים העדינות בעירנו הנקראת „חברת נשים" —פראוען פעראיין—ונוסדה בשנת תרמ"א אשר אז אספו סך 500 רו"כ והניחו לקרן קימת, והעמידו עליהן מצות לתת כל אחת מהבאות בברית חברתן כפי אשר תקבל עליה מדי חדש בחדשו, מטרת החברה הזאת להלוות לעני בשעת דחקו איזו סכום להמוך בידו באיזו משלח ידו, והלוה ישלם מדי שבוע בשבוע מעט מעט כפי יכלתו וכמעט החלו הכבודות לעשות מלאכתן אמונה, ותגדל מפעלן ותרבנה סעיפות פעולתן, להלות לדלים, ולהלביש ערומים, ולתת נדבתן לידועי חלים להחזיקן ולאלמנות נדכאות, ולביה"ח, ולתת איזו נערים עזובים ללמדם אומנות, ושמע פעולת חברתן נשמע עד מאסקווא עד אזני אשת הרוזן הנדיבה המפורס' ראזאליע פאליאקוו—בהיותה מולדת עירנו, ותושט למו יד ישע עד כה בשש מאות רו"כ, ויהי סך הכסף הנקבץ בחברתן והיוצא כפי הרשימה המונחת לפני בחשבון ברור עד כדי 16202 רו"כ. —כמה נפשות החיו במפעלן זה? ואם כי רבות נשים כבודות בעירנו עשו חיל בלקחן חלק בהמפעל—הזה כפי התקנות הכתובות בפנקסן—יהי זכרן ברוך, אבל אלה עלו על כלנה, הגבירה העדינה יקרת הנשים גאלדע שור, ושניה לה מאדאם ציפע הארטענשטיין, והגבירה העדינה המשכלת הכותבת והמנהלת חשבונות החברה כלה, כאחד הגברים המלומדים, ה' פייגע לאנדא, ראויות הכבודות האלה שתהינה לכופת לכל החברות אשר יתקנו הגברים, בצניעותן ובהשכלתן לדלים, והכל בשקט ובנחת, מבלי פרוד הדעות, ובקשת הכבוד, אשר אמנם הגברים בחברתם לא ינקו משמץ פניות איש לפי דרכו, ד' יסלח!

ובהיות אנשי עירנו רבים ומנהיגיה בכלל, מבני הדור הישן, אשר אם אמנם אינם רעי לב הלילה, לאמר לא יתנו ולא יתנו אחרים, נהפוך הוא פה אך יתחסרו אנשים בעלי הרגשה וחפץ נמרץ—ענערגיצנע—לעמוד בראש כל דבר שבצדקה, כי אז הנקל הי' בעירנו כבכל ערי ישראל לתקן תקנות טובות בכל מעשה הצדקה, כי יפתחו ידם לכל הפושט יד אבל באין בינינו אנשים כאלו מדר הצעיר, ע"כ תתנהג בכבדות רב כל פועל טוב, ורבה העזובה ברבי החברות, בעת

*) עתה זה מקרוב העמידו עליהן מצות העלמות העדינות בת הגביר ה' ר"ש שמערלינג נ"ע, ושניה לה העלמה הכבודה בת ר"י סירקין, לתת גם הנה ילדים עזובים לבע"מ טובים ללמדם אומנות, וכפי הנשמע נתנו כבר כשלשים נערים לבע"מ והוציאו עליהם כסף רבה מנדבות אשר תאספנה גם הנה מעדינות כמו הן, הנקלה הוא זאת מעשה הבתולות היקרות האלה ועזרתן לעניי בני עמם? ברכות האובדים האלה עליהן תבוא. —

אשר ברב ערי ישראל התעוררו „אגודת חובבי ציון" לתכוך בידי אלה מאחינו אשר עלו חלוצים לעבוד את אדמת הקדש להורות דרך לבאים אחריהם, ויקומו גם בעירנו ליסד חברה כזאת גם לעשות אזכרה להשר הצדיק מאנטיפיורי ויהי בעיני גדולי עירנו במשתוללים. ואך בעמל רב צלחה בידי אחדים מהם לאגוד אנשים הרבה לאגודה אחת ולאסוף מעט כסף ליד הגבאי הנבחר—. והנה פה מקום אתי לעשות אזכרת נצח להאברך המנוח הלך בתום אהוב לכל יודעיו כמוהר"ר אברהם אדלער ז"ל אשר יגע בכל מאמצי כחו לחזק פה את האגודה ולא עצרוהו כל יגיעה ללכת בימי החג לעשות „מי שברך" ולאסוף נדבות, הוא היה למדן — כי למד בנעוריו בישיבת „מיר" גם כותב צחות בשפת קדשנו ומושלם בשפת המדינה, והיה אהוב ומרוצה בעיני כל יודעיו, ולמגינת לב אוהביו הרבים, ואביו הישיש, ולדאבון נפש חובבי ציון פה, עזב את ארץ החיים ואת אשתו וחמשת ילדיו העזובים — י"ב לחדש טבת שנת תרמ"ו — ומאז שבתה התנועה בין חו"צ בעירנו — ד' יחונן עפרו. — והנה אחרי כל היגיעות האלה אשר עמלו מחזיקי החברה הזאת, ואחרי כל העבודות אשר עבדו בה כה אספו, וכמה הוא הכסף אשר עלה בידם לקבץ? על בני עירנו יצדק מאד מאמר הנביא „ציון היא דרש אין לה"!.

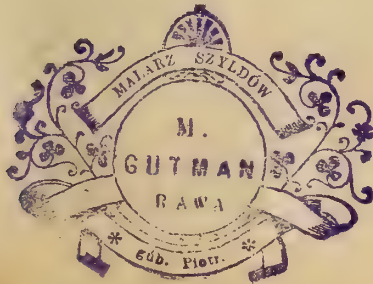
בתי כנסיות ובתי מדרשות בעירנו חדשים גם ישנים — ישנם אשר עבר עליהם יותר ממאה שנה — כחמשים בערך, מהם מהודרים בתכלית ההדור אשר נאה להם השם „ביהכנ"ס", „בית תפלה". כמו ביהכנ"ס הנפלא של הג' המנוח ר"ש צוקערמאן אשר הג' המנוח ז"ל כלל יפי' וידמה בלבבו להיותו בית תפלה לכל גרי הרחובות המהודרים אשר הביהכנ"כ הזה עומד ביניהם, אבל שוא היתה השערת הגביר הנכבד הזה. כי מי מבני עמנו שליך את מניניו ואת בית מדרשו גבול האלמנה, הנוטה לפול ומעלה צחנה, אשר אמנם בו חלקו שמנה מעליות שמנות וילך לנוע בביהכנ"ס מהודר אשר שם בעליו עליו? ושמה לא יוכל לתבוע הלקו בפיו עליה שמנה כפי כבודו אשר ימוד לו, ואך אחת בשני ירחים ישליכו לו איזו עליה אשר לא תואר ולא הדר לה, ואשר ע"כ הגבירים או אפילו בע"ב אשר כל אחד יכול לבנות לו במה לעצמו ימנע רגליו מביהכנ"ס כזה, ולא יבקרוה ב"א אלה הגרים ברחוב סביבותיה הקרובים אליה, ע"כ לא גדלו הכנסותיה כפי ערך הוצאותיה, עכ"ז בבואה עתה לידי גבאי אשר יעבוד עבודתו עבודת הקדש בלי לב ולב, הרים את כבוד ביהכנ"ס הזאת עד להפליא בפארו אותה במעקה — גאלעריע מהודרה לעזרת נשים — ובמשחו אותה בששר, ובמנורות יפות עד להלל מאד. זכרה לו אלהיו לטובה. — הוצאות והכנסות הביהכנ"ס הוא לערך שמונה מאות רו"כ לשנה, והגבאי הנכבד ה' ק' יכלכל כל זאת במשפט במדות השווי; והביהכ"נ השניה הראויה לתהלה יחד עם העוסק בה באמנה הוא ביהכנ"ס תנ"ך הנזכרה בהאסיף שנה ראשונה הנבנה מחדש, אחרי השרפה, ע"י הנגיד הנכבד ר' דובער ברודא, הוא כלל את הבנין המפאר הזה ברוב פאר והדר הראוי למקדש מעט, ומאז הקימו בהשתדלותו הרב, לא זזה ידו ממנו לשכללו בהוד והדר באשר יוכל, מנהל בהשגחה מדויקת ומצומצמת את הוצאותיו לבלי תלך אגורה אחת לאבוד — כמנהג בבתי מדרשות אחרים. וכן יתנהג ביהמ"ד של פ"ץ (פועלי צדק) עתה בידים אמונות

וביושר, השלשה בתי כנסיות האלה אשר הזכרתי, להם דרשנים מובהקים יראי אלקים מופלגים בתורה, היודעים לרעות במקל נועם להטיף מוסר לעניי צאן עמם, בכל יום אחרי תפלת המנחה, ובשבתות ומועדים, להם שפתי חן בהטיפם דבריהם בלשון למודים לדעת לעות את היעפים מעבודתם, דבר ד', ואך בעד הדבר הגדול הזה ראוים מנהלי בתי כנסיות אלו לברכה ולתהלה, בהיות החנוך בז"ה, פרוע לשמצה, והצעירים מהבע"מ אינם יודעים מאומה, והמטיפים המובהקים יודעים לקרב את לבות שומעיהם לדבר ד', ומי זה יוכל להעריך יקרת התועלת הגדולה הצומחת מזאת, — ויתר בתי מדרשות ומנינים אשר בעירנו, יהי' נא בעיני הקורא כאלו הייתי פורטם, כי למה איגע את הקורא ללכת אחרי לבקרם, מה ימצא שמה סחי ומאוס סביבותם מבחוץ, עפ"י רוב, וצלמות ולא סדרים מבית, הצד השוה שבכלם—אף אלה המהוללים—כי כמעט בטלה בעיני בני עמנו קדושת בתי כנסיות ובתי מדרשות! יתפלץ לב האוהב עמו לראות השיחות והצחוק במקומות המקודשים ואף בעת התפלה, ולא לפלא הוא אשר המכ"ע מלאים מהשערוריות הנעשות בהם הקטטות והמהלומות בעד כבוד מדומה, עליה או הקפה, אחרי אשר מרוב הרגלו בהם באין מורא ובאין קדושה וכמו בבית אסיפה (קלוב) יתקבצו בו למצא חפצם ולדבר דבר ולמה לא יקראו בו גם למהלומות לזה הבא בגבולו לשלול ממנו כבודו? אך ד' הטוב יכפר בעד... „לא אדבר עוד כי היינו לבוז ולכלמה בעיני הגוים מנדנו, אף כשאנו לעצמנו מה נאמר ונדבר, הכזה יהי קדושת המקדש המעט? הזה הוא רצון אלקי ישראל להתגודד ולעשות אגודות אגודות לבנות בתי מדרשות רצוני, בתי תפלה רבים כגלים על תלמי שדי *) להרבות בעליות ולהמעיט כבוד השוכן כם, בהיותם בנוים בכל מבואות המטונפות בלי תואר והדר, ואוצרים בתוכם לעג לכל בית ישראל. ואם אמרו (בירושלמי שקלים) על הרבוי בהוצאות ליפות את בתי כנסיות, וישכח ישראל את עושהו ויבן היכלות כו'" מי לא הוו ת"ח דילעון באורייתא כו' — מה היה אומר בעל המאמר האלקי אם ראה בתי מדרשינו הרבים, האם לא אמר וישכח ישראל את עושהו ויבן חרבות וצריכים להרבות במפטרים, מי לא הוו יתומים ערומים הצריכים ללמדם תורה ואומנות? ואם יהיו בתי כנסיות מעטים ומתוקנים, ועליהם גבאים אנשים יראי ד' וע"ל צורה — אשר בחסד ד' לא אלמן ישראל מאנשים ישרים י"א, לא יצאו כל הקלקולים הרבים לבוא בערכאותיהם ע"ד בזוי הקדש! אבל מצא אותנו דברי החוזה בקראו במר נפשו: „כי נטשת עמך בית יעקב". נטשת ועזבת בית יעקב לאומיותך ולא תעשה גם כמתוקנים שבאומות, המה ידאגו לאמונתם לבל תחולל, לא כן אתה בית יעקב, אם יאמר איזו אוהב עמו לדאג ולכתוב בעד לאומיותו, יתנפלו עליו מכל עברים, תורתך נעזבה, בתי מקדשיך חללו ע"י אשר אין איש שם על לב ואתה מחריש. ועד מתי, ד' אלקים אתה ידעת! —

הנחלה על שבר עמו מאיר בעלקינד

---

*) כה גבר החשק מכל חברה וחברה להתגודד ולעשות לו בית תפלה לבדה, עד אשר גם עניי הסנדלרים לוו לפני שנתים כסף על וועקסעל וקנו להם בית בחצות המבואות הצרות והמגועלות ויחתמו וועקסעל אך להביא נפשם ביום השבת בעליה טובה ודשנה.

משא ביאליסטאק

בברכת ישרים תרום קריה
בטוב צדיקים תעלץ קריה.

מה טוב חלקי ומה נעים גורלי אשר מנית לי אדוני המו"ל, לערוך לפניך כל סדרי הקהלה פה, המשטרים והסדרים השוררים בה, כל בתי הצדקה והחסד המתנוססים כאבני נזר בתוכה, ולתתם לזכרון עולם בהמחלקה „קהלת יעקב" אשר בספרך השנתי „כנסת ישראל". שפרה עלי עבודתי זאת, כי לרגל המלאכה אשר לפני הלכתי בין ערוגות הבשם ללקט אורות יקרים ושושנים נחמדים, בכל פנה שפניתי לא עלה בידי חוח, אך מלא חפני אריתי מור ואהלות עם כל ראשי בשמים; ועתה הא לך צרור המור דודי, שימה בנארך הלא בספרתך, ונתנה ריחו למרחוק, תהי נא עירי ביאליסטאק למופת לאחיותיה הצעירות והכבירות ממנה לימים, יצרפו על ידה רבים כי ממנה יראו וכן יעשו.

במעשי הצדקה והחברות אשר אין חזיונם נפרץ בקהלות רבות הארכתי בסדריה למען ילמדו מהם יהר הקהלות, לא כן עשיתי באלה הידועים לכל, ויסלח לי הקורא אם הארכתי במעשי צדקות וחברות רבות שיש פה, כי לא בי האשם גם לא בקהלתי, רק באלה שאין להם כמו אלה.

מצב הקהלה בכלל

אך שלוה אך שקט בקהלתנו פנימה, שלות השקט חופף בין כל מפלגותיה מבית ומחוץ, קהלת ישראל פה, אשר עד עשרים וארבעה אלף נפש אדם ימצאו בה, שוקטת על שמריה שלוה ושאננה, והבנים לא יתרוצצו בקרבה לנגח איש את רעהו. אין פרץ ואין צוחה בבתי הכנסיות והמדרשות, אשר מספרם יעלה לשלשים גדולים לבד מנינים אין מספר, גם מכם הבשר השם שמות בקהלות אחינו בארצנו, גם באבן נגף זאת לא תגפנה רגלי עדתנו, כי המתעסקים בצרכי צבור פה באמונה הם עושים, ולא יבריחו ולא יעלימו זה מזה, עד כי עומדים למעלה מכל שמץ חשד ודבה רעה, וגם להרחיק מהם לזות שפתים ועקשות פה יפרסמו חשבונותיהם נגדה נא לכל בני עירם

חובת התרומה לצבא תמלא עדתנו בזריזות מדי שנה בשנה, הצעירים אשר עליהם יעלה הגורל לעבוד בצבא לא יפקד מקומם גם לא יאחרו המועד, (מלבד בשנה האחרונה אחרו המועד בסבות שונות), ובעלי הזכיות הנפטרים לביתם יתנו כפר פדיון נפשם להנחלצים לצבא עד כי יגיע לכל אחד מן היוצאים בצבא סך הגון, לא פחות משתי מאות רו"כ, ועי"ז לא יחולל שם ישראל בעמים ולא יתעמר ביהודי אחיהו איש.

בין השומרים משמרת הקדש פה ישורר שלום ואהבה. הודות להרב הגאון נר ישראל והדרו ר' שמואל מאָהיליווער לאוי"ט האב"ד דפה האוהב את השלום ורודף שלום, ובחכמתו הגדולה וענותנותו עושה שלום במרומיו וישרה שלום על כל סביביו וינהג על מבועי שלום את עם מרעיתו. ואם לפעמים יתקדרו שמי השלום בעב קטנה ככף איש מהרה יפיץ ענן אורו, כי מנוגה נגדו עבים יעבורו, והוא מעביר על מדותיו במדה נפרזה ובורח מאבק ריב ומצה כמטחוי קשת. יאריך ה' ימיו ובצל כנפיו נחסה ונתלונן וישכין בתוכנו אהבה ואחוה שלום וריעות.

מצבנו הגשמי בכלל הוא טוב ממצב אחינו ביתר ערי ליטא החיים חיי צער ודוחק. אך פה הננו תלוים ביתר שאת בהתחלפות הזמנים והשתנות העתים, יען עירנו היא רוכלת עמים הנפוצים בכל רחבי ארצנו, והנָה עולה ויורדת לפי מצב המסחר בכל המדינה כלה. יש שנים אשר עירנו תעלה ותפרח ותלך מחיל אל חיל, ויש שנים אשר בשפלה תשפל העיר ותרד מטה מטה, בכלל נחלקו בני עירנו לשתי מחלקות: א) סוחרים בעלי מדרגות שונות, ובעלי בתי חרשת המעשה, ב) בעלי מלאכה, על הרוב טוים, צובעים אורגים ועושים יתר העבודות הדרושות בבתי חרשת המעשה, גם אומנים בכל ענפי המלאכה כמו: חרשי עץ וברזל, תופרי בגדים ומנעלים וכדומה. בשנים אשר המסחר ירום ונשא וגבה מאד אז היא עיר הומיה תשואות מלאה מרוב אדם המשתקשקים ברחובותיה, מקצוי ארץ רוססיה ינהרו המונים המונים לקנות מרכולתה; גלמי אטון לבגדי אנשים ונשים, על הרוב הראוים לימי החרף וגם מעט לבגדי קיץ, ואז ישמח המוכר, ישמחו אנשי הבינים, גם בעלי בתי האכסניה לא יתעצבו, יגילו האורגים והטוים, והעיר כלה צהלה ושמחה. ולעמת זאת בשנים שדרכי המסחר אבלות, אז כל פנים קבצו פארור, אין לך יום שלא תצלנה בו האזנים מרעם השמטת כספים, שבת משוש המוכרים חדל שאון הקונים והחוצות נשמו; עשרה יהודים יחזיקו בכנף קונה אחד הבא לפעמים, וזלזול המחיר הולך וגדול, שנות השבע תשכחנה כמות מלב, ושנות הרעב תמשלנה ממשל רב עד אשר יוסב האופן על הסוחרים, המסחר וחרושת המעשה ירדו

מטה מטה, ובעלי בתי המלאכה יכרעו ירבצו תחת נטל משא הסחורות אשר נערמו חמרים חמרים ואין קונה, אז יפלו ולא יוסיפו קום, והעובדים יפוצו לכל רוח ומבקשים עבודה ביד חזקה, (בשנת 1883 הגיעה המריבה בין האורגים וארוניהם עד לכס שר הפלך בהוראדנא, והוא בקש את ארמו"ר הגאב"ד ומלא את ידו לפשר בין הנצים) עד יהפך הגלגל והמסחר יציץ ופרח עוד הפעם, ואז עולם הפוך עינינו רואות, עליונים למטה ותחתונים למעלה. סוחרים חדשים יעלו על הבמה, ואלה אשר נתרוששו בשנות ראינו רעה הנם פקידים בבתי המסחר החדשים. —

מצב המוסרי וההשכלה — אם כי בכל עיר ועיר ובכל עם ועם תמצאינה שתי מפלגות נפרדות במצבן הרוחני: מפלגת האצילים בני מרום עם הארץ (אינטעליגענציע), ומפלגת המון העם (פעבעל), אך בין היהודים בעירנו עוד רב יתר ההבדל בין שתי המפלגות האלה. אצילי בני ישראל פה מצוינים הם במוסר ובהשכלה באופן נעלה מאד, ובם נחזה צלם דמות היהדות כמובנה האמתי. אנשי חסד ורודפי צדק המה, ידיהם פתוחות לרוחה לכל דל וקשה יום, ידיהם פתוחות בכל עת לעזור לאחיהם כמו להיחידים כן להכלל כלו. כל זאת יוכל כל איש להתבונן מפרטי בתי החסד והצדקה אשר אציגם בפרק זה. מעטים המה הקנאים בתיכנו אשר תחת מסוה קנאת ה' יפיחו קריה ויעוררו מדנים בין אחים, כן מעטים המה אלה אשר ישליכו כל קדש אחר גום ויחללו אמונתם לעין השמש. וכמעט אין גם אחד אשר יתן ערף לעמו בשאט נפש ולא ישתתף בצערו. רוב אצילינו יודעים את התורה והחכמה, בהם תורה והשכלה נשקו אמונה וחכמה נפגשו. אם יבוא איש באחד מבתי המדרש אשר הגבירים מתפללים בהם ויראה אצל כותל המזרח אנשים יהודים בפניהם ומלבושיהם ומהם כאלה המתפללים בכונה והתלהבות יחשוב בלי תפונה בלבו כי אך תופשי תורה הנם ותורתם אומנתם וחכמת מה להם והשכלה רחוקה מכליותיהם, אך אם יאבה להתחקות על שרשיהם אז יתפלא הפלא ופלא בהתודע לו כי אלה היהודים באמת יודעים את התורה ובקיאים בספרות ישראל ובספרות העמים במיטב הגיון, ומשמשים בשפות החיות המתהלכות בארץ, ועטרת חכמים עשרם, אשכלות כאלה מעטים המה בדורנו ביתר קהלות אחינו, וכעץ כן פריו כי גם את בניהם יחנכו על ברכי התורה והמדע, צעירים מצוינים וסופרים מהירים בשפות שונות נמצאים פה למכביר, מגודלים בנעוריהם במוסר וד"א. האבות לא יתרשלו מהשגיח על בניהם בעינא פקיחא, ויפקדו אותם בידי מורים היודעים את דרכי החנוך ופדגוגים טובים הנמצאים פה במספר לא מעט. נפלא הדבר פה כי כמעט כל הבנות לומדות ג"כ שפת עבר ומהן כבר עשו חיל בלמודן ובין מושכים בשבט סופרים יתחשבו, ובין הנשים העדינות נשי האצילים רבות יודעות שפת עבר ומהן סופרות ומשוררות עד כי תוכלנה היות למופת לבנות גילן בערים אחרות אשר לחכמת ישראל נתנו כתף סוררת. זאת היא הדרך אשר בה ילכו נכבדי עירנו, ומי יתן ויצאו כל בני עם ה' בעקבותם. אך לעמת זאת נופל מצב המון עם במוסר וד"א לפי ערכם נגד המון העם שבערים אחרות בליטא, אמת כי בעלי המלאכה הזקנים מדור עבר עודם מחזיקים בתומתם, יש להם חברות חיי אדם ומשניות ובאים לשמוע תורה ומוסר, אבל בין הצעירים שבהם ישנם גם כן אלה שפרקו כל עול מוסר וד"א, ובזמן שהם בטלים ממלאכתם הם הולכים פרועים לשמצה, הסבות לזה שתים הנה לדעתי: א] כי דרכי החנוך אצל המון העם אבלות בשביל המלמדים מדיוטא התחתונה שאינם יודעים להדריך את בני העם במעגלי יושר וארחות חיי התורה. ב] הנערים והבחורים פה יחלו להשתכר בבתי חרשת המעשה בטרם עוד ריחים על צוארם לפרנס אשה ובנים, וכבר אינו סמוך על שלחן אביו ואינו זקוק לו, ואם הפרוטה מצויה תמיד בכיס והכיס תלוי בצוארו, מה יעשה הבן שלא יחטא, וגם כי יזקינו לא יסורו מדרכם התחבולה האחת לתקן המעוות הוא רק בהרמת קרן התלמוד תורה לנערי ב"י מדלת העם והמכשלה הזאת תחת המנהיגים ובידם לתקן תקון גדול כזה בעדתנו.

מלבד כבוד הגאון האב"ד דפה שליט"א הרועה את עדתו בשלום ומישור וראש וראשון לכל דבר טוב ומועיל לתקן בעדתו, עוד ראוי לתהלה כבוד הרב הגביר הנדיב רב פעלים ורצוי לרוב אחיו ה' יחיאל דוב וואָלקאָווסקי, כי מלבד בית החולים המפואר אשר הוא המוציא והמביא בו ומכלכלו בהשכל ודעת, עוד הוא מתעסק בכל צרכי העיר וכל הענינים נחתכים על פיו, ואף כי טרוד הוא במסחרו אשר פרץ בארץ (כן יפרוץ) מפנה את לבו לדאוג לבני עמו ועדתו ועונה לכל איש הדורש עצתו ועזרתו, הוא נדיבות יעץ ועל נדיבות יקום, ובני עירנו יודעים להוקיר חין ערך הגבר הרם הזה ואחרי דברו לא ישנו. כן יצטיין הרב החכם יקר רוח ושוחר טוב לעמו ה' מאיר מארקום הרב מטעה"מ פה בעבודתו לטובת עדתו, עליו נוכל לאמר כי לא שררה הוא נוטל כ"א עבדות, ויכול להיות מופת לבני גילו המשתמשים בתגא דידיה. הרב מארקום ימלא חובת משרתו

וגם הוא שוקד לטובת בני עמו, וע"כ הוא חביב ואהוב לבני עירו.

התפתחות בתי חרשת המעשה בין היהודים בביאליסטאק ואגפיה.

לפנים היתה עיר ביאליסטאָק תחת ממשלת פרוסיה, והיתה מלאה חרשת המעשה כמרבית ערי פרייסין. ובשנת 1808 באה תחת ממשלת רוססיא עפ"י שלום טילזיט, ונשארו בה בתי חרשת המעשה לעשית אָטון אשר אדוניהם היו אשכנזים. היהודים לא נועזו להחל בעבודה זאת ברמותם כי רמה ונשגבה מהם המלאכה הזאת, ורק האשכנזים אשר — לדעתם — כל רז לא אנס להם, יכולים להתעסק בעסק פאבריקאציאָן, ומפקחים על הפאבריקים דרושים לגמור חוק למודם בבתי הספר העשוים לתכלית זו בפרוסיה, וע"כ היו היהודים כאסקופה הנדרכת לרגלי האשכנזים וסרסורים למכור תוצאות בתי מלאכתם ולהביא ברכה אל כיס האשכנזים והם גרמו עצמות. בבוא ארח אשכנזי בביאליסטאק במקלו ותרמילו ושמלתו לעורו ואך הוציא הגה מפיו כי יד לו בבתי חרשת המעשה לעשית אטון, עד מהרה נמצאו לו יהודים רבים בעלי בסף אשר הספיקו לו די כסף הקמת פאבריק גם צמר וכל החמרים הדרושים לו, והוא השיב להם בהורת חליפין בסחורה שיצאה מבית הפאבריק שלו אחרי אשר השתכר על אחת שבע, והיהודים עמדו כעניים בפתח האדון הזה. — ואם כי כבר היו בתי חרשת המעשה לישראל בעיר וואלקאוויסק וראָזינאָי, יהודי ביאליסטאק לא האמינו עוד כי יצליחו לנהל בתי מלאכה כאלה אשר רק אשכנזים המדברים אשכנזית ואשר בלי ספק למדו כל השבע חכמות ובהוכן גם את המלאכה הזאת יצליחו בה, וע"כ זחלו וייראו ולא נסו להחל במלאכה הגדולה הזאת ורק שרתו את האשכנזים בכל חריצותם בעולם המסחר והועילו להעשירם.

כה עברו עשרות בשנים, האשכנזים גדלו והעשירו ועיני היהודים רואות וכלות, עד אשר יצאו בשנת 1850 שני יהודים מגדרם ויכוננו בתי חרשת המעשה, המה הגבירים ר' נחום מינץ 1) ור' סענדר בלאָך עפ"י עצת אשתו החכמה מלכה רייזיל. המה יצאו ראשונה בגבורים להראות קבל עם כי גם להיהודים לבב כמו להאשכנזים וכי גם המה יוכלו לנהל בתי חרשת המעשה. המה נהלו את הפאבריקים איזה שנים אבל לא ראו ברכה בבתי המלאכה האלה, מהעדר נסיון

1) הוא הראשון אשר הביא לפה מכונת הקיטור בטרם עוד היתה גם בהפאבריקים האשכנזים.

וחסרון בטחון בגבורת ימינם ודעתם לנהל בתי מלאכה בלי עזרת האשכנזים וע"כ לא יכלו עמוד ימים רבים, ורק אחרי נפלם החרו החזיקו אנשי מעשה ליסד בתי חרשת המעשה הלא המה הסוחרים ה' י"ש באריש, בראיינין עט זאבלודאוופקי, ה' א' האלבערשטאם 2) ועשו סחורות טובות, ויען כי כבר נמצאו בין היהודים טוים אורגים וצובעים היודעים בטיב המלאכה הזאת, לא פקדו עוד חכמי חרשים מאשכנז על בתי המלאכה רק הם בעצמם ובעלי המלאכה השבילו את עצמם מיום ליום עפ"י הנסיון והמה עשו והצליחו. הן זה דרכם של היהודים מאז ומקדם, בראותם את בני עם הארץ עוסקים בדבר אף כי ברכה בו לא יהינו לנסות כחם ולעשות כמוהם, כמו תעלומות חכמה אשר לא ידעו לערות מקורה חזו עיניהם, אבל אך יתחיל יהודי אחד או שנים אשר שאר רוח להם לעסוק בזה ומעשיהם יצלחו בידיהם כמעט קט, אז עד מהרה יצאו העברים מחוריהם ורבים יתחרו לעשות כמוהם. ובכן רבו כמו רבו בתי חרשת המעשה של יהודים וחדשים לבקרים יציצו מעיר, ובשנת 1859 מעת החלה מסלת הברזל לעבור דרך עיר ביאליסטאק פרצו מאד בתי חרשת המעשה לעשית סחורות בד מצמר גפן, אך בשנת 1864 עלה מחיר צמר גפן למעלה ראש בסבת מלחמת האזרחים באמעריקא, ויען כי אך בתי אריגה היו פה ולא בתי מטוה ע"כ נאלצו הסוחרים לקנות חוטי בד שזורים בעיר לאדז, ושמה רחבו ונסבו בתי חרשת בין לטויה ובין לאריגה והמסחר פרץ שמה לכל קצוי ארץ, ע"כ לא יכלו הסוחרים פה לעמוד בקשרי ההתחרות (קאנקורענץ) עם הסוחרים מלאדז אשר גדלו והצליחו מיום ליום וסוחרי ביאליסטאק נאלצו לסגת אחור מעשית אטון בד אחרי כי לא היה עוד כל חשבון להוסיף במלאכה הזאת, רק בתי מלאכה לאריגת צמר-כבשים נותרו על תלם ועוד גדלו והפריחו מאז החלה מסלת הברזל להתפשט בארצנו, אך בכל זאת עמדו בתי חרשת המעשה אשר להאשכנזים במדרגה יותר גבוהה מבתי חרושת המעשה אשר ליהודים, כי האשכנזים עשו סחורה טובה מצמר טוב ומובחר לפי המאָדע החדשה, והיהודים נאלצו להוריד את המחיר לשליש ולרביע ממחיר סחורות האשכנזים, וע"כ פרצו להן סחורות היהודים דרך לערי רוססיא פנימה ובכל רחבי ארצנו. כה היה מצב הדבר עד שנת 1876.

2) בנו הגביר הבאנקיר המפורסם ה' הייגריך האלבערשטאם היה היהודי הראשון שלמד חכמת חרשת המעשה לאריגת צמר בברלין, וגמר חק למודו באופן נעלה והיה המפקח על פאבריק אביו.

בשנות 1876-7-8 , כל משך ימי המבוכה והמלחמה בארץ הקדם, הצליח המסחר הזה מאד, ורבים מן היהודים עשו הון ואספו כסף תועפות והעיר ביאליסטאק עלתה על גפי מרומי ההצלחה, ואז נעשה תקופה חדשה לבתי חרשת היהודים פה, ובתי חרשת המעשה קטנים עם גדולים נתרבו בה משנה לשנה, והשתלמות חכמת המלאכה נשלמה אצלם לאט לאט עד כי היום הגיעו לתכלית השלמות במה שנוגע לידיעה פנימית ועמוקה בטיב המלאכה. אין עוד כל מאֶרע חדשה אשר תצא מבריטאניא או מפאריז אשר לא יעשו היהודים כמוה תיכף ומיד אחרי רואם חתיכה קטנה הנשלחת למבחן. לפנים עברו ימים על שנה טרם הצליחו היהודים לעשות מארע כדפוס של האשכנזים פה, ובין כה וכה השתכרו האשכנזים כנפשם שבעם, ואחרי אשר המארע כבר עברה ובטלה החלו היהודים לעשותה, לא כן עתה, כהאשכנזים כן היהודים לא יאחרו רגע מעשות כתבנית המארע החדשה, ואף גם בעלי בתי חרשת המעשה היותר קטנים העושים סחורות גרועות ומוכרים במחיר מצער גם המה לא נופלים בעשית המארע, ובין לילה יתקבצו האדון ופועליו ויטכסו עצה על דבר תכונת המארע החדשה איך להוציאה אל הפועל, ובבקר כבר הכינו לזה מסכת וארג, ובעוד ימים מעטים והנה סחורה ממארע החדשה במרכלתו. על בתי חרשת המעשה הקטנים המוכרים סחורתם בלא הון יתפלאו כל חכמי חרשים איך ישכילו לעשות סחורה אשר חזותה החיצוני יפה להלל ולמכור בחצי שויה, ועתה נסתם החזון כי יבואו הנה אשכנזים ליסד פאבריקים ולנחול כבוד והון כמו בשנים קדמוניות, ורק האשכנזים אשר מכבר הימים התעדו כאזרח רענן והשתמשו בחסרון ידיעת היהודים לעשות להם הון עתק, רק אלה בהיותם עשירים מופלגים עוד עומדים על תלם ויצליחו.

עתה ימצאו תחת ידי היהודים בביאליסטאק וערי השדה אשר סביבה, קנישין, הורידאק, מיכאלאווא, וואשילקאוו, זאבלודאווע ועוד בתי-מטוה ע"י מכונת הקיטור, בתי צביעה בתי ארג וכו', במספר רב מאד, אך בשנת 1882 נהפך האופן לרעה, והנם מחכים לימים טובים מאלה.

נכון הדבר כי למען הרם מצב המסחר יעשו להם היהודים בית-אסף לסוחרים להועד שם לפרקים ולטכס שמה עצה ע"ד הרמת קרן סחורות ידיהם, ושמה יבואו לכלל דעה אחת לבלי לזולל המחיר כאשר בנוהג שבעולם, כי זאת היא הסבה הראשה להריסת המסחר, וטובה לא מעטה תצמח להם ע"י בית אסף כזה.

ועד המפקח על עניים (קאמיטעט).

לפנים התנהגה מעשה הצדקה פה כבכל ערי ישראל בלי כל סדר ומשטר. בני עירנו נתנו צדקה לכל הפושט יד, וכל מבקש עזרה לא השיבו פניו, וברבות הימים התבוננו בינה כי באופן כזה מעשה הצדקה איננו שלם, כי העניים אשר כבר הסכינו לסובב על פתחי נדיבים, אם כי מתחלה הביאם ההכרח לידי כך, לא יעזבו עוד את לחם הקלוקל הזה אשר ממנו פרים נמצא בכל עת בלי כל עמל ועצבון לתור אחרי ענין לענות בו אולי ימצאו ממנו לחמם בזעת אפים, ומהם כאלה אשר כבר קבצו סך מסוים ובכל זאת ערב להם לחם עצלות, ללחך פינכא ולקבץ פרוטות, הם מתרוששים והון רב, ובהדי הוצא לקי כרבא, כי בשביל הרמאים לא יסביר הבעה"ב פניו להאביון אשר באמת עיניו כלות לפתותי הלחם ובלעדם יגוע ברעב, כן יש הרבה יורדים ממצבם ומטה ידם לכלכל ביתם בלחם, וחרפה שברה לבם להושיט יד ולבקש עזרה, ואף אם גדול רעבון ביתם ותכוף לארץ נפשם, ועל עפעפיהם צלמות, לא יאבו להשחיר פניהם ולבקש נהמא דכסופא, ולאלה אין דורש ואין מבקש אין פונה לרוחתם לישועתם כי אין איש יודע מהם עד מה, ורבים מהם אשר לוא החזיקו בידם המטה באיזה סך אז לא נמוטו פעמיהם והחליפו כח לנהל פרנסתם ושבו לחיות מיגיע כפים ולא הטילו עצמם על הצבור — את המכשלה הזאת ראו רבים מאצילי עדתנו ובשנת 1869 התעוררו שלשה מטיבי לכת מנכבדי עדתנו הרב מטעה"מ ה' מ' מארקוס וה' אברהם פייביש בלומענפעלד וה' מאיר וויינריך, וייסדו „ועד המפקח על עניים". ה' מארקוס השתדל בזה לפני הממשלה והשיג רשיונה לכונן ועד כזה. ההכנסה היתה: 1500 רו"כ ממכס הבשר לכל שנה. ערך שמונה מאות רו"כ לחדש נדבות הגבירים והבע"ב, נדבות מאורחים נקבץ לערך ארבע מאות רו"כ לשנה בס"ה 11500 רו"כ לשנה, ותהי ראשית פעולתם למנוע את העניים מלסובב על בתי הנדיבים רק כל אחד ואחד יגיש בקשתו להועד בהציגו תעודה מהבע"ב הגרים בשכונתו המעידים על מצבו ומכסת אנשי ביתו, והועד קצב לכל אחד ואחד פרס לכל שבוע כפי ראות עיניו, לעניי ערים אחרות המתהלכים מעיר לעיר נתנו כתב תעודה לסובב על פתחי נדיבים שלשה ימים ולאחרים היוצאים מן הכלל האריכו את הזמן, ואחרי כן נתנו להם למזון איזה סעודות ושכר הנסיעה לשלש תחנות על מסלת הברזל, ובכן הכל על מקומו בא בשלום: העניים המדולדלים אשר בסבת זקנתם

או חולשת גום אין עוד תקוה כי יתפרנסו מיגיע כפם, השיגו די ספוקם מבית הועד, ואלה אשר עוד כחם במתנם ורק מתהפוכות הזמן בא רישם ועוד יש תקוה לאחריתם, השיגו משען מעט די לחם צר, אך בתוך כך היה להם ידים לתור ולבקש עבודה ומלאכה, ובהמר העת לטובה נמצא להם איזה מקור מחיה ותחת לקבל נדבות מבית הועד עוד מצאה ידם לתת נדבתם להועד. גם אלה אשר ירדו מנכסיהם ובאו עד ככר לחם לא בושו מלגלות אזן אחד מחברי הועד ועל ידו השיגו משען מדי שבוע בשבוע, ולהעניים הסובבים מעיר לעיר לא נתן הועד ידים לשהות פה כ"א איזה ימים ולפטרם לשלום, אך לא להשתקע פה ימים על שנה ולהצר בזה צעדי עניי העיר. בית הועד הזה עמד על תלו משך ארבע שנים עד שנת 1873 ואח"כ נהרס בסבות התנגדות איזה מראשי הקהלה. בשנת 1879 חזר ונתיסד, וגדול כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון, כי הכנסותיו רבו וסדריו ומשטריו ראוים להלל ושבח. ההכנסה: ממכס הבשר 5000 רו"כ לשנה, ולפעמים עוד יותר; נדבות הגבירים והבע"ב לחדשים הגיעו מתחלה לערך 1300 רו"כ לחדש, אך לדאבון לב הן מתמעטות והולכות עד כי יגיעו עתה לערך 800 רו"כ לחדש, מספר החברים המתנדבים מראש היו 1400, ובשנה הזאת רק 700, מסך 20 קא"פ עד סך 24 רו"כ לחדש; מנדבות מקריות חתונות ובריו"מ וכדומה יתאסף עד סך 2000 רו"כ לשנה; מעזבון המנוח הגביר ר' אהרן שבתי גאָרדאָן יותן 300 רו"כ לשנה, המנוח ר' קאָפיל כהנא עזב סך 200 רו"כ לקופה זו; לפני חג הפסח יאסף למעות חטים מהגבירים והבע"ב סך 1700 רו"כ, ועוד הכנסות עד כי תגיע ההכנסה עד סך 26000 רו"כ לשנה. — ועתה נתרחב חוג פעולת הועד הזה בכל ענפי העזר האפשרי. כל עני המקבל פרס קבוע מן הועד ישיג פנקס קטן כמו המקבלים פרס מאוצר הממשלה, וע"י הפנקס הזה הוא מקבל קצבתו בכל שבוע. לפני חג הפסח יקבל פרס משנה ויותר, וכן לפני כל החגים יוסיפו על הפרס, אך עוד דבר אחד היה חסר להשלמת מעשה הצדקה בתכלית השלמות, והוא: היורד ממצבו שהיתה נחוצה לו עזרה בבת אחת למען הקימו על רגליו פעם אחת ולא יוסיף לנפול, לא מצא לפניו חרך לצאת מן המצר, והפרס שקבל מדי שבוע בשבוע לא רפא שברו רפואה שלמה כ"א האריך חייו המרים, ועתה הוסר גם החסרון הזה, כי בשנת 1878 יסדו הנשים העדינות והכבודות ביניהן חברת „סומך נופלים" כעין סניף לבית הועד המפקח על עניים, אשר על אודותיה אדבר עוד בפרטות, ועתה ישיג כל עני, אשר יש לו חפץ בסך מסוים בבת אחת, כל הפרס הקצוב לו לשנה ולשתי שנים בבת אחת, במסרו פנקסו שיש לו מבית הועד לחברת „סומך נופלים" והן יגבו תחתיו את הפרס מדי שבוע בשבוע, ובעד אנשים כאלה ישלם כעת הועד לחברת „סומך נופלים" סך ששים רו"כ לשבוע.

מראשית הוסד הועד הוקמו שנים עשר נציבים לפקח עליו, הלא המה: הרבנים הגבירים הנדיבים ה' אליעזר בלאָך, ה' מענדיל זילבערבלאט, ה' אברהם יפה, ה' פייווע ברי"מ זאבלודאָווסקי, ה' אברהם יצחק טיפערמאס, ה' משה נח פינס, ה' חיים שאול פינס, ה' ידידיה פערלים, ויתר מרעיהם הראוים להללה בעד פעולותיהם הנמרצות לטובת הועד הגביר אזרח נכבד לדורותיו לעאָן זאבלודאָווסקי, הה"ג דוד יעקב צעמערינסקי והרב מ' מארקום.

בית חומה גדול בנוי לתלפיות בשלש מכפלות עומד ברחוב הסוחרים והוא שייך לבית מחסה לזקנים, ובו מצוה משולשת: בית ועד למפקחים על עניים; בית מחסה לזקנים; יד חרוצים (עיין להלן). בו יתועדו חברי הועד לפרקים, שמה יחרצו משפט כל אלה המגישים בקשותיהם, יבקרו ספרי החשבונות ובכל חדש וחדש יעשו חשבון כללי מהכנסה והוצאה וידביקוהו בכל בתי המדרש.

בשנה הנוכחית יקבלו מבית הועד עזרה בתמידות 400 משפחות. במשך שמונה חדשים האחרונים הושיטו עזרות מקריות לששים אנשים ושלמו שכר הנקה לארבעים מיניקות אשר מסרו להן ארבעים ילדים הנעזבים מהוריהם.

חשבון הועד (קאמיטעט) למעשי הצדקה בביאליסטאק לשש שנים ושמונה חדשים מראשית הוסדו 1 תמוז תרל"ט עד 1 אדר א' תרמ"ו.

כ״ה הוצאה		ס״ה הכנסה		מעית חטים		הוספה על חג		חובות משנת העברה		שופרות (ביכסען)		ממכס הבשר		נדבות מקריות		נדבות תמידיות		שנה
24904	4[illegible]	24792	55	1773	87	694	25	„	„	170	78	5914	33	1354	20	14885	12	א'
26157	10	26270	07	1744	47	724	„	461	62	18[illegible]	19	7674	90	2062	52	13419	37	ב'
23368	14	23367	59	1657	70	610	80	638	75	141	84	7066	60	1985	56	11266	34	ג'
24659	63	24713	02	1713	96	590	25	3371	96	321	21	8179	18	1654	34	8882	12	ד'
20755	56	20755	56	1605	40	565	50	3242	85	125	88	4757	50	3715	89	6689	22	ה'
19381	92	19266	44	1630	59	416	30	3001	97	99	78	7084	50	1177	75	5855	55	ו'
11339	35	* 11393	78	„	„	393	65	1849	20	66	„	3577	50	944	90	4462	48	ז' שמונה חדשים
150566	16	150559	01															

* נכלל בזה 100 רו"כ שכר דירה מבית המטבחים שהחלו לקבל משנת תרמ"ה.

בית החולים

בשנת 1840 נוסד ביה"ח ע"י הגביר הנדיב ה' סענדר בלאך. ההכנסה היתה קטנה, אך מנדבות מקריות, בית החולים היה שכור, אך בשנת 1860 נדב הגביר, אזרח נכבד לדורותיו, הנדיב המפורסם ר' יצחק זאבלודאָווסקי בית חומה וחצר גדול לביה"ח, ומאז החלו לקבל ממכס הבשר סך 1500 רו"כ לשנה לכלכלת הבית. ר' יצחק זאבלודאָווסקי ז"ל הניח אחריו סך 4,500 רו"כ באוצר הממשלה בפ"ב לקרן קימת לביה"ח והפירות יקבלו מדי שנה בשנה, גם סך 3000 רו"כ עזב לבנין עוד בית חומה על חצר ביה"ח; הסך הזה לא הספיק כ"א לבנין הכתלים, ע"כ עמד הבנין איזה שנים בלי השלמה עד שנת 1864, ואז העמים על שכמו עבודת הצדקה הזאת הרב הגביר נדיב ושוע ה' י"ד וואָלקאָווויסקי והוא השלים את בנין הבית ויפארהו וישכללהו בחדריו תאיו ואולמיו לפי טעם בתי החולים הגדולים אשר באירופא, ובהשתדלותו הואילה הממשלה לתת משנת 1878 ממכס הבשר סך 7000 רו"כ כל שנה לביה"ח. ה' וואָלקאָווויסקי הביא סדרים טובים וישרים בביה"ח, נקיות וטהרה, חדרים מרווחים להחולים, מזון לכלכלה עצהיו"ם, משרתים ומשרתות די צורך, בית מרקחת הסמים לצורך ביה"ח וגם לכל חולי העיר העניים, בית המרחץ ובית הכביסה, בגדי בד וכתנות טהורים ונקיים, 48 מטות בששה חדרים גדולים, חדר רחב ידים לצורך הנתוח למרפא; רופא אמן יבקר דבר יום ביומו, שני חובשים יושבים שמה בתמידות, אין דבר נעדר מכל הנחוץ לחולים. וכאשר שלחה הממשלה סגל חבורה לבקר את כל בתי החולים בארצנו, הללו מאד את ה' וואָלקאָווויסקי בפניו ואמרו לו כי בין כל בתי החולים העברים אשר ברוסיא יצטיין ביה"ח הזה, ואני אוסיף מדילי כי לא נופל הוא בסדריו גם מבתי החולים הגדולים אשר בוויען הבירה כאשר ראו עיני, וברכות לראש משביר ה' וואָלקאָווויסקי השוקד על דלתותיו יום יום.

ההוצאה תעלה עליו עד 12000 רו"כ לשנה. ההכנסות לכל שנה: 7000 רו"כ ממכס הבשר; 1200 רו"כ תבואה מבתי המעון השייכים לביה"ח. הגביר הנדיב ר' אהרן שבתי גאָרדאָן נ"ע הניח בית חומה גדול אשר הכנסותיו תעלינה למעשה צדקות שונות, ומזה 150 רו"כ לביה"ח, ה"ר מרדכי זאבלודאָווסקי השאיר אחריו בית לבית המטבחים, ויקחו מאת חוכר מכס הבשר שכר דירה 300 רו"כ לביה"ח. ה"ר משה רובינשטיין הניח אחריו קרן קימת והפירות למעשה צדקות שונות. ומזה לביה"ח 160 רו"כ, הכנסות

מנדבות הנקבצות מחתונות ובריי"ם ועוד נדבות מקריות. ר' יצחק זאבלודאָווסקי התנה בצואתו כי לעולם ישגיח על ביה"ח גם אחד מבני משפחתו, הראשים המפקחים על ביה"ח הרבנים הגבירים הנכבדים: ה' י"ד וואָלקאָוויסקי, ר' מרדכי ב"ר אהרן שבתי גארדאן, ה' דוד זאבלודאָווסקי, ה' ח"ש פינס, ה' סענדר מעדאָוואניק, ה' יצחק באריש, ה' יוסף יהודה ווייסבערג, ה' א"ש סאפירשטיין.

בית אסף זקנים

הגביר ר' משה מאלץ נ"ע הניח אחריו סך 7000 רו"כ „למצוה רבה", והתנה כי מכסף הזה יעשו איזה בנין לדבר מצוה והמפקחים ישלמו שכר דירה לצדקות שונות. את הכסף הזה קבלו ברשותם הגבירים הנכבדים ה' י"ד וואלקאוויסקי, וה' יעקב שלמה באריש, וה' ליב יעוונין, ויחלו לבנות בית חומה גדול ורחב ידים לתכלית „בית אסף לזקנים". גם מעזבון ר' ישעיה ליפשיץ קבלו סך 3000 רו"כ והמותר ממכס הבשר ונדבות יחידים, והמה השלימו את מלאכת הבניה שעלה לסך 20,000 רו"כ. הבנין הוא בעל שלש מכפלות בחדרים מרווחים וחלונים שקופים משלש רוחותיו. ביציע התחתונה בתי המבשלות, בית הכביסה ומרתפים לצרכי הזקנים. בהיציע השניה: רביע הבית בית ועד להמפקחים על עניי העיר; רביע, מקום אספות לנכבדי הקהלה לפקח על צרכי העיר ומחצה, בית ועד ליד חרוצים. ביציע השלישית שמונה חדרים מרווחים לזקנים וזקנות החוסים בצל הבית הזה, חמשה חמשה בחדר אחד. לעת עתה יחסו בבית הזה 32 זקנים וזקנות. בהחדרים אשר ביציע הגג: ביהמד"ר לזקנים, מעון להמשגיח, בתי אוצר לבגדים וכלים. הבגדים הראשונים להזקנים נתן מעזבון ר' א"ש גארדאן. הכנסה לכלכלת הבית ממכס הבשר 4000 רו"כ לשנה מלבד נדבות שונות.

המפקחים על הבית הזה: ה' י"ד וואלקאוויסקי, ה' מרדכי גארדאן, ה' י"ש באריש, ה' א' האלבערשטאם, ה' ח"ד זאקהיים, ה' אליהו מיילאך, ה' בער וואַלק, ה' זאמע יאנאָווסקי, ה' ליב יעוונין, ה' ישראל ליפשיץ.

יד חרוצים.

בשם הזה תכונה חברה נכבדה אשר מטרתה לדאוג לאחרית יתומים עניים ועזובים. החברה הזאת נוסדה בשנת 1870 ע"י הנכבדים ה' א"פ בלומענפֿעלד, וה' מ' וויינרייך, וה' משה ראטנער. מתחלה נוסדה על יסוד נדבות פרטיות מבני העיר שעלו לסך 600 רו"כ לשנה. בשלש שנים עמדה החברה ובמשך העת ההיא מסרו לבעלי מלאכה שונים כארבעים נערים. בכל יום שבת נועדו הנערים למקום אחד להתפלל ולמדו שם סדר השבוע, וע"י סבות שונות נתפרדה החבורה ונותר בקופתה 1000 רו"כ. ובשנת 1882 חדשה נעוריה ברשיון הממשלה, ההכנסה כעת היא 3000 רו"כ אשר יקבלו הממונים ממכס הבשר. ואלה המה האופנים אשר על פיהם תתנהג החברה: למסור על חשבונה שבעים וחמש נערים יתומים ועזובים אשר אין תומך להם, לבעלי מלאכה שונים, כל נער לאומנות הראויה לו לפי מצב מבנה גויתו וכשרון בינתו; מבני שתים עשרה שנה עד ארבע עשרה שנה, אחרי אשר יבחנו כי תמימי דרך המה ויסורו למשמעת; האומן אשר אליו ימסרו נערים דרוש שיהיה מצוין במלאכתו ובלתי שוגה ביין ויש בטחון בו כי ימלא כל התנאים אשר יחייב עצמו בשטר ההתקשרות. ואלה המה התנאים: הנער ילמד אצלו משך שלש שנים ועליו ללמדו היטב את המלאכה ולהשגיח עליו ולכלכלו בלחם לשובע; בכל ימי השבוע מחויב לתת לו חפשה על שעה אחת בין הערבים ללכת לבית הועד ללמוד שם מלאכת כתיבה תמה, עברית ורוסיש, מן המורים אשר יורו לכל חניכי החברה, וביום השבת ישלחו להתפלל בבית הועד ובצהרים ללמוד סדר השבוע; אם הנער לא יקשיב לדבריו או ימרה את פיו, יתאונן תיכף באזני ראשי הועד; האומן יקבל שכרו כפי אשר ישוו ביניהם (ערך 20 רו"כ). החברה תלביש ותנעיל את כל הנערים כל ימי משך למוד המלאכה בבגדים מצוינים ומיוחדים אך לחניכי החברה, בימות הגשמים בגדים חמים, ובימות החמה בגדים קלים, ובהיות הנערים מצוינים בבגדיהם יאלצו לפלס דרכם ולא להלוך שובב, בידעם כי שבע עינים צופיות הליכותם. ולעתים לא רחוקות יבואו הראשים בבתי האומנים לראות איך יתהלך האומן עם חניכיהם ואם יעשו חיל בלמודם. נעים לראות איך הנערים יוצאים מבית ועדם בסדרים ישרים וכולם מלובשים בגדי השרד שלהם. כן תדאג החברה לכל צרכיהם בכל משך ימי למודם. בכל שנה יוצאים כעשרים וחמשה חניכים מתחת ידי אדוניהם מוכתרים בתעודת אומן הנתון להם מבית הפקידות לאומנים וימצאו לחמם בכבוד, ועל מקומם יבואו נערים חדשים ותמיד לא יחסר המספר משבעים וחמשה. כאשר יבואו לבית ועדם יתלה כל אחד את הנומער שיש בידו על הטבלא המסוימה בנומערין. ואם לא יבוא אחד אז יפקד מקומו על הטבלא והממונים יכירו כי פלוני ופלוני לא בא וישאלו עליו. יש לקוות כי אומנים כאלה יהיו לתפארת לעמנו אחרי כי יודעים הם גם לשון וספר ומחונכים במוסר ודר"א, וכבר נמסרו חניכים לאומנים שהיו בעצמם חניכי החברה.

והמה ישגיחו על חניכיהם ביתר שאת מכל בעלי אומניות.

בראש ההנהגה עומדים הגבירים הנכבדים: ה' לעאָן זאקהיים, ה' ברוך ליפשיץ, ה' עבער וואלקאוויסקי, ה' אברהם טראָפּ, ה' אליהו הערש היילפערין, ה' קלמן געלבערג, הרב ר"מ מארקוס, ה' א"פ בלומענפעלד, וה' מאיר וויינרייך, ואלה האחרונים ראוים לברכה ותהלה על מפעליהם לטובת החברה בכל מאמצי כחם וכל מעינם ישימו בה, כאב על בניו ישגיחו על היתומים האלה וברכת האובדים העובדים האלה עליהם תבא.

הגביר האפּאָטהעקער ה' יוסף ווילבושעוויץ נ"ע בהיותו בחיים חייתו היה כל משוש דרכו להשגיח על הנערים ותמך את החברה באונו והונו, אך לפתע פתאום קטפו המות בקיץ העבר, יהי זכרו ברוך.

אך עוד מלאכה אחת שאין בידי החברה ללמדה את חניכיה, והיא מלאכת אריגה=צמר בהפּאבריקים פה. למלאכה הזאת לא יקובלו כ"א נערים אשר יש להם בית ומזון ובשנת הראשונה יעבדו חנם רק על מנת להתלמד, ועוד עליהם לתת סך הגון להאומן המלמדו, ובשנה שניה יקבל שכר מועט, אך ברבות הימים בהיותו גרדני חרוץ, ישתכר לחמו לשובע, ואם יצטיין בשכלו להיות בקי בטיב המלאכה הזאת ולבוא עד תכונתה, עד כי יש בכחו לסדר תמונת האריגה על המסכת, ובראותו איזה גולם מחתיכת ארג=צמר ממאָדע חדשה ישכיל לעשות בתבניתה, אז יהיה מאושר בארץ, כי הרבה אדונים קופצים עליו וירבו משכורתו עד שנעשה אדון לעצמו, אך החברה לא תוכל למסור לאומנות זו יען נעריהם המה יתומים עזובים ואין להם בית ומזון, וע"כ מוכרחים למסרם רק לאומנים אשר יתנו להם ארוחתם ארוחת תמיד על שלחנם. ויש לקוות כי אם תרב הכנסת החברה, תמצא עצה ותחבולה ללמד את חניכיה גם מלאכה זאת.

כן מן הראוי כי מנהלי החברה הזאת יעשו חוזה עם מנהלי הת"ת והמה ימסרו להם את הנערים היתומים אשר הגיעו לשתים עשרה שנה ואין תקוה כי ישנו ויעשו חיל בלמודים; ובכלל ראוי כי תתאחדנה שתי החברות האלה לעבוד שכם אחד לטובת בני העניים בכל המקצועות שאפשר להיטיב באחריתם ולעשותם ליהודים כשרים טובים בעיני אלהים ואדם.

בתי גמילות חסדים.

בית גמילות חסד נוסד מאז ע"י הגאון האב"ד דפה ר' זאב וואלף בעל מראות הצובאות זצללה"ה; ומלבד בתים השייכים לו העולים לערך חמשת אלפים רו"ב נקבץ קרן קימת מזומנים ערך חמשת אלפים רו"ב להלוות לדלים על עבוטים בלי נשך ותרבית; אך ברבות הימים נתרוקנה הקרן קימת זו מסבות שונות ונשארו אך כשמונה מאות רו"כ, ומני אז נסגר בית החסד הזה ולא השיגו העניים בעת הצורך הלואה בלי נשך אך נאלצו לנפול בידי המלוים ברבית. אך זה איזה שנים מאז שכן כבוד בתוכנו הגאב"ד ר' שמואל מאָהיליווער שליט"א עורר את לבות נדיבי עירנו לבנות הריסות בית החסד הזה ולמלאות חרבנו. הנדיבים קמו על נדיבות ע"י התעוררות הגאב"ד וביד נדיבה הריקו כסף עד כי קבץ הרב סך הגון למטרה זו, אך אז נהיה פרוד הדעות בין מנהיגי העדה, אחרים אמרו להעתיק את מקום גמילות חסד ממקומו שעמד בקלקולו למקום אחר ולכוננו מחרש בתקנות חדשות, ואחרים התנגדו לזה, עד כי נחלקו לשתי רשויות. הנכבדים ה' א"פ בלומענפעלד, וה' אברהם יפה, וה' יחזקאל פריידקין, וה' אייזיק הארארישץ חזקו את בדקי גמ"ח הישן, רפאו את הבית ההרוס משבריו וקבצו מנדבות שקבלו מחברים חדשים שהכניסום בתור חברים מעשרים וחמש עד חמשים רו"כ מכל אחד כסף מקנה, ועוד מנדבות מקריות, ועתה עולה הקרן קימת מזומנים עד 3000 רו"כ. את הבית הביאו במשטר וסדר נכון, שני אוצרות ברזל להם מקום גנזי המשכנות. עד שתי מאות רו"כ מכניסים מדי שנה בשנה מנדבות החברים. חוק שמו להם לבלי להלוות רק על משכון אשר יש בו בטחון על כסף הלואה, ורק על משך ששה חדשים וכהנה תקנות ישרות. ה' א"פ בלומענפעלד מכנים ראשו ורובו להגדיל ולהאדיר תכונת הבית, ובכל יום ויום הוא שוקד שמה, עד כי לא יצטרכו להוצאות יתרות לנאמן ומשרתים.

בית גמילות חסד שני — בשנת תרמ"ה התבונן הרב הגאון האב"ד שליט"א כי רבים מן העניים הדורשים הלואה על משכנות לא ישיגו מבוקשם, כי הגמ"ח הראשון לא הספיק להרבים הדורשים עזרתו, ע"כ גמר אמר לכונן בית גמ"ח חדש על מוסדות קאפּיטאל גדול, ויעורר את גבירי ונדיבי עדתנו ויקומו כאיש אחד חברים, ומלבד נדבותיהם ביד נדיבה עוד עשו כולם שכם אחד לקבץ נדבות עד כי קבצו לקרן קימת סך 10,000 רו"כ, אז בנו בית חומה לתכלית בית גמ"ח בחצר „בית מחסה לזקנים" וקנו כל הדברים הנחוצים לבית גמ"ח ואחרי כל ההוצאות נשאר בקופתם 6000 רו"כ מזומנים. את הכסף הזה הקדישו לתכלית הלואות על משכנות לכל מי שידרוש עד סך 50 רו"כ, על משך זמן ששה חדשים, ואם ישלם הלוה שליש מסך הלואתו ישאר המשכון עוד משך ששה חדשים ולא ימכר.

זמן מכירת המשכנות אשר בעליהם לא פדום בזמנם קבעו בכסליו וסיון, למען תמצא יד הבעלים לפדות את עבוטם בחדשים שאינם לפני החג, גם בזמנים האלו מצויה עבודה ומלאכה לבעלי אומנות. תוכן כסף המאוזל בשנה זאת 9000 רו"כ, מספר הלוים 1625, הוצאות לכלכלת הבית לא תעלה רק עד 300 רו"כ לשנה, והנדיבים המפקחים על הבית הזה יאמרו לאסוף נדבות תמידיות עד לסך 400 רו"כ לשנה להוצאות למען לא תגרע הקרן קימת, ועודם מתעסקים להגדילו ולהאדירו. כל התקנות והסדרים אשר שמו להם לחוק בבית הזה מלאים חנינה חסד ורחמים. ביחוד ראוים לברכה ותהלה הגבירים הנכבדים ה' לעאָן זאקהיים, ה' ליב יעווניִן, ה' זלמן יאנאוואסקי, אשר יבקרו כפעם בפעם את הבית וישגיחו על סדריו ויחגרו כחם להוסיף בו עוז ועצמה ע"י כסף נדבות אשר נקבצו עד היום:

מיסדיו הראשונים המה הרבנים הגבירים הנדיבים ה' י"ד וואלקאוויסקי. ה' מרדכי גארדאן, ה' ח"ד זאקהיים, ה' י"ש באריש, ה' לעאָן זאקהיים, ה' אליהו מיילאך, ה' סענדר מעראוויניק, ה' זלמן יאנאוואסקי. ונוספו עוד שני משגיחים ה' פישל באריש, וה' עבער וואלקאוויסקי, ובראשם הרב הגאון האב"ד שליט"א.

הנדבות לקרן קימת בית גמ"ח עד מאה רו"כ: ה' מ' גארדאן 1100 רו"כ (מהם שש מאות רו"כ בתורת הלואה), ה' י"ד וואלקאוויסקי 550 רו"כ, ה' ח"ד זאקהיים 500 רו"כ, מעזבון ר' ישעי' ליפשיץ 500 רו"כ, ה' אליהו מייל‌אך 300 רו"כ, ה' לעאָן זאקהיים 300 רו"כ, מעזבון ר' קאפל מילנער 200 רו"כ, מעזבון ה' ליב ציפעס (שאפיר) 200 רו"כ, ה' י' ווילבושעוויץ 150 רו"כ, ה' י"ש באריש 100 רו"כ, ה' שמואל ראָזענטהאל 100 רו"כ, ה' סענדר מעראוויניק 100 רו"כ.

„סומך נופלים".

אם כי כבר נוסד בעירנו בית גמילות חסד, אבל מה יעשה העני שאין לו עבוט ולא יכול להוציא משכבו מתחתיו? גם בגמילות חסד לא ישיג כ"א סך קטָן ורק על משך ששה חדשים ואינו יכול לפטור את החוב קמעא קמעא, ומה יעשה בעל הבית היורד מנכסיו ומסחרו נשבר לרסיסים באיזה סבה? לזאת התעוררו בשנת 1878 הנשים הכבודות והנדיבות ה' באשע רבקה בלאך, וה' נחמה פערלים נ"ע ליסד חברת „סומך נופלים" ומטרתם להלוות לאלה אשר מטה ידם עד סך מאה רו"כ, ולשלם את החוב מעט מעט כל שבוע ושבוע עד משך שלש שנים, וילוו רק לאלה

אשר יעשו בהכסף סחורה ופרנסה ויש תקוה כי יבנו עי"ז וישובו לכבודם הראשון, לבטחון יביאו או משכנות או שטרי חוב מאנשים בטוחים אשר יערבו ערבתם כי ישלמו בעתם. חבירות נמצאות בהחברה 180. כל אחת תשלם מן 15 קאפ' עד 2 רו"כ לחדש. עד עתה נאסף בקופת החברה סך 12000 רו"כ. תשע מאות אנשים כבר נעזרו ע"י החברה בהלואות. תוכן כסף המאוזל בכל משך ימי החברה סך 45000 רו"כ, גם ילוו לאלה המקבלים פרס קבוע מבית הועד התומך עניים על הפנקסים הנתונים להם מאת הועד. רבות משפחות אשר נושעו תשועת עולמים ע"י החברה הנכבדה הזאת, ומי יודע אם לא כבר חבקו אשפתות והטילו עצמן על הצבור או גועו בזלעפות רעב לולא קמה החברה בעזרתן בעוד מועד. — אך קופת החברה עוד לא תספיק לעזור לכל אלה הדורשים עזרתה. ולפי דברי המפקחות הנכבדות הנן מוכרחות להשיב ריקם בקשות רבים, ע"כ ראוי ונכון כי נדיבי עירנו יריקו נדבותיהם בשפע מרובה לקופת החברה הנכבדה הזאת אשר יסודתה בקדש לתכלית נעלה ונשגב, למען תוכלנה המפקחות לרוות צמאון רבים מן חמדולדלים המצפים לעזרתה.

המפקחות הנכבדות על החברה הזאת הנה הנשים האצילות והנדיבות: ה' לאה וואלקאוויסקי, פייגיל גארדאן, בריינדיל בלאך, חיה לאה קאנעל, מאטלע כהן ממונה על האוצר, שרה זאבלודאָווסקי מפקדת על ספרי החשבונות ומקבלת בקשות הדורשים עזרה, זיסיל ראָזענטהאל ממונה על הדרישה וחקירה.

תלמוד תורה.

התלמוד תורה עומדת פה משנים כבירות, לפנים יצאו ממנה מופלגים גדולים בתורה. ארבעה בתי עץ שבהם הת"ת המה שייכים לה, וכעת ימצאו בה 450 תלמידים, מהם 275 בני העיר, 175 הבאים מסביבותיה. 15 חדרים עפ"י מדרגותיהם בה, ובהם ילמדו חמשה עשר מלמדים. בשני חדרים הראשונים, דרדקי המלמדים קרוא עברית, ארבעה חדרים: התחלת חומש, חומש, חומש עם פי' רש"י. שלשה: התחלת גמרא, גמרא. שלשה: גפ"ת. שלשה: גפ"ת ומהרש"א. (ונ"ך להיכן הלך?). בהמדרגות העליונות ילמדו לרוב התלמידים מערי חוץ, כי בני העיר כבר יוצאים בהגיעם למדרגה שביעית. בני חוץ יכולכלו עפ"י המנהג הישן לאכול ארוחתם בית איש יומו, ורבים מן הגבירים יתנו ארוחות לעשרים נערים ביום אחד בכל שבוע. אלה אשר יחסרו למו ארוחות יתן להם המשגיח לחם נדבות. הכנסותיה לשנה: 1500 רו"כ ממכס הבשר, 750 רו"כ מנדבות תמידיות ומקריות, 100 רו"כ

מהקערות בעיה"כ, 200 רו"כ נדבות ביום הפורים, 100 רו"כ מעזבון הג' ר"מ מאלץ, 75 רו"כ מעזבון הגביר הנדיב ראי"ש גאָרדאָן, 20 רו"כ מעזבון ר' צבי בר"מ שו"ב, 135 שכר דירה משוק הדגים, 500 רו"כ מעות חלה ושופרות להישיבה, 500 רו"כ שכר למוד מנערים הבאים מחוץ לעיר, בס"ה הכנסה 3,880 רו"כ לשנה. ההוצאה לשנה: 2,500 רו"כ לשנה שכר למוד לחמשה עשר מלמדים ושלשה מורים לכתיבה תמה ושפת רוססיא, 800 רו"כ משגיחים, שמש ושומר החצר. 200 רו"כ עצים להשקה, 300 רו"כ ספרים ותיקונם. 200 רו"כ לבדק הבית, ס"ה ההוצאה 4030 רו"כ לשנה. נרות, מנדבות.

אין עוד תהלת הת"ת בחשבון הזה, כי ההוצאה יתירה על ההכנסה 150 רו"כ, וחרפה שברה לבנו בהעריכנו הכנסות צנומות כאלה לת"ת שיש בה 450 תלמידים השקולה כנגד כל המצות. ועי"כ אין ספוק בידי המנהלים לשלם שכר למוד להמלמדים כ"א 60% רו"כ לחצי שנה. עיר ביאליסטאָק אשר תניף גשמי נדבות לכל דבר טוב ומועיל תקפוץ ידה מתלמוד תורה?! ועי"ז ידי המנהלים אסורות ולא יוכלו להרימה משפל מצבה כראוי לעיר ואם בישראל ומצוינה בבתי צדקה וחסד.

ארבעה מיני ת"ת יש בערי ישראל: יש שבהם למוד בסדרים, למוד בלא סדרים, סדרים בלא למוד, 3) לא למוד ולא סדרים. לאיזה מין לחשב את הת"ת מפה לא אדע בנפשי, כי היא גל נעול מעין חתום, ואם נאמין לאשר מפי השמועה שמענו, אז המדרגות העליונות, היינו הישיבה ואיזה חדרים לפניה ערוכות ושמורות ללמוד גמרא בטוב טעם ודעת, אך בהמדרגות הראשונות רבה העזובה.

הגבאים המה הרבנים הגבירים ר' שמואל ליפשיץ, ר' ברוך פריידענבערג, ר' ליב פערילמאַן, ר' יוסף רענדעל, ר' שמואל ראָזענטהאל, ר' אייזיק מערדאָווניק, ר' יעקב שמואל זאבלודאָווסקי.

חוב קדוש מוטל על נדיבי העיר לשחד מכחם וכספם לטובת הת"ת, וחוב קדוש מוטל על המנהלים להיטיב הסדרים; ראש לכל דבר יקבעו המנהלים לבא מדי חדש בחדשו לבחון את הנערים, ובכל סוף הזמן לקרוא לנכבדי העיר ורבניה לבחינת הנערים ועי"ז תרב ההכנסה, וסדרי הלמוד ייטבו מיום ליום.

3) לפני איזה שנים בקרתי בית ת"ת מצוין בסדריו בעיר גדולה לאלהים, ובעמדי בחצר ירדו כל התלמידים להנפש בין הלמודים וכמעט ברכתי ברכת הנהנין בראותי פניהם המפיקים שמחה וטוב לב. „שאלה קטנה אשאל מכם בני", אמרתי, וכרגע סבוני, „הגידו לי מה שם אחות אהרן הכהן"? אמרתי אליהם: ומה השתוממתי בראותי כי כלם פערו פיהם וידומו כגלמים. אחרי רגעים קפץ אחד ואמר: הָגָר! וירם ראשו כמנצח. שחוק עבר על שפתי, וכל הנערים אמרו: הפלא אפוא כי הו: יודע, הלא זה אך מקרוב בא לבית הת"ת, ועוד לא הספיק לשכוח מה שלמד אצל מלמדו....

מאכל כשר לאנשי הצבא.

כל הימים אשר עמדו פה גדודי צבא רוכבים לא נמצאו בהם יהודים, אך בשנת תרמ"ג באו לפה למעמד ומצב גדודים רגלים ובהם רב מספר היהודים וכמעט כלם לא יאבו להתגאל בפת בג המלך וידרשו להם מאכל כשר. ולזאת התעורר הגאב"ד דפה שליט"א ויעש חברה למטרה זו, ומאז ינתן בכל יום ויום ארוחה אחת לכל צבא היהודים, אשר בקיץ בעת תחנה המחנה סביב לעיר יגיע מספרם עד תשע מאות איש, ובכל ימות השנה כשתי מאות איש. שתי פעמים בשבוע יבושל בעדם עשר. על הארוחות ישגיחו שרי הגדודים כי יהיו מאכלים טובים ובריאים. ההוצאה לימי הקיץ עולה עד סך 2,000 רו"כ, ובכל ימות השנה 80 רו"כ לשבוע. ההכנסה מן החברים מן 10 קא"פ עד 3 רו"כ לחדש, (מלבד אחד אשר יתן 6 רו"כ לחדש), גם מנדבות מקריות. בכל שבתות השנה המצוינות כמו שבת ר"ח, חנוכה, ארבע פרשיות, ימכרו בכל בתי המדרש העליות לטובת החברה הנכבדה הזאת.

המתעסקים בזה המה הרבנים הנכבדים: הרה"ג ר' יהונתן אבעלמאן מ"ץ דפה, ה' דניאל יוכנאוועצקי, ה' משה ראפאפארט, ה' מיכאל ליפשיץ.

עזרה ליולדות.

אם כי כל ימי עני רעים, אך אין לשער גודלו המר בעת אשתו תכרע ללדת, קר וקרח ואימה חשכה ישכנו בארבע פנות הבית; הבנים צועקים ללחם ומיללים בקול מר צורח ופורש אין להם; אם הבנים מתהפכת בציריה, על יצוע שק ותבן תחיל תזעק בחבליה; אבי המשפחה מכתת רגליו לקרוא מילדת לעזרת אשתו, נודד הוא ממילדת למילדת בלב מלא צרה ויגון, כי כלן ישיבו פניו בשמעם שמו, כי עני מפורסם הוא, ומה להם לצרה הזאת, לנדד שנה מעיניהם כל הלילה בלי תשלום גמול?... ומי ימלל עקת לב המשפחה האמללה הזאת ומצוקות נפשה גם אחר הלדה למז"ט, עצמו מספר! — ע"כ יחולו ברכות על ראש האשה הגבירה הנדיבה ה' טויבע קאמינקא החומלת על דל ותחרור להביט על מצב זה, ותכונן חברה „לעזרת היולדות", ולעזרתה קמו הנשים העדינות והכבודות: ל. וואלקאוויסקי, ה' וואלקאוויסקי, סטיריל פריידענבערג, פעשע צעבעניאָווסקי, רבקה מיילאך, באשע ליפשיץ.

נחמה האָראָרישץ, מאַטעל כהן, דינה וויינרייך, חיה לאה קאנעל. הנשים הכבודות האלה אספו קרן קימת לזה 500 רו"כ ועוד ידן נטויה, כן עשו חברות 180 המשלמות מן 15 קא"פ עד 1 רו"כ לפני כל רגל, חמש פעמים בשנה, גם ימכרו „שיר המעלות" ליולדות עשירות אשר תשלמנה בעד זאת כנדבת ידן. החברה הזאת תאסוף עד 700 רו"כ לשנה. לכל יולדת עניה יתנו 2 רו"כ ולהמילדת 1 רו"כ, גם כתנות ובד הנחוצות ליולדות עניות. ואם כי עוד לא נוכל לאמר כי מלאנו חובתנו להיולדות העניות בהעזר המעט הזה, אך הצלה פורתא יש בזה. וראוי כי הכבודות האלה תוספנה אמץ להרבות הכנסת החברה ולהושיט עזרה להאמללות האלה כל צרכן.

על דבר אחד אעיר את אזני העדינות (אשר רובן תבינינה שפתי): יולדת או חולה עני, אשר לפי מצב בריאותם נחוץ לתת להם מרק תרנגולת, מה יעשו אם אין להם קרוב לרובל כסף כמחיר תרנגולת שלמה? ואם גם ישיגו את הסך הזה אם יעבטו עבוט, הלא אך חלק הרביעי מן העוף יאכלו בו ביום והמותר לא יצליח ליום מחר ולמחרתו, והנם נאלצים לקנות מחדש תרנגולות, גם בע"ב בינונים יסבלו מזה כי יוציאו כסף חנם. ע"כ העצה היעוצה ממני בזה, לתת לאשה הסוחרת בשוק איזה משען לבעבור תקנה תרנגולות ואחרי השחיטה תחלק את כל אחת לארבעה חלקים, ותמכרם בריוח קטן אצל חנויות הבשר ובטוח אני כי במשך הזמן תעסוקנה בעסק זה כמה נשים מדלת העם ותמצאנה בזה חית ידן, כי גם העשירים יקנו מהן, ובזה תפקחנה עיני החולים העניים. כן נחוץ למצוא תחבולה כי החולה שאינו עני כל כך ואינו חפץ בעזרת חנם, להמציא לו לקנות יין טוב רביעית הלוג או חצי רביעית ולא יאלץ לשלם יותר מרו"כ בבת אחת ולקנות בקבוק יין שלם.

לינת הצדק.

חברה נכבדה, אשר עוד לא שמענו כמוה והיא יחידה במינה *), נוסדת פה בשנת תרמ"ה, והיא חברת „לינת הצדק". מטרתה לבקר כל חולי העיר בין עני בין עשיר, ולשלוח מן החברים שנים אנשים משמרים לחולה לכל לילה, להפוך משכבו ולהשקותו השקוים למרפא ולשרתו ככל הדרוש, יען עפ"י רוב בני הבית עיפים ויגעים מעמל היום גם אינם יודעים היטב להתהלך את החולה. כל חבר אשר יגיע מועדו ללכת אל המשמר, או ילך בעצמו משעה $10^1/_2$ עד $5^1/_2$ בבקר, או ישכור על מקומו איש אחר. החולים העניים ישיגו עזר מהחברה הזאת כל הדברים הדרושים לחולה כמו: יין ביצים, סמי מרפא בלילה בעת אשר שערי ביה"ח סגורים, גם כל כלי החבישה והרפואה הנדרשים לכל מיני חולים תמציא החברה. תמיד כל הלילה יושבים על המשמר ועד אנשים בבית הנועד לזה, וכל דורש עזרת החברה יפנה שמה. החברה הזאת ראויה לברכה ותהלה, ומי יתן כי תהיה לארך ימים.

הגבאים המה: הד"ר הנודע לתהלה ה' יוסף חאזאנאוויץ, ה' יעקב וואָלף, ה' משה מרדכי מאנישעוויץ, ה' שמואל ברומער, ה' יצחק לעווינבון, ה' דן קאנעל, ומזכיר החברה ה' ליב חזן.

הכנסת אורחים.

ההכנסה מנדבות תמידיות ומקריות. 300 חברים בחברה זו, מהם המתנדבים בכסף מזומנים, ומהם הנותנים ארוחות להאורחים כפי הסדר. בית גדול ורחב ידים יש להחברה הזאת והוא מעון להאורחים אשר לא תמצא ידם לשלם בעד מעונם בבתי אכסניא. עד שני שבועות יכול כל אורח להתמהמה שמה. מזון ששה סעודות ינתן לו לשלשה ימים. הגבאים: ה' סענדר מעדראָוויניק, ה' פייווע זאבלודאָווסקי, ה' שמואל ברומער, ה' יצחק ניימארק, ה' אליעזר כ"ץ, ה' פיילוט מאקאָווסקי.

מכיני שבת.

האורחים העניים הבאים לעיר גדולה יסבלו הרבה ביום השבת, כי לפעמים יועדו רבים מהם בבימ"ד אחד, עד כי רב מספרם והבע"ב המקבלים אורחים על שבת מעטים המה לעומת האורחים הרבים. ומה גם כי בעירנו אשר הרבה אנשי חיל יהודים יחנו בה ולהם נתן ארוחתם ביום השבת בבתי הגבירים והבע"ב עד כי אפס עוד מקום לאורחים, ע"כ יסדו בשנת תר"ם חברה מכיני שבת, והמה מכינים מזון שלש סעודות בבית הנועד לזה (בשנה זאת קנו בית לתכלית זה) ובערך שבעים איש אוכלים שם מדי שבת בשבתו. יותר משלשה שבתים לא יתנו לאיש אחד, וההוצאה תעלה לכל שבת ערך ארבעים רו"כ, לימי הפסח 400 רו"כ. נדבות התמידיות אין לחברה זו כ"א מקריות. ובכל בית מדרש יתנדב איש אחד או שנים לקבוץ על יד לצורך השבת. ועל טוב יזכרו המתעסקים הראשים: ה' ליב גאלדשטיין, וה' ישעי' כהן.

בית מקלט לזקנים.

סמוך לבית מועד לכל חי הישן, עומד בית ושמה יסתופפו זקנים וזקנות חלשים וחלשות הצועדים ליומם האחרון, ובערך חמשה עשר אנשים נמצאים בו

*) חברות פועלות צדק כאלה ישנן גם בעירנו (המו"ל).

תמיד. עד העת האחרונה היתה רבה העזובה בו, ועתה התעוררו לחמלה עליהם הנשים הצדקניות: ה' חישה לאה וויינרייך, וה' עטיל ליטווין, וידאגו לטובת הזקנים הגועים מחסר כל. מצוה רבה לחזק את ידיהן בנדבות הגונות כדי להספיק את הזקנים בכל צרכם.

חובבי ציון.

בשנת 1881-2 התעוררו פה הרבה אנשים לעשות לטובת עובדי האדמה באה"ק. בראשם עמדו רבנים גבירים ומשכילים, ובפה מלא נוכל לאמר, כי ראשון לציון הנה הנם, והם הנם ראשוני הראשונים לחו"צ שנמצאו בעת בכל רחבי ארץ, האנשים האלה עשו בגופם וממונם לטובת הרעיון הזה עד כי הכה שרשו עמוק על תלמי לב רבים מבנ"י. בעת ישנם פה תומכי עבודת האדמה באה"ק למזכרת משה מונטיפיורי נ"ע בערך שלש מאות איש בסך שני אלפים רו"כ לשנה. גם רבים מבני עירנו הנם בעת אכרים באה"ק. המעשים למעשה הצדקה הזאת המה: הד"ר חאזאנאוויץ, ה' יעקב וואלף, ה' ברוך פריידענבערג, ה' מ' מארקוס, וה' אהרן יהושע שפירא, ועוד רבים וכן שלמים העושים בכל נפשם ומאדם לטובת ישוב א"י.

חברות שונות.

„חברה מזהירי שבת". עבודתם לדבוק הודעות בכל בתי המדרש זמן הדלקת נרות בשבת, גם יגרלו בגורל כעשרה פוד חלות לחם בכל ערב שבת, והזוכה בגורל יכובד לחלק את החלות לעניים על יום השבת.

„חברה מורים". המורים הנכבדים פה נוסדו לאגודה אחת (בעת עד ארבעים חברים) וכל אחד יתן שלשה רו"כ לשנה, ומן הקופה יעזר המורה לעת תמוט ידו בסבת מחלה או חסרון תלמידים.

„חברת מלמדים". כמעשה המורים יעשו גם המלמדים, והננו להעירם כי ישימו לעיקר מטרת החברה לעזור לחבריהם הדורשים עזרה, אבל לא לעשות יד אחת נגד כל אלה אשר יעמדו חוץ לחברתם, כי לא תהיה תפארתם על הדרך הזה.

בבית ספר הרעאלי פה יש 76 תלמידים מבנ"י, רובם לא מבני העשירים. מורה האמונה ותורת ישראל הוא הרב החכם ה' מ' מארקוס. חברת „יד חרוצים" תקבל בכל שנה סך 500 רו"כ ממכס הבשר לשלם בעד התלמידים העניים שכר הלמוד בבית הספר 40 רו"כ לשנה כחוק, וגם חברה נוסדה מנוצרים ויהודים לעזור להתלמידים בלי הבדל דת והדירעקטאר הוא היושב בה ראש. עד שנת 1881 הלכו רוב תלמידי בנ"י הלאה הלאה מגבול ישראל, ומני אז יתקרבו לאט לאט למקור מחצבתם, ורבים מהם לומדים שפת הקדש.

צדקות שונות.

כסניף להועד המפקח על עניים יעשו הנכבדים ה' פייווע בלאך, ה' חיים שיינפינקעל, ה' אברהם דוד יואילזאהן. ה' דניאל יוחנעוויעצקי, ה' משה בריינסקער, ה' שמואל הערש כהן, כי המה יקבצו כסף 600 רו"כ לקנות בהם עצים להשקה, אשר יחלקו לעניים עפ"י הקאמיטעט.

הרבנים המופלגים ה' שמואל כהן, וה' פיילוט מאקאווסקי יאספו מדי שנה בשנה עד סך שלש מאות רו"כ וישלחו לביה"ח שבעיר דרוזגעניק בעד העניים המתרפאים שם, גם ממכס הבשר פה יקבל הביה"ח ההוא סך מסוים.

בית הקדש שני יש פה, הבית הסמוך לבית הקברות החדש. שמה ימצאו מקלט המהדורות אשר יפליט אותם בית הכנסת אורחים, שמה יעשו מעשים מכוערים בכנור תוף וחליל ווי"ש משתיהם.

חברה קדישא.

וה' ברך את אברהם בכל, מאי בכל? ר"מ אומר שלא היתה לו בת (ב"ב ט"ז ע"ב). את המליצה הזאת אני אומר על העיר המהוללה ועשירה בבתי חסד ומעשי הצדק ביאליסטאק, כי ה' ברך אותה בכל, כי אין לה „חברה קדישא". — הקורא בלי ספק ידמה בלבו כי המתים פה יתגלגלו בחוצות ונבלתם כסוחה אחרי כי אין פה חברה קדישא, זאת לא זאת! המתים יטהרו ונקברים בזריזות כדת וכדין ולא ילינו גם פה את המת, אך גם לא ישמע המת בעת טהרתו לא גדופי השמשים והחברים ולא יריח ריח היי"ש הנודף מהם, כמו בערים אשר החברה קדישא תשלוט שלטת, כי פה בית הקברות עומד תחת שלטון הגבאי דביהכ"נ הגביר ה' סענדר מעדאווניק. המתים נקברים שורות שורות עפ"י חמש מדרגות. כסף קבורה יתן כל איש לפי המדרגה אשר יבחר, מן 1 רו"כ מדרגה החמישית עד שלשים רו"כ מדרגה הראשונה. מתעסקים עם המתים יש פה ג"כ חנם, והמה יתענו ויעשו סעודה בכל ט"ז כסלו, ומי יתן והתנהגו באופן זה גם בערים אחרות ויתמעט מחלקות ושפיכת דמים מישראל, כי אין פתיחת הקבר בלי דם, ועל טוב יזכר שם הגביר הנכבד ה' יעקב וויינרייך ז"ל שהוא הביא את הסדרים החדשים והישרים בהחברה קדישא, יהי זכרו ברוך!

הסירו דמים!

אחרי תארי כל ההוד והתפארת החופף על כל

בתי החסד והצדקה, מר לי מאד לפצות פה ולהורות באצבע על מגרעת אחת השוררת עוד בקהלתנו ואחרי מום לבקר, אך אשרי מי שעונותיו ספורים. בית המרחץ והמקוה אשר לעדתנו, מקום הטינופת הוא! געל נפש יחזיקנו בצעדנו בו. גלוי וידוע לפרנסי קהלתנו התקלה היוצאת עי"ז. יש אשר יפירו חק ויחללו את הקדש והפרצה רבה! ורבים ורבות יחרפו נפשם ויבאו בסכנה במאנם לחלל את הקדש ולעשות בניהם ממזרים. גבירי ונדיבי עירנו! הטו אזן ושמעו לתוכחות הרב הגאב"ד בענין זה, הסכיתו ושמעו לעצת הנשים העדינות היועצות לצדק בזה, עשו כעצת אחדים לכונן בית מרחץ ומקוה על אקציות. אם כה או כה אך עשו! הכינו בית מרחץ נקי לבני עירכם, הכינו מקוה כשרה ונקיה לנשותיכם ולנשי עניי; העיר לא תלכנה עוד שלש ארבע נשים באמבטי אחת להתרחץ במי שופכין בבית קר ולבוא לידי סכנה; לא תרדנה עוד למקוה מים רעים עכורים וסרוחים עד ששערותיהן יסובבו למקלעות יתלכדו ולא יתפרדו.

נתתי לפניך היום, קורא יקר, קשט אמרי אמת דבר דבר כהויתו, ותקותי תשעשעני לראות ב„הכנסת ישראל" שנה שניה רבות מקהלות ישראל מתחרות לעשות כקהלתנו, גם אזכה לראות כי מעשה הצדקה בקהלתי ישגשג וייף בהדרו, ותוסרנה כל המגרעות הקטנות והכתמים הפחותים מכגרים אשר זעיר שם זעיר שם. — ובשביל שלא יאמרו הבריות, כי יען לא ראיתי הסדרים ובתי החסד בקהלות אחרות ע"כ עיני התעוני לראות בקהלתי אך ציצים ופרחים, ולא עקרבים וחוחים; חן מקום על יושביו לכן אני מחפא על עיר מולדתי, כי כלום אדם מעיד על אמו שזנתה וכו'? הנני חותם
חיים יעקב קרעמער יליד ווילנא.

אדר ב' תרמ"ו ביאליסטאָק

מחוז טריפולי שבאפריקא

(Tripolitaine)

המחוז הגדול הזה, הוא באפריקא, בין תונים ומצרים. מספר כל תושביה, יעלה לערך מיליון וחצי נפש אדם, ואולי יותר, אך אין הדבר ברור, יען קשה מאד להביא אותם במספר. ורבים מהם יושבי אהלים ורועי עדרי צאן ובקר, והממשלה יר"ה לא שמה לבה לצמצם מספר תושביה.

העיר הראשית נקראת טראבלס (טריפולי) כשם המחוז, והיא מושב הפחה הגדול (גובירנור גיניראל) וראש שרי הצבא, ותחת ממשלתו ארבעה פחות (מוטיסאריף), פחת במס, פחת גביל, פחת פיזאן, ובנותיהן, פחת בנגאזי, (וזה כשלש שנים נתעלה פחת בנגאזי להיות גובירנור גיניראל תחת הממשלה הראשית שבקונסטאנטינופול).

בערי סוריא שבאזיא, יש עיר קטנה הנקראת גם כן טראבלס, והיא נקראת בלה"ק סינים (כמ"ש הרדב"ז בח"ב סי' תרנ"ז והר"מ גאלאנטי בסי' כ"ה) ובלשון תוגרמה טראבלס שאם, ועמים יקראוה טריפולי די סוריא. והמחוז הזה יקראוהו טראבלס גרב, או טריפולי די בארבריאה.

מושב בני ישראל במחוז הזה, הוא עתיק יומין, ובזמן הריב"ש והרשב"ץ זלה"ה כבר היה קהל גדול מישראל בטראבלס, כמבואר בתשובותיהם. והיה קהל חשוב ונכבד כמתבאר מתשובת הרשב"ץ בח"א סי' ז', גם בנו הרשב"ש בסי' תקע"ו כתב על גט אחד הבא מטראבלס.

ובימי הרדב"ז ז"ל בעוד היותו במצרים, מזכיר בתשובתו (בח"ד סי' ק"ד) השביה שהיה בטראבלס, והשבוי שהיה בזמן שביתו כבן שש כבן שבע, כבר היה באותו זמן בן ל"ה שנים, וידוע שהרב ז"ל אחר שעלה ממצרים מלך עשרים שנה בירושלים וצפת (כמ"ש בשה"ג מע"ם אות ד'), ולפי זה קרוב לומר שהיא השביה של שנת ר"ע שכתב בס' הדורות שנלכדה העיר הגדולה טריפולי די אפריקי, ואולי היא השביה שנשבית בה הנערה יאקותא שמזכיר הרדב"ז (בישנות סי' כ"ד ובס' דברי דוד סי' נ"ז) והר"ל ן' חביב (בפסק הסמיכה דשי"ט) ושם כתב הרלב"ח כי היו בטראבלס שמונה מאות בע"ב והיו בה חכמים ונבונים.

אכן מרוב הצרות והתלאות אשר עברו על ראשם, במשך שנים מעטות לא נשאר מהם בשנת ש"א רק ארבעים יאודים, כשלכדה המלך של

קושטא, ואותם לקח לחלקו גדול הדוגיאות (כמ"ש בס' נחלה ליהושע סי' ה').

ולפי הנראה שגדול הדוגיאות לא הוליכם שבי אלא הניחם במקומם, כי בשנת ש"ט עלה הרב ר' שמעון לביא זלה"ה (המחבר ס' כתם פז ושאר ספרים) מעיר פים במארוקו, ללכת לא"י ויבא עד טריפולי, ומצא אותם מנוערים מתורה ומצות, וכדי לזכות את ישראל לא נסע לא"י, ונשאר בה ללמדם תורה וכמעט שגיירם, (כמ"ש בשה"ג מע"ס אות ש'), אף הוא הרביץ תורה הרבה ותקן תקנות רבות בעיר הזאת, ומכללם כי בליל שבת ומועד אומר ש"ץ העמידה בקול רם, ותקנתו זאת היתה בוראי, לפי שלא היו בקיאים בה, ועתה אע"פ שנתבטל הטעם לא בטלה התקנה, וקבלה ביד זקני העיר, כי הרב ז"ל עלה לשמים בשנת הש"ס, ונקבר בעיר הזאת, אך לא ידע איש את קבורתו.

ומאז ועד עתה נתרבה הישוב בעיר הראשית ואנפיה משנה לשנה, אך בימי ממשלת הערביים היא משפחת הקאראמאלי, אשר משלו בארץ ממשלה בלתי מוגבלת, ונתנו חתיתם גם על גוים וממלכות איירופא, כי ידם היתה רב להם לשלול ולבוז על יורדי הים באניות, עד שהיו מוכרחים איזה ממשלות לשלם מס למושל הארץ הזאת, למען אנשיו שודדי הים, לא יגעו לרעה במספר אניותיהן ואנשיה.

ובימי הממשלה העריצה ההיא, היה למשסה יעקב וממונם לבוזזים ולא היה איש ישראל בטוח לא בחייו ולא בהונו, כי אם רוח המושל המקשיב על דבר שקר, עלה עליו, והיה נותן רשות למשחיתים משרתיו, לא היה נשאר לאיש ההוא שריד ופליט, וגם נפשו לא היתה לשלל, ובחמלת ה' על עמו, השיב גמול להממלכה החטאה ההיא, ותפול למשואות נצח, ואחריה קמה וגם נצבה, הממלכה הישרה והחסידה ממלכת אדונינו המלך החסיד השולטאן האדיר יר"ה, אשר לצדק ימלוך, וכל משרתיו הפחות והסגנים עושים בשמו צדק ומשפט, וחופשה נתן לעם ישראל, ככל יתר אזרחי הארץ אין נגרע דבר, ובהיות גדלה שנאת התוגרמים להערבים, מאשר ישנאו הערביים את הישראלים, על כן גדלה אהבת התוגרמים, והם כל בעלי הפקודות ושרי הממשלה המחוזית, לעם ישראל, ולוא היה נמצא בהם יודעי ספר ולשון המדינה ותורקית, כי עתה רבים מהם נשאו משרות כבודות ונעלות מהממשלה.

הנהגת העדה, היתה מלפנים, למנות עליה ראש אחד, אשר היה כעין שוטר ורודה בעם, ליסר החוטאים והפושעים גם במקלות, אך כאשר באה הממשלה החרשה, ותתן צו לבלתי הכות עוד את הרשעים במוסר אכזרי, ורק עד הממשלה יבא דברו, ואם ראוי לעונש הוא יאסר במשמר. ובדבר הזה רפו ידי היושב ראש, אשר גם ממשלתו היתה בלתי מוגבלה, בממשלת הארץ, ועל כן רבה המהומה בקרב הארץ, וגם עניני העדה הפנימים בחומרי ובמוסרי, הלכו בלא סדרים, וימים רבים להעדה הגדולה הזאת בלא מנהל ומורה.

עד אשר חמל ה' על עמו, ויתן להם את המורה לצדקה, הוא הרב הגדול מופת הדור כנש"ק כקש"ת מו"ה אליהו הזן נ"י, אשר בשנת התרל"ה ליצירה בא אל העיר הזאת בתור שד"ר ציר שלוח מעה"ק ירושלים ת"ו, וראשי העדה גביריה ושריה וחכמיה, שמו את עינם עליו, כי הוא האיש הראוי להיות לראש העדה רב ומו"ץ, כי בו נקבצו כל המדות הטובות והישרות, מלא רוח חכמה ודעת ויראת ה'. ויביאו לו לשמו מאמר המלך השולטאן החסיד יר"ה (פירמאן) אשר בו ממנהו לראש בתאר הכבוד „חכם באשא" וגם כברהו באות הכבוד ממדרגה השלישית ; וישם רביד הזהב על צוארו, וילבש אותו בגדי שש כאחד השרים היושבים ראשונה וישם את כסאו בבית המשפט הגבוה של המחוז (אידאר, מיגליש) אשר הפחה הגדול עומד בראשו.

וכאשר ישב הרב נ"י על כסא ממשלתו, שם אל לבו לתקן תקנות ולעשות גדר לתורה בענינים הרבה, וגם את הכנסות והוצאות העדה הביא במשטר נכון וישר, וישם גזברים ואמרכלים וסופרים הגונים.

ראשית מעשיו היתה, חסד של אמת, לתקן חומה גבוהה בבית עלמין, אשר הוא קרוב אל הים, ומדי שנה בשנה, בקום רוח סערה, היו גלי הים עוברים את גבול הב"ע, ושוטפים במרוצתם עצמות שוכני עפר, ובהשתדלותו הנמרצה נבנית חומה חזקה לצד הים, אשר הוצאותיה עלו ליתר משלשים אלף פראנק.

גם קנה חצר גדולה ורחבת ידים, לצורך ת"ת, ואם חפצו יצליח בידו לבנותה כמו רמים ולהושיב בה כל ילדי הת"ת, יהיה הבית הזה לכבוד ולתפארת להעדה הקדושה הזאת.

גם בהשתדלותו נבנו חמשה בתי כנסיות אשר מטו אשיותיהן לנפול מרוב שנים, ועתה נבנו ברוב פאר והדר ונתרחבו הרבה מאד: וכל הבא אל הבתים הקדושים ההם, ישמח בלבו על פאר בית אלהינו ויתן כבוד להרב הגדול נ"י אשר טרח ויגע בבנינם ובקבוץ נרבות לצרכם, וברוב ימי הבנין היה הולך בעצמו ובכבודו לנצח על הבונים כי יעשו מעשיהם באמונה.

גם בית אסף הזקנים, אשר בשם „עשרה בטלנים"

יקרא, ויש בו יותר מארבעים זקנים, לומדים כל היום תורת ה׳, נבנה לתלפיות ובסדר נכון.

ובשנה שעברה השתדל אצל הפחה הגדול, ולקח מקום פנוי שהיה בתוך רחוב היהודים, ויבנה בו פונדק גדול, לצורך מכירת הבשר ולא יתערבו עוד חנויות היהודים עם חנויות הגוים המוכרים בשר טרפה, והכנסת הפונדק הזה הקדיש אחד הגבירים שהוציא מכיסו הוצאות הבנין, לצרכי קנית חטי רפסחא.

מספר הבתי כנסיות יעלה עד שלשה עשר, ובתי מדרשות שמתפללים בהם בקביעות, ששה, יחד תשעה עשר.

חדרי ת״ת, מלבד החצר הגדולה שעוד לא נבנתה כראוי, אחד עשר, ועוד חמשה מלמדים שיושבים בבתי כנסיות ומלמדים שם.

ישיבות, שלומדים שם בתרירות ת״ח ובחורים משנה וגפ״ת הם ששה. ובכל אחת, יש ראש ישיבה המנהל סדר הלמוד, ויש להם פרס קבוע מהק״ק, גם יש הרבה ת״ח שעוסקים במסחר ובכל יום בבקר טרם יצאו לפעלם ולעבודתם, הולכים אל הישיבות ההם ללמוד שעור קבוע מהש״ס ומפרשים, יחד עם שאר חכמי ישיבות הקבועים.

רוחצים וקוברים ונושאי המת, לערך מאה איש, העובדים מאהבה איש על משמרתו מבלי שום פרס, רק כי הם פטורים ממשא מלך ושרים כדין הת״ח, הם מתחלקים למשמרות, ועל כל משמר ומשמר אחד גבוה עליהם, ועל כולם גזבר ראשי המשגיח על כל תהלוכותיהם.

בקור חולים, מטרתה בעיר הזאת, לשלוח רופא ורפואות חנם לעניים, וגם בשר ושאר דברים הצריכים להחולה חנם אין כסף. קופת הקהלה נותנת סך הגון לזה, והשאר מנדבות בני העיר, והיא מתנהגת ע״י הגזבר היקר סי׳ יצחק חנונה ה״י העובד מאהבה בכל כחו וראוי לתהלה ולכבוד.

אורחים, אלו העוברי ארח המסבבים בעירות, מקדם היה המנהג לתת לכל אחד בהכ״ן (?) אחד או שנים לפי כבודו, לעשות בו נדבה, וגם היו הולכים לכפרי המדינה, אך כאשר רבו ההולכים ובאים, וביניהם בנ״א שאינם מהוגנים, היו לטורח על המתנדבים בעם, גם הממשלה המחוזית, אשר פחדה פחד ממרגלי חרש, נתנה צו כי שום איש זר, יהיה מחמרי ישראלי או נוצרי, לא יוכל ללכת לכפרי המדינה, אם לא ברשות מיוחד מהפחה הגדול דוקא אשר קשה מאד להשיגו, על כן עמדו ותקנו, שכל בני הכפרים ישלחו נדבותיהם בכל שנה, ליד גזבר מיוחד, בעד האורחים להעיר הראשית, וגם היא תתן נדבתה ליד הגזבר ההוא, ולכל אורח הבא, אם ת״ח הוא יתנו ג׳

פראנק בעד אכילת ג׳ ימים, ולאיש פשוט שני פראנק, ואחר ג׳ ימים יקח נדבתו מסך חמשה פראנק עד עשרים פראנק לכל היותר, ותו לא מידי, ובתנאי שלא יסבב בחנויות.

על כן ראוי שישימו זאת על לבם, אלו המחזרים בעירות, לבל ייגעו לריק.

הנהגת העדה, בכלליה ופרטיה, על ידי חמשה גזברים, ושני סופרים, תחת השגחת הגבירים זט״ה והראש הוא החכם באשי נ״י אשר עיניו פקוחות על כל דרכי העדה בגשמי ורוחני. גזברי הקהלה יתועדו יחד עם הרב הגדול החכם באשי ואחד או שנים מדייני העיר, פעם אחת בשבוע, להתיעץ בעניני הקהלה, ופעם אחת לששה חדשים יתועדו יחד עם הזט״ה לראות חשבון הכנסה והוצאה ולתקן תקונים להבא.

בית דין, דייני הקהלה הם ארבעה או חמשה, יושבים ודנים דיני ממונות ואו״ה וכיוצא, ביום ב׳ וה׳, וכל ריב וכל נגע יבא אליהם, ומעטים הם אשר יגישו משפטם אל שופטי המדינה, והאיש אשר ימרה את פיהם, ישלחוהו לפני הרב החכם באשי נ״י והוא יכריחהו לשמוע את פסק הב״ד, והדבר אשר יקשה מהם יתועדו יחד עם הרב נ״י בגמר הדין.

שוטרי העדה, גם בעניני הכאות וחירופין ומריבות, לא יבאו אל הממשלה, רק אל הרב יבאו, והוא ישפוט ביניהם, לשלם קנס, או לאסור בבית הסהר, והכח ביד הרב, נתון מאת הממשלה, לאסור במשמר הממשלה, ולהתירם כאות נפשו, כי רבה אמונת הממשלה באמון רוחו, עד שלא תהרהר אחריו כלל, ויען העיר רבתי עם ולא יוכל לבדו לשאת משא כל העם, על כן מנה שוטרים מיוחדים נקראים בשם מוכתרים רק כדי לברר מפי עדים ולברר טענות הבע״ד, והם יכתבו לו קצורן של דברים אחר הבירור, והוא ישפוט בצדק.

הכנסות והוצאות.	
	הוצאות הקהלה לרבנים ות״ח ות״ת ובק״ח ותכריכי המתים ואורחים
67300	ועניים ויתומים ואלמנות, בכללות השנה, סך שבעה וששים אלף ושלש מאות פראנק.
49500	והכנסותיה בכללותם סך תשעה וארבעים אלף וחמש מאות פראנק.
17800	חסר סך שבעה עשר אלף ושמונה מאות פראנק.

הסך הזה יושלם מנדבות אנשי העיר בפסח ושבועות וזכיות ומס המלך ושכר קבורה ומצות מילה וכדומה.

	מספר בני ישראל. תושבי המחוז, כפי ההשערה הקרובה אל האמת.
7500	טריפולי עיר הראשית
500	עמרין כפר הסמוך בערך שעה
100	תאגורה „ „ „ שלש שעות
65	זנזור „ „ „ „
8165	
	פחת גביל בשלשה עירות הסמוכות קסיר, דסיר, מאענין, וקבלה
785	בידם כי שם היה משכן הגאונים הקדמונים.
550	גוריאן, ובני עכאס
310	זאוויא
9810	
150	פחת כמס בעיר הראשית שנתישבו מחדש
550	זליתין
610	מצראתא עידר ומאטין
720	מסלאתא
11840	
	פחת כנגאוי גם אם היתה כעת למחוז מיוחד בכל בעניני הדת והקהלה היא סרה למשמעת רבני
760	טריפולי.
150	דירנא
12750	ס"ה י"ב אלף ושבע מאות וחמשים, יוסף ה' עליהם כהם אלף פעמים אמן.

הן אלה הדברים אשר יכולתי לברר אודות המחוז הזה בימי שבתי בו, ועוד אשוב אדבר, אם יהיה אלהים עמדי, על מנהגיהם וארחות חייהם בפרטות, וגם על אודות כפרי המחוז ומנהגיהם השונים, אם אמצא חן בעיני הרב המו"ל, ואם דברי יעלו לרצון לפני קהל הקוראים והיה זה שכרי.

אנכי איש שד"ה

קהלת ישראל במינסק

א.

בתי הכנסיות והישיבות

מספר ב"י בעירנו בעת ההוה עולה לסך ארבעים אלף איש, ויש להם ארבעים בתי כנסיות מלבד מנינים רבים. חמשה בתי תפלה אחוות הקהלה המה וכלם בנוים לתלפיות וכלולים ביפים ובהדרם, כמה מהם הנם קנין אגודות וחברות שונות, ואחרים מהם שייכים לאנשים פרטים שבנו אותם מכספם, וכמעט בכלם תמצאנה ישיבות לתורה ולתעודה.

המון הגאונים והרבנים הגדולים אשר שכנו כבוד בעירנו מקדמת דנא 1) הועילו הרבה להפיץ את מעינות התורה בעירנו ובהערים אשר סביבותיה ע"י הישיבות הגדולות אשר יסדו בה, ואשר מרחוק ומקרוב נהרו אליהן צעירי ב"י לשתות בצמא מי הבאר אשר חפרוה שרים במחוקק במשענותם. גם בימינו אלה עוד רבו הישיבות בעירנו ועל דלתות כל אחת ישקדו כמה עשרות בחורים ממקומות שונים וכל מחסוריהם על נדיבי עם אלהי אברהם בעירנו. הישיבות הגדולות והמצוינות ביותר שמוצאן עתיק יומין, הן: הישיבה של האשה בליומקע, ישיבה קטנה, והישיבה אשר בבית התפלה לשואבי-מים.

בית תלמוד תורה

איש חשוב אחד חשוך-בנים היה בעירנו ושמו ר' אליהו הענדילס, ובחפצו לעשות לו שם עולם אשר לא יכרת, בנה את בית הת"ת מכספו, וישם את כל מעיניו בהנהגתו ובכלכלת דבריו. אחריו היה המפקח על הבית הגביר ר' משה בר' אהרן גינצבורג ז"ל, ועוד בחייו קבל מידו את ההנהגה ר' יוסף צוקקערמאן ז"ל, אשר משך חמש עשרה שנה הקדיש את כל כחותיו, את כל יגיעו ועמלו לדבר הגדול הזה ויהי רוח החיה באופניו, ולאות תודה על טרחו ומשאו נתכבד מאת הממשלה בשני מטבעות של כסף. אחרי מותו לפני שנתים ימים, נתנה המשרה הכבודה הזאת על שכם חתנו האברך הגביר הנכבד ר' משה חיים ברודא נ"י ועל ידו יעזרו במלאכת הקדש הזאת ארבעת הנבחרים האלה: ה' דובער פינס, ה' דובער זעלדראָוויטש, ה' מרדכי סאָלאָמאָנאָוו וה' הלל קלעבאַנאָוו נ"י. בימיהם החל בית הת"ת להצטיין בסדריו הטובים, במתכנת הלמודים ובהנקיון והטהרה השוררים בו, ועתה יש תקוה כי ישגשג בהדר גאונו ויעשה פרי ברכה לתהלה ולתפארת. הכנסות הבית הנן: א) נדבות מיחידים לשבועות ולחדשים ולעתים מזומנות; ב) מקופות של צדקה; ג) ממכס הבשר. מספר מלמדי הבית: ארבעה; סגניהם ארבעה, מורים שלשה: לשפ"ר, למלאכת החשבון וליופי הכתב.

מספר התלמידים היה בשנה העברה . .	334
מהם יתומים מאב ואם אשר כל מחסוריהם על הת"ת	145
מספר הנערים שקבלו תמיכה בכסף, בבגדים ומנעלים	189

מספר הנערים שלקחו לקח גם בלמודי חול עולה לסך 106. מלבד התלמידים אשר ילמדו למורי קדש וידיעות חול. עוד נמצאו בבית הת"ת ילדים קטנים במספר 228 שלמדו רק את הלמודים העבריים.

הכנסות משנת 1885 החולפת.

מנדבות יחידים, מאת הדירקטור על ביה"ס לעם במחוזנו, מהג' ר' חיים לוריא, מהג' ר' בער זעלדראָוויץ,

---

1) שמות כל הרבנים והגאונים האלה ימצא הקורא במחברתי „ע"ד קהלת ישראל במינסק".

מהד"ר מעדים והאשה שערשעווסקי, מפקיד הבית ר' משה חיים ברודא. שכר החנויות והבתים קנין הת"ת, מקופות של צדקה, ממכס הבשר . . 83 3185
הוצאות הבית עלו בשנה הזאת לסך 14 4355
נמצא שבשנה החולפת היתה ההוצאה
עודפת על ההכנסה בסך . . . 31 1169

ואת הסך הזה חייבת חברת הת"ת לפקיד הבית הג' ר' משה חיים ברודא נ"י. ובכן ברוכים יהיו כל מנהלי ומנהיגי הבית בשם ה' על עמלם ויגיעם הרב לטובת בני העניים, אשר אך מהם תצא תורה לעם ישרון!

ב

החברות ובתי החסד בעירנו.

כמו שאמרתי למעלה עשירה עירנו בחברות ואגודות למטרות שונות, מהן המיוסדות לחזוק התורה ומהן ששמו להן את מעשה הצדקה לקו ולמשקלת, כמו: חברת שומרים לבקר, חברת תהלים, פריון שבוים, חברה משניות, מעבר יבק, חברת נושאי סבל, חברת אוהבי חסד, חברת פועלי צדק, חברת תומכי תורה, הכנסת אורחים, בקור חולים ואגודת המורים והמלמדים. אם אמרתי להטיף בזה מלתי על כל אחת ואחת מהן בפני עצמה ולתארן כמו לכל פרטיהן, יארכו הדברים ויהיו לספר גדול ורחב ידים שלא יכירנו פה מקומו 2) וע"כ אשא בזה מדברותי, אם כי בקוצור נמרץ, רק על הכי נכבדות מהן, והן: חברת תומכי תורה, בקור חולים, אוהבי חסד וחברת הפועלים.

חברת תומכי תורה

נוסדה לפני ט"ו שנים ע"י הרה"ג ר' שאול לעווין ור' ישראל אשכנזי ור' ישראל הוטנער, ומטרתה היא לתמוך בידי פרושים הלומדים הורה בקביעות בבתי הפלה שונים אשר בעיר, עד אשר יצאו מוסמכים להוראה. הכנסת החברה היא מכסף נדבות לשבועות ולירחים שיתנדבו כמעט רוב הבע"ב יושבי עירנו, וכסף ההוצאות על כלכלת הפרושים שמספרם עולה לעשרים איש הוא 60 רו"כ לשבוע, כי מרביתם מתגוררים בעירנו עם אשה ובנים. ראשי המתעסקים בחברה זו בימים האלה המה: ר' ברוך מרדכי, ר' גרשון אברהם בערגער, ר' יעקב מאיר מהאַראַדאָק והה"ר שמשון בר' גדליהו מאוזדע הי"ו ועוד כמה אנשים יראים ושלמים נלוו להם לתמכם ולסעדם בדבר מצוה זו. הנאמן על הכסף הוא הג' ר' דובער פינס נ"י.

בקור חולים

החברה הזאת התן סמי=מרפא לחולים עניים רבים בכל העיר ולפעמים גם צרכים אחרים להקמת בריאותם ולחזוק גֵוָם; אף תשלח אליהם את אחד הרופאים עושה דברה בכל עת שלא ע"מ לק"פ להתבונן אל חלים ולגהות מהם מָזור. הכנסת החברה היא מנדבות יחידים וממחיר נוצות העופות אשר יִשָׁחטו בבית המטבחים אשר להעדה, ותעלה לסך אלף וחמש מאות רו"כ לשנה, וכסכום הזה היא מוציאה במשך השנה. בראש החברה עומד הרב מטה"מ החכם ר' אברהם חנליש נ"י ועל ידו הג' ר' מ"ח ברודא, וגזבר הכסף הוא הרב ר' דובער באמפי. זכרה להם אלוה לטובה!

אוהבי חסד

את החברה הזאת יסדו נושאי משרה ושומרי משמרת בבתי המסחר בעירנו עוד בשנת תרל"ז ע"פ אופנים טובים ותקנות מועילות, ותכליתה ותעודתה היא: להיות לאחי=עזר ואחי=סמך איש לרעהו בשעת דחקו. מספר חבריה בעת הזאת עולה למאה איש. הכנסתה היא: 300 רו"כ לשנה מכסף נדבות החברים לשבועות, ומאתים רו"כ בערב יוהכ"פ ולעת הקלפי. בשנה העברה הוציאה החברה על עזר ותמיכה לחברים שונים שגלגל מצבם ירד אחורנית סך 500 רו"כ, וארבע מאות רו"כ הוציאה על שכירת מעון לבית תפלה ועל יתר הצרכים השייכים לו וכיום הזה נמצא בקופתה סך 500 רו"כ במזומנים. הכסף יֵאָצר וְיֵחָסֵן בבית האוצר של הרה"ג ר' יוסף צוקקערמאן ז"ל.

ראשי החברה המה; ר' אברהם פאַראָלסקי, ר' שלמה בורשטיין, ר' חיים ראַבינאָוויץ, ר' זאב וואלף פאַשקאָוו ור' ניסן גאלובאוויץ נ"י. בימים האלה מתעתדים האדונים הנזכרים האלה לבקש מאת הממשלה רשיון על חברתם כמעשה האגודות למשרתי בתי המסחר בעיר דינאַבורג ואודיסה, ואם יפיקו מאויים וחפצם יצלח בידם, כי אז יש תקוה טובה לאחרית האגודה היקרה הזאת.

חברת הפועלים

נוסדה בשנת תרי"ח ע"י ר' יהושע העללער ז"ל, ומטרתה להפיץ את ידיעת התורה בין בעלי המלאכות מספר החברים עולה למאתים איש בית תפלה מיוחד להם מורשה מאת הממשלה הנקרא בשם „ר' איסרס חדר" על שם ר' איסר אשר ילמד לפניהם בכל יום שעור גמרא בחול, ושעור משניות וחיי אדם בימי השבתות, תודות להחברה הזאת, לא חזון יקר הוא בימינו אלה לראות בעירנו כמה בעלי מלאכה שהיו אנשים פשוטים, ועתה נהיו ליודעי ספר ויושבים ועוסקים בשעות הפנויות שלהם בספר כלומדים מובהקים.

חברת חונן דלים

נוסדה בערך לפני 70 שנה, ומני אז ועד עתה מתנהלת היא בסדר נכון ובמשטר ישר ותפעול ישועות בקרב עירנו. היא תחלק לחם בכל שבוע לדלת העם, לענייו ולאביוניו המרובים, אף תתן להם כסף מזומן חדשים לבקרים. ראשי מנהלי החברה המה: הרב ה' א. חנליש, ר' בנימין פאָליאַק, ר' יצחק ראַגאָווין, ר' ליפא גאָלדבערג ור' שמואל אהרן ליססער נ"י.

בית החולים

נפתח בשנת 1829, והנהו אחד מבתי החסד אשר תוכל עירנו להתפאר בו ולעדות גאון וגבה נגדה נא כל הערים אשר סביבותינו. הבית הגדול ורחב ידים הזה בנוי כמו רמים לתלפיות ברב פאר והדר וכו

---

2) במחברתי „ע"ד קהלת ישראל במינסק" הרחבתי הדבור על אודות כל אחת בפני עצמת, ועיין שם.

ידים הזה בנוי כמו רמים לתלפיות ברב פאר והדר ולו שתי מכפלות וחדרים רבים, ומהם שמונה לשכות, ארבע לאנשים וארבע לנשים מספר המטות עולה לשבעים ולפעמים יתוספו עליהן עוד חמש מטות. כן יש לבית החולים גן יפה ונחמד למראה עושה פרי, בית תפלה, מרחץ, בית מרקחת, והכי נכבד הוא בית המחסה לזקנים וחלשים ובעלי מומים, אשר בימים האלה נמצאים המה במספר 80 נפש אנשים ונשים. הבית הזה יתנהל ע"פ תקונים טובים וסדרים ישרים לפי רוח העת החיה וטוב טעמה, וברכה בו לעניי עירנו והערים הקטנות הקרובות אלינו ולאביוניהן.

ההכנסה בשנת 1885 עלתה סך	16,455 ,01
הוצאה בשנה ההיא על ביה"ח	8068 94 ½
על בית מחסה לזקנים	5356 92 ½
נשאר בהקופה	3029 14

מנהלי בית החולים המה: ר' שלמה גאָלדבערג, ר' חיים לוריא, ר' חיים גינצבורג, ר' אהרן ליאַחאָווסקי והג' ר' אליהו ווייסברעם נ"י. כן ראוי להזכיר בזה לתהלה ולברכה את ועד הנשים העדינות והכבודות הממציאות להחולים כל מיני שקוי ונפת צופים, והרנגולות מפוטמות להשיב נפשם, להבריאם ולהחלימם ולהחליף כחם. שמות המתעסקות הכבודות האלה, הם: האשה פייגיל אלמנת הרה"ג ר' יקותיאל זוססמאן הכהן ראַפּאַפּאָרט נ"ע, איטע גינצבורג, שרה ליאַחאָווסקי, וזאבלוראָווסקי. ישלם להן בעל הגמולות כפעלן הטוב ותהי משכורתן שלמה מאת רופא חולים, צור ישראל וגואלו!

ג.

מצב ההשכלה ובתי ספר לעברים בעירנו.

השכלת ב"י בעירנו תצעד בצעדי ענק קדימה מיום ליום מבלי הבט אל כל המון המכשולים המונחים על דרכם, ואם יָצרו את צעדיהם בבית הגימנזיום, לא נדחה מהם תושיה ממקום אחר. מספר התלמידים היהודים בהגימנזיום בעירנו עולה בשנה זו לסך 87 נפש, והמה אלה לא חדשים מקרוב באו אליו, כי אם ימצאו בו משנים עברו. בשנים האחרונות לא נתקבל אל הלשכה השלישית ומעלה אף תלמיד אחד מב"י, ובשתי המחלקות הראשונות ולשכת ההכנה (пригот. кл.) נתקבלו תשע עשרה יהודים.

בבית הרעאַל-גימנזיום נמצאים לערך 50 תלמידים מב"י, ובבית זה עוד יראו לבני-שם פנים מאירות, והיה כל נער עברי מבקש השכלה בעירנו, וסר אל הבית ההוא והשלים חפצו. שני בתי ספר עברים למתחילים ישנם בעירנו, ובעליהם אנשים פרטים המה. האחד הוא בית ספר לנערים ונערות בשתי מחלקות של ה' ראַקאָווּשציק; מספר התלמידים עולה לסך 45, בחורים ובתולות יחדו. הכנסות הבית שתים: 300 רו"כ לשנה מקופת הנרות, ופרס הלמוד שיקובל מכל תלמיד. השני הוא ביה"ס לנערים לה' לעדער. מספר תלמידיו: 42, והכנסתו היא מפרס הלמוד שיקובל מאת התלמידים.

בית הספר לחרשת המעשה

בית הספר הזה נפתח בעירנו לטובת נערי ישרון מבני העניים בהשתדלות הרב מטה"מ החכם א' חנליש נ"י ביום הכ"ב לירח אָקטיאָבר שנת 1879, ומני אז ועד היום הזה מתנהל הוא בטוב טעם ודעת ובמשטרים ישרים ונכונים ויעשה פרי תנובה לגאון ולתפארת. שלש מחלקות לבית, ותוכן הלמודים אשר ילמדו בו, הוא: שפ"ר, תורת החשבון, מלאכת הכתב והשרטוט, ובמחלקות העליונות ילמדו גם דברי ימי עולם וידיעת גלילות הארץ, לבד לשון עבר ודת ישראל. שתים הנה המלאכות אשר תלמדנה בבית הזה: מלאכת חרשת הברזל וחרשת עץ. מספר התלמידים בשנה זו הוא: 112. 60 נערים לומדים עבודת חרשת הברזל והנותרים נמצאים בחדר מלאכת חרשת העץ. למיום הוָסד הבית הזה, כלו בו 46 תלמידים את חק למודם, אשר רובם העתיקו בעזרת החברה „למרבה עבודת האדמה והמלאכה בין יהודי רוססיה" את מושבם לפנים הארץ ויאחזו בה ועוסקים כל איש במלאכתו ורואים פרי ברכה בעמלם, ואחרים נסעו לאמעריקא ואחד לא"י והנם שמחים כלם בחלקם ושבע ביום יברכו את מיסדי ביה"ס הזה ואת מפקחיו ומנהליו. קרן הקימת אשר לבית הזה עולה לסך 2,500 רו"כ הנאספים מנדיבים שונים בעירנו ומשני נדיבי עם בערים אחרות. 550 רו"כ נדב הגביר הנדיב ר' קלונימוס זאב וויסאָצקי ומאה רו"כ נדבה אשת הגביר ר' אברהם זאַק בספ"ב.

הכנסות הבית משנת 1885	5812, 14
הוצאות הבית עלו בשנה ההיא לסך	5912 14

לפני שלש שנים נוסדה לטובת הבית הזה חברת נשים כבודות, ומטרתה להלביש ולהנעיל את התלמידים ולתת להם את מחסוריהם הנחוצים,

הכנסותיה משנה העברה . . .	2866, 49 ½
והוצאותיה	1531 08
נשאר בקופת הועד סך	1335 41 ½

המפקח על בית הספר לחרשת המעשה הוא הרב מטעה"מ החכם א' חנליש ועל ידו עוזרים במלאכת הקדש הזאת עשרת האדונים הנבחרים האלה: הרב הדקטר יוסף לונץ, ה' מאגיסטר גאבּרילאָוויץ, ה' מאגיסטר נאטהאנסואָהן, הג' ה' י' זוססמאן, הג' הלל קליבאַנאָוו, הג' יעקב ליאַבּאָווסקי, ה' מ' פּאָליאַטשעק, ה' וו. סירווינט, ה' חיים גינצבורג וה' דאָבּראָכאָטאָוו נ"י.

המפקחות על ועד הנשים הנה: היושבת בראש מאַדאם לונץ, מאדאם זשאַנעטמא ליאַחאָווסקי, מ' טהעאָפילים ליאַחאָווסקי ופרענקל.

המשגיח על הבית הוא הרב המורה החכם רבי יהודה זאב נפך נ"י. כן ראוי להזכיר בזה לתהלה את מורה לשון עבר בבית הזה והוא המשכיל הנכבד והנעלה ר' יקותיאל זוססמאַנן קאָפּילעוויטש נ"י.

הנה כי זאת היא תורת עדת ישרון במינסק בכלל ובפרט, ויהי נעם ה' עליה ומעשה ידיה יכונן! —

שמואל ליב ציטראָן

מינסק בירח אדר שני, תרמ"ו.

חברת כל ישראל חברים.

(Alliance israélite universelle)

חוג פעולתה, מעבדיה, רובי צדקותיה וכל הליכותיה בתפוצות עמנו בארצות שונות.

נסדר על פי הבוללעטין אשר הוציאה החברה לאור במלאת לה שנת עשרים וחמש ביום ראשון לחדש מאֶרץ 1885 בפאריז *).

א.

מטרת החברה ומגמת פניה

להגן בעד כבוד האומה הישראלית בכל עת ובכל מקום אשר יחולל; להושיע לאדם רב השולחים את ידיהם במלאכות המחיות את בעליהן והמביאות תועלת למין האנושי; להלחם נגד שנאת הדעת והתאוות הרעות תוצאות העבדות; לעשות את כל אשר בכחה למען הגדיל השכלת בני ישראל ביסדה בתי ספר ובתי מלאכה לנערי ונערות ישראל; למהר לעזרת ולהצלת ישראל ולהרים את מצבו על ידי שנויים רוחנים ומוסרים. זאת היא עבודת החברה אשר לה הקדישה את נפשה, לבבה ומאדה.

העבודה הזאת יקרה ונעלה היא עד מאד, ואין איש ישר הולך, יהיה מאיזה עם ואמונה שיהיה, אשר לא תישר החברה בעיניו ואשר לא יחד כבודו בקהלה, והיא תקבלו בזרועות פתוחות, כי חפצה וישעה משלבות הנה לחפץ וישע כל העמים ושאלת היהודים — לשאלת הציוויליזאציאָן באשר היטיבו לדבר מיסדי החברה באמרם: „שונאינו הם שונאי מין האדם ומורדי האור, עזרתנו היא הכרת הטוב ואהבת האדם, דגלנו דגל משפט וצדקה ומטרתנו לחזק האחוה בין אישי החברה הכללית להשרישה בלב בני האדם.

ואלה המה הדברים הרחוקים מהחברה ואשר אין לה כל חלק ונחלה בתוכם:

א) שאלת הפוליטיק. מנויה וגמורה היא בסוד בני החברה שלא לקחת כל חלק בשאלות הפוליטיקיות העקונומיות והלאומיות ולהתיצב מרחוק בעת אשר עליהן ילחמו בני ההשקפות השונות, כי לא זו היא דרכה, כי דרכה בקדש להתאמץ אשר כל בני האדם יוכלו להתאחד ולהגול ברגל אהבת הַע ותורת האדם.

ב) שאלת האמונה, כי גם מזה רחוקה היא מאד ורחוק הוא מחפצה להרחיב אמונה, להרבות גרים ולהושיע למפלגות הטהעאָלוגיות ברב או במעט.

ונקראה החברה ישראלית לא יען אשר לא תחפוץ להושיע לבני דת ואמונה אחרת או לקבל מהם משען, חלילה לה מזאת ונהפוך הוא כי פעמים רבות מהרה לצאת לישע להם, כמו בעת רדיפת הנוצרים בליבאָן בשנת 1860 ועוד, וגם רבים המה הנוצרים באי החברה, ורק יען כי אך היהודי נרדף תמיד מההמון; אך לו מלחמה בדעות הקדומות ובשנאת חנם אשר הושרשו בלבות העמים זה מאות בשנים; אך עליו יבאו בכל פעם גזרות רעות וחקים בלתי ישרים ולפעמים גם קשים ומרים כלענה; אך הוא משלך ונעזב כערער בציה, כי בעת אשר תקראנה את הנוצרים רעה אז כל אחיהם יתעוררו לצאת לישעם ולכל מפלגה ומפלגה יש עם וממלכה אשר תמהר לעזרתה להלחם בעדה ולגונן עליה; כן יסוך מלך רוסיא ועמו על בני האמונה הפראַוואָסלאַווית; ממלכת צרפת נלחמה בעד הנוצרים אשר בסוריא, וממלכות הפרוטעסטאנטיות תושיענה לאחיהן הפרוטעסטאנטים. לא כן היהודי אין לו לא מלך ולא שר, לא צבא ולא ציר אשר יגין עליו, לכן נצרך הוא יותר לעזרה מכל שאר בני האדם, ולכן תתעסק החברה בשאלתה יותר מבשאלות העמים האחרים. ונקראה עוד כללית יען אשר בני החברה מכל הארצות המה ואמנה המטרה הגדולה אשר תמיד נגד פני החברה אי אפשר לה שתהא מגבלת בין גבול מדינה אחת כי אם כללית תהיה לכל אוהבי־אדם. כן תתאמץ החברה להשריש בלב כל איש את האהבה לארץ מולדתו ולעניניה, כי בבתי הספר אשר נוסדו על ידה בתוגרמה תלמד לנערי בני ישראל את הלשון, את דברי הימים ומחקרי הארץ אשר לעם התוגרים; בבתי הספר אשר בבולגאריא ורומעניע תלמד להם את הנחוץ לארצם, וכן תעשה בכל מקומות מושבותיהם ללמדם לדעת את שפת הארץ אשר ישבו בה, למען יהיו בנים טובים ונאמנים למלכם ולארץ מולדתם.

דרכי החברה ומעשיה.

בדבר הטבת מצב עם ישראל כבר שלחה החברה את דבריה כי כל מעשיה הנה לבקש מזור ותרופה

---

*) מלבד הדברים שבאו בהבוללעטין נכללו בזה עוד דברים שבעל פה שנמסרו מאת אחינו האדיר והנאזר הראש והראשון לכל דברים שבקדושת האומה הישראלית רבי מיכאל ערלאנגער נ"י, ונסדרו ע"י האברך היקר ה' מענקין ובסיוע הרב הג' ל. לובעצקי בפאריז. והננו מביעים במקום הזה את תודתנו להנכבדים היקרים, אשר ידם תכון עם „כנסת ישראל" לספר לדור פעולת צדקה לחיים של החברה הרוממה. (המו"ל)

למכותיו, להפיץ אורה על הדברים אשר ערפל חתלתם ולבקש עזר וישע מאת מלכי הארצות ולהסמך על חסדיהם. ואמנם לא מנעו מעולם כותבי העתים אשר לכל עם ועם את עטם לדבר טובות על היהודים בקרוא אותם החברה לישע לה, והממלכות האדירות והנאורות אשר באירופא הראו לה תמיד את חסדן ותרבינה לעשות צדק למען היטיב את מצב האמללים בארצות שונות, ומעולם לא פרשה החברה אליהן את כפיה לשוא בהתחננה על נפש אחיה ודי היה לה בהשמיעה באזניהן את הקורות להם והנה מהרו לבקש את משפטם הנגזל. כן תמצא מגן ומבטח עז במלכי רוסיא, יון ותוגר למען היהודים היושבים בארצם; במלכות צרפת אנגליא רומי אוסטריא ואשכנז — למען אחיה המפוזרים בכל קצוי ארץ; במלכות ספרד למען היושבים במארוקא וגם ממלכות בעלגיא הולאנד שווייץ והמדינות־הנאגדות אשר באמעריקא הרבו לעשות למענה טוב וחסד, אות ומופת הוא לרוח היושר והמשפט ואהבת האדם אשר בהם תתפאר החברה הזאת ואשר על כן ימצאו דבריה מסלות בלב מלכי הארצות ונסיכיה.

ובדבר הטבת מצבו הרוחני והרחבת הדעת וההשכלה בעם ישראל עשתה החברה את מעשיה ביתרון השכל, ביסדה בתי ספר בארצות רבות הקרובות והרחוקות כאשר נראה להלן את כל מעשי תקפה וגבורתה בדבר הזה, וכדאי וראוי הוא להתבונן היטב על הדבר הזה למען דעת להוקיר את טיב הבתים האלה אשר נוסדו בארצות המזרח והדרום (אסיא ואפריקא) ואשר ירב מספרם עוד מעט גם בארצות אירופא ואשר יפעלו פעולה גדולה על ילדי היהודים בדבר החנוך, ההשכלה, למוד מלאכה.

עוד תושיט החברה את ידה להיות למשען להספרות הישראלית ולסופרי היהודים הראוים לזה על פי השטאטוטען.

הנהגת החברה

המנהיג הראש לכל החברה הכללית הוא הועד הראשי אשר בפאריז (Comité central) אשר יכיל בקרבו גם את ראשי כל הועדים האחרים אשר תחתיה קריאי מועד אשר יקראו לקחת חלק בהאספות ולחוות את דעתם בהתיעצם על טיב החברה על דרכיה, מעשיה ומפעלותיה.

תחת הועד הראשי יעמדו הועדים אשר בכל מדינה ומדינה ועיר אשר יקראו ועדי מדינה וועדי עיר ואשר יעמדו בין היחידים בני החברה אשר בעירם ובין הועד הראשי להביא אליו את דבריהם.

את הועד הראשי יבחרו כל ראשי החברה הכללית אשר בכל הערים ובכל הארצות.

התפשטות החברה

ראשונה לכל המדינות היתה אחרי מדינת צרפת, מדינת איטאליא אשר באה בסוד החברה ותתן את ידה לה. הסבה לזאת היה קירוב הלשונות ודרכי החיים וההשכלה אשר עזרו לקרב גם את הלבבות והדעות. אחרי כן בסוף שנת 1864 באה תוגרמה, מדינות הסקאנדינאווים והשפאנים אשר באמעריקא, אשר מאז בואם הביאו ברכה רבה אל החברה, ובסוף שנת 68 גם אונגארן, אנגליא, הולאנד, בעלגיא ושוויץ; ההתקרבות מצד אשכנז אשר נהיה במשך הימים לעמוד חזק להחברה, קטנה היתה עוד בשנת 68 ואך משנת 69 החלה לעלות בצעדי און מעת שלחו אספות ברעסלויא ולייפציג את דבריהם אל החברה ומעת נהיה הד"ר לאנדסבערג מנוחתו כבוד הרב בליגניץ למטה עז ולמשען לה ובאחרונה באו גם המדינות־הנאגדות אשר באמעריקא ואשר יביאו להחברה עזר לא מעט.

וזה מספר בני החברה הישראלית הכללית בסוף שנת 1884 למדינותיהם לארצותם.

מדינה	נפש אדם
אנגליא	50
אַנהאלט	23
אָלדענבורג	20
אונגארן	1935
אוסטריא	157
איטאליא	709
בארען	602
בייערן	2522
באסניען	17
בעלגיען	184
בראזיליען	44
ברוינשווייג	35
בולגאריען	883
גרענאדע החדשה	19
גרעציא	114
דענעמארק	198
העססען	520
הולאנד וקולוניותיה	1367
ווענעצועלע	26
ווירטעמבערג	404
זאכסען	121
זערביען	40
טירקייא איירופית	1936

טירקייא אזיתית	383
טריפאָלים	27
יאפאָן	1
לוקסעמבורג	51
מאראקא	247
מעקלענבורג	38
מעקסיקא	4
ארצות הברית באמעריקא	696
מצרים	356
עלזאס לוטרינגען	1365
פערו	14
פארטוגאל	15
פרייסען	8887
פראנקרייך וקולוניותיה	4789
רומעניען	551
רומעליען	201
רוסיא ופינלאנד	129
שוועדען	123
שווייץ	497
שפאניען וקולוניותיה	10
סך הכל	30310 נפש אדם

הערה. סך הכסף המובא אל אוצר החברת מכל מדינה ומדינה לא יהיה תמיד לפי ערך הנפשות, כי ימצאו יחידי סגלה אשר נדבתם שקולה כנגד נדבת אנשים רבים, כן ינדב איש אחד בפאריז כמכסת כסף התרומה משנים עשר אלף איש וכמוהו עוד.

חברות אחרות הדומות להחברה הכללית.

בשנת 1871 יסדו היהודים אשר באנגליא חברה גדולה הנקראת בשם „אגודת יהודי בריטאניא רעית חברת כל ישראל חברים" (Anglo-Jewish Asscoia-tion in connexion wi the Alliance israélite universelle), החברה הנכבדה הזאת היא מולדת החברה הכללית ותכונתה תכונת הַחברה ההיא, ואין כל הפרש ביניהן רק בזה אשר תעמוד בפני עצמה ולא תחת הועד הראשי אשר בפאריז, אך עם זאת מדי יום ביומו ירוצו הועדים אשר בפאריז ואשר בלונדון את מכתביהם זה אל זה. יתאמצו להשיג מטרה אחת בדבר הצלת היהודים והטבת מצבם, ובכל שנה ושנה תשחר החברה האנגלית מכחה ותשלח כסף רב בעד בתי הספר אשר להחברה הכללית למען הגדילם ולהרים קרנם.

גם היהודים אשר בווין יסדו בשנת 1873 חברה בדמות החברה הכללית בשם „חברת היהודים אשר בווין" (Jsraelitische Allianz zu Wién), רק היא תבדל מהחברה הכללית במטרתה אשר היא אך להיטיב את גורל היהודים ילדי ארץ אוסטריא, אך בכל זאת לא תשכח גם היא את כלל ישראל, וכבר הגדילה לעשות למענו זה פעמים אחדות ובפרט בשנת 1881.

[ואף כי נבדלו חברות האנגלית והאוסטרית מהחברה הכללית, בכל זאת ירב מספר בניה בכל שנה, כאשר יראה הקורא בלוח המספרים אשר לפניו].

בשנת	מספר האנשים	כסף הנדבות	כסף כל הכנסות האססאָציאציאָן	ההוצאה
		פראנקים	פראנקים	
1862	1112			
1863	1386			
1864	2878			
1865	3900			
1866	4610	28452	35410	23283
1867	6826	36072	47678	49208
1868	9158	46367	67028	60411
1869	11364	69904	82914	85159
1870	12526	79352	99363	90937
1871	13370	37263	58162	54789
1872	14797	78068	95978	83710
1873	16252	105152	138952	128779
1874	18226	113384	154744	149715
1875	20272	113131	164525	143397
1876	20312	121813	155626	144350
1877	21289	139336	161501	182344
1878	19297	145215	183950	159691
1879	20650	162060	250764	218207
1880	22443	165997	280013	251510
1881	26166	163902	283336	277186
1882	27225	182497	293309	333209
1883	28252	172969	337832	371583
1884	28416	228727	408727	433728
1885	30310			

הערה. חשבון ארבעת השנים הראשונות לא נתפרסמו כי מצער הוא, וכן יחסר פה חשבון שנת 1885 יען לא כלתה עוד השנה בהכתב הדברים האלה.

מלוח המספרים הזה יראה הקורא, כי יגדל מספר בני החברה כמעט במדה שוה לכל שנה ושנה, ורק שנת 75 תראה לעינינו כי רבתה על השנים האחרות במדה נפרזה, וכן שנות 78, 79 כי נמעטו מאד. אך באמת תשוינה גם הנה ורק יען אשר באו אנשים רבים בסוד החברה מבלי להכיר את החיוב אשר לקחו בזה על נפשם ומבלי למלאותה ולכן נאלצה החברה מעט מעט להרחיקם מתוכה אשר על ידי זה נצער מספר בני החברה, וכן נהיתה בשנת 83 במות

הד"ר לאנדסבערג סבה חדשה, כי היו אז אנשים אשר לא הביאו את כסף התרומה אל האוצר, ולכן ימעט סכום הנדבות אף כי יגדל מספר האנשים בערך ארבעת אלפים איש. ואל נתפלא כי עם כל אלה ירב סך הכסף הנמצא בהקאססא בשנת 83 משנת 82, כי הרבוי הזה יבוא מנדבות גדולות אשר הרימו יחידי סגלה בשנה ההיא.

שנת 71 היתה באמת לא טובה להחברה, אך יחידה היא באיכותה כי שנת מלחמה היתה, וממנה נוכל לשפוט מה גדול השלום ומה רע בבוא חרב על הארץ.

משנת 79 יעלה כסף הקאססא בפעם אחת כערך חמשים אלף פֿראנק על השנים האחרות (חוץ מעוד עשרים אלף פֿראנק כסף התרומה הבאים בסבת רבוי בני החברה). הסבה להרבוי הפתאומי הזה היתה נדבת הבאראָן הירש אשר ירים בכל שנה ואשר תעלה עתה לסך 47,000 פֿראנק, נדבת החברה הישראלית האנגלית אשר הזכרנו למעלה ואשר תשלח בעד בתי הספר, ועוד נדבות אחרות אשר נשלחו למען בית הספר אשר בירושלים ואשר מרביתה ע"י הועד „מאָנטאַגי" בלונדון.

עוד יראנו לוח המספרים אשר הצגנו למעלה שאף שתדאג החברה שלא תהא הדוצאה מרובה כל כך על ההכנסה, בכל זאת מאנה גם כן לצמצם מאד ולברוא על ידי זה קרן קימת אשר תהיה לה לקיום ולמגדל עז כאשר תעשינה חברות אחרות. כי אם אמנם טוב וראוי היה לה מאד הדבר הזה, אך הקרן הזאת צריך להבראות רק מנדבות גדולות ותרומות רבות אשר יביאו אלופי יהודה ושועיה ולא על ידי צמצום מהנדבות השנתיות. לעת עתה די הוא להועד אשר בפאריז אם ימצא באוצרה כסף אשר על ידו יוכל להמנות כל חסרון אשר יבא לו במקרה, כל הוצאה גדולה מקרית, ואשר יחזיק בידה גם בעת רעה, וקרן כזאת תמצא באמת ביד החברה ואשר עלתה בשנת 1884 לסך 259.578 פֿראנקים.

מעשה הבאראן הירש

האיש אשר הגדיל לעשות למען החברה ואשר יקריב כסף רב בכל שנה על מזבח אהבתו לעמו הוא הבאראן הירש. מנדבתו הגדולה השנתית כבר דברנו למעלה ועתה נוסיף עוד להזכירו לטוב. הבאראן הזה הניח באוצר החברה סך אלף אלפים פֿראנק לקרן קימת ואשר יעלה המרבית לחמשים ושלשה אלף פֿראנק מדי שנה בשנה ויקדישו למעשה הרחבת בתי הספר והתפשטות ההשכלה בארץ תוגרמה. תודות לאיש הזה ולנדבת רוחו כי על ידו יכלה החברה ליסד בתי ספר חדשים בארץ תוגרמה, להגדיל את אלה אשר היו כבר ועל כל אלה למצוא מנוח לכף רגלה גם בקונסטאנטינופול וליסד גם שם עשרה בתים כאלה, מקום אשר רבו מאד המעקשים והמכשולים לפני החברה ואשר עמל וכסף רב היה דרוש לה להגותם מן הדרך. וזה חשבון הבודזשעט לפי ההכנסה וההוצאה השנתית:

הכנסה

	פֿראנק
נדבות שנתיות	190,000
מתנות	20,000
הכנסות שונות	44,000
תרומת הכסף אשר ירימו בעד בתי הספר חברת היהודים האנגלים, ועד מאָנטאַגי ועוד נדיבי עם אחרים	40,000
נדבת הבאַראָן הירש	47,000
מרבית הקרן קימת אשר להבאראָן הירש	54,000
נדבות תמידיות	5,000
ס"ה	400,000

ההוצאה

הוצאות כלליות, שכר הבתים והסופרים	38,000
הדפסת הבוללעטינים השונים בכל חדש ובכל רבע השנה בלשון צרפתית ואשכנזית; כסף משלוחם, כסף הפארטא בעד מכתבים	16,000
בתי ספר ללמד בני ישראל אומנות, מסעות שונות, משגיחים עליהם, בתי ספר להמורים, בית הספר לעבודת האדמה אשר ביפו	325,500
לחפץ ההשכלה בארץ רוססיא	8,000
בית עקד הספרים	2,500
הוצאת ספרי מדע ודומיהם	5,000
מקנה השטרות בעד הנדבות התמידיות	5,000
ס"ה	400,000

מהלוח הזה יראה הקורא לדעת, כי מהסך ארבע מאות אלף פֿראנק ימלאו התשלום השנתי אשר ישלחו בני החברה והמתנות רק את החצי והנשאר יבא מעזרת החברות השונות אשר יביאו אל החברה הכללית; ממרבית הקרן הקימת אשר הניח הבאראָן הירש למשמרת בעדה ומהנדבה ההגונה אשר ירים הבאראָן הזה בכל שנה.

עוד יראה הקורא כי מההוצאה הכוללת של ארבע מאות אלף פֿראנק יעלו 325.500 על עניני בתי

הספר והרחבת הדעת וההשכלה בחיר מפעלות החברה, ואם נחשוב עוד 8000 פראנק אשר תתן במטרה הזאת לבני רוסיא ועוד 7,500 בעד הדפסת ספרי החכמים ובעד בית עקר הספרים, יעלה סך כל ההוצאה הזאת לערך 341,000 פראנק או 7/8 של כל ההוצאה.

לא התעסק החברה בהוצאת ספרים ועלים משמיעי חדשות אפילו הם כתובים עברית כי אם בספרים השייכים להחברה ובספרי מדע כמו ספרי המחקר והחינוך. הדברים הרבים אשר יעשו מכתבי העתים למענה לא יעשו בעד מתת כסף כי אם בחנם למען הישר והטוב, כי זה כל כבוד הפרעססע להחלץ חושים למען חובת האדם ולמען הציוויליזאציאָן.

כמו כן לא תתעסק החברה במעשי הצדקה, כי אם היא לכל הכלל ולו תדאג אבל לא למען אנשים יחידים, ולכן בבוא חלילה אסון או רעב על מדינה או מחוז כלו, מחויבת היא לעשות את כל אשר בכחה להושיע כאשר כן אמנם עשתה ליהודי טונים, מאראקא, פרס, טירקייא ורוסיא, אבל לחלק נדבות ליחידים, הוא מתנגד ליסוד ולמטרת החברה.

עוזרי ותומכי החברה

העוזרים היותר נכבדים על יד הועד הראשי, הלא המה ועדי המדינות והערים אשר יתאמצו בכל כחם להרחיב את החברה ולהגדיל מספר חבריה בכל מדינה ומדינה ועיר ועיר ואשר באמת הם המה אבריה ועמודיה אשר עליהם תשען. אחריהם יבאו רבני הגלילות ורבני הערים, החזנים והמורים, ראשי כל עדה ומנהיגי כל חברה וכל השרידים היחידים הישרים בלבותם דוברי טוב לעמם ואוהבי ישראל בלב אמת אשר אחרים מהם, שתמכו בימין צדקם את החברה מראשית ימי הוָסדה, נפרוט בשמותם והם: הד"ר לאנדסבערג, רב בליגניץ; הד"ר שווארץ, רב בקולן; הד"ר לעוו, רב בסעגעדין (באונגרן); סיר פראנסים גאָלדשמיד בלונדון; קארל נעטטער מיסד בית הספר לעובדי האדמה אשר ביפו, ושני נשיאי החברה (הפרעזידענטים) היותר נכבדים: הד"ר מונק אשר הרבה להעשיר את השכלת היהודים ולפאר את שם ישראל בספריו, וה' אדאָלף קרעמיע אשר התנהג בנשיאותו שש עשרה שנה והיה אהוב ונחמד לכל אדם ורצוי לאחיו מנהיגי החברה. ובשלישית תבואנה החברות האחרות אשר אף כי עומדות הנה בפני עצמן בכל זאת לא ישכחו צור חצבו והם חברת היהודים=האנגלים; הקונסיסטואר הכללי בצרפת, אשר נדבר ממנה במאמר השני „בית נדיבים"; חברת שלוחי הקהלות אשר בנויאָרק (Board of Delegates), חברות „בני=ברית" וקשר=של=ברזל באמעריקא, וחברת שלוחי הקהלות אשר בלונדון.

ב

מצב היהודים בארצות אירופא ואת אשר עשתה החברה למענם.

1 רומעניא

בשאלת היהודים אשר ברומעניא וסערביא התעסק החברה מעת היותה — וזה כשבע עשרה שנה אשר לא תתן שנה לעיניה ותנומה לעפעפיה ותעמול בכל כחה להושיע להאמללים אשר בארצות האל, להצילם מיד עושקיהם כח ולהוציא ממאסר נפשם.

השתנות בקורות ארץ רומעניא.

וואלאכיא ומאלדויא, אשר היו נפרדות זו מזו ומשועבדות לממלכת הטירקייא, יצאו מעבדות לחרות ותהיינה לממלכה אחת בפני עצמה על ידי השלום והברית אשר נכרתו בפאריז בשנת 1856 ובשנת 1858, כי נמצאו בתוכן אנשים נכבדים יודעי בינה לעתים אשר נבדלו לטוב ויראו את שאר רוחם בחכמת הפוליטיקא ובאהבתם הרבה לארצם, עד כי היו לגאון לארץ מולדתם וימצאו חן בעיני אילי ארצות איירופא ובעיני כותבי העתים אשר לעמים הנאורים, אשר השמיעו את דעתם בקהל כי ראוויות הנה שתי הארצות ההן שתשים איירופא את עיניה עליהן ותתמוך בידיהן להסיר את הכבלים מעליהן ושתקבלינה את הציוויליזאציאן מאחיותיהן ממלכות איירופא; וזאת אשר הסבה את לב המלכים הגדולים להוציאן משפלת מצבן, בתקותם כי בהמס האסורים אשר על ידיהן תמס ילכו גם כל הדעות הנפסדות והמנהגים הרעים והפראים ילדי העבדות. ואל דרכי העמים הנאורים אציליהם ומאשריהם ילכו יושבי רומעניא ומהם ילמדו את כל המדות הטובות והחקים הישרים תפארת ממלכות אירופא לעיני שוכני תבל. מובן הדבר מאליו, כי גם היהודים יושבי ארץ רומעניא קוו לטוב כי בהלקח העול מעל כל הארץ גם מצבם יוטב ובהתחרות ארץ רומעניא עם ממלכות איירופא לעשות כמעשיהן ולהראותן כי לא שקר ענו בה מאהביה, תעשה גם חסד ומשפט לבניה הנאמנים אף כי ממי יהודה יצאו.

אך לא כן היו דרכי העם הזה ועד ארגיעה נוכחו המלכים לדעת כי שמו כזב מבטחיהם וכי שגו מאד בראה. כי אחרי אשר חייבו הממלכות את רומעניא בכרתם אתה ברית שתתן לכל בניה זכות אזרח ומשפטים ישרים בלי הבדל אמונה ולאם על פי חקי הארץ, התפלאו מאד לראות כי ימצא עוד ברומעניא חק קשה ומר מאד בין החקים אשר נתנו בשנת 1831

ואשר נוסדו על חקי הרצח והשוד אשר לימי הבינים כי על פיו יהודי ארץ רומניא לא אזרחיה המה כי אם כגרים יחשבו וכל חלק ונחלה אין להם בתוכה, והחק הזה היה בעוכרי היהודים כי ממנו הולידו אחרי כן המחוקקים הרעים עוד חקים אכזרים וגזרות רעות אשר השיבו את היהודי עד דכא ויעשוהו כדגי הים וכרמש לא מושל בו. אך בכל זאת לא התיאשה עוד החברה מתקותה כי יוטב מצב היהודים גם שם, בהשענה על מושל הארץ ההיא אשר בימים ההם ואשר נראה כאיש אוהב כל אדם וגם היהודים, ולכן שלח הועד הראשי אשר בפאריז דברי שלום ואמת אליו על ידי ציר צרפת היושב בבוקארעשט, והוא גם הוא השיב אמריו אליו בחן וחסד, ואחרי כן בשנת 1866 שם נשיא החברה ה' אדאָלף קרעמיע בלכתו קונסטאנטינופול את פניו גם בוקארעשטה להיות הוא למליץ יושר לעמו לפני שרי רומעניא בהתאספם להתיעץ על דבר הקונסטיטוציאן אשר יותן לארץ, והמה — השרים — קבלוהו בסבר פנים יפות ויתנו אזן קשבת לדבריו הנשגבים אשר דבר ביתרון השכל, ויבטיחוהו לקבל את הסעיף הששי אשר הואיל המיניסטער לסעפו בהקונסטיטוציאן ואשר השוה את היהודי יליד הארץ לכל אזרחיה כן בזכיות האזרחים וכן בזכיות מדיניות; יבכן יצא ה' קרעמיע מבוקארעשט שמח וטוב לב בחשבו כי עוד מעט וזכות אזרח גם יפרח לעם נדח בארץ רומעניא.

הריסות בית הכנסת אשר בבוקארעשט.

גם בפעם הזאת לאל נהיתה תקות היהודים. כי ביום השבת בשלשים לחרש יון בהתיעץ השרים על דבר הסעיף הששי אשר הזכרנו, נהיתה מהומה גדולה בחצר בית המועצה, כי נקהלו יושבי רומעניא לאלפים לאַים על המחוקקים דורשי טובת היהודים ולגרשם ביד חזקה מהבית. נשענים עליהם פתחו צוררי ישראל את פיהם גם בבית-המועצה ויהי ריב ומדון עד אשר הסירו את הסעיף המשחת הבא לתת בות אדם לבן ישראל, וההמון הרב שכור יין הנצחון הלך בתרועה וקול הידד אל בית כנסת היהודים אשר החלו לבנותו ויהרסוהו, ומאז החלה עת רעה ליהודים יושבי הארץ ההיא, כי את המושל יעאן קוצא אשר הניא את יושבי הארץ ממעשיהם הרעים הורידו מגדולתו בשנת 66 ויושיבו תחתיו את המלך קארל מבית האהענצאָלערן, אשר עם כי נכמרו רחמיו לראות בצרות היהודים, הנה אולת ידו מיסר את המרעים כרעתם ושונאי יהודה ירימו ראש.

עוד רעה חדשה נהיתה בארץ, כי נתנו היהודים ביד בית המשפט השלישי אשר מרבית אנשיו ישלחו במסחר ובמלאכה את ידיהם, והמה אשר עינם צרה בסחר היהודים יחפשו עלות חפש מחופש למען קחת נקמתם מהם, וההמון אף כי חי תמיד עם היהודי בריעות, בכל זאת נקל מאד להעיר בקרב לבו את הדעות הקדומות ואת התאות הרעות ולהסיתו בבני דת אחרת, ובכן נהיתה מעט מעט שאלת היהודים לעם רומעניא לשאלה ראשית, וכל ריב וכל מצה אשר יהיה בין המפלגות השונות בדרכי הפאליטיק יושבת כרגע אם אך ינתנו היהודים כפר נפש בעלי הריב.

רדיפות על פי חק.

הרדיפות האלה החליפו עוד כח משנות 66 ועד 70, כי מצאו להם סעד ויסוד בחוקי המדינה הקונסטיטוציאָנעלים. ובאמת רדיפות על פי חק (אף כי מיד מרצח נחקק) עוד רעות הנה מכל הצרות כי ירבו המרעים חמס ושוד, יאכלו צדיקים בכל פה ודם נקים ישתו וימחו את פיהם ויאמרו צדיקים אנחנו ולא חטאנו כי כן צוו עלינו המחוקקים...

בספר החקים (Codicivil) כתוב, כי ינתן זכות אזרח ליהודי יליד הארץ וכי גם בחוקים המדיניים יקח חלק אם אך ימלא את חובת הנאטוראליזאציאָן כאשר יעשו בני ארצות אחרות בחפצם להחשב על אזרחי הארץ, ומה עשו בעלי הקאנסטיטוציאן? המה גזרו שלא ישיג כל בן ארץ אחרת את הנאטוראליזאציאן אם לא נוצרי הנהו. מובן הדבר כי את החץ הזה כוננו על יתר רק לפלח את לב היהודי... כן גזלו ממנו כל זכות האכרים ויושבי הכפרים באמרם, כי מצאו חקים כאלה בספרי החקים הראשונים ובהשענם עליהם גזרו את הגזרות האלה: שאין כל רשות ליהודי להשתקע בכפרים ובסביבות הערים, ואם ימרה, אזי הצדק ביד שכניו הנוצרים לגרשו ביד רמה; שלא ימצאו ביד היהודי לא בתים ולא שדות ולא כרמים ולא בתי מסחר כי אם בערים לבדן; שאסור ליהודי גם לקבל בחכירות לא שדות ולא מלון אורחים ולא בתי משתה אשר בכפרים או על אם הדרך, והחק אשר נתן בשנת 73 עוד הכביד גזרתו: שאין כל זכות לאיש למכור משקאות בכפרים הגדולים והקטנים, בבית משקה או במלון אורחים אפילו אינם שלו, בין על הדרך או רחוק ממנה אם אין לו זכות הבחירה בקהלתו — אף כי הזכות הזה כבר לֻקח מהיהודים קודם לזה — על כן נשבר על ידי החק הזה כל מטה לחם לאלפי אביוני ישראל.

אך לא רק על היהודים יושבי הכפרים באו הצרות האלה כי אם גם על היושבים בערים הגדולות עד כי אין מקום ואין תקומה ליהודי בארץ רומעניא. כן לֻקח ממנו הזכות להיות עורך-דין (גזרת 1864)

לסחר בסמי הרפואה (1869), בטאבאק (1872), להיות לו משרה על מסלות הברזל (1871), לקחת חלק בעבודות ובסחר הממשלה (1868), ולא בחלקי הארץ אשר יובא כסף ממכרם לאוצר המדינה (1869).

ובכן אין כמעט כל זכות וכל משפט ליהודי רומעניא אף כי נוטלו עליו כל החובות והמסים והארנוניות; אין לו משרה בצבא אף כי נתן לו הזכות ליהרג למען ארץ מולדתו במלחמה, ועל כל אלה אבדו יותר מעשרים אלף יהודים את מחיתם בפעם אחת על ידי החק משנת 1884 אשר אסר עליהם לחזור במרכלתם בעירות.

החקים הרעים האלה העיקו ליהודים עוד יותר מהרדיפות אשר להמון, אשר תקצר כל יריעה להכילן וכל עט לתארן ואשר נכתבו על ספרי דברי הימים לא בדיו כי אם בדם, בדם אנשים נקים אשר נשפך דמם כמים בלי כל עון וכל סבה! בדם נשים שאננות אשר השלכו במצלות או נתענו על ידי המרעים, בדם עולל ויונק אשר נפצו אל הסלע!!!

מעשי החברה

בכל עת צרה וצוקה אשר באה על יהודי רומעניא לא מנעה החברה את נפשה להפיץ אורה על הדברים אשר חפצה ממשלת רומעניא להסתירה! כי הציגתם בצלמם הנמבזה לעיני כל יושבי תבל ותפל את תחנתה לפני המלכים האדירים אשר היו למגן לארץ רומעניא כי יהיו לסתרה על היהודים המרדפים, והמה שמעו תמיד לקול תחנוניה וישלחו דברי מחאה אל מלכות רומעניא. כן הבטיח המלך נאפאלעאן השלישי את ה' קרעמיע בשנת 1867 „כי לא תסבול ארץ צרפת את רדיפת היהודים ותעשה בכל יכלתה להשביתם". ובעצם השנה ההיא כתבו כל צירי הממשלות היושבים ביאססי אל מלכות רומעניא אחרי אשר נעשו בה שערוריות בשנה הזאת „כי חובת משרתם תאלצם לדבר בשפה ברורה נגד המעשים הרעים והפראים אשר נעשו ליהודים", וישנו את הדברים האלה גם ביום הט"ו לחדש אפריל שנת 1868, וכן כתב המיניסטער לעניני חוץ אשר באוסטריא על הדבר הזה, ואחרי כן בשנת 1872 נקהלו כל הצירים היושבים בבוקארעשט ויערכו שטר-מחאה בשם כלם על אשר לא שפטה הממשלה את השודדים אשר באיזמאאיל וביקלאוו.

ומה ענתה ממשלת רומעניא על המכתבים הרבים ההם? תחת לשמוע בקולם, ליסר את הפושעים ולשנות את מצב היהודים, הליטה פניה בעור כשב והסתר את כל החמס והשוד תחתיה. אין לערוך ואין לשער את הכזבים הרבים ואת השקרים אשר בראה מלבה להפיק את מעשיה מן הקצה אל הקצה ואין להגיד את כל העקיפין ואת כל הארחות העקלקלות אשר עליהן תבא להרע ליהודים. — ברוב החקים הקשים אשר נגד היהודים לא נזכר שם „ישראל" כי אם „בן ארץ אחרת" אך היהודי כמוהו יחשב ואך למענו נעשו. את הנאטוראליזאציאָן לא יוכל להשיג „כל בן נכר אשר לא מדת הנוצרית", ישיבת הכפרים אסורה לכל איש אשר אין לו רשות הבחירה בעדתו", והזכות לחזור בעירים לקחה מכל יושבי הארץ אך „הרשות נתונה לשופטי העיר להחזירה לאשר יישר בעיניהם!"

אך אם חפצה ממשלת רומעניא לכסות את מעשיה במשאון, הנה לא הבקה החברה את ידיה בעצלתים ותראה לכל העמים את נבלותה ותגלה את ערותה בקהל, עד כי בכל הממשלות, בכל בתי-המועצה ובכל מכתבי העתים נשמע קול אחד קול דורש אמת ומבקש משפט לעם ישראל, ורבים שלחו פעמים אין מספר את דבריהם ואזהרותיהם אל הממשלה ההיא שתעצור בעד הרעה, וכי היא אך היא אשמה בדבר הזה, וממשלת המדינות-הנאגדות אשר באמעריקא הוסיפה עוד לעשות בשלחה את היהודי פייקסאָטאָ למלאות את מקומה בבוקארעשט. ועל ידי זה אם אמנם לא פסו הרדיפות כלן הנה בכל זאת שבתו כמעט קט.

ובשנת 72 אחרי הרדיפה אשר נהיתה באיזמאאיל נקהלו בבריסעל כל ראשי החברה אשר בצרפת ואשכנז ואנגליא ובעלגיא והולאנד ואמעריקא ובראשם ה' קרעמיא להתיעץ על דבר יהודי רומעניא ויישר בעיניהם מעשה היהודים ההם אשר שלחו אל בית-המועצה אשר לארצם מכתב לבקש מאת השרים „כי ינתנו להם חקים טובים ושווי זכיות באשר כי גם המה בנים נאמנים הם למלכם לארצם ולמולדתם", כי באמת בחכמה עשו את הדבר הזה לבקש ישע מאת שרי ארצם מבלי להשען על תשועת אחרים. אחרי כן גמרה החברה אמר להושיע להם בכל אשר תוכל ולהרבות גם בארצם הדעת והתבונה וליסד בתי ספר גם להם אף כי נמצאו להם כבר בתי ספר בערים הגדולות.

ובשנת 1876 בפרוץ המלחמה בין הטירקייא ובין סערביא ומאנטענעגרא התאספו עוד הפעם ראשי החברה מארצות שונות ובאו פאריזה, ובתקוהם כי באה העת לעשות שלחו אל אספת צירי הממלכות אשר נקהלו בקונסטאנטינופול מכתב גלוי לבקש מהם כי בהציבם גבולות עמים וחקי ארצות יסירו גם את אבני הנגף אשר שמה ממשלת רומעניא ליהודי ארצה ויישרו

לפניהם הדרך למען יוכלו להשיג שווי זכיות כראוי להם וכמוהו שלחו כל ועדי המדינות אל מושלי ארצם.

קונגרעס בערלין

אספת הצירים אשר בקונסטאנטינופול החטיאה כנודע את מטרתה ותבא מלחמה בין רוססיא ובין טירקייא עד שנת 78 אשר הֻכו הטורקים והתאסף הקונגרעס בבערלין לעשות שלום בין ארצות הריב. אז שלחה החברה את מכתביה אליו כמכתבים אשר עשתה לפני שנתים ימים, ותבחר גם אחדים מתוכה אשר ידברו על הקונגרעס בעד היהודים היושבים בארצות המזרח ובארץ רומעניא, וממלכת צרפת תמכה בידיהם עד כי נגמר הדבר בהקונגרעס ונתן לחק ביום שלשה עשר לחדש יולי לשנה ההיא „כי לא יוכל ההבדל בין אמונה ודת להיות ליסוד ולסבה למנוע מיושבי ארצות סערביא ורומעניא ובולגאריא ורומעליא את הזכותים האזרחיים והמדיניים".

מצב היהודים ברומעניא לעת הזאת.

אף כי הוטב מעט מצבם על ידי מפעלות החברה והקונגרעס, אף כי הוסר הסעיף השביעי אשר הרע מאד ליהודים מספר החקים, אף כי נתן להם הזכות להשיג הורת אזרח במלאת לו השנה הראויה לכך וכשמונה מאות יהודים אשר עבדו בצבא נהיו באמת לאזרחים; בכל זאת גורלם עוד ברע הוא מאד, עוד לא שבתו הרדיפות והמהומות; עוד יתחכמו שונאיהם היושבים על מדין להרע להם; עוד לא בא הקץ על ענים ומרודם ורעות אחר רעות וצרות מצרות שונות יתגוללו עליהם ויעיקום מאד מאד. אהה! עד מתי ה' אלהים!....

2 סערביא

עם הסערבים לא ירע ליהודי ארצו כשכניו הרומענים, אם מפני כי רך לבו מטבעו או כי יעצרו מושליו בעדו בידם החזקה, או יען כי מספר היהודים לא רב הוא בארץ ההיא (כאלף ושמונה מאות איש), אך גם בקרבו ימצאו סוחרים ועושי מלאכה אשר יקנאו ביהודי ויסיתו בו את ההמון עד כי תקראנה גם שם לפעמים רדיפות וגזרות ליהודים.

השתנות בקורות המדינה סבה להשתנות במצב היהודים.

מהשנים הראשונות אשר למאת התשע עשרה ועד שנת 1842 כל עת אשר מלך בית האָבערנאוויץ, לא ברע היה מצב היהודים, כי המושלים ההם שמו עיניהם עליהם לטוב ויתנו חקים ישרים וזכות אזרחים לכל ילידי ארצם באין הבדל. אבל אחרי אשר נגרשו מלכי בית האבערנאָוויץ מכסאותם והוקם תחתם קאַראַגעאָרג אשר חשב לו לחוב להשיב למושיעיו טובה על ידי אשר יעצם את עינו מהיהודים יצא לאור חק חדש אשר גזל מהיהודים איזה זכיות; כי גֹרשו לאט לאט מאת כל הערים והכפרים אשר בתוך המדינה ונאלצו לשבת כלם בעיר בעלגראד; כי נסגרו כל בתי מסחרם אשר היו להם בתוך המדינה ועל ידי זה רוששו מאד. ואף כי הונח להם כמעט כשבת מילאָש הזקן על כס סערביא, כי אמר המושל הזה להיטיב את אשר הרעו ההולכים לפניו ויתן ליהודים הרשיון להאחז גם בתוך המדינה. אבל קצרה מאד עת מלכו ובמלוך אחריו בנו המלך מיכעל נטה אזן קשבת לשונאיהם ולא עשה כאביו. ואך עברו חדשים אחדים למלכו ויגורשו היהודים עוד הפעם מהערים אשר בתוך המדינה וכן היו רדיפות וגירושין בכל שנה ושנה עד שלום בערלין.

מעשי החברה הכללית.

כי לא פרצו אז הרדיפות ביתר שאת ויתר עז וכי שבתו אחרי כן כלהן, נוכל להודות בזה את החברה כי היא עשתה את כל אשר היה בכחה למען עצור בעד הרעה, ובכל עת אשר שלחה את דבריה אל מלכי ארץ סערביא קבלו אותם בחן וחסד ויבטיחוה לעשות כבקשתה. כן שלחה החברה את בקשתה אל ממשלת סַערביא בשנת 1863 ובשנת 64, וכן דבר אחד מראשיה הסיר פֿראנסים גאלדשמיד בבית המועצה בלונדון בעד יהודי סערביא ואחריו התיצב ה' קאמאַנדאָ אשר מהועד הראשי, לפני המושל מיכעל בהיותו בקונסטאנטינופול לבקש מלפניו על עמו. על ידה שלחו ממלכות אנגליא אוסטריא צרפת ואיטאליא דברי מחאה בשנת 69 ואחרי כן הבטיח המושל הצדיק מילאן אותה פעמים שונות כי עוד מעט ותבוא עת טובה ליהודי סערביא וזכות כל אדם יותן גם להם.

שלום בערלין

ואמנה מלא המושל הישר הזה את הבטחתו, כי מעת אשר נעשה השלום בבערלין הוטב גם ליהודי סערביא. הסעיף השלשים וחמשה מהשלום הזה ישוה את יהודי סערביא לכל אזרחי הארץ לכל חקיה ומשפטיה והמושל מילאן ושריו יתאמצו להחזיקו על מכונו. ואלה הדברים אשר שלח המיניסטער ליוסטיץ אל כל שופטי הארץ:

„על פי הסעיף השלשים וחמשה מהברית אשר נכרתה בבערלין לא יוכל ההבדל בין אמונה ולאם

להיות לסבה למניעת החקים האזרחיים והמדיניים לתושבי ארץ סערביא... הדבר הזה אשר יתאים עם חפץ חקותינו ועם התודה אשר עלינו להשיב אל המלכים הגדולים ישבית כל ריב וכל הבדל אשר היה בארץ עד עתה...

והחקים ההם קימו וקבלו מחוקקי ארצנו ולכן חקים קבועים יהיו וכל שופטי הארץ וכל שריה יעשו על פיהם. ואם המצא תמצא כי לא יתאימו החקים הישנים עם אלה החדשים או אז ישן מפני חדש תוציאו".

3 רומעליא המזרחית ובולגאריא.

שתי הממלכות האל אשר נהיו על ידי שלום בערלין נוסדו גם כן על יסודי השלום ושווי הזכיות לכל אדם, כי הקונסטיטוציאן אשר נתנה בבולגאריא ורומעליא המזרחית בשנת 1879 תביע חק כי כל ילידי בולגאריא לאזרחי הארץ יחשבו וכי יהיו כלם שוים לכל חק ומשפט, והיהודים אשר שם אמנה יכירו תודה לארץ מולדתם ובעת תקראנה מלחמה ילכו בלב שמח ויערו את נפשם למענה על שדי-קטל.

בארצות ההן יוכל כל איש יהודי להיות מן הבוחרים והנבחרים הן בענין פוליטיקי והן בענין אזרחי. — בשנת 1880 נבחרו שלשה יהודים לשבת במושב יועצי האזרחים. הממשלה תתן מכספה להרב-הראשי אשר בסאָפיא ומשגיחיה יבקרו את בתי הספר אשר יסדה שם החברה וישימו עינם עליהם. ובשנת 84 בקום מרעים להאשים נפש היהודים בעלילת דם, בערה הממשלה אחרי המחשבה הרשעה הזאת ותגרש כלה מגבוליה והכהנים ומכתבי העתים מלאו אחריה ויהיו בעוזריה.

יהודי בולגאריא יפתחו את לבם אל רוח הציוויליזאציאָן וההשכלה השוררות בכל הארצות הנאורות, ימלאו בלב חפץ ובשמחה את חובתם לארצם ומולדתם ויצעדו בצעדי און על סלם הדעת והאשר. כה יתן אלהי ישראל בלב כל יושבי תבל לחוס עלינו ולהיטיב עמנו כאשר יעשו הבולגארים והרומעלים.

4 רוסיא

מלכי החסד אשר משלו על רוסיא שמו תמיד עיניהם לטוב על יהודי ארצם ובכל אשר יכלו לפי המקום והשעה היו עליהם למגן ומחסה ביום צר להם. והמושל הצדיק והחסיד אלכסנדר השני הנצב"ה הרבה להיטיב להם מכל ההולכים לפניו, וגם אל החברה הכללית הראה המושל הזה בראשונה פנים שוחקות, ואם כי נאסר עליה אחרי כן לעשות את מעשיה וליסד שם בתי ספר, הנה תעמול החברה לתמוך ביהודי רוסיא בכל אשר תוכל ואשר לא נגד רצון הממשלה.

הרעב בשנת 1869

הרעב אשר היה בשנה ההיא הרע מאד לעניי היהודים ברוסיא ופולין, כי רבים היו המשפחות אשר גם לחם צר ומים להץ לא היה להם ויגועו בעוני ובחסר כל. וכשמוע החברה את הדבר הזה אספה אספת כסף בראשית כל למען הקל מעט מעליהם את ענים ומרודם, ואחרי כן נקהלו ראשי החברה בברלין להתיעץ עליהם ושנים מהם נשלחו רוסיה לראות בעיניהם עני אחיהם. ובשוב המלאכים השנים הציעו הראשים לפני החברה מועצות אחדות אשר אמנם טובות היו מאד אך כבד להוציאן אל הפועל מסבות שונות, ובכן גמרו את הדברים האלה:

א לתמוך בידי היהודים אשר נתן להם הרשיון מאת הממשלה לשבת בהמחוזות הרחוקות אשר בתוך המדינה לצאת מהערים אשר על הגבול המלאות כצאן אדם ולהתישב בערים אחרות:

ב לשלח משפחות אחרות אמעריקה ולהושיען להאחז שם ולשלוח ידיהם בעבודת האדמה במלאכה או במסחר.

ג ליסד בתי מחסה לבעלי אומנות בקעניגסבערג ובערים אחרות אשר ילמדו את נערי יהודי רוסיא מלאכה ויושיעום אח"ז לפרנס את נפשם ונפשות ביתם בכבוד. וחוץ מזה גמרו ראשי החברה לדבר על לב קהלות שלמות ויחידים לקחת בסתר כנפיהם את היתומים הנעזבים אשר מתו הוריהם מתגרת הרעב.

עוד בשנה ההיא החל הועד אשר בקעניגסבערג לעשות זאת ובמשך שנה אחת נתישבו 675 אנשים באמעריקא וועד המשולחים אשר שם קבלם בידידות ואהבה ותתמוך בידיהם; 220 יתומים לֻקחו אל בתי אנשים אוהבי אדם אשר שמעו לקול החברה, ובתי מחסה לנערי ישראל נוסדו בקעניגסבערג, מעמעל וקולן. — איש מכסה שמו שלח חמשים אלף פראנק ליסד בית מחסה ליתומים רוסים והועד אשר בבערלין עשה מצדו להחזיק בידי המיטיבים עד כי בשנת 73 עלה מספר הנשלחים לאמעריקא לשמונה מאות נפש והיתומים אשר כלכלום החברות שלש מאות, ומעשה הצדקה הזאת ללמד את נערי רוסיא מלאכה נשאר לחק להחברה עד היום הזה.

שנות 81-82

ובשנות 1881-82 כאשר הסיתו מחרחרי ריב את ההמון בישראל אשר רבות סבלו בימים ההם, למרות כל היגיעות הרבות אשר יגעה הממשלה להקים את הסערה לדממה, גמרה החברה לצאת לישע

להנודדים אשר עזבו את עריהם ולא ידעו אל מי יפנו ואנה ינוסו (ולא היא בלבד כי אם בכל הארצות נוסדו חברות שונות למפעל הזה והנוצרים התחרו ביהודים) — אסף הכסף אשר עשתה למענם הביא פרי ברכה על סך א׳ וחצי מיליאן פראנק ועוד מיליאן התנדב הבאראן הירש לבדו וכן הביא ועד אשר נתאחד על ידי הבאראן אלפאנז דע ראטהשילד קרוב למיליאן פראנק וסכום הכסף הרב הזה נוסף עוד על ידי הועד אשר בלונדון Mansionhouse וע״י הועד אשר בבערלין.

מה לעשות?

השאלה הזאת התיצבה נגד עיני הראשים בכל תקפה כי לא בכסף ולא בזהב לבדו יושע ישראל כי עצה וגבורה למלחמה נגד צוק העתים ופרץ הרעות והאמונות. בראשונה שמו את עיניהם לארץ הקדושה מקוה ישראל ומקום קדשו מני אז לשלח שם את הגולים, אך עד מהרה נחמו מהמחשבה הזאת, כי אם אמנם אך מהארץ הזאת תבא ישועתה לנו ואך בזכור היהודי את ארץ אבותיו ובהתישבו בה יוכל לקוות לצאת למרחב... עתה היתה השעה דחוקה מאד ולא עת לחשוב מחשבות לימים יוצרו ולכונן בזה את אשיות הישוב כי אם למהר ולהביא את המשפחות הרבות אשר נקהלו על הגבול אל מקום שאנן ובוטח, מקום אשר אין זכר לריב אמונה ומשפחות, מקום דשן ושמן אשר ארצו זבת חלב ודבש ומהרריו יחצבו נחשת וברזל וזאת היא אמעריקא לבדה; אל הארצות ההן אשר קבלו כבר את אשר שלחה החברה בשנת 69 גמרה לשלוח גם בשנת 81 והחברות אשר היו באמעריקא חברת המשולחים, ח׳ ישועה לנודדים, ח׳ אוהבי יהודה, החברה אשר בפילאדעלפיא ועוד אחרות קמו כלן לקבל את הנשלחים, וה׳ קארל נעטטער אשר יסד את ביה״ס לעובדי האדמה ביפו שם את פניו אל בראדי מקום אשר חכו הנודדים לישועתם ויבחר מהם כאלפים איש אנשי חיל וישלחם אמעריקה בעזרת הועדים אשר באשכנז ובעלגיא.

אבל אך תם המעשה הזה ויבא שני התחיו, כי התחדשו המהומות בשנת 82 והתאספו עוד הפעם כעשרים אלף איש בבראדי ולעמבערג, ולכן מהרה החברה לקרא עוד הפעם עצרה בבערלין וגמרה לעשות כמעשה השנה העברה והועדים אשר באנגליא אוסטריא ואמעריקא עזרוה גם בפעם הזאת. הקאמיטע מאנשאן הויז לבדה שלחה בשנה ההיא יתר משמונת אלפי נפשות אל המדינות השונות אשר באמעריקא.

ואל השנים עשר אלף הנשארים בבראדי, שלחה החברה את ה׳ ווענעציאני אשר השכיל לעשות ויבחר מהם הראוים לאמעריקא וישלחם אמעריקה וחמש מאות איש הביא אתו פאריזה (חוץ מאלף איש אשר באו לפניהם), והחברה והבאראן ראטהשילד דאגו להם ותתן להם לאכול ובגד ללבוש וכסות לכסות מערומיהם ודירה וכל תשמישיה, ואחרי כן הביאה אותם אל בתי מלאכה אל מקומות ממקומות שונים, וגם עתה ינתן עזר להם אם אין ידם משגת ע״י הועד המיטיב מעשה ידי הבאראן ראטהשילד, ורבים מהגולים הביא ה׳ ווענעציאני אל הקהלות אשר בצרפת בעיר ועיר, ואת אלה אשר לא היו ראוים לעבודה ומלאכה לפי ראות עינו החזיר לרוסיה כי כבר חלפו עברו המהומות בהתפטר המיניסטער איגנאטיעוו מפקודתו ויבא תחתיו ה׳ טאלסטאי.

קולוניות באמעריקא ואחדות גם בא״י.

על ידי הכסף אשר נאסף באמעריקא ואשר שלחה החברה אל הגולים שמה, נתמכו האנשים ההם עד אשר מצאו מלאכה כי הובאו אל בתי עבודת מלאכה ולעבודת האדמה, ונוסדו עוד קולוניות קטנות במקומות שונים כמו קולונית החברה, קולונית קרעמיע, קולונית בית לחם יהודה, קולונית אדעססא החדשה, קולונית מונטיפיורי, קולונית לאסקער.

ועוד אחרות אשר מספר יושביהן יעלה לסך שתי מאות משפחות או אלף נפש.

אחרים מהנודדים עלו ציונה וייסדו קולונית ראשון לציון אשר אצל יפו ויהודי רומעניא גם הם יסדו שתי קולוניות ראש פנה ושמרון בעזרת ועד רומעני ובעזרת היהודים אשר בכל הארצות*).

ג.

בתי הספר, למוד מלאכה, הוצאת והרחבת ספרי חכמה.

המעשה הזה הוא היקר והנכבד מאד בעיני החברה ולו תקדיש מרבית כספה וכחה.

בתי הספר אשר להחברה ימצאו כעת בכל הארצות אשר סביב לים התיכון: מטאנגיר ועד טונים, מסמירנא ועד קאיפא ועד ביירות, מסאלאניקי ועד ים הדארדאנעלים ועד קונסטאנטינופול. בטירקיא

---

*) בפעם שניה אדבר גם ממצב היהודים בשאר חלקי התבל ואת הישועות הגדולות אשר עשתה להם החברה.

ועד הבאלקאן וצפון הים השחור, בבולגאריא ורומעניא, באסיא ועד בגדד, במאראקא ועד העיר פעץ יפיצו את מעינות הדעת ויביאו ברכתם לנערי בני ישראל. כי בכל הארצות ובכל המקומות אשר ימצאו הבתים האלה יאירו את היושבים בקרני אור הציוויליזאציאן והדעת ומפניהם ינוס חשך. הנערים אשר עדי נוסדו בתי הספר היו כלואים כל היום בחדרים צרים וחסרי הנקיות והבריאות ואשר כל למודם היה לזמר תפלות ופיוטים ולבארם בלי שכל וחן, ילכו עתה אל בתי הספר אשר להחברה, ירגילו את נפשם ללמוד ולחיות בסדר ומשטר נכון, להכיר את נפשם ולהוקיר את כבוד האדם בכלל, וממורים אשר ידעו היטב לחנך וללמד את בני הנעורים ישמעו לקח וילמדו את כל הדברים היותר נחוצים לאיש על דרכי חייו, כמו: שפת הארץ אשר ישבו בה, ידיעת גבולותיה ומחוזותיה והסתריה עמם ולשון אחת אירופית אשר על ידה ישאבו מבאר הספרות האירופית ובה יקראו את הקורות אשר קרה לכל עם ועם, את מסעי התירים הגדולים ואת אשר המציאו ואשר השמיעו חכמי דור ודור.

התפשטות בתי הספר

הבתים האלה אשר בראשונה הביטו עליהם היהודים בחשד או לא הביטו עליהם כלל, שבו עתה להיות רצויים להם במאד, כי נוסף על ילדי הערים אשר בהן נוסדו הבתים, יבאו עוד מסביביה לקחת לקח מפי המורים, והערים שכנותיהן התחרנה לעשות כמעשה החברה ותיסדנה גם הנה בתים כמו אלה, או אז תושיט להן החברה את ידיה באהבה ובכל אשר בכחה תעזור להן להוציא את מחשבתן לפעולת כפים; כי תושיען בדבור ובמעשה, בעצתה ובכספה, תתן להן ממוריה ומספריה והשמח במעשיה בראותה כי לא שוא היה כל עמלה, וכי עץ הדעת אשר שתלה בארצות אשר נבערות היו מכל דעת, יכה שרשו מתחת ויגדל למעלה עד כי יהי לעץ עשה פרי אשר מפריו יאכלו וישבעו כל אלה אשר תחת דגל הדעת והחכמה יצבאו והציוויליזאציאן מטרתם.

והטובה אשר תצא מהבתים ההם ליהודים אמנם גדולה היא במאד ברוח ובגשם. בערים רבות כמו בהאלעב, אנדרינופול, קונסטאנטינופול, רוטשוק, סמירנא ועוד אחרות כבר יסדו התלמידים הראשונים חברות קטנות בפני עצמן ללמד את הנערים את יסודות הדעת והשפות ובכספם יתמכו את החברה מטיבתם במעשיה, והאבות אשר גם תמונות האותיות מוזרות היו להם יקראו עתה מכתבי עתים עבריים ומדיניים וספרים מועילים, כי בניהם נהיו למורים להם. ויושבי הארץ בעלי אמונות אחרות יסדו גם הם בתים כבתי החברה אשר לפעמים תתן גם להם מורים וספרים, ונערים רבים אשר לא מבני ישראל יבקרון את בתי הספר אשר להחברה אשר מעת יסדתם הודיעה בקהל רב כי כיהודי כנוצרי וכמושלמני יבאו בם. ומה נעים הוא לראות בארצות אשר שנאו את היהודי ויבזוהו, נערים נוצרים ומושלמנים, איירופים ואזיתים, טורקים יונים וארמענים יושבים עם נערים יהודים על ספסל אחד לומדים בחברתם ומדברים אהבה וידידות כדרך חברים המקשיבים לקול מורה אחד. ובאמת זאת היא אחת מהדרכים הישרות שיבור לו עם ישראל להפוך את איבת זולתו לאהבה, כי בהיותו עמו בבית ספר אחד ובלקחו לקח ממורה יהודי, יראה לדעת כי אך שוא ושקר בימין המוציאים דבה עלינו וכי רחב לב היהודי לקבל אהבה ואחוה מכל איש ולהשיבם לו משנה וכי רבו המדות הטובות אשר תקננה בלבו... גם צירי הממלכות ישימו את עינם לטובה על הבתים ההם וטוב לבם וחסדם ליהודים המרדפים עוד יגדל ע"י זה, ועל כל אלה תפעל הדעת גם על מצב ישראל החומרי כי יקל על הנערים למצא מקום ועבודה בבית איש סוחר, אצל הקונסולים ואצל הממשלה, ליסד בית מסחר בפני עצמם, לבא בדברים עם בתי המסחר והמלאכה הגדולים אשר באיירופא ובצר להם בארצם ובעזבם אותה ללכת אל תשאם רוחם, גם אז יאכלו את פרי למודם והידיעות אשר אספו בעת למדם בבתי הספר יושיעום למצא את מחיתם בכל מקום שיהיו שם.

אופן התיסדות בתי הספר.

מעשה בתי הספר אשר גדל בעת והתפשט במקומות רבים היה בראשונה קטן מאד מסבת חסרון הדברים הנחוצים לזה. „כל התחלה קשה היא" יאמר משל הקדמוני וכן היה גם בזה. לאט לאט עשתה החברה את מעשיה; את הכסף הראשון הנמצא לה נתנה לבית הספר אשר בטעטואן וכל נדבה ומתנה אשר קבלה יעדה ליסד בתי ספר. בשנת 1864 יסדה את ביה"ס לילדים אשר בטאנגיר; בשנת 65 — את ביה"ס הראשון אשר בטירקייא האזיתית בעיר בגדד, בשנת 67 — את ביה"ס אשר באנדרינופול, בקונסטאנטינופול לא נוסד כי אם בשנת 74 כי רבו שמה לפני החברה המעקשים והמכשולים. שטח העיר הזאת יגדל מאד והיהודים מפוזרים ומפורדים בכל חלקי העיר ובכל פרוריה הרחק זה מזה, הדברים הנחוצים לחיי האדם יקרו מאד ליהודים אשר ישבו בהעיר הזאת יחיו בלי כל [illegible], וכל זאת הכבידה על החברה מאד את

מלאכתה אך תהלה להבאראן הירש כי על ידי נדבתו הרחבה הוקל על החברה עבודתה ועלתה בידה להשיג גם שם את מאויי לבבה. — ובשנת 78 נוסד ביה"ס הראשון אשר בטונים; בתי הספר אשר בבולגאריא רומעליא נוסדו שם אחרי המלחמה האחרונה אשר היתה על חצי האי הבאלקאני; ביה"ס אשר בירושלים נוסד בשנת 82, ואשר בפעץ בשנת 83.

ואחרי אשר כבר יסדה החברה בתים רבים לנערים החלה לעשות כמו אלה גם לנערות. ובאמת נחוץ הדבר במאד מאד לנשי היהודים בכלל ולאשר בארצות המזרח בפרט כי ילמדון דעה ויראון את הדרך איך לחנך את ילדיהן. כי החנוך אשר יכה את שרשיו עמוק עמוק בלב הנער, עד כי גם בהזקינו לא יסורו ממנו, החנוך רב הפעלים הזה, כמעט כלו ביד אם הילד הנהו; ולכן בדעת האם למאוס ברע ולבחור בטוב, לאהוב את התלמוד ואת המלאכה ולשנא את הבטלה והעצלות, לכלכל את ביתה בסדר ובמשטר נכון; או אז תחנך גם את בניה ובנותיה על פי דרכה עד כי יהיו רצוים במחשבותם ובמעשיהם בעיני אלהים ואדם. ולנטוע את הדעת הזאת על תלמי לב הנערות יסדה החברה למענן את בתי הספר.

למוד אומנות

גם הדבר הזה נחוץ הוא מאד ובחסרו לא יקום גם התלמוד. ומה יפה אמרו חכמינו „כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה" כי יקרה פעמים רבות אשר אף כי למד הנער הרבה ואסף בחפניו ידיעות שונות, בכל זאת לא ידע אנה יפנה ובמה ישלח את ידיו, ולא אחד כי אם רבים המה אשר ישארו כל ימי חייהם בעירום ובחסר כל או יהיו לרוכלים המחזירים על הפתחים; ולמען הסר את המכשלה הזאת מדרך בני הנעורים תתאמץ החברה ללמד אותם אומנות אשר תחיינה את בעליהן (כי במקומות רבים אשר יקטן המסחר מאד וגם עבודת האדמה דלה, המלאכה היא הדרך האחת לאיש יהודי להחיות את נפשו). ואמנם כבדה גם העבודה הזאת עליה, כי בערים רבות לא יחפצו האומנים אשר לא מבני ישראל ללמד לנער יהודי את עבודתם וכל עמל החברה להפיק את מזמת לבבם לטוב יעלה בתהו. אך החברה לא תתיאש מכל, ולכן תביא בכל עת ועת אחדים מנערי המקומות ההם פאריזה ותלמדם מלאכות שונות בבית=הספר=לבעלי=מלאכה יהודים אשר בפאריז ואחרי כן תשיבם אל ארצם למען ילמדו את מלאכתם גם לאחיהם.

גם לנערות ישראל החלה החברה ללמד מלאכה בשנת 1884 בעזרת הבאראן הירש הנ"ל. אך אחרת היא הדרך הזאת מלמוד מלאכה להנערים, כי לא יתכן לתת את הנערות לבעל מלאכה אשר ילמדן אומנות, ובכן יסדה החברה חוץ מבתי הספר אשר בם ילמדו גם לתפור, עוד בתי מלאכה ללמד אותן מעשה הבגדים והכתנות, לטוות ולארוג וכל המלאכות האחרות הראויות לנשים להתפרנס. והבתים ההם יעמדו תחת השגחת נשים חכמות המלומדות ובקיאות בדברים אלה, בתי מלאכה כמו אלה ימצאו כעת באדרינופול, קונסטאנטינופול, דאמאס, רוסטשוק וסמירנא ובלב החברה ליסד עוד כמוהם.

ובשום הקורא את לבו אל הדברים אשר נכתבו ואל החשבונות והטבלאות אשר אעביר עוד על פניו יראה לדעת כי רבות פעלה החברה להיטיב את מצב בני הנעורים ולהאיר את עיניהם באור הציוויליזאציאן. —

סך הנערים והנערות תלמידי בה"ס ובתי המלאכה	9000
סך המורים	300

וזה חשבון הכסף אשר תוציא החברה למענם (ונכללו בזה גם הנדבות אשר ישלחו אליה חברות אחרות ואנשים נדיבי לב למטרה הזאת)

בתי הספר לנערים	126,678 פר׳
לנערות	39,320
למורים	54,000
לעבודת האדמה אשר ביפו	40,000
ס"ה	259,998
למוד מלאכה לנערים	44,970
בתי הספר ללמד את הנערות אומנות	5,120
ס"ה	50,090
הוצאות על הנסיעות, על הספרים ושאר הדברים הנחוצים	10,000
משען למורים	5,000
סך הכולל	325,088

וזה חשבון הסך הכולל אשר יעלה על כל הבתים ההם. כי לא בכסף החברה לבד יכונו כי אם גם כל עדה ועדה תתמוך בבתי הספר אשר לה.

הוצאות החברה	325,088

הוצאות הקהלות

לבתי הספר לנערים ונערות . . .	360,410
למוד מלאכה לנערים	2,220
בתי הס׳ ללמד את הנערות אומנות .	1,850
ס"ה	689,568

וזה סדר בתי הספר ובתי המלאכה עם מספר הילדים וסך הכסף ושמות הערים לפי סדר השנים, בה"ס אשר לא נכתב סך הילדים ומכסת הכסף סגורות הנה עתה.

בתי הספר

עת הוסדם	שמות הערים	נערים או נערות	מספרם	הוצאות כוללות לכל שנה ושנה	משען החברה
1862 אקט.	טעטואן	נערים	308	9074	5824
1864 אפריל	טאנגאר	נערים	450	14260	4780
1865 פֿעבר.	באגדאד	נערים	200	12467	4544
1867 מערץ	וואלא	נערים			
= נאוו.	אנדרינופול	נערים	166	7808	2250
= נאוו.	מאגאדאר	נערים			
= נאוו.	מאגאדאר	נערות			
1868 אפריל	לאריש	נערים			
= אקט.	פאריז (למורים)	נערים	25	40000	40000
1869 יול	האלעב	נערים	117	7260	4000
= דעצ.	ביירוטה	נערים	130	4550	1500
= דעצ.	שומלא	נערים	132	5470	1000
1870 אפריל	אנדרינופול	נערות	218	10650	5420
= מאי	יפו (לעבודת האדמה)	נערים	37	40000	40000
1872 מאי	ווידין	נערים	93	7781	1040
= יון	לאראש	נערים			
= יול	רוסטשוק	נערים	160	7650	800
1873 אויגוסט	סאלאניקי	נערים	297	35000	3000
= אויגוסט	סמירנא	נערים	251	20200	5950
1874 יאנוו.	סאמאקאוו	נערים	163	6300	700
= אפריל	רוסטשוק	נערות	92	4766	1000
= מאי	פאריז (למורים)	נערות	13	14000	14000
= יון	שומלא	נערות	74	3150	1900
= סעפט.	סאלאניקי	נערות	333	24500	3000
1875 יאנוו.	קונסטאנטינופול דאגהממי	נערים	107	7140	2400
= יול	קונסטאנטינופול באלאטא	נערים	125	8507	4500
= אויגוסט	קונסטאנטינופול התקועי	נערות	162	7904	3000
= אקט.	קונסטאנטינופול גאלאטא	נערים	105	17908	4400
1876 יון	קונסט. גאלאטא (אשכנזי)	נערים ונערות	181	13036	4000
1877 יאנוו.	קונסטאנטינופול התקועי	נערים	93	6749	2800
1878 יאנוו.	ביירוטה	נערות	100	4000	1000
= יאנוו.	דארדאנעלל	נערים	125	4753	2000
1878 מאי	סמירנא	נערות	250	10224	2250
= יול	טוניס	נערים	969	72000	11740

עת הוסדם	שמות הערים	נערים או נערות	מספרם	הוצאות כוללות לכל שנה ושנה	משען החברה
1878 יול	ווארנא	נערים	79	5000	700
1879 פֿעבר.	טאנגאר	נערות	167	7000	2600
= מאי	פיליפאפאלים	נערים	210	11435	3100
= אויגוסט	קונסטאנטינופול גאלאטא	נערות	151	12300	1800
= אויגוסט	קונסטפל קוסקינדשוק	נערים	115	7190	2000
= אקט.	סאפֿיא	נערים	477	21280	3850
= אקט.	לא קאנייא	נערים			
= דעצ.	אלכאזאר	נערים			
= דעצ.	טאטאר באזארדשיק	נערים	144	5500	700
1880 יון	דאמאס	נערים	135	7974	3000
= אויגוסט	קונסטפל. דאגהאמאמי	נערות	64	4160	1500
1881 אקט.	קונסטאנטפל. אור תקועי	נערים	96	5000	1700
= אקט.	קונסטאנטפל. אור תקועי	נערות	99	3745	1250
= אקט.	קאייפֿא	נערים	104	4704	1500
= אקט.	יאמבאלי	נערים	101	4400	1000
1882 אפריל	ירושלים	נערים	125	34500	34500
= מאי	טעטואן	נערות	124	3000	1400
= יון	טוניס	נערות	281	7870	5300
= יון	קונסטאנטינופול באלאטא	נערות	138	5500	2500
1883 יאנוו.	שושן	נערים	280	10980	2800
= יאנוו.	מעהדיא	נערים	56	3275	600
= אקט.	פֿעץ	נערים	100	8000	4000
= אקט.	דאמאס	נערות	88	4790	2700
= אקט.	סאפֿיא	נערות	200	12630	2000
= אקט.	טאטאר באזארדשיק	נערות	70	3058	700
סך הכל			8880	620408	259998

סך כל בתי הספר לנערים 32 מספרם 6256
לנערות 17 מספרן 2624
סך הכל 49 8880

בתי למוד המלאכה

עת הוסדם	שמות הערים	נערים או נערות	מספרם	הוצאות השנה	הכנסה קבועה
1882 אפריל	אלעב	נערים	26	2000	500
1878 סעפט.	אנדריינופיל	נערים	30	2400	1000
1874 סעפט.	באגדאד	נערים	22	1200	
1879 פעבר.	שומלא	נערים	18	1620	
1878 יאנ.	קונסטאנטינופול	נערים	37	10580	
1883 נאוו.	דארדאנעלל	נערים	8	600	
1883 אויגוסט	ירושלים	נערים	50	6000	
1881 יול	פיליפופול	נערים	20	1200	
1879 אויגוסט	רוסטשוק	נערים	18	1620	
1867 דעצ.	סאלאָניקי	נערים	28	3000	
1883 נאוו.	סאמאקאוו	נערים	16	1050	
1878 יול	סמירנא	נערים	41	4500	
1873 יון	טאַנגער	נערים	19	1000	
1882 מאי	טאט. באזארדשיק	נערים	18	1200	
1874 יאנ.	טעטואן	נערים	17	1000	
1878 יול	טונים	נערים	58	6000	720
1884 אויגוסט	קונסט. באלאטא	נערות	15	800	
1884 סעפט.	קונסט. גאלאטא	נערות	12	720	250
1884 נאוו.	דאמאס	נערות	10	1000	600
1884 יול	רוסטשוק	נערות	18	600	1000
1884 אקט.	סמירנא	נערות	20	2000	
	סך הכל		501	50090	4070

אחרית דבר מאת המו"ל

אחרי אשר ראו קוראינו את כל פרשת החברה הרוממה ומה הגיע אליה במשך חצי היובל למיום הוסדה, הנה מעצמה תִּוָּלֵד השאלה: במה כח החברה הזאת יפה למשוך לב אבירים אחריה ובמה עשתה לה כל הכבוד הזה להיות לאבן הראשה, חותם תכנית אחדות כנסיתנו ותֵל שכל פיות בני עמנו בכל מקומות פזוריהם פונים אליו? התשובה על השאלה הזאת ימצאו הקוראים בראש המאמר הנוכחי, בשני יסודות החברה אשר מהם לא תסור והמה יהיו לה לעינים בכל פעולותיה היום ולאחר זמן: א) ההתרחקות מעניני מדינה וההתערבות בריב המפלגות. ב) ואשר תעמוד מנגד אל כל הדברים המסורים אל הלב, עניני האמונה ותקונים בדת. יוצר החברה ובוראה מרחוק רבי יצחק קרעמיא היה איש מאנשי המעשה בדורנו, אשר עיניו היו בראשו, כי האמונה ואף הדקדוק במצות המעשיות לא יפריעו כלל וכלל את היהודי מיציאת ידי חובתו לעמו ארצו ומלכו בתור אזרח נאמן להמדינה והממלכה, ועל כן כל ישעו וכל חפצו היה ללמד בני יהודה דעת את טיב המלאכה ועבודה ביגיעת כפים, לחנך את בני עמנו על פי דרכם — דרך אמונה עם העסק בישובו של עולם. אחינו שבצרפת הבינו שרק ע"י הדעת יש־אל את עצמו והכרת ערכו, ע"י אחדות כל בני בית יעקב נוכל לחדש רוח נכון בקרבנו. על דגל החברה כי"ח כתובים הדברים לאמר: „לא בחיל ולא בכח, כי אם ברוח תורת חיים ואהבת חסד". לא תכהה ולא תרוץ אך גם לא תיעף ולא תיגע בפעולתה, פעולת הצדקה לחיים בכל תפוצות בני כנסת ישראל. רוח יוצרה רבי יצחק קרעמיא נ"ע חופף עליה עד היום, וכמהו כן התלכדו ולא התפרדו גם בה שמירת הברית והחסד לארם קדמאה ויישראל סבא, אהבת ארץ מולדת וחבת ציון ומורשת אבות. כי באמת גם לדבר הישוב בארצנו הקדושה — משאת נפש רבבות בני עמנו היום, תוצאות מהחברה כי"ח. קרעמיא ירה אבן פנת הישוב ביסדו את „מקוה ישראל" אשר אלו לא נבראה, כי אם בשביל שמה לבדה דיה. הדברים אשר דבר השר קרעמיא ביום הקהל בשנת 1862 לעת יסוד התקוה ישראל ראוים הם לְהִשָּׁנֵע גם מחובבי ציון היותר נאמנים היום, דבריו אלה הם לנס עתה לכל חוב"צ הנאמנים. ביסוד הפערמא „מקוה ישראל" יצא דבר הישוב מכלל הגיון לב לכלל מעשה בתפארת בית ספר וחנוך ליוגבים ועובדי אדמה ומקום מנוס להחלוצים הראשונים אשר הסופות בנגב הסעירו אותם ממקומם ויביאו אותם לאה"ק. ראשי החברה הרב רבי צדוק הכהן והארון ערלאנגער השר מיכאל, המתחזק על דבר הישוב היו המפנים את הדרך לפני הגרש"מ שליט"א אב"ד בביאליסטאק בהתיצבו לפני הנדיב היקר נ"י, הם פתחו להרב הנ"ל שערי רחמים ויכונו עת רצון ויום תשועה למאות עובדי אדמת הקדש. — הוא המפעל הגדול אשר ממנו פנה ויתד לתקופה חדשה בהיהדות וההר הגדול — חנוך עובדי אדמה מאחב"י על אדמת ארצנו העתיקה, ההר הזה היה עתה למישור לפני זרבבל...

והנה אף שעל פי תורת החברה אין לה חלק ונחלה בדברים המסורים אל הלב ואמונות ודעות, הנה במקום הורתה ולדתה — בארץ צרפת — פעלה רבות ונצורות גם בהרחבת חכמת ישראל ודעת ספרותו. מחיק החברים לחכי"ח יצאה האגודה להרחבת דעת היהדות. אשר השר אלפונס ראָטהשילד הוא לה לראש ומפקידה לפקידה תעשיר את ספרות ישראל בהוצאת ספרים מפיצים אור על קורות האומה והתפתחות היהדות. הספרים אשר יצאו מאת מזכיר החברה הארון איזידאר לאֶב נ"י המה מלאים דבר ודעת את עולם היהדות — הנה כן עשתה והצליחה חכי"ח לבנות בית נאמן בישראל, בכח האהבה ללאומנו, משפט צדק ומישרים על דברי ימינו והחפץ הנמרץ לחדש רוח נכון בקרבנו ע"י אהבת העבודה, חבת עמנו והאנושית כלה.

בית נדיבים

מאת

דובער בן יוסף מענקין

ידברו בני שונאינו ומנדינו סרה, יפתחו פיהם ויאריכו לשון למולנו, אף ישלחו את ציריהם צרי יהודה אלה אל כל הארצות ואל כל הגוים אשר שארית ישראל בקרבם לדבר עליו תעה, לנבל את שמו ולשום עליו עלות אשר תסמר בשר שומען; אך אם גם כאלה וכאלה יעשון בכל יום, רק את לבות הבוערים בעם ימשכו אחריהם ויעלה בידם להעיר בהם משטמה אל גוי קו קו אשר כל מוצאו ירדפהו אף כי זכה נפשו וחפה רוחו מפשע בכל עת ובכל מקום היותו. אבל אחינו הנוצרים המשכילים והנבונים, חלילה להם משמוע לקול דברי המסיתים האלה ולעות משפט, כי המה בכח שכלם וביד תבונתם וידיעותם, ידעו היטב את תכונת היהודי, את אמונתו באלוה אחד, אלוה אמן אשר נתן לו תורה ישרה המלאה חקים טובים ומשפטים צדיקים; את התחזקו תמיד לעשותם ולחיות על פיהם, ואת המדות הטובות אשר יְרֻשָּׁה הנה לו מאבותיו ואשר נשרשו על תלמי לבבו הרך מטבעו כקנה ואשר המס ימס לקול בוכים כדונג בשמש, וכי כל הדברים הרעים אשר ישמיעו עלינו צוררינו הרעים בכתבי פלסתר ובדרשות של דופי אך מלבם יצאו, מלב תרמית אשר לא ידע רחם, אשר זרה לו כל הרגשה אנושית והמלא אהבת נפשו (עגאָאיזמוס) על כל גדותיו ושנאה וקנאה ותחרות וריב ומשטמה לכל חי לכל בשר...

המדות הטובות אשר בהן יתפאר ישראל מעת היותו לגוי ואשר תפארת הנה לו על דרכו אשר יתהלך בהיותו בארץ לא לו, העמודנה בראש שתי אלה: רחמנות וגמילות חסדים, ואשר באמת מהן לכל המדות הטובות תוצאות, כי הִנֵּה הסכנה עליו מכל עול ותניאינה את לבו מעשות כל רע לרעהו, כאשר היטיב להשמיע לנו הלל הנשיא בהפכו את מצות עשה „ואהבת לרעך כמוך" ללא תעשה „מאי דסני לך לחברך לא תעביד" כי באמת אחת הנה; כי האוהב למין האדם לא בנקל יעשה רעה לרעהו אשר לא עשה לו כל עול ולא יקום ולא יטור לשונאיו.

ובהיותי בפאריז הגדולה והיפה אשר צבי היא לכל הערים, נתתי את לבי להתחקות על דרכי אחי פה, להביט אל מעשיהם ומנהגיהם ולראות בעין פקוחה איך יקימו המה את חובת האדם לאדם ומה אשר עם שתי המדות אשר הזכרתי: איך ירחמו דל ואיך יגמלו חסד לרעיהם. ואת אשר ראיתי ושמעתי אותה אשמיע באזני אחי אשר ברוסיא קוראי „הכנסת", למען יוכחו לדעת כי אף כי לא אלמן ישראל מצדקה וחסד בכל מושבותיהם, יתר שאת ויתר עז לאחי אשר בפאריז במעשי הצדקה והחסד, כאשר תחזינה עיניהם בהעבירי על פניהם את המשפחה האחת העומדת בראש כל החברות וכל נותני צדקה ועושי טוב וחסד לרעיהם העניים, הבריאים והחולים, ילידי הארץ וגרים בלי כל הבדל, הלא היא המשפחה הנכבדה לעמה משפחת דע ראטהשילד אוהבת עמה ודורשת שלומו בכל לבבה.

ואין ברצוני וביכלתי לספר את כל הטובה אשר עשתה ואשר תעשה המשפחה הזאת לעמה ולארצה — כי גם למען הישוב בא"י תרבה להיטיב — ולהללה, כי תיגע עיני ותלאה ידי מכתוב את כל הדברים על ספר, ומה יתן לה התהלה אשר אספר אני? הלא כלא תחשב בעיניה, כי רבה היא התהלה אשר יפזרו לה אנשים גדולים וטובים ממני, כי לפני מלכים תתיצב בל תתיצב לפני חֲשֻׁכִּים; אף גם לא תחפוץ בתהלה וכל מעשיה אשר תעשה בסתר תעשה אותן, כי אך למען היטיב לאחיה הנדכאים הנושאים לה עיניהם כל חפצה; ורק למען זאת הואלתי לספר אחד מני אלף מעשיה, למען הציגה לאות ולנס לאחי העשירים אשר ברוסיא, החפצים גם הם בטובת עמם ובאשרו, כי ילמדו המה ממנה להשכיל ולהיטיב. כי נתינת הצדקה בלי חשבון ובלי סדרים ובלי ידיעה שלמה ממחסור העני איננה ראויה כמעט להקרא בשם „צדקה" ומעט היא התועלת אשר תביא לנכה רוח, ואל אחי אלה אשר כונתם אמנם רצויה היא במאד אך מעשיהם עדן לא רצוים המה כראוי, אליהם אקרא: הביטו וראו במעשי המשפחה הזאת, אשר עם כל גדולתה, עשרה וכבודה לא תשכח את אחיה האמללים בכל מרחבי תבל ואת דכא ושפל רוח; ובהשכל ודעת חלקה את מעשי הצדקה לחברות שונות אשר לכל אחת ואחת מעשה אחר אבל לכלם מטרה אחת להקל מעל המדוכאים את משא החיים אשר כנטל החול יכבד עליהם, ועליה נאמר „אשרי משכיל אל דל!" הביטו וראו למעשיה, ממנה תראו וכמעשיה תעשו! — ולכן עד מהרה ירוץ דברי ולא אדבר רק על החברות הנכבדות אשר בראשן יעמוד אחד משלשת האחים הנכבדים: הבאראָנען עדמונד, אלפֿהאָנז וגוסטאוו או אחת מנשותיהן הכבודות ואשר במיטב כספם ובחכמת לבבם ינהלון.

א הקונסיסטואר

הקונסיסטואר יפקח על כל הדברים הנוגעים לאמונה ודת ודרך החיים הישראלים כמו על מנהגי הקהלות, על בתי הכנסיות, על הרבנים והמורים והשוחטים והמוהלים והגבאים והשמשים; על ת"ת, על חברה קדישא ועל צדקה גדולה, ויחלק לשני חלקים.

הקונסיסטואר הראשי אשר תחתיו תעמודנה כל הקהלות הנמצאות בארצות צרפת ואלגיר. ראשיה: ה' איזידאָר, הרב הכולל לכל ארץ צרפת ואלגיר; באַראָן אלפֿהאָנס דע ראטהשילד פרעזידענט; ה' בערארד, וויצע פרעזידענט ועוד ארבעה עשר חברים.

ומחלקת הקונסיסטואר אשר לפאריז אשר תתעסק ביחוד עם עניני פאריז, ראשיה: צדוק הכהן, רב הכולל לעיר פאריז; באראָן גוסטאוו דע ראטהשילד, פרעזידענט; וה' מיכאל א) ערלאַנגער, וויצע פרעזידענט ועוד ארבעה חברים.

ב חברת צדקה גדולה;

מעשיה: לתמוך את העניים בכסף; ליתן להם בעת החרף פחמים להחם; כירת העם וחברה קדישא.

א) כהזכירי את האיש היקר הזה ה' מיכאל ערלאנגער, לא אוכל להתאפק מתת כבוד לשמו: כי מעטים המה בני עליה כמוהו. האיש הזה זכה לשני שלחנות; לו תורה וגדולה במקום אחד. הנה ישכיל לדבר בשפות המהלכות בארצות המסחר והדרושות לו לסחרו אשר פרץ, ימהר לכתוב ולדבר צחות בשפת צרפת אשכנז אנגליא וערב ואולי עוד, ובכל זאת יתן את הבכורה לשפת עבר אשר שגורה היא לו כמו בארץ הקדושה אהובת נפשו וחיי רוחו נולד. ואם יחפוץ איש יהודי לבקש ממנו דבר או אז יכתוב אליו בשפת הקדש ויבטח כי ישמעו דבריו. נכבד הוא האיש בעיני כל יושבי פאריז, כיהודים כנוצרים, יודעיו ימלאו פיהם תהלתו וראשי עמנו יאהבוהו כאח. כמעט בכל החברות אשר אזכיר את שמו יקח חלק וייטיב לאדם רב כי דבריו נשמעים תמיד ולבו יחפוץ לעשות אך טוב וחסד לכל אדם בכלל ולאחיו בפרט. ואם כי סוחר הוא ממעלה הראשונה ,יסחר אל ארצות רבות ועד מצרים ועד פלשתים ילך סחרו ועתו מצומצמת לו במאד מאד, בכל זאת יקח לו מועד בכל יום לשמוע את בקשות אחיו העניים ויושיעם בכל אשר תמצא ידו והוא בין הראשונים אשר ירצו שיתן ויתנו אחרים, עושה ומעשה, כי נוסף על זאת אשר ירבה לפזר מהונו ישתדל לפני ראשי החברות אשר חבר הוא להם, למען המבקשים עזר ממנו, ועל כל אלה עוד יצנע לכת עם אלהיו. בית סחרו סגור על מסגר בימי שבת ומועד, תפלתו קבועה לו בכל יום, מנהגי ישראל קדושים בעיניו ואת יראי אלהים יכבד (ecce homo!), כן חי החכם החוקר ה' בער גאלדבערג נ"ע בימיו האחרונים חיי שלוה בלי עמל ודאגה רק על ידי נדבת לב ה' ערלאנגער ורבים עוד ומי יתן וירבו כמותו בישראל.

הבית הזה ימלא בכל יום לפני עת הצהרים אנשים ונשים, אשר כל אחד יבקש עזר מהקאמיטע הזה. ואם אמנם צרכי עם ישראל מרובים ואין הבור מתמלא מחוליתו, הנה עם כל אלה לא ישוב ממנה דך נכלם, כי תעזרם בכל יכלתה: לאלה תתן משען כסף גדול או קטן בערכו וכערך מחסורו; לאלה תתן שטר לאות כי יותן לו פחמים להחם, או לחם ותבשיל בכירת העם ומצות על הפסח לפני הפסח; בעד אלה תשלם דמי מעון; לזה תבקש מלאכה ותתמוך בירו למצא בעמל כפיו את מחיתו ולזה תתן מכתב מסע על מסלת הברזל וצדה לדרך. והצדקה הזאת גדולה היתה מאד לפני שנים אחדות, אך משרבו העניים (ורמאין, בלעז שנאָרער, בכלל) בפאריז במספר עצום מאד, נאלצה החברה להקטין את נדבותיה, למען לא יקח האחד פי שנים והשני יפטר בלא כלום. — עוד עשתה החברה כירה-לעם (פֿאָלקסקיכע). אשר יאכל שם כל איש בעד מחיר מצער בשר ומרק ולפת, וטובה רבה היא לעניי אדם אשר תגעל נפשם במאכלות אסורות. — עם החברה צדקה גדולה תתאחד החברה **משען ליולדות**. החברה הזאת אשר רוב מנהליה נשים, תעזור ליולדות עניות בעת לדתן, כי תשלח אשה אחת מנשי החברה, אשר תבקר את היולדת בביתה ותשמע מפיה את אשר יחסר לה, ואז ינתן לה מהחברה כסף וכתנות בעד היולדת ובעד הילד, מכסה בד מצעות ושמיכה, מילדת ומוהל, ועל איזה שבועות או ירחים כסף בעד מינקת.

— בראש הנשים האל תעמד אשת הבאראָן סאלאמאן דע ראטהשילד.

ג בית מחסה ליתומים.

הילדים העניים אשר מתו עליהם הוריהם ואין מי יחמול עליהם ויאסף אותם הביתה, יבאו אל הבית הזה וימצאו בו מעון לנוח, לחם לאכול ובגד ללבוש עד אשר יגדלו וילמדו מלאכה. — הבית הזה נוסד על ידי הבאַראָן סאלאמאן והבאַראָנין קאראָלינע דע ראטהשילד ואם האחים מאַד' יאמם אשת המנוח ה' יעקב ראטהשילד. המה נדבו סך עצום להיות לקרן קימת אשר מפריה יכלכלו חמשים ילדים בהיציע התחתונה שהוצאתם תעלה לסך 800 פֿראנק לכל אחד והיציע השניה תשאר חפשי לאחרים להתגדר בה. אף גם נמצאו אחרי כן יחידי סגלה אשר התנדבו ג"כ אחד אחד כפי יכלתו, עד כי ימלא עתה הבית מפה לפה. — פרעזידענט: באַראָן עדמונד ומשנהו אחיו גוסטאוו דע ראטהשילד; ושלובי יד עמהם ילך ועד הנשים המשגיחות על היתומים ובמספר החברות

תהיינה כל נשי משפחת ראטהשילד; הבאַראָנין קעניגס=
ווארטהער ועוד רבות.

ד ועד לבתי הספר

אם כי רבים המה בתי הספר אשר להממשלה הנמצאים בצרפת בכלל ובעיר פאריז בפרט ובהם יוכל כל איש כקטן כגדול ללמוד ככל אשר תאוה נפשו; אך יען אסרה הממשלה הרעפובליקנית ללמד בבה"ס אשר לה דברים הנוגעים לכל דת ואמונה, לכן יסד הועד הזה שלשה ב"ס מיוחדים לנערי ונערות בני ישראל אשר בם ילמדו גם את דבר אלהים ודתו ויסודי האמונה. ועוד שלשה ב"ס ימצאו ליהודים מהממשלה, אבל תלמידי בה"ס האלה ילכו ג"כ אל בית מיוחד אשר יסד הועד ללמוד שם עברית.

בראש הועד יעמדו הרבנים הראשים: ה' איזידאָר וצדוק הכהן; באַראָן עדמונד דע ראטהשילד פרעזידענט ועוד תשעה ושלשים חברים.

לילדים אשר יבקרו את בתי הספר יֻתַּן ארוחת הצהרים בכל יום, שתים ושלש פעמים בשנה מלבושים ונעלים וכתנות וגם מתנות ינתנו לטובים שבהם בעבור חריצת למודם. — עם הועד הזה יתאחד ועד הנשים אשר תשגחנה על התלמידים, על אופן למודם והתנהגותם, על אכילתם ומלבושיהם; וכפעם בפעם תבאנה הנשים הכבודות להעיד על פי הראיה. פרעזידענטין: אשת הבאראן גוסטאוו דע ראטהשילד.

ביה"ס לרבנים ות"ת. מנהליו הרבנים הראשים: ה' איזידאָר וצדוק הכהן; באַראָן גוסטאוו דע ראטהשילד; ה' מיכאל ערלאַנגער ועוד חמשה חברים.

ה בית החולים ובית אספת דלים.

הבית הזה אשר אליו יאספו 134 חולים, ועניים במספר 150 נוסד ע"י הבאַראָן והבאַראָנין יאַמס דע ראטהשילד ובו ינתן רפואות לחולים ומאכל ומשתה לחולים ולבריאים עצהי"ט, גם בית עקד ספרים ימצא בו. וזה חשבון המטות:

חולים, גדולים	86	מטות
ילדים	36	—
מיניקות	12	—
ס"ה	134	—
עניים בריאים	150	—
ס"ת	284	מטות

מנהלי הבית: באַראָן אלפֿהאָנז דע ראטהשילד; הרבנים הראשים ועוד שבעה חברים ובתוכם באַראָן גוסטאוו דע ראטהשילד וה' ערלאנגער. דירעקטאר על הבית ה' וויל; הרופא הראשי ה' לעווען; רופא פצעים (כירורג) ה' מארק ועוד שלשה אחרים.

ו חברת מחסה לבעלי אומנות.

נערים. את הנערים אשר יחפצו ללמוד מלאכה תביא החברה אל בתי מלאכה שונים, תשגיח עליהם ותתמוך אותם עד יגדלו וידעו את המלאכה או אז תעזורם החברה למצא עבודה ולהחיות נפשם ונפש משפחתם. ראשי החברה: באַראָן אלפֿהאָנז דע ראטהשילד; הרבנים הראשים ועוד חברים רבים ובתוכם הבאַראָנים: ארטהור ועדמונד דע ראטהשילד וה' ערלאַנגער.

נערות. גם להן יעשה כאשר לנערים. כי יובאו אל הנשים העובדות במלאכות שונות הראויות לנשים להתלמד ונשי החברה תשגחנה עליהן ותתמוכנה את משפחתן, ולמובחרות שבהן ינתן גם נְדָה כבא עת כלולתם. ראשי החברה: אשת הבאַראָן יאַמס ראטהשילד פרעזידענטין; אשת הרב הכולל איזידאָר וויצע פרעזידענטין ועוד חברות רבות, ובתוכן כל נשי משפחת ראטהשילד.

ז בית מחסה לזקנות.

הבית הזה נוסד על ידי ה' לעאָן מאָיס ומטרתו לאסוף אל תוכו את הנשים הזקנות אשר יחפצו לשלם מחיר לא רב ולחיות בהשקט ובבטחה. מנהליו: ה' לעאָן מאָיס; באַראָן עדמונד דע ראטהשילד; הרבנים הראשים ועוד חברים אחרים.

ישלם ה' לעושי טובה כטובתם, ירים קרן עמו ושונאיו יראו ויבושו.

חברת יהודה חסיד

כולל

תולדות החברה הזאת, וכל מה שעברו עליה מראש ועד סוף, ע"פ מקורים חדשים ונאמנים.

מאת

דוד כהנא

רבים מאחב"י יושבי פולניא נהו מאז אחר הקבלה בכל נפשם, ובעת שיצא ספר הזוהר לאויר העולם נתקבל שם בכבוד גדול, ורבים החלו מהר לשום כל מעינם בו, ולהתנהג על פי דרכו, וספרי המקובלים ובפרט ספרי קבלת רמ"ק נדפסו שמה לרוב, והרבה מהם באו לפולניא מדפוסי איטאליא והיו יקרים בעיני העם מאד א) וכאשר יצאה אחרי כן קבלת האר"י מצפת ונתפזרה מהר על פני תבל ע"י מהרח"ו, ומהר"י סרוג, ושלמה שלומל, וגורי האר"י הרבים, אז מצאה הצלחתה בפולניא, כי רבים נמשכו חיש אחריה והלכו בנתיבותיה, וגם קבלו על עצמם לקיים את כל תקוני התשובה שהורה להם האר"י לקרב הגאולה. בשנת ה"א תכ"ו ליצירה כאשר יצא ש"צ וסיעתו בעזרת הקבלה להתעות רבים בערמתו, נפתו יהודי פולניא אחריו מאד, ויאמינו בו ימים רבים אף אחר שהמיר דתו, והרבה אנשים מכת ש"צ באו אחרי כן אליהם לפולניא בתור מגידים, משולחים, ומקובלים מא"י, ובראשם מרדכי אייזענשטאט, אברהם קונקו, וחיים מלאך וכדומה, והם ראו לפזר בין העם ספרים רבים בקבלת האר"י, וימלאום בכפירות ושיטות של כת ש"צ הנשחתה ב) ומזה מצאו הנוכלים האלה את מחיתם והצלחתם, כי ספרי קבלה היו יקרים אז בעיני העם מאד, וכמעט אין כסף נחשב נגדם, וכל אשר מצאו כתוב בהם היה קדש קרשים ולא הרהרו אחרי דבריהם מאומה ג) ועל ידם יצאה כתה חדשה בפולניא בשם חסידים ואנשי מעשה כמו שהיה בצפת, אשר התנהגו ע"פ הזוהר וקבלת האר"י, ויענו את נפשם מאד בצומות וסגופים, טבילות, תפלות, בכיות, כונות, ודקדוקי המצות והבטיחו על הגאולה שתהיה בזמן קרוב ד).

בראש כת החסידים האלה קמו אז שני אנשים; שם האחד היה ר' יהודה חסיד בן ארבעים שנה, איש מקובל ולא למדן ה) והיה מק"ק שידליץ הסמוכה להראדני ו) ובנעוריו הלך לאיטאליא וישב בשנת תל"ח בעיר ווירונא ששה חדשים ללמוד שם את לשון איטאלקית, ויצא אז לאסור הרקיקין הדקין בפסח, כי נעשין נפוחין באפיתן, אך רבני איטאליא יצאו נגדו בשו"ת להתיר אותם ז) ואחרי כן שב יהודה חסיד לפולניא, ויאסוף אליו תלמידים רבים, ובראשם משה בר' ישעיה כ"ץ, גדליה מסעמיאטיטש, זלמן פישהוף וכדומה ח)! ושם השני היה חיים מלאך, והוא היה למדן ומקובל גדול, והרבה שנים ישב בפולניא

א) עד שהרמ"א (ר' משה איסרלס) קרא תגר בס' תורת העולה (ח"ג, פ"ד) על רבים מהמון העם הקופצים ללמוד חכמה זו וז"ל; בזמן הזה שנדפסו ספרי קבלה כגון הזוהר, והרקנט, ושערי אורה אשר כל מעיין מתבונן בהם, והכל הוא מבואר לדעת המעיין בהם, אעפ"י שדבריהם אינן מובנין על פי האמת שאין מקובל מפי מקובל, ולא זה בלבד שהמשכילים יבינו בה, אלא אפילו בעלי בתים שאינן יודעין בין ימינם לשמאלם בחשכה יתהלכו אינן יודעין לפרש סדרה או פרשה בפי' רש"י קופצין ללמוד קבלה, וכל זה גורם להם שהדור יתום בעונות נתמעטה החכמה כ"כ שאיסתרא בלגינא קיש קיש קריא, וכל אחד שראה בה מעט, מתפאר בה ודורש ברבים ועתיד ליתן את הדין, עכ"ל.

ב) עיין בספרי אבן התועים (צד נד) וכה יאמר הגאון יעב"ץ בס' מטפחת ספרים הוצאה שניה (צד עז) בזה"ל: ביחוד עכשיו צריך שמירה מעולה ועצומה שלא להכשל בכתבי פלסתר חקקי און ומכתבי עמל של ש"צ שר"י ותלמידיו הארורים אשר התערבו בין ספרי המקובלים, ביחוד כתבי האר"י נזדייפו מאד על ידי המתועבים הללו, עכ"ל.

ג) עד שיצא בשנת תפ"ו הרב הגאון מהר"י קצנאילנפוגין להזהיר את העם בש"ק שובה להתרחק מכל ספרי קבלה שנדפסו משנת תכ"ו והלאה, וכן נעשה בברלין ע"פ פקודת האב"ד מו"ה מכיל חסיד ז"ל (עיין בס' תולדות יעב"ץ צד נט).

ד) עיין בס' תה"ק מאת הגאון יעב"ץ (צד נו) ובס' יידישע מערקווערדיקייטען מאת שאר (סדר ו, צד נח).

ה) וכה יאמר הגאון יעב"ץ בס' תה"ק (צד נו) שבאמת לא היה (רי"ח) למדן כמו ששמעתי מפה קדוש אמ"ה ז"ל.

ו) עיין בס' חבת ירושלים (דף נח) דפוס ווילנא תרל"ה; ובס' קב הישר (פרק ח) יאמר שם, ר' ישעיה החסיד ספר לי בשם ר' יהודה חסיד ז"ל; וכן יאמר שם עוד (פרק יא) בזה"ל: שמעתי אומרים בשם החסיד ר' יהודה משידלאווצי ז"ל, שאמר כן על אותן אנשים אשר בוגדים בנשותיהם והולכים למדינות מרחקים להיות שמה מלמדי תינוקות, ואח"כ המה עוסקים באיזה משא ומתן וקובצים על יד על יד להרבות מעות וממון רב, ובלי ספק שהן נכשלים בעון ראית קרי, ואח"כ כשרוצים לילך ולחזור לבתיהם אזי באים עליהם שודדים וגזלנים ולוקחים כל אשר להם, ואותן האנשים לא ידעו כי מכל טפת קרי נברא מזיק אחד רחמנא ליצלן, ואותן המזיקים נדמים כאנשים ולוקחין ממנו כל המעות שלו, עכ"ל.

ז) עיין שו"ת הרמ"ז (סימן נב) ושו"ת דבר שמואל (סימן רלר) ועיין ביאהרביכער לד"ר ברילל (חלק ב, צד ריב).

ח) משה בר' ישעיה כ"ץ חבר ספר בשם ברית מטה משה, והוא הגדה ש"פ עם ב' פירושים; גדליה מסעמיאטיטש חבר ספר שאלו שלום ירושלים, עיין להלן; זלמן פישהוף חבר ספר זמירות ישראל נדפס בפפד"מ בשנת תע"א; ויאמר שם (דף ג ע"ב) והייתי

והורה חכמת הקבלה לתלמידים רבים, ואחרי כן הלך לתוגרמה ויבוא בחברת כת ש"צ, והתראה ג"כ פנים עם שמואל פרימו איש סודו של ש"צ המשיח, ואחרי כן שב חיים מלאך לפולניא לעשות שם לכת ש"צ נפשות רבות, והראה לדעת בראיות רבות ע"פ ספר הזוהר וכתבי המקובלים, כי בשנת תס"ו יבוא ש"צ המשיח, וכגאולה הראשונה כן צריכה להיות גם כן הגאולה האחרונה, וכמו שמשה רבינו היה נעלם ארבעים שנה במדבר כוש, כן גם ש"צ מחויב להיות נעלם ארבעים שנה משנת תכ"ו עד תס"ו, ואחרי כן יתגלה בהדר גאונו; ורבים מן המון העם האמינו בדבריו מאד, ונמשכו אחריו בכל נפשם ט) ואף בעיני אנשים נכבדים ורבנים היו החסידים האלה במעלות קדושים וטהורים, יען דרשו לפני העם מוסר ותוכחות ויעוררו את לבם לשוב אל ה' בכל נפשם.

ומרוב החשכות והבערות אשר השתררו אז בארץ, לא ידעו רבני פולניא את הרע הנורא הכרוך בעקבי הכת הזאת, עד שהרב והאב"ד ר' שאול מקראקא שאל במכתבו את הגאון הגדול מו"ה צבי אשכנזי הנקרא „חכם צבי" אודות הכת חסידים, יען כאשר נתגדל בארץ המזרח בלי ספק נודעים לו מעשי המקובלים האלה; והחכם צבי השיב לו במכתבו להזהר מהם ובפרט מהמלאך הרע חיים מלאך, והגיד לו את מעללי כת ש"צ באריכות י) ועל ידו יצאו מיד רבני פולניא ברוב חמה לרדפם ולגרשם מן הארץ, עד אשר רבים מהם היו מוכרחים בשנת ת"ס לעזוב את אדמת פולניא, וילכו להם לא"י לקדם את פני המשיח, ובראשם היו: יהודה חסיד, וחיים מלאך.

ויהי כאשר עזבו החסידים האלה את אדמת פולניא, הלכו רבים מהם למעהרן ואונגארן, ושם עמדו להנפש ולחכות עד שיתאספו כלם יחד ולשום פעמיהם לא"י, ובכל יום ויום באו אליהם עוד הרבה חסידים, ויעל מספרם עד אלף וחמש מאות איש יא)

בר מוליה עם מורי הקדוש והטהור ר' יהודה ראש לכל החברה קרישא; וכן יאמר עוד בסוף הספר בזה"ל: אמר הקטן שמעתי מפי אחי ורעי הקדוש מהר"ר אליעזר מק"ק קוניץ נר"ו, איך ששמע מפי הקדוש הרב ר' יהודה ראש לחברה קרישא, שמשנה ו' פ"ד דמס' זבחים מסוגלת מאד לאמרה.

ט) עיין בספרי אור וחשך מאמר ג' באריכות.

י) עיין בס' ת"ה"ק (צד נו).

יא) עיין שאד בס' הנזכר (ספר ו, צד נח) ומתחלה יצאו רק ל"א משפחות מפולניא ועלו במספרם מאה ועשרים נפש, אך אחרי כן נוספו עליהם עוד, ועלו במספרם אלף וג' מאות (שאד שם, צד סב), והה' פעטער בעער בס' קורות הכתות (חלק ב, צד רצח) יאמר כי עלה מספרם יותר מאלף וחמש מאות איש.

ובתוכם היה הרב החסיד קלונימוס, והרב ר' נתן נטע מהגנו, והרב יעקב ווילנא, וישעיה חסיד מזבארז, וואלף הלוי מלובלין, ור' גדליה מסעמיאטיטש וכדומה; והראש ר' יהודה חסיד, ור' נתנאל, ור' יצחק, ור' שאול יצאו לסובב בערים רבות לאסוף רב כסף בעד חברתם יב), מאשכנז הלכו לאיטאליא ומשם לפראנקפורט דמיין, ומשם באו לוויען; ובכל מקום בואם קבלו היהודים את פניהם בכבוד גדול, ור' יהודה חסיד היה לבוש בבגדי משי לבנים, כי צבע לבן הוא בחינת חסד לדעת המקובלים יג) והשלשה חסידים הנשארים הלכו בבגדי מתים מבד לבן, וכל ימי השבוע ענו את נפשם בצומות וסגופים ולא אכלו עד אחר צאת הכוכבים, ורק משבת לשבת בא בשר אל פיהם, גם לא שכבו במטה ולא ישנו יותר משתי שעות במעת לעת, וכל הלילה ישבו והגו בספרי המקובלים ובראשם בספר הזוהר יד) ובבקר הלכו מדי יום ביומו לטבול את עצמם במים, ור' יהודה חסיד דרש בהרבה בתי כנסיות בהתעוררות גדולה, והגיד לפני העם דברי מוסר ותוכחות ובכה רב בכי, והעיר את רוח העם בקולו החזק להוריד ג"כ נחלי דמעות, והגיד כי קרובים ימי המשיח לבוא, ועם ספר תורה בזרועו הלך ג"כ אל לשכת הנשים והגיד להם דברי כבושין ומוסר בקול יללה; והרבנים באשכנז ראו את מעשי יהודה חסיד וסיעתו ולא מיחו בידם, כי יראו מהמון העם אנשים ונשים אשר נמשכו אחריהם ושמם נקדש ונערץ בעיניהם מאד טו).

והרב והגביר ר' שמואל אפפענהיים אשר ישב אז בוויען ושמו היה גדול בעיני קיסר עסטרייך, תמך ברוב כסף את החסידים האלה, וגם השתדל להשיג להם מכתבי מסע, ושתי אניות אשר ילכו בהן דרך נהר דאנוי לקאנסטאנטינא; אבל רק מתי מספר הלכו דרך זה לא"י תחת השגחת חיים מלאך, והנשארים

יב) עיין שאד בס' הנזכר (צד נט).

יג) ובפולניא היה מנהג להלביש ילד בבגדים לבנים לבל ישלט בו עין הרע, עיין בס' הלכת אחרונה לר' ליב עפשטיין.

יד) ובעל שה"ג במע"ס (אות ז) יתפאר כי יש בידו זוהר חדש שהיה של מר זקנו אבי אביו כמ' ישעיה ז"ל מוגה הגהות רבות אמתיות מרבני אשכנז ז"ל, מקובלים שבאו בחברת הרב יהודה חסיד ז"ל בשנת תס"ג.

טו) וכה יאמר הגאון יעב"ץ בס' תה"ק (צד נו): את"כ עמד ר' יהודה חסיד בבתי כנסיות ודרש תוכחה בהתעוררות גדול ובכיה רבה, ועשה רושם אצל המון העם וכו', גם הלך לבית הנשים והוציא ס"ת והביא עמו בחיקו לבית כנסת של נשים וכו' אעפ"כ לא עצרו כח הרבנים ז"ל למחות בידו וכו', אות"ם דבר הוצאת ס"ת שלא לצורך מיחה בידו אמ"ה ז"ל בכח הזרוע וגזר עליו בחרם שלא יעשה כן.

שהיו רבים במספרם הלכו דרך וויניציא לא"י תחת השגחת יהודה חסיד טז).

בשנת תס"א בשלשה ימים לחדש חשון באו החסידים לירושלים, ולערך חמש מאות איש מתו בדרך, והנשארים התישבו בירושלים בחצר בפ"ע אשר קנה למענם ר' יהודה חסיד, ונקרא עד היום בשם חורבת ר' יהודה חסיד יז); אבל רע ומר היה גורל החסידים ויד ה' נגעה בם, כי אחר שלשה ימים בששה לחדש מר חשון תס"א מת ר' יהודה חסיד, ונקבר בירושלים במערה קטנה במורד הר הזיתים יח) והחסידים נשארו כצאן בלי רועה, ובצרה גדולה כי אפס להם כל מזון ומחיה, ולא ידעו מאין יבוא עזרם; ואנשי ירושלים לא תמכו אותם בעת צרתם, ולא נתנו להם מנוחה בתוכם כי יראו לנפשם לבל יגרע חלקם מן הכסף הנשלח להם מחו"ל יט) ומרוב צרה ויגון נפוצו החסידים לכל רוח. רבים מהם לערך מאה אנשים קבלו עליהם את דת מחמד, כי ראו שתוחלתם נכזבה, ובמקום רוח והצלה באו עליהם צרה ומצוקה כ) ורבים מהם שבו לאייראפא ובראשם גדליה מסעמיאטיטש כא), ישעיה חסיד חתן יהודה חסיד אשר התחבר אחרי כן לכת ש"צ במאנהיים, ויצא להגדיל המבוכה בין היהודים, ועבר

טז) שאד בס' הנזכר (צד סג).

יז) עיין בספר חבת ירושלים הנזכר (דף נח) וז"ל: ושוב בא הרב ר' יהודה חסיד ז"ל משידליץ הסמוך להוראדני, ונתיישבו ק' אשכנזים והיה להם הצר בפ"ע (ובעוה"ה מחמת רוב החובות נשבת רגל אשכנזי מירושלים ת"ו, ונאמר לי שראה שמ"ח בח"י ר' יהודה חסיד הנ"ל הר' נתן ז"ל) ועד היום נקרא חורבת ר' יהודה החסיד ז"ל. עכ"ל; ועיין בס' ת"א (ח"ב, דף מח) למהר"י שווארץ; והחורבה נקראת על שם ר' יהודה חסיד הנזכר, ולא שני יהודה חסיד היו כאשר יחשבו אחדים, והשאלה איך זכה ר' יהודה החסיד שלנו, אשר ישב בירושלים רק ג' ימים, לכל הכבוד הזה להקרא החורבה על שמו; אינה שאלה כלל, כי ר' יהודה חסיד הנזכר היה גדול שמו בעיני רבים בפולניא, וכן הזכיר שמו ר' משה קאשמאן בספרו נוהג כצאן יוסף (דף מ) בזה"ל: וכן נהג מוה"ר יהודה חסיד ז"ל שנסע עם חבורה קדישא דיליה לירושלים תוב"ב; וכן הזכיר בעל שה"ג הברת ר' יהודה חסיד לשבח שהיה מא"י (עיין לעיל). והחורבה נקראת על שם רי"ח, יען קנה אותה בעד הכסף הרב אשר אסף בערים שונות, ואם ישב ר' יהודה חסיד שלנו רק ג' ימים בירושלים מה בכך.

יח) עיין בס' תה"ק (צד נו) ובס' שאלו שלום ירושלים, ובס' ירושלים מהח' לונץ (צד קטז) וקצת מדרשת רי"ח נדפס בס' אורי וישעי.

יט) עיין פעטער בעער בספרו הנזכר (צד רצט).

כ) פעטער בעער בס' הנזכר (צד רצט).

כא) חבר ספר בשם שאלו שלום ירושלים כולל ספור מסעי איש ישראל היוצאים מפולין בחברת רי"ח לא"י. וכל קורות וקינה על מות ר"י החסיד הנ"ל, נדפס בברלין תע"ז.

על שבועתו אשר נשבע להרבנים כב) ואחרים מהם קבלו עליהם באשכנז את דת הנוצרים ובראשם ר' נתנאל כג), וואלף הלוי מלובלין אשר היה בן אחות של יהודה חסיד, והוא התנצר בשנת תס"ז בעיר רערלינג, ושנה את שמו לפראנצםקים פיליפ, ושמחה חסיד התנצר בעיר באמבערג ושנה את שמו למתיה, והיה אחרי כן לרופא בין היהודים כד).

המנהיג השני חיים מלאך נשאר עוד בירושלים והיה ראש לחברה קטנה מכת החסידים, והורה להם לכבד את ש"צ כאלהים, ולהאמין בתלת קשרי דמהימנותא, גם עשה דמות צלמו של ש"צ מעץ, ואנשי סיעתו נשאו אותו בבית תפלתם ורקדו עמו במחול ושרו לפניו שירות ותשבחות כה) ורבני ירושלים ראו את מעשיהם אבל לא יכלו לעשות להם אז מאומה, רק ראו בכל כחם לגרש את חיים מלאך מא"י, ויעבור ח"ם בהרבה ערי תוגרמה וידרוש לפני העם דרשות של דופי בקבלה ובכפירות של ש"צ, והדיח רבים אחריו, גם הוציא קול ברוב ערמתו כי רבים מאנשי ירושלים יאמינו בש"צ. ויהי כאשר נתפרסמה בירושלים דבתו הרעה שהוציא על אנשי עיר הקרושה, התעוררו שם אחרים מבני ישראל מעדת האשכנזים, וישלחו בשנת תס"ה שליח מיוחד חרש עם מכתב אל רבני הועד מד' ארצות בפולניא, ויגידו להם את רשעת כת ש"צ הזאת, ויבקשו מאתם לצאת לעזרתם, כי אין ידם משגת ליסר אותם אך לגרשם בלתי עצת הגדולים אשר בארץ המה כו); וכל זאת עשו להסיר את חשד ש"צ מעליהם, כי יראו לנפשם פן ישמעו אנשי חו"ל את דבת ח"ם, ולא ישלחו להם את נדבותיהם; ובין כה וכה בא ח"ם לקאנ־סטאנטינא והחל גם שם להדיח רבים, אבל רבני קאנסטאנטינא החרימו אותו בחרם חמור שתי פעמים, וילך לו לאשכנז כז) ובשנת תע"ה בא לאמשטרדם, אבל לא מצא שם מנוח לכף רגליו וילך לפולניא להסית ולהדיח עוד רבים אחריו, כי החסידים השרישו שם שרשים רעים בכל עבר ופנה; ומהם יצאה אחרי כן כת יעקב פראנק אשר הצרו לישראל ימים רבים.

אבל בעת המבוכה הזאת יצא בפולניא האיש המופת ר' ישראל בעש"ט ממעזיבוז והורה דרך חדש

כב) תה"ק (צד עה) ובס' שבירת לחות האון (דף נה).

כג) פעטער בעער בס' הנזכר (צד רצט).

כד) שאד בס' הנזכר (צד סג).

כה) תה"ק (צד נז).

כו) תה"ק (צד נח).

כז) שם (צד ס) והדברים באריכות עיין בספרי אור וחשך מאמר ג'.

בדרכי החסידות, והוא ממש ההפך מדרכי יהודה חסיד וסיעתו, ומדרכי המקובלים הקדמונים; ואמר הבכיה היא רעה מאד ועיקר התשובה הוא שישוב האדם מדרכו הרע, ואפילו נכשל בעברה אל ירבה בעצבות, והתפלה בשמחה גדולה יותר מתפלה בעצבות, וכל דבר שיעשה האדם יחשוב בזה שהוא עושה נחת רוח לבוראו, ואפילו בדברים גשמיים, ויותר טוב לעבוד את ה' בשמחה בלי סגופים וצומות כי הם גורמים עצבות, ואל ידקדק בדקדוקים יתרים בכל דבר שיעשה, שזה כונת היצר הרע לעשות לאדם מורא שמא אינו יוצא כח) ובדבריו אלה לקח הבעש"ט לב רבים, ורוח חיים הביא בהחסידות, ויעש לה נפשות רבות, ואחרי כן יצא עם עוד הרבה רבנים נגד בני הכת פראנק אשר דברו סרה על ישראל כט).

בשנת תס"ט יצא כשליח מצוה מא"י, ר' נתן נטע מהגנו אשר בא לירושלים בחברת ר' יהודה חסיד, וילך לאשכנז לדפוק על פתחי נדיבים להעלות ארוכה לשארית הפליטה מהחברה הזאת, אשר נשארה בירושלים בעירום ובחסר כל, ובידו הוליך ספר בכ"י בשם מאורות נתן, אשר חבר ביחד עם המקובל יעקב ווילנא, והוא פירוש על הספר מאורי אור קבלת מהר"ם פאפירש, והדפיסו בשנה הזאת בפפד"מ בהסכמת הרבנים ורבני א"י; ושותפו יעקב ווילנא נשאר עוד בירושלים ולמד שם בבהמ"ד של הגביר ר' יעקב פעררא מאמשטרדם ל) אבל נגרש אחרי כן מירושלים, ויבוא לקאנסטאנטינא, ובעיר קטנה הסמוכה לקאנסטאנטינא ושמה: ארטא קייואי, נדפס אז בשנת תע"ט ספר תקוני הזוהר עם הגהותיו ע"פ האר"י ז"ל לא) ומשם בא יעקב ווילנא לאיטאליא ונתקבל בכבוד גדול, כי לא נודע להם מה שעברו עליו; ובשנת תפ"ה בהיותו בעיר פיראראָ נתן הסכמתו על הספר פחד יצחק להרב והרופא מו"ה יצחק לאמפרונטי לב); גם מדי עברו בשנת ת"ץ המשולח מצפת ר' ישראל קמחי דרך אקונה, הראה שם להרב ר' שמשון מפורגו, ספר התקונים שעשה ר' משה חיים לוצאטו, אשר בדעתו להביא אותו תחת כור יעקב ווילנא לג);

כח) עיין בס' צוואת ריב"ש (דף ד ח ט) ובספרי אבן אפל (פרק כ) באריכות.

כט) עיין בספרי הנזכר (מן פרק כא עד כו).

ל) עיין בס' מאורות נתן בהקדמה.

לא) עיין בס' אוצר הספרים לבן יעקב (צד תר"ע).

לב) וחתם את עצמו בזה"ל; כה אמינח, מדוכא ומעונה, מגורש מירושלים כצפור נודד מן קנה.

לג) עיין כרם חמד (חלק ג', צד קמט).

ובסוף ימיו שב יעקב ווילנא לירושלים ושם מת ונקבר בשפולי הר הזיתים לד).

אחר מות ר' יעקב ווילנא עבר בנו חיים ירוחם ביחד עם איש אחד מאיר די שיגורא בהרבה ערי אייראפא לה), כאיש מקובל ושליח מצוה מגליל העליון עיר צפת, ובידם היה מכתב גדול מלא תהלות ותשבחות לאמר: האחד ה"ה החכם ושלם והכלל זה סיני מקובל אלהי פום ימלל רברבי יציבא בארעא, ודבורו עושה רושם רשימה וחקיקה וחציבה עמודים שבעה, עד הממשך נהורא ומדליק המנורא מעילא לתתא, כבוד הרב מו"ה חיים ירוחם נ"י, בן לאותו צדיק כמוה"ר יעקב מיקירי ק"ק ווילנא, המפורסם בדורו לשבח, המגיע לכתפין דא"א, משיך לז"א, ארבע מוחין כלילין בתלתא, דין גלי רזין עמיקתין ומסתרין בספרו יאיר נתיב שחבר זצ"ל לו).

וע"י המכתב הזה אשר היה מזויף מהחל ועד כלה, אספו הנוכלים האלה רב כסף, וגם שם חיים ירוחם היה לכבוד ולתפארת, ובהיותו בשנת תקי"ד בווינא, שמע מהר"י אייבשיץ אודות המקובל הגדול הזה, וישלח לו את פירושו על החמשה קמיעות ממיץ למען יגיד את דעתו עליהם; וחיים ירוחם השיב לו מיד במכתבו, כי שם את עינו על הקמיעות ועל פירושו, וראה שדבריו כנים וישרים, וכל המהרהר אחריו כאלו מהרהר אחר השכינה לז) וכאשר נתפרסמו הדברים האלה, לא רצו רבים להאמין כי מפי המקובל חיים ירוחם יצאו רק מהר"י אייבשיץ זייף את חתימתו, עד שאחד מאוהבי מהר"י אייבשיץ היה מוכרח לכתוב אליו לווינא, שיקיים את דבריו עוד הפעם, וחיים ירוחם יצא לקיים את דבריו בכל תוקף בפעם שנית; גם מדי עברו הרב שלמה שלום מק"ק סופיאה דרך האמבורג קיים עוד את חתימת חיים ירוחם, כי ידע והכיר את חתימתו היטב.

לד) עיין בס' ירושלים מלונץ (צד קכא) ויאמר שם כי על אבן קברו לא נחרת כל כתבת; וכן יאמר עוד, כי בתקוני הזוהר אשר נדפס בקאנסטאנטינא בשנת ת"ק, יש שם הגהות מהרב הזה גם מבנו (חיים ירוחם) והראשונות מסומנות במלת „ימין" ר"ת יעקב מווילנא ירושלמי נר"ו; ומזה כי בשנת ת"ק היה עוד בחיים חיתו.

לה) וכה יאמר חיים ירוחם בהסכמתו על ספר הפרדס בזה"ל: ובכח אשר בידינו מגאוני א"י, וקונסטאנטינא, וכמעט אחריהם כל גאוני ארץ אשכנז, ומדינת ליטא, ופולין, ורוסיא, ואונגריא, ומעהרן, ופיהם, ומרק, וצרפת, ואשלעז.

לו) המכתב הזה בשלמות נדפס בראש ספר הפרדס לר' יהודה ליב עפשטיין, ועיין להלן; והר"ת דא"א הוא: דאריך אנפין; וכן לז"א הוא, לזעיר אנפין; ויאיר נתיב נקרא הפירוש שלו על הס' מאורי אור קבלת מהר"ם פאפירש הנזכר מקודם.

לז) עיין בס' לח"ע (דף ע ע"ב).

אבל בעת שהיה חיים ירוחם על במתי הצלחה בעיר וויען, בא שמה פתאום משולח מא"י מעיר הקדושה ירושלים, ושמו ר' פייביש ובידו היו כתבים רבים מרבני א"י שהגידו את ערמת הנוכל הזה חיים ירוחם, שאכל מעות רב מארץ הקדושה ע"י כתבי פלסטר ומרמה, ור' פייביש תבעו בדין להוציא בלעו מפיו, והב"ד בווינא הטילו על המשולח החדש ר' פייביש שיברר זכיותיו וחתימותיו ע"פ רבני איטאליא המכירים אותם ובקיאים בהם, ור' פייביש עשה כדבריהם ונסע לוויניציא להביא משם עדות וקיום כתבי זכותו, וירא חיים ירוחם כי ברע הוא, ויפחד מאד כי עוד מעט יודע ערמתו בקהל רב, וישכור לו חיים ירוחם מרצח לארוב על המשולח ר' פייביש בדרך, וירדוף אחריו הרוצח וישיגהו על אם הדרך ויפצעהו בראשו, אך נעשה לר' פייביש נס שנזדמנו לשם עוברי דרכים וראו את המעשה ויצילוהו ויביאוהו למלון אחד; ובחמלת ה' עליו נרפא ר' פייביש מן המכה, ונשאר לו רושם צלקת עמוקה ארוכה ורחבה בראשו מצד הפנים סמוך לרקתו, ונתן לר' פייביש כתב מבית המשפט, ונחתם ג"כ מיהודים שהיו קרובים אל מקום המאורע, להיות לעדות בידו על כל אשר קרהו, אבל בין כה וכה נמלט חיים ירוחם מווינא כצבי מיד, וילך לו להוגרמה לח), אולם אחר ימים אחדים שב עוד הפעם לאשכנז, ועבר עם שותפו מאיר די שיגורא בהרבה ערים כמשולחים מא"י מגליל צפת, ואספו ע"י כתבי פלסטר שלהם רב כסף, כי לא נודע לאיש את מעשיהם הרעים; ובשנת תקי"ט היו הנוכלים האלה שניהם בעיר קאֶניגסבערג, ונתנו שם את הסכמותיהם על הספרים, הלכה אחרונה, והפרדס אשר חבר הרב ר' ליב עפשטיין אב"ד מקאֶניגסבערג, וחתמו את עצמם בזה"ל: כה דברי שלוחי ומורשי מגליל העליון עיר צפת תוב"ב בחדש אדר הנהדר בפרט ובשנת זכרון לפני ה' תמיד, עכ"ל; אך מאז עקבותיהם לא נודעו.

בשנת תקכ"ד בא לאמשטרדם איש זקן ושמו חיים באסקאוויטץ, והדפיס שם בהסכמת הרבנים חומשים עם פירוש רש"י, ראב"ע, ורשב"ם, וגם פירושו בשם תוצאות חיים, והגיד על עצמו כי נולד בירושלים, ואביו ר' יעקב היה בן הרב מו"ה חיים קראקוויר דיינא רבא וריש מתיבתא דק"ק נ"ש, והיה מחברת ר' יהודה חסיד, ועלה עמו לירושלים, ואחר

לח) עיין בס' שבירת לחות האון (דף ג ע"ב), ומלת צלקת נמצא בגמ' כתובות (דף ע"ה) נשכו כלב ונעשה מקומו צלקת הרי זה מום וכו'.

מות אביו ר' יעקב שב עם אמו לחוץ לארץ אל משפחתו, ושם נשא אשה והיה לדיין בעיר באסקאוויץ, אך מחמת סערת הקנאים שהמו עליו, עזב את מקומו ובא עד אמשטרדם, וכאשר בנים לא היו לו רצה ללכת משם לא"י ולשוב לעיר מולדתו ירושלים; ואמר כי הרבה תלאות ומקרים רעים עברו עליו, ועד זקנה ושיבה עוד מנוחה לא מצא לט), אך הרבה אנשים נדיבי לב באמשטרדם חמלו עליו ויתמכו אותו בכספם למען יגיע למחוז חפצו, אבל לא נודע אם בא לירושלים, והוא היה האחרון אשר התיחש לחברת ר' יהודה חסיד, והתפאר בה מאד.

לט) עיין בהקדמתו בתחלת ספר בראשית, ובסוף הס' דברים, ויכול להיות שהאיש הזה חיים באסקאוויטץ בר' יעקב, שעלה לא"י בחברת ר"י חסיד, שנה את שמו בסוף ימיו לבל יכיר אותו איש, והוא הוא חיים ירוחם בר' יעקב ווילנא, או נאמר שחיים באסקאוויטץ היה באמת איש אחר, והדבר הזה צ"ע.

זכרון בספר משפחה

תולדות אבי זקני

ר' דוד בר' מאיר הכהן ז"ל

מאיר נתיב על קורות היהודים באדעססא

מאת נכדו

דוד כהנא

הקדמה קטנה

אמר המחבר: מצאתי בין כתבי אבי מו"ה יצחק ז"ל ספר קטן בלה מרוב ימים; ויהי כאשר שמתי עיני עליו ראיתי לשמחת לבבי, כי אבי זקני וגם חותנו ר' יצחק ז"ל, כתבו בספר הזה ענינים שונים בכתב ידם, זה משך כמה שנים, ויש בו גם פרטים אחדים הנוגעים לקורות חייהם, וגם לקורות היהודים באדעסא, אשר כמעט ערפל חתולתם; ובראותי זאת אמרתי לכתוב הדברים האלה על ספר לזכרון לדור אחרון, וזה החלי:

א.

אדעסא אדר ראשון תרמ"ו.

בעיר זאסלאוו בפלך וואהלין במקום ששפך הצורר חמי"ל ימ"ש בשנת ת"ח את כל חמתו על

היהודים א) נולד אבי זקני ר' דוד הכהן בשנת ה"א תקכ"ם ליצירה. אביו ר' מאיר היה איש תם וישר, אך לא איש עשיר, וכאשר היה אבי זקני עוד צעיר לימים מתה עליו אמו, ונשאר הוא ואחותו הקטנה צפורה יתומים בלי אם; וישא אביו ר' מאיר אשה אחרת, ולה היו שלשה בנים מבעלה הראשון, והיא היתה אשת חיל ועקרת הבית, אבל אשה רעה מאד, על ידה מצא בעלה ר' מאיר את מחיתו; ולא ארכו הימים והיתום הזה אבי זקני היה כקוץ מכאיב בעיניה, ותרדה בו בפרך ולא נתנה לו לחם לשבע, ואביו ר' מאיר היה כגבר אין אֱיָל, ולא יכול לריב אתה בעד בנו, גם היה בידה כחמר ביד היוצר; ואחר ימים לא כבירים גרשה את אבי זקני מביתה, וילך לו במר רוחו אל בית המדרש, ושם ישב והגה בתורת ה' יומם ולילה, וילדי העשירים חמלו עליו וינהלו אותו בלחם, כי היה עלם נחמד וטוב שכל, והוא שנה עמהם את לקחם אשר למדו בבית רבם. ויהי היום וימצא אבי זקני מטבע כסף קטנה על פתח בית המדרש, ויבוא ויספר הדבר לאביו בלב שמח, אבל הוא העריב את שמחתו ויאמר לו, אחרי שמצא הכסף על סף בית המדרש ע"כ הוא קדש, ועליו להשליך המטבע הזאת לקופה של צדקה מתן בסתר, ויעש אבי זקני כאשר אמר לו אביו, ואף כי לבו הכה בקרבו ויצר לו מאד, יען מצבו היה אז רע ומר, ערום ויחף בלי מזון ומחיה, ולא ידע מאין יבוא עזרו.

אבל בחמלת ה' עליו שלח לו פתאום עזר מקדש, כי בעיר בענדער ישב אז על כסא הרבנות, איש נכבד ויקר רוח, ושמו ר' יצחק, ולו היה בן אחד ושבע בנות, ויהי בהגיע התור כי בתו הבכורה רייזע תנשא לאיש, עבר הרב ר' יצחק בהרבה ערים, לבקש חתן לבתו מבני עליה ב) ויבוא לעיר זאסלאוו וירא שם את אבי זקני יושב בבית המדרש, והוא עלם נחמד גבה קומה ויפה עינים, וישאל לאנשי המקום על אודותיו, ויאמרו לו כי הוא ממשפחה נכבדה, רק אביו ר' מאיר ימצא את פרנסתו בעזרת אשתו השניה, ואין לאל ידו לכלכל את בנו; ויבחן הרב ר' יצחק את אבי זקני וירא כי גדול כחו בלמודים, ויחל לדבר על לבו אם יאבה ללכת עמו לבענדער, והוא יתן לו את בתו לאשה, ויואל אבי זקני ללכת ויאמר טוב הדבר, וחיש מהר לקח הרב את אבי זקני חרש בעגלתו, ויסעו שניהם מזאסלאוו ולא הגידו לר' מאיר מאומה; ויהי בהיותם באם הדרך שלח אבי זקני

א) עיין בס' יון מצולה (דף יא ע"ב) דפוס ווארשא.

ב) עיין בס' הנזכר (דף כט).

להגיד לאביו, כי הולך הוא עם הרב ר' יצחק לבענדער, והוא יתן לו את בתו לאשה. כשמוע אביו זאת חרה אפו עליו מאד, מדוע הלך מאתו בלא ידיעתו, גם חשב לקחת בעדו רב כסף כנהוג אז בפולניא; אבל אבי זקני השיב לאביו במכתבו לאמר: אבי אתה עזבתני, וגם גרשתני מביתך בעצת אשתך המרשעת, ולו לא שמעת בקולה כי אז היה הייתי ברשותך, אך כעת הנני ברשותי, ואת הטוב בעיני אעשה, כי אם אין אני לי, מי לי?

ויבוא אבי זקני עם הרב ר' יצחק לבענדער ויתן לו את בתו הבכורה רייזע לאשה, וישב בביתו בכבוד וישם כל מעיניו בתורת ה'; אחר שנה נחלתה אשתו במחלה עזה מאד והמתה לתוגת נפשו, ויהי כעבור ימי האבל ויואל אבי זקני לעזוב את בית חותנו, ויאמר לו הרב ר' יצחק: בני! אל תעזוב אותנו, שבה נא בביתי עוד שנה, ואתן לך בתי השניה רחל לאשה, כי עוד היא צעירה לימים, הלא יעקב אבינו חכה על רחל בת לבן שבע שנים, ומדוע לא תאבה לחכות על רחל בת יצחק שנה אחת; ויעש אבי זקני כדבריו, ואחר שנה נתן לו את בתו רחל לאשה, ויאהב אותה מאד כי היתה אשה חכמה ויפת תאר, וישב אבי זקני בבית חותנו בשובה ונחת, וישם כל מעיניו בתורת ה'.

ב.

בעת ההיא כבשו הרוסים מידי התוגרמים את העיר והמבצר בענדער, בכ"ג כסלו שנת תקמ"ט ג) ואחר כריתת ברית שלום בעיר יאססי בשנת תקנ"ב בין התוגרמים והרוסים, בא חבל הארץ בין נהר בוג ונהר דניעסטער עד הים השחור לנחלת עולם להרוסים, אז עלתה בלב הקיסרית עקאמערינא השניה, לבנות על שפת ים השחור עיר מושב, במקום שעמד הכפר קטן הנקרא חאדזיבייא, ובשנת תקנ"ד נתנה צו להשר דעריבאַס להוציא את מחשבתה מכח אל הפועל, ונבנתה העיר החדשה ונקראת בשם אדעסא, ובימים מעטים היתה אדעסא לעיר גדולה, כי עמים רבים מארצות שונות נהרו אליה ויבנו להם בתים, והממשלה תמכה אותם בכספה ד) ובתוכם באו שמה רבים מאחב"י מרחוק ומקרוב, והיו ג"כ בין האנשים הראשונים שיסדו עיר

ג) עיין בס' קורות ממלכות לד"ר ערנסט הערמאנן, נכתב בשפת אשכנז, חלק ששי (צד רס"ה) ופרט השנה למספר הנוצרים היה עשרה ימים לחדש נאוועמבער שנת 1789.

ד) עיין בס' Исторический Очеркъ Одессы А. Орловъ, Одесса 1885. עיין שם מן צד 1 עד צד 15

אדעסא, כנראה מנוסחת המצבה הראשונה אשר הציבה פה על שדה קברות הישן לעדת בני ישראל, וז"ל:

פ"נ
איש תם וישר
מוה"ר מאיר בר' יצחק
הלוי
בא למנוחתו תקנ"ג
י"ג אדר
תנצב"ה.

בשנת תקנ"ה עלה מספר התושבים באדעסא מכל העמים אנשים ונשים עד שני אלפים ושלש מאות וחמשים, ומספר בני ישראל היה מאתים וארבעים ושש נפש, ובשנת תקנ"ו התאספו היהודים יחד בימי חנוכה ועשו להם חברה קדישא הנקראת גומלי חסדים של אמת, ואיש אחד ר' משה בר' גרשון מעיר וויניציא כתב אז הפנקס בהוד והדר ובו מ"א תקנות, והתקנה הראשונה היא, כי יכתבו להם ספר תורה, לקיים מה שנאמר: ועתה כתבו לכם וגו' ה) והחברה הזאת נפלגה ג"כ לבקור חולים ולהעלות נר תמיד; ובשנה הזאת נתיסד באדעסא בפקודת הממשלה אולם=המשפט הנקרא מאגיסטראט, ובתוך האנשים אשר נבחרו לשבת שם, נבחר ג"כ איש יהודי ושמו ר' מאיר עלמינאוויטש ו) וגם בין ראשי ומנהיגי העיר נבחרו אז ג"כ יהודים, ובשנת תקנ"ט נבחר היהודי טבל לעזעראוויטש ז); ובכל יום ויום נתרבה העיר באנשים, ויעל מספר הבתים בעת ההיא עד שמונה מאות ושלשים ותשעה, וליהודים היה אז בית תפלה, ובשנת תקס"ב עשו להם גם בית חולים ח). בשנת תקס"ג נתעלה הדוכס רישעליע לשר העיר, ומספר כל התושבים היה אז שמונה אלף נפש, והוא עשה גדולות לטובת העיר, ונתרבה על ידו באנשים ובבנינים רמים ותהי לסחר עמים, ובימים מעטים במשך חמש שנים, עלה בשנת תקס"ח מספר כל התושבים עד שנים עשר אלף וחמש מאות נפש.

והיהודים באדעסא ראו אז כי מספרם הולך ורב והיו לעדה גדולה, ונחוץ להם לבחור רב נכבד אשר ינהל את עדתם במועצות ודעת, וישימו את עיניהם על חותן אבי זקני הרב מבענדער, כי שמו היה נודע לתהלה, ויחלו את פני ר' יצחק כי יבוא אליהם, ולקבל עליו את משרת הרבנות, ולהיות הרב הראשון באדעסא, וחותן אבי זקני נעתר לבקשתם רק בתנאי שיתנו לו שכר ארבע מאות רובל סג לשנה, וגם מאה ושלשים רו"ס על הוצאות הדרך, ולתת לו עוד בית לשבת ולתקן אותו היטב על חשבון הקהל; וראשי העדה קבלו עליהם התנאים האלה בנפש חפצה ונגמר הדבר בכי טוב.

ג.

ויבוא הרב ר' יצחק לאדעססא עם כל בני ביתו, בחדש אלול שנת תקס"ט ט) וגם אבי זקני ואשתו רחל באו אתו, ורבים מראשי העדה יצאו לקראתם בצבים ובמרכבות ויקדמו את פניהם בכבוד וברוב שמחה, ויתנו להרב ר' יצחק בית לשבת עם בני ביתו בחצר בית הכנסת ברחוב היהודים, אשר היה נחלת העדה, ושם ישבו יחד כל כלי הקדש כמו הדיין, החזן, והשוחט, וכדומה, ויתקן היטב הרב ר' יצחק את הבית על חשבון העדה י) וישב על כסא הרבנות וינהל עדתו בתום ויושר, אבל לא האריך ימים רבים, כי בשנת תקע"ב ו' תשרי בשד משדי בא פתאום לאדעסא הֶבֶר כבד מאד מארץ המזרח, ורבים חללים הפיל, ויהי מספר האנשים שמתו במגפה עד י"ב כסלו שנת תקע"ב, אלף ושבע מאות ועשרים נפש, ונסגר כל בית מבוא, וגם החנויות ובתי התפלה נסגרו על מסגר, ואיש לא יצא החוצה, ומי שנחלה במחלת הדֶבֶר הובא מהר אל המבצר הקטן הנבנה על שפת הים, ושם ישב האמלל במר נפשו סגור ומסוגר ועיניו צפו אל מות יא). בהמחלה הנוראה הזאת נחלה גם הרב ר' יצחק ואשתו ברכה ובתו גאלדע, והובאו אל המבצר ושם מתו שלשתם בשנת תקע"ב, ונקברו ביחד הרחק מן העיר עם כל

ה) דברים (לא יט).
ו) עיין בספר הנזכר מקודם (צד 45).
ז) בס' הנזכר (צד 57).
ח) בס' הנזכר (צד 74).

ט) פרט השנה שבא ר' יצחק לאדעסא ושאר הענינים מצאתי כתוב בספר הקטן הנזכר בהקדמה.

י) ואעתיק פה כדבר נפלא את כל החשבון בפרטות כאשר רשם בכתב ידו, כי לא רצה שיאמרו עליו שנהנה מכסף העדה, והוא: תשעה רוביל חלונות, שבעה רוביל בעד תנור שאפין, בעד רובא שמונה ועשרים רוביל, שנים עשר רוביל בעד ט"ו מאות ציגיל, ד' רוביל בעד חמר וחול וסיד, עוד תשעה גר' לנקות הבית והחויז מן החמר, עוד כ"ב גר' וחצי להביא הציגיל, עוד חמשה גר' לתקן הכותל של הבית השני, ס"ה ששים רו"ס ושלשים ושש גר' וחצי, ועלה בכסף שלנו כעת לערך 15 רו"ח.

יא) עיין בספר история Одессы, К. Смольяниновымъ Одесса 1853, ст. 163.

האנשים שמתו אז במגפה, אשר עלה מספרם בזמן חמשה חדשים עד שני אלפים ושש מאות וששים נפש, ועליהם נצבר עפר וחול רב, ויהי להר גבוה עד היום הזה.

אחר מות הרב ר' יצחק נשארה עדת בני ישראל באדעססא שנים אחדות בלי רב, ואבי זקני היה לדיין ומורה צדק על מקומו, אך לא רצה לקבל שכר מן העדה, כי היה איש עשיר ויעש מסחרים שונים, וגם היה שולחני והחליף מטבעות, וזכה לשני שלחנות כי הוא ישב עם שלחן אחד ברחוב היונים, ואשתו רחל עם שלחן שני בשוק ישן. וה' ברך את אבי זקני בכל, בבנים ובבנות ובכל אשר יפנה יצליח, ורבים מצאו את מחיתם על ידו.

בשנת תקע"ו נתקבל ר' בייריש בר' ישראל איסר מעיר נעמיראוו לרב באדעססא, והוא היה הרב השני אחר מות ר' יצחק, אבל לא ישב פה ר' בייריש ימים רבים, כי היה איש ירא ה' ואיש קנאי מאד, ונזהר בכל נפשו על שמירת המצות, ויקלל בקללות נמרצות למי שעבר עליהן, ועל ידי זה הסב לו אויבים רבים, ובלכתו פעם אחת בלילה ברחובות העיר, התנפלו עליו אנשים מרי נפש ויכו אותו באגרוף רשע, ויעזוב ר' בייריש את אדעססא קרוב לשנת תקע"ח ויהי לרב בעיר חערסאן עד יום מותו.

בשנת תקע"ט קנה לו אבי זקני בית וחצר בשוק ישן והכנסה ממנו עלה לשנה עד ש"ן רו"ס, וישב בה בעשר שנים; וכל מעשי אבי זקני ומסחרו היו באמונה, ומכל הרוח שהרויח מדי שנה בשנה נתן ממנו מעשר לעניים, ובזמן עשר שנים משנת תקע"ט עד תקפ"ח עלה כפי חשבונו הכנסה מן הבית והחצר שלו, עד שני אלפים ושבע מאות ותשעים רו"ס, והרים מזה תרומת מעשר לעניי העיר, חמש מאות ושלשים וחמשה רו"ס, והכל כתב בספר בחשבון נכון; גם תמך את בני אם הורגתו ונתן להם כסף ומתנות בכל עת, ואמר להם ראו אמכם רצתה להרוג איש מאושר כמוני, אנכי לא אוכל למחול לה עונה עד עולם.

בשנת תקע"ה כאשר עזב הדוכס רישעליע את אדעססא והלך לו לפאריז, ועל מקומו בא הגראף לאנזיראן, אז עלה מספר התושבים עד עשרים אלף נפש, ושמונה אלפים בתים; ובכל יום ויום נמלאה העיר אדם רב מכל עמי הארצות, מאשכנז, צרפת, אנגליא וכדומה; ורבים מאחב"י ממחוז גאליציא וביחוד מעיר בראדי באו הנה, והיו לעדה קטנה בשם בראדיים, וישלחו במסחר ידיהם ויעשו להם עשר רב, כי הארץ היתה מבורכת, וסחר ים השחור היה גדול מאד.

ד.

בשנת תקפ"א החלו היונים בארצות המזרח למרוד בהשולטן מאראד השני, ובראשם היה הכהן הראשי בקאנסטאנטינא ושמו גרעגאר החמישי, ויחר אף השולטן עליהם ויצו לאסור את ראשי המורדים מן היונים, וליסר מהר את הכהן הראשי שלהם גרעגאר השני במשפט מות; ובעשרים לחדש ניסן תקפ"א בחג הפסח, ביום הראשון לחג הנוצרים, נתלה הכהן מידי התוגרמים על פתח בית ארמונו, ואחרי כן נסחב הכהן המת הזה בחוצות העיר קאנסטאנטינא, והמון רב ובתוכם גם יהודים רצו אחריו כנהוג, ויקשרו התוגרמים אבן על צוארו וישליכוהו הימה; רבים מן היונים ברחו לנפשם מפני חמת השולטן בערים שונות, ורבים מהם באו לאדעסא ברוב עוני ולחץ וערומים ויחפים הלכו בחוצות העיר יב), ויהי אחרי ימים אחדים ויראו היונים אשר הלכו באניה לא רחוק מקאנסטאנטינא את גופת הכהן גרעגאר צפה על פני המים ויקחו אותה ויבואו עמה מהר לאדעסא; ובבקר ביום הראשון בשני לחדש תמוז תקפ"א יג) נקבר הכהן הזה בבית תפלת היונים בכבוד גדול ובעם רב, כי מספר התושבים עלה אז עד ארבעים אלף נפש יד).

ויהי כמעט נקבר הכהן הראשי גרעגאר, התנפלו היונים ורבים מדלת עם הרוסים שואפי שלל, על היהודים האמללים, ויחלו בשעה התשיעית בבקר להכות אותם ולבוז את רכושם, והיונים והרוססים עשו מקודם ביניהם חוזה, להחל את מעשיהם הרעים בפעם אחת בג' מקומות מחלקי העיר, במקום אשר ישבו שם יהודים לרוב, ולכסות את מעלליהם הרעים הוציאו קול כי היהודים בקאנסטאנטינא יצאו להתעולל בהכהן הראשי שלהם בעת אשר נסחב בחוצות העיר בפקודת השולטן טו).

הסער הנורא אשר יצא על היהודים הרגישו

יב) עיין בספר Novellen und Dichtungen von Heinrich Jschokke 6 B. S. 284 Aaran.

יג) עיין בספר הנזכר (צד 283) בשנת תקפ"א חל ר"ח תמוז ביום השבת פ' קרח ולמחרתו ביום הראשון, והיה אז שני ימים ר"ח, ובשבת ר"ח תמוז התפלל בבית הכנסת החזן הנפלא ר' שלמה קאשטין וכל העם מצאו נחת, וביום א' בבקר הוכו היהודים, ולפי מספר הנוצרים הוא י"ט לחדש יוני שנת 1821.

יד) עיין בס' של משאקע הנזכר (צד 282).

טו) עיין בס' הנזכר (צד 294) ועיין בס' קורות המאה הי"ט לגערוויניוס חלק ה' (צד 216) ולדבריו לא היה הכהן הזה חשוב מקודם בעיני היונים, רק כמאמר העולם: אחרי מות קדושים אמור.

שוטרי העיר מקודם, ויגידו לאחרים מבני ישראל לבל יצאו מפתח ביתם החוצה, ולבל יפתחו את חנויותיהם, אבל הפראים והאכזרים שואפי טרף באו אל ביתם, וישברו החלונות והדלתות, ויכו אותם בגזרי עצים וישפכו את דמם, ויקחו את כל אשר מצאו, ואחרים מבני ישראל נהרגו ורבים נפצעו, ורבים התחבאו בחורים וכפים טז) ויבאו הפראים לבית תפלת היהודים ויעשו שמות גם שם, אך שוטרי העיר החלו אחר הצהרים לעשות סדרים ויצאו ליסר בשוטים את הפראים בראש כל חוצות, גם גשם ומטרות עז שלח ה' מן השמים להציל את עמו מיד שוסיהם; רבים מן הפראים נאסרו במאסר, והרבה משפחות מבני ישראל נשארו בלי לחם, וכל הון היהודים נאבד בענין רע.

בעת שהיו הפרעות בעיר ישב אבי זקני בשובה ונחת אצל שלחנו ברחוב היונים ולא ידע מכל הנעשה, אך בשמעו את קול הרעש אחזתו פלצות, ויקח מהר את צרור כספו וירץ חיש אל שוק הישן, להציל את אשתו מתוך ההפכה, אבל בבואו שמה לא מצא אותה, כי כבר הלכה לביתה שהיה לא רחוק מן השוק, ואבי זקני הלך חיש לביתו, אך בדרכו פגע בו מחנה אחד מהמון העם יונים ורוסים, אנשים רעים ומשחתי המדות מאד, ויכו אותו באכזריות חמה וילכו לדרכם, ומרוב פחדו כי חייו היו תלואים לו מנגד, לא ידע אבי זקני באיזה מקום הוא בעת, ואנה הוא בא, וילך באשר הלך ולא יכול למצוא את ביתו! ויפגוש בו מחנה שני וישליכהו ארצה, ויכהו בפעם השנית, ויקם ויתעודד וירץ במכתו האנושה הלאה, ויפגוש בו מחנה שלישי ויכהו בפעם השלישית, וירץ אבי זקני בכל כחו, עד אשר בא אל בית נמוך וגגו היה משופע ופתוח מלמעלה, וברוב פחדו נתן ה' עצה בלבו כי יבקש מפלט לנפשו על הגג, ויעל אבי זקני על גג הבית ויתחבא שמה; ובשמעו כי נחה שקטה המהומה ויחגור שארית כחו, וישב אל ביתו מלא פצעים וחבורות, ויהי כראות אנשי ביתו אשר חכו עליו בכליון עינים איך שב אליהם מֻכה ומעֻנה ודמו נוזל על

טז) כן ספר לי א"ש נאמן כי הוא בעצמו בהיותו עוד צעיר לימים התחבא עם הרבה אנשים במרתף עד אשר נחה שקטה העיר, ורק אנשים אחרים נהרגו, ודברי הכותב במה"ע Югъ נדפס בארעסא בשנת 1882 חדש יאנואר (צד 203) כי י"ז אנשים נפצעו עד מות וששים נפצעו בפצעים קטנים, אין להם כל יסוד, וכן עוד שקרים הרבה בהמאמר הזה, ולא ידע באיזה יום הוכו היהודים, וכדומה, ורק השנאה מדברת מתוך גרונו ולא יותר.

פניו, ויצא לבם ויבכו בכי התמרורים, וירחצו אותו במים קרים, ויעשו לו מהר תחבושת ותשב רוחו אליו, אבל נחלה מאד במחלת השחפת, וישכב על ערש דוי ימים רבים.

ה.

כמעט עברו ימי הפרעות נשאו ראשי העדה את הרב ר' ראובן מזיטאמיר בן הרב מקאנסטאנטין ישן להיות רב בארעסא, ויבוא בשנת תקפ"א וישב על כסא הרבנות עד שנת תקצ"ה, ואחרי כן הלך לו לקאנסטאנטין, ותחתו ר' מיכאל צבי היילפערין אשר היה פה דיין, נבחר אז לרב מטעם הממשלה וישב על מקומו. בשנת תקפ"ו בכ"ח כסלו נפתח פה בית הספר לנערי בני ישראל, וכל עמל היראים והחסידים לבטל את הדבר הזה היה אך לשוא, והחכם ר' אפרים זיטטענפעלד יליד ברלין היה המשגיח הראשון על בית הספר החדש, ואחר מותו נבחר החכם ר' בצלאל שטערין מטארנופאל ויבוא בשנת תקפ"ח לארעסא, וינהל את הבית הזה בדעת ובכשרון יז).

בשנת תקפ"ט מכר אבי זקני את ביתו בשוק ישן, ויקן לו בית אחר בעד חמשת אלפים רו"כ ברחוב עקאטערינסקע; וארבע עשרה שנה שכב אבי זקני על ערש דוי, מן העת שהכו אותו האכזרים, והודה לה' חסדו שהציל אותו מידם, ולא נתנהו למות בראש כל חוצות; בימי שכבו על ערש דוי באו אליו אנשים רבים לשאול עצתו כאשר ישאלו באיש אלהים; וכל היום ישב והגה בתורת ה', וידע ששה סדרי משנה על פה. ומן הכנסת הבית, וממסחרים שונים אשר עשה בשותפות עם אנשים אחרים, מצא את מחיתו בכבוד; ומלבד שהיה אבי זקני איש תם וישר, היה ג"כ איש נבון וחכם, ולא האמין בצדיקים ויהודים טובים אשר רבו אז בארץ, ואמר: כל איש יהודי השומר מצות ה' ונושא ונותן באמונה ולא ירמה לשום אדם, הוא יהודי טוב; פעם אחת שאלה לו אשתו רחל לאמר: מפני מה שכן פלוני יקום בכל יום ויום באשמורת הבקר וילמד תורה בקול גדול ובנגון, ואתה תשב ותקרא בתורה ואין קול ואין קשב, ויען לה אבי זקני ויאמר: חבית ריקה תתן קול, אבל מלאה לא תתן קולה, אל תקנאי בו זוגתי כי עם הארץ הוא.

יז) אודות בית הספר הזה בפרטות עיין במ"ע הבקר אור לשנת תרל"ט (צד תרצב) ובלוח ישראלי לשנת תרס"ג מאת ח"י גורלאנד (צד עכ).

פעם אחת בא אליו איש נכבד ויספר לו כי היה לו דין תורה עם איש אחד אצל דיין פלוני, וכפי דעתו הטה הדיין את משפטו, ויגד לאבי זקני את כל הענין, וירא אבי זקני כי אמנם כן הדבר, ויתן לו עצתו כי יתבע את הדיין לדין לפני הרב והב"ד, ויעש כן, ואחר רוב דברים חרצו הב"ד משפטם כי על הדיין לשלם יען הוציא משפט מְעֻקל, ונדחה גם כן ממשמרתו, יען כל דיין דמפקינן מיניה ממונא בדינא לאו דיינא הוא. פעם אחת הוגד לאבי זקני כי כלהו תפחד ותירא משדים ורוחות מאד, ויאמר לה, בתי, דעי כי מי שיפחד משדים ורוחות הוא מלא עונות, ומאז חדלה לפחוד מהם. כל ימיו חרה אף אבי זקני על האנשים ונשים שיחרפו ויגדפו את העלמה בבוז וקלון אם הרה ללדת, ואמר שאין לדחותה בשתי ידים, כי הילד כשר והיא תוכל להיות אשה צנועה וחסודה; גם אמר להדיינים כי אם יבוא לפניהם משפט בין חתן וכלה אחר חתונתם, שיעמדו תמיד לימין הכלה, ויעשו שלום בין איש לאשתו.

בשנת תקצ"ה כאשר הרגיש אבי זקני כי קרב קצו קץ כל בשר, קרא לאשתו רחל, ושני בניו יוסף ויצחק; הוא אבי היקר ז"ל, ושתי בנותיו יוכבד וברכה, וגם לחתניו, ויברך אותם ויאמר אליהם כי ישבו יחדו באהבה ושלום, ויצו לקרוא את כל אוהביו הרבים לראות את פניהם, ולברכם לפני מותו, ואמר מי יודע אם בעולם הבא נתראה איש את אחיו, כי אולי יהיה לכל איש מדור בפני עצמו; גם אמר כי מוחל וסולח הוא לכל אדם שעשה לו רעה בחייו, רק לאם חורגתו אינו מוחל לעולם; ויצו לבניו לבל יכתבו על אבן מצבתו שבחים רבים ותארים גדולים; ובשלשה עשר לחדש אדר, ביום השבת לעת ערב נאסף אל עמיו בן ס"ו שנה, ונפשו עלתה השמימה; וביום הראשון י"ד אדר אחר הצהרים נקבר פה בכבוד גדול בחצר מות הישן, והרבה אנשים הלכו אחר מטתו, וזאת כתבו בניו על מצבתו:

פ"נ
איש חשוב
הרבני המופלג בתורה
מו"ה **דוד** בר' **מאיר הכהן**
דיין צדק בפה אדעס
נפ' י"ג אדר תקצ"ה
תנצב"ה

אחר מותו השאיר לאשתו ובניו את ביתו וחצרו וכלי כסף ושטלות, וגם כסף מזומן, והם חלקו ביניהם כאשר צוה להם אביהם בשלום ושלוה.

לפנים והיום.

(לדברי ימי ישראל ברוסיא הלבנה)

עד כמה צדקו ונאמנו דברי האומרים, כי תולדות ישראל בכל ארצות פזוריהם בכל תקופה ותקופה נושאים עליהם חותם תבנית אחד, — יוכל לשפוט כל המתבונן בשום לב ובעינים פקוחות, הרדיפות והתלאות אשר במו נמלאו דברי ימי עמנו רק פושטים צורה זו ולובשים צורה אחרת, אבל הסבות והמקרים המה נצחים, לא ישתנו ולא יתחלפו. דור הולך ודור בא — ותלאותינו המתחדשות לבקרים מיום גלותנו מעל אדמתנו לעולם עומדות ואין בהפרט אלא מה שבכלל. הנני להביא פה לפני הקוראים מעשים אחרים שהיו וקרו לפני שתי מאות ושלשים שנה בפנה אחת מארצות פזורינו — אבל מה יכלכלו בתוכם? — לא צבע רקמתים, לא זר פרחים, בלתי אם נאד אחד של דמעות שנשפך מעיני משפחות רבות ונפל לים התלאות יחד קול אנקת אסירי מות שנשמע מבין האנחות הרבות הסוערות על ראשינו זה כאלפים שנה, — וזהו פרק קטן אחד בדברי ימי עמנו!

היהודים באו לעיר מאהליב אשר על נהר דנפר במאה השש עשרה — ובימים ההם כבר נראה כי האורחים האלו לא הפיקו רצון מאת אזרחי העיר, ויעלילו עליהם עלילות שונות בכל דור ודור כי נגע צרעת המה בתוכם וסבות המה לכל תקלה וקטטה ולרגלי אי־ידיעתם איך להתנהג עם האש ישלחו המיד להבה בבתי העיר וירושו בזה תושביו; וקורא הדורות בעתות האלו האדון טרובניצקי, כחבר נאמן למתנגדי בני שם בזמנינו, פוסק הלכה למעשה בספרי זכרונותיו, כי רק היהודים אשמים בשרפת הבתים אשר באו לעתים לא רחוקות בעיר מאהליב.

ועולם כמנהגו נוהג; אזרחי העיר בחפשם אחרי תחבולות להתפטר מהיהודים, כאלו המתיקו סוד עם זקני הכפרים בימינו אלה, יגישו כתבי בקשה לפני מלכי פולין לתת להם הרשיון לגרש את היהודים מתוכם. ולזאת נפגש במאה השבע עשרה פקודות רבות, אשר מטרתן להצעיר צעדי העברים ולהמעיט זכותיהם בעיר מאהליב.

סיגיזמונד השלישי בפקודתו מן 23=טען

יולי 1626 1) נתן רשות לבית הפקודות בעיר מאהליב לגרש כל היהודים מתוך העיר ולתת להם תמורת אדמתם ובתיהם בעיר, אדמה במורד העיר, הנקרא „פרור בית הכנסת", וצו נתן כי יבנו שמה בתיהם בסדר ומשטר. המקום הזה נקרא עד היום „פרור בית הכנסת" וכל תושביו לבד מעוטא דלא מנכר — המה יהודים.

שש שנים אחרי כן, בשנת 1633 בששי לחדש מארט קיים וולאדיסלאוו הרביעי את הגזרה הזאת בפקודתו אשר אפס קצה נעתיק פה:

„בחפצנו לראות עיר מאהליב בנויה בנוה ובמשטר נכון ולהרחיק כל ריב ומדנים הבאים לרגלי פזור בתי העברים בין בתי הנוצרים מסכימים אנחנו בטוב לבבנו אל הזכות הנזכר למעלה (כלומר: פקודת סיגיזמונד השלישי) ומרשים אנחנו לאזרחינו בעיר מאהליב לגרש את היהודים מגו העיר ומשוק המסחר. והיהודים בלקחם תמורת בתיהם ואדמתם בעיר חלק כזה בשפלה, ששמה נמצאו בתי תפלתם, מחויבים לבנות שמה בתים בסדר ומשטר אבל בשום אופן לא בפזור" 2).

בשנת 1646 בחמישי לחדש אפריל הואיל וולאדיסלאוו הנזכר לקיים בפקודתו את הפסק דין שנעשה בהסכם כל בית הפקודות ואשר הוסיף עוד להכביד את עלו על היהודים, באסרו עליהם גם קבלת בתים במשכנתא ובחכירה, למען הרחיק מריב ומדנים ומשרפת הבתים המביאים אנשים שונים באלו הבתים ששמה יגורו היהודים: — „מצוים אנהנו לבלי תת רשיון ליהודים לגור בבתים ובנחלאות של האזרחים המקומיים הן בפנים העיר והן במגרשיו אף לא להכור להם ולא למסור ברשותם בדרך התקשרות, וכל העובר על זה יהיה מחוייב להשיב כל ההפסד שיגרום בזה" 3).

בשנת 1654 נפלה עיר מאהליב תחת ממשלת רוסיא, והמלך אלקסיי בן מיכאל בפקודתו אשר נתן לאזרחי מאהליב ביום לקחו אותם תחת שרביט מלכותו גזר אסר על היהודים לבלי יגורו כלל בעיר מאהליב.

1) הפקודה הזאת איננה נמצאת במקומה בארכיו של בית פקודות העיר (מאגיסטראט) ורק תוכנה נמצא בפקודת המלך וולאדיסלאוו הרביעי. —

2) הפקודה הזאת נכתבה על קלף. עליה תלוי ארגז קטן של כתכת לבן מקושר בתקות חוט משי של תכלת ובהארגז גושפנקא דמלכא בולטת ברונג"ארום והיא נמצאת בארכיו של בית הפקודות מעיר מאהליב במספר 6 ובבעלארוססקי ארכיו מספר 32. —

3) הפקודה הזאת נמצאת בבית עקד הספרים אשר להזעמינאריום המאהליבי ונדפסה בבעלארוססקי ארכיו 35 №.

הפקודות האלה שבאו תכופין זו אחרי זו הסירו מעל בני ישראל את מגן החקים ההוסים תחת כנפיהם כל אזרחי הארץ ואשר אלמלא מוראם איש את רעהו חיים בלעו. והמצב הזה היה הסבה להאכזריות הנוראה אשר על פיה התנהג עם היהודים שר האלף לצבא רוסיא קונסטנטין פוקלונסקי. הספור הזה מובא אצל קורא הדורות בימים האלה כדברים האלה:

„בשנת 1655 במלוך בארץ רוסיא המלך הנסיך הגדול אלקסיי בן מיכאל ובארץ פולין המלך ייאן קאזימיר בן סיגיזמונד, בשנה השנית אחרי אשר כבש המלך הרוססי את העיר מאהליב יצא שר הצבא הליטי הנסיך ראדזיוויל עם צבאותיו בפקודת המלך ייאן קאזימיר והסענאט הפולני, מגבול פולין, ללכת ללחום על מאהליב ולכבוש אותו אליו. בהודע מחשבת הנסיך ראדזיוויל לשר האלף הרוסי קונסטנטין פוקלונסקי, מהר עם צבאותיו לבא מאהליבה להגן על העיר לבל תפול בידי הפולנים ויעבור את ראדזיוויל. ויהי בבואו מאהליבה צוה לתושביו לצאת מפרורי העיר ומגרשיה ולבא אל תוכה, למען הסתר על הגבעה הנשאה, ואחרי אשר עוד לפני שנה בשנת 1654 הואיל הוד המלך אלקסיי בן מיכאל לקיים בפקודתו בקשת אזרחי מאהליב לגרש את היהודים מהעיר ופוקלונסקי בבאו ראה כי היהודים יגורו עוד במאהליב נגד פקודת הוד מלכותו, — הבריח אותם לצאת מהעיר, טרם עוד באו צבאות הליטים, למען המעיט מספר התושבים בעת המצור, ויבטיח לתת להם שומרים על דרכם ללכת ארצה ליטאה. היהודים נגד חפצם ורצונם היו מוכרחים לשמוע לקול פוקלונסקי ויחלו להכין את עצמם לעזוב העיר וללכת בגולה. ופוקלונסקי צוה על היהודים להתאסף מחוץ לעיר ולהתחלק לשתי מחנות, האחת תעמוד מאחרי כפר פעצערסק על השדה בצד שמאל מהדרך העולה לכפר טאראסאוויצי, והשנית על הדרך העולה לפאליקאוויץ 5). שתי המחנות האלה עמדו על מקומם ויחכו על השומרים אשר הבטיח פוקלונסקי לתת להם ללוותם ארצה ליטאה. אבל פוקלונסקי בא מהעיר ביחד עם צבאותיו המזוינים ויך את היהודים הרוג ואבד עד חרמה על מקומם, ויבוז את כל שללם וזהב וכלי יקר הרבה. כלי היקר והזהב היו טמונים

5) על המקום הזה עומד כעת בית ועל ידו יער הארון צעשקא. המקום הזה ידוע לתושבי עיר מאהליב בשם „קיר פוקלונסקי".

בכברי הלחם אשר הצטידו הגולים על דרכם ובמקלעות שערי ראשי הבתולות, ויקבור את הנהרגים על מקומם. אחרים מהיהודים אשר לא הספיקו עוד לצאת מעיר וחוצה, בשמעם ע"ד הריגת אחיהם, נפל פחד המות עליהם ויבקשו את פוקלונסקי להביאם ברת הנוצרית ויעש בקשתם. אולם כלם כמעט בימים מעטים שבו לאמונת היהודים.

היהודים אשר במאהליב יבאו בימי הקיץ למקום הנקברים לבכות על אחיהם שנהרגו על קדושת השם בידי פוקלונסקי.

* * *

אנחנו לא נוכל להחליט בבירור באיזה שנה שבו היהודים להאחז במאהליב, רק זאת נדע כי לא ארך עליהם גלותם, יען כפי הנראה מפנקס עדת בני ישראל, כבר עבר עליו יותר משלש יובלות. ופקודה אחת שיש בידינו כתובה וחתומה בידי רוזני וקציני עיר מאָהליב בשנת ה' אלפים תקל"ה תראנו לדעת, כי בימים האלה היו קהלות שלמות ומסודרות בכל הפלך. יברה לנו הפקודה הזאת אשר ממנה נוכל להוציא משפט אמת, כי בימים האלה לא היתה רבה העזובה בעניני העדה, כאשר בימינו אלה, בלתי אם סדר ומשטר נכון שרר בכל הפלך. כל עדה ועדה היו לה מנהיגיה ופרנסיה ומבוררי עדת עיר מאָהליב היו עומדים בראש בני ישראל בכל הפלך ודבריהם היו יוצאים ונשמעים בכל הקהלות. ואלה דברי הפקודה:

„שלום לאלופים המסובלים מנהיגי ק' שאמוב יצ"ו, תוקף גזרתנו עליכם בחרם יב"ן לגזור אמר בחרם הנ"ל על הש"ץ ונאמן דקהלתכם שיכריז בבה"כ ובהמ"ד בפקודתנו בחרם הנ"ל, שכל מי שיודע להעיד לה"ה המרומם מוהר"ר אברהם במוהרי"ל בענינים הנצרכים למוהר"א הנ"ל יבא לפני ב"ד בקהלתכם ויעיד כד"ת, והב"ד מוזהרין ועומדים לגבות עדות כד"ת וליתן הג"ע למוהר"א הנ"ל בכתוב וחתום בבל ישונה ח"ו. ולתוקף ועוז באנו עה"ח. הכ"ד רוזני קציני נגידי מבוררי החמשה קהלות מדינתנו יצ"ו ביום א' י"ד אייר תקלמר"הא פה ק"ק מאָהליב יצ"ו". בראש הפקודה הזאת שנכתבה על נייר עב בולט חתימה באותיות עבריות: „חותם תעודה דכל גובערניע מאהליב" ואצל החתימה חתום סופר העדה. ובסופה — חתימת ידם של הרוזנים והקצינים. —

* * *

בשנת 1835 היתה את לבב הממשלה למשוך את היהודים לעבודת האדמה ותתן להם חפש מתשלומי מכס וחפש מעבודת הצבא על משך 25 שנים. ובשנת 1839 נתנה להם חפש מעבודת הצבא על משך החמשים שנה אם יקבלו קרקע לעבודה ולשמרה על משך הזה. — סכום רב עמד אז על הקרקע, אך בראש המושבות האלה עמדו אז אנשים כאלה אשר לא בעצה ותבונה כלכלו את הענין החדש והקשה הזה, בלתי אם באגרוף שוטר! לא נתנו להם די צרכיהם ולא עזרו להם בשעת דחקם, כאשר כבר הראו זאת לדעת סופרים רבים, — ולכן נשמטו רבים ממושבותיהם, אבל בכל זאת יחשבו גם עד היום בפלך מאהליב 77 מושבות ליהודים עם אדמה סך 8413 דעסאטין וסכום הגברים והנשים הנחשבים במדרגת עובדי האדמה עולה עד 5980 נפש. מהם עוסקים בעבודת האדמה בפועל 2200 נפש וסך 1800 נפש עזבו נחלתם אשר לא נתנה להם יבולה וימסרו אותם לאחיהם היהודים ולשכניהם הנוצרים, ויתרם עוסקים במסחר עם עבודת האדמה. — לבד המושבות האלה החזיקו היהודים עד שנת 1881 נחלאות בחכירה מאדוניהם בסכום 286 נחלאות בכל הפלך. — עד אשר יצא החק בשנת 1864 אשר אסר על היהודים לקנות קרקעות בפלך מאהליב קנו להם היהודים בכל הפלך שבע נחלאות, אשר שטח אדמתם עלה עד 2220 דעסאטין ועד 1882 היו ליהודים שבע עשרה נחלאות על שם אחרים ואשר שטח אדמתן עולה עד 17222 ½ דעסאטין.

המספרים האלה יראונו לדעת, כי לא בצעקתה הבאה על היהודים על עזבם עבודת האדמה ועל בחרם במסחר — כן הוא! לולא מכשולים ומונעים מן החוץ העומדים לשטן להם, כי אז כבר נתנו מעט מעט כספם ועמלם באדמה, ואף כי גם אז לא חדלו צעקות שונאינו ומנדינו, אשר בודאי היו מוצאים בנו עונות ופשעים אחרים, אבל אולי לא היה מצבנו אז ברע כאשר הוא עתה, בעת אשר אחינו יושבים צפופים ודחוקים בהעירות ואיש את בשר רעהו יאכל ולא ישבע, אולם במצבנו עתה אין לנו אלא ד' אמות של המסחר ובפנה הזאת נראה המספרים האלה:

בשנת 1881 היו בפלך מאהליב ששים בתי־מסחר אנגרא לי"ש וסך 57 מאתם ליהודים. מן סכום 1378 בתי מרזח לממכר היי"ש היו בידי היהודים 1231. מן 75 בתי שרפת היי"ש — היו 51 בידי אדוניהם; 18 מהם בחכירה ליהודים, 6 — לנוצרים. בתי הרחים, לבד מעוטא דלא מנכר, כלם בידי היהודים. מן 60 בתי בי דואר — 48 מהם בידי היהודים, לבד בעלי העגלות שהמה כלם יהודים.

החנויות לממכר סחורות שונות כלם בידי היהודים גם הנשים לא ישבו בבתיהן על האח, בלתי אם בחנויות עוזרות על יד בעליהן וגם מנהיגות בעצמן. ואם רק נעבור בשוק תאחזנו שער בראותנו את הנשים העניות אשר בביתן הכינו תבשיל רחצו וכבסו ואחרי כן תצאנה לפעלן מהבקר עד הערב. המסחר הוא בשפל המדרגה, אשר על כן, ע"פ הרוב, תעבוד האשה גם עבודת הבית בחנות, תתפור השוור גם בימי החרף בשעה שהקור חזק... ואלו המה המאֻשרים, אשר עליהן יראו לנו באצבע שונאינו ומנדינו, כי „המסחר" כלו בידי היהודים הוא...

נפחים, נגרים, העושים תנורות — רבם יהודים; אופים, חייטים, סנדלרים, תופרי כובעות, כורכי ספרים — כלם יהודים.

על פי המספר בשנת 1881 היו בפלך מאָהליב 151169 יהודים אנשים ונשים לבד היהודים העובדים את האדמה. מהסכום הזה בהעירות הגדולות 54451; בהעירות הקטנות 67499, בהכפרים — 29219 איש.

זלמן דוד לעווענטין

מאהליב ע"נ דניעפר בחדש אדר שני תרמ"ו

בְּחַג הַסֻּכּוֹת

מֵעֲלֵי הַלּוּלָב תְּבַקְשֵׁנִי:
עֲשׂוֹת לְךָ מַעֲשֵׂה צַעֲצוּעִים;
לְמַלֵּא בַקָּשָׁתְךָ הִנֵּנִי —
וּתְהִי לְךָ, בְּנִי, לְשַׁעֲשׁוּעִים.

מִכַּפַּת הַתָּמָר הַיְרוּקָּה
אֶעֱשֶׂה לְךָ טַבָּעוֹת — טַבָּעוֹת...:
וּמֵהֶן — שַׁלְשֶׁלֶת אֲרֻכָּה,
לָתֵת עַל צַוָּאר לְהִתְגָּאוֹת;

לַעֲלֵי הַלּוּלָב מֵאֶרֶץ הַצְּבִי
כִּי תַבִּיט — תַּעֲלֶה עַל לִבְּךָ, בְּנִי:
אֵיךְ חָיָה לְפָנִים עַמֵּנוּ...

וְהַשַּׁלְשֶׁלֶת הָאֲרֻכָּה הַזֹּאת
תָּמִיד תִּהְיֶה לְךָ לְאוֹת:
מֶה עַתָּה בַּתֵּבֵל חֶלְקֵנוּ...

א. ל. מינץ

מאסקווא, בירח ניסן התרמ"ו. *)

*) השיר הזה חובר בשפת המדינה מאת ה' גליקקמאנן ובא ב„הוואסחאד" 1885.

משא רומא

אשר נשא הבלשן הגדול והחוקר המהולל בספרות עם ועם דר. א. ברלינער לפני סגל החבורה לדברי ימי היהודים וספרותם בפראנקפורט על נהר מיין.

מאת

משה יחזקאל גוטפֿארב

אי־שגגת האפיפיור, האב הקדוש שברומא, המגדל הנבנה לתלפיות, אשר אשיותיו על ארץ ניסדו וראשו הגיע השמימה; הבנין הגדול אשר רבת עמלו בוניו בו עד כי נשלמה מלאכתו ביום שמונה עשר לירח יולי שנת 1870; המקדש הזה אשר בנוהו כמו רמים נפל רגע פעם אחת לקול רעם כלי־התותח של חיל צבא איטאליא אשר באו בשערי עיר רומא, בשער פיא (Porta Pia) בשעה 11 לפני עת הצהרים ביום העשרים לירח סעפטעמבער בשנה ההיא. המלך וויקטור עמנואל הושיט את ידו הגדולה והחזקה על רום תפארת הבנין הגדול והנשא הזה ויז לארץ נצח ממשלת האב הקדוש בתבל ארצה; המגדל הזה אשר עליו השתוממו רבים נהרס עד היסוד בו ויפול למשואות נצח, ותחת עיי מפלתו נקברו גם כל החקים המעיקים והמשפטים הרוצצים אשר העיקו ואשר רוצצו את עם בני ישראל ימים רבים ואשר מרכז כלם היה — הגעטטאָ — רחוב־היהודים!

רחוב־היהודים! זאת היא מפלצת השחת אשר העמיקה הרחיבה כשאול את פצעי היהודים האמללים, והגעטטאָ אשר ברומא הוא הוא אשר ממנו יצאה הרעה לכל עם ישראל כמעט בכל מקומות מושבותיהם. — אך הנה בא היום שקוינוהו, זה הוא יום העשרים לירח סעפטעמבער 1870 החרות בצפורן שמיר על לוח לבות היהודים ברומא כיום צאת אבותיהם מארץ מצרים מעבדות לחירות, ואשר זכרונו קדוש יהיה לכל אשר בשם ישראל יכונה כל ימי השמים על הארץ. — הברק הנורא אשר יצא מפיות כלי־התותח האיטאלקים האיר את חשכת האפלה אשר פרשה מטות כנפיה השחורים והאיומים על יהודי רומא אשר היו סגורים ומסוגרים בחלק העיר הנקרא על שמם (sic!) בליל ארוך של שלש מאות וחמש עשרה שנה (1870 — 1555); בריחי הברזל אשר שמו אסירים על ידי יהודי רומא, על חייהם הרותגים

והגשמים גָוְעוּ, שערי בית=האסור נפתחו לפני הנעננים והרצוצים, ענויי גו ונפש, אשר כסו עליהם בצלמות מאות בשנים, וכקול השופר בשנת היובל נשמע קול התרועה: „וקראתם דרור בארץ לכל יושביה!"

הימים האחרונים של הגהעטטאָ הרומי דבוקים ואחוזים עם אבדן ממשלת הארץ של האפיפיור כסבה עם הפעולה; שבר מטה נוגש והנגשים חדלו; צלמי בלהות של הגעטטאָ, אשר הפילו חתיתם על העם היושב בו, חלפו עברו, אם גם לא כלו עוד כל אותות ההרס והחרבן אשר הסבו להם חיי בית=האסור הזה — כי לא ינכרו אותותם בפעולותיהם ותוצאותיהם, המתמידות עוד בלב האומה.

חמש עשרה שנה עברו מיום בו נשא וויקטור עמנואל מלך איטאליא את נס החפש ודגל החירות על מרומי רומא, וזאת העיר העתיקה, אשר עטרת תפארת השיבה חופפת עליה הרבה מאות בשנים ואשר גם כסו עליה בעבטיט מסורת קדומים, החלה לצעוד בצעדי ענק גם על דרך החיים לרוח הזמן הנוכחי, ותהי גם עיר התבל, כאשר היתה עד כה אך עיר העתיקה; אך כתם אחד עוד נראה בתוכה, כתם נורא, נתעב ומגֹאל אשר הזכיר עוד לפעמים את עמי איטאליא את העול הנעשה בתוכם, והכתם הזה אשר הכה בחרפה לחייהם הוא — הגעטטאָ המקומי, (דאס לאקאלע געטטאָ), כי אם חפשים היו יהודי רומא לנפשם, ובידם לגור באשר יגורו, אך זכר ענים ומרודם עוד לא נמח, והרחוב אשר סגרה עליהם את דרך החיים טרם נהרסה, וירא עם איטאליא את חרפתו ויתאושש, ובראשית השנה העברה נִתַּן צַו להכחיד את הכתם הנתעב הזה מחוצות רומא לבל ינכרו עוד אותותיו, והגעטטאָ נהרס עד היסוד בו והיה כלא היה.

הימים האחרונים ההם של הגעטטאָ אשר ברומא, כימי 1870 כימי 1885, הנני להעביר על פניכם, אך אדמה כי לא למותר יהיה לנו לשום את לבנו כמעט קט ראשונה לדברי ימי הגעטטאָ הרומי מראשית הוסדו עד אחרית הריסותו.

* * *

השם „געטטאָ" אשר לא באו עוד עד תכליתו האמתית וגם יהודי איטאליא לא יכלו עוד לבררו כדת, ואשר על כן דמו כי המלה „גיטו" אשר תמצא גם בספרים כתובים עברית תשוה להמלה „גט" ופירושה „ספר כריתות", המלה „געטטאָ" הזאת כבירה היה לימים גם מהגעטטאָ בעצמו, וזכרה בא ראשונה בעיר וועענעדיג בשנת 1516, כי כן נקרא אז חלק העיר אשר ישבו בו היהודים, יען כי היה נשקף על פני ככר העיר אשר שמה היה בית=מלאכה ליציקת כלי=התותח (קאַנאָנענגיעססעררייא) „געטטאָ" (getto) בשפת איטאליא, ומשם יצא השם הזה ויהי לשם עצם כללי ויִקָּראוּ בו כל המקומות המגבלים למושב היהודים בערים אחרות, וכאשר כן הוא הדבר במלת „קאַטאַקאָמבען" אשר למערות הקברים מתחת לאדמת עיר רומא אשר השאילו את השם הזה מן הקבר הראשון אשר חפרוהו על יד קאַטאַקאָמבאס).

האפיפיור פאויל IV הנקרא קאראפפא, איש נעאפאל, היה הראשון אשר ענד לראשו את זר התהלה לאסור על יהודי רומא לשבת בכל העיר, ולהגביל את ישיבתם אך בחלק אחד ממנה; הוא הוא אשר עוד בהיותו נמנה את הקארדינאלים הצליח לו להחזיר את עטרת האינקוויזיציאָן ליושנה, והוא הוא אשר כיהודים כנוצרים שמחו על מותו ביום שמונה עשר לירח אויגוסט 1559 ויקללו אותו קללות נמרצות. הנוצרים הרסו את מצבתו ויסחבוה בחוצות רומא עד הקאפיטאל מקום שם החליטו לפוצצה לרסיסים, „יען כי הרבה האפיפיור לחטוא להעיר ולתבל כלה".

היהודים קראו לו „המן" בגימטריא 95, המספר המתאים עם המספר היוצא מן „טיאטינו", כאשר כן נקרא האפיפיור הזה „הטהעאטיני" על שם העיר טהעאטא (Theata) אשר ישב בה בתור הגמון (בישאף).

מן העת ההיא שמורה אתנו רשימה בכתב=יד כדברים האלה: „לזכרון שמחת עולם נרשום בזה, כי בבקר יום העשרים לירח אויגוסט 5319 באה אלינו פה מאדענא השמועה ממות האפיפיור טיאטינו הנקרא בשמו פאויל, אשר ערבב את האדמה ברשעתו, הפיל חתיתו על כל הארץ, חלש על גוים, הטה ממלכות, הצית אש המלחמה ויאזר זיקות המדון ויבא רעה גדולה על ארץ איטאליא, ביותר לאחינו היהודים. הוא הוא אשר נתן מהלכים למצנפות היהודים, אסר אָסר על סחר הכסף וירבה להביא עלינו צרות רבות ורעות אשר לא באונו כמוהן מימי חרבן הבית השני. את רכושנו בזז לו ואותנו לקח בשביה. האלהים יקים לנו אפיפיור חדש אשר לבו יהיה טוב לישראל וירפא את פצעינו".

אך ארבע שנים וארבעה ירחים משל האפיפיור הזה העריץ בעריצים, וכל הרעה אשר המיט על יהודי רומא בפרט הלא נכללת היא וכתובה בדברי ימי שלש מאות וחמש עשרה שנות עוני ויגון, שואה ומשואה של חיי הגעטטאָ אשר מידו בא ואשר הוא הטביע את חותמו לכל העת הרעה ההיא. האפיפיור הזה לקח מהיהודים את בתיהם אשר היו להם בכל העיר כיתר

האזרחים ויגבול להם מקום מיוחד לשבת על שפת נהר טיבער הימני, והוא החלק הצר בכל העיר, אשר אוירו המשחת העלה צחנה ובאשה ויולד חליים רעים ונאמנים. הרעות הרבות והענויים הקשים אשר היו קשורים ואחוזים בההבדל הזה אשר נבדלו מכל אזרחי העיר נלמד לדעת — אם אך המעט מהם — במרוצת דברינו, אך דבר אחד הנני לספר באזניכם, אשר כחוט השני יעבור דרך העת הרעה ההיא מראשית ימי הגעטטאָ ועד אחרית ימיו, והדבר הזה הוא — משפט שכירות־הבתים (מיעטהסרעכט) של היהודים. אחר כי נאנסו היהודים לפי פקודת האפיפיור מן 12 יולי 1555 להבדל מיתר אזרחי העיר ולהסגר בחלק מיוחד אשר היה מוקף חומה ושעריו סוגרו לעת ערב אין יוצא ואין בא, היו היהודים נתונים בידי אדוני הבתים של החלק ההוא לעשות בהם כרצונם, ואלה האחרונים ידעו את אשר לפניהם ולא התמהמהו להעלות את שכר הבתים למעלה ראש עד כי לא יכלו היהודים לשכור להם מעון צר לשבת, עד כי האפיפיורים אשר עלו על כסא פעטער אחר פאויל הרביעי ראו חובה לנפשם לשום גבול וקצב לשכר הבתים ולשום בזה מתג ורסן באף אדוני הבתים, אשר לא אמרו הון, כאשר כן עשה פיוס IV ביום 27 פעברואר 1567, ויקצבו שכר הבתים אשר על היהודים לשלם ואשר לא יזיד כל איש לבקש יותר, וגם צוה על אדוני הבתים לבלי לגרש את היהודי הגר אתו כל עוד אשר ישלם את שכר מעונו בעתו, ואף אם נחוץ יהיה לחזק את בדק הבית, אז יוכל אדוני הבית לבקש מהיהודי הגר בביתו חמשה למאה ממכסת הכסף אשר ישלם בעד מעונו. החוקים הפרטים הנוגעים בדבר נקבעו גם המה. ובמרוצת העת נהיה לחק ומשפט אשר היהודים קראו לו „חזקה". השם הזה קבלו גם הנוצרים ובתי המשפט הרומאים בשם “Jus Gazaga„ (משפט החזקה), והוא, כי שכר הבית אשר נקצב פעם אחת היה ירושת עולם להאיש אשר גר בבית איש אחר, ובידו היה למכור את משפטו זה לאחר, להחליפו ולהמירו, לתתו בתור מהר לבתו, להנחילו לבניו אחריו ולתתו גם בערבון, כי המשפט הזה — משפט־החזקה — היה לפי חקי הארץ הנכתב והנחתם בטבעת האפיפיור. — פעמים רבות היה החק הזה מקור נאמן לדברים טובים ומועילים, כאשר כן צוה האפיפיור איננאצענץ XII ביום 30 אפריל 1698 להעלות את שכר הבתים בשנים עשר למאה ולתת את הכסף הזה לקופת עדת היהודים. האפיפיור הזה הוא הוא אשר בראותו את מצב עם יהודי רומא כי נורא הוא מאד, לרגלי החקים המעיקים אשר סגרו עליהם את דרך המסחר וסתמו להם כל מוצא לכסף עד כי דלו ורשו מאד, צוה להלוות להם מאת אלף שקודי (הוא שקל איטאַלקי אשר מחירו שונה) כרבית מצומצמת (מאָססיג). — דברים טובים ומעשי חסד כאלה אינם בודדים במועדם, ובצדק נוכל לאמר כי מימי קלעמענס VIII, והוא כמעט מראשית שנת המאה השבע עשרה עד שנת 1870, יפרדו דברי ימי יהודי רומא והיו לשני ראשים, אשר האחד מהם מלא גזרות קשות וחקים מעיקים אשר נתנו והופרו וחזרו ונתנו, והמה החקים אשר דבר להם עם הגעטטאָ, עבדים ושפחות נוצרים, איסור נחלאות ואחוזות; והראש השני אוצר בתוכו אספת חקים פרטים, מהם טובים מעט, מהם רעים, משפטים ישרים ומשפטים רוצצים, אם גם לא בשבט ברזל, אשר נתנו והוציאו האפיפיורים, ואשר דבר להם עם הנהגת הממשלה.

בימי האפיפיור פיוס IX שמשו שני ההפכים האלה בערבוביא. בבוא אליו מלאכות סגל חבורה מעדת היהודים ברומא לברכהו בעלותו על כסא פעטרוס הבטח הבטיח להם להטות אליהם חסדו, ולאות כי אמנם לבו טוב על היהודים נתן צֶו, כי יִמָנו עניי יהודי רומא גם הם במספר העניים אשר ישפיע עליהם מטובו, נתן גם את לבו להכחיד את הרעות האחוזות בעקב הגעטטאָ, עד כי יכלו הנכבדים בעדת היהודים לגור בכל חלקי העיר באין מוחה בידם, וביום תתו תחנה (Amnestie) לכל בני העיר, זכר גם את היהודים, ולבד הלחם הרב אשר צוה לתת להם עוד נתן צֶו להעניקם גם שלש מאות שקודי. וגם היהודים ידעו להוקיר את האפיפיור החדש הזה ויתנו כבוד לשמו ויקחו חלק גם הם בהתלהבות השמחה אשר שמח כל העם לקראת האפיפיור רב חסד הזה. Dr. Mose Finzi הוציא לאור שיר־תהלה ובו כתובים כדברים האלה: Dolce in punir, in perdonar un dio, questa é la vera imagine di Pio. „רך במוסרו, אלוה בסליחתו, זאת היא תמונת פיוס הנאמנה". עדת היהודים ברומא הגישה לו ספר־זכרון (Album) רב הפאר ובו שיר נחמד בשפת עברית, רומית ואיטאלקית ועליו כתוב כדברים האלה:

„אל פיאו הנעלה האפיפיור הנשא והנעלה, הנגיד תם הישר הראוי לגדולה, החכם החסיד במעלה, כלו יושר, וזכות פניו הדר מלכות; קהלת ישרון יושבת ברומא הבירה, בכניעות גדולה ובמורא, עובדת בשמחה ומגשת מנחה.

עוד בשנה ההיא — אחרית שנת 1846 — נראה לעין כל עני עם בני ישראל יושבי הגעטטאָ ברומא בשבט עברתו! בימים ההם עלה נהר הטיבער על גדותיו וישטוף בזרם מימיו הרבים והעצומים אר הגעטטאָ ויכם על הבתים אשר ישבו בהם היהודים

עד הקומה הראשונה, ואת האמללים הציל בסירות רוגה מרדת שחת. אז ראה האפיפיור את האסון הנורא והאיום הזה ויתן בחסדו הרשיון להיהודים לצאת ממקום אסורם (אשר שעריו שערי הברזל נסגרו מדי יום ביומו לעת ערב) ולשבת ביתר חלקי העיר כל עוד לא ישובו המים ויחסרו והבתים יהיו עוד רטובים מן המים הזידונים.

עוד הרבה האפיפיור לעשות חסד עם היהודים, כי בירח פֿעברואר 1847 הסיר את הגמוס אשר העטה חרפה וכלמת עולם על יהודי רומא, כי חק היה להיהודים מימים ימימה לבוא עד הקאַפיטאל ביום הראשון של חג-המסכה (קארנעוואלל) להנוצרים ולהציג בכריעת ברכים מס שמונה מאות שקודי לרגלי זקני יועצי תעיר ולבקש מהם לתתם שבת בהגעטטאָ גם בימים הבאים. אז ישיב להם זקן היועצים (סענאטאָר) דבר לא בפיו כי אם בכף רגלו, כי ידרוך עליהם בכף רגל גאוה, ואת חק החרפה הזאת — לא את המס — צוה האפיפיור להסיר מעל היהודים הנכלמים. אך עוד גדולה מזו התעתדה לבוא! הימים ימי ירח מאָרץ שנת 1848; דעת הקהל התעוררה מתרדמתה, רוח חדש בא בקרב העם תחת רוח העועים אשר מסכו עליהם שנים רבות; אנשים ישרים הגידו בפומבי, כי רע בעיניהם העול הנעשה ליהודי רומא; אחד האצילים ו א ז ע ל י א (Marchese Massimo Tàperelli d' Azeglio) שמו הוציא אז לאור מחברת יקרה, אשר בדברים חוצבים להבות אש הוכיח בה לעין כל את צדקת היהודים בבקשם להיטיב מצבם, והכהן הצרפתי (Abbé) (א מ ב ר א ס ס ל י) הרהיב עוז בנפשו לשאת מדברותיו „על הסבלנות" בבית התפלה הגדול „Santa Maria di Trostevere" הנשען על רחוב היהודים הישנה, ודבריו עשו רושם גדול על שומעיהם עד כי רבים מהם שכחו את קדושת המקום ויקומו ממקומם ויגלו את חפצם להרוס את חומת הגעטטאָ ולתוץ את אבניו.

גלוי-דעת-הקהל הזה לא עבר על האפיפיור בלי כל רושם ועל פי הצעת שר-השוטרים אשר לו, העורך-דין ג א ל ע ט ט י, הקים פיוס IX את הפקודה הנפלאה והפתאומית לגדע את בריחי הברזל ולהרוס את חומת הגעטטאָ, ובליל התקדש חג המצות, עת חגגו עדת היהודים את ליל השמורים, בשנת 1848 בירח אפריל בשבעה עשר בו, בשעה התשיעית בלילה, נשמע קול הפטיש הראשון אשר הכה בכח על חומת הגעטטאָ, ומי יתאר את ששון היהודים אז ועליצותם בהודעם מהחסד הגדול הנעשה להם — כי את דבר הפקודה הסתירו מהם? מי ימלל את שמחת לבם בְּהִשָּׁנוֹת לעיניהם מעשה „יציאת מצרים"! כי כאבותיהם לפנים יצאו גם הם בעת ההיא מעבדות לחירות, ובלב מלא רגשי גיל קראו אז יהודי רומא את „ההלל", ויודו לה' חסדו ויספרו מעשיו ברנה; מקרב ולב עמוק מלא רחשי תודה קראו בקול עז: „הודו לה' כי טוב, כי לעולם חסדו!" ובעינים זולגות דמעות שמחה וגיל קראו: „מן המצר קראתי יה, ענני במרחב-יה!" — אמנם כן, למן היום אשר בו יצאו אבותינו ממצרים לא חגגו עוד בני ישראל את חג המצות כאשר חגגו אותו יהודי רומא בשנת 1848, ועד היום הזה יזכרו להאפיפיור פיוס התשיעי, את חסדו זה, אם כי לא ארכו הימים וכל התקות הנעימות אשר העירו בלבם שנות 1847-48 חלפו כצל, גזו חיש ויעופו.

פיוס התשיעי שב מגאעלא (Gaela) ואתו יחד שבו כל החקים המעיקים אשר העיקו על היהודים מאות בשנים וימשכו עוד עשרים ושתים שנה, עד העת אשר למרות קול הקריאה הגדולה מאי-שגגת האפיפיור, אשר השמיעו כהניו, נשמע גם ליהודי רומא קול משק כנפי העת החדשה אשר חשה לרוחתם לישועתם!

כאשר נוכל לבאר את הכתוב בספר תורת משה: „וימת מלך מצרים אשר העביד את בני ישראל בפרך בעבודה אשר הכבידה את אכפה עליהם ולא נתנה אותם להוציא את כל רוחם, ויאנחו הפעם וימצאו און בלבם להתלונן על רוע מצבם, ויזעקו הפעם על דבר ענים הנורא", כן נוכל לאמר גם מהיהודים האמללים אשר בהגעטטאָ הרומי: המקרים המדינים הגדולים של שנת 1870 נתנו לראות גם באיטאליא קרני אור שחר של העת החדשה, אשר שלח את קוי זהרו גם אל מחשכי נאות היהודים, עד כי הרהיבו עז בנפשם להאנח בשברון מתנים, ולהתאונן מר באזני האפיפיור על ענים ומרודם בספר-זכרון (דענקשריפֿט) אשר כתבו אז יהודי רומא בירח יולי שנת 1870. הספר הזה חתום היה עד כה ולא נגלה עוד בקהל, והיום הננו לקרוא אותו באזניכם, אדונים נכברים, בהעתקה נאמנה כפי אשר אך תהי לאל ידי.

האמנם ידעתי כי לא רב הוא הענג אשר תמצאו בספר-הזכרון הזה ודבריו לא יעדנו בדשן נפשכם, כי המה הד קול זעקת שבר, הד קול אנחה ממושכה המתפרצת מעמקי לב נשבר ונדכה אשר בצרתה לו ישוַע; הד קול נפש נענה הוא אשר למשופטה תתחנן להסיר על סבלה כמעט קט ולחלצה מן המצר; אך הלא לא המנעו לנוד להאמללים האלה, אשר נפשם ברעה תתמוגג; הלא תאנחו גם אתם בשברון מתנים לְעֻנּוּת קהלה נכבדה כקהלת יהודי רומא הכבירה לימים מכל קהלות היהודים בארצות פזוריהם, ואף גם זאת כי גם תבאו על שכרכם בהוכח לדעת לאחרונה מפעלות

אל נורא עלילה על בני אדם, ועין בעין תראו כי יש אלהים מושלים בדברי הימים, ותקות עניים לא תאבד לעד, ומבין מצרי שאול ובלהות שחת ומוקשי מות יוציא את הנפש הנענה לאור באור החיים, חיי חפש ודרור, ושפתיכם תבענה תהלה לגולל חשך מפני אור, ובחרדת קדש תקראו: ברוך משנה עתים! —

* * *

ועתה שמעו את דברי הספר יקר הערך אשר כתבה עדת יהודי רומא בירח יולי 1870 אל האפיפיור, והקשיבו לקול זעקתו:

אב קדוש!

זקני וצירי קהלת ישראל ברומא, עבדים נאמנים להוד קדושתך, נופלים לפני כסא קדשך ומביאים את רחשי התודה של אחיהם בני אמונתם, על ידי חסדיך הרבים והנעלים אשר הרבית, אב קדוש, לעשות עמהם חיתה ורבתה העדה הזאת: תקוה נעימה תחזקה ותעודדה, יען חפצך הנעלה ירשה לה לגשת בשמה אל הוד קדושתך בתחנה. במלאם חובתם לנפשם ירהבו המשתחוים בענוה רתת לתאר לפני קדושת חכמתך ורחמיך את המצב הרע של בני אמונתם. מי יתן ויעלה רצון מלפניך, אב קדוש, להשקיף ממרום כסאך בחסד על האנשים, אשר אם כי יהודים המה, הלא על עמך יחשבו החוסים בצלך.

הוד קדושתך נתן להם הרשיון לקחת להם בתי־מושב ובתי מסחר מחוץ לגדר מושבם מלפנים. לאט לאט הרגישו כי על הרוב לא הביא אתו הרשיון הזה את פעולות החסד ותוצאותיו אשר בלי תפונה חשבה להשיג בזה עצת הוד קדושתך; כי כן לאשר צרות הנה מאד הרחובות אשר הורשו היהודים לשבת בהן, וכן לאשר רב הוא מאד העם היושב במקומות ההם (אשר בלעדי זאת נמעטו המקומות לבתי מושב ונעצרו שם מאד לרוב הארמונים ובתי החסד, כן לעניני האמונה וכן למעשה הצדקה, אשר ימצאו שמה, עד כי נשארו עוד הרבה משפחות ברחובות הישנות, אם כי צרות הנה מאד מהכיל את כל האנשים היושבים שם ואשר ירבו מיום ליום), כל הדברים האלה ביחד הפרו כל עצה ותחבולה להתפשט, וזאת היא הסבה כי דחוקים המה עוד המעונות מאד, והתנגשות התושבים עם כל התוצאות הרעות האחוזות בעקב הדברים האלה עודן קיימות כלפני עשרים ושתים שנה.

הפעולות הרעות ההן הֵרָאינה ביותר ברחוב אצצימעללע וברחובות האחרות הנקובות בשמן קאמאלאנא ופיומארא. הרחובות ההן הנושבות מהעניים בעם, אשר רובם דמה מאספי בלויי סחבות ומוכרי כפות־נעלי־עור (זָאהלען), הרחובות ההן מסודרות וערוכות בדרך המזיק מאד לבריאות, יען כי כהעם היושב בהן כהבתים דוחקים איש את רעהו ומתנגשים זה בזה.

ברחובות אצצימעללע וקאמאלאנא האויר והאור מעטים המה מאד, אך לעתים רחוקות תחדור להן קרן אור שמש, ובכל אלה אנוסים הם יושביהם כברחוב פיומארא לגור בחדרים צרים אשר בדיוטא התחתונה (ערדגעשאָסס) ואשר המה גם חנויותיהם. עוד רע מזה יפעל הענין ההוא על האנשים היושבים ברחוב פיומארא, היושבת מאד בעמק, ובעלות נהר הטיבער על גדותיו יביא לה רעה רבה, ומימיו הרבים אשר ירטיבו אדמת הרחוב ההוא זמן רב המה המקור למחלות איומות, אשר לפעמים עצומים הם חלליהם.

לא מעטה מזה היא הרעה אשר יביא להיהודים האסר האוסר עליהם לעשות להם חנויות מחוץ לגדר מושבם, אם נשימה את לבנו אליו מנקודה אחרת. אם יחפצו היהודים ההם להרחיב את חוג פעולתם גם על יתר ענפי החיים אשר מחוץ למסחר הבגדים, אז יפגשו לפעמים על דרכם מעצורים אשר לא יוכלו להתגבר עליהם. האמנם יביטו חליפות על הרבה מענפי המסחר, חרשת המעשה והמדעים; אולם מצבם הרע אשר הובאו בו בחזקת היד, לא יתן לכל תקוה נעימה לשעשע את נפשם, אם ישימו את פניהם לדרך אחר מדרכי החיים. ענפי מעשי החרשת הנחשבים למעשה הארג (Textil-Jndustrie) היו לפנים אך בידי היהודים, אשר על פיהם נעשו כל עניני המסחר במקצוע זה בעיר הבירה הזאת, מבלי להזכיר עוד מפלגת תופרי־הבגדים לשם מסחר; וזה עשרות בשנים אשר קמו סוחרי־חוץ וסוחרי העיר להתחרות אתם, כן במכר־לאחדים (en détaile) וכן במכר־בהמון (en gros), ואלה האחרונים יקרעו מהם חלק גדול ממחיתם, כי אוצרות מרכלתם המרהיבים עין הרואים בהפאר וההדר אשר ישיתו עליהם מחוץ, ימצאו ברחובות המרכז של העיר, אשר העשירים בעם נחתים שם, תחת אשר סחר היהודים נגבל אך למקום אחד ברחובות צרות, אשר אך זעיר שם זעיר שם תעבור בהן רגל איש. לסבה הזאת אבדו רבים מהם את כל הונם ורכושם ובתי מסחרם נהרסו עד היסוד בם; אחרים יחזיקו עוד מעמד אך בעמל רב וברגזה, מפחד הימים הבאים; עוד אחרים, והמה העשירים שבעדה, אשר אבדו כבר אם מעט ואם הרבה במסחרם, ראו את האסון הנשקף אליהם במסחרם בעתיד, ראו כי עשוקים המה משפט האחוזה (רעכט דעס גרונדבעזיטצעס)

אשר ערב להם בעד הונם ורכושם, וישאו את רגליהם וילכו להם לארצות אחרות בעזבם לאנחות אנשים רבים אשר מהם היה לחמם נתן וגם היו לעם משען עז ביום צרה, ואשר מיום ליום יגדל ענים ומרודם.

בלי תפונה לא נכחד מחכמתך הרבה, אב קדוש, כי במקום שם כה יתנגשו הענינים בפעולותיהם הלא־נעימות כבד הוא מאד להחזיק את בתי החסד לישראל, אשר על הרוב יוכלו לעמוד אך בעזר נדבות אנשים פרטים, כאשר עיני הוד קדושתך רואות בהשקפה הכללית הסגורה בזה. כי מצד האחד יחסרו, כאמור למעלה, נדבות העשירים אשר יצאו מזה ואשר באהבה רבה דאגו לטובת הבתים ההם לסעדם ולתמכם ולנהלם בעצתם וגם להיטיב מצבם, ולא נשארו להם אפוא כי אם הכנסות קטנות בלתי־מפרשות (אונבעשטיממט) לעמת ההוצאות הרבות והגדולות אשר לא יוכלו לעבור עליהן מבלי שים אליהן לב; — מצד השני רוע מצבם של האנשים אשר בידם דרכי הבתים ההם לפקח עליהם ולדאוג לכל מחסוריהם, רוע מצבם זה לא יתנם לשום את לבם בלי חשך למחסורי בתי החסד ההם, אשר כאשר ירבה ענים של בני העדה בימים האחרונים כן ירבו ויגדלו גם המחסורים. להסיר את מר המצב הזה יחסרון להעדה הזאת סדרים נכונים אשר לא יחטיאו המטרה, יען הדרך אשר יתוה החק וחסרון האמצעים ישימו מעצורים ומעקשים על דרך העדה.

האמנם הקימה העדה בית־ספר למתחילים לאמונה ודעת, אולם עניי כפן יעזבו בני העניים את בית־הספר בעודם רכים וצעירים לימים למצוא להם פת לחם לאכול ולהשקיט את רעבונם, כי אבותיהם לא יוכלו להביא לחמם לפי הטף — ולכסות את מערומיהם בבגד עדים אשר גם זאת אזלת יד הוריהם לתת להם: פעמים הוא רוכל, פעמים מאסף בלויי סחבות ובלויי מלחים, סוחר בעצי גפרית, נער משרת, קונה כפות נעלים בלים, שואב־מים ונושא־סבל, אך עבודה אחרת לא ידע לעולם — וזאת היא מחיתו לרוחו ולנפשו, ואלה המה המחיה והכלכלה לכחותיו הרוחנים והמוסריים! — לא לו להראות לעין כל את עור כפו הנקשה מרוב עבודה; לא לו להתגאות בנטפי זעת אפו אשר תאכילהו לחם! מצוקותיו הרבים הטביעו את אות הקיקלון במצחו, ועזוב לעניו ויגונו מבלי כל עוזר ותומך, עשוק כל האמצעים להתגבר עליהם ולהכניעם, נכון תמיד לצלע, יכנע הוא תחת שבט עניו, ולאט לאט ישוה להשבט המכה אותו, הוא — עָניו ואסונו, והיה הוא וְעָניו אחד. במצבו זה חללה לו גם לקוות הרוחה, במקום שם ימצאוה אחרים בעבודת הארץ והממשלה; על פי כח המתעורר בקרבו ירגיש כי עשוק הנהו מכל חמדת החיים, וביאושו הנורא יאבד את אמונתו בכבוד האדם, בכבוד עצמו וגם יאבד דרך. גם כבוד חיי המשפחה יקל מאד ויאבד את ערכו; כי שם בחדר צר ואפל, אשר יושביו נכונים לכל איד ופגע של העוני המר, ישתרע אך מצע אחד ועליו שכבים סרוחים — מבלי שים עוד לב להאויר המשחת אשר ימלא את חלל המקום הצר הזה — האב עם אשתו וילדיו הרבים באין הבדל המין ולא יתבוששו.

האמנם יודעים המה המפקחים על עניני העדה את ההרום במדות המוסר והחליים הרעים הבאים לרגלי תוצאות נוראות כאלו, אולם איככה יוכלו לקדם את פני הרעה במקום שם ירבו העניים למאות הרבה, וכלם ישאו ויסבלו עד כי קשה כח הסבל? ובכל זאת, בקראך אב קדוש, גם לעדת היהודים לבוא ולחסות תחת צל כנפי חסדיך ולקחת חלק בנדבות הממשלה, לא נתנו לה הממונים על מעשה הצדקה הזאת כי אם שלש מאות שקודי, בעוד אשר מספר העניים הידועים והנכתבים בספר עולה לאלפים נפש אדם. ואלה האנשים אשר מצבם לא טוב ולא רע, אלה הבינונים, כלו כחם במלחמתם עם המעצורים העומדים להם תמיד לשטנה על דרך החיים בתור אזרחים; עיפים הם מעקת המס הכללי והפרטי, המה: המס אשר ישלמו כל אזרחי העיר, והמס אשר תדרוש מהם עדת אמונתם. כן נטל עליהם לשלם מס מדי שנה בשנה מכסת כסף לשני בתי חסד אשר להנוצרים הקתולים. לבית הנקרא „Casa pia der eatechumen„ ולבית הנזירים (das Kloster der canvertiten) שהמירו את דתם, שני בתים אשר מטרתם להביא את היהודים במסרת דת נצרת. ובלעדי זאת עמוסים הם עוד מסים שונים אחרים הנוסדים על מצבם היוצא מן הכלל. עליהם לשלם גם בעד הוצאות הסוכנים אשר על הבית ההוא בעצמו, אשר כל יהודי לא יבא בקרבם, ובכל פעם כאשר נטל עליהם לחרש אחר שתי שנים את תשלומי מס הכסף והמסחר יתאוננו רע על אשר ישיתו עליהם עוד נוספות, כי במשך הזמן ההוא אבדו אחדים את כספם בענין רע ולא יוכלו לשלם עוד לצרכי העדה, ועל הנותרים אפוא למלאות את החסרון, ואז גם ישימו אשם את פקידי העדה באמרם, כי יעשו כטוב וכישר בעיניהם, וישיאו עליהם עון עול ורשע; ופקידי העדה בעצמם מוכרחים לעשות את לבם אבן לבלי לקצוב את תמיכתם לפי גודל האסון, כי אם לפי מספר המבקשים, ולבם עליהם דוי על כי יחסרון למו הכח והאמצעים להעלות את מצב המוסרי בקרב עדתם במעלת השלמוה.

המעמד הזה המתנגד לחקי הטבע והיעודים

הלא־נכונים והלא קימים (צווייפעלהאַפט) בעד מצבם האזרחי של העדה הישראלית הזאת, המה הנסבה למצוא עליהם תאנות, תלונות וחשד. — האפיפיור פיוס הרביעי כבר התאונן מר על המצוקה הזאת, אשר לפי דבריו השתלמה לרגלי גלויי אגרות ברוח השליחים (אפאָסטאָלישע בריעפע) של פאויל הרביעי שקדמהו: quarum ut accepimus practexta per calumniam et cavillationes nonnillorum vestris facultatibus inhiantium literas ipsas in multis praeter ipsius praedecessoris intentionem interpretantium, vos diversimode vexati et inquietati fuistis. „שמענו כי עֻנֵּיתֶם ותחרדו ממנוחתכם באופנים שונים על ידי חשד וקלס של אנשים אחדים אשר מצאו חפץ בתאֲנה הזאת לחמוד את הונכם ורכושכם ולפתור את הוראות מי שקדמנו למעלה מכוונתו". היוצא ממצב הדברים הוא, כי כל איש אשר ימצא תועלת בדבר או אשר אך יחפץ, יקח לו לרעת היהודים את מדת הדין הקשה בחקים הנוגעים עֲלֵיהֶם, ביחסם להם מדה קשה מאד ומבלי כל שנוי ותמורה, אשר הוא נגד האמת, עד כי אחרים ירחיבו את האסורים האזרחים כפי מעלות רוחם וימתחו את דינם הקשה על ראשי עבדי הממשלה ההם כפי חפץ לבם. ריב ומדון כי יהיה ביניהם יחליטו אחדים כי אין להיהודים להגיד עדותם נגד אינם־יהודים בדברים אשר לתורת האזרח; אחרים ישלחו את ידיהם גם לספרי המסחר ואחרים מסופרי השטרות (נאָטאַר) יאמינו עוד היום, כי חלילה לו להיהודי להיות עד בדברים שבפומבי או בכל דבר ההקשרות.

נעצרים על דרכם לרדוף חכמה ודעת ערך הכבוד וחרשת המעשה, נאנחים תחת עול המסים אשר נטל עליהם יותר מעל כל האזרחים האחרים, אשר לא עליהם יהיו המסים ההם, משפטם נחרץ לשבת בעצלתים ולהביט בשחוק המר של הכפן והרעב, חסרון הבגדים לכסות את מערומיהם ואבדן מדות המוסר של הרבה משפחות עניות — במצב רע ואיום כזה התפלאו עליהם מעולם כל ישרי לב, כי עוד לא עממה בקרבם גחלת חובת האדם, כי לא נדעך עוד שביב הכבוד מקרבם ועוד לא נסע יתרם בם!

ופה נחוץ יהיה, אב קדוש, להביט מעט לאחור, לזכור ימות עולם ולהתבונן לשנות מאות עברו לדעת, אם אמנם לא נשתנו לעולם האופנים אשר מהם תוצאות לכל המצב הנורא הנוכחי של היהודים, ואם לא המיר רוח החקים המעיקים את תכונתו לעולם.

מבלי להזכיר מאורות אחרים בהכנסיה הקתולית האירו ס"ט גרעגאָריא וס"ט בערנארדא בזהר שמש צדקה וחסד לעדת הישראלים, וקרנים מיד החסד הזה בתבונת רוחם של ראשי דת נצרת, ברוח האפיפיורים הנעלים והנשאים אלכסנדר II., קאליסטא II. אייזען, אלכסנדר, קלעמענט, קעליסטינא, איננאצענץ השלישי בשם הזה, וגרעגאָר IX, איננאצענץ IV, ניקאָלא IV, קלומינס IV. לזכרון עולם לכבוד המאורות הגדולים האלה ועוד אחרים בחבר הכנסיה הכיר ועד נכבד מעדת היהודים*) אשר כל אחד מחברי הועד נודע לתהלה בכשרונותיו ובמדותיו הנעלות, ואשר התאספו בעיר גדולה באירופא בראשית המאה הנוכחית, את רוב יקר ערך עמודי הכנסיה הקתולית ויתנו כבוד לשמם.

בנוגע למשפטי ההנהגה האזרחית אשר האפיפיורים שמרו לעשותם בדברים הנוגעים להיהודים עבדיהם, **או אם חפצו לתת להמשפטים ההם מהלכים גם במדינות אחרות**, נוכל להגיד נאמנה, כי המשפטים ההם נשאו עד ימי נשיאות מארטין, ועד בכלל, את חותם החסד עליהם, ודבר החסד הזה ראוי עוד יותר ליקר ותפארת, אם לא נשכח את העול הנורא ורשעת־הרמים הנעשה בעת ההיא לעם ישראל ביתר ארצות אירופא, וביותר בימי מסע הצלב. החובה להגיד, כי אמת נכון הדבר, אשר אחר הימים האלה מצאו את היהודים ההם צרות רבות ורעות אשר לא ידעו מעולם, וכן אמת נכון הדבר, כי ברוח המחוקקים עלו לא לעתים רחוקות משפטי הסבלנות והחסד על הנסבות למשפטים הקשים. לפעמים נראה את יד החסד הזאת בהסרת החקים כלם, לפעמים נכיר אותותיה בתתם לעבור על החקים המעיקים מבלי לשום לב לזה, בידעם ערך ההשתנות ביחוסם האזרחי של היהודים, אשר הסבה העת או מדת הדין הקשה אשר מתחו עליהם. יחוסם האזרחי הזה היה, לפי הנראה, מוכשר להשתנות הרבה פעמים תחת ממשלת אפיפיור אחד או תחת אפיפיורים שונים:

אלכסנדר III כתב להגמון ממארסייל, כי לא נחוץ להכביד על היהודים את אכפם ולהכריח אותם למכור את שרותיהם, בלבד אם לא ישלמו את המעשר: „בנוגע להשדות אשר יעבדו היהודים רוח אחד לנו ולחכמהך אשר תדע לאכפם בחזקת היד לשלם את המעשר ולסלק את ידם כליל מאחוזותיהם" —

גרעגאָר IX מצא טוב ונכון הדבר אשר יתן

---

*) Raccolta degli Atti dell' Assemblea degli Isr. di Francia. Livorno II p. 152

מלך פורטוגאַל בידי היהודים לבדם את משפט החכירות (Monpol=Pactungen) ויקצוב את הרומת המס כל עוד היו נוגעים בבית=דין הכנסיה. „ואם יעלה בלב המלך מפורטוגאל לתת את הכנסותיו בחכירה להיהודים, אז יאבה נא לשלוח לגבות המסים איש אמונים נוצרי, אשר לא יחשדוהו הכהנים הקתולים ובתי התפלות, אשר על ידו ישיגו היהודים, מבלי להזיק להנוצרים, את משפטי הממלכה (רעגאליען=רעכטע, Jura regalia).

מַרְטִין V אשר בעלותו על כסאו האמין כי לו המשפט למתוח את מדת דינו הקשה על יהודי אַוִינְיאָן (Avignon) הטה מיד חסדו לכל בני אמונתם, עד כי החכם האדון גאעטאנא מאריני יבטיח בספרו אשר כתב על רופאי האפיפיורים (דברי פיו המה): „הוא היה כה נטוי להיטיב את מצב היהודים, כאשר אולי לא עשה כן אפיפיור לפניו".

ואמנם כן הוא, אחרי החקים משנת 1418 ומשנת 1422 המלאים רוח חסד להיהודים, יצא עוד בשנת 1429 חק אחד, אשר על פיו הושוו זכיות האזרחים של היהודים עם כללי זכיות כל העם. אולם אייזען IV הודיע במלחמה האחרונה אשר פרצה בספרד נגד ממשלת הערביאים (מוירען) גלוי לכל, כי היהודים והזאראצענען אשר במדינות לעאָן וקאַסטיליען לא יכשרו לשאת עליהם כל משרה בממשלה וליהנות מזכיות אחרות אזרחיות, ובהוכן לרפאות חולים אשר לא מבני אמונתם. אחר כן הרחיבו ניקאָלא וקאליסטא III את הפקודות ההן גם על היהודים והזאראצענען אשר ביתר ממשלות הנוצרים, בעוד אשר הוא נגד חק ישן נושן, אשר על פיו אסור להעמיד את היהודים השלוים והשקטים מטבעם במחיצה אחת עם המושלמנים אשר רעות בלבבם כל היום. בכל אופן שיהיה יִוָכַח כל איש מהדברים הנאמרים מטה, כי המרה הקשה של פקודות כאלו נגד היהודים לא היתה לארך ימים, וימיה לא ימשכו. בכל זאת לא למותר הוא להזכיר כי להפצרת נ ו ש א י = ד ג ל = ה צ ב א (Gonfoloniere) אשר לנציבי ושרי הצבא של קאָרנעטא הרשה ניקאָלא V לראטיללא ובנו אברהם לרפאות החולים ב ק אָ ר נ ע ט א, מ א נ ט א ל ט א ו ט ש י ו ו י ט אָ ו ו ע ק י א. עוד זאת, כי סיקסטוס V העמים ביום העשרים לירח יוני 1476 גם על הרוקחים את החק אשר ערך חבר הרופאים ברומא ואשר קיים האפיפיור ההוא בחותמו ביום העשרים לירח דעצעמבער 1471, ואשר על פי החק ההוא לא יוזר כל איש או אשה, נוצרי או יהודי והוא איננו מאגיסטער או כי לא כלה חק למודו בבתי המדרש הגבוהים, לרפאות כל אדם אם בסמי מרקחת למחלות פנימיות או בכל סמי תחבשת למחלות חיצוניות. הפקודות האלה המקוימות מאיננאצענץ VIII ביום 25 פעברואר 1486 נתקיימו אחרי כן בפקודת קלעמענס VII ביום 8 סעפט' 1531, אשר נדפסה 1626 ברומא, כאשר כן היו באמת הרבה בתי-מרקחת בידי היהודים בכל ימי המאה העברה, כאשר יוכל כל איש להוכח מהחקים של החברה הנכבדה לבתי המרקחת של עיר הבירה הזאת, אשר הכריזו בשנת 1787 ונתקיימו בידי האפיפיור של הימים ההם פיוס VI. — חלילה לנו לעבור בדומיה גם על דבר האמת הזאת, אשר בימי נשיאותם של פיוס II, סיקסטוס IV, ואיננאצענץ VIII רפאו ברשיון האפיפיורים רופאים יהודים גם לחולים שאינם מבני אמונתם, כנראה מתעודות נאמנות בידי מ א ר י נ י הנזכר, המראה באצבע על רופא יהודי אשר גר בימי לעאָ בחבל הכנסיה מס"ט לעאָנאַרדא ואשר רפא את כל אדם אשר בקש עזרה מידו; ועוד יזכור מאַריני יהודי אחד בעת ההיא, אשר לפי דברי מכתב הקארדינאל אשר על בית האוצר (cardinal=cam-merlengo) משנת 1515, שרת בתור רופא העיר אַנאַנייא (Anagni). א מ א ט א ל ו ז י ט א נ א בספרו curationum Medcinalium יקרא בשם את היהודי א ב ר ם א ל א י א אשר היה רופא פצעים במאה ההיא בעיר פ ע ז א ר א אשר שם היה גם ל ו י ד א ד י א ב ל א נ ע ם בתור חכם ורופא אמן של הקארדינאל ק ר י ס פ י.

נכבד הוא להעיר, אשר לפי הנראה הוטב מאד מצב האזרחי של היהודים בימי נשיאותו של אלכסנדר VI, כי בבוא היהודים אשר גורשו מספרד למדינות שונות באיטאליא ואחר כן נתקבלו גם בטאסקאנא הקרובה, אז לא יראו רבים מהם לבוא גם בתוך גבול האפיפיור וגם לעיר הבירה, אשר בנו שם שני בתי תפלה, הנקראים גם היום ק א ס ט י ל י ע ן ו ק א ט א ל א נ י ע ן אשר באו מהארצות ההן לגור שמה.

בשנים הראשונות לנשיאותו של פאוילוס III חי איש יהודי ו י א ק אָ ב שמו אשר כהן פאר בתור פרופיסור לחכמת הרפואה בבית הספר הראשי ברומא, כאשר כן יחליט מ א ר י נ י הנזכר לפי תעודתם של ק א ר ט א ר י ו ק א ר א פ פ א, וכאשר יברר פ י ל י פ פ א מ א ר י א ר ע נ א צ צ י בספרו אשר הוציא לאור על דברי ימי בית המדרש הגבוה הזה ויחזק עדותו ברשימה נושנת אשר מצא.

נשיא הכנסיה ההוא הסיר בפקודתו מן 15 פעברואר 1543 מעל היהודים את משפט חברת האמנים (Gerichts=barkeit der Zunftherren) ובעת ההיא קים בתם לבב את כל הרשיונות אשר נתנו להם הנשיאים שהיו לפניו ויתר ראשי הכנסיה. על רוח הטוב והחסד הזה

יעידו גם דברי הקארדינאל סאדאלעטא, כי לפי דבריו, לא היו בכל ימי נשיאותם של האפיפיורים האחרים ימים טובים לישראל אשר יחוננו ברשיונות טובים ומלאים חסד וחנינה כימי נשיאותו של האפיפיור פאויל III אשר אז לא אך נחלו כבוד ויקר, ויתן להם חקים טובים ומשפטים ישרים, כי אם גם נתן להם הרשיון לחגור כלי מלחמה.

המצב הזה נשתנה בימי פאויל IV אשר מתח מדת דין קשה על ראשי היהודים בפקודתו cum nimis מירח יולי 1555, אשר הביאה עליהם שואת פתאום ויואשו מחיים. הכריחם למכור את אחוזת שדותיהם, לשבת אך במקום צר הנבדל מכל העיר ולעשות להם שם את חנויותיהם, לא הניח להם בשדה המסחר כי אם חלקה אחת מלאה חתחתים ומעקשים, היא — המסחר בבלויי סחבות ומלחים, צוה על הרופאים לבלי להחיש עזרה לחולים נוצרים המבקשים עזרתם ועוד ועוד.

אולם חלילה לכחש את האמת, כי האפיפיור הזה שב ויודע ביום 20 אויגוסט ש״ז גלוי לכל על ידי הקארדינאל סגנו: העברים יוכלו לעשות ולפעול בכל מלאכת מחשבת.

אולם פיום IV בפקודתו המתחלת בדברים: Dudum a felicis מן 27 פעברואר 1562 הודיע בין יתר הדברים אשר שם לבו אליהם לטובה: „בחפצנו ללכת בעקבות הרבים שקדמונו ולעשות כמעשיהם, הננו למשוך את חוט חסדנו על מצבכם". הקל את עול החקים ההם בתתו הרשיון להיהודים לקנות להם שדות ובתים ולפתוח להם חנויות מחוץ לגבול אשר גבלו להם ראשונים. האמנם אמת נכון הדבר, כי גם הרשיון הזה היה מוקף גדרים וסיגים רבים, אך לעמת החקים הקשים של ימי נשיאות פאויל החיה הרשיון הזה את רוח היהודים ויחזק את לבם הרפה.

פיום V העביר בפקודתו מן 19 אפריל 1566 את התקונים של הנשיא שקדמהו והחזיר את חקי פאויל IV ליושנם. אבל ירח ימים אחר כן הודיע על ידי משנהו, כי יוכלו היהודים לעבוד במקצעות אחרים של חרשת המעשה ובתוכם לצרוף את הזהב וללטוש את האבנים הטובות.

לב גרעגאָר XIII היה יותר נטוי לשפוט את היהודים בחסד וברחמים, כי הרשה להם לשוב ולקנות שדות אחרים בקרבת בתי תפלותיהם, אשר לקחו מהם לפנים בחזקת היד, הסיר מעליהם, כאשר עשה פאויל III, את משפט חברת־האמנים, ובשומו את לבו למצב הרע של העדה הישראלית, מחק חלק גדול מספר חובתה ובזה הקל הרבה את עול סבלם. אך עוד יותר הרחיק עצמו סיקסטוס V ממדת הדין של פאויל IV ופיום V, כי ביום 22 אקטאבער 1586 הוציא פקודה גלויה מלשכת המעשה אשר להאפיפיור, ודבריה הראשונים: „יען כי חפצנו לעשות כמעשה האפיפיור פיום IV וכמעשה הרבים והנשיאים שקדמונו, הננו לדאוג לטובת מצב היהודים"; בתוך יתר הדברים השיב להיהודים את משפט המעון, את משפט העבודה בכל מלאכת חרש וחושב ומשפט המסחר, הרשה להם לבנות למו בתי תפלה בכל הערים, בכפרים ובכל הארמונות והמצודות אשר במדינה, לקחת חלק בראש בכל עניני האזרחים כאשר יהנו מהזכיות ההן יתר אזרחי הארץ, ולהרופאים הרשה להחיש ישע גם להחולים אשר אינם מבני אמונתם.

בהמלים הראשונות אשר בפקודת האפיפיור קלעמענס VIII: „העורון וקשיות ערפם של היהודים" השיב בשנת 1593 הנשיא הזה את חומרי הדינים של פאויל IV ופיום V, גרש את היהודים מכל מדינות מלכותו, לבד רומא, אנקאנא ואוויניאן, אך אחרי ירחים אחדים קרא להם לשוב לארצו.

איננאָצענץ XI יתראה אולי קשה נגד היהודים, כי אסר עליהם מלאכה אחת אשר בין יתר הדברים אשר נאסרו עליהם אולי היתה האחת היוצאת מן הכלל, ואשר ממנה היה להם תוצאות לְרֶוח מעט; אך לאחרונה הראה להם גם את רוב חסדו, בהמצאו לבקשתם וידבר עליהם טובות לפני ממשלת וועניציען להוציא לחפשי יהודים אחדים אשר לוקחו בתור שבויי מלחמה במארעא, ולהשיג את מטרתו צוה להושיב ועד מיוחד לשפוט בדבר הזה.

איננאָצענץ XIII הקים בשנת 1724 את חומרי הדינים של פאויל IV ופיום V וקלעמענס VIII ועניָן אחר שם לו למטרה, לאסור על יהודי אוויניאן וקארפענטראס את סחר המשי ובגדי המשי. לא ארכו הימים ויושב לבקשתם ועד מיוחד לעיין בדבר, אשר ממנו השיגו את הפקודה נגד החק הנזכר.

בין הדברים האחרים יאסור קלעמענס XII בפקודתו מיום 2 פעברואר 1733 אשר הוציא בכל גבולות ממשלתו וביחוד בפערראַרא, אשר הוציא ע"י ראש הסגנים הקארדינאל גואדאנייא, על היהודים לקחת חלק בחכירת כל דבר מסחר (Monopol). אולם ביום 28 אויגוסט של השנה השנית שם את לבו לבקשת העיר ההיא ולטובת יושביה היהודים, העביר בחתימת ידו את פקודתו הראשונה; בענעדיקט XIV, אשר לפי הנראה מדברי הפקודה של ארכיוי העיר ההיא (Magistrat) הביט בשאט נפש על הרשיון ההוא של קלעמענס XII ויבז לו, נתן לו גם הוא אחר כן, ביום 15 מאיי בשנה ההיא, לבקשת העם ההוא

מהלכים בארץ עם מכתב הקארדינאל וואלענטי, סופר המדינה.

אם נסב את עינינו מחוג המחוקקים ונשים את לבנו למעשה השופטים, אז לא יבצר ממנו להביא מופתים ודוגמאות המוכיחים לעין כל, כי הרגישו אז ההכרח להרחיב את חוג פעולת היהודים בתור אורחי הארץ, ונשיאי הארץ לא הביטו בעין רעה על הרחבת הגבול הזה שגבלו להם ראשונים.

עוד ביום 3 יולי 1581, בעת אשר החקים הקשים של פאויל IV ופיוס IV העיקו עוד על עם היהודים הודיע, לבקשת העדה הזאת, ראש לשכת המשפטים, כי יכולים היהודים לקחת להם מהנוצרים למשרתי ביתם.

בשנת 1620 בקשו תופרי הבגדים הנוצרים את בית משפט הגבוה (קאממערגעריכט) ברומא, לאסור על העברים אשר בעיר הזאת לעשות בגדים חדשים, ויהיו נשענים בבקשתם על החקים הקשים של קלעמענס VIII, אולם השופטים חרצו משפטם לטובת היהודים.

בני-חבר-האחוה (אָרדענספערברידערונג, Gongregation) העירו בשנת 1621 את השפק, אם על הנוצרים לכלכל את היהודים אשר שמו אותם במאסר על דבר נשיון-כסף (שולדהאַפט), ובית המשפט הנזכר חרץ גם בדבר הזה, למרות החקים השליטים אז בארץ, את משפטו לטובת היהודים, „יען כי לפי סדרי זכיות הכלל נצטוו לכלכל את אסירי הנוצרים, לכן להחק הזה תקף ועז גם בדברים הנוגעים לאסירי היהודים, כי נהנים הם מזכיות הכלל".

המפקחים על בתי האסף לתוצאות הארץ (Conservatoren) אשר ברומא נתנו בשנת 1652, לבקשת חברת העושים במרדעת ובאוכף (זאטטלער), חק אשר על פיו אין לכל אדם, אם סוחר בבגדים ישנים ואם יהודי, למכור חפצים חדשים הנחשבים למלאכת המרדעות, גם לבלי לעשות דבר הנחשב על המלאכה ההיא, וגם כי חלילה להם להיהודים לתקן כל כלי עגלה וחפצים אחרים אשר למלאכת ידם, ובמכרם לא ישנו אותם, כי אם ימכרום כאשר קנום בלי כל שנוי. לרגלי הדבר הזה לא נמנעו היהודים להגיש את עצומותיהם אל השופטים ויתאוננו רע על מעשה החברה ההיא, ויועצי האפיפיור אשר בהקאפיטאל הואילו לבאר בפני הקארדינאל אשר על האוצרות בימים ההם, כי אין להחק הזה כל שווי וערך.

בשנת 1726 השיבה האינקוויזיציאָן הקדושה אשר ברומא, ריקם את פני הסוחרים בחפצים ישנים עם הפקודה המקוימת מאת האפיפיור בענעדיקט XIII אשר כתבו שטנה על היהודים, כי יעשו מקנה וקנין וגם יש להם חנויות מחוץ לגבול מושבם. בית המשפט הזה יסד את מחאתו על שתי החלטות דומות אשר נדרשו מהקארדינאל אזינייא (Asinei) אשר היה לפנים שר בית המשפט הזה ומההגמון מבאיאנא אשר היה סגן הממשלה בימים ההם; שניהם החליטו אמר לטובת היהודים. סגן הממשלה הואיל לברר, כי אם ישימו את עיניהם בחקי הזכיות ובפקודות האפיפיורים, אז ימצאו כי בפירוש הורשה להיהודים לפתוח להם חנויות מחוץ לחומת הגעטטאָ, ומלבד כל אלה, הנה אם ישימו את לבם לכל המעשים הנעשים עד העת ההיא, או יתברר הדבר, כי במשך חמשים שנה היו תמיד בתי אוצר להיהודים וחנויות מחוץ לחומות הגעטטאָ; ואף גם זאת, כי לא בסתר היו מעשיהם, כי אם לעיני כל העם. המה עשו תמיד סחורה בפומבי במטלטלין וסחורות שונות, וברשיון הנלהבים שבראשי בתי הנזירים, כאשר הם המנהיגים והסגנים הנעלים, ואשר לא לעתים רחוקות מצאו מכשולים על דרכם ויתנגשו עם חקי המשפט, בחפצם להוציא את דבר משפטם לפעולת ידים.

„אל יאמרו כי לרגלי המסחר הזה מחוץ להגעטטאָ תוכלנה לבוא סכנות המרד והרמת-יד (אויפלעהנונג), כי אם לא תוכל סכנה כזאת לבוא לרגלי המסחר בבלויי סחבות אשר יעשו היהודים באין מפריע מפנים לתחום מושבם, ובהרבה בתים ברומא, אף כי בטבור העיר, אז אין כל פחד סכנה כזאת לנגד עינינו מאוצרותיהם או חנויותיהם אשר להם שמה לעיני כל העם. ובאמת לא קרה עוד מעולם, כנודע לנו עד כה, בכל מקום דבר אשר יאמר עליו, כי לרגלי הרשיון הזה נעשה דבר שלא כנכון או שערוריה, אף לא צמחה ממנו כל סכנה קטנה, כאשר יעידו פה אחד כל כהני המקומות אשר שם אוצרות היהודים, אם כן אפוא רחוק הוא מאד הדבר מן הסכנה אשר הורו עליה המשטינים, ואף גם זאת כי מרשיון כזה תצמח טובה רבה גם להנוצרים ברבות המוכרים, וביחוד בקנית המטלטלים הנחוצים לפעמים לקנותם בלי אחור, והיהודים מסתפקים במועט, אם כן אפוא יוכלו לפי הנראה לתת הרשיון" וכו'.

הקארדינאל אנזידייא יחליט גם הוא, „כי כן לאשר לא הושבה פקודת פיוס IV במקצוע זה, כאשר יוכיח המנהג הראוי מאד לשום אליו לב, וכן בעבור זאת למען לא יקחו מהיהודים את המסחר בחפצים ישנים הנחוץ להם להחיות את נפשם, ואנשים נכבדים לא יחפצו ללכת לרחובות הגעטטאָ לקנות להם כלי בית וחפצים אחרים, לכן יוכלו לתת

להיהודים לפתוח להם חנויות גם מחוץ לגדר מושבם". ועוד הוסיף על דבריו, כי גם בימים הראשונים היו להם חנויות כאלו בס. מארקא, פיאצצא קאלאננא ועל יד הקארזא.

בשנת 1737 השיב ריקם הקארדינאל אשר על הלשכה את בקשת הסוחרים הנוצרים אשר נשענו על המשפט אשר קימו כל חברי לשכת המשפטים; הבקשה הזאת תמכה יתרותיה על החקים הנזכרים של אינאצענץ XIII ומטרתה היתה לאסור על היהודים המסחר בסמים (שפעצעריין).

בשנת 1774 לא קבלה האינקוויזיציאן הקדושה ברומא, למרות מחאת ההגמון בוזאליני, את תלונת הסוחרים בקנבום היושבים באנקאנא, אשר התאוננו מר על היהודים שמה, על אשר יכינו את המין הזה וגם יעשו בו סחורה. כן לא יחסרון דוגמאות מכהנים נכבדים, יודעי בינה לעתים בדברי מדינה, אשר הכירו את ההכרח להיטיב את מצב היהודים עבדי הממשלה, ובאמת שמו בשנת 1764 מזכיר המדינה מארריגיאני ובשנת 1773 הקארדינאל הנאור בארגהעזי ציר פעררארא, בחפצם לרפאות את מחץ הנזק הרב אשר הסב היוקר הגדול בשנים ההן, את פניהם אל היהודים ויבקשו מהם בדברי כבוד ותחלה לדאוג לשבר רעבון המדינה ולקנות בר כאשר אך יוכלו, ובזה הודיעו גלוי לכל, כי הורמו המכשולים אשר היו על דרכם בענף המסחר הזה.

לבד כל אלה שוה הוא להעיר, כי הכירו יודעי דת ודין מהוללים ובתוכם אנשים רמי המעלה מממשלת הכהנים, אף כי גם בלבם מצאה עוד דעת הקהל קן לה ולא נוכחו עוד לדעת את כשרונות היהודים בתור אזרחים, בכל זאת הכירו את היהודים לחלק נכבד מאזרחי העיר, ומוכשרים המה ליהנות מכל זכיות האזרחים, וגם העירו על הדבר אשר אחרים מהם עובדים עבודתם בבתי פקודות העיר.

לתת עוד יותר תקף ועז לדבריהם, אספו הנכנעים החתומים מטה בההוספות החלטות ומשפטים מתאימים ממורי דת ודין נודעים לתהלה, כאלה המה: מארקארד דייא זוזאני, פראנצעסקא בעציא ועוד ועוד.

בכל אופן הנקל הוא, אב קדוש, להוכח כי מן הנמנע היה אשר שטת הממשלה החדשה שהביא פאויל IV בהחקים אשר חקק להעיק על היהודים, עם כל מעשה החסד אשר עשו אחרי כן הנשיאים להיהודים, אם בפירוש ובפומבי ואם אשר הסכימו עליהם בשתיקה כי עשו עצמם כלא רואים, עם כל משפטי הצדק והישר של בתי המשפט שברומא, ועם כל חכמתם ותבונתם של מורי הדת, כי מן הנמנע היה אשר השטה החדשה הזאת לא תביא ברגלה כל עוני רעה ויגון על היהודים האמללים. מוכרחים היו למשוך את ידיהם מענפי חרשת שונים אשר עד העת ההיא יכלו לעשות בם כטוב וכישר בעיניהם, ובזה אבדו מקורים רבים אשר מהם היו תוצאות להרבה דרכים ואמצעים להגדיל את ענפי חרשת ההם. מוכרחים היו למכור את נחלותיהם ואחוזותיהם בעיר וכפר ויאלצו לקחת מחיר מצער מאד, החלק החמשה עשר מכפי שוים, כנראה מספרי דברי הימים אשר ידבר בם על אדות הדבר הזה.

לפעמים מנעו הקונים הנוצרים לשלם את כסף המקנה אשר קבלו על עצמם לשלם להמוכר היהודי, ובלי הפונה אמרו בלבם, כי הממשלה אשר תרדה את עם בני ישראל בפרך תעמוד לימינם בדבר הזה, כאשר ישמעו הדברים האלה מתוך דברי אגרת-החקים (בוללע) של פיוס IV המובאה למעלה.

בין כה וכה וכסף ענושים (Contributionen), ידועים ובלתי ידועים, קצובים ובלתי קצובים אשר תחת על סבלם כרעו גם בימים הרעים ההם אשר מנעו מהם חיי האזרחים, אלה אשר שם עליהם קלעמענס VIII, אורבאן VIII, קלעמענס IX — לא פחות מזה המסים הכבדים אשר שם עליהם האפיפיור אורבאן ההוא והכסף הרב אשר היה להם להוציא בימי נשיאותו של האפיפיור אלכסנדר VII (ואשר העבדים הח"מ יעברו על פרטיהם בשתיקה), כל הדברים האלה הביאו את עדת היהודים עד עברי פי פחת ויהרסו במעט עד היסוד את מצבם אשר מיום ליום הלך הלוך וקשה, כאשר יעידון על זה פקודות האפיפיורים אשר פקדו למען הביא סדרים נכונים בעניני העדה. יד הרעה הזאת היתה הרבה מאד בעוכרי רוח העדה ותבא בלבם יאוש נורא מאד אשר יכלה המתו בם.

זאת לא זאת! האמללים האלה, רצוצי ההוה, יראים מחמת העתיד, נבדלים מהחברה האזרחית, הלכו הלוך וחסור בזכרון האנשים ולא נכרו עוד בחוצות, ויחד עם זה אזלת ידם ללחום נגד מלשני בסתר והולכי רכיל אשר כלם יחד עליהם התמלאו, על חייהם בבית ובחוץ, על אמונתם ויראתם את אלהים, ועל דברי ימיהם העתיקים — עד כי קצצו כנפי רוחם, ותחת אשר היו נודעים לאמיצי-הרוח, הנם כעת רכי-הלב, כי כשל כחם וגברים אין אונים המה, והדבר הזה ימעיט ערכם בעיני בני עירם וארצם, ורעה חולה מזה, כי יפחת ערכם וימעט כבודם בעיני האפיפיורים הנעלים והנשאים, תחת אשר לפנים היה כבודם תמיד גדול מאד בעיניהם. הלא הם אשר העירו במעשיהם על כשרונות היהודים לזכיות חיי החברה.

רבי בנימין מטודילא יספר בספר המסעות שלו, כי בהיותו ברומא בימי נשיאותו של האפיפיור אלכסנדר III מצא שם חבר אנשים אצילים מבני אמונתו, נכבדים ומאד נעלים, חפשים מכל מס ועבדים נאמנים להאפיפיור אלכסנדר, אשר מצאם כנים וישרים לעמוד לפניו ולשרת.

אולם יען כי יוכל היות אשר עדותו של הנוסע הזה איננה נאמנה, כי אולי צדדית (פארטייאיש) היא, באשר הוא יהודי, לכן נכונים המה החתומים מטה להביא עדותם של אנשים אחרים אשר לא ימשכו עליהם כל קו חשד: ראשונה — היא תעודת ספר המאסף לדברים נכבדים אשר נכבדות ידברו בם בשיחות (אונטערהאַלטונגען) האב (Abbe) גבריאל נאד (Naude) והד"ר גוידא פאטין, שני סופרים צרפתים מהוללים של המאה השבע עשרה, ושם נמצא כתוב, כי לפנים בחרו להם האפיפיורים נושאי משרה יהודים. שניה — תעודת גיאוואנני פריינד (Giovanni Freind) אשר בספרו לדברי ימי חכמת הרפואה ירים את פעולות היהודים בשדה החכמה הזאת אשר הצטיינו בה עד להפליא, ואחר הזכירו כי מושלים אחדים בחרו להם את רופאיהם מעם היהודים, יוסיף עוד, כי גם האפיפיורים שלמו במיטב כספם להיהודים הרופאים אשר בחרו להם מקרב עמם. וזאת שלישית — היא תעודת מארעיני הנזכר, אשר דבריו בהור מפקח על הארכיום (Archiv) של הוואַטיקאַן מיוסדים על אדני אמת ויסודות חזקים, נעלים המה אפוא דבריו על כל שפק, והוא יספר, כי לפעמים היו נשים יהודיות ממונות בחצרות האפיפיורים ומהן שומרות ומכבסות את בגדי הפשתן (וויסצייג) אשר להארמון. במרוצת דבריו האחרים יודיע על אדות הרופאים ורופאי הפצעים אשר האפיפיורים הנעלים של שנות המאות האחרונים לאלה אשר יזכיר פריינד בספרו, לקחום להם לרופאי בשרם. עוד יוסיף לדבר אדות אחרים מחכמי היהודים אשר האפיפיורים באניפאַץ IX, מארטין V, אייזען IV יוליוס II לעאָ X, קלעמענס VII, פאויל III ויוליוס III מצאו חפץ רב בחכמתם.

שתי הפקודות של באניפאצויס IX, האחת ביום הראשון לירח יולי 1392 והשנית ביום הששי לירח אפריל 1399 תשימינה זר תהלה ועטרת כבוד לראש היהודי אנגעלא די מאנועל. בהפקודה הראשונה נשאו האפיפיור בין רופאיו ואוהביו נאמני־ביתו, ובשניה נתן לו את התעודה המקוימת בחותם זקני יועצי העיר (סענאט) אשר הכירו אותו ואת הוריו לאורחי עיר רומא.

יוליוס III קים בפקודתו מן 14 מאיי 1504 רשיונות שונים אשר נתנו לרופאו שמואל צרפתי, (Samuele Zarfati) האפיפיור אלכסנדר VI ומלך הצרפתים, ובתוכם הכח והעז לסמוך את ידיו על הניכי הרופאים ולקראם בשם אשר ייטב בעיניו, וישימהו לאוהבו נאמן־ביתו החוסה בצל כסא קדשו. אותות חסד כאלה הראה גם לבנו יוסף צרפתי, והאפיפיור לעאָ X הקים גם הוא אחר כן ביד שניהם, האב והבן, את הרשיונות האלה וכל הכבוד הזה. ובמות האב הקים זאת עוד הפעם ביד הבן, האפיפיור קלעמענס VII בפקודתו מן 25 פעברואר 1524. להאפיפיור האחרון הזה גם רופא יהודי ויצחק צרפתי שמו, אשר בירו הפקיד את שלומו ואשר יודיעהו במכתבו מן 13 נאָוועמבער 1540: „בהתקף והעז הנתן לנו וכו' נשא את ראשך בין אוכלי שלחננו התמידים, ומהיום הזה תמנה בחסדנו במספר יתר חברי המשפחה האוכלים ארוחת תמיד על שלחננו".

עוד פקודות אחרות אשר מצא מארעיני בהארכיום של הוואַטיקאַן נוגעות אל רופאים יהודים. המפקח הנוכחי של הארכיון הזה, האב הנכבד אויגוסט טהיינער הוציא לאור זה לא כביר בספרו „אספת זכרונות" Collectio Monumentorum פקודה כזאת אשר נתן האפיפיור הנשא איננאצענץ VII ובה קים את התאר „אזרח רומי" אשר נתנוהו זקני יועצי העיר לאליה די סאבאטא.

מן גיאקאמא מאנטיני אשר בידו הפקיד פאויל III את שלומו יאמר מארעיני, כי עשה ספרים הרבה והעתיק הרבה ספרים משפת ערב, עברית ורומית, ואת האחד הקדיש להאפיפיור לעאָ X, והשני לפאויל III, וכי געזנארא המדבר עליו יחרץ משפטו: „כי חכמתו הרבה עוד תוסיף לאשרהו ויהולל בה על פני כל העם". מארעיני יחתום את מאמרו על דבר מאנטיני ההוא לאמר: וזה האיש גראציאדיא מאנטיני, אשר אליו כתב קארא לרומא בשבתו בבתי הרחצה מקאפראניקא בירח אויגוסט 1554 כאל אוהב נאמן וחכם מהולל אשר ישים תקותו בו כי ישיבו לאיתנו, זה גראציאדיא האם איננו איש עברי, אחיו או מוצאי חלציו של גיאקאמא מאנטיני?"

כן הצטיינו היהודים ההם בחכמות אחרות, אשר על כשרונותיהם הטובים כבעל הכשרונות של אחרים מבני אמונתם העידו רבים בעיר הבירה הזאת, כחכמים וכמושלי ארץ הלובשים בגדי ארגמן וכאפיפיורים.

בין החכמים אשר לקח אתו קארל הגדול מרומא להורות דעת להעמים החוסים תחת צל ממשלתו, נמצא את היהודי קלונימוס (Kalonymos).

בספר המלין הה־מודי אשר חבר במאה האחת עשרה נתן בן יחיאל הרומאי (נתן בעל הערוך) ואשר ממנו יוציא בארטאלאצצי (Bartolocci) משפט, כי מחברו היה חכם גדול בכל המדעים, מצאו תמיד תועלת גדולה כל אלה החכמים אשר דבר להם עם החכמה הזאת.

המשורר הנעים אימאנועל (Jmmanuel) וכאשר יתארהו ד ע ר א ס ס י מדקדק גדול, מבקר נפלא ומבאר גדול במקרא (Exeget), הרבה כבודו ותהלתו באהבתו של ד א נ ט ע א ל י ג ה י ע ר י (Dante Alighieri) שאר בשרו של החכם המהולל הזה הוא הפילוסוף ג י ו ד א ר א מ א נ א (Giudo Romano) אשר הניח אחריו אור יקר אשר הפיצה חכמתו הרבה בכתבי היד הנמצאים ממנו בבתי־עקד־הספרים ברומא, פלארענץ, מינכען, לונדון ואוקספורד.

מצרפתי בנו של שמואל, אשר היה רופאו של יוליוס II יבטיח פ י ע ר י א וו א ל י ר י א נ א (Pierio Valiriana) בספרו (de infelicitate Literatorum) כי היה פילוסוף ומהנדס גדול, ורבה היתה ידיעתו בחכמות היונים והעברים, וכן בשפת רומית עד כי „עלה על בני דורו ברומא בצחות שפתו במליצה ושיר..... ולבד כל אלה היה יקר ערך ותבונת רוחו טהורה ונקיה מכל שמץ דופי".

הקארדינאל המהֻלל Egidio הראש וראשון לחבר נזירי האויגוסטינים (Ceneral des Ordens der Augustiner) למד את השפה העברית מהסופר (ליטעראט) המהֻלל אליה לעוויטא, אשר לפי דברי דע ר א ס ס י כלכל את כל מחסוריו ימים רבים.

רייכלין, הראשון אשר הביא את למוד השפה העברית אל הנוצרים, למד את כלליה מפיר, עובדיה ספורנו, אשר היה רופא, פילוסוף וחכם אלהי מהולל מאד.

פ י ק א ד ע ל ל א מ י ר א נ ד א ל א (Pico della Mirandola) ההגמון מס. מארקא קבל באהבה את העתקת ספרי א וו ע ר ר א ע ס (Averroës) ואריסטוטלוס אשר העתיק משפת רומי אברהם ב א ל מ ע ס, פרופיסור בבית מדרש המדעים בפאדובה והקדישם אליו.

אלכסנדר VI קבל באהבה את הספר אשר כבדהו בו באָנעט דע לאטטעס (Bonet de Lattes) ואשר בו כתב על דבר ידיעת ותועלת טבעת התכוניי (אסטראָנאָמישער רינג) אשר המציא לרשום בו את מצב השמש והכוכבים ולדעת על ידו את שעות היום והלילה.

סיקסטוס V קבל ברצון את ספר המלים בשפת עברית־איטאלקית־רומית אשר חבר והקריב אליו הרופא והסופר המהולל דויד דע פאמים, וכן את השיחות (געשפראֶכע) על דבר התועלת והדרך החדש (מעטהאָדע) אשר המציא להכין ולעשות את המשי והקדיש להאפיפיור ההוא מאיר מאגינא (Meir Magino), אשר במכתבו אליו מן 4 יולי 1587 נתן לו רשיונות אחרים בענף המסחר הזה. נכבד הוא להעיר על הדבר אשר בארטאלאצצי בספרו הגדול (Bibliotheca rabbinica), אחר כי הרבה לדבר על חלק אחד מספרי מיימונידום (הרמב"ם ז"ל) במאמר כללי, עוד העיר את אזני הקוראים על שנים מספריו, האחד: אגרות לחכמי לינעל, אשר הכתב־יד מהן ימצא בבית עקד הספרים של הוואַטיקאַן, והשני: אגרות לחכמי מארסייל, ובארטאלאצצי יוסיף על זה כדברים האלה: „האגרת הזאת תתאים עם האגרות הקודמות ואת אשר ידובר בשתיהן נגד חכמת האצטגנינות מצא חן בעיני האפיפיורים הרומאים, וביחוד בעיני סיקסטוס V בפקודתו המתחלת: „בורא השמים והארץ" ואשר תמצא באספת פקודות האפיפיור ההוא תחת נוממערא 144.

אולם החתומים מטה יעבירו פה טובות ורעות, צרות ונחומים ב ע ת א ח ת, למען הוכיח כי אם נתבונן אל הדבר לא נמצא כי שתה לה ממשלת האפיפיורים הנעלים והנשאים את הגבלת היהודים ליסוד מוסד, אשר לא יתן לכשרונותיהם הטבעים של היהודים עבדיהם להתפתח, וכי חסדי שנות דור ודור הרבו תמיד להפרות ישע להשתלמות הרוח ותקון המדות בערכם ויחושם האזרחי.

ועל כל אלה יקוו החתומים מטה, אשר זה דרכם תמיד לברך את שמך, אב קדוש, בלב רגש ובדמעי תודה, כי לא יבושו משברם ולא לשוא היו דבריהם מענים הנורא, אשר עוד יוסיף לענותם עד כה כהיום הזה, כי אם יחדרו עמוק עמוק בלבך המלא אהבת אב רחום לבניו, — אי־הבריאות של הבתים הישנים של היהודים, המעצורים השונים אשר לא יתנום לעבוד בכל עבודה חפשית, במלאכת מחשבת ובחרשת מעשה ידי אמן ובהרבה מלאכות־יד, משפט ההגבלה לנחלת שדה וכרם, המאון אשר ימאנו סופרי־שטרות אחרים לקבל עדותם של היהודים, העניות הגדולה אשר תתרבה ותגדל מיום ליום ותעיר פחד בכל לב, המעט אשר לבתי החסד של היהודים אשר לא תספיק לקדם את פני הרעה הגדולה הזאת הנשקפת אליהם או להקל את אכפה, תרומת המס אשר לא במדה נכונה ירים ועד האוצרות מדי שנה בשנה מהיהודים לטובת שני בתי חסד קתולים, פחד אלה האנשים אשר עוד לא רששו כלה, מפני קרבן הכסף הרב אשר עליהם להביא לרגלי המסים הנזכרים,

ואשר ידרשו מהם עניני אמונתם, ועוד קרבנות כסף אחרים לשלם את הנשיון אשר נשו אחרים בבתי החסד, אי-היכלת וקצר-ידים למצוא תחבולה ועצה נכונה להיטיב את החנוך בין העניים ההולכים ומתרבים יום יום — כל אלה, הה, אב קדוש, נצב לפניך באופן נורא מאד, עד כי לא אך מעשי החסד והרחמים מהאפיפיורים שקדמוך יעירוך לעשות כמעשיהם, כי אם עוד הרבה יותר מזה ימצא לבך הטהור, כי לא נכון לחשוך את מעשה החסד לעת אחרת, כי אם למהר ולהחיש מעשיה, כי praupres facti sumus nimis „דלים ורשים הננו מאד", ותפלת עבדיך החתומים מטה, אשר יתפללו אל הוד קדושתך בקול דממה דקה, הוא קול הפלת ארבעת אלפים ושמונה מאות נפשות עבדיך התּמכים לרגליך!

הקשיבה-נא, אב קדוש, לקול שועתנו, האר את פניך אל עם ישראל, למען ידעו עוד יותר את פעולות יקרת רוחך ונדבת לבך אשר לפני שמש עולם ינון בם שמך הנעלה לעד לדור דורים".

מגלה עפה מלאה קינים הגה והי! גליון גדול ועליו קוים שחורים המתארים בצבעים שונים ענות עמי! ספר ארוך ובו דברי הימים לבית ישראל אשר השחירו בם את פניהם כשולי קדרה!! —

ערכי הבקשה לא הספיקו לחבר את ההוספות אשר אמרו להוסיף עליה לברר וללבן את אמתת דבריהם — שחר יום העשרים לירח סעפטעמבער 1870 האיר על שמי איטאליא ויחשיך בזהרו את קרני ההוד של ממשלת האפיפיור על הארץ. רומה היתה הפעם עיר איטאלקית, ועוד בימים הראשונים לדבר הגדול הזה הנעשה בעולם המדיני ואשר קולו נשמע מסוף העולם ועד סופו, ביום השלשה ועשרים לירח סעפטעמבער, הגישו היהודים ברומא בלב נלהב מכתב תודה להמלך וויקטור עמנואל בידי שר-הצבא קאדארנא, וכאשר יביעו בו את רוחם, הרגישו בלבם החובה להגיד להמלך את התודה הרבה אשר ירחשו אליו לבם בתור איטאלקים, רומאים וישראלים. הגעטטאָ הרוחני אמנם כלה וילך רגע פעם אחת, אסירי החקים אשר שת הגעטטאָ על ידי יהודי רומא הוסרו אך נגעה יד המקבת בשערי רומא, אך לא כן הגעטטאָ המקומי, אשר ימיו נמשכו עוד חמש עשרה שנה עד השנה העברה. האומנם בדו מכתבי העתים דבר שקר מלבם וישמיעו לקהל קוראיהם, כי היהודים לא יחפצו לעזוב את הגעטטאָ, אך לוא היה נכח האמת דרכם כי אז הגידו לא כחדו, כי היהודים לא כי לא יחפצו, כי אם לא יכלו לפנות ערף להגעטטאָ, ואיככה יכלו לעשות כן, ולהסב את לבם ליאש ממשפט החזקה (jus Gazaga) אשר הזכרנו, אשר אך הוא לבדו נשאר להם לפלטה מכל אשר היה להם, ובלי כל תשלום נזק? על הדברים האלה הרבו השופטים לחקור ולדרוש, עד כי לפני שנתים חרצו משפטם לטובת היהודים. כהיום הזה הנה יסיר הגעטטאָ את בלויי הסחבות אשר התכסה בו ימים רבים ולבש מחלצות; חוצות הגעטטאָ הצרים והמלאים רפש וטיט, צחנה ובאשה, יפנו מקום לחוצות רחבים מרהיבי עינים, אשר יתנוססו תחתם. אמנם עוד יארכו הימים בטרם ישכחו יהודי רומא כליל את המכות אשר הכו לא בידי מאהביהם, ובטרם ירפאו את פצעיהם האנושים משנות מאות רבות. בעשרת שנים האחרונות חתרו בכל עז לגדור את הפרצות הרבות אשר נפלו בחומת עדתם ולתקן את בדקי בתי החסד שלהם, אשר כראשונים כאחרונים מטו לנפול תוצאות עבודתם הרבה הזאת נראו בפקודת המלך ושרי ממשלתו מיום 27 סעפטעמבער 1883 אשר בו הקים את תקנת הקהלה החדשה, ובפקודתו מיום 26 פעברואר 1885 אשר בו הקים את התחברות כל החברות, עשרים ושש במספרן, לקהלה אחת בשם Opere di Benificenza.

כן הוא! עשרים ושש חברות לעניני האמונה ולמעשה הצדקה יסדו היהודים ברומא בימים היותר רעים ויתמכום עד היום הזה לבל יפלו בנופלים. את כל לקחו מהם, עשקו את נחלתם, חקקו להם חקי-און, חקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם, מנעו מהם כל משפט אזרח, על משלח ידם, על כל מלאכת מעשה אויביהם ידם הדה; אך רוח אל חי היה בקרבם והרוח הזה לא ירא איש, וכל יד אנוש לא עצרה כח להניד אותו מקרבם, כי — אין שלטון ברוח! והרוח הזה הוא הוא אשר העירם תמיד לעמוד על המצפה ולשמור את כל עניני האמונה, את חובת היצור ליוצרו וחובת האדם לאדם, לאחיו בני אמונתו!

המדות הטובות האלה הן הנה שעמדו להם ביור צרתם לעודדם ולחזקם בכל עתותי הרעה, לבל יפלו שדוד תחת סבל החקים המגבילים ויוכלו קום בפני לוחציהם ומעניהם אשר כבר כלו ואינם בעוד המה חיים וקימים אתנו היום, חיים באמונתם וקימים במעשיהם הטובים, כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה, וחסדי מאתך לא ימוש וברית שלומי לא תמוט, אמר מרחמך ה'. —

חג היובל

למלאת שבעים שנה לחיי החכם משה שטיינשניידער

ביום ג׳ כ״ג לחדש אדר שני (26 מאֶרץ) מלאו שבעים שנה להחכם הגדול והמפואר הד״ר משה שטיינשניידער נ״י בברלין, הנודע לשם ולתהלה בעולם הספרות ע״י ספריו וחבוריו הרבים והנפלאים שהוציא לאור, ברוב פאר והדר חגג את החג הגדול הזה, כי מכל עברים ומכל הארצות הקריבו לו גדולי חכמינו וידידיו הרבים דברי ברכה ושלום. גם כבדוהו בתשורות נכבדות למזכרת היום הזה 1) וע״כ אחשוב לדבר בעתו להודיע להקוראים הנכבדים תולדות ימי חייו בקצרה: משה שטיינשניידער נולד בשנת 1816 בעיר פראָסניטץ (במדינת מאָהרען) הנודעת לתהלה ע״י הרבנים הגדולים שכהנו בה פאר והרביצו תורה בישראל. אביו ר׳ יעקב שהיה אחד מגדולי המשכילים ודורשי חכמה ותושיה בעת ההיא חנכו על ברכי התורה והחכמה וישתדל בכל עז כי יהיה בנו איש רצוי בעיני ה׳ ואדם, וה׳ חנן את הנער בכשרונות נפלאים וברצון חזק להשתמש בהם בשקידה נמרצה, „ויגדל משה" וישקוד על דלתי הלשונות והמדעים הנחוצים לאדם באשר הוא אדם בבקרו בית ספר כללי, „ויצא אל אחיו" וילמוד תורה מפי מורים מומחים ומפורסמים. משנת הי״ג לימי חייו שמע לקח מפי הרב הגאון ר׳ נחום טרעביטש מפראָסניטץ (מחבר ספר „קובץ על יד" על הרמב״ם), וכאשר נלקח הרב הזה בשנת 1832 אחר כבוד לעיר ניקלסבורג הלך עמו שמה וימצא די מחיתו בהתו לקח בשפת צרפת ואיטליא. אך לא ארכה העת ויעזוב שטיינשניידער את העיר הזאת ותהי ראשית דרכו לפראג, שם שם מעיניו בחכמת הפילוסופיא, בידיעת הלשונות ובחכמת ההוראה (פּעדאַגאָגיק) ויצלח בלמודיו מאד. בעיר הזאת התרועע עם איש יליד באָהמען בשם אברהם בעניש שלמד שם חכמת הכירורגיא ויעזור על ידו ועל יד ה׳ אלבערט לאָווי ברעיון שעשועים שהגה לבם, והוא, לכונן ממלכה לישראל באה״ק. במהרה נפרדו אנשי הרוח האלה ממנו וישימו פעמיהם לענגלאנד, אולם ש. יאש את לבו מהרעיון ההוא בחשבו אותו לדבר שלא יצא לפעולות אדם לעולם — גם אולי ראה והכיר בנפשו כי לא על הדרך הזה עליו לצאת לישע ישראל וכי אותו יעדה ההשגחה העליונה לקום לעזרת אלמנת ישראל, היא ספרותנו העתיקה שהיתה אז עזובה ושוממה, מפוזרת ומפורדת בירכתי הביבליאָטהעקען בכל ארצות תבל. „אין לה מנחם מכל אוהביה (מלבד החכם ריט״ל צונץ ז״ל) כל רעיה בגדו בה ויהיו צריה לראש", לעורר רפאיה ולהקיץ נרדמיה ולהראות לכל העמים ושרי החכמה את יפיה. — בשנת 1836 עזב את פראג ויסע לוויען. שם התרועע להחכם לעאָפאָלד דוקעס וישקוד בחברתו על דלתי דברי הימים להספרות האריענטאלית בכלל והעברית החדשה בפרט. לא טובה היתה העת ההיא לו, כי מכשולים ומעקשים רבים היו אז על דרכו, כי הממשלה אסרה בעדו לבקר את בית המדרש הגבוה ללשונות הקדם ואך בעמל רב עלתה בידו להשיג רשיון לשמוע לקחים אחדים, אולם לא שם על זה לבו ויוסף עוד אמץ לשקוד לבדו בביתו בסורית וערבית ויהגה גם בבאורי כתבי הקדש בחריצות, וכל אלה אך בשעות הפנויות לו מעבודותיו האחרות, שעל ידן מצא מחיתו ודי ספוקו, כי כהן אז במשרת מורה בבתי שרים גדולים כהאחים ליכנאָווסקי 2). בשנת 1838 הוציא לאור את הספר „באר לחי רואי", נהוא קבוצת מאמרי מוסר לקוחים מספרים עברים צרפתים ואיטליאנים ונעתקו לשפת אשכנז על ידו. באביב שנת 1839 נאלץ לעזוב את בירת עסטרייך ויסע ללייפציג ויצק שם מים אצל החכם המהולל פליישער, אך עוד בחרף השנה ההיא בא לברלין ויקשב שם לקח בהאוניווערזיטעט ויכרות ברית ידידות נאמנה עם החכם צונץ וילמד אותו אלוף לראש. כמוהו ראה ויוכח, כי אם נחפוץ שכבוד בית ישראל, שחולל בידי זרים ועריצי גוים, יחודש כקדם וכל העמים יכירו וידעו צדקתנו ויוציאו משפטנו לאור, עלינו החובה מצדנו להרים קרן חכמת ישראל בלאומים ולעשות לה שם עולם לא יכרת כלאחת החכמות המתהלכות בארץ 3) להרעיון הנעלה הזה הקדיש צונץ ימי חייו ויעש פּ גדולות ונצורות כנודע ובדרך הזה אחז גם שטיינשניידער ולא נטה ממנה עד היום הזה, אך נשובה נא אל תולדותיו. בברלין לא התמהמה אז הרבה, כי בשנת 1842 שב לפראג ויקבל עליו משרת מורה בבית ספר לנערות, אך כהונתו זאת לא השביתתו מעבודתו בחכמות ומדעים ויוסף עוד להגביר חיל בחכמת ישראל וישא ויתן הרבה עם תחכמים הגדולים מכל וקש

---

1) גם ב׳ מחברות חוברו ויצאו לאור לכבוד היום ההוא:

א) „Die Schriften des Dr. M. Steinschneider" D Divan des Abraham.

ב) v. D. A. Berliner, iben Esre v Dr Jacob Egers.

2) „Jüdisches Literaturblat Jahrg XV № 13.

3) שם.

ושלמה רפאפארט, גם כתב אז מאמרים נכבדים במכה"ע כוללים ובהמכ"ע של החכמים פירסט יעללינעק ופראנקעל ואחרים, וכאשר הלך החכם זקש בערלינה (בשנת 1845) לכהן פאר בקהלת ישראל פה, שב גם שטיינשניידער הנה ויתקע פה אהלו עד היום הזה. בימי המרד משנת 1848 לקח ש. גם הוא חלק גדול בהספרות היומית ויהי לסופר קבוע להנאציאנאלצייטונג 4) אך עד מהרה החליף עסקו זה בטוב ונכבד ממנו, כי נקרא נקרא לאוקספורד, למען יכין רשימה פרטית ומדעית מכל ספרי הביבליאטהעק הבארעליאנית שאבד עליהם כלח ולא נודעו עקבותיהם בשערים. בעבודתו ואת שעבד בשקידה נמרצה כעשר שנים רצופות עשה לו שם גדול בעולם הספרות בכל ירכתי תבל, כי אוצרות גנוזים גלה לדורשי חכמה ויעל ספרים אין קץ שנשכחו כבר במצוקת העתים מתהום הנשיה, והוא הערה מקורם ויורה דרכם, ויספרם וימנם לאחד אחד ויחק שמם למזכרת עולם בספר הרשימות שלו בשם „Catalogus librorum in bibliotheca Bodeleina“ שהוציא לאור בברלין משנת 1852 עד 1860, הלוקח חלק בראש בפריו בכמותו — הוא מחזיק יותר משלשת אלפים דלתות 4° ! — ואיכותו, אך עלינו לספר עוד איזה דברים נכבדים מתולדותיו לפני הזמן ההוא. עוד בשנת 1844 הראה ש. את עוצם יד חכמתו וכח הבקרת שלו בהאספה הראשונה לחכמי לשונות הקדם מאשכנז ושאר הארצות שהיתה בעיר דרעזדען על ידי מדברותיו הנפלאים „ע"ד החלקים הזרים הנמצאים בשפת עבר החדשה ויחוסם ושמושם לחכמת השתוות הלשונות (לינגוויסטיק)" שהוציאם לאור בחוברת מיוחדה בפראג בשנת 1845. ומעת ההיא שמו החכמים לב להמאמרים והספרים שחבר ויעטרוהו חכמי האוניווערזיטעט בלייפציג בשם הכבוד „דאקטאר" לפילוסופיא בשנת 1850. אולם הרבה יותר מחכמת הלשונות משבה עליה ידיעת

4) שלא לתת מקום לטעות בדברי אלה אעיר בזה, כי מחשבותי בזה לא כמחשבות כמה חכמים ורבנים בארץ אשכנז, אשר הרעיון הזה היה למלה בפיהם ויתלו בו תלי תלים של דרשות ללא צדק ויצדיקו בזה דעתם ומעשיהם להסיר את שפת קדשנו מגבירה, להרים ממנה העטרה ולתתה לשפת אשכנז חמושלת בארץ; לא אחריהם ילך לבי ולא מזה אראה תשועה לישראל, כ"א כליון ואבדון ר"ל, כי מה יתן ומה יוסיף לנו הכבוד שיאצילו העמים לספרותנו העתיקה, שבאמת הורמה ע"י חכמינו באשכנז למעלה גבוהה כתבל, אם בני עמנו בעצמם יתנו לה ערף, יבגדו בה ולא ישתדלו להנחיל שארית מחמדינו מימי קדם לדור יבוא, שאך אם תהי ידיעת שפת עבר וספרי קדשנו מעצם טהרתם נפרצה בקרבנו, אז לא לשוא יהי עמל חכמינו ונזכה לראות את המכה והמרפא שהביאו בכנפיהם.

סכוסכ

דברי הימים להספרות (ליטעראטורגעשיכטע) את לבו ויקדיש לה כחו ביתר שאת. בשנת 1849 הוציא לאור מאמר גדול ונכבד מאד בשם „ספרות ישראל" נדפס בהרעאל-ענציקלאפעדיא לערש וגרובער (Ject. II Bd. 27), בו פרש כשמלה ע"פ חקירה מדעית ובמועצות ודעת את תכונת כל ספרי ישראל ותולדותיהם. המאמר הזה (שנעתק בשנת 1857 לאנגלית בספר מיוחד) עשה רשם גדול בספרות הכללית, כי כמתכנתו לא נכתב לפניו, גם אחריו הד"ר דוד קאססעל הוא היחיד שנסה ידו לכתוב ספר דברי הימים לספרות היהודים ע"פ דרך החקירה והעיון. — מלבד רשימת בית עקד הספרים הבאדליאני הנ"ל הוציא ש. עוד רשימות נכבדות לאור עולם כמו „רשימת כתבי היד מהביבליאטהעק של האקאדעמיע בליידען", שם 1858, עם עשר טבלאות ליטאגראפיות המחזיקות דוגמאות מכתבי יד של הקראים, „רשימת כ"י עברים מאוצר הספרים של הממשלה במינכען (שם 1875) עם דוגמא מכ"י של התלמוד הרשום במספר 95 ורשימות כה"י מהביבליאטהעקען של המבורג וברלין, שהוציא לאור אח"כ. בשנת 1858 החל להוציא לאור בברלין מכה"ע לביבליאגראפיע בשם „המזכיר" שהוא מנהלו עוד היום, ובו הוא רושם כל הספרים והמכה"ע החדשים מדי שנה בשנה בו' חוברות, עם הערות מחוכמות והוספת מאמרים ספרותים נכבדים מאד, אך עבודת הביבליאגראפיע שלו היא מעטה עוד בערך עבודותיו האחרות על שדה חכמת ישראל, כי ספרים ומאמרים רבים עתיקי ימים הציל מים הנשיה ויוציאם לאור בפעם הא', ואזכיר פה אך את היותר נכבדים:

א) עץ חיים והוא שיטת הפילוסופיא הדתית להקראי אהרן בן אליהו מניקאמעדיא ע"פ ב' כ"י, י"ל בפעם הא' על ידי ש. ודעליטש עם הערות רבות ותוצאות דברים רבים מכ"י ערבים על אדות תולדות הפילוסופיא של המחמדנים, לייפציג 1841.

ב) מאמר היחוד להרמב"ם שנעתק מערבית לעברית ע"י ר' יעקב נתן, י"ל בפעם הא' עם באורים רבים בשפת עבר ותמצית דברי הספר בקצרה בש"א עם מכתב להמו"ל מרש"ל רפאפארט, ברלין 1846.

ג) שני המאורות, כולל שני מאמרים יקרים: א) מאמר היחוד להרמב"ם. ב) ג' תשובות בחכמת האסטרונומיא מראב"ע על שאלות ר' דוד בן יוסף הנרבוני נדפס בפעם ראשונה ברלין 1847.

ד) צואת ר' יהודה אבן תבון לבנו שמואל וצוואת הרמב"ם לבנו אברהם ומשלי חכמים ע"פ כתבי יד שמצא בהביבליאטהעק הבאדליאנית עם באור תכונת הענינים ותולדות המחברים בש"א, יצא לאור ע"י ש. לכבוד אביו ר' יעקב בפראסניטץ ליום הולדת השבעים שלו, ברלין 1856.

ה) הסידור של ר' סעדיה גאון נדפס בתור כתב יד ברלין 1856;

מלבד כל אלה חבר עוד ספרים רבים בענפי מדע וחקירה שונים ויגלה צפונות וחדשות שלא שערן

איש לפניו בדברי ימי החכמים הערבים והעברים בימי הבינים, וביחוד ראוי להזכיר מאמריו הנפלאים אדות הרמב"ם, ר"ס גאון, ר"ש יצחקי, ר' שלמה אבן גבירול, ר' עמואל הנגיד שנדפסו בהקאטאלאג הגדול שלו שיצאו לאור בשנת 1857 בחוברת מיוחדה וספרו הנכבד ע"ד תולדות הפילוסוף העברי אלפראבי וספריו ויחוסו לתולדות חכמת יון אצל הערבים שנדפס בפעטערסבורג 1869. גם בתולדות חכמת הרפואה וההנדסה גלה חדשות ונצורות ויוציא לאור את הספרים היותר עתיקים בהחכמות האלה כמו ספר „משנת המדות" לר' אברהם בר חייא הנשיא והוא הספר הראשון בש"ע בחכמת המדידה שהוציא לאור לכבוד שנת השבעים לריט"ל צונץ ע"פ כ"י במינכען ורומי עם מאמר על דרכו ושיטתו בהחכמה הזאת, ברלין 1864, פרקים אחדים מחכמת הרפואה והסמים מאת הרופא דאנאללא וספר „סמי מרפא" להרמב"ם שהוציא לאור בפעם הא' בש"א עם הוספה אדות משפחת אבן צהר, ברלין 1873, גם על שחוק השאך אצל הערבים והיהודים שם לבו ויגל תולדותיו במאמרו ע"ד הספרות הערבית אדות שחוק השאך שנערך ע"פ סדר השנים (נדפס בספר תולדות השאך להחכם Von der Linde 1872 וע"ד שחוק השאך אצל היהודים ברלין 1873.

אם נשים עוד לבנו אל המאמרים הרבים מאד שכתב החכם ש. במכה"ע שונים לחכמות ומדעים 5) אז נתפלא הפלא ופלא על רחב לבו, על תבונתו החודרת בכל מקצועות החכמה, על כח זכרונו הנפלא; אולם עוד יותר נשתומם על שקידתו העצומה והנמרצה, כי כל אלה פעל ועשה בשעות הפנויות לו מעבודותיו התמידיות שמהם לחמו נמצא, כי לא על ספריו הוא חי, כ"א עוד משנת 1859 הוא המורה הראשי בבית הספר של החברה הנקובה בשם -Veitel-Heine„ Ephraim'sche Stiftung" בברלין, גם הוא מנהל משנת 1869 את בית הספר לנערות ב"י בטוב טעם ובאמונה. המשרות האלה אם גם קטנות הנה בערך נושאם, הראוי בלי תפונה לכהן פאר כאחד הפראפעס-סארים היותר גדולים בבית מדרש גבוה, נותנות פאר והדר לבעליהן ביתר שאת, כי הן מעידות על אמן רוחו ולבו להיהדות, על אהבתו הנמרצה להחכמה, הבלתי תלויה בדבר, וביחוד על תם רוחו וענותו שתבדילהו לטובה מכמה חכמים בזמננו.

אקוה שיהי להקורא מושג נכון מערך החכם הגדול הזה שנכתר עתה גם בכתר הזקנה למעריך עבודתו בכרם בית ישראל להפארת ולכבוד לבני עמנו עד עולם, ועל שדה החכמה הכללית לתועלת אין קץ לכל דורשי חכמה ומדע 6) וע"כ כל איש ישראל האוהב עמו וספרותו יהגה לו רחשי תודה וכבוד בעד עמלו הרב ומפעליו הנשגבים וממעמקי לבו יברכהו שיאריך ה' עוד ימיו בשלום ובנחת. וכאשר עלתה בידו עוד בשנה האחרונה לחבר ספר נכבד שקבעה עליו האקאדעמיא הצרפתית מחיר רב (הוא „רשימה שלמה ומסודרת מכל הספרים שנעתקו) בש"ע בימי הבינים מספרי הפילוסופיא ויתר המדעים בשפות יונית, ערבית, או גם רומית" 7) כן יוסיף עוד אמץ לעבוד עבודת החכמה ויזכה לראות בכבוד ישראל וחכמתו.

כנפש הכותב

יצחק שלמה זלמן פוקס

ברלין ר"ח ניסן שנת תרו"ם לפ"ק

---

5) הד"ר בערלינער מונה ברשימת הספרים של ש. ששים מכ"ע ומאספים שונים בשפות שונות שכתב בהם ש. מאמרי חכמה ורובם גדולים ונכבדים הראוים לצאת לאור בפני עצמם ע"ש.

6) צדקו מאד דברי הח' בערלינער בהקדמתו להרשימה הנ"ל שספרי ש. בחכמת ישראל יוכיחו בעליל, שהיא תשלח קרנים לכל החכמות והמדעים ותפעל עליהם הרבה לטובה, כי אף כי רובם יסודתם בהררי קדש ישימו לפנינו חומר רב וגדל הערך גם במדעים אחרים כמו בתולדות הספרות הערבית, בידיעת כתבי היד המפוזרים בתבל, בתולדות חכמת הרפואה מאטהעמאטיק ואסטראנאמיע.

7) בסוף הרשימה הנ"ל.

חג היובל

למלאת שבעים שנה לחיי החכם שניאור זק״ש

האדם הגדול הר״ר שניאור זק״ש הי״ו, ראה אור עולם ביום ששי בשבת הוא יום א״ח של חג השבועות בשנת התקע״ו לב״ע 17 Juni 1816 בעיר קטנה קיידאַן הקרובה לעיר הגליל קאָוונאָ אשר בגליל זאַמוט ברוסיא. אביו הרב הג׳ הבקי הנפלא מוהר״ר צמח זק״ש זצ״ל, אשר היה מו״ץ ואח״כ גאב״ד בעיר זאַגער. היה חטר מגזע משפחה רמה ומיוחסה בישראל. הוא היה בן לר׳ מתתיהו בן הרב ר׳ צמח בהרב ר׳ אורי בן הרב ר׳ אברהם זק״ש מווילנא המכונה בפי כל בשם: ר׳ אברהם דייטץ. אמו מרת רחל נ״ע היתה בת הרב ר׳ בנימין ביינוש ז״ל, אשר היה דיין ומ״מ בשאַוויל ואח״כ אב״ד בקהלת וועגיגאָלי.

ר׳ שניאור זק״ש היה הבן השלשה עשר להוריו, כי אחיו הקודמים מתו על פניהם בנער.

במלאת לו שנה וחצי הביאו אביו לזאַגער, ובהיותו בן ד׳ שנים הביאו אביו אל חדר מלמד מקרי דרדקי ושמו ר׳ דוד כהן, ובהיותו כבן שש שנים למד התחלת גמרא, ומני אז לא הקשיב לקח עוד מפי מורה רק אביו בעצמו חנכו בתלמוד, ובכל עש״ק שמע מפי אביו מפרש פרשת השבוע עם פירש״י והמזרחי.

עוד בשחרות ימי עלומיו, עת החל הרש״ז כנטע שעשועים, לפרוח ולהעלות נצה, התעוררה בו התשוקה לדרוש ולחקור בקדמוניות ישראל ולהיות מחבר ספרים. ויקרא את כל ההקדמות מאוצר ספרי אביו, עד כי בני גילו אמרו עליו כי שניאור בן הרב יודע בע״פ כאלף הקדמות מספרים ישנים. בהגיע תר ימי בואו בברית נשואין, הבין לו חבור קטן בשם „שותא דינוקי״, כולל מליצות וחרוזים על מוסר והנהגות ישרות ע״פ א״ב בר״ת שמו ושם אביו ומשפחתו, והספר הזה לקחהו ממנו בסתר אחד מבני משפחתו אשר כבר שבק חל״ח.

בעיר זאַגער היה חי בעת ההיא איש חמודות ואיש תבונה, פרנס ומנהל העדה ר׳ יהושע קלמן שמו, אחד מידידיו של רמ״א גינצבורג נ״ע. האיש הנכבד הזה היה תלמודי ודובר צחות בלשה״ק. ושחר את פני אביו הרב כפעם בפעם לשאול את פיו בעניני הקהלה ובדיני ממונות, והרש״ז הכירו כי חכם לבב הוא ויבקרהו בביתו. האיש הזה השפיע רב טובו עליו בתתו על ידו ספרי השכלה למקרא אשר הועילו מאד להתפתחותו. ובביתו קרא את „הכרם חמד״ ואת המאמר הנפלא „חסידות וחכמה״ לר׳ יצחק ערטער הנדפס בחוברת ב׳, אשר עשה רושם גדול בלבו; ומני אז החליט בדעתו לנסוע לבראָדי לראות את פני החכם ערטער ז״ל; ומבלי להקניט את הוריו סבבם בכחש, כי הולך הוא להסתופף תחת צל כנפי תורת הישיבה בווילנא.

בבאו לווילנא נוכח לדעת כי אין כל תקוה לפניו להשתקע שמה מפני חסרון מחית נפשו, ועפ״י עצת הח׳ רמ״א גינצבורג הלך משם לעיר קטנה וואַשילישאָק, וישקוד שמה על דלתי התורה בתור פרוש כשנה תמימה והנדיבים בעיר הנשמה ההיא תמכוהו בכבוד. ויהי מקץ שנים עשר חדש, עזב את העיר וואַשילישאָק, וילך משם לעיר דובנא, קהלה גדולה ומפוארה בישראל, ובהשתדלות איזה נכבדים שמה השיג איזה נערים לחנכם, בשכר, בתלמוד ותנ״ך, אשר הספיק לו די מחיתו, יעש שמה כשנה תמימה. ויהי כי ארכו לו הימים בדובנא, ובאשר כי נכספה וגם כלתה נפשו להכיר פנים את הד״ר ערטער ומשכילי בראָדי, לחסות בצל קורתם ולשאוב מבאר חכמתם, עזב את דובנא ויבא לבראָדי. הד״ר ערטער שמח מאד לקראתו ויקבלהו בסבר פנים יפות וגם נתן לו מהלכים בבתי אנשים נכבדים וחכמים: יה״ש, ר״א היילפערין וצה״ב חותניו של הגאון שי״ר זצ״ל, וגם המציא לו משען ומשענה בהשיגו למענו לחנך איזה צעירים בעיר הזאת ויתמהמה בבראָדי כשנתים ימים.

במשך שבתו בבראָדי למד בשקידה רבה ועצומה בספרי חכמה ומחקר וגם למד שפת אשכנז וסורית, ולא זז מבית מדרשו של ערטער אף יום אחד. בעת ההיא ערך מאמר גדול בלשה״ק צחה, כולל השקפות שונות אדות חכמי רוסיא ומצב העם וחנוך בניהם, וישלח את דבריו להד״ר יאָסט מו״ל מ״ע האשכנזי „איזראַעל. אננאלען״ והח׳ יאסט העתיקו לל״א והדפיסו במכתב-עתו משנת 1840, № 4 — 10 ולא קרא שמו עליו, ומאמרו זה — ראשית בכורי פרי תבונתו בספרות העברית — הפיק רצון הקוראים מאד, וחכמי אשכנז הללוהו מאד, ויצא שמו על פני חוץ.

ע״פ בקשת הוריו שב לביתו לארץ מולדתו. בעברו על גבול אוסטריא ורוסיא בלי מכתב-מסע נתפס בכף השוטרים והובא בכבלי ברזל בלוית אנשי-חיל לעיר קרעמניץ, ובהשתדלות רבה על ידי החכם ריב״ל ז״ל יצא לחפשי אחר שבתו שמה כחמש ירחים בבית-האסורים. משם הלך לזאַגער, ובמסעיו עבר גם דרך עיר ווילנא והתראה פנים עם משכיליה הנודעים לשם וישב לעירו. הוריו ורעיתו, צהלו מאד לקראתו אחר עבור זמן ועדן אשר היה נפרד מהם.

החכם ר' חיים ז"ק נ"ע יסד אז למענו בית-הספר ויתן על ידו את בנו לחנכו בגפ"ת ותנ"ך בחברת עוד איזה צעירים. בעת ההיא הדפיס הרש"ז מאמר נכבד במ"ע „ציון" אשר יצא לאור בפפד"מ ע"י הד"ר יאָסט וקרייצענאך, ועוד מאמר אחד באננאלען שלו.

משכילי העיר ראָסיין אשר חיו בעת ההיא קראו אותו כי יבא אל עירם להפיץ השכלה ומדע בין תושבי עירם כי שמו הטוב היה הולך וגדול, והרש"ז הטה אזן לבקשתם, ואחר עבור ששה חדשים בשבתו בזאגער, עזב עוד הפעם את הוריו היקרים ויסע לראָסיין *). משכילי העיר קבלו פניו בתרועה ושמחה, והגביר ר' יהודה גאָלדבערג המכונה מאטינאיצער, אספהו אל ביתו להיות מורה לבניו. ויתמהמה שמה עד קץ שנת תר"ג וישב אח"כ לזאגער, וכעבור חג האסיף, נסע ברשות הוריו ורעיתו לעיר ברלין להשתלם שמה בלמודים.

בלכתו לברלין התעכב בדרכו משך איזה ירחים בעיר קאָניגסבערג בפרוסיא, באשר כי לא היה לאל ידו להשיג מכתב-מסע לבא לברלין, והד"ר פרייסטאַדט ז"ל, השתדל למענו אצל הגראף פאָן אייל ענבערג [אשר היה אז שר המחוז בק"ב] לתת לו מכתב-תעודה לגור בברלין בלי מפריע, ובשנת תר"ד בא בשלום ברלינה.

בברלין היה שמח בחלקו. ויבקר שם את בית-מדרש המדעים וישמע לקח בפלוסופיא מפי ראשי-המורים: שעללינג ואלטהויז, והיו אוהבים ומכבדים אותו במאד וגם תמכוהו בנדבת לבם; ימיו בברלין היו רעים ומרים, ובימי עני אלה ובמיתת בניו הקטנים ודאבון נפש יגון וצער לנכח פניו בכל יום — כתב והדפיס אז את ספריו הנחמדים, היונה והתחיה, הפליט וכ"ח.

בשנת תרט"ז בעת עבר דרך ברלין השר יוסף יוזל גינצבורג ז"ל בלוית סופרו הנאמן הח"ר מתתיהו מאפו נ"י, נקרא נקרא הרש"ז, ע"פ השתדלות ידידו ה' מאפו הנ"ל, ללכת אתם לפאריז, לחנך את בן השר ה' אורי גינצבורג ואז הוטב מצבו מאד, וייסד את בית עקד הספרים נדפסים וכת"י למען השר ר' נפתלי הערץ גינצבורג אשר היטיב עמו מאד; וכאשר הלך וגדל וטוב בנו היקר ר' דוד גינצבורג נ"י, מנה אותו למורה גם לבנו זה, ויחנך את דוד בתנ"ך וספרי מחקר ושירי חכמי הספרדים הקדמונים, וגם הרגיל אותו בקריאת כת"י.

ביום ועש"ק ח' סיון העבר, חגג הרש"ז את יום מלאת לו שבעים שנה. כל נכבדי עירנו ובראשם הרב הגדול דפאריז מוהר"ר צדוק כהן בלוית המזכיר של חכי"ח ה' איזידאָר לאֶב וגם הד"ר שוואב ועוד חכמים נכבדים שחרו אותו בביתו בברכתם ותשורתם כיאות לחכם כמוהו אשר זכה לימי זקנה. כל מו"ל מכ"ע עברים ברוסיא ובחו"ל הריצו אליו את ברכתם ע"י הדלוג-רב וגם שלחו אליו את סופריהם הנכבדים המודיעים להם חדשות מפה לקדם את פניו בברכתם לכבוד היום ההוא. שלשה ימים רצופים לא חדלו נושאי-מכתבים וטעלעגרמות להביא אליו מכתבים ותלגרמים אשר באו אליו מרוסיא, פולין, אוסטריא ואשכנז. כל המ"ע לבנ"י הדפיסו מאמרים נכבדים אדותיו ופעולתו בספרות העברית! ובמ"ע „ליטעראטורבלאַטט" (№ 24 ש"ז) היו"ל ע"י הד"ר ראהמער במאַגדעבורג.

נדפס מאמר גדול בשם: „סעניאָר זק"ש" צו זיינעם 70 געבורטסטאגע" מאת ידידו הפראָפעססאָר ד"ר דוד קויפמאנן מפעסט, ועוד במ"ע שונים.

הביבליותיקה של הבאראָן גינצבורג, נעתקה בימים האלה לעיר המלוכה ס"ט פעטרסבורג, ורבי שניאור זק"ש התפטר עתה ממשמרתו ובקרוב יעתיק את משכנו מחוץ לעיר להנפש שמה מעבודתו.

שמות ספריו היקרים, מובאים בספרי הביבליוגרפיה של פירסט ובן-יעקב, וגם „באסף המזכיר" של המו"ס ח. ד. ליפפאֶ מוויען. ואלה הן לשמותם: „היונה", „כנפי יונה, „קיקיון דיונה", „התחיה" כ"ח, „הפליט", „שיר השירים לרשב"ג, „כרם חמד" השמינית והתשיעית, „תולדות ר' שלמה ן' גבירול (בלתי נשלם) ורשימת ספרי גינצבורג (ג"כ לא נשלם). ועוד הקדמות לספרים, ומאמרים שונים המפוזרים הנה והנה בהצופה „להמגיד", „כבוד הלבנון", „השחר", „המצפה" „המליץ", „הציון" ומ"ע של פרענקעל, ועוד הרבה מאמרים ומכתבים אשר עודן תח"י בכתובים.

כל איש החפץ בספריו, יוכל לפנות אליו על כתובתו הנודעת במחירים הקצוב וישיגם בכל המוקדם. זולת הכ"ח חוברת שמינית איננו עוד תח"י ויקר הוא במציאות.

ואתה ידידי המו"ל! חפצתי לכתוב גם השקפה פרטית על ספריו ועל מאמריו ועל פעולתו בחכמת ישראל, אך חזקו עלי דבריך למהר במעשה מפני נעילת שערי „כנסת ישראל", על כן אקצר ואומר שלום לך ולקוראיך היקרים.

ישראל איסר בן משה **גאָלדבלום**

פאריז, סוף חדש תמוז, תרו"ם לפ"ק

*) בשבתו בראסיין נדפס ממנו מאמר יקר במ"ע „פרחי צפון„ ח"ב.

ראשון לציון

או תולדות הרה"ג הצדיק ראש וראשון לחוב"צ רבי צבי הירש קאלישער זצ"ל

כעצי פרי אשר עליהם יבלו מזקן, סעפותיהם תנופצנה וענפיהם יהיו לבער, ואם אך לא נס לחם ועוד לא יבש לשד חיתם, ישובו לאור באור החיים ואחרי בלותם עדנה תהיה להם לשלח שלוחותיהם ופארותיהם על ארץ רבה, לשאת פרי תנובה ולהיות למקור חיים לעם רב, כן גם כל הגיון לב אשר ממנו תוצאות חיים לאדם וגוי יחד, כל דעה אשר הכתה פעם שרשיה עמוק עמוק בלב גבורי האומה, לא תולד לריק ולא תכחד עוד מארצות החיים, ואם גם ביום נטעה לא תשגשג ועקבותיה עוד טרם תודענה בחיי העם, אך גם מות לא תמות בבוא פקודת נושאי הדעה ויוצריה מרחוק ולא תרד עמם אל קבר. דעות כאלה חיות הנה, ובהמר ארץ, בתמורות העתים וחליפות המסבות השונות, והנה יתעורר הרעיון ועלה מתהום הנשיה ועז בידו וגבורה בימינו למשוך אליו כבירי כה לב וכל איש אשר רוח לו בחבלי אהבת העם; הדעה תצא ותעבור מעולם המחשבה והאצילות אל עולם העשיה והמפעל, תפשוט צורתה ההגיונית והחזיונית ותלבש צורה חדשה פועלת ומתפעלת מהחיים ומסבותיהם עד אשר תפלס לה נתיב בכל פנות העם ותהיה לקנין האומה וחזיון לבה בדורות עולמים.

כמראה זה הֶראנו גם ברעיון הקדוש של ישוב אה"ק אשר איננו חדש מקרוב בא, כי כבר יצא לפני שלשים שנה מלב שנים שלשה אנשי-רוח משומרי חומת הדת באשכנז, אשר ירו אבן הפנה למפעל זה ע"י יסוד חברה גדולה ליא"י ערוכה בכל ושמורה. אפס כי אוירה של הארץ ההיא לא היה מסוגל להתפתחות הדעה הזאת אשר אדניה הטבעו על התאחדות הדת עם החיים, האמונה עם העבודה ויגיע-כפים ויסודתה בחפץ קיום האומה. כן היו גם נסבות אחרות אשר עמדו אז לשטן על דרך חו"צ באשכנז להוציא את פעלם למענהו, והכי נכבדה מהן היתה: כי מטרת ראשי החברה הזאת היתה לא לשלח לא"י אנשים מתוך הגולה ולנחל אותם על אדמת הקֹדש כי אם להרגיל את היושבים שמה משכבר הימים לעבודת האדמה, והמה אלה לא חפצו להביא את צוארם בעל עבודה גופנית וגם נתנו כתף סוררת למועצות היראים והחרדים באיירופא אשר הכבירו עליהם במלין לחבר תורה עם דרך ארץ וללמוד לשון ערבית כמבואר בשפת יתר וברב ענין בהקריאה הגדולה אשר קרא הרב הגאון ד"ר הילדעסהיימער ע"ד יא"י בשנה העברה ואשר נדפסה בכמה גליונות במ"ע „יידישע פרעססע". אמנם בכל זה לא עלתה הדעה של שיבת ציון במרוצת הזמן בתהו ועוד לא אבדה מתוך הקהל, ואם כי לא הכירנה מקומה בארץ אשכנז ולא יצאה שם לפעולת ידים, הנה עשתה לה כנפים ותסל לה מסלות אל לב גלות יהודה אשר בארצות הסלאַווים. ממזרים באה קרה וסערות תימן התחוללו על בית ישראל, הארץ התמוטטה תחת רגלי הנודד הנצחי, והנה עברה רוח סערה ותטהר לב צעירי בני ישראל מתעלולי הטמיעה וההזנות אחרי המעטת הדמות ומחית שם ישראל סבא, והשיות הנדחות האלה שבו אל עדר אדני ויתנגשו ויתלכדו יחד ויהיו לאגודה אחת אשר צרר אותה רוח וחפץ אחד בכנפיו: לקומם הריסות ציון וחרבות ירושלים ולטעת את אחב"י האובדים והנדחים בארצות פזוריהם על אדמת אבותם. וההתעוררות הזמנית לחבת ציון שתה נוספות על צורתה הדתית שהיתה לה משכבר הימים ותלבישנה במחלצות עת החיה וחפץ תקון העולם הישראלי בהישרת המדות, בקדושת העבודה, ביסוד מקום מנוס ומקלט לנדחי בני ישראל, ובמשך עת קצרה התאזרה עז ותעצומות ותרחב צעדיה תחתיה מיום ליום ותרכש לה בקרב עמנו נפשות לאלפים ולרבבות.

והנה עתה בימינו אלה אשר הרתה התנועה הלאומית ותלד לנו — מפלגת עובדי אדמה מבני ישראל על אדמת אבותם, עתה הגיע התור לשום על נסנו ודגלנו את הראשונים לציון, יוצרי הרעה ומחולליה ולספר לדור מה פעלו האנשים האלה לעמם בעתם ובזמנם. מן עשרה הראשונים לחובבי ציון הכי נכבד הרב הגאון הצדיק רבי צבי הירש קאלישער ז"ל מיסד החברה הראשונה לישוב א"י, איש התהלה אשר אף בהיותו מאדירי התורה בדורו לא התנהג ברבנות על מנת לקבל פרס, סוחר אשר עסקי ביתו היו אצלו עראי ותורתו — קבע, איש רב פעלים חש בכאב עמו וחש לעזרתו, לרוחתו ולתשועתו, ועל כן אמרנו להביא את תולדות ימי חייו בספר „כנסת ישראל" והיו לזכרון נצח לבני דור הולך ובא.

הרה"ג ר' צבי הירש קאלישער נ"ע נולד בירח ניסן שנת תקנ"ה בעיר ליססא אשר במדינת אשכנז. עוד בהיותו באביב עלומיו כבר פרש את ידיו לשחות בים התלמוד ונושאי כליו ויצק מים על ידי הגאונים המפורסמים ר' עקיבא איגר מפאָזען ובעל חות דעת. לא ארכו הימים ולמודו שִׂנָּה לו פרי תנובה, כי חבר ספר נכבד בשלשה חלקים בשם „מאזנים למשפט" והוא פירוש על חשן המשפט אשר לבד גדל ערכו

ושויו מצד תכנו, גם כתוב הוא רובו בשפת עבר צחה וקלה וממשכת את הלב. שני החלקים הראשונים יצאו לאור בשנת 1854 והחלק השלישי עודנו נמצא בכ"י אשר עוד עסק המחבר בכתיבתו קרוב ליומו האחרון. כן הוציא לאור עוד קודם לזה ספר אחר נקוב בשם „אבן בחן" והוא פירוש על כמה פרקים בודדים מחשן המשפט. וירא כל העם כי ברכה בו ויצא שמו לתהלה ולתפארת בכל הארץ, ורבנים יושבים על מדין מקרוב ומרחוק החלו לפנות אליו בשאלות משאלות שונות סבוכות ומפתלות וקשות ההבנה בדברי הלכה ובעניני דת ודין, והוא חש ולא התמהמה לענות לאיש ואיש כשאלתו בעתה ובמועדה בסגנון יפה אף נעים ובאופן ישר וקל ונוח להבין כפי אשר הורהו ברק שכלו השנון, ותועפות שיא הגיונו וכיד ידיעתו הגדולה והרחבה בכל מקצעות הספרות התלמודית, עד כי רבים וכן שלמים השתוממו ויתפלאו עד מאד על רחב בינתו ורוחו הכביר ויהי לנס. ביחוד משך עליו את עיני אדירי התורה בעצמיותם של הגיונותיו ודעותיו ילדי רוחו ובדרכו המיוחדת אשר סלל לו בלמוד תורת אל חי, כי חשקו הכביר והנמרץ לרדת עמוק עמוק אל נבכי ים התלמוד ולגלות בו עמוקות מני חשך, הרימהו מעל לגבול

הרב הגאון הגדול הראשון לציון
רבי צבי הירש קאלישער ז"ל.

אשר גבלו להם גדולי התורה בימי נעוריו, וע"י שקידתו העזה והעצומה היה לנאמן גם בכל חדרי הספרות הפלוסופית של ימי הבינים, אשר העיון והמחקר בה היו מבחר שעשועיו כל ימי חייו. כמו כן השתדל לרכוש לו ידיעה גדולה גם בשיטות הפלוסופיות היותר חדשות, ובמרוצת הימים כאשר כבר מלא כרשו מעדניהן, עמדו לו כשרונותיו הנעלים וכחו הנפלא בעיון ומחקר והעמק שאלה להמציא לו שיטה חדשה מעין פלוסופיה דתית, אשר בתחלה נשאה עליה מדברותיו ויבאר את טיבה במאמרים בודדים ואחרי כן בספר בפני עצמו נקוב בשם „אמונה ישרה" אשר פזר לו הפראָפֿססאָר ד"ר יוליוס פֿירסט תהלה וכבוד מלא חפנים במ"ע „אָריענט" שלו. החלק הראשון מספרו זה יצא לאור בשנת 1843 יחד עם באורו החדש על ספר קהלת ואיוב, והחלק השני הופיע בשנת 1869. אך לשפת יתר תחשב אפוא להגיד, כי לא נכתב הספר הזה מנקודת ראות כל דעה אחרת שבעולם בלתי אם ברוח תורת ישראל בימי הבינים, ברוח היהדות הטהורה מורשה קהלת יעקב אשר היה המחבר בעצמו כרוך ומקופל במחיצתה ראשו ורבו ויהי כל ימיו אדוק בכל לב ונפש גם בכל הדברים התלוים בה משנות עולמים. אך בכל

זה פעל הספר הזה פעולות עזות ונמרצות על יהודי רוססיה ופולין ההולכים בחשך ושומרים דתם ואמונתם כמצות אנשים מלמדה, ויועל הרבה לזכך המוחות, לצחצח הלבבות המלאים חלודה ולהבינם בינה לדעת על מה יעשה ישראל את כל המצווה עליו, ובהיותו נכבד ונשגב בתכנו עד מאד וכתוב בלשון מדברת גדולות כלשון אחד המליצים, מצא לו מהלכים במחנה ישראל ויתפשט בין בני עמנו בהמון רב. פה הוא המקום להעיר, כי היה המנוח אחד מסופרי לשון עבר המהירים והמצוינים והיוצר חננהו גם בשאר רוח למלאכת הספרות ויהי אחד מראשי סופרי „המגיד" ומ"ע עברים אחרים בארצו ובחו"ל, וכל עבודותיו הספרותיות עבד שלא על מנת לקבל פרס כשם שלא קבל מימיו אף פרוטה, בעד כל המון פעולותיו העצומות לטובת הכלל, כאשר נספר במרוצת מאמרנו הנוכחי.

ולא רק בתורתו ורחב בינתו הנפלאה בלבד הצטין האיש הנעלה הזה כי אם גם בטבעו, בתכונת נפשו העדינה, בטוב לבו וברוחו הנדיבה אשר סמכתהו, ובכל המעלות והמדות התרומיות אשר נקבצו באו בו היה לצפירת תפארה לאחיו בני עמו ולמופת לכל בני האדם. האיש הזה לא נהנה מימיו מן התורה ולא עשה אותה לקרדום לחפר בו, וכארבעים שנה הורה צדק לעדת ישרון בטהארן חנם אין כסף, אף כי התפרנס את עצמו בצמצום ולא ברוח מבית המסחר אשר התעסקה בו אשתו, וחלק כחלק את בני עדתו נשא בכל ימי חייו בטרחי הקהלה ובמשאה. וכה הקפיד לבלי להנות מתורתו, עד כי השיב לקהלתו גם את התשורה אשר הקריבה לו ליום חתנת בתו הצעירה, וכן לא קבל מימיו אף פרוטה מבעלי הדין הבאים לפניו כפעם בפעם בלתי אם היו רוצים להתנדב איזה סך לישוב א"י, שאז קבל מהם את הכסף וירשום אותו לזכרון בפנקס הפתוח המונח לפניו. האיש הזה היה עמוס כל ימיו בעבודות שונות לטובת הכלל, השתדל בכל מאמצי כחו וידאג בכל לב ונפש להטבת מצב היהודים בארצות פזוריהם וביחוד מעמד היהודים היושבים בארץ הצבי, ויהי מעוז ומחסה לאלפי עניים ואביונים אשר נהרו אל ביתו מכל עבר ופנה לשמע שמו הטוב, ורבות פעל ועשה בימי חיי חלדו בדבר שפתים, בעט סופרים ובפעולת ידים לטובת קשי יום ומרי נפש מבני ישראל, וכל זה עבד בחרף־נפש ובלי שום תשלום גמול מצד אחרים כי אם אך מאהבתו העזה והעצומה אל מעשה הצדקה והחסד ובהיותו נתון בכל נפשו ומאדו לכל דבר טוב ומועיל אם הרבה או מעט ולכל רעיון והגיון לב זורע צדקות ומצמיח ישועות לעם רב.

אפס כי את מבחר עתותי חייו הקדיש רק לטובת רעיון ישוב א"י אשר החל לפעמהו עוד בשנת תק"צ כנראה מהשאלות והתשובות שערך בעת ההיא לרשכבה"ג ר' עקיבא איגר והחתם סופר בענין בית המקדש ומזבח, ולא עזבהו עד בא קצו, קץ כל בשר. הוא מצא את תשועת ישראל אך בהתקוה על ביאת המשיח ושיבת בנים לגבולם ציונה כנבואות החוזים אשר נשא אליה את נפשו ורוחו כל הימים; אך ריח מבינתו הורהו לבא אל תכלית דברי הנביאים ונחמותיהם בחקירה חפשית במקצת, וירא ויבן כי לא באותות ומופתים ולא פתאום לפתע ובלי עזרתנו אנחנו תבא הגאולה, ונהפוך הוא, כי עוד חובה קדושה רובצת עלינו להכין את כל המכשירים והאמצעים לקרב ביאתה אלינו ולסקל את הדרך לפניהם. והדבר הזה היה לא יהיה בלתי אם נחיה את אדמת אבותינו מערמות העפר אשר נערמו עליה במשך אלפים שנה מיום הזורתנו בגוים, ונטע עליה נדחי בני ישראל לעבדה ולשמרה ולעשותה „לארץ זבת חלב ודבש" כשהיתה בשנים קדמוניות. ברעיון זה שם כל מעיניו ולא נח ולא שקט ויפליא עצות ויבקש תחבולות איך ובמה להוציאו לפעולת ידים, ואי זו הדרך להגיע אל מטרתו אשר חש לה עתידות טובות ויאמן אמונת אמן כי לא רחוקה היא להשיגנה וכי אין כל דבר אשר יוכל להיות לאבן נגף ולצור מכשול על דרכה, וכי סוף סוף וידי אוהבי הרעיון תעשינה חיל. לתכלית זו ערך כמה מאמרים חוצבים להבות אש פלדות, אש האהבה אל הרעיון הקדוש ואת ספריו דרישת ציון ושלום ירושלים, אשר הוכיח בהם את גדל ערכה של הרעה מן התרה והנביאים ודברי חז"ל, ועד כמה נחוץ ודרוש הוא להרחיק את היהודים הרבים היושבים בא"י מן העצלות והבטלה ולהרגילם לעבודה וליגיע כפים. מובן מאליו כי דעתו זו מצאה לה התנגדות גדולה מצד כמה רבני אשכנז שקוו אל הגאולה שתבא רק ע"י עני ורוכב על החמור ומצד בעלי החלוקה בירושלים ובראשם הרה"ג ר' מאיר אויערבאך ז"ל שיראו לנפשם פן ישבר מטה לחמם שיקבלו על פרישתם מהויות עולם הזה ועוסקים בדברים של מה בכך. אך רצ"ה קאלישער לא חת ולא זע מפניהם ויחגור שארית כחו וישב מלחמתם שערה בדברי נגידים נוקבים וחודרים עד עמקי לב וקרב, בדברים לקוחים מספרי הספרות התלמודית ויחליש את כל טענותיהם ויוכיח להם לדעת כי בהתרחב הישוב בא"י לא תבצר מאחב"י לקיים כמה מצות התלויות בארץ, מה שאין כן בתוך הגולה, עד כי באחרונה השלימו אתו רבני אשכנז. והוא שקד על פעלו ועבודתו באמץ לב ורוח כביר, עד כי עלתה בידו למשוך לחפצו גם את לב החכמים המפורסמים הפראָפעססאר גראַטץ והעסס בעל הספר

ראָם אונד יערוזאלעם", ובמרוצת הימים היה לו מרוץ מכתבים עם כל גדולי עמנו ונטילי הזהב בכל הארצות, ויעורר בקרבם רגשי האהבה והתשוקה לארץ אבותינו והחפץ להיות מעוזריו להוציא את דבר הישוב למענהו. דבריו עשו בכל עת רושם עז ונמרץ על הקוראים, הטו את לבות בעלי השפק להכיר את האמת, הראו להפוסחים על שתי הסעפים אי זה הדרך ישכן אור, חזקו ידים רפות ויאמצו ברכים כושלות ויצא כברק חצם להאיר את הליל, וכתבי־הקריאה שהפיץ בישראל לעורר חבת ציון בלב העם, עשו פרי תנובה, כי בערים רבות בארצות שונות התעוררו שלומי אמוני ישראל ליסד חברות ליא"י, והוא היה רוח החיה באופניהן ויהי המוציא והמביא את כל עניני האגודות וצרכיהן, כן החליף מכתבים על אודות הענין הזה עם ראשי „חברת כל ישראל חברים" בפאריז, ויהי לו דבר את השרים: מאיר אנשיל ראָטהשילד, כרמיה ואלבערט קאָהן נ"ע, אשר כבדוהו ויוקירוהו עד מאד ויתנו ידים לפעלו, וברור הוא כשמש בצהרים כי אך הוא נתן את הרחיפה להצעד אשר צעדה חכי"ח תחת הנהגת כרמיה בשנת 1860 ביסוד המושב „מקוה ישראל", וכי הפעולה הזאת נעשתה בעתה ובזמנה במחשבה תחלה להתפתחות הישוב באה"ק כדמוכח בדברי השר כרמיה לעת הנכת המושב הזה. ר"מ מונטיפיורי נ"ע הבטיחהו לעמוד לימינו בכל אשר יוכל וימציא לו משען ומשענה לפעלו זה ויהי מבעלי בריתו כל הימים. באחרונה יסד חברה גדולה בעיר פראַנקפורט דמיין בשם „חברת ישוב א"י", ששמה לה למטרה לרכוש לה באה"ק אחוזת נחלה ולחלקה לחלקים בין בני ישראל יושבי א"י מכבר ואלה אשר חדשים מקרוב באו אליה, ולהמוך את האנשים האלה גם במזון ומחיה במיני זרעים וזרעוני תבואה, עד אשר תשא הארץ פרי. החברה הזאת נפלגה לשתי כתות, הכתה האחת היתה מחברים המכונים בשם „גבאים" אשר גבו את כסף הנרבות מאת החברים ויביאוהו אל הקופה הכללית, והכתה השניה היתה מהאנשים הממונים על עבודת המתנחלים אשר ישבו באה"ק, ושתיהן יחד הרחיבו צעדיהן תחתיהן מיום ליום והחברה היתה כפורחת, ורצ"ה קאַלישער היה המנצח על עושי המלאכה וע"י מכתבים למאות ולאלפים האיץ בבעלי שתי הכתות ויזרז אותם לעשות את עבודתם בשקידה ובחריצות ידים, ולא משך את ידו מעבודתו זאת עד נפלו על ערש דותו אשר לא ירד ממנה עוד, ומכתבו האחרון שכתב בימים אחדים לפני מותו היה ערוך אל הענרי מאָזעס דודו של השר מונטיפיורי בלונדון בבקשה שידבר עם מונטיפיורי ע"ד ישוב א"י ולהודיעהו כי יש בירו חתומים הרבה על הדבר הנשגב הזה.

לא יאמן כי יסופר כי איש חלש ורפה־כח זה שתמיד היה כרוך ומקופל ראשו ורבו בעבודות מרובות וקשות עוד יעצר כח בנפשו לכלכל גם את דבר חליפות המכתבים לאלפי אנשים ולנהל את עניני כל האגודות ליא"י וצרכיהן, ועלינו למצא את נסבת הדבר הנפלא הזה באהבתו העזה אל הסדר והמשטר וברוחו הכביר והנאור אשר לא עזבהו עד בא פקודתו. כאיש אלהים התהלך המנוח בחייו עלי אדמות, כי פרש את עצמו כל הימים מתענוגי בשרים ומחמודות החיים ומנעמיהם ונפשו היתה מועפת ביעף מבית חמרה אל עולם האצילות והעיון. האיש הזה היה לאלפי אנשים לא רק כמורה דרך ומנהל, כי אם גם כמושיע ומנחם לעתות בצרה. כי טוב לבו, צדקת נפשו ונדבת רוחו ובריתו את אנשים גדולים ורמי המעלה בכל עיר ועיר, מדינה ומדינה, נשמעו עד למרחוק, והיה כל איש אובד ומר נפש ופנה אליו לבקש עזרתו, והוא הטה אזן קשבת לתפלת כל אחד ויעתר לו ויט אליו חסדו לפי ערכו. הנה כי כן היו חיי המנוח שרשרת ארוכה שזורה ועבותה מצדקה וחסד, ממעשים טובים ורצוים ומפעלים נכבדים אשר תבואתם טובה לעם רב, וכמספר רגעיו כן רבו חסדיו אשר פעל ועשה לבית ישראל. ביחוד השפיע שפעת חסדו לבני רוססיה ופולין אשר התגוררו באשכנז, כי התהלך עמהם כאב רחמן ויסוכך עליהם באברת צדקתו ולא נתן למוט רגליהם. גם נוצרים רבים מבני עליה אשר שמעו את שמעו הטוב חלקו לו כבוד ויענדו עטרת תפארת לראשו.

נפלאים היו חיי האיש הדגול מרבבה הזה בכל מקצעותיהם. בהיותו ידוע חולי ואיש מכאובות כל הימים וכמה פעמים קרבה לשחת נפשו, הנה לא נמר רוחו הכביר ושכלו השנון עמד בו בעצם תמו עד צאת נשמתו וכל חושיו לא התרופפו וימצאו בחזקתם כחושי נער קטן, ועוד בימים אחדים לפני מותו עסק בעריכת מכתבים כל הלילה עד עלות השחר וידיו לא רעדו ולא נלאו עד כלותו עבודתו.

לבד הספרים הנזכרים למעלה, עוד חבר ספר הברית והוא באור על חמשה חומשי תורה, ספר „יציאת מצרים" באור על הגדה של פסח, כן חבר כמה הגהות על ס' יורה דעה ונדפסו בווילנא בבית הדפוס של האלמנה והאחים ראָם, ובכ"י נמצאים תחת יד בנו הרב הגביר ר' יהודה ליב קאַלישער נ"י בטאָהרן הגהות על המגן אברהם ועל המשניות ואיזה פלפולים וחדושים על כמה מסכתות.

הרה"ג רצ"ה קאַלישער זכה לשנות שיבה ונפטר בשנת השמונים לימי חייו ביום ה' חשוון תרל"ה. יהי זכרו ברוך ושמו ינון בקרב אחיו בני עמו לעדי עד.

תולדות רבי יצחק ברניים ז"ל

(Bernays)

מי שהיה „חכם" בק"ק המבורג, הרב הראש והראשון להעדה הגדולה האשכנזית שמה.

„להמחקה חיי אדם ותחבולותיו עלי במתי־ישחק לא יאגיד הדור הבא אחריו זרי תפארה", כי הדור החדש אשר יקום אחריו לא ראה את נפלאותיו אשר עשה ברוחו הכביר ובכשרונותיו המסוגלים וישכחהו. הדור אחריו על עפר יקום לא ידע את הרושם העז ואת הפעולה הנמרצה, אשר יצר וברא איש הרוח, בהגשימו לפני בני דורו את חזיוני סופרים ומשוררים, אשר הוקמו על להיות לחוזים לבני האדם, ליסרם ולנחמם, להכות קדקד רשע ולמחות דמעה מעל עפעפי ישרים. הדבּר החי נוראות יפעל בעת השפתים נעות והקול ירעם וירעש או בדממה ישים מהלכו ללב שומעיו, אפס פעולתו איננה תמידית, אם לא יֻחקה בעט ברזל, שחור על גבי לבן, למשמרת לדור דורים, ובימים מעטים ישכח ואתו עמו הגבר המצוין, אשר בחן שפתיו וקסם לשונו הלהיב הלבבות ויטם כחפצו. כמחזה הזה יראה לעינינו בחיי האדם הגדול, אשר נספר בזה תולדתו ופרשת פעולתו. החכם ברניים אף כי לקח נפשות בחייו ובהשתלשלות היהדות לקח גם הוא חבל, אולם באשר מנע עצמו מכתוב בספר הלך־רוחו והגות לבו ולא הפיץ מעינותיו בחוץ, לקחה התולדה נקמתו ממנו; כמעט היה שמו וזכרו נשכח לולא בא אחרי שנים רבות החכם גראֶטץ ויעש ציון לזכרונו.

גראֶטץ זכה וזכה את הרבים בהעלותו מתהום הנשיה את זכרון רבי יצחק ברניים, כי בקורות דברי הימים לישראל, יפקד שם אחד ממוריו המשכילים, אשר סכך ככרוב על דת ישראל. כל הימים בהלו נרו על ראש עדתו, וככוכב מזהיר הפיץ אור היהדות בלקחו אשר הטיף. הדור הישן פה, אשר ראה וידע את מורהו, מקדיש ומעריץ עד היום הזה — יותר מדור שלם אחרי מותו — את שם „החכם" ואב לבנו יספר מחכמתו וטהר נפשו, וכדברי חוזה יה מתנחלים כל מוצאי שפתיו הנשארים עוד לפליטה מפה לפה — מורשת קהלת יעקב בהמבורג. מי היה ברניים ומה פעל בחייו עלי אדמות, כי היה ככה לברכה בקרב עדתו? חקרתי ודרשתי בין אלה החיים עוד אתנו, אשר שמעו לקחו ואשר ידעוהו פא"פ, ואת אשר שמעתי 1) אותו אשמור לספר.

בסוף מאה העברה בשנת 1792, בעת אשר רוח האדם החל לשבר כבלי העבדות הרוחנית ולהתנשא ממצבו השפל, נולד רבי יצחק ברניים בעיר גערא הקטנה הסמוכה למאַינץ. עוד בהיותו באביב ילדותו משך עליו הנער יצחק, על ידי כשרונותיו הנפלאים. את עיני הרה"ג ר' הירץ שייער ז"ל, שהיה אז אב"ד ור"מ בקהלת מאַינץ. הרוח העז אשר נשב אז מעבר לנהר הרהיין, מצרפת, הפיכת הקערה על פיה שמה, עלית בונאַפרטו וזריחת כוכבו, והחוקים החדשים אשר חקקו שרי צבאיו בכל ארצות אשכנז, אשר נכבשו לפניהם, ביחס חיי היהודים, לא עברו על פני ברניים מבלי משים ומבלי לעשות פעולתם על רוחו. אם השכלת תלמידי רמ"ד, אשר היתה לזועה אז בעיני החרדים על דבר ה' בראותם כי מות דתי בסיר ההשכלה, מנעה האבות מהורות את בניהם חכמת העמים, וגם הנער יצחק לא ישב מעודו על ספסל גמנזיום, ורק בתורת ישראל הגה, אולם לא עצם עיניו מראות את אשר רוח העת ההיא דרשה בחזקה מעת מורי ישראל, ויעמיק חקור בשכלו החד גם בחכמות וידיעות חיצוניות. בעת למדו בישיבת הרה"ג ר' אברהם בינג בווירצבורג לא מנע רגליו כנראה מלבקר את האוניברזיטט שמה, לשמוע לקח הפלסופיה, את חחקירה הדתית, אשר שגשגה אז בדרום אשכנז, ורוחה עשתה גם בו פעולתה. כמו כל מחזיקי בבריתה ראה גם רבי יצחק ברניים בכל יש וישות בטבע, בהשתלשלות המקרים, בקורות הימים, בכל נקוף אצבע קטנה, נצוצי רעיון האין סוף, וקרני אור הגנוז הנראים לעין רוח ובשר. ההגדה מספרת עליו מהעת הזאת: כי בחלות אחד המורים בהאקדמיה לפתע פתאום באמצע שעורו, ויקם ברניים ויבקש רשות מהשטודנטים לשאת ולתת בהנושא הלזה אשר עליו הטיף המורה החולה מלתו. ברניים כלה מה שהחל ברב חכמה ודעת, עד כי השתוממו כל חבריו ושומעי לקחו על רחב בינתו ויהי לנס בעיני כל בני העיר, בישראל ואדם. שקידתו בחכמות חיצוניות לא נחשבה לו לחטאת, כי שלם היה עם אלהים ודתו, לא הפר חק ותורה ולא הקל במנהגי ישראל אף כחוט השערה. בעת ההיא פסקה דינא דישראל ונטל הכח והעז מדייני ישראל בכל ארצות אשכנז לשפוט ולדון ורק לר' אברהם בינג

---

1) אמר איל"ה: אזכיר לטוב את שם האברך פרדינד וואָלף ראש חברת „אהבת ציון" פה המבורג, כי הביא לי איזה נוטיצים ממכיריו מחיי ברניים, אשר ע"י אוכל לצייר התמונה הנוכחית לפני קוראי עברית מפי החיים ולא להיות במעתיק דברי אחר.

מפני חשיבותו בעיני הרשות הניחו עוד להיות שופט ולדון דיני ישראל, ויבחר בברנייס להיות דיין בבית דינו, וכשלש שנה דן והורה את ישראל בעיר ווירצבורג.

בימים האלה שמים חדשים נגולו לפני בני ישראל יושבי ארצות אשכנז. הרמבמ"ן ז"ל הראה לעמו את האור הנסתר והנעלם מהם, אור חכמת העמים, כי טוב ויפה ומרפא בכנפיו לעם השסוי והבזוי, תולעת ולא איש בעיני העמים אשר בתוכם הוא יושב. בן-מנחם, גבר חננו אלוה ביתרון הכשר חכמה ודעת, העיר רוחו הכביר על עמו ויפתח חרצבות רוחו, בחפצו לחבר ולאחד תורת ישראל עם חכמת העמים, כמו שעשו לפניו חכמי ישראל באלכסנדריה ובספרד, ויתן צו, כי אין עוד צורך לישראל להיות נזור ופרוש מיתר העמים גם בדבור ובהגיון לב, ברעיון ומחשבה. הוא חשב, כי התבוללות ברוח מבלי תביא שום הפסד לרוח היהדות, וכמו שאפשר כי הדת השלטת תלך שלובת יד עם החכמה והחקירה החפשית ותשים משטרה על רוח האדם,

כמוה כן היהדות ואמונת ישראל הזקנה ממנה לא תאבד ממשלתה; הוא חשב כל אדם כמוהו ומבשרו חזה את עמו, והכתר שקשר לראש היהדות למען לתת לה פאר תחת אפר ולמען יראו העמים יפיה ולא יבזוה עוד. אמנם רק טוב חשב עלינו ר' משה מדעססוי, וגם טוב רב בא לרגליו על אחינו במצבם החומרי והמוסרי, אפס הזרע אשר זרע לא הביא הפרי המקווה גם להיהדות; תחת חטה יצא חוח, ותחת להחיות עצמות היהדות היבשות כאשר חשב, נסך עליהם סם רעל למען החניטם. אחרי סגר רמ"ד את עיניו, ויבוא רוח קטב מרירי בלב תלמידיו ויוצאי חלציו; את היהדות חשבו לגוף מת חנוט, ורוחה לנשמה ערטילאית הקלועה בכף הקלע זה מאות בשנים, מבלי כל תכלית וקץ, ומבלי כל גאולה ופדות. רבים סרו ממנה ויעזבוה ויכנסו לחסות תחת כנפי הדת השלטת, ואחרים, אשר רוח בן-מנחם באה כשמן בעצמותם, חשבו מזמות להפיח רוח חדש, רוח אחרת בגוף היהדות לתת לה עי"ז תקוה ואחרית.

רבי יצחק ברנייס

נולד בשנת תקנ"ב ומת בשנת תר"ט.

גבר נכבד ובעל בעמיו, ישראל בן יעקב (Jacobson) בנה במה חדשה לדת ישראל בעירו זיזן (Seesen), הקים שמה היכל הריפורם, ויעש כונים למלכת רוח ההתבוללות, אולי האמין בלבו, כי משם תצא גאולת ישראל החלוטה והגמורה, כי בהחלו לעשות במעשי הגוים גם בבית תפלתו, אז ישראל בעמים יתבולל, והרוחה תהיה לו בהמשך הימים. עשירי ישראל בהמבורג למדו להם דרכי בן־יעקב, ויבנו למו גם המה היכל, ואת הנביאים החדשים אשר קמו אז עדוארד קליי וגָאטטהאָלד סאלאמאָן, שכרו להם למורים ומטיפים, כי יורו להם את דרכי היהדות החדשה. צלצלי שמע ותרועה בהיכל הבנוי לתלפיות, נאומים הנאוים מהמטיפים אשר צחות בקסם המליצה דברו, משכו אליהם לבות רבים מאחינו, גם מאלה אשר עוד לא פנו ערף לאמונה ודת, למרות החרמות מהרבנים והגאונים שחיו בימים האלה, ופרץ רחב נראה לפתע פתאום בחומת קהלת ישראל העתיקה בהמבורג!

לעצור בעד הרעה הזאת הנשקפת להיהדות אז מהריפורם, ראו ראשי עדת המבורג, כי אין עצה ותחבולה אחרת, רק לבקש להם רב חכם בלשון למודים ובשפה מדברת צחות, כי יטיף להעם כדרך המטיפים החדשים ולהרעיף גשם של תחיה על לבות אלה אשר החלו לאט לפנות ערף להדת הכתובה והמסורה. מהעת אשר עזב הרה"ג ר' רפאל הכהן את משמרת הרבנות לא היה רב בהמבורג, רק כל עסקי איסור והיתר היו נחתכים על פי ב"ד משלשה דיינים, והמה היו לפה לקהלתם בכל שאלות הדת. אלה הדיינים אשר לא נהנו עוד מאור חכמת העמים, בחוג מבט צר — ד' אמות של הלכה — כדרך רבני ישראל לפני מאה שנים, לא יכלו קום נגד לשון מדברת גדולות כמטיפי ההיכל החדש. שם ברנייס יצא אז לתהלה, כיחיד בדורו, אשר תורה, חכמה ויראת אלהים 2) יחדו מצומדות בו, ותבחר בו עדת המבורג

2) לא אדע מי הגיד להפּרופיסור גרעֶטץ (חלק XI צד 427) כי ברנייס התרחק מעט מהיהדות הרבנות (der zwar selbst mit einem Fusse aus dem rabbinischen Judenthum herausgetreten war) הלא כל מכיריו יאמרו פה אחד, כי יראת ה' היתה אוצרו. מהדברים אשר הביא מהביבלישעס האוריענט „כי אנשי כנה"ג רצו לעשות מחמלי אהבה אשר הוציאם בהם אלוה ממצרים עבותות עגלה, חבלים עבים, ולקשר בהמה את ישראל אל ארץ כנען, והרוח החדש אשר הפיחו בו אנשי כנה"ג רוח מי היה? האם היה הרוח אשר מעל הכרובים ממעל ירחף? רוח חכמת אדם היתה זאת, רוח בינה והגיון"! אין למדין מאומה, הלא ברנייס כחש בבן זה אשר אמצו לו. רק הד"ר יאָנאס, מטיף בהיכל הריפורם פה, אמר לי: כי לולא היה ברנייס לרב

להיות רבה ומורה, והשם עליו בשנת 1821 את כתר הרבנות, למען יתיצב בחרב שלופה, זו כחו וגבורתו בתורת ישראל וחכמת העמים, נגד האויב החדש אשר קם מקרבה, נגד עדת ההיכל. —

בשבת פרשת לך בשנת 1821 דרש לראשונה בבהכנ"ס הגדולה פה אשר היתה מלאה מפה לפה עד אפס מקום כי נהרו כל בני ישראל, כישנים כחדשים, לשמוע בפעם הראשונה „דרשה אשכנזית" לא מפי מטיף (פרעדיגער) לבוש בגדי כומרים ומלעיב בדברי חכמים, אך מפי רב וגאון בישראל, אשר מלא כרסו מש"ס ופוסקים, הנבחר לשבת על כסא הרבנות, אשר ישבו עליו הני צנתרי דדהבא, ר"י אייבשיץ ור' רפאל כהן. פתקאות (קארטען) נמכרו במחיר יקר עד למאד — עד ששים מארק, כי בלא פתקא לא הניחו איש לבוא פנימה לשמוע הדרשה. „עת לעשות לה' הפרו תורתך" לקח לנושא דרושו, ובפום ממלל רברבן גלל לפני שומעיו את המסך הפרוש על קורות בני ישראל ועל השנויים הנמרצים אשר נתהוו בחייו אז לרגלי חליפות והמורות במקרי יתר העמים. „אמנם יש הצדקה להיהדות — אמר בהמשך דבריו — לשנות פניה לפי שנוי מקרי הימים הכוללים, אבל לא לפרוץ חוק ולהרוס גדר הדת על ידי שנוי הפנים". אוהבי התקון — עדת ההיכל החדש — אמרו: הפרת התורה מותר מן התורה אם הכונה לשם שמים, וסמכו על הפסוק עת לעשות וכו' ולכן הביאו עבודה זרה בבית אלהים, גרשו את התפלות המדברות מיעוד הלאומי, מגאולה משיחית וכדומה, ואל דברי התלמוד לא שעו, כי אבדה קדושתו בעיניהם; למולם פנה ברנייס בדרשתו, להבינם, כי כוונת הפסוק עת לעשות לה' וכו' איננה מוסבה על הכחשה בתורה שבע"פ, ועל חקוי מעשי הגוים וגרוש רוח היהדות מבתי ה'. כח־חכמים (תלמודישע אויטריטעט) היה קדוש ונערץ מאז מעולם בעיני עמנו — הוסיף לאמר, עד כי אמרו חז"ל: סוקלין על נערה המאורסה, הרי עונש סקילה על עבירה נגד מטבע שטבעו חכמים וקדושתו קדושת עולם ועמה תקום ותפול הדת כלה.

ברוח חכמה ודעת החל מלחמתו נגד המתקנים, אבל לא עִפֵּר בעפר, כי מטבעו איש אוהב שלום ורודפו היה, והתרחק מן המחלוקת אף לשם שמים. „חכם" נקרא בפי בני עדתו כמו שקוראים הספרדים לרבניהם, וחכם אמתי היה לראות, כי לשוא מלחמת תגרה עם הרוח החדש, רוח השכלה ברלין, אשר

לדה אורתודוכסית, היה גם הוא לאפיקורוס, כיתר הפלוסופים האותודידקסים מסופרי המאספים והבכ"ע.

כבר אחז דרכו בלבות רבים ויכה שרשיו עמוק עמוק. על מי מנוחות רעה צאן מרעיתו, וישקם מבאר חכמתו לרויה, ולא קנא קנאת ה' מהעדה החדשה, אף כי לו נתנה היכלת מהרשות להעיק ולהצר לה, באשר רק הוא נחשב בעיני המלכות לרב העדה, ואת אשר גזר הוא קיימה הממשלה. רק פעם אחת יצא ברניים במלחמה גלויה נגד עדת ההיכל, ובחמה ושצף קצף יצא נגדה ויקרא גם את הסענאט לעזרה. בשעה שמטיפי ההיכל קליי וסאלאמאָן חברו את סדור התפלה שלהם וקראו אותו בשם „סדור תפלות ישראל" התיצב נגדם ואסר להם להדפיסו באמרו: סדור כזה לא לישראל הוא, אין לישראל שומר מצוה ותורה חלק בו, קראו אותו „סדר תפלות" — אמר — אבל לא „תפלות ישראל", אפס לא יצא כמנצח מהריב הזה. עשירי ישראל שעמדו בראש העדה החדשה ראו את חפצם יוצא לפעולת כפים, כי דעתם וחפצם הכריעה את הכף והמשקלת לזכות הסדור החדש.

הפרופיסור גראֶטץ מתאר את השקפה הדתית והלך הגיוני של ברניים כפי מה שמצא בשתי החברות „דער ביבלישע אוריֶינט" המתיחסות על שם „החכם" מהמבורג, אף כי הוא כחש בילדי רוחו אלה ואמר כי הוא לא חוללם ומאתו לֹא יצאו. ברניים האמין כי תעודת דת ישראל הוא לעשות את האדם — אשר נברא בצלם אלהים ואשר נתקלקל ע"י חטא — ישר, ותעודת עם ישראל הוא, להראות לכל יתר העמים, איך להתדבק במדותיו של הקב"ה ולהיות כמוהו, כי רק אז טוב ואשר יבוא לעולם, אם האדם יחגור שארית כחו להדמות לאלהיו והאמונה בהשגחתו תמלא כל חדרי לב איש. היהדות הביאה גאולה (ריפורמציון) לעולם, כי שברה לרסיסים את העצבים והאלילים, יצורי בני אדם, ברצותם להגשים תארו ומדות אל עליון. בכל מהלך התולדה ראה רוח אלהים המניע את הכל ע"י חוקי הטבע, אשר גבול שם להם ולמשטרם, ואמונתו הגדולה בהשגחה פרטית היא למרתהו לראות בתולדות ישראל חזיון עצום ונורא, וכי תעודה נצחית יש לו, תעודה נפלאה מאד נשגבה, להיות מורה ומדריך לגויי הארץ ברוח דתו, ונצח יקום ויחיה כתעודתו אשר נצחית הנה. אהבתו לחקירה ודרישה בספר התולדה הכוללת הביאה חכמה בלבו הרחב ובשכלו ההד להבין את עמו ורוח דתו יותר טוב מאשר הבינו משכילי ברלין בימים האלה, תלמידי רמ"ד. את רוח הדת חפץ לשמור מכל טומאה וערבוב כמו שהיה בנו זה אלפים שנה, ולכן חמה עזה היתה לו על העדה החדשה, אשר חקו מעשי הגוים בכחול ופרכום חיצוני ויגרשו את רוח היהדות מבתי תפלותיהם. שוטים וקצרי ראות היו לו ר"ד פרידלנדר וחבריו, אשר האמינו לראות בהיהדות כבראי את הפנים אשר הראו לה, ולכן חשבו להם לצדקה לתת לנו תירה חדשה. „תלמידי רמ"ד יתבוששו כי זקנה אמם היהדות, יתנו היתרון להיות כבני-אסופי מהעת החיה הזאת, בלי מתג ורסן דתי, ויבחרו להפר חק ומוסר ולפרוץ גדר דתנו הישנה, תחת לשמוע בבית אלהים מה פעל אל. באהבתם לחקות כקוף את דרכי העמים, דרבו לכתוב ספרי עקרי-דת וישרצו לרוב ספרים כאלה בספרות ישראל, אשר מבין שורותיהם תצהיר מחשבת פגול, לבנות גשר על יסודי מאמרי התורה, ולעבור עליו שלום אל הדרך המוביל תחת כנפי הכנסיה הפרוטסטנטית".

אלה המה הגיוני „החכם" הנמצאים ג"כ בהביבלישען אוריענט המיוחס לו והחיים עד היום בפה ובלב רבים מבני העדה פה. להשקפה דתית כזו אמרו ג"כ מטיפי הריפורם אמת ויציב בפרטים אחרים; גם הם אמרו: יש תעודה לישראל ללמד כל בני אדם תורה ומוסר, אבל סיימו: "ואח"כ נבלעים באוה"ע". לא כן ברניים, הוא אמר היהדות לא תכלה, כי רוח נצח אל-מות בה, וכל מה שהשתלשל במרוץ הזמן בחיי היהדות והתפתחותה, להם הצדקה להיות ולהשאר נצח, ועם היהדות גם היהודים לא יכלו. יעודנו הלאומי חי בקרבו, בקרב אמונתו, כי נצחיות ישראל תלויה ביעוד לאומו, ולכן ראה בחפץ המתקנים להסיר לב העם מאמונת המשיח, החפץ והרצון לחתור תחת קיומנו ולהביא כליון חרוץ עלינו.

ברניים בכל רוחב ועומק ידיעתו בש"ס ופוסקים כאחד הגאונים, אהב אהבה עזה שפת קדשנו, הרים מעלת הדקדוק בכל דרושיו, ויעמיק חקור בכתבי הקדש ומרגלא היה בפומיה „ליכא מידי דלא רמיזא באורייתא". ברניים בקש ומצא בלשון הקדש יותר מרוח שיר ומליצה לבד, כאשר מצאו בה רמ"ד וחבריו ותלמידיו; הוא מצא בה מלחמת רעיון האחדות נגד הבלי העמים, מלחמת היהדות נגד האלילות. בשפת קדשנו ראה ומצא עוד רושם נכר „איך רעיון האחדות התפוצץ לנצוצי הרבוי, ועובד אלילים ישוב לאט לאט למקור השגת אלוה יחיד" (גראֶטץ). בדרך הגר"א ז"ל העמיק חקור בכתבי הקדש ובהם חפש ומצא סעד וסמך לכל חקקי לבו. ההגיון והחקירה בדברי הימים חשב למצוה המרומזת בתורה, דכתיב: זכור ימות עולם בינו שנות דור ודור. אבל גם קדושת התלמוד הרים תמיד על נס ויתמרמר נגד הנטיה אשר הכתה שרשיה בלבוה אחינו יושבי אשכנז אז, לעזוב באר תורתנו וחכמתנו ולחצוב לבניהם באחת חכמת יון

וְרימא. מבלי הכרת ערך עצמו, באשר כרע רבץ תחת עול קשה ואוצר צרה וחרפה בכל שנות גלותו הארוך, וע"י סתימת כל מעיני חכמה לפניו, היתה תשוקת היהודי לשתות מבור התבונה עזה למאד; ויהי כי נפתחו לפניו שערי רחמים אלה ויחל כמעט ליהנות מאור ההשכלה הכללית, החל לפנות ערף להתלמוד, אשר נהלהו באותות ומופתים כל ימי הבינים. דברים נעלים כאלה, השמיע לא פעם בדרושיו המלאים רעיונות עמוקים, אשר הצטיין בזה נגד המטיפים החדשים, אשר להם היו צלצלי מליצה וניבים נאוים העיקר, למען תפוש את העם בלבם ולהעלות אבק רב לסמא את העין, כנראה רצה לברוא השכלה יהודית, סם מרפא לתחלואי השכלת תלמידי רמ"ד והסתעפותה — הריפורם; אולם באשר לא חקק הגיוני לבו עלי לוח, חכמתו ירדה עמו קבר, ורוח האדם הגדול הזה חלף הלך מאתנו ואיננו עוד.

קרוב לתשע ועשרים שנה רעה צאן עדתנו פה המבורג, וישביעם לרויה ממוסרו הטוב ומלקחו הוך, עד כי קרא ה' רוחו אליו בשנת השבעה והחמשים שנה לימי חייו (1849), ובמות רבי יצחק ברניים, הורם העטרה מעל ראש עדת המבורג, ונלקח ממנה צפירת תפארתה. שמש ברניים שקעה, אבל שמש אחרת לא זרחה תחתיו; ומני אז לא האיר היום בעדתנו, וחשכת ליל יאיר כוכב 3), אפס אורו

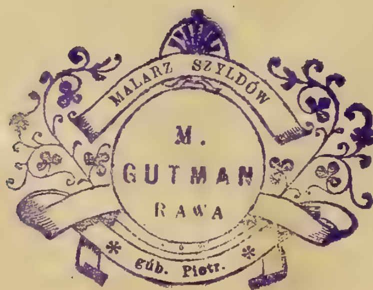
3) שטערען שם הרב אשר יושב על כסא ברניים.

לא יאיר עינים ולא יחמם הלבבות וחשכה שוררה בכל סביבותינו.

León Horowitz

מכונה איל"ה.

למלא אחרי דברי ידידנו החכם כותב התולדה הזאת, ראינו עוד להוסיף דבר קטן שנשמט מדבריו ונכבד אל רבים מקוראינו אשר שמעו את שמע המשורר האשכנזי אשר ממקור ישראל יצא, הוא היינריך היינע, המתלוצץ הנעים, אשר גם בהתוליו המריב היה הוגה דעות וקולע אל מטרת האמת בנשאו משאו על תכונות אדם וגוי גם יחד. האיש הזה, אשר למרות יציאתו מן הכלל, צדקו עליו דברי אחד מאוהביו „כי לו טוב טעם ודעת היהדות באצבעו הקטנה, מאשר בראש' כל באי „המכינים הנאורים" כלהם" — הוא בשכלו החד הוציא משפטי החרוץ על החכם ר"י ברניים ועל מיסדי הטעמפעל בדברים אלה (במכתבו אל רעהו מאָזער): „שמעתי דרשותיו של החכם ברגיים, היהודים שומעי דבריו לא יבינו לרעו, הוא איננו רודף אחרי גדולות ונפלאות ועל כן מעשיו לא יהילו, אך זאת ארע, שלו יתר שאת בטוב טעם ודעת מהריפורמר כ קליי, סאלאמאָן ואויערבאך ביחד". בעת ההיא סר היינע ממסעותיו ברחבי אשכנז אל עיר מכורתו האמבורג והימים ימי בכורי הריפורם, המחלוקת בהעדה הישנה והחדשה היתה בעצם תקפה. דודו של היינע הבאנקיר סאלאמאָן היינע היה מראשי מיסדי ההיכל, היינע בחכמתו ודעתו את רוח האנשים חרץ משפטו על מעשיהם שהם מעשי קופים מחקים את הנוצרים הפרוטסטנטים ובית התפלה והעבודה הוא להם לבמת חזיון לְרַאֲוָה בו ויור עליהם בהתוליו דבר מר. בעלי ההיכל מהרו להכותו בשוט לשון לפני דודו העשיר, אשר חרה אפו בו וימנע ממנו טובו. הנה כה — יאמר הח' גראֶטץ — נתן דבר הריב בין המפלגות ענין לחומסי מזמות, להרוס שלום משפחה ולהגיל ריב ומשטמה בין איש ובין קרובו. (המ"ל)

זִכְרוֹנוֹת יְמֵי נְעוּרַי

מאת

ד"ר פ. יאמפאלסקי

(אליהו הלוי אָרשאַנסקי, השקפותיו על שאלת היהודים ברוססיא ותוכן מאמריו במקצוע הזה).

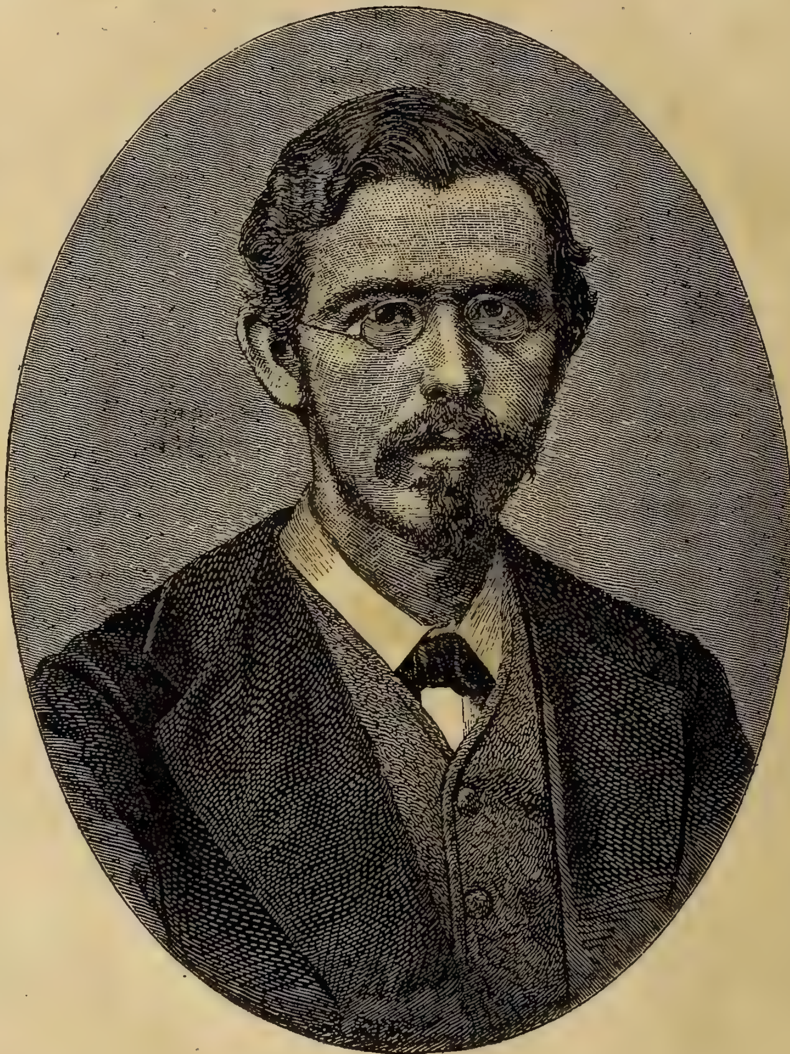
I.

„בין בחורי-חמד הדורשים חכמה ותושיה, המרימים „דגל ההשכלה והממיתים עצמם באהל התורה והחכמה „יתנוסס כאבן-נזר המשכיל הנבון אליהו הלוי אָרשאַנסקי. „החכם הנכבד הזה נולד פה בעיר יעקאטערינאסלאוו. „אף כי אביו לא יתלונן בצל-הכסף והעשר, אך בראותו „את שכל בנו הזך, תבונתו הרחבה וכשרונותיו הנפלאים „התאמץ בכל כחו לתתו בידי מורים טובים אשר „הבינו כי עת לעשות לשכל אליהו, לשננו ולצרפו „בכור הלמוד עד אשר יצא כזהב מזוקק שבעתים. „בזמן לא כביר עשה תושיה רב בתלמוד, אך חלק „לו ה' די בינה לדעת מה הדור הזה דורש ממנו „וילמד את כל הלמודים הנדרשים לרוח הזמן החדש. „וכה הלך מחיל אל חיל בלמודיו הרבים. במלאת לו „שש עשרה שנה אחרי צאתו חפשי מן החדר „התעוררה בקרבו עוד ביתר-שאת תשוקה עזה „ונמרצה לתורה ולתעודה וישב בביתו ויהגה בתלמוד „ובפוסקים, ובמרוצת הימים האלה השלים ג"כ את „חוק למודי-הגימנאזיום. ידיעה עמוקה קנה לו בחמש „לשונות: עברית, רוססית, אשכנזית, צרפתית „ורומית וידיו רב לו בחכמות שונות, ובמלות מעטים „אומר, כי נעלה אָרשאנסקי על כל יהודי-ארצנו הנודעים „לשם ולתהלה, ואשר יפלא עוד יותר בעינינו הוא: „כי גם אחרי נסעו לבית מדרש המדעים בחארקאוו „וישמע לקח טוב ונעים מפי פראָפעססאָרען, בכל „זאת לא ילוזו מעיניו ספרי עמנו ותורת אלהינו והשפה „העברית היא תנחומת נפשו, ועלינו לשבח את „המשכיל הזה ולברכו: ברוך הוא בבואו לחדר „המדעים, יתן לו ה' און ואמץ לדרוש אחר חכמה „ודעת וישלח לו עזרתו מקדש לעבוד כל ימיו לתועלת „כל ישראל ברוססיא, ולתפארתנו נגד העם אשר „בקרבו נשב".

אלה המה הדברים אשר ערכתי בשנת תרכ"ה מעיר יעקאַטערינאָסלאַוו לאחד מבני גילי אשר שאול שאלני ע"ד אָרשאַנסקי, כי גם אז כבר הלך שמעו הטוב למרחוק וכל בני הדור החדש, שואפי חכמה ודורשי השכלה צמאו לדעת מי הוא אָרשאנסקי — מופת בני הנעורים בהדור ההוא. ממכתבי הנ"ל יוכל הקורא לחרוץ משפטו על הרושם הגדול והעמוק אשר פעל אָרשאנסקי על בני עירו אשר הכירו אותו פנים אל פנים, וכאשר החכם היקר אָרשאנסקי הוכיח לעיני כל ישראל ברוססיא את צדקת תקותנו ומבטחנו אשר שמנו בו, ע"כ מגיש אנכי הפעם לקוראי „כנסת-ישראל" מנחתי הדלה — כל זכרונותי אדות אָרשאנסקי מנעורי יחד עם פרשת כל השקפות אָרשאנסקי על שאלת היהודים ברוססיא וקצור רובי מאמריו בפנה זאת.

מה נעימים ומתוקים המה זכרונות ימי-הנעורים לכל איש וביחוד ליהודי רוססי אשר נולד וגודל על ברכי התקופה היותר מאושרה בקורות רוססיא בכלל ובקורות השכלת ישראל ברוססיא בפרט! מי מבני גילי אנשי הדור ההוא לא יזכור בגיל וברעדה את ימי בכורי השכלתנו, את הצורה החדשה ואת התמונה כלילת-היופי אשר לבשו אז חיינו! בעודנו נערים — תלמידי החדר הישן, אחוזים בסבך סדר הלמוד הקדום כבר שמענו בת קול הזמן החדש, הריחונו מרחוק הד חיים חדשים, אם כי לא התבוננו היטב פשר דבר מכל הנעשה לעינינו. עוד לא שכחנו את קול הששון והשמחה אשר יצא מפי כבירי ימים ממנו בשנת כת"ר, שנת דרור לרבבות עבדי-רוססיא, אם כי לא ידענו לשמחה מה זה עשה? עיני הורינו ומורינו הפיקו אז אור צהלה כאלו יצאו המה בעצמם ובכבודם מעבדות לחרות. באזנינו הרכות שמענו קול חדש ובעינינו — עין הילדות — ראינו אורח חדש אשר בא בערמה להדרנו ובקסם שפתיו וביפי תארו משך אליו את לבותינו; הארח הזה — המה המשטרים החדשים אשר נכנסו אז בחיי החדר. למוד השפה הקדושה, כתבי קדש ודקדוק, קריאת ספרי משוררינו וסופרינו: ווייזיל, לוצאטו, אד"ם הכהן, גינצבורג ומאפו — זאת היא התמורה הגדולה אשר נעשתה בסדר למודינו, במרוצת שנים אחדות אחרי שנת תר"ך. ארץ חדשה ושמים חדשים נפתחו לפנינו, גם אנחנו, תלמידים בני עשר שנים יצאנו מחשך החדר הישן לאור הלמודים החדשים. עודני זוכר את החג הגדול אשר חגגנו מדי שבוע בשבוע ביום קבלנו מהפאָסט נומער „המליץ" „המגיד" „הכרמל" „השחר הרוססי"... אשר חכינו עליהם בכליון עינים ובצמאון נפש. מה טוב ומה נעים היה לנו לשבת אחים גם

יחד ולקרוא את „מכתבי־עתים" האלה אשר הזילו את שמנם הטוב על לבנו הרך והוך, אשר האירו עינינו על כל נגעי ופצעי חיי־היהודים והורו לנו את הדרך נלכה בה. בשמאלם הציגו לפנינו מקור משחתנו ומחסורי חיי עמנו אשר לא תאר ולא הדר להם ובימינם הקדימו רפואה למכה: הקריבו אותנו אל השכלת איירופא ואל סדר חיים חדשים. אכלנו את לחם הפנים החדש הזה ולא ידענו שבעה, ותשוקה נמרצה כאש מתלקחת התעוררה בנפשנו לתורה ולחכמה, הרימונו את ידינו לאל עליון ושפתותינו דובבו שבועה קדושה: לשאת כל ימי חיינו את הדגל אשר עליו חרותים בכתב אלהים: תורה והשכלה, מאושרים וברוכים אתם, זכרונות ימי־נעורי! עד מותי לא אשכחכם ולא אחדול מלהעלות אתכם על ראש זכרונותי! כרוח אלהים מרחפים אתם לפנינו בעברנו את ים החיים הזועף והסוער וכעמוד האש תאירו לנו כל הימים את דרכנו במדבר ובישימון קורותינו.

II.

באביב שנת תרכ"ג — בן שלש עשרה שנה לחיי — באתי לרגלי למודי ליעקאטערינאסלאוו. העיר הזאת כבר התעוררה מתרדמת ההזיה ורוח ההשכלה החל אז לפעם בלבות יושביה, מרבית בני הדור החדש גדלו אז על סדר ומשטר נכון, אחוזי־יד ושלובי זרוע הלכו, למוד הגמרא, תנ"ך והשפה העבריה יחד עם לקח לשונות איירופיות וחכמות חיצוניות, אך עוד פחדו בני עמנו לעשות צעד הלאה להתקרב ולהתאחד עם עם־רוססי: להביא את בניהם לבתי־ספר הכללים כי כפתורי־מתכות המצוחצחים הפילו עליהם אימתה ופחד, ובזמן בואי ליעקאטערינא־סלאוו היה מספר התלמידים היהודים המבקרים את הגימנאזיום מעט מזער. באחד החדרים אשר בו נכנסתי לשמוע לקח מפי מלמדי מצאתי אר הסדר הכללי לכל החדרים מהעת החדשה: הגמרא.

היה הלמוד העקרי, אך כמעט שכם אחר עמדו לקחו יתר-הלמודים. עד לחם הצהרים למדנו גמרא; מן לחם הצהרים עד ערב הקדשנו עתנו ללמוד דברים חיצונים ומן הערב עד אישון ליל השתעשענו על חקר השפה העברית. כנער חדש מקרוב בא הכרתי לאט לאט לדעת את יתר בני גילי, והנה עוד ביום הראשון שמעתי את שם אָרשאנסקי עולה בפי כל חברי מהולל ומפואר בתור „חריף" „עילוי". „האיש הצעיר הנפלא הזה — הגידו לי חברי — מבקר את פני רבו, אחד מן המלמדים היותר מצוינים בידיעת התלמוד, רק שעות אחדות ביום, ויתר העת הוא יושב באהלו והוגה יומם ולילה בתורה". כן גלו את אזני כי א ל י ה ו איננו אוהב להתרועע עם איש, אין לו ריע נאמן או ידיד נפש כי אם בדד וגלמוד יושב הוא רחוק משאון העיר ולא יבוא בברית אחוה או רעות עם אחד מבני גילו. המקום האחד הגלוי לכל אשר בו יופיע ארשאנסקי לעתים רתוקות הוא בית המדרש התחתון ששם יבא להתפלל בשבת וביום טוב, אך גם שם לא יבוא בדברים עם איש ותיכף אחרי כלות התפלה ילך לביתו אשר לא יסור ממנו כמעט כל השבוע, עמוס ורבוץ תחת משא למודיו. משפט חרוץ כזה על דבר תכונת נפש ארשאנסקי, כשרונותיו הנפלאים ושקידתו העזה שמעתי גם מפי הורי חבירי ומפי כל המלמדים וכלמו — בני הדור הישן והחדש — הגידו בפה אחד כי על שמי היהדות ברוססיא דורך עתה כוכב חדש. אך בעת אשר בני הדור הישן קוו וייחלו כי ב ק ה ל ה ג א ו נ י ם יחד כבוד אליהו, רחש לב הדור הצעיר כי לא בסוד הרבנים הגאונים תבוא נפש א ר ש א נ ס ק י.

באחד מלילי החרף שנת תרכ"ד בא מ ל מ ד נ ו — אחרי כלותו את תפלת המעריב בבית המדרש — אל חדרנו, פניו זועפים וסוערים, תוגה ויגון חרותים עליהם, אנחות פורצות ממעמקי לבו והוא הולך בחדר הנה והנה נבוך ועמוק ברוב שרעפיו. מעולם לא ראינו את מלמדנו במצב עצוב רוח כזה, אך לא הרהבנו עז בנפשנו לשאול אותו פשר דבר; אחרי רגעים אחדות פנה אלינו וישאלנו: „הידעתם בני את האסון הגדול אשר נקרה?.... ולא כלה את דבריו כי קצרה רוחו, „איזה אסון? למי נקרה"? שאלנו כלנו בקול אחד „לאליהו ארשאנסקי!" הוסיף מלמדנו אחרי שאפו רוח מחדש, „לאליהו ארשאנסקי"? צעקנו בדלגנו ממקומותינו, כי כרעם בגלגל כן צלצלו באזנינו דברי המלמד „המת הוא, או חלה למות"? „לא — ענה המלמד — אך הוא לֻקח ממנו לעולם, כי נסע לחארקאָוו לבוא לבית מדרש המדעים, ואם כן אבדה היהדות ג א ו ן ע ו ל ם!" עטי דל ורפה לתאר בחרט אנוש את הרושם אשר פעלה עלינו הבשורה הזאת ואת כל אשר הֻחש לבנו ברגע ההוא, רק זאת אדע כי רגשי גיל וששון מלאו את כל גדות נפשנו באמרו לנו את אשר עשה ארשאנסקי; לבנו פחד ורחב ושכורי שמחה היינו כל הלילה ההוא. הבשורה הזאת עשתה לה כנפים ובימים אחדים עפפה בכל החדרים אשר שמה כים למרקחה, וכל בני העיר נחלקו אז לשתי מפלגות: הללו — בני הדור הישן — מצטערים ומתאבלים על האבדה הגדולה ושאינה חוזרת שאבדו, כי לֻקח ממחניהם ג א ו ן ג ד ו ל — פאר הדור. והללו — בני הדור הצעיר — צהלים ושמחים כי הצליח לאחד מהם לבוא לבית מדרש המדעים. כלנו הרגשנו כי צעד ענק עשה ארשאנסקי ויסל מסלה חדשה גם לחיינו בעתיד וכי יעורר את החשק בלב אבותינו להכנים אותנו בבתי ספר האמצעים לקבל שם השכלה איירופית לכל פרטיה וחקיה; הפלא האחד אשר לא יכלנו להבין פתרונו היתה בעינינו השאלה: באיזה אופן צלחה לארשאנסקי להשלים את חק למודי הגימנאזיום בביתו? הן כל הימים הגה רק בתורה, מי הורה את הדרך החדש הזה? ומי אִלפהו דעת בכל הדברים הדרושים לזה? מלמדינו שחקו לשאלתנו זו; „אין להתפלא — החליטו — אם נער מופלג, בקי בש"ם ובפוסקים ומתמיד גדול כארשאנסקי עסק בין השמשות ועשה חיל בדברי חול וקלי הערך כקורס-הגימנאזיום, כי מה הנה כל החכמות שבעולם לעמת הגמרא עם כל באוריו ופרושיו?.. אך אנחנו מצדנו אחרת שפטנו, מן הנסיון היומי ידענו היטב כי לא דבר שחוק או ענין שעשועים הוא קורס-הגימנאזיום וכי לא בשעה שבין יום ובין לילה יוכל איש להשלים חק למודי-הגימנאזיום וביחוד לעלם עני כארשאנסקי אשר לא היה לו לא מורה ולא כל הספרים הנחוצים למטרה זו. אחת היא על כן אמרנו כי ארשאנסקי הלך מכבר לאט לאט בדרכו זו ובעת אשר עסק בש"ם ובפוסקים הקדיש בסתר עתו ללמודי הגימנאזיום. פרי מחשבותינו אלה היה, כי כל תלמידי החדר אשר חננם ה' באהבת החכמה והדעת אזרו ג"כ עז לדרוש בלמודי קורס-הגימנאזיום לכל הליכותיו, מטרתנו היתה לבוא לבית מדרש המדעים בלי עזרת הגימנאזיום. הקורא יראה כי רק נכנס ארשאנסקי להאוניווערזיטעט והנה תמורה גדולה נעשתה בעולם הדור הצעיר. בנוגע למהמד נפשנו — ארשאנסקי — קבלנו תמיד ידיעות נכונות ונאמנות אשר הרגיעו לב הדור הישן ועשו שלום בינו ובינינו. ארשאנסקי ישב בחארקאוו בבית אחד הרבנים, איש ירא אלהים; שם בשובו כל יום ויום מהאוניווערזיטעט אחרי כלותו את למודיו היומיים עסק כמלפנים בתורה ונשאר נאמן

לאלהיו ולדתו ושמר את כל מצות תורתנו. הבשורה הזאת היתה לנו למשיבת נפש ולעד נאמן לפני אבותינו כי עלם עברי יוכל לבקר את האוניוועריזיטעט בלי שום הפסד לאמונתו. ובבוא ארשאנסקי בימי הקיץ ליעקאטערינאסלאוו לנוח מעבודתו ראינו אותו מתפלל בבית המדרש ועולה להורה, ראוהו בני הדור הישן — ויהללוהו בשערים, ראוהו בני הדור הצעיר — ויקנאו בו, והקנאה הזאת העירה בקרבנו חפץ נמרץ ללכת בדרך ארשאנסקי: לְאַחֵד תורה עם חכמה.

מכח הפעולה ומקסם החן אשר הציק ארשאנסקי על בני עירנו יעקאטערינאסלאוו נוכל לשפוט ממספר התלמידים העבריים אשר בקרו את הגימנאזיום אחרי בוא ארשאנסקי להאוניוועריזיטעט. המספר הזה נתרבה משנה לשנה ולהגימנאזיסט העברי עוד לא לעגו, לא בזו לו כמלפנים, ובלי שום הפרזה אחליט כי הצעד אשר עשה ארשאנסקי הקריב אותנו ביד חזקה אל השכלת איירופא. אחרות ארשאנסקי ה מ ש כ י ל עם אליהו ה י ה ו ד י ראינו עוד בשנה הראשונה בהיותו בחארקאוו ממאמריו הנרפסים „בהמליץ" וב„הכרמל" משנת תרכ"ד. בשנה השנית יצא לאור מאמרו בשפת רוססית „הגדות התלמוד אדות אלכסנדר מוקדון". המאמרים האלה העידו באמת כי היהדות וספרותה אופני הרוח בחייו הצעירים. איך עמל ויגע ארשאנסקי בהאוניוועריזיטעט ידענו מפי כל בני עירנו אשר בקרו אותו בחארקאוו, ע"כ שמחנו אלי גיל על שלשה חדשים במרוצת הקיץ, ימי שבתון ללמודים בהאוניוועריזיטעט, אשר בלה ביעקאטערינאסלאוו. הימים האלה היו לנו ימי חג, כי השתעשענו בחברתו ובשיחותיו המפיקות חכמה ודעת. את פניו קדמנו תמיד בספרים ובמ"ע, זה הביא לו את מ"ע „המליץ" וזה הגיש לו את „המגיד", האחד הביא לו את „הכרמל" והשני את „הגארטענלויבע" וכו', ותוכן מכתבי עתים אלה או הספרות הרוססית המה הציר אשר עליו סבבו דלתי שיחתנו. מן הרגע הראשון הכרנו לדעת כי אליהו איננו אוהב להרבות בדברים, אך שומע הוא ברב חפץ ובאזנים קשובות, ורק לעתים רחוקות יגלה את דעתו בדברים קצרים מלאים חן ושכל. השיחות האלה נתנו לנו יד להבין ולהוקיר את גדולת נפשו ושכלו. עוד אז היה ארשאנסקי בקי בכל הספרות העברית וכל רז בעולם הספרות האיירופית לא נעלם ממנו. מכחות נפשו ורוחו אשר נגלו לעינינו אזכיר פה: א) שכלו הזך הבהיר; ב) השגה נפלאה; ג) כח הזכרון אשר אין דמיון וערוך לו, כל דבר אשר קרא או שמע ארשאנסקי פעם אחת בחייו היה אצלו כמונח בקופסא; ד) ענוה בלי מצרים; ה) אהבת האמת בוערת כאש, ושנאת מות לכל דבר שקר; ו) כשרון מיוחד ומצוין לרדת לעומק כל הלכה ושאלה, לאחד ולאגד דברים היותר רחוקים איש מרעהו על פי המבט הראשון ולהפיץ עליהם אור בהיר וחדש הנושא עליו חותם האמת והמשיב נפש השומע; ז) כח הרצון ככח הברזל, אם חפץ ארשאנסקי, להשיג איזו מטרה אז קלע אליה ולא החטיא, בלי שאון והמולה הלך מצעד אל צעד ומחיל אל חיל עד אשר הגיע אל מחוז חפצו והוציא מכח אל הפועל את מחשבתו; ח) כח הסבלנות לשאת יחיל ודומם את פגעי הזמן והמקרה, לא בצרור פרחים היה זרוע דרך החיים אשר בו הלך ארשאנסקי, ובכל זאת לא התאונן מעודו על גורלו ולא גלה לאיש את מכאובו ופצעי נפשו, כי בדד ומבלי דבר דבר נשא את עלו הקשה אשר נפל לו לחבל; ט) התמדה מאין כמוה, הוא הגה בתורה וחכמה מילדותו ועד יום מותו יומם ולילה, במלא מובן המלה. ארשאנסקי הצטיין עוד בשכלו החד (остроумie) את מליצותיו ועקיצותיו החדות פחדנו כפחד מות, חידוד אחד של ארשאנסקי דיו היה להשתיק לעולם כל מתהלל על שקר, או מתפאר בתבונתו, או מתהדר בעשרו. פה המקום להזכיר עוד אחת מתכונות נפשו היותר מצוינות: כ ב ו ד א ב ו א ם, בכל ערב וערב מימי הקיץ התהלך לשוח בגן שעות אחדות עם אמו הזקנה, ואיש לא הרהיב אָז לגשת אליו, ורק אחרי אשר נפרדה ממנו אמו ללכת הביתה נספח גם הוא אל חברת מכיריו ומיודעיו, הדבר הזה העיר תמיד פלא בקרבנו ואיש את רעהו שאלנו: מה הוא תכן הענינים אשר ממנו ידבר תלמיד חכם כארשאנסקי עם אמו בלתי מלומדת שעות תמימות? ה א ב ו ת הציגו תמיד לפני ב נ י ה ם את ארשאנסקי לאות ולמופת ביחס כבוד הורים.

מדי שנה בשנה בימי הקיץ הרחיב ארשאנסקי למרות הפצו את גבול מכיריו, כי מרבית בני הדור החדש דרשו את פניו והראו לו כל אות אהבה וכבוד. פעמים רבות בקר את החדרים היותר מצוינים ובא בדברים עם המורים המשכילים ועם התלמידים אשר הצטיינו בכשרונותיהם או בשקידותם. תוכן השיחות האלה היה: שפת עברית, דקדוק והספרות העברית או ענינים אחדים לקוחים מן התלמוד ומן הספרות הרבנית. במהירות נפלאה הלך שמעו הטוב בכל ערי נגב רוססיא והעיר יעקאטערינאסלאוו צהלה ושמחה, כי בה נולד, ממנה יצא פאר הדור — ארשאנסקי.

———

III.

במשך שתי שנים הראשונות אשר היה ארשאנסקי בחארקאוו היה מצבו רע ומר, כי אבותיו לא יכלו להיות לו למשען בכספם כיאות ע"כ חי ברחקות ובצמצום, אך בשנת תרכ"ה נשתנה מצבו לטוב, כי לקח אותו לביתו בארעססא החכם הסיפר המפואר ר' שמואל יעקב טראכטמאן. בארעססע נכנס ארשאנסקי להמחלקה השניה בהאוניווערזיטעט (למפלגת חכמת המשפטים) וישב בבית טראכטמאן בתור מורה לבנו הבכור. החכם טראכטמאן ורעיתו היקרה עטרוהו בכל כבוד ופאר וכאבות את בנם מחמל נפשם התהלכו עמו. בשנת תרכ"ז באתי לרגלי למודי לארעססע לכנום אל בית ספר ללמודי המסחר (קאממערץ-שולע), בבואי לארעססע היה ארשאנסקי בקורס האחרון של האוניווערזיטעט אשר כלה בשנת תרכ"ח. בשנה ההיא הכרתי לדעת בפעם הראשונה את בית טראכטמאן ולא אוכל לעבור פה בשתיקה מבלי הזכיר בדברים אחדים את החכם טראכטמאן ורעיתו היקרה.

כל אחד מאתנו וביחוד נער עברי הדורש חכמה ודעת במרוצת זמן ההפתחות שכלו וכשרונותיו יבוא להקופה אשר בה יחרץ משפט כל ימי חייו לשבט או לחסד, ובה יבחר את הדרך ללכת הלאה. כל המעצורים והמכשולים, כל התלאות והמצוקות אשר ישתרגו יעלו על צואר דורש השכלה, כל המלחמה האיומה בעד קיום גוו ונפשו כעשן יחלופו אם יופיע פתאום לפניו מלאך מושיע הגואל אותו מכל רע, מלאך גואל כזה היה החכם טראכטמאן יחיה לכל צעירי עמנו אשר באו לארעססע לדרוש בתורת השכלה. כל נער עברי דורש חכמה, מחולל מפשעי הזמן ומדכא מעון גורלו מצא תמיד מחסה ומפלט בבית טראכטמאן. את הבית הזה נוכל באמת לכנות בשם „בית מקלט לכל בני ישראל השואפים לדעת". בית טראכטמאן היה תמיד בית ועד לחכמים, פתוח לרוחה לכל דורשיו. לכלם הטה אדון הבית את חסדו ומשך לבם בקסם נפשו היקרה והטובה, תמכם וסעדם בכל האמצעים האפשרים: בשכלו, בעצתו ובכספו. הוא אמץ ברכים כושלות, לב נשבר ונדכה אמץ וחזק באמריו המטיפים טל תקוה, נחמה ותחיה בספוריו הנעימים מחיי היהודים. כבקי גדול בענין זה השביע את נפשנו ענג ונחת בהארו לפנינו ביד ה' הטובה עליו מחזות שונים ונפלאים מחיי המון עמנו. כל אשר שמע גם שיחת חולין של החכם טראכטמאן לא ישכחם לעולם. אין קץ לכל הטובות ואין מספר לכל החסד אשר עשה האיש היקר הזה לבני עמנו הצעירים. בדבר הקדוש הזה לקחה חלק גדול גם אשתו הברוכה והעדינה. בלבה הטוב והרך היתה בלי הרף מגן ומחסה לכל קשה יום אשר הדחיפהו הגורל למרחפות. ברוכות אתן לה' נפשות טהורות, יקרות ועדינות! בחרדת קדש וברגש תודה היוצאים ממעמקי לבי אזכור את שמכם היקר לי מפז כל הימים על פני האדמה! זכרה להם אלוה לטובה!

בבית החכם טראכטמאן ישב ארשאנסקי עד כלותו את למודיו בהאוניווערזיטעט ונקל להבין את כל הכבוד והיקר אשר הראו לו המשכיל טראכטמאן ואשתו היקרה. עוד בשנה ההיא (תרכ"ח) הציעה לארשאנסקי ממשלת האוניווערזיטעט לכהן פאר על כס הקתדרה.

כל הפראָפעססאָרין הכירו לדעת את עמק שכלו ורחב ידיעותיו ואת כל התועלת אשר יוכל ארשאנסקי להביא להאוניווערזיטעט בתור פראָפעססאר, אך דת ארשאנסקי עמדה כאבן נגף וצור מכשול בינו ובין המשרה הנכבדה הזאת. בלי תפונה קוו הפראָפעססאָרען כי עברי משכיל כארשאנסקי יקבל בשתי ידיו את הכבוד הזה ויעזוב על נקלה את דתו ועמו, אך תקותם נשארה מעל, כי ארשאנסקי אם כי העפיל לעלות על נפי מרומי ההשכלה, היה בכל לבו ונפשו יהודי אמתי פאַטריאָט עברי גמור במלא מובן המלה. הוא גדל מנעוריו בין אחיו, וראה את עני עמו במצרים החדשה, ראה את הלחץ אשר המצרים החרשים לוחצים את בני ישראל, הוא ידע את כל מכאובי אומתו ובצר לה גם לו צר, ואיש דגול מרבבה כזה יעזוב את עמו בעד הכבוד המדומה ונוסף גם הוא על שונאינו? לא איש כזה היה ארשאנסקי העשוי לבלי חת! היהודים והיהדות היו תמיד בן יקיר לאליהו, ילד שעשועים לארשאנסקי, וכל אשר יענו את עמו, כל אשר ימררו את חייו, כן התלקחה בלבו ביותר שאת אש התשוקה לצאת אל אחיו וללחום מלחמת תנופה בעד כבודם המחולל ולקדש שם היהדות ברבים.

הדבר אשר החזיק ארשאנסקי באמונתו היה לישועה להשכלה ברוח היהדות בין העברים יושבי הנפות הדרומיות, כי מדרכי למדו בני הנעורים אשר הלכו בעקבותיו, ולהפך לו שקר חלילה. ארשאנסקי באמונתו היה זה למות ומשבלת להתפתחות ההשכלה ולמופת משחית לכל בני עירו ומכבריו לדור הישן והחדש, הן אז יש להם צדקה ומשפט לקרוא: „זו השכלה וזו שכרה"? „אם אמת היא כי ההשכלה תפריא את לב הבנים, מה בצע לנו בהשכלה? לא מעוקצה ולא מדובשה של השכלה כזו!" לו עשה ארשאנסקי את הצעד הזה אז בלי ספק ירדה ההשכלה ביעקאטערינאסלאוו עשר מעלות אחורנית

עבר רק שחוק קל על שפתי ארשאנסקי בשמעו את הצעת האוניווערזיטעט. על פי תכונת נפשו לא ספר ארשאנסקי מזה לאיש, רק הודיע את הבשורה הזאת באחד ממכתביו להוריו אשר לפניהם שפך תמיד את הגות רוחו ולבו, אך באופן זר ומוזר. לדוגמא נביא פה סוף מכתבו זה: „פה הציעו לי להשאר בהאוניווערזיטעט (למלא מקום קתדרה חפשית), אך בתנאי כי אתנצר, זה ימים אחדים קניתי לי אדרת שער (шуба), יותר אין לחדש, חיו בשלום". היודע את ארשאנסקי אשר אהב, כתלמיד חכם, לקצר במלים גם במכתביו לאבותיו, יבין שבר דבריו בסוף מכתבו הנ"ל. לאיש רחב השכל וטהר הלב כארשאנסקי לא היתה שום שאלה אם לעזוב את אמונת אבותיו ולבוא למחנה שונאינו או לא? הן לא אדרת שער היא אמונתנו הטהורה אשר כלבוש נחליפנה חדשים לבקרים.

בשנים האחרונות של למודי ארשאנסקי בהאוניוורזיטעט מצאתיו תמיד בבית טראכטמאן יושב והוגה בספרותנו, ואם כי היה אז עסוק להכין במדה גדושה את כל החומר לעבודתו הספרותית לעתיד, בכל זאת לא עזב את השפה העברית ובעינים פקוחות צפה הליכות ענין הספרות העבריה בכלל ומו"ע עברים שיצאו אז לאור בפרט. כל סופר עברי אשר בא לאדעססא ואשר ראה בו ארשאנסקי מתת אלהים או כשרון ספרותי הכיר אותו לדעת ולבוא עמו בקשר אחוה ורעות.

אחרי כלותו את חק למודיו בהאוניווערזיטעט בשנת תרכ"ח מוצאים אנחנו את ארשאנסקי עומד על אם ההדך: רוחו הכביר כבר נתבשל כל צרכו; המטרה אשר אליה יקדיש את כל חייו, עתו וכשרונותיו הנפלאים היתה לפניו זכה וברורה כאור השמש, אך עוד לא הגיע החזון לגשת אל מלאכתו הקדושה. „השחר" (ראזסוויעט הרוססי של ראבינאוויץ) כבר אסף נגהו, „ציון" (של ד"ר סאלאוויטשיק ופינסקער) בניה עזובה בלא עתה, ועוד לא נברא מחדש כלי מבטא ספרותי אשר בו יוכל ארשאנסקי להביע את כל הגות רוחו ולדבר בקול את דבריו הנשגבים והרמים, ע"כ חכה ארשאנסקי ארך אפים וקוה, קוה וחכה, עד אשר האיר „היום" בשנת תרכ"ט אשר ברעדאקציאן זאת נכנס ארשאנסקי בתור חבר תמידי מן הרגע הראשון של קיומו. — אחשוב למותר לספר פה את כל אשר כתב וברא ארשאנסקי בעטו הנפלא מן העת ההיא עד יום מותו, כי כל מעשי עטו וגבורתו ופרשת גדולת השקפותיו הלא הם כתובים בשני ספריו אשר יצאו לאור ואשר קצורם אציג לפני הקורא למטה, ע"כ אוסיף את זכרונותי עד סופם.

אחרי אשר בא ארשאנסקי בברית הרעדאקציאן של „היום" העתיק את מושבו לימי מספר לבית הרעדאקטור אָרנשטיין. אם כי כל מכירי ומוקירי שם ארשאנסקי ידעו כי קנה לו ידיעות רחבות בהרבה לשונות וחכמות, אך מכמות כל מדעיו לא יכולנו לשפוט מישרים, כי כאשר הגדתי למעלה, ארשאנסקי שם תמיד מחסום למו פיו לדבר על אדותיו ולא אהב להתפאר בחכמתו. בשנת תר"ל בבואי פעם אחת לחדר משכיתו (קאבינעט) של ארשאנסקי בהרעדאקציאן לא מצאתיו בביתו, בתוך החדר עמד שלחן גדל הערך ועליו חמרים חמרים של ספרים ומכתבי עתים. שאפתי לדעת מהות הספרים האלה והנה ראה זה מצאתי: פה מונח „חשן משפט", פתחתיו והנה כמעט על כל דף ודף ציוני ארשאנסקי; שם תלמוד בבלי או ירושלמי ג"כ ברוד ורקום בציוניו; פה מכתבי עתים בשפת ענגליש ופולין אשר התוה תו עליהם; שם „קאמדיע אלהית" של המשורר האיטאלקי דאנטע עם ציוני ארשאנסקי ומכתבי עתים בשפת צרפתית ו„המגיד" משנת תרי"ח, בפנה האחת גל של הארעססקי וויעסטניק משנת 1828 ועל שולי נומערין אחדים סימני עט עופרת של ארשאנסקי; בקרן השני, צבור קיובליאנין משנת תרכ"ג בדוקים ומבוקרים ביד ארשאנסקי. שעה שלמה חפשתי, בקשתי, דרשתי וראשי סחרחר מהמון הספרים הרבים, השונים והנפרדים באיכותם על שמונה לשונות מערביות. — אך עוד יותר השתוממתי בראותי קונטרס אחד באמצע השלחן, וכאשר החלותי לקרוא אותו הנה והנה מצאתיו מלא על כל גדותיו במראה מקומות (ציטאטען) מארבע כנפות כל הספרים שבעולם, מצאתי שם ציטאטען שלמות וקצרות מכל מיני ספרי חכמה ודעת משפות שונות, מתלמוד, ממדרשים, מאגדה, ממכתבי עתים ישנים גם חדשים; הקונטרס הזה היה לארשאנסקי כפי הנראה כלי שרת שמחזיק בו ברכה מן רוב הידיעות בעולם המדעים; הוא היה האוצר הנחמד אשר בו אסף וצבר גרגרים יקרים מכל הספרים; הוא האילן הגדול אשר עליו תלה כל אשר קרא, ממנו פנה, ממנו יתד לכל מאמריו; הוא הגולם (סקעלעט), אשר כל נתחו ובתרו אם רק נפח בו ארשאנסקי נשמת שכלו נהפך לגנו אדיר ויפה תאר. שתי שנים עבד ארשאנסקי עבודתו בהרידאקציע של „היום". בחרף שנת 1871 נסע ארשאנסקי לפעטערסבורג ומן העת ההיא לא ראיתיו יותר פנים אל פנים. ההתמדה הגדולה אשר בה הגה ארשאנסקי בתורה, השקידה הנפלאה אשר בה דרש בחכמה משחר טל ילדותו הרסו לאט לאט את מוסדי שלום גופו והמחלה הנוראה — מחלת השחפת — אשר הורידהו בלא יומו לשחת התגנבה בסתר מכבר.

מתחלה התנהגה בכבדות בימי ילדותו ועלומיו, אך במרוצת העת הלכה מחיל אל חיל והכתה שרש עמוק אשר חכמת הרפואה בכל תחבולותיה הרבות והחדשות לא יכלו לזוז ממקומה, ובכל זאת לא התאונן ארשאנסקי מעודו על בריאות גופו אם כי קרוביו וביחוד הוריו ראו בלבם והבינו לאותיות מחלתו בטרם תצמחנה. העת משנת 1871 עד 1875 היא עת המלחמה בין רוח ארשאנסקי ובין מחלתו העזה, עד כי נאלץ היה לעזוב את רוססיא ולמצוא לו מנוח בארצות נכריות לשאוף שם רוח צח ואויר טוב לבריאותו. בקיץ שנת 1875 בבואו מחוץ לארץ רוססיא לראות את פני אבותיו ביעקאטערינאסלאוו, בה בעת אשר על פי מראית עין הוטב מצב בריאותו לטוב ורוח לו, התחולל לפתע פתאום הסער על ראשו. מחלתו הנסתרה עשתה צעדי ענק וביום 5 סעפטיאבר שנת 1875 גוע אליהו ארשאנסקי, וימת ויאסף אל עמיו!

IV.

ויהיו ימי חיי אליהו הלוי ארשאנסקי עשרים שנה ותשע שנה. באביב ימי חייו ירד לשחת! מעטים היו ימי שני חייו, אך זכר האיש היקר הזה חרות בצפורן שמיר על לוחות ספר תולדות יעקב אשר בארץ רוססיא. כבד מאד לחרוץ משפט נכון אדות גדולת ארשאנסקי מעולמו החיצוני ומחייו הפרטיים, כי קצר ידים היה עולמו החיצוני, מעטים ודלים היו ימי חייו הפרטיים, ובאמת הנוכל להרחיב בדברים אדות החיים הפרטיים של איש כארשאנסקי אשר המית עצמו כל ימיו באהל התורה והחכמה? ע"כ עלינו לחדור אל עולמו הפנימי וד' אמותיו של הלכות שאלת היהודים, לחדור אל עמק עסק נפשו ולרדת לתהום מחשבותיו ושרעפיו כי רק שם נחזה את כל הוד ותפארת האיש המצוין הזה. עולמו הפנימי, נפשו הסתומה מונחים עתה גלוים לעין כל בתור שני ספריו אשר יצא לאור בשנת 1877. הבה נא, קורא יקר! נבוא נא החדרה ונכנוס לתוך ביתו של ארשאנסקי פנימה, אז רק אז נשכיל לדעת מה עשה ופעל ארשאנסקי לטובת היהודים בתור יהודי במרוצת ימי חייו הקצרים, אך כאשר הבית הזה הוא גדל הערך ורחב ידים, לו אלפי מבואים אולמים וחדרים, על כן אציג לפניך תאר הבית הזה בכלל וממנו תשפוט מישרים מכל הבנין של ארשאנסקי.

שני ספרי ארשאנסקי בשפת רוססית מכלכלים בתוכם מאמרים רבים ושונים ע"ד שאלת היהודים ברוססיא. את כל המאמרים האלה נוכל לחלקם בכלל לשלשה חלקים: שם החלק הראשון הוא, „חקי הממשלה הרוססית ע"ד היהודים"; את החלק השני נוכל לכנות בשם „מאמרים ע"ד מצב העקאנאמיע של יהודי רוססיא", ואת החלק השלישי נקרא בשם „מאמרים ע"ד המצב החברתי של יהודי רוססיא".

ראשית דבר נשקיף השקפה כללית על מצב שאלת היהודים ברוססיא בעת אשר יצא ארשאנסקי כגבור על שדה המערכה ללחום עם אויבינו ומהרסינו שבחוץ, אחרי כן יביא בסדר ובמשטר ידוע את כל השקפותיו על הענין הזה ואת כל אשר חדש בהלכות השאלה הזו.

כל סופרי ישראל אשר שקלו וטרו על דבר שאלת היהודים ברוססיא עד ארשאנסקי לא ירדו לעומקה של הלכתה, המה נלחמו רק עם הדעות הנפסדות השוררות בין משכילי עם הארץ ע"ד היהודים; המה הוכיחו לדעת כי היהודי בתור אדם ואזרחי לא נופל הוא מכל יתר יושבי ארץ רוססיא וכי כנברא בצלם אלהים לא בצדק ישללו ממנו את משפטיו האזרחיים, בקוצר מלים כל עמלם קלע רק אל מטרה אחת: לפעול על לב הקורא בדברי נחת או תוכחה, להשביח במאמרים נעימים שאון אמוני הבל הסוערים בלב רבים מבני עם הארץ, אך איש מהם לא ערב לבו לגשת אל הר ההר, הר גבוה ותלול, מאלפי חקים, משפטים, דינים ואזהרות אשר נקבצו במשך זמן רב לעשות רצון קוניהם, לחפש ולמשש בעינים חודרות כליות ולב את גלי גלים של הלכות מגבילות, עונשים, אסורים אשר נתנו לנו, לחקור ולדרוש את מולדתם, מקורם ותוצאותיהם ולהפיץ אור על כל הסבות אשר על ידן יצאו מכח אל הפועל כל אבות ותולדות נזיקין אלו. ארשאנסקי היה הראשון אשר נוכח לדעת כי לא בדבר שפתים ולא בדברי תוכחה תוכל להפתר שאלה נכבדה וזקנה כשאלת היהודים, וכי נחוץ לגשת אליה כגבור חגור כלי-דעת ובינה לברר, לצרף וללבן את כל החקים אשר יצאו לאור, לשום לב אל ימים חלפו לדרוש בעינים פקוחות את השאלה הזאת מצדדה הלאומי והדתי. ארשאנסקי נוכח לדעת כי כל הדעות הטפלות וכל הבלי שוא אשר יש להם מהלכים גם בין משכילי רוססיא ע"ד היהודים הנה רק תוצאות מצבם האזרחי. כן הרחיב והרחיק ארשאנסקי לאט לאט את חוג מבטו על השאלה הזאת, מן ההווה שם את פניו אל העבר, מצד החיצוני של השאלה בא ונכנס לפני ולפנים וביצאו במבטיו על השאלה הנ"ל מחיי החברה הגיע אל חקר דבר ע"ד הממלכה. פרי המבט החדש הזה היה מאמריו רבי הכמות והאיכות ע"ד מצב המשפט של יהודי רוססיא (אשר נכנסו בחלק הראשון של ספריו), בהם הוא דורש

וחוקר כיד החכמה והשכל הטובה עליו את כל חקי ממשלת רוססיא ע"ד היהודים, וביתר שאת את סבות ותנאי החיים וההיסתוריה אשר הועילו להתפתחות החקים האלה, ופה יופיע לעינינו בכל כחו והדרו הרוח העז אשר שפך (ועוד שופך) יסוד הדתי על תולדות התפתחות כל חקי הממשלה הרוססית ע"ד היהודים.

את כל האמור למעלה מוצאים אנחנו בחלק הראשון של מאמרי ארשאנסקי הנושא שם „חקי הממשלה הרוססית ע"ד היהודים". במאמריו ההם יתן ארשאנסקי לקוראיו מתחלה ידיעה כללית, ברורה ונכונה מתכונת כל החקים הנ"ל, אחרי כן יפנה אל העבר למצוא שם את פתרון שאלת הזמן ההוה, וכל אשר יפגוש בדרכו זו — בהלכו לשוח בשדה ההיסתוריה הרוססית יתן לו יד לחשוף תעלומות לוקחות לב אדות ההתפתחות הכללית של כל חקי ארצנו ולהאיר מחזות רבים מימים חלפו, אשר על פי המבט הראשון רחוקים המה הרבה מאד מן שאלת היהודים ובכל זאת עומדים המה בקשר אמיץ עם שאלתנו זו. מחקירות העמוקות והנפלאות של ארשאנסקי בענין שאנו דנין בו, רואים אנחנו כי מצב יהודי רוססיא החברי והמשפטי בזמננו, איננו מחזה יחיד ומיוחד במינו בחיי עם רוססי לבד, כי דמותו ודיוקנו מוצאים אנחנו בקורות התפתחות מצב היהודים בכל מדינות איירופא. — מעמד המעבר אשר עליו עומדים עתה יהודי רוססיא היה גם לאחינו בכל ארצות איירופא במרוצת קורותיהם. התפתחות שאלת היהודים ברוססיא מתאמתת בד בבד עם כל החליפות והתמורות של השאלה הזאת בכל ארצות איירופא. משפט חרוץ כזה אשר על אמתתו יביא לנו ארשאנסקי המון עדים נכונים ונאמנים ומופתים מן ההיסתוריה הכללית ירים בפעם אחת את הקורא גבוה גבוה על כל הדעות קצרות יד אשר על ברכיהן גדלנו עד כה, ואשר מהן פנה מהן יתד לנו על השאלה הזאת, והקורא יראה ברור כי צעקות משטינינו ע"ד מדות היהודים הנשחתות ועל החקים הנחוצים להגביל את הרע המדומה היוצא ליתר העמים מהיהודים רק על אדני תהו ואבני בהו נוסדו; ואז אור יקר וחדש יאיר את עיני הקורא המרגיש כי מחזות חיי היהודים ברוססיא מקורם ושרשם בעבר ובצל השכלת העמים בכלל. ארשאנסקי יגע ועמל הרבה למצוא את מקור הסבות אשר הביאו את יהודי רוססיא למצבם הנוכחי הפרוע לשמצה וחקירותיו מלאות שכל אלו, הביאו אותו לידי החלטות גדולות הערך. ראה קורא יקר, ארשאנסקי מצא דבר חדש: כי גורל היהודים ברוססיא השתנה תמיד מרע לטוב ולהפך; חליפות ותמורות רבות לגורל עם ישראל ברוססיא במרוצת ימי חייהם, וכל החליפות הרבות והשנוים השונים של גורלו אחוזות ואסורות, דבוקות ומשולבות בקשר אמיץ עם גורל כל עם רוססי אם זרחה שמש ההצלחה לרוססיא ולאזרחיה העקרים, אז הביאה בכנפיה מרפא גם לישראל ובעת צר ומצוק לרוססיא גם לנו צר. הוראת היחס והקשר אשר מצא ארשאנסקי בין הפרט — שאלת היהודים ובין הכלל — חיי עם רוססי, נכבדה ונשגבה לאין ערך בתור הלכה (טעאריע) כאשר בתור מעשה (פראקטיק). בתור הלכה מעידה לנו ההוראה הזאת כי לשוא יעמלו בוני המלוכה, לשוא ישקדו שומרי הממשלה בכל תחבולותיהם מעשה ידי אמן להושיב בדד איזה מחזה חבריי ולהרחיקו ולהפרידו מכל תנאי החיים המהלכים המקיפים אותו מכל עברים ככלל את הפרט; בתור מעשה תחזק ותאמץ ההוראה הזאת בלב בני ברית ובלב שאינם בני ברית את רעיון האחדות המאגד את שתי המפלגות (עם רוססי ויהודי) לגו אזרחי אחד. בלב היהודי תעורר עוד ההוראה הזאת חפץ נמרץ להשלים ולהשוות חפצי ודרכי חייו עם כל חפצי ודרכי ארץ מולדתו.

אם מן המשפטים המושכלים הכוללים האלה נרדה עתה לדעת את כל היסודות והתנאים אשר על ידם השתלשלו והתפתחו חקי הממשלה הרוססית אדות היהודים, אז יורה לנו ארשאנסקי בראיות והוכחות ברורות את „ההלכה הגמורה כי היסוד הדתי הוא הכח הפועל היותר גדול אשר הציק בלי הרף את שפעתו על מחוקקי רוססיא בדרשותיהם ע"ד היהודים, רצוני לאמר: כי האמונה היתה תמיד נר לרגלי מחוקקי ארצנו. ואור לנתיבותיהם בכל מעשיה, האמונה היא קנה המדה לכל חקות ממשלתנו בכלל ולחקותיה ע"ד היהודים בפרט. מנקודת האמונה תביט הממשלה על כל חזיוני חיי הממלכה, וכאשר האמונה השולטת ברוססיא היא הפראוואסלאווית ע"כ לאוחזיה ולדורשיה היתרון בכל. — הצד הכלכלי (עקאנאמיש) של שאלת היהודים הפליאה גם כן את פעולתה על השתלשלות החקים אשר נתנו לנו, אך הצד הזה — למרות כל הדעות השוררות בין משכילי עם רוססיא אודות הענין הזה, לא תמיד גרם הפסד גדול לחפצי יהודי רוססיא, כי בעת אשר מפלגת הסוחרים הרוססים אזרה תמיד עז וגבורה והשתדלה לפני הממשלה להגביל את משפטי וזכיות היהודים, עמדו לימין ישראל ברוססיא אדוני הארץ והאכרים. המלחמה הזאת בין חפצי ודרכי מפלגות שונות של עם רוססי שנתה תמיד את פני שאלת היהודים אשר היתה נעה ונדה. בשכלו החד והעמוק יוכיח לנו ארשאנסקי

את היחס הקרוב בין שני מחזות החיים הרחוקים והנפרדים על פי מראית העין איש מרעהו: בין עבדות האכרים ברוססיא ובין מצב היהודים ואת הדעה הזאת יעיד בעדים נאמנים מן ההיסתוריה; אחרי אשר יעביר ארשאנסקי תחת שבט בקרתו את השטה הכללית אשר בה אחזו מחוקקי ארצנו בדבר שאלת היהודים, יערה מקור כל החקים ואבן הפנה יסוד מוסד לכל הדינים והתקנות בזמנים שונים יציג לעינינו מחזה זר ומוזר אשר עליו ישתאה וישתומם הרואה: בעת אשר המחוקק יביא במשפטים כל דבר מחיי היהודים אשר יש לו איזה יחס קרוב או רחוק אל חיי יתר בני עם הארץ יעלים עיניו מכל היוצא מחוג הכלל הזה ולא ישים לבו אל יחס משפחת היהודים ובין דתם בית חייהם, חיי היהודים ויחוסם בינם לבין עצמם המה כספר החתום להמחוקק אשר אין לו כל חפץ בו. בקורת רוח יביט על העולם הפנימי של עם ישראל ומעבדו בתוך ביתו וחוג בני בריתו, וזה הוא הסבה העקרית להתבודדות בני יעקב ברוסיא, היא ההתבודדות אשר בעדה רבות שבעה לה נפשנו בוז ולעג והענין אשר בעבורו קראו הקוראים תגר עלינו בצדק ושלא בצדק.

מכל האמור למעלה יבוא ארשאנסקי להחלטה גמורה, כי באה העת להפיח רוח חדש בשטת המחוקקים ע"ד היהודים, ולהסיר מלבם כל הדעות אשר עבר עליהן כלח והמתנגדות לרוח הזמן החדש וחפצי האנושית (הומאניטעט), לטהר ולצרף את שאלת היהודים בכור הבקרת, להרוס את קיר הברזל מעשה ידי אמן המבדיל בין אזרחי ארץ אחת בעלי שתי אמונות והמביא רעה ונזק לחפצי הממלכה בעצמה, כי חקה אחת ומשפט אחד דרושים לכל יושבי הממלכה; אחדות כל החקים לכל בני הארץ בני ברית ושאינם בני ברית — היא הרפואה היחידה לחבוש את הפצע טריה בגוף החברה היא שאלת היהודים כי רק אז תושע רוססיא וגם ישראל ישכן בה לבטח.

V.

אחרי אשר תארנו ההשקפה הראשונה של ארשאנסקי על שאלת היהודים ברוססיא בכלל כפי הנראה ממאמרי חלקו הראשון (לדאבון נפשנו לא יכלנו למלא את חפצנו להביא את קצור מאמריו מחלק הראשון וזאת נעשה בפעם אחרת) נלכה נא, קורא יקר, לראות ולשמוע את אשר דורש ארשאנסקי במאמריו מחלק השני של ספריו. לדוגמא נביא פה את מאמרו הראשון כלו כאשר יצא מעט הסופר ומיתר מאמריו נציג רק תמצית דבריו על פי הסדר הנמצא בספרו:

א) השקפה על המצב הכלכלי (עקאָנאָמישע) של יהודי רוססיא.

„מצבנו הכלכלי רע מאד" זאת היא השירה אשר ישירו לנו כל מכ"ע מדי יום ביומו וזאת היא הבשורה אשר תגיע לאזנינו מתחום מושב היהודים. ממשלתנו הרמה עשתה הרבה לטובתנו, הרחיבה את זכיותינו ונתנה לנו משפטים חדשים וטובים; שוטרי המלוכה ופקידי הממשלה מביטים ג"כ בעין חמלה עלינו ומתיגעים בכל כחם ולבם הטוב לנו להוציא לפועל בשכל ובזריזות את כל חקי הממשלה הנוגעים להועלתנו; עם רוססי הולך ומתקרב אלינו מיום ליום, ההתקרבות הזאת נרגשת ונראית, נכרת ומוחשת בכל פנות חיי שני העמים — רוססים ויהודים. ובכל זאת בתחום מושב היהודים וביחוד ברוססיא צפונית מערבית רואים ושומעים אנחנו כי מצבנו העקאָנאָמיי לא רק שלא נשתנה לטובה אך עוד יותר גרוע הוא מבימים הראשונים אשר לא התענגנו עוד על זיו הזכיות החדשות.

יש מחליטים כי מצבנו העקאָנאָמיי באמת נשתנה לטוב, אך השנוים הגדולים בחיי היהודים אשר יצאו לאור ע"י התקונים הכלליים של ממשלתנו הם גלו את המסכה הנסוכה על פני חייהם המכוערים; כי כלל גדול הוא, כי כל עם ועם בצאתו למרחב ממדרגה שפלה, של התפתחותו הרוחנית או המדינית, למדרגה יותר גבוהה, ירחש וירגש ביתר עז את כאביו הנוכחים אם כי אינם גדולים בכמותם ואיכותם מכל מכאוביו אשר סבל בעבר. הראיה לזה היא מצב האכרים הרוססים אחרי צאתם מעבדות לחרות, אם כי מעמדם בכלל נהפך בלי ספק לטוב, בכל זאת שומעים אנחנו קול אנחה ודאגה ע"ד מצב האכרים, יען כי האכר החפשי מרגיש עתה יותר את כל אשר נחוץ לו כמלפנים. ההחלטה הזאת אם כי יש בה קורטוב של אמת בכל זאת איננה דיה להפיץ אור בהיר על כל שאלתנו. מופת מוחלט הוא כי מצב היהודים ברוססיא בעת האחרונה נשתנה לרעה לא בדמיון או בחזיון ליל אך במעשה.

לעמת זה יש מחליטים כי מצבנו הרע בזמננו הוא רק תולדת מצבנו בעבר. גלוי וידוע כי כל סדר אי־ישר ומשטר אי־נכון אשר הכה שרש עמוק בלב איזו חברה או עם כל אשר יאריך ימיו כן יתרבו ויתגדלו ענפיו ר"ל תולדותיו הנשחתות, וכאשר מצב היהודים ברוססיא היה תמיד פרוע לשמצה ע"כ נהרסו, נשתנו

במרוצת הזמן כל עמודיו. הדעה הזאת נוסדה על אדני האמת ואין שום פלא כי כל הצרות המצוקות וההגבלות אשר השתרגו עלו על צוארי היהודים מכבר, לא תחלופנה במהרה וכי מחויבות הנה להציק את פעולתן גם על הדור הנוכחי אף כי הוקל מעט עול החקים המגבילים את חיינו.

אך כל האומר כי הדעה הנ"ל דיה לפתור את שאלת דלותנו הנוראה אינו אלא טועה, הסבה העקרית והראשית של שפלות מצבנו העקאנאָמיע, יסודתה בהשנוים החדשים שנעשו בחיק הממשלה והחברה בעשרים שנה האחרונות, שנויים טובים בעקרם לאזרחי הממלכה ולכל ישראל הדרים ברחבי ארצנו:

א) התקון הגדול ע"ד האכרים, יציאתם מחשך העבדות לאור החרות פעלה פעולה עזה ורעה על מצב היהודים: לפנים היו יהודי רוסםיא עמוד התוך בין שתי המפלגות הרחוקות מאד אשה מרעותה כבמעמדם החמרי כן במצבם הרוחני, ר"ל בין אוחזי האדמה, אפרתי ואדוני הארץ, האצילים העצלים אשר כל ימיהם געלה נפשם בעבודה ורק תענוגות החיים היו כל מטרתם וע"כ לא חפצו ולא יכלו לעשות מאומה בלי עזרת היהודי, ובין האכרים העבדים אשר לחמם הצר אכלו בזעת אפם, בשפלות ובצמצום, רחוקים מאד מכל ידיעה נכונה בהליכת המסחר, במשא ובמתן, בתורת מכירה וקנין. וע"כ בכל דבר מסחר או לוית כסף היה היהודי לעזר גם להאכרים בתור סרסור זריז. שתי המפלגות הנ"ל היו מקור לא אכזב ומעין המתגבר אשר ממנו שאבו היהודים כל האמצעים לחייהם, אך אחרי אשר יצאו האכרים לדרור מוכרחים היו האצילים אוחזי האדמה לעשות את כל מלאכתם בכבודם ובעצמם, לשבת באחוזותיהם ולהתנהג על פי חקי העקאָנאָמיע, כי ראו ויתבוננו כי מקור כל דלותם אחרי הרעפֿאָרמע ע"ד האכרים הוא ההרגל לעשות הכל ע"י אחרים. האכר מצדו כאיש חפשי איננו עוד מוכה ונגוע כמקדם, כי עובד הוא את עבודתו רק לתועלתו ולא לתועלת האדון, הוא יודע עתה מחיר הסחורות, מוכר וקונה הכל בלי עזרת היהודי, האכר הוא בעל כסף מעט, איננו מתמיד במלפנים בהלכות השתיה וזהירותו מיין שרף מביאה נזק גדול למסחר היין הנמצא על פי רוב ביד היהודים.

ב) ההפתחות מסלות הברזל, אניות הקיטור פעלה גם כן לרעה על מצב היהודים אשר מרביתם אבדו את מחית נפשם ונפשות ביתם מן האכסניות בדרך, מסחר הסוסים, בי דואר, בעלי עגלה וכו'.

ג) ע"י בטול הקבלנות בעסקי הממשלה ומכס היין נהרס מעמד אלפי משפחות בישראל אשר מצאו לפנים פרנסתם ברוחה.

ד) נזק גדול למצב היהודים הסבו חקי הטאריף משנת 1857-58.

עתה הראינו לדעת דבר זר מאד על פי המבט הראשון, כי התקונים אשר עשתה הממשלה לטובת הארץ ואזרחיה בחיי העקאָנאָמיע ערו עד היסוד את מעמד היהודים כת הסרסורים. היוצא מזה — יאמרו שונאינו בפחזותם — כי היהודים בטבעם מתנגדים הם לכל דבר מועיל לאזרחי רוססיא וא"כ רק למותר המה בגו הממלכה, אך ההחלטה הזאת איננה נושאת בד בבד עם הנסיון על קורות האדם. ההיסתוריה תלמדנו, כי בכל ארצות איירופא במרוצת ימי הבינים בעת אשר מצבן העקאנאמיע היה דל ושפל, החזיקו היהודים בשטתם הסרסורית כברוססיא ובכל זאת כאשר נשתנו אופני חיי איירופא נשתנה ג"כ יחס היהודים אל כלכלת המדינה, וממפלגה של סרסורים וחלפנים נהפכו למפלגה של אוכלים ועושים (производители). ההיסתוריה תתן לנו מופתים חותכים וסימנים מובהקים כי בכל מקום אשר הממלכה לא יצאה עוד ממצב ימי הבינים, כל זמן אשר דעות נפרדות, דעות דתיות או מדיניות שוררות בקרבה, מוכרחים היהודים להעמים על שכמם את עול הסרסרות למען מצוא מחית נפשם. ואז הסרסרות מביאה באמת תועלת גדולה להממלכה ולהיהודים, אך כל אשר תוסיף הממשלה לשנות לטוב את דרכי הכלכלה בחברה ובמדינה כן תאבד הסרסרות את כחה ותועלתה ואז יהפכו הסרסורים בעל כרחם למוציאים; אך בעת הבינים, ר"ל מן העת אשר בחיי העם יסולו להם מסלות עקרים חדשים בתורת הכלכלה עד הזמן אשר הסרסורים מתרגלים אל הסדרים החדשים, מצב הסרסורים לא תאר ולא הדר לו וע"כ כל תוצאותיו רק שבר ויגון.

עת המעברה הזאת רואים אנחנו בזמננו בין יהודי רוססיא, וזאת היא סבת דלותם ושפלותם. היוצא מזה כי מצבנו הנוכחי ברוססיא איננו מעיד עוד כי אין לנו שום מקום בתור אבר יחיד בגו ממלכת רוססיא, מצבנו הוא רק מעמד המעבר לחיים חדשים. בכלל התקונים הגדולים אשר נעשו בארץ רוססיא הביאו תועלת גדולה גם לנו: הרחבת תחום מושבנו, זכיות חדשות אשר לא חלמנו מלפנים, כל אלה המה דברים אשר יפעלו עלינו בעתיד לטוב, ותקופת המעבר תחלוף כליל אחרי כי נתרגל אל הסדרים החדשים אשר בהם נמצא מקור חיים חדשים ומהשתלמות חיי החברה הכללית יעמוד רוח והצלה גם לנו.

ב) מה הוא מסחר היהודים ?

במאמרו זה בוחן וחוקר ארשאנסקי את אמתת תלונות צוררינו ע"ד הסכנה הגדולה הצומחת ממסחר היהודים לחפצי ארץ רוססיא וע"ד התעשרות היהודים מן העקספלואַטאַציע, כן יעביר תחת שבט הבקרת כל צעקות שונאינו ע"ד אחדות בני ישראל והקהל הגדול והנורא. ראשית דבר נראה מן הסטאטיסטיק כי מכל יהודי רוססיא רק מעט מזער מהם אוחזים במלאכת הפַאבריק, יען כי לזה דרוש כסף ורכוש רב והיהודים על פי רוב המה באמת עניים ודלים; בנפות רוסיא המערבית מוצאים אנחנו אומנים יהודים רבים אך מצבם רע מאד לרגלי ההתחרות הנוראה; מרבית יהודי רוססיא אנשי מסחר המה, אך הסבה לזה לא נטיה מצוינת ומיוחדת למסחר, כי אם תנאי החיים השונים (למשל עצלות האזרחים בעניני מסחר וכו'); אחדות היהודים בעולם המסחר הוא רק פרי הדמיון העז של מנדינו; בין סוחרי היהודים שוררים פרוד דעות וקנאה בלי מצרים, דחיקת רגלים וירידה לאומנות במדה מרובה מאד; ע"ד התועלת הגדולה אשר יביא מסחר היהודים לארץ רוססיא ולאזרחיה מציג המחבר ראיות והוכחות לאין מספר — . ההחלטות אשר אליהן יבוא ארשאנסקי בענין שאנו דנין בו הלא הנה: א) מסחר היהודים נוסד על יסודות מושכלים ולא על מנפול, ר"ל כי עיקר גדול הוא להיהודים במסחרם להרבות במקח וממכר, לתת לכסף תוצאות ולמסחר תנועה וחיים ולהסתפק ברוח קטן מאד; ב) מסחר היהודים יצטיין отсутствіе капиталовъ בהעדר רכוש, ע"כ נושא מסחרם חותם רכולה הנמכרת מעט מעט; ג) מסחר היהודים ש'פך את שפעתו הטובה על תוצאות בתי חרשת הרוססים; ד) ע"י מסחר היהודים יתרבו ויתנשאו ענפים חדשים בעשר הארץ. בנוגע למומי מסחר היהודים, כללים המה לכל עולם המסחר בכל עת וזמן. בסוף מאמרו הנ"ל הוא מרחיב דברים ע"ד הרושם הרע אשר תפעל על מרבית הרוססים נטית היהודים למסחר, ומוכיח הוא כי: א) סרסרות היהודים היא תולדה מחוייבת של תנאי הכלכלה; ב) רואים אנחנו את הנטיה למסחר בכל מפלגות עם רוססיא כמו יונים, ארמנים וכו' ובכל זאת יושבים הם ברוססיא תחת כנפי כל הזכיות ומעולם לא עלה על דעת הממשלה להוציא חקים מגבילים את מסחרם; ג) בעת האחרונה מרבים היהודים להתעסק באומנות (ремесло) וזאת תתן לנו תקוה כי אם ישתנו תנאי חייהם במרוצת הזמן לטוב אז ישובו היהודים גם אל עבודת האדמה.

ג) מסחר היהודים והנפות התיכוניות.

במאמרו זה הוא מאריך בדברים ע"ד הגעטטא העברית — תחום מושב היהודים — הקללה הארורה הרובצת עלינו מי"ם שנכנסנו תחת כנפי ממשלת רוססיא. הגעטטא הזאת מקור דלותנו ושפלותנו, ובכל זאת לא תרחיב הממשלה את גבול מושבנו, יען השטן המקטרג רוקד לפניה וצועק בקול: אם תתנו להיהודים לכנוס בפנים רוססיא, כי אז אבד תאבד רוססיא מן האגרוף של היהודי ומן העקספלואַטאַציע של בני שם. ארשאנסקי מוכיח כי הפחד הזה הוא פחד שוא והבל, ומביא ראיות כי הסוחרים הרוססים עמדו תמיד לימין היהודים והשתדלו לפני הממשלה להרחיב גבול מושבם, יען כי מזה תצא תועלת גדולה למסחר הרוססי. כן יחליטו גם כל גדולי וסופרי רוססיא אשר חקרו את השאלה הזאת בלי משוא פנים וברוח חפשי מדעות קדומות. עוד במאה החולפת במלוך המלכה עליזאבעטא פעטראָוונא (בת המלך המפואר פעטר הגדול) השתדל הסענאט לתת הרשיון להיהודים לבוא לרוססיא הקטנה למען הגדיל את המסחר. בשנת 1809 השתדל שר הפלך מאסטראַכאן להרשות לאימנים יהודים לשבת בפלך הנ"ל לטובת ולהועלת אזרחי המקום ההוא. כל החקירות הנכבדות של ארשאנסקי בענין הזה מביאות אותו לידי החלטות האלה: א) הסוחרים הרוססים לא לבד שאינם יראים את הקאנקורענציא העברית אך עוד בטוחים המה כי ממסחר היהודים רוח והצלה יעמוד לכל מסחר הרוססים; ב) העקספלואַטאַציע מושלת בכל פנות רוססיא גם בלי עזרת היהודים והוא רק תולדת מצבנו העקאנאמיע, ולא ע"י חקים מגבילים תאבד העקספלואַטאַציע את כחה כי אם ע"י תקונים גדולים בחיי האכרים: הפצת השכלה, הקלת המסים וכו', וא"כ העקספלואַטאַציע מקורה לא בתכונת נפש היהודים כי אם בתנאי חיים ידועים. וע"כ אין לנו לפחוד כי היהודים בבואם לפנים רוססיא ישהיתו את מצב הנפות החדשות האלה; ג) בוא היהודים לפנים רוססיא ששם עומד המסחר במדרגה שפלה יביא עמו חיים חדשים; ד) נקל להבין כי יציאת היהודים מגליל הדרומי והמערבי של רוססיא אל הנפות הפנימיות יקר ונכבד מאד בערכו לכל יתר היושבים בתחום היהודים.

ד) היהודים ומסחר משקאות.

ארשאנסקי במאמרו הנ"ל נלחם מלחמת תנופה עם הדעה המכוערת של שונאינו, המחליטים כי היהודים גורמים במסחר המשקאות הפסד גדול לעם רוססי

מועילים להוות האכרים ופועלים פעולה עזה ורעה על התפשטות השכרון ברוססיא. מתחלה יראה לנו כי בפלכי רוססיא הפנימים ששם אסור לאיש יהודי לשבת ולסחור יתפשט השכרון ביתר שאת מבתחום מושב היהודים, ואם כי סכום בתי משקה ברוססיא הפנימית מעט מאד בערכו עם מספר בתי משקה בתחום מושב היהודים (בתוך התחום על 23 מילליאן אנשים נמצא 77400 בתי משקה ובפנים רוססיא על 38 מילליאן רק 66000 בתי משקה), בכל זאת המספר של בתי משקה לא יוכל להיות קנה מדה לנטית העם לשכרון, הוא מעיד רק על התפשטות מסחר יי"ש בין סוחרים רבים וזה מביא רק תועלת להעקאָנאָמיא של העם. לעד נאמן בענין הזה מביא ארשאנסקי את מאמר הסופר הרוססי המפואר ראגאָזין „השקפה על החקים אדות השכרון בארצות שונות" ששם הוא מונה וסופר את כל התחבולות לאין קץ וכל החקים אשר יצאו לאור נגד הרעה הזאת באנגליא, אמעריקא, בעלגיא וצרפת; החקים האלה גדולים ונוראים המה באיכותם ובכמותם ובכל זאת יפרח שם השכרון כמקדם. וזאת תורה לנו לדעת, כי השכרון אחוז בקשר אמיץ בסבך מצב העקאָנאָמיא של העם. עוד מוצאים אנחנו, כי בכל מקומות רוססיא אשר שם הרחיקו את היהודים ממסחר היי"ש ונמסר לידי הרוססים האזרחים התרבה השכרון לאין ערך. — ארשאנסקי מחליט כי לא היהודים הם סבת השכרון ברוסיא, כי מקורו במצב העקאָנאָמיא של רוססיא ועד אשר לא יצא עם רוססי ממדרגתו הרוחנית השפלה, עד אשר לא תחדל מלחמתו הנוראה עם טבע הארץ הזועף ועם כל תנאי החיים הסוערים, עד העת ההיא כל החקים המגבילים את מסחר יי"ש לא יזיזו את השכרון אף כמלא השערה, ולהפך עוד ילך הלוך וגדול. המספר הגדול של בתי משקה בתחום מושב היהודים אינו סימן רע ממצב העם, אדרבה הוא מראה לנו כי מסחר היי"ש ילך בדרך הנכונה והישרה של מסחר, היינו: רדת המחיר, חלוקת השכר הנולד מן המסחר הזה בין משפחות רבות וההתחרות החפשית, וא"כ הרשיום להיהודים לעסוק במסחר יי"ש בפלכים הפנימים יגרום רק תועלת גדולה ליושביהם.

ה) עבודת האדמה והיהודים.

מחזה מלא עצב ותוגה יתאר לנו ארשאנסקי במאמרו זה בהציגו לפנינו את כל תהלוכות הנסיון אשר עשתה הממשלה ע"ד ישוב בני ישראל בדרום רוססיא וחפצה לעשות בחזקת היד את היהודים לעובדי אדמה. תכלית הנסיון הזה היתה להמעיט את ההפסד המדומה היוצא לרוססיא ממסחר היהודים.

להשיג את המטרה הזו יש שני דרכים: א) להביא את היהודים במצב אשר ימריצם לעזוב את המסחר ולשוב אל עבודת האדמה, היינו: לתת להם כל משפטי האזרחים, אז ממילא יתקרבו היהודים אל העם הרוססי אשר בתור עם עובד אדמה ישפיע את פעולתו הטובה ביחס הזה גם על היהודים. אך הדרך הזה ארוך מאד ודורש מפקידי הממשלה אהבה מיוחדת או לכל הפחות העדר כל דעות טפלות אדות היהודים, ע"כ בחרה הממשלה ללכת בדרך יותר קצרה והמביא במהרה אל המטרה אף כי חכמת העקאָנאָמיע כבר הראתה לדעת את אי-הצלחת מדה זו. ב) להעיר בלב היהודים חשק אל עבודת האדמה ע"י זכיות שונות ויפויי כח בהלכות מדינה אשר העניקה הממשלה לעובדי האדמה העברים שכם אחד על כל אחיהם. אחרי אשר יבאר את כל הליכות ענין הישוב של יהודי רוססיא המערבית ברוססיא החדשה, ויתור אחרי הסבה הראשונה אשר הפריעה מחשבת הממשלה על היהודים לחנכם בעבודת האדמה והחטיאה המטרה, לדעתו הסבה לזה היתה: אשר הממשלה התאמצה ליסוד הקולוניות בעד היהודים ברוסיא החדשה הרחק מתחום מושבם אז — כי זה רק תועלת הארץ, להפוך את רוססיא החדשה ממדבר לערי נושבות ולא תועלת היהודים — אך לו יסדה הקולוניות האלה בקרבת ערי מושבות היהודים מכבר, כי עתה עשתה הממשלה והצליחה. ביסדה הקולוניות ברוססיא החדשה, לא שמה אל לב, כי התפתחות עבודת האדמה צריכה ללכת אחוזי יד עם התפתחות המסחר ויתר ענפי העבודה, ואין להתפלא אם היהודים, בני עם עוסק במקנה וקנין משנות דור ודור, פנו ערפם אל עבודת האדמה — דבר חרש בעיניהם, המלא מכשולים וחתחתים על כל צעד וצעד וישלחו ידם במסחר אשר התפתחותו ג"כ דרושה היתה להגליל, כי התפתחות המסחר נחוצה לארץ חדשה במדה שוה עם התפתחות עבודת האדמה. לו נמצאו אז דורשים גם טובת היהודים, אז התאמצה הממשלה להרגיל את היהודים לעבודת האדמה בקרבת ערי מושבם*) בנפות רוססיא המערבית, ששם יושבים הרבה מהם בכפרים ומכירים ויודעים את ארחות חיי האכרים; במחוזות דרומית מערבית הארץ ג"כ טובה ודשנה, והפצת דעת עבודת האדמה בין היהודים בתחום מושבם היתה יכולה

*) הדעה הזאת, מטוב הקולוניזציה של יהודי רוססיא ברוססיא בקרבת ערי מושב אשר בתוך התחום, ויתרונה על הישוב בקצות הארץ הזאת הרחק ממקומות מגוריהם, נתבררה כהלכה וכמופתים חותכים עפ"י מספרים סתתיסתיים ע"י הה' קנאָראָזאָווסקי במה"ע Русскій Еврей לראשית שנת 1882 (המו"ל).

להיות רבת פעלים וגדולת העליליה, בהאצילה רוח אהבה לעבודה שמעמלת את הגוף, על כל היהודים יושבי התחום, ולו נתנה להם הממשלה, שם במקום מושבם מלפנים זכיות יתרות ויפויי־כח על כל אחיהם, היה פועל המעשה הזה פעולה עזה על העם, יתר רב מאשר הביאה באונם את הקולוניסתים לארץ חדשה ושמים חדשים, ארץ אשר אקלימה משחית את בריאות הגוף. ע"י הקולונזציה מרחוק, ירד לטמיון כסף הצבור וילך תמם מיד ליד. פה מציג אַרשאנסקי עוד איזה סבות אשר היו כאבני נגף להפרחת קולוניות היהודים ברוססיא החדשה, סבות שאי אפשר לבארם במקום הזה. תוצאות המעשה הזה היה, כי התיאשה אחרי כן הממשלה מחפצה לעשות את היהודים לעובדי אדמה וגם תרומת הכסף להענין הזה נשבת בשנת 1866. אך כמה יקרו לנו פרי הבחינה הזאת וכמה ממון ונפשות קבעו בהבנין הרעוע הזה.

ו) מצב היהודים בנפות המערביות.

למען העמיד את האמת על תלו, לצרף וללבן את השאלה הנכבדה ע"ד מצב היהודים העקנומיי בנפות המערביות, מצב אשר אדותיו מוצאים אנחנו מחלוקת גדולה בספרותנו: הללו — סופרי היהודים יתארו אותו כדל ושפל, והללו — שונאינו כ„ווילענסקי וויעסטניק" ו„קיעווליאנין" מחליטים כי היהודים ישבעו שם אך טוב ונעימות, חיל גוים יאכלו ונחלתם שפרה עליהם מנחלת יתר האזרחים — יביא ארשאנסקי במאמרו הנ"ל את כל הידיעות אשר שאב ע"ד השאלה הזו ממקור נאמן: מספרי חכמי רוססיא אשר חקרו ודרשו בענין זה בלי משוא פנים ואשר האמת היתה נר לרגלם ואור לנתיבתם. והנה כל הסופרים הנכבדים האלה (כבזמננו כן בימים חלפו) מעבירים לפני עינינו מחזה מלא עצב ותוגה מהדלות הנוראה השוררת בין היהודים, פלצות תאחזנו בראותנו את כל התלאות והמצוקות, השפלות והדחקות, הצמצום והעניות, החוסר והעוני אשר יסבלו שם אחינו! מצב שפל כזה מוצאים אנחנו גם כן בין יהודי רוססיא הלבנה בנפות רוססיא דרומית מערבית וברוססיא הקטנה. מכל המופתים הכלליים אשר יביא ארשאנסקי ירד לדעת פרטים אחרים המפיצים אור בהיר על תכונת מצב היהודים ברוססיא בכלל ומשים עינו על קנין הבתים של היהודים ועל חלוקת יושבי היהודים למושבותיהם. הסתתיסתיק תורה לנו דעה כי יחס יושבי איזו ארץ אל מושבותיהם הוא קנה המדה למדרגת הצלחתם; המטרה היותר נכבדה בחיי כל חברה היא: כי כל משפחה ומשפחה תדור בביתה אשר בנתה או קנתה לה, כי כל איש ואיש הדר בבית קנין כספו ואינו מוכרח להיות נע ונד הוא אבר מועיל בגו החברה, ולהפך מי שאין לו ד' אמות קנין כספו ומדור בפני עצמו הוא כאבר המדולדל ואות נאמן על עמדו בדיוטא התחתונה בבחינת רכישת הקנינים; התנאי השני להתפתחות הכלכלות של איזה חברה הוא חלוקת יושביה במדה שוה למושבותיהם, ר"ל כי כל משפחה ומשפחה תשב במדור מיוחד. אם מנקודת המבט הנ"ל נחפוץ לשפוט ע"ד מצב היהודים בנפות רוססיא המערביות אז נמצא כי מספר הבתים השייכים להיהודים בערכו למספר הכללי של הבתים מעט מצער הוא לעמת מספר היהודים בערכו אל מספר הכללי של היושבים. (פה מביא ארשאנסקי שורה גדולה של אותיות מספרים). מלבד זה רואים אנחנו, בעת האחרונה בחיי היהודים ברוססיא, מחזה חדש אשר דמותו לא ראינו מעולם לפנים: תשוקה עזה לעזוב את ארץ מולדתם וללכת גולה לארצות נכריות*). אין לך פנה בעולם אשר לא תמצא שם יהודים פולנים העוזבים את ארצם לרגלי העוני הגדול. מלאנדאן עד קאליפארניע, ממצרים ועד אויסטראליע פרשה גלות היהודים -эми грація את רשתה. — מה הנה הסבות המאלצות את היהודי — אשר מטבעו איננו נע ונד וקשור תמיד אל ביתו ומשפחתו ומקום מגורתו — לעזוב את ארץ מולדתו, לשוט בארץ ולהתהלך לארכה ולרחבה? רק הדלות הגדולה והנוראה היא הסבה הראשית לזה, ואין כל פלא אם מצב היהודים בכלל עם כל מחסוריו ואסוניו יעורר כל מיני מחלה בין בני עמנו וביחוד מחלות התלויות בהעדר מזון בריא.

ארשאנסקי מוצא בחיי היהודים של רוססיא המערבית כל סימני מחלת הכלל: העדר מחסה ומפלט תמידי, תנאי החיים הפרועים לשמצה וכל תולדותיהם הנשחתות והמכוערות, התגברות כל מיני מחלות, חובי מסיהם ודלות משכרתם.

ז) בפרוע פרעות באדעססע.

כסופה וסער ביום צח ובהיר כן הרעישו הפרעות באדעססא בחדש מאַרט שנת 1871 את כל יושביה בני ישראל. ארשאנסקי ראה בעיניו כל תעלולי להקת היחפים בעת ההיא, ראה והשתומם, ויחקור לדעת את סבת המחזה החדש הזה ולפתרון השאלה הזו הקדיש את מאמרו הנ"ל. ישנם רגעים אחדים בחיי כל עם אשר אז יופיעו לנגד עינינו כל חפצי לבו היותר נסתרים

---

*) התנועה הזאת התגברה בארץ עוד יותר ויותר אחרי מות ארשאנסקי לרגלי המקרים בשנים האחרונות. בהשנה הזאת עשה מספר היוצאים מן הא־ץ ליותר מעשרים ושנים אלף איש. (המו"ל)

בכל מערומיהם. רגע כזה יקר מאד בערכו כי הוא יתן לנו היכלת לשאוב ממעמקי חיי העם הידיעות היותר נחוצות להכרת פני החברה. ארשאנסקי ראה את השנאה הגלויה של המון העם אל היהודים, ההמון ביחד עם משכיליו, ומביא ראיות רבות מקורות הפאָגראָם באדעססע המעידות על אמתת המופת הזה. מה הוא סבת השנאה הכללית הזו להיהודים? מדוע רק היהודים המה יוצאים מכלל יתר העמים היושבים באדעססא בשלום ובשלוה איש את רעהו? בחקירותיו אלה יבוא ארשאנסקי להחלטה גמורה, כי הסבה העקרית של שנאת הנוצרים באדעססע ליושביה היהודים והמשטמה הרבה אשר נשרשה בלבם, הוא: מעמד היהודים במדרגה שפלה בכל דבר חק ומשפט ובכל מעמדם העקאָנאָמי. וההפרש הגדול לבין המעמד המדיני אל המעמד העקונומי של אחינו ברוססיא הדרומית. מעבר האחד תביט הממשלה — ועמדה גם כל הרוססים — על עם היהודי כעל כת מיוחדת הנרדפת בלי הרף ע"י חקים מגבילים את משפטיה האזרחים, ואין להתפלא אם הרוססי אשר עוד משחר טל ילדותו ינק בחלב אמו כל הדעות המפלות אדות היהודים בראותו כי גם המשפט לא יכיר לטובה את היהודי, מביט ג"כ על העברי כעל איש יוצא מכלל יתר אזרחי הארץ ואין לו שום ערוך ודמות עם שאר תושבי הארץ. כל הדעות המושכליות המופשטות ע"ד אחדות ואחות בני האדם, אינן מספיקות לשרש את אמונת ההבל ע"ד היהודים בעת אשר החיים ההוים ומעשים בכל יום מעידים על כל צעד וצעד כי מצב היהודים — על פי חקינו — הוא יחיד ומיוחד במינו. מצד השני קבל דרום רוססיא במצבו העקאנאמי, לרגלי סבות שונות אשר לא נוכל פה לפרטן, תכונת ארץ מסחרית; וכאשר היהודים המה ביתר שאת עם מסחר ויעקאטערינא השנית נתנה להם משפט בלי מצרים להתישב בכל נגב רוססיא, על כן לא אחרו להראות את פעולתם הגדולה בעולם המסחר, ואם כן רואים אנחנו עולם הפוך: העברי אשר על פי דין הרוססי הוא איש נעזב ונדח, כל דרכי חייו גדורים בגזית ונבצרה ממנו לעלות על סלם חיי החברה, עומד חזק ואמיץ כסלע בלב ים ביחס העקאָנאָמי, ובכחו הרוחני ינתק כחוט את כל האסירים אשר שמו עליו תנאי החיים. ההתנגדות העמוקה הזו בין, חפצי החיים החדשים ובין הדעות הנפסדות הזקנות, תסמא עיני הרוססים המביטים על תשוקת היהודים לצאת למרחב ממצבם הישן — ירושת הזמן העבר — כעל אות עזות חפץ העברת חק או חמס מצד היהודים. כל אחד מיתר העמים היושבים ברוססיא אם יפגוש עם אחר העומד על מדרגה גבוהה ממנו בתור קאָנקורענט במסחר לא ירהיב עז בנפשו לצעוק עליו חמס, יען כי יודע ומרגיש הוא כי חברו ומתחרהו יתענג במדה שוה כמוהו על טוב כל הזכיות ומשפטי האזרחים, אך אם איש יהודי — אשר על פי חקי הממשלה הוא האחרון שבאחרונים במדרגת החברה, אם הוא יעוז להתחרות בהאזרח העקרי ולעשות הון וחיל אז יילילו כל העקריים כי שוד וחמס נעשו בארץ. היוצא מזה כי הסבה הראשית אשר על ידה נבראו הפרעות בארץ, היתה לא המלחמה בין עבודה ורכוש, אך בין רכוש ורכוש. הראיה היותר גדולה לזה הוא, כי בראש התנועה נגד היהודים עמדו הסוחרים היונים אשר קשה קנאתם כשאול להיהודים על אשר הצליחו להעלות את המסחר בדרום רוססיא למדרגה יותר גבוהה ומועילה להרוססים כהיונים מלפנים. פה מראה לנו ארשאנסקי את עז וכח הקנאה הבוערת כאש בלב כל אורח עקרי לכל יהודי המתגדר במלאכתו בעת אשר אין שום שנאה וקנאה ליהודי העסוק במלאכה שאינה עומדת ביחס קרוב עם מלאכתו. למשל, הרופא העקרי שונא שנאת מות את הרופא היהודי ולעמת זה אוהב הוא את החולים היהודים או את האומנים מקיזי דם העבריים הממציאים לו פרנסתו, אשר עליהם מביט הוא בפנים שוחקים וצהלים; כן יביט העורך דין או האומן על האדוואקאט או האומן העברי וכו' — אך עוד יותר מן הנזק החמרי גדולה השחתת המדות היוצאות מן הפרעות ורוח המשטמה והשנאה אשר יעוררו עתה בלב המון ומשכילי העם. כמחלה מדבקת תתפשט הקנאה לישראל מכת לכת וממפלגה למפלגה ותוליך שולל את המון העם. הקנאה תאמצם להתרחק מן היהודים ולהביט עליהם כעל שונאי הארץ. השנאה הזאת — אשר מקורה בתנאי חיי היהודים — מעולם לא אבדה כחה ולא תחדול לעולם עד אשר לא ישתנו תנאי וסדרי החיים מן הקצה אל הקצה. אך מתי ישתנו התנאים האלה? זאת היא „השאלה" אשר על פתרונה מחכים אנחנו בכליון עינים זה אלפים שנה.

VI.

עתה נלכה, קורא יקר, ונשמע מה דורש אָרשאנסקי במאמריו מחלק השלישי של ספריו „ע"ד מצב החברי של יהודי רוססיא". וגם פה נביא את תמצית המאמרים היותר מצוינים בסדר ידוע כאשר עשינו עד כה.

א) ע"ד התבוללות היהודים ברוססיא.

אחרי מרד פולין בשנת 1863 באו כל חכמי רוססיא לדעה אחת, כי להועלת ארצנו דרוש ונחוץ

מאד לאחד ולאגד את כל העמים היושבים בה לגו אחד, אשר בראשו יעמוד בצדק עם רוססי. אך בנוגע להשאלה: באיזה דרך או באיזה אמצעים נוכל להשיג את המטרה הנכבדה הזאת? מוצאים אנחנו בהספרות דעות שונות מאד אשה מרעותה: הללו (והמה הרוב) מחליטים, כי להצלחת רוססיא נחוץ כי כל העמים הגרים היושבים על תחומי הארץ (כמו הפולנים, היהודים וכו') ישוללו מכל זכיותיהם אשר נתנה להם הממשלה ורק הרוססים העקריים המה לבדם יהיו אדוני הארץ, להם לבדם להתענג על זיו כל הזכיות והמשפטים, כי אז רק אז תושע רוססיא; והללו (והמה המעט) מוכיחים בשכל ובאמת כי רק אחדות וחפש כל יושבי הארץ — בלי יוצא מן הכלל ומבלי הבט על מוצאם ודתם — המה בוראי אחדות הארץ, אם כן — יאמרו אוהבי רוססיא באמת — אם יש בחפצנו כי גם כל תחומי ארצנו ישאו את חותם רוססיא האמתי, אז נחוץ כי חקה אחת ומשפט אחד יהיו לכל דרי רוססיא ולכל יושביה, כלמו ישכנו תחת כנפי משפטים וחקים טובים, המשפטים והחקים האלה דרושים להיות שוים ומשוים את כל אזרחי הממלכה.

אם נפנה עתה לראות את יחס היסוד הכללי הנ"ל אל שאלת היהודים ברוססיא, אז נוכח לדעת, כי את נקודת המבט השני נוכל להשתמש ביתר שאת ביחס ליהודי רוססיא המערבית; מופת מוחלט הוא, כי במרוצת חמש עשרה שנה האחרונות נעשתה תמורה גדולה בחיי היהודים אשר בכל לבם ונפשם מתקרבים המה אל ארץ מולדתם; מתהדרים בשם רוססי וכל חפצם ומטרתם להיות רוססים גמורים נאמנים למלכם ולארצם. אין כל ספק כי סבת התמורה הזאת, היא תולדת התקונים הגדולים שנעשו במרוצת המלוכה האחרונה (בימי מלוך הקיסר החסיד אלכסנדר השני ז"ל), די היה להממשלה להראות רק פנים שוחקים ליהודים בתור זכיות חדשות והנחות רבות, והנה היהודים הלכו בשמחה וגיל לקראת השכלה רוססית וישאפו בצמאון את רוח הרוססי; במה דברים אמורים אם היהודי בלי שום אונס מצד הממשלה רק בחפצו ובשכלו יבקש וידרוש התקרבות עם עם רוססי, אך אם יאלצו את היהודי בעל כרחו ויכופו עליו הר כגיגית להתבולל אז כל עמלם יעלה בתהו. על הבלל הזה מעידים לנו קורות היהודים בדרום רוססיא, ששם עומדים המה בקשר יותר אמיץ עם העם הרוססי מאחיהם — יושבי רוססיא המערבית, ואם כי מצבם המשפטי ברוססיא הדרומית לא נשתנה במאומה ממצבם הנ"ל ברוססיא המערבית, אך כאשר יהודי רוססיא הדרומית מפוזרים ונפרדים בין שאינם בני ברית ומצבם העקאָנאָמי נשתנה הרבה לטוב, ע"כ עלו

שם אחינו למדרגה יותר גבוהה בהתפתחותם הרוחנית והשכלית מבני עמם במערב רוססיא*), ומיום ליום יתקרבו אחינו הדרומים בלשונם; בדרכיהם; באופן חייהם; במנהגיהם ובמדותיהם אל הרוססים, והתמורה הזאת בין יהודי דרום רוססיא נעשתה לרגלי תנאי התפתחות החיים בעצמם בלי שום אונס מצד הממשלה. וכלל גדול מוצא ארשאנסקי, כי כל החקים המגבילים אשר מטרתם — התבוללות היהודים בין העמים, לא רק שאינם משיגים את המטרה אך עוד גורמים הפסד גדול לענין זה. בדברים מלאים חן ושכל חד מוכיח ארשאנסקי, את שטות ובערות, פחזות והבלות האססימילאטאָרים המחליטים: כי לאחדות עם ישראל עם בני עם הארץ נחוץ להשמיד ולהכרית כל דבר, בחיי היהודים, הנושא עליו חותם יהדות מיוחד; ויורנו לדעת כי כל תמונה (פֿאָרמא) בחיים אשר נבראה ע"י תנאי וסבות ההיסתוריה של איזה עם או חברה יש לה הצדקה לקיום חפשי אם רק איננה מתנגדת לחפצי הממלכה בכלל: חיי המשפחה, הדת, החיים הפרטים של כל איש, מדות והנהגות העם יכולים ומחויבים להתפתח במדה חפשית אצל כל עם ועם במדינה ואין שום צדקה להממשלה להתערב בחיים הפנימים של העם. — לרגלי המצב, היוצא מן הכלל אשר בו באו היהודים, במרוצת ימי הבינים נבראו ויצאו לאור מחזות חיים העוברים לפני עינינו גם היום. אם נשאל עתה: מה לעשות לנו עם כל תולדות ההיסתוריה העברית אשר לא חדלו עד היום לפעול את פעולתן על חיי היהודים? אז משיב לנו ארשאנסקי, כי כל מחזה בחיים רק אז יתחשב לרע בהחלט, אם אינו מתאמת עם רוח הזמן וחפצי חיי החברה, וכי גם עם כל תולדות חיי היהודים אשר כבר עבר עליהם כלח עלינו ללחום עם אותם כלי המלחמה אשר בהם נשתמש במלחמתנו עם כל רע רוחני אשר נמצא בין יתר יושבי הארץ. כן מראה לנו ארשאנסקי את כל שגיאות המתבוללים המתנפלים ברעש ובזדון על החדר, בתי מדרש לרבנים והישיבות, אשר נכונים המה להרוס בכל רגע ורגע; הן סדר החיים לא יוכל להשתנות

---

*) אל נא ישכח הקורא שהמנוח ארשאנסקי בעצמו היה יליד הפלכים הדרומיים ועל פי הכלל שחן מקום על יושביו תחליט, כי לבני עמנו הדרומים יתר שאת בהשכלה ושאר רוח על אחינו בני נפות המערב; החלטה שאינה מסכמת עם האמת. עד כמה נכונה ההחלטה כי ההתבוללות היא רפואה קודמת למכת הפרעות, ישפטו אחינו אשר בעיניהם ראו תהלוכות הפרעות והתפשטותם שהתחוללו בארץ, כי בעת סערות תימן בכל הנפות הדרומיות, היתה סנוחה ושלות השקט בכל מתוזות צפונית מערבית רוססיא. (המו"ל)

בפעם אחת, וביום אחד לא יולד גוי. החדר וכל יתר בתי ספר של היהודים יקרים מאד בעינינו כי בעד חלונם יבוא אלינו אור השכלת איירופא. בנוגע להתלמוד, אשר עליו יביטו המתבוללים כעל מקור משחת, לא נופל הוא בפעולתו הרוחנית והמוסרית מכל למודי הקלאססיציזם בהגימנאזיום. בכלל יחליט ארשאנסקי, כי בשאלה גדולה ונכבדה כשאלת השכלת היהודים ברוססיא דרוש ללכת לפתרונה לאט לאט ולא בחפזון. כל המתפאר כי חפץ הוא באמת לעשות מאומה לטובת ולתועלת היהודים מחויב הוא לא להרוס בנשימה אחת כל אשר בראה ההיסתוריה שלנו במרוצת אלפים שנה כי זה רק חזיון דאָן-קיחאָט — אך לדרוש ולבקר בעינים פקוחות את החיים ההוים ולהשתמש בכל תולדות העבר בכלי מחזיק ברכה להשיג את המטרה — השכלת היהודים בעתיד. ואת אשר תעשה הממשלה בענין הזה עם שאר יושבי הארץ, מחויבת היא לעשות עם עם ישראל, ולא להבדיל בני ישראל מיתר אזרחי וגרי הארץ. למשל מביא ארשאנסקי, איך התהלכה הממשלה בשאלת ההשכלה עם התתרים בקרים: את כל החדרים והמלמדים שלהם עזבה המלוכה במצבם הקדום, יען כי נוכחה ע"י הנסיון כי בלעדם אין שום יכולת להפיץ אור ההשכלה בין התתרים, ומדוע גרועים אנחנו מן התתרים? במה נופלים אנחנו — בני יעקב — מן הצוענים האלה? ומי נתן הצדקה למחוקקינו, אשר רבים מהמה הם גם אחינו בני עמנו, להרים כשופר קולם כי דרוש להרוס את החדרים שלנו ולרדפם עד חרמה? מאין יבוא אלינו אז נצוץ השכלה? —. בנוגע למשפטי שונאינו אדות „החברות" של היהודים והרע היוצא מהן לרוססיא וצעקתם ע"ד „הקהל" יוכיח ארשאנסקי כי רק דברי שטות והבל המה. בלי שום תפונה יש מפריעים רבים וגדולים לרעיון התבוללות היהודים בין בני עם הארץ, אך את המעצורים ההם עלינו לבקש לא בתכונות נפש היהודים, אך בתכונות החקים אשר בהם הבדילו היהודים לרעה מכל יושבי הארץ, ופה יבאר ארשאנסקי מחדש ובפרטות אחת מן הדעות היותר יקרות ונכבדות בעיניו כצופה ומביט הליכות והתפתחות החיים הנימוסיים בממלכה בכלל והחקים המיוחדים להיהודים בפרט: החקים האחרונים האלה — יאמר ארשאנסקי — המה רק המה מציגים קיר ברזל המבדיל את היהודים בינם לבין יתר בני האומות ומרחיב הוא את דבריו בשכל עמוק אדות תכונת החקים האלה ומוצא הוא כי כלמו קולעים רק אל מטרה אחת: להשפיל את כבוד אמונת היהודים, האמונה היא הציר אשר עליה יסבו כל הגיוני המחוקק, לא רעיון „שווי זכיות" כי אם רעיון האמונה הוא יסוד כל החקים האלה, ונקל להבין כי מנקודת המבט הדתי מוכרח היה המחוקק לברוא ולצבור חמרים חמרים ותלי תלים של הלכות מגבילות ומפרידות בין האזרחים העקרים אוחזי הדת השלטת ובין הגרים. בסוף מאמרו יחליט ארשאנסקי כי עד אשר לא יעשו תקונים גדולים בכל חקי ממשלתנו; עד אשר לא יכנוס בם רוח עת החיה, ועד אשר מן ההפך אל ההפך ישתנה מצב היהודים עם מצב האזרחים, עד העת ההיא אין שום יכלת ואין לנו צדקה לדבר (או לחלום) מהתקרבות הדעות והלבבות בין התושבים העקריים והיהודים.

* *
*

מיתר מאמריו הנמצאים בחלקו זה יזכיר: א) „על דבר החסידות", בו יבאר ויספר קורות והתפתחות כת החסידות וערכה בעולם היהדות; ב) על דבר הקהל; ג) בית דין הרבנים. בשני המאמרים האלה ידבר תוכחות עם המומר בראַפמאַן אשר הרעיש את לב כל אויבינו עם ספריו המדברים בגנאי היהודים. ארשאנסקי מוכיח לדעת שקרות ופחזות כל דעותיו ע"ד היהודים; ד) התבודדות היהודים; ה) שירי המון העם העברי; ו) ספור, איך הוצאתי את עצמי ממספר מפקד קהל עדתי; ז) הגדות התלמוד אודות אלכסנדר מוקדון. ארבעה מאמרים האחרונים המה פרי עט ארשאנסקי בנעוריו.

VII.

הנה כן תארנו לפני הקורא השקפות ארשאנסקי על שאלת היהודים בכלל ותמצית מרבית מאמריו אדות הענין הזה. לא נדבר הפעם מכל יתר מאמרי ארשאנסקי אשר בהם הוא דורש וחוקר ע"ד מצב ארץ רוססיא ומחסורי ומומי חקי הממשלה בכלל, כי הדברים האלה אינם נוגעים לענינינו.

טרם אכלה את דברי יש בחפצי להעיר את לב הקורא עוד על דבר אחד אשר יש לו יחס קרוב אל שאלת היהודים בכל עת וזמן בכלל ובזמן הנוכחי בפרט. ארשאנסקי היה פאטריאָט עברי גמור, במלוא מובן המלה. מטרת כל ימי חייו היתה להגין בעד בני עמו מפני כל מהרסיו ומחריביו. כיהודי אמיתי נשא ארשאנסקי תמיד את דגל היהדות ביד רמה. בסמל כל התכונות היקרות והנכבדות של עמנו היה לנו ארשאנסקי למליץ יושר לפני כל צוררינו, שונאינו ומקטריגינו. מתוך גרונו של ארשאנסקי הביעה היהדות את רוחה המר ושפכה את לבה הנשבר

כל היהדות הרוססית. כמה גדולה היא האבדה שאבדו במות ארשאנסקי בני ישראל ברוססיא וביחוד „חובבי ציון" העומדים עתה בראש התנועה הלאומית. מי יודע כי לו ראה ארשאנסקי בעיניו הזכות את כל המהומות והמבוכות, את כל הצרות והתלאות אשר השתרגו עלו על צוארינו בפרוע פרעות בישראל בנגב רוססיא, לו ראה את העלולי האנטיסימיטיזם החדש אשר כמחלה מתדבקת נתפשט בכל מקומות מושבות בנ"י באירופא, לו שמע את כל האנחות הפורצות ממעמקי לב „ישראל סבא" בסוף המאה התשע עשרה, אז היה הוא ראש וראשון להתנועה הנשגבה. על אמתת ההשערה הזאת יעיד לנו מעבר האחד — קול היאוש במאמרו „ע"ד הפאָגראָם באדעססע". המחזה הזה אשר בזמנו היה יחיד ומיוחד במינו, הרעיש את לב ארשאנסקי באופן נורא מאד. רוח יגון בלי מצרים מרחפת על כל שולי מאמרו זה כמו חרד הוא בעד גורל עמו ובעד גורל רוססיא אשר אהב בכל לבו הרך ונפשו הטהורה, כאלו מרגיש הוא כי כל אמונתו בפראָגרעס רוסיא נוע תנוע. מעבר השני — די לנו לזכור כי סופרים ומשכילים נודעים לשם ולתהלה כלעווואנדא, ד"ר פינסקער וד"ר רילף אשר כל ימי חייהם עבדו — אחד המרבה ואחד הממעיט — על שדה ההתבוללות ואשר האמינו באמונה שלמה כי רק בההשכלה האיירופית כל תשועתנו השליכו אחרי גום את כל אלילי ופסילי ההתבוללות ובלב נאמן ושלם שבו לעמם ולאומתם ועובדים בכל לבם ונפשם לתועלת התנועה החדשה.

זכר שם ארשאנסקי יעורר את לבנו עוד על מחזה זר ומוזר מחיינו הנוכחים: כידוע היה ארשאנסקי יהודי אמתי אוהב עמו ודבק בנפש אומתו, יען כי מנעוריו גֻּדל על ברכי היהדות ולמד בחדר. בלב מלא על כל גדותיו רגשות עצב ויגון רואים אנחנו איך מיום ליום ילך הלוך ודל למוד שפת קדשנו וספרותנו היקרה; מרבית בני הדור החדש יקבלו השכלתם בבתי ספר הכוללים — האמצעים והגבוהים — ויוצאים משם חכמים ומשכילים בתור רופאים, אדוואָקאטים ואינזשינערים וכו', אך בנוגע לידיעת שפתנו, ספרותנו, קורותינו וחפצי היהדות, יופיעו לפנינו המשכילים ההם כבורים גמורים, אשר גם שם היהדות כמשא לעיפה להם; מרבית הגדיים העבריים האלה נעשו כבר לתישים הרוקדים וקופצים בראש להביע את כל העולה על רוחם בדבר חיי היהודים אשר לא ידעו שחרם. המשכילים העבריים החדשים האלה אשר לא הריחו מעולם את ריח היהדות ולא טעמו את טעם התורה מתבוששים בשם יהודי! בזדון או בשגגה מעבירים המה מעל פניהם את צלם היהדות וחותם תבנית זרע קדש עד כי בצדק לא נדע הלנו הם אם לצרינו? המן המשכילים ההם תבוא עזרתנו ומחיק חברתם יצאו מליצי יושר ללחום את מלחמתנו הקדושה עם כל אויבינו שבחוץ ושבפנים? המהם יושע ישראל? המהם תבוא תשועת בת יעקב? — מה היה ארשאנסקי העברי לו לא למד בחדר? בלי תפונה היה אז משכיל כמרבית המשכילים החדשים בינינו אשר גם הטובים שבהם אינם יודעים ואינם מבינים בין ימינם לשמאלם בכל דבר הנוגע ליהדות. האהבה הקדושה לעמו הבוערת כאש, ההתדבקות הטהורה בכל לבו ונפשו לאומתו, החפץ העז והנמרץ לעבוד כל ימי חייו לתועלת ולכבוד ישראל, את כל התכונות האלה קנה לו ארשאנסקי מילדותו בחדר, ולא לבד ארשאנסקי כי אם כל גדולי וחכמי עמנו אשר בכל זמן ועדן נקראו מבטן אמם לרעות את עמם או להאדיר ולהגדיל כבוד אומתנו, כלמו, בלי יוצא מן הכלל, יצאו מן החדר. לא אדבר הפעם מחכז"ל: התנאים, האמוראים, סבוראים והגאונים ומכל חכמי ספרד וצרפת, אך גם כל יתר חכמינו מזמן היותר חדש המזהירים ככוכבים על שמי קורות היהודים כמו: הרמבמ"ן, נחמן קראָכמאל הכהן, מיכל זקס, גבריאל ריססער וכן כל גדולי דורנו הנוכחי: צונץ, גראֶץ, לאסקער, אויערבאך וכו', כלמו ברוחם היהודית ובאהבתם לשם יהודי המה פרי החדר. — אין בנפשי לשיר שירי תפארת ותהלה על החדר, לשבחו ולהללו כסמל כל נכבד, טהור וקדוש. כתלמיד החדר, יודע אנכי ומרגיש בעצמי כל מחסוריו הרבים, אי־המשטרים לאין קץ והסדרים אי־נכונים השוררים בו; יודע אנכי את כל הרפש והטיט המונחים בו והמחניקים גו ונפש התלמידים, אך מחויבים אנחנו ואין אנו בני חורין להבטל מן החוב הזה, להוקיר את החדר, המורשה היקרה אשר עזבו לנו אבותינו הקדושים והפאַטריאַטים שלנו הגדולים מימים חלפו עוד מזמן יהושע בן גמלא לפני חרבן הבית השני; מחויבים אנחנו לטהר את החדר מכל חלאה וצואה אשר עלו עליו במרוצת שנות ראינו רעה — ימי הבינים החשכים והאומללים; מחויבים אנחנו לצרפו, ללבנו ולהעמידו מחדש על בסיס נכון קים וטהור כמקדם, ועד אשר לא נעשה בחדר כל התקונים הגדולים הנחוצים לרוח הזמן החדש, עד אשר לא נביא — כל אחד מאתנו — את בנינו לחדר מתוקן כהגון טרם יכנסו לבתי ספר הכוללים לקבלת השכלת איירופא, עד העת ההיא בטוחים אנחנו כי לא נראה שנית גבור לוחם מלחמת ה' כגבריאל ריססער הגערמאני ולא נשמע עוד קול גבריאל ריססער הרוססי — ארשאנסקי מתהלך בגנן ספרותנו.

ראָסטאָוו על נהר דן, בירח שבט תרמ"ט

לתולדות האמוראים

תולדות „רבא בר יוסף בר חמא" א)

הרבה מחכמי ישראל הרבו לחקור ולדרוש בתולדות התנאים והאמוראים, לגלות ע"י זה מלפוני אגדות מוזרות הלוטות תחת מכסה עלטה של העדר ידיעת סדר הדורות וסדרי התלמוד משנות דור ודור. כל אחד ואחד עמל ויגע להסיר את פני הלוט הלוט על מעשיות וספורי התלמוד המבהילים לב ונפש, ע"י ידיעתם הרבה בתולדות ימי עם ישראל יושבי ארץ אבותיהם ובארץ גלותם הוא בבל, מאז הוסד התלמוד עד יום הונח עליו חותם התשלום והמלואים, מהם שהרבו ומהם שהמעיטו להפיץ אור בהיר על פני מאמרים רבים והלכות שלמות שבתלמוד, המונחים תחת ענגה חשכה הרת: אי-ידיעת סדר למודו, הנהגתו את רביו, חבריו, תלמידיו, בני ביתו, בני עירו, בני עדתו, וכל זולתו של כל אחד ואחד מאותן החכמים שעסקו במלאכת הקדש: הרעדאקטיאן של התלמוד, ובהמיש מעליהם הענגה הלזו, מאירים המה כספירים ולבני ישראל האוהבים את התלמוד באהבה עזה, החרדים על דבריו כעל דברי תורת משה העתיקה היה אור.

האמן היותר נפלא בידיעת „סדר הדורות" היה הגאון ר' יחיאל היילפערין הידוע לכל ישראל ונקרא בפיהם על שם ספרו הנפלא: „בעל סדר הדורות", ולולא הוא כי עוד עתה גששנו כעורים קירי התלמודים והמדרשים וכל ספרותם בלא עזר ובלא הועיל.

גם בימינו אלה קם איש חכם גדול אחד וזרע ידיעות רבות על שדה זה. הוא אסף בחפניו כל דברי החכמים שקדמוהו וסדרם בסדר ישר ונכון, עד שאיננו נופל בתועליותיו מתועליותיו של הראשון; הוא קטף מגמרת הארז של ס"ה, וישימהו בגן זרע ויקרא את שמו „דור דור ודורשיו". גם אותו ישאל כל ההוגה בספרות התלמודית, כאשר ישאל בעלת אביו, גם הוא כמו אביו יפיץ אור בהיר על מחשכי אגדות והלכות ופלפולים הרבה; גם הוא שמו אביו עשה כלי ברכה מועט מחזיק את המרובה; גם הוא כמו אביו שוגה הוא לתלמידיו דרך אחד קצרה. ואין בינם אלא: 1) שבעל ס"ה לימד במקום שלב כל ההוגים בו חפץ בבלי, ירושלמי, מכלתא, ומדרשים, ובעל דור דור ודורשיו מביא ממרחק לחמו, רוב סייעתותיו מביא מהירושלמי שלא כל אדם זוכה לעיין בו במרוצה לבחון ולדעת היעמדו דבריו אם לא; 2) הראשון לא הניח לבאים אחריו אלא לקטוף מלילות, ללקט שבלים קטנים מאחרי הקוצר, והשני הניח מקום גדול רחב ידים למבקר אחד להתגדר בו, להעביר את כל חלק השלישי תחת משפט הבקורת, לבחנו ולבדקו היטב לראות אם עשה מעשהו שלם מעשהו או לא; אם כל דבריו על אדני האמת והצדק נוסדו אם לא; אם אותן החכמים שהניח עליהם חותם היהירות והגאוה והבטול, הבאמת יהירים וזחוחי הלב הם כאשר ישפוט הוא, אם לא.

אנכי לא באתי במאמרי הנכחי לבקר את ספרו כי אם לכתוב מעט מהרבה מתולדות הגדול מכל בני דורו „רבא בר יוסף בר חמא" ולבקר אחרי דברי בעל סה"ד שהוציא עליו דברים אשר לא כן (לפי דעתי) ולפתור אגב אורחא שתי חידות בתלמוד, וממילא יפלו הרבה מדברי החכם הגדול וויס ארצה. והיה כאשר יחייני אל ויאיר עיני בתורתו הקדושה אשוב אהפוך בדבריו בחלק השלישי, ואת אשר ישים האמת בפי אותו אשמור לדבר נגדה נא כל קהל קוראי „כנסת ישראל", מבלי הרחיב פה על גבר חכם בעוז כהרב הגדול המחבר ש"י גם מבלי לחליק אליו לשון, כי האמת נר לרגלי תורתנו הקדושה והעתיקה.

במס' ב"ק כ' ע"א: א"ל רב חסדא לרמי בר חמא לא הוית גבן באורתא בתחומא וכו' וכו' אמר רבא כמה לא חלי ולא מרגיש גברא דמריה סייעיה דאע"ג דלא דמי למתניתין קבלה מיניה וכו', ואמר בעל סה"ד שמתוך קנאה על ששמשו רב חסדא דבר הדברים הללו, שארי ליה מאריה לבעל סה"ד שהוציא דבה על צדיק עתק כרבא! כאבן ספיר כן התנוסס רבא בין כל חכמי בני דורו, לא לבד בחכמת התורה כ"א גם בכל המעלות ומדות הטובות שנתאחדו כיום בו, מבני לדחוק חד את אחד, עד שנוכל בצדק לכנותו בשם אָריגינאַל ואידעאַל. חכם היה ועשיר ב) כמו רבו

---

*) המאמרים האלה התאחרו לבא ובאו פה שלא על פי הסדר.

א) המאמר הלז נדפס ממני „בהמאגאזין פיר וויססענשאפט דעס יודענטהומס" בשם: בייטרעגע צור געשיכטע דער אמאראים" חוברת ד' שנת 1885, ומפני רפיון עיני נתאחרה העתקה הנכונה והנאותה לבא „בכנסת ישראל" עד הימים האחרונים האלו.

ב) על עשירותו של רבא די לנו לראות המקום במס' ב"ב קמ"ט שהפסידו אותו תריסר אלפי זוזי וגם לא בכה ולא צעק רק „אקפד"— ואם תראה גם לזה דמס' ב"מ ע"ג ע"א: אמרו ליה רבנן לרבא קאכל מר רבית דכו"ע וכו' ומסלקי לאריסיה בניסן מר וכו' ולזה דע"ב כב שעורם אהוה דרבא טוב תקיף אינש דלא מעלו ומעייל להו בגוהרקא דרבא, יסה מודעא רבה לדברי במאמרי שלרבא ולא לרבה כדברי הרב וויס הביא אריסים שלו. ומה שנוגע לחכמתו של רבא, למותר לי להביא

רב נחמן, עכ"ז לא גבה לבו על חבריו ותלמידיו, אלא אהבם ודאג עליהם עד מאד ויכחם בעלותיו בארח מישור כמו חברו אביי הנדכה והעני (שבת ל"ב ע"א) ומרגלא בפומייהו לאמר: צורבא מרבנן יעשה כך וכך, צורבא מרבנן אל יעשה זאת — (ראה סוכה מ"ט ע"ב, תענית ד' ע"א, שבת קי"ט ע"א, ערובין ס"ג ע"א ועוד ועוד) השפיל את עצמו לפני רביו (ראה במאמרי השני) כבד מאד את חבריו, הפך בזכותם, שמח בשמחתם, צער בצערם, והיה קוראם בשם „גברא רבא" ג) (נדרים ל' ע"א, ב"מ ס"ח ע"ב, וב"ב קמ"ד ע"א). קנאה לא ידע. הוא בעצמו משבח את רב אחא בר יעקב לפני רבו ר"נ „דאדם גדול הוא" (ב"ק מ' ע"א) וכן את רב סחורה (נדרים כ"ב ע"ב) בשם אדם גדול הוא, ואיך יעלה על דעת מי להאמין שקנא ברמי ב"ח על זה ששמשו רב חסדא? במקום שנצטער מאת אחרים בציעורין ממש לא נאמר עליו כ"א „אקפד רבא". רב אויא שלא היה נחשב בעיני בני דורו עד שרבה בר רב הונא הענוותן היותר גדול בדור (מ"ק כ"ח ע"א) צעק עליו: עורבא פרח! (ביצה כ"א ע"א, חולין קכ"ד ע"ב) בא לפני רבא והוה מאיסן כרעיה בטינא והוה מניחן על פוריה דרבא, ולוא היה אחר כי גרשהו מביתו חוצה, ורבא לא עשה כן אלא „אקפד רבא" ד) (שבת מ"ו ע"א) (עיין מס' קדושין ל"ב ע"ב, ועיין מס' ב"מ ל"ז ע"א) הפסידו אותו תריסר אלפי זוזי לא נאמר כי אם „אקפד רבא" (ב"ב קמ"ט ע"א). ועל זה ששמשו

ראיות, כי מי הוא שלמד מסכת אחת בכל הש"ס יהיה בדיני מועד, נשים נזיקין, או קדשים או טהרות ולא ראה כמעט בכל דף או נד את דברי רבא ובמס' נדה כ' ע"ב יסופר לנו איך שאמיה של שבור מלכא שדרה שתין מיני דמא לקמיה דרבא וכולהו אמרינהו, ע' שקראה יהודאי בתווני דלבא יתביתו. והנה הרב בעל „ערך מלין" אות: אבנתא דליבא? Vernunft (מגילה כד ע"ב) כ' רש"י לא פירש כלום", ההכם רהפ"פ הגיג את השאלה אחר תרגומו המלה, כמו מסופק הוא אם אבנתא הוא מעין הבנה היא אי לא, וגמרא מפורשת היא במס' ע"ז כ"ח ע"ב: שוריינא דעינא באוכנתא דליבא תליא — ופרשו התוספות אבנתא דליבא הבנת הלב — ומה שאמר רש"י לא פירש כלום, טעות הוא בידו, עיין במס' נדה כ' ע"ב יהודאי בתווני דלבא יתביתו וברש"י שם, ועיין מה שכתב הרב בעל „בית חדש" על הגליון.

ג) הרב בעל „ערך מלין" אות: „אב בית דין" מתרגם Gerichtspräsident ומברר להוכיח שלשון אב בית דין איננו מפל כי אם על הבקי בכל הדינים, ויודע לשפוט ולפסוק בדיני ממונות.... ור' נתן הכהם לאב"ד (סוף הוריות) נאמר עליו בש"ס כמה פעמים לענין ממון: דיינא הוא ונחית לעומקא דדינא" וכו' וכו'. דברי ההכם רהפ"פ אמתים המה ולא מטעמו. — למותר להביא ראיות שאב בית דין צריך להיות דיין גדול, דהלא שמו אב בית דין מוכיח עליו שעומד הנהו לעילא מכל הדיינים היושבים אתו יחדו לשפוט בין איש לרעהו שגם המה חכמים המה (סנהדרין ד' ע"ב) ומה גם העומד עליהם לאב ולראש, הלא ברור הוא שמחויב להיות אומן ובקי בכל הדינים הקשים להדיינים אלו. — ומאותן המקומות שבתלמוד שמביא ראיה על דבריו אינם מוכיחות; כי מה שאמר „כמה פעמים בש"ס" גוזמא נקט רק פעמים שתים ימצאו הדברים האלו בתלמוד, 1) במס' ב"ק נ"ג ע"א, 2) במס' ב"מ קי"ז ע"ב. הן אמנם ימצא עוד פעם שלישי הדברים והשבחים האלו, אכן לא על ר' נתן כי אם על ר' יוסי ב"ח שלא דיין ולא אב ב"ד ולא שום נושא משרה על שכמו היה, ועכ"ז נקרא בשם „דיינא דנחית לעומקא דדינא" יען מה? השאלני הנוכי הקורא, ע"ז אשיבך: יען שטבעו של רבא טוב הלבב רך המזג היה לחבב לכל החכמים להללם ולשבחם לאחרם בשם „גברא רבא" „אדם גדול", ולא יפלא אפוא בעינינו אם נמצא על דיין פשוט השבח „נחית לעומקא דדינא" בשם רבא. ראה בב"ק ל"ט ונ"ג, מפי רבא יצאו השבחים על ריב"ח ועל ר"נ, ומי יודע אם גם בב"מ קי"ח לא נפל טעות בדפוס ונתחלף מרבא לרבה כאשר נתחלפו *) פעמים לעשיריות כאשר רואה הקורא בספרי „עין יפה" — סוף סוף אין להביא ראיה שר' נתן האב בית דין היה נחשב בעיני כל בני דורו לדיין מופלג כמו בעיני רבא, אם לא נאמין ששמו „אב בית דין" מוכיח עליו.

איידי דאתינא לספר „ערך מלין" אתכבד לרשום בספר עוד הערה אחת. באות „אבידן" מתרגם Versammlungsort רב לא אזיל לבי אבידן (שבת קט"ז ע"א) שכת ההכם רהפ"פ לעיין גם (שבת קנ"ב ע"א, ע"ז י"ז ע"ב), והנה הרב בעל „דור דור ודורשיו" (S. 166 B) העיר על המקומות הנשכחות ורוצה להוכיח מזה שגם בא"י היו האסיפות של אבידן ואחר זה אור החכם וויים מדבריו באמרו „המתבונן בכל אלה הספורים ימצא שאין זה לשון ברייתא ולא לשון ירושלמי אלא לשון בבלי, כלומר שחכמי בבל ספרו כן בלשונם וקוראים את האסיפות בשם הידוע לבבלים „בי אבידן" ע"כ — כמדומה לי שהצדק אתו ולא מטעמו. מהא דלא ימצאו בירושלמי מלות „בי אבידן" אין להביא ראיה שלא ידעו מעולם את השם הלז כי דברים הרבה נשכחו מני אז התפלפלו ולמדו וכתבו עד יום בא אלים תלמוד ירושלמי, ודבר שפתים כזה אך למותר הוא. אך יש להביא ראיה ברורה שבא"י לא ידעו מעולם לכנות את בתי הועדים האלו בשם „בי אבידן" גם בימי קיסר אדריאנוס ור' יהושע ב"ח שהתווכחו הנוצרים והיהודים והגוים Heiden בדבר אמונותיהם השונות. ברור הוא לכל חוקר קדמוניות שהאסיפות האלו דרכם היה להתפלסף בדברי האמונות והדתות עד שהתלמוד יספר לנו — בעודנו מדבר מספרי מינין — רב לא אזל לבי אבידן, הרי ברור הוא ששם בי אבידן מכוון הוא למקום ששם ימצאו כופרין ומינין — ואי:א במס' יומא ל"ח ע"ב מאי ושם רשעים ירקב? אמר ר' אלעזר (מרא דארעא דישראל יומא י' ע"א, נדה ב' ע"ב) רקבון תעלה בשמותם... מיתיבי מעשה בדואג וכו' — הרי דנקרא איש על שם דואג האדומי הרשע — חזי מאי סליק ביה — דנסבה מסאויב ונאכל — ועתה אחרי שבידי בעל הגמרא האי תנא ירושלמי ברור ומוחזק היה שלא יקרא איש את בנו על שם רשע, ומה גם על שם מקום של מינין וכופרין הרבה, ואיך יעלה על הדעת שיקרא איש את בנו בשם „אבידן" בעוד הוא יודע ש„בי אבידן" הוא מקום משוקץ ומתועב מחכמי ישראל ושמו מעיד עליו שמאבדים בתוכו נפשות? והנה מוצאים אנו את שם אבידן לתנא ולברכה בחיי רבינו הקדוש ובימי ר' אלעזר בארץ ישראל (ברכות כ"ז ע"ב, יבמות ק"ה ע"ב, נדה ס"ז ע"א ובירושלמי ומדרשים פעמים הרבה) והיה מן החכמים המפורסמים שבדור עד שגער על ר' ישמעאל בר' יוסי (יבמות שם), הרי ברור הוא כשמש בצהרים שלא קראו בא"י את מקום האסיפות בשם „בי אבידן" ולא הכירו את השם הלז, ורק בבבל נולד ושם היה, כנ"ל, ורשות למבקר לעקר.

ד) יראה נא הקורא מטובו לראות מה שכתב הרב וויים במאמרו השלישי מספרו צד 201 להביא ראיה על עמסנותו של רבא.

---

*) במאמרי: התלמודים והמדרשים נלקו" מבורר אנכי שצ"ל דבא במקום רבה. יש"ה

ר"ח את רב"ח וקנא בו להוציא מפיו דבר קנא לפי דעת בעל סה"ד. היאומן ?! ולבד זאת מי מלל לבעל סה"ד שבדברים כמה לא חלי וכו' מונחים דברי קנאה? האם גם רב הונא שאמר הדברים הללו אות באות על המלך דוד (מס' יומא כ"ב ע"א) מתוך קנאה דבר על שלא עלתה לו בשתים עברות להסירו ממלכותו? האין האותיות מחכימות שמתוך רגשי שמחה וכבוד על הצלחתו של המלך דוד יצאו הדברים הללו מפי רב הונא ומפני מה לא נאמר גם על טובהמזג רבא ששמח עד מאד את חברו רמי ב"ח שלא נתבייש מרב חסדא על שלא אמר לו דין דמתניתין דלא דמי להא דשאל אותו? — ואחרי שגם בלעדי דברי בעל סה"ד קשים המה כל הדברים מהחל ועד כלה להולמם, ע"כ אקח לי רשות לברר וללבן הדברים באזני הקוראים הנכבדים, בנתינת רשות למבקר נאמן לעקר.

1) האם באמת היה צריך רמי ב"ח לשמושו של רב חסדא? 2) אם לא היה צריך לשמושו מפני מה טרחו חנם, הלא זה לא נהנה וזה חסר הנהו? 3) הלא הבין ר"ח שלחוק יעשה לו רב"ח, ומפני מה חש לשקול סודרא ולברוך ביה? 4) אם לא הבין שלחוק יעש עמדו וסבר שבאמת רוצה בשמושו, האם כריכת סודר שמוש היא? 5) אם רצה רב"ח בשמושו של ר"ח, מפני זה מהר להגיד לו המשנה טרם שמשו שמוש גמור. 6) כבר הקשה הרב מהרי"ט והרב בעל כתב (?) סופר הלא המשמש בכהן חייב מיתה, ורב חסדא כהן היה (ברכות מ"ד). 7) מוסיף אנכי הלא חותנו היה (שם וב"ב י"ב ע"ב), גם עשיר היה ר"מ (מ"ק כ"ח ע"א) ואין ד"א לבקש ממנו שמוש?!

כאשר סדר רבינו הקדוש את המשנה, אחרי אשר אסף את כל מה ששמע וישרו בעיניו, וסדרם בסדר נכון וישר, פעלה ה) המשנה כ"כ פעולה עזה על לבות החכמים בני דורו, עד שעשאוה כמעין לא אכזב לשאוב ממנה רזי וכל תורתם, כבדוה ויהללוה וישימוה לאבן בחן לבחון בה את התלמידים, אם בקיאים המה בה או לא; לבזיון ולמורת רוח היה לאותו שלא ידע לפשוט ממנה כל אבעיותיו ושאלותיו וכל דאתאמר בבי מדרשא מפי מורה גדול. במלה אחת: לדעתם ימצא בהמשנה כל מה שתלמיד ותיק יכול לחדש. במס' ברכות י"ט ע"א אמר ר' יהושע בן לוי בכ"ד מקומות ב"ד מנדין על כבוד הרב (עיין בירושלמי מ"ק פ"ג ה"א) וכולן שנינו במשנתנו, רצה לראות אם יבינו התלמידים מדעתם את המשנות אם לא. — א"לר' אלעזר (תלמידו) היכא? א"ל לכי תשכח (הגע בעצמך ומצא) נפק דק ואשכח תלת (אותן השלשה ששנינו באמת בפירוש בהמשנה מצא) אלא בכ"ד מקומות היכי משכחת לה? ריב"ל מדמי מלתא למלתא (ולפי זה הנה עשרים וארבעה, עיין מס' חולין כ"ד ע"א, בכורות ד' ע"א. תמיד פ"א. ירושלמי מ"ק פ"ג) ר"א לא מדמי מלתא למלתא, לא היה בדרך למודו לדמות מלתא למלתא (עיין מס' זבחים ח' ע"א) ולפי זה לא מצא אלא השלשה ששנינו בפירוש במס' מכות ע"ז ע"א: זה הכלל כל לא תעשה שיש בה קום עשה אין לוקין עליה. אמר ר' יוחנן אין לנו אלא זאת ועוד אחרת, א"ל ר' אלעזר היכא? א"ל לכי תשכח! (הגע בעצמך למצאה) נפק דק ואשכח. במס' יבמות ל"ו ע"א: א"ר אלעזר אפשר איתא להא דר"ש בן לקיש דחליצת מעוברת לא שמה חליצה ולא תנן לה במתניתין? נפק דק ואשכח (משנה מפורשת כר"ל). במס' ע"ז ס"ח ע"א: אמר רב עמרם אפשר איתא להא דר' יוחנן ולא תנן לה במתניתין? נפק דק ואשכח. במס' זבחים כ"ח ע"א: אמר ר' זירא אפשר איתא להא דר' יוחנן ולא תנן לה במתניתין? נפק דק ואשכח. במס' כתובות ס"ט ע"ב: אילפא תלא נפשיה באיסקריא דמכותא אמר: איכא דאמר לי מלתא דבי ר' חייא ור' אושעיא ולא פשטינא ליה ממתניתין נפילנא מאיסקריא וטבענא. היוצא לנו מכל אלה: 1) שהמשנה היתה יס תלמודם. 2) שלבזיון היה נחשב לאותו שלא ידע לפשוט מהמשנה כל דאתאמר בי מדרשא, עד שחרך אילפא נפשו למות. 3) שמהם שביכלתם היה לדמות מלתא למלתא כמו ריב"ל ואילפא, ומהם שלא היה בדרך למודם לדמות מלתא למלתא כמו ר' אלעזר שלא שם לבו רק על המשנות המפורשות.

כאשר ספר רב חסדא לרמי בר חמא את האבעיא שנשאלה בבית מדרשו: „הדר בחצר חבירו שלא מדעתו צריך להעלות לו שכר (דהא נהנה) או לא" (דהא זה לא חסר) וקוראה בשם „מילא מעליותא" א"ל רמי ב"ח מתניתין היא! הלא משנה שלמה היא, ולזה תקרא מילא מעליותא כמו חדתא היא לך? (עיין מס' נדה ס"א ע"ב) ור"ח היה סבר שבאמת משנה מפורשת היא, התחיל לעמול ולייגע לחפש אחריה למצאה ושאל את עצמו ו) הייא מתניתין? לאיזה משנה יכוון רמי ב"ח, וכאשר ראה רב"ח שלא ימצא המשנה ואף שמחפש

ה) יאבה נא הקורא לראות מה שכתב הרב וייס בראש הספר הנ"ל, ולשפוט מישרים אם באמת מתנגדים היו למשנת רבינו הקדוש אם לא, ומעיר אנכי את אזני הקורא שבעוד ר' אלעזר ישב לפני ר' יהושע ב"ל בתור תלמיד מקשיב בקול רבו, היה עוד רבינו הקדוש חי. (ראה הערה ג').

ו) כל קורא יודע לדברי אלה אחרי אשר יעיין בדף כ' ע"ב, ולא ימצא את המלות „אמר ליה", כאשר נמצאים כמה בברכות י"ט ובשארי המקומות.

אחריה זמן כביר, התחיל להרהר בדעתו אולי אין בדרך למודו של ר"ח לדמות מלתא למלתא וע"כ אמר לכי תשמע לי, לכשתלמוד אגלי ותראה איך שמדמה אנכי מלתא למלתא, אזי תמלא המשנה ע"י התדמות Anologie, ורב חסדא שהיה ערוד מאד בצערו הגדול ובחשקו לידע המשנה ולצאת ממבוכה, טעה בדבור רמי וסבר, שבאמת ירצה איזה שמוש ממנו, ובאשר לא היה קפדן על כבודו (כאשר אברר אי"ה בתולדותיו) שקיל סודרא וכרך ביה. וכאשר הכיר רב"ח את טעותו של ר"ח ואת צערו הגדול לידע המשנה עד שמחל על כבודו ויחוסו ועשרו וזקנתו, חש ולא התמהמה אף רגע וא"ל: אם נהנית משלמת מה שנהנית — הרי דבתר הנאה אזלינן ואף דלא חסר בעל הפירות, דסתם פירות ברה"ר אפקורי מפקיר להו — ורבא דעמד עליהם היה חרד פן יתן ר"ח על לבו דלא דמי למתניתין ויבזה לרב"ח על שצערו חנם, ועכשיו שראה שרב חסדא הסתפק א"ע בזה ביצא ממבוכתו מבלי לבחון את דברי רמי הבאמת דומים הם למתניתין אם לא, שמח שמחה עזה ואמר כמה לא חלי ולא מרגיש וכו' ! !

ועתה נראה דבר מה שאמר החכם וויים בתולדות רבא: לדעתי — כן שונה הוא דבריו פעמים אחדים — נולד רבא כשהיה רב חסדא בן שמונים ושתים ובמות ר"ח היה רבא נער כבן עשר (עיי"ש צד 200) ומטעם זה מוכרח הוא לאמר: 1) שלא היה תלמידו, 2) לשבש ספרים לעשות מרבא — רבה, 3) לעשות את רבה לתלמיד רב חסדא ועוד ועוד. ובאשר החזיק בהדעה הזאת ולא סר ממנה, ע"כ מצאתי את עצמי מחויב לבחון הדבר ולבדקו היטב לראות אם האמת אתו, ולחוות דעתי „בכנסת ישראל". לא דיו שדבריו סותרין את דברי בעל סה"ד, ולמאמרים הרבה שבתלמוד אלא סותר גם את דברי עצמו: בצד 200 יאמר (עיי"ש הערה 9): הנה ביומא ע"ה ע"ב רבא מייתי ליה אריסיה כל יומא שליו ... אמר ש"מ נח נפשיה דרב חסדא ובדיל רבה אכיל תלמידא, משמע שהיה תלמידו, וכבר בא בין האגפים .... ובהכרח צריך להיות רבה (במקום רבא) וכן הוא בספר דקדוקי סופרים", ובצד 190 הלא כה דבריו: „ויהי אחרי מות רב הונא אך שהה (רבה) ימים מועטין בסוריא ויהי דברו עם רב חסדא, וממנהגו אתו במשאו ומתנו נראה כי לא נחשב בעיניו כרבו כי אם כחברו, כי דבר ז) עמו כאשר ידבר איש את אחיו, לא כאשר ידבר איש את רבו" — האיננו סותר דברי עצמו? פה משוה את רבה לחברו של רב חסדא שלא כבדו, ושם משוה אותו לתלמיד הצועק מר על אבדן רבו ממנו שבגינו ובזכותו אכל שליו? — . שאלות הרבה שואל אנכי מאת החכם המחבר שיחי': 1) אחרי תתו אמון בכל דברי רבא צד 181 הערה 2 מפני מה איננו מאמינו גם בזה שהעיד על רבה ועל ענותו עד שלא היה ביכלתו לפרנס את בני ביתו בנהמא דשערא (מ"ק כ"ח) והעני הלז אריס למחצה ולשליש ולרביע משדות יהא לו? האינם מסכימות האותיות של רבא ולא לרבה הביא האריס כל יומא שליו? 2) לפי דבריו שבמות רב חסדא היה רבא רק בן עשר, ורמי ב"ח שישב אתו לפני ר"ח היה קשיש מיניה — מלשון הגמרא (ב"ב י"ב ע"ב) משמע שהיו בני שנים שוים כמו דהוה יתיב את אביי קמיה דרבה (ברכות מ"ח), והיו בני שנים שוים, גם התלמוד מזכיר את שמו קודם לשם רב"ח, מזה נראה שלא היה צעיר ממנו לימים — ב"ב י"ב ע"ב .

זה ברור לכל מבין וגם המחבר יודה שרבא לא היה אז תינוק אחרי שהבין לאמר: „אנא בתרא" — הלא היה למצער בן שמונה, ורב חסדא היה אפוא בן תשעים והתלמוד קורא את בתו בשם תינוקת הרוצה לשנים חתנים, משמע שהיתה בת שלש או ארבע (ע' במס' קדושין פ"א ע"ב שרב חסדא היה מקדש את בנותיו כשהיו קטנות מאד ולא החזיקן בכנפיו משום אשת איש, ואחרי שבת ברתיה החזיקה בכנפיו מורה שהיתה צעירה לימים מאד, וזה ברור. ועתה ענה מהרי וויים וכי רב חסדא כבן תשעים שנה יוליד?!! יודעים אנו בתולדות רב חסדא שנשא אשה כשהיה צעיר לימים (קדושין כ"ט ע"ב), ומצאנו את אשתו הזקנה מתקשטת בפני כלתה במועד ורב חסדא קוראה בשם אמא דאמא ועומדת על פתח קברה (מ"ק ט' ע"ב), ועתה הגם אשתו שהיתה שוה בשנים כמוהו כבת תשעים תלד?! וכל כותב את תולדות רב חסדא לא העיר אזנינו שנשא אשה אחרת לעת זקנתו ובתלמוד אין שום רמז לזה? 3) אם מצא איזה פעמים בש"ס שיאמר רבה הלכה אחת בשם רב חסדא מה ששמע מפיו? אנכי לא מצאתי זאת, האמנם ימצא במס' מנחות כ"א ע"א אמר רבה אמר רב חסדא דם שקרש ואכלו וכו', לא הביא בתור תלמיד המביא הלכה בשם רבו, אלא כדי לחלוק עליו, כאשר חולק הוא עליו בדברי האופה מיו"ט לחול (פסחים מ"ו ע"ב עיי"ש מ"ז ע"ב טרס

ז) על החכם וויים ההנחה רבא באמרו „גירא בגיריה מקטי מדויל ידיה משתלים" (פסחים כ"ח ע"א), ספר מוגה היה בידי המחבר בעודנו כותב בטורים הללו ונתחלף לו מרבא (כזה הגרסא האמתית במס' ביצה כ"ח ע"א, ובמס' כתובות ס"ח ע"א) לרבה, ואם באמת כאשר יאמר המחבר שמתאותות בולטות סימני „אי־כבוד" ותגרות, הלא היה רבא לא רק תלמידו של רב חסדא, אלא גם חברו במלא מובן המלה. מריה דאברהם ! !

נאמרו הדברים בעי מניה מרב חסדא, ובאו התבות ואמרי לה מרב הונא ככל האמוראים המקשיבים בקול וחולקים על דברי חבריהם. 4) במס' נדה דף י' איתא ר' שמעון ב"ל אומר משום ר' יהודה נשיאה עונה בינונית שלשים יום, ורבא אמר רב חסדא עשרים יום, וכן במס' זבחים י"ט ע"א. וכן במס' ב"מ ע"ב ע"א אמר רבא אמר רב חסדא — ועתה האם למד רבא מרב חסדא כשהיה בן תשע הלכות נדה, הלכות קדשים הלכות רבית? 5) במס' ב"ק ל"ז ע"ב: בעא מניה רבא מרב חסדא המלוה וכו', האם בן תשע היה אז שידע ושאל אותו אפי' כי נפיא אפי' כי תרטיא *)? 6) גמורא ערוכה היא במס' ערובין מ"ג ע"ב: הני שב שמעתתא דאתאמרן בגפרא בשבתא קמיה דרב חסדא בסורא ובי פניא בשבתא קמיה דרבא בפומבדיתא? ח) — לא אפונה שבמות רב חסדא היה רבא כבר איש בין האנשים, ובפוד רב חסדא חי מת רב"ח, ואלמנתו שהתה עשר שנים ונשאה רבא לאשה. וכאשר יחייני אל אשוב אהפוך בדברי אלה, אבחנם אצרפם אזקקם שבעתים, ואם אמצא שטעיתי אודה ולא אבוש לבקש מחילה וסליחה מאת החכם המחבר שיחי' על כי הרהבתי בנפשי עוז לבקר את דבריו, וכבר מלתי אמורה כי לא לבקר את ספרו באתי במאמרי הנוכחי כי אם לכתוב איזה הערות בתולדות רבא ולפתור עוד חידה אחת בתלמוד, והיא במס' ב"ק כ"ד ע"א:

אמר רב נחמן אמר רב אדא בר אהבה הלכה כר' יהודה במועד (דהעדאתו שלשה ימים) שהרי ר' יוסי מודה לו, והלכה כר"מ בתם (כל שיהיו התינוקות משמשין בו) שהרי ר' יוסי מודה לו. א"ל רבא לר"נ ולימא מר הלכה כר"מ במועד (שלשה פעמים) שהרי ר"ש מודה לו, והלכה כר' יהודה בתם (לחזרתו שלשה ימים) שהרי ר"ש מודה לו? כל משכיל ע"ד אמת ישתומם בדברי רבא למה ייטבו בעיניו דברי ר' שמעון מדברי ר' יוסי, הלא ידע מה שישיב לו רבו על שאלתו דר' יוסי נמוקו עמו? — לך נא אחרי קורא יקר ונכבד! ונלכה לבית הרב והתלמיד ושם נכיר

ח) המחבר כתב בספרו צד 202 שמושב רבא לא היה בפומבדיתא כי אם במחוזא — מהא דעירובין מ"ג ע"ב, ומהא דשבת קנ"ט ע"א נראה באר היטב שאף כי ביתו במחוזא היו, הוא בעצמו שבת שבתו בפומבדיתא, ונהג שם הישיבה ודרש בכלה. אך אין נכון בעיני אותן הרוצים לגרוס בעירובין רבה.

*) במס' ביצה כ"ח ע"א ובכתובות ס"ח ע"א א"ל רבא לר"ח נדרוש משמך הלכה כר' יהודה? א"ל יהא רעוא דכל כהני מילי מעליותא יתאמרון משמאי, הלא ברור הוא שהיה בחייו מורה הלכות. עיין מה שכתבתי בהערה ז' איך שמעה ושבש ועשה מרבא רבה. יפ"ה

ללמוד את טבעיהם המשונים חד מאחד. הרב עומד ומורה הוראות לישראל כפי שיטנו לבו, והתלמיד עומד לפניו ביראה וברתת ושואל אותו: הלא הוראתך רבי נגד השכל הישר הנהו? — במס' ביצה: אמר רב נחמן הלכה כר"ש (דדבר שאינו מתכוין מותר ביו"ט) שהרי ר"א בן עזריה מודה לו. א"ל רבא לרב נחמן ולימא מר הלכה כר' יהודה (דדבר שאינו מתכוין אסור ביו"ט) שהרי חכמים (הרבים) מודים לו? א"ל אנא כר"ש סבירא לי (ומש"ה צריכה להיות הלכה רווחת בישראל!) ועוד (כמו יהודה ועוד לקרא) שהרי ר"א מודה לו. כאשר אמר רב נחמן במס' ב"ק הלכה כר"י וכו' שהרי יוסי מודה לו, א"ל רבא (תלמידו הענותן והמקשיב לקח דידע את נטות לבבו לדברי ר"ש אף במקום שחכמים הרבים חולקין עליו) ולימא מר (גם בזה) הלכה וכו' שהרי ר"ש מודה לו (ובזה הוא רק נגד ר' יוסי), א"ל אנא (במקום שר"ש פליג את ר' יוסי) כר' יוסי סבירא לי דר' יוסי נמוקו עמו. — במס' פסחים י"ג ע"א אמר רב נחמן הלכה כר' יהודה דאוכלין כל ארבע ותולין) אמר ליה רבא לר"נ ולימא מר הלכה כר"מ דסתם לן תנא כותיה? גם בזה תתעורר השאלה מה ייטבו דברי סתם משנה בעיני רבא מדברי ר' יהודה שרבו ר"נ פסק הלכה כמותו, האם שכח ר"נ את המתניתין? וגם בזה יתורץ מהא דמס' קדושין כ"ד ע"ב: אמר רב נחמן הלכה כר"מ וכו' דסתם לן תנא כותיה והלכה כר"י וכו' הואיל וסתם לן תנא כותיה, וע"ז שואל רבא לר"נ בפסחים, לפי דעתך שמקום סתם משנה כר"מ אין הלכה כר"י, ומפני מה תאמר בזה הלכה כר"י הלא סתם משנה כר"מ? וע"ז השיבו ההיא לאו סתמא היא וכו'.

היוצא לנו מכל אלה: דהלכה כר' יהודה לגבי ר"מ (פסחים י"ג ע"א), והלכה כר"ש גם לגבי ר' יהודה (ביצה כ"ג ע"א). הלכה כר' יוסי גם לגבי ר' שמעון (ב"ק כ"ד ע"א) והלכה כסתם משנה נגד כולם (קדושין כ"ד ע"ב) — עיין מס' ערובין מ"ו ע"ב ובסנהדרין כ"ז ע"א, ועיין בירושלמי ברכות פרק ב' הלכה ד' על המאמר רב תני בשם שניהם להקל, במקום שבעלי „גליון הש"ס" שכחו לציין על בבלי ט"ו ע"ב.

ברלין, אסרו חג של שבועות, התרמ"ז

אברהם יהושע בהר"ר פסח יפה זללה"ה

הערות אחרות לתולדות הרשב"ם

1) הוא היה אביר הפשטנים. ומגדל אהבתו לפשט הפריז פעם אחת על המדה ופי' גם מלות: והיה לאות על ידכה ולטוטפת בין עיניך (שמות י"ג ט"ז)

באורח הפשט , וכן כל האגדות פי' בדרך הפשט , ולכן חשבם לדברים שאינם צריכים עיון (פירושו על ב"ב קמ"ה ב' ד"ה זהו בעל אגדה) . ולא כן חשב הרמב"ם . יעוין פירושו על פ' חלק מ"א , ואולי פי' המאוה הנ"ל הוא אך הוספת אחד החולקים על הקבלה למען חזק דעתם על פי רבני ותלמודי דגול מרבבה .

2) הוא גלה כאשונה , כי כל מספר שלש מאות אשר בלשון חכמים הוא אך גוזמא והבאי . יעוין פירושו על פסחים (קי"ט א' ד"ה משוי שלש מאות) : משוי שלש מאות לאו דוקא וכן כל שלש מאות שבש"ם עכ"ל . ועפ"ז נעשה בהרבה ספורי רז"ל העקוב למישור .

3) דבר נפלא מאד מצאתי בפירושו על התורה . והוא . כי יש בו דברים הלקוחים מהתרגום הסורי . ואלה הם :

1 בבראשית (א' י"א) : עשה פרי למינו . לפי הפשט נאמר למינו בדשאים . שלמינו הכתוב בעץ עושה פרי מוסב גם על עשב מזריע זרע עכ"ל . והוא מתאים עם התרגום הסורי שתרגום למינו (לגנסה) כתוב בו גם בעשב מזריע זרע „עסבא דמזדרע זרעא לגנסה" .

2 שם ח' ט"ו : לאמר . כל לאמר שבתורה כפל לשון של ויצו או של ויקרא או של וידבר או של ויאמר עכ"ל . וכ"ה בשמות א' כ"ב ובויקרא א' א' . וזה למד מהתרגום הסורי שמתורגם בו כל „לאמר" אשר אחרי ויצו , ויקרא , וידבר , ויאמר . במלת : ואמר .

3 שם כ"ב ב' : המוריה . אמוריה . ארץ האמורי . הרבה אלפי"ן חסרים וכו' עכ"ל . והוא מהתרגום הסורי שמתורגם בו : לארעא דאמוריא .

4 שם כ"ה כ"א : לנכח אשתו בשביל עכ"ל . והוא מהתרגום הסורי שמתורגם בו : מטל אנתתה .

5 שם ל"ג י"ח : ויבא יעקב שלם . אל עיר ששמה שלם . וכו' עיר שכם , עירו של שכם עכ"ל . וכן בתרגום הסורי : ואתא יעקב לשלים קריתא דשכים .

6 בויקרא (י' פסוק ויקחו בני אהרן) : ונתנו בהם אש זרה אשר לא צוה אותם משה ביום הזה . שאע"פ שבשאר ימים כתיב ונתנו בני אהרן הכהן אש על המזבח . היום לא צוה ולא רצה משה שיביאו אש של הדיוט לפי שהיו מצפים לירידת אש גבוה ולא טוב היום להביא את זה (צ"ל : אש זרה) כדי להתקדש שם שמים שידעו הכל כי אש באה מן השמים עכ"ל . והטעם הנפלא הזה למד הרשב"ם משתי מלות אשר הוסיף המתרגם הסורי בפסוק הנ"ל „דלא בזבנה" . שהוראתן : שלא בזמנה . וענינן : שעונשם היה בעבור שהקרבת אש זרה היתה עתה שלא בזמנה . וע"פ הדברים האלה נקל לנו לדעת . כי המתרגם הזה היה מן החכמים אשר במעט מלין דעה יכבירו . וכי שמן דבר ישנה כארז בלבנון בלב נבון כהרשב"ם . ואולי המטיב לראות יותר ממני ימצא עוד דברים בפי' הרשב"ם הלקוחים מהתרגום הסורי .

יעקב רייפמאנן

שעברשין ג' צו תרמ"ו

מִכְּתָבֵי ב"ג ז"ל *)

שלום לידידי וכו' , כמ"ר

אליקים געצעל פעפר

פלפלא חריפתא .

את מכתבך ידידי קבלתי , והקשית לשאול בני לבאר לך פירוש המשניות להרמב"ם במסכת אבות ! ואיך תרצה ותבקש מאיש זקן ולא קנה חכמה לבאר לך דברים אשר אדון החכמים בעצמו אמר : ולהבין הדברים קשה מאד , אפילו מי שיעיין בספר החכמה המיוחד לידיעות כאלו וכל שכן להבין דברים אשר נרמזו עליהם ברמז לבד . ועם כל זאת , לעשות רצונך הפלתי , שלא תחשדני לאיש גאה וגאון , העתקתי לך פירוש הרמב"ם בלשון ערבי ותרגמתי בלשון עברי כאשר יכלתי בעניי , כאשר עיניך לנכח יביטו , ואפס קצהו תראה ותבין וכלו לא תראה , כנבואת רבנו משה זה שאי אפשר להבין הדברים בכלל . וגם בקשתי שתמחול על אשר אחרתי עד כה להשיב לך , כי אני טרוד מאד לכתוב הערות לאגרת רב שרירא גאון , אשר הוצאתיה לאור בדפוס **) בימים האלה ; וגם להשיב הנה והנה לשואלים התרת ספיקותם בעניני חכמה . ולו ידעו השואלים , כי תכלית ידיעתי היא שאיני יודע מאומה , לא הטרידוני בשאלות , כי איה שדי תבונות אשר ינקתי בהם ? נולדתי בפולין בעיר קטנה , ובן חמש עשרה שנה העלו עול רחיים על צוארי , ועד היום אשר אני כרבי אלעזר בן עזריה ועוד שתי שנים אני נושא העול הזה . ואני יושב בעיר פרים , אשר ישיבתה קשה מישיבת כרכים . ועם כל זאת אני אמרתי בלבי לא טוב אנכי מאבותי ורבותי הראשונים , והאחד מהם רבי יוסי אשר אמר : יודע אני בעצמי שאיני כהן ואם אמרו לי

---

*) המכתב הזה בכת"י החכם המנוח ב"ג נ"ע , הוא דף מ"ד מהספר כת"י „כתבי ב"ג ז"ל" , אשר גנזתיו בבית עקד ספרי הממשלה פה ; והוא נקובץ fond hébr № 1346 . ולכבוד נשמת החכם המחבר ז"ל , הנני מביאו בדפוס .

ישראל איסר בן משה גאלדבלום .

ערב חג המצות , משו"ש . פה פאריז הבירה .

**) נדפס האגרת עפ"י כה"י שונים בעיר מגנצא בשנת תרל"ג לפ"ק .

חברי עלה לדוכן אני עולה. ואם יקבלו איזה תועלת מתשובתי ויקבלוני בתשובה מאהבה, אומר עם הבעלי-תשובה הראשונים: אשרי זקנותי שכפרה על ילדותי שלא למדתי חכמה בימי נעורי.

ואל דעה פהו מעניה פלספי רקיק גדא ואנא אדכרה מתכלא עלי פהם מן נטר פי הדא אל גרץ ודלך אן אלעקל ליס יתתצל לנא ונסתפידה אנמא הו אדראכנא אל מעקול הת אלתי נדרכהא אנמא באן ננתזע אל צורה ונעקל הא או נדרך אל צור אל מפארקה פי יגודהא דון אן נגעלהא נחן עקלא בל חי פי וגידהא עקל והדא אל אדראך הו אלדי יתסמי בינה והוא אל עקל ובאל עקל איצא נעקל וימכננא אן נדרך מא נדרך פכאנה יקטל אן לם נדרך מעקולי פלא עקל לנא ואן לם יכון לנא עקל פלא נדרך מעקולא ואן באל עקל נדרכה ופהם הדא עויץ ולו מן אל כתאב אל מוצעה לה פכיף ען הנא ואנמא ארשדא פקט.

וזה יהיה תרגומו בעברי [והתרגום הנדפס הוא משובש]: והדעת היא כונה פלוסופית דקה מאד, ואני אזכירה כי אני סומך על הבנת מי שכבר עיין בזאת הכונה. וזהו כי העקל [תרגומו: שכל, או דעת] לא מוטבע בנו ולא נקנה, ר"ל: מושכלות ראשונות ושניות אינם מוטבעים באברי ההשכלה שלנו שיהיה כמו נייר אשר כתובים עליו דברי חכמה; אבל אברי השכל שלנו, כמו נייר לבן ולנו שנכתוב עליו דברי חכמה שנשיג, אך היא [ר"ל הדעת], היא השגתנו המושכלות אשר השגנו והגענו אליהם, וזה יהיה [ר"ל שנשיג] על ידי שנפשט הצורה ונשכילה, או שנשיג הצורות הנפרדות במציאותם, לא שאנחנו נשים אותם מושכלים, אך המה במציאותם הם מושכלים וההשגה הזאת נקראת בינה והוא העקל [הדעת], ובהעקל ג"כ נשכיל [או נדע], ויתכן לנו שנשיג מה שנשיג, וכאלו היה אומר [ר"ל התנא]: אם לא נשיג מושכל אין לנו שכל, ואם אין לנו שכל לא נשיג מושכל כי בהעקל נשיג. —

ולהבין זה הדבר קשה מאד אפילו בספר המיוחד לזה וכש"כ בכאן; אמנם אני רמזתי על זה. וע' בספר „רוח חן" פ"ב ותבין יותר.

פריס, ד' לסדר „וישב יעקב" תרל"ג.

אני דוב גולדברג, מכונה ב"ג.

שני גרגרים

באורי שני מאמרי חז"ל מאת נפתלי משכיל לאיתן

א.

מבלתי יכלת ה' יכול ה' מיבעי ליה? אמר ר' אלעזר אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע עכשיו יאמרו אומות העולם תשש כחו כנקבה ואינו יכול להציל, אמר הקב"ה למשה והלא כבר ראו נסים וגבורות שעשיתי להם על הים, אמר לפניו רבש"ע עדיין יש להם לומר למלך אחד יכול לעמוד לשלשים ואחד מלכים אינו יכול לעמוד (ברכות דף ל"ב ע"א).

המחברים והמפרשים אשר נשאו את המאמר הזה על דל שפתם כלם כאחד נתלבטו בקושיא אחת, כי יכלת איננו לשון נקבה כי אם שם דבר הוא נרדף לשם כח, וכן פרש"י והרא"ע בפי' החומש במקומו, ומאין הוציא ר' אלעזר דרשתו כי מרע"ה התכוין בלשון יכלת כי יאמרו אוה"ע שתשש כחו כנקבה? והקושיא הגדולה והעצומה הזאת היא שגרמה להמחברים לכנוס בפרצות דחוקות ודוחקו של אחד גדול משל חבירו, ובמחכ"ת שקטנם עבה ממתני כלם טחו תפל וילאו למצוא הפתח. ואני לעצמי הוספתי להקשות בפשטם של דברים, כי עצם המאמר קשה להולמו, דהכתי קשה יכול מיבעי ליה ומה חידש הכתוב בשנותו מתאר זכר לנקבה, דהיא היא אלו היה כתוב מבלי יכול ה' בלשון זכר יתבאר ג"כ שתשש כחו ואין ידו משגת לעשותה להביא אותם אל הארץ, דהלא הכתוב מדבר בשלילה שאין לו כח ח"ו. א"כ גם בלשון זכר מבלי יכול ה' להביא וגו' מבוארת השלילה חסרון כח ההבאה, ומה תתן ומה תוסיף לנו לשון הנקבה מבלתי יכלת? ולא ראיתי מי מהמחברים שהרגיש בזה. מלבד שמצאתי שהרגיש כן הגאון בעל יפה תאר בספרו יפה עינים חלק שני אשר אתי בכתובים *) ודרכו בישוב המאמר ג"כ דרך רחוקה דרך הדרוש אשר לא תתקרר בכמו אלה דעת המבקש את הפשט.

ואומר אני כי נהפוך הוא ואדרבה הדרשה היא דוקא ממה שיכלת הוא שם דבר, ור' אלעזר התעורר על זה גופא על באור מלת יכלת שהיא שם הכח. דהנה מצינו במקרא, חדש ושבת קרא מקרא לא אוכל (ישעיה א' י"ג) הלא לא אכל לפרשו כפשוטו כי הקב"ה מודה ואומר שאינו יכול באמת חלילה, רק פירושו איננו סובל כלומר העדר ההסכמה ומניעת הרצון, וכן גבה עינים ורחב לבב אותו לא אוכל (תהלים ק"א ה'), באותו כתוב עלמו מלשני בסתר רעהו אותו עצמית וכופל הדברים גבה עינים ורחב הלבב אותו לא אוכל, ולמה לא יוכל לו הלא בידו להצמיתו גם הוא, רק לא אוכל

---

*) הוא ספר דרושים כסדר התורה, חלקו הראשון נדפס כבר בוויניציא והוא נעדר המציאות במדינתנו, וחלקו השני לא נדפס עוד מעולם (עיין שם הגדולים במערכת ספרים להגאון חיד"א ז"ל ובס' אוצר הספרים בערכו) ונמצא אצלי בכתובים בכתב ספרדי, ומי יתן וימצא לו גואל להדפיסו ולהצילו משן העת לבל יאבד מתוך הקהל.

פירושו לא אשא לא אסבול, וכן ולא יכלו דברו לשלום (בראשית ל"ז ד'), לא יוכלון המצרים לאכול את העברים לחם (שם מ"ג ל"ב), הכונה אינם סובלים זאת, כי זהו נגד הרצון וההסכם, וכדומה הרבה בכתבי הקדש.

ומעתה המאמר שלפנינו יוצא מלובן ומזורז היטב, יכול מיבעי ליה א"ר אלעזר אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע עכשיו יאמרו אוה"ע תשש כחו כנקבה, פי' אלו היה כתוב מבלי יכול ה' היה אפשר לפרש על מניעת רצונו להביאם אל הארץ ולא בהעדר הכח, אבל מדקדוק הלשון מבלתי יכלת מובן שכונתו על חלול שמו יתב' שיאמרו אוה"ע שאין לו כח ויכלת בעצם לעשותו, יען כי יכלת הוא שם דבר שם הכח, וכשדקדק ואמר ואמרו הגוים מבלתי יכלת בוקעת ועולה הכונה שחשש שיאמרו אוה"ע שחסר לו עצם הכח והיכלת שתשש כחו כנקבה שהיא חלושה וחסרת אונים בעצם, שאין העדר הפעולה אצלה ממניעת ההסכמה והרצון רק פשוטו כמשמעו מבלתי יכלת שחסר לה הכח, כן יחולל בפיהם שמו של הקב"ה חלילה כי אין לו היכלת חס ושלום. ואין הכונה באמרו כנקבה משום דמלת יכלת היא נקבה כאשר הבינו המפרשים, כי אדרבא ר' אלעזר מוציא דרשתו דוקא ממה שיכלת הוא שם דבר שם הכח, אשר הדרש הזה הוא באמת עומק פשוטו של מקרא, רק תפש בלשונו תשש כחו כנקבה למשל על חסרון הכח בעצם שהנקבה היא חלושה ורפת כח בעצם וראשונה. ומכנים הדברים בפי מרע"ה כי הכונה הזאת חודרת ובולטת מלשון מבלתי יכלת שהוא שם הכח. — והרחיב הדברים עוד: אמר הקב"ה למשה והלא כבר ראו נסים וגבורות שעשיתי להם על הים, פי' שמכנים בפי הקב"ה מה שיש להקשות איך היה מקום לחשש זה של חלול שמו שיאמרו א"ה"ע כי מהעדר העוז והכח לא יביאם אל הארץ והלא ראו את הנסים ואת הגבורות שעשה להם על הים, וא"כ על כרחך שחסרון הבאתם לארץ הוא רק מרצונו וחפצו, והתשובה ע"ז מכנים בפי מרע"ה, שעדיין יש להם לומר למלך אחד יכול לעמוד כו', פי' זו היא הכונה במאמרו של משה באמרו מבלתי יכלת המורה על חסרון הכח בעצם, שחשש לחלול שמו ית' באופן זה שיאמרו מלך אחד יכול לכבוש כו'.

גם מה שתפש הנסים והגבורות שעל הים דוקא ולא תפש הנסים והנפלאות שעשה ה' במצרים, פרשו המפרשים בדרך דרוש, כי יש מעלה ויתרון לנסי הים על נסי מצרים, כי בים נאמר יד ובמצרים אצבע עפ"י דרשת בעל ההגדה בזה. ומלבד שהוא פירוש דרושי, יש לשאול דא"כ מדוע בכל התורה זכר תמיד רק נסי מצרים ולא זכר נסי הים מטעם היתרון הזה. ולדעתי גם זה פשוט כי ביחס אמירת אוה"ע על הקב"ה שאין לו יכלת ח"ו תפש במכוון הנסים והגבורות שעל הים, כי שם נאמר מפורש שמעו עמים וגו' וזהו שאמר והלא ראו כו' פי' הלא כתוב הצר שם שאוה"ע שמעו ויודעים מזה, והוא פשוט.

ב.

אמר רב יהודה אמר רב בשעה שאמר לו הקב"ה לאברהם אבינו התהלך לפני והיה תמים אחזתו רעדה אמר שמא יש בי דבר מגונה, כיון שאמר לו ואתנה בריתי ביני ובינך נתקררה דעתו (נדרים דף ל"ב ע"א).

המפרשים ישתאו ישתוממו אל המאמר הזה מה היא המכוונה ומה היא המרגעה שמצא אברהם אבינו ע"ה במאמר ואתנה בריתי ביני ובינך לרעדתו הקודמת, מה מצא בדברים אלה להסיר פחדו ומוראו שמא יש בו דבר מגונה, וכל דבריהם יגעים עיין עליהם. ואני אשורנו למאמר פשוט וקל. והוא כי התאר תמים יש לו שני מושגים מוסרי וחמרי, א) נאמר על דרך המוסרי, על תמימות הדעות ויושר ההנהגה, על עשית צדק ומישרים ולכת בדרך ה', כמו צדיק תמים היה בדרתיו (בראשית ו' ט'), ויעקב איש תם ישב אהלים (שם כ"ה כ"ז), תמים תהיה עם ה' אלהיך (דברים י"ח י"ג) והרבה כמוהם. ב) נאמר על דרך החמרי, על שלמות איזה גוף וחומר שאיננו בעל מום ומחוסר אבר, כמו זכר תמים יקריבנו (ויקרא א' ג'), פר בן בקר תמים (שם ד' ג'). ועתה יצא כנגה משפט המאמר שלפנינו, כשאמר הקב"ה לאברהם אבינו התהלך לפני והיה תמים, היה אפשר לחשוב שכונת מלת תמים במובן המוסרי להזהירו על עשית צדק ומישרים ומובן מזה כי עד הנה לא יצא עוד ידי חובתו בצדקו ונמצאו בו עוד עונות ופשעים, ומכנים הדברים בפי אברהם עצמו שאחזתו רעדה ואמר שמא נמצא בי דבר מגונה ואינני עוד צדיק על צד השלמות, אבל כיון שאמר לו הקב"ה בסוף דבריו ואתנה בריתי ביני ובינך שהיא מצות מילה, מובן למפרע כי מה שאמר לו הקב"ה בראש דבריו היה תמים הכונה במושג החמרי שיהיה תמים בגופו ולא בעל מום כי הערלה נחשבת לו למום, ע"כ נתקררה דעתו כי זה איננו מצד בחירתו ויצרי לבו, כי מה עול נמצא בו אם כך יצרו יוצרו ואיננו אשם בדבר, והמאמר פשוט ומבואר.

מִי־זֶה ׀ בָּא מֵאֱדוֹם חֲמוּץ בְּגָדִים מִבָּצְרָה זֶה הָדוּר בִּלְבוּשׁוֹ צֹעֶה בְּרֹב כֹּחוֹ אֲנִי מְדַבֵּר בִּצְדָקָה רַב לְהוֹשִׁיעַ׃ מַדּוּעַ אָדֹם לִלְבוּשֶׁךָ וּבְגָדֶיךָ כְּדֹרֵךְ בְּגַת׃ פּוּרָה ׀ דָּרַכְתִּי וגו׳(ישעיה סג)

כדי להוסיף לוית חן ולהרבות חין ערך תפארת המליצה הרוממה החופפת בפרשה זאת, בחר לו הנביא הנשגב בשמות שני מקומות המתאימים ומשולבים עם מטרת רעיון הנבואה. ארץ א ד ו ם; שם שיש בו גם הוראת א ד מ י מ ו ת. עיר ב צ ר ה; שם שיש בו גם הוראת ב צ י ר ת ע נ ב י ם. ומתחלה שאל בדרך רמז: מי זה בא מאדום (ורמז גם על הוראת מְאָדָּם), חמוץ בגדים מבצרה (ונכלל בזה הוראת בצירת ענבים. ושנה שאלתו אחרי כן ביתר באור: מדוע א ד ם ללבושך ובגדיך כ ד ו ר ך בגת. והשאלות מקבילות לעמת שתי שאלות הראשונות.

א. .. האלבערשטאם

דרישה וחקירה בהרחבת תקנת חכמים.

בהאסיף לתקופת השנה תרמ"ה במאמר „אבן בוחן" להה' א' אטלאס בבקרתו לס' „שער תורת התקנות" (לד 239) יאמר: „שם אות י"א יאריך בדברי המל"מ פ"ד ממלוה ולוה אי במלתא דלא שכיחא תקינו רבנן או לא? והשתמיטתי' „משנה מפורשת" הובאה בגיטין (דף ל"ז א') ת"ר אין כותבין פרוסבול אלא על הקרקע ופרש"י אם יש קרקע ללוה דלא תקנו אלא בזמן שהחוב כשאר רוב השטרות שהן נגבין מן הקרקע דהוי מלתא דשכיחא כדאמרי' בכ"ד דבמלתא דלא שכיחא לא עבוד רבנן תקנתא וע"ש בתוס', והפלא גם על המל"מ והבאים אחריו שלא הרגישו בזה" עכ"ל המבקר. והנני דורש להשיב לו בזה כהלכה, ולבאר מעט בארוכה. הנה מ"ש ואשתמיטתיה „משנה מפורשת" כו' שגם ברואה לפי שלא ראה בזה רק בגיטין שם לפרש"י ותוס', אולם אשתמיטתיה להמבקר דבאמת לאו דעת הכל היא, ואמנם הרשב"ם במס' ב"ב דף ס"ו רע"א ודף ק"כ ע"א מפרש לה דלא כוקנו רש"י ורק דכשיש לו קרקע ללוה דמי כאילו יש למלוה משכון דכגבוי ועומד הוא כו' עש"ב, וכ"כ בתוס' קידושין דף כ"ו רע"ב בשם ר"ת דה"ט שכותב פרוסבול על הקרקע משום דראוי לגבות חובו ודלא כרש"י שם עש"ה, והכי מפרש לסך משנה במקומה בשביעית (פ"י מ"ו) בפירוש הר"ש מהאלן ג"כ כהרשב"ם ור"ת, וכ"פ הרע"ב שם בפשיטות (וכ"כ עוד בפ"ג דפיאה מ"ו), ויעויין בתוי"ט שם ד"ה אלא כו' שכ' בסופו „ובפירוש שהזכרתי (פ"ו דפאה מ"ד ע"ש, וכ"ל שהוא הוא פי' הרא"ש לס"ז שלפנינו ויעוי"ה) כ' לפי שהקרקע אינו יכול להשמיט ולהצניע א"כ כו' ובמלתא דל"ש לא עבוד רבנן תקנתא עכ"ל וטעם השני כ' ג"כ הרשב"ם פ"ד דב"ב בשם זקנו ז"ל כ"ל דהיינו רש"י ז"ל" עכ"ל התוי"ט, ופלא בעיני על התוי"ט שבנראה נעלם ממנו מה שפרש"י בזה להדיא בגיטין שם (ל"ז א') וכ"כ עוד רש"י בב"ב דף כ"ז וקידושין כ"ו רע"ב [וכ"ה בסמ"ג מל"ת ע"ר ובבעה"ת בשער מ"ה ע"ש], ויעויין בר"ן בהלכות גיטין שם דמייתי לשני הפירושים וס"ל לסברותיהם לדינא בהי"ל קרקע בשעת כתיבת פרוזבול ומכרו קודם שביעית עש"ב ומובא ג"כ בב"י בטוח"מ סימן ס"ז מחודש י', ותידוש הוא שלא הוזכר מזה כלל בשו"ע שם תילוקי הדינים בזה, ובבאר הגולה שם שב"ב אות ק' מזכיר רק לפירוש הר"ש משאנץ, וכן ראיתי בלבוש ע"ש כתב רק טעם הר"ש דכמשכון וגבוי הוא ע"ש, גם ראיתי בחי' מהרי"ט למס' קידושין שם שהניח להקשות אפרש"י שם ומכריח לפרש כמ"ש התוס' שם בשם ר"ת עש"ה, ושו"ר שהכריע כן להלכה בתומים ס"ק כ"ב עש"ה [ולא ראה שם לדברי כלם אף למ"ש התוס' בקידושין להדיא בשם ר"ת דלא כרש"י כמש"ל בתומים לדעת ר"ת, גם מ"ש בתומים דלרש"י לא מהני מה שהי"ל קרקע בשעת הלואה ולא בשעת כתיבת פרוזבול, לי"י מנ"ל זה לדרש"י לפירושו וטעמו, ולענ"ד מבואר אדרבה בס' העיטור אות פ' פרוזבול שכ' „אבל רש"י פי' ללוה. ואיכ"ל טעמא משום דלא שכיח הוא דלית קרקע לחד מינייהו ומסתברא דוקא שלא בשעת הלואה אבל בשעת הלואה אינו משמיט" עכ"ל. והסר בדבריו מלת „הי"ל" וכנ"ל דוקא שלא הי"ל בשעת הלואה כו' והוא לטעמא דרש"י, והוא כעין מ"ש הר"ן בגיטין שם לחלק בין שני הטעמים הנ"ל, וע' בביאור שעה"מ שם אות ע"ח ע"ט לידי"נ הגאון רמ"י נר"ו דתק בדברי בהע"ט הרבה וכ' להגיה ולא נחית לכ"ז, ויעויין היטב כי אכמ"ל].

עכ"פ דעת רוב המפרשים המכרעת לדינא דטעמא דהך משנה דא"כ פרוזבול אלא על הקרקע הוא בפשיטות משום שאז החוב כגבוי ביד ב"ד ולא משום מלתא דשכיחי ול"ש, והי"ל להמבקר לשית עינו כמבקר נאמן במקור המשנה בשביעית ובפירושיה שם וכן בהר"ן בגיטין שם ושארי הסוגיות הנ"ל, —

אולם כד מעיינינן שפיר י"ל זכות על המל"מ דאין לה"ר מהך דפרוזבול לענין הלז אף לפרש"י, דהלא מפורש במשנה דשביעית (פ"י מ"ג) טעמא דפרוזבול „כשראה שנמנעו העם מלהלוות זא"ז ועוברין עמש"כ בתורה השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל וגו' התקין הלל לפרוזבול", א"כ עיקר תקנתו בזה היתה משום סייג וגדר לתורה מ"ש בתורה השמר לך וגו', ובלה"ו כ' ג"כ הרמב"ם בפ"ה מה' שמו"י ע"ש, ואף שאמרו בגיטין (ל"ו ע"ב) מאי פרוסבול פרוס בולי ובוטי ופרש"י תקנה לעשירים ולעניים מ"מ עיקרו הוא משום תקנה וסייג לעשירים שלא יעברו עמש"כ בתורה כמ"ש במשנה, וכמו שנקרא פריסבול, וכ"כ רש"י גופי' להדיא בגיטין שם בד"ה רבא אמר „דבדבר שבממון אין כאן עקירת דבר מה"ת במקום סייג וגדר כו' עכ"ל וכ"כ הר"ן שם, וכ"כ הגר"א בשנו"א שביעית שם „והא דתני פרוזבול משום שעיקר התקנה לא היה רק בשביל עשירים כשראו שנמנעו העם וכו' ועוברים כו' וזה אזהרה לעשירים" עכ"ל, וכ"כ בס' הון עשיר על המשנה שם דה"נ מלי' המשנה עש"ה, וכ"מ עוד בפי' הרא"ש פ"ג דפאה מ"ו עש"ה, וכ"מ בגמ' שם במ"ש אא"א לדרי עלמא היקון והא אין ב"ד יכול לבטל כו' בזה אמרו במלתא דגדר וסייג לא סור תורה ולא בתקנת ממון; בעלמא שהיא נגד ד"ת עש"ה, [וכ"ז הוא דלא כמ"ש הכ"מ ברפ"ב מה' ממרים אמ"ש הרמ"ס בה"ג שם דבדברים שראו ב"ד לגזור ולאסרן לעשות סייג אם פשט

איסורן אין ב"ד גדול אחר יכול לעקרן ולהתירן אפי' היה גדול מן הראשונים, דהקשה ממ"ש שמואל בגיטין שם אי איישר חילי יותר מהלל אבטלינהו כו' ומתרץ לה „די"ל דפרוסבול לאו גדר הוא שהן יפרצו ע"ד תורה דאדרבה ד"ת הוא שישמט והלל הפקיע הממון והיקן דלא לישמט ואע"ג דאמרי' התם לפי שראה שנמנעו כו' ועוברים עמש"כ בתורה השמר לך כו' לאו איסורא גמרי הוו עבדי כשנמנעין מלהלוות דהא שב ואל תעשה הוא כו' עכ"ל הכ"מ, והוא נגד כל המפורש למעלה בפשטא דמשנה כשראה שנמנעו כו' ועוברים כו' והכ"כ הרמב"ם גופי' בפ"ה מהשו"י ע"ש, א"כ לא ניחא ליה למריה דלימא הכי? וגם דברי הכ"מ דלאו איסורא לגמרי הוו עבדי כשנמנעים מלהלוות, אין לנו שחר אחרי המפורש בתורה איסורא ע"ז השמר לך וגו', וגם קשה לפ"ד מאי פריך בפשיטות בגמ' אא"א לדרי עלמא תיקון והא אין ב"ד כו' כמש"ל; ובעיקר קושיתו אדהרמב"ם היא באמת קושית התוס' בגיטין שם ד"ה אלא א"כ גדול כו' וכן בע"ז דף ל"ו ע"א ד"ה והתנן כו', ויש שם תירוץ בדבריהם דתקנת פרוזבול איכ"ל דלא פשט בכ"י, וכמ"ש בגמ' בגיטין שם לשמואל גופי' דלמא כי תקין הלל לדרי עלמא כגון ב"ד דידי' כו' (וע' בתומים הנ"ל דהכי נקטינן לפרש"י עש"ה) ועמ"ש במהרש"א על סו"ד התוס' גיטין שם עש"ה. עוי"ל לדהרמב"ם שמחלק בין סייג וגדר גדול להחזקת עיקרי התורה בנוגע לטהרת וקדושת האומה וריחוקה מן העכו"ם כמו הי"ת דבר, ובין סייג דפרוסבול אף שהוא כדי שלא לעבור עמש"כ בתורה אבל הוא דבר שבממון בדברים שב"א לחבירו. ויותר נלע"ד לומר לחלק להרמב"ם בין סייגים שאסרו חכמים מן המותר בשביל סייג לתורה כי"ת דבר דבהא אין ב"ד אחר יכול לבטל ולהתיר אפי' גדול, ובין הך דפרוסבול אף שהוא סייג לתורה שלא יעברו העשירים אמש"כ בתורה השמר לך וגו' אבל נתקן זה הלא בהעברת דין תורה אחר בודאי בבטול שמטת כספים או שהוא מדרבנן ועיקרו מס"ת, בעוד שעלינו ליזהר במצוה קלה כבחמורה, ובאופן כזה אף דאמרינן ג"כ דאין ב"ד אחר יכול לבטל מ"מ אם היה גדול יותר היה אפשרות לבטל, וזה שהסמיך שמואל ואמר כהדדי: הא פרוסבלא עולבנא דדייני הוא אי איישר חילי אבטלינה", וזה יבואר ג"כ למעיין היטב בל' הרמב"ם שם. — ומש"ע הכ"מ שם מהך דאר"ת פרוס בולי ובוטי, אין משם ראיה מ"ם להוסיף בטעמיה לתקנת הפרוסבול ג"כ משום בוטי עם שאין זה טעם העיקר, ויעו"ע בח"א לרש"א שם, וע"ע בערוך ערך בט ומש"ש הר"ב מוספיה עש"ה. — שו"ר להפנ"י בגיטין שם ע"ד הגמ' ובתוס' שם בהעיר בזה קצת, ולפמ"ש בענ"ד א"ש הכל ועש"ה ואכמ"ל].

והנה באופן הזה הלא מודה המל"מ שם מפורש בשם מהרדכ"ן דלא תקנו „גדרים וסייגות" משום שמא יעבור על ד"ת במלתא דלא שכיחא וכמ"ש בגמ' בכ"מ דבמלתא דלא שכיחא לא גזרו רבנן אבל כשאין הענין משום גדר אלא שרצו לזכות את ישראל אזי על כל נד זכיה ותועלת תקנו ונפ"ז שוטה וחרש ה"ה כקטן דיהבינן למעותייהו באבק רבית כי היכי דלא ניכלו נכסי כיון דממנין להו אפוטרופוס לפקח על נכסיהם כמ"ש הבעה"ת כו' ומסיק זה בפלוגתא דרבוותא עש"ה.

אכן זו היא שקשה לי בדיני ממונות על המל"מ ומהרדכ"ן עד להפליא כי אישתמיטתייהו גמרא מפורשת במס' ב"מ דף מ"ו ע"ב ודף מ"ז ע"א מ"ש „ד"ת מעות קונות ומפני מה אמרו משיכה קונה גזירה שמא יאמר לו נשרפו חטיך בעליה ומלתא דשכיחא גזרו בי' רבנן מלתא דל"ש ל"ג בו רבנן" ע"כ, והלכה פסוקה בטוש"ע חו"מ סי' קצ"ט סה"ב מפורש בטעמא הנ"ל ע"ש, [ומ"ש בזה לא גזרו ע"כ הוא ל"ד ור"ל לא תקנו רבנן תקנה זו בדיני ממונות לתועלת הקונים ואין זה ענין לגזירה משום גדר וסייג לתורה כמובן]; איברא דלפי"ז יל"ע ג"כ איך נפרנס מ"ם להלכה בשו"ע הו"מ סי' רל"ה סע"ט בקטן דאבל קרקע שירש מאבותיו או שאר מורישיו כו' אין ממכרו ממכר עד שיהא בן כ' שנה כו', והוא דעת הרמב"ם ובהע"ט והרמ"ה דפליגי אהרשב"א שמחלק בין שירש מאבותיו לשאר מוריש[י]ו דאינו מצוי ולא שכיח ולא תקנו בזה יעויין בב"י באריכות, וא"כ לכאורה ס"ל להרמב"ם וסייעתו דתקנת רבנן היא בכ"ג אף במלתא דלא שכיחא, וכיצד מתקיימין שני הלכות אלו?, ואפ"ל דבעלמא ל"פ הרמב"ם וסייעתו אסברת הרשב"א דבמלתא דל"ש לא תקנו רבנן ורק ס"ל דשאר מוריש[י]ו לא נכנס תחת סוג מלתא דלא שכיחא או שהוא מיעוט המצוי. אלא שהמעיין בלשון הרמ"ה בת' הריב"ש שהביא בב"י שם מתבאר דפליג אהרשב"א אף אי הוי מלתא דל"ש כיון דחד טעמא הוא שהתקן גבי קטן במלתא דירושה משום דמקרבא דעתיה לגבי זוזי עש"ב, וי"ל עוד דשאני התם משום שמלינו מפורש דביטלו הממכר גם בחרש ושוטה וב"ד מעמידי' אפוטרופוס לשוטים כדרך שממנים לקטנים כמבואר שם סעיף י"ז וסע"כ, וא"כ היתה תחלת תקנת המו"מ לקטנים ולחו"ש אף דלא שכיחי וה"ה מה שנתקן לקטנים שבא להם בירושה דה"ה והוא הטעם מה שבא להם משאר מורישיהם אף דלא שכיח כולי האי דב"ד יש להם לחוש ולגדור כל עניניהם הצריכים השגחה יתירה הואיל ואין לה סדעת עצמם בשלימות ומלהלה דמו"מ בעינן שיהיה בדעה צלולה ושלמה, ואיך שנאמר בזה, הנה הקושיא גדולה על המל"מ ומהרדכ"ן ממ"ש גבי הך דקנין כסף דבמלתא דלא שכיחא לא תקינו רבנן? וע"ע בסמ"ע סי' רכ"ז סעיף י"ט שדעתו גם גבי אונאה לחלק בין מלתא דשכיחא למלתא דלא שכיחא אלא שהע"ז השיג עליו דמה שייכות

לחלק בזה באונאה דאורייתא דדוקא בתקנתא דרבנן במשיכה יש לחלק בזה עכ"ה, [ובאמת לולא דברי המל"מ הוה ניחא לן הך דינא דבעה"ת דמעות מי שנשתטה יהבינן ליה ג"כ באבק רבית כמעות היתומים קטנים, שלא מטעם דתקנה היא אף במלתא דל"ש, רק משום דבכה"ג נשתוו להדדי דינא דהו"ש וקטן וב"ד אבוהון דכולהו וממנים להו אפוטרופוס וכיון דחששו לפרנסת היתומים והתירו לגבייהו אב"ר כי היכי דלא ניכלו נכסי ובע"כ חששו גם לתקנת השו"ש דאטו הו"ש לא בעי חיי והרי איתנהו בעולם והלים על הב"ד לדאוג לפרנסתם והיותם, ודמיא ג"כ לענין מ"ש במוכר היתומים בקרקע שירשו גם משאר מורישים ומו"מ השו"ש ג"כ מעין הטעם הנ"ל וכמש"ל, והכי דייקא לישנא דבעה"ת במל"מ המוזכר למעלה. וכן ראיתי שהביא זה להלכה בחי' רעק"א לשו"ע יו"ד סי' ק"ס סעיף י"ח בקלרה בשם הגד"ת דה"ה נשתטה דינו כיתום דהרי מעמידים אפוטרופוס לפקח בנכסיו והכ' כמ"ל דה"ה חרש" עכ"ל ויותר לא הזכיר דבר ממה דאסיק זה המל"מ שם בפלוגתא דרבוותא ע"ש. וכ"ל עוד דלכל הדעות מ"ש בגיטין דף ל"ז ע"א ובשו"ע חו"מ סימן ס"ז סעיף כ"ח דיתומים אינם צריכים פרוזבול דר"ג וב"ד אבוהון של יתומים ומה"ט ה"ה מי שחייב לקופת צדקה של עניים אינו משמט, דזה ודאי ה"ה לשוטה וחרש דלא אתיקן בזה מצד תקנה גרידא רק דשורת הדין נותן כן דהוו שטרותיהן כמסורין לב"ד וכגבויין ועומדין וכבפרוזבול לכ"ע והבן].

אולי יאמר לחלק בין שאר תקנות כגווני דתקנה דמעות יתומים להלוות באבק רבית דרבנן וגם דלא נפתקע איסורא דרבית הנאסרת בתקפה כרובא דעלמא, דלכן לא איכפת להו להרחיב התקנה גם על מעות הו"ש דלא שכיחי, משא"כ בהך דמעות קונות דבר תורה ותקנו חכמים לעקור לגמרי קנין דמעות בישראל לכן נאמר דהניחו לו מקום לחול עכ"פ במקח דלא שכיח, אבל בכ"ז נתפלא דלא הו"ל לעבור על כ"ז בשתיקה!

ומש"ע המל"מ שם בסו"ד ז"ל „וע' בפסקים וכתבים סי' רס"ו שכ' דבתקנת ר"ת אין לחלק בין מלתא דשכיח ללא שכיח והיינו משום דהתקנה היתה משום ותם לריק וכל היכא דשייך האי טעמא תקנו ואפי' בדבר דלא שכיח וכמ"ש מהרדכ"ך עכ"ל, וג"ז הנה הובא להלכה בשו"ע אהע"ז ס"ס קי"ח בשם פסקי מהרא"י והביאו בח"מ שם בטעמו „כי בתקנה אמרינן לא פלוג אפי' באונסא דלא שכיח כיון דתקינו רבנן בחד אונס ה"ה בכולהו אי שייך בהו חד טעמא", אולם לתרץ זה שלא הקשי ממ"ש בקיין מעות במקח דלא שכיח דלא תקנו בו רבנן כמש"ל, נלע"ד בשנדקדק בדברי הטעם בהטעים המהרא"י הואיל דגם מיתה בשנה הראשונה עירית הוא אונס ומאורע ערלית וע"ז עלמו הועילו חכמים בתקנתן, א"כ לא הפלו שוב בין אונס לאונס רחוק יותר דשם אונס מיתה חד הוא וכיון דתקינו רבנן „בחד אונס ה"ה בכולהו" ויעויה"ע, וא"כ אין מזה ראיה לנידון שאר תקנת חכמים אי תקנו במלתא דלא שכיח, שרלה המל"מ להסתייע מזה להרדכ"ך ודוק. וע"ש באהע"ז ס"ס קי"ח בפ"ת סק"ד עמ"ש דבתקנה אמרי' ל"פ מה שציין לע' בת' הספרדיות שאינן פה, (וגם הס' שער תורת התקנות אינהו פה ולא ראיתיו). —

עוד אחת ראיתי להעיר כי לולא דקדוקו של המל"מ מדברי מהרדכ"ך אשר מנעו לחלק לפי"ד בין מה שתקנו משום ספק חשש דזה לא חששו כולי האי במלתא דלא שכיח ולא תקנו שם כמו בגווני דהרשב"א דהיתה לדבריו התקנה בשביל דלמא ושמא מקרבי דעתיה דיתום במלתא דירושה לגבי זוזי ובין מה שתקנו מטעם בריה דתקנו בכל ענין דשייך הטעם עמ"ב, הנה נראה החילוק הזה נכון בפשיטות ומסכים לכל החילוקי דינים שמצינו באותו ענין, דהיינו טעמא מ"ש בקנין כסף שגזרו „שמא" יאמרו לו נשרפו חטיך בעליה ובמלתא דלא שכיח ל"ג רבנן, וכן לגבי פרוזבול שתיקן הלל משום חשש שמא יעבור עמש"כ בתורה השמר וגו' או גם בשביל תקנת העניים שמא לא ילוו להם מחמת שמא לא יחזיר לו הלוה בשביעית ע"כ לא תיקן רק בים קרקע ללוה, ובכגון דא אמרו דבמלתא דל"ש ל"ג רבנן, משא"כ בהך דינא דבעה"ת דמעות יתומים או נשתטה להלוות באבק רבית דהתירו משום פרנסת ותיותא דידהו דלא ניכול לכולהו נכסי, וכן בהך דתקנת ר"ת שהתקין משום ותם לריק ועג"כ דהאב בלי נחת דספיקא וגזירא, שפיר התקינו זה כל היכא דשייך הטעם אף במלתא דל"ש הואיל והטעם הוא ברי ולא שמא; ואשר חלקו הרמב"ם וסייעתו אהרשב"א ביתום קטן בנכסי שאר מורישים, היינו דס"ל דלא אמרו ד למ א מקרב דעתי' לגבי זוזי אלא דודאי הוא, וכמ"ש בל' הרמב"ם והשו"ע „מפני שדעתו נוטה אחרי המעות ועדיין לא נתיישבה דעתו בדרכי העולם" ובלא תקנה גם אליבא דדינא אין משאם ומתנם בכה"ג קיים בלתי דעת ללוקח ומיושבת ויעויין בכ"ז היטב, ואכמ"ל יותר.

בילסק. — יצחק בהר"ד מייזיל

לאחי יקירי ומר חביבי הרב וכו' שפ"ר נ"י
בונה בית הכנסת לישראל, שלום!

מלב ונפש אודך על כי הרויתני נחת בהמציאך לידי הספר היקר אחד מרבותינו הראשונים רבינו משולם זצוקלה"ה אשר הוציא לאור הרב הגדול וכו' מוהר"י לובעצקי נ"י העומד על משמרת הקודש להורות דבר ה' זו הלכה לבני רו"פ בעיר הבירה פאריז, אורו עיני גם לאור יקרות אשר הפיץ על פני החיבור הקדוש, בבאורו הנחמד כי האיר והעיר להראות שיטת רבינו הקדוש, אשר כבר על שלחן מלכים וגדולי הראשונים נסבו לאורו והזכירו את דבריו הקדושים, ובדרך הלוכו זה זכה גם הוא לעצמו להביא מן החדש, לבאר או להסיר נדברי רבינו שיטת האחרונים גדולי הפוסקים, אשר לא ידעו ולא ראו את החיבור הקדוש הנ"ל. והנה בעברי על דלתות הספר היקר שבלחת לי מצאתי להעיר עליו באיזה ענינים, כן בפנים הספר וכן בבאור הרי"ל נ"י אשר לא אחשבן למותר להציע לפני התורנים קוראי הכנסת: בפ"ק סי' י"ג בפנים נדברי הרי"ף צריך להגיה ולא אוקמי אדאורייתא וכן להלן צריך להגיה ביורשין • בפ' ה' בבאור אות יו"ד בד"ה „ולכאורה אין נ"מ לדינא כמ"ש הש"ך . . . אמנם . . . עי' באורי הגר"א בח"מ סי' רס"ה ס"ק י"א מ"ש בזה ומסיים ג"כ ואין נ"מ בין הפירושים אלא לענין זה (היינו דאם נפרש מה דאמר שם בב"ק מ"ט ב' דליתא למשכון בחצירו אין להוכיח מן הסוגיא דבעומד בצד שדהו אין צריך לומר תזכה לי שדי, משא"כ אם נפרש דליתא בחצרו שבעל החצר אינו בכאן. יש להוכיח מדלא תוקים דאיתא בחצרו ולא אמר תזכי לי), ונראה דלפי מה שכתב הש"ך בסי' ר"ב ס"ק ג' וע"ש בישועות יעקב שהביא כן משם תוספות רי"ד דהעיקר דכל שלא זכה בשעה שבא החפץ בחצרו צריך לומר תקנה לי חצרי. א"כ לכ"ע אין מכאן ראיה לנ"ד כלל אלא דהכר קהו גם בדברי הש"ך הנ"ל, וכ"ל להביא ראיה לשיטת הרא"ש והטור שהביא הרמ"א דבעומד בצד שדהו אין צריך לומר תזכה לי שדי, מדברי הירושלמי פ"ק דמציעא ה"ד מרבי בר בר מני סליק אריסי' לדיקלא אשכח גוזלין ונסהון אזל שאל לרב לא א"ל כלום רזל חזר, א"ר בא בר בר מנא קשיא לן הויתא חזר ואייתר ממגיאתו, פי' הפני משה פר' בא א"ל דמשום דלרב היה קשה הדין דלכן לא השיב לו כלום לזה ר' בר בר מני החזיר המציאה מה שלא היה לו להחזיר, ולענ"ד אין זה מדרך הסוגיא והפי' הפשוט דלא הוא שם אמורא המוזכר בגמ' בבלית בשם ר' אלעאי ור' בר בר מני שאל לר' לא אם זכה האריס במציאה או בעל הדקל זכה בה שהוא בר בר מני, „כלום אזל חזר" פי' האם הלך ר' בר בר מני סביב הדקל דאז כיון שהיה עומד בצד שדהו היה הוא זוכה קודם שזכה האריס וע"ז אמר ר' בא בר מני קשיא לן הויתא חזר (פי' הדבר קשה בעיני שר' בר בר יביה סולך סביב הדקל כמבואר בפסחים ד' קי"א שהוא סכנה „ואייתר ממגיאתו" פי' דלכן ראוי לסלק את עצמו מן המציאה ועכ"פ דאם היה עומד ר' בר בר אצל הדקל היה הוא זוכה המציאה אף שלא אמר תזכה לי חצרי כסברת הרא"ש והרשב"א ז"ל:

בהגוזל בתרא בסי' א' אות ב' בהבאור הביא דברי התומים דמסיק דעיקר ראית המוכרים דאין הלוקח מן הגזלן צריך לשלם דמים להנגזל הוא מהא דמסיק שם השו"ת יותר כרשותי לוקח ולפ"ז תמה על רבינו שדחה ראיה זו. וי"ל דעיקר הטעם של הסוברים דצריך לשלם דמים הוא מטעם „מזיק שעבודו של חבירו שהזיקו במה שקנה מן הגזלן וביורש אין לומר כן שהרי ממילא נעשה השנוי.

אחיך הנאמן המכבדך ומוקירך כרום ערכך

אריה ליב ראשקעס

דברי תורה ודברי קבלה.

איתא בראש השנה (דף ז') ת"ר באחד בניסן ר"ה לחדשים וכו' לחדשים מנלן דכתיב החדש הזה לכם ראש חדשים וכתיב שמור את חדש האביב איזהו חדש שיש בו אביב זה ניסן ואימא אייר בעינן אביב וליכא ואימא אדר בעינן רוב אביב וליכא מידי רוב אביב כתיב אלא א"ר חסדא מהכא: באספכם את תבואת הארץ, איזהו חדש שיש בו אסיפה זה תשרי וקא קרי ליה שביעי ואימא חשון בעינן רוב אסיף וליכא, מידי רוב אסיף כתיב, אלא אמר רבינא דבר זה מתורת משה לא למדנו, מדברי קבלה למדנו: ביום עשרים וארבעה לעשתי עשר חדש הוא חדש שבט וכו':

מזה מבורר שאין לנו ראיה מוכחת מן התורה, קביעות המועדים שהם בחדשים הידועים לנו בשמות ניסן ותשרי. והנה מדי עברנו על הסוגיא הזאת נתעוררנו על דברי רבינא שאמר בהחלט מדברי תורה לא למדנו, והנה מקרא מלא יש: וחג האסיף תקופת השנה, אשר ממנו הוציאו רבי יהודה ורבי יוסי את דרשתם (בסנהדרין י"ג) המסכמת אל פשט הכתוב, שחג האסיף צריך להיות בתקופה חדשה, כלומר תקופת תשרי, ומתוך שבין תקופה לתקופה צריך להיות לעולם צ"א ימים וי"ב שעות וכו' על כן נפילת תקופה חדשה בחדש אלול הוא דבר שאינו במציאות כלל וכלל. ואם כן הרי נמצא מפורש בתורה שחדש השביעי זמן חג האסיף הוא תשרי. אין חפצנו להאריך עתה בהמקלוע הזה, אך כל המעיין בהסוגיא שבסנהדרין (דף י"ג) ימצא שלפ"ז נמצא לנו כתוב מפורש שחג האסיף הוא בתשרי דוקא. וא"כ איך יאמר רבינא דבר זה מתורת משה לא למדנו? והדבר צריך נגר ובר נגר דיפרקיניה.

שפ"ר

הערה ושאלה.

האיש אשר טעם מעט דבש מהלך חכמת הטבע ויתבונן בעין פקוחה על מצות תורת ישראל הכתובות והמקובלות, ימצא כי גם המצות אשר קראו להם הקדמונים בשם חוקים או גזרות שאין לבקש ולמצא להם טעם בשכל, יסודתם בחכמה רבה, ותכליתם—תקון המדות ושמירת בריאות הגוף והנפש, וידוע כי דרכי התורה דרכי נעם וחיים הם למוצאיהם. אחת מן המצות האלה אשר לפי ההשקפה הראשונה הן נכנסות בגדר החוקים או הגזירות ובאמת אינה אלא מצוה שכלית; הא מצות שחיטת בעלי חיים, כמו שהעיר עליה הרמב"ם ז"ל, שאהרי אשר הביא מאמרם ז"ל וכי מה איכפת לו להקב"ה בין מי שהוא שוחט מן הצואר למי שהוא שוחט מן העורף? הוי אומר „לא נתנו המצות אלא לצרף בהן את הבריות שנאמר אמרת ה' צרופה וכו'„ ואשר צריך שיאמינהו כל מי שדעתו שלמה בזה הענין, הוא מה שאספרהו, וזה שכלל המצוה יש לה סבה בהכרח, ומפני תועלת אחת צוה בה אבל חלקיה הם אשר נאמר בהם שהם למצוה לבד„ והמשל בו שהריגת בעלי חיים לצורך המזון הטוב מבוארת התועלת, כמו שאנחנו עתידים לבאר, אמנם היותו בשחיטה לא בנחירה, ובפסיקת הוושט והגרגרת במקום מיוחד, אלו וכיוצא בהן לצרף בהם את הבריות, וכן יתבאר לך ממשלם שוחט מן הצואר לשוחט מן הערף, וזכרתי לך זה המשל מפני שבא בדבריהם ז"ל שוחט מן הצואר לשוחט מן הערף, אבל אמתת הדבר הוא כי כאשר הביא ההכרח לאכילת בעלי חיים כיון למיתה הקלה עם קלות המעשה, שא"א הכאת הצואר אלא בסיף וכיוצא בו, והשחיטה אפשר בכל דבר ולברור מיתה קלה התנו חדוד הסכין", עכ"ל (מורה נבוכים ח"ג פרק כ"ו) וגם גדולי חכמי הטבע בימינו ובכללם גדולי חכמי הפהיזיאלאגיע כולם הסכימו כי אופן השחיטה הנהוג בישראל הוא האופן היותר טוב והיותר קל בגרם הצער לבעלי החיים הנשחטים מכל אופני הריגתם והכשרם לאכילה,

אמנם כאשר נתבונן אל פרטי הלכות שחיטה מנקודת המבט של חכמת הרפואה בכלל ושל חכמת הנתוח (אנאטאמיע) בפרט„ מצאנו מקום עיון גדול וצריך תלמוד לפי דעתנו. —

לפי ההלכות המקובלות, הכשר השחיטה לכתחלה בחתוך שני הסימנים או רובם וחז"ל עשו הבדל בין בהמה לעוף, ואמרו השוחט אחד בעוף ושנים בבהמה שחיטתו כשרה ורובו של אחד כמוהו. (חולין דף כ"ז ע"א) והנה האברים הנשחטים ידועים שהם הקנה והושט, ולמדים אנחנו מזה כי בחתוך האברים האלה ובמרה המשוערת די להמית את בעלי החיים מיתה קלה ומהירה עד שתצא נפשם מיד, אולם חכמת הרפואה תלמדנו והנסיונות שבכל יום ויום יורונו לדעת, כי ההתיכה ברוב הקנה והושט לבד אינה מספקת למיתת בעח"י מיתה גמורה שתצא נפשם עד מהרה, לפי למודי הכמת הפהיזאלאגיא אין האברים האלה אברים שהחיות תלויה בהם כי אם אברים משמשים ומשרתים לקיום החיות, הקנה עשוי להביא את האויר הבא אל בעח"ח דרך הפה והחוטם או הריאה לעשות עם מעשהו, וכן להוציא את הקול, ותכלית הושט להוליך את המזון והמשקה אל האצטומכא, ולזאת יוכלו בעלי חיים לחיות איזה זמן אם גם יארע חולי לשני האברים האלה ויתקלקלו ויחדלו מעשות פעולתיהם, על ידי תרופות ואמצעים שונים, אשר תורנו חכמת הרפואה; כשיחלה הושט חולי שלא יתנהו להבא את המאכלים אל האצטומכא יוכל החולה לחיות ימים אחדים עד אשר ימות ברעב, וכמו כן יכולים אנחנו להחיותו בהביא מזון אל קרבו דרך פי הטבעת על ידי החיקן (קליומע), ולא עוד אלא שאם בלע הושט גשם זר וישב לו בתוכו עד אשר נסתם חללו נוכל לעשות חתך בושט ולהוציא הגשם הזר ההוא„ ויתפרו החתך וישוב החולה לאיתנו. מעשה ההתך נודע בחכמת הרפואה בשם „יעזאפאגאטאמיא". — וכן הדבר עם הקנה כשתקרה לו מחלה ממין אסכרה המעכבת את פעולתו כמחלת הדיפטעריט והקרופ, עושין חתך בקנה ונותנים בו צנור קטן לשאיפת האויר והצנור נתון שם כמה ימים עד אשר יתרפא הקנה, וזהו שנקרא בהכמת הרפואה „טראכעאטאמיא". — וכשהצעתי הדבר לפני אבי מורי שיחיה, הראה לי שגם חכמי התלמוד ידעו ששחיטת שני האברים האלה אין בה כדי לגמור את המיתה מיד כמו שאמרו: והאמר רב יהודה אמר שמואל שחט בו שנים או רוב שנים וברח מעדין עליו ואי סלקא דעתך חי הוא אמאי מעידין עליו, אמרי חי הוא וסופו למות, אלא מעתה יהא גולה על ידו, אלמה תניא שחט בו שנים או רוב שנים הרי זה אינו גולה, הא איתמר עלה, א"ר הושעיא חיישינן שמא הרוח בלבלתו או נמי הוא קירב את מיתתו" (גיטין ע' ע"ב). על פי הדברים האלה, הנני שואל שאלה קטנה וגדולה היא בעינינו, מה ראתה הקבלה להסתפק בשחיטת שני האברים או גם בשחיטת רובן בבהמה ובשחיטת אחד מהן, וכמו כן רובו בעוף, אחרי שעיקר טעם מצות השחיטה בהלכתה היא לפי דעת הרמב"ם הברורה והישרה אינה אלא לכוון מיתה קלה עם קלות המעשה ומשום צער בעלי חיים? זאת ועוד אחרת, לפי הנראה כדבר שאין בו

ספק כלל, שעיקר מיתת בעלי חיים היא תלויה ביציאת הדם שהחיות תלויה בו, וכן מצות הקרבנות יוכיחו במפורש בתורה ושחט את בן הבקר לפני ה' והקריבו בני אהרן הכהנים את הדם וזרקו על המזבח סביב (ויקרא א' ה') ועוד כמה פעמים, וביותר באור, כי נפש הבשר בדם הוא ואני נתתיו לכם על המזבח לכפר על נפשותיכם (שם י"ז י"א), ולפי זה בא המנהג בלשון הקדש לכנות גם הריגה בשם שפיכת דמים כנודע; והדבר ידוע שבשחיטת שני האברים הקנה והושט לבד לא יצא הדם שהנפש תלויה בו, וזה שאנו רואים בשחיטת הבהמות שהדם מקלח בקלוח גדול אין זה דם היוצא משני אברים הנ"ל כי אם מן העורקים (ארטעריען) והגידים (וועגען) הסמוכים ודבוקים בהם ונחתכים גם כן אתם בבת אחת, וכשבאה ההלכה להסתפק בחתיכת האברים לבד מבלי נגיעה בהגידים והעורקים, כנראה שלא חששה ליציאת הדם? — ולפתור את השאלה הזאת שלא לשלול מחכמי הקבלה ידיעת תכלית השחיטה וסימניה, הנני לשער השערה קרובה בעיני, שמה שקבעו חז"ל את מקום השחיטה ושעורה בשחיטת הקנה והושט או רובן בבהמה ושחיטת אחד מהם או רובו בעוף, לא בדיוק אמרו זה, ולא למעט ולהוציא מכללה את חתיכת הגידים והעורקים, ולא זכרו את האברים האלה, כי דרך כלל לפי שידוע שבחתיכת האברים האלה נחתכים גם הגידים והעורקים עמהם ממילא, ולדעתנו רמזו לזה במה שקראו את האברים הנ"ל בשם סימנים (כידוע שהשם סימן ענינו רמז ואות זכרון לדבר אחר, וכמו שאמרו אין התורה נקנית אלא בסימנים (עירובין נ"ד ע"ב), פרשה זו עשה לה הקב"ה סימניות מלמעלה ומלמטה (שבת קט"ו ע"ב); לאמר שהאברים האלה הם סימנים מובהקים למקום השחיטה הכשרה, ומפני שאמרו הכל שוחטין ושחיטתן כשרה, ולא כל אדם יודע ומכיר את גידי הדם והוורידין, קבעו אותם לסימנים, לפי שהם נראים נכרים ומורגשים ביותר מן הגידים והעורקים, וכשנבוא לדייק בלשון המשנה שהוא מקור ההלכה נמצא כעין ראיה להשערתנו, שזה הלשון המשנה השוחט אחד בעוף ושנים בבהמה שחיטתו כשרה ורובו של אחד כמוהו, רבי יהודה אומר עד שישחוט את הוורידין, והנה בגמרא דקדקו ושאלו השוחט דיעבד אין לכתחלה לא, ב' בבהמה לכתחלה לא עד כמה לישחו. וליזל, איבעית אימא אחד בעוף, ואיבעית אימא ארובו של אחד כמוהו (חולין כ"ז א') ובמה שאמר רבי יהודה עד שישחוט את הוורידין, אמר רב חסדא, לא אמר ר' יהודה אלא בעוף הואיל וצולהו כולהו כאחד, אבל בהמה כיון דמנתחה אבר אבר לא צריך, למימרא דטעמא דר' יהודה משום דם הוא, והתנן רבי יהודה אומר עד שישחוט את הוורידין, אימא עד שינקב את הוורידין, ומאי עד שישחוט עד שינקוב בשעת שחיטה וכו' (שם כ"ח ע"ב). הרואה בעין פקוחה יראה שכן תשובת השאלה הראשונה וכן פירוש דברי ר' יהודה להלום את המשנה רק לפי ההלכה למעשה כמו שהיתה נהוגה בימיהם אבל לא לפי פשוטן של המאמרים ופשוטו כמשמעו לפי דעתנו הוא שסתם המשנה אומרת שבדיעבד די בשחיטת הסימנים לבד, ורבי יהודה מתנה את שחיטת הוורידין כתנאי מוכרח לשלימות השחיטה היינו להמית את בעלי החיים מיתה קלה במהירות האפשרית, וכמו כן להוציא את הדם להכשיר את השחיטה לתחלת יציאת הנשמה.

והנה בברייתא אמר ר' יהודה בעוף עד שישחוט את הושט ואת הורידים (שם כ"ח ע') ולהשוות דבריו בברייתא עם הדברים הנאמרים בשמו במשנה יתכן לאמר שבאמת כל עיקר דברי רבי יהודה לא נאמרו כי אם בעוף ומשום דם אבל לא משום איסור אכילת דם הנשאר בוורידין כי אם מפני שביציאת הדם תלויה יציאת הנשמה, וחילוק גדול יש בין שחיטת בהמה לבין שחיטת עוף, מקום השחיטה בבהמה הוא רחב מאד, ובחתוך הסימנים נחתכים הוורידים עמהם ממילא, ועל כן לא ראה רבי יהודה לדקדק ולהתנות שחיטת הוורידין, מה שאינו כן בעוף שמקום השחיטה הוא קטן מאד ובהעברת הסכין על סימן אחד או על רובו אפשר שלא יגע בוורידין כלל ולא יצא הדם ולא ימות העוף מיד, אבל ישאר בחיים, לפיכך דקדק לחייב בשחיטת הוורידין.

וכשנבוא למוצא דבר מודים אנחנו שבשחיטת הבהמה אין מקום חשש להכשירה מצד ההערה אשר הערנו שאין די בשחיטת הסימנים לבדם לגרום מיתה קלה ומהירה, כי להיות מקום השחיטה רחב והסכין גדול נחתכים הוורידים עם הסימנים בבת אחת וממילא; אבל בשחיטת העוף ראינו מקום חשש להערתנו, ואמרנו לפנות אל גדולי ההוראה בישראל בשאלה כזאת: מעשים בכל יום ויום בשחיטת העופות, שהעופות הנשחטים עודם חיים קצת ולפעמים גם כמה שעות, והשוחטים כשרואים ונוכחים שהעוף הנשחט עודנו חי, מניחים רגליהם על ראשו ודוחקים אותו בכח או חובטים את ראשו בקרקע או בכותל עד שתצא נפשו, ועושים כמפורש בטור יו"ד סי' כ"ג, שחט רוב אחד בעוף או רוב שנים בבהמה ושהה למות, מוטב שיכנה על ראשה ממה שיחזור וישחוט, ובב"י שם מביא מס' התרומה דלדעת רש"י אם שוהה למות יכנה על ראשה, ומובא כ"ז לפסק הלכה בשו"ע סעיף ה' בהגה"ה שם ועי' בסי' ס"ז סעיף ג' בהגה"ה ובט"ז שם. — וכאן אני שואל איזה דרך ישכון אור להסכים את

ההלכה עם יסודות חכמת הרפואה כמבואר? — שהרי כל זמן שאנו רואים שבעל חי השחוט חי ברור הוא באין כל ספק שלא נחתכו כי אם הסימנים, אבל לא הגידים והעורקים שבהם תלוי עיקר החיות, ושחיטה כזו איננה גומרת את המיתה ואיננה מכוונת לתכליתה להמית את הבעל חי במיתה קלה וחטפה ולמעט את צער בעלי חיים כפי האפשר, והעצה אשר יעצו הפוסקים להכות את העוף הנשחט ועודנו מפרכס בקופץ או במקל על ראשו היא עצה תמוהה בעינינו, נשגבה לא נוכל להבינה, שהרי אחרי אשר שהשחיטה לא הביאה לידי מיתה גמורה, אינה אלא חבורה מסוכנת שבעל החי יכול למות בה אחר זמן כשהמקום ישאר פרוע, וכמו שאמרו חז"ל בשחט בו שנים או רוב שנים שאינו גולה חיישינן שמא הרוח בלבלתו, אי נמי הוא קירב את מיתתו (גיטין ע' ע"ב), וענין בלבול הרוח כפי הנראה הוא הכנסת הרוח בחלל הסימנים הפרועים שגורם לידי דלקת, וכן מה שאמרו, אי נמי הוא קירב את מיתתו הוא כמו שפירש"י ע"י שפרכס, והפרכוס גם הוא שהחולה מתנודד ומתחבט הנה והנה בשארית כחו גורם לעיקור הסימנים או הורידין, והדברים האלה הם הם שהולידו מחלה או סבה שהמיתה תלויה בהן, ולכן השוחט שני סימנים או רובן אינו גולה, וכל זה מפני שלא היה רק הגורם הראשון למיתה והיא נגמרת ע"י סבה אחרת (אונדירעקט) אבל לא המית ביחוד ובעצמו (דירעקט), ומעתה אנכי שואל אם כשבלבלתו הרוח או הוא עצמו קירב מיתתו ע"י פרכוס, ויד אחרת זולת הרוצח ששחט בו את הסימנים היתה בו, אין אנו מחזיקים את השחיטה למעשה של מיתה גמורה ואינו גולה על ידה על אחת כמה וכמה לא נוכל להחזיק את שחיטת העוף כשהוא נשאר קצת זמן בחיים שחיטה כשרה כהלכה ולהכשיר את העוף לאכילה במיתה שהיא תלויה בהכאה על ראשו בקופץ ובמקל, והמיתה ההיא בלא שום ספק אינה מיתת שחיטה כי אם מיתת מכה וחבטה, וגורם צער גדול לבעלי חיים. — ומה נשתוממתי לראות בעיני כששלחו מביתי לשחוט תרגול, והמשרתת הביאה אותו שחוט והתרגול היה חי מהלך מקפץ וחוטף גרעינין מן הקרקע ובולע. — אנכי לפי מיעוט ידיעתי בפוסקים וממוצא ידיעתי בחכמת הרפואה אמרתי ששחיטת התרנגול אינה שחיטה כשרה, וגם כשתצא נפשו לאחר זמן וימות מעצמו לא מן השחיטה לבדה, וביחוד הוא מת מחולי ממית שיתהווה בו בגרם השחיטה, וכששלחתי לשאול את פי מו"ץ הכשירו אף לבי נקפני, ולא רציתי לאכול ממנו ונתתיו במתנה אל השוחט ואכלו אחרי אשר חבטו בקרקע או הכהו על ראשו ומת. — ואמת אציע בשאלתי לפני גדולי מורי ההוראה ואבקש את כ"ת ללמדני דעת לכון את הדין הפרטי הזה מהלכות שחיטה עם הלכות שחיטה בכללה שכולה חכמה רבה וחמלה גדולה ויתרה, ולישר ולהשוות המדה בדבר ההלכה, ברוצח בשגגה שאינו גולה וכמו כן לצאת גם ידי חובת יסודות חכמת הרפואה אשר בשמה נדגול ועל פיה אנו חיים.

דר' בנימין בן הרב ר"ש"י פין.

פליאה בדברי התוס'

זבחים צ"ג ע"ב תוס' ד"ה ואחד עצ"ם — וא"ת שאני הכא דאפשר לקיים שניהם דמנח גימרתא עלויה ושקיל ליה מוח. וי"ל דלא אפשר בגומרתא משום פסידא דקדשים — דאי אפשר שלא ישרף הגומרתא מעט מן המוח שבפנים. — ותימה גדולה אצלי דאמרינן בחולין דף נ"א ע"א: ממאי דילמא דמנח גומרתא עליה וקלי ליה ובדין ליה, ולדברי התוס' כיון דאי אפשר שלא ישרף מן המוח שבפנים ע"י גומרתא כ"ש שהקרוב שעל גב המוח ישרף, וא"כ איך אפשר לבדוק את הקרוב ע"י גומרתא, דילמא במקום שנשרף נקב הוי אם לא דאזלינן בתר רובא.

חיים יעקב קרעמער

אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל

או

נֵצַח יִשְׂרָאֵל

א"ר יצחק דור הולך ודור בא (קהלת א ד) אומה נכנסת אומה יוצאת, והארץ לעולם עומדת, אלו ישראל שהן עומדין לעולם, ואין ארץ אלא ישראל שנאמר (מלאכי ג יב) כי תהיו אתם ארץ חפץ, וכן הוא אומר (שופטים יח) עד יום גלות הארץ, וכי הארץ גולה? אלא אלו ישראל שגלו: (מדרש שוח"ט מזמור ל"ו).

1.

מִיּוֹם מֵרֶחֶם בֹּהוּ גָּח הֶחָלֶד,
דּוֹרוֹת יִסָּעוּ, יָשׁוּבוּ אֶל תֹּהוּ,
דּוֹר הֹלֵךְ דּוֹר בָּא עַל אֶרֶץ יִוָּלֵד,
זֶה נֹבֵל זֶה צָץ, גַּם יִבֹּל כָּמֹהוּ.
חָלְפוּ הַדֹּרֹת, לַעֲמֹד לֹא יוּכָלוּ,
מִתְּקוּמָה אֶל כִּלָּיוֹן יִתְגַּלְגָּלוּ. —

2.

אוּלָם הָאָרֶץ בַּמִּשְׁטָר וָעֵרֶךְ
מוֹסְדֶיהָ יִכּוֹנוּ. הִיא לֹא נֶהֱרֶסֶת,
וּלְמַהֲלַךְ דּוֹרוֹת הִיא נָתִיב וָדֶרֶךְ,
וּבְלֶכְתָּם יִרְמְסוּהָ, הִיא לֹא נִרְמֶסֶת,
הֵם יִכְלוּ יֹאבֵדוּ. הִיא לֹא אֹבֶדֶת.
הִיא תָּקוּם נֶצַח. וּלְעוֹלָם עֹמֶדֶת. —

3.

כַּדֹּרֹת אֻמּוֹת עוֹלָם עָבְרוּ תַמּוּ,
עַמִּים קָמוּ בָאוּ עַמִּים הָלָכוּ.
כַּחֲלֹם נָדָדוּ. בַּחֹשֶׁךְ נָדַמּוּ,
מִתְּחִיָּה לִתְהוֹם הַנְּשִׁיָּה הָשְׁלָכוּ.
כִּתְמוּרַת הַדֹּרֹת מָעֳמָד אֵין לָמוֹ,
כַּחֲלִיפוֹת הָעִתִּים חָלְפוּ אֵינָמוֹ. —

4.

זִכְרוּ קְרוֹת עוֹלָם! וּשְׁנוֹת דֹּר בִּינוּ!
גּוֹיִם עָרִיצִים אֲרָצוֹת רָעָצוּ,
וּלְעַמִּים רַבִּים מַטְבֵּחַ הֵכִינוּ,
פֶּתַע בָּא קִצָּם. וִימֵיהֶם חֻצָּצוּ,
וּלְמַשְּׁאוֹת הַפִּילוּם אֵיד וָנֵכֶר;
וּכְלֹא הָיוּ הָיוּ. אֵין לָמוֹ זֵכֶר.

5.

אֲבָל יִשְׂרָאֵל עֹז נִצְחוֹ כָּאָרֶץ.
כִּימֵי שָׁמַיִם עַל אֶרֶץ יָמֵיהוּ,
מִגּוֹי לֹא יְכָלֶה. לֹא כִלָּהוּ קָרֶץ,
אִם שִׁנָּה פָּנָיו לֹא יֶחְדַּל רוּחֵהוּ.
כִּי אֵל בְּחָרֵהוּ אוֹת שָׂם בּוֹ עַל מֵצַח,
„וִיהִי וִיחִי עִתּוֹ עַד. קִימוֹ נֶצַח!!—"

6.

אֵל אֶחָד גַּם דָּתוֹ. קִרְבּוֹ הָרוּחַ,
בָּם הוּא חָנוּט חַי עַד. נִצְחוֹ בָּאֵלֶּה
בִּימֵי חָשְׁכּוֹ הֵם עָלָיו אוֹר זָרוּחַ.
וְלְנֵס עַמִּים יַעֲמֹד וּלְמוֹפֵת פֶּלֶא;
עַם כֹּהֲנִים הוּא, וּבְתוֹרַת אֵל יוֹר דֵּעַ.
וּבְאֵשׁ דָּתוֹ אוֹר עַל גּוֹיִם זֹרֵעַ. —

7.

וְלְאוֹרוֹ זֶה יֵלְכוּ תֹּעִים בָּאֹפֶל ,
וּבְלֶכְתָּם סְלוּהוּ כַּעֲרֵמַת גֹּרֶן ,
אַךְ הוּא לֹא מוּבָס, עוֹד יִתְעַל מִשָּׁפֶל,
מִכָּל אַבְדָן נִמְלָט, גַּם יָרִים קָרֶן ;
וּשְׁבֻעַת אֵל בָּאֲרָצוֹת לֹא חָדֵלָה ,
לִשְׁמֹר יִשְׂרָאֵל מִכָּל כָּלָה סֶלָה !

8.

כֵּן נִפְלָא יִשְׂרָאֵל, גּוֹרָלוֹ פֶּלְאִי,
אֶבֶן מַרְגֵּמָה הוּא תּוֹךְ כַּף הַקָּלַע ,
הוּא הֲרִיפוֹת בֵּין מַכְתֶּשֶׁת וָעֱלִי,
מֻכֶּה וּמְנֻפָּץ בֵּין פַּטִּישׁ וָסָלַע,
זֶבַח עוֹלָמִים הוּא עַל כָּל מַטְבֵּחַ ,
וְעֹלַת תָּמִיד — שֶׂה עַל כָּל מִזְבֵּחַ —

9.

בְּעַמִּים שָׁם קָלַע, יַשְׂכִּיל גַּם יָעַל ,
כִּי לֹא יֹאבַד נִצְחוֹ יִתְמְהוּ תְּמֹהַּ ,
כָּל מֹרְטוֹ, יוֹדוּ, בָּאֵל יִמְעַל מָעַל,
כִּי עַם עוֹלָם הוּא, לוֹ כֹּחַ אֱלֹהַּ —
יַבְלִיג עַל כָּל שֹׁד, כָּל אֵשׁ לֹא תֹאכְלֶנּוּ,
כַּסְּנֶה בֹּעֵר בָּעֵר, אֻכָּל אֵינֶנּוּ —...

10.

שְׂאוּ עַמִּים! עַל יִשְׂרָאֵל תַּרְבּוּ שֶׁבֶר,
נֵצַח־יָהּ עִמּוֹ בַּצָּרָה וָדֶחִי,
נֵצַח יָז נִצְחוֹ, דָּמוֹ — עַל כָּל עֵבֶר,
וּבְדָמָיו מִתְבּוֹסֵס לָנֶצַח יֶחִי,
לֹא בְשַׂר יִשְׂרָאֵל יָמוּת לַשָּׁחַת,
רוּחַ־יָהּ כֻּלּוֹ, חַיָּתוֹ נִצַּחַת .

11.

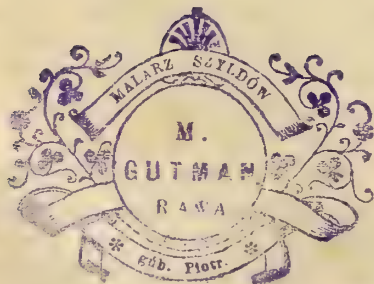
אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל! אִם שֹׂנְאַיִךְ עַתָּה,
מִשְׁפַּט אָדָם מֵאֵל מִמֵּךְ יַעֲשֹׁקוּ,
הָרְסוּ מַעֲמָדֵךְ, הִשְׁלִיכוּךְ מַטָּה,
וּבְקוֹל רֶצַח אָיֹם יֶהֱמוּ יָשֹׁקוּ:
„נִטְחַן יִשְׂרָאֵל כָּאָבָק וָאֵפֶר,
יַחַת מֵעָם, וּשְׁמוֹ נִמְחֶה מִסֵּפֶר!"

12.

אַל יִשְׂרָאֵל! תֹּאמַר „עֶזְרִי מֵאָיִן?
נוֹאַשְׁתִּי מִנִּצְחִי, קִצִּי הִגִּיעַ!!"
אֶל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל שָׂא תָּמִיד עָיִן!
שָׁם מֵאַדְמַת צִיּוֹן יֶשְׁעֵךְ יוֹפִיעַ.
הִיא — אֶל אוֹר יוֹם תַּהֲפֹךְ לָךְ חֶשְׁכַת לָיְלָה,
וּתְקוּמַת עוֹלָמִים בָּהּ תָּקוּם סֶלָה!...

ישכר בערוש הלוי איש הורוויץ

שבעה עשר בתמוז, תרמ"ו, ווילנא

חשבונו של עולם הישוב בארץ הקדושה.

יפו, עה"ק ת"ו.

לא מצאנו מקום שנקרא ישראל ציון אלא זה. ולאמר לציון עמי אתה. (ירושלמי שקלים). עובד אדמתו ישבע לחם. אם עושה אדם עצמו עבד לאדמה ישבע לחם, ואם לאו לא ישבע לחם. (סנהדרין נ"ח ע"ב).

הטבת עשה, ידידי בפנותך אלי בבקשה להודיע לך ברב ענין את פרשת כל המעשים והפעולות אשר עלתה בידי חו"צ לעשות ולפעול לטובת ישוב א"י ולהרחבתו מיום קבוץ הכחות המפוזרים והמפורדים זה בכה וזה בכה לאגודה אחת ליסוד „מזכרת משה" באה"ק. כותב הטורים האלה אשר ימים על שנה תקע את עצמו לענין הישוב כאחד מן הנכנסים לפני ולפנים מחיצת פעולת חו"צ על אדמת הקדש; אנכי האיש אשר עיני ראו ולא זר את כל עלילותיהם ומעבדיהם ואת כל הדברים המתוקנים כפי מדת היכלת היוצאים מתחת ידם יום יום להתפתחות הישוב ולהעמדתו על בסיס חזק וקים; אנכי אשר נגולו כספר לפני כל המכתבים שנכתבו וכל ההחלטות שנחלטו בענין זה, וכל חליפות דברי המשא ומתן, השקלא וטריא שהיה בין ראשי המתעסקים בהנהגת הישוב בארצות שונות פרושים כשמלה לפני, אנכי אשר פנקס חשבונו של עולם הישוב פתוח לפני עם כל המספרים מההכנסה וההוצאה, — יש לאל ידי למלא חפצך זה ולתת לך ידיעה ברורה ושלמה ממעמד הענין בעת הזאת בכל הנוגע אליו מבית ומחוץ, ולגולל לפניך תמונה חיה ונאמנה מצוירה בצבעים בהירים ומבריקים מפעל פעלי שלומי אמוני חו"צ במשך שמונה עשרה ירחים האחרונים, היינו מימי חדש חשוון תרמ"ד עד חג הפסח בשנת תרמ"ו.

הנך אומר עם הספר: „יבאו דבריך וכבדתים לקבוע אותם בדפוס". מטעם זה מצאתי לנכון לפני לפרש ולבאר לך בזה את כל הדברים הנראים בעיני אחרים כסתומים וצריכים באור, לברר וללבן את כל המחשבות הטובות אשר חשבו בעלי ברית יסוד „מזכרת משה" באה"ק ע"ד הישוב ותוצאותיו לעתיד לבא ואת כונתם האמתית והגיון לבם בדבר זה, לצרף ולזקק את כל הדעות והמושגים אשר בחרו להם חו"צ לאבני מוסדות, אבני פנה למשאת נפשם וחזון רוחם, ולהפיץ אור יקרות על רוח החיה באופני פעולתם על שדמות ציון וירושלים אשר נפשי יודעת מאד כי לא רבים ירדו לסוף דעתם של בעלי היסוד „למזכרת משה" ותלו בהם בוקי סריקי ודברים אשר לא דמו ולא עלו על לבם, וערבוב דעות ובלבול מושגים יש כאן, המושכים אחריהם פרוד לבבות, פרעות ואי-סדרים המכבידים מאד את השגת המטרה הכללית. ואני תפלה כי דברי אלה המיוסדים על אשיות האמת הטהורה ועל מקרים נאמנים ונכונים, כי דברי היוצאים מקרב ולב מלא על כל גדותיו אהבה וחבה יתרה לצור מחצבתנו ולכל דבר אשר לנו הוא, יועילו לפקוח עינים עורות לראות אור בהיר כי יהל, לפשט את העקמומיות שבלב הי ש ר י ם והתמימים, המתנגדים מחוסר הכרה פנימית וידיעה נאמנה את מצב הדברים כמו שהם, ולהורות בינה לתועי-רוח המלגלגים על מעשי חו"צ, וראו כל העם כי רבות עשו בחרף נפש וביגיעת בשר ורוח למעלה מכח אנוש, וכי יש שכר לפעלתם ואחרית ותקוה לכל סבל בית יוסף, וידעו להוקיר את נפש הילד הרך והענוג אשר טפחו ורבו חו"צ זה כשנתים ימים, ויהי איש מעיר לעזור לחזקו ולאמצו למען אשר לא יבול בשחר טל ילדותו, כי אם יפרח וינוב חילו ויגדל ויחזק ויברכהו ה', והיה לברכה ולפליטה גדולה לקיום הכנסיה, ובהר ציון תהיה פליטה לתחית האומה ותקומתה.

בכדי שלא לערבב ולבלבל את הענינים, חלקתי את מכתבי לפרקים המבארים:

א) התעוררות רעיון ישוב א"י במחנה העברים. קבוץ הכחות לאגידה אחת בשם „מזכרת משה".
ב) אספת חובבי ציון והחלטותיה.
ג) המלאכות. ראשית פעולתה לדבר הישוב ואחריתה.
ד) פעולת ה' מוליאל לטובת הישוב, מותו ויציאת ההנהגה ליד הדירקטור הירש נ"י.
ה) ידיעות כלליות בנוגע להישוב.
ו) הצעות שונות לטובת רעיון הישוב.
ז) השקפה כללית ואחרית דבר.
ח) חשבון ההוצאה וההכנסה ע"ד הישוב.

א.

התעוררות רעיון ישוב ארץ ישראל במחנה העברים.

רעיון ישוב א"י לא חדש מקרוב בא במחנה העברים, כי עוד לפני עדן ועדנים היה נס להתנוסס לגדולי אחינו בצפון אשכנז, כמו להגאונים המפורסמים

רצ"ה קאלישער ור' אליהו גוטמאכער זצ"ל, המה אלה החלו לטפל את עצמם ברעיון ישוב א"י ע"י עבודת האדמה בשעה שבני ישראל ברוב ארצות פזוריהם עוד שקטו על שמריהם ויחיו חיים טובים, וכל ימיהם עסקו הגאונים האלה לגלות במקצוע זה מסתרי מאמרי חז"ל בתלמוד ומדרשים, ובאו בענין זה במשא ומתן של הלכה לפני הגאון המפורס' רבינו עקיבא איגר זצ"ל, והם שמו למישור כל המעקשים שבהלכה זו, גם היו נאה דורשים ונאה מקיימים, כי יסדו חברה לישוב א"י בעיר פראנקפורט אם מיין *), ואם כי לא ארכו לה הימים ותפול למשואות ולא יכלו להוציא את מחשבתם מכח אל הפועל, כי רוח העם היה רחוק מאד מענין זה ותקות א"י כבר נשכחה כמת מלב, אבל דברי הגאונים האלה הכו שרש בלב רבים והועילו הרבה להתרחבות הישוב ע"י הבאים אחריהם. אין כל ספק כי הם המה העירו את השר הצדיק ר' **משה מונטיפיורי** ז"ל לפנות את לבו לרעיון הקדוש הזה, ובהיותו בפעם הראשונה בירושלים הציע לפני המושל ליסד אחוזות ישראל באה"ק וסבות שונות הפריעו את מחשבתו הטובה, ואחרי אשר קנה אחוזה אחת סמוכה ליפו ומסרה לידי ספרדי אחד לעבדה ולשמרה והזניחה ולא השגיח עליה, הסיח דעתו מהתיסדות קולוניות באה"ק וירק את כל שפעת חסדיו לתושבי ירושלים עה"ק. גם חברת „כל ישראל חברים" בפאריז נתנה אז את לבה לעבוד ולפעול לטובת הישוב, ותהי ראשית מלאכתה על פי הצעת האדון הנכבד „קארל נעטטער" נ"ע להקים בא"י בית ספר לעבודת האדמה בשם „מקוה ישראל", והתפתחות האחוזה הזאת היתה הקו המאיר לאוהבי הישוב באה"ק. הדר הכרמל והשרון אשר נתן להערבה הזאת, משכנות מבטחים ומנוחות שאננות אשר הוקמו על במדבר שמם זה, נתנו תקוה בלב חובבי ציון כי עוד ישבו רבים מאחינו באה"ק ועוד יקנו בתים ושדות וכרמים בארץ הזאת אשר אומרים עליה שממה היא, ועובדיהם ישאו ברכה ושמחת עולם על ראשם.

כל הדברים האלה נעשו לטובת הישוב בארץ הקדושה, בעת אשר קוו אחינו שבגולה כי עוד מעט ויראו חיים גם עשר וכבוד בארצות פזוריהם ויחלמו חלומות בהקיץ על שבות עת הזהב להמין האנושי והיתה הרוחה לכל בני האדם עלי-אדמות. פתאום לפתע וסערת האנטיסעמיטיזם התחוללה על ראשי החולמים ויפקחו עיניהם לראות את מצב ישראל בעמים וישאו עיניהם אל ארץ הצבי, לאדמת אבותיהם וערש ילדותם, ורעיון ישוב א"י הקיץ להחיה ויבא מחדש לעמוד על הפרק בידוע לכל ואך למותר יחשב לי להרחיב הדבור בזה.

עקר כונת הראשונים לציון בזמן האחרון אשר שמו את הדעה הקדושה על נס ויפלסו לה נתיב בלבות אישי האומה הישראלית, הוא: לאחד את כל אברי האומה המפוזרים לקבוץ אחד שלם, העודר בלא לב ולב בעד קיומו וחיאתו, ולחזק את האחדות הזאת ע"י חוג פעולה וענין לאומי שיהיה לכל בן ישראל ענין לענות בו, פעולה אשר ממנה יהיה יתד ופנה לצרוף הדעות וטהרת המחשבות ע"י אהבת העבודה והתחדשות רוח נכון על פי מסרת אבות. הדעה היסודית של המטיפים לחבת ציון איננה להתהלך בגדולות ונפלאות ממנה, לא לקרב קצים ולא להתהולל בילדי הדמיון וההזיה, אף לא תקח לעצמה עטרת ההשגחה העליונה ובהדי כבשי דרחמנא למה לה? אך אדיר כל חפצה הוא: לתקוע יתד להאחדות הלאומית במקום נאמן על הררי ציון, ערש אמונתנו ואומתנו, למצוא בית מנוס לנדחי עמנו ולכונן להם ישוב מסודר בנעם המדות המתוקנות אשר בלעדיהן לא יקום גוי על האדמה ולא תכון עמדתו בארצות החיים. לפי דעת דורשי ציון הגיעה עתה העת לזרוע זרע ישרון על אדמת הקדש לצמיחת קרן אורה אל בית ישראל ועריכת נר להכנסיה ע"י אהבת העבודה ויגיע-כפים בזעת אפים על נחלת יהודה בימים מקדם, וכל השתדלותם ועמלם הוא, שבנין הארץ יהיה לנקודה מאחדת ומיחדת את כל בני עם מפוזר ומפורד ברוח ובבשר, פזור מקומי ומוסרי. הוא הרעיון אשר ממנו פנה ויתד גם לבנין בית ישראל ההרוס, לגאולת ארצנו, פדות נפשנו והתחדשות רוח נכון בקרבנו. ברעיון היסודי הזה אחזו כל טובי חו"צ ויהי נר לכל פעולות העוסקים במצות הישוב לשמה, וכן יהיה מעתה ועד עולם.

אלה הנה מחשבות הראשונים לציון בשנות ראינו רעה. עתה נשים עין על השתלשלות התפתחות האחדות בין חו"צ באשר הם שמה, עד אשר נקבצו כל הכחות לאגודה אחת ליסוד „מזכרת משה" באה"ק.

הכל יודעים כי בשעה שממזרים יצאה קרה וסערות תימן התחוללו על בית ישראל, מהרו רבים מאחינו להמלט על נפשותם לכל אשר נשאתם עינם; אלה ברחו לארץ החדשה ואלה לארץ ישראל. גם אחינו הרומענים עזבו בעת הזאת המונים המונים את הארץ אשר תנוט תחת רגלם וילכו לאה"ק להתנחל שמה. בראשונה עלו לאה"ק אלה אשר שלחם הועד

*) עיין לעיל בהמאמר „ראשון לציון".

המרכזי לישוב א"י הנוסד בגאלאטץ על הוצאותיו, והמה התישבו במקום אשר שם „זכרון-יעקב" נקרא עליו כיום הזה, ואחריהם הלכו רבים מעצמם על הוצאותיהם. כנודע, מצאו את הגולים תלאות ומצוקות רבות על דרכם, כי כמעט החלו גולי רומניה לבוא חבורות חבורות להאחז באה"ק, והנה בעצם העת ההיא יצא פתאום לפתע מטעם ממשלת תוגרמה דבר מלך שלטון האוסר על היהודים להתישב בפלשתינה. ותהי העת ההיא עת צרה ויגון להנודדים מאין כמוה וישבעו מרורות כמים. וגם אחרי אשר עלתה בידם סוף סוף אחרי כמה וכמה תחבולות וערמומיות ובמחיר כסף הרבה לבא דרך חופים שונים לא"י, עוד טרם הונח להם מעצבם ומרגזם ועולמם חשך בעדם, כי בעת הזאת התרוקן אוצר הועד המרכזי בגאלאטץ מאפס תומך בידו ומחזיק בימינו ולא יכול להושיט יד עזרה להמתנחלים על אדמת שמרון (זכרון-יעקב היום), וירעב כל העם הם ונשיהם וטפם ללחם, ויגיעו מים עד נפש, וכזה קרה גם להמתנחלים בהמושב „ראש פנה" אשר יחלו לעזרת הועד בגאלאטץ, ואיננה, ותעל שועת הגולים האמללים השמימה!—*)

בעת ההיא התעורר הרה"ג ר' שמואל מאָהלוּוער הנודע באהבתו את ציון ויסע לפאריז להתיצב שמה לפני גדולי ישראל ולהעיר את לבבם להחזיק במעוז רעיון ישוב א"י, לתמכו ולסעדו ולתת לו ידים; ונסיעתו לא עלתה בתהו ופרי שותה לענינו הקדוש ועל ידה לבש קלסתר פנים חדשות ומצבו נשתנה מן הקצה אל הקצה. בהיות הרב הנ"ל בפאַריז מצאו דבריו מסלות בלב אחדים מבני עליה ובראשם הרב הג' רבי צדוק הכהן הרב הגדול לעדת ישראל בפאַריז והרב הגביר הנכבד והנעלה כש"ת ר' מיכאל ערלאַנגער נ"י, ובעזרתם עלתה בידו להתיצב לפני הנדיב הידוע ולהטות גם את לבבו לרעיון הישוב. אך בטרם אשר החל הנדיב להריק שפעת חסדו על דבר הישוב, חפץ להוכח לדעת אם לא יזרע את צדקתו אל קוצים, היינו אם אמנם מוכשרים אחינו לעבודת האדמה וליגיע כפים ויש בהם בכלל תאבי מלאכה וחפצי עבודה המפרכת את הגוף, שיש תקוה מהם לבנין הארץ. בכדי להראות להנדיב כי אכן ישנם אנשים כמו אלה החפצים להתנחל על אדמת הקדש, הציע לפניו הג' מהרש"מ להחל את מעשה צדקתו בבחירת אנשים אחדים מתוך הגולה לנחל אותם בא"י, והיו לו לאבן בחן ולמאזני משקל אם כדאי וישר הוא לתמוך את דבר הישוב ויש תקוה לאחריתו, ויאות הנדיב. ויהי כשוב הרב רש"מ למקומו ויועץ עם אחד מעובדי

*) עיין להלן בהמאמר „זכרון יעקב".—

הדין מעיר ר. חובב ציון בכל לבו ונפשו, איזה המקום למצוא בו אכרים מאחב"י אשר יפיקו רצון הנדיב ויהיו דרושים אל המטרה, ואחרי שקלא וטריא החליטו לבא בדברים עם אחינו האכרים החונים בסביבות העיר ר. והאנשים האלה עובדים עבודת האדמה כל ימיהם ועוסקים ביגיע כפים ולהציע לפניהם להתישב באה"ק. ויעש הרב כן ויפן אל האנשים האלה בדברים, ודבריו ישרו בעיניהם, כי חפצו בכל לב ונפש לעלות לארץ הצבי ולהתנחל על אדמתה לעבדה ולשמרה. ויהי באחרית שנת תרמ"ג ויצאו האנשים האלה תחת הנהגת הרב ר' יחיאל בריל בעל הלבנון מביתם ומעירם ויעלו במספר י"א משפחות לא"י ויסורו אל המושב „מקוה ישראל" אשר לחברת „כל ישראל חברים". במושב זה ישבו כשנה תמימה ונתנסו ממנהלי המושב בכל מיני נסיונות, ולמען דעת אם ראוים הם לקבל השפעת חסדי הנדיב נבחנו ונבדקו בשבע בדיקות ויצאו מן המבחן בכי טוב, כי עושי דבר הנדיב נוכחו לדעת כי יודעים המה את מלאכתם על בוריה ואוהבי עבודה המה. ואז קנה הנדיב למענם את הנחלה „עקרון" ולא חס על כספו ויעמידם במשך עת קצרה על בסיס נכון וקים ויתן להם את כל מחסוריהם בבית ובשדה, ועתה כבר עלתה המושבת הזאת כפורחת ואחינו האכרים שמחים בחלקם ובנחלת שפרה עליהם.

כראות הנדיב כי לא הניח מעותיו על קרן הצבי וכי יש תקוה לדבר הישוב, ויט אזן לקול שועת הגולים אשר עלה באזניו, משמרון, מראש פנה ומראשון לציון ויפרוש כנפי חסדו גם עליהם, כי לקח את שלשת המושבות האלה תחת מחסהו ויחלצם מן המצר ויוציאם לרוחה ממצבם הנורא והאיום ויעמידם על מעמד חזק ואיתן, ומן העת ההיא והלאה אין קצה לרובי חסדיו אשר יפליא לעשות את אחינו האכרים חדשים.

בין כה וכה, הנה בשעה שזועקת הגולים בשמרון הקיפה את כל הארץ וקול בכים נשמע עד למרחוק, נגע מצבם עד לב אחינו שבתוך הגולה ויראו ויתנו אל לבם לצאת לעזרתם במשען כסף לפי היכלת. מעשה הצדקה הזה נתן יד להתיסדות בכמה מקומות חבורות ליא"י, וחו"צ איש איש ממקומו נגשו לעשות דבר מה לטובת הישוב, ומזה החל הרעיון להתפשט לאט לאט בכל תפוצות ישראל.

אך יען כי דרך בני עמנו הוא מאז מעולם לצאת פרצים איש נגדו, לכן היו כל מפעלי חו"צ ומעשיהם בלי סדר ומשטר; איש איש לעבר פניו הלך וגבר במסלתו בלי ישוב הדעת, בלי שיטה נכונה ותשועה ברב יועץ וידיעה קודמת למעשה, וע"כ לא

יפלא אפוא בעינינו אם המעפילים לעלות לא"י לא עמדו על ענין הישוב אלא אם כן נכשלו בו, אם אנשים שלא יצאו מקיר עירם וחוצה ורוב שנותיהם עברו עליהם באמת הסוחרים ומאזני כנען ולא ידעו את טיב הארץ ותכונתה, נימוסיה ודרכי שלטונה, אנשים אשר במנוסה יצאו ובחפזון הלכו לארץ חדשה ותחת שמים חדשים לעבוד עבודה חדשה שלא הסכינו בה הם ואבותיהם, — אם אנשים כאלה החטיאו את המטרה בכמה וכמה פרטים ונוקשו ונלכדו במצודים וחרמים שונים.

הנה כי כן רחפה תנועת הישוב בימים האלה בין המות והחיים, עד שבאו חו"צ באגודה אחת והושיטו ידם לעזרתו וירעיפו עליו איזו רסיסי סם חיים.

כי אבי דה השגחה הנוהג בחסדו בכל דור ודור את קורות ישראל וקיומו למרות כל הרוחות, הסופות, והסערות אשר יסערו עליו להפיצו, כאשר ראה כי כבר תשו כחותיו של ישראל ואין בו כח לשאת ולסבול את הרעם הזה אשר היה חודר אל נפש ישראל, הערה רוח ממרום על יחידי סגלה בישראל אשר ידעו כי אם ח"ו ימוט עתה דבר הישוב, לא יוסיף לקום עוד, ותבא חכמה בלבם כי אם יהיו כל חו"צ נפרדים במעשיהם זה בכה וזה בכה, ירד כל עמלם לטמיון וכל חסדם כציץ השדה, ועל כן עליהם להתאחד ולהתאגד יחדו בקשר של קימא ולעבוד שכם אחד לטובת המטרה משאת נפש איש איש מישראל, וימהרו ויחלטו להחל ראשית פעולתם בדבר האחדות.

למען דעת את מקום תפוצות חובבי ציון למושבותיהם, ראו היחידים האלה ונתנו אל לבם להלביש את הרעיון בתמונת פני משה מונטיפיורי אשר בעת הזאת היה חג יובלו ליום מלאת לו מאת שנה ממשמש ובא. העצה להפיץ את תמונת השר הצדיק רמ"מ נ"ע ברבים, היתה כעין תחבולה למצוא על ידה את חו"צ באשר הם נחתים שם, כי כקסם על שם השר הצדיק הנ"ל למשוך אליו את לבות אחינו בני ישראל מארבע כנפות הארץ, ואמנם עשו ידי המשתדלים בזה תושיה באופן טוב ויפה אשר לא קוו אליו, אבל בזה עוד לא הסתפקו הפועלים, ויאמרו לעורר בקרב העם אהבת ציון וחבת ירושלים ולהלהיב את לבם לרעיון הישוב ע"י השתתפות כללית בחגיגת חג יובלו של השר שהכל חיבים בכבודו, וההחלטה הזאת יצאה לה אזן קשבת אצל רבים וכן שלמים, ובמשך עת קצרה התאחדו בדבר החגיגה בחמשים ערים, אשר בחרו מקרבם את הרד"ג ז"ל בעל „המגיד" להתיצב לפני השר בהיכלו ולמסור לו את כתבי הברכה אשר ירחש לו לב אלפי אחיו אשר בתוך הגולה. כנודע היתה השליחות הזאת יפה בעתה ותהי לעזר לא מעט לענין הישוב, ועל ידה צעדו חו"צ את הצעד הראשון בדרך האחדות הכללית.

וקול יצא מטובי חו"צ, קול כרוזא קורא לאחדות ולהתחברות שלמה, קול קורא לחזק הבדקים ולרפא השברים בחומות ירושלים, בבנין הישוב בעוד מועדן, והקול הזה לא היה כקול קורא במדבר ויצלח לאשר נשלח, יען כי כמו שזכרנו למעלה הועילה הרבה ההצעה לחלק הכבוד הראוי לזקן האומה ביום חג יובל ובהמון וארח קלקטיווי להתקרבות הדעות והלבבות ותתן יד להתיסדות כמה חברות נכבדות ליא"י. ימי החרף תרמ"ד היו ימי בכורי רעיון האחדות. בעת הזאת נתנו ידם אל האחדות כל איש אשר לבו לציון ומהם גם אחינו בחו"ל העסקנים במצות הנודעים לשם: הרב הדוקטור ה' ליב סאַלוועגדי בדירקהיים אשר בבייערן, הרה"ג הדוקטור ר' עזריאל הילדעסהיימער ועוד רבים וכן שלמים מבני עליה שכבודם מלא עולם היהדות. כן קראה אחדות זו לאור גם את יסוד האגודה לישוב א"י בלונדון ע"י טובי אחינו שם, שבהשתדלותם תקע את עצמו לענין הישוב גם השר הנעלה והבאנקיר הנודע למשגב ר' שמואל מאנטאגו הי"ו עם הגאון האב"ד הנשר הגדול רבי נתן אדלער נ"י ובניו הרבנים הנאורים.

האחדות בין חו"צ הועילה הרבה לרכוש נפשות רבות להרעיון ולהרחיב את צעדיו תחתיו בכל המקומות אשר אחינו בני ישראל נחתים שם, והאחדות הלכה הלוך ומתגברת מיום ליום צועה ברב כחה במשכנות ישראל לאגד ולקשר את המרוחקים ולקרב את הלבבות ולחבר את יריעות אהל יעקב להיות אחד! —

בצאת דבר האחדות לאור, נמנו וגמרו חו"צ להתאסף במקום אחד ולכונן שם אגודתם על מכון בל ימוט, לטכס עצה ולבקש תחבולות, לשאת וליתן בשאלות העומדות על הפרק על דבר אופני פעולה מסודרת ערוכה בכל ושמורה ולהלביש את הענין צורה מוחשית ובולטת ולהעמידו על בסיס נכון וקים. קול הקריאה לאספה כללית נתקבלה בחבה מראשי כנסיות לחובבי ציון, וביום שמונה עשר לירח חשון תרמ"ד נקבצו באו יחד כשלשים אנשים תמימי-דעים בעיר קטנה, היושבת על גבולות שלשת ממלכות.

ובכן שערי האספה נפתחו, ויִנשאו פתחי התקוה לאחינו האמללים בהמושבות אשר באה"ק—שם בקטויץ העיר ירה ירו אבן הפנה לבנין „עזרת ישראל".

ב.

אספת חו"צ והחלטותיה.

בטרם אשר אבא לדבר על אדות החלטות חו"צ, ולא למותר אחשוב להביא בזה ראשי פרקים ממדברותיו של היושב בראש האספה המבארים את היסודות אשר רעיון הישוב בנוי עליהם.

„העמים העוינים אותנו—אמר ראש המדברים במרוצת דבריו—מביטים על מפעלנו ומעבדנו רק בשדה המסחר וחרשת המעשה כעל עמל ואון כעל חפץ אנשים הדורשים רק עבודה קלה וממאנים במלאכה המעמלת את הגוף. עלינו אפוא לעשות דבר לטובת התפתחות כחותינו ולהביא ערך שוה בפעולתנו. נחוץ לנו אפוא להשיב לעבודת האדמה נחלת אבותינו מימי קדם, מעט או הרבה מאחינו המדוכאים, אשר עתה יפשעו על פת לחם הקלוקל להחיות נפשות עולליהם העטופים ברעב".

„עד כה גברה השנאה עד כי קימנו (אונוער דא ויין) היא חטאת לאומנו, וישותנו פה על הארץ נחשבה לנו לחטא התמלאות מחרבנה של החברה האנושית"!

„עלינו אפוא לחגור שארית כחנו לצאת למרחב ממעון צר ולשאוף רוח חיים חדשים אל קרבנו. תאחז נא ידנו היום באת ומחרשה תחת אשר החזקנו עד היום באמת הסוחרים ובמאזני כנען ונהיה עתה את אשר היינו לפנים טרם עלינו על שפת לשון ודבת עמים רבים".

„הרעיון הנכבד לחדש רוח נכון בקרב האומה ע"י עבודת האדמה, נשוא הוא על כנפי רוח טהור, רוח מלא אהבת אומתנו ואמונתנו ונשא בכח דעה נשגבה ומאד נעלה היא הדעה מ י ש ו ב א ר צ נ ו העתיקה. ק ל נ ז צ י ה היה תהיה מעתה נר לרגלנו ואור לנתיבותינו ובשמה נדגול כל היום".

„להאספה הזאת נצפן אשר וכבוד להרים דגל הרעיון הנשגב ולשימהו על נס איש התהלה, אחינו הזקן ר ב י מ ש ה מ ו נ ט י פ י ו ר י, אשר לבו ונפשו אמונים להרעיון של עבודת האדמה ע"י אחינו באה"ק וכל ימיו הקדיש אונו והונו להרמת קרן אחיו בני עמו, איש התהלה אשר שמו וזכרו חקוק על לוח לב כל איש ישראל. בהתיסדות אגודת מונטיפיורי להתפשטות עבודת האדמה בין אחב"י ולתכלית ישוב אה"ק, הננו מציבים יד ושם לאחינו זה אשר כל עמודי-פאר וכל מצבות-כבוד לא יערכוהו בגדלם ובתפארתם, ועם זה הננו מניחים גם אבן פנה לבנין עולם, לחדש רוח נכון בקרב האומה, לחלצה מן המצר ולהסיר מעלינו חרפת גוים וכלמת לאומים".

„יודעים אנחנו כי פעולתנו עתה אינה אלא כי אם נעיצת קנה בים התולדה ורעיון אשר יצא לאור אחרי כמה דורות ומעשה אבות ישלימו הבנים ובני בניהם. יודעים אנחנו כי גוי שלם לא ישנה פניו בין לילה ולא יולד לחיים חדשים פעם אחת, אך מה המה ימי שנים שלשה דורות בחיי ע ם-ע ו ל ם? ובמה נחשבו עשרות בשנים לעם עתיק יומין ומלא כח עלומים כעם ישראל?"

באספה זו באו חו"צ לידי החלטות אלה:

א) עתידות הענין הקדוש תלויות בהצלחה העולים הראשונים והעמדה במרחב את הקולוניסטים אשר רגליהם עומדות היום על אדמת הקדש, הפרחה המושבות שנוסדו עד היום, אלה המושבות המדושנית מזעת אפים של אחינו היקרים ומדמם וחלבם, המה אבן בחן, אבן ישראל, יסוד לבנין עדי-עד, וממנה גם פנה גם יתד לאדיר כל חפצם והוא:

ב) ה ר ח ב ת ה י ש ו ב ו ה ת פ ש ט ו ת ו. היינו לקנות קרקעות בא"י ולגאול את הארץ ולנחל עליה אנשים עובדי-אדמה ותאבי-מלאכה שיש תקוה מהם לרעיון הישוב.

ג) אך המאמין ל א י ח י ש. על חו"צ להזהר שלא לבנות מגדלים פורחים באויר, שלא יקרו בשמים עליתם בעוד אשר א ג ו ד ת ם לא על ארץ נוסדה; עליהם לשום אל לבם כי נהלה מבהלת בראשיתה גם אחריתה לא תברך, ואך במתינות ודעה צלולה יעשו ויצליחו. עתה הגיעה תקופת הזרוז והלבון, תקופת קבוץ הכחות וסדור הפעולות, ועל כן מהיום הזה והלאה עליהם לעשות מעשיהם בהדרגה, בהתבוננות יתרה, בזריזות וזהירות, במנוחת-לב ודעה מיושבת, לסקל המסלה ולהרים כל אבני נגף אחת לאחת, להתאזר בסבלנות ולעבוד בלי-חשך ובלי-הרף, להתחזק נגד כל המונעים והמפריעים בלי רעש והמולה בלי סופה וסערה, ל א ב ח י ל ו ל א ב כ ח כ י א ם ב ר ו ח, כדברי חוזה יה אל משובב נתיבות האומה בימי עולם ושנים קדמוניות.

ד) מפני שהמכשולים והתחתחים רבים על כל פסיעה ופסיעה ולהרחיקם נחוצים אנשי-לב בעלי רוח כביר ובינה יתרה הנאזרים ברוח סבלנות ואמץ לב, מדות שלא נמצאו רק בבני עליה המעטים, על כן נחוץ הוא שהנהגת ענין הישוב תהיה מסורה בידי יחידים העובדים עבודתם לרבים ויודעים עת וחשבון לכל מפעל ומעשה, וזאת כל טובת האחדות רוח החיה באופני הפעולה הכללית ובלעדה לא תוכל עמוד.

ה) מפני שאין דבר בעולם המחליש כח ההתעוררות כפעולה לתהו ועבודה לריק, על כן אין למהר בתמיכת הקולוניסטים שנאחזו באה"ק

ולהושיעם תשועת עולמים, עד אשר ימצא אחד ומיוחד משלומי אמוני ישראל, נדיב וחובב ציון נודע למשגב בעמו אשר יתעשת לחרף נפשו ולעבור ארחות ימים לאחיו השוכנים בארץ הקדושה, לראות את שלומם וצרכיהם המרובים, לתת קצב ושעור להתמיכה בפעם אחת והתמיכה התקופית במשך איזו שנים, עד אשר יגיעו לכלל הצלחה והפרחה.

ו) טובת ישוב א"י והאפשרות להרחיב הדעה, לעשותה מרוצה לעם ונוחה לבריות. דורשים מחו"צ להכנים את כל ענין הישוב תחת השם „מזכרת משה" על שם השר הצדיק ר' משה מונטיפיורי ז"ל אשר שגה באהבת הארץ הזאת משך מאת שנה ולכל בה היו חיי רוחו.

ז) להמציא ראשונה תמיכה להקולוניסטים הנמצאים כבר באה"ק ולהעמיד במרחב רגלי החלוצים הראשונים, והפעולה שאחריה תהיה להושיב קולוניסטים חדשים לעת רצון ושעה מוכשרת.

[הערה] התמיכה הראשונה שנחוצה היתה כרגע לפתח-תקוה ו„יסוד המעלה" אשר נמצאו יושביהן בצרה גדולה, שלחו חו"צ למקום תעודתה באותו מעמד באמצעות הרב הגביר הנעלה רבי מיכאל ערלאנגער בפאריז. תמיכה זו עלתה לסך 10,000 פראנק או 3870 רו"כ. הסכום הזה נמסר מאת ה' הירש מנהל „מקוה ישראל" ליד מיסדי הקולניות והם המה חלקו את הכסף להקולוניסטים ולרבים מהם עלה עד כדי חמש מאות וחמשים פראנק לכל אחד ואחד.

מלבד זה נשלח במשך החרף בשנת תרמ"ה הסכומים האלה בתור תמיכה לפי שעה: 700 רו"כ לבני ביל"ו, 700 רו"כ, לקולוניסת אחד בגדרה וסך 2000 רו"כ לבני „יסוד המעלה". והסך האחרון הזה לא הגיע למקום תעודתו רק אחרי בא הרק"ז לאה"ק כמו שיבואר במרוצת הדברים.

ח) אחרי כי מלבד התמיכה הראויה להקולוניסטים שנאחזו באה"ק מכבר, עוד יהיה עקר פעולת חו"צ לקנות אדמה בא"י אשר לדבר זה נחוצה ידיעה שלמה וברורה מתכונת הארץ, גם מבין ויודע טיב האדמה, נמוסי המדינה ובפרט ההשתדלות שלא להכשל בקרקע שיש עליה מערערים כאשר כבר נכשלו אחדים מאחינו וע"י המשפטים המה מושכים עליהם את שנאת העם היושב בפלשתינה, מטעם זה אין טוב להם בלתי אם ליסד ועד הפועל בא"י. אך אחרי כי חו"צ היושבים בחו"ל אינם יכולים לדעת בשום אופן אי זה דרך ישכון אור האמת וכל הידיעות הבאות אליהם מא"י מכחישות וסותרות כל אחת את רעותה, ע"כ הנה בחפצם לכונן דבר קים ולא לבנות מגדלים פורחים באויר, מן הנחיצות הוא לשלח לא"י אנשים בעלי יכלת שאינם תלוים בדעת יהיה מי שיהיה, אנשים דבקים בהרעיון וכבירי-כח לב, חכמים שעינם בראשם ולא יתפשו במזמות בעלי ערמה ותחבולה, האנשים האלה יתמהמהו באה"ק ירחים שנים ויקבעו ועד הפועל, ואז תחל הפעולה.

לא למותר אחשוב להביא בזה דברים אחרים מדרשת היושב בראש לעת הסגר האספה.

„המפעל הזה—רעיון ישוב א"י—יטהר את אומתנו משני פשעי ישראל שהיו לו למכשול עון במשך אלפי שנה והחטאים שנשתרשו בתכונת לאומנו: ההתרשלות בעבודת האדמה ועל חטא שחטאנו בהתכחשותנו לצור מחצבתנו ולאחדות לאומנו; אחרי שנדע את החטאים שנשתרשו בקרבנו, היה תהיה לנו ההכרה הזאת לאור מאיר על הדרך אשר עלינו להתיצב עליה מהיום, למען אשר נרכוש לנו כבוד-אדם מן העמים אשר בקרבם הננו יושבים, ההכרה את כבודנו אשר היינו רחוקים ממנה עד היום".

„הבינו איש לשפת רעהו ונבא לידי עצה אחת „והסכמה כללית, אשר בלעדה לא תקום כל מחשבה „טובה ומפעל נכון לשנות את גורלנו וארחות חיינו „לטובה. פה בהתבוננו מרחוק על הארץ ערש „אומתנו ואמונתנו חזרה ונעורה בנו גם התשוקה „לעבודת האדמה אשר נשכחה מאתנו ברבות הימים, „העבודה הקשה הזאת המחזקת את בעליה והאחדות, „הכלי המחזיק ברכה לטהרת רוחנו עורבות ערובתן „כי בישע ה' נצליח בפעולתנו ותקום ותעמוד לדור „דורים".

ודבר יצא מאת ראשי הנהגת הישוב באה"ק אל חו"צ בכל מקום שהם לאמר: „אחים יקרים! עליכם לדעת כי האמת היא חותמו של ה' הבוחר בירושלים, וע"כ חלילה וחלילה לכם להוליך שולל את ההמון למען הטות את לבם אל הרעיון לאמר להם כי באמרם: „דורשים לציון אנחנו!" יזכו לנחלת שדה וכרם, כמו שקרה בכמה מקומות. עליכם להסביר ולבאר לכל שואליכם כי נדבת לבם היא קרבן חובה על מזבח האהבה לכנסת ישראל ושהישוב הוא חובת הגוף על כל איש נאמן לאומתו ואמונתו ואיננו דבר מסחר ופרקמטיא. בכלל על כל חו"צ להזהר שלא להונות את העם למשוך לבו בתקות כוזבות, ואך האמת יורה דרכו.

ראשית פעולת חו"צ אחרי האספה היתה המלאכות, היינו נסיעת הג' וויסאצקי לאה"ק, שמזמן זה החלה תקופה חדשה בחיי הישוב. היאוש חלף הלך לו, והתקוה באה דרך פתחו של אולם!—

ג.

המלאכות, ראשית פעולתה לדבר הישוב ואחריתה.

מלאכות אחינו היקר וציר נאמן לשולחיו רבי קלונימוס זאב וויסאָצקי נ"י עלתה בעתה על שפת לשון רוב מה"ע לבני ישראל ומוצאיה ומבואיה כמעט גלוים וידועים לכל, ואנכי לרגל מלאכתי אעביר פה רק ראשי פרקים מהמפעל הגדול הזה שהיה לתל שכל פיות חו"צ פונים אליו.

שלשה חדשים רצופים עברו לחו"צ בחליפות מכתבים ותלגרמות במציאת תשובה נכונה על שאלת: את מי נשלח ומי ילך לנו? ולא נמצא כל איש להעמים עליו את העבודה הזאת וע"כ נמשכו השקליות והטריות על ההלכה הזאת כל ימות החרף שנת תרמ"ה. בין כה וכה ואחינו האכרים העובדים את אדמת הקדש היו צמאי ישועה ותאבי תמיכה עד שאי אפשר היה לדחות את ענין המלאכות עד ימי הקיץ, שאז אולי נמצא אחדים שחפצו גם יכלו לקבל עליהם טורח זה. זאת ראה הראש והראשון לכל דבר שבקדושת האומה הנדיב רבי קלמן זאב וויסאָצקי ויאמר: הנני, שלחוני! ויקם על נדיבות לצאת בהמלאכות הקדושה בחרף נפש ובהוצאה רבה מכיסו, וביום כ"ח אדר שנת תרמ"ה יצא בשעה מוצלחת מביתו ועירו ללכת אל מקום שם נשאו רוחו הכביר ולבבו הטוב. תעודת מלאכות האיש הנכבד הזה היתה: א) להודע מצב הקולניות הנוסדות מכבר: „ראשון לציון" (חלק קטן ממנו) „גדרה" (ביל"ו), „פתח תקוה" ו„יסוד המעלה", ולשים קצב ומדה להתמיכה; ב) לשום עין על הרחבת הישוב ואופן השגת מטרה זו; ג) לבא בקשר ויחס עם חברת „עזרת נדחים" אשר בירושלים; ד) לקבוע ועד הפועל שתכליתו תהיה: 1) למנות מנהיג ומכלכל (עקאָנאָם) להקולוניות; 2) להשגיח על מעשה המנהיג ולחתוך הדין בינו ובין הקולוניסטים או בינם לבין עצמם; 3) לתת התמיכה ולהגבילה לשעורים; 4) לדאוג לצרכי העדה בהקולוניות, ליסד בתי תפלה, בתי ספר, ובתי מרחץ, לפלס ארחות האכרים ע"פ דרכי הנקיות ותורת הבריאות, לכונן בתי מכלת וחנות לצרכי אכל נפש בעד בעלי המושבות, ובכלל לחנכם ולהבינם דעת נעם המדות המתוקנות ודרכי החברה הנוסדה על עזרת אחים ואהבה ורעות.

ביום ערב פסח בא ה' וויסאָצקי לקושטא. ובעיר זו עשה שלשה שבועות ויבקש גם מצא נתיבותיו בבתי אחינו בני העליה הנכנסים לפני ולפנים ויעשה הצעדים הראשונים להמתקת הדינים בדבר החקים הנוגעים אל חיי אחינו האכרים על אדמת הקדש. כן בקר בלוית בן לויתו בדרך החכם אלעזר רוקח נ"י את החכם פחה הרה"ג ר' משה הלוי עפּפּענדי אשר קבלהו באהבה גלויה ויבינהו כי מסור הוא לרעיון ישוב א"י בכל לבו ונפשו ובכל כחו ישתדל לפעול ולעבוד במקצע זה, ודבריו היו לה' וויסאצקי כצרי נחם וכטל של תחיה, ויפיחו בקרבו רוח עז ותעצומות ללכת בדרכו דרך הקדש. בבאו ליפו כבר מצא שמה את הכהן הגדול מאחיו, הגאון רבי נפתלי דאקטור אדלער שליט"א ממלא מקום אביו הגאון ברבנות לונדון והמדינות. איש התהלה הזה השתתף לה' וויסאָצקי במעשה הצדקה, כי מסר לו את הסך 300 ל"ש הנתן על ידו מקופת נדיבי עמים, לחלקם בין בני עם אלהי אברהם יושבי המושבות. אז הגיעה לה' ווים. עת העבודה ובקרת המעשים, שנהיו וההוים עתה בא"י, החלה.

נשים נא הפעם עין על מצב הענינים שמצא ה' וויסאָצקי בא"י ברגע פעולתו הראשונה.

שלש הנה הקולוניות הנזונות ומתפרנסות מחסד חו"צ: פתח תקוה, גדרה ויסוד המעלה. השתים הראשונות נמצאות בקרבת יפו והשלישית בגליל העליון אצל צפת והמושבות זכרון יעקב וראש פנה. מושב פ"ת ישתרע על ככר ארץ גדול מאד לערך המשפחות היושבות עליו שלשים וחמש במספר. אדמת המושב שמנה מאד ופוריה, אך מפני שמנותה וליחות האויר המעלה, אדים מן הארץ שאינה מיושבת כל צרכה, תשרור שם קדחת קלה לאחרית ימי הקיץ לעת תגבורת החום. המיסדים הראשונים היו אנשי ירושלים, אשר חיש מהרה עזבו אדמתם וישובו העירה. המושב הזה השמם מאין אדם חור ונתיסד ע"י יוצאי רוססיה בשנת תרמ"ב, ולבעבור הזהר מחמת הקדחת, נועצו המתנחלים לבנות להם מקום מושב, הרחק מאדמתם כמהלך שעה וחצי בהכפר אימלעביש על כברת ארץ קטנה במדת ששים דונם או חמש דעסיאַטין. הם המה חפרו באר בגבה ההר וישקיעו הון עתק בבנין ובבטן האדמה. ומאשר כי מקומות שבתם רחוקים מאחוזתם וההליכה והחזרה מבלות עתותי העבודה, נמנו וגמרו אחדים לקנות ככר ארץ בקרבת מקום המושב החדש, ולא ידעו האנשים האלה להזהר ויקנו קרקע שחובות הממשלה

ממסים וארנוניות רובצת עליה ויניחו כספם בענין רע ולארצם לא היתה גאולה עד היום. עוד מכשול גדול היה לבני פ"ת מערבוב הגבולים בינם ובין הערבים המשתמשים עמם בערבוביא, דבר המביא כמובן לידי קטטות המושכות עליהן חרון אף של בעלי הרשות וויושבי הארץ לפנים. גם נמצאו ביניהם אלה המחכירים שדותיהם ומעשיהם נעשים ע"י אחרים. אלה הם מעטים מהרבה המכשולים שהמלאכות היתה צריכה ליישרם ולהסירם מעל דרך הישוב.

המושב גדרה נמצא ביפה נוף, אוירו טוב ומבריא את הגוף, גם הארץ פוריה ומסוגלת לתבואות, לשדי זרע ומטעי כרמים וגנים, אך שמם הוא מאין בית לשבת. והרשיון על בנין הבתים כבר כלו לו חדשיו עוד בשנה העברה ואבד זכותו וצריך להחליפו באחר, שדבר זה קשור עם עבודה רבה ויגיעה גדולה. אדמת המושב הזה תכיל 300 דונם שהם 250 דעסיאַטין ונתחלקה לכ"ה חלקים, (כל חלק יכיל 120 דונם או 10 דעסיאַטין), שמספר 14½ מהם שייכים להועד אשר „למוכרת משה" באה"ק והנותרים הם מקנת כסף יחידים אשר כבר הודיעו חפצם להקדיש גם חלקם להועד שהושיב על אדמתו ארבע עשרה קולוניסטים על מנת שישלמו את מחירה לאט לאט. עד בא ה' וויסאָצקי לארה"ק וגם בעת צאתו משם, עדיין לא היה רשות לבנין הבתים על פי נמוסי המלכות וחוקי המדינה שאחינו באים להתישב שם.

המושב יסוד המעלה משתרע על כר נרחב המוכיל בשטחו כשלש מאות דעסיאַטין ויותר בקרן בן שמן, הארץ כלה משקה והאויר צח ונקי, והעובד אדמת הארץ הברוכה הזאת ישבע לחם ויראה שכר טוב בעמלו. אך גם פה היתה אי הידיעה לפח ולמוקש לאחינו העולים בני מעזריטש אשר ברוסיה המדינה. את הקרקע קנו בכסף מלא, במחיר שמונת אלפים רו"ב במזומנים מאת איש יהודי ספרדי, אך לא השכילו לקחת ספר המקנה עפ"י הנימוס ויסתפקו בקנינים כתובים עברית, ובדבר הזה נתנו ידים להמוכר להקיפם ראש ותלאה ע"י קנוניות וערמומיות ובעד כתיבת הנחלה בערכאות דרש הון עצום, ובבא אחינו אלה לבנות בתים והנה-מתלאה! כי לא נתנה להם הרשות המקומית לבנות בתים, ובצדק, מפני שאין לך מדינה אחת בעולם שיהיה בה רשאי לבנות בית על קרקע שאינה שייכת להבונים. כאלה וכאלה רבו המכשולים הקלקולים והמעותות שרובם באו רק מחסרון ידיעה את חקי הארץ שהם באים אליה, מהעדר ישוב הדעת לפני הפעולה, ממכשול-לב בשגגה העולה זדון של אחרים אשר אחינו הנ"ל הפקידו טובם בידם, והעקר מחסרון ועד הפועל מאנשי מעשה ובעלי נסיון.

כראות ה' וויסאָצקי את כל הדברים האלה ואחרי אשר ברר ולבן את כל עניני הישוב כמו שהם, נגש אל מלאכת יסוד ועד הפועל, להוציא לפעולות ידים את כל החלטות חו"צ בעתן ובמועדן. ראשית ראה לו לתור אחרי אנשים שיהיו ראוים והגונים לקבל עליהם את העבודה הכבודה והכבדה הזאת; אחרי אנשים שימלאו אחרי התנאים הנחוצים והנכבדים האלה: א) שיהיו אנשי אמונה ואינם תלוים בדעת אחרים; ב) אוהבי רעיון הישוב וחפצים ביקרו, אנשי מעשה בדיני ממונות והלכות מדינה וחכמים בעלי נסיון; ג) קרובים לאדוני הארץ ונשואי פנים במערכות הרשות המקומית; ד) בעלי סבלנות לשאת טרחם ומשאם של הקולוניסטים וקרובים להם לדעת מחסורם בכל עת ועונה, ולהחיש לרוחתם ולתשועתם; ה) שיהיו משגיחים בעינא פקיחא על הקולוניסטים שיהיה השם הזה ראוי להם בעבדם את האדמה בידיהם כפי האפשרות ולרגלי המלאכה וההתרגלות; ו) והאחרון הכביד, שיהיו לעינים ומורי דרך הישוב להעולים החדשים היום שרובם הנם בעלי מלאכה ועבודה ועושים מעשיהם בדעת נפש, להם יוכל הועד הפועל להיות לתשועת-עולמים, לא בחיל ולא בכח כי אם בכלכלת מעשיהם ברוח משפט והארת עיניהם על צעדיהם הראשונים; ואחרי כל אלה שהועד הפועל יקבל אחריות על פעולתו לפני כל קהל ישראל, זאת הבין אחינו היקר, ובפנותו הנה והנה ראה כי אין איש אשר ימצא בו כל התנאים שהזכרנו ואף רובם, מלבד הגביר היקר ה' אברהם מויאל ז"ל אשר גם הנדיב והעמוד התוך להישוב שם בו מבטחו, שבו נמצאו רובי התכונות המבוארות למעלה ועליו גם באה הסכמת דעת הקהל באה"ק; האיש הנעלה הזה התעשת לבקשת ה' וויסאָצקי לקבל על עצמו את המשרה הכבדה הזאת, ולבל תקשה עליו העבודה ולא יכבד עליו לפנות מעסקיו הפרטיים ועוד יותר מפני ההסכמה להספיק להקולוניסטים את הנחוץ להם לעבודה ופרנסה בצרכים ולא בכסף מזומן, שלזה נחוץ מנהל ומפרנס יודע דרכי הכלכלה בבית ובשדה, — ושאלת המנהל אשר יהיה המוציא והמביא ביחוד עניני המושבה „פתח תקוה" נשארה בלי פתרון עד היום. בין כה וכה וה' מויאל לא שקט במכונו ויחל לעבוד את עבודתו הקדושה ברוב אונים ובחפץ כפים, ואין קצה לכל הטובות אשר הגיעו להישוב על ידי האיש היקר הזה, כאשר אספר בהרחב באור בפרק הבא.

עפ"י הידיעות אשר אסף ה' וויסאצקי בחפניו במשך ימי שבתו בארה"ק, מצאו חו"צ להם לנחוץ לצמצם את כל כחותיהם לע"ע רק על תמיכת שלשת המושבות: „פ"ת", „גדרה" "ויסוד" „המעלה" ולהעמידם במרחב. במשך שלשת הירחים אשר ישב ה' וויסאָצקי בארץ הקדושה באו ליפו סכומים ממקומות שונים, בכלל זה כעשרת אלפים פראַנק שנתן ע"י הציר הנכבד הנ"ל לתת להמתנחלים התמיכה הנחוצה תומ"י והסך 2000 רו"כ שנשלחו לראשונה על ידי איש מיוחד ר' ביינוש מאנפערל ונמסרו אחרי כן לציר חובבי ציון בעד בני „יסוד המעלה". סכומי ההוצאות יבאו בפרוטרוט בפרק המיוחד אשר יעדתי לרשימת הוצאות הישוב בכלל ובפרט. — ה' וויסאָצקי בקר את כל המושבות, שם עין חודרת על צרכי כל קוליניסט בפני עצמו **ולפי מדת היכלת של חו"צ נתן** תמיכה לכל אחד ואחד, וככלותו את מעשהו שב לביתו שבע רצון וענג על כל הטוב והחסד אשר עשה עמו ה' אלהי ישראל בדרך הקדש אשר הלך עליה.

ד.

פעולות ה' מויאל לטובת הישוב. מותו ויציאת ההנהגה ליד ה' הירש נ"י.

כמו שאמרתי בפרק הקודם נגש ה' מויאל, בצאת ה' וויסאצקי מאה"ק, בחדש מנחם אב תרמ"ה, לעבודת הקדש בכל לב ונפש ובחריצות ידים, — בהשתדלותו היה עתה מראה המושב פ"ת כמראה עיר קטנה יושבת על תלה. מי אשר ראה פ"ת לפני שנה ויראה היום יברך: ברוך מציב גבול אלמנה; ישתומם על חוב"צ ועל פעולת צדקתם לחיי המושבה כלה, כי במשך זמן קצר כזה עלתה ביד הבונים לבנות עיר קטנה יפהפיה במקום גלים נצים ועיי מפלה, אשר שרדו ממפולת בתי הקולוניסטים הראשונים שעזבו את מקומם, בתים נאוים מתנוססים במשטר ובסדרים בטעם בתי איירופא, והמון אכרים ויוגבים עובדים עבודתם בשדה ברנה ובחפץ כפים. גם קנה סוסים ופרדים, פרות ושורים, כלי מחרשה וזרע השדה בעד האכרים היוצאים לפעלם בשדה ברוח נכון, וכאשר חזו חו"צ מראש כן היה: התרחבות הישוב הועילה להבראת האויר והקדחת עוד לא שלטה שם בימי הבציר בשנה זו, ובשנה הבאה באשר עצי הקאליפטוס אשר יטעו אותם עתה יגדלו, יתהפך האויר לחיי נשמות. מלבד הזרע והמקנה וכלי המלאכה נתן לחם לאוכלים ועושים בסכומים קצובים לעתים מזומנים; ה' מויאל עשה גם את שלו לשכך כעס וחמה מצד השלטון המקומי ועמלו לא נשאר מעל. — בגדרה התנחלו הבילויים ועוד איזו משפחות; דבר הבנין לא היה יכול לצאת לפעלו תומ"י מטעם האמור למעלה, אך כל הנחוץ להשגת הרשיון מהמושל בעזה אשר בפלך הזה נמצא המושב, נעשה, אחרי אשר המציאה הנהגת הישוב בארה"ק את ההרשאה על ההשתדלות מהגאון ר"ע הילדעסהיימער אשר על שמו כתובה האחוזה בערכאות. הביל"ויים והמשפחות היושבות בגדרה נגשו אל עבודתם בחשק נמרץ ובלב מלא תקוה אל ימים טובים ותודה לחו"צ מחזיקיהם ומעודדיהם. — „ליסוד המעלה" שלח ה' מויאל איש עתי וששת אלפים פראַנק בידו על הצרכים הראשונים והנחוצים ויעשה גם כל הנחוץ לשבר זרוע מעול וחומץ לבל יחרוך רמיה צידו. הכל כאשר לכל עשה ה' מויאל בשקידה גדולה ועצומה בעמל נפש ויגיעת בשר ותקותו האבירה נץ כי ברבות הימים ישים קץ לעמל הקולוניסטים ינחמם וישמחם מיגונם ויביאם אל המנוחה והנחלה.

מכל האמור נראה שהמלאכות עשתה את שלה באמונה ותמצא את הנקודה התיכונה להשתלמות הישוב והרחבתו; ע"י התמנות ה' מויאל למנהיג ומנהל את ענין הישוב, **כבשה המלאכות את הדרך** לפני בעלי הישוב הבאים אחריה, וזאת תהלתה ותפארתה לדור אחרון. מודים המה חו"צ שיש ויש תקונים נחוצים לשעה ודורות, אך אי-השלמות לפתח כל בני תמותה רובצת, ועוד חזון למועד להשלים את פעל פעלה המלאכות, לשכללו ולכללו כחפץ כל חובבי ציון באמת ואמונה.

כאשר אמרתי למעלה, הנה רבות היו המחשבות הטובות אשר חשב ה' מויאל על הרחבת הישוב לימים יצרו, אך „לב אדם יחשב דרכו ומה' מצעדי גבר!" האיש הרם הזה מת פתאום לפתע בדמי ימיו ובמותו אבדו חו"צ גבור משכיל אשר היה בכחו לישר הדורים ולשים מעקשים רבים למישור, איש חי ורב פעלים, איש מכבד בעיני כל יודעיו ומכיריו אשר לא שנו אחרי דבריו וגם אחרי רצונו, איש אשר ידע לעות דבר וה' חננהו בלשון למודים לדבר ולהתיצב לפני מלכים, איש בעל רצון אדיר ומתמיד ועל כל אלה בעל לב נלבב ואוהב עמו אהבה עזה בלי מצרים, איש אשר כאוצר יקר היה לחו"צ ובו היו שמורות תקות רבות לאלפי פעולות ותוצאות טובות בעניני הישוב, עד כי נוכל להגיד

ולהעיד בפה מלא לפני כם תולדת ישראל, כי לו ארכו ימי חיי המנוח והלך הלך וצעד למטרתנו הקדושה בשעשה עד נשימתו האחרונה, כי אז קבעו חו"צ בעזרתו צורה אמתית לישוב אה"ק, ולא יספו לראבה עוד. אבל אבי ישראל לקח את המתנה הטובה שהיתה בגנזי כ נ ס ת י ש ר א ל!—

פה הוא המקום להציב ציון לנפש צדיק זה ולספר אחרי מטתו מאהבתו העצומה לרעיון ישוב א"י אשר היה מסור אליו כל הימים בכל לב ונפש ומדאגתו הרבה לגורל הקולוניסטים הצפוים לעזרת חו"צ, ואשר נתן בידו לתמכם ולסעדם, ביומו האחרון, עת אשר אש צרבת (בראַנד) נשקה בגויתו ובינתו התבלעה, בכל זה לא חדל מבטא בשפתיו דברים מקוטעים הנוגעים רק לעניני הישוב ויצו במפגיע: „לתת תמיכה להקולוניסטים.... לקנות סוסים להביל"ויים.... לקנות שדות עבור מושבות חדשות.... לדבר עם הפחה אודות רשיון לבנין הבתים.... לעשות גנים למטעי כרמים.... מה יאמרו חו"צ עתה?... עוד ירחם ה' את עמו.... נר ישראל לא ידעך"... ובהמלים האחרונים האלה השיב רוחו אל ה' ונשמתו הטהורה עלתה אל אלהיה תנצב"ה.

את שם המנוח מ ו י א ל ז"ל יזכירו הקולוניסטים עד היום ביראת הכבוד וברגש תודה עמוקה, כי הוא שעמד להם בכל עת צרה וצוקה וינטלם וינשאם עד הגיעם למרום קצם ולמחוז חפצם.

ה' מויאַל ז"ל קבל מחו"צ לתמיכת הקולוניסטים „בפ"ת", „גדרה", ו„יסוד המעלה" סכומים אלו: 30,000 פראַנק (11,859,87 רו"כ) ע"י ה' ערלאנגער דרך פאריז; 12000 פ"ר (4,778,79 רו"כ) ג"כ ע"י ה' ערלאַנגער, 30000 פר' (12105,16 רו"כ) ג"י ע"י ה' הערלאַנגער דרך פאַריז, וכולם יחד עולים בס"ה: 72,000 פראַנק או; 28,843,2 רו"כ. סכום ההוצאות שהוציא ה' מויאַל לצרכי הישוב יבא בפרוטרוט בפרק מיוחד אשר יעדתי לרשימת הוצאות הישוב בכלל ובפרט.

עפ"י הנסיון, המורה המובהק אשר מ מ נ ו יקחו תורה כל העובדים עבודתם לרבים, אשר נחלו להם חו"צ בשנת פעולתם הראשונה ע"י המלאכות והתמנות ה' מויאַל ז"ל שלא מנע ארשת שפתיו מחו"צ ויודיע להם כפעם בפעם את כל החקירות והדרישות שעשה בעניני הישוב במקצעות שונים, באו חו"צ אל ארבע החלטות נחוצות ליסוד וקיום הפעולה באה"ק והתחזקות הרעיון בחו"ל, ואלו הן: א) ערך השווי בין היכלת והחפץ עם האחדות השלמה וההתרחקות מבלבול הדעות והמושגים; ב) התרחקות מתערובות חולין בטהרת הקדש; ג) פעולה נכרת ומוחשית בכל פנות הענין; ד) עבודת אדמת הקדש ב י ד י בני ציון.

א) ערך השווי בין היכלת והחפץ כיצד?

כנוהג שבעולם אדם יוצא לפעלו על שדה העבודה, המסחר וחרשת המעשה, הוא סופר ומונה את רכושו ועל פי מדת היכלת הוא מנהיג את עסקיו ומכונן פעולתו. ואם הדין כן באיש פרטי שהוא אדון לעצמו, על אחת כמה וכמה בעובדים עבודתם לטובת הצבור הישראלי שלא אלמן הוא מדלי-מעש ומגבורי בקרת, שהם צריכים לעשות מעשיהם בידיעה נכונה כי יכלו את אשר החלו לבל יעמדו באמצע הדרך וישלו את העם בתקוה כזבה לאבד האמונה בהם ובהמתעסקים. על פי הדברים האלה, הנה בכל חפצם להגדיל את כבוד הענין ולהאדירו ע"י פעולה מוחשית ולפעול מעתה להרחבת הישוב שהיא רוח החיה באופני ההתעוררות האמתית, היינו לקנות קרקעות ולתת עזר וסיוע להמתנחלים בעלי אמצעים מצמצמים, אחרי אשר הקולוניסטים הראשונים כבר באו בעזרת ה' לכלל ישוב ולא תחסר להם רק תמיכה תקופית,—בכל זאת לא יוכלו חו"צ לעמוד על המקח להאחז בסבך איזה עסק, כל זמן שלא ידעו את תוכן האמצעים העומדים לפקודתם ואם תהיה להם האפשרות להביא את הענין אל מרום קצו, והדבר הזה תלוי בכל איש אשר לבו לציון באמת אם ידגול בשם האחדות האמתית ב ר ע י ו ן ובפעולה.

ב) התרחקות מתערובות חולין בטהרת הקדש כיצד?

ענין הישוב הוא נשגב ונעלה ורעיון שלם בפני עצמו. הרעיון הזה צריך להיות חובת הגוף על כל איש ישראל מבלי נטיה פרטית וחיצונית. לא יתכן הוא כי נטית חו"צ לאיזה קולוניסטים תכריע אותם לצד אחד ויאמרו כי חפצים המה לראות עולים אך מקרבם, מבלי להעלות על הדעת אולי אלה אשר בקרבם הם יושבים אינם מסוגלים להיות חלוצי הישוב; תערובות חפץ פרטי בענין כללי מבלה כל ענין נכבד ומחשבה יקרה. ע"כ שמו להם טובי חו"צ לחק ולמשפט שבדבר תמיכת הקולוניסטים הראשונים צריכים כ ל הפנים להיות שוים ובהעזר והסיוע בהושבת אכרים חדשים, דרוש ונחוץ הוא לשים עין רק על מעלת התקנה לכלל הישוב מהמתישבים בלי כל פניה ונטיה צדדית.

ג) בדבר הפעולה המוחשית והנכרת בהרחבת הישוב, החליטו חו"צ להביא לידי בירור את המשפחות החפצות והיכולות ל ע ב ו ד ב י ד י ה ן

את האדמה, וע"פ מדת האמצעים אשר בידיהן, [יוכלו חו"צ להיות להן לעזר וסעד וגם בעצה ותושיה לכונן דרכם אל מטרתם] ע"י הועד הפועל לבל יכשלו חלילה.

ד) והכי נכברה היא: **עבודת אדמת ישראל בידי ישראל**, לא ע"י ארִיסים הגונבים ושמים בכליהם, לא ע"י חוכרים מבני עם הארץ, כי אם אחב"י **בכבודם ובעצמם** יקיימו גם בעצמם את דברי חז"ל: **אם עושה אדם עצמו עבד לאדמה ישבע לחם, ואם לאו לא ישבע לחם**". מהכלל הזה לא יזועו חו"צ, כי בתחית הארץ כן תחית העם לא תוכל להיות כי אם ע"י עבודה ופעולה ביגיעת בשר וזעת אפים, יכלל אחר אין להם.—

〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰

אחרי מות ה' מויאל ז"ל, ודרוש היה לחו"צ למצוא איש אחד בעל כשרון, חכם ונבון, איש רב פעלים אשר ינהל בחכמתו את הישוב בכלל והמושבות בפרט, שמו אז עינם בהאדון הנכבד והיקר ר' שמואל הירש מנהל „מקוה ישראל" ומוציא ומביא את כל עניני הנדיב בארה"ק, ויפנו אליו בבקשה כי בהיותו אוהב נאמן להמנוח מויאל, יתעשת להקים נחלת המת או שם המת על נחלתו נחלת יעקב ויקבל עליו את ההנהגה הראשית בא"י על כל עניני הישוב, עכ"פ לפי שעה עד אשר תמצא ידם לעשות סדרים בזה, ויאות הארון הנכבד הירש בטובו לקבל על עצמו את העבודה הכבדה הזאת לפי שעה, אף יסד ועד משמונה אנשים מצוינים, מומחים ונאמנים בברית ישוב ארץ ישראל בכל לב ועל פיהם ישק עתה דבר הישוב וכל עניני הקולונזציה. ע"י האסון אשר קרה את חוב"צ במות המשגיח הכללי ה' מויאל, לא היו יכולים חו"צ לדעת חשבון ברור מכל פרוטה ופרוטה שיצאה על ידו באה"ק על כל הנעשה שמה במשך זמן הפעולה מיום צאת המלאכות מאה"ק עד יום מותו. במות ה' מויאל בדמי ימיו בלי צואה מה יעשה ליתומיו הקטנים, נמסרו כל פנקסאותיו ורשימותיו לידי הארון הדירעקטור רבי שמואל הירש נ"י שהוא האפוטרופוס הפרטי על עזבון המנוח, והאיש היקר הזה שקד על מלאכתו להביא את החשבונות לידי גמר ובעת כתבנו עתה הדברים האלה פרוש לפנינו חשבון דבר הישוב כשמלה בכל פרטיה ודקדוקיה, כאשר יראה הקורא ברשימות הוצאות הישוב אשר נביא בפרק האחרון במכתבנו זה.

מכל דבריו ופעולותיו של האדון הירש, רואים חו"צ בעליל כי נתון הוא להדעה הקדושה של ישוב א"י בכל נפשו ומאודו וכי ימלא את משלחתו בלב מלא אהבה נאמנה ודאגה להקולוניסטים ולכל צרכיהם, וגברין דברי אמת שטובתם ושלומם הם כל ישעו וחפצו כל הימים. אם נבא הפעם חשבון לראות את כל אשר השפיקו חו"צ לעשות בכחותיהם הדלים לטובת הענין הקדוש, כי אז מחזה נעים ויקר, מחזה מרנין לב ומשמח נפש תחזינה עינינו: במשך שנת פעולתם הראשונה בנו עשרים בתים ושלשה עשר רפתים לבד **מקוה** וברכת מים ויתנו להקולוניסטים **אוהבי עבודה** אשר בשלשת המושבות: **פתח תקוה**, **גדרה** **ויסד המעלה** את כל צרכיהם הנחוצים להם ביותר; בהמות, כלי מחרישה, זרע השדה, לחם לפי הטף ומספא לבהמות וגם שכרו להם רופא, המציאו להם רפואות ויתר הצרכיים הכלליים החומרים והרוחניים הנחוצים לכל קבוץ וישוב בני האדם ביחד. וה' ממרום קדשו השקיף אל כל עמל חו"צ לטובת ארצו השוממה והחרבה וישלח את ברכתו מקדש בגשמי נדבה לארצנו הקדושה, ועתה יש תקוה כי אם ינהלו חו"צ את עובדיה בלחם ובצרכים הנחוצים עד ימי הבציר ההולכים וקרבים, יגדל כח רבים מהם לעמוד במרחב וללכת רומם על דרכם, ועל חשבון חו"צ תהיינה רק הוצאות כלליות כמו: טהרת האויר בפ"ת ע"י נטיעות, בנין הבתים בגדרה ויסוד המעלה, נטיעת כרמים, החזקת בתי ספר ומרחצאות וכו' עם איזו תמיכה פרטית להעניים ביותר מחבריהם, והיה אם ירבו אמצעי חו"צ, **קדושים יהיו רק למקנת אחוזות חדשות באה"ק**.

בשעה שאני עורך את הטורים האלה, נסע ה' שמואל הירש פקיד המושבה „מקוה ישראל" שהוא גם ראש הועד הפועל המפקח על כל הקולוניות כאמור למעלה, לזמן קצר מארה"ק לרגל מלאכתו, ועד שובו מנסיעתו ממלא לפי שעה מקום היושב ראש ה' אסאָוועצקי פקיד המושב „ראשון לציון", ותחת הנהגתו מתאספים חברי הועד לאספה פעמים בחדש לשפוט על כל עניני המושבות בכלל ובפרט, וכל החלטותיהם יובאו כפעם בפעם חרות על ספר מידי הסופר והמזכיר ה' רוקח, כן נוהג הדבר עד היום הזה.

בחמשת הירחים האחרונים מן י"א כסלו עד ר"ח ניסן נכנסו לקופת ועד הפועל ביפו ע"י ה' ערלאַנגער דרך פאַריז סכומים אלו: 10,000 פראַנק. (4063 רו"כ); 6000 פראנק (2426,15 רו"כ); 4000 פראנק. (1588,80 רו"כ); 6000 פראנק (2421 רו"כ,

וכל הסכומים ביחד עולים לסך: 26,000 פראַנק או. 95, 10,498 רו"כ. סכום ההוצאות שעלו לצרכי הישוב במשך זמן זה יבא בפרוטרוט בפרק המיוחד אשר יעדתי לרשימת הוצאות הישוב בכלל ובפרט.

ה.

ידיעות כלליות בנוגע להישוב.

הפעולות העזות והנמרצות, אשר פעל ועשה ועד הפועל בא"י להתפתחות הישוב ולהעמדת הקולוניסטים במרחב, משכו עליהן התבוננות רבים וכן שלמים מבני עליה ואנשי שם בחו"ל ונוספו גם המה על המון המחזיקים ברעיון הקדוש הזה וחוגרים שארית כחם לתמכו ולסעדו ולתת לו ידים. ביחוד הפליא לעשות לטובת הישוב הרב הגביר הנכבד והנעלה ה' מיכאל ערלאַנגער בפאַריז עושה דבר חברת כל ישראל חברים ובכל בית הנדיב הידוע נאמן הוא. האיש הדגול מרבבה הזה הכנים ראשו ורובו בענין הישוב מיום היותו בעצמו בשנת תרמ"ד בארה"ק ויבקר את כל המושבות, וכפעם בפעם מחזק הוא את לב הנדיב הידוע להשפיע שפע ברכה וישע להעובדים את אדמת הקדש. ישלם לו ה' כפעלו הטוב ויהי נועמו עליו ועל מרעהו החכם המזכיר לכל מעשי הצדקה לאחב"י בפאריז רבי אליהו שייד נ"י הוא הגבר הקם על כל המושבות אשר להנדיב באה"ק ואין קץ לכל הטובה אשר עשה להישוב כאשר יבא בפרקים הבאים. גם רבים מאבירי התורה בחו"ל הכירו בימים האחרונים את רב הטוב הצפון לעמנו בקבוץ נדחיו אל ארץ אבותינו לעבוד אדמתה ולשמרה ומלבד הראשון לציון ביניהם הרה"ג רבי שמואל מאהליווער נ"י היו במחזיקי הישוב גם הרב הגאון המפורסם מוהר"ר יצחק אלחנן מקאוונא והרה"ג ר' נפתלי צבי יהודה ברלין נ"י ראש הישיבה בוואלאזין. הראשון במכתבו אל הועד הפועל ביפו יאמר במרוצת דבריו לאמר:

„לע"ע נחוץ עוד תשלום תמיכה להעובדים עד אשר יצוה ה' את ברכתו במעשה ידיהם ומעמל כפיהם ישבעו — עד בוא עת התבואה ש"ז, ואז מזונותיהם יהיו מסורים בידו של הקב"ה אשר יענה את השמים והם יענו את הארץ אשר תתן את יבולה להם. אל נא נעמוד על דם אחינו לבלתי תת להם יד לעזרה לחלצם מן המצר ולא יגועו חלילה מעצר רעה ורעב בטרם בואם אל מטרתם הנשאה! במקום שיש פקוח נפשות אחינו העניים ההם אין חולקין בדעות ובפרט מעשים, יבטלו נא היחידים את דעתם ורצונם זהו כבודם מפני רצון הרבים, כי אין אנחנו מוצאים כלי מחזיק ברכה לעניננו הקדוש בפרט ולכל דבר קטן וגדול בכלל אלא השלום בלבד ואם אין שלום אין כלום, והגורמים להתפרדות החבילה עתידים הם ליתן את הדין לפני מי שהשלום שלו וגם לבם יכמו מוסר אכזרי באחרונה על הפרידם בין הדבקים אבל לא יוכלו הושע עוד. בתים רבים גדולים וטובים הוכו לרסיסים על סלע המחלקת חלילה, כן יורונו מעשים רבים מקדם והמון פעולות שמבראשית, וה' יודע עת נרפא מן המחלה הזאת העצורה בעצמותינו!..... יואל ה' ארון השלום, הבוחר בציון בית חיינו ובישראל עמנו לצוות את הברכה והשלום אתכם באגודתכם יאחזו צדיקים דרכם וטהורי ידים יוסיפו אומץ לקראת הפעולה הקדושה והמצוה הרבה הלזו אשר אין ערוך לה (הרמב"ן בענה"ם שלו מן הספרד, הגאון מוהר"י עמדן בספריו היקרים והגאון בעל שפת אמת וע' שו"ע אבהמ"ז סי' ע"ה בפ"ת שם בשם הגאון המביט זכר צדיקים וקדושים לברכה) ואשר יש בה גם מצות פקוח נפש העובדים המצפים לישועה. ומי יתן והיה עם לבב כל אחינו בני ישראל לשית לבם לחמלה על אחינו עצמנו ובשרנו מחונני עפר ציון ועובדי אדמתה ובזכות ההשתדלות הקדושה להגדיל ולהאדיר את הישוב הקדוש על ידי עבודת האדמה ומלאכה בידי הצעירים החפצים ליהנות מיגיע כפם, תחזינה עינינו בהרמת קרן עמנו הממשך וממרט ובשיבתנו אל אדמת קדשנו אשר לקחנו ממנה זה כאלפים שנה והיה ראשיתנו מצער ואחריתנו ישגה מאד כחפץ ורצון אחיכם המוקירים שמכם ומכירים פעולתיכם הטובות בעניננו הגדול והקדוש כמשאלות לבבם וידידם באמת יצחק אלחנן ספעקטער החופ"ק קאוונא".

הרה"ג מוואלאָזין הביע את רגשי אהבתו וחבתו לרעיון ישוב א"י בשני מאמרים נכבדים ויקרים אשר נדפסו במ"ע „המגיד" שנה זו, והקוראים קראו אותם בעתם ובמועדם, ואך למחסור יחשב לי לשנותם בזה.

כמו כן רכש לו הרעיון נפשות רבות באשכנז ואוסטריה. החברה „עזרא" בברלין החליפה כח ותחדש כנשר נעוריה ומספר חבריה אשר נאספו עד היום לדגלה עלה למעלה ראש. בוויען החל לצאת לאור מ"ע בשם „זעלבסט עמאנציפאציאן" המכוון להכליתו, להשריש הדעה הלאומית בלבות

בני הנעורים, ועל ידו נוסדו בוויען האגודה הנכבדה „אדמת ישרון" שנתקיימה מצד הממשלה שמה, האגודה הנושאת דגל הלאומית ועתידות ישראל בשם „צוקונפט", ואגודת נשים עדינות למטרת ישוב א"י בהעיר הנ"ל ושמה „מרים". כן נוסדה חברה בעיר לעמבערג ע"י האדון הד"ר קאבאק בשם „מקרא קדש" שמטרתה להפיץ את הדעה הלאומית ואמונה צרופה וטהורה בלבות דור יבא, ועוד כמה חברות במקומות שונים.

לפני שלשה ירחים קנה הנדיב הידוע חבל ארץ בשטח גדול סביב להקולוניה „ראשון לציון" ומטרתו בקניה זו היא, לא להושיע לנצרכים כי אם לתת גאולה לארץ ולהרבות באה"ק בעלי אחוזות מבעלי יכלת במדה הגונה, שיהיה בידם לתת עבודה בידי האובדים עתה בענים באה"ק והעניות מעברת אותם על דעת קונם עד שהם נאלצים לפשוט יד להמיססיאן להסיר כל מכשול מדרך המתשיבים ולהנחילם טוב ונעימות החברה המתוקנה עפ"י תוה"ק וחקי חיים ישרים. ע"כ גמר אמר, כי האיש אשר בני משפחתו רוצים ויכולים לעבוד בידיהם את האדמה ואשר יקבל עליו לשכור פועלים-עוזרים יהודים ושלא לתת מקרקעותיו במכירה להערבים, יוכל לזכות באדמה על שטח 150 דולאם; בבית בנוי בנוה עם כמה מדורים למכסת נפשות המשפחה; ערך מקנה בהמות גסות ודקות די העבודה בשדה וכלכלת הבית; גן עצי פרי וגן ירק; כרם, גפנים וזתים אשר יתן פריו במשך איזה שנים; כלי מחרישה וכל המכשירין, תורת העבודה והכלכלה מאומן בקי בעבודת האדמה וכ"ז בקרבת מושב ששם ימצא בית תפלה, בית ספר לילדים וילדות, רב, שוחט, מרחץ ומקוה וכל הענינים הנחוצים לעדה ישראלית. אבל בכל זה יזכה רק האיש שיש בידו להוציא עתה בערך סך 2500 רו"כ ועוד סך 1500 רו"כ במשך איזו שנים, אשרהמשפחה תמצא מחיתה מההנהגה הכללית של הנדיב עד העת אשר האדמה תתן יבולה והגפן פריו די כלכלה מתוך הרוחה. הסך האחרון יוכל הקולוניסט לסלק על יד על יד.

האדון הנכבד הי' ע"ל במכתבו האחרון יאמר במרוצת דבריו לאמר: „זה איזה ימים שהגיע לידי מכתבכם היקר ועד היום הזה לא הייתי פנוי אפילו רגע להשיב על מכתבכם דבר, ועתה שאו נא לי אם אחרתי עד היום הזה, והנה אשיב על ראשון ראשון: מה טוב אם ימצאו אצלכם אנשים בעלי יכלת ובעלי מדות טובות, גם יחד עובדי אדמה ותאבי עבודה. אנשים כאלו אשר לבם חם בקרבם לישוב הארץ יצליחו במעשי ידיהם. אמרתי בכלל שצריך 6500 פר' וזה לכם הפרט: הקרקע חשבנו 150 דולאָם שהם כמו 13 1/2 העקטאָר מדת צרפת, 10 פר' הדולום—1500 פר' הבית למשפחה שלמה 1500 פר'; רפת לבקר 900 פר'. הבקר: שני שורים 600 פר'; עגלה, מחרשה וכל כליהם 600 פר'; הזרע לזריעה 500 פר'; גפנים ונטיעות 500 פר'; תבן ומספוא לבקר 400 פר'. ס"ה 6500 פר'. תדעו וגם תבינו שעל החשבונות האלו יש גם להוסיף וגם לגרוע לפי המקום ולפי השעה — שער השורים עולה ויורד, הוצאות לבנין הבית תעלינה או תרדנה לפי רחוק המקומות מן הפסילים וכו' אך הכל יחד יעלה לסך הנזכר ..... אך אין ספק אתי שאם יאבו ראשי חוב"צ לערב את האנשים העולים להתנחל שם, שיקבל אותם בלב שלם לשלם במשך איזה שנים את 3500 פר' הנותרים. גם בזה נאות לכם להתנהל את אחוזת האנשים האלה ולעבוד אדמתה ולנטוע הגפנים והאילנות ע"י פקידי השר עד שיהיה הכל מוכן. אך יש לי לשאול את פי הפקיד שם אם יהיה ההפסד מרובה על השכר או השכר מרובה על ההפסד, כי צריך לעשות מלאכתם ע"י אחרים ולשלם שכר הפועלים, התשיג תבואות השדות לשלם דמי הזריעה והנטיעה יחד בהימים הראשונים אשר הפירות מעטים והבעלים ישבו בחו"ל ופקידי הנדיב יכלכלו את אחוזתם בארץ, הן הן התשובות על כל מה ששאלתם ממני ומוכן אני להשיב על כל מה שתבקשו עוד לידע ממני, ותהי נא יד ה' הטובה עלינו להצליח במעשי ידינו וכו' עבדכם ומוקירכם הק' מיכאל ערלאַנגער".

נחלה כזאת שמבאר ה' ע"ל נ"י עולה בשוה בחו"ל רב יותר מסך חמשת אלפים רו"כ. ומהכרם לבדו ישאו בעליו לא פחות מן 1500 רו"כ לשנה אחר חמש שנים, הטובה הרבה הצפונה בפעולת הנדיב היא התחנכות והתרגלות אחינו בחיי-עדה עפ"י משטרים וסדרים ישרים, ההנהגה בעצה טובה ונכונה, ההוראה בדרכי עבודת האדמה והמטעים מאת אמנים בקיאים, ההושבה על הנחלה וההתאחזות בלי כל דאגה מצד הממשלה, אפוטרופסות הנדיב אשר כאב את בניו ירחם את הקולוניסטים כל אלה מוכשרים המה לעורר את אחינו בעלי היכלת לתת יד להענין הזה, אשר טובה רבה נשקפת ממנו להישוב והרחבתו באה"ק.

ע"ד הבהלה שהיתה לפני חג הפסח בפ"ת, הנה תוכן הענין כבר נודע ונתברר ע"י כה"ע, וכל אלה השופטים מישרים הבינו כי לא היה בהמעשה הזה אף קורטוב אחד מקנאות בני-בלי-שם ושנאת הדת השוררת ברוב ארצות המערב, לא מהומה, — כי אם ריב היה בפ"ת, ריב שכנים עם שכניהם. בשעה שאני כותב הטורים האלה ילך דבר המשפט למישרים וחברי הועד הפועל ביפו מלאים תקוה כי הטה ה' את לב השרים לטוב על הישוב וגם הפחה מירושלים היתה עתה רוח אחרת אתו, רוח מלא רצון לאחינו העובדים את אדמת הקדש, ולא יארכו הימים ומשפט האכרים כאור יצא. ומעז יצא מתוק, כי כאשר יכתבו ציוני הגבולים בערכאות ירויחו חו"צ קרקע בערך ארבע מאות דעסיאטין יותר מאשר יש להם היום בפ"ת.

וזאת נוסחת הפקודה ששלח הקיימאקאם מיפו אל הערבים בני הכפר יהודיה:

„12375. נודיע בזה את מוכתרי (המורשים) „מכפר „יהודיה", כי הגיעה לאזנינו תלונת ראש „החברה הישראלית הנמצאת באדמת אמלעביש, „כי הנכם משיגים גבול אדמתם. ומבקש ממני להסירכם „מעליהם ומגבוליהם, כן הנהו מבקש שכל אחד „מאלה אשר חרשו על אדמתם יכתוב עליו סענעד „(שטר), שבו יבאו כל התנאים הנדברים ומפחדי „לבל יבא הדבר לידי מחלוקת, עליכם להזהיר לכל „בני הכפר לבל יהין איש לעלות על אדמתם, כי „אם אלה אשר יקחו הרשאות מהראש של החברה „הנזכרה, ועליכם לקחת סענעדעם על הנז' ואתם „תקיימו חתימותיהם והסענעדעם תתנו ליד „הראש הנ"ל, ואם יבא הראש של החברה הישראלית „עוד הפעם בתלונה עליכם, אז אעשה בכם „משפטים. אבטח בכם כי עוד לא יהיה כדבר „הזה קיימאקאם מוסא עפפענדי."

כפי הידיעות אשר באו מפאריז לעירנו יפו, נכון האדון שייד עושה דבר הנדיב הידוע ועוד אחדים מגדולי אחינו לבקר את המושבות ועל מוצא פיהם והשקפתם על מצב הקולוניות היום יקום דבר הנדיב ופעולתו לעתיד לבא, בכלל משחקת תקוה טובה לבני אחינו עובדי האדמה באה"ק מהנסיעה הזאת.

ר' ישראל ניעמצאָוויטץ אשר למד חכמת החעמי בבית המדעים הגבוה בוויען, והוא איש אמיד ועשיר, בא לא"י וקבע דירתו בעיר לוד ופותח שם בית הבד לדריכת זיתים ועשית שמן. השמן אשר יכינו באה"ק ימכר בכסף רב לצרפת ושם יסננוהו ויזכוהו ויעשו ממנו את השמן הטוב מפראָוואַנס העולה על שלחן נדיבים. בטרם עלותו לאה"ק ישב ה' ניעמצאוויטץ כשנה תמימה בנגב צרפת וראה ולמד שם את טיב מלאכתם בבתי הבד ובהכנת השמן הטוב. בלוד כבר שכר לו ה' ניעמצאוויטץ בית והעמיד את הים ואת הממל ואת העכירין ואיננו מחכה בלתי אם עד בא הגלגל והמכונות המובאות לו מצרפת ואז יגש אל המלאכה. יתר החדשות שנעשו בהענין במשך ארבעה חדשים האחרונים ימצאו הקוראים בהמאמר „אבן שתיה" המדבר על כל מושב ומושב בפרט.

ו.

השקפה כללית ואחרית דבר.

העברתי לפניך הקורא, פעולות חובב"צ „בני מזכרת משה באה"ק", ראית את מעשיהם על פי מדת כחותיהם הדלים והקלים, ויותר הרבה ממה שכתוב כאן תחוש ותדע מן כל אבני נגף ואבני אפל אשר יכשלו בהם על כל צעד וצעד, הפחים והחרמים הפרושות לרגליהם ובכל זאת עד היום עוד לא כשל כח הסבל של יחידי סגולה שבהם, אשר כבירי כח לב, אדיר כל חפצם, הוא הדעה אשר נתנו את נפשם עליה וכל עבודתם היא עבודה תמה ונקיה מכל שמץ פניה זרה וחפץ כבוד מדומה, או תקוה לתודה והכרת טובה מאלה אשר למענם המה עובדים בחרף נפש, השרידים היחידים האלה יודעים, כי זאת תורת כל האדם, המוציא למענהו רעיון נכבד, אשר יחולל ויוליד לחיים חדשים גוי ואדם, להיות נוחים ועלובים גם לאנשי ריבם, ועל כן אינם שמים לבם לשפעת קלגסים, קלי הדעת וגסי ההרגשה, לא ייראו חרפת אנוש ומגדופותם אל יחתו. הם לא ישעו לדברי בלע היוצאים מפיות בעלי ההפקרות שאין להם בעולמם אלא הנאתם המזוהמה ותשעה קבים לצנות הוללה וברחנות פרועה. ולמתנגדיהם מחסרון דעת חפצם הטוב המה עונים בשפה ברורה ודברי חכמים הנשמעים בנחת על דגל „בני מזכרת משה בארץ הקדושה" כתובים לאמר הדברים: „זריזות, זהירות, סבלנות ומתינות" ועל כן גם כל מלאך רע יעגה אמן בעל כרחו ויודה, כי אין מכל האגודות באה"ק וחוצה לה—שהפליאה לעשות במשך שנתים ימים מחצי

שנת תרמ"ד עד ניסן תרמ"ו — כמוה. „בני מוכרת משה בארץ הקדושה" אינם מחזיקים טובה לעצמם, יודעים הם בנפשם שאינם לא נשיאי ישראל ולא מושלים במכמני הזהב, אך פעולתם נשואה על כנפי רוח חפץ נשגב ונעלה, להרבות התרבות בין אחינו בני אה"ק, לחבב העבודה בשדה וכל יגיע כפים בזעת אפים ולהקדישה בקדושת הארץ אשר עיני היהודי בה מיום היותו עד יום מותו ולכל בה חיי רוחו ונשמתו, וכונתם הרצויה זאת, היא שעמדה להם לקרוא לאור עולם מפלגת יהודים עובדי אדמה אכרים ונוטעים בעדר, לברוא דמות יהודים אכרים עודרים במעדר בלא לב ולב על הרי יהודה, אך לא אכרים בוערים כי אם למודי ה', בעלי תרבות, תורה והשכלה, דבר אשר לא היה בעמנו מיום גלותו מעל אדמתו. ע"י כונתם הרצויה זאת העירו ממערב צדק נדיב כביר ונאור, ודרך כוכב מבית יעקב, כוכב העולה על שמי היהדות אחת לאלף שנה, להציב גבול אלמנה ולשמח ציון בבניה.

כל הדברים האמורים בהפרקים הקודמים נאמרו לפני חמשה ירחים ומאז ועד הנה נשתנו פני הישוב שנוי לטובה: ככר ארץ על שטח גדול ורחב ידים שנקנה ע"י הנדיב נמכר כבר לחלקים לבעלי יכלת וחפצי עבודה, בית מלאכה ערוך בכל כאחד הפאבריקים באירופא המערבית לכתישת זיתים וסנון שמנים הוקם על וממנו תוצאות חיים ועבודה לעשרות משפחות. בית מסחר להאדון הערצענשטיין ערוך ככל הלכות בתי המסחר באירופא, נותן מחיה לסופרים ומעתיקים מאחב"י, נחלה גדולה מאד בקרן בן שמן, נחלת „ארבל" נקנתה ע"י חבר אנשים בעלי הון הבקיאים בשבילי אה"ק, ומחיר הקנין לבדו עלה לכמה וכמה עשרות ותקוה גדולה להישוב הכללי מהנחלה והמתישבים בה, שהם אנשים משכילים על דבר אמת בעלי מסחר ונסיון אשר שבילי אה"ק נהירין להם ורוח יהודים אוהבי עמם בכל לב ונפש תפעמם. גם העצמות היבשות, אשר נואשנו מתחיתם, בני הבטלנים מקבלי החלוקה משנות דור ודור, גם המה התנערו מעפר שפלותם, הכירו כבוד אדם ורוחם תאבר נץ למעלה ויקומו ויתאזרו חיל למלחמת קיומם ויקנו הנחלה הגדולה „נחלת יהודה" בעבר הירדן מידי ממשלת תוגרמה, ותחת שבעת כפרי הפרזות (קאלאניען) ישנם עתה תשעה ובהם כאלפים נפש אדם עודרים בלא לב ולב, ומי לא יודה שכל המעשים האלה יש בידם להעמיד רבים מקרבנו בקרן אורה, לצרף הדעות ולזקק המושגים ע"י נתינת חוג-פעולה לכל בני המפלגות בקרבנו? לדאבון נפש כל החפץ לראות שלום החלוצים העובדים אדמת הקדש הננו רואים, שבמשך חמשת החדשים האחרונים נסתמו צנורות ההשפעה ובני הועד הפועל בקרבנו שבתו ממלאכתם, ע"י ההתרשלות והקפאון, אשר נראו בין אלה אשר טובנו בידם, ההתרשלות אשר מקורה בהטית אזן קשבת לקול מלחשים ודברי בלע ולצנות מהרסי ומחריבי כל מפעל טוב, נעלה ונשגב. תקותנו כי תקופת השביתה הזאת לא תמשך וטהורי לב יוסיפו אמץ להעמיד הישוב על בסיס נאמן ולתמכו ולסעדו במשפט וצדקה.

ממוצא כל הדברים האמורים בששת הפרקים הקודמים יראו הקוראים ויוכחו: א) שיש שכר לפעולת העובד אדמתו באה"ק והמכשולים והתקלות כלם באו רק ע"י אי-זהירות והעדר הידיעות הנחוצות. ב) כי אין הברכה חלה, כי אם על השלום והאחדות וכל פגימה ופקפוק בשלום ואחדות מושכים אחריהם הריסת בית חייהם של החלוצים הראשונים באה"ק. ג) כי המפעל הזה עשה דרכו ככל המפעלים הגדולים תחת השמש שתחלתם יסורים וסופם שלוה, וכל הששים לעשות צדק ידעו ויכירו כי זרעם לצדקה ישא פרי תהלה. ד) כי הדעה הנשגבה תסל לה מסלות גם אל אדירינו ורבים מהם מתיהדים ופותחים את לבם אל רעיון התחית עם ישראל היושב בציון. ה) כי העבודה הזאת היא לנו ולבנינו ולא לנו להיות פחז כמים לראות במספר שנים, ואם נתאזר בסבלנות כיאות לבני עם עולם וצוה ה' את הברכה, והעובדים אדמת יהודה ישאו ברנה פרי עמלם, והשוכן בציון ישלח מלאכו לפניהם, להופיע על עצתם, לאמצם ולעודדם ולהשלים כל חפצם, אמן ואמן!

בן־שם

חשבון הכולל מההכנסות וההוצאות אשר להמזכרת משה באה"ק
מן חדש חשון תרמ"ה עד ניסן תרמ"ו

	פר'	קאפ'	רו"כ	קאפ'	רו"כ
הכנסה					
משבעים ותשע ערים שונות [1]		1½	30360		
ע"י מו"ל „המליץ" [2]			5550		
מארבעים ושלש ערים שונות (מלבד 98½, 73 רו"כ בצד 1 שורה 1; 13, 144 רו"כ צד 3 ש' 10) [3]		95½	9553	7	45464
מארבעים ותשע ערים מהעמדת קערות בבכנ"ס בעיוה"כ העבר [1] .		27	2406		
משלשים ערים ע"י הנ"ל [3]		19	707	46	3113
מפריון התמונות מן חדש טבת שנת תרמ"ד עד ח"י חשון תרמ"ה [4] .		88	9342		
„ די' „ ח"י חשון „ ר"ח טבת „ [5] . .		19	2278		
„ די' „ ר"ח טבת „ תרמ"ה „ חדש כסלו תרמ"ו (א"נ כל ההוצאות מן ח"י חשון תרמ"ה עד היום) [6]		45	3495	52	15116
צינזען מההשלשה (כמובא בחש"כ של ספו"כ ח"ש צד 6 ש' 6 ובהמלואים צד 3 ש' 10)				62	205
ההכנסה בס"ה				67	63899
ובהצטרף לזה הסך שנשתלם מחוב"צ בני הערים הנקובות בשמותם להלן בהמאמר ע"ד המושב „גדרה", בעד שטח הארץ בהמושב הנ"ל 1400 דונאם שעלה ג"כ לסך 10000 רו"כ נמצא ס"ה ההכנסה				67	73899
הוצאה					
להרי"מ פינס שלחנו (כמובא בחשבוננו) [7]					728
למושב פ"ת ע"י ה' ערלאנגער לתמיכה לפי שעה (כפי החלטת הפרטי כל צד 17) 1 נאוועמבר 84 [7]	10000 פר'				3870
להג' וויס. ע"י ר' ביינוש מאננפערל בעד בני יס"המ"ע [7] .	4487		2000		
להנ"ל דרך אדעססא [7]	6040	29	2330		
להנ"ל ע"י ה' ערלאנגער [7]	5000	19	1927		
בס"ה שלחנו להג' וויסאצקי	15527 [8]			48	6257
להאדון מויאל ע"י הנ"ל 27 מאי 85 [7]	30000	87	11859		
להנ"ל „ הנ"ל 1 יולי „ [7]	12000	79	4778		
להנ"ל „ הנ"ל 10 אקטיאבער 85 [9]	30000	16	12105		
בס"ה שלחנו להאדון מויאל	72000 [10]			82	28743
להאדון הירש ע"י הנ"ל [11]	10000		4063		
להנ"ל „ הנ"ל	6000	15	2426		
להנ"ל „ הנ"ל	4000	80	1588		
להנ"ל „ הנ"ל	6000		2421		
בס"ה שלחנו להאדון הירש	26000			95	10498
לקולוניסתים יחידים:					
למאיראוויץ [7]	300, 12 רו"כ				
להנ"ל [11]	203 „	12	503		
טראנספארט		12	503	25	50098

		קאפ'	רו"כ	קאפ'	רו"כ
	טראנספארט	12	503	25	50098
לר' בייניש מהג' עט.[7]			235		
לבעלקינד ברל"צ[7]			700		
לבני ביל"ו 25 יאנואר 85[7]	700				
לת' 15 דעסיאט.[7]	50		750		
הוצאת נסיעה של ששה קולוניסתים[9]			460		
לליפשיטץ[9]			100		
לאיזראעליט[9]			100		
לבני יסו מ"ע בעד כלי מחרישה[9]	94, 6				
להנ"ל דרך אדעססא[11]	200	6	294		
ליאקאבסקינד[11]			60		
לאיש ירושלמי[11]			200	18	3402
הוצאות על מה"ע והודעות[9]		52	409		
די' על הנ"ל[11]			240	52	649
חובות העומדים לידי גוביינא[9]				21	706
הוצאת ע"י הרי"ם					
א) טלעגר.[9]		49	186		
ב) שכר סופרים ומעתיקים[9]		80	155		
ג) פארטא למכתבים פרטיים וכלליים[9]		45	395		
ד) הרפסות באבן ומתכות[9]		1	413		
נסיעות שונות:					
א ב) ע"י הנסיעות שנעשו לפני ח"י חשון התרמ"ד[12]		89	590		
ג) נסיעות בודדות מן ח"י חשון עד חרף שנת תרמ"ו[9]			50		
ד) נסיעת האדון ז. מב.[9]		30	358		
ה) נסיעות בחרף תרמ"ו[13]			40	94	2189
פרסים למזכירים במשך שנתים ימים (כפי החלטת הפרטי כל צד 37) מן שבט תרמ"ד עד ניסן תרמ"ו[14]		52	2556		
לסיוע[13]			180	52	2736
הוצאות שונות[9]		74	399		
די' כמו שיתבאר בחשבון פרטי			456	74	855
הוצאת שונות ע"י הרד"פ[9]			410		
די' „ הנ"ל[11]			81		491
צעטל על אדעססא (אשר עוד לא בא לידי גוביינא)[9]			50		
כסף במזומן[15]		31	2720	31	2770
הרוצאה נס"ה				67	63899
ועם הקרקע במושב „גדרה" ע"ם 10,000 רו"כ				67	73899

[1]) כמבואר בחשבון הכללי לספר הזכרון ח"ש, מיום ח' כסלו שנת תרמ"ו (צד 5 1). [2]) בשני משלחים : 4550 בימי אדר תרמ"ה עם 1000 רו"כ. בחדש אב שנת הנ"ל. [3]) מלואים לסהז"כ הו"ל. מח' ניסן תרמ"ו (צד 3 1). [4]) חש"כ מתתמונות צד 21 ש' 32, 30. [5]) חש"כ מהתמונות צד 22 [6]) רש"כ לספהז"כ צד 5. [7]) חש"כ לספהז"כ צד 6 ושמה מבואר ביותר. [8]) הסך הזה מבואר בהוספה להמגיד תשרי התרמ"ה. כל הכספים נשלחו אליו במשך הימים מן ניסן עד מנ"א התרמ"ח. [9]) חש"כ לספ"ז צד 7. [10]) הסך הזה מבואר בפרטות בחשבון של האדון סויאל VIII, [11]) מלואים צד 3. [12]) רש"כ לספז"כ צד 7 1276 אות a b. [13]) זה נכלל בהסך 76 12 רו"כ אשר בהמלואים צד 3. [14]) היינו : 52, 1956 רו"כ כמבואר בחש"כ לספז"כ צד 6 עם התוספת 600 רו"כ בעד ששה חדשים מכסליו עד ניסן תרמ"ו ועד בכלל. [15]) מלואים צד 4.

להרים מכשול מדרך עמי

וְאַתֶּם הָרֵי יִשְׂרָאֵל עַנְפְּכֶם תִּתֵּנוּ וּפֶרְיְכֶם תִּשְׂאוּ
לְעַמִּי יִשְׂרָאֵל כִּי קֵרְבוּ לָבוֹא: כִּי הִנְנִי אֲלֵיכֶם
וּפָנִיתִי אֲלֵיכֶם וְנֶעֱבַדְתֶּם וְנִזְרַעְתֶּם: וְהִרְבֵּיתִי
עֲלֵיכֶם אָדָם כָּל בֵּית יִשְׂרָאֵל כֻּלֹּה וְנוֹשְׁבוּ הֶעָרִים
וְהֶחֳרָבוֹת תִּבָּנֶינָה: (יחזקאל לו)

כאשר יזרע הזורע והשליך גרעין אחד אל בטן האדמה וישמרהו וינצרהו וחפר סביבו כפעם בפעם, ובאו העבים והמטירו מטר ובא השמש ויהל אורו, מעט מעט והנה הגרעין הוציא פי עשרה וממלא חפנים גרעינים, נברא שדה גדול ורחב ידים מלא ברכות שמים ותנובות ירחים, עמקים עטפו בר ושדי תבואות לנגד עינינו, כן הוא גם ענין ישוב ארץ הקדש. כגרעין עלה לפנינו, גרעין אשר השליכו על אדמת ארץ הקודש אנשים אחדים אשר בלבם התלקחה להבת שלהבת האהבה לעמם ויזרעו בדמעה וירטבו את האדמה בדמעות עיניהם ובדמי לבבם ויעברו הימים, וינקפו הירחים, ויגדל הגרעין, ויוצא פרח, ויצץ ציץ ויכס את פני הארץ ועתה גני חמד שדי תנובות וכרים נחמדים יראו לעינינו, ירהיבו את רוחנו ויחזקו את לבבי לעבוד עבודתנו בכרם הזה כרם ה' צבאות אלהי ישראל כי ברכה בו ובו התשועה.

באש וברעם נשפט ה' את בני ישראל ורק מכות האכזרים הניאו את עמנו לשוב לחבק את ארץ קדשנו ובעלות חרב היונה על ראשנו וינוסו נסים ויפלטו פליטים בלי סדר ומשטר ותרב המהומה ועקבותיה נודעו עד היום כי גם עתה עוד אי-הסדרים ישימו משטרם על פני ארץ רבה, בכ"ז, גם בהמבוכה הזאת, למרות העננים הגדולים אשר החשיכו את המאורות בעדנו, הספקנו לגדור מעט מפרצת ירושלים והרבה אבנים כבר הונחו והיו לאבן הפנה אשר עליהם יוסד בעז"ה בית גדול לעם ישראל.

שני מקומות בחרו להם העולים הראשונים ויתחלקו לשני ראשים: הראש האחד פונה יפו אשר בסביבותיה התישבו מספר מאחינו היהודים ויבנו להם מושבות והראש השני פונה חיפה; שמה בין חיפה ובין הירדן אוו בני ישראל לשבת ולשדד אדמת הקדש. המושבות אשר אצל יפו: כברת אדמה טובה מכלכלת 3,000 דולאם נחלת יהודים — היא המושבה „גדרה"; לצפונה כברת אדמה בעלת 3,000 דולאם—המושבה „עקרון", ששה עשר משפחות מאחינו יעבדו את אדמתה בידים חריצות, להם נבנו בתים יפים ונהדרים, הבור יפכה את מימיו, האדמה פוריה ותקוה טובה כי תשלם שכר טוב לעובדיה ותעניק מטובה לבניה; צפונית מערבית אדמה 3,600 דולאם — המושבה „ראשון-לציון", המושבה הזאת בחסד גשמי הנדבות אשר ירעיף עליה הנדיב הנודע עשתה חיל ותעל בגדלה, ולפנינו ככר כרמים נטועים ברבבית גפנים — כחמש מאות דולאם—, עצי זית למכביר, בור מעלה מימיו למעלה על ידי מכונה הולך ומשקה את כל הגנות, שנים ועשרים בתים טובים ומעולים ומאה וחמשים נפש אדם מספר יושביה; צפונית מזרחית אדמה רחבת ידים בעלת 15,000 דולאם — המושבה „פתח-תקוה". האדמה שמנה ודשנה ומטיב אדמת ארץ ישראל היא ומקום מיוחד בנו להם היושבים לבנות בתים — מושבת י ה ו ד י — ואיזה עשרות מאחינו בני ישראל יושבים עליה ומעדרים את תלמיה ונוטעים את כרמיה. בפנה השנית בין חיפה והירדן שני מושבות „שמרון" „וראש-פנה". המושבה „זכרון יעקב" (לפנים שמרון) תכיל כשלשה אלף דולאם אדמה. בתים הרבה כבר נבנו ויושביה יעבדו אדמתם בידים חרוצות: יזרעו, יטעו ואדמתם תענה להם. והשנית ראש פנה תכיל 4,210 דולאם, גם שם כבר נבנו הרבה בתים, השדות זרועים, הגנים נטועים ויושביהם יעשו חיל: מזרחה להמושבה הזאת קנו מבני מעזריטש מרוסיה כברת אדמה מושבה אשר „יסוד המעלה" קראו לה ועוד איזה אנשים פרטים קנו שם עד 4,000 דולאם, זה דבר המושבות אשר כוננו אחינו בארץ קדשנו ויניחו את אבן הפנה לבנין לאומתנו. מלבד אלה המושבות היו עוד אנשים פרטים אשר נבדלו מיתר אחיהם ויקנו להם גנות — באיארעס — ויהיו גם המה לברכה בקרב הארץ, ראשון היה ה' לערער אשר קנה גנה גדולה, וואיד-אכנין במרחק חצי שעה מראשון לציון ושטח אדמתה 1,800 דולאם, מהם 330 המה גנים והנותר אדמת שדה לזריעה. אחרי ה' לערער נמצאו עוד אנשים הרבה אשר קנו גנות בארץ וישבו שם.

שלש שנים חלפו להיהודים עתה בארץ הקדש בארץ אשר הנוצרים האשכנזים, הצרפתים וכו' משלו ממשל רב ולהיהודים לא היתה תקומה, להיהודים לא היתה שום אחיזה בארץ ורק מדוכאים ונענים רעבים וצמאים חכו תמיד לנדבת אחיהם, בארץ הזאת אשר אמרו מתה היא ולא תחיה ועל בניה על עם ישראל אמרו רק אל המסחר יצלחו, הנה עתה בארץ הזאת כ ש ש י ם א ל ף ד ו ל א ם אדמה לבני ישראל למורשה ומספר גדול מיושביה מאחינו היהודים יעבדוה בידים חרוצות ובכשרון נפלא, ואין ספק כי ברבות הימים תענה להם הארץ כאשר ענתה לאבותיהם בימי נעוריה ויושביה (ועובדיה אלה) והאנשים היקרים אשר היו הראשונים להחל את הדבר הקדוש הזה דבר עבודת האדמה ויחרפו את נפשם להלחם נגד כל המכשולים הרבים והעצומים המה יהיו למשל ליתר אחיהם ויבראו בעמנו את מין „עובד אדמה יהודי" החסר לנו ואשר רק בו תשועתנו ואשר רק בארץ אבותינו יוכל להברא כי בארצות אחרות (כמו באמעריקא) אם יהיה עובד אדמה לא יהיה יהודי ואם יהיה יהודי לא יעבוד את האדמה, לא כן פה אשר יעבוד את ארץ הקדש וזכרונות קדומים וקדושת הארץ תשמרהו ותנצרהו תמיד לבל יסור מני ארח וישאר נאמן לעמו ולדתו, כאשר כן ראינו פה הרבה אנשים אשר בהיותם בארץ נכריה רחקו מאום מחצבתם ובבואם הנה וישובו אל חיק אמם והיו ליהודים כשרים ונאמנים.

בשלש שנים האלה למרות מצב בנ"י בכל הארצות אשר מורה היה מאד בכל אלה השנים ולהבה אחזה כל פנות בית יעקב ולא יכלנו לעבוד במתון ונחת, בכ"ז, בשלש שנים האלה כבר הונחה מוסדה להענין הגדול והקדוש ותקופה חדשה בדברי ימי ישראל נבראה ועבודת שלש שנים האלה תוכל לשוות פאר והדר לעם בזוז ושסוי מפוזר ומפורד בין עמים וגוים שונים ותוכל לחזק בלבם את האמונה ולהראות בעליל כי לא חדל ישראל מהיות גוי וכי לא אלמן ישראל בכל דור ודור מאנשים הנכונים לחרף את נפשם בעד קיום עמו אשרו והצלחתו.

שלש שנים עברו ורעיון ההתגוללות כסעת חלף ועבר, ותחתיו עלה כארז בלבנון הרעיון הקדוש של ישוב א"י ותחת דגלו התלקטו רבים ואלפי אנשים יחזיקו במעוזו ומכל עבר ופנת ינהרו אליו וכלם יקראו ויאמרו: אך בו תרועתנו.

שלש שנים חלפו ועברו והיהודים אשר נדחו ונהדפו לכל עבר ופנה, איש את רעהו לא הכיר ואח את אחיו שכח ובני ישראל נגשו גדודים גדודים, כתות כתות שונות, האחת צוררת לרעותה, עתה בהרים רעיון יה"א את נסו וישמע קולו במחנה ישראל, עתה התלקטו והתאספו כלם, איש לרעהו הושיט יד, האחד את השני הכיר ויאמר אחי אתה. (וזרמי דמעות נטפו מעיני האחים הנפרדים אשר רחקו זה מזה ימים כבירים וישכחו איש את רעהו, עתה ראו ויבינו כי לא טוב היות כל אחד בודד במועדו ויאמרו לכונן מרכז לכלם וציון עלה על לבם) ואיש את רעהו כרתו ברית לעבוד יחד שכם אחד לאשר והצלחת עמנו ולולא נברא רעיון יה"א רק למען דבוק את הנפרדים דיינו!

וכל זאת נעשתה במשך שלש השנים האלה. אך עלינו להודות כי לא כל הדברים נעשו כסדרם וכי הרבה פעמים בגששנו בחשך נפלנו במהמורות, כאשר כן תמיד בכל דבר חדש אשר יעבור זמן כביר עדי ילמדוהו על בוריו ויודעו מוצאיו ומובאיו וכל מסתריו ואחרי כן ילכו ארח סלולה, והחלוצים אשר יעברו בראשונה בטרם סוקלו אבני הנגף הרבה פעמים יכשלו בהליכתם והקוץ והחרול יבואו בבשרם ופצעי אלה האנשים יראו עתה לעינינו בשימנו עין על שדה המערכה, אלה המה החללים אשר הכו במלחמה, אליהם נחוש להושיעם ואליהם נביט ונלמדה לדעת את הדרך בה נלך ואת המעשה אשר נעשה לבל יפלו הנשארים אשר יבואו אחריהם במהמורות והיו לנו החלוצים האלה למורי דרך, ונחקורה ונדרשה סבת אי-הצלחת

הראשונים בעבודת האדמה, במסחר ובכל משלח יד אשר החלו לעשות. נתחיל מהמושבות:

מקורי הרעות בהנסיונות הראשונים

ראשונה למושבות החדשות „ראשון-לציון״. בעת אשר רעמי הרעמים הרעימו מכל עברים על ראש העברים ופליטים נסו בלי סדר ומשטר וימלאו את ערי יהודה ותוצות ירושלים, הרבה מהם לא ידעו למה באו ועל מה באו, כי רק דמיונות כוזבות ושמועות שוא התעום, ואשר ידעו את חפצם הברור לא ידעו איך למלאותו ולהפיקו, בעת ההיא באחד הבתים אשר ביפו חברת אנשים התאספו כלם סוחרים, רוכלים ועושי מלאכה, מעולם לא ראו בעבוד איש את אדמתו וכי יראו חלקת אדמה לא יבינו הטובה היא או רעה, השמנה או רזה, התינק את בניה אשר יחבקו את חיקה או תשכלם ותקיאם ממנה וילכו ויקנו כברת אדמה — מדבר חול ובאותה שעה שנקנתה המושבה „ראשון לציון״ — אותו היום ט׳ באב היה — באותה שעה נכתבה מגלת איכה על המושבה ויושביה, ולולא מהר אליה המלאך הגואל אשר צדקותיו לא ימנו ולא יספרו כי עתה היתה למשואות נצח ותטבע בערמות החול. ובהקנות האדמה והאנשים עוד טרם ידעו חיי האכר מה המה, ומנהגי איש האדמה זרים להם ואינם יודעים מה לעשות, מה בראשונה ומה באחרונה, ויצאו השדה ויהי ראשית דברם לבנות בתים גדולים ורמים וישקיע כל איש חלק גדול מכספו בבנין בית לשבתו וצאן ומקנה לא היה להם, ותחת להתאמץ להיטיב את אדמתם, אחרי רואם כבר כי אדמתם רזה היא ולא תצלח, תחת לחפש אמצעים להפוך את פניה ולשנותה לטוב או לחפש אמצעי מחיה אחרים למען יוכלו לחיות את נפשם, תחת לעשות כל אלה, הלכו האנשים האלה ויתחילו מהרה לעבוד את שדותיהם ויקנו כלי מחרשה סוסים וכו׳ ויגשו אל המלאכה, ויעברו איזה ימים וחדשים וידלו יושבי המושבה עד מאד ורבים מהם אשר הביאו 12—10 אלף רובל נשארו בערום ובחסר כל (ויאלצו להושיט יד ולבקש עזרה מאת אחיהם). ככה נפלו ונכשלו בני המושבה הזאת מחסרון ידיעתם בהענין אשר לקחו על עצמם, מחסרון אנשים מתושבי הארץ אשר יצאו לקראתם ויראו להם כל דבר בידיעתם הטובה עליהם, מחסרון מורים ומנהלים אשר יראום את הדרך בה ילכו ואת המעשה אשר יעשו. וקול מרחוק ישמע, קול לעג השאננים, קול אלה המשתמשים בכל מקרה למען נבל את הארץ בעיני בני ישראל, קול אנשים מראים באצבע על „ראשון לציון״ וקוראים ואומרים: הנה הארץ המשכלת יושביה!

פתח-תקוה, ידוע כי המושבה הזאת אשר לפנינו עתה היא השניה ליצירה וכבר נוסדה ונתישבה כשש שנים קודם לכן. אדמת המושבה טובה מאד וממיטב אדמת הארץ היא. בפעם הראשונה היו רוב חבריה מיושבי ירושלים ויהי בצאתם השדה ויתרו בהם אנשים ויאמרו: אל תשבו אל הנהר פן תפגע מחלה בכם, ולא שמעו לקול האנשים האלה וילכו וישבו על יד הירקון במושב פתח-תקוה — אמלבס — ותפגע המחלה בהם ובראותם כי כלתה להם הרעה ויקומו וינוסו על נפשם, ויעברו השנים וימצאו אנשים אחרים חדשים מקרוב באו וילכו המה לפתח-תקוה ויתאספו החברים עוד הפעם ואת עצת יודעי דבר לא שאלו ויעשו גם המה כמעשי בני ראשון לציון ויחלו לבנות גם המה בתים גדולים ורמים וישקיעו בזה הרבה כסף והאדמה גדולה ורחבה למאות אנשים ויוצאי השדה ואוחזי את רק מתי מספר ותרב העזובה ולא שמרו את גבולותיהם משכניהם הערבים ויבואו הערבים להם ויעשו את שדותיהם מקום מרעה לעדריהם ותבואותיהם היו למרמס לרגלי השור והחמור והאנשים לא השתדלו גם לקחת רשיון מהממשלה על בנין בתים בטרם נגשו אל המלאכה לבנות מושבה — כאשר ישנם רשיונים כאלה להאשכנזים בשרונה ובמושבותם אצל חיפה — ותצא הממשלה ותצו עליהם לפסוק ממלאכתם ויסתבכו בהמשפט הנודע ועוד הפעם באו משפחות רבות לעמקי שאול. ובבוא עת רעה לבני המושבה וירימו במרום קולם ויקראו לעזרת אחיהם מרחוק ומהם אשר לא הסכינו לעבודה ולמלאכה או אשר לא חננם ה׳ ברוח כביר לגבור על כל המכשולים המונחים על דרכם וישובו לביתם ויצאו נביאי השקר עוד הפעם ויתנו אותותיהם אותות ויוקיעו את האנשים האלה לנגד השמש ויקראו ויאמרו: הנה הארץ המשכלת יושביה!

שומרון וראש-פנה. מי האיש אשר הביט אל המושבות האלה בהולדם ולא ראה כי צפוים המה אלי מות כי אין כח אשר יעודדם ויחזקם למען יוכלו לחיות חיים ארוכים. המושבות האלה נוסדו על ידי הועד מגאלאץ אשר חסר לו הכסף והאמצעים לגמור את אשר החל גם בדבר המושבה האחת ומה אם עוד שנים נפלו עליו, לכן נאלץ להשאיר את מלאכתו באמצע והאנשים אשר שולחו על ידו היו צפוים אלי רעב, חסר וכפן, ובאכוף עליהם פיהם וישובו רבים מהם אל ארצם המלאה חמס ושוד ויברחו פלטים מהם אל כל עבר ופנה ושונאי הישוב הרימום על נס ויקראו: הנה הארץ המשכלת יושביה!

הפעם הראנו את מקורי הסבות אשר הסבו בזה שהרבה דברים לא הצליחו והרבה אנשים נפלו במהמורות והרבה כסף ירד לטמיון, אך בבארנו את כל הדברים האלה מחויבים אנו לשום עין על מראה אחד נפלא ומרהיב עין אשר נראה לעינינו בימים האלה, מראה אשר לא ישכח מפינו ומפי זרענו, עלינו לפקוח עין על הדבר אשר לולא הוא כי עתה באמת היה כל עמלנו לשוא. אנשים למאות נאנחו מחסר ועוני, ויצעקו מעצר רעה ויגון. מושבות שלמים עמדו על עברי פי פחת עוד מעט ושבלת המים הזידונים תשטפם ולא ישאר זכר להם ומי יודע מה היה את רעיון יה״א כלו לו לא הצליחו החלוצים האלה. אז הקים ה׳ לנו מושיע את הנדיב הגדול שרו של ישראל אשר יצא כמלאך מושיע כשמש בצהרים וליהודים היתה אורה. אין קצה לכל הדברים אשר עשה ואשר עושה הנדיב הידוע למען הענין הזה וכמוהו כאלפי רבבות ישראל; הוא הוא אשר בעצמו הוא לבדו ואין איש אתו לקח תחת מחסהו ארבעה מושבות וכאב את בניו כן ינהלם ולא יזוז מהם עד ראותו אותם על מרום ההצלחה. הוא הוא אשר הפך את ראשון לציון ממדבר חול לכרם וגן זית, הוא אשר יסד ויברא ויכונן את המושב הגדול עקרון, הוא הוא אשר הציל מאבדון את „זכרון יעקב״ — לפנים שומרון — וראש-פנה, ובכל מקום נגעה ידו הנדיבה שם נכשלים אזרו חיל, רעבים מצאו לחם וצמאים מים ואשר הלכו בחשך ראו אור גדול, גם ליתר המושבות יטה כפעם בפעם עין חסדו ויתחכם בידו הנדיבה; ומי ימלל ומי יספר את אשר פעל ועשה האיש הדגול מרבבות עם הזה אשר בין גבורי ישראל ומצילי עמנו יחשב שמו בדברי ימינו ורק על ידו יצא רעיון יה״א ממחשבת ומחוג אנשים אחדים ויהי לרעיון גדול הולך ושוטף ולוקח לב כל איש אשר לישראל הוא. עתה נדרשה ונחקרה בכל זאת מהות הארץ הזאת טבעה ואקלימה, חקותיה ומשפטיה, עמיה ותושביה ונוציא משפט ישר למה תצלח והכי באמת לא השתתפה בשום דבר לאי הצלחת הנסיונות הראשונים, ואם השתתפה וגם בה האשם, עלינו לדרוש כמה גדול אשמה, איזה המה הדברים התלוים בארץ העומדים לנו למכשול על דרכנו, היש יכלת להסיר את המכשולים האלה ובאיזה אופן? למען יסד מושבות לעבודת האדמה הארץ בכלל טובה היא.

טבע האדמה

רוב אדמתה טובה מאד, ישנם מקומות הטובים לזריעה ומקומות הטובים מאד לנטיעת הכרמים. אדמת פתח תקוה ועקרון יעידו על טוב הארץ הזאת שמנה ודשנה, כל חבל עזה והמקומות אשר בין חיפה, צפת, טבריא והירדן מהוללים בעד תנובתם הרבה ומימיהם הרבים והטובים אשר לא יכזבו לעולם, רק שממון נורא פרוש על פני הארץ הזאת, כמו מסכה נסוכה עליה ולוטה בערפל ותפל אימה על הבא אליה בפעם הראשונה וכמו הארץ כלה לבשה אבל ודמעותיה יזולון על בניה כי עזבוה.

האויר

האויר טוב מאד במקומות הרחוקים מתשפלה ומאגמים — באסא — אשר שם ימצאו מים נרפשים, אך גם המקומות אשר נשתתו מהמים אשר נקוו קרוב להם בהאגמים והמים הנרפשים האלה מעלים צחנה ואדיהם ישחיתו את האויר, גם פה יש עצה ותרופה לטעת עצי יער וגנים, ליבש את האגמים, להמיש מהם את המים על ידי תעלות ובכלל להיטיב מצב הארץ להושיבה, לזרעה ולנטעה, כי אז מעט מעט מעצמם יהפכו מדבר וציה לאגם מים, יושבי הארץ הערבים אינם פראים חומסים וגוזלים כאשר יתארום אלה היושבים מרחוק והאומרים ארי בחוץ, הערבי מטבעו אוהב הוא את המנוחה

ואת השלוה וריב ומדון שנאה נפשו. מטבעו יתקשר להאיש אשר ידע להתהלך אתו בצדק ובמישרים ועבד נאמן יהיה לו. רבים מהערביים עובדים בלב ונפש אצל אחד האכרים היהודים או האשכנזים ושמץ דבר רע לא ימצא בהם, ותמיד לא רק שיוקיר ויכבד את בן איירופא כי גם אימתו מוטלת עליו, ובדבר הבדוים הנודדים, גם המה לא יפילו חתיתם על יושבי הארץ. ורק לפעמים רחוקות יקר מקרה אשר יתנפלו על אחד הולך אורח וינצלוהו, אך רק לעתים רחוקות יקרו דברים כאלה, וגם בהרבה מארצות איירופא עוד האדם איננו בשמירה מעולה וכמה פעמים הוא לבז ולמשסה ואין אומר השב, וביחוד אנחנו היהודים... וגם זה תלוי ברבוי הישוב ואם יבואו ויתישבו הרבה אנשים ובני יהודה ילמדו קשת לעמוד על נפשם בבוא עליהם אנשים פראים, אז יהיה פרזון בארץ ישראל ולא יראה רמת וכדון, וגם הבדוים האלה אם רק יראו ויוכחו בפעם הראשונה כי יש יכלת להשיב להם דבר וכי יש כח ועז לעמוד נגדם, אז יבהלו ויסוגו אחור, ואם בצדק ובמשפט יהלכו אתם, אז מאויבים יהפכו לאוהבים כאשר כן קרה פה הרבה פעמים. בכלל לא יכון להאנשים הנתונים למרמס לכל מעול וחומס ואשר היו בהרבה מקומות להפקר ואיש איש מצורריהם כטוב בעיניו יעשה אתם, לירא מפני פראים וחומסים בארץ אשר הרשות לכל אחד לצאת נגדם ביד רמה, לא לנו אשר נסינו לדעת כבר בשנים האחרונות מה היא איירופא, השכלתה וחכמתה וצדקתה, לא לנו אשר היינו כעפר לדוש ואין בעדנו חקים ומשפטים, אין בעדנו שומרים ומגינים, סיגים ודינים ורק פחים וצנים להפיל עני ולהמיט עליו שואה ובלהות, לא לנו לירא מפני אנשים אשר ישרם בם ובכל פראותם עוד לא נשחת רוחם, והרבה יותר יש יכלת לחיות בשלום עמהם מאשר לחיות בשלום את ההמון מהעמים הנאורים, אשר לא יוכל הבט בקר עין אם ישאף העברי רוח, וכל אשר יראה אצל העברי, כל אשר היהודי הביא בדמי לבבו וביגיע כפו יחשוב לקנין עצמו ויאמר כי שלו הוא והרשות לו תמיד לקחתה מיד היהודי כי הארץ שלו היא והיהודי נכרי הוא שם ולא במשפט אוכל את פריה ושבע מטובה.

המסחר וחרושת המעשה

הארץ בכלל עשירה היא ארץ החטה והשעורה, הדורה והתורמס, כרמיה יוציאו ענבים יבשילו אשכלות הגפנים, הענבים יטיפו יין הטוב. הזיתים יתנו שמן זך. והתאנה תחנוט פגיה. גניה ממולאים תפוחי זהב ועסיס רמונים. ועדריה מעבר להירדן מזרחה שמש תפרוצנה לאלפים בנאות דשא וברכת ה׳ בהם, חופיה אל הים התיכון, קרבותה אל תעלת זועץ ואל הארצות המלאות הון ועשר, ומקומותיה הקדושים ויחוסה לדברי ימי עולם ימשכו אליה בכל שנה ושנה אנשים לאלפים, אך אבלה נבלה הארץ שוממה היא ועזובה, פניה קומטו מסכה נסוכה עליה, דמעות תזולנה מעיניה, גלמודה ושכולה, עצובה ואמולה, תפרש כפיה, תספוק ידיה, בקול בוכים תקרא איכם בני יוצאי חלצי, מדוע עזבתוני (בידי עריצים) בואו נא הנה רעו בגני, מסכו משמני, דרכו היקבים ושתו יינם. איכם בני ישראל, עד אן תהיו גולים ופזורים, בכבלים אסורים, דחופים ודחוים, למות צפוים, מרמס לרגל רשע, חטאת הקהל על כל פשע. בואו נא הנה שובו לארצכם, חבקו את חיק אמכם וחיתה, הארץ תסיר בגדי אבלותה, תשנה פניה, תבנה ההרוסה, ובת ציון תלבש שני עם עדנים, תפרח פרח תוציא נצנים וחיתה הארץ יחיו גם בניה, תשמח האם ישמחו גם יוצאי חלציה, הארץ אמנם עשירה בתנובות האדמה, מטעי כרם וגז כבשים, אך יושביה עודם במצב הפרא ואינם יודעים להוציא תועלת ולהשתמש בעשר ארצם לכן ישלחו את הדברים כמו שהם גדלים פה מבלי עבוד ותקון וישולח הדבר לאיירופא, שם יעבדוהו יתקנוהו ויביאוהו הנה או ישלחוהו לארצות שונות ומחירו יהיה פי עשר, ונקח לנו למשל את הבורית ואת השמן, הבורית—סבין—אשר יעשה מפסולת השמן יעשה באופן כזה אשר תקוץ בו נפש היפה, בעת אשר לו תקנוהו כראוי, כי אז השתמשו בו בכל ערי ארץ הקדם, כאשר ישתמשו בבורית צרפת ואנגליא. עצי הזית מלאים לרוב על פני הארץ וביחוד בסביבות ירושלים ולוד וכו׳. הזיתים טובים מאד, רק שלא ידעו איך לתקנם ולזככם ולכן יצלח רק לשמן המאור ויביאו הנה סוחרי מארסיליע ויקנוהו בזול מאד ויקחוהו אליהם ויזכרוהו ויתקנוהו כראוי והיה אצלם לשמן פראוואנס. המסחר נפרץ בערי החוף וגם עתה רבה היא ההוצאה וההבאה והרבה אנשים יכלו להרויח על ידי המסחרים האלה ועל ידי התערבותם לאנשי הבינים — קאממיסיאנערע — עיקר הסחורות היוצאות הנה: שמן, שומשמין — ברוסיא סימיטאטי, תורמס — כמון ליופין — ובורית — סבין, עיקר הסחורות הבאות הנה: משי, צמר גפן וצמר, נפט, ברזל, עץ וצוקר. הסוחרים אשר יסחרו בהדברים האלה ואשר הרבה מהם עשו עשר על ידיהם הנה הערבים האשכנזים והיונים. האשכנזים הנודדים אשר יעזבו מדי שנה את רבצם בגרמניא וילכו לארצות נכריות לא שכחו גם את הארץ הקדושה ויבואו הנה וישבו פה. הרבה מהם באו לרגלי איזה רעיון —כמו הטעמפלער— אך הרבה באו גם עם רעיון יחיד ומיוחד להושיע לעצמם ולמלא אמתחותיהם זהב. אלה ואלה יעבדו בידים חרוצות, ינצלו את עדי הארץ מעליה; בעבודת האדמה, במסחר ובחרשת המעשה ידם משלה ואין אחד מצנורי ההשפעה בהארץ הזאת אשר לא החזיקו בו האשכנזים. מושבותיהם תפרחנה ותגדלנה וכבר היו כלן לערים גדולות ונושבות. מסחרם פרץ בארץ, כאשר להם גם בתי הטחינה בקטור, בית מעשה השכר, בית מעשה כלי חרס וגם בית התוך הברזל נכונים לעשות פה, וכל דבר אשר יתחילו תצלח בידם ותעלה למעלה ראש. האנשים האלה נתמכים מאת אחיהם בחוץ וגם פה בארץ איש את רעהו יעזורו בכל דבר, בכסף, בהוראת דברים ובכל אשר ביכלתם והנם יחד כגויה שלמה אשר תלך לבטח דרכה ובמצעדי און תצעד קדימה ותכבש את הארץ לפניה. גם היונים עושים חיל פה במסחר וביחוד סחר האתרוגים ותפוחי הזהב אשר עד הנה כמעט, היה כלו בידם, רק מאתינו מעטים מאד הסוחרים וראשי בתי מעשה ורובם עניים מבקשים לחם. בכלל היהודים ביפו עיר החוף והראשונה למסחר היוצא והבא מעטים מאד והנם עדה קטנה ודלה, כי רק זה מעט החלו להתישב שם וטרם החלו העולים החדשים לעלות לארץ ישראל לא היו ההולכים משתקעים בעיר הזאת וילכו כלם לירושלים, לחברון ובכלל להמקומות המצטינים בקדושתם כידוע טבע ההולכים אשר הלכו כפעם בפעם ציונה ואשר לא היה בדעתם לסחור ולערוב את הארץ. ומעט היהודים הנמצאים ביפו ואשר גם המה איש לעברו יפנה וכל אחד בונה במה לעצמו לא יוכלו התחרות את האשכנזים הלכודים חותם צר ויהיו לבשר אחד. מכל הדברים אשר דברנו עד הנה הראנו לדעת כי אמנם כן הרבה דברים נעשו לא כמשפט אך לא הארץ אשמה בזה ואך לשוא יאשימוה שונאי הרעיון של ישוב ארץ ישראל כי הארץ באמת הנה כאשר נשתבחה בתורתנו הקדושה ארץ ברוכה ממגד שמים ומתנובת ירחים, ארץ כנען לכנענים וסחרה ועזבונה יוכלו להתפתח באופן היותר נעלה, וגם כל מלאכת חרש וחושב יוכלו להצליח פה אם יעשו בסדר ובמשטר נכון ע״י אנשים יודעי דבר כאשר כן מצליחים בני עמים שונים אשר החלו פה לעסוק במסחר או במלאכת יד. לא הארץ אשמה בזה שלא הצלחנו רק בעונותינו באונו כל אלה ובחטאתינו סבבונו מכשולים רבים ומאי ידיעתנו נפלו רבים מאתנו במהמורות ומאי הסדרים אשר שלטו אצלנו נכשלו רבים ונוקשו ונלכדו. איזה היא „ההנהגה" אשר נהלה את כל אחד ואשר האירה את דרכו לבל יגשש באפלות, איה המה המפקחים והמורים אשר שמו עין ושחדו מכחם בעד כל איש ואיש ויגוננוהו ויסוככוהו וישמרוהו לבל יפול בידי זרים ועריצים, חשך ואפלה שרתו אצלנו בכל העת, צלמות ולא סדרים, איש לעברו תעו, וכלם יחד נטו מני ארח, פקו פליליה, וכי יבוא איש מארץ רחוקה פה יסבוהו כדבורים עדת עריצים סוחרים בנפש אדם יתחרו בכל כחותיהם לצוד את „החדש" וינצלוהו ויציגוהו ערום מכף רגל ועד ראש. זה קונה אדמה וישען על בינתו ולא שאל את אנשים יודעי דבר ונפל במכמרת ועלה בידו חרס, וקנה אדמת חול ונפל הוא ונפלו גם רבים עמו וקול זעקת שבר ישמע קול חודר כליות ולב. זה קונה אדמה ולא ישים אל לבו להשיג רשיון מאת הממשלה הנחוץ לכל הבא לבנות מושבה. וזה קונה אדמה ומוכרה לאנשים שונים ולא ישים עין לראות היוכלו האנשים האלה לחיות יחד בשלום ובשלוה, היכון האחד אל השני, היוכלו להתאחד ולהיות לבשר אחד ובל יתפרדו זה מזה, בל יעשו גדודים גדודים רק שכם אחד יהיו כלם, אשר זה הוא התנאי הראשון לכל חברה וחברה ואשר בלעדי הדבר הזה לא תכון שום חברת אנשים תחת השמש. זה קונה גנה ולא שם אל לבו ולא חשב את כספו היוכל לגמור את אשר התחיל, הכי לא ישאר באמצע הדרך, והתחיל במלאכה וחסרה לו הלואת כסף לעבודה והנהו נאלץ לעזבה

שוממה וכספו ילך לאבדון וייגע להבל ולריק ונשאר הוא ומשפחתו בלי פת לחם וקול נהי ישמע קול אנשים מבקשים לחם. נחדלה מלגולל את האשמה על הארץ, אוירה יושביה ועממיה, נרף מלחפש את סבת אי הצלחת הנסיונות הראשונים חוצה להם, הן ראינו והכרנו כי גם הארץ טובה, גם אוירה צח ובריא, גם יושביה אינם איומים ובחן וכבוד יפגשו את בן איירופא הבא לשבת בתוכם רק עלינו בעצמנו להתאחד ולעשות סדרים נכונים ומועילים ואז רעיון ישוב ארץ ישראל כפורחת יעלה לפנינו וייף בגדלו וישלח נטישותיו ותחת צלו יחסיו רבים. עמלנו בשלש שנים הראשונות האלה, אף כי לא בסדר ולא במשטר עשינו את דברינו, בכ"ז, הניחו את אבן הפנה למעשנו. מספר מושבות עבריות כבר נראה לעינינו, אנשים הרבה העובדים בחריצות ידים וביגיע כפים עומדים ומשדדים את תלמי ארץ הקדש, גם במסחר ובחרשת המעשה החלו זה מעט והנסיונות הרבים אשר נסו אחינו הועילו לנו למען נדע עתה את הדרך הישרה ונדע להזהר מפני אבני הנגף, הסלעים והכפים הגודרים בעדנו הנמצאים על דרכנו ואשר יביאו בבשרנו. עתה באה העת לנו לחדש את כחנו, לחזק את רוחנו ולהרים את ידינו. עתה עתה נוכל לעבוד לפעול ולעשות ולבנו נכון ובטוח יהי כי כל פרוטה ופרוטה אשר ידור איש למעשה הצדקה של הרעיון הנשגב תצטרף לחשבון גדול ועל ידיהם יעשה דבר טוב ומועיל לעמנו, וכל פעולה אשר יעשה האיש אשר האהבה לציון בוערת בלבו בשלהבת יה, כל פעולה וכל מעשה תעלה לרצון על מזבח, עם היהודים, תשוה פרי ותוציא נצנים לשמח אלהים ואדם ולרפא את מחץ עמנו; עתה עתה עלינו העת לצאת אל העבודה לעבוד בלב ונפש חפצה, בשקידה נמרצה וברות כביר כי גדול מאד הדבר וסכומים גדולים נחוצים להוציא אל הפועל אף מעט מהרבה. הן כבר נוכחנו לדעת כי אין שום תקוה לעמנו בארצות פזוריו, שם ככבשה נאלמה יהיה לטרף לשני זאב ערבות אשר יאכלו את יעקב ומבשרו לא ישבעו, וכל עת נהיה פזורים בגוים גדודים גדודים, מחנות מחנות, אז אין לנו שום תקוה לחיים ויבואו ויכו את המחנה האחת ואחר השנית ואחר השלישית ומי יודע מה תהי אחריתנו וכבר ראינו כי רוח עז רוח שואף לדמי נקיים צרר בכנפיו את כל העמים וחרב נטויה בידם חרב מורטה, חרב צמאה לדם ישראל וממדבר, מים, מצפון ומדרום ישמע קול אנקת בני ישראל קוראים לעזרה, קול אנשים נואשים מתקוה לימים טובים כל עת ישארו במעון תנים. רק בארצנו ההפך נראה: יושבי הארץ לבם אך טוב להיהודים והארץ כלה קוראת לבניה ופה בלי ספק יוכלו אחינו למצוא מנוחה לנפשם העיפה מחברת ידי העריצים, פה ישבו ועבדו את אדמתם ונטעו גנים ואכלו את פרים ובנו בתים וישבו ורעו עדריהם ויגוזו גז כבשיהם: רק פה יתאחדו בני ישראל והיו למחנה אחת, יהודה לא יצור את אפרים ואפרים לא יאכל את יהודה ושלום יהיה על ישראל; המוסדה הונחה, ההתחלה נעשתה, עתה עלינו ללכת הלאה ולעבוד בלי הרף ובנינו אשר יבואו אחרינו, אולי, יגמרו את מלאכתנו. ואלה המה הדברים אשר למדנו מהעבר ואשר עלינו לשום עין עליהם בבואנו ליסד איזה דבר באה"ק בעתיד: טרם כל נחוה את דעתנו כי אין שום הבנה ברורה ומהות כל פעולה בדבר אה"ק להאיש היושב בארץ רחוקה ובעיניו לא ראה את הארץ הזאת. לכן אין שום חברה אשר תביא תועלת אם תלך לבדה ולא תתאחד את יתר החברות הנוסדות להמטרה הזאת וכל החברות האלה יחד לא תצלחנה אם לא יהיה להם מרכז ובריח התיכון בארץ הקדש אשר על פיו יצאו ויבואו עניני החברה בארץ ישראל. וזאת אשר עלינו לעשות בבואנו ליסד מושבות:

א) כל הבא להתישב בארץ ישראל יביא אתו שלשת אלפים רו"כ ואם לא לא יצליח לבוא אל המנוחה ואל הנחלה.

ב) כל הקונה אדמה ידרוש ויחקור קודם למכירה מאת אנשים יודעי דבר, הטובה האדמה והמוכשרה היא להמטרה אשר בעבורה תקנה על ידו?

ג) הטוב הוא אוירה? והאם לא נמצא בקרבת המקום אגמי רפש, אשר המים הנרפשים הנמצאים בהם יעלו אדים וישחיתו את האויר ויביאו חליים רעים?

ד) הנמצא שמה מים? ואם אינם, לחקור ולדרוש עד כמה צריך לחפור באדמה למצוא מים:

ה) קודם קבלת שטר המקנה על האדמה להשתדל להשיג רשיון הממשלה לבנות שם בתים לשבת ורפתים וכו' וכו':

ו) אחר שהמושבה צריכה שתהי כמשפחה אחת ולמען אשר המושבה נחוץ אשר יושביה יחיו בשלום ובמישור ובאחות איש את רעהו, לכן הבא ליסד מושבה עליו להשגיח שיהיו האנשים הבאים לשבת שם בעלי רוח נכון ונוחים עם הבריות וישיהיו מכוונים בדעותיהם ובמנהגיהם זה לזה למען יוכלו לשבת ביניהם בשלום ובשלוה ובל ישמע מצה ומריבה ביניהם.

ז) אנשי המושבה יבחרו מקרבם אנשים נכבדים אשר יצאו ויביאו לפניהם ויכלכלו את כל דבריהם ועל פיהם ישק כל דבר וכלם חיבים בכבודם.

ח) הועד הראשי יהיה באיירופא והועד הפועל יוסד באה"ק ויבחרו אנשים ידועים ונכבדים, יודעי הארץ משפטיה וחקותיה ועל פיהם יעשו כל דברי החברה בכל עת מצוא:

פה בארץ אשר אליה נשואות עיני כל בני ישראל, פה בארץ אשר עיני ה' צופיות עליה, פה נבנה בית לעבודתנו; שמה יבוא איש ישראל אשר לבו נאמן לעמו ובדעה זכה וצלולה גמר להתישב בארץ ובא אל הבית הזה ומצא שם עצה טובה ונאמנה, ומצא אנשים היודעים דבר דבר על אפניו ואשר יכוננו את צעדיו ויורוהו את הדרך בה ילך ואת המעשה אשר יעשה, וכי תמוט ידו ומצא גם תמיכה הגונה לבל יפול ולבל יכשל עדי יגבר ויעש חיל ויצא ממבוכתו וישיב את אשר נתנה לו מהחברה.

את הדברים האלה נשמור לעשות ולקים ואז נקוה באלהי ישראל כי נצליח על דרכנו וכי נשיג את חפצנו, והיתה עבודתנו לרצון ולתועלת על מזבח עמנו.

ואלה הדברים אשר על „חובבי ציון" לשום
עליהם עין בארץ הקרושה לעת הזאת:

א) להראות ולהוכיח לממשלת תוגרמה יר"ה כי אך שוא טפלו עלינו אנשי מרמה ויביאו את דבתנו רעה לפני השרים והסגנים, וכי כל חפצנו ועמלנו לעבוד את אדמתנו, לחיות מיגיע כפנו וברות אמונים לשלטון הארץ.

ב) לבחור אנשים יודעי דבר ומכירים את הארץ, אנשים אשר ישבו תמיד ביפו ועל פיהם יעשה כל אשר יהיה בחפץ חו"צ לעשות פה לטובת הישוב.

ג) לתמוך בתמיכה הגונה ומסודרה את כל היושבים בהמושבות. התמיכה באופן אשר תחזק את הנתמכים ותעמידם על בסיס נכון ולא שתציקם ותסכינם לבקש נדבות.

ד) ליסד ביפו בית הלואת כסף לזמנים ארוכים ולזמנים קצרים בשביל אלה אשר יראו כי מלאכתם ועסקם מביאים תועלת להישוב.

ה) ללמד תורה ודרך ארץ לבני האכרים בהמושבות אשר יחסרו בתי תלמוד תורה.

ו) להרבות קנות אדמה ככל אשר תשיג יד חו"צ, אדמה לבנין מושבות לע"ה ואדמה למושבות בשביל מסחר וחרשת המעשה (כאשר כתבתי בהצעתי ע"ז לועד „חובבי ציון"); להמטרה הזאת על החברה להוציא שטרות (אקציען) ולהשתדל להפיץ יותר ויותר את הרעיון הקדוש והנשגב אשר רק בו חיי רוחנו ורק בו תקות עמנו.

מנשה בן צבי מאיראוויטש

על דבר חרשת המעשה בארץ ישראל.

כי חרושת המעשה אחוזה וקשורה בע"ה וע"ה בחרשת המעשה וכי רק אז נצליח בענין ישוב א"י רק עת שני הדברים האלה צמדים ילכו ולא יתפרדו. ואומר כי עלי החובה להודיע לאדוני את כל הידיעות אשר רכשתי לי במשך ימי שבתי באה"ק, וגם הרבה שנים קודם, ידיעות להלכה ולמעשה. והנה לא ארבה במליצות ובוכוחים ורק אחל מעצם הדבר: אם נתבונן אל הארץ ונראה שני דברים אשר ערכם רב מאד ואשר עלינו לשום עין עליהם: א) כי יש בארץ הזאת ח מ ר י ם ר א ש ו נ י ם רבים ואין בה אף בית מלאכה אחד ערוך כמשפט בתי המלאכה אשר באיירופא להוציא מהחמרים האלה כל התועלת אשר יש יכלת להוציא מהם וכלם ישולחו לאיירופא ומשם יובאו הנה בצורה אחרת. והשנית כי כל ההתחלות אשר לא היהודים החלו כי אם האשכנזים הצליחו ויוציאו פרי ויעשירו

את בעליהם. מטחנת קטור לטחון קמח היתה ביפו רק אחת ויבאו האשכנזים ויבנו את השנית ואת השלישית ולכלן יש מלאכה. בתים למלאכת הסבון (בורית) ערוכים כמשפט איירופא אין ביפו ובכל המחוז אף אחד, ובחיפה יעשו האשכנזים סבון יפה ונקי מאד. הרבה בתי מסחר אשר ראשיתם היה מצער הנה עתה גדלו ויעלו והנם ממציאים סחורה לכל ארץ ישראל ועסקם פרץ על פני כל מלא רחב ארצנו, ורבים המה עוד העסקים והמסחרים הגדולים אשר יחכו עדי ימצאו אנשים ויפתחום ובזמן קרוב יתנו שכר טוב לבעליהם רק אם יחלו הדבר ברוח אמיץ וכביר, בדי כסף ובדעת ובתבונה בדבר הזה. ונחשוב את הדברים היותר נכבדים אחת לאחת ומהיותר נכבד משמן הזית נתחיל:

מעשה שמן הזית:

מספר עלי הזית בכל א״י יחשב לעשרת מילין. מרוב הזי־ים יעשה שמן וחלק הקטן מהם יאכל. את השמן יוציאו מן הזיתים באופן קדמון אופן פשוט מאד כאשר נהגו עוד בימים קדמונים. את הזיתים ינקפו מן העצים במקלות ויפילום על הארץ, ואחר יאספו ויושמו בסלים מקש. הסלים האלה את הזיתים יכבשו בראשונה באבנים ואחרי כן במכבש (בד) פשוט מאד. המקום אשר תעשה שם המלאכה הזאת, כמו כל בתי המלאכה להערבים לא נקיים מאד ואין להם אף כלי המלאכה מתוקנים כמשפט איירופא. ועל כן מראה השמן לא טהור וטעמו מר וחלק גדול מהשמן האצור בהזיתים יאבד בלי תועלת, כי לא יצא מהזיתים על ידי הכבישה הזאת. ואם ישאלוני כמה ריוח תביא המלאכה הזאת, נוכל להשיב תשובה מספקת על ידי המספרים אשר נביא פה: בשנה הזאת נשלח מפה מעט שמן לבית מסחר גדול באודעסא לנסות אם יש יכלת לעשות בזה מסחר וימצא כי פה שלמו להסוחרים בעד כל אוקה שמן ארבעה גרוש וחצי, לאמר, פוד בארבעה רו״כ. מכס שלמו שלשה רו״כ ועשרים קאפ׳. הוצאות הובלת הסחורה שלשים קאפ׳. החבית שלשים ושנים קאפ׳. ס״ה שבעה רו״כ ושנים ושמונים קאפ׳. ועוד הוצאות אחרות עד המקום עלו לא יתר משמונה רו״כ יחד הפוד. אחרי כן לקחו בעד זה לא פחות משמונה רו״כ וחמשים קאפ׳, ועד תשעה רו״כ לפוד. אבל עוד יתר יהיה ריוח על השמן אם לא נקנה את השמן פה מידים שניות, לאמר מהאנשים שקנוהו מהפלחים ולא מעט, מעט, כי אם הרבה בפעם אחת. הסוחרים פה קונים את השמן מעצם ידי הפלחים כחצי שנה וגם כשנה קודם לפני זמנו ונותנים להפלחים האלה את הכסף על השמן ברבית וגם בעת הקניה ישאר להם מכל גרה (חבית אשר מדתה ידועה) כאוקיה או כשנים ואם קונים הרבה שמן היתרון הזה הוא גדול. ואם כן אם נקנה שמן כמו הסוחרים פה רק למען מכור אותו באיירופא, בזה לבדו נוכל לעשות עסק טוב מאד ולהעמיד הדבר על מכון טוב לבלתי ימוט. אבל עתה נוכל לשאל שאלה אחרת, אם בקנותנו את השמן במדה גדולה יעלה מחירו לא יתר משלשה רו״כ ושבעים או שלשה רו״כ ושמונים קאפ׳. ואם ההוצאות האחרות, למשל הובלת הסחורה, המכס וכדומה, תשארנה כאשר הזכרנו למעלה, א״כ מדוע לא נזקק את השמן הזה ולשלחהו אחר כן מזוקק לחו״ל? אין ספק שאם מחיר שמן לא נקי יעלה עד אודעסא עד שמונה רו״כ הפוד. אם כן אם נוסיף לשמונה רו״כ האלה ההוצאות הצריכות למלאכת הזקוק ויתר המלאכה, נקבל פוד שמן זך כמו שמן פרובינצא ומחירו לנו לא יעלה יתר מתשעה רו״כ או מתשעה רו״כ וחמשים קאפ׳ עד אודעסא ומחירו למכירה לא פחות משנים עשר רו״כ ולפעמים עולה עד עשרים רו״כ. ואם כן, השמן הוא דבר טוב לא למסחר לבדו, אבל גם חמר לאחד מענפי המלאכה הנכבדים בארץ, והוא לזקק את השמן. אבל אנשים בקיאים בדבר מעידים כי אם נזקק את השמן העשוי על ידי הערבים, נוכל בלי ספק לתקן אותו מעט באיכותו, אך לא יוכל להיות טוב באיכותו כשמן צרפת, והסבה האחת לזה היא יען אופן הוצאת השמן מהזיתים לא טוב הוא, בגלל אופן הוצאת השמן מהזיתים כמשפט מעשהו בימים הקדמונים בלי התקונים אשר נוספו בימים האחרונים השמן לא זך ויש בו מרירות, הבאה מהעצמות המתמעכות בעת הכבישה וריח מיוחד לו אשר אין להחזיקו גם על ידי הזקוק. ועל כן למען נוכל להוציא שמן זך, אשר איכותו תהי טובה באמת, עלינו להחל את הדבר מראשיתו, לאמר מכבישת הזיתים בכלים מתוקנים ובאופן נאות ורק השמן אשר יצא מהכבישה הזאת לא יזקק בכלי הזקוק *).

עתה נתבונן לתכונת המקום ותכונת יושביו ביחס להענין אשר לפנינו: הערבי יליד הארץ, בראותו כי יש לאיש צורך בדבר אשר יש בידו ונמצא אצלו, מוכן לחכות חדש ושני חדשים וגם שלשה, ורחוק הדבר כי הוא יוותר משלו. ואם חפצת לקנות מקנה רב ואמרת להערבי כי כבש בן שנתו תקנה ואם אדמה תקנה ואמרת כי בית תבנה ואם בית תבקש והגדת כי בגן חפצת וכן בכל דבר. ואם נעמיד בית מלאכה לשמן במקום אשר יבול הזיתים רב, למען קנות את הזיתים מהפלחים למעשה השמן, יש לירא פן יעמוד הבית בלי מלאכה מחסרון זיתים, כי הערבים לא ימכרום בחפצם מחיר גדול מאד. על כן עלינו להחל מהחמר ההוא אשר יושבי הארץ לא יעשו בו דבר כי אם ימכרוהו כמעט בלא מחיר. והנה ידוע הדבר כי בשנים האחרונות החלו להשתמש בגופים כמיים להוציא מהגפת הנשארה אחרי כבישת הזיתים הרבה שמן אשר אין יכלת להוציאו בכבישה לבדה גם במכבשים מתוקנים ויכינו לזה בתי מלאכה במרכז מלאכת הוצאת השמן מזרעונים ומזיתים, ובאופן הזה הם מוציאים מהגפת הזאת מזרעונים משמונה עד עשרה למאה, ומזיתים גם עד עשרים למאה. וזה יבוא מהגפת אחרי כבישת הזיתים בסלים מתוקנים כמשפט איירופא ונוכל אפוא לשער כמה נוכל להוציא מהגפת הנשארת אחרי הכבישה בבתי הבד פה בארץ. ונוכל לומר בהחלט, כי חמשה ועשרים או גם שלשים למאה יאבד והשמן הזה יש יכלת לקנותו בלא מחיר. ואם באיטליה, למשל, אצל פיזא הקים ה׳ דים בית מלאכה רק להוצאת השמן מהגפת ובכל יום הוא מעבד חמשה ושלשים אלף קילוגרם גפת ומהם הוא מוציא שלשת אלפים וארבע מאות קילוגרם שמן, הנה אם נעמיד מכונה כזאת במרכז מעשה השמן פה בארץ, (שכם, ארץ הגליל וכדומה), יש יכלת להעמיד את הדבר הזה על מדה הגונה. ואחרי עבור השנה הראשונה, כל עוד אשר לא נכיר לנכון את תכונת יושבי המקום ותנאי קנית עצי הזית וכדומה, נוכל להעמיד מכבשים וכלי זקוק, ולהחל לקנות מעט מעט שמן עשוי מהמין הטוב היוצא מהכבישה הראשונה אשר יש יכולת לזקק אותו ולהיטיבו, ואחר נבוא בעסקי כסף את הפלחים, ובזה תהיה היכלת לקנות מהם מעט מעט כרמי זית מוכנים, או לחכור אותם מהם ורק אז נוכל להכין את בית המלאכה למעשה השמן על מכונו כמשפט. העת הצריכה להכנת בית המלאכה על מכונו תלויה בתנאים רבים. ויכול להיות מאד כי לא יצטרך לזה יתר מחדשים אחדים, אך בכל אופן העסק הזה בטוח לגמרי וכי השמן הטוב המוכן כמשפט איירופא ומזוקק טוב ימצא לו קונים רבים בשוקי איירופא וארצות הקדם. בענין הכסף כמה צריך להכנת בית מלאכה כזה, מובן, כי אוכל להראות רק בכלל כי פרטי הדברים יוכל רק לברר אחרי כן איש הבקי בזה ובכל זאת למען תת מובן בקרוב מהדבר, אקח לי איזה דבר ואציגהו למשל:

הנה ידעתי בית מלאכה אחד ברוסיא בית גדול למעשה השמן (מזרעוני שמן) ושם נמצא מכונת קיטור בעלת חמשה ועשרים כחות וששה מכבשים מים, שני זוגות מעגילים, זוג ר צ י ם משיש. כלי זקוק וממץ וכל זה עלה להם בארבעה עשר אלף רו״כ. ולפי חשבון בתי מלאכה אחרים למעשה השמן יותר קטנים, כל הכנות המכונות עלו עד שבעת אלפים רו״כ ועוד קטנה מזה ארבעת אלפים ושמונים רו״כ. ואם נחשב בראשונה להכין בית מלאכה במדה בינונית, נוכל לחשוב הוצאות על מכונות כשבעת אלפים רו״כ, והוצאות על הבנין חמשים למאה, לאמר, שלשת אלפים וחמש מאות רו״כ, על כל הדבר להוציא את השמן מהגפת חמשת אלפים רו״כ. ס״ה חמשה עשר אלף רו״כ. וההוצאות על יתר הדברים הצריכים לזה, למשל,

---

*) מעת כתיבת המאמר עד היום עברו כששה חדשים וכמשך העת הקים המשכיל והגביר היקר רבי ישראל נעמלאווין ממאהליב בית מלאכה לשמן זית בהעיר העתיקה לוד שהיתה מסובבת בשמנה עוד בימי חכמי התלמוד. המשכיל הזה למד לראשונה חכמת הכעמיא על בוריה בפאריז והנדיב הידוע היה למשען לו בקנית מכונות והעמדת הפאבריק, אשר ממנה עתה תוצאות חיים ועבודה למשפחות רבות. המו״ל.

לבנין בור לאצור בו את השמן, אוצרות להגפת וכדומה עד עשרת אלפים רו"כ. ויעלה לנו הכל ביחד עד חמשה ועשרים אלף רו"כ.

אין ספק כי בסך כזה יש יכלת להכין את הדבר כלו בסדר נכון, וריוח הדבר הזה יבין כל איש בשומו לבו לזה, כי ארץ ישראל, לפי כמות השמן אשר תוציא בכל שנה לא נופלת היא מארצות רבות באיירופה, למשל, צרפת, ספרד וכו'. ואשר נראה כי הריוח מהוצאת השמן בארצות האלה רב מאד ובא"י הוא מצער, הוא רק יען שבארצות איירופה יעשה הכל כמשפט איירופה, לאמר, בדי כסף, באמץ לב, ובדעת כל דבר על בוריו, ואם יהיו אצלנו שלשת הדברים האלה, לא אדבר על דבר ההוצאות האחרות, אך בדבר מעשה השמן, אוכל לומר כי יש תקוה חזקה כי יצליח בימים יבואו ויהי באופן שהוא עתה בצרפת וספרד וביתר ממלכות איירופה.

כדבר המחובר והקרוב מאד לתוצאת השמן אדבר על מעשה הבורית.

ב

מעשה הבורית

יען כי השמן יעשה באופן רע מאד בארץ הזאת, החלק הגדול ממנו אשר ישתמשו בו פה בארץ, ילך למעשה הבורית. בתי מלאכה למעשה הבורית יש הרבה מאד בארץ וביחוד במקומות אשר תוצאת השמן רבה שם, כן, למשל, בשכם כלבד יש שנים ועשרים בתי מלאכה וכן יש הרבה בירושלים, רמלה, לוד וכו'. אך הבתים האלה ככל הדברים אשר יעשו פה, מצוינים בזה שאין בהם שום דבר המתוקן כמשפט, כל הדברים לא נקיים, כל היוצא משם לא תאר ולא הדר לו ובצורתם הזאת הפחותה מאד ואיכותם הרעה ימכרו בסכומים גדולים והרבה מהם ילך למצרים ותוגרמה האיירופית, ולא יחוסו על הכסף וימצאו לנכון גם להביא ליפו את הבורית על דבשת גמלים מהלך עשר ושתים עשרה שעה ולשלחם מפה לאיירופא. אין ספק כי לוא הכינו את הבורית לפי כל חקי מעשי הבורית באיירופא, כי מלבד שהיה יוצא הרבה יותר מהסבון ולא היו נשארים הרבה מהשמן בלי תועלת, כי גם היה נדרש הרבה יותר והתקבל בלי ספק בשוקי מצרים וכל ארץ תוגרמה וגם בשוקי ארץ ישראל וסוריא ותחת חמשה ועשרים אלף שקים אשר יצאו מיפו בשנת 1883 על סך 568,000 רו"כ, היה היכלת לשלוח פי שנים ופי שלשה. גם בעלי בתי המלאכה פה בארץ אשר ילידי הארץ המה, גם המה מכירים את הצרך לתקן את אופן מלאכתם ואעד לי לעד את אחד מבעלי בתי המלאכה בפה אשר נודע לו על פי השמועה כי אנכי יודע לעשות בורית לבנה ובעלת צבעים וילך אחרי שבועות מספר ויחפוץ לתת לי שכר טוב מאד, למען אכנס גם אני בעסקו ואף כי הרביתי לדבר ולהבינו שאינני יודע במלאכה הזאת, הוא לא חפץ להאמין לדברי ויחשדני כי חפצי לעשות לי בית מלאכה מיוחד. ועל שאלתי מדוע לא ישתדל בעצמו לעשות תקונים בבית מלאכתו, ענני: מנהג אבותינו בידינו ואין אתנו יודע אופן אחר:

דבר מעשה הבורית קשור הרבה לענין מעשה השמן כי בהוציאנו את השמן מהזיתים ישארו המינים האחרונים אשר יצלח רק למעשה הבורית גם את אשר יוציאו מהגפת באמצעים כימיים יצלחו רק למעשה הבורית. מפני הטעם הזה כל הבא לבנות בית למעשה השמן ובנה אצל הבית הזה גם בית מעשה הבורית, יען כי הדברים האלה אחוזים וקשורים יחד והאחד תלוי בחברו, ושניהם ביחד יוכלו להביא תועלת רבה. ומלבד שיביאו רוח לאשר יוציא את כספו עליהם ויעסוק בהם אם רק בחכמה ובדעת ובכשרון וברוח אמיץ יעשה את מלאכתו ולא יהיה אץ להעשיר כי גם תועלת גדולה אצורה בזה לעובדי האדמה מבני ישראל אשר לרובם גם כרמי זית אשר יתנו את פרים אי"ה בקרב הימים:

מעשה מלח לימון ושמנים נותנים ריח

לכל מלאכה ומלאכה בארץ וארץ יש תקוה להצליח רק עת החמרים הראשונים הנחוצים להמלאכה הזאת נמצאים שם ממקום אשר יעשו הדברים האלה. ומעשה מלח הלימון הוא אחד מאלה הדברים, ואיננו נפרץ באיירופא מחסרון החמרים הראשונים בארצות האלה. המלח הזה ידרש הרבה באיירופא וכל אשר יוסיפו לעשותו לא יחדלו קוניו וימצא תמיד מקום בטוח בכל שוקי איירופא ובשוקי ארץ ישראל. בארץ הפלשתי תוכל לפרות המלאכה הזאת כי הרבה מאד מספר הלימונים אשר תוציא הארץ וביחוד רבו הגנים המלאים מהם בסביבות יפו עיר החוף. וכפי עדות אנשים יודעים ובקיאים בהדבר הזה ואשר התיעצו את מומחים בענינים כאלה מפריז פטרבורג וכו' כל מקום אשר בו די חמרים ראשונים להדבר הזה יפה ומעולה הוא ובלי ספק יצליח מי אשר יבוא ויתחיל שם בהעסק הזה.

יפו תוציא בכל שנה מליון לימונים, אך להרחיב את עשית מלח המליון נאלץ להביאם גם ממקומות אחרים (כמו טרבלוס), לקנות אותם במקומם לסחוט אותם שם לשום את המגץ בחביות ולהביא את המיץ הזה ליפו. ואם נחשב כי יש יכלת למצוא ביפו מהמין הזול היינו הלימונים הנושרים מהעצים כחצי מליון מדי שנה בשנה וידענו כי לכל פוד מלח צריך כששה אלפים לימונים, נמצא כי נוכל להוציא עד מאה פוד מלח מהלימונים הנופלים מהעצים ועוד מספר כזה נוכל להוציא מלימונים טובים, ואם נוסיף לזה את כל המיץ אשר נוכל להוציא מהלימונים הנמצאים בהערים הקרובות בארץ ישראל ובסוריה, אז נוכל להוציא בכל שנה עד חמש מאות פוד מלח לפחות. ואם נחשב אלף לימון (ופה בארץ יחשב אלף — אלף וחמש מאות) שמונה פרנקים — הנופלים מהעץ —, נראה כי החמר להוצאת פוד אחד לימון יעלה במחיר ששה פעמים שמונה — שמונה וארבעים פראנק. ואם נחשב הוצאות המלאכה עוד שנים עשר פראנק, נמצא כי מחיר הפוד יעלה עד ששים פראנק, או ארבעה ועשרים רו"כ. ובעד פוד מלח נותנים 53,55 רו"כ. אם נוסיף עוד לעשרים וארבעה הרו"כ אשר הנם שוים לנו ששה רו"כ בשביל המכס (למשל ברוסיה) ושני רו"כ להובלת הסחורה, למקבל את הסחורה בשליחות וכו' יהיה שוה לנו לעצמנו במקום השוק 32-33 רו"כ ישאר לנו א"כ 22-23 רו"כ ריות נקי. מובן כי גובה המחיר תלוי הרבה במהות הלימונים הטובים הם אם רעים. בכל אופן מעשה מלח הלימון יוכל להבטיח לאשר יתחיל לעשותו תקוה טובה לימים יבואו ורק דברים קטנים ופשוטים נחוצים להמלאכה הזאת: איזה מכבשים, כלי לנקות (קריסטאליזציה) וכלים לסנן.

להוצאת מלח הלימון נוכל לחבר עוד הוצאה אחרת והוא שמן הלימון אשר דבר יקר הוא ויוצא מקליפת הלימונים אשר יסירו בראשונה מהלימונים טרם יתחילו לעשות מהם את המלח. הוצאת שמן לימון לבדו הוא דבר אשר שכרו בצדו ויוכל להביא רוח טוב, כאשר כן אנו רואים בסיציליה אשר נפרצה שמה המלאכה הזאת ואשר משם ישלחוהו בבקבוקים עשוים מנחשת לאיירופא ונקרא Estagnou. גם בנגב צרפת, במאנטפליער, גרעציע ושארי ארצות החזיקו רבים במלאכה הזאת וידרש הרבה מאד בכל שוקי איירופא למיני הרפואות ולתמרוקים ומיני משקה. להוצאה הזאת נוכל לחבר ולהוציא יחד גם שארי שמנים נותני ריח, ואחדים משמנו הרפואות ושמן היוצא מפרחי הלימונים Oleum Neroli ושמן שושנים הטוב ושמן שקדים אשר יעשה בנגב ספרד מהשקדים המרים. כל זה יש יכלת להוציא במספר גדול יען החמרים לזה נמצאים במספר רב בארץ הקדש ומצוינים ברוב החומר הפרחים והגדולים המוציאים ריח. כן נקל הוא להוציא שמן קיק מהזרעונים הגדלים פה לרוב. הדבר האחד קורא להשני ואיש לרעהו יעזורו: החמרים הרבים הפזורים על פני הארץ יקראו לאנשים בעלי כשרון שיבואו ויעבדום ויתקנום ויוציאו דברים מתוקנים, והאנשים האלה אם יבואו ויחלו להשתמש ולהוציא תועלת מהחמרים האלה והרבו בעלי הגנים להרבות במטעי העצים נושאי הפרות האלה, ויטעו במושבות בני ישראל אלפי שושנים, עצי קיקיון, בעלי הפרדסים ימצאו לטוב להרחיב ולהרבות במטעי הלימונים ומעשה מלח הלימון ומעשה השמנים הנותנים ריח המחובר למעשה מלח הלימון יוכל לגדל ולפרוח בארץ באופן נעלה מאד, אם רק יהיו בידים חרוצות בידי אנשים היודעים את הדבר להלכה ולמעשה.

עבוד העורות

הרבה מספר העורות הנדרשים בסוריא וארץ הפלשת, בערי ביירוט, סמירנא, אלכסנדריא גם כן ידרשו הרבה וכל זה יבוא במדה מרובה ממארסיליע. לחוף יפו לבד יובא מדי שנה בשנה בעד סך ארבעים אלף רו"כ, רובם יבואו מצרפת ולעמת זה עורות בלתי מעובדים יצאו מארץ ישראל הרבה בכל אניה ואניה לחוץ לארץ והם מכל המינים: עורות עזים, שורים וכו'. ובכל הארץ אין אף בית מלאכה אחד אשר שם יעבדו את העורות כמנהג איירופא. והסחורה אשר תבוא הנה מאיירופא תמכר במחיר גבוה מאד כי יעלו עליה הוצאות הדרך, המכס וכו'. בחפצי לדעת ולחקור היטב בדבר המלאכה הזאת, פניתי אל אחד העוסקים במלאכה הזאת פה בארץ, הבקי בזה ולמד את מלאכתו בפריס וזאת אשר נודע לי: בארץ ישראל על כל מיני העורות ימצאו קונים מלבד העור לבתי הידים אשר לא רבים החפצים בו. גם בסוריא ובארץ מצרים ידרש הרבה עורות והדורשים מוכרחים להביא את סחורותיהם מצרפת ומרבוי ההוצאות והמכס הקצוב לכל סחורה הבאה מחו"ל תעלה להם הסחורה ביוקר גדול, בעת אשר לוא נעשו העורות פה בארץ, כי עתה לא היו צריכים לתת מס בכל ארץ הסוריא ומצרים. לפעמים נפגוש בארץ הזאת איזה בתי מלאכה לעבוד עורות, אך כל אלה יעסקו בעשית העורות הפשוטים לנעלי הערביים.

החומר בעצמו כאשר אמרנו ישנו די פה בארץ מהם עורות הכבשים והעזים בזול מאד ועורות השורים לא כן, אך יש יכלת להביאם מסוריא שמה ימצא הרבה מהם ומחירם לא גדול כ"כ. מחסרון הדברים הנהוצים להמלאכה הזאת. בית עבוד העורות המיוחד הנמצא פה ביפו בעבודת בעל הבית ושני עוזרים יכינו בשנה אחת מאה פעמים שנים־עשר עורות הכבשים, המשים פעמים שנים־עשר עורות עזים וכעשרה עד עשרים פעמים שנים־עשר מעורות שורים. אך לפי המכתבים הרבים אשר יבואו להאיש הזה מהרבה ערים בא"י ובסוריא נוכל לחשוב כי יש יכלת להמציא עבודה גם למאה אנשים אם נרחיב את בית המלאכה אך לזה צריך כסף. לפי חשבוני לעשות בית מלאכה לעבוד עורות אשר יעבדו שם רק עשרים אנשים נחוץ כסף סך אלף נאפאלעאן ואז נוכל לעשות בכל שבוע סך חמשים פעמים שנים־עשר עורות.

בדבר הרוח אשר יביא עבוד העורות אוכל לומר, כי למשל מחיר עור הכבש יקבל תמורתו בהצמר אשר ישאר ממנה, ואם ננכה את מחיר המלאכה ישאר רוח נקי מכל עור פראנק אחד, ואם יעשו את המלאכה עשרים אנשים ויעשו 50 x 12, יהיה הרוח בכל שבוע שש מאות פראנק. ועור העז אשר לא יתן צמר יתן עור אשר באיכותו הוא יותר טוב מעור הכבש; למשל, עור העז אשר ישלמו בעדו שלשה עשר גרוש ימכר אחרי העבוד והתקון בשלשים גרוש. ננכה על הוצאות המלאכה שבעה גרוש וישאר רוח נקי עשרה גרוש (הגרוש הוא כשמונה קאפ').

הצמר אשר יוקח מעורות הכבשים ישולח למארסיליע ומחירו מן פראנק אחד ועד שנים הקילוגראם.

המספרים יותר מוכיחים מאשר יוכיחו כל המליצות והדבורים. אם מעבר מזה נשים עין על מספר הסחורה הבא לאה"ק מדי שנה בשנה מצרפת ומעבר השני נראה את הסחורה הרבה היוצאת בצורתה הראשונה מפה, אם נזכור כי בארץ הזאת נמצאים כל החמרים הדרושים להוסדת בית מלאכת עבוד העורות וישנם ג"כ אנשים הבקיאים בדבר ילמדו את המלאכה הזאת בפאריז וכו' ואשר אנשים גדולים וידועים כי מוכשרים הם להעבודה הזאת, אם את כל הדברים האלה נעלה על לבנו, אז נראה כי הוסדת בית מלאכה לעבוד עורות יוכל להביא תועלת עצומה להארץ וליושביה ובימים לא מעטים יוכל בית כזה לעלות למעלה ראש ולגרש משוק ארץ הפלשת, סוריא וכו' את הסחורות האלה המובאות מארצות אחרות.

עשית הרעפים, הלבנים ומרצפות (פליטען).

מלבד כל אלה הדברים אשר הראיתי למעלה ישנו עוד דבר אשר ברכה רבה אצורה בו ואיננו דורש הרבה כסף, היינו, מלאכת הרעפים, הלבנים והמרצפות. הרעפים מאת החלו לבוא בארץ יפלסו להם נתיב יותר ויותר, ולא רק בני איירופא כי גם הערבים אשר תמיד היו מכסים את גגותיהם בהרעפים הקטנים „הערביים" החלו גם הם להשתמש ב„האיירופיים" וכן בכל הארץ. כל הרעפים האלה וכו' יבואו מצרפת (מארסיליע) בעת אשר בסביבות יפו ימצאו הרבה מקומות אשר טבע אדמתם מסוגל מאד למעשה הרעפים. עשית הרעפים פשוטה מאד: נחוץ שתים שלש מכונות, ואיש היודע מלאכת עשית הרעפים. אשר יעשה את המלאכה הזאת, ואז היינו יכולים לגרש כלל וכלל את תוצאות ארץ צרפת, כי בעשותנו את הרעפים בארץ היינו פטורים מן המכס ולא עלו לנו ההוצאות על הליכתם וכו' ואז נוכל להוריד את השער עד שלא יהיה יכלת לסוחר מארסיליע להתחרות אתנו.

בעשית הרעפים תלוים ג"כ עשית המרצפות להניח על הרצפה הנהוג מאד בכל ארץ הקדם, הלבנים, מלובני העשן וכו' ואשר יובאו כלם מאיירופא אחשוב לנחוץ להעיר פה כי בדבר עשית הלבנים כבר החל פה אחד מיושבי יפו (אשכנזי) לעשות אותם ובלי ספק יצליח, כי יוכל הוא לתת מיני סחורה אשר לא יהיו נופלים בערכם מסחורת מארסיליע.

מעשה היין

טרם התימי את דברי אעיר עוד על דבר אחד, והוא מעשה היין: בכל ארץ מצרים. ארץ סוריא וארץ הפלשת יוציאו הרבה יין ומהמינים היותר נבחרים. היין הזה מובא מאיירופא וימצאו לנכון גם להביאו מארץ רחוקה כמו מרוסיא. עתה נשוה לפנינו מה היה לו פתחנו את המסחר הזה בארצנו. כל החמרים הראשונים הנחוצים לזה ימצאו למכביר בארץ ומחירם שפל מאד, אך בכל הארץ הזאת אין בית מעשה היין. והיין שרף רק בקלחת יבשל ויעשה העושה את יין השרף כאשר נעשה בימים קדמונים. אין ספק כי להוסדת בית מעשה היין ידרש הרבה כסף. אבל אם פעם יעשה בית כזה ויסודר בסדר נכון, יש ביכלתו לעשות מיני יינות ומשקאות היותר טובים. תאנים, לאקריץ ושארי הדברים הנצרכים לזה ימצאו פה במספר רב וימכרו בזול מאד, כי כדמן על פני האדמה הם, מלבד הקאקאס אשר יוכל להמצא חנם, כי רב הוא על כל הדרכים ובכל המקומות ואשר ישאר מעשית היין אשר היכלת לעשות ממנו הרבה ספירט ואשר ימצא לרוב מאד, כאשר כן רבים המה פה הצמוקים והענבים. כאשר בכלל ארץ ישראל תוציא הרבה מאד מיני פירות ודברים נותנים ריח אשר היכלת להוציא מהם את המשקאות היותר טובים בעולם.

אך זה הוא התנאי הראשון לכל דבר חדש ובית מלאכה אשר יבואו ליסד פה, כי אם רק ימסר הדבר לאדם בקי מומחה ויודע את המשרה אשר העמיסו על שכמו והאיש הזה ישכיל לבחור לו מאנשי הארץ היודעים שפתה, מנהגיה, הקותיה ומשפטיה, למען יהיו האנשים האלה לעזור לו, כי אז מלבד מה שהכתים האלה יוכלו לתת די מלאכה ליושבי הארץ לבל יצטרכו לאחרים, כי גם יתנו שכר טוב להעוסקים בהם וכל אשר יקח חבל בהדברים האלה, בלי ספק, ירויח במדה הגונה.

עוד הפעם אומר: השמן של יפו יוכל למצוא לו קונים בכל שוקי ארץ הקדם לוא נעשה באופן יותר טוב ולא היה נעשה „כמעשה הערבים". כן הוא גם הבורית. הביטו להבורית אשר יעשה ביפו וראו היוכל להתחרות את הבורית אשר יעשה באיירופא ומה חסר לו? הלא רק התקון ואופן ההכנה. כן הוא גם בדבר מלח הלימון, בדבר עבוד העורות, בדבר עשיית הרעפים וכו'. הארץ כלה עשירה היא תוציא כל פרי למינהו, כל חיה למינה וגם כל שארי הדברים הנצרכים להפצת חרשת המעשה, אך שוממה היא ועזובה ויושביה קצרי רוח והנה קוראת לבניה מרחוק: יבואו יחושו מארבותיהם, יעלו ציונה, יגשו אל המלאכה, יעבדו יעמלו ייגעו וימצאו וענתה להם הארץ ותפרח כחבצלת השרון והיתה לגאון ולתפארת.

מנשה בן צבי מאיראוויטש

אבן שתיה

המה תולדות שבעת המושבות אשר מהם יושתת בנין הישוב בארץ הקדושה, אבני פנה הם אבני מוסדות לבנין בית ישראל.

יְדֵי זְרֻבָּבֶל יִסְּדוּ הַבַּיִת הַזֶּה
וְיָדָיו תְּבַצַּעְנָה...
כִּי מִי בַז לְיוֹם קְטַנּוֹת וְשָׂמְחוּ
וְרָאוּ אֶת הָאֶבֶן הַבְּדִיל בְּיַד
זְרֻבָּבֶל שִׁבְעָה אֵלֶּה עֵינֵי יְיָ
הֵמָּה׃ (זכריה ד ט י)

א.

תולדות המושב שמרון או זכרון יעקב מיום הוסדו עד היום הזה.

עוֹד תִּטְּעִי כְרָמִים בְּהָרֵי שֹׁמְרוֹן
נָטְעוּ נֹטְעִים וְחִלֵּלוּ (ירמיה לא ד)

המושב זכרון יעקב הנקרא לפנים בשם שמרון, נוסד בשנת תרמ"ב ע"י הועד המרכזי לישוב א"י בגאלאטץ בהשתתפות ראשי כל האגודות והחברות הנוסדות למטרה זו ברומניה. הכנסות האגודות הנזכרות היו: נדבות החברים לשבועות ולירחים, והכסף המתכן — נתינת האנשים אשר בחר בהם הועד לנחלי אותם על אדמת הקדש בהמושב העתיד להוסד, שתשלום זה הוקצב לאיש איש כפי אשר יכול שאת לפי מצבו ומעמדו. בדרך כלל היו הנתינות הללו מתחילות בסך אלפים פראנק ומסיימות בסך שבע מאות פ' לכל נפש, אך נמצאו גם רבים אשר נבחרו מאת הועד להיות לאכרים במושב החדש חנם אין כסף. כל חברה בפני עצמה בררה לה מאנשי עירה כמה אנשים שמצאתם ראוים והגונים להיות נשלחים בתור קולוניסטים לאה"ק ותציגם לפני הועד המרכזי, והוא העביר אותם תחת שבט הבקרת והיה כל בן חיל המסוגל ומוכשר ביתר שאת לעבודת האדמה וליגיע-כפים ומשפחתו קטנה ואיננה למשא עליו, ושם בו הועד את עיניו לטוב ובחר בו לספחהו אל הקולוניה החדשה. ככה היה הועד עושה לפי מדת האמצעים הנמצאים ברשותו ולפי כמות הכסף שהיו החברות ממציאות לתוך קופתו כפעם בפעם.

עשתי עשרה משפחות מבחירי הועד אשר חפצו להיות מן הזוכים לראות בבנין המושב ובהתיסדותו, מהרו ויעפילו לעלות אל ארה"ק עוד בטרם אשר נקנתה האדמה הדרושה לו ויבאו אליה בירח אלול שנת תרמ"ב. בימים הראשונים לירח תשרי שנת תרמ"ג יצא לאור ע"י באי-כח הועד המרכזי דבר קנין הנחלה שמרון מיד בעליה הצרפתי במחיר 46000 פראנק, מלבד 5000 פר' שהוציאו על הערכת ספר המקנה על שם ראש הועד המנוח ר' יצחק לעבל ז"ל. המושב שמרון נמצא בחלקו של שבט מנשה במרחק מהלך שעה וחצי מים התיכון ומהלך שש שעות מעיר החוף הקטנה חיפו ונוטה מעט יותר ממעלת $32\frac{1}{2}^{o}$ לפאת צפון ברחב; הרי שמרון — גבנוני הר הכרמל המה. כן קמה למושב זה לאחוזה גם כברת ארץ גדולה בכפר הערבי תנטורה השוכן לחוף הים.

כמעט החלו גולי רומניה לבא חבורות חבורות להאחז בארה"ק, והנה בעצם העת ההיא יצא פתאום לפתע מטעם ממשלת תוגרמה דבר מלך שלטון האוסר על היהודים להתישב בפלשתינה. ותהי העת ההיא עת צרה ויגון להקולוניסטים מאין כמוה! כפעם בפעם בבא הגולים באניות אל ערי החוף, יצאו פקידי תוגרמה לקראתם ויקדמו את פניהם ולא נתנום לרדת העירה; והיה כאשר התעשתו הגולים לשוב על עקבם אל האניה, והנה מצאו גם את הדרך הזאת נגדרת לפניהם בגזית מטעם בעלי האניה אשר חברת הנוסעים העברים לא היתה לרצון ולענג נפש להם. ויכוננו הגולים שנית צעדיהם אל החוף, וגם בפעם הזו לא ידעו הפקידים רחם וכקיר ברזל נצבו בינם ובין מחוז חפצם ומשאת נפשם ולא נתנו בידם גם להציג כפות רגלם על אדמת הקדש, וכן הלכו הגולים במר רוח הלוך ושוב מן החוף אל האניה ומן האניה אל החוף, ולמרות הנדנוד והטלטול במשך כמה שעות רצופות ממקום למקום, עלה בכל זאת עמלם בתהו, וסוף סוף הכירם מקומם כבתחלה באנית הקטור אשר נשאתם על פני המים מחוף לחוף, ובכלם לא מצאו כל רגש חנינה והשתתפות בצערם ובענות נפשם מצד הפקידים וישובו ממנו וידיהם על ראשם לעמת שבאו במכשול לב ובמפח נפש. על רבים מהגולים עברה רעת הגזרה הזאת באופן מבהיל, כי נאלצו להתגלגל תחת שואה וצלמות ולשבוע נדודים בהאניה משך שלשת

ירחים, והימים ימי החרף, ימי סגריר ומטרות עז, ימי קור וקרח, סופה וסערה!... באחרונה עלתה בידם ע"י כמה תחבולות וערמומיות לבא דרך חפים שונים לארה"ק, ובמשך ארבעה ירחים כבר נקבצו באו אל המושב כל הגולים במספר ששים וחמשה איש, וישארו הנשים והטף יושבים במעונות אשר שכרו להם בחיפו, והגברים שמו פעמיהם אל הקולוניה... הועד המרכזי ליא"י בגאלאטץ השתדל לפעול לטובת הגולים עד כמה שידו מגעת, וישלח להם את כל החפצים הדרושים ונחוצים לעבודת האדמה ותשמישיה וכל צרכי אכל נפש, ועושי דברו המפקדים ממנו להשגיח על עניני המושב, חלקו להקולוניסטים מדי יום ביומו קמח ושאר צרכים למאכל ולמשתה מלבד שני פיאַסטער (עשרה קאפ' בערכך) בכסף מזומן לכל נפש ונפש בפני עצמה. אפס כי אוצר הועד אשר לא היה מלא וגדוש החל לאט לאט להתרוקן וללכת הלוך ודל מיום ליום, וכמו לשית נוספות על סאת שבר הגולים ואסונם, עוד בא בעצם העת ההיא המות כחתף ויעל הכורת על הרב הגביר ר' יצחק לעבל ראש הועד ורוח החיה באופני פעולותיו לטובת הישוב בא"י, עד כי בעת קצרה רפו ידי הועד מעשות תושיה ויאלץ להשיב אחור ימינו ולעצור את עבודתו על שדמות ציון.

ב.

דעת לנבון נקל כי המסע לא"י עם כל המון בלהותיו עשו רשם לא טוב על הקולוניסטים ועל בני משפחתם; ומה רבתה מבוכתם וצרת נפשם בבאם אחרי ירחי עמל ותלאה, אחרי ימי חשך ואפלה מנדח למחוז חפצם ויראו עין בעין כי אך מקסם שוא וכזב התעתם להאמין בשבתם בתוך הגולה, כי הארץ אשר המה הולכים אליה לשבת בה, ארץ ברוכה היא עוד כיום הזה, ארץ זבת חלב ודבש כאשר היתה בשנים קדמוניות! נמס לבם בקרבם כדונג ויהי למים ויאוש נורא מלא את בתי נפשם בראותם כי באו אל ארץ ציה ושממה, ארץ מלחה ותלאבות, ואין בה לא אלונים רעננים ולא עצי תמרים, לא עצי גפנים מסבלים באשכלות ענביהם ולא עמקים עוטפים בר ומגד' שמים מעל, בלתי אם חרולים וקמשונים, סלעי הרים וכפים, גלים נצים ומעי מפלה והאדמה אדמת כבול היא. האנשים האלה אשר בטרם הנתקו כפות רגליהם ממשכנותיהם שבגולה שוו לנגד עיניהם איש איש תחת התנור והכירים בסתר אהלו את מצב ארץ הקדש כמו שהוא עתה בשלל צבע רקמתים. שכחו את דברי החוזה ירמיהו: „רעים רבים שחתו כרמי בוססו את חלקתי נתנו את חלקת חמדתי למדבר שממה"; לא זכרו ולא עלה על לבם כי במשך שמונה עשרה מאות שנים אשר נעים ונדים אנחנו על אדמת נכר, פשטו המון צרים את ידם על ארץ מולדתנו ויהפכו את הודה למשחית וישסו אוצר כל כלי חמדתה ופעמים אין ספורות הרסוה ויחריבוה ויערוה עד היסוד בה. האנשים האלה לא חכמו השכילו להבין ולדעת כי מעינות החלב והדבש עוד טרם דללו וחרבו כי אם כסו בערמות הגלים, האבק והחלאה אשר נערמו עליהם במשך שנות גלותנו, והיה כמעט תגע בהם יד חרוצים ותגל את הגלים והאבנים מעל פיהם, כי אז עד ארגיעה יקרו חלבם ודבשם כהקיר ביר מימיה ושבו והיו למחיה ולמשיב נפש לעם רב. סוף דבר: הגולים לא היו חכמים לראות את הנולד ולא התבוננו אל טיב הענין אשר נתן להם מחדש לענות בו; לא הכירו בהכרת פנימית כי אם אמנם תשאה הארץ שממה ותתנצל את כל חמדותיה ויצא ממנה כל הדרה, אך חובה קדושה רובצת עליהם כעל כל בני שכוליה האובדים והנדחים בארצות פזוריהם, להשיב אותה לתחיה, לקומם את הריסותיה ולהפוך אותה לגן ה' כבשנים קדמוניות, והדבר הזה לא יבצר מהם אם אך יהיו חרוצים ומהירים במלאכתם וישקדו עליה לעשותה במתינות ובזריזות וידעו כי העבודה הזאת לא לשבועות ולא לירחים היא כי אם לשנים ודורשת היא מאת בעליה עמל נפש ויגיעת בשר, ומתן שכרה בצדה לימים הבאים ביד נדיבה ובברכה מרובה. מכל הדברים האלה לא היה להגולים אף מושג קל, ועל כן לא נפלאת היא בעינינו אם בבאם אל אה"ק ויראו את כל תקותיהם מנפצות אל סלע המציאות, הנה כרגע נפל לבם עליהם, רוחם נבקה בקרבם ויהיו כמתיאשים. לו היה רעיון תחית האומה ושיבת בנים לגבולם, רעיון הקמת ניר לעמנו והרמת קרנו בכבוד על אדמת אבותיו מפעם את רוחם, כי אז היה הרעיון הזה כתנחומות לנפשם וכטל של תחיה בשעות הרעות, ויפח בקרבם רשפי החשק לעבוד עבודת העם בשארית כחם ובכל עזם ויכלתם, ולהביט בדומיה והשקט על כל אבני הנגף וצורי המכשול הפרושים ליד מעגלם עד הגיעם אל מטרתם. אבל האנשים האלה טפש לבם מהבין את הדעה הנשגבה וכל תקפה וגבורתה לחזוק לאומנו לעתיד לבוא, ויביטו על היציאה לא"י כעל מעבר מחיים קשים ומרים לחיים טובים ומאשרים, כעל רוח והצלה ממצבם החמרי

המר כלענה. האמנם לא נעשה שקר בנפשנו לאמר כי חפצם זה עלה במחשבה תחלה לפניהם בלי כל התעוררות לאומית ובלי כל נטיה לאחה את הקרעים ולכנס פזורינו לירכתי ארץ אבותינו מאז מעולם; אבל דבר ברור הוא כי נחשב אצלם הרעיון הזה לטפל ולא לעיקר ויהי להם רק לתאוה נחמד לעינים ולענין הרצוי ומקובל אל הלב, ומעולם לא עלה על לבם כי אינם בני חורין להבטל ממנו וכי חובה עזה וקדושה מוטלת עליהם להחזיק במועזו ולתת לו ידים, בשגם כי רק הוא הדרך האחד להציל את כנסת ישראל מכליון חרוץ ואבדן נצח ואך בו תושע יהודה תשועת עולמים. אמנם כשם שלא יתכן להאשים את העור על אשר טחו עיניו מראות ובל יחזה שמש, כן אין לנו המשפט והצדקה לטפול עון על הגולים בגלל הדבר הזה; כי מה פשע העם ומה חטאתו אם במשך שנות נדודו בארצות לא לו, נפקד בלבו אחד הרגשות הטבעיים הנטועים בלב בני האדם, רגש הכרת ערך חיים מדינים ואהבה טהורה ונאמנה נובעת מקרב לב ונפש לארץ מולדתו ולערש ילדותו? —

אך אם כה ואם כה היה הדבר, הנה לב הגולים כשבלול תמס הלך וימלא יאוש נורא על כל גדותיו בראותם את מצבם החדש בעליל לעינים. במקום אשר שם שמרון נקרא עליו נמצא רק בנין אחד ולו שני תאים הנראה לעין בצורת בית. מלבד כמה אהלי קדר אשר היו משכנות לבעליהם הערבים ומכלאות צאנם גם יחד. במקום הזה ישבו מתי מספר מבני הערבים אשר לקחו בחכירה חלקה קטנה מאדמת המושב לעבדה ולשמרה, ויהי עזוב ונטוש עד מאד ולעוברים ולשבים לא היתה בו ובסביבותיו כל דרך סלולה ומסלה ישרה ויליל ישימון נשקף על פני כל הככר ההוא. נוסף על כל הרעות האל, עוד השתרגו עלו על צוארם צרות ותלאות שונות לרגלי אי-ידיעתם שפת הארץ ותנאי החיים החדשים המקיפים אותם.

ג.

אולם בכל המצוקות הרבות אשר עברו על ראש הגולים עד כה, עוד טרם מלאה סאת ענים ומרודם ויהיו נכונים לימי חשך רעים מאלה. הימים האלה באו בעת אשר נסתמו צנורות הקופה של הועד המרכזי ויחדל מהעניק להם די מחסורם אשר יחסר להם בכסף ובצרכי אכל נפש. נקל הוא לציר בנפשנו את ענות ארבע מאות הנפשות האל, גדל שברם ואסונם המר בהמצאם על אדמת נכר בעירום ובחסר כל מבלי מזון ומחיה נתונים ביד גורלם וקשי יומם ואין תומך בידם ומחזיק בימינם! בימי המבוכה האלה בחרו להם הקולוניסטים מתוכם ועד מיוחד לכלכל את כל צרכי המושב ועניניו, ותהי המשרה על שכמו להרעיש ארץ גם שמים בקול צורח מר קורא לעזרה. וירא הועד ראשית לו לפנות בשאלתו ובבקשתו אל כל אחינו בני ישראל נטילי הכסף והזהב אשר בארצות איירופא; ותעל שועתו לאזני רבים וכן שלמים ויפתחו את צרורות כספם וישלחו להועד כסף משען וגם הבטחות טובות לעתיד לבא... כן קבל הועד כסף בסכומים קטנים מכמה קהלות ישרון ברוססיה, וגם השר הנוצרי הישר באדם סיר אָליפהאַנט נ"י הנודע באהבתו וחבתו את ציון וירושלים השתדל בכל כחו ויכלתו לטובתו ויושט לו יד עזרה לעתות בצרה, וכזאת עשה גם הקאפיטאן סיר גאָלדשמידט מלאָנדאָן אשר בא בכבודו ובעצמו לבקר את המושב. אך הקמץ הזה לא השביע את הארי וכל הסכומים אשר קבל הועד ממקומות שונים לא היו דים להשפיק להקולוניסטים אף את צרכיהם היותר הכרחיים. ותקצר נפש העם במצבו המר ואיש איש החל לתת בערבון או למכור בכסף מלא זה את חפציו וכלי ביתו וזה את בגדיו אשר עליו, להשקיט רעבונו ולהשיב נפש עולליו המבקשים אכל. ובעמי נמצאו אנשים מרעים ובני בליעל אשר עינם לחלכה יצפנו לחטוף עני ולמשכו ברשתם. והמה אלה מצאו להם הפעם שעת הכשר ועת רצון להפשיט עשרה עורות משור אחד ולהציג את האכרים האמללים ככלי ריק. הנה כי כן ירד מצבם פלאים מיום ליום וצרת נפשם הגיעה למרום קצה, עד כי לפני חג השבועות הכביד עליהם הלחץ זה הדחק את אכפו ללוות סך כסף מאחד מאחינו הספרדים מתושבי המקום ולתת לו בעבוט את ספר התורה אשר להמושב, ואת הסכום הזה חלקו בינותם חלק כחלק ותעל מגידה אחת (בערך רו"ב אחד וחצי) לכל משפחה ומשפחה. בעת ההיא, עת צרה וצוקה, עני ולחץ להקולוניסטים מאין כמוה, נטה עליהם גם שנוי האַקלים את ידו לרעה וישלח את חציו אל לבם, רבים מהם נפלו על ערש דוי, ולא היה בית אשר לא נמצאו איזה חולים בצל קורתו. יותר מעשר משפחות שבו בעת הרעה הזאת על עקבם לרומניה ובעשרים איש עולי-ימים אשר הביאום אתם הקולוניסטים הלום בתור פועלים ושכירי-יום, בפחדם פחד פן תדבקם הרעה ויתמו לגוע ברעב, עזבו את המושב וימצאו להם עבודה ומלאכה בהקולוניה אשר להמסיתים.... במצב נורא כזה

נמצאו הקולוניסטים כל ימות הקיץ, והנה קרבה ישועתם לבא וצדקתם להגלות! הארון הנכבד וואנעציאַני אשר היה בעת ההיא בארץ הקדושה, סר אל המושב לראות בעבודת הקולוניסטים בשדה ויבקר גם את בני משפחתם אשר בעיר, ובראותו את ענים ומרודם נכמרו נחומיו עליהם והחיש להם ישע ועזרת בצר וימן להם תמיכה הגונה וידאג לשלום החולים ומאתו היתה שומה להביא אליהם לפי שעה רופא ורוקח, ועל כלם הבטיח להם להשתדל ולפעול בכל מאמצי כחו ועד כמה שידו מגעת להעמידם לימים יצרו על בסיס חזק וקים בל ימוט... הוא הבטיח להם לבקש בעבורם רחמים וחנינה מאת האיש הדגול מרבבות ישראל אשר כמעט גמר פעם אמר להוציא איזה פעל נכבד למענהו ויחזיק במעוזו, לא ישקוט ולא ינוח ולא יתן דמי לו עד אשר יבצע את אשר יזם לעשות. ה' וואנעציאַני מלא אחרי דבריו באמונה ובתם לבב ויקיים את הבטחתו, ויחד את הרב הגדול מאחיו רבי צדוק הכהן מפאריז החל להשתדל לפני הנדיב הנודע ולחלות את פניו כי יפרוש כנפי חסדו וצדקתו על הקולוניה, ותפלתם לא נשארה מעל ותתקבל ברצון. באחרית שנת תרמ"ג נאות הנדיב לקחת את הנהגת המושב בידו ולסוכך עליו באברתו, ובירח תשרי שנת תרמ"ד בא לחיפו ציר הנדיב ובא כחו ה' אליהו שייד נ"י, ולרגלו זרחה לבני המושב שמש צדקה, שמש מרפא וישע והנה גשם נדבות נתך ארצה... ויד שלוחה, יד נדיבה וחזקה, לזרוע צדקות ולהצמיח ישועות. או אז הופיעה פעולת צדקת הנדיב לחיי אנשי המושב בכל חין ערכה והדרה. ותהי ראשית מעשהו הטוב להחל תת לכל איש ואיש סך 12 פראַנק לירח (הנתינה הזאת עודנה נוהגת כיום הזה), ולהביא אל המושב רופא ורוקח וגנן צרפתי ומורה עברי בעד הילדים. כן הפקידה ההנהגה אנשים לסל מסלות ולפלס נתיבות בהמושב, להקים בתים פשוטים לצרך השעה בעד האכרים העובדים עבודתם בשדה, לכונן שני תנורים למשרפות מֶלט ומלבן ולחצוב אבנים לבנינים שונים. כשלשת ירחים ישב ה' שייד בהקולוניה ולפני נסעו מזה בא לפה האיש הנכבד והיקר ה' יהודה ליב וואַרמזער נ"י אשר שמהו הנדיב לראש על המושב והנהו כיום הזה מנהלו ומנהיגו, וימסור ה' שייד לידו את כל דברי המושב ועניניו וישב לפאריז. בעת ההיא היו ידי כל בני המושב מלאות עבודה רבה, עבודה קשה עד מאד ומפרכת את הגוף אשר לא-הרפתם עד בלעם רקם: עזקו, סקלו, בנו בתים, נטעו עצים, שמו רכסים לבקעה ומעקשים למישור; במקום אשר לא היתה היכלת לאיש לעבור שמה גם ברגל, סללו עתה מסלה למסע בעגלות ובמרכבות. יגיעות רבות יגעו בני המושב על כל העבודות האלה, הרבה עמל וטרח ראו בטרם אשר הוציאו את כל הדברים המובאים למעלה לפעולת כפים; אך עמלם נשא פרי ישוה לו וימצאו שלומים ליגיע כפם ולזעת אפם, כי לאט לאט הלכו עקבות השממון הלוך וחסור והמושב קבל פנים חדשות ויפות וילבש מראה ששון תחת מעטה כהה ופאר תחת אפר. עוד בימי שבת ה' שייד בארה"ק החל להשתדל לפני ממשלת תוגרמה בדבר השגת רשיון לבנין בתים בהקולוניה, וה' וואַרמזער קבל מאת הממשלה את הרשיון המבוקש בתנאי קודם למעשה כי יקבלו עליהם הקולוניסטים את שעבוד מלכות תוגרמה. אחרי הדברים האלה החלו לבנות בהמושב שמונה בתי-אבן, אך כעבור ימים מעטים נשבתה המלאכה מטעם פקידי תוגרמה. וזה הוא הדבר: בספר חקי מדינת תוגרמה כתוב לאמר: „אדם כי ימות ובן אין לו, וקמה נחלתו לאחזת עולם להממשלה". והנה ה' יצחק לעבל אשר קנה את אדמת המושב על שמו מת מבלי השאיר אחריו בן לירשו (בנו שחל"ח אחרי עת קצרה למות אביו) ומטעם זה נחשב עתה המושב בעיני הממשלה לאחוזה שנכנסה לרשותה עפ"י דין. כאשר באה הידיעה הזאת לפאַריז נשלח ה' שייד שנית לארה"ק ואחרי רוב עמל ותלאה עלתה בידו סוף סוף להוכיח לממשלת תוגרמה ולהראות אותה לדעת כי כל תביעותיה וטענותיה לא הטבעו על אדני הצדק והמשפט ולהשיב את התקף והעז לרשיון בנין הבתים כשהיה. אך מאשר כי לא חפץ ה' שייד כי ימשך דבר הבניה לעדן ועדנים, הנה עוד בטרם צאת המשפט הזה לאור קנה ברומניה ששים בתי-עץ, אשר הגיעו אחרי איזה מעצורים בדרך להקולוניה.

ד.

בימי החרף שנת תרמ"ה קרבו אל מלאכת בנין בתי-עץ, ואחר חג הפסח שנה זו העתיקו משפחות הקולוניסטים את מושבם מן העיר אל הקולוניה. על הר נשפה ורם אשר משני עבריו נשקף הים בכל הדר תפארת מראהו, השתרע המושב בסדר נכון ובמשטר ישר ויפה בתבנית רחוב ארוך הפונה מפאת צפון תימנה. ברחוב זה נבנו 54 בתים, מהם 50 בתי-עץ, בעלי מעון אחד, וארבעה בתי-אבן ולהם שני מעונות לכל אחד. כן נבנו

באותו הרחוב: בית תפלה, בית ספר, בית פקידות ההנהגה ובית לגנן. ארך הרחוב 600 מתר ורחבו 20 מתר. לכל בעל משפחה נתן בית אחד למעון אשר שני חדרים לו, לבד בית מבשלות הנמצא בחצר בבנין אבן מיוחד. מאחורי כל בית יש חצר רחבת-ידים, גם רפת לבקר וצאן וגן אשר ארכו 150 מתר ורחבו 20 מ׳. כל בתי המושב מוקפים גדרים יפים עד מאד אשר אחד באחד ידבקו ויתלכדו יחד והיו לשרשרת ארוכה נחמדה לעין ההולכת ונמשכת לכל ארך הרחוב. זה הוא המושב או, יותר נכון, החלק הראשי שלו, ושתי מסלות עוברות בו לרחבו, אשר אחת מהנה עולה לחלק השני של המושב הנקרא עוד כיום הזה בשמו הראשון שמרון ובו חמשה בתי-אבן המכלכלים בתוכם 13 מעונות, והמסלה השניה הנראית כעין המשך אל הרחוב הגדול, עולה אל החלק השלישי של הקולוניה שיש בו ששה בתי-עץ ובית אבן אחד. בס"ה נמצאים בהמושב 71 בתים המכילים בתוכם 83 מעונות וביניהם בית הרופא, בית הרוקח, בית המילדת אשר להקולוניה, בית מורה שפת צרפת בבית הספר, בית הרב והשו"ב ומעון להמלמד, ובית המרקחת נמצא בבית פקידות ההנהגה. בשנה זו שתלו בצדי רחוב המושב ובצדי כל המסלות עצים למכביר וביניהם כמה עצי משי. בקרב הימים יחלו להאיר את המושב בנפט, וכבר הוכנו פנסים לדבר זה. כחמשה מעינות מים ימצאו בהמושב ובהם אחד אשר מימיו רבים למאד ובימים האלה עוסקים בתקונו; מעין זה ישפיע מים דרך צנורות מקלחין לבית המרחץ אשר להעדה הקרוב לו, אשר שתי מקות מים לו.

תושבי המושב המה: האכרים ובני ביתם וכמה נפשות הקרובות אליהם ממשפחתם ועוזרים ומשרתים ועבדים, ומספרם יחד עולה לסך 382 נפש, ומהם אנשים—183 ונשים—191. מספר הנולדים היה:

בשנת 1883 — 4 *)
בשנת 1884 — 18
בשנת 1885 — 12

נמצא כי לפי מספר הנולדים בשנה האחרונה, יולד לכל אלף סך $31\frac{1}{4}$, בשנה.

מספר הנפטרים היה:

בשנת 1883 — 3
בשנת 1884 — 5
בשנת 1885 — 9

המתים לכל אלף עולה בשנה לסך: $23\frac{1}{6}$.

חמשים נערים יבקרו את בית הספר. למורי הקדש יורה רב המושב והמלמד אשר נקרא לבא הלום מעיר טבריה. ואלה המה הלמודים: קרא מקרא, תרגום התפלות, דקדוק לשון עבר, תנ"ך, משנה וגמרא ופרקים מיוחדים מהשלחן ערוך. שפת צרפת יורה לע"ע בן אחד האכרים, אך בעוד ימים מעטים יבא הלום מפאריז מורה מיוחד ללמוד שפה זו. נערים רבים מבני המושב כבר ידברו כן בלשון צרפת. בעוד זמן לא כביר יפתח גם בית ספר לנערות, וכשלשים נערות כבר עומדות הכן להסתפח אליו.

כל עניני המושב ודברי עדתו נחתכין על פי ועד מיוחד מתשעה אנשים הנקרא בשם „בני איש אחד" אשר בחרו להם הקולוניסטים מקרבם, והם המה גם ישפטו בין איש לרעהו ויביאו בפלילים את כל פורץ גדר ופורע מוסר.

כי יצעדו האכרים בדרכם דרך הקדש בצעדי ענק קדימה ומעת לעת יוסיפו לעשות חיל בעבודת האדמה—שהיא היא מטרתם הראשית ואדיר כל חפצם, על זאת יעידו הדברים האלה: כשש מאות העקטאַר ארץ (150 דעסיאַטין) יש להקולוניה, ומהם מוכשרים אך 264 העקטאר לעבודה. כן יש להמושב ערך 150 העקטאר ארץ במקום הנקרא בשם „נעסלי" אשר נקנה ממנו זה לא כביר. בשנת 1883 נעבדו ע"י הקולוניסטים כשלשים העקטאַר. בשנת 1884 נעבדו מהם 75 ה׳. בשנת 1885 עלה מספר ההעקטאָרים הנעבדים על ידם לסך 224, לבד אשר עסוקים האכרים בימים האלה בעבודת 40 ה׳ אדמה בהמקום נעסלי. כן עבדו הקולוניסטים בשנה זו כל אחד את הגן אשר לפני ביתו בחצר, נטעו כרמים הרבה וכמה מקומות הררים המלאים סלעים וכפים ונעצוצים, קוצים כסוחים וסלונים ממאירים הפכו בחריצות ידיהם למטעי עצי גפנים אשר ישאו פרי ברכה. בס"ה נטעו האכרים בשנה זו 68000 עצי פרי ובהם זמורות ערביות וצרפתיות למטעי גפנים, עצי אפרסקין, עצי אגוזים, עצי לימונים ועצי תותים, וכמעט כלם שרש בארץ גזעם על צד היותר טוב ויפה. במשך שלשת השנים האחרונות קנתה בית פקידות ההנהגה סוסים 38, שורים 183, פרות 61. זה לא כביר הקימו בהמושב בית רחים ע"י כח סוסים הדרוש איזה תקונים נחוצים.

---

*) את כל המספרים האלה הואיל בטובו לתת לי הרב הנכבד ה׳ וואָרמסטער מנהל המושב.

בימים האלה רבה התכונה בהמושב להרוס 13 בתי-עץ ולבנות תחתם בתי-אבן, להטיח בסיד-עב מבפנים את כל יתר בתי העץ ולהקציע אותם סביב מבחוץ. בתי האבן יבנו בכסף בית פקידות ההנהגה וגם הקולוניסטים יקחו חלק קטן בהוצאה זו. מלאכת בנין בית התפלה מבפנים הולכת הלוך וקרוב לקצה. בית התפלה הנהו רחב-ידים ובנוי לתלפיות ברב פאר והדר ויענוד עטרות לראש כל המושב, ונקרא בשם „בית יעקב" ושם בית הספר— „נוה יעקב".

בעת הזאת יעל המושב כפורחת וישגשג בהדר גאונו ותפארתו. בכל פנות שאנחנו פונים— תדשא הארץ דשא מעלף ירקרק חרוץ. העמקים יעטפו בר, נאות שדי ירעפון דשן. הגבעות גיל תחגורנה יתרועעו אף ישירו, ותקות הקולוניסטים תאבר נץ כי השנה הבאה תהיה שנת ברכה ושבע. מראה המושב ייטיב פנים מיום ליום וירהיב עין ביפעת חמדתו. הספק יעזוב לאט לאט עמדתו מלב האכרים והיאוש נמוג וילך והלום... ומשעה לשעה יכירו וידעו את חין ערכו של ענין הישוב ואת רב הטוב הצפון בו לעמנו בהוה ובעתיד... וכמה מעלות טובות עלינו להאיש הנעלה האחד המיוחד אשר דרכה נפשו עז ויתעורר ויתאושש להחזיק במעוז המפעל הקדוש הזה, ולא ייעף ולא ייגע לשכללו ולפארו ולבצר עמדתו למען ירום ונשא וגבה מאד! —

שורה ישראל! שא נא עיניך והביטה את אשר יעשה לטובת עמו אחד מבניך, בני ציון היקרים, איש חי ורב פעלים, וראית והשבות אל לבבך כי לו היה לבב כל אנשי השם ורמי המעלה ואדירי הכסף, אשר לא אלמן ישראל מהם, כלבב הנדיב הזה, כי אז מצאה ידם לבנות כמו רמים את בנין הלאום ולהרים את קרנו בכבוד על אדמת אבותיו.

הדור! אתם ראו כי אבן הפנה לחזון רוחנו ומשאת נפשנו כבר הונחה למרות כל המכשולים הרבים ואבני הנגף אשר מצאו החלוצים הראשונים על כל מדרך כף רגלם. הבה היו לאנשים ולקטו אבנים, הביאו חמר ולבנים מלט ומלבן ובנו את בית ישראל על שדמות ציון וירושלים! — הבה!! —

יצחק בן נחום עפשטיין.

מושב זכרון יעקב, עשרה ימים לירח ניסן,
תרמ"ו.

ראשון-לציון.

רִאשׁוֹן לְצִיּוֹן הִנֵּה הִנָּם וְלִירוּשָׁלַםִ
מְבַשֵּׂר אֶתֵּן (ישעיה מ"א כ"ז).

בתשעה לחדש מנחם אב שנת תרמ"ב (1882) קם חבל השדה (עין קורא) למקנה ביד המיסדים הראשונים האדונים הנכבדים ה"ה לעוואנטינים, האחים ה. ה. פיינבערג, ה' הייסמאן, אבראמאוויטש, פריימאן, אייזענבאנד, חאנקין ועוד, וימודדו את נחלתם וימצאו בה מדת שלשת אלפים וחמש מאות וחמשים דולאם (לערך שלש מאות דעסיאטין) ויכוננו שם מושבה ויקראוה בשם **ראשון לציון**.

גבולותיה המה: לפאת דרומית-מזרחית במרחק חמש-עשרה כברות ארץ תתנוסס לתפארה העיר המהללה יפו; מפאת מערבית תעבור המסלה המצטינת בשיירותיה העוברים ושבים מיפו עזתה; לצפונה ולמזרחה יאחזו הנוסעים ארחות דרכם, על פני הכפר הגדול (*Sarafend*), חברונה וירושלימה; ולנגבה ימצא הכפר (*Bet Dadjan*) בית-דגון מלבד כפרים רבים גדולים וקטנים אשר מצאו מקומם מסביב להמושבה, כמו סאפריע, יאדור וכדומה...

המושבה תשתרע על הר גבוה ותלול המתנשא בגבה מאתים ושבעים רגל מעל פני הים; גם רכסי הרים רבים, מסודרים על פי פקודת הטבע בסדר ובמשטר ישר, נפגוש במקומות אחרים. מפני גבהה יראנה הנוסע מרחוק בהציגו רגליו על הדרכים המוליכות ירושלימה, ראמלה, לודה, יפו וכדומה.

מחזות שונים יעוררו רגשי עצב וגיל בנפש העומד בהמושבה ומביט על הכבר מסביב. מעבר האחד הנהו רואה מרחוק ארץ חרבה ושוממה, ארץ אשר התאכזרה לה הטבע ותכסה בצעיף אלמנות, ותלבישנה מעטה חול לבן ושחור והיו לה שני הסלעים הנשקפים מבעד שכבת החול והאבק הדק חלף עצים רעננים אשר תתגאינה במו אחיותיה... מעבר השני יתענג הרואה על הדר העיר יפו, המהללה ברוב כפריה אשר יסבוה, והמפארה בגניה הנחמדים ובכרמיה הנושאים ברכה לבעליהם. כל הנעימות האלה יחד עם המית גלי הים השוטפים בשאון זרמתם יענדו עטרות לראש המושבה.

אמנם המיסדים הראשונים לא קלעו אל המטרה

הנשגבה והתכלית הרוממה אשר שמו להם לקו בראשית הוסדה; מלבד כי נקנתה המושבה במחיר רב (שנים וארבעים אלף ותשע מאות פֿראנק) הנה המקום ההוא בעצמו לא הוכשר עוד למלאות חפץ המיסדים ולהוציא את מחשבתם היקרה לפעלה: השממון שלט בעצם תקפו על פני הנחלה, רגבי עפר וסעפי סלעים, ערמות חמר וצורי שיד כסו פני האדמה עד כי לא צלחה למזרע החטה והשעורה, אך הקאלאניסטים הראשונים, בהיותם נכונים להקריב גם את נפשם על מזבח אהבת „העבודה" לא שמו לב לכל החתחתים והמכשולים האלה, ובלב מלא תקוה כי גם מצורי-שדה יוציאו לחם למו, יצאו חוצץ כלם ויפתחו וישדדו את אדמתם ביד חרוצים ויזרעו שדותיהם בעמל וביגיעה רבה, ולדאבון לב כל חובב עמו הנה הזורעים בדמעה—בדמי לבבם קצרו, הלך הלכו ובכה גם בנשאם אלמותיהם. (מלבד אשר לא ראו ברכה בעבודתם הקשה, הנה עוד חלק גדול מהאחוזה לא נעבד ולא נזרע מחסרון כסף וכל הכלים הדרושים לעבודתם). גם מים לא היה לשתות ויהיו מביאים יום יום מהמושבה „מקוה ישראל" או מהכפר בית דערין (הרחוקים כמהלך פרסה וחצי ממקום מושבתם). בתים לשבת לא נבנו עוד, ואחרי שבעם עמל ותלאה כל היום, כי עבודתם הקשה שברה עצמותיהם, לא מצאו מנוחה לנפשם גם בלילה, והאמונים עלי תולע (כי גם גבירים שירדו מנכסיהם ומשכילים היו ביניהם) חבקו אשפתות ויתהפכו בציריהם על מצע רגבי עפר וחרשי טיט עד עלות הבקר.

כד משלם שערא מכדא נקיש ואתי תגרא, אחרי כי מעין האוצר אשר ממנו שתו כל בני החבורה מימיהם בלחץ—חרב כלו, התעוררו מחלקת ופרוד הדעות ביניהם והפרעות האלה שתו על גורלם המר נוספות.

* * *

הנה כן היה מצב ראשון-לציון לפני ארבע שנים להוסדה, וזה הוא מצבה בעת אשר חשך ערפל וצלמות פשטו את ממשלתם עליה, מלאכי בלהות וזועות הקעו יתדות אהליהם בה ויפריעו את מנוחת יושביה.

אולם כאשר גבר היאוש בלב העולים וכמעט שחפצו לפנות ערף להארץ הקדושה משאת נפשם והנה שמע ה' לקולם וימן להם מלאך מושיע אשר חש לעזרתם. יד נעלמה שלחה ממרום לחלץ מן המצר אוהבי רעיון הישוב, לבנות חרבן המושבה ולקומם הריסותיה. ובני ראשון לציון בהביטם על אחוזתם עתה אחרי כי חלפו העננים וסרו העבים הנם מברכים בקול: ברוך מציב גבול אלמנה, וברוך הטוב והמטיב!!

* * *

כל הסכסוכים והפרעות אשר הפריעו מנוחתם לא יכלו להפריעם מעבודתם בכל הנוגע ליסוד המושבה; רוחם החזק והאמיץ הלבישם גבורה בשריון ויוסף להם אמץ ללחום ביד חזקה עם התלאות אשר מצאום, ויקבלו באהבה את חצי הזמן אשר נחתו בם ולא הרפו ידיהם אף רגע מעבודתם ויבטחו בה' ובצפיתם צפו כי סוף כל סוף יסקלו את המסלה, ירימו מדרכם כל המכשולים ויבאו בשלום אל מטרתם הנשגבה. ואמנם נתקיימה תקותם כי הנדיב הידוע פרש כנפיו על העובדים האמללים וישם עיניו עליהם לחמלה, לישר את ההדורים ולהוליכם אל מחוז חפצם הנעלה ומהעת ההיא החלה תקופה חדשה בדברי ימי המושבה.

נסורה נא עתה לראות את שלום אחינו האובדים והנדחים.

לב מי לא ישמח בראותו המושבה כלולה בהדרה, הסירה צעיף אלמנותה מעליה ותלבש גאה וגאון, הדר ויופי כאחת מאחיותיה בנות איטאליא וצרפת. עשרים וששה בתים—מאבני גזית—נבנו בה, יש אשר תחתים לבד ויש אשר תחתים ושנים למו, גם ארות לסוסים לחמורים ולפרות בנויות לכל אחד מהבתים, והמה מסודרים אחד מול אחד בשתי שורות ישרות והרחוב באמצע. משני צדי הרחוב נטועים עצים רעננים מפיקי-ריח—מלבד הגן הנחמד אשר לכל בית—וענפיהם ישלחו להגן על העוברים ושבים לבל יכם שרב ושמש.

אמנם לדאבון לבנו עוד מצבם המוסרי והרוחני ברע הוא, כי לא נפתח עוד בה"ס לנערי בני המושבה, ויושבים לע"ע צפופים בחדר המלמד ולמוריהם יתנהגו בלי סדרים. גם בית תפלה אין בהמושבה ובבית אחד מהם יתאספו החברים להתפלל—אך בכל זאת התקוה תשעשענו כי ימים לא ימשכו ונפש הקאלאניסטין תתענג גם על יפי הבתים האלה אחרי כי כבר ערוכה תבניתם (*plan*) על ידי אחד מחכמי חרשים. בית הרחצה עם מקוה טהורה כבר יתנוססו להפארה בהמושבה. עובדי אדמה עשרים וחמש משפחות במספר, חרשי עצים שנים, חרש ברזל אחד, מלבד השו"ב אשר הביאוהו העובדים מירושלים ומשכרתו שלמה

מיד הנדיב הידוע — נוסף על הבית והגן אשר נתן לו חלף עבודתו . הרב ומו"ץ לבני המושבה הוא אבי הממונה והמפקח על עסקי הקהלה, איש ישר ותם דרך ועיניו פקוחות על כל הליכות העדה והנהגותיה ומשתדל בכל עז להיטיב את מצבם המוסרי, לחנכם על ברכי מדות טובות והנהגות ישרות, וזה ירחים אחדים יתקבצו כל בני החבורה (נפשות המושבה 150) — בפקודת רבם — להתפלל יחד, ובימי המנוחה יקראו כלם במתון ובנעימות את דברי נעים זמירות ישראל אחר התפלה . גם בית-מרקחת (*Apotheke*) להמושבה ורופא מעיר יפו — המקבל פרס מידי הנדיב — יבקרנה יום אחד בשבוע ולעת הדרוש פעמים בשבוע . לבד חמור, או סוס אשר לכל אחד מהקאלאניסטין, לפתח בו אדמתו ולשדד עמקיו, יש להם עוד פרות-חולבות שלשים ושתים במספרן . עזים אין לבני המושבה כי תשחיתנה את יבול השדות והגנות ואין שוה להחזיקן אך תחת זה יש להם עופות במספר רב .

אחרי אשר נוכחו בני המושבה בשנים הראשונות כי אדמתם איננה מוכשרת למזרע החטה והשעורה, ולא תוסיף תת כחה בהתבואות האלה — הרפו ידיהם מעבודה הזאת ויסכימו כלם לעצה אחת לטעת בשדותיהם כרמים ופרדסים ולהפוך את מקום מושבתם לכרמי חמד אשר יביאו ברכה לביתם ולפרדסים עושי פרי אשר בכבודם יתימרו כל בני ארץ ישראל .

בכל יום ויום מבקר עד ערב יוצאים העובדים לעדור במעדר ולטעת עצי פרי למיניהם: זיתים, גפנים, תמרים, שקדים, חרובים וכדומה, וחפצם בידם מצליח; עד היום נמצאים בהמושבה נטועים: יותר מן חמשים וחמש רבוא גפנים ולערך מן ששה עד שבעה אלפים זיתים, מלבד עצי פרי שונים אשר עוד ידי בעליהם מתעסקות בם . לפני חג האביב שנת תרמ"ה נגמרה המלאכה לנטיעת הגן הגדול ורחב ידים — אשר עצי ציטראנען, לימאנען ואתרוגים נטועים בו — השתול על פלגי מי הבאר הנפלאה אשר חפרוה בני המושבה עד עומק שנים וארבעים מעטר (ששים אמות) ויבנו מכונה-קטורית על גבה לדלות המים .

ע"י המכונה ההיא ישאבו בני המושבה מים בששון וע"י גם ישקו את הגן אשר חלק כחלק לכל בני המושבה בו — מלבד הגנות אשר לבתיהם . עתה ישמח לב הקאלאניסטין ותגל נפשם, בראותם כי העבים אשר הקדירו שמי חייהם עד כה כליל יחלופו ושמש הצלחתם הציצה מבין מפלשי עב להאיר לראשון-לציון ולדרים בה, ותחת ענותם עד כה ישישו אלי גיל בהתקבץ סוחרי ארצות אל-אויאן-קורא השממה לקבוע שוקי מסחר ולרכול מרכלתה: יין ענבים, צמוקים, שמן-זית וכדומה.

עד כמה נאמנה תקותם כי ברבות הימים נכון יהיה מקום מושבתם בראש מושבות צרפת ואונגארן, הנה המעשים האלה לעד, כי מציעים אחדים מכנעני הארצות אשר מעבר לגבול לפני בני המושבה עזר לא מעט באופן כי יעשו עמהם חוזה לימים יוצרו למכור להם פרי עמלם כפי אשר יצא השער על פרי הארץ בימים ההם...

ראשון-לציון תשוה לפנינו עתה סמל גן-עדנים הנותן קטורה באף ההלך; אוירה הצח — עוד ביום הוסדה — וריח הכרמים אשר נוסף לה עתה הם למשיב נפש לכל הבאים לראות בהודה ולטייל בפרדסיה הנחמדים למראה. רבים יבאו שמה בעצת הרופאים למצוא רפאות תעלה למחלתם (חזון יקר הוא לנו כי מאז נוסדה המושבה לא מת עד היום אף אחד, יאריך ה' ימיהם).

החרף לא ישליך קרחו כפתים בהמושבה כמו בארצות אירופא ובני המושבה יתענגו גם בימי החרף על הדר הטבע: העמקים יעטפו בר, הגנים הפרדסים והכרמים יפרחו בכל ימות השנה, אך שנה אחת ישבות השדה, לא יזרע ולא יחרש, היא שנת השמטה; הירקות ועשבי מאכל יזרעו ארבע פעמים בשנה, ובעודם באבם יקטפום בעליהם, ומתוקים המה לחך אוכליהם כי לחותם בקרבם ולשדם לא נחר. רבים מיושבי יפו נושאים את נפשם לרכוש להם אחוזות בהמושבה, ע"כ עלה שער הקרקע למאד, אך תקוה טובה נשקפה כי הנדיבים בעם יקנו בקרוב עוד ארבע מאות דעסיאטין שדה, ובלי ספק גם החבל הזה יהפך לכרמי חמד ולפרדסים עושי פרי *).

בכלל נוכל להחליט כי אושר גדול שמור לבעלי המושבה בימים העתידים לבוא, יען קרובה היא לחוף הים — יפו. ובעוד שנתים ימים, ברצות ה', אז תהיה המושבה לגאון להמיסדים הראשונים אשר ירו אבן פנתה, לאבן-חן לכל עם ישראל כלו, ולצפירת תפארה להנדיב הידוע אשר לא שכח חנות אחיו הנתונים בצרה וכמלאך מושיע ממרום שלח אליהם לחלצם מן המצר! ובברכנו את שמו חייבים אנחנו לברך גם את העובדים בעצמם אשר בזעת אפם

*) הידיעות האחרונות תבשרנה, כי כבר נקנו הארבע מאות דעסיאטין שדה וכמעט נמכרו לאחדים בכסף מזומן. כאלף דונאם נקנו ע"י איש אחד אשר כבר נטע בחרף העבר כשלשים אלף גפנים ובשנה הבאה יטע עד שלש מאות אלף גפנים, האיש היקר הזה עסק בנטיעת כרמים בקוקז וכעת יושיב על האדמה אשר קנה כששת משפחות מאחיו בעלי אחוזות במדינות רוססיא ופולין.

ועמל כפיהם וחריצותם הנפלאה הפכו ארץ מלחה לשדה פוריה ומדבר שממה לכרמי חמד.

ראש־פנה

אֶבֶן מָאֲסוּ הַבּוֹנִים הָיְתָה
לְרֹאשׁ פִּנָּה (תהלים קי"ח כ"ב)

כמהלך שלשת רביעיות שעה מצפת העיר למזרחה נשקפים שני הרים נשאים ורמים הנודעים בשמם עד היום, „הרי נפתלי". בהגיא אשר ביניהם ונשען על יד אחד מהם עומד הכפר „גי-אוני" מקום מושב ערביים, וקרוב לו על פסגה נפלאה ונהדרה בהמון מחזות מרהיבי עין נוסדה בשנת תרמ"ב (1882) מושבה ליהודים ופי המיסדים קרא שמה: „ראש-פנה".

וראש-פנה היא מקום נחמד ופנת יקרת לכל אשר חמדוה לשבתם; רוח חן ונעם הוצקה על כל המראות הנשקפות מרחוק: מנגב להמושבה יראו פני „ים-כנרת", יהמו גליו יחמרו מימיו הזכים. כדמות ראי-מלוטש המפואר במשבצת פטורי צצים ממראה התכלת מעשה ידי אמן נפלא, כן מראה הים בתוך הגבעות הרבות אשר על שפתו הנחפות בירק דשא ומעלפות עשב למינהו. לצפון המושבה יתפשט היאור „מי-מרום" על כל גדותיו, ופלגים יבלי מים יוצאים ממנו להשקות ככר גדול רחב ידים המעלף דשא, ונהדר בשלל תבואותיו ועציו הרעננים. לפאת קדמה מזרחה מתנשאים הרי עבר הירדן (כמהלך ב' שעות וחצי מהמושבה להירדן) אשר יפליאו עין הרואה בתועפות ראשיהם.

עשרים ושש משפחות מעיר מונעשטי (רומאניא) וחמש מרוסלאנד ובראשן המיסדים ה' דוב שו"ב, ה' ה' ישראל גאלדענבערג, דניאל בענדלער, מרדכי כ"ץ כוננו את המושבה אשר קנוה בכספם מיהודי צפת בעלי האחוזה לפנים ויבנו להם תשעה עשר בתים שפלים ונמוכים משוללי תאר והדר מחסרון הכסף הנדרש לחפצם הנעלה.

השדות—בשטח שלשת אלפים דונאם (מאתים ושבעים דעסיאטין) — רחוקים הם מהמושבה. שני אלפים מהם—שדה הניר והנותרים אשר רק במעדר יעדרון מרוב הסלעים ורגבי עפר המכסים פני האדמה לא יצלחו עוד לעבודה ויהיו למשלח עַיִר וחמור ולמטע עצים עד יסקלום בעליהם מאבן. האדמה שחורה, שמנה ופוריה וטובה למזרע כל תבואה, ועוד היתרון לה כי גם הצמחים השואפים רק אויר חם אל קרבם ישרישו בה וישאו ברכה לבעליהם אך אליה וקוץ בה! שדות האחוזה מפוזרים ומפורדים איש מעל אחיו ולמורת רוח בני המושבה ולשוטט בצדיהם תשתטחנה ביניהם גם נחלות הערביים בני הכפר „גי-אוני" ולכן בנפש שוקקה הנם מחכים בעלי ראש-פנה לעת יתוקן המעות וימנה החסרון הזה.

ועינות מים קרים וטהורים כבדלח—שלשה במספר—נוזלים מתחת ההרים הגבוהים (הרי נפתלי) ומתפשטים על פני אדמת ראש פנה להשקותה, להרטיבה ולהפרותה. אך ביותר יפרו את האדמה הקאלאניסטין בכחם בעצמם, כי בהיותם מסורים בלב ונפש להטבת מצב המושבה ולהרמת קרן יושביה, לא ייעפו ולא ייגעו וכל עבודה קשה משחק, למו אם דרושה היא לטובת המושבה.

אמנם צרות רבות ותלאות אין מספר עברו גם על בני המושבה הזאת בראשית הוסדה; בהחלם לגשת אל עבודת אדמתם, פתאום קרם אסון נורא ע"י אחד מחבריהם אשר הוריד לשחת בלי צדיה נפש ערבי בקנה רובה אשר בידו, ובחרות אף הערביים עליהם ויאמרו לנקום מהם נקמת דם אחיהם השפוך נאלצו האמללים לעזוב את נחלתם ולהחיש מפלט למו אל עיר צפת הקרובה, וגם אחרי כי שככה מעט חמת הערביים ושדה קטל נהפך לעמק השלום והבנים המשולחים שבו לאט לאט לגבולם, גם אז לא חדל הזמן משלוח בם חצי זעמו: ריש, מחסור, רעב, כפן, ולרגלם גם מחלות אנושות ופגעים רעים (נעלה מעל כל ספק כי גם שטן המשטמה הריב והמצה קם לרקד בעת ההיא ביניהם). אין כח גם בפי עט סופר מהיר ודובר צחות לתאר בשרד נאמן כל התלאה אשר מצאתם בימי הרעה ההם, כי נשארו בעירם ובחסר כל, באין לחם לשבור רעבונם ובאין שמלה לכסות מערומתם.

אך גם בימי המצוק האלה לא אמרו האמללים לתקותם נואש, לא נפל לבם עליהם, ולא הרפו ידיהם מעבודה, זאת ראה המלאך המושיע המסתתר בחביון עוזו ויעמד במרחב רגלם, בצל כנפי חסדו יחסיון ועינו שם עליהם לטובה להביאם אל המנוחה והנחלה. ויהי כאשר ראו העובדים כי לא השבית ה' להם גואל ותחי רוחם. העובדים התאזרו ויעמיסו את עול העבודה על שכמם ביתר שאת וביתר עז. כמעט לא יאומן כי יסופר כי האנשים—מהם מלמדים, חנונים, נושאי-מכתבים ורוכלים—אשר מעולם לא למדו ידיהם לעבוד עבודה המעמלת את הגוף, נקשרו עתה בעבותות אהבה רבה אל עבודת האדמה הדורשת עמל כפים, ובזמן קצר החליפו תכונתם ויהיו לאכרים העושים מלאכתם בחריצות נפלאה ושקידה נמרצה,

לעובדי-אדמה בכל פרטיהם: רועים פני צאנם ושתים לבם לעדרים, והרואה אותם יענה ויאמר: אכן רוח עצה וגבורה לעמוד במערכות החיים נוססה באנשים האלה וכח אל מסתתר צפון בקרבם.

שלשים ושלשה בתים—רובם מאבני גזית ומכוסים ברעפים—עם גגות וארות לסוסים לחמורים ולבהמות יתנוססו בהמושב היום. בהמ"ד מפאר ובה"ס לנערי בני המושבה בנוים על תלם בתוכה, וה' אשרין המפקח על עסקי הצבור בכבודו ובעצמו יבוא אל הבית, מלבד מורים אחרים העוזרים על ידו במלאכת הקדש—ויאציל מהוד השכלתו על שומעי לקחו ילמדם ערבית, צרפתית ועוד ידיעות הנחוצות לאופני חייהם שמה. מחוץ להמושבה וקרוב לה יתנוסס בית הרחצה עם מקוה בנויה מאבנים וכל הבית כלו אומר כבוד.

כחמש וארבעים משפחות (כשתי מאות נפשות) בהמושבה כלם עובדי אדמה, מלבד רב ושו"ב לטבוח טבח הנושא גם משרת ש"ץ על שכמו, גם אומנים רבים ישנם בין הקאלאניסטים, אך מאהבתם את אדמת הקדש ועפרה יחוננו, עמדו בעלי אומנות אלה על הקרקע ויבכרו את עבודת האדמה הקשה על מלאכות נקיות וקלות ורק לעתים רחוקות, אם השעה צריכה לכך, ינסו את כחם גם במלאכת ידם מלפנים. כל קאלאניסט רכש לו: צמד שורים, פרה חולבת, סוס או חמור, מארבעה עד חמשה כבשים, ועופות אחרים; מחרשה, קלשון לשדד עמקיו, ועוד כלים כמוהם הדרושים לחיי אכר ובעל-שדה. בהמושב „ראש פנה" רב תבואות בכח עובד אדמתה חטה ושעורה וכו', באופן אשר קציר התבואה משביע רצון את בעליו וממע כרמים טפל לו, ולכן מעטים הם הכרמים בהמושבה. אחרי אשר נוכחו הקאלאניסטים לדעת כי מרעה רב לבקר ולצאן באחוזתם וישיתו לבם—וביחוד הנשים—לגדל עדרים, וגם חפצם זה מצליח בידם ומספר עדריהם הולך ורב. שפת עברית חביבה מאד על הקאלאניסטים עד כי גם בסוד שיחם עם בהמותיהם ישתמשו בה, אף כי בכלל ידיעתם בשפת קדש לא רבה היא.

להמושבה הזאת צפונות עתידות גדולות ונצורות, כי חברו לה יחד כל התנאים העושים אותה לאבן פנת הישוב. תכונתה בקרבת הירדן, באדמתה הדשנה והפוריה אשר כלה משקה, בחיי נשמות אוירה הצח והמבריא, בשדי מרעה לעדריה, מכל אלה נחוה לה עתידות טובות, כי עתידה המושבה ראש פנה להיות פנת יקרת הישוב בארצות הגליל ואחר מכפרי הפרזים אשר בהם יתפתח הישוב הישראלי, אשר הדרו יראה על פועל פעל הנדיב הי"ו.

עקרון.

וְהָיָה כְּאַלֻּף בִּיהוּדָה וְעֶקְרוֹן כִּיבוּסִי
(זכריה ט ז)

מי אשר ראה בקעה רחבת ידים העטופה בר על כל גדותיה ומוקפת בחומת עצים רעננים השתולים לשמרה ולשות לה הוד והדר—ומי אשר יתענג על המחזה הנאדרי בקדש, בנשוב הרוח ותתנודדנה השבלים אל כל עבר כמו מרחשות שפתותיהן תודה וברכה להטבע ולכל המשפיעים שפעת חיים עליהן—מי שראה כל זאת לו לב להבין את יקרת המראה וחין ערכו אשר השוה לפנינו המושבה „עקרון", המשתרעת בעמק שוה בלי כל הר וגבעה בשטח שני אלפים שבע מאות ושמונים דונאם, (שתי מאות וחמשים דעסיאטין) מהלך שלש שעות „מיפו" ושעה אחת מעיר „יבנה" המהללה.

שתי מסלות ישרות ורחבות יוצאות ממנה אחת לדרומה ואחת למזרחה, ותעלה—במדת מעטר אחד בעמק וברחב—תקיפנה, אשר כרוה העובדים ביד חרוצים ויטעו פרחי קאקטוס משני עבריה, ורוח צח, רוח חיים מרחף במלא רחב המושבה.

מיסד המושבה הוא „הנדיב הידוע" אשר קנה אותה בכספו (ע"י ה' הירש) במחיר 60000 פראנק ויחלקנה בתוך אחת-עשרה משפחות מסביבות ר.... וה' מויאל ז"ל ספק צרכיהם במדבר הזה ע"ח הנדיב עדי הביאם אל מטרתם ומחוז חפצם. עתה נוספו עליהן עוד חמש משפחות ויהי מספרן שש עשרה, ונפש—מאה וארבעים ושבע. העובדים מוכשרים לעבודה, בריאים ושלמים, מבנה גום איתן, מלאים כח עלומים ועובדי אדמה מנעוריהם, כי גם בר'.... מקום מולדתם (אשר משם יצאו בשנת תרמ"ג (1883) וישימו לארץ הצבי פניהם) התעסקו בהעבודה ההיא ולכן כל הרואה אותם יכיר כרגע כי יושבי המושבה הזאת המה עובדי אדמה מנעוריהם.—באמצע המושבה יתנוססו מעונות האכרים: ששה עשר בתים נחמדים למראה, שוים בקומתם ובמדתם וחלונות מרוחים לכל ארבעת רבעיהם. הבתים אינם עומדים צפופים, כי בוניהם השכילו לעשות רוח ביניהם; מאחורי הבתים נבנו ארות

לסוסים וממגורה לתבואת השדה בעת האספה הביתה. גן עצי פרי וגן ירק לכל בית אשר צלעם האחת נשקפת מול פני הרחובות, וצלעם השנית צופה פני השדות ומיוחדת רק לפירות בלבד. בין כל בתי הכפר הקטן הזה מתנוסס לתפארה בית אבנים גדול ונהדר, מלא זיו ונהורא מעליא מאור השמש החודר אל תוכו דרך החלונות הפתוחים לרוחה מכל עבריו. הוא הבנין אשר לא לשוא עמלו בוניו בו ליפותו, לפארו ולהקימו על על יתר אחיו כי בית תפלה הוא. בו יתאספו החברים בעתות המנוחה והמרגוע לשפוך שיח ולשאת רנה ותפלה בעד מיטיבם כי הביאם אל המנוחה ואל הנחלה בלי עמל ויגיעה רבה. קרוב להבית הזה נראה עוד בית אחד בגבהו ובגדלו—אם כי אל הראשון לא בא—בו ישכון כבוד הממונה על הקהלה ובית ועד הוא לכל בני המושבה.

על יד הבתים תמצא באר מים חיים קרים וטובים לשתיה, ואצלם נבנתה בית רחצה ומקוה מים. האחוזה נחלקה ביניהם לכל איש ואיש כפי מכסת נפשות ביתו ויהיו החלקים מן 150 עד 75 במדה, מלבד הגנות והבתים אשר לכל אחד. אין שנאה ואין קטטה, אין תחרות ואין קנאה ביניהם, כל אחד שמח במתנת חלקו ומסתפק בחבלו הנעים ויצטיין בעבודתו אשר אליה היו עיניו צפויות עוד בשבתו בסביבות ר... מלבד ידיעתם הרבה בטיב העבודה, ישנם ביניהם גם אמנים נפלאים: בוני בתי לבנים ועושי תנורים שלשה, חרש-צעצועים (טאקאר) אחד, חרשי עצים שנים ועושי מעשה רקמה שנים—אך בנפשם ולבם נתונים המה אל „עבודת האדמה",

בעלי „עקרון" עולים הם בחריצותם ושקידתם ובידיעתם הרבה בטיב העבודה, שכם אחד על כל אחיהם הקאלאניסטים וגם על שכניהם האשכנזים המתגאים בעבודתם.

בהימים הראשונים שכרו להם בעלי אחוזת „עקרון" מבני הערביים לעזור על ידם, אך מאז נבנתה ונתכוננה המושבה ויביאו העובדים גם את נשיהם ובניהם להחסות בצלה, מהעת ההיא אין לזר חלק בעבודתם, כי גם הנשים והבנים אינם יושבים בחבוק ידים, לא יתרפו במלאכתם ויהיו לעזור על יד הגברים.

כמעט לא נאמין למראה עינינו, עת נתענג על המחזה אשר רוח אלהים מרחפת על פניו, בצאת כל בני הבית לפעלם ולעבודתם עדי ערב, תחזינה עינינו אנשים אשר כמעט שיבה זרקה בם זקנם מגודל, פאות ראשם וציציות כסותם תתנענענה אחת הנה ואחת הנה והמה צועים ברב כחם ובמהירות נפלאה הנם מרימים חרמש על קמתם ונשיהם עוזרות

על ידם מאלמות אלומים ולוקטות, השבלים השטוחות על פני השדה. והילדים מה הם עושים? אחרים מהם בשמחה רבה מעמיסים את העמרים על כתפותיהם, וישאום אל המקום הנועד להגרישם עשרה עשרה, למען יעמדו על השדה עד עת האספם הביתה, ויתר אחיהם עפים כצללים על פני הבקעה כי רועים הם את העדרים, ולעת ערב אחרי כלות עבודתם ילכו הלוך ורנן הביתה.

אז יפיל הלילה חבלי שנה עליהם ותנומה על עפעפיהם, מתוקה להם שנתם שנת העובד ולמחר אך יבקיע השחר עפעפי אורו הנם כבר ערוכים ומוכנים לצאת למלאכתם. במלה אחת העובדים ימשכו עליהם את עין רואיהם, בשקידתם הנמרצה, בחפץ כפיהם, באהבתם העזה לאדמתם, ובידיעתם הרבה בטיב עבודתם, וירהיבו כל עין בקומתם וחסונים המה כאלונים ומצוינים בכחם ואילותם אשר חוננו בו מידי היוצר.

לכל קאלאניסט נתנו ע"ח הנדיב כל הבהמות והכלים הדרושים לחיי אשר ולעבודתו. האדמה טובה למזרע כל תבואה ותוסיף תת כחה כן בתבואת ארצות איירופא וכן בתבואת ארץ הצבי.

בשנה הזאת אף כי במשמני פרי האדמה שלח רזון וגם חלק רב מהאחוזה לא נעבד ולא נזרע, באשר עסוקים היו בני המושבה לכלות בניניהם, בכ"ז לא רעבו ללחם ועוד הצליחה ידם להוביל תבואתם העירה ולמכרה בכסף מלא. ולשנה ברצות ה' את מעשיהם וישמור את שדותיהם מכל נגע ופגע, משדפון ומירקון, אז נוכל לקוות כי גאולה שלמה תהיה להמושבה ולהדרים בה, גאולה אמתית אשר לא תסלה בכתם אופיר ולא יערכוה כל מכמני תבל....

בשנה הזאת יצאו כל הקאלאניסטים מתחת החסות בצל הנדיב כי ברך ה' אותם בכל טוב ואינם נזקקים עוד לעזרתו. אך הנדיב המושיע לא שלח אותם ריקם, כי הרים מתנה לכל קאלאניסט ערך מקנה: שור, פרה-חולבת וכבשים ועזים, ולמען יוכלו עתה לשלם חובותיהם במשך עשרים שנה הרחיב את נחלתם ויקן בכספו עוד שדה ויחלק ביניהם.

הבשורה הנעימה הזאת, והידיעה האחרונה כי לבשו השדות דשא ותקות שבע-רב משחקת לפני בעלי המושבה— הבשורה והידיעה הזאת תרהיבנה בנפשנו עז לאמר: כי המושבה „עקרון" תהיה בקרוב „לאסם" מלא תבואה אשר ממנו יזונו כל היושבים בגלילותיה.

פתח־תקוה

וְנָתַתִּי לָהּ אֶת כְּרָמֶיהָ מִשָּׁם וְאֶת עֵמֶק עָכוֹר לְפֶתַח תִּקְוָה (הושע ב׳ י״ז).

בשנת תרל״ח (1878) התעוררו אחדים מיושבי ירושלים ובראשם ה׳ דוד גוטמאן, ה׳ שטאמפער, וה׳ י. . . מ. סאלאמאן ויתורו להם חלקה אחת רחבת ידים במדת שמונה כברות-ארץ 14070 דולאם, המשתרעת בעמק שוה בין יפו ובין רמלה על יד הכפר אילעמיש ויכוננו שם מושבה ויקראו את שמה עד היום פתח-תקוה.

על יד גבולות השדה ילפות ארחות דרכו היאר נהר-על-אדשוע—ישקה את האדמה ויפרנה, ויעשה אותה לדשנה ופוריה יתר רב משדות האדמה השחורה אשר בארץ רוססיא; אך בחרבוני קיץ כאשר יבשו מי היאר הזה יעלה אד מאדמת הרפש והטיט עם אגמי הבצה אשר בקרבת המקום ההוא, והאד הזה מחליש את הגוף ומביא עליו לפעמים קדחת לסירוגין. אך בעת האחרונה, כאשר החלו הקאלאניסטים לטעת בה עצים, אז נחלש כח המחלה, ולאט לאט יאבד גם זכרה.

הקאלאניסטים הראשונים נחלקו לשתי מחנות: אחדים מהם מבלי דעת את אשר לפניהם בנו להם בתי-חמר שפלים ואפלים על שפת היאר במקום המנוגע והמסוכן, והנותרים העתיקו אהליהם הרחק כשתי-שלש כברות-ארץ מן היאר ויבחרו להם הר גבוה עשרים מעטר ויבנו שמה בתי-חומה חזקים לשבת בם. מצב המושבה בראשיתה לא נופל הוא ממצב יתר המושבות בהימים הראשונים להוסדן. גם בני פתח-תקוה התגלגלו תחת מסבות ותהפוכות הזמן עדי באו אל המנוחה ואל הנחלה.

בקיץ שנת תרל״ט כמעט החלה הקדחת לפרוע פרעות באחדים מן המתישבים על שפת היאר. וישליכו את משכנותיהם הצרים והאפלים וינוסו אל הערים הקרובות: ירושלים, צפת, חברון, להסתר שמה. גם יתר הקאלאניסטים נבהלו, ואף כי עדיהם לא הגיעה הרעה, בכ״ז עשו גם הם כמעשה אחיהם וימסרו שדותיהם בחכירה להערביים והבתים נשארו חרבים ושוממים.

אולם אם גם נלאו בני פתח-תקוה הראשונים, בכ״ז לא חדלו לבקש תחבולות להסיר מעל מושבותם כל שטן נגע ומחלה, ובשנת תרמ״ב אחרי אשר נלוו אליהם העולים החדשים שלא נולדו ונתגדלו על ברכי החלוקה, והנסיון המורה להועיל כבר הביא חכמה בלבם לדעת תכונת המקום ומזגו, מעלותיו ומגרעותיו יצאו חלוצים עוד הפעם ויִרכשו להם חלקה חדשה המכונה בשמה „יהוד״, חלקה אשר לא יחסר המזג בה באויר זך, ומשתרעת על יד אחוזתם הראשונה על פני הר הגבוה מן ששים עד שבעים מעטר מעל פני האדמה, ויבנו בה בתי-חומה גדולים וטובים. אז זכרו גם את פתח-תקוה״ השוממה מאין יושב והחרבה ממעונותיה: המבינים דבר מטע הכרמים לאשורו החלו לטעת בה עצים רעננים מפיקי ריח, לטהר האויר מאדים המשחיתים ולהגן על היושבים לבלי תאונה אליהם רעת המחלה עוד; ויתר אחיהם בצרו את הבתים הרחוקים מן היאר ויחזקו את בדקיהם. מהעת ההיא עולה המושבה כפורחת..

עובדי אדמה בהמושבה (בשני חלקיה: „פתח-תקוה״ „ויהוד״) חמשים משפחות, — מלבד שתי משפחות עשירות אשר מלאכתן תעשה ע״י ערביים— ונפש, שתי מאות שבעים וארבע. שמונה עשר בתים גדולים וטובים—מחציתם בתי עץ ורק מיוסדים על אבנים ומחציתם ממסד עד הטפחות לבנים מתנוססים „ביהוד״ ושלשים ושנים (מזה שמונה עשר בתים נבנו בכסף חובבי ציון) בפתח תקוה, מלבד בית-תפלה נאה. שתי בארות בהמושבה: אחת „ביהוד״ אשר חפרוה העובדים עד עמק 46 מעטר (65 ארשין) ומכונת-הקטור לדלות מים על גבה, והשנית בפתח-תקוה 26 מעטר (37 ארשין) עמקה, ואצלה מכונת סוסים לדלות המים.

בקרב הימים תגמר גם מלאכת חפירת הברכה אשר ידי העובדים מתעסקות בה עתה. על יד „יהוד״ משתרע ככר רחב ידים ומעלף דשא עשב למינהו, שם תרעינה הבהמות: שורים בריאי בשר שבעים, פרות חולבות ארבעים וחמש, סוסים שלשים וחמשה, פרדות ששה, חמורים ארבעה, גמלים שנים מלבד העגלים והסיחים. רועה אחד על כל העדר אך גם עין הילדים צופיה עליו. כבוד הנשים פנימה, צופיות הליכות ביתן ובעבודת הגברים לא תתערבנה. ד״ר הערמאן אדלער כותב במכתבו מלאנדאן, כי נפשו התענגה מאד על נקיון הבית וטהרת הכלים אשר ידי גברת הבית נגעו בם ליפותן ולנקותם. כלי מעון יקרים ומלוטשים אין למו, אך תחתם יפיצו אורם על כל הבית הכלים הנאים והנקיים המסודרים איש איש על מקומו בסדר ובמשטר ישר.

באמצע המושבה יתנוסס בה״ס, אשר בו

יתקבצו הנערים לשמוע לקח מפי המטיף אליהם דברתו בטוב טעם ודעת, ולעת הצהרים יוצאים הנערים מבית חדרם השדה ורועים את העדר. זה הוא מראה המושבה פנימה, אך נצא נא השדה ונראה את אחינו העובדים שמה...

השדה עטופה בר, השבלים מכסות את עין הארץ, שם תמצאינה: חטה, שעורה, דגן, שבלת שועל, כוסמת, ארז, וכדומה כל אחד יעבוד בשדה חלקתו, אך לעתים יעשו חוזה ביניהם ויעבדו עבודתם ביחד. אחרי כלות עבודתם ילכו הביתה.

ויקבעו עתים לתורה, להגות במקרא ובמשנה איש איש על פי מעלות רוחו. העובדים בפתח-תקוה הם יראים ושלמים בתורת ה' ובמצותיו ורובם הנם גם מלומדים, חריפים ובקיאים בכל חדרי התורה; אך בכל זאת הנם גם עובדי אדמה ביד חרוצים. זמן תורה לחוד וזמן עבודה לחוד.

אך עוד רעה אחת חולה, כי דלים הם גם היום; לו מצאה יד חברת „חובבי-ציון" לעזור להם גם עתה כאשר פרשה כנפי חסדה עליהם בשנת תרמ"ה ותשם עיניה עליהם לחמלה, בהוציאה מקופתה לערך שמונים וחמשה אלפים פראנק ותקדישם להטבת מצב המושבה — לו יכלה גם היום להאציל איזה אלפים רו"כ בעד העובדים למלאות את החסרון: בהמות, מכונות וכלים הנחוצים, אשר בלעדם תכבד העבודה על העובדים, אז היתה גם פתח-תקוה לאחד מן המקומות המאשרים...

לראבון נפשנו קופת החברה לע"ע דלה ורזה. אך התקוה תאמצנו כי גם פתח-תקוה תושע בקרוב תשועת עולמים ובניה גם הם עוד יתענגו ויהנו מזיו עבודתם.... האמנם קרא לה פתח-תקוה, לאמר: תקוה טובה נשקפה ליושביה!

ידיעות אחרונות על אדות המושבה פ"ת (ממ"ע הצבי)

מפתח תקוה מודיעים לנו כי יש מבני המושבה אשר שדותיהם לא נתברכו בשנה הזאת ובקושי הוציאו את אשר זרעו; אבל רובם היתה ברכה מרובה באסמיהם בה. מחיר תבואת „פתח-תקוה" יעלה אי"ה השנה הזאת לא פחות מארבעים אלף רו"כ, וראיה לדבר: מעשר המלך. החוכרים את המעשר הביאו לאוצר המלך שלש מאות וחמשים לירא טורקי, ויהי להם רוח ערך מאה לירא. בס"ה תשעה פעמים ארבע מאות וחמשים בערך, הרי ארבעת אלפים וחמשים רו"כ. וא"כ אפוא כל התבואה מחירה ארבעים אלף וחמש מאות. ארבעה וארבעים בעלי המושבה זרעו השנה הזאת בידיהם, ומדת האדמה אשר זרעו בידיהם עולה במספר 5035 3/4 דונאם.

וזה החשבון בפרט:

לתבואת-החרף 2587 3/4 דונאם, לאמר: לזרע חטים 892 1/2 כלים. (הכלים הוא שבעים לטרות רוסית) — 1533 1/2 דונאם, לזרע שעורים 571 1/2 כלים — 1015 3/4 דונאם, לזרע תורמוס 20 1/4 כלים — 38 1/2 דונאם; ולתבואת-הקיץ 228 1/2 דונאם, לאמר: לזרע דורא 25 כלים — 705 דונאם, לזרע שומשמין 700-עקא — 1358 1/2 דונאם, לזרע אבטיחים (מקשאות)—218 דונאם. לנטיעת כרמים 56 1/2 דונאם. לירקות ולתפוחי-אדמה 14 קנטר והחומצה בס"ה ערך 110 דונאם=ס"ה 5035 3/4 דונאם.

על הח' יש להוסיף עוד סך 654 דונאם שנזרעו אבטיחים בשותפות עם ערביים, ועוד 1500 דונאם שזורעים נכרים בחכירה כנהוג. על האדמה שנעבדה בידי ישראל העלו עליה, 49 מחרשות, 29 סוסים, 64 שורים, 7 פרדות וגמל אחד, כלומר לחרישה וזריעה וקצירה ודישה וכו'.

גדרה.

יום לִבְנוֹת גְּדֵרָיִךְ (מיכה ז' י"א)

קרוב ליפו ובעשרים כברות ארץ מהמושבה ראשון-לציון תשתרע המושבה „גדרה" או „קאטרא" עיר מושב לבני חברת ביל"ו.

אך טרם נספר הליכות ימי המושבה מאז נתיסדה ועד היום, מצבה, תכונתה, מזגה וכל אשר לה— מצאנו לנכון להתחקות גם על שרשי מיסדיה, באשר דברי ימי חייהם הנם ראוים לשית לב אליהם.

בשנת 1881-82 ובהשתרג ענני אנטיסימיטיזמוס על שמי אירופה, וממטר חרפות וגדופים, לעג וקלסה נתך על ראשי היהודים, ואחריו גם הרעמים והזועות, הרציחות והפרעות השאירו זכר איום במקומות אחדים; בימים ההם אשר עיני היהודים נשואות היו אל ההרים מאין יבוא עזרם, ואלה לאלה שאלו: „אנה ננום?" „איפה נסתר?"—בעת ההיא התעוררו צעירים אחדים מבאי בתי־ספר־הגבוהים, אחרי אשר אנחות אחיהם נגעו עד לבם, ויקראו גם הם בקול: בית יעקב לכו ונלכה! ומבלי חכות עדי ישמעו אחיהם לקולם, ולמען היות למשל ליתר אחיהם כי יעשו גם הם כמעשיהם, עזבו את ארץ מולדתם, שכחו את כל העתידות

הטובות הצפונות למו בחיקה וילכו לבקש מנוחה למו בארץ-הצבי .

שוו נא קוראים נכבדים לפניכם ! בחורי ישראל שכבר טעמו טעם חיי ההשכלה ולחמו ממנעמי הציוויליזאציא , צעירים אשר התקוה היתה משחקת לפניהם למצוא מחיתם ברוח וכבוד בארץ מולדתם , מאסו את כל הכבוד הזה וילכו לגור בארץ נכריה אשר לא ידעו שפת יושביה . הרכים והמפונקים אשר מעולם לא עלה עול עבודה עליהם רצו עתה כצבאים אל ארץ חמדתם לעבוד אדמתה , ובלב מלא תקוה ובטחון באו אל מחוז חפצם .

מי יספר כל המכשולים הרבים אשר מצאו אחינו אלה האוהבים הנאמנים לעמם על הדרך אשר הציגו כף רגלם עליה . בנסיונות רבים נתנסו : היום למדו אצבעותיהם למלאכה ומחר יצאו לחפור בשדות זרים בעד פראנק אחד כל היום ; מקום ללון לא מצאו ויהיו נאלצים לחבק אשפתות בראש כל חוצות ; בעצמם בשלו אכל למו אחרי הימים הרבים אשר רק בלחם ומלח הסתפקו .

אולם כל אלה לא הרגיזו מנוחתם , בהשקט ובבטחה סבלו כל המצוקות אחרי כי זה חפצם מאז יצאו מארצם להיות למשל לכל העם כלו , להקיץ הישנים ולעורר הנרדמים למען יעשו גם הם כמעשיהם .

כשתי שנים וחצי התגלגלו תחת שואה אוהבי ארץ הקדושה , כשכירי יום עבדו עבודת-אדמה בהמושבות הנמצאות בסביבות ירושלים וגלילותיה . אמנם רכשו להם ידיעה רבה בהעבודה ההיא בשנות רעה אלה , אך מה יסכון להם מכל עמלם אם אין להם שדה אשר יוכלו להנות מפריה ולא יצטרכו לידי מתנת זרים , לבקש עבודה ומעשה בשדות אחרים .

אולם לכל תכלה ראינו קץ וגם לעמל העובדים האלה בועת אפס בא הקץ ;אחרי סבלם עמל ותלאה מרבה להכיל חשה החברה חובבי-ציון להושיט להם יד עזרה , ותקן בכספה ככר גדול ורחב ידים ותוצא גם כסף רב למלאות כל הדרוש להעבודה , ורוב בני חברת ביל"ו אחזו בו ויכוננו שם מושבה והיא הנקראת „גדרה" .

עתה נשובה להתבונן על מצב המושבה ובניה מאז באו להחסות בצל החברה חובבי-ציון .

המושבה תשתרע קרוב להים ומכלכלת בתוכה 3080 דונאם , ונמצאת במרחק מהלך שמונה שעות מירושלים , חמש שעות מיפו , שלש שעות „מראשון-לציון" ושעה אחת „מעקרון" , ומקומה לפאת נגב מראשון-לציון , ולפאת תימנה-מערבית מעקרון . לפאת צפונית מערבית מגדרה , במרחק מהלך שתי שעות , נמצאת העיר העתיקה הנודעה בשמה „יבנה" („איבנה" בלשון ערבית) . בגדרה נשקפים בתי המושבה עקרון , חוצותיה , והבאר אשר בה , וגם בתי „ראשון-לציון" שתי שלישיות מאדמת גדרה ארץ שפלה היא , והשליש הנותר הוא הררי . בני גדרה יקחו לע"ע מים מהבאר אשר להערביים , הנותנת מימיה רק בימי הקיץ , ובימי החרף יקחו הערביים מים מנחלי-הבתות (וואַאד) ע"כ נאלצים גם האכרים היהודים לשתות את מי הנחלים האלה הנרפשים והנאלחים . אך תקות בני גדרה חזקה כי עוד מעט ותוסר המכשלה הזאת מקרבם , כי בימים האחרונים ראה הנדיב הידוע בענים זה ויקם על נדיבות ויתן סך כסף לחפירת באר בגדרה , ויתר הצרכים השייכים לה .

אדמת המושבה נקנתה (בשנת תרמ"ר) ע"י האדון הנכבד ר' יחיאל מיכל פינס מאת בן הציר הצרפתי פערדינאנד פויליבער בימים עברו . ותהי ראשית פעולת ה' פינס לבנות לפי שעה בגדרה בית-עץ מקרשים , מכוסה ברעפי צרפת , חמשה מעטר ארכו וארבעה מעטר רחבו .

המושבה תכיל סך 3080 דונאם : , מהם 2000 דונאם טובים לזריעה , 450 דונאם למטעי כרמים , 425 דונאם לעצי זית וסך 205 דונאם הנותרים למטעים אחרים . כל שטח האדמה נחלק בחמשה ועשרים חלקים, 123 דונאם לכל חלק , 15½ חלקים שייכים לבני אדעססא , ווארשא , ווילנא , חארקאוו , מאסקווא , מינסק , פאלטאווא ורוסטוב , אשר בעת אספת קאטאוויץ נתנו חלקיהם במתנה להועד הכללי . מן 15½ החלקים האלה כבר נתנו ארבעה להבילויי"ם . הסך 9½ חלקים הנותרים שייכים לאנשים פרטיים היושבים עוד על מקומם ברוססיא .

ויהי בשנת 1884 כאשר ישבו הבילויי"ם משך ששת ירחים בלי כל עבודה ויקומו כלם כאיש אחד חברים ויגמרו אמר לעקור דירתם לגדרה , ולעבוד שמה את ארבעת חלקי השדה הנתנים להם מחברות שונות . בטרם כל פנו בבקשה אל ה' פינס כי יורם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון , ותישר בעיני ה' פינס החלטת הבילויי"ם ללכת ולהתישב בגדרה , ויבטיח לתת להם לכל אחד סך 30 פר' (12 רו"כ) לכל חדש , ולעזור על ימינם לבוא אל מטרתם . ויתן להם כסף לקנות חמור וכמה כלים הנחוצים ודרושים למטעי כרמים . הדברים הטובים אשר דבר ה' פינס על לב הבילויי"ם ודברי התנחומות אשר שמעו מפי יותר תושבי ירושלים , חו"צ אשר השתתפו בענים ומרודם , הפיחו בקרבם רוח עז ותעצומות לקרב אל המלאכה וביום הכ"ו לירח כסלו שנת תרמ"ה יצאו הבילויי"ם במספר תשעה אנשים . (צוקערמאן , לייבאוויץ , ליפס , מאגילעוסקי , מאגילענסקי , חאזאנאו , סווערדלאוו , פוקס והורוויץ)

ויבאו לגדרה (קאטראוו). אחרי אספת קאטאוויץ נתן הועד להבילויי"ם עוד 5 חלקים אדמה, מחמש-עשרה החלקים השייכים לו, ויעל מספר חלקי האדמה אשר לחבילויי"ם לסך חמש עשרה.

מפני שחסרו להבילויי"ם הכלים הדרושים לעבודת האדמה וכסף למקנה זרעוני השדה, נאלצו לתת אדמתם בחכירה להערביים במחיר חמישית התבואה אשר יאספו משדותיהם, והם בעצמם נגשו אל מלאכת מטעי עצי גפנים ויעלו על הר „יהודית" (לזכר יהודית אשת השר הצדיק רמ"ם ז"ל) ויטעו עליו עצי גפנים על שטח 36 דונאם. ויהי לפני חג הפסח כאשר כלו את מלאכת מטעי הגפנים ויעשו גדר מסביב להם, ויחלקו את עצי הגפנים לתשעה חלקים ויפילו גורלות ביניהם. בס"ה נטעו בסך 8000 זמורות חברון, במרחק שני מעטר אשה מעל רעותה. אך לרגלי מעט הגשמים לא עלו עצי הגפנים בשנה הנ"ל בכי טוב, כי מחצית הזמורות לא שרש בארץ גזען, וכחציר גגות קמלו.

ביום הבא לירח אפריל שנת 1885 כאשר בא הג' וויסאצקי נ"י לארץ ישראל וימסור את הנהגת המושבות העומדות תחת מחסה חו"צ אל יד הג' מויאל הוטב מצב בני גדרה וגם מספר הקאלאניסטים נתרבה בעוד חמשה אנשים. עוד לפני בא ה' וויסאצקי לארצנו הקדושה בנה ה' פינס בגדרה חמשה בתי-עץ, לכל אחד 10 מתר בארך וחמשה מתר ברחב. ויהי בשנת 85 כאשר הביאו הבתים לגדרה ויעמידום שמה, והנה התנגדו הערביים יושבי המקום לדבר זה מבלי הבט על הרשיון לבנות ששה-עשר בתים אשר קבל ה' פינס, בקנותו את חלקת אדמה בגדרה; אחרי החקירות והדרישות הרבות שעשה ה' מויאל בדבר זה נודע לו כי כבר עבר זמן הרשיון זה כשני ירחים ואבד כחו. כי חק ומשפט הוא בתוגרמה כי הרשיון לבנין בתים נמצא בחזקתו רק במשך השנה מיום שנתן, ואם לא נבנה בית אחד למצער במשך השנה, ועלה הרשיון בתהו.

בירח אקטאבר שנת 85 קנה ה' מויאל בעד כל אכר סוס אחד, מחרשה ערבית וצרפתית רתומה לסוס אחד, ושבע מחרשות צרפתיות, כל אחת רתומה לשני סוסים ועגלה אחת לשני קאלאניסטים. בכלל השתדל ה' מויאל להיטיב את מצבם ולהביאם אל המנוחה השלמה שהמה רוצים בה.

אך פתאם לפתע מת האיש הטוב והמטיב הזה ויעזוב אחריו את בני ביל"ו לאנחות. לרגלי מחלתו ומותו התאחרו בני גדרה בשנה זו במזרע שדותיהם במשך ירח אחד. כאשר הלכו הקאלאניסטים אחרי מטתו של ה' מויאל לגמול אתו את החסד האחרון וללותו לבית עולמו, כבר זרעו הערביים היושבים בהכפרים הקרובים אליהם כמעט את כל שדותיהם, רק בעבור תשעה ימים אחרי בחירת ועד פועל חדש ביפו להנהגת הישוב מטעם חו"צ והאדון הנכבד הירש הדירעקטאר מהמושבה מקוה-ישראל הוקם למנהל ומנהיג הועד, החלו הבילויי"ם לעסוק במזרע השעורים וביום העשירי לירח יאנואר בעת אשר כבר כלו הערבים את כל מזרע החרף, החלו בני גדרה לעסוק גם במזרע החטים. על שטח 917 דונאם נזרעו סך 496 קולל חטים וסך 100 קולל שעורים ועל שטח 320 דונאם זרעו שומשמין.

לבד מזרע החרף והקיץ נטעו הקאלאניסטים כל אחד בפ"ע סך 58 עצי-זית, מטעי גפנים לא נטעו בשנה זו מלבד הבילויי"ם אשר על מקום 4000 הזמורות אשר יבש בשנה העברה שרשן בארץ נטעו גפנים חדשים, וגם האחים סמאליצאנסקי נטעו על שטח 60 דונאם סך 18000 גפני חברון וסך 5500 זמורות צרפתיות, מלבד זה נטעו האחים האלה גם 300 עצי-זית ומאה עצי-תאנה.

גם אחרי רבוי הגשמים שהיה בגדרה בשנה זו לא נוכל לקוות כי השנה הזאת תהיה שנת שבע, והלואי שיביא הזרע סך מן שבעה עד חמשה פראצענט. בכל זאת אין כל ספק כי יהיו להקאלאניסטים למחיה ולכלכלה לשנה הבאה ולמזרע השדות, אבל לא למחית הסוסים והבקר שדבר זה עמוס לע"ע על חובבי-ציון. השנה הזאת לא תהיה שנת שבע מפני טעמים אלו:

א) בחדש אחד התאחרו הקאלאניסטין בדבר המזרע, ב) הערביים אשר לקחו את האדמה לחכירה עשו אותה לשמה ולשאיה. ג) מחסר זבל על השדות, והדבר הזה הוא מפני שאין עגלה להוליך בה זבל. ישנה עגלה אחת לתשמישים אחרים; להביא מים, לנסוע אל העיר לקנות איזה צרכים, וגם אין להקאלאניסטים במה לאסוף את התבואות מן השדות אל האסמים. בעד כל קאלאניסט נחוצות שש עגלות שיעלה מחירן 750-800, כל אחת רתומה לשני סוסים. והיה אם לא יסירו חו"צ את המכשלה הזאת, כי אז אין לקות גם לשנה הבאה כי תהיה שנת שבע.

לבד נתינת עגלות עוד חובה מוטלת על חו"צ לדאוג להתפתחות מטעי עצי פרי בגדרה, אשר בזה תלויות עתידות כל המושבה אם לחסר אם לשבט. אם יתנו להקאלאניסטים היכלת לטעת איש איש עצי גפנים על שטח 10 דונאם אדמה, כי אז תמצא יד הקאלאניסטים מקץ ארבע שנים להחל להשיב לחו"צ את חוב הכסף אשר הוציאו עליהם. לחו"צ אין לשכוח כי עוד מעט ותגענה שנות „שמטה" „ויובל".

מן היכלת הוא להכין בעת הזאת ענבים לרוב. אשר יקלו את עול מצב הקאלאניסטים. לרגלי ההתחלה בחפירת באר, לא תבצר מהאכרים לטעת בשנה הבאה, עצי תפוחי-זהב, עצי לימונים ואתרוגים. בין כל המושבות הנוסדות בא"י אין אף אחת המסוגלת למטעי אתרונים כהמושבה גדרה. 15 קאלאניסטים יושבים בגדרה: עשרה מהם רוקים, וחמשה בעלי אשה. מספר הנפשות היושבות בגדרה עולה לסך 26. בשנה העברה נסע אחד מהבילויי"ם (מאגילעווסקי) אל ארץ רוסיא, ויכתוב משם כי מסבות אשר אינן תלויות בו לא יוכל לשוב עוד ולעבוד חלקו הנתן לו מידי חו"צ. שנים הם אשר נשאו נפשם אל החלק ההוא: האחד ה' צערטאק (בילויי) והשני הוא העובד בחלקו של פראנק שלום הענקין, אך מאגילעווסקי, הודיע כי רוצה שישאר החלק ת"י ה' צערטאק.

י. הורוויץ.

יְסֻד־הַמַּעֲלָה

בשנת תרמ"ג נחה רוח הישוב על עשרים וחמש משפחות מיושבי עיר מעזעריטש ותהיינה לאגודה אחת לכונן להם מושבה בא"י. איש איש מהחברים נדב לאוצר החברה סך מסוים כפי אשר השיגה ידו. וישכילו לעשות בערמה מעשיהם וישלחו מקצותם שני אנשים חרש לתור בתחלה את המקום לחקור ולדרוש על אדותיו. המשולחים (ה' ליב רובין וה' פישל סאלימאן) באו לא"י וגם הם לא גלו דבר מעשיהם ובדעה מיושבת תרו להם את המקום וימצאו בגליל חלקה רחבת ידים במדת 2400 דונאם (220 דעסיאטין) הרחוקה כמהלך ארבע שעות מצפת (לצפונה) שלש שעות מהמושבה ראש-פנה ושעה אחת מהירדן, והחלקה ההיא בחרו להם לשבתם ויקראו את שמה יסד-המעלה.

קרוב להמושבה למזרחה יתפשט היאור „מי-מרום"; דגתו רבה וטובה מכל דגי א"י. והוא גם ישקה את האדמה באופן נעלה. אדמת המושבה שמנה מאד ועולה היא גם על אדמת המושבה פתח-תקוה. אם יחפר אך כשתי או שלש אמות בעמק האדמה ימצאו מים קלים וטובים לשתיה, ע"כ טובה האדמה למזרע כל תבואה ולמטע כל עץ.

האדמה תתנשא בגבה 70 מעטר מעל פני הים, והמושבה בהיותה קרובה להר הנודע בשמו „חרמון" המכוסה בשלג בכל עתות השנה, ע"כ אוירה צח ומבריא לרגלי הרוחות הקרים הנושבות בה מצד ההר הזה.

באמצע המושבה ישתרע גן גדול על שטח מן 60 דונאם, והקאלאניסטים נטעו בו עצי פרי למכביר. אך מסבות מדאיבות נפש לא זכו להנות מפרי עמלם בימים הראשונים לנטיעתם. כמאה אמה מן הגן עומד בנין אבנים גדול ארבעים אמה ארכו ושמונה-עשרה רחבו, אך מראהו יעיד עליו כי עתיק יומין הוא, וגם חלונות פתוחים אין בו. אמנם נגשו הקאלאניסטים אל מלאכת הבנין, לתקנו. להסיר את האפל המרחף עליו ולכרות חלונות מרוחים בו ויאבו לפי שעה לקבוע דירתם בו, אך גם עבודתם זאת לא הצליחה, כי קפץ עליהם רגז הזמן ולא נתנם לכלות מלאכתם ויהי הבנין עד היום לארוה לסוסים.

הקונים השנים מהרו להודיע לאחיהם דבר הקניה ויאיצו במו לבוא ולהתישב באחוזתם מקנת כספם, אך הקריאה הזאת היתה להם לחטאה כי החישו במעשיהם בטרם בא המועד. שבע משפחות, שכורי יין השמחה, עזבו חיש מהר ארץ מולדתם ותבאנה לעבוד אדמת אחוזתן; ויהי אך החלו לגשת אל העבודה, לחרוש, לזרוע ולבנות בתים למו, ויקם הפחה, בהודע לו כי האחוזה שייכת מעתה ליהודים ובהוכחו כי ספר-המקנה אשר בידם לא נכון עוד כנהוג בנמוסי תוגרמה, ויפריעם ממלאכתם, אז הגיעו ימי הרעה להעובדים. באין בתים לשבת, נאלצו האמללים לחבק אשפות הבנין הגדול, אוצר הכסף נתדלדל, המחסור החל להשתרר עליהם בעצם תקפו, ולרגליו תקפו עליהם גם מחלות איומות ותקפודנה מביניהם נפש אחת, אשה צעירה לימים מתה....

אך נוסף על גורלם המר והנורא, הנה עוד הרגיז מנוחתם מקרה נורא מרעיד לב ונפש אשר קרה בתוכם: איש צעיר לימים מעיר ווארשא, בתעותו פעם אחת מן הדרך, נבעת למראה עיניו ויוכה במחלת „מרה-שחורה", ובתקוף עליו מחלתו קפד פתיל חייו וימצאוהו שחוט בחדרו... מלבד כי לא חש אף אחד לעזרתם, נמצאו בצפת עריצי-נפש אשר הביאו דבתם רעה לפני הממשלה וילשינו עליהם לאמר: כי ידי העובדים שפכו את דם האיש המת. הממשלה הפתה אזן קשבת לדברי המלשינים וידי העובדים לנחשתים הוגשו, ומבלי חקור ודרוש

---

*) (הערת המו"ל) ע"פ מכתב האדון סייד, לבנין הבתים בגדרה ולתשלום כל הנחוץ להם דרוש סך בערך 4000 פראנק, והסך הזה דורשת גם המושבה יסוד המעלה, וביחד עם התמיכה הנחוצה עוד לפ"ת נחוץ סך מאה אלף פראנק לתשלום כל התמיכות והעמדת כל הקאלאניסטים הנמצאים היום בא"י על בסיס קים ולבנות בית חייהם על יסודות נאמנים אשר לא ימוטו.

אחרי שרש עונם ורעתם אם רבה הובלו האמללים אסורים לבית-הכלא. אמנם לא ארכו ימי שבתם בבית-האסורים. עד מהרה הגיעה השמועה הנוראה לאזני הישרים שבצפת ויקומו—ר' יעקב חי ועמו אחרים מילידי צפת—וימהרו להראות צדקת האמללים ולהוציא משפטם לאור, והעובדים שבו אל אחוזתם ונחלתם, אך בנוגע למצבם פנימה לא הוטב להם עד מה: המחסור יום יום התגבר... הגן הגדול אשר נטעו נחרב, התבואה אשר בכליהם היתה למאכלת עש והאסון הדפם בלי חשך.

במצב נורא כזה התגלגלו העובדים עד שנת תרמ"ה עד אשר החישו חובבי ציון לעזרתם ויחלו לעשות סדרים חדשים בהמושבה. אמנם עוד מעצורים רבים מכשולים וחתחתים על דרכם, כי יד החברה לא תשיג עוד לבנות המושבה על תלה, אך בכ"ז הנה כבר שמה עיניה עליהם לחמלה ולאט לאט תמצא ידה להביא את האובדים אל המנוחה ואל הנחלה.

וכבר שלחו חובבי ציון להקולוניסתים כלי מחרשה ויתר הצרכים, ובהיות ה' שייד נ"י באה"ק הרעיף שליח מאת השר הנדיב גשם נדבות ויקן לכלם ערך מקנה וישלם חלק נכון מחובותיהם ועתה נשתנו פני המושבה לטובה מעט כי תקות שבע רב משחקת לפניהם. הגן הגדול יסיר ממנו מעטה אבל ותקוה נעימה תחיים כי גם הגן הזה יהפך למקום נחמד ופרי ישוה לכל בני המושבה.

משפחות המושבה לע"ע שבע, ונפש—שלשים ושלש.

מי הוא זה ואי זה הוא?

מִי הֵעִיר מִמִּזְרָח צֶדֶק,
עַל־אַדְמַת צִיּוֹן יַחֲזִיק בֶּדֶק,
יְבָעֵר קוֹצִים וּמְשֻׂכוֹת חֵדֶק
וְלִישֻׁרוּן הוּא אוֹר זָרוּעַ?
הֲלֹא הוּא הַנָּדִיב הַיָּדוּעַ!

מִי הֵשִׁיב אֲסִירֵי תִקְוָה לְבִצָּרוֹן,
עַל־הֲדַר הַכַּרְמֶל וְהַשָּׁרוֹן,
הֵקִים לְיַעֲקֹב בֵּית־זִכָּרוֹן,
מִן־הַמַּסָּד עַד־הַיָּצוּעַ?
הֲלֹא הוּא הַנָּדִיב הַיָּדוּעַ!

מִי יָזִיל כֶּסֶף לִרְבָבוֹת,
בְּאֶבְרָתוֹ יָסֵךְ לְאַרְבָּעָה מוֹשָׁבוֹת,
בְּטוּבוֹ יְשַׂמַּח בָּנִים וְאָבוֹת,
וִיחַבֵּשׁ כָּל־עָצוּב וְנָגוּעַ?
הֲלֹא הוּא הַנָּדִיב הַיָּדוּעַ!

מִי יִפְרוֹשׂ לַדַּלִּים כַּפַּיִם,
לִצְמֵאִים כָּרָה בְּאֵרֹת מָיִם,
וּבְהַר־הַקֹּדֶשׁ בִּירוּשָׁלָיִם
הָיָה לְמַעְיַן יֶשַׁע וּמַבּוּעַ?
הֲלֹא הוּא הַנָּדִיב הַיָּדוּעַ!

מִי לְעוֹלָלִים יִבְנֶה בַּיִת,
עַל־פַּלְגֵי תוֹרָה יִפְרְחוּ כַזַּיִת,
הַלְאָה יִזְרֶה שָׁמִיר וָשַׁיִת,
כָּל־חָנֵף וְעַיִט צָבוּעַ?
הֲלֹא הוּא הַנָּדִיב הַיָּדוּעַ!

מִי יְחַיֶּה אֶת־רוּחַ הַלְאֹם,
מָגֵן וָשֶׁמֶשׁ הוּא לְהוֹלְכֵי תֹם,
חַסְדּוֹ יַגְדִּיל מִיּוֹם לְיוֹם,
וַאֲמִתּוֹ מִשָּׁבוּעַ לְשָׁבוּעַ?
הֲלֹא הוּא הַנָּדִיב הַיָּדוּעַ!

מִי יָקוּם עַל נְדִיבוֹת,
יַשְׁבִּית מְדָנִים יַשְׁקִיט רִיבוֹת,
וְלֹא יִשָּׂא קוֹלוֹ בְּרֹאשׁ נְתִיבוֹת,
כִּי עָנָיו הוּא וְצָנוּעַ?
הֲלֹא הוּא הַנָּדִיב הַיָּדוּעַ!

מִי יוֹפִיעַ מֵעִיר תִּפְאָרָה,
מַלְאָךְ מוֹשִׁיעַ לְעִתּוֹת בַּצָּרָה,
וּבְאֶחָיו צִדְקָתוֹ גָבְרָה,
הֵם שׁוֹעִים וְהוּא אֲבִי־שׁוּעַ?
הֲלֹא הוּא הַנָּדִיב הַיָּדוּעַ!

מִי אַדִּיר וְדָגוּל מֵרְבָבָה,
לוֹ לֵב פָּתוּחַ וְיַד רְחָבָה,
אַהֲבָתוֹ לְעַמּוֹ חוֹמָה נִשְׂגָּבָה,
וּבְקִרְבּוֹ כְּמִשְׁמָר נָטוּעַ?
הֲלֹא הוּא הַנָּדִיב הַיָּדוּעַ!

„מִי יָשִׁיר לַשַּׂר שִׁיר רָבוּעַ,
וְשֵׁם כְּבוֹדוֹ לֹא בוֹ קָבוּעַ,
גַּם בְּרָאשֵׁי הַטּוּרִים אֵינוֹ תָקוּעַ,
עַל־מַה־זֶּה וּמַדּוּעַ?"
הֲלֹא זֶה רְצוֹן הַנָּדִיב הַיָּדוּעַ!

ש. מ—ן

מיפיפותו של יפת באהלי שם.

מאמרי-הגיון נושאים מדברותיהם על היופי והנעימות, חכמת חרשים ומלאכת מחשבת בין בני עמנו בשנות קדם והעת החדשה.

השירה והחקירה

בישראל ובעמים

מאת

וואלף יעבץ.

כארבעים שנה קרמה האיבה לבני שם ברעות לאיבה שבמעשים. בראשית ימי רעגאַן וחבריו החלו לפלפל על יתרון בני יפת מבני שם בחכמה ובצדקה, בחן ובכבוד. ובני ישראל כל עוד אשר אמרו כי לבטח הם יושבים בין העמים לא בדקו ולא הרהרו אחר רעותיהם אשר הוו עליהם, ורבים ממשכילינו שקנו חכמה באמונת חכמים — שבעמים — מהרו ויענו אחריהם „אמן" מפני הכבוד. אך העונה אמן הטופה ימ"ו מתחטפים. כרגע נהפכו עליהם בלהות, הדעות התמות נהפכו למעשים אכזרים. לרגלי התלאות שבאו עלינו בא גם מועד לגוי צדיק שאומר אמנים, לשוב ולהיות שומר אמונים לנפשו, לשקוד ״ד ולבחון אם נאמנו הדברים הנאמרים עליו מפי מנאציו.

ראשית חטאת אשר טפלו חוקרי בני יפת על בני שם, לאמר — על ישראל, היא, כי נופלים משוררי ישראל — הנביאים ומשוררי הקדש— ממשוררי עמי יפת. בני הודו ויון גדול כחם להתכחש לנפשם בדברם דברי שיר; לגרד את לוח לבם ולמרק כח דמיונם למען יוכלו לקלוט בעצם טהרתה את דמות הדבר אשר אותו שמו ענין לשירם. ובני ישראל בתתם בשיר קולם לא יוכלו נקיון מתוספת ערב פנימי בלתי סרה הדבקה בשירם תמיד, כי רגשי לבם אשר לא יוכלו ל־בוש אותם אף רגע יטפלו כסיגים על עצם הענין ל ז י פ ו ולהשביתו מטהרו. — מפטר מים זה פרצו נחלי בליעל על בני ישראל להומם ולאבדם. כי אם הנביא"ם לא דמו בכבוד ובגדל למליצי יון גמר ומגוג, עולה הדבר מאליו, כי המון בני ישראל נופל מכל עם.

למען בקר את הדעה הזאת כהלכתה, יש לנו לסמן במצריו את גבול המקום, אשר תמלא השירה בין חברותיה, בין יתר החכמות והמלאכות. אז נדע להכיר את ערכה על פי פעלה; ועתה שמעוני נא קוראים נכבדים:

להמון מעשים אשר יעשה האדם בגופו לשם חפץ אחד יאמר: עבודה. ולהמון שעפים אשר בהם יערוך ברוחו דמות אחת — מחשבה. אם תעשה העבודה לא רק בטרח בלבד, כי אם גם בתחבולות בדעת ובכשרון, יקרא לה: מלאכה. המלאכה הזאת כל עוד אשר אין חפץ אחר לה בלתי אם הנאה גסה, תקון המזון, המלבוש והמעון וכהמה, מ ל א כ ת ע ב ו ד ה היא. אך בקירוב המחשבה אל המלאכה לתת מהודה עליה להגות בה בני אדם, להרחיב את דעתם ולרומם את לבם, אז תהיה ל מ ל א כ ת מ ח ש ב ת (שאֶנע קונסט).

ככל אשר תגבר הרוח על החמר, כן תרחק המלאכה מן העבודה ותקרב אל המחשבה המטהרה (אבסטראקטען אידעע). מלאכות המחשבת חמש הן למיניהן: האדריכוליא (ארכיטעקטור); החטוב (סקולפטור); הציור (מאלעריי); הנגון (מוזיק) והפיוט (פאָעזיא). באדריכוליא שהיא מלאכת הבנין המפואר לא תתודע הרוח בלתי אם בסדר ובמערכת ובמראה ההוד והרוממות, לעמת זה כברה עליה יד התשמיש הגס—המעון—למחול ולותר משלה לכל דרכיו, החמר הרב הוא העקר המכריע, והרוח זקוקה לו לכל

דבר. — במלאכת החטוב, המחטבת באבן תבנית אדם או בהמה, נצחה הרוח את החמר ותעשהו עבד לה, כי לא תתנהו להשתרע ולהתמודד בלתי אם די הגבול הראוי לחול עליו צורת התבנית, אולם אף כי תכנה את החמר במדתה, בכל זאת עודנה צריכה אליו. לא כן מלאכת הציור, היא הפקיעה מעליה את זקת הגלם הכבד הבולט ודבר אין לה בלתי עם השטח החלק אשר עליו היא משחקת בשלל צביה. וכמעט, יאמר כי קוֹמה המורגש בנפש האדם גדול מקוֹמה המוחש בחוץ; אולם אף כי ליצירי המלאכה הזאת אין עובי, בכל זאת עוד ארך ורחב להם. לכל אחת משלש המלאכות יאמר מלאכת משכית (פלאסטישע ק') או מלאכה יוצרת (בילדענדע ק') והצד השוה שבהן ששלשתן בנות עולם הנראה הן, בעלות מדה (דימענזיאנער) וקבועות וקימות בצורתן, אך לעמת זה דוממות הן ואין כל חיים מסורים בידן — למעלה מהן מלאכת הנגון, נשמתה היא נשמת האדם וגופה הוא הקול הנוצר באויר המזדעזע ברוח פי אדם או בצליל כלי, היא תביע את המית הנפש ואת כל רגשותיה, אחוזה ודבוקה היא באדם, מלבו היא באה ואליו היא שבה. אך הגדולה והרחבה מכלן היא מלאכת הפיוט (אשר נקרא לה גם אנחנו שירה רק משום מנהג, כי אין שם שירה מספיק לתרגום שם „פאָעזיא"). כליה הוא הדבור בו תבטא בדברים נמרצים ונמלצים את כל החמודות אשר תשוה לנגד עיני האדם המשכית הדוממה ואת הנעימות אשר יהגה ויהמה קול הנגון האלם. היא תביע את הרוח בכל עמקי תעלומותיה, היא תכלית כל מלאכת מחשבת ולמעלה ממנה אין דבר כי אם המחשבה המטהרה אשר דבר אין לה עם רוח חן בלתי עם האמת הפשוטה לבדה. — הדבור לא יהיה לשירה בדברו לצרכו או לאונסו דברי חול אשר אין בהם דבר בלתי אם תועלת הגוף כי אז אין בידו אלא מלאכה בלבד או בפלפלו בדבר חכמת בינה כי אז אין בידו אלא מחשבה בלבד. רק אז יהיה לשירה בשומו את פניו להביע את רוח החן אשר תביע מלאכת המחשבת. בנשוא האדם מדברותיו (רעדע) — אף כי לצרך או לאונס הן — בסדר נאה ובטוב טעם, תחל רוח החן להתודע בגלמי הצרכים אשר הם העקר. מדברת כזאת מכונת היא כנגד מלאכת הבנין, בהעבירו בחזון את מערכי הדברים בעצם תמם למען הראות יפים אז תצא לו השירה היוצרת (בילדענדע פאָעזיע) שירת עלילה (עפיק) המכונת אל מלאכת המשכית, החטוב והציור. אך בהביע האדם את נהמת לבו ואת נחת רוחו, את פחד לבבו ואת כליון נפשו, את געגועיו ואת שעשועיו, אז תהיה שירתו לשירת הנפש המכוונת אל מלאכת הנגון, „שירת ההתפעלות" (ליריק).

על פי הדברים האלה גבוהה שירת השיח המרגשת על שירת המשכית היוצרת, כגבוה מלאכת הנגון על מלאכת הבנין, החטוב והציור. ועתה אםהיתה שירת הנביאים, השירה העברית, שירת שיח, עלו מעלה במעלות השיר על בני הודו ויון. ויען כי השירה הזאת בת הרגש המכלכלת את דבריה לפי צרך הלב ודבר אין לה עם עולם החיצון בלתי אם לבקש שם סממנים טובים לסייעה במלאכתה, על כן לא רשות כי אם חובה היתה בידם לשנות לפעמים את צלמי המוחשים מעט מעין ברייתם ולכונם על פי מדת עצמם, כי לא דברם כהויתם נבקש מידם כי אם את הדמות הערוכה להם בלבם. השירה הזאת לא שירת החושים כשירת העלילה היא, כי אם שירת הלב והרוח על כן היתה השירה הזאת לשירת הקדש לשירת הנבואה בעם אשר אין לו בעולמו כי אם לבו ורוחו בלבד.

אך עוד יש מקום לבעל הדין לחלוק ולאמר: „חכם שאמר דבר אין מזיחין אותו", ואם דבר חכמי יפת החדשים על אודות הכשרון העברי אינו ענין לדבר זה תנהו ענין לדבר אחר. אמת הדבר כי בהיות השירה העברית שירת שיח הטיבו הנביאים לשום את הלב למליץ. אך מי יודע אולי יען כי אין כח בהם לשכוח את נפשם אף רגע ולכון את הלב אל הענין, על כן בחרו בשירת השיח המכונת את הענין אל הלב?" טוב הדבר, אענה, נחפשה נא ונחקורה נבא ונחשוב חשבונו של עולם עם המושלים ביצרם, עם חכמי בני יפת הכובשים את רגשותיהם בדברי שיר, ונראה אם יכבשו הגבורים האלה את יצרם במקום הראוי ובדבר הראוי לכיבוש, בדברם דברי חכמה אשר כל רגש ורתחנות פוסלים בה? — לא, כלל וכלל לא, בני יון ורומי ותלמידיהם, חכמי אירופא, ותלמידי תלמידיהם — סופרי ישראל בדורותינו, בבואם להתוכח עם חבריהם על דבר מדע ישכחו כי לא ריבי נפשם יריבו איש מיד רעהו, כי מלחמה להם רק בענין ולא בבעליו, דבר אחד של חכמה בטל להם בעשרה דברים של לצנות ותחת ראיות ומופתים נמצא שם חרופים וגדופים. צאו וראו כמה תלי תלים של

הלכות קנטור צברו מליצי רומי ואייראפא בספרי תורת המליצה (רהעטאריק). בדרך הזאת הכבושה לעמי יפת לא דרכו אבותינו מעולם עד בא ימי ההשכלה החדשה. המה אמרו: הלומד תורה לקנטור נוח לו שלא נברא (ברכות י״ז. תוס׳ ד״ה העושה). וככל אשר היתה שירתם פנימית ומלאת רגש כן היתה חקירתם חיצונה ומלאה אמת לאמתה; פשוטה ומופשטת מכל דבר שבלב, רחוקה ומרוחקת מנפש החוקר וקרובה ומתקרבת אל עצם הענין ודבקה בו בכל עז מבלי פנות אל תכלית אחרת. על כן אף אם נחלקו באחד הדינים או באחת הסברות, בכל זאת נהגו חבה ורעות איש באחיו לקים מה שנאמר והאמת והשלום אהבו (יבמות י״ד:), ואם גם לפעמים התמלט מפיהם בחום הוכוח דבר קשה, „לא זזו משם עד שנעשו אוהבים זה לזה״. כי בהיות המחלוקת לשם האמת, לאמר — לשם הענין עצמו, לא היה מקום בה ללצון ולקנטור, ועדים לדברינו הם כל ספרי ישראל, אשר כמעט דברי כלם המה בקרת על דברי חכמים קודמים להם או בני זמנם, בדין או בסברא, הדעה נדונה בלי משוא פנים וכבוד בעל הדעה במקומו מונח. — לא כן בני יפת לא אל אמתת הענין הפשוט בלבד שמו את לבם כי אם גם אל מתכנתו אליהם על כן התערבו בחינות המשיג והמושג יחד; חפצי הגוף והנפש התבוללו בציורי הענינים החיצונים ויהי לערב זר, לזרע כלאים אשר משם צצו הקטטות והמדנים בעולם עד כי גבר החפץ על הדעה והיצר הכריע את השכל ונמצא הענין מזדייף, החכמה מסתלקת והדעת נטלת. אין קץ ואין ערוך לרעות אשר הביאו בני יפת לעולם בהרגשתם המתבוננת ובבינתם המתרגשת דבר שהוא מוכחש מתוכו. כל העומד על סוף דבר זה ידע כי זאת, זאת ולא אחרת, היא שרש כל שקר בדעות, כל חנף במדות וכל עול במעשים.

אם נכוחים דברינו שימו נא להם לב אחינו המשכילים! שובו מדרכיכם אלה ושובו אל דרכי אבותיכם, לא המחלוקת לשם שמים, לשם התורה והחכמה, האוהבת ומכבדת את היקום ואת הבריות, את התוכחות ואת המישרים, לא בת החכמה זאת שנואה לפני המקום, כי אם הקטטה הזעומה בת הזדון שנואה היתה בימי אבות וראויה היא שתהא שנואה גם בימי בנים. ואתם בחורי ישראל מבשרי ציון השומעים לקול נביאי הקדש הנותנים בכם רוח לכו בדרכיהם ושמעו ועשו את דבריהם אשר דברו לאמר: „הן עבדי אתמך בו בחירי רצתה נפשי... לא יצעק ולא ישא.. קנה רצוץ לא ישבור... לאמת יוציא משפט.

בנין עולם!

בונה ירושלים ה׳ נדחי ישראל יכנס!

אדון יקר הכונס כנסת ישראל!

במכתב היקר וב"ה עדות ביעקב הרגזתני ממנוחתי; ידידי! כבר עברה חצות לילה; פהילאדעלפיא ומלואה ישנים—ולבי ער! שמורות עיני עיפות באמעריקא, ולבי ונפשי—עורגים אל כנסת ישראל אל ארץ קדומים וציון קרית מועדנו הה מרום! מה נשגבו שלוש חזיונות האל ציון, כנסת ישראל, וכנוס נדחים, החזיונות אלה ישכחוני ברגע זו את עמלי, הרב עם הגולים, את יגיעי להחברה ולהממשלה; את מרוצתי כל היום להמציא מלאכה ועבודה להאובדים מירכתי צפון, בגדים-לערומים לחם-לרעבים, וכח-לאין אונים; את עמלי הרב לאחים אובדים מגולים הנדחים מארץ סוריא, ואת תעודתי לקרב רחוקים; הרפו ממני כל עמל ותלאה! כי קול „כנסת ישראל" הומה באזני כקול שדי בדברו מתוך גרונו של משה רבנו ועזרא סופרנו ובן אמוץ חוזנו... רוח מלאכי אל עליון אלה יכנס את גדולי סופרי דורנו אל תוך „כנסת ישראל", שתהי בישע עליון מרכב עמנו ואמנו כבימי עולם וכשנים קדמוניות. אפס, לא על הרוח לבדו, אף שהוא קיומו של עם נצחי הזה, תהיה כנסת ישראל, כי על כל מוצא פי התורה והחכמה הדת והדעת, והדרך אבך כל מלאכת מחשבת אמונה ותבונה, חכמת חרשים ונעימות-יה כל למוד והנסיון מחיי ישראל ועמים, ישובו של עולם וישוב ארץ ישראל, על כל יסודות חזקות האלה תבנה ותכונן כנסת ישראל תאמצנו כי על מוסדות כאלה תהי לה תקומה נצחת כהר ציון אשר לא ימוט לעולם!

כמעט טבלתי עטי במי-שיחור ודליתי בו קורטוב של דיו והנה רוח מבינתי שאלני טפה זו מה תהי עלה? רעיונך המקופל במוחך כילד במעי אמו-מפרכס לצאת לאויר העולם, ומה תהי תארו ומדתו משפטו וחוקתו?— אולם רגשותי הניעו את ידי מבלי משים, לכתוב הפעם וכוח הכמים גדולים בהשאלה: מדוע נפגוש את ישראל בהרבה מקצועות החכמה והמדע זולת בחכמת הבנין"? נקבתי את מאמרי הקטן הזה בשם „בנין עולם".

באחד האולמים שבהיכל „הבונים החפשים" בעירי פהילאדאלפהיא נשמעו דברים האלה: קסם על חרבות עתיקי-ימים למשוך את תמהון לבנו מההוה אל העבר; מעל כבגת מגדליהם נשקיף על שנות אלפים שעברו, ולעינינו תשתרענה המון גוים גדולים וממלכות עצומות עולים ויורדים. נבראים וכלים; אבני מצבותיהם אלה תזעקנה על אבדן חכמת מיסדיהן ובינת בוניהן הסתתרה, ולבנו ירהש רגשי כבוד ותודה לזכר עמי יון ורומא בעמדנו נוכח חרבותיהם השרידים הנצלים משן-העת להגיד לדור אחרון את הגדולות והנצורות שעשו בוניהם בחכמת—הבנין בימי קדם; ומדוע נפלאו „יהודה" „וערב" שבטי בני שם אשר דבר אין אתם שיעיד על חין ערך-בוניו בימי אשרם והצלחתם? החרשי אבן לא היו ביהודה אם בונים לא היו בערב? אין זאת: כי אם התקופה המאושרה שלא נמשכה זמן רב אצל שבט יהודה, ותרדמת העצלות הארוכה של שבטי הערביים, הניאו את העמים ההם לעשות להם שם עולם במקצוע זו, אמר הושב ראש.

— אחי! (השיב לו חכם אחר), אחי! אם יצדק משפטך על הערביים, לא יתכנו דבריך על היהודים, כי הלא המה חצבו בהררי מצרים הקימו פארי—עמודים על קברי מלכיה ובמות אחד ממלכי מצרים בטרם נשלם פאר— עמודו נאנה ישראל ויזעק ותעל שועתו אל האלהים מן העבודה! וזה לא כביר נתגלה, במעבי אדמת מצרים על יד תעלת" יוסף, חרבה אחת מעיר פיתום המפות ת פתות-החרטומים וזמן הבנותה נושא בד בבד עם זמן עבודת בני ישראל תחת סבלות יד פרעה רמס השני. שרידי חרבות הענקים האלה יתנו לעד את תוקף ישראל וכי בימים ההם לא היה נופל בחכמת הבנין מתלמידיו חכמי הבונים ביון ורומא שקבלו ממצרים החכמה זו בשנות מאות אחריו; וכשקבלו בני ישראל את תורתם במדבר, רק אז מאסו את מלאכת הבנין בתי-חומר ולבנים ומהר סיני הסיעו להם אבני קודש-לוחות אבנים ויבנו בהן כמו רמים את מקדש האמונה באל אחד; מקדש-אשר לא יחרב לעולם... ובמה נחשבו היכלי אפאללא וויפיט ר-משואות יון ורומא לעומת היכל עתיק הזה הנקרא בית תפלה לכל העמים?!

— אכן (ענה חבר אחר), אכן „אמונת ישראל" רבה היא על כל סביביו, ובית ישראל — בית תפלה הוא לכל העמים הנאורים, אך לא לעצמו, אחרי כחדו את עמתו והמירו את לאומתו בלאומות גוים שכניו! „אמונתו" גם היא נקפאה, ורק למראה עינים, חנוטה היא כמלכי מצרים, מבלי היות בה כל רוח חיים: בעדות אספות הרבנים-בפדהר, הפושטת צורת ישראל מעל היהדות ונותנת לה צורה חדשה הנאותה לרוח המקום והזמן. לו יקום ישעיהו בן-אמוץ, הנערץ והנקדש בין המתקנים, מקברו, וישמע את שמונה העקרים שעליהם יסדו כהני-און אלה את דת ההדות-החדשה, או אז, יצעק המס

על מאשרים מתעים האלה ויקרא ריב לה׳ צבאות עם עמו ועם המתקנים יתוכח; ועתה הגידה נא לי במה גדול כח העם הזה כי תדמה את בניו שרידי-חרב לענקי יון ורומא? היופיעו נמלים בעיניך בדמות שנהבים? —לדעתי טוב יעשו האדונים האלה אם יסירו מצנפת הקדושה מעליהם, ולא יתנשאו עוד בתור כהני ה׳ וצירי אל עליון להטיף לכל העמים אמונת-ה׳—הרחוקה מכליותם.

אל תבהל על פיך להוציא משפט מעוקל טרם בחנת לרע העם הזה (קרא אליו חכם אחר), כי חוק היא ליודעי בינה לעתים החפצים לשפוט עמים בצדק ולאומים במישרים, לשים עינם על תכונות הנדונים הכתובות במכתב אלהים בספר דברי-הימים; התולדה היא האנך-טהערמאמעטער-בידם למוד ולשקול בו את טבע ומזג, תכונת-נפש, והלך הרוח של כל עם ועם. אם בעינים פקוחות נביט בה ונתבונן בהשתלשלות המקריים, אז תגלה לנו סבת הריסת או קיום איזה מדינה וסבת ההיים והמות של אומה שלמה: עתה אנא הודיעני: אם שמת לבך מימיך לתולדות ישראל? המנית חליפות וצבא עתותיה ותקופותיה עברו לעיניך כבני מרון, כי תנבא על קצה ותאמר על בניה „גוי אובד״-המה-,ואמונה נכרתה מלבם״? ראה נא אחי, אנכי נוצרי מלדה הנני כמוך, בעמדי על הפרק הראשון בדברי ימי ישראל, זה רבות בשנים כמעט החלותי להסתכל בו באספקלריא המאירה, ותארנה עיני מכבוד ה׳ החופפת עליו ועל אמונתו; ויותר שנתקרבתי אליו באהבה ואתרועע עמו, כן הוספתי להוקיר את רוח תולדתו ותכונת-חייו, נשען על דעתי את העם הזה מהתולדה ומהתחברותי אתו, ארשה לי לערוך מחאה נגד החל-תך אשר רוח האיבה נוצצת בה ומשפט-קדום מרחפת עליה, ואחוה דעי: כי ישראל הוא עם חי וקים, כדברי ה׳ הנצבים לעולם! התקלה הגדולה שיצאה מאת הדורגלים בשם בן-מנחם ללא אמת, „השגיון״ הזה שהוליד „שגעון״ הכפירה בקרב המחבלים את כרם ה׳ בית ישראל לא יאריך ימים על הארץ, כי עוד מעט תתיצב שפת עבר אתם למשפט—ותרשיעם, וגדול כח השפה הקדושה! כי היא כבשה ברוח ה׳ הדבר בה את כל עמים הנאורים תחת דגל אלוה עולם! היא קשרה את ישראל המפוזר ומפורד, בחבלי משפטה והאחוה זה אלפים שנה; למי כל המ״ע והספרים היו״ל חדשים לבקרים בכל מקצועות החכמה ומדע וספרות ישראל אם לא להיהודים הנאמנים לעצמם לעמם ולשפתם? ! לשוא נסו המתקנים לבער את קדושת השפה זו מבית אלהים, כי הא ברוהה הקדוש פלסה נתיבות לה בשער בת רבימו, קולה סובב והולך על כל כדור הארץ ואיים

רחוקים אשר בני ישראל נחתים שמה, ואין אדם שליט עוד ברוחה לכלוא אותו! ירעשו המתקנים ויגעשו הרעדיקאלים במ״ע היו״ל על ידם, יצפצפו ויהגו בקורת שלילית על היהודות-ההיסטורית, ישליכו עליה חצים ואבני בליסטראות של הפּראזאלאגיא הרקה הממלאת את חללי מוחיהם השוממים; והיא—תבוא אליהם פתאום בשם ה׳ צבאות להורות תועי לב ורוח-בינה, ורוגנים— לקח! כן אחי! (הוסיף החכם הזה לדבר), הפרעססע העברית היא הקו-המדבר למרחוק, הנקרא בלשוננו טעלעפֿאָהן האוגד את לבות כל ישראל ממזרח ומערב מצפון ומים באגודה אחת; היא תפיח החיים הדשים בעצמות ישראל הבשות, תלקט עצם אל עצם ותקרום עליהם עור ובשר גידין ועצמות ותרם אותו לתור אדם המעלה וגוי—נפלא, היודע להוקיר את ערך עצמו ולא ימכור את בכורתו עוד בנזיד-ערשים. אמנם כן: גוי נפלא הוא עם ישראל! בהש פה פרטית יבט על תכלית פעולת ה׳-לאומתו ובהשגה פנימית-אינבעגריף—הנהו משיג מטרת קיומו הור והנפלא.

לו יעמקו חכמי הגו״ם חקור בקורות עם נצחי הזה, אז ישימו כבוד תהלתו תחת לרדפו ולענותו, תולדות-ישראל הטוה מחוטי זהב „הנשגב״ הנה מרוקמת מחבלי „הטוב והמועיל״ ורתוקתה רתוקת כסף המליצה. גלי נחל קדרון״ יתגלגלו ויצלצלו בנעימת שאונם עד כלות תקופות העתים ומראש הר חרמון תרד, שפעת טל של תחי׳ להחיות לב נדכאים עד קץ כל הזמנים... תורת ישראל תתן ענן לכל חכם חרשים לענות בו: הצייר ישכל יויו לתאר על הלוח את זוהר פני דניאל איש חמודות, ואת נורא הוד אשת לפידות כדמותם וצלמם בכתבי קודש; המנגן קאמפאזיטער שואב את רוח השיר, להשביע נפשות בהמית קני העוגב וחליליו—משירת מרים הנאדרה ברעש התופים ובמחלות מחנים ובהמולת גלי ים זועף. מאיר בעער, מענדלזוהן, הלוי, בני העם הזה עדים נאמנים הם כי כמאז כן עתה ה׳ אלהיו עמו ותרועת מלך בו - גם היהודי בימינו מבשרו יחזה את „סנה חורב״ הבוער בלבת-אש! „וכהר סיני״ נאזר גם הוא במזח ברקים הנוצצים עליו מאויביו הרבים מבית ומחוץ; הליכותיו ונדודיו במדבר תלאובות העמים, נרשמים גם היום בעמוד הענן ומצוינים — בעמוד-אש! בארצות רבות אין לו גם היום כל מוצא למחיתו, ורנהו מאוכלי-המן—המדשן בלשדי עצמותיו והמאדים דם עורקיו כמיץ ענבי—האשכול!

הלאיתיך אחי בהשקפתי זו, כדי לפשט עקמומית שבלבך על ישראל ואמונתו; ועתה נלכה ונשובה אל

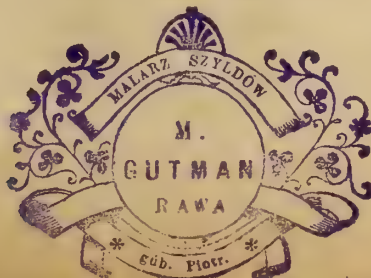
השאלה העקרית „מדוע לא הצטיינו עצמם שבטי בני-שם ושבט יהודה בחכמת הבנין?" אשר שאל אחינו היושב ראש; המענה אשר ענה אחינו ה' פ—ק. טיבה ונכוחה היא מאוד אך קצר במקום שהיה ראוי לו להאריך, ולכן הננו למלאות את דבריו הנחמדים והמיוסדים על אדני דברי ימי הבונים החפשים, הלא כה דבר החוקר הגדול געארג פ' פארט בספרו The Early Historyand antiquities of Freemasonry צד קנ"ב: „מארציאנים קאפעללא, במאה החמשית חלק את חכמה הכללית לשבע, וכן אלקוניוס במאה השמינית נשא על שפתיו „שבע חכמות" אשר מוצאן. לפי החלטתם בספריהם, מרחם משחר ילדות הגוים; אחד מבני למך היה אבי כל „תופש כנור ועוגב", והשני אבי „כל חרשי נחושת וברזל", בבנין „מגדל בבל" הוצבו בני אדם וירו אבן פינת „הבונים החופשים" „נמרוד" עמד בראש „הבונים החפשים", ובמצותו ופקודתו בנו ערים שונות, כן צום להיות באחדות גמורה איש את אחיו ולעבוד באמונה את אדוניהם בשכר. „אברהם" ירד מצרימה וילמד שם את שבע ההכמות להמצרים וחכמת הבנין בכלל.

ימים רבים אחרי כן היתה „חכמת הבונים" מורשה לקהלת יעקב, אשר גרו בארץ גושן, ובצאת ישראל ממצרים נטלו ונשאו אתם את החכמה הזו לירושלים ודוד מלך ישראל הרחיבה בחפצו לבנות בית לה'. המלך הנאור הזה עמד בראשה בעצמו ובכבודו, ופוד נתן לחברי הבונים החפשים ובעלות שלמה בנו על כסא ישראל נתן דחיפה עצומה בהשתדלות אביו לבנות את בית ה', והעמיד שמונים אלפים חוצבי אבן ו: לשת אלפים בעלי הכשרון שבהם העמיד לפקידים עליהם שמעו עמים — וישמחו, חירם מלך צור נתן ידו לו! את Anyon בן חירם הפקיד שלמה לנצח על מלאכת בית ה' בגלל חכמתו הרבה בהגעאומאטריא והרושת אבן ובכל מקצועות „חכמת הבונים החפשים". מסורת ההכמה זו היתה יקרה להמלך שלמה עם כללותיה ורטותיה, הוא הרחיב אהלה סביב לירושלים ונטה יריעות משכנותיה אצל העמים שכניו לתהלה ולתפארת. אחד מהבונים החופשים היה „Naymus Graceus" או נענוס היוני אשר שנים רבות חי בארץ ישראל ועמוס בחכמה ששם נתקבל בכבוד מלכים אצל „קארל מארטעל" אשר קבל על עצמו „משמרת — הבונים" וינהגיה בקרב השרידים בבני עמו; משם נפוצו מ ינות „חכמת הבונים" באנגליא על ידי „כענט אלביאן" שהאיר מחשכי הבערות בארץ ההיא ויבן בה חומות בצורות בנינים ובתי תפלות, וכו'. כזאת יספר החכם הנ"ל הסופר וקורא דורות הפריי מוירער מראש; ובמקום אחר בספרו הקדיש פרק מיוחד המתאר את הדר תפארת מקדש ירושלים ויעטה עליו הוד והדר וכלילת כל פאר תחת השמים; ואתם אחים: הנכם שואלים „מה פעל ישראל בחכמת הבנין? עליכם ועל ישראל הנני קורא: אבן מאסו הבונים — היתה לראש פינה!.

דעו נא אחי, כי כהיהודי Antokolsky ראש חרשי אבן בימינו, כן היו חרשי אבן ובונים בעמו, עת שכן בטח על אדמתו! אולם מאז פרש טוטום ידו על כל מחמדי ישראל, הרס ולא חמל את כל נאות יעקב, ויגלהו מארצו — שפך ישראל את חמתו על עצים ואבנים, וכאבותיו על נהרות בבל בכה גם הוא: איך אבנה בנינים על אדמת נכר? רבי יוחנן בן זכאי ראה את קץ ממשלת יהודה החומרית וידע כי אין לישראל עוד תקומה פוליטיקית בארצו, אסף אליו המון תלמידים לעיר יבנה, שם שם להם חק ומשפט ויטיף להם תנחומי אל במוסר-השכל ותורת חסד ברוח דעת ויראת ה'! אמת הדבר, כי אויבים רבים צררו את ישראל גם על אדות קניניו הרוהניים, אולם הם ברוח ה' אשר עליהם ובדברו אשר בפיהם קמו ויתעודדו, ואויביהם — עובדי האל לים ספו תמו מארץ החיים, קודש ישראל לה'! וכל עבודתו בעולם הרעיון והמחשבה, הוא רודה בכל אפסי רוח הזמן המתקומם לו, וסוף סוף יכריע ישראל גם אותו תחתיו, מקדשיו הראשונים שנבנו בידי אדם נהרסו, ומקדשו האחרון יבנה הקב"ה בעצמו, שנאמר: „בונה ירושלים ה', נדחי ישראל יכנס" ונאמר: אני אהיה לה חומת-אש נאום ה', ולכבוד אהיה בתוכך!

פהילאדעלפיא בארצות הברית אשר באמעריקא אשר באמעריקא הצפונית. אדר ה' תרמ"ו.

משה קליין

הבניה והגזרה.

השקפה על חכמת חרשים הנראה בתכנית בתי הכנסת לישראל משנות דור ודור.

מאת

אברהם טאנענבוים.

אינזשעניער

א.

במאמרנו זה באים אנחנו לברר וללבן על פי תורת הבנאים וחכמת חרשים שאלות אחדות, הנוגעות לבנין בית תפלה לאחב"י לשפוך שיח וצקון לחש לפני שוכן מרומים, באופן מסכים ונאות ע"פ חכמת האדריכוליא (ארכיטעקטורי) וחקי היופי והנעימות, ותכלית דברינו הוא, להורות דעת את העם, הלכה למעשה, את הדרך אשר ילך בו בענין זה הדורש עיון נמרץ והתבוננות עמוקה.

נעלה הוא מכל ספק, כי ראשית חובת כל עדת ישראל היא, לבנות לה בית תפלה בטוב טעם ודעת ובאופן נאה ונחמד למראה עפ"י חקי היופי והנעימות (אֶסטהעטיק) יפי בית מקדש מעט, אם קטן ואם גדול הוא, והדרת קדשו, עדות נאמנה היא המראת באצבע לבאי עולם על רגשות הכבוד אשר ירחש לב בוניו לקונם ויראת הרוממות המקננות בבתי נפשם, הלא הנה הרגשות הנעלות והנשגבות, אשר האיש התמים עם אלהיו וחרד לדתו ולאמונתו באמת ימצא בהן את משאת נפשו וחזיון רוחו, את מעון הברכות ומקור הנטיות היותר נכבדות של טבעו המוסרו, מובן מאליו כי פתרון השאלה הזאת בנוגע אל הדור מצות בנין בית-הכנסת, לאמר: ההשתדלות לכלכל את דבר יפוי בית התפלה במועצות ודעת ושיהיו כל חלקיו דרושים לחפצם ומקבילים איש אל אחיו בקצב ישר, במדה נכונה וערך נעים, — הדבר הזה מסור כלו להאדריכול, אשר התוה את תבנית הבית הזה וצורתו והמנצח על כל מלאכת הבנין, אולם תכונת בית הכנסת ע"פ תורת הדת וחקי עבודת ה', הנהוגים ומקֻבלים בהאומה, צריכה להיות נחתכת רק ע"פ רבנים מומחים לאותו דבר, ע"י אנשים שיש להם יד ושם בתורת אמונת ישראל. החובה על ראשי העדה ומנהליה לשקול ולבלם כפעם בפעם במאוני דעתם ובינתם את אפני כל תבנית ותבנית, אשר יציעו הבנאים לפניהם לבנין בית מקדש מעט ולראות ולהתבונן עליהן בשום לב, איזו מהן ממלאות אחרי תנאי הדת וסדר העבודה ואיזו מהן אינן קולעות אל המטרה הזאת. אפס כי עד כה הסכנו לראות, כי אין מאתנו דורש ומבקש לתת פתרון נכון ונאמן להשאלה הנכבדה הזאת, וכי עוד טרם באו בני עמנו לידי הסכם כללי על דבר תכונת הגזרה והבניה בבית תפלה ועל כל פרט ופרט רבו חלוקי הדעות: זה בונה וזה סותר, זה מתיר וזה אוסר, וכלם אינם מכונים אל האמת הטהורה. רואים אנחנו בעליל, כי גם האנשים, אשר לפי ראות עינינו נוכל לסמוך עליהם במקצועות היריעות השונות, הדרושות ונחוצות להשקלא וטריא בנידון דידן, תעו רובם ככלם בתהו לא דרך ויאחזו בהשקפות ודעות מוטעות מתחלתן ועד סופן והכניסו, חלילה, משפטים כוזבים ומחזות שוא אל מחנה ישראל, בנוגע להחכמת בנין בתי כנסיות לתפלה; הנה כי כן נטל עלינו לירות אבן פנה, להיות לנו כל הימים ליסוד מוסד, אשר עליו תכונן תורת בנין בית תפלה, ולקו ולמשקלת לערוך בהן חין ערך התכניות השונות, אשר יפרשו הבנאים לפנינו כשמלה.

השאלה בדבר בנין בתי כנסיות לתפלה שזכרנו למעלה תסתעף לסעיפים רבים והנה כמעט כקרקע בתולה ושדה החקירה שעוד לא דרך בה אחד המומחים בשתי הפנות: בחכמת הבניה ודעת התורה, וגם אנחנו במאמרנו זה לא יתנונו הזמן והמקום לנתח את השאלה הזאת לנתחים דקים מן הדקים לרדת לעמקה ולבררה לכל פרטיה ודקדוקיה, אבל תקותנו תשעשענו, כי גם הערותינו והארותינו המעטות, אשר נעיר ונאיר בזה, תכילנה איזו תועלת בקרבן, ואולי יתעוררו אחרינו מומחים לאותו דבר לשאת מדברותיהם ביתר ביאור על אדות הענין, אשר נשוב נהפוך בו הפעם, ומנהון ומנן תסתיים שמעתתא.

כבר מלתנו אמורה, כי במאמרנו זה לא באנו להתגדר בדבר ה', זה הלכה, כי אם לנגוע בקצה המשא ומתן על דבר בנין בית הכנסת ולחוות דעתנו לרגל מלאכתנו, מלאכת האדריכוליא, אשר לפנינו, במה שנוגע לתכונת הבנין ולאפניו ע"פ חכמת חרשים. ומכיון שנגיע לפרשת תורת היופי בין העברים נהיה זקוקים לנטות מעט במרוצת דברינו הצדה ולהטיף מלים בזה גם על חכמת הבנין בכללה, ובהיות עיקר דברינו נוגע אל מלאכת כל בנין גדול ורב ערך, יסובבו שרשיהם ממילא גם על מבנה בית תפלה, לרגלי היחס והקשר האמיץ אשר בשאלה הזאת, שאנו

דנים עליה היום, בין חכמת היופי ותורת החרשים ובין צרכי הדת והאמונה, יתגלגל לידנו לנגוע לפי מדת הנחיצות גם בהצד הדתי. ומה מאד חשקה נפשנו, כי חות דעתנו במקצוע זה תמשוך עליה התבוננות נבוני דבר בהמקצוע הזה ויתעוררו גם המה איש ממקומו לעזור לנו בתקוניהם ובהשגותיהם וגם לשית נוספות על דברינו, אם ימצאו לפי ראות עינם איזה צורך בזה; וביחוד רובצת חובה קדושה על רבני קהלות ישרון, ועל כל אלה המומחים בשאלות הנוגעות לחקי דת ישראל ומנהגיה, להפיץ אור יקרות על ענין זה לכל פנותיו ומקצועותיו, לבררו, ללבנו ולצרפו כיאות וכהוגן ולא יכשלו עוד בו רבים וכן שלמים.

כל בנין אשר יבנה לפי התכנית, אשר הורה והוגה הבנאי בהלך נפשו, צריך למלא לפי מדת היכלת את תעודתו ותכליתו על צד היותר טוב, ועם זה דרוש ונחוץ הוא שכל חלקיו יהיו מכוונים וערוכים ביופי ונעימות ע"פ חזיון לב הבנאי וחושו בו את רגשי התפארת וההדר בכלל וע"פ תכונת הבנין הזה בפרט. בית הכנסת לתפלה צריך להבנות באופן: אשר יוכלו המתפללים לשפוך שם את שיחם בנחת ובהשקט, בלי כל משבית ומפריע ונאות לכל חקי עבודת ה' ע"פ הדת הישראלית, ובנוגע לצד הנעימות והיופי, דרוש הוא שיהא בנוי לתלפיות מבית ומחוץ במראה נאוה עד מאד, במראה מרהיב ביקרת תפארתו את עין הרואה ומשפיע על נפשו שפע רגשות נעימות, מראה אשר יעיד על תעודתו הנשגבה, כי בית מקדש הוא להשתפכות נפש בני האדם בשירי הלל וזמרה, שבח והודיה לפני אדון עולם ואביר כל היצורים, ועם זה נחוץ הוא, כי היופי וההדר השפוכים על הבנין ישאו בד בבד ויעלו בקצה אחד את רוח אמונת היהדות ואותות הזכרון ע"פ מסרת קדומים וקבלת אבות (טראדיציאָנעללע סימבאָליסטיק). מזה יבין כל משכיל, כי עיקרה של ההשתדלות בדבר מלאכת בנין בית מקדש מעט הוא, שיהא נעשה על טהרת הקדש ונאות ומכוון בכל מקצעותיו אל מטרתו הראשית ולעשותו כלי נכון למעשהו לאמר: בית תפלה לבני אל חי.

כאן יש לשאול: אם בכלל טוב ויפה אנחנו עושים ולרוח האמונה נתהלך, בהתאמצותנו לכלל את יקר תפארת בית התפלה ולשית עליו פאר והדר, הוד וחן מלא חפנים, למען הביע בזה את רוממות חין ערכו וגדל מעלתו ותעודתו הדתית הנעלה בעינינו? או כי יותר טוב ונכון היינו עושים, לו בנינו את בתי תפלותינו בתכלית הפשיטות? כי הנה אין חפץ לה' בהדר תפארת ובסגלות כל יופי, כי אם בתם ובישר לבב, בנפש עדינה וזכה וברוח נדיבה ובהרצון ללכת בדרכיו, לאהבה אותו ולדבקה בו, ולמצא בעיניו חן ושכל טוב ע"י מעשים טובים ורצויים?

בתשובה על שאלה זו נשיב אמרינו — מבלי הכנים את ראשנו בפלפולים ודקדוקים צדדיים—לאמר: יש ויש בידינו להוכיח בכמה ראיות מכתבי הקדש וגם בכמה ראיות בתלמוד, כי הדור בנין בית תפלה לפי תעודתו הנשגבה הוא דבר רצוי מאד ע"פ רוח דת ישראל ומסרת אבות; האמנם כי תורתנו הקדושה תורנו כפעם בפעם, כי עולה וזבח מובאים לקרבן לה' בידי איש חוטא לרעהו היושב לבטח עמו, בידי איש אביר לב הרחוק מצדקה, אשר רביבי דמעות עני וחלכה לא ימוגגוהו מורת-רוח גם תועבה המה לו, און ועצרה. אבל בזה עוד לא נאמר, כי אין חפץ לה' בשפך שיח נפש טהורה, בעשית נחת רוח לצדיקים החפצים להביע יראת הרוממות לאלהי הצבאות; אלה האנשים אשר רק משפטי ההגיון להם לקו בעניני דת ואמונה וע"כ יחליטו, כי אין כל חפץ לאלהי הרוחות במתנת בשר ודם ואין לבו פונה אל שלמי תודה שיביאו לו בני האדם. עם השטה הזאת אין לנו דבר במאמרנו זה, אחרי כי ההחלטה הזאת נשענת על יסודי הדת ההגיונית והשכלית, הפשוטה וערה מכל התרוממות הנפש והשתפכות הרוח, השטה אשר בהרחיקה ללכת עד קצה האחרון תגע גם בגבול השלילה המוחלטת ותכחיש את כל עניני העבודה ומעלת המצות המעשיות.... האיש המאמין במציאות הבורא אמונת אמן ואדוק בו בכל נפשו ומאדו, בכל רמ"ח אבריו ושס"ה גידיו, האיש אשר לבו ובשרו ירננו אל אל חי וכל קרביו ירחשו ליוצרו רגשות יראת הכבוד ורוממות אין קץ וכל עצמותיו תאמרנה: ה' מי כמוך! האיש הזה איננו יכול לשער בנפשו, כי אדון כל היצורים יאסור אסר על האדם יציר כפיו את העונג הרב להביע את רגשי אהבתו לקונו ואמון רוחו בו ע"י תשמישי חול לאמר: באופן היותר מסוגל עפ"י תכונת נפש האדם להביע בו את התדבקותו באלהיו ואת רגשות אהבתו אותו. היוצא לנו מדברינו אלה, כי ההשתדלות בדבר הדור בנין בית הכנסת נחשבה מאזומעולם כצרך מורגש ומוחש, אשר יסודתו ברגשי האמונה הנטועים בקרב לב בני האדם, והנהו אחד מן המכשירים היותר טובים ויפים להעיר ולעורר את רגשות האמונה בחבנו.

הנחיצות הגדולה, כי בנין בית הכנסת לעבודת ה' ימלא במראהו החיצוני ותכניתו וצלם דמות תבניתו אחרי תנאי המוסר ותורת היופי, הוא דבר מובן מאליו. מראה הבית מחוץ צריך, לפי מדת האפשרות

לפעול פעולה נעימה ומרהבת נפש על כל העובר על פניו ברחוב העיר, אם יהודי או בן אומה אחרת, להפיח בקרבו רגשות נעלים ונשגבים, ולמשוך אותו בחבלי אהבה אל מי ששִׁכֵּן שמו בבית הזה. כל הדברים האלה דרושים ונחוצים המה גם למראה הבית פנימה, ועם זה מן הצרך הוא, כי יועיל להניע ולהמריץ את לבות המתפללים, לקבץ את כל רעיונותיהם והגיונותיהם אל סדר העבודה ואל עניני הדת והאמונה הכרוכים בעקבה, לעורר בקרבם רגשי יראת הכבוד והרוממות ולשוות לנגד עיניהם את הדר כבוד מלכות שדי ושכינת עזו בגבהי מרומים, כפי מאמר חז״ל הידוע: „דע לפני מי אתה עומד!"

מלאכת המצאת האפנים הנכונים והנאותים להביע בהם את כל הדברים שזכרנו למעלה הנה פרי רגשות היופי של הבנאי וחכם החרשים, את היסוד המוסד, אשר עליו תבנה ותכונן מלאכה זו יקח לו הבנאי מהמשפטים הכוללים של חכמת היופי ותורת הנעימות וביחוד מחקות אמונת היהדות והשקפותיה עפ״י זכרונות קדומים וקבלת אבות; כל חרש וחושב חכם לב, היודע את טיב מלאכתו על בוריה ונהירין לו שבילי השתלשלות תולדותיה מאז עד היום וטוב טעמו ביופי ונעימות כבר גמל ויעש פרי, יבין מדעתו, אם בפנת הבניה שהוא עוסק בה טוב וישר הוא לו לקחת לו לעינים את מעשה התכנית והאָפנים שהמציאו חכמי החרשים אשר לפניו, או כי לא יכֹּנו דרכיהם למלאכתו ומוטב לו להסיח דעתו מהם.

עפ״י הדברים האמורים למעלה דבר ברור הוא, כי על הבנאי להיות נזהר עד מאד לדקדק כחוט השערה בקיום כל התנאים הנוגעים למראה החיצון של תכונת בנין בית תפלה לכל משפטיה ואפניה, ובהיות ידוע, כי תכונת כל בנין נשגב ונאדר שיבנה האדם מבצבצת ובולטת תחלה לעין כל אך ברוח החן והסגנון הנעים, אשר יאצל מרוח חכם החרשים על פעל ידיו, על כן נטל עלינו ראשית כל לטפל עצמנו בפתרון השאלה: מה יהיה אפוא הרוח והסגנון לבנין בית כנסת? השאלה הזאת כבר עמדה פעם על הפרק בספרות ישראל ובעתה היתה לרבים וכן שלמים לענין לענות בו ולסלע המחלקת בין בעלי דעות שונות, שאיזה מהם העירו באמת צחוק מכאיב לב. אנחנו מצדנו נשתדל במרוצת מאמרנו זה לתת פתרון נכון ונאמן לשאלה זו. אולם מפני הנחיצות, שזכרנו למעלה, לשתף את צרכי הדת והאמונה אל בֵּרור היסודות המוסדים לבנין בית־תפלה, הננו רואים חובה לעצמנו לנגוע טרם כל בקצה עטנו בתולדות החכמות היפות בין העברים.

אמנם עם ישראל לא קבע לו מקום רם ונשא בספר תולדות החכמות היפות, אבל שונאינו האומרים כל היום, כי אין לעמנו כל חלק ונחלה בכשרון לתורת החן והיופי וחסר טעם הוא להבין ולדעת קשט ויסודי אמת בעולם ההוד והנעימות, מעידים המה בדבריהם אלה על עצמם, כי לא ימצאו ידיהם ורגליהם בדעת תכונת ישראל, ודמיון השופטים נמהרי הלב האלה הוא כאותם האנשים, אשר בראותם איש עני ואביון מכסה מערומיו בבלויי סחבות שונות, הנתונות לו במתנה, ימהרו לחרוץ משפט, כי האמלל הזה איננו יודע ולא ידע מעודו לערוך חין ערך בגד טוב ויפה.

האמת נתנה להאָמֵר, כי בדבר הבנת חקי היופי וההדר בטוב טעם ודעת לא יכלו היהודים מעולם להדמות אל היונים והרומיים בשנים קדמוניות. העמים האלה, וביחוד הראשון מהם, עלו בתולדות החכמות היפות למעלה ראש על כל יתר העמים, אשר עד היום הזה לא עלתה אף ביד אחד מהם לרדת עמוק עמוק אל נבכי תהום חכמות אלה כמוהם; וכאשר נחזה לנו, יהיו היונים הקדמונים כל ימי הארץ מאורי הדעת להאיר לפנינו את הדרך בגבולות החכמה לתורת מלאכת מחשבת ע״פ משפטי היופי והנעימות, כתעודתם הנצחית של היהודים במחקרי הדת והאמונה. אבל בערכנו אל העמים האחרים, הקדמונים והחדשים, נראה כי לא נופלים אנחנו מהם במעלת טוב טעמם בחן ויופי, בתשוקתם חן אל כל מראה עוטה הוד כשלמה וחזיון תפארת. נסבת הדבר אשר ארץ יהודה העתיקה פשוטה ועורה כיום הזה ממצבות זכרון, אשר תעדנה על תבנית חרשת בניניה הנשגבים והנפלאים שהיו לה בימי קדם. היא: ההרס והשממון, האבדון והכִליון אשר המיטו עליה פעמים אין ספורות המון צבאות גוים עריצים, אשר כשטף מים כבירים פרצו ועברו בה, לערות אותה עד היסוד ולעשות כלה את הארץ הקטנה הזאת, המשתרעת בפתח עינים על אם הדרך בין עמי שנות קדם, עמים כענקים, אשר חלשו על גוים וירעישו ממלכות ותהי בידיהם ככדור לשחק בו ותצא בלי חשך מיד ליד ומרשות לרשות וכל אחד עשה בה כאדם העושה בתוך שלו. רואים אנחנו בעליל, כי בפנת ענין אחד, הנוגע במהיצת החכמות היפות, במלאכת השירה, כביר מצאה יד היהודים לעשות בה חיל ולפעול גדולות ונצורות. לא נדבר אפוא בזה על אדות מעלת רוח השיר הנשגב והנעלה, החופף על ספרי התנ״ך, אשר תקף קדושתו לא ירשנו לשוב להפוך בו אך ע״פ בקרת מצד מלאכת מחשבת מעלפת יופי ונעימות, כי די לנו שיר מליצי נפלא „בשיר השירים", אשר

יעלה בתועפות ע"א הגיונותיו , בברק יפעת מערכת
צבעי תמונותיו , במתק מדבריו ובנעם נאומו וניבו
הנאוה מעלה מעלה על כל ספרי השיר של העמים
הקדמונים , להוכיח בו לבאי עולם , כי עם היהודים
חונן בכשרונות נעלים ונשגבים ובשאר רוח נפלא
למלאכת השירה . הכל מודים , כי בימי הבינים וגם
בימינו אלה לא עמד עם היהודים מלדת משוררים
ומליצים נאדרים בכח כשרונם ושאר רוחם המתנוססים
כאבני נזר וככוכבים מזהירים בשורה הראשונה במערכות
אנשי השם חוקרי תעלומות חכמה , אשר רוח אלהים
בקרבם . כמו כן דבר ידוע הוא , כי גם בחכמת
המוזיק לא נפלו היהודים מיתר העמים , כבשנים
קדמוניות , כן גם בעת הזאת שאנו חיים בה . על
כן הנה הסבה , אשר נחשלו היהודים הקדמונים
אחרי העמים האחרים בחכמות יפוי הבנינים והדורם ,
כמו : מלאכת הציור , מלאכת פתוחי אבן וחרשת
הבניה , הוא לא מאשר כי חסרו להם הכשרונות
הנחוצים ללמוד חכמות אלה או כי קצרה ידם מעשות
בהם תושיה , ע"פ תבונת חקי דתם—כאשר נואלו
להוציא משפט חוקרי תולדות החכמות היפות בשנים
קדמוניות , המתפלספים , המעיילים פילא בקופא
דמחטא—אך מאשר כי לא היה להם האפשרות למלא
אחרי תנאי המלאכות היפות שזכרנו למעלה ,
הדורשות לטובת התפתחותן והשתמרותן חיים לאומיים
שלוים ושקטים , חיי מנוח ומרגוע , מבלי כל משבית
ומפריע , ע"י מקרים ופגעים רעים מן החוץ , במשך
תקופה ממושכה , אשר חזון תקופות כאלה לא
נפרץ היה בחיי עם ישראל וימי שלותם לא ארכו
להם , כי מעטים היו . ולהימים הטובים המעטים
האלה יתיחסו אמנם השרידים המעטים של בניני
היהודים בשנות קדם , אשר לא חלו בהם ידי הזמן
לרעה , אחרי כל ההריסות הרבות , וישתמרו עד
היום הזה ועל אחדים מהם עוד נודעו עקבות רוח
נפלא ומיוחד וטוב טעמי בוראיהם ויוצריהם הקדמונים
במשפטי ההוד והנעימות , ואותם נקח לנו לעינים ,
בבואנו הפעם לברר וללבן את תכונת מלאכת הבנין
אצל היהודים , ומטעם זה נביא פה את כל פרשת תולדות
החכמות היפות בעם ישראל משנות קדם עד העת הזאת.

בעתות עברו האמינו רבים וכן שלמים , כי
ראשית מולדת החכמות היפות היתה בארץ מצרים
ושם ירו אבן הפנה ויסוד כל התכניות ואפנים השונים
למלאכת הבניה והגזרה , אשר במרוצת הזמן עלו
כפורחת ויעשו פרי תנובה על אדמת יון הקדמונית .
בה התפתחו ממסגרותיהם וילבשו פנים חדשות ויפות
עד להפליא וממנה נפוצו אל כל ירכתי תבל , אשר
נגה אור ההשכלה והדעת בעת ההיא . על הדבר הזה
יעידו עיי המפלה הנפלאים והנשגבים ושרידי בניני
מצרים , עמודי הפירמידים הגדולים והעצומים ,
הספינקסים הרבים , העוטים הוד וגאון ומצבות האבן
היפות והנחמדות למראה , אשר השתמרו הרבה
אלפי שנה בצלם דמות ההגיונות המוזרים וערפלי
זהר ההשכלה של העם הנפלא מכל עמי הארץ
הקדמונים . מלבד זה הנה גם מצבות הזכרון הראשונות
בתולדות יון הקדמונית תספרנה לנו מהפעולות
העזות והנמרצות , אשר פעלה עליה ארץ מצרים ,
אשר ממנה באו המדעים והחכמות היפות לארץ יון .
נשען על ההוכחה הזאת , היתה להסכמה כללית
בפי חוקרי קדמוניות מלאכת מחשבת , כי ערש חכמת
חרשים הוא ארץ חם וכי נבצרה מאת בני שם
ובכללם היהודים לברוא חדשות בחכמת חרשים ,
אבל לרגלי התגלות העמוקות מני חשך ההיסטוריה
ע"י החפירות שנעשו בהעת האחרונה , נשתנו הדעות
וההשקפות על הענין הזה מן הקצה אל הקצה ותלבשנה
קלסתר פנים אחרות . בעת הזאת נודע , כי משפט
מעוקל הוא לאמר , כי נתפתחו החכמות היפות רק
בארץ יון ושמה קבלו צורה חדשה ומיוחדת , אחרי
לקחם להם מקודם ליסוד מוסד רק את חקי ומשפטי
ארץ מצרים במקצוע זה . המציאות החדשות
בהיכלי ארץ אשור , בחארסאבאד , נמרוד וקלאנדזיק ,
מצבות הזכרון באסיא הקטנה , בצור ויהודה , באיי
יון , באיי קפריסין , ראדאס , מעלאגא ועוד במקומות
שונים , הם המה לא רק כי העשירו את החכמה
בחמר נכבד ויקר , כי אם גם שנו את המבט על
תולדות החכמות היפות וההשכלה של יון הקדמונית ,
שנוי גמור מן הקצה אל הקצה ; עתה נגלה נגלו
החוטים המאחים את השכלת יון הקדמונית וחכמתם
במלאכות היפות אל חכמת היופי וההוד בארצות
הקדם ; ובפעם בפעם יגלו בקהל שפוני טמוני מצבות
זכרון מימים קדמוניות , הנותנות תקף ועז להוכחה
זו . הדעה הזאת , כי החכמות היפות ומלאכות
מחשבת שהגיעו למרום קץ שלמותן אצל היונים
הקדמונים מוצאן מארצות המזרח , הביעו עוד לפני
עשרות שנים חכמים מפורסמים רבים ובראשם החכם
המלומד הנודע למשגב קארל מיללער , המשפט הזה
נתאמת עתה וברור הוא עתה כשמש בצהרים
ויום ליום יביע יחוה דעת אמתתו . עתה גלוי וידוע הוא ,
כי ראשית דמות המלאכות היפות ותבנית קדומים
לחרשת המעשה ע"פ החן והנעם הובאו ע"י עם
הכנענים והעמים האחרים מארצות הקדם אל איי
יון ומשם נפוצו על פני כל ארצות המערב . ע"י
המספר הרב של שרידי המצבות העתיקות שנמצאו
בעת האחרונה . לא תבצר ממנו להתחקות על כל

שרשי השתלשלות והתפתחות החכמות היפות בארץ יון ואת אשר עבר עליה בכל העתים והזמנים; אספות גדולות מתבניות ותמונות נכבדות ורבות הערך תמצאנה באוצר הסגלות הבריטאני בלאנדאן ובבית הסגלות הלוורי Louvre בפאריז.

העמים הקדמונים לא היו חיי בודדים במועדיהם ולא הביטו האחד על השני בעינים מפיקות בוז ומשטמה, ובעת אשר הגינו על לאומיותם המיוחדת בכל כחם ואונם וישמרוה כבבת עינם, לא חדלו בכ"ז מעמוד בקשר ויחס תמידי אל העמים האחרים והדבר הזה הוא שעמד למטעי חכמת חרשים, אשר עלו כיונק, להתפתח ולעשות פרי תהלה בארץ אחרת. ביחוד הועילו הרבה להתפשטות ההשכלה ולמסע החכמות היפות ממזרח שמש עד מבואו — מארץ אשור אל ארץ יון — המושבות הרבים, אשר יסדו להם הכנענים בארצות נכריות וחליפות דברי המסחר והמשא ומתן שהיו בין רבי פעלים אלה ובין כל יושבי תבל ואיים רחוקים.

על כן רואים אנחנו, כי בשרידי המלאכות היפות של היהודים הקדמונים מבצבצת ובולטת מצד האחד קרבת דמות אל מעשי חכמי החרשים בארץ כשדים ואשור בשנים קדמוניות ומצד השני דמיונם במצבות הבנינים הנהדרים והנאדרים של עם הכנענים (אשר הם היו להיהודים לעינים ולמורי דרך בהרשת הגזרה והבניה), ובני אשור, אשר ישבו לפאת מזרח מים התיכון, אשר משם לקחו היונים את היסוד המוסד לחכמות היפות וראשית ידיעתם במקצוע זה. למען הבין אל נכון את טיב מלאכת היופי והנעימות בארץ יהודה העתיקה, דרוש ונחוץ הוא לחפצנו לדעת על בוריה את מהות המלאכות היפות של העמים הקרובים אליהם, כי רק שרידי הבנינים הנאוים של היהודים בתקופות האחרונות נושאים עליהם חותם תבנית רוח מיוחד וכח פרטי, אשר ממקור ישראל מוצאו. מספר שרידי פתוחי בבל העתיקים בפרטות ובהרחב באור נמצא בספרו של האנגלי ראלינסאן, הנקוב בשם The fire great monarchies of the ancient eestern worldl London 1862. החכם ה"ה סופר ומונה לאחד אחד את כל פתוחי האבן והחמר והמתכת, אשר נשארו עד ימינו אלה לפליטה בין החיים; ומיום צאת ספרו של ראלינסאן לאור נתוספו על המספר המצער המובא בו עוד שרידי פתוחים למכביר הנמצאים בבית הסגלות הלוורי (עיין בספר Musée Napoleon III Choix des monuments antiques pour servir à l'histoire de l'art, en orient et en occident Texte explicatif par Adrien de longperier, membre de l'institut conservateur des antiques de musées inperiaux Paris.). אחרי אשר ההשכלה הכשדית של ארץ בבל היתה ישישה לימים מהשכלת בני אשור, על כן נסבו והבו אפני מלאכת מחשבת מעם אחד אל השני הקרוב אליו בקרוב מקום ויחס שבטים. מלבד דברי העדות של הסופר קטעזיאס (Ctesias), אשר ישב בעיר בבל בתור רופא בארמון המלך ארתחששתא (Artaxerxes) אשר יספר, כי הבנינים היותר נכבדים בעיר הזאת היו מעולפים ציורים נשגבים ונפלאים ותמונות יקרות מעשי ידי אמנים נבוני דבר. גם יוכיחו דברי הסופרים העברים, האומרים כי כותלי בניני בבל היו מצופים בתבניות שונות, כמובא בספר יחזקאל (כ"ג י"ד) „ותרא אנשי מחקה על הקיר צלמי כשדים חקקים בשׁשר". עדות שבכתב זאת מאומתת ומאושרת ע"י שרידי הדברים העתיקים שגלו חוקרי קדמוניות באותו מקום שעמדה עליו לפנים עיר בבל.

טיב המלאכות היפות אצל בני אשור נגלה לבאי עולם ע"י הספרים רבי ההדר שהוציאו לאור החכמים ה' באטא (Botta): Monuments de Ninive; Paris 1849 — 1850 ה' לויארד (Leyard): The monuments of Niniveh 1853 וספרו: A second series of the monuments of Niniveh London 1353 וה' פלאס: Ninive et l'Assyrie. Paris 1867

ככל אשר נוסיף להתחקות על שרידי הבנינים, אשר נמצאו בימינו באזיה הקטנה, בכנען ואיי יון, כן תתגבר ותתחזק החלטתנו ע"ד הפעולות העזות והנמרצות שפעלו החכמות היפות של בני אשור ובבל לטובת התפתחות החכמות הא"ה בהארצות הקרובות אליהם. החכמות היפות, אשר נולדו על שפת נהרי פרת וחדקל צמחו כפי הנראה מתחתן ומכח עצמם, מבלי אשר ירדו מצרימה לקבל משם נצוצות הדעת במלאכת מחשבת. אפס כי אין לכחד, כי בתקופה האחרונה, באשר המשא ומתן בין עמי אזיא המערבית וארץ מצרים התחזק ביתר שאת ועז וילכו הלוך וחזק, אז האצילו גם המצרים מרוחם על תכונת החכמות היפות אצל הממלכות האל *) וגם על ארץ יהודה, שיש כמה ראיות לדבר זה בכתבי הקדש. תורת מלאכות הגזרה והבניה קבלו היהודים ראשונה מהכנענים, שהם המה דלה דלו את החכמה הזאת מבאר חפרוה חכמי אשור במחוקק במשענותם, כאשר הבאנו למעלה.

*) עיין בספרו של ה' אפפערט Memoire sur les rapports de l'Egypte et de l'Assyrie dans l'antiquité, 1,claircis lis parl 'étude de textes.

ב.

מכל חכמי אירופא המפורסמים, אשר בדורנו זה, אין גם אחד מהם, אשר העשיר את עולם החכמות והמדעים בידיעות נאמנות ונכונות על דבר שרידי המלאכות היפות של עם הכנענים, כהחכם הנודע למשגב בידיעתו העמוקה והרחבה בלשונות בני שם ה' ע ר נ ס ט ר ע נ א ן. האיש הנעלה הזה עמד בראש חברת הצירים, אשר שלח נאפאלעאן השלישי מלך צרפת בשנת 1860 אל לב ארץ כנען להתחקות שמה על שרשי שרידי כל מלאכת מחשבת ודברים עתיקים מחוקים וחרותים בעט סופר על לוח, וכל המון הידיעות הנכבדות אשר אסף החכם הזה בחפניו במקצוע זה הלא הן כתובות על ספרו היקר והנעלה הנקוב בשם Mission de en Phénicie Paris 1869.

בשומנו עין על שרידי כנען אשר אספו לאספה בבית-הסגלות הלוורי מחפירות רענאן וממקורים אחרים, אז נוכח לדעת, כי במלאכת מחשבת וחכמת חרשים היו הכנענים למקבלי השפעה מעמי אשור ומצרים, ביחוד נכרו על שרידי העתיקות הכנעניות, אשר בבית שכיות הלוורי רשומי יסידי היופי והנעימות של האשורים בעצם תמם וטהרתם.

בהיותנו עסוקים עתה בהחפצנו הראשי למצוא רשמי חכמת הרשים בבנייני בתי כנסת לישראל, לא נוכל להרחיק לכת בשדה החקירה, על השתלשלות החכמות היפות ותכניות כל מלאכות מחשבת ומעברן דרך איי הים התיכון אל בני יון. אך בכל אהבתנו את הקצור הנה בטרם נבוא אל פרשת הדרישה והחקירה על פעולת מלאכת מחשבת בין היהודים בפרט ואל דעת הקשר הנמצא בין חכמת ההוד וההדר אצל היהודים הקדמונים והעמים שהיו קרובים אליהם בקרבת מקום ומשפחה ובין אפני ותכניות מלאכת מחשבת אצל העמים היותר נעורים בימי קדם, עלינו להטיף מלים גם בהמקצוע הנכבד הזה, המפיץ אור יקרות על תכונת ההשכלה העתיקה בין העמים הקדמונים.

מכל הגוים והעמים, אשר ברוחם הכביר וחזון לבם יצרו במשך מאות רבות בשנים, אשר עברו על בני האדם המון מושגים ודעות לאין תכלית, הלא המה אבני המוסדות, אשר ההשכלה הזמנית נשענת עליהן. — הנה אחדים מהם כבר ירדו מעל במתי התולדה ויכס עליהם העבר, אחרי השאירם לנו רק מצבות זכרון לעלילותיהם ולמעבדהם, יש מהם אשר רק שנו מראיהם לרוע והמה פנים קלקלו וירדו עשר מעלות אחרנית במעלות ההשכלה, אשר עמדו עליה אבותיהם המפארים ואשר יעמדו עלית העמים בימינו אלה, ויש עמים אחרים (כאשר נחזה לנו יתחשב רק עמנו בלבד על הכתה השלישית הזאת) אשר לרגלי אסונות היסטוריים אשר עברו עליהם, יהיו כל ימיהם חיים רעים ומרים ורק תקותם הנצחית לראות ימים טובים מאלה תקל עליהם את על צרותיהם ותנחמם בימי ענים ומרודם. והנה השתלשלות התולדה באופן זה רואים אנחנו לעתים לא רחוקות מחזות מרגיזים ומחרידים כל איש אשר לב רגש לו: הננו רואים כי איש ההולך בשפל ועומד במדרגה תחתונה במעלות הדעת — והוא נין ונכד לאחד העמים הנאורים בשנים קדמוניות — יביט בעינים מפיקות פלא משונה ומוזר כתמהון פראי-אדם על ברק יפעת השכלת איזה עם, הנראית כלה בעיניו כנכריה וחדשה מקרוב באה, מבלי אשר יעלה על לבו הצפון מדעת, כי רק ידי אבותיו בימי קדם עשו את כל החיל הזה, בעוד עמי זמננו זה שאנו חיים בו, תעו הנה והנה ביערי חשך וצלמות כחיתו יער. צאצאי היונים המהוללים יבואו כיום הזה לדרוש ולחקור ולקחת לקח ותורה על דבר חין ערך אבותיהם בימי קדם ופעולותיהם הנמרצות להרחבת החכמות, מפי עמי אירופא התיכונית, אשר חכמיהם ומלמדיהם יעסקו ביד חרוצים, בחפץ כפים ובשקידה גדולה במעשה החפירות בבטן אדמת היונים, למען חשוף כל שריד ממלאכות היפות והנפלאות של היונים הקדמונים; היהודים הנאלצים כעת לקרא להם לרוב חרשי צירים מבני עם אחר להתוות תאר ראוי ויכון לבנין בית מקדש מעט לשפוך שיחם לפני אלהיהם. אך מעט מזעיר יחכמו להבין ולדעת, כי רוב הציורים וההדורים הנראים להם מוזרים ונפלאים, המה תוצאות חכמת החרשים, אשר שררה לפני מאות בשנים בארץ אבותיהם.

והנה טרם נכלה לבאר את רעיוננו זה נציג פה למשל ולדוגמא את האלילה עשתרת, אשר גם היא חלפה ועברה ממדינה למדינה ומארץ לארץ, עד אשר שבה אל מקומה הראשון אשר יצאה משם. האלילה הזאת נזכרת במקומות רבים בספרי הקדש, אשר העידו בנו חוזינו לבלתי התמכר לעבודת האלילה... הזאת, אולם ימים רבים עבדו היהודים וישתחוו לה למרות אזהרות נביאיהם ושופטיהם, אשר העידו בם וויכיחום לבלתי לכת בדרכי הגוים ולבלתי עבוד את שקוצי העמים, אליליהם ופסיליהם. לא ארכו הימים ועבודת האלילה הזאת נתפשטה בכל רחבי ארץ ואיים רחוקים, בראשונה מצאה קן לה בעיר אשקלון, הנמצאת בגבול ארץ יהודה, בין ערי אשדוד, אשר בארץ הפלשתים, בעיר הזאת התנוסס בית

תפלה עתיק יומין, אשר התפללו בו עובדי האליל אצארגאטים...

מן הארץ ההיא יצאה עבודת האלילה עשתרת ותמצא לה מסלות על האי קפריסין; ביחוד התמכרו לה יושבי חלק האי הנזכר המכונה קיטהעראַ. מהאי קפריסין עברה לארצות אזיען הקטנה ומשם תרה לה מקום באיי כרתים, Kreta, לעסבאָס, דעלאס, ולאחרונה הגיעה לאיי בעאטיא עד אתנקא, משם נשתרבבה עבודת האלילה הזאת לחצי האי פעלעפונים ושם אותה למושב לה את האור קוירינת. גם בסיציליען מצאה נתיב לה האלילה הזאת, אשר שם על הר עריקס נמצא בית-עבודת האלילה אפרודיטא, אשר כבדוה ויעריצוה כל יושבי הארץ ההיא. גם היונים ויושבי ערי פנורמא וקרתגא עד הערים הרחוקות באיטאליא, בלאציום וברומא. מרומא שרכה האלילה הזאת את דרכה ותשב אל בית אביה בנעוריה אל חופי ים התיכון, כנען ופלשת, ותבא אימים על יושבי ארצות הקדם בתמונת אשה נצורת-לב היא לילית, אשר תצודד נפשות לפורחות ובערבית קראו לה Allilit. הנה כן נראה את התמונות הנבראות בכח הרמיון של עם ועם חוזרות חלילה ובאות אל המקום אשר יצאו משם.

ג.

מאד לא נאמנה הדעה אשר יחוו רבים וכן שלמים, כי היהודים התלו ללמוד את חכמת בני כנען ולהתבונן אל מעשי חרשיהם ובוניהם בימי הבנות בית שלמה ע"י הכנענים, וכי הבית הזה, אשר נחשב בעיני היהודים למרכז החיים הדתיים ואבן פנת כנסיתם, הוקם ע"פ תנאים וסדרים, שאינם מתאימים עם טעמם והשגתם. עוד רבות בשנים לפני מלכות שלמה מצאה לה חכמת בני כנען נתיבות בין היהודים ובימי הבית כבר נתיחסה להיהודים כמו להכנענים. רק באשר הכנענים קרמו להם בהתפתחות השכלתם ומצבם המוסרי (?) לכן עלתה בידם להרחיב את גבולות חכמתם ולהעמיק מחקר בתורת החרשת והבניה ויצאו מקרבם חכמים, אומנים וחרשים, אשר ידעו והבינו טיב הדברים הדרושים למלאכתם ויגלו גדולות ונצורות בחכמת חרשים, ולא לבד בין היהודים יצא שמם לכבוד ולתהלה, כי אם גם היונים ידעו להוקיר ערכם ולהכיר יתרונם. אבל אין להחליט מזה, כי עד בוא הכנענים לנצח על בנין בית שלמה לא שררה אצל היהודים חכמת החרשים בעצם תקפה, כי כבר למדוה היהודים מבני כנען בימים מקדם ויקנו להם ידיעה רחבה בכל פנות החכמה הזאת.

בספר דברי הימים יסופר גלוי לכל, כי הפקידים המוציאים והמביאים בבנין הבית של שלמה היו כלם מבני היהודים. בספר שופטים וגם ביתר ספרי הקדש תמצאנה עדות והוכחות למדי, כי בערי ישראל העתיקות התנוססו למכביר מגדלים ומצודות, במות ומזבחות נפלאים ומרהיבים עין. גם בתי תפלה רמים ונשאים, אשר הכילו בקרבם כאלף איש. (הצריח במגדל שכם). כן שרר אז המנהג בישראל לפתח פתוחים בכסף ובעצמות ולעשות פסילים ומסכות, אפוד ותרפים לעובדי אלילים. בדבר הזה אחזו היהודים במעשי העמים הקרובים אליהם, ולמרות המריבות והקטטות, אשר התפרצו ביניהם לעתים לא רחוקות, בכל זאת לא חדלו מהיות ביניהם חליפות דברי שלום ואמת בנוגע לחייהם הפרטיים, אף היו ימים, אשר התחתנו ביניהם. בעת אשר חלק רב מבני היהודים אחזו במעשי הכנענים ויתר העמים הקרובים אליהם ויתמכרו לתועבותיהם ועבודת גלוליהם, נמצאו ביניהם מתי מספר, מפוזרים ומפרדים בכל רחבי ארצם, אשר ידעו והכירו את האמונה הטהורה באל אחד, האמונה, אשר באחרית הימים גברה והתפשטה בתבל ותעל מעלה מעלה על כל האמונות האחרות, ובכל זאת לא רבו שתי הכתות האלה איש את רעהו ויהי שלום אמת ביניהם. אולם ברבות הימים, כאשר חזקו מוסדות האמונה באל אחד ותשלח שרשיה בכל אפסי תבל, קמו הנביאים והיראים החרדים לדבר ה' ויערכו מלחמת כליון ואבדן עם עובדי האלילים ויאמרו להכחידם מתחת שמי ה'.— אף אם מבין ספורי קורות חיי היהודים המבארים בספרי הקדש תשקיף כונה מיוחדה, להעריך לעינינו את פרשת הדברים לפי תכונת רוח העת, אשר נכתבו בה הספרים האלה, וכפי המסרות והקבלות, אשר היו בידם מאבותיהם — בכ"ז נקל הוא להוציא מהם משפט ישר וידיעה נכונה על מצב המוסרי של עם היהודים, כשרונותיהם ומעלות רוחם, חפצם ותשוקתם העזה לדעת ולהבין את יתרון העמים הקרובים אליהם והיותר שלמים מהם במעלת ההשכלה, ללכת בעקבותיהם, לחקות אל מעשיהם וללמוד את חכמת חרשיהם ובוניהם.

ד.

מלבד מצבות הזכרון לחכמת החרשת העתיקה, אשר נמצאו בימים האחרונים בפלשתינא ואשר ייחסום החוקרים להיהודים, נמצאו בבתי הסגלות בארצות אירופא מטבעות שונות, אשר התמונות והציורים המפתחים עליהם יתנו עדותם, כי מוצאו מימי הכשדים, בעת אשר האמונה גברה למעלה ראש ותהי

לעזר וכלי חפץ בידי חכמי החרשים וחושבי מחשבות. בעת ההיא עמדו להיהודים חקי דתם ואמונתם לשטן על דרכם וימנעום מלפתח ולהרחיב בארצם את חרשת המעשה ומלאכת הציור. גם בחכמת הבניה, היותר מועילה ודרושה לחפץ האדם, לא עשו ידיהם תושיה, כי היה מצבם הלאומי רע ומר מאד. רבם ככלם היו אנשי מקנה ועובדי אדמה והעמים הקרובים אליהם אנשים גבורים ומלמדי מלחמה פשטו עליהם כפעם בפעם ויגזו שלומם וידריכום מנוחה (שופטים ו׳; שמואל א׳ י״ג ועוד). עוד זאת יורונו דברי הימים דעת, כי חכמת־חרשים תמצא קן לה להתפתח ולהתרחב ולהכות שורש עמוק עמוק רק בארץ, אשר חזון העבדות נפרץ בה ואלפי עבדים נכבשים תחת ידי אדונים קשה, המעבידים אותם בפרך. — העבדות, אשר מצאה קן לה לא לבד בארצות אזיא המערבית, כי אם גם בין משפחות העמים בני יפת ביון וברומא, שתי הנסבות האלה החלישו והכשילו כח התפתחות חכמת הבניה והחרשת בישראל והם הם עמדו להם לשטן על דרכם ויגדרו בעדם את הדרך מהשתלם בה מהם עד עצם ימי שלמה המלך. ורק אחרי הגבורות והנצחונות הרבים, אשר הראה המלך דוד, בהיותו נע ונד כל ימי חייו בארצות אויב ולא מצא מנוח לכף רגלו, עד הכינו ועד הקימו את כסאו נכון בירושלים וינח לעמו מכל אויביו מסביב, וישב ישראל בטח על אדמתו באין מחריד ומכלים דבר, רק אז מצאו להם היהודים עת הכושר להקדיש ימיהם גם לחכמת חרשים ומלאכת מחשבת, וכשבת שלמה על כסא דוד אביו נשאו לבו לבנות בית לה׳, גם הכין לו היכל לשבתו ויעש צים ואניות מלחמה. חקי בנין הבית של שלמה וסדר הקמתו לא היו באופן זר ונפלא להיהודים, כאשר יחליטו האנשים, שאינם בקיאים בטיב הענין. למעלה הזכרנו, כי סדר אחד ומשפט אחד היו ליהודים ולכנענים בדבר חכמת החרשת והבניה, והנה החפירות שנעשו בימים האחרונים תעידינה על אמתת דברינו אלה. שלמה הפקיד נציבים וחרשים מבני כנען, יען כי מהירים היו במלאכתם יותר מבני היהודים, כאשר יוכיחו עליהם ספרי תולדות חכמת הבניה. אך בהיות הבית הראשון מעשה חרשת מימי קדם קדמתה, טרם התפתחה עוד החכמה הזאת לפי תכונת העת ההדעה, לכן הוקם ונבנה ע״פ חקי תורת הבניה, אשר שררו אז בארצות כנען ואשור. אולם לרגלי החליפות והתמורות הרבות, אשר הביאה בכנפיה העת החדשה, שנתה גם חכמת הבניה את פניה ותסתעף לסעיפים רבים ושונים והיהודים גם הם הלבישו אותה פנים חדשות ויבראו בה סדר אחר ומשפטים אחרים, כאשר תוכיחינה מצבות הזכרון, אשר נמצאו בימים האחרונים.

והנה הענינים האמורים למעלה ועוד סבות אחרות אשר נבארם במרוצת דברינו, לא יתנונו להרחיב דברינו בתכונת בנין הבית בירושלים, אשר החקירה עליה נוגעת בגבול חכמת „חקרי קדמוניות״ ולא נמצא לנכון להאריך מדברנו עליו. רק לקוראינו השוקקים להתחקות ביותר על תוכן השאלה הזאת נעיר, כי מלבד הראיות וההוכחות הרבות מתלמוד וספרי הקדש, אשר יביא החכם יוסף פלאוויוס בספריו, בבארו לנו את סדר מבנה הבית וחקי הקמתו, עוד ביתר שאת תתנה עדותן ע״ז החפירות שנעשו ע״י חוקרים מלומדים במקום אשר עמד עליו הבית. בין החוקרים האלה הכי נודעים לשם הח׳ פערגוססען, קאנדער, הנסיך דער וואגיוע, וואררען, אואילסאן, פאלמער ועוד חכמים וחוקרים רבים, אשר לא חדלו מתור את ירושלים ויתר ערי יהודה משך שנים רבות, והחקירות שהעלו במצודתם הדרושות לעניננו נדבר מהם במרוצת מאמרנו, והחפצים לדעת ולהתבונן ביותר אל החקירות וההמצאות בתכונת הבית ימצאו את מבוקשם בספרי החוקרים שהזכרנו למעלה, אשר חוברו מקצתם בשפת צרפת ומקצתם בשפת בריטנית. עוד נעיר את לבב אוהבי מחקר ושוחרי מדע, על ריב סופרים, אשר התגלע ב״ע Builder 79—1878 בין הח׳ קאנדער ופערגוססען, ואנחנו נסב מזה ונחזור אל עניננו ומטרתנו, לחוות דעננו בדבר חקי הבניה וחרשת המעשה בישראל, אשר תעדנה עליהם מצבות הזכרון שנמצאו מקרוב.

ה.

בדבר המצאת המצבות האלה יש לנו להכיר טובה להחוקרים המלומדים אשר חיו בדורות האחרונים, ולתת כבוד לארצות בריטניא וצרפת, אשר עמלו ויגעו שנים רבות לחקור ולתור את כל ערי ארץ ישראל ומקומות מושבותיהם לפנים, וביחוד הפליאו לעשות בזה החוקרים ראבינזאן, טאבלער ועוד נוסעים רבים מארץ בריטניה. גלו עמוקות מני חשך ויוציאו מבטן האדמה מצבות זכרון מדורות קדומים, מצבות אבן המדברים בשפה ברורה על טוב טעם העברים הקדמונים, ומעידות ומוכיחות כי היו ימים טובים לישראל בעת שבתו על אדמתו לתור ולדעת גם בחכמת חרשים. דעת הבנאים וכל מלאכת מחשבת. לפני עשרים שנה נוסדה בבריטניה חברה אחת תחת חסות המלכה וויקטאריע; החברה הזאת שמה לה לקו ולמטרה לתור את עיר ירושלים וסביבותיה ולהתחקות על שרשי מצבות הזכרון הנמצאות בקרבה ובכל סביבה. מערכת חשבונות

רבים עם תמונות וציורים, אשר הוציאה החברה להעיד על מעשי החפירות. שנעשו ע"י השר וואררען, אשר עמד בראש החברה וע"י ה' קאנדער וואוילסאן— אוצר נחמד הוא לחוקרי קדמוניות הארץ הזאת. מלבה זה יסדה החברה בית שכיות דברים עתיקים, כלי בית וכלי תשמיש לצרכי האדם, דברים קלי הערך בפני עצמם, אך חשובים ונכבדים המה לדורשי עתיקות. בארץ צרפת, בין יתר החוקרים המלומדים, התעוררו להתחקות על שרשי מצבות הזכרון בא"י דע-סאסי, הנסיך דעוואגיוע, והחכם וויקטאר הרען. הראשון מצא את הסגלות היקרות הנמצאות כעת בבית האסף הלוורי אשר על ידיהם גדל כבוד הבית הזה.

ארונות קברי היהודים המצויירים בצבעים שונים בעלים הם ביפים על כל הסגלות היקרות, אשר נמצאו לפנים בארצנו: הם ישאו עליהם את חותם תכנית רוח הלאום הישראלי, ואין להם שום ערך ודמיון להציורים והתמונות הנמצאים בבנין שלמה, עליהם לא נמצאו תמונות בעלי חיים שונים, המורים על מקרים ידועים, אשר המציאה חכמת אזיען, רק ציורי עשבים ופרחים הגדלים על אדמת יהודה, ימלאו את כלם. סבת ההבדל בתכונת הציורים האלה הוא, מאשר כי התפתחות חכמת הבניה בישראל קבלה אחר זמן ידוע סדר אחר ומשפטים אחרים: באשר כלו הכנענים את עבודתם בבנין הבית בירושלים שבו לארץ מולדתם וההרשים מבני היהודים אשר התבוננו אל מעשיהם וילמדו לדעת את דרכי בנינם וסדר עבודתם במלאכת הבניה והרשת-המעשה, החלו להרהיב ולפתח בארצם את חכמת הבניה לפי תכונת רוחם, טעמם והשגתם, ויקחו להם לציונים ודוגמאות את מפעלות הטבע, אשר הפליאה לעשות בארצם; ההשתנות הזאת במלאכת הציור נכרת על הארונות (סארקאפהאגען) שנתגלו בדור האחרון. על ארונות השמש, אשר מצא ה' דע-סאסי בקברות המלכים בקרבת ירושלים מצוירים בשלל צבעים תבניות עלים שונים, ענבי גפן, מקלעות פרחים, רמונים, פרחי שושנה ועוד ציצים ומטעים שונים למיניהם, מרהיבים עין ומשמחים לב, מפוזרים זעיר שם זעיר שם, ואמנם אחדים מהם עוד ישוו מעט לציורי חכמי כנען, כמו פטורי ציצים (ראזעטטען) עשבים שונים, הגדלים על אדמת אשור והנמצאים למכביר בין הציורים אשר על מצבות הזכרון בארץ ההיא. הכנענים הקקים על כותלי קבריהם, הנמצאים בכפרי הפרזות (קאלאניען) על איי ים התיכון ומשם הביאום לארץ יון. אחדים מהציורים האלה מפתחים על מטבעות היהודים העתיקות. לפי הוכחת ה' דע-סאסי הארונות האלה עתיקי ימים המה במאד, ולפי השערתו הארון היותר נאה ומהודר בציוריו ופתוחיו הוא ארון דוד המלך, אך הדעה הזאת כבר סתרה והכחישה ה' דע-לאנפעריע (Notice des antiquités assyriens, babiloniens, perses, hebraiques, exposées dans le galéries du Musée du Louvre. Par Adrien de Longperier etc. 3 édition. Paris 1854.

ז.

למעלה קראנו בשם איים אהדים, הנמצאים על ים התיכון, אשר על ידיהם עברו הזונור הדתיים, מעשי החרשת, המסורות והקבלות מא־יען הראשית לארץ יון. האי קפריסין הנמצא בתוך בין חלק ארץ מצרים אשר לבני חם בין מושב בני שם בארץ כנען ובין חלק ארץ יון אשר להאורים, — הוא העמוד התיכון והנקודה המרכזית, אשר עליה נכרו רשמי חליפות הדברים והפעולות, אשר היו בין העמים הקדמונים בנוגע לדרכי השכלתם ועניניהם המוסריים, אך אנחנו נזכיר בזה רק את הדברים הנוגעים לשאלת חכמת חרשים בישראל ויחוסה למוצא החכמות בארצות אחרות. על האי קפריסין מצאו התירים מצבה עתיקת ימים מאד ועליה חקוקה תבנית מלך או כהן. בגדיו ישאו בד בבד עם הבגדים אשר לבש הכהן הגדול בבאו אל הקדש, ככתוב בספר התורה. בבית שכיות הלוורי נמצא ספל גדול למאד עשוי מאבני גיר, המובא מעיי המפלה של העיר העתיקה אמאנטהאנט Amonthant. לפני ימים כבירים ישבו שמה הכנענים, אשר בחרו להם לשבתם את החוף הדרומי של האי הנזכר, לא הרחק מבית מקדש „אפרדיתא", אשר על ידו עשה לו הישוב הזה שם תהלה בין כל איי הים, על הר גבוה נמצאו שני ספלים גדולים למאד, אשר רחצו בהם את ידיהם האנשים הבאים אל הקדש פנימה. הספל הגדול היה נשבר ונשחת מאד, עד כי נגמרה ממשלת צרפת להשאירהו על מקומו. ואת הספל השני לקחו ויביאוהו לבית הסגלות הלוורי. מראה דמות הספל הוא פשוט מאד, רק ארבע ידות לו, בלתי נקובות, וביניהם עומד במנוחה שור פר, תבנית מעשה צעצועים. בשנת 1806 בקר את האי קפריסין הנוסע הנודע לשם אלי בעי — אשר המיר את דת הנוצרית ויבוא בברית המושלמנים — וימצא את הספל אשר הניחוהו הצרפתים על מקומו. ארבע ידותיו עמדו צפופות ונשקפות אל ארבע רוחות השמים. גדל הכלי וכבד משאו לא נתנו להניעו ממקומו ולהעבירו ממקום למקום. הפרים אשר עמדו על ארבע

ידות הספל בסדר נכון, ערוכים כמשפט וכתקות הפוסלים, נדמו מאד בתבניתם למראה פני הפרים, אשר הציג המלך שלמה על ים הנחשת. סבת השתוות הציורים האלה נקל להבין, בדעתנו, כי מצבות הזכרון המתנוססות בירושלים ובקפריסין, אם גם שונות הנה בגדלן ובשטחן, בכל זאת כלן הוקמו ונצבו ע"פ חקי תורת הבניה של חכמי כנען בסדר אחד ומשפט אחד. בנוגע לזמן עשית הספל מהאי קפריסין נעיר, כי נעשה הכלי הזה שנות מאות רבות אחרי חרבן הבית בירושלים.

אחרי שבארנו בזה את תוצאות חכמת חרשים העתיקה בישראל ויחוסה להתפתחות חכמת בני שם, אשר ישבו בחלק אז'ען המערבית ולחכמת העמים אשר שכנו על חוף ים התיכון באירופא ואפריקא, נשענים על ראיות והוכחות רבות מספרי הקדש ועל מצבות הזכרון מחכמת חרשים העתיקה, נבוא עתה לבאר את מצב חכמת הבניה בארץ אבותינו והתפתחותה במשך הזמן, למרות הפגעים והמכשולים, הצרות והרדיפות, הענו"ם הקשים והמרים אשר נשאו וסבלו בני עמנו בעתות ההם מאויביהם נפש, אשר רעצום וירוצצום ויאכלום בכל פה ויכבידו עליהם את עלם ויכבשום ויענום בפרך משך שנים רבות ויגזלו מהם את חפשם הלאומי ויציגום ככלי ריק, עם ממושך ומרט, גוי אובד עצות, מכה ומעונה, מרדף בלי חשך

ז.

כנודע מספרי הקדש ישבו העברים בתחלה באהלים, סכות ומערות, אשר חצבו בסלעים ויהי להם למחסה ולמסתור מחמת אויביהם, אשר פשטו עליהם כפעם בפעם להפריע שלומם ולהרגיז מנוחתם גם ימים רבים אחרי התישב ישראל בארץ כנען. האהלים אשר הקימו היו מצבע שחור ובתבניתם נדמו לסכות הנודדים (בעדואינען), אשר יעשום מעורות גמלים. ה' דע-סאסי בנסעו לבקר את המקומות על נהר ירדן השתאה והשתומם מאד בהתבוננו אל חיי העמים הנודדים הנמצאים במקומות ההם, איך נושאים הם בד בבד כן במעונותיהם, במלבושיהם במנהגיהם ובכל ארחות הייהם אל דרכי ומנהגי העמים הקדמונים, אשר ישבו שם מלפנים, כאשר יתארו לנו ספורי ספרי הקדש. מעט מעט, כאשר החלו העברים לעזוב את ארחות חיי עם נודד ונוסע בעדר, ומלבד מרעה צאן ובקר, החלו להתעסק בעבודת האדמה, לטעת כרמים ולדרוך גתות, גם פרו ורבו ותמלא הארץ אותם, אז החלו לבנות להם בתים למעון, לראשונה ישבו בבתי-חמר (איוב ד' י"ט) ואחרי כן בנו להם בתים מאבנים ועצים (ויקרא י"ב מ'); גם עשו להם לבנים ויבנו בתים מאבני גזית (ישעיה ט'ט'); בתי-העץ והאבן הקימו לרוב על ההרים ויתר המקומות הגבוהים, אך בהבקעות והשפלות הכינו בתים מהמרים מוצקים, אשר לתכונת הבניה. את כותלי הבית שדו בשיד וטחו בטיט, למען יחזקו ויעמדו ימים רבים. למען הגדיל תפארת הבית ולכלול יפיו עדוהו במעשה רקמה אטון מצרים, במטוות יקרות משבצות, כדרך שכניהם יושבי ארצות המזרח בני בבל ואשור. מן כל הצבעים השונים השתמשו ביותר בצבע ששר (ירמיה כ"ב י"ד); כן לקחו ליפוי הבנין מיני עצ"ם טובים יקרי המציאות, ויצפו בהם את כותלי הבית, הפתחים, הגגות והחלונות: ברוש, שטה, ארז ותדהר (מלכים ו' י"ב). אולם הבנינים הקטנים קלי הערך הקימו מעצי שקמ"ם, (ישעיה ט' י').

לרוב הבתים הו"ו תחתים ושנים; העליה נזכרת במקומות רבים בספרי הקדש (מלכים א' ג' כ'; שופטים ו' י"א: דניאל כ"ג י"ב: מלכים ב' י"ז י"ט. שופטים ד' י'). מפני אויר המקום החם במאד הקימו להם בתי קיץ ובתי חרף (ירמיה ל"ו י"ב; עמוס ג' מ"ה, שופטים ג'). גגות הבתים היו שוים וישרים, למען יהא הנקל לשוח עליהם ולשאוף רוח צח בעתות הנופש והמרגוע, ולפי מנהג המק"ם, השורר שמה גם עתה, בנו להם סכות על גגות הבתים (נחמיה ח' ט"ז); ע"פ חקי תורת משה מצווה כל איש מבני ישראל לעשות מעקה לגגו, לבל יפול הנופל ממנו.

הערים אשר ישבו בהם היהודים היו מקצתם אשר לקחום מידי אויב"הם בחרב ובמלחמה ומקצתם בנו בעצמם. על אם השדות והכרמים בנו להם כפרים וישבו שמה (שיר השירים ז' י"ב). אולם בהכפרים האלה ישבו היהודים רק בעתות השלום, בעת אשר הונח להם מאויביהם מסביב ולא פחדו מחמת שכניהם העמים לבל יעלו עליהם לשדד רבצם. אבל לרוב ה"ה מושבם איתן בערים מוקפות חומה או בערים בצורות ובבנותיהן. ובני הכפרים ורעי הצאן תהו להם מנוח בנקרות הצורים ובחגוי הסלעים, במערות ובכפרים, או נתישבו באהלים וסכות ודירות עראי, למען יהא הנקל להם להעתיקם אל מקום אחר, כאשר יבוא צר בגבולם. למען בַּצֵּר את ער"הם אשר חנה שם חיל-המבצר לקחו אבנים גדולות ויקימו מהם מצבות ע"י מערכת מעשה חיץ, המכונה ציקלאפענבויא.

יתר באור החרבות ועיי המפלות, השרידים העתיקים מערי ארץ ישראל, ביחוד בירושלים ובחברון, ימצא הקורא בספר קאנדאר (חלק 2 סעיף 8).

ח.

בין יתר שרידי ימי קדם בערי יהודה הכי נכבדים המערות, אשר כרו היהודים לקבור בהם את מתיהם. אנחנו לא נרחיב פה את דברינו על אודות הדבר הזה, אשר יש לו יחס מעט לענינו, אך את זאת מצאנו לנכון להעיר בזה, כי הכוכים (שאכטעל) שעשו היהודים לקבור בהם את מתיהם והנזכרים בתלמוד (בבא בתרא) דומים מאד בתבניתם להקברים העתיקים, שנתגלו במצרים בערי Accropolis, Theben, אולם „בהכוכים" קברו היהודים את מתיהם בלי ארונות, ורק אחרי ימים רבים החלו להשתמש בהם בקבורת מתיהם.

והנה לפני הרחבת הבאור בדבר השתלשלות והשתלמות הכמת הבניה בין העברים הקדמונים עלינו לשום לב אל מערכת בנין בית המקדש בירושלים. הידיעות במקצוע הזה הננו מוצאים מפוזרים בספרי הנביאים, בתלמוד וספר יוסף פלאוויוס, אשר בעיניו ראה את בנין הורדוס, אשר חכמינו בעלי התלמוד הרבו לתנות את כל תקף תפארתו. אולם פרטים אחדים נשארו לנו סתומים וחתומים עד היום, מלבד כותל המערבי, הנודע מכבר בתארו ותבניתו ואשר רבים מאחב"י יבכו לפניו בכל עת בנהרי נחלי דמעות, עמלו ויגעו נוסעים וחוקרים רבים לגלות עוד תעלומות רבות במקום הנפלא הזה, ע"י חפירות רבות הנודעות למשגב *) ואמנם צלחה בידם לתאר לעינינו את צורת בית מקדשנו כפי תבניתו בימי קדם. בספרי ה' פערגוססען קאנדער ועוד חוקרים מלומדים רבים ימצא הקורא ידיעות פרטיות בדבר צוּר הבית ע"י החכמים ההם, בהיות הבית כלו נבנה משדרת עמודים ישרים ופשוטים, כדרך כל בניני הכנענים. לא היה בתכונת בנינו שום דבר מפליא ומעיד על גדל כשרון הבנאים, אשר הפליא לעשות במלאכתם, רק סדר הקמתו הנערך בטוב טעם ודעת; תמונתו החיצונה, המלאה הוד והדר, המה שתו עליו לוית חן ויכללו יפיו והדרו. יוסף פלאוויוס אשר ראה את הבית בשנות המאה הראשונה לספירת הנוצרים בכל תפארת גדולתו והדר גאונו, תאר בספרו: את תקרת הבית, העשויה מעץ ארז ממרט ומפארה בעלי-זהב נחמדים למראה; את המסדרון העשוי מנחשת-מצהב (בראָנזא) בגבה שמונה ועשרים באמה; מסגרת הבנין וברכבו, אשר תבנית פרחי שושנה ורמונים זר סביב למו! הדלתות הנפלאות, העשויות מעץ ארז ומצפות בכסף וזהב, ואת פרכת המסך הנעשה מבד ומרקמת תכלת וארגמן ופרחים רבים מרהיבים עין.

בדבר שני עמודי הבדיל, אשר קרא להם שלמה שמות מזורים ונפלאים „יכין ובעז", ישנם חלוקי דעות רבים בעיקר תעודתם והוראתם; מהדברים המבארים בספרי הקדש; בקצור נמרץ לא נוכל להוציא משפט ישר וידיעה נכונה, אם נעשו העמודים האלה לתמוך בהם את קירות הספון, או נצבו הרחק מתקרת הבית, והגלות והכתרות אשר עליהן הוסיפו הוד והדר על מבנהו ויכללו יפיו. חוקרים אחדים יחליטו כי העמידים האלה דומים בתבניתם לעמודי מצבות

*) פה מקום אתנו להביע את מגנת לבנו ותוגת נפשנו על המראה המעציב בחיי גדולי עמנו ואלופיו המושלים במכמני הזהב, כי בעוד אשר גדולי האומות וחכמיהם, אף כי עוד לא זקנה אומתם ושלשלת יחוסם לא תגיע לשנות אלפים, ימצאו בכל זאת חפץ וענג נפש להתהלך בחקר קורות עברו ודעת דברי ימיהם, ועל מזבח הפצם זה המה מקריבים הונם ואונם וכל חפצים לא ישוו באהבתם את זכרונות שנות קדם ודורות עולמים, הנה אחינו המשכילים, אשר אור הדעת זרוע על דרכם והון ועשר מנת חלקם, המה עומדים מנגד לכל דברי ימי האומה ודבר אין להם עם היהדות וזכרונותיה! לבם מפש כהבין במראה את החזיון הגדול ומסע בני ישראל במדבר החיים במשך ארבעת אלפים שנה, ושתומי עין המה מראות את מצבות הזכרון, אשר כפארי העמודים יביטו עלינו מארבעת אלפי שנה. האותות אשר באין אמר ודברים יגידו בשפה ברורה את פעל העם עתיק יומין, גבורותיו ונצחונותיו, נגעיו ופגעיו, שיחו והגיונו של ישראל סבא המלומד בצרות ומנוסה בכל מיני נסיון, ואיך לא יתחמץ לבבנו בראותנו, כי אלה האנשים מאחינו, אשר האירה להם ההצלחה את פניה וימלא זהב חורם ואין קצה לאוצרותם, האנשים אשר ידמו בלבבם, כי הם המה המשכילים הנאורים, אשר שולחו ממרום להאיר נתיב להולכים בחשך ולפקוח עינים עורות, להראותם הדרך ילכו בה, האנשים הפוסעים בגאוה על ראשי בני עמם ומתפארים בלבבם כי הם המה ההולכים קדימה, נושאי דגל השכלת ישרון, האנשים האלה הנם שמים פעמיהם כפעם בפעם לפאריז, לפזר שמה כסף כאפר על קנין אבנים יקרות וכלי חפץ, סגלות וחמודות שונות, או לצוד ציד ביערות פאנטענעבלא ויתר המקומות של ארץ חמדה הזאת, אשר לא ידעו מהם מעולם המה ואבותיהם ולעמתם ההכמים והמשכילים האמתים מבני ארצות צרפת ובריטניא, ימצאו ענג ושעשועים לנפשם בפזרם כסף כאפר ובנשאם די עמל ותלאה על דרכם הכבדה והכבודה, להתחקות על שרשי שרידי עתיקי ימי קדם בערי ארץ ישראל ולשום לב אל תכונת חייהם בדורות עולמים, ומלאכתם זאת יקרה היא להם מכל סגלות התבל והמדת החיים! לא אוכל התאפק מבלי הזכיר פה לכבוד ולתהלה את שם אחינו ההכם האמתי, אוהב עמו בכל לבו ונפשו, הוא אברהם העברי דר' הרכבי. בהטיפו פעם אחת את לקחו בסט' פ"ב על אודות דברים נעלים ונשגבים, העומדים ברום עולם המחקר וההשכלה, הראה בין יתר מדבריו את אהבתו הטהורה לעמו ודתו, חפצו ותשוקתו העזה לראות בעיניו את מצבות הזכרון בארץ אבותינו, שרידי מחמדינו מימי קדם ולהתחקות על שרשי מוצאיהן, ערכם ויחוסם לחיי בני עמנו מימי קדם קדמתה. ועתה הנה הראה החכם הזה והוכיח לעינינו, כי דבריו לא היו דברי שוא ותפל, אשר הצמיד לשונו ולבו בל עמו, ורק אשר הורה והוגה לבבו המהור אותו דובבו שפתיו ואותו שכר לעשות (ואמנם בזה האמינו כל שומעיו ויודעיו בטרם עוד הוציא את מחשבתו לפעל), ותהי ראשית דרכו, אך הונח לו

הזכרון, אשר הקימו ידי הכנענים על האי ארד, על המקום אשר עמדה שמה עיר-קדומים בשם „מאראטהאס", אולם אנחנו אשר ראינו בעינינו את ציור עמודי הבנין ההוא, לא מצאנו בהם אף דמיון מעט לעמודי בית המקדש, כפי המבואר בקצרה בספר מלכים. כן ישנם חוקרים אחרים, אשר לפי השערתם תאר אחד ומראה אחד לעמודי בית המקדש בירושלים ולעמודי בתי-התפלה אשר התנוססו לפנים בארצות הודו ויאפאניען, ואשר דרך בם באו המתפללים אל הבית פנימה, בעברם על לוח עץ, המונח לרחב העמודים כעין מעברה. אילם כל ההשערות וההחלטות ההנה נבנו על קורי עכביש ואין להם שום יסוד מוסד על ארני האמת, ולדעתנו הקים שלמה בכונה מיוחדה את העמודים בדרך זר ומשונה, למען יבדל בית מקדש היהודים בתארו ותבניתו מכל מקדשי הגוים, ויעמוד לנס עמים בתכניתו ותמינתו המיוחדות. הענג וההתלהבות, אשר יתאר בהם סופר דברי הימים את מבנה העמודים האלה, יוכיחונו לדעת, כי היופי וההדר אשר שרה עליהם התאימו עם טוב טעם והשגת בני הדור ההוא. ומדברי הכותב, אשר בתארו לנו את דבר מבנה הבית, יכנה את כל חלקי העמודים ופרטי הבנין, הגלות והכתרות, הציורים והקשוטים, ההדורים והצעצועים וכל מעשה חרש וחושב אשר נמצא בהבית הזה, בשמות הנאותים להם, מבלתי הדרש לבאר לנו את הוראתם, בהשוותו אותם לבנינים אחרים. — מדבריו אלה נשפוט ונוכח, כי מבנה העמודים שהזכרנו וחקי הקמתם לא היו מורים להכותב. אבל בנוגע ליפוי הבית בתבנית מעשה צעצועים, תמורות ופטורי ציצים, הכרובים, האריות והבקר ויתר ההדורים והפתוחים בתוך הבית פנימה ועל דלתות החצר, כל אלה נרמו בתארם למלאכת התבנית הנוהגת בארץ אשור ויראו לנו באצבע על היחס והקשר האמיץ אשר היו בימים ההם בין סדרי ואפני חרשת המעשה אצל העמים הקדמונים יושבי ארצות אזיען. תבנית כפות-התמרים והפרחים אשר הוחקו על כותלי הבית נמצאת גם עתה על כותלי ההיכלות והארמונות, המתנוססים בעיר נינוה כמו תבנית פרחי עץ-החיים, המחקית על עיי המפלה והחרבות העתיקית, הנמצאות בעיר נינוה והמורות על ענינים נכבדים ומאד נעלים, היקרים וחשובים מאד בעיני ההמון.

מעט מעבודתו הרבה והכבדה העמוסה על שכמו, לשום פעמיו לארץ הקדש, להציג את רגליו על אדמת ירושלים, האדמה העוצרת בקרבה את כל אשרנו ומחמדינו אשר היו לנו בימי קדם, לזכרון לבניה עד דור אחרון, האדמה אשר בה יצוחו חכמינו וגדולי לאומתנו, העומדים לנס עולם בישראל ובחבה נטמן נצחנו וכבודנו! — נקוה לה' כי יסף עליו באברתו, יאמצהו ויחזקהו ויתן בלבו עצה ותבונה להביא פרי תועלת בעמלו ויגיעו הרב בהקר קדמוניות ישראל! כן תאמצנו תקותנו, כי הפעולות הנכבדות של צעירי אחב"י בימינו אלה, אשר מראה הצרות וההרדיפות, אשר נשאו וסבלו אחינו בצוק העתים האלה, הפיח בקרבם רוח חדש ויעידם ויעוררם לצאת לישע אחיהם ולעמוד לימינם בצר להם, הפעולות הגדולות והנמרצות החן תשתלנה נטעי נעמנים על תלמי לבות בני הדור החדש, להשליך את אלילי כספם וזהבם, אשר היו כל שעשועיהם ומחמדיהם עד הנה ולא יוסיפו עוד לקצות בעמם ודתם ולשום תהלה בכל דבר המביא תועלת לחיים המוסריים ולבחור רק בענג ומעדני בשרים המעורים עיניהם ביפעת נגהם המדומה.

ט.

מלבד בית המקדש בנה שלמה גם היכל לשבתו כנודע. שלש עשרה שנה בנה את הבית ויכלהו (מלכים א' ז' י"ב א'). ההיכל הזה כדרך כל בניני מושלי ארצות אזיען התיכונה בעת ההיא, הכיל בקרבו משכנות וחדרים רבים ושונים. בכתבי הקדש נמצא פעמים רבות את השמות: בית יער-הלבנון, אולם העמודים (Säulenhalle), אולם הכסא (Gerichts-halle), ביתו אשר ישב שם (Wohnhaus), בית בת פרעה. כותלי הבית היו עבים ומוצקים במאד, בנוים מאבני גזית (Quadern), והיסוד אשר עמד עליו הבית הוקם מאבנים גדולות. תפארת הבית פנימה, העמודים וקירות-הספון נעשו מעץ ארז. ביותר הצטיין בברק נגהו ויקר תפארתו הכסא אשר ישב עליו שלמה (מלכים א' י') העשוי מאבני שן וזהב פרוים. בימי המלכים אשר חיו אחרי שלמה השתמשו באבני-שן לבנינים שונים ולרוב הקימו מהם היכלי ענג וארמנות מבטחים (תהלים מ"ה ט', עמוס ג' ט"ו, מלכים א' י"ב ל"ט). — מצבות הזכרון העומדות בירושלים מימי החשמונאים והמלך הורדוס מצטינות ביפי בנינם ותכניתם הנערכת בטוב טעם ודעת יותר מבניני שלמה, אשר הופיעו לעיני הרואה בברק יפעת האבנים היקרות, אשר עטרום וימלאום מכל עבריהם, ובכל זאת לא הצטיינו במלאכת חושב והרש חכם אשר השכיל והפליא לעשות במלאכתו מלאכת הבניה. המצבות שהזכרנו המה ציונים שהוצבו על קברות היהודים בעת ההיא. אם נתבונן היטב אל פרטי תכניתם נכיר עליהן רשמי פעולות חכמי יון, אולם לרוב היו מעשה ידי חכמי החרשים והבנאים מארץ יהודה ולפ"ז יש בהם תערובת רבה, הבולטת מאד לעיני המתבונן בהם, ממראה תכונת בנינם המתאמת עם כל חקי ומשפטי תורת הבניה לכל פרטיה ותנאיה — מצד האחד וממראה פתוחי ענבים ותמרים,

אשר הכבינו היהודים לחקות ולפתח על כל הציונים והמצבות, אשר היו להם מימי קדם, באהבתם הגדולה להקרי מפעלות הטבע, אשר העניקה לארצם בכל מחמדיה ויקר תפארתה.

בתבנית הקברים האלה נערכו גם ציוני קברות הכשדים אשר הציבו באמצע המאה השניה לכה"נ. לפי המכרת אשר בידינו ע"ד מערכת קבר-הכשדים הוא בנין גדול מאד, עטוי כל פאר והדר; באמצע הבנין נצב עמוד הפנים (Piramide) וסביביו כתרוהו ששה עמודים קטנים ממנו בגבהם. קבר הילני המלכה, הנמצא בקרבת ירושלים (בצפון-העיר) נשען על שלשת עמודי פנים; אולם בימינו אלה אין איש יודע אל נכון איה מקום הקבר ההוא. מאד נפלא מראה קברי מלכי יהודה, החצובים בסלע איתן, בעמק יהושפט וסביבותיו, אשר לא היתה בהם יד הזמן להאבידם וישארו לנו עד הנה לאות ולמופת מכל מחמדינו אשר היו לנו מימי קדם. נקל הוא להיודעים ומבינים את חקי תורת הבניה ומשפטיה להכיר ולהוכח, כי יש דמיון רב בין הציורים האלה לציוני קברי מלכי מצרים, בימי בית המלכות העשרים וששה למלכיות בית פרעה. לפני הקבר ישתרע חצר (פארהאף), אשר ארכו ורחבו יעלו לשמונים ושלש רגל, ואחרי החצר תמצאנה המערות אשר הושמו בהם ארונות המתים. אל המערות האלה יבואו דרך מסדרון, אשר תכונת בנינו נערכה באופן קל ופשוט מאד, אבל נעימה היא מאד בתארה ונחמדה למראה. הבנינים האלה ישאו עליהם את חותם תבנית חכמת בני יון וערוכים וכהורים לפי רוח העת החדשה, ובמקצוע מיוחד מתאימים הם עם סדר הבניה אצל הרומאים. תבנית עלים ופרות החצובים בסלעי-שן כנראה מוצאה ממכרת עתיקה, אשר היתה בידי יושבי הארץ משנות קדומים. (מלבד ספרים וחבורים רבים, כתובים בידי סופרים ידועים ומלומדים בדבר תוצאות הציורים והפתוחים האלה, מאד נעלים המאמרים: Raval Rochette, Quatre mére-de-Quinzy F. de Saulci הנדפס במ"ע: „Revue archiologique“ בשנות הבינים הסבינו להציב על ראשי הקברים עמודי פנים (Piramiden). בין הקברים הנמצאים בקרבת ירושלים מצטינים ביפים והדר-תכניתם קברי אבשלום וזכריה הנביא. לשניהם מבנה רבוע ובלתי מוקפות חצרות. ליד אבשלום איל רבוע לכל פנה ובין איל להברו עמודי-מחצה שניים שניים, ועמודי רבוע (פיערטעלזיילען) נשענים עליהם. מראה האילים והעמודים ומעשיהם בסגנון היוני (יאנישער סטיל) ותבניתם כתבנית יצירי בנאי יון האחרונים, כי קוים מבוירים לארכם לא היו להם. התקרה עשויה בטעם הדורות האחרונים, כי כתרת גלופי-שלישים (טריגליפען) להם, ומעט מן התקרה אשר ממעל לכתרת יש בה מעין מלאכה מצרית וכנענית עברית גם יחד, וממעל לתקרה מגדל עגול משפע ועולה עד שהוא כלה בהוד צר מאד. גם בנין קבר זכריה הנביא בתחתיתו כמשפט הזה, ועליו עוד נכרת תבנית גלה רחבה, ומצבת-עז (פיראמידע) ממעל לה. יתר הקברים אשר במקום ההוא מיוחדים ביפי מלאכתם הפשוטה אשר במבוא ויש אשר ידמו בפתוחיהם אל יצירי מלאכת יון ויש אשר יבדלו מהם כמלאכה מיוחדה להם לבדם.

הקבר אשר יכנהו ההמון בשם „יד אבשלום“ הוא באמת מקום קבורת ינאי המלך, גלות-העמודים (קאפיטעל) והכתרות אשר עליהן (ראזעטטען), הלולים (געווינדענע זיילען) והשבכות (טריגליפען) כלם נעשו ונערכו ע"פ חקי תורת הבניה של בני ארץ יון. אולם לנוי וליופי נהקקו עליהם תבנית עלי עץ גפן, אשכלות ענבים בשלל מערכת צבעיהם, המתנוססים בהדרם למכביר על המקום ההוא. שטח הבנינים לא התאים עם בניני היונים, אשר הקימו בארצם, וביותר נדמה לבניני המצרים. אולם בכל אלה נקל היה להכיר, כי ידי היהודים הקימו את הבנינים האלה ועל כלם נראה חותם תכניתם לפי טעמם והשגתם. קברים רבים, כתבנית אלה שזכרנו נמצאו במקומות רבים בארץ ישראל וכלם דומים איש לרעהו בתכונת בנינם ומראיהם החיצוני: המסדרון אשר למבוא הקבר חצוב בסלע ארכו עשרים רגל, מדת רחבו וגבהו עשר רגל; עמודי שיש גבוהים יתמכו את קירות הספון החצובות בסלע. דרך מבוא צר יבאו מן האולם אל הקבר פנימה, אשר בכל ארבעת פנותיו ימצאו תאים מיוחדים ובהם הונחו ארונות המתים. המתבונן ביותר לפרטי מערכת תאי הקברים ותכנית בנינם בימי הורדוס ואחריו יוכח מזה, כי מחקקי תורת הנוצרים תארו בספריהם את הקברים הנזכרים בצלמם ותבניתם, בלי שום הפלגה וגוזמא, וכל דבריהם במקצוע זה שקלו במאזני צדק ואמת. אולם אנחנו לא נוכל להרחיב דברינו בענין זה ורק מדי עברנו בו הזכרנו על אודותיו בדרך אגב.

ביותר יצטינו ביפים והדר תבניתם בתי-הכנסת אשר בגלגל שנמצאו מקרוב, לפי הוכחת אחד הסיפרים הנודעים לשם (Isaac Chelo ?), נוסדו הבנינים האלה במאה השניה לסה"נ.

באיזה זמן נבנו ונתכוננו בתי-תפלה אלה? השאלה הזאת עומדת היא על הפרק זה כשתי מאות שנה וחכמים וחוקרים רבים יעמלו לפתרה.

יחליט, רי משה היה הראשון לבוני Hugo Grotius בית-תפלה לעבודת אלהים. Franz Burmann יחוה דעתו, כי אחרי שוב היהודים מגלות בבל, הקימו להם בתי תפלה לשפוך שם שיחם לפני אלהיהם. בהדעה הזאת החזיקו רבים מחכמי הנוצרים, חוקרי דעת אלהים (Theologique), Compius Witringa ועוד, אבל אחד החוקרים אשר Georg Lorenz Bauer חי בתקופה האחרונה, ייחס את התיסדות בתי התפלה לימי מלוך היונים בסוריא בתקופת הסיליקיים. בהדעה הזאת החזיק גם הח׳ צונץ (Gottesdienst-liche Vorträge Seite 2) אשר הוא העלה בראשונה את השאלה הזאת על שלחן החוקרים. הח׳ הערצפֿעלד יוכיח כי הפרסים היו הראשונים למיסדי בתי-התפלה, והח׳ הופפֿעלד יהליט, כי נוסדו אחרי ימי הכשדים. אולם לפי השערת הח׳ גרֶאטץ נוסד בית-התפלה הראשון בימי הכשדים (גרֶאטץ 3, 97). הח׳ Leopold Löw, אשר על אדני מאמריו היקרים והמלאים אמרי תבונה ודעת תמכנו יתדותינו במאמרנו זה, יוכיח בראיות ברורות ומופתים גלויים, כי בתי הכנסת המתנוססים בערי מושב היהודים בימינו אלה, לא נעשו למזכרת בית המקדש אשר היה לפנים בירושלים ומוצאם הוא מבתי אסף העם, אשר נתיכדו עוד בימי שלמה והידועים בשמותיהם בספרי הקדש: בית העם, בית מועד, מקרא, הבתים אשר *) שמה העירו הנביאים למוסר את אזן העם וחוזי יה הדעימו נפלאות ויחצבו להבות אש-דת בלב בני ישראל, להשיבם מדרכם הרעה ולהטות לבבם אחרי ה׳ צור מושיעם וגואלם חי, ולכן קבל הבית הזה השם בית-הכנסת, (כי כניסה וקהלה הם נרדפים ויום הכניסה בתלמוד הוא גם יום קהלה לכל, כמבואר במסכת מגלה).

אולם לרגל מלאכתנו פה ומטרתנו העקרית במאמר הנוכחי, אין אנו מחויבים להכנים עצמנו בהחקירה הזאת ע״ד בתי-הכנסיות הראשונים לב״י ומועד התיסדותם, אך אל תכונת הבניה וסגנונה ואל רוח הכמת הרשים אשר שררה בין בני עמנו בימי קדם עינינו נשואות, לברר וללבן את פרטי מערכת הבניה ולסדרם לאחד אחד, ולמטרתנו זאת דרוש לנו להתחקות על שרשי שרידי בניני בתי התפלה העתיקים, על עיי המפלה והחרבות השוממות, אשר נשארו לנו משנות קדם. מהבנינים העתיקים אלה הכי נכבדים לחקירתנו המה שרידי בתי הכנסת אשר בארץ הגליל, ולכן מצאנו לנכון להרחיב פה מעט את דברינו על אדותם.

עלינו להכיר טובה לבעלי החברה שנוסדה באנגלה הנקובה בשמה Palestine Exploration fund. החברה הזאת הוציאה לאור את תמונות שרידי בניני היהודים העתיקים האלה עם פרשת פרטי בנינם ואפני הקמתם. בתי-הכנסת אלה, עשרה במספר, ישתרעו מצפון לים כנרת: Nebartin, Meiron,Um-el-Amud,Irbid,Tel-Hum,Sufrat. מלבד אלה מצאו החוקרים עוד חרבות אחדות, אבל סגנונם פשוט מאד ואינו שוה לדבר עליו.

לדאבון לבנו שרידי בתי-התפלה האלה מעטים היו במאד. מלבד העזובה והשממון אשר באו לרגלי הזמן הרב שעבר עליהם, עוד הועילו להותם ולהריסותם החליפות והשנויים שנעשו בתכונת בנינם. רבים מהם נהפכו לבתי תפלה לנוצרים ולמושלמנים; חלק רב מאבניהם לקחו הערבים לשומם בבתי מעוניהם. אמנם גם החרבות המעטות האלה דים להוכיח על טעם בנאי העברים וסגנון מלאכתם בימים הקדמונים ההם. מכל בתי הכנסת אלה אך שלשה נמצאו שלא שלטה בהם יד הכליון וההריסה: המה בתי-התפלה בערי Irbid, Tel-Hum, Kerazeth. השנים האחרונים נהפכו בזמן אחד לבתי תפלה לנוצרים; בית התפלה שונה לבית תפלת מושלמנים, כאשר יוכיח על זה מבוא הבית הנעשה לצד המורח. אולם בבתי התפלה האחרים היה המבוא בדרום הבית ולכן לא יכלו המושלמנים להאחז בהם ולעבוד בהם את עבודתם בקדש, כי בבואם אל הבית היו פונים באחורי גום לדרך מעקקא וזהו נגד חקי דתם ותורת נביאם.

יא.

כל הבנינים הנזכרים המה בעלי קרנות ישרות ומכוונות ומדת ארכן הוא מצפון לדרום. ארבעה טורי עמודים יחלקו את הבית לחמש מחלקית; מלבד בית התפלה הגדול אשר בכפר-בירים, אשר בתוכו נצבו רק שני טורי עמודים, המחלקים את הבית לשלש מחלקות. מערכת הכתלים חזקה ואיתנה ושוחה בטיח סיד ואבני גיר הנמצאים במקום ההוא. אבני הבית משלבות אשה אל אחותה ואחווים בחמר וסיד. בתחתית הקירות ובצדיהן הקצעו בעין שקערורות בעמק שתים או שלש אצבעות. יתר מעשי הבית פנימה נעשו ונערכו באופן פשוט מאד. אבני הבית מחוץ מחטבים ומקצעים ישר. אולם בתוך הבית היו מראיהם עקב ומעוקל כמעשה גבנונים. למען ידבק בהם ביותר הטיח והחמר הנכרים עוד עתה

*) המנהג לקרוא לבית הכנסת בית-עם היה נוהג גם הרבה אחרי חרבן הבית השני כמבואר במס׳ שבת דף ל״ב עיי״ש. המו״ל

חורבת בית הכנסת של רבי שמעון בן יוחאי בגליל העליון.

בשרידי בית-התפלה בעיר תל חום. את גבה אבנים מדדו באמה, למען יהיו טורי האבנים הנקבעים בקיר ישרים ומכוונים, אבל כנראה כבד מאד הדבר על הבנאים להקצות ולישר כל אבן ואבן ולכן מעטות הנה האבנים השוות במדתן.

המבוא וכל בתי התפלה הוא בצד דרום, זולתי הבית באירביד (ארבל), אשר לפי מערכת בנינו נאלצו הבנאים לעשות את פתחו לצד מזרח. לכל מבוא שלשה פתחים. דרך הפתח האחד באו אל המחלקה התיכונה ומצדיו היו שני פתחים קטנים, אולם לבית התפלה אשר בכפר-בירם יש רק פתח אחד. הדלתות מפארים בכתרות (ארכיטראוו), כאשר תחזינה עיני הקורא על ציור כותל הבית בסופראט עם תבנית המבוא. בערי מירון וכפר-בירם נערכו הקשוטים האלה באופן פשוט מאד. אולם בארבל וביותר הערים יצטיינו כותלי בתי-הכנסת בהדורים נחמדים מרהיבים עין. הדלתות נקבעו במשקע הקיר ומבית ננעלו בבריחים. בבית-הכנסת הגדול בכפר בירם — אשר בימים האלה תגור שמה משפחה אחת מבני ערב — הושמו הדלתות, אשר נערכו לפי טעם הבניה של התקופה האחרונה על מזוזת פתח המבוא הישן. בנעבארתין ממעל למבוא הבית מפתחה כתבת עברית ומתחתיה חקוקה באבן תבנית מנורה בעלת שבעה קנים, הדומה להציור הידוע, הנמצא על קשת הנצחון לקיסר טיטוס ברומא ואשר כמתכנתה היתה נמצאת במערכות קברי הרומיים.

על בית-הכנסת הקטן בכפר-בירם נמצאת כתבת אחרת ועליה מצוירה תבנית דמות שתי בהמות רובצות ומשני עבריה מפתחים שתי פטורי ציצים. כנראה יורה הציור הזה על סדר עשית קרבן הפסח. בבית-הכנסת הגדול אשר בכפר בירם נכרת עוד תבנית זר פרחים עם שני כבשים ועליהם מסב-קלע עם תבנית שריגי ענבי גפן ונבל פרחים (וואזע); בערי קעראזעט, מייזאן, אירביד וסופראט יש לקירת הספון, אשר ממעל לדלתות המבוא, גזרה עגולה כעין כפה, המרכבת מאבנים מיוחדות; בטעל-חום מצוירה מצד אחד תבנית ספל פרחים (וואזע), אשר נעשתה, לפי השערת אנשי המקום, למזכרת המן ומצד השני מצויר קנה זקוף — יוכל היות למזכרת „מטה אהרן“. הפתוחים והציורים ממעל למבוא הראשי נמחקו ומרקו משטף הזמן הרב אשר עבר עליהם, עד כי קשה מאד להבין את הוראתם ותעודתם, רק מקלעת ציצים נכרת עוד, צנופה וכרוכה מאד ועליה חקוקה תבנית פרח-שושן. בכפר-בירם ממעל למבוא הראשי נכר עוד מעשה הספון כמראה קשת וחצי מחוגה, ועליו זרויים ומפוזרים פרחים וקשוטים שונים. ממחצבי האבנים, אשר נמצאו במקום הבית ההוא נקל להוכיח כי יתר בתי התפלה נבנו ונערכו בטעם וסגנון הזה. למצער זאת ידענו אל נכון, כי האבנים, אשר תמונות שרידי הציורים עליהן, שנמצאו בעיי המפלה של חרבות בית התפלה בקעראזעט, היה מקומם ממעל לדלתות הבית.

ביתר שאת נראים ונכרים הפתוחים והציורים ממעל למבוא הראשי בבית התפלה בסופראט, אשר יראה הקורא על הציור, אשר הננו נותנים פה לפניו. — את הבית הזה, כפי הגדת ההמון, בנה ר' שמעון בן יוחאי. כנראה על הציור אשר התוה שר הצבא (לייטענאנט) Kitschener בשנת 1878, נעשה הספון אשר ממעל לדלתות הבית מאבנים, אשר נערכו כעין כפה עגולה ועליה תבנית זר פרחים מהובבים באבן ותמונות שני ראשי אילים ומקלעת פרחים סביב להם. מעל האבן הזאת בנוי ספון כמראה קשת משני טורי אבן, מפארים ומקשטים בפרחים וקוים סבוכים ומשתרגים אלה באלה. במשקע הקיר נמצאת אבן אחת ועליה חקוקה תבנית שבלול — חזון לב ומשאת נפש כל הרשי צירים, בחתם להם לציונים ודוגמאות ברואים כאלה, אשר הפליאה בהם הטבע את פעלה. שמירת המשטר והסדרים במערכת הציורים האלה תוכיח לדעת, כי האמנים וחכמי החרשים בימים ההם עוד שמרו מכל משמר את חקות המדה והקצב במבנה חלקי הגוף בבעלי חיים. אולם בתקופות האחרונות החלו הצירים לסגת אחור מדרכם זו ומלאכת ציוריהם וצלמי משכיותיהם מצטיינים כעת בתמונתם המיוחדה, הערוכה עפ"י חזיון לב הציר ותכונת רוחו, מבלי שום לב, אם מתאימים המה עם מבנה הגלמים והצמחים ואם ישוו להם בכל פרטיהם כפי שנבראו ונעצבו בידי הטבע, וכל חפץ לב הציר הוא עתה לתת לפעל כפיו מראה נחמד ונעים, לפחת בו רוח חיים, תנועה ורגש, הלוקחים לב המתבונן בו ומעירו להתרגש ולהתפעל על יפי תאר התמונה. להתפלא על מערכת שלל צבעיה הנחמדים ועל יפי גזרתה, אשר כמו היה נצבת לנגדו.

מלבד הציורים הנזכרים, המחוקים על אבני חרבות בתי התפלה בגליל, עוד נכרים עליהם צלמי תמונות אחרות, הערוכות לפי טעם התקופה ההיא, בשלל צבעי תמונותיהם וחליפות מראיהם, כמו נשרים ואריות, הנמצאים בשירי מליצות והזיונות רוח היהודים.

יב.

בנוגע לאפני הגזרה והבניה בבתי-הכנסת, הנה נמצאים בבית-הכנסת אשר בכפר-בירם עורה לפני

מבוא הבית וכמוה היתה גם במירון. על קירות הבית נמצא כרכב קטן, בגבה כני הכותרות המכסות את עמודי העזרה. שרידי הקשוטים האלה נמצאו בחרבות ערי Meiron (מירון), Irbid (ארבל), תל-חום ומעידים כי גם המה נערכו כתבנית הבית אשר בכפר-בירים. ממעל לכרכב ההוא נמצאת גלת הכתרת, אשר שרידיה עוד נכרים בחרבות בתי הכנסת בערי תל-חום ומירון. אולם כל עמל החוקרים לא עמד להם לדעת ולמצוא איזה ציורים היו ממעל לגלה ההיא. לוחות אבן רבות, מצוירות בתמונות פרחים ומטעים שונים, הנמצאים בערי Tel-Hum, Hum-el-Amud המה חלקי המסגרת (Tries). בהראשון מהבתים האלה נמצאו שברים רבים וכנראה המה חלקי המסגרת אשר בגבה העמודים ממעל לכרכבו. אולם הבית הזה מצטיין בסגנונו ותכונת בנינו מיתר בתי-הכנסת ולכן כבד מאד הדבר להחליט, מה המה הציורים והצעצועים שהיו במקום אשר קירות הבית והגג היו משלבים ואחוזים ומשיקים איש אל אחיו.

הגגות האלה נעשו מערמות עפר, אשר נצברו ונשפכו כסוללה על רקעי-אבנים, המכסים על העמודים. הריוח שבין עמוד לעמוד היה קטן במאד. אם מחפץ הבנאים ללכת בחקות בנאי בית שלמה או מחסרון ציורים ומעשה צעצועים, לקשט בהם את הרוחים והמקומות הפנויים בין העמודים.

גלות העמודים שונות הן בסגנונן; בתל-חום וקעראזעט נעשו בסגנון דגל-הקארינטי (orinth) והחגורות אשר מסביב לגזען נפלאות מאד ביפין והדרן. בתל-חום נמצאים ג"כ רקועים, אשר לפי מעשה גזרתם יתיחשו להסגנון היוני (Jonisch); בארבל נמצאו עמודים שונים הדומים בתבניתם למעשה הקורינתים והיונים ובערי על-סים כפר בירם, מירון ואום-על-עמוד מצטיינות גלות העמודים בגזרה מיוחדה, אשר נערכה לפי טעם הבנאים מבני היהודים.

בביהכ"נ הגדול בכפר-בירם נמצאו שני חלונות להאיר את הבית, אך אפני מערכת החלונות על ירך הבית ואי זה הדרך חתרו קרני השמש לבוא אל הבית פנימה, — כל זה נעלם מאת החוקרים ולא יכלו לרדת אל תכליתו. קרקע הבית היתה רצופה ברקעי אבני גיר (Kalksteinplatten).

מלבד בתי הכנסת הנזכרים נמצאו בערי ארץ ישראל עוד שרידי חרבות בתי כנסת, עתיקי ימים מאד, הבנויים, כנראה, בשנות המאות הראשונות לספירת הנוצרים. (בתי הכנסת בערי כפר נחום וטבריא ועוד.

יותר מכל אלה הצטיין בית הכנסת בעיר כפר נחום. אשר זה מקרוב מצאו החופרים חלק גדול מקירותיו החיצונות וכנים ואדנים רבים, אשר עמודי הבית עליהם נשענו. גלות העמודים נערכו בסגנון הקורינתי ובקרבתן נמצאו הכרכב והכתרת אשר ממעל לעמודים. קירות הבית מחוץ היו מקשטים בגהריב (פיללאסטער), אל כותל המזרח נשען בנין חדש, אשר הוקם בתקופה מאוחרת, בעל קרנות ישרות ומכוונות, ושלשה מבואות לו בכותל הצפוני ומבוא אחד בכותל המזרח. עמודים רבועים (פיללאסטער) תמכו את הבית ואת הבנין הנשען עליו. כותלי הבנין החדש משולבים ואחוזים עם עמודי הפנים אשר בקרנות בית-הכנסת. החופרים במקום הזה מצאו אבן גדולה ועליה חקוקה תבנית בית כנסת גדול נחמד למראה; הבנין הזה נשען על עשרה עמודים-רבועים, עם כתרות ממעל לראשם בסגנון היוני (Yonisch). ולארכם מונחת מסגרת-עץ. שני עמודים מקיפים את מבוא הבית ומכוסים בחוד עגיל עם מעשה צעצועים, כתבנית הפתוחים הנמצאים בקעראזעט, ארבל ותל-חום. ביחד עם בתי הכנסת האלה נמצאו עוד שרידי בנינים עתיקים רבים, אשר נבנו בתקופה מאוחרת.

בדבר ביתי התפלה ב א ל כ ס נ ד ר י א של מצרים רבי הופי וכלילי התפארת נזכר במקומות רבים בתלמוד. אולם ממראיהם החיצון לא נודע לנו מאומה, כי אם שהיה עשוי כעין בסילקי גדולה (גראססע באזיליקא *).

יג.

מיום גלות היהודים מעל אדמתם ועטרת ההפש לקחה מעל ראשם והם הוצגו ככלי ריק, אובדי עצות ותועים במדבר החיים כשיות נדחות, מן העת ההיא חדלה חכמת חרשיהם ובוניהם להשתלשל ולהתרחב ולעשות פרי למעלה; עמודי הלאום החלו להתרופף, חלקי האומה התפרדו, כי כשל כח המאחד, משפטי דתם וסדרי עבודתם בקדש אפסו חדלו, מחסרון אמץ וכח לאומי, חסרון החפש והדרור, חסרון מנוחת הגו והנפש! היהודים נפוצו ונפרדו בכל קצוי ארצות המזרח והמערב, נרדפים על צואריהם, מדכאים ונענים, נאלצים תמיד להסתר מפחד מבקשי נפשם, להטמן במערות ובכפים, לבלתי נפול בידי זרים עריצים ולבלתי הכחד מן הארץ מתגרת ידם הקשה! מלבד זה נאלצו היהודים תמיד להסתיר ולהעלים מעיני שכניהם העמים את דרכי עבודתם וגם בימים הטובים, ימי האשר והמנוחה, כאשר ישבו לבטח על אדמתם, הסתתרו תמיד במחבואי ביתם ושמחתם היתה עצורה בקרב לבבם, לבל יראו הגוים כי יושבים

*) עיין סכה נ"א ע"ב. המו"ל.

הם שלוים בביתם ושוקטים הם על שמריהם ובערה בהם אש הקנאה ואכלה את יעקב בכל פה. בארץ פרס בנו היהודים את בתי כנסיותיהם בסביבות הערים, כפי ספורי התלמוד, כי הפרסים, בשנאתם הגדולה והכבושה לעם ישראל החריבו את בתי תפלות היהודים בכל ערי מושבותיהם ויהרסום עד היסוד. אולם בהארצות האחרות בנו היהודים את בתי כנסיותיהם בתוך הערים או ברחובות המיוחדים לשבתם, אך תאר בתי-הכנסת ותבניתם לא נבדלו בתמונתם ההיצונה מבתי-מעון פשוטה וגם זה לבלתי העיר את קנאת העמים עליהם, הנכונים בכל עת ובכל שעה להתנפל על היהודים זעומי נפשם, לענותם ולהעיקם ולעשות בהם שפטים נוראים, וראשית דבר החריבו את בתי מקדשיהם ויחללו את קדושת ספרי תורתם. אולם כאשר שמרו היהודים את שפת אבותיהם ויוסיפו לדבר בו גם אחרי אשר התבוללו בין עמים וארצות שונות, בין אומות ולשונות אשר הגלם ה׳ ביום חרון אפו—כן השתמרה בקרבם ימים רבים חכמת הרשיהם ובוניהם ואפני חרשת המעשה אשר השתררה בארצם, ויהוקו תמונות וציורים רבים בבתי כנסיותיהם וירבו פאר והדר במלאכת בתי מקדשיהם פנימה, במקומות הנעלמים והנסתרים מעיני העוברים בחוץ. ולכן כותלי בתי הכנסת אשר נמצאו בשנות הבינים, פשוטים ועורים המה מחוץ מכל מעשה חרשת וצעצועים ורק גלי אבנים גבוהים נצבים בלי שום קשוטים והדורים, וכל התפארת וההוד, כל הכבודה והחמדה, כל מעשי הציורים והפתוחים, התמונות הנפלאות בשלל צבעיהן המרהיבים עין ומשמחים לב ונפש — כל אלה התנוססו בקרב הבית פנימה. אבל אחרי הצרות והרדיפות, הנענועים והנדודים, אשר נשאו וסבלו בני ישראל במשך גלותם, שנות ראו רעה, נחרבו ונשמו כל הבתים האלה ויהפכו לעיי מפלה. אין מדינה ועיר באירופא, אשר לא נשפך שמה דם אבותינו כמים! אין ארץ ומדינה, אשר לא נשא שמה עם בני ישראל חרפות ונאצות, שוד וחמס ופגעים רעים ונוראים! ולכן מעטים המה במאד בתי הכנסת, אשר נמלטו משני הזמן ונשארו לנו לזכרון אשרנו ומחמדינו מימי קדם, אמנם כל הבנינים האלה נבנו בתקופה מאוחרת, אך בכל זאת על מעשה הצעצועים והפתוחים, אשר ימצא במו, נכרים פעלי ידי החרשים והצירים מבני ישראל, אשר העריכו הכל כפי ראות עיניהם, טעמם והשגתם, כפי המסרות והקבלות, אשר היו בידם מהכמי ארצות המזרח ומספרי הקדש. והנה נפלא מאד הדבר, כי חכמי החרשים והבנאים בימינו אלה, העושים במלאכת בנין בתי-הכנסת לישראל, לא יקחו להם לציונים ודוגמאות את שרידי ההדורים והקשוטים, הנמצאים עוד בהרבות בתי-הכנסת העתיקים והנושאים עליהם את חותם תכנית הלאום הישראלי ואשר נבנו ונערכו בסגנון בניניהם וכפי טעם והשקפת חרשיהם ובוניהם, אך עושים הם את מלאכתם כפי נטית דעתם והשקפתם וכחקי תורת הבניה של העת החדשה. הדבר הזה חרפת עולם הוא וכלמת נצח לעם ישראל כלו! עון פלילי אשר לא נוכל כפרו רובץ על ראשי גדולי עמנו ואצילינו אשר זה כל תשוקתם, חפצם ומעינם לאסוף כחול כסף ולמלאות בתיהם הון ועשר ולדאבון לבנו עוד ישאו עליהם את השם „ראשי עדת יעקב ומנהיגי קהלות ישרון״! וזה דרכם כסל למו להתפאר בלבבם, כי המה ברהב דעתם ולבם הרחב כפתחו של אולם הניעו אל מרום ההשכלה והדעת ויסוד השכלתם הוא לבלתי האמין בכל דבר הנעלה מעל חקי הטבע, וכחש באמונתם ודתם ולשום תהלה בתהלת ישראל! ואת הרעיון הנעלה והנשגב בדבר בנין בתי כנסת לישראל, להתאסף שמה עם ה׳ לעתים מזומנים, לאחד ולקשר את לבבם במסרות אהבה ורעות ולשאת יחד רנה ותפלה לצור יוצרם ומושיעם — את הרעיון הנשגב והנעלה הזה, עזבו לאחיהם החשכים (Pöble), יושבי חשך וצלמות, אשר לבם צפון מהשכל לכלכל בטוב טעם ודעת את סדר המלאכה בבנין בתי-כנסת. ואת אחיהם אלה יבזו בלבבם ובשאט בנפש יביטו עליהם, לא מאשר כי רחוקים המה מדעת ודרכי ההשכלה זרו להם, אך מאשר כי לא נכבה עוד בקרבם שביב האמונה ועודם מחזיקים בדרכי אבותיהם! אך אל זה שמים הם את לבם: כי ידמו בתי-הכנסת בתבניתם מבית ומחוץ לבתי תפלות בני אמונות אחרות ולבל יוכיר בתארו וסגנונו את בית-מקדשנו, אשר עמד לפנים לנס עמים בירושלים. אל מערכת סדר התפלה ודרכי העבודה אינם שמים את לבם והיה כל מעינם והגיונם במעילים השחורים והכובעים בעלי ששת-הקרנות אשר ילבש החזן עם להקת משורריו, למען ישוו בתבניתם למלבושי הכהנים הקטולים. — אולם אל נא יעלה על לב הקורא לחשדני כי אין דעתי נוחה בערך משטר וסדרים נכונים בסדר העבודה בבית-הכנסת, במערכת מקהלת המשוררים בסדר נאה ויפה וכדומה! אבל ראשי עדתנו הרחיקו מאד ללכת בדרכם זו! הנני מאמין בכל לבבי, כי האנשים, אשר יסדו בראשונה את בתי-הכנסת בסגנונם החדש היתה כל מטרתם להביא משטר וכדרים בסדר העבודה ולשום קץ להפרעות ואי-הסדרים אשר שלטו בבתי-כנסיותינו הישנים; אולם בכל זאת מראה בתי-הכנסת החדשים יפעלו על לב המתפללים פעולה לא-טובה, כמו בנויים המה לא במטרה מיוחדה לעבודת אלהים, אך

למען נכבדי שכנינו בני אמונות אחרות, הבאים לפעמים לבקר את בתי-תפלותינו, למען יראו בעיניהם, כי לא נבדל אנחנו מהם גם בסדר עבודתנו, למען יאמרו הגוים: „איה אלהיהם של אלו" ובמה יודע אפוא, כי יהודים המה, בני עם אחר ואמונה אחרת? אבל הה! אחרי כל עמלנו ויגיענו להשליך מעל שכמנו את על הדת והאמונה ולהדמות בכל דרכי חיינו, החמריים והמוסריים, אל שכנינו העמים, אשר בקרבם אנחנו יושבים, — אחרי כל אלה לא עלתה בידינו להסיר מעלינו את חרון אף אויבינו בנפש ולכבות את אש-הקנאות הבוערת בלבות שונאינו ומנדינו, ונהפוך הוא: עוד הגדלנו המדורה והוספנו להעיר עלינו את אש חמתם, להגדיל שברנו ולהפליא מכותינו על אחת שבע!

למעלה הערונו, כי ראוי ונכון הוא להתחקות על שרידי בתי כנסיותינו העתיקים, להתבונן על פרטי מעשה החרשת והבניה, החן וההוד שהוא חותם-תכנית רוח לאומנו וסגנון חכמי הרשינו ובונינו. הנני קורא ומעיר את אחי בני עמי בכל ארצות פזוריהם ומקימות מושבותיהם, אשר דברי אלה היוצאים ממעמקי הלב הכו שרש בלבם, הנני מעירם ומעוררם: כי אלה הגרים בערים, אשר ימצאו שמה שרידי בניני בתי-כנסת עתיקים, יחקו נא את דמות השרידים האלה והדורי הבית פנימה עלי גליון, אם ע"י מכונת-הצלמון ע"י ציר מבין במלאכתו, אחינו החוסים בצל הכסף ישחדו מכחם בעד המפעל הגדול הזה. קבוצת התמונות האלה תביא לנו תועלת לא מעט, בהשאירה לנו זכרונות ימים עתיקים, שנות אשרנו ומחמדינו; היא תערוך חזיון נחמד ונעים לחובבי עתיקות וחוקרי קדמוניות. וחכמי החרשים וחושבי מחשבות ובעלי מלאכות מחשבות ימצאו בזה התבנית הראויה וענין רב למלאכתם בבנין בתי כנסת ליהודים.

והנה טרם נכלה את דברינו בדברי ימי החרשת והבניה בארץ יהודה ונבוא לשום מבטנו על תגונת מלאכת מחשבת בפעל (פראקטיק), נחשוב לנחוץ להיות דעתנו בדבר תכנית בתי-הכנסת החדשים, אשר נבנו בדורות האחרונים בארצות המערב באירופא.

מלבד בתי-הכנסת העתיקים, אשר יצא להם שם ביפים ועודם קימים עד היום הזה נוספו במערב אירופא בשלשים שנה האחרונות בערים רבות בתי כנסת חדשים, אשר בכמה פנים ראוים המה להיות לתבנית לבתי הכנסת העתידים להתחדש; לא ראשי הקהלות שמו לב להביא את מבנה בתי הכנסת החדשים לידי יתרונם, כי הם לא קבעו מעולם חותם צר על סגנון המלאכה, כי אם חכמי הבנאים לבדם, אשר כל מראה עין עושה בהם רושם, המה הרחיבו את גבול מלאכת מחשבת זאת, כללוהו בהדרה ויעשו בה גדולות. זה מעט אמרנו, כי בערוך הבנאים דמית לבנין בתי הכנסת לא שמו להם את סגנון בית הכנסת העתיק לעינים *) כי אם הלכו בדרך לבם, כי אין לדרוש מבנאי בני עם נכר, כי יעמיקו להתבונן בסגנון העתיק (אשר כמעט אין לנו ממנו כי אם כרוגין סרוגין) לכל משפטיו ולכל הקותיו, על כן ראינו את בתי תפלת ישראל החדשים שונים ונבדלים בכל תכונתם ובכל צורותיהם מן בתי הקדש העתיקים, וגם בדבר רוממות רוח היהדות, אשר אמרו להשרות על הבנין, לא השלימו הבנאים את החפץ הנשגב לחתום קדש ולהביע את הרוח הרוממה, אשר דרכה לנוח על כל קו ועל כל תו בבית הקדוש, אשר בית כנסת ישראל יקרא לו. רבות הנה התמונות המשובשות, אשר דבר אין להן ולרוח היהדות, אשר כל חבורם אל בית-הכנסת אינו אלא עראי, כי הבנאים וועציהם הלכו אחרי לבם, בכללם בהן את הדר הבנין, מבלי הבט אם יכיר אותן מקומן בבית כנסת לישראל אם לא. בכ"ז ראויים המה בתי הכנסת החדשים בכמה פנים לתתם למופת לבתי התפלה הבאים; אולם ארכיטקטים נבון דבר יתן אל לבו, בשומו פניו לבנות בית הכנסת, ומנע מבנינו כל השגיאות והצורות הזרות שהתגנבו בבניני בתי הכנסיות החדשים, ועוד יהיה לנו מקום במאמר זה להעיר אזן קהל הקוראים על היתרונות ועל החסרונות שכנגדם.

אחרי כל הדברים והאמת האלה נקל הוא לקוראינו לפתור את השאלה בדבר סגנון בית כנסת לישראל — השאלה, אשר כבר עמלו חכמים וחוקרים רבים לפתרה ולא עלתה בידם, באשר היו דעותיהם ומחשבותיהם בנדון זה כוזבות ומשובשות. אבותינו בעתות קדומים, בבנותם בתי-כנסת לעבודת ה', לא שמו את לבם ומעינם לפתרון שאלות כאלה; באמונתם הטהורה באל מושעם, בנו היהודים את בתי מקדשיהם כפי דעתם והשגתם אז במלאכת הבניה, מבלי שום לב אל אפני החרשת והגזרה, אשר נהגו אז אצל שכניהם העמים, היותר שלמים מהם במעלת ההשכלה ומלאכת מחשבת. אולם בימים ההם ידעו היהודים לחתום קדש על פעל ידם, לחרות בחרט אנוש על כל פתוחיהם ומשכיותיהם את חותם

---

*) אחד חוקרי זמננו הדפיס זה מקרוב מאמר אחד, בו יראה לדעת, כי רוב חכמי הבנאים, אשר היו ראשי המפקחים בבנין בתי הכנסת בחו"ל בתקופה האחרונה, היו מבני היהודים; אבל למרות חפצנו, הננו מוכרחים להגיד, כי דבריו בלתי נכונים; כמעט כל החרשים והבנאים, אשר הקימו את בתי הכנסת בערי חו"ל בעת האחרונה היו — נוצרים!

תכנית לאומם מערכות לבם וחזיונות רוחם, כותלי הבית הוכיחו, כי ידי היהודים פעלום אף הכינום, אבן מקיר זעקה: ליהודה אני! וידי ישראל עצבוני ויכוננוני! כל פרטי הבניה ותכניתה, באין אמר ודברים, העידו והגידו בשפה ברורה על תכונת עם ישראל, שפל מצבו ומעלת רוחו, חולשת הגו ואמץ הנפש גם יחד! וכל עמל אחינו המשכילים בימינו אלה המאבדים את הונם ואונם על בניני בתי הכנסת, ברצותם לשכלל את יפים ולהרבות בהם הוד והדר, כל עמלם ויגיעם זה לא יעמדו להם להלביש את הבית את ההוד והנעימות, השפוכים על הבנינים העתיקים, אשר הכינום והקימום ידי בנאים וחרשים, אשר אמונתם הטהורה היתה להם לעינים, לחתום על כל פעל ידם חותם-אלוה. חותם אמת, ענוה וצדק! „אם ה' לא יבנה בית שוא עמלו בניו בו!"

בין כל חלוקי הדעות בדבר סגנון בתי-כנסת שתים הנה הראויות לשום לב אליהן ולא למותר הוא לבארם בזה: אחדים יחוו דעתם, כי בהיות זמן הבית אשר בירושלים העת היותר טובה ונאורה בחיי היהודים וזכרון הבית הזה קדוש בעיני כל איש ישראל, החרד לאמונתו ודתו, לכן ראוי ונכון הוא, כי בתי הכנסת הנבנים והמתחדשים בימינו אלה יבנו ויכונו בסגנון בית המקדש, כפי המסרות והקבלות, אשר ישנן בידינו מימים קדומים; וכנגדם יחליטו אחרים, כי בהיות דת היהודים קרובה לדת המושלמנים, לכן הסגנון לבנין בתי כנסת היותר נכון ומתאים עם חפץ העת הוא סגנון בתי תפלת המורים. הבנינים אשר הקימו הערבים, הקרובים לנו והמתיחשים על דגלנו. ומלבד זה יזכירו לנו הבנינים האלה את ימי הבינים, ימי האשר והמנוחה לעם ישראל, בשקטם על שמריהם בארץ שפאניען במקומות מושב המורים בני שם כמוהם באין משבית ומפריע. עוד דעה שלישית תחליט. כי מימות שלמה, אשר הקדיש לבנין הבית לה' את החרשים והבנאים מארץ כנען, ואחריו הסכינו היהודים לקחת להם לציונים ודוגמאות לכל בניניהם את הסגנונים שנהגו בעת ההיא אצל העמים והלשונות, אשר שכנו מסביב להם. לכן אין לנו גם עתה לשום לב אל שרידי הבנינים העתיקים, העומדים לנס זה אלפי שנים, אך להתאמץ, כי בתי הכנסת שלנו יהיו בנוים בטעם חכמת הרשים ובהסגנון השורר

*) הדעה הזאת הביע המשורר יל"ג בגליון 5 בהראזסוויעט שנה א' בהשגתו על החכם סטאססאוו, שגלה דעתו כי בית הכנסת לישראל בפעטערסבורג צריך להיות בנוי על פי סגנון המורים לבני ארץ הקדם. במרוצת דברינו נשיב על דברי שני החכמים האלה.

בין בעלי מלאכת מחשבת של עם ועם אשר בקרבו נשב, הכל כפי הסגנון הכללי לבתי תפלה לכל העמים, בהבדל מהם כל ציון קו ותו הנושאים עליהם חותם תכנית האמונה ובהביא תחתם אותית אמונתנו וחותם תכנית דתנו *).

והנה הדעה הראשונה. אשר החזיקו בה חוקרים רבים מבני אמונת הנוצרים, לא נתקבלה על לב חכמי זמנינו. כי כל פרשת דברי בנין הבית, המפוזרים ומפורדים בכל כתבי הקדש. המסרות והקבלות הנמצאות במקומות רבים בתלמוד, כן ההפירות, אשר כרום נדיבי עמים נאורים, חכמים וחוקרים במשענותם, אחרי כל אלה לא עלתה בידנו לערוך דמות לבית המקדש אשר עמד בירושלים ולשוות לעינינו את דמיון הבית כמדתו, ככל משפטיו וחקותיו, לכן לא שמו החוקרים מעולם את לבם להוציא את הדעה הזאת לפעל אדם. אולם מלבד זה תוכן הדעה הזאת ויסודה בנוים על אדני תהו ואין לשום אליה לב, כי באמת אין כל יחס וקשר בין תעודת בית המקדש לתעודת בתי-כנסת. בתי הכנסת לא הוקמו לזכרון בית המקדש, אשר היה לפנים בירושלים, כאשר ידמו רבים, ורק בתי-קדש הם בפ"ע. ואמנם אחרי חרבן הבית הובאו שמה שרידי קדושת ישראל ויהיו לבתי מקדש מעט, ולכן גדול כבוד בית כנסת, תכונתו ותעודתו מתעודת הקרבנות והמנחות, אשר בבית המקדש. *) אמנם עלינו לכבד ולהוקיר כל נפץ אבן ושבר כלי מהבית הגדול והקדוש, אשר בשנות קדם היה מרכז קדושתנו והעמוד התיכון, אשר עליו נשענו כל יסודות בנין בית חיינו הרוחניים. אבל באשר עתה אין לנו לא כהנים ולא קרבנות ויתר דרכי העבודה בבית מקדשנו, לא נוכל לכונן את בתי כנסתנו, אשר כל תעודתם הוא להתפלה ולתחנונים, כמשפט בית-המקדש וכמתכנתו. אולם כאשר בסדר תפלותינו נזכיר פעמים רבות את סדר עבודת-האלהים בזמן שבית המקדש היה קיים, כן עלינו לערוך את תבנית

*) נכונים וישרים מאד דברי הח' Leopold Löw במאמרו הנדפס אחרי מותו במכה"ע Graetz-Frankels Monatsschrift (108, 33, 3) „לא הכהנים בקרבנותיהם, אך הנביאים בנעם לקחם ומדברותיהם הנעלים והנכוחים, אשר הטיפו בהתאסף קהלת ישרון לשמוע מפיהם תורת אל, רק המה החזיקו את לב בני ישראל לנהות אחרי ה' וישרשו בלבם את האמונה הטהורה באל אחד". עיין בספר אשר יצא מקרוב לאור; Die Religion Altisraels etc. von Israel Sack Leipzig und Berlin 1885. (71) פה מקום אתנו להעיר את הקוראים, אשר דעת חיי היהודים המוסריים נגעה עד לבם, לקרוא בשום לב את הספר הזה, אשר רב טוב צפון בו, אף אם לא כל הדעות וההשערות, אשר יגיד לנו הסופר הנכבד, ישרות הנה.

הפתוחים והמשכיות בבתי כנסיותינו כתבנית הציורים, אשר פארו את בית-המקדש לפנים, למען יעלו גם הקשוטים האלה על לוח זכרוננו את ימי האשר והמנוחה לעם ישראל, הימים, אשר שכן ישראל בטח בדד על אדמתו, שלם בגופו ובנפשו. על ההדורים והקשוטים הנמצאים בבתי הכנסת העתיקים, שהזכרנו למעלה, נראה רגש חיים ורוממות רוח, והדבר הזה מראה ומוכיח, כי חכמי החרשים והבנאים, אשר הכינו והקימו את הבתים האלה לקחו להם לעינים את בית מקדשנו בירושלים. ואמנם דבר ראוי ונכון הוא מאד, כי מלאכת הבית ומתכנתה פנימה יזכירו את תבנית בית המקדש בירושלים, כפי עדות ספרי הקדש ומסרות בעלי התלמוד, והכל תלוי בטעם והשגת חכמי הבנאים והשקפתם על סדר הבניה.

הדעה השניה לבנות את בתי הכנסת בסגנון המורי, מאשר כי סדרי עבודת היהודים והמורים שוים הם זה לזה, גם להדעה הזאת אין שום יסוד נכון. אחרי חרבן הבית החלה חכמת היהודים בימי חכמי התלמוד להתפתח ולהתרחב מאליה, ולא הנוצרי ולא המושלמנים, אשר קבלו את יסוד העבודה בבתי מקדשיהם מהיהודים, לא אצלו עליה מרוחם. עוד משגה אחד נפל אצל המחזיקים בדעה זו ונחשוב לנחוץ לבארו בזה: בעלי הדעה הנזכרת יתנו טעם לדבריהם, באמרם כי לפי חקי תורת המורים לא יראה ולא ימצא בבתי מקדשיהם שום תמונות ומסכות, האסורות ג"כ ע"פ חקי תורת משה. לדאבון לבנו החרו החזיקו בהדעה הזאת רבים מחכמי החרשים והבנאים בימינו אלה, ובבתי-הכנסת אשר נבנו בדורות האחרונים, לא יראו כעת שום תמונות בעלי חיים. לא אבוא פה להתוכח ולהוכיח עד כמה מגעת חומרת האיסור הזה—את השאלה הזאת אניח להאנשים היותר מומחים בפירוש הכתובים— אבל זה נראה לי ברור, כי האיסור הזה איננו חמור כ"כ ע"פ חקי דת משה כמו ע"פ תורת המושלמנים. כי הן מלבד תמונות הכרובים האריות והבקר, שנמצאו בביהמ"ק, עוד נמצאו על מלאכות התבנית (דעקאראציע) ליהודים מימי הבית עד התקופה האחרונה תמונות חיות ועופות, המורות על מעלות ידועות בחיי האדם, כמו תמונות ארי, נשר וצבי המפתחים על מצבות-זכרון שונות ליהודים מבלי אשר יאסרום בעלי ההוראה אשר ידעו מזה. (יעוין למעלה בדברינו, אשר תארנו את פרטי מלאכת בתי הכנסת בגליל ועל הציור הנמצא שמה). והנה בלי שום טעם ויסוד נכון חדלו חכמי הבנאים בימינו אלה לפתח ולציר על כותלי בתי כנסת החדשים את התמונות הנזכרות וסגנון בניני המוריטים לא יוכיח לנו מאומה מזה. ועוד נמצא מקום במאמרנו זה לדבר בדבר סגנון בניני המוריטים ותכונת בנינם.

בעלי הדעה השלישית שבארנו למעלה כנראה לא ידעו עד מה בדברי ימי חכמת הבנאים ותכונתה בימינו אלה. ההצעה כי נקח לנו את בתי תפלת הנוצרים לתבנית בבנין בתי כנסיותינו המתחדשים ונבנים בימינו אלה תוכיח, כי הא"ש אשר חוה בראשונה את הדעה הזאת לא דרך מעודו על מפתן בית תפלת הנוצרים, ואם אמנם לא נוכל להוכיח לו דרכו זאת על פניו, בכ"ז הוא בזה נואל ושגה, בחוותו את דעו בדבר אשר לא ידע ולא יבין בו מאומה. בראש מאמרנו הוכחנו לדעת, כי חכמי הבנאים מבני היהודים אשר היו בזמן הבית ידעו והבינו את חכמת הבניה והחרשת ככל חכמי כנען ויתר שכניהם ולא נפלו מהם במעלת ההשכלה והדעת. כי הסגנון הכללי בכל בנין לא יוכל להיות נערך בכל פרטיו ופרטי פרטיו עפ"י חקים קבועים שאין לסור מהם, גם הסגנון היותר נאה, מתוקן ומקובל אצל חכמי הבנאים עשוי להשתנות ולהתחלף בפרטיו כפי תעודתו ותכליתו, וכמו כן לא ינכר אותות הזמן ורוח היום המתהלך בין חכמי חרשים בעת הבנותו. על פי זה הננו באים לידי מסקנא, כי בתי תפלת היהודים בשנות קדם נבנו בסגנון מיוחד, אשר שרר אז בערי ישראל ומקומות מושבותיהם לבדם. ולכן דעת לנבון נקל, כי בסגנון הבניה, אשר היה סבור ומקובל בפי כל חכמי החרשים והבנאים בעתית ההם, בסגנון ההוא נבנו ונערכו אז כל הבנינים למיניהם; הארמונות והטירות וההיכלים, בתי-העם ובתי מקוה הסוחרים (בירזן). בתי-התפלה לבני אמונות שונות ובתי-הכנסת ליהודים, ואך לתקופות הימים החלו חכמי הבנאים לברוא להם דרך אחר וכללים אחרים בסדר בנין בתי-התפלה ויחקו להם חקים ומשפטים מיוחדים, המתאימים ביותר עם רוח האמונה והדת ונבדלים לפ"ז בסדרם ותכונתם מסדר הבניה הכללית לבניני חול, אשר הלכה והשתלמה מאליה במשך הזמן, למרות השנויים והתמורות שנעשו בסגנון בתי התפלה. כן בתי תפלת הנוצרים בנויים וערוכים במדתם ושטחם בדמות צלב — אות-דת-היונים — עמודי התיכון משתרעים לארך הבית בסדר מיוחד לבנין בתי תפלה, יתר פרטי מלאכת הבית, כמו שער המלך, מסך האיקון Iconostase הדגלים ויתר הקשוטים וההדורים, כן גזרת החלונות והדלתות, מדתם ומערכת בנינם, — כל אלה נעשו ונערכו ע"פ כללי המסרת והקבלה שנשארו בידי חכמי הבנאים מעתות קדומים.— עתה ירא נא הקורא וישפוט, אם ראוי ונכון הוא

לקחת לנו לעינים בבנין בתי כנסיותינו את תבנית בתי תפלת הנוצרים, אשר נבנו ונערכו לפי טעם וסדר עבודת הנוצרים ואין להם שום קשר ויחס עם תעודת בתי כנסיותינו וחקי עבודתנו.

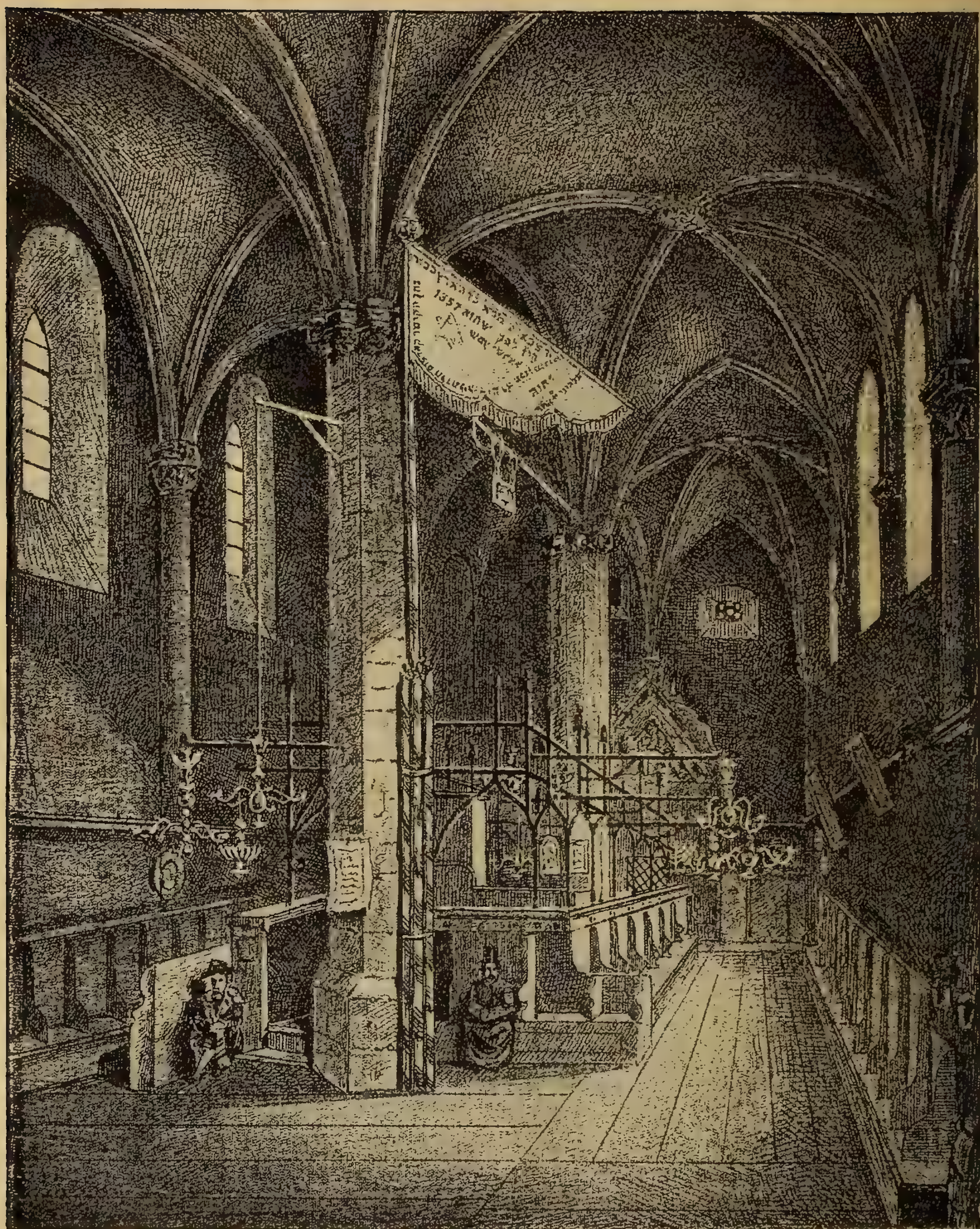
לכן יותר טוב ונכון הוא לבלתי שום לב אל אפני מלאכת בתי תפלת הנוצרים ולקחת לנו לעינים את חקי תורת הבניה החדשה moderne Baukunst אשר מאד השכילו בה חכמי הבנאים, בקחתם את פרטי חכמת הבניה העתיקה ויבררו את המובחר שבה ויבראו להם סגנון חדש, יפה אף נעים לבניני בתי הכנסת המתחדשים ונבנים בדורות אלה. אבל בכ"ז ההובה על חכמי הבנאים להתבונן בעינים פקוחות על הליכות מלאכת הבניה, לקבוע חותם צר בכגנון מלאכתם, ובל יהיה שונה ונבדל בכל פרטיו מסגנון מבתי כנסיותינו העתיקים. לא אנשים פרטים, אשר נוכל לכנותם בשמותיהם, הביאו את מלאכת הבניה לידי השתלמותה הנוכחית, אך מעט מעט, ביגיעת בשר ועמל נפש, במשך זמן הרבה עלתה בידי חכמי הבנאים לשכלל ולהשלים את סגנון המלאכה, כאשר עינינו רואות אותו עתה. לכן דרוש ונחוץ הוא טרם כל לשום עין בוחנת על סגנון מלאכת בתי כנסת הישנים והחדשים, לבחור הטוב שבהם ולמאוס ברע, לברור הפסולת מתוך האכל. — והנה כל דברינו האמורים, ועוד השקפות אחרות שנבאר עוד בהמשך מאמרנו זה, יעמדו לנו להוות דעה ישרה ונכונה בדבר סגנון חדש למלאכת בתי הכנסת הנבנים בימינו אלה.

יד.

הסגנון היותר נאה ומקובל על הלב הוא סגנון "Renaissance, המצטין ביפיו והדרו והנהוג באיטאליא ע"פ מערכות לב הארכיטקטוס Gottfried Semper אשר בנה את בית הכנסת בדרעזדען, אבל בכ"ז אין להסיח דעת מסגנונים אחרים ולקחת מהם את הדברים הנאותים ומתאימים עם חקי האסטהעטיק. לכן מצאנו לנכון להעביר פה תחת שבטנו סגנונים אחדים במלאכת הבניה, הראוים לתת לב אליהם.

לו נדרשו החרשים והבנאים, בנצחם על בנין בית כנסת, לשום כל מעינם לערוך את חדרי הבית באופן שיהא הנקל לכל הבאים אל תוכו להתפלל לראות ולשמוע את כל הנעשה והנשמע על הבמה, מקום שם עומד החזן והקורא, אז היה די להם לבנות הדר ארוך ורחב ידים, או לערוך את רצפת הבית שתתחיל במקום נמוך אצל המפתן ותעלה מעלה מעלה עד מקום הבמה, כמערכת בתי-התיאטרון הקדמונים ולקרות עליהם תקרה משופעה רבת הקרנות, או לערוך את מערכת הספון באופן אשר מרכז קוי האור (פאקום) יהיה בקרבת מקום החזן, למען תנ־עינה מנגינות החזן והמקהלה לאזני הנאספים, כידוע להמבינים בדעת התפשטות-הקולות (אקוסטיק). וכן לו נדרשו הבנאים לשום את כל מעינם לשכלל את הדר הבית ולהרבות בו פאר ויופי, אז היה די להם לקחת להם לעינים את בתי תפלת היונים, המצטיינים ביפים והדרם בציוריהם ופתוחיהם הנחמדים ונעם מלאכת משכיותיהם. אבל דעת לנבון נקל, כי לא זאת היא תעודת בית-כנסת, בית אשר שם ה' נקרא עליו! בנין הנועד לעבודת ה', אשר אפני גזרתו ופרטי מלאכתו לא יעידו על תכונתו ותעודתו הנשגבה. בנין כזה הוא כגו בלא נפש, כגשם ובשר ורוח אין! ובנוגע לבתי תפלת היונים הקדמונים, הנה לא נועדו הבתים האלה למקום אספת אדם רב לשפוך שם את שיחם ולשאת רנה ותפלה לשוכן מרומים, וכל תעודתם הוא רק להיות לבתי מעון לאליליהם ועדת כהניהם, לכן לא יוכל סגנון הבתים האלה להיות לנו לתבנית במלאכת בתי כנסיותינו, למרות כל ההוד וההדר השרוים עליו. — חכמי הבנאים בארץ יון שמו את כל פתוחיהם ומעשה צעצועיהם על קורות הבית הוצה, למען יהנה מהם כל העובר עלירם ממראה עיניו, אבל בקרב הבית לא הרבו פאר והדר ויערכו את הקירות פנימה באופן פשוט מאד, אך באופן נעים וערב ומקובל על הלב. והוא הוא הדבר, אשר יכבד כעת על חכמי הבנאים לערוך את מלאכת בתי התפלה בסגנון היוני. ועוד גם זאת, כי בהיות רוב הבתים והבנינים בימינו אלה נבנים ע"פ סגנון היוני לא יצטיין לפ"ז בנין בית כנסת בגזרה מיוחדה ואבד את כל ערכו וחשיבותו. — סגנון בניני היונים בכללו הוא סמל דמות כל דבר יופי, הדר וגאון ומגנת מדים. והטעם המיוחד אשר להסגנון הזה יתן בלב חכמי-החרשים דעת ותבונה להשכיל ולהתחכם בכל דבר בניה וחרשת המעשה ושתהא מלאכתם מתאמת עם חקי תורת היופי והנעימות (עסטהעטיק).

בתי הכנסת, אשר התנוססו למכביר בשנות המאות הראשונות למספרם, המה מעשה ידי הנוצרים, אשר עמלו לחקות אל מלאכת היהודים בבנין בתי כנסיותיהם. ככלות התקופה ההיא החל להשתרר אצל חכמי הבנאים מבני העמים סגנון הוויזאנטי, אשר בכמה פנים ראוי הוא לקחת ממנו ציונים בבנין בתי-הכנסת בדורות אלה. רבים מחקי הסגנון הזה ומלאכת פתוחיו וציוריו נוטים המה לתכונת רוח הבנאים מבני היהודים; אבל ברבות הימים באו בו תערובות רבות מסגנונים אחרים ועל פיהו נבנו בתי תפלה להנוצרים בכמה ערי איטליא כמו ס"ט וויטאל בראווענא ומארק

ביהכ"נ „אלט-נייא שולי בפראג .

העתיק בבתי הכנסת באירופא . בביהכ"נ הזה קשורים זכרונות רבים מקורות עמנו בארץ ביהם .

בוויניצא והיכל סופיא-חגי בקושטא ועוד. אולם אפני מלאכת הבניה בתקופה האחרונה לפי סגנון היוני והוויזאנטי עם הצורות המיוחדות להן, אשר למדו הבנאים באירופא המזרחית, יש להרחיקם מבתי-כנסת שלנו.

בסגנון הביצנתיני והגאטטי הישן Frühgot-tisch נבנה אחד מבתי הכנסת העתיקים, הנודעים לשם בערי אירופא בית הכנסת החדש-הישן בהעיר העתיקה פראג, שנבנה במאה השמינית למספרם, אמנם ע"פ מראה ציורים אחדים, הנמצאים בבית הזה, יש לשער, כי נבנה במאה האחת עשרה. בעת ההיא נוסד בהכ"נ בעיר ווירמייזא בנגב אשכנז גם היא בסגנון הביצנתיני, והמון הגדות וספורים מפליאים קשורים בהבנין הנפלא הזה, אשר עשה לו שם עולם גם בספר תילדות ישראל.

לשני בתי הכנכת אשר בשתי קהלות ישראל היותר עתיקות באיירופא בווירמייזא ובפראג, יש שני אגפים. שני עמודים גבוהים ומוצקים, עשוים מאבני חול, (Sandstein) יחלקו את הבית פנימה לשתי עזרות רבועית ועליהם מונהות קירות הספון בשתי ובערב. עזרת-הנשי' בכהכ"נ אשר בווירמייזא נמצאת, ביציע אחד עם עזרת האנשים, בפנת הבית ורק גדר גבוה יפריד בין שתיהן. המבוא הראשי נמצא בצד צפון ובצד מערב – בית תפלת „רש"י", היופי וההדר השולטים בבית פנימה והערוכים בטוב טעם ודעת בסגנון המאה האחת עשרה, גלות העמודים, הבנויים כמו רמים באמצע הבית ויתר מלאכת הבית יתנו עדיהם כי ידי חרש אמן רב פעלים ומלא רוח חכמה ודעת הקימו את הבנין הנפלא הזה. הבימה וארון הקדש נעשו בתקופה מאוחרת, רק קשת-הספון המכסה על הארון והעשויה בתבנית קו עקום באופן מיוחד ונפלא, היא עדנה מלאכה קדומה.

בית הכנסת אשר בפראג נשרף פעמים רבות עד היסוד ולכו רק מעשה הקירות והספון יתיחס למאה העשתי עשרה, אבל יתר מערכות הבניה נעשו בסוף המאה הארבע עשרה.

טו.

בין בתי הכנסת החדשים, הבנויים בסגנון הוויזאנטי מצטיינים ביפים בתי הכנסת New Sinagogue Petersburg Place, Bayswoter, אשר בעיר ליאָן בצרפת. הראשון יש לו מבוא הראשי באמצע כותל המערבי משני עברי המבוא. המקרה בספון עגול כעין קשת בסגנון המוירי והעמוק מעט כמראה מסדרון. בנויים שני מגדלים ובסופם שני צריחים. עוד שני מבואות נוספים לו בפנות צפונית-מזרחית ודרומית-מזרחית. מראה החיצון של הבית הזה יראו הקורא על הציור אשר הננו נותנים לפניו; ארון הקדש נמצא במראה כפוף אחורי מקהלת-השרים. מקום המקהלה הוא בהיציע העליונה ועל ידה נמצאת יציע מיוחדה לנשים לבדן. בוני הבית הזה המה הח' Joseph und Audsley.

בית הכנסת הבנוי בעיר ליאָן על חוף נהר-טילזיטט (Tilsitt) לא יפלא מאד במראהו החיצון. בהיות בנינים אחרים נשענים עליו משני עבריו, ורק פני הבית יראו על שפת הנהר, אשר שם לשכת-הסופרים. כל הבנין עומד באמצע חצר ברחב 20 מע ער — והחצר הזה יפריד בינו ובין האגף אשר לפני הבית. בדבר פרטי בנין בהכ"נ הזה, הראויים לשית לב אליהם, נזכיר עוד בהמשך מאמרנו זה. אולם המנים (ארגאן) הנמצא בבית הזה, ישחית את מראהו היפה וכמו לא יכירו פה מקומו. הארכיטקטום אשר בנה את הבית הזה היה הח' הירש. — בסגנון הביצנתיני נבנה עוד בית כנסת אחד במדינת אנגליה בעיר Edguare road. להבית הזה מראה רבוע (קוואדראַט) ארבעה עמודי-שיש עם הכתרות אשר עליהם, תומכים את גלת הגג התיכונה, אשר עליה נשענים בכל פנותיה עוד ארבע גלות, קטנות ממנה. ארון הקדש נעשה גם הוא מאבן שיש. אולם למרות רוחנו גם כה הציגו עדת המתפללים המנים (ארגאן).

עוד בית כנסת אחד. הבנוי בסגנון הביצנתיני ומצטיין בנעם מראהו ויפי גזרתו הפשוטה והנחמדה למראה נמצא בעיר Chatam. את הבית הזה בנה ה' Simon Magnus מכסף נדבתו שנדב לדבר-קדש לזכר בנו הנהרג הקאפיטאן Lasaruss Simon Magnas.

כבר שלתנו אמורה כי אין דעתנו מסכמת לקחת את סגנון המוירי לעינים בבנין בתי כנסיותנו. אולם פרטים אחדים בסגנון הזה הראויים לצרפם לבנין בתי הכנסת. לא נכחד תחת לשוננו, כי יש קשר ויחס בין הסגנונים המוירי-הערבי ובין סגנון היהודים. אם גם יחס מעט ורחוק. מלבד זה טוב ונכון לערוך בסגנון המוירי את חלקי הבנין, אשר אין את לב הבונה כי יהא מצבם איתן ויעמדו לימים רבים, ורק עיקר כונתו הוא להרבות בהם פאר ויופי, לענג בהם את נפש הרואים. בדבר התפשטות סגנון המוירי בבניני בתי הכנסת המתחדשים בדורות אלו פעלו ועשו רבות וגדולות חכמי-הבנאים בימינו אלה. אשר בעמל גדול ויגיעה רבה הביאוהו לידי השתלמותו הנכחית.

החסרון אשר לא יוכל להמנות במערכת ההדורים והקשוטים בבתי-כנסתנו הוא, כי מזג ארצנו ארץ הצפון לא יתאים עם מראה ההוד והנעים השפוך על הציורים והפתוחים, המורים על פלאי מפעלות הטבע, והמפארים במקומות רבים את כותלי הבית פנימה; לא כן ארץ הקדם, אשר העניקה לה הטבע את כל מחמדיה, עדיה וקשוטיה, ותרבה בה הוד ונעם עד להפליא. הארץ, אשר על כל מדרך כף רגל ישגשגו בה פרחי הוד ונצני תפארת מרהיבים עין ומשמחים לב ונפש; גבעות ברכה ושדי חמד יסובבו את כל עיר וכפר ובלי אמר ודברים יתנו את כל תקף הבריאה הנפלאה ויעירו בלב חכמי החרשים וחושבי מחשבות רעיונות נעלים ונשגבים, ומיטב הגיון, לתת לפעל ידם מראה הוד ונעימות ולהלבישם כל יופי וצבי תפארת. למרות חפצם יאלצו הבנאים לקמץ בהדורי הבנינים, במעשה הרקמה ומשבצות, מקלעות כרובים ופטורי ציצים, הפועלים פעולה עזה ונמרצה על לב המתפלל. — עוד גם זאת, כי ע"פ סגנון הערבי יעשו עמודי הבית דקים וישרים כתבנית מוטות-העץ. התומכות את סכות הנודדים במדבר ויערות. והנה עמודים דקים כאלה לא יעצרו כח לתמוך בראשיהם את קורות הספון העבות והמוצקית, המכסות על בתי כנסתנו. אולם בכ"ז יש ויש בידי הבנאים להציב עמודים בסגנון הערבי גם בבתי כנסתנו, כאשר נראה בהוכחות ברורות בהמשך מאמרנו זה. עוד חסרון אחד ימצא במערכת בתי-כנסיותינו ע"פ סגנון המוירי, הנוגע ביותר לערי ארצות הדרום וביחוד לארץ צרפת. בארץ הזאת נבנו בתי-המרזח ויתר בתי-אסף העם בסגנון המוירי, המעיר רגשי ששון, עליצות נפש והרחבת הדעת בלב הבאים לחקור ממכך, וזה לא יתכן לקשט את בתי-הכנסת בהדורים, הנמצאים על כותלי בתי-מרזח.

בין הבנינים העתיקים הבנויים בסגנון הזה הכי נכבדים הנה שתי מצבות הזכרון העומדות לנס בארץ ספרד למזכרת ימי האשר והמנוחה לעם ישראל. — הנה שני בתי תפלה חרבים ונהרסים הנמצאים בעיר טאלעדא. האחד הוא משנות המאה התשיעית (כעת נהפך לבית תפלה לנוצרים (Santa Maria Blanca) והשני — משנות המאה הארבע-עשרה (El Transita). שני בתי התפלה האלה בנויים בסגנון הערבי.

רבים מבתי הכנסת החדשים הנבנים בערי אירופא המערבית נערכו בסגנון המוירי; הסגנון הזה נתפשט בארץ בהשתדלות הבנאים הנודעים לשם ה' ה' סעמפער ופערסטער; ביותר הפליא לעשות בזה הראשון הנודע בפעלו הרב בנצחו על מערכת מצבות הזכרון בעיר וויען ויעש לו בזה שם עולם.

טז

הבית אשר בנה הח' סעמפער בדרעזדען הוא היפה והנהדר ביותר מכל בתי-הכנסת הבנויים בסגנון המוירי, בערך מחירו המעט (העולה לא יותר מסך 30,000 טהאלער). מראה הבית נפלא ונחמד מאד, בהיותו בנוי על ככר נחמד על שפת נחל. מבנה הבית פנימה מצטיין בהדר מלאכת צעצועיו ופתוחיו; ועוד נרחיב דברינו בבאור מבנה הבית הזה במאמרנו זה.

אולם בערך מלאכת הבניה והגזרה מצטיין יותר מאלה בית הכנסת בברלין, אשר בנה הארכיטקטוס Knoblauch. לא תשבע עין לראות את המון הציורים והקשוטים, הממלאים את כל הבנין מבית ומחוץ. ביותר נפלא מראה ארון הקדש והבנינים אשר מסביב לו, מעל קשת הספין תתנוסס תמונת "מגן דוד"; גלה רחבה משוחה בשלל צבעים וכעין כוכבים קטנים מזהירים ומבריקים סביבה. מראה העמודים הנהדרים, המנורות הנפלאות, פרכת-המסך ויתר מערכות הבנין, ערוכות בטעם חכמי הבנאים אשר בארצות הקדם. לארך הבית מימין ומשמאל תשתרענה עזרות-נשים, נשענות על עמודי-ברזל-סיגים, הערוכות בטוב טעם ודעת בסגנון המוירי. מן עזרת הנשים באמצע הבית יתנשאו ביפים עמודים דקים וגבוהים. משוחים בשלל צבעים ומפארים בציורים יפים ונחמדים ועליהם נבנו גלות רובות, ההולכות ומתפשטות לארך הבית על ראשי המתפללים. חלונות גבוהים ומהודרים יפיצו על פני הבית אור נחמד יומם, ובלילה, כאשר יאירו הנרות לנגדם, יציצו ויבריקו ביפי נגהם וימלאו את כל הבית אור יקרות בשלל צבעים כמראה הקשת אשר בענן. הכותל אשר אחורי ארון הקדש נעשה במראה חצי-עגול ושני טורי חלונות ימלאו את כל שטחו, מהם צרים וארוכים, ומהם עגולים כמראה כוכב.

בין בתי הכנסת המצטיינים בהדרם ויפי תבניתם נפלא הוא מאד ביהכ"נ בעיר וויען העומד בפרור העיר (פָארשטאדט) והוא מעשה ידי הבנאי Ludwig Forster. המקום אשר עומד עליו הבית הזה לא יצטיין בשום אותות יופי והדר, ולכן ביותר שאת יפליאו את עיני הרואה ההדורים והקשוטים הממלאים את כותלי הבית מחוץ. מלבד חדר התפלה ימצאו בהבית הזה חדרי מעון להפקידים שומרי משמרת הקדש ועוד חדרים שונים לצרכי הקהלה. הכותל המזרחי הנשקף אל הרחוב עם שני אגפים משני עבריו נפלא מאד במלאכת גזרתו הנעימה. בקרנות האגף התיכון נצבים עמודים דקים אשר בתבניתם המה מזכירים מעשה העמודים

בבנין שלמה ; והנה אם בעיקר הדבר כונת הבנאי היתה רצויה במערכת העמודים כמו שהיה בבית קדשנו מלפנים , אבל העמודים האלה על פי דמותם וגזרתם אינם מתאימים עם הסגנון הכללי של הבית וכמו זר נחשבו וכל רואם יכירום כי אך בשגגה הוצבו הנה .

העששיות אשר בראשי העמודים מפיצים אור יקרות בנטות היום ובזהרם נותנות אות לבני העיר , כי שעת תפלת ערבית הגיעה .

במבוא הבית ישתרע מסדרון רחב-ידים , והספון המכסה עליו עגול כמראה קשת ומלא ציורים נחמדים ונפלאים .

מבנה החדרים בבית פנימה נערך כפי המסרות אשר ישנן בידינו ממערכת חדרי בית המקדש .

בעיר פראנקפורט על נהר אָדער יתנוסס בית כנסת נחמד למראה וערוך בסגנון המוירי ע״י החרש החכם Kayser . הגולות ערוכות בטוב טעם ודעת בקרנות הגג . המבוא הראשי נבנה במראה עגול כעין קשת ומשני עבריו ימצאו שני פתחים לעזרת הנשים . נאוה ונעים מאד מראה החלונות , הערוכים ע״פ חקי הגזרה היותר נעימה בסגנון ההוא . מראה הבית מחוץ יפעל פעולה נעימה ונמרצה על לב הרואה וכמו ינבא לו מראש את תכונת הבית פנימה ותעודתו הנעלה .

ממבוא הבית יבוא המתפלל לתא רחב ידים , בעל שלש מחלקות , האחת באמצע התא ושתים מצדיו . המרחב הגדול בירכתי המבוא , אשר בו עשויות מעלות הנשים , בנוי בדמות מסדרון רחב ומקצהו נצבים שני עמודים גדולים ועליהם ספון משלש ועגול כעין קשת משם יגלה לעין הרואה חלק המזרחי בפנים הבית , משקע עגול עשוי בקיר ובו יעלו במעלות אל ארון הקדש , חדר החזן , הבימה ומקום הרב . בכותלי מזרח ודרום נמצאות שתי עזרות לנשים , העזרה התחתונה נשענת על עמודים גבוהים וחזקים והעליונה עומדת על מוטות-עץ דקות ויפות למראה . מבעד לחלונות גבוהים ונהדרים יחדרו קרני השמש ויפיצו אור יקרות על פני מרחב הבית . מערכת הבנין הנחמד והנפלא , שפע אורה הנפוצה על פני כל הבית וקול זמרת מקהלת-השרים החודר מעל הבמה , כל אלה יפעלו פעולה עזה ונמרצה על לב המתפלל וילהיבו את רוחו ונפשו להגות רגשי קדש והגיונות נעלים ליוצרו ובוראו , אשר שכן את שמו בבית ההוא . כל פרטי מלאכת הבניה והמון ההדורים והקשוטים עשויים וערוכים בטוב טעם ודעת במדה וקצב נכון , בלי שום הפלגה וגוזמא .

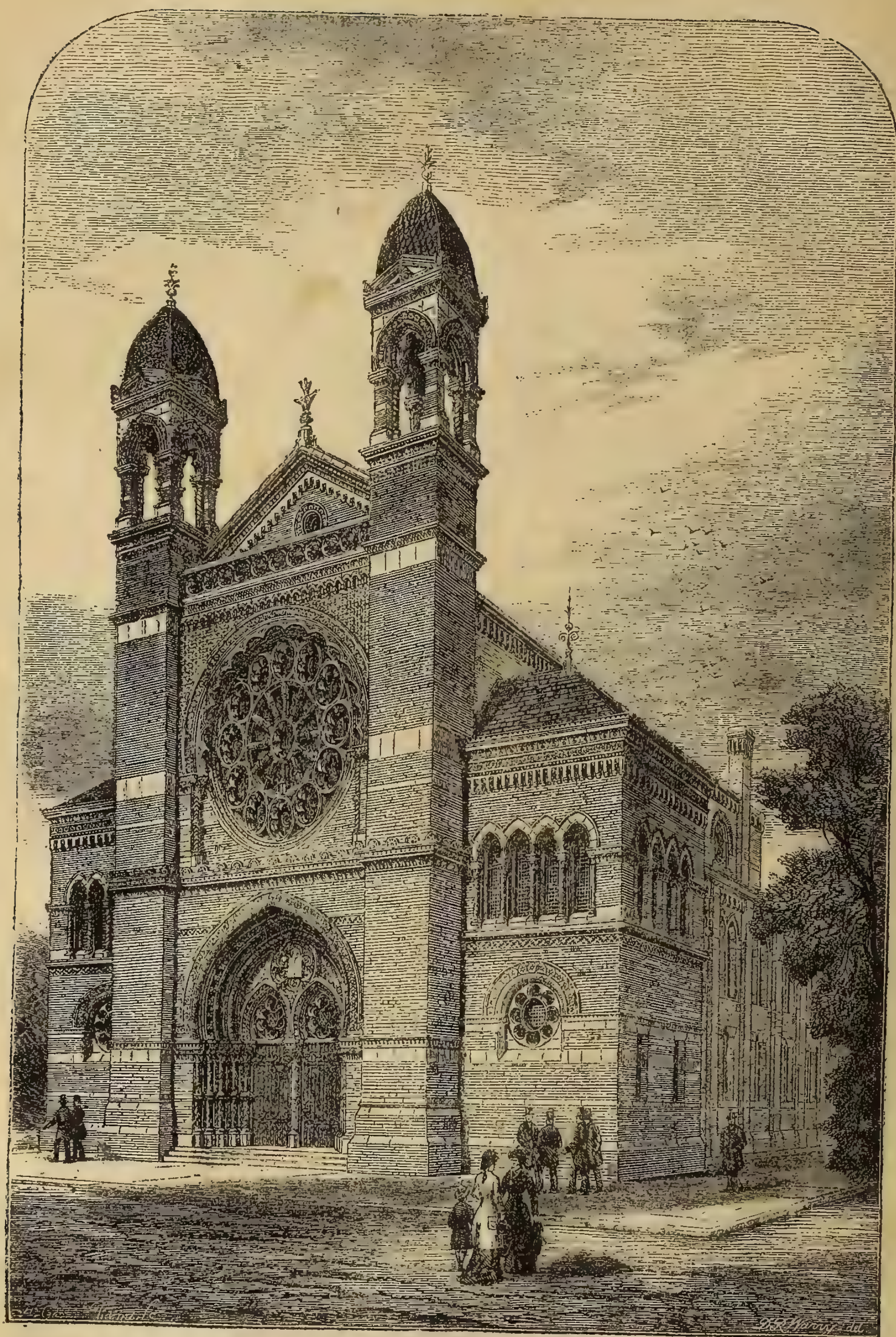
עוד פה מקום אתנו להזכיר , בין בתי-הכנסת הבנויים בסגנון המוירי , את הבית בצערנאוויץ בגאליציען אשר באוסטריא אשר בנה הפרופיסור צאחאריעוויץ והבית הקטן בשטחו בעיר האללען במדינת שווייץ . מבנה הראשון , אם גם נערך בטוב טעם ודעת וסדר נכון וישר , בכ״ז שגגות רבות יצאו מלפני הבונה החכם ובכמה פנים לא מלא אחרי תנאי תורת היופי והנעימות , ועוד נמצא מקום בהמשך מאמרנו זה להרחיב דברינו מזה .

בהכ״נ בהאללען במדינת שווייץ הוקם ע״פ תכנית הבנאים Tchudy והח׳ Chiodera , אשר לקחו להם לעינים את סגנון בתי התפלה אשר לבני אמונת מחמד , אשר בערי ארץ מצרים . כותלי הבית משוחים בשלל צבעים ועל זכוכית החלונות מצוירות תמונות שונות נחמדות למראה ; קירות הבית מחוץ מצופים באבני-גביש וטיח מבריק . אולם האנשים שאינם מלומדים במלאכת הבניה לא יתפעלו ויתפלאו למראה הדר הבית והמון הציורים והפתוחים ותמונות „המגן דוד״ , אשר השכיל הבונה לעשות ביד חרוצים , לעורר בקרב הבא אל הבית רגשי קדש ושלהבת-יה ולשום את לבו אל תעודת הבית הנשגבה .

עוד ישנם בתי-כנסת בערי חו״ל , אשר אם אמנם לא נבנו ככל חקות הסגנון המוירי , בכ״ז נפלא ונהדר מאד מראיהם וראוים הם לשית לב אליהם . בתי כנסת כאלה מתנוססים בערי קאססעל והערדענ-היים Herdenheim .

בית הכנסת בקאססעל הוא מעשה ידי הבנאי ראזענגארטען , וסגנון בנינו נקרא בפי חכמי הבנאים Rundbogenstyl , בהיות להספון אשר מעל הפתחים והחלונות מראה עגול בדמות חצי-החוג . הסגנון הזה יצטיין בכל פרטיו מכל יתר הסגנונים : במבנה הרכבב הראשי מחוץ ושדרות העמודים בתוך הבית , ונקל הוא לכל מבין בחכמת הבניה להכיר , כי זה היה כל עמל הבנאי וחפץ לבבו לערוך דמות לכל פרטי הבנין באופן שישוו ויתאימו יחד בערך נעים ויהיו נקבלים איש אל אחיו בכל פרטיהם ופרטי פרטיהם .

בית הכנסת בהיידעלהיים נבנה ע״י הח׳ בירקליים ומצטיין ביפי מערכת בנינו , שיש בו תערובת שני סגנונים : הוועניציאני והערבי . כתבנית הציורים הנמצאים עליו נראים גם עתה בהיכלי המצרים , הבנוים כמו רמים על חוף התעלה הגדולה בווינציאה . למבנה הבית מראה אחד מבית ומחוץ . באמצע כותל המזרח נמצאו פתחי המבוא עם שלשה אשנבים ממעל להם ומראה דמותם עוד יגדיל את הפעולה הנעימה , אשר יפעלו על לב הרואה יותר

ביהכ״נ הגדול בלונדון.

פרטי הבנין ותשפוך רוח נעלה ונעים על כל תבונת הבנין. על ירך הבית קדמה נמצא חדר התפלה, ומשני עבריו ישתרעו חדרי המעלות ושער הבית לפניהם; החלונות הגבוהים והנהדרים יאירו אל חלק הבית הראשי והקטנים נפתחים אל החדרים אשר בצדי הבית. החלונות אשר בצלע הבית והמאירים אל חדר המעלות שוים בדמותם אל החלונות הגדולים אשר בהדר הראשי, בהיותם דרושים להאיר מרחב גדול בקרב הבית.

בין בתי הכנסת הבנויים, רבם או כלם, בסגנון המורי מצטיינים ביפים בית הכנסת בפעסט והדומים לו בערים אחרות. אולם אנחנו לא נרחיב פה את דברינו בתכונת הסגנון הזה, כי כבר בארנו אותו בארוכה במקומות שונים במאמרנו זה, ורק לא למותר נחשוב להזכיר ע"ד בית הכנסת הגדול בלאנדאן (Great Portland Street), אשר הוקם עפ"י התכנית וחזיון רוח חכם הבנאים ה' Joseph. אל הבית הזה ישוה בתכנית בנינו בהכ"נ החדש בבריסטאל רק הראשון גדול ממנו בשטחו.

יז.

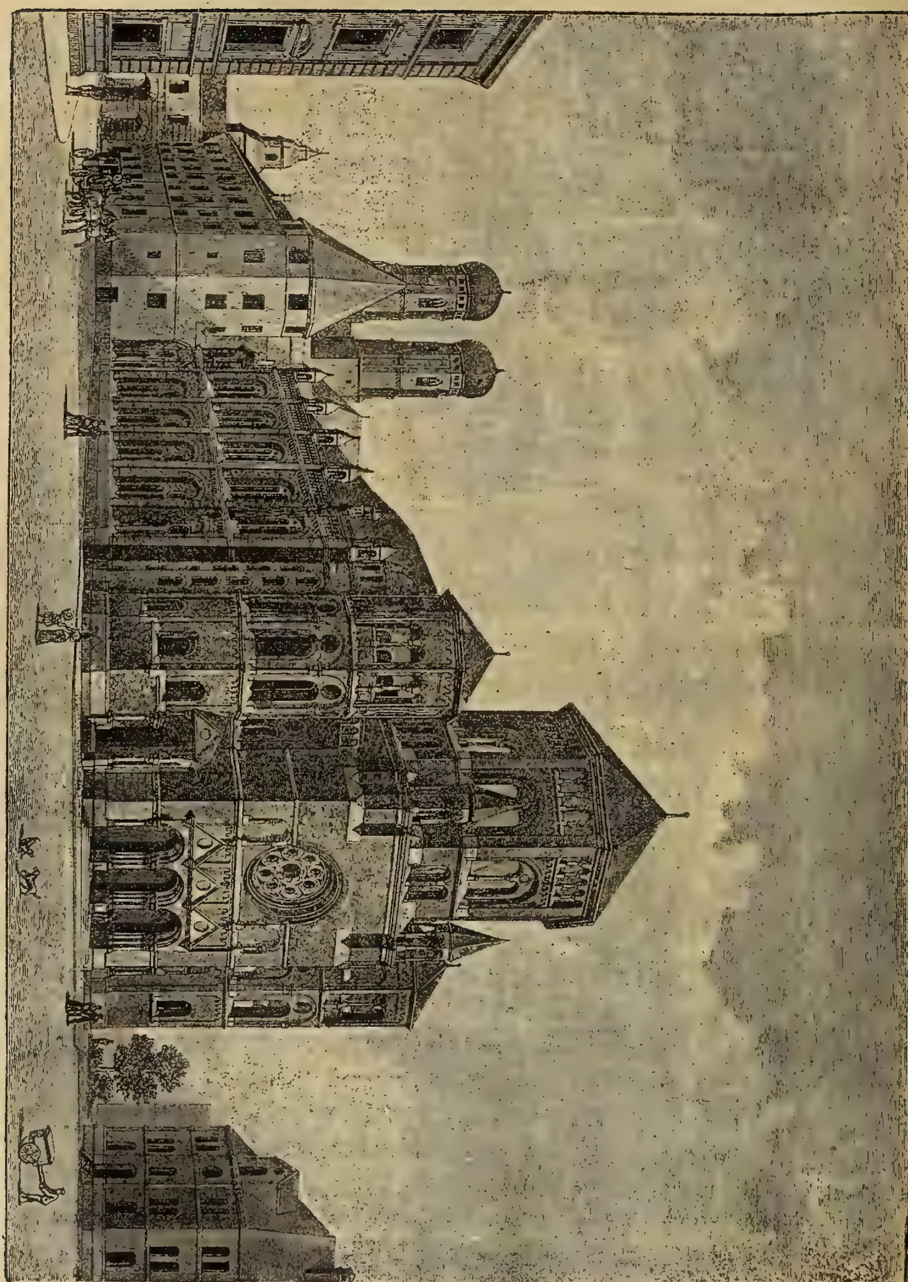
בבואנו עתה לחוות דעתנו בדבר סגנון הרמני אשר באפני התפתחותו יש לו קשר ויחס עם הסגנון המורי, נחשוב לנהוג להעיר, כי לרגלי ההסרונות והמגרעות שהזכרנו למעלה, הנמצאים בסגנון המורי הסכינו הבנאים להשתמש בכמה פנים גם בסגנון הרמני ויבחרו את הטוב והערב שבשניהם ובדרכם זו הביאו את חכמת הבניה לידי השתלמותה הנוכחית. והנה לפ"ז נבנים כעת בסגנון הרמני חלקי הבית היסודיים, כמו הקירות, העמודים, הספון וכדומה, ובסגנון המורי יעשו ההדורים והקשוטים המפארים את כותלי הבית ויתר חלקי הבנין, כמו ציורי הדלתות והחלונות, יפוי הכתלים מבית, ארון הקדש וכדומה, ולכן החובה על הבנאים להיות נזהרים במלאכתם ולערוך את כל פרטי הבנין במדה נכונה וקצב ישר, עפ"י הסגנון הנאות להם, כדרך חכמי החרשים והבנאים בארץ צרפת.

בין בתי הכנסת הבנויים בערוב שני הסגנונים הנזכרים ראויים להיות לעינים לבתי הכנסת המתחדשים ונבנים בימינו אלה: בית הכנסת בקאֶלן, ואשר בפאריז ובגלאזגוי (בבריטניא), הראשון נבנה בחמשים שנה האחרונות ע"י הבנאי ה' ערנסט צווירנער, מכסף נדבת הבאראן אפפענהיים. בהיות הבית הזה בנוי ברחוב צר ובמקום שאינו נאות ומתאים לבנין כזה, לכן לא שמו הבנאים את לבם לעשות פאר והדר על פני הבית הנשקף אל הרחוב, כי הבנינים הנמצאים סביבו יכסוהו ויסתירוהו מעיני הרואים, עד כי נראה אפס קצהו; אולם פרטי הבנין הזה נעשו ונערכו באופן נאה ונחמד עד מאד: על ראש הגג מתנוססת גלה גדולה ורחבה, ועליה שלשה מגדלים קטנים וצרים, לפני הגלה על שפלת-הגג נמצאים ששה מגדלים (מינארעטען); להלק הראשי מראה מרבע ועליו מתנוססת גלה רחבה על תף גבוה Tambour. את הגלה הזאת יתמכו ארבע קורות עגולות עשויות בסגנון המורי ונשענות על שמונה עמודי ברזל.

לכתף הבנין המרבע הזה נשענים ארבעה אגפים ועליהם נטויה כפה עגולה (Tonnengewölbe). באחד האגפים האלה נמצא ארון הקדש ומקום הרב; ובשלשת האגפים הנותרים ישתרעו מסדרונים בעלי שתי יציעות; עמודי ברזל דקים וגבוהים יתמכו את המסדרונים האלה ובראשם השני יגיעו אל עמודי התיכון, אשר כל הבית נשען עליהם.

בית הכנסת בפאריז Rue de Tournelles נפלא מאד במראהו החיצון: הכותל הראשי מפואר בציורים שונים. כפות תמרים, תבנית הצוצרות-התרועה, וכתובות רבות מפתחות פתוחי חותם. ביותר נפלא ונהדר מראה הקורה העשויה בדמות חצי-מחוגה ועליה מפתחים שני לוחות-העדות; חלונות רהבים, עגולים והצי עגולים; על ראש הגג ומצדיו יאירו אל פני הבית, כותלי הבית פנימה מצוירים ומפותחים בהדורים שונים ומלאים כתבות רבות, לקוחות מספרי הקדש.

בהכ"נ בגלאזגוי בנוי לרב בסגנון הרמני, ורק במערכת הציורים והפתוחים נערך בסגנון המורי; עקבות סגנון הרמני נראים ונכרים במבוא הראשי, המכתר בעמודים גבוהים עם כתרות, גזורות והרותות עליהם; העמודים נושאים עליהם כפה עגולה נאה ונחמדה למראה כעין חלון עגול; שני חלונות יאירו את מבוא הבית ויפיצו בתוכו אור יקרות בשלל צבעים; מעלות עשויות מאבני-שיש מובילים אל מערכת הספון, אשר ממעל להמסדרון; עמודים בעלי שמונה קרנות, מפוארים בגלות וכתרות יחלקו את הבית למחלקות שונות ותומכים בראשיהם את המסדרון, אשר בעזרת-הנשים; ממעל להעמודים האלה מונחות קורות הספון עגולות בדמות חצי-קשת ועליהן נטויה התקרה התיכונה ואשר בצדי הבית; התקרה התיכונה מתחלקת לחלקים רבים ולכל אחד מהם ציורים מיוחדים; צלעות-העץ אשר ממעל לחלונות מפוארים במקומות שונים בזכוכיות בעלות צבעים שונים, לכותל המזרח אשר ביצע המסדרון שני חלונות עגולים; תועבות החלונות, אשר בכתף הבית

מראה החיצון של בית הכנסת החדש במינכען.

נערכו בדמות חצי מחוגה, אולם החלונות אשר מעל המסדרונים רבועים המה, שם הבנאי אשר הקים את הבית הזה John M. Leod.

בימי הבינים היה סגנון הרמַני החשוב ביותר מכל יתר הסגנונים ומעת אשר החלו היהודים לקחתו לעינים בהדורי בתי-כנסיותיהם ולערבו עם מעשי הפתוחים והצעצועים, אשר יערכו ע"פ המסרות והקבלות אשר ישנן בידיהם מעתות קדומים — מן העת ההיא נהיה הסגנון הזה הערב והנעים ביותר מכל סגנוני הבניה והציורים הנעשים ונערכים על פיו ופעלו פעולה נעימה וערבה על לב הרואים. והנה ערוב הסגנון הזה עם אפני מלאכת הבניה עפ"י מסרותינו העתיקות, אשר ע"י זה יסבכו וישתרגו יחד זכרונות עתים עברו עם פעלי העת החיה, מסרות עתיקות עם הזיונות חדשים מקרוב באו, העבר וההוה ויופיו לעינינו בלבוש אחד — המחזה הנפלא הזה ינבא לנו עתידות טובות ונעימות, ותקותנו תשעשענו, כי ימים יבאו ואחינו המשכילים בני הדור החדש, אשר רוח אהבת עמם ולאומם תפעם בקרבם, ישימו את לבם אל אפני התפתחות חכמת הבניה במלאכת בתי כנסיותינו באופן נפלא כזה ויתעוררו להשלים ולשכלל את יפי מלאכת הבניה והחרשת ומערכות הציורים והפתוחים בבתי קדשנו בבינה והשכל ובטוב טעם ודעת.

חלקי הבנין בבתי כנסתנו הבנויים בסגנון הרמני המה: קורות-הספון, המסדרון עם שדרות העמודים המשתרעים לארכו באופן מאד נעלה, ועליהם מונחות קורות עגולות בדמות חצי-מחוגה, וראשיהן בבואם אל תוך המסדרון נעשים חדים וקצרים, תכנית חורי החלונות ומעשה החלון אשר מעל המבוא הראשי; כן היטיבו הבנאים בקחתם מסגנון הרמני את הספון ויתר הדורי הכרכב, המסגרת, המגבלות והחשוקים כמו תבנית חצי-מחוגה עם קו זקוף (ווערטיקאל), הרוצת-שנים בעלת שלש פנות (צאהנשניטט), ציור מעשה קשקשת, (שופּפּענאָרנאמענט), קשתות עבתות וסבוכות אלו באלו (פֿערשלונגענע באָגענאָרנאמענטע), משבצות השאך (שאכֿאָרנאמענטע), ותמונות עשבים ונטעים (פפֿלאַנצאָרנאמענט).

והנה אנחנו אין את נפשנו להרחיב פה את דברינו בדבר בתי הכנסת הישנים והחדשים, שנבנו בסגנון הרמני, ורק למשל ולעדה נזכיר פה את בהכ"נ הנפלא והנהדר, המתנוסס בעיר מינכען, ע"פ התכנית וחזיון רוח חכם הבנאים ה' אלבערט שמידט. מלבד בתי הכנסת בברלין ובברעסלוי אין גדול ממנו בכל בהכ"נ אשר לישראל בכל ערי מושבותם. היתרון אשר להבית הזה על יתר בכ"נ הוא כי יש לו פתחים ומבואים בכל עבריו, ולכן עלתה בידי הבנאים להקים את כל חלקי הבנין באופן יפה אף נעים. הבית הזה יכיל בקרבו את ההיכל התיכוני (מיטטעלשיף), המכוסה בקורות הספון לארכו ולרחבו (קרייצגעוועלבע), והחדרים אשר בקרנות הבנין לצלעות הבית (זייטענשיפּפֿע) והספון אשר עליהם עשוי בדמות חביות (טאננענגעוואָלבע); כל הקירות האלה, השוות בגבהה כפותיהם (קאָמפּערהאָהע) נשענות על עמודים דקים ועגולים, האולמים אשר לפני הבית נשענים על שדרות עמודים, המשתרעים בשתי ובערב, יפנו מקום רחב ידים לחלונות האגפים אשר בצלע הבית. יתר האולמים התיכונים נצבים על בנין עץ, הנשען על עמודי אבן עגולים, צלעות הקורות בולטות חוצה ובזה יגדילו את הפעולה הנעימה אשר יפעלו על לב הרואה מראה הבית מחוץ. אצל כותל המזרח נמצאת שקערורה בדמות חצי בנין בעל שמונה קרנות ועל הבימה הנקבעת בתוכה עומד ארון הקדש ומאחריו נמצא חדר הרב; מעל הבנינים האלה נמצא הדר מיוחד בעד המשוררים וכלי-השירה (ארגאן), (כלי-זמר, אשר נוח היה לנו שלא נשתמשו בו בבית כנסת לישראל!); בפאת מערב לפני הכר הנרחב משתרע מגדל רבוע; אל היציע התחתונה אשר בהמגדל הזה יבאו דרך מבוא רחב ידים, אשר עליו נטויות תשע קורות-הספון, משכבים בשתי ובערב, וביציע העליונה משתרע מסדרון, הנשען אל חדר התיכון בבנין בעל שמונה קרנות ובקצהו יוצאות קירות בולטות חוצה בארך 30 מתר; פנות הקורות האלה חברו אל בנין המבוא והמעלות. במלאכתו זאת הפליא מאד הבנאי לעשות ובידים אמונות כיון לחקות אל סגנון הרמני שהיה נהוג בימי הבינים ולעשותו כלי חפץ בידו להטותו ולשנותו כפי דעתו ורוח בינתו. פני הבית הנשקפים אל הרחוב ערוכים באופן נאה ונחמד מאד ושדרות הלבנים המונחות על טורי אבני-חול המובאות מארץ בייערן והמפרידות בין המסדרונים, המבואות והמעלות, מעידות ומוכיחות על חין ערך הבית הזה ותעודתו הנשגבה לרוממות הנפש. אולם בכל אלה אין להבית הזה שום ערך ודמות אל בתי תפלת הנוצרים, הבנויים גם המה בסגנון הרמני. מראה הבנין מבית, במקום אשר חלקי הבניה נעשו מאבני-חול צהוב-ירקרק וצלעות קורות הספון מכוסים בשדרות לבנים וקירות הבית הרמים והנהדרים טוחים בגיר וסיד, — המראה הזה יפעל על לב הרואה פעולה נעימה ומרהבת נפש, ומעורר בקרבו רגשות נעלים ונשגבים.

מדי דברנו בסגנון הרמני נמצא לנכון להזכיר פה בדבר בית הכנסת הבנוי כמו רמים בעיר ברעסלוי אשר הקים חכם הבנאים הנודע לתהלה ה' אפפלער. הוא בנה את בתי הכנסת המתנוססים לתפארה בסגנון הזה בערי האננאוועד, שווייניטץ והאממעלן. האדריכלים, המומחים בחכמת הבניה וחרשת המעשה, יחוו דעתם, כי בהכ"נ החדש הנבנה כעת בעיר מינכען, יעלה ביפיו ובתכניתו הנפלאה על כל הבנינים הנהדרים, הבנויים לתלפיות בעיר הזאת.

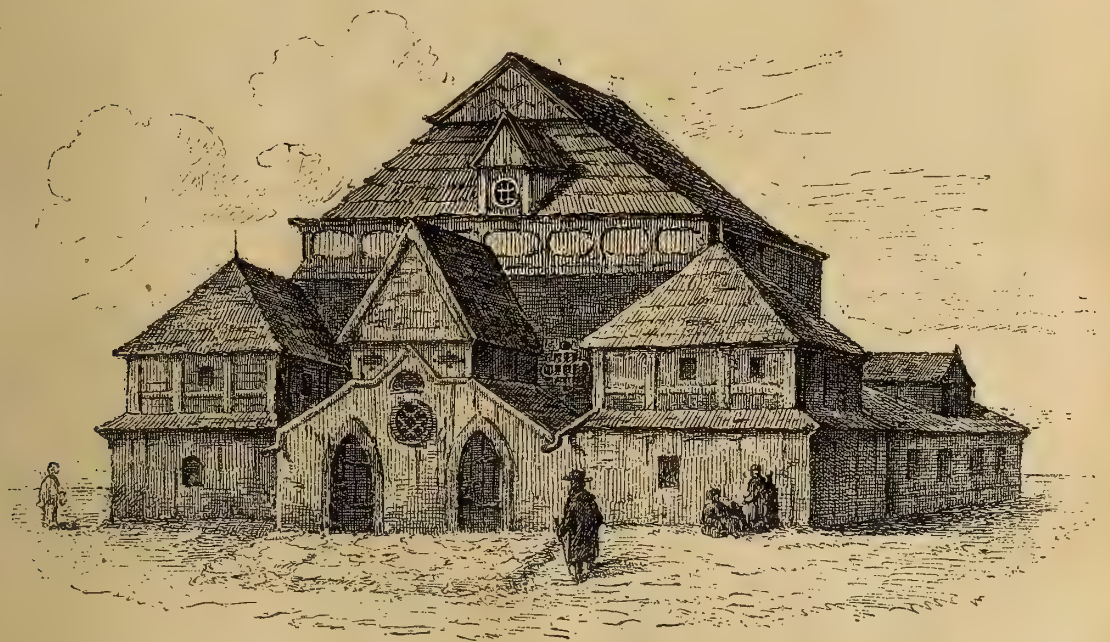

מראה הפנימי מביהכ"נ אשר במינכען.

בנוגע לסגנון הגתי הנה יודה כל יודע ומבין בתכונת הבניה והחרשת, כי א"א לקחתו לעינים בבנין בתי כנסתנו החדשים ולחקותו בתכניתו ואפני הקמתו, מבלי לנטות ממנו באיזה שנויים ע"פ רוח היהדות. מגרעות רבות עלו ובאו בהסגנון הזה ולמען הביא בו סדרים ישרים ולעשותו ערב ונעים ודרוש לחפצו דרושות לזה הוצאות רבות וגדולות, כי נחוץ להכין חומר רב למלאכת הבנין ולבלות זמן הרבה במערכת ההדורים והקשוטים. אולם הסגנון הזה לא יפעל פעולה נעימה וערבה על לב הרואים. בהיותו מעורב עם תכניות סגנונים שונים. לכן חדלו חכמי הבנאים בימים אלה להשתמש בו ולקחתו לעינים בבנין בתי הכנסת, רק בתי תפלת הקטולים בערי אשכנז נבנים בסגנון זה, בהיות לו יחס וקשר אמיץ עם תולדות דתם ומסרות אבותיהם. והסבה הזאת לבדה מספקת לבלתי תת לו מהלכים בבנין בתי כנסתנו. בדורות האחרונים התעוררו אחדים מחכמי הבניה, אוהבי חכמת החרשת העתיקה, באשכנז ויאמרו לחדש נעורי הסגנון הזה ולכונן על פיהו את בתי הכנסת המתחדשים ונבנים בימינו אלה. אולם מחשבתם זאת לא צלחה בידם ואחרי כל עמלם ויגיעם עלתה להם לחדש את המצבות העתיקות, הערוכות בסגנון הגתי, ולתקן את בתי תפלותיהם העתיקים (בקאֶלן ועוד), אשר לא השלימו בהם הבנאים את מלאכתם והנם עומדים במצבם זה מאות בשנים. אמנם רק בוויען, העיר המצויינת בבניניה הנפלאים והנהדרים, בחין ערך היכליה ותועפות מגדליה הרמים והנשאים, נמצא בנין אחד הנערך בסגנון הגתי, לכל פרטיו וחקותיו ובכל זאת מתאים הוא עם חקי היופי והנעימות ונפלא מאד ביפיו והדר תכניתו. בטח הבינו קוראינו כי דברינו מוסבים על בית-מועצות-העדה הבנוי לתלפיות בעיר וויען ע"פ חזיון רוח חכם-הבניה ה' פריעדריך שמידט. המתבונן אל פרטי הבנין הזה יתפלא וישתומם על מעשה החרש הנפלא הזה ודעת מלאכת מחשבת אשר בקרבו, בהפליאו עצה לערוך את הסגנון הגתי ולכוננו אל מושגי העת

החיה וכללי הבנין אשר זה חדשים מקרוב באו. אולם המתבונן בעין חודרת ובשום לב אל תכונת הבנין ההוא יבין ויכיר כי הבנאים הוסיפו והדשו בו דברים הרבה מדעתם, למען יתאים עם אפני חכמת הבניה החדשה. על המגדל התיכון וארבעת המגדלים אשר יסובבוהו מכל עבריו, העומדים זקופים למעלה, כן על מעשה המסגרת והכרכב נראים ונכרים אותות סגנון חדש, המעורב בו מבלי משים. מראה המגדל הגבוה, המתנשא בשיא חסנו אל גבהי שחקים, עם חמשת היציעות הנקבעות בו, לא יכריע את המנוחה השאננה והערבה, המרחפת על פני הבנין הנפלא והנהדר הזה. והנה מעשי ידי החרש האמן הזה יעידו ויוכיחו מה רב עמל הבנאים להלביש בנין חדש, הנבנה לפי תכונת העת החיה, צורת הבנינים העתיקים הערוכים בסגנון הגתי.

והנה היוצא לנו מדברינו, כי סגנון הגתי בהיותו נשבר בעצמותו יכבד מאד גם על האדריכל חכם החרשים לבא עד תכונתו ולכן לא נוכל לקחתו לעינים בבנין בתי כנסתנו, ויותר טוב נכון הוא לדעתנו לשום עין על אפני התפתחות חכמת החרשת בימינו אלה ולקחת מהם ציונים ודוגמאות לבנין בתי תפלותינו. אמנם ישנם בתי כנסת במקומות הצריכים להבנות בסגנון הגתי, המה בתי הכנסת הנבנים בערי מושבות היהודים, הנמצאים בלחץ ובדחק ורוע מצבם לא יתנם להקים להם בתי כנסת גדולים ונשאים, הדורשים הוצאות רבות וגדולות, כמו בערי אשכנז, רוסיא, דענעמארק שוועדען ונארוועגען, המקומות אשר מחיר החמר והלבנים יקר במאד ועצים לבניה יושגו בנקל ובמחיר מצער, ולפ"ז יש בידי היהודים יושבי הערים האלה להקים להם בתי עץ לתפלה ולפארם וליפותם בסגנון הגתי. והנה בעתות עברו עשו כזאת רבים מאחינו ויקימו להם בתי-עץ לתפלה, המתנוססים עוד גם עתה בערים אחדות ברוסיא

ביהכ"נ בעיר ווילקאווישק

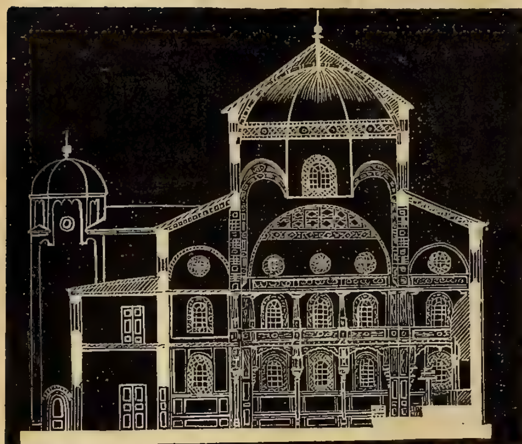
המערבית. הננו שמים פה לפני הקוראים את תבנית בית-הכנסת הישן נושן, העומד גם עתה בעיר ווילקאווישקי פלך סובאלק *) השוה בדמותו לבתי תפלת הנוצרים במדינת דענעמארק, הבנויים מעץ

*) הננו מגישים תודה וברכה מקרב לבבנו לאחינו הצעיר לימים החרש הנפלא, חניך בית מדרש מלאכות מחשבת (Academie der schönen Künste) בס"ט פט"ב, אשר צ"י לבקשתנו את תבנית הבית הנפלא הזה.

בסגנון הגתי. הבית הזה נבנה לפני מאה וחמשים שנה ולא נודע מי היו האדריכולים והמנצחים על בנינו. כותלי הבית נעשו עץ אלון (אייכענאַלץ), מאד נפלא מראה הבנין התיכון, אשר חדרים ואולמים קטנים יסובבוהו, המסדרון הסובב את כל הבית, מבנה הדלתות העגולות ושפוע הגגות. לפני ימים לא כבירים התנוססה על ראש הגג גלת גדולה ורחבה אבל הבנאים אשר חזקו את בדק הבית, הסירוה משם. (מאד ידאב לבנו בראותנו, איך הבנאים חסרי-הדעה בחזקם את בדקי בתי הכנסת לא ישימו את לבם לשמור את אפני הסגנון לבלתי השחיתו, ורק מתקנים הם כפי דעתם וחפצם וישנוהו לרע כנטית רוחם). הדורי הבנין מבית נפלאים מאד במלאכתם הנהמדה, ביחוד נפלא מבנה ארון הקדש, הנעשה גם הוא מעץ אלון והמפאר במשבצות מעשה רקמה ומעורב מסגנונו המוירי והגתי ועליו חקוקים תבנית דמות בעלי כנף שונים וחיתו יער. בין התמונות האלה נראות תמונות חיות שונות, ובתוכן הביברים הנמצאים למכביר בסביבות המקום הוא. ומה מאד השכיל החרש במלאכתו בקחו לו לציונים את מפעלות הטבע, אשר העניקה לארץ ההיא ביד נדיבה.

עוד יש לנו לבאר בזה סגנון אחד הידוע בשם Renaissance — או הסגנון שקבלו חכמי הבניה בתקופת התחדשות רוח דעת וטוב טעם לגויי אירופא בשנות המאה החמש עשרה למה"נ, עת חזרו ויסדו את ראשי החכמות ומלאכות מחשבת שנשכחו כבר מלבות עמי אירופא בשנות הבינים — הסגנון הזה דרוש להיות בכמה פנים לעינים לחכמי החרשים בבנין בתי-כנסת בעת החיה. שנויים אחדים שבאו בסגנון זה חדשו את נעוריו והנהו מתאים עתה עם כל חקי הבניה החדשים. חכמי הבנאים: ה' גאטטפריעד, סעמפער, היינריך, פערסטעל, טעאפיל הענזען ועוד חדשו בו דברים רבים ונכבדים וירבו בו הוד והדר עד להפליא. כל מדינה ומדינה באירופא המערבית תביא אל קרבה בחפץ לבב ובענג נפש כל מבנה ותכונה, המתחדשים ובאים בחכמת הבניה ע"פ סגנון הרענעססאנס. וחכמי הבנאים במדינות ההן יערכו דמות להסגנון הזה כפי טעמם ונימוסי ארצם; ובמשך שנות מספר נתקבל „הרענעס-סאנס" באהבה וברצון בארצות איטאליא, צרפת ואשכנז. ביחוד נפלא ונהדר בנין בית כנסת ע"פ סגנון הרענעססאנס. לע"ע יש לנו רק ביהכ"נ אחד בסגנון זה והוא מעשה ידי חכם הבנאים הנודע לעם ה' סעמפער. אשר בחכמת לבו ובתבונות כפיו הרחיב והשלים את סגנון הרענעססאנס באיטאליא באופן נפלא ונחמד מאד—הוא בהכ"נ המתנוסס בעיר דרעזדען, אשר בו נגלה כל היופי והנעימות האצורים בסגנון הזה.

אדריכל: ג. סעמפער.

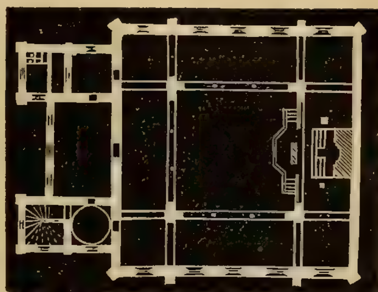

גזרת (Durchschnit) פני ביהכ"נ בעיר דרעזדען.

הבית הזה לא יצטיין בגדל שטחו ובערכו הרב — הוצאות הבנין עלו רק לסך 30,000 טהאלער, בכ"ז נפלא הוא מאד ביפי מראהו והדר גזרתו. מלבד החדר הגדול המיוחד לתפלה נמצאו בהבית הזה עוד חדרים ומחלקות שונות: כמו חדר האכפה, מעון לשמש הקהלה ומחלקה להולים. בחלק הראשי נמצאו שלשה חדרים: חדר-התיכון ושני חדרים בצלע הבית; גלת-עץ תתנוסס על גג הבית. עמודי-עץ ואבן נצבים בשדרה אחת משוחים בצבע שהור ומפארים בכתרות, עשויות מנחשת מצהב (בראָנזא). הקורות והשבכות מעשה רשת, המונחות על העמודים עשויות גם הן מעץ ומפארות ברקמות ומשבצות. כן הקירות והגהרים (פיללאסטער) הגבוהים במדת-איש, מפארים בלוחות-עץ פשוטות אבל נחמדות למראה. במעלה הקירות נמצאים ציורים נפלאים, מעשה רקמה, ע"פ סגנון המוירי והביצאנתיני, בצבע בהיר-ירקרק ממראה כהה, גלת-הגג משוחה בצבע תכלת ודמות שבעה רקיעים מצוירים עליה וקרני אור יוצאים מהם ומתפשטים אל כל עברי הגלה; ארון הקדש ונר התמיד מצוירים בתמונות מיוחדות ע"פ חזיון רוח הפרופיסור סעמפער; המנורה הזאת תלויה על ער־רת-כסף.

בעיר דאנציג נבנה כעת בית-כנסת בסגנון הרענעססאנס ע"פ התכנית ואפני הבניה שקבלו

אדריכל ג. סעמפער.

תכנית ביהכ"נ בדרעזדען

בנאי ארץ אשכנז בסגנון זה וישלימוהו לפי טעמם והשגתם בבנינים רבים המתנוססים בעיר הזאת. למלאכת הבנין יקחו הבנאים אבני חול ממראה אדמדם, המובאות מבית מחצב אבנים אשר במדינת שלעזיא. אולם לצפוי התלים ישתמשו לרוב בלבנים ממראה כהה אדמדם. את הגג יכסו באבני פצלות (שיפער) ובמקומות אחדים בבדיל מוקשה (צינק). בתוך הבית נצבים עמודים מחוטבים מחלמיש צור (גראניט), הנושאים את קורות הספון. כנראה תכלה מלאכת הבית הזה בשנת 1887 (התחלת הבנין היתה בשנת 1885 בעת הבציר).

למעלה קראנו בשם בתי כנסיות רבים, ישנים גם חדשים המצוינים בתפארת בנינם והראינו לדעת יתרונם על בתי כנסיות אחרים. במרוצת מאמרנו זה עוד נשוב נהפוך בהם, כפי שיחייב טבע הענין שאנו עסוקים בו. אולם בנוגע לאפני הסגנון המיוחד, אשר על פיהו יבנה ויכונן בית כנסת לישראל הנה כבר הוינו דעתנו בזה. חכמי הבנאים לא השלימו עדנה את סגנון בנין בתי הכנסת ולא כלו עוד את עבודתם בדבר הגדול הזה. ספרי קדשנו ומסרות אבותינו לא בראו לנו סגנון מיוחד לבנין בתי תפלותינו ולא כפאו עלינו הר כגיגית לאמר: כזה תעשו! כנהוג אצל עמים אחרים. הרשות בידינו לחדש ולשנות את מלאכת הבניה בכל עת כפי דעתנו והשקפותינו, להלבישה תמיד פנים חדשות וצורה אחרת, למען תהא כלולה בהדרה ותתאים אל חקי היופי והנעימות ברוח העת החיה. כנודע לכל, עמלים

כעת כל חכמי החרשים והבנאים לשכלל את מלאכת הבניה בתכלית ההוד והיופי, להביא בה סדרים חדשים ולהעמידה על יסוד מוסד, למען תהיה לעינים לחכמי הבנאים בימים יבאו ויקרא עליה השם „סגנון המאה התשע-עשרה!"

לכן דרוש ונחוץ הוא לנו לשום לבבנו אל כל השנויים וההדושים הבאים במלאכת הבניה ולקחתם לעינים לבנין בתי כנסיותנו, וחלילה לנו להרחיק בזרוע כל דבר חדש, אשר הביאה בכנפיה העת החדשה ולהוציא כל חדש מפני ישן, כי אם נאחז בזה וגם מזה אל נניח ידינו והיו המסרות העתיקות וטוב טעם העת החדשה לאחדים בידי האדריכל חכם החרשים הבונה בית הכנסת לישראל.

אמנם כן גם המסרות העתיקות בדבר מלאכת הבניה אשר היתה נהוגה בארצנו מלפנים תביאינה לנו תועלת לא מעט, המסרות האלה תהיינה לנו ליסוד מוסד ולאבן הפנה במלאכתנו על שדה החקירה בחכמת הבניה ואותן נקח לנו לעינים להקים את בתי כנסתנו באופן שיהיו נבדלים בתכניתם מבנינים אחרים, אשר נבנו למעון ולמושב אנשים, ויהיה שם ה' צבאות נקרא עליהם וכל חלקי הבנין כלם כאחד יעידו ויגידו על תעודתו הנעלה והנשגבה ועל חין ערכו הרם והנשא.

יח.

בפרקים הקודמים שמנו לפני הקוראים את פרשת דברי חכמת הבניה העתיקה והראינו באצבע על פרטי מלאכת הבניה הראוים לתתם מופת בבנין בתי הכנסת החדשים; בארנו את היתרונות וההסרונות באפני הבניה בבתי כנסת ישנים וחדשים; הורינו להכמי הבנאים את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון בבנין בתי כנסתנו. אולם הכל תלוי בכשרונות הבנאי ומעלות רוחו, בדעתו והשגתו טוב טעמו וחכמת לבו, לכלכל דבר במשפט ולנהג את מלאכתו הכבדה במשטר ישר וסדרים נכונים. כל בתי הכנסת המתחדשים ונבנים בימינו אלה יהיו למופת ולעינים לדורות הבאים אחרינו, לכלל ולהשלים את חכמת הבניה, ע"פ חקי ומשפטי חכמת היופי. יוכל היות כי אחדים מקוראינו יתאוננו עלינו על כי אין אנו מגבילים את דברינו בדברים קצרים ומשפט כלל, לאמר: אלה המה חקות הבניה וכזאת וכזאת יעשו הבנאים בערכם דמות לבתי-כנסת-ישראל. אמנם על זה נשיב אמרינו לאמר: להרש אמן היודע ומבין את ערך מלאכתו והמומחה בחקי תורת הבניה לכל פרטיה ודקדוקיה, לחרש חכם כזה ישפיקו דברינו אלה וידע

איזה דמות לערוך לפעל ידיו, וזאת הלא יכיר ויודה כל יודע ומבין דבר, כי לא כל הבנאים מכשרים לבנות בתי כנסת ולא כל חכמי חרשים הוננו מרחם להיות המנצחים על בנין בית לה'. והן אמנם גם הסגנון הכללי לבניני בתי מעון לא בכבר גם הוא עדנה כל צרכו ועוד יש בו כמה פרטים הצריכים שנוי ותקון אך בכ"ז רבות נוספו ונתחדשו בו במשך המאה הנוכחית, והדורות הבאים ידעו להוקיר את פעולות חכמי זמננו, אשר פעלו ועשו במלאכת הבניה והכמת הרשים.

עתה יש את נפשנו לבאר פרטים אחדים בתכונת הבניה. באופן שתהא מקבילה ומתאמתת אל חקי היופי והנעם.

בנוגע לבחירת המקום לבנין בית-כנסת ראוי ונכון הוא שיהא המקום הזה על כר נרחב ונראה וגלוי לעין כל, ולפי שיורונו חכמי התלמוד צריך שיהא מרום ונשא מכל יתר בניני העיר, אולם בימינו אלה, כבד הדבר מאד להוציאו לפעלו, כי ברוב ערי אירופא יתנוססו כעת בתים וארמונות רמים ונשאים ולפ"ז תכבד מאד העבודה על ראשי קהלות ישראל ותרבינה ההוצאות הדרושות לבנינים גדולים כאלה. במקומות אחדים העמידו היהודים על ראש הגג של בהכ"נ מוט ברזל גבוה מאד, כמראה המוטות העשויות בבנינים רבים „למחסה מרעם" והמוט הזה נראה בכל פנות העיר.

בתי הכנסת העתיקים אשר באשכנז ופולין היו עמוקים מעט והבאים בתוכם להתפלל השפילו לרדת במעלות, לקיים מה שנאמר: ממעמקים קראתיך ה'. אולם בימינו אלה לא ישימו הבנאים את זאת על לבם ובתי הכנסת החדשים לא יבנו באופן זה.

שטח הבנין צריך להיות לפי מספר אנשי הקהלה. לרוב יבואו לבהכ"נ להתפלל שני שלישים ממספר אנשי העיר ומהם שלשה חומשים אנשים ושני חומשים נשים. עזרת הנשים נמצאת לרוב ביציע העליונה.

בית כנסת שהוא רבוע ארוך נצב הזויות (ל'אנגבוי) יכיל בקרבו שטח גדול ביותר מהיות לו מבנה רבוע מכוון ארכו כרחבו (קוואדראט). ולפה"ח יש לכ"א מהמתפללים מקום פנוי על רצפת הבית, מלבד מקום הבימה וארון הקדש, 0,88 מעטר מרבע (1,74 אמה מרבעית), תחת אשר בבית כנסת רבוע יש לו רק 0,90 מעטר מרבע, 1,78 אמה מרבעת). את החשבון הזה הוצאנו ממבנה בתי הכנסת, אשר נבאר פה:

	ביה"כ החדש	בברלין (Knoblauch)	הוא	ישר הזויות	ולו	0,88	מעטר	מרבע	(1,74	אמה מרבע)
	"	בדרעזדען (Semper)	"	מרבע	"	1,07	"	"	2,12)	"
	"	בהמבורג Rosengarten	"	"	"	0,94	"	"	1,86	"
	"	בהאננאווער Oppler	"	"	"	0,92	"	"	1,82	"
	"	בברעסלוי "	"	"	"	0,90	"	"	1,78	"
תבנית (פראיעקט)	"	במינכען "	"	"	"	0,71	"	"	1,40	"
	"	בשווידניץ "	"	"	"	0,72	"	"	1,44	"
	"	בהאמעלאניע "	"	ישר הזויות	"	0,90	"	"	1,78	"
	"	בבלייכעראדע Scherbach	"	"	"	1,04	"	"	2,06	"

ליתר באור דברינו אלה נמצא לנכון לשית נוספות על מצוי החשבון למדת בתי הכנסת הנזכרים:

בית הכנסת בדרעזדען יחזיק בקרבו אלף איש, מקומות לישיבה ונמצאו בו רק חמש מאות: שלש מאות לגברים ביציע התחתונה, ושתי מאות לנשים ביציע העליונה. בהכ"נ בפאריז (Rue de Tournelles) יחזיק בקרבו שלש מאות גברים ומשש עד שבע מאות נשים ביציע העליונה. פני הבית (פֿאסאד) משתרעים לארך 22 מעטר, וכל שטח הבית מגיע למדת 1920 מעטר מרבעים. בהכ"נ בגלאזגוי יחזיק 312 מקומות לישיבת גברים וסך 218 לישיבת נשים, ארך הבית 90 רגל (במדת בריטניא) ורחבו 53½ רגל, מלבד שטח המבוא המגיע למדת 29 רגל ארך, ברחב 22½ רגל. בית הכנסת המרכזי בלאנדאן ברחוב (Portland Steet Great) יחזיק מקומות בעד אלף איש, ארכו 94 רגל ורחבו 60 רגל. בהכ"נ שם ברחוב Esdqare road בנוי בתכנית מרבעה וכל אחת מקירותיו תכיל 70 רגל בהכ"נ החדש בבריסטאל מחזיק מארבע עד חמש מאות נפש אדם, ארכו 62 רגל ורחבו 46 רגל. בהכ"נ בליאן מחזיק 320 גברים וסך 205 מקומות לישיבת נשים ושטחו עולה לסך 550 מעטר מרבעים בתי-הכנסת הקטנים בשטחם: בהאללען מחזיק 350 מקומות לישיבה ואשר בהיידענהיים — 300 מקומות. בהכ"נ הגדול בברלין מחזיק 1800 גברים 1200 נשים.

המספרים והמדות שהבאנו פה יקלו הרבה על הבנאים לערוך את שטח הבנין לפי מספר אנשי הקהלה, אמנם אם לרגלי איזה סבות לא יוכלו אנשי הקהלה לבנות להם בית כנסת רחב ידים, אז עצתנו

אמונה, כי יקימו להם שנים שלשה בתי כנסיות קטנים במקומות שונים וישתדלו שיהא כל אחד מדם כלול בהדרו וישיתו עליו פאר והדר כפי יכלתם.

יט.

למעלה הזכרנו בדבר הבנינים ישרי הזויות והמרבעים. איזה מהם נאה ומהודר ביותר — בפתרון השאלה הזאת רבו חלוקי הדעות. ידוע לכל מבין בכללי המדידה שבכל המרבעים השונים נצבי הזויות, המרבע שכל צלעותיו שוות הוא הקטן במדתהקפו*) ואם כן הדבר ברור שהיתרון להמרבע הארוך, מפני רבוי המקומות אשר סביב להכתלים. אמנם לעמת זה הוצאת ההסקה מרובה בבנין מרבע הארוך מאשר במרבע שארכו כרחבו, מפני שכותלי הבית פולטים ובולעים את ההבל מהתנורים. וכפי אשר תמעט מדתם, כן תמעט ג״כ הוצאת ההסקה. בדבר הלוקת האור אם אור נר או אור שמש יתר שאת לבנין ארוך שמדת האור הבא מן הנרות או חודר דרך החלונות מתפשט במדה אל כל פנות הבית מה שאין כן במרבע אמתי, שאם לא נעשה איזה תחבולות בבנין החלונות, יתפשט האור לצדדי הבית ויתמעט בההלק התיכוני. ולהחפץ הזה, חפץ התחלקות האור במדה שוה בכל שטח הבית, דרוש ונחוץ לעשות חלונות רבים זה למ לה מזה ועי״ז יקשה עלינו עבודת הכפה והגלה אשר עליה, על כן הננו מחוים דעתנו בזה, כי יתר שאת לכן דרוש ונחוץ הוא לעשות חלונות רבים, זה למעלה מזה, אך אז נחוץ לשנות את מבנה הגלה והדבר הזה יכבד מאד על הבנאים לעשותו. לכן לדעתנו טוב ביותר לבנין ישר-הזויות או מרבע ארוך וגם יתר שאת לו על מבנה מרבע, בהיות בו מקום ארון הקדש והחזן נראה ביותר לעיני המתפללים. בכלל נעיר בזה, כי בתי כנסת גדולים ורחבי ידים צריכים להבנות במבנה ישרי הזויות ובנינים קטנים יוכלו להבנות גם במראה רבוע הצלעות. מן בהכ״נ שהזכרנו למעלה נערכו בהכ״נ בברלין, האמעלן, בלייכעראד, מינכען, דאנציג, ליאן, גלאזהאף, ואחד בלאנדאן בזויות ישרות, ולנגדם בהכ״נ בברעסלוי, דרעזדען, האמבורג האנאווער, שווידניץ, קאֶלן ואחד בלאנדאן במראה רבוע הצלעות. יש אשר מחכרון מקום רחב ידים בסביבות בהכ״נ לא יוכלו הבנאים לערוך לו דמות כפי חפצם וטעמם. כן נאלצו הבנאים לערוך לבהכ״נ הנהדר המתיוסס בווען דמות אות ש. לכן החובה על הבנאים לדעת את אשר לפניהם ולהשתדל בכל יכלתם לערוך לפעל ידם דמות בנין יפה ונהדר לפי מדת האפשרות.

לבנין כותלי הבית ישתמשו הבואים באבנים, חלמיש-צור (גראניט) אבני חול, גיר וסיד וכדומה. אם יקימו הבנאים את הבית מלבנים אז טוב להשאיר את הכתלים מחוץ בלתי טוחים בטיח וסיד ולערוך את הכרכבים והזיזים מלבנים בולטים מן הקיר חוצה. טוב לערוך את עמודי הבית פנימה מברזל סיגים (גוססאייזען), למען לא יפריעו את עדת המתפללים מלהביט ולהתבונן אל מקום החזן ומקהלת המשוררים בהיות העמודים האלה דקים ביותר, מלבד זה לא ישלט בהם אש והנם הוצצים בעד יתר חלקי הבנין בשעת שרפה. אולם על הבנאים להיות נזהרים בעריכת העמודים האלה, כי יהיו מתאימים עם יתר חלקי הבנין ולא יבדלו מהם במראיהם ותכניתם. לכן יש להציב עמודים כאלה אם בבתי כנסת הבנויים בסגנון המוירי, או-בבנינים הבנויים בסגנונים אחרים, לקרבם אל חלקי הבנין העשוים ממתכות שונות. פה מקום אתנו להעיר, כי ע״פ החקירות החדשות בדבר מלאכת הבניה ע״י הפרופיסור בווישינגער, גם עמודי ברזל סיגים וקורות הספון לא ישמרו את הבנין משרפה שלא תבוא, כי בפרוץ הלהבה על פני הבית ותסובב את כל חלקי הבנין אז יכפו העמודים את ראשיהם הצרה והקורות הנשענות עליהם יפלו ונהרס כל הבנין. לכן נחוץ הוא לצפותם ברקועי פחים, אשר לא ישלוט בהם אש, כמו בצפוי מלט (צעמענט) וכדומה. בין הבנינים המצטיינים בתכניתם הנפלאה והבנויים מלבנים, בלי טיח שיד וגיר, הכי נכבד מראה בהכ״נ בווינן, במגרש העיר (פֿארשטאדט). מראה הכותל בפני הבית, אשר הוקם משדרות לבנים צהובות, אדומות וכהות, מחברות בטיח גיר ושיד ואבני שיש אדומות, — המראה הזה נפלא ונעים עד מאד. כן יצטיין ביפיו בהכ״נ בהאללען, אשר הוקם מאבני-גביש (זאאנס), עשויות מחומר מלובן ומבריק כעין זכוכית והמון ציורים ופתוחים נפלאים ימלאו את כל קירות הבית מחוץ בשלל צבעים יפים ונחמדים. ברזל-הסיגים, שנעשו ממנו העמודים בבהכ״נ אשר בווינן יצלח עוד לצרכים אחרים

*) הכלל מתבאר לנו על פי ההוכחה הזאת: הרי שהיו לפנינו שוי מרבעים, שבהקפם הם שוים זה לזה $= 4a$, אחד אמתי שכל אחת מצלעותיו $= a$ ואחד ארכו יותר מרחבו, ארך הצלע הארוכה $= a + b$ והקצרה $= a - b$, המרבע ישר הצלעות או נצב הזויות $= a^2$ ושטח המרבע הארוך שוה $(a + b)$ $= {}^2 b^2$, נמצא ששטח המרבע נצב הזויות גדול מן הארוך בשעור b^2 אעפ״י שהקפם שוה ונלמד להפך: שני מרבעים אחד ישר הצלעות או מרבע אמתי ואחד ארכו יתר על רחבו, השוים במדת שטחם על כרחנו הקפו של האחרון גדול מן הראשון.

במלאכת הבניה. כמו למערכת הקורות הזקופות, והעוגנים (אנקער). חלקי המתכות מצופים בזפת והמר תמרוק (ליאַק). קרסי ברזל מבריחים את העמודים והקורות מן הקצה אל הקצה. עמודי ברזל סיגים נמצאים עוד בבתי כנסת אחדים, כמו בבהכ"נ אשר בצערנאוויץ ועוד.

בדבר מערכת הספון לא נתן פה כללים מיוחדים וכל זה תלוי באפני הסגנון, אשר על פיהו יערך בנין בית הכנסת. בהבנינים הבנוים בהסגנונים שנהגו בשנות הבינים נכון לערוך את קורות הספון בשתי ובערב (Kreuzgewölbe). ע"פ הסגנונים הישנים יערכו קורות הספון במראה עגול (Kugelgewölbe), חבית (Tonnengewölbe). אפני מערכת הקורות האלה, הערוכות בסגנון הרענעססאנס, ראויים להיות לעינים לחכמי הבנאים בימינו אלה בבנין בתי הכנסת החדשים.

הקהלות שאין ידם משגת לערוך את הספון ע"פ האופנים שזכרנו יוכלו לעשותו מקרשי-עץ, ע"פ הסגנון שנהג בשנות הבינים, או להניח מעל לעמודים קורות וביניהן לוחות-עץ דקות. טיח הקורות בשיד וגיר, הנהוג ברב הבנינים, לא יכירו מקומו בבתי-הכנסת.

החובה על הבנאים לערוך את מבנה הבית פנימה באופן שיהא קול החזן ולהקת המשוררים הולך ומגיע לאזני המתפללים ולא יהא נפסק או יאבד כלה במרחב בית התפלה. חלקי הבנין היכולים לפעול פעולה טובה או רעה על התפשטות קול נגינת החזן ומקהלת משורריו המה: מערכת הספון והמתכת או העץ, אשר נעשו מהם הקורות. לפ"ז טוב לערוך את הספון מגדרות לבנים נבובות וחלולות, טוחות בחומר יוצרים פשוט. ועוד יתרה לספון כזה, בהיותו קל ביותר ולא יכביד על כותלי הבית בהעמסת משא לעיפה. (בסך חמשה עשר פעמים הוא קל ביותר ממערכת הספון הנהוג ברוב הבנינים). גלת הגג תעשה לרוב מקרשי-עץ, אולם ראוי ונכון הוא ביותר שתהא נעשית מאבנים ובזה תתאים יותר עם חקי היופי והנעימות. מאד נפלא מבנה הספון, הערוך ע"י הפרופיסיר זאהאריעוויץ בבהכ"נ אשר בצערנאוויץ; הקורות עשויות ממתכת והגלה והתיף ממוטות ברזל.

רצפת הבית צריך שתהא עשויה מלוחות עץ תחת הספסלים ויתר המקומות המיוחדים לישיבה אולם במקומות הגלוים, אשר יעמדו עליהם המתפללים תעשה הרצפה מרקעי ברזל עם בליל מלט (צעמענט). בבכ"נ הקטנים ובבקימות אשר אין יד אנשי הקהלה משגת להרבות בהוצאות על בנין הבית יוכלו לעשות את הרצפה מלבנים חזקות וקשות, מונחות על צדיהן. את הלבנים יערכו בדמות ענפי עץ אלון באופן שיתראו כעין משבצות וציורים מעשה רקמה. בדורות האחרונים החלו חכמי הבנאים לערוך את הרצפה ממתכת מלט או חמר. נפלאת היא ג"כ מערכת הרצפה העשויה מאבנים, אשר כינום חכמי הבנאים מבליל החמרים: Beton Mischung aus Cement, Kies und Sand. באופן זה נקל הוא לערוך את הרצפה משבצת רקמת אבן ואז תשא עליה את השם: מלאת אבן מצבע רקמתים (Mosaik Fussboden).

ב.

עתה נבאר נא לאחד אחד את כל חלקי הבנין הצריכים להמצא בבית כנסת, ואלה המה: 1) מבוא הבית או האולם, 2) עזרת אנשים, 3) עזרת נשים, 4) ארון הקדש, 5) מקום המקהלה, 6) הבימה. מלבד אלה צריכים להיות בבתי הכנסת היותר גדולים ומהודרים: 7) חדרי הרב והחזן והמשוררים, 8) חדר המעלות, 9) מלתחה או חדר-הבגדים, 10) חדר אספת הקהל, 11) מחראה, 12) מרתף.

אולם הבית נמצא לרוב בכותל המערבי, למען יהיו פני המתפללים, בבואם אל הבית, פונים לצד מזרח, המקום אשר עומד שם ארון הקדש. המנהג שיהיו פני העם פונים כלפי מזרח החל בשנות הבינים, אולם במשנה לא נזכר מזה מאומה. אמנם נמצא בברייתא, כי היהודים הגרים בחו"ל יסבו את פניהם בעת תפלתם אל המקום אשר עמד שם בית ה'. אבל לפ"ז היהודים הגרים בהארצות אשר מצפון ארץ ישראל צריכים להסב את פניהם לצד דרום. אחדים מבעלי התלמוד יוכיחו, כי יש לפנות בעת התפלה לצד מערב, ואחדים מהם יחליטו, כי הכל תלוי בדעת ורצון המתפלל (הרוצה שיחכים ידרים ושיעשיר יצפין וסימנך שלחן בצפון ומנורה בדרום). המנהג השורר כעת הוא לפנות בעת התפלה לצד ירושלים. בבתי התפלה העתיקים, הנזכרים בתלמוד, אשר נמצאו בארצות המזרח במאה החמש עשרה, היה מבוא הבית מצד מזרח, בהיות סדר התפלה נערך תחת כפת השמים. בבתי הכנסת אשר בגליל נמצא המבוא אם בצד מזרח או בצד צפון. המנהג לבוא אל בית-הכנסת דרך כותל המערבי נתפשט בערי מושב היהודים בארצות רומא ושפאניען, בידעם, כי אדמת הקדש נמצאת למזרח עירם. כאשר הוסיפו היהודים להתישב ולהתפשט בערים רבות בארצות אירופא, כן רבו ביניהם חלוקי דעות בדבר מערכת כותלי בהכ"נ שיהיו פונים לצד ירושלים. בימות ר' מרדכי יפה בעל הלבוש (בתחלת המאה השבע-עשרה) נהגו לערוך את מבוא הבית בצד דרומית מזרחית. באונגארן הקימו

את כותלי הבית באמצעות אבן שואבת (קאמפאס). לפני גלות שפאניען נהגו היהודים, אשר טרם ידעו את משפטי ה' ומנהגי ישראל, להציב את ארון הקדש בכותל המזרח ואת ה„עמוד" בכותל הפונה לירושלים ולצד ה„עמוד" פנו כל העם את פנירם. בימינו אלה נבנים בתי התפלה כלפי המזרח, כפי הוראת ר' יוסף חרן (אורח חיים). יש הבדל בין חדר התפלה הנמצא כנזכר בצד מערב ובין אולם הבית הנמצא בדרום הבית. בעת שנבנה בהכ"נ בפעסט התיעצו ראשי הקהלה באיזה צד לעשות את המבוא לאולם הבית (Vestibul), אם מצד מזרח, כנהוג בכל בתי-התפלה או בצד מערב, למען יפנה הבא אל הבית בפניו לצד מזרח. ר' משה סופר חוה דעו לעשות את הפתח בכותל הדרומי; בימינו אלה נעשים פתחי בתי הכנסת בצד מערב, ורק בבהכ"נ אשר בברעסלוי נמצא המבוא בצד מזרח.

בבתי הכנסת הישנים נמצאים מבואות מיוחדים לאנשים בפ"ע ולנשים בפ"ע. אבל בב"כ החדשים יבאו אל שתי העזרות דרך מבוא אחד, לכן צריך שיהא המבוא רחב ידים, לפי ערך הבנין. מן המבוא הזה יבואו דרך שלשה פתחים לעזרת האנשים ולעזרת הנשים יובילו מעלות הנמצאות ג"כ במבוא הזה. אולם-הבית נערך בדמות מכדרון ובו יבואו דרך חדר-צר. אבל בבתי הכנסת רחבי הידים טוב לעשות את האולם מבוכה מכל עבריו ומבוא רחב ידים יעבור דרך בו.

ההובה על הבנאי לשום לב למערכת המבוא הראשי לבהכ"נ, שיהא ערוך בתכלית ההדור והיופי, המעלות המובילות אל חדר התפלה צריכות להיות ערוכות באופן נאה ונחמד ככל חקית האסטהעטיק. אולם המעלות המובילות אל יתר חלקי הבית יוכלו להיות קטנות ופשוטות ביותר.

עזרת אנשים הוא חדר התכון הנמצא באמצע הבנין. האצטבאות נצבות לארך ההדר ממזרח למערב. ראוי לשום לב במערכת האצטבאות, כי המאחרים לבוא לבהכ"נ לא יפריעו את היושבים ממנוחתם, בעברם עליהם לשבת על מקומם. רחב הרוח בין טורי האצטבאות המוליך מן המבוא אל מקום ארון הקדש (אם הבימה לא תפסיק באמצע) צריך שיהא לא פחות מן 1,88 מעטר (2 אמות 10¼ ווערש.). ורחב הרוחים אשר בין כל אצטבא ואצטבא — לא פחות מן 1,25 מעטר (2 אמות 3 ווערש.). בצדי החדר מסביב לכתלים צריך להניח רוחים באופן שיוכלו לסוב את הבית בעת „ההקפות".

בבתי כנסת רבים בערי בריטניא מקבילות האצטבאות לכותלי צפון ומערב, וזה לא יתכן. — אצטבא אחת צריכה להחזיק על ה שמונה בני אדם לא יותר. מקומות הישיבה יהיו נבדלים במחוצות קני ברזל ובתוך האצטבאות יערכו תיבות קטנות להחזיק בהם את הטליתים וסדורי התפלה. התבות האלה יוכלו להעשות אם בהאצטבאות או בהשלחנות (פולט). באופן הראשון תהיינה ההוצאות מעטות ביותר. ארך מקום הישיבה 0,86—0,94 מעטר (1 אמה 3 ווערש.) (1ארשין 5 ווערש.). רחבו 0,54—0,57 מעטר (12—13 ווערש.) עמקו 0,49—0,52 מעטר 11—11¾ ווערש.). גבהו 0,44—0 47 מעטר 10 10½ ווערש.) גב האצטבא (ריק-לעהנע)—גבהו 1,09—1,17 מעטר, (1 אמה 8½ ווערש. עד 1 אמה 10¼ ווערש.). עומק השלחן (לעזעברעטט 0,20 מעטר 4½ ווערש.). האצטבאות טוב לעשות מעץ אלון.

אדריכל: ע. אפפלער

תבנית כסאי ביהכ"נ בהנובר

ארון הקדש צריך להיות מהודר בתכלית היופי בכדי לקיים מצות „זה אלי ואנוהו" כדרשת חז"ל, בהיות תעודתו להחזיק את ספרי התורה. טוב לעשותו מאבן שיש וליפותו בציורים ופתוחים ולצפותו בצפוי זהב. אולם בכ"א נחוץ לעשות את ארון הקדש מחומר, שלא תשלט בו א"ש, למען ינצלו משרפה ספרי התורה, אם תפרוץ ח"ו תבערה בבהכ"נ. רחב הדלתות—לא פחות מן 1,56 מעטר (2 אמות 3 וו רש.) גבהן 2,[illegible]0 מעטר (3 אמות 1½ ווערש.), רחב הפרכת 1,88 מעטר (2 אמות 10 ווערש.) ארכה לא פחות מן 15 מעטר (4 אמות 7 ווערש.). בבתי הכנסת הקטנים יוכלו למעט את השעורים האלה לפי הערך. את הפרכת צריך לערוך באופן שתוכל להקפל ולעלות למעלה או לסור בצדי הארון. כן מהראוי הוא לעשות מעל לארון אשנבים קטנים, להאיר אל תוכו למען יעמדו ספרי התורה ישרים ומכוונים למעלה יעשו כנים על רצפת הארון להחזיקם ולהעמידם בהם. כן נחוץ הוא לשום לב לבל יעלו גוילי ספרי התורה הלודה, בעמדם על מקומם זמן רב. ארון הקדש צריך לעמוד על מקום גבוה, באופן שכל המתפללים יוכלו להביט עליו ובראותו מכל פנות חדר התפלה. לפני ארון הקדש ישאירו מקום פנוי, לא פחות מן 1,90 מעטר (2 אמות 11 ווערש.), למען יעמדו עליו הכהנים בעלותם לדוכן.

הציורים והפתוחים הנמצאים על ארונות הקדש בבתי כנסת העתיקים ראויים להיות לעינים לחכמי הבנאים בדורות אלה. מערכת הציורים בדמות פרחי הוד ונצני תפארת הממלאים את כל עברי ארונות הקדש הנזכרים והערוכים ע״פ המסרות והקבלות אשר ישנן בידינו מחכמי התלמוד, יתנו עדיהם, כי ממעי יהודה יצאו וחזיונות רוח חכמי לאומנו הקדמונים הורו והוגו אותם. כהכרת אלהי אמת ויסודי המוסר והדת אשר היו לנחלת בני שם, כן הערה ה׳ רוח חן ודעת היופי והנעימות על בני יפת. בחכמת הבניה קבלו בני שתי המשפחות האלה עקרים רבים איש מרעהו, ועל כן כל דרכי הנעים והנשגב של הארײם, כל יפיפיותו של יפת אם תוכנם אינו מתנגד אל עקרי האמונה ראוים הם להיות הדור מצוה בבתי כנסתנו הנבנים בדורנו. לו חכמו השכילו נדיבי עמנו, העומדים בראש קהלות ישראל, אזי התעוררו כל אחד ממקומו ויחקו עלי גליון את תמונות הציורים והפתוחים הנמצאים על כותלי בתי כנסתנו העתיקים, המתגוססים בערים רבות בארצות אירופא וביחוד את תמונות ההדורים והקשוטים הנמצאים על ארונות הקדש והיו לאות ולמשמרת לבני ישראל לדורות עולם, למען ידעו ויבינו, כי גם בימי ענינו ומרודנו, לא פסו מקרבנו אנשי הרוח וחכמי חרשים, כי רוח ישראל כביר כח הנהו והצרות הרבות והרעות לא הספיקו לגרש מקרב לבנו רגשות היופי ונעימות כל חן והדר. החובה הקדושה הזאת רובצת על ראשי מעריכי מ״ע לישראל ועוזריהם בערי מושב היהודים, אשר ימצאו שמה שרידי בתי כנסת עתיקים, לכתוב את פרשת פרטי מערכת הבנינים ההם בספר עם תמונות ציוריהם ופתוחיהם, והיו לבני ישראל בכל ארצות פזוריהם לזכרון לדור נולד ולקץ הימים.

בין ארונות הקדש המצטינים ביפי תכניתם נפלא הוא מראה ארון הקדש העומד בביה״כ אשר בעיר פארדוביק (באֶהמען). במע־כת ציוריו הנהדרים הערוכים בסגנון הערבי ע״י הבנאים: הה׳ שמאראנץ והה׳ מאליטקא. הארון הזה מתחלק לשלש מחלקות: חלק התיכון, והוא המהודר ביותר, ושני חלקים משני עבריו. החלק התיכון משקע מעט לצד הכותל וערוך במשבצות בעלי זויות ישרות וממעל להן כעין קשת עגולה, ערוכה בסגנון המוירי, ומשני עברי הארון נצבים שני עמודים קטנים ודקים. על גג הארון עשוי כעין כרכב. ועליו מפותחים שני לוחות הברית. ספֻּת הספון במשקע התיכון מתחלקת לשתים ע״י קורה קטנה המשכבת לרחבה. מכבר מעשה רשת עשוי מעץ ארז בסגנון המוירים סובב את קירות הספון. מתחת לחלק התיכון נמצא פתח בעל שתי דלתות (צוויפליגעליגע טהיר). ברחב 1,58 מעטר וגבה 2,53 מעטר ונפתחות הנה לצד הארון. כל אחת מדלתות הפתח מתנועעת במשבצת ברזל, זקופה למעלה ותוכל להסב לצד הארון, המפואר במכבר עץ וממעל לו כרכב ומסגרת כאשר בחלק התיכון. ממעל לדלתות הפתח, אשר בחלק התיכון, נמצא מוט-עץ-אלון, העשוי להרים ולהוריד בו את פרכת המסך; רחב הארון 3,8 מעטר, וגבה 6 מעטר. הציורים נערכו בצבע-שמן ומצפים בפאליכראמיע. הכתבות נעשות בצבע זהב, המכבר צבוע בשלל צבעים על משחת צבע כהה. כותלי הארון מבית מצפים בארג זהב, מלא נקודות רבות בדמות כוכבים מזהירים ומבריקים. מחיר ארון הקדש הזה עלה לסך 2100 פלארין.

בבתי הכנסת הגדולים תעשינה שקערורות בכותל המזרח לשום בהן את ארון הקדש. יש אשר יערכו אשנבים מזכוכית בעלת צבעים שונים ממעל לשקערורות ההן, כן בכותלי הארון, וכאשר יפתחו הדלתות יאיר לעיני הרואים אור נחמד ונעים זרוע על כותלי הארון והמראה הזה יפעל פעולה נעימה ומרהבת נפש על לב המתפללים. בתבנית הזאת נעשה ארון הקדש בבהכ״נ אשר בצערנאוויץ). הפרכת טוב יותר לעשות באופן שבעת פתיחת הארון תסוב הצדה ולא שתתרומם למעלה.

הבימה עומדת לרוב באמצע חדר התפלה, אולם בבתי כנסת החדשים אשר בערי אשכנז נמצאת הבימה אצל ארון הקדש ושם מקום החזן והמטיף וראשי הקהלה והמקהלה ועוד. אמנם בעינינו לא ישרה מערכת הבימה בקרבת ארון הקדש, כי אז לא יראת הארון כלו לעיני המתפללים והבימה תחוץ ותבדיל ביניהם. הבימה צריך שתעמוד על מקום גבוה. פתוחה משני עבריה ועליה השלחן; ראש השלחן כפוף מעט, ארכו 1,02 מעטר (1 אמה 7 ווערש.), רחבו (למען יעמדו מסביב לו ארבעה אנשים: הקורא, הגבאי והקרואים) 1,25 מעטר $1^3/_4$ אמות), עמקו 1,02 מעטר (1 אמה 7 ווערש.). מלבד זה צריך להמצא על הבימה מקום לישיבת שני אנשים המגביה והגולל. בבהכ״נ הישן אשר בקראקא נמצא שלחן יפה ונהדר עד מאד, עשוי כלו מברזל וערוך בסגנון המאה החמש עשרה.

גבה העמוד צריך שיהא 0,94 מעטר (1 ארשין 5 ווערשי) (למען יהא „סדור-התפלה״ מונח לפני החזן במרחק תשע אצבעות 0,23 מעטר הדרוש לראיה בינונית). רחב קרשי העמוד 0,54 מעטר ($^3/_4$ אמה) ועמקו 0,41 מעטר ($9^1/_4$ ווערש.). מסביב לעמוד צריך להיות מקום נרחב למקהלת המשוררים,

אם לא נמצא בעבורם מקום מיוחד על הבימה, כנהוג בבתי הכנסת החדשים.

בבכ"נ החדשים עומדת קתדרה אצל ארון הקדש, ועליה ישען הרב או המטיף, בנשאו מדברותיו לעדת ה'. הקתדרה נמצאת במרחק 1,90 מעטר (2 אמות 11 ווערש.) מארון הקדש, גבהה 1,02 מעטר (1 אמה 7 ווערש.). רחבה 0,94 מעטר (1 אמה 5 ווערש.) ועמקה 0,78 מעטר (1 אמה $1\frac{1}{3}$ ווערש.). על הקתדרה יש מקום מיוחד להניח עליו ספר. מערכת הקתדרה בכלל היא טובה ונבונה, אבל חוצצת היא בפני ארון הקדש וזה לא יתכן. בבהכ"נ אשר בוויען עשו את הקתדרה באופן שיוכלו, בעת שירצו, להורידה מתחת לרצפה, אבל גם זה לא יתכן, המחזה הזה ישים את בהכ"נ „לבמת חזיון" (תיאטר). וטוב מזה לעשות את הקתדרה באופן שיוכלו בכל עת שירצו להעתיקה ממקומה ולהעמידה על מקום אחר.

המקומות לישיבת הרב וראשי הקהלה צריכים להמצא בכותל המזרח, לא הרחק ממקום ארון הקדש. גם ראוי להרבות בהם פאר ויופי, למען יצטינו מיתר המקומות המיוחדים לישיבה, לאות על רגש הכבוד, אשר יראה המון העם לראשיו ומנהיגיו. אולם המנהג לשום את מקום הרב וראשי הקהלה במקום גבוה אצל ארון הקדש לא יישר בעינינו. באופן כזה ערוכים בתי תפלה לנוצרים, אשר ראש הכהנים יושב על מקום מיוחד למענו, לא כן בתי כנסת לישראל, אשר תעודתם ותכליתם הוא „עבודת ה'", ובשפך שיח וצקון לחש לפני אלהינו שבשמים אין שום הבדל בין אנשים פשוטים לראשי הקהלה, לכן מקומם הוא בין יתר המתפללים, ולא אצל ארון הקדש, מקור הקדושה אשר עיני כל המתפללים נשואות עליו. ומאד נפלא הדבר בעינינו, אשר בהיות מדת „הענוה" המדה המשבחת אשר בה יצטיינו רבני וגדולי ישראל, בכל זאת בעת התפלה יראה רב-העדה גאות לבו, בהרימו שבתו גבוה מכל העם!

חדר הרב והחזן והמקהלה טוב שימצאו בכותל המזרח, ואליהם יבואו דרך פתחים מיוחדים מחצר הבית, למען יוכלו הרב והחזן והמשוררים לבוא אל הבית ולשבת על מקומם, מבלתי הדרש לעבור בין המתפללים. בהחדרים האלה יוכלו להחזיק את הכלים, אשר ישרתו בהם בבית התפלה והעבודה. מדת החדרים האלה דיה אם יחזיקו כ"א עשרה מעטר מרבעים (20 אמות מרבעות). לפעמים יערכו את החדרים האלה ביציע העליונה.

עזרת הנשים נמצאת בבתי כנסת הישנים ביחד עם עזרת האנשים ורק גדר גבוה מבדיל ביניהם. אבל בבתי כנסת החדשים תעשינה עזרות הנשים ביציע העליונה. עזרת נשים נמצאת בצדי מערב, צפון ודרום של עזרת אנשים, והיא נשענת על שדרות עמודים, המחלקים את עזרת האנשים לשלש מחלקות. המקומות לישיבה בעזרת נשים ערוכים ברמות חצי גרן עגולה (אמפיטהעאטר). העזרה בכללה נערכה בשפוע במדת 0,15—0.31 מעטר, באופן שתוכלנה הנשים לראות את פני המטיף בשעת הדרשה. לכן נחוץ לעשות מדרגות קטנות בעזרת נשים למען תוכלנה הנשים לעלות ולשבת על מקומן. אם נעשה הספון בגבהה הגג מעל רצפת הבית ומספר הנשים שוה למספר האנשים, אז טוב לעשות שתי עזרות נשים זו למעלה מזו. (בהכ"נ במגרש עיר וויען).

טוב לערוך את המעלות המובילות לעזרת נשים, באופן שתכלינה באמצע השטח שבין העזרה לרצפת הבית ושם יערכו מרצפת-עץ קטנה אשר ממנה תובילינה מדרגות קטנות אל כל חלקי העזרה. גבה השבכה אשר לפני העזרה — 0,94 מעטר (1 אמה 5 ווערש.). והנשים היושבות אצל כותל המזרח תוכלנה להשתמש בה במקום השלחן. האצטבאות תעמודנה באופן שתהיינה הנשים פונות בפניהן לפנים הבית. האצטבאות בעזרת נשים תעשינה כתבנית אלה שבעזרת אנשים, ותחזיקנה ג"כ לא יותר משמונה נשים על אצטבא אחת. בתחתית השלחן יעשו מבונת-קרש, למען תניחינה שם הנשים את מעטפותיהן, כן יעשו שמה לוח עץ לתמוך בו את הרגלים. גדרות מבדילות בין מקומות הישיבה אינן נחוצות פה. רחב המקומות 0,57 מעטר (13 ווערש.), גבהם 0,41 מעטר ($9\frac{1}{4}$ ווערש.), עמקם 0,44 מעטר (10 ווערש.). גבה גב האצטבא 1,00—1,02 מעטר (1 אמה $6\frac{1}{2}$ ווערש. — 1 אמה 7 ווערש.).

בבתי הכנסת שנבנו בשנות הבינים נמצאה שבכה גבוהה לחצץ בין שתי העזרות. אבל בבכ"נ החדשים יבנו גדר נמוך, רק לסימן מחיצה. ספורי דברי הימים יורונו דעת, כי המחיצה בין עזרות האנשים והנשים רק מנהג ישן הוא ואין לה שום יסוד וסמך בחקי הדת והאמונה. בדורות קדומים התפללו האנשים עם הנשים בחדר אחד, ובבתי הכנסת אשר בארץ פרס, בערי פומבדיתא ובמחוזא, קבעו לעשות מחיצות בין שתי העזרות בימי הצום, כאשר תהיה אספת העם רבה מאד, אבל בשאר ימות השנה ישבו הנשים על המקומות המיוחדים להן בחדר התפלה, ולא היתה שום מחיצה מפסקת בינן ובין האנשים. בפרשת דברי בנין בהכ"נ אשר באלכסנדריא לא נמצאה שום הוכחה על מציאות שתי עזרות מיוחדות בבית ההוא. הרמב"ם בהלכות תפלה, בבארו את סדר מערכת בתי התפלה ע"פ הוראת בעלי התלמוד, לא יזכיר מאומה בדבר

המחיצה בין שתי העזרות, ומזה נוכל להוציא משפט, כי בימיו עוד לא היה המנהג הזה, רק בשנות 1230—1280 החלו הבנאים להחזיק בו.*)

המעלות לעזרת נשים תעשינה במבוא הראשי המוביל אל חדר-התפלה או במבואות מיוחדים, הבנויים בצד צפון ודרום. מדרגות המעלות האלה צריכות להעשות מאבן או מברזל, אבל לא מעץ. רחב המעלות, אם נעשות הן במרצפת מיוחדה — 1,25 מעטר (1¾ אמות). אבל אם המעלות עשויות כדמות לולים (וועגדעלטרעפפען), אז יגיע רחבם למדת 1,90 מעטר (2 אמות 10¾ ווערש.) אם עזרת הנשים מחזקת יותר מארבע מאות מקומות לישיבה, אז טוב לבנות שתי מערכות לבנים רבועות, לעלות דרך שם אל העזרה (טרעפפענהייזער); אם תחזיק העזרה שש מאות מקומות, אז נחוץ לעשות ארבע חדרי מעלות: שנים למזרח העזרה ושנים למערבה, למען תוכלנה הנשים לצאת החוצה בכלות סדר התפלה, מבלי אשר תצרנה ותדחקנה אשה את רעותה. טוב לעשות מעלות נוספות על אלו, בכדי שתהא ביהכ״נ פתוחה לרוחה מכל רוחותיה על כל צרה שלא תבא ובעת מהומה ומבוכה כשרפה וכדומה. לעת הצרך, אם יארע ח״ו איזה מקרה לא טוב; דלתות חדרי המעלות תפתחנה החוצה ולא לפנים מהחדר. חדרי המלתחה צריכים להיות מיוחדים לאנשים בפ״ע ולנשים בפ״ע. הראשון ימצא במבוא הראשי, והשני בקרבת העזרה.

בבכ״נ החדשים ימצאו חדרים מיוחדים, אשר יתאספו בהם ראשי הקהלה להועץ בדבר צרכי העיר.

---

*) דברי ידידנו החכם כותב המאמר אינם מובנים במקום הזה. הוא קובע מסמורות בדבר, כי בדורות קדומים התפללו האנשים עם הנשים בחדר אחד בלי מחיצה מפסקת, גם יגביל הזמן שנתפשט המנהג לעשות המחיצה בשנות 30—1280 מבלי להערות את המקור אשר ממנו שאב החלטותיו אלה. כפי הנראה נמשך במשפטיו אלה אחרי דעת הד״ר לעאפאלד לעוו במ״ע הירחי להדר׳ גראטץ שנת 1884. אבל שגגה יצאה משני הסופרים האלה, כי ממקום שנסתייע ידידנו הח׳ מ״ב, מפרשת בנין ביה״כ באלכסנדריא מוכח מפורש ההיפך ונקרא לו שפיל לסיפא דעמוד במסכת סכה ד׳ נ״א בגמרא בד״ה: מאי תיקון גדול א״ר אלעזר כאותה ששנינו חלקה היתה בראשונה והקיפוה גזוזטרא והתקינו שיהיו נשים יושבות מלמעלה ואנשים מלמטה ועוד להלן: ת״ר בראשונה היו נשים מבפנים ואנשים מבחוץ והי׳ באין לידי קלות ראש התקינו שיהיו נשים יושבות מבחוץ ואנשים מבפנים ועדיין היו באין לידי קלות ראש התקינו שיהו אנשים יושבות מלמעלה ואנשים מלמטה, היכי עביד הכי? אמר רב קרא אשכחו ודרשו וספדה הארץ משפחות משפחות וכו׳. מזה נראה מפורש שהמנהג שנתפשט בישראל מלפנים ועד יותר בזמנינו לקבוע עזרת הנשים בהיציע אשר מסביב הבית הוא מנהג ותיקון מימות בית שני עד היום. המו״ל.

טוב לבנות את החדר הזה ביציע העליונה, בקרבת עזרת נשים, למען יוכלו לבוא אליו דרך המעלות אשר לעזרה ההיא.

בדורות האחרונים נהגו לבנות בבתי הכנסת החדשים מחראות מיוחדות, וטוב לחרחיקן מחדר התפלה או לשומן במרתף הבית. אבל טוב מאלה, כי תמצאנה המחראות בבנין מיוחד הסמוך לבהכ״נ.

במקומות אשר האדמה לחה ורטובה, טוב לבנות מרתף בארך כל הבית, ואם יבשה היא והרבה, די לכרות מרתף קטן בחלק המערבי של בהכ״נ. בהמרתף הזה יוכלו להחזיק את כלי קבול הקטור (גאזאמעטער), המכשירים הנהוצים להשקה (אם נעשית היא ע״י מים או קטור) והעצים.

הדור בהכ״נ מבית ומחוץ הוא נותן ענין רב להארכיטקטים לענות בו, וכבר דברנו מזה בארוכה במאמרנו זה. בכ״ז נמצא לנחוץ להוסיף פה מעט באור לדברינו. — בנין המגדלים בבהכ״נ יקל על הבנאים את מלאכתם להלביש את פני הבית צורות שונות וחליפות המראה בסגנון בניני שנות הבינים. באחדים מבתי כנסת הישנים שמרו הבנאים לעשות רק שנים-עשר שנים-עשר חלונות לא יותר. ומאד ינעם לנו עתה לראות, כי חדלו בנאי זמננו ללכת בדרך זו הכבדה מאד. הזכוכיות בחלונות בתי הכנסת הנה לרוב בעלות צבעים שונים. בבהכ״נ הבנוי במגרש עיר וויען נצבו בחלונות הבית זכוכיות ממראה עמוק וכהה, ובתוך הזכוכיות ההן נצבו עוד קטנות מהן ורבועות ממראה צהוב-אדמדם. הזכוכיות מוסבות במשבצת-עופרת ומדבקים בדבק-סיד (קיטט). רק החלונות הגדולים והעגולים מפארים בזכוכיות אדומות וממראה תכלת. שלל הצבעים אשר יבריקו בהם החלונות ישפיעו על לבות המתפללים רגשי נעם, רגשי אהבה ורוממות הנפש, גם עוצרים המה בעד קרני השמש מלחדור אל תוך הבית ולהפריע את המתפללים ממנוחתם, לכן ראוי ונכון שיהיו חלונות בהכ״נ החדשים ערוכים באופן כזה, וחכמי הבנאים ישימו את לבם לבחור את הצבעים היותר נאותים ומתאימים אל חקי היופי והנעימות. אל עזרת הנשים יאירו החלונות הנקבעים בכותלי חדר תפלת האנשים. ע״כ, למען הרבות בהן אורה, טוב לעשות אשנבים גם בגבה הספון (אָבערליכטער).

אם אין יד אנשי הקהלה משגת להרבות בהוצאות על מערכת צפוי הכתלים באבני שיש וכדומה יש לצבוע אותם בציורים שונים מצבעים מיוחדים (מבלי תערובת שני צבעים ביחד), בצבע אדום תכלת, צהוב ולבן, טוב לציר על כרכבי הכתלים כתובות, לקוחות מכתבי הקדש ותכנם יהיה, השתפכות

הנפש לפני ה' יוצרה ומחוללה, רגש קדש ואש דת. על בוני בית הכנסת להזהר מלצייר על כותלי בהכ"נ פסוקים שתוכנם הם למוד (סענטענץ) ידוע, כי בהכ"נ הוא מקום שפך שיח וצקון להש אך לא בית-מועד לסוד שיח בדברי מדינה ולמודי החברה, ועל כן לא שפרה עלינו דרך בכ"נ הגדולים בארצות איירופא, הממלאים פני בהכ"נ בפסוקים מביעים כללי החיים כמו בבהכ"נ החדש בווארשא אשר מסביב לאה"ק נמצאים פסוקים עם סענטענצים כאלה: „הלוא אל אחד בראנו... ומדוע נבגד איש באחיו". בהכ"נ תעודתו לשפוך שיח ולקרב לב האדם אל אביו שבשמים ולא להתהדר בשיחות נאות לפני העמים אשר בקרבם נשב. הכתובה אשר תוכנן הוא רחשי תודה וברכה למשפחת מושל הארץ טוב לצירם בכותל המערב ממעל למבוא הבית.

אצל חכמי הבנאים בחו"ל נתפשטה הדעה, כי ע"פ חקי תורת היהודים אסור לצר על כותלי בתי הכנסת תמונות חיות ובקר ולכן ימנעו את עצמם מלצייר על כותלי בתי כנסיותנו, רק ציורי עשבים ונטעים שונים. מאד ידאב לבנו בראותנו, כי לרגלי הדעה המשובשה הזאת, אשר יסודה בהתערבות חקי דת המושלמנים במשפטי תורת היהודים, נאלצו חכמי הבנאים בדורות אלה להגביל ולמעט את הדורי בהכ"נ ולבלתי תת מקום לרוח דמיונם לעשות ולצייר כפי העולה על רוחם. ובאמת לא נמצא ע"ז שום איסור בכל ספרי קדמונינו ובבתי כנסת העתיקים אשר בגליל העליון נמצאו פתוחי חיות ובקר לרוב, בהיות התמונות האלה חזיון לב ומשאת נפש כל חכמי הבנאים מבני ישראל בשנות הבינים. אמנם על הבנאים להיות נזהרים במלאכתם ולערוך את ציורי התמונות בטוב טעם ודעת וכחזיון לב היהודים, אבל בתמונות אנשים אין לפאר את כותלי בהכ"נ.

למען הראות לעין כל את תעודת הבית ותכונתו הנעלה, הסכינו חכמי הבנאים בדורות אלה לצייר על כותלי בהכ"נ מחוץ את לוחות העדות עם המלים הראשונות מ„עשרת הדברות" ועל ראש הגג יחוקו תמונת „מגן דוד". משני ההדורים האלה הכי נכבד הוא הראשון, בהיות הדברים הנאמרים בלוחות העדות יסוד תורתנו ואבן פנת דתנו. מלבד זה תוסיף תמונת הלוחות יופי והדר על פני הבית הנשקף אל הרחוב ותגדיל את ערך תעודתו הנשגבה. במראה זה נבנה בהכ"נ בהיידעלהיים, ובעיר ווארשא, ששם לוחות העדות מפתחות בפנת הגג ומעליהן יתנוסס הכרכב הראשי, הסוכך ומכסה עליהן.

בבתי כנסת אחדים לא עלתה בידי חכמי הבנאים לפתח את תמונת הלוחות על כותלי הבית, באופן שיהיו נאים ומתאימים אל יתר ההדורים והפתוחים הממלאים את קורות הבית חוצה. בבהכ"נ אשר בקעססעל השכילו הבנאים במערכת פתוח הלוחות, בצירם מסביב להן עוד ציורים אחדים השוים להן בתמונתן ובאופן זה חברו את מראה הלוחות עם יתר הציורים והיו לאחדים.

אולם ביותר יכבד על הבנאים לערוך את דמות ה„מגן דוד". בציור הזה אין שום יסוד במלאכת התבנית אשר לבנאי היהודים. ודומה הוא בתבניתו לתמונת הצלב המתנוסס בראש בתי תפלת הנוצרים ולכן אין דעתנו נוחה הימנו כ"כ. אבל בכל אלה לא נוכל להסכים לדברי המשורר והמבקר הנכבד הרי"ל גארדאן המוכיח במאמרו (הוואסחאד 5 № 1879). כי יש להרחיק כלה את תמונת ה„מגן דוד" מציורי בתי הכנסת. ה' גארדאן יתן טעם לדבריו, בהוכיחו בראיות ובמופתים, כי תמונת ה„מגן דוד" אין מקורה בחכמת בנאי ישראל. אבל לדעתנו אין להעביר תחת שבט הבקרת מוצא תמונות וציורים, הנמצאים בבתי תפלה. זה פעמים רבות נסו המבקרים להוכיח על ענינים רבים הנהוגים בסדרי עבודת ישראל בבתי תפלותיהם כי מוצאם הוא מבני עם אחר, אך בכל אלה לא יקטן ולא יפחות ערך המנהגים האלה: אנחנו די לנו בדעתנו, כי ציור ה„מגן דוד" בכל בתי קדשנו נהוג אצלנו שנים כבירות וכבר הסכינו היהודים להביט עליו כעל דבר נכבד וקדוש בעניני הדת, ע"כ עצתנו אמונה, כי חכמי הבנאים יוסיפו לצייר את התמונה הזאת על פרכת המסך, ארון הקדש, החלונות וכדומה. בין יתר קשוטי הבית יש לשום לב אל מערכת „נר-התמיד" ו„מנורת חנכה" בעלת שמונת הקנים והנר אשר יעלו לזכרון מת (יאהרצייטסלייכטער). הציורים אשר עליהם צריכים להתאים אל יתר ציורי הבית. בבהכ"נ אשר בערים הגדולות יאירו את הבית מנורות-תלויות (ליוסטער), מנורת-קניב(קאנדעליאברען), מנורות-שמן (לאמפען), „מאור-הקטור" (גאזבעלייכטונג) נאה ומהודר ביותר. אבל אז יש לשום לב לעשות ארבות בכותלי הבית לנקות את האויר המשחת ע"י אד הקטור. בבהכ"נ החדש אשר בברלין יאירו את הבית באמצעות המכונה „טראנספארענט בעלייכטונג). מנורות השמן נצבות בין החלונות הכפולים. ממעל למשקע החלונות נמצאו אשנבים קטנים, אשר על ידיהם יצא אד הקטור החוצה. בבהכ"נ אשר במגרש עיר וויען נמצאו 500 קני מנורה, אשר אורם גדול כאור 3000 נרות.

פה מקום אתי להעיר בדבר מאור העלעקטרי, אשר בדורות האחרונים החלו להשתמש בו ביותר. למאור הזה טוב לבחור מנורות ישרות, המפיצות

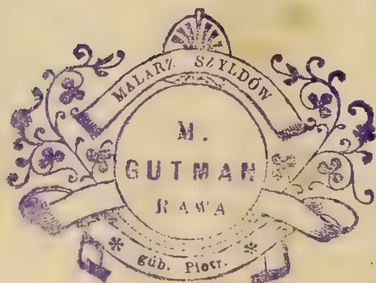
אור נעים וקל, ולא עגולות כעין קשת. בטוח אני, כי בקרוב יקובל מאור העלעקטרי גם בבתי כנסתנו. בידוע, יוכלו להאיר את הבית באמצעות האקקומו-לאטארען בערבי שבתות ויו"ט. ולפ"ז לא יאלצו לחלל את קדושת השבת בעבודת המכונות.

בבתי כנסת הקטנים יוכלו לעשות את התנורים מלבנים (קאכעלאָפען) עם דלת קטן מברזל סיגים. בבכ"נ הגדולים טוב לערוך השקה מרכזית (צענטראלהייצונג) אם באמצעות הקטור (דאמפפהייצונג) או במים (וואססערהייצונג). כל אחד מאפני ההשקה האלה יש לו יתרונות מיוחדים וחסרונות כנגדם. לכן לא נוכל אנחנו להוכיח בברור איזה מהם הטוב ביותר.

ראוי לשום לב על סדר נקיות האויר, כי מאור הקטור ירחוק ויגביה את האויר למעלה אל היציעות העליונות. האויר המהומם בהגיעו למעלה משטח הבית ישים מחנק לצואר היושבים בהיציע העליונה ודרוש לפ"ז נקיות האויר מדוקדקה ביותר. טוב לעשות אשנבים במקום הספון של העזרה התחתונה, שהוא רצפת היציע העליונה, ודרך בם יצא האויר המשחת החוצה.

במאמרנו זה נגענו רק בקצה עטנו בדבר בתי הכנסת הנבנים ומתחדשים כעת במדינת רוסיא. הערותינו בדבר בתכ"נ העתיקים שהרבינו במאמרנו זה נותנות הן ענין רב לחכמי הבנאים לענות בו. הננו מעירים את אחינו המחבבים את שרידי עתיקי קדמונינו לשום לב אל דברינו והערותינו במאמרנו זה. ותקותנו תאמצנו כי הרב המו"ל את ה„כנסת ישראל", יאמר יישר לפעלנו זה ויתן מקום למאמרים וציורים כאלה בהמאסף, אשר שמו יעיד על הקשר והיחס שיש בין כנסת ישראל ובתי תפלתם.

בין בתי הכנסת המתנוססים לתפארה בערי רוסיא: מצטיינים מאד, בית הכנסת הישן אשר בווילנא, ובית הכנסת החדש אשר לנאורים בווארשא, במערכת המבוא הראשי בפני הבית והדר מלאכת גלת הגג. הקוראים אשר כבר למדו לדעת את השקפותינו על תכן ההדורים והקשוטים בבהכ"נ מבית ומחוץ, יבינו מדעתם איזה מהם יישרו בעינינו ואיזה אשר אין דעתנו נוחה מהם. בבירת רוסיא, במקום שאנו כותבים את הטורים האלה, יבנה כעת בית כנסת חדש, אשר יעשה לו יד ושם בין כל בתי כנסיות המתנוססים בערי רוסיא. אולם הבית הזה לא יצטין בשום דבר חדש וגזרה מיוחדה בתורת הבניה, וכל פרטי בנינו ואפני גזרתו לקוחים הם מסגנוני בתי כנסת אחרים. אמנם מכשולים ומעצורים רבים עמדו לשטן על דרך ראשי קהלת ישראל בפט"ב, עד אשר נגשו אל מלאכתם זאת. יוכל היות כי מוסר שדי הוא, על כי אחדים מהמה לא היתה מטרתם לשם שמים, רק לתקו עיתד בבירת רוסיא ולקבוע מושבם שם, (קהלת ישראל בפט"ב תשא עד היום את השם „קהלה זמנית"). אכן העון הזה כבר כפר להם, כאשר כפרו עונות ישראל על ידי המקרים המעציבים אשר הרעישו לב ונפש כל אחינו במקומות מושבותיהם. לכן תקותנו תשעשענו, כי בקרוב נזכה לראות את בהכ"נ בפט"ב כלול בהדרו, כאשר נקוה כי יחמול ה' על שארית עמו לטעת אותו על אדמתו, לבנות בית היינו בקרוב ולהשיבנו לכבודנו הראשון אמן, ואמן!

מאזני צדק*)

רעה חולה היא בבני איש, כי יטו תמיד בדרכם אל אחת הקצות, ולא ישכילו לפלס להם נתיב „ולהלוך באמצע בין שני השבילים". רוב בני אדם ידעו רק שתי מדות תחת השמים: את הקדש ואת החול, ואת כל המון הדברים הנתונים באמצע לא ידעו ולא יבינו. כל אשר לא יקרא לו דרך הקדש חול הוא בעיניהם, וכל אשר איננו דרך חול קדוש יאמר לו; כשהם מעלים מעלים עד לשמים וכשהם מורידים מורידים עד לעפר, וישכחו כי לעולם „האמצעי משובח".

התלמוד — זה הים הגדול ורחב הידים, קדש היה מאז לבני ישראל, וכל שיחה קלה שבו, נחשבה בתוך הדברים העומדים ברומו של עולם. אך בהשתנות העתים נשתנו גם דעות בני האדם, הבקרת עברה עליו בתער הסופר אשר בידה, ותנתחהו לנתחים: להלכה, לאגדה, למשלים, לשיחות חולין ולאחרים מלבד אלה; והעם העומד בחוץ, בשמעו כי לא יאמר עוד קדש לכל אשר אמר עד עתה קדש, נפלג לשתי פלגות: האחת, קראה טמא לכל מחקר וכל בקרת לתועבה היתה לה, ותוסף עוד יותר להקדיש ולהעריץ כל הגה וכל אמר אשר התמלט רק לשעתו מפי אחד הקדמונים, והשנית — על הכלל כלו יצאה ותלעג בלבה על המקדש וקדשיו, ותחרוץ מראש משפט כי הכל הבל ורעות רוח, ואיננו שוה לדרוש ולחקור עליו, היש בו תועלת אם אין, כי במה נחשב הוא כי תשים אליו לב?

בתוך המפלגה הזאת נמצאו גם אנשים של צורה, אשר ראו את מאורות החכמה בימינו המזהירים כזהר הרקיע, והם עורו את עיניהם מראות נכוחה, ויפת לבם, כי הקדמונים, אשר לא ידעו את החכמה כמונו היום, טח מראות עיניהם, מהשכיל לבותם, ויקלו מאד בעיניהם, עד כי נהגו קלות ראש בעצמם, לבלתי ברוק עוד אחריהם אולי — לא תעו מני ארח?

הדבר אשר אנחנו באים לדבר על אורותיו, יורנו, כי ראוי לחכמינו להיות מתונים בדין, ולא ימהרו להוציא משפט.

בתוך המנהגים השונים אשר היו נהוגים בין הסוחרים ומוכרי כל ממכר, זכרה המשנה גם הכרעת טפח לכל הדברים הנמכרים במשקל, ונתינת גרומין במקום שאין מכריעין: אחד ממאה ביבש ואחד מארבע מאות (או ממאתים) בלח (ב"ב פ"ח:) ובברייתא הובאו שמה גם אופני תקוני המאזנים ודרך תליתם כמשפט הזה:

נפש מאזנים (של מוכרי ברזל כמפורש בגמרא) תלויה באויר שלשת טפחים וגבוהה מן הארץ שלשה טפחים, וקנה ומתנה שלה י"ב טפחים; של צמרים ושל זגגים תלויה באויר שני טפחים, וגבוהה מן הארץ שני טפחים, וקנה ומתנה שלה תשעה טפחים ושל חנוני ושל בעל הבית תלויה באויר טפח, וגבוהה מן הארץ טפח, וקנה ומתנה שלה ששה טפחים, ושל טורטני תלויה באויר שלש אצבעות, וגבוהה מן הארץ שלש אצבעות וכו' (שם פ"ט).

כל אשר למד יסודות הטבע הראשונים, בקראו את הדברים האלה, יעלה על לבבו עד מהרה את הכללים אשר נתנו החכמים בספריהם, שהרגשת המאזנים תגדל בהאריך מדת ארך הקנה ולשון המאזנים ותקטן ברבות המשא ובהתרבות השיפה (רייבונג), ויקרא: כמה גדולים דברי חכמים, שכבר ישבו גם הם על מדוכה זו, והעלו בידיהם הלכה למעשה, להגדיל את מדת נפש המאזנים וארך הקנה לפי רבות המשקל אשר ישקלו עליהם! וגם האיש אשר ירד יותר אל עומק חכמת המשקלת (סטאטיק), וידע כי לא שלמו עוד בזה כל התנאים כלם, לא יתמה על החפץ ולא ישים תהלה בחכמי התלמוד בדעתו כי תקוני המאזנים נשתלמו בזמנים האחרונים, אחרי אשר שמו החכמים את עיונם בם, ויעמיקו לחקור על הפרדת הכחות והרכבתם; ובזכרו את דברי המורה (ח"ג פי"ד): „אל תבקש ממני שיסכים כל מה שזכרו רבותינו בענין התכונה למה שהענין נמצא באמת, כי החכמות הלמודיות היו בזמנם חסרות" — יניח את רוחו בראותו כי התנאים הראשים היו ידועים להם, ולא יבקש מהם, כי ידעו יותר מאשר נודע להחכם והחוקר ר' יש"ר מקנדיא, אשר חי רק כמאתים וחמשים שנה לפנינו, ואשר יזכיר רק את חמשת התנאים האלה: ארך הבריח; קלותו ושל הכפות ג"כ; יושר הבריח וחזקו שלא יתעקם; שתי נקודות הכפות תהיינה נרחקות בשוה מאזן הבריח; שהכפות תהיינה שוות במשקלם בדקדוק (מעין חתום תמר מ"א).

ואולם החכם הרחז"ס בבואו לדבר על ההלכות האלה (הכרמל תרכ"ג צד 337, הצפירה תרמ"ב צד 247), סר מן הדרך וימהר ויחלוט כי לא בארך הקנה תלוי הדבר כי אם במרחק נקודת הכבד מנקודת הציר אשר יסובו עליו המאזנים, וכי הכרעת טפח תספיק למלאות את הגרומין, שהם אחד מארבע מאות, בכל מיני המאזנים השונים, אחר אשר נעשה מרחק הנקודות האלה גדול במאזנים הגדולים, וקטן במאזנים הקטנים. ע"פ הדברים האלה גזר אמר כי שגגה היא ביד שונה הברייתא, ולכן הרמב"ם אשר שם לו החכמה לקו, „אשר גלה את דעתו בדברים ברורים ומפורשים שבהלכות השקולות ע"פ עיון וסברא יתרון לשכל האנושי על הנבואה שאינה מועילה בזה" (הקדמה לסדר זרעים, עיין שם וערוך את הדברים זה לעמת זה ואם תזכה תבחין!) „סבב את פני ההלכה", „לשנות את פני הדינין האלה ממשמעותם בגמרא, בכדי שיסכימו עם הידוע לו מצד החכמה", „מבלי לגלות לנו מאיזה טעם הוא נוטה להכריע", ובאמת „העמיק עצה בהלכה המקופחת לפי דעתו, לבל תהיה כמפגיע לשכל העיוני", ולכן „הפך הסדר (הלכות גנבה פ"ח): בראשונה העתיק כל פרטי השעורים השנוים בברייתא, ולבסוף לשון המשנה וחייב להכריע לו טפח, אשר מזה יצא לו דין כולל לכל המוכרים, שאינם חייבים רק הכרעת טפח אחד לבד, וכל השעורים שבברייתא בשעור גבהם מן הארץ ותליתם באויר, אשר הביאם שם, אינו מפרש מה ענינם, כאילו אינם להלכה כלל!"

אמת נכון הדבר, כי מעולם לא נמנעו חכמי ישראל הקדמונים, אשר היה התלמוד כל חיי רוחם, מנטות מאחרי דבריו בכל מקום אשר בא המופת על הפכם, אבל לא שמו להם סתר פנים, ואת אשר הרה והגה לבבם אותו הגידו בקהל רב. אבותיהם של ישראל

---

*) המאמר הזה נכתב בעתו להצפירה בפנים אחרות כעין מכתב להמו"ל, וכבר היה נכון לבוא בדפוס (עיין „סו"ת" המו"ל בהצפירה תרמ"ב צד 264), אולם אחרי כן נחם המו"ל על מחשבתו והפסיק הדבר ולא נאמר. וכהיות הענין נוגע בכבוד חז"ל אמרתי חלילה לי מהעלימו, והנני נותנו כזה לפני הקוראים המבינים דבר לאשורו, למען יראו וישפטו;

רב שרירא גאון ורב האי בנו (הביאם מהר"ם אלאשקר בתשובותיו סי' צ"ו, ובעל מאור עינים בפי"ד) דחו ברייתא שלמה (פסחים צ"ד) ואתה יחד את כל דעות חז"ל בבנין העולם, מפני חכמת התכונה, ולא בסתר דברו: „ליתא להך ברייתא, דבין ר' יהודה ובין רבה ס"ל הרקיע עשוי כקובה וכו' וליתא להך מלתא מכמה אנפי (שיסודתם בחכמת התכונה)". הגאון רב שמואל בן חפני לא השב לו לעון לאמר בפה מלא: „לא יקובלו דבריהם במקום שיש להם מכחישים מן השכל" (רד"ק ש"ב כ"ח). רבינו חננאל מצא את לבבו לחלוק על מאמר הגמרא „למה נקרא שמם כשפים שמכחישים פמליא של מעלה" ויגזר אמר כי תשובת הגמרא „שאני ר"ח דנפיש זכותיה" „שינויא בעלמא היא ולא סמכינן עליה" (מובא בבחיי פ' משפטים). הרמב"ן הביע רוחו ואמר: „ואנחנו על כרחנו נאמין לדברי היונים, שמלהט השמש באויר הלח יהיה הקשת בתולדה" (בפירושו לבראשית ט' י"ב), וגם בעלי התוספות החליטו שהש"ס ור' יוחנן טעו בכלל אחד במדידה ששמעו מדייני דקיסרי (ערובין ס"ו:) — רק החכמים והחוקרים אשר עשו את המחקר והפילוסופיא עיקר ואת התורה טפל, ואשר לא בטח בם לב העם, המה היו מעמיקים לסתיר עצה וישיתו חשך סתרם א), ובעקבותם דרכו רבים מהאחרונים לעשות חנף ולדבר על כל תועה, ויתחפשו באדרת האמונה — למען כחש! והדברים עתיקים.

הרמב"ם, אשר ידע כל ישראל כי דבר ה' בפיו אמת, לא חבש מעולם את דעותיו בטמון. כל ההוגה בספר המורה ידע כי לא פעם ולא פעמים חוה דעתו לא ככתוב, וגם בספרו היד החזקה ובתשובותיו יאחז בדרכו זה, הכל יודעים את דבריו נגד אמונת הכשוף (הלכות עכו"ם סוף פי"א), ונגד אמונת הזוגות וסכנת קטלנית (תשובותיו סי' קמ"ג), וקריאתו תגר על הכותבים שמות במזוזה וחושבים אותה לקמיע ולשמירה (הלכות תפלין פ"ה ה"ד). ויותר מהמה נראה בתשובתו לחכמי מרסיליא (דפוס לייפציג דף כ"ו), בה יצא להרוס את כל אשיות הבלי האסטרולוגיא — אשר העבירה חכמים רבים וגדולים על דעתם, ואשר נמשכה עד הדורות האחרונים, וגם התוכן המפואר קעפלער לא נקה ממנה — והרמב"ם ביושר שכלו בז לה לעג לה, ואף כי ידע, כי נמצאו גם בתלמוד דברים המראים לה פנים, לא נסוג אחור מדעתו, ולא כחד אותה תחת לשונו, וכה אמר: „ואני יודע שאפשר שתחפשו ותמצאו דברי יחידים מחכמי האמת ע"ה בתלמוד ובמשנה ובמדרשות, שדבריהם מראים, שבעת תולדתו של אדם גרמו הכוכבים כך וכך, אל יקשה זה בעיניכם, שאין דרך שנניח הלכה למעשה, ונהדר אפירכי ואשינויי, וכן אין ראוי לאדם להניח דברים של דעת, שכבר נתאמתו הראיות בהן, וינער כפיו מהן, ויתלה בדברי יחיד מן החכמים ע"ה, שאפשר שנתעלם ממנו דבר באותה שעה, או שיש באותם הדברים רמז, או אמרם לפי שעה ומעשה שהיה וכו' ולעולם אל ישליך האדם את דעתו אחריו, כי העינים הם לפנים ולא לאחור, וכבר הגדתי לכם את כל לבי בדברי". ומה נמלצו אמריו בסוף תשובתו ההיא: „כל דקדוקי השאלות שלכם כלם שריגי אילן אחד הם, ואני מצוה לכם בדעתי, גודו אילנא וקציצו ענפיהי, ונטעו עץ הדעת הטוב, ואכלו מפריו וטובו, ושלחו ירכם וקחו גם מעץ החיים, ואכלו וחיו לעולם!"

ומי יאמין אפוא, כי האיש אשר דבר ברוחו הכביר דברים ברורים כאלה, יהפך לרך לבב, ולא ימצא לו דרך אחרת, כי אם להוליך את קוראיו שולל, ולסבוב אותם בכחש? ומה גם כי לא היה לו כל צרך לבקש ארחות עקלקלות, בהיות דרך ישרה וסלולה לפניו, לעזוב את דברי הברייתא, המדברת על מרת גובה המאזנים מעל הארץ, ולהסתפק בדין המשנה בלבד, ששעור ההכרעה הוא טפח. הלא כן עשה בעזבו בהלכותיו את התנאי הנזכר בתלמוד „רחזי ליה בבואה דבבואה" (גטין ס"ו), שהיה לפי דעתם הסימן המובהק המבדיל בין אדם לשדים, וכן בהשמיטו את הדינים המפורשים בגמרא: „אסור לישן בבית יחידי וכל הישן בבית יחידי אוחזתו לילית" (שבת קנ"א:), „לא ישתה אדם מים לא בלילי רביעיות" וכו' (פסחים קי"ב)!

אכן כבוד הרחז"ס במקומו מונח, כי תעה בענין הזה ושגה הרבה מאד, ומספר מליו היו שגיאותיו. אך לחנם חפה דברים לא כן על דברי הברייתא הנכוחים והישרים, ובלא משפט טפל על הרמב"ם עון גנבת דעת, אשר לא עלתה על לבו.

והנה החכם רחז"ס תמך יתדותיו על התמונה האלגברית הזאת: $\text{ח} = \frac{\text{א}\sqrt{\text{א}^2 - 4}}{1602}$, אשר א יורה בה על מחצית ארך הקנה, ואות ח על מרחק נקודת הציר מנקודת הכבד; אבל לא גלה לנו מוצאה ומובאה, ונראה שנפלה בה שגיאה ג) וצ"ל $\text{ח} = \frac{\text{א}\sqrt{\text{א}^2 - 16}}{1600}$, ובלי ספק יצאה לו בדרך זה:

ב) בהכרמל נמצא $n = \frac{\cdots}{100}\sqrt{a^2-4}$ וגם התמונה הזאת איננה נכונה, והמחירים הפרטים לשעור n. והם 2,86; 0,71 אינם מסכימים עם אחת התמונות.

א) וכדבר הזה נראה גם בבאורי המקראות, כי את אשר לא ערב הראב"ע את לבבו להגיד ברמז, בא הרשב"ם וישטחהו לעיני השמש, כמו דעתו בענין תפלין (פרשת בא) והפרת הבעל בקודמין (פרשת מטות), וכן פירושו לפסוק ויהי ערב ויהי בקר (הנדפס בכרם חמד תשיעי וברשב"ם הוצאת ראזין), אשר לפי דעת הח' גראֶטץ (ח"ו צד 415) נגדו ערך הראב"ע את ספרו אגרת השבת.

נניח כי אחרי שהיו המאזנים שקולים, והקנה AB מקביל לאופק, הוספנו בכף הימנית משקל p על המשקל P הקודם, עד שירדה הכף התלויה בנקודה B למטה בשעור $i = EB'$, ועי"ז נעתק מצב הקנה אל $A'B'$, הנה אם נציין חצי ארך הקנה ע"י a, משקלו ע"י Q, מרחק נקודת כבדו G מנקודת הציר O ע"י n, נמצא כי על הקנה פועלים שלשה כחות העושים ביניהם שווי המשקל, היינו:

$$(P+p)\,OE = P\,bO + Q.LO$$

והנה המשולשים הנצבים והדומים OEB', $G'OL$, bOA' נותנים.

$$OE = bO = \sqrt{a^2-i^2}\,;\; LO = \frac{EB'.OG'}{OB} = \frac{ni}{a}$$

ע"כ
$$(P+p)\sqrt{a^2-i^2} = P\sqrt{a^2-i^2} + \frac{Qni}{a}$$

ומזה
$$(A)\;.....\quad n = \frac{pa\sqrt{a^2-i^2}}{Qi}$$

ואם יושם בתמונה הזאת $= \frac{1}{400}$, $Q=1$, $i=4$

יצא לנו
$$n = \frac{a\sqrt{a^2-16}}{1600}$$

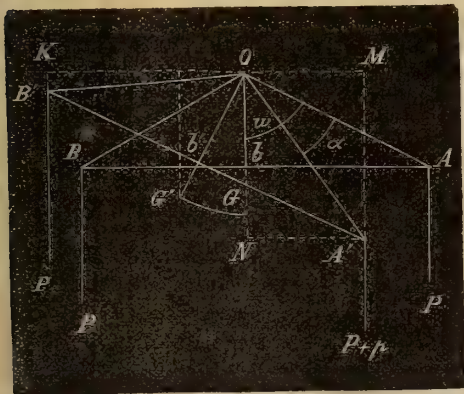
מתוך התמונה הזאת למד הרחז"ם „ששעור הכרעת טפח אינו מתיחס באמת למדת ארך הקנה, רק לפי מדת השעור n שבתוך הבריח, אשר הוא גדול במאזנים הגדולים, וקטן במאזנים הקטנים"; „ד"מ במאזנים של מוכרי ברזל, אשר אצלם א $= 24$ אצבעות, יהיה ח $= 0{,}35$, כראוי במאזנים גסים כאלה, אבל במאזני החנוני, אשר אצלם א $= 12$ יהיה ח $0{,}088$ ג"כ כתקונו", „משא"כ לדעת הפוסקים המחייבים למוכרי ברזל לתת הכרעה ששה טפחים (ששה מאן דכר שמיהו!) הלא תעלה ההכרעה קרוב לאחד מששים".

כל היודע בטיב התמונות האלגבריות ושומע את שפתן ישתומם ויקרא: כלפי לייא! הן התמונה (A) שהשעור a נכנס בה עומדת וצווחת להפך כי השעור i תלוי גם באורך הקנה a? — ויוסיף להתפלא מה ראה רחז"ם על ככה לקצוב את מחיר $n = 0{,}35$ אשר מזה יצא לו כי i הוא טפח, אולי מחיר n היא $0{,}1$ ונמצא i מכוון שלשה טפחים? — ומי זה הודיעו אל נכון, ששעור הגרומין ליבש הוא אחד מארבע מאות, ולא אחד ממאתים? הן הדבר הזה קם בתיקו? ואם אמנם הפוסקים קבלו את השעור אחד מארבע מאות, זה מפני שאין לחייב את המוכר מספק כמ"ש במגיד משנה במקומו, וכדין כל תיקו דממונא שהוא קולא למוכר (ערוך ערך גם ג'), אבל לדחות עי"ז את הברייתא לא יתכן; ואם נקבל את הגרומין אחד ממאתים נמצא $i =$ שלשה טפחים אם נניח $n = 0{,}2$.

הן אמנם לפי הנראה נשמר הרחז"ם משתי הקושיות האחרונות בהוסיפו לאמר „כראוי במאזנים גסים כאלה" אבל גם אם נאמין שהשעור n הוא ככל השעורין שבתורה, שאמרו עליהם (עירובין ד') שהם הלכה למשה מסיני, ועליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע ג), לא היתה עוד לרחז"ם כל סבה לדחות את הברייתא, כי לפי שיטתו הכרעת טפח מכוונת לגרומין של יבש שהן אחד מארבע מאות, אבל המאזנים הלא נתקנו לשקול בהם גם דברים לחים הצריכים גרומין אחד ממאה; ועתה ינסה נא להעמיד במקום $\frac{p}{Q}$ את המחיר $\frac{1}{100}$ אם לא יעלה בידו עוד יותר מעט משלשה טפחים ($13^1/_2$ אצבע ויותר), ואם יעביר מעט על מדותיו ויעשה מחיר n שוה $0{,}41$ אז ימצא $i =$ שלשה טפחים. או אם יעמוד על דעתו ויחזיק במחיר שקצב $n = 0{,}35$ ויניח $i =$ שלשה טפחים אז יצא $\frac{p}{Q} = \frac{1}{119}$ פחות עוד מאחד ממאה — לא קרוב לאחד מששים כאשר חרץ הרחז"ם משפט!

אולם מה יאמר הקורא אם נראה אותו כי היסוד אשר הקים עליו הרחז"ם את כל בנינו — יסוד נופל הוא, והתמונה אשר קרא לו לעזרה לא תעמוד לו ביום שידבר בה, כי שתי תשובות בדבר: האחת, כי בתמונה הזאת אין השעור P נכנס כלל, וא"כ מחיר n אינו נקצב על ידו ואינו תלוי בו כל עיקר, באופן שהוספת משקל p הגרום נטיה שוה (הכרעת טפח במשלנו) לכל משקל שבעולם, מבלי הפרש אם קטן או גדול יהיה, וא"כ אין לה ענין כלל עם הדבר שאנו דנים עליו! והשנית, כי בקחתנו את השעור Q, שהוא משקל הקנה, לאחדות, הנה יהיה שעור הגרומין p אחד מארבע מאות במשקל הקנה לא בדבר הנשקל, והוא דבר אשר אין לו שחר! — הנה כי כן משה היתד התקועה במקום לא נאמן ונגדעה ונפלה ונכרת המשא אשר עליה, ומחי קבלו ואבני קלעו של הרחז"ם נפצו לרסיסים ויאבדו כלי מלחמה!

סבת הענין היא, כי הדבר אינו תלוי במרחק נקודת הציר מנקודת הכבד לבד — כי אם גם במרחק נקודת הציר מאמצע הקו המחבר שתי הנקודות שהכפות תלויות בהן; ואם נשים לב אל כל התנאים האמורים, הנה תעלה בידינו תמונה אחרת השונה מכל וכל מן התמונה שהביא הרחז"ם אשר היא רק תולדה מיוחדת מהתמונה הכוללת הזאת.

ג) בהכרמל מצא הרחז"ם שעורים אחרים: למוכרי ברזל = 2,86 ולחנוני = 0,71 א"כ נראה כי לא קבלם מרבותיו!

אם AB יורה על קנה המאזנים בהיותם מעוינים, O על נקודת הציר הנמצאה למעלה מעט מנקודת b החולקת את הקו AB לשני חצאים שוים, G על נקודת הכבד של הקנה, ונציין את המשקל הנתון בכל אחת מהכפות ע"י P, את הקו $AO=BO$ ע"י A, את חצי ארך הקנה Ab ע"י a; משקל הקנה ע"י Q, את מרחק נקודת הציר מנקודת b או הקו Ob ע"י b ומרחקה מנקדת הכבד או הקו OG ע"י n, את הזוית AOb ע"י w, הנה אם נוסיף אל הכף התלויה בנקודת A משקל p תרד הכף למטה בשעור$=i$, והקנה יסב סביב נקודת O אל $A'B'$ כשעור הזוית $A'OA'=\alpha$. במצב כזה יפעלו על הקנה ארבעה כחות האחוזים בשלשת הנקידות $A'B'G'$, היינו שני המשקלים P, p על הנקודה A בכח$=(P+p)\,OM$, משקל P בנקודת B' בכח$=P.\,KO$, ומשקל הקנה Q הפועל עליו בנקודת כבדו בכח$=Q.\,LO$, ולמען יולידו הכחות האלה שווי המשקל והמאזנים ינוחו, עליהם לקיים את המשוה הזאת:

$$(P+p).\,OM=P.\,KO+Q.\,LO$$

או $$(P+p)\,A\sin(w-\alpha)=P\,A\sin(w+\alpha)+Qn\sin\alpha$$

ומזה $$\tang\alpha=\frac{p\,A\sin w}{(2P+p)\,A\cos w+Qn}$$

או יען כי $A\sin w=a$; $A\cos w=b$

$$(I)\qquad \tang\alpha=\frac{p\,a}{(2P+p)\,b+Qn}$$

והנה בדרך כלל $$\tang(w-\alpha)=\frac{\tang w-\tang\alpha}{1+\tang w\,\tang\alpha}$$

נציג במשוה הזאת תמורת $\tang\alpha$ מחירו שמצאנו זה עתה (I) ובמקום $\tang w$ השוה $\frac{bA}{bO}$ את מחירו $\frac{a}{b}$ ונמצא

$$(II)\qquad \tang(w-\alpha)=\frac{a\,(2Pb+Qn)}{2Pb^2+(a^2+b^2)\,p+Qbn}$$

מצד אחר יתן לנו המשולש הנצב $OA'N$

$$(III)\ \tang(w-\alpha)=\frac{NA'}{ON}=\frac{OM}{ON}=\frac{\sqrt{OA'^2-MA'^2}}{ON}=$$
$$\frac{\sqrt{a^2+b^2-(b+i)^2}}{b+i}=\frac{\sqrt{a^2-2bi-i^2}}{b+i}$$

נשוה את שני המחירים שמצאנו אל $\tang(w-\alpha)$ ונמצא

$$\frac{\sqrt{a^2-2bi-i^2}}{b+i}=\frac{a\,(2Pb+Qn)}{2Pb^2+(a^2+b^2)\,p+Qbn}$$

ומזה $$(IV)\qquad n=\frac{(a^2+b^2)\,p}{Q\left[\frac{a(b+i)}{\sqrt{a^2-2bi+i^2}}-b\right]}-\frac{2bP}{Q}$$

אם נשים במשוה הזאת $b=0$ נמצא $n=\frac{pa\sqrt{a^2-i^2}}{Q\,i}$ כמו שמצאנו למעלה, ואשר מזה

יצאה תמונת הרחז"ס כעין מקרה פרטי, אבל המקרה הזה רחוק מאד במציאות מפני שא"א לצמצם ומתקני המאזנים יקפידו רק שיהיה b שעור מחייב ד) קטן בערכו מאד אבל לא יגיע לאפס גמור, כי אז יהיו המאזנים מרוקדקים יותר מדאי, והוספת משהו בכף אחת תכריע את המאזנים, ותטריד את השוקל לחזור פעם בפעם ולהישירם, ובפרט במאזנים הגדולים, שהדקדוק היתר בהם הוא אך למחסור.

כאשר נשים עין על התמונה הכוללת (IV) שמצאנו, נראה מיד כי אין מן הנמנע כלל, שהכרעת שלשת טפחים תתן גרומין אחד מארבע מאות. ד"מ, אם נניח שמשקל כל אחת מהכפות בפני עצמה היא עשרים ליטרא, וטעונה במשקל ארבע מאות ליטרא, היינו $P=420$ א"כ $p=1$ ומשקל הקנה $Q=25$ ושעור b הוא $\frac{1}{25}$ אצבע ונציג תמורת a, i את מחיריהם 12, 24 אצבעות אז נמצא $n=0,316178$ קרוב לשלישית האצבע — השעור הנבחר ע"י הרחז"ס.

את כל הדברים האלה כתבתי לפי הבנת בעל הפרישה את דברי הברייתא, שכל השעורים הללו לענין הכרעה נאמרו, ולפי הנחת הרחז"ס, שהכרעת טפח מכוונת לגרומין אחד מארבע מאות, אבל איני יורע מה מזקיקנו לומר כך, ורואה אני את דברי רבינו נתן (בערך נפש) שכתב: „וצריך להגביה כפות המאזנים ששוקלין בהם מן הארץ שלשה טפחים, שלא יבעט הכף שבה המשקל לארץ בכח, ויחזיר מהרה למעלה, ונראה הכף האחר מכריע, ויאמר הרי כבר שקול" עכ"ל, ודבריו לקוחים אות באות מפירוש רגמ"ה הנדפס בש"ס דפוס ווילנא, וכן כתב הר"ש (כלים פכ"ט מ"ה) דטעמא משום רמאות דפחות מכאן יכול לרמות, וכן נוכל להכנים את הכוונה הזו בפירוש הרשב"ם, ומה שאמר „שלא תגע בגג כשיכריע", „שלא יגע בקרקע בשעת הכרעה" אין הכונה על ההכרעה שעל המוכר ליתן אחר שהיתה הכף שקולה (אם אמנם כן הבין המהרש"א שלא ראה כפי הנראה פירוש הערוך), כ"א על ההכרעה לכאן ולכאן בשעת המשקל, ור"ל כשתכריע כף אחת בשעת המשקל, או כשיכריע המוכר במתכוין את המאזנים כדי לרמות את הלוקח (כפי' הערוך ורגמ"ה), והראיה שזו כונתו, שעל „יגביה מן הארץ טפח" כתב „דכך צריך להכריע", מה שלא כתב כן אצל הרחקת שנים ושלשה טפחים; וגם בעל נמוקי יוסף שכתב: „כדי שלא יגע למעלה או למטה ויעכב ההטיה (לא ההכרעה כלשון התלמוד) הראויה לה" לכך נתכון, ר"ל על הנטיה והתנועה אילך ואילך בשעת המשקל, ובלי ספק זו היא כוונת הרמב"ם בשנותו סדר משנתו ה) וא"כ קושית

ד) אם יהיה השעור b משולל והקו AB יעבור ממעל לנקודת O אז יוכלו המאזנים להיות מתהפכים והוספת דבר קל לא לבד כי תהרוס את שווי משקלם אך תהפוך אותם עליון לתחתון ותחתון לעליון.

ה) מדברי התוספתא נראה קצת שהדבר מחלקת וז"ל: „(מקום שנהגו להכריע) מכריע לו כל צרכו ר"נ אומר טפח מלא החוט המאזנים ובטורטני טפח שהן טפחים בלח דברי רבי ר"נ אומר כל המשקלות שאמרו כשעור לטומאתן כך שעור

הפרישה ופירושו בברייתא בטלו מעצמם, ותשובות הרחז"ם נשארו מעל! — וכן מה שהניח הרחז"ם לדבר פשוט, שהכרעת טפח מכוונת לשעור הגרומין אחד מארבע מאות, הנה מה דפשיטא ליה לרחז"ם מבעיא לי טובא; חדא דלא אשתמיט התלמוד למימר כי אורחיה אידי ואידי חד שעורא הוא ו) ועוד שכפי הנראה ממשמעות דברי התלמוד, הכרעה אחת ליבש שגרומיו אחד מארבע מאות וללח שגרומיו אחד ממאה ז), ועוד, וכי תעלה על הדעת שבכל מיני המאזנים השונים בתקונם ובגדלם שנוי רב, בכלם תהיה הכרעה אחת גורמת הוספת שעור אחד! ובאמת ראינו מתוך כל התמונות שהבאנו שהשעור $\frac{p}{Q}$ מחובר ומקושר עם שעורים אחרים a. b. i. n. Q והלוי Q בהם, ויותר מזה נראה מהתמונה (I) אשר ממנה יתחייב

$$\frac{p}{Q}=\frac{I}{a-b\tan\alpha}\left(2b\tan\alpha+Qn\tan\alpha\frac{I}{P}\right)$$

ונמצא כי מחיר הערך $\frac{p}{Q}$ מרכב משני חלקים, האחד קצוב וקיים והשני מתחלף ומשתנה עם השעור P באופן שבאותם המאזנים עצמם יקטן הערך הזה יותר ויותר בהתגדל P, וכבר הרגיש הרשב"ם בזה בפירושו למשנה „רנפיש יותר מדאי הכרע טפח בדבר קל"; ואם נראהו להלן פוסח על שתי הסעפים, וחושב לפעמים שהכרע טפח שוה לעולם למשקל הגרומין באותם המאזנים עצמם, הוא מפני שעלו בו דברים מעורבבים ונמצאו בו בעדות המגיה „פרישות נכריות". ובאמת נראה דעת התלמוד שהדבר תלוי במנהג: במקום שמעיינין תקנו שיהיו נותנין גרומין שעור קצוב וקיים כעין הראַבּאַט הנהוג אצלנו, ובמקום שמכריעין תקנו לעולם להכריע טפח הן ביבש והן בלח (או לדעת התוספתא טפח ביבש ושני טפחים בלח) אף אם ידעו שמדת ההכרעה משתנה עפ"י תקון המאזנים, לפי משקל הקנה ומצב הנקודות שבארנו, ושהכרעה קצובה תוסיף יותר על המשקל הקל מאשר תוסיף על המשקל הכבד; ד"מ ההוספה הנולדת ע"י הכרעת טפח, בהיות כפות המאזנים טעונות במשקל עשר ליטרין, גדולה בערכה יותר מאשר בהיותן טעונות במשקל מאה ליטרין, כי אי אפשר לתת כללים מיוחדים לכל המשתמשים במאזנים, ולקצוב הכרעות שונות לכל מאזנים ומאזנים. ולכל משקל ומשקל. שיהיה ערך ההוספה אחד תמיד כדרך שהדבר בגרומין, ואין דנין אי אפשר משאפשר, ובעל כרחם הוצרכו להשוות מדותיהם, ולתת קצב למדת ההכרעות טפח אחד לעולם, ולא ליתן את דבריהם לשעורין, וכן הבין מהרש"ל כונת הגמרא וכן נראה מפורש מדברי הברייתא: „היה מבקש ממנו עשר ליטרין לא יאמר שקול אחת אחת והכריע אלא שוקל לו כולן בבת אחת ונותן הכרע אחד לכולן", נשמע ממנה שהוספת המשקל בהכרעת טפח מתגדלת בערכה כל כמה שיקטן המשקל, והרשב"ם פירש ברייתא זו והקודמת לה היה מבקש ממנו ג' רבעי ליטרא וכו' מטעם שאי אפשר לצמצם ובמקום שאין מכריעין, וזה דוחק, שהרי בפירוש אתמר בברייתא שקול אחת אחת והכריע, ובאמת נראה שהפירוש הזה אינו מהרשב"ם, שהוא אינו צריך להעמיד במקום שאין מכריעין, שהרי לדעתו אף במקום שמכריעין אין מכריעין בפחות מליטרא, (ונראה שהייק כן משנוי לשון שתי הברייתות, שבזו נאמר והכריע ובזו לא נאמר, ושתיהן במקום שמכריעין) ועוד איך אמר (בד"ה ולא יאמר) דאם היה יכול לצמצם ההכרעות חד שיעורא הוי, הרי לדעתו עכ"פ בפחות מליטרא, שבזה אנו עסוקין, אין ההוספה נערכת על המשקל, ונפיש יותר מדאי הכרע טפח, וכן איך אמר (בד"ה אלא שוקל) דבמקום שמכריעין נותן ג' רבעי ליטרא ומכריע באחת ומניח בשר בשניה ומכריע, הרי בפחות מליטרא לא בעי הכרע! ח)

העולה בידינו, שאין לנו כל סבה לפרש את השעורים השנויים בברייתא לענין הכרעה, ושהרמב"ם פירשם עפ"י דעת הערוך ורגמ"ה, ועל פיהם סדר דבריו, הוא, ואחריו הטור ור"י קארו בהלכותיהם, שנתקשה בהם בעל הפרישה והסמ"ע בחנם, והשיאם לכונה אחרת, ושהכרעת טפח אינה מכוונת כלל למדת הגרומין, וא"כ אין לדייק כלל, כמה הכרעת טפח מוסיפה על המשקל, וחסרנו אפוא כל התנאים שאנו צריכים להם, להביא את דבריהם בכור הבקרת ולצרפם ע"פ החשבון; אכן גם אם נקבל את כל ההנחות האלה, ונאמר למצוא חשבון על פיהן, גם אז לא יהיה בדבריהם דבר זר, המתנגד לחכמת ההנדסה והמשקלת.

חיים יחיאל בארנשטיין

להכריען". ונראה שדברים מעורבבים וכצ"ל: „מכריע לו כל צרכו טפח שהן טפחים בלח דברי רבי, ר"נ אומר מלא חוט המאזנים והטורטני, ר"נ אומר כל המשקלות שאמרו וכו'" וא"כ לר"נ שעור ההכרעה משתנה לפי מדת המאזנים ולרבי היא קצובה לעולם טפח ביבש וטפחים בלח, ואולם הפוסקים לא חלקו בין לח ויבש. [ומקצת מפרשים (ס"א ברשב"ם פ"ח:) חשבו שהכרעת טפח מכוונת למדת הלח], כי מסתימת לשון הגמרא נראה שהכרעה אחת לשניהם ובפרט שהתוספתא חלוקה בכל הענין על תלמודנו (עיין ר"ש כלים פכ"ט מ"ה).

ו) גם בעל תורת חיים כתב שההכרעה אינה מכוונת לגרומין, והוכחתו מהברייתא (פ"ט) שאם אמר הריני מעיין במקום שמכריעין לפחות לו מן הדמים, והריני מכריע במקום שמעייגין להוסיף לו על הדמים, הרי שההכרעה יתרה על הגרומין שהרי אף במקום שמעיינין נותנין גרומין כמו ששנינו במשנה.

ז) וגם לפי דעת התוספתא הנותנת הכרעות שונות ליבש וללח, לא נוכל לומר שהגרומין מכוונים למדת ההכרעה, שהרי היא אומרת שגם במדה במקום שלא נהגו להשפיע נותן לו גרומין אחד מעשרה (לעשרה) ביבש ואחד מעשרים בלח, והדבר ידוע דגודשא תילתא הוי (שבת ל"ה, עירובי י"ד)!

ח) ועתה שמחתי לראות שכוונתי אל האמת כי בפירוש הרשב"ם האמתי שבדפוס פיזרו הנעתק עתה בש"ס ווילנא לא נמצאו כל הדברים האלה.

קינה לדוד

Machet nicht viele Federlesen
Schreibt auf meinen Leichenstein:
Dieser ist ein Mensch gewesen
Und das heisst ein Kämpfer sein.
(*Göthe*).

ביום הששה עשר לחדש אייר שנה זו, הרב החכם ה. דוד גאָרדאָן בעל „המגיד". גוע ויאסף אל עמיו.

קשה למצא תנחומים על אבדה זו. המנוח נגזר מארץ החיים בלי-עת, בשנת החמשים וארבע לימי חייו. רבי דוד גאָרדאָן היה יכול לחיות ולעבוד לטובת עמו עוד ימים רבים ולזכות לשנות שיבה כאחרים מאחינו אנשי השם בארצות המערב כב"ג, צונץ, מונטיפיורי...

ישנן מיתות בעולם המכוונות את השעה הנכונה ובאות בזמנן ובמועדן כדבר בעתו. אם איש פלוני דבר את כל אשר היה באפשרותו לדבר ויפעל את כל אשר היה בחוג פעולתו לפעול ולעבוד וימת, הרי זו מיתה זמנית. לו ארכו עוד ימי האיש הזה עלי אדמות, כי אז היה חוזר על הראשונות ומרפרף על פני דבריו ועלילותיו מעתות עברו או כי בא סוף סוף לידי תשישה רוחנית באופן שפל עד הדיוטא התחתונה ומוחו התרופף עליו ויהי כלא היה...

אבל הכי באלה חלק הרב המנוח אשר באנו הפעם לספדו ולבכותו? הגם הוא כבר הגיע עד קצה גבול פעולותיו? הגם הוא כבר השמיענו את דבריו האחרונים ומוחו היה כגן נעול וכמעין חתום?

בטוח אני כי כל אלה אשר היו באמנה את „המגיד" וביחוד בשנים האחרונות, יענו על השאלות האלה בשלילה.

הן אמנם היו ימים אשר קול „המגיד" היה נמוך ודק עד מאד ויתבולל בין הקולות של יתר כתבי העתים העברים אשר צמחו אחריו והשעה השפיקה להם להעבירו בכחם ואילותם גם בבשר גם ברוח, ויתלכד בההרמוניה הכללית ולא נשמע לאזן כקול בפני עצמו בצלצל המיוחד לו על פי תכונתו, ומטבע הדברים הוא. גאָרדאָן כחכם הרואה את הנולד חשב מחשבות על אודות „היעוד הלאומי" והעם היה עוסק בחלומות ע"ד תור הזהב ובבנין מגדלים פורחים באויר; גאָרדאָן נשא כל הימים את עיניו ולבו אל ארץ הצבי והעם אל מכהו. אבל באו שנות השכונים וצרותיהן וצרות צרותיהן, והנה ראינו את גארדאן נפרד מעל עדת השרים בשירים על לב רע ונשמעהו מדבר אלינו מתוך סערות תימן בקולו המיוחד לו. שמענו אותו מדבר — את אשר הורה והוגה לבו עוד לפני חמש ועשרים שנה, את אשר כבר נסה להשמיענו במאמריו „בשובה ונחת תושעון" „ודבר בעתו" („המגיד" שנת 63) ואנחנו שחקנו לעגנו אז לו ולחלומותיו; שמענו אותו מדבר — ברוח כביר ונאור, באמץ לב עשוי לבלי חת, במוח עצמותיו ובדם התמצית.... והפעם לא נחבא קול מליו כי אם הלך וירעם נפלאות מראש העולם ועד סופו ויהי חודר ובוקע, יורד ונוקב עד עמקם של לבות אחינו שבתוך הגולה בכל המקומות אשר הם נחתים שמה. עתה, בשנים האחרונות, שנות ראינו רעה, מצא לו גאָרדאָן כר גדול ונרחב לפעולה ולעבודה לטובת אותו הרעיון שהיה מבחר שעשועיו וכל הגיגו בו מיום עלותו על במת הסופרים ויהי למטיף לבני עמו. עתה החל „המגיד" לספור לו תקופה חדשה, תקופת העז והמפעל, ובכחו זה שגבר חילים מיום ליום וברוחו הכביר והנאור אשר הגביה עוף ויאבר נץ מעת לעת, היה גאָרדאָן מוכשר ומסוגל לפעול על ידי „המגיד" גדולות ונצורות על הרי ישראל עוד ימים על שנה. אך פתאום לפתע והנה כחתף וכשוד משדי בא המות ויטרידהו מן העולם בעצם עבודתו על שדמות ציון וירושלים! —

העל זאת לא ידוה לבנו ולא נעשה מספד כתנים?!

במות גאָרדאָן אבד לכנסת ישראל לא רק אבי המו"ל מ"ע עברים, סופר מצוין אשר הועיל הרבה להרמת קרן שפת עבר, חכם גדול ומלומד נעלה, כי אם גם אחד מבחירי בניה, אחד מיחידי סגלה אשר נקבצו באו בבתי נפשו כל המדות הנעלות והתרומיות שמנו חכמים. גאָרדאָן היה סמל היושר והצדק וחותם תכנית התם והענוה, בעל מזג טוב ורך, בעל לב טהור ונפש עדינה וזכה ורוח נדיבה סמכתהו כל הימים. בגאָרדאָן התלכדו יחד אמונה צרופה ע"פ מורשת אבות והשכלת המאה התשע עשרה; אהבתו לעמו מלאה את כל חדרי לבבו, ועוד הניחה בו מקום פנוי לקלוט בתוכו גם אהבה בלי-מצרים להמין האנושי בכלל. אם ישמע הקורא מפי כי גאָרדאָן היה מוכן ומזומן בכל עת ובכל שעה לתת את נפשו כפר עמו אם אך היה המפעל הזה לפי דעתו מן הצרך והתועלת לעמנו אף במקצת, — אל נא יבהל ברוחו להוציא משפט כי הפרזתי על המדה אף במעט. כל אלה אשר עמדו בחייו קרוב למחיצתו יודעים נאמנה, כי מאום לא נשא בעמלו הרב לטובת

אחיו בני אמונתו וגורלו ומנת חלקו בכל ימי חלדו היו אך כעס ומכאובים, תלאות ומררות, וכל זה אך בשביל שלחם המנוח כל ימיו נגד ההתבוללות והטמיעה הגמורה וישם על נס את הרעיון של תחית האומה ושיבת בנים לגבולם אשר לא הפיקה רצון מאת האדונים האמונים על ברכי ההשכלה החיצונה והאפפיציעלית. אלמלי היה גאָרדאָן ממלא את כל גליונות „המגיד" רק במאמרים ובשקלות וטריות הנוגעים לשאלת ישוב א"י והיה מפנה מקום במכתב עתו גם לשאלות אחרות שבראו סופרינו מלבם למען הוציא לידי חובת המֹדה האיירופית ואף לענינים ולדברים היוצאים מחוץ לתחום צרכי האומה הישראלית כשהיא לעצמה, אלו היה גאָרדאָן מתעשת לבשר כפעם בפעם לקהל קוראיו חדשות וילדי-יום להפליא ולענג בם את נפש הקוראים, הילדים הגדולים אשר ימצאו חפץ בכל דברי תפל מכל ארבע כנפות הארץ מלבד אה"ק, לו היה גם הוא מאלה הכרוזים המהפכים עצמם למאה גוונים ועושים סחורה בדעת הקהל, וידיעות של מה בכך היו חביבות עליו כל כך, כשם שהיה זריז לבשר להם את מספר הסוסים והשורים שקנו חו"צ בעד בני המושבות פ"ת וגדרה בארה"ק, כשם שמהר להביא להם את הידיעות ממצב זרע השדות של הקולוניות עקרון וזכרון יעקב וכדומה, כי אז לא היה מן הנחיצות לאסוף אחרי מותו נדבות בשביל אלמנתו ויתומיו. הדבר הזה כשחר נכון מוצאו.

אבל גאָרדאָן אדם ישר היה מטבעו ועל כן לא החליף ולא המיר את דעותיו חדשים לבקרים ולא עשה את המכתב עתי שלו לחנות. שלש תקופות עברו על פניו וכל אחת הביאה למחנה ישראל דעות ונטיות חדשות שכמה סופרים וצופים עברים התפעלו ונהתרגשו מהם עד מאד והיו רגילים להוציא ישן מפני חדש, והוא לא זז ממקומו אפילו כמלא שעל ויעמוד בדעתו כסלע איתן. בשקט לב ובמנוחת נפש נענע ראש לכל גל וגל שעבר עליו ולכל אבני הקלע אשר ירו עליו ממחנה השאננים והבוטחים, ויהי מן הנעלבים ואינם עולבים, ורק בזמן שהשעה היתה צריכה לכך ענה לחורפו דבר וגם אז בלי הרפות וזלזולים, בלי ליצנות ופשוק שפתים כי אם בטענות צודקות ובמשפטים נכונים והרוצים, ואך לעתים רחוקות היה מתבל את דבריו בעקיצות יפות ובסרקזמים נפלאים אשר חדרו כחצים שנונים ללבות מתנגדיו. בכלל השתדל בכל מאמצי כחו לברוח מן המחלקת ולהרחק את עצמו מכל מיני פולמיק ומלחמת סופרים ויבקש שלום וירדפהו לקיים מה שנאמר: „והאמת והשלום אהבו" אשר חרת על דגלו.

ר' דוד גארדאן
נולד בשנת תקצ"ב

ובשביל כל המעלות האלה אשר ענדו עטרת תפארת לראשו, היה גאָרדאָן כל הימים אהוב וחביב לרבים מגדולי אחינו בארצות המערב, וישנם מהם אשר התעשתו לקרא את „המגיד" המדבר עברית, רק מאשר כי גאָרדאָן מוציאו לאור הוא. ההתקשרות המוסרית שהיתה בין גאָרדאָן ובין אחינו שבמערב היתה לתועלת לא מעטה לאחב"י שבארצות הצפון בכמה ענינים בעתים ובזמנים שונים. ולא רק בהיותם בדפוס היו דברי גאָרדאָן נשמעים לבני עליה שבמערב, כי אם גם בבואם במכתבים בודדים אשר ערך למאות ולאלפים בזמן שהיתה מלאכתו זו נחוצה לטובת אחיו בני עמו אשר אהב סלה. היו ימים ושנים אשר היה גאָרדאָן נאד דמעותיהם של בני ישראל בכל ארצות פזוריהם והבריח התיכון המבריח את טובי אישי האומה מן הקצה אל הקצה. פה הוא המקום להעיר, כי רק על ידי גאָרדאָן רכש לו רעיון ישוב א"י נפשות רבות בין אחינו אנשי השם ורבי הפעלים שבמערב, אשר אחרים מהם נדבה אותם לבבם לתמכו ולסעדו ולפחת בו רוח חיים כידוע לכל בקי במשנת ישוב ארץ ישראל.

עד כמה השתדל גאָרדאָן לברוח מן הכבוד, יעיד הדבר כי אולי רק שנים או שלשה מקוראי „המגיד"

יודעים כי זמן כביר היה עוזר תמידי למ"ע האנגלי „הטימעס" היו"ל בלונדון ולכמה מ"ע בשפת צרפת בפאַריז וכי שנים רבות היהה עכוסה על שכמו לבד הוצאת „המגיד" גם הוצאת מ"ע בשפת אשכנז לפוליטיק ולילדי-יום נקוב בשם „ליקער אנצייגער" שיצא לאור שלש פעמים בשבוע. המנוח ידע לכתוב צחות ולדבר כן בשפות: אנגלית, צרפתית, אשכנזית, רוססית, ופולאנית, ויהי לו יד ושם גם בשאר הכמות וידיעות שתפארת הנה להיודע אותן, ובכ"ז לא זכר מזה באיזה מקום אף ברמיזה קלה.

גאָרדאָן היה גם איש טוב ורב-חסד ויצטיין במעשה הצדקה באופן נפלא, כלומר לא לפי מדת יכלתו והאמצעים העומדים ברשותו. בהיות מגורו בעיר הקטנה „ליק" היושבת על יד הגבול בין מדינות רוססיה ואשכנז, רבים היו מספר העניים והאביונים אנשי רוססיה ופולין אשר דפקו על דלתות ביתו יום יום ויבקשו עזרתו, וביחוד אנשי מכאובות וידועי-חולי אשר נסעו לקאָניגסבערג לדרוש ברופאים, ומה גם בשנות השמונים אחרי תקופת הרעמים והפרעות כאשר שהתגברה היציאה לאמעריקא, והוא לא השיב את פני שואליו ריקם ופזר נתן לאביונים ביד נדיבה.

גאָרדאָן אהב את סופריו כאהבת אב את בניו ובכל עת היה מתעשת לפקוד לשלומם ולמצבם ויקח חבל בצרתם ובשמחתם וידע בשכל מליו לחזק ידים רפות ולאמץ ברכים כושלות. לכמה מהם סלל מסלה חדשה בחיים ויצב להם יד בתבל, כמה העמדו בקרן אורה בעצתו הטובה והישרה, וכל אלה שהיה להם דבר אליו אם כי רק פעם אחת, נמשכו אחריו כבחבלי-קסם ולא יסוף לנצח מזכרונם ואף מתנגדיו הספרותיים נכנעו תחת ישרת נפשו ובר לבבו ויהיו ממכבדיו וממוקירי שמו.

ברעיון ישוב א"י מצא המנוח חזות הכל והוא היה חוזן רוחו ומשאת נפשו עד יומו האחרון, ובחבת ציון וירושלים יצאה נשמתו בטהרה. הדברים האחרונים אשר דובבו שפתיו במותו היו: „גערייסעט דיע פריינדע ציונס; מיר איזט ניכט פערגאָננט דיע מאָרגענראָטהע מיינעם פאָלקעס אויפגעהען צו זעהען", ר"ל: „דרשו לשלום חובבי ציון; לי לא הוכיח ה' כי אראה את השחר פרוש על הרי ישראל" — ובדברו שבה נפשו אל אלהי הרוחות וימת!...

ואם איש אשר כזה ירד שאולה בדמי ימיו — האם לא באָבל כבר הוא לכל בית ישראל?!

קשה הוא למצוא תנחומים על אבדה זו שאין לנו תמורתה —

ומה מאד נחוץ ודרוש לנו איש כרבי דוד גאָרדאָן בעת ובעונה אשר אנו חיים בה! —

שם גאָרדאָן ינון לעד לגאון ולתפארת בספר דברי הימים לבני ישראל והיה לאחד המאורות הגדולים אשר בהם תָּלַן עין כל איש ישר מבני ישראל האוהב את עמו ומתכבד בו.

בצדק ובמשפט נוכל לכנות את מות גאָרדאָן בשם: לקוי המאור הגדול! —

אבל משקעה שמשו של גאָרדאָן בארצות פזורינו, הנה זרחה באור שבעתים על שדמות ציון וירושלים. שבעת המושבות לאחינו האכרים המתנוססים כאבני-נזר בארץ הקדש, שבעת קני המנורה המה המקבלות שפע אורן מזיו איקונין של קלסתר פני גאָרדאָן החופף עליהם כל היום! —

הביטו נא, קוראים יקרים, בעפעפים בוחנות וראו את תאר פני גאָרדאָן הנעימים והיפים המחֻקים בזה על הלוח; שורו אל עיניו המפיקות חמלה ונעם, ידידות ואהבה לכל בני האדם, ואל האור הקטן, אור יקרות וצחצחות משיב לב ונפש, — הביטו בפנים האלה בעין חודרת ותראו בהם את פני השחר הפרוש על הרי ישראל....

וזאת היא כל נחמתנו!...

תהי נפש רבי דוד גאָרדאָן צרורה בצרור החיים עם נשמות שאר צדיקים יסודי לאומנו! —

שמואל ליב ציטראָן.

ווארשא, בירח אלול, תרמ"ו.

ר׳ מתתיהו שטראשון

הרה״ג ר׳ מתתיהו בן הגאון ר׳ שמואל שטראשון זצ״ל שבק חיים ל״ח ביום החמישי לירח טבת התרמ״ו בשנת הששים ושמונה לימי חייו. ביום העשרים ושנים לחדש כסלו הוכה במכאוב על משכבו וכל עמל חכמי הרופאים לגהות ממנו מזור היה לשוא.

הרב המנוח היה אחד מגדולי חכמי ישראל המצוינים, שר התורה וחכמת ישרון. מלבד בקיאותו העצומה בש״ס ופוסקים ראשונים ואחרונים, היה גם נאמן בכל חדרי המחקר וההגיון, הקבלה והפילוסופיא ויהי משכיל יקר ומאד נעלה. כמעט יחיד היה בדורי בבקיאותו הנפלאה בכל מקצעות שבתורה וחכמת ישראל ובשכלו החד והישר אשר קלע תמיד בכל דבר אל השערה ולא החטיא, ואם כי לא רבות כתב בחייו, אבל המעט שיצא מעטו נתן מקום לחכמים להתגדר בו ולבנות עליו בניניהם כעל יסוד נכון וחזק אשר לא ימוט. כח זכרונו היה נפלא עד מאד, עד כי כל המון הספרים אשר נמצאו בביתו, שיעלה כהירים לסך שלשים אלף רו״כ היו שגורים על פיו, וכל מה שקרא פעם בחייו נשאר שמור בזכרונו כמונח בקופסא. הרבנים הגאונים שרי התורה ידעו להוקיר את ידיעתו הגדולה והרחבה עד מאד בש״ס ופוסקים ראשונים ואחרונים כאחד הגאונים היותר מצוינים, וכן גם חכמי עמנו הגדולים באשכנז, החוקרים והמבקרים, כהם גם שאינם בני ברית כמו הפראפעססאר אויגוסט ווינשע מלייפציג פנו אליו לפעמים בשאלות בעניני חכמה ומדע ודבריו מצאו מסלות בלבבם בכל עת ובכל שעה.

ר׳ מתתיהו שטראשון
נולד בשנת תקע״ח

כן הצטיין המנוח באופן מאד נעלה בתכונת נפשו היקרה, בענוה, תם רוח, ובכל מדה נכונה ויקרה שתפארת לה מן האדם ומן המקום וידע להלוך נגד החיים וכל יודעיו ומכיריו כבדוהו ויוקירוהו מאד. כמו כן גם גדול היה כבודו בעיני ממשלתנו הרוממה אשר עטרה אותו באותות כבוד ויקר בגלל פעולותיו לטובת הכלל. הוא הניח אחריו במותו אוצר ספרים יקרים וכו׳ אשר אין דוגמתם בבית איש פרטי אחר וצדקתו עומדת לעד, כי הקדיש את כל ספריו לעדת ישראל בווילנא, ויש תקוה כי ברבות הימים יהיה בית עקד הספרים הזה לבית גדול, שמגדלים שם למורי ה׳ לתורה ולתעודה בעיר הזאת, שהיתה מימי קדם קדמתה למגדלת חכמים וסופרים מאורי הגולה. מלבד ספריו הקדיש סך עצום גם ליתר מעשה הצדקה. תנצב״ה! —

ד"ר יום-טוב ליפמאן צונץ

הרב ד"ר יום-טוב ליפמאַן צונץ גוע ויאסף אל עמיו ביום העשירי לירח אדר שני שנת תרמ"ו, בשנת התשעים ושתים לימי חייו. השמועה כי החכם הגדול הזה שבק חיים לכל חי, פלחה כחץ רעל לבות כל אוהבי חכמת ישראל ומוקירי ספרותו, כי כאשר שקעה שמשו של האיש המרומם והנעלה הזה, הועם זוהר אחד המאורות הגדוים אשר האירו על שמי היהדות וקרנים מידם לחיי עמנו הרוחניים בכלל. צונץ היה אחד השרידים אשר ה' קורא להראות לבאי-עולם את אוצר כל כלי החמדה הצפון בספרותנו העתיקה ואת כל סגלות יקרותיה, אשר בני דורו הבוגדים בעמם ובכל קדשי בני ישראל לא השגיחו ולא התבוננו אליהם ויביטו על כל פרי הספרות שלנו כעל שריד נרפש ונאלח מבצת ימי הבינים. צונץ החזיר את עטרת חכמת ישראל ליושנה ובספריו היקרים אשר אין ערוך ליקרם ולתועלתם היה ככרוב הסוכך על היהדות ולתכלית זו לקח חלק גדול ונכבד בהתיסדות החברה „שוחרי הטוב והתושיה", ובעת אשר יתר מיסדיה נערו את חצנם ממנה לאט לאט כי שטף הבגידה וההתנכרות לעם ישראל גרפם בעים רוחו וימירו את דתם לדאבון לב כל איש ישר, בעת הזאת נשאר אך צונץ לבדו נאמן לדגלה ויחגור שארית כח להיות לחומה על היהדות, ומפעולתו זאת לא נסוג אחור עד נשימתו האחרונה. בשעה שראה צונץ כי מצב ישראל בעמים מורה מאד ודל הוא בגוים ואת רבים וכן שלמים אחז יאוש נורא ואיום, ויחלו לעזוב אחד אחד את מערכות ישראל ואת זכרונותיו מימי קדם ולהספח אל מחנה האויב, אל צוררי היהודים ותורתם, — באותה שעה בא אל ההכרה הפנימית כי רק מהחכמה והספרות יתד גם פנה לתשועת ישראל, ואם רק לשתי אלה יהיה נאמן כל הימים, קרובה ישועתו לבא וצדקתו להגלות. בפיו דבר ובידו מלא כי עד יום מותו לא עזב את קסת הסופר מידו וספריו אשר כתב מצבות כבוד המה לעם ישראל לדורות עולמים, והוא עם המון תלמידיו אשר שתו מבאר חפָרָה שר התורה הזה במחוקק במשענותיו, הסיעו אבנים שלמות אבנים יקרות לבנות את הבנין הגדול, בנין חכמת ישראל, והדור הבא אחריו בנשאו אליו עיניו ירום ונשא ויגבה מאד בשומו אל לבו כי הבנין הנשגב והמפואר הזה אך לו לו הוא, ואין לזר כל חלק בו!...

ד"ר יום-טוב ליפמאן צונץ
נולד בשנת תקנ"ד

ד"ר יום-טוב ליפמאן צונץ נולד ביום העשירי לירח אויגוסט שנת 1794 בעיר דעטמאָלד בצפון ארץ אשכנז. ראשית למודים קבל בבית הספר העברי בעיר וואלפענ-ביטל. בשנות 22—1820 היה מטיף ומגיד מישרים באחד מבתי התפלות בעיר בערלין. בשנת 1825 נסגר מטעם הממשלה בית התפלה אשר היה בו למטיף ואז היה למנהל בית הספר אשר לעדת ישרון בבערלין, ובכהנתו זאת שמש משך ארבע שנה. בשנות 36—1835 היה דרשן בעיר פראָג, ובשנת 1840 שב לעיר בערלין ויהי שם למנהל בית הספר למורים עברים.

את עבודתו על שדמת היהדות וספרותה החל בשנת 1819, ומהעת ההיא והלאה לא מש מאהלה של תורת ישראל אשר הקדיש אליה את כל אונו וכחו. ואלה המה ספריו היקרים אשר חבר בימי חלדו ואשר יצא טבעם בעולם וימשכו עליהם התבוננות כל אבירי החכמה וינחילו לו שם עולם אשר לא יכרת. ספרו הראשון הנקוב בשם „מעט מספרות הרבנות" יצא מתחת ידו בשנת 1819 לבד כמה מאמרים יקרי הערך שנדפסו במ"ע שהוציא בעצמו לאור והכי נכבד מהם מאמרו „שלמה בן יצחק המכונה רש"י". אחרי כן כתב ספרו „דרשות היהודים" Gottesdienst-lige Vorträge das Juden, historichs entwi-ckelt שראה אור בשנת 1832. על הספר הזה נוכל

לאמר כי הוא נחל גדול ורחב-ידים אשר אליו ישתפכו כל הפעולות הרוחניות שפעל ישראל בעולם המדע, כל אופני השתלשלות התפתחותו בכל העתים והזמנים, כל הסבות והמקרים אשר נתנו איזו דחיפה אם קטנה או גדולה לחייו ואשר הניעו את גלגלי מכונת עלילותיו ומעבדיו לצאת לפעלם ולעבודתם. הספר הזה כולל בהוכו תמונה חיה ונאמנה ממהות עמנו, מתכונתו והלך נפשו, גם יכלכל את כל עקרי היהדות במקצעותיהם השונים, ובצדק נוכל לאמר כי עוד לא בא כבשם הזה בספרות ישראל.

בשנת 1845 כתב צונץ את ספרו „תולדות ישראל וספרותו", „וספרות הפיוטים בימי הבינים" יצא מתחת ידו בשנת 1835. כן חבר „סדר העבודה בבתי התפלה" (Ritus des Synagogalen Litteraturgeschichte) „תולדות ספרות הפיוטים" (Gottesdienstes, 1859, der Synagogalen, Poesie, 1865) „אודות השמות העברים" וגם העתיק לשפת אשכנז כמה מספרי הקדש. בשנת 1874 במלאת לו שמונים שנה, הוציאה חברת „מזכרת צונץ" את כל ספריו בתוצאה כוללת לאות כבוד ויקר.

אלה המה אך קצות פעולות האיש הדגול מרבבה הזה, אשר לא נעשה שקר בנפשנו אם נאמר כי לא הניח אחריו כמוהו, ועליו יאמר באמת: חבל על דאבדין ולא משתכחין עוד! כי מי יביא לנו תמורתו בדורנו זה דור יתום מאנשי שם ובני עליה?! —

תהי מנוחתו כבוד!

ר' יעקב ראזענפעלד

המו"ל את המ"ע „ראזסוויעט" נאסף אל עמיו בעיר מינסק ביום הראשון לירח כסלו תרמ"ו בשנת החמשים וארבע לימי חייו. החכם הנעלה הזה מלא מקום נכבד בספר תולדות יהודי רוססיה בתקופה האחרונה, בתקופת הרעמים והפרעות והתעוררות רעיון ישוב א"י במחנה העברים. המ"ע „ראזסוויעט" שהוציא המנוח לאור משך שלש שנים היה אחד מטה"ע העברים רוססים אשר בשנות ראינו רעה הטיף לרעיון יעוד הלאום ושיבת בנים לגבולם וירם נס ציונה ויהי הצוצרה לשלומי אמוני חו"צ אשר נקבצו נאספו לדגלו, וביחוד לאלה הצעירים אשר התמכרו להתבוללות ולבטול ישותם ואחרי כן בעלות האנטיסימיטיזם כשואה להכות בשצף קצף על קדקד בני ישראל, שבו אל עמם ואל אלהיהם ויהיו ליהודים בכל לבב ונפשם. „הראזסוויעט" רדף כל ימי צאתו לאור רק אמת וצדק. ורק אהבה טהורה ונאמנה לצור מחצבתו היתה רוח החיה באופניו, לא שם שקר משגבו, לא שת חנף להגבירים, אגודלם של אילי הכסף לא היה נעוץ בגרונו וידבר לפעמים גם את הדברים אשר לא שמו קטורה באפם, וגם בעת אשר שטמוהו וימררהו ורבו בעלי חצים לא חת ולא זע ולא נסוג אחור ממלאכת הקדש, עד אשר עזבוהו כחותיו ויפול שדוד כגבור מלחמה על שדי קטל...

„הראזסוויעט" הועיל הרבה לרכוש נפשות רבות לרעיון ישוב א"י, ואלמלא לא מת מיתה חטופה היה בכוחו לפעול גדולות ונצורות לטובת הענין הקדוש, חסרונו מבצבץ ובולט בכל יום ויום, ומי יביא לנו תמורתו?

בשנת 1882 כשגברה היציאה לארץ החדשה ולא"י והמונים המונים נקבצו באו לעיר קאנסטאנטינא-פאל ע"י שמועות שוא שעשו להן כנפים בארצנו, בחרו חו"צ בהמנוח להיות להם לציר לשום פעמיו לקושטא. ולראות בעיניו את כל הנעשה שמה ולדרוש ולחקור אם יש תקוה בכלל לרעיון הישוב, והחכם ראזענפעלד מלא את משלחתו באמונה ובנסיעתו הפיץ אור יקרות על הענין לכל פרטיו כידוע.

ככל סופרי ישראל לא ראה המנוח בחייו כל פרי בעמלו והוצאת המ"ע השביעתהו מררות כמים ויאלץ למשוך את ידו ממנו, ואז נשבר לו כל מטה לחם ויבא עם בני ביתו למינסק ויהי שם לעורך מושבע בבית המשפט הגליל. ויעמוד תמיד לימין עניים וירב את ריבם חנם אין כסף כי איש טוב ורב חסד היה. אך גם במקום זה לא הונח לו מעצבו ומרגזו ולא ראה בטובה וימת מיתה חטופה שבע עמל ויגון.

ה' יחונן עפרו וישלם נחומים לאבליו בתוך שאר אבלי ציון וירושלים! —

ר' בנימין בן יוסף מאנדעלשטאמם

ביום השלישי לירח אייר תרמ"ו גוע ויאסף אל עמיו בעיר סימפעראפאל הרב המפורסם מוהר"ר בנימין בן יוסף ממטה השקדים. המנוח היה משכיל ומלומד נעלה וסופר עברי מצוין בסגנונו ויחבר ספרים אלה: „פאריז", „חזון למועד", „אבני זכרון" „ומשלי בנימין" והרבה כתבי-יד יקרי הערך עוד נשארו אצלו. כבוד גדול עשו לו אנשי עירו במותו: המונים המונים נהרו אחרי מטתו ובראשם אצילי העיר ונדיביה והרה"ג אב"ד דק"ק הנ"ל נשא עליו מספד מר ויתאר בצבעים נאמנים את גודל ערך האבדה

שאבדה לכנסת ישראל, וכל העם געה בבכי ויורידו כנחל דמעה כי היה המנוח גם מעוז לדל ומחסה לאביון בעת צרה ויפליא חסדיו לכל אובד ונדח, לכל מצוק וכר נפש. אחרי ההספד הרב נשא עליו קינים והגה והי בשפת רוסיה החכם ה' טירמס מי שהיה הרב מטעם הממשלה בעיר הזאת. תנצב"ה!

ר' יוסף הירש ב"ר משה שלום פאליטשינעצקי

הרב החכם הזה אשר שמש כמה שנים בכהונת מורה תנ"ך בבית מדרש הרבנים בזיטאָמיר, גוע ויאסף אל עמיו ביום כ"א שבט התרמ"ו בהיותו כבן שמונים ואחת שנה. המנוח חבר ספר „קרא מקרא" אשר החלק השני ממנו נמצא עודנו בכתובים, ויהי איש תם וישר וכל ימי חייו לא פסק פומיה מגירסא, כל תלמידיו הרבים אהבו אותו כאב רחמן, כי כל דבריו היו נכנסים אל הלב. המנוח הרביץ תורה ברבים במשך זמן כביר, ושמו ישאר לברכה לדור אחרון. תנצב"ה!

ר' חיים אברהם שאפירא

ביום א' בהר ד' אייר שנה זו נלקחה העטרה מעל ראש עדת ישורון בסמארגאָן, כי הרה"ג מו"ה חיים אברהם זצ"ל בן הצדיק הרה"ג המפורסם מו"ה אריה ליב אב"ד דק"ק קאָוונא, גוע ויאסף אל עמיו בשנת הששים ושלש לימי חייו אחרי שבתו על כסא הרבנות שלשים ושלש שנה. הרב המנוח מלבד רוב בקיאותו בתלמוד ופוסקים היה גם חכם גדול בהויות העולם. כבוד גדול עשו לו במותו, כי מלבד אחיו הרבנים דק"ק נאוואלעקסאנדראווסק ובאברויסק נקבצו באו הרבנים מן הערים: איליא, זאסקעוויץ, קרעווא, סאבלוז ופראן לחלק לו את הכבוד האחרון ולהספידו כראוי (אף כי הוא כרב ענותנותו צוה לבלתי הספידו), והדרשן מ"מ דק"ק ווילנא הטיף אמרתו בקהל וכל העם געה בבכי על האבדה הגדולה. תנצב"ה! —

ר' יצחק ישעיהו קאראבקאוו

ביום השני לירח חשון גוע ויאסף אל עמיו בעיר פטרבורג הגביר הנכבד והנעלה מו"ה ישעיהו קאראב-קאוו, בשנת החמשים ואחת לימי חייו המנוח היה אחד מראשי עדת ישורון בעיר הבירה, נדיב-לב ושש לעשות חסד והוא נמנה בין הראשונים לכל דבר טוב ומועיל בעדה ובחברת בני האדם. כן היה אחד מאלופי הקהל וגבאי בביהכ"נ אשר על יד גשר מצרים ובת"ת, בחברה קדישא ובכל דבר שבצדקה, וגם חבר לועד בוני ביהכ"נ הגדול. כל ימיו היה משלומי אמוני ישראל וכל עשרו הרב עשה לו בתבונתו וביושר לבבו.

אחרי מטתו נהו אלפי אנשים והמחנה השתרעה מבית משכנו עד ביהכנ"ס. נכבדי עדת בני ישראל ואציליה באו לתת הכבוד האחרון לאיש היקר הזה: הבאראָן ה. האָראַץ גינצבורג, ה. אברהם ווארשאווסקי, ה. וואוועלבערג, ה. ליב פֿרידלאַנד, רבני הקהלה וגבאי ביהכ"נ: הד"ר הרכבי, הד"ר דעמבא וה' קליינ-אדל נשאו ארונו מבית התפלה, ואנשים למאות לווהו לבית עולמו הרחוק מן העיר מרחק רב. שם הספידוהו כהלכה רבני עיר הבירה הרב הד"ר דראַבקין תנצב"ה! —

ר' אבא סירקין

הלך לעולמו ביום ו' פרשת אמור התרמ"ו בעיר ווילנא. המנוח היה אחד מנכבדי עדת ישורון בווילנא, איש יקר ורב פעלים מגזע הגאון הב"ח ז"ל. האיש הזה הצטיין בימי חייו במזגו הטוב ובמדותיו הרצויות לכל. כבוד גדול עשו לו במותו, כי המונים המונים נהרו אחרי מטתו וכל המפלגות באו לגמול אתו את החסד האחרון, וגם פקידי העיר ושריה לווהו לשדי הקברות, כי היה חבר בבית המועצות. ינחם ה' את כל המתאבלים עליו. ! תנצב"ה —

ר' אברהם ראטהויז

ביום ד' כ"ט טבת תרמ"ו הלך לעולמו בעיר בערדיטשוב הגביר המשכיל הנכבד והיקר מוהר"ר אברהם ב"ר מנחם מאניש ראטהויז ז"ל. הוא היה מן הראשונים באנשי בערדיטשוב אשר נגה עליו אור ההשכלה ויאצל מאורו על בני גילו, בעת אשר החשך כסה כל מושבות אחינו ברוסיה בכלל ובבערדיטשוב בפרט. עוד בשנת 1842 כאשר הלך הד"ר ליליענטהאַל ע"ה למסעיו במשלחת שר ההשכלה גראף אובאַראוו להטות לב היהודים לכונן בתי-ספר ולחבב עליהם את הדעת, היה ה' ראטהויז לו למזכיר ויכתוב מכתביו הרבים בשפת עבר צחה ונקיה אשר ידע אותה על בוריה ויאהב אותה ואת ספרותה כל הימים אשר חי, ה' יחונן עפרו. תנצב"ה! —

ר׳ שלום הכהן

שבק חל"ח בעיר פעסט באונגארען ביום השמיני לירח טבת תרמ"ו בשנת החמשים ושמונה לימי חייו. המנוח היה סופר עברי נכבד והיה עוזר לכל המ"ע העברים ונודע לקהל הקוראים בחתימתו „והיה זה שלום", ויותר משלשים שנה היה למד דעת את העם, דרש בבתי הכנסיות אשר להחברות בעיר פעסט ויהי מורה דת ישרון ומלמד להועיל בשפת קדש, אהוב ורצוי לגדול וקטן וכשמו כן היה אוהב שלום ורודף שלום כל הימים. ספרי הלמוד אשר כתב נדפסו פעמים ושלש ונתפשטו בבתי הספר אשר בארץ עסטרייך-אונגארן, וכן כתב מאמרים ומכתבים המדברים בעניני אומתנו ואמונתנו גם במ"ע בשפת העמים. המון עם רב שהם כולם יודעיו ומיודעיו, תלמידיו וחבריו, נאספו לספוד לו ולבכותו והרב המטיף מוה"ר ד"ר שמואל קאהן נ"י הספידהו כהלכה. תנצב"ה! —

ריטטער פאן קאלליר.

ביום ה׳ ער"ח אדר ראשון גוע ויאסף אל עמיו בעיר וויען הגביר הנעלה ה. ריטטער פֿאָן קאליר. המנות נתן קאלליר נ"ע נולד בבראָדי ביום י"א נאוועמ-בער 1821 והיה נצר מגזע משפחה רמה ונכבדה וגם עשירה וה׳ חננו שכל טוב ולב נדיב ומנעוריו גודל על ברכי התורה והדעת, וכאשר בא באנשים עמד בראש בית המסחר בשטרות לבית קאליר בבראָדי אשר הרחיב עסקיו למרחקים ושמעו נודע זה כבר למשגב בעולם המסחר, וה׳ נ. קאלליר עוד הגדיל תפארתו, וברוחב בינתו לנהל דרכי המסחר הצליח בעזר שדי בכל מפעליו ויגדל שם כבודו לתהלה בכל הארץ. אולם ה׳ נ. קאלליר לא היה מאלה אשר כל עמלם רק למענם להרבות הון ולפנק בשרם ברוב עשרם, כי מכל טרדותיו הרבות פנה זמן גם לעסקי עדתו ועירו ואזניו היו בכל עת נטויות לאנקת נכאים וידו פתוחה לתת בנפש חפצה נדבות הגונות לכל מעשי הצדקה והחסד בקהל עדתו ועירו ובכל מקום אשר בא לרגל עסקיו. המנוח נשא משרות כבודות בעדתו ובקרית משכנו בראָדי. שנים רבות ישב בראש (פרעזידענט) לשכת המסחר (האנדעלס-געווערבע-קאממער), וגם היה ציר אמונים לגליל עיר מולדתו במועצות הממלכה בוויען (רייכסראטהס אבגע-ארדנעטער) ושם ישב מני אז עד בוא קצו, קץ כל בשר. ה׳ יחונן עפרו וישלם נחומים לאבליו! —

ר׳ אריה ליב זיידענער

הרב מטה"מ בעיר פאלטאווא, מת במיתה חטופה ביום ד׳ י"ט אדר ראשון תרמ"ו, בשנת הארבעים ושמונה לימי חייו, בשובו מאת שר העיר ובשורה בפיו כי קבל מאת הקיר"ה מטבע של זהב בפעם השלישית במשך שנות עבודתו באמונה. המנוח היה אהוב וחביב לכל, כי במשך ימי שבתו על כס הרבנות כ"ג שנה — דרש רק טובת אחיו אנשי עדתו; גם בעיני השרים והפקידים אשר לפניהם התיצב המנוח, היה יקר ונכבד מאד. כבוד גדול עשו לו במותו, כל החנויות סוגרו על מסגר ובבית הכנסת הגדול התאספו אנשים ונשים המון רב עד לאין מספר ובתוכם גם תלמידי בתי ספר הגימנאזיום והרעאל-שולע, בביהכ"נ הספידוהו כהלכה ובבית מועד לכל חי הספידוהו שלשה אנשים חכמים מנכבדי העיר בשפ"ר. — תנצב"ה! —

ר׳ אריה ליב ליבערמאן

ביום ו׳ כ׳ לחדש תמוז גוע ויאסף אל עמיו הרב הגאון ר׳ יהורה ב"ר יוסף ליבערמאנן מ"ץ בעיר אָרענ-בורג. הרב המנוח היה אחד מיחידי סגולה אשר כל המעלות והמדות הטובות שמנו חכמים התאחדו בבתי נפשו. מלבד בקיאותו הגדולה בש"ס ופוסקים, הוא היה משכיל אמתי בכל דרכיו ובקי בכל הספרות העברית ויהי סופר מצוין ומאמריו נדפסו במ"ע „המליץ". גם היה אחד מחובבי ציון הנאמנים ויפעול פעולות עזות ונמרצות להרחבת הרעיון בעירו ובמקומו ויועיל הרבה לרכוש נפשות להישוב. יהי זכרו ברוך. תנצב"ה!

ר׳ זאב וואלף אייזמאנן

נקטף בדמי ימיו מארץ החיים בעיר ניקאליאעוו. המנוח היה איש יקר וטהר-לב, שומר חכמה ותושיה ויהי כמעין ישע וכמקור נדבות לכל הרופקים על דלתותיו וישחרו עזרתו בדבר שפתים ובפעולת כפים. — כן היה סופר נכבד בשפת הארץ ויהי עוזר למ"ע „ראזסוויעט", ובשנים האחרונות היה סופר ומזכיר לחברת חו"צ בעירו ואין ערוך לכל פעולותיו הטובות והיקרות במקצוע זו. אבדה גדולה אבדה להענין במותו, כי היה אחד מאלה אשר הקדישו לו מבחר כחו ואונו וכל מעיניו. ה׳ יחונן עפרו! —

הגאון ר׳ גדליהו טיקטין

ביום הראשון ז׳ אב שחל״ח בברעסלוי הרב הגאון ר׳ גדליהו טיקטין אשר ישב שם על כסא ההוראה ארבעים וארבע שנים. המנוח היה בן הרב ר׳ שלמה טיקטין (שגם הוא נהג ברבנות בברעסלוי) בן הרב ר׳ אברהם גדליה טיקטין בעל „פתח הבית״. המנוח למד תורה בנערותו אצל הר״ר חיים אויערבאך אב״ד דק״ק לונטשיץ בעהמ״ח ספר „דברי משפט״ על ש״ע ח״מ ועלה לשבת על כסא הרבנות אחרי מות אביו. ביום השני ערב ת״ב אחר הצהרים הובל לקברות בכבוד הראוי לו במארי דאתרא. לפני מטתו הלכו כל הנערים והנערות מבית מקלט היתומים ומבתי הספר, וכל פרנסי העדה וגבאי בית הכנסת ובתי גמ״ח להרב הד״ר יואל בראשם הביאוהו לביה״ק וקברוהו במעלה הקברים, אבל לא קשה עליו מספד, כי כן צוה לפני מותו שלא יספירוהו. — תנצב״ה! —

עלה אריה!

עיר **בילסק** אבדה כלי חמדתה, וכל בית ישראל אברה אבדה גדולה שאינה חוזרת, במות עלינו אדמו״ר הרב הגאון הגדול כקש״ת מוהר״ר **אריה ליב יעלין** זצ״ל, ביום ב׳ ז׳ ניסן לסדר אחרי **מות** לפ״ק, בשנת הששים ושש לימי חייו ושנת השלשים לשבתו על כסא הרבנות פ״ק בילסק. הוא היה **ארי** שבחבורה משרידי זקני גאוני וגדולי דורנו, עמודי ההוראה אשר כב״י נשען עליהם, ואשר לתורתו ותכמתו פנו כל רבני הסביבה יצ״ו. והיה לעינים לכל מבקש דבר ה׳ מעל שני התלמודים ספרא וספרי מכילתות ומדרשים, בהגהותיו הנפלאות **יפה עינים** על כל הש״ס בבקיאות נפלאה ועצומה אשר נעטר בהן הש״ס החדש דפוס ראם בווילנא, ונודע בספריו היקרים שכבר הו״ל **קול אריה ומצפה אריה**, מלבד רובי חבוריו הגדולים אשר הניח אחריו ברכה ערוכים וסדורים **שו״ת** שהשיב להלכה למעשה, **ודרושים נפלאים** על כל סיומי מסכתות הש״ס (אשר העתקתים ונכנסו בהם הגהות ממני חתן המחבר). ביחוד הצטיין בבקיאותו ושכלו הבריא לחדש פני **הירושלמי** בבאור נפלא מבלי הרבות בשנוי גרסאות ויקראהו בשם **פני אריה**, וכהנה ענינים רבים וכן שלמים, גם בחכמת העבור ידו הרה במועצות ודעת ואפס קצהו נראה „ביפה עינים״ למס׳ ערכין אשר יצאו הדברים כבושים נגד הרה״ח חז״ם נ״י, וכן הראה כחו בחקירת קדמוניות גאוני ישראל במכתבו היקר בס׳ „עיר תהלה״ שנדפס זה לא כביר.

נוסף על כל אלה היה דרכו והלוכו בקדש בהצנע לכת, מצויין במתינות נפלאה ובסבלנות יתרה, ויתהלך בשלום ובמישור לרוח היום עם כל המפלגות אשר כבדוהו כלם והעריצוהו עד מאד, הרבה עניני צדקה וחסד הנהיג בעדתו, **אדם כי ימות באהל!** ועד רגעי חייו האחרונים לא פסק פומיה מהוראה והנהגת עדתו בהשכל, ויהי לנס!

חתנו ותלמידו הכותב בשברון מתנים.

יצחק בהר״ד **מייזיל**

ר׳ אהרן קלאצקי

ביום כ״ב טבת שנה זו נאסף אל אבותיו ארוני אבי זקני הרב הישיש והחכם הנכבד ר׳ **אהרן** קלאצקי נ״ע בשנת השמונים ושש לימי חייו —. עוד בימי עלומיו היה מצוין בשכלו הזך, ולמד תורה ביחד את ש״ב הגאון המפורסם מו״ה ר׳ **יהושע אייזיק** ז״ל אב״ד דק״ק סלאנימא —, אך ברבות הימים היה זה לגאון עצום, ואדוני אבי זקני — לסוחר נכבד, ושמעו יצא לשם ולתהלה בכל ערי ליטא וזאמוט — כחמשים שנה היה לראש וּדַבָּר בעירנו הנכבדה, ועסק בצרכי צבור באמונה; תקן תקנות רבות וביחוד בחברה קרישא; הוא דבק במדותיו של אהרן, אוהב שלום ורודף שלום, וכל אנשי עירנו שאלו בעצתו כבעצת אלהים ובטרדתו במילי דעלמא ודמתא קבע גם עתים לתורה וידע להלוך גם לפי רוח העת, וע״כ היה מקובל ומרוצה בעיני הבריות כבני ברית ואינם ב״ב —. בכל כבוד תפארתו וגדולתו לא רחב לבבו ולא רמו עיניו. בשנת תר״ו—1846 בהיות השר ר׳ **משה מונטי־פיורי** ז״ל נוסע לפ״ב בדרך המלך וסר אל בית הר״ר אהרן קלאצקי ז״ל מצא נחת בחברתו, ובחברתו ותברת הד״ר **לעווי** עסק בעניני הכלל ויערוך להשר מכתב גדול כיד חכמתו ומליצתו הטובה עליו—, כל מוצא שפתיו, הן במילי דשמיא והן במילי דעלמא היו מועילים וערבים גם יחד, היה ירא ה׳ ודחיל ומוקיר רבנן. הרב הגאון ר׳ **שמואל פאדווא** נ״י אב״ד דפה הספידו כהלכה, ועל כתף נשאוהו לבית מועד לכל חי, וכל יושבי עירנו חלקו לראשם ומנהיגם זה את הכבור האחרון כראוי לו — תנצב״ה.

ינחם ה׳ את כל בני משפחתו היקרה, ובתוכם גם אנכי נכדו **שלמה זלמן** קויפמאן מווילקאמיר.

ר׳ יוסף אלי׳ קלאצקי

הלך למנוחות ביום כ״א טבת תרמ״ו בעיר קורסק בשנת הס״ו לימי חייו. האיש היקר הזה יליד ווילקאמיר מגזע משפחה רמה ונכבדה, והיה אהוב לכל ביראתו ובמדותיו הנעלות. עוד בימי עלומיו הצטיין בבקיאתו הגדולה וידיעתו הרחבה בתלמוד ופוסקים. בהיותו סוחר נכבד ושמו יצא לשם ולתהלה. כאשר שלח ה׳ את הברכה במעשי ידיו — היה אץ לעשות חסד והושיט עזר להמט ידו ביד רחבה. בכל ימי חייו לא מש מהאל של תורה, בשבתו בביתו ובלכתו בדרך רק התורה היתה שעשועיו ולכל בה חיי רוחו ונפשו ויקנה לו שם טוב בעולם המסחר וכל הסוחרים כבדוהו ויאהבוהו.

תנצב״ה!

ינחם ה׳ את יוצאי חלציו היקרים, ואת כל המתאבלים עליו ובתוכם גם אנכי בנו הכותב בנפש מרה.

מרדכי קלאצקי

ר׳ גימפל גאלדוואססער

נאסף אל עמיו ביום כ״ב מרחשוון תרמ״ו לשנת השבעים ושתים לימי חייו. הוא היה אחד מן השרידים מדור העבר והתנהג כל ימיו בדרכי התורה והחכמה, הצדק והיושר כאחד. נשא ונתן באמונה ויעש עשר במשפט ויהי לתהלה לכל יודעי שמו. גם אלה מעם הארץ שנשאו ונתנו עמו אהבוהו ויכבדוהו עד מאד. עשר שנים לפני מותו העתיק מושבו מעיר מולדתו לאָשיצע — לווארשא ויחי מתבואות הבתים אשר קנה לו. — לפני מותו צוה את בניו: הג׳ ר׳ יוסף, ר׳ משה ור׳ ישראל גאלדוואססער נ״י לבלי לדרוש שכר מעון מהעניים הדרים במעונותיו ולהשיב את כל המשכנות ושטרי החובות לבעליהם.

ומחה ה׳ דמעה מעל כל פנים. הכותב בשברון מתנים.

א״ג.

ר׳ אליעזר לאנדא

אב״ד דק״ק ווילקאווישקי פלך סובאלק (בפולען), גוע ויאסף אל עמיו בן מעלה מתשעים שנה ביום א׳ במדבר ל״ג בעומר. האיש המורם מעם הזה בן בנו של הגאון הגדול ר׳ **יוסף הצדיק** זצ״ל אב״ד דק״ק פוזנא, חתן הגאון ראש כבה״ג מוהר״ר **יחזקאל לאנדא** זצ״ל אב״ד דק״ק פראג, בעהמח״ס **נודע ביהודה והצל״ח**, וחתן הרב הגאון ר׳ **יעקב יוקעל הלוי** ממשפחת הורוויץ ועטינגער אב״ד דק״ק ווילקאווישקי הנ״ל. המנוח הצטיין ביותר בחריפותו ובקיאותו בש״ס ופוסקים ראשונים ואחרונים ובאהבתו את האמת בכל לב. אבדה גדולה אבדה העיר ווילקאווישק, בהלקח ממנה צבי תפארתה, עטרת קהלתה, אבדה שאינה חוזרת לעולם! אך היא תדע להוקיר את מפעלו הטוב, ותאמר להציב לו מזכרת עולם בהכינה את תמונתו בליטאגראפהיה יפיפיה ופרי תבואתה יהיה קודש לבנין בית בקור-חולים על שמו. וה׳ ינחם אותה כרוב חסדיו, ויאמר לצרותינו די, ומחה דמעה מעל כל פנים! אמן.

אליהו זאב הלוי לבית לעווין-עפשטיין.

ר׳ אליהו נייווידעל

ביום ט״ז לחדש אלול ש״ז נאסף אל עמיו פה ווארשא ידידנו החכם והמשכיל הישיש רבי אליהו בן הרב רבי שלמה זלמן נייווידעל ז״ל, בשנת הששים והמש לימי חייו. המנוח היה אחד מזקני המורים לבני הנעורים בעירנו וכשלשים שנה היה אמון פדגוג ואזן וחבר ספרים טובים בהלמוד על פי הדרגה ישרה את שפת עבר ודקדוקה בספריו „תורת לשון עברית״ בשטת אללענדאָרף כתוב בשפת אשכנז וספר מקרא לבני הנעורים בשם „אב לבנים״, ויותר שהיה רבי אליהו נייווידעל משכיל אמתי, זך הרעיון והוגה דעות, היה בעל מדות תרומיות צנוע באורחותיו, אהוב למעלה ונחמד למטה וירכוש לו אהבת כל יודעיו ומכיריו אשר ראו בו חותם תכנית השרידים היחידים ממשכילי הדור העבר בעלי לב טהור ורוח נדיבה, המשכילים לרבים באמת ותמים ההולכים ומתמעטים לדאבון נפשנו! ר׳ אליהו נייווידעל היה חוטר מגזע ישישים נין ונכד להגאון הנודע רבי זלמן מוואלאזין ז״ל יליד זאמוט וימי עצומיו עברו עליו בעיר ראסיין בחברת רעיו וידידיו המשכילים אשר עשו להם שם בעולם הספרות. למרות עבודתו הגדולה חי כל ימיו חיי צער ודחקות, אך לא התאונן על גורלו, קבל יסוריו באהבה וסבלנות כגבר כביר כח לב וחכם באמת, עד כי גם צהלת רוחו לא עזבתהו עד הרגע האחרון. שנים רבות תעבורנה וזכר המשכיל האמתי רבי אליהו נייווידעל לא ימוש מלב כל מכיריו מבאי שער עירנו. תנצב״ה.

ספר

אורות מאפל

קובץ

כולל בקרבו כתבי יד עתיקים משרי התורה בדורות עברו וכתבי העדה והרשות, המפיצים אור על קורות הישוב בקהלות ישראל בכל תפוצותיו

ומחזיק בקרבו:

א) **דקדוק ופירוש על התורה** מהגר"א ז"ל מווילנא בנתוח המלות, הכ"י הזה נמצא באמתחת כתבי יד קדשו והוא העתקה כתובה בידי בנו של הגר"א ז"ל הגאון רבי אברהם ז"ל מעצם כ"י.

ב) גרגר אחד מהספר „**מיני תרגימא**" המיוחס להגאון רבי ישכר בער ז"ל אחי הגר"א ז"ל, הכ"י בשלמותו הוא ערך מלים זרות בתלמוד ומדרשים ונמצא באוצר הספרים של הרב החוקר רבי אברהם ברלינער נ"י.

ג) „**שירי נחמיה**" שירים מאחד מגדולי הקדמונים שנכתבו בשנת הקע"ח ליצירה, שמצא החוקר הד"ר ברלינער הנ"ל בבית עקד הספרים הוואטיקאני ברומא.

ד) פרק נכבד מאד מספר הקורות לעדת ישראל בעיר קאוונא, כולל בתוכו „**מגלת שמואל הקטן**" עם הערות והארות על המגלה, נשענות על יסוד כתבי־הרשות מראשית שנות המאה העברה.

פתח דבר מאת המו"ל

החלק הזה מהמאסף השנתי „כנסת ישראל" אינו אומר דרשוני. מי מקרבנו לא ידע, כי החבוב שאנו מחבבים דברי קדמונינו נוחי נפש אשר מימיהם אנו שותים ולאור תורתם נתחמם, היא חבת הקדש ואהבת עם-הספר אל חכמיו וסופריו מאורי הגולה אשר במאור התורה האירו הדרך לפני העם ההולך בחשך הגלות זה אלפים שנה. בזמנינו הכל מודים כי מצות „לקטו אבנים", אבני חפץ לבנין בית התולדה לישראל, היא מצות עשה שהזמן גרמא והרגש והשכל מחייבים אותנו להוקיר כל דבור שיצא מאת אבות העולם בשנות קדם כתורה שלמה בדברי ימינו.

בכל זאת אין אנחנו חושבים למותר להעיר את הקוראים נבוני דבר, כי בעבודתנו זאת, ככל העבודה אשר לנו בבנין „בית כנסתנו" לישראל, לא יצאנו מידי הכלל שכללנו לנו, לתת לקוראינו ד ב ר ולא ח צ י ד ב ר, ודבר שלם ונכבד מאד כזה הוא הכ"י היקר של הגר"א ז"ל. בכ"י הזה שנה לנו רבינו הגדול הלכות גדולות בחקי הדקדוק. רבינו הגדול נוטה בכמה הלכות קבועות מתורת המדקדקים של בני דורו ושנוי דעות נמצא בו מהנאמר בספרו „דקדוקי אליהו" ויש ידים מוכיחות שהכ"י שלנו נכתב בזמן מאוחר והלכה כבתראי. אחדים מהשנויים והנטיות ימצא הקורא במקומם ופה נעיר רק, שמספרו זה נראה ברור שרבינו הגדול היה מבעלי „השלישים" תחת אשר עד היום מנו אותו „השניים" לכן שטתם, זה נראה ברור מדבריו צד 7 בדבור המתחיל „תיבות". כן נראה מדבריו צד 8 בד"ה „בראשית", שלא קבל דעת המחלקים את הפעלים לשלשה משקלים; בכלל נראה, כי דברי אחרוני המדקדקים בזמנו לא היו לפניו או שלא חש לדבריהם. גם בחלקי הדבור בחר לו דרך מיוחדת מכל המדקדקים שקדמוהו. ההלכות הגדולות ששנה לנו רבינו במשנת הטעמים והנגינות הנה חדשות לרובי החוקרים במקצוע זה. הנה כן זכינו להוציא לאור חמדה גנוזה ודבר חפץ לחקרי שפתינו. כן תועלת הכ"י האחרים נ"כ נלויה וידועה וביחוד המגלה וההערות אשר מלפניה ומלאחריה, ועם זה הננו מעירים את הקורא שבהמגלה נאלצנו להשמיט שורות אחדות עפ"י סבה שאינה תלויה בנו, אך ההשמטה הקטנה הזאת אינה משחתת את הענין. נקוה כי קהל קוראי הכנסת יחזיקו לנו טובה על מנחתנו זאת ויקבלוה ממנו באהבה ורצון.

הבוחר בירושלים, ישלח ברכה וחיים, לכבוד רב פעלים מקבצאל הרב המו"ל לתפארת „כנסת ישראל".

התענגתי לראות העלים לדוגמא מספרך היקר כנסת ישראל, מלאכה מפוארה מעין שפרי דבית יעקב, הראוי לבא בקהל ישראל, תקותי כי ימצא לו מהלכים רבים בין נקיי הדעת בישראל. והיודעים המבינים בעת כי רק שמירת יסודות התורה והמצוה הוא הבריח אשר יכול להבריח את בית ישראל להיות לעם וללאום גם יחד, המה ימצאו מנוח בספרך היקר, המה יעלו עליו גם פעולתם ברוח הפדגוגי על העם כלו, על מצבם ומהלכם ועל כל דרכי חייהם לטעת ביניהם רוח הלאומי על יסודות קדמונינו ז"ל ועל דרכיהם דרכי נעם ועל כל נתיבות שלום.

ולהוסיף עליו פאר ויופי הנני שולח לך חמדה גנוזה אשר הזמין ה' לידי בין כתבי הגר"א ז"ל מווילנא דקדוק וביאור על התורה כסדר התורה, משקל כל שם פעל ומלה וכל תבה ואות, נקודות וטעמים, ואגב מבאר כל חכמת הדקדוק בטוב טעם ודעת; הסדר הנפלא מעיד על עצמו כי מפי הגר"א ז"ל יצאו ושטתו עולה בסגנון עם שטתו באדרת אליהו, ובמשנת אליהו, ובפרט כי יחסותו אליו, ובין העתקת באוריו לתורה ולדברי הימים שטוהו. ולפי הנראה הכתב הוא מר' אברהם בנו ז"ל או מגדולי תלמידיו. וגם ידוע כי סדר למודו היה לעת זקנתו בפסוקי חומש והיה הולך מן הקודם אל המאוחר וכולל בו כל דבר וחוזר עמו כל התושבע"פ בכל החכמות וכאשר מבואר במעלת הסולם ד' כ' בשם הגאון מוהר"ש, אפס קצהו תראה, והשאר גלוי וידוע לבקי בספריו, ובסדר למודו, כי לא רצה לעשות שום למוד צורה מפשטת בלא עצם התורה רק שיהיה מחויב לה כחיוב הצורה אל חומרו ולקיים גם עמהם מצות והגית בו וגו'.

ראוי היא הקונטרס הזה להיות רוח החיה בהאופנים בסדר הלמוד, וכאשר נוכחנו לדעת כי ע"י למוד הגר"א צ"ל נעשה יסוד מוסד לתורה בכל הדור ההוא ונטע אהבה גדולה לעסוק בתורה אשר ב"ה עוד היום לא כבה בכל מדינת ליטא וזאמוט ובכל המקומות אשר שמו הטוב הלך למישרים. ובזמן הזה כי דרוש לנו פדגוגי נקיה וקלה אשר ממקום טהור תופיע על למוד התורה ע"פ דקדוק הלשון, יכול הסדר הזה להביא ישע רב וראוי לכבודו לשום הקונטרס הזה בתוך ספרו ולעורר ע"ז כי יראו וכן ילמדו לעשות בכל חלקי התורה, והיה אם הדברים יעשו פרי ותהיה ממזכי הרבים וגם זכרוני יעלה לטוב.

יצחק הירשענזאהן מדפיס בעה"ק
ירושלים תוב"ב בן להרב הגאון מו"ה
יעקב מרדכי נ"י הירשענזאהן ראש ישיבה
בבה"מ שנות אליהו בעה"ק ירושלים תוב"ב.

דקדוק ופי' על התורה

מהגר"א ז"ל

אשר נמצא באמתחת כתבי יד קדשו, והוא העתקת כתב יד הגאון ר' אברהם ז"ל בנו. אשר העתיקם בעצם ידו ממש.

בראשית: תחלת הכל צריך האדם לידע שהתורה שלנו היא חיותנו, וכמו שהדגים חיים במים ואם הם נפרדים מן המים הם מתים כך האדם כשנתפרד מן התורה אפילו רגע אחד מיד הוא דומה כמת, לכן מברכין על התורה וחיי עולם נטע בתוכנו. וכמו שהעולם נחלק לג"ח דהיינו שמים ורוח וארץ השפלה כן האדם מתחלק לג"ח דהיינו נפש רוח ונשמה, וכמו כן התורה נתחלקה לג"ח דהיינו אותיות ונקודות וטעמים, והאותיות כמו גוף האדם, והדגושים הם כמו נפש האדם, והנקודות הם כמו רוח האדם, וכמו שהרוח הוא עיקר האדם והרוח הוא רוח החיוני, שהאדם שבו הרוח יכול לילך לכל מקום שירצה והוא כח התנועה שהאדם מתנועע לכאן ולכאן, כמו כן הנקודות מנענעים האותיות ובהם חיים האותיות, כי האדם מנענע האותיות בנקודות. והטעמים הם כמו נשמה שבאדם והיא נפש המשכלת שבו אדם משכיל לאיזה [דרך] הוא רוצה לילך ולשמור א"ע אם ילך לכאן או לכאן, כמו כן הטעמים בהם אדם יודע באיזה מקום יוליך האותיות אם למעלה או למטה. והאותיות מתחלקין לג"ח דהיינו אותיות אהחע"ר אין מקבלין דגש כלל, ט"ס שק"ץ נוזלי"ם לעולם *) הם דגושים, בג"ד כפ"ת לפעמים הם דגושים ולפעמים הם רפויים. האותיות הם כ"ז [כח] **) ועיקרן כ"ב אלא שחמש מהן כפולים וענינם שהן נכתבין בסוף התיבה, והפשוטים נכתבים בתחלה או באמצע, וב' שיני"ן ימין ושמאל, הנקוד בימין נקרא שי"ן והנקוד בשמאל נקרא סי"ן, ודגש הוא נקודה באמצע האות והרפוי הוא קו על האות והסופרים השמיטו אותו הקו. הנקודות ג"כ נחלקין לג"ח, תנועות גדולות,

*) ע' בספרו דקדוק אליהו שער הדגש ס"ב וז"ל: „דגש קל בא ג"כ בכל האותיות, אך הסופרים השמיטוהו ולא הניחו כ"א באותיות בג"ד כפ"ת". (המו"ל)

**) כן מצאתי בכ"י בשני חצאי מרובע, וט"ס הוא, ואולי יחשב שי"ן ימנית ושי"ן שמאלית לשנים, אבל בפירושו לס' יצירה (פ"א) אמר מפורש: כל האותיות עשרים ושבע הן. (המו"ל)

ונקראים: קמץ, חיריק שאחריו יו"ד נחה, צירי, מלאפום, חולם, והן נמשכין בקריאה, והן אבות, וכנגדן חמש ת"ק ונקראין: פתח תולדה של קמץ, חירק בלא יו"ד תולדה של חיריק גדול, סגול תולדה של הצירי, קמץ קטן תולדה של החולם, שורק תולדה של המלאפום, והן השבעה מלכים כי חיריק גדול וקטן נחשבין כאחת אלא שחילוק יו"ד ביניהם, וכן השורק והמלאפום אלא שחילוק וי"ו ביניהם, והיה ראוי [להיות] השורק באמצע האות כמו המלאפום, אלא כדי שלא לטעות בדגש שיאמרו שהוא דגש, אבל במלאפום שלא יוכל לטעות לפי שמלאפום בוי"ו והוי"ו הוא נח נסתר וא"כ לא יכולין לומר שהנקודה הוא דגש כי זהו כלל גדול שלא יוכל לבוא נסתר ונראה באות אחת. והראיה, אפי' בשורק במקום שלא יוכל לטעות (עמדו) [העמידו] באמצע האות כמו ופרעה שע"כ הוא שורק, ולא יכולין לומר שהוא מלאפום, הלא כלל גדול בחכמת הדקדוק שאות שלישי לפני נגינת טעם במתג והוי"ו הוא אות שלישית אע"כ הוא שורק ולעולם לא יבוא על שורק ועל ק"ח לא נג"ט ולא מתג, ולפיכך לפעמים יבוא מלאפום במקום שורק במקום שלא יכולין לטעות, וכן להפך יבוא שורק במקום מלאפום חסר וי"ו כי היו יכולין לטעות בדגש ע"כ בא שורק במקום מלאפום כמו הָעֲטֻפִים, וכן קמץ גדול וקטן נ"כ אחת נשאר א"כ שבעה מלכים. וה' שואין: שוא נע ושוא נח ח"ק וח"פ וחטף סגול, והן נחטפין ואינן נקראין תנועה כלל, והטעמים ג"כ נחלקין לג"ח, שבעה פסקי סו"פ ואתנח, סגולתא, זקף קטן, פסיק, מקף, מתג *), וט"ו מלכים זרקא לגרמיה רביעי פשטא ז"ג טפחא פזר ת"ג ת"ק אזלא גרש גרשיים תביר יתיב, שלשלת קרני פרה. י"ב משרתים עילוי מכרבל מונח מהפך מרכא דרגא קדמא אזלא מרכא כפולה ירח בן יומו מאיילא, עילוי מכרבל מונח צורתן אחת אלא שמונח שבא לפני אתנחתא וז"ק וזרקא נקראין עילוי, ובאם שיש שני מונחים לפני ז"ק אזי מונח הראשון נקרא מכרבל והמונח השני שלפני ז"ק נקרא עילוי, וכן מונח הראשון הבא בראש התיבה נקרא ג"כ מכרבל ובתנאי שלא יהיה במקף והשאר נקראים מונחים. אזלא וגרש של המפסיקין צורתן אחת אלא הבא מלרע נקרא אזלא ומלעיל נקרא גרש, ומשרת של אזלא נקרא קדמא ומשרת של גרש נקרא גרש ונקרא אזלא, וכן לפני שאר הטעמים, קדמא ופשטא צורתן אחת אלא

*) עיין לקמן בדיני פסקי הטעמים במלת והארץ. (המו"ל)

שהפשטא נכתב לבסוף התיבה אפי' הוא נח נראה או נסתר בקצה האחרון של האות, ואם הוא מלעיל נכתב תרין פשטין אחת כנ"ל ואחת מלעיל, וכן זרקא סגול ת"ק נכתבין ג"כ כמו הפשטא ות"נ נכתב בראש התיבה בקצה האות וכולן נקראין במקומן הראוי להם. מאיילא משמש לפני ס"פ ואתנחתא וזרקא. לפני אס"פ צורתן כטפחא ולפני זרקא צורתן כמרכא. עם ס"פ יבא לעולם בתיבה אחת במקום המתג ולפעמים בשתי תיבות רק יהיה ביניהם רק נקודה אחת, ועם זרקא יבא בשתי תיבות ובלבד שיהיה לפניה קדמא ובלא פסיק, וכשיבא פסיק אזי הוא מרכא לעולם:

תיבות התורה שרשם ג' אותיות לא פחות ולא יותר והשאר שמושים וכל שרש נשקל במשקל פעל, אות הראשון פ"א והשני עי"ן והשלישי למ"ד הפעל, ונחלקות ג"כ לג"ח שם פעל מלה, שם הוא מופשט מהזמן, פעל הוא פעולה בזמן, מלה אינו לא שם ולא פעל אלא לחבר שם ופעל, וכל אחד נחלק לג"ח שם, שם העצם, והתואר, ומקרה. שם העצם נחלק לב', שם העצם הכללי כמו שם המין שור אדם וכיוצא, ושם הפרטי כמו שם האישי ראובן שמעון ודומיהם, וההבדל שביניהם הוא בארבעה, שם הפרטי לא [יבואו] בהם ה"א ידיעה וסמיכות ורבוי וכנוי, שם התואר הוא כמו חכם ע"ש החכמה שבו. שם המקרה הוא החכמה עצמה שאין לה מציאות בלתי נושא, ונחלקין לי"ג *) שמות, שם הנבדל כמו שלחן, שם הנרדף כמו שמש חרס חמה, שם המשותף כמו עין ועין המים, שם המושאל כמו ראש שנשאל מראש האדם, שם המסופק כמו תבנית, שם המצטרף כמו אב אדון, שם היחס כמו עברי מצרי ולנקבה עבריה או עברית או מצרית בתי"ו בסוף, שם המספר כמו אחד שנים, שם הנגזר מפעל או משם:

והפעל ג"כ נחלק לג"ח כמו שנחלק הזמן עבר עתיד הוה, והוה נחלק לג"ח בינוני פועל ופעול, ופעול הוא בדבר שנעשה כבר ועדיין המעשה קיים, ועתיד נחלק לב' חלקים צווי ועתיד, צווי משמש תיכף, והמקור בפעלים כמו שם המקרה בשמות, בלשון אשכנזית הוא בנו"ן בסוף המלה עסין טרינקען וכדומה, והמלה ג"כ נחלקת לג"ח, א' שלא יבא עם הכנוי כמו כי אשר ודומיהם, ב' שיבוא עם הכנוי כמו למען למענו למענך, והג' שאין בהם אות משורש כלל אלא יבוא שמוש עם הכנויים כמו לי הלמ"ד הוא השמוש ויו"ד הוא הכנוי מדבר בעדו, ויש ב' כמו בו בה בך לך מלות שיבוא לעולם עם כנוים, אך במלת לָךְ יש חילוק באס"פ וז"ק, והכ"ף בא עם מ"ם וי"ו בין הכ"ף והכנוי כמו כמוהו כמוך כמוני כמוכם כמוכן כמוהם כמוהן, ולפעמים יבוא הרבים כמו הבי"ת והלמ"ד דהיינו בָּכֶם בָּכֶן בָּהֶם בָּהֶן יבוא לעולם הלמ"ד בקמץ חוץ מי"ד בתורה שבא הלמ"ד בשוא והכ' בקמץ במסורה פ' בראשית (וי"ו) [ויו"ד] בנ"ך בדניאל ק' יו"ד ובלשון נתינה במלכים כולן לָךְ חוץ ה' בנתינה לָךְ במלכים:

בְּרֵאשִׁית. האותיות נחלקין לג"ח חציין שרשיות והן ח"ס פ"ר"ט' נ"ז"ע' צ"ד"ק', אלב"ש בראש התיבה שמושיות, אבל באמצע ובסוף אינן אלא שרשיות, ת"כ"ן' ה"י"ו"ב' פעמים שמושיות בין בראש ובין באמצע ובין בסוף, והשמושיות נחלקין לג"ח, אחד נוספים על השרש בשמות הנגזרים והן אותיות ה'א'מ'נ'ת'י'ו בראש ובסוף ושנית שמושי פעלים והן יבואו ג"כ ה'א'מ'נ'ת'י'ו לבד המקור והכנוי כדלקמן בכולם יבאו בסוף השרש לבד המקור יבא בראש, ועתיד בראש ובסוף, בעבר משמש כל האמנתי"ו בסוף לבד אחד שאין יכול לבוא, בינוני נחסר א' ונו"ן, וצווי לא יבא רק אותיות י'ו'נ'ה וכולם בסוף, ובעתיד אית"ן בראש ויונ"ה בסוף, ומקור ב'כ'ל'ם בראש וכנוים בסוף ובא אותיות הכנוי"ם בין בשמות בין בפעלים בין במלות, והג' שמוש מש"ה כל"ב ובראש התיבה, ונקודו מ"ם בחירק, שי"ן בסגול, ה"א בפת"ח או בח"פ, וכל"ב נקודתו העצמית בשו"א וזהו הב' שבכאן. ובתוכו דגש כי שני מיני דגושין הם, א' דגש חזק והוא בכל האותיות ואינו בא אלא אחר תנועה מעשר התנועות, והשני דגש קל ואינו בא אלא בתהלת התיבה או אחר שוא נח אפילו באמצע, ואינו בא רק באותיות בג"ד כפ"ת והוא דגש שבכאן: ראשית נגזר מראש והוא שם המושאל והשאר מאותיות האמנתי"ו: נקוד הב' בשו"א כנ"ל: רי"ש בצירי ושי"ן בחירק כי השמות חלוקים מהפעלים כי כל הפעלים במשקל אחד הם הולכים ואינן מחולקין אלא בגזרותיהן כמש"ל אבל השמות חלוקים במשקליהם, יש במשקל פֶּעֶל כמו טֶנֶא ויש במשקל פָּעָל כמו דָּבָר, ויש נוספים עם ה'א'מ'נ'ת'י'ו' ודומיהם וג"כ נחלקים בבניניהם ובחלקיהם, כי הפעלים נחלקים לשלשה אבות ולשלשה תולדות ואב ותולדה בעצמו, שלשה אבות הן פָּעַל פִּעֵל הִפְעִיל, ושלשה תולדות הן נִפְעַל פֻּעַל

---

*) מספר הי"ג הם אלה לפ"ר: ט' החושב חלאה ועוד ד' הם: עצם כללי ועצם פרטי, תואר, מקרה. (המו"ל)

הִפְעִל , ואב ותולדה בעצמו כמו הִתְפַּעֵל , וכן השמות הנגזרים מהם יש מקל ויש מִפְעָל ויש מַהִפְעִיל וכיוצא ויש מעבר ויש מעתיד וכיוצא , וזהו החילוק שבין רִאשׁוֹן לְרֵאשִׁית , כי רִאשׁוֹן נגזר מעתיד הקל כמו יִפְקֹד תִּפְקֹד . וְרֵאשִׁית נגזר מעבר מבנין הִפְעִיל ויורה על חוזק הדבר אלא לפי שעיקר שמושו בסמיכות נשתנה לצירי כמו דְּבָרִים דִּבְרֵי : האל"ף והיו"ד נח נסתר והתי"ו נח נראה , כי כל הנקודות נקראין תנועות לבד שו"א שאין בכלל התנועות , ושני מיני נחין הם נח נסתר ונח נראה . וכל האותיות שהם נחים נראים במבטא לבד מאותיות אהו"י הן לפעמים נחים ונסתרים וכולם ראוים להנקר בשו"א אבל הסופרים השמיטו מנח נראה שבסוף התיבה ומנח נסתר אפילו באמצע רק בנח בראה שבאמצע הניחו השוא , לפיכך כל נח שנקוד בשוא בודאי נח נראה הוא , וסדר הנחתו כך הוא , האליף נח נסתר אחר כל שבעה מלכים הנ"ל , אחר קמץ בעצם וראשונה כמו בָּרָא , אחר חירק כמו רִאשׁוֹן , אחר צירי כמו רֵאשִׁית , אחר מלאפום כמו פְּאֵרָה , ואחר חולם כמו רֹאשׁ , ואחר פתח כמו חַטַּאת , ואחר סגול כמו מֶנֶא , ואם הוא נראה נקוד בשוא כמו יַאְדִּיר ודומיהם , היו"ד תנוח אחר חירק וצירי כמו דִּבְרֵי ואחר שאר הנקודות הוא נראה , חוץ יו"ד הרבים נסתר אחר סגול כמו דְּבָרֶיךָ ואחר קמץ כמו דְּבָרָיו , הוי"ו תנוח אחר חולם כמו הוֹדוּ ואחר מלאפום כמו בָּרוּךְ , וההה"א לא תנוח באמצע התיבה לעולם רק בסוף באופן שלא יהיה במפיק , ואם הוא במפיק הוא נראה . החירק גדול והמלאפום לעולם יבואו אחריהן אותיות הנח דהיינו היו"ד והוי"ו בעצם וראשונה אבל הקמץ והצירי והחולם לפעמים הן חסרים : הנגינה שעליו הוא טפחא מהמלכים כנ"ל והוא המפסיק הראשון שבא לפני אתנח וס"פ ובלעדו לא יבא מפסיק אחר קודם לאס"פ : ומלרע כי הטעם לא יבא כ"א בשבעה מלכים הנ"ל , ולא יבוא כי אם בתנועה האחרונה מהתיבה ונקרא מלרע או בתנועה שלפניה ונקרא מלעיל , וכאן יבא מלרע כי זה כלל גדול כל תיבה שסופה נח נראה ולפניו ת"ג הוא לעולם מלרע : ב' שמושים כאן הזמן כמו ביום וכיוצא : ראשית החילוק שבין ראשון לראשית בפירושם הוא זה , כי הראשון אף מה שיש לפניו נ"כ ראשון , אחרון נ"כ יש לאחרון עוד אחרון כמו לאה וילדיה אחרונים , וראשית הוא בעצם וראשונה , ראשית שאין לפניו ראשית , ולכן כל ראשית שבתורה הוא סמוך כמו ראשית ממלכת יהויקים שהוא ראשית למלכותו לבד , אבל ראשית שבכאן הוא ראשית

שאין לפניו ראשית והוא מורה על חידוש העולם שאין ראשית לפניו כלל לכן התחילו התורה בזה לפי שחידוש העולם הקדמה לתורה שבלי האמנת החידוש אין האמנת התורה , והחידוש ויציאת מצרים הם שני עדים לתורה, לכן מצות ראשונה שבת שנ' ראשונות בשמו ית' כי השבת הוא עדות לחידוש העולם כמ"ש בדברות הראשונות ועדות ליציאת מצרים כמ"ש בדברות האחרונות , וזהו שנחלקה התורה לחמשה ספרים, ספר הראשון הוא התחלת התורה , אדם הוא התחלת העולם , נח הוא התחלת האומות , ואבות הן התחלת ישראל ובהם קיום הספר , הספר הב' הוא תחלת ירידתן למצרים וגאולתן ונתינת התורה ועשית המשכן , וספר שלישי הוא התורה לבאי הארץ ונכרת להם ברית חדשה וברכות וקללות כבראשונה והתחלת אלה החקים לעשות בארץ :

בָּרָא הוא פעל עבר מבנין הקל, כי הפעל נחלק לשלשה חלקים שלמים וחסרים ונחים, שלמים הוא כל אותיות השרש שלם ולא נחסר לעולם ולא תנוח לעולם רק בא בשלמות , חסרים הוא כל האותיות שאחד מהן לפעמים נחסר דהיינו שפ"פ שלו הוא נו"ן או למ"ד בנז"ת לקח או יו"ד אם ע"פ צד"י כמו יצק חוץ יצא כמש"ל או ע"פ ול"פ דומות או שלמ"ד הפעל נו"ן ותי"ו נחים הוא זה , כל שפ"פ א' או יו"ד או ע"פ וי"ו או יו"ד או למ"ד פעל א' או ה"א נחים לפעמים כמש"ל , בשלמים ובחסרים נקודים שוה קמץ ופתח , כמו שָׁמַר פָּקַד נָגַשׁ נָתַן כָּרַת , אבל ראוי שיהיו בו שני קמצין כמו מָצָא , אבל לפי שיש ד' מבטלין לקמץ , א' שוא נח באמצע תיבה, ב' דגש , ג' שמוש ני' , ד' יו"ד בחירק קטן, ולכן נשתנה לפתח כמו פָּקַד שבשביל שבנמצאים ומדברים צ"ל שוא נח אחר פ"פ [ע"פ] כמו פָּקַדְתָּ ובחסרים מפני הדגש שצ"ל כמו סָבַב , ונ"ע ג"כ ראוי להיות הפ"א בפתח כמו בח"ע דהיינו סַב ונקוד בקמץ כמו שָׁב להבדילו מכפולים ושם צריך לנקוד בפתח בעבור הדגש שאחריו כמו סַבּוּ סָבַב אבל בנחי למ"ד כמו מָצָא פָּנָה בא בשני קמצין לפי שלא בא אחריו שוא נח או דגש לעולם לכן הוא בשני קמצין , ולכן ברא שבכאן הוא בשני קמצין כנ"ל, ומלרע כדין כל הפעלים שע"פ שלהם בעצם וראשונה כמו פָּקַדְתָּ פָּקַדְנוּ פְּקַדְתֶּם ודומיהן , והטעם הוא בעילוי לפי שברא יותר רהוט לאלהים ממלת בראשית לברא , וכל מונח שלפני אתנח נקרא עילוי , וה"ה אם יש שני מונחין לפני אתנח, הראשון שאצל האתנח נקרא עילוי, והב' מונח סתם : והפי' של

ברא הוא זה, כי יש שלשה מיני הויות באדם דהיינו בריאה ויצירה ועשיה, בריאה נאמר על חומר וצורה העצמית מה שאין ביכלת ביד האדם לברוא, ויצירה הוא דבר שמצייר אותו דהיינו ריבוע או עיגול מה שיש ביד האדם לצייר, ועשיה הוא השלמות הדבר לכן יש עשיה חוץ הדבר ההוא כמו וישראל עושה חיל כיון שהוא שלמות האדם לכן נקרא עשיה וזה הפי' של ברא על חומר וצורה העצמית:

אֱלֹהִים השרש אֱלֹהַּ במשקל פֹּעַל ויו"ד מ"ם סימן הרבים, ויבא בלשון רבים לפי שהוא בעל כח שבכל הכחות כדלקמן: האל"ף בח"ס לפי שלעולם לא יבא שוא נע לבדו על אותיות הגרון אם לא בצירוף פתח או סגול או קמץ חטף ונקראין ח"פ ח"ס ח"ק, וזה בח"ס לפי שכל אֱלִי או אֱלוֹ תמיד בח"ס כמו אֱלִיעֶזֶר ודומיהם, וכל אֲחִי או אֲבִי תמיד בח"פ כמו אֲבִיעֶזֶר אֲחִיעֶזֶר: הלמ"ד בחולם כמשקלו מן פֹּעַל, וזה תדע כי הפעלים שומרים תמונתן אבל לא כן חשמות כי כל שם יש לו משקל מיוחד: וחה"א בחירק לפי שהיא לפני יו"ד מ"ם הרבים כמו דָּבָר דְּבָרִים: ומלרע כנ"ל במלת בראשית: ובאתנח לפי שהוא סוף ונושא המאמר ומכאן הוא מתחיל נשוא המאמר וכאן הוא הפסק גדול בפסוק. והפירוש הוא מנהיג הוא שם השגחה ולכן יקראו כל האמצעים בעלי ההשגחה בשם זה אפילו בני אדם המשגיחין נקראים אלהים כמו אלהים לא תקלל, וכן השרים של האומות נקראים אלהי העמים. והשי"ת הוא בעל היכולת ובעל הכחות כולם ולכן נקרא בלשון רבים, ועוד שכל לשון שררה נקרא בלשון רבים כמו ויקח אֲדֹנֵי יוסף ביו"ד הרבים:

אֵת השרש כאן מנ"ע אות, לפי שיש במלה שני [מיני] שרשיות נ"ע וכפולים זאת ידוע [כי נ"ע] באים עם כל התנועות הגדולות כמו זָר בקמץ קִיר בחירק זֵד בצירי אוֹר בחולם דוּד במלאפום, ובכפולים אינו בא רק בקמץ כמו זָךְ ובצירי כמו חֵן חֵץ ובחולם כמו תֹּם קֹר ובפתח כמו תַּג, ולידע החילוק שבין נ"ע הבאים בקמץ צירי חולם ובין כפולים הבאים על משקל קמץ צירי חולם הוא זה, שכפולים דינו הוא לבא בדגש להורות על אות הכפל לכן כשיבא בריבוי ובכנויים אזי נשתנה מקמץ וחולם לפתח כמו זָךְ זַכִּים זַכָּיו, תֹּם תַּמִּים תַּמָּיו וכו' ומצירי לחירק כמו חֵן חִנּוֹ אבל בנ"ע מזה המשקל יקום (הת"נ) [הת"ג] ברבוים ובכנוים, ובמלת אֵת מצאנו לפעמים שיקום הת"ג וע"כ צ"ל מנ"ע כמו אוֹתוֹ אוֹתְךָ, אִתִּי וכו' צ"ל ע"כ מכפולים כמו מן חֵן חִנּוֹ וכאן הוא בודאי מנ"ע לפי פשוטו כמו שאבאר לקמן אי"ה: והטעם עליו מרכא, לפי שמרכא משמש לטפחא וס"פ ותביר וזרקא ולגרמיה, וכאן הוא משמש לטפחא: ופי' אֵת הוא מורה על עצם הנפעל בל"א „דיא" וכשבא אחריו ה"א הידיעה הוא בל"א „דעם" כי ח"ו יש לטעות, וכל אתין שבתורה הוא מנ"ע וג"כ הוא מורה כנ"ל חוץ מהבאים את יעקב ששם פירושו עִם בל"א „מיט", וזה ג"כ חילוק שבין נ"ע וכפולים משרש זה, כי אוֹתוֹ אוֹתְךָ פירושו בל"א „איהם" „דיך" וְאִתּוֹ וְאִתְּךָ וכו' פי' בל"א „מיט איהם" „מיט דיר":

הַשָּׁמַיִם הה"א הוא ה"א הידיעה, כי ה"א הידיעה בא על ד' אופנים, א) הנראה או הנשמע בחוש כמו הקול קול יעקב הוא ידיעה בחוש השמיעה וכמו הארץ הוא ה' ידיעה בחוש הראיה. ב) ידיעה בשכל כמו ויפגע במקום כמו בהמקום, והיא זו כי השמים ה' ידיעה בשכל. ג) מה שהיה במאמר הקודם. ד) מה שיהיה אח"כ במאמר ההוא, ויש ג"כ ה"א שהוא משמש לקריאה ונקרא ה"א הקריאה, כמו הדור אתם ראו, ויש ה"א שהוא משמש על התימה, כמו הלבן מאה שנה יולד, ויש ג"כ ה"א שהוא משמש על השאלה כמו הכתנת בנך היא אם לא: והשי"ן מ"ם שבכאן הוא משרש כי השרש הוא מנחי ל"ה שָׁמֶה וראיה שישתנה בסמיכות כמו שְׁמֵי הַשָּׁמַיִם, ואם היה מנ"ע לא היה נשתנה בסמיכות, ואם היה מכפולים היה ראוי לבא דגש במ"ם וע"כ צ"ל (מנ"ע) [מנל"ה] ויו"ד מ"ם הוא סימן הרבים כמ"ש לקמן: ומעתה אבאר הנקודות. הה"א הוא בפתח כי כל ה"א הידיעה בא לעולם בפתח וכן ה"א הקריאה ולפעמים ג"כ בה"א התימה והשאלה במקום שאין יכולין לטעות שהוא ה' הידיעה והקריאה הוא בפתח, והשי"ן בדגש כי אחר ה' הידיעה והקריאה בא לעולם בדגש ולפעמים אחר ה' התימה והשאלה כנ"ל: והשתא דאתית להכא אבאר כל דיני הדגש, אחר מ"ם בחירק בא לעולם דגש וכן אחר שי"ן בסגול וכן אחר וי"ו המהפך מעתיד לעבר חוץ כשאות שאחריו הוא בשוא כנ"ל, וכן אחר כל"ב הבאים בפתח להורות על הידיעה, וכן בא לפעמים דגש על חסרון פ"א או עי"ן או למ"ד, וכן על חסרון נו"ן נפעל במקור וצווי ועתיד חוץ כשאחריו שוא כנ"ל, וכן בא דגש על סימן הבנין דהיינו פִּעֵל פֻּעַל הִתְפַּעֵל בכל חלקיהון, וכן בא דגש על חסרון תי"ו התפעל וכן על כנוי כי ליחיד נסתר

מעתיד בא לעולם דגש וכן בשמות בא דגש על חסרון פ"א כמו מַטַּע מַפַּע ועל ח"ע כמו בת בתי וכו' כי השרש מן בת הוא בנת וכן בשמות שהם ע"מ פַּעַל פֻּעַל הִתְפַּעֵל , וכן בריבוים כשהנפרד הוא בפתח בסוף כמו זמן זמנים דגש בנו"ן , מן קטן שפן גמל יבוא ג"כ דגש בריבוים אע"פ שתנועה אחרונה בקמץ כמו קְטַנִּים שְׁפַנִּים גְּמַלִּים , וכן יבא דגש בג' מיני דחיקין שיתבארו לקמן אי"ה. ויש עוד וכמה דגושים שהם ללא צורך אלא מפני חוזק הענין. ומלת ל"ב אי"ש דהיינו למה בתים אנה ימה שמה הוא זר כי הוא ללא צורך כלל : והשי"ן בקמץ כי השרש הוא שָׁמָּה מנחי ל"ה כנ"ל: והמ"ם רפוי כי הוא אחר ת"ג, ובפתח כי לפני יו"ד בחירק בא לעולם פתח כמו רַחַיִם פַּעֲמַיִם , והיו"ד בחירק קטן כי מה שהוא מורה על שני דברים היו"ד בח"ק כמו שנים וי' מ' סימן הרבים כי ב' שמים יש , ולעולם לא בא בנפרד כי יש משקלים שבאין לעולם בל"ר כמו בתולים זקונים , ויש משקלים שבאין לעולם בל"י , ויש שנמצא רק בלשון שנים כמו מאזנים רחים וברוב הוא בא בשני דברים שלא יוכלו להתפרד , וזאת תדע כי רבוי זכרים יבאו ביו"ד מ"ם ורבוי הנקבות יבאו בוי"ו תי"ו, ושמים בא לעולם ביו"ד מ"ם : והנגינה עליו טפחא מפני שהוא המפסיק גדול שלפני ס"פ : ומלעיל מפני שהוא כלל גדול בדקדוק שכל תיבה שסופה נח נראה ולפניו ת"ק ולפני הת"ק לא בא לא שוא ולא דגש, הנגינה מלעיל, חוץ שמוש תַּם תֵּן לעולם מל"ע , וכן אַחַר אַחַת לעולם מלרע , ופי' שמים הוא לשון גובה וכל הדברים הגבוהים נשאל משמים כמו שמי קורה :

וְאֵת הוי"ו הוא וי"ו החבור. ואגב זה אבאר כל דיני וי"ו השמוש כי הוי"ו משמש ג' שמושים .

א) וי"ו החבור בין (תיבת נפריד) [תיבות נפרדות] דהיינו שם לשם פעל לפעל מלה למלה ומאמר למאמר . ב) וי"ו המהפך , ובתוכו יש שני מיני ו' ההיפוך , א' מעבר לעתיד ב' מעתיד לעבר . ג) ו' ההתחלה , ובתוך ו' החיבור נכללין כמה ווי"ן כמו , ו' החילוק כמו מכה אביו ואמו , וי"ו אז כמו אם בחקתי תלכו ונתתי גשמיכם גו' , וי"ו אבל כי כל אלהי העמים אלילים וה' שמים עשה , וי"ו הטעם כמו ולא ירבה לו נשים ולא יסור וגו' , וי"ו הדמיון כמו מים קרים על נפש עיפה ושמועה גו' [משלי כה] [וכן ברוב כל ספר משלי דכוותיה] , וי"ו אעפ"כ כמו ארבעה קטני ארץ והמה חכמים מחוכמים [שם] וכן כל אותה פרשה דכוותיה , וכל הווי"ן האלה בשוא גע הם . אך הוי"ו המהפך מעתיד לעבר הוא בפתח ואחריו דגש , כמו וַיֹּאמֶר , חוץ כשאותיות אית"ן בשוא ופ"פ מאותיות הגרון אזי נשמט (השו"א) [הדגש] ובא מתג לפניו , כמו וַיְהִי וַיְחִי וכן כל וידבר היו"ד הוא רפוי , אבל וי"ו המהפך מעבר לעתיד הוא בשוא כדין כל הווי"ן האלה כמו ועשית לך ארון וגו' , אך לידע הסימן שבין ו' ההיפוך מעבר לעתיד ובין ו' החיבור הוא זה , אם עבר קודם אזי הוא ו' החיבור כמו מי פעל ועשה , ואם לפניו עתיד או הוא בראש ענין אזי הוא ו' ההיפוך , והוי"ו שבכאן הוא ו' החיבור : אֵת הוא משרש [אית] כנ"ל במלת את : הוי"ו הוא בשו"א כדינו כי הוא ו' החיבור : האל"ף בצירי במשקלו כי הוא מנ"ע כנ"ל , ומלרע כנ"ל, ופי' את כנ"ל :

הָאָרֶץ הה"א היא ה"א הידיעה , וארץ הוא השרש , הה"א בקמ"ץ כי היה ראוי להיות בפתח ואחריו דגש כדין כל ו' החיפוך , אך מפני שאחריו אות אהחע"ר שאין מקבלין דגש כלל רק האל"ף והרי"ש מקבלין לפעמים דגש ונמנה במסורה לכן נשלם בתנועה שלפניו , אם הוא פתח נעשה קמץ , ואם הוא חירק וסגול נעשה צירי , ואם הוא קבוץ או ק"ח אזי נעשה חולם . ודוקא על ג' תנועות אלו קמץ צירי חולם ולא על שאר ת"נ , לפי שלא בא אחריהן שום אותיות אהו"י נחות לכן בא כאן בקמץ לפי שנשלם הדגש שבאל"ף ונעשה מפתח קמץ כנ"ל : והקמץ שבאל"ף והסגול שברי"ש הוא משרש כי המשקל הוא פֶּעֶל *) ומלעיל כנ"ל במלת שמים , והנגינה עליו ס"פ , ופי' של הארץ היא הארץ הכוללת כמו שאבאר לקמן אי"ה :

וְהָאָרֶץ הוי"ו הוא ההתחלה כנ"ל במלת ואת , והה"א היא ה"א הידיעה כנ"ל במלת הארץ , וארץ הוא משרש כנ"ל, הוי"ו הוא בשו"א כנ"ל, והה"א הוא בקמץ כנ"ל , וקמץ וסגול כנ"ל במלת הארץ , ומלעיל כנ"ל, והנגינה עליו רביעי. ואגב זה אבאר קצת דיני פסקי הטעמים , כי זאת ידוע לנו כי הטעמים הם כ"ב כנ"ל במלת בראשית , שבעה פסקי טעמים וט"ו מלכים כנ"ל , אך מתג ומקף שנמנה שם בכלל פסקי הטעמים אינם בכלל הטעמים , וכן פסיק ושלשלת וקרני פרה ג"כ לא נדבר מהם מפני שהם נמנים ע"פ מסורת ד' שלשלת בתורה וג' בנביאים וכולם לא יבאו רק בראש הפסוק ואחריו פסיק . ט"ז פעמים נמנים במסורת

*) מדוע לא יכניסו במשקל פֶּעֶל וקמץ האל"ף כאן הוא מפני הפסק מאמר ? (המו"ל)

קרני פרה, נשאר א"כ רק י"ז, אך הת"ק אע"פ שלענין בנ"ד כפ"ת הוא משרת אבל לענין הטעמים הוא אינו משרת נמצא ח"י טעמים הם שהם מפסיקים, אך פשטא ויתיב דין אחד להם דהיינו במקום שלא יוכל הפשטא לבא דהיינו שהוא מבראש ופשטא לא בא לעולם בראש בא היתיב במקומו. לפיכך לא בא היתיב אלא בראש ובתנאי שאין לפניה מלה מוקפת, ומציינין אותו חוץ לתיבה כדי שלא יטעה במהפך, דהיינו אם תרין תיבין בפשטין והראשון הוא בראש התיבה אזי נעשה יתיב ויטעה הקורא ויאמר שהוא מהפך פשטא לכן העמידוהו חוץ לאות, וי"א יתיבין נמנו במסורה שבאין לפני פשטא, וז"ק וז"ג ג"כ דין אחד להם, דהיינו במקום שלא יוכל הז"ג [לבא] דהיינו אם לפניה משרת וז"ג בא לעולם בלא משרת כי היא א' מנ' טעמים שאין להם משרתים כלל דהיינו ז"ג יתיב שלשלת אזי בא במקומו ז"ק ועל שלפניו בא מונח, וכן אם לפניו מלה מפסקת שלפניה בא פשטא, וכן אם יש בתיבה מתג שבא בתנועה בעצו"ר אזי בא במקומו ג"כ ז"ק ובמקים המתג בא מונח, וכן אם יש ג' תנועות קודם הטעם אפי' שוא נע ביניהם אזי יבא ג"כ ז"ק ועל התנועה השלישית בא פשטא, ואין שני מלכים משמשין בכתר אחד חוץ מפשטא ז"ק נמצא ז"ק וז"ג דין אחד יש להם. וכן אזלא וגרש וגרשיים ג"כ דין אחד להם, והחילוק שביניהם הוא זה, אזלא וגרשיים לעולם מלרע וגרש לעולם מלעיל. אזלא לא בא בלא קדמא וקדמא יכול לבא בלא אזלא. גרש יכול לבא בלא אזלא, וגרשיים בא לעולם בלא קדמא ואזלא רק מונח. קדמא לא בא בראש אא"כ ת"ק לפניה, ומונח המשמש לפני גרש וגרשיים הוא לעולם בראש לפי שהוא במקום קדמא כי קדמא שהוא בא בראש לעולם נעשה מונח, וכן לפני זרקא פשטא ותביר ג"כ הוא בראש, וכן כשבאים שני מונחים לפני זרקא פשטא ותביר ג"כ הוא בראש וקדמא לא בא אלא לפני משרת, ואם אין לפניה משרת אזי הקדמא אזיל וגם האזלא ובא הגרשיים, וכן אם אין לפניה כלל מלה מחוברת ג"כ יבא גרשיים, ואם תלישא לפניה אזי יעמוד הקדמא במקומו וכן האזלא, ואם אין לאחריה משרת אזי האזלא במקומה עומדת והתלישא נסוג אחור ועומד במקומו קדמא כמו ויסר ביום ההוא את התישים נשאר א"כ רק שלשה עשר. וסדרן של הטעמים זה למעלה מזה הוא זה, ס"פ אתנחתא סגולתא ז"ק טפחא רביעי זרקא פשטא תביר גרש פזר ת"ג ת"ק, וכל הקודם בסדר הוא מפסיק יותר, אתנח

בא במקום היותר מפסיק, ואין בפסוק אחד ב' אתנחתות, ואין כל פסוק בלא אתנח אם לא מאמר קצר ביותר, ואם ב' מפסיקים בפסוק אחד אזי בא על השני סגול, ואין ב' סגולים בפסוק אחד, ואין זרקא וסגול אחר אתנח, טפחא הוא מפסיק הראשון לפני אס"פ לכן לא בא יותר משני טפחות בפסוק א' ואין אחריו לא זרקא ולא סגול, ואם יש מפסיק גדול לפני טפחא אזי יבא ז"ק וב"כ, ואם לפני ז"ק וב"כ ג"כ גדול אזי בא עוד ז"ק עד ג' יוכל לבא והראשון גדול משני, וכן כל היכא דכתיבא שני מלכים בפסוק אחד אזי הראשון יותר הפסק מהשני אבל לפני סגול אינו גדול, ואם לפני סגול ז"ק טפחא קטן ממנו אזי באים פקידים שלהם, לפני סגול זרקא, לפני ז"ק פשטא, ולפני טפחא תביר. ואם לפני הפקידים הנ"ל יש גדול מהם וקטן לפני המלכים אזי יבא רביעי, ואם לפני רביעי גדול ממנו אזי נעשה הרביעי הנ"ל פקיד מן הפקידים שלפניה והראשון רביעי, ואם לפניה עוד גדול אזי רביעי ראשון במקומו הוא עומד, וכן ב' פקידים אם יש מפסיק פחות מהם לפניה אזי הוא פשטא כי לעולם לא יוכל לבא שני רביעים ביחד זא"ז כמו כן הפקידים אינן יכולין לבא ג' ביחד כ"א פ"א יש שלשה זרקין ביחד, ואם הוא גדול ג"כ לפני ז"ק הראשון אזי יבא ג"כ ז"ק ולא איכפת לן מה שהפחות הוא ביניהם, ואם הוא קטן לפני הפקידים הנ"ל וכן לפני רביעי אזי יבא אזלא וסיעתו, אך יש חילוק, לפני הרביעי אפי' אין לו משרת, אבל לפני שלשת הפקידים צריך להיות משרת, ואם אין משרת אזי הקדמא במקומו עומד ונעשה האזלא למשרת מהפך או דרגא או עילוי, ואם לפני אזלא גדול ממנו בא ת"ג, ואם קטנה בא ת"ק, ואם לפניהם גדול בא פזר, ואם לפניהם עוד גדול בא ג"כ פזר, ואם קטן לפניהם אזי יבוא מונח וכן לעולם מונח עד גמירא. וזה הפסוק שבכאן הוא כך, על תהום אתנח הפסק מאמר הראשון, ועל חשך טפחא כי הוא מפסיק לפני אתנח, ובהו שהוא מפסיק גדול מטפחא אזי יבא עליו ז"ק ולפניה בא קטן ממנו אזי הוא פקיד של הז"ק דהיינו פשטא, והארץ הוא מפסיק גדול מתהו (וגדול) [וקטן] מן בהו (וכן) [לכן] בא ברביעי שהוא ממוצע בין פקיד להשר, והפי' של הארץ כנ"ל ואבאר

אי"ה אח"ז:

היתה דע כי כל שרשי לה"ק נשקל במשקל פעל כנ"ל בהקדמה אך לוח הבנין העמידו על מלת פָּקַד, מפני שכל הגזרות והבנינים מצאנו בתנ"ך ממלת פָּקַד. וזה ידוע כי שלש גזרות יש שלמים וחסרים ונחים כנ"ל בהקדמת ולכל גזרה יש

שבעה בנינים כנ"ל ויש בכל בנין ו' זמנים עבר ועתיד בינוני פועל ופעול מקור צווי ועתיד, ובכל זמן ד' גופים יחיד יחידה רבים רבות, ובכל גוף שלשה מדברים נוכח נסתר ומ"ב והיה ראוי להיות י"ב דבורים אך בכל הזמנים כל המדברים שוה כמו פָּקַדְתִּי פָּקַדְנוּ נמצא היה ראוי להיות עשרה אך נסתרים ונסתרות בעבר ג"כ שוה כמו פָּקְדוּ נשאר א"כ רק ט' בעבר בכל הגזרות והם: פָּקַד פָּקְדָה פָּקְדוּ פָּקַדְתִּי פָּקַדְנוּ פָּקַדְתָּ פָּקַדְתְּ פְּקַדְתֶּם פְּקַדְתֶּן: והנקוד של אלו התשעה הוא כך, בשלמים וחסרי פ"א ונחי פ"א נקודם שוה, בשלמים הפ"א בקמץ רק בנוכחים ונוכחות הפ"א בשוא מפני שהיא תנועה שלישית מנג"ט כי הנגינה היא תמיד בתֶּם תֶּן, והעי"ן בפתח בכל הגופים רק בנסתרים ונסתרת בשוא כמו פָּקְדוּ פָּקְדָה, (וחסרי פ"ע בפ"א) [וחסרי עי"ן פעל הפ"א] בכל הגופים בפתח ודגש בלמ"ד לחסרון עי"ן (כמו סבה) והלמ"ד בנסתרת הוא בקמץ [כמו סַבָּה] ובנסתרים הוא בשורק [כמו סַבּוּ] ובנמצאים ומדברים הלמ"ד בחולם [כמו סַבֹּתָם סַבֹּנוּ] ואחריו רפוי, ובחסרי למ"ד כמו נתן נוהג ג"כ כמו בשלמים אך בנמצאים ומדברים הלמ"ד חסר ודגש אחריו כמו נָתַתָּ, ונ"ע בא הפ"א בקמץ בכל הנסתרים, ובנמצאים ומדברים הפ"א בפתח והלמ"ד בשוא ואחריו דגש (וכמ"ש בכל א') [וכמ"ש. בנל"א] בנסתר בשני קמצין והאל"ף נסתר. בנסתרת הפ"א בקמץ והעי"ן בשוא והאל"ף בקמץ ובנסתרים האל"ף בשורק כמו מָצָא מָצְאָה מָצְאוּ, ובנמצאים ומדברים נוהג כמו בשלמים אך החילוק שביניהם שבכאן הוא בשני קמצין והאל"ף נסתר ואחריו רפוי. ובנל"ה נוהג ג"כ כמו בנל"א אך החילוק שביניהם שבנל"א העי"ן בקמץ ואחריו א' נסתר ובכאן נתחלף הה"א ליו"ד והעי"ן בחירק, ובנסתרת נתחלף לתי"ו, ובנסתרים נופל הה"א לגמרי כמו בָּנְתָה בָּנוּ. וזה היתה שבכאן מנל"ה העבר לנקבה נסתרת:

ועתה אבאר הניקוד של מלת היתה, הה"א בקמץ והיו"ד בשוא נע כי הוא אחר ת"ג וגם אחר מתג, כי ט' סימנים הם להכיר בין נע לנח, א' אם השוא הוא בראש התיבה בודאי הוא נע כי בראש התיבה לעולם לא יהיה נח. ב' אם ב' שואין באמצע השני שוא נע כי לעולם לא יהיו שני שואין נעים ונחים בין בראש בין באמצע אך בסוף באופן שהאות האחרונה היא מאותיות בג"ד כפ"ת או קו"ף או טי"ת או אל"ף לכן וירא בלק הבי"ת בדגש כי האל"ף נח נראה אך הספרים השמיטו השוא שבאל"ף. ג' אחר כל ת"ג לעולם יהיה נע. ד' היינו דגש דהיינו אם יבא שוא באות שמנוקד בדגש אזי הוא נע כי דגש חזק צריך לקרוא בכפל אות הראשון נח והשני נע. ה' היינו דומות דהיינו אם שתי אותיות דומות והראשון בשוא אזי הוא נע. ו' אם יבא לפניו מתג אזי הוא בודאי נע חוץ משמושי אית"ן של שרש היה חיה האית"ן במתג ואחריו נח. ז' אם שני טעמים בתיבה אחת אזי אחר טעם הראשון הוא בודאי נע חוץ מפשטא ז"ק בתיבה אחת אזי אחר הפשטא אם יבא שוא היא נח. ח' אם יבא שוא אחר נג"ט שהיא נס"א בין מהמת קירוב הטעמים בין שניתוסף אותיות אהוי"י הנחות אזי הוא נע. ט' אם יבא ח"פ על שאר אותיות חוץ אותיות הגרון אזי היא נע. ושוא נח הוא זה, א' אם שני שואין באמצע אזי הא' נח, ב' אם יבא נג"ט אזי הוא בודאי נח וע"ז יש מבטלין כדלקמן, ג' אם יבא אחר השוא דגש אז הוא נח, ד' כל שוא שקודם נִי נוּ נָה תִי תָּ שמוש בסוף התיבה הוא בשוא נח, ה' כל שוא שבלמ"ד פעל בעצו"ר בודאי הוא נח [חוץ כנוי נוכח המקור כמו בְּשָׁכְבְּךָ], ועל אותיות הגרון הסימן פשוט, אם יבא בחטף אזי הוא נע ואם בשוא פשוט הוא שוא נח. והשוא שביו"ד בודאי הוא נע. והתי"ו הוא רפוי כדינו אחר שוא נע. והקמץ שבתי"ו הוא ק"ג, לפי שלעולם לפני ה' נקבה יהיה ק"ג. ודע כי ג' מיני ההי"ן באין ע"מ זה, א' פָּקְדָה העבר לנקבה נסתרת, ב' פָּקְדָה צווי לזכר בתוספת ה' זכרה לי אלהי, והחילוק שביניהם שבעבר הפ"א במתג ובצווי בלא מתג, ג' פָּקְדָהּ כנוי המקור של נקבה כמו תשב על דמי טָהֳרָהּ *) אך החילוק שביניהם שבצווי הה"א בלא מפיק ובכנוי הה"א במפיק וכאן הוא עבר לנקבה נסתרת והה"א היא נחה. ומעתה אבאר המתג שבה"א וכל דיני מתגים, כי ג' מיני מתגים יש, א) כל תנועה שלישית מנג"ט הוא במתג ובלבד שלא יהיה אחריו שוא נח או דגש. ואם יש אחריו נח או דגש אזי נעתקה הנגינה לפניה, ואם גם בה דגש אזי נעתקה עוד לפניה וכן לעולם. וכן לפני שוא נע אפי' בתנועה ב' יהיה מתג לעולם וכן תנועה ג' שלפני מתג יהיה עוד מתג וכנ"ל, וכן תנועה ג' שלפני נג"ט בב' תיבות המקיפות זה לזה כי ב' תיבות המקיפות כמלה חדא יחשב, וכן אם נח נראה בסוף התיבה ולפניה ת"ג והיא במקף למלה שלאחריה אזי בא עליו מתג ויהיה המתג במקום הנגינה כמו כי שת לי.

*) ט"ס וצ"ל עד מלאת ימי טהרה, כי דמי טהרה הוא שם על משקל חכמה, וימי טהרה הוא כנוי המקור של נקבה.

ב) שלשה מתגים נכרים, דהיינו שלפעמים יהיה המתג ואחריו נח או דגש ונגינה וברוב הוא בא על מ״ם מִתְפַּעֵל כמו מִתְיַהֲדִים. ג) הוא מה שקראו המדקדקים בשם געיא ומנו בעלי המסורת ומצאו כמנין געיא והוא מתג עם שוא באות אחת לצד שמאל, והמתג שבכאן הוא בעבור שהוא לפני שוא נע, והנגינה מלרע לפי שכל קמץ המורה על ה׳ נקבה תמיד הוא בא בנגינה ואפילו נס״א אינו נוהג בה ואפי׳ שכשנשתנה בסמיכות תהיה בה הנגינה ואינו נוהג בה נס״א כמו מן קָמָה קָמַת, וזה אינו רק בשמות אבל בפעלים אינו כן רק אם צ״ל נס״א אזי נס״א וכאן במלת היתה צ״ע למה לא יהיה נס״א. והנגינה עליו מרכא לפי שהוא משמש לפשטא. וששה משרתים לפשטא מרכא או מהפך דהיינו אם אין בין נגינה לנגינה נקודה אחת אזי הוא במרכא וא״ל הוא במהפך, ואם יש עליו משרת הוא בקדמא או במונח וזה התבאר לעיל, ואם יש עוד משרת אזי הוא תלשא ואם עוד משרת אזי הוא מונח, ובכאן הוא מרכא לפי שבין הותה לתהו אינו מפסיק אפי׳ נקודה אחת. והפי׳ של היתה הוא פעל לא עומד ולא יוצא, כי ג׳ מיני פעלים יש, פעל עומד, פעל יוצא, פעל שהוא לא עומד ולא יוצא רק המקבל במקרה כמו עמד שכב, והסימן שלא שייך בו שאלת מה, כלומר מה עמד מה שכב. ופעל יוצא הוא מה שתצא ממנו פעולתו לאחר כמו אכל שמר פקד, ופעל שהוא לא עומד ולא יוצא כמו זקן. וההבדל שביניהם הוא זה, בפעל יוצא שייך כל הבנינים וכל התולדות וכל הזמנים, ובפעל עומד לא שייך בו פֻּעַל וְהָפְעַל בכל חלקיו, וכן בינוני פעול לא שייך בו, ובפעל שאינו לא עומד ולא יוצא לא שייך ג״כ הצווי, והיתה הוא פעל לא עומד ולא יוצא, וכן כל הויה הוא לא עומד ולא יוצא רק ספור דברים:

תֹהוּ הוא במשקל פֹּעֶל והשרש תהה אך בכאן הוא נתחלף לוי״ו לכן הוא במלאפום, וכשהוא בלשון נקבה כמו צָלָה נתחלף ליו״ד כמו צְלִי קָלִי לכן הוא בחירק ומלעיל, כי כל משקל פֹּעֶל וּפֶעֶל וּפֶעֶל (וּפִעֵל) [וּפָעֶל] לעולם מלעיל, לכן צלי מלרע כי המשקל פְּעָל צלה בה״א נקבה ולעולם הנגינה תהיה על ה״א נקבה כמש״ל: והתי״ו רפויה לפי שהיא אחר אותיות אהו״י הנחות, והכי נמסר במסורה כל אותיות אהו״י דסמיך לבג״ד כפ״ת הוא רפוי לבר מטפיק מפסיק דחיק ואתי מרחוק. מפיק כאשר יהיה אות יהו״א נראה במבטא, יו״ד אחר כל תנועות חוץ מחירק וצירי, ה״א אם במפיק הוא נראה וא״ל הוא נסתר, וי״ו הוא נח אחר כל התנועות לבד מחולם ומלאפום, א׳ אם בשוא הוא נראה וא״ל הוא נסתר, מפסיק כאשר תיבה שלפניה היא באחר מטעמים המפסיקים דהיינו כ״א מלכים *) דלעיל הוא בדגש קל. דחיק הוא בג׳ ענינים, א) אם המלה שלפניה במפיק ותנועה אחרונה בקמץ או סגול או פתח ואחריו ה״א, ב) אם המלה שלפניה בעצו״ר ותנועה אחרונה קמץ בין שיש אחריה ה״א או לא, ג) אם המלה שלפניה מלעיל מחמת נס״א ותנועה אחרונה סגול ואחריו ה״א ובזה יש פלוגתא. אתי מרחוק הוא באם ששני אותיות בג״ד כפ״ת דומים והראשונים בשוא אזי הוא בדגש, וי״ח מלין דגשין בתר יהו״א בלא מבטל, והם ח׳ בג״ד כפ״ת וסי׳ כי גאה גאה, ידמו כאבן, מי כמכה נאדר בקדש, כל עצמותי תאמרנה ה׳ מי כמוך, נלאיתי כלכל, ושמתי כדכד, והכמה כחכמת אלהין, גדבריא דתבריא. וב׳ צד״י קומו צאו מן המקום דלוט, קומו צאו מתוך עמי. וד׳ למ״ד ויאמרו לו חכמיו, ויאמרו לא כי ברחוב נלין, ויאמרו לא כי מלך, ויאמרו לו החרש דבני דן, ועשית קערותיו לדשנו. וד׳ יה קראתי יה, יסר יסרני יה, ויאמרו לא יראה יה, אשרי הגבר אשר תיסרנו יה, כל עצמותי פלוגתא דבן אשר ובן נפתלי, עכ״ל המסורה: והנגינה עליו פשטא לפי שהיא מפסיק פחות מז״ק אזי בא פקיד הז״ק והוא פשטא, אך היה ראוי להיות יתיב לפי שהוא בראש התיבה ואין פשטא בראש כמש״ל אך מפני שיש לפני משרת מרכא ויתיב אין לו משרת כלל לכן [בא] על דינו הראשון פשטא:

וָבֹהוּ הוי״ו הוא לחבר שמות נפרדים כמש״ל. בהו על משקל תהו כמש״ל במלת תהו. קמץ הוי״ו מפני שאחריו הנגינה, כי הוי״ו שלשה מיני נקודים יש לו, שוא היא נקודה עצמית, וג׳ ת״ג דהיינו קמץ וצירי והירק, וג׳ ת״ק דהיינו פתח וסגול ושורק, קמץ הוא בד׳ אופנים: א) אם וי״ו המהפך מעתיד לעבר ואחריו אותיות אר״ע הוא בא בקמץ. ב) וכן אם הוא מורה על הידיעה ואחריו אות אר״ע הוא בא ג״כ בקמץ. ג) אם בא לפניו חטף קמץ הוא בא ג״כ בקמץ. ד) אם הנגינה באות שאחריו הוא בא ג״כ בקמץ ובלבד שיהיה בה העמדת הענין כמו תֹהוּ וָבֹהוּ, וצירי הוא בא לעולם על

---

*) אלה הם הכ״א כפי אשר סדר בספרו דקדוק אליהו: סו״פ, אתנחתא, סגולתא, ז״ק, ז״ג, קדמא ז״ק במלה אחת, רביעי, טפחא, זרקא, פשטא, יתיב, גרש, גרשים, אזלא, תביר, פזר, ת״ג, קרני פרה, לגרמיה, פסיק, שלשלת. (המו״ל)

לשון אלהות והא' נחה. חירק אם בא וי"ו על יו"ד שואית אזי נשמט השוא ועל הוי"ו בא הירק גדול כמו לוי ויהודה. פתח היא בג' אופנים, א) אם וי"ו המהפך מעתיד לעבר ואין אחריו אות אר"ע. ב) אם מורה על הידיעה ואין אחריו אות אר"ע. ג) אם בא לפני חטף פתח גם הוא בפתח, וסגול אם יבא לפני חטף סגול גם הוא סגול. ובשורק אם בא לפני אות שהיא בשוא או לפני אותיות בומ"ף אזי הוא בשורק ונקודה במלאפום לפי שכאן לא היה מקום לטעות כדלעיל, ולעולם היא שורק וראיה שלא יבא עליו מתג כשהיא תנועה שלישית מנג"ט, לפי שלעולם לא יבא מתג ונג"ט על מה שהוא חוץ מהשבעה מלכים כמ"ש לעיל, כמו ופרעה כדלעיל, וכל התנועה שבא בוי"ו היא הנקודה העצמית חוץ משורק וחירק ונקודה העצמית הם השוא אך כשבא לפני יו"ד שואית אז לפני אותיות בומ"ף אזי יכבד על המבטא לכן העמידו חירק ושורק, וראיה שמצאנו שהם נדחים כמו וַיְדַבֵּר הראוי וְיִדַבֵּר כי היו"ד היא בשוא אך מפני שוי"ו המהפך נקודה העצמית היא בפתח לכן לעולם אינן נדחין אבל חירק ושורק נדחים לכן ובהו הוי"ו בקמץ לפי שהנגינה באות שאחריו, וקמץ הוי"ו הוא קמץ גדול. וסימן להכיר בין קמץ גדול לקטן הוא זה. במקור כל הכנוים הפ"א בקמץ קטן, בצווי לזכר בתוספת ה"א הפ"א בקמץ קטן כמו זָכְרָה לי הו' בק"ק, אבל זכרה ירושלים הוא עבר לנקבה נסתרת וראיה שהוא במתג, וכן כל כנויי הצווי (הי') תמיד הפ"א בק"ק, וכן כנוי עתיד ליחיד נוכח כמו אֶזְכָּרְךָ זהו בפעלים. ובשמות כל משקל פֹּעַל כמו חֹדֶשׁ אֹזֶן שכשיבא בכינוים ובריבוים אזי הפ"א בק"ח כמו חָדְשׁוֹ אָזְנוֹ, וכן כל בָּשְׂמַת אָסְנַת חָכְמָה עָרְמָה בק"ח חוץ וצידון כי חכמה מאד [זכריה ט' ב'] היא בקמץ גדול וראיה שהוא במתג *), ובדרך כלל הוא אומר כאן שכל קמץ שאח־יו נח או דגש אזי בודאי הוא ק"ק, או שהוא תנועה ג' מנג"ט ולא בא עליו מתג אזי בודאי הוא ק"ק, ובמקום שיש לטעות דהיינו שלא בא אחריו שוא וגם שאינו תנועה ג' מנג"ט אזי נקודה שתי נקודות אצלו כמו מעט צָרִי, ובכאן הוי"ו הוא בודאי ק"ג. א) מחמת שלא נקדוהו אצלו שוא. ב) לפי שמצאנו קיץ וחרף הוי"ו בקמץ

גדול ושם בודאי הוא ק"ג לפי שלעולם לא תהיה ת"ק לפני אות הגרונית שהיא בת"ג אביה מוכח משם שהוי"ו הוא ת"ג א"כ גם כאן הדין הכי, מ"ש קיץ וחרף או תהו ובהו, ועוד ראיה ממה שהוי"ו אחריו רפוי: ופי' של תהו ובהו, תהו הוא החומר ובהו הוא הצורה, כי כל דבר יש לו חומר וצורה, האדם מה שהוא מדבר הוא הצורה שלו, והבהמה מה שהיא חיה היא הצורה שלה והדומם והצומח הוא החומר שלה, והצומח הדומם הוא החומר שלו והצומח הוא הצורה ולכל היסודות יש עוד חומר והיסוד הוא הצורה, וראיה ממה שראינו שמים שכשהוא נתבשל אזי נתמעט והולך עם האויר, כי הארבע היסודות הם עפר ומים ורוח ואש, עפר קר ויבש ומים קר ולח לכן הן מתדבקין עפר ומים לפי שהם שוים בקרירות, ורוח לח וחם ואש חם ויבש ואנו ראינו שנתדבק אש ומים שזה שני הפכים שאינן שוים בשום [אופן] לכן צריכין לומר שיש עוד חומר לארבע היסודות, ולקמן אבאר אי"ה הפי' הנכון באריכות:

וְחֹשֶׁךְ הוי"ו הוא וי"ו החבור, חֹשֶׁךְ כל האותיות משרש, וממשקל פֹּעֶל, הוי"ו הוא בשוא לפי שהוא היבור מאמרים ואלו היה מחובר מלות היה הוי"ו בקמץ לפי שהנגינה באות שאחריה כמו ובהו, והשי"ן ימיני ונקדוהו רק נקודה אחת על הולם ההי"ת ועל שי"ן ימיני, וכן להיפך כשהשי"ן שמאלי בחולם ג"כ אינו רק נקודה אחת על שמאלי ועל חולם, ובמקום שיש לטעות נקדו שתי נקודות אחת על ימין ואחת על שמאל כמו עֹשֶׂה וכן להיפך, והך' בשוא, לפי שלעולם לא תהיה אות בסוף התיבה בתנועה ואין אחריה לא נסתר ולא נראה רק אותיות כ'ה'נ'ת משמשין בסוף התיבה ואין אחריהן לא נראה ולא נסתר והך' הוא ברוב בקמץ [כמו] יְבָרֶכְךָ לכן כאן בשוא כדי שלא לטעות שהוא בתנועה, וכן כשהיה ראוי להיות שני שואין בסוף התיבה כמו אָמַרְתְּ יָפְתְּ וכששוא הראשון מאותיות הגרון אזי נשמט שוא הראשון ונשאר רק שוא השני לבדו כמו וַיִּחַדְּ יתרו וזה וזה ג"כ מטעם הנ"ל: והנגינה עליו טפחא לפי שהוא מפסיק ראשון לפני אתנח: ומלעיל כנ"ל במלת תהו:

עַל־פְּנֵי שניהם הם סמיכות, והשרש מן עַל עָלָה ומן פְּנֵי פָּנָה. כי זהו כלל גדול כי השמות כנוייהם הולכין ע"ם בינונים, ומעתה אבאר הבינוני בפירוש כי הבינוני אינו רק ד' גופים יחיד יחידה רבים רבות, וכשרוצים לשמש בכל הי"ב דבורים צריכין להושיב עמהם מלות כמו הוּא הִיא אַתָּה אַתְּ

*) אף כל בָּשְׂמַת וְאָסְנַת הקמץ במתג וא"כ הוא קמץ גדול. ואולי המתגים האלה לזר יחשבם, כי יש ויש כמה מתגים הבאים ע"ד הזרות. המו"ל

אֲנִי אַתֶּם אַתֶּן הֵם הֵן (אָנָה) [אנחנו] , ולפעמים נחסרו המלות ויובן הדבר מכח המאמר כמו עֹשֶׂה פְּרִי , והנקוד הוא כזה , יחיד הוא חולם וצירי , והשאר הפ"א בחולם והעי"ן בשוא , והלמ"ד ביחידה בקמץ ואחריו ה"א נחה או העי"ן והלמ"ד בסגול ואחריו תי"ו , ורבים בחירק ואחריו יו"ד מ"ם , ורבות בחולם ואחריו וי"ו תי"ו , וכל זה הוא בשלמים כמו פּוֹקֵד פּוֹקְדָה או פּוֹקֶדֶת פּוֹקְדִים פּוֹקְדוֹת , וכן כל חסרים חוץ מכפולים הולכים ע"ד השלמים , כמו בח"פ נֹגֵשׂ נֹגְשָׂה או נֹגֶשֶׂת נֹגְשִׂים נֹגְשׂוֹת , ובח"ל כמו נֹתֵן נֹתְנָה נֹתְנוֹת , וכפולים יחיד יחידה כמו בעבר והשאר כמו בשלמים רק העי"ן נופל ודגש משלימה , ובכולם הפ"א בפתח כמו סַב סַבָּה סַבִּים סַבּוֹת . ונחים הולכים עד"ז , נפ"א או יו"ד הולכים ע"ד השלמים , כמו אֹכֵל אֹכְלָה אֹכְלִים אֹכְלוֹת , יֹדֵעַ יֹדְעָה יֹדְעִים יֹדְעוֹת , ונ"ע הפ"א בכולם בקמץ והעי"ן ביחיד וביחידה כמו בעבר רק ביחידה העבר מלעיל ובינוני מלרע וברבים וברבות כמו בכפולים כמו שָׁב שָׁבָה שָׁבִים שָׁבוֹת , ונל"א הולכים ג"כ כמו בשלמים רק ביחיד האל"ף נסתר ולפעמים העי"ן בסגול כמו קֹרֵא קֹרְאָה קֹרְאִים קֹרְאוֹת , ובנל"ה נופל הה"א לגמרי רק ביחיד יקום הה"א ולפניה סגול וביחידה נופל הה"א לגמרי וקמץ בא לפניה , וברבים וברבות נופל ג"כ הה"א לגמרי כמו פֹּנֶה פֹּנָה פֹּנִים פֹּנוֹת . וזה הוא בפעלים בכל הגזרות אבל בשמות אינו כן רק ברוב בכל משקל אינו בא (רק) יותר מב' דהיינו יחיד ורבים כמו דָּבָר דְּבָרִים או יחידה ורבות כמו צְדָקָה צְדָקוֹת , וביחידה יש ג"כ ב' משקלים , יש שבא בשניהם כמו עֲטָרָה עֲטֶרֶת , ויש שבא על משקל פְּקֻדֶּת כמו אַדֶּרֶת , ויש שבא ע"מ פְּקֻדָּה לבד כמו צְדָקָה , ויש שבאין ביחיד ע"מ זכר ובריבוים הוא ע"מ רבות כמו אָב אָבוֹת , וכן להיפך שבא ליחיד ע"מ נקבה והריבוי הוא ע"מ רבים כמו שָׁנָה שָׁנִים , ויש שמשמשת כל הגופים חוץ היחיד כמו פָּנָה פָּנִים פִּנּוֹת , ויש שנחסר הרבים כמו גֶּבַע גִּבְעָה גְּבָעוֹת , ויש שנחסר היחידה כמו דּוֹר דּוֹרִים דּוֹרוֹת , ויש שנחסר רבות כמו דָּג דָּגָה דָּגִים , אבל ברוב הוא על אלו שני משקלים יחיד ורבים כמו דָּבָר דְּבָרִים או יחידה ורבות כמו צְדָקָה צְדָקוֹת ובכל א' מהן יש שלש סבות המשנים הנקודות נפרד וסמיכות וכנוים , והמשקל המבורר הוא יחיד נפרד כמו דבר כמו בפעלים יחיד נסתר דהיינו פָּקַד כמו כן הוא דָּבָר נפרד יחיד בשמות ויש ד' סבות המשנים הנקודות והסימן נ'ר'ס'ך נקבה רבוי וזה אפילו בנפרד וסמיכות וכנוים בכולם , ובכנויים

ראוי להיות דבורים י"ב , ד' גופים ובכל גוף ג' מדברים דהיינו נוכח נסתר מ"ב , אך שבשביל שמ"ב שוים בין ביחיד בין ברבים נשאר א"כ רק י' דבורים וסמיכות ונפרד הם י"ב ביחיד , וברבים יש ג"כ י"ב כנ"ל , ונקודם הוא זה , בשלמים וכנוי יחיד הפ"א נשתנה בכולן לשוא והעי"ן בקמץ חוץ נמצאים מרבים ורבות העי"ן בפת"ח לפי שנתוספים שני אותיות מורגשות , וכן בסמיכות כמו נמצאים ונמצאות לפי שסמוך למלה שאחריה ע"כ כמלה חדא יחשב לכן הוא בפתח כמו דְּבָר דְּבַר דְּבָרוֹ דְּבָרָהּ (הה"א במפיק וכן כל הכינויים של נקבה) דְּבָרְךָ דְּבָרֵךְ דְּבָרִי (בחירק הרי"ש) דְּבָרָם דְּבָרָן דְּבַרְכֶם דְּבַרְכֶן דְּבָרֵנוּ (בלא יו"ד) , והכינוי מרבים הפ"א בשוא והעי"ן בקמץ בכולם חוץ כשמ"ם ונו"ן בסוף הפ"א בחירק והעי"ן בשוא והלמ"ד בצירי לפי שיתרבה בתנועות לכן העי"ן בשוא ופ"א בחירק לפי שלעולם לא יבא שני שואין בראש כנ"ל וכן בסמיכות הפ"א בחירק והעי"ן בשוא ובכולם נופל המ"ם לגמרי ונשאר היו"ד ובסמיכות ובנסתרים ובנסתרות ובנמצאים ובנמצאות ובמדברים צירי לפני היו"ד , ובכולם היו"ד נסתר חוץ מנקבה נוכחת היו"ד בחירק ובכולם יקום היו"ד הרבים חוץ ממ"ב נופל היו"ד ונשאר רק יו"ד הכינוי כמו דְּבָרִים דִּבְרֵי דְּבָרָיו דְּבָרֶיהָ דְּבָרֶיךָ דְּבָרַיִךְ דְּבָרַי דִּבְרֵיהֶם דִּבְרֵיהֶן דִּבְרֵיכֶם דִּבְרֵיכֶן דְּבָרֵינוּ . ובשמות שבאים בלשון נקבה כמו חָכְמָה בא בנפרד בה"א בסוף וקמץ לפניה , ובסמיכות הה"א נשתנה לתי"ו ופתח לפניה כמו חָכְמַת , וכן בכינויים נתחלף הה"א לתי"ו ולמ"ד בקמץ חוץ נמצאים בפתח לפניה כמו חָכְמָה חָכְמַת חָכְמָתוֹ חָכְמָתָהּ חָכְמָתְךָ חָכְמָתֵךְ חָכְמָתִי חָכְמָתָם חָכְמָתָן חָכְמַתְכֶם חָכְמַתְכֶן חָכְמָתֵנוּ (בלא יו"ד) . וברבות בוי"ו תי"ו כדינו ובסמיכות ג"כ בוי"ו תי"ו רק הפ"א בפתח ובכינוי הוא בוי"ו תי"ו וגם ביו"ד הרבים חוץ ממ"ב נופל יו"ד הרבים ונשאר יו"ד הכינוי לבד כנ"ל , ובזה המשקל הפ"א והעי"ן לא ישתנו הוץ מסמיכות הפ"א נשתנה לפתח כמו חָכְמוֹת חַכְמוֹת *) חָכְמוֹתָיו חָכְמוֹתֶיהָ חָכְמוֹתֶיךָ חָכְמוֹתַיִךְ חָכְמוֹתַי חָכְמוֹתֵיהֶם חָכְמוֹתֵיהֶן חָכְמוֹתֵיכֶם חָכְמוֹתֵיכֶן חָכְמוֹתֵינוּ וגזרת נל"ה הולכין ע"מ בינוני פּוֹעֵל שם של יחיד בסגול לפניה ושלנקבת נשמטה ה"א השרש והלמ"ד בקמץ ואחריו ה"א נקבה וברבים ורבות ג"כ נופל הה"א וברבים הוא

---

*) לדעתו ז"ל חַכְמוֹת נשים (משלי יד א) הוא שם מקרה ולא תאר ולא כדעת רש"י ז"ל . ובו בלשון שבא שם ט' א' חָכְמוֹת בנתה בנפרד בו בלשון בא כאן בנסמך . (המו"ל)

ביו"ד מ"ם וברבות בוי"ו תי"ו, כמו מִקְנֶה מִקְנָה מִקְנִים מִקְנוֹת ובסמיכות היחיד נשתנה הסגול לצירי ובסמיכות היחידה נשתנה לתי"ו ולפניה פתח כמו בשלמים, ובכנוים של יחיד נופל הה"א לגמרי, ובכנויים של יחידה הה"א נשתנה לתי"ו וברבים וברבות נעמט הה"א בין בסמיכות בין בנפרד ובין בכנויים כמו מִקְנֵה מִקְנַת מִקְנוֹ מִקְנָהּ מִקְנְךָ מִקְנֵךְ מִקְנִי מִקְנָם מִקְנָן מִקְנְכֶם מִקְנְכֶן מִקְנֵנוּ, ורבים מִקְנִים מִקְנֵי מִקְנָיו מִקְנֶיהָ מִקְנֶיךָ מִקְנַיִךְ מִקְנַי מִקְנֵיהֶם מִקְנֵיהֶן מִקְנֵיכֶם מִקְנֵיכֶן מִקְנֵינוּ. וביחידה כמו מִנְחָה מִנְחַת מִנְחָתוֹ מִנְחָתָהּ מִנְחָתְךָ מִנְחָתֵךְ מִנְחָתִי מִנְחָתָם מִנְחָתָן מִנְחַתְכֶם מִנְחַתְכֶן מִנְחָתֵנוּ, וברבות מְנָחוֹת מִנְחוֹת מִנְחוֹתָיו מִנְחוֹתֶיהָ מִנְחוֹתֶיךָ מִנְחוֹתַיִךְ מִנְחוֹתַי מִנְחוֹתֵיהֶם מִנְחוֹתֵיהֶן מִנְחוֹתֵיכֶם מִנְחוֹתֵיכֶן מִנְחוֹתֵינוּ: וְעַל הוא מלה, ופני הוא שם מושאל כדלקמן, ושניהם מנל"ה, והשרש מן עַל עָלָה ומן פְּנֵי פָּנָה, ומשקל פנה אינו בא ביחיד בין בנפרד בין בסמיכות בין בכנוי אלא ברבים כמו פָּנִים, והסמיכות בא ג"כ מרבים כמו פְּנֵי, והכנויים בא ג"כ ברבים כמו פָּנַי פָּנָיו פָּנֶיהָ פָּנֶיךָ פָּנַיִךְ פְּנֵי פְּנֵיהֶם פְּנֵיהֶן פְּנֵיכֶם פְּנֵיכֶן פָּנֵינוּ, בכולם הפ"א בקמץ חוץ כשמ"ם ונו"ן בכוף אזי הפ"א בשוא כנ"ל, וכן בלמת עַל הולכים ע"ד פנה.... נפרד וסמיכות וכנוי יחיד אבל (במלת על יש) בסמיכות כמו על כמו מן דָּבָר דְּבַר.... יחיד הוא עָל בקמץ והוא שם אבל נפרד מרבים לא בא במלת עַל רק נפרד מיחיד והכנויים הולכים על משקל לשון רבים לעולם כמו עָלָה עַל עָלָיו עָלֶיהָ עָלֶיךָ עָלַיִךְ עָלַי עֲלֵיהֶם עֲלֵיהֶן עֲלֵיכֶם עֲלֵיכֶן עָלֵינוּ. ומלת על שבכאן הוא סמיכות היחיד ופני הוא סמיכות הרבים: והנגינה עליו עילוי כנ"ל. ומלת על במקף לפי שפְּנֵי הוא לתוספת באור, וזה כלל גדול כל שני תיבות שאחד מהן הוא לתוספת באור כמו עַל פְּנֵי תהום והיה ראוי ג"כ על תהום רק פני הוא לתוספת באור בא בב' משרתים, והיה ראוי להיות ג"כ [כאן] בב' משרתים אך שזה ג"כ כלל גדול שאתנה וסגול יש לכ"א שני משרתים לאתנח עילוי ומונה ולסגול ב' מונהים וזהו להפלגה גדולה ומפני רוחק גדול, וס"פ אין לו רק משרת אחד אפי' ע"י הדחק, לכן כאן הוא במקף לפי שהוא דוחק גדול לבא שני משרתים לפני אתנח:

תְהוֹם ע"מ פְּעוֹל וכל האותיות משרש והתי"ו רפוי כנ"ל, ומלרע כנ"ל. והנגינה עליו אתנח לפי שכאן הוא הפסק מאמר: וּפְנֵי הוא שם מושאל מפני אדם, כי הדבר הנראה נקרא פנים כמו הפנים שהוא נראה באדם לכן כל דבר נקרא פנים וכן פני תהום הוא מה שנראה מתהום, ותהום הוא מים התחתונים לכן בא לעולם בקבוץ וי"ו תי"ו בנקבות ומים הוא מים העליונים לכן בא בקבוץ יו"ד מ"ם כזכרים כמש"ל אי"ה:

וְרוּחַ הוא מנ"ע, ומשקלו פול, והחי"ת בפתח לפי שקודם לה הוא ת"ג והוא כלל גדול כל אות הח"ע בסוף תיבה ולפניה ת"ג חוץ מקמץ אזי אותיות הח"ע [כפתח] וקורין הפתח על האל"ף גנובה ואותיות הח"ע בנח נראה, והנגינה לעולם מלעיל, והמשקל הזה לא ישתנה לעולם .... ד' השתנות דהיינו ס"ר נ"ך *), ושם זה הוא בא ע"מ יחיד ורבות כמו רוּחַ רוּחוֹת, רוּחַ רוּחַ רוּחוֹ רוּחָהּ רוּחֲךָ רוּחֵךְ רוּחִי רוּחָם רוּחָן רוּחֲכֶם רוּחֲכֶן רוּחֵנוּ, רוּחוֹת רוּחוֹת רוּחוֹתָיו רוּחוֹתֶיהָ רוּחוֹתֶיךָ רוּחוֹתַיִךְ רוּחוֹתַי רוּחוֹתֵיהֶם רוּחוֹתֵיהֶן רוּחוֹתֵיכֶם רוּחוֹתֵיכֶן רוּחוֹתֵינוּ. ושם זה משמש בלשון זכר ופעמים בלשון נקבה, כי יש שמשמש רק בלשון זכר כמו האזינו השמים לשון זכר ויש משמש רק בלשון נקבה כמו ותשמע הארץ, ורוח משמש בשניהם כמו ורוח נסע מאת ה' לשון זכר, ורוח גדולה באה מעבר המדבר לשון נקבה, ושם זה משמש ג"כ בפסוק אחד בשניהם כמו ורוח גדולה וחזק לשון זכר ולשון נקבה. ורוח שבפסוק זה הוא סמוך לאלהים ופירושו מן אלהים. וכן כל לשון סמיכות הפירוש הוא מן וגם כאן הוא משמש בלשון נקבה כדלקמן. והוי"ו שבכאן הוא חבור מאמר למאמר:

אֱלֹהִים כנ"ל, ומלרע כנ"ל, והנגינה עליו ז"ק לפי שהוא מפסיק גדול מטפחא, ורוח בעילוי לפי שהוא סמוך לאלהים לכן הוא במשרת. ומה שהוא משמש לפני הז"ק הוא בעשרה אופנים, הא' פשטא וז"ק בב' תיבות, הב' עילוי וז"ק בב' תיבות, הג' פשטא עילוי ז"ק בג' תיבות, הד' פשטא ז"ק בתיבה אחת, הה' עילוי ז"ק בתיבה אחת, הו' פשטא בתיבה אחת ועילוי ז"ק בתיבה אחת, הז' מכרבל עילוי ז"ק בג' תיבות, הח' יתיב ז"ק בב' תיבות, הט' יתיב בתיבה אחת ועילוי ז"ק בתיבה אחת, היו"ד יתיב עילוי ז"ק בג' תיבות, אך אלו העשרה הם רק שבעה, כי כל דיני היתיבין הם הולכים ע"ד הפשטא, כי במקום שלא יוכל הפשטא לבא דהיינו בראש התיבה אזי בא היתיב במקומו כנ"ל. ומעתה אבאר כאו"א בפרט, פשטא וז"ק בב' תיבות דהיינו אם בא מלה מפסקת פחות ממנו אזי הוא בפשטא פקיד של הז"ק כנ"ל, ועילוי ז"ק בב' תיבות דהיינו אם בא מלה מחוברת לפניה אזי הוא בעילוי ובאופן שלא יהיה באותה תיבה

*) ר"ת: סמיכות, רבוי, נקבה, כנוי. (המו"ל)

שהז"ק בה ב' תנועות ממקום הז"ק ובא"ל אזי הוא בפשטא אע"פ שהיא מלה מחוברת, וגם זה הכלל הוא באופן שלא יהיה לפניה מלה מופסקת פחות ממנו ובא"ל אזי המלה המופסקת הוא בפשטא והמלה המחוברת הוא בעילוי אע"פ שיש לפני הז"ק ב' תנועות נמצא הוא בפשטא עילוי ז"ק בג' תיבות. פשטא וז"ק בתיבה אחת הוא אם יש ג' תנועות לפני הז"ק ואפילו ב' תנועות ושוא נע אזי בא על התנועה פשטא וצ"ל אחריו נח נמצא הוא פשטא ז"ק בתיבה א' ובאופן שלא יהיה לפניה מלה מחוברת או מלה מופסקת ובא"ל הוא . . . . . [כנ"ל]. עילוי ז"ק בתיבה א' הוא אם יש בתיבה שהז"ק בה תנועה שהיא בעצו"ר וראוי למתג אזי בא במקום המתג עילוי, וא"ל יקום המתג נמצא הוא עילוי וז"ק בתיבה א'. פשטא בתיבה א' ועילוי ז"ק בתיבה א' הוא אם יש לפניה מלה מופסקת פחות ממנו אזי הוא בפשטא נמצא פשטא בתיבה א' ועילוי ז"ק בתיבה א', ובאופן שלא יהיה העילוי עם הפשטא קירוב טעמים, ובא"ל שיש קירוב הטעמים אזי יקום המתג. מכרבל ועילוי וז"ק בג' תיבות הוא בשתי תיבות שאחת מהן לתוספת ביאור אזי הראשון מכרבל והשני הוא עילוי וברוב הוא בא על מלת אשר, לכן כאן ורוח בעילוי לפי שהוא מחובר לאלהים ואין בתיבת אלהים שתי תנועות לפני הז"ק ובא"ל הוא כנ"ל:

מְרַחֶפֶת מגזרת השלמים, השרש רחף ונקבה מבינוני פִּעֵל ע"מ מְפַקֶּדֶת, כי זה ידוע שבנין פִּעֵל העי"ן בדגש בכל החלקים לכן לא ישתנה החירק שלפניה כדי לקיים הדגש. העבר מבנין פִּעֵל הפ"א בחירק בכל הגופים והשאר כמו בקל, חוץ יחיד נסתר העי"ן בצירי, כמו פִּקֵּד פִּקְּדָה פִּקַּדְתָּ פִּקַּדְתְּ [פִּקַּדְתִּי] פִּקְּדוּ פִּקַּדְתֶּם פִּקַּדְתֶּן פִּקַּדְנוּ, וכן ח"פ בא ע"ד השלמים בכל החלקים כמו נִגֵּשׁ נִגְּשָׁה נִגַּשְׁתָּ נִגַּשְׁתְּ [נִגַּשְׁתִּי] נִגְּשׁוּ נִגַּשְׁתֶּם נִגַּשְׁתֶּן נִגַּשְׁנוּ. ח"ע ונ"ע באים ע"מ א', פ"א ואחריו וי"ו נחה ול"פ כפול, הפ"א בכולם בחולם והנקוד של שתי האותיות בא כמו העי"ן והלמ"ד בשלמים דהיינו בצירי, ונקרא בנין מרובע כמו שׁוֹבֵב שׁוֹבְבָה שׁוֹבַבְתָּ שׁוֹבַבְתְּ שׁוֹבַבְתִּי שׁוֹבְבוּ שׁוֹבַבְתֶּם שׁוֹבַבְתֶּן שׁוֹבַבְנוּ, ובכפולים סוֹבֵב סוֹבְבָה סוֹבַבְתָּ סוֹבַבְתְּ סוֹבַבְתִּי סוֹבְבוּ סוֹבַבְתֶּם סוֹבַבְתֶּן סוֹבַבְנוּ, וח"ל כמו כרת הנקודות הולכין כמו בפִעֵל והאותיות הולכין כמו בקל, כמו כֵּרֵת כֵּרְתָה כֵּרַתָּ כֵּרַתְּ כֵּרַתִּי [כֵּרְתוּ] כֵּרַתֶּם כֵּרַתֶּן כֵּרַתְנוּ. (ופ"א) [ונפ"א] בא ע"ד השלמים וכן נפ"י, כמו אִבֵּל אִבְּלָה אִבַּלְתָּ אִבַּלְתְּ אִבַּלְתִּי אִבְּלוּ אִבַּלְתֶּם אִבַּלְתֶּן אִבַּלְנוּ, ונפ"י כמו יִדַּע יִדְּעָה יִדַּעְתָּ יִדַּעְתְּ יִדַּעְתִּי [יִדְּעוּ] יִדַּעְתֶּם יִדַּעְתֶּן יִדַּעְנוּ. ונל"א בא ג"כ ע"ד השלמים בכל החלקים

רק הא' [נסתר] ואחריו רפוי, ונל"ה הפ"א בחירק והעי"ן ברגש והשאר הולכין כמו בקל. נל"א מִצֵּא מִצְּאָה מִצֵּאתָ מִצֵּאת מִצֵּאתִי מִצְּאוּ מִצֵּאתֶם מִצֵּאתֶן מִצֵּאנוּ. נל"ה פִּנָּה פִּנְּתָה פִּנִּיתָ פִּנִּית פִּנִּיתִי פִּנּוּ פִּנִּיתֶם פִּנִּיתֶן פִּנִּינוּ, והבינוני בא במ"ם שואית בראש והפ"א בפתח והשאר בא ע"ד הקל. ח"פ בא ע"ד השלמים. נ"ע וכפולים בא בבנין מרובע. נפ"א ויו"ד וח"ל ונל"א בא כמו בשלמים, ונל"ה המ"ם בשוא והפ"א בפתח והעי"ן בדגש והשאר ע"ד בנין הקל:

שלמים מְפַקֵּד, מְפַקְּדָה או מְפַקֶּדֶת, מְפַקְּדִים מְפַקְּדוֹת
ח"פ מְנַגֵּשׁ, מְנַגְּשָׁה או מְנַגֶּשֶׁת, מְנַגְּשִׁים מְנַגְּשׁוֹת.
כפולים מְסֹבֵב, מְסֹבְבָה או מְסֹבֶבֶת, מְסֹבְבִים מְסֹבְבוֹת.
ח"ל מְכָרֵת, מְכָרְתָה או מְכָרֶתֶת, מְכָרְתִים מְכָרְתוֹת.
נ"ע מְשׁוֹבֵב, מְשׁוֹבְבָה או מְשׁוֹבֶבֶת, מְשׁוֹבְבִים מְשׁוֹבְבוֹת.
נל"א מְמַצֵּא מְמַצְּאָה מְמַצְּאִים מְמַצְּאוֹת.
נל"ה מְפַנֶּה מְפַנָּה מְפַנִּים מְפַנּוֹת.

ומלת מְרַחֶפֶת הוא מגזרת השלמים נקבה מבינוני מבנין פִּעֵל ע"מ מְפַקֶּדֶת, ומה שלא נשלם הדגש שבע"פ, הלא כלל גדול הוא אם ע"פ הוא אותיות אהחע"ר אזי נשלם הדגש כמו מְבָרֵךְ ובבינוני ובשאר החלקים נעשה קמץ, אך אותיות ה"ח ברובם לא נשלם לכן גם כאן אינו נשלם הדגש, וגם מצאנו לפעמים שגם באותיות אר"ע אינו נשלם אבל הוא מעט מזעיר. והנגינה עליו טפחא לפי שהוא מפסיק ראשון לס"פ. ומלעיל כמו אדרת כי הבינוני הולך ע"מ השמות:

עַל־פְּנֵי כולו כנ"ל, הנגינה כנ"ל, ובמקף כנ"ל ובפרט בס"פ כנ"ל:

הַמָּיִם הה"א הוא ה"א הידיעה והמשקל הוא מים ולפי שהמים נחלק לשנים כדלקמן לכן לא בא לעולם בנפרד כי הוא ע"מ שנים ביו"ד מ"ם של רבוי זכרים, וגם הכנויים לא בא מיחיד אך הסמיכות בא מיחיד כמו מֵי הירדן, ולפי שבא היחיד ע"מ רבים לכן עשו השם מים כאלו הוא יחיד לענין שיבא עוד יו"ד מ"ם הרבוי אצלו כמו מֵימִים או מֵימוֹת כמו מן לַיִל לֵילוֹת היו"ד נחה וגם הכנויים בא במשקל רבים כמו מֵימַי מֵימָיו מֵימֶיהָ מֵימֶיךָ מֵימַיִךְ מֵימֵי מֵימֵיהֶם מֵימֵיהֶן מֵימֵיכֶם מֵימֵיכֶן מֵימֵינוּ.

וכן פנים לפי שלעולם לא בא בנפרד מיחיד לכן עשוהו כאלו הוא יחיד לענין שיבא עוד יו"ד מ"ם ברבוים כמו פנימים, אך החלוק שבין מים לפנים, כי מים בא הסמיכות מלשון יחיד וגם מלשון רבים כמו מֵי מֵימֵי אבל פנים לשון זכר ולשון נקבה כמו פְּנִימִים פְּנִימוֹת והסמיכות לא בא מן פנימים רק מן פנים כמו פני כל: והמ"ם בקמץ לפי שהוא סוף פסוק, כי כל הכללים הנ"ל שמבטלין

הקמץ אינו שייך רק שלא בהפסק אבל בהפסק יקום הקמץ. וכן כל פתח באתנח ס״פ נשתנה לקמץ כמו מַיִם מָיִם, יש יוצאין מן הכלל ונמנו במסורה, וכן יש לפעמים קמצי״ן בז״ק ונמנה ג״כ במסורה, וכן יש מעטים שנשתנו במלכים אחרים על פתח: והננינה מלעיל כנ״ל: והפירוש של זה הפסוק אבאר אי״ה אח״ז אך מה שהוא מוכרח לפרש אפרש. ורוח כמשמעו ונסמך לאלהים לפי שהוא מורה על הפלגה גדולה, וכן כ״ד שמורה על הפלגה גדולה נסמך לאלהים כמו הררי אל ובהרבה מקראות נסמך הרוח לאלהים כמו נשפת ברוחך, והטעם לפי שדם הולכין בלי סבה אמצעית כמש״ל. מרחפת נושב ליבש המים, ובא בלשון בינוני לפי שכ״ד ספור מספר הפסוק כאלו הוה, והיה ראוי להיות כמו היה מרחף אך שדרך המקראות לדבר הוה במקום עבר וכמוהו הרבה. על פני המים בה״א ידיעה לפי שהוא מורה על המים הנראין כנ״ל ותהום הוא מים התחתונים ואין נראין לכן לא בא בידיעה, ולכן בא מים על קבוץ זכרים כמו מיטים, ותהום בא לעולם על קבוץ נקבות בוי״ו תי״ו והטעם ידוע:

וַיֹּאמֶר הוי״ו הוא וי״ו המהפך מעתיד לעבר והיו״ד הוא מאית״ן המשמש בראש העתידים כנ״ל. השרש אמר מגזרת נחי פ״א. והשתא דאתית להכי אבאר העתיד מכל הגזרות ונתחיל מגזרת השלמים כמו פָּקַד, וזה ידוע כי ראוי להיות בעתיד מכל הבנינים י״ב דבורים דהיינו ד׳ גופים יחיד יחידה רבים רבות, ולכל גוף ג׳ מדברים דהיינו נוכח נסתר מ״ב נמצא הם י״ב דבורים, אך מפני שכל המ״ב שוים בין ברבים בין ביחיד כי כמו שהזכר אומר אֶפְקֹד כך הנקבה אומרת אֶפְקֹד, וכן כמו שרבים אומרים נִפְקֹד כך רבות אומרות נִפְקֹד, נמצא היה ראוי להיות עשרה דבורים אך נקבה נסתרת וזכר נמצא ג״כ שוים כמו לנקבה נסתרת אומר תִּפְקֹד וכן לזכר נמצא תִּפְקֹד, וכן רבות נסתרות ורבות נמצאות תִּפְקֹדְנָה, נשאר א״כ רק שמונה דבורים ותשמש בהן שמוש אית״ן בכל הדבורים, ולא כעבר של זכר נסתר שאין בו שום שמוש כמו פָּקַד אבל בעתיד אפילו לזכר נסתר משמש יו״ד משמושי אית״ן דהיינו יִפְקֹד לזכר נסתר. ומעתה אבאר הי׳ של אותיות אית״ן בכל הגזרות, שלמים ית״ן בחירק וא׳ בסגול וכן כ״מ שאותיות ית״ן בחירק הא׳ בסגול, ופ״פ בשוא נח בכל המדברים, ובמשקל הזה הוא לרוב יוצא, וע״פ הוא על שני משקלים, א) בחולם כמו נִפְעֹל, ב) בפתח כמו אֶפְעַל אֶקְרַב, וזה הוא לרוב בפעלים עומדים וכשעי״ן או למ״ד מאותיות הגרון אזי בא

לעולם ע״מ אֶפְעַל כמו יסלח ודומיהן, ולמ״ד בנח נראה חוץ נמצאת ונמצאים ונסתרים העי״ן בשוא ולמ״ד בתנועה, וכן כשבא עתיד מ״ב עם תוספת ה״א אזי ג״כ העי״ן בשוא כמו אֶזְכְּרָה אֶשְׁמְרָה בין לגזרת אֶפְעֹל או אֶפְעַל, העי״ן בשוא לפי שנתוספו אותיות הנחים בסוף לכן נשתנה להקל ומזה הטעם ג״כ הלמ״ד בתנועה כמו אֶפְקֹד יִפְקֹד וכו׳ וכן לגזרת אֶפְעַל אֶקְרַב יִקְרַב וכו׳ אֶסְלַח יִסְלַח וכו׳, וכן בצווי הדין כן כי הצווי שוה תמיד לעתיד רק האית״ן יפייד ביניהם, כי כשתסיר אותיות אית״ן נשאר הצווי כמו פְּקֹד מן תִּפְקֹד חוץ כשאצל העתיד הוא בשני שואין דהיינו תִּפְקְדִי אזי בצווי הוא בתנועה, דהיינו חירק כמו פִּקְדִי פִּקְדוּ בין לגזרת אֶפְעֹל או אֶפְעַל, וכן הצווי ליחיד בתוספת ה״א ג״כ נשתנה לחירק, כמו שִׁכְבָה עמי [ומלת קָרְבָה יוצא מן הכלל כי הוא מהנפרד קְרַב ע״מ פְּעַל וראוי להיות בחירק כנ״ל ויבא בקמץ] וזה דוקא לגזרת פְּעַל אבל לגזרת פְּעֹל הוא בקמץ כמו זָכְרָה לי ודומיהם, וכן כשעי״ן או למ״ד מאותיות הגרון אם בא בתוספת ה״א ג״כ בקמץ ולא [כן] במשקל אֶפְעַל בשאר אותיות. ועוד יש הילוק בין משקל אֶפְעַל בשאר אותיות ובין משקל אֶפְעַל באותיות הגרון, בגזרת אֶפְעַל באותיות הגרון נתהפכו התנועות דהיינו קמץ הפ״א על העי״ן ושוא העי״ן על הפ״א כמו שְׁמָעָה סְלָחָה וכן בבנויים ג״כ נתהפכו התנועות כמו סְעָדֵנִי רְפָאֵנִי אבל לא כן במשקל אֶפְעַל בשאר אותיות, וזה ידוע כי בצווי לא בא רק ד׳ דבורים דהיינו יחיד יחידה רבים רבות כי הצווי אינו אלא לנוכח. — חסרי פ״א נופל הפ״א בכולם ודגש שבע״פ מַשלימה כמו (כי יִגַּשׁ) [יִגַּשׁ אליהם] הג׳ בדגש לחסרון נו״ן נגש, וניקוד אותיות אית״ן כמו בשלמים והעי״ן בא על ג׳ משקלים כמו אֶפְעַל כי יִשַּׁל, אֶפְעֹל יִגֹּשׁ, אֶפְעֵל יִתֵּן וכשל״פ מאותיות הגרון בא לעולם ע״מ אֶפְעַל כמו נָסַע אֶסַּע יִסַּע, ובצווי נופל ג״כ הפ״א ובא רק על ב׳ משקלים פְּעַל כמו שַׁל נעליך, תֵּן זרע ודומיהן, וכן יִצַּק לקח בא ג״כ ע״ד זה אֶצּוֹק אֶקַּח ודומיהם. — ח״ע אותיות אית״ן בא בקמץ והפ״א בחולם וברבוים הלמ״ד בדגש חוץ רבות נסתרות ונמצאות ג״כ בדגש אך הפ״א הוא בשורק לפי שהננינה באת על הלמ״ד ונשאר א״כ ת״נ בלא נגינה ולא יכול לבא אחריו דגש לכן הוא בשורק, ומפני שהשורק מוכשר יותר לגבי דגש לכן העמידו השורק והתי״ו בשוא לפי שהיא תנועה שלישית מנג״ט, וכן הצווי הפ״א בחולם בכולם חוץ רבות (נסתרות ונמצאות) בשורק. — ח״ל בא ע״ד השלמים כמו אֶכְרֹת יִכְרֹת וכו׳ אֶתֵּן יִתֵּן וכו׳. — נפ״א בא על שני משקלים,

א) שבא הא׳ נחה ואית״ן בחולם ואחר א׳ אית״ן נופל הא׳ לפי שקשה על המבטא כמו אֹכַל יֹאכַל וכו׳, ב) שבא בשלמות רק האל״ף בח״ס ואית״ן בסגול כמו יֶאֱסֹף תֶּאֱסֹף, ועל המעט בא כולו בשלמות כמו יֶאֱסֹר ודומיהם, ואם הפ״א בח״ס ואית״ן בסגול ועל גזרת אֶפְעַל אֶפְעֹל וכן בצווי בא ע״ס השלמים ולא ע״מ הנחים לפי שלעולם לא תבא אות נחה בראש לכן בא ע״ס השלמים כמו אֱכֹל אֱמֹר, ואם הפ״א שאר אותיות הגרון ג״כ כנ״ל פְּעֹל בח״פ פְּעַל בח״ס — נ״פ בא האית״ן על ב׳ משקלים, א) אותיות אית״ן בצירי ובלא יו״ד כמו אֵשֵׁב יֵשֵׁב או יֵבַע תֵּדַע, ב) אותיות אית״ן בחירק ואחריו יו״ד השרש כמו אִירָא יִירָא וכן בצוויין הבאים בחירק גדול בעתיד כמו אירא אזי הצווי ג״כ ביו״ד כמו יְרָא והבאין בצירי ובלא יו״ד אזי הצווי [ג״כ] בחסרון יו״ד כמו דַּע בני, ואין חילוק בין גזרה זו לגזרת ח״פ כי בשניהם נאמר בחסרון פ״א. — נ״ע אותיות אית״ן בכולם בקמץ והפ״א במלאפום חוץ רבות נסתרות ונמצאות התי״ו בשוא כמו אשוב ישוב וכו׳ וכן בצווי כמו שוב וכו׳. — נל״א אית״ן ופ״א הולכין ע״ד השלמים והעי״ן בקמץ והלמ״ד נחה חוץ מרבות נסתרות ונמצאות העי״ן בסגול כמו תִּמְצֶאנָה ונסתרים ונמצאים (ונסתרת) [ונמצאת] בא ע״ד השלמים כמו אמצא וכו׳, וכן בצווי מִצְאוּ מִצְאִי בא ע״ד השלמים מְצָא בקמץ מְצֶאנָה בסגול ובכולם הא׳ נחה כמו מצא וכו׳. — נל״ה אית״ן ופ״א בא ע״ד השלמים והה״א נחה ועי״ן בסגול לבד אם וי״ו או יו״ד באים בסוף הה״א נשמט לגמרי ובאותיות נָה בסוף תתחלף ליו״ד כמו אֶפְנֶה וכו׳, וכן בצווי כנ״ל עם יו״ד וי״ו נשמט לגמרי ועם נה נתחלף ליו״ד אך היחיד העי״ן בצירי כמו בְּנֵה וכו׳ :

לוח הצווי

שלמים, פְּקֹד פִּקְדִי פִּקְדוּ פְּקֹדְנָה
משקל אחר, קְרַב קִרְבִי קִרְבוּ קְרַבְנָה
ואם ל״פ מאות הגרון, שְׁמַע שִׁמְעִי שִׁמְעוּ שְׁמַעְנָה
ח״פ, גֵּשׁ גְּשִׁי גְּשׁוּ גֵּשְׁנָה
מ״א, שַׁל שְׁלִי שְׁלוּ שַׁלְנָה
ואם ל״פ מאות הגרון, קַח קְחִי קְחוּ קַחְנָה
ח״ע, סֹב סֹבִּי סֹבּוּ סֻבֶּינָה
ח״ל, כְּרֹת כִּרְתִי כִּרְתוּ כְּרֹתְנָה
נ״פ, אֱכֹל אִכְלִי אִכְלוּ אֱכֹלְנָה
מ״א, אֱמֹר אִמְרִי אִמְרוּ אֱמֹרְנָה
נפ״י, שֵׁב שְׁבִי שְׁבוּ שֵׁבְנָה
מ״א, דַּע דְּעִי דְּעוּ דַּעְנָה
מ״א, יְלֹד יִלְדִי יִלְדוּ יְלֹדְנָה
נ״ע, שׁוּב שׁוּבִי שׁוּבוּ שׁוּבְנָה
נל״א, מְצָא מִצְאִי מִצְאוּ מְצֶאנָה
נל״ה, פְּנֵה פְּנִי פְּנוּ פְּנֶינָה •

לוח העתיד

שלמים, אֶפְקֹד יִפְקֹד תִּפְקֹד תִּפְקְדִי נִפְקֹד יִפְקְדוּ תִּפְקְדוּ תִּפְקֹדְנָה •

מ״א, אֶקְרַב יִקְרַב תִּקְרַב תִּקְרְבִי נִקְרַב יִקְרְבוּ תִּקְרְבוּ תִּקְרַבְנָה •

ואם ל״פ מאות הגרון, אֶשְׁמַע יִשְׁמַע תִּשְׁמַע תִּשְׁמְעִי נִשְׁמַע יִשְׁמְעוּ תִּשְׁמְעוּ תִּשְׁמַעְנָה •

ח״פ, אֶגַּשׁ יִגַּשׁ תִּגַּשׁ תִּגְּשִׁי נִגַּשׁ תִּגְּשׁוּ יִגְּשׁוּ תִּגַּשְׁנָה ;

ח״ע אָסֹב יָסֹב תָּסֹב תָּסֹבִּי נָסֹב יָסֹבּוּ תָּסֹבּוּ תְּסֻבֶּינָה

ח״ל אֶכְרֹת יִכְרֹת תִּכְרֹת תִּכְרְתִי נִכְרֹת יִכְרְתוּ תִּכְרְתוּ תִּכְרֹתְנָה •

נפ״א אֹכַל יֹאכַל תֹּאכַל תֹּאכְלִי נֹאכַל יֹאכְלוּ תֹּאכְלוּ תֹּאכַלְנָה •

מ״א אֶאֱסֹף יֶאֱסֹף תֶּאֱסֹף תַּאַסְפִי נֶאֱסֹף יַאַסְפוּ תַּאַסְפוּ תֶּאֱסֹפְנָה •

ואם פ״פ משארי אותיות הגרון •

לגזרת אֶפְעֹל. אֶעֱמֹד יַעֲמֹד תַּעֲמֹד תַּעַמְדִי נַעֲמֹד יַעַמְדוּ תַּעַמְדוּ תַּעֲמֹדְנָה

לגזרת אֶפְעַל • אֶחֱזַק יֶחֱזַק תֶּחֱזַק תֶּחֶזְקִי נֶחֱזַק יֶחֶזְקוּ תֶּחֶזְקוּ תֶּחֱזַקְנָה •

נפ״י, אֵשֵׁב יֵשֵׁב תֵּשֵׁב תֵּשְׁבִי נֵשֵׁב יֵשְׁבוּ תֵּשְׁבוּ תֵּשַׁבְנָה •

מ״א, אִישַׁן יִישַׁן תִּישַׁן תִּישְׁנִי נִישַׁן יִישְׁנוּ תִּישְׁנוּ תִּישַׁנְּה •

נ״ע, אָשׁוּב יָשׁוּב תָּשׁוּב תָּשׁוּבִי נָשׁוּב יָשׁוּבוּ תָּשׁוּבוּ תְּשׁוּבֶינָה •

נל״א, אֶמְצָא יִמְצָא תִּמְצָא תִּמְצְאִי נִמְצָא יִמְצְאוּ תִּמְצְאוּ תִּמְצֶאנָה.

נל״ה, אֶפְנֶה יִפְנֶה תִּפְנֶה תִּפְנִי נִפְנֶה יִפְנוּ תִּפְנוּ תִּפְנֶינָה •

ויאמר שבכאן הוא מנחי פ״א אל״ף והשרש אמר והיו״ד הוא מאית״ן והוי״ו הוא וי״ו ההיפוך מעתיד לעבר וניקוד הוי״ו בפתח כדין כל וי״ו ההיפוך, היו״ד הוא בחולם בדין כל איתן מנל״א, והמ״ם בסגול לפי שכל וי״ו ההיפוך נשתנה ת״ג שבסוף לת״ק מחמת שהנגינה מלעיל ואינה משתנית רק בד׳ גזרות אלו דהיינו נחי פ״א ונחי עי״ן ונחי למ״ד ח״ע, בנפ״א נשתנה הפתח לסגול כמו יֹאמַר וַיֹּאמֶר, בכפולים נשתנה החולם לקמץ קטן כמו יָסֹב וַיָּסָב, בנ״ע ג״כ נשתנה לקמץ קטן כמו יָקוּם וַיָּקָם, ובנל״ה נופל הה״א לגמרי והסגול בא בל״פ כמו יִפְנֶה וַיִּפֶן. ובדרך כלל אומר לך בכ״מ שאחר אית״ן שוא או דגש אזי יקום הנגינה על אותו אות ולא ישתנה התנועה אחרונה כמו אֶפְקֹד וָאֶפְקֹד. יִגַּשׁ וַיִּגַּשׁ, אֶכְרֹת וַיִּכְרֹת.

יִמְצָא בְּמִצְאָ׳ לכן כאן נשתנה מפתח לסגול, והנגינה מלעיל כנ"ל. — והנגינה עליו מרכא לפי שהוא משמש לטפחא כנ"ל, והפירוש של ויאמר הוא רצון כמו ויאמר בלבו :

אֱלֹהִים האותיות והנקודות כנ"ל, ומלרע כנ"ל, והנגינה עליו טפחא לפי שהוא מפסיק ראשון מאתנח כנ"ל :

יְהִי מורכב מנ"ע ומנ"ל, והשרש היה. והשתא דאתית להכא אבאר כל דיני המורכבים ואגב זה אבאר תחלה המקור מכל הנזרות ואתחיל בשלמים. שלמים שכל האותיות לא נחסר כמו בעבר פָּקַד פָּקְדָה וכו׳, בינוני פּוֹקֵד וכו׳, פעול פָּקוּד, מקור הוא על שני משקלים פָּקֹד או פְּקֹד [ע"מ צווי], ועם אותיות בכל"ם הוא לעולם ע"מ פְּקֹד וניקוד בכל"ם בחירק, ואחר מ"ם לעולם דגש, והפ"א בשוא נח כמו בִּפְקֹד כִּפְקֹד לִפְקֹד מִפְּקֹד חוץ אחר מ"ם שהוא נע לפי שהוא בדגש, והצווי פְּקֹד או פְּקַד, והעתיד אפקד אפְקַד. — [חסרי פ"א] דהיינו שפ"פ נו"ן או יו"ד כשע"פ צד"י כמו יצק, או למ"ד בגזרת לקח, העבר נגש וכו׳, פועל נוגש, פעול נגוש, מקור נְגֹשׁ, ועם בכל"ם בא על שני משקלים, א׳ ע"ד השלמים כמו בנדר כנדר לנדר מנדר, ב׳ שבא בחסרון פ"א ובא בתי"ו בסוף ומשלימה ועי"ן ולמ"ד בשני סגולים וב"ך בשוא ולמ"ד בקמץ אבל המ"ם לעולם בחירק כמו בְּגֶשֶׁת כְּגֶשֶׁת לָגֶשֶׁת מִגֶּשֶׁת, וכשפ"פ יו"ד ואחריו צד"י בא לעולם ע"ד זה כמו בְּצֶקֶת כְּצֶקֶת לָצֶקֶת מִצֶּקֶת, וכשל"פ מאותיות (ה"ח) [ח"ע] אזי בא בשני פתחין כמו בְּטַעַת כְּטַעַת לָטַעַת מִטַּעַת, ובגזרת לקח כמו בְּקַחַת כְּקַחַת לָקַחַת מִקַּחַת. ובדרך כלל אומר לך שב"מ שבא שני סגולים קודם נח נראה דהיינו משקל פֶּעֶל אם הנח נראה אותיות ה"ח אזי נשתנה סגול שני לפתח כמו צֶמַח, וכשע"פ אותיות ה"ה אזי הוא בשני פתחין כמו נַחַל נַעַר. הצווי גש גשי והעתיד כמו אגש. — ח"ע דהיינו ב׳ אותיות אחרונים כפולים, בעבר סַב סַבָּה, פועל סַב וכו׳, ובמקור סֹב בחולם ועם בכל"ם יקום החולם, והניקוד של בכל"ם ב"ך בשוא ולמ"ד בקמץ ומ"ם בחירק כמו בְּסֹב כְּסֹב לָסֹב מִסֹּב, והצווי סֹב וכו׳ העתיד אָסֹב וכו׳. — ח"ל כמו כָּרַת כָּרְתָה וכו׳, פועל כּוֹרֵת וכו׳, פעול כָּרוּת וכו׳, מקור כָּרֹת או כְּרֹת ועם בכל"ם כמו בשלמים בִּכְרֹת כִּכְרֹת לִכְרֹת מִכְּרֹת, והצווי כְּרֹת והעתיד אֶכְרֹת כמו בשלמים. — נפ"א שפ"פ אלף כמו אכל, בעבר אָכַל אָכְלָה וכו׳, פועל אוֹכֵל אוֹכְלָה וכו׳, פעול אָכוּל וכו׳, מקור אָכֹל או אֱכֹל בח"ס, ועם בכל"ם בא ע"מ אֱכֹל הפ"א בח"ס ובכל"ם בסגול כמו בֶּאֱכֹל כֶּאֱכֹל לֶאֱכֹל מֵאֱכֹל (חוץ) הצווי אֱכֹל וכו׳,

העתיד אֹכַל יֹאכַל וכו׳ ואם הפ"א שאר אותיות הח"ע הפ"א בח"פ ובכל"ם בפתח כמו בַּעֲבֹר כַּעֲבֹר לַעֲבֹר מֵעֲבֹר. כל תיבת לֵאמֹר שבתורה מפני רוב השתמשותו האל"ף נחה והלמ"ד בצירי אבי הסגול נפ"י הוא שפ"פ יו"ד כמו ישב ודומיהם. העבר יָשַׁב יָשְׁבָה וכו׳, פועל יוֹשֵׁב, פעול יָשׁוּב, מקור יָשׁוֹב ועם בכל"ם נופל היו"ד ובא בתי"ו בסוף ועי"ן ולמ"ד בשני סגולים וב"ך בשוא ולמ"ד בקמץ ומ"ם בחירק, ואם ל"פ ח"ע אזי הוא בשני פתחין כמו בְּדַעַת כְּדַעַת לָדַעַת מִדַּעַת, הצווי דע וכו׳, העתיד אדע וכו׳. — נ"ע שע"פ וי"ו או יו"ד כמו שָׁב וכו׳, בינוני שָׁב וכו׳, פעול שׁוּב וכו׳, מקור שׁוּב בחולם ועם בכל"ם מתהפך החולם לשורק וב"ך בשוא ולמ"ד בקמץ ומ"ם בחירק כמו בְּשׁוּב כְּשׁוּב לָשׁוּב מִשּׁוּב, ובדרך כלל אומר לך כ"מ שפ"פ בשוא נח אזי אותיות בכל"ם בחירק ואם שפ"פ בתנועה אזי ב"ך בשוא ולמ"ד בקמץ ומ"ם בחירק, ואם המקור בא בה"א נוסף או בכנוים לעולם בכ"ל בשוא ומ"ם בחירק או בצירי לתשלום דגש כמו לאהבה את ה׳ אלהיכם ולעבדו. — נל"א בא ע"ד השלמים האל"ף נסתר כמו מָצֹא או מְצֹא ועם בכל"ם בִּמְצֹא כִּמְצֹא לִמְצֹא מִמְּצֹא. — נל"ה דהיינו שפ"פ ה"א, בעבר בָּנָה, פועל בֹּנֶה, פעול בָּנוּי, מקור בָּנֹה ע"ד השלמים ועם בכל"ם בא הניקוד ע"ד השלמים אך הה"א נופל ובא וי"ו תי"ו בסוף כמו בִּבְנוֹת כִּבְנוֹת לִבְנוֹת מִבְּנוֹת, הצווי בְּנֵה וכו׳, העתיד אֶבְנֶה וכו׳. — חסרי הקצוות היינו שפ"פ ול"פ הם נו"ן דהיינו נתן או שפ"פ יו"ד ואחריו צד"י ול"פ תי"ו ג"כ הוא בכלל חסרי הקצוות כמו יָצַת, בעבר נחסר ל"פ כמו נָתַן נָתַתָּ נָתַתִּי וכו׳, פועל נוֹתֵן וכו׳, פעול נָתוּן, מקור בא על ב׳ משקלים, ע"ד השלמים כמו נָתֹן או שנחסר ב׳ הקצוות ותי"ו בסוף כמו תֵּת ועם בכל"ם בא לעולם ע"מ שני וב"ך בשוא ולמ"ד בקמץ ומ"ם בחירק כמו בְּתֵת כְּתֵת לָתֵת מִתֵּת, הצווי תֵּן נחסר פ"א ובעתיד ג"כ נחסר הפ"א אֶתֵּן יִתֵּן וכו׳ וכן יצת ג"כ הולך ע"ד זה, בעבר יָצַת יָצְתָה וכו׳, בינוני יוֹצֵת פעול יָצוּת, מקור יָצוֹת או צֵת, ועם בכל"ם בְּצֵת כְּצֵת וכו׳, הצווי צֵת, העתיד אֶצֵּת וכו׳. ח"פ ועי"ן כמו נדד הולך ע"ד ח"ע כמו בעבר כמו נשני נופל השי"ן ובינוני נושש המקור שֹׁשׁ ועם בכלם בשֹׁשׁ וכו׳ העתיד ותדד שנתי וכו׳. — ח"ע וה"ל כמו התת ג"כ הולך כמו בכפולים, העבר חת חתה וכו׳ פועל חת פעול חַת המקור חֹת ועם בכל"ם בחֹת כחֹת וכו׳, העתיד אחת וכו׳. ח"פ נ"ע כמו נוע תנוע ארץ בא ע"מ נ"ע, בעבר נָע וכו׳ ובבינוני נָע, מקור נוּעַ, ועם בכל"ם בנוּעַ כנוּעַ וכו׳, העתיד אנוע וכו׳. ח"פ

נל״א (או ע״ד השלמים בנשוא כנשוא) כמו נשא בא ע״ד שניהם כמו נשא נשאת וכו׳, בינוני נושא, פעול נשוא, מקור נָשׂא או שְׂאֵת. ועם בכל״ם בִּשְׂאֵת כִּשְׂאֵת וכו׳, הצווי שָׂא וכו׳. העתיד אֶשָׂא יִשָּׂא וכו׳.

ח״פ נל״ה כמו נטה בא ג״כ ע״מ שניהם אך הצווי בא לעולם בשלמות כמו בעבר נָטָה נָטְתָה וכו׳, בינוני נוֹטֶה וכו׳, פעול נָטוּי, מקור נָטוֹה, ועם בכל״ם בא לעולם ע״ד נל״ה כמו בנטות וכו׳, הצווי נְטֵה והעתיד אטה וכו׳. ח״פ נל״ה נ״ע כמו נוה בא לעולם ע״ד נ״ע וכו׳. ח״פ וח״ע ונל״ה כמו נהה בא ע״מ נל״ה. נ״פ וח״ע בא ע״מ ח״ע, העבר אָרַר וכו׳, בינוני אֹרֵר, פעול אָרוּר, מקור אָרֹר, צווי אֲרֹר, עתיד אָאֹר יָאֹר וכו׳. נפ״א נ״ע כמו אור ע״מ נ״ע לבד. נפ״א נל״ה כמו אבה הולכים ע״מ שניהם, בעבר כמו אבה אבו וכו׳, הבינוני אֹבֶה וכו׳. נפ״א ונ״ע ונל״ה כמו אוה הולכים ע״ד נ״פ ונ״ל. נפ״י ונל״ה כמו ידה הולכים ג״כ ע״מ שניהם. נפ״י ונל״א הולכים נ״כ ע״מ שניהם כמו יצא יצאה וכו׳. נ״ע ונל״א כמו בוא הולכים ג״כ ע״מ שניהם כמו בא באה וכו׳. נ״ע ונל״ה כמו היה הולך ג״כ ע״מ [שניהם] כנ״ל, לבד בעבר כמו היה היתה וכו׳ ולא ע״ד נ״ע ונל״א כשהולכין ע״מ שניהם לפי ששם יש לנוח שניהם לפי שזהו כלל גדול ששני אותיות או״י לא תנוח באמצע תיבה לעולם רק בסוף באופן שהשני אל״ף אבל בנ״ע ונל״ה בא רק ע״מ נל״ה. ומעתה אבאר באריכות כל המורכבים, א) ח״פ וח״ע כמו נדד וח״פ ונ״ע כמו נוד פי׳ אחד להם כולם לשון נדידה, והכלל אם שני הקצוות מורכבים משמשין ע״ד שניהם, ואם עי״ן ולמ״ד או פ״א ועי״ן הראשון אינו נופל והשני נופל חוץ שני נחים בסוף והב׳ אל״ף ובכאן היה ראוי לפול בנוד הוי״ו ובנדד הדל״ת הראשון אך אינו כך אלא שהדלתי״ן עומדים בעתיד והנו״ן נופל כדי שלא לטעות שהוא נ״ע, נדד משמש בעבר ע״ד השלמים כמו נדדו הלכו ירמיה ט׳, בינוני כעוף נודד ישעיה י״ו, המקור הנה ארחיק נדוד תהלים נ״ה, העתיד ותדד שנתי מעיני בראשית ל״א כמו עבר נדו כו׳ ירמיה נ׳, ונוד בא ע״ד נ״ע כמו נודי הרכם צפור תהלים י״א הוא צווי, נודי ספרתה אתה שם נ״ו הוא מקור, ויניד בראשו ירמיה י״ח הוא עתיד, ב) ח״ע וה״ל כמו חתת ענין שבר או יראה ופחד היה ראוי לפול התי״ו הראשון כדין כפולים והשני ג״כ היה ראוי לפול כדין תי״ו למ״ד הפעל אך הכלל (היראה) נופל תי״ו ל״פ בעבר אם נ״א תי״ו השמוש אחריו לכן בא בחתת בעבר שבא תי״ו השמוש נופל התי״ו האחרון אבל עבר במקום שאין בא תי״ו השמוש אחריו ובצווי ועתיד ובינוני ומקור שאין נופל תי״ו ל״פ אז תי״ו הראשונה במקומה עומדת כמו וחתו מנס שריו ישעיה ל״א ט׳ הוא עבר אך הוי״ו הוא מהפך לעתיד, ראיתי המה חתים ירמיה מ״ו הוא בינוני והפתח מעי״ן בא על הפ״א, יחתו מריביו ש״א ב׳ אל תיראו ואל תחתו דה״ב כ׳ הוא עתיד, והאית״ן בצירי לתשלום הדגש (אע״פ שחי״ת ועי״ן כרוכם לא נשלם... כאן בכ״מ חתת... הרגש שבחי״ת) מבנין נפעל והפ״א בקמץ מפני שהוא ס״פ ונופל התי״ו הראשון וראיה שבא דגש בתי״ו שניה, אבל וְהִתְּתִּי את עילם ירמיה מ״ט נופל התי״ו השני לפי שבא אחריו תי״ו מ״ב בא בדגש לתשלום התי״ו השני והה״א מהפעיל ובפתח להרחבת אות הגרון, והשוא נח לפי שאותיות בג״ד כפ״ת אחריו בדגש קל (וכן ההתתי את עילם). ג) ח״פ נ״ע כמו נוע בא הכל ע״ד נ״ע, העבר נעו מעגלותיה משלי ה׳. בינוני שפתיה נעות ש״א א׳, מקור אהבו לנוע ירמיה י״ד, העתיד נוע תנוע ישעיה כ״ד, אם ינועו ונפלו נחום ג׳, הוא עתיד מנפעל, ראש הניעה ישעיה ל״ז הוא עבר מהפעיל. ד) ח״פ ונל״א נשא בא ע״ד שניהם בעבר ובינוני בא ע״ד נל״א כמו ולא נשא אותם הארץ בראשית י״ג הוא עבר לזכר נסתר. נשאת חן בעיניו אסתר ה׳ עבר לנקבה נסתרת, (פן נשׂאו רוח ה׳ מ״ב ב ט״ז הוא עבר לנסתרים), לא חמור אחד מהם נשאתי במדבר ט״ז עבר מ״ב, נשאת ארון ה׳ מ״א ב׳ עבר לזכר נמצא, ונשאתם את אביכם בראשית מ״ה עבר לנמצאים אך הוי״ו הוא מהפך, והנושא את נבלתם ויקרא י״ב בינוני פועל ליחיד, נושאים מטוב מצרים בראשית מ״ה בינוני לרבים והסמיכות ממנו נושאי המשכן במדבר י׳, נשאת זהב וכסף מ״א י׳, בינוני לרבות, והפעול נשוא, נשוא לשוא עריך תהלים קל״ט, והמקור או נָשׂא או נְשׂא או שְׂאֵת ועם בכל״ם או ע״ד השלמים כמו בִּנְשׂא וכו׳ או בִּשְׂאֵת כִּשְׂאֵת וכו׳, הצווי שָׂא שְׂאוּ וכו׳, ובעתיד בא ע״ד שניהם הפ״א נחסר והא׳ נח אשא ישא וכו׳, ה) ח״פ ונל״ה כמו נטה בא ג״כ ע״ד שניהם בעבר ובינוני ע״ד נל״ה כמו נטה נטתה וכו׳, וכבינוני נוטה וכו׳ ובפעול נטוי וכו׳, מקור נטה או נטות, ועם בכל״ם בנטות וכו׳, הצווי לא בא רק ע״ד נל״ה כמו נטה. נטו וכו׳, העתיד בא ע״ד שניהם כמו אטה יטה וכו׳ כמו לא נטה ימין ושמאל במדבר כ׳ וכהפעיל לא תטה משפט שמות כ, [הַט] הוא צווי מהפעיל ובמלת ויט אין בו אלא אות אחד משרש היינו הט׳ לפי שהנו״ן נופל לפי [illegible] יו״ד איתן והה״א נופל לפי שהוי״ו

שהוא להיפוך בגזרת נל"ה אזי נופל הה"א כמו ויבן , ולפעמים בלא וי"ו ההיפוך כמו אל תט בֵּט אזנך והצירי שבמלת בֵּט הוא לתשלום הדגש . — ו) ח"פ נ"ע נל"ה כמו נוה בא ע"ר נל"ה לבד כמו גבר יהיר ולא ינוה הוא עתיד מבה"ק , אנוהו מהפעיל ובא ע"ר השלמים וג"כ מעתיד . — ז) ח"פ נ"ע נל"א כמו נוא בא ע"ר נ"ע ולמ"ד לפי שהשני אל"ף לכן יכולין שניהם לנוח כמו הניא מחשבות עמים היא עבר מהפעיל . ח) ח"פ ח"ע נל"ה כמו נהה ע"ר נל"ה לבד , וְנָהָה (מיכה ב) הוא עבר , ולא נֹהַּ בהם (יחזקאל ז) הוא מקור , ונשאו אליך בְּנִיהֶם קינה (שם כ"ז) הוא מקור עם כנוי הם , נְהֵה על המון מצרים (שם לב) הוא צווי , הה"א הראשון אינו נופל לפי שה"א השני נחה והנו"ן אינו ניפל לפי שאחריו אות הגרון ולא יוכל לבא דגש . — ט) נפ"א ח"ע כמו ארר בא ע"מ ה"ע כמו תָּאֹר יָאֹר וארותי את ברכותיכם וגם ארותיה (מלאכי ב) הוא עבר , מקללך אאר הוא עתיד , לכה ארה לי צווי עם ה"א נוספת והיה ראוי להיות בפתח האל"ף אלא עבשלם הדגש שבריש על חסרון רי"ש , ויש שבאים ע"מ נל"ה כמו ארה אאיתי מורי עם בשמי הנפרד הוא מנל"ה כמו ארה ופירושו ליקוט , והצווי בא ג"כ עם ה"א נוספת ארה . י) נ"פ נ"ע כמו אור בא ע"מ נ"ע לבד , הולך ואור בינוני , קומי אורי צווי , ובכל הקל בא בחולם , יאר פניו הוא מהפעיל ויו"ד נחה לכן הוא בא בשלמות , ויאור להם בחברון הוא עתיד מנפעל . יא) נפ"א נל"ה אבה בא ע"מ שניהם , בעבר בא ע"מ נל"ה לבד וכן בבינוני ופעול , ועתיד בא ע"מ שניהם אֹבֶה יֹאבֶה וכו' ונמצאים בפסוק , אבה לשלהם ולא אביתם לעלות הוא עבר (ולא אבו לשמוע אלי יחזקאל כ) [כי אינם אֹבִים לשמוע יחזקאל ג] היא בינוני , אולי לא תאבה האשה הוא עתיד , אָבִי יבחן (איוב לד) הוא מקור . יב) נפ"א נ"ע נל"ה אוה מן הראוי היה לבוא ע"מ שני קצוות והוי"ו יהיה נראה אלא לפי שזה המשקל לא יבא אלא בבנינים הדגושים ולא יכול לנוח הא' לכן גם האל"ף נ"אה ולא נסתר רק הה"א והנמצא במקרא אוה למושב לו הוא עבר מפע' התאוו , התאייתי עבר מהתפעל , מתאוים בינוני מהתפעל , ויתאו דוד הוא עתיד מהתפעל . יג) נפ"י נל"א יצא בא ע"מ שניהם דהיינו בעבר. בא רק ע"מ נל"א לבד כמו יצא יצאה וכו' וכן בבינוני ופעול אך בצווי ועתיד בא ע"מ שניהם כמו צא צאי וכו' אצא יצא וכו' וכן משקל ירא , והחילוק שביניהם שביצא בא העבר ע"מ פָּעַל וביורא בא העבר ע"מ פָּעֵל , וגם יש חילוק בצווי ועתיד כי משקל יצא בא בצווי בחסרון יו"ד ובעתיד אית"ן בצירי ובלא יו"ד ובמשקל ירא בא הצווי בשלמות כמו ירא והעתיד בא האית"ן בחירק גדול והיו"ד נכתב אחריו כמו אירא יירא וכו' . יד) נפ"י נל"ה כמו ידה יפה , והחילוק שביניהם , יפה לא יבא רק בקל וידה בהפעיל ובאים ע"מ שניהם כמו הודו לה' כי טוב הוא צווי מהפעיל , ומודה ועוזב הוא בינוני מהפעיל , אודך ה' כי אנפת בי הוא עתיד ובא ג"כ כבנין התפעל והוא לשון וידוי והתודה ומתודים , ויש הרבה שבאין על לשון זריקה כמו וידו אבן בי , ידו גורל , ובאין לעולם עם דגש וי"א שהם מבנין פִּעֵל וחסר יו"ד אית"ן , ויפה בא ג"כ ע"ר שניהם אך הוא תמיד בקל , יפה את רעיתי עבר , יפו דודיך בינוני , לשוא תתיפי עתיד מהתפעל , נִתְיַפִּי בה"ק נוִיף ג"כ מבה"ק . טו) נ"ע ונל"ה כמו היה בא רק ע"מ נל"ה. טז) נ"ע ונל"א בא ע"מ שניהם עבר בחסרון וי"ו כמו בנ"ע כמו בא ועתיד יבא בחולם ושניהם נחים לפי שהאחרון א' לכן נחים שניהם בכל החלקים ואינו בא אלא בהפעיל וקל . והכלל כל מה שאמרנו שבא ע"מ שניהם הוא כשאר הבנינים אבל בבנינים הדגושים שבא העי"ן בדגש לא נחסר לעולם הפ"א כמו אוה שאינו בא רק בבנין פִּעֵל לכן לעולם לא נח האל"ף וכן העי"ן לא נחסר ונח בהן לעולם. ועוד כלל כ"מ שבאין הנחים או החסרים בשני הקצוות הולכין ע"מ שניהם אבל כשהם סמוכים דהיינו הפ"א והעי"ן או העי"ן והלמ"ד בא הראשון ע"מ השלמים והשני נחסר או נח . א"א כל שני נחים הבאים בסוף והשני אל"ף באים שניהם נחים : וכאן במלת יְהִי השרש היה מנ"ע ונל"ה ועתיד ממנו יהיה ובא כאן בחסרון ה"א ל"פ כמו שבאה עם וי"ו ההיפוך דהיינו ויהי ובא כן לפי שמשמשין בו הרבה לכן נופל הה"א . והניקוד של יְהִי אבאר אי"ה אח"ז במלת ויהי : והנגינה הוא עילוי כנ"ל , ומלרע כנ"ל : והפירוש של יהי הוא יש מיש לכן פריך בגב"רא אור מה"כן נברא לפי שכתיב יהי :

אוֹר הוא משקל פּוֹל וסמיכות היחיד ג"כ אור והכנוים אור אורה אורך וכו' ובא הרבוי ממנו בוי"ו תי"ו כנקבות אורות אורותיה וכו' , ויש ג"כ ע"מ פּוּל בשורק כמו אוּר והסמיכות ג"כ אוּר אוּרה אוּרתך והרבוי בא ביו"ד מ"ם כזכרים אוּרים אוּריך וכו' , והחילוק שביניהם הוא זה, כי הבא ע"מ פּוֹל הוא שם עצם ופוּל בשורק קרוב לשם המקרה ... וכל אור הבא בפרשה זו הוא אור עצמי והשאר מה שבא הוא מושאל וכן האורות שלנו הוא מושאל מאור העליון ומאורות בתוספת מ"ם הם על המשכה מאור שפקי לפי שהם מקבלים האור מן

אור העליון ומאיר לעולם כמו הלבנה שמקבל משמש :
וּבאתנחתא כנ"ל :

וַיְהִי־ הוי"ו הוא וי"ו ההיפוך, והיו"ד הוא מאית"ן,
ותה"א והיו"ד השני הוא משרש היה, וה"א ל"פ נופל כדין כל נל"ה כשבא עם וי"ו ההיפוך כמו ויבן הראוי ויבנה וכן כאן ויהי הראוי וַיִּהְיֶה. ומעתה אבאר הניקוד, הוי"ו בפתח כדין וי"ו ההיפוך והדגש שאחריו נשמט לפי שהוא בשוא ואחריו אות הגרון כנ"ל, והיו"ד בשוא והיה ראוי להיות בחירק קטן כדין כל נל"ה כמו ויבן, אך מפני שזהו כלל גדול שלעולם לא יהיה לפני אות הגרון המנוקדת בת"נ ת"ק שלה לכן כשהוא בהפסק הוא נשתנה לסגול וכשאינו בהפסק נשתנה לשוא להקל, אך היה ראוי להיות הה"א בסגול כדין כל נל"ה שהה"א נופל והסגול בא על האות שלפניה כמו וַיִּבֶן אך מפני שצריך להיות אחריו יו"ד נחה ולעולם לא יהיה אחר ת"ק נסתר אם לא אחר סגול וכשהוא בנג"ט וכאן צ"ל הנגינה על היו"ד כדינו לכן נשתנה לחירק לפי שהיו"ד תנוה אחר חירק בעצו"ר ולכן לא יכול להיות היו"ד בחירק קטן כנ"ל : ומלרע כנ"ל : ובמקף כנ"ל ובפרט לפני סוף פסוק :

אוֹר : כנ"ל :

וַיַּרְא הוי"ו הוא וי"ו ההיפוך מעתיד לעבר, היו"ד
הוא מאית"ן והרי"ש אל"ף הוא משרש והה"א נופל כדין כל וי"ו ההיפוך בגזרת נל"ה כי שרשו ראה מנל"ה, הוי"ו בפתח כדין כל וי"ו ההיפוך והיו"ד דגוש כנ"ל, והיו"ד בפתח לפי שהוא מהפעיל כמו וַיַּשְׁקְ, והרי"ש בשוא לפי שזהו כלל גדול בכל גזרת נל"ה כשבא עם וי"ו ההיפוך אזי נופל הה"א כנ"ל אך אם העי"ן הוא מאותיות בג"ד כפ"ת נופל ג"כ הה"א אבל בא הפ"א והעי"ן בשני שואין כמו וַיֵּשְׁבְּ וַיֵּבְךְּ וַיֵּשְׁתְּ והשני לעולם בדגש קל, ומה שהוא במלת וַיִּחַד החי"ת בפתח הוא להרחבה, ובמלת וַיִּיף היו"ד נסתר והפ"א רפה, כי זהו כלל גדול באם שהפ"א באותיות אהו"י אזי הוא נסתר אחר אית"ן והעי"ן רפה ובנח נראה כמו וַיִּיף בגדלו (יחזקאל לא), וכן לפעמים בלא וי"ו ההיפוך נופל הה"א ובא פ"א ועי"ן בשני נחים כמו וַיֵּרְדְּ מיעקב, יַפְתְּ אלהים ליפת והוא משרש פתה מלשון ארמית וכן ת"א כי ירהיב ארי יַפְתְּ, וכן בשמות כמו נֵרְדְּ ודומיהם, וכן אל יֵשְׁטְ אל דרכיה, ולכן כאן הרי"ש בשוא נח והיה ראוי להיות גם האל"ף בשוא נח אך הסופרים השמיטוהו לפי שקשה לבטא, ולכן אות בג"ד כפ"ת שבא אחריו דגושה כדין אחרי שוא נח נראה. והיוצא מזה שהאית"ן בא על ג'

משקלים בפתח כמו יַפְתְּ וַיַּרְא, ובצירי כמו וַיֵּבְךְּ וַיֵּשְׁתְּ, ובחירק כמו וַיִּשְׁבְּ וַיִּיף : והטעם עליו דרגא כי הוא משרת לתביר, וזאת תדע כי הדרגא משרש לג' לתביר ולטפחא ורביעי ועיקר שמושו הוא לתביר. ואופן רביעי התבאר לפנינו בעז"ה ולטפחא דהיינו אם בא מרכא כפולה לפני הטפחא אזי בא לפניה דרגא קדמא אזלא מונח תלישא, קדמא אזלא תלישא ומונח נתבאר לעיל ודרגא ותביר לעולם סמוכים לתביר. והכלל אם יש בין משרת למלך ב' תנועות או שוא נע בראש התיבה ותנועה או חטף ותנועה אפי' באמצע או נע ותנועה באמצע באופן שהנע אחר נח או ביניהם פסיק אף שאין ביניהם שום תנועה ושוא בא דרגא וא"ל מרכא כמו שה תמים (שמות יב), אבל י"ג הן יוצאין מן הכלל שבאין בדרגא אף בלא אופנים הנ"ל והם ואברהם הָיוֹ יִהְיֶה בראשית יח. וכי יִגַּף שור־אִישׁ שמות כא. לוֹ תִהְיֶה ויקרא ז. וכל אֲשֶׁר אֵין־לוֹ דברים יד. בֵּין בֵּית־אֵל יהושע ח והברו שם. וקאם שאון בעמך הושע י. כְּשֹׁד שַׁלְמַן שם. עתה יִרְעֵם לָנוּ ש"ב כ. ואיש משך בקשת דה"ה. הַכֵּה יָדְךָ מ"א כב. כי לֹא יָכְלוּ לעשותו דה"ב ל. כל אשר תִּמְצָא יָדְךָ קהלת ט : אֱלֹהִים האותיות והנקודות כנ"ל, ומלרע כנ"ל, וטעמו
תביר מפסיק פחות לפני טפחא. והנה אין תביר בלא טפחא אבל בא טפחא בלא תביר לבד ממקום אחד בא תביר בלא טפחא והיא ארץ מאפליה [ירמיה ב] אבל בי"ד מקומות נשתנה התביר למרכא כפולה והם ויבא לוֹ יין וישת. למה תעשה כה לעבדיך. אֲשֶׁר לֹא צוה אתם. הֲלוֹא טוֹב לָנוּ שוב במדבר יד. ויקרא לָה נבח בשמו שם לב. אֲשֶׁר לֹא הגיד לה דמלכים [י' ג'] ודה"ה [ט' ב'], אלה נכח אלה מ"א כ. הֲלוֹא זֶה אוּד מצל זכריה ג. ודי לָא ידע תהודעון עזרא ז. ויהי רִיב וּמָדוֹן ישא חבקוק א. נעניתי לָךְ בה יחזקאל יד. ויהי לֵב לָעָם לעשות נחמיה ג. ויגח לוֹ אלהיו דה"ב כו :

אֵת־ השרש כנ"ל ובסגול, והיה ראוי להיות בצירי
כדינו אך מפני שזהו כלל גדול כל את במקף הוא בסגול שאם היה בצירי לא יכול להיות אחריו תי"ו נח נראה אחר ת"נ ע"כ נתחלף לסגול וכשהוא בלא מקף רק בנגינה יוכל לנוח אחריו התי"ו מפני שאחר ת"נ שיש בו נגינת טעם יוכל להיות אחריו נח או דגש. ובמסורה ג' סגולין בטעם אֶת גאון יעקב תהלים מז,
בהצותו אֶת ארם נהרים שם ס, כי אֶת
אשר יאהב ה' יוכיח משלי ג', ואחד במקף וצירי אֵת־כָּל נבות יראה איוב מא, וכן דין כל מלה זעירא דהיינו שאין בה אלא תנועה אחת והיא צירי המוקפת למלה שהנגינה באות ראשון נתהפך הצירי

לסגול, כמו יֶשׁ לנו אב זקן בראשית מד, שֶׁן סלע איוב ל"ט, קֶן היא שם ה, אבל אם הנגינה [לא] באה על האות הראשון בא בצירי כמו הֵן תוהלתו איוב מ"א, וכן הדין במלה המוקפת אף שאינה זעירא אם התנועה האחרונה מה־ראשונה צירי ובתיבה השניה הנגינה על האות הראשון ממנו ג"כ נשתנה לסגול, — וכללי בֵּן כל בן מוקף בר מן ד' יוצאין מן הכלל, והם ותלד בֵּן ששי ליעקב בראשית ל', בֵּן אחד לאחימלך ש"א כב, ולמפיבשת בֵּן קטן ש"ב ט', והוליד בֵּן יחזקאל יח. וכשבא עם נגינה ובלא מקף הוא בצירי בר מן ו', את בן הבקר ויקרא א, בן הישראלית שם כד, בן יברכיהו בן משלמיה בן יאיר בן משלם, וד' בחירק בִּן הכות הרשע דברים כ"ה, אגור בִּן יקא משלי ל, שבן לילה היה ובן לילה אבד יונה ד' וכן בִּן נון דכוותיה, וכן שֶׁבֶן מֶבֶן הלבן בסגול. כל שֵׁם בצירי אף במקף בר מן ו' בסגול ויקרא אברם שֶׁם בנו דישמעאל בראשית ט"ז, זכן דיצחק שם כ"א, על שם שמר אדוני מ"א י"ג, וגם שם עיר יחזקאל ל"ט שם בנו משלי ל', שם בנו הבכור יואל ש"א ה. — כל הֵן בצירי בר מן ה', הֶן עם לבדד ישכן, הן עם כלביא יקום במדבר כ"ג, הן הוא משוש דרכו איוב ח', הן כל ראתה עיני שם י"ג, הן זאת לא צדקת שם ל"ג, הן תוי שדי שם ל"א, וכן כל בהן בצירי בר מן ג' ולכל בהן חיי רוחי ישעיה ל"ח, אשר ישרתו בהן יחזקאל מ"ב, ויבאו פלשתים וישבו בהן ש"א ל"א. וכן כל הנה בהנה להנה בצירי וכל הן בסגול, וכל אל המשמשין בלשון למ"ד במקף ובסגול וכל לשון אלהות וחזק וקינה בצירי. וכאן הוא במקף לכן הוא בסגול:

בכל המקפין ועילתן הוא זה, כי זה ידוע כי ח'י מלכים הן, והן ס"פ, אתנהתא סגולתא, ז"ק, טפחא רביעי זרקא פשטא תביר אזלא, גרש גרשים פזר ת"ג יתיב שלשלת קרני פרה ז"ג. ז"ג יתיב שלשלת אין להם משרת כלל נשארו א"כ ט"ו שיש להם משרת, אזלא גרש ת"ג. פזר קרני פרה יש להם משרתים נרדפין פי' כמה משרתים ביחד לפניו והם לפני פזר וקרני פרה ות"ג משמשין הרבה מונחין, ולפני אזלא וגרש בא לפניהם קדמא ואזלא משרתים שלהם ולפניהם ת"ק ולפניו מונחים אבל לפני גרשים אין לפניו רק משרת א' והוא מונח אחד. לפני ג' פקידים דהיינו פשטא זרקא ותביר בעצו"ר שלהם אין לפניהם רק משרת אחד דהיינו לפני פשטא מהפך או מרכא, לפני זרקא עילוי, לפני תביר דרגא או מרכא, אבל בג' אופנים בא לפניהם ב' משרתים ולעולם הן קדמא או אזלא ולפניו ת"ק ולפניו מונחים כדין קודם קדמא ואזלא והן א) באם שראוי לבא לפני הפקידים קדמא ואזלא אבל שאין מקום לת"ק לבא לפני קדמא ואזלא אזי נשתנה האזלא למשרת וקדמא במקומו, ב) כשבאין לפניהם שני משרתים ואחד מהן לתוספת באור כמו בשנת שש מאות שנה לחיי נח שבשנת ושנה כפולים לתוספת באור, וכן כשבא בין תיבת המשרת ומלך מלת כי אשר הנה את לי לך לו שהם להן לכם לכן או כנוי למ"ד וכן כל לשון הויה יהיה תהיה יהי וכן כשהתיבה לפני משרת היא מלת לו וכן כשבא מקור לפני פעל כולן דומין לכפולים ובאו שני משרתים, וכן כשיבא שם המקרה אחר שם הפעל ג"כ דומין לכפולים לכן נדרש בגמרא. והעולה שכל מקרה נכלל בשם הפעל כמו הנה ברך לקחתי פירושו הנה ברך ברכה וכן כל לא תאכל פי' לא תאכל אכילה, וכן ברוב יועצים תקום כאלו כתוב ברוב יועצים תקום עצה לכן כשבאין שניהם דומין לכפולים וכן לא תשא שמע שוא ועיין באבן עזרא על תיבת תקראנה מלחמה. ג) כשבאין שני שמות נרדפין או שני (שמות) רצופין כמו אני אל שדי בראשית ל"ה, בני אהליבמה בת ענה מספר כמו שלש מאות אמה ארך התבה, כפות זהב שתים עשרה במדבר ז', כל זה כששני המפסיקין ראוי למפסיק פחות אבל אם ראוי לגדול נשאר הגדול בכל התנאים הנ"ל. וכן לפני כל הנ"ל לבר מאופן ראשון שאינו נוהג ברביעי, כי לפני רביעי בא קדמא אף שאין לפניו משרת כלל, ושמושי רביעי הן מונח ולפניו דרגא ולפני דרגא לגרמיה, ולפני מרכא או דרגא מונח לגרמיה. מרכא קדמא יתבאר לקמן. לפני ז"ק אינן אלא שני משרתים עילוי מכרבל, ומכרבל בא עם הרוב על מלת אשר ויש מעטים בשאר מלות לפני סגולתא בא ג"כ שני מונחים אבל ברוחק גדול אבל לפני אתנח אינן באים בשום אופן לבד כשלפניו שתי מלות זעירות וראשון כי, וכן לפעמים במי כמו כי כָא חמץ שמות יב, אריה שאג מִי לא יירא עמוס ג. אבל לפני טפחא כלל לא לבד מי"ד הבאים במרכא כפולה בא דרגא מ"כ טפחא והם במסורה אבל לפני ס"פ כלל לא. ונאמר משלשה אופנים שזכרנו, אופן ראשון אינו נוהג אלא בפקידים שני אחרונים בכולם לכן לפי כל הנ"ל כשבאין שני משרתים במקום שאין יכולין לבוא נסמכים במקף כנ"ל במלת על פני. ואומרים מלה זעירא שסופה אהו"י נחים כמו או זה כי פי' כל מלה זעירא שאין בה אלא תנועה אחת הנסמכה לתיבה שנגינתה פשטא ומלעיל נקפת כמו או נפש ויקרא ה', או נודע שמות כ"א, ולשאר טעמין על רובם במקף וכן אפילו במלות ארוכות שהוא ראוי להיות מלרע ונסמכת לתיבה

שהנגינה בה מלעיל והראשונה אינה יכולה לסוג אחיר בא במקף כמו כִּֽי יבער־איש שָׂדֶה או־כֶרם לפי שמלת יבער אינה יכולה לסוג אחור על הב׳ לפי שהוא בשוא ואו כרם הוא מלה זעירא וכן ברוב מלות זעירות שבאין אחר גזרות הענין ותיבה של אחריו אינה בקמץ לשל אחריה בא במקף ובצירי בלא מקף כשלפניו גזרות הענין דהיינו בכל חלק ושני ושלישי לאחריו נ״כ הפסק ענין ובלבד אם השלישי הפסק שיהיה השני סמוך לשלישי בא של, דהיינו את מזבח העולה פי׳ מזבח של עולה, ואם השלישי סוף פסוק אף שהוא יותר משלישי כמו ואת כל כלי האהל שמות ל״א, ואת מסך פתח האהל שם מ״ב ובא עליו הטעם ממוצע בין של אחריו ובין האחרון ויש יוצאים מהכלל.

ובללי כָּל הוא זה. כל שבא אחריו נשוא שלו כמו כל איש אשר נמצא, כל דבר אשר יבא דברים ל״א הוא במקף וק״ח אבל כשלא בא [נשוא אחריו] כמו כל אשר בבשרה ויקרא ו ולא נאמר כל איש בא בחולם ונגינה, אבל אם בא לתוספת באור אף בלא נשוא בא בק״ח ובמקף כמו כל הנוגע במת הראוי הנוגע במת במדבר יט.

כל כי אם הבא בתורה הטעם תחת כִּי ואם במקף לבד בג׳ המקף בכי־אם. והם כי־אם אשר יצא ממעיך בראשית מ״ו, כי־אם בדם שופכו במדבר ל״ה, אין זה כי־אם רוע לב, ובמסורה כל אם ואם דמשפטים במקף בר מן א׳ ואם שור נגח הוא. — כל כי דמשפטים עד חג המצות ששני או שלישי לו טפחא או פשטא אינו במקף והשאר עד הנ״ל במקף בר מן ב׳ כי שור נגח הוא, כי תפגע שור איבך. — על כולן במקף לבר מח׳ בתורת כהנים, על ירך המזבח ויקרא א׳ י״א, על כל קרבנך ב׳ י״ג, על חטאתו אשר חטא ד׳ ג׳, ה׳ ו׳, על שגגתו אשר שגג ה׳ י״ח, על אשי י׳ ט״ו, על המטהר לפני ה׳ י״ד ל״א, על לחם הבכרים כ״ג כ׳. עד ועד כולן במקף בר מן י״א והם במסורה. — חָק ה׳ במקף, והם חק עולם שמות ל׳, כל זכר ויקרא ו׳ י״א, והכהן המשיח שם ו׳ ט״ו, והיתה לאהרן ולבניו שם כ״ד, האותי לא תיראו ירמיה ה׳ כ״ב.

הָאֽוֹר הה״א הוא לידיעה כנ״ל, והשרש כנ״ל, וקמץ לתשלום דגש כנ״ל

כִּי־טָֽוֹב במקף לפי שהיא מלה זעירא, וטוב מלעיל וכנ״ל, טוב הוא מנ״ע ולפעמים בא טוּב בשורק, והחילוק שביניהם הבא בחולם הוא שם התואר ובשורק הוא שם המקרה. וכן כל פעל הוא טוֹב בחולם, ובמסורה י״ט הן טוּב בשורק והשאר בחולם והן ויקח העבד בראשית כז, וקחו את אביכם שם מ״ה, ועינכם אל תחוס שם, ולאביו שלח כזאת שם, ובתים מלאים כל טוב דברים ו׳, תחת אשר לא עבדת שם כח, וילך חזאל לקראתו מ״ב ח, אם תאבו ושמעתם ישעיה א׳, חסדי ה׳ אזכיר שם סג, הנה עבדי ירונו שם ס״ה, ובאו ורננו ירמיה לא, ואפרים עגלה מלומדה שם י׳. בנותיכם אל תתנו עזרא ט, ערים בצורות נחמיה ט, בטוב צדיקים משלי יא, לולא האמנתי לראות תהלים כז, אשרי תבחר ותקרב שם סה, טוב טעם ודעת שם קיט, ברוך ה׳ מציון שם קכ״ח.

וַיַּבְדֵּל הוא עתיד מהפעיל משלמים, הוי״ו הוא וי״ו ההיפוך מעתיד לעבר. ואגב זה אבאר כל בנין מהפעיל הפעל.

עד כאן נמצא בכתובים, ומכאן והלאה לא ידענו אם לא כתב עוד, או נאבד וחבל על דאבדין וכו׳.

מיני תרגימא

מצאנו בספר כתב יד בשם מיני תרגימא המיוחס לתגאון הגדול רבי ישכר בער אחי הגר"א מווילנא, ונמצא בבית עקד הספרים של הד"ר ברלינער נ"י *), מאמר באור קצת מטבעות שהזכירו רז"ל אשר מצאתי בדברי הרופאים הקדמונים:

„קרט" היא מלה ערבית קראות ג"כ קראטיאן ומשקלה ב' חלקים או ארבעה גרעינים (גראַן).

„דנקא" היא ג"כ מלה ערבית ונקרא „דאניק" משקלה „שמונה גרעינים".

„דינר" נקרא דנריום, הוא משקל הנקרא אצל הרוכלים סקרופל כ"ד גרעינים ℔. $^1/_{288}$ והוא שליש לוט.

„דרכמון" היא דראַכמא של הרומיים (היונים) והיא שמינית אונץ ובה ג' סקרופל או דינרים ויש בה ע"ב גרעינין.

הדרכמון של הרוכלים היא גדולה משל צורפי זהב ושבעה של הרוכלים המה משקל אונץ.

„איסר" נקרא בלשון רומי אַסריום או שיקליקוש הוא שם משקל אחד והיא רביעית אונץ והמה ב' קוינטליין או ששה סקרופלין.

„פונדיום" נקרא דופאָנדיום הוא משקל לוט שלנו או חצי אונץ. י"ב אונץ בליטרא ובאונץ שמונה קווינט או שבעה דינרים או כ"ד ? סקרופל או תקכ"ו גרעיני שעורין.

„מנה", הוא נקרא מאַן או מַנה בלשון רומי והוא משקל ליטרא של אנשי אתון (כאשר הזכירו רז"ל בסבי דבי אתונא) ומשקלה מאה קווינט... (בכ"י מטושטש) ויש ח' קווינט באונץ נמצא המנה יש בה י"ב אונץ וחצי.

„כוס" נקרא מאנשי אתון כוס ומהרומיים קביוש (קגיוש) (? ?) והיא מדה המחזקת באתון משקל תשעה ליטרות וברומי משקל עשרה ליטרות. והכוס מהזקת משקל ט' ליטרות שמן ועשרה ליטרות יין, י"ג ליטרות וחצי דבש.

„קיתון" נקרא בלשון רומי קיתוש, תבניתה כמו בעכיר, מחזקת אונץ וחצי שמן, אונץ וחצי ועוד ד' סקרופל יין, ב' אונץ ורבע דבש. וזה שאמרו לעבד שבא למזוג כוס לרבו ושפך לו קיתון, כי לכוס יין היו נותנים בו קיתון מים.

חסר (?) קורטבן שהיא המדה הקטנה היא שמינית שבשמינית. נראה קורטבן פי שני קרט מדה מחזקת שני קרט מים והיא שמונה גרעינים והיא פחותה קצת משמינית שבשמינית מדרכמון כי בדרכמון יש ע"ב גרעינים.

*) עיין מאמר מגדל המאה צד 132.

שירי נחמיה

בתוך מספר כ"י אשר מצאתי ראיתי באוצר הספרים אשר בוואטיקאנו בעיר רומא, יש להזכיר הכ"י על קלף אשר רשום תחת מספר 278, כולל כ"ח שערים משורר אחד אשר לא מצאתי עדיין נזכר במקום אחר, והוא קרא את עצמו בשם נחמיה בר מנחם קאלומיני, אשר כלה את ספרו בחדש סיון שנת הקע"ח, ואף אם שיריו אינם שקולים, בכל זאת ראוי לידע ולהודיע את פרי הגיוניו ומעשה ידיו בכנסת ישראל, ע"י דוגמאות אשר הרימותי מתחלת הספר וגם מסופו.

אברהם ד"ר ברלינער.

אמר נחמיה הצעיר

צעיר אני והקוראים ישישים
על כן זחלתי מחוות דעי לאנשים
חתת והלחלה אחזה לי
ואפול משמים ואקרא אל אלי
ואומר אל אלהים אתה ידעת
כונתי ולבי כבר בהנת
כי לא מרוב בינתי וחכמתי
מן החכמים שאר עדתי
עמדתי לתור למצא ולבקש
מלין לחבר ופעמון לקשקש
כי כבר חסרוני ידעתי
ולבוש קצר לבשתי
להניע עטי בדברים עתיקים
אשר בהם מבחר ותיקים
כי מה לעבד לבא אל אדונו
להשתחוית הלא יגור מהרונו
פן ההשתחויה ההיא לא ידע ערכה
איך וכמה ובמה יהיה צרכה
כנ"ר (?) אם יפרוץ גדר ויחפ׳ץ לבא
למחוז משכנו והוא לא ידע המבוא
הלא ראוי לו לבוש ולהכלם
כי שק מים הוא בולם
פן יחטא ביצרו או במכתבו
ואף המלך יהרה בו
וירגז ויתקצף עליו
ויפשיט רדידו וינבל עליו
עד אשר ישאר כגולם
מוטל וכאיש חלום חולם

אף גם אנכי בהיותי תוך אהלי
יושב ומביט כאיש דולה בדלי
(העיצוני) [יעצוני] רעיוני לאמר
קום נא קרא מזמור
אשר ממנו יעורו רעיוניך
ויהיה לך פרי טוב לפניך
שאם תרצה אשריך
ואם לאו יקיצו הבאים אחריך
כי קנאת סופרים תרבה חכמה
וכ"ש בתורת השם תמימה
כי אחד הממעיט ואחד המרבה
אחד הנגלה ואחד הנחבה
כי מצינו ריח ניחח בבהמה
וריח ניחח בעוף אשר חשבונו מה
על כן קמתי להניע עט
להחזיק האמת ולא אהיה כבועט
כי ראיתי זה חלקי מעמלי שעמלתי
שבניתי ועמרים אספתי
כי חנני אלהים בן משכיל
לכתוב שבהיו אין ספר להכיל
מגלה כל כתום בחכמה
מעיין ומקשה ומתרץ בתורת י' תמימה
דורש ברבים חכמות פניניות
ולוקה ממני ואשב בזויות
ואין מזכיר בשמי בלתי ספרי
אשר אכתוב ואחבר וזה לי לפרי
ואמרתי אהרי מותי
יהיה זה לי לדורות שכירתי
ואחשב כמגדל פריו מאחריו
ואבואה גם אני אל שעריו
וראיתי לחבר דברי במליצה
וזה יהיה לי לחדוה ולדיצה
וכל דבר באופני מזומן
וימן אלהים מן
וא"כ (נ"ב ואח"כ) אכלול כל דבר ודבר בהרז
ואגלה כל סתום ורז
ואראה בכה שהאמת נשארת
ואף אם מעיני איש נסתרת
והיא השארות הנשמה
אשר אם תזכה תעלה רומה
ולא כחשק תאות העקר
הוא הגוף אשר יציץ בבקר
ולערב ימולל ויבש
ונמאס ונבאש כרפש וטיט הובש
ואל אלהים יודע שכונתי לטובה
לא לשררה ולא לגאוה

ואנא הקורא אל יאשימני
אם חטאתי במכתבי או לשוני
כי חסר דעת אנכי
ולא בינת אדם בתוכי
אמנם יתקן העוות ביכלתו
וזה הוד גדולתו ותפא"רתו
ולא יהיה כאנשים המדברים סרה
כי זה עון פלילי ולא זו תורה ושכרה
כי האיש המודה עונו ירוחם
ולא יהיה כלוחם ונלחם.
וקראתי שם זה הספר
מלחמ"ת האמ"ת
כי באמת נותן אמרי שפר
ומקיים דת אל אמת
ואשר יקרא ויהגה בו תמיד
ימצאנו פתיל וצמיד
כי מפז דבריו נעמו
ומפנינים יקרים עצמו
משיב נפש האדם אל בוראה
בערב היא שבה ובבקר היא באה
כראה לה הדרך הישרה
הנעימה והטובה והברורה
ובאלה הדרכים זוכה בתענוג הטוב
והיה באחרית כגן רטוב
ובאמת אין למאמרים האלה ערך
אם העולם מלא פנינים רוחב ואורך
בו ידע דרכי הפרישות והכניעה
לכן יהגה בו תמיד כל שעה
וישוב ויכנע תמיד אל בוראו
בקומו בצאתו ובבואו
ויתן תמיד שבח והודיה
לאלהיו ולא כאיש עושה רמיה
ויזכור לעד כי העולם הזה
דומה כאיש הלום חוזה
אשר בהלומו ירוה צמאו
ובהקיצו עדיין הצמאה תלאו
לכן תמיד יבקש רפואה לנפשו
לבל הגוף במפעליו יענישו
ויהגה בספר זה יום ויום
ויתן שבח והודיה לאל איום
ויזכה אז לאור הגנוז לצדיקים
על כן סורו אלי קרובים ורחוקים
באמרו שמעו רחוקים אשר עשיתי
ודעו קרובים גבורתי
ואומר אשרי אדם שומע לי
לשקוד על דלתותי ולשכון באהלי

ואקרא ואומר ובחרז יזמר

ראה ספר חזקו איש נחמיה
ותקרא בו ותאמר הללויה
קראהו בכל יומך ולילך
ותתענג ותמצא בו רויה
דבריו שים כמו מרפא לחליך
חלי כתם וגם נפך בשביה
ירווך בעת תצמא ותרעב
בדדיה וזה דרכה ופריה
ויורוך בדרכי הכניעה
דבריה לבל תפול שאיה
היות נפשך לעדי עד שפלה
ועת תמות הלא תמצא רטיה
קשרתיהו כמו צמיר למצחי
ובו אמצא בתוך אורבים צדיה
בזה יקרא אנוש נדכה בחטאו
וישוב מדרכיו עוד וחיה
ונפשו תעלה רומה בשובו
בעת תפרח ותצא מנויה
מאד יקרו דבריו מכלי פז
ובו תרוה ותאמר הללויה

זה הספר

אשר בו מלחמת
השקר והאמת
הנה וקרא בו תמיד
ואז האמת תעמיד
ואף אם תראה לפעמים השקר מנצח
במזמור וגם למנצח
ולפעמים אנשי השקר
מצליחים ערב ובקר
והולכים ובאים ומתחזקים
ומתכם (?) דים מאנשי לצון ומשחקים
אל יעלה בלבך מורך
לאמר זו הנתיבה וזאת הדרך
אמנם המבוקש היא האמת
ובה תתחזק ותתאמת
כי איש דובר שקרים
בעיני השם לא יכון בדברים
והאמת במקומה תעמוד
ובה לעולם תחמוד
ללכת בדרך האמת והיושר
ואז השם הליכותיך יאשר
ואויביך הצמית יצמית
ולזה קראתי זה הספר

מלחמת האמת

ודע כי היצר הוא השקר
והאמת הוא (השני) [השם] אשר כליות חוקר
וטוב לעזוב דברי יצרך
וללכת בדרכי יוצרך
כי היצר לעולם ישיאך לרעה
ויראה לך הדרך התועת
לאמר זו היא הדרך הטובה
ובה תמצא מנוחה רחבה
ויורה לך האור להשימו לחשך
והחשך לאור ובזה אותך מושך
ולפעמים תתפתה לקולו
וימשיכך מעט מעט אצלו
כי זה העולם כלו תאות
ומשיב המר למתוק ולנאות
לאמר אכול ורוה ממתקים
ושתה שתה באלה החקים
והשקר והרע תאוה לעינים
והוא כמן ולחם יומים
ומשכך צדה (?) ובידו אותך
למלאת רוע תאותך
וזה מפני שהגוף לעולם הומד
לדבר רע ובו עומד
והנפש השפלה העניה
אז היא בעיניו בזויה
חמוסה מאוסה ודהופה
תחת היותה זכה ויפה
והאמת היא היא הנפש
בצאתה מטיט ורפש
והיא מבקשת לעלות
דרכי שמים במעלות
ואשריך אם תשמע לעצתה
וללכת אחרי רצונה ותאותה
כי אז תעלה השמימה
ותמצא מעלה רמה
כי כל דבר מבקש שרשו
ומה שטבעו חורשו
א"כ אחר שהגוף מן העפר
מבקש דבר אשר בו יחפר
והנפש היא היא השכל
ע"כ כל ימי חייך ממנו תאכל

ועל כן אמרתי לשורר

עד אן תהי נכת לקול יצריך
טוב נא עבוד ושמע לקול יוצרך

יצרך יפילך עד לתוך בורך
יוצרך יברכך וישמרך
ומעתה אתחיל ואומר
בעזר יוצרי בכל מיני זמר

אמר נחמיה אף נעים הנקרא קאלומיטי
בכה"ר מנחם נב"ת וי"א המחבר.

אמר האמת

הנה נא הואלתי לדבר
ויושר מלין להבר וכו'

בשער כ"ז כתב המשורר בזה"ל

א"כ לפי דרך זה אומות העולם
לא יתבטלו מן העולם
אבל רוח הטומאה תתבטל
אשר לא יכרת איש מקטל
ויהיו כלם כלובשי עדי
ואז ירום קרני והודי
ויהיה שם אלהינו אחד
ולעבדו הכל שכם אחד
ייבושו עובדי בלעדיו
ויאמרו כלנו מעשה ידיו

בשער כ"ח כתב:

ואל יפתך מאמר כל ישראל
יש להם חלק לעולם הבא ותואל
ותאמר אף אם מעשיו מקולקלין
כלו קדש לה' והלולים
וכלם צדיקים ובראי מוצק הזקים
אף אם עברו מאלה החקים
זע"כ אצטרך להודיעך פירושו
ואבאה בחצרותיו ואל מקדשו.

אמר חז"ל כל ישראל שנ'
ויש לך לשאל איך אמר כלם צדיקים
והלא אנו רואים
כמה רשעים אשר אין להם מספר
איך אמר כלם צדיקים

חרוז מפעלות הספר ושמו הרות עליו.
וכולל בו כל שערי הספר.

אשורר שיר לאל אדיר אדירים
וארנן שמו כי טוב לדורים
נכה רוח נכה לבב להודות
וחסדו אזכרה נגד משוררים
ירחם נא עניים אמללים
אשר טובו מקוים עד וזוכרים

נחמיה בן מנחם לי להודות
להגדיל את שמו תוך חברים
חתרתי לי מצא דרך מנוחה
להזכיר את שמי תוך הישרים
משכתני כלילת אהבתי
כתוב ספר היותו בין ספרים
יריעותיו קרסיו וקרשיו
בלולאות אהבה להיות קשורים
היות חלקי ומבטחי וסברי
בעת אמות ואגבל לקברים
בעת יהגה אנוש נבר ותמים
דבריו כל אשר המה יקרים
נעימים ומתוקים הם כמו צוף
ומשיש ומחמה מאירים
מנחם את לבב קורא והוגה
באלף לו ומאתים לנוטרים
נרדים הם כמו פרדם בשמים
ואהלות מגדים וכפרים
הלבי הוא וגם ייני ודבשי
שתו דודים רוו נא בשערים
מאד צחו דבריו מבדולח
קווצותיו ותלתליו שחורים
קראתיהו בשם אמת ואילם (אולי ושלום)
מצאתיהו בבין דודים ושומרים
אני אומר לצפון קום ועורי
להשביר בר ולחם לברורים
להיו כערוגת הבשמים
ממולאים כמו שבעים תמרים
נוזלים מן באר חיים לבנון
מגדיו הם כמו תרשיש טהורים
מקורו צח והשותה יבורך
ירוה את צמאו כנהרים
ירושה היא לצדיקים תמימים
שבות הילו בתורה מסבירים
תרופה רב וגם צרי לדורשיו
תבונה תת לקוראים בו וחוקרים
ילדיו יקדישו את אלהים
ורוננים ילמדו לקח ועורים
ויספו אז ענוים עז ושמחה
ואביונים לקולם מגבירים
לשון אום תרנן אז בגילה
בכי נבקע במדבר מי יאורים
ועושו נא והקשיבו צבאיו
ושעריו שמונה הם ועשרים
מראשיתו קרא ובא עדי סופו
וחלילה הלא המה חוזרים

וזהו ס"ר השערים

א.״ת התבודדו״ת גם היחירו״ת
והחושי״ם להכניע בחורים
ומ:רג״י כניעתם וסימני
כניעת״ם ותועלת״ם להרים
ושוב״ה נא ותקדי״ם את גדודיו
וחרט״ה ועזיב״ה נזורים
ונדרי המחיל״ה נא תקב״ל
ואופנ״י ההער״ה ספורים
וישתו״ה אנוש הש״ב כצדיק
ואופניו שלשי״ה הם פרורים
פרו״ש וגדו״ר דרכיך ואהו״ב
אלהיך בנפש ומהירים
ומהו״ת נפשך עם צא״ת ותקום
ותתאב״ל עלי גופו בעפרים
ודינ״ה גם תחיית״ה להכיר
בעולמ״ך אשר נופות סגורים

ואלה הם שערים הכתובים
מבוארים ואינמו סתורים
ואקודה ואכגע לבוראי
אשר חזק ידי צעיר צעירים
יהחל זה וכלהו בחסרו
ושמהו בתוך ספר וסופרים
ביום שני בחדש השלישי
שנת הקע"ח ורסי"ג (?) מחזורים
נחמיה בן מנחם המחבר
ורוב אבל הוא חפוי וצירים
ואקרא נא להביא את משיחו
ולכנוס גם לקבץ עם פזורים

סוף הספר:

ועל מה ששאלת ואמרת בתחלה
בסוד הנשמות שהם במעלה
ומדרגה שאפי׳ מלאכי השרת
אינם משיגים בה בזרת
הנני אגלה אזנך בסודות הנסתרות
אמרות ה׳ אמרות טהורות
אמר בסוד התורה וסתרייה
ענין עמוק בזה יגדיל במאמריה
כי יש באותו העולם צדיקים גמורים
והם במעלת השלמות בבירורים
ואע"פ שהם לשם באותו המעלה
הב"ה שם אותם להיות מגן למעלה
להיותם מגינים על זה העולם
כי איש מישראל לא יהיה מוכלם
וכשישראל הם בצער ויגונות
נפשות הצדיקים הנתונות בעליונות
הקב"ה עושה להם מחילות
תחת כסא הכבוד וממללות
והצדיקים עומדים ומגינים עליהם
ופני המקום על מעלליהם
והב"ה אמר מאן דקרא פיתקא הוא יהיה
שליח [פי׳ כל מי שקורא האגרת הוא יהיה
שליח. מי שמתחנן על בני העולם הוא
יעשה השליחות]
והב"ה עושה להם כנפים
בין מלאכי השרת ארך אפים
ושטים והולכים על כל העולם
לעשות נסים לישראל לעולם
וזאת ההבטחה לצדיקים השלמים
הנאהבים והנעימים
ובענין זה הבטחת יהושע
בן יהוצדק הכהן רב ושוע
שהבטיחו הב"ה הבטחה זו
לשמהו לצדקו ולהעליזו
וזו היא מעלה גדולה על מעלתו
להיות מושל ביראת אלהים בצדקתו
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
וע"ז אחז"ל עושה להן כנפים ושטין
חסידי העולם ועד סופו ולא משטין
כלומר נותן להם כנפים כדוגמת
מלאכי השרת עד שהן באין בעד צדקתם
. . . .
. . . .

בין העומדים האלה ,
וזהו פירושו ההגון והמעולה
כאדם ההולך ממקום למקום
דרך שאינו מתקיים ליקום
ולפיכך עושים כמאמר בוראם
וחוזרים למעלה בבואם
ואל תתמה על זה ותאמר איך יורדים
למטה לעשות בעולם הזה ורודים
ואח"כ עולים למקומם
ואין איש עומד עמם
כעין המלאכים שבאו לאברהם אבינו
וירא והנה שלשה אנשים רחוק ממנו
וכעין מלאך שראה מנוח
וסיימו שליחותם וחזרו למקומם
ולא איחרו ועלו ביומם
א"כ אין להרהר כי הכל אמת
מה שפיר' בזו החותמת
כי הב"ה עושה שליחות או ע"י המלאכים
או ע"י הצדיקים שיש להם מהלכים
כי מעלת נשמתן של צדיקים מעלה גדולה
אשר אין לה קץ ותכלה
וע"י נשמתן של צדיקים
אשר שמרו מצות וחקים
ישלם העולם ויחזור לקדמותו הראשון
בלי זוהמא ולכלוך אלא זך כאישון
וע"י צדיקים הראשונים התמימים
ישרים ונאמנים
אשר מעלתם רמה וגדולה
מפוארת משובחת ומהללה
כגון אברהם יצחק ויעקב משה ואהרן
ושאר הצדיקים הישרים
כלם יצטרכו להחזיר העולם
בתקונו הראשון ולשיר שירים
ר"ל כמו שהיה קודם שיחטא האדם
כי רמה קרנם אצל השם מהודם
ואז כל העולם יהיה בשלמות
והוא ינהגנו על מות
ויחוד השם ימשול באחדות מעלה ומטה
וגיזר ונעשה במפעל במכמא
ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד
וכל העמים יעבדוהו שכם אחד ביחד
ויכירו כח גבורתו
וישבחו שבח מלכותו
ויאמרו ברוך אלהי ישראל
אשר בידו הכח והאל

ויבושו ויחפרו עובדי בלעדו
ואשר לא היו מודים ליחודו
ויאמרו אוי לנפשותינו כי אבדה
ואוי (זבוי) [ואבוי] לאותה העבודה
אשר היינו עובדים ומיחלים
וכורעים ומודים לאלילים
טוב קוינו ויבא רע וניחלה
לאור ויבא רוב אפלה
נפשנו תכרת מן העולם
הבא וגופנו יהא נכלם
אבדה תקותנו נגזרנו לנו
וכבגד עדים כלנו
אמנם אלהי ישראל אל אמת
ואנחנו זדנו והרשענו בחותמת
הוא יחיד ומיוחד ועבודתו
אמת ובכל מעלה מלכותו
אין לו דמיון ולא ערך
על כל זה שמו יברך
הוא עשה שמים וארץ
והכל במצותו ירוץ
נוטה שמים לבדו
ודורך על במתי ארץ בהודו
מי ימלל ומי יספר גבורתו
כי מעלה ומטה מלכותו
אילו פינו מלא שירה כים
ולשוננו רנה כהמון דכים
ושפתותינו שבח כמרחבי רקיע
ועינינו מאירות ואישון מניע
וידינו פרושות כנשרי שמים
ורגלינו רצות כאילות הדומים
אין אנו מספיקין להודות לו
ולספר קצת הודו ומהללו
ע"כ לו דומית תהלה
כי מלכותו בכל משלה
טובו וחסדו בכל מעשיו
ישמחו השמים ותגלנה (?) חוסיו
כי הוא המכין טרף לכל בריה
ע"כ אמרו לפניו הללויה
ברוך שם כבוד מלכותו לעולם
וברוך שם אלהי ישראל מן העולם ועד העולם
אמן ואמן .
האלהים ישימנו משומרי מצותיו
חקיו ומשפטיו וארחותיו
וידריכנו בדרכו הישרה
הטהורה והברורה

וישמרנו נצח מכל פגעים
בכל עתים ורגעים
וינעור יצה"ר ממנו
ונשמחה בו כל ימינו
ותמיד נהיה ביראתו
בעבודתו ועול מלכותו
ולב טהור יברא לנו
ורוח נכון יחדש בקרבנו
וידבקנו תמיד בעדותיו
וירחיב לבנו במצותיו
ונמצא טוב וחן בעיניו
ויקרבנו תמיד לפניו
ומשגיאות יצילנו
ומנסתרות ינקנו
וברחמיו הגדולים והרבים
ישיב על שער בת רבים
יהודה וישראל המפוזרים
אנה ואנה ברחובות ובשערים
ונזכה למה רב טובך אשר צפנת
ליראיך ולחוסים בך פעלת
ואז כל הנשמה תהלל יה
בבוא תשבי מנחם ונחמיה

ויקוים בנו מקרא שכתוב לא יהיה לך עוד השמש לאור יומם ולנגה הירח לא יאיר לך והיה לך ה' לאור עולם ואלהיך לתפארתך :
ברוך ה' לעולם אמן :

ונשלם על ידי נחמיא הצעיר בכה"ר מנחם קאלומיטי נב"ת וי"א בחדש סיון שנת הקע"ח למחזור רסי"ג (?) ליצירה :

חזק הסופר ואמיץ אותיותיו סופר :

השירים הנ"ל נשלחו לנו מהרב החוקר ד"ר ברלינער בלי כל באור והארה על תכונתם ומהות הספר ושעריו, על כן כל הדבר כמוס וחתום, גם הזמן שנת הקע"ח איננו מסכים בדיוק אל החשבון של מחזור רסי"ג — רע"ג שהשנה הזאת כבר נכנסה במחזור רע"ד, והננו מניחים בזה מקום לדורשי רשומות להתגדר בו ולברר לנו את תכונת הספר וסופרו עם מקום שבתו. (המו"ל)

מגלת שמואל הקטן מקאוונא

ראש דבר

המגלה הזאת הנתונה לפני קהל הקוראים של „כנסת ישראל", נכתבה אשורית על קלף ישן. לזכר החרות והיתר איסור הישיבה בקאָוונאָ העיר, אשר נתן המלך הטוב והמטיב ליהודים סטאניסלאוו אויגוסט פאָניאטאָווסקי ליהודים שמה בשנת תקמ"ג לפ"ק.

כנראה מלשון המגלה הזאת, היתה העיר קאוונא מקום מושב לאחב"י מימי קדם *) ושתי פעמים נגרשו ממנה; בפעם הראשונה, בשנת תקי"ג, נגרשו רק מאדמת גבול שכניהם הרעים ותהי להם פליטה בגבול הנקרא חצר המלך, אשר אם כי קטן היה בכ"ז החזיק בתוכו את כל הנגרשים אשר גרו שם, כמובן, בלחץ ודוחק. בפעם השנית נתנה הדת ולא יכלו עוד להתמהמה שם כי נגרשו כָלה וַיֵצאו גם את המקום הזה ולא נשארה מהם פרסה. בית קדשם היה לשרפת אש וכל מחמדיהם — לחרבה ורבת שבעה לה אז נפש אחב"י לעג השאננים ובוז גאיונים. המלך סטאניסלאוו מיום עלותו על כסא מלכותו החל להראות אותותיו אותות כי לבו אך טוב לישראל, ונעתר לבקשת אחינו אלה, והדת נתנה להיות היהודים עתידים ליום הזה, יום הראשון לחדש אדר שני, בשנת ויעבור מלכם לפניהם וה' ב'ר'א'ש'ם' (תקמ"ג). —

כותב המגלה, אחרי ספרו מה הגיע לדורו, הוא מאריך למעניתו ומוכיח הובת ההודאה על הטובה ופרסום הנס, ומביא ראיות לזה מ„רעיא מהימנא" ונומר בתודות והלל ומראה פנים לדרך כתיבת המגלה „דברי אגרת הפורים הזאת השנית אשר נעשה בזמן שאין לנו אח ואחות בבית המלך". בסוף הוא זוכר לטוב את הקהל אשר היה מעיר לעזור להוציא את דבר ההשתדלות לפעולות אדם וביחוד את האחים הנגידים המפורסמים בני ר' יצחק סאלאווייציג: ר' אברהם והרב המאור של הקהלה, ר' משה. (האחרון היה רב הקהלה בימים ההם ושמו מבריך בפי בני קאָוונאָ וסלאבאָדקא ותהלתו על לשונם עד היום, הוא העיר את לבות בני עדתו לקרבה אל ההשתדלות הזאת. ואחרי שוב עדת קאָוונא למנוחתה ונחלתה, בנו שני האחים האלה בית כנסת גדול ויפה העומד על תלו עד היום

---

*) ראה בס' „קריה נאמנה" להרב החכם הגדול, סוקר וחוקר קורות ישרון, הרשי"ף מווילנא שליט"א, מש"ש בהערה צד 95 — 194, וז"ל: „עדה המגלה הזאת כי היתה העיר קאוונא מקום מושב לבני ישראל מימי קדם, וכבר מצאנו בסוף המאה החמישית שם את הרב הגדול מוהר"ר עזריאל במוהר"י נושא ונותן בדברי הלכות עם מהותנו הרב הגדול מוהר"ר שמואל במוהר"ר אלקנה מחבר ספר שו"ת מקום שמואל (ע' שו"ת מקום שמואל סי' א' וכו'), והרב מהר"ש יכנהו בתאר הרב הגדול נ"י ע"ה פ"ה החכם הכולל וכו' אב"ד דק"ק קאוונא בגליל העליון דק"ק הורדנא".

בווליום-פאַל, היא סלאבאָדקא, מגרש קאָוונאָ). ראשי החרוזים אשר בראש המגלה המה אותיות: „מגלה חדשה שמואל הקטן מווילנא". בסופה שיר קטן אשר ראשי תבותיו: „קאָוונאָ חזק". מסגנון לשונו של מחבר המגלה נראה שהיה סופר מהיר בזמנו והכם תורני. החכם הרשי"פ (בק"נ צד 196) אומר: „וזולת זה לא ידענו ממנו (ר"ל מר' שמואל הקטן מחבר המגלה) דבר", והוא מביא עוד מה שמצא על מצבה אחת בביה"ק דק"ק: „צפורה בת הצדיק המופלא מוהר"ר יוסף בן יחיד להזקן המופלא המפורסם מוהר"ר שמואל הקטן זלה"ה מ"מ דק"ק קאוונא". „ובלי ספק — יסיים הרשי"פ — שזהו בעצמו כותב המגלה". והנה אנכי שמעתי שנמצא בביהכ"נ בעיר בריסק סדור „כל בו", כ"י על קלף ישן, אשר שם כותבו עליו: „שמואל הקטן מווילנא" והוא הוא בל"ס מחבר וכותב המגלה הזאת. — המגלה כפי אשר יצאה מתחת יד כותבה הראשון היא כתובה על קלף ישן והיא נמצאה עתה בידי אחד מבני הרב המנוח ר' יצחק וואלף סאלאווייציג ז"ל מקאָוונאָ (הריוו"ם הנ"ל הוא נכדו של הרב ר' משה ז"ל הנ"ל ואביו של גאון דורנו, נזר הלומדים והו"צ אמתי, הר"ר יוסף דוב מבריסק, מחבר ספר „בית הלוי" שליט"א) והעתקה נאמנה ממנה נמצאה פה ביד הר"ר ברוך צדוק קאָברינסקי חתנו של הריוו"ם. והגביר הנדיב היקר, החה"ש, הר"ר איסר בער וואלף נ"י בק' צוה להעתיק ממנה העתקה נכונה על קלף למענו וישלחנה למו"ל „הכנסת".

אין אתנו ידיעה ברורה אם היתה המגלה הזאת נקראת בזמן מן הזמנים בקהל ועדה. מהזקנים שבדור בק' (אשר רַבים שבקו לן חיים וכמעט כלם אינם ילידי העיר הזאת כי ממקומות שונים נקבצו באו לה אחינו ויחלו להתישב בה במספר רב רק כשמונים שנה לפנים), גם מישישי סלאבאָדקא לא שמענו מזה מאומה. ואין לסמוך על עדות הלושה המבטחת כי המגלה הזאת היתה נקראת הרבה שנים מדי שנה בשנה ביום שושן פורים בבהמ"ד הישן לפני קהל השומעים אשר הגג את היום ההוא לזכר הטובה אשר עשה ה' עם אבותינו. כי כאן אני שואל: מה זה ועל מה זה ובאיזה זמן פסקה הקריאה ההיא והחגיגה שעמה? גם מדוע לא יזכרו מזה הזקנים? לא ימלט כי דבר אשר באמת יסודתו הוא נמסר כפי האבות לבניהם ונקלט בזכרון הבנים מורשה מאבותיהם. מדוע לא ימצא שמץ דבר מזה בשום פנקס? גם במגלה עצמה אין זכר להוכת או קבלת הקריאה בה! ומעורר אני בזה את אלה היודעים דבר ברור מתולדות הימים האלה ליהודי קאָוונאָ וסלאבאָדקא או נמצאו בידיהם כתבי יד עתיקים הנוגעים לזה, יודיעו בטובם לעו"ל „כנסת ישראל" בווארשא, והידיעות אשר תבאנה לבית המערכת במשך זמן הכנת המאמרים לשנת תרמ"ח, תמצאנה מקום בכנסת השניה, יחד עם שאר הידיעות הנכונות אשר תשאבנה ממקור נאמן: אקטום כתב יד בלשון פולנית המחזיק בערך מאה דפים, כתוב בווארשא בשנת 1778. בכ"י הזה המון פסקים והחלטות ע"ד היהודים שבק. וס. וזכיותיהם והגבלותיהן. תחת אחדים מהכתבים והפסקים חתום בכתב ידו המשנה למלך פולין השר סאפהיען וגושפנקא של הותמי המלכות על חומר חותם לבן כשיד. מתוך הפסקים האלה יתבררו ויתלבנו הרבה דברים הנוגעים למצב אחינו יושבי הערים הנ"ל בימי ממשלת פולין. — הכ"י הזה נמצא פה ביד החה"ש והתורני המופלג הר"ר ברוך צדוק קאָברינסקי הנ"ל.

עוד בשנת תר"ך שם לפנינו הח' הרשי"פ הי"ו את קצור תכן המגלה בלשונה (בספרו ק"נ צד 96 — 194), „ולאשר דברה נוגע לקורות עיר ואם בישראל... ולהיותה פליטת מליצת סופרי הדור ההוא", אמרנו להעתיקה כלה כמות שהיא ולתתה בלשונה בספר השנתי „כנסת־ישראל", אשר לו נאה ויאה לאצור בתוכו אוצר נחמד כזה, האוצר בקרבו הודאה לשעבר ומעשה שהיה הטראים באצבע כי אך טוב לישראל אלהים ולא ינום ולא יישן שומר יש־אל, וכי היה ה' בעזר אבותינו בפרוע ־פרעות בהם ובהתנדבם לצאת לישע עמם להעיר ולעורר. מדת הרחמים של המלכות, אשר נעתרה להם בחסדה ותפקדם בדבר ישועה ורחמים ובאור פני מלך טוב וישר חיים בהבטל מעליהם הגזרה הקשה שלא יכלו לעמוד בה, ולכל בני ישראל בקאָוונאָ היה אור במושבותם; כה יתן ה' כה יוסיף גם בימינו אלה לחזק את בדקי אומתנו הנהלאה, לרפא כל הרוס ולהקים כל כושל בתוכנו ולאמר לישראל „עמי אתה!" ולציון — „בית חיינו!" — וזה שם המגלה אשר אקרא לה אנכי, ע"ש מחברה: מגלת שמואל הקטן מווילנא.

האל"ף

מגלת קאוונא.

מגלה נקראת ספר, ספר וספור דברים, דבר בעתו מה טוב ומה נעים.

גרסה נפשי לתאוה, תאוה הוא לעינים, עין רואה ואזנים שומעים.

יגל יעקב ישמח ישראל, ישראל עשה חיל, ימין ה' רוממה. רם ה' על כל גאים.

לבי ובשרי ירננו, רננו צדיקים בה', בה' נהלל דבר, דבר שלח ביעקב וישראל וכל העם רואים.

הט אזנך ושמע, שמע ישראל, ישראל נושע בה' תשועת עולמים.

חזקו ויאמץ לבבכם כל המיחלים לה', לה' הישועה ישועת הכן לעמוסי בטן ומרחם נשואים.

דור לדור ישבח, שבח מעוז ומגדול. מגדול עוז ה' לעמו יתן להנצל משני רעים.

שב ה' שבות עמו, עמו וחבל נחלתו, נחלה לישראל עבדו מקומם אשר היו ממנו מוצאים.

היום הזה ראנו, ראה ראינו בעינינו, בעינינו היא נפלאות נוראים.

שנו חכמים ונבונים בלמד דעת למבינים
משנכנס אדר מרבים בשמחה וצהלה ורננים
ולישרי לב שמחה בלב ונפש מכוונים
אין שמחה אלא בבער צדק בשאונים
למען דעת צדקות ה' שוכן מעונים
הנותן ליעף כח ועצמה לאין אונים
קרוב ה' לכל קוראיו באמת וצדיק נכונים
טוב ה' ומטיב לאשר עליו נשענים
נשגב ונורא וקדוש שמו בעליונים ותחתונים
מאזין ומקשיב קול שועת זרע אמונים
ויזכור לעולם בריתו אשר כרת לאיתנים
ויושיעם למען שמו מיד קמים ושוטנים
יחל ישראל לה' אלהים ואדוני הארונים
לא יטוש ה' עמו העניים והאביונים
נוקם ונוטר למחרפים ומגדפים ולוחצים ומענים
אל ה' ויאר לנו חכדיו הנאמנים

שיר המעלות לד"א עב"ד לולי ה' שהיה לנו יאמר נא ישראל, ישראל נושע בה' תשועת עולמים, גם היום נושענו משוכן מרומים אנחנו קהל עדת ישראל, רב טוב לבית ישראל, ישראל עושי חיל ימין ה' רוממה ימין ה' עושה חיל, לולי ה' שהיה לנו בקום עלינו אדם אזי חיים בלעונו בחרות אפם בנו נחלה עבר מרשותנו, ברוך ה' שלא נתננו טרף לשניהם, נפשנו כצפור נמלטה מפח יוקשים, בית הלוי ברכו את ה', יראי ה' ברכו את ה', כל עבדי ה' העומדים בבית ה' בהללות פה מקום (קאוונא) מה נורא המקום הזה, אין זה כי אם מאת אלהים היתה נסבה. קו"ה קוינ"ו אל ה' ויט אלינו חסד ויתן אותנו לרחמים בעיני השרים האחשדרפנים ושרי האפרתמים היושבים ראשונה במלכות לתת לנו חנינה ולשום לנו שארית בארץ הזאת העיר העליזה וקריה המעטירה מימי קדם קדמתה ואשר גרו בה מימי עולם ושנים קדמוניות, אבותינו ואבות אבותינו הקדושים אשר בארץ המה, המה הלכו למנוחות שאננות, ואותנו עזבו לאנחות וקינות, כי זה פעמים נגרשנו ממנה, בימי אצילי פולין כעת הראשון זה שלשים שנה הקל. כי לא נגרשנו מצרים כלה, רק מאדמת גבול השייך לאנשי המקום הרעים, ונתישבו בגבול הנקרא חצר המלך יר"ה. וזה אחד מן המקומות שהחזיק המועט את המרובה, אמנם זה האחרון הכביד כבמטאטא זה לנו למוקש; שמונה עשרה שנה שָׁנָה עלינו הכתוב בפתשגן כתב הדת אשר נתנה ביד אויבי מבקשי נפשנו כלה גרש יגרשנו ולא נוכל להתמהמה, לא נשאר שמה ממנו פרסה, ובית קדשנו אשר הללו אבותינו היה בימים ההם לשרפת אש וכל מחמדינו ומאויי נפשנו היה אז לחרבה, וחרפה וקלס ולעג השאננים ובוז לעגונים, ונשים עצות בנפשנו להתישב בעבר הנהר ווילייא אשר נתישבו שם מאז ל"א גירו"ש הראשון מתי מספר על המקום שהיה שם מלפנים נחלת הדוכס ונקראת היום וויליאמפאלא. ונאמר הנה העיר הזאת קרובה לנו נמלטה נא שמה, והנה היא מצער, וגם שמה לא הונח לנו מאנשי המקום (קאוונא) ויכרו שחת רשתם לבלתי נאחז גם שם אחוזת נחלה ויבקשו לשלוח יד להרחיקנו משם עד גבול שלש פרסאות, ועל אלה התאפק ה' עד בוא עת לחננה וירחם עלינו ה' כרחמיו ורוב חסדיו, ויהי ה' עמנו, ויוצא כאור משפטנו, היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו.

מי ימלל גבורות ה' ישמיע קול תהלתו, תהלות ה' ידבר פינו ויברך כל בשר שם קדשו לעולם ועד, ואנחנו נברך יה מעתה ועד עולם קנאת ה' צבאות עשתה זאת, זה היום קוינו ראינו את ישועת ה' עין בעין, ואף גם זאת בהיותנו בארצות אויבינו ומבקשי

רעתנו, אויבים בנפש הקיפו עלינו ועל בנינו ועל דורותינו ועל כל דורות זרע ישראל לבלתי תת חניה במקום הזה ה' אלהי אבותינו היה עמנו לא עזבנו ולא נטשנו והפיר את עצתם וקלקל את מהשבתם אשר השבו על היהודים , ויתן בלב אדונינו המלך החסיד יר"ה ובלב השרים והסגנים היושבים על מדין ויודעי דת ודין לכתוב על היהודים כטוב בעיניהם ויכתב בספר דברי הימים הנקראים לפני המלך והשרים ואת פתשגן כתב הדת אשר נתן ליהודים אשר גורשו להקהל ולהתאסף לשוב לאיתנם על נכון למקום אחוזת נחלת אבותם אשר גרו בה מימי עולם ושנים קדמוניות ולא יעבור והדת נתנה גלוי לכל העמים להיות היהודים עתידים ליום הזה יום שהוכפל בו כי טוב באחד להדש הזה חדש שלשה עשר הוא חדש אדר שני למלואים שנת ויעבור מלכם לפניהם וה' ב'ר'א'ש'ם לפ"ק למנין שאנו מונים כאן (בקאוונא) מתא דיתבא על נהר נימן ועל נהר ווילייא כל הנשמה תהלל יה הללויה : נכתב בשם המלך החסיד יר"ה ונחתם בטבעת המלך לשוב נדהי ישראל אל אדמתם איש אל נחלתו ונחלת אבותיו ביתר שאת ויתר עז ותעצומות אשר היה להם מימי קדם באין נודד כנף ופוצה פה ומצפצף ומוחה ומעכב ומערער ומסטין ומקטרג ולבל ירים איש צר ואויב את ידו ביהודי ולכל בני ישראל יהיה אור במושבותם:

ומודעת זאת ולא נפלאת היא אשר חכמים הגידו הרבה צריכים להודות ולהל ולשבח ולפאר ולרומם ולהדר ולברך ולעלה ולקלס קול שירות ותשבחות על הנסים ועל הפורקן ועל הגבורות ועל התשועות שנעשו לאבותינו ולנו , ומקרא מלא דבר הכתוב לה' הישועה על עמך ברכתך סלה, וז"ל הרעיא מהימנא בפ' בא מ"א ע"א : חובה איהו על בר נש לאשתעי תדיר קמי קב"ה ולפרסומי ניסא בכל אינון נסין דעבד . ואי תימא אמאי איהו חובתא והא קב"ה ידע כלא כל מה דהוה ויהוי לבתר דנא , אמיא פרסומא דא קמיה על מה דאיהו עביד ואיהו ידע. אלא ודאי אצטריך בר נש לפרסומי נסא ולאשתעי קמיה בכל מה דאיהו עביד בגין דאינון מלין סלקין וכל פמליא דלעילא מתכנשין וחמאן לון ואודאן כולהו לקב"ה ואסתלק יקריה עלייהו עילא ותתא. ובדף מ' ע"ב כתב הרעיא מהימנא וז"ל : פקודא בתר דא לספר בשבחא דיציאת מצרים דאיהו חיובא על בר נש לאשתעי בהאי שבחא לעלמין הכי אוקמנא כל בר נש דאשתעי ביציאת מצרים ובההוא ספור חדי בחדוה זמין איהו למחדי בשכינתא לעלמא דאתי דהוה הדו מכולא דהאי איהו בר נש דהדי במריה וקב"ה הדי בההוא ספור , ביה שעתא כניש קב"ה לכל פמליא דיליה ואמר לון זילו ושמעו ספורא דשבחא דלי דקא משתעו בני יחדאן בפורקני כדין כולהו מתכנשין ואתיין ומתחברין בהדייהו דישראל ושמעו ספורא דשבחא דקא חדאן בחדוא דפורקנא דמאריהון כדין אתיין ואודן ליה לקב"ה על כל אינון נסין וגבורן ואודאן ליה על עמא קדישא דאית ליה בארעא דחדאן בחדוא דפורקנא דמאריהון. כדין אתוסף ליה חילא וגבורתא לעילא וישראל בההוא ספורא יהבי חילא למאריהון כמלכא דאתוסף חילא וגבורתא כד משבחין גבורתיה ואודן ליה וכולהו דחלין מקמיה ואסתלק יקריה על כולהו ובג"כ אית לשבחא ולאשתעי בספור דאכמה דאתמר. עד כאן לשון הרעיא מהימנא. הוא מרע"ה ומשה אמת ותורתו אמת ויציב ונכון וקיים הדבר הזה עלינו ועל בנינו ועל דורותינו לשמור ולעשות את כל דברי התואר"ה הזאת חק ולא יעבור ימי הפורים האלה לעשות בזמניהם :

אחרי הודיע לנו אלהים את כל זאת עלינו לשבח לאדון הכל ולתת גדולה ליוצר בראשית על כל הטובה אשר עשה ה' עמנו היום לא את אבותינו עשה ה' כי אם עמנו כלנו חיים היום , היום ראינו את ישועת ה' ועוז נפלאותיו אשר הפליא חסדו עמנו ובעמק עכור פתח תקוה טובה ומי האמין לשמועתנו זאת ומי ראה כאלה לא יאומן כי יסופר לדור לעם נולד כי עשה נפלאות נוראות גדולות כאלה בצוק העתים עת צרה היא ליעקב וממנה יושע אשר כל הגוים יושבים שלוים ושקטים במבטחות שאננים דשנים ורעננים : ועם ה' אלה דווים כחופים מגודפים ומחורפים מטולטלים נעים ונדים מלאי פחדים נבוכים הם בארץ לא להם סגר עליהם המדבר כרחל לפני גוזזיה נאלמה משא דומיה אשר לא נהיתה כמוה מיום גלותם מעל אדמתם אדמת קדש כי כעת הראשון משני ושלישי הקל וזה האהרון הכביד נחשתו עלינו ועל צוארינו נרדפנו עד כי כשל כח הסבל אין לנו מנהל ותימך ואפס עצור ועזוב, ובכל זאת באתנו לא עזב ה' אותנו ויתן אותנו לרחמים ולחן וחסד בעיני המלך החסיד יר"ה ובעיני כל השרים האפרתמים והסגנים אשר לפניו מאת ה' היתה זאת היא נפלאת בעינינו :

לא נפלאת היא אשר חכמים הגידו ולא כחדו וקדמונים אחזו שער בנפשם מהיכן חייב אדם לקרוא את המגלה מגלת אכתר המלכה ומרדכי היהודי זה אומר מכה וזה אומר מכה ואיפסיקא הלכתא דחייב לקראתה כולה וקריאתה זו הלול"ה אף גם דאכתי עבדי אחשורוש אנן קיימו וקבלו היהודים עליהם ועל זרעם ועל זרע זרעם לעשות את ימי הפורים האלה בזמניהם חק ולא יעבור וזכרם לא יסוף מזרעם , ואמר הפייטן ואם כל המועדים יהיו בטלים ימי הפורים האלה

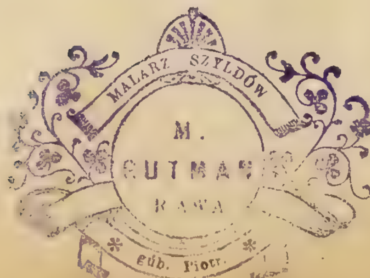
לא יהיו נבטלים , מעתה הדעת נוטה והדעת מכרעת להעלות על ספר חוקה את כל דברי תקף האגרת הזאת , תכתב זאת לדור אחרון ועם נברא יהלל יה , כתוב זאת זכרון בספר האגרת לאות ומשמרת לבני ישראל לדורותם דורות עולם, למען יספרו לדור אחרון בנים יולדו את כל תקף דברי האגרת הפורים הזאת השני אשר נעשה בימים האלה, ובזמן הזה אשר אין לנואח ואחות בבית המלך כאשר היה לפנים בישראל בימי מרדכי היהודי ואסתר המלכה אשר היה מקים לבוערים בעם ה' אלה , וביותר לכל העמים והשרים לחשוב על ה' אלהינו תועה ולדבר על צדיק צדיקו של עולם עתק להוציא עתק מפיהם ולשונם יכזבו לו לאמר לא ה' פעל כל זאת כי אם מרדכי היהודי היושב בשער המלך ואסתר המלכה אשר הושם כתר מלכות בראשם המה יחדו הטו את לב המלך אחשורוש לעשות כדברים האלה , כאשר עלתה על לב כמה וכמה להקטין איפת צדק הפלגת הנסים והפורקן והגבורות והתשועות שנעשו לאבותינו בימים ההם ובזמן ההוא , מה יענו על הנס והפורקן ועל הגבורה והתשועה הזאת אשר נעשה לנו היום הזה יאמר כל מי שיש לו מוח בקדקדו מי כה' אלהינו בכל קראנו אליו יראו שונאינו ויבושו תאלמנה שפתי שקר ומי הוא זה ואי זה הוא איש צר ואויב המי"ן הרע הזה אשר ימלא לבו לדבר עוד כדברים האלה , ינועו אמות השעפים מקול הקורא את המגלה הזאת כל השומע תצלינה אזניו הכבד ואז יאמרו בגוים הגדיל ה' לעשות עם אלה:

ברם על טוב יזכר ויפקד זכרון ופקדון כל הקהל הזה אשר היו מעיר לעזור להוציא הדבר מכח אל הפועל ישועות, אפס שיר המעלות מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד אמר נעים זמירות ישראל ברוח ה' דבר בו ומלתו על לשונו , ואף אנן נימא כהאי מלתא , מי ימלל פאר הוד כבוד האחים הנגידים המפורסמים , כגלים מסוימים , אשר שם האחד אחד הוא אברהם אברהם זקן יהיה בימים וה' יברך את אברהם בכל מכל כל ויחכם מכל האדם כהימן וכלכל, ושם השני משה שפיר קאמר , סביר וגמיר , וזאת הברכה אשר יברך משה מאת בני ישראל , נרו יאיר

עד בנין אריאל ובא לציון גואל ויכנס נדחי ישראל אז ישיר משה ובני ישראל ה"ה כבוד הרב המאור דקהלתנו , ויעמוד משה בשער המחנה מחנה ישראל ויאמר מי לה' אלי לעמוד לעזרת ה' בעזרת ישראל , בכל מה דאפשר , ויאסוף כל בני לוי לעמוד על משמרת בית ישראל בעבודת הקדש עליהם בכס"ף ישאו ויתנו לא נתנו שנה לעיניהם ותנומה לעפעפיהם זמן ועדן עדנים מכמה ימים ושנים עד מצאם משכנות ישראל ישכון ישראל בטח, איש על מחנהו במבטחות שאננים, ישמח האב הכי קרא שמו יצחק כל השומע יצחק לאמר צחוק עשה ה' לנו ולבנינו ולמולדתנו ביוצאי חלציו חלוצי צבא ראשי אלפי ישראל המה , ותגל האם בפרי בטנה ככתוב ישמח אביך ותגל יולדתך ונאמר מושיבי עקרת הבית— אם הבנים שמחה , כי ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר :

קול ששון וקול שמחה
וקול רנה וישועה באהלי צדיקים
אז ישיר ישראל השירה
הזאת ויאמרו לאמר בה' הדבקים
ובנה ירושלם עיר הקדש
במהרה בימנו וימלא פינו שחקים
ותחזינה עינינו בשוב ה'
את שבות עמו מארץ מרחקים
נשמע קול מבשר ואומר
פקד ה' עמו ודבריו הקים
אמן כה יעשה האל
ויבנה אריאל וארמון על משפטו יקים
הזה ציון קרית מועדנו
אשר אנחנו מחלים ומצפים ומחכים
זה השער לה' אלהים ואדוני
האדונים בו יבואו צדיקים
קטרת תכון תפלתנו לפני
יוסד ארקים ושוכן בשמי שחקים.

מלואים.

לדברי המגילה עפ"י כתבי המלכות (אקטען) הנמצאים אצל יורשי הרב המנוח

ר' יצחק זאב סאלאווייציג מקאוונא.

בתחלת המאה הי"ח עשו היהודים, היושבים בקאוונא, חוזה עם תושבי העיר הזאת אשר על פיו התחייבו היהודים א"ע לשלם הלק הט"ו מכל המסים והארנוניות המוטלים על העיר, ובעבור זה הורשה להם לאחוז במסחר ובכל משלח יד מלא רוחב העיר וכו' אך ברבות הימים, כאשר נאבדו כתבי הזכיות שלהם, החלו תושבי העיר להציק ליהודים, ויחפצו לשלול מהם כל הזכיות אשר נתנו להם מלפנים, וע"כ הגישו שני הצדדים עצומותיהם לפני בית המשפט הגבוה מעל גבוה, אשר בווארשא. ביום 14 סעפטעמבער 1753 יצא הפס"ד הראשון: אשר הרשות ליהודים לגור רק ביורזדיקע סטא-ראסצינסקא, ובימי השוק נתן להם הרשיון לעסוק גם בכל העיר במסחר משקאות ובכל מלאכת עבודה ומשא ומתן וכו'.

אהרי עבור איזה שנים קם סטאראסטא חדש על קאוונא, פראזאר ש"ט, הוא, בחברת ראשי בית-המועצה, החל לרדוף באף את כל היהודים, גם יושבי היורזדיקע, ווירעצום ווירוצצום, ובשנת 1761 שכרו עליהם אנשי בליעל, אשר שלהו באש את בתי היהודים ביורזדיקע, וכאשר התאספו תושבים נוצרים להציל את בתי היהודים ורכושם מתוך המהפכה, לא נתנום הפקידים הנ"ל לבצע את מחשבתם הטובה, והריקים והפוחזים, אשר נשכרו בעד בצע כסף, שלחו בבזה את ידם. ואח"כ, כאשר הקימו היהודים מהדש את בתיהם ההרוסים, אז צוה עליהם פראזאר בחזקת היד לעזוב את מעונותיהם ולבקש להם מקלט במקום אחר. הדו"ד אודות זה הגיע שנית לפני בית המשפט הגבוה בפולין וביום 20 יאנואר 1766 (akt. 2) צוה בהמ"ש לעשות חקירה ודרישה בדבר העול שנעשה ליהודים, ולהשיב להם מאוצרות העיר הנזק אשר הוסב להם ע"י השריפה והגירושין, כפי שומת הקאממיססיאן.

אך הסטאראסטא ואחוזת מרעהו, ביראם לנפשם לבל תגלה חרפתם בקהל, ובחפצם למנוע הטוב מהיהודים, אחרו למלאות אחרי דבר משפט ויעשו כל אשר ביכלתם להמשיך מעשה החקירה והדרישה, ואולי נשתקע הדבר לולא הוסיפו עוד להעיק ולהרע ליהודים, זמן רב סבלו היהודים יחיל ודומם, אך כחמש עשרה שנה אח"ז התעוררו ראשי עדת וויליאמפאל (היא סלאבאדקע הנפרדה מקאוונא ע"י נהר וויליע), אשר גם אליהם נגע דבר הריב, ויבואו בקובלנא לפני בית המשפט הגבוה הנ"ל—בעת ההוא שולח לפניהם מלאך מליץ אחד מני אלף, הנסיך ראדזיאיל, אדוני וויליאמפאל, הוא התערב בריב, ויכתוב מגלה עפה (הנדפסת בין האקטין) בה הראה לדעת כי כל טענות התושבים מהבל הנה גם יחד, ויסודן מאפע ויוכיחם על פניהם בדברים בוטים כמדקרות חרב על עשותם זר מעשיהם, ומשפט היהודים הוציא כאור. דברי הנסיך הנ"ל עשו רושם גדול, ובשנת 1781 חזו היהודים נקם בשונאיהם, כי על פראזאר והעוזרים על ידו נחרץ המשפט לשבת כ"א במאסר במשך ב' שבועות, ולשלם ליהודים כסף ענושים, וגם נתן צו בכל תקף אשר החקירה והדרישה הנ"ל תעשה חיש מהר, ולתכלית הזאת נמנו פקידים אחרים:

סוף דבר, בשנת 1782 הובאו הדו"ד באחרונה לפני השופטים בווארשא, ואז יצא דבר המשפט אשר על העיר קאוונא מוטל לשלם ליהודים במשך שתי שנים 15,000 זהובים בעד ההזקות אשר הוסבו להם וליהודים הרשות לשבת ביורזדיקע באין מפריע, וגם לבוא לסחור את העיר ביומי דשוקא, הוצאות המשפט הוטלו על העיר, ויתר הטו"מ שהיו לשני הצדדים והתביעות הושמו לאל.

א"ז טאבילאווסקי.

כנסת ישראל

ספר שנתי לתורה ולתעודה

החלק השמושי

כולל בתוכו השקפות דברי ימי השנה במרחבי תבל ובמשכנות יעקב, ידיעת הסטאטיסטיקא הכללית והעברית, מאמרים בכלכלת המדינה ודרכי המסחר עם לוח השנה והידיעות הנספחות אליו.

חלק שני.

שנה ראשונה, ה׳תרמ״ז

הצופה ומביט

על דברי ימי השנה בדברי המדינות, כלכלת העם ועניני החברה.

א) במרחבי תבל

סוף שנת התרמ"ו נעוץ בתחלתה. הברית הברלינית יציר כפיו של איל הברזל הנסיך ביסמארק לפני שמונה שנה, היא הברית אשר מיום בריאתה היתה הלחישה על כל המכות אשר הוכתה אירופא במשך העת הזאת והעושה שלום במרומי הממלכות האדירות, הברית הזאת אשר לא הניחה דעת כל הממלכות האדירות אשר דברי ארצות הקדם נוגעים לעצמן ובשרן, ולעמת זה נתנה כר נרחב לחומסי מזמות ורוקמי תחבולות בסתר, הִנֵּה היום כמטבע שנפסלה צורתו וחרב גאוה בלי נצב ולהב. שאלת ארץ הקדם, אשר זה כמאה שנה לא תתן דמי לערת לאומים, שוכני קרן מזרחית דרומית איירופא, ואשר מדי תתעורר תרעש הארץ תחתיה ומפניה ירגזו כל האיתנים מצוקי איירופא, השאלה הזאת עמדה על הפרק בימים הראשונים לימי השנה החולפת ובצאתה קבלה עוד יותר פנים זעומות ושמי איירופא כסו עתה בעננה הרת מקרים רבי העליליה.

ביום השמונה עשר לחדש סעפטעמבער, בערב יום הכפורים לשנת תרמ"ו, פרצה המרידה בהמחוז רומיליא המזרחית הנחשבת אז למחוז תוגרמה, המתנהג על פי משטרים מיוחדים לו לבדו, ומושלו מקרבו יוצא הוא נושא משרה מטעם הסולטאן. כנודע רוב יושבי המחוז הזה הם בולגארים כאחיהם יושבי הנסיכות הנושאת השם הזה, ורק הברית הברלינית לחלק יצאת ותפריד בין בני עם אחד אשר האחדות והעמידה ברשות עצמם הם משאת נפשם והגיון לבם. המרידה הזאת נעשתה בתנופת יד, בהשקט ובבטחה מבלי שפך דם וצלצול חרבות. לא עברו שלשה ימים והמחוז רומיליא המזרחית חדל להיות לבריה בפני עצמה, הבולגארים היו לגוי אחד בארץ, הנסיך אלכסנדר לבית באטטענבערג מושל בולגאריא לקח בידו מושכות ההנהגה גם על רומיליא וחוץ-לב כל הבולגארים להיות לגוי אחד ועומד ברשות עצמו קם ויהי; בדבר הזה נתפרקה חוליא נכבדה מהברית הברלינית וכמעט שנתבטלה מכל וכל. עוד מעט והנה נראה, כי בפעם הזאת לא מאת רוססיא

האדירה, אשר בישע ימינה וברבבות דמי בניה עשתה את כל החיל הזה לבולגאריא, באה הקרחה בהברית הברלינית. רבים מהבולגארים אשר טעמו טעם החרות המדינית והעמידה ברשות עצמם, היו לכפויי טובה נגד הממלכה האדירה אשר שברה מטות עול תוגרמה מעליהם, והם מנשאים את עצמם ללכת במסלתם בדברי המדינות מאין פנות לעצת רוססיא. זאת ראתה בריטניא ותבן לה, כי אין טוב לפניה כי אם לעשות בולגאריא לממלכה רבת האונים העומדת בפני עצמה, וחוצצת בין תוגרמה ורוססיא לבל תקרב זאת האחרונה אל חומת קונסטנטינופול וברוב לקחה הטתה את הנסיך אלכסנדר לעשות מעשהו ולבעוט באנשי חסדו, אשר מידו לו העטרה והמשרה וכל כבוד מלכים, על כן, למרות הדבר אשר רוססיא חגרה בעז מהניה להרחיב ארץ ממשלת הסלאווים על חצי האי הבאלקאני, היתה המרידה בבולגריא למרות עיני כבודה ותתן אותותיה איתות, בהוציאה מן הארץ הזאת את פקידי הצבא אשר למדו ידי הבולגארים לקרב, ותאסוף מהנסיך אלכסנדר את טובה ושלומה אף מחתה את שמו ממספר שרי הצבאות הגדולים בממלכה, כי ראתה ממשלתנו באיצטגנינותה, כי אחדות בולגריא וחסן גבורתה לא לה המה כי אם לצריה, אז פרצה מלחמה בין אחים: סרביה, הסרה למשמעת אוסטריה, התקנאה בירך חברתה בולגריא ותאמר גם היא להגדיל כבודה ולהרחיב גבולותיה לעמת דרומית מערבית גבולות ארצה. מהמלחמה הזאת יצאה סרביה וידיה על ראשה, כי הבולגארים השיבו מלחמה שערה וכמעט שהיתה בכל רע לולי אמרה אוסטריה, להבולגארים ההולכים מחיל אל חיל ומנצחון אל נצחון: עד פה תבאו! אולם גם הפעם הראתה רוססיא לדעת, כי כל הנוגע בכבודה לא ינקה ואין לך דבר העומד בפני חפצה האדיר לשית ידה על מבואות ים השחור בהים התיכון, לפלס נתיב לחפצה על קרן הזהב וקונסטנטינופול, אשר עליה אמרו המושלים מימות הרומיים הקדמונים עד נאפאלעאן הראשון, כי כל התוקע לו יתד במקום הזה יהיה המושל לבדו בשלשת חלקי התבל. עפ"י סעיף נ"ט בהברית הברלינית היו העיר והחוף באטום למבואים חפשים (Porto-franco). בעתה היתה זאת שומה מאת ביקונספילד, בכדי למנוע את רוססיא מבצר את החוף הזה ולעשותו למבוא אניות מלחמה, אך עתה, מכיון שנתנה בריטאניא ידה למפירי הברית הנזכרת, גלתה גם רוססיא את דעתה לעשות באטום לחוף מלחמה ולא יהיה עוד מבוא-ים-חפשי כאשר עד הנה.

כמעט ששב השלום על מכונו בראשית שנת 1886 והנה נראה כי הנסיך אלכסנדר על שבכה יתהלך, העם וצבאות החיל אשר ראו את תקפו וגבורתו וכביר כח לבו על שדה קטל אמנם אהבוהו בלי לב ולב ובכל מקום עברו מקטר ומגש לשמו, אבל גם רבים מאלה אשר היו באמנה את רוססיא, אשר קראה את עם בולגריא לאור עמים ותנחילם כסא כבוד בתור גוי עומד ברשות עצמו, הם ראו ויוכחו, כי בהתנכר הנסיך להרוססים מטיביהם הוא מביא רעה על הארץ.

עד כה ועד כה ורוח חדש התעורר מפאת ים. צרפת, אשר כמעט חדל להיות לה ארח ממלכה אדירה שבה עתה אל כחה הראשון. בבתי הנשק רבה התכונה, המבצרים התבצרו, דעת תכסיסי מלחמה היתה לקנין העם כלו ומספר אנשי הצבא בעת שלום כמספר אנשי המלחמה באשכנז ובשעת חירום יש בידה להוסיף כהנה וכהנה. צרפת בקשה קרבת רוססיא וחפצה מצא מסלות בלבב גדולי העם הרוססי, וביחוד בין אלה החפצים להכנים את כל הסלאווים תחת כנפי רוססיא האדירה ולאחדם וליחדם ברוח אמונה וקרבת עם ומשפחת הסלאווים, הם הנודעים בשם „פלאוואפהילים" העוינים את האשכנזים ורוחם זרה למפעלות ביסמארק. הברית בין צרפת ורוססיא היא חזון לב זאת הראשונה, אליה תחתור בכל עז ומפניה נחת גם איל הברזל הקאנצלער האשכנזי, בדעתו כי אז לא יבצר מצרפת מהשיב נקם ושלם לאויבתה מימות עולם ולהשיב אליה את שני המחוזות אשר נקרעו ממנה ויהיו לאשכנז בשנת 1871. התנועה הזאת הסבה את גלגל עניני המדינות אחרנית וביסמארק חש עתידות לו וימהר לשנות טעמו, התרפס אל רוססיא וירכין ראשו אל כל מעשיה אשר היא עושה ואשר תעשה במזרח אירופא מבלי לשום לב אל בעלת בריתו אוסטריא, אשר בזה יצרו צעדיה ותרד עשר מעלות אחרנית.

הדברים האלה ועוד סבות גלויות ונסתרות אמצו לבב קוראי תגר על ממשלת הנסיך אלכסנדר ובחצי הלילה ליום 21 אויגוסט נהדף הנסיך מכסאו ועדת הקושרים הביאו אותו באניה אל חוף רוססיא בהעיר רעני בפלך בסרביה אשר ברוסיא. שיבת הנסיך לבולגריא, חליפות התלגרמות בינו ובין הוד מלכנו הקיסר יר"ה והסתלקותו מכסאו וממשלתו ברצונו הטוב, הם דברים הנעשים ברגע כתבנו הטורים האלה. בהמעשים האלה עמדה השאלה המזרחית בראש כל הענינים המדיניים. אותות הקנאה וצרות עין בין האיתנים מצוקי התבל בריטאניא ורוססיא נראו שנית בכל תקף עוזם, ולפתח איירופא רובצים היום סכסוכים מדיניים להרגיז ממלכות ולהרעיש ארצות תחתיהם.

משנויי המדינות פנימה הכי נכבדה: תמורת הממשלה בבריטאניא ודברי האי אירלאנד. בחפצנו לתת לקוראינו מושג שלם בדברי ימי עולם והליכות המדינות הננו להרחיב מעט הדברים: יושבי האי אירלאנד נבדלים מהבריטים במראיהם, קומתם וצביונם, בהיותם בני שבט הקעלטים והבריטים המה יוצאי ירך הגרמנים בתערובות משפחות הפראנקים ושמם הכללי הוא אנגלא-זאכסים. האי הזה בא תחת ממשלת בריטניא בשנת 1156 והאפיפיור אנדריגוס נתן אותו במתנה למושלי בריטניא. בשנת 1250 נוסד פרלמנט מיוחד בדובלין בירת אירלאנד, אך הזכות להבחר נתן רק להבריטים אדוני הארץ ולא להאירים. בימי הריפורמציא, כאשר נתקה בריטניא מוסרות האפיפיור מעליה רחב הפרץ עוד יותר, כי האירים נשארו באמנה להדת הקתולית ואל קנאת עם נספחה גם שנאת הדת, אז פרצה מרידה גדולה בארץ בשנת 1602 וחלק גדול מהקרקעות אשר לבני עם הארץ נקרע מהם ונתן לחורי הארץ הבריטים, וכהני הדת האנגליקנית ישבו בארץ להצר צעדי כהני הדת הקתולית; המרידות הלכו הלוך ורב כן בימי נשיא הרפובליק שהיתה אז בבריטניא קראמוועל וכן בימי המלך ווילהעלם השלישי לבית אראניען אבי המשפחה המולכת היום בבריטניא, ע"י המרידות הרבות באו כמעט כל הקרקעות בידי הלורדים חורי בריטניא והאירים היו לשכירים או לחוכרים, אשר יש בידי בעלי הנכסים לנשל אותם מאדמתם בכל עת ובכל שעה, הנה כן רחב הפרץ בין שני העמים עוד יותר ותהי לקנאה משלשת: קנאת הדת, הלאום והרכוש, אך רוח העת כבשה הדרך גם לפני האירים וגם להם החלה לזרוח שמש צדקה, בשנת 1831 נתן להם החפש המדיני להיות בוחרים ונבחרים בהפרלמנט וחקה אחת בכל זכיות האזרחים להאנגליקנים. בין כה וכה ואלפי אלפים אירים נושבו באמעריקא ויהי הקשר ביניהם אמיץ, לחרוש רעה על בריטניא ולהביא שואת פתאום עליה, היא ברית הפֵניים אשר לבלע ולהשחית מזמתם, הנה כה הקים הזמן רעה על בריטניא מתוך ביתה והאורב הגדול יושב לה בחדר פנימה; והנה איך לשבח את שאון האירלנדים העולה תמיד, נחלקו הבריטנים בדעותיהם: הטארים וחלק רב מן הוויגים והרדיקלים אומרים שאחדות הממלכה היא ענין יותר נכבד מטענות האירלנדים, ואיך שבעלי הכתות הנזכרות בינם לבין עצמם מחולקים בדעותיהם, אם לרעות את האירלנדים

במקל נעם או מקל חובלים, שניהם מודים, כי פרלמנט מיוחד לאירלאנד הוא פרץ רחב בחומת אחדות בריטניא, מלבד זה, לישר מעקשי החברה והסכסוכים בין עובדי האדמה האריסים והחוכרים, האכרים ואדוני הארץ בעלי הנחלאות חורי בריטניא, נחוץ להממשלה לכפר פני בעלי הקרקע בהון עצום והוא תנאי קשה אשר הממשלה לא תוכל עמוד בו, אך חלק מהליבעראלים, והזקן שבחבורתם גלדסטון בראשם, אומרים שאך טוב להממלכה להרגיע רוח האירים על ידי הנהגה מיוחדת ופרלמנט מקרבם ישב בדובלין בירת הארץ; גם הממשלה תכיר לטובה את האריסים ותתן להם היכלת לקנות לצמיתות מבעלי האחוזות את האדמה אשר הם יושבים עליה, ואז תדע בריטניא כי שלום בעצמיה ולא תירא רע. עפ"י הבחירות האחרונות נראה, כי רוב העם נוטה לדעת הראשונים, וע"כ נדחה גלדסטון משאתו וראש הטארים סאליסבורי אחז בידו מושכות הנהגת הממשלה בפעם השנית במשך השנה.

אם נשים עין על המצב הכללי של עניני המדינות באיירופא נראה, כי מחזיקים הממלכות בהכלל „ברצותך להחזיק את השלום היה מוכן למלחמה", אמנם ההכנות למלחמה בכל ממלכה וממלכה נראות ונעשות לעינינו — וחפץ שמירת השלום הוא דבר המוטל בספק. על ידי גרמניא שהיא עתה פטיש כל הארצות וחולשת על גוים היתה עתה שומה על יתר הממלכות להתחמש ולעמוד בכל עת נשענים על נשקם הכן ליום קרב ומלחמה. המיניסטר החדש לעניני הצבא בצרפת בולאנזשער חשב מחשבה גדולה והמציא שטת לקיחת אנשים לצבא, אשר זמן העבודה יהיה קצר מאד ובכל זאת ברגע התגלע הריב יעמדו מילליאן וחצי צרפתים על שדה המערכה. מחוקקי אויסטריא יצרו חק עלי עמל בדבר השמעת העם כלו לצבא (לאנדשטורם), ואשכנז, הארץ אשר מטנה יצאה רעת המיליטריזם על כל הארץ עוד עלתה על חברותיה; כל כלי הנשק וכלי המשחית מקני רובה הקטנים עם הגדולים עד כלי התותח נשתלמו במשך השנה בכל הממלכות, הנה כן אנונו רואים את כל הידים עסוקות, הלבבות חושבות, כלי מחשבת נעשים והכל מוכן — ליום עברות, ומי יודע אם היום ההוא עומד אחר כתלנו או ירחק חק.

מן המקרים היותר נכבדים והנותנים אותותיהם אותות המחלה הסוציאלית אשר תאכל בכל פה את חברת איירופא, היא התגלות הריב בין הפועלים ובעלי בתי המלאכה. עד היום הסתפקו מחריבי עולמות על מנת לתקנם על פי רוח דמיונם רק בדברים ובמגלות עפות, מלבד אחרים מהם שהתנקשו לנפשות מלכים ושרים, וישפטו משפט מורדים ורוצחי מלך אך לא מצאו און בנפשם לצאת למלחמה נגד החברה המתוקנה בחזקת היד ובזרוע חשופה. בשנה הזאת פרצה המלחמה העקונומית בחזק יד וכלי הנשק, ומקומות המערכה היו — ארצות הדרור, בלגיה, צרפת, הולאנדיא ואמעריקא. השערוריות שנעשו בדעקאווילל אשר בצרפת, בערי בלגיה, באמשטרדם וטשיקאגא, נתנו עדיהם על השחתת המוסר, רפיון עמודי החברה והריסת היסודות אשר עליהם תכון הצלחת העמים. הם יראו לדעת כי גם ברבות הטובה לא רבו אוכליה וחרשת המעשה ובתי המלאכה אשר רבו בארצות המערב לא הביאו ברכה לעולמנו, ולא עשו שלום בין מפלגות החברה שם, כי חיים הננו בתקופה הרת שנויים כבירים ותמורות אין חקר ומי יודע את רוח בני האדם אם עולה היא עתה למעלה למשכיל או יורדת היא למטה, על ידי תגברת התאות הבהמיות, הרדיפה אחר המותרות והתענוגים, אבדת חזון נעם והכחדת כל הגיון לב וכבוד אדם, מלבות רוב בני המאה הי"ט, המשוקעים במטריאליזם והשאיפה להון בכל האמצעים שבעולם.

גם בהליכות המדינות, בדברי כלכלת-העם, בעניני תקון העולם והטבת המצב העקונומי, הננו רואים כי הרוח הנושב עתה באיירופא הוא רוח ממזרים קרה המשליך קרחו בלב כל משפחות האדמה וכפור שמים בכל פעולת בני האדם בין עם לעם. תחת השמות הקדושים לאנשי הרוח בסוף המאה העברה: חרות, אחוה והשתוות, הננו קוראים היום הדברים הכתובים בדם ואש שחורה על גבי אש אדומה על דגל מחנה ביסמארק: קנאת-עם, שנאה לאומית וצרות עין בין גויי הארץ. גם בשדה המלאכה והמסחר הננו רואים שטת ההתנכרות בין בני ארצות שונות והפרת ברית המשא ומתן ביניהם, שהיתה מימות עולם הקשר של קיימא בין עמי הארצות.

ההתחרות היא עתה אבן הפנה לכל עלילות בני האדם ועמים שלמים. על פי הכלל הגדול בהלכות הכלכלה המדינית, שטובת המדינה דורשת אשר הוצאת סחורותיה חוצה לה תהיה יתרה מהכנסת סחורות מן החוץ אליה, יגעו ומצאו אחרים מחכמי העקונומיה המדינית, שהטלת מסים כבדים ותרומת מכסים גדולים על הוצאות בתי המלאכה אשר בחו"ל, מעלה למעלה ראש את התפתחות המלאכה ותוצאות לסחורות הנעשות בידי בני המדינה פנימה, או אז ימצאו בעלי בתי המלאכה בקרבנו און להם להתחרות עם בני חו"ל ולהוזיל סחורתם במדת המכס אשר ירימו מתוצאות בתי המלאכות הנכנסות מחוצה לארץ; לשטה הזאת

יקרא בשם שטת הַהֲגָנָה Protectionismus או „שוטצאללסיסטעם", לעמת בעלי השטה הזאת עומדים ראשי חכמי כלכלת המדינה, אשר הבריטני קָבדען היה הראש והראשון שבהם. הם אומרים שהאפוטרופסות הזאת מצד הממלכה לא לבד שלא תועיל להתפתחות המלאכה וחרושת המעשה, כי אם גם תזיק: הפאבריקאציאן לא תתמלא מחרבנו של המסחר, והרמת המכסים על סחורות חוץ תסבב רק התיקרות חפצי החיים וכנטל חול תכביד על המון העם. שטת ההגנה היתה טובה לו עשתה כן אך ממלכה אחת, אך השטה הזאת מכרחת את יתר הממלכות ללכת בדרך הזה ולאסור גם את הבאת סחורתנו אליהן, ואם כלן תעשינה כזאת, אז במדה ההיא אשר חקיהן יגדרו הדרך בפני תוצאות ארצות אחרות, לא תוכלנה להוציא את סחורותיהן אל שכנותיהן המודדות להם מדה כנגד מדה. ההתחרות הזאת תקרא בשם מלחמת־המכסים (צאללקריעג). על ידי הדבר הזה מתנתקות כל מוסרות המסחר בין מדינה למדינה, ברית הסוחרים תופר ובעלי בני המלאכה בפנים הארץ, הרואים את עצמם כבנים בכורים העומדים תחת חסות אפוטרופסות מיוחדת, אינם חשים להיטיב פני סחורתם ולהביא את בתי מלאכתם לידי השלמות הדרושה, כי כלל גדול הוא בכל עלילות בני האדם, שרק קנאת איש מרעהו וההתחרות בעולם המשא ומתן תרבה כבוד העבודה והמשוך אחריה ההפתחות חרשת המעשה והרמת קרנה.

באמת היתה שטת ההגנה מוצא לכסף לכל צרכי הממלכה ומלבד תעודתה הראשונה להטבת מצב בעלי בתי המלאכה בארץ היתה ליסוד מוסד להכנסת המדינה. בגרמניא היו המכס־ם המקור היותר בטוח לכל ההוצאות הדרושות להחזיק צבא רב בכדי להפיל חתיתה על כל העמים סביבותיה. הרמת המכסים מכל הסחורות שאינן נמצאות, בארץ מטרתה רק להעשיר את אוצר המלכות ולהם יקראו בשם (פינאנצצאָללע) ישנם מכסים מיוחדים מהסחורות העוברות ממקום למקום, דרך ארץ ידועה, היושבת בין שתי המדינות ולהם יקראו בשם „טראנזיטצאָללע". אין פה המקום לבאר את תורת כל המכסים למיניהם, כי פרק כזה בהלכות העקונומיא דורש חבור שלם וגדול מאד. אך זאת נאמר, כי עד השנים האחרונות הרימו מכסים רק מתוצאות בתי המלאכה ובכלל מדברים הנעשים בידי אדם ולא מיבול הארץ ועצי השדה, עד שבא ביסמארק וחדש הלכה, להרים מסים גם מן תבואת הארץ, בכדי להצר צעדי המסחר של מדינת רוססיא המשלחת את מערבה בתבואות הארץ לפרוססיא, ובכדי להשביח סחורתם של בעלי הנכסים והקרקעות אצילי הארץ באשכנז, שגם ביסמארק הוא אחד מהם ותתת להם יד להעלות השער על כל צרכי אכל נפש ויתר הצרכים כאבני פחמים ועצים להסקה ולבנין וכדומה.

בגלל הדבר הזה נשמו דרכי המסחר בין עם לעם ונרתק חבל הכסף שהיה מאחד ומיחד את בני עמים ומקרב לב איש לרעהו, עתה התגברה שטת ההתנכרות איש לאחיו, שטת שנאת הגר, צרות עין ואבירות הלב. הגבול המבדיל בין ממלכות הארץ היה לקיר ברזל בין העמים השונים ושנאת חנם וקנאת העמים איש מרעהו הולכות הלוך וגדול.

הנה כן ראינו, כי תורת חיים ואהבת חסד, אשר ל"ו פעמים צותה על אהבת הגר, לתתו לשבת בטוב לו ולתת לו נחלה בקרב אחיו, התורה הזאת עם כלליה ופרטיה נרמסת עתה ברגל גאוה; דבר יצא מפי איל הברזל ומאות ואלפים משפחות נהדפו ממצבם, נגרשו ממעון השלום אשר בו ישבו כיובל שנים ויותר ואין אומר השב. זאת התורה היוצאת לנו מהשכלת אשכנז, אשר שמה משטרה על גוי ואדם יחד ברבע האחרון למאה הי"ט.

ב) במשכנות יעקב

חק הוא לכל פעולות הטבע והחיים, כי כל תנועה כבירת כח ורבת העליליה, כל מפעל אמר והגיון הבאים בעקבות התעוררות רבה ונמרצה, במדת התפשטותם והתרחבותם על פני ארץ רבה, במדה הזאת שתפלס לה נתיב בין החיים למשוך אבירים בכחה להרחיב ולהגדיל את פעולתה מחוצה לה Exensivität, כן תאבד את תקפה, עצמה וגבורתה הראשונה Jntensivität במקום לרדתה. על כן הננו רואים בכל תנועה מעלות ומורדות, התמדת הכח היא דבר מתנגד אל כל מחזה החיים אשר יסודהו ברגשות הנפש ותגברת הרוח, אחרי כל עבודה רבה והתעוררות עצומה בא תבא הריאקציא או תקופת העיפות והלאות. אולם התנועה אשר מקרב החיים מוצאה, לא תשקע תחתיה, והיא יורדת ועולה כל זמן שהסבות קימות והענינים אשר קראוה לאור עולם עודם במקומם עומדים.

אם נשים עינינו אל הליכות השנה העברה, הנה נראה, כי היתה השנה הזאת שנת שביתת הכחות ותקופת העיפות הבאה אחרי ההתעוררות, כן במחנה בני בלי־שם, משנאינו מנדינו, וכן באהלי שם ובכל חיינו פנימה. כל אלה בעלי עין יפה השמחים לאיד האנטיסימיטים באיזה ארצות אינם אלא טועים, כי כל זמן שסבת השנאה לעם עולם במקומה עומדת, כל עוד שהרוחות הרעות הנושאות בכנפיהן אירים מזיקים

לבריאות החברה עודן מנשבות בעולמנו, הננו יודעים כי השביתה הזאת אינה אלא נפישה זמניה וריאקציה עוברה, וכאז כן עתה נכונים הננו לצלע, לכל מרעין בישין, לכל מכות מדינה וכל מדוי האנטיסימיטיזם הרעים אשר ידענום בחמש השנים החולפות.

בארץ אשכנז ערש האנטיסימיטיזם נראה, ימי ירידתו, למן היום אשר התכחש לו הנסיך ביסמארק ויעש את עצמו כאלו לא ידע את שטאָקקער, ע"ז סר צלו של הנסיך הברזל מעל כהן־און, ופתגם המשפטים השונים עליו, כי עומד הוא על נקודת הנגוד אל האמת והמישרים, השלים תבוסתו. מני אז חדל להיות להאנטיסימיטיזם אורח בין האזרחים בעלי החברה הנאירה; אך לעמת זה נראה התגברותו בין דרי מעלה. כאשר נגזרה גלות על אלפי משפחות אחב"י בני רו"פ הגרים באשכנז, מצא המיניסטער פוטקאממער את לבו לחרוץ משפט על אלפי אנשים המימים וישרים ורתת אותם לאנשים אשר משחתם בם, המה יהודי רו"פ רו"פ הגרים באשכנז, אשר אזרחי אשכנז הגידו להם ישרם ויתאוננו רעה על הממשלה, כי בגרשם את הסוחרים הישרים היא מביאה שואה על מחוזות פרוססיא המזרחית והמערבית מן העיר מעמעל עד מחוזות שלעזיא התחתונה והעליונה לארך כל גבול רוססיא. העם האשכנזי אשר במשך כמה שנים בלע זוהמתו של שטעקקער היה עתה לפולט, יחברת צער בעלי חיים עשתה את כל אשר בידה לאסור שחיטת בהמות ועופות על ב"י יושבי הממלכה. המיניסטער שעל השכלת העם השיב אחור החק הפוטר את התלמידים העברים בהגימנאזיות מהכתיבה בשבת, בכל מרחבי פרוססיא לא נתנה הרשות לנערות עבריות להיות מורות בבתי הספר לעם, עוד קשה מזאת, הגזרה הקשה שיצאה מאת הממשלה לאסור על ילידי חוץ לשאת משרה בקהלה ישראלית, גזרה שאין רוב הצבור הישראלי באשכנז יכול לעמוד בה, מפני שרובי השוחטים והחזנים ומורי הדת היו ילידי רו"פ או ארצות אויסטריא, באחדים מהאוניווערסיטעטים באשכנז נוסדו בין התלמידים חברות הנושאות עליהן דמות דיוקנה של תפלצת האנטיסימיטיזם. עד היום הננו רואים שכל מה"ע הדוברים ברוח ביסמארק והמה"ע Köl. Ztg. בכללן בדברם על עניני המדינות שאין להם כל נגיעה להיהודים ולשאלתם כעניני בולגאריא ומי שהיה נסיכה, הם מעפרים בעפר על היהודים והליבעראַלים. כל איש היודע רוח עמי ארצות המערב ידע כי המחזות האלה דים והותר להוכיח על רוח היום המתהלך שם במערכות העם והממשלה.

גם באויסטריא הננו רואים, אור וחשך משתמשים בערבוביא. ראש צוררי ישראל הכהן ראהלינג ירד בחרפה מעל במתו. ע"י הד"ר בלאך מת מיתה מוסרית, מות נבל ועוכר שלום בני הארץ. התגלות ספרו של הד"ר קאפפ עשתה את תבוסתו שלמה, אך בפסיק רישיה של שונאי ישראל עוד לא מתה השנאה בעצמה, ונהפוך הוא, היא נתנה אותותיה אותות, ע"י משפט ריטטער — אשר לאחרונה יצא כאור משפט המשפחה ע"י פתגם בית דין הגדול בווינא, אך השופטים המושבעים מן העם הראו את שנאתם, בהרשיעם הצדיקים ויגמרו דינה למיתה ע"י תליה. התעלמות העלמה שטיעגליץ. הגזרה על היהודים לשבות שבת שני של גליות, יסוד אגודה מבעלי נכסים וסוחרים נוצרים בגאליציא, בכדי להפקיע עצמם מברית המסחר עם היהודים שנואי נפשם, הרעש אשר נעשה במחנה הפולנים בגאליציא ע"י חפץ האלליאנס הווינית ללמד בני יהודה את עבודת האדמה, כל מעשיו של המיניסטער טרעפֿאָרט באונגאריא, הכופה את התלמידים באי בתי הספר הכוללים לחלל השבת, אשר לא היתה כזאת באוסטריא־אונגאריא עד היום, הפרות אשר שם בין בני יהודים פשוטים ובני רבנים בשמירת יום השבת, בחירת האנטיסימיטים להפארלמנט של הממלכה מאת אזרחי וויען, הכתובות הנראות על הבתים אשר בסביבות ווינא שאין משכירים אותם ליהודים, כי אם בהעלאת השער מן 500 עד 1000 זהובים. מעשה המוכיח על הכונת כל התנועה שהיא רק תוצאות לב עקוב וחומר ממון אחרים החביב על שונאי־שם יותר מנפשם, כהנה וכהנה יתנו עדיהם על אויסטריא ואונגאריא, שרק על פי דבר מלך שלטון נהנים שם היהודים מזכוי משפטי אזרח, ושבתם בתוך עמי הממלכה הזאת היא הישיבה אל עקרבים, וגם לפני ולפנים הננו רואים כי עוד לא פסה השנאה הכבושה על בני עם עתיק יומין מבימי המלכה מאריא טהערעזיא הקתולית האדוקה, עד כי ציר ממשלה אדירה כבירה ונאורה, "כארצות הברית אשר באמעריקא, לא זכה להתקבל בחצר הקיסר לבית האַבסבורג יען כי ארש לו אשה עבריה.

גם בארצות האור והדרור, בארצות מערב איירופא הננו רואים את קטב מרירי האנטיסימיטיזם, אשר מוצאו מאשכנז, משליך ארסו בכל פלגות החברה: בצרפת הנאורה, אשר עד היום היתה נקיה מחלאת אדם זאת, גם בה נראה הנגף, ע"י הספר שהוציא דרומאן בשם „צרפת המתיהדת". כתב־עמל זה היה לתורה חדשה לכל האנטיסימיטים ובית נשק לכל צוררינו; סוברין ויעלענסקי וואלעסקי עם כל כנותהן נפלו על המציאה הזאת וישימוה מטעמים לקוראיהם.

נעוי לב אלה אינם מסתפקים בתשעת קבין השנאה ליהודים ותוצאותיה הרעות והמרות לעיניהם, אינם מסתפקים בהמכות אשר הכו ומכים את בני עמנו בשבט פיהם, אך מכניסים עוד תבן לעפריים ומולחים את המלח, כירחים אחדים עלה ספרו של דרומאן על שפת לשון הפרעססע האיירופאית והקרב אשר נלחם עם יהודי מומר אחד והפצע אשר נפצע מזה האחרון היה לפצענו וחבורתנו. ספרו של דרומאן אמנם לא עורר את שאלת היהודים בצרפת, השוה ומשוה את כל בניה ומחשבת הבהלה לרעה בני אמונה ומשפחה ידועה לא תפיסא בה כלל וכלל. אך בארצות אחרות נראתה הפעולה ההיא לרעה מאד מאד, בתתו מזון למה"ע הדוברים בשם השנאה הנצחת הזאת.

בבריטניא ואיטליא לא נעשו כל חדש ביחס העמים שם אל בני ישראל. בהארצות האלה כבר חדל להיות לשנאת העמים אל ישראל ארח בחיק החברה. מלבד התעלות השר נתנאל ראטהשילד למעלת לורד, אשר לא היתה עוד כזאת בישראל, בחירת שבעה חברים להפרלמנט הבריטני וחמשה להסענאט ובית הנבחרים באיטליא לא נעשו כל חדשות בארצות אלה.

ובשומנו עין אל ארצות מזרח איירופא נראה, כי גם שם על קוי אור אחדים ירבו ענני אפל ועל רוב אחינו עוד לא זרחה שמש צדקה בכל יום. אמנם כן אחינו היושבים בסרביה ובולגאריה נהנים מזכותי אזרח, ובימי המלחמה האחרונה בין שני העמים הראו היהודים לדעת, כי בכל דבקותם באמונתם ומורשת אבות הם נכונים להקריב חייהם על מזבח ארץ מולדת אשר תכירם לטובה ולא תפלה בינם לבין יתר יושבי הארץ. בהיהודים בבולגריא וכאחיהם בסרביה נלחמו כאריות ויתנו כבוד לשמם ולצור מחצבתם כיוצאי ירך הגבורים אשר מעולם, המכבים אשר מסרו נפשם על קדושת אמונתם וחרות ארצם. אולם אם נסב עין משתי הארצות האלה ונראה את הנעשה בקרב ארץ הדרור, ארץ המתנהגת ע"פ תורת מדינה ברוח החרות הקיצונה רומיניא, אז תחשכנה עינינו על אלפי רבבות אחינו הנתונים בצרה, על הגזרות המתחדשות מיום ליום ומשעה לשעה. אין קצה לכל מעשה האכזריות הנוראה של הרומנים יוצאי ירך עם כבד עון אשר שלח ביד פשעו אל ארץ גזרה בימי הרומיים הקדמונים. כל איש אשר עוד לא חשכו מאורות בינתו בראותו המעשים הנוראים, אשר תעשה רומיניא לעיני השמש ואין אומר השב, הוא ידע ויכיר, כי אמנם אין מפגיע בעדנו, אין בכל ממלכות הארץ אף אחת אשר תשית לבה לחמלה על שה פזורה ישראל ותאמר למלאכים הרעים ברומיניא: הרפו ממעשיכם!

בהארץ הזאת תכפו צרות על בני עמנו ואין לך יום שאין קללתו מרובה מחברו, מאות האנשים אשר יצאו בראש גולים, לאי קפריסין ולאמעריקא נמוגים עתה מעצר רעה ויגון בקראקא ובמדינת הים ואין איש שת לבו לחמלה עליהם. על ידי הצירקולאר אשר שלח שר המשפטים אל דורשי המשפט בממלכת רומיניא לדעת כמה מן בעלי הריב יהודים ונוצרים יוצאים זכאים בדין, נתנה הרמז להטות משפט העברים בריבם וכמעט שהותר דמם כדם הצבי והאיל.

והנה אם נאבה להשיב גם על השאלה מה פעל ישראל? אז לדאבון נפשנו אין לנו להשיב על השאלה הזאת מענה משיב נפש כל חובבי עמם, תורתם ואמונתם. באשכנז ראינו אך איזה התעוררות הרוח בחגיגת יום מלאת מאה שנה להאסף הרמבמ"ן. החגיגה הזאת היתה לנו למשיב נפש, כי בפעם הראשונה ראינו את מפלגות ישראל עושות שלום ביניהן ובלב אחד ורוח אחת נקבצו באו יחד לחג את יום הזכרון, יום מות אחד ומיוחד בין חכמי ישראל מיום היותו לגוי, בפעם הראשונה שמענו את הרבנים היראים והשלמים ר"ע הילדעסהיימער ובנו הד"ר נ"י והד"ר א. בערלינער עם בית הסעמינריום כלם חוגגים חגם ביחד עם הפרופיסור לאצארוס ושטיינטהאל. ההתעוררות הזאת היתה נכונה לחזק את חומת האחדות הישראלית באשכנז אשר כפרץ נופל נבעה ראינו בה מיום אשר יצאו שם המתקנים להרוס בית היהדות. באויסטריא מצאה ההצעה לכונן בתי גימנאזיות לעברים מסלות גם בלב רבנים נאורים כהד"ר גידעמאנן, אך עד היום לא בא שם לידי יסוד בית מדרש לרבנים אשר ממנו תצא תורת אמת, אף כי המקום שם מסוגל מאד, בארץ החפש, ועם זה עוד לא פסו מקרבה יודעי הספרות העברית והתלמודית. בצרפת עשתה החברה להרבות חכמת ישראל חיל Le Societe des études Juives והספרים שהיא מוציאה לירחים מעשירים ספרותנו ומרחיבים גבול החקירה בכל ענפי היהדות. הדבר הנכבד האחד שיצא לאור במשכנות יעקב בארצות המערב היא ההתעוררות לתחיה של חברת „מקיצי נרדמים". בדברינו המעטים האלה כלינו השקפותינו על יהודי ארצות המערב וכן התמו כל דברי חיינו במשך שנה שלמה.

הוא הדבר אשר אמרנו, כי השנה הזאת, כן באהלי שם וכן במחנה בני בלי שם נושאת עליה חותם תכנית השביתה לפי שעה והעיפות אחרי ההתעוררות.

על המעשים בארצנו לא נרבה דברים, כי רובי קוראינו המה גם קוראי מה"ע ומשם ראו, כן תוכן הענינים של הועד הקבוע מטעם הממשלה הרוממה

במושב הראש הגראף פאהלען, וכן החקים, הפקודות והאזהרות השונות מפקידה לפקידה. במקום הזה נעיר רק על שני דברים נכבדים מאד לחיי היהודים בארצנו: הושבת הועד בווארשא לעיין בשאלת היהודים יושבי פלכי הווייכסעל ולמתוח גם עליהם דין החקים הזמניים מן 3 מאי 1882. תוצאות הועד הזה עוד לא נודעו, ורק שמועות שונות נשמעו בין החיים, ודברי האגרת אשר כתבו ראשי הבאֶרזע בעירנו הרימו קול רעש גדול במחנה כותבי העתים אשר רוחם רעה על ישראל, והאחרון הכביר חמה חקי הממשלה הנבונים לשום גבול לחפץ היהודים להשתמט מעבודת הצבא. הממשלה במתחה עליהם את מדת דינה, הראתה לדעת כי חפצה היא בהצדקנו, כי יחדלו הקולות על היהודים המפקיעים את עצמם מחובת הגוף הזה, שהיא חובה קדושה על כל אזרח בארצו, הנהנה מטוב המדינה ורואה בנעם חיי אזרח. בדבר הזה העירה בנו הממשלה הרוממה, כי נתבונן לאחריתנו. הן ידוע, כי מעתה תהיה המשפחה אשר אחד מבניה הפקיע עצמו מעבודת הצבא מחויבת לשלם כסף ענושים שלש מאות רו"כ. הסך הזה די והותר להמתיק מרורות חיי איש הצבא ואין ספק כי לו התאחדו הקהלות להמציא עזר להנלקחים לצבא כי עתה לא רבו הנסים והמשתמטים לבשתנו ולמשנה שברוננו, אולם עד היום לא נראה כי שמו הקהלות לב לזה, תור לקיחת אנשים לצבא עוד מעט יגיע, ואם נחשה עוד ומצא העון הזה את כל בית ישראל ועל כל הכנסיה יהיה הקצף. הגיע העת לראשי כנסיות עמנו לטכס עצה בדבר הזה, להסיר הנגע הזה מקרבנו, למען תדע הממשלה, כי נאמן ישראל לארצו ולמלכו, לא נמנה את פישעים ועם שונים לא יתערב. וה' אשר בידו לב מלך ישרים יתן גם בלבם רחמנות לעשות טובה עמנו ולהשיב לנו ששון ישעם וחסדיהם הנאמנים.

לב"ע		
א	1	בריאת אדם וחוה. לידת קין והבל בניו. ראשית מרעה צאן ועבודת אדמה. קין הרג את הבל אחיו.
ק"ל	130	לידת שת בן אדם.
רל"ה	235	לידת אנוש בן שת ובימיו החלו לקרא בשם ה'.
שכ"ה	325	לידת קינן בן אנוש.
שצ"ה	395	לידת מהללאל בן קינן.
ת"ס	460	נולד ירד בן מהללאל.
תרכ"ב	622	לידת חנוך בן ירד, לידת יובל אבי יושב אהל ומקנה, לידת יובל אבי כל תופש כנור ועוגב, התחלת לטישת נחשת וברזל ע"י תובל קין.
תרפ"ז	687	לידת מתושלח בן חנוך.
תתע"ד	874	לידת למך בן מתושלח.
תתק"ל	930	מות אדם.
תתקפ"ז	987	חנוך לקח אל האלהים בן שס"ה שנה.
א. מ"ב	1042	מות שת בן תתקי"ב שנה.
א. נ"ו	1056	לידת נח בן למך.
א. ק"מ	1140	מות אנוש בן תתק"ה שנה.
א. רל"ה	1235	מות קינן בן תת"י שנה.
א. ר"צ	1290	מות מהללאל בן תתצ"ה שנה.
א. תכ"ב	1422	מות ירד בן תתקס"ב שנה.
א. תקנ"ו	1556	לידת יפת בן נח.
א. תקנ"ח	1558	לידת שם וחם בני נח.
א. תרנ"א	1651	מות למך בן תשע"ז שנה.
א. תרנ"ו	1656	מות מתושלח בן תתקס"ט שנה. בני האדם השחיתו דרכם על הארץ, המבול, בנין תבת נח והצלתו.
א. תרנ"ז	1657	יציאת נח ובניו מן התבה, נח נטע כרם.
א. תרנ"ח	1658	לידת ארפכשד בן שם.
א. תרצ"ג	1693	לידת שלח בן ארפכשד.
א. תשכ"ג	1723	לידת עבר בן שלח.
א. תשנ"ז	1757	לידת פלג ויקטן בני עבר, בנין מגדל שנער, בלילת השפה, תפוצת העמים. נתינת השם „בבל" לעיר שנער. נמרוד גבור ציד יסד מלוכה בבבל. אשור בן שם יצא מבבל ויבן את נינוה. יסוד ממשלת אשור וממלכות כוש, מצרים, כנען ועמי בני יון ושאר ממלכות הקדם.
א. תשפ"ז	1787	לידת רעו בן פלג.
א. תתי"ט	1819	לידת שרוג בן רעו.
א. תתמ"ט	1849	לידת נחור בן שרוג.
א. תתע"ח	1878	לידת תרח בן נחור.
א. תתקמ"ח	1948	לידת אברם בן תרח.

לב"ע		
א. תתקנ"ח	1958	לידת שרי אשת אברהם.
א. תתקצ"ו	1996	מות פלג בן רל"ט שנה.
א. תתקצ"ז	1997	מות נחור אבי תרח בן קמ"ח שנה.
ב. ו'	2006	מות נח בן תתק"ן שנה.
ב. כ"ג	2023	אברם יצא לארץ כנען, רעב בכנען. ביאת אברם למצרים ושובו לכנען.
ב. כ"ו	2026	מות רעו בן רל"ט שנה, מלחמת אברם את המלכים.
ב. ל"ג	2033	אברם לקח את הגר שפחת שרי לו לאשה.
ב. ל"ד	2034	לידת ישמעאל.
ב. מ"ז	2047	אברם החל להקרא בשם אברהם ושרי בשם שרה. אברהם קים מצות מילה, מהפכת סדום והצלת לוט.
ב. מ"ח	2048	לידת יצחק.
ב. מ"ט	2049	מות שרוג בן ר"ל שנה, עקידת יצחק.
ב. פ"ג	2083	מות תרח בן ר"ה שנה.
ב. פ"ה	2085	מות שרה בת קכ"ז שנה, אברהם קנה את מערת המכפלה לאחוזת קבר.
ב. פ"ח	2088	יצחק לקח את רבקה לאשה ואברהם לקח את קטורה לפילגש.
ב. צ"ו	2096	מות ארפכשד בן תל"ח שנה.
ב. ק"ח	2108	לידת עשו ויעקב בני יצחק.
ב. קכ"ג	2123	מות אברהם בן קע"ה שנה.
ב. קכ"ו	2126	מות שלח בן תל"ג שנה, יצחק בא לגור בבאר שבע.
ב. קמ"ח	2148	עשו לקח שתי נשים חתיות למרת רוח אבותיו.
ב. קנ"ח	2158	מות שם בן ת"ר שנה.
ב. קע"א	2171	מות ישמעאל בן קל"ז שנה. יעקב לקח בעצת רבקה אם את הברכות אשר אמר יצחק אביו לתתן לעשו.
ב. קפ"ה	2185	יעקב ברח מפני עשו חרנה, עשו לקח את בת ישמעאל לאשה.
ב. קפ"ז	2187	מות עבר בן תס"ד שנה.
ב. קצ"ב	2192	יעקב לקח לו את לאה ורחל בנות לבן לנשים, לאה ורחל נתנו ליעקב את בלהה וזלפה שפחותיהן לנשים, לידת בני יעקב, ראובן, שמעון, לוי, יהודה, יששכר, זבלון, דן, נפתלי, גד ואשר, לידת בתו דינה.
ב. קצ"ט	2199	לידת יוסף.
ב. ר"ה	2205	יעקב ברח מלבן ולבן רדף אחריו וישיגהו. כריתת ברית השלום בינותם במצפה. ביאת יעקב לשכם. מעשה שכם. נקמת שמעון ולוי. מות דבורה מינקת רבקה. יעקב נקרא בשם ישראל. מות רחל בהקשותה ללדת את בנימין וקבורתה באפרת.
ב. רט"ז	2216	שנאת בני יעקב ליוסף אחיהם. מכירתם אותו לסוחרים ישמעאלים. מכירת הישמעאלים את יוסף לפוטיפר סריס פרעה במצרים. מעשה יהודה ותמר. מעשה יוסף ואשת אדוניו. ירידתו לבית האסורים.
ב. רכ"ז	2227	חלומות שר האופים ושר המשקים ופתרון יוסף.

לב"ע

ב. רכ"ח 2228 מות יצחק בן ק"פ שנה.

ב. רכ"ט 2229 חלום פרעה ופתרון יוסף. התמנות יוסף למשנה על כל ארץ מצרים. שבע שני שבע. יוסף לקח לו את אסנת בת פוטיפרע לאשה.

ב. רל"ו 2236 סוף שני השבע ותחלת שני הרעב. ביאת אחי יוסף למצרים. יוסף התנכר אליהם, לקח מהם את בנימין. התודעו אל אחיו.

ב. רל"ח 2238 יעקב וביתו באו למצרים.

ב. רמ"ג 2243 סוף שני הרעב.

ב. רנ"ה 2255 ברכת יעקב את בניו. מיתתו בן קמ"ז שנה, חניטתו והעלותו לכנען וקבורתו במערת המכפלה.

ב. ש"ט 2309 מות יוסף בן ק"י שנה.

ב. של"א 2331 מות לוי בן קל"ז שנה. בני ישראל פרו ורבו, המצרים החלו לענותם. גזירות פרעה.

ב. ת"י 2410 לידת אהרן ויוכבד.

ב. תי"ג 2413 לידת משה והלקחו לבית פרעה. משה הרג את המצרי אשר הכה איש עברי. בריחתו אל ארץ מדין, קחתו את צפורה בת רעואל לאשה, לידת גרשום ואליעזר בני משה. מות פרעה. התגלות ה' למשה מתוך הסנה. משה ואהרן באו לפרעה. עשר מכות.

ב. תצ"ג 2493 עשית הפסח, יציאת ישראל ממצרים. קריעת ים סוף. ישראל חונה במדבר שור, מרה ואלים ומדבר סין. המן החל לרדת. נתינת השבת. מלחמת עמלק את ישראל. נצחון יהושע. ביאת יתרו. נתינת התורה. מעשה העגל. שבירת הלוחות. סליחת עון בני ישראל. נתינת הלוחות בפעם שנית. צווי בדבר בנין המשכן.

ב. תצ"ד 2494 הקמת המשכן. משיחת אהרן. מות נדב ואביהוא. נשיאת ראש בני ישראל. ב"י חונים במדבר פארן. בחירת שבעים זקנים. נבואות אלדד ומידד במחנה. שליחת המרגלים. ישיבת ישראל במדבר עד תום כל הדור. מרידת קרח במשה. הארץ פתחה את פיה ותבלע את קרח, דתן ואבירם. מות מרים בקדש. מלך אדום מאן לתת את ב"י עבור בגבולו. מות אהרן בן קכ"ג שנה. מלחמת בני ישראל את סיחון ועוג. בלק שכר את בלעם לקלל את ישראל והקללה נהפכה לברכה. אליעזר מכהן תחת אהרן אביו. קנאת פינחס לאלהים ונתינת ברית כהונת עולם לו ולזרעו. נשיאת ראש חדשה. משה סומך את ידו על יהושע המלחמה עם מדין ונצחון ישראל. נתינת חוק העברת נחלה ע"י בנות צלפחד.

ב. תקל"ג 2533 משה החל לבאר את התורה. נתינת משנה תורה. מות משה בן ק"כ שנה. יהושע העביר את בני ישראל בתוך הירדן. עיר יריחו נלכדה. שרפת עכן. כבוש ל"א מלכים.

ב. תקל"ט 2539 תחלת חלוקת הארץ לשבטים. יהושע קורא את התורה באזני ב"י בשכם. מות יהושע בן ק"י שנה. מות אלעזר הכהן. לכידת דביר, צפת וכו' לפני בני ישראל. ישיבת ישראל בתוך עם הכנעני והאמורי וכו'. התחתנם את העמים האלה ועבדם את אלהיהם. ענים ומרודים תחת יד כושן רשעתים. תשועתם ע"י עתניאל בן קנז. עתניאל היה לשופט. שקיטת הארץ משך מ' שנה. מות עתניאל. בני ישראל הוסיפו לחטא. לחצם וענים תחת יד עגלון משך שמונה עשרה שנה. אהוד הרג את עגלון. יד ישראל גברה על מואב. שקיטת הארץ פ' שנה. שמגר בן ענת הכה את פלשתים ויושיע את ישראל.

ב. תרל"ג 2633 בני ישראל עשו את הרע בעיני ה'. האנחם והאנקם מפני תגרת יד יבין מלך חצור משך עשרים שנה.

ב. תרנ"ג 2653 תשועת ישראל על ידי ברק. מות סיסרא ביד האשה יעל. דבורה שופטת את ישראל. הארץ שוקטת משך ארבעים שנה.

ב. תרצ"ג 2693 ישראל מתמוגג ברעתו תחת יד מדין.

ב. ת"ש 2700 תשועת ישראל ע"י גדעון. גדעון לכד את עורב וזאב ואת זבח וצלמונע וימיתם. ב"י חפצו לתת את המלוכה לגדעון ולזרעו עד עולם, והוא מאן לקבל. הקמת האפוד. שפטו את ישראל מ' שנה.

ב. תש"מ 2740 מות גדעון. ממשלת אבימלך על ישראל שלש שנים.

ב. תשמ"ג 2743 מרידת אנשי שכם באבימלך ומלחמתם אתו. אשה אחת רוצצת את ראשו בפלח רכב. מות אבימלך. אחריו שופט תולע את ב"י משך כ"ג שנה.

ב. תשס"ו 2766 יאיר הגלעדי שופט את ישראל כ"ב שנה.

ב. תשע"ט 2779 לידת עלי הכהן.

ב. תשפ"ח 2788 מות יאיר. ישראל נתן בידי הפלשתים והעמונים במשך י"ח שנה.

ב. תת"ו 2806 יפתח הכה את בני עמון. הכנעתם תחת ישראל. נדר יפתח, בני אפרים מתקנאים ביפתח. מלחמתם את בני גלעד. נפילת מ"ב אלף איש מהאחרונים. יפתח שופט את ישראל שש שנים.

ב. תתי"ב 2812 מות יפתח. אבצן מבית לחם היה אחריו לנביא. מעשת בעז ורות.

ב. תתי"ט 2819 מות אבצן. אילון הזבולוני שופט את ישראל עשר שנים.

ב. תתכ"ט 2829 מות אילון. עבדון בן הלל שופט את ב"י ח' שנים.

ב. תתל"ז 2837 מות עבדון בן הלל. עלי הכהן היה לשופט מ' שנה. ארון הקדש הובא מבית אל לשילו. הפלשתים מושלים בישראל. פסל מיכה. מעשה פילגש בגבעה. גבורת שמשון. דלילה אשתו הסגירתהו בידי הפלשתים. נקמת שמשון לפני מותו מאת הפלשתים. כ' שנה שפט שמשון את ישראל. לידת שמואל בן אלקנה וחנה.

ב. תתע"ז 2877 יד הפלשתים חזקה על ישראל. ב"י נגפים לפניהם. הארון נלקח מאת האויב. מות חפני ופינחס שני בני עלי. מות עלי.

ב. תתעח 2878 הפלשתים נגפים בחלאים רעים ונאמנים. שיבת הארון למקומו. שמואל היה לשופט.

ב. תתצ"ח 2898 בני ישראל הסירו מקרבם את הבעלים והעשתרות וישובו אל ה'. הפלשתים נגשו למלחמה על ישראל. מפלתם במלחמה. שיבת הערים מיד פלשתים לבני ישראל. שלום בין ישראל ובין האמורי. חזון בני הנביאים.

ב. תת"ק 2900 לידת דוד בן ישי. שמואל שם את יואל ואביה בניו לשופטים בישראל. בניו סרו מדרך הישר. בקשת בני ישראל להמליך עליהם מלך. שמואל משח את שאול בן קיש למלך. מלחמת שאול במואב ובעמים אחרים והצלחתו. הצלחת יהונתן בנו במלחמתו עם פלשתים.

מלחמת שאול עם אגג מלך עמלק. עברו על מצות שמואל בשם ה׳. המלוכה נקרעה ממנו. שמואל משח את דוד למלך. רוח רעה מבעתת את שאול. דוד מנגן לפניו. דוד היה לנושא כלי שאול. התחזקות דוד. הריגתו את גלית הפלשתי. בני ישראל גברו על הפלשתים. ברית דוד ויהונתן. כבוד דוד בעיני העם וקנאת שאול בו. הפץ שאול להמיתו. מנוסת דוד. אחימלך הכהן קבל אותו ואת אנשיו באהבה. מלשינות דואג האדומי. שאול הרג לפי הרב את כל הכהנים בעיר נוב. הצלת אביתר הכהן. שאול רודף אחרי דוד. שלום בין שאול ודוד.

ב. תתקכה 2925 לידת מפיבושת בן יהונתן. מות שמואל.

ב. תתקכח 2928 דוד נשא את אביגיל לאשה. אכיש מלך פלשתים נתן לדוד את עיר צקלג.

ב. תתק״ל 2930 הפלשתים הוסיפו להלחם בישראל. נגיפת ב״י לפניהם. שאול ויהונתן נפלו חללים במלחמה. דוד היה למלך על יהודה בחברון. איש בשת בן שאול היה למלך על ישראל במחנים. מלחמת בית דוד ובית שאול. מות עשהאל ואבנר.

ב. תתקל״ו 2936 מלוכת דוד על יהודה וישראל, לכד את מצודת ציון התישב בה ויקרא אותה בשם עיר דוד. הארון הובא לעיר דוד. מלחמתו בפלשתים וביתר העמים. דוד מגבר חילים עליהם. גדולת ממשלתו. שלומו עם הצורים. נביאות נתן הנביא. חזון גד הנביא. כהונת צדוק.

ב. תתקנ״ו 2956 לידת שלמה בן דוד מבת שבע. מרידת אבשלום ומותו. עצת אחיתופל וחניקתו. מרידת שבע בן בכרי בדוד ומיתתו. רעב בארץ. דוד מצוה לספור את בני ישראל. דבר בישראל. גבורי דוד. דוד חלק את הלוים לכ״ד משמרות. יסד משמרות השיר לעבודת בית ה׳.

מלכי יהודה

מלוכת רחבעם על יהודה. הקהילו את בני יהודה להלחם בישראל. שמעיה איש האלהים מעורר אותם לשוב איש איש לביתו וישובו.

ג. י״ד 3014 שישק מלך מצרים עלה על ירושלים. בזז את אוצרות בית ה׳ והמלך. עבודת אלהים אחרים התפשטה בעם. מלוכת טברימון על ארם בדמשק.

ג. כ״ז 3027 מות רחבעם. מלוכת אבים בנו. מלחמתו את ישראל.

ג. ל 3030 מות אבים. מלוכת אסא בנו. הסיר את הגלולי׳ והשאיר את הבמות. חזק את המלוכה. בנה ערי מבצר. התגבר על זרח הכושי הרודה במצרים. אסא כרת ברית את בן הדד מלך ארם. הסית אותו ללחום על בני ישראל. לקח את אבני הרמה אשר בנה בעשא ויבן בהן את גבע והמצפה.

ג. ל״ו 3036 לידת יהושפט בן אסא.

ב. תתקסט 2969 לידת רחבעם בן שלמה. ארוניה מתנשא למלוך. עזרת יואב בן צרויה ואביתר הכהן לארוניה. דוד ממליך את שלמה בנו תחתיו.

ב. תתק״ע 2970 מות דוד. במצות שלמה הומתו יואב וארוניה. מאביתר נלקחה הכהונה. תקופת מלוכת שלמה. רוב חכמתו ורחב לבו. דברו דברי משל ושיר. שלמה נשא את בת פרעה לאשה.

ב. תתקע״ג 2973 תחלת בנין הבית. הצורים עוזרים לשלמה במלאכה.

ב. תתק״פ 2980 כלות מלאכת בנין המקדש.

ב. תתקפא 2981 חנוכת הבית. הארון עם לוחות העדות העמדו בקדש הקדשים. בנין בית יער הלבנון לשלמה. בנין בית הנשק. בנין הערים בעלת ותדמור. שלמה עושה אניה. שולח את עבדיו בלוית עבדי מלך צור לים. העבדים יביאו לו מאופיר זהב, עצי אלמוגים ואבן יקרה. באניות תרשיש הובאו לשלמה קופים, שנהבים ותוכיים. ממצרים הובאו לו סוסים. שימת מס על התרים והרוכלים. המלכים מסביב מביאים מתנות לשלמה.

ב. תתקצ״ג 2993 השלמת המלאכה בבנין בית שלמה. מלכת שבא באה לשמוע חכמת שלמה. שלמה הרבה מספר נשיו. הנשים הטו את לבבו לבנות במות לאלהים אחרים. הדד האדומי קם לשטן לישראל. הוציא את ארצו מיד שלמה. רזון בן אלידע מלך בדמשק ויצר לישראל. שלמה בנה את המלוא. סגר את פרץ עיר דוד. ירבעם בן נבט מרד בשלמה.

ג. י׳ 3010 מות שלמה. שבטי ישראל נאספו שכמה להמליך עליהם את רחבעם בנו. בקשתם אותו כי יקל מעליהם עול שלמה אביו. רחבעם נותן להם כתף סוררת. בני ישראל נפרדים מעל בית דוד. המלוכה נתחלקה לשתים.

מלכי ישראל

מלוכת ירבעם על ישראל. משכנו בשכם. עשה שני עגלי זהב ויתן אותם בבית אל ובדן. העגלים היו למוקש לישראל. חטאת ירבעם והחטיאו את בני ישראל. בנה ויבצר את פנואל. השלום עם המצרים.

ג. ל״ב 3032 מות ירבעם. מלוכת נדב בנו (שנתים ימים).

ג. ל״ג 3033 התקשרות בעשא בן אחיה על נדב. נדב הומת מידי בעשא. בעשא מלך תחתיו בתרצה (כ״ד שנה). הכרית את כל בית ירבעם. נלחם את אסא. יהוא בן חנני הנביא. נבואתו הרעה על בעשא וביתו על עשותם הרע בעיני ה׳.

ג. נ״ו 3056 מות בעשא. מלוכת אלה בנו (שנתים ימים).

ג. נ״ח 3058 זמרי שר מחצית הרכב קשר על אלה ויך אותו ואת כל בני ביתו. מלוכת זמרי שבעת ימים. אנשי הצבא המליכו את עמרי. לכידתו את תרצה. זמרי שרף את ארמון המלך. מות זמרי. כתה אחת חפצה להמליך את תבני. יד החפצים במלוכת עמרי היתה על העליונה.

מלכי יהודה

ג. ס"ג 3063 לידת יהורם בן יהושפט.

ג. ע"א 3071 מות אסא. מלוכת יהושפט בנו. התחזקו על ישראל. עשותו הטוב בעיני ה'.

ג. ע"ד 3074 שלח את שריו ללמד תורת ה' ביהודה. השלים עם מלך ישראל. יהורם נשא לאשה את עתליהו אחות אחאב מלך ישראל.

ג. פ"א 3081 לידת אחזיהו בן יהורם. יהושפט שם שופטים בכל ערי יהודה. ה' היה את יהושפט. גבר על כל אויביו מסביב.

ג. פ"ח 3088 יהושפט הלך עם אחאב למלחמה על מלך ארם ברמות גלעד.

ג. פ"ט 3089 יהושפט עשה אניות תרשיש ללכת אופירה. האניות נשברו בעציון גבר. מאונו אחרי כן לשלח את עבדיו באניות עם עבדי אחזיהו בן אחאב. נביאות אליעזר בן דודיהו. צאתו עם יהורם למלחמה על מואב. מגפת מואב לפניהם.

ג. צ"ה 3095 מות יהושפט. מלוכת יורם בנו (ח' שנים). מרידת האדומים בו. צאתם להפשי מתחת ידו והיותם למלוכה כמקדם.

ג. ק"ב 3102 לידת יואש בן יהורם.

ג. ק"ג 3103 מות יהורם. מלוכת אחזיהו תחתיו. אחזיהו מת מידי אנשי יהוא. עתליה אם המלך הכריתה את זרע הממלכה. יואש בן אחזיה ישב שש שנים בהחבא. מלוכת עתליה שש שנים.

ג. ק"ט 3109 יהוידע הכהן הגדול והשרים המליכו את יהואש בהיותו בן שבע שנים. מיתת עתליה. העם נתץ את בית הבעל ומזבחותיו. המלך צוה את הכהנים לחזק את בדק הבית מכסף הנדבות.

ג. קכ"ה 3125 לידת אמציה.

ג. קל"א 3131 המלך צוה כי כסף הנדבות יובא בית ה' תחת יד הכהן הגדול ושרי המלך. חזאל מלך ארם שם פניו לעלות ירושלימה. יואש שלח אליו כל כסף הקדשים וכסף בית המלך. יהוידע הכהן. יואש נפתה לעצת שריו לעבוד אלהי נכר. זכריהו בן יהוידע העיד במלך. זכריה נרגם במצות המלך באבנים בחצר בית ה'.

ג. קנ 3150 עבדי יואש קשרו בו ויהרגוהו. מלוכת אמציה בנו. מצותו להמית את רוצחי אביו. הכה את אדום ויתפוש את הסלע. שלח דבר אל מלך ישראל כי יתראה עמו פנים. נגף לפני ישראל ויתפש חי.

ג. קס"ג 3163 לידת עוזיה בן אמציה.

ג. קע"ט 3179 אמציה סר מאחרי ה'. קשר קשרו עליו וינס לכישה. הקושרים רדפו אחריו וימיתוהו שם. מלוכת עזריהו בנו תחתיו. עשה את הישר בעיני ה'. מלחמתו בפלשתים. פרץ בעריהם. בנה שם ערים. רעש הארץ כנבואת עמוס החוזה. העם סר מדרכי ה'.

ג. ר"ה 3205 לידת יותם בן עוזיהו. אהבת עוזיהו לעבודת האדמה. בנה מגדלים בירושלים ויבצר אותה. ה' עזרהו בכל אשר פנה. גאותו וביאתו אל ההיכל להקטיר. וינגע אותו ה'. יותם בנו היה לשופט.

מלכי ישראל

ג. ס"א 3061 עמרי היה למלך על ישראל. מות תבני.

ג. ס"ג 3063 עמרי בנה את שמרון. עשה אותה לעיר המלוכה. (י"ב שנה).

ג. ס"ח 3068 מות עמרי. מלוכת אחאב בנו. אחאב לקח לו לאשה את איזבל בת אתבעל מלך צדונים. בנה בית בעל בשמרון. חיאל בנה את יריחו. מות אבירם בכורו בעת הבנין. מות שגוב צעירו בהציבו דלתיה. איזבל הרגה את נביאי ה'. מצותה להמית את נבות על ידי עלילת שקר למען גזול ממנו את כרמו. קנאת אליהו הנביא. מלחמות בן הדד השני מלך ארם עם אחאב. אחאב הכה אותו פעמים. מלחמת אחאב את מלך ארם ברמות גלעד. נבואת מיכיהו בן ימלה. מות אחאב במלחמה. מלוכת אחזיה בנו תחתיו (שנתים ימים). פשיעת מואב. מות אחזיהו. מלוכת יהורם בן אחאב תחתיו (י"ב שנה). עשת הרע בעיני ה', אך הסיר מצבות הבעל. צאתו עם יהושפט ועם מלך אדום למלחמה על מלך מואב. הכותם את מלך מואב. אליהו מלא את ידי אלישע להיות נביא לישראל. עלית אליהו בסערה השמימה. אלישע עושה גדולות ונפלאות. בן הדד עלה על שמרון ויצר עליה. רעב גדול בשמרון. מנוסת מחנה ארם.

ג. ק"ג 3103 התקשרות יהוא בן יהושפט שר הצבא על פי עצת אלישע על יהורם. הכותו אותו ואת כל בית אחאב. מלוכת יהוא. יהוא ויונדב רעהו השמידו את הבעל מישראל. לא שמרו ללכת בתורת ה'. חזאל לכד את ערי ישראל בעבר הירדן מזרחה.

ג. קל"א 3131 מות יהוא. מלוכת יהואחז בנו. עשותו הרע בעיני ה'. חזאל ובנו בן הדד השלישי לחצו את ישראל. הוא השאיר במחנה יהואחז רק חמשים פרשים, עשרה רכב ועשרת אלפים רגלי.

ג. קמ"ח 3148 מות יהואחז. מלוכת יואש בנו. עשותו הרע בעיני ה'. ביאת גדודי מואב מדי שנה בשנה למלחמה על ישראל. מות אלישע. הערים אשר לקח בן הדד מלך ארם מיהואחז הושבו ליואש בנו. בא לירושלים ויפרוץ בחומותיה, בזז את אוצרותיה ולקח את בני התערובות מירושלים שומרונה.

ג. קס"ד 3164 מות יואש ומלוכת ירבעם בנו. נבואת יונה בן אמתי. ירבעם השיב את דמשק וחמת לישראל. נבואת עמוס.

ג. ר"ה 3205 מות ירבעם. העם הוסיף לחטא. התחזקות ממשלת אשור.

ג. רט"ז 3216 מלוכת זכריהו בן ירבעם ששה חדשים. שלום בן יבש קשר עליו וימיתהו וימלוך תחתיו. מנחם בן גדי הכה

מלכי יהודה

ג. רכ"ז 3226 לדת אחז בן יותם.

ג. ר"ל 2230 מות עזיהו. מלוכת יותם בנו תחתיו. ישעיה הנביא החל להתנבא.

ג. רל"ז 3237 לדת חזקיה בן אחז. יותם בנה את שער בית ה' העליון. ערים, בירניות ומגדלים. ויתחזק על בני עמון.

ג. רמ"א 3241 (התחלת מספר השנים לנבופלאסר מלך בבל).

ג. רמ"ז 3247 מות יותם. מלוכת אחז בנו תחתיו. עשותו הרע בעיני ה'. העביר את בנו למלך. אויביו התחזקו עליו אילת הושבה לארם. אחז שכר את מלכי אשור לעזור לו במלחמתו את מלך ארם ופקח מלך ישראל ועוד.

ג. רמ"ט 3249 תגלת פלאסר מלך אשור עלה על דמשק ויגל אותה קירה. אחז יצא לקראת תגלת פלאסר דמשקה. בנה לכבודו מזבח בהיכל ה' בירושלים כתבנית המזבח בדמשק. בבנין ההיכל ועבודתו עשה שנויים רבים. מיכה המורשתי הוכיח את הכהנים והשופטים. ממשלת יהודה החלה לסור למשמעת אשור.

ג. רס"ב 3262 מות אחז. תחלת מלוכת חזקיה בנו, עשה הישר בעיני ה', קדש את הכהנים וההיכל, אבד ושבר את הבמות והאשרות, כתת את נחש הנחשת אשר קטר לו העם, העיר את ישראל לעבודת ה', הכה את פלשתים. מרידת חזקיה במלכי אשור. העם בקש עזרה ממצרים למרות הוהרת ישעיהו. צבאות אשור יצאו לרשת ארצות וישימו את צור וצדון למעי מפלה. לכידתם את אשדוד ואת נוא אמון ומצרים.

מלכי ישראל

את שלום וימלוך תחתיו עשר שנים. עשה הרע בעיני ה'. פול מלך אשור בא ויתן לו מנחם אלף ככר כסף לכונן את המלוכה בידו.

ג. רכ"ח 3228 מות מנחם. מלוכת פקח בנו תחתיו. עשה רע בעיני ה'.

ג. ר"ל 2230 מות מנחם ע"י פקח בן רמליהו. מלוכת פקח רוצחו תחתיו. עשותו הרע בעיני ה'. עלותו עם רצין מלך ארם לצור על ירושלים. תגלת פלאסר עלה בארצו ויפרוץ בערי צפון ומזרח ויגל את יושביהן אשורה.

ג. ר"נ 2250 קשר הושע בן אלה על פקח. הושע המית את פקח. מלוכת הושע.

ג. רנ"ט 3259 שלמנאסר מלך אשור עלה עליו ויכניעהו תחתיו. ויהי לו לעבד נושא מנחה.

ג. רס"ב 3262 הושע בקש את סוא מלך מצרים כי יגאלהו מכף מלך אשור. חמת שלמנאסר מלך אשור עלתה עליו עד להשחית וישימהו בבית הכלא.

ג. רס"ה 3265 שלמנאסר עלה על שמרון ויצר עליה.

ג. רס"ח 3268 שלמנאסר לכד את שמרון ויגל את ישראל אשורה ויושב אותם בערי מדי. בא הקץ על ממלכת ישראל אשר ארכה רמ"א שנה.

ג. רע"ה 3275 צאת תרהקה מלך כוש למלחמת על מלך אשור. לכידתו ערים רבות. חזקיה חזק את ירושלים ויסתם את המעינות, ויעש מקוה מים בין החומות. שלח שחד לסנחרב מלך אשור בבקשה כי ישוב מעליו, סנחריב לא נאות לבקשתו. מרידת שבנא בחזקיה, סנחריב שלח את עבדיו ירושלימה לחרף את חזקיה ולגדף את ה'. מגפה במחנה אשור כנבואת ישעיהו.

ג. רע"ז 3277 מחלת חזקיהו ורפואתו.

ג. רע"ח 3278 מראדך בלאדן מלך בבל שלח אל חזקיה ספרים ומנחה.

ג. ר"פ 3280 לדת מנשה בן חזקיהו. בני שמעון באו ויכו את העמונים וישבו תחתם. מקצתם עלו להר שעיר. הכו את שארית עמלק. התישבותם שם.

ג. רצ"ב 3292 חזקיהו מצליח בכל מעשיו. מותו. התחלת מלוכת מנשה בנו. סגירת מצרים ביד ארונים קשים ומלך עריץ.

ג. רצ"ג 3293 בני סנחריב הכו את אביהם. מלוכת אסר חדון בנו. מלך אשור הביא עמים מבבל, מכותה ומשאר ארצות אשור ויושיבם בערי שומרון, אלה המה השמרונים או הכותיים. מנשה עשה את הרע בעיני ה', שב לבנות את הבמות ובתי הבעל, שם פסל אשרה בבית ה'. בנותו מזבחות לצבא השמים בחצרות בית ה'. העביר את בנו למלך, שפך דם נקי בחוצות ירושלים. בני עמון ומואב פשטו על ערי המזרח והגדי וירשו אותן. התחזקות ארץ מצרים. המלך שם את עיר מלכותו במוף.

ג. שכ"ה 3325 לדת אמון בן מנשה. שר צבא אשור לכד את מנשה ויאסור אותו בנחשתים. מנשה שב למלכותו ירושלימה.

ג. שמ"א 3341 לדת יאשיהו בן אמון.

ג. שמ"ז 3347 מות מנשה. ראשית מלוכת אמון. המלך והעם הרבו לפשוע.

ג. שמ"ט 3349 קשר עבדי המלך על המלך, המיתם אותו. עם הארץ המליכו את יאשיהו לשמונה שנים.

ג. שנ"ה 3355 לידת אליקים בן יאשיהו.

ג. שנ"ז 3357 לידת יהואחז בן יאשיהו.

ג. שס"א 3361 תחלת נבואות ירמיהו ותוכחותיו. התכוננות מלכות בבל ע"י נבופלאסר. לכידתו את נינוה. בא הקץ על ממלכת אשור. חזון נחום האלקושי וצפניה. יאשיהו עשה הטוב בעיני ה'.

ג. שס"ו 3366 חזק בדק הבית. חלקיהו הכהן מצא ספר תורה בבית ה'. המלך כרת ברית עם זקני יהודה וירושלים לפני ה'. השמידו את כל הבמות והבעלים מיהודה ומערי השמרונים. השביתו את כהני הבמות. אבדו את המצבות וטהרו את בית ה'.

ג. שס"ז 3367 עשות חג הפסח הראשון מימי השופטים.

ג. ש"ע 3370 לדת צדקיה (הוא מתניה) בן יאשיהו.

ג. שע"ג 3373 לדת יהויכין בן אליקים.

לב"ע

ג. ש"פ 3380 פרעה נכה מלך מצרים לכד את עזה. שם פניו לקראת מלך אשור דרך ארץ יהודה. יאשיהו עלה לקראתו. מיתתו ביד נכה. קינות ירמיהו והשרים והשרות עליו. עם הארץ המליכו את יהואחז, עשה את הרע בעיני ה'. אחרי מלכו שלשה חדשים עלה פרעה נכה על ירושלים ויאסרהו ויביאהו אתו מצרימה ויתן ענש כסף על הארץ. מלך מצרים המליך את אליקים אחיו, ויסב שמו ליהויקים. יהויקים ערך את כסף הענושים על העם ויתנהו לפרעה. סר מדרכי ה', המית את אוריהו בן שמעיהו על תוכחותיו ונבואותיו.

ג. שפ"ג 3383 פרעה נכה עלה לקראת נבוכדנצר מלך בבל, ויך נותו נבוכדנצר. נבוכדנצר רדה בכל ארצות בבל ומצרים. נזירות בני הרכבים. העם הרבה לפשוע. את ירמיהו נתנו בכלא למען אשר לא ינבא. כתיבת דברי ירמיהו ע"י ברוך בן נריה.

ג. שפ"ה 3385 קריאת ברוך דבריו בצום התשיעי. המלך שרף את המגלה.

ג. שפ"ז 3387 נבוכדנצר עלה על יהויקים ויכניעהו לעבד שלש שנים.

ג. שפ"ח 3388 לרת דריוש המדי.

ג. ש"צ 3390 מרד יהויקים במלך בבל. גדודי כשדים ארם ומואב פרצו ביהודה להשחיתה ולהאבידה כלה.

ג. שצ"א 3391 דלות מצרים. מלך בבל אסר את יהויקים ויביאו איתו ואת כל כלי בית ה'. מלוכת יהויכין בן יהויקים משך שלשה חרשים ושלשת ימים. ירושלים באה במצור. יהויכין וביתו יצאו למלחמה על מלך בבל, ומלך בבל לקח בשבי אותו ואת אמו ונשיו ואת כל אילי הארץ וגבוריה במספר עשרת אלפים ואנשי החיל שבעת אלפים איש ויגל אותם בבלה. הוציא כל אוצרות בית ה' ובית המלך ויקח בגולה שלשת אלפים ועשרים ושלש נפש מבני יהודה. מלך בבל המליך את מתניהו בן יאשיהו למלך על יהודה ויקרא לו בשם צדקיהו, צדקיהו עשה הרע בעיני ה'. נבואת חבקוק.

ג. שצ"ה 3395 נבואת נביאי השקר כאחאב, צדקיהו ושמעיהו הנחלמי. התחזקות ממשלת מצרים לעת מלך פרעה חפרע.

ג. שצ"ו 3396 נבואות יחזקאל הנביא.

ג. ת' 3400 מרד צדקיהו במלך בבל למרות הזהרת ירמיהו. מלך בבל עלה ויצר על ירושלים. ירמיהו העיר את העם לצאת אל מלך בבל.

ג. ת"א 3401 השרים נתנו את ירמיהו במאסר, וישליכו אותו אל הבור. עבד מלך הכושי הוציא אותו מן הבור בסתר במצות המלך. חיל פרעה נסה לעזור לבני יהודה בירושלים ותהי תבוסתו שלמה.

ג. ת"ב 3402 ירושלים נבקעה לפני הכשדים. השיגו את צדקיהו המלך ויביאוהו רבלתה וישחטו את בניו לעיניו ויוליכוהו בבלה אחרי נקרם את עיניו. שרפו את בית ה' ואת בית המלך ואת כל בתי ירושלים וחומותיה, הריגת שריה כהן הראש ושבעים ואחד איש מגדולי העם ברבלה. יהודה גלתה מעל ארמתה. קץ מלכותה, וראשית גלות בבל. מלך בבל הפקיד את גדליהו בן אחיקם על דלת העם הנשאר בירושלים, לפקיד ולנציב. נבואת ירמיהו. שרי החילים הנותרים לפליטה והיהודים אשר במואב בבני עמון ובאדום ובכל המקומות אשר נדחו שמה, שבו ויתאספו אל גדליהו.

לב"ע

ג. ת"ב 3402 ישמעאל בן נתניה מזרע המלוכה הכה בעצת בעליס מלך בני עמון את גדליהו והיהודים והכשדים אשר אתו. לקח בשבי את שארית העם. יוחנן בן קרח רדף אחריו וישיגהו בגבעון, וישב את אנשי השביה. ישמעאל נמלט בשמונה אנשים אל בני עמון. יוחנן בן קרח הביא את כל העם למצרים למרות דברי ירמיהו. מלך בבל פקד את צבאות חילו לצאת למלחמה על מצרים.

ג. ת"ה 3405 מלך בבל עלה על צור ויצר עליה. החריב את ערי מצרים וילחץ בחזקה את היהודים אשר נמלטו שמה.

ג. ת"ו 3406 מלך בבל הכניע תחתיו את עמון ומואב.

ג. ת"ז 3407 מלך בבל הגלה שבע מאות וארבעים וחמשה איש מיהודה לבבל. בחר מבני הגולה אשר בבבל ילדים משכילים מזרע המלוכה, ויצו לכלכלם וללמדם ספר ולשון כשדים. התחזקות נבוכדנצר במלכותו, עשה צלם גרול מזהב, ויצו לכל עבדיו כי ישתחוו לו. דניאל חנניה מישאל ועזריה מאנו לעשות מצות המלך. הנצלם מכבשן האש. נחמות הנביאים ומראות יחזקאל.

ג. תי"ח 3418 נבוכדנצר עלה מצור אחרי שצר עליה ימים רבים מבלי הפיק חפצו.

ג. תכ"ז 3427 מות נבוכדנצר ומלוכת אויל מרודך בנו. אויל מרודך הוציא את יהויכין מבית הכלא ויעש אתו טובות.

ג. תכ"ט 2439 מלוכת נרגלאסר בבבל. מלוכת כרש בפרס.

ג. תל"ד 3434 מלוכת בלשאצר על בבל.

ג. ת"ב 3440 כרש הכה את מלך לור.

ג. תמ"ח 3448 בא הקץ על מלכות בבל. דריוש המדי וכרש הפרסי הכו את חיל בבל ויצורו על בבל. תקות ישראל נתקימה. כורש התחזק בממלכתו, לכידתו את צור וצדון והביאו אותם תחת עלו.

ג. ת"נ 3450 התגברות חיל פרס ומדי על בבל. בבל נבקעה לפניהם. בלשאצר מת. מלוכת בבל נפלה למשואות. מלוכת דריוש בבבל.

ג. תנ"ב 3452 מלוכת כורש על כל ארצות פרס ומדי. כורש התעורר לשלח את היהודים חפשי ולבנות בית לה' בירושלים. זרובבל מזרע יהויכין וישוע בן יהוצדק הכהן הגדול מזרע שריה ועמהם ארבעים ושנים אלף איש עלו מבבל ירושלימה. ברשות כורש העלו עמהם את כלי בית ה' אשר הוריד נבוכדנצר בבלה. השמרונים חפצו להשתתף בבנין ההיכל, והיהודים מאנו להתערב עמהם. השמרונים נצבו לשטן לבנין הבית. שביתת הבנין. נבואת עובדיה.

ג. תנ"ב 3594 מות כורש. ראשית מלוכת אחשורוש (קאמביזעס) בנו. השמרונים כתבו שטנה על היהודים אל המלך.

ג. תס"ג 3463 ארץ מצרים באה תחת יד פרס.

ג. תס"ו 3466 מלוכת ארתחששתא. השמרונים כתבו שטנה על היהודים בפעם שנית.

ג. תס"ז 3467 ראשית מלוכת דריוש. נתן רשיון לבנות בית לה', ויצו לתת מאוצר המלוכה כל מחסוריו והקרבנות הנצרכים. אף כי שבו השמרונים להלשין על היהודים גם בימיו. זרובבל נמנה לפחה על ארץ יהודה. הגי וזכריה הנביאים העירו את רוח הפחה והעם לבנות בית ה'.

ג. תס"ח 3468 הבטחת זכריה הנביא כי יקנא ה' לירושלים ובחר בה.

לב"ע

ג. תס"ט 3469 בטול הצומות ע"י זכריהו .

ג. תע"ב 3472 עבודת בנין בית ה' נשלמה . (דריוש ענש בני בבל על בקשם למרוד בו). הקמת מפלגות הכהנים ומחלקות הלוים .

ג. תק"ג 3403 ראשית מלוכת אחשורוש (קסערקסעס) על פרס . אחשורוש הכניע את המצרים תחתיו , ויתן את עיר מלכותו בשושן .

ג. תק"ה 3505 אחשורוש עם ושתי .

ג. תק"ח 3508 עבודת היהודים בחיל פרס במלחמתם עם היונים .

ג. תק"ט 3409 מעשי אחשורוש , מרדכי ואסתר .

ג. תקי"ד 3514 גזרת אחשורוש ע"י מלשינות המן .

ג. תקט"ו 3515 קבלת הפורים .

ג. תקכ"ג 3523 ראשית מלוכת ארתחששתא על פרס . קריאתו דרור לכהנים וללוים ולשומרי בית ה' מכל מס .

ג' תק"ל 3530 עזרא ועם רב מבני יהודה עלו לירושלים .

ג. תקל"א 3531 עזרא הבדיל מהיהודים את הנשים הנכריות . ויכן את לבבם לדרוש בתורת ה' .

ג. תקמ"ד 3544 אלישיב היה לכהן ראש . נחמיה משקה למלך פרס בקש מאתו להטיב את היהודים . המלך שלח אותו לירושלים להיות שם לפחה . החזיקו ביד היהודים לבנות העיר ולהזק עבודת בית ה' . חק השמטת משה יד . העם קבל עליו לתת איש איש שלישית השקל בשנה .

ג. תקנ"ו 3556 נחמיה שב לפרס . העם הוסיף ללכת בדרך רע . יד הסגנים במעל זה .

ג. תקס"ד 3563 ראשית מלוכת דריוש . נבואת מלאכי . כהונת יהוידע בן אלישיב . נחמיה עלה שנית לירושלים , ויעורר את בני יהודה לחזור בתשובה .

ג. תקע"ד 3574 נחמיה כתב את כל הקורות אותו . ארץ מצרים פשעה במלך פרס . השמרונים נפרדו מישראל . בנו להם היכל בפני עצמם בהר גרזים ע"י מנשה בן יוידע חתן סנבלט .

ג. תקפ"ד 3584 ראשית מלוכת אחשורוש השני . Artaxerxes II

ג. תצ"ח 3598 ראשית כהונת יוחנן בן יוידע .

ג. תרכ"ד 3624 ראשית מלוכת אחשורוש השלישי . Artaxerxes III

ג. תרל"ח 3638 הפרסים לכדו את ארץ מצרים פעם שנית .

ג. תרנ"ג 3653 ראשית מלוכת דריוש הפרסי .

ג. תרנ"ו 3656 ראשית כהונת ידוע בן יונתן .

ג. תרנ"ח 3658 התחזקות אלכסנדר מלך מוקדון . בא הקץ על מלוכת פרס . היהודים באו תחת יד היונים . אלכסנדר מוקדון עלה לירושלים ויכבד את אלהי ישראל . היהודים קבלו עליהם עול מלכותו באהבה רבה . התיסדות קהלת ישראל באלכסנדריה של מצרים .

לספה"נ

323 מות אלכסנדר . א"י באה תחת יד לאַאָמעדאָן .

320 יהודה באה תחת יד תלמי לגוס מלך מצרים אחרי מלחמתו את לאַאָמעדאָן ויולך בשבי מאת אלף איש מבני יהודה אשר עבדו בצבא לאַאָמעדאָן .

לב"ע

318 ראשית כהונת חניו בן ידוע .

290 ראשית כהונת שמעון הצדיק .

277 מלוכת תלמי השני (פילאדעלפוס) בן תלמי לגוס . חשבתו את היהודים . קרא דרור להיהודים שנמכרו לעבדים במצרים . העתקת התורה ליונית משבעים ושנים זקנים ע"י אלעזר כהן גדול שנקרא אל המלך לאלכסנדריא .

263 כהונת כנשת . אנטיגנוס איש סוכו קבל תושבע"פ משמעון הצדיק .

249 בוא היהודים לחינא בימי ממשלת מלך מבית טשעאו .

236 כהונת חוניו השני בנו של שמעון הצדיק .

212 ארץ יהודה באה ת"י סילאקוס השלישי מלך סוריא .

207 ארץ יהודה נכבשה שנית לפני תלמי פיליפאטור מלך מצרים. המלך הזה התפרץ לבא אל בית ה' פנימה, וישפוך חמתו כאש על היהודים אשר לא נתנו לו הרשיון לעשות כדבר הזה . רבים מהם הרג לפי חרב ורבים מכר לעבדים בארצות נכריות . יוסי בן יועזר ויוסי בן יוחנן מבעלי הקבלה .

203 מות תלמי פיליפאטור . יהודה באה ת"י אנטיוכוס השלישי אשר בראשית ימי מלכותו הפליא לעשות חסד את ישראל .

181 כהונת חוניו השלישי .

173 ישוע (יאזאָן) קנה את הכהונה הגדולה מאנטיוכוס עפיפאַנעס . חוניו השלישי הכהן הגדול הנאמן לאלהיו נתן במשמר באנטוכיא .

170 מענעלויס אחי הוניו קנה הכהונה הגדולה מהיונים , הבטיח להסיר לב ישראל מתורת ה' . חוניו נהרג באנטיוכיא .

170 אנטיוכוס בא לירושלים . הרג חמשים אלף איש מהיהודים , וכמספר הזה לקח בשבי .

168 שרפת ירושלים ע"י עפיפאַנעס וגזרותיו . קנאת מתתיהו חשמונאי ובניו לעמם ולתורתם . ראשית מלחמתם את אנטיוכוס . היתר מלחמה בשבת . מות מתתיהו חשמונאי וצואתו את בניו לשמור דרך ה' ולקנא לעמם ודתם .

166 נצחונות יהודה המכבי .

165 נס חנוכה . מפלת אנטיוכוס השלישי . הסורים השלימו את היהודים חוניו בן חוניו השלישי יצא למצרים .

162 עלות דימיטריוס הראשון למלוכה .

161 נצחונות יהודה המכבי ומותו .

158 גבורות יהונתן . הסורים נאלצו לבקש שלום מאתו . יהונתן היה לכהן גדול . לפלגות בישראל . פרושים אסיים וצדוקים מספר הפרושים עלה למעלה ראש . יהונתן כרת ברית את הרומיים והלקדמנים , וכל העם מכבדים ומוקירים אותו .

149 בנין מקדש חוניו באלכסנדריה של מצרים .

144 מות יהונתן ובניו . עלות שמעון אחיו לכהונה גדולה , מפעלותיו .

141 יהושע בן פרחיה ונתאי הארבלי . מפלת אנטיוכוס הרביעי לפני יוחנן בן שמעון .

135 מות שמעון ושני בניו ע"י תלמי חתנו . יוחנן ברח מיד מבקש נפשו לירושלים ויהי שם לכהן גדול ולמלך תחת אביו . בריתת ברית בינו ובין אנטיוכוס השביעי .

130 יונתן לכד את עיר שכם. הרס את מקדש השמרונים על הר גרזים .

129 כבש את ארץ אדום . שם את אנטיפטר איש אדומי

לספה"נ

שהזיהר לנציב הארץ הזאת. חדש ברית אביו את הרומיים.

120 חיי היהודים בשלום בארץ שבא, תימן וערב. מלך ההימריטים בערב קבל עליו את דת היהודים, ועל כן היטיב להם ויט אליהם כנהר שלום.

109 הורקנוס (יוחנן) לכד את שמרון. הכה את השמרונים וחסורים והנוצרים עוזריהם. בראשונה נטה אחרי כת הפרושים ויתהלך עמהם באהבה. אך עפ"י מקרה נגע אחד מהם בכבודו. ובעצת יהונתן רעו חלק לבו מהם וילוה אל הצדוקים.

107 מות הורקנוס, ארסטובול בנו היה למלך ולכהן גדול כאחד. הוא הביא את אמו אשר עפ"י צואת אביו נפל עליה לקחת חלק בהממשלה, אל בית הסהר. שלשה מאחיו הושיב בכלא. ולאנטיגנוס אחיו הרביעי נתן להשתתף עמו בהנהגת המלוכה. באחרונה הכו את אנטיגנוס בלשון לפניו וימיתהו.

106 מות אריסטובול. אלכסנדר אחיו בא על מקומו. הרג ששת אלפים פרושים. יהושע בן פרחיה נמלט למצרים.

100 התגירות הערבים בתימן בימי המלך טבאי.

19 מלחמת המפלגות בירושלים נגד אלכסנדר ינאי. התגברותם עליו. המלטו על נפשו.

83 נצחון אנשי אלכסנדר. הרגו הרג רב בהפרושים. בבקשת שמעון בן שטח אחי אשת המלך ינאי, נתן הרשיון ליהושע בן פרחיה לשוב לארץ יהודה.

79 מות אלכסנדר ינאי. עלות אלכסנדרה אשתו למלוכה ובנו הורקנוס (השני) לכהונה. לדת הורדוס בן אנטיפטר.

70 מות אלכסנדרה ועלות הורקנוס למלוכה. אחיו ארסטובול התגבר עליו ויעל על כסא הממשלה.

66 אנטיפטר רע הורקנוס השתדל להשיב אליו את המלוכה וילחם את אריסטובלוס, אך האחרון הכה את חיל אנטיפטר בעזרת הרומאים.

לב"ע	לספה"נ	
ג. תרצ"ז	63	פאמפעיוס נציב רומא לכד את ירושלים, נתץ חומותיה וישם מס על ארץ יהודה. הורקנוס השני עלה למלוכה. ארסטובלוס ושני בניו נתנו בכלא. מרידת אלכסנדר בן ארסטובול. הכה ע"י גאבינוס שר צבא רומא.
ג. תש"ב	58	רבים מיושבי יהודה עזבו את ארצם ויתישבו בארץ חינא, והמלך קבלם באהבה וכבוד. יהודים רבים מבעלי המסחר התישבו באיי יון ואזיה הקטנה, ויתענגו שם על רב טוב.
ג. תש"ד	56	אריסטובלוס השני ואנטיגנוס בנו נמלטו מבית האסורים ברומא וישובו לארץ יהודה ויקשרו קשר. סיזענא בן גאבינוס הפר את מחשבתם.
ג. תש"ו	54	קראסוס שר צבא רומא בזז את בהמ"ק. בארץ יון שללו מאת היהודים את כל זכיותיהם שנתנו להם בראשונה. פאמפיוס צוה להמית את אריסטובלוס השני ואלכסנדר בנו ע"י רעל ומרורות פתנים.
ג. תשי"ג	47	יוליוס קיסר היה למושל על כל ארצות רומא. הוא השיב את המלוכה ליהודה וישב לה את הערים אשר נקרעו ממנה וימליך עליה את הורקנוס השני. נתן חקים ומשפטים

לב"ע	לספה"נ	
		צדיקים ליהודים ויצו לבנות מחדש את חומות ירושלים ובית ה'. היהודים אשר חסו תחת כנפי ממשלתו, היו לאזרחים בממלכת רומא. מנה את אנטיפטר למשנה למלך ארץ יהודה, ואת פתואל בנו לשר הפלך בירושלים ואת הורדוס בנו שם למושל על ארץ הגליל.
ג. תשט"ז	44	חומות ירושלים והמקדש נוסדו מחדש. שמעיה ואבטליון היו לראשי הסנהדרין.
ג. תשי"ג	43	מות אנטיפטר ע"י מליכוס. הורדוס ופתואל אחיו הרגו מבלי רשיון המלך את רוצח נפש אביהם. המלך בעזרת חיל רומא התקומם נגד רוצחי נפש מליכוס, אך הוכו מאת הורדוס ופתואל. הורדוס הציק להמלך הורקנוס השני כי יתן לו את מרים נכדתו לאשה. נתן ידו להמלך להכות את אנטיגנוס בן אריסטובול השני אשר השבית מנוחת הורקנוס.
ג. תש"כ	40	התנשאות הורדוס למלוך. הורקנוס ופתואל נתנו בבית הסהר. פתואל המית את עצמו בכלא, ואת אזני הורקנוס כרתו למען אשר לא יכשר לכהונה גדולה. הורדוס ברח מפני רודפיו לרומא לבקש שמה עזרה. אקטביוס מלך רומא המליך את הורדוס על ארץ יהודה ויתן לו אנשי חיל ללכת ירושלימה ולהלחם את אנטיגנוס. אחרי מלחמות שונות הכה את חיל אנטיגנוס מכה גדולה. הלל ושמאי היו לראשי הסנהדרין.
ג. תשכ"ג	37	הורדוס לכד בעזרת שרי צבאות רומא את ירושלים. למרת רוח הורדוס עשה סאפיוס שר צבא רומא שמות בירושלים, ולולא שקבלו על ידו כסף תועפות, כי אז האביד בחמתו כלה את העיר. אנטיגנוס הובא בשבי לרומא. והורדוס, יליד חוץ, עלה על כסא המלוכה. עפ"י השתדלותו הכרע אנטיגנוס לטבח כאחד הפושעים. רוח העם לא היתה נוחה מממשלת הורדוס ולא חפצו לקבל עליהם עול מלכותו. הורדוס חשב למשפט כי יד הסנהדרין במעל הזה, ויצו להמית את כלם, ואך את שמאי והלל עזב בחיים, כי זכר להם את חסדם אתו בימי המצור על ירושלים. הלל ושמאי יסדו בתי מדרש לתורה ולתעודה. יהושע בן גמלא תקן בתי ספר לתינוקות.
ג. תשכ"ו	34	במצות הורדוס הומת ארסטובול אחי מרים אשתו בחניקה בהיותו בבית המרחץ. הורדוס הלך לרומא להתיצב לפני המלך אנטאָניוס ויתנצל לפניו על פעלו זה.
ג. תש"ל	30	רעש הארץ נורא מאד, שלשים אלף איש הומתו ע"י הרעש הזה. הורדוס צוה להמית את הורקנוס חותנו אחרי קראו אותו לבא אליו מארץ בבל בהיותו בן שמונים שנה.
ג. תשל"א	29	המית את מרים אשתו. דבר נורא פרץ בירושלים, והורדוס נמלט. קדחת כאש תופת אחזה בו והרופאים אמרו נואש לחייו.
ג. תשל"ב	28	אלכסנדרה אם מרים בקשה לעורר את העם למרוד בהורדוס. והמלך שכבר שב לאיתנו מהר לסכל את עצתה ולשים קץ לחייה,

לב"ע | לספה"נ

הורדוס הלך בדרכי הגוים וילמד מעשיהם. בנה בית משחק בירושלים, ומחוץ לעיר יסד בית משחק החיות בתבנית חצי גרן עגולה. נפש העם בחלה בכל הבנינים אשר בנה הורדוס ויהיו למרת רוחו.

ג. תשל"ד 26 עשרה אנשים קשרו על הורדוס ויאמרו להתנפל עליו בהיותו בבית המשחק ולהמיתו. אך לא עלה חפצם בידם, כי הוגד מזה להורדוס ע"י מלשני בסתר. הורדוס צוה להמית את עשרת האנשים האלה. יושבי העיר התנפלו על המלשינים בחמה שפוכה וישסעום כשסע הגדי. הורדוס הלך בקרי את עושי הדבר הזה וייסרם שבע על פעלם. בנה את עיר שמרון מחדש ויקרא לה בשם סבסטיה.

ג. תשל"ה 25 רעב נורא בארץ. הורדוס חמל על העם, וינצל את כסף אוצרו ויקן להם תבואה ומכלת בארץ מצרים, ויתן לבני ארצו חנם אין כסף, וגם להעמים הקרובים אליהם פזר נתן לחם לאכול, ובדבר הזה קנה את לבבם לאהבה אותו.

ג. תשל"ח 22 יסד עיר קיסרי וחוף לה. בנה ארמנות והיכלים בירושלים וחוצה לה. שלח את שני בניו לרומא ללמוד ולהשכיל בחצר הקיסר אויגוסטוס הראשון, אשר קדמם בסבר פנים יפות ויתנבם וידריכם בעצמו ובכבודו.

ג. תשמ"א 19 אויגוסטוס נתן להורדוס במתנה ארצות רבות, שעל ידיהן נתרבה מספר הככף באוצר הממשלה. בשנה זו הציע הורדוס לפני בני עמו לבנות בית לה' מחדש, ויתתור בכל עוז להחל במלאכת הבנין.

ג. תשמ"ד 16 מסעו לרומא להביא את בניו. אגריפס חתן המלך אויגוסטו בא עפ"י בקשת הורדוס לבקר את ארץ יהודה. הורדוס עזר אותו לכבוש את היונים באזיא הקטנה בקרבת ים השחור.

ג. תשמ"ו 14 אחרי אשר נצחו שניהם את היונים, נתן אגריפס, לאות אהבה והכרת תודה להורדוס, להיהודים היושבים בארץ יון משפטים טובים וזכיותיהם משכבר הימים. יונתן בן עוזיאל תרגם את כתבי הקדש לשפת כשדית. החלו מחלקות להתרבות בישראל ע"י תלמידי שמאי והלל.

ג. תשמ"ט 11 בנין הבית על ידי הורדוס, ברב פאר והדר כבימי שלמה. חנוכת הבית. שלומית אחות המלך ופהורוכוס אחיו הכו בלשון לפניו את בניו ממרים אשתו, והוא הובילם לרומא ויציגם שמה לפני המלך, אשר הוציא כאור צדקתם, וישם שלום בינם ובין אביהם. בשובו לירושלים מנה הורדוס את אנטיפטר בנו הנולד לו מפילגשו דאָריס למלך על יהודה תחתיו, וישלחהו לרומא לרכוש לו שמה את אהבת הקיסר.

ג. תש"נ 10 כלה לבנות את קסרי והחוף. הורדוס בנה עוד ערים רבות לזכר אביו, אמו ופתואל אחיו.

ג. תשנ"ד 6 המלך הורדוס האמין לדברי המלשינים על

לב"ע | לספה"נ

בני מרים. ויתנם בבית הכלא, ואחרי כן חרץ עליהם בעצמו משפט מות, ויוציאם להורג בעיר סבסטיה. נוחם ומכשול לב ומפח נפש אכלו כעש את עצמותיו, מוסר אכזרי הציקהו ויפילהו על ערש דוי. שמועת שקר יצאה בעיר כי מת הורדוס, ויתעוררו שני אנשים, מתתיהו ויהודה, ויתיצבו בראש ארבעים צעירים ליטים, וילכו יחד ויקרעו בחזקת את נשר רומא מעל פתח בית ה'. ויצו המלך לשרוף את מתתיהו ויהודה וכל העוזרים על ידם חיים באש. הופר השלום בין המלך ואחיו. אחרי דרישה וחקירה נודע להורדוס כי אחיו ואנטיפטר בנו יזמו לרצחהו נפש. אחיו נמלט על נפשו וימת בהיכלו אשר בעיר פערעא, ואת אנטיפטר בנו השב מרומא צוה לאסרו באזיקים ולהורידהו אל הבור.

ג. תשנ"ו 4 הורדוס אשר ידע כי ימיו חוצצו, צוה להמית את אנטיפטר בנו, וימליך תחתיו את ארכעלוס בנו הנולד לו ממאלהעע אשתו השמרונית. ויצו את שלומית אחותו, כי כמעט ילך בדרך כל הארץ, תפקוד לרצוח נפש כל ראשי היהודים וזקניהם אשר אספם אספת אסיר ביריחו, למען אשר יבכה כל העם אחרי מותו הרבה בכי.

ג. תשנ"ז 3 לחמשה ימים אחרי מות אנטיפטר, מת הורדוס בשנת השלשים וארבע למלכותו, וכל איש מהסרים למשמעתו לא בכה לו ולא ספד לו, כי רבו שונאיו ומנדיו. שלומית אחותו לא מלאה את רצון המלך האחרון, ותקרא דרור להשבוים ביריחו. ארץ ישראל נתחלקה לחלקים רבים. אנטיפטר הנקרא ארכילאוס עלה למלוכה. מלחמות בארץ. היהודים בחרו מקרבם חמשים איש וישלחום לרומי להתחנן לפני הקיסר כי יספח את א"י לארצו ויקחנה תחת כנפי ממשלתו. קיסר רומא בחפצו לפתור בפעם אחת את שאלת ארץ יהודה, מנה את בנו הורדוס ואחותו לנשיאים בא"י ויתן לאיש איש מהם מחוזות ופלכים למשול עליהם. והם בנו בחלקם ערים רבות לתלפיות כאשר עשה הורדוס אביהם ויקראו אותן בשמות בני זרע המלוכה,

אכסה"נ

ג. תש"ס 1 רבן שמעון היה לנשיא ביהודה אחרי מות הלל אביו. רבן יוחנן בן זכאי ורבי חנינא מבני דורו היו.

ג. תשס"ז 7 ארכילוס אבד חנו בעיני קיסר רומא. גם בני עמו שנאו אותו על הקילו בכבוד הדת הישראלית, ועפ"י בקשתם את הקיסר, נהדף משאתו. ותבא ארץ יהודה תחת יד ממשלת רומא, אשר הקימה בה מושל ומנהל עומד תחת פקודת נציב ארץ סוריה. שרי רומא התנהגו בעריצות עם ישראל, הרגו יהודים לאלפים בעברתם כי קשתה, חמסו כל אוצרות בית ה' וישפכו דם נקי הרבה מאד. ביתוד

לב"ע	אספה"נ	
		קם עליהם במטה זעם הצורר פאנטיוס פילאטוס, אשר הקדיש לטבחה ולהרגה וירעצם וירוצצם. הארָאץ המשורר המפואר אשר חי בעת ההיא ברומא היה אוהב דבק מאח למשורר נשגב יהודי מירושלים בשם טוסקוס אריסטיוס.
ג. תשע"ה	15	פרעות בישראל לרגלי עריצות הנציבים הרומיים.
ג. תש"צ	30	נשיאות רבן גמליאל בן רבן שמעון. גלות הסנהדרין לעיר יבנה לרגלי הפרעות בירושלי', ורבן יוחנן בן זכאי שהיה מכובד בעיני הרומיים הרים בכבוד גם את מעלת הסנהדרין ביבנה.
ג. תשצ"ו	36	הדת הנוצרית החלה להתפשט בתבל.
ג. תשצ"ז	37	אגריפס הראשון עלה למלוכה. פילון האלכסנדרוני
ג. תשצ"ט	39	גזירת קאליגולא קיסר רומא להעמיד צלם בהיכל ה' בירושלים.
ג. ת"ת	40	היהודים שלחו את פילון ואנשים אחרים אתו לקאליגולא לבקשהו כי ישיב דבריו בדבר העמדת הצלם, והוא לא נעתר להם.
ג. תת"א	41	הסרת הצלם בהשתדלות אגריפס.
ג. תת"ב	42	אגריפס היה לחן בעיני קלוידיוס וימליכהו על כל ארץ יהודה. היהודים אהבו אותו עד מאד.
ג. תת"ד	44	מות אגריפס. יהודה נסתפחה עוד הפעם לרומא. רעב בארץ.
ג. תת"ה	45	הורדוס אחי אגריפס נמנה לנשיא על הארץ.
ג. תת"ח	48	אגריפס השני עלה לנשיאות על יהודה אחרי מות הורדוס.
ג. תתי"ב	52	גרוש היהודים והנוצרים מעיר רומא על דרשם בשבת דתיהם.
ג. תתי"ד	54	נירון קיסר רומא הרשה ליהודים לשבת ברומא. לקח עיר חלקית מאת אגריפס ויתן לו ערים וארצות אחרות.
ג. תתי"ח	58	מות רבן גמליאל. אונקלוס תלמידו חלק לו כבוד גדול במותו. רבן שמעון בנו היה לנשיא הסנהדרין.
ג. תתכ"ב	62	דברי ריבות בעם ע"ד עניני הכהונה. פקיד רומא היושב ביהודה מצא תואנה בזה להרע לישראל.
ג. תתכ"ד	64	נירון לא מחה ביד פקידו על לחצו את היהודים. והעם קצף על הדבר הזה. פלארוס, פקיד רומא צוה להוציא את נכבדי העם להורג במספר רב ולשלול ולבוז את כל הונם ורכושם. ברניקה אחות אגריפס התנפלה לפני פלארוס ותתחנן לו כי יחדל מהרע להיהודים. והוא השיב את פניה ריקם. רבים מתושבי העיר נמלטו על נפשם. ורבים התעוררו למרוד בממשלת רומא. פלארוס עזב את העיר, יען כי לא עלתה ביד חילו לכבוש את המקדש כחפצם, כי מרה נפש העם.
ג. תתכ"ה	65	מלחמת הכתות פרצה בירושלים. הבתים של עשירי העיר, בית המועצה וארמון אגריפס היו למאכלת אש.
ג. תתכ"ו	66	המרד בהרומיים הולך הלוך וחזק. נירון שלח

לב"ע	אספה"נ	
		את אספסינוס לירושלים להלחם את היהודים. למרות אמץ לב היהודים ועוז כחם, נפלו בידי אספסינוס כל מבצרי העיר. שתי מאות ושלשים אלף איש נפלו מהיהודים במלחמותיהם אתו.
ג. תתכ"ט	69	אספסינוס עלה למלוכה ברומא. טיטוס בא תחתיו למלחמה על יהודה.
ג. תת"ל	70	ירושלים במצור ע"י טיטוס. העיר הבקעה לפניו ויעש שמות נוראות ביהודים. נקמותיו ביהודים אחרי המלחמה. ביום שבעה עשר בתמוז חדלו להקריב קרבנות במקדש. שרפת בית ה' וכל כלי הקדש. יהודים רבים החישו מפלט למו לארץ יעמען.
ג. תתל"א	71	הריסות מבצרי היהודים. יהודים אין מספר נפוצו על פני כל חלקי התבל, וביחוד באזיה וחלק גדול מצא לו מנוח בארץ ספרד. היכל חוניו באלכסנדריה של מצרים נסגר. קיום הסנהדרין ביבנה. נשיאי ארץ ישראל. ראשי גליות בחו"ל.
ג. תתל"ה	75	מות רבן יוחנן בן זכאי. רבן שמעון בן גמליאל היה לנשיא. ירידת רבן גמליאל ועלית רבי אליעזר בן עזריה. אח"כ השתמשו שניהם בכתר הנשיאות. יסוד בתי ישיבות בביתר, אושא, לוד, פקיעין ובני ברק.
ג. תתל"ט	79	טיטוס עלה למלוכה ברומא. באחרית ימיו נהפך לבו לטובה על היהודים.
ג. תתמ"א	81	דאָמיציאן אחי טיטוס לחץ את היהודים בחזקה וישם עליהם מס כבד מנשוא.
ג. תתמ"ו	86	היכל חוניו באלכסנדריה נהרס עד היסוד.
ג. תתנ"ח	98	טאַריאַנוס מלך רומא התאכזר אל היהודים החוסים בצלו, ואכזריותם אליהם העירם למרוד בו. יסוד בית ישיבה בעיר נציבין ע"י ר' יהודה בן בתירה.
ג. תתס"ז	107	כבוד ר' יהושע בן חנניה גדול בעיני המלך ויבטיח לו לבנות בית ה' מחדש.
ג. תתע"ה	115	באלכסנדריה התקוממו נגד היהודים. מלחמות אדריאנוס בם באי קפריסין. טריינוס גזר עליהם כי יעברו על דתם. אלישע בן אבויה עזר על יד הרומאים. רבי עקיבא בן יוסף נמלט מחמת הרומיים.
ג. תתע"ו	116	להערים שעל יד הרהיין, ביחוד בהערים קאֶלן וטריער, באו יהודים רבים לשבת.
ג. תתע"ח	118	קטיעא בר שלום אחד משרי אדרינוס מלך רומא, השתדל לטובת היהודים. אדרינוס המית אותו. עקיבא בן יוסף ירש את הונו.
ג. תתפ"ב	122	מלחמת בר כוכבא את הרומיים, נצחונותיו. התגברות חיל רומא. חכמי ישראל נהרגו.
ג. תתצ"ב	132	הרומיים הביאו את העיר ביתר במצור. גבורות היהודים. בר כוכבא הרג את רבי אליעזר המודעי ע"י ערמת הרומיים.
ג. תתצ"ה	135	ביום תשעה לירח אב הבקעה העיר ביתר. תבוסת היהודים ומפלתם הנוראה. מות בר כוכבא במלחמה. כל חילו הרב נפל בשבי. חמש מאות ושלשים אלף איש נפלו חללים. היהודים הנותרים נמכרו לעבדים ולשפחות

לב"ע	אספה"נ	
		וינפצו לכל רוח . אדרינוס גזר על היהודים היושבים באזיה לבל יהינו לעלות ירושלימה אשר בנה מחדש ויקראנה בשם עיליאם . חלל את כבוד הר הבית ויצג עליו צלמים ופסלים . אונקלוס הגר תרגם את התורה לשפת יון .
ג. תתצ"ח	138	המלך אנטאניוס פיוס נתן חוקים טובים וישרים ליהודים .
ג. תת"ק	140	ר' מאיר עזב את אושא ויתישב כבבל . בהמשך הזמן חזר ויבא לשבת בעיר טבריה שבא"י . ר' יוסי בן חלפתא בעל סדר עולם . ר' יהודה בר אילעאי מחבר הספרא על ספר ויקרא . כבד את המלאכה ויהי מכובד בעיני הרומיים . רבי שמעון בן יוחאי הסתתר עם רבי אליעזר בנו במערה אחת קרובה לטבריה .
ג. תתק"ב	160	רבן שמעון בן גמליאל הנשיא העתיק את מקומו מאושא לטבריה ור' נתן היה לאב בית דין ור' מאיר לחכם בהסנהדרין בטבריה . ר' מאיר אסר יין של כותים . ר' ישמעאל בר' יוסי עשה אותם כעכו"ם . שנאת הכותים להיהודים גדלה עד מאד. וישתדל להרע להם ע"י הרומאים. הפרץ בין היהודים והנוצרים נתרחב .
ג. תתקנ"ג	193	רבן גמליאל השלישי . היה לנשיא הסנהדרין בטבריה .
ג. תתקע"א	211	בימי ממשלת קאראקאלה ברומא היו ליהודים משפטיהם וחוקיהם הקודמים .
ג. תתקע"ח	218	המלך העליאָגאבאלוס הניח להם מעצבם ומרגזם ויט אליהם כנהר שלום .
ג. תתקפ"ב	222	המלך אלכסנדר סעווערוס , היטיב להיהודים ביתר שאת ויחוננם בחוקים צדיקים , ר' אלעזר בן ר' שמעון בן יוחאי היה אחד משרי ממשלתו .
ג. תתקצ"ה	235	מות אלכסנדר סעווערוס . פרעות בין הרומיים פנימה . נתן חק להיהודים לשאת במשא מלך ושרים וכל המסים השוגים במדינה ,
ג. תתקצ"ז	237	רבי יהודה הנשיא וסדור המשנה . היה אהוב לבריות בחכמתו וצדקתו הגדולה . ר' חייא ור' הושעיא . רב הונא היה לראש גלותא אצל היהודים הבבליים . שמואל ירחינאה . רב הנקוב בשם אבא אריכא יסד ראש ישיבה בסוריא על נהר פרת . בר קפרא . ר' לוי . ר' ישמעאל ור' אליעזר , סדרו את הברייתות .
ד.	250	מות רבי יהודה הנשיא . ר' גמליאל בנו היה לנשיא , ר' שמעון בנו לחכם ור' חנינא בן חמא לאב בית דין .
ד. י"ט	259	אדענאטהוס מזרע היהודים יסד ממלכה בפלמירה מבלי סור למשמעת הרומיים .
ד. ל'	270	ר' יהודה בן גמליאל עלה לנשיאות בימי נעוריו , וע"כ היו ר' יוחנן וריש לקיש העוזרים על ידו ומוריו בכל דבר אשר עשה . המלכה היהודיה צנאביה משלה אחרי מות אדענאטהוס בעלה בארץ פלמירה . ותרב להרחיב את גבולות ארץ ממלכתה ותלכוד את ארץ מצרים ותמלך את בניה עליה . אוריאלנים מלך

לב"ע	אספה"נ	
		רומא יצא עליה למלחמה וינצחנה ויהרוס וישם את כל ערי פלמירה . צענאביה המלכה הובלה בשבי לעיר רומא , ושמה חלקו לה כבוד ויתנו לה היכל נחמד לשבת בו . ר' יהודה בן גמליאל הנשיא שם מס על העם , וחכמי ישראל וביחוד ר' יוסי ממעון התנגדו לזה , ר' יוסי דרש בטבריה למרות רוח הנשיא ונאלץ לנוס מן העיר . ר' יוחנן וריש לקיש השתדלו לבקש מאת הנשיא להיטיב את הבורח ולתתו לשוב אל העיר , ויעמדו בפרץ להחליש את הנשיאות ולהרים את מעלת הרבנות . חבור תלמוד ירושלמי ע"י ר' יוחנן. מות רב ראש ישיבת סוריה . תלמידיו לקחו תורה מפי תלמידיו מנהרדעא . רב נחמן ממלא מקום שמואל . רב הונא יסד ישיבת סוריה מחדש . רב יהודה בר יחזקאל יסד ישיבה בפומבדיתא .
ד. נ'	290	רב אמי ורב אסי ממלאי מקום ר' יוחנן . רבי אבהו יסד ישיבה בקיסרי . היה נכבד בעיני שרי הרומיים ע"י עשרו וחכמתו , ובגללו היטיבו את היהודים .
ד. ס"ג	303	אספת י"ט בישופים בפעם הראשונה בארץ ספרד להתיעץ במה לחזק את אמונתם ואיך להצר לבני יתר האמונות . מן העת ההיא החלה שנאת הדת להרע להיהודים .
ד. ס"ה	305	ר' הלל בן ר' יהודה הנשיא עלה לנשיאות.
ד. ע'	310	אספת חכמי ישראל עפ"י ר' הלל לישא וליתן בדבר קביעות השנים והחדשים .
ד. ע"ב	312	קאנסטאנטין הגדול מלך רומא קבל עליו דת הנוצרית . כלל את יפי ירושלים בארמונות בנוים לתלפיות ובבתי תפלה להנוצרים נאוים ונהדרים . גזר גזרות על היהודים . יהודים רבים נפוצו בסבת רוע מצבם לארצות פולין הגר וביהם .
ד. ע"ח	318	מות ר' יהודה בר יחזקאל ראש ישיבת פומבדיתא . חכמי ישראל הפצו למנות תחתיו את רב יוסף סגי נהור , אך הוא מאן להשתמש בכתר זה בחיי רבת בר נחמני .
ד. צ'	330	קאנסטאנטין העתיק את בירת ממשלתו מרומא לעיר ביצאנץ (קאנסטאנטינאפאל) . רב יהודה השלישי היה לנשיא אחרי מות הלל אביו .
ד. ק'	340	ראש הגולה אבא מרי שם את רבה בר נחמני בכלא ע"י דרשותיו ברבים כנגד טובת הארץ . בריחתו מבית הסהר ומותו . רב יוסף היה לראש הישיבה בעיר פומבדיתא .
ד. ק"א	341	הכנסיה הנוצרית החליטה לשבות ביום הראשון לשבוע ולהפריד בין היהודים והנוצרים.
ד. ק"ג	343	רב נחמן בר יצחק היה לראש ישיבה במקום רב יוסף .
ד. קי"ג	353	רדיפות היהודים בימי קאנסטאנטין השני . נאלצו למרד בו , והוא עשה בהם שפטים נוראים . רב הלל השלישי במקום רב יהודה השלישי אביו לנשיאות .
ד. קט"ז	356	בארץ יעמען תחת מלכים מבני ישראל

לב"ע	אספה"נ	
		התפשטה הדת הנוצרית במדה נפרזה.
ד. קכ"א	361	יוליאנוס אפוסטאטוס המולך ברומא אחרי קאנסטאנטין, נתן ליהודים חוקים טובים וצדיקים וירב לעשות עמהם חסד ויתן להם כסף לבנות היכל לה' בירושלים מחדש, ורבים מיהודי פרס ובבל ומיתר הארצות החלו לעלות לארץ ישראל ועמהם כסף וזהב להוצאות הבנין.
ד. ק"ל	370	מר יטר ראש גלותא בארץ הקדם.
ד. קל"ד	374	שבור מלך פרס הצר להיהודים עד מאד. הרבה מחכמי ישראל הרג לפי הרב והרבה מהם לחץ לעבור על דתם.
ד. קל"ו	376	תפוצת היהודים במדינות שונות בכל אפסי תבל, לרגלי נדידת העמים ממקום למקום שנמשכה עד שנת 406.
ד. קמ"ה	385	ר"ג בנו של ר' יהודה השלישי עלה לנשיאות.
ד. ק"נ	390	רב אשי היה לראש ישיבת סוריה. רבן גמליאל הנשיא בטבריה קבל מאת טהעאדאסיוס מלך רומי את שמו הכביר „נציב", ויהי למנהל על כלל היהודים בא"י. מלך רומי הנ"ל צוה לשרי המדינות לבל יתערבו בעניני היהודים בינם לבין עצמם ושיהיו ראשי כנסיות ישראל ועובדי עבודת הקדש פטורים ממסים וארנוניות.
ד. קס"ד	404	הינוריוס בן טהעאדאסיוס המולך תחת אביו ברומא, נתן הרשיון לבני ישראל היושבים בארצו לשלוח כסף נדבות אל הנשיא אשר בטבריה.
ד. קס"ט	409	המלך הנ"ל צוה על שופטיו לבלי העמיד את היהודים הסרים למשמעתו במשפט ולבלי קרא אותם לכל חקירה ודרישה אל בתי הערכאות בימי השבת והחגים. היהודים בארץ רומא עוסקים בסחר העבדים.
ד. קע"ב	412	בית הכנסת לישראל בעיר אנטיוביא נשרף ע"י יושביה הנוצרים. המלך הינוריוס צוה לבנותו מחדש. ויעמוד בפרץ לבלי תת לשנאת הדת להתגבר בארצו.
ד. קע"ה	415	מחלוקת בין הנוצרים והיהודים באלכסנדריה של מצרים. הנוצרים שרפו הרבה בתי כנסיות. מאת אלפים יהודים גרשו מן העיר.
ד. ק"פ	420	התחלת סדור התלמוד ע"י רב אשי: לב הינוריוס נהפך לרעה על היהודים. ויצו לבלי תת בידם לבנות להם בתי כנסיות ויגרש אותם מבין צבאות חילו.
ד. קפ"ה	425	המלך טהעאדאסיוס השני גזר גזרות רעות על היהודים. ראשית תקופת רדיפות היהודים בימי הבינים.
ד. קפ"ז	427	היהודים החוסים בצל ממשלת הוואנדאלים בחופי אפריקא, באלגיר, טריפלים, וטונים יחיו חיי השקט ובטחה ויהנו מזיו חפש הדת,
ד. קפ"ח	228	היהודים היושבים על האי מינארקא נאנסו ע"י ענוים ויסורים קשים ומרים לעזוב את דתם. מתי מספר מהם עזבו את כל עמלם ויגיעם הונם ורכושם ויחישו מפלט להם.
ד. קפ"ט	429	בפקודת המלך טהעאדאסיוס בטלה משמרת הנשיאות במות רבן גמליאל (הדור השלשה עשר להלל). עניני היהודים בא"י מתנהלים ע"י ראשי הקהלות.
ד. קצ"ב	432	באי קאנדיא קם נביא שקר בשם משה ויבטח להעביר את היהודים בים בחרבה ולהעלותם לא"י. המלטו על נפשו בכל הכסף אשר נתנו המאמינים בו על ידו.
ד. ר"י	450	חתימת התלמוד ע"י רבינא ורב אשי. מטעם יעסזיגערד השלישי מלך פרס הצורר להיהודים נסגרו בתי הכנסיות והישיבות, ואת רבים מחכמי ישראל הרג לפי חרב. רבינא מלא מקום רב אשי, ורב הונא בר נתן אחריו.
ד. רכ"ה	465	מלך הבורגונדים בדרום גאלליען נתן חוק לענוש את היהודים אשר יעיזו להכות את איש נוצרי.
ד. רל"א	471	רדיפות היהודים ע"י טירוס מלך פרס.
ד. ר"מ	480	פאהארא ממשפחת רב הונא בר נתן ראש הגולה, היה לראש הגולה בפקודת מלך פרס.
ד. ר"נ	490	מרידת השמרונים והכנעתם תחת נציב הארץ.
ד. רנ"א	491	השמרונים התקוממו בפעם שנית ומפלתם. היהודים בא"י סבלו הרבה ע"י זה.
ד. רנ"ג	493	טהעאדאריך מלך הגאטהים אשר הכניע תחתיו את ארצות רומא, הגין על היהודים נגד שנאת הבישאפים. התפשטות היהודים בנעאפאל, גענוא, מיילאנד. הרחיבם את המסחר במקומות אלה.
ד. רנ"ה	495	מר זוטרא בן בנו של ר' חנינא עלה למעלת ראש גולה במקום פאהארא.
ד. רנ"ט	499	רדיפות היהודים בפרס ע"י קאבאד מלכה. מות רבינא.
ד. ר"ס	500	איש אחד בשם ר' פיד, מיר או מאיר, קם למשיח לישראל בפרס, ויבטיח לנחות את היהודים לא"י בעמוד אש. בעזרת ארבע מאות איש מהנהים אחריו, עלתה בידו להכות את חיל הפרסים, ללכוד ערים אחרות ולעשותן למבצרים.
ד. רס"ח	508	הצטינות היהודים בעיר ארלעס שבמדינת גאליה במלחמה נגד חלאדוויג אשר לחץ את המדינה הזאת ויקח ממנה ערים רבות. מפלת משיח השקר מקץ שבע שנים ע"י קאבאד מלך פרס.
ד. ר"פ	520	מות מר זוטרא ראש גלותא ור' חנניא זקנו ור' יצחק איש שלומו כאחת, כי נתלו כולם על העץ, מידי מלך פרס, ששנא את היהודים תכלית שנאה. מנוסת מר זוטרא בר מר זוטרא ראש גלותא המומת לא"י. בעיר טבריה עלתה בידו להחזיר את עטרת למוד התורה ליושנה, אחרי הורמה זה מאת שנה. וישתדל לתת לתלמוד בבלי מהלכים בין בני עמו. בעיר רומא שרפו הנוצרים את בית הכנסת ליהודים. להיהודים בגענוא הושבו כל זכיותיהם בפקודת טהעאדאריך מלך הגאטהים. ע"י רדיפות היהודים בפרס, יצאו יהודים במספר גדול ובראש רבן יוסף אל חוף מאלאבאר, אשר קבלם שם מלך הודו המזרחית בסבר פנים יפות ויתן להם את העיר קאכין לשבת בה.
ד. רפ"ג	523	יוסטינוס הראשון מלך ביצאנץ גזר לבלי תת

לב"ע	אספה"נ	
		להיהודים ולהשמרונים כל משרה בעבודת הממשלה ולבל יעבדו בצבא .
ד. רפ"ד	524	בא הקץ לממשלת היהודים במדינת יעמען שנמשכה שש מאות שנה רצופות .
ד. ר"צ	530	יוסטיניאנוס הראשון המולך תחת יוסטינוס הראשון פסל כל איש יהודי או שמרוני לעדות בבתי הערכאות בעניני דת ודין. לקח מאתם את בתי כניסיותיהם ויעשם לבתי תפלה להנוצרים.
ד. רצ"ה	535	סגירת בתי הכנסיות להיהודים באיי אפריקא, והאיסור לעבוד עבודה שבלב בפומבי, בפקודת יוסטיניאנוס .
ד. רצ"ז	537	אמונת היהודים היושבים בנעאפאל למלכם, והלחמם בגבורה נמרצה בעד שלום העיר מול חיל יוסטיניאנוס הראשון .
ד. ש'	540	המלך כילדעבערט בן חלאדוויג אשר כונן איתן בירת ממלכתו בפאריז, גזר גזרות רעות על היהודים, ויצו לבל יצאו בימי אידיהן מפתח ביתם החוצה .
ד. שי"ב	552	גזרת יוסטיניאנוס לבלי יחוגו היהודים את חג הפסח לפי חשבונם.
ד. שי"ג	553	התאמצות הכומרים באיטליא להעביר את היהודים על דתם, והמלך יוסטיניאנוס נתן לפעלם ידים .
ד. שכ"ב	562	המלך חילפעריך נכד חלאדוויג לחץ בחזקת היד את היהודים לקבל עליהם את דת הנוצרית . רבים מהם נהיו בגלוי לנוצרים ובסתר החזיקו בדת מורשה.
ד. של"ט	579	הבישוף אביטוס מקלערמאנט אנס את היהודים לקבל עליהם הדת הנוצרית או לצאת בגולה.
ד. שמ"א	581	רדיפות היהודים בבבל ופרס ע"י המלך הורמיץ (הארמיסדוס) .
ד. שמ"ו	586	רעקארעד מלך שפאניען שקבל עליו את דת הנוצרית אנס את היהודים לעבור על דתם .
ד. שמ"ט	589	מעבאר שר צבא קאסראיעס השני מלך פרס הרג יהודים רבים באנטוכיא . הרמת קרן הישיבה בפומבדיתא . התחדשות ישיבת סוריא ע"י מר ענן . יסוד ישיבה בעיר פהירוץ-שבור ע"י ר' מרי . התפשטות התלמוד והתקבלו ללמוד בבתי הישיבות ולהלכה למעשה. התחלת זמן הגאונים, והתנגדותם לראשי הגולה בנוגע לקיום המצות.
ד. ש"נ	590	הזהרת האפיפיור גרעגאר הראשון לבלי לאנוס את היהודים לקבל עליהם את הדת הנוצרית, כי אם ללמדם משפטיה ועיקריה, למען יקבלוה ברצון .
ד. שנ"א	591	רעקארעד בן חורגו של חילפעריך מלך הוועסטגאטהען, גזר על היהודים לבל ישמרו את יום השבת והחגים, מצות מילה ואיסורים באכילה ושתיה .
ד. שע"ה	615	חלאטהאר מלך צרפת הוציא דבר חוק בהסכמת אספת כהני הדת הנוצרית, לבלי לתת להיהודים משרה בעבודת הצבא והנהגת המדינה .
ד. שפ"א	621	בטול האונס לקבל דת הנוצרית ע"י סווינטילא .

לב"ע	אספה"נ	
		יהודים רבים אשר עזבו את הארץ מפני חמת המציק, שבו עתה אליה, ויחלו לעבוד את אלהי ישראל בגלוי .
ד. שפ"ד	624	הצרות הראשונות של היהודים ע"י מהמד.
ד. שפ"ח	628	צרות היהודים בא"י ע"י המלך הערקליוס. גזרתו לבלי ישבו היהודים לפנים מרחק שלש פרסאות מירושלים .
ד. שפ"ט	629	ראגאבערט מלך צרפת הטיל על היהודים לקבל עליהם את דת הנוצרית או לצאת מן הארץ .
ד. שצ"ב	632	גירוש היהודים מערב ע"י אבו-בעקער חותן מחמד המושל אחריו .
ד. שצ"ג	633	בטול החוק להכריח את היהודים לקבלת דת נצרת ע"י זיזענאד מלך שפאניען והסכמת אספת כהני הדת בטולידה לבטול ההכרח ולבלי לתת משרה במדינה להיהודים.
ד. שצ"ז	637	יעסדעדגערדעס מלך פרס גזר על השבת . המית את ראש הגולה ורבים מחכמי ישראל . ורבים מהם נתן במשמר .
ד. שצ"ח	638	חינטילאן המולך בספרד גזר על היהודים בהסכם אספת כהני הדת בטולידה לקבל עליהם דת נצרת או לעזוב את הארץ .
ד. ת'	640	בנין בית מסגוד לישמעאלים בהר הבית בימי הכליף אמאר. נתינת חופש הדת ליהודים בממשלת המחמדים . יהודי סוריא וא"י שולחים במסחר ידיהם ורואים פרי ברכה .
ד. ת"ב	642	בפרס הונח לישראל מעט ע"י חלום המלך וכבוש אמאר חלק גדול מארץ הזאת .
ד. תי"א	651	שנוי מצב היהודים בפרס לטובה . התחדשות כהונת ראש הגולה של בוסתנאי באדרית ימי יעסדעדגערדעס ובימי אטמאן כליף לממשלת המחמדנים שלכד את כל ארץ פרס.
ד. תי"ג	653	אספת כהני הדת בטולידה שמה לחובה על המלך לעשות את הדת הקאטולית לשלטת לבדה בכל ארצו, ולענוש קשה את בני הדתות האחרות .
ד. תי"ו	656	עלי כליף המחמדנים מנה את בוסתנאי גאון ויועץ המלך לעניני היהודים לשר הרכוש למדינת פרס. כבוד ר' יצחק גאון בעיני הכליף .
ד. תל"ה	675	גרוש היהודים מנרבוני .
ד. תמ"ב	682	אספת הכהנים בטולידה הוציאה עשרים ושמונה סעיפים מכוונים לאנוס את היהודים לקבל עליהם דת נצרת . רבים מהיהודים המירו את דתם אך למראה עין, ורבים עזבו את הארץ .
ד. ת"נ	690	יציאת יהודים רבים מפרס לרוססיה . אשכנז ושווייץ .
ד. תנ"ד	694	מלך שפאניען בהסכמת כהני הדת גזר לקחת לאוצר הממשלה את רכוש היהודים שקבלו ושלא קבלו עליהם דת נצרת, ולמכרם לעבדים, לגזול מהם את בני שבע השנים ולחנכם על ברכי תורת הנוצרים .
ד. תנ"ח	698	התפשטות יהודי ערב החכמים ובעלי המסחר באפריקא ע"י היותם לעזור להערביים במלחמתם את אפריקא וקארטהאגא .

התעסקות יהודי ארצות יון בדת ודין.

ד. ת"ס 700 וויטיצא מלך ספרד קרא את היהודים המגורשים לשוב לספרד, ויתן להם חופש הדת וזכות אזרחים. יהודי דעמבעא שפבו את ממשלתם על מדינת לאוטא ע"י יהודית בת מלכם גדעון היושב בבירת ממלכתו זאמען הנשאת לאשה למושל בוגנא.

ד. תפ"ב 722 לעא השלישי מלך יון לחץ את היהודים לקבל עליהם את הדת הנוצרית, ורובם עשו את הדבר אך למראית העין. מטעם הכליפים נתן עוז וגבורה לראש הגולה הבא אחר בוסתנאי לנהל את היהודים עפ"י רוחו וחפצו, ובידו נמסר לגבות את המס מאת היהודים ולהביאו לאוצר המלוכה, הדבר הזה היה נסבה לאחד מקרובי ראש גלותא לנגוע בכבוד רבנים וגאונים בפומבדיתא, וע"כ עזבו גאונים רבים את מקומם, ויצאו לגור במקומות אחרים.

ד. ת"צ 730 בסוריא קם איש יהודי ויתאמר להיות למשה השני לבני ישראל ולהושיעם מצרתם, ולתקנם במלכות מיוחדת כבשנים קדמוניות. רבים נואלו לתת על ידו כל הונם ורכושם, והוא ברח עם כל הכבודה לאחד המחוזים הרחוקים, אך במצות הכליף העשאם נתפש ויובא בכלא.

ד. ת"ק 740 עם הכוזרים השוכנים מצד המערבי לים הכספי עד הים השחור, קבלו עליהם את אמונת היהודים. ראשית התישבות היהודים בארץ אנגליה.

ד. תק"ח 748 שלמה ראש הגולה לא חפץ בבחירת רב אחאי לגאון בישיבת פומבדיתא, וישם תחתיו את תלמידו מר רב נטוראי בר מר רב אמונא לגאון, והדבר הזה היטב חרה לרב אחא ויעקור את דירתו לא"י. רב שמעון קאירא בעל ה„הלכות גדולות". הגאון מסוריא מר רב יהודא בר מר רב נחמן.

ד. תקי"ב 752 המלך פיפין הקטן היטיב להיהודים, ויבקש תורה מפיהם בדברים שלא חפץ לגלות להכהנים הנוצרים.

ד. תקי"ד 754 אבו גיאפאר אל-מאנזאר, הכליף השני ממשפחת האבאססידען, אהב להתעסק בחקר הכוכבים. היהודים בארצו שקדו על חכמת הרפואה, על ידיעת התכונה והפלוסופיה. רבים מהם נשאו בגלל חכמתם משרות גדולות במלכות. רב ענן מיסד כת הקראים.

ד. תקי"ח 758 בארצות הכאליפים באזיען, היו שרים יהודים ממונים על יציקת מטבעות המלכות וגנזי הממשלה.

ד. תק"ל 770 מר רב מלכא גאון בפומבדיתא. זכאי ראש הגולה. רב נוטראי בר סאבינאי היה לראש הגולה השני עפ"י בחירת מפלגה מיוחדה.

ד. תקל"ב 772 מות מר רב מלכא גאון, ורב נוטראי חדל מלהיות ראש הגולה, כי הגאון מר רבה בר מר דוראי נטה אחרי זכאי. נוטראי יצא לא"י.

ד. תקל"ח 778 לעת ממשלת קארל הגדול בן פיפין הקטן על עם הפראנקים האדיר, חיו היהודים בהשקט ובבטחה.

ד. תקמ"ד 784 הגאון מר רב חנינא בר אברהם הכהן בפומבדיתא, הורד ע"י זכאי ראש הגולה משאתו, ועל משרתו בא מר רב הונא הלוי.

ד. תקנ"ח 798 המלך קארל הגדול שלח שלשה מיועציו אל הקאליף הארום אל ראשיד לבקש ידידותו וקרבתו. בין הצירים האלה היה גם איש יהודי ושמו יצחק.

ד. תקס"א 801 שני צירי קארל הנסיכים לאנפרער וזיגיסמונד מתו בדרכם לאזיען, וימלא היהודי יצחק לבדו את מלאכות קארל על צד היותר טוב, וימצא חן בעיני המלך ביתר שאת, וישלחהו במלאכותו גם פעם שנית.

ד. תקס"ט 809 מר רב אבומאי בר מר רב שרירא ורב יוסף בר חייא היו לגאונים בפומבדיתא. דוד ודניאל שני ראשי הגולה.

ד. תקע"ד 814 קארל הגדול אסר לפני מותו על יהודי ארצו להחזיק בביתם עברים מבני הנוצרים. מר רב כהן צדק היה לראש ישיבת סוריה. מר רב אברהם הכהן דודו היה לראש הישיבה בפומבדיתא.

ד. תקע"ז 817 המלך לודוויג החסיד היטיב לישראל. איש יהודי ושמו צדקיה היה רופא ביתו.

ד. תק"צ 830 אגאבערט בישוף עיר ליאָן חפץ להפריע את שלום היהודים עם הנוצרים ע"י אמצעים שונים. היהודים הגישו עצומותיהם אל המלך לודויג, והוא שלח שנים מיועציו לעיר ליאָן לסכל את עצת הבישוף.

ד. תר"ה 845 רב עמרם ראש ישיבת סוריה, שלח את נוסח תפלת היהודים בארצות הקדם ליהודי ספרד. כהני דת הנוצרית בפאריז החליטו לאשר ולקיים את כל גזרות מלך הגאָטהען בשפאניען על היהודים.

ד. תר"ב 860 הבישוף רעמיגיאוס בעיר ליאָן השתדל להטות לב הילדים הקטנים להמרת הדת ולהעשיר את הכנסיה הנוצרית ביהודים מומרים.

ד. תרמ"ז 887 ר' יצחק בן חסדאי קרוב למלכות הכליפים בקארדאיוה, הרים למעלה ראש את בת השירה העברית ויעורר את היהודים בשפאניען לפנות אל החכמה והדעת. על ידו הגיעו שמואל אבן תיבון, מנחם בן סרוק ודונאש בן לאבראט מעיר פעץ, למדריגה נעלה ורמה בתור משוררים עברים ובעלי דקדוק.

ד. תרס"ה 905 מר עוקבא מגזע ראש הגולה זכאי, היה ע"י חשיבותו בעיני הכליף לראש הגולה בשני זמנים שונים, וע"י התנגדות הגאונים לדבר זה, נהדף בכל פעם משאתו.

ד. תר"ע 910 דוד בר זכאי היה לראש הגולה. מבחירה זו היה נוחה דעת הגאון מר רב יעקב בר מר רב נוטראי והרבנים בישיבת סוריה. הגאונים מפומבדיתא התנגדו לו.

ד. תרע"ו 916 אחרי מות הגאון מסוריה מר רב יעקב, בחר ראש הגולה דוד בן זכאי באיש בלתי מלומד עוסק במלאכת האורגים, יום טוב שמו, לעמוד בראש הישיבה, וכל העם התאוננו

לב"ע | אספה"נ

מרה על זה. רב מבשר היה לראש ישיבת פומבדיתא.

ד. תרפ"א 921 בהסכמת ראש הגולה יסד גם מר רב כהן צדק ישיבה בפומבדיתא.

ד. תרפ"ה 925 מות מר רב מבשר.

ד. תרפ"ז 927 אחרי מות יום טוב ראש ישיבת סוריה, בא רב נתן על מקומו. במות רב נתן, היה רב סעדיה מעיר פיתום במצרים לראש מתיבתא.

ד. תרפ"ח 928 ראש הגולה בא בריב את רב סעדיה ויחרם אותו, ואת משרתו נתן לרב יוסף בר רב יעקב. רב סעדיה החרים מצדו את דוד ראש הגולה וישתדל לתת את כהונתו ליוסי אחיו. ואחרי אשר הצליח חפצו בידו, נמלט יוסי בירואו מפני אחיו, לעיר קאראססאן.

ד. תרצ"א 931 מות יוסי בן זכאי בעיר קאראססאן. יד דוד ראש גלותא על העליונה.

ד. תרצ"ה 935 רב סעדיה השלים את דוד ראש הגולה, וישב להיות ראש ישיבת סוריה. אפס כי מסר ברצון את המשרה הזאת ליד רב יוסף בר רב יעקב כשהיה.

ד. תש"ב 942 מות רב סעדיה גאון. העתיק את חמשה חומשי התורה לשפת ערב ויחבר ספרים נכבדים הרבה.

ד. תש"ג 943 מות הגאון בפומבדיתא מר רב חנינא בר מר רב יהודה. רב אהרן בר יוסף קבל משרתו. המשורר רב חסדי בר יצחק היה לשר האוצר, ליועץ הראש ולרופא בית אצל הכליף אבדעררחמן השלישי בקארדאווא שאהב את החכמה והדעת. רב חסדי ערך מכתב אל מלך הכוזרים, שבו יבקשהו להודיענו דבר על אודות מצב הארץ, על תולדות האומה והשפה.

ד. תשי"ט 959 קץ ישיבת סוריה.

ד. תש"כ 960 אחרי מות רב אהרן ראש ישיבת פומבדיתא, נתחלקו הרבנים והלומדים לשתי מפלגות. המפלגה האחת בחרה ברב נחמיה בר מר רב כהן צדק לראש הישיבה, והשניה בחרה ברב שרירא בן רב חנניא גאון. באיטאליען היו היהודים נכנעים תחת שני אדונים, תחת מלך אשכנז שהיה גם מושל רומא ותחת האפיפיור, ושניהם שמו עליהם מסים כבדים וגדולים מנשוא.

ד. תשל"ט 979 אחרי מות רב נחמיה גאון, היה רב שרירא לגאון בפומבדיתא לכל הדעות, רב שרירא הפיץ תורה גם בבית הישיבה בעיר שאבור (תשעים אלף יהודים גרו בעיר זו) אשר יסד אביו רב יהודה גאון.

ד. תש"מ 980 ארבעה מופלגי תורה: רב חושיאל, רב משה ורב שמריהו ועוד איש אחד עברו ארחות ימים לשם מטרה דתית, ויקרה האסון לאניתם לנפול בידי שודדי ים, והם מכרו אותם לעבדים. יהודי אלכסנדריה גאלו בכסף את רב שמריהו, ורב יקותיאל נקנה מאת איש יהודי באי טינעזיען. היהודים בקורדובה פדו את ר' משה ואת ר' חנוך

לב"ע | אספה"נ

בנו אשר הובאו אליהם, וע"י ידיעתו הגדולה בתורה, עשוהו לראש עדה, ותישר הבחירה הזאת גם בעיני הכליף. משפארטא גרשו כל היהודים. בין היהודים בשפאניען פרחו החכמה והדעת, ותעשינה להן כנפים ותעבורנה את אי אפריקא, את הרי הפירעניען עד הרהיין, אשר נמצאו שם הרבה קהלות ישראל. רב שרירא גאון בפומבדיתא שהיה סופר גדול ומלומד, נתעלה בכל יום בחנו בעיני כל היהודים היושבים על יד נהר פרת, עד כי הוא לבדו מלא מקום ראש הגולה ושני ראשי ישיבות. בשלעזיען ובביהם תחת ממשלת באלעסלאוס השני, נתנו ליהודים חוקים טובים ומשפטים צדיקים.

ד. תשנ"ז 997 לעת זקנותו מסר רב שרירא את משרתו לבנו רב האי גאון, אשר נשא לו לאשה את בת רב שמואל בר חפני ששקד בשקידה גדולה על ספרי העמים.

ד. תשנ"ח 998 אחרי מות רב משה ראש העדה בקורדובה, היה רב חנוך בנו לממלא מקומו. ר' יוסף בן יצחק בן סטאנאס תלמידו של רב משה, העתיק במצות הכליף את התלמוד לשפת ערבית.

ד. תשנ"ט 999 אחרי מות רב חסדאי, התפרצה מפלגה אחת בקורדובה נגד רב חנוך ותאמר לתת את משרתו לרב יוסף בן יצחק. קנאים הלשינו לפני הכליף אהמעד קאדער בבאגדאד על רב שרירא גאון ורב האי בנו כי עשו עושר ולא במשפט ויבלעו חיל זרים. הכליף צוה לקחת מהם את כל רכושם ולתתם בבית האסורים, ואת רב שרירא שנמלאה לו בעת ההיא מאת שנה צוה לתלות. הכליף נוכח לדעת כי אך עלילות שוא טפלו על רב שרירא ובנו, הוציא את רב האי לחפשי, וישב להיות ראש הישיבה בפומבדיתא. רב יקותיאל שהיה אח לצרה לרב משה, היה לראש העדה ולמפיץ תורה בעיר קאיראן באפריקא, ויחד את רב שמריהו שהיה אחרי שובו מאלכסנדריה לחרב הראשי בעיר אל-קאהירא, יסדו ישיבות ללמוד תלמוד בבלי. לרב האי גאון בפומבדיתא היתה חליפות מכתבים עמהם. בעיר רומא נוסד בית מדרש גדול לרבני ישראל. בעיר קאלן בנתה קהלת היהודים בית תפלה גדול.

ד. תשע"ה 1015 מות רב חנוך ראש ורב לעדת היהודים בקארדאווא, בנשאו מדברותיו ביום שמחת תורה ע"י התמוטטות הבימה תחת רגליו.

ד. תשע"ח 1018 רבי שמואל הלוי בא מעיר קורדובה למאלאגא ומשם לגראנאדא עיר הבירה ויהי ליועץ אצל הכליף האבוס השני ומרוב כבודו והוקירו אותו הרימהו לראש על כל היהודים הסרים למשמעתו. רב יוסף בן מיגאש מנוסתו לעיר סעווילא. מות הכליף האבוס השני. עלית באדים בנו על כסא המלוכה אשר הרים את ר' שמואל הנגיד למעלה

לב"ע אספה"נ

נכבדה בממשלתו ויט אליו חסד. מות רב חושיאל. רב חננאל בנו בחברת רבינו נסים אחד מתלמידי רב האי ור' חושיאל, היו למורי התורה ומצודתם היתה פרושה לא רק על העיר קאיראן כי אם גם על כל ערי המחוז והרבה מקומות באפריקא. עדה גדולה ונכבדה בעיר פעץ. השתדלות ר' שמואל הנגיד לאשר היהודים לא רק בגראנאדא עירו כי אם גם אחיו בני עמו היושבים מחוץ לארץ שפאניען כמו באטליה, באפריקא ובארץ הקדם, נהנו מפעולותיו הנמרצות. הוא היה משורר ומלומד גדול, ויהי לו חליפות מכתבים את רבינו נסים מקאיראן ויתמוך בידו. ע"י רבינו נסים נפוצו מעינות תורתו של רב האי מפומבדיתא לכל ערי שפאניען.

ד. תשצ"ו 1036 מות רב האי גאון זקן ושבע ימים. השאיר אחריו ספרים הרבה בלשון ערבית בחכמת התורה, בחכמת הקבלה אשר לקח לו בה למורה דרך את המקובל הגדול ר' אברהם קאבסי. חזקיה נכד דוד ראש הגולה היה אחרי מות רב האי לגאון ולראש הגולה בפומבדיתא. יהודים מיושבי ארץ הקדם ברחו מחמת המושלים שמה ויבאו לגור באפריקא הצפונית.

ד. תשצ"ח 1038 הכליף אבדאללה קאים בעאמריללאה בעיר באגדאד צוה להמית את ר' חזקיה מפומבדיתא. בניו נמלטו על נפשם לעיר גראנאדא, ושמה מצאו להם מנוח בבית ר' שמואל הנגיד. במות ר' חזקיה בטלה ישיבת פומבדיתא. עדוארד מלך אנגליה הרע להיהודים היושבים בארצו ויחשוב אותם ואת רכושם לקנין כספו ובכל עת מצוא בזז את כל יגיעם ועמלם. ר' שלמה בן גבירול מעיר מאלאגא התישב בעיר סרגוזה וינחל לו תהלה וכבוד ע"י שיריו הנפלאים וביחוד על ידי „הסליחות" אשר חבר. הוא ועוד יהודים אנשי שם מבני דורו חברו שירים לעבודה זו תפלה. במות רבינו נסים בעיר קאיראן בעל כמה ספרים נשגבים, ירדו הישיבות באפריקא עשר מעלות אחורנית ואחרי מות רב חננאל חברו נבטלו לגמרי, ותשארנה אך שתי ישיבות בעיר אלמדיה ובעיר קאלאא האמאד אשר בממלכת פעץ.

ד. תתט"ז 1056 מות ר' שמואל הנגיד. ר' יוסף אבן נגרלה בנו בא על מקומו ליועץ המלך ולרב ויקח את בת רבינו נסים לאשה.

ד. תתכ"ד 1064 אחרי שמונה שנה לכהונת ר' יוסף במשרתו, הומת יחד עם אלף וחמש מאות איש מנכבדי עדת היהודים בגראנאדא. יהודים רבים חשו מפלט להם ובתוכם שני בני ראש הגולה חזקיה אשר ישבו בבית ר' יוסף. רבים מתלמידי ר' יוסף נפוצו למדינות שונות. המשורר והסופר ר' יצחק בן ברוך אלקלעי, אחד מתלמידי ר' יוסף ומאוהביו היותר מצוינים, אסף את כל כתבי יד מורו האומלל ויפלס להם נתיב בקרב היהודים.

לב"ע אספה"נ

ד. תתכ"ט 1069 ר' יצחק הנ"ל הנודע לתהלה ע"י ידיעתו הגדולה בחכמת האצטרלגיה, רכש לו את אהבת הכליף אלל-מאטהאמאד בסעווילה ויעשהו לפקיד על חצר המלוכה ולרב על עדת היהודים. ר' יצחק בן יהודה בן גיאת היה לרב בעיר לוצענא. בצרפת הצפונית נוסדו הרבה קהלות ישראל ובתוכן רבנים מופלגים ואדירי התורה. המצוין שבהם הוא ר' גרשון הנקרא בשם „מאור הגולה". תלמידו המפואר ר' יעקב בן יקיר אשר הפיץ את תורת ר' גרשון מורו ברבים, היה מורה לר' שלמה יצחקי (רש"י) למשפחת ירחי מעיר טראיעס. בצרפת הדרומית התעסקו רוב רבני הקהלות הגדולות נודדי ארץ שפאניען גם בשאר חכמות ובלמוד הפלוסופיה לבד למוד התלמוד. ר' משה הדרשן מעיר נרבונא המלאה לה אדירי תורה, נסע לערים רבות לדרוש לפני קהל ועדה. בצרפת הדרומית והצפונית פזרו לו תהלה וכבוד מלא חפנים וגם רש"י נהנה מדרשותיו וישתמש בהן לפעמים בבאוריו.

ד. תתמ"ז 1087 ווילהעלם רופוס מלך אנגליה היטיב ליהודים בשכר הרב שלקח מאתם בעד טובותיו. היהודים באוקספורד בנו להם בית תפלה ובו גם בית ספר מיוחד ללמוד שפת עבר וספרותה ליהודים ולנוצרים. ר' יצחק בן ברוך אלקלעי ירד ממשמרת הרבנות בעיר סעווילה ע"י המושל החדש שעלה שם למלוכה.

ד. תתמ"ח 1088 יהודים רבים משפאניען הערבית באו לגור לארצות אלפהאנס החמישי מלך קאסטיליען אשר הטיב עמהם ויסוכך עליהם באברת צדקתו. רבי יצחק אלפסי יליד ממלכת פעץ היה לרב בלוצענא אחרי מות ר' יצחק בן יהודה בן גיאת.

ד. תתנ"ב 1092 לאדיסלאויס הקדוש מלך אונגארן הגין על היהודים אשר בארצו.

ד. תתנ"ו 1096 מסע הצלב הראשון. ע"י התעוררות האפיפיור אורבאן השני בעיר טריער נהרגו יהודים רבים ע"י נוסעי הצלב תחת פקודת פעטער מאמיענס וגאטשאלק וואלטהער רעיו. הבישאף ענגילבעכט אסף את כל היהודים אל היכלו בהבטיחו כי לא יתן לגעת בהם לרעה, ואח"כ העיד בם כי אם לא ימירו את דתם יסגירם להורג. רבים מהם קבלו דת נצרת למראה עין. נוסעי הצלב רחצו הליכיהם בדם היהודים בכל מקום אשר עברו, לבוא אל ארץ הקדש. בהערים אשר על הרהיין, המאיין והדנוי עשו שמות ביהודים ויאכלו את ישראל בכל פה ולא ידעו שבעה, עשקו, חמסו, שדדו, רצחו לבלי חמלה. הרג רב ביהודי עיר ווארמס. בעיר מיינץ אסף הבישאף רייטהארד את כל היהודים אל היכלו להיות עליהם למחסה ויותר מאלף ושלש מאות איש באו אליו עם כל כספם והונם, אפס כי בעוד יומים פרץ

לב"ע | אספה"נ

אל ההיכל ראש השודדים הנסיך עמיכא פאן לייניגגען שאר בשר להבישוף רייטהאר וכל האלף ושלש מאות יהודים נפלו חללים לפי חרב השודד הזה. ששים יהודים התחבאו בבית התפלה אשר להכהן הנ"ל, ויתפשו ביד עמיכא וישחטם כלם. בעיר קאלן היו האזרחים מבני עם הארץ למחסה על היהודים, וביחוד הבישאף הצדיק הערמאנן השלישי. שפיכת דם היהודים בערים רבות.

ד. תתנ"ז 1097 המלך היינריך הרביעי, דבר רתת על פעולות הרוצחים, ויתן הרשיון להיהודים שנאנסו להמיר את דתם; לשוב לאמונתם כבראשונה, ולהשיב להם את כל רכושם שעשקו מהם.

ד. תתנ"ט 1099 השר גאטפריד פאן בוליאן שהלך בראש גדודי הצלב ללחום במושלי ארה"ק, לכד את ירושלים. רבים מיהודי העיר הומתו מחרב המנצחים ורבים נמלטו לבתי התפלה וישרפו שם ע"י הנוצרים.

ד. תת"ס 1100 פהיליפ הראשון מלך צרפת, נתן ליהודי פאריז וערים אחרות לגור אך ברחובות מיוחדים בעדם, וישם עליהם מסים כבדים מנשוא.

ד. תתס"ג 1103 מות רב יצחק אלפסי בעל „האלפס" בהיותו בן תשעים שנה. ר' יוסף בן מיגאש ור' ברוך בן יצחק היו לממלאי מקומו ברבנות בעיר לוצענא. מות רש"י לששים וארבע שנה. ר' שמואל בן מאיר (רשב"ם) נכדו. ר' יעקב בן מאיר הנקוב בשם רבינו תם אחד מבעלי התוספות. רדיפות היהודים תושבי הערים אשר בצרפת הדרומית.

ד. תתס"ז 1107 פעטרוס אלפהאנזי מאסקא (יהודי מומר נקרא לפנים בשם ר' משה) רופא המלך אלפהאנס החמישי מקאסטיליען. כתב שטנה על היהודים, ולא עשה פרי.

ד. תתע"ז 1117 אלבערט, בישוף באנגליה, כתב מרורות על היהודים, אך לא פעלו מאומה על המלך היינריך הראשון ויעש כל ימיו טובות עם היהודים. ר' יהודה הלוי משורר בקורדובה.

ד. תתפ"ו 1126 מות ר' ברוך בן יצחק בלוצענא, ור' יוסף בן מיגאש נשאר יחיד במשמרת הרבנות.

ד. תתצ"ה 1135 ר' אברהם בן מאיר אבן עזרא מטולידה תלמיד רבי יהודה הלוי.

ד. [illegible] 1137 המלך לודוויג השביעי צוה להמית איש יהודי אחד שהתאמר למשיח ואתו יחד את כל אלה המחזיקים בו, והרבה בתי תפלה הפך למאכלת אש. ר' יהודה בן יוסף בן עזרא נעשה ע"י המלך אלפהאנס השביעי מקאסטיליען לראש העיר קאלאטראבה אשר קרעה מאת הערבים.

ד. תתק"ד 1141 מות ר' יוסף אבן מיגאש. ר' מאיר בנו בא על מקומו לרב בלוצענא. כת הקראים נתחזקה ע"י חברים הרבה בקאסטיליען שנספחו אליה ותשלח פארותיה עד למרחוק, ותצר עד מאד לכת הרבנים, ותרע לה רעה גדולה. בהשתדלות ר' יהודה אשר העתיק מושבו לקאסטיליען התאזרו הרבנים חיל

לב"ע | אספה"נ

וימצאו מחסה בכל ארצות אלפהאנס השביעי, והקראים נלחצו בחזקת היד ויגרשו מכל ארצות קאסטיליען.

ד. תתק"ו 1146 מסע הצלב השני ע"י התעוררות האפיפיור אויושעניוס ובערנהארד הקדוש בצרפת הדרומית. הרג רב ביהודים בערי הרהיין. רבים ברחו לארץ הפראנקים והשוואבים. שפיכות דמי היהודים בערי אשכנז ע"י נוסעי הצלב. בערנהארד הקדוש עומד לימין היהודים ובפקודתו שמו בכלא את הכהן הצרפתי רוראלף שהסית את ההמון ביהודים לאבדם. המלך קאנראד השלישי לא נתן לעשות רעה ליהודי ארצו, ויהי ככרוב הסוכך לראשם ביום צרה. משיח שקר בפעץ, רבים מהמאמינים בו נענשו קשה מאת הממשלה. רבי משה בן מיימון (הרמב"ם) יליד לוצענא יושב בקורדובה. לקח תורה בחכמת הפלוסופיה מהפלוסוף הערבי אווערואיעס, ומהערבים המלומדים הגדולים אבן תאפהיל ואבן סאיג למד תורת הרפואה, חכמת התכונה והחשבון ושפת ערבית. בארץ אשכנז היה לחק לפנות רחובות מיוחדים ליהודים לשבת.

ד. תתקט"ז 1156 לודוויג השביעי מלך צרפת לא הסכים לעצת שרי ממשלתו לגרש את היהודים מן הארץ, אך אסר עליהם לעסוק במסחר כספים. דוד אל ראי קם בעיר אמאדיע במדינת פרס כמושיע לישראל, ויאסוף אליו אנשים רבים מבני אמונתו וילך עמהם למלחמה על ירושלים. נציב ארץ פרס הכה את רוב אנשי חילו אך לא יכול להכחידם כלה כחפצו, ויבקש להשלים את דוד אל ראי בתנאי כי יתן לו אות כי שלוח הוא ממרום למשיח על ישראל. דוד אשר לא יכול לתת לו את האות המבוקש הובא לעיר דאגעסטהאן על נהר גוזן וינתן בבית האסורים. מנוסת דוד מבית הכלא, שובו אל אמאדיא. בקשת נציב פרס מאת היהודים לסגור בידו את דוד. דוד לא שמע להם ולא הפץ להיות לקרבן בעדם. הנציב בכעסו על היהודים הרג הרבה מהם. מות דוד אל ראי ע"י חתנו.

ד. תתקי"ט 1159 האפיפיור אלכסנדר השלישי היטיב להיהודים, ויתן בידם לשמור את שבתותיהם ומועדיהם מבלי משבית ומפריע. רב יחיאל נכד רב נתן „בעל הערוך" ברומא, היה למשגיח על גנזי אוצר האפיפיור הנ"ל. המשורר הנעלה רבי יהודה הלוי בעל „הכוזרי" נהרג ע"י ערבי בעלותו לירושלים משאת נפשו. רבי משה בן מיימון (הרמב"ם), פרושו על המשנה בשפת ערבית, ע"י התהלכו ברע את הפלוסוף הערבי אווערואיעס, נאשם מאת אחיו היהודים כי יקל בכבוד הדת. הדבר הזה הניע את לבבו להעתיק מושבו למדינת מאראקא אשר באפריקא. יהודים רבים יושבים בארץ יון וביחוד בעיר הבירה, וכלם עוסקים במסחר הצבעים והזכוכית. יהודים במספר לא מעט גרים בא[illegible]ץ הקדש

לב״ע | אספה״נ

(חוץ לירושלים) ועוסקים במלאכת יד ויגיע כפים. עדה גדולה באלכסנדריה. הרמב״ם אוה למושב לו את העיר פהאוסטאדא אשר במצרים ויהודים רבים בה, ויחיה את נפשו ממסחר אבנים טובות וחלוף מטבעות. מסעות ר׳ בנימין בן ר׳ יונה מטודילה באייראפא ואזיען לראות את שלום אחיו היהודים ומצבם. ספרי מסעותיו נעתקו משפת עבר ללשון צרפת ורומית. הרמב״ם היה רופא לשר צבא התוגרמים אשר שפך ממשלתו על מצרים.

ד.תתקכ״ח 1168 ר׳ יוסף בן אפרים בן אבו באסט הלוי מעציה מצא חן בעיני אלפהאנס השמיני מלך קאסטיליען וירימהו למעלת שר במדינה. שמואל בן פאקער רופא המלך הנ״ל ואחד מראשי יועציו.

ד. תתק״ל 1170 המצרי גאנצאלעס מארטין, אחד משרי אלפהאנס העומד תחת פקודת יוסף הנ״ל, חפש מזמות להביא שואה על ידי מלשינות על ראש יוסף ועוד רבים מנכבדי היהודים. כאשר לא הצליח חפצו בידו, קנה במחיר רב מאת המלך עשרה יהודים, מבלי אשר פורש את שמותיהם לפני אלפהאנס, והצורר לקח את השרים יוסף ושמואל ועוד שמונה יהודים נכבדים ויאסרם באזיקים וישימם בכלא ויקח מאתם את כל רכושם והונם. חמת המלך בשמעו את הדבר עלתה עד להשחית, וימהר ויפר את ברית המכירה ויקרא דרור להאסורים, אך יוסף מת בבית האסורים, ויקבר במצות המלך בכבוד גדול וברוב פאר והדר בעיר טולידה. ר׳ משה בן אבודאלל היה לשר אצל המלך תחת ר׳ יוסף ודון שמואל בן יאיש הורם לסופרו הראשון, מות הצורר גאנצאלעס במצות המלך.

ד.תתקל״א 1171 סאלאדין יוסף בן איוב מושל מצ״ים, עשה את הרמב״ם לרופא ביתו ולראש יועציו.

ד.תתקל״ב 1172 משיח שקר באחת מערי מאראקא באפריקא. מותו בגרזן ע״י שר הארץ. המאמינים בו שלמו כסף ענושים.

ד. תתק״מ 1180 משיח שקר בקורדובה. צרות היהודים על ידו. ר׳ אברהם בן דוד הלוי מטולידה מחבר ספרים רבים ונכבדים מת בענויים קשים על קדושת השם.

ד.תתקמ״א 1181 פהיליפה אויגוסט מלך צרפת נתן חוק כי כל הנוצרים בארצו פטורים משלם את חובותיהם להיהודים, והיהודים מחויבים להשיב להם את שטרי החובות אשר בידם.

ד.תתקמ״ב 1182 המלך הנ״ל צוה על היהודים לעזוב את ארץ צרפת, השתדלות היהודים לקרוע את רוע הגזרה, נשארה מעל. פקידי המלכות לקחו מהם את כל כספם והונם.

ד.תתקמ״ה 1185 הרמב״ם שעשה לו שם לתהלה ולתפארת בין כל אדירי התורה בישראל ע״י ספרו „יד החזקה״, חבר את הספר „מורה נבוכים״

לב״ע | אספה״נ

בלשון ערבית.

ד.תתקמ״ח 1188 היינריך השני מלך אנגליה דרש מאת יהודי ארצו כי ישקלו על ידו כסף בסכום ששים אלף לטרא שטערלינג להוצאות מסע הצלב השלישי. עשירי היהודים אשר לא יכלו להמציא את הסך העצום הזה, גרשו מן הארץ, ואך האיש אשר נתן למלך חמשה אלף מארק בעד נפשו, נשאר בארץ.

ד.תתקמ״ט 1189 הרג רב ביהודי לאנדאן ביום שימת כתר המלוכה על ראש המלך ריכארד לב האריה. בין ההרוגים היה גם רבינו יעקב מארלעאנס (רבינו תם).

ד. תתק״נ 1190 היהודי דן סאלאמאן בן דן יוסף היה לראש שרי צבאות חיל פארטוגאל בימי המלך זאנקטיוס הראשון. נוסעי הצלב חפצו לעשות כלה את יהודי ליסאבאן, והמלך הנ״ל הפר את עצתם מאהבתו את היהודים בהשתדלות דן סאלימאן שר צבאו. נוסעי הצלב הקדישי׳ הרגה על היהודים היושבים בעיר יארק אשר בארץ אנגליה. המסו ויבוזו את כל הונם ורכושם ויעטו אל השלל לכל אות נפשם. התנפלו בחמה שפוכה על ארמון היהודי ברוך שר האוצרות אשר למלך ויהרגו אותו ואת כל בני ביתו לפי חרב, ואת היכלו הנחמד שלחו באש. יהודים רבים נמלטו עם כל הונם אל הארמון אשר מתחת לעיר, וינסו ללחום את השודדים אשר התנפלו עליהם בחמת רצח. בראות היהודים כי עוד מעט ויפלו בידי מבקשי נפשם, שלחו בעצמם את הארמון באש ויעלו כלם על המוקד. רבים מרכי חלב נפלו בידי נוסעי הצלב אשר הוציאום לטבחה ולאבדון, כחמש מאות יהודים הומתו ביום העברות הזה, והנותרים הוצגו ככלי ריק פשוטים ועורים. המלך ריכארד שהיה בעת הזאת בירושלים בשמעו את כל אשר עוללו השודדים ליהודי ארצו, התקצף עד מאד וישלח לחקור ולדרוש אחרי עושי התועבה, ואת הנתפשים בידו יסר מוסר אכזרי.

ד.תתקנ״ד 1194 ר׳ אברהם בן מאיר אבן עזרא לקח את בת ר׳ יהודה הלוי לאשה. מסעותיו ברוב ערי אייראפא. נסיעתו לא״י והתודעו אל רבני ישראל ואבירי התורה בעיר טבריה. בדרך איי יון שב לעיר רהאדוס וימת שם בן שבעים וחמש שנה. הוא רכש לו ידיעה רבה בחכמת הרפואה ותולדות הטבע והתכונה והחשבון, ויהי משורר ופלוסוף מפואר. חבר ספרים הרבה והכי נכבד מהם הוא באורו על התורה.

ד.תתקנ״ה 1195 ריכארד מלך אנגליה שם מס כבד על היהודים, ויבחר מקרבם שני אנשים נכבדים נקובים בשם ברוך ויוסף אהרן לפקח על עניני המס.

ד.תתקנ״ח 1198 פהיליפ אויגוסט מלך צרפת התיר להיהודים המגורשים לשוב לארצו כבראשונה, במחיר

לב"ע | אספה"נ

כסף רב אשר נתנו על ידו. מסעות ר' פתחיה מרעגענסבורג לארצות הקדם לראות את שלום אחיו בני עמו. בעיר טור יסד רב' אפרים בית ישיבה גדול. ישיבות מפוארות לתורה ולתעודה בכמה ארצות אזיען.

ד.תתקנ"ט 1199 יאהאן מלך אנגליה אחרי ריכֿארד אחיו, נתן זכיות שונות ליהודי ארצו וחופש הדת, ויקם עליהם למנהל ומנהיג את כל עסקיהם את ר' יעקב ראש העדה שישב גם בסוד המועצה של הממשלה לחוות דעת בעניניה.

ד. תתק"ס 1200 המלך הנ"ל הרבה להיטיב את היהודים ולהוסיף על זכיותיהם. בעד חסדו זה שקלו היהודים על ידו סך ארבעה אלף מארק במטבעות של כסף. ר יהודה בן שלמה הנקוב בשם אלחריזי חבר את ספר התחכמוני ויהי משורר נפלא. הוא היה יליד א"ץ שפאניה הערבית, ואחרי נסעו למטרת רכישת החכמות והידיעות לאזיען וישב ממסעו, התישב במארסעללא ויעתיק את הספר „מורה נבוכים" לשפת עבר. אחריו העתיק גם ר' שמואל אבן תבון את הספר הנ"ל לשפת עבר. התחזקות למוד התלמוד בצרפת הצפונית ובארץ שפאניען ע"י בעלי התוספות ואספת באוריהם עליו ע"י ר' שמשון בן אברהם (רישב"ם). בארץ אשכנז רבו לומדי התורה ואביריה בכמה קהלות ישראל. גם בארץ איטאליען נמצאו רבנים מופלגים אנשי שם אשר הקדישו כל ימיהם לבאר את התלמוד ולהוסיף עליו חדושים נעלים ונשגבים. בארצות ביהם, שלעזיען ופולין נתרבו מושבות היהודים.

ד.תתקס"ב 1202 מות הרמב"ם בעיר אלקאהירא, ויבכו לו היהודים בכל הפוצותיהם ויספדוהו בכל בתי הכנסיות. הוא בא לקבורה בעיר טבריה בא"י. אברהם בנו עומד בראש הישיבה אשר באלקאהירא והנהו רופא הסולטאן תחת אביו. ר' שלמה ראש העדה ורב בעיר מאנטפיליער יחד עם שנים מתלמידיו ר' דוד ור' יונה שרפו את הספר „מורה נבוכים" קבל עם, ויחרים את המחבר וכל קוראי ספרו ושאר ספרי פלוסופיא בלשון יונית וערבית. רבני צרפת ושפאניען קראו תגר על החרם הזה. בשתי ארצות האלה נפרדו גדולי הרבנים למתנגדים להרמב"ם ולמחזיקים בשיטתו.

ד.תתקע"ב 1212 רדיפות היהודים בטולידה ע"י מלחמת מלכי שפאניען הנוצרים את המויערים.

ד.תתקע"ה 1215 האפיפיור אינאָצענטיוס השלישי גזר על היהודים לתת החלק העשירי מהונם לכהני הנוצרים, לבלי התראות בחוץ בימי אידיהן, ללבוש בגדים משונים ולבלי התקבל לעבודות הממשלה.

ד. תתקע"ו 1216 מות יאָהאַן מלך אנגליה, במצב היהודים שם לא נעשה כל שנוי לרע.

ד. תתקע"ז 1217 פעמבראָקע אפוטרופסו של היינריך מלך אנגליה שעלה על כסא המלוכה בן תשע שנה, נתן חוק כי ישאו היהודים שתי חתיכות בד או קלף על מעילם העליון ממול חזיהם. אספת הרבנים בעיר אלקאהירא לטכס עצה במה לחזק את עמודי הדת אשר רופפו בקרב הרבה מקהלות ישראל במצרים.

ד.תתקע"ח 1218 במצות פעמבראָקע נתן הרשיון להסוחרים היהודים מארצות אחרות להשתקע באנגליה, ובלבד שיקבלו עליהם את כל החוקים והמשפטים הנתונים ליהודי המדינה. המלך פהיליפ אויגוסט גזר גזרות קשות על יהודי צרפת המלוים כסף ברבית. הכהנים באנגליה חפצים להכביד על היהודים עול חוקים קשים, והממשלה נצבת להם לשטנה. כהני ספרד ישתדלו בכל כחם להשבית חגי היהודים ולאנסם כי יעברו על דתם. האפיפיור האנאריוס השלישי לא נתן בידם לעשות מעשיהם זר מעשיהם.

ד.תתקפ"א 1221 יהודי לאנדאן בנו להם בית תפלה כלול ביפיו והדרו עד מאד.

ד. תתקפ"ג 1223 ר' דוד בן יוסף קמחי (רד"ק) מנרבוני, הוא היה מדקדק מפואר, ויקנא קנאת הרמב"ם בריבו את ר' יהודא בן יוסף אלפהאַכֿער רופא וראש הרבנים בטולידה.

ד. תתקפ"ו 1226 מברעסלוי גרשו היהודים ע"י עלילת שרפה.

ד.תתקפ"ט 1229 פ־ידריך השני מלך אשכנז לכד את ירושלים ויגן על היהודים הנמצאים מסביבותיה לבל תאונה אליהם רעה ע"י נוסעי הצלב. ר' משה בן נחמן (הרמב"ן) היה רופא וראש עדת ישורון בגעראנא אשר בספרד, וקבל עם היה ממצדיקי הרמב"ם.

ד. תתק"צ 1230 היינריך השלישי מלך אנגליה הלך בקרי את היהודים והחלק השלישי מהונם לקח אל אוצר המלוכה. את בית התפלה בעיר לאנדאן הבנוי לתלפיות עשה לבית תפלה להנוצרים.

ד.תתקצ"ב 1232 ר' בחיי בן משה מסרגוזה יחד עם אחיו הצעיר פנו במכתב חוזר אל כל אדירי התורה בספרד, לקנא קנאת הרמב"ם ולהוציא כנגה צדקתו, במכתבם זה יאמרו כי במושב רבנים הרבה נמנה ונגמר לענוש בנדוי את שלשת הרבנים ממאנטפעליער שיצאו לחלל את כבוד הרמב"ם ולהחרימו. עד העת אשר יבטלו המה את החרם מצדם. דברי שני האחים מצאו מסלות בלב כל גדולי ישראל, ויסכימו להחרים את שלשת מתנגדי הרמב"ם, והמה אלה ביראם מפני המשפט החרוץ הזה, מהרו ויבטלו את החרם אשר החרימו את הרמב"ם, ויחדל הריב.

ד. תתקצ"ג 1233 המלך היינריך השלישי מאנגליה אחרי קבלו שמונה עשרה אלף מארק מיהודי בירת ממלכתו, יסד בית ללמוד תורת דת נצרת לכל מי החפץ לקבלה עליה.

ד.תתקצ"ד 1234 מצות לודוויג העשירי הקדוש מלך צרפת על היהודים לתת במתנה להנוצרים את החלק השלישי מהכסף שהם נושים בהם.

ד. תתקצ"ו 1236 בפאריז ובהרבה ערי צרפת נהרגו יהודים

רבים לפי חרב ע״י שנאת הדת. האפיפיור גרעגאר העשירי השתדל להפריע את מקנאי הדת מבוא בדמים. פרידריך השני מלך אשכנז הגין על היהודים בהאגענוי אשר נאשמו ברציחת נפש שלשה ילדים נוצרים בני שבע שנה, ואח״כ נודע הדבר כי ענו בהם עדות שקר.

ד.תתקצ״ט 1239 יאהאן האדום, הערצאג מברעטאגנע, גרש את כל היהודים מארצו.

ה. א׳ 1241 מלחמה בין היהודים והנוצרים בעיר פראנקפורט על המיין. הנוצרים אחזו בכלי נשק והיהודים עמדו על נפשם. מאה ושמונים יהודים והרבה נוצרים נפלו חללים. מחצית העיר עלתה על המוקד. ע״י נצחונות המאנגאלען באירופא סבלו היהודים רדיפות איומות ונוראות.

ה. ב׳ 1242 ר׳ אמנון ממיינץ. מיתתו על קדושת השם. לזכרו חבר ר׳ קלונימוס תפלת „ונתנה תקף" הידועה.

ה. ג׳ 1243 בעיר בעליץ בנסיכת בראנדענבורג, נשרפו יהודים רבים ע״י איזו עלילה. אחד הכומרים במסלכת אראגאן העיר את המלך יעקב כי יצוה על הכהנים הנוצרים לעסוק בלמוד ספרי רבני ישראל, למען אשר יוכלו להתוכח עם היהודים בעניני דת ואמונה.

ה. י״ג 1253 האפיפיור אינאצענטיוס הששי אסר על בני עמו לרדוף את היהודים ולאנסס לעבור על דתם.

ה. י״ד 1254 גזרת המלך לודוויג העשירי למסור אליו כל ספרי התלמוד ונושאי כליו, כעשרים וארבע עגלות טעונות בספרי ישראל נשרפו בעיר פאריז קבל עם. היהודים באנגליה רובצים תחת מסים כבדים מנשוא. בקשתם את המלך לתתם לעזוב את הארץ, אחרי כי אין ביכלתם לתת לו את סכום הכסף אשר הוא מבקש מהם. תשובת המלך כי לא יוכל לראות ברע אשר תמצאם משונאיהם בעזבם את ארצו, בכל זאת לא חדל ממצוץ כעלוקה את כל הונם ועמלם וכל אשר להם.

ה. ט״ו 1255 צעקות היהודים לפני המלך הײנריך השלישי באנגליה כי ידם אינה משגת לתת לו את הכסף אשר הוא דורש מאתם, לא עשו פרי, ולא שעה אליהן. ההערצאג ריכארד אחיו לקח ממנו את כל היהודים בערבון ויתן לו בעדם סך חמשה אלף מארק.

ה. י״ז 1257 ההערצאג ריכארד היה למלך אשכנז ויוסף גם הוא להטיל מסים קשים על היהודים. ויבחר מקרבם שני אנשים לפקח על עסקי הגביה ויתן להם הרשיון לשום בכלא את כל מי שיסרב לשלם את המס המוטל עליו.

ה. י״ח 1258 המלך אטאקאר מביהם אשר שפך את ממשלתו על ארץ מעהרין, עסטרייך, שטייערמארק, קערנטהען וקראן, הגין על היהודים היושבים בארצות ממלכתו. אלפהאנס העשירי מלך קאסטיליען עשה חסד את היהודים. היהודי דאן כאיג היה אצלו לשר אוצר המלוכה וגם את יוסף אחיו גדל וינשא. המון יהודים מלומדים, רופאים, עורכי דין, פלוסופים, בעלי חשבון ותוכנים היו יוצאים ובאים בארמונו. המלך אלפהאנס אסף אליו לעיר טולידה חמשים יהודים מלומדים בחכמת התכונה, וימלא את ידם לאסוף את כל ספרי התכונה הכתובים בלשון ערבית ולהעתיקם לשפת רומית. החכמים האלה חברו יחד את הספר הידוע על חכמת התכונה בשם „לוחות אלפהאנזא".

ה. כ׳ 1260 הײנריך השלישי מלך אנגליה גזר על היהודים לתת מס לאוצר המלוכה מכל ילד הילוד להם, ולבלי להשמיע קול גדול בבתי התפלה כי אם להתפלל בחשאי.

ה. כ״א 1261 רדיפות היהודים ע״י כהני הנוצרים בעיר נעאפאל. האפיפיור אלכסנדר הששי השתדל להגן עליהם, אך לא עצר כח להפיק את הפצו. הבישאף רופרעכט מעיר מאגדענבורג האשים את היהודים בחטאת לקיחת רבית וישימם במשמר. אחרי קבלו מאתם ששים אלף מארק לתשורה, קרא להם דרור. אזרחי העיר האלבערשטאדט הבטיחו את היהודים היושבים ביניהם להגן עליהם מחמת הבישאף. הײנריך השלישי מלך אנגליה הטיל מס חדש על היהודים.

ה. כ״ב 1262 אצילי העם באנגליה אשר כעסו על המלך הײנריך על המעיטו את זכיותיהם, בקשו למשוך אחריהם את כל אזרחי לאנדאן, ובראותם כי יד היהודים תכון עם המלך, הרגו שבע מאות אנשים מהם וישרפו בתיהם ובתי התפלה אשר להם.

ה. כ״ד 1264 הנסיך באלעסלויס מפאָלען נתן חוק בעיר קאָליש לתת ליהודים את חופש הדת ושאר זכיות.

ה. כ״ה 1265 בשוב הײנריך השלישי כמנצח מהמלחמה אצל עוועסהאם, נטה שלום להיהודים בכל ארץ אנגליה ויתן צו להשיב להם את כל הבתים והאדמה אשר גזלו מהם.

ה. כ״ז 1267 אספת כהני הנוצרים בעיר וויען נתנה חוקים מעיקים להיהודים, ועל פיה היתה שומה כי ישאו היהודים על ראשם מגבעות בעלות קצוות. הרמב״ן עזב את ארץ ספרד וילך לירושלים ויסד שם ישיבה ללמוד התורה.

ה. כ״ח 1268 במחיר אלף ליטרא שטערלינג התפטרו יהודי אנגליה את עצמם ממסים וארנוניות משך שלש שנה.

ה. כ״ט 1269 לודוויג העשירי מלך צרפת אסר על היהודים כי יהיה להם איזה אות על בגדיהם.

ה. ל׳ 1270 איסור מטעם הפארלאמענט באנגליה על היהודים לבלי קנות להם שדות או לקחתם אף בחכירה. פהיליפ השלישי מלך צרפת בראשית עלותו על כסא המלוכה נתן חוק כי כל הנכסים המטלטלים של היהודים שייכים המה להאצילים שיחסו בצלם, כי עדותם בנוגע

לאיש נוצרי פסולה, כי אסור להם לקחת עבד או שפחה נוצרית לביתם וכי מחויבים המה ללבוש בגדים משונים לפי החלטת הכהנים. צרות היהודים בצרפת ע"י החוקים האלה.

ה. ל"א 1271 היינריך השלישי מלך אנגליה מבקש מחדש מאת היהודים ששת אלפים מארק בעד עדוארד בנו להוצאותיו לנסיעתו לירושלים בראש נוסעי הצלב. בית התפלה אשר ליהודים בלאנדאן נהפך ע"י המלך לבית תפלה להנוצרים.

ה. ל"ב 1272 המלך היינריך השלישי שם בבית האסורים את היהודים אשר לא יכלו לתת לו את המס המוטל עליהם, ויענם באכזריות קשה. במותו יצאו לחפשי.

ה. ל"ד 1274 עדוארד הראשון בנו השב מארץ הקדש, חדש להטיל מסים על יהודי ארצו, ורק שני יהודים היו כיוצאים מן הכלל.

ה. ל"ה 1275 המלך עדוארד הראשון שם מס חדש על היהודים, ואלה אשר לא יכלו למלאות את תשלום המס, נשלחו במשך שלשה ימים מן הארץ. הוא הרשה ליהודים לקחת שדות בחכירה על עשר שנה, לבנות להם בתים ולסחר בארץ אך ביום דוקא.

ה. ל"ו 1276 בבייערן תחת ממשלת לודוויג השני נתן צו לגרש את היהודים.

ה. ל"ט 1279 עדוארד הראשון צוה להמית מאתים ושמונים מיהודי לאנדאן שנאשמו ע"י עלילות שוא בעון עשית מטבעות מזוייפות ויהודים רבים ממקומות אחרים הביא לבית האסורים. בעת ההיא השתדלו גם הכהנים הנוצרים מצדם לאנוס את היהודים לעבור על דתם.

ה. מ"ב 1282 המלך זאנקטיוס הרביעי מקאסטיליען לקח מאת היהודים את כל זכיותיהם והחוקים הטובים הנתונים להם מאת המלך אלפהאנס.

ה. מ"ה 1285 בעיר מינכען העלילו על היהודים כי רצחו נפש ילד נוצרי, ההמון התנפל על היהודים לעשות אתם כלה, והמה התמלטו אל בית הכנסת. הנוצרים שלחו את בית התפלה באש ומאה ושמונים יהודים עלו על המוקד.

ה. מ"ז 1287 מעיר בערן גרשו כל היהודים ע"י עלילת דם. המלך האשכנזי רודאלף לבית האבסבורג עמד בפרץ להגן עליהם ולהושיבם אל מקומם, אך פתאום נאלץ לעזוב את העיר. נוצרי קנאי אחד בשם רינדפלייש קם בארץ השוואבים ויתאמר למשיח שלוח ממרום להאביד את היהודים. בעזרת המון עם רב אשר האמינו בו נסע בכל ערי השוואבים ויתנפל על היהודים ויבוז את כל עמלם ויגיעם וימת מהם עם רב לבלי חמלה. אזרחי רעגענסבורג התמרמרו על תועבות רינדפלייש ויבקשו ממנו אות כי אמת יהגה חכו.

ה. נ' 1290 עדוארד הראשון מלך אנגליה נתן צו לכל היהודים בממלכתו לעזוב את הארץ וכל השב אליה מות יומת. כהני הנוצרים ואפרתי העם הקריבו להמלך תשורה יקרה על הנזק הגדול אשר הוסב לו ע"י יציאת היהודים מן הארץ. הנודדים היהודים הוצגו ככלי ריק, כי הנוצרים לקחו מהם בטרם עזבם את הארץ את כל אשר להם. חמשה עשר אלף יהודים יצאו מאנגליה לבקש להם מנוח. בארץ הפראנקען והשוואבים שרפו היהודים בעצמם את כל הונם ורכושם למען אשר לא יפלו בידי צורריהם. היהודי סאדדעבלאט שהיה לרופא אצל הכליף ארגהון בן אבאקא בבגדד, נתעלה למעלת ראש הפחות במדינה. אחרי ארבע שנה לעבודתו, התנפלו עליו אחדים מהמושלמנים וירצחוהו נפש, ואתו עמו עוד יהודים רבים.

ה. נ"ג 1293 מות ר' מאיר בן ברוך מרוטענבורג בבית האסורים אשר ישב בו שבע שנה במצות המלך רודאלף. המלך הנ"ל צוה לבלי להביאו לקבורה.

ה. נ"ה 1295 איש יהודי בשם שמואל היה מורה לפערדינאנד מלך קאסטיליען בהנהגת המדינה. ויהודי שני בשם דאן שמואל היה ממונה על גנזי ממלכתו, ויהודי שלישי בשם דון שמואל היה רופא ביתו.

ה. נ"ח 1298 ר' דוד נכד הרמב"ם הפיץ תורה ברבים בעיר אלקאהירא.

ה. ס"ג 1303 ר' זיסקינד פיזעץ השיג במחיר כסף רב את הרשיון להביא את ר' מאיר מרוטענבורג לקבורה בבית הקברות אשר לבני ישראל בעיר ווארמס.

ה. ס"ה 1305 רבינו אשר בן ר' יחיאל תלמיד ר' מאיר מרוטענבורג, בא לספרד ויהי לרב בעיר טולידה. ר' שלמה בן אברהם בן אדרת רב בעיר ברצלונה אסר על לומדי התורה שעוד לא הגיעו לשנת החמש ועשרים ללמוד את הפלוסופיא היונית, ויחרים את העובר על דבריו. הפלוסוף ר' ידעיה הפניני בן אברהם מברצלונה הנודע בשם הבדרשי, מחבר ספרים אחדים ותפלות שונות, דבר בלשון מדברת גדולות בשבח חכמת הפלוסופיה ויתנגד להחלטת ר' שלמה. בעיר אווילה קם איש יהודי שהתאמר לנביא.

ה. ס"ו 1306 פהיליפ הרביעי מלך צרפת אשר הגדיל ויאדיר את הונו ורכושו מחורבנם של בני ישראל וישם עליהם מסים כבדים מנשוא, גרש את היהודים מארצו אחרי אשר לקח מהם בתחלה את כל עמלם ויגיעם.

ה. ס"ט 1309 בעיר פולדא נאשמו היהודים ע"י עלילת שוא כי קשרו קשר על הנוצרים, והאחרונים הרגו מהם כשש מאות איש לפי חרב.

ה. ע"ב 1312 רדיפות היהודים בקאסטיליען אחרי מות המלך פערדינאנד הרביעי.

ה. ע"ד 1314 גרוש היהודים מארץ בייערן ע"י לודוויג מלך אשכנז. בכל ערי אשכנז פנו ליהודים רחובות מיוחדים לשבת.

ה. ע"ה 1315 המלך לודוויג העשירי נתן הרשיון להיהודים

לב"ע | אספה"נ

המגורשים מארץ צרפת לשוב אל הארץ על משך י"ב שנה, והיהודים נתנו לו בשכר הרשיון הזה סך 122.500 ליווּרעעס.

ה. ע"ט 1319 בעיר טולאוזע שרף האינקוויזיטור בערנהארד שתי עגלות מלאות בספרי התלמוד.

ה. פ' 1320 מסע הצלב מחדש ע"י ארבעים אלף רועים אשר הלכו מעיר לעיר בדרכם לקבר הנוצרי, ועל כל מדרך כף רגלם עשו שמות ביהודים ויתנפלו עליהם וישללו ויבוזו את כל אשר להם וימיתום במות נורא ואכזרי עד מאד. ממאה ועשרים קהלות ישראל בצרפת וספרד הצפונית לא נשאר כל שריד ופליט. המלך פהיליפ ע"י התעוררות האפיפיור קלעמענס החמישי קבץ את חילו וישלחם לקראת השודדים ויקחו רבים מהם בשבי ואת רבים מהם תלו על העץ. בעיר אראגאן אשר שמה נמלטו השודדים על נפשם, הוציאם המלך יעקב השני להורג. דון יהודה, אחד מאדירי התורה, היה לשר על גנזי המלוכה תחת ממשלת המלך דיאניזיוס הצדיק בפארטוגאל. ר' אשר מטולידה היה נכבד עד מאד בעיני דון יואן עמנואל מושל קרדובה.

ה. פ"א 1321 מחלת צרעת נוראה שולטת בצרפת. עלילת שוא על היהודים כי ישליכו רעל ומרורות פתנים בבארות להמית את הנוצרים. הרג ואבדן ביהודים ע"י העלילה הזאת. בעיר חינאן העלו שמונה ועשרים יהודים על המוקד. גרוש היהודים מעיר פאריז, העשירים הושמו בבית האסורים ובמחיר מאה וחמשים אלף פראנק יצאו לחפשי.

ה. פ"ח 1328 היהודים חלקו כבוד גדול להמלך לודוויג בעלותו על כסא המלוכה ויושיטו לו ספר תורה לאות יקר. פרעות בעיר נייווארא אשר בצרפת. הרבה אלפים יהודים בערים שונות נהרגו לפי חרב בעלילת הלואת כסף בנשך ומרבית. מות רבינו אשר מטולידה. בניו: ר' יהודה ממלא מקומו ברבנות העיר טולידה, ור' יעקב בעל הארבעה טורים, שהלך בעצת אחיו להשתקע בארץ אשכנז.

ה. פ"ט 1329 אלפהאנס התשיעי מלך קאסטיליען נתן צו להיהודים הנושים כסף מהנוצרים כי יגבו מהם רק שלשה חלקים מהחוב המגיע להם. השתדלות הכהנים הנוצרים בקאסטיליען להגביל את מספר היהודים בערים רבות.

ה. צ"ו 1336 קאזימיר השלישי מלך פולין הפליא לעשות חסד את היהודים הרבים החוסים בצלו ויתן להם משפטים צדיקים וחוקים יחיו בהם. מצות פהיליפ הששי מלך צרפת לבל יהין איש לשלם את נשיו להיהודים.

ה. צ"ז 1337 באוויגנאן, מקום מושב האפיפיור, נמנה ונגמר כי לא ישאלו הנוצרים בעצת רופאים יהודים. בעיר דעקענדארף בבייערן, התמרמרו הנוצרים על היהודים ע"י עלילת דם, והנסיך הייגריך מלאנדסהוט פזר במכתב גלוי תהלה וכבוד לאורחי דעקענדארף על התנפלם על היהודים להרוג ולאבד אותם, ויתן להם למנחה את כל רכוש היהודים הנהרגים והנרצחים ובכסף לבנות בו בית תפלה. אכר אחד בשם ארמלעדער מנסיכות נאססוי אסף אליו המון אכרים ויסיתם להשמיד את היהודים. בראש גדודי חילו שטף ועבר בכל הארץ ובכל מקום שנפלו היהודים בידו, המית אותם באכזריות נוראה ונמרצה עד מאד. המלך לודוויג מבייערן השקיט את הפרעות ואת ארמלעדער ראש השודדים המית.

ה. צ"ח 1338 רדיפות היהודים בזאקסען, ביהם, עסטרייך, בייערן וקערנטהען, ע"י עלילת שוא כי ישימו רעל בבארות המים. רבים מהם ענו ביסורים קשים ונוראים ורבים נהרגו בחרב. ידי המלך לעשות קץ להרדיפות האלה, לא עשו תושיה.

ה. ק' 1340 המלך פהיליפ הששי גזר על היהודים להמיר את דתם, או לעזוב את הארץ. היהודים בחרו ביציאה מן הארץ.

ה. ק"ד 1344 לודוויג הראשון מלך אונגארן גרש את היהודים מארצו.

ה. ק"ו 1346 החברה הנוצרית בשם „בעלי התשובה" התפרצו לעיר פראנקפורט ע"נ מאיין ויחלו להכות את היהודים, והמה התיצבו נגדם והעיר נהפכה לשדה קטל, ודמי ישראל נשפכו כמים הנגרים ארצה, ורק בידי מעטים צלחה להמלט על נפשם.

ה. ק"ז 1347 בהערים קרעמס וסטאין באויסטריה התנפלו הנוצרים על היהודים לפתע פתאום ויבוזו את כל רכושם ובתיהם שלחו באש.

ה. ק"ח 1348 דבר נורא בצרפת. עלילה על היהודים כי ידם במעל הזה, רבים נשפטו בחרב ובאש והממשלה לקחה את כל הונם ורכושם. בספרד נתנו ליהודים רחובות מיוחדים לגור.

ה. ק"ט 1349 בלי חמלה נהרגו היהודים, האפיפיור והמלך קראו תגר על פורעי הפרעות.

ה. ק"י 1350 דאן שמואל הלוי הנגיד היה לשר האוצר אצל פעטער האכזר מלך קאסטיליען.

ה. קי"ג 1353 עפ"י בקשת דון שמואל את המלך, נתן הרשיון ליהודי טולידה לבנות להם לתלפיות שני בתי תפלה.

ה. קט"ו 1355 דון הייגריך מטראסטאמארא אחי המלך פעטער, בבקשו לעלות בחזקה על כסא המלוכה בקאסטיליען, וילכוד אחד ממגרשי העיר ועשה שמות באלה אשר קמו לשטן לו שהיו בתוכם גם יהודים רבים, בימי הפרעות האלה המית ר' יהודה בן רבינו אשר בידיו את אשתו והותנתו ואחרי כן את עצמו, למען אשר לא יפול בידי הלוחמים האכזרים ולא יתעללו בו. חיל הייגריך עשה נקמות בכל המון היהודים אשר פגע בדרכו מטולידה.

ה. ק"ב 1360 דון שמואל לוי הוכה בלשון לפני המלך, וינתן בבית האסורים וכל רכושו נלקח לאוצר הממשלה. מותו ע"י יסורים קשים. ר'

לב"ע | אספה"נ

מתתיהו עזב את ספרד ויבא לצרפת, וקארל בן המלך יאָהאן הרים אותו לרב ראשי על היהודים הנמצאים בצרפת.

ה. קכ"א 1361 להיהודים בצרפת נתנו זכיות אחדות.

ה. קכ"ג 1363 גזרת המלך יאהאן על היהודים לנשוא אות על בגדיהם.

ה. קכ"ה 1365 בביהם נתן המלך יאהאן חוקים לא טובים ליהודים. שם עליהם מס גדול להוצאות מלחמותיו.

ה. קכ"ט 1369 בימי מלחמת היינריך את פעטער אחיו, נפלו כעשרים ושמונת אלפים יהודים לפי חרב הלוחמים. היהודי דון דוד נעגראָ היה לשר בית המלך פערדינאנד בפורטוגאל, ויהודי אחר בשם דון יהודה מנה לשר האוצר.

ה. ק"ל 1370 המלך היינריך בקאסטיליען הטיל על היהודים מסים וארנוניות חדשים על נכסיהם. ר' יוחנן בן ר' מתתיהו בצרפת ממלא מקום אביו ברבנות אחרי מותו.

ה. קל"ד 1374 בעד שלשת אלף ליוו־עס במטבעות זהב, נתן קארל החמישי מלך צרפת ליהודים לשבת בארצו עוד זמן עשר שנים במחיר 3000 ל"ש אחרי עבור העשרים ושש שנה שהותר להם לגור בצרפת.

ה. ק"מ 1380 ההמון בפאריז התנפל על היהודים ועשק את רכושם, גזלו את בניהם מידיהם ויוליכום אל בתי התפלה ויביאו אותם בחיק האמונה השלטת.

ה. קמ"ט 1389 בעיר פראג התנפל העם על היהודים ויהרוג כמה אלפים נפשות ואת בתיהם שלח באש, גם הרסו את קברות אבותיהם, והמלך ווענצעל לא עשה בהם שפטים על מעלליהם הרעים.

ה. ק"נ 1390 אחרי מות יואן הראשון מלך קאסטיליען, עורר הבישוף פערדינאנד מארטינעגץ בבית התפלה בסעווילא את ההמון בדרשותיו לרדוף את היהודים. ההמון שמע לדבריו ויתנפלו על היהודים וישמו את נויהם ויעשקום וירוצצום לבלי חמלה. מגרש העיר מקום מושב היהודים היה למאכלת אש, והיהודים הנמלטים על נפשם אשר נפלו בידי הרוצחים נאנסו לעבור על דתם. גרוש היהודים מעיר קוועדלינבורג. היהודי דון יוסף היה לרופא המלך דון יואן הראשון מפארטוגאל.

ה. קנ"א 1391 פשט ההמון במצות הבישוף ברהובות היהודים ויעשקו את כל אשר להם, ובהוותם כי לא נענשו על תועבותיהם, הוסיפו להרוג כארבעת אלפים יהודים. יהודים רבים נאנסו להמיר דתם. ככל התועבות האלה נעשו ליהודים בכל ארצות חצי אי הפירעניען. בשבעים ערים שונות עשו ביהודים הרג ואבדן, ורבים נאלצו לעבור על דתם למראה עין, למען הנצל מהרדיפות האיומות. אחדים מרבני ישראל היותר מפוארים, כמו: ר' יצחק בן ששת (ריב"ש) מסרגוזה, ותלמידו ר' שמעון בן צמח (רשב"ץ) נכד מבאר התורה ר' לוי בן גרשום (הרלב"ג), הצליחו להמלט מידי השודדים.

ה. קנ"ב 1392 הריב"ש ברח לעיר אלגיר ויהי שם לרב, קבל משרת השופט הראשי על כל קהלות ישראל באלגיר. הרשב"ץ תלמידו שהיה מלומד גדול גם בחכמת החשבון ותורת התכונה וידיעת משפטי המושלמנים ובשאר המדעים, עמד לימין מורו ויעזרהו בעבודתו.

ה. קנ"ד 1394 בארצות איי אפריקא עלה מספר היהודים למעלה ראש. ויצליחו במסחר עבודה וחרשת המעשה אף עשו חיל בתורה וחכמה גם נהנו מזכות אזרח. אחרי עבור שלש שנים משפיכות הדם בקסטיליא נתן צו מאת המלך לבלי הרע ליהודים. הבישוף מטולידה חשב את הדבר לחטאה. קארל הששי מלך צרפת גזר על היהודים שחדלו לשלם לו את המסים הכבדים אשר שם עליהם, לצאת מן הארץ. כל היהודים הלכו לעלזאס ולארץ אשכנז. הרשב"ץ היה אחרי מות ר' יצחק לרב הראשי באלגיר.

ה. קס"ו 1406 בחשתדלות הדאָמיניקאַני ווינצענץ פעריער (יהודי מומר) מורו ומלמדו של דון יואן, אשר מלך תחת היינריך מקאסטיליען, נפתו יהודים רבים להמיר דתם. מספר היהודים המומרים הנקראים בשם „אנוסים", נתרבה בימים האלה.

ה. קס"ז 1407 בעיר קראַקוי בפולין נאשמו היהודים כי השליכו אבנים על כהן נוצרי, ההמון התנפל עליהם ויכם מכות נמרצות ואת בתיהם שלח באש. יהודים רבים המירו דתם.

ה. ק"ע 1410 בעיר סעגאָוויא נאשמו היהודים בעלילת דם. במצות אלמנת המלך היינריך בן דון יואן הראשון, ענו היהודים באכזריות נוראה. גם היהודי דון מאיר אלווארעץ שהיה רופא המלך היינריך, נגזר לגזרים בתוך המון היהודים ההרוגים, ובית התפלה לב"י בסעגאָוויא נהפך לבית תפלה להנוצרים.

ה. קע"ב 1412 בספרד נגזר על היהודים לשאת אות על בגדיהם ולבלי התקבל לכל משרה וכהונה אצל הממשלה. יהודי ספרד ובראשם הרבה רבנים גדולים, כתבו מכתב התנצלות והצטדקות מוכיח ישרת לב היהודים המכהנים פאר בעבודת המלוכה ועל דרשם טובת המדינה ואשרה.

ה. קע"ג 1413 הרופא יהושע מלאָרקי הנקרא אחר המירו את דתו בשם היראָנימוס דע סאַנקטא פע, דבר על לב האפיפיור בענעדיקט השלשה עשר יליד ספרד, כי יאסף אספה מחכמי היהודים, להוכיח להם אמתת דת נצרת מכמה מקומות בהתלמוד. האפיפיור קבל בשמחה את עצתו. רבני היהודים בחרו

לב"ע	אספה"נ

לב"ע	אספה"נ	
		מקרבם את הרב דון ווידאל בן בינבינשתי שהיה מלומד גדול גם בשפת רומית, להיות להם לפה על האספה. הירָאנימוס הודיע בקהל את דרשותיו נגד התלמוד. דון ווידאל ור' יצחק נתן מעתיק ספר הקונקורדנץ משפת רומית לערבית, הוכיחו צדקת התלמוד ובערות הירָאנימוס.
ה. קע"ה	1415	בעיר פֿעץ נתן מאת המלך מגרש מיוחד ליהודים לשבת, למען אשר לא יגעו בהם שונאיהם המושלמנים לרעה.
ה. קע"ו	1416	האפיפיור בענעדיקט השלשה עשר התקצף על אחרית האספה, ויתאמץ לאנוס את היהודים ביד חזקה להמיר את דתם. רבים מהאנוסים השבים אל דת ישראל נשללו ונהרגו במצותו. החרים ספרי התלמוד. פוילוס מבורגאס סגן האפיפיור הוכיח את צדקת פעולתו בכתבי פלסתר נגד היהודים. ר' משה סגעראָנא העריך מאמרי מחאה נגד כתבי פוילוס.
ה. קע"ז	1417	היהודים חלקו כבוד גדול להאפיפיור מארטין החמישי ביום עלותו לכהונה.
ה. קע"ט	1419	האפיפיור מארטין החמישי בטל את כל גזירות האפיפיור בענעדיקט השלשה עשר על היהודים ויתן צו לבלי הפריע את מועדיהם. החלטת אספת רבני היהודים בעלזאסס כי רק להרב אשר יקבל מאת גדולי התורה את השם „מורנו" יש הצדקה לעשות דבר בפומבי בעניני דת ודין. מנהגים שונים ונוסחאות שונות בתפלה הבדילו את יהודי אשכנז מיהודי עסטריך, ביהם, מעהרין, שלעזיען ופולין.
ה. קפ"ב	1422	האפיפיור מארטין החמישי חשב לחטאה לכהני הנוצרים המשתדלים להעביר את היהודים על דתם, ויתן להם צו לבלי לדרוש ברבים על אודות היהודים.
ה. קפ"ג	1423	גרוש היהודים מעיר כאֶלן לרעאין.
ה. קפ"ט	1429	חוק חדש בפארטוגאל כי היהודים והערבים ישאו אות על בגדיהם. המלכה יאָהאַננא השניה מנעאפּאָל שמה מס כבד על היהודים, בחפצה לקנות בכסף הנלקח מאתם את קבר דוד המלך מאת התוגרמים.
ה. ק"צ	1430	גרוש היהודים מעיר שפייער ע"י אזרחי הנוצרים.
ה. קצ"א	1431	האפיפיור אוגעניוס הרביעי חדש את הגזירות הנושנות על היהודים. החליט באספה בעיר באזעל להכריח את היהודים לשמוע דרשות הכהנים בבתי תפלתם. אסר על הנוצרים לבא במשא ומתן את היהודים ועוד גזרות רבות.
ה. תקצ"ד	1434	הרג רב ביהודי וואָרמס מהאזרחים הנוצרים. המלך עדוארד ופארטוגאל נתן חוק שלא למנות יהודים וערבים למשרות אצל הממשלה.
ה. תקצ"ט	1439	רדיפות היהודים ע"י תבערה שפרצה בעיר גלאגוי בסיליזיא והרבה מהם הומתו.
ה. ר"ז	1447	הנוצרים מעיר ליגנוץ גרשו את היהודים היושבים שמה

לב"ע	אספה"נ	
ה. ר"י	1450	ר' ישראל איססערלין בעל ספר „תרומת הדשן", יושב בעיר ווינעריש ניישטאָדט ונודע לשם ולתהלה. באטליען העליונה כמו: בסאווייען, פיעמאָנט, לאמבארדיי וקירכענשטאט רב מספר היהודים. התחזקות למוד התורה שמה בבוא שמה כמה רבנים מארץ אשכנז וצרפת.
ה. רי"ב	1452	ר' יצחק אבוהב היה חשוב עד מאד בעיני אלפונס החמישי מלך פארטוגאל. פרעות נגד היהודים בקורדובה. המון רב נהרגו באכזריות נוראה ובתיהם היו למאכלת אש.
ה. רי"ג	1453	לכידת קונסטנטינופול ע"י התוגרמים. ממלכת ביצאנץ נפלה. אחרי סערת המלחמה היתה הרוחה להיהודים בתוגרמה ומחמד השני הטה להם חסד.
ה. רי"ד	1454	בימי יאהאן השני מלך קאסטיליען, מרבים כהני הנוצרים להעיק וללרוץ את היהודים ולהסית בהם את ההמון ולהכות את האנוסים בלשון לפני המלך. אך הוא לא הטה אזנו לדבריהם והאנוסים הרבו להטיב לאחיהם ובני אמונתם מלפנים.
ה. רט"ו	1455	גזירת לאדיסלאוים פאסטהאמוס מלך ביהם ואונגארן לגזול מאת היהודים את ילדיהם בני שבע שנה לחנכם על ברכי דת הנוצרית, גרוש היהודים מארבעים ערי בייערין, במצות המלך לודוויג העשירי. כל הנודדים האלה אחזו דרכם לערי אטליא העליונה. היהודים נושאים משרות בממלכת אלפהאנס החמישי מלך פארטוגאל.
ה. רכ"ב	1462	בפראנקפורט אם מיין נתן ליהודים מגרש מיוחד לשבת. בעיר מודיגה בעיר טולוזה במדינת אראגאן הומת ע"י אחד השרים היהודי גאון הממנה על המס. המלך דון יואן השני מאראגאן עשה נקמות בהרוצח.
ה. רכ"ד	1464	מעיר קראקוי גרשו כל היהודים, אך נתן להם מגרש מיוחד במבוא העיר לשבת בו. רופא יהודי גרש מעיר וויען על רפאו חולים שמה למרות חוקי הכנסיה הנוצרית.
ה. רכ"ה	1465	פרעות בין אזרחי קאסטיליען. הייגריך הרביעי ירד מעל כסא המלוכה ואלפהאנס אחיו בא על מקומו. למען החליש כח המחזיקים בהייגריך, התנפלו גדולי העיר סעווילא על היהודים והאנוסים בחמת רצח. הנסיך מידאניה ממעדינא הקים את הסער לרממה.
ה. רכ"ו	1466	ר' גרשון, יהודי אשכנזי, הדפיס בפעם הראשונה את חמשה חומשי התורה.
ה. רכ"ח	1468	אביאבער, רופא יהודי, רפא את עיני המלך יאהאן השני מאראגאן ויהי לו לאוהב ורע.
ה. ר"ל	1470	ר' משה קאפסאלי רב קאנסטאנטינופול ועוד רבנים אחרים בתוגרמה חפצו לשפוך ממשלתם גם על כל המון היהודים אשר נקבצו באו לארץ תוגרמה מכל קצוי תבל ולעשותם כלם לעדה אחת. הקהלות מאנו

לב"ע		אספה"נ
		להביא צוארן בעול הרבנים . ר' יוסף קאלאן מפאוויה , אחד מאדירי התורה עמד לימין היהודים הגרים נגד קאפסולי .
ה. רל"ב	1472	ר' יעקב יחיאל לאאנס מלומד גדול בשפת עבר , רע ומורה שפת עבר להנוצרי יאהאן רייכלין .
ה. רל"ה	1475	גרוש היהודים מעיר באמבערג .
ה. רל"ז	1477	שיבת רבים מהאנוסים לדת ישראלי . חרון אף המלכה איזבל מקאסטיליען על זה . יסדה בית משפט האינקוויזיציה בסעווילה לענוש קשה את השבים לאמונת ישראל. קיום האינקוויזיציא מאת האפיפיור סיקסטוס הרביעי . היהודים קוראים תגר בכפר גלוי על פעולות איזבל ועל הדת הנוצרית , הכהן הנוצרי מורת המלכה עונה על דברי היהודים .
ה. ר"ם	1480	האינקוויזיציה הנוראה בספרד תחת ממשלת פערדינאנד מאראגאן . עם הנוצרים מתנגד להאינקוויזיציאן ולתועבותיה . אנוסים רבים פנו לעזרת רוזנים ונסיכים שונים
ה. רמ"א	1481	הרוזנים והנסיכים קבלו פקודה למסור האנוסים הנמלטים אליהם , ואם לא , יוקח מאתם כל הונם ורכושם . בעיר סעווילה הועלו מטעם האינקוויזיציאן מאתים ושנים אנוסים על המוקד ובערי המדינה נשרפו כאלפים איש . שבעים ותשעה איש הושמו במאסר לשבת בו כל ימי חייהם ושבעה עשר אלף איש נענשו בעונשים אחרים .
ה. רמ"ב	1482	האפיפיור סיקסטוס הרביעי לקח ככף תועפות מהאנוסים , והשתדל לצדד בזכותם .
ה. רמ"ג	1483	הדמיניקאני טארקווע֗מאדא ראש האינקוויזיציאן , יסד אינקוויזיציאן גם בערים אחרות , על ידו תושבי ספרד נצערו ע"י אכזריות האינקוויזיציא .
ה. ר"נ	1490	גרוש היהודים מהערים אולם וגענף ע"י האזרחים הנוצרים .
ה. רנ"ב	1492	גרוש היהודים מעיר גאלאטץ ע"י האזרחים . יהודי ספרד נתנו תועפות זהב להוצאות המלחמה נגד שארית הערבים בגראנאדא , בעד הבטחת הממשלה להגן עליהם . גזרת המלך פערדינאנד לפתע פתאום כי כל היהודים יצאו מארצו אם לא ימירו כלם את דתם . גלות ספרד . העשיר והמלומד הגדול דון יצחק אברבנאל בן דון יהודה אברבנאל הנמלט מסעווילה לליסאבאן , אשר אחרי מות המלך אלפהאנס החמישי נהדף ממשכרתו אצל ממשלת פארטוגאל וינס לקאסטיליען ויהי שם נכבד ונעלה עד מאד בעיני היהודים ובעיני המלך והמלכה אשר נתנו אמונתם בישרת לבבו ובצדקתו , — התנפל לרגלי המלך והמלכה בבכי ובתחנונים לבקש רחמים על עמו במחיר אוצרות כסף וזהב , אך טארקוועמאדא סכל עצתו ויהפוך לב המלך והמלכה להכחיד היהודים מקרב הארץ , כששים רבוא יהודים יצאו בראש גולים מספרד , ויאחזו דרכם לפארטוגאל , לתוגרמה ,

לב"ע		אספה"נ
		לאפריקה , צרפת ואיטליה . בדרכם מצאו אותם צרות רבות ורעות ויסבלו רדיפות ותלאות איומות ומצוקות נוראות .
ה. רנ"ג	1493	יאהאן השני מלך פארטוגאל קבל את השלשה ושמונים אלף היהודים גולי ספרד שבאו לארצו על משך שמונה חדשים , בתנאי שאם לא ימירו במשך הזמן הזה את דתם , יעשם לעבדי עולם . ר' יהודה חיות רב מלומד גדול , גלוה לחברת הצירים בעברם ארחות ימים במצות יאהאן השני לגלות ארצות ומדינות , ואתו עמו נמצאו עוד יהודים אחדים במלאכות זו . דון יצחק אברבנאל אשר הלך ברצונו הטוב בגולה את בני עמו , התישב עם בני משפחתו בחצר המלך פערדינאנד בנעאפאל אשר בא אליה יחד עם פליטים רבים מקארטהאגענא . גרוש היהודים מעיר מאגדעבורג . במעקלענבורג נשרפו יהודים רבים , ורבים גורשו מן העיר . יהודי פארטוגאל הודיעו את חפצם אחרי עבור השמונה חדשים המוגבלים לישיבתם , לעזוב את הארץ .
ה. רנ"ד	1494	דון יצחק אברבנאל מלוה את המלך אלפהאנס בן פערדינאנד הנלחץ והנדכה ע"י הצרפתים עד מעסינא . היהודים הנשארים בפארטוגאל מקבלים עליהם דת נצרת ברצון ובאונס , ואחרים מהם בחרו להחזיק בדת ישראל ולהיות עבדי עולם להממשלה .
ה. רנ"ה	1495	עמנואל מלך פארטוגאל אחרי יאהאן השני נתן חפשה להעבדים היהודים , אך הרשה להם לשבת בארצו רק שמונה ירחים אם לא ימירו במשך זמן זה את דתם , אחרי עבור שמונת ירחים , קבלו רבים דת נצרת עליהם אך למראה עין , ורבים עזבו את הארץ . היהודים המגורשים מכל ארצות חצי האי הפירעניען . יסדו בכל מקומות מושבותיהם קהלות מיוחדות בשם „עדת הספרדים" במנהגים שונים מאשר לאחיהם האשכנזים . גזרת מלך פארטוגאל על שארית היהודים ללכת מעיר ליסאבאן דרך הים באניות , בבואם אל העיר הנזכרה החליט המלך עמנואל לקחת מהם כל ילד בן ארבע עשרה שנה ולחלקם בין הנוצרים ולשלחם לשבת בהאיים החדשים אשר נגלו מקרוב . הגזרה הזאת הביאה על רבים מהיהודים יאוש נורא , עד כי המיתו בידיהם את בניהם , רבים המירו דתם , ואלה אשר נשארו באמונתם היו לעבדים כבראשונה ונשלחו להודו המזרחית . דון יצחק אברבנאל בשובו ממעסינא , העתיק את מושבו יחד את בני ביתו לקארפו ומשם למאגאפאלים , ושם חבר את כפריו הנשגבים .
ה. רנ"ז	1496	גזרה על היהודים בוועגעדיג ללבוש מגבעות צהובות . גרוש היהודים מעיר אפען באונגריא .
ה. רנ"ח	1498	גרוש היהודים מעיר זאלצבורג . אזרחי נירענבערג הקריבו להמלך מאקסימיליאן מאשכנז תשורה יקרה מהכסף אשר עשקו

מאת היהודים , בעד הרשיון לגרש את היהודים , והמלך נאות לבקשתם , וישלימו את חפצם . יהודים רבים מפליטי ספרד מתישבים בערי תוגרמה ונהנים מחקים ישרים וצדיקים , משיח שקר בשם ר' אשר (דוד) לאֶמליין מאויסטריה . סוף ממשלת היהודים במשך אלף שנה במחוז קראנגאנאר על האי מאלאבאר , ע"י מדנים בין אחים .

ה. רס"א 1501 חמס והרג ביהודי המגרש אשר במבוא העיר קראקוי . וולאדיסלאוו הרביעי מפולין מלך ביהם , הוציא חק המתיר את היהודים לשבת בארצו , וכי לא יהיו כל היהודים ערבים זה בזה .

ה. רס"ב 1502 המלך מאקסימילאן העלה את היהודי יוסף לאאנס (ראסהיים) לראש על כל היהודים אשר בארץ אשכנז .

ה. רס"ו 1506 הרג רב בהאנוסים בעיר ליססאבאן . אנשים לאלפים הומתו מידי הנוצרים אשר חפצו להשמיד כלה את כל יהודי פארטוגאל . יהודי שפייער עוסקים במלאכת ההדפסה . מדפיסים יהודים בקאנסטאנטינופול ובסאלוניקי .

ה. רס"ח 1508 מות דון יצחק אברבנאל בווענעדיג לשנת השבעים ואחת לימי חייו , בעיר פאדואה בא לקבורה . בני דורו של אברבנאל שהתענו בכל צרותיו , היו המופלגים אדירי התורה : ר' יוסף יעבץ מספרד שהעתיק מושבו למאנטוא ; ר' יהודה החיט ; ר' יצחק בן ערמאה בעל הספר „עקדת יצחק" ; ר' יוסף קארו מטולידה הנמלט מפארטוגאל לארה"ק בעל הספר „בית יוסף" על הטור והשלחן ערוך , ר' משה בן יצחק אלאשקר הנמלט מספרד למצרים ; ר' יעקב בן חביב בעל העין יעקב , ר' אברהם זכותי מחבר ספר „היוחסין" .

ה. ר"ע 1510 בברלין נשרפו שלשים יהודים ע"י עלילת דם . המלך מאקסימיליאן מאשכנז שם מס כבד על כל איש ואשה מהיהודים מבן שלש עשרה שנה ומעלה . המומר יאָהאַן פּפעפּפערקארן השתדל לפני המלך מאקסימיליאן לשרוף ספרי התלמוד ונושאי כליו . הנוצרי רייכלין הוכיח צדקת ספרי היהודים . חיל מלך פארטוגאל בלכדו את האי מאַלאַבאַר גרש את כל היהודים הנמצאים שמה , המלך מקאָבין קבל את הפליטים היהודים בסבר פנים יפות , ויתן להם כברת ארץ גדולה לשבת בה . ר' אליהו בן אברהם רב ושופט לעדת ישרון בקאנסטאנטינופול , מרביץ תורה וחכמה בקרב עמו .

ה. רע"ב 1512 רבי יוסף המון רופא הסולטאן סעלים הראשון בקאנסטאנטינופול .

ה. רע"ד 1514 רדיפות היהודים במצרים . בהשתדלות ר' אברהם קאסטרא הממונה על מעשה המטבעות אצל הממשלה , החיש להם השולטאן עזר , לזכר התשועה כתבו מגלה כעין מגלת אסתר ולקראנה ביום שנגאלו מצרותיהם בשם

„פורים מצרים" .

ה. רע"ט 1519 יהודים רבים ממגורשי ספרד , פנו בבקשת אל המלך קארל הראשון , כי יתן להם הרשיון לשוב לארצו , והוא השיב את פניהם ריקם . יהודי רעגענסבורג נאלצו לעזוב את העיר אחרי מות הקיסר מאקסימיליאן . אנוסי ספרד שלחו צירים מקרבם אל הקיסר קארל החמישי לבקש מאתו במחיר שמונה מאות אלף שקלי זהב להקל מעט את עול האינקוויזיציה האכזריה . הקארדינאל קסימענעס הסית לאשר ולקים את תקף האינקיוויזיציה . באונגארן ובארצות הסלאווים נתרבה מספר היהודים , ויעשו חיל בכל ענפי המסחר .

ה. רפ"ה 1528 חלק גדול מהיהודים המגורשים מעיר נירענבערג , ירו אבן היסוד לעיר פירשה .

ה. ר"צ 1530 הרב רבי יעקב פאלאק ממציא „הפלפול" . בהערים : בראָדי , לעמבערג , לובלין וקראקוי , נוסדו ישיבות גדולות ע"י יהוד פולין .

ה. רצ"ג 1533 יהודים רבים נמצאים באמעריקא , אשר בא שמה יחד עם השפאנים .

ה. רצ"ה 1535 איש יהודי יושב עיר טוניס הציל בחרף נפש חיי כמה אלפים מבני שפאַניען , אשר הקדישם שודד הים בארבאראסא מלך טוניס לטבחה ולהרגה , אחרי לכידת העיר טריפאָלים , גרשו הספרדים את היהודים מן העיר . גזרת פהיליפ מלך העססען גזר על היהודים לשמוע פעם אחת בשנה דרשות כהן נוצרי .

ה. ש' 1540 משנה המלך בנעאפאל בקש את הקיסר קארל החמישי כי יתן לו הרשיון לגרש את היהודים מן העיר . הקיסר מלא את תצונו , וכל היהודים עזבו את הארץ . רבים אחזו דרכם לצפון איטאליה ורבים לארץ תוגרמה . ר' משה בן יצחק אלשקאר מעיר מיצר (מצרים) הלך לירושלים . ר' יעקב בירב נמלט מקאסטיליה לפעץ ומשם דרך מצרים לצפת , ויהי לראש הישיבה . אספת חמשה ועשרים רבנים . ר' יעקב נבחר לראש עליהם ויתנו בידו הרשות למנות רבנים חדשים לפי דעתו וחפצו .

ה. ש"ו 1546 מות ר' יעקב בירב בצפת , ר' יוסף קארו בעל הב"י ממלא מקומו במשמרת הרבנות , ומרביץ תורה בצפת יחד עם ר' משה מטראַני הנקוב בשם „המבי"ט" .

ה. ש"ז 1547 קאסמים הראשון , הנסיך הגדול מטאָסקאַנא , נתן הרשיון ליהודים לשבת בערי פלאָרענץ , אך ברחוב מיוחד . ר' עובדיה בן יעקב ספורנו מקאזענא מי שהיה מורה בידיעת השפות להנוצרי הנודע רייכלין ויהי גם סופר ורופא מבואר , הקדיש לכבוד הייגריך השני מלך צרפת ס' ע"ד מה שאחרי הטבע שהעתיק לשפת רומית ואחרי כן גם את באורו לספר קהלת .

ה. ש"י 1550 מדפיסים יהודים בערי איטאליען ; גם בפראג , לעמבערג , לובלין וקראקוי מיסדים

לב"ע — אספה"נ

בתי דפוס לספרי עברית .

ה. שי"ב 1553 עריך נסיך ברוינשווייג , גרש את היהודים מארצו , היהודי שמואל אוסקווע חבר וכוחים בשפת שפאניה בנוגע לרדיפות היהודים .

ה. שי"ד 1554 האפיפיור יוליוס השלישי שרף כמה פעמים הרבה מספרי התלמוד . ספר דברי הימים למלכי צרפת מרבי יוסף הכהן היקר מאד לחקרי תולדות ישראל .

ה. שט"ו 1555 גזירת האפיפיור פאול הרביעי על היהודים לבלי לגור עם נוצרים במדור אחד , לבלי החזיק בביתם עברים מבני הנוצרים , לבלי בנות להם יותר מבית תפלה אחד בעיר ושלא להראות בחוצות קריה בלתי אם בנשאם אות ירוק על מעילם העליון . ליהודי רומא נתן מבוי מיוחד (געטטאָ) לשבת בו . וכן היה ברוב ערי איטאליה . היהודי דוד אשכלי אשר ערך כתב מחאה בלשון רומי על גזרת נתינת אות ירוק על בגדי היהודים , נענש בענש קשה ויבלה מפחות ימיו בבית האסורים .

ה. שט"ז 1556 היהודי יעקב קאנסינא מאראן , נבחר מאת הקיסר קארל החמישי להיות לציר שפאניה בחצר השולטאן במאראקקא . היהודים בנסיכת בראנדעבורג סבלו צרות רבות ע"י היהודי ליפאָלד מפראג שבא לברלין , שמנה אותו הקורפירשט יאָאַכים השני לראש ולנגיד עליהם .

ה. שי"ח 1558 יצחק קאנסינא מאראן היה אחרי מות אביו לציר מלך שפאניען במאראקקא .

ה. שי"ט 1559 האפיפיור פיוס הרביעי הביא רוח צח וטהור ברחובות הגעטטאָ ויקל מעט את מצבם . נתן להם חפש הדת והרשיון לקנות קרקע ולקחת אדמה בחכירה מאת הנוצרים .

ה. ש"כ 1560 עה"ק טבריה נבנתה מחדש ונוסדה בה ישיבה ללמוד התורה . משיח שקר במצרים .

ה. שכ"ה 1565 האפיפיור פיוס החמישי לחץ את היהודים בחזקת היד למכור את כל חלקי האדמה אשר קנו להם מכבר עפ"י רשיונו .

ה. שכ"ז 1567 בעיר מיץ התישבו ארבע משפחות מיהודים . דון יוסף נשיא מאנוסי ספרד , נמלט מחמת האינקוויזיציאן לאנטווערפען ומשם לוועגעדיג ואח"כ לקאנסטאנטינופול , שם גדל אותו השולטאן זאלים השני וישימהו למושל על שנים עשר איים בים היוני ויסב שמו להערצאָג פאן נאַקסאס . בהשתדלות דון יוסף באו הרבה מאנוסי ספרד לקאנסטאנטינופול וישובו בגלוי אל דת אבותם .

ה. שכ"ט 1569 האפיפיור פיוס הה' ישי החליט כי היהודים הנם מכשפים ויתן צו לגרשם מארצו . ורק בהעיר אנקאנא הותר להם לשבת .

ה. ש"ל 1570 סעלים השני שלח את ר' שלמה לוועגעדיג לכרות שמה ברית שלום עם שרי הרפובליק . בימי ממשלת פהיליפ השני יושבים יהודים בספרד . ר' עזריה די האָססי ממאנטובה , הוציא לאור את ספרו „מאור עינים" .

לב"ע — אספה"נ

ה. של"א 1571 מות ליפאָלד ראש היהודים מבראנדעבורג ע"י הנסיך יאָהאַן געארג הבא אחרי יאָאַכים למלוכה . גזרת יאהאן געארג על כל היהודים לעזוב את הארץ או להמיר דתם . כל היהודים מכרו בכסף נמאס את כל חפציהם וילכו רבים מהם לארץ באָהמען , ורבים לפולין . חבור השלחן ערוך והתפשטותו בישראל . ר' שלמה לוריא (מהרש"ל) מלובלין והרמ"א מקראקא מרביצים תורה בישראל .

ה. של"ג 1573 האפיפיור גרעגאר השלשה עשר מחקן לוח העתים , השתדל להעביר את היהודים על דתם , ויתן צו , כי כל איש יהודי מחויב לבא בכל שבת ושבת אל בית התפלה לנוצרים לשמוע דרשות הכהנים . מות מלומד גדול ממצרים שבא לצפת בשם ר' דוד אבי זמרא , בן מאה ועשר שנה . מספר רבני ישראל בכל ערי תוגרמה עלה למעלה ראש , ומהם הצטיינו רבים , בתורה ובחריפות , וביחוד רבני צפת . מות הגאון ר' משה איסרלש (רמ"א) בעל המפה על הש"ע מר"י קארו .

ה. של"ה 1575 ר' יוסף הכהן כלה כתיבת ספרו „עמק הבכא" על דבר צרות היהודים ורדיפותיהם בעתים שונות . יונדב , איש יהודי מטאראקקא , בעל חשבון גדול ותוכן מפואר וידע שמונה ועשרים שפות על בורין ויחבר ספרים הרבה על ידיעות וחכמות שונות , נפל בשבי וימכר לעבד .

ה. ש"מ 1580 בעיר אלקאהירא הפיץ תורה הרב ר' בצלאל מאשכנז . עדת היהודים בסאלוניקי בנתה לה בית ישיבה בעיר חברון .

ה. שמ"ה 1585 האפיפיור סיקסטוס החמישי בטל את כל הגזרות הקודמות על היהודים ויתן להם חקים טובים וישרים . הרופא והחכם הגדול , בתולדות הטבע , ר' דוד בן יצחק דע פאמוס הקדיש לכבודו את ספר המלים שהוציא לאור . תבערה נוראה ומגפה גדולה במגרש היהודים בעיר סאלוניקי . ע"י המקרים האלה נפסקה פעולת אבירי התורה . המקובל הגדול ר' משה קורדובירו העלה למעלה ראש את הישיבה בצפת .

ה. שמ"ז 1587 יהודים רבים באו לפרס ויעשו שם חיל במשלוח ידם .

ה. שמ"ח 1588 ר' גדליה בן יחייא השאיר אחרי מותו עשרים ואחד ספרים נכבדים ונשגבים ע"ד הפלוסופיא ותורת הדת , ובניהם גם ספרו „שלשלת הקבלה" .

ה. שנ"ב 1592 בשנה זו כלה ר' דוד גאנז מפראג לכתוב את ספרו „צמח דוד" . ר' ליב בן בצלאל (מהר"ל מפראג) ראש הרבנים במעהרן , דבר עם המלך רודאלף השני פנים בפנים , וישיג הרשיון מאתו להרים קרן הישיבות במעהרן וביהם שירדו פלאים בעת ממשלת הקיסר פערדינאנד הראשון .

ה. שנ"ד 1594 היהודים המגורשים מנסיכת ברוינשווייג

נתקבלו שנית לשבת במדינה זו. הספר „חזוק הדת" מאת ר' יצחק בן אברהם מטראק, מצא לו מהלכים בקרב היהודים באשכנז.

ה. שנ"ה 1595 השולטאן מחמד השלישי בא באמצעות היהודי גבריאל באנעוועגטורא לידי ברית מנוחת נשק עם מושל מלך ספרד.

ה. שנ"ו 1596 שאך אבבאס הגדול מלך פרס, איש עריץ בטבעו, הטיל מסים כבדים על היהודים היושבים בארצו ויגזור עליהם כי יגידו לו למתי יבא המשיח שהנם מחכים לו, ואם לא, יענשם בענשים קשים ומרים. היהודים בחפצם להמלט מחרונו, אמרו לו כי זמן ביאת משיח הוא לאחר שבעים שנה, ויעד בהם המלך כי אם לא יאמנו דבריהם ולא יבא אחרי זמן זה, מחויבים המה לקבל עליהם דת מחמד, ואם לא יחפצו בזה, יעשה אתם כלה, אך אם בא יבא, אז הרי הוא ובניו מוכנים ומזומנים לקבל עליהם דת ישראל.

ה. שנ"ח 1598 האפיפיור קלעמענס השמיני הרשה ליהודים לגור אך בשלשת הערים: רומי, אנקאנא ואויניון. פערדינאנד הראשון הנסיך הגדול מטאסקאנא, נתן ליהודים חפש המסחר בכל ענפיו וסעיפיו.

ה. שנ"ט 1599 היהודי חיים קאנסינא בן יצחק דמת, היה לציר שפאניען בחצר הסולטאן במאראקקא.

ה. ש"ס 1600 בתי דפוס לספרי ישראל בצפת ודמשק, אחד מרבני קאנסטאנטינאפאל הרבים, ר' דוד פרדו הולך לעיר אמסטרדם ויהי שם לרב. היהודים בדאמבעא אשר בארץ כוש, היו למס עובד להערבים.

ה. שס"ג 1603 המלך הײנריך הרביעי (ממשפחת הבורבאנים) בצרפת, נתן רשיון לארבע ועשרים משפחות מהיהודים לגור בעיר מעץ.

ה. שס"ד 1604 פהיליפ השלישי מלך ספרד נתן רשיון לרבים מהאנוסים לשוב לדת ישראל ולעשות דרכם לערי החוף אשר בארצות הנאורות (הולנדיא).

ה. שס"ה 1605 הממשלה בצרפת גרשה את היהודים היושבים במושבותיה אשר באמעריקא.

ה. שס"ו 1606 יהודי ספרד ופארטוגאל באמסטרדם בנו להם בית תפלה בשם „בית יעקב" על שם ראש מיסדי הקהלה יעקב טיראדא.

ה. שע"ד 1614 פרעות נוראות ביהודים בעיר פראנקפורט אם מיין ע"י שלשה נוצרים שהסיתו בהם את ההמון. בני ההמון התפרצו לבתי התפלה ויעשו שמות בכל כלי הקדש, קרעו את ספרי התורה לגזרים, שברו את המצבות על קברות היהודים ויסגרו את רחוב מגדם על מסגר, ולא נתנו את היהודים לשבת בעיר. הקורפירסט ממיינץ והנסיך מדארמ־שטאדט חרצו משפט מות על שלשת הנוצרים שהסיתו את ההמון לקצות ביהודים. הקיסר מאטהיאס נתן רשות ליהודים לשבת בעיר כבראשונה ולשלם להם כל הנזק הגדול, בתפים ובמחולות הובילו את היהודים אל העיר וסך 175919 שקלים נתנו להם בעד כל נזקיהם. יהודי פראנקפורט ע"נ מיין קבלו עליהם ועל זרעם לעשות מדי שנה בשנה את יום הרדיפות לחג ששון ושמחה ולקראהו בשם „פורים פינץ".

ה. שע"ה 1615 רדיפות היהודים בעיר ווארמס. האזרחים התנפלו עליהם ויגרשום מן המגרש אשר ישבו בו, ויהרסו בית התפלה שעמד על תלו כשמונה מאות שנה. מטעם הקורפירסט מהפפאלץ שלם ראש העיר סך אלף שקלים כסף ענושים ונהדף ממשמרתו.

ה. שע"ו 1616 ביום התשיעי לירח יאנואר שבו היהודים למושבותיהם בעיר ווארמס. ר' מרדכי מייזעל הזיל כסף מכיסו לבנות בית תפלה לתלפיות בעיר פראג ויכלל את יפיו ברב פאר והדר. תמך בידי לומדי התורה בא"י ובפולין וירם את קרן הישיבות שמה.

ה. שפ"ג 1623 בהאמבורג עיר החפש התישבו יהודים רבים, ויבנו להם בית תפלה. המלך פערדינאנד השני גער בנזיפה על ראשי בית מועצת העיר על תתם הרשיון להיהודים לבנין בית התפלה.

ה. שפ"ד 1624 ההולאנדים הרשו להיהודים לגור בבראזיליען.

ה. שפ"ה 1625 ר' יעקב בן יצחק חבר את הספר בעד הנשים בשם „צאינה וראינה". הבערה גדולה שניה בעיר סאלאניקי. לדת שבתי צבי בעיר סמירנא.

ה. שצ"ד 1634 התישבות היהודים בהכפרים לאנגאוו וערינגען בארץ שווייץ.

ה. שצ"ט 1639 דוד נשיא יסד בקאכעננע אשר באמעריקא הדרומית מושב בעד היהודים. היהודי בענעדיקטוס דע קאסטרא היה לרופא המלכה כריסטינע משוועדען. הרבנים ר' יואל סירקיש (ב"ח) ור' יושע פאלק (סמ"ע) בקראקא מרביצים תורה בישראל והרבנות בפולין פורסת מצודתה על רוב יהודי איירופא.

ה. ת"א 1641 מעיר אמסטרדם יצאו חמש מאות יהודים לבראזיליען בלוית הרבנים משה רפאל דע אגולאר ור' יצחק אבוהב.

ה. ת"ג 1643 כבוד שבתי צבי בעיני המון היהודים הולך הלוך וגדול. מספר תלמידיו שומעי לקחו עלה למעלה ראש.

ה. ת"ז 1647 אוריאל אקאסטא החרם מטעם רב עדת הפורטוגיזים באמסטרדם על הקילו בכבוד הדת. המית את עצמו בקנה רבה.

ה. ת"ח 1648 שבתי צבי התאמר למשיח ולפודה את ישראל מכל צרותיו. הרבנים בעיר סמירנא החרימוהו ויתירו דמו. שבתי צבי נמלט לסאלוניקי. חרצו הרבנים עליו משפט מות אך הוא נס לירושלים ויפץ שמה ברבים את תורת הקבלה. בבוא העיר פראג במצור ע"י השוועדים, תמכו היהודים בכסף תועפות בידי אזרחי העיר, והאחרונים הטיבו עמם על פעלם זה. ע"י שלום

לב״ע	אספה״נ	
		ווֶעסטפהאלען , היתה ארץ עלזאס ויהודיה לצרפת , ומצבם לא נשתנה אף במעט .
ה. ת״ח ת״ט	1648/9	חמעלניצקי התנפל בראש גדודי הקאזאקען על ארץ פולין ויעש הרג רב ואבדן בהאצילים והיהודים . יהודי פולין הנצולים מידו קראו את תקופת הרדיפות האלה בשם : „גזרת חמעלניצקי” . מאות אלפים יהודים נהרגו על ידו . ע״י הרדיפות האיומות האלה נמלטו יהודים רבים וביניהם אדירי התורה לערי אשכנז , ובזמן קצר יצא שמם לתהלה ולתפארת וילקחו אחר כבוד להיות רבני אשכנז ורועי הקהלות .
ה. ת״י	1650	ר׳ דוד אפפענהיימער בפראג השתדל ויחתור בכל עוז ליסד בעיר פראג בית עקד גדול לספרי ישראל . אספת שלש מאות רבנים וגדולי ישראל באונגארן . בעיר אמשטרדם נוסדה ישיבה בשם תלמוד תורה . ברוב ערי איירופא נוסדו בתי כנסיות וישיבות רבות .
ה. תי״ד	1654	ע״י רפיון כח ההולאנדים בבראזיליען , גרשו היהודים מהארץ הזאת .
ה. תט״ו	1655	ר׳ מנשה בן ישראל יליד ליסאבאן ותושב אמשטרדם , רופא מפואר וחוקר הדת , הלך במלאכות עדת היהודים הספרדים מאמסטרדם ללאנדאן לבקש מקראָמוועל את הרשיון ליהודים לשוב לארץ אנגליה מחדש . ספרו „תשועת ישראל” . רדיפות חדשות נגד היהודים בפולין וליטא ע״י הקאזאקען . אלפים יהודים מתושבי ווילנא נהרגו . הרב הגאון ר׳ שבתי כהן (ש״ך) יצא מווילנא בראש גולים והתישב בהעלישוי באונגאריא . ר׳ משה רבקש (באר הגולה) מווילנא התישב באמסטרדם .
ה. תט״ז	1656	התישבות היהודים בעיר נעוויאָרק באמעריקא .
ה. תי״ז	1657	לודוויג הארבעה עשר מלך צרפת , נתן הרשיון ליהודי מעטץ שנמצאו במספר תשעים ותשע משפחות לסחור בארץ כאות נפשם .
ה. תכ״א	1661	אחרי אשר לכדו ההולאַנדים את הודו המזרחית , השיבו ליהודים היושבים שמה את זכיותיהם הראשונות שנלקחו מהם ע״י פקידי חיל פארטוגאל .
ה. תכ״ג	1663	בימי ממשלת קארל השני מלך אנגליה , בנו להם היהודים בית תפלה בלאנדאן . הנביא השקר נתן העזתי . התפשטות נביאות נתן בסמירנא ע״י אחי שבתי צבי .
ה. תכ״ד	1664	הצרפתים החריבו את מושב היהודים הנוסד ע״י דוד נשיא בקאיענע , והוא נס עם אחוזת מרעיו לסורינאם תחת מחסה מלך אנגליה . יהודי תוגרמה היושבים בעיר וויען השיגו את הרשיון לבנות להם בית תפלה , במחיר מאה שקל כסף לכל שנה שישלמו לאוצר הכהנים הנוצרים .
ה. תכ״ה	1665	שבתי צבי התאמר בגלוי למשיח . הרבנים בירושלים חרצו עליו משפט מות . בהמלטו על נפשו , כתבו הרבנים ליהודים אשר בקאנסטאַנטינאפאל ובסמירנא כי יתפשוהו וימיתוהו , אך כל איש לא נועז להמיתו . בבאו לסמירנא גדל ערכו בעיני רבים מהיהודים ויעריצוהו . מחלוקת בין היהודים על דבר שבתי צבי . רבני סמירנא יראו מפניו ויעזבו את העיר . המחזיקים בתורת שבתי צבי רבו בסאלאניקי , בקאנסטאנטינופול וביתר ערי תוגרמה , וישלחו אליו צירים ותשורות יקרות בידם . בכל בתי התפלות שרו מזמורי תהלים לכבודו .
ה. תכ״ו	1666	מות יעקב קאנסינא ציר שפאניען במאראקקא . כמעט עלה קארל השני על כסא המלוכה בספרד , נתן צו להיהודים באראן אשר במדינת אלגיר לעזוב במשך שמונת ימים את העיר . היהודים יצאו לניצצא ולליוואָרנא ונתקבלו שמה בסבר פנים יפות . מולעי ארכעי מטאפילעט מושל מאראקקא גרש את רוב היהודים ממחוז זוס , ונקרא מאת מלך פעץ . במאראקא ומעדולה הרס ארכעי את בתי התפלה עד היסוד וישם מסים כבדים כמשא על היהודים . הרג רב ביהודים אשר בארץ פרס , רבים ברחו לתוגרמה והודו , ורבים קבלו עליהם למראית עין דת מחמד . באיטאליען , פולין ואשכנז הרבו לספר במכתבים ממפעלות שבתי צבי ומנפלאותיו , ועי״ז נספחו הרבה יהודים וגם נוצרים להכת המחזקת בו . שבת צבי בא לקאנסטאנטינאפאל ויושם שם במשמר . המונים המונים יהודים מערים רבות באו לראותו והוא קבל את פניהם כאחד הנסיכים . יהודי אחד מפולין בשם ר׳ נחמיה , מקובל מפואר , התוכח עם שבתי צבי בכמה ענינים , ויאמר כי משיח שקר הוא , היהודים חפצו להרגו , ויברח לאדריאנאפאל להוכיח שמה את הסולטאן מתרמית שבתי צבי . בוא שבתי צבי אל השולטאן . קבלו עליו דת מחמד . הרבנים בתוגרמה החרימו אותו . הפחה שם אותו במבצר ולא נתן איש לבא אליו . ר׳ יעקב ששפורטש מאפריקא הצפונית נוסע באיירופא להוכיח שקרות שבתי צבי .
ה. תכ״ז	1667	ההולאנדים לכדו את סורינאם ויתנו ליהודים היושבים שמה את חפש הדת וזכיות שונות .
ה. תכ״ח	1668	היהודים בוויען נאשמו כי שלחו אש במבצר העיר . תלמידי בית מדרש המדעים התנפלו על רחוב היהודים להרגם ולאבדם , אך היהודים עמדו בפרץ ויפצעו רבים מהם ויגרשום אל העיר . להנצל מרעותיהם , בקשו היהודים מחסה מאשת המלך לעאָפאלד הראשון ויקריבו לה לתשורה ערש זהב יקרת הערך . אך היא השיבה את פניהם ריקם , לא קבלה את המנחה מידם ולא מלאה את בקשתם .
ה. תכ״ט	1669	גרוש היהודים מוויען ומכל ארצות עסטרייך .
ה. ת״ל	1670	אלף וארבע מאות יהודים עזבו עיר וויען . שני בתי התפלה שלהם נהפכו לבתי תפלה להנוצרים . יהודים רבים באו לברלין .

לב"ע | אספה"נ

לפאטסדאם, לעיר פראנקפורט דאדר ועוד לערים אחרות בארץ אשכנז, והקורפירסט מבראנדענבורג, פרידריך ווילהעלם, קבלם בסבר פנים יפות, ויתן להם רשיון לשבת בארץ עשרים שנה.

ה. תל"א 1671 עדת היהודים הפארטוגיזים באמשטרדם, בנו להם בית תפלה גדול מאבני שיש נחמדים למראה.

ה. תל"ג 1673 הפלוסוף ברוך שפינוזה.

ה. תל"ד 1674 יאהאן סאביעסקי מלך פולין נתן בחכירה כל הכנסותיו להיהודים.

ה. תל"ו 1674 מות שבתי צבי בעיר דולציניא ע"י הים האדריאטי. אחרי מותו היו הנוהים אחריו לכתה מיוחדת וגיסו הפלוסוף יעקב היה להם לראש. במסעותיו בארצות הקדם הרבה מספר המחזיקים בכת שבתי צבי. רבים ממתנגדי ש"צ לפנים נהפכו למאמינים בו וביניהם ג' ר' נחמיה שונאו בימים עברו. וע"כ החרימו אותו רבני פולין. בעיר סמירנא הוציא אחד מתלמידי ש"צ את הקול, כי ש"צ לא מת, כי אם עלה השמימה, ועוד מעט יראה שנית עלי תבל ארצה.

ה. תל"ז 1677 להיהודים שמואל אפפענהיימער ושמשון ווערטהיימער, שני משחקים ברית המשחק אשר בהיכל המלך בוויען, הורשה לשבת באויסטריה, ובהשתדלותם, השיגו רשיון כזה עוד יהודים רבים. ממאלאבאר החוף המערבי מהודו המזרחית באה הידיעה לאמשטרדם, כי במקומות רבים יושבים שמה יהודים לבנים ושחורים שיש להם בתי תפלה נהדרים למראה ונוהגים בכל דבר כמנהגי היהודים הפורטוגיזים ויש להם רבנים שונים מאבירי התורה.

ה. ת"מ 1630 הספר „שבט יהודה" מר' שלמה ן' ווירגא נדפס בפעם הראשונה באמשטרדם. שבתי רפאל נוסע בערי איטאליען ואשכנז להטות את לב היהודים לתורת שבתי צבי, וע"י ספרי קבלה וקמיעות צלחה בידו להוליכם שולל.

ה. תמ"ג 1683 מצב היהודים באוקריינה נשתנה לטוב מיום בואם תחת ממשלת יאהאן סאביעסקי. בעדת הפורטוגיזים באמשטרדם נמצאות חמש חברות לתורה ולתעודה ועשר אגודות למעשה הצדקה.

ה. תמ"ד 1684 היהודי יוסף דע טולעדא היה אחד השרים במלוכת מאראקקא ובהשתדלותו נכרת ברית השלום בין מלך מאראקא וההולאנדים.

ה. תמ"ה 1685 האפיפיור אינאצענץ העשתי עשר בטל את גזרת האפיפיור גרעגאר הששה עשר על היהודים ללכת פעם בשבוע אל בית התפלה להנוצרים ולשמוע את דרשות הכהנים. העיר אָפען באונגארן באה במצור ע"י העסטרייכים, היהודים עמדו לימין הטורקים ויגינו בכל מאמצי כחם על מגרש העיר אשר ישבו בו.

ה. תמ"ו 1686 ר' משה, איש יהודי מאמשטרדם, נסע להודו המזרחית לראות את מצב היהודים

לב"ע | אספה"נ

הנמצאים שמה, ויחבר ספר על הידיעות אשר אסף בחפניו במסעותיו.

ה. תמ"ז 1687 אחר נצחון העסטרייכים על הטורקים, העיקו על היהודים עד מאד ע"י חקים קשים על עמדם לימין שרי אונגארן ואציליה.

ה. תמ"ט 1689 מושב היהודים בסורינאם פרח לגאון ולתפארת בסאוואנא, שהמקום הזה היה נושב רק מהיהודים לבדם. מלומד מפואר מאמשטרדם, ר' דוד שמו, היה עליהם לרב.

ה. תנ"ה 1695 קארל העשתי עשר מלך שוועדען, לא נתן ליהודים לבא בארצו.

ה. תנ"ז 1697 באחד ממגרשי העיר וויען, נוסדה שנית קהלה ישראלית.

ה. תנ"ח 1698 פרידריך אויגוסט הראשון מלך פולין לקח מאת היהודים את כל החכירות שנתן להם משכבר הימים, בהשאירו להם את זכיותיהם הנושנות.

ה. ת"ס 1700 התחזקות כת שבתי צבי בפולין ואשכנז ע"י חיים מלאך ונחמיה חיון. ההמון בוויען התנפלו על בית השר היהודי שמואל אפפענהיים, ויבוזו את כל אשר לו. הממשלה חרצה משפט מות על פורעי הפרעות. הצורר יאהאן אנדרעאס אייזענמענגער מדפיס ספרו „ענטדעקקונג דעס יודענטהומס". הקיסר לעאפאלד אסר את הספר לבא בקהל. הקורפירסט מפרייסען הדפיסו על הוצאותיו. מות הצורר אייזענמענגער.

ה. תס"ד 1704 המסית פאטער גאזאני הודיע ברבים, כי במסעותיו בארץ חינא, מצא בעיר קאיפאנג-פו עדת יהודים גדולה ויש להם שמה בתי תפלה אחדים בנוים לתלפיות.

ה. תע"א 1711 בערה גדולה פרצה בבית הרב והמקובל הגדול ר' נפתלי הכהן בפראנקפורט ע"נ מאיין ותהפוך למעי מפלה את כל הבתים מגרש היהודים. רבים מהנוצרים הושיטו יד עזרה להיהודים.

ה. תע"ח 1718 נוסדה ישיבה גדולה ומפוארה בעיר מעץ. רק לשמונים משפחות מהיהודים נתן הרשיון לשבת בעיר.

ה. ת"פ 1720 נולד הגאון מאור הגולה רבינו אליהו מווילנא זצ"ל.

ה. תפ"ב 1722 בארץ פולין החרמו כל אלה המחזיקים בכת שבתי צבי. לודוויג החמשה עשר מלך צרפת שם על היהודים מס עולה לסך מיליאן לירא.

ה. תפ"ה 1725 יהודי בשם משה מאיר בעיר מאנהיים, השתדל להרחיב ולהפיץ ברבים תורת שבתי צבי ע"י כתבים ומחברות. בבואו לעיר פראנקפורט הושם במשמר וכל ספריו וכתביו לקחו ממנו ואחר כן נגרש בחרפה ובוז מן העיר.

ה. תפ"ו-ז 1726/7 ליהודים בלאטהרינגען נתנו רחובות מיוחדים לשבת ויטילו עליהם מסים כבדים מנשוא.

ה. תפ"ט 1729 נולד הפילוסוף הגדול רבי משה בן מנחם מענדעלסזאהן.

ה. ת"צ 1730 על ר' משה חיים לוצאטו הוציאו לעז שהוא

לב"ע | אספה"נ

מחזיק בתורת שבתי צבי, מחלוקת בין יהודי יאמייקא על אודות עניני הדת והאמונה.

ה. תצ"ה 1735 העשיר זיסס אפפענהיים נתעלה למעלת שר האוצרות אצל הנסיך קארל אלכסנדר סווירטעמבערג ויהי לאיש סודו.

ה. תצ"ח 1738 אחרי מות הנסיך קארל אלכסנדר ובנו העלם עלה על מקומו, גרשו מווירטעמבערג כל היהודים וביניהם גם זיסס אפפענהיים, כריסטיאן הרביעי מלך דענעמארק נתן ליהודי ארצו זכיות שונות.

ה. ת"ק 1740 בשנת מות פרידריך ווילהעלם הראשון מלך פרוסיא, עלה מספר היהודים בעיר בערלין לסך אלף ומאתים. אחדים מעשירי היהודים בעלי בתים לחרשת המעשה היו חשובים ונכבדים בארץ. קארל מלך נעאפאל וסיציליען נתן הרשיון ליהודים להאחז בארצו ויתן להם שווי זכיות. נולד ר' ישראל בעל שם טוב מיסד כת החסידים בפולין.

ה. תק"ג 1743 מענדעלסזאהן בא לבערלין להשתלם בלמודים.

ה. תק"ד 1744 גרוש היהודים מביהם ע"י עלילת שוא כי רוחם אינה נאמנת את הממשלה שובם אל הארץ אחרי צאת כאור משפטם.

ה. תק"ה 1745 המלכה יעליסאבעטהא ברוססיה גרשה את היהודים המעטים שגרו בפנים הארץ.

ה. תק"ח 1748 העלנה המלכה מאריא טהערעזיא באויסטריה, קיימה החוקים הטובים ליהודים היושבים בארצותיה ותרשה להם ליסד בתי חרשת המעשה, ולעסוק בעבודה ויגיע כפים.

ה. תק"ט 1749 היהודי הפארטוגיזי פעריירא שהוקם למליץ בבית עקד הספרים אשר להממשלה בפאריז, נחל כבוד ויקר מאת האקאדעמיא על השיטה שהמציא ללמד חכמת הדבור לחרשים אלמים.

ה. תק"י 1750 פרידריך השני הגדול מלך פרוססיא. נתן צו לבלי תת ליהודים להתעסק בכל ענפי האומנות היפות והידיעות, חוץ ממסחר הכסף וזמרת הארץ. מלך מאראקא שלח את איש יהודי לציר בחצר המלוכה בדענעמארק.

ה. תקי"א 1751 נולד ר' שניאור זלמן בעל התניא וראש לבני החב"ד אשר לכת החסידים.

ה. תקי"ב 1752 רבני כל קהלות היהודים בפולין הפיצו מגלות עפות ברבים להסיר את לב העם מאחרי תורת ר' ישראל בעל שם טוב ולבטל את כת החסידים.

ה. תקי"ג 1753 מצב היהודים באנגליה נשאר רופף כמקדם. חפץ הממשלה לגרש מן הארץ אלה שעוד לא מלאו שלש שנה לשבתם בה. כהן נוצרי השתדל לטובת היהודים ויעל עליו בזה את חמת העם עד להשחית. אספת רבני פולין בעיר יאראסלאוו ע"ר מפלגת החסידים שהחלה ללכת הלוך וחזק בכמה ערים מערי פולין. ר' יונתן אייבשיץ יליד קראקא, הוא היה לרב ראשי על שלשת הערים: אלטונא, האמבורג, וואנזבעק. העלילה הראשונה עליו כי הנהו נוהה אחרי כת שבתי צבי, והשניה: כי הנהו מתלמידי הבעש"ט. ריב בין כמה

לב"ע | אספה"נ

רבנים ממתנגדיו ומהמחזיקים בו. מענדעלסזאהן עושה חיל בלמודים מיום ליום.

ה. תקי"ד 1754 התודעו אל לעססינג, ניקאלאיי, אבט ועוד גדולים מחכמי הנוצרים, אשר בחברתם שקד על דלתות הספרות האשכנזית.

ה. תקט"ו 1755 מאריא טהערעזיא אשר הטיבה בראשונה ליהודי ארצה, גזרה עליהם עתה חקים מעיקים וקשים. במדינת עסטרייך יחד את ערי איטליה ואשכנז השייכים לה עולה מספר היהודים לסך שש מאות אלף.

ה. תקי"ז 1757 התחזקות כת שבתי צבי בעיר סאלוניקי ע"י ברכיה יליד פולין הנקרא בשם יעקב פראנק. דרשותיו ברבים הכו שרש בלב השומעים וכמה קהלות נתנו אמון בו ובתורתו. בהיותו בן שלשים ושמונה שנה בא לפאדאליען, ומאתו היתה שומה לשרוף את כל ספרי התלמוד ולהקדיש ולהעריץ את ספרי הקבלה, וביחוד את „הזהר", אשר באר את תוכנו לפי רוח שיטת ש"צ ולמען מצוא חן בעיני הבישוף השתדל להתאימה אל אחדים מעיקרי דת נצרת. והרבנים מצאו ע"ז מקום להחרימהו ולהבדילו מכלל ישראל.

ה. תק"כ 1760 מות ר' ישראל בעש"ט. שלשה נכדיו התיצבו בראש מפלגת החסידים בשלש ערים מיוחדות. ויקראו בשם „צדיקים". התפשטות החסידות בערי רוססיה. מאלדוי, וואלאכיה, אונגארן וגאליציען.

ה. תקכ"ה 1765 המלכה מאריא טהערעזיא מאויסטריה נתנה הרשיון להכהנים הנוצרים בארצה להסית את ילדי היהודים מבני שבע שנה לקבל עליהם דת נצרת.

ה. תקל"ב 1772 בימי אייר וסיון הגר"א מווילנא מחרים ראשי כת החסידים אשר בעיר הזאת, ספרי הבעש"ט והחב"ד נשרפים על חצר ביהכ"נ. הגאון מוציא קול קורא נגד החסידות, החרם כנגד בני הכת הזאת ביומי דשוקא בבראדי ועוד ערים רבות בליטא פולין וגאליציא. גוסטאוו השלישי מלך שוועדען נותן הרשות ליהודים לשבת בשטאקהאלם, קארלסקראנא וגאטה-ענבורג. התחלקות מדינת פולין בפעם הראשונה בין ממלכות רוססיה, אויסטריה ופרוססיא. מספר היהודים ברוססיה אחרי שנספחו אליה ארץ קרים, אוקריינא ופולין, עולה ליותר ממיליאן אחד.

ה. תקל"ג 1773 גזרות בעלזאסס על היהודים המלוים ברבית.

ה. תקל"ח 1778 מענדעלסזאהן הוציא לאור ספרו „מלות ההגיון". רבי נפתלי הירץ מעדעלסהיים Cerf Berr מליץ יושר על יהודי צרפת, מושיע ורב לבני עמו בעלזאסס.

ה. תקל"ט 1779 העתקת מענדעלסזאהן את התורה לשפת אשכנז. תלמידו של הגאון בעל שאגת אריה, זאלקינד הורוויץ מקאוונא אשר בא לרגלי רבו למעץ, קם למליץ על ישראל בספרו בשפת צרפת, אשר כתב בסגנון אחד עם

לב"ע | אספה"נ

הכהן הראש גרעגואר ע"ד העמאנציפאציא מטעם האקאדעמיא במעץ. הגראף מיראבא הוציא לאור ספרו ע"ד מענדעלסזאהן ותקונים במצב המדיני של היהודים.

ה. תקמ"א 1781 מענדעלסזאהן העתיק את הספר „תשועת ישראל" מאת מנשה בן ישראל, ויכתוב בראשו הקדמה גדולה ונכבדה. היהודי אלמורעי אחד משרי האניות בהאללאנד, נתכבד במטבע של כבוד בגלל הגבורות אשר הראה במלחמת הים נגד האנגלים.

ה. תקמ"ב 1782 הקיסר יוסף מאויסטריה, נתן חק החפש לכל היהודים היושבים בארצו, ויבטל את כל הגזרות הנושנות שנגזרו עליהם בזמנים שונים, ויתן להם חקים ומשפטים צדיקים וזכיות שונות. הקיסר יוסף השני נתן הרשיון להכהנים הנוצרים להטות להמרת הדת רק ילדים יהודים בני ארבע עשרה שנה, ויתן חק כי כל הכהן שיאנוס ילד עברי לקבל דת נוצרית בחזקת היד, ישלם אלף גולדען כסף ענושים, והילד ישאר באמונת הנוצרים.

ה. תקמ"ג 1783 מענדעלסזאהן כתב את הקדמתו להעתקתו את החמשה חומשי תורה ויקרא בשם „נתיבות השלום". אחרי השלימו את באורו לספר במדבר דברים, החל להעתיק את ספר התהלים, ספרו „ירושלים", צאת לאור מ"ע „המאספים" בקאניגסבערג והתיסדות חברת דורשי לשון עבר.

ה. תקמ"ד 1784 מענדעלסזאהן חבר את ספרו „פהעדאן", ויצא שמו לאחד הפלוסופים הגדולים אשר בארץ. לודוויג הארבע עשר מלך צרפת, בטל את החק הקשה בדבר נתינת המס שנגזר לפני חמשים ושש שנה על היהודים בלאטהרינגען.

ה. תקמ"ה 1785 היהודים בפאראמאריבא באמעריקא; תמכו בכסף בידי הקאטהאליקים שמה לבנין בתי התפלה הראשונים שלהם.

ה. תקמ"ו 1786 מות הפילוסוף מענדעלסזאהן בשנת החמשים ושבע לימי חייו. ר' יצחק אייכל מקאניגסבערג, העתיק את ספר תפלות ישראל לשפת אשכנז, ויכתוב בשפת עבר תולדות בן מנחם. הגאון מווילנא ותלמידיו מתנגדים לכת החסידים ומחרימים את ראשי הכת הזאת.

ה. תקמ"ז 1787 פרידריך ווילהעלם השני מלך פרוססיא, פטר את היהודים משלם את המס לגלגלת.

ה. תקמ"ח 1788 יאקאב פראנק אחרי נסעו כמה שנים בערי פולין, מעהרן וביהם, שם את משכנו בעיר אפפענבאך על המאיין ושם השתדל להרחיב את תורת שבתי צבי ברבים, ורבים מהמחזיקים בה נסעו לראותו ויביאו לו תשורות יקרות, ר' נפתלי וויזיל חבר את ספרו „ספר המדות".

ה. תקמ"ט 1789 האספה הלאומית בפאריז נתנה שווי זכיות לכל החוסים בצל ממשלת צרפת וגם ליהודים, ויצא חק לפטור אותם מכל המסים והארנוניות ותעשם לאזרחים גמורים. היהודי

לב"ע | אספה"נ

אליהו לוי היה לשר במלוכת מאראקקא, ואתו עמו נתעלה גם היהודי העשיר וירא אלהים ר' מרדכי הנקרא בשם אלל-האססאן-בעגי.

ה. תק"נ 1790 רדיפות היהודים במאראקקא ע"י השולטאן מולעיי יעסיד. בבלי חמלה עשקם ויבז את כל אשר להם וימת הרבה מהם. הציר השפאני היהודי סאלאמאן האססאן נהרג במצותו. השר עליאס לעווי הוכה בחבלים של קוצים מכות נמרצות ויקבל עליו את דת מחמד, ובמשך ימים אחדים מת ממכשול לב ומפח נפש. ר' מרדכי מת על קדוש השם, ר' דוד פריעדלענדער בא מעיר קאניגסבערג לברלין, ויכתוב הצעות במה לתקן את מצב היהודים בפרוססיא ובפולין, אף ערך מכתב אל ראש הכהנים בפרוססיא ע"ד התחברות היהודים אל הנוצרים מבלי שיאלצו לקבל עליהם איזה מעיקרי האמונה של הדת הנוצרית. חפצו עלה בתהו.

ה. תקנ"א 1791 החכם הד"ר מארקוס הערץ, נתעלה ע"י פרידריך ווילהעלם השני מלך פרוססיא להיות פראפעססאר לחכמת הפלוסופיה. יהודי צרפת קבלו חק שווי הזכיות. מות יעקב פראנק באפפענבאך, והריסות המפלגה המחזקת בו, ונפוצת חבריה לכל רוח. בפולין נשארו מהם מעט מזעיר.

ה. תקנ"ב 1792 פרידריך ווילהעלם השני מלך פרוססיא בטל את כל המסים והארנוניות שנטלו על היהודים ויתן להם חקים טובים וזכיות, אך כי הטיל עליהם החוב ללכת בצבא ולמלאות את כל החובות האזרחיות לארץ. חברה חדשה נוסדה ע"י היהודים בעיר בערלין בשם „אגדת רעים", ומטרתה להיטיב לבני עמם בכל יכלתם ע"י אמצעים שונים.

ה. תקנ"ה 1795 בהוללאנד נתנו ליהודים שווי זכיות ומשפטי אזרחים.

ה. תקנ"ו 1796 באמשטרדם נוסדה אגודה חדשה בשם „עדת ישרון", מטרתה להיטיב את חנוך היהודים.

ה. תקנ"ח 1797 מות הגאון מווילנא ביום ב' דחוה"מ סכות.

ה. תקנ"ט 1798 פרידריך ווילהעלם השלישי מלך פרוססיא, נתן ליהודים שווי זכיות והרבה להיטיב עמהם.

ה. תק"ס 1800 בירושלים יושבים כשלשת אלפים יהודים ומצבם בשפל המדרגה. בכל ערי אשכנז, בארצות פולין, אונגארן, צרפת, האללאנד ואנגליה, נמצאים חכמים מפורסמים ואנשי שם מבני היהודים שיתעסקו בתורה ובחכמה ויתנו כבוד ויקר לעמם ולצור מחצבתם.

דברים אחדים לפרק קורא הדורות.

הַצִּיבִי לָךְ צִיֻּנִים ... שִׁתִי לִבֵּךְ לַמְסִלָּה דֶּרֶךְ הָלָכְתְּ.
(ירמיה לא-כ).

בגשתנו אל הוצאת הספר השנתי הנוכחי, היתה לנגד המטרה הראשית והנכבדה לנו ביותר, לחבב על בני עמנו את זכרונות האומה ולהביא בלבם דעת תולדותינו באופן מעורר הלבבות, להתבונן על החליפות והתמורות אשר עברו על עם עולם בדורות עולמים, להיות לעדות ביעקב על כח החיים הנטוע בקרבו. להגיע אל המטרה הזאת מצאנו לנכון לפנות מקום גדול ב„כנסת ישראל" אל קורא הדורות, לא ככותבי רשימת השנים והזמנים במספרים אלמים בלי כל רוח חיים, כי אם לשום לב ביותר אל תוכן העלילות, הקורות ותולדותיהן, השתלשלות המקרים ותוצאותיהם ופעולתם על חיי העם וההפתחותו התורנית, המוסרית והמדינית, להציב לנו ציונים ולשית לב למסלה דרך הלכה בו כנסת ישראל מיום היותה לגוי עד עתה, לדעת את דרך הרוח החיה בגלגל החוזר בעולמנו ולמצוא פתרון נכון על קיומנו. החפץ הזה גלוי וידוע מפרקי „קורא הדורות" אשר בו מצאו הקוראים זכרון נושאי דגל התורה והדעת לחיי עם ישראל; ימי נדודו ועניו ומרודו מלפנים ותקותו ליום אחרון. על פי החפץ הזה השתדלנו לסלק עצמנו מן הספקות. כנסת ישראל בתתה את הפרק הזה לפני קוראיה, חפצה רק להציב לה ציונים בקורות עמנו באופן מעורר הלבבות להרבות לקח ולהוסיף דעת בהמקצוע היקר הזה הנכבד מאד לשמירת התורה וקיום האומה בדור יבא, ולא עלה על לבנו להכניס עצמנו בין הררי המחלקת של מחשבי קצין מימי הראב"ד עד ר' עזריה מן האדומים וממנו עד דורנו האחרון, בדבר הספירות הנהוגות עתה בישראל ובארם. כי לא כרושמי דברי הימים ומחשבי תקופות הקורות בספר תולדות העמים המה קוראי הדורות בעמנו; לכל העמים יש מספר מקובל ומוסכם בעוד אשר הכּראָנאָלאָג העברי נאלץ לרכב אתרי רכשי: לקבוע עתים על פי המספר המקובל לבריאת עולם הנהוג אצלנו מימות הגאונים, ולהביאו לידי הסכמה אל המספר הנהוג בכתב עמים ומנין השטרות שהיה נהוג בעמנו בכל תפוצות ישראל עד אחרי חתימת התלמוד, ביחוד רבה המבוכה בסדר הדורות של שעבוד מצרים, ימי בית ראשון ותקופת העת מראשית בנין הבית השני עד ימי החשמונאים אולם לרגל המלאכה אשר לפנינו נוכחנו לדעת, כי מכל המספרים הנודעים אין גם אחד שיהיה ראוי לסמוך עליו בהחלט כדבר העומד למעלה מן הספק. גם בהמנינים הנהוגים בקוראי הדורות של חכמי העמים לא נמצא התרה לכל הספקות. העראָדאָט הוא הראשון שבין סופרי יון המוחזק לבר סמכא וגם אצלו לא נמצא דבר ברור על חשבון ימי היונים בתקופות האלימפיאדע וכו', על כן גמרנו אמר לקיים בעצמנו עצת חכמינו: „שבקיה לקרא דאיהו דחיק ומוקים אנפשיה" ומבלי להתחכם בההלכה החמירה הזאת תפסנו את המנין המקובל בכל רשימת הדורות בזמן כתבי הקדש, ובזה יצאנו בעקבות הרב החכם החוקר דה"י הרב רש"י פין נ"י בספרו „שנות דור ודור"; בתקופת ימי בית שני עד החשמונאים אשר ערפל חתלתה הצבנו רק המספר הנהוג בכתב עמים, בהיות הסימן הזה המובהק והנותן מושג נאמן מזמן המקרים וסדורם, ומהחשמונאים עד היום הצבנו שתי הספירות מקבילות אשה אל אחותה.

והנה כבר אמרנו, שספר שנתי החפץ להפיץ בעם ידיעות מועילות לא יוכל להשפיע כל טובו בפעם אחת ולא יסף. והנה את אשר שמנו לפני אוהבי הכנסת בשנה הזאת בפנת הרחבת הידיעה של קורות ישראל, לא נאמר עוד די; יודעים הננו שבקורא הדורות לא באנו עד קצה חפצנו ועוד לנו לספר לדור דברי ימי עמנו במאה שנים האחרונות, אך מפני שהחמר הזה הוא רב האיכות והכמות ועבודה כזאת דורשת עת ועבודה רבה, על כן נבקש מהקוראים להבליג על חפצם עד השנה הבאה, וברצות ה' דרכנו נתאמץ למנות את החסרון הזה כיד החפץ והרצון הטובה עלינו. לא נתפאר בעבודתנו ולא נתאמץ למשוך עליה חוט של חסד, רק את חפצנו נביע, להועיל לבני הנעורים, להרחיב חוג ידיעתם ולעורר בלבם אהבת עמנו ודעת דברי ימיו בכל תפוצותיו מעודו עד היום הזה.

המו"ל

ילדי יום

חֹק ומשפט לישראל

ופרעות בני בלי שם בכל משכנות יעקב.

יצאה פקודת הממשלה בארצנו כי כל החפצים לקבל עליהם משרת הרבנות באחת מקהלות ישראל בערי פולין, מחויבים לעמוד על המבחן לפני ועד מיוחד לזה שיבחנו אותם בידיעת שפת רוססיה וביתר הידיעות הדרושות לכהונתם. — יצאה פקודה להגביל מספר היהודים הבאים לשמוע לקח בבית המדרש למלאכות בחארקאָוו (טעכנאָלאָגיש' אינסטיטוט) לעשרה ממאה לעמת מספר כל התלמידים — שר ההשכלה הרשה להתלמידים שנגרשו בחדש דעצעמבער שנה העברה מביה"מ הגבוה בקיוב ונתרחקו מלמודיהם לשנה אחת (כידוע, היו רוב המגורשים יהודים) להתקבל באחד האוניווערסיטעטים ולצרפם במספר השומעים בלמודים בשנה הנוכחית. — הצורר המומר ברימאָן דאתקרי ד"ר יוסטוס נתפש בעיר גראַטץ ויובא במאסר. — הקצב הנוצרי בערענדט מעיר שקורץ שהעליל בראשונה על היהודים כי הם הרגו את הנער ציבוללא ואחרי כן נתפש בעצמו ונגלה עונו כי הוא לבדו הרוצח, הובא לבית האסורים אשר בדאַנציג לשבת שם עד אשר יחרץ משפטו. — האנטיסעמיט נעמינאר הנודע בוויען, נשפט בעון תרמית במסחר ונענש לשבת שני חדשים במאסר. — הרב ד"ר קאהוט בעל הספר „ערוך השלם" הביא בפלילים את המו"ל מ"ע האנטיסעמיטי בשם „דיע וואהרהייט" בברלין על אשר פגע שלש פעמים בכבודו בשקרים גלוים, ויהי פסק דינו לשלם 75 מארק כסף ענושים. לפי דברי השופט ראוי היה הנאשם לענש יותר קשה מזה, אבל יש ללמד עליו זכות כי אנטיסעמיט הוא.. — בהסכמת שר הפנים עם שר ההשכלה בארצנו נקבעו ההוצאות להשכלת היהודים בגליל הלמודים בווילנא אשר תלקחנה לשנת 1885 ממכס הנרות — 633, 105 רו"כ. — נבלה גדולה נעשתה בשדה הקברות לב"י בעיר אבערלוידערבאַך באונגאַרן כי נמצא גדר אבניו הרוס, מצבות רבות נשברו או הוסרו ממקומן ועצי השיח הגדלים שם נעקרו מבלי עזוב להם שרש וענף. — בעיר קלויזענבורג, המטרפולין של מדינת זיבענבירגען התחדשה עלילת הדם על היהודים ועם הארץ התעתד להרים יד ביהודים, רק הנציב הנודע למשגב, הגראַף עסטערהאַצי, הוא שעמד בפרץ לאחינו שם ויצילם מרעה. — במחוז ליפטא באונגאַרן הוציאו האנטיסעמיטים לאור תמונה ליטאָגראַפית המתארת לעיני הרואה שחיטת ילדה נוצרית בביהכ"נ לבני ישראל. — בארץ פרוסיה יצאה הפקודה מאת הממשלה לאסור נפיחת הבשר והריאה, ובקשת רבני בערלין לבטל האסור, הושבה ריקם. — המפקח על בתי הספר בווילנא צוה לחקור ולדרוש איזה מן בתת"כ אשר לילדי ישראל מאושרים ומקוימים מאת הממשלה, ולסגור בלי אחור את אלה שאין עליהם רשיון הממשלה. — המו"ל מכה"ע האנטיסעמיטי „Riado" ווילהעלם האָרוואַט (יהודי מומר ושמו מלפנים הירשמאַנן) נתפש בעיר שטוהלוייסענבורג (הונגריה) והובא במשפט על מעשים רעים שעשה בסתר ובגלוי להשבית מנוחת המקום ויושביו, ונשלח ביד פשעו מאת המחוז ההוא לבלי שוב אליו עד עולם. — בעיר יארטשוב בגאַליציען התנפלו שני נערים נוצרים על איש יהודי מחזיק בית יין וירצחו את נפשו ונפש אשתו. — חק חדש יצא משלטון שר ההשכלה בארצנו לאמר: כל פרס ועזרה הנתון מאוצר הממשלה יהיה קבוע מעתה רק לת"ח בעלי האמונה הנוצרית בלבד. — מטעם פקודת שלטון פלך קורלאַנד, הותרה הישיבה בעיר ליבאַווא רק להיהודים האלה: א) לסוחרים בעלי המדרגה הראשונה; ב) לאלה שיש להם שם חכם: ג) לבעלי מלאכה, לחכמי חרשים ולמבשלי י"ש ושכר אם באמת עוסקים הם במלאכתם ואומנתם; ד) לאלה הנמצאים כתובים בספר הרשומות לתושבי קורלאַנד עד 13 אפריל שנת 1835. לכל יתר היהודים אסורה כל ישיבת קבע בעיר ליבאַווא. — מאת שלטון פלך בסרביה יצא צו לכל פקידי השוטרים אשר בפלך ההוא לאסור על היהודים הבאים מחו"ל להתעסק שם בכל מסחר ומו"מ אם לא שישלמו מס השנה הנהוג בסוחרים בעלי המדרגה הראשונה, ובכל מלאכה ואומנות אם לא שיהיו חרשי אמנים בבתי חרשת לעברים או שיהיו קרואים מאת הממשלה להיות לרבנים בקהלות ישראל בארצה או לרופאים מומחים בצבא הים או היבשה. — שר השוטרים בקיוב נתן צו לכל היהודים הגרים שם מבלי היות להם רשיון על זה מאת הרשות, כי ישתדלו להשיג הרשיון (אם ישלהם המשפט על זה) עד יום 20 יוני ואשר יאחר המועד ישלח מן העיר. — הגענעראַל קאָנסול הרוסי בקאָניגסבערג הודיע גלוי ליושבי המקום כי לילידי רוססיה המגרשים מפרוסיה והשבים לרוסיה יש הזכות להעביר חפציהם מבלי תשלומי מכס, וחק נתן להם להעביר מבלי מכס את כל הדברים הנחשבים במטלטלין אשר מחירם יעלה עד ערך 500 רו"כ לכל איש או בערך 900 לכל משפחה. — איש אלמוני ירה בקנה רובה בחלון בי"ס לילדים עברים בברלין. הכדור עבר דרך החלון והפתח אשר לעבר השני ממולו מבלי פגוע באיש לרעה. — במאתים ועשרת התלמידים הנוצרים השומעים לקח בלמודי דתם בביה"מ הגבוה בעיר קאָניגסבערג נתאחדו יותר ממחצה להיות לאגודה אחת אנטיסעמיטית בהשתדלות הצורר שטעקקער. האדון פיקקענבאק הנודע בשנאתו לישראל, הודיע ברבים כי על הברכה אשר שלח לביסמאַרק בשם חברת האנטיסעמיטים, קבל תשובה מלאה דברי אהבה ורצון. באספה כללית בעיר לאנגענטהאל בארץ שווייץ הכינו שונאי ישראל מכתב בקשה כולל להציע לפני ועד המחוקקים בבערען לאסור את השחיטה באסור מוחלט. — מספר המשפחות מישראל ילידי רוססיה שישבו בפרוסיא זה שנים רבות מבלי היות לאזרחים ועתה גרשו לרגלי הפקודה החדשה, עולה לכמה מאות ואסון רוב הגולים איום ונורא הוא עד מאד. — שערוריה היתה בעיר קייזערלינג (אחד ממקומות הרחצה ומעיני הישועה באויסטריה) כי נאספו המון אכרים גרי העיר וסביבותיה על הבית אשר בו התפללו כל אורחי ישראל המתרפאים במקום ההוא, ובמלאם פיהם חרפות קראו קול אחד: „אבדון ומות ליהודים! לא תשאר כל נשמה!". אח"כ החלו להשליך אבנים ולשבור הדלת והחלונות. אך ראש העיר ומורה ביה"ס חשו אל מקום ההפכה ויעצרו בעד הרעה בטרם החל העם לנגוף. — ממשלת רומניה חיבה חובת גלות שנים עשר אנשים מבני ישראל, בתוכם הסופר הנודע ד"ר גאסטער המו"ל מ"ע „פראַטערניטאַטים", ה' שוואַרצפעלד המו"ל „בוקאר. טאגעבלאטט", ה' בראזינער המו"ל „בוקארעסטער פרייע פרעססע", ה' קנוים ועוד אחדים מהמצוינים שבסופרי ישראל. — בגאַליציען אסרו פקידי המדינה ליהודים לקבור את מתיהם בלי ארונות. — שני האנטיסעמיטים הידועים, האחים יוליוס ולודוויג נוערהאָוויי שנאשמו בעון מעילה בכסף הקדשים, עמדו למשפט לפני שלחן גבוה בב"ד של מעלה בעיר פעסט, ויצאו שניהם זכאים בדינם, מטעם טמיר ונעלם, ואנשי חברתם שמחו ויענו הידד כדורכים. — לעיר וויטעבסק באו חבל משחקים מארץ

אונגארן אשר הציגו על הבמה מחזה מעלילת דם, אך פקידי בית המשפט לא נתנום להפיק את זממם ויצא עליהם במפגיע לעזוב את העיר.— האיש הויזער בציריך אשר בשווייץ שהרג את נפש היהודי הסוחר אפפענהיים, נשפט בב״ד של שופטים מושבעים אשר ישב בווירטענטהור להאסר לעבודת פרך משך חמש עשרה שנה וגם לגבות מרכושו סך 15 00 פראנק שלומים למשפחת הנרצח.— המ״ע הרוססי בשם „גאלאָס מאסקוואַ״ שנוסד בהוצאות סוחרים אנטיסעמיטים חדל לצאת לאור.— בעיר אחת במדינת טעפילאַט אשר במארוקו שדדו שמונים בתי ישראל מידי בני השבט הקאבולי אשר הקיפו את העיר מסביב ולא נתנו ליהודים להניס את רכושם.— בב״ד הגליל במאסקווי נגמר דין שני הפועלים אשר רצחו את נפש אדוניהם בעל בית החרשת, הסוחר המשכיל ה. ש. שטראָשון בחדש רעצעמבער שנה העברה, אחד מהנאשמים נפטר בדין, כי לא נגלה עונו, והשני נשפט להאָסר ארבע שנים לעבודת פרך ולהשלח אח״כ לצמיתות לארץ סיביר.— בעיר דאראזאנעשטי ברומניה פרע ההמון פרעות בישראל, את אחינו הכו בלי חמלה ואת בתיהם שסו ויבזו והממשלה לא התעוררה לעשות חקירה ודרישה וליסר את הפוחזים כרשעתם — אוהבי שטעקקער כלו עבודתם באספת חותמים על מכתב ההכרה שבדעתם להגיש לולתת הסכמתם עליו וכי איש אמת וצדיק הוא בכל דרכיו. על החתום באו ה׳ אלפים וחמשים איש, מלבד זה גם אספו סך 6050 מארק להגיש לו למנחה תשורה בעד פעולותיו הנמרצות נגד היהודים.— באלגיר פרצו נגד היהודים פרעות קטנות, גדודי אנשים צעירים רצו הנה והנה ברחוב העיר ויקראו: השמד; שבעה אנשים נתפשו בכף הפאָליציי.

בעיר בריסטאסא מחוז באקו ברומניה יושבים שלשים משפחות בני ישראל, בימים האלה התנפלו עליהם התושבים הנוצרים בכלי מלחמה ויכום באכזריות נוראה וימיתו רבים מהם וישללו את כל אשר להם, כל זה נעשה לעיני השוטרים והפקידים ואיש לא עמד לימין האמללים להצילם.— בעיר פעץ במאראקקא נרצחו שני יהודים עשירים ע״י שני רוכבים שלוו אותם בדרכם וישפכו את דמם למען בצוע בצע, כי נשאו היהודים עמם סך 30000 פראנק.— בעיר טאָקמאַק התנפלו שודדים מבני הנכר על בית היין אשר לה׳ שלום סלאַווקין ויהרגו אותו ואת אשתו ויעטו אל השלל ויברחו.— במדינת פולין נשאלה שאלה לאיזה תכלית יוקדש כסף העונשין הנתבעים מיהודים העוברים חק האוסר ללבוש מלבושי העברים, ונציב ווארשא חרץ משפט כי עפ״י חות דעת היושבים ראשונה במלכות המקוימה ביום 4 מאי 1882 מאת הקיסר, נחוץ להביא את כסף הענושים לקופת הקרן קימת לבנין בתי אסורים כוללים.— מכפרים במחוז אָרהיוב החלו לגרש את היהודים שהתישבו שם אחרי צאת חק 3 מאי 1881.— בועד היושב בווארשא לבדוק זכיות היהודים ומשפטיהם נקראו בתור בחירי הסוחרים ה׳ יאָהאנן בלאָך וה׳ היינריך נאטהאנסזאָהן להועץ עמם ולשמוע חות דעתם בשאלות היהודים.— בית פקודות שר העיר והשוטרים בפטרבורג הוציא קונטרס קטן המחזיק את המרובה והוא: „קובץ דינים והוראות, מכתבים גלוים (צירקוליאַרע) ופקודות אודות היהודים, חובר בפקודת שר העיר הגענעראַל לייטענאנט גראָססער, להיות למורה דרך בהנהגת העיר והפאָליציי בס״ט פעטערסבורג.— בית דין הגבוה בוויען קרע את רוע גזר דין האיש ריטטער ואשתו מרזשעשאָוו שנאשמו בעלילת דם וישבו כארבע שנה בבתי הסהר וישלח אותם לחפשי.— המעדיצינסקי דעפארטאמענט בארצנו שלח מכתב גלוי לכל בתי פקודות הפלכים המפקחים על עסקי התרופה ומחלקותיהן להודיע בלי אחור כמה רופאי בעלי חיים, רופאי שנים, מילדות, חובשים ורוקחים מבני ישראל נמצאים בהפלכים.— בין הלשונות המנויות בספר החקים אשר בהן יוכלו להשתמש השולחים טלגרמות לחו״ל נחשבה גם שפת עבר. (ממילא מובן כי לא בכתב עברית).

כבוד ישראל

ד״ר מאריץ רובינשטיין יליד טשערנאָוויץ בבוקאווינא סגן השני לשר האוצרות לממלכת אויסטריה, נתמנה כעת בפקודת הקיסר פראַנץ יוסף לסגן ראשון לשר האוצרות.— הד״ר מעד. ה. י. פיינבערג בקאָוונא קבל מאת אדוננו הקיסר אות הכבוד (אָרדען) וולאדימיר מדרגה שלישית בעד מפעליו בתור פקיד ונגיד (דירעקטאָר) בועד הממונים על בתי האסורים בקאָוונא. — בהקאָנווערזאַציאָנס-לעקסיקאָן בשפת שוועציה היוצא לאור בימים האלה, נזכר לטוב שם איש יהודי לודוויג לאַהם כי היה הראשון במדינה זו אשר הכין מכונות האריגה ועוד כמה וכמה בתי חרשת ותקונים ככל אשר ראה במסעותיו במדינות שונות. — בחיל צבא אנגליה יש מחנה אחד אשר נאסף מהמתנדבים בעם לעלות לצבא. במחנה הזה נמצאים כאלפים נפש מאחב״י אשר באהבתם את הארץ הזאת קבלו עבודתה עליה מרצונם הטוב ונכונים המה באמונתם לה לתת נפשם כפרה.— הממשלה העליונה הואילה להכיר לטובה את תועלת אחינו הנכבד החכם הנודע הר״ר צ״ה ראַבינאָוויטש במ״ע „רוססקי יעווריי״ שהוא מוציא לאור ותכבדנו להקרא מעתה בשם „אזרח נכבד״. — הבאראָן האָראַץ פאָן גינצבורג והעורך דין ה׳ מיכאל באַנק, נבחרו בתור יועצי (גלאַסני) קרית פעטערבורג.— כבוד אחינו היקר הגביר ר׳ יעקב פאָליאַקאָוו מטאַגאַנראָג, נתכבד מאת הקיסר יר״ה בשם הכבוד „ווירקליכער שטאאטס-ראַטה. ביום חג היובל להנסיך ביסמאַרק בחרו בעיר קארלסרוהע בהפרופיסור גאָלדשמידט לשאת מדברותיו שם לכבוד היום ההוא.— הרב ד״ר ראובן ביהרער מי שהיה רופא לבית המשפט בעיר לעמבערג נקרא עתה מאת מלך זערביען לבא לבעלגראַד ולשרת לפניו בתור רופאו. ה׳ ביהרער הנ״ל עמד בראש היהודים הלאומיים בעסטרייך וישתדל בכל כחו לטובת התפשטות רעיון ישוב א״י לתחית רוח ישראל.— העלמה היהודית ילידת רוססיה סופיה ראפאלאוויטש המתגוררת בפאַריז עשתה לה יד ושם בין חכמי ההשכלה המדינית בספר חדש גדול ונכבד הערך אשר הוציאה לאור בשפת צרפת בשם „חיי קאבדען״ (קאבדען הוא אחד המדברים בחכמת הכלכלה המדינית באנגליה). הד״ר סאמועל לעווינפעלד, פרופיסור בבית מדרש המדעים בברלין, נתכבד עפ״י פקודת מלך איטאַליען להיות חבר לחבורת חוקרי דברי הימים למלכות איטאַליע (רעמישע געזעללשאפט פיר פאטטערלענדישע געשיכטע).— אחינו הד״ר בתורת המשפטים והמו״ל הראשי בועד הסטאַטיסטי אשר לשלטון שר הפנים ה׳ אילאריאָן (הלל) קויפמאַנן, נשלח מטעם הממשלה לעבור בארצות המערב באייראפא ולבחון את החקים והמשפטים הקבועים לבתי חרשת המעשה לדעת עד כמה הם מכונים בפעולתם להתכלית הנרצה. מלבד זה הלך ביחד עם הדירעקטור של הדעפארטאמענט הסטאטיסטיקי של לשכת שר הפנים, השר טראָיצקי לשבת כבוד באספה סטאַטיסקית.— הרב הדרשן מורה לשונות בני-שם בביה״מ הגבוה בפראג ד״ר שאול קעמפף נ״י בהתפטרו בימים האלה ממשמרתו, נתכבד מאת הקיסר פראַנץ יוסף בשם הכבוד „יועץ הממשלה״ (רעגירונגס-ראַטה) על פעולותיו הטובות במשרה שהיתה על שכמו להגדיל חכמה ולהאדירה.— בביהם התיכונה באחד המחוזות המיוחדים לנוצרים, נבחר אחינו הפרופיסור לתורת המשפטים בבימ״ד הגבוה אשר להטשעכים בפראג, ד״ר צוקקער, לשבת בשמם בבית המחוקקים.— אספת חברת מצילי נפשות בפאַריז שמה את אחינו עד. פהיליפ לה לראש, בזכרה לו גבורותיו אשר עשה במלחמת 1870 בתגות האשכנזים על עיר הבירה.— בין אחד עשר האנשים המצוינים אשר נשאו מדברותיהם בעת הלוית הסופר הצרפתי הוגא אל בית עולמו, היה אחד מאחינו הפניטור טוללא זוסאראני מרומא אשר נבחר מכל חכמי אטליה לספוד את הפיטן הגדול ההוא בשם כל גדולי ארצם.— באנגליה זכו שנים מאחינו לעלות לגדולה, האחד הוא הבאראָן נתנאל פאָן ראָטהשילד אשר הרימתהו המלכה למעלת לאָרד והשני הוא הבאראָן העגרי וואָרמס אשר בא בסוד שרי הממשלה ויהי יועץ ומזכיר להשר הממונה על האוצרות: — בפאַריז נבחר ה׳ קאמיל דרייפוס העומד מצד הרעדיקאלים למו״ל מ״ע „L Union״.— בשטאָקהאָלם בירת שוועדען כבדה הממשלה את איש אחד מאחב״י, פהיליפזאהן שמו, ותרוממהו למעלת שופט עליון.— מסדר ספר „דתי המלכות אודות היהודים״, ה׳ מ׳ לעווין בס״ט פעטערבורג הושיט את ספרו להדר כבוד אדונינו הקיסר, אשר נתן תודה להמסדר, וזה ימים אחדים אשר נתעלה למעלת אזרח נכבד בעד פעולתו המועילה בתור מורה ומחבר.— אדונינו הקיר״ה הואיל בטובו ובחסדו להרים אחדים מאחינו למעלת „אזרחים נכבדים״ בעד פעולתם הטובה להשכלת אחיהם העברים, ואחד נתעלה למעלת אזרח נכבד לדורותיו, המורה בביה״ס ההנוך למורים בווילנא ה׳ אשר וואָהל — למעלת אזרח נכבד; ה׳ שמואל קאצינעללינבאגען המורה לפנים בביה״ס לעברים במינסק ועתה מורה דת לילדי ישראל בבית הגימנאזיום הששי בספ״ב — למעלת אזרח נכבד, ה׳ אליהו ראקאושציק מחזיק בי״ס לנערות ישראל במינסק — למעלת אזרח נכבד, וה׳ מאיר גארדאָן, סוחר גילדע ראשונה בווילנא, משגיח נכבד בבי״ס לעברים בעיר מערעץ למעלת אזרח נכבד, ואת המורה לפנים בבי״ס לרבנים בזיטאָמיר, האזרח הנכבד ה׳ אשר ראזענצווייג — למעלת אזרח נכבד לדורותיו.— העיר טריעסט בחרה באיש יהודי לבא כחה בבית המחוקקים, הוא ה׳ רפאל לוצאטטא.— האקדמיה לחכמות ומדעים בעיר רומא קצבה פרס גדול למי שיפתור שאלה גדולה בדבר חכמה. את הפרס ההוא (עשרת אלפים לירא) קבל הפראָפעסער היהודי הצעיר ה׳ לוריא. המלך בכבודו ובעצמו היה בעת שנמסר לו הפרס, והוא וכל שרי המלוכה הללו את היהודי החכם הזה בפניו.— רופא הסולטאן בקושטא עליאס (אליהו) פחה נתעלה למדרגת דיוויזיאנס-גענעראל, הוא היהודי הראשון אשר זכה למדרגה גבוהה כזו. עליאס פחה הצטיין מאד בעולם המדע בהמצאות נכבדות ובספרים יקרים אשר כתב בענין חכמתו. יחד עם ההתעלות למדרגת דיוויזיאָנס-גענעראל קבל אליהו פחה אות כבוד של זהב המכונה „ניבאני אומטיאז״.— המלך המושל באיי סאנדוויק, קאלאקיא, מנה את היהודי פאול גיימאַן לשר האוצרות בממלכתו.— היהודי דזאַרדז פיליפס נושא משרת שעריף (שופט ומזכיר) בעיר לאנדאן ומידלעסעקס, הורם למעלת אצילות.— היהודי אלוואני הוא תופש את רסן המיניסטריום החיצוני באיטליה.— בעיר טשערנאוויץ נבחר הפרופיסור היהודי היללער לראש המשגיחים (רעקטאָר) על בית האוניווערסיטעט.— הרוזן היהודי הספרדי, אחד משלומי אמוני ישראל, בעל תורה וחכמה וחטר מגזע ישישים, דוד עפפענדי מולכו, המתורגמן הראשי בדיוואן (סוד) המלכות, נתעלה לכבוד גדול ונתכבד באותות יקר וגדולה מאת הסולטאן ומאת ממלכות שונות באיירופא, והכי נכבד הוא אות הכבוד „אפפיציער דעס ארדענס איזאַבעללא דיע קאַטהאָלין״ שבו נתכבד ה׳ מולכו מאת המלך אלפונזו הספרדי.— באספה הגדולה לבעלי מסלות הברזל מכל הארצות אשר היתה בעיר בריססעל בבעלגיען, בא איש יהודי ה׳ מ. ווארשאווסקי, יועץ המלכות ופקיד אינזיניר במסלות הברזל אשר לממלכת רוססיה בתור בא כח הממלכה הזאת.— האקדמיה לחכמת הרפואה בפאריז נתנה את הפרס הראשון 2500 פראנקס לאחינו הד״ר לעווענבערג בעד עבודתו המועילה בתחבשת פצעים (כירורגי).— בין בני ישראל הגולים אשר הגלו מרומניה היה כנודע גם החכם הבלשן ד״ר גאסטער; הגולה הזה בא והשתקע באנגליה ועתה נמנה באוניווערזיטעט אוקספורד למורה שפת רומניה וספרותה וגם לשון סרביה ובולגריה ויתר לשונות הסלאווים.— אחינו היוצר פסל הצעיר לעאָפאָלד בערנשטאַמם אשר גמר חק למודו בהאקדמיה לחכמי חרשים בספ״ב, נמנה לדירקטור בבימד״ר הנודע בשם „Musee Crewin״ בפאַריז ויעש שמה צלם דמות שני שרים צרפתים מרבי המדינה: ראש המינסטריום פרייסינע והתייר המפואר סאווארגנאָן דע־בראצצא.— הגראַפין נאטאליה אָוראוו בת הנסיך גארטשאַקאָוו אוהבת את תורת ישראל ושפתנו הקדושה ובשבתה במאסקווי שחרה את פני הרב ה׳ מינאר כי יתן לה מורה אשר יוסיף ללמד לה תורה וספרות ישראל, ויצג לפניה ה׳ מינאר את הרב החכם הבלשן רי״א דעמאנט מטויראָגען אשר למד תלמוד בבלי להפרופיסור מהדוכאגגע אקרמיה בקיוב ה׳ אוליסניצקי, ותואל הנסיכה ללמוד אצל ה׳ דעמאנט ובשקידה נפלאה תט אזן ללקחו — הפרס הגדול הקבוע בבית מדרש החכמה College de France בפאַריז למי שמצטין בחכמת ההנדסה הנשגבה שהוא סך שנים עשר אלף פראַנק, קבלה בשנה הזאת נערה יהודית כמשפחה נכבדה באודיסה ושמה באָרטניקער.— הד״ר אברהם אליהו הרכבי זכה לכבוד גדול שלא נעשה עוד לאיש יהודי עד הנה, כי נמנה לחבר לחברת „סילאָגאס״ בקונסטנטינאפאל, לחקירות ודרישות בארצות הקדם, אשר חבריה גדולי חכמי איירופא ואזיה.— היוצר פסל אנטאָקאָלסקי נמנה לחבר בהאקדמיה של המלך לחכמות היפות בברלין.— אחינו הפרופיסור נ. באַקסט נספח מטעם שר ההשכלה לנושאי משרה בהמיניסטריום ההוא.— הד״ר לעהמאן מו״ל המ״ע „איזראַעליט״ נתכבד לקבל מכתב

תודה מאת הנסיך לואיטפאָלד המושל בבייערן בעד מאמר ראשי אשר הדפיס במכתב עתו וקשר בו הספד על מות המלך לודוויג. — המדפיס היהודי בקורפו ושמו יוסף נקמולי הדפיס פרקי אבות עם העתקה יונית והקדיש את הספר לשם יורש העצר, והנסיך הגדול הזה קבל את תשורתו בפנים יפות ושלח לו מכתב תודה כתוב בעצם כתב ידו. — אחינו חכם חרשים יוצר פסל ה׳ ל. בערנשטאַמם אוה זה לא כביר למושב לו עיר פאַריז להשתלם שם במלאכתו ומיום ליום יגדל שמו לתהלה בארץ צרפת. וזה ימים אחדים הציעו לפניו לעשות פסל הגראף מפאריז. מלבד זה נעשים כעת בבית מלאכתו עוד תמונות שני שרים הנודעים לשם בצרפת: שר המלחמה גענעראַל בולאַנזשע ושר אניות המלחמה אדמיראַל פיטיע. פסל הגראף מפאַריז נעשה מאבן שיש, ופסלי הגענעראל בולאנזשע ופיטיע — מנחשת קלל.

חסד לאומים.

חכם נוצרי מארץ אונגארן, ה. קלמן פאָן קרייצאָוויטש, התעורר להיות למליץ ישר לעמנו וידפיס דבריו בחוברת קרואה בשם „האנטיסעמיטיזם באונגריה, ועל שער החוברת מתנוסס הכתוב שאמר יוחנן השליח בברית החדשה „רק מהיהודים תבא גאולה לעולם״, ובפתח דבריו יאירו אמרי הנבחר הקראָאַטי סטארקעוויטש הנודע לשם אשר בריבו ריב עמו את הונגריה קרא באפו לאמר: „ארץ אשר בה צוררי ישראל ישחיתו יתעיבו עלילה כעלילת טיסה עסלאַר, תועבת נפשנו היא וחרפה לנו להקרא בשמה. — המלכה האיטלקית מארגהאַריטהא תדע באר היטב את השפה העבריה ומדי שנה בשנה בעברה דרך עיר וועגעדיג תקרא אל רב העדה ה׳ גהעטטי ותשיח עמו בעניני חכמת ישראל וספרותו, וגם חופפת היא במחסה עוזה על בית החולים לישראל, ואין לפניה הבדל בין בעלי הדתות. — חוקר דין נוצרי בשם מיעדניקאָוו מעיר ביאליסטאק שלח את איש עברי צעיר ליכוים בשם „סיראטע״ על הוצאותיו לבית למוד הנגינה והזמרה בעיר פעטערבורג. — החכם הפרופיסור רענאַן בפאַריז שלח את בנו הציר האמן ירושלימה לבקר את כל המקומות הקדושים הנודעים בשם ולתאר אותם לפניו לזכרון עולם. — בהיות הפרינץ פ׳ וואלס, יורש עצר ממלכת אנגליה בפעסט לראות בשער המצבה, בא בדברים עם התיר הנודע הפרופיסור וואַמבערי אשר מוצאו ממקור ישראל ובאמבערגער היה שמו לראשונה. בדברו זכר את היהודים לטובה ויאמר: „בימים האלה קראתי במ״ע האנטיסעמיטי „וועסטונג גרענצבאָטען״ דברי שטנה על היהודים לאמר, כי אינם מוכשרים להיות בנים נאמנים לארץ מולדתם יען כי עינם ולבם נשואים תמיד אל הארץ הקדושה נחלת אבותיהם מקדם; אבל השטנה הזאת בשוא ושקר יסודה, כי מי בהובבי ציון גדול מהמנוח סיר משה מונטיפיורי אשר כמעט זכה לשם שר ונכבד בארץ והנה שם את שם „ירושלים״ על חותם תכניתו ועל כל כלי ביתו ובגדי עבדיו ומשרתיו, ובכל זאת לא נמצא איש אוהב את אנגליה מולדתו באמונה ובלב שלם כמוהו״. — הסופר הצרפתי הנודע לואי אולבאַך שהוא ממקורבי קארל מלך רומניה ומחליף עמו מכתבים, כשמעו כי גרשו מרומניה הסופרים ומוציאי כתבי העתים אשר מבני ישראל, כתב להמלך ולהמלכה וגם להשר ברויטיאַני ויוכיחם על זה. — הגראַף האונגארי סטעפהאן עסטערהאַזי, נציב הפלך פרעסבורג, נתן להיהודים היושבים בשדה אחוזתו בגליל אראַד במתנה מקום רחב־ידים לבנות עליו בית הכנסת.

שדה־בוכים.

בירושלים מת הישיש הנכבד ר׳ יעקב אבן־ספיר (חותנו של ה׳ ברילל מו״ל „הלבנון״) בשנת ס״ג לימי חייו. המנוח היה סופר מצוין ויוציא לאור ספר „אבן ספיר״ בשני חלקים ומכתבים מפוזרים במ״ע העברים. — בעיר שאוויל מחוז קאוונא מת המורה הנכבד, הסופר ה׳ יוסף אליעזר עפשטיין בשנת הששים וארבע לימי חייו. — באנגליה שבק חל״ח החכם המפואר ד״ר יוסף קאליש, הוא היה חכם מובהק בכל ענפי חכמת ישראל ויכתוב ספרים יקרים בשפת אנגליה על דקדוק לשון עבר, על באורי מקראות ועל רוח הדת והפלוסופיה. — בעיר ווילקאמיר גוע ויאסף אל עמיו האינזשיניער נחום דוב בן יעקב שעססאַל בשנת השלשים לימי חייו. — ביום ה׳ ט׳ טבת גוע ויאסף אל עמיו בעיר ווארשא בשנת השבעים ושתים לימי חייו החכם הנכבד מ׳ ישכר בער המכונה בערנאַרד ציממערמאַן אשר היה מורה בבית ספר הרבנים בעיר ווארשא לפנים ומבקר לספרי ישראל (צענזאָר) מטעם הממשלה ימים רבים. — בעיר יפו בארה״ק מת הגביר הנכבד ר׳ אברהם מויאַל ראש ועד הפועל להנהגת הישוב שיסדו חו״צ בא״י. — בעיר טארנאפאל בגאליציען מת איש רב פעלים ונודע לשם בדברי ימי השכלת היהודים שמה, הוא ה׳ מיכאל בן יוסף פערל נ״ע. — בעיר קאוונא מת הרב הד״ר דובער יצחק זאמעלסזאָהן בשנת השלשים לימי חייו. המנוח היה מעוז לדל ומחסה לאביון ובחלותם המציא להם מזור ותרופה חנם אין כסף, גם היה משכיל גדול וסופר מהיר בשפת עבר במליצה ושיר. — נבחר בית מועצות עיר בערלין, אחד מאנשי השם לבני ישראל, ד״ר זאב שטראסמאנן הלך למנוחות לדאבון לב כל מכבדיו ומוקיריו הרבים והעצומים. — ביום השבת פרשת בא, ג׳ שבט, מת בלאנדאן הרב ר׳ יוסף אלימלך, רב ראשון לעדת ב״י במאגאדור במאראקקא. מות האיש הזה הוא לב״י במאראקקא אבדה גדולה שאין לה תשלומין, כי זולת מה שהיה המנוח רב בקהלתו היה גם סגן הקאָנזול לממלכת אויסטריה בעיר מושבו ובכחו זה עשה טובות הרבה לאחיו העשוקים והרצוצים בארץ אימים ההיא. — בעיר דובנא מת הגביר הנכבד הר״ר מאיר שומסקי בשנת השמונים ושש לימי חייו. — בפראנקפורט ע״נ מיין מת המנצח על מקהלת המנגנים (מוזיק דיריעקטאר) עד. עליאסזאהן כבן שבעים ושבע שנה. — בעיר ווילנא מת אחד מנכבדי עדת בני ישראל שמה ומזקני עשיריה, ר׳ אברהם שלמה קאראסיק. המנוח היה ממשכילי הדור הישן, ירא אלהים, נוצר תורה ונמנה גם בין אוהבי דעת וחכמה. — בעיר ריגא מת אחרי מחלה אנושה וממושכה אחד מנכבדי עדת ב״י והוא הר״ר חיים לאנדא (אבי החכם לאנדוי המו״ל את ה„וואסחאד״). המנוח היה אהוב וחביב לכל יודעיו ומכיריו, כי היה איש מנוחות ודובר תמים, דורש טוב לעמו, ובעת היותו לאחד מפרנסי הקהלה, עשה את מלאכתו באמונה, בהשכל ובדעת. — ביום השני 16 (28), יוני מתה בוויסבאדן אשת המנצח בנגינות המפורסם יעקב מאיר־בעער בשנת השמונים ושתים לימי חייה, והאריכה ימים אחרי אישה שתים עשרה שנה. המתה הובלה לברלין ותבא לקבר ישראל באחוזת קבר בית מאיר־בעער בקבר אשר הניחו לה אצל אישה ובתוך שאר בני משפחתה. — בווארשא מת הרב החכם ר׳ יעקב עלזענבערג. המנוח היה תלמיד ואחר כן מורה בית מדרש הרבנים בווארשא, וספרים רבים הוציא לאור ע״ד הדת הישראלית, וחבוריו נתפשטו ונדפסו במהדורות רבות. בשנים האחרונות היה המנוח מזכיר וסופר בבית התפלה אשר לנאורים פה.

לתורה ולתעודה

הרב ד"ר אדלער בלונדון הוציא לאור חוברת בשפת אנגליה אשר בה יבאר באר היטב כמה מעלות טובות לשפת עבר. המחברת הזאת היא תשובה על עצת סופר מסתתר להסיר מגבירה בבתי הכנסיות את השפה העבריה ולהתפלל בשפת הארץ.— הפרופיסור ווינשע גמר את העתקת המדרש לשפת אשכנז.— החכם בחכמות בני קדם, פרופיסור שטראקק בבערלין יסד מכ"ע בשם „נתנאל", ומטרתו להרחיב בין הנוצרים ידיעת היהדות ולעמוד לשטנה להאנטיסעמיטיזם.— ה' איטצקאָווסקי בבערלין הוציא לאור את המשניות בהעתקה אשכנזית הדשה.— חברת הרבנים היהודים בנעוויאָרק קבעו פרס למחבר אשר יכתוב את הספר או את המאמר היותר טוב עד תולדות הצדוקים והתפתחותם, סך מאתים דאָללאַר.— מאת החוקר הנודע וועלהויזען יצאה לאור החוברת הראשונה מספרו „סקיצצען אונד פאַראַרבייטען". בו ידבר על אודות תולדות עם ישראל, לא רק ע"ד המקרים החיצונים שקרו לעמנו, כי אם אודות הליכות התפתחותו הרוחנית.— הסופר המפאר ה' גראַדאָווסקי אחי הפרופיסור הנודע לשם, הדפיס בלשון רוססיה ספר גדול המחזיק כעשרים גליונים ויסודתו בשאלת הכנסות הארץ ואוצרותיה. בו נכבדות מדבר ע"ד היהודים לכל מעבדיהם והתועלת שיביאו לארץ ויושבי בה. כפי הנודע קבל תמיכה הגונה משלטון שר האוצרות להדפסת ספרו הנכבד.— ה' יוסף עהרענשטיין ב"א של ראש קהלת ישראל ה' סימאָן אפפעל בוויען, חבר שיר נפלא הנקרא בשם Glaube und Treue אשר יסודתו במעשה רצח שנעשה ליהודים בממשלת רומניה.— הרב החכם ד"ר אברהם אליהו הרכבי בספ"ב מצא בכ"י אשר בבית עקד הספרים להממשלה בעיר הבירה הנ"ל לקוטים מפי' תהלים לרב יוסף אבן שטנאש (בן אביתור) היקרים מאד, בהיות הפירוש הזה החבור היותר קדמון בבאור כתבי הקדש שנתחברו בשפת עבר.— חברת „אגודת-אחים" בלאנדאן הוציאת לאור ספר חדש על אודות מצב היהודים ברומניה. בספר הזה יסופר כל אשר עבר על היהודים הרומנים מיום חתימת ספר הברית בברלין עד עתה.— באספה לחברת סופרי אשכנז בבערלין, קרא אחד החברים, הפרופיסור גאָש מעיר האַללע לפני עדת חבריו מאמר אשר כתב ע"ד תחלת מעשי יהודי בערלין לספרות האשכנזית; בו הראה לדעת כי הרבה הועילו היהודים להרחבת מכה"ע ודברי בעלי אסופות בעיר בירת גרמניה „אם צדק משל הקדמוני בדברו (ברלין—אור העולם) אזי גם זה אמת, כי האור הזה נאצל לה מהיהודים במדה מרובה.— בבית מדרש המדעים באוקספורד נמנו וגמרו להרחיב את למוד השפה העבריה ולמנות עוד מורה אחד נוסף על המורה אשר מכבר.— תלמידי אוקספורד אשר רובם ככלם בעלי הדת הנוצרית המה שוקדים מאד על למוד שפת עבר ועושים בה חיל עד להפליא.— הד"ר נייבויער העסוק בבית אוצר הספרים הבאדעליאני יורה להתלמידים גם דעת המשנה וקורא לפניהם מספרי הקמחי, והד"ר שיללער שינעססי מגלה להם את מסתרי הקבלה. הגביר גדליהו בלונדון הוציא לאור את המכתב אשר כתבה אשת המנוח דעמידאוו סאָן דאָנאַטא במ"ע פיגאַראָ ע"ד ימי חיי בעלה האחרונים בכתבו הצרפתי עם העתקה אנגלית בתבנית חוברת קטנה להפיץ בין מיודעיו אנשי המעלה, יען כי גם בדברי המכתב הזה רצוף אהבה לישראל.— החברה הלונדונית המתעסקת בהעתקת התנ"ך מחדש ללשון אנגליה (לא חברת המסיתים) הוציאה את העתקתה במהדורא חדשה. בה נזהרה להדפיס את כה"ק כפי המסורה ואת ההעתקה כפי ההוגה האמתית מבלי הערב בה טעמי הברית החדשה.— המנגן היחיד בדורו ה' א. ג. רובינשטיין הוציא לאור מנגינת קדש (Духовная опера) בשמונה מחלקות ויסודתה בתולדות משה רבינו ע"ה מזמן הולדתו עד יום מותו.— הספור מחיי היהודים בשם „מאשקא פאָן פאַרמא", מאת הסופר הנודע קארל עמיל פראַנצאָז, יצא במהדורא שניה ונעתק ללשונות אנגליה, הוללאנדיה דאנית ועוד. אחד מאחב"י בלאנדאן, ה' יוסף יאַקאָבס, הוציא לאור רשימה גדולה מכל החבורים, כתבי העתים, מאמרים וחוברות קטנות שנכתבו במשך עשר השנים האחרונות על אודות „שאלת היהודים" בכל הארצות, כן אלה המדברים לטובת ישראל, וכן אלה אשר לרעתם. מספר כל החבורים המובא·ם ברשימתו הוא 1250. העיר אשר בה נדפסים כה"ע להאנטיסעמיטים במספר גדול מאד יותר מבמקום אחר בכל התבל, היא עיר ברלין בירת אשכנז. בפאריז נדפסו רק שלשה כ"ע לשונאי ישראל.— השר האנגלי וואַרדען דרש באסיפה גדולה בעיר שעפילד בענגלאַנד ע"ד ירושלים וארה"ק בכלל; השר הזה עמד בראש האגודה שנוסדה לתור את ארה"ק ולהתחקות על שרשי קדמוניותיה. תמצית דבריו הוא, כי לרגלי פעולתו בענין זה מצא על כל צעד וצעד אות ומופת מאמתת כל המסופר בכה"ק, דבר לא נעדר. בדברו ע"ד ישוב א"י ע"י בני ישראל אמר, כי מבני ישראל מוכשרים המה היהודים ממארוקא ביחוד לחדש נעורי אדמת אה"ק ע"י עבודת אדמה, מפני כי שם נמצאים מקומות רבים מאד אשר היהודים מתעסקים בעבודת האדמה מדור דור.— בעיר לאנדאן, נפתח בית עקד ספרים לתורה ולהכמת ישראל מעזבון הרב המנוח דיין הקהלה א. ל. גרין נ"ע, מספר הכרכים הנמצאים בבית עקד הספרים הזה עולה לערך עשרת אלפים, ובפרט גדול החלק הכולל ספרים בשפת אנגלית הנוגעים לעניני היהדות.— הד"ר יעקב ראפאפארט בוויען קבע למזכרת אביו הד"ר מ. ראפ. בוויען פרס סך 800 פלאָרין לאיש אשר יחבר חבור באחד משני הענינים האלה: א) איזו היא הפעולה אשר פעל ספר התהלים על סדרי עבודת אלהים והשירים והמקהלות בבתי התפלה לעמים שונים, בפרט בין העמים החדשים? ב) במה גדול כח היהודים בצרפת במדע ובספרות ובחיי הלאום, ועד כמה צעדו קדימה מן העת אשר זכיותיהם השוו אל זכיות שאר תושבי הארץ?— בעיר הייללבראָן נאסף מקרא-עם והסופר היהודי אַרנאָלד פערלעס מעיר לייפציג קרא באזני הנאספים את מאמרו „שטעקקער ומשפטו" ולמרות האזהרה אשר הזהיר מכה"ע הקאנזערוואַטיפי היו"ל שם לבל יעוז איש נוצרי בנפשו ללכת לשמוע מפי בן דת אחרת דברי חרוף וגדוף על כהן גדול ומטיף של הקיסר, נמלא בית האספה מפה לפה והשומעים שמעו את דברי פערלעס וימחאו כף, והכהן הנוצרי אשר עלה הבמתה אח"כ להצדיק את שטעקקער היה לצחוק ויצא מן הבית בפחי נפש.— המתורגמן הממונה מאת ממשלת תוגרמה, סיר משה עפפענדי. הוציא לאור חבור חדש והוא דקדוק לשון תוגרמית, לתועלת נערי בני ישראל; הספר הזה הוא הראשון אשר כתב איש יהודי בשפת תוגרמית; המחבר הפיק רצון מאת השלטון, אחרי כי הסולטאַן, נוטה חסד ליהודים העוסקים בלמוד לשון המדינה, כנודע.— חברת „עוזרי מסחר" בין היהודים בעיר ווארשא קבעה עתים לדרשות חכמים בעניני מדע; החכמים הדורשים רובם נוצרים ומקצתם גם יהודים מלומדים הנודעים לשם בעולם הספרות הפולאנית, והדברים אשר בתוך לדרוש המה דברים מועילים ומרחיבים את הדעת.

ספר איוב

מבואר מחדש על פי כללי הדקדוק והמליצה של שפת עבר. מאתי בנימין סאלד (מילידי שאלגאוו-נעמעשקורט בארץ הונגאריא) רב ומורה לעדת „אוהב שלום" בעיר באלטימארע במדינת אמעריקא" *).

הספר הזה הוא הספר הראשון בשפת עבר שנדפס באמעריקא (בעיר באלטימארע), וכמו כל דבר שיוצא מתחת ידי האמעריקאנים הוא מתוקן ובתכלית השלמות במה שנוגע למלאכת מחשבת, כן גם הספר הזה הוא נדפס בכל פאר ויופי על נייר עב ולבן וצח כמו קלף, וכן תכריכו הוא יפה עד מאד, וגם גדול בכמותו, הוא מכיל מאתים וחמשים דפים (500 זייטען) לעקסיקאָן אָקטאַוו.

אם לא נשגה אם נחרוץ משפט ממראהו ותארו של הספר גם על רוח המבאר? אם נלוה את המבאר בבאוריו על כל מקרא ומקרא בפרט, אז לא נמצא כמעט כל דבר חדש בדבריו, אבל אם נלוה אותו בהרעיון הכללי, אשר הוא מוצא בספר איוב, אז אמנם דבר חדש נמצא בו, והוא כי הספר לא נכתב (על פי דעת המבאר) להתיר את השאלה: מפני מה צדיק ורע לו ורשע וטוב לו? כמו שאומרים רוב המבארים, כי לא מדברי אליהוא ולא ממענה ה' תצא פתרון השאלה הזאת, כי אם תכלית הספר הוא להראות, אשר איש תם וישר וחסיד בכל מעשיו, לא יעזוב תמתו ולא יטה מדרך הטוב, אף אם גורלו רע ומר הנהו ולא לפי מעשיו. זאת היא שטת המבאר אשר לפנינו ועל פי השטה הזאת הוא הולך מראשית הספר עד אחריתו, ולו הנן ה' להמבאר שפה ברורה וקצרה כי עתה על נקלה היה לו למשוך אחריו את הקורא, אבל המבאר בכבדות ובאריכות גדולה יתנהג, והקורא יכול לשכוח את דבריו הראשונים עדי יזכה לשמוע את דבריו האחרונים. בכל זאת נוכל לשמוח על הספר הזה, כי מלבד אשר דברים טובים ימצאו בו, הנה נעים לראות אשר גם באמעריקא החלו אהב"י לשוב לתורתנו ושפתנו אשר זנחו זה שנים רבות.

*) הסוכן הכללי באייראפא של הספר הזה הוא המוכר ספרים הנכבד ה' ליפא בוויען Praterstrasse № 13. מחירו בעד רוספיה ארבעה רו"כ.

ספר הקונקורדאנץ

ספר הקונקורדאנציא הוא ספר נחמד ונחוץ ומועיל מאד לספרות העברית כידוע טיבו בעולם, והוא ספר ישן נושן ונדפס כמה פעמים, בראשונה נדפס בוויניציא, רפ"ב, על ידי ר' מרדכי נתן שהעתיק אותו מלשון רומי לעברי, ונסדר שם לשרשיו כסדר תנ"ך אף שהמלות אינן דומות רק שהם משרש אחד, ואח"כ נסדר ע"י החכם הנוצרי יוחנן בוקסדארף, וסדר אותו כל פעל לבניניו וגזרותיו וזמניו ובנוייו וכל שם לפי נטיות משקלו ולפי בנוייו כסדר תנ"ך, ובסופו כל מלות ארמיות שבתנ"ך כסדר א"ב, באזיליא 1632, ואח"כ הוסיף בו החכם ר' יוסף אלזארי המכונה ד"ר פירשט, באור כל שרש ע"פ חכמת חקר הלשון למקורו ומוצאו ויתוסו אל שארי לשונות קדם וכו' עם תוספות שרשים וחלק המלות כנ"ל, אשר לא היו בראשונים, ובסופו כמה ענינים זולתם חדשים גם ישנים, נדפס בלייפציג 1837, ובשנת תרכ"א נדפס בשטעטין ע"י ישכר בעער, והוסיף עוד הוספות, והנה אחרי כל ההוספות והיגיעות והעמל אשר עמלו ויגעו החכמים האחרונים, פירשט ובעער אף שהגדילו לעשות אבל לא תקנו הכל לנכון, ועדיין הוא שבר כלי, כי הוא מלא שגיאות וטעותים ומגרעות:

ועתה אתם ברוכי ה', בואו ונחזיק טובה ותשואות חן להחכם המליץ הנודע בשערים מוה"ר שלמה מאנדעלקערן נ"י מלייפציג, אשר קם ונתעורר וישם את לבו לכל אלה, ועמל ויגע ועבד בו עבודה רבה, להשלים ולמלאות כל החסרונות, ולתקן כל המעות, ועוד הוסיף בו כל חלק המלים. כמו הן הנה. גם כי ברתי וכו' וכו'. גם הוסיף בו החכם הנ"ל לבאר כל מלה ומלה על כמה לשונות. כמו עברית ואשכנז. צרפת ואנגליא, ועוד, וא"כ עתה יעלה הספר הזה בכמותו יותר כנגד הראשון פירסט ובעער, ועתה הוא כלי שלם למענהו וכלי מחזיק ברכה; והנה זה שנתים אשר החכם המחבר השלים עבודתו להכניסו להדפסה, ונגש עתה אל הוצאת הספר הגדול הזה, אוצר כלי חמדה לספרותנו, ובאשר כי הדפסה בזאת דורשת הוצאה רבה במאד מאד על כן יוציאנו חוברת חוברת.

עמילן של סופרים*).

בשנות תרמ"ה-תרמ"ו

ספרים כתובים עברית.

אגדת מאמרים והוא כל מאמרי החוקר והמבקר אברהם ב"ר נחמן ז"ל קראכמאל נאספים מן „החלוץ" ושדה צופים. לעמבערג תרמ"ה.

אגרות שי"ר. אשר הריץ הרב שי"ר אל רשד"ל (משנת תקצ"ג עד תר"ד) י"ל ע"י ה' שאלתיאל אייזיק גרעבער עם הערות מאת הח' שחז"ה ועם מבוא מאת הד"ר הרכבי, מחברת א' פרשעמיסל 1884 .1 פל'.

דיטא מחברת ב' שם 1885

האוצר. אוצר לשון המקרא והמשנה, כולל פתרון כל המלות שנמצאו במקרא ובמשנה, באור הנחותיהן הראשונות וההוראות הנגזרות מהן והבדלי השמות והפעלים הנרדפים ועם זה זכרון המלות הנגזרות מלשון המקרא והמשנה שבאו בתלמודים במדרשי ההלכות והאגדות, בפיוטים ובספרי גדולי חכמי ישראל האחרונים, ללשון רוסית ואשכנזית, וכן כל שמות העצמים הפרטים שנזכרו במקרא. מאת הח' רש"י פין בווילנא יוצא לאור בחוברות ע"י נפתלי משכיל לאיתן ואברהם צוקקערמאנן, ווארשא (עד היום יצאו לאור, חמש חוברות).

ארעא דרבנן. כולל שבע מאות כללים גופי תורה ע"פ סדר הא"ב, מאת הרב הגאון מו"ר ישראל יעקב אלגאזי ז"ל. קראקא תרמ"ה.

ברכת אברהם. והוא פירוש ראב"ע על ס' משלי, ואחרי כי נסתם ולא נפרץ חזיונו עד כה ובשמו יכונה ללא אמת הפי' על משלי אשר במקראות גדולות הנדפסים אשר לא לו הוא אך לר' משה קמחי ז"ל ע"כ יעצוני כליותי לזכות את הרבים ולהוציא לאור את פירושו זה האמיתי ע"פ כ"י ישן נושן. אנכי הצעיר חיים מאיר הורוויץ הלוי פפד"מ 1884.

דבר על אודות התלמוד. אם יכול הוא להתרגם כל צרכו, כתבתיו לכבוד הרבני דנהירין ליה כולי תלמודאי וקבע ליה מוניטין בחיבוריו הנפלאים מו"ה אייזיק הירש וויס נ"י רעי בבהמ"ד ווינא ליום מלאת לו ע' שנה (כ"ט שבט תרמ"ה) מרעו המדגיל לו בהלכה מאיר איש שלום וויען תרמ"ה.

דמשק אליעזר. פירוש על ספר ויקרא ובמדבר מאת הרב המאה"ג מו"ה אליעזר זוסמאנן סופר אבד"ק האלאש פאקש תרמ"ה.

ספר **דקדוקי סופרים.** כולל נוסחאות וגירסאות הנמצאות בתלמוד כ"י משנת נ"ז לאלף הששי המונח בעיר מינכען וכו' עם הגהות ובאורים וכו' מאת הרה"ג רפאל נטע ראבינאוויץ במינכען. כעת י"ל חלק חדש על מסכת מנחות, מינכען תרמ"ו.

הגיון בכנור. שירים מאת חיים יעקב אונגער רב בעיר איגלוי, הוצאה ב' עם נוספות. איגלוי 1885.

זכרון לראשונים. מחברת ד' תשובות הגאונים רב שרירא ורב האי בנו ועוד כמה גאונים ע"פ כ"י באוצר הסופרים בפעטערסבורג, גם הערות ומבוא מאת הח' אברהם אליהו הרכבי חו' א' שפ"ו סימנים בערלין תרמ"ה (ע"י חברת מקיצי נרדמים שהוקמה מחדש ע"י החכמים אברהם בערלינער בבערלין, דוד גינצבורג בפאריז, יוסף דערנבורג בפאריז, שלמה חיים האלבערשטאם בביליץ, א"א הרכבי בפ"ב, מרדכי יאסטראוו בפילאדעלפיע, משה עהרענריך ברומא, דוד קויפמאנן בבודאפעסט, מתתיהו שטראשון בווילנא).

חקר אלוה עם תורת האדם. (Spinozas Ethik) מתורגם ומבואר עם מבוא גדול מאת הד"ר שלמה רובין וויען תרמ"ה

חשן משפט. Simeon b. Josefs Sendschreiben an Menahem b. Salomo. Ein Beitrag zur Geschichte der jüdischen Exegese und Predigt im Mittelalter מאת הח' הפרופ' דוד קויפמאן. בערלין 1884.

יין לבנון. פירוש על מסכת אבות מאת הרב החכם השלם נפתלי הירץ וויזל ז"ל נדפס אך פעם אחת בבערלין זה מאה ועשר שנה ויצא עתה לאור פעם שנית בהוספות מראה מקומות בכה"ק בש"ס ומדרשים ווארשא תרמ"ה;

ספר היסודות. לר' יצחק בן שלמה הישראלי Ein Beitrag zur jüdischen Religionsphilosophie des Mittelalters. י"ל ע"י שלמה פריעד. לייפציג 1884

כתובים אחרונים. כוללים: ספרי חשמונאים, אגרת ירמיה וכו' העתיקם מלשון יון הח' יצחק זעקיל פרענקיל איש המוניא הוצאה שלישית. ווארשא תרמ"ו.

לוח ארז. עליו חידושים באו"ים ופירושים על חמשה חומשי תורה, יפיצו אורה גם על נביאים וכתובים ומדרשי חז"ל ונוסף עליהם הספדים על הרבנים הגאונים דק"ק פ"ב וויזניצא. מאת הרה"ג יצחק קונשטאדט מפרעסבורג אב"ד דק"ק ראדוויץ והגליל מחוז בוקאווינא, קראקא תרמ"ו.

לחם רב. שו"ת בעל הלחם משנה יצא לאור מחדש ע"י ה. שמעון בצלאל ניימאן מטארזו קראקא תרמ"ה.

מאירי. בית הבחירה למס' יומא ירושלים. תרמ"ה.

מבוא המשנה. ח"ב, דרכי רבי בחיבור המשניות מאת הרב מו"ה יעקב ברילל אבד"ק קאיעטא. פפד"מ 1885.

מדרש תנחומא על חמשה חומשי תורה. יצא לאור ע"פ כ"י ישן נושן הנמצא באוצר הספרים באקספארד וע"י עוד ח' כ"י עם מבוא גדול והערות מלומדות ותקונים רבים מאת החכם שלמה באבער ווילנא תרמ"ה

מחזות החיים. שראיתי בעיני בעת הלכתי למסעותי בארצות המזרח הלא הנה: ארם, ארם נהרים, ערב, הודו המזרחית והאיים אשר בהם וארץ סינים מאת וו. שור. וויען 1884

מליץ אחד מני אלף. או מאסף מאמרים ושירים לגליון האלף מאז החל לצאת המליץ לאור, מנחת שי למחזיקי המליץ מאת המו"ל אלכסנדר הלוי צעדערבוים פעטערסבורג תרמ"ה

ספר המוסר לרופאים לר' יצחק הישראלי. י"ל ע"פ כ"י ונעתק לש"א ע"י הח' דוד קויפמאנן עם מבוא מאת הד"ר ברלינער (נדפס בהמאגאזין של ברלינער והאפפמאנן 1884 ובחוברת מיוחדה אך בכ"ה עקסעמפלארען 1885)

מי מנוחות. ההולכים לאט לרוח קדים ולרוח היום ונחו עליהם רוח דעת ורוח יראת ה' מאת הרב הגדול מו"ה ליפמאנן נייזאטץ זצ"ל בעל ס' בציר אליעזר י"ל ע"י בן המחבר. פרעסבורג 1884 [הספר הזה הוא חזון יקר בספרותנו

*) הננו מעוררים בזה את הסופרים, המו"ל והמדפיסים ההפלים, כי הספרים היוצאים על ידיהם יהיו נזכרים ברשימתנו בהכנסת לשנת תרמ"ח כי ישלחו את ספריהם לנו למועד נכון. המו"ל.

החדשה, כי מחברו הוא אחד מגדולי הרבנים מהדור העבר ובכ"ז ידיו רב לו בחכמה ומדע ובלשונות, כאשר יעידו למדי דבריו הנעימים הכתובים על טהרת לשון הקדש ויושר הגיוניו הנפלאים. גם נמצאו ממנו איזה גליונות שהעתיק מספרו זה לשפת אשכנז צחה (באותיות עברית) ונדפסו ג"כ ע"י בנו הנ"ל יש"פ]

ספר המלאכים. והוא ח"ב מספר „מעשה מרכבה" מאת הד"ר שלמה רובין וויען תרמ"ה.

ספר המנהיג. כולל טעמי ויסודי כל המנהגים דינים והלכות להרב ר' אברהם בר נתן הירחי ז"ל. ווארשא תרמ"ו

ספר המסע לאה"ק. אשר נסעתי ויגעתי וחקרתי ודרשתי בשנת תרמ"ב אנכי יעקב בכרך. הוצאה ב' ע"י ספירשטיין ווארשא תרמ"ד

ספר המסעות. בארץ קוקז ובמדינות אשר מעבר לקוקז מאת ה. ש. טשארני, פעטערבורג 1884

מערכי לשון עבר. תורת לה"ק ערוכה בשיטה חדשה ובדרך קצרה. מוסדה לפי חקרי הלשון בזמננו. מאת הח' יהושע שטיינבערג ווילנא תרמ"ה

משניות ששה סדרי משנה. בנקוד האותיות ובהעתקה אשכנזית (עם הערות מחוכמות והקדמות בש"א לכל מסכת) מאת הד"ר אשר סאמעטער (המעתיק של מ' ב"מ לשפת אשכנז), כל המשניות יצאו לאור בארבעים חוברות במחיר 75 פפ' לחוברת, עד עתה יצאו לאור ה' הוברות ע"י ה. צבי איטצקאווסקי. בערלין (תרמ"ה-תרמ"ו)

משק בית. פירוש וביאור על פרקי אבות מאת ה. חיים ליבוש זאנדבאנק. פרעסבורג תרמ"ד.

סדר למשנה. או דרך החנוך לתועלת התלמידים המתחילים לבוא בשערי התלמוד שישיגו מושג נכון בלמודי המשנה והתלמוד בזמן קצר. יכיל שני חלקים: חלק המשנה וחלק התלמוד. מאת יהושע זעליק הכהן איש פוראזאווע. ווארשא תרמ"ו.

סניגור. מליץ יושר ופרקליט לעם ישראל ותורתו מול מגידי פשעיהם. מאת אליעזר צבי הכהן צווייפעל ווארשא תרמ"ו.

עיון תפלה. בו נכללו כ"ג שערים שידובר בם מעיוני חכמינו ז"ל הקדמונים לאהבה את ה' ולדבקה בו מהובר ע"פ העיון והבקרת מאת אברהם קראכמאל, לבוב תרמ"ה.

עין יהודה. מאמר הכהנים-הלוים, באור מאמרי חז"ל „בכ"ד מקומות נקראו כהנים לוים" מאת יהודה ב"ר יהיאל כעהאק ווילנא תרמ"ד.

עין יהודה. מאמרים שונים, מאמר שמואל בדורו והוא באור קצת מלות ופכוקים בריש ספר שמואל. מאת הנ"ל תרמ"ד.

ספר ערוך השלם. הלא הוא ספר הערוך (אשר בו נקבצו כעמיר גורנה כל המלות החמורות בתלמוד ומדרשים ונסדרו ע"פ א"ב למען ירוץ הקורא בו) מאת רבינו נתן בן רבינו יחיאל ז"ל עם מוסף הערוך לר' בנימין מוספיא ז"ל עם הוספות הגהות הערות ותקונים מאת הרב החכם הד"ר קאהוט רב דגראססווארדיין באונגארען (וכעת בנויארק) וויען 1885

ס' פחד יצחק. מאת הרב ר' יצחק לאמפרונטי, ערך קים — רתת, יו"ל בפעם הראשונה מתוך כ"י הנמצא באוצר הספרים בפאריז ע"י חברת מקיצי נרדמים בערלין 1885 (הוא המשך מס' פחד יצחק שיצא לאור ע"י ח' מ"נ בשנת תרל"ד עם הערות ותקונים מאת הרב ר' יואל זלקינד מרייגראד).

קדמות התנחומא. יכלכל השגות והערות על דברי הח' שלמה באבער בס' מדרש התנחומא שהוציא לאור, מאת הח' אברהם עפשטיין (נדפס בבית תלמוד שנה ה') וויען תרמ"ו.

קהלת דוד האפרתי. באור נפלא מכלכל דברי הקהלת בדרך קצרה מוסר השכל בענין ההשגחה והידיעה ופילוכופיא קלה ומובנת בסתירת הידיעה והבחירה, בלשון צח על טהרת הקדש מאת הרב הגאון מו"ה דוד טעבלי אפרתי מוויטעבסק ברוסיא. בערלין תרמ"ד.

קובץ על יד. והוא ספר האסיף, כולל דברים עתיקים נעתקים מתוך כתבי יד. יצא לאור בפעם הראשונה ע"י חברת מקיצי נרדמים שנה א' בערלין תרמ"ה. תכן הענינים: מורה מקום המורה, אספת שירים הנוגעים לרמב"ם וספריו מאת משה שטיינשניידער, מליצת אמרי נועם ונר ישראל ע"פ כ"י מהוואטיקאן, אגרת התשובה, מאת יצחק לאטיף, גם כן מהוואטיקאן, ע"י הד"ר בערלינער, שערי עץ חיים מאת בנימין ב"ר אברהם הרופא (מכ"י ברומא), תוספתות על פי ראב"ע ז"ל, צבי מודה ח"א מהח' פראגנסים, שירים מתוך כ"י ישן, דיטא ח"ב, שירה מהנ"ל, ספור שבתי צבי מהנ"ל, חסד לאברהם מאת שניאור זקש.

קונטרס המספיד. רשימה ביבליאגראפהית מדברי הזכרון למתים והספדים מאת הרב הד"ר יעללינעק, בערלין 1884

קונטרס המספיד הוא הקונטרס העשירי של קונטרסי ח"א, מונה ומזכיר שמות הנספדים וזמן פטירתם ושמות המספידים וזמן ההספד ושמות הספרים אשר בם ההספד, אספתי ערכתי אני אהרן יעללינעק, שם.

רב פעלים. להרב החכם הפילוסוף יצחק בן אברהם אבן לטיף ז"ל י"ל בפעם הא' מתוך כ"י עם באור רחב ונלוה אליו שני מכתבים מבן המחבר ר' משה לטיף מירושלים ועוד חמשה מאמרים מאת המו"ל והמבאר הרב מו"ה שמואל שענבלום לבוב תרמ"ה.

שערי ציון. כולל סדר הקבלה מאדם הראשון עד אנשי כנה"ג וסדר תנאים ואמוראים עם שלשלת רבנן סבוראי ויחוס הרבנים עד זמן ה"א קל"ב חברו הרב ר' יצחק די לאטיש ז"ל עם הערות ותקונים מאת החכם שלמה באבער יאראסלאוו 1885

ספר שערי תורת התקנות. הוא מאסף לכל מחנות התקנות אשר יסודתן בהררי קדש מימות משה עד זמן חתימת התלמוד קבצן וסדרן ובארן זעירא דמן חבריא אריה בלאך מורה בבהמ"ד לרבנים דמדינת הגר. חלק א':

תולדות אנשי השם ופעולתם. בעדת בערלין מעת הוסדה בשנת ה"א תל"א עד שנת תרל"א. ח"א סדר הרבנים אשר שמשו בתואר אב"ד או ראש ב"ד משנת ה"א תל"א עד ה"א תק"ס מאת אליעזר ליזר ב"ר מאיר לאנדסהוט בערלין תרמ"ד.

תרגום אונקלוס. על התורה ע"פ נוסחא בחומש דפוס סביוניטא שנת שי"ז. י"ל ע"י הד"ר ברלינער. בערלין 1884 (בשני כרכים. ח"א נוסח התרגום (Text), וח"ב הערות מבוא ולוח המפתחות).

תשובה. בענין קבורת אנשי ישראל בקבר ישראל מאת אליעזר בן מרדכי הויזדארף לייפציג 1884.

ספרים כתובים לועזית.

Die Agada der Tanaiten. I Von Hillel bis Akiba v. Dr. W. Bacher (פרופ' בבית המדרש לרבנים בפעסט) Strassburg 1884.

Das Buch Al-Chazari (כוזרי) v. Jehuda ha-Lewi aus dem Arabischen übersetzt v. Dr. Hartwig Hirschfeld Breslau 1885.

Vier apokryphische Bücher aus der Zeit und Schule R. Akibas: Assumpho Mosis; das vierte Buch Esra; die Apokalypse Baruch; das Buuch Tobe v. Dr F. Rosenthal, Rabbiner in Beuthen Leipzig 1885.

Archeologische Beschreibung Jerusalems, seiner Oertlichkeiten und Prachtgebäude, mit beson-

derer Rücksicht auf den Tempel und seinen Einrichtungen v. S. S. Kalbe. Wien 1884.

Der babylonische Talmud in seinen agadischen Bestandtheilen, zum ersten Male wortgetreu übersetzt, v. Dr Aug. Wünsche (חכם נוצרי)

Beiträge zur geographie Palä stinas v. Dr. Hirsch Hildesheimer Berlin 1886.

Beiträge zur Geographie und Ethnographie Babyloniens v. Dr. A. Berliner Berlin 1884.

Beiträge zur Geschichte der hebräischen und aramäischen Studien v. S. Perles München 1884.

Ueber die Beziehungen des Talmuds zum Judenthum und zu der socialen Stellung seiner Bekenner v. Rabbiner Raphal Hirsch, Frankf. a M. 1885.

Bibliotheka Babylonica. Die haggadischen Bestandtheile des babylonischen Talmuds zum 1-ten male in deutsch. Uebersetzung herausgegeben v. Dr. Wünsche Leipzig 1886.

Bibliotheka Rabbinica. Eine Sammlung alter Midraschim zum 1-ten male ins Dentschen übertragen v. Dr. Wünsche. Lieferung 29—34 Leipzig 1884 (enthaltend die von Salomon Buber edirte Pesikta, redigiert in Palästina v. Rab. Kahana).

Einblicke in die Geschichte der talmudischen Litteratur v. Dr S. S. Bloch Wien 1884.

Einleitung in die Mischna 2 Theil v. Dr Brüll Frankfurt a M. 1885. (הח' הא' יצא שם בשנת 1876)

Festpredigt zur Feier des 100 Lebensjahres des Sir Moses Montefiore, v. Rud. Plaut Frankf. a M. 1884.

Festpredigten für die Hauptfeiertage des Jahres v. Rabb. Dr Ad. Schwarz, Karlsruhe 1884.

Festschrift zur Einweihung der neuen Synagoge zu Erfurt mit einer Geschichte der Juden in Erfurt v. Th. Kroner Erf. 1884.

Frankfurter Rabbinen. Ein Beitrag zur Geschichte der isr. Gemeinde in Frankf. a/M. Frankf. a/.M. 1884 (1740—1769) יהושע פאלאק ור' אברהם ליססא

Gedanken einer Jüdin über das Judenthum in Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft. Stuttgard 1885.

Geschichte des Erziehungswesens und der Kultur der Juden in Italien während des Mittelalters von Dr Güdemann Rabb. in Wien 1884.
Geschichte des Erziehungswesens u. d. Kultur der abendländischen Juden während des Mittelalters bis in der neueren zeit"

Die Frau im jüdischen Volke Vortrag gehalten zu Gunsten des isr. Frauenverreins in Bielitz v. Dr Ad. Kurrein Rabb. in Bielitz 1885.

Gegen Gildenmeister. Herrn Prof. Gildenmeisters Gutachten über den jüdischen vit. Codex (שלחן ערוך) und das Verhältniss der Juden zu demselben, kritisch beleuchtot v. Dr M. Joel Rabb. in Breslau. Breslau und Leipzig 1884.

Geschichte der Erziehung und des Unterrichts bei den Israeliten v. B. Strasburger in Buchan. (in 9 Lieferungen Stuttgart 1884.

Geschichte der Juden v. Prof. Dr Grätz. erscheint in 3 Auflagen in 72 Lieferungen à M. Leipzig 1886.

Geschichtsbilder aus d. nach talmudischen Zeit nach den Quellen bearbeitet (מימי הב"י עד זמן מענדעלסזאהן) v. Dr. M. H. Friedländer, Rabb. in Gotsch-Jenikan Band III Brünn. 1886.

Geschichte der jüdischen Litteratur v. Gustav Karpeles 18 Lieferungen à M. Berlin 1885.
[הספר הזה , הממלא חסרון נכר מכבר בספרותנו , כתוב בטוב טעם ודעת וצחות הלשון כיד המחבר הטובה עליו , אשר עשה לו שם גדול ע"י מאמריו הספרותים בהמכה"ע הכללים, אולם אם רב ברכה בספר הזה לבני העם החפצים ע"פ רוב אך לקרוא ולא ללמוד , לא יפיק רצון בשלמות מאת דורשי חכמה ותושיה המבקשים מופתים ומקורים נאמנים לכל דבר והמחבר לא דרך חוקר הדורש עד תכלית כל דבר, אחז בספרו כ"א דרך סופר ומליץ המנעים דברי חכמה להמון העם . יש"פ]

Gott und der Mensch in den Aussprüchen der Bibel alten und neuen Testaments, des Talmuds und des Koran v. S. Blumenau Lehrer u. Prediger in Bielefeld 1887.

Grammatik des biblischen Aramäisch v. Dr E. Kautsch Leipzig 1884.

Die Grundlage der Kant'sehen Erkenntnisstheorie, einne Einführung in die Kritik der reinen Vernunft II Aufl. v. Dr W. Münz, Rabb. in Gleiwitz Breslau 1885.

Die hebräisch-arabische Sprachvergleichung des Abulwalid Mervan ibn Ganach v. Dr Baher Wien 1884.

Die hebräish-neuhebräische und die hebräisch-aramäische Sprarchvergleichung des Abulwalid ibn Ganach von dems. Wien 1885.

Dr. Salomon Herxheimer, ein Lebensbild v. Dr Salfeldi Frankfurt a/M. 1885.

Handbuch der isr. geschichte von der Zeit des Bibelabschlusses bis zur gegenwart v. Emanuel Hecht. In der 3 Auflage gänzlich umgearbeitet v. Rabb. Dr Kaiserling in Budapest. 5 Aufl. 1884

Das Jahrhundert nach dem babylonischen Exile mit besonderer Rücksicht auf die religiöse Entwicklung des Judenthums v. Dr Ad. Rosenzweig Rabb. in Teplitz. Berlin 1885.

Aus **dem jüdischen Leben.** Erzählung v. B. Hause. Eisenach 1884.

Der jüdische Stamm in nicht jüdischen Sprichwörtern I Serie 2 Aufl. Wien 1885. d-to II Wien. 1885.

Die jüdische Stammes verschiedenheit, ihr Einflus auf die innere und äussere Entwickelung des Judenthums v. H. Mosler Leipzig 1884.

Jubelschrift zum 90. Geburtstag des Dr L. Zunz, herausgegeben durch das Curatorium der Zunz'schen Stiftung. Berlin 1884.
[הספר הנכבד הזה , שחובר לכבוד ראש חכמי זמננו ריט"ל צונץ ז"ל ליום מלאת לו צ' שנה (10 אויגוסט 1884) הוא יחיד בערכו הרב , כי הוא כולל מאמרים גדולים ונכבדים מחכמי ישראל בארצות שונות וספרים עתיקים שיצאו לאור בפעם הא' ע"פ כתבי יד ולא למותר אחשוב להודיע להקורא תוכן הספר בפרוטרוט : הוא יפרד ל ב ראשים : א) מאמרים חדשים , ב) ספרים ומאמרים עתיקים , בחלק הא' ימצאו המאמרים האלה :

1) die Metaphysik des Aristoteles iu jüdischen Bearbeitungen, ein Versuch v. M. Steinschneider.
2) Beiträge zur Bibelexegese v. Dr David Rosen. (מורה בביהמ"ד לרבנים בברעסלא) .
3) La Genesie la Scieneza, Note sull'originee sull' età bell'homo (ספר בראשית והמדע) v. Marco Mortaro. (רב הכולל במאנטוא באיטאליען) .
4) Begriff und Ursprung der Tosefta v. Dr N. Brüll. (רב בפפד"מ) .
5) Hagada und Midrasch-Hagada ein Beitrag zur Sagengeschichte v. Dr M. Güdemann.
6) Abraham ben Nathan aus Lunel Verfasser des Manbig v. Dr David Cassel.
7) Vorbemerkungen zu אוהב נשים
8) " zu מאמר גן עדן
9) " zu חשן משפט
10) " zu פירוש המשנה
11) " zu שני שירי ר"ש בן גבירול
12) " zu פיוטי בן קליר

ואלה הם המאמרים והספרים העתיקים (כלם בש"ע):
1) v. Dr Neubauer אוהב נשים מידעיה הבדרשי (ביבליאטהעקאר שני בהביבליאטהעק הבאדליאנית באקספארד).
2) v. Abbé Perreau מאמר גן עדן מחיים הישראלי
3) Bibliographie der hebräischen Denk u. Trauerreden v. Dr Jellinek
4) v. Baron D, Günzburg באר לחי מיצחק בן טודורים
5) v. O. H. Schorr הלכות גדולות, הלכות קצובות, הלכות פסוקות.
6) v. Prof. Dr Kaufmann חשן משפט משמעון בן יוסף
7) v. Prof. Derenburg פי' משנה דמס' כלים להרמב"ן (בפאריז)
8) v. Dr. Eggers, Berlin שירי ר"ש בן גבירול
9) v. Dr P. Frankel Berlin] פיוטי בן קליר

Die Juden, mit einer Schlussbetrachtung v. Dr W. Goldblum. Wien und Teschen 1884 (הוא חלק מהספר הכללי בשם: „die Völker Oesterreich-Ungarns, Ethnographische und kulturhistorische Bilder")

Kaiserschnitt, Wiederum über die Lehre vom K. im Talmud v. Dr M. Ravitzki (Separatabdruck aus Virchows Archiv für die pathologische Anatomie.

Das **Buch Kohelet** nach der Auffassung der Weisen des Talmnd und der jüdischen Erklärer im Mittelalter. Frankf. a M. 1884. (ח"א מזמן המשנה עד חתימת תלמוד בבלי)

Königthum und Staatswesen der alten Hebräer, nach biblischen und talmudischen Quellen bearbeitet v. Dr. M. Ehrlich, Rabb. in Rechnitz 1885.

Leben und Werke des Abulwalid Mervan ibn Ganach (ר' יונה) und die Quellen seiner Schrifterklärung v. Dr Bacher Budapest. Leipzig 1885.

Lehrbuch der neuhebräischen Sprache und Litteratur: I Gramatik, II Litteratur v. Prof. Dr Strack und Siegfried (חכמים נוצרים) Karlsruhe und Leipzig 1884.

Die **Medizin der Talmudisten** mit Anhang über die Anthropologie der alten Hebräer v. Dr Bergel Leipzig 1885.

Sir Moses Montefiore, 2 Reden zu dessen 99. u. 100. Geburtstage gehalten und aus dem Dänischen ins Deutsche übertragen von Dr A. A. Wolff Oberabb. in Copenhagen 1885.

Moses Mendelsohn und seine Familie v. Dr Adolf Kohut in Dresden. Eine Festschrift zum 100 jährigen Todestage M. Mendelsohns (4 Januar 1886) Dresden 1885.

Sir Moses Montefiore. Ein Lebensbild zum Andenken an die Vollendung seines 100 Lebensjahres (23 October 1884 ח' מרחשון תרמ"ה) aus dem Englischen des Mr. Israel Davis ins Deutsche übersetzt v. Dr Liebermann. Nebst dem Bildnisse Sir Moses und Lady Judith Montefioris II verb. Aufl. Frankfurt a M. 1884.

Ein **moderner Methusalem**. Bemerkungen und Betrachtungen anlässlich des denkwürdigen Testaments des Baronets Sir Moses Montefiore von Moritz Tuschak. Wien 1885.

Nachgelassene Schriften von Salomon Plessner. Band I. Predigten, herausgegeben v. Dr Elias Plessner. 1 Liefrg Frankfurt a M. 1884. (דרשות על ס' בראשית) D-o II Lieferung 1885

Prister und Propheten. Ihr Wirken und ihr gegenseitiges Verhalten v. Dr Stier., Rabb. in Steinamanger Wien 1884.

Real-Encyklopaedie für Bibel und Talmud. Wörterbuch zum Handgebrauch für Bibelfreunde, Theologen, Juristen etc. v. Dr S. Hamburger, Landrabbiner in Strelitz. 2 verm. und verb. Aufl. Abtheilung I, Heft I (Biblische Artikel) A — Babel. Strelitz 1884.

Reime und Gedichte des Abraham ibn Esra. v. Dr Rosin. Breslau 1885.

Die Religion Alt-Israels v. I. Sack Leipzig 1885.

Das religionsphilosophische System der Mutakallimum nach dem Berichte des Maimonides (Doctor-Dissertation) v. Dr Guttmann (Schüler des Breslauer Seminars) Leipzig 1885.

Reminiscenzen aus meinem Umgange mit Leopold Löw vom Jahre 1829 bis zu seinem Lebensende 1875. Ein Beitrag zur Culturgeschichte von Dr Feitel Papa 1885.

Religiöse Reden bei freudigen Familiener-eignissen nebst einem Anhang 2 Aufl. v. B. Hause Frankfurt a M. 1885.

Sansinim. Bertrachtungen zu den 5 Büchern Moses nach Ordnung der Wortenabschnitte zur Verbreitung erhöhter kunde und Würdigung des Judenthums II verb. Aufl. Prag 1885.

Der Schulchan Aruch und seine Beziehungen zu Juden und Nichtjuden v. M. L. Rodkinssohn Wien 1884.

Die Schriften des Dr M. Steinschneider zu seinem 70 Gebutstage 30 März 1886 zusammengestellt v. Dr A. Berliner. Berlin 1886.

Der Schulchan Aruch und die Rabinen über das Verhältniss der Juden zu Andersgläubigen v. Dr D. Hoffmann, Docent am Rabbiner Seminarium Berlin 1885.

Die Sinne, Beiträge zur Geschichte der Physiologie und Psychologie im Mittelalter nach hebr. und arab. Quellen v. Prof. D. Kaufmann Pest 1884.

Die Simbolik in Cultus und Dichtung bei den Hebräern. Vortrag v. Dr G. Deutsch, Religionsl. in Brünn 1885.

Die Sprüche Salomos nach der Auffassung im Talmud v. H. Deutsch. I. Einleitnng Berlin 1885. (נדפס בהמאגאזין של הד"ר בערלינער והאפפמאנן)

Der Talmud v. Abr. Hochmuth, Rab. in Vesprim. Wien 1885.

Talmudische Chrestomatie Mit Anmerkungen, Scholien und Glossarien und besonderer Berücksichtigung der talmudischen Disscussionen (als Lesebuch zu der von ihm edierten Wienerschen Grammatik Leipzig 1883

Thierschutz und Menschentrutz (כולל הדברים שכתבו חכמי הזמן אדות השחיטה אם לערער נגדה משום צער ב"ח וכדומה ואם להצדיקה והמחבר מכריע לכף זכות ע"ד החקירה עם קבוצת מאמרים ומכתבים ממלומדים גדולים ומומחים). mite. Abbildung der Zecha'aschen Legmethode v. H, Ehrmann Rabb. in Trier. Frankf. a M. 1885.

Der Tractat Magilla nebst Tosafot ins Deutsche übersetz v. Dr M. Ravics Rab. in Schmieheim. Frankf. a M. 1884.

Der Tractat Rosch-haschana mit Berücksichtigung der meisten Tosafot ins Deutsche übertragen v. dems. Frankf. a M. 1886.

Der Tractat Taanit des babylonischen Talmud zum 1-ten Male ins Deutsche übersetzt (בעום לב על תלמוד ירושלמי מדרשים, פסיקתא, אבות דר"נ, פרקי דר"א, מכילתא, ספרא ושאילתות). v. Dr Aug. Wünsche Halle 1884.

Trauungsreden für alle Wochenabschnitte des Jahres v. E. Karpeles Breslau 1885.

Die Uhr Ein Beitrag zur Culturgeschichte der Alten (Hebräer-Griechen-Römer) v. Dr S. Spitzer Essen 1884.

Aus Vergangenheit und Gegenwart 5 Theil (enthaet. die Erzählungen. Parthenope, der Sohn Wittwe, aus der Reaction Spurlos verschwunden) v. Dr M. Lehman, Rabb. in Maintz Frankf. a\M. 1884.

Vergleichende Datum-Tabellen. 216 Jahre des jüd. und allg. bürgerl. Kalenders (1784—2000 (תקמ"ה-תשס"א) zum Gebranche für die Civil-und Amtspraxis insbesondere für Behörden, Gemeinden und Cultuskanzlein etc. berechnet und herausgegeben v. Rabb. Salomon W. Freund in Wien 1885.

Von Heliopolis nach Berlin oder die Verwandtschaft ferner Jahrhunderte. Eine historisch-kritische Parallele v. Dr Schwabacher, Rabb. in Oddessa 1885.

Vünsch zum jüdischen Neujahrsfeste Gelegenheitsgedichte und Tischreden für alle freudigen Vorkommnisse im jüdischen Hause v. Dr Scherbel Prediger in Gombinen 1885.

Zweites Targum zum Buche Esther. In vocalisiertem Urtexte mit sachlichen und spralichen Erläuterungen (aus dem 2. Theil des Buches: Aus Literatur und Geschichte von Paulus Cassel Berlin u. Leipzig 1885.

Zur Reform des Heimaths-und Armenrechtes. Eine socialhistorische Studi evon Dr S. S. Bloch Wien 1885.

ספרים המדברים בשאלות הזמן.

Betrachtungen über die inneren jüdischen Verhältnisse der Gegenwart v. H. Neisatz (בש"ע). Pressburg 1884.

Jüdische Pessimisten v. S. Schweinburger Wien 1884.

Das Judenthum in Gegenwart und Zukunft. Socialpolitische Abhandlung v. Eduard v. Hartmann Leipzig 1885.

Aus der Vergangenheit für die Gegenwart Social-und literarhistorische Vorträge und Essay's vom Reichrath-Abgeordneten (Mit dem Bilde des Verfassers) Dr Bloch in Wien 1886.

Briefe berümther christlicher Zeitgenossen über die Judenfrage v. Isidor Singer Wien 1885. (Sollen die Juden Christen werden?) v. dems. Wien 1884.

Die Darstellung des Neustettiner Synagogenbrand-Prozesses (gedruckt in „Tribunal").

Die Gesetzessammlung des Judenspiegels zusammengestellt und gefälscht v. A. Brimon. beleuchtet und berichtigt v. Dr K. Lippe, Jassy 1885.

Zur Judenfrage. Nach den Acten des Prozesses Rohling-Bloh v. Dr J. Kopp in Wien Leipzig 1886.

Der Judenspiegel v. Dr Justus ins Licht der Watrheit gerückt v. Ad. Levin Magdeburg 1884.

Kritische Beleuchtung des in Paderborn 1883 v. Dr. Justus (Brimanus) erschienennen „Judenspiegels" v. Dr Josef **Gugenheimer** Rabb. in Kölin Wien 1885.

Der Neustettiner Synagogenbrand Prozess von den Geschworenen zu Cöslin und Conitz Stuttgart 1884.

Herr Adolf Stöcker, Christliche Liebe und Wahrhaftigkeit v. Prof Strack Berlin 1885.

Der Talmud vor Gericht. Vorträge, gehalten in Leseclub „Scrinta"zur Beantwortung der den Prozess „Ritter" betrefenden Fragen, in soweit der Talmud verantwortlich gemacht wurde v. S. Ch. Korn. Wien. 1884.

Die Assimiltationssucht. Ein Wort an die sogenanuten Deutschen, Slaven, Magyaren etc. mosaischer Religion v. einem Studenten jüdischer Nationalität. Wien 1884.

Die Seele des jüdische Volkes v. Albert Katz Religionslehrer in Fürstenwalde a d. Spree 1885. (המחברת הזאת כאחותה הבכירה „היהודי וארץ אבותיו" שיצאה לאור תרמ"ג מלאה, דברי התעוררות לרעיון הלאומי וישוב א"י, אך מצד אחד רוח רעפארעם שפוך עליה).

חָכְמַת הַסְּפִירוֹת

או

הארץ ומלואה, תבל ויושבי בה

עם

מספר בני ישראל

בְּהַנְחֵל עֶלְיוֹן גּוֹיִם בְּהַפְרִידוֹ בְּנֵי אָדָם
יַצֵּב גְּבֻלֹת עַמִּים לְמִסְפַּר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל׃
(דברים ל"ב ח')

אכן שונים המה הימים האחרונים מהימים הקדמונים! — בהימים הקדמונים החוקרים והפלוסופים יסדו את שטותיהם לא לבד בחכמות שלמעלה מהטבע, כי אם גם בחכמות הטבע ובעניני המדינה לא על הנסיון, כי אם על רעיונות, אשר בדו מלבם כפי אשר עלה על רוחם באותה שעה, — ויען כי הרעיונות ישונו לא לבד בין אנשים שונים, כי אם גם באיש אחד לפי העת ולפי המקום, ע"כ לא יפלא בעינינו אם מספר שטות החכמים הקדמונים רבו ותכונותיהן שונות ומתנגדות אשה לרעותה. — המקורים והיסודות של חכמת החכמים הקדמונים לא בהטבע, לא בעולם הנגלה לנו, כי אם בדברים מפשטים הפורחים באויר הרעיון, אם אך יש לנו רשות לדבר כן, ״״״ בלי כל יסוד ובלי כל מעמד. — המין האנושי בימי קדם נחלק לשני חלקים: עבדים נרצעים לפתחי אדוניהם ואדונים עריצים, אשר בידיהם היה חיים ומות של עבדיהם הרבים. — העבדים לא יכלו והאדונים לא חפצו לדרוש אחרי כחות הטבע ולגלות מצפוניה, ע"כ החכמים היו יקרים בימים האלה. — ומה היה לעשות להחכמים המעטים אשר היו בימי קדם למען דעת את כל הנעשה גם בימיהם, גם אם חייו חיי מתושלח, אם לא היו בידיהם האמצעיים להעביר תחת הבקרת את שטות החכמים אשר קדמו אותם או את שטותיהם אשר בדו מלבם. — בקשו נא בחדר חכמי זמננו ותראו כמה אלפים ורבבות אנשים יגעו עד אשר הכינו לו אמצעיו הנדרשים לו בכל שעה ובכל רגע! ומי יודע מה היתה גם בימינו חכמת חכמינו הרבים, הגדולים והמפורסמים בלי האמצעים האלה! גלוי וידוע לכל איש, שאם אך נניח על רגע אחד ששתי פעמים שנ"ם הם ארבעה וחצי, אז על פי מדות אמתות וישרות של חכמת החשבון בעוד רגעים אחדים נוכחנו לדעת ששלש פעמים שלש הם חתולים מתים. — אם היסוד של איזה שטה או חכמה אין לו רגלים, אז אין סוף, אין קץ לדברי הבל של כל השטה והחכמה הזאת. — אחרי הדברים האלה לא יפלא בעינינו אם בין רבים מגדולי החכמים הקדמונים היו גם דורשים אל המתים בעד החיים, ושחית היער תשמענה לקול מצפצפים ומהגים; אם רבים מהם, ובתוכם גם חכמי מצרים, האמינו באלהות השור, הלויתן אשר ביאר, החתול, הרוח ועשב השדה. — ואם גם אמונתנו ותורתנו שמרו אותנו מדעות נבערות כאלה גם בלעדי חכמות ובחינות, אך כבר הלא נסתם החזון, אין עוד נביא בישראל אשר יהיה לנו לעינים בדברים, אשר קצרה בינתנו לחקור אותם עד תכליתם, ע"כ הננו כעת כשאר העמים, אשר אנחנו יושבים בתוכם הזקוקים לברר כל דבר הנעשה בארץ מתחת עפ"י בחינות ומופתים, ובלעדי הבחינה והנסיון כעת נגשש גם אנחנו בצהרים כעור באפלה.

כמה קולמוסים נשברו, כמה דיו נשפך בהתרת שאלת הידיעה והבחירה! המאמינים אמרו, שלא יעשה דבר וה' לא צוה, וכל מעשינו יעשו בעל כרחנו, גם למרות חפצנו. — ואם נשאל אותם, א"כ במה חטא הרשע ברשעתו ובמה יצדק הצדיק בצדקתו, אם גם הטוב גם הרע לא בידי אדם המה? אז התשובה בצדה של השאלה „שהבורא יקשה לב הרשע לעשות אך את הרע למען שפוט אותו כרשעתו ויכונן מצעדי הצדיק לעשות אך את הטוב לשלם לו כצדקתו". ואם נשאל אותם „הלא גם לב רע, גם לב טוב מאת ה' הוא, לפי שטת המאמינים בגזרה קדומה, ובמה חטא הרשע, אם ה' נתן לו לב רע, ואיה איפה צדקת הצדיק, אם ה' נתן לו לב טוב?" אז על השאלה הזאת אין כל תשובה. — מהצד השני החוקרים והפלוסופים אמרו „שלהאדם נתן החפש לבחור בטוב ולמאוס ברע, ואיש טוב יבחר בטוב, ואיש רע יבחר ברע, ע"כ יש לנו רשות לשפוט את הצדיק כצדקתו ואת הרשע כרשעתו"; ואם נשאול את החוקרים האלה, „היפלא מה' דבר גדול או קטן בין בעבר, בין בהוה, בין בעתיד?" אז יענו לנו החוקרים, „שבאמת אין כל נעלם מה' והוא יודע מראש, במה יבחר זה וזה, אם בטוב, אם ברע, אם כי הבחירה בידי כל איש". — ואם נוסיף לשאול את החוקרים, „הלא גם הידיעה הזאת נוסדה על יצר לב האדם ותכונת נפשו, אשר נתנו לו ביום הולדו, ואם כן השאלה במקומה עומדת, „במה חטא הרשע ״״ שבחר ברע, ובמה יצדק הצדיק שבחר בטוב, אם יצר לב האדם רע או טוב מעת גיחו מרחם אמו?" — אחרי שאלות כאלה רבים מהחוקרים כפרו בהשגחה העליונה כלל וכלל באמרם, שהכל תלוי אך במקרה. תוצאות פתרון השאלה הזאת גדולות ורבות הנה בעולם המעשה ובעולם הרוחני של מין האנושי. מהפתרון הזה נלמדה לדעת, אם יש אלהים שופט צדיק, אם יש לנו רשות על פי הצדק והיושר לשפוט את הרשע כרשעתו, אם יש יכלת בידינו להיטיב מצבנו? אם מחויבים אנחנו לסבול כמה צרות רבות וגדולות, אשר תבאנה לנו מידי עריצים אנשי דמים ומרמה, או להפך יש לנו רשות או מחויבים אנחנו ביד רמה ובזרוע נטויה להרוג ולהשמיד את העריצים האלה מתחת שמי ה'?

לכאורה השאלה על דבר הידיעה והבחירה אין לה כל פתרון, אשר יתקבל לכל הדעות, וע"כ תסוב על צירה עד שיבוא אליהו. אך רפאות הנפש כרפאות הגוף היא. — מודעת שכמעט כל רפאות הגוף נגלו לנו אך על פי מקרה, המקרה פתר לנו גם השאלה הגדולה הזאת על דבר הידיעה והבחירה. המקרה הוליד את חכמת הספירות (סטאטיסטיק), והחכמה הזאת לפתע פתאום האירה עינינו בהשאלה הזאת כבשארי שאלות גדולות העומדות ברומו של עולם ואשר בלעדי החכמה הזאת לא תפתרנה לנצח.

שני דברים המה אבות חכמת הספירות: אמונת הנוצרים ומצב המדיני בארצות הנאורות באיירופה. —

לפי דיני תורת משה והתלמוד, כל איש ישראל, באשר הוא ישראלי, הוא עולם בפני עצמו, הוא בעצמו נותן דין וחשבון אך לפני אביו שבשמים, ואין איש שיאמר אליו מה תעשה, אם אך לא יעבור על איזה עקרים. איש ישראל יולד, ישא אשה, יוליד בנים ובנות, יבנה בתים, יסחר את ״״ הארץ וימות בלי כהן ובלי רב. לא כן היא אמונת הנוצרי! היא תשמור צעדי בניה מלדתם עד מותם, כאשר יולד הנוצרי, הכהן יטביל אותו ויכנהו בשם. טרם ישא אשה ״״ כהן הנוצרי יבקש הדבר אם פנוים המה החתן והכלה אם לא, ואחרי כן יסדר ויקדש הקדושין. — כאשר יוליד בנים או בנות הכהן יטביל גם אותם ויכנם בשם ובשם אביהם. כאשר יבנה הנוצרי הזה בית חדש הכהן יקדיש את הבית. אם יחפוץ הנוצרי לשלח מעל פניו את אשתו השנואה, הכהן יבקש הדבר אשר בינו ובין אשתו וישפוט לפי שכלו, אם צדק האיש או האשה בריבם. בימי החג הכהן יקדיש את המאכלים הערוכים על השלחן. כאשר ימות הנוצרי יוביל אותו הכהן למנוחת עולמים ויבקש רחמים בעד נפש המת. — מלבד כל אלה חייב כל נוצרי להתודות מדי שנה בשנה לפני הכהן, כאשר יתודה העברי לפני ה' ביום הכפורים. — מלבד כל אלה אמונת הנוצרים תחמיר על העריות יותר מאמונתנו ע"כ על כהניה לדעת כל בני בית משפחה אחת, כל שארות בשרם הקרובים והרחוקים, יום ומקום הולדתם, נשואיהם ומיתתם ועוד רבים כאלה. —

כמעט עד המאה הי"ח למה"נ בכל הארצות הנאורות כעת באיירופא יד השליטים הויה אך בחלשים ולא בהעריצים הרבים אשר נתנו חתיתם גם על מלכיהם. — העריצים האלה חמסו, הרגו את החלשים מהם, גזלו וענו את נשותיהם ובנותיהם היפות ואין מציל מידם, לא היה לא דין ולא דיין, אשר ידרוש דמי הנרצח מידי הרוצח. כל חק וגבול לא היה לחפץ העריצים ואף בדיני וכללי המוסר שבין איש לאשתו לא היו ידיהם אסורות. מי לא ידע דברי ימי חיי המלך הגדול להפראנקען קארל הראשון, והיינריך השמיני בענגלאנד אשר היו להם כמה נשים בבת אחת נגד מצות אמונת הנוצרי. אם המושלים עשו כמו אלה לעיני כל העם, עאכ"ו עריצים קטנים, אשר לקחו להם למשל מעשה מושליהם! — אך מעט מעט מושלי איירופה ראו והבינו שהאמונה היא אבן הפנה ובה יכונו כסאותיהם, ע"כ לקחו להם את האמונה

לקו על דרכי חייהם, וכאשר קמה המשרה בידי המלכים האלה וידם היתה על העליונה בדברי ריבם עם העריצים הקטנים עם הגדולים, אז החלה המלכות לדרוש משפט ולריב ריב החלש עם העריץ ולדרוש דמי הנרצחים מידי הרוצחים ולשלם להם כפעלם. ע"כ החלה המלכות לדרוש מי הוא הרוצח, הנרצח, הגוזל, הנגזל, הגנב, הנגנב, מה היא סבת הרציחה או הגזלה או הגנבה? מי הוא המת הנמצא בשדה? אם נרצח, או המית עצמו לעדת, או מת על פי מקרה או כדרך כל הארץ? כמה ימי שני חייו? מה מלאכתו? אולי לו אשה ובנים? איפה המה? אולי לו כסף, בתים, שדות וכרמים, איפה המה, מי יורשיו? ועוד ועוד. — מלבד כל אלה מספר המס ואנשי חיל לא היה קצוב מראש לפי מספר הגלגלות כי אם בהשנים של המאות האחרונות, ע"כ אך בהשנים של המאות האחרונות החלו הממשלות לכתוב בספר שמות ומספר הנולדים והנולדות, החיים והמתים. —

ויהי כאשר החלו לכתוב בספר מספר הנולדים והנולדות, מספר המתים והמומתים והממיתים א"ע לדעת, מספר הרציחות, הגזלות והגנבות, את שמות המחלות או כלי מות אשר בם מתו, המיתו אחרים או א"ע, מספר השרפות, מספר הנשואין והגרושין, את מספר שנות כל איש עד יום הקדושין ויום מותו, מספר האנשים אשר לא לקחו אשה כל ימיהם, מספר שנות האנשים האלה עד יום מותם, שמות המלאכות אשר בם יחיו האנשים עד יום מותם, מספר ושנות חיי האנשים והנשים אשר יצאו מדעתן, מספר הנולדים מתים ומספר הנולדים חיים וקיימים, מספר הנולדים והנולדות בכשרות ולא בכשרות, מספר הילדים מתים בני שנה בני שתי שנים וכו', מעמד ואמונת ההורים של הילדים הנולדים והמתים האלה, מספר המכתבים אשר לא באו לידי בעליהם על פי טעות הכתובה אשר על המעטפה ועוד רבים אין מספר, אז ראו כן תמהו, יען כי נגלו להם, בלי כל חקירות ודרישות, שאלות ותשובות, שכל אלה „המקרים" כמעט מספר אחד להם בכל שנה ושנה, כאלו חק שם להם איזה כח נעלם, אשר ערפל חתלתו, כח המושל על כל מעללי מין האנושי, להשנות מדי שנה בשנה מספר קצוב מראש. חכמת הספירות תאיר עינינו לא לבד בשאלות וחקירות מפשטות, כי אם גם בדברים מעולם המעשה: ד"מ אם ישאל אותי השואל האם הצליחו האשכנזים כעת, בשמעם לקול ביסמארק ודבריו היו לו כדברי האורים ותמים. אז נביא את ספרי הזכרונות ונראה, כי כעת, עת אשר ביסמארק יפיל אימתו על כל מלכי הארץ, אשכנזים רבים חכמים ובעלי מלאכות לאלפים ולרבבות יברחו על נפשם מארץ מולדתם ויבקשו להם מפלט מעבר לים האוקיאנוס מהצלחת ביסמארק. — אם ישאלו אותנו, האם בצדק יתפארו האשכנזים במדות מוסרם הטובות ויראו לנו, שלהם יתר שאת בענין זה על כל עמי הארץ. אז נקרא ספרי הזכרונות לחכמת הספירות ונראה, שהזנות ובתי הזנות והממזרים והרציחות יתרבו מיום ליום בכל ערי אשכנז ומספרם רב יותר מבכל הארצות. — אם נשאל אותנו, האם טוב עשו הצרפתים, כאשר הסירו מעליהם ממלכת נפליון השלישי ויסדו ממלכת־עם? אז עוד הפעם נקרא ספרי הזכרונות לחכמת הספירות ונראה, כי מאז נוסדה הממשלה הנוכחית בצרפת רבו התלמידים ובתי ספר גבוהים ואמצעים, בתי ספר לעם, בתי חרושת המעשה ועוד ועוד, אם כי השעה איננה משחקת לצרפת ביחוסיה להממלכות האדירות באירופה. — אם יאמרו עלינו שונאינו ומנדינו שעלוקות אנחנו המוצצות דמי האכרים, כי נשקה אותם מיין שרף בבתי המרזח. אז עוד הפעם נפתח נא את ספרי הזכרונות הנ"ל ונראה שהשכורים, המתים על ידי היין אשר הדליק אותם בשתותם אותו, רבו כמה פעמים בהפלכים הרבים אשר בהארץ הברוכה ששם אסור לאיש עברי לדרוך כף רגלו, מבהפלכים המערבים אשר כמעט כל בעלי בתי־מרזח עברים המה. — אם יאמרו עלינו שונאינו ומנדינו, שעם לא בינות אנחנו וכי אנחנו איננו מן הישוב ואיננו מוכשרים כי אם לרמאות ועוד. אז נקרא בספרי הזכרונות ונראה כי מספר התלמידים והתלמידות בכל בתי הספר, מספר החכמים והסופרים מבני ישראל יתרבו מיום ליום רב יתר מערך מספרם לעמת העמים, אשר בתוכם המה יושבים, אם כי עתנו היא עת צרה ליעקב כמעט בכל ארצות פזוריו. —

מכל הדברים האלה יראה הקורא שחכמת הספירות באמת איננה חכמה כלל, כי אם מ ל א כ ה פ ש ו ט ה, ושהאנשים העובדים עבודת החכמה הזאת אינם חכמים, כי אם לפעמים אנשים אשר בכבדות יכתבו בעט שמותיהם ושמות אבותיהם ואשר מפקדים המה על פי המלכות לכתוב בספר כל דבר מקרה טהור או לא טהור. ולפעמים האנשים האלה לא ידעו ולא יבינו, מה כל החרדה הזאת? מה בצע אם יכתב דבר זה וזה בספר? — בכל זאת נוכל לאמר שעל פי רוב מספר אחד ממספרי הספירות יכריע באיכותו כמה אלפים ספרים גדולים, רחבים ועבים, מלאים תלי תלי דרשות של דופי המעוררים שחוק כל איש, אם אך יש מעט מוח בקדקדו, אם כי מחברי הספרים האלה היו החכמים הגדולים שבימיהם. — המספרים של חכמת הספירות לא יקחו שחד, לא יעותו הדבר; אינם לא אשכנזיים, לא צרפתיים, לא רוסיים, ולא קורדיים; לא נוצריים, לא עבריים ולא מושלמניים; המספרים האלה המה חותם האמת הערומה; על ידיהם אצבע אלהים תורנו חוקות השמים, הארץ ומלואה בהבראם, חקות התבל ויושבי בה, חקות עניני המדינה באין משא פנים; המספרים האלה יראו לעינינו את המשפט אשר חרץ הכח העליון על כל מעשינו יחד לא בעיני בשר, כי אם בחכמת אלהותו; המספרים האלה יראו לנו כשמש בהיר בצהרים, שהמין האנושי, אשר לפי דברי המשורר האלהי, אך מעט נחסר מאלהים, הוא באמת אך כלי בידי ההשגחה העליונה, הנוהגת בחסדה כל דור ותכונן צעדיו לכל אשר יחפוץ, ואם הוא יאמר בלבו: „אני ואפסי עוד", יושב בשמים ישחק, ילעג לו; המספרים האלה יראו לנו את העבר וההוה ויורנו על העתיד, ועלינו אך ללמוד את המספרים האלה וללמדם לאחרים, והמה יורונו לדעת, מה ה' שואל מאתנו? ואם קצרה בינת אדם לדעת את מהות כחות הטבע, ולהתחקות על שרשיהם, המספרים האלה יראו לנו לכל הפחות פעולותיהם הנפלאות.

זאת היא חכמת הספירות, או טוב יותר לאמר „מלאכת הספורות". המקרה הולידה, עובדיה אינם לא חכמים, לא חוקרים, כ"א אנשים מעמי הארץ, אך תוצאותיה על חיי כל עמי הארץ, על כל נשא ושפל, ופתרוניה יקרים מזהב ומפנינים, על כן מכבדיה ירבו מיום ליום באיכות ובכמות, וכרבות מכבדיה ועובדיה תגדל גם היא, יען כי כעת בכל המדינות הנאורות כל מקרה טהור או לא טהור יכתב בספר לזכרון לדור אחרון למען ישמעו וילמדו!

חכמת הספירות לא חדשה היא בתולדות בני ישראל. — העם, אשר חי לא אך למען ההוה, כ"א ביחוד למען העתיד להיות לאות ולמופת לדורות האחרונים, מוכרח היה לכתוב בספר שמות ומספר גדולי אנשיו; העם, אשר כל איש ואיש נחשב בעיניו כעולם קטן בפני עצמו וכבן יקיר לבורא שמים וארץ, אשר ידרוש דמו מהשופך אותו, בלי משא פנים, מוכרח היה לכתוב בספר לעתים מזומנים מספר אנשיו למען דעת מי ומי על פי הצדק והיושר חייב ללכת לצבא לשפוך דמו בעד עמו וארצו? מי ומי המשלמים מס לגלגלת? כה שמותיהם ושמות משפחתם? העם אשר כל מגמת פניו היתה ללמוד וללמד איך לחיות ע"פ הצדק והיושר ולמצוא חן בעיני אלהים ואדם מוכרח היה לספר לדור אחרון שמות ומספר הצדיקים והחטאים ועוד כאלה. ע"כ יודעים אנחנו שמות שבעים נפש אשר ירדו עם יעקב אבינו מצרימה; יודעים אנחנו שבמעשה העגל נפלו מישראל כשלשת אלפים איש; שכל מספר בני ישראל אשר עברו על הפקודים במדבר ערב מבן עשרים שנה ומעלה בפעם הראשונה היה 603,550 כל יוצאי צבא בישראל, ובפעם השניה 601,730 אנשי חיל; יודעים אנחנו שמספר הנגפים בדבר קרח היה 14,700 אנשים מלבד קרח ועדתו; יודעים אנחנו שבני הלוים במדבר היו 23,000 זכר מבן חדש ומעלה; יודעים אנחנו שמות ומספר האנשים אשר עלו מבבל ירושלימה עם עזרא ונחמיה ועוד ועוד. — בלי תפונה נוכל לאמר, שלולי אבדה ממלכת עמנו, כי עתה חכמת הספירות גדלה בימינו עד מאד.

מתחלה בדעתנו היה להציג לפני הקורא ספירות כל ממלכות אירופא, אך כאשר קרבנו אל המלאכה ראינו, כי קצר המצע מהשתרע, ע"כ, למרות רצוננו, מוכרחים הננו לקצר את הכמות, אם לא רצינו להקטין את האיכות. מסבה זאת לקחנו עלינו להציג לפני הקורא ראשונה איזה ספירות קצרות וכלליות הנוגעת לכל הארץ ומלואה ולתבל ויושבי בה ואחרי כן שבנו לספירות ממלכות אשכנז, צרפת, רוסיה ועברים עם פרטיותיהם, ובחרנו בהממלכות האלה, יען כי בלי ספק ימים לא ימשכו וכל עיני חברת האדם תצפינה לראות, מה פעלו הנה מבית ומחוץ? ואת הקורא נבטיח, שבהספרים של ה„כנסת ישראל" הבאים נמלא את החסרון הזה כפי אשר תשיג ידנו.

בעקבות כל כתבי ספירות הרשינו לנו לפעמים, גם השבנו לנו לחובה, לבאר הוראת איזה מספרים ופרשת דבריהם על פי

דברי הימים שעברו ולהראות תוצאותיהם לימים העתידים לבוא, יען כי בלעדי באורים כאלה רבים מהמספרים האלה המה בעיני אנשים שאינם מומחים בדברי הימים ובתורת הממלכות כגוף בלי נשמה, אשר לא יצליחו כמעט למאומה.

המקורים, אשר ממנו שאבנו ידיעות למאמרנו זה הוא ספר הספרות של קָאלב, המכונה „Statistik der Neuzeit“ נדפס בלייפציג בשנת 1883, לוחות שנות 1886 של סוּוארין (נדפס בפעטערסבורג בשנת 1885), של האָפּפע (נדפס בפעטערסבורג בשנת 1885) ואָטטאָ היבנער, והשורנאל החדשי להמיניסטעריום של ההשכלה ברוסיא.

את המספרים העברים שאבנו ממקורים רבים ושלמים המפוזרים על פני כתבי העת לאחב"י בארץ וחוץ לארץ ובכמה עניגים היו לנו לעינים המאמרים הנכבדים במקצוע זה שבאו במשך השנה הנוכחית בהאיזראעליטא הפולנית.

תבל ויושבי בה

השקפה כללית

א.

מספר תושבי כל חלקי התבל (מלבד תושבי קצות צפון ודרום של כדור הארץ) במִירִיאַמֶטְרִים מְרֻבָּעִים

(המיריאמעטער הוא 9 ווערסט עם 186,2/3 אמות משולשות — קלאפּטער —)

שמות חלקי התבל	מיריאמעטרים מרבעים	מספר האנשים בכלל	מספר הבינוני על מיריאמעטר מרבע אחד
איירופא	98,150	325,000,000	3,310
אזיען	445,800	745,000,000	1,671
אמעריקא	405,000	104,000,000	256
אפריקא	298,200	120,000,000	402
אויסטראליען עם אָצעאניען	88,000	3,500,000	40
ס"ה (מלבד הפרטים הקטנים)	1,335,150	1,297,500,000	974 ס"ה מספר הבינוני על מיריאמעטר אחד של כל כדור הארץ

ב.

מספר עמי הארץ לפי אמונותיהם:

a) נוצרים: קאטולים	215,000,000	b) אמונות אחרות: מושלמנים	120,000,000
פראטעסטאנטים	122,000,000	עברים	8,000,000
דת היונית	80,000,000	עבומ"ז: בראהמאנים	128,000,000
נוצרים אחרים	8,000,000	בודדיסטים	483,000,000
		פעטישיסטים	189,000,000
ס"ה נוצרים	425,000,000	ס"ה מושלמנים, עברים, ועכומ"ז	928,000,000
ס"ה ביחד עברים, נוצרים, מושלמנים, ועכומ"ז			1,343,000,000

מהמספרים האלה נראה שפחות משליש אנשי תבל מאמינים באמונת הנוצרים, ובין הנוצרים יותר מחצים מאמינים באמונת הקאטולים. אך מספר בני אמונת הבודדיסטים עולה על כלם.

ג.

ממלכות איירופה

שמות הארצות	רחבת הארצות האלה במיריאמעטרין מרובעים	מספר תושביהן: שנת המספר	המספר עם כל פרטיותיו	ערך המספר בשנת 1883 מלבד הפרטיות	מספר הבינוני של התוש' על מיר' א'	שמות מלכיהם או ראשי הממלכה. מתי נולדו? מתי ישבו על כסאותיהם?
רוססיה (באירופה)	53730	1870	75000000	86000000	1499	אלכסנדר השלישי נולד 45, מלך 81
אשכנז	5405	1880	45234061	45500000	8418	ווילהעלם הראשון נולד 22 מערץ 1797; מלך פרוסיה משנת 1861; מלך אשכנז משנת 1871
עסטרייך־אונגארן	6240	1880	37839392	38000000	6090	פֿראַנץ יאזעף הראשון נולד 30, מלך 48
צרפת	5286	1881	37672048	37800000	7151	ממלכת־עם (רעפובליק) ראש הממלכה יוליוס גרעווי נולד 1813, נבחר 9־1886
[1] בריטאניען (עם אי מאַלטאַ ועוד)	3150	1881	35246562	35400000	11238	מלכה וויקטאַריע, נולדה 19 מלכה משנת 37
איטאליען	2885	1880	28951374	29000000	10052	הומבערט הראשון; נולד 44 מלך 78
שווייץ	414	1880	2846102	2850000	6884	ממלכת־עם; ראש הממלכה בשנת 86 דר. א דייכער
ליכטענשטיין	$1,5/_{10}$	1880	9124	9100	6067	יאָהאַן השני; נולד 40 מלך 58
בעלגיען	295	1880	5519844	5530000	18746	לעאָפּאָלד השני; נולד 35, מלך 65
נידערלאנדען	330	1879	4012693	4100000	12424	ווילהעלם השלישי; נולד 17; מלך 49
לוקסעמבורג (נספח אל נידערלאנד)	26	1880	209570	210000	8077	
דענעמארק (עם איסלאנד ופעראָער)	1446	1880	2052707	2070000	1432	כריסטיאן התשיעי; נולד 18; מלך 63
שוועדען	4505	1880	4565668	4600000	1021	אָסקאַר השני נולד 29; מלך 72
נארוועגען	3254	1875	1806900	1850000	569	
שפאניען	5081	1877	16623384	16700000	3287	מאריא כריסטינא, נולדה 58; מולכת בשם בתה הקטנה מאריא מערסעדעס, לסס
פאַרטוגאַל	923	1878	4550699	4600000	4984	לודוויג הראשון; נולד 38; מלך 61
ארץ יון (גריכענלאנד)	647	1881	1979728	2000000	3091	געארג הראשון; נולד 45, מלך משנת 1863
רומעניען	1300	1882	5376000	5376000	4135	קארל הראשון; נולד 39; מלך 66
סערביען	486	1878	1670000	1760000	3621	מילאַן אברענאוויץ הראשון נולד 54; מלך 68
מאָנטענעגרא	90	1880	236000	236000	2622	ניקולאי הראשון נולד 41; מלך 60
ממלכת התוגר אשר באיירופה	2653	1882	7300000	7300000	2752	אַבדול־האַמיד נולד 42; מלך 76
ס"ה (מלבד הפרטיות הקטנות)	98150		318702000	330900000	3310	

מהמספרים האלה נראה שארץ רוסיא תכיל בקרבה כמעט 5/9 רחבת כל איירופה. ארצם זאת גדולה כמעט תשע פעמים מעסטרייך אונגארען, ועשר פעמים מכל ארצות אשכנז ביחד, מצרפת ומספרד. גם מספר תושביה הוא כמעט החלק הרביעי מכל מספר תושבי איירופה, אך מהצד השני המספר הבינוני הוא מעט מאד.

[1]) לפי דברי הסופר המפורסם מאַקאָליי בספרו דברי הימים לממלכת אנגליה מספר תושבי אנגליה בקצה המאה הי"ז למה"נ היו פחות מעט מן 5200000 אנשים (Hystorie of England. I, p. 275).

ד.

הארצות אשר לממלכות איירופה בשארי חלקי התבל:

שמות הארצות	מיריאמעטרים מרובעים	מספר האנשים
בריטאניען	220400	268000000
רוסיה	163000	15000000
ממלכת התוגר	58000	33000
ממלכת הנידערלאנדען	17800	26100000
צרפת	6700	24000000
ספרד	3300	8200000
פארטוגאל	17200	2000000
דענעמארק (גרענלאנד)	880	55000
איטאליען	6	600
ס"ה (מלבד הפרטים הקטנים)	487000	376000000

מהמספרים האלה נראה
שארץ בריטאניה באיירופה
עם ארצותיה הפרזות
בשארי חלקי התבל תכיל
בקרבה 303,400,000
אנשים, כלומר שלש פעמים
ועודף יותר ממספר תושבי
רוססיה באיירופה ובאזיה
יחד.

ה.

אלה מספר הגערמאנען, הראָמאַנען והסלאווען אשר באיירופה

A) להגערמאנען יחשבו :

a) אשכנזים : במדינות אשכנז 41,700,000 ; בעסטרייך=אונגארן 9,800,000 ; בשווייץ 2,000,000 ; ברוסלאנד ובפולין 1,500,000 ; מפוזרים בארצות רבות 800,000 ; ס"ה אשכנזים 55,800,000 ;

b) האללאנדים 4,000,000 ובעלגיים 3,000,000 ; ס"ה בני הארצות הנמוכות 7,000,000 .

c) בריטאנים, אשר גם הם חטר מגזע הגערמאנים המה. בבריטאניען 30,000,000 .

d) סקאנדינאווים, אשר גם הם חטר מגזע הגערמאנים בדענעמארק, בשוועדען ונארוועגען 8,400,000 .

ס"ה בני משפחת גערמאנים 101,200,000

B) להראָמאַנען יחשבו :

a) הצרפתים : בצרפת 37,000,000 ; בבעלגיען 2,400,000 ; בשווייץ 800,000 ; מפוזרים בארצות שונות 800,000 ; ס"ה צרפתים 41,000,000 .

b) תושבי ארץ איטאליא 28,700,000 .

c) תושבי ארצות ספרד (היספאניע ופארטוגאל) 20,500,000 .

ס"ה מספר הראָמאַנען עולה עד 90,200,000

C) להסלאווים יחשבו :

a) הרוסים 65,000,000 .

b) הפולנים ברוסיא ותושבי ליטא 7,000,000 .

c) הסלאווים בעסטרייך=אונגארען 18,000,000 .

d) הסלאווים בפרייסען ובזאכסען 3,500,000 .

e) הסלאווים בארצות על נהר דונאַי ובממלכת התוגר 6,000,000 .

ס"ה מספר הסלאווים באיירופה עולה עד 99,500,000

ו.

מספר בני אמונות שונות בכל ארצות איירופה (מלבד פרטים קטנים)

שמות הממלכות	קאטולים	פראטעסטאנטים	יונים	שארי נוצרים	עברים	מושלמנים
רוסיה אשר באיירופה	8,000,000	4,000,000	63,000,000	550,000	3,500,000	2,000,000
אשכנז	16,200,000	28,300,000	3,000	90,000	562,000	100
עסטרייך-אונגארען	28,500,000	3,700,000	3,500,000	100,000	1,650,000	300
צרפת	37,000,000	600,000	—	50,000	85,000	3,500
בריטאניען	5,500,000	23,500,000	—	6,000,000	70,000	—
איטאליען	28,800,000	60,000	—	50,000	50,000	—
שווייץ	1,160,000	1,670,000	—	10,000	7,400	—
בעלגיען	5,500,000	15,000	—	500	3,000	—
נידערלאנדען	1,450,000	2,500,000	—	15,000	82,000	—
לוקסעמבורג	207,800	900	—	40	780	—
דענעמארק	3,000	1,953,000	—	9,400	4,000	—
שוועדען	600	4,560,000	—	3,800	1,900	—
נארוועגען	600	1,808,000	—	5,400	50	—
שפאניען	16,600,000	—	—	—	—	—
פארטוגאל	4,500,000	—	—	—	—	—
יון	25,000	1000	1,700,000	2,500	2,500	1,000
רומעניען	150,000	15000	4,700,000	14,000	400,000	5,000
סערביען	5,000	500	1,600,000	?	2,000	6,300
מאנטענעגרא	4,000	?	228,000	?	?	4,000
ממלכת התוגר באיירופה	200,000	?	3,500,000	300,000	100,000	3,000,000
ס"ה	153,800,000	72,680,000	78,230,000	7,200,000	6,515,000	6,500,000

ז.

מספר האנשים של הערים הגדולות אשר באיירופה (מלבד הפרטים הקטנים)

1) ארבע ערים של המחלקה הראשונה, אשר תושביהן יותר ממאה רבבות (מיליאן), הלא הן: לאָנדאָן עם 3832000 ; פאריז עם 2269000 בערלין 1122000 ; וויען 1103000 תושבים.

2) שש ערים של המחלקה השניה, אשר תושביהן יותר מחמשים רבבות (איינע האלבע מיליאָן) הלא הן : סט. פעטערסבורג 877000 ; קאנסטאנטינאפאל 650000 ; מאסקווא 612000 ; ליווערפאָל 552000 ; גלאַסגאָוו (ע"פ ספירת 1871) 548000 ; מאנשעסטער 538000 תושבים (שלש הערים האחרונות בבריטאניען).

3) הערים מהמחלקה השלישית, אשר תושביהן מן 200000 עד 500000 במספר הנה ארבע באשכנז, הלא הנה: האמבורג 410000; ברעסלוי 273000; מינכען 230000; דרעזדען 220000. — בעסטרייך־אונגארען שתי ערים: בודאפעסט 360000; פראג 218000. — שלש ערים בצרפת: ליאן 376000; מארסייל 360000; באררא 221000. — בבריטאניען חמש ערים: בירמינגהאם 400000; לעעדס 309000; דובלין (1871) 395000; שעפפילד 284000; בריסטאל 206000. — ברוסיה עיר אחת: ווארשא 339000. — באיטאליען חמש ערים: נעאפאל 494000; מאיילאנד 321000; רומא 300000; טורין 252 000; פאלערמא 242000. — בבעלגיען עיר אחת: ברוססעל 395000. — בנידערלאנדען עיר אחת: אמסטרדם 316000; בדענעמארק עיר אחת: קאפענהאגען 273000. — בשפאניען שתי ערים: מאדריד 379000; בארסעלאנא 249000; בפארטוגאל עיר אחת: ליססאבאן 246000. — ברומעניען עיר אחת: בוקארעסט 221000 תושבים.

4) הערים ממחלקה הרביעית, אשר מספר תושביהן ממאת אלף עד מאתים אלף הנה: באשכנז ערים תשע: לייפציג 149000; קאלן 144000; קאניגסבערג 141000; פראנקפורט על נהר מיין 136000; הנובר 123000; שטוטטגארט 107000; ברעמען 112000; דאנציג 108000; שטראסבורג 104000. — שתי ערים בעסטרייך־אונגארען: טריעסט 133000; לעמבערג 109000. שש ערים בצרפת: לילל 178000; טולוז 140000; נאנטעס 124000; סט. עטייען 123000. ריאן 106000; האוור 105000. — בבריטאניען ערים שבע עשרה: עדינבורג (עם לייט, ע"פ ספירת 1871) 197000; שטאק על נהר טרענט 192000; נאטינגאם 186000; ברעדפארד 183000; בעלפאסט 174000; קינגסטאן על נהר האל 154000; הול 153000; ניוקאסטעל על הטין 145000; אועסט האם 128000; פארטסמוטה 127000; לייצעסטער 122000; דונרעע (1871) 119000; אלדהאם 111000; זונדערלאנד 116000; ברייטאן 107000, באלטאן 105000, בלאקבורן 104000 תושבים. — ברוסיה שש ערים: ארעססא 193000, ריגא 168000, חערסאן 128000, קיעוו 127000, קישינוב 112000, טיפלים 104000, חארקאוו 101000. — באיטאליען ערים שש: געגוא 179000, פלארענץ 169000, וועגעדיג 132000, מעססינא 126000, באלאניא 123000, קאטאניא 100000. — בבעלגיען ערים שלש: אנטווערפען 169000, גענט 131000, ליטטיך 123000. — בנידערלאנד ערים שתים: ראטטערדאם 150000, גראווענהאגע 114000. — בשוועדען: שטאקהאלם 168000: — בנארוועגיען: קריסטיאניא 122000. — בשפאניען ערים שלש: וואלענציא 144000, סעווילא 134000, מאלאגא 114000. — בפארטוגאל: פארטא 105000 תושבים.

ח.

אם נחשב את הערים אשר מספר תושביהן מחמשים אלף עד מאת אלף להמחלקה החמישית והערים אשר מספר תושביהן מארבעים אלף עד חמשים אלף להמחלקה הששית, והערים אשר מספר תושביהן מעשרים וחמשה אלף עד ארבעים אלף להמחלקה השביעית, אז נראה:

שמות הארצות	הערים הגדולות: המחלקה הראשונה	המחלקה השניה	המחלקה השלישית	המחלקה הרביעית	ס"ה	הערים הבינוניות: המחלקה החמישית	המחלקה הששית	המחלקה השביעית	ס"ה
בריטאניען	1	3	5	17	26	24	18	35	77
אשכנז	1	—	4	9	14	27	6	39	72
עסטרייך־אונגארען	1	—	2	2	5	7	4	19	30
צרפת	1	—	3	6	10	19	9	29	57
רוסיה	—	2	1	7	10	14	9	57	80
איטאליען	—	—	5	6	11	14	7	49	70
שווייץ	—	—	—	—	—	3	1	1	5
בעלגיען	—	—	1	3	4	—	5	9	14
נידערלאנדען	—	—	1	2	3	1	3	7	11
דענעמארק	—	—	1	—	1	—	—	2	2
שוועדען	—	—	—	1	1	1	—	2	3
נארוועגען	—	—	—	1	1	—	—	1	1
שפאניען	—	—	2	3	5	9	3	14	26
פארטוגאל	—	—	1	1	2	—	—	—	—
יון	—	—	—	—	—	1	—	1	2
רומעניען	—	—	1	—	1	2	1	3	6
סערביען	—	—	—	—	—	—	—	1	1
ממלכת התוגר	—	1	—	—	1	2	—	—	2
ס"ה	4	6	27	58	95	124	66	269	459

אשכנז

(Deutsches Reich, Германія)

ממלכת אשכנז תכיל בקרבה עשרים ושש ממלכות ; מהן ארבע ממלכות גדולות : פרוסיה , בייערן , זאכסען , ווירטעמבערג , והנותרות ממלכות קטנות , ואחדות מהן גם עירות נבדלות עם מגרשיהן לממלכות בפני עצמן תחשבנה, ונקראות בשמותיהן : ליבעק, ברעמען והאמבורג . הממלכה הגדולה מכל ארצות אשכנז היא פרוסיה , והקטנה מכולן היא ברעמען .

שטח כל ארצות אשכנז ביחד היא 407,736 קילאמעטרים (הקילאמעטר הוא 2_{44190} רגל על פי מדת ארצנו) מרבעים . — מספר כל האשכנזים לפי הספרות של חדש אפריל משנת 1883 הוא 45,213,907 אנשים , נשים וטף .

עד שנות המלחמות של 1-1870 נפות עלזאס-לאָטהרינגען (שטח $14,508_8$ קילאמעטרים מרובעים) עם 1,566 670 תושבים לצרפת תחשבנה . אך על פי הברית מפראנקפורט , אשר כרתה צרפת עם אשכנז בשנת 1871 , שתי הנפות האלה מאז ועד עתה שייכות לאשכנז .

אלה המה מספר תושבי ארצות אשכנז לפי אמונותיהם ולפי מיניהם בשנת 1880 :

שמות הארצות	עוואנגעלים	קאטולים	נוצרים אחרים	עברים	אשר לא נדע אמונתם או כופרים בכל	אנשים	נשים
פרייסען	17627658	9204930	59199	363790	23534	13414866	13864245
בייערן	1477320	3748032	5870	53526	30	2705868	2578910
זאכסען	2885622	73009	7317	6518	339	1445330	1527475
ווירטעמבערג	1361559	590183	5945	13331	100	951600	1019518
באדען	546777	992938	3135	27278	126	765310	804944
העססען	635474	269384	4192	26746	544	464917	471423
מעקלענבורג — שווערין	571361	2524	208	2580	382	284479	292576
אָלדענבורג	260416	72254	1154	1654	—	167838	169640
ברוינשווייג	337744	9624	607	1388	4	174226	175141
זאכסען — מאיניגען	302968	2273	207	1627	—	101418	105657
זאכסען — אלטענבורג	154182	740	81	33	—	75253	75786
זאכסען — קאָבורג גאָטהא	191997	2042	127	490	60	94299	100417
אַנהאַלט	226241	4541	—	1754	58	115079	117513
שווארצבורג — זאנדערכהויזען	70450	412	33	212	—	34675	36432
שווארצבורג—רודאלשטאדט	79798	397	51	45	5	41152	39144
וואלדעק	53995	1576	67	854	30	26938	29584
רייס הבכורה	50158	449	115	60	—	24984	25798
רייס הצעירה	100526	441	294	69	—	49566	51764
שוימבורג — ליפפע	34519	521	22	259	17	17732	17642
ליפפע	115544	3628	35	1030	9	59910	60336
ליבעק	62092	807	98	560	14	30981	32590
ברעמען	149883	5574	496	766	4	75593	81130
האמבורג	419937	12035	967	16024	4906	221525	232347
עלזאסס — לאָטהרינגען	305167	1218468	3246	39278	511	770107	796562
ס"ה	28318592 או 62,60 %	16229292 או 35,88 %	93894 או 0,21 %	561612 או 1,24 %	30673 או 0,07 %	22185433	23048629

המספרים האלה יראו לנו שמספר הקאטולים באשכנז יותר משליש מספר שארי תושביה ; שבבייערן מספר הקאטולים כמעט שלש פעמים יותר ממספר הפראטעסטאנטים ; בבאדען מספר הקאטולים שתי פעמים יותר ממספר הפראטעסטאנטים , ובעלזאס-לאטהרינגען — ארבע פעמים יותר . מספר הנשים עולה על מספר אנשים על סך 863,196 .

כבר נודע , שכל הממלכות האלה נתאחדו לממלכה אחת תחת פקידות (העגעמאניען) פרוסיה בשנת 1870 , עת הראתה גבורת אנשי חילה בלחמה עם נאפאלעאן השלישי מלך צרפת ותוכל לו . האחדות הזאת עודנה בתקפה עד היום הזה . אך די לנו ללמוד ולהבין את המספרים של הלוח הנ"ל לראות , שהיחוד הזה בעתותי איזה מבוכה באשכנז מבפנים או מבחוץ יתעופף ואיננו .

ראשית דבר נראה , שאם כי רבים המה בכל ארצות אשכנז בכלל העוואנגעליסטים על הקאטולים , אך גם הקאטולים עוד ידם רמה , ובארצות אחדות כבייערן , באדען ועלזאס-לאטהרינגען ידם על העליונה . אם כי ארץ אשכנז מפורסמת היא לארץ מגדלת חכמים גדולים , אשר שנאת האמונה רחקה מלבם , וגם נמצאים באשכנז כמה אנשים , אשר יודו בריש גלי , שבנים לא אמון בם , כמו שנראה מהלוח הנ"ל , אך האנשים האלה מעטים המה ונער יכתבם . תושבי אשכנז בכלל עודם אדוקים באמונת לוטער או האפיפיור בכל לבם ונפשם , ע"כ בלי ספק הקאטולים , ובפרט כהניהם , יביטו בעין רעה על ממשלת פרוסיה הפראָטעסטאנטית בכל ארצות אשכנז . ואם כי כעת אין פוצה פה ומצפצף נגד ממשלת פרוסיה באשכנז , אך זעיר שם , זעיר שם ואותות יראו לנו שכל אלה לא לארך . — לא שנאת האמונה לבד גרמה בנזק פרוסיה , כי אם רוע מצב המדיני של כל ארצות אשכנז אחרי נצחונותיה בהצותה את צרפת בשנות 1-1870 , כמו שיראה הקורא מהדברים האלה :

מי לא יזכור קול צהלה ורנה של האשכנזים , אשר הללו וברכו כל היום וגם קדשו את שמות ביסמארק וחבריו כאשר הורד גאון צרפת בהמלחמות האלה ! מי לא יזכור את התהלות והתשבחות של האשכנזים , אשר שבחו את שרי צבאותיהם , באמרם : „נפלה משמים זו צרפת , מרגיזה ארץ , מרעישה ממלכות , עתה באה העת לנו להרים כסאנו ממעל לכסאות כל מלכי ארץ , אשר מהיום והלאה תכו לרגלינו ; כלנו גבורים אנחנו על שדה המלחמה , כלנו חכמים , כלנו נבונים בבתי המדרש , בבתי עקד הספרים ובבתי חרשת המעשה , כל טוב הארץ לנו המה , אנחנו תחת ממשלת „ביסמארק האלהי" נלכה בראש הציוויליזאציאָן ומאתנו תצא תורה לכל העמים אשר על פני האדמה ; שם „בבל החדשה" (כלומר פאריז) ימחה מתחת שמי ה' , ברלין יהיה מרכז חכמת כל המין האנושי וכל העמים ילכו באור חוקריה ופלוסופיה".

גם חכמים גדולים כדוד שטרויס, יאָהאן שערר, בלונצלי ודומיהם קדמו פני ביסמארק בתהלות ובתשבחות בספריהם ובמאמריהם, וכלם פה אחד ענו ואמרו: „הגדיל ביסמארק לעשות עמנו, אין כמוהו בכל הארץ, יהי שמו מברך לדור ודור!" — „צרפת תשלם לנו, קראו האשכנזים בקול צהלה ורנה, חמשה מיליארדים (תעו לבות האשכנזים וראשיהם עליהם סחרחר בשמעם את המספר הנורא הזה), על חשבון הכסף הזה נבנה בתי מדרש, נכונן בתי עקד הספרים, בתי חרושת המעשה, בתי חולים, וכל אלה לנו אך מיד ביסמארק הגדול הגבור והנורא*).

אכן אבדה חכמת חכמי אשכנז בעת ההיא! פליאה דעת ממני, על מה הטבעה תקותם על הצלחת ארצם ועמם, אשר באה להם על ידי רציחות וגזלות? למורים הם האשכנזים, לחתוך מדת הדין הקשה על בני עם אחר, לאמר כי עריצי גוים המה והם בעצמם מנשאים למעלה את עריציהם אשר מקרבם יצאו? אך לא כמונו דמו אז חכמי אשכנז, אשר רוח העבדות מדברת תמיד מתוך גרונם, מלבד איזה יוצאים! המה שכרו ולא מיין, עינים להם ולא ראו, אזנים להם, אך לא שמעו, כלם הכו בסנורים על ידי ביסמארק וחבריו. — אך לא ארכו הימים ורבים מחכמי אשכנז ראו כן תמהו ונבהלו, בראותם, כי החמשה מיליארדים מם צללו בבתי מסכנות הנשק ולא נודעו כי באו אל קרבם, יען כי כאין המה בערך אל ההוצאות החדשות אשר ידרשו כעת ביסמארק וחבריו להיות תמיד מוכן ומזומן למלחמה עם אויבי אשכנז הרבים מלפניה, מלאחריה ומצדדיה, ואלה האשכנזים מעם הארץ, אשר שפכו דמם כמים בעד כבוד וגדולת ביסמארק, בורחים כעת על נפשם לאלפים ולרבבות מדי שנה בשנה מעבר לים האטלאנטי, ואומרים לביסמארק: „לא מעוקצך ולא מדובשך!" ומי יודע אם לא גם לעת כזאת השתחוו חכמי אשכנז כעבדים נרצעים לפתחי ארוניהם, להוד גדולת ביסמארק, לולי הספרות הארורה, אשר לא תשא גם פני הקדוש הזה! מי זה יאמין לשמועתנו? זה ביסמארק, אשר מלכי ארץ כנאפאלעאָן השלישי רגזו לקראת בואו, כעת ירגז לקראת איזה מספרים, אשר כתבו לפי תמם בספרי הזכרונות אחדים מעושי רצונו ... אכן יש אלהים שופטים בארץ! הן אמת ביסמארק ושטתו עוד ימשלו על אשכנז, לאסון כל המין האנושי, אך כבר שקעה שמשו של האיש הזה. ואם נראה כי ככחו אז כחו עתה עוד לא סר צלו מעליו, הנה כל זה לא על פי רצון העם, האשכנזי, כי על פי דבר מלך שלטון אדונו ומלכו הזקן ובא בימים ... **) אך השופט הגדול הלא הוא דברי הימים כבר הקרים לחרוץ משפטו עליו ועל מפעליו על פי עדות אמתית של חכמת הספרות! ...

כמעט קמה סערת המלחמות משנות 1870–1 לדממה, עוד רבים מכותבי ומשוררי אשכנז, בעד שחד אשר קבלו מגנזי המלכות אלה תלאות הכמי איירופה, ישירו אף יריעו בחוצות את גבורת וקדושת ביסמארק וחבריו, עוד חוקרי אשכנז ופלוסופיה יחקרו ויפלפלו אודות הטובות לכל העולם ומלואה אשר תבאנה לרגלי מפלת צרפת וגדולת אשכנז, רואים היום האשכנזים הישרים בלבותם כי מצב המוסר של העם פרוע מאד, להצניעות של בנות אשכנז אין כל זכר עתה, והעם כלו בבחינה מוסרית אשר לא היתה כזאת בהארץ ההיא עד היום; ראו והבינו שיד ביסמארק בכל ויד כל בו ושימים לא ימשכו וביסמארק, אם ברצון או בחזקה, יחדש את גבורותיו על חשבון דם בני אשכנז; ראו בני אשכנז

*) זכור אזכור עודני אז תלמיד בית מדרש החכמים בקיעוו פעם אחת ישבתי בבית גביר אחד במסבת בני אשכנזים, וכאשר כלם נפשי בהתהלות ובהשתבחות, אשר הרבו לביסמארק האשכנזים האלה, אז אמרתי, „שלפי דעתי, לו חכמו, השכילו האשכנזים ויבינו לאחריתם כי רעה נגד פניהם, אז שלחו את ביסמארק לארץ גזרה או דנו אותו כאשר ידונו הפושעים והחטאים הגדולים בעולם". האשכנזים, בשמעם דברי, קמו ממקומותיהם בחרי אף ויאמרו שאי אפשר להם לשבת לפני שלחן אחד עם איש צעיר לימים, אשר ידבר באיש אלהים כביסמארק!...

**) עקרי הקאנסטיטוציאָן באשכנז שונים המה מאשר בארצות המתנהגות על פי חקי הדרור באמת כבלגיה ובריטניה; שם מחויבת הממשלה לנטות אחרי רבים ועפ"י בחירי העם יקום דבר, ולו היה כדבר הזה גם באשכנז, כי עתה כבר עזב ביסמארק את מקומו, באשר כי פעמים רבות הביעו הנבחרים את דעתם מפורש שאינם מוצאים קורת רוח בעצתו במדינית נשיא הארץ.

שבשנות 1870–1 דרש ביסמארק את כספם ודמם, ובעוד איזה שנים ידרוש גם כסף ודמי ביניהם; ראו האשכנזים, כי תחת צדקה, אך צעקה ישמע בחוצות „אתון לאשכנזים", צעקת אם על בניה המתים בקרב, צעקת אשה על בעלה אשר שב משדה המלחמה ומכף רגל ועד ראש אין בו מתום; ראו האשכנזים, שתחת העשר, המהלל בפי סופרי אשכנז, העוני ילחץ אותם עוד יותר מבשנים קדמוניות, תחת החרות — עבדות עם כל פרטיה ודקדוקיה וכונותיה וכל האסונות התלויות בה; הבינו רבים מהאשכנזים, שאויבם לא בצרפת הוא, לא על נהר סענא, כי אם באשכנז, על נהר שפרעע, וברחו על נפשם לאלפים ולרבבות עד כי, ע"פ ספורות פקידי ממשלת אשכנז הממונים על חופי ימי אשכנז באנטווערפען, ברעמען, האמבורג, שטעטטין, משנת 1871 עד 1882 ועד בכלל, עזבו 1,289,932 אשכנזים את ארץ מולדתם והלכו באשר הלכו, מלבד האשכנזים, אשר עזבו את ארץ מולדתם וירדו באניות חופי בעלגיען וצרפת. גם אלה אשר באה עתם לעבוד בצבא עזבו את ארץ מולדתם. עד כי מן המחנה הט"ו (Der 15 Arméecorps) במשך שנת 1879 עזבו את ארץ מולדתם 24, 640 אשכנזים עומדים על הפקודים לצאת בצבא!...

אחרי כל אשר דברנו נקל להבין שמספר הנשואין באשכנז הלך ונתמעט משנת 1871, ולעמתו מספר הנולדים מתים או הנולדים לא בקדושה הולכים ורבים.

מקדישי ביסמארק מתפארים, שבשנות $187^0/_1$ מצבאות אשכנז מתו במלחמה „אך (?!?!) 6,247 שרי צבאות ורופאים עם 123, 453 אנשי חיל, ולעמתם מהצרפתים מתו ארבעתים במלחמה ובשבי (נחמו, נחמו, יתומי אשכנז, צאו במחולות אלמנות גבוריה, הקיצו ורננו, אשכנזים, שוכני עפר על שדה מלחמות ווערטה, גראנוועלמטהע, סעדאן, מעטץ, ביטץ, בעלפאָר, אָרלעאַן!). עתה נשאלה נא את החנפים האלה, מה בצע להאשכנזים מומתים, נפצעים ואשר אבדו כל רכושם בסבת המלחמה הזאת, אם מהצרפתים מתו ונפצעו רבים מהאשכנזים? האם על ידי זה יחיו מתו אשכנז וירפו פצעיהם? למה ישכחו את האשכנזים הבורחים מארצם ובפרט מעבודת הצבא? למה ישכחו את הדורות אשר יולדו באשכנז, לולי העוני והמחסור אשר באו שמה לרגלי חמשת המיליארדים, אשר טבעו באוצרות ביסמארק?

„אם אין קמח, אין תורה" אמרו חז"ל. הדברים האמתיים האלה נתקיימו בימינו באשכנז, יען כי גם ההשכלה הולכת ומתמעטת בין תושביה, כמו שנראה מן המספרים האלה: בשנת 1880 מספר הקרואים לצבא, אשר לא ידעו קרוא לכתוב בשפת ארצם היה בפרוסיא המזרחית 7,02%, בפרוסיא המערבית 8,75%; בפאזען 9,91%; ובשנת 1881 בפרוסיא המזרחית והמערבית מספר הקרואים, אשר לא ידעו קרוא וכתוב היה 7,35% ובפאזען 10,95%. עתה אם נחבר את המספרים 7,02% עם 8,75% ונחלק את הס"ה לשנים אז יוצא לנו סך 7,885% הוא המספר הבינוני של הקרואים לצבא בפרוסיא המזרחית והמערבית. ועתה אם ננכה מספר 7,35% מן 7,885%, אז נראה, שמספר אנשי הצבא בפרוסיא המזרחית והמערבית, אשר לא ידעו קרוא וכתוב בפרוסיא (מרכז חכמת אשכנז!) בשנת 1881 רבו לעמת מספר כזה משנת 1880 עד 0,435%. אם נעשה כמו אלה עם המספרים, אשר קבלנו מפאזען, אז נראה, שמספר הבורים בפאזען בשנת 1881 רבו יותר מבשנת 1880 עד 1,04%; כן הוא כמעט בכל ארצות אשכנז!

כמראה, אשר ראינו בספרות הקרואים לצבא והבורחים מ„הצלחת ביסמארק", נראה גם בספרות הנשואין בספרות אנשים, אשר יצאו מדעתם ואשר הטיתו א"ע לדעת. בשנת 1872 מספר הנשואין היה 423,900. מן העת הזאת המספר הזה הולך וקטן עד כי בשנת 1879 ירד עד 335,113, כלומר על 88,787 פחות! ואם גם הנולדים מתים נתמעטו מעט מעט (בשנת 1875 היה 4,12%, בשנת 1881 אך 3,80%), אך ההטבה הזאת היא אך מר מדלי מול הרעות, אשר מצאו את אשכנז לרגלי נצחונותיה והחמשה מיליארדען, אשר עורו עיני פקחי אשכנז, ויסלפו דבריהם עד כי לא ידעו להבדיל בין טוב ובין רע, בין אוהב ובין אויב. —

בשנת 1871 מספר האנשים, אשר יצאו מדעתם בפרוסיא לבד היה 55,043, ובשנת 1881 הלך וגדל עד 66,345! ועתה נוכל להבין, כמה נשתגעו בכל ארצות אשכנז? — בזאכסען לבד בשנת 1881 1242 אנשים המיתו א"ע לדעת, כמה אנשים המיתו א"ע בשנה זו בכל ארצות אשכנז?

אלה המה שמות ערי אשכנז, אשר מספר יושביהן לא פחות מחמשים אלף איש:

בערלין, בירת ממלכת אשכנז תכיל בקרבה	1,122,230 תושבים
קעניגסבערג (בפרוסיה המזרחית) . . .	140,909
דאנציג (בפריסיה המערבית)	108,551
פראנקפורט ע"נ אדער (בבראנדענבורג) .	51,147
שטעטטין (בפאממערן)	91,756
פאזען (בפאזען)	65,713
ברעסלוי (בשלעזיען)	272,912
גערליטץ (שם)	50,307
מאגדעבורג (בזאכסוניא הפרוססית) . . .	97,539
האללע (שם)	71,484
ערפורט (שם)	53,254
אלטאנא (בשלעזוויג-האלשטיין) . . .	91,047
האננווער (בהאננאווער)	122,843
דארטמונד (בוועסט פאללען)	66,544
פראנקפורט ע"נ מאין (בהעססען נאססוי) .	136,319
קעלן (בארצות ע"נ ריין)	144,772
בארמען (שם)	95,941
דיססעלדארף	95,458
עלבערפעלד	93,538
— (עם בארמען)	189,479
אכען	85,551
קרעפעלד	73,872
עססען	56,944
ס"ה מספר הערים האלה כ"ג ומספר תושביהן ביחד עולה עד	3,388,620 תושבים

כלומר מספר תושבי כל הערים הגדולים שבכל ארצות אשכנז מעט ממספר תושבי בירת בריטאניען, הלא היא לאנדאן הבירה, אשר מספר תושביה עולה כעת יותר מן $3^{3}/_{4}$ מיליאן!

מהמספרים האלה נראה, שמכל תישבי אשכנז אך $3^{1}/_{2}\%$ ישבו בערים גדולות ושארי $96^{1}/_{2}\%$ כמעט כלם תושבי כפרים או עירים קטנות. מודעת לכל בר בי רב שתושבי כפרים ועירות קטנות רובם ככלם לא יבינו מאומה בדברי המלוכה ובשאלות ותשובות מחיי הלאומי והמדיני, ואף אחדים מבני כרכים, יבינו לעבור וזחת הבקרת דברי ומעשי אנשים העומדים בראש העם. וידיעת כתוב וקרוא, אשר בם יתפארו (אם כי ללא אמת הוא) האשכנזים, לא תגדיל ולא תמעיט הבנת העם בכלל בעניני המדינה, ע"כ קל הוא לאנשים כביסמארק להיות שוררים באשכנז ככל העולה על רוחם. ואם ישנם באשכנז אנשים טובים וישרים הנכונים ומזומנים ללמד לבני ארצם את אשר לפניהם ולהורותם הדרך אשר ילכו בה, ביסמארקים אלה יתאמצו להרחיק עיני העם מעניני המדינה פעם ע"י המלחמה עם אמונת הקאטולים (קולטורקאמפף) כ"ע, פעם ע"י רדיפות בני שם, אנטיסעמיטיזם) ב"י. ויען כי המלחמות האלה עם האמונה הקאטולית ועם בני שם האמללים אינן לא מלחמות מצוה ולא מלחמות חובה, כ"א לעור עיני עם האשכנזים, ע"כ שקר אין לו רגלים, וכל איש, אשר עינים לו לראות ואזנים לשמוע ולב להבין יראה, ישמע ויבין שבן זקונים של ביסמארק, הלא הוא האנטיסעמיטיזם, בילד שעשועים שלו ה"ה הקולטורקאמפף, בין לילה הוא, וכאשר בא כן יתעופף.

יען כי יודע אנכי היטב שדברי האחרונים האלה לא ימצאו חן בעיני רבים מבני עמנו, אשר נרדפו על צוארם בשנים האחרונות בכל ארצות איירופה המזרחית, מקומות, אשר דבר ביסמארק מגיע, וע"כ כבר נתיאשו בלבם ולא יקוו עוד לימים טובים מימינו בעד עם ב"י בתוך בני יפת, ע"כ אזכור ראשונות תולדות ימי הקולטורקאמפף ונראה, שחיי המדיני של חברת המין האנושי לא בידי איש אחד הוא מי שיהיה, ביסמארק, נאפאליון, אטטילא, אלכסנדר מוקדון, ציגגיסתאן ועוד.

כמעט שבו אנשי חיל אשכנז למנוחתם אחרי נצחונותיהם בצרפת ויכופף ביסמארק „דגל ההשכלה" במלחמתו עם אמונת הקאטולים. האשכנזים, אשר האמינו באי־שגגת ביסמארק, האמינו, שביסמארק גבור הוא כאלכסנדר מוקדון, אוהב אמת הוא כסאקראט, חכם כאריסטו ורואה את הנולד כנביא ה', ואם איש כזה, אשר כחו וגבורתו מלא עולם, צוה, מי לא יקרא: „נעשה ונשמע!" ויאמינו בביסמארק ובמלחמת מצותו, ולא היה כמעט איש, אשר שאל: „הלא ביסמארק פקח הוא ומה ראה לשטות זה?" אם כי כל איש, אשר באמת אהבת אנשים,

אהבת האמת ואהבת ההשכלה" בוערת בקרבו, אין דעתו נוחה מכמה דעות ופעולות הקאטולים, אך לא לביסמארק ללחום מלחמת האור עם החשך, מלחמת האמת עם השקר, מלחמת הצדק עם העול; למען ללחום עם החשך, השקר והעול נחוצים כשרונות, אשר בם לא חננה הטבע אנשים כביסמארק. ביסמארק מצדו ברום לבבו קרא: „אנחנו לא נסע לקאנאססא" לבקש רחמים וכפרה מהאפיפיור על אשר מרדנו בו, כאשר עשה בימי הבינים היינריך הרביעי מלך אשכנז! מי זה האמין לשמועתנו ולמראה עינינו כעת? ביסמארק „נסע לקאנאססא" כרת ברית את האפיפיור איש עברתו ויכפר פניו. עתה לכל הפחות נפרע המסכה מעל פני ביסמארק, אבי האנטיזעמיטיזם! עתה שני הקדושים אשר בארץ האלה שלובי יד ילכו ולוחמים ביד רמה ובזרוע נטויה מלחמת החשך עם האור. ישר כחכם, קדושים, נפילים אשר בארץ! מתי יבוא הקץ להמסכה הנסוכה על כל עמי הארץ? —

ועתה בראותנו חליפות כאלה, למה זה יאמר אך יעקב וידבר אך ישראל „נסתרה דרכי מה', וכאשר אבדתי אבדתי!" אם כי קטן יעקב מאד ודל הוא, אין מציל אותו מידי רודפיו, אך הלא יד ה' נלחם לנו, הלא היא ההשכלה והאמת. אם כי בינת המין האנושי ואהבתו להאמת מתגברת ומתפתחת אך מעט מעט, אך מי לא ידע שקו אחד משמש האמת היושר והחכמה, אם אך יש לנו רשות לדבר כן בלשון קדשנו, יפזר לכל רוחות השמים אנגי אפל של השקר, העול והפתיות לאלפים ולרבבות. ע"כ אם כי לא נביא ולא בן נביא אנכי, לבי בטוח כי האנטיסעמיטיזם ומולידו עם כהניו שטעקקער ומרעיו יהיו בימינו בקרוב לשמצה ולדראון גם בפי האשכנזים! . . . ובכלל נאמר שדי הוא לאשכנז איזה מבוכה וסכסוך בעניניה עם ממלכות אחרות ובפרט איזה פגע ואסון על שדה המלחמה — וכל בנין ביסמארק וחבריו יהרס עד היסוד, כמו שנהרסו הבנינים של מורי ביסמארק, ה"ה הנאפאלעאנים, פעם אחת לתמהון לב האנשים, אשר יאמינו בכדות עריצים יותר מבכחות הטבע ודרך החיים וישכחו שדרך החיים הוא בעצמו פעולת כח אלהי, אשר לא יחפץ ברעת המין האנושי, ע"כ עריצים כביסמארק לא בעמם ימאסו וימרדו, כ"א בהטבע, ומי יעמוד נגדה, מי יקשה אליה וישלם?

בשנת 1878 היו בפרייסען 9,539 שרי המלכות ממדרגה הראשונה; 25,436 שרים ממדרגה השניה; 39,217 שרים ממדרגה השלישית וגם 313 נושאי משרה אחרים. —

הפרס הבינוני, אשר קבלו מגנזי המלוכה אנשי המשרה ממדרגה הראשונה (חוץ מדירה ועצים) הוא 4,082 מארק; ממדרגה השניה — 1,884 מארק; ממדרגה השלישית — 1,020 מארק; ממדרגה הרביעית — 1,286 מארק; ס"ה קבלו כל אנשי המשרה 180,507,521 מארק; מהסך הזה 131,4 7,781 מארק הוא הפרס האמתי, והנשארים קבלו על דירה ועצים. השכר, אשר קבלו המורים בבתי ספר לעם בפרייסען בהשנה ההיא היה 63,046,533 מארק, מהסך הזה 12,975,527 הוא שכר הלמוד, אשר קבלו המורים כאבות התלמידים; 7,577,217 נדבות כמו בתי תפלה, בתי ספר וחברות אחרות; 34,840,217 נדבות איזה קהלות, בעלי נכסים ודורשי השכלה בכלל, ואך 7,653,001 נתנו מגנזי המלוכה! . . . . כלומר הוצאות ממלכת פרייסען המהללה על בתי ספר לעם הוא אך $0_8\%$ (בלי ספק למען לא יחרץ כלב לשונו) מכל ההוצאות! עתה שמחי נא וגילי, אשכנז, בביסמארק שלך, זו גדלת ורבית, המוליכך בדרך השכלתך! . . . .

במשך שנת 1880 הנשבעים חרצו משפטם בפרייסען על 6,712 אנשים. המספר הבינוני היה נחרץ אחד בין 4060 תושבים. ביניהם היו גם 55 משפטי מות. —

מספר אנשי חיל אשכנז בעת השלום הוא 18,134 שרי צבאות (אפיצירע), 427,274 אנשי חיל, 3,847 רופאים ושארי אנשים הנדרשים לחפצי המלחמה, 81,629 סוסי מלחמה. בעתותי המלחמה 35,427 שרי החיל, 312,731 סוסים 1,456,677 אנשי חיל מלבד 27,000 רופאים ועוד. בהמחלקה הי"ד (14 Arméecorps) בשנת 1881 — 273 אנשי חיל המיתו א"ע לדעת, ובהמחלקה של מלכות בייערן מראשון לחדש אפריל 1874 עד שלשים ואחד לחדש מערץ 1879 121 אנשי חיל המיתו את עצמם לדעת

מספר המבצרים של ערי אשכנז הם 31. מהם 20 בפרייסען, 1 בזאכסען, 5 באשכנז הדרומית, וחמשה בעלזאס־לאטהרינגען.

מספר אנשי חיל אשכנז הנלחמים בימים ובנהרות עם אויבי ארצם הוא 495 שרי צבאות, 41 חכמים במלאכת הבניה (אינזענערע) 10,000 אנשי חיל, גם 86 אניות מלחמה.

מספר מכתבי עתים אשר יצאו לאור בשפת אשכנז הנשלחים על ידי הבי דואר של ארצות אשכנז הוא 5169 . מהם 4398 יצאו לאור בארצות אשכנז, 771 בארצות אחרות כלומר 359 בעסטרייך-אונגארן (בוויען 212, בפעסט 11), 268 בשווייץ, 89 באמעריקא (29 בנויארק), 27 ברוסיא, 14 בארץ לוקסעמ-בורג, 5 בצרפת, 3 באיטאליען, 2 בענגלאנד, 2 בבעלגיען, ובנידערלאנדיען, 1 ברומעניען.

מהמספר 4398 מ"ע היוצאים לאור בארצות אשכנז 2462 יצאו לאור בפרוסיא (בבערלין 260, בפראנקפורט על נהר מיין 52, בקעלן 21) ובשארי ממלכות אשכנז 1936 מכתבי עתים, מהם בבייערן 518 (מינכען 75), בזאכסען 499 (דרעזדען 73, לייפציג 280), בווירטעמבערג 169 (שטוטטגארט 162), עלזאס לאטה-רינגען 56 (שטראססבורג 29, מעטץ 5), האמבורג 49, ברעמען 25, והנשארים 604 מ"ע בשארי ארצות אשכנז (העססען, באדען, אלדענבורג, מעקלענבורג, ברוינשווייג וארצות טהירגיניען). מלבד המ"ע האלה באים לאשכנז מ"ע בשפות אחרות, מהם בצרפתית 944 (מהם מפאריז יבואו 527 מ"ע, משטראסבורג 7, ממעטץ 6, בערלין 5), בבריטנית — 766 מכ"ע (מהם 479 מלאנדאן), באיטלקית 157 מ"ע (מהם 34 מרומי, 7 מנעאפאל, 16 מפלא-רענץ), 153 בדאנית, 122 בשוועדית, 88 בהולאנדית, 68 בנארוועגית, 67 בפולנית, 55 ברוססית (מהם 36 מפעטערסבורג, 9 ממאסקווא), 42 בספרדית (29 ממאדריד), 31 ברומאנית (מבוקארעסט 17), 26 בהגרית (21 מפעסט), 17 בצעכית (13 מפראג), 8 בשפת הוולעמען, 8 ביונית (4 מאתונא, 2 מקאנ-סטאנטינאפאל), 7 בפורטוגיזית (6 מליססאבון), 6 בשפת הווענדען (4 בבויטצען), 6 בשפת עבר, 5 בסרבית, 5 בסלאווענית, 4 בליטוית, 3 בבולגארית, 3 בשפת הקראאטען, 3 בשפת הפינען, 2 בשפת ארמעניען, 2 בפרסית (מקאנסטאנטינאפאל ומטעהעראן), 2 בתוגרמית (מקאנסטאנטינאפאל), 2 ברוטהענית (מלעמבערג) 1 בשפת הסלאוואקען, 1 ברומית.

כמות מסחר אשכנז עם שארי ארצות בכל חלקי תבל:
(בשנת 1880)

שמות הארצות	הסחורות היוצאות מאשכנז באלפי מארק	הנכנסות לאשכנז באלפי מארק
ארצות אשכנז אשר לא נכללים בדיני המכס של כל ארץ אשכנז (צאלל פעראיין): בייערן, ווירטעמבערג, באדען, עלזאסס—לאטהרינגען.	773398	501644
דענעמארק	51881	27061
שוועדען ונארוועגיען	61718	23057
רוסיא	228452	336206
עסטרייך—אונגארן	299755	414254
שווייץ	176740	143639
צרפת עם אלגיר	291811	262708
בעלגיען	167130	195149
נידערלאנד	229744	193901
בריטאניען	447710	354757
ספרד (שפאניען ופארטוגאל)	23490	13107
איטאליען	55044	63994
שארי מדינות איירופא ומלכות התוגר אשר באזיא	20159	9246
אפריקא (מלבד אלגיר)	5162	17115
אזיא (מלבד רוסיא וממלכת התוגר)	27148	66481
אמעריקא הצפונית	212854	184499
טבור ודרום אמעריקא	24806	51791
ס"ה מלבד הפרטים הקטנים	3099482	2876413

בשנת 1881 היו הסחורות היוצאות והנכנסות למיניהן:

	Export אלפים	Import אלפים
צאן ושארי בהמות חיות	134159	189047
מיני אכילה ושתיה	464626	803863
זרעים וצמחים	27735	70417
דברים המתלקחים	62477	33026
דברים הנצרכים לכל מלאכת חרש וחושב כמו שיצאו מחיק הטבע (ראה-שטאפפע), חרשת הכעמיע, סמי רפואה	255309	363950
חרשת אבן, לבנה, גפסים וזכוכית	124551	44698
חרשת ברזל	401287	128770
חרשת עץ, מקלעות	89705	125282
חרשת ניר	69040	17183
חרשת עור	210596	164457
בגדים	961714	895901
חרשת נפר מרקע (קויטשוק), חרשת אטון—דנג (וואכסטוך)	17627	20752
דברים הנדרשים למסלות - ברזל, כלי בית	6895	725
מכונות, כלי מלאכה	95753	33935
עדיים	56271	11784
דברים השייכים להספרות ולחכמות חרשים	38258	15340
כחורות אחרות, אשר לא נדע טינם	498	—
ס"ה	3040196	2990251

צרפת.

אחרי המלחמות של 1870/1 לקחה לה אשכנז מצרפת שני פלכים הלא המה עלזאס-לאטהרינגען עם שתי ערים גדולות ובצורות כשטראססבורג ומעטץ. ע"י זה נתמעט שטח ארץ צרפת ומספר תושביה. בכל זאת גם כעת שטחה עולה למדת 5285 מיריאמעטר מרבעים עם 37,672,048 תושבים, מלבד אנשי חיל צרפת באלזיריען ובשארי חלקי התבל, לפי המספר משנת 1881. — ארץ הצרפתים אשר באיירופא תחלק על 86 נפות (Departamenti) (דעפארטאמענטע), וכל אלה הנפות יחלקו עוד ביניהם על 362 פלכים (ארראנדיססעמאנים) עם 2,868 מחוזות (קאנטאנע). סך כל הקהלות בצרפת 36,097.

לרגלי מהומות ומבוכות המרידה הגדולה בצרפת בהשנים האחרונות מהמאה הי"ח למה"נ ובחצי המאה הנוכחית עלתה בידי אנשים רודפי כבוד כנאפאלעאן הראשון והשלישי לשבת על כסא צרפת למרות רצון העם. ויען כי ידעו אנשי מרמה אלה שאהבת החרות ישנה, אך לא מתה מלבות בני צרפת ושיום הדין הולך וקרב, ע"כ הרחיקו את יום הדין הנורא ע"י מלחמות עם כל עמי הארץ, למען תת להצרפתים ענין אחר מלבד אהבת החרות לענות בו, להשקותם כוס שכרון וילבשו גאות בראותם, ששם צרפת הולך וגדל תחת ממשלתם עד קצוי ארץ ואיים רחוקים ואז יסיחו מלבם את חפץ הדרור והחלק בהנהגת המדינה. זה הוא עקר כונת מלחמות נאפאלעאן הראשון והשלישי. בין כה וכה אלפי רבבות צרפתים מתו על שדה קטל בכל הארצות. ובאמת איפה לא שופכו דמי הצרפתים? אדמות הודו, מצרים, אמעריקא, קרים, רוסיא, פולין, אשכנז, עסטרייך, איטאליען, ספרד, בעלגיען, נידערלאנדיען ועוד ועוד כלם פצו פיהם לבלוע דמי מבחר בני הצרפתים. ע"כ קל הוא להבין את הסבה, אשר על ידה מספר תושבי צרפת לא ירב כאשר ירבו העמים האחרים אשר באיירופא. לעמת זאת נראה תמיד שמספר תושבי הערים הגדולות שבצרפת הולך ורב עד מאד; כן נראה שמספר תושבי פאריז במשך השנים של 1875—81 הלך ורב על 280,217 אנשים; העיר מארסיל 41,231; ליאן 33,798; ליל 15,000; האוור 13,000; ניצצא 12,882; אנגערס 11,203; טולוז 8,617 תושבים.

מספר האנשים מארצות אחרות הגרים בצרפת ע"פ ספירות שנת 1881 הוא 801,754 כלומר $2,_{17}\%$ כל תושבי צרפת, תחת אשר בשנת 1881 המספר הזה היה אך $1,_{06}\%$ ובשנת 1872 $2,_{03}\%$ הרוב מהגרים האלה יחשבו להבעלגיים (374,498),

להאיטלקים (165,313), להספרדים (62,437), ולבני השווייץ (50,203). מספר האשכנזים כעת בצרפת מעטים המה ממספרם בשנים הקודמות למלחמות 1870/1 על 38%, יען כי מודעת שרבים מהצרפתים מביטים בעין רעה על כל איש אשכנזי אשר יבוא לגור בצרפת בחשבם אותו למרגל, כאשר היה באמת בעתותי מלחמות 1870/1, שאז כמה אשכנזים, אשר גרו בערי וכפרי צרפת בתור מורים, משרתים בחנויות ובבתים ועוד, שבו אחרי כן בשנות המלחמה 1870/1 להמקומות האלה בתור זאנ-דארמען, אולאנען ועוד ועוד. בכל זאת גם בשנת 1881 בצרפת גרו 50,028 אשכנזים. מספר הבריטאנים אשר בצרפת עולה עד 30,077. מספר בני עסטרייך - אונגארן ושארי ארצות הגרים בצרפת לא נדע. אך זאת נדע שבני אמעריקא, רוסיא, חצי האי שקאנדינאוויען, רומעניען ובני אזיא גרים כמעט כלם אך בפאריז, בני יון, התוגרמים ושארי בני אזיא הקטנה גרים גם בעיר מארסייל, היושבת על חוף ים התיכון.

מספר הקדושין, הנולדים חיים והנולדים מתים; מספר הממזרים והמתים בכלל היה:

בשנת	קדושין	נולדים חיים	נולדים מתים	ממזרים	מספר המתים
1873	321238	946364	44487	70600	844589
1874	303113	954652	44613	69294	781706
1875	300427	950975	43834	66876	845062
1876	291393	966682	44680	67306	834074
1877	278094	944576	43387	66854	801956
1878	279580	937317	43293	67781	839170
1879	282776	936527	43875	66968	839882

ס"ה על מאה תושבים בשנת 1873 היו קדושין $0,_{88}\%$,
ובשנת 1879 $0,_{76}\%$
" " נולדים $2,_{61}\%$
ובשנת 1879 $2,_{53}\%$
ס"ה על מאה נולדים בשנת 1873 נולדו מתים $4,_{70}\%$
ובשנת 1879 $4,_{47}\%$
" " בכשרות בשנת 1873 ממזרים $7,_{46}\%$
ובשנת 1879 $7,_{07}\%$
ס"ה על מאה תושבים בשנת 1873 מתו $2,_{33}\%$
ובשנת 1879 $2,_{26}\%$

בשנת 1879 היו 13,549 מיתות פתאומיות, מהסך הזה נמצאו על פרשת הדרכים בשדה 2,814 אנשים מתים.

מספר האנשים האמללים אשר המיתו את עצמם לדעת היה:

בשנת	1876	1877	1878	1879	1880
	5472	5804	5922	6496	6434

אלה המה ערי צרפת אשר מספר תושביהם לא פחות מחמשים אלף איש (ע"פ ספירות של שנת 1881).

בירת צרפת פ א ר י ז הכיל בקרבה . . 2269023 תושבים
ניצצא (Nizza) 66279
מארסייל (Marseille) 360090
דיזשאן (Dijon) 55000
בעזאנסאן (Besançon) 57067
ברעסט (Brest) 69110
נים (Nîmes) 63552
באררא (Bordeaux) 221305
טולוז (Toulouse) 140289
מאנפעליע (Monpellier) 56005
רענן (Rennes) 60974
טור (Tours) 52209
גרענאבל (Grenoble) 51371
סענט—עטייען (Saint-Etienne) . . . 123813
נאנט (Nantes) 124319
ארלעאן (Orleans) 57264
אנזשער (Angers) 68049
רייםס (Reims) 93823
נאנסי (Nanci) 73225
ליל (Lielle) 178144
רובע (Roubaix) 91757
טורקאאן (Tourcoing) 51895
ליאן (Lyon) 376613
לע-מאנס (Le-Mans) 55347
רוען (Rauen) 105906
לע-האוור (Le-Havr) 105867
אמיען (Amiens) 74170
לימאזש (Limoges) 63765

מספר כל הערים האלה 29 ומספר תושביהם 5,165431 כלומר מספר תושבי הערים הגדולות בצרפת בערכם אל ס"ה של כל תושבי הארץ הזאת הוא $13^1/_2\%$.

מספר כל הקהלות אשר בצרפת הוא 36097. מהם 720 פחות ממאה תושבים; 3486 קהלות עם 100—200 תושבים; 12664 קהלות עם 200—500 תושבים; 10633 קהלות עם כמעט 1000 תושבים; 3982 קהלות עם כמעט 1500 תושבים; 1917 קהלות עם כמעט 2000; 1388 קהלות עם תושבים משני אלפים עד שלשה אלפים במספרם; 526 קהלות, אשר מספר תושביהן כמעט 4000; 246 קהלות עם כמעט 5000 תושבים; 312 קהלות עם תושבים מחמשת אלפים עד עשרת אלפים; 132 קהלות עם תושבים מעשרת אלפים עד 20000; 91 קהלות, אשר מספר תושביהן מעשרים אלף עד 30000; 47 עירות, אשר מספר תושביהן יותר משלשים אלף איש, באחת מהן (פאריס) מספר תושביה יותר משתי מאות רבבות; בשתים מהנה יותר משלש מאות וששים אלף; בשבע מהנה יותר ממאה אלפים תושבים.

בשנת 1801 מספר תושבי פאריז היה 552,686; בשנת 1811 המספר הזה היה 630636; בשנת 1821 מספרם היה 723551; בשנת 1831 מספרם היה 785483; בשנת 1841 מספרם היה 935261; בשנת 1851 מספרם היה 1,053262; בשנת 1856 מספרם היה 1,174346; בשנת 1861 (כמה קהלות קטנות וגדולות, אשר בשנים עברו היו מחוץ לעיר פאריז, וע"כ נחשבו עד העת הזאה לקהלות בפני עצמן, משנת 1861 נתאחדו לפאריז והיו לקהלה אחת); מספר תושבי פאריז היה 1,696141; בשנת 1866 המספר הזה היה 1,825274; בשנת 1872 המספר הזה היה 1,851792:

מהמספרים האלה נראה שמספר בני כרכים גדול מאד בצרפת. ואם נזכר עוד שהצרפתים מטבעם בכלל אינם פלוסופים אשר יחקרו מה למעלה ומה למטה וישכחו את אשר לפניהם; להפך, שהצרפתים מטבעם מעולם המעשה המה ויודעים או על כל פחות יחפצו לדעת את אשר לפניהם. אז נבין, מדוע לא צלחה בידי הנאפאלעאנים, הבורבנים, הארלעאנים למשול עליהם, כאשר ימשול ביסמארק על האשכנזים, אם כי באמת בין הבורבנים, בין הארלעאנים, ובפרט בין הנאפאלעאנים היו אנשים גדולים וחכמים יודעים בינה לעתים, אשר כביסמארק בלו כל ימי שנותיהם ברמאות עניני המלוכה מבפנים והמדינות מבחוץ (פאליטיק). וגם שבת נאפאלעאן השלישי על כסא צרפת היתה לא מרצון ומהסכמת הצרפתים, אך יען כי המון הצרפתים, ובפרט הפועלים הרבים, הגרים לאלפים ולרבבות בהעירות הגדולות, ראו, כי לשוא שפכו דמם כמים בעד הצדק והיושר בשנת 1848 בחוצות פאריז, המה ראו והבינו שאחד הוא להם, אם יגזול פעולת שכרם הרעפובליקאנער לאמארטין, קאוואנייאק וחבריהם או עבדי נאפאלעאן. מה להם להפועלים, אם בנותיהם תמכרנה את כבודיהן בעד אגורת כסף תחת ממשלת ראש הרעפובליק או איזה מלך? ממשלת נאפאלעאן, תחלתה וסופה על כל תוצאותיה הראה לדעת להאנשים מבית מדרשו של לאמארטין וחבריו הנושאים דגל הרעפובליק על שפתם, שעם הצרפתים יבין שלא השם הוא העיקר, כ"א המעשה, ראו הרעפובליקאנים האלה, שכאשר קראו המה ביום שני לחדש דעצעמבער בשנת 1851 להפועלים להתקומם נגד נאפאלעאן בא-נאפארטע בשם הרעפובליק, אז שחקו הפועלים עליהם באמרם: זו מעשיכם, זו תורתכם וזו שכרכם! ראו גם הפועלים, שרבים מהרעפובליקאנים מכרו את דגלם בנזיד עדשים ויהיו למטה זעם בידי נאפאלעאן השלישי נגד החרות ונגד אשר והצלחת הצרפתים. מי לא יזכור הפעם את היום הגדול בו הצטדק האיש הדגול מרבבה גאמבעטטא לפני הנבחרים, בשנת 1882, כאשר הגיע

למעלת ראש שרי הממשלה אשר בצרפת (Premieur), בהראותו שלחנם יחשדו אותו, פן נזרקה בו רוח אהבת השררה? זה גאמבעטא, אשר לשמו ולזכרו תאות נפש כל רעפובליקאני בצרפת, זה גאמבעטטא, אשר גם שונאיו ומנדיו בצרפת ובאשכנז יודו, שהגדיל לעשות בשנות 1870-1, זה גאמבעטטא, אשר הוא היה אבן הפנה של ממלכת העם בצרפת משנת 1871 והלאה, זה גאמבעטטא שמע באזניו מפי מוקיריו ומכבדיו באמת: „אהבנו אותך, נכבד אותך כערכך וכמעשיך הנפלאים עד כה, אך לא נאמין בך, אחרי אשר התמלטו מפיך איזה דברים נגד החרות!" כבד עלינו לדעת, אם אמת היה החשד אשר חשדו בגאמבעטטא, או לא, אך זאת נדע שבהיום הזה נצחה צרפת נצחונות גדולות מכל נצחונות אשכנז בשנות 1870-1, צרפת כבשה את יצרה; צרפת אהבה את גאמבעטטא והאמינה בו, אך הפעם בטלה את אהבתה ואת אמונתה, להראות שגם אנשים גדולים ואהובים כגאמבעטטא לא יצליחו בידם להכות אותה בסנורים ולהוליכנה שולל. — בהיום הזה הצרפתים נצחו את אויביהם היותר חזקים, את אויביהם מבפנים; היום הזה הראה לדעת שימי נאפאלעאן הראשון והשלישי לא ישובון עוד!...

כאשר נצח ביסמארק את נאפאלעאן השלישי בשנות 1870-1 (רחוק ממנו לאמר שנצחו האשכנזים את הצרפתים, להפך, באמת כל הנצחונות האלה היו סמי חיים להצרפתים וסמי מות להאשכנזים), אז אמר ביסמארק בלבו לקחת מצרפת לא לבד שני פלכים עלזאס-לאטהרינגען עם 1.500.000 תושבים, כי אם גם כל הונה, למען לא תמצא עוד ידה ללחום עמו ולקחת ממנו נקם, ע"כ דרש ממנה 5.000.000.000 פראנק, כסף ענושים אשר לא נשמע עוד כמוהו מאז ועד הנה. יו ע ביסמארק שהוצאות הצרפתים על המלחמות האלה הגיעו עד 10,000,000,000 פראנק, סך הכל עם המס הנ"ל 15,000,000,000 פראנק, מלבד ההיזיקות של אנשים פרטים ע"י השבתת המסחר והמלאכה, אשר אין מספר להן, יען כי א"א לדעת אותן. דמה ביסמארק שצרפת לא תשלם את המס הזה במשך כמה שנים, ובין כה וכה אנשי חיל ביסמארק ישבו בצרפת וישליכו עליה חתיתם. ולעת מצוא ישים אותה בשלום למס לדור דור. אך טעות גדול טעה ביסמארק במחילת כבודו! במשך המלחמות האלה חכמי אשכנז הראו לדעת, שלא יבינו מאומה על איזה אופן תוסד הצלחת אמת של כל עם ועם, וביסמארק הראה לדעת, שלא ״ ״ יבין מאומה בעניני כלכלת הארצות והאומות (פאליטישע עקאנאמיע). ביסמארק עם כל מרגליו לא הבינו שהחירות בפני עצמה היא מעין המתגבר, וגם אם נהר יחרב וייבש, אך מקור המעין הזה לא יבוש לעולם. —

אחרי המכות הנוראות אשר הכתה צרפת, (יאמר קאלב האשכנזי, אשר שנאתו לצרפת נראה מבין שורות ספריו) בשנות 1880-1 בסבת הנאפאלעאנים (והאשכנזים עוד יעלזו לאמר שעון המלחמות האלה חלים על הצרפתים!!) אין איש אשר האמין ביכלת הצרפתים לעשות את אשר עשו לטובת ארצם. לא לבד שהרעפובליק שלמה את החמשה מיליארדים לאשכנז, כי אם גם שלמה את העשרה מיליארדען הוצאות פנימיות על המלחמות האלה, היא הכינה נשק לצבאותיה מחדש והרבה אותה יותר מבשנים קדמוניות, ותבנה מבצרים רבים חדשים על גבולותיה, הרבה הוצאותיה על עניני המדינה לטובת תושביה, בפרט ההוצאות על עניני השכלת העם הוציאה ארבעתים יותר מבימי מלכות נאפאלעאן, ותקרב עוד אל מלאכות רבות ומובות להכלל, וגם שלמה כמה חובות המלוכה, ומלבד כל אלה הנחה עשתה על סך 300 מיליאן פראנקין לשנה מהמס אשר שלמו הצרפתים להממשלה. והנה גם קרבו אל מלאכות מסלות ברזל חדשות וגדולות, לחפור תעלות וחופי ימים ועוד. בשנת 1882 שר האוצרות בצרפת הראה לדעת שבמשך י"ב שנים האחרונות, כלומר מעת נפילת הנאפאלעאנים, שלמה צרפת 2,000,000,000 פראנקים חובות.

שכר ראשי ממלכת צרפת לשנה

ראש הממלכה, הפרעזידענט, יקבל 600,000 פראנקים; חוץ מזה יקבל הוא על הוצאות דירתו 300,000; על מסעותיו ושארי הוצאות, הנדרשות למעלתו בתור פרעזידענט 300,000 פראנקים; ס"ה 1,200,000 פראנקים או 300,000 רובל כסף; ראש פלך אלזיריען מקבל 125,000; כל אחד משרי המלכות (מיניסטארים) יקבל 60,000; הוצאות בית ישיבת זקני הארץ היושבים ראשונה במלכות (סענאט) עולות עד 4,300,000; הוצאות בית ישיבות הנבחרים עולות עד 6,521,000 פראנקים. — השר הראש אשר על פלך סיינה (ופארים בכללה) יקבל 50,000; ראש הפאליצייא יקבל 40,000; השנים האחרונים יקבלו גם דירה מהמלוכה; משארי שרי פלכים י"א מהם מקבלים 35,000 כל אחד, ל"ג מהם 25,000 כ"א, מ"א מהם 18,000 כ"א. — מלאכי צרפת בחצרות מלכי ארצות אחרות מקבלים: המלאך אשר בפעטערסבורג 250,000 פראנק; אשר בלאנדאן 200,000; בוויען 170,000; בבערלין 140,000; במאדריד 120,000; ברומא אחד על יד מלך איטאליען ושני על יד האפיפיור, כ"א מהם מקבל 110,000 פראנקים; בפעקינג (כינע) 85,000; בוואשינגטאן (באמעריקא) 80,000; ביאקאהאמא (יאפאניען) 80,000; בבערן (שווייץ) 60,000 פראנקים. — שלשה שרי צבאות (מארשעלע) מקבלים כ"א 30,126; השר העומד בראש בית מחסה לאנשי חיל צרפת אשר כבדו מוקן (L'hotel desinv lides) יקבל 27,000; שר צבאות פאריז 25,000; שר צבאות ליאן 15,000. ס"ה 14 מיליאנים עם קמ"ו אלפים, שע"ח פראנקים, כלומר $3,536,594^{1}/_{2}$ רו"כ. — שר האמונה (ערצבישוף) הקאטולית אשר בפאריז יקבל 45,000 פראנקים, באלזיר 20,000 ושארי י"ו שרי אמונה מקבלים כל אחד 15,000 פראנקים; שרי האמונה השניים (בישעפע), אשר מספרם ס"ט מקבלים כל אחד 10,000 פראנקים. חוץ מזה שני הקארדינאלים מקבלים עוד 10,000 פראנקים כל אחד. (בהממלכה הקטנה והעניה באיירען הקארדינאלים מקבלים יותר מכפלים של הסך הזה. שארי כהני האמונה ממדרגה הראשונה, אשר מספרם תק"פ מקבלים 1,600 כ"א; ר"ע כהנים ממדרגה השניה מקבלים 1,500 כ"א; שני אלפים תקכ"א כהנים ממדרגת השלישית מקבלים כ"א 1,300 פראנקים; ארבעים ואחד אלף עומדים על ידי הכהנים (Coplāns) מקבלים מסך 450 עד 1000 פראנקים. מהאחרונים האלה 9634 מקבלים את הסך הקטן 450 פראנקים, כלומר $112^{1}/_{2}$ רו"כ לשנה. מזה נראה שכמה כהני הקאטולים יחיו לא מקופת הממשלה כ"א מקופות הקהלות. — בכל זאת כל הוצאות ממשלת צרפת על שכר כהני הקאטולים המה כמעט 40,000,000 פראנקים כלומר כמעט שלש פעמים יותר משכר שרי הממלכה. — זה הוא הפסד ממשלת צרפת המסובב לה ע"י הברית (קאנקארדאט) אשר כרתה ממשלת מלכה בשנת 1815 עם האפיפיור!

מי האיש, אשר לו עינים לראות ולב להבין יראה ויבין שימים לא ימשכו והברית הזאת תקרע כפתיל נעורת, ואז יבוא גם הקץ לממשלת האפיפיור ברוח הקאטולים בצרפת!

מספר אנשי חיל צרפת

בימי השלום 505,665 עם 182,060 סוסים, לפי דברי המכ"ע הצרפתי „Jornal des sciences militaires" משנת 1879. בימי המלחמה מספר אנשי חיל צרפת יגיע עד 1,562,150; לעת הצורך המספר הזה יגיע עד 2,423,164 גם עד 3,753,000;

אחרי אשר לקחה אשכנז מצרפת שני המבצרים הגדולים: שטראסבורג ומעטץ, צרפת היתה מוכרחת לבנות לה מבצרים אחרים תחתיהם על גבולות שבין אשכנז וצרפת. המרכז של כל המבצרים האלה הוא פאריז, שהיא עתה אחרי בנין הפארטען החדשים המבצר היותר גדול וחזק שבעולם. על גבול בעלגיען: ליל, דונקירקען קאללע (Calais), אררא (Arras), דוע (Deuai), קאמברע (Kambrai), וואלענסיען (Valenciennes) וזשיווע (Givet); סט' אמער (Ct. Omer), מאבייזש (Maubeuge), מעזיער (Mezières), סעדאן (Sedna), לאנגווי (Longwy), לאפער, סואסאן, גראוועלען (Gravelins), קאנדע (Condé), לאנדרעסיע (Landrecieus), ראקרוא (Rocroi), מאנמעדי (Montmedy), פעראן (Peronne) ועוד ששה מבצרים קטנים. המבצרים על גבול אשכנז: בעלפאר (Belfort), ווערדיון (Verdun), בעזאנסאן, לאנגרע (Langrèes), טולי (Toul), אקסאן (Oxonne) עם עוד תשעה מבצרים קטנים; על גבול איטאליען: ליאן, גרענאבל (Grenable), בריאנסאן (Briançon) ועוד י"א מבצרים קטנים; על חוף ים התיכון: טולאן, אנטיבעס ועוד כ"א מבצרים קטנים; על גבול ספרד: פערפיניאן (Perpignan), באייאנן (Bayonne), מאנלואי (Montlouis), סט' יאאן פיע-דע-פאר (St.-Sean Pied-de-Port—) ועוד עשרה מבצרים קטנים; על חוף ים האוקיאנוס ראשפאר (Rochefort), לאריען (Lorient), ברעסט (Brest), ארלעאן, לא-ראשעלל (La Rochelle), בעלל-איליל (Belle Isle), בלע (Blayé), איל-רע (Ile Rhé), פאר לואי (Fort Luis) ועוד י"ז מבצרים קטנים; על חוף התעלה: שערבורג, סט' מאלא, לע האוור (Le Hâbre) ועוד ט"ז מבצרים קטנים. ס"ה כ"ב מבצרים גדולים מהמדרגה הראשונה, ט"ו מבצרים מהמדרגה השניה, י"ב מבצרים מהמדרגה השלישית עם תשעים מבצרים מהמדרגה הרביעית. ס"ה קל"ט מבצרים;

מספר אנשי חיל הים בצרפת היה בשנת 1883 : 57,968 עם 278 אניות מלחמה .

ס"ה מכל הכנסות צרפת בשנת 1883 היה 3,030,000,000 פראנקים.
ס"ה מכל הוצאות צרפת בהשנה הזאת — 3,028,000,000 "
רבה ההכנסה על ההוצאה 2,000,000 פראנקים

בשנת 1882 בצרפת מכרו גלילי עלי קטורה (ציגאררען) בעד 16,767,318 פראנקים ; עלי קטורה הנגללים בניר דק (ציגארעטטען) נמכרו על סך 16,767,318 פראנקים ; עלי טאבאק לריח בם — על סך 78,229,507 פראנקים ; עלי קטורה — ע"ס 164,939,180 פראנקים , עוד שארי מיני עלי-קטורה על סך 37,613,054 פראנק, ס"ה 355,339,019 פראנקים . המספר הבינוני על כל איש בשנה הוא 941 גראמם במחיר 9,43 פראנקים ; בשנת 1881 המספר הבינוני היה 925 גראמם , 1880 — 907 גראמם , 1875 — 855 גראמם במחיר 8,58 פראנקים .

מסחר צרפת אשר באירופה עם שארי ארצות ועם הנפות אשר לה בכל חלקי התבל בשנת 1880 הגיע עד 10,725 מילליאנים (בשנת 1879 היה אך 9849 מילליאנים). מהסך הזה הכנסה הגיעה עד 6,113 מילליאנים , והיציאה עד 4,612 מילליאנים מלבד המסחר הזה באו לצרפת סחורות מארצות אחרות לשנות אותן לטוב ואחרי כן יצאו משם לארצות אחרות . מחיר הסחורות האלה הגיע עד 78 מילליאנים . — גם מספר הסחורות של ארצות אחרות אשר יצאו ובאו דרך צרפת ונמצאו איזה זמן בערי מסכנות צרפת גדול מאד ובפרט בערים היושבות על חופי ימים ; מקח הסחורות האלה הגיע בשנת 1880 עד 746 מילליאנים פראנקים .

כמות המסחר בצרפת בשנת 1881 היה : הכנסה 4,863,508,000 פראנקים ; יציאה : 3,664,504,000 פראנקים . בשנת 1882 ; הכנסה : 4,972,132,000 פראנקים ; יציאה : 3,629,164,000 פראנקים. צריך לדעת שבמשך החדשים האחרונים של שנת 1882 אבדה צרפת בכל יום ויום עד ארבעה מילליאנים פראנק ע"י המבוכות של בני מרד (אנארכיסטים) ; ריוח צרפת מציד-דגים בשנת 1880 היה כמעט 87 מילליאנים פראנק . בהמלאכה הזאת התעסקו עד 88,000 דיגים ומלחים .

ארך מסלת הברזל בצרפת הוא 27,457 קילאמעטרים . — כאשר נפלה ממשלת נאפאליון השלישי ארך הטעלעגראף היה אך 11,000 קילאמעטרים . אחרי עבור שמונה שנים נוספו עוד 57,500 קילאמעטרים חדשים . בשנות 1878/79 נוספו עוד 13,000 קילאמעטרים . בשנת 1883 ארך הטעלעגראף היה 87,020 קילאמעטרים .

מקח הנכסים הנבטחים מנזקי התבערה בשנת 1880 היה 101,415,354,623 פראנקים .

טרם נפלה ממשלת נפליון היו בצרפת 6,139 חברות להיות לעזר איש לרעהו בעת צרה ומצוקה עם 45 מילליאן (חוץ מפרטים קטנים) פראנקים . מהמספר הזה 300 חברות היו בעלזאס-לאטהרינגען אשר באו בידי אשכנז ; בכל זאת בשנת 1879 היו בצרפת 6,525 חברות עם 92 מילליאן קאפיטאל ועם 900,000 חברים . בשנת 1880 היו בצרפת 6,777 חברות עם 1,065,507 חברים 94,556,372 פראנקים .

מספר חברות גמילות חסד בכלל בשנת 1879 היה 13,509, אשר עזרו להרבה אנשים , אשר מספרם עולה עד 1,279,936 . הכנסות החברות האלה עלו עד 41,989,815 בשנה .

מספר בתי חולים בצרפת בשנת 1878 היה 1,563 אשר הכנסתם עולה עד 100,918,600 פראנקים לשנה , אשר בם יוכלו למצא מזור ותרופה 164,955 חולים .

מספר הנדבות בשנת 1878 עלה עד 24,373,630 פר' ; מהם 10,064,190 על בתי חולים ; 8,065,126 על בתי תפלות ; 5,675,172 על צרכי קהלות וגלילות .

מסחר בית סחר-כסף ושטרות של מדינת צרפת בשנת 1880 עלה עד 10,686,507,200 פראנקים ; בשנת 1881 — עד 14,388,955,200 פראנקים .

כמות מסחר צרפת עם שארי ארצות בכל חלקי תבל
(בשנת 1881)

שמות הארצות	יציאה (מצרפת) (Export) (באלפי פראנקים)	הכנסה (Import) (באלפי פראנקים)
ממלכת אמעריקא הצפונית	332,2	731,0
אנגליה	910,6	663,5
בעלגיען	465,0	457,4
אשכנז	362,9	438,2
איטאליען	181,3	398,3
שפאניען	158,7	343,2
רוסיא	34,0	314,1
הודו אשר לבריטאניען		155,6
ממלכת עם בארגענטיניען	84,6	143,9
ממלכת התוגר	45,5	133,5
אלגיר	161,8	126,9
עסטרייך-אונגארען	28,5	124,1
שווייץ	320,4	114,1
כינא		100,9
שוועדען		87,3
מצרים	37,5	55,7
בראזיליען	76,2	52,4
נידערלאנדיען	37,5	40,0
נארוועגען		34,9
הודו אשר להאללאנד		34,0
סט. טהאמאס	23,9	
גראנאדא החדשה	21,8	
אוראגוואיי	21,0	
פארטוגאל	19,7	

התפתחות הרוחני בצרפת.

גלוי וידוע לכל מי שקרא דברי ימי עולם שהאמונה הקאטולית קננה לה קן וחצבה עמודיה שבעה בלבות בני צרפת במשך השמנה עשרה מאות שנים אשר עברו מלדת הנוצרי . גלוי וידוע שמלכי צרפת היו העמודים החזקים , אשר עליהם נשענים תמיד האפיפיורים ברומא ; ספרי דברי ימי צרפת מספרים לנו שמלכי צרפת השמידו מתחת שמי הארץ הזאת , כל איש אשר העיז להטיל ספק באמונת האפיפיור ולדבר בה . כבר נודע שהאמונה הקאטולית מתנגדת תמיד לכל התפתחות רוחני של המקשיבים לקולה , יען כי יראה היא פן יעברו תחת הבקרת כמה עקרים שלה , ע"כ התאמצו כהני האמונה הזאת תמיד להרחיק מהמאמינים בה כל חקירות ודרשות , טענות ומענות בדברי אמונה ותולדותיה . למען לא תחדור רוח החקירה והספק בלבות בני הנעורים של צרפת , יסדו הנזירים והנזירות , כמה בתי חנוך לנערים ולנערות , אשר באופן זה התגדלו על ברכי דעות כהני האמונה הזאת , אשר כל חקירה ודרישה בעניני אמונה פגול הוא לא ירצה בעיניהם ; נקל הוא לדעת את המעלות הרוחניות אשר קבלו התלמידים והתלמידות מפי מורים כאלה , אשר כל מגמתם היתה לא ההתפתחות של בני הנעורים , כ"א להשתרר על גויהם ונפשיהם . — כמה פעמים כהני קאטולים , ובפרט היעזואיטים התירו לבנות אמונתם את הנאוף ועוד תועבות כאלה , אם אך בזה איזה עריץ יפול ברשתם אשר טמנו לו . ממילא מובן הדבר, שכאשר פרצה המרידה הגדולה בצרפת , כאשר גרש הקאנוועגט את כל כהני הקאטולים ממשרותיהם , אם אך לא נשבעו באמונה להיות נאמנים לחקי הרעפובליק , אז מסר הקאנוועגט את דרכי החנוך למורים ישרים , אשר מחוז חפצם היה באמת להדריך את הדור החדש בדרך ההשכלה האמתית . אך כאשר ישב נאפאלעאן הראשון על כס ממלכת צרפת , אז הבין שההתפתחות הרוחניות של הדור החדש ירע לו מבפנים יותר מכל צבאות מלכי אירופא מבחוץ , ע"כ חדש נאפאלעאן הראשון את סדר החנוך משנים עברו . כה היה דרך החנוך בצרפת עד אשר נוסדה בצרפת הרעפובליק הנוכחית ; גם שנות המהפכות של 1831 , 1848 לא שנו מאומה בדבר החנוך , יען ימירם היו מעטים ורעים : אחרי

מהפכת 1831 עמדה ממלכת לודוויג-פיליפ, ואחרי מהפכת 1848 עמדה ממלכת נאפאלעאן השלישי על תלן. הצד השוה שבנאפאלעאן הראשון, השלישי, לודוויג-פיליפ והדומים להם, שכלם דרכם להזיק לכל סדר נכון בדרכי החנוך. ע"כ קוראים אנחנו כמעט תמיד בתולדות חכמי צרפת, שכמעט כלם למדו בנעורם בבתי חנוך הנזירים. ומי יודע אם לא גם כספרד צרפת היתה, לולי נמצאה בין ארצות הפראטעסטאנטים של אשכנז מצד אחד, של בריטאניה מהצד השני, אשר הקלו לרוח הדרישה, החקירה והשפק לחדור מעבר מזה ומעבר מזה בתחתיות בתי הנזירים, באהלי האביונים ובארמנות שרים ומלכים: אם כי באמת לא היה מעצור בעד רוח החפש, השפק, הדרישה והחקירה לחדור בלבות רבים מבני ובנות צרפת, אך הרוח הזה היה אך לחם סתרים, אשר זכו ממנו אך מעטים מבני עליה, והמון העם נשאר באולתו, באמונת הבליו עד ימי נפילת ממלכת נאפאליון השלישי.

ראשית דבר ממשלת הרעפובליק הנוכחית בצרפת, כמעט קמה גם נצבה על עמדה (אם כי באמת סערות גדולות וחזקות מתחוללות עליה עד הנה מבית ומחוץ), היה לשנות לטוב את דרכי החנוך האבלות, למרות כהני אמונת הקאטולים, אשר היו תמיד לאבני נגף ולצורי מבשול לכל ממשלה על זה הדרך: הידיעות אשר לנו ממספר בתי הספר לעם בצרפת מגיעות אך עד שנת 1880. בלי ספק מספר בתי הספר עם תלמידים ותלמידות כעת גדול ממספרם בהשנה הזאת, יען כי בהשנה הזאת בדרכי החנוך עוד משל רוח כהני הקאטולים מימי מאק-מאהאן, אשר בכל כחו התאמץ להשיב על כסא מלכות צרפת אחד מבני המלכים אשר מלכו בצרפת. אך בכל זאת מספר בתי הספר, תלמידיהם ותלמידותיהם גדל מאד בצרפת בערכם אל המספר הזה בשנים הקודמות לממשלת הרעפובליק: למרות האסונות הנוראות, אשר קרו לצרפת בשנות 1870/1; למרות המכשולים, אשר נתנו כהני הקאטולים והמקשיבים לקוליהם לשרי הממשלה הזאת על דרכי החנוך, מספר התלמידים והתלמידות בבתי ספר לעם בחדש דעצעמבער משנת 1876 בימי ממשלת מאק-מאהאן הנ"ל היה 4,716,935, אשר מספר ימי שנותיהם משש עד תשע עשרה שנה; מהם 2,400,882 ילדים, 2,316,053 ילדות: מהמספר הזה 1,907,027 ילדים, 1,835,349 ילדות, ס"ה 3,742,376 ילדים וילדות היו רכים עוד בשנים וע"כ היו מ ח ו י ב י ם ע"פ תקנת הממשלה לקחת לקח בבתי ספר. — מספר בתי ספר לעם היה בהשנה הזאת 71,547, מהם 9,352 אשר לקחו התלמידים לקח בלי שכר למוד. בתי ספר אלה נחלקו: 25,418 לילדים, 29,126 לילדות, 17,003 לילדים ולילדות ביחד. — ממספר ב"ס אלה 51,657, אשר בם הילדים ל א ל מ ד ו מ א ו מ ה מ ת ו ר ת א מ ו נ ה א י ז ה שתהיה. המספר הזה נחלק: 38,149 ב"ס לילדים או לילדים ולילדות ביחד; 13,508 אך לילדות. מספר המורים והמורות היה 110,709. מהמספר הזה מספר המורות יותר מחציו = 58,992. בהמספר הזה נכללים גם בתי ספר מיוסדים ע"י אנשים פרטיים; מספרם בבתי הספר הנוסדים ע"י הממשלה הוא: 46,400 מורים, 33,663 מורות.

מספר המורים והמורות של הלמודיות והחכמות החיצוניות בבתי ספר אשר לעם בכלל הוא: 42,249 מורים, 21,776 מורות. מספר המורים והמורות בבתי ספר הנוסדים ע"י כהני הקאטולים וחברות נזיריהם (קאנגרעגאציאנים) הוא: 9,468 מורים, 37,216 מורות, כלומר $42^{0}/_{0}$ (מי האמין כזאת ?!). —גם מספר בתי ספר הנוסדים ע"י חברות הנזירים עלה עד $28^{0}/_{0}$ (מי ראה כאלה, מלבד בספרד! ?). — 68,997 תלמידים ותלמידות גמרו בהשנה הזאת חק למודם וקבלו: 40,171 תעודות מורים הכמות חיצוניות; 19,325 תעודות מורות חכמות חיצוניות; 3,768 תעודות מורי דת, 5,733 תעודות מורות דת הקאטולית:

המספרים האלה יראו לנו שגם תחת ממשלת הרעפובליק עוד יד כהני דת הקאטולים וחברות נזיריהם רמה. גם כאשר נפלה ממשלת מאק-מאהאן וישב גרעווי על כסאו, אשר נודע מכבר לאוהב חקות ממלכת עם (רעפובליק) מעודו עד היום הזה באמת ובתמים. גם בשנת 1880 היו בצרפת 73,764 ב"ס, מהם 53,800 ב"ס תחת השגחת אנשים, שאינם מבני חברות הנזירים (45,153 מורים; 25,263 מורות), אשר מספר הילדים והילדות אשר לקחו שם לקח היה 3,144,938; 19,964 ב"ס תחת השגחת בני חברות הנזירים (10,029 מורים, 39,125 מורות), אשר מספר תלמידיהם, ילדים וילדות 1,804,653, כלומר מספר המורים מבני חברות הנזירים בשנת 1880 היה $41^{1}/_{2}{}^{0}/_{0}$ ומספר בתי ספריהם $^{0}/_{0}$ 27 ויותר!!

כאשר ראתה כל אלה ממשלת גרעווי אשר הבינה שלא בחרב ולא בחנית תגביר יד צרפת על אויביה מבחוץ ומבפנים, כ"א בחנוך ישר ע"פ דרכי החיים אז גזרות יצאו מלפניה לגרש כלה כמה חברות הנזירים מן הארץ, אשר חקותיהם (סטאטוטים) אינם מן הישוב לשלול מבתי ספר להנזירים הנותרים בארץ על פי רשות הממשלה את כל זכיותיהם ולבטל את כל התעודות אשר יקבלו תלמידיהם בגמרם חקי למודיהם בם, אם אך לא קבלו התלמידים האלה תעודות מבתי ספר הנוסדים ע"י הממשלה ועוד גזרות אחרות, אשר מטרתן היה להרחיק את חברות הנזירים מדרכי החנוך בצרפת. בלי ספק מאז ועד הנה שונו דרכי החנוך לטוב, ואי"ה בהספרים הבאים „מהכנסת ישראל" נשוב עוד אל הענין הזה.

מספר מכתבי עתים אשר יצאו לאור בצרפת בשנת 1880 הוא 2,968; מהמספר הזה 1,316 יצאו לאור בפאריז. מספר קוראי מכ"ע "Pet. Journal„ גדול ממספר קוראי מכ"ע אחרים; המכ"ע הזה נדפס במספר 598,300 עקזעמפלארים. המ"ע היוצאים לאור לעתים מזומנים הם: 240 המדברים אודות כלכלת המדינות (פאליטישע עקאנאמיע); 59 מעניני האמונה; 110 מדתי ודיני ארצות שונות ועתות שונות; 22 מדברי הימים לכל עם ועם ומתכונת הארץ (געאגראפהיע), 128 ספורים, שנינות, חדודים והלצות; 38 מכ"ע המכילים דברי לקח ולמודיות שונות; 149 המדברים אודות מלאכות מחשבות, 3 אודות מלאכת מכונת הצלמון (פהאטאגראפהיע), 9 אודות מלאכת הבנין, 3 אודות חקירות ודרישות בספרי ודברי הימים הקדמונים, 15 אודות חכמת הנגון, 15 אודות טהעאטאר; 73 אודות מנהגי המלבושים (מאדען); 92 מחכמת הרפואה; 51 שארי חכמות. 24 מלמודי מלחמה והנסיעות בימים; 28 מהליכות השדות (לאנדווירטהשאפט); 18 אודות כלכלת הסוסים (ספארט); 23 מ"ע מכילים ענינים שונים לפי העת: מספר מ"ע היומיים היוצאים לאור בפאריז הוא 67.

הארצות אשר לצרפת בשארי חלקי התבל:

במשך ימי השלום בין אשכנז וצרפת משנות 1870/1 עד הנה (אם כי באמת אין שלום לצרפת עד אשר תנקם נקמת המכות אשר הכה אותה ביסמארק) הצליח בידי צרפת להרחיב ולהגדיל ממשלתה בשארי חלקי תבל. אך גם בשנת 1830 כבשה צרפת את ארץ אלגיריען בצפון אפריקא:

שטח ארץ אלגיריען, הנחלקת על שלשה נופים: אלגיריען, אראן וקאנסטאנטינע הוא לכל הפחות 318,334 קילאמעטרים מרבעים עם 3,310,412 תושבים, לבד אנשי חיל צרפת, אשר מספרם 51,000.

התושבים האלה נחלקים לפי לאומותיהם.

צרפתים 156,365; 33,312 עברים אשר נולדו באלגיר ואשר קבלו כל זכיות אזרחי צרפתים בשנת 1870 על פי פקודת שר צרפת ה"ה אחינו בן אמונתנו יצחק קרעמיא ז"ל; 92,510 בני ארץ שפאניע; 25,759 בני ארץ איטאליען; 14,220 בני האי מאלטא; 5722 אשכנזים; 25,751 בני עמים אחרים, ס"ה 353,639 אנשים מארצות איירופא; 2,956,773 בני ערב מאמונת המושלמנים; ס"ה עם אנשי חיל צרפת 3,361,412 תושבים.

אלה המה ערי אלגיריען עם מספר תושביהן: אלזשיר (לפי ספירת 1881) עם 71,339; אראן עם 40,000; קאנסטאנ-טינע עם 30,000; טלעמסען 18,000; באן (Bône) 16,196, פיליפפעוויל 10,267; מאסקארא 9,240; סידי בעל אבבעס 8,787; בלידא 8,113; ביסקרא 7,367; מוסטאפא 7,161 תושבים. כל אלה חוץ מאנשי חיל.

לא אך לגזול ולחמוס תכבוש צרפת ארצות בשארי חלקי התבל, כמו שעושים כמעט רוב העמים הנושאים דגל השכלה למראית עין: להפך, כמעט תכבש צרפת איזה ארץ, תתאמץ ליסר שמה בתי ספר לעם ממדרגות רבות להאיר עיני יושביה בהשכלתה ולכבוש גם לבותיהם כפי אשר תשיג ידה. ע"כ רואים אנחנו באלגיריען 664 בתי ספר ממדרגה הראשונה (מהם 162 נוסדים מאחים-נזירים) עם 1248 מורים (מהם 445 אחים-נזירים) ועם 48,175 ילדים (מהילדים האלה 23,827 צרפתים, 15,933 מארצות אחרות, 5,876 עברים, 2,539 מושלמנים); 15 בתי ספר ממדרגה השניה עם 3,817 תלמידים (מהם 2,759 צרפתים, 373 מארצות אחרות, 422 עברים, 263 מושלמנים). בית ספר אחד גבוה עם 334 תלמידים. — לא בממשלת צרפת הען, אם

רוב המושלמנים ימנעו את בניהם מההשכלה ולא יתנו את בניהם לכחת לקח מפי מורים טובים וישרים .

טונים .

בשנת 1881 נכנע הביי מטונים תחת צבאות צרפת ומן הוא והלאה ארץ טונים סרה למשמעת ממשלת צרפת, אם כי הביי למראה עין עוד ימלוך בטונים, יען כי באמת כל עניני המדינה מבפנים ומבחוץ יסדרו ע"פ ציר ממלכת צרפת הגר בבירת הארץ הזאת , בטונים . שטח ארץ טונים לפי דעת אחדים הוא 168,700 קילאמעטרים מרבעים , לפי דעת אחרים הוא למעט 120,348 קילאמעטרים מרבעים .

מספר התושבים הוא משלשה עד ארבעה מילליאנים . — מספר אנשי חיל צרפת בהארץ הזאת הוא 33,000 (בשנת 1882) .

שמות ושטח הארצות הקטנות והגדולות אשר לצרפת בשארי חלקי התבל עם מספר תושביהן :

שמות הארצות	שטחן בקילא-מעטרים מרבעים	מספר תושביהן
מארטיניק (Martinique)	99	(1879) 164,250
גאדעלופ (Guadeloupe) עם מגרשיה . .	265	" 191,509
גויאנא הצרפתית . .	720	" 26,116
סען-לואי (Saint-Louis) עם גארע (Gorée) .	251	" 176,648
גאבאן . . .	?	?
מאייאט (Moyotte) .	36	" 10,288
נאססי-בע (Nassi—Bé).	29	" 10,967
סען-מארי – דע-מאדאגאסקאר	90	" 7,135
בהודו : פאנדישערי , קאריקאל , יאנאן, מאהע, שאנדערנאגאר עם סוראט (Surate) . .	49	(1876) 285,122
באצעאניען : איי החברים , איי מארקעזאס . . .	9,500	" 26,019
אי קאלעדאניען החדש .	20,000	(1877) 54,828
איי סענט – פיער ומיקעלאן	?	(1879) 5,224
חלק קאכינכינא אשר להצרפתים	6,000	(1879) 1,597,013
ס"ה מלבד הפרטים הקטנים	38,000	2,600,000
הארצות, אשר כבשו הצרפתים בימים האחרונים :		
חוף הזהב	2,000	?
חלק מאי מאדאגאסקאר .	1,000	?
ארץ קאנגא	?	?
קאמבאדזשא (תחת מגן צרפת)	84,000	1,500,000
טאנקין	200,000	15,000,000
ס"ה מלבד הפרטים הקטנים	325,000	19,000,000
ס"ה כל ארצות צרפת באיירופה ובחלקי תבל אחרים מלבד הפרטים הקטנים הם 13,000 מיריאמעטרים מרבעים או	1,300,000	62,000,000

מאז כבשה צרפת את ארץ אלזשיריען עד היום הזה הוציאה צרפת מכיסה למענה 2,000,000,000 פראנקים וגם כמה רבבות צרפתים מתו בלא עתם בעבור ממשלת צרפת בה, אך כל עמל צרפת במשך שנים רבות נשאר מעל עד השנים האחרונות . אזרחי הארץ בכל שעת הכשר הראו לדעת שעל אפם ועל חמתם תמשול בהם צרפת ויתאמצו להשליך מעליהם עולה . אך מאז נוסדה ממלכת – עם בצרפת הוטב גם מצב אזרחי אלזשיריען , עד כי כעת לא יתאוננו עוד אזרחי אלזשיריען על גורלם . אם כי גם כעת ספק גדול הוא אם השתכרה צרפת באלזשיריען אם לא , יען כי ההוצאה גם כעת מרובה על השבח , אך בכל זאת מן הוא והלאה ארץ אלזשיריען דבקה בצרפת , כשארי הנופות , והיתה לארץ אחת .

אחרי נפילת ממשלת זדון נאפאלעאן השלישי חזקה צרפת לא לבד מבפנים , כי אם גם מבחוץ . כעת נסי אניות צרפת מרחפות אל כל רוחות כדור הארץ . לצרפת חדשו ימי קדם עת נחשבה בין הממלכות האדירות בימים ;

ימים לא ימשכו והמה יודיעונו יד מי משתי הארצות האדירות והנאורות באיירופה (אשכנז או צרפת) תהיה על העליונה? שני האויבים הענקים האלה עומדים זה לעמת זה , וכל אחד מהם שומר צאת ובוא מתנגדו , מה מעשהו מבפנים ומבחוץ ; בפיהם ידברו שלום איש את רעהו , אך מתחת למדיהם חרבות מלטשים לחדור בהם לב מתנגדו בשעת הכשר , ההולכת וקרובה אלינו בצעדי ענק . כל אחת מהארצות האלה תקרא לעזרה להחכמות ולההמצאות הנפלאות , אשר נהפכו בידיהן למלאכי מות להוריד שאולה אלפי רבבות אנשים (חכמתך ודעתך , איירופה, היא אסונך ומשובתך !) ; ההכנות , אשר נעשו בצרפת , יראו לנו שהמלחמה העתידה להתפרץ בינה ובין אשכנז תהיה לא לבד בימים וביבשה , כי אם גם באויר בין השמים ובין הארץ . מרגלים, ויוכל היות גם א"ח, יעופו כצפרים עפות במגדלים הפורחים באויר ממעל לראשי צבאות האויב לדעת מה נעשה בם ? אור העלעקטרי יהפך חשכת ליל לאור יום . בזו העת, אשר חכמת אדם תחג חגה / בהראותה את יקר תפארת גדולתה , על ידה רבבות מבחרי אנשים בימי עלומיהם יפלו כעמיר מאחרי הקוצר מתבוססים בדמם ! . . . חכמת אדם , אשר משלחתה לקרב הלבבות , להרחיק שנאת חנם ולהאריך ימי חיינו על הארץ , החכמה הזאת עוד תרחיק הלבבות . תגדיל מדורת שנאת חנם ותקצר ימי שנותינו !... עוד לא תמו אמונות בעל ומלך מבני האדם , אם כי שמות הבעלים האלה שנו : בנותינו לא יפזרו עוד דרכיהן לזרים בשם הבעל , אך בשם הרעב , אשר יכביד עליהן אכפם ; אנחנו לא נעביר עוד את בנינו באש למלך , כי אם לכבוד ביסמארק , נאפאלעאן וכאלה . לבעל ולמלך השתחוינו בעת נערותנו , ועתה נשתחוה לאלהים אדירים אלה בעת , אשר כמה מכחות הטבע תכו לרגלינו ! . . . ע"כ המלחמה , אשר בלי ספק תפרוץ בין צרפת ובין ביסמארק , היא מלחמת האור עם החשך : צרפת תחפוץ שמין האדם יחיה על פי הצדק והישר ושהחכמות וההמצאות תהיינה אך לתועלתו, וביסמארק ועדתו יחפצו למשול במין האנושי , כאשר ימשול הרועה בצאנו , ע"י החכמות וההמצאות , אשר לא נתגלו אך למענם . — עתה נראה נא בעיני בשר שלנו ונעריך כחות ואמצעי צרפת ואשכנז . בלי ספק ביד מקרה אחד לשום לאל כל השערותינו , אך המקרים האלה כמוסים באוצרות העתיד וא"א לנו לדעת אותם, ואנו אין לנו כ"א לראות את אשר לפנינו , כיד ה' הטובה עלינו :

הימים , אשר כל מוצא פי ביסמארק קדש היה לכל בני אשכנז , כבר נגזו ועברו ולא ישובון עוד . זעיר שם זעיר שם נשמע באשכנז קול תלונה על מנהיגה זה , יען כי קותה לעת זהב ולחיי שלוה ושקט , להיות לאות ולמופת לכל העמים אשר על פני האדמה , אשר יתברכו בה , והנה אך צר ואור חשך בעריפיה מבפנים , וכל עמי הארץ נהפכו לאויבים לה מבחוץ . מלבד זאת רבות מהמדינות , אשר לאשכנז תחשבנה , נהפכו בפעל לנפות פרוסיה ומלכיהן מלבד ביסמארק , אשר יטה אותם לכל אשר יחפוץ, ואם גם כעת הארצות האלה ומלכיהן ישבו וידמו , יען כי כבדה יד ביסמארק עליהם , אך מי יודע מה ילד יום המלחמה . אם כי כבד עלינו לאמר שהממלכות האלה תספחנה על שונאי אשכנז , אך אויה לה לפרוסיה , אם גם תעמודנה מנגד ולא תצאנה בצבא , כמו שעשו בשנות 1870/1 , ללחום מלחמת ביסמארק . אך נניח , שכל צבאות ארצות אשכנז יצאו חלוצים ללחום עם צרפת , אז נראה, למי היתרון ?

ס"ה מספר אנשי חיל אשכנז בעת המלחמה, בים וביבשה הוא	1,502,603
ס"ה מספר אנשי חיל צרפת בעת מלחמה , בים וביבשה הוא	1,625,118
ולעת הצורך יגיע עד	3,753,000
מספר המבצרים באשכנז הוא	31
מספר המבצרים בצרפת	139

המספרים האלה אינם צריכים באור :

לא לחנם בשנת 1875, עת צרפת התאזרה חיל ותחל לשנות לטוב את כל הרעות אשר מצאו אותה, חפץ ביסמארק, בדאגו לאחרית נצחוניו, לחדש המלחמה עם צרפת, לולי מחה בידו הקיסר אלכסנדר השני אשר אמר לביסמארק: „רב לך!"

רוסיה.

„כבד מאד, אומר החכם קאלב, להגביל שטח ארץ רוסיה, יען כי המפות של הארץ הזאת שונות הנה וסותרות אשה את רעותה. ובפרט כבד מאד להגביל מספר תושביה. בשנת 1870 פקדו את כל בני רוסיא, אך מהעת הזאת כבר עברו שש עשרה שנים, ובמשך השנים האלה תושבי רוסיה רבו על פי חקי הטבע ונתמעטו ע"י המלחמות של 1877/8. והפקודים של שנת 1880 לא נגמרו, ע"כ עלינו לסמוך על מחברי לוחות השנה ה"ה סוווארין והאפפע. ה' סוווארין אומר שהמספרים בלוח שלו משנת 1886 לקוחים מהפקודים הנכתבים ע"י שרי הפלכים וחכמי הועד העוסקים בספירות (статистическій комитетъ). — אם כי בכמה שאלות ה' סוווארין איננו מוחזק לבר סמכא, אך חזקה היא לנו שגם ה' סוווארין לא יעיז פניו לאמר בלשון רוסיה, בלוח השנה שלו, בשם שרי הרשות וחכמי ארץ רוסיה, דברים שקרים כדרכו.

שטח רוסיא ומספר כל תושביה

שמות הנפות	מספר פרסאות מרבעים	מספר קילאמעמרים מרבעים	מספר התושבים (זכרים ונקבות)	מספר בינוני על פרסה מרבע	מספר בינוני על קילאמעטר מרבע
ארץ רוסיא אשר באיירופא	$89,884_{,23}$	$4,949,291_{,1}$	77,617,697	$863_{,53}$	$15_{,18}$
נוף פולין	$2,312_{,19}$	$127,310_{,6}$	7,083,475	$3063_{,53}$	$55_{,64}$
נוף הפינים (פינלאנד)	$6,784_{,96}$	$373,603_{,8}$	2,060,782	$303_{,73}$	$5_{,52}$
ס"ה כל ארצות רוסיה באייראפה	$98,981_{,38}$	$5,450,205_{,5}$	86,761,954	$876_{,55}$	$15_{,92}$
ארץ קויקאז עם הנפורט באטום וקארם	$8,507_{,51}$	$468,448_{,7}$	6,534,853	$768_{,12}$	$13_{,95}$
ארץ סיביר	$226,924_{,20}$	$12,495,109_{,7}$	4,093,535	$18_{,04}$	$0_{,33}$
נפות רוסיה בטבור אזיה	$59,381_{,17}$	$3,272,811_{,93}$	5,891,970		
ס"ה כל ארץ רוסיה	$403,731_{,99}$	$22,125,993_{,92}$	103,282,312	$251_{,84}$	$4_{,6}$

א.

מספר בתי ספר הגבוהים הכוללים (אוניוועריזיטעטים) אשר ברוסיה עם מספר תלמידיהם ומוריהם בשנת 1883.

שמות בתי הספר	מספר המורים	מספר התלמידים (מובהקים)	מספר התלמידים שאינם מובהקים посторонние слушатели	שמות המחלקות (פאקולטעטים): דברי הימים והלשונות	דת ודין	טבע וחשבון	רפואה	אמונה ושפות ארצות הקדם	בני אצילים	אחרים	הוצאות
ווארשאווא	81	1228	112	45	445	148	590	—	762	466	370,691
דערפט	69	1417	?	173	240	108	710	186	518	899	376,651
קיעוו	82	1709	92	162	304	253	990	—	855	854	1,158,833
קאזאן	119	892	47	?	?	?	?	—	?	?	649,711
מאסקווא	94	2799	393	267	692	526	1,314	—	?	?	1,793,171
אדעססא	57	389	49	36	171	104	—	—	?	?	417,025
סט' פעטערסבורג	100	2246	?	253	834	1,102	—	57	?	?	384,282
חארקאוו	84	1076	157	79	183	170	644	—	?	?	721,152
ס"ת	686	11,756	850	1,015	2,869	2,411	4,248	243	—	—	5,871,516

ב.

בתי ספר לעם הרוסים Низшія и начальныя училища

טרם נתנה החרות להאכרים בשנת 1861 בכל ארץ רוסיא ופולין היו אך 4,622 בתי ספר לעם. במשך שנת 1862 נוסדו עוד 1,984 בתי ספר לעם. במשך עשר שנים 1864/73 נוסדו עוד 8,329 בתי ספר לעם; משנת 1874 עד תחלת שנת 1880 נוסדו עוד 6,137. בשנת 1869 בכל נוף מאסקווא נמצאים אנשים, אשר ידעו כתוב וקרוא 77,605, נשים — 10,984; אחרי עבור ט"ו שנים, כלומר בשנת 1883, היו: אנשים — 184,512, נשים — 24,311, אשר ידעו כתוב וקרוא, כלומר שליש כל מספר אנשי הנוף וחלק העשרים מנשי הנוף. אך גם המספרים האלה יראו לנו שמספר יודעי כתוב וקרוא עוד מעטים מאד גם במרכז המדינה, ועאכ"ו בהנפות הרחוקים ממרכז ההשכלה ברוסיא; בכלל נראה שהמון עם הרוסים ישלחו אך בניהם

הקטנים לבית הספר, וכמעט הגיע הנער עד שנות 12-13 לימי חייו, אז ישליך אחרי גוו את הלמוד וילך לבקש לו מחיה בפני עצמו או להיות לעזר לאביו במלאכתו בבית או בשדה. בשנת 1879 מספר כל התלמידים בבתי ספר לעם בארץ רוסיה היה 544,600 אשר מספר שנותיהם היה מן 7 עד 10 שנים; אך בני 12 שנים היו אך 259,000 תלמידים. „כמה פעמים נראה, אומר סוואָרין, שנערים, אשר למדו בבתי ספר לעם, לא ידעו לא כתוב ולא קרוא. בבתי ספר אלה ילמדו כמעט אך שפת הסלאווים הקדמונים ונגון של התפלות. „מלבד כל אלה, יאמר סוואָרין בפה קדשו, כמעט גמר נער האכר את למודו (?!) בבית הספר אשר לעם יבקש לו אמצעים אחרים לחיות, ולא יחפוץ עוד לשבת בכפר ולעבוד אדמתו (ואת העברים יחרף ויקלל על אשר לא יחפצו מקטנם ועד גדולם להיות עובדי אדמה!), כל אלה יראו לנו שבתי ספר לעם אינם עצהיו"ט". הוצאות על בתי ספר אלה בשנת 1879 היו 6,231,160 רו"כ; מהסך הזה מגנזי המלך הוציאו 747,772 רו"כ; הכנסיות העוסקות בצרכי הערים והכפרים של הנפות בכלל (земст в) נתנו מכיסן 2,512,113 רו"כ, והנשארים 2,971,285 יתנו האכרים. ה' סוואָרין גם פה ילך כדרכו ויזיק, ירדוף את החלשים ויחניף בחלקות לפני האצילים, באמרו, שבהאכרים העון, אם בתי ספריהם ודרכי למודיהם ואיכותם רעים מאד.

אלה המה מספר התלמידים בבתי ספר לעם בשנת 1882 בכל נופי ההשכלה ברוסיה:

שמות נופי ההשכלה учебные округи	מספר בתי ספר	מספר התלמידים
ספ' פעטערסבורג (6 פלכים)	2,523	121,643
מאסקווא (11 פלכים)	6,277	341,285
חארקאוו (6 פלכים)	2,960	179,398
קיעוו (5 פלכים)	4,204	160,722
אדעססא (4 פלכים)	2,299	134,302
קאזאן (6 פלכים)	3,246	255,873
ארענבורג (3 פלכים)	1,671	88,129
ווילנא (6 פלכים)	2,114	90,625
דערפט (3 פלכים)	3,030	171,054
ווארשא	?	?
ס"ה בכל ארץ רוסיה באיירופה, מלבד פולין ופינלאנד	28,324	1,538,671

בשנת 1870 מספר בתי הספר לעם בכל ארץ רוסיה באיירופה עם נוף פולין, מלבד פינלאנד, היה אך 22,472; בשנת 1879 — 22,700; — מספר התלמידים בשנת 1870 היה אך 822,050; בשנת 1879 — 1,073,000. — מהמספרים האלה נראה שערך מספר בתי ספר לעם ותלמידיהם גדול יותר בנוף דערפט מבכל נופי ההשכלה של מדינת רוסיה, יען כי מספר כל תושבי שלשת הפלכים של נוף ההשכלה של דערפט עולה אך למספר 2,196,396. מספר תושבי הפלך האחד של מאסקווא עולה עד 2,135,574, וד"ל.

ג.

בתי ספר ללמודי אמונת היונים.

מספר כל בתי ספר ללמודי אמונת היונים בשנת 1882 היה 4,811, כלומר: בתי ספר גבוהים (Духов. академiи) — 4; אמצעים (Семинарiи) — 53; קטנים — 185; בתי ספר השייכים לבתי תפלות ולבתי נזירים — 4,521; בתי ספר לנערות — 48; תלמידים בבתי ספר הגבוהים — 1,130; בבתי ספר האמצעים — 15,621; בבתי ספר הקטנים — 30,109; בבתי ספר השייכים לבתי תפלה ולבתי הנזירים — 115,804; בבתי ספר לנערות — 9,047; ס"ה 171,713 תלמידים ותלמידות. — מספר כל המורים והמשגיחים של ב"ס אלה עולה עד 2,800. סך כל ההוצאות על בתי ספר עולה בהשנה הזאת עד 4,952,214 רו"כ. — מספר בתי עקד הספרים בהשנה הזאת היה: השייכים לבתי תפלות 16,392; השייכים לגלילות ראשי האמונה (Благочинскiй округъ) — 624; ס"ה 17,016.

ד.

נוף ההשכלה בפלכי קויקאז.

בשנת 1884 מספר בתי הספר בהנוף הזה היה 3,240; מהמספר הזה בתי ספ' למושלמנים השייכים לבתי תפלותיהם — 1,917; בתי ספר לעברים — 72; ס"ה מספר התלמידים 108,375. הוצאות בתי ספר אלה: 87,158 רו"כ מגנזי המלוכה; האכרים מכיסיהם נתנו: מצפון להרי קויקאז — 204,250 רו"כ, מדרום להרי קויקאז — 101,611 רו"כ; ס"ה 453,019 רו"כ. ההוצאת הבינוני על כל בית ספר בנוף קויקאז היא 686 רו"כ, כלומר כפלים כהוצאות על בית ספר כזה בהרבה פלכים ברוסיא איירופית. — „אם לא נחשוב בתי ספר למושלמנים ולעברים, אומר בפה קדשו סובארין, אשר אין להם כל יחש להשכלה (אראה בנחמה, אם אדע במה גדול כח ההשכלה בלמוד נגון התפלות ושפת הסלאווים הקדמונים מכח ההשכלה בלמוד תנ"ך, גפ"ת ושארי חכמות, אשר ילמדו בנוף קויקאז תלמידי עברים בבתי ספריהם?!), אז נראה שמן 81,253 תלמידים לרוסים יחשבו 35,127 או 43%; לגרוזינים — 18,5%; לארמענים — 26,1%; לטאטארים — 2,3%. שקר של המספרים האלה נראה לעין כל. מדברי סוואָרין נודע לנו, שמלבד בתי ספר להרוסים ישנם בנוף קויקאז עוד בתי ספר לעברים ולמושלמנים עם 27,122 תלמידים עברים ומושלמנים. א"כ ערך תלמידי הרוסים לא יותר מן 32% וערך תלמידי אמונות אחרות גדול יותר מחשבון השקרן המפורסם הזה.

ה.

מרכז מסחר מדינת רוסיה את ארצות אחרות הוא על גבול מערבית. ערך מסחרה על גבול מזרחית קטן הוא מאד. המספרים הנכתבים למטה יראו לנו כמית ואיכות הסחורות אשר באו לנו מארצות אחרות באיירופה ואשר מכרנו להן אנחנו, כלומר הוצאות הסחורה מארצנו לחוץ והכנסתה מחוץ לפנים.

הוצאה והכנסת הסחורות על גבול איירופה.

שנים	הוצאה	הכנסה
מן 1864 עד 1868	208,709,000	?
מן 1869 עד 1873	334,474,000	373,008,000
מן 1874 עד 1878	486,202,000	461,111,000
מן 1879 עד 1883	591,360,000	357,544,000
בשנת 1884	553,963,000	491,649,000

המספרים האלה יראו לנו שהוצאת והכנסת הסחורה הולכות ורבות משנה לשנה ויוכיחו לנו מצד האחד שכח ארצנו מבפנים יתפתח ויעשה חיל, עד כי כעת מקצוי ארץ ומאיים רחוקים ידרשו ליבול ארצנו וליצירי כפינו; מצד השני יוכיחו לנו שגם כעת, עת אשר דרכי המסחר אבלות ורבים מעמי הארץ ימותו ברעב, עשירינו יגדילו את תענוגיהם ויקחו מארצות רחוקות סחורות מסחורות שונות, אשר לא ידעו אותם אבותינו ואבות אבותינו בארצנו.

אם מסחר ארצנו על גבולות איירופה גדול הוא, המסחר על גבולות אזיה קטן הוא מאד, כמו שיראה הקורא מהמספרים האלה:

הוצאת והכנסת הסחורות על גבול אזיה.

שנים	הוצאה (לאלפי רו"כ)	הכנסה (לאלפי רו"כ)
1877	6,902	20,546
1878	2,290	28,105
1879	10,506	30,306
1880	12,704	33,035
1881	13,067	31,190
1882	13,798	32,853

המספרים האלה יראו לנו על העתיד שעתותי והצלחת ארץ רוסיה משולבות אל עתות והצלחת ארצות הנאורות באיירופה ולא באזיה, למרות כל הנצחונות אשר נצחו שרי צבאות רוסיה בסבור אזיה. תחשב ארץ רוססיא לממלכה איירופאית ולא אזיאתית. איירופא היא המעין אשר ממנה שאבה רוססיא את השכלתה וההשכלה הזאת היא לבדה תרומם גוי ותרוממהו למעלה למשכיל ואך בה כל תקות העם הגדול הזה.

שמות ומקח הסחורות הנכנסות (לאלפי רו"כ):

סחורות	1864/1868	1869/1873	1873/1878	1879/1883
דגן	494	869	362	1606
ארז	1020	1681	1492	2862
מלח	2731	5588	6453	6494
דג מלוח	3014	3771	4456	6679
קפה	3751	5079	5117	6849
עלה קטרה (מטבאק)	3257	5901	8419	6090
ציצי סינים (מהעע)	11212	24244	32048	48271
יינים	6244	10737	11712	14328
ס"ה	32,223	57,870	70,059	93,179

אם כי כל הסחורות האלה לצרכי החיים יחשבו, אך מי לא יראה ולא יבין, שלהמון עם ארצנו אין כל חלק בהן, מלבד דגן ומלח ומעט ציצי סינים. המון עם, אם כי יקטר עלה קטרה, אך הוא לא יקנה את העלים האלה מחוץ לארצנו היקרים, כ"א את העלים הצומחים על שדותינו אשר מחירם קטן הוא. גם דג-מלוח אשר יאכל המון עם הרוסים לא מעבר לגבול ארצנו הוא. ע"כ נוכל לאמר, שמצד האחד ההכנסה הגדולה הזאת לא תורה על הטבת מעמד עם הרוסים בכלל, כ"א על הטבת מעמד איזה יוצאים מן הכלל, ומצד השני המס אשר ישלמו הסוחרים על גבול ארצנו בעד כל סחורות אלה ישלמו אך על חשבון היוצאים מן הכלל אלה, ע"כ איננו למשא על כל העם.

הדברים האלה אשר דברנו ישרים המה גם אודות הכנסת הסחורות האלה:

סחורות	1864—68	1869—73	1873—78	1879—83
משי	2,977	6,490	7,856	10,945
צמר	6,552	13,288	16,996	25,860
פשתי-עץ	29,821	39,882	49,738	72,547
אטון	3,821	9,258	13,600	18,230
נחלי אבן	2,541	9,504	12,032	15,764
חמאת צמחים	6,991	11,267	11,105	14,578
ס"ה	52,703	89,689	111,327	147,924

גם מהסחורות האלה אך פחמי-אבן ידרש מכל עם הרוסים ושארי הסחורות יועילו אך לעשירים ולבני תענוגים, אשר ע"כ אך המה ישלמו את המס על גבולות ארצנו.

בכלל מסחר ארץ רוסיה את ארצות אחרות נתמעט בשנים האחרות כמו שנראה מהמספרים האלה:

שנים	הכנסה	הוצאה
1880	571,417 אלפים	500,664 אלפים
1881	" 507,908	" 547,845
1882	" 528,699	" 667,343
1833	" 514,494	" 627,419
1884	" 491,649	" 553,963
1885		

נודע לכל שארץ רוסיה תחיה אך על הלחם אשר תוציא מאדמתה ותשלח לכל קצות הארץ. ויען כי בהשנים האחרונות באו לאיירופה דגן לרוב מאד מארצות אמעריקא, הודו המזרחית, אויסטראליען, אי קאנאדע, מצרים ועוד, ע"כ כמה ארצות איירופה תחת דגן רוסיה תדרשנה כעת דגן הארצות האלה הנמכר בזול, ובפרט חטים, אשר בכל ארצות איירופה כעת ימכר כמעט במחיר אחד עם מחיר דגן.

המספרים האלה יראו לנו כמות אלפי צענטנער חטים הבאות לארצות איירופה המערבית מאמעריקא, מהודו המזרחית, מאויסטראליען וכמה צעטווערטים מרוסיה בשנות 1883—1680:

	אמעריקא הצפונית	הודו המזרחית	אויסטראליה	רוסיה
1880	9,452,099	6,201,515	4,267,743	6,139,297
1881	20,006,540	7,444,375	2,978,130	8,222,397
1882	18,756,239	19,901,000	2,475,127	12,823,894
1883	12,960,540	אך באנגליא 15,714,000	?	14,067,959

אם כי מן הלוח הזה נראה שכמות החטה של רוסיה הנמכרת באיירופה המערבית לא נתמעטה, אך תחת חכמות נתמעט המחיר, יען כי סוחרי רוסיה מוכרחים היו למכור את החטה שלהם בזול. ויען כי הזול הזה איננו דבר מקרה כ"א תולדות הליכת החיים, הטבת הדרכים בים וביבשה, הטבת והתפתחות עבודת האדמה בהארצות הנ"ל, גדלות כמות הכסף וקטנות הנשך, הטבת חכמת חרשים הנצרכת לעבודת האדמה וכל אלה ביחד זה כמה שנים זעיר שם זעיר שם המעיטו מעט מעט מחיר הדגן, החטה ועוד, ע"כ הליכות מסדר ארצנו נושא בד בבד עם הטבת עבודת האדמה, רבוי מסלות הברזל והתחזקות המו"מ בינינו ובין הערים הגדולות בהוצה לארץ.

הלוח הנכתב למטה יראה לנו את כמות הסחורות אשר באו לארצנו מארצות המערב באיירופה ואשר יצאו מארצנו להארצות האלה:

שמות הארצות	הוצאה	הכנסה
שוועדען עם נארוועגען	18,405,000 רו"כ	?
אשכנז	" 171,658,000	167,209,000 רו"כ
האללאנד	" 47,089,000	?
בעלגיען	" 22,881.000	" 9,598,000
בריטאניען	" 152,113,000	" 123,117,000
צרפת	" 39,203,000	" 18,691,000
עסטרייך ואונגארן	" 30,883,000	" 20,511,000
טירקייא	" 8,226,000	" 9,812,000
ממלכות אחרות	" 60,047,000	" 137,391,000

מהמספרים האלה נראה, שהמסחר בין רוסיה מצד האחד ובין אשכנז ובריטאניה מצד השני גדול מהמסחר אשר בינה ובין שארי ארצות איירופה;

מספר הפועלים	מחיר הסחורה העשויה במשך שנה לאלפי רו"כ	מספר בתי מלאכה במכונות 1882	מספר התלמידים והתלמידות מלבד ב"ס הגבוהים 1882	מספר בתי הספר 1882	שטח הנוף			המרחק ממאסקווא בפרסאות	מרחק הערים מפ"ב בפרסאות	מספר הרופאים המנוים מטעם הממשלה	מספר תושבי הערים האלה
					קילמטרים מרבעים	פרסאות מרבעות	ווערסט מרבעים				
					545339	9303_{9}	479200	2707	3175	8	30890
36869	19831	9478	44622	595_{84}	46724_{4}	848_{57}	41057_{7}	358	962	44	76601
5494	5473	587	29713	636	189720_{3}	3445_{53}	166710_{6}	1500	2104	36	42123
2895	2956	345	13345	249_{84}	127824_{7}	2321_{43}	112322	1055	451	23	11419
					366402	6654_{1}	321965	1472	1578	5	20677
					449500	8163_{4}	394984	7552	8156	2	7975
10208	5706	210		323_{83}	122006_{8}	2215_{78}	107209_{7}	1357	1961	38	25186
					19666_{7}	357_{17}	17281_{5}	1124	520		22967
					156295	2838_{49}	137339_{3}	1226	622		9705
4730	2360	2290	8463	152	842551_{9}	15301_{62}	740366	1226	1105	14	17728
34169	7219	390	9868	202	235789_{8}	4282_{26}	207193_{1}	1414	2018	25	69319
					800768	14542_{8}	703650	5143	5611	24	36117
					623596	11325_{2}	847966	6034	6560		12598
			2591	130	39116_{8}	725_{78}	35116_{8}	2389	2992		15604
					7233_{2}	131_{36}		1801	2399		8671
2800	929	732	32812	606	44399_{8}	816_{34}	39014_{9}	1434	1729	82	130000
10177	9241	842	30375	560	38579_{4}	700_{66}	33900_{8}	1020	811	85	40124
					160215_{3}	2909_{60}		1112	1716		37091
			5307	234	29636	538_{28}	26042_{5}	2154	2758		14750
					30132_{9}	547_{31}	26466_{8}	724	120		14668
					37553_{2}	682_{01}	32998_{8}	1315	711		6309
24345	31444	1610	26867	527_{83}	14520_{9}	263_{71}	12759_{8}	1223	1050	22	406261
1907	3483	192	16410	349	41907_{6}	761_{11}	36825_{3}	884	663	80	93763
2230	1738	576	12453	265	43983_{9}	798_{78}	38649_{5}	520	581	39	52592
90501	91766	1692	30031	520	48743_{5}	883_{22}	42831_{8}	177	781	68	18424
2314	3011	240	16782	324	402118_{7}	7302_{90}	353349_{4}	453	708	48	17025
9087	19591	1638	40897	565	65893_{6}	1196_{69}	57902	550	1154	85	50100
17878	20792	452	45173	655	153106_{5}	2780_{57}	134537_{7}	991	1388	75	24004
11330	12931	840	36553	1010	71737	1302_{82}	63036_{8}	974	1232	117	54827
					50931	924_{9}	44754	3733	4337		36000
			109	1	4167_{6}	75_{69}					
								1407	1716	122	277000
35192	10320	1075	44118	608_{84}	70799_{9}	1285_{80}	62213_{2}	1257	1733	86	60921
20990	30903	737	41467	588_{82}	54493_{9}	989_{67}	47884_{8}	731	1335	168	159660
5700	5248	720	19544	343_{83}	60405_{9}	1097_{04}	53079_{5}	1357	1955	119	29028
11518	24750	706	41076	633_{83}	66586_{7}	1202_{28}	58511	450	1054	95	34000
23172	23173	716	50407	1004	64681_{6}	1174_{69}	56837	156	447	66	39101
			17894	259	40259_{7}	731_{16}	35376_{9}	2026	2630		104024
			10527	302_{83}	1377776	25021_{8}	1210667	2332	2801	25	20132
			8990	237_{83}	852172	15476_{3}	747819	3584	4502	25	31552
13802	16126	1133	39926	731_{84}	30959_{2}	262_{25}	27204_{7}	181	785	85	63510
					523656	9510_{1}	460146	2078	2754		384
13405	11183	824			52397	951_{59}	46041_{3}	713	1008	35	19000
					17708	321_{60}	15560_{4}	972	368		3923
			9543	130	60870_{2}	1105_{47}	53487_{8}	1755	2357		32230
16126	22450	753	39814	581	67719_{5}	1229_{89}	59507_{5}	945	1497	134	41098
					1890677	34836_{7}	1661373	8340	8944	7	2500
					3929193	71358_{2}	3452656	7961	8429		4778
15965	21455	939	38464	523_{84}	35541_{2}	645_{46}	31230_{7}	261	656	61	23032
			10632	350	44153_{2}	801_{87}		2212	2816		18505

שמות הנפות או הפלכים	תושביהן זכרים ונקבות	זכרים לבד	נקבות לבד	תושבי הערים זכרים ונקבות	תושבי הכפרים זכרים ונקבות	על כל ווערסט מרובע	מספר המושבות
יעניסייסק	421010	237156	183854	44845	376165	(פ) 6_{9}	
נוף מעבר לים הכספי	260000			4435	255565	20_{2}	50
ליפלאַנד	1173951	569400	604551	239448	934503	29_{3}	45311
לאָמזאָ	559316	276209	283107			51_{3}	
לובלין	832616	429320	453296			57_{4}	
מינסק	1569342	784688	784654	212045	1375833	19_{6}	15477
מאָהילוב ע"נ דניעפר	1146470	571239	575231	111290	135729	27_{2}	9566
מאָסקוואַ	2135574	1098642	1036932	895897	1239677	73_{1}	9239
סט. מיכעל	167310	81710	85600	4008	163302	8_{2}	
ניזשני נאָוואָגאָראָד	1427873	683769	744104	105100	1322792	31_{7}	5713
נאָוואָגאָראָד	1127880	554405	573475	84981	1032900	10_{8}	12381
ניולאנד	202806	98751	104055	51388	151418	20_{1}	
סאמאַראַ	2224093	1099688	1124405	139315	1623530	16_{8}	4478
סאַראַטאָוו	2113077	1038687	1074390	285140	1827937	28_{5}	5612
סעמיפאלאטינסק	538385	290312	248073	34547	503838	(פ) 6_{9}	
סימבירסק	1471164	724832	746332	100737	1370427	33_{8}	4598
סמאָלענסק	1191172	598585	592587	106133	1085039	24_{2}	15515
סטאַווראָפאָל	637893			37621	600272	9_{6}	645
סוואלקי	603174	29[illegible]830	305344	61827	541347	54	
סידרלעץ	630238					48_{3}	
סעמירעצינסק	685945	360675	325270	37822	688123	(פ) 93_{9}	
עסטלאנד	379875	186057	193818	60376	319499	42_{8}	13046
עריוואן	583957			51959	531998	22_{8}	1370
נוף פערגאן	808000			133278	674722	(פ) 600_{1}	
פענזא	1382732	683974	698758	135534	1247198	40_{5}	3907
פערם	2539874	1229631	1310243	121651	2418223	8_{7}	12592
פעטראָקאָוו	865777	425212	440565			76_{8}	
פלאָצק	538141	260411	277730	78797	459344	54_{7}	
פאלטאווא	2362068	1153249	1208817	223923	1102993	56_{4}	19738
פסקאָוו	894712	433734	460978	59148	835564	23_{6}	17544
סט. פעטערבורג	1622768	883307	739461	974680	648088	41_{4}	6521
פאראָלסק	2276518	1126778	1150740	191138	2085380	61_{7}	11841
נוף ע"נ קובאן	1107922			87758	1020164	9_{6}	6737
קעלעץ	643629	315405	328224	40068	603561	68_{5}	
קורלאנד	642570	308256	334314	102289	540281	27_{1}	24735
קואָפיאָ	256420	126280	130140	8485	247935	6_{7}	
קאַזאַן	1955590	968075	987515	202371	1753219	34_{9}	6613
קאליש	774759	376743	398016			75_{6}	
קאלוגא	1140337	566922	573088	105088	1035249	42	7422
קארס (מלבד אנשי חיל)	162979			12317	150662	9_{1}	851
קיעוו	2507231	1248601	1258630	289334	2217897	56	11305
קאָוונאָ	1444614	710728	733886	135993	1308621	40_{9}	23028
קאָסטראָמא	1278856	589748	689108	72131	1206725	17_{2}	15029
קורסק	2314300	1143496	1170804	174267	2140033	56_{7}	8797
קוטאַאיס	863695			31700	831495	31_{8}	1052
ראַדאָם	644827	316990	327837	70603	574224	57_{6}	
רייאזאן	1713581	847213	866368	90051	1647014	46_{5}	7028
נוף על ים השחור	25981			8691	17292	3_{6}	

מספר הפועלים	מחיר הסחורה העשויה במשך ...נה לאלפי ר"כ	מספר בתי מלאכה ומכונות 1882	מספר התלמידים והתלמידות מלבד ...ים הנבחים 1882	בתי הספר 1882	שטח הנוף: קילמטרים מרבעים	פרסאות מרבעות	ווערסט מרבעים	מרחק ממא- ...וא בפרסאות	מרחק הערים מ"ב בפרסאות	מספר הרופאים הממונים מטעם הממשלה	תושבי הערים האלה	...נוף (Губ... ...רות
					2671428	46699_8	2259562	4138	4606	24	16802	(1881
					327068	5939_9	287401					
18433	36078	758	121449	1898	45515_1	826_{60}	39995_5	968	568	24	169329	
2248	3624	906	10276	189_{83}	12070_5	219_{21}	10606_6	1196	986	32	15000	
4789	7909	795	20060	434_{83}	16824_7	305_{65}	14789_4	1162	1144	55	36760	
2901	7768	592	20515	499	1656_{55}	91215_8	80152_3	702	848	80	54307	
3097	3363	516	13986	283	47950	870_{82}	42134_6	650	729	63	40536	
157718	173493	1604	92087	1205_{84}	33271_6	604_{24}	29236_4		604	37	753469	• (
					14638_7	264_{87}	12863_5	890	286		1432	
17326	17278	476	29351	572_{84}	512[illegible]2_7	930_{80}	45036_7	410	1014	65	60349	1882
4907	3200	596	29351	572_{84}	118540	2152_{82}	104163_4	510	179	65	17929 2670 א"ח	(18
					10524_5	191_{13}	9248	999	395		43142	
5306	7671	594	73944	750	151043_1	2743_{09}	132725_5	1120	1724	65	63400	(
17509	20973	6500	95160	719	84492_1	1534_{47}	74244_8	803	1407	77	112428	(1
					487673	8856_7	428528	3434	3902	7	17817	(81)
15026	10615	2756	63558	480	49493_6	898_{86}	43491	869	1473	60	36600	(1
5107	3288	970	20983	414	56004_4	1017_{10}	49212_2	392	699	55	35830	(1
			9423	170	68206	1238_{70}	59934_4	1450	2054		34503	(188
946	1034	269	13193	201	12318_4	223_{72}	10824_3	1121	910	33	18040	
2365	4044	573	13097	283	14317_3	260_{02}	12580_8	1128	1028	24	12950	
					402202	7304_4	353423	4036	4640	7	17544	
7312	34391	181	28002	663_{84}	19694_9	357_{72}	17306_3	900	347	19	50438	
			6449	126	26331_8	478_{21}	23138	2277	2881	1880	12449	
					73113	1329_7	63825	2511	3115	8	26000	
9272	7911	1950	24502	396	38839_6	705_{37}	34129	674	1278	52	42153	
85007	50486	1448	50982	769	330217_7	5997_{12}	290168_7	1404	1872	118	32316	
57680	79969	12361	38591	583	12249	222_{45}	10763_4	1358	1185	82	24840	(1
2381	2718	283			10863_6	197_{29}	9546	1340	1167	37	22092	
6198	8893	864	44017	673	49895	906_{14}	43844	8[illegible]3	1306	36	41250	(
3228	11231	866	13799	253	43194_2	784_{47}	37955_6	729	257	34	21[illegible]70	
7428[illegible]	134226	772	77267	1252	44614_2	810_{24}	39203_2	604		86	929093	(188
23069	26923	2279	24295	867	42017_6	763_{08}	36921_7	1233	1490	148	35363	(83)
					92575	1681_{26}	81347_4	1440	2044		22432	(188
	7714	342	19612	418	10092_6	183_{29}	8868_6	1353	1218	32	10656	
3127	10652	390	36505	577	27024_8	490_{80}	23747_2	1014	614	54	29615	
					34081	618_{96}	29048_2	1043	439		6833	
7527	12818	293	30212	559	63677_9	1156_{45}	55954_8	826	1430	37	140726	
8352	8853	1924			11336_2	205_{87}	9961_3	1454	1281		16404	
16235	10409	874	25589	421	30929	561_{70}	27177_9	178	784	52	39969	
			2591	130	18586_5	337_{55}		2343	2947		7342	
39403	73308	594	52443	1251	50957_9	925_{45}	44717_9	846	1141	40	127251	
2447	4009	493	11978	226	40188	729_{86}	35314_6	959	693	93	49500	
28641	27449	856	19580	351	84544_5	1535_{42}	74291_1	357	752	54	28143	(1
13535	19041	699	39961	583	46454_3	843_{67}	40821_1	502	1106	88	31754	
?	?	?	10694	168	20661_2	375_{23}		2192	2796		13000	
			?		12352	224_{33}	10854	1282	1146	35	12061	
14787	12929	861	73944	750	41930_2	761_{50}	17306_3	185	789	63	30325	
			290	7	7313_1	132_{81}						

כנסת

שמות הנפות או הפלכים	תושביהן זכרים ונקבות	זכרים לבד	נקבות לבד	תושבי הערים זכרים ונקבות	תושבי הכפרים זכרים ונקבות	על כל ווערסט מרבע	מספר המשפחות	שמות ע… (к. города) עם שנות
אקמאָלינסק	463347			12181	451166	(פ) 46_4		אָמסק
אָרייאָל	1892932	930692	962940	234467	1658465	46_1	9039	אָריאָל (3
אָרענבורג	1196133	600486	595647	114170	1081963	7_2	2247	אָרענבורג (
אָלאָנעצק	327323	158190	169133	21694	305629	2_9	4609	פעטראזאווא
אוראַלסק	525332	271569	253763	32000	493332	(פ) 78_3		אוראַלסק (ו
נוף על נהר אַמור	40533	22162	18371	15633	24900	(פ) 4_9		בלאַגאָוועש
אופאַ	1771988	874843	987145	69164	1702824		4155	אופאַ (883
נוף אבא-ביערענבורג	344649	168138	176511	39655	304994	18_6		אַבאָ
אולעאָבאָרג	207782	101481	106301	14908	192874	1_4		אולעאבארג
אַרחאַנגעלסק	315367	152580	162787	26615	288752	0_4	3270	אַרחאַנגעלס
אַסטראַחאַן	790338	395824	404514	78335	712003	3_8	1314	אַסטראַחאַן
אירקוטסק	398873	207211	191662	43113	355760	(פ) 2_1	2268	אירקוטסק (
נוף מעבר לאגם הבייקאל	497،60	262319	235441	20000	477760	(פ) 43_9		טשיטאַ
באַקו	569992			70063	499929	14_5	1563	באַקו
באַטום						9_7		באַטום (33
בעסאַראביען	1419762	736332	683430	298638	1121124	36_4	3876	קישיניאָוו
גראָדנאָ	1226946	623542	603549	207886	1019060	36_2	9 76	גראָדנאָ (3
נוף על נהר דן	1474133	741315	732818	30346	1443787	0_4	2408	נאָוואָטשער
דאַגעסטאַן	529271			20386	508885	15_9	1030	דערבענט (
וויבאָרג	301975	148177	153798	20019	281956	7_9		וויבארג
וואַזאַ	358480	174979	183501	17370	341110	9_7		ניקאלאיישטא
וואַרשא	940998	464401	476597	100294	840704	69_9		ווארשא (2
ווילנא	1204746	606376	598370	123050	1081696	32_7	23813	ווילנא (383
וויטעבסק	1170987	596116	574871	191118	979869	30_3	22800	וויטעבסק (1
וולאַדימיר	1352140	654221	697919	118745	1233390	31_6	9782	וולאַדימיר (
וואָלאָגדאַ	1161551	562103	599448	44145	1117406	3_3	14916	וואָלאָגדאַ
וואָראָנעזש	2443348	1209948	1234309	112526	2321131	42	6233	ווּאראנעזש
ווייאַטקאַ	2740953	1323025	1417928	80666	2660287	20_4	23097	וויאַטקאַ (3
וואָלין	2062270	1038359	1023911	177698	1884572	32_7	14864	זיטאָמיר (
זעראַוושאָנסק	351897			55051	296846	(פ) 380_4		סאַמאַרקאַ
זאַקאַטאַל	75000			1117	73883	20_0	89	
חערסאָן	1865164	960564	904600	549559	1315605	30_0	8256	אָדעססאָ (68
—								חערסאָן (3
חאַרקאָוו	2162263	1084931	1075332	311052	1849211	45_1	9527	חאַרקאָוו (
טאווריצעסק (קרים)	964329	505501	458828	198975	765354	18_2	4455	סימפּעראָפּ
טאַמבאָוו	2490313	1219527	1270786	167295	2323018	42_6	7256	טאַמבאָוו
טווער	1617685	759457	858228	151120	1466565	28_5	13805	טווער
טיפּליס	726685			153174	573511	19_6	2067	טיפּליס (3
טאָבאָלסק	1283168	648491	634677	75606	1207562	(פ) 48_7		טאָבאָלסק
טאָמסק	1134748	581150	553598	109866	1024882	(פ) 49_6		טאָמסק (3
טולאַ	1340866	671623	669243	119449	1221417	49_3	8010	טולא (382
נוף טורגאַי	326706			3596	323110	(פ) 38_5		טורגאַיי
טשערניגאָוו	1970094	481563	1488431	221118	1748976		12758	טשערניגאָו
טאַוואַסטגוסט	221360	108727	112633	17568	203792	11_5		טאוואסטגו
טיאָרסק	615660			70936	544724	11_1	937	וולאַדיקאַוו
יעקאַטערינאָסלאַוו	1620853	825567	795286	244368	1376485	28_5	6172	יעקאטערינ
נוף על חוף הים	74000	44400	29600	15190	58810	(פ) 2_1		חאַבאַראָוו
יאַקוטסק	243443	123954	119489	5060	238443	(פ) 3_4		יאַקוטסק
יאַראָסלאָוול	1010662	468401	542261	96410	914252	21_9	11719	יאַראָסלאַו
יעליסאַוועטפּאָל	636316			41258	595058	15_9	1691	יעליסאַוו

הערה אל הלוח. בהבתים אשר נדפס שמה אות (פ) עם שתי חצאי לבנה נכתב המספר הבינוני של התושבים — על כל פרסה מרבעה.

ס"ה תושבי רוסיה לפי צור מחצבתם נחלקים:

1) בני יפת (אריען) 88%, הלא המה: סלאווים 81%, בני הלימוים 3½%, אשכנזים 1¼%, בני יון, רומינים ועוד 1%; 2) בני שם הלא המה העברים 4%; 3) שבטים מבין הרי אוראל ואלטאיי, ה"ה פינים, עסטים, זיריאנים ועוד — 4%; 4) בני קדר 4½%. — על פי אמונותיהם יחלקו: 1) לאמונת יון 65%; 2) לכתות שונות, אשר נבדלו מאמונת יון 11%; 3) לאמונת בני ארמעניען 1%; 4) לאמונת הקאטולים 8%; 5) לאמונת הפראטעסטאנטים 4½%; 6) לאמונת העברים 4%; 7) לאמונת המושלמנים 6%, 8) עכומ"ז ½%. לפי יחוסם יחלקו: 1) בני אצילים לדורותיהם ½%; 2) אצילים בגפם 1½ 3) משפחות הכהנים 1%; 4) יושבי הערים 9%; 5) יושבי הכפרים 75%; 6) משפחות אנשי חיל 5%; 7) בני ארצות אחרות 1½%; 8) אחרים אשר לא נכללו בכל המספרים הקודמים 1%.

בשנת 1882 קבלו עליהם אמונת היונים ברוסיא: קאטולים — 1070; ארמענים — 15; פראטעסטאנטים — 791; עברים — 585; מושלמנים — 254, עכומ"ז 4151. — מספר בתי הנזירים ברוסיא, מלבד גרוזיען ופולין, הוא 566; מהם 385 לאנשים, 181 לנשים. — בבתי הנזירים לאנשים היו בשנת 1881 נזירים — 10,709; נזירות — 18,708, ס"ה 29,417 אנשים ונשים נזירים מבשר, ויין ואשר לא יקחו נשים ולא תהיינה לאיש. — מספר בתי תפלה לבני אמונת יון ברוסיה בשנת 1882 היה: 40,596 בתי תפלות גדולים; 14,167 בתי תפלות קטנים. סך הבינוני בית תפלה אחד על 1131 אנשים. — מספר כהני דת היונית בשנת 1882 היה 44,327, משרתי בתי התפלה (причетниковъ) 45,395. — הוצאות על כלכלת בתי התפלה ושכר כהני האמונה היונית בשנת 1882 היה 6,246,966 רו"כ מגנזי המלוכה. סך כל הנדבות לטובת בתי תפלה בשנת 1882 היה 12,221,792, מהם 1,734,020 רו"כ לפאר בתי תפלות, 4,262,667 רו"כ לבנות בתי תפלות חדשים. — במשך שנת 1881 נולדו 3,408,147 בני אמונת יון ברוסיא; בשנת 1882 מתו 2,384,054 בני האמונה הזאת. — מספר הרופאים בשנת 1882 היה 15,384; מהם 2135, כלומר 13,9%, מוכתרים בשמות תפלה „חכמי הרפואה" Доктоpъ медицины וגם 75 נשים אשר גמרו חוק למודם בחכמת הרפואה; 3717 מילדות, חובשי חולים (Фельдшера) — 7679. — מספר בתי סמים למרפא בערים גדולות וקטנות — 2002, מהם 428 בערי הנוף; — מספר המתים בשנת 1882 היה ברוסיה 3,464,404 אנשים. מספר הנולדים 4,403,555 אנשים; א"כ מספר הנולדים רבו על מספר המתים 939,151 איש. מהם בעשרה פלכים מדרום רוסיה נתרבה עד 1,5%; בשבעה פלכים ממזרח רוסיה עד 1,4%; בשש עשרים פלכים ממערב רוסיה עד 1,4%; בי"ד פלכים מצפון רוסיא עד 0,9%, בי"ג פלכים מפנים רוסיה נתמעט עד 1,7%. — מספר כל בתי מלאכה ומכונות בכל נפות רוסיה, גם פולין בכלל הוא 75,932. מספר הפועלים של בתי מלאכה ומכונות אלה — 1,058,077. מחיר הסחורות של בתי מכונות אלה במשך שנה הוא 1,273,342 000 רו"כ. — בנפות פולין מספר כל בתי מלאכה ומכונות 19,027 מספר הפועלים של בתי מלאכה ומכונות אלה הוא 103,106; מחיר הסחורות של בתי מכונות אלה במשך שנה הוא 147,309 רו"כ. — מספר כל בתי מלאכה ומכונות בנפות רוסיה איירופית מלבד פולין הוא: בתי מלאכה ומכונות — 56,905; מחיר הסחורות של בתי מכונות אלה במשך שנה הוא 1,126,033; מספר פועליהם — 954,971. — המספר הבינוני של כל בית מלאכה ומכונה הוא 16,7 פועלים; המספר הבינוני של מחיר הסחורות העשויות במשך שנה בבתי מלאכה במכונות הוא: 19,788 רו"כ; על כל תושב ותושב בארץ רוסיה מהיר הסחורות בבתי מלאכה ומכונות הוא 14 רו"כ עם 26 קאפ'; ערך מספר הפועלים ברוסיה בערך אל מספר שארי תושבים הוא ½%.

ספרות העברים.

א.

הספרות בתורת משה ובדה"י לב"י

ככר דברנו בהקדמתנו למאמרנו זה אודות הסבות, אשר שררו מסדרי ספרי קדשנו לכתוב בספר כמה ספרות, ואדות הסבות, אשר הבריחו ראשי ב"י לספור את בני עמנו לעתים מזומנים. ע"י הסבות האלה יודעים אנחנו, מלבד המספרים אשר דברנו מהם בהקדמתנו, כמה היו ע"פ קבלתנו שנות חיי ראשי הדורות הראשונים מאדם הראשון כמעט עד דור השביעי לזרבבל; יודעים אנחנו את העמים, אשר יצאו מחלצי אברהם אבינו מלבד ב"י; יודעים אנחנו, שבימי המבול ירד הגשם על הארץ ארבעים יום וארבעים לילה; שא"א קנה מעפרון החתי את מערת המכפלה בעד ארבע מאות שקל כסף; שבני יעקב מכרו את יוסף אחיהם לעבד לארחת ישמעאלים בעד עשרים כסף; שישבו בני ישראל במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה; יודעים אנחנו תולדות עשו אבי אדום והמלכים אשר מלכו באדום לפני מלך מלך לבני ישראל ועוד מספרים כאלה אשר מסבת שנוי המקום והזמנים לא נדע ערכם. יודעים אנחנו כל פרטיות ארך ורחב המשכן ושמשה, כאשר קדש בפעם הראשונה את אהרן ואת בניו לכהן לה' במשכן, ביום חג גדול כזה, הקריב אך פר אחד בן-בקר, אילים שנים, לחם מצות וחלות מצות בלולות בשמן ורקיקי מצות משוחים בשמן *).

אך מאז נפל יעקב בידי צרים אכזרים, הלא המה הרומיים אשר לא חמלו גם על יוצאי חלציהם ואחיהם ובני אמונתם והמיתו אותם לאלפים ולרבבות, ועתה איך יחמלו על בני יעקב, אשר הובלו במשך כמה מאות שנים לטבח, טבעו בימים ובנהרות או היו לשרפה מאכלת אש לאלפים ולרבבות באין מספר! חדלו הספרות בקרב עמנו במשך ימי הבינים וגם בפנות המאות האחרונות עד המאה התשע עשרה. וגם כעת מצב היהודים בכמה ארצות בשפל המדרגה, ע"כ בטעות או בצדק עד כה הביטו ב"י בעין רעה על כל ספרות המפקדות על פי הרשות, עד כי גם בימינו אלה אי אפשר לדעת אל נכון מספר ב"י בהארצות האלה, ובמה נוכל לאמר, שהמספרים האמתים של היהודים בלי תפונה גדולים מהמספרים הנכתבים בספר, ודו"ל.

ב.

השקפה כללית.

חנה הבאנו למעלה שמספר כל בני האמונות על פני כל הארץ יגיע עד 1,355,000,000; מספר העברים על פני כל הארץ כעת הוא אך 8,000,000, כלומר מספר העברים בערכם על מספר כל תושבי הארץ הוא אך 0,6%. לו היה ערך מספר העברים לעמת ערך מספר שארי האומות שוה בכל ארצות פזוריהם, כי אז יוכל היות כי חיו העברים חיי מנוחה ושקט ואין איש ירדוף אותם

*) אך המקרה הורה לנו לערוך יקרת איזה ספרות בכתבי קדשנו. ד"מ מלך רומי יוליאן הכופר הקריב לאליליו לקרבן צפורים יקרות. מרגל היה להקריב פעם אחת על מזבח אליל אחד כמה מאות שורים. חעם ירא, פן ישוב יוליאן מפרס בתור מנצח, אז יקריב לקרבן לאליליו כל מין השורים בארצו. קבלה היתה בפי הרומים, שהשורים הלבנים שלחו מכתב למלך רומי מארקוס ובו היה כתוב: „מהשורים הלבנים, למלכנו מארקוס, שלום! אם אך יצלח בידך חפצך, אז כאשר אבדנו, אבדנו!" Chateaubriand Discours historiques. t. II, p. 106 בלי ספק לו ידענו חיי ודעות העמים הקדמונים עד תכליתם, אז ידענו ערוך שארי מספרים קטנים עם גדולים הנמצאים בכתבי קדשנו ואשר בעת לפי ראות עינינו למותר הוא לנו.

על צוארם. אך העברי מטבעו יאהב לשבת בקרב עמו וכמעט ימצא איזה מרגוע מעבר לים בארץ נדודו יקרא אליו ב"ב, אחיו הקרובים והרחוקים, שכניו ומיודעיו עם שוחטים ובודקים, רבנים, שדכנים ועוד המוכנים בכל עת לעזוב את ארץ מגורם ולבקש להם מפלט מהצרות אשר ימצאו אותם שם. ע"כ נראה שבארצות אחדות מספר העברים רב מאד ממספרם בארצות אחרות: ויען כי במשך ימי הבינים העברים האמללים מצאו להם איזה מנוח אך במזרח איירופה, ע"כ מספר העברים שמה גדול ממספרם באיירופה המערבית. — מספר כל העברים באירופה הוא 6,500,000 מלבד פרטים קטנים; מספר כל תושבי איירופה הוא 325,000,000, א"כ ערך מספר העברים לעמת מספר שאר תושבי איירופה הוא 2%. ואם נבקש ערך מספר העברים בכל ארץ מארצות איירופה בלבד, אז נמצא.

ברוסיה אשר באיירופה .	3,500,000	או	4,07%
בעסטרייך-אונגארן .	1,650,000	"	4,67%
באשכנז . . .	562,000	"	1,30%
בצרפת . . .	85,000	"	0,22%
בבריטאניען (ע"פ ספרות האחרונות משנת 1871)	110,000	"	0,32%
באיטאליען . . .	50,000	"	0,17%
בשווייץ . . .	7,400	"	0,26%
בבעלגיען . . .	3,000	"	0,06%
בנידערלאנדיען . .	82,000	"	2,0%
בלוקסעמבורג . .	780	"	0,38%
בדענעמארק . . .	4,000	"	0,20%
בשוועדען . . .	1,900	"	0,042%
בנארוועגען . . .	50	"	0,0029%
שפאניען . . .	—	"	—
בפארטוגאל . . .	?	"	?
ביון . . .	2,500	"	0,125%
רומעניען . . .	400,000	"	10,7%
בסערביען . . .	2,000	"	0,12%
במאנטענעגרא . .	?	"	?
בממלכת התוגר באיירופה .	100,000	"	1,30%

מהמספרים האלה נראה: ראשית שערך מספר העברים ברומעניען, בעסטרייך-אונגארן וברוסיה גדול מערך מספרם בשארי ארצות איירופה המערבית; שנית שב"י, אם כי עם עולם הוא, בכל זאת, ע"י הרדיפות, ההריגות ושארי אסונות אשר קרהו מאז ועד הנה, קטן ודל הוא גם כעת וערך מספרו עולה אך 0,6% מול ערך מספר שארי תושבי ארץ. מצד האחד תראה לנו כשחוק מכאיב לב המלחמה אשר קדש כל המין האנושי על מתי-מעט ומצד השני נתפאר בראותנו, שגלת האחרונים, לא לבד שלא ברחו משדה המלחמה, כ"א שרו ויוכלו לאויביהם הרבים והעצומים; שלישית, שרוב ב"י ישבו באיירופה; רביעית, שרוב ב"י אשר באיירופה יגורו בארצנו ארץ רוסיה, חמישית, שרוב ב"י יגורו בעירות, ולא בכפרים. — לא נביא אנכי, ע"כ לא באתי בסוד ה', למען אוכל לגלות את הקץ, אך זאת אראה, שגם אחרי אשר נגלינו מארצנו, טלטלה אותנו ההשגחה טלטלה גבר להארצות הנאורות במרכזי ההשכלה, למען נוכל ללמוד וללמד, לחלק מחכמתנו לשארי העמים וללמד גם מהם לעשות כמעשיהם הטובים למען נהיו מזומנים עת תבוא עתנו, עת הזהב, בין בארץ אבותינו בין בחוץ לארץ.

עתה נעזוב את ספירות העברים לגלגלותיהם ונראה מה תראה לנו הספרות ע"ד ארחות מוסרם. מדותיהם וכשרונותיהם. המספרים האלה יבארו לנו, שעד כה לא התבולל יעקב בעמים, כאשר לא יתבולל השמן במים. מאד ומאד צר לנו על אשר לא עסקו העמים הנאורים באיירופה בימים קדמונים, בימי הבינים ובמאות האחרונות בכלל במלאכת הספרות, כי אז ראינו עין בעין, מה בין מדות וכשרונות ב"י ובין מדות וכשרונות עמים אחרים, ואז בלי ספק נוכחנו לדעת, שהעברים לא יכלו, על פי דרכי הטבע, להתבולל בעמים, גם אם חפצו להיות כאחד מהם!

כאשר עשינו בספרות אשכנז, צרפת ורוסיה, כן נעשה בספרות עמנו ב"י. נביט נא מה יספרו לנו הספרות אודות אישיות העברים. הולדתם, מותם, ארך חייהם, מצב בריאותם, כשרונותיהם ועוד

כבר נמנו חכמים וגמרו שבני ישראל ירבו רב מכל העמים אשר המה יושבים בתוכם. החכמים לעגאט (Legot) בספרו: "La France et l'étranger, 1864 בצד 624, האנסהאפער בספרו Wyklad Statistyki, Warszawa 1875 בצד 400, עטטינגען בספרו Die Moralstatistik, Erlangen 1876 בצד 594, האפמאנן (Urzędowe tabelle) כלם פה אחד ידברו כזאת. ד"מ אם נביא ספרות פולין משנת 1819 עד 1848 אז נראה שבהארץ הזאת במשך העת הזאת מספר תושביה גדל על סך 1,351,343 אנשים, כלומר 39,3% ; אם נחלק את מספר 39,3% על מספר השנים 1819—1848 אז נראה שבכל שנה ושנה מספר תושבי פולין גדל על 1,35% ; מספר העברים גדל בשנות 1819—1848 על סך 253,320, כלומר 85,9%, דהיינו 2,96% לשנה. כאשר בקשו חכמים רבים לדעת סבות רב מספר הנולדים העברים בערכו אל מספר הנולדים של עמים אחרים, אז מצאו שהדבר הזה תלוי לא ברוב מספר הקדושין, יען כי לפי דעתם מספר הקדושין אצל העברים מעט ממספר הקדושין אצל עמים אחרים, (עיין ספר— De certaines immunités phisiologiques de la race juive בהזשורנאל Revue scientifique, 1881,p.503) כי אם ברוב מספר הנולדים. אך מוכרחים אנחנו לאמר, שא"א לסמוך על מספר הקדושין של העברים, הנכתבים בספרי הזכרונות ע"י פקידי הממשלות, יען כי ע"פ דת תוה"ק האשה נקנית בכסף, בשטר ובביאה וקדושין תופסין, גם אם לא היה בעת סדורן לא רב, ולא מו"ץ ולא פקיד הממשלה, ואם יכנסו לחופה אנשים מהדור החדש, אשר יחיו בקרב אינם ב"ב, ישאו ויתנו אתם ויחנכו בניהם בבתי הספר להממשלה, אז יתאמצו שנשואיהם יכתבו בספרי הזכרונות להממלכה, יען כי יודעים המה, שבימים העתידים לבוא ידרש מהם או מילדיהם אשר יולדו להם תעודות לדתם וקדושיהם; אך אם הנכנסים לחופה המה מהדור הישן, אשר אין להם כל יחש עם שאינם ב"ב ובתי הספר להממשלה, אז יקדש החתן את הכלה, כאשר קדשו אבותינו ואבות אבותינו, ובספרי הזכרונות להממשלה לא יזכר ולא יפקד מנשואים כאלה. ע"כ נגד דעות חכמי האומות, נוכל לאמר, שאם מספר ב"י ירב מהר ממספר שארי האומות, הוא יען כי ערך מספר הקדושין בב"י גדול בפועל מערך מספר הקדושין באומות אחרות, יען כי כמעט רוב בני ישראל ישאו להם נשים עוד בימי עלומיהם ולא ישחיתו ראשית כחם וראשית אונם בבתי הזונות, לא ידעו מאומה ממחלות-האהבה האיומות, אשר ינחילו כמה אבות מאומות אחרות לבניהם ולבני בניהם, אשר מסבה כזאת יולדו מתים או כמעט מתים. וגם אם לא תמצא חן אשה עבריה בעיני אישה או האשה תשנא את אישה אז תקח האשה גט מידי אישה ותהיה לאיש אחר והאיש יקח לו אשה אחרת, יען כי הקדושין והנשואין ע"פ תוה"ק אינן „סוד קדוש" וכמוס עם הקדושים אשר בנו, כ"א כשארי דברי מו"מ הנוגעים לחיי איש ואיש. איש עברי יקח אשה, אם לא מצאה חן בעיניו יתן לה ספר כריתות, יקח לו אשה אחרת וכו'. נערה עבריה תהיה לאיש, אם לא מצא אישה חן בעיניה תדרוש ממנו גט פטורין ותהיה לאיש אחר. בין בת וכה אשה עבריה לא תפזר בעל כרחה דרכיה לזרים, ואיש עברי לא ישחית זרעו בבתי הזונות בעל כרחו, ע"כ ילדי בני ישראל לא ינחלו מאבותיהם מחלות-אהבה, אשר תחמסנה ותטרפנה כמה דורות ואין מציל מידיהן.

הדברים אשר דברו המילדות העבריות שפרה ופועה לראש צוררי היהודים: „כי לא כנשים המצריות העבריות, כי חיות הנה, בטרם תבוא אלהן המילדת וילדו" חיים וקיימים הנה גם בימינו. אצל כל העמים חבלי לידה ימשכו בפעם הראשונה כ"ו שעות, ולפעמים— מן 10 עד 12 שעות (Статистическій времен-никъ, II, выпускъ восьмой. Спб. 1872 г.) אצל העברים בין מאה חבלי לידות ל"ה ימשכו ה' שעות, ל"ד מן ה' עד י' שעות, י"ח חבלי לידות—מן י' עד כ' שעות, י"ג חבלי לידות לא ימשכו יותר מן כ' שעות (Отчетъ кіевской акушерской клиники за 1854—64 г.) — . גם מחלות היולדות אחרי הלדה מעטות הנה אצל העבריות בערכן אל נשי שארי העמים. ע"י המחלות האלה יולדות מתות אצל העבריות 1% ואצל שארי האומות 4% (Lombroso). אך לעמת זה מספר הנולדים אצל העברים קטן הוא ממספר הנולדים אצל שארי האומות. באיטליא בשנת 1861 מספר הנולדים אצל הקאטולים היה א' בין 25,58 אנשים, בין העברים א' בין 36,70 אנשים. ברוסיה בכלל מספר הנולדים הוא 4,94%, אצל העברים אשר ברוסיא 4,38% בצרפת מספר הנולדים בכלל הוא א' בין 37,48%, ואצל העברים אשר בצרפת א' בין 40,11. אך אם גם מצד אחד מספר הנולדים אצל העברים מעטים המה ממספר כזה אצל שארי אומות, אך מהצד השני בחיים יותרו מהנולדים אצל העברים רב יותר מהנולדים אצל שארי האומות, כמו שנראה להלן;

ראשית דבר נראה, שמספר הנולדים מתים מעט הוא אצל העברים ממספר כזה אצל שארי האומות, כמו שיעידו על זה אסטערלען בספרו; „האנדבוך דער מעדיציגישען סטאטיסטיק"; האפמאנן, בספרו „האנדבוך דער פאפולאציאנססטאטיסטיק", וואפפענס (Vappoens) בספרו „בעפעלקערונגס—סטאטיסטיק" והספרות אשר יצא לאור על פי פקודת הממשלה ברוסיא בשם статистическій временникъII,17 ורבים אחרים.

שנית נראה שמספר הילדים, אשר מתו בימי ילדותם, מעט הוא אצל העברים מאצל שארי האומות כאשר יראה הקורא מהלוח הזה, המראה לנו ערך מספר הילדים, אשר מתו בבאדען (אשכנז) משנת 1864 עד 1870 בין מאה ילדים מתו:

	עוואנגע-ליסטים	קאטולים	עברים
בחדש הראשון לימי חייהם . .	8,26	11,21	6,73
בחדש השני . .	3,14	3,57	2,38
בחדש השלישי. .	2,63	2,69	1,78
ס"ה במשך רבע שנה ראשונה . .	14,03	17,47	10,89
במשך רבע שני .	5,60	5,62	4,11
במשך רבע שלישי .	3,57	3,38	2,43
במשך רבע רביעי .	2,57	2,46	1,94
ס"ה במשך שנה ראשונה	25,69	28,83	19,18

כמספרים האלה נראה בבאדען בשנות 1871—3 על מעט מספר הילדים-מתים אצל העברים ממספר כזה אצל שארי אומות יודו גם אסטערלען (lc., p. 147) גערהארדט, בספרו „האנדבוך דער קינדערקראנקהייטען" (נדפס בטיבינגען 1877, I, צד 580), דר' נייפוויל (Neufvile) בספר האנדסהאפער הנ"ל לקאפיטעל צד 19 וספר הזכרונות לממשלת רוסיא הנ"ל (חלק שני צד 17). אך לא לבד בשנים הראשונות לחיים, כי אם גם כאשר באו באנשים חיי העברים ארוכים יותר מחיי שארי האומות, כמו שנראה מהמספרים האלה: בפראנקפורט על נהר מיין בשנת 1860 מן מאה תושבים היו בני ששים ומעלה לימי חייהם;

קאתולים . . 4,41%
לוטערים . . 6,58%
עברים . . 7,83%

בהאמבורג עד שנת עשרים ואחת לימי חייהם יגיעו: בין העברים — 79%, בין בני שארי האומות בכלל 71%; מספר הבינוני של שנות חיי איש בעסטרייך הוא: אשכנזים — 28,8; וועגגרים 23,11; קראאטים 22,10; עברים — 30,3.

ואם נספור המתים במשך איזה עת מוגבל בין העברים ושארי האומות, אז נראה, שמתי עברים מעטים ממתי שארי האומות. בפרוסיה בשנות 1834—1849 מן מאה תושבים מתו:

עוואנגעלים . . . 2,61
קאתולים 3,12
עברים . . . 2,16

בעסטרייך בשנות 1864—1870 מת עברי אחד מן 47,62 עברים; נוצרי אחד מן 29,56 נוצרים. במקומות מושבות של האיטליאנים והאשכנזים אשר לעסטרייך תחשבנה בשנת 1837 מת נוצרי אחד מן 30,7 תושבים, בשנת 1838 מת נוצרי אחד מן 38,2 תושבים; מן העברים מת בשנת 1837 איש אחד מן 38,2 ובשנת 1838 מת איש אחד מן 42,7 תושבים. ברוסיא במשך שנות 1852—1859 מת עברי אחד מן 35 עברים ונוצרי אחד מן 29,6 נוצרים,

אך אם מהצד האחד ערך חיי העברים ארוכים מחיי שארי האומות וערך מספר מתיהם קטן ממספר כזה אצל שארי האומות, מהצד השני בריאות העברים חלשה היא מאד ומבנה גויהם רפים ממבנה גוי שארי האומות באיירופה, וגבה קומתם קטן הוא מגבה קומת שארי תושבי איירופה, חוץ מהפינים, המאדיארים ותושבי אי סיציליען. על פי עדות טאפינהארד קומת העברי הבינוני עולה עד $163,_{1}$ סענטימעטרים וקומת שארי אנשי איירופה הבינונים עולה עד 165 סענטימעטרים, Antropologia (pp. 370—371). כדברים האלה יספר גם דר. ב. בלעכמאנן אודות העברים היושבים בנפות רוסיה, אשר אצל ים הבאלטי ואשר במדינת פולין שברוסיה: קומת העברים בהנפות האלה קטן הוא מקומת שארי תושביהן („איין בייטראג צור אנטראפאלאגיע דער יודען", דארפאט, 1882 צד 51—55); בשנת 1875 בפולין רוב אנשי חיל, אשר שלחו לחפשי ע"ד קטנות קומתם, ישראלים היו. אך לא לבד קומת העברים, כ"א גם כל מבנה גויהם יראו על רפיון כחותיהם. ע"פ דרישות ה' בלעכמאן הנ"ל רחב הגו בהשכם אצל העסטים והליוואנים מגיע עד 374,380 מילימעטרים ויותר, ואצל העברים — 345 מילימעטרים; המעגל אשר יסבב הלב עם השכם סביב לגוף האדם אצל העברים מגיע אך עד 832 מילימעטרים, ואצל שארי תושבי נפות ים הבאלטי מגיע עד 929 מילימעטרים. רפיון-כח ומעוט התפתחות גופני נראה רב מאד אצל העברים, כמו שנראה מהלוח הזה:

בשנת 1875 קראו דרור בפולין להעומדים על הפקודים לשׁרת בצבא בעד רפיון כחותיהם:

עברים . . .	$23,_{1}\%$
ליטהוים . . .	$19,_{8}\%$
אשכנזים . .	$18,_{7}\%$
פולנים ; . .	$17,_{6}\%$
רוסים . . .	$15,_{4}\%$

אך אבר אחד גדול הערך, אשר יתפתח אצל ב"י עוד יותר מאצל שארי האומות, הוא הקדקד. ע"פ דברי לאמבראזא (Annali universali di statistica, Avril 1876):

אצל איטליונים	אצל העברים	
569	580 מילימעטרים	המעגל של הקדקד
343	385 "	הקו העקלתון העובר לארך הקדקד
300,	320 "	הקו העקלתון העובר לרחב הקדקד
156	160 "	רחב המצח
196	210 "	הקו הארוך ההולך לארך המצח
153	169 "	הקו הארוך ההולך לרחב המצח.

ויען כי התפתחות הקדקד משולבת עם התפתחות המוח, אשר שמור בו, ויען כי המוח הוא מקור רעיונות כל חי, וכאשר ירבה כן יפרצו כשרונותיו והשתלמותו, ע"כ נקל להבין מדוע כשרונות העברים גדולים המה. אך לעמת זאת לפעמים תוצאות התפתחות הקדקד עם המוח יותר מדי הנה מחלות הנפש ומחלות עורקי החושים. ובאמת נראה ע"פ דברי לאמבראזא הנ"ל מספר האנשים, אשר מתו ע"י השבץ, אשר אחזם, גדול בערכו אצל היהודים מאצל שארי העמים: לפי דבריו באיטאליען 19 % סבות מיתות אצל העברים הנה השבץ ומחלות עורקי החושים, 9% מחלות הלב, ואצל הנוצרים — 8 % השבץ ומחלות עורקי החושים, 4 % מחלות הלב.

בדאניען בין 10,000 משוגעים נוצרים — 334, עברים — 585. בווירטעמבערג ערך מספר תושבי העברים לעמת מספר תושבי הארץ הזאת בכלל הוא אך $^{7}/_{1000}$, בכל זאת משוגעים עברים המה 1%. אך מהצד השני בעתותי דבר העברים ידעו להזהר ולמשול ברוחם בלתי אכול או בלתי עשות איזה דבר אשר ירע לבריאותם, ע"כ ערך מספר מתי-דבר אצל העברים מעט הוא ממספר כזה אצל שארי האומות. בפעסט בשנת הדבר של 1851 מתו $1,_{85}$ % נוצרים, $0,_{275}$ % עברים. בשנת 1866 בבית החולים להנוצרים בפעסט מתו ממחלת הדבר $51,_{16}$ %, בבית החולים לעברים — 31 %; ברומי, בירת איטאליען, בשנת 1866 מתו קאתולים בדבר $69,_{13}$ %, עברים 22 %, שארי בני אמונות $42,_{13}$ %, אם כי בשנת 1866, עת אשר האפיפיור משל ברומי, מושב העברים בהעיר הזאת (געטטא) היה מסוגל מאד להרבות המתים בדבר.

מכל הדברים האלה נראה:

ר א ש ו נ ה, שמבנה גוי העברים חלש הוא ונתפתח מעט ממבנה גוי הנוצרים, מלבד הקדקד, יען כי העברי יחיה רק על מוחו; בכל זאת

ש נ י ת, ימי שני חיי העברים רבים מימי שני חיי הנוצרים, ועל כן אם כי

ש ל י ש י ת, מספר הנולדים מעטים בין העברים מבין הנוצרים, בכל זאת

ר ב י ע י ת, רבוי מספר הנולדים על מספר המתים אצל העברים גדול הוא מרבוי מספר הנולדים על מספר המתים אצל שארי אומות, יען כי ארך חיי העברים גדול מארך חיי הנוצרים ומספר המתים בין העברים קטן הוא ממספר המתים בין שארי העמים, ע"כ

ח מ י ש י ת, מספר תושבי עברים הולך וגדול יותר ממספר תושבי מצרים.

ואם נבקש את הסבות לכל אלה, אז נראה שעקרם הוא בתכונת נפש היהודי, בחייו ובמדות מוסריו, ולא במבנה גופו. העברים, אומר באנדין בספרו Tracté de geographie et de Statist. medicale, II, p. 137 ירבו מכל העמים אשר הם יושבים בתוכם ע"י מעוט המיתות וע"י מדותיהם ותכונותיהם כמו שראינו מספר הנולדים מעטים המה אצל העברים, אך המספר הזה נתמעט אך מעט מעט ע"י מיתות, אשר ערך מספרם קטן הוא, גם צירי יולדה עברית אינם מסוכנים כל כך כצירי יולדה נוצרית לא להנולד ולא ליולדה, כל אלה יבואו להעבריות על אשר תשמרנה א"ע ואחרות מכל אסון בעת הרתן. להפך, אם אך קרובי או שכני עבריה, אשר הרה ללת, לא ישמרו את הילד מכל פגע, אז המות לא יבדיל בין ילד עברי לאינו עברי. על כן נראה, שבשנת 1873 ממאה בנים שנולדו לא בכשרות מתו:

אצל העוואנגעלים	$38,_{49}$
אצל הקאטולים	$38,_{31}$
אצל העברים	$44,_{86}$

מהמספרים האלה נראה שילדים-ממזרים-עברים מתים רב יותר מילדים כאלה מעמים אחרים, יען כי את ילדי עברים כאלה לא יוקירו כל כך לא אמותיהם ולא קרוביהם, ואין מי ידאג להם. ע"כ בצדק נוכל לאמר, שסבת מעוט המיתות בין ילדי עברים הנולדים בכשרות וסבת מעוט מיתות העברים בכלל בימי המגפה, וסבת ארך חיי העברים תלויות במדות מוסרם של ב"י. ואם נוסיף עוד, שמושבות רוב היהודים בעירים גדולות אינן מסוגלות להאריך ימיהם, כמושבות הכפרים, אז נוכל להבין ערך יקרת מדות היהודים ומחירן לא בעולם הבא, כ"א בעולם הזה.

עתה נשמע נא, מה יספרו לנו ספרי הזכרונות ממדות מוסרם וכחות נפשותיהם של ב"י?

את ערך מדות מוסרם של העברים בדברים שבין אדם לחברו ובדברים שבין אדם למקום נראה ממספר העברים, אשר נחרץ עליהם משפט ענש בבתי המשפט של המלוכה. ע"ד המספרים האלה הדעות נחלקות; אחדים מהם כהאנסהאפער ועטינגען יאמרו, שערך מספר העברים, אשר נחרצו עליהם עונשים בעד עונות ופשעים כאלה מעט הוא מערך מספר בני אומות אחרות, אשר נחרצו עליהם עונשים כאלה (Oettingen 1 c., p. 482; Haushofer I c., p. 366) לפי דעת הפולאני זאלעווייסקי: „אם נערוך מספר אסורים - עברים לעמת מספר אסורים - נוצרים, אז נראה שמספר אסורים-עברים גדול ממספר אסורים נוצרים" (Статистика царство польскаго Спб. 1842, p. 116) אם נזכור את מעמד המדיני של היהודים אז נראה שכמה דברים מותרים לבני אמונות אחרות ואסורים לב"י, ע"כ נוכל לאמר בצדק שכמה אסורים-עברים חפים מכל פשע-אמת. ד"מ אם העיז העברי לגור אצל גבול המערבית של ארצנו ולסחור שם או לסחור באי.ה כפר וכדומה, אז אם אך לא יסור מדרכו יאסרוהו באסורים ובזיקים וישלחוהו לביתו ביחד עם שארי אנשים הנאסרים בזיקים על אשר גזלו רצחו ועוד. הנה כבר אמרנו שערך מספר היהודים בפולין הוא $13,_{5}\%$. בשנת 1866 ערך מספר העברים, אשר נחרץ עליהם איזה ענש, הוא $12,_{4}\%$; בשנת 1867 — $14,_{1}\%$; בשנת 1868 — $14,_{9}\%$; בשנת 1877 — $12,_{7}\%$. מהמספרים האלה נראה, שגם אם נאמר, שכל העברים, אשר נחרץ עליהם בבתי-המשפט איזה ענש, באמת חטאים ופושעים הם, גם אז בכלל ערכם לא-יותר מערך בני שארי אמונות, אשר נחרץ עליהם איזה ענש. עתה נראה נא במה חטאו האסורים-העברים?

ממילא מובן שמספר העברים, אשר נחרץ עליהם משפט ענש על דבר חטאים נגד בשת נשים, חוצפה ברשות הרבים, ועוד חטאים ממין זה, קטן הוא מאד. בשנת 1866 ערך עברים כאלה מול ערך מספרם, אשר נחרץ עליהם איזה עונש בכלל, הוא $1,_{2}\%$. אצל הפולנים — $1,_{5}\%$. בשנת 1867 עברים — $0,_{1}\%$, אצל הפולנים — $1,_{1}\%$; בשנת 1868 אצל העברים — $0,_{6}\%$ אצל הפולנים $0,_{9}\%$. בשנת 1877 נחרצו משפטי ענש בעד עריות וכדומה אצל העברים — $0,_{3}\%$, אצל הפולנים — $0,_{8}\%$. — מספר האנשים, אשר נחרץ עליהם משפט ענש, על אשר לא מלאו חובתם ביחס ליוצאי חלציהם ואשר לא כבדו את הוריהם כדת, קטן הוא מאד: במשך שנות 1865—1868 בין העברים היו ארבעה אנשים כאלה, בין הפולנים — כ"ט: במשך כל השנים האלה לא היה אף עברי אחד או עבריה אחת אשר יענשו ע"ד עריות, או על דבר אשר רצחו את נפש הוריהם, נשיהם, בעליהם, קרוביהם או אשר הכו באגרוף אחד מכל אלה ואצל הפולנים י"ז אנשים נענשו בעד פשעים כאלה. במשך שנות 1865—1868 לא נחרץ על איש בין העברים איזה ענש ע"ד השחתת זרע בבטן האם; אצל הפולאנים — על שני אנשים נחרצו משפטי ענש על דבר שנות כאלה. בשנות 1865—1866, 1877 נענשו נשים על אשר המיתו את ילדיהן אשר נולדו לא בכשרות, אצל הפולנים — 255, אצל העברים — 5. במשך השנים האלה מספר הנשים, אשר נענשו ע"ד אשר עזבו במזיד או השליכו מעל פניהן את ילדיהן, היו: בנות הפולנים — 24, עבריה — 1. מלבד כל אלה מידעת לכל איש היודע תהלוכות האסורים בארצנו ארץ רוסיה ופולין, שכמה מאות ואלפים מהם ילכו בכבלים בלוית אנשי חיל מעיר לעיר, מבית הסהר לבית הסהר במשך כמה שנים, לפעמים במשך 10—15 שנים יען כי לא ידעו או לא יחפצו להודות, מי המה? מה שמותיהם? איפה נולדו? מי הוריהם? ועוד. ע"פ דתי ארצנו אנשים כאלה לסוף ישלחו לארץ גזרה לסיביריען, אחרי אשר ישללו מהם כל זכיות אזרח ויכום שלשים מכות. ממילא מובן שעוד לא היה עברי לא ברוסיא ולא בפולין, שיאסר בעד עון כזה; מי הוא העברי אשר יכול להתאפק ולהסתיר א"ע במשך כמה שנים משארי בשרו? מי הוא העברי אשר קרוביו ישליכו אותו בעת צרתו ולא יהיו לו לעזרה עד אשר ידם מגעת?

כמראה הזה נראה אם נספור מספר הנענשים על דבר רציחות במזיד או בשוגג, על אשר נתנו מומים בעמיתיהם במזיד או בשוגג. בשנות 1865—1868 ס"ה מספר הנענשים על דבר רציחות במזיד היה 140 אנשים, ביניהם עברים 5 $(3,_{5}\%)$; על דבר רציחות בשוגג בכלל — 2122 אנשים, בתוכם עברים — 56 $(2,_{6}\%)$; על דבר אשר נתנו מומים בגוף רעיהם בכלל 3175 אנשים, ביניהם עברים — 235 $(7,_{3}\%)$; מספר הנענשים בכלל על אשר עזבו לכתחלה איזה איש בעת ובמקום סכנה בלי עזרה או על אשר לא היו לעזר לאיש בעת ובמקום סכנה — 103 אנשים, מהם עברים 2 $(1,_{9}\%)$. בשנת 1877 על דבר רציחות במזיד נענשו בכלל 25 אנשים, מהם עברי 1 (4%); ע"ד רציחות בשוגג בכלל 62 אנשים, מהם עברים 2 $(3,_{2}\%)$; על דבר אשר נתנו מומים בעמיתיהם, אשר מתו בם, בכלל 43 אנשים, כלם נוצרים ואין גם עברי אחד $(0,/_{0})$; על דבר שארי מומים אשר נתנו בעמיתיהם, ואשר לא מתו המוכים בם, בכלל נענשו 227 אנשים, מהם 9 עברים $(3,_{9}\%)$;

הסבה לכל אלה הוא, יען שהעברים מטבעם רחמנים וטובי לב הם, מלבד איזה יוצאים, ע"כ א"א להם לעמוד על דם רעיהם, או להתחמם ולהתלהב בריבם עם רעיהם, עד אשר ירצחו נפש בשגגה או במזיד; וע"פ **רוב** המה מהנעלבים ואינם עולבים.

אך אם נפן מהמספרים האלה אל מספרי הפושעים בדברי משא ומתן ושלי ושלך, אז נראה ההפך: ערך מספר פושעים-עברים רבים מערך מספרם בכלל: במשך שנות 1865—1868 מספר האנשים אשר נענשו ע"ד אשר המעיטו מחיר המטבעות בממלכת פולין היה בכלל 10 אנשים, מהם עברים 4 (40%); על אשר זייפו מטבעות נענשו בכלל 19 אנשים, מהם עברים 9 $(47,_{3}\%)$; על דבר רמאית שונות נענשו בכלל 1068 אנשים, ביניהם עברים 431 $(4\ ,_{36}\%)$; ע"ד גנבות במצבות, אשר יגדילו את העון, נענשו בכלל 4207 אנשים, ביניהם עברים — 4050 (96%); ע"ד גנבות במצבות אשר לא יגדילו את העון נענשו 4532 אנשים, ביניהם עברים — 547 $(12,_{1}\%)$; על אשר מעלו או שלחו ידם במטלטלי דניידי נענשו בכלל 438 אנשים, ביניהם עברים — 48 $(10,_{9}\%)$; בעד גזלות נענשו 136 אנשים, ביניהם 17 עברים $(16,_{5}\%)$; כמו כן גדול הוא ערך מספר העברים הנענשים על אשר עברו על מצות הרשות הנוגעות לטובת הכלל ולישוב המדיני, מספר הנענשים, על אשר עברו על מצות הרשות, ע"ד האמצעים לקדם פני רעת מגפת חיתו בית, במשך שנות 1865—1867, הוא 861 אנשים, ביניהם עברים — 124 $(14_{4}\%)$; על אשר עברו על חקות הרופאים נענשו 308 אנשים, ביניהם 161 עברים $(52,_{2}\%)$; על אשר עברו על חקות תעודות המסע נענשו 282 אנשים, ביניהם עברים 86 $(23,_{3})$; על אשר לקחו חלק בגורלות הנאסרים ע"פ דינא דמלכותא נענשו 24 אנשים, ביניהם עברים 11 $(45,_{8}\%)$; על אשר עברו על מצות הרשות בדיני סדר הבנינים נענשו 327 אנשים, ביניהם 160 עברים $(48,_{9}\%)$; על אשר עברו על מצות הרשות הנוגעות לשמירה משרפות נענשו 15 אנשים, ביניהם עברים 3 (20%); על אשר עברו דיני המלוכה על דבר הלואה, דיני מקח וממכר, דיני בתי חרשת (Фабри-чный уставъ), דינים, הנוגעים לבעלי מלאכת-יד (ремесленный уставъ) נענשו 75 אנשים, ביניהם עברים 46 $(61,_{3}\%)$.

מהמספרים האלה נראה, שערך מספר העברים הנענשים על אשר עברו נגד דיני ממונות גדול מערך מספרם בכלל. הסבה לזה בלי תפונה הוא מעמדם הנוכחי בארצנו. ע"כ לבנו בטוח, שימים לא ימשכו, כאשר ייטב מצבם המדיני בכלל, אז מב"י גם בדברי מכונות יקחו העמים מוסר, כאשר יקחו כעת מוסר ממדותיהם בכלל.

הנה זה גמרנו את ההשקפה הכללית של ספרות העברים. הפעם לא ראינו לא שדה קטל מלא רבבות פגרי אדם מתים לכבוד איזה עריץ, לא שמענו לא קול „הידד!" של המנצחים, לא קול יללה של המנוצחים והולכים בשבי, לא קול צוחה של הנפצעים על „שדה-הכבוד" (הוי הוללים, עד מתי תהולו?). העברים מאז היו לגוי לא התפארו בגבורתם ובנצחונותיהם. כל גבוריהם הגדולים ואנשי מלחמותיהם המפורסמים, ממרע"ה עד בר כוכבא, כלם ענו ואמרו: „לה' הישועה, לו הגבורה!" לא באסון שארי האומות יתפאר ישראל מאז היה לגוי, לא זו תהלתו, הוא לחם וילחם גם כעת לא ברמחים, לא בקשתות, לא בקנה רובה, גם לא ברוב מספרו, כי אם ברוחו הכביר. את כלי נשקו זה מים לא שטפו ואש לא שרפו, ואלפי רבבות שונאיו נסוגו אחור ממנו, ורבים מאויביו ומבוזיו נהפכו לאוהביו ולמכבדיו, וגם אם אחדים מאתנו לפעמים ישובו משדה המערכה מוכים באיזה פצעים רוחניים, אך הפצעים האלה כמעט תשבת המלחמה יחיו והיו כלא היו, והמוכים האלה עברים היו ועברים נשארו, בני זרע קדש, כבירי רוח, רודפי צדק, טובי לב, אוהבי החכמה וההשכלה.

ג.

מספר בני ישראל בארץ רוסיה.

ברוסיה מרכז מושבות בני ישראל הוא מדינת הפולאנים והפלכים אשר בצפונית מערבית להארץ הזאת:

שמות הפלכים	מספר העברים בערים גדולות וקטנות	מספרם בכפרים	ס"ה בערים ובכפרים	ערכם % למספר שארי תושבים
בעססאראביען	130,717	37,110	167,827	12,1
ווילנא	140,997	34,999	175,996	14,8
וויטעבסק	117,167	16,622	133,789	12,9
וואלין	231,393	58,427	289,820	14,9
גראדנא	195,005	34,569	229,574	19,7
יעקאטערינאסלאוו	27,807	19,497	47,304	3,2
קיעוו	288,813	50,744	339,557	14,6
קאוונא	202,902	66,497	269,399	19,0
מינסק	218,646	64,548	283,194	20,1
מאהילעב	121,990	29,065	151,055	18,1
פאדאלסק	351,466	67,392	418,858	18,7
פאלטאווא	64,943	19,098	84,041	3,5
מאור (קרים)	11,901	9,296	21,197	2,5
חארקאוו	7,258	1,216	8,474	0,4
חערסאן	105,432	34,730	140,162	9,5
טשערניגאוו	45,426	37,691	83,117	4,4
ס"ה בי"ו פלכים	2,261,863	581,501	2,843,364	11,3

חוץ מזה מספר העברים היושבים בערי רוסיה דרומית מערבית, אשר תחת פקודת שרים פרטיים (градоначаль-ства), הוא:

באדעססא 73,389 או 35,1%
בקערטש 3,136 " 9,8%
בסעוואסטאפאל 750 " 3,0%

ס"ה תושבי ערים 2,339,138; תושבי כפרים 581,501; ס"ה תושבי הערים ותושבי הכפרים 2,920,639; ערכם אל מספר שאר תושבים בהפלכים האלה הוא 11,5%.

מהמספרים האלה נראה הערך היותר גדול במספר ב"י ברוסיא הוא בנפות צפונית מערבית, כלומר בליטא ורייסין, והערך היותר קטן בנפות רוסיה החדשה. בפלך מינסק מספר ב"י חמישית מספר כל התושבים, וכמעט כזה נראה בנפות גראדנא, קאוונא, מאהילוב ובפלך פאדאל. מלבד זאת ערך מספר בני ישראל גדול בנפות בעססאראביען, ווילנא, וויטעבסק, וואלין וקיעוו; בפלך חערסאן ערך מספר תושבי ב"י הוא עשירית מספר כל התושבים. בכלל ערך מספר תושבי ב"י ילך ויתמעט מצפון לדרום וממערב למזרח, עד כי בנפות חארקאוו ערכם אך 0,4%. בהנפות, אשר אסור לב"י ע"פ חוקי המלכות לגור שם, מלבד איזה יוצאים, ערך מספר תושבי ב"י מעט הוא מאד; ד"מ בפלך פערם ערכם עולה אך עד 0,997%; בפלך קאזאן — 0,016%; בפלך וויאטקא — 0,014%; בפלך וואראנעזש — 0,015%; בפלך פענזא — 0,018%; בפלך ארלא — 0,028%; בפלך קאלוגא — 0,029%; בפלך אלאנעצק — 0,12%. — ואם נערוך מספר בני ישראל בערים בערכם אל שארי תושבים, אז נמצא:

בארבע ערים ערכם עולה מן 80—86 %
בי"ד ערים " " 70—80 "
בעשרים ערים " " 60—70 "
בעשרים ותשע ערים " 50—60 "
בי"ט ערים " 40—50 "
בט"ו ערים " 30—40 "
בי"ד ערים " " 20—30 "
בכ"ג ערים " " 10—20 "
בעשרים ערים " " 1—10 "
בשמונה ערים " " פחות מן 1/100.

ואם נערוך מספר העברים בכפרים ובערים קטנות של המחוזים (уѣзды), אז נמצא, שאך במחוז אחד קאניעוו (פלך קיעוו) ערך מספר העברים עולה עד 15,7%, בשארי המחוזים נמצא:

בב' מחוזים ערכם יותר משליש שאר תושבים
בב' מחוזים ערכם כשליש שארי תושבים
בט' מחוזים ערכם כשליש מן 1/4 עד 1/3;
בי' מחוזים " " 1/5 " 1/4;
בכ"ז מחוזים " " 1/6 " 1/5;
במ' מחוזים " " 1/10 " 1/7;
בט"ו מחוזים " " 1/20 " 1/10;
במ"ה מחוזים " " 1/100 " 1/20;
בי"ב מחוזים " פחות מן 1/100;

המחוזים, אשר מספר תושביהם מבני ישראל גדול בערך ממספר תושבי ב"י בשארי ערים וכפרים של שארי המחוזים, המה: מחוזי בערדיטשוב (בפלך קיעוו), מאהילוב, ארשא מסטיסלאוו (כלם בפלך מאהילוב), ווילנא (פלך ווילנא), וויטעבסק (פלך וויטעבסק), ברעסט וביעלאסטאק (שניהם בפלך גראדנא), קאוונא (פלך קאוונא), מינסק, באברויסק וסלוצק (פלך מינסק), באלטא (פלך פאדאל). בכלל מספר העברים בערים (2,261,863) ארבע פעמים יותר ממספרם בכפרים (581,501).

מספר העברים בפולין אשר לרוסיה לא נודע לנו בפרטיותו, אך זאת נודע לנו, שבחמשה פלכים מספרם עולה עד 431,800 נפש. הפלכים האלה המה: לובלין — 125,161 נפש, פיעטראקאוו — 106,733 נפש, סובאלק 100,068 נפש; סיעדליץ — 99,835 נפש, קעלץ — 10,63% שארי תושבי הפלך. בעיר ווארשא 146,246 (70,174 גברים, 76,072 נשים);

ואם נבקש ערך מספר תושבי העברים בערי פולין אשר לרוסיה, נמצא:

בחמשה ערים ערך מספרם מן 70 עד 76 %
בי"ד ערים " " 60 " 70
בי"ח ערים " " 50 " 60
בעשרה ערים " " 40 " 50
בי"ח ערים " " 30 " 40
בד' ערים " " 20 " 30
בז' ערים " " 16 " 20
בה' ערים " " 0 " 10

בכפרים של מדינת פולין ערך מספר תושבי העברים עולה אך עד 2,21% בערך מספר שארי תושביהם, בכלל ערך מספר ב"י בפולין, אשר לרוסיה, עולה עד 13,5%.

אלה הנה האחוזות אשר להעברים ברוסיא (בדיסיאטינים):

שמות הנפות	בתורת קנין		בתור שכירת האחוזות	ס"ה	ערך אחוזות העברים להאחוזות בכלל
	לאכרים	לאדוני הארץ			
בעססאראביען	—	109210	167539	276749	9,1%
וויטעבסק	749	32173	44278	77200	2,2%
וואלין	408	13916	304948	319972	5,8%
גראדנא	3,573	21085	294952	319610	10,6%
יעקאטערינא-סלאוו	30,257	61007	58058	149322	2,6%
קיעוו	—	11477	261518	272995	6,3%
קאוונא	2,252	4033	36432	42717	1,3%
פאדאלסק	2,006	6857	240108	248971	6,8%
פאלטאווא	—	40836	172379	213215	5,3%
טאוורי (קרים)	161	84580	24891	109632	2,1%
חערסאן	—	218843	254050	472893	8,4%
טשערניגוב	—	79876	139505	219381	5,8%
ס"ה בי"ב נפות	39,406	683893	1998658	2721957	3,3%

מן הלוח הזה נראה שהמספרים היותר גדולים שבאחוזות העברים המה בנפות גראדנא ($10,_6\%$), בעפט ראביען ($9,_1\%$), חערסאן ($8,_4\%$), פאדאלסק ($6,_9\%$), קיעוו ($6,_3\%$), צערניגאוו ($5,_8\%$), וואלין ($5,_6\%$) ופאלטאווא ($5,_3\%$).

מספר הדיסיאטינים בכל י"ב נפות הנזכרות בכלל הוא 50,778,062; מהם ברשות העברים בתור קנין נמצאים 723,299 או $1,_4\%$; בתור שכירה $3,_9\%$; ס"ה $5,_3\%$. — אם נזכור מספר תושבי הפלכים האלה בכלל ובי"י בפרט, אז יוצא לנו מספר בינוני כזה: לכל עברי בהפלכים האלה שייך $0,_8$ דעסיאטין, ולכל נוצרי $2,_9$ דעסיאטין.

לפי דברי ה' סעמיאנאוו בשנת 1859 היו ל"ה מושבות עבריים, עם 205,603 דעסיאטינים ועם 26,376 אכרים מאב"י. בשנת 1869 נוסדו עוד 56 מושבות עם 20,665 אכרים עברים חרוצים בעבודת האדמה. ס"ה מספר האכרים מאב"י ברוסיא בשנת 1879 עלה עד 100,000.

מכל אלה נראה שלא בב"י העון אם מעטים מהם עובדי אדמה; בלי תפונה לולי המונעים הרבים, העומדים לשטן על דרך העברי בחפצו לעבוד את האדמה, אז רבו הכפרים מלאים אכרים מב"י, אשר הראו כחותיהם וחריצותם בעבודה הזאת, כמו שיראו עתה חריצותם בכל ענפי החכמות ומלאכות אחרות. לדאבון לבנו ולאסוננו א"א כעת לב"י לקנות אדמה ולגור חוץ לערים, גם בהפלכים, אשר מותר להם לב"י לגור שמה. עתה מי ישמע את דברי צוררינו, האומרים לנו, כי נרפים אנחנו, ולא יצחק? אם אסרתם אותנו בעבותים, למה זה עוד תדרשו מאתנו שנפזז ונכרכר לשמח לבכם? אם נקרתם את עינינו למה זה תיסרו אותנו על אשר לא נבדיל בין צבעי רקמתים של הקשת אשר בענן?

ספרות היהודים בבריטאניה.

נעזבה נא, קורא יקר, את אחינו אשר בארצות המזרח והצפון, הארצות אשר רבים מחכמיהם גם כעת במזיד ובשוגג, ביודעים ובלא יודעים יאמר ליעקב „אוכל אדם הוא", ונפן מקצה מזרחית איירופה לקצה מערבית שלה, הלא היא ארץ בריטאניה. שמה גוי ממשך ומורט לא ישמע קול נוגש קורא: „צא לך, טמא!" שמה שם ישראל איננו עוד לשמצה ולדראון, לא עוד ירודף שם כמץ הרים לפני רוח; שמה העברי לא ישא אל ההרים ואל הגבעות עיניו, מאין יבוא עזרו, שלא יהיה חלק לשוסיו וגורל לבוזזיו לעיני כל עמי הארץ ואין מציל אותו משני חיתו טרף ההולכות על שתים; שמה לא יאמרו עלינו, שפושעים וחוטאים אנחנו מעת גוחנו מרחם אמנו, טרם ידענו מאוס ברע ובחור בטוב; שמה לא יאמרו על תורתנו הקדושה שהיא מלאה תרמית ותוך; שמה לא יטילו ספק באמונתנו ובאהבתנו לארץ מולדתנו; שמה לא ישמעו לשריקות בני אדם המתאמצים בכל כחותיהם להבאיש ריחנו בעיני אחינו הנוצרים. שמה איננו מוכרחים לאמר לאחינו בני אמונתנו לא ידענום ולהחליף שמותינו ואמונתנו בשמות ואמונת נוצרים, למען לא יבולע לנו, למען נוכלו לחיות ככל האנשים אשר על פני האדמה.

פן יאמר הקורא שעברי בריטאניה מטבעם טובים המה מכל העברים שעל פני האדמה, ע"כ אחשב לחובה להציג לפניו בקצרה תולדות המהפכות בדעות תושבי בריטאניא, ויראה, שלא בהעברים תליא מלתא:

כמעט נער היינריך השמיני מלך אנגליה ממנו את אמונת הקאטולים וקבל עליו ועל עמו אמונת הפראטעסטאנטים, אז קמה באנגליה כתה אחת גדולה וחזקה, המפורסמת בשם: „פוריטאנים". הפוריטאנים האלה כפרו בכמה עקרים היקרים לא לבד לבני אמונת הקאטולים, כי אם גם לנוצרים בכלל. ד"מ. הפוריטאנים לא חשבו לקדושים גם תלמידי מיסד הדת הנוצרית, הפוריטאנים האלה, לפי דברי מאקאליי (בדברי הימים שלו לממלכת אנגליה, חלק א', צד 79—80) שקדו כל ימיהם על ספרי תנ"ך לא בהעתקת שבעים זקנים או הוואלגאטא, כי אם בשפת עבר, לקחו להם לקו על דרכי חייהם את דברי מוסר נביאינו וספרי קדשנו, את בניהם קראו לא בשמות נוצרים, כ"א בשמות עברים; יצחק, יעקב, משה ועוד, אם כי טבלו אותם ע"פ דת הנוצרית; חגגו את יום השבת, לפי דברי מאקאליי בכל מעשיהם התאמצו לדמות אל כת הפרושים במלבושיהם, בלשונם, בלמודיהם, בתענוגיהם, עד שנכרו בחוצות ע"י הליכתם מלבושיהם ושריקות שערות ראשיהם. הפוריטאנים התאמצו תמיד להביא ראיות לדבריהם מספרי תנ"ך. גם כאשר דברו בלשון אנגלית דברו בסגנון לשון התנ"ך, אם כי דרך שפת עבר רחוק מאד מדרך שפת אנגלית, כאשר החל מלך אנגליה לרדוף את הכתה הזאת, אז מרדה במלכה ואחרי מלחמות עצומות בין אנשי חיל המורדים ובין אנשי חיל המלכות עלה בידי ראש הפוריטאנים הלא הוא קראמוועל המפורסם לשבת על כסא המלוכה ויכנה א"ע לא בשם מלך כ"א בשם: „פראטעקטאר" (מגין על ארץ בריטאניה). אז במשך כמה שנים היתה המשרה על שכם הפוריטאנים, ורוחם ודעותיהם שררו בכל ארצות בריטאניה. אז בימי משרת קראמוועל בא לאנדאנה ר' מנשה בן ישראל לבקש מלפניו שיתן רשות לב"י, אשר גרשו מבריטאניה עוד בהמאה השלש עשרה למה"נ, לשבת שם ולבנות להם בתי תפלה. מהעת הזאת יגורו העברים בבריטאניען וכמעט אין מעצור בעדם. בלי ספק במשך שנים אחדות גדל מספר היהודים בלאנדאן, כנראה מדברי מאקאליי, שבשנת 1665 היו בלאנדאן כמה בתי-משקה (קאפע-הייזער) לעברים, אשר שם נמצאים תמיד סוהרים בשטרות ושולחנים עם עינים שחורות באים מווינעציא ומאמסטרדם. בלי תפונה לא נחמו הבריטאניים על אשר קבלו היהודים בארצם, כמו שנראה משיר תהלה של המשורר האנגלי קאווליי (Cowley) אשר נכתב לכבוד „חברת מלוכת אנגליה", ובו בחרוזים נעימים מלאים רעיונות עמוקים יעורר את „העם הנבחר לכבוש את הארץ הקדושה, זבת חלב ודבש, אשר ראה אותה מחוקקנו הגדול מהר הפסגה, יען כי לא נתנה לו רשות להציג כף רגלו עליה" מהעת הזאת ב"י באנגליה את ארץ מולדתם הם אוהבים אהבה עזה בלי מצרים, בשם ישראל יתפארו ואת אלהי אבותיהם הם עובדים באמת ובתמים עד היום הזה. אם כי ימי ממשלת הפוריטאנים לא ארכו ובשנת 1660 מלך קארל השני, בכל זאת מצב היהודים היה טוב מאד בכל משך מאות השנים האחרונים, אף כי לא יכלו היהודים להבחר בהפרלמענט עד שנת 1831 וגם אחרי כן לא ישב איש מהם בסוד המחקקים מפני נוסחת השבועה הנהוגה, שהיתה ברוח האמונה השלטת ורק בשנת 1856 נשתנתה הנוסחא, והיהודי ליאנעל רוטהשילד היה הראשון שבא לשבת בסוד הפרלמנט בשנה ההיא. עתה עלה אחד מאחינו גם לגדולת „פער" ולורד והוא יושב במושב זקני הממלכה ומחוה דעתו על עניני המדינה מבפנים ומבחוץ.

כבר אמרנו שמספר היהודים בבריטאניה הוא 110,000 כלומר $0,_{32}\%$ שארי תושבי הארץ הזאת, דהיינו $14,_{68}$ פעמים מעט מערך מספר העברים ברוסיה לערך מספר הרוסים.

מספר הקדושין בבריטאניה בשנת 1877 היה 447; מספר עברים מתים בהשנה הזאת 1,203 (אנשים 758. נשים 445).

על פי דברי הדר' גיבבאן מספר המתים בין העברים בבריטאניה מעט הוא ממספר המתים בין שארי האומות של הארץ הזאת. בנוף אחד בין 1000 עברים מתים אך 20; בין שארי האומות בבריטאניה בין 1000 תושבים מתים 43 אנשים. הסבה לזה ע"פ דברי היבבאן הוא יען כי העברים יעצרו ברוחם וישמרו את ילדיהם מכל רע יותר משארי האומות.

מספר תושבי בריטאניה במשך שנות 1811—1861 רב עד $0,_{39}\%$ (ע"פ דברי Brachelli), אך מספר העברים רב עוד יותר.

המספר הבינוני של שנות חיי עברי בריטאניה גדול הוא ממספר כזה של בני שארי האומות בהארץ הזאת, ע"פ דברי הדר' גיבבאן לפי דבריו כמה מחלות לא נודעות בין עברי בריטאניה. כדברים האלה יאמר גם דר' בעהרענדס (Jews Chronickle 1881). לפי דעת הדר' הזה הסבה לזה הוא דיני טהרות וטרפות ע"פ התלמוד. עסקי היהודים בבריטאניה המה: מסחר בכלל ומסחר בשטרות בפרט: רבים המה היהודים בבריטאניה אשר יחשבו בין הסוחרים הגדולים אשר בארץ, והמה יקחו חלק בכל בתי חרשת המעשה וירבו טוב הארץ. כסף העברים בבריטאניה יסבב עולם המסחר במהירות גדולה מכסף בני שארי האומות ויהיה לנחלה למשפחה אחת במשך כמה דורות, וכזאת לא נראה בין רוב בני שארי האומות בבריטאניה, כבד מאד להגביל ערך הכנסת העברים

בבריטאניה, אך זאת נוכל לאמר, שבין עברי בריטאניה מספר שוכרי פועלים גדול יותר ממספר הפועלים.

מצב יהודי בריטאניה טוב מאד, מספר העניים קטן הוא מאד, גם בעד המספר הקטן הזה ישנן כמה תקנות טובות לקדם פני הרעה בעוד מועד. מלבד כל אלה פתוחות לפני יהודי בריטאניה ארצות רחבות ידים אשר לבריטאניה בשארי חלקי התבל מעבר לים לחיות שמה כטוב בעיניהם.

העברים בבריטאניה יושבים ע"פ רוב בהערים הגדולות. בלאנדאן הבירה, מספרם עולה עד 41,700 נפש; בכלל יחיו על פני כל הארץ ואין מעציב רוחם ע"ד אמונתם וצור מחצבתם.

העברים בבריטאניה לא יקחו להם נשים טרם מצאה ידם לבקש טרף לבני ביתם, ע"כ מספר העברים האלה לא ירבה כל כך כאשר ירבה מספר אחינו ב"י בארצות המזרח אשר באיירופה.

אם כי העברים בבריטאניה יחיו ככל עם הארץ הזאת, ידברו אך שפת בריטאנית ולובשים כהבריטאנים, בכל זאת הכרת פניהם תענה בם כי מזרע ישראל המה, וכל זה יען שלא יקחו להם נשים מבנות הנוצרים (אם כי על פי דיני המלכות מותר הוא להם) וישמרו דיני התלמוד ע"ד טרפות ומאכלות אסורות ודיני טהרה. — העברים האלה נחלקים לספרדים (יוצאי חלצי גורשי ספרד) ולאשכנזים (בני עברים, אשר באו מאשכנז). הספרדים יתפארו על האשכנזים ביחש תורתם וביחש עשרם.

בין עברי בריטאניה ישנן חברות שונות, המועילות להכלל. החבורה האחת נקראת בשמה חברת העברים באנגליה (Anglo-Levish Associuteon), אשר מגמתה אך צדקה וגמילות חסד; החבורה השנית נקראת בשמה: חברת הספרות העברית (Society of Hebrevo Lite:atur) אשר מגמתה להרבות מספר התושבים העברים בארץ ישראל לקרב את הקץ.

ע"ד פושעי ישראל בבריטאניה נדע, שעוד לא נשמע, שעברי בריטאניה ישפט על דבר איזה רציחה. אך לעמת זאת לפעמים נראה, שאחד העברים ישפט על כי מעל בממון חבירו. — היהודים בבריטאניה לא לבד שיעשו חסד עם היהודים ילידי ארצם, כי אם גם עם בני אמונתם מארצות אחרות.

ההשכלה נפרצה מאד בין היהודים בבריטאניה. ביחוד גדול ערך בית-הספר לילדי בני ישראל הנקרא בשמו: (Sews rei Zcool). בית ספר זה ידוע ומפורסם בכל ארצות איירופה, יען כי טוב הוא מכל בתי-ספר לעם בכל הארצות האלה. בבית־ספר זה יקחו לקח חנם אין כסף 3,200 ילדים.

בתי-עקד-ספרי יהודים נמצאים אצל החבורות הנ"ל ואצל אנשים פרטיים. ליהודי בריטאניה יש שני מכתבי עתים בלשון אנגליה ומכתב עתי אחד בלשון המדוברת של יהודי רוסיה ופולין.

ביחוסם אל עניני דת ישראל, יהודי בריטאניה נחלקים למבקשים חדשות בדת (רעפארמאטארים) ולמקדישים את הישנות. אך כמבקשי חדשות וכמבקשי ישנות כלם אוהבים עמם באמת ובתמים ומתפארים בצור מחצבתם. לארד ביקאנספילד-דיזראעלי יוכיח, שגם אחרי אשר קבל עליו דת הנוצרית; גדל על כל שרי הממלכה בבריטאניען; ביד חזקה משל על ארץ מולדתו וזרועו נטויה על כל ארצות מזרח ומערב, גם אז בכל עת הכשר בספריו ובמדבריו לא לבד שלא כחד את מולדתו, כי אם גם התפאר כי מבני שם הוא. מי לא ידע את השם הגדול של ר' משה מאנטעפיארע ז"ל אשר נחל כבוד וגדולה מכל עמי בריטאניה, אם כי כמעט כל ימיו הקדיש לטובת עמנו? מלבד האנשים הדגולים מרבבה אלה, ב"י באנגליה אם כי ערך מספרם קטן הוא, עשו ויעשו לטובת ישוב א"י אלף פעמים יותר כאשר יעשו כל ב"י תושבי נפות פולין ברוסיא, אם כי מספרם כמעט עשרת פעמים יותר, ממספר ב"י בבריטאניה.

מכל אלה נראה שב"י בבריטאניה יתעסקו בכלל אך במסחר ולא בעבודת האדמה, שרבים מהם עלו לגדולה ורק כסא המלכה גדול מהם, רבים מהם עשירים גדולים ועצומים, ובכל זאת רחוק מעמי בריטאניה לעשות כמעשה האנטיסעמיטים בשארי ארצות אירופה המזרחית. המ"ע האנגלי הנודע „Times" מכנה את האנטיסעמיטים בשמות: „משוללי השכל הישר, פראים" ועוד: המ"ע „Daily News" מעריץ ומגדיל את אהבת ב"י בבריטאניה לארצם ומגנה מאד את האנטיסעמיטים.

יען כי דרך החיים לא יעמוד על עמדו, כ"א ירוץ ידלג ויקפץ הלאה באין מעצור, למרות מעשה כשפים של איזה עריצים, אשר התפתחות המין האנושי לצנינים בעיניהם; יען כי יום אחד בימינו יפעל פעולה יותר מאלפי שנים בימים קדמונים, ע"כ לבנו בטוח שקרובים המה הימים, אשר בם שונאי ישראל בכל ארצות שבוהו ילבשו בשת וכלמה, בראותם שהשדו בכשרים ושכל עמי הארץ יודעו להוקיר חין ערך מדות. מוסר והכמת עם, אשר במשך אלפי שנים לחם עם עמים גדולים ועצומים מהם ויוכל להם לא בחרב ולא בחנית, כ"א בדעתו ובמדותיו הנפלאות! ...

מספר העברים בצרפת.

מה נפלאו דרכי חיי עמי הארץ! פה נראה עם גדול ורב השולח בים צירים ועמים גדולים ועצומים סרים למשמעתו, אם כי אך איזה מאות שנים עברו והעם הזה עמד בסתר המדרגה, בסודות מלכי ארץ לא בא, יען כי כאין נחשב בעיניהם, ושם עם עני ודל מאד עד כי לא יאמן כי יסופר, שבימים הקדמונים משל על כל סביביו. — פה לעינינו עם אשר השכלתו עומדת על נקודת הקפאון אם כי מלפנים האיר לארץ ולדרים עליה בחכמתו ובדעתו, ושם נראה עם חכם ונבון אשר כל עמי הארץ יקחו תורה מפיו אם כי אך איזה מאות שנים עברו מהעת אשר בין העמים הפראים התחשב; — פה נראה עם אשר ירדוף בלי חשך בני אמונות אחרות אם כי מלפנים עמד בראש ההשכלה האמתית ולא ידע לא קנאת-הלאום ולא שנאת-האמונה, ושם לעינינו עם, אשר מלפנים הדריך מנוחת כל בני אמונות אחרות, וכעת כל העמים כאחים בעיניו בלי הבדל בין בני אמונתו ובין בני אמונות אחרות.

צרפת „הבת הבכירה לאמונת הקתולים", אמונה, השוללת כל זכות ותקוה לחיי עוה"ב מכל האנשים אשר לא יאמינו בקדושת האפיפיור ובאמתת משלחתו; צרפת, אשר עמדה בראש חלוצי צבאות נוסעי הצלב, אשר שפכו דמי עברים כמים בכל ארצות איירופה המערבית; צרפת, אשר לעתים מזומנים בימי הבינים הרשתה להעברים לגור בה למען תוכל במשך הימים לגזול את כל כספם וזהבם ולגרשם מעל פניה; צרפת, אשר בלילה אחד הרגה בליל חג ווארטהאלאמיי הקדוש את כל הנוצרים הקאלוויניסטים, אשר גרו בה, על אשר לא האמינו בקדושת ובתורת האפיפיור; צרפת, אשר הרשתה בימי לודוויג הי"ד לאנשי חילה לענות נשי ובנות הקאלוויניסטים לעיני בעליהן ואבותיהן; צרפת, אשר זונות כפאמפאדור, דובאררי, מאנטעספאן, מאנטענאן, משלו בה, הבת השובבה הזאת היתה בימינו למרכז החפש, החכמה, היושר והצדק בעניני מלוכה ומדינה! ... זה כמאה שנים כמעט נצוץ אחד יוצא מהוצות פאריז כרגע יהיה מצד אחד לבער ולשרפה מאכלת אש, ומצד השני — למאור גדול, אשר באורו ילכו עמים רבים על דרכי חייהם המדיני! ...

האמונה הקאטולית בכל העתים ובכל המקומות, אשר משלה שמה, עמדה על ב"י לכלותם והדריכם מנוחה, פעם ע"י עלילות דם, פעם ע"י עלילות רעל, באמרה, שב"י נתנו רעל במימי הנהרות, בבארות וכדומה, פעם ע"י כסף, זהב, כבוד ויקר, אשר נתנו לכל עברי, אשר המיר דתו, בלי הבדל בין עברי נכבד ובין פחות ערך ונבל, אשר מוכן ומזומן תמיד למכור את בכורתו לכל אמונה, אשר תרבה מחירה. האמונה הזאת הלכה כדרכה והזיקה לב"י גם בצרפת עד ימי המרידה הגדולה, ע"כ מספר בני ישראל בצרפת היו מעטים מאד בימי הבינים; רבים מהם קבלו בעל כרחם אמונת הנוצרים, אם כי בסתר לבבם היו עברים, נאמנים לאלהי אבותיהם, אך מעט כמעט בקצה המאה הט"ז למה"נ העיזו העברים באיזה ערי צרפת להודות שעברים המה בלבם ונפשם. אחרי כן המלך הגדול לודוויג הי"ד נתן להעברים איזה זכיות. אך בכל זאת מצב העברים בצרפת היה רע מאד עד תחלת ימי המרידה הגדולה בצרפת בקצה המאה הי"ח למה"נ. עוד טרם פרצה המרידה, כהן דת הקתולים גרעגואר רב ריב העברים עם אויביהם והחזיק בידי יועץ המלך המפורסם ה"ה מאלהערב (Malesherbes), אשר חפץ להיטיב מצב העברים בצרפת. כאשר פרצה המרידה ביום כ"ג לחדש יאנואר שנת 1790 בחירי העם נתנו שווי הזכיות אך להעברים אשר גרו בדרום צרפת, ואחרי כן בימי כ"ח של חדש סעפטעמבער ול"א של חדש נאוועמבער בשנת 1791 בחירי העם נמנו וגמרו שכל ב"י ישראל בצרפת צרפתים המה עם כל זכיותיהם וחובותיהם לארץ מולדתם. מהעת הזאת חדלו הרדיפות, דברי ימי ישראל בצרפת, לא יספרו לנו עוד לא מענוים, לא מגזרות, לא מגזלות, כי אם מאיש פלוני ופלוני גדול ומכובד הנולד בה וממעי יהודה יצא, ע"כ בו יתפאר ישראל.

כבר אמרנו בהשקפתנו הכללית, שמספר בני ישראל בצרפת עולה עד 85 אלפים, כלומר $0,_{22}\%$ בערכם אל מספר שארי תושבי צרפת.

עניני הדת של בני ישראל בצרפת מתנהגים תחת השגחת רבני הנפות. נפות כאלה בצרפת הם תשעה: בנוף פאריז 50,000 עברים; בנוף באייאן — 2,500; בנוף בעזאנסאן — 2,600; בנוף באררא — 3,500; בנוף ליל — 2,800; בנוף ליאן — 2,200; בנוף מארסייל — 5,300; בנוף נאנסי — 4,500; בנוף וועזול — 3,500 עברים.

בשנת 1789 בפאריז גרו אך 500 עברים; בשנת 1806 גרו שם 3000 עברים; בשנת 1842 — 12,000 עברים; בשנת 1872 — 40,000 עברים; בשנת 1884 בערך 50,000 עברים, (בלי ספק בהמספר הזה נכללים כמה עברים, אשר ברחו מרוסיה לרגלי הרעמים המפורסמים). מהמספרים האלה נראה שעד שנת 1884 מספר בני ישראל בפאריז נתרבה מדי שנה בשנה על $2,_{08}\%$, על כן ע"פ חקות הטבע מספר בני ישראל בפאריז יכפל במשך $33,_{68}\%$ שנים, בעת אשר מספר תושבי צרפת בכלל בשנות 1821—61 נתרבה בכל שנה אך על $0,_{26}\%$, ע"כ מספר תושבי צרפת בכלל יכפל אך במשך 405 שנים; א"כ מספר העברים בצרפת יתרבה שמונה פעמים יותר ממספר תושבי צרפת בכלל.

לפי דברי לאמבראזא, אצל היהודים אשר בצרפת בין 220 נולדים נמצאים 120 ילדים, 100 ילדות.

מעמד בני ישראל בצרפת כעת בכלל טוב הוא מאד. כמעט לא נראה שמה עברים נעזבים מבקשים לחם. כמעט כלם יתעסקו במסחר, רבים מהם יגמרו חק למודיהם בבתי מדרש החכמות בתור רופאים, עורכי דינים או בתור חכמים במלאכת הבניה (אינזשעניערע); רבים מהם עלו לגדולת שרי הממשלה, שרי צבאות; רבים מהם נודעים בין הסופרים הגדולים, אשר בארץ הזאת:

ע"פ הידיעות משנת 1880 נמצאות בצרפת אשר באיירופה ובשארי חלקי התבל 171 קהלות עבריות. אלה הנה הקהלות הנמצאות בצרפת אשר באיירופה: בנוף פאריז — קהלה אחת; בנוף באייאן — 5 קהלות; בנוף בעזאנסאן — 4 קהלות; בנוף באררא — 2 קהלות; בנוף ליל — 12 קהלות; בנוף ליאן — 6 קהלות; בנוף מארסייל — 16 קהלות; בנוף נאנסי — 17 קהלות; בנוף וועזול — 24 קהלות.

אם כי מעמד בני ישראל בצרפת טוב הוא מאד, אך כבר אמר מרע"ה כי לא יחדל אביון מקרב הארץ, גם אם היא זבת חלב ודבש, ע"כ תקנו ב"י בצרפת כמה חברות גמילות חסד להמוך נופלים ולסמוך אביוני עמם. בשמחת לבב נוכל לאמר, שאב"י הנאורים בצרפת למדו מאחיהם הנוצרים רק את מעשיהם הטובים, ולא את הרעים, כמו שיעשו אחינו הנאורים בכמה ארצות אחרות, ובפרט בפולין. אהבת כל המין האנושי יחדור במעמקי לבות הצרפתים, עד כי כמעט מעתות המרידה הגדולה עד הימים האחרונים עם הצרפתים היה תמיד למחסה לכל איש, אשר יסבול בעד דעותיו ואמונתו בקצוי ארץ ואיים רחוקים. אב"י בצרפת גם המה קבלו עליהם לעמוד לימין בני אמונתם בכל עת ובכל מקום שתבוא עליהם צרה בעד אמונתם ותקנו חברת „Alliance Israelite Universelle" (חברת „כל ישראל חברים" על כל פני הארץ), אשר כל מגמתה: א) לעשות כל אשר ביכלתה להיטיב מצב החומרי והרוחני של אחיהם בני אמונותיהם בכל הארצות; ב) להיות לעזר לכל עברי, אשר יסבול בעד אמונתו; ג) להמוך בידי כל מחבר או מוציא לאור מ"ע אשר יועיל בחבורו או במ"ע להגיע אל מחוז חפץ זה: המרכז של החברה הנכבדה הזאת הוא פאריז, וסעיפיה פרושות על כל פני הארצות, אשר בפנים ובמערב איירופה: שם סעיף החברה הזאת, אשר באנגליה הוא: Anglo-Jewish Association in Connection with the Alliance Israelite Universelle, ושם סניף החברה הזאת אשר בווין הבירה היא: „Israelitische Allianz"*)

מלבד החברה הזאת ישנה בצרפת עוד חברה נכבדה הנקראת בשמה: „Societé des études juives", אשר מטרתה להוציא לאור ספרים יקרים מספרות העברים. גם תלמידי בתי ספר הגבוהים מאב"י בפאריז יסדו חברה אחת בשם: „Jehuda Hanizchi". בעיר פאריז נמצאות בין העברים שלשים חברות

*) פרטי מעשי החברה ימצא הקורא מן צד 711—768 גנ"י חלק א'. המו"ל.

גומלות חסד, מלבד תשע חברות כאלה, אשר יסדו בנות ישראל בהעיר הגדולה לאלהים הזאת, המפורסמות מהנה הנה: L'Union Israelite; Comité de bienfaisance; L'Union des dames Israelites ועוד כאלה: מכל אלה נראה שבנות ציון בצרפת לא תבושנה בצור מחצבתן, לא תאמרנה, כרוב בנות ציון הנאורות בפולין ובפרט בווארשא, לעמם לא ידענו אותו; אהבת בנות ציון בצרפת לארץ מולדתן לא תתנגד לאהבתן לבני אמונתן. לו תשמענה כזאת בנות ישראל ברוסיה ופולין ותקחנה מוסר!.....

בפרט נודעים ומפורסמים בתי-עקד-ספרי-עברים אשר לאב"י בצרפת, הלא המה: 1) בית עקד הספרים של „Alliance Israelite Universelle", המכיל בקרבו 10,545 חבורים, המכילים בקרבם חקירות ודרישות אודות דה"י לב"י וספרותיהם בכל הארצות אשר על פני האדמה; 2) בית עקד הספרים של „Societé des etudes juives"; 3) בית עקד הספרים של הבאראן גינצבורג, המכיל בקרבו, מלבד ספרים רבים ויקרים ממחברי העברים, 900 כתבי יד היקרים במציאות.

אם כי בכלל מעט הוא ערך מספר העברים בצרפת, אם כי עוד משנת 1789 חדלו הרדיפות בעד האמונה בהארץ הזאת, אם כי כעת דברי ב"י בצרפת משולבים אל דברי צרפת בכלל, יען כי כצרפתים יחשבו בעיני בני ארצם בכל עניני המדינה, בכל זאת בין בני ישראל בצרפת נמצאים חכמים גדולים בחכמת העברים כדארמשטעטער, ווייל, פראנק, כונק, כהן, בעדארריר ודומיהם. ע"כ לא יפלא בעינינו, אם בין נוצרי צרפת ימצאו חכמים כרענאן, דע-סאלסי, יולי סורי וכדומה, אשר הקדישו כל ימיהם להכמת העברים ולספרותו ויקנו להם שם עולם בספריהם ובחקירותיהם בדברי ימי עמנו מאז ועד עתה. מה נפלא רוח דברי הימים! מצד האחד בני ישראל הנאורים ברוסיה ופולין, אשר מהם עוד בימינו יצאה תורה לכל מושבות ב"י בארצות פזוריהם, יאמרו כעת לאחיהם לא עמי אתם, ולתורתם לא ידענוה, ויתאמצו בכל כחותיהם להסתיר מעין רואים כי ממעי יהודה יצאו, ומצד השני חכמי הנוצרים בהארצות היותר נאורות באיירופה ירעיצו ויגדילו חכמת ישראל ודברי ימיו לעיני כל עמי הארץ! יהודי רוסיה ופולין, כמעט נחה עליהם רוח ההשכלה, ילעגו ויבוזו לכל איש, אשר יהגה בתורת משה והתלמוד, ובתי עקד הספרים של הממלכות האדירות והנאורות אשר באיירופה משלמים במיטב כספיהם בעד איזה כתבי-יד מדה"י לב"י או מספרותם כמה מאות אלפים רו"כ ויוקירו אותם מפז ומכתם אופיר. האמנם כנים המה דברי הנוצרים, האומרים, שהם המה „העברים-ברוח" האמתיים ולא אנו? האמנם הציוויליזאציאן המדומה עורה את עינינו? האמנם?

בשמחת לבבנו נען על השאלה הזאת: „לא ולא!" את חכמת ישראל יבזו או בחורי הישיבות היושבים אחורי התנור והכירים, אשר אם כי מלאו כרסיהם מגפ"ת לא למדו לא דתי ודיני אומות אחרות ולא דברי ימיהן ולא קבלותיהן, או בני הנעורים אשר גדלו על ברכי ההשכלה החדשה אשר לא ידעו מאומה מיקרת תורתנו ומדברי ימינו, ע"כ א"א להם לערוך אלה מול אלה ולהבין מה בין תורת העברים לתורת שארי העמים. אך המחלה הרוחנית הזאת אך זמנית היא ולא לארך. ימים הנה ימים באים ושבו בני הנעורים מב"י למקורם, ויבינו ערך חכמת העברים, ואז גם אחינו הנאורים ברו"פ ובשארי ארצות לא עוד יבוזו ליקהת אמם, כי יבינו שממנה יצאה תורה לכל העמים הנאורים אשר ע"פ האדמה, ולולי תורתנו, אז בלי תפונה גם הארצות הנאורות כצרפת גם בימינו היו שקועות ביון מצולת הבערות כאשר היו בימי קדם.

למרות רצוננו מוכרחים אנחנו כעת לשום קץ גם לכפרות העברים ב„הכנסת", יען כי א"א להלאות את קוראי „הכנסת" במספרים אין קץ. ואת הקורא נבטיח, שבהכנסת הבאה בשנה הבע"ל נשלים את אשר החלונו.

נתן בן משה גאלובאוו.

ווארשא, מו"ב אלול, התרמ"ו.

תורת רמש האויר

Theorie der Parasiten

או פרא-זוטי.

בראותי כי בעתות האלה לרגלי השטה החדשה ברפאות תעלה ממחלת פחד המים, אשר המציא החכם פאסטער שמו, היה למלה ולתהלה בפי כל יושבי תבל. ולשמו ולזכרו תאות כל נפש תהי מאיזה כתה מכתות הקהל השונות, אמרתי לתת לפני הקוראים בקצור נמרץ ובסגנון קל כל עצמת המחלה הזאת לפרשה לפני הקורא לכל פרטיה וחוקיה, ואז יבין גם תחבולת ורפואת חכם הרזים הזה.

בחפצי לתת לפני הקורא מ״ש שלם למען יבין וידע על מה אדני תרופתו ומזורו הטבעו, נחוץ לי להקדים ולפרש גם המצאת פאסטער והתגלות על ידו רמש האויר הדק מן הדק אשר בעין בשר לא יראה רק בעין חמושה בזכוכית מגדלת מיקראסקאפ, ידיעת הנעלמים האלה אשר אך זה מקרוב באה בקהל ידיעות חכמי הרופאים, בעת קצרה גברה ידה, עד כי הכחדה ותעקר משרש חוקים רבים ודעות נושנות ותקח עמדתן, ובלבות רופא״ם מומחים ופראפעסארים מובהקים נתקבה דעת פאכטאר, ועתה היא מנויה וגמורה בסוד חכמי הרפואה כמקור וסבת מציאת המחלות השונות למיניהן. תקותי הזקה כי לא יכבד על הקורא אם אסבב לו פני הדבר, להראותו מראש המצאת פאסטער בדבר הרמשים הנעלמים מן העין הממלא״ם כל פני האויר הסובב אותנו.

ידע הקורא כי שם פאסטאר המתנוסס זה לא כביר לתהלה בפי כל יושבי תבל. זה כשלשים שנה יהל כהילל בן שחר בעו״ם הרפואה וכל גדולי הכמיה זכו להנות מאורו, הוא הראה לדעת כי כל האויר הסובב אותנו מלא רמשים בעלי חיים דקים מן הדקים אשר מרוב קטנם לא יראו לעיני בשר. רק אם נביט בקנה ראי אז נראם על נקלה, ויהי אך נגלתה דעתו בקהל גדולי הפראפעסארים עשו דבריו רושם גדול בעולם הרפואה, וכל החכמים החלו לענות בהענין הזה למלא אחר פאכטער לעבוד את הקרקע בתולה ככר רחב ידי״ם הזה אשר גלה פאכטער לעיניהם, ועמלם לא היה לריק, בכל פנות שפנו ראו כי המצאתו עשתה תושיה ומרפא בכנפי״ה, הקורא בטח ישאל כענין, מה ענין הבעלי חיים הקטנים הנעלמים מן העין. אצל המחלות ורפואתן בכלל, אף אני אשיבו כהלכה, אם יאבה ללכת עמדי אל אחד מבתי החולים במחלות הפצעים והנגעים, אשר משם תצא תורת הרפואה הנסי״נית לעולם, כירורגישע שפיטעלער, שם יראה המ״חק הרב וההפרש הגדול שיצא מתורת פאכטער הזאת, קודם מתן תורתו מהבתים האלה היו למות תוצאות שמונים למאה ויותר, ורק עשרים אחוז ממאה נשארו בחיים, בנוגע שבמחלות הפצעים הכתובים בספר הכריתות (אפעראציאן) ודורשים מהירות היד היה זה הסדר, אחרי עלות הכורת על החולה. ואחרי הושם שבין בפצעו ובחבורתו, החל החום והשחין להשתרר בו, הפצע היה למכה טריה ויזוב זוב כמראה אמוץ, אחרי כן נשתנה הצבע למראה ירקרק, וריח רע התאחד עמו, החום כמו כן גבר, ועמו יחד בא גם השבץ, החולה יצא מדעתו וימת.

גם לא טובים היו חללי מקלטי לידה ובתי אוסף הרופאים המלדים, היולדת באה עד משבר ותמלט צלחה. ואהרי עבור שנים או שלשה ימים בלי כל סבה צדדית הנראית לעין, פתאום חום קדחת יפול עליה דרכי אידו, ענגה הרת תוגה על פניה תשכון, לא תצעק לא תשמיע קול צוחה, לא תתאונן על כל מדוה וכאב וחיה כפשתה דועכו יכבו, מהמחלה הנקראת קדחת שאחרי ההולדה.— (Nachfieber). גם בבתי החולים במחלות הקרב והמעים נודע לכל, כי תמיד תלו גם הרופאים גם ההמון סבות ההתחלות בהצטננות, ובהתקררות, ראובן חלה במחלה פנימית כזאת, חום הקדחת יב״ר בו, כוחותיו יעזבוהו. בבטנו ירגיש מכאיבים נאמנים, ישכב על ערשו שבעת ימים, לפעמים ארבעה עשר יום, גם עשרים ושמונה ימים, החולה ימות או יקום ממשכבו, ויחי מחליו כפי מצב המחלה והמקרה, הרופא יכנה את המחלה בשם טיפהוס, ולמען יסביר פנים לנפשו ולהחולה, יתחקה על שרשי המחלה וישאל את החולה אם לא קרה לו פעם כי סמר בשרו מקור, החולה יזכור כי באמת קרה לו באיזה עת, כי יצא ההוצה אחר שת״ת חמים משקה הטהעע, ויודה להרופא כי לא החט״א המטרה, ובכן גם הרופא גם החולה יצאו ידי חובתם, כי הלא נודעת סבת המחלה, ומה לנו עוד, — גם שמעון חלה את חליו, חום קדחת יבער בקרבו. ראשו עליו יכאב, השיעול ידכאהו, ישליך ל״חה חלודה מקרבו, בצדו ירגיש כאב מדקיר, החזיון הזה נגד עינינו שמונה או תשעה ימ״ם, וסופו לעפר או לחיים, הרופא יקרא שם להמחלה הזאת קדחת הריאה (לונגענענטצינדרונג), ואהרי מרבית שאלותיו יוציא מפי החולה מענהו כי

שבץ הקור הוא . נסורה נא עתה להחולה לוי ונראהו ,
עד הנה היה בריא אולם , עתה פתאום השחפת
תתראה על רגלו האחת, וכאב חזק ירגיש שמה,
כעבור שנים או שלשה ימים השחפת תעבור מאברי
הרגל האחת ותאחוז מקומה על הרגל השנית. על
ידו הימנית או השמאלית או גם על שתיהן , בעוד ימים
אחדים תוכל השחפת להחליף את עמדתה , בכל
העת הזאת חום הקדחת תבער בו , יסבול מכאובים
עצומים בהאברים המוכים, הרופא יקרא המחלה בשם :
כאב עצבים המעפף , ואחריתו מחסור לב , והסבה
גם פה תקרא הצטננות והתקררות, האחד החל להרגיש
ביום סגריר כאב ביד או ברגל , השני יכבול תמיד
מקדחת לסירוגין , יום אחד הוא בריא אולם , ובשני
מחלתו תתקפהו , ובשאלך יד מי עשתה זאת ? מי
הביא המחלות על האנשים הסובלים ? מי זה לא
יענה כי רק יד ההצטננות עשתה זאת, ההתקררות
היא השעיר העזאזל הנושאת עון כל המחלות עליה ,
אבן איככה בשגעון תתנהג הצנה, להאחד תתן את
הטיפהוס למנה ותעצרהו שמונה ועשרים יום במטתו,
להשני תכאיב ותדאיב את הריאה , להשלישי תתן
את הקדחת על יום אחד , ותעזבהו על שני ימים
למען שוב אליו עוד ביום השלישי, לפעמים תראה
נפלאות תפוז ותכרכר מאבר אחד על משנהו ,
מארכובת הרגל האחת על השניה ומשם על הלב ,
ומדוע רק על הארכובה תקח מקומה ולא על כל הרגל ?
ואם תען כי רק על ארכובה אשר הוכחה במכאוב
תעלה ההתקררות , אך מדוע זה תעלה כמו כן על
ארכובת היד השמאלית , האם רק הארכובות הוכתו
במכאוב ? למה תשרך את דרכה לקחת עמדתה
לפעמים על הריאה , ולפעמים תפרע פרעותיה במעי
הקיבה , לפתח השאלה רובצת , למה תשוב הצנה ,
אחר אשר כבר השליכה משכנה והעזוב את קרבנה .
לבקרהו עוד הפעם , ואל השערה תקלע ולא
תחטיא את העת והרגע כעבור יום או יומים מאז
עזבה אותו , היוכל היות כי החולה הזה הוא מועד
להתקרר באותו עת ובאותו רגע תמיד אחרי עבור
שני ימים , ועתה יוכל הקורא להבין ולשפוט איככה
שגו עד הנה חכמי הרפואה בדעותיהם, וכמה רבבות
אנשים נפלו קרבן להשגיאה הזאת , ולהדעות הכוזבות
בדבר הולדת המחלות בכלל , כי אם לא ידע ולא
יבין הרופא סבת המחלה, איככה יוכל לקלוע אל
מטרת רפואתה, ומזורה בטח מוזר לו , יען לא ידע
מי הוא או בו ונגד מי לו להלחם , מי קם על החולה
לאורב בסתר , ואיככה יוכל להלצהו מן המצר ? אכן
חכם הרזים הזה פאסטער גלה פני הלוט הלוט על
אויבינו בנפש הזה , אחרי אשר הודיעה לו חכמתו

מבעלי חיים האויריים הדקים מן הדקים המסובבים
אותנו, ובתוכנו הם יושבים, כל גדולי חכמי הרפואה החלו
לשאת וליתן בהשאלה הזאת, אולי הרמש הדק הזה
אשר ימלא כל חללו של עולם והוא הוא האויר אשר
נשאף אותו אל קרבנו , אולי הרמש הזה יסב לנו
גם כל כאב ומדוה . מי הוא בעל שכל ישר , ואשר
אך לו מוח בקדקדו , לא יבין כי קרוב מאד הדבר להאמין
ומי זה לא ידע ולא יבין כי יותר נראה להחליט שהמחלות
והמרעין בישין תבאנה מבעל חי ובעל חפץ , מלהאמין
כי רק לרגלי איזה מקרה בלתי מוגבלת כמו ההצטננות
תולדנה מחלות. כאלה אשר תתחלפנה מעת אל עת
ותקלענה רגע באנה, גם אם נקח לנו המטרה הזאת
יותר נקל להבין מדוע כה תשתנינה המחלות ותתחלפנה
למיניהן , כי שינוי המחלות תלוי בשינויי הבעלי
חיים ובמיניהם הרבים , אשר לפיהם תשתנינה
ותתרבינה גם המחלות , גם נתבונן ונדע מדוע
מנהגי המחלות ומקומן רק בכה ולא באופן אחר , יען
הרמש הדק אוהב לקנן פה ולא שם , וכן מן הקדחת
לסירוגין נוכל על נקלה לתת לנו מושג נכון יען כי
בעלי החיים המסבבים המחלה הזאת קצרי ימים המה
אשר רק יום או יומים יחיו, אחר יכחדו וישאירו ביציהם
אחריהם , וכעבור יום יולדו צאצאיהם וישובו לשחת
כאבותיהם , וכן הלאה , עד אשר תגיע העת והרגע
אשר יכחדו גם הרמש גם ביציהם , כמו אם יתנו
להחולה שחק החינא , המועיל מאד לקדחת השומרת
מועדיה, וכמו כן על נקלה נוכל להפיץ תבונות אור על
מחלות שונות אשר לפי הדעות הקדומות היה קשה מאד
להולמם. והבינה הישרה לא ידעה מה ובחשכת
התהלכה , כמו איככה נוכל לקשר ולאחד עד סבת
ההצטננות את המחלות המתפשטות והמתרחבות בזמן
קצר על מדינה שלמה או גם על חלק גדול מכדור
הארץ , אשר המונים המונים יהיו כעם קרבנותיהן
לשחת ולאבדון, והמחלות כולן בכלל אחת דומה
לחברתה בכל פרטיהן ותהלוכותיהן , מלתנו אמורה
על החלי—רע ועל המגפות בכלל , האם נוכל לומר
כי כל המתים במגפה כולם הצטננו, ובאופן אשר
בכולמו נתראו סימני המחלה, מבלי כל שינוי וחלוף
מהאחת להשנית , אבן אם נניח ונקח את הבעלי
חיים האויריים לסבת המחלת ויסודן, אז יוכל היות
כי חי אחד משחית ומחבל , הוא בעצמו הוליד את
כל הפגעים רעים המשחיתים את מין האנושי וצאצאיו
נפזרו בעת קץ לכל רוח מחלקי כדור הארץ לכן המחלה
תמונה אחת לה יען כל המשחיתים אחים בני תולדה
אחת המה , ובכן נראה כי השכל הישר וההגיון
הנכון , יראנו לדעת תורת הנעלמים האלה , וכי רק
היא הסבה הראשית בכל המחלות השונות המתהלכות

בארץ. — עתה נסורה נא לראות מקרים מוכיחים מראות עין ונסיונות, אשר נקרו ויאתיו לרגלי שטת פאסטאר הזאת; אחרי אשר לקח הרעיון הזה את לבות כל הרופאים המובהקים, לא טמנו ידם בצלחת. אך החלו לחפש ולחקור את החיים הדקים במחלות שונות, ועמלם לא היה לריק, כי באמת מצאו במעי אנשים אשר מתו ממחלת הטיפהוס, גם בהיותם עוד בחיים בקיאם ובצואתם זוחלים קטנים ארוכים כמראה מקלות, ובמחלת דלקת הריאה מצאו זוחלים ממין אחר אשר מראה עגול למו, ובמחלת דלקת הגרון עוד מין אחר כמו כן בדלקת הלידה וכן בכל מחלה ומחלה מין פרא-זוטי שונה בתכונתו ובמראהו מהאחרים. — לפני שתי שנים בהתגלות החלי-רע בהערים מארכעל וטולאן נכע שמה חכם הרופאים הנודע למשגב ראבערט קאך מעיר בערלין, למען התחקות על שרשי המחלה הזאת ללמוד לדעת מהותה ואיכותה בנסיון היומי. ויגלה לעינינו כי בקיא וגללי הצואה נמצא פרא-זוטי בעל חי דמיונו כנקודת ההעמדה (קאממא) ולכן נקראת נקודת קאך על שמו, גם בשנת 1882 גלה החכם הזה פרא-זוטי ממחלת השדפון או הרזון, אשר עתה כבר היא מנויה וגמורה בסוד כל חכמי הרופאים, אכן לא על נקלה הסכימו כל הרופאים להחלטה הזאת, רבים התנגדו לדעתו ויאמרו כי הפרא-זוטי הנראה לא מוליד אך יליד המחלה הוא, וכי רק אחרי התגלות המחלה, הוא נולד בהריאה, על ההתנגדות הזאת ענה החכם הנ"ל בנסיון ברור ונראה לעין, בקחתו את קיא וליחות חולה השדפון, ויערבם בדמי בעלי חיים שונים כמו חתול כלב ושפן, וכל הבעלי חיים האלה כולם חלו במחלת השדפון, מזה הראו כולם לדעת כי הפרא-זוטים האלה לא ילידי רק מולידי המחלה המה, אכן מתנגדי השטה הזאת גם פה מצאו מקום לענות, באמרם כי יוכל היות, אשר מחלת הרזון דבקה בהבעלי חיים על ידי ההרכבה, יען כי מסכת тконь וליחות הריאה אשר הפרא-זוטי מצא שם משכנו באו אל קרבם, אכן לא הבעל חי הנמצא שם הוליד מחלתם, להמטרה הזאת נאלץ החכם קאך להוסיף עבודה על עבודתו, וימצא לו חומר * (שטאף) מקום מקלט ומושב להפרא-זוטי הזה וישימהו שם, ועד מהרה החל שם להרבות ולהפרות צאצאיו, קאך לקח מהצאצאים הנולדים ויושיבם במקום אחר, הצאצאים האלה גם פה החלו לפרות ולרבות, וגם מהדור החדש הזה לקח ויושיבם במקום חדש קרן בן שמן, אשר מצאו

*) הוא דם קרוש משור פר בהוספת עוד דברים אחרים.

שם חית ידם ויפרו וירבו עוד, ומשם שנה עוד את מקומם ויקח מבניהם אחריהם את הדור החדש, כה עשה שנה והחליף מקומותיהם וצאצאיהם; עד הגיעו לדור התשעים מהפרא-זוטי הראשון אשר יצא ממעי החולה, ואת הדור החדש האחרון הזה אשר בטח היה נקי מכל סיג וערבוב ליחת החולה אשר אבי אבותם עד תשעים דורות היה מלוכלך בו, את הנכד החדש הזה לקח וירכיבהו בדמי בעלי חיים חתולים וכלבים וכמוהם, וחיש מהר שלח רזון בנפשם, והמחלה השתררה בהם בכל תוקף עוזה כמאז מאבי זקנם הראשון. רק אז צלחה בידי החכם קאך להראות לכל כי הוא הפרא-זוטי, מוליד מחלת השדפון, ורק אז נחל את הכבוד הראוי לו. — עתה נראה נא ונדע הלא האויב נמצא ונדענו. ומה לנו עוד, נאבד אותו נשחיתנו, נעש עמו כלה, ולא נדע כל מחלה וכל רע ממנו, אכן מקור ועצמת הרע הוא, כי לא על יתוש אחד אנחנו קוראים מלחמה רק על אלפי אלפים ורבי רבבות הפרים ורבים עד מאד, אשר בעצה אחת ותחבולה כללית לא יושחתו, והסם הממית את האחד לא יוכל עשות כל רע להשני, נוסף לזה, כי בוחרים המה מקום מושבם במקומות הנסתרים מעינינו כמו הריאה והכבד ושם יעשו במחשך מעשיהם, לכן פעולתנו תשאר מעל. וחפצנו לעשות אתו כלה לא יצא עד הנה לאור. אכן חוג למוד תולדות וטבע חיי הפראזוטי הזה יתרחב ויתגבר כיום ליום בעתות האלה. וכבר הראה פעולתו להביא תועלת גדולה לנו, ובידי הרופאים תעשינה תושיה להתגבר על האויב הקטן והאיום הזה. ביחוד אם ילחום נגדנו מלחמת תנופה בעזות מצח, לא יסתר במסתרים, ויבחר עמדתו על חלק מחלקי הגוף במקום אשר תשיג ידנו לעשות שם פעולתנו, כי כבר נמצא אצלנו אמצעים שונים בדוקים ומנוסים אשר על ידם נאבדנו ונשחיתנו —

הטבע הראשי הנראה בהפרא-זוטי הזה, הוא נטיתו ואהבתו לחדור אל תוך וקרב מבנה גוינו, בעד כל חבורה מכה טריה אשר תמצא בנו, הטבע הזה נתן לכל רופאי הפצעים (כירורגען) ענין לענות בו, ולהבין סבת האסון השורר בבתי החולים. אך ושם שכין בפצע וחבורה, יען כי אז יבוא הרמש האוירי הזה לקנן בטרית בשר החולה, שם ימצא מאכלו ושם יניח את ביציו יפרה וירבה, ואז יחל הבשר החתוך להוריד רירו וזובו. ויעלה צחנה ובאשה, הריר הזה ימוץ לאט לאט אל תוכו גם את דמו, לכן תתעורר ותתגבר גם מעלת החום, עד כי לאחרונה

תעשה התבוללת והתערבות כללית והדם יהפך כולו לזוב וריר, ואז תבא גם המיתה, ולכן למען הרחיק את האסון הנורא הזה, עלינו להביט מראש על נקיון הפצע והחבורה הזאת לחתוך אותה בשכין נקי, בידים נקיות, ובחדר נקי, לקשר אותה בחותלות הרחוצות למשעי, לרחוץ ולנקות את החבורה באמצעים כאלה אשר יאבדו וישחיתו את הפרא-זוטים האלה, בכלל נחוץ לשמור על הפצע לבל יגיע אליו האויר המזיק לו, וביחוד אויר בלתי נקי, במלים אחרות להביא את החבורה במעמד אשר לא יוכל הפרא-זוטי להדבק בה מהיום והלאה, ולהשמיד ולהרוג את הנדבק מכבר, הרעיון הזה לקח את לב אחד מגדולי בריטאניע ליסטער שמו, עד כי המציא מין קשר של קימא אחד לקשר בו את החבורה למען לא ישלוט האויר בה, ועל ידו קנה לו שם עולם, והקשר יקרא עד היום על שמו, ויביא תועלת רבה וישועה ומרפא לכל חולי הפצעים, כי בכל מקום אשר דבר קשר ליסטער מגיע ימצאו החולים רפואה ומזור במספר רב ובסכום עצום מאד נגד עתות הראשונות. מהפצעים לא יזוב ריר, והחום קדחת לא נראה, החולה ישכב ינוח שקט, משמונה עד שנים עשר יום יעברו, והחולה יקום בריא אולם. — לא אאריך פה לתאר לפני הקורא את איכות הקשר החדש הזה ואת כל האמצעים אשר יעזרו על ידו לנקות האויר רק אזכיר אלה אשר על הרוב יוקחו להמטרה הזאת, והם חומץ הקארבאל, שמן יאראפארם, ומזג סולימאטא וכהנה, רק לא בהרחיצה בסמים האלה תליא מלתא, ידים לא נקיות, כלים לא נקים, ספוג לא נקי, או מעט צמר גפן לא נקי, היינו אשר לא נקי כדת, יוכלו להביא אויר רע ומזיק אל הפצע, ולכן נחוץ מאד לנקיות, לא רק מקום הפצע אך גם הידים גם הכלים והחותלות המים והספוג, גם בגדי הרופא אשר יגש ויקרב אל החבורה נחוץ להיות מנוקים כדת, וכה גם נראה לעין, כי במקומות אשר ידקדקו הרופאים היטב וישמרו את תפקידם כמצוה על הם מפי ליסטער, בבתי חולהם נראה שינוי לטוב גדול מאד, לא כן אלה אשר אך מעט נטו הצדה ולא שקדו על תקנתו לשמרה בכל פרטיה ודקדוקיה אף בענין קטן שבקטנים, אז יצאה גם אחרית לא טובה ויהי תוצאות למות כמאז ומקדם. — כל ענין בתבל יאהב כי יעשוהו כדת מעשה שלם וגמור, ולא למחצה לשליש ולרביע, אכן בענין קישורו של ליסטער הדקדוק בו הוא העיקר, ובלעדו לא יכון, וטוב שלא תקשר כלל באופן קישורו משתקשר בו ולא תדקדק למלאות כל פרטיו.

לא יחשוב הקורא את דברי לנעתרות, חפצי ומטרתי להבינו, אולי יקר מסרהו לשמוע מפי איזה רופא פצעים דברי סרה על קשר של ליסטער אשר יאמר כי לא ראה סימן טוב ממנו, ואשר למות למות, לכן ידע כי דברים כאלה ישמע רק מאלה רופאי-אליל אשר יעשו מלאכתם רמיה ולא ישמרו את תפקידם למלאות חוקי ליסטער לכל פרטיהם ודקדוקיהם, רק יאחזו במקצתם, מלאכת אבותיהם, רופאי דורות הראשונים בידיהם, ורק למען יהי למו כסות עינים, או למען השקט רוח היושר הסוער בקרבם ללכת אחר ליסטער המהולל, יבחרו למו אחד מהאמצעים אשר המציא על דבר נקיון האויר לעשותו, ודי להם להיות למו פתחון פה ששומרים הם חוקי ליסטער, ובכל זאת מתבונת המתים לא יגרע כי היא לא תצלח לפי דבריהם. אכן באמת הקולר תלוי בצואריהם ובם האשם על עשותם חצי דבר ולא דבר שלם, לא ימלאו את הקישורים שלו לכל פרטיו ודקדוקיו לכן לא יראו סימן ברכה, ולא יהי קשר של קיימא, המה יטלפו דרכם ועל ליסטער יזעפו, כי עברו נא בארצות שונות וראו שם רופאים מצוינים מובהקים המדקדקים היטב בכל פרטי ואופני קישורו והתמהו תמוה איככה הגדילו לעשות, ראו את לאנגענבעק, בילראטה, נוססבוים, מיקוליטש, סקליפאסאווסקי וכמ"הם, המה יאמרו קשר לכל אשר יאמר ליסטער קשר, והמה יבינו עד מאד את ערך פעולתו הנשגבה, ועיניהם תחזינה בבתי חוליהם כי תפליא תרופת ליסטער לעשות, תעלה ארוכה, ותביא מרפא בכנפיה, בימים מקדם בראות חובשי הפצעים בצרת חוליהם האומללים, איככה זוב טרית הפצע התדבק ויתערב בדמי העורקים, והדם כולו נהפך לריר כמו זיבת הפצע, בראותם האסון הגדול הזה אשר לא היתה לאל ידם מצוא עצה ותחבולה נכונה, אז בפה מלא ענו ואמרו, כי האיש אשר יעלה בידו למצוא עצה ותחבולה נכונה, כי הדם לא יתדבק, ולא יתהפך לריר המכה ה[illegible]ריה, יוצב לו מצבת זהב גדולה, וציון זהב מופז לזכר עולם עד אחרית הימים, את הציון הזהב הזה רכש לו בצדק עתה ליסטער החכם הנשגב, האמרים האלה יצאו מפי הפראפעסאר סקליפאווסקי באחת מדרשותיו ותורתו אשר שם לפני תלמידיו בדרשו על הקתדרא, אכן הרופאים אשר תורת התנגדות הרקבון антисептика למו רק מצות אנשים מלומדה, ורק יען לא נאה ולא יאה להם הבדל מעדת החכמים הנודעים אשר קיימו וקבלו תורת ליסטער הזאת, המה ישאו את שמה תמיד על שפתם, ולבם רחק ממנה, לא יקיימוה ולא ימלאוה בכל פרטיה ודקדוקיה, לכן יצא אצלם אחרית לא טובה, והמתים ירבו כמו רבו, אל כתות רופאים כאלה יחשבו במעט רוב רופאי הפצעים אשר בווארשא, מלבד אחדים מהם, ולא למותר לי למפר אשר שמעתי מפי החכם

המובהק מאחב"י נוססבוים פריוואטדאצענט בוניווערזי-
טעט בווארשא אשר אחד מפרחי הרופאים החירורגים,
הגיד לפניו תמהון לבו כי לא ידע ולא יבין מדוע החכם
הנזכר יכניס ראשו ורובו בענין תורת התנגדות הרקבון
(антисептика) ויקשור כתרים לקשר של ליסטער בעוד
אשר הוא לא יראה כל תועלת נמרצה וכל אחרית טוב
בעמלו, אף כי הוא כמו כן לא יט מן הדרך אשר סלל
ליסטער, אז אמר החכם נוססבוים ללכת לראות בכלל
את מנהגו ומעשהו, פעם אחת בעשותו מעשהו לעיני
החכם הנ"ל הראהו חסרונותיו ומגרעותיו, האחת כי
בכרתו הפצע לא רחץ כדת את ידיו במי חומץ הקארבאל,
והשנית כי מקום הפצע לא נקה מחלאה ושומן, גם כלי
אומנתו בעת תתו אותו אל תוך הפצע לא היה מנוקה
כדת, והקשר בעצמו היה קטן המדה מאד ולא כסה
את החבורה כולה למען הגן על האויר לבל יגע בה
לרעה, ועוד ענינים כאלה, אשר בטח אך קטנים היו
ולא נחשבו בעיני החובש ההוא למאומה, אכן גדולים
היו להחכם נוססבוים, עד כי אמר לו כי גם חסרון
אחד כזה לא יוכל להמנות ודיו לשים שמות בחבורתו,
ואף כי כולמו ביחד לרגלי קשר של ליסטער הזה,
חבישת הפצעים הגיעה בעת הזאת עד מרום קצה,
וידי הרופאים תעשינה תושיה, עתה יעלה הכורת
במקום אשר בימים מקדם לא עלה גם על דעת ודמיון
איש להרוס לצפונות כאלה, למשל לבקע הבטן למען
כרות משם בשר השחפת הפנימי, בעתות האלה הוא
ענין נקל, ובידי רופא אמן כמעט תמיד אחרית טובה
נשקפה, על כן יאמר עתה, כי לא מהשכין יומת
המת, כי אם מאי—נקיון השכין. — גם המילדים
והמילדות לכל דרכיהם ישכילו עתה, וישועות נעשו
בכל בתי הוליהם, ואם ישית הקורא לבו להבין כי
בצאת הולד מרחם אמו ישאר אחריו מכה טריה
גדולה מאד, אז יבין מדוע בעת הקדומה רבו כמו רבו
הקרחות שאחר הלידה, ואצל אחדים מהרופאים גם
בעתות האלה ירבוין, המחלה סבב המילד או המילדת
בעצמו בנגעו בידים אי—נקיות בכותלי הרחם בעת
הלידה ואחריה, אכן בכל מקום אשר המילד או המילדת
ישימו להם לחוק לבלי נגוע אל היולדת בידים, או
בכל כלי אמן טרם נקו, וירחצו אותן למשעי, במינים
המרחיקים כל התדבקות, שם לא תאונה כל רע
וקרחת הלידה לא תראה ולא תמצא. — בבית למוד
חכמת הרפואה אשר במאסקווע בחלק חולי ההולדה
Accoucherklinik החלו הפראפעסארים לשית לב
ולדקדק ביותר על שמירת החוקים המתנגדים
להרקבון, כמו הנקיות ורחיצה במינים המרחקים
התדבקות, וכפי אשר יעיד עתה הפראפעסאר
מאקיעעב לא קרה בכל העת הזאת אצלו מחלת

הקרחת שאחר ההולדה אף פעם אחת, תחת אשר
מראש ומקדם הפילה המחלה הזאת בבית החולים
הזה מספר רב ועצום, גם מחלות העור וסבותיהן
החלו בעתות האלה כמו כן לתלות בתורת הפרא—
זוטי. ולכן יראו סימן טוב ורפאות תעלה אם ירפאו
את החולים בהאמצעים המתנגדים להפרא—זוטי או
לחומר הרקב, רק במחלות הפנימיות לא יוכלו עוד
הרופאים לעשות תושיה כי הוא מקום הסמוי מן העין
כאשר אמרנו, לכן בכל עמל הרופאים לא נעשה בו
אות לטובה רק מעט, והמקצוע הזה עוד נשאר
להחכמים להתגדר בו, רק תקוה נשקפה כי בעתות
תבאנה יגיעו גם פה אל המטרה הנכונה, והתועלת
הנדרשת. —מינים אחרים מהרמשים האלה,
מטבעם ותולדתם כה ירעו וישחיתו, עד כי בבואם
פעם אחת אל גוף האדם יביאו עליו מחלתו ואחר כן
יקום ויח' ממחלתו, הנה עוד לא נקה מהמשחיתים האלה
ומרשתם, כי עוללו לו עלילות ברשע להכשיר את גופו
ולעשותו עלול אם אל אותן החליים בעצמן או גם אל חליים
רעים ונאמנים אחרים, כמו האיש אשר חלה במחלת
קרחת הריאה פעם אחת אז הוא עלול לאותה מחלה
או גם למחלת הטיפחוס. או להיפך, יש גם מיני פרא-
זוטים אחרים, אשר להיותם חרוצים מאד ובני און
וכח, יעשו זר מעשיהם כאות נפשם, וימשלו בהגוף
אשר באו בו ממשלה בלי מצרים, לכן גם לא יתנו
לא אותה מחלה בעצמה ולא גם אחרת לפעמים,
להתדבק בו עוד הפעם על פני המחלה הראשונה,
לא ראי זה כראי זה, הצד השוה שבהם שמביאים ארס
לגוף האדם ומזיקים לנו בערבם אותו בדמנו, לפי
דברנו אלה ראינו כי הפרא—זוטים האחרונים המה בני
ארסיים היותר חזקים, והיותר מסוכנים להאדם ובבואם
רק פעם אחת אל תוך גיוו, לא יעזבוהו ולא ימצא
חופשה מהם עד יורידוהו דומה, מובן הדבר כי פה
אין לנו לחפש אמצעים ותחבולות לבל תתחדש המחלה
שנית, אכן אם נציר בשכלנו אשר מצאנו עצה
ותחבולה להקטין ולרפות את כח הארס ההוא, עד
כי לא ישחית את גונו רק על עת ידועה וקצובה,
כעבור העת ההיא יאבד הארס ואיננו, אז הלא החולה
לקח ערובתו כי המחלה הזאת לא תשוב אליו עוד,
עתה עוד נשאר לי רק להוסיף כי אחדים מהארסים
האלה לא ימהרו להשחית את גונו תיכף כבואם אל
תוכו, רק תעבורנה עתות שונות טרם יחלו זר
מעשיהם, אם כן איפוא אם יצלח בידינו להביא הארס
ההוא בעצמו אל תוכנו במדה רפויה אשר רק יך
שרשיו בנו, ואחר כן יעבור ואיננו, הנה אז המחלה
הגדולה העתידה לשחת אותנו לעת קץ, בבוא עתה
העבור ואיננה, ולא תראה ולא תמצא בנו. יען כי

הארס ההוא בעצמו מצילנו מידה, ונפשינו תנצל מהמחלה וממות. על היסוד הנאמן הזה הטביע פאסטער את אדני רפואתו ממחלת פחד המים, לבאר את הרבר ביתר ביאור אתן לפני הקורא את מהות המחלה הנוראה הזאת: המחלה הזאת מעצמה לא תבא על איש רק אם נשכי כלב שוטה חתול או זאב שוטים, לעתים רחוקות יקרה כי תתהוה המחלה גם מנשיכת שור פרה וסוס אשר גם המה היו נשוכי כלב שוטה באיזה עת מקדם, יען כי גם עליהם לא תנוח המחלה מעצמה אם לא באמצעית כלב שוטה, וגם אצל האדם נראה על פי רוב ממין החולים רק נשוכי כלב, והתדבקות המחלה תהיה על זה האופן: הארס הנמצא בריר הכלב ורוק פיו בא על ידי נשיכתו אל החבורה הנעשה בשיניו בבשר האדם, ומשם יכנס ויבא אל מקורי דמיו, הדם ירוץ במרוצתו ויוביל עמו את הארס אל כל חלקי גוף האדם, איככה תבא המהלה ראשונה אל גיו הכלב עוד לא נודע על פי נסיונות נכונים, לכן עלינו לבאר זאת רק באפני טבע היותו של הפרא—זוטי, גו הכלב בכלל הוא אהוב לכל מיני הרמשים כולם, אכן כפי הנראה להשגעון עוד גם המקים והזמן גרמא, על הרוב יוכו הכלבים בשגעון בימי האביב, גם יש מחכמי הרופאים אומרים כי מחלתם זאת תסב למו התעוררות העורקים וגרוי העצבים אם לא ימלאו את תאותם לצורך המשגל, אך יחל רוח השג׳ון לנוח על הכלב, לראשונה יתראו בו אותות אי—מנוחה, חנופה יתר על המדה. פעם שוכב הוא, פתאום יקיץ, יזדעזע ויעמוד, ירוץ הנה והנה, אחר כן יבא השגעון בעצמו, ועמו הלחץ הגדול הוא הצורך לנשך לכל אשר אך יראה ויפגוש על דרכו, אם איש אם בהמה גם אבן ועץ וכדומה, נשיכתו תהי בלי כל ידיעה והבנה עצמית, ובאון וכח גדול מאד, עד כי לפעמים ישבר שיניו בפיו בנשיכתו, הנשיכה הזאת תולדתה מכאב הגרון ובית בליעתו, אשר רק על נקלה יוכל להולד אצלו, כמו מבליעת מעט רוק, ואף כי משתית מים, אף גם מדמיון וממחשבה לבלוע מה, וזאת היא עצמת הסבה אשר ינוס ויפחד מן המים, יען כי גם מראה המים יוכל להוליד בו החפץ והרצון לבלוע ואז יוכל השגעון לבוא בו, ולכן נתן להמחלה הזאת שם פחד המים; Hydrophobie ומטעם זה לא יבלע כלב שוטה גם את רירו, ותמיד יורידו מפיו, מיראה פן מבליעתו תתחדש עליו המחלה והשגעון יפול עליו לדכאהו, אחר עבור בעותי הרוח הרעה, הכלב יפול וישכב רפה כח וחלש מאד, עד אשר יתחדש עליו הרוח הרעה לבעתהו, אחר עבור עליו רוח השגעון שתים או שלש פעמים, ימות הכלב מרוב מכאוביו ומרוב רזון. —

נפלא הדבר ומועיל מאד לדעת אשר הורה הנסיון, כי ריר ודם האדם החולה במחלת פחד המים לא ידביקו המהלה הזאת על זולתו, בעת אשר ריר ודם כלב שוטה מסוכנים מאד להדביק המהלה הזאת. — אך ינשך האדם מכלב שוטה, על מקום הנשיכה תשאר הבורה טריה או לפעמים תכוסה ממעל בעור ותתראה לעין כמו תהל להתרפאות, אם כה ואם כה מעת הנשיכה עד נוח רוח השגעון עליו יעברון מארבעה עד ששה שבועות ויותר, העת הזאת תקרא עת התפשטות הארס періодъ инкубаціи. אחר כן תתחיל עת המבשרת періодъ предвѣстниковъ; אז יחל לזוב מהפצע ריר אמוץ, מראה אפר, מעלה סרחון, אם קרם הפצע עור עליו לראשונה אז העור יתעבה ויקבל מראה ארומה וחלושה, חלושת העור הזאת תתפשט ותתרחב תמיד סביבות מקום הנשיכה אחר כן כעבור ימים אחדים תחל מחלת פחד המים בעצמה, אשר מקורה בהתפלצות עורקי וגידי בית הבליעה ורהטי הנשימה, הנשימה תכבד מאד עד כי תהפך לאנחות, ביחוד תקרינה לו כאלה עת ישהו רצונו לשתית מים, או גם בהתאסף רוקו בפיו, ולכן החולים בהמחלה הזאת ירוקו תמיד, ולא יחפצו שתות מים, טרם תפול ותנוח עליהם המחלה יראו אותות אי-מנוח, כעס, ופחד, והרוח הרעה בעצמה תביא את האדם ליאוש ולשגעון גמור, לא ימצא לו מעמד, יפול מעבר אחד אל משנהו, ויעשה מעשה תעתועים, עד אשר תעבור עת שגעונו ותסור הרוח הרעה אז ישאר במנוחה נכונה, המחלה תתחדש בכל רבע או מחצית שעה, עד כי תביא את החולה לשחת ולאבדון, על הרוב ימהר המית לבוא אחר כמה מקרים בעותי שגעון, ימות או בחניקה יען כי הנשימה תכבד עליו עד מאד, בעת נוח עליו השגעון, או לאט לאט періодъ конвульсія אשר על הרוב תתארך שני ימים ושני לילות ולפעמים גם עד ששה או שבעה ימים. —

עתה כנלותי לכתוב ולתאר את מחלת פחד המים בכלל, נשוב אל אשר ההילונו, אל עבודת פאסטער ומעשהו בענין הזה, החכם הנשגב הזה, עמל ויגע הרבה על נסיונות טבעי בעלי החיים למיניהם, וימצא כי ארס שגעון הכלבים הוא שומר ומציל נפלא מהתדבקות חדשה, נבאר זאת ביתר ביאור, אם נקח למשל מעט מן ארס השגעון הזה ונחלישהו עוד על ידי שנעבירהו בגופי בעלי חיים רבים ושונים, ומן הבעל חי האחרון אשר הארס בו כבר נחלש מאד, עד כי אין בו כח לעשות מעשהו להוליד עוד מחלת פחד המים, נקח ונדביקהו לגוף חדש, אז הארס החלש הזה ישמרו ויצילו מהמחלה הזאת אם גם ינשכהו כלב שוטה גמור, ולא תתדבק עוד בו המחלה כלל. —

נסיון החכם פאסטער היה על זה האופן, מראש כלב שוטה לקח את המוח medulla oblongata ויכין את הארס ממנו לחפץ מעשהו. את הארס החזק הזה לקח, ויז ממנו מתחת לעור כלב בריא, על ידי זה הדביק המחלה בו, רק המחלה נראתה באופן חלש רב יתר מן הראשונה, השגעון הי׳ה באופן קטן יתר מאד, עד כי בכח הכלב היה גם להשאר בחיים, את הכלב הזה המית, וכמו כן לקח מראשו את המוח, ויכין ממנו את הארס, ויז ממנו אל גיו כלב בריא אחר שלישי, וממנו לרביעי, וכן הלאה, עד כי בהאחרון לא נראה כל סימן או אות שגעון, אחר כן הגיש את הבעל חי האחרון הזה לכלב שוטה גמור, למען ישכהו, ולמען יראה אם תדבק בו המחלה, ואז ראה כי נשאר בריא כמקדם, והמחלה לא שלטה בו, אז נוכח לדעת עד כמה הארס הזה בעצמו מגין ומציל, מארס שני כמוהו, אז הראה החכם הזה לפני שתי שנים לעיני כל בפאריז נסיון גדול כזה, לקח עשרים כלבים אשר הדביק במו מראש את הארס כאשר כתבנו, ועשרים אחרים מן השוק אשר לא נדבק במו ארס מימיהם, ויקבץ את כולם יחד ואל כל קהל הכלבים האלה הוסיף עוד כלב שוטה גמור אחד, הכלב השוטה עשה מעשהו וישוך את כולם עד אחד לא נעדר וכעבור שבועות אחדים נראה כי מכל אלה אשר הדביקו במו את הארס לראשונה לא נחלה אף אחד, והנשארים אשר לא נעשה למו השמירה הוכו בשגעון. — אחר הנסיון הברור הזה פאסטאר החל להדביק ארס כזה גם לאנשים, ועד העת הזאת כבר נרפאו על ידו יותר מתשע מאות איש, רק ששה אנשים לא נרפאו, יען התאחרו מבא אליו, ובעת בואם כבר עברו שבועות אחדים מעת הנשיכה, והארס כבר נתערב בדמם ונתפשט ברוב עורקיהם, לכן קצרה היתה יד ההדבקה מהושיע למו, ובאמת במקרים כאלה נחוץ למהר במהירות היותר אפשרית בעוד הארס לא יצא מפצע הנשיכה. — לדאבון לב כל מצב הענין הזה עודנו ברע הוא בעתות האלה, כי על כל כדור הארץ רק מקום אחד ימצא המביא תרופה ומזור להמחלה האיומה הזאת, הוא ע״ר פאריז ואיש המופת פאסטער ומה יעשו אלה אשר לא יוכלו להגיע שמה מרוב המרחק, או העניים אשר אין ידם משגת לנסוע לפאריז, גורל האומללים האלה אחת דתם למות, במאסקווא והארקאוו החלו ייתה לישא וליתן בדבר התיסדות בתי הולים כאלה, אצל בתי למוד חכמת הרפואה, ותקוה נשקפה כי גם ביתר הערים הגדולות יתנו לב להענין הנכבד הזה, ולא יאחרו מיסד בתי חולים כאלה אשר יביאו תרופה להולי גלילותיהם. — אשים קנצי למלין, ואקוה כי הקורא שם לבו להבין ולדעת מהות מחלת פחד המים, ועל מה הטבעה רפואת פאסטאר, תורת הפרא-זוטי, ועצמת סכנתו לאנוש אנוש, ומזה ישפוט ויבין גודל נחיצת הנקיות במלבושיו בביתו ובהאויר הסובב אותו, לנקיות לא נחוץ עושר גם איש מסכן יוכל לשמור את גופו ומלבושיו הדלים בנקיות וטהרה, אויר זך ונקי ישב בכל חלקי התבל עליו יוכל להתענג כדל כעשיר, יד ה׳ חלקה בקו לכל החי כל הנחוץ להחיים.

דאקטאר אליעזר פרענקיל

מכתמים.

א.

עֶבֶד נֶאֱמָן, כַּכֶּלֶב שׁוֹמֵר רֹאשׁ בְּעָלָיו,
לֹא יִיעַף לֹא יִגַּע לֹא יַעֲצֹר כֹּחַ
עֹשֶׂה בֶּאֱמוּנָה אֲשֶׁר נָטַל עָלָיו
וְעַל כֵּן כָּל יָמָיו עֲצָמוֹת יְפַצֵּחַ!
וְחָנֵף וְאִישׁ מִרְמָה גּוֹנֵב לֵב בְּעָלָיו,
אַךְ מָשׁוּךְ, אַךְ סָחוּב כְּחָתוּל וְשֶׁרֶץ
עַל כֵּן יַפְרִיחַ, כְּבִטְנוֹ יֵדַע שָׁלֵו
וְאוֹכֵל בְּטוּבָה מִשְּׁמַנֵּי הָאָרֶץ.

ב.

רַבִּים יִתְפַּלְּאוּ הַפְלֵא וָפֶלֶא
מַדּוּעַ לֹא הוֹצִיאוּ מַיִם מִסֶּלַע
כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה׳ בְּדַבֵּר שְׂפָתַיִם
וּלְבִלְתִּי הִכּוּהוּ בְּמַטֶּה פַּעֲמַיִם? —
מֹשֶׁה נָתַן אוֹת לִבְנֵי מֶרִי
לְבִלְתִּי יֵלְכוּ עִמּוֹ קֶרִי,
וְלָקַחַת מוּסָר מִשְׁפָּט וּמֵישָׁרִים,
כִּי אֶבֶן לֹא תֵרַךְ מֵאֹמֶר וּדְבָרִים,
וְנִסָּיוֹן הַיּוֹמִי יוֹרֵנוּ לָדַעַת,
כִּי בְּלֵב אֶבֶן זֹאת הַמִּגְרַעַת!

ש. יאנאס.

עובר לסוחר

מכלכל בתוכו משפטי הוועכסיל ושטרי מדינה השונים, הליכות הבאָר״ע ושערי המטבע״ת השונים, גם חשבון צינזען ודיסקאנטא באופן קל ופשוט,

מאת דוב אריה פרידמאן

§ 1

על שלשה דברים עולם המסחר עומד, על כסף מזומן, על סחורה ועל שטרי חוב אשר יתחייב איש פרטי לשלם ל..ולתו ונקראים וועכסיל, או אשר תתחייב הממשלה לשלם לקוני שטרותיה בזמן מן הזמנים ונקראים שטאאטספאפירע, שטאאטסאבליגאציאנען, או אשר תתחייב חברה אחת מהברות חרושת המעשה, או חברת מסלת ברזל וכיוצא בהן, לשלם לקוני שטרותיהן, ונקראים אקציען אבליגאציאנען, ויען כי שטרי החוב הם הציר היותר גדול אשר אופני המסחר יסבו עליהם, לזאת מצאנו לנכון לתת להקוראים מושג נאמן ממהות שטרי חוב השונים וערכם ותועלתם בעולם המסחר.

§ 2.

I וועכסיל *)

וועכסיל הוא כתב התחיבות אשר יתחיב איש אחד לשלם לזולתו במקום מיוחד ובזמן מיוחד, וישנם

*) זמן המצאת הוועכסיל הנמשך עוד לא נודע באר היטב לחוקרי קדמוניות. רבים יחליטו כי היהודים המציאו את הוועכסיל, כי כאשר נגרשו מצרפת תחת ממשלת פיליפ אויגוסט (1181) ותחת ממשלת פיליפ הארוך (1316), מצאו מפלט למו במדינת לאמבארדיע. ויען כי נשו כסף רב בבני הצרפתים, נתנו כתבי תעודות לסוחרי לאמבארדיע אשר ערב מערבם בצרפת לגבות בהם את כספם, או כי שלחו כתבי תעודות כאלה למכיריהם בצרפת לגבות את חובותיהם מיד הלוים. ובאופן זה נתהוה הוועכסיל, אחרים ייחסו את המצאת הוועכסיל להאיטאליאנים, והעד על זה, כי מבטאים רבים הנגעים אל נוסח הוועכסיל הם ממוצא שפת איטאליאנית. ואחרים ייחסו את הוועכסיל לזמן יותר קדום, וכן נמצא זכר הו עכסיל באחד ממכתבי הספר הרומי ציצערא:

שני מיני וועכסל: 1 אם המציג את הוועכסיל יתחיב לשלם בעצמו את הסך הנזכר בהוועכסיל נקרא וועכסיל פשוט, זאלא וועכסיל (אייגנער טראקקער וועכסיל. 2) ואם ישולם הוועכסיל באמצעות איש שלישי אשר איננו במקום אשר הוצג הוועכסיל נקרא וועכסיל נמשך, (געצאגענער וועכסל, טראטטע)

§ 3.

לפי דברינו אלה יקחו שלשה אנשים חלק בוועכסיל נמשך. הראשון המציג או המושך את הוועכסיל ונקרא אויסשטעללער, טראסאנט выставля-ющій Вексель, השני המחזיק את הוועכסיל ונקרא רעמיטענט ремитентъ, השלישי האיש אשר עליו הוצג הוועכסיל ונקרא בעצאגענער או טראסאט Векселъ принимательъ, ואחרי אשר קים ואשר הבעצאגער בחתימת ידו את. שלום הוועכסיל נקרא המקום ג"כ אקסעפטאנט Акцептантъ.

§ 4.

הטראטטא-וועכסיל יכלכל בתוכו הענינים האלה.

1 המקום אשר שם ישלם הוועכסיל.

2 הזמן אשר בו הוצג הוועכסיל והמקום אשר הוצג שם.

3 סך הכסף אשר יש לשלם (שתי פעמים, אחת בציפֿערן והשנית מפורש במלים)

4 זמן שילום הוועכסיל (טערמין, וואלוטא)

5 שם האיש אשר על האקסעפטאנט לשלם לו את הכסף או לבא כחו (ארדרע).

6 באיזה אופן קבל המציג הוועכסיל את ערך הכסף הנזכר בו מיד האיש המחזיק את הוועכסיל
אם במזומן עליו לכתוב valuta baar
או בסחורה עליו לכתוב valuta in waare

7 באיזה אופן על האקסעפטאנט לשלם את הכסף למחזיק הוועכסיל אם אחרי הודעה מיוחדת אשר יודיע המציג אל האקסעפטאנט laut Bericht
או גם בלי הודעה מיוחדת מהמציג ohne Bericht
ההודעה דרושה להיות במכתב פרטי או ע"י טעלעגראף אם הדבר נחוץ, ואז על השולח את ההודעה לכתוב את ה-עלעגראם באופן אשר לא יבינו רק השולח ואשר אליו נשלח ההודעה, ויש להכוהרים סמנים שונים לכתוב הודעות כאלה:

8 חתימת המציג את הוועכסיל מתחת הוועכסיל בעבר הימני:

9 שם האיש אשר עליו הוצג הוועכסיל ומקום מגורתו מתחת הוועכסיל מעבר השמאלי:

§ 5.

העיקר בוועכסל נמשך הוא הקיום אשר האקסעפ-טאנט מאשר ומקיים בחתימת ידו לשלם את הסך הנזכר בהוועכסיל למועד השלום. ויכתוב לרוחב הוועכסיל מעבר השמאלי אקססעפטירט או אנגענאמען, ואז מוטל עליו החוב לשלם את הוועכסיל לזמן המיועד כמו אם חתם בעצמו על הוועכסיל. ויוכל לקיים את האקסעפטאציאן על פי תנאים שונים היינו לשלם למחצה לשליש ולרביע וכדומה.

§ 6.

האיש אשר בידו הוועכסיל יוכל למסור את זכותו לאיש אחר והמסירה הזאת נקראת Indossament, Giro והאיש אשר מכר הוועכסיל נקרא Indossant Girant, וכל ההתחיבות אשר על המציג ועל האקסעפטאנט מוטלים גם על המוכר את הוועכסיל, ואם לא שלמו הם להמחזיק את הוועכסיל מחויב הוא לשלם, רק בזה יבדל האינדאססאנט מהראשונים כי אם לא עשה מחזיק את הוועכסיל פראטעסט ביום השלום אז יצא הזשיראנט הפשי מערבותו. וכן יוכל הקונה את הוועכסיל למכרהו לשני והשני לשלישי וכלם ערבים בעד שלום הוועכסיל, ואם אין עוד מקום על הוועכסיל לכתוב את הזשיראנטין אז ידבק אליו פסת נייר ויקרא Allonge, והשורה הראשונה מהזשירא תהי על הוועכסיל והיתר על הנייר הדבוק, ומעבר השני להנייר יכתב תוכן הוועכסיל בקצרה:

§ 7.

הטערמין הנזכר בהוועכסיל, יוכל להיות על אופנים שונים

1 a vista נאך זיכט, היינו לשלם את הוועכסיל תיכף אחרי ראותו אל האיש אשר עליו הוצג.

2 Uso היינו כפי מנהג המקום לשלם, ברוסלאנד הוא חמשה עשר יום אחרי האקסעפטאציאן, בצרפת שלשים יום מעת אשר הוצג הוועכסיל, בפאלען אשכנז ועסטרייך אין מקום לוועכסיל כזה.

3 בזמן מיוחד אחרי הצגת הוועכסיל למשל אחרי שני חדשים או שלשה,

4 ביום אחד לחדש פלוני, למשל ביום ב' לחדש נאוועמבער.

5 ביום השוק (מעססע), והיום לפני כלות ימי השוק הוא יום האחרון להשלום, וטערמין כזה נהוג לרוב בארצנו רוססלאנד.

6 Medio או Ultimo היינו בראשית החדש או בסוף החדש, באופן הראשון יום האחרון להשלום הוא יום החמשה עשר להחדש. ובאופן האחרון הוא יום האחרון לחדש.

§ 8.

ישנם מקומות אשר ינתן להאיש אשר עליו לשלם הוועכסיל הרחבת זמן אחרי הטערמין, בפאלען רק יום אחד אחר הטערמין ואם הוא יום חגיהם ישלם אחר החג. ברוסלאנד עשרה ימים לכל הוועכסלן מלבד אם הוועכסיל הוצג אַ וויסטא אז ינתן הרחבת זמן רק שלשה ימים, מבלי לנכות ימי החג וימי גינוסיא (גאלא טאגע), בצרפת באשכנז ובאסטרייך לא ינתן הרחבת זמן כלל; בענגלאנד הרחבת הזמן הוא שלשה ימים. בהאללאנד בעלגיען ואיטאליא רק יום אחד, ברוסלאנד וענגלאנד אם היום האחרון מהרחבת הזמן הוא יום חג או יום גנוסיא עליו לשלם יום אחד מקודם.

§ 9.

לפעמים יוצג וועכסיל נמשך בשנים או בשלשה עקסעמפלארען. הראשון נקרא פרימא: השני זעקונדא השלישי טערציא, באופן כזה יעשה על פי רוב אם שלוח הוועכסיל אל הרעמיטענט איננו בדרך בטוח כמו מעבר לים או בשעת מלחמה וכדומה, ישלחו העקזעמפלארען אל הרעמיטענט בזמנים ובדרכים שונים, ואז אף אם יאבד אחד בדרך יגיע השני אל ידו. מלבד זה הוא לתועלת גדולה גם להרעמיטענט כי יוכל בעת, אחת לשלח עקזעמפלאר אחד אל האקסעפטאציאן והשני למכור לאיש אחר (זשירירען) ובעקבזה יש תמיד הצדקה להרעמיטענט לדרוש עקזעמפ-לארען אחרים מיד המציג וכל העקזעמפלארען יכלכלו רק חוב אחד. ולכן נחוץ מאד כי העקזעמפלארען ישאו בד בבד בתכנם ובחתמתם: רק בכל אחד דרוש לכתב מה הוא, אם פרימא או זעקאנדא או טערציא, וכאשר ישלם פתשגן כתב אחד אז יאבדו האחרים את ערכם ושווים:

§ 10.

דיסקאנטא-וועכסיל נקרא אם מחזיק הוועכסיל רוצה למכרהו קודם זמן הפרעון, אז ינוכה פראצענט ידוע בעד הזמן העתיד. למשל אם יש לאחד וועכסיל אשר זמן הפרעון שלו הוא 15 פעברואר וביום

1 יאנואר דרוש לו כסף אז ימכר את הוועכסיל לאחר והקונה ינכה פראצענט ידוע בעד 45 ימים כפי אשר ישתוו ביניהם, ואופן חשבון הצינזען אבאר בזה בדרך קצרה אף למי שאינו בקי בהליכות החשבון על בוריה, וקודם כל זה אציג פה כללים אחדים הדרושים לחפץ עניננו.

§ 11.

1 ברוב ערי המסחר נחשבה השנה רק 360 יום, וכל חדש 30 יום, חוץ מענגלאנד ואמעריקא נחשבים שם השנה והחדשים כמו שהם.

2 אם נאבה לחלק מספר מה במספר 100 אז עלינו רק להציג קאממא כזה, אחרי שני מספרים מצד ימין, למשל אם נחלק הסך 56968 במספר 100 נציג קאממא אחרי שני המספרים הראשונים 569,68 ואז יהיו המספרים החתוכים חלק ממאה מהמספרים הבאים אחריהם ויהיה 569, רובל 68 קאפ.

3 המלה פראצענט באורו פער הונדערט כי סענט הוראה מאה. ואם נאמר 1 פראצענט או 1% כונתנו רובל אחד ממאה רובל, שלשה פראצענט ענינו מכל מאה רו״כ ה־והתי שלשה רו כ.

4 סימן החבור +, סימן החסור ÷, סימן הכפל ×, סימן החלוק :.

§ 12.

אם נרצה לדעת כמה הם 6% לשנה מסך 650, אז נחלק את הסך 650 במספר מאה ויעלה לנו 6,50 היינו 1 פראצענט הוא 6,50 רובל לשנה ואח״כ נכפול את הסך הזה במספר 6 ואז יעלה 39,00 היינו 39 רובל לשנה, וכן נוכל לכפול מתחלה 6 × 650 = 3900 ואח״כ לחלק את הסך במספר 100, אם הלוינו לאחד סך 650 על 6% לשנה והוא החזיק הכסף רק שלשה חדשים, אז נחלק את המספר 39 רובל במספר 4, יען כי שלשה חדשים הוא חלק רביעי משנה ויעלה לנו 9,75, אם החזיק שני חדשים נחלק במספר 6, ארבעה חדשים נחלק במספר 3, חמשה חדשים נחלק ג״כ במספר 3 ויעלה לנו 13 רובל ולסך 13 נצרף עוד חלק רביעי מהסך 13 ויעלה לנו

13
+3,25
16,25

וטעם הדבר, כי הסך 13 רובל הוא פראצענט רק בעד ארבעה חדשים וחדש החמישי הוא חלק רביעי מהארבעה, לזאת נחלק את המספר 13 בהמספר 4 ונחבר יחד ויעלה 16,25, אם החזיק ששה חדשים נחלק את המספר 39 במספר 2, שבעה חדשים נחלק ג״כ במספר 2 ואח״כ לסך היוצא חלק ששי ממנו ויעלה 22,75, שמנה חדשים נחלק במספר 2 ולסך היוצא נחבר חלק שלישי ממנו, כי שני חדשים הוא חלק שלישי מן 6 ויעלה 26.

§ 13.

אם הלוה החזיק את הכסף לימים למשל 40 יום, אז מן הדין לנו לחלק את המספר 39 במספר 360 שהוא ימי השנה ויעלה לנו צינזען בעד יום אחד $10^5/_6$ קאפ׳ ליום ואחר כך לכפול את מספר היוצא במספר 40. ויעלה $4.\ 33^1/_3$ או לעשות באופן זה $156000 = 40 \times 6 \times 650$. היינו נכפול את סך הכסף בהפראצענט ואח״כ נכפול סך היוצא בהימים ואח״כ נחלק את הסך היוצא כזה $1560,00 : 360 = 4,33^1/_3$. היינו מתחלה נחלק את סך היוצא במספר 100 כאמור למעלה. ואח״כ במ פר 360 שהם מספר הימים של כל השנה. והקורא יוכל להוכח כי החשבון עולה אחד אם נחלק תחלה במספר 360 ואח״כ נכפול במספר 40 או להפך, נכפול במספר 40 ואח״כ נחלק במספר 360, ואדרבה באופן זה יקל לנו כי לא נצטרך לחשוב בשברים.

§ 14.

אולם באמת אין אנו צריכים גם לזה ונוכל לחשב צינזען בדרך יותר קצרה. הן כפי אשר יראה הקורא מעלה עלינו לכפול את סך הכסף בהפראצענט ואח״כ לכפול את סך היוצא במספר הימים. ואז עלינו להלק את הסך היוצא במספר 100 ובמספר 360, ועתה נשאל למה לנו כזאת? הן זאת נדע כי מספר 6 עולה במספר 360, 60 פעמים בלי כל עודף וא״כ למה לנו לכפול במספר 6 ולהלק במספר 360 הלא טוב לנו לחלק מיד במספר 60 ונעשה באופן זה

$$650 \times 40 = 260,00 : 60 = 4,33^1/_3$$

היינו נכפול סך הכסף במספר הימים 40. ונחלק את סך היוצא במספר 100 היינו כי נחתוך שני ציפפערן ונציג קאממא ואח״כ נחלק במספר 60, הנקרא מחלק הראש (גענעראל דיוויזאר). אם היה 5% נחלק את מספר במספר 72, כי 5 עולה במספר 360=72 פעמים בלי עודף, ולהקל על הקורא נציג פה טאבעללע קטנה לדעת את הגענעראל-דיוויזאר מכל צינזפוס.

גענעראל-דיוויזאר מכל צינזפוס·

2%	= 180	9%	= 40	7%	= 60 + $^1/_6$
3%	= 120	10%	= 36	11%	= 36 + $^1/_{10}$
4%	= 90	12%	= 30	13%	= 30 + $^1/_{12}$
$4^1/_2$%	= 80	15%	= 24	14%	= 24 ÷ $^1/_{15}$
5%	= 72	18%	= 20	$6^1/_2$%	= 60 + $^1/_{12}$
6%	= 60	20%	= 18	$6^1/_4$%	= 60 + $^1/_{24}$
8%	= 45	24%	= 15	$7^1/_2$%	= 45 ÷ $^1/_{16}$
				$8^3/_4$%	= 40 ÷ $^1/_{36}$

§ 15.

אם נרצה לדעת 7% פראצענט, אז נחלק במספר 60 ואח"כ נחבר אל מספר היוצא עוד חלק ששי ממנו, כי 1 פראצענט הוא חלק ששי מן 6%, אם נרצה לדעת $6^1/_2$% אז נחלק ג"כ במספר 60 ואח"כ נחבר אל מספר היוצא חלק שנים עשר ממנו כי $^1/_2$% הוא חלק שנים עשר ממספר ששה, $8^1/_4$%, נחלק במספר 45 ונחבר אל הסך היוצא עוד $^1/_{32}$ כי $^1/_4$% הוא חלק $^1/_{32}$ משמנה פראצענט, באופן כזה נוכל לחשב כל עניני הפר' גם עם שברים.

§ 16.

עתה נראה להקורא כי באופן קצר נוכל לחשב וועכסלען אחדים ביחד בנקל מאד. למשל, אחד רוצה למכור לי חמשה וועכסלען ביום 1 יאנואר, על 9%·

1	וועכסל	600	זמן פרעונו	ביום	1	לחדש פעבריאר	ויש לו עוד	30	טאגע
1	"	500	"	"	20	"	"	50	"
1	"	400	"	"	15	מארץ	"	75	"
1	"	750	"	"	19	"	"	79	"
1	"	250	"	"	10	אפריל	"	100	"

אז נחשב באופן זה

$600 \times 30 = 18000$
$500 \times 50 = 25000$
$400 \times 75 = 30000$
$750 \times 79 = 59250$
$250 \times 100 = 25000$

$1572,50 : 40 = 39,30$

ואז יעלה הפראצענט מכל הוועכסלען קאפ' 30 . 39 רובל.

§ 17.

הוועכסעלין הם ככל הסחורות, יש להם קצב ומחיר, ומחירם תלוי ברבוי הסחורה הזאת או במעוטו. וכן אם יש דורשים רבים אחרי הוועכסעל בהבערזע אז יעלה מחירם. ולהיפך ירד מחירם, מחיר הוועכסעל נקרא קורז, והערכת הקורז נקרא נאטירען מודיעי הקורז הם הסרסרים המושבעים הנקראים אגענטין או מאקלערם היושבים בהבערזע, והרשימה המכלכלת הערכת הקורוען נקרא קורזצעטטעל, Cedulach gieldowych ומחיר הוועכסעל יחשב בשני אופנים, 1 ברוב ארצות איירופא הוואלוטא הנכרית היא הקימת והוואלוטא המקומית היא המשתנית, למשל בווארשויא יקצב היום מחיר בעד 100 מארק בער'ונית 50 רובל ומחר יקצב המחיר 49,90, וא"כ הסך 100 מארק לא ישתנה לעולם רק סך הרו"כ ישתנה בכל יום על הבערזע. 2 בארצות רוסלאנד ענגלאנד ואמעריקא יחשב להיפך האוואלוטא המקומית היא הקימת והוואלוטא הנכרית היא המשתנית, למשל בפעטערבורג יחשב המחיר בעד רו"כ אחד כמה מארק ינתן או כמה פ'ארין עסטרייכי: מובן מאליו כי אם נחשב הקורז באופן הראשון אז כאשר יעלה

הקורז יעלה גם מחיר הוועכסעל וכל אשר ירד הקורז ירד מחיר הוועכסעל, ובאופן השני הוא להיפך כל אשר יעלה הקורז ירד מחיר הוועכסעל וכל אשר ירד הקורז יעלה מחיר הוועכסעל.

בכל קורזצעטטעל נמצא שתי מחלקות האחת להוואלוטא הקימת ואחת להמשתנית.

§ 18.

גם הערכת המחיר איננה שוה בכל הבערזין, וגם בבערזע אחת לא י͏רך המחיר בשוה על כל ערי המסחר, למשל בווארשויא יערך מחיר וואלוטא הבערלינית בעד שני ימים, היינו בעד 100 מארק ינתן כך וכך אם זמן פרעון הטראטטע לא יארך יותר משני ימים, ונקרא טערמין הקצר, ולכן אם קניתי היום טראטטא על בערלין אשר זמן הפרעון הוא אחר שנים או שלשה חדשים אז ינוכה פראצענט בעד הזמן ההוא, וואלוטא הלאנדאנית יערך בפה בעד שלשה חדשים, היינו בעד 1 £ ינתן כך וכך אם זמן פרעון הטראטטא יהי לשלשה חדשים, ונקרא טערמין הארוך, ולכן אם קניתי טראטטע על לאנדאן אשר זמן הפרעון יהי אחרי חודש ימים אז יחשב עוד פראצענט אל מחיר הקורז. גם חשבון הפראצענט איננו שוה לכל המקומות, כי זה תלוי במדרגת הצינזפוס השוררת במקום ההוא אשר שם ישולם הוועכסיל, למשל בבערלין הודיעה הבאנק של הממשלה או הנאציאנאל-באנק כי הציגה את הצינזפוס על 4% לזאת אם קניתי בפה ווארשויא טראטטע על בערלין או על שארי ערי אשכנז, אז ינוכה 4% דיסקאנטא, וכן אם הוועכסיל הוצג על ווארשויא במארקען, יחשב כפי הצינזפוס אשר בבערלין, בלאנדאן ובפאריז תודיע תמיד הנאציאנאלבאנק את מדרגת הצינזפוס.

§ 19.

מלבד הקורז המצוי על כסף בערלין אשר בארתי למעלה, ישורר עוד קורז אחר בין הבאנקייער ונקרא קורז בפראצענט, היינו מתחלה יהפכו המארקען אל רובל כפי ערכם ושוים האמיתי 1 מארק 30 קאפ' ואח"כ יחשב אל הסך היוצא כך וכך פראצענט. והנני להראות לפני הקורא בזה את שני דרכי החשבון האלה, למשל היום קניתי טראטטע על בערלין 1500 מארק לשלם נאך זיכט, והקורז היה 51, היינו בעד 100 מארק ינתן 51 רו"כ, או במלים אחרות הקורז בפראצענט היה 70 אז נחשב באופנים האלה.

1500	1500
51×	30×
1500	45000
7500	170 ×
765,00	31500
	450
	765,00

באופן 1 כפלתי בקורז 51 את סך הכסף ואח"כ חתכתי שני ציפערן מצד הימין, היינו חלקתי את הסך היוצא במספר 100 כי הקורז 51 הוא בעד 100 מארק, ובאופן 2 כפלתי במספר 30 את סך הכסף כי המארק הוא 30 קאפ' ונעשה מן 1500 מארק 450 רובל, ואל הסך הזה נתוסף עוד 70%, לזאת כפלתי את הנ"ך 450 במספר 170, וכן נוכל לכפל את הסך 450 רק במספר 70 ויוצא לך 315 רובל ואחר כן לחבר

315
450 +
765

אם נאבה לדעת מהקורז הפשוט את הקורז בפראצענט אז נעשה באופן זה $51 : 30 = 170$, היינו עלינו לחלק תמיד את הקורז במספר 30 שהוא ערך המארק האמיתי והיתר הוא פראצענט.

§ 20.

הקורזצעטטיל של הבערזע הווארשאווית

Cedula urzędowa giełdy Warszawskiej d. 10 Maja 1886.

Weksle וועכסעל	z terminami טערמין	Za בעד	Dyskonto Bankowe מדרגת הדיסקאנט	Dopełnione tranzakcye השתוות המחיר	żądają דורשים	Płacą משלמים
Berlin Hamburg	długim					
Wrocław. Gdańsk. i t. d	krótkim	2 d. 100 m	3%	50, $12\frac{1}{2}$-10,-$07\frac{1}{2}$,-$02\frac{1}{2}$	50,15	50
London	długim	3 m. 1 £.	3%		$10,16\frac{1}{2}$	
	krótkim					
Paris	długim	10 d. 100 fr.	3%		40,60	
	krótkim					
Wiedeń	długim	8 d. 100 fl.	4%		80,75	
	krótkim					
Petersburg	długim	3 m: 100 Rs.	5%		—	

באור והערות להקורזצעטטעל בווארשויא .

1 בהקורזצעטטיל ימצא שלש מחלקות , (רובריקען), בהמחלקה הראשונה מצד הימין נכתבה המלה placą ובאורה „משלמים" , היינו ישנם קונים המשלמים מחיר כך וכך בעד וועכסיל של עיר פלונית, אך אינם נמצאים מוכרים אשר יאבו למכרם במחיר זה, בהמחלקה השנית כתוב żądają ובאורו „דורשים" היינו המוכרים דורשים מחיר כך וכך בעד וועכסיל אך לא נמצאו קונים אשר יאבו לשלם המחיר הזה, ובמחלקה השלישית כתוב dopelnione tranzakcye ובאורו המחיר הממוצע אשר השתוו המוכרים והקונים .

2 עלית וירידת הקורז יוכל להשתנות במספר $2\frac{1}{2}$ קאפ' לא בפחות , וכן עלית וירידת הקורז בפראצענט יוכל להשתנות במספר $\frac{1}{12}\%$ לא בפחות .

3 הקורזצעטטיל הווארשאווי יציג לכל קורז שני טערמינען הארוך והקצר אף על פי שלעיקר הדבר אין הבדל ביניהם , כי הארוך והקצר שניהם שוים, על בערלין רק שני ימים, על לאנדאן ופעטערסבורג שלשה חדשים, על פאריז עשרה ימים, על וו ען שמנה ימים .

4 קנית הוועכסעל ומכירתם יעשה על ידי הסרסרים (מאקלער) הנועדים לזה , והם יכתבו הטראנזאקצ אנען של כל יום ויום, וחברי הועד של הבערזע יציאו את הקורזצעטטיל , המאקלער יקבל שכר סרסרות $\frac{1}{2}‰$ הנקרא קורטאזש . Courtrage

5 הקורז יקצב מחיר וועכסעל של הערים האחרות בעד סך 100 , היינו 100 מארק 100 פראנק , הוץ על לאנדאן יקצב מחיר בעד Ł 1 (הוא פפונד שטערלינג , 1 Ł הוא 20 שיללינג 1 שילינג 12 פענס).

§ 21.

הקורזצעטטעל של הבערזע הפעטערבורגית :

וועכסיל	טערמין	בעד	קורז		מדרגת הדיסקאנט
לאנדאן	3 מאנאט	1 רו"כ	$23\frac{13}{32}$, $\frac{1}{2}$ $\frac{7}{16}$	פענס	3%
אמשטרדם	"	"	$118\frac{3}{8}$, $\frac{3}{4}$ $\frac{1}{2}$	סענטיסים	$3\frac{1}{2}$
האמבורג	"	"	$199\frac{1}{2}$ $\frac{3}{4}$ $\frac{1}{2}$	פפעניג	4%
פאריז	"	"	$246\frac{1}{4}$, $\frac{3}{4}$, $\frac{1}{2}$	סענטיסים	3%
בעלגיען	"	"	$248\frac{1}{4}$ $\frac{3}{8}$	סענטים	$3\frac{1}{2}\%$
בערלין	"	"	—		—
וויען	"	100 רו"כ	—		—

כבר אמרנו למעלה כי בפעטערבורג יחשב הקורז להיפך מכאשר בווארשויא, כי שם הוואלוטא המקומית היא הקימת והוואלוטא הנכרית היא המשתנית, היינו הקורז יקצב מחיר לרו״כ אחד או למאה רו״כ כמה מארק או כמה פראנק ינתן, אם זמן פרעון הוועכסיל יהיה לשלשה חדשים, ובאמנם דרך חשבון הקורז באופן זה כבד יותר, למשל אם נרצה לקנות בפעטערבורג 600 מארק על בערלין והקורז עומד 199, היינו בעד רו״כ ינתן 1 מארק 99 פפעניגע, אז עלינו לעשות מהמארקין פפעניגע ואח״כ עלינו לחלק את הסך הזה בהקורז 199

$$60000 : 199 = 301\ ,\ 50^3/_4$$

אם נרצה לקנות בפעטערבורג ‎Ł 65 s 15 8 d.‎, היינו 65 שטערלינג 15 שילינג (1 פ׳ שטערלינג הוא 20 שיללינג) 8 פענס (1 שיללינג 12 פענס והאות d מורה denar שהוא פענס) והקורז עומד 23 היינו בעד 1 רובל נותנים 23 פענס, אז עלינו לעשות מתחלה מהפ׳ שטערלינג ומהשיללינג כלו פענס, ואחר כן לחלק את הסך הזה בהקורז שהוא 23

```
 65
 20×
─────
1300
  15+
─────
1315
  12×
─────
15788 : 23 = 686, 43½.
```

כל זה הוא אם הוועכסיל הוא על שלשה חדשים, אולם אם הוועכסיל היה לפחות משלשה הדשים אז עלינו לחשב אל סך הכסף עוד 3% לשנה בעד הזמן הנחסר, ואם היא יתר על שלשה חדשים עלינו לנכות 3% לשנה מסך הוועכסיל בעד הזמן העודף.

§ 22.

הערות להקורזצעטטיל הפעטערבורגי.

1 הדיסקאנטא בפעטערבורג יחשב כפי מדרגת הצינספוס השוררת במקום אשר שם ישולם הוועכסיל.

2 הקורז ירשם בהקורז צעטטיל לפעמים בציפער אחד ולפעמים יותר מאחד. אם נמצא רק ציפער אחד יורה כי ביום זה שלמו מחיר הוועכסעל כפי אשר נדרש, אם נמצאים שני ציפערן יורה הציפער הראשון על המחיר היותר גדול והציפער השני על המחיר היותר קטן. אם נמצאים ציפערין אחדים. אז השני ציפערין הראשונים יורו על המחיר היותר גדול והציפער השלישי והבאים אחריו יורה הקורז אשר בו נעשה טראנזאקציאנען.

3 ההבדל בין עלית וירידת הקורז בהבערזע הפעטערבורגית על וועכסל לאנדאן, הוא. לא פחות מן $^1/_{32}$ פענס, על האמבורג פאריז בערלין ובעלגיען $^1/_8$ מהמטבע היותר קטנה שם. על אמשטרדם $^1/_4$ סענט.

4 כפי רשימת הקורז בפעטערבורג כן ירשם בכל ערי המסחר אשר בארץ רוסלאנד וביחוד בשתי הערים הנודעות בעולם המסחר אדעססא וריגא. רשימת הקורז בריגא הוא כמו בפעטערבורג אין נגרע דבר. במאסקוי ירשם הקורז כמו בפעטערבורג רק על ארבע הערים לאנדאן אמשטרדם האמבורג פאריז. באדעססא הוא ג״כ כמו בפעטערבורג. רק הקורז על לאנדאן יקצב המחיר כמו בווארשויא. היינו בעד 1 פ׳ שטערלינג ינתן כך וכך, לשלשה חדשים.

§ 23.

הקורזצעטטיל הבערליני

נאטיץ	טערמין	בעד	וועכסעל
168, 25 b	8 טאגע	100 fl. פלארין	אמשטרדם
167, 45 b	2 מאנאטע	〃	〃
80, 60 b	8 טאגע	100 fr. פראנק	בריססעל אונד אנטווערפען
80, 20 b	2 mon. מאנאט	〃	〃
112, 25 G	10 טאגע	100 kr. קראנען	שקאנדינאווישע פלעטצע (שוועדען נארוועגען)
112, 15 B. b	〃	〃	קאפענהאגען
20, 345 b	8 טאגע	1 Ł. שטערלינג	לאנדאן
20, 23 b	3 מאנאט	〃	〃
80, 70 B. b	8 טאגע	100 fr. פראנק	פאריז
80, 30 b	2 מאנאט	〃	〃
168, 20 b	8 טאגע	100 fl. öw.	וויען, עסטרייכעשע פלעטצע
127, 28 b	2 מאנאט	〃	
80, 70 b	10 טאגע	100 fr.	שווייצער פלעטצע
80, 75 b	〃	100 Łire לירע	איטאליענישע פלעטצע
80, 25 b	2 מאנאט	〃	
195, 60 b	3 וואכען	100 rub. רו"ב	פעטערסבורג
193, 75 b	3 מ: נאט	〃	〃
196, 50 b	8 טאגע	〃	ווארשא

בבערלין הוואלוטא הנכרית היא הקימת והוואלוטא המקומית היא המשתנית . והוואלוטא הקימת היא תמיד 100 הוץ הוואלוטא של כסף לאנדאן היא 1 Ł . גם יקצב הקורז שם מחיר להטערמין הארוך לבד ולהטערמין הקצר לבד, חוץ על ארצות שוועדען נארוועגען דענעמארק ושווייץ ווארשויא אשר הטערמין הארוך והקצר אחד הם, הטערמין הקצר הוא 8 יום הוץ על איטאליען הוא 10 ימים, על פעטערסבורג שלשה שבועות .

הקורז אשר תקצב הבערזע הבערלינית היא אחד לכל הבאנקפלעצע אשר בארצות אשכנז היינו בכל עיר אשר ימצא שם ענף מהבאנק של הממשלה .

והנה בהקורזצעטטיל ההאמבורגי נמצא שלש מחלקות להקורז באחת כתובה Brief בריף , היינו המוכרים דרשו מחיר הזה, ובהשנית כתובה , געלד Geld . היינו הקונים רצו לשלם מחיר כזה. ובהשלישית כתובה המלה בעצאהלט Bezahlt היינו למחיר כזה נשתוו המוכרים והקונים . ובהקורז צעטטיל הבערליני ישנה רק מחלקה אחת, רק בצד הקורז של כל אחד רשומים האותיות b , או G או B ולפעמים b, B האות .b מורה בעצאהלט , היינו המחיר הזה נחלט ונגמר בהבערזע , האות .G געלד מורה כי המוכרים דרשו המחיר הזה והקונים לא רצו לשלם , האותיות B b, מורה כי המחיר אשר דרשו המוכרים נגמר ונעשה הטראנזאקציאנען .

והנה אם נרצה לדעת מהקורז הבערליני את הקורז הווארשאווי שלנו , למשל הקורז נרשם בהקורזצעטטיל הבערליני 198 , היינו בעד 100 רוביל ינתן שם בבערלין 198 מארק , ואנחנו נרצה לדעת כמה עולה מחיר 100 מארק בכסף שלנו . אז עלינו לעשות באופן הזה .

$$100 \times 100 = 10000 : 198 = 50{,}50^1/_2$$

היינו מתחלה נכפל את הוואלוטא הקימת אשר בבערלין בוואלוטא הקימת אשר בווארשא ואחר כן נחלק את הסך היוצא בהקורז 198 , באופן זה נוכל לחשב את הקורזין אשר בכל ערי המסחר , למשל בהקורז צעטטיל בוויען נרשם הקורז על ווארשא או על פעטערסבורג 119 היינו בעד 100 רו"כ ינתן 119 פלארין אז נחשב ג"כ באופן זה ,

$$100 \times 100 = 10000 \div 119 = 84\ 06{,}7.$$

היינו בעד 100 גולדין עסטרייך עלינו לשלם בפה ווארשא 84 רו"ב 6 קאפ' וגם $^7/_{10}$ קאפ' .

§ 24.

II שטרי מדינה

שטרי המדינה נחלקים לשני מינים, 1 אבליגאציענן, המה כתבי חוב אשר הוציאה הממשלה או חברה אחת בעקב הלואה אשר עשו, ובהם יתחיבו לשלם הקרן עם פראצענט קצוב באופנים שונים, אל ידי מחזיקי השטרות האלה. 2 אקציען, והמה כתבי שותפות אשר השתתפה חברה אחת בענין מסחר או חרושת המעשה, כגון לבנות בית מלאכה גדול, או לסול מסלת ברזל וכיוצא בזה, וכל אחד מהשותפים יקנו סך ידוע מהאקציען האלה, ואם פעלם יביא פרי אז יקח כל אחד ממחזיקי האקציען חלק מהריוח בערך מספר האקציען אשר בידו, והריוח הזה נקרא דיווידענדע.

§ 25.

האבליגאציאנען יבדלו בזה מוועכסלען, כי האבליגאציאנען יוצגו לזמן ארוך מאד על ששים או מאה שנה ולפעמים עד עולם, כי ישנם מיני אבליגאציען אשר לא יגאלו לעולם ורק הכנסה תמידית להם פראצענט ידוע והם נקראים רענטען, גם החוב אשר נעשה מהממשלה או מאיזה חברה לא הוצג בסך א"ד כי אם סך החוב נחלק לסכומים קטנים למען יוכל כל אחד לקחת חלק בקנית האבליגאציאנען ולהרויח את הפראצענט אשר יביאו, הפראצענט ישולם על שני אופנים, 1 על ידי קופאנס, היינו קונה האבליגאציאן ישיג עוד כתב תעודה ממוציאי האבליגאציאנען אשר בו רשום הפראצענט מכל חצי שנה, ובבוא זמן שלום הפראצענט יחתוך מכתב התעודה חלק קטן אחד אשר בו רשום סך הפראצענט מהזמן הזה ויקרא קופאן, והוא עובר לסוחר כמטבעות כסף. 2 בכל עת אשר יגיע זמן שלום הפראצענט, על מחזיק האבליגאציאן לבוא אל המקום הנועד אשר שם ישלם הפראצענט ושם ישיג את סך הפראצענט ועל האבליגאציע יוצג חותם, לאות כי הפראצענט שולם עד עתה, גם שלום הקרן הוא באופנים שונים, I על ידי משיכה בגורלות, למשל אם הממשלה הוציאה אבליגאציאנען על סך 1 מילליאן רובל ותתחייב לשלם 5% לשנה צינזען, 2% לשנה לשלום הקרן, סך הכל 7% והיא 35000 רובל להצי שנה היינו 25000 רובל ריבית וסך 10000 לשלום הקרן, אז ימשכו הנוממערין של האבליגאציאנען בגורלות וכל אבליגאציאן אשר זכתה בגורל יקבל מחזיק האבליגאציאן את מחירה ממקום הנועד לזה, ואם האבליגאציאן הוא למשל על 100 רו"כ ישלם בכל חצי שנה בעד 100 אבליגאציאנען, II על ידי קנית כך אבליגאציען מצד הממשלה על הבערזע, היינו הממשלה בעצמה תקנה בכל עת וזמן סך ידוע מהאבליגאציאנען האלה, מובן מאליו כי תקנה רק בזמן אשר מחירם ירד מסך הנאמענאלני היינו מסך הרשום בהאבליגאציאן, למען תוכל להרויח בזה. III על ידי חליפין באבליגאציאנען אחרים, היינו אם אחרי כלות זמן האבליגאציאנען נשארו עוד סכום מה אשר לא קנתה הממשלה מידי בעליהם והיא צריכה להלואה חדשה אז תקח את הישנים מידי הבעלים ותתן להם חדשים.

§ 26.

הממשלה תעשה הלואותיה בשני אופנים, 1 ע"י סובסקריפציאן, היינו הממשלה תודיע ע"י מכה"ע כי יש בדעתה להוציא אבליגאציאנען על סך ידוע ועל זמן פלוני ומחיר כל אבליגאציאן יהי כך וכך ומדרגת הפראצענט כך וכך, וכל הרוצה ליטול חלק בהלואה הזאת יבוא ויכתב ידו בבית אוצר הממשלה כמה אבליגאציאנען הוא רוצה לקנות ושלום הכסף מחיר האבליגאציאנען הוא לפעמים גם למחצה לשליש ולרביע. 2 ע"י זובמיסיאן, היינו הממשלה תעשה הלואותיה באמצעות הבאנקייער הגדולים אשר במדינה או מהו"ל אשר יקבלו על עצמם למכור את האבליגאציאן במשך זמן ידוע וישיגו בעד זה פראצענט ידוע קאממיסיאן.

§ 27.

ההלואות תשאנה עליהן שמות שונים, אם על שם מספר הוצאותיהן, כמו ההלואה הראשונה הלואה השניה, או על שם השנה כמו ההלואה משנת 1864, או על שם מדרגת הפראצענט 4% אנלייהע 5% אנלייהע, או על שם הבאנקייער אשר על ידו יצאו האבליגאציאנען, כמו הלואת שטיגליץ הלואת ראטהשילד.

§ 28.

הפרעמיען יתר שאת להם על כל האבליגאציאנען כי מלבד אשר יש להם פראצענט ידוע, ישלם כאשר יצאו במשיכת הגורל מחיר יותר נעלה מהסך הרשום בהפרעמיע, ועוד יוכלו לזכות בגורל סכומים גדולים, למשל הפרעמיע הרוסית משנת 1864. כל פרעמיע היא על 100 רו"ב ומביאה 5% לשנה, פרעמיע אשר תצא במשיכת הגורל ישלם מחירה עתה

125 רו"כ וגם יש להפרעמיען האלה זכיה בגורלות באופן זה.

זכיה אחת על סך		200000
" " "		75000
" " "		40000
" " "		25000
שלש זכיות כל אחת	10000	30000
חמש " "	8000	40000
שמנה " "	5000	50000
עשרים " "	1000	20000
260 " "	500	130000
		600000 רו'

בגלל זה יע"ה מחיר הפרעמיען מעלה יותר מכל האבליגאציאן, וכן היא גם הפרעמיע משנת 1866, ושלום מחיר הפרעמיען היא ג"כ ע"י משיכה בגורל ובעקב זה יוכל מחזיק הפרעמיע לבוא לפעמים לידי הפסד כי מחיר הפרעמיע על הבערזע עומד עתה לערך 45—230 ואם תצא במשיכת הגורל לא יקבל בעל הפרעמיע כי אם 125. אכן גם לזה יש תחבולה כי כל מחזיק פרעמיע יוכל להבטיח (אססעקורירען) אותה באיזה קאנטאר אשר אם תצא במשיכת הגורל יתחיב בעל הקאנטאר לשלם לו כפי הקורז השורר בעת הזאת על הבערזע.

§ 29.

טאבעללע לשטרי ממשלת רוססלאנד

שם ההלואה	סך ההלואה במילליאנען	ערך כל אבליגאציאן	זמן פריעת הקופאנס
ההלואה ההאלאנדית הראשונה משנת 1798 בת 5%	fl. 88, 3	fl. 1000	דעצעמב' 31
" " השניה " 1828 " 5%	" 18,	fl. 1000	—*
" " השלישית " 1829 " 5%	" 24	1000	—
" " ואנגלית " 1864 " 5%	" 70	Ł. 100 / fl. 1000	$1/4$ $1/10$
" " " " 1866 " 5%	" 70	כהנ"ל	$1/4$ $1/10$
ההלואת חו"ל משנת 1877 " 5%	m, 307, 5	m. 400 / fr. 500	$1/1$ $1/7$
ההלואה בלי זמן משנת 1820 " 5%	rub. 40	—	$1/13$ מארץ $1/13$ זעפט'
" " " 1822 " 5%	" 43	—	$1/13$ מארץ $1/13$ זעפטעמ'
" " " 1831—32 " 5%	" 20	—	—
הלואת שטיגליץ משנת 1854 " 5%	" 50	500, 1000, 2000, 3000, 4000, 50000	$1/13$ אפריל $1/13$ אקטאב'
" " " 1855 " 5%	" 50	500	כהנ"ל
" " " 1862 " 5%	Ł. 15	Ł. 50, 100, 500, 1000	$1/5$ $1/11$
הלואה על 4½% " 1849	" 5, 5	Ł. 100, 500, 1000	$1/1$ $1/7$
" 4½% " 1860	" 6, 5	כהנ"ל	$1/7$ $1/12$
" 4% " 1840	rub. 25	rub. 500	$1/5$ $1/11$
" 4% " 1842	" 8	" 500	$1/13$ פעברואר
" 4% " 1843	" 8	" 500	$1/13$ אויגוסט

*) אלה אשר לא נרשם אצלם זמן פריעת הקופאנס כבר ספו תמו ואינם עוד.

שם ההלואה	סך ההלואה במילליאנען	ערך כל אבליגאציאן	זמן פריעת הקופאנס
הלואה על 4% משנת 1844	״ 12	״ 500	—
״ 4% ״ 1847	״ 4	״ 500	אפריל 1/13 אקטאב׳ 1/13
״ 3% ״ 1859	Ł. 7	Ł. 100, 1000	1/5 1/11
ההלואה בפנים המדינה 6% משנת 1817	rub. 94 1/2	500	יאנואר 15/28 יולי 15/28
הלואה בהכנסה תמידית (רענטע) 6% משנת 1883	״ 50	125, 500, 1000	יוני 1/13 דעצעמב׳ 1/13
הלואה על 4% משנת 1859	—	250, 500, 1000, 10000, 100000	מאי 1/13 נאוועמב׳ 1/13
תעודת מקנה קרקעות מבעלי האחוזות מש׳ 1861 5%	—	מסך 300 ומעלה	
תעודת הבאנק של הממשלה משנת 1872 5 1/2%	—		פעברואר 1/13 זעפ׳ מאי נאוועמב׳
בילעטין 5% מהבאנק של הממשלה משנת 1859			מאי 1/13 נאוועמב׳ ״
סעריע 1	rub. 277,8	100, 150, 1000,	מארץ ״
״ ״ ״ ״ 1863 ס׳ 2	״ 100	5000, 10000, 25000	זעפטעמ׳ ״
״ ״ ״ ״ 1869 ס׳ 3	״ 15		מאי ״ נאוועמב׳ ״
״ ״ ״ ״ 1876 ס׳ 4	״ 100	100, 500, 1000 5000	מאי 10/22 נאוועמ׳ ״
״ ״ ״ ״ 1881 ס׳ 5	״ 100		אפריל 1/13 אקטאבער ״
הלואה המזרחית 5% משנת 1877	״ 200	50, 100, 1000	יוני ״ דעצעמב׳ ״
״ ״ 1878	״ 300	100, 1000	יאנואר 2/14 יוני ״
״ ״ 1879	״ 300	100, 1000	מאי 2/13 נאוועמב׳ ״
בילעטין של הבאנק במטבעות מתכת משנת 1860 5 סעריען	״ 60	300	סעפטעמ׳ ״ פעברואר ״
פרעמיען משנת 1864 5%	״ 100	100	יאנואר 2/14 יולי 1/13
״ ״ 1866 5%	״ 100	100	מארץ ״ סעפט׳ ״

לוח לשטרי ממשלת רוסס-פאלען

שם ההלואה	כך ההלואה במילליאנען	ערך כל אבליגאציאן	זמן פריעת הקופאנס
אבליגאציאן 5% של אוצר ממשלת פאלען			
סעריע 1 משנת 1834	fl. p. 10	fl. p. 1000 Rub. 150	
〃 〃 〃 〃			
סעריע 2 משנת 1838	〃 35	〃	
〃 〃 〃 〃			
סעריע 3 משנת 1841	〃 60	〃	
ליקווידאציאנס-בריפע (ליכטי ליקווידיציני) 4%			
משנת 1864	—	100, 250, 500, 1000	$^1/_3$ $^1/_9$
כתבי עבוט (פפאנד בריפע) ליסטי זאסטאוחני 5%			
של ממשלת פאלען			—
ההוצאה הראשונה סעריע 1 משנת 1825	—	—	—
〃 השניה 〃 〃 1838	—	—	—
〃 השלישית 〃 〃 1853	—	—	—
〃 השלישית 〃 2 〃 1860	—	—	
〃 השלישית 〃 3 〃 1869		3000, 1000, 500, 250, 100	$^{22}/_6$ $^{22}/_{12}$
כתבי עבוט מעיר ווארשויא 5% 〃 1870		1000 500 250 100	$^1/_4$ $^1/_{10}$
〃 〃 לאדזי 5% 〃 1872		כאופן הנ"ל	$^1/_5$ $^1/_{10}$

§ 30.

חשבון הפאפירען השונים

הקורז הנותן מחיר לשטרי מדינה לא יכלל במחיר הזה גם הפראצענט אשר יביאו הקופאנס, ועל הקונה פאפירען כאלה לשלם בעד הקופאנס בעד העת העברה. גם חשבון הפראצענט יחשב מערך הכסף הרשום בהפאפירען (נאמינאלווערטה) ולא מערך הכסף אשר יקצב הקורז, למשל ביום א יוני קניתי 1000 רו"כ ליכטי זאסטאווני מעיר ווארשויא ומחיר הקורז 94 היינו בעד כך 100 נותנים 94 אז יחשב באופן זה

$1000 \times 94 = 940$

צינזען מיום 1 אפריל שלשה חדשים 5% 12.50

כי זמן פריעת הקופאנס $^1/_4$ $^1/_{12}$ (עיין בטאבעללע) 952.50 עלי לשלם,

קניתי ביום 1 אויגוסט 1000 רובל פרעמיען משנת 1864 על פי הקורז 230, יחשב באופן זה

$1000 \times 230 = 2300$.

צינזען מיום $^1/_{13}$ יולי 17 יום 2,36

2302,36

אם המוכר רוצה לקחת הקופאנס לעצמו אז הוא להיפך, על המוכר לנכות פראצענט בעד העת העתידה עד תום זמן הקופאן, במשל הראשון על המוכר לנכות בעד שלשה חדשים העתידים, ובמשל השני בעד 5 הדשים 13 יום העתידים.

לוח למטבעות השונות

		קאפ׳	רובל
אמעריקא	1 דאללאר א 100 סענט	32	1
איטאליען	1 ליר 100 סענטעסים	25	
בעלגיען	1 פראנק 100 סענטים	25	
גריכענלאנד	1 דראכמא 100 לעפטא	$21^1/_2$	
דייטשלאנד	1 מארק 100 פפעניגע	30	
דענעמארק	1 ריגסטהאלער 6 מארק א 16 שיללינג א 5 פפעניג	70	
האללאנד	1 פלארין (גולדין) 100 סענט . . .	52	
טירקייא	1 פיאסטער 40 פארי א 3 אספער . .	$5^1/_2$	
סערביען	1 דינאר 100 פארי	25	
עסטרייך	1 פלארין (גולדין) 100 קרייצער . .	60	
ענגלאנד	1 ליפרא שטערלינג א 20 שיללינג א 12 פענס .	20	6
פראנקרייך	1 פראנק 100 סענטים או 20 סוא . .	25	
פארטוגאל	1 מילרייז 1000 רייז	47	1
רומעניא	1 לעיא 100 באני	25	
שפאניען	1 פעזעטאס 100 סענטימאס . . .	25	
שוועדען נארוועגען	1 קראנע 100 ערע	35	
שווייץ	כמו בפראנקרייך		

לוח

לשנת ה'תרמ"ז לב"ע

הוא שנת חמשת אלפים וחמש מאות { וארבעים ושבע למולד בהר"ד
{ וארבעים ושש למולד וי"ד לספירת התלמוד וס"ע

אלף ושמנה מאות ושמנה עשרה לחרבן בית שני.

שנה רביעית למחזור רצ"ח ללבנה, ושנת שמונה עשרה למחזור ר"ב לחשבון הלוך החמה, שנה רביעית לשמטה לדעת הרא"ש והטור, וחמישית לדעת הרמב"ם והגאונים ולמנהג יושבי ארץ ישראל.

הקביעות הכ"ז פשוטה, ימיה שנ"ד, ושבתותיה נ"א.

בלוח הזה באו על הסדר: ימי השבוע והחדש; שבתות השנה ופרשיותיהן כסדרן; קביעות וראשי חדשים; חשבון התקופות והמולדות וזמן השאלה; המועדים והצומות; סוזק"ל בכל חדש; זמני שקיעת החמה בערבי שבתות ויו"ט ומוצאי שבתות ויו"ט על אופק ווארשא וכל המקומות אשר החת מעלה 52° לרחב צפון. — לוח הקראים והמחמדנים וימי חגיהם. — לוח הרוססים, היונים והרומאים, חגיהם לכל פרטיהם עם יומי גנוסיא דמלכא.

תרמ"ז | מזל—תשרי—מאזנים (ל' יום) | 1886

מולדו—יום ג' נ"ח רגעים ט"ז חלקים על שעה י' בבקר.

סזקי"ל כ' רגעים על שעה ה' אחר חצות ליל ד' י"ד בו.

מספר המחמד'	לוח לקראים ולמחמדים	מספר הקראי'	מספר פו"ל	לוח לנוצרים יונים ורומים	מספר ברוסים	שקיעת החמה באופק ווארשא: שעה	מינוט	ימי החדש	ימי השבוע	לוח העברים
	ר"ה לקראים	א								
1	מאָהאררעם (ראש השנה למחמדים) 1304	ב	30	Wrzesień Septemb. Сентяб.	18	5	40	א	ה	א' דראש השנה (תשליך)
2	א' דזשומאא למחמדים	ג	1	Październik October	19	5	37	ב	ו	ב' דראש השנה
3		ד	2		20	5	35	ג	ז	האזינו שבת שובה
4		ה	3		21	5	33	ד	א	צום גדליה נדחה
5		ו	4		22			ה	ב	
6		ז	5		23			ו	ג	
7		ח	6		24			ז	ד	התקופה בשעה 3 אחר חצות היום
8		ט	7		25			ח	ה	
9	יו"כ לקראים. ב' דזשומאא	י	8	Ап. Іоанна Богосл.	26	5	21	ט	ו	ערב יו"כ א"א מ"ל ולמנצח וא"א א"מ וא"נ עד אסרו חג
10	אשורא או יום הזכרון להריגת הוססיין למחמדים	יא	9		27	5	19	י	ז	יום כפור
11		יב	10		28			יא	א	
12		יג	11		29			יב	ב	
13		יד	12		30			יג	ג	
14	ג' ימים המאושרים למחמדים. א' סכות לקראים	טו	13	Октябр. Покр. Пр. Богор.	1	5	10	יד	ד	ערב סוכות עירוב תבשילין
15		טז	14		2	5	8	טו	ה	א' דסוכות (למען אמתך)
16	ג' דזשומאא	יז	15	jadwigi	3	5	5	טז	ו	ב' דסוכות (אבן שתיה) א' חוה"מ בארץ ישראל
17		יח	16		4	5	3	יז	ז	שחוה"מ קהלת (אום נצורה)
18	חול המועד לקראים	יט	17		5			יח	א	ב' דחוה"מ (אערוך שועי)
19		כ	18	Lukasz	6			יט	ב	ג' דחוה"מ (אל למושעות)
20		כא	19		7			כ	ג	ד' דחוה"מ (אדון המושיע)
21	ש"ע וש"ת לקראים	כב	20		8	4	55	כא	ד	הושענא רבה עירוב תבשילין
22	צום גדליה לקראים	כג	21		9	4	52	כב	ה	שמיני עצרת (עשר, גשם) במוסף מתחילין לומר משיב הרוח
23	(צום גדליה [ד' דזשומאא] עפ"י יש נוהגים)	כד	22		10	4	50	כג	ו	שמחת תורה (ברכה) א"ח בארץ ישראל
24		כה	23		11	4	48	כד	ז	בראשית א"ח מבה"ח וא"א א"ה (מתחילין לומר ברכי נפשי)
25		כו	24		12			כה	א	
26		כז	25		13			כו	ב	
27		כח	26		14			כז	ג	
28		כט	27		15			כח	ד	
29		ל	28	Szymona i Tadeusza	16			כט	ה	ער"ח יוכ"ק וא"נ במנחה
30	ר"ח לקראים. ה' דזשומאא	א	29		17	4	36	ל	ו	א' דראש חדש מרחשון

תרמ"ז — מזל–מרחשון–עקרב (כ"ט יום) — 1886

מולדו–יום ה' מ"ב רגעים י"ז חלקים על שעה י"א בערב.

סזק"ל כל ליל ה' י"ג בו.

מספר המחמד'	לוח לקראים ולמחמדים	מספר הקראי'	מספר חו"ל	לוח לנוצרים יונים ורומים	מספר הרוסים	שקיעת החמה באופק ווארשא — שעה	מינוט	ימי החדש	ימי השבוע	לוח העברים
1	סאַפאַר למחמרים	ב	30	Paździer. October Окт.	18	4	34	א	ז	נח שבת ר"ח, השמים כסאי וא"א א"ה וצ"צ
2		ג	31		19			ב	א	
3		ד	1	Listopad Nowember	20			ג	ב	
4		ה	2	Wszystkich Sw.	21			ד	ג	
5		ו	3	Ико Цр Богор. Каз.	22			ה	ד	
6		ז	4		23			ו	ה	
7	ו' דושומאַא	ח	5		24	4	23	ז	ו	
8		ט	6		25	4	21	ח	ז	לך לך ומברכין בה"ב
9		י	7		26			ט	א	
10		יא	8	Opieki N. M. P.	27			י	ב	תענית שני קמא
11		יב	9		28			יא	ג	
12		יג	10		29			יב	ד	
13	ב' ימים מאושרים	יד	11		30			יג	ה	תענית חמישי
14	למחמרנים ז' דושומאַא	טו	12		31	4	11	יד	ו	
15		טז	13	Ноябрь	1	4	10	טו	ז	וירא
16		יז	14	Stanislawa K.	2			טז	א	
17		יח	15		3			יז	ב	תענית שני בתרא
18		יט	16		4			יח	ג	
19		כ	17		5			יט	ד	
20		כא	18		6			כ	ה	
21	ח' דושומאַא	כב	19		7	4	2	כא	ו	
22		כג	20		8	4	0	כב	ז	חיי שרה המסופק אם אמר משיב הרוח א"צ לחזור
23		כד	21	Ofiarow. N. M. P.	9			כג	א	
24		כה	22		10			כד	ב	
25		כו	23		11			כה	ג	
26		כז	24		12			כו	ד	
27		כח	25		13			כז	ה	יוכ"ק
28	ט' דושומאַא	כט	26	Рожд. Ея И. В. Г.* Императрицы	14	3	54	כח	ו	
29	ר"ח כסליו לקראים. חג השופר למחמרים	א	27		15	3	53	כט	ז	תולדות מברכין החדש וא"א א"ה וצ"צ, למפטיר מחר חדש

תרמ"ז	מזל—כסלו—קשת (ל' יום)	1886

מולדו—יום ו' כ"ז רגעים על שעה י"ב קודם חצות היום.

סוק"ל עד מ"ט רגעים על שעה ו' ליל ש"ק י"ד בו.

מספר המחמד'	לוח לקראים ולמחמדים	מספר הקרא'	מספר חו"ל	לוח לנוצרים יונים ורומים	מספר הרוסים	שקיעת החמה באופק ווארשא: שעה	מינוט	ימי החדש	ימי השבוע	לוח העברים
1	רעבי־אֶל־אוועל למחמדים	ב	28	Listopad November Нояб.	16			א	א	ראש חדש
2		ג	29		17			ב	ב	
3		ד	30		18			ג	ג	
4		ה	1	Grudzień December	19			ד	ד	
5		ו	2		20			ה	ה	
6	י' דזשומאא	ז	3	Введ. во Хр. Пр. Богрод.	21			ו	ו	
7		ח	4		22	3	48	ז	ז	ויצא
8	מערינא הורמה להיות עיר הבירה למחמדים	ט	5		23	3	48	ח	א	השאלה ומתחילין לומר טל ומטר
9		י	6	Mikołaja B.	24			ט	ב	
10		יא	7		25			י	ג	
11	הלילה הקרוש למחמרים יום הולדת ויום המותה למחמד	יב	8	Niepok. Pocz. N. M. P.	26			יא	ד	
12		יג	9		27			יב	ה	
13	ג' ימים המאושרים למחמדים	יד	10		28	3	46	יג	ו	
14		טו	11		29	3	45	יד	ז	וישלח
15		טז	12		30			טו	א	
16		יז	13	Декабрь	1			טז	ב	
17		יח	14		2			יז	ג	
18		יט	15		3			יח	ד	
19		כ	16		4			יט	ה	
20	י"ב דזשומאא	כא	17		5	3	46	כ	ו	
21		כב	18	Св. Николая М.	6	3	46	כא	ז	וישב
22		כג	19		7			כב	א	
23		כד	20		8			כג	ב	
24		כה	21		9			כד	ג	ערב חנוכה
25		כו	22		10			כה	ד	א' דחנוכה הלל שלם כל שמונה
26		כז	23		11			כו	ה	
27	י"ג דזשומאא	כח	24		12	3	49	כז	ו	נר חנוכה קודם לנר שבת
28		כט	25	Narodz. Chr. P.	13	3	49	כח	ז	מקץ שבת חנוכה, טבה"ח וא"א אה"ר וצ"צ
29		ל	26	Szczepana Męcz.	14			כט	א	
30	ר"ח טבת לקראים	א	27	JanaEwangelisty	15			ל	ב	א' דראש חדש טבת

תרמ"ז　　מול—טבת—גדי (כ"ט יום)　　1886-7

מולדו—מוצאי שבת י"א רגעים חלק אחד על שעה א' אחר חצות הלילה.

סזק"ל עד ל"ג רגעים על מטה ז' ליל ב' י"ד בו.

מספר המחמד'	לוח לקראים ולמחמדים	מספר הקרא'	מספר חו"ל	לוח לנוצרים יונים ורומים	מספר פרוסים	שקיעת החמה בלובלין וואַרשאַ (שעה מינוט)	ימי החדש	ימי השבוע	לוח העברים
1	רעבי־אֶל אחר למחמדים	ב	28	Grudzień December Декабрь	16		א	ג	ב' דראש חדש
2		ג	29		17		ב	ד	זאת חנוכה
3		ד	30		18		ג	ה	
4	י"ד דושומאַא	ה	31		19	3 55	ד	ו	
5		ו	1	Styczeń Januar Nowy Rok 1887	20	3 56	ה	ז	ויגש
6		ז	2		21		ו	א	
7		ח	3		22		ז	ב	
8		ט	4		23		ח	ג	
9		י	5		24		ט	ד	
10		יא	6	Trzech Króli Рожд. Іисуса Христ.	25		י	ה	עש"ה בטבת תקופה בשעה 1½
11	ט"ו דושומאַא	יב	7	Соб. Пр. Богор.	26	4 3	יא	ו	
12		יג	8	Муч. Стефена	27	4 4	יב	ז	ויחי
13	ד' ימים המאושרים למחמדים	יד	9		28		יג	א	
14		טו	10		29		יד	ב	
15		טז	11		30		טו	ג	
16		יז	12		31		טז	ד	
17		יח	13	Январь 1887 (Н. Г.)	1		יז	ה	
18	ט"ז דושומאַא	יט	14		2	4 13	יח	ו	
19		כ	15		3	4 15	יט	ז	שמות
20		כא	16		4		כ	א	
21		כב	17		5		כא	ב	
22		כג	18	Богоявл. Господ.	6		כב	ג	
23		כד	19		7		כג	ד	
24		כה	20		8		כד	ה	
25	י"ז דושומאַא	כו	21		9	4 25	כה	ו	
26		כז	22		10	4 27	כו	ז	וארא מברכין החדש וא"א א"ה
27		כח	23		11		כז	א	
28		כט	24		12		כח	ב	
29	ר"ח שבט לקראים	א	25		13		כט	ג	ער"ח שבט יוכ"ק

תרמ"ז — מזל—**שבט**—דלי (ל' יום) — 1887

מולדו—יום ב' נ"ה רגעים ב' חלקים על שעה א' אחר חצות היום.

סזק"ל כל ליל ג' י"ד בו.

לוח העברים	ימי השבוע	ימי החדש	שקיעת החמה בלופק וולרשה מינוט	שעה	מספר הרוסים	לוח לנוצרים יונים ורומים	מספר חו"ל	מספר הקראי	לוח לקראים ולמחמדים	מספר המחמד
ראש חדש	ד	א			14	Styczeń Januar Январь	26	ב	דזעמאדי-אֱל-אוועל	1
	ה	ב			15		27	ג		2
	ו	ג	37	4	16		28	ד	י"ח דזשומאא	3
בא	ז	ד	39	4	17		29	ה		4
	א	ה			18		30	ו		5
	ב	ו			19		31	ז		6
	ג	ז			20	Luty Februar	1	ח		7
	ד	ח			21	Oczyszczenie N. M. P.	2	ט	יום הולדת אלי למחמדים	8
	ה	ט			22		3	י		9
	ו	י	50	4	23		4	יא	י"ט דזשומאא	10
בשלח שבת שירה	ז	יא	53	4	24		5	יב		11
	א	יב			25	Starozapustna	6	יג		12
	ב	יג			26		7	יד		13
למנחה אין נופלין	ג	יד			27		8	טו	יום מות אלי; ג' ימים המאושרים למחמדים (13–15)	14
חמשה עשר	ד	טו			28		9	טז		15
	ה	טז			29		10	יז		16
	ו	יז	04	5	30		11	יח	כ' דזשומאא	17
יתרו	ז	יח	05	5	31		12	יט		18
	א	יט			1	Mięsopnstna Фев.	13	כ		19
	ב	כ			2	Срѣтеніе Госп.	14	כא	מחמד השני נצח את קאנסטאנטין בשנת 1455	20
	ג	כא			3		15	כב		21
	ד	כב			4		16	כג		22
	ה	כג			5		17	כד		23
	ו	כד	17	5	6		18	כה	כ"א דזשומאא	24
משפטים מבה"ח פרשת שקלים וא"א אב הרחמים	ז	כה	19	5	7		19	כו		25
	א	כו			8	Zapust Масляница (Масопустъ)	20	כז		26
	ב	כז			9		21	כח		27
	ג	כח			10		22	כט		28
ער"ח יום כפור קטן	ד	כט			11		23	ל		29
א' דראש חדש אדר	ה	ל			12		24	א	ר"ח אדר לקראים	30

תרמ"ז — מזל—אדר—דגים (כ"ט יום) — 1887

מולדו—ליל ד' ל"ט רגעים ג' חלקים על שעה ב' אחר חצות הלילה.

סזק"ל עד רגע אחד על שעה ט' ליל ה' י"ד בו.

מספר המחמד'	לוח לקראים ולמחמדים	מספר הקראי'	מספר חו"ל	לוח לנוצרים יונים ורומים	מספר הרוסים	שקיעת החמה באופק וורשה (שעה מינוט)	ימי החדש	ימי השבוע	לוח העברים
1	דזעמאדי־אל־אחר המלאך גבריאל נראה למחמד	ב	25	Luty Februar Февраль	13	5 30	א	ו	ב' דראש חדש
2		ג	26		14	5 32	ב	ז	תרומה הפסקה ראשונה
3		ד	27	Сыропустъ 1 Postu Wstępna	15		ג	א	
4		ה	28		16		ד	ב	
5		ו	1	Marzec März	17		ה	ג	
6		ז	2		18		ו	ד	
7		ח	3		19		ז	ה	
8	כ"ג דזשומאא	ט	4		20	5 41	ח	ו	
9	יום הולדת אבובעקער למחבדים	י	5		21	5 43	ט	ז	תצוה פרשת זכור וא"א א"ה
10		יא	6	2 Postu Sucha 1 Нед Пос.	22		י	א	
11		יב	7		23		יא	ב	
12		יג	8		24		יב	ג	
13	פורים לקראים	יד	9		25		יג	ד	תענית אסתר
14	ימים המאושרים למחמדים	טו	10	Рожденіе Госуд. Императора	26		יד	ה	פורים } א"נ וא"א למנצח
15	כ"ד דזשומאא	טז	11		27	5 53	טו	ו	שושן פורים
16		יז	12		28	5 55	טז	ז	תשא הפסקה שניה
17		יח	13	3 P. Glucha. Мартъ 2 Нед. Пос.	1		יז	א	
18		יט	14	Восшествіе на Престолъ Госуд. Импер.	2		יח	ב	
19		כ	15		3		יט	ג	
20	יום הולדת פאטימא המחמדית	כא	16		4		כ	ד	
21		כב	17		5		כא	ה	
22	כ"ה דזשומאא	כג	18		6	6 06	כב	ו	
23		כד	19		7	6 07	כג	ז	ויק"פ מבה"ח פרשת פרה וא"א א"ה
24		כה	20	4 Pos. Srodop. 3 Нед. Пос.	8		כד	א	
25		כו	21		9		כה	ב	
26		כז	22		10		כו	ג	
27		כח	23		11		כז	ד	
28		כט	24		12		כח	ה	יום כפור קטן
29	כ"ו דזשומאא	ל	25	Zwiastowanie N. M. P.	13	6 18	כט	ו	ער"ח ניסן

תרמ"ז — מזל—ניסן—טלה (ל' יום) — 1887

מולדו—יום ה' כ"ג רגעים ד' חלקים על שעה ג' אחר חצות היום.

מזק"ל עד מ"ה רגעים על שעה ט' ליל ה' דפסח.

לוח העברים	(ספה"ע)	ימי השבוע	ימי החדש	שקיעת החמה בהופק וואַרשא שעה	מינוט	מספר הרוסים	לוח לנוצרים יונים ורומים	מספר חו"ל	מספר הקראי'	לוח לקראים ולמחמדים	מספר המחמד'
ויקרא שר"ח פרשת החדש א"נ וא"א א"ה וצ"צ כל החדש		ז	א	6	19	14	Marzec März Марть	26	א	ר"ח ניסן לקראים רעדשעב וחג בנין תיבת נח למחמדים	1
		א	ב			15	5 Pos. Biala	27	ב		2
		ב	ג			16	4 Нед. Пос.	28	ג		3
		ג	ד			17		29	ד	ליל הסוד למחמדים	4
		ד	ה			18		30	ה		5
		ה	ו			19		31	ו		6
		ו	ז	6	28	20	Kwiecień April	1	ז	כ"ז דזשומאַא	7
צו שבת הגדול פוסקין לומר ב"נ ואומרים עבדים היינו		ז	ח	6	31	21		2	ח		8
		א	ט			22	6 Pos. Kwiet.	3	ט		9
		ב	י			23	5 Нед. Пос.	4	י		10
		ג	יא			24		5	יא		11
		ד	יב			25	Благовѣщ. Пр. Богор.	6	יב		12
ליל בדיקת חמץ. תקופה בשעה 6 בבקר		ה	יג			26		7	יג	ג' ימים המאושרים למחמדים	13
ערב פסח וא"א מ"ל	(ספה"ע)	ו	יד	6	42	27		8	יד	כ"ח דזשומאַא	14
א' דפסח, (משכו) טל		ז	טו	6	44	28		9	טו	א' דפסח לקראים	15
ב' דפסח (שור או כשב)	א	א	טז	6	45	29	Wielkanoc Нед. Вербн.	10	טז	חול המועד לקראים	16
א' דחוה"מ (קדש לי כ"ב)	ב	ב	יז			30	Wielkanocny	11	יז		17
ב' דחוה"מ (אם כסף תלוה)	ג	ג	יח			31		12	יח		18
ג' דחוה"מ (פסל לך)	ד	ד	יט			1	Апрѣль	13	יט		19
ד' דחוה"מ (במדבר סיני) עירוב תבשילין	ה	ה	כ	6	52	2		14	כ		20
שביעי של פסח (בשלח)	ו	ו	כא	6	54	3		15	כא	שביעי עצרת לקראים כ"ט דזשומאַא	21
אחרון של פסח שה"ש (כל הבכור) הזכרת נשמות	ז	ז	כב	6	56	4		16	כב		22
אסרו חג א"א למנצח	ח	א	כג			5	Przewodnia Пасаха	17	כג		23
	ט	ב	כד			6		18	כד		24
	י	ג	כה			7		19	כה		25
	יא	ד	כו			8		20	כו		26
	יב	ה	כז			9		21	כז		27
	יג	ו	כח	7	06	10		22	כח	ל' דזשומאַא תחלת נבואת מחמד	28
שמיני מבה"ח ואומרים א"ה למפטיר מחר חדש פ"א	יד	ז	כט	7	08	11		23	כט	ליל עלה מחמד לשמים	29
א' דראש חדש אייר	טו	א	ל			12	Нед. Ап. Θомы	24	ל	ר"ח אייר לקראים	30

תרמ"ז — מזל—אייר—שור (כ"ט יום) — 1887

מולדו—יום ש"ק ז' רגעים ה' חלקים על שעה ד' בבקר.

סזק"ל עד כ"ט רגעים על שעה י' ליל ח' י"ד בו.

מספר המחמד'	לוח לקראים ולמחמדים	מספר הקראי'	מספר חו"ל	לוח לנוצרים יונים ורומים	מספר הרוסים	שקיעת החמה באופק ווארשא — שעה	מינוט	ימי החדש	ימי השבוע	ספירת העומר	לוח העברים
1	שאבאן למחמדים	ב	25	Kwiecień April Апрѣль	13			א	ב	טז	ב' דראש חדש
2	יום הולדת הוסיין המחמדי	ג	26		14			ב	ג	יז	
3		ד	27		15			ג	ד	יח	
4		ה	28		16			ד	ה	יט	
5	ל"א דושומאא	ו	29		17	7	18	ה	ו	כ	
6		ז	30		18	7	19	ו	ז	כא	תזומ"צ מברכין בה"ב פרק ב'
7		ח	1	Maj Mai Апр. Н ж Мир.	19			ז	א	כב	
8		ט	2		20			ח	ב	כג	תענית שני קמא
9		י	3		21			ט	ג	כד	
10		יא	4		22			י	ד	כה	
11		יב	5		23			יא	ה	כו	תענית חמישי
12	ל"ב דושומאא	יג	6		24	7	29	יב	ו	כז	
13	ד' ימים המזאוארים למחמדים	יד	7		25	7	31	יג	ז	כח	אחרי וקדושים פרק שלישי
14		טו	8	Н. о Роз	26			יד	א	כט	
15	ליל הנסיון, בה קבל הקאראן מן השמים	טז	9		27			טו	ב	ל	תענית שני בתרא
16	מעקקא התעלה לקאאבי	יז	10		28			טז	ג	לא	
17		יח	11		29			יז	ד	לב	
18		יט	12		30			יח	ה	לג	ל"ג בעומר ואין נופלין
19	ל"ג דושומאא	כ	13	Май	1	7	41	יט	ו	לד	
20		כא	14		2	7	42	כ	ז	לה	אמור פרק רביעי
21		כב	15	Н. о Сам.	3			כא	א	לו	
22		כג	16		4			כב	ב	לז	
23		כד	17		5			כג	ג	לח	
24		כה	18	Рожденіе Госуд. Наслѣдника	6			כד	ד	לט	
25		כו	19	Преполовеніе. Wniebowstąp.	7			כה	ה	מ	
26	ל"ד דושומאא	כז	20		8	7	51	כו	ו	מא	
27		כח	21	Перен. мощ. св. Никл. чуд.	9	7	53	כז	ז	מב	בהר ובחקתי מבה"ח ואומרים א"ה פרק חמישי
28		כט	22	Н. о Слѣп.	10			כח	א	מג	
29		ל	23		11			כט	ב	מד	ער"ח יום כפור קטן

תרמ"ז — מזל—סיון—תאומים (ל' יום) — 1887

מולדו—יום א' נ"א רגעים ו' חלקים על שעה ב' אחר חצות היום.

סזק"ל כל ליל ב' י"ד בו.

לוח העברים	ספה"ע	ימי השבוע	ימי החדש	שקיעת החמה בחופק ווארשא מינוט	שעה	מספר הרוסים	לוח לנוצרים יונים ורומים	מספר חו"ל	מספר הקראי'	לוח לקראים ולמחמדים	מספר המחמד'
ראש חדש	מה	ג	א			12	Maj Mai Май	24	א	ר"ח סיון לקראים ראמאדראן למחמדים ויתענו בכל החדש.	1
	מו	ד	ב			13		25	ב		2
	מז	ה	ג			14	Вознес. Госп.	26	ג	קבל אברהם ספר מן השמים	3
שלשת ימי הגבלה א"נ	מח	ו	ד	01	8	15	Св. коронов nie Е. И. В. Госуд. Имп.	27	ד	שליחת הקאראן ל"ה דושומאא	4
במדבר וא"א א"ה וצ"צ פרק ששי	מט	ז	ה	03	8	16		28	ה		5
א' דשבועות (אקדמות)		א	ו	04	8	17	Zesłanie Św. Ducha	29	ו	חג השבועות לקראים	6
ב' דשבועות (רות) כל הבכור		ב	ז	06	8	18	Świąteczny	30	ז	התורה ירדה מן השמים למחמדים	7
אסרו חג אין נופלין		ג	ח			19		31	ח		8
		ד	ט			20	Czerwiec Juni	1	ט		9
		ה	י			21		2	י		10
		ו	יא	11	8	22		3	יא	ל"ו דושומאא	11
נשא פרק ראשון		ז	יב	12	8	23		4	יב		12
		א	יג			24	Trójcy. Тройцы	5	יג		13
		ב	יד			25		6	יד	ג' ימים המאושרים למחמדים	14
		ג	טו			26		7	טו		15
		ד	טז			27		8	טז		16
		ה	יז			28	Boże Ciało	9	יז		17
		ו	יח	17	8	29		10	יח	ל"ז דושומאא	18
בהעלתך פרק שני		ז	יט	18	8	30		11	יט		19
תענית כ' סיון בקצת קהלות		א	כ			31		12	כ		20
		ב	כא			1	Іюнь	13	כא		21
		ג	כב			2		14	כב		22
		ד	כג			3		15	כג		23
		ה	כד			4		16	כד		24
		ו	כה	22	8	5		17	כה	ל"ח דושומאא	25
שלח מבה"ח וא"א א"ה פרק ג'		ז	כו	22	8	6		18	כו		26
		א	כז			7		19	כז	ליל הגבורות למחמדים	27
		ב	כח			8		20	כח		28
ערב ראש חדש יוכ"ק		ג	כט			9		21	כט	יום אבל על מפלת המחמדים אצל העיר וויען בשנת 1683	29
א' דראש חדש תמוז		ד	ל			10		22	ל		30

תרמ"ז מזל—תמוז—סרטן (כ"ט יום) 1887

מולדו—יום ג' ל"ה רגעים ז' חלקים על שעה ה' אחר חצות הלילה.

סזק"ל עד כ"ז רגעים על שעה י"א ליל ד' י"ד בו.

מספר המחמדי	לוח לקראים ולמחמדים	מספר הקראי	מספר חו"ל	לוח לנוצרים יונים ורומים	מספר הרוסים	שקיעת החמה בהופק ווארשא: שעה	מינוט	ימי החדש	ימי השבוע	לוח העברים
1	ר"ח תמוז לקראים. שעוואל למחמדים	א	23	Czerwiec Juni Іюнь	11			א	ה	ב' דראש חדש
2	ביירא̈ם קטן למחמדים ל"ט דזשומאא	ב	24		12	8	23	ב	ו	
3		ג	25		13	8	23	ג	ז	קרח פרק רביעי, יום הארוך
4		ד	26		14			ד	א	
5		ה	27		15			ה	ב	
6		ו	28		16			ו	ג	
7	מות גמזי המחמדי	ז	29	Piotra i Pawla	17			ז	ד	
8		ח	30		18			ח	ה	
9	תענית לקראים לזכר מנוסת המלך צדקיהו וחיל	ט	1	Lipiec Juli	19	8	22	ט	ו	
10	היהודים מירושלים מפני נבוכדנצר	י	2		20	8	22	י	ז	חקת פרק חמישי
11		יא	3		21			יא	א	
12		יב	4		22			יב	ב	
13	ג' ימים המאושרים למחמדים	יג	5		23			יג	ג	
14		יד	6		24			יד	ד	
15		טו	7		25			טו	ה	התקיפה בשעה $1^1/_2$ בצהרים
16	מ"א דזשומאא זכרון המלחמה אצל אגורא̈	טז	8		26	8	19	טז	ו	
17		יז	9		27	8	18	יז	ז	בלק פרק ששי
18		יח	10		28			יח	א	תענית שבעה עשר בתמוז (נדחה)
19		יט	11	Петра и Павла	29			יט	ב	
20		כ	12		30			כ	ג	
21		כא	13	Іюль	1			כא	ד	
22		כב	14		2			כב	ה	
23	מ"ב דזשומאא	כג	15		3	8	13	כג	ו	
24		כד	16		4	8	12	כד	ז	פינחס מבה"ח ואומרים א"ה פרק ראשון
25		כה	17		5			כה	א	
26		כו	18		6			כו	ב	
27		כז	19		7			כז	ג	
28		כח	20		8			כח	ד	
29		כט	21		9			כט	ה	ער"ח אב יום כפור קטן

1887 מול—אב—אריה (ל' יום) תרמ"ז

מולדו—יום ד' י"ט רגעים ח' חלקים על שעה ו' אחר חצות היום.

סזק"ל כל ליל ה' י"ד בו.

מספר המחמד'	לוח לקראים ולמחמדים	מספר הקראי'	מספר חו"ל	לוח לנוצרים יונים ורומים	מספר הרוסים	שקיעת החמה באופק ווארשא: שעה	מינוט	ימי החדש	ימי השבוע	לוח העברים
1	ר"ח לקראים. רזולקא״ע	א	22	Lipiec Juli Іюль	10	8	05	א	ו	ראש חדש
2		ב	23		11	8	03	ב	ז	מטות ומסעי פרק ב'
3		ג	24		12			ג	א	
4		ד	25		13			ד	ב	
5	יסר אברהם את הקאאבא למחמדים	ה	26		14			ה	ג	
6		ו	27		15			ו	ד	
7	עבר משה את הנילוס למחמדים	ז	28		16			ז	ה	
8	תענית לקראים מ"ד רזשומאא	ח	29		17	7	55	ח	ו	
9		ט	30		18	7	53	ט	ז	דברים שבת חזון
10	תענית לקראים לזכר שרפת המקדש ע"י נ"ב	י	31		19			י	א	תשעה באב (נדחה)
11		יא	1	Sierpień August	20			יא	ב	
12		יב	2		21			יב	ג	
13	ג' ימים המאושרים למחמדים	יג	3	Тезоименит. Ея И В. Гос. Импр—цы	22			יג	ד	
14		יד	4		23			יד	ה	אין נופלין במנחה
15	מ"ה רזשומאא	טו	5		24	7	43	טו	ו	חמשה עשר אין נופלין
16		טז	6		25	7	41	טז	ז	ואתחנן, נחמו, פרק ג'
17		יז	7		26			יז	א	
18		יח	8		27			יח	ב	
19		יט	9		28			יט	ג	
20		כ	10		29			כ	ד	
21		כא	11		30			כא	ה	
22	מ"ו רזשומאא	כב	12		31	7	30	כב	ו	
23		כג	13	Августъ	1	7	28	כג	ז	עקב מבה"ח וא"א א"ה פרק ד'
24		כד	14		2			כד	א	
25		כה	15	Wniebowzięcie N. M. P.	3			כה	ב	
26		כו	16		4			כו	ג	
27		כז	17		5			כז	ד	
28		כח	18	Преображ. Госп.	6			כח	ה	יום כפור קטן מוקדם
29	מ"ז רזשומאא	כט	19		7	7	16	כט	ו	ערב ראש חדש
30	ר"ח אלול לקראים	א	20		8	7	14	ל	ז	א' דר"ח אלול ראה פרק ה'

תרמ"ז מזל - אלול—בתולה (כ"ט יום) ♍ 1887

מולדו—יום ו' נ' רגעים ט' חלקים על שעה ז' בבקר.

מזל עד כ"ה רגעים על שעה ח' ליל ש"ק י"ד בו.

מספר מחמד'	לוח לקראים ולמחמדים	מספר קראי'	מספר ח"ל	לוח לנוצרים יונים ורוסים	מספר כרוס"ם	שקיעת החמה בלובלין ולובה	ימי החדש	ימי השבוע	לוח העברים
1	דזולגידשע למחמדים	ב	21	Sierpień August Августъ	9	מינוט שעה	א	א	ב' דראש חדש מתחילין לתקוע ואומרים לדוד ה' אורי עד שמע"צ
2		ג	22		10		ב	ב	
3		ד	23		11		ג	ג	
4		ה	24		12		ד	ד	
5		ו	25		13		ה	ה	
6	ס"ח רזשומאא	ז	26		14	7 01	ו	ו	
7	ההתגלות למחמדים	ח	27	Усп. Пр. Богород.	15	6 58	ז	ז	שופטים פרק ששי
8	ביירא‌ם גדול למחמדים	ט	28		16		ח	א	
9		י	29		17		ט	ב	
10		יא	30		18		י	ג	
11		יב	31		19		יא	ד	
12		יג	1	Wrzesień September	20		יב	ה	
13	מ"ט רזשומאא	יד	2		21	6 45	יג	ו	
14	ג' ימים המאושרים למחמדים	טו	3		22	6 43	יד	ז	תצא פרק ראשון ושני
15		טז	4		23		טו	א	
16		יז	5		24		טז	ב	
17		יח	6		25		יז	ג	
18	חג הנחל למחמדים	יט	7		26		יח	ד	
19		כ	8	Narodzenie N. M. P.	27		יט	ה	
20	נ' רזשומאא	כא	9		28	6 28	כ	ו	
21		כב	10	Усѣкн. гл. Кр. Іоана	29	6 27	כא	ז	תבוא פרק שלישי ורביעי
22	חג ברית השלום למחמדים	כג	11	Тезоим. Е. И. В. Госуд. Имп.	30		כב	א	א' דסליחות
23		כד	12		31		כג	ב	
24		כה	13		1		כד	ג	
25	שבעת אלי למחמדים	כו	14		2		כה	ד	
26		כז	15		3		כו	ה	
27	נ"א רזשמאא	כח	16		4	6 12	כז	ו	
28		כט	17		5	6 10	כח	ז	נצבים פרק חמישי וששי
29	ערב ר"ה תרמ"ח לקראים	ל	18		6	6 08	כט	א	ערב ראש השנה תרמ"ח זכור ברית ואין נופלין

מודעות

מודעות

מודעה

לכל יודעי שמי ושוחרי בעצתי אודיע, כי זה איזה שנים אשר העתקתי משכני מוויען לאדעססא, ואקבל פה כל החולים הבאים להתרפאות במימי הים השחור ובמימי ים המלח הנקרא „לימאן", חלא המה החולים במחלות רעאומאטיזמוס, מחלות שקרופעל או זאלאטוכא, מחלות העצבים והעור (הויט אונד נערווען-קראנקהייטען), מחלות כלי הלידה וההולדה והשתן לנשים ולאנשים, הגלויות והנסתרות וכו' וכו'. לאלה אשר ישאלו במכתבים אשיב על כל מה שיהיה באפשר להשיב במכתב, לאיש ואיש ככתבו וכלשונו.

אדרעססע:

Доктору **А. Поріесу, Одесса.** Уголъ Екатер. и Базарной ул. Д. 77.

(שם הר"ר פאריעס כבר נודע לתהלה בעולם המדעים ושם עולם עשה לי בספרותנו בחבוריו היקרים בשפת עבר אשר כמוהם וכסגנונם עוד לא באו בשפה הזאת ספרי מדע. אין ספק שכל איש אשר יפנה אליו ימצא ארחות חיים ועצתו תנחהו באופן היותר טוב ונעלה, המו"ל)

להחפצים לקנות ספרי

Институтъ убѣжища у древнихъ евреевъ въ связи съ уголовнымъ и государственнымъ правомъ Моисея и Талмуда и сравнительно съ институтами убѣжищъ у древнихъ Грековъ, Римлянъ, въ средневѣковой и новой Европѣ.

אודיע בזה כי מחירו לאחרים עם המשלוח 1 רו"כ 75 קא"פ.

האדרעססע אלי.

Натану Моисеевичу Голубову въ Варшаву.

(הערת המו"ל) ברצותנו שיתפשט הספר המועיל הזה בין הקוראים ומחפצנו להיטיב לקוני „הכנסת", בקשנו את החכם המחבר להוזיל להם מחיר ספרו ונאות לנו לעשות הנחה לקוני הכנסת וחותמיו 20 פ"צ. ומי מקוני „הכנסת" החפץ בו יפנה אל המחבר או אלינו וישיגנו במהיר הקצוב להם.

ספר שירי שפת עבר

מאת ד"ר שלמה מאנדעלקערן, לייפציג תרמ"ג, כולל קנ"ו שירים שונים, החפץ בס' זה ישלח אל המחבר פאסט Dr. Mandelkern Leipzig ערך 75 קא"פ ויקבלנו חפשי, מחיר הס' מכורך יפה א' רו"כ, למו"ס תנתן הנחה גדולה.

פענסיאן

קינדער, וועלכע איינען אויפענטהאלט אין מילדעם קלימא בעדירפען, פינדען ליעבע-פאללע אויפנאהמע אים הויזע דעס אונטערצייכ-נעטען. דער היעזיגע אָרט איזט אַלס קלימאַטישער קוראָרט אונד זאָלבאַר אונטער דען טהירינגער באָדערן בעקאננט. אויך גוטע שולען, וויא רעאַלשולע אונד פריוואַט אינשטיטוט, בעפינדען זיך אים אָרטע. דיא צאָגלינגע ערהאַלטען איינע נאַך אַללען ריכטונגען הין פאָרציגליכע ערציעהונג, זאָוויא אונטערריכט אים העבראַישען אונד נאַכהילפע אין פרעמדען שפראַכען.

דען אויסלאָנדערן מאָכטע איך נאַך בעזאָנדערס בעמערקען, דאס איהנען היער בעהופ'ז אויפענטהאַלט אונד שולבעזוך ניכט דאס גערינגזטע הינדערניס אים וועגע שטעהט.

דיא בעזטען רעפערענצען שטעהען צור זייטע.

L. Wolpert Lehrer Schmalkalden Th. Deutschl.

בעקאנטמאכונג

וויין האנדלונג עקסעסטירט פון 1830 יאהר.

מיין וויין געשאַפט עמפפילט דעם געעהרטעם פובליקום פערשיעדענע אלטע געטראַנקע אין וויין, רום, קאניאק, פארטער, מער אונד פערשיערענע אויסלענדישע ליקערין צוא ביליגען פרייזען, אונד רעעלסטער בעדינגונג.

B. Silberstein vormals.
M. W. Hanna Warschau Przechodnia № 1.

מודעה

בבית הרחיים — הקיטורי — וואלצאווי אשר להאשה **שפרה ראזענבערג בפאלטאווא.**

יש למכור קמח סולת מהסארטין הגבוהים עד הנמוכים, הקמ"ם טוב מאד. וכל החפץ יכול להשיג ע"י מסלות הברזל בערבון א' רו"כ לכל שק, והמותר ע"י נאכנאהמע או ע"י קאנטאר בטוח, פרייסקוראנטין יכול להשיג כל דורש בלי מחיר. האדרעססע:

Шифрѣ Абрамовнѣ Розенбергъ въ Полтаву.

Выпускъ | Первый

КНЕСЕСЪ ИСРОЕЛЪ

ЕВРЕЙСКІЙ
НАУЧНО-ИСТОРИКО-ЛИТЕРАТУРНЫЙ И ОБЩЕСТВЕННО-ПРОМЫШЛЕННЫЙ
ИЛЛЮСТРИРОВАННЫЙ СБОРНИКЪ

ИЗДАНІЕ
П. РАБИНОВИЧА
ВАРШАВА
1886/7
5647

KNESES ISRAEL

HEBRÄISCHES ILLUSTRIRTES
JAHRBUCH
FÜR LITERATUR, WISSENSCHAFT UND GESCHICHTE DES JUDENTHUMS

VON
P. RABINOWITZ
WARSCHAU

Erste | 1886/7
5647 | Edition

